SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY

KRÓLESTWA POLSKIEGO

I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH.

WYDANY

Pod Redakcyą

Filipa Sulimierskiego, redaktora *Wędrowca,* magistra nauk fizyczno-matematycznych b. Szkoły Głównéj Warszawskiéj.

Bronisława Chlebowskiego, magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównéj Warszawskiéj.

Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, kandydata nauk dyplomatycznych uniwersytetu dorpackiego.

Skład Główny w Redakcyi **Wędrowca,** ulica Nowy Świat Nr. 59.

TOM I.

WARSZAWA.
NAKŁADEM FILIPA SULIMIERSKIEGO i WŁADYSŁAWA WALEWSKIEGO
Druk „WIEKU“ Nowy-Świat Nr. 59.

1880.

Дозволено Цензурою
Варшава, 28 Ноября 1879 года.

PRZEDMOWA.

Oddając do druku dzieło w całości już gotowe i wykończone, łatwo przychodzi autorowi zaopatrzyć je wstępném słowem i światlejszemu czytelnikowi przedstawić w streszczeniu znaczenie dzieła, jego względną wartość, ważniejsze zalety i usterki. Miłością własną zaślepiony autor nie wywiąże się niekiedy z tego zadania tak jak powinien, i temu to właśnie przypisać można dość często przejawiający się u piszących wstręt do wszelkiego rodzaju przedmów; ale bądź co bądź jeżeli kto oddaje do druku dzieło w całości gotowe, ten przynajmniéj ma sposobność do sprawiedliwéj oceny swojéj pracy i jeśli tylko jest zdolnym do przedmiotowego myślenia, powinien książkę swoją zabezpieczyć od niesumiennéj krytyki przez wskazanie stanowiska, jakie jéj nadać pragnął, i zastrzeżenie się przed wymaganiami niezgodnemi z tém stanowiskiem.

Redakcya naszego Słownika trudniejsze ma zadanie w téj chwili, bo jakkolwiek mamy poza sobą jasno wytknięty cel i mnóstwo nagromadzonych środków, które do tego celu doprowadzić nas mają, to jednakże przed nami jeszcze większa część pracy, zbiorowéj, nawet w pewnym stopniu luźnéj, a od wykonania téj pracy, od codziennéj, mrówczéj roboty wielu osób rozproszonych po świecie zależéć będzie wartość tego, co w niniejszéj przedmowie powinniśmy określić, przedstawić i zalecić czytelnikom polskim. W takich warunkach byłoby może najlepiéj zrzec się przedmowy; w danym atoli wypadku jestto rzeczą niemożliwą, i chociażbyśmy się mieli ograniczyć na prostém objaśnieniu celu i formy „Słownika,“ parę słów czytelnikowi jesteśmy dłużni.

Do dzieła naszego, stosownie do programu zatwierdzonego przez Wydział Prasy, wejdą:

1. Wszystkie miejscowości położone w Królestwie Polskiém.
2. Wszystkie ważniejsze miejscowości w guberniach Nadbaltyckich, Zachodnich i Południowych Cesarstwa Rossyjskiego.
3. Miasta gubernialne, stacye pocztowe, telegraficzne i stacye dróg żelaznych w pozostałych guberniach Rossyi Europejskiéj.

4. Wszystkie ważniejsze miejscowości Prus Zachodnich i Wschodnich, W. Ks. Poznańskiego i Szląska Pruskiego ze szczególnym względem na słowiańskie nazwy miejscowości, dziś zniemczone.

5. Wszystkie ważniejsze miejscowości Galicyi, Szląska Austryackiego, Morawy, słowackich komitatów Węgier, Bukowiny, także z uwzględnieniem dokładności w nomenklaturze okolic, które uległy wpływowi: germanizacyi, madziaryzacyi i romanizacyi.

6. Dokładna hydrografia i orografia wymienionych powyżéj krajów.

7. Wszystkie miejscowości będą opisane pod względem geograficznym, statystycznym, społecznym (szkoły, stosunki religijne, przemysł, komunikacye, handel), historycznym (założenie miejscowości, wypadki ważniejsze, przechodzenie z rąk do rąk) i archeologicznnym.

Wiadomości te, rozrzucone w wielu dziełach specyalnych, tak polskich jak cudzoziemskich, w wielu monografiach i wydawnictwach informacyjnych, nie były dotąd nigdzie skupione w tak szérokim zakresie, nawet w *Starożytnéj Polsce* Balińskiego i Lipińskiego, jak będą zebrane w naszym „Słowniku.“ Chcąc się zbliżyć ile możności do wyczerpującego w zakresie ziemioznawczym obrazu, gromadziliśmy wiadomości statystyczne, społeczne, historyczne a nawet po części etnograficzne, ażeby „Słownik“ był raczéj „Encyklopedyą“ krajoznawczą niż prostym zbiorem nomenklatur w rodzaju zwykłych podobnych wydawnictw zagranicą. Pragnęliśmy, jedném słowem, dać w rękę czytającéj publiczności dzieło mające wartość naukową i informacyjną, z którego mógłby korzystać zarówno historyk jak geograf, dziennikarz jak i ekonomista a wreszcie każdy, kto pragnie i potrzebuje dowiedzieć się czegoś o téj lub owéj okolicy kraju czy danéj miejscowości.

Nad potrzebą i pożytkiem dzieła tego rodzaju byłoby zbytecznie rozwodzić się obszerniéj; tém więcéj atoli winniśmy powiedzieć o jego wykonaniu a raczéj o planie wykonania, który urzeczywistnić chcemy.

Musieliśmy pod niejednym względem cofnąć się przed trudnościami, których pokonanie wymagałoby większych sił niż nasze. Zbieranie danych „na miejscu,“ pozostawione dobréj woli osób prywatnych, nie może nigdy doprowadzić do stworzenia zupełnego we wszelkich szczegółach obrazu całości pewnego kraju, chociażby jaknajmniejszych rozmiarów; cóż dopiéro mówić o całości tak rozległéj jak ta, którą niniejszy Słownik obejmuje, całości złożonéj z żywiołów nadzwyczaj różnych pod względem politycznym i administracyjnym. W takich razach spółudział władz urzędowych jest prawie koniecznym. Z wdzięcznością wyznajemy, że co do niektórych okolic Królestwa i przyległych krajów mogliśmy dotąd zebrać drogą urzędową wiele dokładnych danych; w innych atoli musieliśmy poprzestać na szczegółach zebranych prywatnie, które wszakże płyną ciągle bardzo obficie i mamy nadzieję, że równie obficie nadpływać będą przez cały czas trwania naszego wydawnictwa. Nierównomierność w opracowaniu, która byłaby konieczną przy takiém posługiwaniu się wiadomościami z ró-

żnorodnych źródeł prywatnych i urzędowych, staraliśmy się łagodzić przez porównywanie tych dat dostarczonych świéżo z wydawnictwami dawniejszemi, bądź prywatnemi, bądź rządowemi, i przez dopełnianie wzajemne braków w jednych i drugich.

Pomimo téj mozolnéj pracy porównywania i sprawdzania, nietylko dat statystycznych ale częstokroć i nazw jeszcze nieustalonych, „Słownik“ nie uniknie, w obec drobiazgowéj krytyki, zarzutu nierównomierności opracowania. Z góry świadomi téj niedokładności přzyjmujemy na siebie winę a usprawiedliwiamy ją tém, że gdy z niektórych okolic kraju nadsyłają nam łaskawi spółpracownicy bardzo obszerne i wyczerpujące opisy pewnych miejscowości, nie możemy żadną miarą pomijać takich szczegółów, zwłaszcza oryginalnych, nigdzie dotąd nieogłoszonych, gwoli formalnym względom jakiéjś zbyt pedantycznéj niwelacyi artykułów.

Jesteśmy również przygotowani na zarzut opuszczeń i braków, chociaż tylko w bardzo drobnych szczegółach; jak również na zarzut błędów, które, pomimo wszelkiéj możliwéj staranności, zakraść się muszą do dzieła, z samych faktów złożonego. Gdzie każdy prawie wyraz jest osobnym faktem, tam omyłki już saméj korekty i pisma są, niestety, nieuniknione.

„Słownik“ nasz jest piérwszą w literaturze naszéj próbą encyklopedyi krajoznawczéj na tak wielką skalę i musi nosić na sobie cechy nieodłączne od wszelkich piérwszych prób. Będziemy bardzo zadowoleni jeśli to tylko spełni zadanie, że posłuży za kadry, które kiedyś następcy nasi uzupełnią.

Jeżeli gdzie, to u nas, i jeżeli kiedy, to w tych czasach, powinniśmy miéć na względzie potrzeby społeczne przedewszystkiém i zaspakajać je w miarę sił jaknajśpieszniéj. Lepiéj zacząć niedostatecznie, byle z wolą poprawy, niż czekać, zbiérać przez lata całe i.... nic nie zrobić. Wiemy o licznych tego rodzaju usiłowaniach naszych uczonych, które poszły na marne. Stosy notat ś. p. Kucharskiego, Stekierta i w. i. były dla nas odstraszającym przykładem, że chęć wykonania odrazu wielkiego dzieła i zwlekanie bez końca przynosi w takich razach szkodę. A zresztą wszakże i słynne dziś encyklopedye Brockhausa, Meyera, miały także niezbyt świetne początki. Powtarzamy: lepiéj zrobić co można niż zostawić bez użytku manuskrypta choćby najstaranniejsze ale przedawnione i dla nikogo prawie nie zrozumiałe.

Tak się zapatrując na cel i na plan wykonania Słownika nie kusiliśmy się o uzupełnienie go dodatkami, których się domagali i korespondenci prywatni i pewna część prasy. Żądano od nas między innemi dołączenia atlasu z kilkudziesięciu mapp pojedyńczych prowincyj złożonego; doradzano zamieszczenie kilkudziesięciu tablic statystycznych, wyczerpujących rozmaite stosunki społeczne, etnograficzne, administracyjne i t. d.; żądano rycin przedstawiających

ważniejsze miasta, gmachy, typy ludowe, herby miast, bieg rzek i t. p. Nie zaprzeczamy, że wszystkie te propozycye były w zasadzie słuszne a wykonanie ich byłoby pożądane; lecz musieliśmy się liczyć z okolicznościami, które ograniczały swobodę niniejszego wydawnictwa w różnych kierunkach: jedne projekta okazały się za kosztowne, inne dla braku materyału niepodobne do wykonania, jeszcze inne były wprost niemożliwe lub nie odpowiadały celowi i planowi zamierzonego przez nas dzieła.

Za najodpowiedniejszy z wymienionych projektów uważaliśmy i uważamy dopełnienie „Słownika" obszernym atlasem z kilkunastu mapp złożonym a przedstawiającym te ziemie, o których dzieło wspomina. Lecz wstrzymaliśmy się z tym zamiarem przez wzgląd na znaczne koszta: „Słownik" z takim „atlasem" byłby dwa razy droższy niż jest dzisiaj i w takim razie ceną swoją odstraszyłby może publiczność czytającą, to jest chybiłby swego przeznaczenia. Jeżeli jednak w téj formie jak go w świat puszczamy zaskarbi sobie uznanie ogółu i zapewni wydawcom zwrot kosztów, to jeszcze przed ukończeniem niniejszego wydawnictwa nie omieszkamy zabrać się do podobnego atlasu i dostarczyć go, za pewną dopłatą, nabywcom „Słownika."

Dzieło to, i bez owych proponowanych uzupełnień, przekracza rozmiarami swojemi zwykłą normę dykcyonarzy geograficznych, pojedyńczym krajom poświęconych: pochodzi to ztąd, żeśmy nie trzymali się wyłącznie geografii a także i ztąd, że na obszarze ziemi objętym przez nasz Słownik toczy się od lat wielu zacięta walka różnych żywiołów etnicznych, która, odbijając się w języku, wpływa na to, że bardzo wiele miejscowości, rzek, jezior i t. p. nosi podwójne a niekiedy i potrójne nazwy, nie licząc waryantów przez czas wytworzonych w jednym i tym samym nawet języku. Zwracamy bardzo pilną uwagę na te różnorodne nazwy, zamieszczając je we właściwych miejscach jako odsyłacze; wiemy bowiem z doświadczenia, że Słownik, który nie uwzględnia wszelkich możliwych różnic w nazwie a nawet pisowni danéj nazwy (np. *Geogr. Lexicon* Rittera) traci wiele na wartości jako dzieło informacyjne. Zauważyć jednakże musimy, że nazwy czysto historyczne, dziś już nie będące w użyciu, nie znajdują się także i w naszym Słowniku, z bardzo małemi wyjątkami miejscowości ważniejszych.

W ogolności co się tycze historyi „Słownik" nasz dodatkowo tylko ten dział nauki traktuje. Przedewszystkiem ma na uwadze obecny stan kraju i pojedynczych miejscowości a do przeszłości o tyle tylko się odwołuje, o ile ważniejsze wspomnienia lub główne zarysy geografii historycznéj tego wymagają. Dlatego téż przy oznaczeniu położenia danéj miejscowości podaje dzisiejsze podziały administracyjne lub kościelne, nie wspominając o dawniejszych, które na innych miejscach i pod właściwemi rubrykami są geograficznie oznaczone. W określeniu położenia miejscowości kładziemy silny przycisk na podział kościelny, jako trwalszy od zmieniających się bardzo często administracyjnych podziałów.

Dla możliwego skrócenia dzieła, do którego materyały z każdym dniem rosną nam pod ręką, zaprowadziliśmy w opisie miejscowości pewien szczegół, który może zrazu wyda się czytelnikowi niedogodnym, ale ostatecznie ten charakter utraci. Oto zamiast pisać, iż dana miejscowość leży w powiecie *A.* gubernii *B.*, lub w powiecie *C.* okręgu regencyjnego *D.* (w Prusiech) i t. p., piszemy poprostu, iż leży w powiecie *A.* lub *C.*, gdyż na właściwém miejscu znajdziemy, że powiat *A.* lub powiat *C.* należą do takiéj a takiéj szerszéj całości *B.* lub *D.* Na kilkudziesięciu tysiącach nomenklatur stanowi to oszczędność kilku jeśli nie kilkunastu arkuszy druku! Tylko co do tych powiatów, które jak np. bielski, brzeski, powtarzają się w różnych stronach, wyjątek jest potrzebny i tu też zaznaczamy, czy dana miejscowość leży w pow. bialskim gub. siedleckiéj, czy w pow. bielskim grodzieńskiéj, czy w takimże powiecie Galicyj. Ponieważ w początkowych zeszytach, gdy czytelnik niéma jeszcze pod ręką wszystkich głosek alfabetu, orientowanie się co do położenia powiatów byłoby trudném, przeto na okładce kilku piérwszych zeszytów podamy alfabetyczny spis wszystkich powiatów, o których będzie mowa w „Słowniku."

Troskliwą zwróciliśmy uwagę na bibliografią, którą pod ważniejszemi artykułami przytaczamy prawie wyczerpująco, podając tytuły nietylko osobnych dzieł ale także godnych uwagi artykułów pism peryodycznych, przedewszystkiém z dziedziny fizyografii. Gdybyśmy mogli na czele tego „Słownika" wymienić wszystkie ważniejsze przynajmniéj dzieła i manuskrypta, z których spółpracownicy nasi i redakcya czerpią materyał do artykułów, ułatwiłoby to znacznie i skróciło dział bibliograficzny, gdyż dosyć byłoby wtedy zamiast dzieł cytować autorów przez skrócenia; ale nie możemy tego uczynić, bo praca jest w biegu, źródła drukowane i rękopiśmienne mnożą się, dzisiejszy ich spis byłby niezupełny. Podobnież i spis spółpracowników. Dlatego więc zarówno jeden jak drugi odkładamy na koniec dzieła a tymczasem w przytoczeniu bibliografii używać będziemy takich tylko skróceń, które bez trudu zrozumiane być mogą; artykuły zaś ważniejsze będziemy podznaczali tak jak sobie tego życzą autorowie, a obok ich spisu na końcu dzieła znaczenie tych skróceń w podpisach zostanie wyjaśnione.

Etnografii nie mogliśmy traktować w dziele naszém wyczerpująco. Przytoczenie cech różnych ludów i plemion, których wymieniamy osady, chociażby tylko cech najcharakterystyczniejszych pod względem fizycznym i umysłowym, rozszerzyłoby nad miarę objętość Słownika i nawet przekraczałoby jego plan pierwotny; ograniczyliśmy się zatém w odnośnych artykułach na topograficzném określeniu rozmieszczenia danych ludów albo plemion i na treściwéj historyi ich odrębnego w pewnéj mierze bytu.

Na jednę jeszcze okoliczność zwracamy uwagę czytelnika. Przy opisie pojedynczych miejscowości, tudzież rzek, jeziór i t. p., często zachodzi potrzeba używania pewnych naukowych terminów geograficznych lub też nazw oznaczających pewne miejscowe tylko stosunki, niepowtarzające się w innych pro-

wincyach. Żeby uniknąć powtarzania objaśnień co takie wyrazy znaczą, zamieszczamy je w porządku alfabetycznym na właściwych miejscach, odmiennném tylko pismem, jako artykuły nienależące właściwie do téj kategoryi imion własnych, która wyłącznie taki Słownik jak nasz stanowić powinna. Jeżeli więc między artykułami geograficznemi czytelnik znajdzie tu i owdzie objaśnienie co znaczy na Litwie: *okolica*, w Prusiech *wieś gburska*, w Galicyi *starostwo*, co to jest *haf*, *majdan*, *wola*, *opole*, to sądzimy, że uzna słuszność tego dopełnienia. Nie zaniedbamy téż, oprócz źródłosłowu częściéj powtarzanych nazw polskich i cudzoziemskich, podawać objaśnienia takich zasadniczych składników obcéj nomenklatury geograficznéj, jak np. niemieckie *Werder*, *Burg*, *Heide*, madziarskie *Falva*, *Nagy*, *Alsó*, łotewskie *Mujża*, *Goła* i t. p.

Czujemy jeszcze obowiązek udzielenia czytelnikom pewnych objaśnień ogólnych co do samego korzystania z naszego „*Słownika*". Właściwie mówiąc wskazówki takie w przedmowie zamieszczone zwykle nie prowadzą do celu, bo trudno za każdą razą przed użyciem Słownika odczytywać przedmowę; gdy jednakże niepodobna téż drukować ich na każdéj stronnicy dzieła, musimy je tu zamieścić. Nietrudno zresztą będzie czytelnikowi oswoić się z dziełem, w którém zarówno liczbę skróceń jak potrzebę ogólnych wskazówek postaraliśmy się zredukować do minimum.

A najprzód co do pisowni, któréj jednostajność i racyonalność stanowi w dziele tego rozmiaru i treści co nasz „Słownik" bardzo ważny wzgląd. Wahaliśmy się długo, mając do wyboru samowolny eklektyzm panujący w obecném piśmiennictwie lub racyonalniejsze, lecz nie poparte dostateczną powagą i szerszém uznaniem nowatorstwo. Obraliśmy wreszcie pośrednią drogę, przyjmując główne zasady prof. Małeckiego, który stara się, o ile można, godzić wyniki dzisiejszych badań lingwistycznych z naszą wadliwą grafiką i praktycznemi względami. Jednakże co się tycze nazw miejscowości tak polskich jak i obcych, z któremi nieustannie będziemy mieli do czynienia, wskazówki prof. Małeckiego nie zawsze będą wystarczającemi i w takim razie opierać się musimy bądź na etymologii, o ile takowa zdoła objaśnić wytworzenie się danéj nazwy, bądź wreszcie na zwyczaju. Usilnie starać się będziemy o ustalenie rzeczywistego brzmienia i racyonalnéj pisowni nazw geograficznych, uważając to za rzecz bardzo ważną, tak pod względem naukowym jak i obywatelskim, w obec systematycznego zacierania i przekształcania takowych, zwłaszcza ze strony Niemców. Nazwa jest pieczęcią, znamieniem wyrażającém związek człowieka z zajmowanem przezeń terytoryum i jego stosunek do ziemi; stanowi ona historyczny i polityczny dokument niezmiernéj wagi. Sądzimy, że samo już zebranie i zestawienie nazw z tak rozległego obszaru oddać może wielką przysługę nauce i wystarcza dla usprawiedliwienia potrzeby i doniosłości podjętéj przez nas pracy.

W każdym razie tylko przyjęta pzzez nas pisownia obowiązuje nasze wydawnictwo, i jeśli kto zechce szukać *Maryampola* pod *Maryjampolem* lub *Warmii* pod *Warmiją*, to oczéwiście dozna zawodu. Inaczéj się rzeczy mają, gdy idzie o nazwy, których pisownia jest nieustaloną dla braku zasady lub z powodu niepewności źródłosłowu. W takim razie uważaliśmy pomieszczenie odsyłaczów za swój obowiązek, i dlatego zamieszczamy zarówno *Humań* jak *Umań*, zarówno *Mortęgi* jak *Mortengi*. Nazwy cudzoziemskie piszemy ile możności tak jak się one piszą w ich własnym języku, z zaprowadzeniem koniecznych zmian tylko tam, gdzie zachodzi różnica alfabetu. Przy szukaniu nazwisk niemieckich trzeba pamiętać, że *ä* znaczy *ae*, *ö oe*, *ü ue*, i np. wsi *Tütz* nie szukać między *Tus*.. a *Tuw*... lecz między *Tud*... a *Tuf*... Ma się rozumiéć, iż odsyłaczy zbyt wyraźnych jak np. *Radowitz-Radowice* albo *Polonnoje-Polonne* unikamy jako zupełnie niepotrzebnych. Mimo wszelkiéj dokładności w przytaczaniu waryantów, nie możemy jednak uwzględniać takich np. wymagań staroświeckich, które każą pisać *Raygród* przez *y* lub zakorzenionych błędów miejscowych w rodzaju *Rzegiestów* zamiast *Żegiestowa*; że już nie wspominamy o tak częstych, niestety, błędach ortograficznych, rozpowszechnianych nawet drukiem, jak *Podchajce* zamiast *Podhajce*.

Jeżeli dana miejscowość ma kilka nazwisk w różnych językach, to opisujemy ją zawsze pod nazwą polską a inne zamieszczamy tylko jako odsyłacze; jeżeli więc opis danéj miejscowości zaczyna się od dwóch, trzech nazwisk np. *Slana*, *Szlana*, wieś i t. d., to zawsze nazwa piérwsza jest polską a druga cudzoziemską (jak w powyższym przykładzie madziarską), co téż najczęściéj wyraźnie się zaznacza przez dodanie w nawiasie: (węg.) lub (niem.) Pomimo téj zasady radzimy czytelnikom, którzy pragną wyczerpać informacye o danéj miejscowości zawarte w naszym Słowniku, aby odczytywali nietylko opis główny, ale także, w razie istnienia paru nazw cudzoziemskich, żeby i do odsyłaczy zajrzéć raczyli; łatwo się bowiem zdarzyć może, przy takiéj olbrzymiéj massie imion własnych i w obec trudności zbierania materyału, że niektóre tylko szczegóły dotyczące np. Ełku zamieścimy pod wyrazem *Ełk* a inne, późniéj zebrane, damy pod *Lyck*.

Wypada nam jeszcze nadmienić co do nazw geograficznych, zakończonych na *ów* i *owo*, *ice* i *icze*, że nazwy te po większéj części bywają zmieniane jedne w drugie, w praktyce mówienia i pisania, prawie bezwiednie; ponieważ zaś tego rodzaju jednoznacznych form bardzo jest wiele, przeto nie wszędzie podaliśmy odsyłacze. Jeśli więc kto w rzędzie artykułów p. n. *Janów* nie znajdzie pewnego Janowa, którego szukał, to znajdzie go z pewnością pod artykułem *Janowo* i naodwrót.

O informacyjnéj wartości Słownika dopiéro po ukończeniu całego wydawnictwa będzie można powziąść dokładne wyobrażenie; dlatego téż, co do téj charakterystyki naszéj pracy, sądzimy, że krytyka dobrze uczyni, jeśli swój sąd aż do owéj chwili powstrzyma.

Jakkolwiek z obowiązku wdzięczności względem łaskawych korespondentów **naszych i spółpracowników** wypłacimy się dopiéro przy końcu dzieła, podając **dokładną ich listę**, to jednak nie możemy zamknąć niniejszego przemówienia **tymczasowego**, nie wyraziwszy podziękowania przynajmniéj tym panom, **którzy głównie** zbogacili materyałami nasz Słownik, a do których należą pp.

Józef Bliziński, znany autor dramatyczny.
Adam Chmara, obywatel z gub. mińskiéj.
Ksiądz M. Gapiński z Nawry pod Chełmżą.
Bronisław Gustawicz, nauczyciel gimnazyum św. Anny w Krakowie.
Karol Hoffmann z Suwałk.
Aleksander Jelski, obywatel gubernii mińskiéj.
Bolesław Kamiński Żyłłok z gub. wołyńskiéj.
Dr. Wojciech Kętrzyński ze Lwowa.
M. Marassé z Krosna.
Dr. Eugeniusz Maryański z Jarmoliniec.
Henryk Müldner, literat z Krakowa.
J. J. Ossowski z Czerwonéj (pod Ełkiem).
Klaudyusz Przedrzymirski z gub. kijowskiéj.
Ludwik Rokossowski z gub. wołyńskiéj.
Bronisław Rozwadowski z Brzeżan.
Zygmunt Różycki z gub. wołyńskiéj.
Edward Rulikowski z gub. kijowskiéj.
Hr. Józef Skarbek z Osięcin w pow. nieszawskim.
Tytus Sopodźko, obywatel z gub. mińskiéj.
Studniarski Michał, nauczyciel szkoły realnéj w Poznaniu.
Edward Ślaski z Janowa lubelskiego.

Pisałem w Warszawie 20 listopada 1879 r.

Redaktor główny, *Filip Sulimierski.*

OBJAŚNIENIE SKRÓCEŃ

najczęściéj w tém dziele używanych.

akad. — — akademia.
al. — — alias, inaczéj.
analf. — — analfabeci, nieumiejący czytać.
apt. — — apteka.
art. — — artykuł.
bisk. — — biskup, biskupi,-a,-e, biskupstwo.
brz. — — brzeg.
c., cent. — cent austryacki.
chrz. — — chrześcianie.
c. k. — — cesarsko-królewski.
cm. — — centimetr.
cz. — — część.
czet. — — czetwiert.
czyt. — — czytaj.
d., dm., — dom, domy.
dek. — — dekanat.
dł. — — długi,-a,-e, długość.
dł. g. — — długość geograficzna.
domin. — — dominium.
dr. — — drewniany,-a,-e.
druk. — — drukowany,-a,-e.
dr. żel. — droga żelazna.
dyec. — — dyecezya.
dz., dzies. — dziesięcina.
Dzien. — Dziennik.
emfit. — — emfiteuza.
ew., ewang. ewangelik, ewangelicki,-a,-e.
excl. — — exclusive, wyłącznie.
f. — — fenig pruski.
fabr. — — fabryka.
fil. — — filia.
fl. — — floren, złoty reński.
folw. — — folwark.
fr. — — frank, francuski,-a,-e.
Gal. — — Galicya.
Gaz. — — Gazeta.
gimn. — — gimnazyum.
gł. — — głęboki,-a,-e.
gm. — — gmina.
gr. kat. — greko-katolicki,-a,-e.
gub. — — gubernia, gubernialny,-a,-e.
ha. — — hektar.
hr. — — hrabia, hrabstwo.
i i. — — i inne.
incl. — — inclusive, włącznie.
inst. — — instytut.
izr. — — izraelici, izraelski,-a,-e.
jarm. — jarmark.
J. Ch. — Jezus Chrystus.
jez. — — jezioro.
jęz. — — język.
j. w. — — jak wyżéj.
k., kop. — kopiejki.
Kal. — — Kalendarz.
kapl. — kaplica.
kat. — — katolik, katolicki,-a,-e.
kil. — — kilometr.
kl. — — klasa.
kob. — — kobiéty.
kol. — — kolonia.
kom. cel. — komora celna.
kop. — — kopiejki.
kośc. — kościół.
kr. — — król, krajcar.
król. — królewski,-a,-e; królestwo.
Król. Pol. Królestwo Polskie.
ks. — — książę.
kś. — — ksiądz.
kw. — — kwadratowy,-a,-e.
l., ludn. — ludność.
lit. — — litewski,-a-e.
łac. — — łacina.
łot. — — łotewski,-a,-e.
M. — — Mały,-a-e.
mad. — madziarski,-a,-e.
men. — — menonici.
męż. — — mężczyźni.
m. i. — między innemi.
mil. — — milion.
mk. — — mieszkańcy.
mko — — miasteczko.
mm. — — millimetr.
mr. — — mórg.
mrk. — — marka (niemiecka moneta).
mt. — — metr.
mur. — murowany,-a,-e.
n. — — nad.
N. — — Nowy,-a,-e.
nal. — należy.
Nadw. — Nadwiślańska (dr. ż.)

nied. — — niedaleko.
niem. — — niemiecki,-a,-e.
n. p. m. — nad powierzchnią morza.
n. s. — — nowego stylu.
ob. — — obacz.
obr. — — obraz.
odl. — — odległy,-a,-e; odległość.
odn. — — odnowiony,-a,-e.
okr. — — okrąg.
os. — — osada.
Pam. — — Pamiętnik.
par. — — parafia, parafialny,-a,-e.
płd. — — południe.
płn. — — północ.
pobl. — — pobliski, w pobliżu.
pol. — — polski,-a,-e.
poł. — — położony,-a,-e.
półw. — — półwysep.
por. — — porównaj.
pow. — — powiat.
prawosł. — prawosławny,-a,-e.
prod. — — produkcya.
pryw. — — prywatny,-a,-e.
przyl. — — przyległości.
przyst. — — przystań, przystanek.
przyw. — — przywiléj.
p. w. — — pod wezwaniem.
r. — — rok.
ref. — — reformowani (ewangelicy).
reg. — — regencya.
rob. — — robotnicy.
rodz. — — rodzina.
roln. — — rolnik,-cy.
ross. — — rossyjski,-a,-e.
rs. — — rubel srébrem.
rz. — — rzéka.
rz.-kat. — — rzymski-katolik,-cy.
rząd. — — rządowy,-a,-e.
saż., sąż. — sażeń, sążeń.
s. gm. — — sąd gminny.
s. s. — — starego stylu.
st. — — stopa; stacya; stopień.
St. — — Stary; Sanct.
staroż. — — starożytny.
st. dr. ż. — stacya drogi żelaznéj.
stol. — — stolica.
st. p. — — stacya pocztowa.
str. — — stronnica.
st. tel. — — stacya telegraficzna.
stul. — — stulecie.
stwo — — starostwo.
sz., szer. — szeroki,-a,-e; szerokość.
sz., sześc. — sześcienny,-a,-e.
sz. g. — — szerokość geograficzna.
szk. — — szkoła.
szl. — — szlachecki,-a,-e.
Szl. — — Szląsk.
szp. — — szpital.
Ś., Św. — — Święty,-a,-e.
t. — — tom; tonna.
tal. — — talar.
tm. — — tamże.
t. n. — — tegoż nazwiska.
tys. — — tysiące.
u. gm. — — urząd gminny.
um. — — umarł.
uniw. — — uniwersytet.
ur. — — urodził się.
v. — — vel, albo; von.
vol. — — volumen, tom.
w. — — wiek; wiorsta.
W. — — Wielki,-a,-e.
w. a. — — waluty austryackiéj.
Wiad. — — Wiadomości.
W. Ks. P. — Wielkie Księztwo Poznańskie.
wł. — — włóka.
wł., włas. — własność.
właś. — — właściwie.
włośc. — — włościanie, włościański,-a,-e.
woj. — — województwo.
wsch. — — wschód, wschodni,-a,-e.
wś. — — wieś.
wyd. — — wydanie.
wym. — — wymawiaj.
wys. — — wysoki,-a,-e, wysokość.
wyst. — — wystawiony,-a,-e.
wzn. — — wzniesiony,-a,-e.
zach. — — zachód.
zał. — — założony,-a,-e.
zaśc. — — zaścianek.
zbud. — — zbudowany,-a,-e.
złr. — — złoty reński w. a.
zm. — — zmarł,-y,a.
zw. — — zwany,-a,-e.
źr. — — źródło.

Nie wymieniamy tu naturalnie skróceń przypadkowo użytych lub łatwiéj zrozumiałych.

DZIEŁA I CZASOPISMA

najczęściéj cytowane w tekście bądź przez nazwisko autora, bądź przez podane tutaj skrócenia.

Adamy H. — — Die Provinz Schlesien. Wrocław 1873,
Afanasiew D. — *Materijały dlia geografii i statistiki Rossii*, Petersburg 1861.
Ath. — — — Atheneum (wileńskie), 1841—1848.
Beauplan — — Déscription de l'Ukraine, 1665.
Bibl. Oss. — — Biblioteka Ossolińskich (czasopismo) 1842—44.
Bibl. Warsz. — — Biblioteka Warszawska, 1841—1880.
Bienenstamm H. — Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee - Provinzen Russlands, Ryga 1826.
Bobrowski P. — *Materijały dlia geografii i statistiki Rossii*, Petersburg 1863.
Büsching. — — Geografia Królestwa Polskiego, Lipsk 1768.
Cenowa dr. — — Skarb kaszubo - słowiańskiéj mowy, Świecie 1866.
Długosz — — Liber beneficiorum.
Echard. — — Dykcyonarz geograficzny, Warszawa, 1782.
Enc. kośc. — — Encyklopedya kościelna, Warszawa od 1876.
Enc. Org. — — Encyklopedya powszechna S. Orgelbranda w 28 tomach, Warszawa.
Enc. Org. mn. — Encyklopedya powszechna S. Orgelbranda w 12 tomach, Warszawa.
Enc. roln. — — Encyklopedya rolnictwa, Warszawa.
Enc. Ungra. — — Encyklopedya ogólna wiedzy ludzkiéj w 12 tomach, Warszawa.
Funduklej — — Statisticzeskoje opisanije kijewskoj gubernii, Petersb. 1852.
Grabowski A. — Kraków i jego okolice, 1844.
Gwagnin — — Sarmatiae Europeae descriptio.
Jaroszewicz. — — Obraz Litwy.
Kętrzyński — — Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckiemi, Lwów, 1880.
Kłosy — — — Kłosy (czasopismo) Warsz.
Knie — — — Dykcyonarz Szląska pruskiego, po niem., Wrocław 1845.
Kolberg O. — — Lud.
Korejwo. — — *Materijały dla geografii i statistiki Rossii*, Petersburg 1861.
Korzistka — — Geografia Szląska Austryackiego i Morawii (po niemiec.)
Krasiński J. — — Opisanie Polski z w. XVI.
Kraszewski J. I. — Litwa.
Kromer. — — — Polonia, sive de situ, populis etc.
Kummersberg — Administrativ-Karte von Galizien, Lodomerien etc. 1855.
Lachnicki — — Statystyka gubernii litewsko-grodzieńskiéj, Wilno 1817.
Malte Brun. — — Tableau de la Pologne.
Manteuffel G. — Inflanty Polskie, Poznań 1879.
Marczyński — — Stat., top. i hist. opisanie gub. podolskiéj, Wilno, 1820—23.
Plater — — — Opisanie jeogr. hist. stat. W. Ks. P., Paryż 1841.
Pol W. — — — Północny Wschód Europy i Hydrografia Polski.
Połujański — — Opisanie lasów i t. d.
Przewod. nauk. i lit. Przewodnik naukowy i literacki, miesięczny dodatek do *Gazety lwowskiéj*.
Pusz. — — — Geognostyczny opis Polski.
R. G. K. — — Roczniki gospodarstwa krajowego, Warsz. 1842—61.
Rieger — — — Czechy, ziemia i naród, po czesku.
Rodecki — — — Obraz geogr. stat. Król. Polskiego, 1830, Warsz.
R. T. N. K. — — Roczniki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1817—61.)
R. T. P. N. — — Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Warsz. (1803—30).

żączyński — — Historia naturalis curiosa.

iemienow. — — Słownik geograficzno-statystyczny Cesarstwa Rossyjskiego (bez Król. Polskiego) po rossyjsku, Petersburg.

Słowaczyński — Polska w kształcie dykcyonarza.

Spraw. kom. fizyogr. Sprawozdania komisyi fizyograficznéj Akademii Umiejętności, Kraków.

Starowolski — — Polonia, nunc denuo recognita et aucta.

Star. Polska — — Starożytna Polska Balińskiego i Lipińskiego, Warszawa.

Staszic — — — O ziemiorodztwie Karpat.

Stecki T. J. — — Wołyń.

Stołpiański N. — Diewiat' gubernij zapadno-russkaho kraja, Petersb. 1866.

Stuckenberg. — Hydrographie des russischen Reichs.

Stupnicki — — Najnowszy Skorowidz pocztowy Galicyi, Lwów 1877.

Syrokomla, — — Niemen od źródeł do ujścia.

Sznajder A. — — Encyklopedya Galicyi, kilka zeszytów,

Szule D. — — O Pomorzu Zaodrzańskiém.

Święcki. — — — Opis starożytnej Polski.

Tatomir — — — Geografia fizyczna i historyczna Polski oraz Geografia Galicyi.

Toeppen — — Geographie Preussens.

Tyg. ill. — — — Tygodnik illustrowany (czasopismo), Warszawa od 1859 r.

Tyszkiewicz. — — Opis powiatu borysowskiego i Brzegi Willi.

Voigt — — — Geschichte Preussens.

Zarański — — Geograficzne imiona słowiańskie, Kraków 1878.

Zieliński — — *Materijały dlia geografii i statistiki Rossii*, Petersb. 1865.

Zinberg. — — Skorowidz Królestwa Polskiego, Warsz. 1878.

Monografij specyalnych tutaj nie podajemy, tylko pod odpowiedniemi artykułami. Rękopisy i inne dzieła, z których korzystaliśmy, wymienimy przy końcu Słownika.

PORÓWNANIE

wspominanych w tém dziele miar wielkości wszelkiego rodzaju.

1 łokieć polski	=	2 stopy polskie.
	=	0,8099 arszyna.
	=	0,576 metra.
1 sążeń polski	=	3 łokcie polskie.
1 arszyn	=	16 werszkom.
	=	0,7111936 metra.
1 stopa ross.	=	0,3047973 metra.
1 sażeń	=	3 arszyny.
	=	7 stóp.
	=	2,1336 metrów.
1 łokieć austr.	=	0,7775586 metrów.
1 sążeń austr	=	1,896484 metrów.
1 łokieć pruski	=	0,66694 metrów.
1 stopa pruska lub reńska	=	0,3238535 metrów.
1 metr	=	1,73611 łokci polskich.

---

1 mila geogr.	=	7407,4074 metrów.
	=	4286,695 sąż. polskie.
	=	6,9437 wiorst.
1 mila polska lub ross.	=	7 wiorst.
1 wiorsta	=	1500 arszynów
	=	1066,7805 metrów.
1 kilometr.	=	1000 metrów.
1 mila austr.	=	7585,937 metrów.

---

1 włóka pols. (nowopolska)	=	30 morgów.
1 mórg polski	=	55,9872 arów.
	=	0,512459 dziesiatyn.
1 diesiatyna (diesięcina)	=	2400 saż. kw.
	=	1,9508 morgów n. p.
	=	109,252 arów.
1 hektar	=	100 arów.
1 ar	=	100 metrów kw.
1 mórg austr.	=	57,5464 arów.
1 mórg pruski	=	25,532 arów.
1 mórg chełmiński	=	56,170 arów.

---

1 kwarta polska	=	1 litr.
1 korzec	=	120 kwart.
1 łaszt polski	=	30 korcy.
1 beczka	=	25 garncy.
1 czetwert'	=	209,9076 litrów.
1 łaszt ross.	=	16 czetwierti.
1 wiadro	=	12,99276 litrów.
1 beczka	=	40 wiader.
1 szefel pruski	=	54,9615 litrów.
1 wispel	=	24 szefle.
1 łaszt pruski	=	60 szefli.

---

1 funt polski	=	405,504 gramów
1 kamień	=	25 funtów
1 centnar	=	4 kamienie.
1 funt ross.	=	409,51156 gramów.
1 pud	=	40 funtów.
1 berkowiec	=	10 pudów.
1 funt austr.	=	560,060 gramów.
1 centnar	=	100 funtów austr.
1 funt pruski	=	500 gramów.
1 kilogram	=	1000 gramów.
1 tonna	=	1000 kilogramów.
1 łaszt okrętowy	=	2 tonny.

---

1 złp.	=	15 kop.
1 rubel	=	100 kop.
1 złr. w. a., gulden albo floren	=	61,742 kop.
1 marka niemiecka w złocie	=	30,871 kop.
1 talar	=	3 marki.

A.

Aa, nazwa wielu rzek, rzeczek i strumieni, zwłaszcza w krajach germańskich (od staroniem. aha — woda). Na połud.-wschodniem porzeczu Baltyku wiele rzek nosi to nazwisko, choć głównie tylko w książkach, bo w ustach ludów okolicznych przechowały się dawne nazwy łotewskie, estońskie, litewskie i i. 1. *Aa*, zwana po łotewsku Wielką rzeką, Leela-upe, mylnie czasami Leela-aa, lub Lentla-aa, Lentlaupe (ztąd u W. Pola: Lentawa), rzeka przymorska między Niemnem a Dźwiną, powstaje z połączenia Niemunia i Muszy pod Bowskiem. Od Bowska płynie na Mitawę w kierunku półn. zach. a od Szloku w stronę wschodnią skręca i tu dopiero przybiera nazwę Bolder-Aa lub Buller-Aa, po łotew. Leelas-Upas-Griiwe; pod Szlokiem bowiem wązkie pasmo piaszczystej mierzei Bulder czy Bolder tamuje jej drogę do morza. Dawniej Aa prawdopodobnie tutaj uchodziła do Baltyku. Od Szloku Aa płynie jeszcze mil 5 i pod Warmkrugiem dwa jej ramiona do Baltyku uchodzą, przerwami w r. 1757 wymytemi; trzecie ramię w tem miejscu oddziela się i upłynąwszy 8 w. (około miejscowości Bolderaa) wpada powyżej Dyamentu do Dźwiny. Niektórzy geografowie tylko to ostatnie ramię Bolder-Aa nazywają. Bieg Aa jest płaski, płytki, wylewy znaczne; od Bowska do ujścia 110 w. dług. Pod Mitawą 60 sąż. szer., pod Szlokiem 170, przy ujściu 400. Tratwy chodzą już po Muszy i Niemuniu, inne statki mniejsze po Aa, dopiero od Mitawy. System rz. Aa, zwanej też kurlandzką albo kurońską Aa, po niemiecku w gub. lifl. Grosse-Bäche, jest dosyć rozległy i sięga dość daleko wgłąb Żmujdzi. Główne jej dopływy, oprócz Muszy i Niemunia, są: Szweta (Schwedt), Platonia (Platone), Wirczówka (Wuerzau), Sessawa (Sessau), Szwiteń (Schwitte), Islic (Islitz), Sussei, Ekawa (Ekau), Garroza (Garrose), Plana, Auca, Berza, Wirszupa (Wersz-upe); ta ostatnia wpada do ramienia Dyamentowego Aa. Niegdyś cała rz. Aa nazywała się Musza, po niem. Muhs. 2. *Aa*, liflancka, inaczej Treider-Aa, po staro-estońsku Torejda, po łotew. Gauja, Jauga, Gaju-upe, dawniej Goiwa, ob. *Gauja* 3. *Aa*, (Heiligen), Swięta Aa, po łotew. Szwentupe, ob. *Święta*. 4. *Aa* (Lawen-), Ławen A. lub Ławena, ob. *Ławena*. 5. Rz. Muszę w dolnym biegu zowią też niekiedy Aa. (Bienenstamm, Pol, Siemienow, Stuckenberg). *F. S.*

Aahof, po łotew. *Lejas Mujża*, m. w gub.-lifl. w pow. wendeńskim, u zbiegu Tyrsy z Gaują.

Aal, ob. *Rega*.

Aalbeck, ob. *Albeka*.

Aalfang, ob. *Skrzynna* i *Węgornia*.

Abakłydżaba, duża wś rządowa w pow. benderskim w Besarabii, nad rz. Kahilnikiem, o 70 w. na płd.-zach. od Bender.

Abawa, *Abau*, rz., największy dopływ Wenty (ob.) w Kurlandyi, z prawej strony, ma swoje źródło w parafii: Neuenburg, pow. tukumskiego, ujście w parafii Goldynga. Przyjmuje Zschaksche, Naudaję, Karratawas-uppe, Wehsacht, Ammul, Immul (inaczej Ahsuppe lub Wilpene) i Weendradse. A. jest najpiękniejszą z rzek kurłandzkich, płynie przez 5 małych jeziór (Apsau, Limarz, Palamsz, Lestin i Kliggen) ku północy, potem na zachód, uchodzi niżej Goldyngi pod Abaushofem; brzegi po części błotniste, po części wysokie wapieniste. Długość rz. 125 w., szer. 15 saż., w czasie wylewu do 70 saż. Spław drzewa z Roennen i Goldyngi. Nad A. leży kilka miejscowości, zwłaszcza w pow. tukumskim, zwanych Abawski dwór, Abaushof. *F. S.*

Abazówka, wś rząd. w pow. bałckim, osiedlona przez żydów kolonistów, których jest 698; rozl. 1080 dz. *Dr. M.*

Abazowski ucząstek, w pow. bałckim, 164 dz. rozl., należy do senatora Abazy.

Abbau, ob. *Białe-Błoto*.

Abbus, rz., lewy dopływ Wenty, w Kurlandyi, w parafii Amboten.

Abela 1. A. strumień, lewy dopływ Niewiaży, do której o 2 w. poniżej Kiejdan wpada. Przyjmuje z prawej strony Rudeksznę, Pindę, Szularę (z Purwą), Sulewę, Malec a z lewej Łaukiessę i Ałkupis.—2. **A.** strumień, dopływ z pra-

wej strony rz. Kroi, która do Muszy wpada; przyjmuje Wiezgę.

Abele, mko w pow. nowoaleksandrowskim gub. kowieńskiej, nad rz. Pokrewną lub Krewną, o 40 w od Nowoaleksandrowska, st. dr. żel. z Kałkun do Radziwiliszek, o 44 w. od Kałkun, pomiędzy Jełówką i Poniemunkiem, st. p. i tel. O dawności A. świadczą znajdywane w okolicy popalone kości, resztki oręża i naczyń. Historycznie pierwszą wzmiankę o A. spotykamy w XVI w. Starostwo abelskie w pow. Korszewskim na Żmujdzi płaciło kwarty r. 1782 złp. 992. Mko A. liczyło 1861 r. mk. 1560. Par. katol. A. ma dusz 4862. Kośc. mur. p. w. św. Anny, wzniesiony 1629 kosztem parafian. Filia w Rogielach. Dekanat abelski dyec. telszewskiej obejmuje połowę pow. nowoaleksandrowskiego, liczy: parafij 14: Komaje, Abele, Rakiszki, Skopiszki, Poniediele, Krewno, Poniemuń, Poniemunek, Jużynty, Żabiszki, Hanuszyszki, Kwietki, Czadosy, Popiel; 5 filij; 9 kaplic. Wiernych 57417. *F. S.*

Abelin, wś rząd. w pow. rossieńskim, o 65 w. od Rossien.

Abeliny, wś w pow. gierdawskim, okr. reg. królewieckiego, pod Abeliszkami.

Abeliszki, *Abelischken* (niem.), dobra rycerskie i wś w pow. gierdawskim, okr. reg. królewieckiego, 183 mk., st. p.

Abelskie, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kow., pod Abelami, łączy się przez rz. Krewnę z antonoskiem jeziorem.

Abgulde, strumień, lewy dopływ Aa, ma ujście w parafii mitawskiej w Kurlandyi.

Abgulden, jez. w pow. mitawskim parafii Doblehn. Tamże kilka wsi t. n.

Abgunst-Kampe, *Kępa nad Szarpówką*, wś w pow. malborskim, dawniej do Gdańska należąca, 1783 w dzierżawę dana, mieszk. 30, ewangel. i menonitów.

Abos, ob. *Obiszowce.*

Abrahamfalva, ob. *Abrahamowce.*

Abrahamów czyli *Abramowy* potok, mały potok w obrębie gm. Zawadki rymanowskiej. Wypływa ze stromych gór Beskidu niskiego, wznoszących się po płd.-wsch. str. tej gm., zrasza w krótkim ćwierćmilowym biegu dolinę, w której leży przysiołek Abrahamów i na wsch. krańcu wsi Zawadką zwanej, łączy się z Zawadką, dopływem Jasiołki. *Br. G.*

Abrahamowce. po niemiecku *Abrahamsdorf*, węg. *Abrahamfalu*, wś słowacka na Śpiżu, w dorzeczu Popradu, po wsch. str. gościńca wiodącego z Kiezmarku do Czwartku, istniała już w r. 1286 p. n. villa Abraham. Par. łacińska była już r. 1383. Ludn. przeważnie katol. (240 dusz), ewang. tylko 14. Żydów bardzo mało. Czyt. Dr. E Janoty: „Zapiski o zaludnieniu dolin Dunajca i Popradu na Śpiżu“, Krak. 1864. *Br. G.*

Abrahamowice, przysiołek, ob. *Szczyrzyca.* i *Abramowice.*

Abrahamowszczyzna, przysiołek, ob. *Krowica.*

Abrahamsdorf, ob. *Abrahamowce.*

Abrahamsfalva, ob. *Abrahamowce.*

Abrahamshof, ob. *Borek.*

Abramów, wś. pryw. i folw. w pow. lubartowskim, gm. Wielkie, 60 osad włośc.; par. w Rudnic, st. p. w Kurowie. Odl. od Lubartowa 20 w.

Abramów i **Abramowska wola,** dwie wsie graniczące ze sobą w pow. zamojskim, gm. Goraj. Leżą na wyniosłych wzgórzach (565 st. n. p. m.), nad rz. Ładą, o 2 w. od Goraja i tyleż od Frampola oddalone. A. posiada gorzelnię produkującą za 4,000 rs. rocznie; obszerny ogród i sad. Kościół par. w sąsiednim Rodzięcinie, st. p. we Frampolu. *B. Ch.*

Abramowice (właśc. **Abrahamowice**), wś. i folw. nad rz. Czerniejówką, w pow. lubelskim, gm. Zemborzyce; kośc. paraf. mur.; gorzelnia z produkcyą do 40,000 rs. rocznie, st. p. i st. kol. Nadwiślańskiej w Lublinie. A. pierwotnie należały do par. lubelskiéj, dopiero w 15 w. utworzono tu oddzielną parafią i wystawiono kośc. drewn. Obecny wzniósł Wincenty Jezierski w 1786 r. (Por Długosz I. 199 II. 539 i III 306, 307). *B. Ch.*

Abramówka, wś. w pow. kijowskim, nad rz. Zdwiżem, o 7 w. od Kotiużanki, własność Sinielnikowa. Mieszk.: 292, parafii kotiużańskiej. Huta szklana. *Kl. Przed.*

Abramowsk, okrąg wiejski w gminie Jewije, pow. trockiego, gub. wileńskiej, liczy w obrębie swym wsie: Giesnokole, Abramowsk, Soboliszki, Hejbany, Kurkowszczyzna, Konleniszki, i zaścianki: Hołynka, Lachowicze, Pojecina, Szorkinia. Majątek A jest własnością hr. Platera. Wś. A leży o 21 w. od Trok a o 10 w. od st. dr. ż. Jewije.

Abramowska Wola, ob. *Abramów.*

Abramowszczyzna, wś. w pow. wieliskim, nad Jelszą.

Abranowce, Abrahamowce, po węg. *Abrany*, wś. w hr. szaryskiem (Węg), nad potokiem Delna, kościół katol. filial., 365 mieszk.

Abrany, ob. *Abranowce.*

Abrau, ob. *Oborowo.*

Abschermeningken, Abscherningken, ob. *Kugen.*

Abschruten, dziewięć wsi w Prusiech wschodnich nosi to nazwisko. Z tych A. w pow. wystruckim zowie się też inaczej *Usswarten*; w pow. ragnickim inaczej *Jacken* a w pow. pilkaleńskim inaczej *Petczinken.*

Abse, rz., ob. *Egiel.*

Absteinen, wś. w pow. stołupiańskim, pod Ejtkunami, słynna z pięknej stadniny koni.

Abstich, ob. *Lupsztych.*

Absze, rz., dopływ Bartawy z prawej strony. Ma źródło na płn. od mka Iłłoki, ujście o 2 w. od Szkud; przyjmuje strugę Sartys.

Abt, rz., dopływ rz. Omel, ob. *Pregla.*

Achodden, ob. *Ochodnio.*

Achthuben, wś. w pow. prądnickim, na Szląsku prus., tuż obok Schnellenwalde, w parafii Riegersdorf. Dwie wsie t. n. w Prusiech wschodnich.

Achtuba, lewe ramię Wołgi, oddziela się powyżej Carycyna i na przestrzeni 650 w. prawie równolegle do niej płynie, miejscami bardzo obfite w wodę i po brzegach błotniste, miejscami wązkie i wysychające czasem. Niegdyś A. miała wpadać wprost do m. Kaspijskiego. Mieszkają nad nią Kałmucy i astrachańskie wojsko kozackie. Piotr W. chciał rozwinąć w tych stronach jedwabnictwo, ale przemysł ten w pierwszych latach XIX w. zupełnie upadł. Nad A. spotyka się mnóstwo zwalisk po dawnej Złotej Ordzie, któréj stolica Saraj była prawdopodobnie w tem samem miejscu, gdzie dziś m. Carewo (Siemienow, Geogr. stat. Słowar Ross. Imp.)

Achtyrka, m. pow. w gub. charkowskiej, o 108 w. od Charkowa, 1276 od Petersburga, nad jez. Białem i Czykałowem, oraz nad rzeczkami Achtyrką i Husienicą, st. dr. żel. sumskiej, około 20000 mieszk. Założone w r. 1641 przez Polaków, należało do t. z. obronnych horodyszcz putywelskich, 1647 przyłączone do Rossyi; posiada wielki sobór prawosławny z obrazem M. B. cudami słynącym, do którego corocznie schodzą się tłumy pielgrzymów. Prócz tego mają być w soborze trzy obrazy pędzla Murilla. Z rzemiosł rozwinięte głównie w A. szewctwo i tkactwo materyj wełnianych na jubki mało-ruskie. Jarmarków 5 na rok, kramów 60. W mieście brak dobrej wody do picia. Powiat achtyrski gub chark. ma 2442 w. kw., w 1861 miał 98700 mieszk., osad zaludnionych 141 (największa po A. Kotelwa), cerkwi 48, główna rz. Worskła, grunta czarnoziemowe, lasów brak, uprawa zboża, buraków, tytuniu. Ludność wiejska trudni się głównie czumactwem. Osady wielkorossyjskie powstały tu od połowy XVIII stulecia. *F. S.*

Ack... Nazwy niemieckie zaczynające się od Ack... patrz głównie pod *Ak.*

Ackmenischken, pięć wsi w Prusach wschodnich nosi to nazwisko; z tych jedna w pow. ragnickim zowie się też inaczej Maagstim.

Ackmonienen, trzy wsie w Prusach wsch. noszą tę nazwę.

Acstass (?), ob. *Uść*, po niem. Uscz, Uszcz.

Acukiewicze, wś. w półn. zach. str. pow. mowogródzkiego gub. mińskiej, w gminie lubczańskiej, w I stanie policyjnym i I okręgu sądowym (Nowogródzkim). *Al. Jel...*

Aczujew, duża wś. na wsch. brz. morza Azowskiego, nad rz. Czarny Protok, słynna z rybołówstwa.

Aczytskaja (ross.), wś, pow. krasnoufimski, gub. permska, st. poczt. o 21 w. od Krasnoufimska ku Permowi.

Adachów, ob. *Odachów.*

Adamańce, wś., pow. trocki.

Adamczowice, wś. i fol., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, st. p. Klimontów. Wspominana u Długosza (II. 334, 336).

Adamejciszki, okrąg wiejski, gm. Podbrzezie, pow. wileński, liczy w obrębie swym wsie: Leony, Wojtkuńce, Siewruki, Tumańce, Adamejce, Rejszaliszki, Kalniszki, Kałnota, Dasiance, Biernaty, Grysztele, Worniszki, Jakubańce, Grodzie; zaścianki: Dumbla, Rataliczki, Pojeżowce, Żemariele, Mialejki, Kałnota, Szoskiszki, Boreliczki, Wojniczki, Ejdaniszki, Radlicele, Pokliszki, Puzyrzyszki, Powarnie, Rogiewiszki Wroniszki, Okmiana, Wiżuniszki, Pustowszczyzna, Pieślakiszki.

Adamek, ob. *Adamów.*

Adamfoeldje, ob. *Moszorów.*

Adamierz, ob. *Jadamierz.*

Adamiszki, zaścianek, pow. trocki.

Adamki, folw., pow. włodawski, gm. Wyryki, przestrzeni morgów 1580; par. i st. p. we Włodawie.

Adamkowo, *Jadamkowo* (Kętrz). 1. A., wś szlachecka, pow. tucholski, na lew. brz. rz. Kamionki, rozl. 248. ha., lud.: 32 kat. 22 ewang. Osada nowsza, własność Prądzyńskiego. 2. **A.**, Adamshof, folw., pow. złotowski Prus Zach.

Adamów, *Adamowo, Jadamów*,. nazwa bardzo wielu wsi, folwarków, osad, na całej przestrzeni ziem polskich. W obrębie Królestwa jest przeszło trzydzieści miejscowości t. n.

Adamów, 1. A. lub *Jadamów*, osada, dawniej mko, pow. łukowski, gm. Gudów, posiada sąd gminny, szkołę elementarną i kościół parafialny murowany. Zwyczajna droga łączy A. z Łukowem, odległym o 23 w.; najbliższa st. dr. żel. Krzywda na linii z Łukowa do Iwangrodu, st. poczt. w Łukowie. Ludność A. wynosi około 1,000 mk. w 90 domach. Mieszkańcy, przeważnie rolnicy, posiadają 1830 morgów ziemi. A. parafia dek. łukowskiego liczy 1406 dusz. W zeszłym wieku A. był własnością Krasińskich i słynął z jarmarków. 2. **A.** wś. gm. Piorunów, pow. konińskiego, o 12 w. na płd-wsch. od Konina, o 6 w. od Władysławowa, 272 mórg rozl., 83 ludn., grunt piaszczysty, okolica biedna, wzgórzysta, bezwodna; obok folw. A. powstały po wyciętych lasach, niegdyś do dóbr Wyszyna należących, 180 mórg rozl. 3. **A.** wś, gm. Golina, pow. koniński, o 14 w. na płn.-zach. od Konina, o 2 w. od Goliny, przy trakcie z Goliny do Kazimierza, 98 mórg rozl.

105 ludn., grunt szczerkowaty. Obok folw. t. n. ob. *Golina*. 4. **A.** pow. gostyński, gm. Pacyna, ziemi mórg 238, lud. 158. Kolonia utworzona w 1865—dawniej fol. Potrzasków. 5. **A.** wś. i fol., pow. zamojski, gm. Suchowola, wł. pryw., par. w Krasnobrodzie, st. p. w Zamościu. 6. **A.**, lub Adamek, wś rządowa, w. pow. Końskie, gm. Miedzierza. 7. **A.**, ob. *Adamówka*.

Adamowa, przystanek dr. żel. dynabursko-witebskiej, między Barowuchą a Borkowiczami, w pow. połockim; wś tamże nad Uświaczą.

Adamowa-góra, kol. włościańska, pow. sochaczewski, gm. Młodzieszyn; ludność trudni się wyrobem sit.

Adamowa-wola, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, st. p. Chodecz.

Adamowce, ob. *Adamówka*.

Adamowice, 1. **A.** wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. i st. p. w Mszczonowie. 2. **A.** pow. miechowski, gm. Tczyca, par. Szreniawa, st. p. w Wolbromiu. W 15 wieku była własnością Stanisława Szreniawity, jak i większa część okolicznych wsi (Długosz I—40; II—37.) *Br. Ch.*

Adamowice, niem. *Adamowitz* 1.) **A.**, wś. pow. raciborski niegdyś własność klasztoru Dominikanek, w parafii Markowice, z kapl. katol. w miejscu. 2.) **A.**, wś, pow. wielkostrzelecki, należy do parafii Wielkie Strzelce.

Adamowicze (wielkie i małe), wsie, pow. augustowski, gm. Łabno, obie mk. 295, domów 37. Kościół murowany, wystawiony kosztem parafian w 1855 r.; st. p. Sopoćkinie. A. par. katol. dek. augustowskiego, dusz 2596. A. stanowiły niegdyś rozległe dobra narodowe, w skład których wchodziło mko Lipsk i około czterdziestu wsi. Obecnie grunta wioskowe i osady Lipska przeszły na własność włościan.

Adamowicze, wś, pow. grodzieński, posiada kościół murowany, wzniesiony staraniem ks. Baniewicza.

Adamowizna, 1.) A. wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, o 16 w. od Suwałk, mk. 169, domów 26. 2.) **A.**, wś, pow. błoński, gm. Grodzisk. Nazwiska z końcówką *izna* utworzone wyłącznie od imion własnych są nadzwyczaj częste na Mazowszu i właściwe zwykle osadom małych rozmiarów (por. *Pelcowizna*, *Szymkowizna*, *Stankowizna*). *Br. Ch.*

Adamówka. 1.) A., wś. pow. berdyczowski, nad bezimienną rzeczką wpadającą do Rosi (Kojanka?). Odległa o 74 w. od Berdyczowa, o 38 w. od st. dr. ż. Holendry a o 7 w. od mka. Pohrebyszcz, z któremi stanowi jeden majątek, należący do hr. Rzewuskich; niegdyś była to własność ks. Wiszniowieckich. Mieszk. 594, wyznania prawosławnego, należą do Pawłowieckiej parafii (odległej o 5 w.). Ziemi 1924 dzies., pierwszorzędnego czarnoziemu, grunta zupełnie równe, uprawia się przeważnie pszenica i buraki. Zarząd gminny (wołost') we wsi Pawłówce, zarząd policyjny (stan) w m. Pohrebyszczach. 2.) **A.**, duża wś, pow czehryński, nad błotnistą rzeczką Szybik, wpadającą do Dniepru, tudzież nad jez. Pańskiem i Krynowskiem; o 9 w. odległa od p. m. Czehrynia. Dawniej należała do starostwa czehryńskiego, dziś stanowi własność rządową. Mieszk. 2072 wyznania prawosł. Cerkiew paraf. zbudowana w r. 1726 (Wizyty Czehryńskiego Dekanatu za r. 1741); było tu wówczas 30 chat i 307 mieszk. Zarząd gminny i policyjny w m. Czehryniu a tamże i st. poczt. Ziemi 3820 dzies. We wsi znajduje się wysoka mogiła, na której niegdyś był klasztor, zniszczony 1678 r. w czasie wzięcia i zniszczenia Czehrynia przez turków i tatarów pod dowództwem wezyra Kara-Mustafy, sławnego później z klęski pod Wiedniem. *Kl. Przed.* 3.) **A.**, lub Adamowce, wś, pow. mohylewski, dusz męz. 35. Ziemi włośc. 62, obywatelskiej 122 dz. Należała do Głoskowskiego, dziś Tarasiewicza. 4.) **A.**, wś, pow. jampolski, mieszk. 338, ziemi włośc. 356 dzies., ziemi obyw. 385 dzies. Należy do Sobańskich. 5.) **A.** wś rządowa, pow. latyczowski, gminie Zińków; dusz męz. 737. Ziemi ornej 1960 dzies.; młynów 5, przynoszących 5760 rs. 6.) **A.**, wś pow. bałcki; dusz. męz. 175. Ziemi włośc. 428 dz., ziemi obyw. używalnej 1367 dz., nieużyt. 25 dz., należy do sukcesorów Janiszewskiego. 7.) **A.**, lub Adamów, wś pow. nowogradwołyński, gm. połońska, należy do dóbr t. n. hr. Dunina Karwieckiego, ma gorzelnię, liczy dusz włośc. męz. 152, ziemi włośc. 482 dzies. 8.) **A.**, zaśc. pow trocki. *Dr. M.*, *L. R.*

Adamówka, 1.) wś, pow. sieniawski, par. Maydan, własność ks. Anny Czartoryskiej. 2.) **A.**, przysiołki, ob. *Podbereże*, *Brzeżany*, *Mikołajów*.

Adamowo, nazwa kilkunastu wsi i folw., przeważnie w obrębie gub. płockiej i łomżyńskiej, por. *Adamów*.

Adamowo, po łotew. Adamowa, wś., pow. rzeżycki, par. Duksztygał Szadurski, własność Nodhafta.

Adamowo, 1) A. wś., pow. babimoski, obejmuje wś. Ad., probostwo i szpital Komorowo, cmentarz żydowski, winnice komorowskie, młyn i karczmę Berzyńską; 54 domów mieszkalnych, ludności 474; 8 ew., 466 kat., 67 analf.; tuż pod miastem Wolsztynem; od miasta pow. o 28 kil. sąd w Wolsztynie, par. do Wolsztyna. 2.) **A.** folw. ob. *Latalice*. 3.) **A.** folw., ob. *Witosław*. 4.) **A.** folw., ob. *Krzyćko Wielkie* (Gross-Kreutsch) 5) **A.** Adamshof, folw. ob. *Krabielewo* (Gross-Krebbet).

Adamowo, *Adamsdorf*. 1.) **A.** wś., pow. brodnicki, 1682 r. własność Trzcińskich, dziś włościańska, 87 ha. rozległ., ludn. 30, samych ewang. 2. **A.** wś. pow. grudziądzki, 1682 własność Kucharskich, dziś włościańska, 111 ha. ziemi, 194 mk., samych ewang. i żydów. Leży po prawej stronie szosy z Chełmna do

Grudziądza, na samej granicy obu powiatów, dawniej w pow. chełmiń. (U Kętrz. A. nazwane Mały Rudnik). *M. G.*

Adamowo, *Adamshof.* 1.) **A.** folw. należący do W. Pietrzyków, pow. człuchowski, 27 mk. ewang. 2.) **A.** folw. w pow. złotowskim, po r. 1766 powstały, do Sypniewa należący; 413. ha. rozl., ludn. 14 katol., 16 ewang.Kętrz. zowie je Adamkowo.

Adampol, wś., pow. lityński, dusz 172 męz. Ziemi obywatelskiej 370 dzies., włośc. 430 dz. Należy do p. Olimpii Czerkawskiej (Źródła Ikówki w A.?) *Dr. M.*

Adamsdorf, ob. *Adamowo* i *Rudnik mały.*

Adamsguth, ob. *Jadaminy.*

Adamsheide, ob. *Jadamowo.*

Adamshof, ob. *Adamowo.*

Adamsverdruss, *Lutka* (Zarański), ob. *Szklarnia.*

Adamy, inaczej Łany, wś. w pow. Kamionka Strumiłowa, o milę od mka Buska, w par. buskiej, w lesistej okolicy, ludn. 688 dusz, 500 rz. kat.—180 gr. kat. Rozl. więk. posiadłości 2365 (głównie lasu, 2220 m.), mniej. posiadłości 750 (głównie ogrodów 420 m.) *B. R.*

Adasiewszczyzna, wś., pow. miński, o 35 do 40 w. od Mińska, 688 st. ang. n. p. m.

Adelig... (niem.), „Szlacheckie.“ Wiele nazwisk w Prusiech ma ten przydatek na początku, np. A.-Kuchnia, Szlachecka Kuchnia w pow. toruńskim. Służy on zwykle do rozróżnienia dóbr prywatnych od rządowych tego samego nazwiska z przydatkiem Koeniglich, np. Koeniglich-Kuchnia w tymże powiecie.

Adelinów, wś, pow. lucyński, o 30 w. od Lucyna, w ślicznej miejscowości; otoczona sosnowemi lasami; klimat dla chorych wyborny Są tu żelazne wody miner., czyste, przezroczyste, ze smakiem przyjemnym, trochę ściągającym. C. g. wody 1,00086, temperatura w samym zdroju 5° (R.). Wody te zawierają w chemicznym swoim składzie: węglan żelaza, węglan wapna, węglan magnezyi, siarczan wapna, tlenek glinu i kwas węglany; należy je więc zaliczyć do słabych żelazistych. Czyt. rozprawę dra Dubickiego „O wodach mineralnych w gub. witebskiej“ (Mosk. Medic. Gazeta, r. 1860).

Adelnau, ob. *Odolanów.*

Adelsdorf, ob. *Adolfowice.*

Adler, *Erlitz, Orlica,* lewy dopływ Łaby, uchodzi pod Królogrodem, powstaje z dwu rzek Dzikiej i Cichej O., Wilde i Stille A. U jej źródeł Adlergebirge, Orlickie góry, Kładzkie inaczej, Glatzergebirge, z których najwyższa Deschneyer Koppe, 1143 metr. wys., na pograniczu Czech i Śląska pruskiego.

Adlerberg, ob. *Matra.*

Adlerhorst, *Adlershorst,* ob. *Orli Dwór, Worlidwór, Orłowo, Gorzyszkowo, Redłowo.*

Adolfowice, *Adelsdorf,* wieś pow. Freiwaldow na Szląsku austr., ludn. 1315.

Adolfowo, 1.) **A.,** wś, powiat babimoski, ludn. 120, wyz. kat., 29 analf.; 16 domów mieszk. 2.) **A.,** Adolphsheim, wś w pow.chodzieskim, 78 mk., 52 ew., 26 kat.; 22 analf.; 9 dm. 3.) **A.,** folw. ob. *Sienno.*

Adolfowo, *Adolfshof,* folw., pow. wałecki, należący do Dykowa, nowy; ludn. 15 katol., 30 ewang.

Adolphsheim, ob. *Adolfowo.*

Adomiszki, wś, pow. ragnicki okr. reg. gąbińskiego.

Adryan, wś pryw., pow. lubawski, należąca dawniej do starostwa bratyańskiego, nad jez. skarlińskiem, 40 ha. ziemi, 20 mk. katol.

Adryanów, *Andryanów,* z przysiołkiem Ostróg, wś, pow. Rudki, ćwierć mili od mka Komarna oddalona. Ludn. 529; z tego rz. kat. 331, grec. kat. 186, izr. 12; rozl. więk. posiadłości 419 m., mniejszej 385 m. Właściciel Kazimierz hr. Lanckoroński.

Adsel, ob. *Adzil.*

Adwa. Według Wincentego Pola jeden z dopływów Dźwiny zachodniej, wpadających z prawej strony. Żaden inny autor o rzece tej nie wspomina.

Adwokacie, przysiołki, zwane też Wójtostwami, ob.*Brodki* i *Dmytrze.*

Adyszów, *Hadyszów,* potok górski, w gm. Manasterzec, pow. liski w Galicyi. Powstaje z licznych źródłowisk po stronie półn. i wsch. tej gm. u stóp lesistych gór Słonnemi zwanych; wpada w pobliżu ruin zamku Sobieńskiego do Sanu z wschodniego brzegu. Znaczniejsze dopływy: Słonne z prawego, Solarzyska z lewego brzegu. Nazwy te Słonne i Solarzyska dają się domyślać, że te strugi powstały niegdyś ze źródeł słonych. *Br. G.*

Adzil, *Adsel,* kilka wsi i par. w gub. liflandzkiej okr. walckim, nad rz. Gaują.

Adżałyk, dwa jez., tuż nad m. Czarnem, właściwie limany, wąską tylko smugą gruntu od morza odzielone. 1). **A.** Duży, Bujuk-A., inaczej Dofimowski liman, 7 w. dług., 1 i pół sz. 2.) **A.** Mały, Kuczuk-A., inaczej Grigorijewski liman, 10 w. dł., 1 i pół sz. Wodę mają słoną. Wzdłuż smugi gruntu między niemi a morzem ciągnie się trakt z Odessy do Nikołajewa.

Adżamka, mko, pow. aleksandryjski, gub. chersońskiej, nad rz. t. n., wpadającą do Ingułu, 4398 mieszk.

Afryka, wś i dobra, pow. ostródzki, okr. reg. królewiecki; w pobliżu wś Ameryka.

Agajmany, wś w Krymie, 3452 mieszk.

Agatówka, przysiołek, ob. *Pilchów.*

Agatyn, wś, pow. i gub. mińska, niegdyś st. p. przy b. trakcie poczt. mińsko-pińskim, o 61 w. od Mińska.

Aglona, struga wpadająca do rz. Minogi z lewej strony.

Aglonen, ob. *Agłony.*

Agłona, mko, pow. dynaburski, o 6 mil od Dynaburga, o 4 i pół od Krasławia, blizko Ruszony, małe, z kościołem i klasztorem Dominikanów. W kościele ołtarz loretański z obrazem M. Boskiej łaskami słynącym i zupełnie do trockiego obrazu podobnym. Kościół ten założony był pierwotnie w lesie jodłowym (po łotewsku: aglenia), i stąd nazwę otrzymało całe miasto. Par. katol. dekanatu dolno-dynaburskiego, dusz 4327. Kaplice w Abenmujży i Laudaniszkach. Od 1826—36 zjeżdzali się do Agłony chorzy dla picia wody siarczanej, której źródło widać potem straciło własności lecznicze. Czyt. art. Dominika Chodźki p. t. A. w Pam. relig.-moral. z 1856.

Agłony, *Aglonen,* wś, pow. kłajpedzki okr. reg. królewieckiego, niedal. Proekuls, st. p., 114 m.

Agłuna, rz., dopływ Szeszuwy z prawej strony, uchodzi poniżej Anczy.

Agnieszkowo, wś, pow. rypiński, gm. Gujsk, dm., 215 mieszk., par. w Gujsku, st. poczt., w Sierpcu.

Agnopol, dwór, pow. kowieński nad Wilią, o 10 w. od Kowna.

Agonki, *Agonken, Ellernbruch,* wś, pow. gierdawski Pruss Wsch.

Agrafinówka, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, o 14 w. od Suwałk, dm. 11, mk. 45.

Agrypiszki, wś, pow. trocki, nad rz. Wierzchnią, na której tamże młyn; włas. Rossochockich, o w. 5 od Stokliszek.

Agtelek, ob. *Baradla.*

Ahlbeck, ob. *Albeka.*

Ahlgraben, jez. w okr. reg. szczecińskim, pow. Randow, $^2/_4$ m. dł., $^1/_2$ m. szer.

Ahsputte, ob. *Hasenpot.*

Ahswikke, rz., dopływ Bartawy w Kurlandyi.

Ainsingen, *Einsingen,* kolonia niemiecka, należy do *Dziewięcierza* (ob).

Aisputte, ob. *Hasenpot.*

Ajbar, wś, pow. perekopski gub. taurydzkiej, st. p. między Perekopem a Symferopolem.

Ajciuny, okrąg wiejski, gm. Butrymańce, pow. trocki, liczy w obrębie swoim nast. wsie: Ajciuny, Janówka, Likiszki, Ejgirdańce, Okuszkańce, Jawniańce, Żołkuńce, Hejciuńce, Czesanka, Towszczany, Kołubiszki, Girkiszki, Antobolanka, Radźwiłańce, Waluńce, Jupczany, Żadziszki, Judwoiszki; zaśc. Torwidziszki i okolicę Talatańce.

Ajdar, rz., lewy dopływ Dońca w gub. charkowskiej, ma źr. w gub. woroneskiej, przepływa koło Starobielska. Nad jej brzegami leżą 2 mka, dziś słobody, St. i N., A. liczące przeszło 5000 mk., sławne z jarmarków i wspomnień histor. kozaczyzny XVI i XVIII w.

Ajłupa, rz., lewy dopływ Wilii, uchodzi poniżej Bujwidz.

Ajnacsko-Söreg, st. dr. żel. z Fülek do Miszkowca w Węgrzech.

Ajsyń, Aysyń, *Ajszyń,* tak dawniej niekiedy *Hajsyń* (ob.) pisano. Enc. Org. mn. mylnie cytuje Auszyńskie starostwo; ma być Hajsyńskie.

Ajszputa, ob. *Hasenpot.*

Ajtra, rz., lewy dopływ Jury niemnowej, przyjmuje z pr. str. Dugnę, z lewej Leżę i Żemgarę, ma źródło w pow. telszewskim na zach. od jez. Łukszty, niedaleko mka Wornie.

Ajwiksta, ludowa nazwa rzeki Ewikszty.

Ajzpuryszy, ob. *Zabłocie, Zarzecze.*

Akczuryno, wś o 12 w. od Kaługi, nad Oką, kopalnie węgla kamiennego.

Akerman, *Akierman, Akkerman,* łac. *Alba Julia,* od 1818 r. m. pow. gub. besarabskiej, 46° 12′ sz. g. płn., 48° 24′ dł. wsch., na praw. str. limanu Dniestrowego (Echard pisze: „nad morzem i jez. Widowo, o 11 m. od Oczakowa“), o 18 w. od morza Czarnego, o 1723 od Petersburga, 39201 mk. Dawniej zwał się Białogrodem, Białłogrodem (Wołosi zowią go Citate-Alba). R. 1479 zdobyty przez Turków, pozostawał w ich ręku z niewielkiemi przerwami do 1812 i wtedy ustaliła się dzisiejsza tatarska nazwa A. Białogrodu. Była to stolica Tatarów budziackich i miała garnizon turecki. Dziś składa się z właściwego miasta i 3 przedmieść: Szaba, Turlaki i Papuszkoi. Posiada fabryki łoju, świec i ma w grudniu walny jarmark na sól, wełnę, ryby, tłuszcze i wino. St. p. i st. tel. międzynarodowa. Po limanie krążą statki parowe. Większość mk. prawosławnego wyznania. Potem idą żydzi, ormianie, raskolnicy; katolików około 50. Są w A. 3 cerkwie, 1 ormiańska i bożnica. O wspomnieniach hist. A. czyt. rzecz J. I. Kraszewskiego p. t.: „Owidyopol, Dniestr i A.“ w Bibl. Warsz. 1847,“ III. 75. — A. powiat ma 7283 w. kw., powierzchnia stepowa, bezleśna, w wodę nieobfitująca; ogólnej ludn. 111,520 (kat. w 1859 r. 233), zatrudnionych rolnictwem, które kwitnie, zwłaszcza też w koloniach bulgarskich i niemieckich, dosyć tutaj licznych. Powiat posiada jednę tylko par. katol. w Krasnej, należącą do dyec. tyraspolskiej. Główne rzeki: Dniestr, Kahilnik, Jałpusz. Główny przedmiot handlu bydło; soli wydobywa się w pow. 4 miliony pudów rocznie. *F. S.*

Akimowa, wś, gub witebska, przy trakcie z Newla do Siebieża.

Akmath, ob. *Leite.*

Akmeny, ob. *Okmiany.*

Akmin, jez., pow. selburski w Kurlandyi.

Akmina, rz., dopływ *Szałtony* (ob.).

Aknista, ob. *Oknista.*

Akra, *Akreszorski* potok, ob. *Akryn.*

Akreszory, *Akryszory,* wś rząd. pow. kosow-

ski, o 16 kil. od Jabłonowa. Obszar dworski 482 morgów austr.; włościanie posiadają: 1165 m. au.; ludn. 575, z tego grecko-kat. 560, izr. 15; gr. kat. parafiia w miejscu, należy do dek. pistyńskiego arcybisk. lwowskiego. filia w Bani Świrskiej. *B. R.*

Akryn, *Akra, Hlenceu, Akreszorski* potok, potok górski, powstający z kilku strug wypływających z pasma gór Czarnego lasu (Beskidu lesistego), 564 m. n. p. m.; na płd. granicy gm. Akreszory z gminą Kosmacz, płynie początkowo na zachód, spadając tu i owdzie stromo z gór. Przepływa przez wieś Akreszory, zabierając wiele mniejszych górskich strug i ropę kilku źródeł solnych, zwraca się po ćwierćmilowym biegu na płn., tworząc odtąd granicę naturalną między gm. Akreszory i Tekucza pod nazwą Hlenceu i płynie głębokiemi jarami, miejscami krzakami porosłemi. Przyjąwszy z lewego brzegu potok Pleszywa inaczej Surcyr zwany, przepływający gm. Tekuczę, tworzy również granicę naturalną między wsiami: Berezowem-nizszym i Łuczą i po przeszło jednomilowym ogólnym biegu wpada z pr. brz. do pot. Łuczki (ob.) w dorzeczu Prutu (388 m. n. p. m.). *Br. G.*

Aksaj, stanica kozacka nad Donem, przy ujściu rz. A. do Donu, w okr. czerkaskim ziemi dońskiej, główna przeprawa przez Don po drodze do Kaukazu.

Aksamitka, góra w hr. spiskiem, tuż nad gran. galicyjską, właściwie na gran. gm. Sromowiec w Galicyi z gm. Haligowce (Haligoć) na Śpiżu. Na szczycie tej góry znajduje się grodzisko, które było świadkiem kwawych dziejów Husytów w tej okolicy pod wodzą sławnego i w podaniach ludu dotąd żyjącego ich wodza Aksamita, który dłuższy czas w połowie XV w. zwolennikami swymi okolice sądeckie i spiskie niepokoił. W górze tej są godne widzenia jaskinie, które służyły niegdyś Husytom, a później zbójcom za schronienie. Z tych jedna większa, stykająca się z samem Grodziskiem, i druga mniejsza, bliżej granicy galicyjskiej, jaskinią Aksamita zwana, odwiedzane bywają często przez gości kąpielowych szczawnickich. Jaskinia A. w wapieniu białym, czysta i sucha, z okienkiem w górze i z przybocznemi małemi pieczarkami, zdaje się być ręką ludzką wyżłobiona· Pełno w niej nacieków wapiennych (stalaktytów); od nich pochodzić ma ludowa jej nazwa „grota kamiennego mleka“. Ze szczytu tej góry rozpościera się ładny widok na płd. na dolinę Haligowiec aż po Lechnicę i na płn. na Pieniny. Czyt: Szczęsny Morawski: Sądeczczyzna, Kraków. 1865. (tom. II. 211).—Dr. Onufry Trembecki. Przewodnik do zdrojów lekarskich w Szawnicy, Kraków. 1861. *Br. G.*

Aksamitowizna, os., gm. Czostków, pow. suwalski, w odległości 25 w. od. m. gub. Suwałki położona, liczy 5 dm., 11 mężczyzn i 10 kobiet, ogółem 21 mk. Do osady należą: młyn w m. Filipowie oraz jeziora Krzywe v. Krzywulka, Postajnie v. Przystajnie i Rospuda. *K.H.*

Aksmanice, wś, pow. przemyski, o 2 mile na płd. od Przemyśla, obejmuje przestrzeni dworskiej 112 morg au., włościańskiej 268 m. a.; grunt pagórkowaty, urodzajny. Ludn. 515 dusz, z tego rzym.-katol. 16, należących do parafii w Niżankowicach, miasteczku o $1/4$ mili oddalonem; 492 gr. kat. należących do parafii w Kłokowicach i 7 izrael. Tak rz. kat. jak i gr. kat. parafie należą do biskupstw przemyskich. A. z przysiołkiem Jaskmaniec należą do Alek. hr. Krukowieckiego. A. piszą niekiedy Axmanice. *B. R.*

Akszynka, wś, pow. rohaczowski gub. mohyl., z kaplicą katol parafii czeczerskiej.

Aktir, ob. *Ogier.*

Al... Niektóre miejscowości pisane niekiedy przez Al, ob. pod *Hal...*

Alabastrowa jaskinia, znajduje się we wsch.-płn. ramieniu tatrzańskiej turni Wielkim Koszarem (Stirnberg) zwanej, nad Suchym potokiem (Rotbaumgrund), w tak zwanych bielskich Tatrach na ziemi spiskiej. Wzniesienie tej jaskini n. p. m. czyni 1726 mtr., według pomiaru dokonanego przez sztab gen. austr. r. 1876. *Br. G.*

Alanga, rz., prawy dopływ Jury (ob.).

Alant, rz. w Kurlandyi, w parafii grobińskiej, płynie z jez. Telsen do zatoki libawskiej.

Alańskie góry, *Alauńskie góry, Las Wołkoński, Wałdajskie góry,* nizkie, lasem pokryte wzgórza, gub. nowogrodzkiej, twerskiej, pskowskiej. W składzie swoim mają głównie wapień. Trafiają się pokłady węgla, żelaza, gipsu. Z gór tych biorą początek rzeki: Wołga, Dniepr, Don, Oka. Stanowią one główny dział wód Wołgi, Dźwiny zachodniej, Donu.

Alau, strumień, lewy dopływ Aa w parafii mitawskiej.

Alauńskie góry, ob. *Alańskie.*

Ałba, fol., pow. słucki, niedaleko historycznego Nieświeża; za czasów sławnego dziwaka ks. Karola Radziwiłła, była tu piękna willa z parkiem, w której ks. „Panie Kochanku„ przesiadywał dla wytchnienia, a jak przyszła pańska swawolna fantazya, to w czasie lata kazał z Nieświeża drogę do Alby cukrem miałkim wysypać i jeździł tam na saniach. Chcąc pochlebstwem zjednać sobie pana, najzajadlejsi stronnicy ks. Karola, włożywszy na siebie barwy radziwiłowskie, przezwali się Albańczykami. A. dziś należy do ordynacyi nieświezkiej i ma obszaru 460 mrg. W pobliżu rękodzielnie sukna i bai. *Al. Jel.*

Albeka, *Aalbeck, Ahlbeck.* 1.) Wś kościelna, okr. reg. szczeciński, pow. Uckermünde, 619 mk,

nad jez. prawie wyschłem st. p. 2.) **A.** wś tamże, pow Usedom-Wolin, pod Swinemünde, 215 mk. rybaków. 3.) **A.**, wś tamże, 185 mk. 4.) **A.**, wś, pow. lęborski, okr. reg. koszaliński.

Albendorf, wś, pow. starohucki (Neurode) na Szląsku pruskim, par. kat. dek. kładzki. W kościele obraz M. B. słynący cudami od w. XI i ściągający dotąd po 100 tysięcy pielgrzymów rocznie, głównie z Czech.

Alberga, *Alembork, Allenberga,* niem. *Allenburg,* m., pow. welawski, u zbiegu rz. Omel z rz. Łyną, 2200 mk., st. p., browar, gorzelnia, handel przędzą, 8 jarmarków. Założone około r. 1326 a w 1410 Wład. Jagiełło odebrał je krzyżakom.

Albersdorf, ob. *Olbrachcice.*

Albertinenhof, ob. *Piekło* i *Roszkowice.*

Albertów, wś, pow. turecki, gm. Piętno; zamieszkała przez 22 gospodarzy, posiadających po 15 morg gruntu, dosyć zamożnych. *W. S.*

Albertowskie Olędry (*Albertoske*), olędry, pow. bukowski, obejmują 2 miejscowości: A. i kolonią Julianę; 117 dm.; mk. 744; 705 ew., 30 kat.; 60 analf., o 30 kil. od miasta pow.; 15 kil. od sądu w Grodzisku. Zowią je też Niemcy: Albertowsker Hauland.

Albertsdorf, *Albersdorf,* ob. *Olbrachcice* na Szląsku austr.

Albertyn, wś, pow. słonimski, słynna fabrykami sukien, dywanów, płócien i wyrobów metalowych, nad stawem utworzonym przez rz. Issę, który też zowią jez. Albertyńskiem. Własność Władysława Pusłowskiego, mk. około 1600, większość prawosławnych. *A. P.*

Albigowa, wś, pow. łańcucki, rozl. 3160 n. a. morgów, dm. 223; według ostatniego obliczenia z r. 1870: 1312 mk. Obszar dworski należy do ordynacyi łańcuckiej hr. Alfreda Potockiego; szkoła ludowa, parafia bardzo starożytna, dek. przeworskiego, istniała już w r. 1450; w okolicy przemysł tkacki. Ma to być dawna os. niemiecka zw. Helvigau. *M. M.*

Albinowo, okrąg wiejski, gm. Bogin, pow. dziśnieński, liczy w swoim obrębie wsie: Bielewicze, Skuryaty, Drusiewicze, Dalekie, Biltiszki, Ejwidowicze, Aksiutowo; zaśc. Drusiewiczki, Podszyki, Zabłociszki, Bierżenka.

Albinowska Wola, przysiołek, ob. *Wietrzno.*

Albinówka, daw. Albinów, wś, pow. sniatyński, obszar dworski: gruntów 259 morg n. a., włościanie gruntów 123 morgi; 288 mk., z tego 283 dusz gr. kat. wyznania; filia pobliskiej parafii gr. kat. Hańkowce, dek. śniatyńskiego; należy do rz. kat. par. Zabłotów. Gleba urodzajna, klimat ciepły, kukurydza i tytuń, oprócz innych zbóż, dobrze się udają. Właściciel Józef Puryna.

Albis, rzymska nazwa Elby.

Albrachtowo, — *ówko,* ob. *Albrechtowo.*

Albrechcice, *Albrechtyce,* 1.) **A.**, Olbersdorf, m. pow. na Szlązku austr., dm. 296, ludn. 2396. A. powiat 14502 mk. Główne gminy: Linhartowy (Geppersdorf) 766 miesz.; Hoszfalkowy (Gotschdorf) 1200 m.; Hynczyce (Heinzendorf) 1249 m.; Holczowice (Hillersdorf) 1896 m.; Hirszperk (Hirschberg) 1269 m.; Opawice (Tropplowitz) 605 m. 2.) **A.** Wielkie, ob. *Bilowiec.*

Albrecht, *St. Albrecht,* ob. *Wojciech Święty,* pod Gdańskiem.

Albrechta, lub *Arcyksięcia Albrechta kolej żelazna* wychodzi ze Lwowa na Szczerzec, Mikołajów, Rozwadów do Stryja a ztamtąd idzie dalej na Bolechów, Dolinę i Kałusz do Stanisławowa; 183 kil. dł.

Albrechtau (niem.) 1.) wś, pow. darkiejmski, 125 mk. 2.) ob. *Albrechtowo.*

Albrechtów, 1.) A., *Albrychtów,* dobra ziemskie i wś, pow. piński, nad rz. Piną, gm. Pińkowska, 1-szy stan. polic. (Łohiszyński), 2-gi okr. sądowy (Piński), o 1½ w. od Pińska. A. w wieku XVIII był własnością Poniatowskich i gdy 1784 we wrześniu Stanisław August zwiedzał Pińsk, sławną groblę Butrymowicza i jego *Krystynów* (ob.), był też w A. u Franc. Poniatowskiego. Dobra te następnie przeszły we władanie rodz. Skirmuntów i do dziś dnia w ich ręku pozostają. A. przy najlepszych warunkach zbytu posiada wybornie użyźnione grunta i obfite sianożęci a obszar ogólny wynosi około 3350 morgów. Jest tu fabryka stearynowych świec Bothego, której firma zyskała sobie rozgłos w kraju. W 1860 r. wyrobiła świec 2250 pudów, mydła zwycz. 3230 p. Pracowało w niej 50 ludzi. (Według Stołpiańskiego prod. roczna wynosi 230 tys. rs. rocznie). *Al. Jel.* —2.) **A.** Albrychtów, wś, pow. bobrujski, ma kapl. kattol. par. Choromce.

Albrechtówko, *Olbrachtówko, Klein Albrechtau* (niem.), wś włościańska, pow. suski, 208 ha. rozl., 285 mk. ewang.

Albrechtowo, 1.) *Gross-Albrechtau, Olbrachtowo* (Kętrz.), wś, pow suski, własność Finkensteinów, mk. 235 ewang. R. 1879 znaleziono tu worek złotych monet z X i XI w. 2.) **A.**, wś i smolarnia, pow. ostródzki, 40 mk.

Albrechtsdorf, (niem.). 1) wś. pow. jeławski, pod Bartoszycami, 601 mk. 2.) **A.**, wś, pow. liebarski, pod Ornetą 198 mk. 3.) **A.** wś szlach., na Pomorzu, pow. Uckermünde, 120 mk. 4.) Ob. *Wojciechów* na Szląsku pruskim.

Albrechtshof, (niem.) 1.) nowy folw., pow. kwidzyński, należący do Nowej-Wioski, 95 mk., prawie samych ewang. 2.) **A.**, ob. *Sękowo.*

Albrechtsthal, ob *Skałęska Kolonia* i *Sobiewola*

Albrechtyce, ob. *Albrechcice.*

Albrychtów, ob. *Albrechtów.*

Alchimce, zaśc., pow. nowoaleksandrowski,

gub. kowieńska, nad Drujką, na gran. z pow. dziśnieńskim, najbardziej na wschód wysunięty punkt gub. kowieńskiej.

Alchimowszczyzna, wś, na pół. krańcu pow. borysowskiego. gm. Dokszyce, 3-ci stan pol. i 4-ty okr. sąd. (dokszycki).

Alck, (niem.), wś, pow. szyłokarczemski okr. reg. gąbiński, 235 mk.

Alden, jez., ob. *Mielno*.

Aldendorf, (niem.), ob. *Starawieś*.

Alechnowicze, *Olechnowicze*, st. dr. żel. libawsko-romeńskiej, na przestrzeni Mińsk-Wilno, między Radoszkowiczami a Uszą, o 44 w. od Mińska.

Aleja, *Oleja*, rz., dopływ z prawej str. rz. Upie, która do Szeszuwy z lewej str. wpada.

Aleksandrów,—owo, nazwa bardzo wielu wsi i osad przeważnie w bieżącem stuleciu założonych w obrębie Król. Polskiego; np. 1.) Osada, zwana też A. łęczyczki albo fabryczny, przedtem miasto, pow. łódzki, gm. Brużyca Wielka, należy do sądu pokoju w Łodzi, posiada st. poczt. i tel. międzynarodową, dwa kościoły: katol. drewn. i ewang. A. założony został w 1818 r. i zaludniony przeważnie przez Niemców. W 1824 r. miał 340 dm. i 2955 mk., w tej liczbie sukienników 365 (242 majstrów), 8 postrzygaczy farbierni i t. p. W 1858 było 2886 mk., obecnie liczą około 4,000. Ludność A. zajmuje się rękodzielnictwem dla poblizkiej Łodzi odległej o 12 w. i połączonej z A. drogą bitą. W samym A istnieje fabryka wyrobów wełnianych. A., par. katol. dek. łódzkiego, liczy 1300 dusz. 2.) **A.**, gm., p. bilgorajski, sąd gm. ok. IV w Józefowie o 8 w. st. p. w Biłgoraju ludność gminy 4827. 3.) **A.**, wś, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn. par. Dąbrowa, szkoła wiejska. 4.) **A.**, wś, pow. Końskie, gm. Chlewiska, fabr. żelaza zatrudnia 26 rob. i produkuje za 33,750 rs. rocznie. 5.) **A.**, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice 1020 morg. rozl. 6.) **A.**, wś, pow radomski, gm. Gzowice, par. Radom. 7.) **A.**, wś, należąca do ordynacyi Zamojskich, pow biłgorajski, gm. Aleksandrów, posiada urząd gminny. 8.) **A.**, wś, pow. nowo-miński, śród lasów na prawym brzegu Wisły się ciągnących, przy drodze zWawru do Młondza. 9.) **A.**, wś i fol. pow. kalwaryjski, gm. Lubów, par. w Grażyszkach, st. p. w Kalwaryi. 10.) **A.**, kolonia, pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Węgrów, st. p. w Łukowie; rozl. 684 morgi. 11.) **A.**, kol., pow. turecki, gm. Wichertów, w dobrach niegdyś arcybis. gnieźnieńskich, dziś majoratu wichertowskiego. 12) **A.**, fol. majoratu Kościelnica (hr. Tolla), pow. turecki, gm. Kościelnica, tuż pod Uniejowem; budynki przerobione ze stajen, zajmowanych niegdyś przez szaserów polskich, konsystujących zwykle w Uniejowie, który obfituje w pastwiska i łąki. *Br. Ch.*

Aleksandrów, 1.) okrąg wiejski, pow. dziśnieński, gm. Ihumenów, liczy w swoim obrębie wsie Bołkoły i Taboły. 2.) **A.**, po lit. *Aleksandrawa*, mko pryw. i dwór, pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., między górami i jeziorkami, o 31 w. od Nowoaleksandrowska. Paraf. kościół katol. Ś. Franciszka Serafickiego 1796 przez hr. Ign. Morykoni wzniesiony. Parafia katol. dekan. nowoaleksandrowskiego dusz 2342. 3.) **A.** Wielki i Mały, daw. Porosiatków W. i M., wsie, pow. uszycki, należały do Mniszchów, późniéj do Stadnickich, od których nabył je gen. Lüders i przezwał Aleksandrowem. Ludn. 504 dusz męz. (147 jednodworców); ziemia górzysta, glinkowata. *Dr. M.* 4.) **A** ob. *Puszkary*. 5.) Por. *Aleksandrowo*.

Aleksandrów, 1.) m. pow. gub. ekaterynosławskiej od r. 1775, daw. twierdza, o 1578 w. od Petersburga nad rz. Mokrą Moskowką, o 2 w. od Dniepru, os. bardzo staroż., okolica pełna kurhanów; niedaleko na wyspie dnieprowskiej była główna siedziba siczy zaporoskiej, 5733 mk. Pow. A., najobszerniejszy w gub., 8641 w. kw. rozl., ma charakter lesisty, stepowy, grunt czarnoziem ale brak wody, 185 tys. mk., zajętych rolnict. **A.**, 2.) m. p. g. włodzimirskiej o $1^3/_4$ w. od st. t. n. moskiewsko-jarosławskiej dr. ż., o 711 w. od Petersburga, 7140 mk., st. p., handel i przemysł, szczególnie farbierski, rozwinięty. A. pow. ma 83 tys. mk, 3126 w. kw. rozl., powierzchnia płaska. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i przemysłem bawełnianym (Siemienow).

Aleksandrów w W. Ks. P. i w Prusiech, ob. *Aleksandrowo*.

Aleksandrów, ob. *Aleksandrowice* na Szląsku austr.

Aleksandrowice, wś., pow. krakowski, sąd pow. w Liszkach, o 8 kil. od Liszek, 1641 n. a. morgów. rozl., dm. 32, ludn. 274, parafia w Morawicy. Przez A. przechodzi kolej półn. Cesarza Ferdynanda. Wieś ta była w 16 w. własnością Jana Karmińskiego jednego, z pierwszych zwolenników reformacyi, który w r. 1591 po zburzeniu zboru kalwińskiego w Krakowie dwór swój kalwinom krakowskim na zbór ofiarował. Zbór aleksandrowicki zburzyło pospólstwo krakowskie w napadzie nocnym w. r. 1613. Kalwini do Wielkiej Wsi się przenieśli. Koło 1625 Samuel syn Piotra Gołuchowskiego ówczesnego dziedzica A. przeszedł na katolicyzm i na zawsze inowierców ztąd wydalił. Do A należą przysiołki Kochanówka i Stefanówka. *M. M.*

Aleksandrowice, *Aleksandrów*, *Alexanderfeld*, gmina pow. bielskiego na Szląsku austr., łącznie z gminą Stare Bielsko ludn. 3927. W kat. par. Bielsko.

Aleksandrówka, 1.) wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, o 22 w. od miasta gub. Suwałki

położona, liczy: dm. 15, mk. 67 t. j. mężczyzn 35, kobiet 32. 2) **A.** wś, pow. władysłowowski, gm. Kidule, 64 dm., 397 mk., par. Kajmele, st. p. Szaki. 3.) **A.** kolonia, pow. lubartowski, gm. Rudno, erygowana w r. 1865 z lasów do dóbr lubartowskich należących. Składa się z osad 15, odległa od m. Lubartowa o wiorst 17. (Niezamieszczona w Skorowidzu Zinberga). 4) **A.** kolonia w gm. Dąbroszyn, pow. konińskiego, o 16 w. na płd. zach. od Konina, o 6 w. od Rychwała, 154 mórg rozl., 31 ludn., grunt niski, sapowaty, utworzona 1877 z części gruntów do dóbr Kuchary Borowe należących.

Aleksandrówka, 1.) mko, pow. czehryński, nad rz. Taśminą, o 260 w. od Kijowa, o 36 w. od pow. m. Czehryna, a o 6 w. od Funduklejówki st. poczt. i dr. żel. Chwastowskiej. Niegdyś należało do starostwa czehryńskiego, otrzymała przywilej miejski 1785 od Stan. Augusta; darowane później przez rząd ks. Potemkinowi, który także je darował pułkownikowi Brzozowskiemu; A. była przez jakiś czas dziedzictwem Michała Grabowskiego i ogniskiem życia literackiego w okolicy; dziś drogą kupna należy do wielu właścicieli. Mk. 2049, z tych prawosł. 1060, starowierców 11, katolików 59 i żydów 919. Cerkiew par. także szkółka 2-klasowa, założona 1850 r. Jarmarki tygodniowe. Mko zbudowane na bezleśnej piaszczystej równinie, ma ziemi 1642 dz. Grabowski zbudował tu 1852 r. cukrownię, wyrabiającą 56900 pud. mączki cukrowej (Statystyka o cukrownictwie w r. 1878, St.-Petersburg). W r. 1808 A. miała 1339 mieszk. i 159 chat (Wizyty Czehryńskiego Dekanatu w 1809) Zarząd gminny i zarząd policyjny (stan) w temże miasteczku. 2.) **A.**, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Żyd, wpadającą do Rośki. Odległa o 10 w. od pow. m. Lipowca, a o 52 w. od Holendrów, stacyi kijowsko-brzeskiej dr. żel. St. p. w Lipowcu. Wś. ta, założona w połowie XVIII w. przez Aleks. Jałowickiego, później własność ks. Czetwertyńskich, obecnie należy do Gruszczyńskich. Miesz. 489, wyznania prawosław., cerkiew paraf. zbudowana 1846 r.. ziemi 1059 dz., pierwszorzędnego czarnoziemu, Mieszkańcy trudnią się wyłącznie rolnictwem. Zarząd gminny we wsi Czahowej, zarząd policyjny (stan) w m. Lipowcu; w środku wsi ładny murowany dom właściciela. *Kl. Przedrz.* 3.) **A.**, wś, pow. bałcki, gm. Korytno; ludn. dusz męz. 175. ziemi, włośc. 269 dz.; ziemi obyw. 184 dziesięcin należy do Wojewódzkiego. 4.) **A.** wś, pow. bałcki, gm. Hołowaniewsk, ludn. dusz męz. 126; ziemi, włośc. 339 dz. Należy do dóbr państwa (udieły) ob. *Hołowaniewsk.* 5.) **A.**, wś, pow bałcki, gm. Krute, ludn. dusz męz. 126, ziemi włośc. 339 dz. Ziemi używal. obyw. 1792 dz., nieużytków 45 dz. Należy z częścią mka Krute do ks. Abamelika. 6.) **A.**, wś, pow. bracławski (nad Nytyłą?), rozl. 1400 dz. ziemi włośc, ludn. 657 dusz męz. Należała do Potockich, nast. do Feliksa Sobańskiego, dziś do spółki cukrowarnej w Trościańcu. 7.) **A.**, mała wś, pow. hajsyński, wraz z wsią Łojowcami ma dusz męz. 215. Ziemi włośc. 474 dz., ziemi obywat. używalnej 511 dz., nieużyt. 40 dzies. Należała do Lenkiewiczów, Kuleszy, dziś Skobelcyna. 8.) **A.**, wś, pow. jampolski, ludn. 634, ziemi włośc. 987 dz., ziemi obyw. 903 dz. Należy do Sobańskich. 9.) **A.**, wś, pow. winnicki, ludn. dusz męz. 53, ziemi włośc. 114 dz., ziemi obywat. 272 dz., dawniej Puchalskiego, dziś Bereżańskiego. 10.) **A.**, wś, pow. płoskirowski, gm. i par. Satanów; ludn. 106 dusz męz., rozl. 121 dz. ziemi włośc. Należy do satanowskiego klucza hr. Maryi Potockiej. Ob. *Satanów. Dr. M.* 11.) **A.**, wś, pow. nowogradwołyński, od Lubomirskich-Zwiahelskich, przeszła na Uwarowych przy końcu zeszłego stulecia, leży nad rz. Słuczą, w ładnej miejscowości, z ładną rezydencyą, własność Wiaczesława Uwarowa. Należy do gminy Romanowieckiej, dusz męz. 78, ziemi włościań. 216, ziemi obywat. 2269 dz. *L. R.* 12.) **A.** wś, w pow. ihumeńskim, własność Artemowa, 600 dz. gruntu dworskiego.

Aleksandrów Łęczycki, ob. *Aleksandrów.*

Aleksandrów Nowy, fol. donacyi Góra Bałdrzychowska (ob.), pow. łęczycki, gm. Poddębice, rozl. morgów 607.

Aleksandrowo,-ów, 1). osada, gm. Służewo, pow. nieszawski, ze st. pograniczną dr. żel. Warsz. Bydg., zwana też Aleksandrowem pogranicznym, komora celna I klasy, należy do sądu gm. I okręgu w Nieszawie. Posiada st. pocz. i telegraf. międzynarodową, cerkiew prawosławną (od 1877 r.), aptekę; katol. kość. paraf. w Służewie, odl. od Warszawy w. 211. W ciągu 1876 r. przez tutejszą komorę weszło towarów za 18,585,143 wywieziono za 8,107,749 r. W r. 1877 r. samego zboża wywieziono 6,126,000 pudów. Opłaty celne wyniosły w 1878 r. 2,081,978 rub. metalicznych i 32,466 kredytowych. A. założone zostało na terytoryum majętności Białebłoto. W 1879 r. w miesiącu sierpniu miał tu miejsce zjazd cesarza niemieckiego Wilhelma z Naj. Ces. Ros. Aleksanrem II. Korzystając z pobytu Naj. Pana ludność katolicka otrzymała pozwolenie na zbudowanie w A. kościoła katol., który stanie pod wezwaniem św. Aleksandra. 2) **A.**, wś. pow. wiłkowyski, gm. Bartniki, składa się z kilku części, z których jedna nosi nazwę Aleksandrowo-Olszanka (ob. *Olszanka*) i stanowi oddzielną posiadłość, inne części pod ogólną nazwą Aleksandrowo-Porowsie (ob. *Porowsie*) mają kilku właścicieli. 3.) **A.** wś, pow suwalski, gm. Kuków, o milę od miasta gub. Suwałki położona, liczy mk. 175, z tych 88 mężczyzn

i 87 kobiet, a dm. 33. Ma szkołę elementarną dla dzieci starowierców.

Aleksandrowo, 1.) gm., pow. lidzki, liczy 332 dm. 3126 włośc., ob. pł. Zarząd gminy w wiosce Polećkiszkach. Gm. liczy 39 wsi, składa się z 4 okręgów wiejskich: 1) Grodzieńsk. 2) Kozakowszczyzna. 3.) Narkuszki. 4) Rakliszki. Gm. należy do 3-go okręgu pokoju w mieście Ejszyszkach, oraz do 3-go cyrkułu powołanych do służby wojskowej z pow. lidz, w m. Ejszyszkach. 2.) **A.**, gm. pow. święciański, liczy 460 dm., 4490 włośc. ob. płci. Zarząd gminy w wiosce Żykojniach, gm. składa się z 5 okręgów wiejskich: 1) Stracza. 2) Podolce. 3) Żeladzie. 4) Swirany. 5) Budrany. Liczy 95 wsi, należy do 3-go okr. pokoju w mieście powiatowem Święcianach, oraz do 1-go cyrkułu powołanych do służby wojskowej w pow. święc. w m. Swięcianach. 3.) **A.**, gm., pow. trocki, liczy 672 dom., 6700 włośc. ob. płci, gm. składa się z 13 okręgów wiejskich, 75 wsi. Okręgi te są: 2) Olita. 2) Domontańce. 3) Niemonajce. 4) Halintany. 5) Geczełowka. 6) Dawgi. 7) Daszkańce. 8) Mieluny. 9) Czyżuny. 10) Żwirżdany 11) Ilginiki. Szwabiszki. 13) Potarańce. Gm. należy do 2-go okręgu pokoju i do służby wojskowej z pow. trockiego w m. Mereczu. 4) **A.** fol. w pow. trockim. 5) Por. *Aleksandrów*. *F. O.*

Aleksandrowo, 1.) A., niem. *Alexandersruhe*, folw., pow. pleszewski, ob. *Klenka*. 2.) **A.**, niem. *Alexanderhof*, folw. pow. babimoski. ob. *Borny*. 3.) **A.**, kol. pow. szubiński; 3 miejsc.: A., Bagno i gburstwo Hammerwerder; 143 mk., 106 ew., 37 kat., 29 analf.; 21 dm. 4) **A.**, wś szlach., pow. wyrzyski; 54 mk., wszyscy kat., 26 analf.; 8 dm. 5.) **A.** zniemczone Sandau, pow. bydgoski, król. leśnictwo; 11 mk., 10 ew., 1 analf.; 1 dm 6.) **A.** kolon., pow. szamotulski, ob. *Biezdrowo*. 7.) **A.** piec wapienny, pow. międzychodzki, ob. *Zatumie stare*. 8.) **A.** folw. pow., krobski, ob. *Bodzewo*. 9.) **A.** folw. pow. krobski, zob. *Żytowiesko*. 10.) **A.** niem. Alexandern, folw. pow. mogilnicki, ob. *Rybitwy*. 11.) **A.** folw., pow. mogilnicki, ob. *Srebrna-Góra*. *M. St.* 12.) **A.** folw. pow. toruński, do dóbr Pluskowęs należący, 13 mk. katol. 13.) **A.** niem. Alexanderhof, folw. w pow. lubawskim, należący do Trzciana, 35 mk. katol. 14.) **A.** wś, w pow. ełckim.

Aleksandrów Pograniczny, ob. *Aleksandrowo*.

Aleksandrowsk, wś, pow. sejneński, gm. Krasnopol, par. Wigry, st poczt. Suwałki, 343 mk., 60 dm.

Aleksandrowsk, m. w gub. ekaterynosławskiej, st. poczt. i st. dr. ż. łozowsko-sewastopolskiej.

Aleksandrowska, wś, pow. dorohobuski gub. smoleńskiej, o ćwierć wiorsty od st. dr. ż. moskiewsko-brzeskiej t. n.; st. p.

Aleksandrya, 1). mko pow., równieński, nad Horyniem, z przystanią rzeczną, 1932 mk. Szkoła początkowa, fabryka sukna, garbarnie, olejarnie. Posiada A. cerkiew i paraf. kościół katol. Zaślubin M. B., z muru 1862 wzniesiony. Parafia katol. (od r. 1675) dek. równieńskiego: dusz 1257, kaplica w Zaborolu. 2). **A.** mko i wś rząd., pow. telszewski, nad rz. Guntens, o 53 w. od Telsz, w par. szkudzkiej, Filialny kościół Ś. Krzyża, murowany, odwieczny, 1864 odnowiony przez parafian. 3). **A.** okrąg wiejski, pow. dziśnieński, gm. Stefanopol, liczy w swoim obrębie wsie: Górowce, Sznitki, Kozłowce, Papszuły. 4). **A.** wś, pow. brzeski, gub. grodzieńska, dawniej st. p. a dziś st. dr. żel. brzesko-kijowskiej, między Brześciem litewsk. a Małorytem, o 23 w. od Brześcia. 5). Ob. *Białacerkiew*. *F. S.*

Aleksandrya, m. pow. gub. chersońskiej, o 322 w. od Odessy, 1424 od Petersburga, 10521 mk. Główne zajęcie mieszk. rolnictwo i hodowla bydła. A. powiat obejmuje 8621 w. kw.

Aleksandrya, Nowa, ob. *Nowa Aleksandrya*.

Aleksandryszki, 1). Okrąg wiejski, pow. trocki, gm. Jewije, liczy w obrębie swoim wsie: Dyronony, Henie, Puszczewo, Ugrumówka, A., Grabiały, Mitkiszki, Żatysze, Zabarole, Klikuny, Rawiliszki; zaśc.: Natoki, Klikuny. 2). **A.** wś i folw., pow. trocki, na wzgórzu, o 1 w. od Wilii, o 2 mile od st. dr. żel. Jewije, naprzeciw Kiernowa.

Aleksicze, wś, pow. rzeczycki, w 2-im stanie policyjnym (jurewickim), w 3-im okręgu sądowym (narowlańskim) niedaleko drogi wiodącej z Chojnik do Jurewicz, z prawéj strony. Miejscowość głucha, poleska. *Al. Jel.*

Aleksiejewska, 1). wś w pow. chwałyńskim gub. saratowskiej, między Wolskiem a Chwałyńskiem, st. poczt. 2). **A.** (Kirgul), wś, pow. łaiszewski gub. kazańskiej, między Łaiszewem a Czystopolem, st. poczt.

Aleksiejówka, 1). wś, pow. suwalski, gm. Hutta o 2 m. od Suwałk, liczy: 2 domy, 13 mk. 2). **A.** wś, pow. winnicki, 500 mk. Ziemi obyw. 550 dz. Ziemi włośc. 592 dz.; należy do Hanickiej. 3). **A.** wś, pow. olhopolski, 341 dusz męz., 675 dz. ziemi włościan a 1000 dz. ziemi obywat.; własność Konstantego Hejmana. 4) **A.** folw. przy wsi Harmaki, pow. trocki, ziemi 961 dz., należy do Kononienkowa.

Aleksiejówka, mko, pow. biriucki, gub. woroneskiej, między Biriuczem i Ostrohożskiem, st. poczt., o 1340 w. od Petersburga, 14069 mk.

Aleksiejuny, wś, pow. trocki, dawniej własność ks. Ogińskiego.

Aleksin, m. pow. gub. tulskiej od 1777 r., o 52 w. od Tuły, o 798 w. od Petersburga, u zbiegu Mordówki z Oką, o 3 $^1/_4$ w. od st. t. n. dr. żel. riażsko-wiaziemskiej, w 1396 r. stanowiło granicę

posiadłości litewskich, w 17 w. kilka razy zdobywane i burzone, 4014 mk, 4 cerkwie, bank. A. pow. ma 1700 w. kw. rozl., 70 tys. mk, grunt gliniasty, ubogi w lasy, mało urodzajny, nad brzegami Oki pagórki (Siemienow).

Aleksiniec, *Oleksiniec*, mko i wś, pow. krzemieniecki, przy samej granicy austryackiej. Majętność A. do której należały wsie: Baszuki, Swiniuchy, Rydoml, Borszczówka i Taraż, stanowiące wspólny klucz, była własnością ks. Czartoryskich, a w następstwie przeszła w dom hr. Rzyszczewskich. Jest tu starożytny zamek z bastyonami, podziemnemi lochami i mostem zwodzonym, na wysokiej górze zbudowany, później na rezydencyą hr. Rzyszczewskich przerobiony. W tym zamku na początku zeszłego stulecia ówczesny właściciel Aleksińca fundował szkołę, do której uczęszczały i dzieci miejscowych włościan. Hr.Gabryel Rzyszczewski zaprowadził w majątku postępowe gospodarstwo i hodowlę owiec, które z Hiszpanii sprowadził. Obok A. jest folw. Iwanie, niegdyś letnia rezydencya właścicieli. Miasteczko Aleksiniec, przez samych żydów i mieszczan zamieszkałe, miało niegdyś sławne na swoje czasy garbarnie. *M. S.*

Aleksino, 1). wś, pow. kowrowski, gub. włodzimierska, o 30 w. od Kowrowa, st. poczt. 2). **A.** wś, pow. dorohobuski, gub. smoleńska, o 15 wiorst od Dorohobuża, z fabryką papieru.

Aleksota, 1). gm., pow. maryampolski, lud. 9250, rozl. 15524 morg., sąd gm. ok. III Godlewo o 7 w., st. p. Wejwery. W skład gm. wichodzą: Aleksota, Bojary, Taboniszki, Czeb eliszki, Dębowo, Dobrowola, Dominikanka, Dowgilliszki 2 folw. Drotowszczyzna, Dziewagoła, Fornhejtyszki, Giermaniszki wś. i fol., Girniki-leśne: Gojżany, Ilewicze, Julianowo, Kantaliszki, Karkiszki wś i folw., Kierkieliszki fol., Klukowszczyzna, Koźliszki wś i fol., Łąkachrapicka, Ł.-Wiliniuma, Marwa fol, Marwianka, Mironiszki wś. i fol., Mitkuny, Naugardyszki, Norejkiszki wś i fol. Omole, Oźliszki, Papiszki, Piple, Poderyszki, Przysłowiecie, Ryngwaldyszki, Sapieżyszki os., S. wś i fol., Sokołowszccyzna I i II, S.-Narbuta, S.-Łuszczewskiego, Stangwieliszki, Taboryszki, Tyrkiliszki, Wierzby, Wesołe wś. i fol, Wilimy, Wirbiliszki, Wojtyszki i Żegaryszki. 2). **A.** osada utworzona z mka t. n., pow. Maryampolski, nad samym brzegiem Niemna, połączona mostem, z Kownem, położonem na przeciwnym brzegu. Miejsce to słynne z uroczego położenia. Z wysokiej góry, u stóp której leży A. rozciąga się obszerny widok na Kowno, rzekę Wilią łączącą się z Niemnem, i na opiewaną przez Mickiewicza dolinę, dziś przeciętą koleją żelazną. Dzięki swemu położeniu nad Niemnem i w sąsiedztwie Kowna A. stanowi dość ożywiony punkt handlowy i służy za rynek zbożowy dla okolicy. A posiada urząd gminny. dwie szkoły początkowe, młyn parowy, fabrykę gwoździ drewnianych, liczy 80 dm. i 1173 mk., odl. od Maryampola 51 w., od Suwałk 107, od Warszawy 375 w. W 1812 r. tędy się przeprawiła przez Niemen armia Napoleona. 3). **A.**, dobra tamże, utworzone z części wielkich dóbr Freda, obecnie stanowią własność małoletnich Gawrońskich, wnuków poprzedniego dziedzica Fredy. 4). **A.**, góra na lewym brzegu Niemna, wprost Kowna, obok osady t. n. Góra ta poświęconą była bogini Aleksota, która tak samo jak Milda była boginią miłości i miała tu swoją świątynię. W pobliżu A. znajduje się wyniosłość zwana dawniej Praurimie, dziś Wesoła ulubione miejsce mieszkańców Kowna, na którem niegdyś odbywał się obchód święta umarłych, zwany chautury (dziady).

Aleksówka, osada budników, inaczej Mazurami zwanych, pow. żytomirski, w olbrzymich niegdyś lasach, nad rzeczką Bałyn położona, do majątku Nieborówka, własność Bielakowskich stanowiącego, należąca. Wiadomo, że Mazury czyli budnicy, sprowadzani przez właścicieli lasów dla obrabiania leśnych materyałów, osiedlali się pojedynczo, tak, że chata od chaty w jednym majątku była oddalona na znacznej przestrzeni. Otóż w latach 1840—50 ówczesny właściciel Nieborowki Stefan Bielakowski zgromadził rozrzuconych budników w jednę osadę, którą A. nazwał, usiłując przyzwyczaić ich do życia więcej towarzyskiego. **A.** położona w lasach, ornych pól nie ma; mieszkańcy jéj mają tylko obszerne ogrody i sianożęcia a utrzymanie ich stanowi po dziś dzień las, który, jakkolwiek dobrze przetrzebiony, jeszcze dostarcza materyału na mniejsze beczułki, narzędzia gospodarcze, obody, drzewo opałowe, co wszystko budnicy wyrabiają i spieniężają w Żytomierzu, a nawet transportują do południowych gubernij Cesarstwa. W lasach tutejszych jeszcze około 1840—50 rosły dęby, których pnie trzymały przeszło trzy łokcie średnicy, a oprócz mnóstwa pomniejszej zwierzyny, jak cietrzewie, głuszce, sarny i dziki, były i łosie. *M. S.*

Alekszyce, wś, pow. grodzieński, nad Swisłoczą, była st. p. między Zarubiczami a Werepkami, o 37 w. od Grodna. Dolina alekszycka podlega częstym wylewom rzeki.

Alembork, ob. *Alberga*.

Aleszki, zwane 1784—1862 Dnieprowsk, od 1862 m. powiatowe powiatu dnieprowskiego gub. taurydzkiej nad Dnieprem, st. poczt., 8802 mk., o 1750 w. od Petersburga. Os. starożytna, 1784 wskrzeszona, u Nestora zwana Oleszje. Słynie z uprawy kawonów i rybołówstwa (Siemienow).

Alex (niem.), rz., lewy dopływ Wenty,

w Kurlandyi, w parafii Goldynga, przyjmuje Willgalen.

Alexanderfeld (niem.), ob. *Aleksandrowice* na Szlązku austr.

Alexanderhof (niem.), ob *Aleksandrowo.*

Alexandersfeld (niem.), ob. *Aleksandrowo* i *Bodzewo.*

Alexanderruh, *Alexandersruh* (niem.), ob. *Aleksandrowo.*

Alferowskie, sioło, pow. kadnikowski, gub. wołogodzkiej, st. poczt. między Kadnikowem a Welskiem.

Alfonsowo, po łotew. Olponsowa, wś, pow. dynaburski, par. Nidermujża, własność Aleksandra Łabuńskiego.

Alfredówka, przysiołek. filia gr. kat. paraf. Kurowice (ob.).

Algawiszki, *Allgawischken* (niem.), W. i M., dwie wsie, okr. reg. gąbiński, pod Kaukiejmami, 273 i 135 mk.

Alge (niem.), rz., wpada do Kuryszhafu tuż obok Niemna, na zachód.

Algier, pow. bukowski, ob. *Linie* (*Linde*).

Alinia, wś, pow. koniński, gm. Władysławów, o 22 w. na wsch.-połd. od Konina, o 3 w. od Władysławowa, 148 mórg rozl., 40 ludn., grunt piaszczysty, utworzona 1847 po wyciętych lasach z gruntów do dóbr Rusocice należących. *J. Ch.*

Alinka, zaśc., pow. trocki. W pobliżu A. kurhany z czasów wojen krzyżackich, prawdopodobnie z r. 1348.

Aliszki, niem. Alischken, wś, dobra i leśnictwo w pow. wystruckim, 430 mk.

Alkschne (niem.), ob. *Usmaiten.*

Alle, rz., ob. *Łyna.*

Alleenhof, ob *Julianka.*

Allenau, wś. pow. frylądzki, 460 mk., należy do funduszu stypendyalnego wszechnicy królewieckiej.

Allenberga, *Allenburg*, ob. *Alberga.*

Allendorf (Gross i Klein), dwie wsie i dobra pow. welawski, pod Albergą, 156 i 30 mk.

Allenstein, ob. *Olsztyn.*

Allerengel, *Allergottesengel*, ob. *Aniołki.*

Allersberg, ob. *Heilsberg.*

Allmoyen, *Almoyen*, ob. *Ilmonie.*

Allodial Ellgoth, ob. *Ligota.*

Allohksne, ob. *Durba.*

Allschwangen, ob. *Alszwang.*

Allyrode, folw., pow. chodzieski, ob *Strzelce* (*Strelitz*).

Alma, rz. w Krymie, dł. 70 w., źródło na półn. stoku Jaiły, w dolinie słynnej z sadów owocowych, głównie jabłkowych (po tatarsku alma, jabłko). Nad brz. A. słynna bitwa 20 wrz. 1854 między wojskami rossyjskiemi a armią sprzymierzoną.

Almas (węg.), ob. *Jabłonów*, *Jabłunów.*

Almenhausen, wś, pow. jeławski, 240 mk., kośc. ewang. par.

Almoyen, ob. *Ilmonie.*

Aloizów, 1). wś, pow. wiłkomierski, par. Kupiszki, z kościołem S. Jana, 1794 wystawionym z drzewa przez obyw. Kościałkowskiego; filia. 2) wś. pryw., pow. poniewieski, o 51 w. od Poniewieża.

Aloizówka, wś i majątek, pow. mozyrski, własność Adamowiczów.

Alolia, ob. *Muldowa.*

Alonta, rz., dopływ Minogi (ob.), z lewej strony.

Aloxote, ob. *Saka.*

Alpy polskie. Tak Długosz Tatry nazywa.

Alschhof, wś w Kurlandyi, parafii Amboten, piece wapienne.

Alschwangen, ob. *Alszwang.*

Alsen, folw., pow. inowrocławski, ob. *Lachmirowice.*

Alsen, folw., pow. wałecki, do zamku Frydlądu należący, 1866 tak przezwany, 15 mk., ewang.

Alsiedy, ob. *Olsiady.*

Alsö, po węg. „niższy;“ ztąd w wielu nazwiskach np. Alsö-Sajö, Alsö-Kubin (ob, *Sajö*, *Kubin*). „Wyższy“ po węg. Felsö.

Alstadt, *Altštat*, *Altstadt* (niem.), wś, pow. morąski, pod Christburgiem.

Alszakis, struga, lewy dopływ Olsy, która do Mitwy z prawej strony wpada.

Alszwang, *Alszwangen*, niem. *Allschwangen*, *Alschwangen*, mko, pow. hazenpocki, gub kurlandzka, o 25 w. od Goldyngi. Paraf. kościół katol. Ś. Michała Arch., założony 1623 przez hr. Jana Ulryka Szweryna. Par. katol. dek. kurlandzkiego: dusz 9169, z filią w Felixbergu (kościół Ś. Józefa z r. 1862). Par. A. obejmuje ważniejsze wsie: Adsen, Bassen, Guddeneeken, Felixberg, Pewikken i i. W A. znajduje się spustoszały staroż. zamek krzyżacki, 1372 wzniesiony przez w. mistrza Wilhelma von Freimersen.

Alt, Alte, po niem. *Stary*,—*a*,—*e*, wyraz wchodzący w skład wielu niemieckich nazw miejscowości, które się od niego zaczynają. Wymieniamy poniżej ważniejsze, których zaś brak, te będą zamieszczone pod nazwiskami pozostałemi po odrzuceniu *Alt*, np. Alt-Braa pod Braa, Alt-Lubitz pod Lubitz.

Altania, ob. *Twardowa górka.*

Altau, ob. *Toporzysko.*

Alt-Bielitz, ob. *Bielsko Stare.*

Altboyen, ob. *Bojanowo Stare.*

Alt-Busch, ob. *Stary Las.*

Alt-Christburg, wś, pow. morąski, st. p., 885 mk.

Altdamm, m. na Pomorzu, reg. szczecińska, st. p., 4414 mk.

Alt-Dollstädt, wś, pow. pasłęcki, st. poczt., 210 mk.

Altdorf, ob. *Starawieś.*

Alte-Babke, ob. *Babki*, *Starebabki.*

Altebude, wś, pow. gołdapski, w pobliżu Grabowa, 335 mk.

Alteheide, ob. *Starybór*.

Altehuette, ob. *Stara Huta*, *Sikorzyńska Huta*, *Zielenina*.

Alte Marine, ob. *Stara Maryna*.

Altemuehle, ob. *Stary młyn*.

Alten, ob. *Mielno*.

Altenau, ob. *Altenowo*.

Altenburg, wś, pow. grobiński gub. kurl. Paraf. kościół katol. Ś. Wawrzyńca, zbudowany 1726 przez obyw. Ottona Ernesta de Repnen. Parafia katol. dekanatu kurlandzkiego z filią w Hasenpocie: dusz 968.

Altendorf, ob. *Starawieś*.

Altenhagen (Gross), ob. *Majdajny*.

Altenhaus, ob. *Chełmno*.

Altenhof, ob. *Starydwór*.

Altenowo, niem. *Altenau*, wś włościańska, pow. malborski, nad rz. Świętą, w pobliżu Szymona, 481 ha. rozl., 111 mk, w tej liczbie 65 kat., 34 menonitów, 12 ewang.

Altenstein, kol., pow. rybnicki, par. polomska, 135 mk. Por. *Gogołowa* (*Dolna*).

Altenwalde, ob. *Starywał*.

Altewalde, ob. *Wałdów* (*Stary*).

Alteziegelei, osada leśna, pow. międzychodzki, ob. *Sieraków* (nadleśnictwo).

Altfelde, ob. *Starepole*.

Altfelde, wś kośc., pow. malbor., 377 mk., na M. Werderze, st. p.

Altfliess, ob. *Stara rzeka*, według Kętrz. *Rumunki*, Zarańs. *Rumonki*.

Alt-Grabau, ob. *Grabowo*.

Alt Guhle, ob. *Golinka*.

Althammer, ob. *Stare Hamry*.

Althammer, *Stara Kuźnia*, ob. *Proszków*.

Althaus, *Althausen*, ob. *Starogród*.

Althausen, *Starogród*, wś kośc., pow. chełmiński, własność Kawczyńskiej, stacya poczt. Chełmno; 380 mk.

Altheide, ob. *Starybór*.

Althoefchen, ob. *Starydworek*.

Althof, po łotew. *Eisbakowa*, wś, pow. dynaburski, parafia birżagolska, własność Oskierków.

Althof, *Starydwór*, ob. *Annaberg*, *Tworków*, *Leszczyna* i *Szałsza*.

Althuette, przysiołek do wsi Krasna-Putna (ob.), parafia rz. kat. dek. czerniowieckiego, dawniej zwana Krasna; rz.-katolików 2105, gr. kat. 15500, ew. 22, żydów 670.

Althuette, ob. *Altehuette*, *Prasneta*, *Władysławowo*.

Althuetten, *Stare Huty*, ob. *Boronów*, *Buronów*.

Altjahn, ob. *Starajonia*.

Altjasnitz, ob. *Stary Jasieniec*.

Alt-Johannisburg, *Kubusze*, ob. *Jańsbork*.

Altkirch, wś, pow. liebarski, 625 mk.

Alt-Kischau, wś, pow kościerski, st. p., 841 mk.

Altkloster, ob. *Kaszczor*.

Altmark, *Stara Marchia*, ob. *Marchia*.

Altmark, ob. *Starygród*, *Stary targ*.

Alt-Mejer, (*Ó-Major*), ob. *Stary Majerz*.

Altmuehl, *Altmuehle*, ob. *Starymłyn*.

Altmuensterberg, wś włośc., pow. malborski, o 1 milę od Malborga, na W. Żuławach, 1323 otrzymała przywilej na chełmińskiem prawie i należała wtedy do parafii w Milęczu. Rozl. 2073 ha., 386 mk., kościół i szkoła ewang., st. poczt.

Altona, wś w Kurlandyi, parafii Selburg, na wysokim brzegu Dźwiny, z zagadkową ruiną starożytną.

Altoniszki, wś, w pobliżu Niemna, pow. władysławowski, gm. Dobrowola; stała tu niegdyś podobno świątynia bóstwa Altony.

Alt-Rahden, po łotew. *Jahna Basnica*, wś w Kurlandyi par. bowskiej, 18 haków kurl. rozl. Od książąt Gotarda i Fryderyka Kurlandzkich nadane Römerowi Stefanowi prawem lennem dziedzicznem po mieczu i po kądzieli. Skonfiskowane Roemerom już podczas wojen szwedzkich.

Altrosengarth, wś, pow. malborski, dawniej dzierżawa królewska, 691 ha. rozl., mieszk 20 katol., 131 ewang., 89 menonitów.

Alt-Sattum, ob. *Zatum stary*.

Altschottland, ob. *Szotland*.

Altsohl, ob. *Zwoleń*, *O'Zólyom*.

Alt-Sorge, ob. *Starekwiecie*.

Alt-Stadt, ob. *Alstat*, *Staremiasto*.

Altteich, ob. *Starystaw*.

Altthiergarten, pojedyncza osada i gm., pow. czarnkowski; 2 dm. 15 mk., wszyscy ewang.; 3 analf.

Alt.Thorn, ob. *Tarnowo*.

Alt-Tirschtiegel, ob. *Trzciel Wielki*.

Alttucewicze, wś z zarządem gminnym w zach. str. pow. rzeczyckiego, przy drodze z Dudzicz do Jurewicz wiodącej. w 3 stanie policyjnym, w 3 okręgu sądowym (narowlańskim); ma cerkiew paraf. i szkółkę gminną; gm. składa się z 19 wiosek i liczy 1907 mieszk. mężczyzn. *Al. Jel.*

Altvater, ob. *Dziadek*, *Pradziad*.

Altvorwerk, ob. *Stary folwark*.

Alt-Walddorf, ob. *Stara Leśna*.

Altwarp, wś kośc., pow. Ueckermünde, reg. szczecińska, 1605 mk.; budowa okrętów.

Altwasser, ob. *Starawoda*.

Altweichsel, ob. *Starawisła*.

Alukste, jez., pow., wendeński, gub. infl., o 40 w. na pd.-wsch. od Wendenu, 7 w. dł., 3 w. sz., za pomocą Aa łączy się z jez. Sumaize i Laidze.

Alula, rz., lewy dopływ rz. Białej, ma źr.

w jez. Bardow, gub. pskowskiej. ujście w gub. witebskiej, dł. 55 w.

Alvensleben, pudlingarnia pod Królewską Hutą.

Alwernia, mko, pow. chrzanowski, poł. pod 37° 2' szer. połu. a 50° 1' dł. wsch. od Ferro, 321 metrów n. p. m., 179 n. a. morgów, 77 domów, 263 męż. 261 kob., razem 524 ludn.; parafia w Porębie, 1 kl. szkoła ludowa w miejscu, st. poczt., młyn amerykański, szkoła garncarstwa; leży przy drodze krajowej prowadzącej z Krakowa do Chełmka; targi nadał Stanisław August w r. 1778; własność hr. Szembeka. Kościół z klaszt. bernardynów na wzgórzu wśród lasów założył Krzysztof Koryciński, kasztel. wojnicki, zm. w 1636 r., nadając mu nazwę pustyni leżącej nad rz. Arno w Toskanii, wsławionej mieszkaniem św. Franciszka. W kościele kilka pięknych pomników. Opis A. czyt. Dziennik liter. lwowski 1864 roku. *M. M.*

Alxnen, *Bajor-Micko*, wś, pow. kłajpedzki.

Alxnupoehnen, dwie wsie w Prusach wsch. 1) w pow. pilkaleńskim, 385 mk. 2) w pow. Niederung, 55 mk.

Alzen, ob. *Halcniów*.

Alzenau, wś na Szląsku pruskim, pow. brzeski, st. dr. żel. z Brzegu do Nissy, o 8 kil. od Brzegu.

Ałabuga, wś, pow i gub. astrachańska, st. poczt. między Astrachaniem a Kizlarem.

Ałanta, ob. *Owanta*.

Ałańczyce, wś, pow. mozyrski, niedaleko jez. Żyd.

Ałatyr, od 1780 r. m. pow. gub. symbirskiej, u zbiegu rz. t. n. z rz. Surą, o 1395 w. od Petersburga, 160 w. od Symbirska, 8700 mk.; drobny handel, przyst. rzeczna, sady owocowe i młyny. A. powiat w płn.-zach. cz. gub. ma grunt płaski, główna rz. Sura, rozl. 4,575 w. kw., 150000 mk. (3284 raskolników). W pow. bardzo rozwinięte: przemysł leśny, rolnictwo, hodowla bydła.

Aławsze, jez., pow. wiłkomirski, pod mkiem Bolniki, przeszło 3 w. dł., 1 w. szer. Na północy łączy się z jez. Płasztoka.

Ałgupis, rzeczka, lewy dopływ Struny, wpadającej do Niewiaży.

Ałki, ob. *Iłłoki*.

Ałksnupie, ob. *Szadowo*.

Ałkupis, rz. 1.) lewy dopływ rz. Minii, 2.) lewy dopływ rz. Aszwy. 3.) ob. *Wardawa*.

Ałola, rz., dopływ rz. Wielkiej, ma źr. w gub. pskowskiej, ujście w witebskiej pod Wierbiłowem (Prawdopodobnie ta sama, którą Siemienow mylnie opisuje jako *Alulę* (ob.)

Ałowsza, jez., pow. wiłkomirski, największe w pow., pod mkiem Sudejki, 5 w. dł., 2½ szer. Według Strielbickiego 7,2 mil kw. rozl.

Ałtynówka, słoboda, pow. królewiecki, gub. czernihowska, między Baturynem a Królewcem, st. poczt., 3442 mk.

Ałupka, wś, pow. jałcki, gub. taurydzka, winnice, marmurołomy, prześliczne położenie.

Ałuszta, mko, pow. jałcki, gub. taurydzka, między Symferopolem a Jałtą, u stóp Czatyrdahu, nad morzem.

Am... Niektóre miejscowości pisane czasem przez Am, ob. pod *Ham...*

Amalien, folw. z młynem, pow. międzychodzki, ob. *Lubikowo* (Liebuch).

Amalienhof. 1.) wś, pow. lidzki; w pobl. góra, wys. 137 saż. n. p. m. 2.) **A.**, wś, pow. elbląski, 38 ha. rozl., 36 mk, ew. 3.) **A.**, folw. p. międzychodzki, ob. *Rojewo*. 4.) **A.**, folw., pow. wyrzyski, ob. *Grabionna* (Kaiserswalde). 5. **A.**, folw., pow. mogilnicki, ob. *Głogowiec*. 6.) **A.**, ob. *Malinowo*. 7.) **A.**, ob. *Zacharka*. 8.) **A.**, ob. *Jeziorki*.

Amalienruh, folw., pow. człuchowski, do Krummensee należący, 75 mk. ewang.

Amalwa, 1.) jez., gm. Podawinie, pow. kalwaryjski, 2 w. długości, 1 szerokości, 509 morg. obszaru; głębokość dochodzi 30 łokci. Wpada do niego rzeczka Szławanta a wypływa druga rzeczka Dawinia. Dno jeziora i brzegi błotniste. Ryb niewiele, głównie szczupaki i liny. 2.) **A.**, błoto, rozciąga się dokoła jeziora t. n. i po obu brzegach rz Dawini, skutkiem. czego jedna tylko wś, Amalwiszki, dotyka brzegów jeziora. 3.) **A.** rz. ob. *Szławanta*. *Br. Ch.*

Ambach, ob. *Koziagóra*.

Ambeka, *Embach*, ob. *Omowża*.

Ambenmujża, wś, pow. dynaburski, par. agłońska, z kościołem filialnym, własność Zybergów.

Amboten, łotew. *Embote*, wś w Kurlandyi, okr. hasenpocki, nad rz. Koj, o 35 w. na płd. od Hasenpotu, posiada w romantycznem położeniu staroż. zamek, wzniesiony 1249 przez w. mistrza krzyżackiego Dytrycha z Greningi, i paraf. kośc. ewang. łotewski. Parafia A. obejmuje ważniejsze wsie: Brinkenhof, Bakkhusen, Alschhof, Nigranden, Gulben, Preekuls-Assiten, Diensdorf i i. Pod A. stoczoną została 1247 r. przez Henryka Hohenlohe i krzyżaków bitwa z pogańską Litwą. *F. S.*

Ambrożno, kol. i folw. donacyjny, pow. łęczycki, gm. Tum, rozl. folw. morg. 305; kolonia 625 mk., 43 dm.

Ambrożyszki, wś, pow. wileński.

Amburga, ob. *Annenburg*.

Amelii zdrój, ob. *Iwonicz*.

Amelin, wś, pow. lubartowski, gm. Samokłęski, o 15 w. od Lubartowa, utworzona w 1864 r. w czasie uwłaszczenia włościan z części dóbr Garbowa, liczy 30 osad.

Amelin, mała wioska, pow. radomyski, nad rz. Czortowcem, dopływem rz. Użu, o 24 w. od m. Chabnego a o 4 w. od wsi Wołczków, z którémi stanowi jednę parafią. Mieszk. 175

wyzn. prawosł. Ziemi 926 dz., prawie zupełnie pokrytej lasem i błotami. Mieszkańcy trudnią się leśnym przemysłem a w części i pszczelnictwem. Własność Mickiewicza, ojciec którego kupił ten majątek od Olizara. Zarząd gminy we wsi Wołczku, policyjny (stan) w m. Obuchowiczach. *Kl. Przedrz.*

Ameryka, trzy wsie w Prusiech, pow. ostródzkim, niborskim i kartuskim.

Am Fliess, ob. *Nad Strugą.*

Amilkarowo, leśnictwo, pow. średzki, ob. *Targowa Górka.*

Am Kanal, ob. *Nad Kanałem.*

Ammald, ob. *Goraninek.*

Ammat, rz., dopływ Gaui, ma źr. w par. Szkujen gub. infl., przyjmuje Komodę albo Kummad, Pehrs i i. a po przebiegu 50 w. dł. uchodzi w par. Arrasz. Bienenstamm pisze, iż w rzece tej znajdowano perły.

Amsee, wś, st. p. i st. dr. żel. z Gniezna do Inowrocławia, o 11 kil. od Inowrocławia, właściwie *Janikowo*, choć dzisiaj zwane też błędnie w powtórnym przekładzie z niem. Przyjezierze. Por. *Wydzierki.*

Amszenka, rz., dopływ Issy (ob.) z prawej strony.

Amthal, ob. *Toporzysko.*

Amtsfreiheit, ob. *Wójtostwo.*

Amtskassner, wś, pow. międzyrzecki; 24 dm.; 175 mk.; 161 ew., 14 kat.; 7 analf.

Analtsberk v. *Anhaltsberg*, właściwie Zasraje, wś, pow. szczycieński, okr. reg. królewiecki, pod Dźwierzutami.

Ananiew, m. pow. gub. chersońskiej, u źr. rz. Tiliguł, ze słobody mołdawskiej zamienione na miasto 1834 r., o 1591 w. od Petersburga, liczy 15982 mk., prowadzi znaczny handel zbożowy z Odessą, ma 59 sklepów, 1 jarm. w kwietniu. A. powiat, 7945 w. kw. rozl., powierzchnię ma w części płaską, w części wzgórzystą i lesistą, na południu gołe stepy; grunt wszędzie urodzajny, czarnoziem, w górach łomy granitu i źródła mineralne. Rolnictwo i chów bydła główne zajęcie mieszkańców.

Anańczyce, wś, pow. mozyrski, na lewym brz. rz. Słuczy.

Anapa, m. portowe na wsch. brz. morza Czarnego, w okr. kubańskim, o 2255 w. od Petersburga, 5037 mk., st. p. na oddzielnym trakcie od Noworossyjska. M. założone 1781 przez Turków. „Enc. Ungra“ mówi mylnie (I, 253) o przeniesieniu miasta A.

Anapis lub *Hynapis*, staroż nazwa rz. Bohu czyli południowego Bugu.

Anapols, ob. *Annopol.*

Anastazewo, osada, pow. gnieźnieński; 41 dm., 245 mk., 111 ew., 117 kat., 10 różnowierców, 7 żydów; 67 analf.

Anatolin, kol., pow. gostyński, gm. Pacyna, ziemi pszennej mórg 402, mk. niemców 115. Utworzona kolonia w 1856 r., dawniej był to folwark Dubielice. Istnieje tu olejarnia z produkcyą roczną na rs. 400. *Br. Ch.*

Ancielewszczyzna, okr. wiejski, gm. Wiszniew, pow. oszmiański, liczy w swoim obrębie wsie: Ancielewszczyzna, Szalciny. Girbinięta, Tupcze, Gruszewszczyzna, Dudy, Dobraziemia, Łastojańce, Wilanowo, Radziuki, Janusze, Rewki; zaśc. Tęcza i Tupcze.

Anciszki, inaczej *Wysoki Dwór*, mko. pow. poniewieski, nad Żyżmajem, o 35 w. od Poniewieża, paraf. kościół katol. Ś. Mateusza z 1789 roku, drewniany, fundacyi Kozakowskiego. parafia katol. dekanatu poniewieskiego: dusz 1292.

Anclam, ob. *Anklam.*

Ancuty, wś, gub. grodz., dawnej ziemi bielskiej, przez drobną szlachtę zaludniona.

Ancyna, wś, gub. witeb., u zbiegu rz. Uszy z Dubną.

Ancypery, wś, pow. wilejski.

Ancza, rz., dopływ Szeszuwy z prawej strony; przyjmuje Mereczę i Płuszczę. Źródło ma pod mkiem Poszyle, na płd. mija Skawdwile. Botoki, uchodzi pod folw. Sontoki, długa 48 w. Por. *Szeszuwa.* *F. S.*

Anczławka, wś, pow wołkowyski, gub. august., gm. Pojewoń, 208 mk. 22 dm., st. p. w Wierzbołowie.

Anczykowan, po węg. *Ancsikfalva* (czyt. Anzikfalva), wioska w hrabstwie liptowskiem (Węgry), lasy jodłowe, garncarnie, warzelnie mazi.

Anczypałowce, wś. rząd., pow. bracławski. należała daw. do stwa bracławskiego, ob. *Linkowce.*

Andahaz, ob. *Andyce.*

Anderskehmen, ob. *Jędrzeiszki.*

Andice, ob. *Andyce.*

Andomir, potok górski w obrębie gm. Brustury, w pow. kossowskim w Galicyi. wypływa z pasma gór. Czarnego lasu (Beskidu lesistego) na łąkach rozpościerających się na płn. wsch. stoku góry Grahit zwanej, a znachodzącej się na granicy trzech gmin Kosmaczu, Brustur i Żabiego. Po krótkim. bo przeszło trzyćwierćmilowym górskim biegu, śród jarów leśnych i obszernych łąk brusturskich, uchodzi w obrębie tejże gminy do potoku *Pistynką* (ob.) zwanego, dopływu Prutu. *Br. G.*

Andraniszki, wś i gm. pow. wiłkomierskiego.

Andrasfalva, ob. *Andraszowa* i *Andreasfalva.*

Andras (Szent), ob. *Swati Ondrej.*

Andras-Vagas, ob. *Andraszowce.*

Andraszowa, po węg. *Andrasfalva*, wś, w hr. liptowskiem (węg.), kościół katol. filialny, dobra gleba rolna, 628 mk.

Andraszowce, po węg. *Andras-Vagas*, wieś w hr. szaryskiem (Węg), 150 mk.

Andreasfalva, *Andrasfalva*, wś., pow. Radowce, z przysiołkiem Mitoką, o 2 kil. od Radowiec, nad Suczawą. Parafia rz. katol. dek. suczawskiego: 2118 rz.-kat., 780 ew., 7211 gr. kat., 147 żydów.

Andreashof, ob. *Grabówko*.

Andreasthal, ob. *Jędrzejowo*.

Andreaswalde, ob. *Kosinowo. Koszynowo*.

Andree (St.), ob. *Swati Ondrej*.

Andreischken, ob. *Jędrzeje*.

Andrejaszewska st. p., pow. łochwicki, gub. połtawska, między Łochwicą a Romnami.

Andrejew, ob. *Jędrzejów*.

Andrejewska 1.) st. p., pow. ardatowski, gub. symbirska, między Ardatowem a st. Promzino-Horodyszcze. 2) **A.**, st. p., pow. peremyski gub. kałuska, między Kaługą i Peremyślem.

Andrejkowce, wś, pow. płoskirowski, gm. i par. Felsztyn, rozl. 455 dz. ziemi włośc., ludn. 206 dusz męz. Należy do Mścisława Skibniewskiego i wraz z Rajkowicami, Rososzą i Wołkowcami ma 2105 używalnych gruntów dworskich. *Dr. M.*

Andrejowa, wś. w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Popradem, kościół paraf. gr. katol., pastwiska, lasy, 632 mk.

Andrejowce lub *Udryjowce*, wś., pow. kamieniecki, należała dawniej do Potockich, dziś Dmochowskich.

Andrejowicze, wś., pow. nowogradwołyński, przy trakcie kupieckim z Owrucza do Nowogradwołyńska; dawniej własność Lubomirskich-Zwiahelskich, w połowie XVIII wieku Urbanowskich, następnie Bezpalcowych-Wąsowiczów, od których przed 1840 r. nabyli Wroczyńscy; obecnie rozkolonizowana i największą przestrzeń ziemi posiadają Wunderwaldowie. A. liczą włościan dusz męzk. 358, ziemi włośc. 3007 dz., ziemi dwor. 1589 dz. Należy do gm. Serbowskiej. *L. R.*

Andrejówka, wś, pow jampolski, mk. 426, ziemi włośc. 437 dz., dwor. 404 dz. Należy do Juniewicza i Nebelskiego.

Andrejówka, wś, pow. nowosądecki, ob. *Jędrzejówka*.

Andrejowka, ob. *Andrzejówka*.

Andrepno, po łotew. *Andryupna*, wś, pow. rzeżycki, własność Benisławskich, 2545 dz., niegdyś Sołtanów i Szadurskich. Kościół paraf. N. P. Maryi Szkaplerznej, 1849 nanowo z muru przez Ign. Szadurskiego odbudowany. Parafia A. dek. rzeżycko-raźnieńskiego liczyła w 1857 r. 59 wsi, 301 chat, ludności ogólnej 2586 (1689 katolików, 897 starowierców) t. j. 4 Polaków, 1685 Łotyszów, 897 Rossyan (notatka p. Piotra Wereszczyńskiego). Dziś ma dusz katol. 1659.

Andrepol, wś, pow. siebieski, z kaplicą katolicką parafii Siebież.

Andres-Kykutt-Barsden, lub *Wiewioryszki*, Andres-Kurschen lub Lieren, Andres-Padagg (Tilennen), Andres-Schlengen i Andres-Wessat, pięć wsi, pow kłajpedzki Prus Wschodnich.

Androniszki, mko rząd., pow. wiłkomierski, nad Świętą, o 47 w. od m. Wiłkomierza. Kościół katol. SS. Piotra i Pawła, drewniany, założony 1790 przez obyw. Pieniańskiego, filialny parafii Onikszty.

Andruchówka, przysiołek, ob. *Czernelica*.

Andruliszki, zaśc. pow. trocki.

Andruńce, wś, pow. trocki.

Andrusowo, ob. *Andruszów*.

Andruszki, wś, pow. skwirski, nad rz. Pawołoczką, wpadającą do rz. Rostowca, o 4 w. od m. Pawołoczy, o 25 w. na zachód od Skwiry, o 6 w. od wsi Browek st. dr. ż. kijowsko-brzeskiej. Mieszk. 852, wyznania prawosł., cerkiew paraf. murowana, zbudowana 1850 r. Wizyty Skwirskiego dekanatu z r. 1741 wzmiankują o wsi Żarkach, o 2 w. od Andruszek w Moryowskim lesie położonych; mieszkańcy tych Żarek na początku teraźniejszego wieku zostali wszyscy do Syberyi wysiedleni z powodu rozbojów. Niedaleko za wsią zbudowano 1850 r. cukrownię, wyrabiającą 64900 pud. mączki cukrowej. Własność kupców braci Popowych. Ziemi 1096 dz. pierwszorzędnego czarnoziemu. Zarząd gm. i polic. w m. Pawołoczy. *Kl. Przedrz.*

Andruszkowice, *Jandrzyszkowice*, wś, gm. Samborzec, pow. sandomirski, pod samym Sandomierzem. A. stanowiło uposażenie par. św. Pawła, za murami Sandomierza istniejącej i posiadały dwór proboszcza, budynki gospodarskie, piękne winnice i ogrody (Długosz: I 302, II 316). *Br. Ch.*

Andruszów, *Andrusowo*, wś, pow. kraśnieński, gub. smoleńska, przy ujściu Horodni do Wiekry między miastami Krasnem i Mścisławiem. Pamiętna zawieszeniem broni, zawartem między Polską a Rossyą d. 30 Stycznia 1667 r., mocą którego Smoleńsk pozostał w rękach Rossyi.

Andruszowce, wś, pow. lidzki, par. Lack, st. p. Szczuczyn litewski, o 5 mil od Lidy; siedzib włościańskich 34, dm. 45, mk. 340, rozl. włók 74, z których 14 na mocy ukazu 1864 r. przeszło w posiadanie włościan; lasu włók 20, łąk i pastwisk 15, nieużytków 10; reszta grunta orne w dobrej glebie. Młyn wodny cylindrowy. Majątek ten, przez kilka wieków Narbutów, w r. 1849 prawem sukcesyi przeszedł na Moraczewskich i dziś stanowi własność sukcesorów Adama Moraczewskiego. Wielka ilość kurhanów porozrzucanych na polach, przedstawia bogaty materyał dla archeologów. *J. L.*

Audruszówka, duża wś, pow. lipowiec-

ki, nad rz Rośką, o 19 w. od m. pow. Lipowca, a o 40 w. od Koziatyna st. dr. ż. kijowsko-brzeskiej, przy drodze poczt. z Lipowca do Skwiry, posiada st. p. Założona w pierwszej połowie XV w. o 1 w. dalej na uroczysku Kuczohory przez możną rodzinę Kuczohorskich. Do szczętu zniszczona w czasie wojen kozackich, po traktacie andruszowieckim do dawnych właścicieli wróciła, którzy też nową osadę zakładając, dali jej nazwę traktatu. Po wygaśnięciu Kuczohorskich przeszła do Sanguszków, od tych zaś do Szembeków, od których kupiona przez Jakubowskiego, należy obecnie do hr. Tyszkiewiczów. Wioska położona śród ogrodów liczy 1417 mk. wyzn. prawosł. i 39 katol. Była tu daw. kapliczka katol. parafii Kotelnia. Cerkiew paraf. zbudowana w 1719 r. (Wizyty lipowieckiego dekanatu za r. 1754). Niedaleko za wsią znajduje się cukrownia, wyrabiająca 35,800 pud. mączki cukrowej (Statystyka cukrownictwa w Rosyi za r. 1878" St.-Petersburg.) Koło wsi jest kilka starożytnych mogił. Ziemi 2520 dz. doskonałego czarnoziemu. Mieszkańcy A., oprócz rolnictwa, ciągną znaczne zyski ze sprzedaży owoców. Zarząd gminny we wsi Oczeretnej, policyjny (stan) w Lipowcu. *Kl Przedrz.*

Andryaszówka, wś, pow. jampolski, 386 mk., ziemi włośc. 498 dz., ziemi dwor. 497 dz., należy do Grocholskich.

Andrychów, *Jędrychów*, mko i wś, pow. wadowicki, 1343 n. a. morgów rozl., 362 dm., 1675 męż. 1959 kob., razem 3534 mk, $1/3$ żydów, nad rz. Wieprzówką, przy gościńcu rządowym prowadzącym z Biały do Wadowic, pomiędzy wzgórzami; w miejscu sąd powiatowy, notaryat, st. p. i tel., kasa zaliczkowa, targi tygodniowe, browar, dystylarnie spirytusu, cegielnia, pokłady wapna; ludność bardzo przemysłowa, trudni się tkactwem i wyrabia drelichy, znane w całym kraju pod nazwą „andrychowskich"; szkoła 4-ro klasowa, parafia kat. dek. wadowickiego, bardzo starożytna, istniała już przed r. 1440, liczy 7421 wiernych; kośc. paraf. poświęcony w r. 1721 przez Jana Tarłę biskupa kijowskiego i czernihowskiego, w kościele wiele pomników familli hr. Bobrowskich, od dłuższego czasu właścicieli Andrychowa, dawnej własności Ankwiczów, gdzie też Bobrowscy zamieszkują obszerny i ozdobny pałac. Przemysł tkacki zaszczepili tu rzemieślnicy z Belgii, Szląska i Saksonii (Niemcy nazywają A. Jendrzichau), których po wyludnieniu Andrychowa w r. 1717 Franciszek z Witowic Czerny kasztelan oświęcimski sprowadził. Stanisław August przywilejem z roku 1767 pozwolił, ażeby Stanisław z Posłowic Ankwicz, kaszt. biecki, jako opiekun swych dzieci, właścicieli Andrychowa, miejsce to na miasto przemienił, gdzie nie bez zaszczytu krajowego i pożytku skarbu kor. manufaktury obrusów i drelichów od lat kilkudziesięciu pomnażają się. W A. ur. się muzyk Antoni Kocipiński. Długosz wspomina o A. jako należącym do par. Wieprz: I, 81. *M. M.*

Andrychowice, wś szlach., pow. wschowski, nazwa zmieniona na Heyersdorf.

Andrykajmie, wś, i folw., pow. wyłkowyski, gub. suwals., gm. Zielonka, par. Olwita, 240 mk., 20 dm., st. p. w Wyłkowyszkach. Własność Wiktora Gawrońskiego.

Andrytowicze, według Echarda miasto w pow. owruckim w XVIII w.

Andryupna, ob. *Andrepno*.

Andrzej (Święty), ob. *Swati Ondrej*.

Andrzejewo. 1.) wś, pow. suwalski, par. Lubowo, 180 mk., 20 dm. 2.) **A.** gm., pow. suwalski, liczy 3989 mieszk rozległości, 11,637 morg.; s. gm. ok. III w Pińsku, o $10\frac{1}{2}$ w. st. p. Szypliszki, do Suwałk w. 22. W skład tej gm. wchodzą: Aleksandrówka, Andrzejowo, Białobłoty, Budzisko, Cegielnia, Czerwonka, Giłujsze, Gungliszki, Ignatowizna, Kalinowo, Kociołki, Kupowo, Kupowo-małe, Majdan, Mostówek, Mikołajówka, Podświęciszki, Pedwojponie, Postawelek, Romaniuki nowe, R. stare, Sadzawki, Szelmiętka, Szymanowizna, Ścibowo, Święciszki, Trykampie, Trąpole, Trąpoliszki, Wojciuliszki, Wojponie, Wojponiszki, Zawady i Żegaryszki; $3/4$ ludn. Litwini. Gm. nie posiada ani jednego kościoła i ani jednej szkółki elementarnej. Por. *Andrzejów*.

Andrzejewo,-ów, 1.) mko pryw., pow. rossieński, nad jez. t. n., o 105 w. od Rossien. Paraf. kościół katolicki Św. Andrzeja, 1780 z drzewa wzniesiony przez Andrzeja Racewicza. Parafia katol. dekanatu retowskiego, dusz 2705. Inaczej A. zowie się Maryanowem. Niedaleko A. z jez. Łajgie wypływa rz. Wiewirża. 2.) **A.**, wś, pow sokólski, gub. grodzieńska, o 9 w. od Sokółki.

Andrzejewo, folw., pow. średzki, ob. *Kostrzyn*.

Andrzejki, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo.

Andrzejów, nazwa kilku miejscowości; źródłosłowem jej jest imię Andrzej, które w więcej spolszczonej formie Jędrzej dało nazwę o wiele większej liczbie i daleko starszych osad. 1.) **A.** osada, daw. mko, pow. ostrowski, gm. Warchoły, nad rz. Broczkiem, posiada urząd gminny, szkołę elementarną; należy do sądu gminnego okręgu III w Czyżewie. A. założony został na gruntach wsi Wronie, w okolicy lesistej, przez Andrzeja Krzyckiego bis. płockiego za przywilejem Zygmunta I w 1528 r. na prawie niemieckiem. Biskupi płoccy jako panowie nie puszczali tu żydów; kościół parafialny założony tu został w 1526 r. przez Tomasza z Tarnowa kanonika pułtuskiego a ukończony w 1606 r.

staraniem biskupa Baranowskiego. Jest to obszerna świątynia w stylu ostrołukowym, dość dobrze przechowana. Obecnie A. liczy do 1200 mk., w tej liczbie 580 żydów; do osady, należy 2139 morgów ziemi, przeważnie pszennej. Na obszernym rynku A. odbywają się dwa jarmarki na woły. Prócz innych mniej ważnych zakładów przemysłowych zasługuje na uwagę jedynie zakład stolarski, zaopatrujący okolice w trwałe i porządne meble. Najbliższa st. p. i dr. żel. warsz.-petersb. w Czyżewie. Odl. od Warszawy 125 w. A. parafia dek ostrowskiego liczy 4000 parafian. 2.) **A.** wś, i folw. pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, między Włodawą a Łęczną, na północ od Wereszczyna, u stóp wyniosłości panującej nad bagnistą okolicą, 27 dm., 2074 morg. W XIII wieku istniał tu gród wspominany w Latopisie Hypacowskim. 3.) **A.** dobra, pow. włodawski, znajdują się w nich cztery duże jeziora: Nidzie-Wielkie v. Wytyckie, Wązkie, Karaśne i Płotycze.. 4.) **A.** wś, gm. Nowosolna, pow. łódzki, st. dr. żel. fabr.-łódzkiej, odl. od Łodzi w 12, od Warsz. w 109.

Andrzejowicze, wś, pow. nowogradwołyński, w pobliżu źródeł rz. Uborć, por. *Andrejowicze.*

Andrzejówka, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, należy do ordynacyi Zamojskiej, par. w Biały, st p. w Janowie.

Andrzejówka. 1.) in. *Andrejowka*, wś, pow. kijowski, nad rz. Zdwiżem, o 13 w. od m. Makarowa; mieszk. 567, ziemi 2415 dzies. Dawniej było to miasto ludne, w którem były 2 kościoły i 19 cerkwi (Zupełny zbiór ruskich latopisców t. III str. 194); dziś ma kapl. katol. parafii Makarów. Należy do Paszkowskich. 2) **A.** in. *Andrzejowce*, wś, pow. kamieniecki, ludn. 525 dusz męz., incl. 135 jednodworców na czynszu. Rozl. 267 dz. włościan, 459 dz. rządu, 439 dz. Sobolewów, 232 dz. Lubińskiego. 3.) **A.** mała wioseczka, pow. uszycki, gm. Sołobkowce, 80 dusz. męz. ludn., 232 dz. gruntu włośc.; należy do Strychowiec Ignacego Chełmińskiego. *Dr. M.*

Andrzejówka, ob. *Jędrzejówka* i *Rozdziałów.*

Andrzypole, wś, pow. średzki; 8 dm., 60 mk.; wszyscy kat., 2 analf.

Andyce, *Andycze*, po węg. *Andicze* lub *Andahaz*, wś, w hr. liptowskiem (Węgry), dobra gleba rolna, 79 mk.

Andzelmujża, po łotew. *Ondzelmujża*, wś, pow. rzeżycki, nad jez. Eszą własność Wejssenhofów, 1927 dzies. Kościół parafialny Św. Jana Chrzciciela, 1782 przez Jana Wejssenhofa erygowany. Par. katol. dek. rzeżycko-raźnieńskiego, wiernych 882. *F. S.*

Andziejewicze, osada wiejska w półn. zach. str. pow. nowogródzkiego, gub. mińskiej, przy drodze wiodącej ze Szczors do Lubczy, w pierwszym stanie policyjnym i drugim okręgu sądowym. *Al. Jel.*

Anetów, inaczej *Równopole*, wś i dobra ziems. w środku pow. ihumeńskiego, niedaleko rz. Swisłoczy, w gm. dukorskiej (ob. *Dukora*), w 3-im okręgu sądowym, w 2-im stanie policyjnym (śmiłowickim). A. dawniej należał do dóbr Dukora, po r. 1830 przez kupno stał się własnością Charewiczów i dziś jest w ich posiadaniu. Folw. ma obszaru przeszło 1300 mor. ziemi, dosyć urodzajnej, niebrak lasu i łąk dobrych; od st. dr. ż. libawsko-romeńskiej Rudzieńsk o 5 w. odl. *Al. Jel.*

Angelin, ob. *Anielin.*

Angelówka, ob. *Anielówka.*

Angełów, przysiołek, ob. *Perehińsk*; leśnictwo, ob. *Knurów.*

Angełówka, 1) przysiołek, ob. *Czernielów ruski*; 2) **A.** albo *Engelsberg*, kolonia niemiecka, ob. *Wełdzirz.*

Angenburg, właśc. *Angerburg*, ob. *Węgobork.*

Angera, *Angiera*, niem. *Anger*, rz., dopływ Wielkiej Irby (ob. *Irba*).

Angerapia, niem. *Angerapp*, rz., jedna ze ze źródłowych rzek Pregli, przyjmuje Gołdapię, płynie głównie przez Mazury pruskie. Zowią ją też Angrab, Angrama, niekiedy Rapa (Kętrz.) lub Węgrza. Nad tą rz. p. H. Dewiz odkrył i zbadał wiele grbów pogańskich oraz opisał je w czasopiśmie królewieckiem „Schriften der physikalisch-oekonomischen Gesellschaft“ XIX. 2. Por. *Pregla.*

Angerapp, wś i dobra w pow. darkiańskim Prus Wschodnich.

Angerbach, ob. *Usmaiten.*

Angerburg, ob. *Węgobork.*

Angermünde, m. w Kurlandyi, pow. piltyński, niedaleko morza baltyckiego, nad Irbą, ze spustoszałym zamkiem.

Angern, 1). jez. (lub haf) w okr. tukkumskim Kurlandyi, par. Kandau, połączone z zatoką ryską, wzdłuż której ciągnie się w. 17 i pół, szer. 2 do 2 i pół w. a oddzielone od owej zatoki smugą lądu od 1 i pół do 2 w. szerokości mającą; miało kiedyś 76 w. kw. rozl., dziś po większej części osuszone, na dnie bursztyn znajdywano. 2) **A.**, wś, w pobliżu tegoż jez. Enc. Org. mylnie A nazywa Argern. *F. S.*

Angleniki, 1). okrąg wiejski w gm. Kronach, pow. trocki, liczy w obrębie swoim wsie: Angleniki, Wizginy, Jodkasze, Górniszki, Dyakiszki, Dabinta, Krackiemia, Łapojnia. 2). **A.**, majątek i wś, pow. trocki, nad rz. Łukną, posiada młyn wodny i papiernię, w parafii starotrockiej. Korejwa zowie ją Angleniszki.

Angliniki, 1) okrąg wiejski w gm. Międzyrzeczu, pow. trocki, liczy w obrębie swoim wsie: Rudziszki, Bajembały, Szklary, Angliniki, Połukna, Boguszyszki, Ołona, Dojnia,

Ulkiszki, Markowszczyzna, Hudziszki; zaścianki: Baksiszki, Miodowarce, Bojarzyszki; okolica Jurgelany. 2). **A.**, wś, pow. trocki, par. Stokliszki. 3). **A.**, wś, pow. trocki, par. Dorsuniszki.

Angrab, *Angrama*, ob. *Angerapia*.

Angstundbangski młyn, niem. *Angst und Bange*, wegług Kętrz. *Engsterberski młyn*, pow. kościerski, młyn wodny na Wietcycy, wydany 1738 na wieczystą dzierżawę przez klasztor w Kartuzach. Ma 52 mor. ziemi, mieszk.: 12 katol., 10 ewang.

Angstupe, rz., dopływ Wenty w Kurlandyi, w par. Frauenburg.

Anhalt (*Alt* i *Neu*), ob. *Hołdanów*, *Hołdunów*, *Hołdynów*.

Anhalt-Neu, leśnictwo, pow. wschowski, ob. *Włoszakowice* (*Luschwitz*).

Anhaltsberg, ob. *Analtsberk*. Według Zarańskiego Łysagóra, wedł. Kętrzyńskiego wś A. ob. odsyłacz.

Aniela, osada, pow. wyrzyski, ob. *Stary Dwór* (Althof).

Anielewo, 1 wś, pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, własność p. Zenona Giejsztora. Par. w Olwicie, poczta w Wyłkowyszkach. 2.) **A.** kolonia, gm. Gosławice, pow. koniński, o 10 w. na płn.-zach. od Konina, 175 mórg rozl., 186 ludn., grunt szczerkowaty, dobre łąki. Przez grunta tej wsi przechodzi kanał morzysławski, niegdyś spławny, łączący rz. Wartę z jez. Pątnowskiem. *J. Ch.*

Anielewo, folw., pow. brodnicki, do Kruszyn szlach. należący, 77 mk., z których 10 ew., reszta katol.

Anielewo, folw., pow. gnieźnieński, ob. *Modliszewo*.

Anieli zdrój, ob. *Szczawnice*.

Anielin, *Angelin*, folw. w pow. brodnickim, do Małego Pólkowa należący, 81 mk. katolików.

Anielin, folw., pow. krobski, ob. *Chociszewice*.

Anielówka, Angelówka, wś, pow. zaleszczycki, o pół mili na zachód od mka Tłuste, obejmuje przestrzeni 207 morgów gruntów obszaru dworskiego, 218 morgów włościańskich. Ludności ma 219 dusz, z tego 60 kat., 145 gr. kat., 14 izr.; co do parafii tak rz. kat. jak i gr. kat. należy do Tłustego, z których pierwsza należy do dekanatu jazłowieckiego a druga do dekanatu zaleszczyckiego. Własność rodziny Żurakowskich. *B. R.*

Anielówka, potok wytryskujący na łąkach w półn. wsch. części gm. Capowiec, w pow. zaleszczyckim; przepływa Capowce i gm. Angelówkę, Różanówkę i Hołowczyńce w kierunku południowo-wschodnim, śród dość urodzajnych pól, i po przeszło milowym biegu uchodzi w obrębie gm. Hołowczyniec z prawego (wsch.) brzegu do rzeki *Dupy* (ob.), należącej do dorzecza Dniestru. Przepływa ona dwa stawy, jeden w Rożanówce, drugi w Hołowczyńcach i porusza w tych gminach dwa młyny. *Br. G.*

Anielska góra, ob. *Bruntal*.

Anikszczej, ob. *Onikszty*.

Aniołka I, wś szlach., pow. ostrzeszowski; 1404 morg. magd. rozl., 7 dm.; 88 mk.; 30 ew.; 58 kat.; 48 analf., st. p. Trzcinica o 2 kil.; gościniec bity o 6 kil. *Aniołka II*, wś szl., pow. ostrzeszowski, niedaleko poprzedzającéj; 1275 m. magd. rozl.; 4 dm.; 58 mk.; 8 ew.; 50 kat.; 22 analf.

Aniołki, niem. *Allerengel*, *Allergottesengel* lub *St. Michel*, osada, pow. gdański, tak nazwana od szpitala pod wezw. Ś. Michała i Aniołów ŚŚ., 1340 pobudowanego, 1807 spalonego i więcéj nieodbudowanego. Należy do gm. Cyganki.

Anisimowicze, wś, pow. nowogródzki, gub. mińska, o wiorstę od st. dr. żel. Baranowicze, 200 mieszk. Ob. *Dryświaty*.

Aniz, *Aniza*, niem. *Enns* rz., dopływ Dunaju.

Ankematy, *Ankamaty*, niem. *Ankemitt*, wś włościańska, powiat sztumski, tak nazwane od właściciela Hanke Metin, który ją 1367 otrzymał; 207 ha. rozl., 146 mk. t. j. 76 katol., 70 ewang.

Ankerholz, *Ekerholc*, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Anklam, *Anclam*, niegdyś *Nakło*, m. pow. w okr. reg. szczecińskiej na Pomorzu, nad rz. Pieną, 1178 mk., st. p., kwitnące płóciennictwo. Powiat A. ma 11 i pół mil kw. rozl., grunt płaski, żyzny, miejscami piaszczysty, nawodniony rzeką Pieną i kilku jeziorami. Rolnictwo i hodowla bydła.

Anktsztokie, wś w pow. telszewskim, parafii kretyngeńskiej.

Ankudowo, okrąg wiejski w gm. Parafianowie, pow. wilejski, liczy w swoim obrębie wsie: Struki, Bojary, Girynowo, Polany, Wereńki, Murawszczyzna, Janowice, Azaryn, Nesterówka.

Anna, 1. A. wś, pow. średzki; 22 dm.; 177 mk., wszyscy katolicy; 60 analf. 2). **A.**, leśnictwo, pow. czarnkowski, ob. *Nothwendig*, dominium.

Annaberg, kolonia niemiecka, ob. *Smorze*.

Annaberg, 1). A., folw., pow. szamotolski, ob. *Obrzycko*. 2). **A.**, leśnictwo, pow. poznański, ob. *Owińska*.

Annaberg, wś, pow. grudziązki, 1787—93 założona na miejscu dawnej Dąbrówki, 1824 jako osobny majątek uznana. Rozl. 635 ha., mk. 115, w tej liczbie 63 katol.

Annaberg, wś, pow. raciborski, pruskie przedmieście austryackiego m. Bogumina nad Odrą, z zamkiem bogumińskim, na lewym brzegu Odry, należy do katol. parafii Wielkie Gorczyce, ma 2 folw. Althof i Neuhof. St. dr. ż.

z Bogumina do Raciborza, o 176 kil. od Wrocławia. *F. S.*

Annaberg, ob. *Anna Święta* i *Bielsko.*

Annadorf, ob. *Annoniewo.*

Annadwór, niem. *Annahof,* folw., pow. międzychodzki, ob. *Góray.*

Annafeld, 1)., A., wś i folw., pow. chojnicki, nowo powstała na Zamartem; rozl. 231 ha., ludn. 115 katol., 5 ewang. 2). **A.**, ob. *Annopole.*

Annahof, 1). A. folw., pow. poznański, ob. *Owińska.* 2) **A.**, folw., pow. międzyrzecki, ob. *Hiller-Gärtingen.* 3). **A.** ob. *Annadwór.*

Annalust, ob. *Dąbrowo.*

Annamuehle, osada, pow. międzyrzecki, ob. *Trzciel (Tirschtiegel).*

Annapol, przysiołek, ob. *Styków.*

Annapole, 1). A., pow. pleszewski, 11 dm.; 89 mk.; wszyscy kat.; 29 analf. 2) **A.**, folw., pow. krobski, ob. *Zakrzewo.*

Anna (Święta), *Annaberg,* wś, pow. wielkostrzelecki, do dóbr Żurowa, parafii katol. Jasionna należąca. Na szczycie sąsiedniej góry Ś. Anny (zwanej właściwie *Chełm* lub *Chełmowa góra*) stoją jeszcze mury klasztoru i kościoła reformatów, którzy do sekularyzacyi w r. 1810 należeli do dyec. krakowskiej. Kościół zbudowany 1516 z drzewa przez hr. Gaszyna, 1673 powiąkszony, 1709 dopełniony drogą krzyżową w pobliskim lesie, 1733 z muru wzniesiony, posiada obraz cudami słynący, cel licznych pielgrzymek. Z 35 kaplic kalwaryjskich trzy mszalne. Należy do parafii leśnickiej dekanatu ujazdowskiego. *F. S.*

Anna *(Święta),* ob. *Święta Anna.*

Annathal, ob. *Bukowina.*

Annenburg, po łotew. *Amburga,* wś w Kurlandyi, parafii mitawskiej, między Mitawą a Bowskiem, nad rz. Aa. Ślady zamku już w XVIII w. zatarte, St. p.

Annenfelde, wś, pow. złotowski, folw. 1864 założony, 590 ha. rozl., ludność ewangelicka.

Annenhof, ob. *Góry.*

Annenhof, po łotew. *Onnyszmujża,* wś, pow. rzeżycki, parafia berzygalska, własność Typoltów.

Annenwalde, ob. *Zawada*

Annobór, wś i fol. pryw., pow. lubartowski, gm. Łuck, należy do dóbr Łuck, które przed 20 laty oddzielone zostały i sprzedane z obszaru dóbr Lubartowskich. Odl. od Lubartowa 4 w.

Annoniewo, niem. *Annadorf,* gm. i wieś, pow. szubiński; 8 miejscowości. 1) A., 2) Dębionek (Eichhorst), 3) Borek (Heidchen), 4) Szumówka (Nettelort), 4) Nad jeziorem (Obenam-See), 6) Sarniagóra, (Rehberg), 7) Nad strugą (Unten am Fliess), 8) Pszczołczyńskie Budy (P. Theerbuden), 41 dm.; 285 mk; 218 ew., 67 kat.; 49 analf. *M. St.*

Annopol, nazwa kilkunastu wsi i osad, założonych przeważnie w XVIII stuleciu, kiedy rozszerzyła się moda tworzenia nazw od imion kobiecych z końcówką *pol;* nazwy te utrzymały się tam głównie gdzie nie było przedtem dawniejszych, najczęściej jednak jako nie zgodne z duchem języka i niezrozumiałe dla ludu, znikły, lub egzystują tylko na piśmie i w mowie klas wyższych. Dwie miejscowości t. n. pomięszane zostały mylnie przez Enckl. Org. (tak większą jak i mniejszą), która je złączyła w jedno i przypisała koleje A. wołyńskiego osadzie nadwiślańskiej.

Annopol, 1) A., osada, dawniej mko, w gm. t. n., pow. janowski, należy do sądu gminnego okr. I w Gościeradowie, odległe od m. pow. 45 w., od Lublina 73 w., od Warszawy 225 w., leży niedaleko Wisły i połączone jest z Józefowem drogą bitą drugiego rzędu. A. założony został na gruntach wsi Rachów (ob.) i pod tą nazwą najwięcej znany, ponieważ cały ruch handlowy i przemysłowy skoncentrował się w położonym nad Wisłą Rachowie. A. należy do parafii w Świeciechowie i posiada tylko kaplicę murowaną z XVII wieku. Ludność osady wynosi około 1,000 dusz. 2) **A.** gm., pow. janowski, gub. lubelska, posiada 3 szk. pocz. w Rachowie, Świeciechowie i Grabówce. Z fabr. zakładów istnieją tu huta szklanna, gorzelnia parowa, browar, smolarnia. Ludność obecna gm. A. wynosi 4,595, rozległość 18,225 morgów. Ziemia na powiślu bardzo dobra. Obficie rodzi się rzepak i jęczmień; na wzgórzach ziemia pomięszana z krzemionką. Wzorowego gospodarstwa gmina ta nie ma. Lasów jest 5,600 morgów, w opłakanym stanie. 3.) **A.**, dobra, pow. janowski; w skład ich wchodzi: A. osada, Rachów wś i folwark, Jakóbowice wś, Chamówki wś, tudzież Łąg wś nad Wisłą w pow. sandomierskim. 4) **A.** folw. dóbr Zakrzyn, pow. turecki, gm. Strzałków. *Br. Ch.*

Annopol, 1) A. mko, pow. ostrogski, od Ostroga na wschód o 30 w. położony (przez A. przechodzi dawna dr. pocztowa do Żytomierza), od Korca 28 w., od Sławuty 16 w., od rzeki spławnej Horynia 26 w., od szosy brzesko-kijowskiej 15 w. Miasteczko rozrzucone na płaszczyznie nad niewielkim stawem, uformowanym z dwóch rzeczek: Soroki i Czołomina. wypływających z lasu Kurasza, Ma 13 jarmarków w ciągu roku. Mko zabudowane w czworobok, rynek dosyć obszerny, na którym stoi ze 30 murowanych sklepów, zabudowanych w klamrę, pod jednym dachem, i kilkadziesiąt drewnianych straganów. Pierwotnie ta osada nazwana była Glinniki, dziś zaś wieś tego nazwiska na połud., za stawem, oddzielona od m. A. groblą i jest przedmieściem m. A., z folwar. dziedzica i cerkwią murowaną. Gdzie dziś jest miasteczko, był drewniany kościołek z klasztorem, także drewnianym, niegdyś ks. karmelitów. Podług działu książąt Ostrogskich Janusza i Aleksandra r. 1602 dopełnionego, wieś Glinniki przeszła na własność ks. Aleks. Ostrog-

skiego, wojewody wołyńskiego, później prawem spadku przeszła do ks. Jabłonowskich. Antoni Jabłonowski po śmierci pierwszej swej żony pojął Annę Czaplicównę i od jej imienia przezwał Glinniki A., uzyskał 1761 r. przywilej na miasteczko i jarmarki, wybudował olbrzymi pałac, który obecnie w części tylko istnieje, założył przy nim ogromny park, upiększył go podług dawnego stylu szerokiemi ulicami i kamiennemi posągami. Syn zaś jego Antoni Jabłonowski, wojewoda poznański, fundował na przedmieściu Glinniki, po za stawem, murowaną unicką cerkiew, jako też wzniósł mury parafialnego kościoła, które dotąd stoją nieukończone. Obecnie A. należy do ks. Leona Czetwertyńskiego. Gdy 1821 w. Ostrogu pogorzał monastyr (po-jezuicki), gdzie miał rezydencyą biskup wołyński, Stefan Romanowski, i seminaryum duchowne prawosławne, tenże biskup przeniósł swoją rezydencyą wraz z konsystorzem i seminaryum do pałacu annopolskiego i w sali pałacowej urządził swą cerkiew domową. Jego następca Ambroży przeniósł się do gub. msta Żytomierza wraz z konsystorzem i seminaryum. Od A. ku pułnocy są mogiliska w dosyć znacznej liczbie, tatarskie, albo z wojen kozackich. Tu na polach annopolskich w r. 1820 naczelny wódz wojska polskiego i korpusu litewskiego, cesarzewicz W. Ks. Konstanty miał rewią korpusu litewskiego. W A. jest biuro komisarza stanu policyjnego, zarząd gminny i sąd gminny. Jest tu drewniana synagoga żydowska i fabryka prostego sukna. Żydzi, bardzo liczni, przeważnie trudnią się handlem a włościanie uprawą roli; ziemia nieszczególna, grunt więcej żytni niż pszenny, wieśniaczki zaś trudnią się przędzą lnu, konopi i wełny, z których na własne potrzeby tkają płótna i proste sukna. Mko liczy wszystkich wyznań do 2,000 dusz. Tutejszy kośc. paraf. Św. Ducha, 1752 wzniesiony, pogorzał, i nabożeństwo odbywa się w kaplicy cmentarnej. Paraf. kat. A. dekan. ostrogskiego liczy wiernych 1264. Jest tu w A. szkoła parafialna, do której uczęszczają i dzieci wieśniaków. *Z. Róż.* 2.) **A.**, dobra książąt Radziwiłłów, pow. miński, gub. mińska, nad rzeką Ptyczą, gm. Samochwałowice, w 3-m okręgu sądowym, w 2-m stanie policyjnym, o 25 w.od Mińska. Do początku wieku 18-go to miejsce zwało się Kropicą i należało do zamożnej rodziny Chaleckich. Wieś w pobliżu A. do dziś dnia zwie się Kropicą. Anna Chalecka w pierwszej połowie XVIII stulecia poślubiona Albrechtowi Radziwiłłowi wniosła mu w posagu Kropicę, więc odtąd przezwano rezydencyą i dobra A. Przemieszkało tu pięć pokoleń tego nazwiska, a obecnie A. zostaje w dożywotniem władaniu księżnej Joanny z domu Szafnagel, wdowy po Aleksandrze Radziwille. Prowadzi się tu wzorowe gospodarstwo. Włościanie dóbr A. oddawna odznaczają się dobrobytem a nawet względną oświatą. Po odseparowaniu ziemi włościańs., pozostało we władaniu dworu przeszło 6,000 morgów pól, sianożęci i lasu. Ziemia wszędzie urodzajna,. Na uwagę w A. zasługuje odwieczny, niewiadomo przez kogo zbudowany, podobno z modrzewia, kościół. Tu w sklepach znajdują się groby Radziwiłłów linii annopolskiej. Parafia liczy 4000 dusz obojej płci. W dniu Bożego Ciała zwyczaj uświęcił tu kiermasz; wtedy się zbiera mnóstwo ludu i drobny targ się odbywa, choć zabawa najbardziej znęca tu zamożny gmin. W pałacu jest nieco pamiątek narodowych i Radziwiłłowskich, nieco dokumentów, sporo ksiąg i obrazów domu Radziwiłłów, tudzież niektóre dzieła sztuki, a wszystko to przechowuje się ze znajomością rzeczy. 3.) **A.**, folw., pow. słucki, własność Grotusa od r. 1834. *Al. Jel.*

Annopol, wś, pow bracławski, rozl. 2000 dz. ziemi włośc., ludn. 507 dusz męz. Należy do Jaroszyńskiego, dawniej Czetwertyńskich.

Annopol, po łotew. *Anapols*, wś, pow. lucyński, parafii posińskiej, własność Benisławskich, niegdyś Borchów.

Annopole, kolonia, pow. sieradzki, gm. Wojsławiec, należy do par. ewang. augs. w Zduńskiej woli, odl. od m. pow. 20, od st. dr. żel. Łodzi w. 53; osad włościańskich 23, rozl. morg. 369, ludn. niemiecka wyznania ewang.-augs. męż. 93, kob. 96; posiada szkółkę ewangelicką.

Annopole, niem. *Annafeld*, folw., pow. złotowski, do Krajenki należący, po 1766 powstały, 434 ha. rozl., mieszk. 122 ewang., 19 katol.

Annówka, 1). A. albo *Hannówka*, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Sobem, o 7 w. odległa od Lipowca, przy drodze pocztowej z Lipowca do Skwiry, o 40 w. od Holendrów, st. dr. ż. kijowsko-brzeskiej. Mieszk. 275, wyznania prawosł., należą do parafii lipowieckiej. Ziemi 630 dz. wybornego czarnoziemu. Własność Sarneckiego, zarząd gminy we wsi Oczeretnej, policyjny w m. Lipowcu. 2). **A.**, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Rośką, o 23 w. od Lipowca, o 7 w. od Pliskowa, st. poczt. Andruszówka. Mieszk 200, wyznania prawosławnego, należą do czerniejowieckiej parafii. Własność Pirożyńskiego. Ziemi 404 dz., wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny i policyjny w m. Pliskowie. *Kl. Przedrz.*

Annowo, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, w odległości 19 wiorst od Suwałk, liczy: 27 dm., 105 mieszk.

Annowo, wś, pow. szubiński, 42 dm. i 261 mk. 64 ew. 197 kat.; 109 analf.

Annusin, wś, pow. nowogradwołyński, gm. połońska; ludn. włoś. męz. dusz 120, ziemi

włośc. 419 dz. Należy do dóbr połońskich hr. Dunina Karwieckiego. *L. R.*

Annussewen, ob. *Borek.*

Anny (św.) góra, na Szląsku górnym, właściwie zwie się Chełm, góra Chełmska, Chełmowa, 1233 st. paryskich n. p. m. Ob. *Anna (Święta).*

Anny zdrój, ob. *Żegiestów.*

Ansfelde, folw. pow. chełmiński, należący do Botnia (ob. *Bocień*), 1854 założony, 241 ha. rozległości, 45 mieszkańców samych katolików.

Anspach, po łotew. *Anspaki*, wś, pow. dynaburski, parafii Prele, własność Borchów.

Antal, ob. *Bukowina.*

Antalepty, ob. *Antolepty.*

Antałaki, wś, pow. kalwaryjski, gm. Olita, mk. 237, dm. 37; par. w Mirosławiu, st. p. w Serejach

Antałaki, jez.,pow. kalwaryjski, 30 morgów rozl., 30 st. gł.; nad jego brzegami mieści się folwark Udrya.

Antaniszki, wś, pow. stołupiański Prus wschodnich.

Antesory, wś rząd., pow. święciański; w pobliżu A. była niegdyś st. p. Uszworojście, ost. przy trakcie z Wilna do Swięcian. Była też w A. kapl. katol. par. Święciany.

Antinopole, folw., pow. kościański, ob. *Morawnica* (Murkwitz).

Antkalniszki, wś, pow. władysławowski, gmina i par. Błogosławieństwo; 247 mk.; 16 dm.; st. p. w Szakach.

Antodury, okrąg wiejski w gm. Łabonarach, pow. święciański, liczy w swoim obrębie wsie: Leoniszki, Okmiańce, Kuszpy, Biszbaryszki, Pieczule, Smolgiszki, Bimbiry; zaśc. Pokubaciszki, Janówka, Staciowo, Elkoniepiewo, Smilgi.

Antokalnie, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, mk. 222, dm. 22; par. Pokojnie, st. p. w Poniemoniu.

Antokalniszki, *ob. Antkalniszki.*

Antokol, ob. *Wilno* i *Pobojsk.*

Antokol, zaśc., pow. trocki, między Poporciami a Wilią.

Antokolce, 1). wś, pow. trocki. 2). **A.**, wś, pow. wileński.

Antokrewne, jeziorko niedaleko mka Subbat, z którego wypływa rz. Krewna, przyjmuje zaś rz. Ligumę.

Antolepty, po żm. *Antaleptiej*, mko rząd., pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., o 30 w. od miasta pow., nad rz. Świętą. Kaplica katolicka S. Maurycego, drewniana, 1715 przez jezuitów wzniesiona. Należy do parafii Dusiaty. Ma osobną parafia prawosł., 246 wiernych, 3 cerkwie.

Antolin, 1). A., wś, pow. brzeziński, gm. Łaziska. W 1825 r. była tu osada sukiennicza, założona przez dziedzica sąsiedniego Ujazdu. 2). **A.**, wś, pow. janowski, gub. lub., gm. Brzozówka.

Antołkiena, okrąg wiejski, gm. Łyngmiany, pow. święciański, liczy w swoim obrębie wsie: Moksiuny, Sciegulany, Drutyny, Antogowo, Grykopiele, Mejrany, Narusze, Wojszniuny, Soły, Ginutany, Kaukiszki, Antołkiena, Mazuryszki, Pupiszki, Dzierżelis, Projniszki, Rukiszki; zaśc.: Kazimirowo, Poszekarwa, Bojare inaczej Szakarwa, Maciejuny, Brzozowszczyzna, Pogawie, Łapikalnie, Wojdziuszki, Gienejciszki, Pipielekałna, Szyliniszki, Poplawszysie, Pobirże, Poałmas, Benedyktowo, Witkowszczyzna, Kowaliszki, Puzieniszki, Maciuciszki, Tumieniszki, Symoniszki, Pielenie, Kimki, Cyany.

Antomir, dwór pryw., pow. szawelski, o 61 w. od Szawel.

Antonajcie, wś, pow. trocki, dawniej własność Zaleskich, o mil 2 od st. dr. żel. Koszedary.

Antonia, wś, nad rz. Szkwą, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec.

Antonia, olędry, pow. średzki, ob. *Miąskowo.*

Antonia, (niem), *Antoniów, Jantoniów*, wś, pow. opolski, parafii szczedrzyckiej.

Antonie, wś, pow. ostrołęcki, gm. Myszyniec, przy małej rzecze Piaseczna, zostaje pod administracyą magistratu miasta Ostrołęki, posiada dom.: 30, lud.: 228; rozl. morgów 1,088,

Antonielów, ob. *Antonilów.*

Antoniendorf, osada menonitów w pow. ostrogskim; ludność zajmuje się wyrobem płócien i serów holenderskich.

Antonienhof, ob. *Cisowy, Małżewko* i *Ryta.*

Antonienhuette, miejscowość fabryczna,pow. katowicki, okr. reg. opolskiego, o 4 kil. na pd. od st. dr. ż. Morgenroth, posiada znakomite fabryki żelazne, 2 huty cynkowe, fabrykacyą wyrobów z gliny i bieli ołowianej. W 1875 roku 4538 mieszk. Par. katol. dek. bytomskiego.

Antoniewo, 1). A., wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Ostrów. 2). **A.** folwark należący do dóbr Komorowo, pow. ostrowski, gm. Komorowo, ogólna przestrzeń 170 morg gruntu lekkiego, żytniego. Jest tu huta szklana na szeroką skalę, z szlifiernią i innemi ulepszeniami, obecnie dla braku kapitałów nieczynna. 2) **A.-majdan**, pow. ostrowski, gm. Orło, 2 piece, w których wyrabiają smołę i terpentynę; obrót roczny 1024 rs. 3) **A.**, wś, gm. Guzów, pow. błoński, ludn. męż. 134; kob. 137.

Antoniewo, okrąg wiejski w gm. Postawy, pow. dziśnieński, liczy w swoim obrębie wsie: Kraszniewo, Nowosiołki, Łaszkowszczyzna, Dąbrowa, Czeremeszniki-pogarne, Czeremeszna-

podzisienna, Wasiliny, Rebeki, Antoniewo, Jańczycha, Wołożyna, Czeszuny.

Antoniewo, lub *Antoniew*, 1). A., pow. odolanowski, ob. *Szklarka Przygodzka*. 2). **A.**, folw., pow. średzki, ob. *Kostrzyn*. 3). **A.**, folw., pow. krotoszyński, ob *Zakrzew* (*Sackern*). 4). **A.**, osada, pow. szubiński, ob. *Wąsosz*. 5). **A.**, folw., pow. inowrocławski, ob. *Tarkowo*. 6). **A.**, folw. pow. wągrowiecki, ob. *Glinno*. 7). **A.**, niem. *Antonsdorf*, osada, pow. szubiński, ob. *Nowe Dąbie*. 8) **A.**, wieś, pow. czarnkowski; 12 dm., 70 mk.; 7 ew., 63 kat.

Antoniewo, 1). A., folw., pow. toruński, należący do Bielaw, dawniej własność biskupa kujawskiego, mieszk. 42 katol., 13 ewang. 2). **A.**, młyn i cegielnia, w pow. brodnickim, przy szosie kowalewsko-golubskiej, należy do miasta Golubia.

Antoniewo, ob. *Antoniów*.

Antoniki, przysiołek, ob. *Młodów*.

Antonilów lub *Antonielów*, wś., pow. kielecki, gm. Łopuszno, szkoła wiejska.

Antonin, 1). A., wś, gm. Krzywiczki, pow. chełmski. Isniała tu cukrownia, zatrudniająca 110 rob. i produkująca za 21,000 rs. rocznie. 2). **A.**, folw., gm. Zakanale, pow. konstantynowski, przestrzeni morg. 1956. 3) **A.**, wś, pow. turecki, gm. Niemysłów; 16 osad włościańskich, 15—30-morgowych.

Antonin, kolonia niemiecka, ob. *Pieratyn*.

Antonin, 1). A. wieś, pow. wrzesiński; 27 dm.; 233 mk., 16 ew., 217 kat.; 47 analf. 2). **A.**, niem. *Neumühle*, osada, pow. poznański, ob. *Nowa wieś* (*Neudorf*). 3) osada, pow. poznański, ob. *Waleryanów*. 4). **A.**, folw., pow. obornicki, ob. *Gołaszyn*. 5). **A.**, folw., pow. odolanowski, ob. *Szelejewo*. 6). **A.**, osada, 16 dm., 140 mk.; zamek mysliwki książąt Radziwiłłów, ob. *Przygodzice*. Pośród rozległych lasów, ziemia przeważnie piaszczysta. St. dr. żel. poznańsko-kluczborskiej, między Przygodzicami a Ostrzeszowem, o 16 kil. od Ostrowa; 130 kil. od Poznania, ajentura pocztowa, zamek łowiecki, wystawiony w kształcie ośmioboku, trzypiętrowy, z drzewa, śród knici bogatej we wspaniałe dęby i zwierzynę, dziełem jest księcia namiestnika Antoniego Radziwiłła i małżonki jego Ludwiki z domu pruskiego. Książę Namiestnik, zmarły r. 1833, raz do roku przybywał w porze do myśliwstwa zdatnej w te strony do dóbr Przygodzickich na lewym brzegu Baryczy, na trakcie z Kalisza do Wrocławia położonych, a nie mając stosownego dla siebie tamże pomieszkania, wedle planu biegłego berlińskiego architekta Schinkla stworzył sobie i potomkom śród lasów dogodną i wspaniałą siedzibę. Obok domu stanęła kaplica, gdzie złożone są zwłoki założycieli; tu spoczywa także ich córka Eliza Radziwiłłówna. Do tego czasu zamek antoniński słynie ze szczerej gościnności. 7) **A.**, niem. *Antonshof*, domin., pow. wschowski; 5 miejscowości: a) A.; b). folw. Henrykowo (Heinrichshof), c) Maryanowo (Marienhof), d). Zaborowo, e). leśnictwo Zaborowo; 14 dm.; 281 mk., 131 ew., 150 kat.; 69 anal. *M. St.*

Antonin, folw. pow., chojnicki, należący do W. Chełmów, mieszk. 30 katol.

Antonin, ob. *Paprotnia*.

Antonina, 1) A., niem. *Antonienhof*, wieś, pow. chodzieski; 53 dm.; 335 mk.: 310 ew., 25 kat.; 70 analf. 2) **A.**, dominium, należy do Próchnowa, pow. chodzieski; 326 morg. rozl.; 12 dm.; 84 mk.: 60 ew. 24 kat.; 21 analf.

Antoninów, wś., pow. Końskie, gm. Grodzisko, st. poczt. w Rudzie Malenieckiej. W 1781 roku Jacek Małachowski wystawił tu wielki piec do wyrobu żelaza.

Antoniny, wś, pow zasławski, o 4 mile od Zasławia, w dawnej dzielnicy kniazia Jurja Ostrogskiego, który na niej zaczął się pierwszy pisać księciem z Ostroga Zasławskim, leżała między cienistemi dąbrowami, nad brzegami rzeki Ikopeti. Osada, którą od panującego tu chłodu w lecie Rusini nazwali „Chołodki.“ Osada ta wraz z całem księztwem dostała się w dom ks. Lubomirskich, a po wyjściu zamąż ks. Maryi-Anny Lubomirskiej za ks. Pawła-Karola Sanguszkę całe księztwo przeszło w dom Sanguszków. Ks. Barbara z Duninów Sanguszkowa wypuściła Chołodki w dzierżawę Ignacemu Malczeskiemu, żonatemu z siostrą księżnej Antoniną Duninówną, która ulubiwszy urocze położenie Chołodków i tu zamieszkawszy, wyjednała u księżnej siostry, że na pamięć jej tu pobytu przezwali Chołodki, od jej imienia, Antoninami. Ignacy Malczeski był dziadkiem poety Antoniego Malczeskiego, którego ojciec do r. 1795 **A.** posiadał. Obecnie należą do Maryi z ks. Sanguszków hr. Alfredowej Potockiej, i tu jest główny zarząd dóbr, składających się z kilkudziesięciu folwarków wzorowo zagospodarowanych i w wysokiej kulturze. Piękny pałac i ogród warte widzenia. Ogród w A. opisał J. Głowacki wierszem wydanym 1822 roku w Petersburgu. Pierwszy spis roślin tego ogrodu drukowano 1853, najlepszy w 1856 wydał w Warszawie Ziemkowski, ogrodnik antoniński. Jest też w A. sad owocowy zwany Romanówką. W A. odbywały się dawniej wyścigi konne, na których trzymały prym konie ze sławnej stajni Sanguszkowskiej w Sławucie. W A. jest zarząd gminny (wołost'), urząd policyjny (stan) i sąd pokoju. A. posiadają kapl. katolicką parafii Kulczyny.

Antoniów, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów, szkoła wiejska.

Antoniów, 1). A., *Antonów*, wś, pow. czortkowski, na półn. zach. od mka Tłuste a na południe od Czortkowa. Większa posiadłość

obejmuje 810 morg. gruntu; włościanie posiadają 563 morgi. Ludności ma 519 dusz, z tego 175 rz. kat., 294 gr. kat., 28 Ormian, 22 izraelitów. Wieś ta ma parafią rz. kat. w Tłustem gdzie także odbiera i pocztę; gr. kat. par. ma w Świdowie. Parafia rz. kat. należy do dekanatu jazłowieckiego, a gr. kat. do dekanatu zaleszczyckiego. Grunt nadzwyczaj urodzajny; oprócz zbóż zwykle w Galicyi uprawianych, kukurydza, tytuń, a nawet i kawony udają się w polu. Własność Karola hr. Lanckorońskiego. 2). **A.** wś, z przysiołkiem Wolą, w pow. tarnobrzeskim, o 8 kil. od Rozwadowa, parafia rz. katol. *B. R.*

Antoniowa, mały przysiołek w pow. hajsyńskim. Ziemi używal. 251 dz., nieużyt. 30 dz. Należał do Łopuszańskich, dziś Mołczynowej.

Antoniówka, *Antonówka*, wś, pow. tłumacki, o 4 kil. od Niżniowa; filia gr. kat. parafii Bratyszów.

Antoniówka, przysiołek, ob. *Sapahów*.

Antoniszki, wś, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, mk. 315, dm. 22, par. Iłgowo, st. p. w Szakach.

Antoniszki, po łotew. *Ontoniszkas*, wś, pow. rzeżycki, parafia rybiniska, własność Michała Reutta.

Antoniszki, wś i dobra, pow. szyłokarczemski Prus Wsch.

Antoniuk, wś, pow. białostocki, $1 \frac{1}{2}$ w. od Białegostoku. Tu się mieści część wielkiej kortowni białostockiej p. Commichau.

Antonopol, 1.) A., dobra ziems. i wś, w południowo-zach. stronie pow. borysowskiego, nad rz. Hajną, o 2 mile od historycznego mka Łohojska odległe; należą do gminy łohojskiej, do 2-go stanu policyjnego, do 3-go okręgu sądowego. Dobra te są dziedzictwem Tyszkiewiczów i mają obszaru przeszło 12,000 morg. Gospodarstwo, tu jak i we wszystkich folwarkach hr. Tyszkiewicza bardzo dobrze i wzorowo prowadzone, w obecnej chwili jest wyjątkowo dobrem. *Al. Jel.*

Antopol, po łotew. *Ontonopols*, wś, pow. rzeżycki, paraf. rozentowska, wraz z sąsiednią wioską Zamoście, po łotew. Zamościs, własność Kierniów, 327 dzies. St. dr. żel. warsz.-pet., między Ruszoną a Rzeżycą, o 61 w. od Dynaburga. Nazwę jej w r. 1879 z powodu jubileuszu pracy znanego inżeniera Stanisława Kierbedzia, zmieniono na „Kierbedź“.

Antonoskie jez., pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., pod Antonoszem, łączy się z jez. abelskiem przez rz. Krewnę.

Antonosze, *Antonosz*, po lit. *Antenaszys*, wś, pow. nowoaleksandrowski, gub. kowieńska, o 4 w. od st. kol. żel. Abele. Piękne położenie nad jez. Naszys. W okolicy wykopaliska starożytności litewskich. Od końca XVIII w. w posiadaniu Römerów.

Antonów v. *Antoniów*, wś, pow. Końskie, gm. i par. Chlewiska, fabr. żelaza; st. p. w Szydłowcu.

Antonów, por. *Antonowo*.

Antonów, wś, pow. skwirski nad rz. Berezianką, wpadającą do rz. Rośki. Położony na drodze z m. Wołodarki do m. Skwiry, od tego ostatniego miasta odległy o 9 w., od Kożanek, st. dr. ż. kijowsko-brzeskiej o 34 w. Zbudowany na miejscu starożytnej osady greckiej Rozwołoża, która jeszcze w 1592 r. należała do biało-cerkiewskiego starostwa, jak się pokazuje z zażalenia podanego przez starostę ks. Janusza Ostrogskiego i podstarostę ks. Kurcewicza-Bułyki na Krzysztofa Kosińskiego hetmana kozackiego o zbrojny napad na toż Rozwołoże (Archiw. jugo—zap. Rusi t. I. str. 32). Osada ta została zburzona w połowie XVII w. przez Tatarów (Pełny zbiór ruskich latopisców t. 1, str. 137). Pozostałe szczątki w uroczysku Starosiele tuż przy Antonowie, gdzie wysokie wały, okrążają blizko 50 dzies. i dalej rozsypane gruzy; miało tu być 7 monasterów i 9 cerkwi („Przegląd mogił“ Fundukleja, str. 48) A. był pierwej miasteczkiem, co się pokazuje z prezenty danej parochowi Zacharyaszowi Naumowiczowi w 1729 r. przez ks. Wiśniowieckiego, ówczesnego właściciela A. i z wizyty tetyowskiego dekanatu za r. 1741. Były tu jarmarki, które ustały dopiero w r. 1790 i A. zaczęto nazywać wioską. W r. 1729 należał do ks. Wiśniowieckiego, w 1765 r. do Katarzyny z Zamojskich Mniszkowej, która darowała tutejszej cerkwi chutor i 7 dzies. ornej ziemi; w 1771 został kupiony przez Michała Podhorskiego, do wnuka którego należy obecnie. Mieszk. 2115, z tych katolików 32, żydów 24 i prawosł. 2059. Cerkiew parafialna zbudowana w 1741 r. (Wizyty tetyowskiego dekanatu za 1741 r.). Kaplica katolicka murowana zbudowana 1848 r., parafii Wołodarka. Koło cerkwi krzyż kamienny, bardzo starożytny, z napisem greckim, prawie zupełnie zatartym, prócz kilku liter; ma on stać podług legendy nad grobem jakiejś greckiej księżniczki; 2 takież krzyże na uroczysku Starosiele. Prócz tego zasługuje na uwagę jar o $1 \frac{1}{2}$ w. odległy od wsi, zwany Kustownia (kostnica), w którym znajdują bardzo dużo kości ludzkich. Ziemi 4142 dz. pierwszorzędnego czarnoziemu; lasu jednak bardzo mało. Zarząd gminny w miejscu, zarząd polic. w m. Skwirze. *K. P.*

Antonowce lub *Antonówka*, 1.) wś, pow. lityński, dusz męz. 101. Ziemi włośc. 301 dzies., ziemi dwor. 234 dzies. Należała do Płońskich dziś Wasiutyńskich. 2.) **A.**, wś, pow. płoskirowski, gm. i par. szarawiecka, st. p. między Jarmolińcami a Płoskirowem, o 15 w.

od ostatniego; ludn. 180 dusz męz., rozl. 491 dz. ziemi włośc., 408 dz. dworskiej, w tej liczbie 64 dz. lasu. Należała niegdyś do szararawieckiego majątku Pretficzów, później do Dulskich, dziś Stankiewiczów. *Dr. M.*

Antonowicze, wś, pow. owrucki; w pobliżu źródła rz. Słowecznej.

Antonówka, 1.) A., mko, pow. homelski, z kaplicą katolicką parafii homelskiej, nad rz. Prudówką. Mk. w 1860 r. 660. Cerkiew, bożnica, gorzelnia, browar. 2.) **A.**, wś, pow. płoskirowski, gm. i par. Czarny Ostrów; ludn. 217 dusz męz., prócz 27 jednodworców., rozl. 472 dz. ziemi włośc., należy do hr. Przeździeckich. Ob. *Mikołajów*. 3.) **A.**, *Antonowce*, wś, pow. uszycki, pod m. Mińkowcami na górze, ma 181 dusz męz., 34 jednodworców, 394 dz. ziemi włościańskiej. Należała do Marchockich, dziś Stadnickich. 4.) **A.**, *Antonowce*, mała wś, pow. uszycki, należy do klucza dunajowieckiego, dawniej Krasińskich, dziś Bronisława Skibniewskiego; wraz z Muszkatyńcami i Wincentówką ma 437 dusz męz. i 741 dz. gruntu włośc. Swięcki pisze, iż były tu źródła siarczane. 5.) **A.**, duża wś, pow. jampolski, mieszk. 1538, ziemi włośc. 1543 dzies. Należy do SS. Przemysława Potockiego, dawniej Branickiej. 6.) **A.**, mała wioseczka, pow. jampolski, mieszk. 457, ziemi włośc. 515 dzies., ziemi dwor. 675 dz. Należy do Grocholskich. 7.) **A.**, wś, pow. hajsyński, wraz z Sobolówką ma dusz męz. 1278 dz., ziemi włośc. 2522 dz. Należy do hr. Aleksandry Potockiej. Ob. *Bubnówka*. 8.) **A.**, mała wios., pow. kamieniecki, gm. Smotrycz; rozl. gruntów dworskich: 322 dz., gruntów włośc., wraz z Wołkotrubami, Nową-Hutą i Maryanówką 419 dz.; ludn. 286 dusz męz. włościan i 12 jednodworców. Należy do Potockich. *Dr. M.* 9.) **A.**, wś, pow. czehryński, nad rz. Wereszczanką. Odległa o 17 wiorst od m. Czehryna, a o 20 w. od Kamionki st. dr. ż. chwastowskiej, mieszk. 207; z tych 49 katolików, reszta prawosławnych; paraf. kościół katolicki Imienia Maryi, zbudowany w 1830 r. przez Grzegorza Wróblewskiego, ojca teraźniejszego właściciela. Parafia katol. dek. zwinogrodzkiego, wiernych 549; ma kaplicę w Medwedówce. Ziemi 309 dzies. drugorzędnego czarnoziemu. Zarząd gminny we wsi Lubomirce, zarząd policyjny (stan) w m. Aleksandrówce. 10.) **A.**, wś, pow. zwinogródzki, nad rz. Tołmaczą, wpadającą do Taśmina, odległa o 18 w. od Szpoły, m. i st. dr. ż. chwastowskiej, a o 42 od Zwinogoódki. Mieszk. 489, wyznania prawosławnego. Własność Jenicza. Ziemi 1476 dzies., czarnoziem pomięszany z glinką i piaskiem lecz dosyć urodzajny, sieją dużo basztanów (kawony, melony, ogórki i t. d.). Zarząd gminny we w. Wodzianej, zarząd policyjny w Szpole. *Kl. Przedrz.* 11.) **A.**, wś w dek. radomyskim, gub. kijowskiej, miała kapl. katol. parafii Malin.

Antonówka, potok wypływający ze stawku, na granicy gmin: Anielówki i Antonowa w Galicyi. Płynie w kierunku wsch.-połud. przez łąki miasta Tłustego i pod Tłustem, zabrawszy wody stawu z prawego (zach.) brzegu, uchodzi do tej samej rz. co Anielówka (ob.). *Br. G.*

Antonowo, 1.) **A.**, gm., pow. maryampolski, ludn. 5303, rozległości 14349 morg., s. gm. ok. II Dębowa-buda, o 13 w.; st. p. Maryampol o 20 w. W skład gm. wchodzą: Antonowo, Armoliszki, Bobroliszki, Borsukinie, Budwieciestare, Brantas, Czysta-buda, Czujniszki, Dąbrowo, Dąbrowina, Egliniszki, Egłupie, Gajstry, Girnupie, Giwałtowo, Gobiniszki, Grzesie, Jodbaryszki, Judrzańska-ruda, Jura, Kępinie małe, Klewinie, Kłampunie, Kojaćkiszki, Koźliszki, Kozłowa-ruda, Kozłowszczyzna, Królewieliszki, Kwiatkopusze, Mołupie, Mroczki, Muryniszki, Niedelbierze, Nendrynie, Ożnogary, Plople, Pocztaryszki, Podziszki, Pokieliszki, Przygrażyszki, Purwiniszki, Raczyliszki, Rudupie, Sanożyszki-małe, Sanożyszki-wielkie, Sianowe, Skuczyszki, Słoboda, Smolany-piec, Szaliszki, Szalniszki, Tartutyszki, Trakinie, Trakiszki-wielkie, Tymieńczyszki-małe, Wałajtyszki i Witkiszki. 2.) **A.**, wś, pow. maryampolski, gmina A., mieszk. 259, dm. 40, par. Pilwiszki, st. p. w Maryampolu (o 20 w.). 3.) **A.**, dobra niegdyś narodowe, w. pow. maryampolskim położone, w skład których wchodziło około 150 wsi. Obecnie, po uwłaszczeniu włościan, same dobra rozpadły się na kilka części, z których utworzono majoraty. Folwark A. w r. 1875 podarowany sukcesorom radcy stanu Snuta, został nabyty przez p. Wiktora Szabuniewicza; odl. od Suwałk 76 w., od Maryampola 20 w. *B. Ch.*

Antonowo, 1.) A. po łotew. *Ontonowa*, wś, pow. lucyński, parafia korsówska, własność Szadurskich. 2.) **A.**, wś, pow. siebieski, z kaplicą katolicką parafii Siebież. 3.) **A.**, dwór pryw., pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., o 82 w. od m. pow. 4.) **A.**, lub *Trzesieczenięta*, wś, pow. oszmiański.

Antonowo, folwark, powiat ihumeński, gm. citewska, paraf. katolic. błońska, w 1-ym stanie policyjnym (uździeńskim), w 3-im okręgu sądowym, od Ihumenia o 25 wiorst odległy; jest dziedzictwem Janiszewskich; obszar 1188 mor., dostatek lasu i łąk. *Al Jel.*

Antonsdorf, ob. *Antoniewo*.

Antonshof, ob. *Antonin*.

Antonsruh, winnica, pow. kościański, ob. *Nowawieś* (Neugut).

Antopol, 1) **A.**, folw., pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, do dóbr Nałęczów należący, w gm. Drzewcza, mieszkańców 20. 2).

A., folw., pow. włodawski, gm. Opole, morg 2683, st. p. w Wisznicach.

Antopol, 1) miasteczko, pow. kobryński, b. st. p. przy trakcie z Kobrynia do Pińska, o 29 wiorst od Kobrynia; w r. 1860 miało 1563 mk., przeważnie żydów, celujących w powiecie zamożnością i przedsiębierczością. Ma fabryki skór, olejarnie i t. p. Do niedawna była w A. kaplica parafii katol. Horodec. A. posiada cerkiew prawosławną parafialną i dekanat prawosławny, który w 11 parafiach liczy 16204 wiernych (Bobrowski). 2). A., wś, pow. rzeczycki, obszar dworski ma 647 dzies., własność Budzianowskiego. 3). A., wś, pow. borysowski, nad rz. Hajną, o 45 w. od jej ujścia. 4). A., *Antonopol* inaczej, st. dr. ż. petersbursko-warszawskiej. 5). A., okrąg wiejski, gm. Zaleś, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Łuczajka-Wielka, Łuczajka-Mała, Mażaje, Dylewicze. 6) A., wś, pow. jampolski, mieszk. 548, ziemi włośc. 385 dz., ziemi dworskiej 518 dz. Należała do Czetwertyńskich, dziś Józefa Jaroszyńskiego. 7). A., wś., pow. winnicki, męz. dusz 194, jednodworców 51; ziemi włośc. 454 dz., ziemi dwor. 495 dz. Należała do Borejków i Sobieszczańskich dziś Ernsteina i Merynga. 8.) A., ob. *Bojarka*.

Antosin, 1). wś, gm. Wiżajny, pow. suwalski, o 29 w. od Suwałk, dm. 6, mk. 67. 2). A., osada, gm. Czostków, pow. suwalski, o 20 wiorst od Suwałk, 3 dm., 29 mk.

Antosin, folw., pow. i gub. mińska, o 3 m. od Mińska, w pobliżu st. dr. ż. Tokarówka (moskiewsko-brzeskiej). Dziedzictwo Bohdaszewskich, wraz z kilku zaściankami ma obszaru około 1237 mor. Z powodu bliskości kolei, położenie dobre, grunta niezłe, ale lasy zniszczone. *Al. Jel.*

Antosiowice, *Antoszowice*, *Antoschowitz*, wś, pow. raciborski, niedaleko Hulczyna, z folw. Pasek, w parafii Szylerzowice.

Antoszew, po żm. *Antoszawa*, mkę pryw., pow. poniewieski, nad Piwesą, o 38 w. od Poniewieża. Kościół katol. Ś. Jacka, z drzewa 1792 wzniesiony przez Antoszewskich, filialny, parafii Wobolniki. O 8 w. od mka folwark t. n.

Antoszwińcie, wś, pow. wileński, posiada kaplicę katol. parafii Janiszki.

Antowiersze, wś, pow. trocki.

Antronów, po łotew. *Ontronowa*, wś, pow. rzeżycki, parafii bukmujskiej; własność Kostycza.

Antupis, rz., lewy dopływ rz. Szołpie, która do Wiewirży uchodzi.

Antuszów, wś, pow. rohaczowski; parafia katol. Wniebowzięcia N. M. P., 1147 dusz. Kościół wzniesiony kosztem parafian w r. 1843. Kaplica w Złobinie.

Antuzów, po żm. *Antuzawa*, mko pryw., nad jez. Antezaława, pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., o 24 w. od Nowoaleksandrowska. Paraf. kościół katol. Opatrzności Boskiej, z drzewa 1794 wzniesiony przez hr. Platera. Ks. Wielżewski zbudował tu 1849 drew. kaplicę M. B. Parafia katol. dekanatu nowoaleksandrowskiego; dusz 3936. Filia w Owilach; kaplice w Zirniejach i Duburach.

Antyniki, dwór pryw., pow. rossieński, o 50 wiorst od Rossien.

Anzelm, według Echarda m. z zamkiem w Estonii, wzięte 1602 przez het. Zamojskiego (?).

Anżena, wś, gub. witebska, przy trakcie z Oświei do Rzeżycy.

Ańkowo, wś, pow. juryewsko-polski, gub. włodzimierskiej, o 59 w. od Hawryłowa, st. poczt.

Apa, niem. *Ape* lub *Appekrug*, folw., pow. międzychodzki, ob. *Dłusko*.

Aplinki, *Opaleńki* (Kętrz.), niem. *Applinken* 1). *Wielkie A.*, wś, włościańska, pow. kwidzyński, 264 ha. rozl., 107 mieszk., w połowie ewang. 2) *Małe A.*, wś. włośc., 46 ha. rozl., 32 mieszk., przeważnie katol.

Apolanka, wś, pow. humański, nad rz. Babanką, wpadającą do Jatrani. Odległa o 6 w. od m. Humania, prawie przy pocztowej drodze z Talnego. Miesz. 710, wyznania prawosł., należą do par. Hereżanówki. Własność rządowa. Ziemi 1419 dzies., wybornego czarnoziemu, mało tylko lasu. Zarząd gminny we wsi Babance, policyjny w Humaniu. *Kl. Prz.*

Apolin, okrąg wiejski, gm. Żyżmory, pow. lidzki, liczy w swoim obrębie wsie: Reksie, Bielewicze, Szawdziuki, Maryanowo, Kurminy, Bolsie, Biernuce, Narkuny, Gudziele, Kulny, Tubielewicze, Małe Rekscie, Żyżma; zaśc.: Soroki, Bolsie; okolice: Gerbiedzie, Gąciewicze, Bieńkiewicze, Krupowicze, Górniszki.

Aposzcza, *Opocza*, *Oposzcza*, por. *Niemuń*.

Appekrug, ob. *Apa*

Appelwerder, ob. *Jabłonowo*.

Applinken, ob. *Aplinki*, *Opaleńki*.

Apusina, rz., lewy dopływ Szałtony.

Ar.... Niektóre miejscowości pisane czasem przez *Ar* ob. pod *Har....*

Arabinowszczyzna, wś, pow. nowogródzki, gub. mińska, ma kapl. katol. parafii Kroszyn, dawniej byłej parafii Stwołowicze.

Arała, ob. *Niemuń*.

Arany-Patak, ob. *Zlato*.

Arawa, *Arwa*, ob. *Orawa*.

Arbore, wś z przysiołkiem *Koman*, pow. sokalski, o 3 kil. od Sokala, parafia grecka nieunicka, własność funduszu religijnego.

Arbuzin, *Harbuzin*, wś, pow. kaniowski, nad rz. Rosią, o 5 w. od Korsunia. Mieszk. 850, wyznania prawosł. Cerkiew paraf. zbudowana w 1746 r. („Wizyty kaniowskiego de-

kanatu" za r. 1749). Jak się pokazuje z uniwersału z r. 1707 hetmana Mazepy A. należał do korsuńskiego monasteru („Archiw jugozap. Rusi" T. II str. 149), później do starostwa korsuńskiego; w końcu XVIII w. wspólnie z całem starostwem darowany ks. Łopuchinowi, obecnie należy do sukcesora tegoż ks. Demidowa-Łopuchina. Ziemi 2100 dzies., wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny i policyjny w Korsuniu. *Kl. Przed.*

Archangielsk, 1.) miasto gubernialne i portowe, na prawym brzegu Dźwiny północnej, o 7½ mil od jej ujścia pod 64° 34′ szer. półn. i 56° 33′ dł. wsch. Odległe od Petersburga na 1100 w. Gdzie teraz A. się wznosi, był dawniej monaster Michała-Archanioła. W roku 1583 z rozkazu Iwana Groźnego zbudowano niedaleko monasteru ostrog Nowe-Chołmogory, znany u cudzoziemców pod nazwaniem portu św. Michała, albo św. Mikołaja. W 1637 r. Nowe-Chołmogory pożar zniszczył, a na ich zgliszczu wybudowany dzisiejszy A. Z początku zostawał pod zarządem wojewodów dźwińskich, mieszkających zimą w Chołmogorach, a latem, podczas trwania żeglugi, w A.; ale w r. 1702 Piotr W. przeniósł do tego ostatniego urząd wojewodziński, a w 1710 r. A. nazwano miastem gubernialnem. Piotr W. trzy razy gościł w A., i w początkach panowania czynnie zajmował się ożywieniem jego handlu. W r. 1701 dla obrony miasta od strony morza założył o 2½ mil od niego, przy głównej przystani Dźwiny, twierdzę Nowodzwińską. W skład A. wchodzi Sołombolska wieś, w której znajduje się admiralicya i warsztaty okrętowe, założone przez Piotra W., oraz przystań kupiecka. W A. zasługują na uwagę: kościół katedralny, w którym przechowuje się krzyż, wystawiony przez Piotra I nad odnogą Unską, po powrocie jego z monasteru sołowieckiego, na pamiątkę cudownego ocalenia od burzy; zamek komory celnej, pomnik poety Łomonosowa, wzniesiony w r. 1832, cukrownia Brandta i t. d. Cerkwi znajduje się w nim 16; monaster 1, Michajłowski; jest też paraf. kościół katol. śś. Piotra i Pawła. Parafia katol. archidyecezyi mohilowskiej liczy dusz 137. Mieszkańców przeszło 31,000, z których do 15,000 we wsi Sołombolskiej; dm. 2500. Z fabryk i zakładów znaczniejsze są: cukrowe, lnu i przędzy, pędzenia smoły, oraz terpentyny, wędzarnie ryb i mięsa. **A. gub.** zajmuje północną krawędź Rossyi europejskiej, graniczące z morzem Lodowatem, z górami Uralskiemi i z Finlandyą. W dawniejszych czasach zamieszkana była przez naród fińskiego pochodzenia i wchodziła w skład Bijarmi, czyli Wielkiej Permii. Według świadectwa Nestora znali ją Słowianie jeszcze przed przybyciem Ruryka. Później nowogrodzianie zwiedzali tę krainę, zajmując się myśliwstwem i rybołówstwem, oraz handlem: płynęli z Wołchowa do Wodły wodą, potem szli do Onegi lądem, a z Onegi do łańcucha gór Kamiennych znowu wodą. Od sposobu podróżowania, ziemię za lądową drogą (za wołokom) nowogrodzianie nazwali Zawołoczjem, a mieszkające w niej narody Zawołocką Czudią. Między temi narodami nowogrodzianie odróżniali jednakże oddzielne plemię Jugrów, mieszkających między teraźniejszym Pustozierskiem a gubernią wiacką. W późniejszym czasie Zawołoczje opanowali nowogrodzcy ochotnicy (Uszkujniki, od wyrazu *uszkuj*, statek wodny); w XI wieku wiele obszernych ziem tej krainy należało już do posadników (naczelników rzeczypospolitej), bojarów i funduszów duchownych. Potworzyły się miasteczka i przystanie na brzegu morskim; zawiązały się stosunki handlowe z duńskiemi i normandzkiemi żeglarzami; w stronach tych rozszerzyła się powoli wiara chrześciańska; pobożny Stefan Karp (1375) był jednym z najgorliwszych apostołów krainy naddźwińskiej; pozakładane zostały monastery, cerkwie. Po zniszczeniu niepodległości Nowogrodu w 1475 r., Iwan III przyłączył do księztwa moskiewskiego większą część zawołockiej Czudii, a wkrótce potem w 1496 r. opanował i ziemię jugorską. W 1553 r. angielski marynarz Richard Chancellor przybył do zachodniego ujścia rzeki Dźwiny, i zawarł z Iwanem IV traktat handlowy. W roku 1587 założony został Nowo-Chołmogorsk, późniejszy A. Nowy handel był przez czas długi wyłącznym monopolem angielskiej białomorskiej kompanii, dopóki car Aleksy Michajłowicz nie otworzył w 1648 r. portu archangielskiego dla wszystkich narodów. Od tego czasu strona ta, prawie bezludna dotąd, stawszy się punktem zetknięcia Rossyi z Europą, nabyła wielkiej wagi. W r. 1702 urząd wojewodziński przeniesiony został z Chołmogor do A. W r. 1710 kraina naddźwińska otrzymała nazwanie gubernii. Podczas otwarcia namiestnictwa wołogodzkiego w 1780 r., gubernia ta przyłączoną do niego była jako okrąg, nakoniec w 1784 r. policzoną została w poczet gubernij wielkorosyjskich i otrzymała teraźniejsze swe urządzenie i granice. Gubernia ta zamyka w sobie, prócz lądu stałego, wyspy: Nową-Ziemię, Wajgacz, Kałgujew i inne na oceanie Północnym; wyspy Sołowiecką, Morżowiec i inne na Morzu Białem. Większa część gubernii leży po tamtej stronie koła biegunowego. Gubernia A. zajmuje przestrzeni 754,433 w kw.; ornej ziemi tylko około 250000 dzies. Gubernia dzieli się na 7 powiatów: archangielski, chołmogorski, szenkurski, pinegski, mezeński, onegski i kemski. Obszerne lasy rządowe, składające się z jodły, sosny, świerku, modrzewiu i innych, zajmują około

28,866,960 dzies. kw.; szczególniej sosna i modrzew używają się w A. do budowy okrętów. Znaczniejsze góry w tej gubernii są: na wsch. Uralskie, oddzielające Europę od Azyi, których południowa gałąź, wchodząca w powiat mezeński, znaną jest pod nazwaniem Sabli; na zachodzie: Finlandzkie, Czajcyn-Kamień, Bolszeziemielskie pasmo, góry Szechochodzkie, góry Czarnogorskie, góry Zimne. Prócz tego, równolegle do brzegu morskiego ciągną się w wielu miejscach góry, z których znaczniejsze są Murmańskie. Z pomiędzy wód skrapiających gubernię znaczniejsze są: morza; ocean Północny i morze Białe; rzeki: a) Dźwina północna, połączona kanałem księcia Aleksandra Wirtemberskiego z rzeką Wołgą, przez co tworzy się komunikacya między morzami: Białem, Baltyckiem i Kaspijskiem; b) Pieczora, c) Mezeń, d) Onega; jeziora, których liczba w tej gubernii dochodzi do 1,145; większe z nich są: Imanora, Piawoziero, Topoziero, Wyższe, Średnie i Niższe Kunto, Pustoziero. Klimat w południowej części gubernii zimny, ostry, ale pomimo to żyto i jęczmień dobrze się udają; w północnej części niezmiernie silne i prawie bezustanne mrozy; jednakże Samojedy, rozsiani za rzeką Pieczorą po trzęsawiskach, pomiędzy 64° a 69° półn. szer., prowadzą życie koczownicze. Podczas krótkiego lata upały bywają nieznośne, ale najmniejszy północno-wchodni wiatr sprawia chłód dojmujący. Najkrótszy dzień w Archangielsku trwa 3 godziny 11 minut; najdłuższy 21 godzin 14 minut; w Kole zaś słońce nie znika z widnokręgu przez trzy tygodnie, i prawie tyleż czasu zimą trwa bez przerwy noc, oświetlona zorzą północną. Ludność była 1860 r. w całej gub. 282,180. Oprócz Rossyan i niewielkiej liczby cudzoziemców, mieszkających w mieście gubernialnem, ludność składają: Lapończycy, prawie połowa ludności powiatu kolskiego; Samojedy, którzy koczują w powiecie mezeńskim; Korele zajmują północno-zachodnią część powiatu kemskiego; i Zyranie. Przemysł w gubernii równie różnorodny jak i miejscowość. W ogólności mieszkańców gubernii można rozdzielić na nadmorskich, zajmujących się więcej rybołóstwem i myśliwstwem niżeli gospodarką, i na lądowych, których głównem źródłem utrzymania jest rolnictwo, hodowla bydła i t. p. Główniejszym przemysłem w gubernii jest rybołówstwo i łowienie morskich zwierząt. Poławiają: stokfisz, płaszczki, śledzie, flądry, wyże, łososie, minogi, ostrygi (znane pod nazwiskiem muszel); łowią się tam konie morskie, cielęta morskie, wieloryby i niedźwiedzie. Znajdują się także źródła słone. Powiat A. ma rozl. 28094 w. kw. Opisy najnowsze: miasta A. w „Sborniku archangielskim“ 1865 a gubernii A. przez Kozłowa w r. 1865. (*Enc. Org.*) 2.) **Archangielska** st. poczt., pow. kargopolski, gub. ołonecka, między Kargopolem a stacyą Sijską. 3.) **Archangielsko-Golicyńska** st. poczt., pow. sarański gub. penzeńskiej, między Sarańskiem a Mokszanami.

Archidyakonka, *Archydyakonka*, dobra w pow. toruńskim, dawniej należały do kapituły chełmińskiej, nad jeziorem, w pięknem położeniu, 135 ha. rozl., 45 mieszk. katol.

Arciałuża, ob. *Ardziałuza.*

Arciechów, nazwa kilku wsi, w obrębie dawnego Mazowsza, zdaje się z tego samego źródłosłowu co i Arciszew.

Arciechów, 1.) wś i folw., nad Narwią, pow. radzymiński, gm. Radzymin, między Radzyminem a Serockiem, przewóz na Narwi podług taryfy 1-ej klasy; par. i poczta w Serocku, na przeciwnym brzegu Narwi. 2.) **A.,** wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, nad Wisłą, z prawego brzegu, o 5 w. na półn.-wschód od Iłowa.

Arciejkowicze, wś, pow. połocki, z kaplicą katolicką par. połockiej.

Arciszewo, wś, pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, st. poczt. Wyszogród o 6 wiorst. Gniazdo zasłużonej rodziny Arciszewskich.

Arciszewo, *Arczewo*, niem. *Artschau*, wś szlach., pow. gdański, na zachód od szosy starogardzko-gdańskiej, 463 ha. rozl., mieszk. 70 katol., 90 ewang.; celuje chowem bydła i gospodarstwem nabiałowem.

Arciuki, 1.) wś we wsch. stronie pow. rzeczyckiego, w gminie chołmeckiej, w okr. sąd. i w stanie policyjnym rzeczyckiem. 2.) **A.,** niewielka wiejska osada, na płd.-wsch. krańcu pow. mińskiego, gub. mińskiej, przy drodze prowadzącej z Prusinowa do Stołbców z lewej strony, w 3-im stanie policyjnym, 5-ym okręgu sądowym.

Arciuny, wś, pow. trocki.

Arcugowo, wś szl., pow. gnieźnieński; 1512 morg. rozl.; 10 dm.. 164 mk., wszyscy kat.; 118 analf.; st. poczt. Witkowo o 6 kil., st. dr. żel., Gniezno o 13 kil. Własność Rożnowskiego. *M. St.*

Arcyksięcia Albrechta kolej żelazna, ob. *Albrechta* kolej żel.

Arcyz, wś, pow. akermański gub. bessarabskiej, st. poczt. między Akermanem a Kulmami.

Arczewo, ob. *Arciszewo.*

Ardan, mały rwiący potok górski, w obrębie gm. Pistynia, w pow. kossowskim, wypływa na połud.-zach. stoku lesistego grzbietu górskiego Kamienistym zwanego (734 m. n. p. m.) w lesie na wysokości 570 m. Płynie w kierunku półn. śród lasów płytkiem korytem, zaścielonem zwirem i większemi głazami. Po wschodniej stronie równolegle doń bieży lesiste pasmo górskie Kamienisty, po zachod-

niej zaś stronie wznoszą się Pesarywa góra (721 m.) i Klewa (726 m.) nad Szeszotarami. Uchodzi do rzeki Pistynki, we wsi Pistyń. Do tego potoku wpadały dawniej wody palących się źródeł, zapewnie naftowych, wytryskujących z pokładów łupku margłowatego, bituminem nasyconego. *Br. G.*

Ardatow, dwa miasta powiatowe w Rossyi europejskiej. 1.) **A.,** m. pow., gub. niżegorodzka, n. rz. Lemiet, o 1176 w. od Petersburga, o 161 od Niżniego Nowogrodu, ma 3398 mk., zajętych głównie rolnictwem. Powiat ardatowski ma 5164 w. kw. rozl., główna rz. Tesza, dopływ Oki; najwięcej rozwinięte rolnictwo; $^3/_4$ części przestrzeni powiatu stanowią lasy. 2.) **A.,** m. pow., gubernia symbirska, nad rz. Ałatyr, o 1303 w. od Petersburga, o 189 w. od Symbirska, 1688 założone przez Mordwinów, 1780 mianowane powiatowem; ma 5736 mk. Powiat ardatowski ma 3550 w. kw. rozl., główna rz. Ałatyr, najwięcej rozwinięte rolnictwo i przeróbka drzewa.

Ardon, os., pow. suraski, gub. czernihowska, nad rz. Turosną, o 40 w. od Suraża, miała w 1860 r. 1312 mk., 160 dm.; dziś mk. 1404. Założona w XVII w. przez zbiegłych z Wielkorossyi raskolników.

Ardzel, przysiołek, ob. *Russ-Moldawitza.*

Ardziałusza, potok w obrębie gm. Kalnej, pow. stryjski. Wypływa z pod lesistych gór tejże nazwy i płynie głęboką debrą na zachód i po krótkim biegu wpada do potoku Hlubokiego, zlewającego się do Mizuńki (ob.). Potok ten zasilają liczne strumienie górskie bezimienne i źródłowiska; skutkiem czego w czasie ulew jest on nader bystrym. Brzegi jego są nadzwyczaj urwiste. *Br. G.*

Ardziałuża, także *Arciałuża* zwany, potoczek górski w obrębie gm. Mikuliczyna, pow. nadworniański. Wypływa po stronie zachodniej polany Ilcią horyzną zwanej, płynie głębokiemi jarami leśnemi w krętym, naprzód połudnowym, potem zachodnio-północnym biegu i wpada z prawego brzegu do Prutu. Z licznych strumieni górskich znaczniejszemi są z prawego brz. Kityłówka, z lewego Bukowielski Potok. *Br. G.*

Arela, ob. *Masiady.*

Arendol, po łotew. *Randołka*; wś, pow. dynaburski, parafia kołupska, z filialną kaplicą, własność Zyberga (wraz z Kołupem).

Arensburg, po estońsku *Kurresare* albo *Sarema-Lin* (od wyspy Oesel, po est. Sarema), m. pow. g. inflanckiej, główne wyspy Oesel, o 562 w. od Petersburga, ma 3136 mk., port, stacyą poczt., przystań statków parowych; prowadzi z zagranicą handel zbożem, ziemniakami, okowitą, rybami (wywóz 78 tys. rs. rocznie, przywóz 30 tys. rs.). A. składa się z właściwego miasta A. i wsi Torri, ciągnącej się ku przystani. Zjeżdżają się tu chorzy na kąpiele morskie. W A. istnieje założone 1861 towarzystwo naukowe niemieckie, badające lud estoński i jego zabytki. Do r. 1645 A. należał do Danii, później do 1710 do Szwecyi (Bienenstamm, Siemienow).

Arensfelde, *Arnopol, Arnsfelde,* ob. *Gostomia.*

Areski, *Jareśki, Jereski,* mko, pow. mirhorodzki, gub. połtawska, nad rz. Pielą, o 27 w. od Mirhoroda.

Aresztów, *Arestów,* wś, pow. rówieński, niegdyś własność Jełowickiego; był tu wspaniały ogród. A. ma kaplicę katol. parafii Równe.

Arfa, rz., lewy dopływ Wilii, uchodzi poniżej Szeszupy.

Argenau, ob. *Gniewkowo.*

Argeningken, wś, pow. tylżycki, przystanek drogi żelaznej, st. p.

Argiel, ob. *Nemonin.*

Argińska st. p., pow. teodozyjski, gub. taurydzka, między Kerczem a Teodozyą.

Arkadya, wś, gm. Nieborów, pow. łowicki, nad rzeką Skierniewką lub Łupią, przy drodze bitej z Łowicza do Bolimowa, odległa o 5 w. od Łowicza, 28 domów, 94 miesz. Posiada głośny z piękności ogród, założony w 1778 r. przez ks. Helenę z Przeździeckich Radziwiłłowę, żonę Michała kasztelana wileńskiego, dziedzica sąsiedniego Nieborowa, która wydała opis A. po francuzku. Wieś ta poprzednio nazywała się Łupia; należała do dóbr stołowych arcybiskupa gnieźnieńskiego i drogą zamiany przeszła w 1777 r. do Radziwiłłów. W urządzeniu ogrodu i pomieszczonych w nim budowli, odbił się wybitnie pseudo-klasyczny i sentymentalno-sielankowy gust owej epoki, wywołany przez wpływ literatury i obyczajów francuzkich. „Tu z ciosanego głazu wspaniała świątynia, opowiada zwiedzający A. w 1812 r. Niemcewicz, tam z kruszcowego wodociągu bijący z łoskotem spad wód pienistych; dalej jakby za Acherontu jeziorem, las ciemny i śród drzew wiekuistych, groby lubych a utraconych już osób... Jak pod pogodnem Auzonii niebem znajdujesz tam posągi, kolumny, trójnogi i wazy śpiżowe. Tu pięknej rzeźby popiersie Eskulapa, przy nim niezmierna z marmuru czara do ofiar, dalej ułamek gzymsu Minerwy, znowu grób dwojga bliźniąt; amfora odwieczna opiera się o koryncki kapitel. Dalej cyrkus czyli obwód do gonitw wozowych, obeliski z granitu, porfirowe kolumny i śpiże i marmury zdobiące w około; w innej stronie amfiteatr z ciosowego kamienia stoi do użycia gotowy... Nie brakło i bogom poświęconego przybytku (świątynia Dyany); wewnętrzne ozdoby odpowiadają wspaniałości gmachu. Greckiej najprzedniejszej rzeźby posągi, popiersia, wazy, obrazy, perskie makaty, pajęcze Indów szale, nadobnem

rzzporządzeniem nowych dodają powabów... Świątynia wieczności w innem wznosi się miejscu... Ostatniem dziełem właścicielki, raczej końcem poematu, bo całą Arkadyą poematem nazwać można, jest dom Filemona i Baucis. Powierzchnia jego zupełnie wiejska; wewnątrz przezroczyste ściany z potężnych kryształów; w kryształową konchę zlewa się odmłodzenia źródło; dokoła pełno najpiękniejszych kwiatów. Dwóch konsularnych mężów w kurulnych siedząc krzesłach używa tych rozkoszy". Niemcewicz — Podróże po ziem. polskich str. 131 i 132). Obecnie zaledwie ślady pozostały dawnej świetności; amfiteatr od wielu lat rozebrany, chata Filemona i Baucis nie istnieje; przeszedłszy w obce ręce, urocza ta siedziba zmieniała kilkakrotnie właścicieli. Dziś stanowi własność hr. N. W. Adlerberga, namiestnika Finlandyi. *B. Ch.*

Arkadyowce, 1.) wś rząd., pow. latyczowski, należała do klucza lińkowskiego ks. Czartoryskich. 2.) **A.**, wś, pow. płoskirowski, gm. Chodkowce. Ludn. 328 dusz męz., rozl. 644 dz. ziemi włośc. i 1315 dz. ziemi dworskiej. Należała do Świejkowskich, dziś do Reznikowa. *Dr. M.*

Arkuszewo, dominium, pow. gnieźnieński, 1633 morg. rozl., 5 dm., 121mk, 4 ew., 117 kat., 53 analf.; o 3 kil. od Gniezna; własność Arndta.

Arława, ob. *Erwalen.*

Arłamów, wś, pow. i par. dobromilska, o 9 kil. od Dobromila.

Arłamówka, potok w obrębie gm. Arłamowa, pow. dobromilski, wypływa z pod pasma gór Braniowem zwanego u południowego stoku Suchego Obycza, na półn. gr. tejże gminy; przepływa wzdłuż tę wieś przeszło ćwierć mili, w prostym kierunku z północy na południe, przybierając mnóstwo strug wypływających, głównie z wschodnich stoków górskich t. j. lasu Ralec (Ralce) i Czeremosznego; uchodzi w obrębie gm. Kwaszeniny do potoku Wyrwy, uchodzącego do Wiaru, pobocznej rzeki Sanu. *Br. G.*

Arłamowska Wola, wś, pow. Mościska, o milę od Mościsk, o 4 kil. od Chorośnicy, posiada obszaru: gruntów dworskich 1296 morg.; gruntów włościańskich 2547 morg.; grunta po większej części bagniste i piaszczyste. Ludności ma 1263 dusz, z tego 37 rz. kat., 1218 gr. kat., 8 izraelitów. Należy do starostwa, rady powiatowej i urzędu powiatowego w Mościskach, gdzie odbiera także i pocztę, do sądu powiatowego i notaryatu do Sądowej-Wiszni, do sądu obwodowego i dyrekcyi obwodowej skarbu w Peremyślu. Gr. kat. parafią ma w miejscu, parafia zaś rz. kat. w Mościskach, obiedwie tu parafie należą do dekanatów mościskich. Posiada szkołę 1-klasową etatową. *B. R.*

Armadebrunn, st. dr. żel. z Lignicy do Żegania, o 41 kil. za Lignicą.

Armeński Bazar, przedmieście m. Perekopu na krymskim brzegu międzymorza, o 5 wiorst na płd. od miasta, odeń ważniejsze, 1860 roku miało 5450 mk., założone w XVIII w. przez Ormian i Greków.

Armheide, ob. *Biedaszkowo.*

Armianka, *Ormianka,* wś, pow. lipowiecki, nad bezimienną rzeczką wpadającą do Sobu, o 6 w. na płd. od Lipowca a o 53 w. od Holendrów st. dr. żel. kijowsko-brzeskiej, miesz. 226, wyzn. prawosławn., należą do parafii Hordyówki, odległej o 4 w. Własność Nowińskiego. Ziemi 939 dz. pierwszorzędnego czarnoziemu. Zarząd gminny i policyjny w Lipowcu.

Armiański bazar, *Armiańsk,* ob. *Armeński bazar.*

Armona, rzeczka, dopływ rz. Świętej z prawej strony, uchodzi o 8 wiorst za Wiłkomierzem.

Arnau, ob. *Ornowo.*

Arndswalde, wś, pow. wyrzyski; 30 dm.; 242 mk., 114 ew., 128 kat.; 7 analf.

Arnikowy (*Dolne, Górne* i *Nowe*), po niem. *Hornikau (Nieder-, Ober-, Neu-),* wsie w pow. kościerskim; st. p. Nowa karczma.

Arnoldowo, wś kolon., pow. szubiński; 14 dm.; 173 mk., 141 ew., 32 kat.; 62 analf.

Arnoldsdorf, *Arnsdorf,* wś, pow. nissański, niedaleko Ziegenhalsu i Cukmantlu, parafia katolicka. W pobliżu góra Bischofskoppe.

Arnoldsdorf, *Jerrentowitz,* ob. *Jarantowice, Jarętowice.*

Arnoldshof, ob. *Sychowa.*

Arnoldsthal, gmina, pow. chodzieski; 2 miejsc.: 1) A.; 2) Muchmuehle; 3 dm., 21 mk., 11 ew., 10 kat.; 5 analf.

Arnopol, ob. *Gostomia.*

Arnoriecka, st. p., pow. małmyski, gub. wiacka, między Małmyżem a Debessami.

Arnothfalva, *Arnótfalu,* ob. *Hernutowce, Hornutowce, Harnutowce.*

Arnsdorf, 1). A., wś, pow. świętogórski, st. poczt., 1335 mk. 2). **A.**, inaczej według Zarańskiego *Biskupitz,* pow. chełmiński, ob. *Biskupice.* 3). **A.**, ob. *Przycza.*

Arnsdorf, st. dr. żel. z Wrocławia do Berlina, pierwsza za Lignicą o 9 kil.

Arnsfelde, ob. *Gostomia.*

Arnshagen, *Arnshaagen,* ob. *Charnowo.*

Arnskrone, *Deutsch-Krone,* ob. *Wałcz.*

Arnsmuehle, ob. *Gostomski młyn.*

Arnswalde, 1). A., m. pow., reg. frankfurcka, 5800 mk., 10 jarmarków, na które i z W. Ks. P. wiele osób przybywa. 1) **A.**, st. dr. żel. z Krzyża do Starogradu, o 54 kil. od Krzyża. 3). **A.**, ob. *Choczno.*

Arntowo, folw., pow. czarnkowski; 3 dm.; 31 mk., 22 ew., 9 kat.; 6 analf.

Arseniówka, futor, pow. bracławski, na

polach wsi Wójtowiec, 113 dzies. gruntu, należy do Arsenia Husaka. *Dr. M.*

Arsenowo, gm., pow. szamotulski; 3 miejsc., 1) **A.**, 2) Karczemka i 3). Szóstaki leśnictwo; 3 dm., 33 mk.; 3 ew., 30 kat., 12 analf.

Artasów, wś, pow. żółkiewski, o 2 mile na połud. wsch. od Żółkwi, obejmuje przestrzeni 619 morg, dworskich, 814 włościańskich. Gleba urodzajna, konfiguracya gruntu pagórkowata, ludności 541 dusz, z tego 57 rz. kat. należących do parafii w Kulikowie, 471 gr. kat. mających parafią w miejscu, 13 izraelitów. *B. R.*

Artschau, ob. *Arciszewo.*

Artyczenka, rz., dopływ Szczary z prawej strony, uchodzi poniżej Dalenki.

Artyńska fabryka, pow krasnoufimski gub. permskiej, st. poczt. o 56 w. od Krasnoufimska.

Artyszczów, *Jartyszczów*, *Artyszów*, pow. gródecki, w Galicyi, o 8 kil. od Lubienia, obejmuje przestrzeni dworskiej 76 morg, włośc. 454 morgi. Ludności ma 322 dusz, z których 60 rz. kat. należących do parafii w Gródku, mieście o pół mili oddalonem; 257 gr. kat. należących do parafii w Matkowicach i 5 izraelitów. *B. R.*

Arva, ob. *Orawa.*

Arva-Turocz komitat, ob. *Orawskie hrabstwo.*

Arvavaralya, ob. *Podzamcze* (zamek orawski).

Arwistawa, ob. *Orwistowo.*

Arys, ob. *Orzesze*, *Orzysz.*

Aryszhofskie, jez. w okręgu tukkumskim Kurlandyi, parafii Neuenburg.

Arzamas, miasto powiatowe gubernii niżegorodzkiej, na prawym brzegu rzeki Teszy, wpadającej do Oki; od Petersburga o 1126 w. Założone przez Tatarów kazańskich na początku XV wieku. Za panowania Iwana Groźnego znajdowała się tu drewniana twierdza z basztami i monaster męzki Przemienienia Pańskiego, a za cara Michała Teodorowicza monastery żeńskie: Aleksiejewski i Nikołajewski; liczy 10406 mieszk. Kupcy prowadzą obszerny handel płótnem, które skupują na jarmarkach w niżegorodzkiej i graniczących z nią guberniach, i posyłają dla wyprzedaży do Moskwy i Petersburga, tudzież różnemi wyrobami tamtejszych fabryk i rękodzielni, których znajduje się w Arzamasie 47. Znany jest w Rossyi gatunek wielkich gęsi arzamaskich. Godne też są uwagi: Wspaniała cerkiew Zmartwychwstania, wzniesiona z sumy 500,000 rs. złożonej przez mieszk. Arzamasu, na pamiątkę ocalenia od najścia Francuzów w 1812 r. i prywatna szkoła malarstwa, z której wyszło wielu zdolnych artystów, składających osobną szkołę, znaną pod imieniem *arzamaskiej.* Bank miejski. Arzamaski powiat zajmuje przestrzeni 63 mil. kw., ludności liczy 110,600; powierzchnia powiatu w ogólności jest równą; przerzynają go rzeki: Tesza, Pjana, Sereża i wiele innych.

Arżołupie (po litewsku *Arżołas* dąb, *upie* rzeka), wś, nad rz. Cesarką, pow. maryampolski, gm. Pilwiszki, o 2 w. od Szak.

Asainej, według Strielbickiego jez. w pow. święciańskim, 13 w. kw. rozl.

Aschbrenner, ob. *Günterswerder.*

Aschbüden, wś włościańska, pow. elbląski, 309 ha. rozl., 197 mk., ewang.

Aschenfort, dominium, pow. chodzieski, 326 morg. rozl., 19 dm., 131 mk., 124 ew., 7 kat., 29 analf.; o 6 kil. od st. poczt. Budzyń, o 4 kil. od st. kol. żel. Białośliwie.

Aschenort, ob. *Popioły.*

Ascheraden, 1). A., wś, pow. ryski, gub. inflancka, nad Dźwiną wprost Frydrychsztatu; parafia w tymże pow., obejmuje dobra **A.**, Roemershof i Winkelmannshof. W okolicy wielu starożytności wykopują. 2) **A.**, wś, pow. selburski Kurlandyi, obejmuje dobra: Herbergen, Kurmen i Linden.

Ascherbruch, ob. *Popielarka.*

Ascherbude, ob. *Biernatowo.*

Aschersruh, ob. *Rodlin.*

Asguth, ob. *Aszguth.*

Askin, wś, pow. birski, gub. ufimska, st. poczt. między Kungurem a stacyą Jagwildyńską.

Askmaniec, *Jaskmaniec* ob. *Aksmanice.*

Askunzo, potoczek w obrębie gminy Berezowa niżniego, pow. kossowski, Wypływa z gór wznoszących się po półn. str. wsi, a spływając z północy ku południowi uchodzi we wsi Łuczy do potoku Łuczki (dorzecze Prutu), przyjmując wiele bocznych strug w płytkie lecz rwiące swe koryto, które stanowi od tej strony granicę między Łuczą i Berezowem niższym. Na nowszych mapach Galicyi zowie się ten potok *Łaskunka.* *Br. G.*

Asmus, folw., pow. chojnicki, do W. Chełmów należący, 50 mk., tylko katolików.

Ass, wś, pow. wirlandzki, gub. estlandzka, ze staroż. zamkiem krzyżackim, o 1 i pół w. od st. A. dr. żel. z Dorpatu do Tapsu.

Assaunen, ob. *Asuny.*

Assern, wś, w Kurlandyi, w parafii Ueberlauz, ma kopalnie żółtej ochry.

Astapowka, wś, pow. rosławski gub. smoleńskiej, st. poczt. między Rosławlem a Kryczewem.

Astaszowa, ob. *Ostaszowa.*

Astrachań, miasto gubernialne, w Ces. Ros., pod. 46°21′ sz. g. i 65°42′ dł. g., nad Wołgą, o 11 mil od jej ujść, w miejscu jej rozdziału na wiele odnóg, o 2017 w. od Petersburga. **Dawniejsze miasto leżało wyżej nad Wołgą, o 9 czy 10 mil** od teraźniejszego, tam gdzie jeszcze **przed przy-**

byciem Waragów do Rossyi miało stać miasto chazarskie Atel czyli Bałangiar; w XIII wieku należało do Alanów i nazywało się Sumerkent, a w rossyjskich kronikach znane pod nazwiskiem Astorakani (Aszy-Darchan, Hadży-Terkan), i zostawało pod panowaniem Złotej hordy. Od czasu jej upadku było stolicą oddzielnych chanów, tegoż szczepu co i książęta nogajscy. W 1554 roku książę Jerzy Iwanowicz Proński, Szemiaka i Ignacy Weszniaków wynieśli na tron wygnańca Derbysza, a gdy ten powstal przeciw Rossyi, A. został podbity (1557). Zaraz potem przeniesiono dawne miasto na teraźniejsze jego miejsce; z ogromnego chańskiego zamku, zbudowano w nowem mieście twierdzę Kreml a za Michała Teodorowicza powiększono ja zbudowaniem twierdzy Białego grodu. A. leży na wzgórzach zwanych: Zajęczy, Iliński, Kisielew, Parobiczew, Kozaczy, Głodny i inne, które ciągną się dalej za miastem w kierunku od wschodu na zachód; w około nich rozciągają się błota, jeziora lub doliny. Środek miasta leży na wzgórzu Zajęczem, opasany zębatym murem, na trzy sążnie wysokim, i zamyka w sobie Kreml i twierdzę. W A. zasługują na uwagę: admiralicya i port, założone przez Piotra I w 1722 roku; warsztaty okrętowe przeniesione tu w 1826 roku z Kazania, bank, instytut żeński, szkoła morska; kanał Warwacych (z Łutuma do Wołgi), który osusza niższą część miasta. Ludności ma 57704, składającej się z różnoplemiennych mieszkańców Europy i Azyi, różniących się między sobą językiem, zwyczajami, obyczajami, ubiorem i religią. Par. katol. w A. liczy dusz 500; kość. kat. pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., 1761 kosztem parafian wzniesiony. Największą część ludności składają Rossyanie. Tatarów, Kałmyków i Kirgizów w A. do 10,000; zajmują się oni szczególniej hodowlą bydła, a Tatarzy prócz tego prowadzą handel i trudnią się furmanką, dostawiając jedwab', bawełnę i inne azyatyckie towary na jarmark niżegorodzki, oraz wyrabiają u siebie jedwabne i półjedwabne materye, safian żółty i czerwony, skórę jaszczurową, mydło i t. p. Persy, w liczbie około 400, zajmują się wszyscy handlem; korespondenci ich przysyłają im z Enzeli i Astrabadu perskie i inne towary. Około 4,000 Ormian trudni się również handlem; goszczą też kupcy z Buchary i Chiwy; Indyan od 250 do 300, w ogólności są bardzo bogaci i zajmują się szczególniej obrotami pieniężnemi. Ale najgłówniejszem zatrudnieniem astrachańczyków jest rybołóstwo na Wołdze i morzu kaspijskiem, dokąd wyprawia się corocznie przeszło 7,000 ludzi. Powiat **A.** zajmuje przestrzeń 100 mil kw.; ludności, bez m. pow. ma 41,680. Powierzchnia jego nieco pagórkowata: grunt piaszczysty i piaszczysto-gliniasty. *Astrachańska gubernia* przerznięta Wołgą; graniczy na południe i wschód z morzem Kaspijskiem. Na ziemi tej mieszkali, wedle Herodota, na 445 lat przed J. Chr. Scytowie i Sauromaci. Morze Kaspijskie zwano wtedy Hirkańskiem. W III wieku po nar. J. Chr. w tych miejscach żyli Chazarowie, którzy nadali swe imię morzu. Po Chazarach brzegi morza Kaspijskiego zajmowali Węgry, Hunny-Ogory, Obry i Madiarowie. Po Madiarach strony te opanowali Chwalisy, później Bulgarowie, którzy posunęli swe posiadłości do brzegów zachodnich morza Czarnego. Temudżyn i następca jego Oktaj zburzyli państwo bulgarskie i odtąd na brzegach Wołgi osiedli Mongołowie pod nazwaniem Tatarów. Od czasu chanów Oktaja i Batego, Tatarzy posiadali ziemie teraźniejszej gubernii astrachańskiej do panowania Iwana Groźnego (1554). Pobudowali oni miasta: Saraj, Kazań i Aszy-Darchan, teraźniejszy A. Bazyli Iwanowicz Szujski nadał 1608 r. Astrachanowi osobnego arcybiskupa. Piotr I zrobił go miastem gubernialnem. Katarzyna II, przy zaprowadzeniu w 1785 roku namiestnictwa kaukazkiego, przyłączyła do niego jako obwód, gubernią astrachańską. W 1796 roku cesarz Paweł I, wróciwszy Astrachanowi poprzednią nazwę miasta gubernialnego, przeniósł tam i zarząd byłego namiestnictwa kaukazkiego. Nakoniec Cesarz Aleksander I, w roku 1801, podzielił gubernią astrachańską na dwie osobne części, z których utworzył teraźniejsze gubernie: kazańską i astrachańską. Gubernia astrachańska ma powierzchni z jeziorami i deltą Wołgi 197247 w. kw.. z których stali mieszkańcy zajmują tylko 303 mil kw., reszta zaś należy do plemion koczujących; dzieli się na cztery powiaty: astrachański, krasnojarski, czernojarski i enotajewski. Składa się po większej części z obszernych stepów bezleśnych i piaszczystych, na których rozsiane są solne jeziora i błota. Na zachodniej tylko granicy ciągnie się pasmo wzgórz. W wschodniej części gubernii astrachańskiej i na południe stopniowo one zlewają się z niziną nadmorską. W obszernych stepach tej gubernii napotykają się obfite i pożywne pastwiska, na których koczujący mieszkańcy utrzymują liczne stada. Jedynemi wodami w stepach, z których może korzystać koczująca ludność z swemi ogromnemi stadami, są tak zwane chaki (solne błota). Lasy znajdują się tylko na granicy gubernii saratowskiej. Klimat gorący, od połowy maja zaczynają się upały i w lipcu dochodzą do 30° Reaumura; w styczniu temperatura zniża się niekiedy do 22°. Mieszkańców stałych w gubernii astrachańskiej jest 87,400, i koczujących 116,800; w ogóle mieszkańców liczy się około 320,000. (*Enc. Org.*, *Siemienow* i i.)

Astrawas, ob. *Ostrów*.

Astrawischken, kilka wsi w pow. gierdawskim i darkiańskim Prus Wsch.

Astritz, ob. *Ostryc*.

Asunia, ob. *Osuń*.

Asuny, *Assaunen*, wś, pow. gierdawski Prus Wsch.

Aszarynis, jez., pow. sejneński, gm. Bezniki, 52 morg. rozl. Mapa sztabu generalnego nie zna jeziora t. n.

Aszeraden, ob. *Ascheraden*.

Aszewo, wś, pow. noworżewski, gub. pskowska, st. poczt. między Porchowem a Bieżanicami.

Aszgut, *Haszgut*, po węg. *Alsö-Asguth*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.); pastwiska, lasy, 374 mk.

Aszupis, rz., lewy dopływ Łokisty, która do Jury z lew. strony wpada.

Aszwa lub *Mejzgie*, jez., pow. szawelski, daje początek rzeczce Aszwie (dopływ Wodoksty).

Aszwa, rz., 1) A., lewy dopływ Wiewirży, bierze początek o 2 w. na zach. mka Pojurze, uchodzi na samej gran. gub. kowieńskiej i Prus. Przyjmuje z prawej strony Szakę, Szweksznię, Wiłkupis a z lewej Kiesę, Stygrę, Żowlisis i Ałkupis (Czyt. Afanasiewa „Gub. Kowieńska). 2) **A.**, lewy dopływ Wodoksty, przyjmuje strugi Purwis i Wadmen.

Ataki, 1). A., mko, pow. sorocki, gub. bessarabska, o 1502 w. od Petersburga, o 227 od Kiszyniewa, na prawym brzegu Dniestru, wprost Mohylowa, ma 5930 mk., 24 garbarń, 2 jarmarki; jestto jedno z najważniejszych przemysłowych miast w powiecie; st. p. między Mohylowem a Glinną. 2). **A.**, pow. chocimski, gub. bessarabska, także nad Dniestrem, wprost Żwańca, o 30 w. od Chocima, przy trakcie z Chocima do Kamieńca, ważne pod względem handlowym. 3). **A.** *Restewskie*, wś, pow. chocimski, gub. bessarabska, nad Dniestrem, o 44 w. od Chocima. Zasługuje na uwagę z powodu starożytnych pieczar, śladów oszańcowań i wielkiego kurhanu, zwanego „Szyiną.“ 4). **A.** Tak się zowią dość liczne małe wysepki na jeziorze libawskiem w północnej jego części.

Atalinowo, wś, pow. inowrocławski, 10 dm.; 105 mk., wszyscy kat., 42 analf.

Atamański Wał, wał w pow. taraszczańskim, 2 w. długi, zaczyna się o 4 w. od Taraszczy w lesie i przez lasy ciągnie się aż do wsi Kreszczate Jary.

Atanazyn, niem. *Athanasienhof*, wś, pow. chodzieski, 3 miejsc.: 1) **A.**, 2) Edwardowo, *Edwardshof*; 3) Nowy Samocin; 48 dm., 415 mk.; 355 ew., 54 kat., 6 żyd.; 80 analf.

Ataszany, po łotew. *Ataszyns*, wś, pow. rzeżycki, par. sterniańska, z kościołkiem filialnym, własność Borchów, dawniej do klucza warklańskiego należąca.

Ateny, *Atteny*, folw. i wś, pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszańsk, par. Szczebra, st. p. Augustów. Należał dawniej do dóbr Wigry.

Ateśniki, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. Krasna, mk. 535, dm. 85, st. p. i par. Simno, W lesistej okolicy w pobliżu jezior Duś, Simno i innych.

Athanasienhof, ob. *Atanazyn*.

Athanasienthal, osada leśna, pow. szamotulski, ob. *Obrzycko*.

Atiusza, wś, pow. królewiecki, gub. czernihowska, nad rz. t. n., o 129 w. na wsch. od Czernihowa; r. 1860 miała 4000 mk.

Atkarsk, m. pow., gub. saratowska, 16000 mieszkańców, o 1323 w. od Petersburga, o 84 wiorsty od Saratowa odległe. St. poczt. i st. dr. żel. A. powiat ma 1464 w. kw. rozl.; mieszkańcy przeważnie raskolnicy.

Atława, jez. w pobliżu majętności Łabunowa, pow. szawelski, daje początek Wencie.

Atmat, główne ujście (do zatoki kuryjskiej) tej odnogi Niemna, która się zowie Russ.

Attaken, ob. *Ataki* i *Libawskie jezioro*.

Attendorf, ob. *Dryżyna*.

Atteny, ob. *Ateny*.

Au, *Aua*, ob. *Omowża*.

Aubeln, ob. *Krnow*.

Auc, *Autz*, *Auz*, trzy wsie w Kurlandyi, w okr. tukumskim: 1). *Stary* **A.**, *Alt-A.*. *Wec-Auca* (łot.), niegdyś miasto w starostwie tukumskiem; 2). *Wielki* **A.**, *Gross-A.*, *Leel-Auca*; i 3) *Nowy* **A.**, *Neu-A.*, *Jaun-Auca*, dobra z wielu folwarkami, bardzo ludne, st. dr. ż. na przestrzeni Możejki-Ryga, o 37 w. od Mozejków, 92 w. od Rygi. Parafia A. obejmuje ważniejsze wsie: Ekhof, Weitenfeld, Waddaxen, Ilen, Schlagunen, Kruschkaln i i. 3). **A.**, jez., pow. tukumski, 4 w. dł., 2 w. szer., daje początek rzeczce A. 4) **A.**, *Auca*, rz., dopływ Aa, w parafii mitawskiej zowie się Szeską.

Auchstete, *Austechia*, *Austelia*, *Auxstete*, *Auxstote*, *Aukstote*, ob. *Litwa*.

Auchwitz, ob. *Uciechowice*.

Aucken, *Augken*, wś, pow. welawski, na polach której 1345 zaszła walna bitwa między Olgierdem a Henr. von Arfberg, w. mistrzem krzyżackim, zakończona klęską Litwinów. Na pamiątkę tej bitwy w. mistrz założył w Królewcu klasztor zakonnic Lobenik.

Audra, ob. *Udra*.

Audrau, ob. *Wircawa*.

Audrelis, jeziorko przy folw. Rakiszeczki, pow. nowoaleksandrowski, gub. kowieńska, z którego wypływa rz. Udra, wpadająca do jez. Sorty, t. j. do zach. zatoki tego jez., zwanej zwykle Audrakumpis.

Auer, rz., lewy dopływ Aa, w parafii mitawskiej.

Auerbachshütte, ob. *Żelaznahuta.*

Auerswalde, ob. *Falkowo.*

Auga, jez., pow. kalwaryjski, gm. Simno, we wsi *Augieniki* (u Zinberga Angieniki, u L. Wolskiego Auginiszki). Leży o 6 w. na półn. od jez. Duś i Metele, ma 100 morg. rozległ., 36 st. głęb.

Augs.... Od „Augs" zaczynają się nazwiska wielu wsi w Prusach Wsch. np. *Augsgirren, Augskallen, Augstumall* i t. p., które też Niemcy przez *Aux....* piszą.

Augstupoehnen, ob. *Symoliszki.*

Augusta, jez., ob. *Augustowskie* jez.

Augustdorf, kolonia niemiecka, ob. *Śniatyn.*

Augustenau, ob. *Broniewice* i *Augustowo.*

Augustenhof, 1). folw. w pow. suskim, należy do Henrykowa, mieszk. 13 katol., 52 ewang. 2). **A.**, ob. *Augustowo.* 3). **A.**, ob. *Trzebiachowo.* 4). **A.**, ob. *Młynkowo.* 5). **A.**, ob. *Dąbrówka.*

Augustenthal, ob. *Teichhof.*

Augustenwalde, *Augustwalde,* wś, pow. malborski, 643 ha. rozl., mieszk. 426 ewang., 100 menonitów, 31 katol. Szkoła ewang.

Augustfelde, ob. *Poborka.*

Augusthof, 1). folw., pow. wrzesiński, ob. *Sokolniki,* 2). **A.**, por. *Augustenhof.*

Augustinken, ob. *Augustynowice, Augustynki.*

Augustopol, kol., pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowice; założona w początku tego stulecia na gruntach mka Dąbrowicy, zajmuje obszaru 1124 morg., posiada 53 dm. i 455 mk., w tem 317 ewang. i 138 kat. Istnieje tu szkółka ewangelicka i dwa domy modlitwy, tudzież cmentarz ewangelicki; mieszkańcy zajmują się rolnictwem.

Augustów, 1). miasto główne pow. t. n., leży nad rzeką Nettą, pod 53°,49′ szer. i 40°38′ dł. geograf., przy trakcie bitym warszawsko-kowieńskim, o 240 w. od Warszawy, o 28 od Suwałk, o 73 od Grodna. **A.** posiada urząd powiatowy, sąd pokoju V okręgu, należący do zjazdu sędziów w Suwałkach, zarząd kanału augustowskiego, st. poczt., st. telegr. międzynarodową. Kościołów znajduje się w A. cztery: katolicki, ewangelicki i dwa prawosławne. Ludność A. wynosi w samem mieście 7846, w tem mężczyzn 3939, kobiet 3907, domów 501; przedmieścia: Białobrzegi, Biernatki, Klonownica, Turówka, Wójtowskie-uwołoki i Żarnowo, mają razem mk. 2105: w tem mężczyzn 1086, kobiet 1019; domów 327. Do miasta należy obecnie 446 włók a w tej liczbie 139 włók lasu, 15 włók jezior i 5 nieużytków. Dzisiejsze przedmieścia: Żarnowo, Biernatki, Turów są to dawniejsze obręby leśne, dodane miastu przez Zygmunta Augusta w 1564. A. został założony przez Zygmunta Augusta w 1561 roku na gruntach królewskiej włości Knyszyn i nazwany od imienia założyciela. Rybołówstwo, piwowarstwo, wyszynk trunków i handel stanowiły główne zajęcie mieszk. Zbudowane z drzewa, ulegało łatwo pożarom, lecz szybko się odbudowywało, mając obfitość drzewa w sąsiednich puszczach ekonomii grodzieńskiej. W miejscu poprzednich drewnianych kościołów wzniesiono ze składek parafii murowaną świątynię w 1848 r. W kaplicy na przedmieściu jest obraz Chrystusa, uważany za cudowny i stanowiący cel pobożnych pielgrzymek w czasie odpustów. A., parafia katolicka, należy do dekanatu augustowskiego; istniała też tu parafia i dekanat grecko-unicki. Dekanat kat. dyec. sejneńskiej, składa się z 12 parafij, położonych w powiecie augustowskim Adamowicze, Augustów, Bargłów, Hoża v. Sylwanowce, Jaminy, Janówka, Krasnybór, Raczki, Studzieniczna, Szczebra, Sztabin, i Teolin. Augustowski dekanat b. dyecezyi chełmskiej obrządku grecko-unickiego w 1863 dzielił się na 10 parafij: Augustów, Balla kościelna, Hodyszów, Hołynka, Lipsk, Łubno, Perstuń, Rygałówka, Sopoćkinie, Wysokie-Mazowieckie. (Por. „Miasto A." przez Jana Jarnutowskiego Bibl. War. 1863 II—149 a także Bibl. War. 1857, III—IV i 1858 II). Powiat augustowski gub. suwalskiej graniczy na północ ze suwalskim i sejneńskim, od zachodu i południa z gub. grodzieńską, od południo-zachodu z łomżyńską a na zachód przytyka do Prus. Rozległość ogólna wynosi 36,3 mil. kw. Powierzchnia ziemi przedstawia równinę z niewielkiemi wyniosłościami, które przechodzą w sąsiednie powiaty pod nazwą wzgórz augustowskich. Wielka ilość lasów (około 70,000 dziesięcin) zasila wodą gęstą sieć rzeczek, jezior i bagnisk. Z rzek ważniejsze są: Niemen stanowiący wsch. granicę pow., Czarna Hańcza oddzielająca go w północnej stronie od sejneńskiego i Biebrza na południowej granicy. Z odprowadzających zaś miejscowe wody w obrębie powiatu: Netta, Stawiska i Jastrzębianka z licznemi dopływami. Jeziora grupują się przeważnie w półn. zachodniej części powiatu; znaczniejsze są: Sajno, Necko, Białe, Niższa Rospuda, Studzieniczne, Gorczyca, Orle, Paniewo, Krzywe, Mikoszewo i t. d. Przeważnie piaszczyste grunta wytwarzają glebę żytnią II klasy, jednę z najuboższych w Królestwie; w gubernii suwalskiej zaś pow. A. zajmuje w rzędzie 7 powiatów piąte miejsce co do urodzajności. Wysiew pszenicy wynosił średnio (w latach od 1870 do 1872) 1,300 czetwierti, żyta 16,000 czetw.; zbiór zaś średni 8,300 czetw. pszenicy i 67,000 czetw. żyta. Hodowla inwentarza nie przedstawia nic godnego uwagi. Stadniny koni utrzymywane są w Świacku i Wasilewiczach, posiadłościach hr. Wołowiczów. Przemysł fabryczny na niskim stopniu. Prócz gorzelni i browarów tylko fabryka odle-

wów i narzędzi rolniczych w Sztabinie. Rękodzielnictwo ogranicza się na zaspakajaniu miejscowych i to najprostszych jedynie potrzeb. Wieśniacy zajmują się tkactwem i pędzeniem smoły; handel koncentruje się w A. i nie przedstawia godnych uwagi rezultatów. Komunikacyjne środki stanowią przedewszystkiem rzeki spławne: Niemen, Biebrza i kanał augustowski przerzynający powiat na długości 98 wiorst; obok tego przecinają powiat: trakt bity kowieński w zach. stronie i królewiecki we wschodniej; łączy je droga pocztowa na Lipsk i Sopoćkinie idąca. Ludność ogólna wynosi 65,690 (na milę 1781 dusz), w tej liczbie mężczyzn 33,402, kobiet 32,253. Województwo A. powstało po utworzeniu Królestwa kongresowego w 1816 r. i trwało do 1837, w którym zostało zamienione na gubernią t. n. Gubernia augustowska, jedna z pięciu za dawnego podziału Królestwa, utworzoną została z województwa augustowskiego w 1837 roku, w skutek zaś nowego podziału w 1866 r. zniesioną została a na jej miejsce utworzono dwie gubernie: suwalską i łomżyńską. Leśnictwo augustowskie dzieli się na trzy straże: Szczebra, Sajenek i Swiderek. 2). **A.**, wś, donacya, gm. Kozienice, w pow. kozienickim. 3). **A.**, folw., pow. włodawski, gmina Włodawa, przestrzeni morg. 748. 4). **A.**, por. *Augustowo*. *B. Ch.*

Augustów, wielka wieś, pow. bielski, gub. grodzieńska, niegdyś starostwo.

Augustów, ob. *Mosty Wielkie*.

Augustówek, wś, pow. grodzieński, niedaleko Grodna, za Niemnem. Ma kapl. katol. parafii franciszkańskiej w Grodnie i dawny pałacyk myśliwski Stanisł. Augusta. Zostaje w posiadaniu O'Brien de Laccych.

Augustówka, wś, pow. brzeżański, o 1 kil. od Pomorzan, własność hr. Stan. Potockiego, parafia gr. kat. dek. brzeżańskiego z filiami: Chorościec i Chorobrów.

Augustowo, wś, pow. ostrowski, gm. Długosiodło, ludności 192.

Augustowo, *Augustów*, po łotew. *Augustowa*, wś, pow. lucyński, par. Birże, z kaplicą filialną. własność Benisławskich wraz z sąsiednią wioską Uzulniki.

Augustowo, niem. *Augustenau*, 1) A., wś, pow. chodzieski, 13 dm.; 109 mk.; 98 ew., 11 kat.; 20 analf. 2). **A.**, folw., pow. mogilnicki, ob. *Broniewice*. 3). **A.**, niem. *Augustenhof*, folw., pow. wyrzyski, ob. *Grabów*. 4). **A.**, niem. *Augustenhof*, folw., pow. wyrzyski, ob. *Liszkowo* (*Witzleben*). 5). **A.**, niem. *Augustenhof*, folw., pow. wągrowiecki, ob. *Rombczyn*. 6). **A.**, wieś, pow. kościański; 14 dm.; 104 mk., 18 ew., 86 kat.; 138 analf. 8). **A.**, folw., pow. międzychodzki, ob. *Lubosz*. 9). **A.**, osada, powiat wschowski, ob. *Kłody*. *M. St.*

Augustowo, 1). po niem. *Augustenhof*, folw., pow. brodnicki, należy do Polskiego Brzozia, mieszk. 52 katol., 7 ewang. 2) **A.**, folw., pow. brodnicki, należy do Gołubia, 25 mieszk. katol. 3). **A.**, wś szlach., pow. złotowski, powstała ok. 1766 na miejscu wyciętego lasu dębowego, 693 ha rozl., mieszk. 121 katol., 21 ewang., własność Dybińskiego. 4). **A.**, folw., pow. kartuski, do Mściszewic należący. *M. G.*

Augustowska puszcza, jestto obszar leśny, zawarty między kanałem augustowskim od zachodu, rzeką Biebrzą od południa, Niemnem od wschodu i systemem wodnym Czarnej Hańczy od północy. Augustów, Lipsk, Sopoćkinie, Grodno leżą na jéj krawędziach niejako. Wewnątrz, prócz nielicznych osad smolarskich, niema siedzib ludzkich i to na przestrzeni około 40 wiorst wszerz i do 24 w. wzdłuż. Liczne strumienie i rzeczki odprowadzają wody leśne do Biebrzy i Hańczy czarnej. Jeziora spotykamy tylko na kwawędziach, wewnątrz zaś jedynie błota i bagna (Wilcze bagno). *B. Ch.*

Augustowskie albo *Knyszyńskie* jez., pow. białostocki, na półn.-zachód od Knyszyna, zwane też Czechowizna; miało być wykopane za Zyg. Augusta przez jeńców wojennych; lud utrzymuje, że Twardowski wykopał je w ciągu jednej nocy przy pomocy złego ducha.

Augustowski powiat, gubernia, województwo, leśnictwo, ob. *Augustów*.

Augustowski kanał miał na celu połączenie Wisły z Niemnem dla zabezpieczenia handlu Królestwa od przeszkód, jakie mu stawiał system celny pruski. Bierze on początek przy wsi Dembowo, przy ujściu Netty do Biebrzy, na granicy gub. suwalskiej i grodzieńskiej, gdzie znajduje się główna przystań dla statków. Za Augustowem Netta łączy się z jeziorami: Necko, Białe, Studzieniczne, Orlewo, Paniewo, Krzywe i Mikoszewo. Po wyjściu z nich kanał przerzyna trakt warszawsko-kowieński i za pośrednictwem przekopów łączy ze sobą szereg jeziór, poczem wchodzi w wypływającą z nich Czarną Hańczę, której koryto opuszcza koło wsi Kurzyniec i wielkim przekopem dosięga Niemna, o 3 mile poniżej Grodna i 2 mile od osady Sopoćkinie. Połączenie z Wisłą ma miejsce za pośrednictwem Biebrzy, która, przyjąwszy Nettę, wpada pod Wizną do Narwi, prowadzącej swoje wody do Wisły pod Modlinem. Cała ta droga wodna ma 438 wiorst długości, lecz nie przynosi obiecywanych korzyści a po zbudowaniu kolei żelaznych straciła do reszty swe znaczenie i dziś służy tylko dla wewnętrznego, bardzo słabego ruchu handlowego, gdyż brak wody nie dozwala krążyć większym statkom i żeglować po kanale z pożądaną szybkością. Ponieważ poziom wód kanału jest o wiele wyższym niż w rzekach z nim połączonych, przeto zbudowano na 175

wiorstach całej długości kanału 21 śluz, długich na 156 st. i szerokich na 20 st. Głównym zbiornikiem wody dla zasilenia kanału jest jezioro Serwa (u W. Pola Ferwa), które w razie potrzeby za pomocą śluzy Suchorzeczka może zapełnić cały kanał. Główniejsze inne śluzy są: Dembowo, Sosnowo, Borki, Białobrzegi, Augustów, Przewięż, Swoboda, Gorczyca, Perkuć, Mikoszówek, Kudrynki, Kurzyniec, Dąbrówka i Niemnowo. Budowa kanału rozpoczętą została w 1824 i prowadzona była przez osobny korpus inżynierów pod kierunkiem generała Maletskiego przez 6 lat do 1830. Po przerwie wywołanej wojną 1831 r. roboty dalsze prowadził Bank Polski od 1833 do 1839 r. Koszta budowy do 1830 r. wynosiły 1,500,000 rs., ogólny zaś koszt 2,048,429 rs., nie licząc drzewa dostarczonego z lasów rządowych i płacy inżynierów. Zarząd miejscowy kanału mieści się w mieście Augustowie. *B. Ch.*

Augustshöhe, folw., pow. babimoski, ob. *Babimost.*

Augustusburg, folw., pow. szamotulski, ob. *Obrzycko.*

Augustwalde, folw., pow. bydgoski; 1635 morg. rozl., 5 dm., 52 mk., 12 ew., 40 kat., 35 analf. Bydgoszcz o 15 kil.

Augustwalde, wś na Pomorzu, st. dr. żel. z Krzyża do Starogrodu, o 37 kilometrów od Krzyża.

Augustynki, osada, pow. wschowski; 10 dm., 67 mk.; 7 ew., 60 kat.; 16 analf.

Augustynowice, *Augustynki*, niem. *Austinsdorf, Augustinken,* folw., pow. chełmiński, należy do Płużnicy, 486 ha. rozl., przy szosie z Chełmna do Wąbrzeźna, mieszk. 103 katol., 63 ewang. W pobliżu była jeszcze na początku XIX w. osada *Kwiatki*, która się potem zlała z A. *M. G.*

Augustynowo, *Augusthof*, folw., pow. ostródzki, okr. reg. królewieckiej, pod Rychnowem.

Aukajm, Tak się zwał, według pisarzy litewskich, zamek warowny nad Dubissą, na górze Pilkałnas, tuż pod Betygołą dzisiejszą, w którym Żmujdzini dzielnie się bronili krzyżakom w w. 13 i 14. Od A. czyli od Betygoły Jagiełło i Witold zaczęli nawracać Żmujdzinów na chrystyanizm. Tu miał żyć ostatni arcykapłan litewski Gintowt, który zmarł w Okajniach, między Truskowem a Szatami. Krzyżacy zwali **A.** Onkajm lub Auken. Por. *Aucken.*

Auken, ob. *Aukajm.*

Aukspirta, rz., bierze początek pod wsią Dowgieliszki, na południe Szak, płynie w kierunku połud. zachod. przez wieś Kaulupie i pod wsią Rukszuie wpada z praw. brz. do Szeszupy. *Józ. Bliz.*

Aukstote, ob. *Litwa.*

Auksudy, wś, pow. telszewski, parafii dorbiańskiej.

Auksztа, ob. *Litwa.* (Wyraz *auksztas* znaczy po litew. wysoki, wyższy, górny).

Auksztełki, dwór pryw. i wś, pow. szawelski, o 8 w. od Szawel; niedawno jeszcze była tu kaplica katol. parafii szawelskiej; włas. Stankiewiczów. Na gruntach A. część źródeł Dubiszy.

Auksztokalnie, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, nad jeziorem, śród dzikiej wzgórkowatej okolicy, o 3 w. na wschód od jez. Gaładuś, o 6 w. od os. Łoździeje; jezioro ma brzegi wzgórzyste.

Auksztokalnie, wś, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, na wzgórzu nad jez. Trempa.

Auksztos, *Auksztoje*, os., na wzgórzu, śród lasu i mokradli, pow. władysławowski, gmina Szyłgole, par. Słowiki. Położeniem swojem zakrawa na osadę wielce starożytną.

Auksztyszki, wieś, pow. maryampolski, gm. Pilwiszki, par. Pilwiszki, st. poczt. w Maryampolu.

Auksztyta, strumień wypływający z jez. Angern i wpadający do Bałtyku.

Aul, *Aula*, ob. *Auł.*

Aulce, wś, pow trocki.

Aulia, ob. *Auł.*

Aulokowa kolonia, ob. *Nasale.*

Aulowoehnen, wś, pow. wystrucki Prus Wsch., st. poczt., 303 mk.

Auls, zaścianek, pow. trocki.

Auł, *Aulia, Aul,* po łotew. *Aula,* wś, pow. dyneburski, od 1626—1820 własność jezuitów, którym te dobra darował Aleksander Gąsiewski, wojewoda smoleński. Dziś dobra koronne. Kościół parafialny św. Maryi Magdaleny, istniał już 1530, jezuici przebudowali go 1790. Parafia kat. dek. górno-dyneburskiego, dusz 3286.

Aunupis, ob. *Mereczanka.*

Aupa, ob. *Upa.*

Auras, ob. *Uraz.*

Ausche, ob. *Awsza.*

Auschwitz, ob. *Oświęcim* i *Dusoczyn.*

Ausiejonka, ob. *Owsiejowo.*

Ausmaass, (*Ober* i *Nieder*), ob. *Wymiary* (*Górne* i *Dolne*).

Aussendeich, *Aussenteich,* ob. *Kuligany, Kuligana.*

Aussenvorwek, folw., pow. międzychodzki, ob. *Zemsko* (Semmritz).

Austechia, *Austelia,* ob. *Litwa.*

Austerlitz, ob. *Sławków*

Austinsdorf, ob. *Augustynowice.*

Austrya. Austryacko-węgierska monarchia leży między 27° i 44° geograficznej długości

wschodniej, licząc od południka Ferro, a między 42° i 51° geograficznej szerokości północnej. Najskrajniejsze miejsca austryacko- węgierskiej monarchii są: na północy Hainsbach w Czechach koło Georgswalde na północny wschód od wyjścia Laby (Elbe) z Czech pod 51 3′ geogr. szer.; Popowice w Galicyi koło Radomyśla na północ od ujścia Sanu do Wisły, pod 50° 50′ geogr. szer.; na południe Présjeka, koło Budny w Dalmacyi, pod 42° 10′ szer. geogr.; na zachodzie Mehrerau, nad jeziorem bryganckiem (Bodensee), koło Bryganeyi (Bregenz, Brigantium) w ziemi przedarulańskiej (Vorarlberg), pod 27° 20 dług. geogr.; na wschodzie Kozaczówka w Galicyi przy ujściu Zbrucza do Dniestru, pod 44° 20′ dług., geogr. i kraniec Karpat na południe od przesmyku Ojtos, na granicy Siedmiogrodu (Siebenbürgen) i Multan (Moldau), pod 44° 10′ dług. geogr. Austro-węgierska monarchia **graniczy** z cesarstwem niemieckiem (Bawaryą, Saksonią, Prusami, t. j. Szląskiem pruskim); z Cesarstwem Rossyjskiem (Królestwem Polskiem, Wołyniem, Podolem, Bessarabią); z cesarstwem tureckiem (mianowicie z księztwami rumuńskiemi, Multanami (i Wołoszą), z Serbią i prowincyami tureckiemi Bośnią i Hercegowiną); z królestwem włoskiem, z rzecząpospolitą szwajcarską i z maleńkiem księztwem Lichtensteinu (w klinie nad Renem między Szwajcaryą i ziemią przedarulańską). Granica Austryi ciągnie się przeważnie lądem (w $^4/_5$ częściach) i tylko na południu przypiera monarchia do morza adryatyckiego (jaderskiego) z $^1/_5$ częścią swych granic. Więcej niż jedna trzecia linii granicznej monarchii przypada na Turcyą, mniejsza trzecia część na cesarstwo niemieckie, reszta na Rossyą, Włochy i Szwajcaryą. Wybrzeże morza adryatyckiego, należące do monarchii austro-węgierskiej, czyni przeszło 130 mil, więc prawie jednę trzecią całej linii obwodowej tego morza. Przyrodzone granice Austryi tworzą rzeki: En (Inn) z Solicą (Salzach t. j. słona woda) i Salą (Saale), Wisła, Zbrucz i Una, tudzież Karpaty siedmiogrodzkie, Alpy weneckie, Szumawa (Böhmer-Wald), Rudawy czeskie (Böhmisches Erzgebirge), części Sudetów (jako to góry izerskie (Isergebirge), orlickie (Adlergebirge), wraz z grzbietem czeskim (Böhmischer Kamm), i t. p. Cały **obszar** austryacko-węgierskiej monarchii obejmuje 624,023 kilom. kwadr. czyli 11,333 mil geogr. kwadr. Według obliczenia z roku 1869 ma monarchia 35,904,000 ludności. Austro-węgierska monarchia, według ustaw z dnia 21 i 22 lutego r. 1867, dzieli się na dwie połowy: Austryą (Przedlitawią wraz z Galicyą) i Węgry. Z ośmnastu krajów koronnych, składających monarchią, czternaście należy do Austryi, cztery przypadają na Węgry. Kraje koronne należące do Austryi są: Królestwa: Czech (Böhmen), Dalmacyi i Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księztwem krakowskiem i księstwami: Oświecimem i Zatorem (to ostatnie król. osobno obszerniej będzie opisane); arcyksięztwo austryackie, rozpadające się na Austryą górną (Oberösterreich) i dolną (Niederösterreich); księztwa: solnogrodzkie (Salzburg), styryjskie (Steiermark), Szląsk (Schlesien), Bukowina (te dwa również obszerniej opisujemy); margrabstwo morawskie (Maehren), uksiążęcone hrabstwo Tyrolu, wraz z ziemią przedarulańską; królestwo tytularne Iliryi składa się z księztw: Karyntyi (Kärnten), Krainy (Kraińsko, Krain), Przymorza czyli Wybrzeża (Küstenland), złożonego z margrabstwa Istryi, uksiążęconego hrabstwa Gorycyi (Görz) i Gradyski (Gradiska), i z miasta Tryestu z okręgiem. Korona węgierska św. Szczepana obejmuje: Królestwo Węgier (Ungarn); wielkie księztwo Siedmiogrodu; królestwa Chorwacyi (Kroatien), i Slawonii wraz z Pograniczem wojskowem (Militärgränze) i wolne miasto Rjekę (Fiume) z okręgiem. (O Bośni i Hercegowinie, jako o krajach złączonych z A. tylko czasowemi politycznemi węzłami, w artykule tym wcale nie wspominamy, i przy opisie A. krajów tych nie uwzględniamy). Połowa austryacka monarchii ma się do połowy węgierskiej co do powierzchni jak 4 do $4^1/_3$, co do ludności jak 4 do 3. Węgierska połowa jest zatem większa od austryackiej co do rozległości obszaru, lecz austryacka przewyższa węgierską większem zaludnieniem. Austryacko-węgierska monarchia zajmuje między państwami europejskiemi co do rozległości trzecie (Rossya, Szwecya z Norwegią, Austrya), co do zaludnienia czwarte miejsce (po Rossyi, Cesarstwie Niemieckiem i Francyi). Między krajami koronnemi austryacko-węgierskiej monarchii, Galicya czyli królestwo Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księztwem krakowskiem, co do rozległości obszaru swego, zajmuje miejsce drugie (Królestwo węgierskie, Galicya), zaś co do zaludnienia miejsce trzecie (Królestwo Węgierskie, Czechy, Galicya). Na austryacką połowę (Przedlitawią wraz z Galicyą) przypada 300,188.6 kilometrów kwadr. czyli 5,451.78 mil kwadr. geogr.; na połowę węgierską 323,852.8 kilom. kwadr. czyli 5881.53 mil kwadr. geogr. Ludność (włącznie z armią) czyni w austryackiej połowie 20,395,000, w węgierskiej 15,509,000. Obszar austryacko-węgierskiej monarchii graniczną linią swoją najbardziej jest zaokrąglony od strony Turcyi, Rossyi i Prus, chociaż od strony Rossyi ma najotwartszą granicę; najbardziej łamaną jest linia graniczna monarchii od strony morza adryatyckiego, Włoch, Szwajcaryi, Bawaryi i Saksonii. Dalmacya najwięcej wysunięta jest z całego obszaru monarchii. Blizko trzy czwarte części monarchii (8100 m.

kw.) są pagórkowate, a tylko jedna czwarta przypada na niziny, Obszar górzysty tworzą trzy systemy **gór:** góry środkowe niemieckie (hercyńskie, Deutsches Mittelgebirge), Alpy i Karpaty. Z obszaru gór środkowych niemieckich, zajmujących w ogóle przestrzeń 13,200 mil kwadr., przypada 1500 mil kwadr. na Austryą. Alpy zajmują w ogóle przestrzeń około 4800 mil kwadr., z czego na Austryą przypada 3000 mil kwadr. Karpaty rozsnuły się na przestrzeni obejmującej około 4000 mil kwadr.; z wyjątkiem stoków i niektórych odnóg od strony Wołoszczyzny leżą one prawie całe w obrębie monarchii. Między temi trzema systemami gór wiją się doliny rzeczne i legły przestronne niziny. Obszar **nizin** liczyć można na 2800 mil kwadr., z czego 1800 mil kwadr. przypada na wielką nizinę węgierską. Najniżej położoną jest w monarchii wielka nizina węgierska, która nad Dunajem i Cisą (Theiss), wznosi się zaledwie do 94.82 metrów (czyli 300 stóp wied.) nad powierzchnią morza i korytem Dunaju jakby wązką smugą łączy się z niziną wołosko-naddunajską. Wyżej od niej legły: równina górno-węgierska, łęg morawski, kotlina wiedeńska (Wiener Becken), z kamienistem pustkowiem wiedeńsko-nowomiejskiem (Wiener-Neustädter Steinfeld) i łęg tuleński (Tullner Feld). Na równej z temiż wysokości wcisnęły się w obszar monarchii północno-europejskie niziny wzdłuż rzek Laby, Odry i Wisły. Wysokość co dopiero wymienionych obszarów sięga do 158 m. (500′) nad powierzchnią morza. Wybrzeże naddunajskie od Ratyzbony (Regensburg, Ratisbona) i Pasawy (Passau), aż po nizinę tuleńską, obszar między lasem bakońskim (Bákonyer Wald, w Węgrzech) i Alpami (koło Szopronia, Oedenburg, Sempronium), i jeziora Błotnego (Platten-See), zarówno jak galicyjskie Podole legły na wysokości nadmorskiej 316 m. (1000′) Wyżyna siedmiogrodzka, południowe Czechy, zachodnia Morawa sięgają 632 m. (2000′) wysokości; przedgórza alpejskie, góry środkowe niemieckie (hercyńskie), okalające Czechy, wreszcie Karpaty, szczególnie grzbiety tych gór, dochodzą 1264 m. (4000′) wysokości. Czubałki gór hercyńskich, niewłaściwie ogółowo Sudetami przezwanych. wystrzeliły nad tę wysokość, a czubałki Karpat i niektóre grzbiety Alp wznoszą się po linią wieczystego śniegu (nad 2528 m. czyli 8000′ npm.). Ponad tą linią sterczą szczyty Alp, sięgające w najwyższym szczycie austryackich Alp, to jest w Iglicy ortleskiej (Ortles-Spitze), 3888 m. (12,300′) nadmorskiej wysokości. Główne **rzeki** monarchii są: Dunaj, płynący 178 mil przez Austryą, i Dniestr, zlewające się obie do morza Czarnego; Adyga wpadająca do morza adryatyckiego; Laba zlewająca się do morza Niemieckiego; Odra i Wisła wpadające do morza baltyckiego. Najznakomitsze **jeziora** monarchii leżą w Alpach, w dolinach poprzecznych lub też podłużnych. Rzeki górskie przez nie płynące, osadzając w nich zwir i piasek, które z gór z sobą unoszą, wypływają z nich zupełnie czystemi. Niżej jezior są też okolice zwyczajnie rodzajną ziemią pokryte. Jeziora znakomitsze są: bryganckie, iderskie (Lago d'Idro) i jezioro Garda na południowej granicy Tyrolu; jezioro Caldonazzo, odpływające do Brenty w południowym Tyrolu; jezioro Plan odpływające do Lechu; jezioro celskie (Zell-See), między Salą a Solicą w Solnogrodzkiem; jezioro walskie (Waller-See), odpływające do Solicy jeziora, których wody wpływają do Truny, mianowicie jezioro celskie (Zeller-See), jezioro atterskie czyli komorskie i truńskie w górnej Austryi; jezioro św. Wolfganga w Solnogrodzkiem, odpływające rzeką Ischel do Truny, należy do jej sieci wodnej; jeziora milstadzkie, ożewskie (Ossiacher See), werbskie (Wörth-See), w Karyntyi; jeziora Krasu, cyrknickie w pobliżu rzeki Pojku-Uncy-Lublany na wyżynie Pinką Planiną zwanej, z peryodycznym odpływem podziemnym; siedm jezior plitwickich w Pograniczu chorwackiem z podziemnemi odpływami do morza; jezioro cepichskie (Cepich-See), w Istryi; jezioro Wrańsko (słone) w Dalmacyi; wreszcie jeziorko Wrana w skalistej kotlinie na wyspie Czresie. Jeziora w kraju równym w Węgrzech są: muteńskie, obecnie w lecie prawie zupełnie wysychające, zajmujące 6 mil kwadr., i jezioro Błotne, odpływające do Dunaju, mające 12 mil kwadr. powierzchni. Jeziora karpackie leżą w Tatrach, koło Czarnej góry i na Bukowinie. Główniejsze i najbardziej zwiedzane **zdrojowiska mineralne** w monarchii są zdroje w Aussee w Styryi, i Ischl, nad Truną, w Austryi górnej, Karolowe wary, zdroje Maryackie (Marienbad), Franciszkowe (Franzensbad) w Czechach; gleichenberskie w Styryi, wreszcie cieplice badeńskie, trenczańskie i w Mehadyi. Ogółem leży monarchia w pasmie **klimatu** umiarkowanego półkuli północnej. Cztery pory roku cechują to pasmo; jednakowoż dla wielkiej rozległości monarchii i rozmaitego jej ukształcenia pionowego, dla większej lub mniejszej odległości morza łagodzącego wpływem swoim klimat i dla innych przyczyn miejscowych, jako to kształtu i jakości powierzchni, roli, pokrycia roślinnego i t. p., zachodzą między pojedyńczemi krajami monarchii wybitne różnice klimatyczne. We względzie klimatologicznym dzielą monarchią na trzy pasma: południowe od linii poprowadzonej przez Brenner, Taury, Semeryng i Wechsel; środkowe między tą linią i inną poprowadzoną od źródeł Ohrzy wzdłuż Rudaw czeskich, gór izerskich,

Sudetów i Karpat; przestrzeń na północ od tej linii leżącą. Średnia ciepłota roczna najcieplejszych okolic pierwszego pasma czyni 12°, środkowego 9°, a północnego 6.5° R. Różnice klimatyczne zależą także od geograficznej długości miejsc; kraje bowiem więcej na zachód położone mają łagodniejszy klimat przez wpływ łagodnych wiatrów zachodnich, wiejących od morza atlantyckiego. Tak np. Praga pod 32°, Lwów pod 41$^3/_4$° dług. geogr., lecz pod temi samemi stopniami szer. geogr. położone, wykazują co do klimatu znaczne różnice. Różnica między największem zimnem a największem ciepłem jest w Pradze o 24° mniejszą niż we Lwowie. Również wpływa morze śródziemne na klimat krajów monarchii do niego zbliżonych przez wiatry z południa wiejące. Z licznych płodów **mineralnych** czyli kopalnych posiada monarchia w znakomitej ilości złoto, srebro, miedź, ołów, żywe srebro (rtęć), sól, żelazo, węgiel kamienny i torf. Pięć szóstych obszaru monarchii zajmuje **ziemia** rodzajna, jednę szóstą nierodzajna; jedna trzecia ziemi rodzajnej w ogóle przypada na lasy i zarośla. Najwięcej ziemi nierodzajnej jest we wnętrzu Alp i Karpat. Są to w Alpach lodowce, w Alpach i Karpatach skały i usypiska skalne (piargi w Tatrach), kamieniste pustkowie wiedeńsko-nowomiejskie, welska wyżyna kamienista nad Anizem, po części z wielkim trudem uprawiana, piaskowe pustary koło Keczkemetu i Debreczyna, również jak miejscami nad Wisłą, Sanem, Bugiem i Styrem, tutaj przeplatane lasami, moczary Hanzag i nadcisańskie na Węgrzech a naddniestrzańskie w Galicyi. Z obszaru ziemi rodzajnej przypada najwięcej ornej gleby czyli ról na Morawę; na kotlinę wiedeńską i łęg tuleński najwięcej ogrodów i pól, a na Chorwacyą najwięcej winnic; najwięcej łąk mają kraje nadrzeczne, przerzynane wzgórzami, jak np. Austrya górna; najwięcej pastwisk a najmniej łąk dla bliskości skalistego pasma ma Dalmacya. Galicya, Bukowina, Szląsk i Solnogród, tudzież Austrya górna nie mają winnic większych rozmiarów. Wina w monarchii są górskie i równinowe. Górskie wina są lepsze, mianowicie z winnic na wulkanicznym calcu założonych. Prawie trzy czwarte części win monarchii wydają Węgry; jedna czwarta część przypada na Przedlitawią. Najbardziej poszukiwanemi i cenionemi są wina węgierskie z Hegyalyi, zajmującej 5 mil kw., a przedewszystkiem wino z wulkanicznych wzgórz koło Tokaju. Najwięcej **lasów** mają Siedmiogród i Karyntya, następnie Bukowina, Galicya i Czechy; nad wszystkiemi zaś krajami góruje obfitością lasów ziemia solnogrodzka, słynna z gęstych i częstych borów jodłowych. Drzewa liściaste na przemianę ze szpilkowemi pokrywają jakby płaszczem stopy pasm górskich monarchii. Co do **fauny** czyli świata zwierzęcego, obszar monarchii należy do pasma morza śródziemnego i środkowej Europy. Najwięcej rozwiniętym jest **przemysł** w dolnej Austryi, w Morawie, na Szląsku i w Czechach, najmniej przemysłu fabrycznego a nawet rękodzieł jest w Chorwacyi, na Pograniczu i w Dalmacyi. Wyrobami z metalów, szczególniej z złota i srebra, odznacza się Wiedeń; wielka kuźnica miedzi znajduje się w Tyrolu (w Brixleg); stal na sierpy, kosy, noże i t. p. wyrabia się w Austryi górnej (w Eisenerz) i w Styryi (Maria-Zell). Soli warzonki dostarczają liczne warzelnie, morską zaś wydobywają w Koprze (Capo d'Istria), i Pirano z wody morskiej, sprowadzanej do płytkich kanałów i odparowywanej. Marmuru dostarcza półwysep istryjski i krakowskie. Szkło przednie wyrabiają w Czechach i w Styryi; lustra przeważnie w Lesie czeskim, w Styryi, w Pohorju i pod halą korską. Wyrobów bawełnianych dostarcza obficie okolica Wiednia i Nowego Miasta wiedeńskiego, w Czechach podgórze Rudaw, Cheb (Eger) i Liberzec. Z wyrobów wełnianych słyną Morawa (Sternberg i Berno z sukien), Szląsk (Frydek) i Czechy (Liberzec). Na przymorzu adryatyckiem znajduje się wielka farbiarnia przędziwa (Haidenschaft); płótna wyrabiają w Czechach (Rumburg), na Szląsku i na Słowaczyźnie (w Węgrzech). Słynne są w monarchii fabryki tytuniu (w Hainburgu pod Wiedniem, w Galicyi w Winnikach za Lwowem). Statki rzeczne budują na Dunaju i Sawie, morskie na wyspach dalmackich, osobliwie na Łożynie małym. Jedwabnictwem na większe rozmiary zajmują się w południowym Tyrolu, jedwab przędą i przerabiają koło Wiednia. W krajach, gdzie kwitnie sadownictwo, jak w Styryi, w Węgrzech (w komitacie gömörskim, koło Szopronia i w osadach niemieckich) wyrabiają moszcz, w Dalmacyi wódkę, zwaną maraskino, z liści i owoców maraski, śliwowicę z śliw w Slawonii. Gdzie kwitnie chów bydła, wyrabiają sery. Wyrobami z drzewa, mianowicie wyrabianiem naczyń i zabawek, zajmują się na większe rozmiary w górach czeskich (w Rudawach i Sudetach) i w Alpach (w Solnogrodzkiem i w południowym Tyrolu). **Handel** w obrębie monarchii (handel wewnętrzny) ogółem sprowadza wyroby przemysłu z zachodu na wschód, dla przewagi koronnych krajów zachodnich nad wschodniemi co do przemysłu; zaś wschodnie kraje koronne monarchii wywożą płody surowe do krajów zachodnich. Handel wewnętrzny zależy w nowszych czasach, dla wzrastającego rozwoju przemysłu fabrycznego, właśnie od obfitości w jednych a braku w drugich okolicach warunków rozwoju fabryk, to jest węgla i żelaza. Do ożywienia

wywozu wewnętrznego przyczyniają się w wysokiej mierze sól i lasy. Tak sól z dóbr koronnych w Górnej Austryi od dawien dawna wywożą do Czech, z Czech zaś do dóbr owych sprowadzają drzewo opałowe i budulcowe. Lasy Chorwacyi i Dalmacyi dostarczają drzewa krajom bezleśnym przymorskim. Południowe stoki Karpat zaopatrują budulcem i paliwem nizinę węgierską, północne zaś zaopatrują w ten sam sposób Podole, Bessarabią a po części nawet wybrzeże Czarnego morza, aż po Odesę i Carogród. Dla **żeglugi** za pomocą parowców istnieje stowarzyszenie żeglugi parowej na Dunaju, a dla żeglugi morskiej, za pomocą parowców, okrętów masztowych i innych statków, stowarzyszenie Lloydu z siedzibą w Tryeście. Oprócz tego posiada monarchia flotę wojenną. Okręty i statki kupieckie monarchii utrzymują związki z Wschodem i z Włochami, a mianowicie docierają one do Galaczu (nad dolnym Dunajem), Synopy (nad morzem Czarnem w Azyi Mniejszej), Beirutu (w Syryi), i Aleksandryi (w Egipcie), a na zachód płyną one do Wenecyi i Ankony (we Włoszech). Żegluga za pomocą statków parowych jest dość rozwinięta na większych jeziorach alpejskich i podalpejskich, na jeziorze Błotnem w Węgrzech i na większych rzekach monarchii. Żegluga w ogóle a parowa w szczególności przybiera znaczniejsze rozmiary na Dunaju od Pasawy i Lincu, na Cisie od Nemeny (Nemeń), na Drawie od Legradu, na Sawie od Sysaku (Szissek, wym. Syszek), na Labie od Mielnika (Melnik). Najwięcej **dróg** ma królestwo czeskie; najuboższe w gościńce są kraje górzyste, między niemi zaś na wschodzie położone, jak Siedmiogród i zachodnia część Bukowiny. Najważniejsze **koleje żelazne** w monarchii są: Kolej Ferdynanda z Wiednia do Krakowa przez Austryą dolną, Morawę, Szląsk, Galicyą i wielkie księstwo krakowskie. Koleje państwowe: z Wiednia przez Berno, Pardubice, Pragę do Podmokłego (Bodenbach) na granicy czesko-saskiej. Jest to kolej północno-państwowa. Kolej państwowa południowo-wschodnia z Wiednia do Pesztu po lewej stronie Dunaju, następnie przez wielką nizinę węgierską przez Segedyn i Temeszwar do Bazyaszu nad Dunajem u austryacko-węgiersko-bulgarsko-serbskiej granicy. Równoległa do tej kolej po prawym brzegu Dunaju, prowadząca z Wiednia do Nagy-Szöny (wym. Nodź-Söń) a ztąd do Budy. Te trzy koleje należą do austryackiego państwowego towarzystwa kolejowego. Z Wiednia rozchodzą się oprócz tych kolei jeszcze następujące: Kolej północno-zachodnia austryacka prowadząca przez Znajmo (Znaim), Iglawę (Iglau), Pardubice do Józefowa (Josefstadt), zkąd jednem ramieniem (wschodniem) przechodzi do Prus, drugiem (zachodniem) przez Rumburg do Saksonii. Kolej południowo-austryacka, połączona z kolejami północnych Włoch, prowadzi z Wiednia przez Austryą dolną, Styryą (Hradec, Gratz), Krainę (Lublanę, Laibach), do Tryestu, a ztąd przez Gorycyą (Görz) do Wenecyi. Rozgałęzienie tej kolei jest mocno rozwinięte, najbardziej na wschód i południe. Tak poprowadzono ramiona: z Hradca przez Kamieniec czyli Subotycę (Stein am Anger), do Raby i Białogrodu (Stuhlweissenburg), nad jeziorem Błotnem; z Maryborgu do Białogrodu; wzdłuż granicy styryjsko-kraińskiej do Zagrzebia (Agram) i Sysaku (nad Sawą); do Rjeki a ztamtąd do Zagrzebia. Koleje te poboczne są po większej części już kolejami państwa węgierskiego. Z Wiednia prowadzi kolej Franciszka Józefa przez Tuln, Budziejowice (w Czechach) i Pilzno (Pilsen) do Chebu, łącząc się tutaj z siecią kolei bawarskich. Z Wiednia prowadzi kolej cesarzowej Elżbiety po prawej stronie Dunaju do Lincu, ztąd do Welsu; tutaj, dzieląc się, do Gmunden, Pasawy i Solnogrodu. Jest to kolej zachodnia, mająca być połączoną z kolejami tyrolskiemi. Równoległą do kolei Franciszka Józefa jest kolej prowadząca z Pragi przez Karolowe Wary do Chebu (czyli kolej bustiehradzka). Równoległą do kolei południowej jest kolej arcyksięcia Rudolfa, prowadząca przez Steyer (wzdłuż Anizu) w Austryi dolnej, Styryą i Karyntyą (Celowiec, Klagenfurt; Bielach, Villach) do Lublany, łącząc się na północy z koleją cesarzowej Elżbiety, na południu z koleją połud.-austr. Nareszcie równoległą do kolei połud.-austr. i kolei arcyksięcia Rudolfa jest kolej prowadząca z Werony przez Tyrol (Trydent, Trient), Baudzan i przełęcz Brennera do Insbruku, a ztąd do Kufsteinu na granicy tyrolsko-bawarskiej. Z drugiego środka kolei żelaznych, Pesztu, rozchodzą się następujące koleje lub też zostają z stolicą krajów należących do korony św. Szczepana w pośrednim związku: Węgierska kolej państwowa: Północna, prowadząca z Pesztu do Miszkowiec (Miskolcz), a ztąd przez miasta górnicze Zwoleń i Kremnicę, łącząca się z koleją prowadzącą z Koszyc (Kaschau) na Szląsk do Bogumina (Oderberg); południowa, prowadząca z Pesztu do Zagrzebia. Kolej nadcisańska, prowadząca z Pesztu przez Debreczyn do Koszyc na północ, do Wielkiego Waradynu na wschód, a przez Arad do Temeszwaru na południe. Przedłużenie kolei nadcisańskiej, kolei austryacko państwowej i kolei węgiersko-państwowej lub też ich połączenie tworzą koleje: Północno-wschodnia węgierska, idąca do Sehotu, Mukaczowiec i Koszyc, połączona z kolejami galicyjskiemi; kolej łącząca kolej Ferdynanda z koleją państwowo-węgierską i z koleją nadcisań-

ską, idąca z Preszowa przez Koszyce do Bogumina; koleje wschodnio-węgierskie, prowadzące do Siedmiogrodu a mianowicie: kolej z Wielkiego-Waradynu do Koloszu i Białogrodu (Karlsburg); kolej z Aradu do Białogrodu; kolej z Białogrodu do Sybinu (Hermanstadt) i Braszowa (Kronstadt). Ogółem i wraz z Galicyą jest w całem państwie 2209 mil geogr. kolei żelaznych. Sieć **telegraficzna** w monarchii, rozpoczęta r. 1847, obejmuje dzisiaj linią 50,848 kilometrów czyli 6703 mil długą, łączącą się w 14 punktach na granicy monarchii z liniami telegraficznemi państw sąsiednich. Cztery piąte części sieci telegraficznej poprowadzono wzdłuż kolei żelaznych. Telegraf podmorski wychodzący z miasta Dubrownika (Ragusa), łączy telegraficzne linie monarchii z wyspami jońskiemi, z Grecyą i Egiptem.—W przecięciu przypada dziś w monarchii na jeden kilom. kw. 57 a na jednę milę kwadr. przeszło 3000 **mieszkańców**. Najgęściej zaludnione są Czechy w obwodzie lutomierzyckim (Leitmeritz); tutaj bowiem przypada na jednę milę kwadr. pod Rudawami 7700 mieszkańców. Najsłabiej, bo o jakie 1000 dusz niżej cyfry przeciętnej, zaludnione są księztwo solnogrodzkie, obwód brucki w Styryi, obwód insbrucki w Tyrolu, Kraina i okolice Marmaroszy w Karpatach węgierskich, a to dla kamienistej gleby nieurodzajnej, wysokiego położenia lub też wielkich obszarów pokrytych lasami i borami. Największe zaludnienie w całej monarchii przedstawia stołeczne miasto Wiedeń, 956,000 mieszkańców (według najświeższych obliczeń liczba mieszkańców Wiednia ma już przenosić milion); po nim następują Buda-Peszt (278,000 mieszk) i Praga (157,000 mieszk.). Miasta, których ludność nie przewyższa wprawdzie liczby 100,000, jednak nie mniejszą jest od 50,000, są Lwów (87,000), Hradec (81,000), Segedyn (70,200), Tryest (70,000), Kraków (50,000), Marya-Teresyopol czyli Szabudka (56,000) na Węgrzech w bacz-bodrodzkim komitacie. Według **narodowości** mieszkańcy monarchii są: Niemcami, Słowianami, Romanami, Madziarami, Żydami. Niemców liczą do 9, Słowian 16$^1/_2$, Romanów do 3$^1/_2$, Madziarów 5$^1/_2$, Żydów 1$^1/_{10}$ miliona. Niemcy zamieszkują wyłącznie Alpy północne (wapienne) i wieniec gór otaczających od zachodu kotlinę czeską. Słowian dzielimy na Słowian północnych i południowych. **Słowianie północni** (razem 12$^3/_{20}$ miliona) zamieszkują kotlinę czeską, łęg morawski, zachodnie i środkowe Karpaty t. j. stoki tych gór północne i południowe od Dunaju aż do potoku Putyli wlewającego się do Bystrzycy (na Bukowinie) i do Białego Czeremoszu (w Węgrzech północnych). Słowianie południowi (razem 4$^2/_5$ miliona) mieszkają w Alpach południowych wapiennych, w Krasie i w krajach nadmorskich (Istryi i Dalmacyi). Najwolniejszym od innych przymieszek zachował się żywioł słowiański w obwodzie taborskim nad Łużnicą w Czechach, dalej między rzekami Morawą i Wagiem, nad górnym Sanem (w obwodzie sanockim) i nad środkowym Dniestrem (w obwodzie czortkowskim na Podolu), a co do Słowian południowych, żywioł słowiański w Chorwacyi, na przymorzu chorwackiem i z wyjątkiem Banatu na całej przestrzeni Pogranicza wojskowego. Północni Słowianie dzielą się na Czechów z Morawianami i Słowakami, Polaków i Rusinów. Czechów z Morawianami liczą do 4$^1/_2$, Słowaków do 2, Polaków do 2$^1/_2$ a Rusinów do 3$^2/_5$ miliona. Czesi i Morawianie zamieszkują kraje koronne po nich nazwane, Słowacy Morawę wschodnią i południowe stoki Karpat zachodnich, aż do Dunaju w Węgrzech. Polacy zamieszkują obwód cieszyński, począwszy od rąbka granicznego nad Ostrawicą (na Szląsku) i całą zachodnią Galicyą; w Galicyi wschodniej i na Bukowinie mieszkają wespół z Rusinami i Rumunami. Rusini zamieszkują przeważnie północne stoki Karpat, począwszy od Szlachtowy w Sądeckiem (w dorzeczu Dunajca), Galicyą wschodnią, Bukowinę i południowe stoki Karpat w północno-wschodniej części Węgier (począwszy od Osturni pod Magurą śpiską). Osady słowackie, ruskie i czeskie rozproszone są aż do Slawonii i Banatu, czeskie zaś osady znajdują się także w Austryi dolnej, aż w pobliżkości Wiednia (Enzersdorf). **Słowian południowych**, których razem jest 4$^2/_5$ miliona, rozróżniamy: na Słowieńców w Styryi, Karyntyi i Krainie, do których należą także już po części schorwaceni Słowieńcy w Istryi (razem do 1$^1/_5$ miliona głów); Chorwatów w Krainie, Istryi, Chorwacyi i w wybrzeżu chorwackiem (razem przeszło 1$^1/_2$ miliona); Serbów na zachodniem wybrzeżu Istryi, na Węgrzech, w Slawonii, w Pograniczu i w Dalmacyi (razem przeszło 1$^1/_2$ miliona). Do Słowian południowych zaliczamy Uskoków w Chorwacyi w górach uskockich. Są to wychodźcy z Bośni podczas wojen tureckich, dziś schorwaceni. Do południowców zaliczamy także Morowlachów (Morlaków), zserbszczone szczątki Awarów koło Zengu, nareszcie Bułgarów (około 26,000), osiedlonych w Banacie i w tych okolicach Siedmiogrodu, gdzie kwitnie górnictwo. Madziarzy (przeszło 5$^1/_2$ miliona) zamieszkują obie równiny węgierskie i wschodnią część Siedmiogrodu, zacząwszy od źródłowisk rzeki Olty na południe do Braszowa czyli komitaty Marosz, Udvarhely (Udwarhel), Czik i Horomzak. Część siedmiogrodzką ludu węgierskiego zowią Seklerami. Seklerzy osiedlili się także na Bukowinie koło Seretu w pięciu wsiach. Najczystszej krwi

Madziarzy zamieszkują okolice nadcisańskie koło Debreczyna i przestrzeń między Dunajem a Cisą. Część tych Madziarów zowią Jacygami, Kumanami i Hajdukami. Romanów jest w Austryi do 3$^1/_2$ miliona. Dzielą się oni na Romanów wschodnich czyli Wołochów (2$^9/_{10}$ miliona) i zachodnich czyli Włochów (przeszło $^1/_2$ miliona). Wołosi zamieszkują południową Bukowinę, zachodni Siedmiogród, części Węgier przypierające do wyżyny siedmiogrodzkiej i południowo-wschodnią część Banatu. Ogółem górzystą część Siedmiogrodu zamieszkują Rumuni, zaś w dolinach rzecznych rozpostarli się przeważnie Seklerzy i Niemcy. Osady rumuń. są rozproszone po całym obszarze Węgier. Znajdują się także w Istryi koło jeziora gospowickiego (Gospich-See). Włosi (przeszło $^1|_2$ miliona) zamieszkują miasta nadbrzeżne w Istryi pośród słowiańskiej ludności i południową część Tyrolu prawie wyłącznie (z wyjątkiem obwodu brykseńskiego, zamieszkałego przez Niemców). Za gałąź Włochów uważać należy Ladynów t. j. potomków zrzymszczonych Retów, w dolinach rzeki Avisio, Rienzy i Piawy w południowym Tyrolu (9500), i Furlanów, t. j. potomków zrzymszczonych Celtów, nad rzekami Soczą i Tilawemptem (51,000). Liczba żydów w monarchii rośnie w kierunku wschodnio-północnym. Jest ich przeszło 1$^1|_{10}$ miliona. Najgęściej osiedleni są oni w Galicyi (w stosunku 1 : 9) i na Węgrzech na południowym stoku Karpat; tu i tam przeważnie między Rusinami. Do ludów znajdujących się w monarchii w niewielkiej ilości należą Ormianie (16,000), z których około 2500 mieszka w Galicyi; Arnauci czyli Albańczycy, także Skipetarami zwani, w szremskiej krainie czyli Syrmii koło Mitrowic, już zesłowiańszczeni, i koło Zadaru (3200); Grecy i Macedo-Wołosi czyli Cyncarowie (około 3500) w większych miastach handlowych (jak w Wiedniu, w Tryeście). Wreszcie mieszka w monarchii około 140,000 Cyganów, przeważnie w Siedmiogrodzie, w Węgrzech i Bukowinie. W Węgrzech zamieszkują oni odleglejsze przedmieścia, trudnią się kowalstwem, drobnym handlem, muzyką, wypłókiwaniem złotego piasku w rzekach siedmiogrodzkich. W innych krajach koronnych pojawiają się jako lud koczowniczy. W Galicyi mają oni stałe siedziby za Tyliczem na granicy komitatu szaryskiego. Większa część ludności monarchii, bo przeszło trzy piąte części, wyznaje **religią** katolicką. Oprócz katolików jest w monarchii nieunitów do 3 milionów, ewangelików 3$^1|_2$ miliona i Żydów 1$^1|_{10}$ miliona. Katolicy jako wyznawcy tych samych zasad wiary różnią się obrządkiem kościelnym, łacińskim, greckim (z językiem kościelnym: starosławiańskim czyli cerkiewnym) i ormiańskim. Ewangelicy są już to protestantami wyznania augsburskiego już też kalwinami wyznania helweckiego, lub wreszcie unitaryuszami czyli socynianami, których jest około 50,000 w Siedmiogrodzie. Co do zarządu **kościelnego** katolików, obszar monarchii podzielony jest na dyecezye, na których czele stoją arcybiskupi lub biskupi. W Austryi istnieją następujące katolickie arcybiskupstwa: W Przedlitawii we Wiedniu, Pradze, Solnogrodzie, Hołomuńcu, Gorycyi i Zadrze; trzy arcybiskupstwa w Lwowie, łacińskiego, greckiego i ormiańskiego obrządku. Ziemie należące do korony św. Szczepana, mają arcybiskupstwa obrządku łacińskiego w Ostrzyhomiu, Jagrze, Koloczy, Zagrzebiu. Katolicy obrządku greckiego (unici) mają arcybiskupa w Błaszu (Balasfalva) w Siedmiogrodzie, używającego tytułu arcybiskupa białogrodzkiego; oprócz tego biskupów w Samosz-Ujwarze, Lugoszu i Wielkim Waradynie. Kościół nieunicki obrz. gr. w krajach węgierskiej korony podlega patryarsze w Karlowcach i ma prócz tego metropolitę w Sybinie i ośm biskupstw. Kościół nieunicki obrz. gr. w Przedlitawii ma metropolitę w Czerniowcach, któremu podlega biskupstwo nieunickie w Zadrze. Ewangelicy augsburskiego i helweckiego wyznania mają swe osobne konsystorze i synody dla Przedlitawii w Wiedniu, dla Węgier w Peszcie; dla Siedmiogrodu protestanci wyznania augsburskiego w Sybinie, helweckiego w Koloszu, gdzie mieszka także superintendent siedmiogrodzkich unitaryuszów (aryanów czyli socynianów). Ormianie węgierscy nieunici mają biskupa swego w Nowym Satczu (Neusatz), w pobliżu Petrowaradynu nad Dunajem. **Uniwersytetów** jest w monarchii w krajach koronnych przedlitawskich siedm, jako to w Wiedniu, Hradcu, Insbruku, Pradze, w Krakowie (założony r. 1364) i we Lwowie (założony r. 1784, a powtórnie otworzony 1817) i nowootworzony w Czerniowcach; dla krajów korony św. Szczepana trzy: w Peszcie, Koloszu i Zagrzebiu. Oprócz tego jest we Węgrzech pięć akademij prawniczych. Politechniczne zakłady istnieją w Wiedniu, w Pradze dwa, w Bernie, Hradcu (Johanneum), w Peszcie i we Lwowie. **Gimnazyów** jest w całej monarchii 306; z nich przypada 150 na Przedlitawią, 156 na kraje węgierskiej korony. Średnich szkół, t. j. gimnazyalnych i realnych, jest w Przedlitawii 221. Szkół średnich w krajach węgierskiej korony jest 195. **Szkół ludowych** liczymy w monarchii zwyż 30,000, z których większa połowa (około 16,000) przypada na kraje węgierskiej korony. Najwyższe zakłady naukowe mające na celu postęp nauki w ogóle i rozszerzanie jej zakresu są państwowe **akademie umiejętności** w Wiedniu, Peszcie i Krakowie, tudzież stowarzyszenia i zakłady

krajowe, jak król. towarzystwo uczonych i muzeum czeskie w Pradze, południowo-słowiańska akademia nauk w Zagrzebiu, tudzież zbiory, muzea, biblioteki, gabinety, galerye obrazów, obserwatorya astronomiczne połączone z wszechnicami, niemniej obserwatoryum astronomiczne połączone z akademią handlu i żeglugi w Tryeście. Austryacko-węgierska monarchia jest państwem **konstytucyjnem.** Na czele organizmu państwa stoi cesarz, za którego sankcyą czyli zatwierdzeniem prawa uchwalane przez reprezentacye krajowe (sejmy) i reprezentacye państwa stają się prawomocnemi i w którego imieniu te prawa i rządy wykonywują się. **Delegacya państwowa** złożoną jest z reprezentantów rady państwa i sejmu krajów korony św. Szczepana. Delegatów jest 120, z których jedna połowa przypada na Przedlitawią, druga na Węgry. Dwie trzecie części delegatów (po 40) wybierają izby niższe rady państwa i sejmu węgierskiego, jednę trzecią (po 20) wysyłają z grona swego izby wyższe, t. j. izba panów w Przedlitawii i węgierska izba magnatów. **Reprezentacye** mające udział w prawodawstwie są: Reprezentacya spólna dla obu połów monarchii t. j. delegacya wyszła z rady państwa dla Przedlitawii i z sejmu państwowego węgierskiego; rada państwa dla krajów koronnych Przedlitawii składająca się z izby panów i z izby posłów; sejm węgierski składający się z izby magnatów i z izby reprezentantów. Izba posłów czyli niższa izba **rady państwa** austryackiej połowy monarchii składa się z 353 posłów według ustawy wyborczej w każdym kraju koronnym bezpośrednio wybieranych przez pojedyncze stany, jako to przez większych posiadaczów, grupy miast i posiadaczów mniejszych, niemniej przez stany uczone i reprezentantów stanu przemysłowo-handlowego czyli przez izby handlowe. Izba panów austryackiej czyli przedlitawskiej rady państwa składa się z arcyksiążąt, z mężów, którym ta godność nadaną została przez cesarza dożywotnie lub dziedzicznie, i z mężów, z których stanowiskiem godność ta jest połączona, jak np. najwyższych książąt kościoła (arcybiskupów) i t. p. Do izby magnatów sejmu węgierskiego wchodzą arcyksiążęta, mający dobra na Węgrzech, najwyżsi dostojnicy węgierskiej korony i kościoła, tudzież żupanowie węgierscy i siedmiogrodzcy, hrabia Sasów, najwyższy sędzia stolic seklerskich, namiestnik Rjeki, dziedziczni magnaci (książęta, hrabiowe i baronowie) i t. p. Izba reprezentantów czyli niższa izba węgierska składa się z 404 posłów przez municypia bezpośrednio wybieranych. Obok sejmu węgierskiego obraduje sejm królestw Chorwacyi i Slawonii, złożony z dostojników kościoła, żupanów, hrabiego turopolskiego i posłów wybranych przez naród; 34 reprezentantów wybranych z izby chorwacko-sławońskiej mają prawo zasiadania w izbie reprezentantów sejmu węgierskiego, obradującego w Peszcie, a dwóch w izbie magnatów tegoż sejmu. W krajach Przedlitawii czyli w ściśle austryackiej połowie monarchii istnieją, odrębnie od rady państwa, dla każdego z krajów koronnych tej części monarchii, osobne **sejmy.** Ziemia przedarulańska, Tryest, Gorycya z Gradyską i Istrya mają własne sejmy. Galicya wraz z wielkiem księstwem krakowskiem ma sejm spólny we Lwowie. Sejmy krajowe składają się z posłów obieranych według ustawy wyborczej z tych samych grup (klas) ludności, z których wybierają się posłowie do rady państwa, tudzież z najwyższych dostojników kościoła (arcybiskupów i biskupów) i rektorów uniwersytetów w dotyczących krajach koronnych. Na sejmie ziemi przedarulańskiej zasiada wikaryusz biskupi mieszkający w Feldkirch; na słązkim sejmie ma prawo zasiadania, z tytułu wikaryatu johannesberskiego, biskup wrocławski, a na sejmie tyrolskim zasiada arcybiskup solnogrodzki, którego dyecezya obejmuje wschodnią część Tyrolu (Alpy cylerskie). Oprócz biskupów krajowych zasiadają w sejmie tyrolskim reprezentanci opatów i proboszczów. W sejmie galicyjskim zasiada trzech arcybiskupów (łaciński, unicki i ormiański); dwóch łacińskich biskupów (przemyski i tarnowski). biskup unicki przemyski, biskup dyecezyi krakowskiej, i unicki sufragan lwowski jako reprezentant unickiej dyecezyi stanisławowskiej istniejącej z imienia. Reprezentacyą sejmów krajowych są **wydziały krajowe,** składające się z pewnej liczby członków przez sejm wybranych i ich zastępców z marszałkiem i wicemarszałkiem na czele, mianowanymi przez cesarza. W mieście Tryeście z okręgiem rada municypalna zastępuje sejm. Sejmy obradują w miastach stołecznych krajów koronnych, gdzie jest siedziba namiestnika lub prezydenta. W ziemi przedarulańskiej połączonej z Tyrolem co do administracyi, sejm krajowy obraduje w Brygancyi. Sejmy krajowe Gorycyi i Istryi, połączonych z Tryestem w względzie polityczno-administracyjnym, obradują dla Gorycyi i Gradyski w mieście Gorycyi, dla Istryi w nadbrzeżnym grodzie Porječzu (Parenzo). Liczba posłów w sejmie największą jest w Czechach (241), potem w Galicyi (152), najmniejsza w ziemi przedarulańskiej (20). Podstawą najszerszą całego organizmu państwa są **gminy** i ich reprezentacye wyszłe z wolnych wyborów. Rozróżniamy gminy miejskie z odrębnym miejskim statutem i magistratem politycznym, których największa liczba (6) przypada na Morawę. Galicya posiada dwie takie gminy: lwowską i krakow-

ską. Wszystkie inne gminy miejskie i wiejskie zostają pod ogólną ustawą gminną krajową. Gminy miejskie i wiejskie (włącznie z obszarami dworskiemi w Galicyi) jednego powiatu (w Węgrzech komitatu lub dystryktu) zostają pod wybieralną **radą powiatową** (w Węgrzech rada municypalna). Za municypia w Węgrzech uważane są komitaty i wolne okręgi, stolice Seklerów, miasta z prawem mynicypalnem, wolne miasta królewskie i ziemia królewska Sasów w Siedmiogrodzie. Na czele wolnych miast i w ogóle wszystkich gmin stoją rady wybieralne a obok nich istnieje ciało wykonawcze: w miastach z osobną ustawą magistraty z prezydentem, w gminach miejskich podciągniętych pod prawo ogólne, gminne wydziały z naczelnikami. W Węgrzech radę gminną wybieralną z naczelnikiem reprezentacyą zowią. Rady i reprezentacye municypalne w Węgrzech obszerniejszy mają zakres działania niż w Przedlitawii. Wydziały z swymi naczelnikami i rady powiatowe zostają w Przedlitawii pod naczelnictwem marszałka i wicemarszałka rad powiatowych potwierdzonych przez cesarza. Rady gminne i powiatowe w Przedlitawii zostają w pewnych sprawach pod wydziałem krajowym, w innych zaś pod politycznemi urzędami państwa. Miasta z osobnym statutem podlegają wprost namiestnictwom. (Artykuł niniejszy napisano na podstawie dzieła dra Izydora Szaraniewicza: „Krótki opis geograficzny i topograficzny austryacko-węgierskiej monarchii“ Lwów, 1875; tudzież dzieła Umlaufta „Die oesterreichisch-ungarische Monarchie,“ Wiedeń 1876. Inne dobre geografie Austro-Węgier są: Steinhausera (Praga), Kriżka (Praga) i Grassauera (Wiedeń). Atlasy dobre: Hollego, Doleżala, Handtkego, Baura, Steinhausera i B. Kozenna. Ten ostatni wyszedł 1879 i w polskiej edycyi, opracowany przez prof. Janotę, uzupełniony przez Br. Gustawicza). *F. S.*

Austrya dolna, część arcyksięstwa austryackiego, ma 19820 kil. kw. rozległości i w r. 1869 liczyła wraz z Wiedniem 1990708 mk. Według obliczenia z tegoż roku jest w Austryi Dolnej miast 36, miasteczek 232, wsi 4187; pod względem polityczno-administracyjnym dzieli się na 18 obwodów. Główne miasta: Wiedeń, N. Miasto wiedeńskie, Waidhofen, Ybbs; znane też Bruk, Baden, Aspern; rzeki: Dunaj, Aniz, Litaha, Szwechat, Morawa, Kampa, Trajzma. **A.** *górna*, druga część arcyksięstwa austryackiego, zajmuje 11,997 kil. kw. rozl. i wr. 1869 liczyła: 736000 mk., 15 miast, 90 miasteczek, 6058 wsi Główne miasta Liniec i Steyer; znane też miejscowości: Kremsmünster, Wels, Hallstadt. Rzeki: Krems, Truna, En. Pod względem polityczno-administracyjnym dzieli się A. górna na 12 obwodów.

Austryackie arcyksięstwo, składa się z Austryi *dolnej* poniżej rz. Anizu i *górnej* powyżej Anizu; ma 31817 kil. rozl. i w r. 1869 miało 2727365 mieszk.

Austryacki Szlązk, ob. *Szlązk austryacki.*

Autischkau, ob. *Uciskòw.*

Autz, ob. *Auc.*

Auxinne, rz., lewy dopływ Pregli, ma ujście w pow. wystruckim, pod miasteczkiem Norkitten.

Auxstete, *Auxstote*, *Auxtote*, ob. *Litwa.*

Auz, ob. *Auc.*

Awdiejewka, wś, pow. sośnicki, gub. czernihowska, st. poczt. między Sośnicą a Nowogrodem Siewierskim.

Awdorma, wś, pow. benderski, gub. bessarabska, o 7 w. od stacyi Kulmy dr. żel. bendersko-galackiej, w punkcie gdzie się oddziela trakt do Akermanu; st. p.

Aweiden, ob. *Nawiady*, *Nawiadów.*

Awekst, ob. *Ogier.*

Aweniszki, rzeczka w pow. maryampolskim, wypływa z lasów koło wsi Skujgie w pobliżu bagna Pale i przez Kunigiszki, Suwałkiele podąża do Niemna, do którego wpada powyżej Balwierzyszek; przyjmuje ona z lewej i prawej strony kilka mniejszych rzeczek, prowadzących wody obszernych lasów, rozpościerających się na lewym brzegu Niemna między Balwierzyszkami a Prenami (Mapa Woj. Top. Król. Pol.).

Awertyńskie góry, ob. *Awratyńskie.*

Aweyden, ob. *Nawiady*, *Nawiadów.*

Awikiły, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinowo, mieszkańców 247, dm. 37, st. p. w Kalwaryi.

Awiksne, u Pola mylnie *Awigne*, niem. *Awixne*, rz., dopływ Wenty w kurlandzkiej parafii Frauenburg.

Awirnica, *Owirnica*, rzeczka wypływająca z jeziora Awirys w pow. sejneńskim, wpada do Niemna z lewego brzegu wprost Druskiennik.

Awirys, jez. w pow. sejneńskim, gm. Lejpuny, o kilka wiorst od Niemna, na półn.-zach. od Druskiennik; wody jeziora odprowadza do Niemna rzeka Awirnica. Brzegi od północy i wschodu lesiste, od zachodu wzgórkowate. Długie 4 wiorsty, szer. 200 sążni, głębokie do 20 stóp.

Awiżańce, wś, pow. sejneński, gm. Sereje, mk. 227, domów 22, przy drodze z Gudel do Serej, par. i st. p. w Serejach.

Awiżela, rz., lewy dopływ Wenty, uchodzi między Żyżmą a Ugisem w gubernii kowieńskiej.

Awnowa, rz., lewy dopływ Wenty, przyjmuje z prawej strony Poszatryą, do której strugi Ronżol i Szatralins wpadają; w gub. kowieńskiej.

Awratyńska wyżyna, *Owratyńska* inaczej, odnoże Karpat, obejmuje pas na pograniczu Austryi i Rossyi, ciągnący się od wsi Nowo-Aleksin (gub. wołyńska, pow. krzemieniecki) przez gub. wołyńską i Galicyą, ku granicy Wołynia i Podola. Przestrzeń jej obejmuje 100 wiorst. Pod wsią Białozórki wznosi się na 1,120 st. nad powierzchnię morza. Jest działem wód dwóch stoków czarnomorskiego i baltyckiego. Rzeki, biorące tu początek, są następujące: polski Bug, Styr, Horyń, Słucz, z północnej strony; Zbrucz, Smotrycz, Uszyca, Boh, z południowej strony. Miejscowość zajęta przez **A.** wyżynę nieurodzajna, błotnista i bezleśna. Podglebie (spodnia warstwa) składa się z granitu, wapienia, kredy i trzeciorzędowej formacyi (Eichwald). *A. P.*

Awsza, niem. *Ausche*, wś, pow. lignicki.

Awuls, folw., gm. Rokitno, pow. konstantynowski.

Axmanice, ob. *Aksmanice.*

Azarycze czyli *Ozarycze*, mko z zarządem gminnym, w gub. mińskiej, na połud.-wschod. krańcu pow. bobrujskiego, niedaleko granicy pow. rzeczyckiego, nad rz. Ochówką, śród puszcz i błot poleskich. Jest tu szkoła gminna i cerkiew parafialna. Gm. azarycka składa się z 24 wiosek i liczy 1374 włościan płci męz., samo zaś mko ma mieszk. 900. Na mocy przywileju Stanisława Augusta z r. 1786 bywają tu jarmarki; najważniejszy w d. 24 czerwca. A. były starostwem, które w 1799 Cesarz Paweł darował Tajnemu Radcy Łaszkarowowi i do dziś są własnością tej rodziny. Obszar dóbr wynosi 1800 morgów. *Al. Jel.*

Azów, mko, pow. rostowski gub. ekaterynosławskiej, 15028 mk., o 1739 w. od Petersburga, st. p.

Azowskie morze, według Zarańskiego inaczej *Surozkie*, stanowi odosobnioną część morza Czarnego.

Ażarelis (po litewsku: jeziorko), błoto śród lasów, pow. maryampolski, w pobliżu wsi Ogorkiszki, o 12 w. na prawo od linii dr. żel. z Landwarowa do Wierzbołowa (Na mapie Woj. Top. Król. Pol. XIII-3 mylnie nazwane: Azaretis). A., błotniste jezioro w pow. maryampolskim, o milę od Niemna, pod Sapieżyszkami, zostało w części osuszone w 1857 r. przez odprowadzenie wód do Niemna. Na brzegach jeziora i na błotach okolicznych rósł przedtem odrębny gatunek maliny (*rubus chamaemorus*) o wybornym smaku, lecz znikł po osuszeniu. Tejże nazwy jeziorko w pow. kowieńskim, we włości rządowej Rumszyszki. *B. Ch.*

Ażolin, wś, pow. maryampolski, gm. Krasna, mk. 481, domów 78 (opuszczona w Skorowidzu Zinberga).

Ażutieny, ob. *Ożytany.*

Ażwinty, jez., pow. nowoaleksandrowski, g. kowieńska, ma według Strielbickiego półtorej wiorsty kw. rozległości.

B.

Baalau, ob. *Balewo*.

Baalrau, ob. *Przeczno*.

Baar, przysiołek Miłatyna (ob.)

Baarwiese, ob. *Maderwiza*.

Baasan, ob. *Bazan*.

Baba, źródłosłów wielu bardzo nazw. jak: Baby, Babice, Babiczki, Babibród i t. p. Niewyjaśniono dotąd roli, jaką w pojęciach religijnych Słowian odgrywały owe Baby, których kamienne wyobrażenia doszły do naszych czasów. Nie ulega wątpliwości, że w nazwach miejscowych spotykamy ślady i dowody rozpowszechnienia tego kultu.

Baba, 1). wś rządowa, pow. kolneński, gm. Łyse, par. Lipniki, 1404 morg. Według Skor. Zinberga leży w gm. Gawrychy. W 1827 liczyła 36 dm. i 260 mieszk. 2). **B.**, wś, pow. rypiński, gm. Skrwilno, 7 dm., 82 mk. 3). **B.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, gm. Godów.

Baba, rzeczka w pow. olkuskim, bierze początek na wschód od Olkusza, płynie ku północy pod wsią Siennicznem, poczem zwraca się ku zachodowi przez Olelin i Czarną Górę i o ćwierć mili na południe od Olkusza ginie w piaskach, płynąc dalej pod ziemią przez dawną sztolnię Pilecką. Po każdym silniejszym przyborze wód wypływa ponownie na powierzchnię pod Starczynowem i uchodzi z prawego brzegu do Stolli. Ostatni raz miało to miejsce w 1876 r. Wyrządzała ona dawniej znaczne szkody w kopalniach olkuskich i ostatecznie zniszczyła je wylewami w 1615 i 1655 roku. W 1817 zamierzono wody jej odprowadzić kanałem przez Starczynów do Stolli, lecz to nie przyszło do skutku. Przyczyną tego znikania wód B. jest tak zwana *kurzawka*, ziemia niebieskawa, składająca się z gliny i piasku i stanowiąca spodnią warstwę piasków na przestrzeni od Olkusza aż do gór Tarnowskich na Szląsku. Warstwa ta chciwie pochłania wodę i prowadząc ją pod ziemią, zalewa roboty górnicze, gdzie takowe napotka. *B. Ch.*

Baba, inaczej *Baby*, wieś, powiat sośnicki, gub. czernihowska, nad strugą Babka; w pobliżu ogromny kurhan i ślady wału ziemnego, na którym stoi wielki głaz zgruba ociosany.

Baba, folw., pow. średzki, ob. *Lubcze*.

Baba, ob. *Babia góra*.

Baba Mała, osada, pow. mogilnicki, ob. *Szerzawy*.

Baba Wielka, folw., zniemczone na *Neusorge*, pow. mogilnicki; własność probostwa mogilnickiego, 1061 morg. rozl.; 3 dm.; 48 mk., wszyscy kat., 25 analf.; st. poczt. i kol. żel. Mogilno o 3 kil. *M. St.*

Baba Żaszkowska ruda, rz., pod tą nazwą wspomniana w aktach 1596 r.; do Tykicza uhorskiego wpada w powiecie taraszczańskim.

Babafalu, ob. *Babicz*.

Babaje, wś, pow. i gub. charkowska, o 12 wiorst na płd. od Charkowa, nad rz. Udem, w pobliżu horodyszcze.

Babalice (*W.* i *M.*), niem. *Babalitz*, daw. *Babulice*, wś, dobra szlach. i fabryka papieru, pow. lubawski, par. Lipinki, pod Biskupicami.

Babanka, *Holewa-B.*, wś, pow. humański, o 20 i pół w. na płn.-wsch. od Humania, nad rzeką B., ma cerk. prawosł.; r. 1859 miała 1857 mieszk.

Babanka, duża wś, pow. humański, nad rz. Babanką, o 9 wiorst od Humania. Mieszk. 2093, wyznania prawosław. Cerkiew parafial. murowana, kryta blachą, zbudowana 1812 r. B. należała do majątku humańskiego hr. Al. Potockiego, skonfiskowana w 1834 r. na rzecz rządu. Ziemi 3914 dzies., pierwszorzędnego czarnoziemu. Zarząd policyjny w Humaniu, gminny w B. *Kl. Przed.*

Babanka, rz., dopływ rzeki Jatrań z prawej strony, uchodzi w pow. humańskim.

Babany, duża wś, pow. humański, nad rz. Babanką, o 15 w. na wschód odległa od Humania. Miejscowość górzysta, brzegi rzeki stanowią urwiste skały granitowe. Mieszk. 1119, wyznania prawosł.; mają tu szkółkę parafialną, cerkiew i 2 młyny. Przed pierwszem najściem Tatarów było tu wielkie miasto bardzo handlowe i ludne, liczące 9 cerkwi i 6 mona-

styrów, prowadziło rozległy handel z Krymem i Wołgą. Zostało zburzone przez Tatarów 1240 r., i już nigdy nie wróciło do dawnej świetności. Ziemi 2049 dzies., wyborny czarnoziem. Należało dawniej do majątku humańskiego hr. Al. Potockiego, skonfiskowane w 1834 r., stanowi obecnie własność rządową. Zarząd policyjny w Humaniu, gminny we wsi Babance. *Kl. Przed.*

Babańce, wś, pow. sejneński, gm. Krasnopol, mk. 172, dm. 15.

Babarykino, wś, gub. tulska, st. dr. żel. chruszczewsko-jeleckiej. O 1 w. od B. st. p. Łukijanowska.

Babaszka, rz., dopływ rz. Sobu w pow. lipowieckim.

Babc, *Babiec*, nad rz. Skrwą, pow. sierpecki, o milę na półn. wschód od Sierpca. Pierwotna osada mazurska śród lasów rozpadła się z czasem na kilka części, stanowiących dziś oddzielne wsie i osady. Są to: B. *Kępa* i B. *Troska* w gm. Borkowo, B. *Piaseczny* w gm. Rościszewo, B. *Wiązanki*, w pow. rypińskim, gm. Szczutowo (21 dm., 140 mk.) i B. *Rżały* w tejże gminie.

Babce, wś, pow. borysowski, niedaleko rz. Berezyny, z prawej strony, w gm. Bohomlańskiej, przy drodze wiodącej ze wsi Karolina do Bohomli. *Al. Jel.*

Babcze, wieś, pow. bohorodczański, o 4 kil. od miasteczka Sołotwiny oddalona; obszar dworski posiada: 50 morg. austr. łąk i ogrodów i 31 morg. austr. lasu; włościanie posiadają: ról ornych 1075 morg., lasu 81 morg.; ludności ma 1325 dusz gr. kat. wyznania, które ma w miejscu parafią (do tej należy także pobliska wieś Markowa, 980 gr. kat. mieszkańców i Mołotków; razem ta par. liczy 3377 dusz, i należy do dekanatu bohorodczańskiego). Własność Towarzystwa handlowego dla produktów leśnych w Wiedniu, które wszystkie lasy w zakupionych przez się dobrach Sołotwina zupełnie zniszczyło. *B. R.*

Babcze, potok w obrębie gm. Babcze, w Galicyi. Wypływa kilku strumyczkami na połoninie „na Boczenkach“ zwanej pod Twardochlewskim Poharem, wzgórzem przy granicach Maniamy, Babcza i Bitkowa. Początkowo płynie w kierunku północno-wschodnim, przecina gościniec sołotwiński na granicy gmin Babcza z Mołotkowem i po jednomilowym biegu łączy się w Mołotkowie z potokiem *Łukawcem* (ob.), wpadającym do *Bystrzycy nadworniańskiej*. *Br. G.*

Babczew, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Kobiele-Wielkie, 410 mk., 54 dm.; ziemi włośc. 705 morg., dworskiej 106 morg. Leży na prawo od drogi z Radomska do Przedborza, na obszernej bezleśnej wyżynie, odgraniczonej od zachodu i wschodu zagłębieniami lesistemi.

Babczyn, wś, pow. mohilewski, gub. mohil., kaplica katolicka parafii szkłowskiej.

Babczyńce, wielka wieś, pow. jampolski, nad rz. Buszą, o 20 w. na półn. od Jampola, mieszk. 3661. Ziemi włośc. 4009 dzies., dworskiej 1937 dzies.; dm. 542, cerkwi 2. Należała do Korsaków, dziś 944 dz. gruntu należy do rządu, reszta ziemi do kilkunastu właścicieli. Jest tu stan i gmina. *Dr. M.*

Baben, ob. *Baby*.

Babenthal, ob. *Babi dół*.

Babenz, ob. *Babięty*.

Babi, potok, wytryskujący w obrębie gminy Wróblówki w Galicyi. Przepływa dalej obręb gminy Rogoźnik w kierunku wschodnio-północnym i uchodzi w obrębie gminy Krauszowa do Dunajca Czarnego z prawego brzegu.

Babia, wś włościańska, pow. koniński, gm. Rzgów, rozległości mórg 139, ludn. 108, grunt nizki, sapowaty, przeważają pastwiska; od miasta Konina w. 11, przy trakcie z Konina do Zagórowa. Przy wsi folwark t. n., należący do majątku Grądy (ob.)

Babiagać, folwark, powiat szubiński, ob. *Wąsosz*.

Babia Góra. Tak się zowie niekiedy grupa gór na południe właściwego Beskidu położona, ograniczona rz. Orawą, Wagą i przełęczą jabłunkowską. W grupie tej najwyższa góra, 1722 metry wysoka, zowie się Babą lub też Babią górą a szczyt jej lud zowie „Dyablakiem.“ U jej podnóża wieś Lipnica i Rabcza Stara. W Enc. Org. o górze tej czytamy: Babia Góra, najwyższa z całego łańcucha Karpat zachodnich, właściwie Beskidem zwanych, leży w pobliżu Szląska a na pograniczu Węgier, staczając się od północy w obwód wadowicki w Galicyi. Wysokość jej na 5448 stóp wiedeńskich według pomiaru kadastralnego podana, sięga już powyżej górnej granicy lasów i kosodrzewu, która tu między 4250 a 5300 stóp przypada. Kształt tej góry lekko spadzisty i kopcowaty sprawia, iż łatwe jest na nią wejście, z północy z wioski Wilczny, a z południa od Zubrzycy. Cała się składa z piaskowca karpackiego, którego olbrzymie głazy sam wierzchołek grzbiegu gęsto zaściełając, w jednem tylko miejscu od wschodo-północy prawie pionową ścianą zapadają. Z wiosną często się jeszcze śniegiem pokrywa, przecież w ciągu lata tylko z trudnością w głębszych załamach od północy płaty białe spostrzegać się dają. Dla swej znakomitej wysokości, cechuje się właściwą, szczególniej przy wierzchołku, alpejską florą, której napróżno gdzieindziej na całym Beskidzie szukaćby przyszło. Na 10 mil tylko drogi od Krakowa oddalona, musiała być znana dawniejszym geo-

grafom naszym; przecież jeden tylko Długosz wspomina o niej, mówiąc: że jest górą bardzo wysoką, bogatą w zioła, leżącą blisko miasteczka Żywca. To samo powtórzył Rzączyński, dodając o jeziorze zalewającem jej wierzchołek, które w rzeczywistości nie istnieje. Syreniusz zaś przy opisie goryczki, tojadu i rożodrzewu, również ją wspomina, nadmieniając że rośliny te obficie tam rosły." Bliższe opisy tego miejsca znaleść można w Staszycu, Balińskim i Lipińskim (Starożytna Polska), Zeisznerze, A. Grabowskim, Polu, Janocie i innych. Opis w *Kłosach* t. I. Por. też *Magura* i *Orawskie góry*.

Babia góra, góra we wsi Podwysokie, w śniatyńskiem, wysoka, z dawną mogiłą.

Babiagóra, *Babigóra*, ob. *Biertułtowa*.

Babiak, osada, przedtem miasteczko w gm. Lubotyń, pow. kolski, posiada szkołę początkową, sąd gm. okr. I., należy do parafii Mąkolno. Odległe od miasta pow. 21 w., od Warszawy 168, st. poczt. w Sompolnie. Ludność oddaje się rolnictwu. B. został miastem po 1816 r., gdy sprowadzono tu sukienników z Niemiec dla założenia osady fabrycznej. Z tego powodu istnieje tu kościół ewangelicki. W 1857 posiadał 23 domy murowane, 34 drew. i 521 mieszk.

Babiaków, potok górski, także *Skawicą górną* zwany, w obrębie gminy Zawoi w Galicyi, powstaje z kilkunastu małych strumyków spływających ku północy z stromego i lesistego podnóża góry Policą zwanej, na wschód od Babiejgóry w Beskidzie zachodnim, w jedno łożysko, śród łąk zawojowskich i z prawego jej brzegu, tuż przy granicy wsi Zawoi z gminą Skawicą. *Br. G.*

Babiałąka niem. *Babilonke*, wś, pow. bytowski, okr. reg. koszaliński, na Pomorzu.

Babianka, wś i folw., pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Ostrów, przestrzeni mórg 1279. W 1827 roku liczyła 15 domów i 106 mieszk.

Babianka, wieś, pow. tłumacki, o 4 kil. od miasteczka Ottynia. Obszar dworski posiada: ról ornych 137 m. austr., łąk i ogrodów 17, pastwisk 13 m., lasu 79 m. austr.; włościanie posiadają pól ornych 219 m., łąk i ogrodów 27 morg, pastwisk 40 m. a.; ludności ma 293 gr. kat., należących do parafii w Strupkowie (której B. jest filią), a rzym. kat. 40, należących do parafii w Ottyni. Własność konwentu OO. Bazylianów w Buczaczu.

Babianka, 1). Potok, także *Babineć* lub *Babiny potok* zwany, wypływa w obrębie gminy Dobryniowa w Galicyi, z lesistego wzgórza *Iłłynyszowem* lub *Glinnym*, dawniej B. zwanego. Płynie on ze spadzistego wzgórza, śród lasu, w kierunku południowo-wschodnim przepływa wieś Podwinie, po za obrębem tej wsi, przy folwarku w Kutcach i ujściu tamże strumyczka *Husakowa* (ob.) do Babianki, zmienia kierunek ku zachodowi, w którym przepływając środek wsi Babińca i część miasta Rohatyna, uchodzi w temże mieście po jednomilowym biegu do Gniłej Lipy (ob.) z lewego jéj brzegu. 2). **B.**, potok, powstaje z dwóch silnych potoków wypływających z wzgórz zwanych *Chorosną*, w obrębie gminy Majdana średniego w Galicyi. Zachodni zowie się *Bilenką*, wschodni *Rynnistym*, oba płyną na północ i łączą się powyżej Bednarówki, przysiołku Majdana średniego; odtąd pod nazwą *Brabenki* płynie krętym łożyskiem, przeważnie na północ, przez Bednarówkę, Strupków, gdzie z lewego brzegu zabiera *Opraszynę* i *Czarny potok*; następnie we wsi Babiance zwraca się na wschód, odgranicza gm. Babiankę od terytorum miasta Ottyni i pod Ottynią, po 16 kil. biegu, łączy się z lewego brzegu z potokiem *Holiszanką*, tworząc potok Ottyński, silny dopływ *Worony*. *Br. G.*

Babiarzeka, potok, w obrębie gm. Krzywczego nad Sanem, w Galicyi. Wypływa na gruntach tej wsi i płynąc ku północnemu zachodowi, łączy się w Krzywczu z potokiem *Jardini* czyli *Jordanem* czyli *Kamionką*, uchodzącym do Sanu. *Br. G.*

Babica, według *Lib Benef.* Długosza (I, 82) wieś parafialna szlachecka, w dekanacie zatorskim.

Babica, *Babice*, wś, pow. rzeszowski, rozległości 1486 n. a. morgów, 105 domów, 688 dusz; parafia w Czudcu. Szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate; niedaleko szosy powiatowej prowadzącej z Rzeszowa do Krosna.

Babica, 1). potok, wypływa w obrębie gminy Myślatycz w Galicyi, po północnej stronie folwarku, pod lasem, i płynie ku półn. przez wieś Myślatycze, gdzie tworzy stawek i przyjmuje kilka małych strumyków; dalej przez Koniuszki nanowskie, Rustweczko i Trzcieniec. W Trzcieńcu, przybrawszy kilka znaczniejszych potoków, z prawego brzegu *Parny potok*, płynie większemi zakrętami pomiędzy domostwami trzcieńskimi i porusza dwa młyny. Przybrawszy z lewego brzegu potok *Balicki*, przechodzi w obręb gm. Lackiej Woli, przecina gościniec wiedeńsko-lwowski, jakoteż kolej Karola Ludwika i nagle zwraca się ku północnemu-wschodowi, a przepłynąwszy wieś Hodynie, wpada z lewego brzegu do *Czarnego potoku*, dopływu *Wiszni*. 2). **B.**, potok, wypływa kilku źródłami z pod Babiej góry (357 mt.) na granicy gmin Babicy i Lutoryszu w pow. rzeszowskim w Galicyi; płynie początkowo w kierunku północnym, dzieli się w obrębie wsi Babicy, po krótkim biegu, na kilka odnóg, które spływają w kierunku wschodnim do Wisłoka. 3) **B.**, potok, także *Krzeczówką* zwa-

ny. Wypływa w obrębie gm. Krzeczowa w Galicyi, po wschodniej stronie wzgórza Babicy, wznoszącego się nad równiną nadrabiańską; płynie ku wschodowi; w Krzeczowie łączy się w stawku krzeczowskim z potoczkiem *Łazy* czyli Brzeźnica, zabierając z sobą kilka mniejszych strumyków z błoń krzeczowskich; wychodząc z stawku krzeczowskiego, zwraca się ku północy, i płynie pod rozmaitemi nazwami przybranemi od miejscowości, przez które płynie: Krzeczów, Gawłów i Bogucice. W Bogucicach wpada do potoku *Gróbką* zwanego, wpadającego do Wisły. 4). **B.**, potok w obrębie gminy Bochni w Galicyi. Wypływa na południowo-zachodniej granicy gminy Bochni z gminą Chodenicami, z silnego źródła, u stóp małego płaskowzgórza, także *Babicą* zwanego (286,37 m.) Płynie początkowo głębokim wądołem ku wschodowi, rozszerzając się zwolna w szeroką dolinę, w której leży miasto Bochnia. Przepływa w kierunku północnym środek miasta, przedmieścia, gdzie łączy się z potokiem *Babinem*, przechodzi w obręb gminy Krzyżanowice wielkie, gdzie do Raby z prawego brzegu pod Wygodą uchodzi. 5) **B.**, potok w obrębie gminy Babice w Galicyi. Wyplywa z kilku źródeł w północnej stronie tej gminy w lesie, u stóp góry *Wysokiej* (433,16 m.), jednego z najwyższych szczytów wzgórz Lgockich. Zasilają go mniejsze strumyki, wypływające z kilku małych stawków; płynie ku południowi i wpada na południowej granicy wsi do potoku *Wysoką* zwanego, pobocznego dopływu Skawy. 6). **B.**, strumyk, wypływa z silnego źródła na wschodniej granicy gm. Babic, w pow. przemyskim w Galicyi, w pobliskości Skopowa. Przepływa środkiem Babice, przerzyna gościniec dukielsko-węgierski i poniżej miasteczka uchodzi do Sanu. *Br. G.*

Babice, 1). wś i folw., pow. biłgorajski, gm. t. n., leży w dolinie nad rzeczką wpadającą do Tanwi z lewego brzegu, w okolicy bezleśnej, o 5 w. od granicy Galicyi. Posiada urząd gminny, browar produkujący za 1,400 rs. rocznie. Obecnie buduje się tu nowa cerkiew dla ludności rusińskiej. Katolicy należą do parafii w Łukowy; w 1827 r. liczyła 142 dm., 754 mieszk.; obecnie ma 211 dm. B., gmina, pow. biłgorajski, s. gm. okr. III i st. poczt. w Tarnogrodzie, odległa od Biłgoraja wiorst 34. Obszar gm. wynosi 15.153 morg, lud. 4737. 2). **B.**, wś rządowa, pow. łódzki, gmina t. n., przy drodze bitej z Aleksandrowa do Lutomierska, poczta w Lutomiersku; w 1827 r. liczyła 20 dm. i 154 mieszk. Gmina B. należy do sądu gm. ok. VI w Bełdowie (o 8 w.); urząd gminny w os. Kaźmierz, ludn. 2000, rozległości 3238 mor., posiada dwie szkoły początkowe. 3) **B.**, wś i folw., pow. warszawski, gm. Blizne, o 9 w. w zach.-półn. stronie od Warszawy. W 1827 r. miała 28 dm. i 266 mieszkańców. B., parafia, dek. warszawski, liczy 3098 dusz. 4) **B.**, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Trojanów, przestrzeń ogólna morg 2640, sam folwark ma 1915 morg W 1827 było 46 dm., 265 mieszkańców; obecna ludność wynosi 374 dusz.

Babice, 1). miasteczko, pow. przemyski, wraz z przedmieściem zwanem „Babice wieś.“ Obszar dworski posiada: ról ornych 268 m., łąk i ogrodów 7 m., pastwisk 26 m., lasu 116 morg; włościanie posiadają: ról ornych 601 m., łąk i ogrodów 44 m., pastwisk 135, lasu 150 morg. Ludności ma ta wieś 623 dusz, z tego rzym. kat. 363, gr. kat. 251, izraelitów 9, należy do gr. kat. parafii w Skopowie. Rzymsko kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu przemyskiego (wiernych 1124). Niegdyś kościół par. był w miasteczku Stupnica. Stanisław z Wiśnicza Kmita, wojewoda ruski, u Mateusza z Drzewicy biskupa przemyskiego wyrobił, że to beneficyum przyłączone zostało 15 lutego 1508 roku do kaplicy parafialnej, wystawionej przez tegoż Kmitę w miasteczku B.; kościół w Stupnicy z biegiem czasu upadł, i za czasów Wacława Sierakowskiego biskupa przemyskiego stała tam już cerkiew gr. kat., murowana, 1794 roku poświęcona pod wezwaniem Ś-tej Trójcy. Niegdyś handel był tu znaczny. Zygmunt August nadał mieszczanom Babic wolność od ceł na komorach i stanowiskach królewskich, który to przywilej w r. 1553 rozszerzył i wyjaśnił. Właścicielem B. jest Zdzisław hr. Dembiński. 2). **B.**, wś., pow. chrzanowski, z Wygiełzowem i Lipowcem, 2568 n. a. morgów rozl., 115 domów, 749 dusz, parafia w miejscu, posterunek c. k. żandarmeryi, szkoła ludowa jedno-klasowa. B. leżą niedaleko drogi krajowej z Krakowa do Chełmka; w okolicy znajdują się pokłady żelaza i galmanu, gorzelnia, browar pospolity; ludność bardzo przemysłowa, trudni się koronkarstwem i koszykarstwem. W XII w. pod B. sól miano wydobywać. Par. kat. B. dek. nowogórskiego, wiernych 7298, obejmuje wsie: B., Kolonią, Jankowice, Kwaczałę, Olszyny, Rozkochów, Mętków W. i M., Wygiełzów, Zagórze, Żarki, Źródła W. i M. W B. mały kościołek murowany, sklepiony. 3). **B.**, wś, pow. bialski w Galicyi, z Zabrzegiem i Chropaniem, ma 1107 n. a. morgów rozległości, 136 domów, 868 dusz, parafia w Oświęcimiu o 2 kil.; niedaleko kolei północnej Cesarza Ferdynanda i gościńca rządowego z Oświęcimia do Kęt. 4) **B.**, wś, pow. rzeszowski, ob. *Babica*. 5). **B.**, wś, pow. wadowicki, o 6 i pół kil. od Wadowic, w par. rz. kat. Witanowice.

Babice, niem. *Babitz*, 1). wś w pow. raciborskim, par. markowickiej, należąca do klucza

raciborskiego. Do B. należą folwark Kępek i Trawnik, leśnictwo Łączek, Piaski i duży 2 tysiące morgów mający staw rybny Babiczek. 2). wś w powiecie głupczyckim, ma kościół katolicki paraf., st poczt. w Baborowie.

Babicki staw, *Babiczek*, ob. *Babice* (*Babitz*).

Babickie, *Babie*, niem. *Babit-See*, jezioro w Liflandyi, naprzeciw Szloku; wody jego do Aa uchodzą.

Babicz, po węg. Babafalu, wieś, w hr. szaryskiem (Węg.), kościół ewang. paraf., pastwiska, lasy, 205 mk.

Babicz, rz., lewy dopływ Dniepru w gub. i pow. mohilewskim; u źródeł wielkie moczary.

Babicze, wś, pow. rohaczewski, o 24 kil. od mka Czeczerska, wzmiankowana w traktatach Litwy z Moskwą r. 1508, 1570, 1578 i w traktacie zapolskim 1582 (Enc. Org.)

Babiczek, ob. *Babice* (Babitz).

Babiczowskie skałki, także *Babieczowskiemi*, mylnie *Babieżowskiemi* zwane, w obrębie gminy Szaflar, w pow. nowotarskim obw. sądeckiego w Galicyi. Jestto nagie wzgórze, do 630 m. n. p. m. się wznoszące, po zachodniej stronie wsi, pomiędzy dolinami Białego Dunajca i potoku Skrzypnego. Wzgórze to nadaje okolicy tutejszej piękny urok. Składa się przeważnie z grubego pokładu białego ziarnistego wapienia, zawierającego w sobie mnóstwo ułomków żyjątek *enkrynitami* zwanych. Oprócz tego miejscami znachodzą się pokłady szarego marglowapienia, na którym spoczywa czerwonawy wapień, zawierający mnóstwo muszel, przedewszystkiem *ammonity* i *terebratule*. Ob. rozprawę L. Zejsznera *Rzut oka na budowę Tatr i wzniesień do nich równoległych* (Bibl. Warsz. 1842, t. I, 597). *Br. G.*

Babidół, 1). niem. *Babenthal*, wś, leśnictwo i cegielnia, pow. kartuski, niedaleko Żukowa i Stęgwałdu, o 10 kil. od Kartuz, dawniej posiadłość klasztoru Norbertanek w Żukowie; wś 1821 r. założona. 2). **B.**, niem. *Babidol*, folw., pow. starogrodzki, pod Zblewem. 3). **B.**, wś pow. kościerski. 4). **B.**, wś, pow. lęborski.

Babiebłoto, wś, pow. chełmiński, par. Chełmno, niedaleko Chełmna.

Babiec, ob. *Babc*.

Babieczowskie skałki, ob. *Babiczowskie*.

Babieniec, ob. *Babięty*.

Babienogi, także *Kamienistą* zwany wierch trawiasty w głównym grzbiecie Tatr, w południowo-wschodniej stronie hali *Pysznej*, w obrębie gm. Kościelisk w Galicyi. Podhalanie od strony Galicyi zowią go także Wysoką, od strony Liptowa *Bystrą* jakoteż *Zawratem*. Stanowi ów szczyt graniczny punkt między Galicyą i Węgrami czyli stolicą liptowską. Według pomiarów prof. dra Janoty wznosi się 2123,76 m., prof. *Kolbenheyera* 2166.30 m., *L. Zejsznera* 2174.2 m. nad. p. m. Wejście z przełęczy nad halą Pyszną bardzo łatwe. Widok ze szczytu czarujący. *Br. G.*

Babienten, ob. *Babięta*.

Babieżowskie skałki, ob. *Babiczowskie*.

Babięta, niem. *Babienten*, wś i leśnictwo, pow. ządzborski, pod Pieckami.

Babięty (*W.* i *M.*), niem. *Babenz*, wś i dobra szlach., pow. suski, pod Ząbrowem. U Zarańskiego Babieniec.

Babigóra, ob. *Biertułtowa*.

Babigórcy, ob. *Babiogórcy*.

Babij albo *Babyj*, 1). strumień w obrębie gminy Orowa w Galicyi, spływający ze wzgórza granicznego między Truskawcem a Orowem, *Baby* zwanego, a wznoszącego się w szczycie Orowa do 769.97 m. nad p. m. Wypływa z kilku źródłowisk. Płynie ku południowi śród głębokich parowów i uchodzi po ćwierćmilowym biegu do *Stynawki*, wpadającej do Stryja. 2) **B.** potok, w obrębie tej samej gminy Orowa, w pow. drohobyckim, ćwierć mili na zachód od poprzedniego potoku Babyjem zwanego w górę strumienia Stynawki z pod góry Popoweskiej (818 m.) Żródliska ma na śródleśnych łąkach na granicy gmin Orowa, Truskawca i Tustanowic. Płynie w południowowschodnim kierunku i zabrawszy liczne pomniejsze potoczki, spływające z wzgórza *Baby* zwanego, uchodzi do Stynawki z lewego brzegu. *Br. G.*

Babije, wś, pow. włodzimierski, gub. wołyńska, ma kaplicę katolicką parafii Kisielin.

Babiki, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 16 w. od Sokółki.

Babilonke, ob. *Babiałąka*.

Babilowska, czyli *Urseif*, potok na Spizu, płynie z pod Wielkiego Koszaru, szczytu w bielskich Tatrach, naprzód ku północy, potem ku wschodowi i wpada do Białej (Bela), dopływu Popradu. Na tym skręcie wznosi się góra *Urseif* 932 m. wys. *Br. G.*

Babimost, po niem. *Bomst*, miasto pow. w W. Ks. P., okrąg poznański, pod 52° 10′ półn. szer. i pod 33° 30′ wschodn. dług. od Ferro, nad Zgniłą Obrą, płynącą do Obrzycy, dopływu Odry, w dolinie; na zachód i wschód wznoszą się małe wzgórza wzdłuż rzeki; ziemia w okolicy lekka, po części piaszczysta; w miejscach najniższych znajdują się torfowiska. Gmina miejska składa się z 5 miejscowości: 1) B.; 2) dworzec kol. żel.; 3) folw. Kollige; 4) Leśny folwark (Waldvorwerk); 5) młyn Hamer (Hammermühle). Ma 281 dm., 2272 mk. podług liczenia z r. 1871; w r. zaś 1875 było tylko 2184, czyli 88 mk. mniej. Mieszkańcy należą przeważnie do narodowości niemieckiej. W r. 1871 było ludn. męz. 1054, żeńsk. 1218,

ewang. 1070, kat. 1042, izr. 160; 276 analf. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą chmielu, owoców i winorośli (rocznie zbiera się w przecięciu 1300 hektolitrów wina). B. jest miastem powiatowem, ale naczelnik powiatu ma urzędową siedzibę w Wolsztynie, nawet komisarz obwodowy mieszka w Hamrze. Sąd najbliższy okręgowy, od października r. 1879 umieszczony w Zbąszyniu, podwładny sądowi ziemiańskiemu w Międzyrzeczu. Kościół parafialny kat. należy do dekanatu zbąszyńskiego. Nadto B. ma kościół protestancki i synagogę. Ma szkołę kilkoklasową elementarną bezwyznaniową, powstałą z dawniejszych trzech szkół wyznaniowych. B. jest stacyą dr. żel. na linii ze Zbąszynia do Guben, o 86 kil. od Poznania; w Zbąszyniu dwie się rozchodzą koleje, jedna z Poznania prowadząca do Frankfurtu nad Odrą, druga z Poznania przez Guben do Drezna. Urząd pocztowy trzeciej klassy. Dawniejszy trakt z Poznania do Cylichowy, drugi ze Wschowy do Międzyrzecza i Skwierzyny przez B. prowadzi. Pomiędzy rzemieślnikami wielu jest szewców, pewna ilość sukienników, miasto znaczny prowadzi handel bydłem, ma aptekę, w pobliżu są trzy gorzelnie; cztery jarmarki rocznie, kramne i na bydło. Rzączyński wspomina, że około r. 1253 już winnice pod B. istniały. Z dwoch kościołów katolickich parafialny wzniesiony został w r. 1740 ze szczodrobliwości Adama Ponińskiego, kasztelana poznańskiego, starosty naówczas babimoskiego, ks. Świecimskiego i ks. Wawrzeńca Świniarskiego, proboszczy miejscowych. Pożar zniszczył ten kościół r. 1836. Odbudowany, nie zawiera w obecnym stanie żadnych pomników przeszłości; probostwo należy do bardzo starożytnych. Drugi kościół św. Jacka, założony za miastem r. 1609; prawo kolacyi służy rodzinom babimoskim: Klocek, Kawka i Hamerczyk. Kościół protestancki istnieje od r. 1782. Ratusz nowy wystawiono po r. 1840. Król Zygmunt I nadał miastu prawo magdeburskie i przywileje, takie same, jakie miało m. Poznań. W r. 1656 Szwedzi złupili dwa razy B., w r. 1710 B. ucierpiał przez pomór, w r. 1781 pożar go zniszczył. W r. 1832 wielki pożar znowu miasto nawiedził, przyczem kościół parafialny znaczne poniósł uszkodzenia. W dawniejszych wiekach B. był starostwem niegrodowem i miał zamek szarościnski, wspominany już na początku wieku XIV. Starostwo B. płaciło w 1782 r. 2998 złp. kwarty. Poprzednio było to dziedzictwo zamożnej rodziny pomorskiej Szwenców, która gdy r. 1307 zdradziła kraj, wszystkie jej dobra razem z B. przeszły do własności publicznej; miasto obecnie jeszcze do rządu należy. Od czasu konfiskaty miejsce to zaczęło być starostwem niegrodowem. W połowie wieku XVIII starostą był Karol Biron ks. kurlandzki, po nim Piotr Potocki; do r. 1798 Łukasz Bniński. W tym r. rząd pruski darował dobra starościńskie jenerałowi Köckritz, który je sprzedał Unruhom. Tytularnym proboszczem babimoskim był uczony bibliotekarz Załuski i sławny bibliograf polski Janocki, zmarły w r. 1780. Opis B. czyt. w *Tyg. ill.* z r. 1876 Nr. 37. Powiat babimoski graniczy na północ z międrzyrzeckim, na zachód z Brandeburgią, na zachód-południe ze Szląskiem, na południe z pow. wschowskim, na wschód z kościańskim a na północo-wschód z bukowskim. Rozległości ma 18,814 mil kwadr. Ziemia powiatu przeważnie jest piaszczysta, jako dalszy ciąg równin brandeburskich od Krosna się poczynających; jest równiną rzadko tylko przerywaną małemi wzgórzami, jako to pod Mochami w części południowej, pod Hamrem w północnej, pomiędzy Babimostem a Kopanicą w zachodniej części. Cztery rzeki przepływają powiat: Obra, Obrzyca, Zgniła Obra i Dojca. Obra płynie ze wschodniej części powiatu od Terespola (Theresienau) i Faustynowa ku zachodowi, mija Kębłowo, Obrę wieś, od Kopanicy zmienia kierunek ku północy, płynie przez jeziora Wielkowiejskie, Chobienickie i Grojeckie, za wsią Grojcem dopływa do pow. międzyrzeckiego. Dla powolnego biegu powstały na jej brzegach rozległe błota obrzańskie. Staraniem gorliwych obywateli mających posiadłości w tym powiecie i sąsiednich, a mianowicie Edwarda hr. Raczyńskiego, generała Chłapowskiego i pod nadzorem rządowym osuszono błota, wyczyszczono koryto rzeki, uspławniono ją; obecnie nad jej brzegami rozległe znajdują się łąki. Obrzyca wypływa z jeziora Oberskiego, dąży w okolicę Kargowy, pomiędzy wsią Chwalimem a wsią brandeburską Smolnem (Gross-Schmöllen) przyjmuje Zgniłą Obrę i sama w pow. celichowskim wpada do Odry. Zgniła Obra powstaje w pow. międzyrzeckim z błot brojeckich, wpływa do pow. babimoskiego pod wsią Małe Podmokle (Posemukel), w kierunku południowym płynie przez miasto Babimost, jezioro Wojnowskie i łączy się z Obrzycą. Dojca, mała rzeczka, poboczna Odry. Pow. bogaty jest w jeziora, których liczą około 30; oprócz już wymienionych, należą do większych: Wolsztyńskie, Wielkowiejskie, Mochskie, Hamerskie, Wioszczańskie, i jeziora w okolicy Przemętu, Błotnicy, Radomierza, Górska i Wielunia. Mieszkańców pow. miał 1871 r. 55,106, r. zaś 1875—54,797, z których na miasta przypada 12,048. Liczy ich 7: 1) Babimost (Bomst). 2) Kębłowo (Kiebel), 3) Kopanicę (Kopnitz), 4) Rakoniewice (Rakwitz), 5) Rostarzewo (Rothenburg), 6) Kargowę (Unruhstadt), i 7) Wolsztyn (Wollstein); ma 7 gmin miejskich i 34 obwodów dominialnych, ogółem 253

miejscowości, 6839 domów mieszkalnych. Ludność, powyżej oznaczona w r. 1871, dzieli się na 25993 mężczyzn, 29,113 kobiet; podług wyznań, na 24,132 ewangelików, 29,904 katolików, 26 dysydentów, 1044 żydów. Katolicy prawie wszyscy są Polacy; katolików Niemców bardzo niewielu mieszka po miastach, mniej jeszcze po wsiach. We wsi Chwalimie tylko ludność wendyjska jest wyznania luterskiego. W przecięciu na milę kwadratową przypada około 2700 mieszk.; pow. B. należy w W. Ks. Pozn. do drugiego rzędu powiatów pod względem zaludnienia; 7 tylko powiatów więcej ma stosunkowo ludności. Głównem zatrudnieniem i środkiem utrzymania się mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Miejscem urzędowania naczelnika powiatu czyli landrata jest Wolsztyn; pow. podzielony jest na 5 obwodów mniejszych administracyjnych, na czele każdego ustanowiony jest komisarz dystryktowy. Obwody są: 1) kargowski, 2) rakoniewicki, 3) wolsztyński, 4) hamerski, 5) zaborowski (Unterwalden). Urząd poborowy znajduje się także w Wolsztynie. Od czasu nowej organizacyi sądowej umieszczono sądy w Zbąszyniu, w Wolsztynie i w Kargowie, które należą do sądu ziemiańskiego w Międzyrzecu, nadziemiańskiego w Poznaniu. Parafij katolickich jest w pow. 13: Gościeszyn, Kębłowo, Kopanica, Obra, Rakoniewice, Ruchowice, Siedlec, Wolsztyn, należące do dekanatu grodziskiego, Przement do dek. szmigielskiego, Ciosaniec (Röhsrdorf), Kaszczór (Alt-Kloster) do dek. wschowskiego, Babimost, Nowe-Kramsko, (Neu-Kramzig) do dek. zbąszyńskiego. Parafij protestanckich jest 7: Babimost, Kargowa, Kopanica, Rakoniewice, Rostarzewo, Świętno (Schwenten) i Wolsztyn. Żydzi mają w kilku znaczniejszych miasteczkach synagogi: w Wolsztynie, w Babimoście, Kargowie i Rakoniewicach. Szkół wyższych nie ma w powiecie; szkoły miejskie i elementarne wiejskie pod nadzorem są inspektora pow., który mieszka w Wolsztynie; 10,538 jest analfabetów. Księgarnia i drukarnia w pow. utrzymują się od czasu dość dawnego w Wolsztynie. Powiat ma obszaru mórg 405,753, z tych na własność większą przypada mniej więcej 169,328 m. Przed 30 laty do niemieckich właścicieli należało włącznie z królewszczyzną obejmującą 35,191 m. i z dobrami księcia niderlandzkiego, mającemi 17,618 m.—w ogóle 101,000 mórg, od r. 1848, około 10,000 mórg jeszcze przeszło w ręce niemieckie, tak, że obecnie posiadłości polskie dochodzą tylko do 58,000 mórg, należących do 6 właścicieli. Lasy, które przed 30 laty 84,000 m. miały obszaru, — pomiędzy temi królewskie około 24,000, w prywatnych własnościach w znacznej części są wytrzebione, w królewszczyznach tylko się jeszcze utrzymują. Grunt w większej połowie należy do średnio urodzajnych, wmniejszej do lekkich; wód, bagien, nieużytków, jest jeszcze mniej więcej piąta część, chociaż teraz już stosunek jest korzystniejszy niż przed trzydziestu laty, kiedy więcej nad czwartą część było obszarów nieprzydatnych do rolnictwa. Skrzętna i wytrwała praca rolnika do tego stopnia ulepszyła rolę, że ziemie, nawet lekkie, wydają, już nie tylko żyto, lecz rzepak i pszenicę. Gorzelnie znajdują się w Kaszczorze, w Babimoście, w Mielęcinku (Friedenfeld), w Wielkiejwsi, w Grojcach, w Gościeszynie. w Hamrze, w Komorowie, w Powodowie (Lehfelde), w Jaromierzu (Pauerwiese), w Ruchocicach, w Tuchorzu, w Zaborowie, w Widzimiu, we Wiosce, w Woynowie, w Wroniawach, w Kargowie; browary: w Babimoście, w Kopanicy, w Rakoniewicach, w Wolsztynie, w Kargowie; młyny parowe: w Powodowie, w Komorowie, w Karnie i Zaborowie; cegielnie: w Babimoście na folwarku, w Rakoniewicach, we Wiosce. Urząd pocztowy drugiej klasy ze stacyą telegraficzną jest w Wolsztynie; urzędy zaś pocztowę 3 klasy są w Babimoście, w Rakoniewicach ze stac. telegr.; w Rostarzewie, w Kargowie ze stac. telegr.; ajentury pocztowe: w Hamrze, w Chobienicach, w Kopanicy, w Obrze, w Przemęcie. Gościńce bite przechodzą przez powiat: z Poznania do Cylichowy przez miasta: Rakoniewice, Rostarzewo, Wolsztyn, Kopanicę i Kargowę; ze Wschowy do Międrzyrzecza przez Kaszczór i Wolsztyn. Kolej żelazna poznańsko-gubeńska przerzyna powiat ze stacyą w Babimoście. Ludność napływowa niemiecka dawno już pow. zamieszkuje z powodu bliskiej granicy szląskiej i brandeburskiej; przed wojnami szwedzkiemi mniej daleko było Niemców. Częste najazdy nieprzyjacielskie za Jana Kazimierza, a głównie za Augusta II, głód i morowe powietrze, tak wyludniły znaczną część wsi, że właściciele zniewoleni byli sprowadzić do nich kolonistów, nremieckich. Do takich należą: Gola, Głodno, Stodolsko, Barłożna, teraz niemieckie, do XVII wieku całkiem polskie. Od czasu okupacyi pruskiej, miejscowości, z niewielu wyjątkami, otrzymały obok pierwotnych nazwisk polskich urzędowe nazwy niemieckie, co się stosuje do wszystkich zresztą powiatów W. Ks. Pozn. Cały teraźniejszy pow. babimoski należał do dawnego województwa poznańskiego. *M. St.*

Babimost, dobra szl., pow. babimoski, o 7 kil. od miasta t. n., 4047 morg. rozl., 8 miejsc.: 1) B.; 2) folw. Wiebelshof; 3) Bergvorwerk; 4) Laske; 5) Unruhsaue; 6) Hansteinowo; 7) Augustshöhe; 8) Ziegeleigehöft; 13 dm., 151 mk., 112 ew., 39 kat.; 23 analf.

Babin, 1.) wś i fol., nad rz. Bychawką, pow. lubelski, gm. Bełżyce, o 2$^1/_2$ m. od Lublina, na

drodze do Bełżyc. Wspominany w Lib. Ben. Długosza (II 540). Należał wtedy do par. w Krężnicy Jarej i składał się z dwóch dziedzin: Piotrowa i Marcinowa. W XVI w. dziedzicem B. był Stanisław Pszonka, sędzia lubelski, założyciel sławnej rzeczypospolitej babińskiej. W 1827 r. B. liczył 64 domy i 485 mieszk. 2.) **B.**, wś i folw., nad rz. Przyłęk, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Janowiec; w 1827 liczył 62 domy, 475 mieszk.

Babin 1.) duża wś, pow. lipowiecki, nad rzeką Swinarką, wpadającą do Sobu, o 8 wiorst od miasta Lińce, o 28 wiorst od Lipowca. Mieszk. prawosł. 918 i 64 katol. Cerkiew parafialna zbudowana w 1775 r. (Wizyty lipowieckiego dekanatu za r. 1776). B. był niegdyś ufortyfikowanem miastem, dwa razy niszczonem: przez tatarów w r. 1561 (Stryjkowski t. II) i przez Czarnieckiego, podczas wojen kozackich w r. 1664. (Ks. Dymitr Krajewski: „Życiorys Stefana Czarnieckiego", Warszawa 1787 r.). Dawniej własność Sanguszków, od których drogą kupna przeszedł do Jaroszyńskich, do których i teraz należy. Zbudowano tu 1862 gorzelnię i fabrykę mączki cukrowej, predukującą rocznie 116000 pud. Wyborny czarnoziem, 1560 dzies. Zarząd policyjny i gminy w m. Lińcach. *Kl. Przed.* 2.) **B.**, wś i dobra ziemskie, pow. bobrujski, niedaleko od traktu pocztowego z Bobrujska do Rohaczewa. Od r. 1874 dobra te są własnością Mielnikowa i mają obszaru przeszło 2,030 morg. w glebie piaszczystej; lasu tu jest dużo. 3.) **B.**, wś, pow. lityński, dusz męz. 357. Ziemi włośc. 987 dzies., dworskiej 944 dzies. Należała do Bukarów, dziś Lubomirskich. *Dr. M.* 4.) **B.** Enc. Org. wspomina jeszcze o jakimś **B.** „niedaleko Gródka na Podolu, dawne mocne miasto z zamkiem, przy zbiegu czterech rzeczek" (?). 5.) **B.**, wieś, pow. nowogradwołyński, gm. korecka, włościan dusz 81, ziemi włośc. 250 dz. Własność Małyńskich, należy do dóbr Zabaro-Koreckich. *L. R.*

Babin, 1.) wieś, pow. kałuski, nad rzeką górską Łomnicą, w ładnem położeniu, przy gościńcu rządowym idącym ze Lwowa na Przemyślany, Rohatyn, Bursztyn, Wojniłów do Kałusza, pod którem to miasteczkiem we wsi Podhorki łączy się z gościńcem rządowym idącym ze Lwowa na Stryj, Dolinę, Bolechów, Kałusz do Stanisławowa; oddalona jest o 1 milę od Kałusza, o 1½ od Wojniłowa, o 4 mile od Stanisławowa. Dwór posiada ról ornych 371 morg, łąk i ogrodów 129 morg, pastwisk 360 morg, lasu 769 morg. Włościanie posiadają: ról ornych 764 morg, łąk i ogrodów 219 morg, pastwisk 135 morg. Ludności ma 1172 dusz, z tych rzym. katol. 14, należących do rz. kat. parafii w Wojniłowie; gr. kat. 1101, należących do gr. katol. parafii w Studziance (o ćwierć mili), która w B. ma swoją filią; izraelitów 57. Posiada szkołę filialną 1-no klasową. W tem miejscu dolina Łomnicy jest około ½ mili szeroka, role są mokre i nizkie, grunt sprzyja krzewieniu się traw; sławne też są pastwiska dla wołów nad Łomnicą; włościanie trudnią się głównie wypasaniem wołów, do czego jarmarki w sąsiednich miasteczkach Kałuszu i Wojniłowie wielkiem są ułatwieniem; od początku maja do końca września, wzdłuż brzegów Łomnicy, pasą się stada wołów w trawach wysokich i gęstych, a na jarmarkach w Kałuszu i Wojniłowie bywa po kilkanaście tysięcy sztuk bydła. Sama wieś dzieli się na 3 części; z tych dwie leżą nad obydwoma brzegami Łomnicy, trzecia, zwana Kudłatówką, leży w stronie północnej, pod pasmem gór, stanowiących granicę doliny Łomnicy; południowa część wsi dotyka również podnóża pasma gór, stanowiących taką samą goanicę od południa; szczyty i boki obudwu tych pasów, pokryte są lasem, a z samych szczytów odkrywa się piękny widok na kilkomilową przestrzeń doliny Łomnicy. Nagłe wezbrania Łomnicy zrządzają tu wielkie szkody. B. jest własnością Bartłomieja Rozwadowskiego. 2.) **B.**, wieś, pow. kossowski, o 4 kil. od Kossowa; obszar dworski posiada: pastwisk 4 m. austr., lasu 179 m. a.; włościanie posiadają: ról ornych 83 mor., łąk i ogrodów 932 m. a., pastwisk 692 m. a., lasu 180 m. a.; mieszk. ma 561, wyłącznie gr. kat. wyznania, należących do parafii w Sokołówce, która w B. ma swoją filią. Wieś to górska, całem jej bogactwem są pastwiska dla owiec i bydła. Własność rządowa. *B. R.* 3.) **B.**, wś, z przysiołkiem Stefanówką, o 15 kil. od st. p. Horodenka, z parafią grecką nieunicką w miejscu. 4.) **B.** „Enc. Org." wspomina jeszcze o jakimś B., „dawne miasto z zamkiem, o 2 mile na zachód od Brodów" (?).

Babin, wieś, hr. orawskie (Węg.), u podnóża Magury, kościół katolicki filialny, obszerne lasy, chów bydła, uprawa lnu, furmaństwo, 759 mieszk. *H. M.*

Babin, 1.) wieś, pow. wrzesiński, 14 dm., 110 mk., 20 ew.. 90 kat., 34 analf. 2.) **B.**, domin., pow. wrzesiński, 1457 morg. rozl., 7 dom., 105 mk., 17 ew., 88 kat., 37 analf., stac. poczt. i gośc. Strzałkowo o 6 kil., st. kol. żel. Września o 22 kil., własność Skaławskich. 3.) **B.**, olędry, pow. wrzesiński, 14 dm., 109 mk., 67 ew., 42 kat., 31 analf. 4.) **B.**, wieś szl., pow. średzki, 3 miejsc.: 1) B., 2) Podgay folw., 3) Bojnice, 3397 morg. rozl., 24 dm., 291 mk., 10 ew., 281 kat., 96 analf., stac. poczt. i kol. żel. Sroda o 6 kil., gościniec o 1 kil.; wraz z Bagnowem i Jarosławiem (morg. 7239) własność hr. Zamojskiej. 5.) **B.**, leśnictwo, pow. gnieźnieński, ob. *Mieleszyn.* *M. St.*

Babin, 1.) potok górski, w obrębie gm. Babina w pow. kosowskim w Galicyi, wypływa z trzech źródłowisk na granicy wsi Babina z Rożnem małym, we wsch.-połud. stronie Babina. Zasilany mnogiemi dopływami górskiemi, staje się w czasie ulew i na wiosnę znacznym zbiornikiem wody dla rzeki *Rybnicy* (ob.), do której po krótkim trzyćwiercio milowym biegu kamienistem łożem uchodzi z prawego brzegu. 2.) **B.**, potoczek w obrębie miasta Bochni, wypływający ze wzgórz Babic Trojeckich, po zachodniej stronie miasta, płynie ku północy, odgraniczając Bochnię od gminy Chodenic, poczem zwraca się ku północnemu wschodowi i po półmilowym biegu na przedmieściu bocheńskiem wpada do potoku Babicy. 3.) **B.**, strumyk, zwany także Babinym wyrem, wypływa na obszernych błoniach Babinwyrze, w obrębie miasta Jazłowca w pow. czortkowskim w Galicyi. Płynie na zachód przez las i wpada do Strypy z lewego brzegu. *Br. G.*

Babina, wieś, pow. samborski, o 9 kil. na północ od Sambora, przy gościńcu murowanym samborsko-lwowskim, u zbiegu Strwiąża z Dniestrem. Obszarn dworskiego nie ma wcale, włościanie posiadają ról ornych 942 m., łąk i ogrodów 266 m., pastwisk 338 m. Ludności ma 1077, z tego rz. kat. 8, należących do parafii rz. katol. w Kalinowie (Kaiserdorf), kolonii niemieckiej o $^1/_2$ mili od Babiny oddalonej; gr. katol. 1054, mających parafią w miejscu, dekanatu samborskiego; izraelitów 15. Wieś ta ma szkołę etatową 1-no klasową. Tytułowy właściciel Leon Selcer. *B. R.*

Babina, 1.) góra, 190 sąż. n. p. m. wysoka, pod Sygneczowem w pow. Wieliczka. 2.) **B.**, góra, ob. *Jawornik*

Babina, 1.) potok górski tatrzański, na Spiżu, płynie z pod Wielkiego Koszaru, szczytu w Tatrach bielskich, w kierunku na północ i wpada z prawego brzegu do Białej (Bela), dopływu Popradu. 2.) **B.**, potoczek górski, w obrębie gminy Hołowiecka, pow. staromiejski, w Galicyi, wypływa z wzgórz przechodzących ku północnej stronie tej gminy, zwanych Działem babińskim; spływając w kierunku południowym, uchodzi po krótkim biegu od lewego brzegu do rzeki Mszańca. *Br. G.*

Babina Buda, wś., pow. kijowski, na płn.-zach. od Kijowa, ma hutę szklaną.

Babineć, ob. *Babinka.*

Babinica, niem *Babinitz*, wś, pow. lubliniecki, par. Lubsza, z przyległościami Suradowiecz, Dubiellen, Mzyki i Obrańcie.

Babiniec, wś, pow. sokalski, par. gr. kat. i rz. kat. w Sokalu, o 2 kil. od Sokala.

Babinka, 1.) potok, pow. kałuski, w Galicyi. Wypływa z leśnych wzgórz Babinami zwanych, w obrębie gminy Dołpotowa i spływając ku południowi, tworzy granicę między Dołpotowem i Słobódką, poczem skręca się ku wschodowi i odgranicza wieś Babin od Słobódki, następnie przeżyna wieś Babin w kierunku południowo-wschodnim i tutaj uchodzi po jednomilowym biegu do Łomnicy, z prawego brzegu. 2.) **B.**, potok, w obrębie gminy Czajkowic, pow. Rudki, wypływa z wzgórz od północno-zachodniej strony tej gminy w lasku nazwanym Poddębiną, płynie ku południowi i po krótkim biegu uchodzi do Dniestru od lewego brzegu, na tak zwanym Babinym kącie.

Babinki, wś, we wschodnio-północnej stronie pow. ihumeńskiego, nad rz. Klawą, w gm. Pohost, w trzecim stanie policyjnym (berezyńskim), w pierwszym okręgu sądowym (ihumeńskim). Miejscowość zapadła poleska. *Al.Jel.*

Babino, wś szlach, nad rz. Narwią, pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo, par. Tykocin. Wspominana w dokumentach z XVI w.

Babino, wś, pow. kartuski, o $2^1/_2$ mili od Kartuz, należała do klasztoru oliwskiego.

Babino, wś, gub. i pow. nowgorodzki, st. dr. ż. mikołajewskiej, nad rz. Rowaną i Babinką.

Babino-Wielkie, wś szlach., pow. makowski, gm. i par. Płoniawy, 690 morg obszaru (opuszczona u Zinberga).

Babinowicze, m. nadetatowe, pow. orszański, o 117 w. na płn. od Mohilewa, o 31 w. od Orszy, w okolicy płaskiej, piaszczystej, nad jez. Babinowieckiem i rzekami: Werchitą i Czernicą (Łuczesą?), ma przystań rzeczną. W 1777 uczynione m. powiatowem gub. mohilewskiej, 1840 zamienione na nadetatowe, dziś nie ma znaczenia. R. 1860 miało 1271 mk., 159 dm., kośc. kat., cerkiew i synagogę; r. 1879 mieszkańców 1320, połowa izraelitów. Mieszkańcy trudnią się ogrodnictwem, rolnictwem i drobnym handlem. St. p. Do B. należy 826 dzies. ziemi miejskiej. Parafia katolicka B. dekanatu orszańskiego, ma dusz 1060. Kościół w B. pod wezw. św. Trójcy, zbudowany 1782 kosztem trynitarzy z Orszy, do których B. wtedy należały.

Babinwyr, ob. *Babin.*

Babiny, ob. *Babianka.*

Babiny, strumyk, wypływa z pod wzgórza *Babinami* lub Babiną (ob.) zwanego w obrębie gminy m. Wieliczki, w powiecie wielickim w Galicyi. Przepływa w kierunku wschodnio-północnym przez przysiołek Babiny i pod samą Wieliczką łączy się z potokiem *Srawą* (ob.) *Br. G.*

Babińce, 1). wś, pow. kijowski, o 42 w. na płn.-zach. od Kijowa, nad rz. Gniłówką, wpadającą do Zdwiża, mieszk. 303, wyznania prawosł. R. 1860 B. miały 224 mk., 45 dm. i słynną garbarnię. Ziemi 2538 dzies. po większej części lesistej, tylko nad rz. Zdwiżem dosyć dobre sianokosy. Mieszkańcy trudnią

się leśnym przemysłem. Jest tu gorzelnia i fabryka szkła, przynosząca właścicielowi 1000 rs. rocznie. Własność p. Iliaszewicza. Wszędzie w okolicy ślady rudy żelaznej. 2). **B.**, wioska, pow. skwirski, nad rz. Orzechowatką, wpadającą do Rosi, o 27 w. od Skwiry a o 2 w. od m. Nowo-Chwastowa, mieszk. 1026, wyznania prawosł. Cerkiew parafialna murowana, zbudowana w 1733 r. B. zasiedlone zostały na początku zeszłego wieku; jak się pokazuje z wizyty pohrybyszczańskiego dekanatu za r., 1780, należały do Adama Brzostowskiego, generała wojsk litewskich (Baliński Star. Polska, t. II) później do Hańskich a w końcu do Lubowieckich, do których i obecnie należą. Tuż przy wsi nad rzeczką zasługuje na wzmiankę wysoka skalista góra, ze śladami starożytnego zamku, niewiadomo przez kogo i kiedy zbudowanego. W r. 1831 włościanie, szukając skarbów jakoby zakopanych tu podług legendy, odkryli obszerne lochy i w jednym z nich szkielet człowieka w postawie siedzącej, olbrzymiego wzrostu; przestraszeni zasypali napowrót otwór, zaniechawszy dalszych poszukiwań. Wioska, ciągnąca się półczwartej wiorsty wzdłuż rzeczki, położona na odkrytej bezleśnej nizinie, nadzwyczaj urodzajnej, ma ziemi 3640 dzies. Zarząd policyjny w m. Borszczahówce, gminny w Nowo-Chwastowie. *Kl. Przed.*

Babińce, 1). wieś, pow. borszczowski, o 1 kil. od st. p. Mielnica; obszar dworski posiada ról ornych 765 morgów, łąk i ogrodów 59 m., pastwisk 155 m., lasu 392 m.; włościanie posiadają roli ornej 1481 m., łąk i ogrodów 119 m., pastwisk 57 m. Ludności ma 1358, z tego rz. kat. 350 a 1022 gr. kat.; 6 izraelitów. Wieś ta oddalona jest o pół mili od miasteczka Krywcze i należy do tamtejszej rz. kat. parafii; gr. kat. parafią dek. kudryniecklego ma w miejscu. Wieś ta leży w jednej z najurodzajniejszych okolic Podola, nad rz. Niczławą, dopływu Dniestru. 2) **B.** *koło Dźwinogrodu* albo *Babińczyki*, wś, pow. borszczowski; obszar dworski posiada ról ornych 226 m., łąk i ogrodów 17 m., pastwisk 11 m., lasu 59 m. Ludności ma ta wieś 293, z tego rz. kat. 54, należących do parafii Mielnicy, miasteczku o milę oddalonem; greko kat. 218, należących do parafii w Wołkowcach a 25 izraelitów. Filia gr. kat. parafii Wołkowce. Własność rodziny Kęszyckich. 3). **B.**, przedmieście Rohatyna, wieś powiatu rohatyńskiego a właściwie dwie wsie, B. dolne i górne; obszar dworski posiada: ról ornych 223 m., łąk i ogrodów 48 m., pastwisk 24 m., lasu 1176 m.; włościanie posiadają: ról ornych 1664 m., łąk i ogrodów 146, pastwisk 133 m. Ludności 1438, z tego rzym. kat. 575, należących do parafii w Rohatynie; gr. kat. 440, należących do dwóch parafij: a) Babińce dolne z filiami Podwinie i Kutce, w dek. rohatyńskim (par. ta liczy wiernych 1200) i b) Rohatyn. Własność Ludwika hr. Krasińskiego. *B. R.*

Babińczyki, ob. *Babińce.*

Babińska-wola, wś, pow. lityński, dusz męz. 134. Ziemi włośc. 356 dzies., dworskiej 559 dzies.; należała do Bukarów, dziś Jarockich. *Dr. M.*

Babiogórcy, Babigórcy czyli Górale od Babiejgóry, Jordanowa i Suchy, osiedli w kotlinie górnej Skawy, na północnych stokach Babiejgóry i góry Pilska, aż po wyłom Skawy przez pasmo Beskidu Polskiego. Od zachodu znane są ich granice, bo tu granicą z Żywczakami, od wschodu odgraniczają ich działy, które się od góry Łubni rozchodzą ku Gorcowi i ku Beskidowi Polskiemu. Jak szczyt Babiejgóry panuje nad całym Beskidem zachodnim, tak też Pol uważa za pierwszy, najgłówniejszy, a zarazem najstarożytniejszy punkt skupienia Góralszczyzny zachodniej ród Babiogórców. Szumni i okazali nawet Podhalanie co do postawy i rodowych cech są daleko młodszym rodem, i u nich przyjęło się tylko to i wybujało odpowiednio do natury hal, co u Babigorców leżało w zarodzie. Wsie do nich należące są następujące: Spytkowice, Skawa, Wysoka, Sydzina, Wilczna, Toporzysko, Malejowa, Naprawa, Jordanów miasto, Bystra, Chrobacze, Osielec, Zawoja, Welcza, Skawica, Juszczyna, Kajszówka, Zawoja, Zabielna, Biała, Wieprzec, Lachowice, Grzechinia, Żarnówka, Maków miasto, Kurów, Strzyszowa, Las, Kuków, Sucha Jachówka, Bieńkówka, Zdziebel, Krzeszów, Targaszów, Tarnawa, Zębrzyce, Budzów, Baczyn, Świeszowice, Marchówka, Zachełmna.

Babirów, pow. bobrujski, własność Bielinowicza, 1507 dziesięcin rozl.

Babiskok, wś, pow. kartuski, par. Żukowo, pod Kartuzami. Por. *Borowo.*

Babit, jez., pow. ryski, gub. inflancka, niedaleko morza i granic Kurlandyi, na prawym brzegu kurlandzkiej Aa, długie 13 w., szer. w 2. Według Strielbickiego 21 wiorst kw. rozległości. Por. *Babickie* jez.

Babitz, ob. *Babice.*

Babka, potok wypływający z moczarowatych pustych miejsc lasu tej samej nazwy w obr. gminy Kończyc, w powiecie Nisko; spływa w kierunku południowym i od lewego brzegu uchodzi do *Stróżanki*, pobocznej rzeczki Sanu. *Br. G.*

Babki, 1). wieś, pow. poznański; 21 dm.; 153 mk., 11 ew., 142 kat.; 64 analf. 2). **B.**, domin., pow. poznański, 800 morg rozl,; 3 dm.; 64 mk., wszyscy kat.; 28 analf.; st. poczt. i kol. żel. Gądki o 5 kil.; gościniec o 2 kil. 3). **B.**, wieś, pow. inowrocławski; 6 dm.; 75 mk., 5 ew., 70 kat.; 28 analf. 4) **B.**, dom leśny, pow. inowrocławski, ob. *Nożyczyn.* *M. St.*

Babki, niem. *Babken*. 1). wś, pow. olecki, pod Gąskami, nad rz. Legą. 2). **B.**, wś, pow. olecki, pod Margrabową. 3). **B.**, wś, pow. gołdapski, pod Gołdapem. 4). **B.**, wś i dobra szlach., pow. grudziąski, par. Święte, pod Lisnowem. 5). **B.**, ob. *Stare Babki*.

Babkowice, 1). wieś, pow krobski, 36 dm., 248 mk., wszyscy kat., 62 analf, 2). **B.**, dominium, pow. krobski, ob. *Chocieszewice*.

Babkowski, ob. *Kujakowice*.

Bablichowiec, potok górski w obrębie gminy Hołowska, w pow. Turka. Wypływa z dwóch źródłowisk w lesie Pohary Lipowate (941 mtr.) zwanym, pod połoniną Zasikówka, przy granicy Hołowska z Dołhem. Płynie w kierunku północno-zachodnim przez Pohary Lipowate, przybiera kilka strumyków, z których uwagi godne są Prypora i Lipowaty; uchodzi do potoku *Rybnika zubrzyckiego* w Hołowkach, pobocznej rzeki Stryja *Br. G.*

Baborów, niem. *Bauerwitz*, m. w powiecie głupczyckim, na lew. brz. rz. Psyny, o 8 m. od Opola, do 1810 r. włas. dominikanek raciborskich, 2292 mk. (2236 kat.), par. kośc. kat.; par. dek. Kietrza archidyec. ołomunieckiej; gruntu miejskiego 5600 morgów. W pobliżu dominium i folw. W B. odbywają się 4 jarmarki na rok. Ludność mówi przeważnie po morawsku. *F. S.*

Baborówko, 1). kolonia, pow szamotulski, 4 dm., 25 mk.; 6 ew., 19 kat., 9 analf. 2). **B.**, wieś szl., pow. szamotulski; 1161 morg. rozl., 11 dm.; 155 mk., 37 ew., 118 kat.; 78 analf., st. p., kol. żel. i gościniec w Szamotułach o 5 kilometrów. Niegdyś własność H. Drwęskiego. *M. St.*

Baborowo, 1). wieś, pow. obornicki; 4 dm., 30 mk.; 1 ew., 29 kat.; 12 analf. 2). **B.**, wieś, szl., pow. obornicki; 14 dm., 224 mk., 9 ew., 215 kat.; 95 analf.; st. poczt. i gośc. w Szamotułach o 7 kil.; wraz z Bąblinem (7961 morg) własność Henryka Dobrzyckiego. *M. St.*

Baboszewo, wś, pow. płoński, gm. Sarbiewo, kościół par. drew. Verdum widział tu w 1675 na polu kilka mogił („Cudz. w Polsce“ 192). W 1827 r. B. miało 11 dm. i 153 mk. Parafia B. dekanatu płońskiego liczy wiernych 2101.

Babrosty, niem. *Babrosten* lub *Geisuken*, wieś, powiat jańsborski, niedaleko Jańsborka.

Babsk, wś, pow. rawski, gm. Maryanów, na drodze (w części bitej) z Rawy do Mszczonowa. Posiada kościół par. murowany, gorzelnię i szkołę. W 1827 liczył 26 dm., 176 mk.; parafia B. dekanatu rawskiego liczy wiernych 840.

Babski, potok w obrębie gminy Jasienia w pow. kałuskim, wypływa z silnego źródła gór karpackich zwanych tutaj Turawami. Płynie na północny zachód i po krótkim biegu uchodzi do *Łomnicy* (ob.) z prawego brzegu.

Babszyn, wś, pow. kamieniecki, nad Dniestrem, 213 dusz męz., 377 dz. ziemi włośc., 618 dz. ziemi dworskiej, własność Leona Gradowskiego. *Dr. M.*

Babuchów, wieś, pow. rohatyński, o 1 kil. na południe od Rohatyna, nad rzeczką Lipą, przy gościńcu rządowym przemyślańsko-kałuskim. Obszar dworski posiada ról ornych 349 m., łąk i ogrodów 101 m., pastwisk 6 m.; włościanie posiadają ról ornych 934 m., łąk i ogrodów 430 m., pastwisk 161. Ludności ma 662, z tego rz. kat. 132, należących do parafii w Rohatynie, gr. kat. 532, należących do parafii w Wierzbiłowcach, której B. ma filią. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa. B. leży w okolicy urodzajnej, ma klimat ciepły; okolica ta bowiem zasłoniętą jest przemyślańskiemi górami od północy a brzeżańskiemi od wschodu. Od Dniestru jest tylko 2 mile oddaloną; od dworca kolei czerniowieckiej w Bursztynie, dokąd gościniec z Przemyślan na Rohatyn, Babuchów, Bursztyn prowadzi, oddaloną jest tylko 1 i pół mili. Leży w handlowej okolicy między miasteczkami Rohatyn i Bursztyn. Właściciel Teofil Starzyński. *B. R.*

Babuchów, potok w obrębie gm. Babuchowa, w pow. rohatyńskim; wypływa z bagien i moczarów znajdujących się na zachodniej stronie tej gminy. Po półmilowym biegu śród bagien uchodzi w tejże gminie do Gniłej Lipy z prawego brzegu. *Br. G.*

Babula, wś, pow. mielecki w Galicyi, o 18 kil. od Mielca; 1225 n. a. morgów rozl., w tem 745 n. a. mor. lasu; 48 dm.; 214 dusz; parafia rz. kat. w Padwi; leży niedaleko drogi krajowej z Dębicy do Tarnobrzega, w bliskości Wisły, w okolicy piaszczystej, własność Schoenfelda. *M. M.*

Babulice, ob. *Babalice*.

Babułówka, także *Babula*, *Babułowski* potok, *Krzemieniec* lub *Rzyska* zwany, strumień i dopływ Wisły; wypływa z silnych źródeł w obrębie gm. Toporowa, w pow. mileckim, u stóp wzgórz Borowinami zwanych, w miejscu zejścia się granic gmin Toporowa, Ostrowa tuszowskiego, Kossowa i Przyłęku. Przepływa w kierunku zachodnio - północnym Toporów, lasy ostrowskie, wieś Dębiaki, gdzie przyjąwszy z lewego brzegu znaczny dopływ zwany *Szydłowcem* (ob.) zasila stawek *na Hykach* zwany. Odtąd szerszem korytem przepływa wsi Czajkową, Pluty i Babulę, gdzie w dawniejszych czasach szeroko się rozlewając tworzył obszerne i nieprzebyte miejscami moczary, *łachami* zwane. Nowszemi atoli czasy wykopaniem dość głębokiego koryta, *kanałem babułowskim* zwanego, osuszono niemal całkiem dawne moczary i błota. Tym kanałem w kierunku

północnym przepływa Babułówka od Babul przez wsi Pechoty i Padew do Dymytrowa wielkiego, gdzie na granicy między temi gminami przy folwarku annapolskim przerzyna nową drogę krajową *dembicko-nabrzeziańską*, z mostem 8 m. długim. Odtąd dawnem swem korytem, zwracając się w kierunku wschodnio-północnym, w licznych zakrętach przepływa pod nazwą *Krzemieńca* przez gminy Dymytrów wielki i mały do miasteczka Baranowa, gdzie rozszerzając coraz bardziej swe łożysko i tworząc znaczny staw a odgraniczając Baranów od gminy Suchorzowa, uchodzi do Wisły z prawego brzegu. Niegdyś łączył ten strumień mnóstwo większych i mniejszych stawków, oraz poruszał młyny; dziś te stawki przez uregulowanie koryta jego, osuszono i zasypano. Główne dopływy Babułowki stanowią potoki *Szydłowiec* i *Rów*, uchodzące doń z lewego brzegu. Długość biegu B. 4¼ mili. *Br. G.*

Baby, 1). wś, rządowa, donacya, pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowice. Dzieli się na trzy części: B. stare, B. nowe i B. folwark. Oczynszowana w 1848 r., ma 790 morg obszaru, 47 dm. i 427 mk. Dobra ziemia, blisko cukrowni w Ostrowach ztąd łatwość zarobku — podniosły dobrobyt ludności, widniejący w ładnych zabudowaniach, sadach, inwentarzu i starannej uprawie roli. 2) **B.**, wś rządowa, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolbórz, st. dr. ż. War. Wied., odl. od Warszawy 122 w. W 1827 r. B. liczyły 35 dm. i 313 mieszk.

Baby, 1). po niem. *Baben*, folw., pow. krotoszyński, ob. *Krotoszyn*. 2). **B.**, folw., pow. odolanowski, ob. *Ociąż*.

Baby, *Babyj*, ob. *Babij*.

Bacajcie, dwór prywatny w pow. szawelskim, nad Wentą, o 35 w. od Szawel.

Bacewicze, wś i dobra ziemskie w północnej stronie pow. bobrujskiego, o 34 w. od Bobrujska, przy drodze z Kliczewa do Lubonicz, nad rz. Olsą, w par. katolickiej świsłockiej, w 4-ym stanie policyjnym (świsłockim), w 2-im okr. sąd. (bobrujskim); r. 1860 miała 109 mk., 12 dm., i znaczną fabrykę terpentyny. B. mają zarząd gminny, szkołę wiejską, cerkiew prawosł. Gmina bacewicka składa się z 48 wiosek i liczy 2,489 dusz męz. Dobra B. liczą się do znaczniejszych w gubernii; mają obszaru 14250 mor., lasy i łąki są tu znaczne; z młynów i arend 1000 rs. przeszło. Dobra te są dziedzictwem Niezabitowskich. *Al. Jel.*

Bach, po niem. „strumień,“ „woda płynąca,“ wyraz wchodzący w skład wielu nazw geograficznych niemieckich i ziemiom polskim narzuconych, np. Weissenbach, Biały potok, lub Angerbach, Angera.

Bacharewicze, wś i folwark, w zachodniej stronie pow. ihumeńskiego, nad rzeką Ptyczą w gminie dudzickiej (ob. *Dudzicze*), o 35 w. od Mińska, w 1-ym stanie policyjnym (użdzieńskim), w 4-tym okręgu sądowym. Dobra B. od stu lat prawie były w ręku Bykowskich, a teraz przez wiano przeszły do Wejssenhofów, mają obszaru około 1000 mor., ziemię wyborną, sianożęci obfite.

Bachczysaraj, ob. *Bakczysaraj*.

Bacheński, potok górski, wypływający z Ostrych gór we wschod. stronie gminy Koziowy, w pow. stryjskim. Płynie w kierunku północno-zachodnim lesistemi dobrami i po krótkim biegu uchodzi z prawego brzegu do *Orawy*, dopływu *Oporu*, w dorzeczu Dniestru.

Bachledzki potok, mały strumyk w Zakopanem, płynie w kierunku północnym i po krótkim biegu uchodzi do *Zakopianki* (ob.) z prawego brzegu. *Br. G.*

Bachlinka, rz., dopływ *Werbowej* (ob.).

Bachlowa, wś, pow. Lisko, o 9 kil. od Liska, w par. rz. i gr. kat. Hoczew, własność Antoniewiczów.

Bachlowa, potoczek, powstaje z kilku potoczków górskich, spływających z gór Żernic w obrębie gminy Średniej Wsi w pow. Lisko w Galicyi. Płynie w kierunku północno-zach. i w obrębie gminy Bachlowej wpada do Sanu od lewego brzegu. *Br. G.*

Bachmacz, mko, pow. konotopski, gub. czernihowska, o 31 w. na zach. od Konotopu, o 1117 w. od Petersbuga, o 73 w. koleją od Romn, w pobliżu źródeł rz. Borzny, na prawym brzegu Borzenki; 1860 r. miało 5000 mk., 2 cerkwie, dziś 14949 mk. (Kalendarz Hoppego). Dworzec dr. ż. libawsko-romneńskiej, punkt przecięcia tej drogi z drogą kursko-kijowską, st. p. B. jest wspominany 1147 r. w liczbie miast księstwa czernihowskiego. Tu hetman Mazepa miał swój zamek.

Bachmarowo, wś, pow. borowicki, gub. nowgorodzka, st. p. między Ustiużną a Borowiczami.

Bachmatów, potok, ob. *Bachnowatka*.

Bachmatowce, wś rządowa, pow. latyczowski, należała do klucza międzyborskiego Czartoryskich; dusz męz. 592. Ziemi 1415 dzies. Zarząd gminny. *Dr. M.*

Bachmatówka, wś, pow. sokólski, gub. grodz., o 5 w. od Sokółki.

Bachmetówka, okrąg wiejski, gm. Radoszkowicze, pow. wilejski; liczy w swoim obrębie wsie: Bachmetówka, Góry, Szerszuny, Słobodka, Dowborowo, Ożyki, Koleśnikowo, Zajeziorze, Chocianowszczyzna, Udra, Czyrewicze, Reukuciewice, Kamieniec, Komki, Kurniewicze, Dworzyszcze, Sokołowszczyzna, Tanielewo; zaśc. Gabryełowszczyzna, Hajdukówka, Kurchany, Serogubowszczyzna. *F. O.*

Bachmut, m. pow. gub. ekaterynosławskiej, o 1569 wiorst od Petersburga, a 252 od m. gub., po obu stronach rz. t. n. Stacya pocztowa. Miesz. 15212, sklepów 149, fabryk 4. W oko-

licy hodowla wina, łomy gipsu, źródła solne, pokłady węgla kam. Parafia katolicka B. liczy 1348 dusz.; katolicki dom modlitwy r. 1865 kupiony przez parafian.

Bachnau, rzeczka; uchodzi do Fryszhafu, przyjmując rzekę Omurę, na wschód od Pasargi (według W. Pola; w dykcyonarzu W. Hoffmanna nie wzmiankowana).

Bachnowate, wś, pow. Turka, o 19 kil. od st. p. Borynia, w par. rz. kat. Turka z par. gr. kat. w miejscu. Własność Towarzystwa Leśnego.

Bachnowatka, potok, także Bachmatów zwany, w pow. Turka w Galicyi; wypływa z połonin karpackich, na zachodnim ich stoku, w obrębie gminy Bachnowate, z kilku strumieni leśnych. Płynie z razu na zachód opłókując południowe stoki Kiczery bachnowackiej (959 m.), poczem zwraca się nagle ku południowemu zachodowi i dąży obszerniejszą doliną po pod Kamienną górą (839 m.), przybierając liczne pomniejsze potoczki, spływające z połonin. Poniżej Bachnowatego koryto jego rozszerza się, a przerznąwszy kilkakrotnie drogę bachnowacką, wchodzi w obręb gm. Rykowa i po trzyćwierciomilowym biegu wpada do potoku Zawadki. *Br. G.*

Bachór, młyn, pow. brodnicki, par. Górzno.

Bachórka, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Bądkowo. Młyn wodny. W 1827 r. było tu 8 domów i 89 mieszk.

Bachorka, potok, także Nową rzeką, dawniej Suchowolką czyli Hodwisznią (Odwisznia) zwany, powstaje z rozległych niegdyś moczarów w obrębie gm. Suchejwoli, w okolicy m. Lubachowa, w pow. cieszanowskim. Jest on właściwie sztucznym, wykopanym kanałem w celu osuszenia okolicznych moczarów, łączącym się dwukrotnie z rzeczką *Lubaczówką* (ob.), z prawego jej brzegu. Kanał ten ciągnie się od Lubaczówki w obrębie gm. Borchowa, a płynąc ku zachodowi, granicą między Borchowem i Opaką, przechodzi w obręb gminy Suchowoli, gdzie pod nazwą Suchowolki przerzyna niezmierzone bagna; w dalszym ciagu płynie w kierunku południowo-zachodnim przez gminy Starego sioła i Bachory; zkąd nazwa jego Bachorka. Dalej przepływa przez Wólkę zapałowską i Zapałów pod nazwą Nowej rzeki i po dwumilowym biegu łączy się tutaj z Lubaczówką, dopływem Sanu. *Br. G.*

Bachorska-wola, wś, przyległa z Bachorzynem (ob.).

Bachorski potok, ob. *Złotnik.*

Bachorz, strumyk mały w obrębie gm. Bachorza w pow. brzozowskim w Galicyi, wypływa z wzgórz, ścielących się między gminami Bachorzem a Laskówką; płynie w kierunku południowo-zachodnim i uchodzi śród wsi Bachorza do potoku Złotnika czyli Szklarskiego potoku. *Br. G.*

Bachorz, wś, pow. brzozowski, z parafiami obu wyznań w miejscu, o 3 kil. od st. p. Dynów; dawniej B. był filią gr. kat. par. Harta, dziś jest parafią gr. kat. dek. birczańskiego z filią w Dynowie. Jest w B. szkoła 1-klasowa.

Bachorza, rozległa łąka błotnista, stanowiąca kiedyś dno jeziora czy też rzeki (w dokumencie z 1297 nosi miano fluvium w kod. dypl. Rzyszczew. IV — 142), która łączyła Gopło z Wisłą; poczyna się w W. Ks. Pozn. na północnym krańcu Gopła, w granicę królestwa wchodzi w pow. nieszawskim, pomiędzy wsiami: Kobielice i Bronisław i ciągnie się ku wschodowi z małym łukiem ku północy, pomiędzy wsiami: Sędzin, Krzywosądz, Kuczkowo, Czołpin, Siniarzewo, Ujma, Słupy, Krotoszyn, Wysocinek i za młynem Wolica na północ od Brześcia kujawskiego, łączy się z rzeką Zgłowiączką. B. niegdyś miała wielkie znaczenie handlowe, jako droga wodna między okolicami Gopła a Wisłą i Baltykiem; żegluga na niej mogła jednak odbywać się tylko w czasie przyboru wiosennego. Błota te są prawdopodobnie pozostałością po jednej z odnóg, któremi Gopło łączyło się niegdyś z Wisłą. Dotąd jeszcze przez strumień Zgłowiński sięgają one koryta Wisły pod Włocławkiem. W 1836 r. z polecenia rządu wykopano kanał, lecz dla złej niwelacyi skutku nie osiągnięto. Dopiero 1858 właściciele sąsiedni spólnemi siłami wykopali, pod kierunkiem technika Tonna, kanał trzy mile długi, 6 st. szeroki a 10 głęboki, który osuszył do 4,000 morgów, i kosztował do 7,000 rs.

Bachorze, wś pryw., pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew.

Bachorze, niem. *Bachorz*, leśnictwo, pow. chojnicki, niedaleko Chojnic.

Bachorzec, *Bachórzec*, wieś, pow. przemyski, nad rzeką Sanem, tuż obok miasteczka Dubiecka, przy gościńcu rządowym, idącym z Przemyśla na Dubiecko, Dynów do Krosna. Obszar dworski posiada 405 m. ról ornych, 112 m. łąk i ogrodów, 95 m. pastwisk, 240 m. lasu. Włościanie posiadają: ról oornych 750 m., łąk i ogrodów 63 m., pastwisk 75 m. Ludności ma 990, z tego rz. kat. 930, resztę żydów; ma parafią łacinską w miejscu, należącą do dekanatu dynowskiego. Niegdyś nazywała się ta wieś Bachorzek. Niewiadomo kto i kiedy tę parafią założył i już w roku 1640 (w czasie wizytacyi Fryderyka Alembeka) nie było żadnego dokumentu pierwotnej fundacyi. Zdaje się jednak, że w wieku 16, w którym ta wieś należała do dóbr Dubiecko, straciła wszystkie swoje dokumenta w czasie napadu heretyków. W przywileju fundacyi misyo-

narzy w Dubiecku z roku 1741, czytamy między świadkami: Jakób pleban w Bachórzcu. Kościół drewniany, wystawiony w 1760 r. kosztem Antoniego z Siecina Krasickiego, hrabiego cesarstwa rzymskiego i właściciela tej włości, poświęcony w 1762 roku pod wezwaniem św. Katarzyny. Wieś ta, chociaż w przemyskim powiecie, należy już właściwie do ziemi sanockiej, a mianowicie do tak zwanego sanockiego Podola. Brzegi Sanu w tem miejscu są wzgórzyste, z pięknemi widokami, opisanemi tak pięknie przez Wincentego Pola w „Senatorskiej zgodzie". Własność Edmunda hr. Krasickiego. *B. R.*

Bachorzec, potok, także Krzystanowa woda zwany, wypływa we wschodniej stronie wsi Bachorzca w pow. przemyskim w Galicyi; po krótkim biegu uchodzi pode dworem do potoku Cygańskiego, dopływa Sanu. *Br. G.*

Bachorzew lub *Bachorzewo*, wś, pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Dobrzyń. W okolicy ciągną się pod Dobrzyń pokłady węgla brunatnego, którego eksploatacya miała być rozpoczętą w tych czasach.

Bachorzew, 1.) wieś, pow. pleszewski, 13 dm., 99 mk., 8 ew., 91 kat., 12 analf. 2.) **B.,** wieś szl., pow. pleszewski, 2 miejsc.: B. i folwark Hilarowo, 2122 morg. rozl., 12 dm., 155 mk., 34 ew., 121 kat., 31 analf., st. poczt. i kol. żel. Jarocin o 4 kil., gościniec o 3 kil. Niegdyś własność Baranowskich. *M. St.*

Bachorzyn i *Bachorska Wola*, wś, pow. łaski, gm. i par. Buczek. W 1827 r. miały 18 domów i 204 mieszk.

Bachotek, według Kętrzyńskiego *Bochotek*, dobra szlach., pow. brodnicki, niedaleko Brodnicy, par. Pokrzydowo.

Bachów, z przysiołkiem Stebnicą, wieś, pow. przemyski, o pół mili od Babic, ludności ma 1192, z tego 363 rz. kat., resztę gr. kat. wyznania. Obszar dworski posiada gruntów ornych 551 morg., łąk i ogrodów 62 morg., pastwisk 51 morg., lasów 1035 morg. Włościanie posiadają ról ornych 1074 morg., łąk i ogrodów 116 m., pastwisk 129 morg., lasu 111 morg. Wieś ta należy do parafii łacińskiej w Babicach, gr. kat. parafią ma w miejscu. Własność Eustachego hrabiego Dębińskiego. Posiada szkołę etatową jednoklasową.

Bachowice, wś, pow. wadowicki, o 4 kil. od Zatora, ma 2292 n. a morgów rozl., 186 domów, 1092 dusz, parafia w Spytkowicach; szkoła ludowa jednoklasowa. B. leży w blizkości Wisły, w glebie pszennej. Długosz o B. wspomina w Lib. benef. I, 80. *M. M.*

Bachowice, niem. *Bachwitz*, wś, pow. namysłowski, par. kat. Włochy, o 2 m. od Namysłowa. W pobl. podleśnictwo t. n. i młyn Hanuzowski.

Bachtyn, wieś, pow. uszycki, dawniej starostwo (r. 1782 płaciło kwarty 2677 złp. i było w emfit. posiadaniu Drzewieckiego), wraz z wsiami: Bachtynki, Nowosiołka, Petrymany, Woronowce; dziś rządowa.

Bachtynka, rz., dopływ Werbowej (ob.), ujście pod Wierzbowcem.

Bachus albo *Wanda*, wś pryw., pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec.

Bachwica, wś (według Echarda) w woj. podolskiem. Starostwo płaciło w XVIII w. 700 zł. kwarty i było w emfit. posiadaniu Aleksandrowicza.

Bachwitz, ob. *Bachowice.*

Baciki Średnie, ob. *Ciechanowiec.*

Baciuty, wś nad Narwią, gm. Suraż, gub. grodzieńskiej.

Bacug, las w Tatrach, w obrębie gminy Zakopanego w pow nowotarskim; rozlega się poniżej turni Giewonta po stronie północnej; ponad nim wznosi się źleb ku Małej Łące zwany Warzęchą (ob.) Czyt. *Dr. E. Janota.* „Przewodnik w wycieczkach." *Br. G.*

Baczacki potok, wypływa w obrębie gminy Niedzielisk w pow. przemyślańskim w Galicyi z dwóch źródłowisk w lesistem wzgórzu *Kamienną górą* (423 m.) zwanem, w tak zwanem uboczu „Pod Pasieką." Płynie przez łąki przeważnie na zachód, porusza młyn Baczacz zwany, poczem przechodzi w obręb gminy Chlebowic wielkich, gdzie po jednomilowym biegu uchodzi do Świrza. *Br. G.*

Bacze Mokre i **Suche,** oraz *Zbrzeźnica*, wsie szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Puchały. Wspominane już w dokumencie z 1398 roku gniazdo Baczewskich. B. mokre miały w 1827 r. 20 dm., 146 mk. B. suche zaś 44 domy i 224 mieszk.

Baczka, część *Banatu* (ob.)

Baczka, wś, pow. brodzki, ma filią gr. kat. parafii Przewłoczna.

Baczka, potok, także *Pokrowa* i *Radosławka* w pow. brodzkim. Wypływa z wzgórz wznoszących się ponad Oleskiem z kilku źródłowisk. Najsilniejsze źródło, niegdyś tryszczące, znajdowało się przed zamkiem oleskim; spływało ono w błotnistą, moczarowatą nizinę, rozlegającą się po północno-zachodniej stronie miasteczka Oleska. Nizina ta czyli błonia te zwą się *Pokrową* od dziesięciny *pokrówne* zwanej, t. j. od dziesiątej krowy, którą niegdyś Oleszczanie pasący swe bydło na tem pastwisku oddawać musieli do dworu. Temi błoniami wykopanem korytem płynie w kierunku północno-zachodnim aż do granic Oleska z Brachówką, zabierając z sobą wody z okolicznych moczarów i błot. Od granicy Oleska p. n. *Pokrowa* płynie w kierunku bardziej na północ skierowanym, tworząc granicę wsi Juszkowic i Brachówki aż do stawu w Brachówce. Ze stawu wypływa na północ i w tym kierunku bieży

przez Brachówkę, Łabacz i miasteczko Sokołówkę, gdzie dawniej zasilał znaczny staw, dziś w zaniedbaniu się znajdujący. Od pomłyniszcza Sokola zwraca się znowu na północny zachód i płynie odtąd dawnem korytem p. n. *Baczka*, zasilany licznemi potokami i strumykami, oraz wodami z okolicznych błot, które przepływa, rozdziela się w obrębie gminy Turza na dwa ramiona, które w przysiołku Baczce w obrębie gminy Turza nazad się łączą. We wsi Kasztelanie tworzy *staw kasztelański*, poczem zaraz poniżej *staw toporowski* w obrębie miasta Toporowa. Na granicy tegoż miasta z Ohladowem tworzy trzeci mniejszy *staw łętkowski* zwany. Odtąd zmienia kierunek ku wschodowi i płynąc krętem i błotnistem korytem p. n. *Radośławki*, odgranicza wsi Trójcę i Niwice i pod miastem Stanisławczykiem łączy się ze Styrem po pięciomilowym swoim biegu. Główniejsze dopływy tego potoku są od prawego brzegu Brachówka, Rosocha; od lewego zaś Stołpin, Berezówka i Ohladówka. *Br. G.*

Baczkan, także *Buczków* zwany, potok w obr. gminy Petranki, w powiecie kałuskim w Galicyi, wypływa z połoniny tejże nazwy i po krótkim biegu w kierunku południowo-wschodnim uchodzi z lewego brzegu do koryta rzeczki Bereźnicy, dopływu Łomnicy. *Br. G.*

Baczki, 1). wś i folw., pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Puchały, ogólny obrar 2825 morg; w tem dworskich 2168 m., i 448 mieszk. W 1827 r. było 25 dm., 203 mieszk. Znajduje się tu odlewnia żelaza fryszerka i fabryka narzędzi rolniczych, cegielnia, tartak parowy; st. poczt. i st. dr. żel. Warsz. Petersb. w Łochowie. 2). **B.**, wś i folw., pow. sokołowski, gm. Repki, par. Wyrozęby.

Baczki, przysiołek do Turzy (ob).

Baczków, wś i folw., pow. łukowski, gmina Mysłów, par. Zwola; 1043 m. dworskiego gruntu (opuszczone u Zinberga).

Baczków, z przysiołkami Liski i Ryśki, wś i dobra skarbowe, pow. bocheński, o 8 kil. od Bochni, w parafii rzym. katolickiej Mikłuszowice.

Baczkowa, strumień w obrębie gminy Jamielnicy, w powiecie stryjskim. Wypływa z południowego stoku gór bezleśnych, tak zwanego działu Orawskiego, z kilku źródłowisk, łączących się we wsi Jamielnicy. Spływając w kierunku południowym z dość znacznych wysoczyzn, głębokim parowem, opłukuje poszarpane skały, poczem przechodzi w obręb gminy Podhorodec i przybrawszy z lewego brzegu dość silny potok Jamielnicę, uchodzi poniżej folwarku podhorodeckiego do Stryja z lewego brzegu. *Br. G.*

Baczkowice, ob. *Buczkowice* i *Baćkowice*.

Baczkuryn, wioska, pow. lipowiecki, nad rz. Kończą, wpadającą do Rosi, o 4 w. odległa od m. Monastyrzysk a o 6 wiorst od pocztowej drogi z Humania do Hajsyna. Mieszk. prawosł. 904, katolików 30; razem 934. Cerkiew parafialna i szkółka; ziemi 1296 dzies., pierwszorzędny czarnoziem. Własność Hulanickich. Zarząd gminny i zarząd policyjny w m. Monastyrzyskach. *Kl. Przed.*

Baczmanka, potok wypływający z silnego źródła pod górą Rachowiecką, w obr. gminy Soli, w pow. żywieckim, płynie głębokiemi jarami w kierunku południowym i uchodzi w przysiołku solskim, Baczmanem zwanym, do rzeczki Słonnicy, dopływu Soły. *Br. G.*

Baczmański potok, powstaje z kilku leśnych małych źródłowisk na południowym stoku góry Baczmańskiej, także Halą Boraczą zwanej (1144 m.), stanowiącej zachodnie ramię hali Lipowskiej (1324 m.) w obrębie gminy Ujsół w pow. żywieckim. Płynie przez las Złatną zwany w kierunku południowym głębokiemi parowami i po krótkim biegu uchodzi w pobliżu leśniczówki w Złatnej z prawego brzegu do potoku Bystrego, dopływu Soły.

Baczów, wieś powiatu przemyślańskiego, o 6 kil. od st. poczt. Janczyn, ma 537 dusz, z tego 526 gr. kat., 11 izraelitów. Obszar dworski posiada gr. ornych 390 morgow, łąk i ogrodów 63 mor., pastwisk 51 m., lasu 552. Włościanie posiadają ról ornych 606 morgów, łąk i ogrodów 150 morg. pastwisk 56 m.; gr. kat. parafią dek. narajowskiego (z filią Podusilną: wiernych 916) ma w miejscu. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. Wieś ta leży w górach tak zwanych przemyślańskich, o 3 mile na wschód od Przemyślan, w okolicy lesistej, grunt ma wilgotny, klimat ostry; zakupiła ją od spadkobierców Michała Baworowskiego spółka Niemców, która grunta należące do obszaru dworskiego parceluje i częściami rozprzedaje. *B. R.*

Baczówka, także Baczowski potok, wytryska na północnym stoku wzgórza Maliniskami zwanego, w obr. gm. Baczowa, w pow. przemyślańskim. Płynie w kierunku północnozachodnim przez wieś Baczów a minąwszy domostwa baczowskie zwraca się nagle na zachód, przechodzi w obręb gm. Dusanowa, w której po dwumilowym biegu uchodzi z lewego brzegu do Gniłej-Lipy. Dawniej tworzył ten potok kilka obszernych stawów rybnych, z których dziś tylko ślady pozostały. Istnieją bowiem w Baczowie trzy sadzawki i mały młyn. *Br. G.*

Baczyn, wś, pow. krakowski, o 10 kil. od st. p. Liszki, 1189 n. a. morgów rozl., 97 dm., 538 dusz; parafia w Budzowie; leży między górami, zdala od bitego gościńca; tartak wodny; ludność zajmuje się wyrobami z drzewa.

Baczyna, 1). wś, pow. wadowicki, par. rz. kat. Lanckorona, o 11 kil. od Lanckorony. 2).

B., wś, pow. Staremiasto, o 4 kil. od Staregomiasta, par. gr. kat. Torczynowice, a rz. kat. Staremiasto.

Baczyna, potok leśny, wypływający w Baczynie, przysiołku gminy Dzierżaniny w pow. brzeskim w Galicyi, rozłożonym w lesie także Baczyną czyli Buczem zwanym. Płynie w kierunku wschodnim, i po krótkim biegu uchodzi z lewego brzegu do Paleśnicy, dopływu Dunajca.

Baczyński, 1.) potok, wypływający z źródłowisk leśnych w obrębie gminy Baczyną zwanej, w pow. staromiejskim. Nad potokiem płynącym zrazu na wschód, potem na południe rozsiadła się gmina baczyńska. Potok ten, wspominany w dokumentach tyczących się tej gminy, uchodzi z lewego brzegu do Dniestru, po bardzo krótkim biegu. 2.) **B.**, strumień, dawniej Baniowski zwany, wypływa w północnej stronie gminy Baczyna w pow. wadowickim w Galicyi, z baczyńskich wzgórz, płynie na południe i uchodzi w Baczynie, od prawego brzegu, do potoku *Taleczki* (ob.), dopływu Skawy. *Br. G.*

Baćkowice, inaczej *Baczkowice*, wś rządowa, donacya, pow. opatowski, gm. i par. t. n., leży na prawo od drogi z Opatowa do Łagowa, u południowego stoku pasma gór Sto-Krzyskich. Posiada kościół paraf. drewniany. B. należały dawniej do biskupstwa włocławskiego. W 15 w. istniała tu już parafia, filia Łagowa. (Lib. Ben. I 597, 8). W 1827 r. B. miały 32 domy, 283 miesz. Gmina B., pow. opatowski, s. gm. ok. I w m. Opatowie, st. p. w Łagowie, odl. od Opatowa 16 wiorst. Urząd gm. we wsi Wszachów, lud. 2258, rozległ. 5,372 m.; w tem ziemi dworskiej 1829 m. B. parafia dek. opatowskiego liczy 2370 dusz.

Bad, po niem. „kąpiel", wyraz wchodzący w skład wielu niemieckich nazw miejscowości, i w obrębie ziem słowiańskich położonych, które dotąd lub dawniej były miejscami kąpielowemi, np. Karolowe wary „Karlsbad"; Swablowce „Schwefelbad".

Bad-Goczalkowitz, urzędowa nazwa stacyi dr. żel. (Prawego Brzegu Odry) z Dziedzic do Pszczyny, o 3 kil. od Dziedzic, o 5 kil. od Pszczyny, nad Wisłą, ob. *Goczałkowice.*

Badanów, niem. *Badewitz* lub Baenz, wś, pow. głupczycki, o 5 kil. od Głupczyc, na płd., par. kat. dek. głupczyckiego, dobra prywatne.

Badautz. ob. *Badowce.*

Bademeusel, ob. *Bożemyśle.*

Badewitz, ob. *Badanów.*

Badów górny, B. Kłody, B. Mściska i B. Dańki, cztery wsie przyległe, pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszczonów, o 2 w. od Mszczonowa. B. górny w 1827 r. miał 12 dm., 109 mieszk.; B. Kłody, 10 dm., 71 mk.; B. Mściska, 8 dm., 81 mk., a B. Dańki 17 dm. i 98 mk.

Badowce, *Badautz*, wś, pow. Radowce, na Bukowinie, o 2 kil. od Radowiec, w parafii greckiej nieunickiej Miloscheutz.

Badrzychowice, wś., pow. stopnicki, gm. Grotniki, par. Stróżyska, o 7 w. na północ od Korczyna. W 1827 r. liczyła 322 mieszk. i 38 domów (opuszczone u Zinberga).

Badzelówka, potok, wypływający w północno-zachodniej stronie gminy Niechobrza w pow. rzeszowskim. Płynie w kierunku wschodnio-północnym i po półmilowym biegu śród skąpych łąk niechoberskich, uchodzi z lewego brzegu do potoku *Słotwinką* (ob.) zwanego, dopływu Wisłoka.

Baechhof, ross. *Bechhof*, łot. *Upes-Mujża*, wś, pow. tukumski, gub. kurlandzka, między st. Friedrichshof dr. ż. mitawskiej i Frauenbergiem, o 52 w. od Mitawy, st. p. Kilka innych wsi i folwarków w Kurlandyi nosi nazwę B.

Baenz, ob. *Badanów.*

Baehrenhof, ob. *Radoszów.*

Baehrisch, ob. *Snellowiec.*

Baerenberg, leśnictwo, pow. inowrocławski, ob. *Wodzek Wielki.*

Baerenbruch, ob. *Niedźwiedzie Bagno.* Wiele wsi w Prusiech Wsch. nosi nazwę B. Porównaj *Niedźwiad.*

Baerenbusch, 1.) wś, pow. wągrowiecki; 12 dm.. 129 mk., 66 ew., 63 kat., 44 analf. 2.) **B.**, folw, pow. wągrowiecki, ob. *Pawłowo.*

Baerenlug, ob. *Kobus.*

Baerenthal, ob. *Żuławy*, pow. świecki.

Baerenwalde, *Baerwalde*, pow. człuchowski, ob. *Mysia Dziura.*

Baerenwinkel, nazwa kilku wsi w powiatach ostródzkim, rastemborskim, sztumskim i jańsborskim; o tej ostatniej ob. art. *Niedźwiedzi Róg.*

Baerisch, ob. *Snellowiec.*

Baerkrug, pow. babimoski, ob. *Solec* (Silz).

Baersdorf, ob. *Golaszyn.*

Baerwalde, nazwa kilku wsi i osad w powiatach labiawskim, rybackim, malborskim, świeckim. Także st. p. na Pomorzu, okr. reg. koszaliński. miasto przemysłowe, 2230 mk. Porównaj *Baerenwalde* i *Berwald.*

Bagatela, kol., pow. ostrowski, gm. Komorowo, zamieszkana przez izraelitów, osadzonych na gruntach wsi Wąsewo, staraniem dziedzica Komierowskiego, na niezmiernie korzystnych warunkach, z obowiązkiem starannego uprawiania roli; chat 18.

Bagatela, folw., pow. odolanowski, ma pałacyk, otoczony lasem, stanowi miłą samotnię, przerzyna go rzeczka Niedźwiadek. Należał do Biernackich, teraz Radziwiłłów. Por. *Czekanów.*

Bagdad, folw., pow. wyrzyski, ob. *Glesno.*

Bagenitza, pow. wejherowski, ob. *Bagienica.*

Baggen, pow. kwidzyński, ob. *Bagno.*

Bagienica, 1.) niem. *Bagenitza*, folw., pow. wejherowski, pod Smażynem. 2.) **B.**, niem. *Bagnitz*, wś, pow. tucholski, pod Gostocinem.

Bagienice, 1.) wś. szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Białaszewo. 2.) **B.**, lub Bagieńskie, wś. szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Grabowo. Gniazdo Bagieńskich (Herbarz Kapicy). 3.) **B.**, wś szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Lachowo. Wspominana w dokumencie z 1437 (Herbarz Kapicy). 4.) **B.**, wś szlach., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Romany. 5.) **B.**-*Tryłogi*, wś, nad rz. Orzyc, pow makowski, gm. i par. Krasnosielc. W 1827 r. miały 29 dm. i 225 mk. 6.) **B.** wielkie i B. garstki, wsie, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga wielka, par. Chorzele. B. wielkie w 1827 miały 20 dm. i 139 mk. *B. Ch.*

Bagienice, wś, pow. dąbrowski, o 7 kil. od Dąbrowy, par. Dąbrowa, 2701 n. a. morgów rozl., 128 domów, 918 dusz, leży w okolicy piaszczystej, niedaleko drogi krajowej z Tarnowa do Szczucina. *M. M.*

Bagienice, trzy wsie w pow. ządzborskim, niem. *Bagnowen*: 1.) Stare **B.**, Alt-Bagnowen, inaczej Bagnowo; 2.) Nowe **B.**, inaczej Kopelewo i 3.) Małe **B.**, inaczej Stawy.

Bagienki, wś szlach., pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo, par. Tykocin. Wspominana w 16 wieku (Gloger).

Bagieński, stare i nowe, dwie wsie w gub. grodz., dawniej ziemi bielskiej.

Bagieńskie, 1.) niem. *Baginsken*, lub Bagensken, wś, pow. jańsborski, pod Kumilskiem, inaczej Bagieńsko. 2.) **B.**, niem. Baginski, wś, pow. ostródzki. 3.) **B.**, niem. Baginski, folw., pow. wystrucki.

Bagna lub *Bagno*, wś, pow. kolski, gm. i par. Lubotyń; kopalnia torfu.

Bagna, przysiołek do *Wyżnicy* (ob.).

Bagna, kolonia, pow. obornicki, ob. *Lipa* (*Lippe*). 2.) **B.**, olędry, pow. wągrowiecki, ob. *Miłosławice*.

Bagna, niem. *Josephsberg* lub *Bagna*, wś, pow. chojnicki, pod Czerskiem.

Bagna, czyli *Bahna*, także Bahno zwany potok w obrębie gminy Tureczek niżnich w pow. Turka. Powstaje z kilku źródłowisk w tejże gminie na granicy z Jabłonką-niżnią. Zrazu płynie na południe, potem trzyma się ku wschodowi, płynąc głębokiemi parowami, i uchodzi od lewego brzegu do potoku Spisanego, dopływu Jabłonki. *Br. G.*

Bagnica, wś, pow. chojnicki, par. Pruszcz.

Bagniewko, niem. *Koenigsdank*, wś, pow. świecki, pod Pruszczem.

Bagniewo, wś, pow. świecki, par. Gruczno.

Bagniewo, wś, pow. świecki, w pobliżu Pruszcza.

Bagnitz, ob. *Bagienica*.

Bagno, 1.) folw., pow. szubiński, ob. *Aleksandrowo*. 2.) **B.**, niem. *Bruchdorf*, wieś, pow. babimoski; 2 miejsc.: 1) B.,; 2.) osada Peszla; 38 dm., 243 mk., 39 ew., 204 kat.; 71 analf.

Bagno, 1.) niem. *Ludwigslust*, wś, pow. lubawski, pod Radomnem, należy do Częstkowa. 2.) **B.**, niem. *Baggen*, wś, pow. kwidzyński, w pobliżu Rehhof. 3.) **B.**, leśniczówka, ob. *Brzezinki*.

Bagnowo, niem. *Bagnowen*, ob. *Bagienice*.

Bagnowska wólka, niem. *Bagnowen-wolka*, wś, pow. ządzborski.

Bagny, wś, pow. sokólski. gub. grodz., o 36 w. od Sokółki, chat 49.

Bagów, przysiołek do *Kamienia* (ob.).

Bagowica, rz., lewy dopływ Dniestru, zaczyna się na granicy pow. uszyckiego, powyżej wsi Beznoskowia, wpada do Dniestru około wsi Jaruszki, *Dr. M.*

Bagrowo, wieś, pow. średzki, 5 dm., 34 mk., wszyscy katol., 11 analf. Ma kościół parafialny dekanatu średzkiego. Ks. franciszkanie poznańscy, którym Andrzej Czacki, dziedzic Bagrowa, r. 1702 puścił wieś wyderkiem, wystawili nowy kościół drewniany r. 1751 w miejsce dawnego, także z drzewa, pod dawniejszym tytułem św. Katarzyny. Kościół bagrowski oddany został pod zarząd ks. franciszkanom już w XVII wieku przez dziedziców ówczesnych Dobińskich. W XV i XVI wieku wieś należała do Bagrowskich. Dominium B. ma 1320 morg. rozl., 13 dm., 131 mk., 2 ew., 149 kat.; 72 analf.; stac. p. i kol. żel. Środa o 7 kil., gościniec bity o 3 kil. (W art. *Babin* mylnie „Bagnowo"). *M. St.*

Bahińska-Roztoka, potok wo brębie gminy Libochory, w pow. stryjskim. Wypływa z pasma lesistych wzgórz zwanych Magurą (963 m.), odgraniczających gminę Libochorę od gminy Kalny, z kilku małych źródłowisk, płynie głębokim parowem w kierunku północnym przez las Dankowiec i przybrawszy z lewego brzegu potok *Połomiste* (ob.), uchodzi w obrębie tej gminy z lewego brzegu do rzeki Syhła zwanej, wpadającej do Oporu, dopływu Stryja.

Bahłaj, ob. *Bakłaj*.

Bahna, potok w obrębie gminy Hołowska w pow. Turka. Powstaje z kilku strumieni wytryskujących z polan lesistego wzgórza Bahną zwanego, obfitującego w pokłady rudy żelaznej; przepływa w kierunku północnowschodnim wieś Hołowska, poczem nagle zwraca się na południowy wschód, zabierając liczne potoki leśne, tak z prawego brzegu spływające z wzgórz Bahny i Kiezery (922 m.), jak z lewego spływające z wzgórza Kruhlą zwanego (867 m.). Uchodzi do potoku Rybnika zubrzyckiego, dopływu Stryja. Por. *Bagna*. *Br. G.*

Bahnau, rz., do Fryszhafu wpada, przyjmuje rz. Jarft.

Bahneć, potok, w obrębie gm. Kosmacza, w pow. kossowskim. Wypływa w półn. stronie na gran. tej gminy ze wsią Tekuczą, z ciągnących się tamtędy ku wschodowi wzgórz karpackich, zwanych Kurstul, na wysokości 827 m. npm., spływa w kierunku wschodnim głębokim parowem przez pola Bahna, poczem nagle zwraca się na południe, opłukując zachodnie stoki wzgórza Bahneć (836 m.), a po złączeniu się z kilku innemi górskiemi strumieniami, między któremi z prawego brzegu znaczniejszym jest strumień Stryszora, uchodzi po trzyćwierćmilowym biegu z lewej strony do potoku Pistynki, dopływu Prutu. Na mapie Galicyi Kummersberga (Bl. 51), w dolnym swym biegu nosi ten potok nazwę Bannik, a na nowej mapie Galicyi (Special-Karte 12. C. XXXI) od źródeł do ujścia zwie się Bahneciem. *Br. G.*

Bahno, przys. do Wólki Mazowieckiej (ob.).

Bahno, ob. *Bagna* i *Wołosianka mała*.

Bahnykowaty, potok, także Ryczka zwany, w obrębie gminy Libochory w pow. dolińskim, wypływa w połud. stronie tej gminy na połud. zach. stoku położystego wzgórza Bahna (920 m.) zwanego, a na północnym stoku wzgórza Serednycia (954 m.); płynie głębokiemi parowami w kierunku przeważnie północnym, opływając zachodnie stoki Bahny i przybrawszy z prawego brzegu potoczek Dragulec, wpada po niespełna jednomilowym biegu do Syhły z lewego brzegu we wsi Libochorze. *Br. G.*

Bahonka, potok górski, wypływa z pod skalistego wierchu, zwanego Pustym Wierchem (1358 m.), wznoszącego się po nad polaną Bahonką (1339 m.), na północnym stoku jego na wysokości 1191 m., w obrębie gminy Wyszkowa w pow. dolińskim. Płynie debrami leśnemi w kierunku półn.-wsch., opływając połud.-wsch. stoki wzgórz karpackich Derżnika (1290 m.) i Gurgulatu (1437 m.) i po trzyćwierciomilowym biegu uchodzi do Świcy powyżej Josefstal. Ujście tego potoku leży 704 m. npm. Na mapie Galicyi Kummersberga nie ma tego potoku. *Br. G.*

Bahoński, potok, także Bagna zwany, w obrębie gm. Wyszkowa w pow. dolińskim w Galicyi. Wypływa z pod samego głównego grzbietu gór karpackich na granicy tejże wsi z Węgrami, z połoniny Bagna zwanej; płynie głębokiemi parowami w północno-wschodnim kierunku i przybrawszy z prawego brzegu potok Kalinowiecki, uchodzi śród wsi Wyszkowa z lewego brzegu do Mizuńki, dopływu Świcy. *Br. G.*

Bahowica, wś, pow. kamieniecki, gm. Wróblowce, wraz ze słobódką Bahowicką i Juegą Bahowicką, ma 460 dusz męz. i 192 jednodworców, na czynszu pieniężnym. Ziemi 1035 dz., należy do rządu. W tej wsi nadano Bezkorniłowiczowi 229 dz. ziemi używalnej. Niegdyś dobra starościńskie. *Dr. M.*

Bahowica, rz., ob. *Bagowica*.

Bahrendorf, pow. chełmiński, ob. *Niedźwiedź*.

Bahrinestie, wś, pow. Sereth, na Bukowinie, z parafią grecką nieunicką, o 6 kil. od st. p. Czerepkowce.

Bahrymowce, *Bahrynowce*, wielka wś, pow. lityński, nad Zharem, o 14 w. na zach. od Lityna; r. 1860, według Siemienowa, miała 2222 mk. obojej płci, 219 dm., należała do dobr hr. Kuszelewa, dziś Kanszyna, dusz męz. liczy 947, ziemi włośc. 2939 dz., dworskiej wraz z Majdanem Stanowym i Sawiną 2696 dzies., gorzelnia i niegdyś cukrownia. Piękne sady, zwłaszcza śliwkowe. *Dr. M.*

Bahrymowicze, wś z cerkwią paraf., pow. mozyrski, na lewym brzegu rz. Prypeci, niedaleko ujścia do niej rz. Ptyczy, przy drodze nadrzecznej pomiędzy Kotkiewiczami i wsią Biesiadką, o kilka wiorst poniżej Skryhałowa, w 2-im okręgu sądowym petrykowskim, i w 2-im stanie policyjnym petrykowskim. *Al. Jel.*

Bahrynowce, ob. *Bahrymowce*.

Bahuńka, potok górski, wytryskujący śród lasu jodłowego z błotnisk rozlegających się poniżej polany Bahuńki albo Bahońki (1339 m.) w stronie południowo-zachodniej gminy Wyszkowa w pow. dolińskim. Płynie w zachod.-połud. kierunku, zabierając mnóstwo mniejszych strumyków, spływających z obu stron do tegoż potoku i po półmilowym biegu uchodzi z prawego brzegu w Wyszkowie do Mizuńki, dopływu Świcy. *Br. G.*

Bahwa, 1.) wś, pow. taraszczański, nad rz. Teterówką, wpadającą do Rosi, o 6 w. od m. Żaszkowa, mieszk. 684 prawosł. i 69 katol. Cerkiew paraf. we wsi Teterówce, o 1 wiorstę odległej; jest tu wprawdzie stara unicka kapl. lecz od czasu zniesienia unii na Ukrainie (1839 r.) zamknięta. B. pamiętna jest krwawą bitwą, stoczoną na jej polach dnia 20 stycz 1656 r. między wojskami Bohdana Chmielnickiego a wodzami polskimi: Potockim H. W. K., Lanckorońskim H. P. K. i Czarneckim woj. ruskim. Padło tu z obu stron 15000 ludzi (Kochowski, t. 2 str. 89. Rudowski, Hist. lib. IV.). Kozacy nazwali Bahwińskie pola, „drożypole" („drożat'", drżeć, marznąć) od massy zmarzniętych ludzi. Zarząd policyjny w Koszowatej, gminny w m. Żaszkowie. Por. *Bahwa*, rzeka. 2.) **B.**, wś, pow. zwinogrodzki, nad rz. Bahwą, wpadającą do Tykicza, o 10 w. od Ryżanowki (jarmarki), a o 32 w. od Zwinogródki. Mieszk. 1129, wyznania prawosł., cerkiew parafial., szkołka i kapl. katolicka parafii Lisianka. Należała dawniej do Czarkowskich, dziś do hr. Bierzyńskich; duża gorzelnia. Zarząd gminny w tejże wsi, zarząd policyjny

w m. Kolnibłotach. *Kl. Przed.* 3.) **B.**, wś, pow. humański, ma kaplicę katolicką parafii Stawiszcze.

Bahwa, 1.) rz, lewy dopływ Tykicza uhorskiego, ma źródło pod wsią t. n. w pow. humańskim; uchodzi do Tykicza z lewej strony, koło wsi Rusałówki. 2.) **B.**, *Sucha Bahwa*, prądnik jarowy, który łaczy się z drugim takim potokiem i we wsi Bahwie, w powiecie taraszczańskim, przyjmuje nazwisko Mokrej Bahwy lub Teterówki, która rozlewając w staw znaczny we wsi Pobojnej, dalej już przybiera nazwisko Burtów i u wsi Ochmatowa wpada z lewej strony do Tykicza uhorskiego. Pamiętną jest ta rzeczka z powodu, że na polach jej przyległych u wsi Pobojnej i Ochmatowa w 1656 r. krwąwą stoczył bitwę Bohdan Chmielnicki z wojskami rzplitej. To pole bitwy kozacy przezwali Drożypolem. 3.) **B.** *gniła*, przeciek jarowy, poczynający się w jarach wsi Litwinówki, pow. taraszczański. Ujście jej do uhorskiego Tykicza z lewej strony, naprzeciw wsi Woronnego.

Baiersee, ob. *Bajerze.*

Baildonhuette, pudlingarnia w pow. bytomskim, par. kat. Chorzów, o 9 kil. od Bytomia, tuż pod Dębem.

Baincze, wś, pow. Seret, na Bukowinie, o 3 kil. od Czerepkowiec, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Baingow, ob. *Bańków.*

Baitkowen, ob. *Bajtkowo.*

Baj, potok wytryskujący w obrębie gminy Brzeziny w pow. ropczyckim, w lesie Bucze zwanym; płynie przez przysiołek brzeziński, także *Bajem* zwany, w kierunku południowowschodnim i po krótkim biegu uchodzi do potoku Brzezińki, dopływu Wielopolki, wpadającej do Wisłoki. *Br. G.*

Baja, m. na Węgrzech, hr. baczbodroskie, nad Dunajem. w najżyżniejszej stronie Baczki, 19000 mk., prowadzi znaczny handel zbożem i bydłem.

Bajaschestie, wś, pow. Gurahumora, na Bukowinie, nad Mołdawą, na granicy Multan, o 12 kil. od st. p. Mazanestie, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Bajbuzka, rz., dopływ Tykicza Uhorskiego, bierze swój początek na gruntach wsi Cybulowa w powiecie lipowieckim. Wspominana w akcie granicznym z r. 1637. *E. R.*

Bajbuzowce, *Bajbuzówka*, duża wś rządowa, w pow. bałckim. gm. Sawrań, dusz męz. 511. Ziemi 3024 dzies. Należała do hetmana Rzewuskiego. *Dr. M.*

Bajda, przysiołek do Niegłowic (ob.).

Bajdar, ob. *Bajdarska dolina.*

Bajdarska dolina, w płd. części Krymu, pow. jałcki, 16 w. dł., 8 do 10 w. szer., ze wszech stron otoczona górami, z których mnóstwo strumieni do rz. Czarnej wpada. W dolinie tej leży 12 wiosek tatarskich, otoczonych gajami winorośli, orzecha, dębu, topoli. Największa z nich wś Bajdar, nad rz. t. n., o 49 w. na zachód od Jałty (Siemienow.)

Bajdy, wś, pow. jasielski, o 6 kil. od Jasła, w par. rz. kat. Szebnie.

Baje, ob. *Bałaje.*

Bajerow, po węg. *Bajor*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), ma piękne łąki i pastwiska, obszerne lasy, kościół katol. par., 278 mk.

Bajerowce, po węg. *Bajor-Vagas*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr. kat., obszerne lasy, 651 mk.

Bajerze, niem. *Baiersee*, wś rycerska, pow. chełmiński, par. Kijewo, niedaleko Zygłądu.

Bajewo, wś w pow. wieliskim, z kaplicą katolicką parafii Wieliż.

Bajkowce, duża wieś, pow. lityński, dusz męz. 335, ziemi włośc. 868 dz. Należy do klucza janowskiego hr. Chołoniewskiego.

Bajkowce z przys. Połczok, dawniej *Baykowce*, wś, pow. tarnopolski, o milę od Tarnopola, niegdyś w pow. trembowelskim województwa ruskiego; rozłożona w dość głębokim a wązkim parowie, wzdłuż koryta rzeczki Chodorówki. Po obu bokach koryta, w którem się wieś B. rozsiadła, przeciągają z południa ku północy płaskowzgórza, tak zwane „Szczurowe góry,“ które, szczególniej po stronie zachodniej, dzieląc koryto wodne Chorodówki i Seretu, wznoszą się do wysokości 1150 stóp nad powierzchnię morza. Po stronie wschodniej przeciąga w tym samym kierunku płaskowzgórze zwane sabaszyckie, oddzielające również koryto rzeczki „Gniłej“ od „Chodorówki;“ jest nieco niższe, gdyż najwyższy szczyt w tem miejscu dochodzi do 1116 stóp nad powierz. morza. Przestrzeń tej gminy wynosi 2,127 morg austr., z tego obszar dworski posiada: roli ornej 583 morg austr., łąk i ogrodów 161 m. a., pastwisk 11, ogrodów 3 morg austr. Las jest przeważnie dębowy. Ludności ma ta gmina 777 w 124 domach i 132 rodzinach; z tych należą 450 do obrządku rzym. kat., 324 do obrząd. gr. kat., a 3 żydów. Cerkiew gr. kat. w tem miejscu, pod wezwaniem św. Paraskowii, drewniana, zbudowana według wzorów dawniejszych, z trzema kopułami, w wieku zeszłym przez ówczesnego właściciela Bajkowiec, Kazimierza Czołhańskiego, który również w roku 1737 parafią przy niej fundował. Do parafii gr. kat. B. dek. tarnopolskiego należą także sąsiednie wsie: Rusianówka, Smykowce (filia) i Podsmykowce, liczące razem 1145 dusz obrz. gr. kat. Jest także w B. szkoła etatowa. *B. R.*

Bajkówka, ob. *Janów.*

Bajmaki Kobyle, wieś, czyli raczej przysiołek gminy Bołozynowa, należy do obszaru

dworskiego w Soporowie, w powiecie brodzkim, rozłożony po wschodnio-południowej stronie gminy Bołozynowa, na granicy z miasteczkiem Sokołówką i wsią Brachówką; mieszkańców liczy 177, z tych 15 obrz. łac, 156 gr. kat. a 6 żydów.

Bajor, ob. *Bajerów.*

Bajorajcie, wś rządowa, nad rz. Szeszupą, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów. Na lewo od drogi z Władysławowa do Szak, na samej granicy Prus.

Bajor-Vagas, ob. *Bajerowce.*

Bajory, niem. *Bajohren,* kilka wsi w Prusach wsch., głównie w pow. gierdawskim, niedaleko Nordenborka.

Bajrukowka, wś, pow. bracławski, 362 dusz męz., 759 dz. ziemi włośc., 682 dz. ziemi dworskiej, należała do Wołodkiewiczów, dziś towarzystwa cukrowarnianego Stepanowieckiego. *Dr. M.*

Bajsarowo, st. p., pow. menzeliński, gubernia ufimska, między Menzelińskiem i Birskiem.

Bajtkowo, *Bajtkowy,* niem. *Baitkowen,* wś, i dobra szlach., pow. ełcki, st. p., 180 mk.

Bajtuzy, wś, pow. czerkaski, nad bezimienną rzeczką wpadającą do Rosi, o 7 wiorst od m. Moszen, mieszk. 1341: 29 katolików, 1306 prawosł. i 6 żydów. Cerkiew paraf. i szkółka. Należy do moszniańskiego majątku ks. Woroncowa. Wioska położona na wklęsłej równinie, sformowanej po osuszeniu błota, które niegdyś ciągnęło się aż poza Moszny, na przestrzeni 10 w. Ziemia nadzwyczaj urodzajna, z bujnemi sianożęciami po nad rzeką, 2047 dzies. rozległości. Bardzo piękny widok na Moszny i na pałac ks. Woroncowa. Mieszkańcy trudnią się latem rolnictwem a zimową porą handlem drzewnego węgla, który wożą do pogranicznej stepowej gubernii chersońskiej, do Mirgorodu, Elizawetgradu i Mikołajewa.

Bakaicha, płaskowzgórze, dawniej Bakasicha zwane, przeciągające ponad doliną Nizborga nowego po południowej stronie przy granicy z Krogulcem i Kopczyńcami, w powiecie husiatyńskim, nieco lasem dębowym porosłe (Enc. Galicyi).

Bakajczuki, także *Bakujczaki,* przysiołek w obrębie gminy Czernicy w pow. brodzkim, położony pod wzgórzem i lasem czernickim.

Bakalowa, przysiołek miasteczka Pomorzan, w powiecie złoczowskim, położony po północno-zachodniej stronie tego miasteczka, przy granicy z miasteczkiem Dunajowem.

Bakałarzewo, znaczne niegdyś dobra z miasteczkiem, w pow. suwalskim położone; obecnie rozpadły się na kilka mniejszych majętności. **B.** osada miejska (miasteczko), pow. suwalski, gm. Wólka, należy do sądu gminnego okr. II w Filipowie. Odległa od Warszawy 275 w., od Suwałk 18 wiorst. Liczy obecnie 103 domy i 1554 mieszkańców, oddających się przeważnie przemytnictwu; przeważna część mieszkańców żydzi. Miasteczko założone było w roku 1651 i stanowiło własność familii Horaczków, obecnie należy do Jana Stegmana i Brunona Karwowskiego. Ma kościół drewniany pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, fundacyi ks. Korbielewicza, który to kościół w roku 1771 wystawiony a w 1821 przez marszałkową Ciemnołońską wyrestaurowany został. W osadzie tej mieści się kancelarya zarządu gminy Wólka oraz szkółka elementarna, na utrzymanie której kassa gminna udziela 80 rs. zapomogi rocznie, a składka mieszkańców na ten sam cel wynosi rs. 20. W B. jest także bożnica. Do osady należy młyn wodny. B., parafia dekanatu suwalskiego, liczy 8,410 wiernych. *B. Ch.*

Bakałdyńska przystań, nad Wołgą, właściwy port Kazania, o 4 wiorsty od tego miasta.

Bakaniszki, wś, pow. trocki.

Bakaniuk, wś i folw., pow. suwalski, gm. Koniecbór, o 9 wiorst od Suwałk, liczy: 33 domy, 122 mężczyzn i 141 kobiet, ogółem 263 mieszk. Folwark B. ma 3 domy i 24 mk. Mieści się tu zarząd gminy Koniecbór.

Bakczysaraj, *Bachczysaraj,* m. nadetatowe, pow. symferopolski gub. taurydzkiej, o 2 i pół wiorst od stacyi B. dr. żel. łozowsko-sewastopolskiej, st. p., 10528 mieszk. Dawniej słynęło bogactwem i handlem. Pałac hanów, otaczające go łaźnie i wodotryski, są pamiątką świetności. Na cmentarzu blisko pałacu spoczywają zwłoki Mengli-Gireja i jego ojca, założycieli państwa Krymu, oraz innych hanów z domu Girejów. Mogiła z okrągłą kopułą, w guście wschodnim, zwana „Grobem Potockiej,“ ma być zbudowaną przez Kerim-Gireja, dla wziętej w niewolę Polki, z domu Potockich, którą on nadzwyczajnie kochał. Podanie to obrał poeta rossyjski Aleksander Puszkin za przedmiot swego poematu: Fontanna w Bakczysaraju, tłumaczonego na polski przez Adama Rogalskiego (Wilno, 1826 r.). W Sonetach krymskich Adam Mickiewicz wspomina także o Bakczysaraju. Kościołów ma B. prawosławnych 2, ormiański 1, meczetów 22, karaickich domów modlitwy 2; domów murowanych 866, wodotrysków 65, fabryk i rękodzielni 25, z których główne wyrobów safianu. Czyt. F. Liwonowa: *„B. i jeho dostoprimieczatielnosti“* Moskwa 1874. *F. S.*

Bakendorf (?), niem. *Heidebruch,* wś, pow. ządzborski, pod Mikołajkami.

Baki, st. poczt., pow. warnawiński, gubernia kostromska, między Siemienowem i Warnawinem.

Bakła, góra w Krymie, pow. symferopolski, znamienita z powodu wielu pieczar.

Bakłaj lub *Bahłaj*, wś, pow. proskurowski, 214 dusz męz., 421 dz. ziemi włośc., 357 dz. ziemi dworskiej; należy do sukcesorów Zaleskiego. *Dr. M.*

Bakłanowo, wś, pow. porzecki, gub. smoleńska, nad jez. Czystem, o 30 w. od Porzecza; z wielką dystylarnią.

Bakocyn czyli *Bakoczyn*, folwark, w obrębie gminy Żurawna, w pow. żydaczowskim, rozłożony na wznoszącem się po lewym brzegu Dniestru, dość wyniosłem wzgórzu bakocyńskiem.

Bakończyce, mylnie *Pakończyce*, przysiołek do Krównik, pow. przemyski, przy dr. żel. przemysko-łupkowskiej, 232 morg rozł., 46 mk. B. powstały za Ludwika węgierskiego: około 1380 starosta węgierski w Przemyślu założył tu zwierzyniec, od madziarskiej nazwy którego poszedł wyraz B.

Bakońska równina, węg. *Bakony*, na zachodzie Węgier, 24 mil długa, 15 szeroka, a w niej las tegoż nazwiska, 12 mil dł., 5 m. szeroki.

Bakota, wś, pow. uszycki, była miastem grodowem jeszcze wcześniej niż Kamieniec i miała jeden z najstarszych zamków na Podolu, zburzony przez Tatarów w 1240 r. Koryatowicze nadali ją Niemirze w 1388 r. i odbudowali zamek. Jakiś czas należała do dóbr królewskich, następnie była starostwem; w 1774 władał nią Sadowski, później Weleżyński, dziś wś rządowa. Leży u zbiegu Rudki z Dniestrem. Tejże nazwy wś ma istnieć na Wołyniu i posiadać słynne jaskinie.

Bakowce, wś, pow. bobrecki, o 17 kil. od Bóbrki, o 4 kil. od st. poczt. Strzeliska Nowe, 1422 morg rozl., 400 mk. Parafia gr. kat. dek. bóbreckiego z filiami Repechów, Lubeszka, Żabokruki, Trybuchówce: wiernych 1816.

Bakowiecki, potok, wypływa na łąkach gminy Repechowa w pow. bobreckim, zabrawszy z lewego brzegu potok Żabokrucki. płynący na południe, na granicy gminy Repechowa z Bakowcami, przechodzi w obręb gminy Bakowiec, zrazu płynie w kierunku południowo-wschodnim, a potem w południowo zachodnim, ustawicznie śród obszernych łąk moczarowatych, które niegdyś stanowić miały, według śladów dziś jeszcze istniejących, dno bardzo wielkiego jeziora. Przechodzi następnie w obręb gminy Kniesioła; tu przepływa przysiołek Oszustowice, gdzie dawniej istniał młyn nad tym potokiem, a zabrawszy wody potoku Berteszowskiego, przepływa środkiem wsi Kniesioła i łąk kniesiolskich, na granicy gmin Kniesioła, Oryszkowiec i Leszczyna zwraca się nagle na zachód, a przepłynąwszy gminę Oryszkowce i tworząc w końcu granicę między gminami Oryszkowcami i Jatwięgami uchodzi po półtoramilowym biegu do Boberki z lewego jej brzegu. *Br. G.*

Bakowszczyzna, wś, w północnej stronie pow. borysowskiego, w gm. dokszyckiej, w 4-tym okręgu sądowym (dokszyckim). Musiała kiedyś należeć do Baków, których potomek jezuita, autor pociesznych wierszy, po sprzedaniu dóbr w Borysowskiem fundował jezuitów w Błoniu (ob. *Błoń*). *Al. Jel.*

Baksza, wielka wś rządowa w powiecie bałckim, liczy dusz męz. 628, ziemi 2701 dz. W 1816 r. majątek ten wraz z wsią Rossochowatą nadany był na 12 lat generałowi Wiarmitinowi. Dziś oddano Radcy Tajnemu Karolowi Warandzie 2291 dzies. Jest tu zarząd gminny.

Baksza, ob. *Sielnice*.

Bakszty, 1) gm. i wś, pow. oszmiański, liczy 475 dymów, 3473 włośc. ob. pł. Zarząd gminny we wsi Bakszty. Gmina składa się z 3 okręgów wiejskich: Bakszty, Grabowo, Dziewiergi — liczy 52 wsi. 2). **B.**, wś, pow. wilejski, majętność dziedziczna rodziny Kowalewskich, w odległości 12 w. od stacyi Usza na linii Libawa-Romny. Zawiera przestrzeni 800 dz., w tej ilości gruntów ornych 200 dz., łąk do 150 dz., pastwisk i nieużytków do 50 dz., lasów sosnowych i zarośli 400 dz., gospodarstwo trojpolowe, ziemia urodzajna, siana zbiera się około 9000 pudów; gorzelnia. 3). **B.**, pow. wilejski, o kilka wiorst od Radoszkowicz, dziedzictwo rodziny Bohdanowiczów (Enc. Org. wymienia jednę z tych wsi jako miasto (?), nad Berezyną, pod którem 1794 r. zachodziły żywe utarczki).

Bakuła, wś rządowa, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, nad rz. Omulew, o 5 w. od Baranowa. W 1827 r. liczyła 19 dm. i 110 mieszk.; dziś 20 dm., 172 morg. rozl!

Bakuna, przysiołek do wsi Cziresch (ob.).

Bakuny, wś, pow. sokólski, gub. grodz., o 21 w. od Sokółki, nad Łososną. B. były starostwem, w 18 w. płaciły 346 złp. kwarty i były w emfit. posiadaniu Bułharyna.

Bal Potok, po węg. *Bal-Pataka*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), 160 mk.

Bala, ob. *Balla*.

Balaklawa, ob. *Bałakława*.

Balamutowen, ob. *Bałamutowo*.

Balasfalva, *Blasendorf*, ob. *Blasz*.

Balasineszty, wś, pow. chocimski, gub. besarabska, nad rz. Welią, o 58 w. na płd.-wsch. od Chocima; r. 1860 miała 293 mk., 61 dm.

Balassa-Gyarmath, ob. *Bałaszowce*.

Balas-Vagas, ob. *Blażów*.

Balaton-Füred, ob. *Szczawy błotnickie*.

Balatschana, wś, pow. suczawski na Bukowinie, o 7 kil. od Suczawy, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Balatyce, ob. *Bolacice*.

Baląg, po niem. *Ballingen*, wś, pow. olsztyński.

Balbinowo, albo *Sznekowo*, wś, pow. dryssieński, z kaplicą katolicką parafii przydrujskiej.

Balbinowo, *Bałbinowo*, st. dr. żel. dynebursko-witebskiej, między Georginowem a Bałtynem, o 180 w. od Witebska.

Balcarzowice, niem. *Balzarzowitz*, wś, pow. wielkostrzelecki, o milę od W. Strzelc, w par. katol. Kotulin.

Balcery, wś, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Podstoliska. W 1827 r. miała 35 dom. i 233 mieszk.

Balceryszki, 1.) wś, pow. trocki, dawniej własność ks. Ogińskiego, o 4 w. od Żyżmor a o 1½ od stac. dr. ż. Koszedary. Na gruntach tej wsi są kurhany, zapewne z czasów pamiętnej bitwy Litwinów z Krzyżakami nad Strawą, blisko Żyżmor, w r. 1348. 2.) **B.**, wś, pow. trocki, parafia Jewije. 3.) **B.**, wś, pow. lidzki, niegdyś Putkamera własność, z papiernią.

Balcis, jez., pow. sejneński, gm. Święto-Jeziory, na wschód od jez. Szławanta, od którego oddziela je wązki przesmyk, a na połd. od wsi Szławanty; brzegi lesiste, wysokie, obszar 50 morg. Na karcie woj. topogr. (XIV—3) nosi mylną zapewne nazwę Balcza.

Balciuny, wś, pow. trocki.

Balciuniszki, zaścianek, pow. trocki.

Balcza, ob. *Jeziorupa* i *Balcis*.

Balcze, dwór. pryw., pow. rossieński, o 40 w. od Rossien.

Balczewo, 1.) wieś szl., pow. inowrocławski; 3 miejsc.: 1) B., 2) folwark, 3) cegielnia, 2307 morg. rozl., 8 dm., 148 mk.; 41 ew., 106 kat., 61 analf., stac. p. i kol. żel. Inowrocław o 8 kil., gośc. o 2 kil. 2.) **B.**, leśnictwo, pow. szubiński, ob. *Białczewin*.

Baldau, ob. *Bałdowo*.

Balden, ob. *Bałdy*.

Baldenburg, zwany też *Bialembork*, *Białobork*, *Białybór* (?), małe miasteczko na pograniczu Pomorza w p. chojnickim, liczy mieszkańców 2181, z pomiędzy których tylko 56 katolików. Ma kościół katol., który jest filią do Eikfiru, i zbór ewang. Przed reformacyą kościół tutejszy był parafialny; proboszcz, oprócz dostatecznego uposażenia w miejscu, posiadał jeszcze całą wielką wieś Bischofsthumb, którą mu zapisał w r. 1408 wielki mistrz krzyżacki Ulryk von Jungingen. Później to wszystko zaginęło. Protestantyzm wzmocnił się tu bardzo w czasie napadów szwedzkich. W r. 1645 po śmierci proboszcza innowiercy nawet kościół i plebanią spalili, żeby tylko większe mieć prawa. Kiedyby był założony Baldenburg, akta nie wspominają. St. p. *Kś. F.*

Baldocz, ob. *Baldowec*.

Baldona, *Baldohn*, łotew. *Baldonesmujża*, wś, mko i dobra w Kurlandyi, w okr. bauskim. Parafia t. n. obejmuje ważniejsze wsie Thomsdorf, Dünhof, Maerzendorf i i. Dolina na której leży, przerznięta jest strumieniem Kekau, wpadającym do Dźwiny. Obywatel kurlandzki baron Korf w końcu zeszłego wieku kazał go własnym kosztem oczyścić, przekopać głębiej, i brzegi jego wyłożyć granitem. Przy wielkiej drodze z Dyneburga do Rygi, w pobliskim lesie, pobudowano domy do mieszkania i łazienki dla kilkuset chorych wygodne, oraz dom przeznaczony na bale i inne zabawy. Woda bałdońska jest czysta, bez żadnego koloru; powierzchnia jej niekiedy pokrywa się siarką. Po smaku i zapachu można poznać obecność siarki, ale ta w przeciągu dni kilku znika zupełnie, a w dobrze zatkniętych butelkach woda daje się przechowywać dwa i trzy tygodnie bez zepsucia. Źródło bałdońskie nigdy nie zamarza; woda jego służy przeciwko glistom, tudzież działa skutecznie na przewód pokarmowy.

Baldowec, po węg. *Baldocz*. wieś w hr. spiskiem (Węg.), kościół katol. filialny, kąpiele obfitujące w siarkę i wapno, 240 mk. *H. M.*

Baldram, wś i kol., pow. kwidzyński, niedaleko Kwidzynia.

Balejkowo, okrąg wiejski w gm. Hińsk, pow. wileński, liczy nast. wsie: Naskańce, Strzały, Rudziszki, Małyniszki, Słoboda; zaśc.: Sąkołaby, Pohulanka.

Baleńszczyzna, inaczej *Posimnicze*, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, wchodził dawniej w skład obszernych dóbr Simno, czyli Koleśniki.

Balewko, ob. *Balewo*.

Balewo, niem. *Baalau*: 1.) wś, pow. malborski, pod Grunowem. 2.) **B.**, dwie wsie, B. i Balewko, pow. sztumski, pod Dzierzgoniem, par. Kraśnałąka.

Balga, wś kościelna, mko, włość, młyn w pow. świętomiejskim, na półwyspie hafu, starożytna Honeda, b. gród krzyżacki zbudowany 1239 r.; b. komturat, od którego 1419 zależało dziewięć wójtostw. Dziś st. p., 777 mieszk.

Balica, także *Borowa*, potok w obr. gm. Balic w pow. krakowskim. Wypływa ze źródlisk leśnych koło leśniczówki i na północ od folwarku balickiego, Borowem zwanego, płynie środkiem wsi Balic w kierunku wschodnim i po przeszło ćwierćmilowym biegu uchodzi poza wsią śród łąk do Rudawy z prawego jej brzegu. *Br. G.*

Balice, wś, pow. stopnicki, gm. Gnojno, par. Janna, na prawo ode drogi ze Stopnicy do Chmielnika, szkoła gminna. 1827 r. było tu 49 dm. i 342 mieszk.

Balice, z przysiołkami: Werychów, Szczy-

glicki i Podkamycz, wś. w pow. krakowskim, o 4 kil. od Zabierzowa na południe, ma 2312 n. a. morgów rozl., 100 domów, 753 dusz, parafia w Morawicy, szkoła ludowa jednoklasowa, gorzelnia i młyn amerykański, położenie pagórkowate, z pięknym widokiem na Kraków. Jan Bonar, obdarzony przez Zygmunta I starostwem rabsztyńskiem i oświecimskiem, założył tu piękny pałac i ogród, który Jan Firlej woj. krakowski i hetman w. koronny, odziedziczywszy w r. 1562 B., odnowił, przyozdobił i przyjmował tutaj wspaniale króla Henryka Walezyusza w 1574 r. Ztąd wjazd odbywała Anna Rakuzka żona Zygmunta III. Za panowania Sasów były B. w ręku Szembeków, później Sołtyków a obecnie są własnością rodziny Homolaczów. *M. M.*

Bálice, dawniej *Balicze*, wieś i gmina w powiecie mościskim, niegdyś w ziemi przemyskiej wojew. ruskiego. Rozłożona w powabnej pagórkowatej okolicy opodal od traktu wiedeńskiego, w odległości od Przemyśla 2 $\frac{1}{2}$ mili, o 6 kil. od st. p. Szechynia, w par. rz. kat. Hulaków, par. gr. kat. w miejscu. Obszar gm. balickiej zajmuje według najnowszych pomiarów 3674 mg. Cała miejscowość składa się z kilka mniejszych odległych od siebie pojedynczych części, mających osobne nazwy: Chałupki, Balickie, Cegielnia, Kazimierz, Wojcie, Kozłowszczyzna i Szuszczyzna, z których dawniej każda część osobne stanowiła dziedzictwo.

Balicze podgórne, także *małe, podleśne* lub *zarzeczne*, często zaś Balice, lub mylnie Balicza górna zwane, wieś i gmina w pow. żydaczowskim. Położona po prawym brzegu rzeki Świcy, przy ujściu do niej rzeki Turzanki, przy drodze powiatowej bolejowskiej; od poczty i parafii łac. w Sokołowie 7 kil., parafia gr. kat. dek. bolechowskiego (wiernych 706) i urząd gminny w miejscu. Mieszkańców liczy obecnie gmina 775; z tych są 26 obr. łac., 733 gr. kat. i 16 żydów.

Balicze podróżne, wieś, pow. żydaczowski, leży przy ujściu potoku Sukiel do rzeki Swicy, dopływu Dniestru, od Żydaczowa na południe o 3 i pół mili, od Sokołowa o 3,7 kil. na wschód. B. mają par. gr. kat. dek. bolechowskiego z filiami Sulatycze i Sokołów: wiernych 1797. Przestrzeń: posiadłości wiek. ról ornych 263, łąk i ogrod. 403, pastwisk 517, lasu 335; posiadłości mniej.: ról ornych 553, łąk i ogrodów 730, past. 292.

Baligród, *Balihorod*, mko, pow. Lisko, o 4 mile od Sanoka, nad rz. Hoczewką, ma par. rz. kat. i gr. kat., tę ostatnią z filiami Bystre, i Sterżnica (Stężnica). Dekanat gr. kat. dyec. przemyskiej ma parafij 18: B., Bereska, Wetlina, Wołkowyja, Gorzanka, Hoczew, Żernica, Zahoczewie, Krywe, Łopienka, Mchawa, Polańczyk, Raby, Smerek, Terka, Cisna, Jabłonki, Jaworzec. Wiernych 14906. St. poczt. Enc. Org. mniejsza mylnie nazywa B. miastem powiatowem.

Baliki, wś, nad rz. Pisną, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Nowogród.

Balin, wś, pow. rypiński, nad stawem, gm. Pręczki, 881 morg. rozl., 19 dm, 217 mk.

Balin, z przyległ. Jankowice, pow. turecki, gm. Niewiesz, o 4 wiorsty od Uniejowa, na prawym brzegu rzeki Warty; składa się z kilku oddzielnych folwarków, 2—3 włókowych, i kilkunastu mniejszych powstałych przez rozkolonizowanie około 1860 r. Położenie bardzo korzystne, grunta pszenne, łąki nadrzeczne wyborne i obfite, stąd też inwentarze dobre i zamożność wyjątkowa. Budynki porządne, domy mieszkalne okolone ogrodami owocowemi. Zamożność sprowadziła tu oświatę i umoralnienie. Włóka ziemi warta tu do 4000 rs., ogólny obszar wynosi 1500 m. B. należał dawniej do Walewskich a następnie do Gierałtowskich, którzy go rozkolonizowali. *W. S.*

Balin, 1). lub *Balina*, mko nad rz. Mukszą, pow. kamieniecki, o 20 w. od Kamieńca, ludności 825. Zygmunt I, wynagradzając męztwo rotmistrza Sieniawskiego w bitwie pod Obertynem, darował mu wś. Balinę w 1531 r., która wkrótce przemianowana została na miasto. Tu odbywał się zwykle zbrojny popis szlachty całego województwa. Wróciwszy do rąk królewskich, składała starostwo, przynoszące dochodu 12,296 zł. (lustracya 1765 r.) Do starostwa oprócz miasta należy przedmieście Majdan, Wołoszczyzna i przysiołek Cyganówka. W kilka lat potem dobra te stały się własnością Stadnickich a następnie Dwernickich. Faustyn Dwernicki otrzymał w 1782 przywilej ponawiający dawniejsze jarmarki. Od Dwernickich przeszło do Bohuszów, dziś Sadowskich. W B. mieszczą się stajnie cesarskie. Do Sadowskich należy 1844 dz. ziemi używ. i 78 nieużytków; do Trzecieskich 285 dz., Jaworskich 187 dz., Mansurowa 265, Haupta 27. Ziemi włośc. 1251 dz. Jest tu cerkiew murowana, 8 sklepów, 16 rzemieślników. 2). **B.**, wś, pow. lityński, dusz męz. 318; ziemi włościańskiej 477 dzies. Należała do starostwa lityńskiego, dziś rządowa. 3). **B.**, pow. drysieński; z kaplicą katolicką parafii rosickiej.

Balin, z przysiołkami: Cezarówką, Koźminem i Krudziejówką, wś, pow. chrzanowski, ma 2627 morgów rozl., 223 domów, 1263 dusz, parafia w Kościelcu szląskim, szkoła ludowa jednoklasowa, leży w blizkości kolei żelaznej Cesarza Ferdynanda i gościńca do Mysłowic, w okolicy znajdują się kopalnie żelaza i galmanu. *M. M.*

Balinka, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Do B. należy leśnictwo balińskie, gub. suwalska, pow. augustowski,

które dzieli się na trzy straże: Żyliny, Balinka, Rudawka.

Balingródek, *Balinogródek*, małe miasteczko w powiecie święciańskim, gubernii wileńskiej, o 5 mil od Wilna ku północy, położone na lewym brzegu Wilii, o 424 w. od jej źródeł. Ignacy Baliński, marszałek powiatu wileńskiego, chcąc ożywić ruchem przemysłowym ustronne położenie majętności swojej Punżan, zaczął zgromadzać około r. 1822 ludność rzemieślniczą w osadzie Bagieliszki, której dał nazwisko rodu swego Balinogródek. W nowem miasteczku wymurował kościół filialny (filia parafii Korkożyszki), dziś nieistniejący, pod tytułem Opatrzności Boskiej, należycie go opatrzył, i kilkadziesiąt domów zbudował. Rzemieślnicy i przekupnie prędko zaludniali to miejsce, które od czasu do czasu ożywiało się przybywaniem różnych pobożnych na uroczystości kościelne i wieśniaków na targi. W kościele spoczywały zwłoki ojca fundatora, także Ignacego Balińskiego, ostatniego wice-marszałka trybunału głównego litewskiego, znanego z prawości męża na całej Litwie. *M. B.*

Balino, domin., pow. inowrocławski; 564 m. rozl., 4 dm.; 68 mk.; 9 ew., 59 kat.; 42 analf.

Balińce z przysiołkiem Trofanówką, wieś, pow. kołomyjski, o 4 kil. od miasteczka Gwoździca, obszar dworski posiada: ról ornych 490 morg, łąk i ogrod 11 m., past. 13, lasu 81 m. a.; włościanie posiadają ról ornych 2329 m. a., łąk i ogrodów 92 m., pastwisk 158, lasu 7 m. Ludność wynosiła przy ostatnim spisie (w 1870 roku) 1364 głów, z tych rz. kat. 21, gr. kat 1312, ormiańsko kat. 6, izraelitów 25. Gr. kat. parafia w miejscu, należy do dekanatu kołomyjskiego (wiernych 2532); rzym. kat. parafia należy do Gwoździca, posiada szkołę etatową 1-klasową i kasę pożyczkową. Włościanie trudnią się rolnictwem i chowem bydła. Właściciel Jakób de Hasso Agopsowicz.

Balińska-słobódka, wś, pow. kamieniecki, przy trakcie prowadzącym do Kamieńca, 240 dz. ziemi włośc., 415 dz. ziemi dworskiej, należy do Janowicza. *Dr. M.*

Baliński, strumyk, wypływa w obrębie gminy Balina, w pow. chrzanowskim, z błotnisk i przepływa wieś środkiem ku południowi, poczem zrasza łąki, łączy kilka małych stawów i wpada na granicy z Luszowicami do potoku *Luszówką* zwanego, dopływu Chechła. *Br. G.*

Balkoutz, ob. *Laudon-Falva.*

Balków, folw. i kolonia, pow. łęczycki, gm. t. n., par. Gieczno, folw. morgów 782, dymów 7, kolonia morgów 873, dymów 59; posiada urząd gminny, odl. od Łęczycy 14 w., od Piątku 8 w. W 1827 r. B. liczył 37 dm. i 294 mieszk. B. gmina, ma s. gm. i st. poczt. w osadzie Piątek o 8 w.; ludności 4158, rozległości 11,301 mor. Posiadłości większych liczy 13, przy rozległości tychże 7154 morgów. Osad włościańskich w gminie 472, zajmują 4147 morgów. Szkółka jedna we wsi Gaju. Z zakładów fabrycznych istnieje tu cegielnia, torfiarnia i 4 wiatraki. *B. Ch.*

Balkuny, wś rządowa, pow. kalwaryjski, gm. t. n., par. Mirosław, od Suwałk odl. 73 w., od Kalwaryi 44 w. W 1827 r. liczyła 17 dm. i 158 mieszk. B. gm., lud. 4382, rozległości 15408 mor., sąd gm. okr. IV w osadzie Olita, st. poczt. Simno. W gm. gorzelnia, tartak i szkoła początkowa. W skład gm. wchodzą: Arciszkany, Balkuny, Cyganowo, Dobkiszki, Dyrwany, Gudele, Hałaburdziszki, Iwankowo wś i fol., Jackowo, Kasperowszczyzna, Knicieniszki, Kurnany, Łowikintanki, Łowikintany, Łukiniany, Łysa-góra, Manczuny, Marynka, Niunka, Oniszki, Pasznia, Potrakiel, Romejki, Sopociszki, Szypulszczyzna, Trakiel, Warda, Woronogóry, Woronowsko, Zniszki i Zyrany.

Balla v. *Bala*, nazwa obszernego terytoryum w pow. augustowskim, które z czasem rozdzieliło się na kilka odrębnych posiadłości z oddzielnemi nazwami, 1). **B.** wielka, folw. w gm. t. n., par. Teolin, odl. od Suwałk 72 w., od Augustowa 56 w. Znajduje się tu stary dwór, wystawiony przez Antoniego Dziekońskiego podskarbiego litewskiego, w połowie XVIII wieku, i urządzony z wielkim przepychem. Bywał w nim Stanisław August na polowaniach. B. gmina, lud. 4450, rozległości 22042 morg, s. gm. okr. III i st. poczt. w osadzie Sopoćkinie, o 11 w.; w skład gminy wchodzą: Balla-kościelna, B.-Kownacka, B.-solna wś i folw, B.-sucha, Bessaraby, Berezany, Bieliczany, Białobłoto, Dobrowola, Eustachowo, Hoża, Jatweź wś i folw., Kapłanowce, Kiełbaski, Kodziowce, Kowniany, Linki, Łojki, Mańkowce, Michałowo, Plebańskie, Płaskowce A., Płaskowce Łowcewicza, Płaskowce Szymborskiego, Popowskie, Sambory, Skowronki, Skryniki, Sylwanowce, Świack-górny, Tatarszczyzna, Ulkowce, Wandzin, Wassaraby wś i folw., Wasilewicze, Wojtowa wś i folw. (Wołowiczowce), Zabreczany i Zagorany. 2). **B.** Kościelna, folw. i wś, 284 mk., 41 dm., b. par. unicka dek. augustowskiego. 3). **B.** Kownacka, wś i folw. Dobra te położone na obu brzegach Niemna należały w zeszłym stuleciu do ks. Franciszka Ogińskiego, kuchmistrza W. ks. Lit. W 1819 ks. Kleofas Ogiński sprzedał ich część z tej strony Niemna położoną, która odtąd osobną stanowi posiadłość. 4). **B.** Sucha, wś i folw. Dobra te w zeszłem stuleciu należały do zakonu jezuitów — a po skasowaniu jego, na mocy przywileju z dnia 20 grudnia 1788 r. nadane zostały Antoniemu hr. Wołłowiczowi senatorowi na prawie emfiteutycznem; późniejsi posiadacze nabyli je od skarbu na zupełną własność. *B. Ch.*

Ballau, inaczej *Sixtin*, ob. *Bałowo.*

Balle, wś i folw., pow. kalwaryjski, gmina Kisna Wielka, par. Łoździeje.

Ballgarden i **Ballgardehlen**, dwie wsie, pow. tylżycki, pod Tylżą.

Ballhof, folw. dóbr Mały Paniów w pow. bytomskim, 1839 założony.

Ballienen lub *Domeiken* (niem.), wś, pow. gąbiński, st. p. Niebudssen.

Ballingen, ob. *Baląg.*

Ballowken, ob. *Bałówki.*

Ballrau, ob. *Przeczno.*

Ballupoehnen, kilka wsi w Prusiech Wsch., w pow. gołąbskim (B. inaczej Prachersdorf), pilkaleńskim, darkiańskim (inaczej Gaidssen) i ragneckim (inaczej Karczauningken).

Balmsdorf, ob. *Harykowce.*

Balnica, wś, pow. Lisko, o 6 kil. od st. p. Wola Michowa, w parafii gr. katol. Maniów.

Balniczka, potok, także *Balnickim* zwany, w obrębie gminy Balnicy w Galicyi. Wypływa pod grzbietem Beskidu lesistego, na samej granicy Galicyi z Węgrami, na polanie Bubnin zwanej, płynie w kierunku północnym przez wieś Balnicę, przybierając liczne potoki górskie, spływające z Beskidu, tak od wschodu, jak zachodu, i po $^3/_4$ milowym biegu uchodzi w obrębie gminy Maniowa z lewego brzegu do potoku Osławy. *Br. G.*

Balnów, wś, pow. dzisieński. Była tu kaplica katolicka, par. Hermanowicze.

Balnowice, niem. *Belsmdorf*, wś w pow. namysłowskim, o 2 w. od Namysłowa, filia katolickiej parafii Krzyżowniki; owczarnia zarodowa.

Balogfalva, st. dr. żel. z Fülek do Miszkowca na Węgrzech.

Balschau, ob. *Balczewo.*

Balschkehmen, *Baltzkehmen* (niem.), wś, pow. darkiański, w pobliżu Darkian.

Balse, dwór pryw. w pow. szawelskim, nad Wyrwitą, o 50 w. od Szawel.

Balszyn, niem. *Balschin*, wś, pow. szyłokarczemski, w pobliżu st. poczt. Kalningken.

Baltadohnen, inaczej *Eymenischken* (niem.), wś, pow. pilkaleński, w pobliżu st. poczt. Kraupischken.

Baltikallen (niem.), wś, pow. kłajpedzki, niedaleko Kłajpedy.

Baltin, przysiołek do Seletina (ob.).

Baltinosa, przysiołek do wsi Kapu-Kodrolui (ob.).

Baltrischken (niem.), wś, pow. ragnecki, niedaleko st. p. Wischwill.

Baltruschaten, *Baltruscheiten*, *Baltruschelen*, *Baltruschen*, *Baltruschkehmen*, *Baltrupoehnen*, niemieckie nazwy wielu wsi w pow. ragneckim, pilkaleńskim i nizinowym.

Baltycki port (po niemiecku *Baltische-port*), do r. 1762 zwany *Rogerwick*, miasto portowe w gub. estońskiej, pow. harieńskim, o 368 w. koleją „baltycką“ od Petersburga, nad zatoką Rogerwick. Zamierzono urządzić tu port wojenny, jako mogący mieścić znaczną flotę, ale z powodu, że północna jego część zupełnie jest otwarta od strony morza, zaniechano tego zamiaru. Okręty, idące z Messyny z owocami krajów południowych, starają się jak najwcześniej zawinąć do tego portu; wyładowują tu swój towar, który wysyła się do Rewla i Petersburga lądem. Oprócz takich okrętów, inne nie nawiedzają Baltyckiego portu, z powodu bliskości Rewla i braku powrotnych ładunków. Liczy się się tu mieszkańców 3159, st. p. Z B. do Rewla 45 wiorst.

Baltyckie morze, *Baltyk*, (od łotewskiego słowa *baltos*, biały, z powodu barwy niektórych jego brzegów, pokrytych białym wapiennym kamieniem), po niemiecku zwane Ostsee, to jest morze wschodnie; zwane dawniej wendzkiem lub sarmackiem, wielka zatoka morza niemieckiego, oblewająca brzegi północno-zachodniej części Rossyi, wschodniej Szwecyi i Danii, i północnej części Prus. Przypuszczają, że już Fenicyanie nawiedzali te brzegi, zakupując tu bursztyn; ale rzecz ta nie jest udowodniona. Rzymianie rzeczywiście docierali brzegów morza baltyckiego, nazywając je Kodańską zatoką (Sinus Codanus). Potem rozmaite narody zamieszkiwały południowe brzegi tego morza; najpotężniejsi z nich byli Wendowie, naród słowiański, i od nich morze baltyckie nazywano wendzkiem albo wendyjskiem. Wpółnocnej i północno-wschodniej jego stronie mieszkali Finnowie, w zachodniej Gotowie i inne narody germańsko-skandynawskie, całe zaś pomorze baltyckie od Wisły do Elby czyli Laby zamieszkiwały słowiańskie plemiona rozmaitych nazwisk. Miasta hanzeatyckie, powstałe ze słowiańskich, jak Lubeka, Brema, Hamburg, nabrały pewnego znaczenia na morzu baltyckiem od połowy XIII wieku; Polska za czasów Bolesława Chrobrego już panowała na tem morzu od Gdańska do Kamina. Przed pierwszym podziałem Polski, Baltyk oblewał jej prowincye: Pomorze książęce, województwo pomorskie, powiat gdański, województwo malborskie, biskupstwo warmińskie, Prusy książęce, część Żmujdzi, Inflanty i Kurlandyą. Traktatem nysztadzkim w r. 1721 Rossya zyskała na Szwecyi cały brzeg morza baltyckiego od Wyborga do Rygi. Przyłączenie Kurlandyi w r. 1795 i Finlandyi 1743 i 1809 r. rozciągnęło panowanie Rossyi nad wschodnim brzegiem morza baltyckiego od Torneo do Połągi. Zachodni brzeg jego należy obecnie do Szwecyi i Danii, południowy do Prus; ostatnie krańce baltyckiego morza, z zatokami jego, są: na północ Torneo (60° 51′ półn. szer.), na południe Szczecin (53° 30′ szerokości północnej), na

wschód Petersburg (30° 20′ wschod. dług.), na zachód Flensburg (9° 30′ wschod. dług). Morze baltyckie rozciąga się przeto według południka na 185 mil niemieckich. Powierzchnia jego zajmuje przeszło 6,000 mil niemieckich kwadratowych, z których więcej niż trzecia część przypada na zatoki botnicką, fińską i ryską. Zatoka botnicka rozciąga się między Finlandyą i Szwecyą, od wysp Alandzkich do Torneo, na 100 mil niemieckich długości. Fińska zatoka weiska się między granitowe brzegi Finlandyi i Estonii, z częścią gubernii petersburskiej, i rozciąga się od wyspy Dago, na wschód, do Petersburga, na 60 mil niemieckich długości; na całej swej przestrzeni pokryta mnóstwem mielizn i innych miejsc niebezpiecznych. Najmniejsza jej szerokość naprzeciw Rewla wynosi 5 mil, największa między Wyborgiem i Narwą do 20 mil. Zatoka ryska zachodzi ku południo-wschodowi między Kurlandyą i wyspą Oesel, i dalej na północ oblewa brzegi Inflant. Oprócz tych trzech wielkich zatok są jeszcze na południ. brzegu morza baltyckiego: zatoka gdańska, albo pruska, szczecińska i lubecka, przy miastach tegoż nazwiska. Także dwie zatoki: Kurisch-haff pod Memlem, i Frisch-haff, pod Piławą, oddzielone od morza mierzejami, czyli wązkiemi klinami ziemi; wodę mają słodką, głębokości w pierwszej 20, w drugiej 15 sążni. Zatoki łączące morze baltyckie z Kattegatem są: Sund, Belt wielki, Belt mały. Sund przedziela wyspę duńską Zeelandyą od Szwecyi, ma 12 mil niemieckich długości, przy rozmaitej szerokości, najmniejszej pół mili. Corocznie przechodzi przez Sund 12 do 13 tysięcy statków. Głębokość jego 4 do 12 sążni. Wielki Bełt rozciąga się między wyspami duńskiemi Laaland i Zeelandyą od wschodniej, a Langeland i Fionią od zachodniej strony; długość jego 25, szerokość od 1 do 4 mil, głębokość $4\frac{1}{2}$ do 7 sążni. Mały Bełt oddziela wyspę Fionią od półwyspu Jutlandyi; ma długości 30, szerokości $\frac{1}{4}$ do $2\frac{1}{2}$ mil, głębokości od 4 do 19 sążni. Statki przechodzą częściej Sundem niżeli Bełtami; przytem w Bełtach są porty mające tylko 16 stóp głębokości, co dla okrętów wojennych nie jest dostatecznem. Wszystkie te zatoki opatrzone są dla bezpieczeństwa żeglarzy rozmaitemi znakami. Na morzu baltyckiem znajduje się bardzo wiele wysp, zwłaszcza przy brzegach Finlandyi, gdzie z powodu mnóstwa kamieni i mielizn tworzą tak zwane schery, labirynt bardzo niebezpieczny dla okrętów. Najznaczniejsza z nich gruppa wysp Aland. W środku zatoki fińskiej leży wyniosła wyspa Hochland, dająca się widzieć żeglarzowi w odległości mil 10. Zatoka ryska ma tylko jednę wyspę Runo, zamieszkaną w największej części przez Szwedów, chociaż około lat 140 należy do Rossyi. Właściwie na baltyckiem morzu leżą wyspy: 1) Rossyjskie: Dago i Worms, należące do gubernii estońskiej. Wyspa Oesel, z miastem Arensburg, i wyspa Mon, składają powiat arensburski gubernii inflanckiej. 2) Szwedzkie: Gottland, największa na baltyckiem morzu, prawie na samym środku jego, ma 16 mil długości i 6 szerokości; główne jej miasto Wisby, słynne było między hanzeatyckiemi. Oeland rozciąga się na 19 mil wzdłuż brzegu prowincyi szwedzkiej Smaland. od której ją przedziela zatoka kolmarska. 3) Duńskie wyspy leżą w południowo-zachodnim kącie morza baltyckiego między Sundem i Bełtami, a mianowicie: Zeelandya. Fionia, Laaland, Langeland, Falster, Moen i t. d. Oddzielnie leży wyspa Bornholm, obwodu mil 15; na krańcu jej północnym wznosi się latarnia morska, na 280 stóp nad powierzchnią wód. Główne warowne miasto Rönne z portem na południowo-zachodnim krańcu wyspy: O półpiętej mili od Bornholmu podnoszą się z dna morskiego skały Erdholmar; na jednej z nich twierdza Christiansoer. 4) Pruskie wyspy: starosłowiańska Rugia czyli Rań (Rügen), naprzeciw Stralsundu; główne tu miasto Bergen; w północnej stronie Arkona, z latarnią morską. Wyspy Usedom i Wolin leżą w zatoce szczecińskiej, oddzielone są od brzegów zatokami Swinemünde i Dewenau. Na wyspie Usedom sławny port Swinemünde, a na Wolinie znajdowało się znakomite miasto słowiańskie Wineta. Trzy wspomnione wyspy właściwie należą do Pomeranii pruskiej. Morze baltyckie przyjmuje w łono swoje mnóstwo rzek, płynących od północy ze skandynawskiego pasma gór, od wschodu z płaskiej wyniosłości, od południa z gór karpackich; wpada do tego morza ogółem 250 rzek. Znaczniejsze z nich są: 1) w Szwecyi: rzeka Motala, odpływ jeziora Wetter, wpada pod Nordköping; Dal-Elf, największa rzeka w Szwecyi, ma ujście pod Hefle; Torneo, pograniczna z Rossyą, wpada do krańca odnogi botnickiej; przy ujściu jej znajdują się konchy z drobnemi perłami. 2) w Rossyi: Kumeo, wpada do odnogi botnickiej pod Björneborg: Kümen od odnogi fińskiej pod Rochensalm, która od roku 1743 do 1809 stanowiła granicę Rossyi; Newa: do odnogi fińskiej pod Petersburgiem; Narwa, łącząca jezioro Czudzkie z morzem; Dźwina zachodnia płynie przez Rygę do zatoki ryskiej; Windawa. 3) w Prusiech: Niemen, częścią pograniczna rzeka z Rosyą, wpada pod Memlem do Kurisch-Hafu; Pregel, płynąca przez Królewiec; Wisła, największa z rzek baltyckich, płynie mil 131 i wpada w morze trzema ramionami; wschodnie (Nogat) i średnie płyną do Frisch-Haffu, a trzecie zachodnie, czyli sama Wisła, do Gdań-

skiej odnogi; Odra, wpływająca niżej Szczecina do jego odnogi, a potem trzema ramionami do morza baltyckiego. Warnow i Trawe, wpadają do tego morza pod Rostokiem i Lubeką, i przy ujściu swojem tworzą porty Warnemünde i Trawemünde. Morze baltyckie, za pośrednictwem kanałów spajających rzeki, połączone jest z rozmaitemi morzami: 1) z Niemieckiem: lauenburski łączy rzeki Trawe i Elbę; kanał Finnow w Prusiech Odrę i Elbę. Trzeci kanał szleswicki albo kielski, łączy rzekę Ejder z zatoką kielską w Danii; z Kategatem, kanał Gothea w Szwecyi, między miastami Gothenburg i Stokholmem. 2) z morzem Białem: kanał Aleksandra Wirtembergskiego, pod miastem Kiryłowem, łaczy Newę z Dźwiną północną. 3) z morzem kaspijskiem, czyli Newę z Wołgą, łączą trzy systemata: maryiński, wyszniewołocki i tychwiński. 4) z morzem Czarnem: kanały bereżyński, Ogińskiego i królewski, łączą Dźwinę zachodnią, Niemen i Wisłę z Dnieprem. Morze baltyckie w zachodniej i północnej swoich częściach, w ogólności, większą ma głębokość, niżeli we wschodniej i południowej. Średnia jego głębokość przy wschodnich brzegach, ma 5 do 25 sążni; przy zachodnich 10 do 80 sążni. Największa głębokość tego morza dochodzi od 150 do 170 sążni, między wyspą Gothska-Sanda i Stokholmem. W zatoce botnickiej, naprzeciw miast Christinenstadt i Björneborg, głębokość wynosi 125 sążni. Fińska zatoka, od ujścia Newy do przylądku Dagerort, stopniowo powiększając się, dochodzi od 1 $^1/_2$ sążnia do 60 sążni głębokości. Zatoka ryska głęboka na 30 sążni. Dno morza baltyckiego, w stronach zachodniej i północnej, jest kamieniste, we wschodniej iłowate a w południowej piaszczyste. Przypływu i odpływu nie ma na morzu baltyckiem. Smak jego wody więcej przaśny, niżeli w innych morzach. Woda jego ma zamykać w sobie $^1/_{30}$ część soli, to jest z funta wody wydziela się jeden, a najwięcej 2 łuty soli. W zatokach botnickiej i fińskiej jeszcze przaśniejsza, a miejscami bywa niekiedy zdatna do picia. Długotrwałe wiatry napędzają ku brzegom zatoki fińskiej ogromne massy wody, która przy ujściu rzek, opierając się ich biegowi, występuje niekiedy z brzegów i zalewa okolice. Doświadczył tego kilkakrotnie Petersburg, a zwłaszcza 10 września 1777 i 7 listopada 1824 r., kiedy przy twierdzy rzeka Newa podniosła się na 12 stóp wyżej niż zwykle. Opadanie wód baltyckiego morza było przedmiotem licznych sporów w ciągu przeszłego i teraźniejszego wieku. Przypuścić wszakże należy albo ubywanie wód Baltyku, albo podnoszenie się jego brzegów, chociaż nie wszędzie, przynajmniej w niektórych miejscach, zwłaszcza w zatoce botnickiej. Tu prawie wszystkie miasta nadmorskie znajdują się teraz na mieliznie, tak iż zbliżyć się mogą do nich łodzie, gdzie dawniej zawijały okręty. Najlepszym tego dowodem jest dzisiejsze położenie miast: Piteo, Luleo, Torneo, New-Karlebi i Björneborga. Przypuszczają, że co sto lat opada woda w morzu baltyckiem na 45 cali; ale są to wypadki postrzeżeń szczegółowych, a zatem do całego morza zastosować się nie dadzą. Od miesiąca grudnia do marca zwykle przerywają żeglugę na tem morzu lody. Jego zatoki i odnogi często ścinają się zupełnie lodem. I tak z roku 1657 na 1658 Karol Gustaw, król szwedzki, przeszedł po lodzie z wojskiem swojem do Kopenhagi. Liczne są porty morza baltyckiego, a mianowicie. 1) Wojenne. rossyjskie: Petersburg, Kronstadt, gdzie jest główne stanowisko rossyjskiej floty baltyckiej, Rewel i Sweaborg. Zniesione są porty w Rydze, Abo i Rochensalm. Szwedzkie: Stokholm, Karlskrone, główne stanowisko floty szwedzkiej. W Danii Kopenhaga nad Sundem jest stanowiskiem sił morskich duńskich. 2) Porty handlowe znaczniejsze: Petersburg, Kronstadt, Rewel, Narwa, Hapsal, Arensburg, Pernow, Połąga, Ryga, Libawa i Windawa, w guberniach rossyjskich nad-baltyckich; Abo, Björneborg, Wasa, Hamle-Karlebi w Finlandyi; Geflle, Stokholm, Nordköping i Karlskrona w Szwecyi: Helsingör, Kopenhaga, Kiel, Flensburg w Danii. Wolne miasto Lubeka i port jego Trawemünde. W Meklemburgu, niegdyś słowiańsko-polskie Rostock i Wismar. W Prusiech: Stralsund, Szczecin, Kołobrzeg (Kolberg), Gdańsk, Elbląg, Piława, Królewiec, Kłajpeda. Morze baltyckie obfituje w różne rodzaje ryb, koło wyspy Bornholm poławiają się śledzie. Na brzeg Prus i Pomorza wyrzuca morze w znacznej ilości bursztyn. Zdarza się na tem morzu niekiedy fata morgana, miraże, czyli odbicie w powietrzu oddalonych przedmiotów, np. okrętów, brzegów i t. d. Mgły dosyć często, zwłaszcza rano, na wiosnę, i późno w jesieni. Więcej one panują w zatoce botnickiej, gdzie, oprócz zwyczajnych, zdarzają się suche mgły czyli tak zwany dym słoneczny, po szwedzku Sölrock. Morze baltyckie jest jednem z najniebezpieczniejszych dla żeglugi, zwłaszcza fińska jego zatoka, zasiana wysepkami i mieliznami. Dla bezpieczeństwa znajduje się na brzegach Baltyku mnóstwo latarni morskich, wież i innych znaków ostrzegających. Morze to jest najważniejszą drogą handlową, którą Rossya wysyła swoje płody i wyroby, i sprowadza nawzajem towary z Europy i Ameryki. W r. 1860 porty rossyjskie Baltyku sprowadziły towarów za summę 93 miliony rs.. wywiozły za 80 milj. rs. (Według *Enc. Org.* i innych).

Baltyń, *Baltyno*, po łotew. Baltyns, wś,

pow. dyneburski, par. krasławskiej, własność koronna, niegdyś kościołowi krasławskiemu przez Platera nadana, w 17 i 18 w. razem ze Skajstą należała do Wołosowskich. Ma st. dr. żel. dynebursko-witebskiej, między Balbinowem a Kresławką, o 194 w. od Witebska.

Baltynów, *Baltynowo*, po łotew *Baltynowa*, wś w pow. lucyńskim, niegdyś część starostwa maryenhauskiego, dziś własność Horożańskich. Kościół paraf. Zwiast, N. M. P., 1796 przez Hylzenów erygowany. Parafian 4080.

Baltzkehmen, ob. *Balschkehmen*.

Balwierzyszki, właściwie *Barbierzyszki*, osada, przedtem mko, w pow. maryampolskim, gm. i par. t. n., przy ujściu rzeki Pierczajki do Niemna, otrzymała swą nazwę od rafy na Niemnie, zwanej Barbiera. Dobra B. zostały nadane przez Zygmunta I ruskiemu kniaziowi Rafałowskiemu-Hołowczyńskiemu, którego potomkowie zrujnowany kościół katolicki, fundacyi pomienionego króla, samowolnie oddali kalwinom. Po Hołowczyńskich władali temi dobrami Korwinowie Gąsiewscy, od których przeszły na własność Tyszkiewiczów. Obecny kościół drewniany fundacyi ks. Jana Czartoryskiego z 1674 roku. W 1859 r. było tu ludności polaków 644, niemców 65, izraelitów 525, ogółem 1234; obecnie 2424 mk. i 181 dm. Domów drewn. miały B. 153, ubezpieczonych w 1859 na summę rs. 38,880. Dochód kassy miejskiej wynosił rs. 255. Znajduje się tu kościół parafialny, mający filią we wsi Gudele. Jarmark tutejszy na Zielone Swiątki jest bardzo ożywiony. B. par., dek. maryampolski, liczy 3536 par. B. gm., lud. 8427, rozległości 24362 morg., s. gm. okr. IV i st. p. w m. Preny o 13 i pół w. W skład gm. wchodzą: Balwierzyszki os. i folw., Boboniszki, Buda, Budka, Chojna, Dobrowola, Dowgierdyszki, Grażyszki, Gudele, Gudele-nowe, Helcie, Ignalin, Irzmany v. Wołodki, Ignalin, Janowiszki, Jedorajście, Józefowo, Józefin, Kampinie, Karolin, Kidziuliszki, Kloniszki, Kolnino, Końce, Kropinia, Kunigiszki, Lejciszki, Ludwikowo, Maćki, Malinowo, Marynka, Mielniszki, Mielewkiszki, Miodyniszki, Miodwiże, Mokrzyszki, Narawy, Niszejki A, N. B., Nowa-huta wś i folw., Nowiki, Nowinka, Nowosiołki, Ogrodniki, Ojcowo, Osinkla, Ossa, Piłatyszki, Pobreśce, Podoble, Podkomorze, Podlesie, Podnowosiołki, Pojeziory, Pomorgi-Osiuklańskie, Poszławanty-Tartupskie, Putroszany, Rudziany, Rudziekampie, Ryngiany, Skirptuszki, Szakaliszki, Sześciowłóki, Szlinorajście, Szławanta, Szłajtyszki, Tadeuszowo, Tamuliszki, Użrudzie, Wazgajkiemie, Waźniszki, Węgielnica, Zasłona, Żegżdry, Żmany, Żytowiszki folw. i Żytowiszki-nowe. Dobra B., pow. maryampolski, gm. t. n., w skład których wchodzi miasteczko t. n., w zeszłem stuleciu należały do hrabiów Ferdynanda, Tadeusza i Wincentego Staniewiczów. W r. 1782 nabyte zostały przez Stanisława hr. Tyszkiewicza — po nim zaś drogą spadku i z mocy działów z braćmi zawartych, odziedziczył Tadeusz hr. Tyszkiewicz, kasztelan senator Kr. Polskiego, b. generał wojsk polskich. W r. 1831 dobra powyższe uległy konfiskacie, następnie zaś w roku 1846 z Najwyższego rozporządzenia zwrócone zostały córkom generała Tyszkiewicza: Józefie Wodzińskiej i Maryannie Łempickiej.

Balzarzowitz, ob. *Balcarzowice*.

Balzen, ob. *Bałcyny*.

Balzerischken (niem.), wś, pow. welawski, niedaleko st. p. Grünhayn.

Bałabanowicze, wś w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, nad Myszanką.

Bałabanówka, 1). mko, pow. lipowiecki, nad rz. Uhorskim Tykiczem (o 40 w. od Lipowca, o 185 w. od Kijowa), który się zaczyna na polach sąsiedniej wsi Frantówki. Podanie ludu głosi, że na posadzie dzisiejszej B. istniał przed wieki gród Uhorsk, ale ten miał być jakoby od Tatarów zniszczony. Z akt zaś wiemy, że B. wprzódy się nazywała Juszkowcami i należała do rodziny Juszkowskich, przybyłej na Bracławszczyznę z Wołynia a mianowicie z powiatu łuckiego, gdzie posiadała gniazdową swoją wioskę Juszkowicze. W 1569 roku Mykita i Wasyli z Juszkowicz Juszkowscy podpisani na akcie przysięgi na Unią lubelską w grodzie łuckim („Arch. Jug. Zap. R.“ tom I str. 6). Ale Juszkowscy, oosiadłszy w Bracławskiem i założywszy Juszk wce około 1612 r., przedali je niejakiemu Żyrawskiemu, który znowu odprzedał te dobra Aleksandrowi Bałabanowi, staroście winnickiemu. Dom Bałabanów h. Korczak pochodził z Albanii, i z tego to domu, jak pisze autor ówczesny, wiele rycerskich i zasłużonych ludzi Rzplitej wychodziło. Bałabanowie byli zagnieżdżeni pierwotnie na Wołyniu, potem już przenieśli się na Podole i Ukrainę bracławską. Aleksander Bałaban był mężem odważnym, doświadczonym w boju; pod Cecorą w 1620 r. wzięty był do niewoli i Rzplita, pomnąc na jego zasługi, 10 tysięcy okupu wyliczyć zań kazała ze Skarbu Kor. przez Konst. 1625. Onto przezwał od swego miana Juszkowce Bałabanówką a Juszkowscy, dawni jej dziedzice, w sąsiedztwie zamieszkali, od tego czasu inne sieliszcze, Horodyszczem zwane, przezywać natomiast zaczęli Juszkowcami. Aleks. Bałaban, przez długi pobyt w niewoli tureckiej niepomału zniszczony na mieniu, musiał się wyprzedawać z dóbr; jakoż w 1624 d. 20 września w Lublinie przyznał tranzakcyą przedażną na Juszkowce alias Bałabanowkę p. Stefanowi Chmieleckiemu i jego małżonce p. Teofili z Chocimierza. Stefan Chmielecki, jak to dostatecz-

nie wiadomo z dziejów, byłto też rycerz zawołany, wojownik szczęśliwy, który, mając powierzoną sobie obronę Podola i Ukrainy, odpędzał wciąż i płoszył Tatarów. Wiadomo jak pod Białącerkwią w 1626 r. i pod Martynowem w 1629 r. ogromną im zadał klęskę. Dzięki też jego dzielnemu ramieniu i ustawicznej troskliwości „Ukraina dalsza miasteczkami i wsiami pozasiadywała“ (Jerlicz). W 1626 roku d. 2 czerwca St. Chmielecki datował swój uniwersał z Bałabanówki, przestrzegając, że wojska tatarskie z całą potęgą puściły się na szlak kuczmański, żeby więc mieszkańcy Ukrainy mieli się na ostrożności i żeby z ochoty swej ruszyli się do wojska Jego. Kr. Mości. („Akta Grodz. Lw.“ t. I str. 50). W nagrodę zasług otrzymał chorąztwo bracławskie i starostwa: owruckie i taborowskie, a w 1630 r. uczczony był województwem kijowskiem — Ale „cny Chmielecki, mąż sławny, jakiego wiek nie miał dawny“ tegoż jeszcze roku (1630 r.) d. 20 lutego, z żalem całego Podola i Ukrainy, umarł w Międzybożu, pochowany w Barze. Starowolski w „Monumentach“ napisał dlań nagrobek. — Zostawił synów dwóch: Łukasza i Adama. W 1631 r. Stany Rzplitej, na prośbę posłów ziemskich, część kontrybucyj niedopłaconych potomstwu jego darowały („Vol leg.“ III fol 695). Łukasz Chmielecki założył obok Bałabanówki drugą wieś i przezwał od swojego imienia Łukaszówką — ale niedługo żył, bo umarł w 1645 r. Dziedzicem Bałabanówki został Adam Chmielecki, ale i ten w 1648 roku pod Korsuniem wraz z hetmanami i wielu z rycerstwa dostał się w okowy. W 1648 r. w czasie wojny kozackiej B. smutnych doznała przygód przez rewolucyą ogniem i szablą; w tym roku bowiem kozacy, złączywszy się z hanem tatarskim w poblizkim m. Żywotowie, przez cztery dni stojąc na miejscu w całej okolicy „psuli i palili.“ Ludność też tak z B. jak i z poblizkich miasteczek albo się rozbiegła albo w jassyr została zabraną. Przez długie lata do zniszczonych dóbr nikt się nie dowiadywał, aż dopiero w 1723 r. zjechał do Bałabanówki, dziedzic jej, Jan Worcel, chorąży znaku pancernego, do którego jaką drogą przeszły te dobra po Chmieleckich nie wiemy. W 1734 r. wojska zagraniczne, pod komendą jenerał-majora Kejta, wpadłszy do dworu w Bałabanówce, Worcela rozkrzyżowawszy na wrotach, kłóły („Arch. J. Z. R.“ t. II część 3 str. 185). W 1737 r. znowu hajdamacy zrabowali B. („Kuryer polski“). W 1760 r. posiadał tę majętność Stanisław Worcel, sędzia ziemski halicki. W 1768 r. w czasie tak zwanej „Koliszczyny“ wielu gospodarzów i różnych ludzi z dóbr Worcella, bojąc się o życie i chudobę, precz rozeszło się i poumykało („Arch. J. Z. R.“ tom I dodatki str. 584). B. następnie należała do Adama Worcella, potem do Leonarda Worcella, którego córka Emilia wyszła za Michała ks. Radziwiłła, pułkownika wojsk polskich. Po śmierci tegoż w 1847 r. miasteczko to zostało posiadłością córki jego ks. Marcelliny, zaślubionej w 1840 r. Aleksandrowi ks. Czartoryskiemu. W 1857 r. nabył B. Włodzimierz hr. Potocki. W XVIII w. wyrabiano w B. słynne dubeltówki, poszukiwane wonczas przez myśliwych. Ziemi należy do B. 4180 dzies. wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny w B., policyjny w Lińcach. B. rozdziela się dziś na pięć części, nazywających się: Zamostjem, Komarówką, Hnojanką, Morosówką i Zawalem. Z dawnego obronnego zamczyska dotrwał po dziś dzień wał. Mieszkańców obojej płci liczy B. 1916, starozak. 113. 2). **B.** lub Bałabańszczyzną zowie się też we Lwowie na przedmieściu gródeckiem jurydyka oraz posiadłość niegdyś władyków lwowskich i monastyru ś. Jura. Podobnież i parę innych posiadłości miejskich we Lwowie. *E. R.* i *Kl. Przed.*

Bałachna, m. pow., gub. niżegorodzka, na prawym brzegu Wołgi, blisko 5 mil od Niższego Nowogrodu, o 1109 w. od Petersburga, w XVI wieku było już ludnem. Za rządów Heleny Glińskiej r. 1532 wzniesiono tu zamek dla obrony od Tatarów kazańskich, który czas i pożar w r. 1730 zniszczyły prawie do szczętu. Liczy do 4000 mieszkańców; ma 9 kościołów, 46 fabryk i rękodzielni. W połowie przeszłego wieku wywarzono tu soli do 250,000 pudów, ale ponieważ zużywano przytem wielką ilość drzewa, przeto rząd w r. 1753 zakazał wywarzania. B. ma bank miejski, st. poczt. i przystań statków parowych. Bałachniński powiat ma przestrzeni 73 i pół mil kwadr., 99,000 mk. Położenie po większej części niskie i leśne; grunta piaszczyste i błotniste, a zatem mniej urodzajne; wszelako zboże wystarcza na potrzeby mieszkańców.

Bałaharówka, dawniej Bałaurówka, mylnie Białahorówka zwana, wioska i gmina, niegdyś przysiołek czyli przedmieście miasteczka Obertyna w pow. horodeńskim, rozłożona ku południowo-wschodniej stronie Obertyna, nad małym potokiem i przy drodze z Obertyna do Kołomyi i Gwoździca. Cała przestrzeń zajmuje według najnowszego pomiaru 566 mg. Lasu i pastwisk brak wielki czuć się daje w tem miejscu. jak niemniej w całej okolicy a za paliwo służy tu słoma i łajna suszone. Po stronie wschodnio-północnej przeciągają tędy małe wzgórza, niegdyś Bałaury czyli Czartowe góry zwane, zawierające w utworach gipsowych, ogromne, 50 do 60 stóp grube pokłady gipsu, pomiędzy któremi w wielu miejscach znachodzą się próżnie, w kształcie małych pieczar, zwykle oknami zwane. Liczy obecnie 34 dm., 173 mieszk., z tych 42 obr. łac., 116 gr. kat.

i 15 żydów. B. należy do parafii rz. kat. i gr. kat. Obertyn. Tej ostatniej B. jest filią.

Bałaje, czyli *Baje* zwany przys. miasta Lubaczowa, położony po północno-wschodniej stronie tego miasta, przy granicy ze wsią Młodowem.

Bałajcy, rz., lewy dopływ Niemna w powiecie nowogródzkim gub. mińskiej, przyjmuje rz. Detomlankę.

Bałajki, wś, gub. witebska, między Lucynem a Opoczką.

Bałakałka, ob. *Miedianka.*

Bałakirowo, wś, gub. władymirska; st. dr. żel. moskiewsko-jarosławskiej.

Bałakiry, wś, pow. kamieniecki, gm. Kujawy, paraf. Skazińce, 214 dusz męz. włośc., 84 jednodworców na czynszu, 322 dz. ziemi włośc., wieś bezleśna; ziemi używalnej dworskiej 551 dz., należała do klucza gródeckiego Mniszchów, dziś Wilczopolskich. *Dr. M.*

Bałakleja, *Bałykleja,* 1). mko, pow. chorolski, gub. półtawska, 3282 mk., o 1306 w. od Petersburga odległe, ma bank miejski. 2). **B.**, wś., pow. czerkaski, nad ściekami trzech rzeczek: Serebranki, Miedzianki i Bałaklejki, o 10 w. od Śmiły, z którą stanowi jeden majątek, należący do hr. Bobryńskiego. Mieszk. 2788 prawosławnych, z tych 650 przy fabryce, przesiedlonych z gub. tulskiej. Cerkiew parafialna. Cukrownia 1838 założona, produkująca 62,300 pud. mączki cukrowej. W 1741 r. liczono tu 101 chat (Wizyty czehryńskiego dekanatu za ten rok). Sama nazwa wioski tatarska pochodzi od caryka złotej hordy Bałakłaja, który długo tu stał obozem w czasie wojny ze Skirmuntem Michajłowiczem ks. nowogrodzkim r. 1221 (Kochowski t. I str. 247). Ziemi 3917 dzies., drugorzędny czarnoziem. Gospodarstwo postępowe. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Śmile. Por. *Bałykleja.*

Bałaklejka, rz., w dorzeczu Dniestru. Nad tą rzeczką wieś Bałakleja w pow. czerkaskim, wpada do rzeki Taśminy w tym powiecie.

Bałakława, miasto nadetatowe portowe nadmorskie, w gub. taurydzkiej, pow. jałcki, 781 mk., o 2020 w. od Petersburga, 84 od miasta gubernialnego a 12 w. od Sewastopola. Stacya pocztowa. (W Dykcyonarzu Echarda B. jest też nazwaną: Jambol).

Bałakowo, wś, w gub. samarskiej, pow. mikołajewski, 2715 mk., o 1576 w. od Petersburga, o 1 w. od Wołgi, st. poczt. i przystań statków parowych.

Bałamarka, rz., lewy dopływ Irszy.

Bałamącek, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Bonikowo.*

Bałamutka, strumień, dopływ rz. Nastaszki (ob.).

Bałamutowicze lub *Bałamutówka,* wś, pow. ihumeński, nad rz. Ptyczą, w gminie dudzickiej, w 1 stanie policyjnym (uździeńskim), w 4-tym okręgu sądowym. O 35 w. od Mińska. Wieś ta w wybornem położeniu, w żyznej glebie, mająca obfite łąki nadrzeczne, należała do Radziwiłłów i przez Stefanią Radziwiłłównę przeszła do Wittgensteina. Dziś włościanie są wolni a mając dogodne warunki stanowią prawdziwie zamożną osadę; niektórzy z nich posiadają kapitały, kupują ziemię na własność i budują piękne domy. *Al. Jel.*

Bałamutówka, wś, pow. proskurowski, gm. Szarawka, ma 343 dusz męz., 7 jednodworców, 791 dz. ziemi włośc., 625 dz. ziemi dworskiej; w tej liczbie lasu 35 dz. Należała do Pomorskich, Pohoreckich, dziś Poraj-Koszyca. *Dr. M.*

Bałamutowo lub *Maługowo,* niem. *Falamutowen* lub *Malugowen,* wś, pow. ełcki, niedaleko Grabnika.

Bałanda, mko w gub. saratowskiej, 6659 mieszkańców, o 1383 wiorst od Petersburga, o 60 od miasta gubernialnego.

Bałanda, rz., nad którą wś Kochanówka, w pow. czehryńskim. Ujście B. do Suchego Taszłyku naprzeciw wsi Bałandyny w tymże powiecie.

Bałandyckie jezioro w pow. kobryńskim, rozległe na pół mili kw.; woda jego w lecie pokrywa się cała bujną roślinnością i kwiatami i wygląda na kwiecistą łąkę. Gnijące rośliny tworzą szkodliwe miazmaty i zatruwają wodę. Za pomocą strugi łączy się ono z rzeką Piną.

Bałandycze, wś, pow. piński, niegdyś własność jezuitów pińskich.

Bałandyna, wś, p. czehryński, nad rz. Suchym Taszłykiem, wpadającym do Taśminy, o 26 w. od Czehryna. Mieszk. 2180 prawosł., 25 kat., 40 żydów. Cerkiew parafialna. Należy do wielu właścicieli. W samej wsi 6 starożytnych mogił i na polach 10, w których żadnych poszukiwań nie robiono. Nazwa B. ma pochodzić od dwóch słów ruskich „biedo dno“ ponieważ wszędzie tu na głębokości 1—1 i pół arszyna znajduje się biała glina, w którą cała okolica się zaopatruje. Ziemi 4700 dzies., drugorzędny czarnoziem. Zarząd gminny w tejże wiosce, policyjny w mieście Aleksandrówce. R. 1860 miała 449 domów. *Kl. Przed.*

Bałandziuki, przysiołek do Wyszenki (ob.).

Bałanówka, wielka wieś w pow. olhopolskim, nad rz. Bernadynką, o 25 w. na płn. od Olhopola, dusz męz. 1615; ziemi włościań. 2915; właściciela wsi 5680 dz. Należy do Sapiehów i Potockich. Do klucza tego należy kilka wsi zawierających 9,000 dzies. ziemi, obłożonej podatkiem; w r. 1860 miała 3357 mk., 550 dm., 2 cerkwie.

Bałaszewo, wś, pow. siebieski, st. poczt. między Opoczką a Newlem.

Bałaszów, m. pow., gub. saratowska, 7295 mieszk., o 1353 wiorst od Petersburga, a 240 od miasta gubernialnego, na lewym brzegu Chopra, ma dużo fabryk mydła i świec, bank miejski, st. poczt. Powiat bałaszowski ma 189 mil. kw. rozl., około 200 tys. mk., grunta górzyste ale urodzajne; chów owiec kwitnie, równie jak pszczelnictwo. Lasów mało.

Bałaszowce, węg. *Balassa-Gyarmat*, główne miasto hrabstwa nowogródzkiego na Węgrzech, nad Ipolą, w okolicy żyznej, przemysłowej, z ruinami historycznego zamku, 6500 mieszk.

Bałaszówka lub *Bałażówka*, wś, pow. limanowski, o 7 kil. od Limanowy, w par. rz. kat. Jakubkowice.

Bałaury, ob. *Bałaharówka*.

Bałażewicze, wś i przystanek nad Prypecią, pow. mozyrski.

Bałbinowo, ob. *Balbinowo*.

Bałcka, st. p., pow. ananiewski, gub. chersonska, przy dr. żel. z Elizawetgradu do Birzuły i z Odessy do Kijowa, o 7 w. od miasta Bałty, o 31 w. od Ananiewa, o 20 w. od Birzuły, o 193 w. od Odessy.

Bałcyny, niem. *Balzen*, wś, pow. ostródzki, niedaleko Brzydowa.

Bałdowice, niem. *Baldowitz*, wś w pow. sycowskim, o 4 kil. od Sycowa, w par. Słupia.

Bałdówka, *Bełdówka*, *Mierezna*, rzeczka, poczyna się pod wsią Rąbień, w pow. łódzkim, w okolicy lesistej, ze źródeł niskich, przepływa w kierunku zachodnim pod Bałdowem i Sarnówkiem i naprzeciwko Bałdrzychowa wpada do rzeki Neru. Tworzy ona sześć stawów i tyleż obraca młynów. Długość od źródła do ujścia wynosi 26 wiorst; średnia szerokość koryta stóp 16, głębokości stóp 4, normalny stan wody stóp 2, najwyższy stóp 6. Pod wsią Prawęcice przyjmuje z lewego brzegu rzeczkę bez nazwy, która, wziąwszy początek w Woli Grzymkowej, przechodzi cztery stawy i obraca tyleż młynów. Obie te rzeczki płyną przez łąki dosyć szeroko, bo na $1/4$ część wiorsty rozciągające się po obu ich stronach. Otaczają je wzgórza, na lewym brzegu gdzieniegdzie pokryte lasami. *L. W.*

Bałdowo, niem. *Baldau*, wś, pow. starogródzki, niedaleko Tczewa.

Bałdrzychów, wś rządowa nad rz. Nerem, pow. łęczycki, gm. Poddębice, starodawna osada na wzgórzach ponad błotnistą doliną Neru, o 3 w. na płd.-zach. od Poddębic, między tą osadą a Szadkiem. Wieś ta wraz z paraf. kościołem nadaną została klasztorowi cystersów w Sulejowie w 1176 r. przez Piotra arcyb. gn. W 1331 B. zniszczony był przez krzyżaków. Nowy kościół drewniany założył i uposażył Mszczug opat sulejowski 1491. Murowany wzniesiono 1710 r.; po spaleniu 1824 nowo odbudowany 1847. W 1827 r. było tu 52 dm. i 406 mk. Obecnie posiada kościół par., szkołę elementarną od 1879 r. Obszar ziemi 859 m. B. par., dek. turecki, 1706 wiernych. *B. Ch.*

Bałdrzychowska Góra, wś i folw. rządowy, donacya, nad rz. Bałdówką, pow. łęczycki, gm. Poddębice, gorzelnia, produkująca 3000 wiader okowity, cegielnia, o 3 w. na poł.-wsch. od Bałdrzychowa, przed kilkunastu laty st. poczt. W 1827 r. liczyła 56 dm. i 426 mieszkańców; obecnie ma 66 domów (Opuszczona u Zinberga).

Bałdy, *bołdy* także *bandy* czyli *baudy* zwane, nagie skały gipsowe w obrębie gminy Czortowca, w pow. horodeńskim, wystające prostopadle długim rzędem czyli ścianą po nad dolinę ku północno-wschodniej stronie Czortowca. Skały te wystają ogromnemi do $1 1/2$ sążnia wysokiemi i kilka sążni grubemi bryłami kamienia gipsowego, których brzegi są pionowo równe, jakby ociosane. Pomiędzy temi skałami są miejsca, zwykle do 3 stóp lub więcej puste, naniesione ziemią, któremi ściekająca z góry woda w czasie deszczów i tajania śniegów spływa na dół i czyni miejscami próżnie, w które później powierzchnia zapada się. Zapadliny te, w niektórych miejscach do trzech lub więcej sążni w przecięciu zajmujące i do trzech sążni głębokie, zowią się pospolicie wertepami czyli oknami. Podobne bałdy czyli skały nagie, gipsowe, znachodzą się także w Chocimierzu, Hawrylaku, Harasymowie, Żabokrukach, Issakowie, Podwerbcach i wielu innych miejscach na Pokuciu. Znachodzą się też mnogie w Galicyi i podobnie na powierzchnię wystające skały piaskowcowe, którym pospólstwo zwykle nadaje nazwy: bołdy, uszczołby, berda, chołmy i t. p. jak na Połanicy po za Bolechowem, w Czarnorzekach, w pow. krośnieńskim i w wielu innych miejscach (Enc. Gal.)

Bałdy, niem. *Balden*, wś szlach., pow. niborski, niedaleko Wutryn.

Bałe-Reut, ob. *Reut*.

Bałena, ob. *Szczeżuwa*.

Bałka, pospolita nazwa wielu rzek i strumieni w dolnem dorzeczu dnieprowem.

Bałka. Kilka rzeczek wpadających do rzeki Cybulnika nosi to nazwisko, a mianowicie: **B.** Buzowa, **B.**-Retykówka i **B.**-Sadowa z prawej strony; **B.**-Koropczyna, **B.**-Ewtyrzyna i **B.**-Onawa z lewej strony. Por. też *Inguł* i *Tykicz*.

Bałkajcie, ob. *Janiszki*.

Bałkosadzie, wś, pow. sejneński, gm. i par. Mirosław; w 1827 r. miała 25 dm. i 236 mk.; obecnie 31 dm. i 310 mieszk.

Bałówki, W. i M., niem. *Ballowken*, wś, pow. lubawski, niedaleko Nowegomiasta, par. Nowemiasto.

Bałowo, niem. *Ballau* lub *Sixtin*, wś i ma-

jątek, powiat ządzborski, niedaleko Nakomiad.

Bałsupie, wś rządowa, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Kieturwłok; w 1827 r. liczyła 54 dm. i 409 mk.

Bałta, m. pow. gub. podolskiej, po obu stronach rz. Kodymy, o 300 w. od Kamieńca, o 7 wiorst od stacyi Bałckiej (ob.) drogi żel. bałcko-elisawetgradzkiej. Założone przez Józefa Lubomirskiego, od imienia jego nazywało się Józefgród. Część po drugiej stronie rz. Kodymy nazywała się Bałta i należała do Turcyi. W czasie konfederacyi barskiej w 1768 r. ścigany oddział konfederatów schronił się do Bałty-tureckiej; goniące go wojska przeszły granicę, miasto spaliły i to było powodem wojny z Turcyą, która skończyła się niepomyślnym dla Turcyi pokojem w r. 1774. Od czasu zbudowania kolei odesko-kijowskiej (1866) i gałęzi elisawetgradzkiej miasto szybko wzrosło. Obecnie ma 18942 ludności; w r. 1860 miało 14154 t. j. 7996 izr., 3656 prawosł., 1267 raskolników, 392 katol. Ma kościół katolicki parafialny, 3 cerkwie, bożnicę, 3 fabryki łoju wyrabiające tego produktu na 24000 rs. i zajmujące 20 ludzi. Fabryk świec 5, wyrabiają za 5000 rs., zajmują 7 ludzi; garbarni 5, wyrabiają za 5000 rs., zajmują 14 ludzi; 2 fabryki wód mineralnych o produkcyi 1500 rs., fabryka tytuniu 37000 rs., cegielnia 3,600 rs., młyn parowy 20000 rs.; kantor pocztowy 1 klasy, st. telegraficzna międzynarodowa, domów 1973, po większej części drewnianych, sklepów 110, jarmarki 2, jeden od 25 maja do 1 czerwca, a drugi 29 lipca 3-dniowy, szczególniej pierwszy jest znany w całej prawie Rossyi południowej. Towarów nań przywożą za 1 i pół mil. rs. a sprzedają do 800000 rs., głównie towary łokciowe, konie podręczne i tabunowe. Ziemi do m. Bałty należy 4522 dzies. nieosiedlonej. Paraf. kościół ormiańsko-katol. ś. Stanisława, z muru wzniesiony 1765 przez ks. Lubomirskiego, poświęcony 1826 przez biskupa Mackiewicza. Parafia katol. dekanatu t. n. dusz 1488. Kaplice w Rakułówce i Mironach. Dek. bałcki dyecezyi łucko-żytomirskiej rozciąga się na 2 powiaty: bałcki i olhopolski a obejmuje 9 parafiij t. j. 6 w bałckiem: B., Hołowaniewskie, Kodyma, Krzywe Jezioro, Raszków, Rybnica a 3 w olhopolskiem: Czeczelnik, Miastkówka i Obodówka. Wiernych liczy: 17,335. **B.** powiat graniczy na półn. z pow. olhopolskim, hajsyńskim i gub. kijow., na zach. z gub. besarabską i pow. olhopolskim, na połud. z gub. chersońską. Rozległość pow. bałckiego jest 140,17 mil kwadr. czyli 6782,5 wiorst kwadr. (792685 dzies.). Od Bałty do Bohopola i granicy kijowskiej gub. jest grunt po większej części płaski, od Bałty ku Dniestrowi skalisty. Nad rz. Kodymą i Sawranką miejscami są piaski a także nad Dniestrem i Bohem ziemia miejscami piaszczysta i kamyczkowata, w innych miejscach powiatu czarna i urodzajna. Powiat bałcki ma więcej stepowy charakter, mniej ma wód i cierpi na częste posuchy. Ludność powiatu: mężcz. 111,902, kob. 100,690; razem 221592, a zatem na jednę kwadr. milę przypada 1585 mk., na jednę wiorstę kwadr. 32,7; na jednego mieszkańca 3,57 dzies.; pow. bałcki jest więc najmniej zaludniony ze wszystkich pow. gub. podolskiej. Pod względem religii: prawosł. męż. 89855, kob. 87475: razem 177330; kat. męż. 2818, kob. 2738: razem 5556; izraelitów męż. 18427, kob. 18499: razem 36926; protestantów męż. 91, kob. 49: razem 140; sekciarzy męż. 769, kob. 886: razem 1655. Izraelitów posiada więcej niż którykolwiek powiat gub. podolskiej. Pod względem stanów: szlachty męz. 1080, kob. 1150: razem 2230; duchowieństwa męż 843, kob. 836: razem 1679; mieszczan męż. 18944, kob. 19479: razem 38423; włościan męż 83859, kob. 83651: razem 167510; różnych stanów męż. 7276, kob. 4574: razem 11850. W 1878 r. zawarto ślubów w m. Bałcie 210, a w pow. bałckim 2847. Urodzonych w m. Bałcie męż 456, kob. 299: razem 755; urodzonych w pow. bałckim męż. 5936, kob. 5458: razem 11394; zmarło w m. Bałcie męż. 283, kob. 167; razem 450; zmarło w pow. bałckim 4218, kob. 4020; razem 8238. A zatem liczba urodzonych w Bałcie wyższą jest od liczby zmarłych o 305, w pow. zaś o 3156. Pod względem używalności ziemi: pod zabudowaniami, ogrodami, wygonami 72.622 dzies.; pod uprawnemi polami 11.382 dz.; pod lasem 61.662 dz.; pod błotami i wodami 37.316 dz. W roku 1878 zasiano pszenicy 102048 czetw., zebrano 544822; zasiano żyta 33101 cz., zebrano 196953; owsa zasiano 35677 cz., sprzątnięto 178740; jęczmienia wysiano 28056 czet.. zebrano 134055; hreczki wysiano 18704 czetw. a sprzątnięto 89370; kartofli wysadzono 18885 czetw., zebrano 72489 czet. W pow. bałckim liczą koni (w 1871 roku) 29220 szt., bydła 107305, owiec 122242, świń 75544. Fabryki w powiecie bałckim: Fabryk świec 10, produkcya 9600 rs., zatr. 12 ludzi; fabryk łoju 4, produkcya 24300 rs., zatr. 21 ludzi; garbarń 6, produkcya 6100 rs., zatr. 16 ludzi; cukrownia 1, produkcya 100000 rs., zatr. 330 ludzi; gorzelń 11 z produkcyą 635000 rs., zatr. 130 ludzi; browar 1 z produkcyą 1500 rs., zatr. 2 ludzi; fabryka wód mineralnych 1 z produkcyą 1500 rs., zatrudnia 4 ludzi; fabryka tytuniu 1 z produkcyą 37000 rs., zatr. 20 ludzi; cegielni 8 z produkcyą 8600 rs., zatr. 22 ludzi; młynów pośledniejszych 2 z produkcyą 16500 rs., zatr. 14 ludzi; młynów parowych 8 z produkcyą 41200 rs., zatr. 12 ludzi. Razem w pow.

bałckim fabryk 53, z produkcyą rs. 881300, zatrudniających 583 ludzi; reszta mieszkańców trudni się rolnictwem, żydzi handlem i drobnym przemysłem, ale i ci nawet w ostatnich czasach wzięli się do rolnictwa. Rzeki powiatu są: Boh płynie przez środek powiatu; do niego wpadają w granicach pow. a) Sawranka, bierze początek w powiecie bałckim między Horodyszczem i Czarnominem, wpada pod miastem Sawraniem; przyjmuje Jałaniec na gruntach wsi Jałaniec. b) Kodyma zaczyna się na gruntach m. Kodymy i na przestrzeni od Bałty do Koniecpola oddziela gub. podolską od chersońskej; wpada pod m. Koniecpolem. c) Sinica zaczyna się w gub. kijowskiej we wsi Sinicy (w pow. humańskim), płynie przez pow. bałcki, wpada do Bohu niżej wsi Sabatynówki. d) Mołdawka, wypływa w pow. bałckim pod wsią Mołdawką, wpada w Hołoskowie. e) Siniucha płynie granicą pow. bałckiego i gub. chersońskiej od wsi Kogutówki do m. Bohopola, gdzie wpada do Bohu. Z prawej strony przyjmuje Jatrań, oddzielającą pow. bałcki od humańskiego, na przestrzeni od wsi Perehonki do Kogutówki. Dniestr płynie południowo-zachodnią granicą — oddziela Podole od gub. bessarabskiej. Do niego wpada w gran. powiatu: a) Biełocz zaczyna się w pow. olhopolskim pod wsią Serbami, wpada do Dniestru w bałckim pow. między Biełoczą i Stroińcami. b) Mołokisz zaczyna się w pow. bałckim około wsi Łobuszny, wpada do Dniestru pod wsią Mołokiszą, przyjmuje Suchy Mołokisz i Krutę około m. Krute. c) Rybnica zaczyna się pod wsią Słobodzieją w pow. bałckim, wpada do Dniestru pod m. Rybnicą przyjmuje z prawej strony Suchą Rybnicę, z lewej Długą Kiełbaśnę około wsi Kiełbaśna i Długi Woronków. d) Jahorłyk wypływa w pow. bałckim w okolicach wsi Honorata, oddziela gub. chersońską od podolskiej, przyjmuje z prawej strony rzeki Trościaniec przy wsi Dojban a zaczyna się we wsi Kulnej; do niej wpada rz. Mokra i Czarna. e) Wołodynka, mała rzeczka na granicy pow. olhopolskiego i bałckiego. Kolej odesko-kijowska przechodzi przez zachodnią część pow. bałckiego i na gruncie jego ma następujące stacye: w Kodymie, w Krutem, w Borszczach; z następnej zaś stacyi Birzuły odchodzi gałąź przez Bałtę do Elizawetgradu. Z rzeczy kopalnych ma tylko powiat: kamień wapienny, ciosowy, młyński, gips i glinę na fajans. Dekanat rz.-kat. (ob. wyżej). Cerkwi 178, synagog i meczetów 21, szkoła 2-klasowa w Bałcie; szkółki wiejskie powinny być przy gminach, lecz stoją, zwłaszcza latem, pustkami. Powiat bałcki dzieli się na 6 stanów, to jest zarządów policyjnych: Nestoito, Krute, Sawrań, Hołowaniewsk, Krzywe-Jezioro, Ludwinka. Gmin w pow. 24: Moszniaki, Perejma, Korytna, Baksza, Krute, Pisarzówka, Harmaki, Mołokisz, Czarna, Woronków, Cybulówka, Sawrań, Józefpol, Piszczana, Daniłowa-Bałka, Tryduby, Wielki-Bobryk, Wielka Meczetna, Hołowaniewsk, Werbówka, Trojany, Bohopol, Lipowieńskie, Trojanka. Jarmark, najznaczniejszy jest w Bałcie od 25 maja do 1 Czerwca, przywożą towarów na półtora miliona, sprzedają do 800000 rs. Najwięcej towary łokciowe, konie i tabuny (dzikie). Drugi jarmark mniejszy, zaczyna się 29 lipca, ciągnie się przez 3 dni, obrót jego do 150000 rs. W pow. bałckim jest 14 miasteczek i 228 wsi. Szpitali w Bałcie 3: miejski na 60 chorych, więzienny na 17 i żydowski; oprócz tego w pow. przy fabryce cukru w Borszczach szpital na kilku chorych. Herb powiatu: pół pola ornego i pół stepowego; środkiem ornego przechodzi wół. *Dr. M.*

Bałta, jez. w dobrach krasławskich w Inflantach polskich.

Bałtów, 1.) lub Bałutów, wś i folw. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, o 7 m. od Radomia, w górzystem położeniu; ziemi dwor. 1343 morg, włośc. 520 m.; posiada w niej marmur, kamień wapienny, rudę żelazną i glinkę garncarską, kościół paraf. murowany z XVII w.; urząd gminny gm. Pętkowice. B. był podobno kiedyś miasteczkiem. Należał kolejno do Ossolińskich, Małachowskich, Chomętowskich; ci ostatni pałac tu wznieśli. B. parafia dek. iłżeckiego liczy 3345 dusz. W 1827 r. B. liczył 52 dm. i 399 mieszk, obecnie ma 47 dm. i 493 mieszk. 2.) **B.**, donacya, pow. nowo-aleksandryjski, gub. lubelska, gm. Gołąb. W 1827 r. liczył 49 dm. i 336 mk. *B. Ch.*

Bałtowska-Wólka, wś i fol., pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, ziemi dwor. 2325 morg. włośc., 275 morg.

Bałtraki, wś rządowa, pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Szumsk. W 1827 r. liczyła 17 dm. i 114 mieszk.

Bałtutyno, wś, pow. jelnieński, gub. smoleńska; st. p. między Jelnią a Poczynkiem.

Bałtyca, nieznaczny strumień, wypływa z jez. Bałta koło Krasławia i wpada do Dźwiny na gruntach wsi Sielanki, należącej do dóbr krasławskich.

Bałtyno, ob. *Baltyń.*

Bałtynów, wś, pow. lucyński. Parafia katolicka dekanatu zalucyńskiego, dusz 4080.

Bałtyszka, ob. *Wołtysz.*

Bałucianka lub *Bałudzianka,* 1.) potok w obrębie gm. Zawadki rymanowskiej w Galicyi. Wypływa w północnej stronie tej gminy ze stromych wzgórz Baskidu lesistego, mianowicie pasma ciągnącego się w południowo-wschodnim kierunku od Dukli, w którym najwyższy szczyt Cergowa góra dochodzi do 718 m. npm. Płynie wązką dolinką na południe i we wsi Zawadką zwanej łączy się z prawego brzegu

z potokiem Zawadką, uchodzącym do Jasiołki. 2.) **B.**, potok w obrębie gminy Bałudzianki w Galicyi, wypływa na zachodnim stoku bezleśnego wzgórza Przymiarkami zwanego w północnej stronie tejże gminy; płynie przez środek wsi na południe, opływając zachodnie stoki tegoż wzgórza, poczem tuż za wsią zwraca się nagle na wschód i tworzy granicę między tą gminą a gminą Kamionką. Po półmilowym biegu uchodzi z lewego brzegu do Taboru, w dolnym biegu Morawą zwanego, dopływu Wisłoki. *Br. G.*

Bałucz, wś, i *Bałucka Wola*, wś, pow. łaski, gm. t. n., par. Borczewice, przy drodze z Łasku do Szadku, o 7 w. na północ od Łasku, w nizkiem położeniu śród mokradli. Posiada urząd gminny. W 1827 r. liczyła 20 dm. i 275 mieszk. B. gmina należy do s. g. okr. II w Wrzeszczewicach, st. p. w Łasku, lud. 3661, rozl. 11,424 morg.

Bałuczyn, wieś, pow. złoczowski, o 5 mil austr. na zachód od miasta Złoczowa. Przestrzeni posiada: obszar dwor. roli ornej 427 m., łąk i ogrodów 344 m., pastwisk 82 m., lasu 818 m.; włościanie posiadają roli ornej 833 m., łąk i ogrod. 685 m., pastwisk 160, lasu 5 m.; ludności ma 789 głów, z tego rzym. kat. 327, gr. kat. 457, izrael. 15. Parafią gr. kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu uniowskiego (wiernych 504), do rzym. kat. parafii należy do oddalonych o 7 kil. Glinian (gdzie także st. pocztowa) dekanatu gliniańskiego. Szkołę posiada 1 klas. etatową. Posiada kasę pożyczkową z kapitałem 3700 złr. aus. Ziemia tu nadzwyczaj urodzajna, położenie całkiem równe, nizkie, w niektórych miejscach moczarowate, również lasu znaczny obszar; klimat łagodny, włościanie trudnią się rolnictwem i chowem bydła. Tutejszy folwark dworski należy do dóbr Kutkorz, własność Henryka hr. Łączyńskiego.

Bałudzianka, wś, z przysiołkiem Wulką, pow. sanocki, o 7 kil. od st. p. Rymanów, w par. rz. kat. Klimkówka, w pow. gr. kat. Deszno. Por. *Bałucianka.*

Bałutów, ob. *Bałtów.*

Bałuty, os. fabryczna, pow. łódzki, gm. Radogoszcz, leży pod samą Łodzią, przy szosie do Zgierza; obecnie weszła niemal całkiem w obręb miasta. W 1827 było tu 12 dm. i 132 mieszk.

Bałwan, ob. *Łania.*

Bałwaniszki, okrąg wiejski w gm. Holszanach, pow. oszmiański, liczy w swym obrębie wsie: Bałwaniszki, Szenciłowszczyzna, Wołkowszczyzna, Szołtany, Szapowały, Sokocieniata, Ciuniszki.

Bałykleja, st. p., pow. carycyński, gub. saratowska, między Kamyszynem a osadą Dubowską. Por. *Bałakleja.*

Bambe (niem.), kol. i folw. pod Ragnetą w Prusach Wsch.

Banach, szkoła i karczma, pow. pleszewski, ob. *Kuchary.*

Banachy, wś., pow. biłgorajski, gm. Sól, parafia Puszcza Solska. W 1827 r. było tu 29 dm. i 328 mieszk.

Banaszki, wś. rządowa, pow. latyczowski, należała do klucza międzyborskiego ks. Czartoryskich.

Banat. Tak się zowie okolica Węgier, płd.-wschodnia część wielkiej niziny pannońskiej, między Maroszem, Cisą i Dunajem, słynna z urodzajności, niegdyś moczarowata, przez wielu kolonistów niemieckich, między innemi, zasiedlona. Południową część B. zowią Baczką. Nazwa B. nie ma dziś żadnego znaczenia administracyjnego, chociaż w 1779 złączone były pod tą nazwą B. w jeden dystrykt administracyjny trzy żupaństwa: temeskie, torontalskie, krasowskie.

Banatki, kolonia pod wsią Kadłub, pow. wielkostrzelecki.

Bancerowszczyzna, wś w pow. mińskim, nad Świsłoczą.

Bandaki, przysiołek do Wyszatyc (ob.).

Bandary, wś, gub. witebska, nad Utroją.

Bandemershof, ob. *Będzimirowo.*

Bandrów, 1.) wś, pow. Lisko, o 15 kil. od st. p. Ustrzyki, z par. gr. kat. w miejscu. 2.) **B.**, kol. niemiecka tamże.

Bandrów, potok górski w obrębie gm. Bandrowa, w pow. Lisko, wypływa z źródlisk podleśnych w południowej stronie tejże gminy; płynie zrazu na północny wschód, poczem na północny zachód przez łąki bandrowskie i sam środek wsi. Poniżej wsi po półmilowym biegu łączy się z prawego brzegu z potokiem Jasiennikiem. *Br. G.*

Bandtken, ob. *Bątki.*

Bandurka, wś, gub. chersońska, st. dr. żel. Odessa-Elizawetgrad, między Olwiopolem a stacyą Pomoszcznaja, o 332 w. od Odessy.

Bandysie, wś rządowa, nad rz. Omulew, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszyniec, śród błot, na krawędzi południowej lasów puszczy myszynieckiej, 1056 morg. obszaru. W r. 1827 było 32 dm. i 192 mieszk, obecnie 42 dm. i 415 mieszk.

Bandziszewo, *Bangschin*, ob. *Będzieszyn.*

Bania, *Bánya.* Baniami zwą się kopalnie w Tatrach. Wyraz ten u Słowian węgierskich i Węgrów (banya) oznacza „dół, kopalnię“ i wchodzi do składu wielu nazwisk kopalń w Węgrzech i Siedmiogrodzie np. Abrud-Banya, Baka-Banya i t. d. W dolinie kościeliskiej na Ornaku w pobliżu przełęczy Iwanowskiej w gnejsie znachodzą się dziś już opuszczone kopalnie, zwane dziewiątą i czarną Banią. Wydobywano tutaj panabaz, zawierający miedź. Ob Janoty: Przewodnik do Tatr i Pienin, Kraków 1860. *Br. G.*

Bania, 1.) wś, pow. kałuski w Galicyi; o 1 kil. od Kałusza, w par. rz. kat. i gr. kat. Ka-

łusz. 2.) **B.**, wś, pow. bohorodczański, o 10 kil. od st. p. Sołotwina, w par. gr. kat. Rosulna. 3.) **B.** berezowska, wieś, pow. kołomyjski, obszar dworski posiada: łąk i ogrodów 72 n. a. morgi, pastwisk 3 morgi, lasu 1354 mórg; włościanie posiadają: gruntów ornych 351 morg., łąk i ogrodów 1127 morg., pastwisk 344 morg., lasu 4 morgi. Ludności ma 948, z tych gr. kat. 937, rzym. kat. 4, izraelitów 7. Wieś ta należała niegdyś, wraz z miasteczkiem Jabłonowem, od którego o 15 kil. jest oddaloną, do starostwa jabłonowskiego; teraz jest własnością rządową. Należy do rzym. kat. parafii w Jabłonowie, gr. kat. parafią dekanatu pistyńskiego (wraz z filią Łuczki: wiernych 1317) ma w miejscu. 4.) **B.** świrska, wś rządowa, pow. kołomyjski, o 15 kil. od st. p. Jabłonów, w par. gr. kat. Akreszory. 5.) **B.** Stara, przysiołek do Kniaźdwora (ob.). 5.) **B.** Kotowska, wś, pow. drohobycki, o 11 kil. od st. p. Drohobycz, w par. rz. kat. Drohobycz a gr. kat. Popiele.

Baniany, dwór pryw. w pow. poniewieskim, parafii pompiańskiej, o 23 w. od Poniewieża. Kaplica katolicka.

Banica, 1.) wś, pow. grybowski, o 4 kil. od st. p. Snietnica, ma 1500 n. a. morgów rozl., 73 domy, 449 mieszk. narodowości polskiej i ruskiej; parafia obrządku greckiego pod wezwaniem SS. Kosmy i Damiana w miejscu; położenie górskie. *M. M.* 2.) **B.**, wś, pow. gorlicki, o 6 kil., od st. p. Małastów, w par. rz. katolickiej Żmigród. a gr. katolickiej Krzywe.

Banica, potok, ma źródło w obrębie gminy Izb w pow. grybowskim, w północno-zachod. jej stronie, w lasku; płynie przeważnie w kierunku północnym, przez łąki i pola izbiańskie, poczem dostaje się w obręb gminy Banicy; płynie środkiem tej wsi, zabierając liczne potoki z lewego brzegu, i po przeszło półmilowym biegu uchodzi z lewego brzegu do Białej, dopływu Dunajca. *Br. G.*

Banie, niem. *Benkheim,* wś, pow. węgoborski, st. p.

Baników, wierch czyli szczyt w głównym grzbiecie Tatr liptowsko-orawskich, wznosi się do wysokości 2178,3 m. npm. (Z mapy hipsometrycznej Tatr zakładu geograficznego wojskowego w Wiedniu. Ob. „Ungarischer Karpathen-Verein". Bd. IV, p. 255). *Br. G.*

Banilla, 1.) **B.** Mołdawska, wś, pow. storożyniecki na Bukowinie, nad Seretem, o 7 kil. od st. p. Berhomet, z par. grecką nieunicką w miejscu. 2.) **B.** Ruska, wś, pow. wyżnicki na Bukowinie, nad Czeremoszem, st. p.; w miejscu parafia grecka nieunicka. 3.) **B.** Słobodzie, wś, pow. wyżnicki na Bukowinie, st. p.; w miejscu parafia grecka nieunicka.

Banino, dobra, pow. kartuski, par. Matemia; niegdyś cystersów oliwskich własność.

Baniowski strumyk, ob. *Baczyński* strumyk.

Baniówka, ob. *Wołczanka.*

Baniunin, ob. *Banunin.*

Bankau, ob. *Bęk, Bękowo.*

Bankow, ob. *Bąkowo.*

Bankowo, dobra szlach., pow. gdański, par. Prągnowo.

Bankowszczyzna, wś. pow. trocki.

Bankewitz, ob. *Ławki.*

Bankwitz, ob. *Bańków* i *Bąkowice.*

Banna, potoczek leśny, wypływający ze źródlisk leśnych w obrębie gminy Dylągówki, w pow. rzeszowskim, płynie lasem na północ i przeszedłszy w obręb gminy Grzegorzówki, uchodzi po ćwierćmilowym biegu do potoku Mleczką zwanego, uchodzącego do Wisłoku.

Banówka, szczyt w głównym grzbiecie Tatr orawsko-liptowskich; na granicy stolicy orawskiej i liptowskiej, na północny zachód od grupy turni zwanych Rohaczami (Z mapy Węgier wojskowego zakł. geograficznego w Wiedniu 1871). *Br. G.*

Banreve, na Węgrzech, st. dr. żel. z Fülek do Miszkowca, łączy się też koleją żelazną z Dobszyną.

Banschestie, wś, pow. serecki na Bukowinie, o 4 kil. od Serethu, w parafii greckiej nieunickiej Muschenitza.

Bansekau, ob. *Bądzikowo.*

Banunin, *Baniunin,* wieś, pow. Kamionka Strumiłowa, o 15 kil. od Buska, obszar dworski posiada roli ornej 349 n. a. mórg, łąk i ogrodów 82 morg, pastwisk 1, lasu 24 m. włościanie posiadają: roli ornej 712 m., łąk i ogrodów 140, pastwisk 7, lasu 56 m. Ludności ma ta wieś 554, z tego gr. kat. religii 479, rzym. kat. 70, izraelitów 7; gr. kat. parafia jest w miejscu, należy do dekanatu buskiego (wiernych 450); do rzym. kat. należy do Żelechowa, wsi o 5 kil. oddalonej. Wieś B. leży na płaszczyznie z małem podniesieniem po nad powierzchnię morza, grunt czarnoziem głęboki, bardzo urodzajny, mieszkańcy trudnią się rolnictwem, chowem bydła; gospodarstwo w tych okolicach przynosi w ogóle obfite owoce. B. ma szkołę filialną. Własność: Karoliny de Ehrenzweig Weber.

Bánya, ob. *Bania.*

Bańki stare, wś, gub. grodzieńska, dawniej w ziemi bielskiej.

Bańków, niem. *Baingow,* wś, pow. bytomski, par. michałowiecka, nal. do Siemianowic, o milę od Bytomia, o 3 ćw. mili od Król. Huty; folw. z piękną owczarnią. Także kilka innych wsi na Szląsku pruskim, jak np. w pow. namysłowskim, zniem. Bankwitz; w pow. wrocławskim, dziś Benkwitz, i w trzebnickim, dziś Bunkay.

Bańska, *Bańsko*, dawniej Brzozką małą zwana, wieś na Podhalu nowotarskiem, w pow. nowotarskim, o 8 kil. na południe od Nowegotargu; rozlega się po zachodniej stronie Białego Dunajca i drogi wiodącej z Nowegotargu do Zakopanego, ma 2081 morg. rozl. Jednę z jej granic tworzy potok Floren, uchodzący do Białego Dunajca. Gmina Bańska liczy 180 chałup a 876 dusz (423 mężczyzn, 453 kobiet). Parafia do Szaflar.

Bańska Bystrzyca (po węgiersku: *Besztercze-Banya*, wym. się Besterce-Bania, po niemiecku Neusohl, po łacinie Neosolicum), miasto górnicze w Węgrzech, w komitacie zwoleńskim (Sohler-Comitat), w obrębie rządu prowincyonalnego preszburskiego. Leży na północ od Kremnicy, Sztiawnicy (Schemnitz) i Zwolenia (Altsohl), przy ujściu rzeczki Bystrzycy do Granu, w dolinie, górami w około otoczonej, i należy do najpiękniejszych miast w Węgrzech, już to z powodu romantycznych swych okolic, pełnych wzgórz, lasów, zamków i hamerni, już to dla pięknych budowli, które samo miasto zdobią. Ludność wynosząca do 10.000 mieszkańców, składała się dawniej prawie z samych Niemców, których dla urządzenia górnictwa jeszcze król węgierski Andrzej II, w XIII w. z Saksonii sprowadził. Teraz Niemcy i Madziarowie nie wynoszą razem $^1/_{10}$ części ludności, która jest słowacka, i co do wyznania składa się prawie po połowie z katolików i ewangelików augsburskich. Ma też Bańska Bystryca biskupa katolickiego, jedno gimnazyum katolickie, drugie ewangelickie, sąd komitacki, teatr, huty i szmelcownie miedzi i żelaza, hamernie, różne inne fabryki i wielką papiernię. Tutejsze damascenki (klingi) są sławne. Tajemnicę fabrykacyi ich posiada rodzina Żubrohlawskich. Władza komitatu wołeńskiego rezyduje w Zwoleniu (Altsohl). Bańska Bystryca sławna jest w dziejach węgierskich, iż tu 1620 roku na sejmie, dzielny Gabryel Bethlen, królem Węgier obwołany został. (Enc. Org.)

Bar, m. nadetatowe w pow. mohylowskim, gub. podolskiej, o 100 w. od Kamieńca Podolskiego, nad niskim brzegiem rz. Rowu. Pierwotnie nazywał się Rów. W 1752 r. Tatarzy spalili go i starostę Reja Stogniewa z żoną pojmali. Za Zygmunta I-go były to stołowe dobra królowej Bony; należało do nich 5 miasteczek i 38 wsi. Nazwisko Bar nadała miastu Bona na pamiątkę dziedzicznego księztwa swego Bari we Włoszech; wykupiła je Bona od Stanisława Odrowąża i wzmocniła jako pograniczną twierdzę. Miasto otrzymało liczne przywileje i wkrótce stało się handlowem i bogatem, zwłaszcza będąc komorą celną na wołoskiej granicy. Pierwszym starostą z ramienia Bony był Wojciech z Białobok Starzechowski, podkomorzy lwowski, starosta drohobycki, który z rozkazu królowej wzniósł zamek, opasał go wałami i opatrzył w działa. Jednocześnie w murze umieszczono tablicę mosiężną, przekazującą pokoleniom imię założycielki. Po Starzechowskim nastąpił bohater Podola Bernard Pretficz, następnie Herburt i Buczacki. Po jego śmierci warownia barska powierzana tylko była dygnitarzom rzplitej; byli więc starostami: Golski wojewoda kijowski, Stanisław Żółkiewski (między 1610—1614 założył on w B. kolegium jezuitów, które 1781 przeszło pod zarząd bazylianów a 1782 liczyło 553 uczniów), Mikołaj Potocki i Stanisław Potocki, wszyscy hetmani. Ostatnim starostą był Bohusław Radziwiłł. W czasie wojen kozackich Bar uległ zniszczeniu (1648 r.); zdobyli go kozacy pod wodzą Krzywonosa, mieszkańcy w pień wycięci. Nastepnych lat Bar kilkakrotnie był zajmowany przez Polaków, Kozaków i Hana Tatarskiego. W 1659 r. ziemia barska oddana w dziedzictwo Janowi Wyhowskiemu, wojewodzie kijowskiemu, i za jego czasów miasteczko znowu podźwignęło się, wrócili franciszkanie, a Jan Kazimierz, odpoczywając tu w 1663 r., w czasie wyprawy za Dniestr, darował im wieś Szersznie. W 1698 r. syn wojewody Wyhowskiego Eustachy sprzedał Bar Jerzemu Lubomirskiemu. Po zajęciu Podola przez Turków, Bar oddany został w dziedzictwo renegatowi tatarowi litewskiemu bejowi Kryczyńskiemu. Chociaż w 1674 r. Sobieski zdobył Bar, jednak znowu go Turcy zajęli i trzymali załogę do 1699 r. W 1768 r. 9 lutego zawiązała się tu konfederacya barska; 9 czerwca t. r. bitwa pod miastem z jenerałem Kreczetnikowem, a 30 czerwca msto B. szturmem wzięte przez Apraksina. Od Lubomirskich kupił go Adam Poniński; dziś B. należy do rządu. Bar miał klasztor dominikanów, dziś na farę zamieniony, fundowany w 1607 r. Po klasztorze franciszkańskim pozostały gruzy; bazylianie mieścili się w murach po jezuickich; dziś w tych murach jest szkoła prawosławna. Kościół karmelitów, założony przz głośnego ks. Marka — niedokończony. Herb Baru: *B. S.* (Bona Sforza). Dziś B. ma 8277 mk., w tem blisko 5000 izraelitów, 703 domy, 114 sklepów, handel nieznaczny, kantor pocztowy 4-ej klasy, kilka garbarni; 12 jarmarków, 2 cerkwie; sławne są tu błota na wiosnę i w jesieni; gruzy kościołów i zamku świadczą o jego przeszłości. Parafia barska liczy 5374 dusz. Do miasta B. należy nieosiedlonej ziemi 2280 dz. Paraf. kościół kat. ś. Mikołaja, z muru 1811 wzniesiony przez dominikanów. (Parafia katol. dek. mohylowskiego: dusz 5374, filia w Wołkowińcach; dawniej też kaplica w Mytkach). W B. urodził się poeta Henryk Jabłoński. *Dr. M.*

Bar, wś, pow. grodecki, o milę od Sądowej Wiszni, o 2 mile na zachód od Gródka położona, liczy 446 mieszkańców, z tych 60 rzym. kat., 371 gr. kat., 15 izraelitów; rzym. kat. parafią ma w oddalonych o pół mili Rodatyczach, gr. kat. w Dołhomościskach.

Bar, inaczej *Zbiór*, potok powstający z połączenia potoków Hrysznego, Radyczowa i Szumówki w obrębie gm. Uniatycz, w pow. drohobyckim. Płynie on łąkami podmokłemi, ciągnącemi się w kierunku północno-wschodnim aż do Wacowic, między dwoma pasmami wzgórz; mija gminę Lisznią, poza którą z prawego brzegu przyjmuje potok Terptów a z lewego potoki Dubieński i Śniatynkę; tworzy granicę między gminą Śniatynką a Starą wsią; przepływa tę gminę i przechodzi w obręb gminy Wacowic, gdzie, opłynąwszy północne stoki wzgórza Kogucika, zwraca się łagodnie na wschodnio-południowy wschód, dostaje się w obręb gminy Rychcic, a wreszcie, płynąc na wschód, ustawicznie podmokłemi łąkami, uchodzi w obrębie gm. Michałowic do Tyśmienicy dopływu Dniestru. Ujście leży 275 m. npm. Długość biegu od połączenia się trzech potoków w Uniatyczach czyni przeszło dwie mile, a spad 25 metrów. *Br. G.*

Barabaszka, rz., nastaje w pow. zwinogrodzkim, wpada do rz. Makszy-bołota, dopływu Gniłego Tykicza. Por. *Malinówka.*

Barabaszówka, przysiołek do Kopeczyniec (ob.)

Barach, *Barrach*, ob. *Bargłówka.*

Barachcianka, ob. *Mytnica.*

Barachelen, dwie wsie w Prusach wschodnich, w powiecie ragneckim i w powiecie żuławskim.

Barachty, wś, pow. wasylkowski, nad rz. Barachcianką, wpadającą do Stuhny, o 5 w. od Wasylkowa a o 4 w. od dawnej drogi pocztowej do Białej Cerkwi, mieszk. 2105 wyznania prawosł., cerkiew parafialna po-unicka i szkółka. B. nazywały się dawniej Piotroczyn i pierwszą wzmiankę o nim znajdujemy w nadaniu W. K. Kijowskiego Andrzeja, syna Jerzego z r. 1159 kijowskiej Ławrze Pieczerskiej. W r. 1580 Piotroczyn stanowi już prywatną własność, jak się pokazuje z magistrackich aktów kijowskich, i należy do rodu Daszkowskich, od których około r. 1600 kupuje go Hudym za 100 kóp groszy litewskich; później należy do starostwa białocerkiewskiego; w końcu darowany został wraz z całem starostwem W. K. H. Branickiemu a w r. 1850 łącznie z całą schedą Ksawerego Branickiego został skonfiskowany na rzecz skarbu. Sama wioska, położona w głębokich jarach, przecięta wałem na 7 sążni wysokim ciągnącym się od wsi Mytnicy. Według miejscowej legendy wał ten miał usypać car czy kniaź Wasyl dla obrony od nieprzyjaciół. Ziemi 3640 dzieś. Czarnoziem pomięszany z glinką i piaskiem, jednak ziemia dosyć urodzajną. Arenda młynów i karczmy wynosi rocznie 5000 rs. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Wasylkowie.

Baragin, niem. *Barragin* lub *Friedrischsdorf*, wś, pow. gierdawski, stacya pocztowa Klein Gnie.

Barak, nazwa wielu osad powstałych po wyciętych lasach lub śród lasów w późniejszych już czasach. Dawniejsze noszą miano Bud, Majdanów. Nazwę B. spotykamy głównie w obrębie Mazowsza, w Lipnowskiem odpowiada jej *Rumunek.*

Barak, osada wiejska, pow. konecki, gmina i par. Szydłowiec, 3 domy, 24 mieszk.; smolarnia skarbowa. Gruntu 93 morgi. *K. S. W.*

Baraki, wś, pow. kozienicki, gm. Suskowola, par. Sucha. Szkoła wiejska.

Baraki, przysiołek do Dąbrowy Narodowej (ob.)

Baran, 1). przykomórek celny, na granicy Galicyi, pow. miechowski, gm. i par. Luborzyca, na trakcie z Proszowic do Krakowa. 2). **B.**, wś rządowa, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza; młyn wodny.

Baran, pustkowie, pow. krotoszyński, ob. *Dzierżanów.*

Baran, rz., prawy dopływ Bohu, zaczyna się pod m. Zmierzynką w pow. winnickim, wpada do Bohu pod m. Woroszyłówką. Do niego wpada z lewej strony Kudaszówka. Długa, według W. Pola, mil dwie.

Barani, potok, wypływa w Beskidzie lesistym, na północnym stoku głównego grzbietu w lesie, na samej granicy Galicyi z Węgrami, w Baraniem, przysiołku gm. Olchowca, w pow. krośnieńskim; płynie w kierunku północno-zachodnim przez przysiołek i polanę Baranie, wąską górską doliną, zwartą dwoma lesistemi pasmami górskiemi, odrywającemi się od głównego grzbietu ku północy. Po wschodniej stronie potoku wznosi się Jaworzyszka, takze Olchowczyk, a po zachodniej Wielka Góra. Poczem przechodzi w obręb guiny Ciechania, zdążając przez nieco szerszą dolinkę do prawego brzegu potoku Wilsznej, dopływu Wisłoki. Bieg wynosi trzy ćwierci mili; prąd wody szybki i rwiący. Zródła leżą na 610 m. npm., ujście na 405 m. *Br. G.*

Barania góra, w południowo-wschodnim zakącie Karpat szląskich, 4175 stóp wysoka. Prawie tuż pod szczytem, na wysokości 3500 do 3600 st. wied., rozległe błoto, z którego wypływa Czarna Wisełka. Por. *Wisła.* Czyt. Winc. Pola: „Rzut oka na północne stoki Karpat.“

Baranica, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. Leży w okolicy wzgórzystej, poprzerzynanej licznemi wąwozami, o 5 w. na zachód od Gorzkowa. W 1827 r. było tu 25 dm., 130 mieszk.

Baranicha, rz., ob. *Słupianka*.

Baranie, wś, pow. ostrogski, na połud.-wschód od Ostroga; w dziale ks. Ostrogskich r. 1602 jest nazwana Baranie Rogi. Janusz Sanguszko, ostatni ordynat ostrogski, darował z wielu innemi wsiami ks. Jabłonowskim B., która to wieś należała do klucza krzewińskiego i sprzedaną została w 1804 r. Napruszewskim, obecnie należy do Anieli z Napruszewskich Szczepkowskiej. Ziemia po większej części krzemionka, od północy ma wiele czarnoziemu, a sama wieś na krzemienistym pokładzie, jest tu gorzelnia, staw i młyn wodny, dwór dziedziczki nieobszerny ale wygodny, z ogrodem owocowym. Włościanie uprawiają rolę i trudnią się niektórzy rybołówstwem, mają poddostatkiem koni, bydła, owiec i trzody chlewnej, a że przez wieś do młyna przepływa woda, więc hodują ptastwo wodne jakoto: gęsi i kaczki, które w bliskiem miasteczku Sławucie korzystnie spieniężają. Tak męzkie jak i kobiece stroje i bieliznę sami przędą i wyrabiają. *Z. Róż.*

Baraniec, niem. *Baranitz*, król. leśnictwo, pow. brodnicki, par. Golub.

Baraniec, także Wielkim Wierchem zwany, szczyt w Tatrach liptowskich; na południowy wschód od Rohaczów, o 4552 m. na południe od Wołowca, między doliną potoku Smreczanki i Raczkowej; wznosi się do wysokości 2181,08 m. *Br. G.*

Baraniecka Wola, wś, pow. samborski, o 13 kil. od Sambora, par. gr. kat. Barańczyce, par. rz. kat. Sambor.

Baranie Peretoki, wieś, pow. sokalski, o 1 milę na północ od Sokala, na samej granicy Wołynia leżąca. Obszar dworski posiada roli ornej 285 mórg austr., łąk 26 m. a., pastwisk 2 m. a., lasu 899 m. a., włościanie posiadają roli ornej 365 m. a., łąk 51 m. a., pastwisk 8 m. a., lasu 4 morgi austr. W lesistej równej okolicy, grunta urodzajne glinkowate; jest to jedna z najbardziej wysuniętych kończyn Galicyi, do niedawna odcięta od reszty kraju z powodu braku komunikacyi, w ostatnich latach przedłużono gościniec żółkiewsko-sokalski do Mostów Wielkich, oddalonych o 5 m. a. od tej wsi. Budowa tego gościńca bardzo utrudniona z powodu piaszczystego gruntu i zupełnego braku kamieni w okolicy, które sprowadzają z gór na południowy zachód od Żółkwi leżących, oddalonych od Mostów Wielkich o 5 mil austr. Ludności ma ta wieś rzym. kat. 43, należących do parafii w Sokalu, gr. kat. 312, należących do parafii w Skomorochach, oddalonych o pół mili austr. Ma szkołę filialną. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i chowem bydła. Własność rodziny Tatarowiczów.

Baranie pole, wś, pow. kaniowski, o 25 w. od Olszanicy, st. chwastowskiej dr. żel., nad niewielką bezimienną rzeczką, wpadającą do Tykicza, na dawnym trakcie pocztowym Kijów-Nowomirgorod-Odessa; st. poczt. między Taraszczą a Lisianką, w miejscu oddzielenia traktu na mko Bohusław. W Baraniem-polu łączą się pocztowe drogi z Taraszczy, Zwinogródki i Bohusławia. Mieszk. 826 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna zbudowana w 1717 r. kosztem ks. Stan. Lubomirskiego, do którego wówczas należał ten majątek. Właściwa nazwa Branne-pole, od słowa brań (bitwa), i rzeczywiście w r. 1221 został tu rozbity i zupełnie zniszczony, han złotej hordy Bałakłaj, przez ks. nowogródzkiego Skirmunda Michajłowicza. A także w 1546 roku Ostap Daszkiewicz pobił tu Tatarów. Ziemi 3912 dz. nadzwyczaj urodzajnej. B. zostało obecnie kupione od hr. Branickich na rzecz ministeryum udziałów. Zarząd gminny we wsi Medwinie, policyjny w mieście Bohusławiu.

Baranie Rogi, u Wahlenberga *Lämmerspitze* (Baranyi Csucs), szczyt w Tatrach bielskich na Spiżu, na północ od Koperszadów, według mapy Schedius'a i Blaschnek'a („Karte des Königreichs v. Ungarn“ 1847). Wznosi się według pomiaru Wahlenberga 1926.82 m. Staszic wspomina (str. 137) w tem paśmie turni bielskich wierch „Jagnięca“ zwany. Prawdopodobnie przetłumaczył tę nazwę z niem. *Lämmerspitze*. Czy to samo, niewiadomo. Według Kolbenheyera północno-zachodni stok Białej Turni nad Koperszadami polskiemi, poniżej Głupiej Hali (Schwalbenberg), zwie się grzbietem Jagnięcia (Czyt. „Spraw. Kom. fiz.“ 1874. 275). Nazwa grzbiet Jagnięcia jest błędna; nasi górale zwią ten stok Jagnięcą (halą). Prawdopodobnie więc Baranie rogi są dzisiejszym Gaffelsturm. Jestto, według mappy Tatr Kolbenheyera północne ramię szczytu Małego Koszaru (Hintere Leiten), sięgające ku Ździarom. Według mapy jeneralnego sztabu wojskowego (1876 r.) na południowy zachód od Ździaru, wznosi się 1631 m. npm. („Ungarischer Karpathen-Verein,“ IV, 233). *Br. G.*

Baraniówka, ob. *Plissa*.

Baranitz, ob. *Baraniec*.

Baranki, osada pod wsią Bęk, w pow. kluczborskim.

Barannen, ob. *Barany*.

Baranów, 1). dobra, pow. nowo-aleksandryjski, składają je: Baranów osada, wsie i folwarki: Banach, Czołna, Gródka, Śniadowka, Wola i Zagrodzie; folwarki: Hutka i Niwa. 2). B., os. miejska, przedtem mko, pow. nowo-aleksandryjski, gm. t. n. Leży w dolinie rzeki Wieprza, u stóp zamykających ją wyniosłości. Odległe od Warszawy 14 mil, od Lublina 6 m. Posiada kościół parafialny murowany z XVIII wieku, urząd gminny, dom schronienia dla ubogich (?), tartak parowy z produkcyą około

7000 rs. Liczy 1817 mk. i około 200 dm. W 1858 r. ludność wynosiła 1790 mk., w tem 950 żydów. B. był gniazdem rodziny Baranowskich. Istniał tu do początków 17 wieku zbór kalwiński i drukarnia. 3) **B.** albo Wola Czołnowska, gm. pow. nowo-aleksandryjski, ludności 4123, rozległości 13662 mor., należy do s. gm. okr. I w Żyrzynie o 8 w., najbliższa st. p. Rososz. Parafia B. dek. nowo-aleksandryjskiego liczy 1960 dusz. 4) **B.**, wś i folw., donacya, nad rz. wpadającą do Iłżanki, pow. iłżecki, gm. i par. Chotcza, leży w dolinie o 3 wiorsty od Wisły i niedaleko od prawego brzegu Iłżanki. W 1827 r. liczył 32 dm. i 235 mieszk. 5). **B.**, wś rządowa, pow. kielecki gm. i par. Suchedniów, o 1 w. na półn. od Suchedniowa. Istniała tu kuźnica za Augusta II. W 1827 r. liczył 36 dm., 246 mk. 6). **B.**, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Dobrawoda, o 4 w. na prawo od drogi z Buska do Stopnicy. Należał do biskupów krakowskich, miała 19 domów kmiecych w XV w. („Lib. Ben." t. I, 419). W 1827 r. liczył 29 dm. i 163 mk. 7) **B.**, wś, pow. błoński, gm. Kaski, na prawo od drogi z Wiskitek do Błonia, liczy 355 mk., 48 dm. W pobliżu leżą Baranowskie Holendry (ob.). *B. Ch.*

Baranów, mko, pow. tarnobrzeski, ma 272 domów, 930 męz., 1035 kobiet, razem 1965 mk., posterunek c. k. żandarmeryi, aptekę, szkołę ludową dwuklasową, st. p. Parafia rz. kat. w miejscu (parafia dek. mieleckiego liczy wiernych 5484). Kościół nadzwyczaj starożytny, poświęcany w 1440 r. pod wezwaniem Ś-go Jana Chrzciciela męczennika. B. leży w okolicy piaszczystej, niedaleko Wisły, przy drodze krajowej z Dębicy do Tarnobrzega, o 58 kil. od Dębicy, ma gorzelnię, ludność trudni się szewctwem. Miejscowość ta ma świetną przeszłość historyczną. Zamek miał być zbudowany przez jeńców pomorskich. Za Bolesława Krzywoustego, około r. 1135, Paweł Gozdawa, podejmując u siebie Kazimierza W-go, darował mu zamek wraz z włością, którą wnet nadał monarcha Pietraszowi z Małochowa, wyniósł wieś do rzędu miast w 1354 r. i ustanowił jarmark na Wszystkich SS. Roku 1376 Kiejstut książe trocki, Lubart ks. łucki z Jerzym ks. bełzkim, przemknąwszy się ku Sanowi i Wiśle, straszne poczynili tu spustoszenia. Miejsce to stało się następnie gniazdem rodziny Baranowskich herbu Grzymała a około 1575 było już w posiadaniu Leszczyńskich. Członkowie wyznania szwajcarskiego i augsburgskiego odprawili w B. w r. 1604 synod, a w r. 1628 założył tutaj Jędrzej Piotrowczyk drukarnię. Handlem zboża w owej epoce słynący B. miał wiele śpichlerzów, a mieszkańcy dobrego używali bytu. Karol Gustaw, napadłszy niespodzianie na szczupłe siły Pawła Sapiehy woj. wileńskiego 3 kwiet. 1656 r., znaczną mu zadał klęskę. B. z rąk Leszczyńskich przeszedł następnie do rąk ks. Wiszniowieckich i ks. Lubomirskich. Józef Lubomirski marsz. W. K. począł 1695 r. odwieczny w czworogran zbudowany zamek okazale wewnątrz ozdabiać. Zamek ten był do ostatnich czasów zamieszkany i w dobrym stanie utrzymany przez właścicieli hr. Krasickich, i dopiero przed paru laty zgorzał do szczętu. *M. M.*

Baranów, wieś, pow. buczacki, oddalona od miasteczka Uście zielone o 1 milę, położona w bardzo urodzajnej okolicy, nad rzeką Złotą Lipą; obszar dworski posiada roli ornej 324 mor. austr., łąk 26 m. a., pastwisk 86 m. a., lasu 238 m. a.; włościanie posiadają roli ornej 555 m. a., łąk 112 m. a., pastwisk 272 m. a.; mieszkańców ma rzym. kat. 86 należących do parafii w Uściu zielonem, gr. kat 457 należących do parafii w Krasiejowie, izraelitów 8; razem 551. Własność Jana Starzyńskiego.

Baranów, 1) miasto, powiat ostrzeszowski, położone na południe od Kempna, nad rz. Janicą, poboczną Prosny, śród nizin i łąk; 108 dm., 909 mk.; 54 ew., 815 kat; 141 analf.; mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem. B. należy do obwodu opatowskiego, do sądu okręgowego w Kempnie; ma 2 kościoły katolickie, z których jeden parafialny należy do dekanatu kempińskiego; szkoła elementarna. Cztery jarmarki się rocznie odbywają: kramne, nadto na konie i bydło; od m. pow. Ostrzeszowa o 23 kil. oddalone na południe; st. poczt. i kol. żel. Kempno o 3 kil. Miasteczko to jest gniazdem domu Baranowskich herbu Jastrzębiec; tu się urodził Baranowski Wojciech, sławny arcybiskup gnieźnieński, żyjący w drugiej połowie wieku XVI i na początku XVII, przyjaciel Jana Zamojskiego. 2). **B.**, wieś, pow. pleszewski; 31 dm.; 272 mk., 28 ew., 244 kat., 91 analf. 3). **B.**, folw., pow. ostrzeszowski, ob. *Mroczeń.*

Baranówek, wś i folw., nad rzeczką, pow. opatowski, gmina i par. Baćkowice, o 5 w. na północ od Iwanisk. W 15 w. wieś ta zwała się Baranów, była własnością biskupów włocławskich i posiadała dwa młyny (Długosz I 598 i 624). W 1827 roku liczył 31 dm. i 231 mieszk.

Baranówek, folw., pow. pleszewski, ob. *Malinie.*

Baranowen, ob. *Baranowo.*

Baranowice, niem. *Baranowitz*, wieś, pow. rybnicki, parafia żorawska, z folwarkiem Szczoszów.

Baranowice, ob. *Barnowice.*

Baranowicze, wś, pow. augustowski, gm.

Łabno, par. Adamowicze. W 1827 r. liczyły 49 dm. i 246 mieszk.

Baranowicze, wś w pow. nowogródzkim gub. mińskiej, mieszk., 150. O wiorstę ode wsi leży stacya B. dr. żel. brzesko-moskiewskiej, między Leśną a Pogorzelcami, o 188 w. od Brześcia.

Baranówka, wś, pow. lubartowski, gmina Łuck, par. Lubartów, leży w nizinie w dolinie rzeki Wieprza, na południe od Lubartowa. W 1827 r. liczyła 22 dm. i 166 mieszk.

Baranówka, 1) mko, pow. nowogradwołyński, nad rz. Słuczą, niżej Miropola, przy dawnym trakcie pocztowym z Nowogradwołyńska do Połonnego; ma zarząd gminny, włościan dusz 488, posiadających ziemi 1755 dz. Ogółem wraz z izraelitami B. ma około 2000 mieszk. W B. jest fabryka porcelany, własność Mezerów, rodziny sprowadzonej z zagranicy przez ks. Józefa Czartoryskiego, gdy się zakładała fabryka porcelany w Korcu. Jest tam dużo osiadłych tokarzy, których wyroby, meble, części do maszyn, zabawki dziecinne, rozchodzą się nietylko po wołyńskiej, ale i po ościennych guberniach. Baranówka z wsiami: Nowosielicą Wielką i Małą, Urlą, Hliboczkiem, Markówką, Kasperówką, Taburami, Żarami, Wolańską osadą, Kotelanką i Barbarówką, a ogólnej przestrzeni obywatelskiej ziemi 8902 dzies., stanowiła własność niegdyś Lubomirskich, następnie Walewskich, z których jedna poślubiona ks. Gagarynowi, dobra baranowieckie oddała do tego rodu; od Gagarynowów dobra przeszły na Strogonowów, w których władaniu są obecnie. W B. jest filia katolickiej parafii Połonne, dekanatu zasławskiego. 2) **B.** wś, pow. latyczowski, liczy dusz męz. 177, ziemi dworskiej 286 dz., włościańskiej 240 dz.; posiada młyn na Uszycy, przynoszący 1500 rs. Należała do Krasowskich, dziś Baranieckich. 3). **B.**, wś, pow. radomyski, nad rz. Didówką wpadającą do Irszy i do Teterowa, o 11 w. od m. Malina, a o 39 w. od Radomyśla. Mieszk. 608 prawosł., 30 katolików, 8 żydów. Należy do parafii wsi Porożek. Własność wielu właścicieli. Ziemi 2413 dz., po większej części pokrytej lasem i błotem. Zarząd gminny i policyjny w m. Malinie. 4). **B.**, ob. *Tymków*. *Kl. Przed.*

Baranówka, 1) wieś, pow. brzeżański, niegdyś zaścianek szlachecki, 383 mk., mianowicie: 193 męz., 190 kobiet, 176 rzym. kat., a 175 gr. kat., 32 izraelitów; obszaru 1024 m. austr., na to 559 m. roli ornej, 72 m. łąk, 20 ogrodów, 55 pastwisk, 292 lasów, 18 dróg, 3 wody, 5 innych przestrzeni; należy do parafii gr. kat. w Szybalinie, zaś łacinnicy do rz. kat. parafii w Brzeżanach. Własność St. hr. Potockiego. 2). **B.**, niem. *Hirschbach*, kol. niemiecka, pow. łańcucki, o 2 kil. od st. poczt. Sarzyna, z parafią ewangelicką w miejscu; własność hrabiego Alfreda Potockiego.

Baranówka, ob. *Isłocz*.

Baranówka, potok, w obrębie gminy Wojniłowa w pow. kałuskim w Galicyi, wypływa w lesie „Nabodostowie“ (354 m.); płynie zrazu na południe na zachodnim brzegu tegoż lasu, poczem zwraca się na wschód przez las, a przybrawszy z lewego brzegu potoczek leśny, płynący od północy, zwraca się znowu na południe, płynąc debrami leśnemi; koło leśniczówki Baranówką zwanej (281 m.) zwraca się nagle na wschód; tu płynie już łąkami, opływając południowe stoki wzgórza Pomiarkami zwanego i w obrębie gm. Medyni uchodzi z lewego brzegu do Łomnicy. *Br. G.*

Baranowo, 1). wś, pow. przasnyski, gm. t. n., w lesistej błotnistej okolicy, nad rzeczką wpadającą do rz. Omulew; posiada kościół parafialny drewniany i urząd gminny. W 1827 roku liczyła 61 dm. i 546 mk. B. par. dek. przasnyskiego, 5396 dusz; sąd gm. okr. IV w Parciakach, st. p. Przasnysz, od Przasnysza wiorst 31; w gminie znajduje się smolarni 4, olejarni 2, ludn. 4,900. 2). **B.**, wś, pow. suwalski, w gm. Kadaryszki, par. Łabowo, odl. o 24 w. od Suwałk, zamieszkała przez filiponów (starowierców), ma 23 dm. i liczy 170 mieszk.; w 1827 r. liczyła 11 domów i 124 mieszk.

Baranowo, okrąg wiejski w gm. Janiszkach, pow. i gub. wileńska, liczy w obrębie swoim wsie: Mildziuny, Podnejmana, Baranowo, Mazurzyszki, Prudziszki; zaścianki: Rudoszelki, Talcje, Jergirdziszki, Wilkosłastyn, Auksztagiry, Szeszkuszki, Sontoka, Garnis, Płatumy, Rajściuki, Antowiesze, Łusynia, Podpierczokisznia, Judzieniszki, Żejmiejciszki, Postawiszki, Jodapurwisie, Pokierocin, Szołkakłanis, Teodorzyszki, Zabłocie, Pohudoniszki, Posierwy, Żukowszczyzna, Rutkowszczyzna.

Baranowo, 1). wś, pow. śremski; 7 dm.; 57 mk., wszyscy kat., 7 analf. 2). **B.**, olędry, pow. śremski; 24 dm., 158 mk.; 152 ew., 6 kat., 53 analf. 3). **B.**, domin. nad Wartą, pow. śremski, 1374 morg rozl., 6 dm.; 89 mk.; 1 ew., 88 kat.; 1 analf.; st. p. i kol. żel. Mosina o 6 kil. 4). **B.**, wieś; pow. poznański; 11 dm.; 104 mk., 26 ew., 78 kat.; 25 analf. 5). **B.**, dominium, pow. inowrocławski; 568 morg rozl., 3 dm., 34 mk.; 2 ew., 32 kat.; 19 analf.; st. p. i gośc. w Kruświcy, o 7 kil.; st. kol. żel. Inowrocław o 21 kil. 6). **B.**, fol., pow. inowrocławski, ob. *Racice*. 7). **B.**, wieś, pow. gnieźnieński; 13 domów; 101 mk., 33 ew., 68 kat., 33 analf.

Baranowo, 1). niem. *Barranowen*, wś i dobra, powiat zządzborski, st. p., 582 mk. 2). **B.**, niem. *Baranowen*, wś, pow. szczycieński, koło st. p. Opaleniec.

Baranowskie Holendry, kolonia, powiat błoński, gm. Kaski, na terytoryum wsi Baranowo, 100 dm.

Barany, wś, pow. lipnowski, gm. Kłokockie, par. Lipno; w 1827 r. miała 16 dm. i 153 mieszk.

Barany, wś, pow. borysowski, przy drodze z Borysowa do m. Lepel.

Barany, przysiołek do Hrybenny (ob.).

Barany, niem. *Barannen*, dwie wsie w Prusiech wsch. 1). **B.**, pow. ełcki, koło st. p. Cichy. 2). **B.**, pow. ełcki, koło Ełku.

Barańce, okrąg wiejski w gm. Wilejka, pow. wilejski, liczy w swoim obrębie wsie: Barańce, Kopiszcze, Dubiszcze, Niedziedziszki, Razdory, Rzeczki, Mamaje, Gościłowo, Makowije.

Barańczyce, wś z przysiołkiem Barańczyki, pow. samborski, o 15 kil. od Sambora, z par. gr. kat. w miejscu i szkołą 1-klasową.

Barasze, wś, pow. żytomierski, o 80 w. od Żytomierza, nad Użą, liczy 700 mk., ma kapl. katol. parafii Puliny. W okolicy znajduje się źródło: krynica Mikołaja, któremu lud przypisuje uzdrawiające skutki. Jest też w okolicy glina porcelanowa.

Baratów, dziś *Barottwitz*, wś, pow. wrocławski.

Barawucha, ob. *Barowucha*.

Barbarka, po niem. teraz *Barbarken*, pierwotna prastara nazwa jest Sancta Barbara in Bormol (poł po polsku, pół po niemiecku, bór— las, mol Mühle, młyn); młyn wodny i nadleśnictwo, p. toruński, o małą milę od Torunia, przy drodze ku Świerczynkom. Młyn był dawniej własnością miasta, teraz jest w ręku prywatnem. Obszaru ziemi obejmuje cała ta osada 4205 morgów, mieszkańców liczy 33, prawie tylko protest.; katolików jest 6. Opodal młyna znajduje się nieznaczna kaplica katolicka, w t. z. pruski mur stawiana. Oczywiście, że B. ma swoją nazwę od św. Barbary, o której niesie podanie, w starych aktach przechowane, że się tu za bardzo dawnych czasów przy jednem z kilku źródeł objawiła. Odtąd owo źródło do dziś dnia zowie się: święte źródło, cudowne; jest wielkim młyńskim kamieniem przykryte; wodę nabierają przez otwór w środku kamienia. Podług akt już w r. 1299 stawiano tu kaplicę św. Barbary (nie wiedzieć, czy pierwszy raz). Miejsce to słynęło potem licznemi pielgrzymkami, nawet z dalekich stron przychodzili do tego cudownego miejsca. Przed reformacyą osobny proboszcz mieszkał przy kaplicy; papieże i biskupi nadawali jej znaczne odpusty. Największy odpust obchodził się w trzecie święto Ziel.-Świątek. Dziś jeszcze się odprawia nabożeństwo w ten dzień, ale już nie okazałe; tylko wielki jarmark świadczy o dawniejszych pobożnych pielgrzymkach. *Ks. F.*

Barbarki, folw., pow. śremski, ob. *Błociszewo*.

Barbarów, 1.) znaczne dobra i mko, pow. rzeczycki, nad rzeką Prypecią, przy drodze z Michałek do Czarnobyla. Mko leży u zbiegu Sołokuczy z Prypecią. Własność rodziny Horwatów. Przed 30 laty Aleks. Horwat wzniósł tu z nadzwyczajnym przepychem ogromny pałac, słynny w całej gubernii. W czasach pańszczyźnianych, smolarnie stanowiły największe źródło doohodu, a ucisk pracowników zjednał sobie legendarną smutną sławę. Dziś, przy warunkach swobody ludu, fatalny ten przemysł istnieje na mniejszą skalę, a kosztując drogo, z powodu braku rąk na głębokiem Polesiu, mniej przynosi dochodów. Dobra B. posiadają obszaru przeszło 16,000 mor. a grunta, przy nadzwyczajnej obfitości siana, chociaż piaszczyste, są jednak urodzajne w czasie lat suchych; przeciwnie zaś lata mokre — w tych nizinach wiele szkód rolnictwu przynoszą. Zwierza dzikiego i ryb tu stolica, a drzewo z puszcz okolicznych znajduje zbyt na „niż“ do Odessy, Mikołajewa i innych portów morza Czarnego. W B. jest kaplica katolicka parafii Kimbarówka. *Al. Jel.* 2.) **B.**, albo *Poszylina*, wś pryw. w pow. wiłkomierskim, o 4 w. od Wiłkomierza.

Barbarowin, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk. W 1827 r. liczyła 32 dm i 195 mieszk.

Barbarówka 1.) wś, powiat zasławski, o 10 wiorst od Zasławia w pobliżu Sławuty, nieco wyżej nad Horyniem, własność Sanguszków; posiada fabrykę chemiczną: smoły, terpentyny, kamfiny, octów, smarów i t. p. R. 1859 sprzedano tu smoły za rs. 21600. R. 1860 miała 465 mk., 76 dm. Cerkiew prawosł. Folw. B. należy do klucza sławuckiego. 2.) **B.**, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina romanowiecka, włościan dusz 94, ziemi włośc. 407 dz., ziemi dworskiej 650 dzies.; niegdyś własność Lubomirskich, następnie Czajkowskich, Radyńskich, dziś należy do kilku sukcesorów Radyńskich; ma duże kamienne łomy. 3.) **B.**, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina nowosielicka, należy do dóbr baranowieckich Strogonowów; włościan dusz 108, ziemi włościańskiej 412 dzies. 4.) **B.**, ob. *Szarogród*. 5.) **B.**, wś rząd., pow. uszycki, gm. Mukarów, 150 dusz męz., 333 dzies. ziemi. Należała do starostwa mukarowskiego.

Barbarypol, dwór w pow. kowieńskim, nad strum. Warpie, o 26 w. od Kowna.

Barbaryszki, folw., pow. trocki; był tu do r. 1865 kościół katol. drewniany, filialny parafii Sumiliszki.

Barbarze, wś, na Inflantach polskich, nad Fejmanką.

Barbern, wś, w Kurlandyi, parafii bow-

skiej, o 63 w. od Mitawy, o 21 w. od Bowska; posiada zródła mineralne siarczane, podobne do baldońskich, niegdyś słynne, które ściekają do rz. Ekau.

Barbestie, ob. *Berbestie*.

Barbura, potok górski, wypływający w Beskidzie lesistym, w lesie Barburą zwanym, w obrębie gm. Radoszyc w pow. sanockim, z kilku źródłowisk, łączących się po północnej stronie drogi gminnej, wiodącej z Radoszyc przez przełęcz Beskid (karczma 685 m.) do Paloty na stronie węgierskiej. Przeżyna wieś w kierunku północno-wschodnim; z prawego brzegu przyjmuje potok radoszycki, i po $^3/_4$ milowym biegu, przerznąwszy kolej łupkowską, uchodzi z lewego brzegu do Osławicy, dopływu Osławy. *Br. G.*

Barce, wś, nad rz. Jaźwinicą, pow. koniński, gm. Wysokie; rozl. mórg 133, lud. 73; wieś ta podlega wylewom Warty, od której leży o w. 4, od Konina w. 16, od Koła w. 11. Mieszkańcy prócz rolnictwa, trudnią się spławem drzewa na tratwach. B. zostały rozkolonizowane 1855 r. (Opuszczone u Zinberga)

Barchaczów, wś, pow. zamojski, gm. i par. Łabunie. W 1827 r. miała 39 dm. i 296 mieszk.

Barchlin, 1.) wieś, pow. kościański, 32 dm., 207 mk., wszyscy kat., 48 analf., st. p. w Szmiglu o 6 kil., stac. koł. żel. Stare Bojanowo o 10 kil. 2.) **B.**, folw., pow. kościański, ob. *Popowo niemieckie* (Deutsch Poppen).

Barchnowy, wś rycerska, pow. starogrodzki, w pobliżu Staregogrodu, własność Grabczewskiego.

Barchów, (źródłosłów: Barch, Barcisław), wś i folw., nad rz. Liwem, pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna. Przy samej linii dr. żel. warsz.-petersburskiej, o 3 w. od st. Łochów. W 1827 r. było tu 18 dm. i 129 mieszk.

Barci, wś, pow. trocki.

Barciany, *Barty*, *Borty*, niem. *Barten*, *Barthen*, miasto, pow. rastemborski, nad rz. Liebe, w prowincyi zwanej przez krzyżaków Bartenland, ma st. poczt., 10 jarmarków na rok, 1622 mieszk. Jestto dawny gród krzyżacki, 1377 r. obwarowany przez Winryka von Kniprode. Mieszkali tu niegdyś: biskup pomezański i mistrz krzyżacki. Dziś obok miasta leżą: dobra, wójtostwo, młyn t. n. *F. S.*

Barcice, 1.) wś rządowa, nad rz. Narwią, pow. pułtuski, gm. Somianka. Leży w dolinie Narwi, na lewo od drogi bitej z Wyszkowa do Serocka. Posiada kościół paraf. drewniany. W pobliżu przewóz na Narwi, na drodze z Somianki do Radzymina. W 1827 r. było tu 18 dm. i 134 mieszk. Par. B. dek. pułtuskiego, liczy 1561 dusz. 2.) **B.**, wś, pow grójecki, gm. Drwalew, par. Pieczyska. W 1827 r. miała 16 dm. i 122 mieszk. *B. Ch.*

Barcice, ob. *Barczyce*.

Barcie, 1.) wś i folw., pow. sejneński, gm. Lejpuny. 2.) **B.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Metele. W 1827 r. miała 13 dm. i 121 mieszk., obecnie ma 36 dm. i 161 mieszkańców.

Barcie, folw., pow. trocki, przy dr. żel., o 4 w. od stacyi Żośle.

Barcik, wś, pow. gostyński, gm. Słubice, par. Czermno, rozl. 550 morg., ludn. 297 dusz.

Barcikowo, wś, pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Święcienice. W 1827 r. miała 9 dm. i 103 mieszk., obecnie 19 dm., 212 mk.

Barcin, 1.) miasto nad Notecią, pow. szubiński, dawniej kcyński, na gruncie bagnistym; z powodu powietrza wilgotnego, często febry tu grasują. W okolicy znajdują się pokłady wapna, na przestrzeni kilkudziesięciu morgów; rocznie wydobywa się 142000 centn., które się w trzech piecach cylindrowych wypalają; 70 dm., 936 mk.; 377 ew., 422 kat., 137 żydów.; mieszkańcy są albo rolnikami, albo wyrobnikami. Jest w m. lekarz, apteka. Należy do obwodu łabiszyńskiego, do sądu okręgowego w Łabiszynie, ma kościół kat. parafialny dekan. żnińskiego, dom modlitwy protestancki i synagogę, szkołę elementarną bezwyznaniową, 159 analf. Cztery jarmarki dwudniowe, kramne, na bydło i konie. Odległość od m. powiatowego Szubina wynosi 15 kil. od stac. kol. żel. Chmielnik (Hopfengarten) 18 kil.; ma urząd poczt. trzeciej klasy, poczta osobowa do stac. kol. zel., poczta listowa do Łabiszyna. Mieszkańcy zajmowali się dawniej także sukiennictwem. B. jako miasto wpominany jest w wieku XVI. W r. 1794 odbyła się pod miastem potyczka pomiędzy wojskiem polskiem i pruskiem. 2.) **B.**, wś, pow. szubiński, 9 dm., 125 mk., 37 ew., 88 kat., 42 analf. 3.) **B.**, domin., pow. szubiński, 3 miejsc.: 1) B.. 2) Julianowo, 3) Josephinenthal, 5367 morg rozl., 19 dm., 357 mk., 111 ew., 246 kat., 74 analf., st. p. w miejscu, st. kol. żel. Inowrocław o 23 kil. *M. St.*

Barcinek, wieś, pow. poznański, 5 dm., 48 mk., 16 ew., 32 kat., 11 analf.

Barcka ziemia, *Bartonia*, niem *Bartenland* lub *Barten*. Tak się nazywała w wiekach średnich część dzisiejszych Prus wschodnich, położona między terytoryami zwanemi Natangen, Wohnsdorf, Nadrauen, Galinden i Warmią. Główne jej miasto Barciany.

Barcz, ob. *Barycz*, rz.

Barczanie, wś, pow. wileński, na lewym brzegu Wilii, własność Fiedorowskiego.

Barcząca, wś, i *Barcząцka huta*, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińk. Tu 1822 r. Ign. Hordliczko założył hutę szklaną, przeniesioną później do wsi Trąbek. W 1827 r. było 33 dm. i 406 mieszk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I i st. p. w Nowo-Mińsku. W gminie znajdują się: gorzelnia i dystylarnia

wódek, 2 młyny wodne, smolarnia, urząd gm. w kol. Józefów, 2 szkoły, ludności 1911.

Barczew, wś, pow. sieradzki, gm. t. n., par. Brzeźnio, ma gorzelnię parową z machinami nowej konstrukcyi, tartak, kopalnię wapna, cegielnię, gospodarstwo postępowe. W 1827 r. było tu 30 dm. i 329 mieszk. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w os. Złoczew, st. p. w Sieradzu, odl. od Sieradza 11 w. W gminie znajdują się: olejarnia, smolarnia, gorzelnia, kopalnia wapna, 2 cegielnie i 2 tartaki, szkoła początkowa. Gospodarstwa większe przeważnie płodozmienne. Ludność przeszło 3,000 dusz. *B. Ch.*

Barczków, wś, pow. bocheński, o 4 kil. od st. p. Uście Solne, w par. rz. kat. Uście Solne.

Barczkowice, wś i folw., pow. piotrkowski, gm i par. Kamieńsk, posiada urząd gm. i wraz z wioską Pirowy liczy mk. 308, dm. 32, a ma 263 mórg ziemi włościańskiej. B. folw. należy do dóbr Kamieńsk. *B. Ch.*

Barczyce, *Barcice*, wś, pow. nowosądecki, o 6 kil. od Starego Sącza, ma 1686 n. a. morgów rozl., 144 domów, 1070 mk., parafia dek. starosądeckiego w miejscu (wiernych 2904), szkoła ludowa jeszcze nieuorganizowana, położenie górskie, nad Dunajcem i Popradem, przy gościńcu krajowym Słotwina—Niedzica. Chów koni rozwinięty u włościan. *M. M.*

Barczygłów, wś rządowa, pow. koniński, gm. i par. Staremiasto. Rozl. mórg 610, grunt piaszczysty i sapowaty, od Konina w. 8, od szosy konińsko-kaliskiej w. 1 $^1/_2$. W 1827 było tu 14 dm. i 130 mieszk., obecnie 266 mieszk. *J. Ch.*

Barczynka, potok, powstaje w obrębie gm. Mokrej wsi, w pow. sądeckim w Galicyi, z kilku potoków leśnych, łączących się na łąkach gm. Podegrodzia; płynie w kierunku południowo-wschodnim, a tworząc granicę północną tejże gminy z gminą Stadłem, uchodzi do starego ramienia Dunajca z lewego brzegu, po przeszło półmilowym biegu. *Br. G.*

Barczyzna, niem. *Braunsdorf*, wieś, pow. gnieźnieński, 18 dm., 192 mk., 178 ew., 14 kat., 31 analf.

Barda, niem. *Barth*, m. przemysłowe na Pomorzu, w okr. reg. stralsundzkim. Por. *Barth*.

Bardo, 1.) wś, pow. wrzesiński, 20 dm., 181 mk., 6 ew., 175 kat., ma kościół paraf. dekanatu miłosławskiego. B. było własnością znakomitej i starożytnej rodziny wielkopolskiej Bardskich, herbu Szaszor; w r. 1633 jeszcze w połowie do nich należała, w drugiej do Skrzetuskich. Bardzcy wystawili kościół zapewne w XIV wieku. Gdy przeszli do wyznania braci czeskich, Krzysztof Bardski, który w r. 1595 synod dysydencki w Toruniu podpisał, oddał kościół swoim spółwiercom. Na początku XVII wieku Bardscy wrócili na łono kościoła kat. i oddali kościół w Bardzie znowu katolikom, który wówczas przyłączono do dekanatu pyzdrskiego. 2.) **B.,** domin., pow. wrzesiński, 1529 morg. rozl., stac. p. i kol. żel. Września o 8 kil. *M. St.*

Bardo-dolne, wś i folw., *B.-górne* wś, i *B.-plebania*, wś kościelna, pow. opatowski, gm. Rembów. W dolinie śród pasma Łysogór o 5 w. na połud.-zach. W 15 w. istniał już tu kościół drewniany (Długosz I, 454); obecny murowany pochodzi z XVIII wieku. W 1827 r. było tu 59 dm. i 211 mk. Par B. dek. opatowskiego liczy 1270 wiernych. *B. Ch.*

Bardony. *B. brzozowe*, lub *Bardonki*, i *B. Mieszki*, dwie wsie, pow. ciechanowski, gm. i par. Opinogóra.

Bardowa, dziś Paratawe, wś, pow. mielicki.

Bardowskie, wś, pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Wyłkowyszki, na lewo ode drogi z Maryampola do Wyłkowyszek. 46 domów.

Barduń, niem. *Bardungen*, wś, pow. ostródzki, niedaleko Ostródy..

Bardyów, po węg. *Bartfa*, po niem. *Bartfeld*, miasteczko w hr.szaryskiem (Węg.), nad rz. Toplą, o 3 mile od granicy Galicyi, posiada starożytny kościół par. z wielu cennemi ołtarzami snycerskiej roboty, kościół i klasztor franciszkanów, ratusz z dawnem archiwum, szpital, gimnazyum i szkoły niższe, tartaki, młyny wodne i papiernie, gorzelnie i cegielnie, urodzajny grunt, wielkie lasy, blichy płótna, garncarstwo, wodociąg ze źródła miejskiej kamieniem ocembrowanej studni. Liczba mieszkańców wynosi 5022. O pół godziny drogi w dolinie słynne kąpiele Bardyowskie, uzwiedzane nietylko przez samych Węgrów, lecz także przez wielu obcych, szczególniej Polaków; co do smaku i skutku nie ustępują one wcale wodzie pirmonckiej. Kościół katol. filial., 118 mk. Według Szafarzyka B. zwie się Bardziejów. Czyt. ks. E. Janoty: „Historisch-topographische Skizze des Bades Bartfeld und seiner nächsten Umgebungen“; Dietla: „Uwagi nad zdrojowiskami krajowemi, ze względu na ich skuteczność, zastosowanie i urządzenie“. (Krak. część I. 1858 r.); J. Łepkowskiego, „Bardyjów“ (Teka wileńska, 1858 r.); Kitajbla „Uwiadomienie tyczące się Bardyowskiej wody mineral. za pozwoleniem autora w polsk. tłumacz. wydane przez Dan. Kelera kupca z Bard., z koperszty:hem“, Kraków 1802 r. *H. M.*

Bardyowska nowa Wes, po węg. *Bartfa-Ujfalu*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), pod Bardyowem, kościół katol. filialny, 23 mk.

Bardze, wś, pow. kowieński, nad rz. Mitwą, o 80 w. od. Kowna, b. st. poczt. na trakcie z Rossien do Taurogenu, między Rossienami a Jurburgiem, o 25 w. od każdej z tych dwu

stacyj. W majątku B. na górze Wiśniowej stał do r. 1811 słynny na całą Litwę dąb Baublis. *F. S.*

Bardzice, wś i folw., pow. radomski, gm. Gębarzów, par. Skaryszew, posiada urząd gm., od Radomia o 12 w. odl., od Skaryszewa o 6 w. na zach. W 1827 r. było tu 18 dom., 137 mk.

Bardziejów, ob. *Bardyów.*

Bardzynin, folw. i *Bardzyńska Huta* (o 2 w. na półn.), pow. łęczycki, gm. i par. Dalków. B. leży przy drodze z Parzęczewa do Sarnowa i ma 723 morg. obszaru. W 1827 r. liczył 13 dm. i 135 mk.; B. huta zaś 11 dm. i 69 mk. *B. Ch.*

Barek, wś, nad Ladawą, pow. mohylowski gub. podolskiej, ma 237 dusz męz., ziemi włośc. 564 dzies. Należała do starostwa barskiego i była pierwotnie miasteczkiem, z nazwiskiem Dąbrowa, jak świadczy przywilej Zygmunta III z 1615 r. Za Jana Kazimierza zupełnie zniszczona, a nowa osada zaczęła się już nazywać Barkiem i oddana w dożywocie przez Stanisława Augusta Hryniewieckiemu. Dziś w B. ma Marya Michalska 213 dzies. używal. ziemi i 9 nieużyt., Karolina Michalska 36 dzies. a hr. Morkow 291 dz. używal. i 12 dzies. nieużytków. *Dr. M.*

Barenberg, pow. kościerski, ob. *Niedźwiedź.*

Barendt, ob. *Boręty.*

Bargen, ob. *Barkowo* i *Zbarzewo.*

Bargędzino, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Bargłów Kościelny, wś rządowa, *B. Dworny,* wś i folw. rządowy, i *B. cerkiewny,* trzy wsie przyległe sobie, pow. augustowski, gm. i par. t. n., przy drodze bitej z Rajgrodu do Augustowa. W 1827 r. B. dworny miał 31 dm. i 158 mieszk.; B. kościelny zaś 47 dm. i 205 m.; dziś B. dworny ma 593 mieszk. i 61 dm. B. kościelny 445 mieszk. i 56 domów. Gm. B. z urzędem we wsi B.-dworny, lud. 5255, rozległości 16338 morg.; s. gm. okr. I i st. p. w m. Augustowie o 12 w., do Suwałk 40 w. W skład gm. wchodzą: Bargłów-Cerkiewny, B.-dworny, B.-kościelny, Bargłówka, Brzozówka, Czerkiesy, Gorstwiny, Jeziorski, Judziki, Kamionka-Chrustowskich, K.-Dłużewskiego, K.-Niedźwiedzkiego, K.-nowa, K.-stara, Karta, Kukowo, Łabętnik wś i folw., Mamarta, Młynek, Nowiny-bargłowskie, N.-stare, Orany, Piekutowo, Pieńki, Pomiany wś i fol, Popowo, Próchniewo, Reszki, Rozalin, Rumejki, Solistówka, wś i folw, Sosnowo, Tobyłka wś, i fol., Uścianki, Wilkowo, Żróbko i Żróbki. Par. B. dek. augustowskiego liczy wiernych 7298. W B. kościelnym jest szkółka elementarna. Jest też tu na ukończeniu nowy kościół murowany, wzniesiony ze składek parafian za sumę 50 tys. rs. *B. Ch.*

Bargłówek, wś, i folw., nad rz. Bargłówką, pow. augustowski, gm. i par. Bargłów, mk. 294, dm. 36, odl. o 4 w. od Bargłowa.

Bargłówka, wś, pow. rybnicki, należy do parafii i majoratu Ruda, ma smolarnię i leśniczówkę Barach zwaną.

Bargłówka, rz., bierze początek pod wsią Bargłów dworny w pow. augustowskim, płynie licznemi zakrętami śród wzgórkowatej okolicy i o półtorej w. powyżej śluzy Sosnowo łączy się z kanałem augustowskim, a następnie wpada do Netty z prawego brzegu. *L. W.*

Bargłowskie Nowiny, o 3 w. ną półn. od Bargłowa; 26 osad rozrzuconych śród ubogiej, wzgórkowatej okolicy.

Bargły, wś, pow. częstochowski, gm. t. n., par. Poczesna, na prawo od drogi z Częstochowy do Koziegłów. Posiada urząd gminny. W 1827 miała 23 dm. i 111 mieszk., obecnie ma 32 domy. Gmina B. należy do s. gm. okr. V w Kamienicy polskiej, st. p. w Częstochowie, odległa od Częstochowy wiorst 12. W gminie znajduje się browar, piec wapienny, młyn wodny z tartakiem, lud. 2216.

Bark, wś, pow. bialski w Galicyi, o 6 kil. od Białej, w par. rz. kat. Komorowice; własność arcyks. Albrechta.

Barka, albo *Barki,* niem. *Barken,* wś, pow. kościerski, niedaleko Pogutek.

Barkarówka, inaczej *Babczyńce* (ob.).

Barkehmen, *Barken* (niem.), wś, pow. gołąbski, pod Gołąbiem.

Barkenfelde, wś, pow. człuchowski, st. p.

Barki, ob. *Barka.*

Barki, lub *Borok,* wś, pow. i gub. nowogrodzka, st. p. przy trakcie z Nowogrodu do Solców i Starej Rusy.

Barkocin (S. i N.), dwie wsie, pow. kościerski, par. Kościerzyna.

Barkowice, wś rządowa, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów. Leży na wzgórzach zamykających dolinę Pilicy na prawo od drogi bitej z Piotrkowa do Sulejowa. W 1827 r. liczyła 31 dom. i 278 mieszk.

Barkowice, *Borkowice,* st. dr. dr. żel. dynebursko-witebskiej, między Barowuchą a Smolną, o 127 w. od Witebska.

Barkowo (*Wielkie* i *Małe*), niem. *Gross-* i *Klein-Bargen,* dwie wsie, pow. mielicki, pod Straburkiem. Wielkie B. posiada kościoły parafialne: kat. i ewang. *W. B.*

Barlewice, niem. *Barlewitz,* wś, dobra i fol., pow. sztumski, niedaleko Mleczewa, par. Sztum.

Barkweda, niem. *Bergfriede,* dobra rycerskie i młyn w pow. olsztyńskim.

Barłogi, 1.) wś, pow. koniński, gm. Rzgów, rozl. morg 560, grunt sapowaty, przeważnie łąki, podlega wylewom Warty, od której leży o półtorej w., od Konina w. 12, od traktu z Konina do Zagórowa 1 w. W 1827 r. było

tu 15 dm. i 18 mieszk., obecna ludność wynosi 266 dusz. Należały B. długo do dóbr Osiecza. *J. Ch.* 2.) wś, pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Borysławice. W 1827 r. miała 18 dm. i 159 mieszk.

Barłogi, niem. *Barlogi,* pow. chojnicki: 1.) kolonia, niedaleko Karsina. 2.) *Stare* **B.**, *Alt-B.*, kol., niedaleko Czerska. 3.) *Nowe* **B.**, *Neu-B*, leśnictwo, niedaleko Czerska. 4.) **B.**, niem. *B.-Ostrow*, Streuort, kol., niedaleko Czerska. 5.) **B.**, po niem. *Barlogen*, wś, pow. kościerski, w parafii Starej Kiszewy.

Barłomino, wielka os. ryc. z 5 folwarkami, w pow. wejherowskim, par. Luzino, niedaleko Bożpola i Smazina, o 2 mile od m. pow. Wejherowa, własność Zalewskiego.

Barłożna, 1.) wieś, pow. babimoski, 9 dm., 65 mk., 63 ew., 2 kat., 5 analf. 3.) **B.**, olędry, pow. babimoski, 3 dm., 49. mk., 44 ew., 5 kat., 5 analf.

Barłożno, wieś włościańska, pow. starogardzki, st. p. Skurcz; ma ziemi 4630 morgów, ludności 764, katolików 728, ewang. 30, izr. 6, szkoła jest kilkoklasowa. Kościół tutejszy katolicki świadczy o wielkim upadku religijnym w czasie reformacyi. Dłużej niż 50 lat znajdował się on w ręku innowierców. Starosta osiecki Marcin Borzewicz, dawniejszy kanclerz siedmiogrodzki i dworzanin króla Stefana, utrzymywał tu swojego predykanta, włóki kościelne zabrał. Kiedy w roku 1595 wizytator biskupa Rozrażewskiego przybył do B., znalazł wszystko w największem zaniedbaniu. Dopiero kiedy w r. 1597 biskup Rozrażewski poświęcił kościół i oddał go znowu katolikom, rozbudziło się dawniejsze religijne życie w Barłożnie. *Ks. F.*

Barna, przysiołek do Rudna.

Barniewice, niem. *Barnewitz*, według Kętrz. *Barnowiec, Barnowice*, wś, pow. kartuski, o 3 m. od Kartuz, niedaleko Żukowa, par. Materna; dawniej należała do klasztoru oliwskiego. B. leżą nad morzem o 429 stóp.

Barnitz, ob. *Bernica.*

Barnowice, inaczej *Baranowice*, wś, pow. nowosądecki, o 10 kil. od N. Sącza, w par. rz. kat. Nawojowa, własność hr. Stadnickich.

Barnowiec, ob. *Barniewice.*

Barońsk, ob. *Ekaterynsztad.*

Barowce, okrąg wiejski w gm. Wilejka, pow wilejski, liczy w swoim obrębie wsie: Urzecze, Cincewicze, Barowce; zaśc.: Żerstwianka, Poromiecie, Zadroździe. *F. O.*

Barowski, folw., pow. ryski, parafia Lodiger-Treiden.

Barowucha, st. dr. żel. dynebursko-witebskiej, między Połockiem a Barkowicami, o 108 w. od Witebska.

Barraginn, ob. *Baragin*,

Barranowen, ob. *Baranowo.*

Bars, strumień, płynący pod Brahiłowem.

Barschdorf, ob. *Bartoszów.*

Barschken (niem.), wś, pow. kłajpedzki, niedaleko Kłajpedy.

Barsden (niem.), nazwa kilku wsi w Prusiech Wschodnich. 1.) **B.**, inaczej *Barsen*, pow. ragnecki. 2.) **B.**, in. *Sauskeppen*, pow. wystrucki. 3.) **B.**, in. *Padambrucken*, pow. pilkaleński. 4.) **B.** in. *Weweriscbken*, pow. kłajpedzki. Prócz tego w pow. szyłokarczemskim *Barsdehnen* i *Barsduhnen*: ta ostatnia inaczej Zimmermanischken; oraz w pow. rybackim Barsnicken i tylżyckim Barsuhnen.

Barska hora. wś, pow. rozbórski, na Szląsku pruskim, po niem. Barutherberg.

Barska Jurydyka, mała osada w pow. mohylowskim, gub. podol., mk. 44 dusz męz. i 61 dz. ziemi; należała do kościoła barskiego, dziś rządowa.

Barsuczyn, wś, pow. wilejski.

Barsuki, wś, gub. witebska, nad rz. Chałujcą.

Barszcz, niem. *Borszcz*, folw., pow. gliwicki, należy do Rzeczyc (ob.).

Barszczahówka, ob. *Borszczahówka.*

Barszcze, wś, nad jez. Dręctwo, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Rajgród.

Barszcze, wś, pow. mohylewski, gub. podolska, gm. Ozarzyńce, ma 100 dusz męz., 151 dz. ziemi włośc. a dworskiej 59 dzies. używalnych i 3 nieużytków. Dobra pojezuickie; dziś należą do sukcesorów Szautgaja. *Dr. M.*

Barszczewo, wś, gub. grodz., w dawnej ziemi bielskiej.

Barszczów, wś, pow. brodzki, o 3 kil. od st. p. Szczurowice, w par. rz. kat. Szczurowice.

Barszczowa góra, wieś, pow. suwalski, wchodząca poprzednio, wraz z folwarkiem Olszanka, w skład dóbr narodowych Wigry.

Barszczowce, wś, pow. mohylowski, gub. podol., o 12 w. od Mohylowa, z fabryką cukru 1847 założoną. Ma 380 dusz męz., 1190 dz. ziemi włośc., a dworskiej wraz z Kopijówką, 1042 dz. używalnej i 123 nieużyt. Należała do Komarów, dziś Berezowskich. *Dr. M.*

Barszczowice, wś, pow. lwowski, z przysiołkiem Chałupki, należy do rz. kat. parafii Jaryczów a jest filią gr. kat. par. Pikułowice. Własność hr. Siemińskiego. W B. jest st. dr. żel. Karola-Ludwika, między Lwowem a Zadwórzem, o 17 kilom. ode Lwowa.

Barszczówka, 1.) wś, w południowej stronie pow. rzeczyckiego, na lewym brzegu Prypeci, niedaleko granicy gub. kijowskiej, w gm. sawickiej, w 1 stanie policyjnym brahińskim, w 2 okręgu sądowym łojowskim. Miejscowość bardzo nizka, śród moczarów i bagien. 2.) **B.**, wś, pow. homelski, z kaplicą katolicką parafii homelskiej.

Barszczyce albo *Jagminopol*, mko pryw.,

pow. telszewski, o 35 w. od Telsz. Kościół katol. śś. Szymona i Judy, 1789 z drzewa wzniesiony przez Jagminów, filialny kalwaryjski. Folw. B. należał do Przeciszewskich, od 1866 należy do Roemerów.

Barsztyn, ob. *Bartoszyce.*

Bartatów, wieś, pow. gródecki, o 2 mile ode Lwowa na zachód położona, przy b. gościńcu murowanym rządowym lwowsko-przemyskim. Obszar dworski posiada: roli ornej 267 m. a., łąk i ogrodów 215 m., pastwisk 40 m., lasu 446 m.; włościanie posiadają roli ornej 536 m., łąk i ogrodów 327 m., pastwisk 207 m., lasu 61 m. Leży w okolicy płaskiej, niskiej, moczarowatej, obfitującej w lasy i sianożęcia, role mokre, na wyższych miejscach bardzo urodzajne. Ludności ma 697, mianowicie rzym. kat. 284, gr. kat. 403, izraelitów 11, st. p.; do grecko kat. i rzym. kat. parafii należy do Obroszyna, o dwie trzecie mili oddalonego. Należy wraz z przys. Wólką Stawczańską do dóbr etatowych rzym. kat. arcybiskupstwa lwowskiego, klucza obroszyńskiego, ma szkołę filialną i filią gr. kat. parafii. *B. R.*

Bartatówka, także Stawczanką zwany, mylnie *Szczerkiem*, potok, wytryska w północnej stronie gm. Bartatowa w Galicyi z kilku źródlisk na łąkach bagiennych na granicy tejże gminy z gm. Mszaną. Na półn. krańcu wsi łączą się te strugi błotne, tworzą potok zwany Bartatówką od wsi, którą przepływa. Płynie w kierunku południowym na granicy wschodniej Bartatowa z Obroszynem; po drodze zabiera tak od wschodu jak zachodu łączne wody bartatowskie i obroszyńskie, następnie płynie granicą gminy Stawczan i Obroszyna, przepływa wieś Stawczany, w której niegdyś znajdował się obszerny staw, z którego dziś tylko ślady pozostały; w obrębie tej wsi przybiera z prawego brzegu potok Ferdynandówkę; poczem zwraca się na wschód, tworząc południową granicę Stawczan z gm. Polanką, a przechodząc w obręb gm. Leśniowic (już w pow. lwowskim) przyjmuje kierunek południowy, płynąc wyżłobionym ku osuszeniu łąk rowem przez łąki Wyderką zwane, a połączywszy się pod wsią Pustomyłami z dawnem swem korytem, po za tą wsią płynie granicą gmin Miłoszowic i Siemianówki; następnie w obrębie tej ostatniej zwraca się na połud. zachód i tutaj od połud.-wschodu na błotnych i moczarowatych łąkach wpada do potoku Szczerkiem zwanego. *Br. G.*

Bartatycze, wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość. O 6 w. na połud. zachód od Zamościa na wzgórzu nad błotnistą rz. Łabunką, na lewo ode drogi z Zamościa do Krasnostawu. W 1827 roku miała 40 dm. i 239 mk., obecnie 65 dm. (opuszczona u Zinberga).

Bartau (niem.), *Bartawa*, ob. *Bartów.*

Bartąg mały, po niem. *Klein Bertung*, folw. w pow. olsztyńskim, przywilej fundacyjny w 1341 otrzymał. Bartąg Nowy, Neu-Bertung, przyległa wieś, zwie się właściwie Owczarnia.

Bartąg wielki, po niem. *Gross-Bertung*, wś kościelna w pow. olsztyńskim. Do parafii B. należą wsie: B. Wielki i Mały, Owczarnia, Tomaszkowo, Dorotowo, Gągławki, Ruś, Zazdrość, Jondorf, Sojka, Kielary, Stary Olsztyn, Majdy, Wienduga, Linowo.

Bartel. Wyraz ten wchodzi w skład wielu nazw geograficznych w Prusiech wsch., głównie w pow. kłajpedzkim i szyłokarczemskim, np. wsie *Bartel-Broszien*, *B.-Wiguss* i t. p.

Bartel, ob. *Bartlewo.*

Bartelmuss, kopalnie węgla, pow. bytomski, pod Brzezinką.

Bartelsdorf, ob. *Bartołty*, *Bartowice*, *Nowawieś.*

Bartelsee, ob. *Bartodzieje.*

Barten (niem.), dwie wsie w pow. welawskim.

Barten, ob. *Barciany.*

Bartenland, ob. *Barcka Ziemia.*

Bartenstein, ob. *Bartoszyce.*

Bartęg, inaczej *Bartąg* (ob.).

Bartfa (węg.), ob. *Bardyów.*

Bartfa-Ujfalu, ob. *Bardyowska Nowa Wieś.*

Bartfeld (niem.), ob. *Bardyów.*

Barth, m. na Pomorzu, okr. reg. stralsundzki, fabryczne i handlowe (żegluga), st. poczt., 6029 mk., po pol. Barda (ob.).

Barthen, ob. *Barciany.*

Barthen (niem.), wieś ryc., powiat królewiecki Prus Wschodnich, koło Loewenhagen.

Barthken, *Bartken* (niem.), wś, pow. tyłżycki. Ob. też *Bartki.*

Bartin, wś na Pomorzu, okr. reg. koszaliński, st. poczt., 676 mk.

Bartki, 1). niem. *Barthken*, wś, pow. olecki, niedaleko Wieliczek. 2). **B.**, niem. *Bartken*, wś, pow. ostródzki, pod Dąbrównem.

Bartki-Mocarze, wś szlach., pow. kolneński, gm. Jedwabne, par. Burzyn.

Bartków, 1). wś rządowa, pow. kielecki. gm. Samsonów, par. Zagdańsk. Leży śród gór Ś-to Krzyskich i rozległych lasów rządowych, mieści się tu urząd leśny. W lasach tutejszych był olbrzymi dąb, zwany Bartek, który w 1848 liczył 4 i pół sążni obwodu. 2). **B.**, Nowy i Stary, dwie wsie, powiat sokołowski, gm. Korczew, par. Knychówek, leży o 8 w. na zach. półn. od Drohiczyna; 2780 m. obszaru. W 1827 miały 26 dm., 201 mk.; dziś 390 mk.

Bartkowa, wś z przysiołkami: Posadową i Bębny, pow. nowosądecki, o 4 kil. od st. p. Gródek nad Dunajcem, w par. rz. kat. Podole. Ma 1753 mórg rozl., 94 dm., 646 mk. Położe-

nie górskie, niedostępne, zdala od bitego traktu. *M. M.*

Bartkowe, młyn wodny, do m. pow. Lublińca na Szląsku należący.

Bartkowice, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Konony, par. Kłomnice, mk. 260, domów 32, ziemi włośc. 126 morg., gorzelnia, kopalnia torfu, cegielnia. B. dobra, własność Rzewuskiego F., składają się z folwarków Bartkowice i Pacerzów wraz z osadą leśną tegoż nazwiska; ogólnej przestrzeni 1118 m., w tem ziemi ornej 520 morg.

Bartkówka, wś, pow. brzozowski, o 2 kil. od st. p. Dynów, w par. rz. kat. Dynów a gr. kat. Pawlikowa. Własność Ludwika Skrzyńskiego.

Bartlewo, 1). B. i *Bartlewko*, niem. *Gross-Bartel* i *Klein Bartel*, dobra i leśnictwo, pow. kościerski, st. p. Frankenfelde. 2). **B.**, niem. także *Bartlewo*, wś, pow.ządzborski, niedaleko Ukty.

Bartlikowo, *Bartlikshoefchen*, dobra, pow. łecki, niedaleko Rynu, zwane też Owczarnią lub Bartlikowe borki.

Bartlin, wieś, powiat gdański, pod Pruszczem.

Bartlowa góra, niedaleko Czarny pod Krakowem. Na niej okopy zwane szwedzkiemi.

Bartlówki, niem. *Bienertwiese*, dobra szlach. pow. morąski, st. p. Alt-Christburg.

Bartłomiejowice, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gub. lubelska, gm. Celejów, par. Wąwolnica.

Bartna góra, wieś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Filipów, odl. 2 m. od Suwałk, liczy 11 dm., 65 mk.

Bartna strona, niem. *Beutnersdorf*, wś, pow. szczycieński, pod Szczytnem.

Bartne, wś, pow. gorlicki, o 10 kil. od st. poczt. Małastów, 3354 morg rozl., w tem 1301 mórg górskich pastwisk, 132 dm., 819 mk., ludność mięszana polska i ruska, parafia łacińska w Żmigrodzie Nowym, ruska w miejscu; położenie w wysokich niedostępnych górach. *M. M.*

Bartniałąka, ob. *Batniałąka*.

Bartniczka, wś, pow. brodnicki, par. Grązawy, st. p.

Bartnik, niem. *Bartnig*, wś, pow. mielicki na Szląsku, nad Baryczą, niedaleko Sulmierzyc, w par. kat. Frejno.

Bartniki. Nazwa ta wskazuje, iż noszące je wsie były to pierwotnie osady leśne, założone przez mazurów trudniących się bartnictwem, jak Bartodzieje trudnili się wyrabianiem barci.

Bartniki, 1). dobra dawniej narodowe, stanowiące ekonomią t. n., położone, w pow. wyłkowyskim. Obecnie po oddzieleniu gruntów włościańskich i kilku folwarków, przeszły na donacyą hr. Nostitz. Gm. i par. t. n. Wś. B. posiada kościół parafialny murowany, urząd gminny, sąd gminny okręgu III; 32 dm. i 508 mieszk. W 1827 r. było 27 dm. i 302 mk.; odległe od Suwałk 49 w., poczta w Wyłkowyszkach o 16 w. Par. B. dekanatu wyłkowyskiego liczy 4156 wiernych. W skład gm. B. wchodzą: Anczławka Bartniki, Bojary, Budowanie, Chomicze, Dębówka, Dubiszki, Galeryszki, Gejsztoryszki, Grabówka, Karpiewo, Krzywobóle, Kunigliszki Bartnickie, K. Łankieliskie, Łomakin, Markowo, Morgi, Moleniszki, Nowinka, Olszyna, Oszkobole, Pielany, Pilekalnie, Podworyszki, Pogierniewo, Pogierniówek, Porowsie, Poszejmenie wś i folw., Potylcze, Ross, Sausieniki, Skierniewo, Szankina, Szeszkina, Szuły, Szyłobole, Torfinica, Warty, Wembry, Wiktorzyn, Wiłkobole, Winksznupie, Władysławów i Wojdzboniszki. 2.) **B.**, wś rządowa, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki. W 1827 r. liczyła 11 dom. i 120 mk. 3.) **B.**, wś i folw., pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Lipsk, o 3 w. na zach.-półn. od Hołynki. 4.) **B.**, wś, nad rz. Morawką, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, o 3 w. na półn.-wschód od Przasnysza, o 4 w. od Karwacza, po nad małem jeziorem. W 1827 r. liczyły 31 dom. i 223 mk., obecnie całe dobra mają 85 dm., 706 mk., 3140 morg. rozl. Dobra te, własność Wandy Potockiej, składają się z wsi B. i Dębiny, oraz folwarków: Święte miejsce, Polny młyn, Wygoda, Karbówka, Wandomin, Wyrąb bartnicki i Kuskowo. W dobrach B. jest szkoła początkowa, młyn wodny, cegielnia; prócz tego na folw. Święte Miejsce kościołek, w którym raz na rok odbywa się nabożeństwo odpustowe. 5.) **B.**, wś, pow. łowicki, gm. i par. Bolimów. Młyn wodny zwany „Młynek Prochowy".

Bartniki, wś i dobra ziemskie w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, przy drodze ze Snowia do Horodyszcza wiodącej, w parafii połoneckiej, dziedzictwo Ślizieniów; dobra te w glebie pszennej mają obszaru 4430 mor.

Bartochów, wś, pow. turecki, gm. Bartochów, par. Warta. W 1827 liczyła 278 mieszk. i 33 domy, należy do s. gm. okr. VI w Ustkowie, st. p. w Warcie, odległa od Turka wiorst 40, ludn. w gminie 3760.

Bartodzieje, 1.) wś rząd., pow. pułtuski, gm. i par. Obryte. Na gruntach tej wsi odkryto niegdyś wodę żelazistą, o której pisała „Gaz. Polska" w r. 1861, Nr. 153. 2.) **B.**, wś i folw., pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Lisów. Wspominana u Długosza (I 333). W 1827 r. miała 16 dm., 103 mieszk. 3.) **B.**, wś rządowa, nad rz. Radomką, pow. noworadomski, gm. i par. Radomsk. W 1827 r. liczyła 17 dm. i 124 mieszk. Dawna siedziba Duninów—Bartodziejskich. 4.) **B.**, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice. W 1827 liczyła 195 mk., 20 dm. 5.) **B.**, wś, pow. ko-

zienicki, gm. i par. Tczów, obecnie 704 mk. i dom. 83; w 1827 r. było 538 mieszk., 80 dom. Włościanie mają 1509 mórg ziemi.

Bartodzieje, 1.) niem. *Bartelsee*, wieś i domin., pow. wągrowiecki, 760 morg. rozl., 13 dm., 153 mk., 77 ew., 76 kat., 39 analf., st. p. i gośc. Wągrowiec o 4 kil., st. kol. żel. Rogoźno o 6 kil. 2.) **B.**-*Małe*, Klein-Bartelsee, wieś, pow. bydgoski, 2 miejsc.: B. i leśnictwo Smuga; 176 dm., 1900 mk., 1250 ew., 650 kat. 517 analf. 3.) **B.**-*Wielkie*, Gross-Bartelsee, wieś, pow. bydgoski, 34 dm., 331 mk., 251 ew., 80 kat.; 65 analf.

Bartodziejewice, osada, pow. inowrocławski, ob. *Gaj*.

Bartojcie, wś, pow. trocki, o 2 w. od stacyi Koszedary.

Bartołdowice, ob. *Bartowice* na Szląsku austr.

Bartołdy, wś, pow. ciechanowski, gm. t. n., par. Zielona, na prawo od drogi bitej z Ciechanowa do Przasnysza, o 6 w. na połd.-zach od Pzasnysza, ma 200 mk., drobni właściciele, wiatrak. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w Opinogórze, st. p. w Przasnyszu, odległa od Ciechanowa wiorst 14. Szkółek w gminie 3, ludność 3648.

Bartółty małe, po niem. *Klein Bartelsdorf*, wś, pow. olsztyński.

Bartółty wielkie, po niem. *Gross-Bartelsdorf*, wś kośc. katolicka, pow. olsztyński, dawniej była w posiadaniu familii Kromerów, pokrewnej z Kromerem bisk. warmińskim i dotąd żyją w B. Kromerowie. Do parafii B. należą wsie: B., Leszno, Marcinkowo, Kierzbuń, Południewo, Grabowo, Pirk.

Bartouia, in. *Barcka Ziemia* (ob.)

Bartosfalva, ob. *Bartoszowce*.

Bartosz, jez., pow. krotoszyński.

Bartosze, 2 folw. w pow. lublinieckim. 1) w pobliżu Cieszowy. 2) pod Kosięcinem, dziś zniesiony; pozostała tylko nazwa pola.

Bartosze, niem. *Bartossen*, wś, pow. ełcki, niedaleko Ełku.

Bartoszew, wś rządowa, pow. krasnostawski, gm. Izbica (opuszczona u Zinberga).

Bartoszewice, 1.) wieś, pow. krobski, 13 dm., 70 mk., 21 ew., 49 kat., 16 analf. 2.) **B.**, domin., pow. krobski, 1548 morg. rozl., 10 dm., 148 mk., 44 ew., 104 kat., 49 analf., stac. p. Jutrosin o 4 kil., gośc. w miejscu, stac. kol. żel. Rawicz o 19 kil.

Bartoszewice, niem. *Bartoschewicz*, wś rycerska, pow. chełmiński, niedaleko Wąbrzeźna, par. Płużnica.

Bartoszewiny, wś poduchowna, pow. opatowski, gm. i par. Słupia Nowa, u stóp góry Sto-krzyskiej od połd., śród lasów. W 1827 posiadała 14 dom i 127 mieszk., obecnie 31 domów.

Bartoszki, 1.) niem. *Bartoschken*, wś, pow. niborski, niedaleko Niborga. 2.) **B.**, wś, pow. szczycieński.

Bartoszów, niem. *Barschdorf*, wś, pow. lignicki.

Bartoszowce, po węg. *Bartosfalva*, wieś w hrabstwie szaryskiem (Węg.), kościół katol. flial., łąki, pastwiska, lasy, 518 mk.

Bartoszowe, wś, pow. lipnowski, gm. Obrowo, rozl. 218 mórg., 10 dm., 88 mk.

Bartoszówka, wś, pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Sierzchowy. Na prawo od drogi bitej z Rawy do Nowego-Miasta. W 1827 miała 27 dm. i 189 mieszk. Do dóbr B. należą wsie: B., Mroczkowice i Wiechniewice.

Bartoszy las, *Bartoszów las*, wś, pow. kościerski. par. Stara Kiszewa.

Bartoszyce, *Barsztyn*, niem. *Bartenstein*, miasto, pow. frylądzki, nad Łyną, liczy 6500 mk., ma gimnazyum, 7 jarmarków, st. p., st. dr. żel. z Królewca do Korschen, o 58 kil. od Królewca, posiadało niegdyś zamek w komturacie Balgi, założone 1326 przez komtura Dytrycha von Altenburg. Roku 1656 zjechali się tutaj Gustaw Adolf król szwedzki, z elektorem brandeburskim, Fryderykiem Wilhelmem. Miasto to dawniej nazywano także Bartelstein, a to na pamiątkę biskupa Bartłomieja (zapewne sambieńskiego), który się wiele przyłożył do nawrócenia Prusaków. Statua tegoż biskupa kamienna, ukrywała się długo w ciemnym i nieznanym zakątku, dopiero 1767 r. ustawioną została na rynku, na pięknym postumencie. Miasto to w 1852 r. liczyło 3,600 mieszkańców.

Bartoszyszki, dobra, pow. maryampolski, na początku bieżącego stulecia należały do Andrzeja Józefa Norejki; od niego nabył je Samuel Szulc, i dotąd w rodzinie Szulców zostają.

Bartów, rz. przymorska między Niemnem a Dźwiną, ma źródła blizko źródeł Sałanty, na półn. od jez. Płotele, płynie do Masiad ze wschodu na zach., potem skręca się ku półn. aż do Szkud, a ztąd znowu ku wielkiemu zachodowi, i wpada do Lipawskiego jeziora w południowem jego zakończeniu. Wody tej rzeczki łączą się strugą Tosecz z jeziorem Papen, po za przymorskiemi wzgórkami, leżącem na południu od Lipawy, a Lipawskie jezioro, do którego Bartów wpada, ulewa swe wody do portu lipawskiego pod miastem tegoż nazwiska. Do Bartowa wpada pod Szkudami od prawego brzegu naprzód Luba z rzeką Szatawą i Gunton, następnie Rumbi z Pizarosiem, do którego jeszcze uchodzi Sartis i Kal; następnie do Bartowa uchodzi struga płynąca od wsi Brusel w połączeniu z pograniczną Saryą, do której z prawego brzegu wpada znowu Wisdwid i Gulbena, a następnie Wartaga z lewego

zaś brzegu wpada powyżej Szkud do Bartowa Erła, z połud. płynąca, a następnie rzeczka Tosecz, która pośrednio łączy Bartów z jeziorem Papen. B. ma 85 w. dług., z tego 30 w. w gub. kowieńskiej. Spławna tylko w Kurlandyi; w czasie silnych wiatrów morskich wzbiera (W. Pol i Siemienow). *F. S.*

Bartów Górny, niem. *Ober-Bartau*, wś, pow. hazenpocki, gub. kurlandzka, o 179 w. od Mitawy, nad rz Bartów, b. st. p.

Bartowice, *Bartułtowice*, *Bartelsdorf*, wieś pow, frydeckiego, na Szląsku austr., w par. kat. Szonów; rozl. morg. 1495, ludn. 1191.

Bartsch, ob. *Barycz*.

Bartschin (niem.), przezwano tak *Barcin*(ob.).

Bartschkienen, *Bartschkehmen*, *Bartzkienen*, *Bartzkehmen*, *Bartscheiten*, kilka wsi w półn. wschodnich powiatach Prus Wschodnich.

Bartułtowice, ob. *Bartowice*.

Bartuszuny, wś, pow. trocki.

Barty, ob. *Barciany*.

Bartya, ob. *Barcka Ziemia*.

Baruchowo, wś, pow. włocławski, gm t. n., par. Kłótno. W 1827 liczyła 21 dom. i 174 mieszk. Dobra B. mają obszaru 4169 mórg. W skład ich wchodzą: Kretki, Leonowo, Trzebowo, Lubiaty Czarne, Trzebówek, Zakrzewo, Zakrzewiec, Okna, Skrzynki, Skrzyneczki, Strzały, Radziszewo, Cieślikowo. Gmina B. należy do s. gm. okr. II i st. poczt. w os. Kowal, odl. od Włocławka 21 wiorst. W gminie znajduje się: gorzelnia, cegielnia, kopalnia torfu, szkoła początkowa. Urząd gm. w Kłótnie, ludn. 4155, rozległość gruntów dominialnych 10215 mórg.

Barucie, niem. *Baruthe*, wś, pow. oleśnicki, parafia katol. w Miękinowie.

Barupa, *Barupie*, *Barupis*, rz., lewy dopływ Niewiaży, przyjmuje z lewej strony Meklę z Urką.

Baruszowice, lub *Bugarć*, niem. *Baumgarten*, wś, pow. oławski, par. oławska, w pobliżu rzek Oli i Odry, z obszernym szpitalem powiatowym. Por. *Porusowice*.

Baruthe, ob. *Barucie*.

Barutherberg, ob. *Barska hora*.

Barwałd dolny, średni i górny, trzy wsie, pisane też Berwald, Bernwald, pow. wadowicki, mają 3569 morgów rozl., 412 domów, 2224 dusz, parafia starodawna (dek. wadowicki) w Barwałdzie dolnym (2430 wiernych), istniejąca przed 1512 r.; kościół drewniany N. M. Panny. Położenie pagórkowate, przy gościńcu z Wadowic do Krakowa. Kamieniołomy. Ponad wioskami, na górze Żar zwanej, widać szczątki dawnego zamku. Mieszkał w nim Włodek Skrzyński, który wspólnie z żoną swą Katarzyną rozbojem się bawił. Po śmierci Włodka, gdy żona jego nie porzuciła swego rzemiosła, została z rozkazu Kazimierza Jagielończyka ujęta i stracona, a zamek zburzony. Później użył Mikołaj Zebrzydowski gruzów zamczyska barwałdzkiego do zbudowania kaplicy św. Magdaleny na tejże górze, teraz pustelni. *M. M.*

Barwenkowo, słoboda, pow. iziumski, gub. charkowska, st. p. O trzy czwarte wiorsty leży B., stacya drogi żel. kursko-charkowsko-azowskiej.

Barwienen, ob. *Barwiny*.

Barwik, folw., pow. kartuski, par. Przodkowo.

Barwiki-Jurgiele, wś szlach., nad rz. Stok, pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. Wspomniana w dokumencie z 1437 r.

Barwinek, wś, pow. krośnieński, 1992 m. rozl., w tem 995 morg lasu, 68 dm., 477 dusz, ludność przeważnie ruska; par. łacińska o 14 kil. w Dukli, grecka w Zyndranowej, leży na najwyższym punkcie wąwozu prowadzącego na Węgry, przy gościńcu rządowym dukielsko-węgierskim. Za wsią ciągnie się granica węgierska, przy której znajdowały się dawniej zabudowania celne, teraz opuszczone; tartak parowy i fabryka zapałek. *M. M.*

Barwinek, 1). Przysiołek wsi Lis w pow. lublinieckim. 2). **B.**, młyn wodny w dobrach Rozmierka, pow. wielkostrzelecki.

Barwinek, także *Obszaną wodą* i *Ostroszem* zwany, potok górski wytryskujący w Beskidzie lesistym z pod samego grzbietu na południowo-wschodnim stoku góry, zwanej Studenym Wierchem, w obr. gminy Barwinka, w pow. Krosno. Płynie zrazu głębokim parowem w kierunku połud.-wsch., równolegle do głównego grzbietu Beskidu, poczem zwraca się p. n. „Obszanej wody“ na północny wschód; we wsi Barwinku, przerznąwszy gościniec dukielski prowadzący na Węgry, płynie ku północy p. n. Barwinku, także Ostroszu, i przybrawszy z lewego brzegu potok Szeroki, po przeszło jednomilowym biegu w obrębie gminy Tulawy uchodzi do Sołotwiny, dopływu Jasiołki. *Br. G.*

Barwinik, jezioro małych rozmiarów, pow. suwalski, przy wsi Potopy, przepływa przez nie rz. Potopka.

Barwiny, niem. *Barwienen*, wieś, powiat olsztyński, niedaleko st. p. Biesselen.

Baryca, *Barycz*, *Barcz*, niem. *Bartsch*, rzeka, dopływ Odry z prawej strony, ma swoje źródło w stawach niedaleko Grabowa nad Prosną w powiecie odolanowskim, mija Uciechowo, Odolanów, płynie wzdłuż półn. stoków wyżyn trzebnickich od wschodu ku zachodowi, wpływa do Szląska w pow. mielickim, oblewa Straburek, Sulau, Herrnstadt i pod wsią Schwusen, o 2 mile powyżej W. Głogowy, uchodzi. Długość biegu w W. Ks. P. mil 6, w ogóle 22 mile. Od Mielicza spławna, bardzo rybna.

Główne dopływy: Płonga, Polskawoda czyli Czarnawoda, Orla z Dąbrożną, Orla tylna, Schaetzke i Landgraben. Brzegi ma nieustalone, bagniste. Przy ujściu do stu stóp szeroka. Por. *Odolanów*, powiat.

Barycz. Nazwisko to nosi siedm wsi w obrębie Królestwa, i to wyłącznie w granicach gub. radomskiej, piotrkowskiej i kieleckiej. Najdalej ku zachodowi wysunęła się B. w powiecie łaskim, gm. i par. Łask. Trudno dopatrzeć związku między tą nazwą a wyrazem barycz, znaczącym dawniej targowisko, dzisiejszy bazar, zwłaszcza że i rzeki noszą to miano.

Barycz, 1). wś i folw., pow. iłżecki, gmina Ciepielów, par. Zwoleń, ziemi dworskiej 1325, włośc. 697 morg. B. w XVI w. była własnością Andrzeja Kochanowskiego, brata Jana, poety a tłumacza Eneidy; nabył ją ojciec ich Piotr Kochanowski. W końcu 17 w. przeszła w ręce Chomentowskich, wreszcie należała do Matuszewicza, posła rosyjskiego w Neapolu, i za jego długi zabrana przez rząd, dziś stanowi donacyą. 2). **B.**, wś i folw., pow. Końskie, gm. Gowarczów, par. Końskie.

Barycz, 1). wieś, pow. przemyski, oddalona o 1 milę od miasteczka Michałówki. Obszar dworski posiada gruntów ornych: 347 m., łąk i ogrod. 36 m. a., pastwisk 48 m., lasu 401 m.; włościanie posiadają roli ornej 537 m. a., łąk i ogrodów 50 m. a., past. 92 m., lasu 64 m. Ludności ma rz. kat. 11, gr. kat. 359, izraelitów 5, razem 375. Należy do rzym. kat. par. w Michałówce, gr. kat. parafią dek. przemyskiego (ma filią w Grabowcu) ma w miejscu. Probostwo to zostało założone w 1691 roku przez Mikołaja Bretyna, włościanina baryckiego, który darował grunt dla proboszcza, oraz swoim kosztem wybudował cerkiew, otrzymawszy na wybudowanie cerkwi pozwolenie od ówczesnego właściciela Barycza Aleksandra Konstantego hr. Krasińskiego, oraz uwolnienie tego gruntu od pańszczyzny i danin należących się dworowi, za które to pozwolenie rzeczony Bretyn zapłacił 700 złp. Syn tego Mikołaja Bretyna Teodor Bretyn był pierwszym proboszczem w Baryczu; cerkiew tu wybudowano w 1691 roku, w 1781 wystawiono większą, która w 1856 spłonęła; w 1862 została nowa postawiona i tego samego roku poświęcona. Wieś ta posiada szkołę etatową. Właściciel: Luidgarda hr. Stadnicka. 2). **B.**, wś z przysiołkami Górną, Dolną i Wólką, powiat brzozowski, ma stacyą poczt., należy do par rz. kat. Wesoła. 3). **B.**, przysiołki do Humieńca i do Kossocic (ob.)

Barycz, ob. *Baryca*, *Baryczka*.

Barycz Strzyżewka, rzeczka w Wielkiem księstwie poznańskiem, pow. odolanowski, do rzeki Ołoboku wpadająca.

Baryczka, wś, pow. rzeszowski, rozległości 1575 n. a. morgów, 138 domów, 720 dusz, par. rz. kat. w Połomyi, położenie pagórkowate, o 3 kil. od st. pocz. Niebylec. *M. M.*

Baryczka, *Barycz*, potok, wytryska w obr. gmina Barycza w pow. brzozowskim, na południowym stoku pasma górzystego lesistego, ciągnącego się w kierunku połud.-wschodnim, wznoszącego się w szczycie Gwoźnicy do 510 metr.; płynie w całym swoim biegu w kierunku południowo-wschodnim, łąkami, pomiędzy domostwami wsi Barycza, Wesoły, Hładna, w Nozdrzcu uchodzi z lewego brzegu do Sanu po dwumilowym biegu. Zabiera liczne potoki pomniejsze, spływające z sąsiednich wzgórz. Ważniejszym z prawego brzegu jest Nozdrzeczek, a z lewego Hłudno. *Br. G.*

Baryłów, wieś, pow. brodzki, leżąca nad rzeczką Sydołówką, na samej granicy między Galicyą i Wołyniem, o 1 i pół m. na północny-zachód od mka Szczurowice a o 2 mile a. na północ od miasteczka Łopatyna; w okolicy płaskiej, równej, piaszczystej, lesistej i bagnistej. Obszar dworski posiada roli ornej 1299 m. a., sianożęci 247 m. a., pastwisk 323, lasu 2155 m.; włościanie posiadają roli ornej 3820, łąk i ogrodów 1669, pastwisk 103 m. a., lasu 66 m. a. Mieszkańców ma: rz. kat. 72, gr. kat. 516, izraelitów 34, razem 622. Należy do rzym. kat. parafii w Szczurowicach, parafią gr. kat. ma w miejscu. Posiada szkołę etatową 1-klasową. Ma także kasę pożyczkową z kapitałem 240 złr. a. w. Do B. należy przysiołek Wygoda. Właściciel: Rafał Mierzyński.

Baryłowa Wolica, ob. *Wolica Baryłowa*.

Baryski potok, ob. *Baryszka*.

Barysz, mko, pow. buczacki, nad rzeczką Barysz, na zachód od Buczaza, o milę od tego miasteczka a o milę na wschód od miasteczka Manasterzysk oddalone, przy gościńcu prywatnym prowadzącym z Buczacza do wsi Korościatyna, pod którą łączy się z gościńcem rządowym podhajecko-stanisławowskim, w dawnem wojew. ruskiem, ziemi halickiej. St. pocztowa. Ludności ma rzym. kat. 2130, gr. kat. 1090, razem 3220. Par. rz. kat. dek. buczackiego liczy 3797 dusz. Tutejsza par. gr. kat. należy także do dek. buczackiego. Do B. należy przysiołek Puźniki. Właściciel Tytus Szawłowski.

Baryszka, *Barysz*, potok, wypływa w obr. gminy Buczacza, w pow. buczackim w Galicyi, w północno-wschodniej stronie tejże, na łąkach na północnym stoku góry Wierzbiatyna, 384 m.; płynąc na zachód, dostaje się w obręb gminy Jezierzan, gdzie zwraca się na południe; przepływa tę wieś, poczem przechodzi w obręb wsi Barysza, którą przerzyna w południowym kierunku; następnie w łąki śródleśne, poczem płynie przez łąki gmin Żubrzca, Porchowy, Ścianki, a w końcu na granicy gmina Kośmierzyna z Snowidowem, jużto lasem, już też łą-

kami, i po 3-milowym biegu wpada do Dniestru z lewego brzegu. Ważniejsze dopływy Baryszki są z lewego brzegu Żubrzanka, Porchówka i Żwaniec. *Br. G.*

Baryszów, przysiołek do Niepołomic.

Baryszów, *Baryszówka,* miasto, pow. perejasławski, gub. pułtawskiej, nad rz. Trubieżą, 1665 założone, należało do pułku perejasławskiego do r. 1782. („Echard" wspomina też m. Baryszpole ?).

Barytów, potok, w obrębie gm. Cisowa w pow. dolińskim, wypływa w południowej stronie tej gminy w lesie Piwnem zwanym, płynie na północ łąkami i pastwiskami, zabiera z lewego brzegu potoczek i wpada po przeszło ćwierćmilowym biegu w Cisowie z prawego brzegu do Sukiela, dopływu Świcy.

Barzdorf, ob. *Bernatice.*

Barzdy, wś rządowa, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda. W 1827 r. liczyła 44 dm., 365 mk.

Barzykowo, wś szlach., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. W 1827 r. było tu 23 dm. i 118 miesz. Gniazdo rodziny Barzykowskich.

Barzyn, jezioro małych rozmiarów, pow. suwalski, przy wsi Potopy, przepływa przez nie rzeka Potopka. Por. *Barwinik.*

Basan (niem.), ob. *Baasan, Bazan.*

Basań Nowa, mko, gub. czernichowskiej, 5568 mieszkańców, o 1127 wiorst od Petersburga.

Baschka, ob. *Baszka* na Szląsku austr.

Basenka, potok, wytryska w obrębie gminy Huty obedyńskiej w pow. rawskim w Galicyi, z pod góry Kaczmarki, płynie w kierunku wschodnim przez łąki, pastwiska i pustkowia, przez gminy Smolin, Wólkę horyniecką, Sieniawkę i na błotach w Baszni łączy się z Sołotwą, dopływem Lubaczówki, wpadającej do Sanu. Długość biegu 2 i pół mili. *Br. G.*

Basia, rz., dopływ rz. Proni, w pow. horeckim gub. mohilewskiej.

Basien, dawniej *Baysen* (niem.), wś szlach., pow. brunsberski, niedaleko Ornety, gniazdo dawnej rodziny warmińskiej Bażyńskich czyli von Baisenów.

Basin, wś, pow. słonimski, posiada papiernię.

Basiówka, wś, pow. lwowski, o 7 kil. od Lwowa, należy do rz. kat. kapituły lwowskiej. Liczy się do parafii rz. kat. Hodowice i ma filią par. gr. kat. Obroszyn.

Basiówka, potok, ob. *Szczerek.*

Basiówka, potok, powstaje z kilku potoczków, wytryskujących na północno-wschodnim stoku wzgórza Basiówki, w obrębie gminy Daszawy w Galicyi. Płynie w kierunku północnym głębokim wądołem między daszawskiemi wzgórzami i po przeszło ćwierć milowym biegu uchodzi na prawym brzegu w tejże wsi do Bereźnicy. *Br. G.*

Baskakowskie, jezioro w półn. części pow. kijowskiego, 500 sażeni długie, 50 sażeni szerokie.

Baskowo, wieś, pow. inowrocławski, 3 dm., 58 mk., wszyscy kat.; 28 analf.

Baskun, rz., dopływ rz. Rosi z prawej strony; nad B. leży Taraszcza.

Basławce, wś, pow. słucki, posiadała kaplicę katol. b. parafii Hrozów.

Basnocha, potok, wypływa na granicy gminy Skomoroch i Mikuliniec w pow. tarnopolskim i płynie przez łąki gminy Ostalca, opływa z południa tę gminę i po półmilowym biegu uchodzi z prawego brzegu do Gniezny, dopływu Dniestru. Na nowej mapie Galicyi „Z. 8. Col. XXXIII" niema tego potoku. *Br. G.*

Basówka, wś, pow. proskurowski, parafia Felsztyn. Połowa tej wsi należy do Trościańca, a druga zapisana przez Jana Zamojskiego kościołowi panien miłosierdzia w Gródku; dziś rządowa. *Dr. M.*

Bassałyczówka, wś, pow. hajsyński, liczy dusz męz. 230, ziemi włośc. 593 dz., należy do Aleksandry Potockiej, ob. *Bubnówka.*

Bassonia, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gub. lubelska, gm. i par. Rybitwy. W 1827 r. liczyła 29 dm. i 169 mk. Wspomina ją już Długosz (Lib. Ben. T. I 194) jako graniczącą z Popowem, wioską stanowiącą uposażenie par. w Swieciechowie.

Basta, także *Baszta* lub *Na Baszty* (Bastya), szczyt w Tatrach spiskich, na granicy Spiża i Liptowa. Od szczytu Świnnicy aż do Mięguszowieckiej turni grzbiet główny Tatr ciągnie się ku południowemu wschodowi. Tu zaś zwraca się ku wschodowi, wysławszy prosto ku południu odnogę, tworzącą zachodnią ścianę Wielkiej doliny Mięguszowieckiej, której południowa część zwie się Basta. Wzniesienie tej turni 2341.7 m. K. (Korzistka); 2433.7 m. F. Fuchs); 2395.26 m. Klb. (Kolbenheyer).

Bastanowo, (?) niem. *Viereck,* wś, pow. gdański, pod Żukowem.

Bastya (węg.), ob. *Basta.*

Baszka, wieś pow. frydeckiego w ks. cieszyńskiem, nad Ostrawicą, w par. kat. Skalica; na płd. od m. Frydek, ma ludn. 1052, gruntu morg 926; huty żelaza, wyroby żelazne odlewane i kute. St. dr. żel. z Ostrawy morawskiej do Frydlandu.

Baszkalia, kol. bulgarska, pow. benderski, gub. bessarabska, o 71 w. ku płd.-zach. od Bender, 1830 r. założona.

Baszki, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Bystrzyca.

Baszków, 1). gmina, pow. krotoszyński; 2 miejsc.: 1) B. wieś, 2) Dziewiąte, wieś; sama wieś B. składa się z dwóch części, z B. i Wło-

dyki czyli Włódarstwa; 67 dm., 510 mk.; 106 ew.. 404 kat.; 137 analf. Ma kościół paraf. dek. krotoszyńskiego, wystawiony w części Włodyką nazwanej. 2). **B.**, dobra, pow. krotoszyński; niedaleko Kobylina, 17 miejsc.: 1) B.; 2) folw. Marynin, 3) Brygitka; 4) Kubowo; 5) Borownica; 6) Lilla; 7) Stary Kobylin; 8) Perzyce; 9) Rembachów; 10) Rochy; 11) Piaski; 12) Traffary; 13) Trzaski; 14) osada Grüneiche; 15) Katarzynowo; 16) Leśnictwo Helenopol; 17) Ostatni Grosz; 19227 morg rozl.; 65 dm.; 960 mk.; 404 ew., 557 kat.; 331 analf.; st. p., kol. żel. i gośc. Zduny o 6 kil. Na początku XV w. wś. B. należy do rodziny, która przybrała od wsi nazwisko Baszkowskich. Ku końcowi XVI w. B. przeszedł do rąk burzliwej rodziny Zborowskich, a następnie do rodu Leszczyńskich. Po Stanisławie królu polskim, nabyli go około r. 1730 Sułkowscy. W ręku tej rodziny B. pozostał do końca XVIII wieku. Odtąd nabył te dobra Maksymilian Mielżyński, pisarz wielki koronny. W wieku dziewiętnastym utracił je Aleksander Mielżyński, obecnie należą do księcia Reuss. W dzisiejszym pięknym parku angielskim, założonym przed 40 laty przez hr. z Potulickich Aleksandrową Mielżyńską, pokazują piwnicę, na której się wznosił dawniej obszerny, drewniany zamek, wystawiony przez Zborowskich. O B. utrzymuje się mylna tradycya, że się tam urodziła Marya Leszczyńska, późniejsza królowa francuzka; Marya bowiem w Poznaniu przyszła na świat, i zapewne nigdy B. nie widziała; Stanisław Leszczyński tylko rzadko z Rydzyny do B. przybywał i zwykle sam. Kościół był w r. 1527 drewniany pod tytułem Wniebowzięcia Najśw. Maryi Panny; stał na miejscu, gdzie teraz jest szkoła; w r. 1644 jeszcze jest wiadomość o tym kościele. W r. 1728 stanął nowy kościół drewniany z kapliczką murowaną. Ku schyłkowi XVIII grożąc już znowu upadkiem dotrwał do r. 1828, poczem wystawiono piękny kościół murowany nakładem Mikołaja Mielżyńskiego. *M. St.*

Baszłyk, wś w pow. pińskim, nad rz. Styrem, na granicy gub. wołyńskiej.

Basznia dolna i górna (z Borową, Górą, Dąbrową, Czerwińkami, Kurytki, Orzyszczaki, Reichau, Sieniaka, Sołotwina, Tymce, Duchwicz, Malce i Gwozd), wieś, pow. cieszanowski, oddalona o 1 milę od miasteczka Lubaczowa. Obszar dworski posiada: roli ornej 472 m. a., łąk i ogrodów 186 m. a.; pastwisk 41 m. a., lasu 1106 m. a., włościanie posiadają roli ornej 4026 m. a., łąk i ogrodów 1109 m. a., pastwisk 590 m. a., lasu 98 morg. Wieś ta leży w płaskiej, niskiej, piaszczystej, bagnistej i lesistej okolicy. Ludności ma: rz. kat. 348, gr. kat. 2118, izraelit. 31: razem 2497. Należy do Lubaczowa, gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dek. lubaczowskiego. Posiada szkołę etatową. Wieś ta pamiętną jest z powodu zawarcia tamże ugody w roku 1668 między konfederatami i koroną polską. Własność spadkobierców Jakóba Herza Bernsteina. *B. R.*

Basznia, wś, gub. witebska, nad jez. Nieporoty.

Baszowice, wś i folw. poduchowny, pow. opatowski, gm. i par. Słupia-nowa. W 1827 r. liczył 22 dm. i 163 mieszk.

Baszta, *Baszty*, ob. *Basta.*

Basztanków, ob. *Besztanków.*

Baszteczki, wś, pow. taraszczański, nad rzeczką Mokrą Bahwą, o 11 w. od Stawiszcz i w takiej samej odległości od Łaszkowa. Mieszk. prawosł. 783, katol. 11, razem 794, a także w Korolówce, odległej o 1 wiorstę i stanowiącej z B. jednę parafią 380. Ziemi rązem 3420 dzies., wyborny czarnoziem. Należała dawniej do starostwa białocerkiewskiego, później do krasiłowieckiego klucza hr. Branickich, obecnie wraz z całym kluczem została sprzedaną „udziałom". Zarząd gminny we wsi Biesiedzie, policyjny w Stawiszczach. *Kl. Przed.*

Baszty, ob. *Basta.*

Baszyn, folw., pow. krotoszyński, ob. *Krotoszyn.*

Baszyn, niem. *Beschine*, wś, pow. wołowski, z parafią ewang. w miejscu, w par. katol. Smogorów.

Baszyna, wś, pow. ostrogski, na wschód od Buhryna i za rz. Horyniem. Na górze porasta las a za lasem na pochyłości góry rozrzucona wioska B. W lesie na górze od południa dotąd istnieją ziemne wały, porośnięte drzewami; musiał tu być zamek, bo wiele gruzów z kamienia i cegły rozrzuconych świadczy o tem. Ks. Hołowiński w „Tece Rozmaitości" umieścił balladę o B., osnutą na tle podania gmin. W tutejszym zamku miał być uwięziony młody basza turecki, od którego i wioska wzięła nazwę. Grunt wapienny i piaszczysty; wypala się tu wapno. Włościanie żyją tylko z uprawy roli. B. należała pierwej do Bohaczyńskich, później do Hulewiczów, Czarneckich, a obecnie jest dziedzicem ks. Czetwertyński.

Bataki, ob. *Botoki.*

Batiaczka, potok, także *Batuczka* zwany, powstaje z kilku źródłowisk we wsi Batiatyczach, pomiędzy domostwami; spływają one strugami ku północy na rozległe pastwiska i łąki mokre tejże gminy, zwane Wołowemi pasiekami, gdzie zaraz za wsią łączą się w jedno koryto i w kierunku północno-wschodnim zdążają granicą gminy Batiatycz z gm. Żubowmostem, gdzie B. zwraca się na wschód, a przeszedłszy w obręb gm. Łapajówki, płynie łąkami i pastwiskami w kierunku południowo-wschodnim i zabrawszy potoczek Jagunią zwa-

ny z prawego brzegu, uchodzi w tejże wsi z lewego brzegu do Bugu, po $1^1/_4$ milowym biegu. W swym całym biegu okrąża bezleśną wysoczyznę batiatycką od północnego wschodu, która w Lipowej dochodzi 284 m. a w Kamiennej górze 258 m. wysokości npm. *Br. G.*

Batiatycze (z Tłumaszem, Stanisławówkiem, Zbaniowem, Lipnikami, Gruszkami i Zdeszowem), wieś, pow. żółkiewski, o pół mili od miasta Kamionka strumiłowa, leży w okolicy płaskiej, lesistej i piaszczystej. Obszar dwor. posiada: roli ornej 1346 m., łąk i ogrodów 1850 m., pastwisk 374 m., lasu 2045 m. Włościanie ról ornych 2144 m., łąk i ogrod. 3264 m., pastwisk 171 m., lasu 3 m. Ludności ma rzym. kat. 398, gr. kat. 2059, izrael. 136, razem 2593. Należy do parafii rzym. kat. w Kamionce strumiłowej, grecko kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu żółkiewskiego. Ma szkołę etatową 1-no klasową. Właściciele: rodzina Łączyńskich. W XV wieku była ta włość przez królów polskich często odwiedzana, i chwilowo zamieszkiwana. *B. R.*

Batiszfalva, ob. *Batyzowce.*

Batiuszkowo, wś, pow. gżacki, gub. smoleńska, st. p. i st. dr. ż. moskiewsko- brzeskiej.

Batiżowce, ob *Batyzowce.*

Batki, przysiołek do Nieznanowa (ob.).

Batki, przeszkoda (próg) żeglugi na Dźwinie Zachodniej, między Jakobstadtem i Rommelem, jedna z większych między temi progami Dźwiny, które są znane pod ogólną nazwą Ruby kokenhuskiej.

Batków, wieś, pow. żółkiewski, nad potokiem Wyatyna zwanym, mającym swoje źródło o 2 mile na zachód od Batkowa, na gruntach wsi Huta werhobuska; na tym potoku istnieje w Batkowie staw około 90 mórg obejmujący; w okolicy płaskiej, bagnistej, lesistej i piaszczystej; rola tu niewdzięczna, łąki i las są głównemi źródłami dochodu, oraz rybołówstwo w licznych wodach. Okolicę tę możnaby nazwać galicyjskiem Polesiem. Obszar dworski posiada roli ornej 3 m., łąk i ogrodów 96 m., stawu około 90 m., pastwisk 1 m., lasu 251 m. Włościanie posiadają: roli ornej 710 m., łąk i ogrodów 227 m., pastwisk 113 m., lasu 38 m. Ludności ma: rzym. kat. 9, gr. kat. 516, izr. 40; razem 565. Rzym. kat. parafią ma w oddalonych o 2 mile Pieniakach, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Żukowiec i Hnidawa; parafia ta należy do dekanatu załozieckiego. Ma szkołę filialną. Był niegdyś w B zakład hydroterapeutyczny. Pisał o nim „Dz. Lwowski“ 1858, II, 700. Właściciel Aleksander Jastrzembowski. *B. R.*

Batkowo, wieś, pow. inowrocławski, 31 dm., 230 mk., wszyscy kat., 82 analf.

Batniałąka, przysiołek do Bąkowa.

Batnowo, okrąg wiejski w gm. Stefanopolu, pow. dziśnieński, liczy w swoim obrębie wsie: Budy i Łazowiki.

Batóg, albo *Batoh*, *Batów*, wś, pow. bracławski, dawne województwo i powiat bracławski, smutnej pamięci w dziejach. Tu Bohdan Chmielnicki w 1652 r. d. 1 i 2 czerwca, wiodąc syna swego na swaty do hospodara wołoskiego, uderzył na stojącego mu na drodze Marcina Kalinowskiego, hetmana polnego, z 6,000 kawaleryi i 3,000 piechoty. Kozacy z tatarami wszystkich w pień wycięli. Zginął tu hetman Kalinowski, syn jego Samuel Odrzywolski kasztelan czernihowski, Marek Sobieski brat króla, Zygmunt Przyjemski, Kossakowski, i wielu innych. W r. 1666 znowu tu Polacy klęskę ponieśli: regimentarz Małachowski, mając tylko 6000 wojska, uderzył na 40,000 tatarów i 20000 kozaków, pod wodzą Doroszenki, i został pobity. B. należał do Potockich, dziś rządowy; leży na płaszczyźnie równej, bezleśnej; na polach są ślady dawnych okopów i kilka mogił. *Dr. M.*

Batogowo *Flasze* i *B. Biernaty*, dwie wsie szlach. przyległe, nad rz. Ruż, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Gąsewo. W 1827 r. liczyły obie 12 dom. i 56 mieszkańców.

Bator, właśc. *Nyir-B.*, m. na Węgrzech, w dorzeczu Samosza, w hr. satmarskiem, starożytne gniazdo rodziny Batorych; kopalnie złota, srebra i ołowiu w pobliżu.

Batorego góra, niedalelo Białowieży, w puszczy białowieskiej.

Batorowo, niem. *Battrow*, wś, folw. i leśnictwo, pow. złotowski; miało dawniej kościół katol., który w czasie reformacyi zaginął; posiada 5440 morg. rozl. i 733 mk., z których 101 katol., niedaleko st. poczt. Lipka. *Kś. F.*

Batoryn, jez., pow. wilejski, ma 13 w. kw. rozl.

Batorz, wś i folw., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz. W 1827 r. liczył 111 dom. i 539 mieszk. Kościół tutejszy parafialny spalił się, na to miejsce wznoszą murowany. Poprzedni kościół założył i poświęcił 1445 r. Zbigniew Oleśnicki. W XV w. B. przeszedł z rąk Andrzeja z Tęczyna do Rabsztyńskich. W pobliżu znajduje się stare zgrodzisko mające 62 sąż. obwodu, a 150 stóp wysokości. *Batorska Wola*, wś, niedaleko Batorza, ma 28 dm., 156 mk. *B. Ch.*

Batów, ob. *Batóg.*

Batowice, wś, pow. krakowski, o 9 kil. od Krakowa, w par. rz. kat. Raciborowice. Był tu niegdyś dwór biskupi, gdy B. należały do bispupstwa krakowskiego (Długosz „L. B.“ I, 46).

Batowy kanał, pow. kowelski, na płn.-zachód od Kowla, 50 w. dł., przeprowadzony przez okolicę błbtnistą, jezioro Ługowe i dwa inne jeziora, z jeziora Tur do Małej Ryty, któ-

ra pod Szczebryną do Muchawca uchodzi. Kanał ten na całej swej długości jest spławny i wielką ilość drzewa spławiają po nim do Bugu (Siemienow).

Battlewo, (niem.) pow. chełmiński, ob. *Watlewo*.

Battrow, ob. *Batorowo*.

Batuczka, ob. *Batiaczka*.

Baturyn, 1.) mko, pow. konotopski, gub. czernihowska, dawniej województwo kijowskie, o 27 w. na płn.-wsch. od Konotopu, o 203 w. od Czernihowa, na lewym wyniosłym brz. rz. Sejma, przy trakcie poczt. z Kijowa do Moskwy. Założony 1576 przez Stefana Batorego i naznaczony na miejsce pobytu hetmanów zaporoskich. W r. 1663 zawarte tu zostały „baturyńskie" pakta umowy między dworem moskiewskim a Małorossyą. Mazepa wzmocnił B. i 1708 połączył się ztąd z Karolem XII; tegoż roku ks. Menszykow wziął B. szturmem i zburzył. R. 1725 ces. Katarzyna darowała B. Menszykowowi; potem B. do skarbu wrócił aż 1764 przeszedł na wieczne czasy w posiadanie Razumowskich. R. 1860 było 3563 mk., 456 dm., 2 cerkwie, fabr. sukna i świec woskowych, 3 jarmarki. Obecnie ma 6580 mk., st. p., st. tel. 2.) **B.**, wś, pow. wilejski, miała niegdyś filią katol. parafii radoszkowickiej.

Batycze, wieś, pow. przemyski, o 8 kil. od s. p. Żurawica. Obszar dworski posiada: roli ornej 250 m., łąk i ogrodów 20 m., pastwisk 5 m.; włościanie posiadają: roli ornej 363 m., łąk i ogrodów 46 m., pastwisk 11 m.; wieś ta leży w nadzwyczajnie urodzajnej okolicy. Ludność rzym. kat. 24, grec. kat. 342, izrael. 7, razem 373. Należy do rz. kat. i gr. kat. parafii w Ujkowicach, oddalonych o ćwierć mili. Tej ostatniej B. są filią. Właściciel Edward Bogdański. *B. R.*

Batyów, *Batyjów*, wieś, pow brodzki, o 8 kil. od Łopatyna na północ. Przestrzeni posiada obszar dworski: roli ornej 170 m., łąk i ogrodów 23 m., pastwisk 6 m., lasu 96 m.; włościanie posiadają: roli ornej 398 m., łąk i ogrodów 121 m., pastwisk 7 m., lasu 2 m. Wioska ta leży w lesistej, bagnistej, równej i piaszczystej okolicy. Należy do rzym. kat. parafii Łopatyn, greck. kat. parafii w Kustyniu, wsi, której chaty łączą się prawie z chatami Batyowa w jednę osadę. Ludności ma rzym. kat. 10, gr. kat. 311, izraelitów 11, razem 332. Posiada szkołę filialną. Własność rzym kat. probostwa w Łopatynie. *B. R.*

Batyzowce, mylnie *Batyżowce* (niem. *Botzdorf*, węg. *Batiszfalu*, słow. *Batiżowce*), wieś słowacka na Śpiżu, w części podtatrzańskiej, w dolinie Popradu, pół mili od Sztwoły. Wzniesienie npm. 758 m. (Kolbenheyer, koło plebanii ewangelickiej). Osada powstała w drugiej połowie 13 w.; 1264 r. bowiem król Bela IV nadał hrabi Botyzowi za wierne usługi las zwany Chetenc (Czetenc, Czetyna), między Czerwoną Wodą i Popradem. Jestto wieś przeważnie protestancka; liczy 755 ewangelików, 107 katolików, 26 izrael. Parafia łacińska istniała już r. 1300. Płóciennictwo, piękne lasy, pastwiska.

Batyzowiecka woda, niem. *Botzdorfer Wasser*, potok tatrzański. na Śpiżu, wypływa z Batyzowieckiego Stawu, płynie na południe, tworząc dolinkę między lasem gerlachowskim a batyzowieckim, aż do wsi Batyzowiec, powyżej której zwraca się na połud. wschód a połączywszy się z lewego brzegu z potokiem Wielkim i Gerlachowskim i przerżnąwszy osadę Wielką, wpada do Popradu z lewego brzegu. Długość biegu czyni $2\frac{1}{2}$ mili. *Br. G.*

Batyzowiecki staw, niem. *Botzdorfer See*, węg. *Batiszfalvi to*, w Tatrach spiskich, w dolinie batyzowieckiej, w obrębie wsi Batyzowiec, na południe szczytu batyzowieckiego i grupy turni gierlachowskich; obszar 3'84 ha., wzniesienie 1884.4 m. (Kolbenheyer); ciepłota wody w stawie 23 sierpnia 1872 r. w południe 3,7° C. przy ciepłocie powietrza 9° C. (Kolbenheyer). Poniżej stawu znajduje się źródełko na wys. 1572'6 m., którego ciepłota $^{23}/_{8}$ 1872 m. o 10h.—4° C., przy ciepł. powietrza 12° C. Staw ten jest własnością p. Franciszka Máriassy. Ze stawu wypływa potok Batyzowiecką wodą zwany. *Br. G.*

Batyzowiecki szczyt, niem. *Botzdorfer Spitze*, węg. *Batiszfalvi-Csúcs*, u Śpizaków Kończystą zwany, na samym głównym grzbiecie Tatr śpiskich, w miejscu, w którem tenże zwraca się na półn. wschód; wzniesienie jego 2549,3 m. (Kolbenheyer). *Br. G.*

Batzdorf, ob. *Komorowice Niemieckie*.

Baubeln, kilka wsi w Prusach Wsch., w pow. tylżyckim, stołołupiańskim, szyłokarczemskim.

Baublis, ob. *Bardze*.

Bauchwitz, ob. *Bukowiec*.

Bauda, niem. *Baude*, rz. powstająca z kilku jeziornych strug, uchodzi do zatoki fryskiej poniżej Nogatu, w stronie ku Niemnowi, płynie w Warmii od Mülhausen na północ i powyżej Frauenborka uchodzi do Fryszhafu. *W. Pol.*

Baudis, ob. *Budyszów*.

Bauditzerei, ob. *Baudysie*.

Baudke, ob. *Budków*.

Baudysie, niem. *Bauditzerei*. wś, pow. sycowski i par. sycowska, o pół mili od Sycowa.

Bauerwirtz, ob. *Baborów*. St. dr. żel. z Karniowa do Raciborza, o 31 kil. od Karniowa.

Baukszyszki, *Bokszyszki*, wś, pow. oszmiański.

Baulwie, ob. *Białwy*.

Baum (*Gross-*), wś, leśnictwo i st. poczt., pow. labiawski Prus Wsch.

Baumgart, osada, pow., bydgoski, 1 dm., 5 mk., wszyscy ew.

Baumgart, *Baumgarten*, *Baumgarth* (niem.), kilka wsi w Prusach Wsch. i Zach., w pow. świętomiejskim, rastemborskim, tylżyckim, kościerskim, elbląskim, suskim, sztumskim. Por. *Bągart* i *Namirowo*.

Baumgarten, ob. *Baruszowice*, *Dębowiec*, *Krukówek*.

Baumgarth, ob. *Bągard*.

Baurcze, bulgarska kol., pow. benderski, o 82 w. na płd.-zach. od Bender, założona 1812 niedaleko zburzonego sioła tureckiego t. n.

Bauschendorf, ob. *Buszowce*.

Bausk, ob. *Bowsk*.

Bauthen, ob. *Butowo*.

Bautke, ob. *Budków*.

Bautzen, *Budissin*, *Budzyn*, *Budyssyna*, *Budziszyn*, ob. *Budziszyn*.

Baużkowce, mko, pow. lityński. Miało cukrownię, produkującą cukru wartości 50,000 rubli (Siemienow).

Bawkun, czyli *Bowkun*, rz., poczyna się w pow. taraszczańskim i wpada do rz. Rosi z prawej strony, przy wsi Bawkunce w tymże powiecie. *E. R.*

Bawół, niegdyś wieś pod Krakowem, po prawym brzegu Wisły położona, dziś na jej gruncie stoi Kazimierz, przedmieście Krakowa. W r. 1278 wspominany jako własność hrabi, comitis Laurentii, i nazwany Bamwol i Bamwoł („Kod. dyplom. kat. krak." 1874 I. 105). W r. 1314 już był własnością katedry krakowskiej (Tamże 152). Albertus dictus Nosdrach (Nozdracz), podstoli krakowski, rościł do niej prawo, jakoby należała stolnikom krakowskim. Przysądzona przez Adama, sędziego krakowskiego, kościołowi katedralnemu. Comes Laurentius sprzedał Bawół kapitule krakowskiej. Wnuki jego bracia Stanisław i Wawrzyniec posiadali 1322 Libertów pod Mogilanami (Tamże 161). *Br. G.*

Bawoł, rzeczka, powstaje ze źródeł i ścieków polnych we wsi Morawin, w pow. kaliskim, płynie na połn.-zach. przez wsie: Zborów, Jankowo, Żelazków, Goliszewo, Złotniki małe, Ostrówek, pod samym Stawiszynem; dalej w tymże kierunku zmierzając przez rozległe pastwiska Długiej wsi kaliskiej, Jarantowa i kolonii Piskory, holendry Borowiec, przyjmuje w siebie kilka strumieni bez nazwiska, a powiększona temi wodami, od wsi Królików przyjmuje nazwisko Czarna albo Biała Panieńska, przepływa już jednem korytem łąki wsi Biskupic, Trąbczyna, Kopojna i wpada z lewego brzegu do rzeki Warty. Na przestrzeni, w której ma nazwisko B., ma długości mil 3, przerzyna po największej części łąki i pastwiska, pokryte gdzieniegdzie zaroślami; brzegi jéj są po obu stronach nizkie i równopochyłe. Podczas wiosny płynie jednem korytem i w czasie większego napływu wody zalewa przyległe niziny. Dno i brzegi iłowate. Średnia szerokość koryta od 8 do 14 stóp, bieg powolny, wynoszący około pół stopy na sekundę. Na gruntach osady Stawiszyna znajdują się dwa mosty: jeden długi 42, drugi 24 stopy. W dalszym biegu szerokość koryta rzeki niewiele się powiększa. Na karcie woj. topogr. bieg jej niedokładnie oznaczony.

Baworów, wieś, pow. tarnopolski, dawniej trębowelski, o 10 kil. od Mikuliniec, o milę od Tarnopola, nad rz. Gniezną. Obszar dworski posiada: roli ornej 563 m,, łąk i ogrodów 140 m., pastwisk 34 m., lasu 182 m. Włościanie posiadają: roli ornej 1243 m., łąk i ogrodów 69 m., pastwisk 61 m. Miejscowość ta leży w południowo-wschodniej okolicy od Tarnopola, bardzo urodzajnej, grunt pszenny, wynagradzający obficie trudy uprawy; ludność zajmuje się li tylko rolnictwem, chowem bydła i koni, o tyle o ile inwentarz koniecznym jest do uprawy roli. Miejscowość liczy ludn. rzym. kat. 378, gr. kat. 818, izrael. 27: razem 1223. Należy do gr. kat. jak i rzym. kat. par. w miejscu. Rzymsko kat. parafia założona w 1522 roku, przez Wacława Bijaczewskiego, dziedzica na Baworowie; kościół nowo postawiony w 1747 roku, poświęcony w 1827 pod wezwaniem św. Wacława męczennika. Do tej rz. kat. parafii należy następujących 15 miejscowości: Berezowica wielka, Białoskórka. Grabowiec, Kipiaczko, Kozówka, Krasówka, Magdalówka, Ostrów, Proszowa, Skomorochy, Smolanka, Sorocko, Toustoług, Zaścianka, Zastawie, razem 2752 parafian. Izraelitów w całej tej parafii jest 181. W Ostrowie i Sorocku są publiczne kaplice, w których czasami odbywa się nabożeństwo. W całej tej parafii znajduje się 10 szkółek trywialnych. Do grecko kat. parafii należą wsie Grabowiec i Białoskórka, mające razem 644 par.; ogólna ilość gr. kat. w tej parafii wynosi 1462. W Baworowie jest szkoła 2-klasowa. Gmina ta posiada także kasę pożyczkową z kapitałem 700 złr. au. W 1589 roku tatarzy, oblegając znajdujący się tam wówczas obronny zamek, ponieśli pamiętną klęskę; teraz istnieje w tej włości piękny pałac, ruiny zamku. Opis w „Tyg. ill." 1877, Nr. 68. Właściciel Wacław hr. Baworowski. *B. R.*

Baworówka, przysiołek do Obertyna (ob.).

Baworowska ruska, potok, także *Kaczawą* zwany, wypływa na łąkach gminy Panasówki w Galicyi, a zabrawszy w tejże gminie potoczki Teklówkę i Karolówkę, przechodzi w obręb gm. Chodaczkowa (w pow. tarnopolskim), tutaj zabiera z lewego brzegu potok Magdalówkę, przepływa gm. Konstantynówkę, a zwróciwszy się na północ, dostaje się znowu w obręb gminy Chodaczkowa, gdzie poniżej

kościoła łączy się z prawego brzegu z potokiem Chmielową, a na granicy tej gminy z Borkami Wielkiemi przybiera z lewego brzegu potok Kostuszę; tutaj zwraca się naprzód na północny zachód, potem na północny wschód, a na granicy gmin: Borków Wielkich, Chodaczkowa i Romanówki, łączy się z potokiem płynącym od Żerebek szlacheckich, zwanym Karamandą, i tworzy potok Terebnę, dopływ Gniezny.

Bayern, ob. *Raudań*.

Baysen, ob. *Basien*.

Bazalia, *Bazylia*, mko, pow. starokonstantynowski, przed r. 1794 pow. krzemieniecki, położone od m. Starokonstantynowa na zachód o w. 50, nad rz. Słuczą, w położeniu stepowem, od granicy austryackiej o w. 12. Otrzymało nazwę od założyciela swego Bazylego ks. Ostrogskiego, wojewody kijowskiego 1570 r. Należało do ordynacyi ostrogskiej. Ostatni ordynat Janusz książę Sanguszko, marszałek nadworny W. księcia L., uczyniwszy tak zwaną tranzakcyą kolbuszowską. w 1753 r. darował B. i przyległości Ignacemu Sapieże wojew. mścisławskiemu. Te przyległości, jak świadczy „konnotacya donacyj przez J. O. ks. Sanguszkę marszał. nadwornego w. ks. L. w grodzie sandomierskim, Anno Domini 1653 poczynionych“ były następujące: wś Czechiele małe, Czechiele wielkie, Mecherzyńce, Łazuczyn wielki, Łazuczyn mały, Zuzulińce wielkie, Zuzulińce małe, Kołotna wielka, Kołotna mała, Lutarówka, Stroki, Borszczówka, Sorokoduby, miasteczko Krasiłów, wś Zapadynce, Janów, Swańczyce, wyjąwszy wsi: Żerebki wielkie, Żerebki małe, tudzież Kociuszyńce wielkie i małe w województ. wołyńskiem leżące. Dalej wsie: Zarudki, Barsowa, Leduchówka, Łyczówka, Sokołówka, Trojanówka, Jedliki, Wolica Kurakowa, Wasilówka, Trybuchowce, Boreszczaki, Słukowce, Piętaki, Poporowce i Hodowce. Z jednej strony m. Bazalii rz. Słucz ze swojemi granitowemi brzegami; przez rzekę od m. Krasiłowa przechodzi grobla z młynami. Z drugiej strony z innych źródeł uformowany staw, którego wody poniżej Bazalii łączą się ze Słuczą. Na kamiennem wzgórzu stoi drewniana cerkiew, przy której porządny domek parocha. Kościół parafialny katol. murowany pod wezw św. Trójcy, z pięknym ogrodem i porządnem probostwem, r. 1760 przez prob. Broniszewskiego wzniesiony. Rynek niewielki, na którym kilka straganów drewnianych; przed kościołem końska targowica czyli plac obszerny; dwa domy zajezdne drewniane; przeszło 80 domów żydowskich, reszta włościańskich. Izraelici trudnią się handlem i kontrabandą, wieśniacy uprawą roli. Pokład gruntu czarnoziem tłusty. Ziemia pszenna. U kilku gospodarzy są sadki śliwkowe. Okolica B. stepowa, bezleśna; włościanie zamożni, mają poddostatkiem koni, bydła rogatego, owiec, ptastwa wodnego i domowego, oraz trzody chlewnej. B. w latach 1795—97 było m. pow., r. 1860 miała 2363 mk., w tem 925 izr.; 430 dm., 4 jarm., 2 targi na miesiąc. St. poczt. w Kupielu. Parafia katol. B. dek. starokonstantynowskiego ma dusz 5700. Istnieje od r. 1586. Filią ma w Tereszkach: kaplice w Koszelówce, Zuzulińcach Wielkich, Mońkach, Łazuczynie Wielkim, Korczówce i Mecherzyńcach; dawniej prócz tego w Popowcach. *Z. Róż.*

Bazan, niem. *Baasan*, *Basan*, wieś, pow. olesiński, par. Bodland, należy do dóbr Karlsgrund; w pobliżu podleśnictwo i folw. Damnik.

Bazanów, wś i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki. W 1827 r. B. stanowił jeszcze jednę wieś i liczył 61 dom. i 379 mieszk.; obecnie rozdzielony na dwie odrębne części, oznaczone literami A. i B.

Bazanówka, wś, pow. sanocki, o 4 kil. od st. p. Zarszyn, w par. rz. kat. Jaćmirz, w par. gr. kat. Nowosielce. Ma szkołę filialną.

Bazanówka, potok wypływający w obrębie gminy Bazanówki w pow. sanockim z pod wzgórza Bazanówki (425 m.) z dwóch źródłowisk, które łączą się poniżej wsi, spłynąwszy w kierunku południowo-zachodnim; poczem zwraca się na zachód, płynąc łąkami granicą Zarszyna i Jaćmirza a połączywszy się z potokiem Siedliska od południa, wpada z prawego brzegu do Pielnicy dopływu Wisłoki.

Bazar. Z pięciu wsi to nazwisko noszących w obrębie Królestwa, jedna tylko leży w stronie północnej, a mianowicie w pow. makowskim, gm. Smrock, par. Maków, inne zaś w lubelskiej, kieleckiej i piotrkowskiej. Z nich zasługuje na uwagę: **B.** wieś, pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice leży o $3\frac{1}{2}$ mili na zachód od Krasnego Stawu, nad rzeką Radomirką, dawne woj. ruskie, ziemia chełmska, pow. krasnostawski. Król Sobieski założył tę wieś jedynie dla żon i dzieci żołnierzy, którzy z nim szli na wojnę, a ponieważ żołnierskie żony zwano dawniej bazarkami, gdyż zwykle w obozie trudniły się sprzedażą trunków i żywności, nadano tej osadzie nazwę B. Mieszkańcy posiadali przywilej króla Jana III, który ich od pańszczyzny uwalniał. Ludność składała się (do roku 1830) z samych rzemieślników, a utrzymujący się z roli ten jedynie mieli włożony obowiązek, że ich dziedzic mógł posyłać w jaką chciał drogę, i obowiązani byli do utrzymania w porządku ogrodu w poblizkich Pilaszkowicach. We wsi była do roku 1830 mała kamieniczka, niegdyś mieszkanie piwniczego króla Sobieskiego, i z niej wchód do sześciu wybornych lochów kowanych, gdzie mogło się mieścić kilka tysięcy beczek. Tu, wedle podania, król ten, w największe upały, w winie szukał ochłody.

Bazar, mko pryw., pow. owrucki, nad rz. Zwizdałą, na płd. od Owrucza; 1858 r. miało 529 mk. Niegdyś własność jezuitów owruckich, B. należał potem do funduszu komisyi edukacyjnej i był w posesyi hr. Krasickich. W pobliżu B. mko Ksawerów.

Bazar, wieś, pow. czortkowski, o milę na wschód od miasteczka Jazłowca, nad potokiem Dżuryn. Obszar dworski posiada: roli ornej 1427 m., łąk i ogrodów 106 m., pastwisk 19. Włościanie posiadają: roli ornej 1719 m., łąk i ogrodów 124 m., pastwisk 19 m.; okolica bardzo żyzna, wszelkię gatunki zboża, także tytuń i kukurydza doskonale się udają i bywają uprawiane w wielkiej ilości. Grunt pagórkowaty, falowaty, ziemia urodzajna, kilka stóp grubości mającą; pod nią wapień przepuszczalny. Mieszkańców rzym. kt. 94, grec. kat. 745, ormian 15, izraelitów 21: razem 875. Rzym. kat. parafią ma w Jazłowcu, grec. kat. parafię w Pauszówce. Włość ta posiada szkołę etatową męską i kasę pożyczkową z kapitałem 2600 złr. Do B. należy przysiołek Bzdury. Właściciel Józef Agopsowicz.

Bazary, okolica tatarska, pow. trocki.

Bazarzyńce, po rusku *Bizaryńcie*, wieś, pow. zbaraski, pół mili od Zbaraża. Należy do rzym. kat. i gr. kat. parafii w Zbarażu. Ludność rzym. kat. 58, gr. kat. 447, izrael. 9, razem 514. Przestrzeni obszar dworski posiada: roli ornych 346 m., łąk i ogrodów 112 m., pastwisk 3 m., lasu 184 m.; włościanie posiadają: roli ornej 798 m., łąk i ogrodów 79 m., pastwisk 97 m. Okolica falista, pagórkowata, grunt czarnoziem urodzajny, suchy, uprawie wszelkiego gatunku zbóż sprzyjający. Właściciel Eugeniusz książę de Ligne.

Bazla, rzeczka, dopływ Taśminy z prawej strony.

Bazów, ob. *Wazów*.

Bazylia, ob. *Bazalia*.

Bazyliany, druga nazwa Podubisia (ob.) bazyliańskiego.

Bażanowice, wieś pow. cieszyńskiego na Szląsku austr., 662 morg rozl., 390 mieszk., w parafii kat. Golleschau. Tu się urodził Piotr Stalmach.

Bażantarnia, niem. *Fasanerie* 1.) folw., pow. wschowski, ob. *Rydzyna*. 2.) **B.**, leśnictwo, pow. odolanowski, ob. *Przygodzice*.

Bażukowce, ob. *Bożykowce*.

Bażyny, dziś *Basien* (ob.).

Bażników ka, wś, pow. brzeżański, filia gr. kat. par. Sarańczuki, o 15 kil. od Brzeżan, własność hr. Stan. Potockiego.

Bą... Niektóre miejscowości pomieszczone pod *Bom...* lub *Bon...*

Bąbla, wś, pow. sokólski, gub. grodzieńska, o 25 w. od Sokółki, chat 26.

Bąblin, 1.) wieś szl., pow. obornicki, 2 miejsc.: 1) B., 2) Kolonia; 45 dm., 439 mk., 34 ew., 405 kat., 273 analf.; stac. p. i kol. żel. Oborniki o 7 kil. Por. *Baborowo*. 2.) **B.**, wieś, pow. obornicki, 2 miejsc: 1.) B., 2) kolonia Sypowo, 13 dm., 114 mk., 21 ew., 93 kat.; 43 analf.

Bącka Huta, *Bonczka Huta*, wś włośc., pow. kartuski, par. Sierakowice, o 18 kil. od Kartuz.

Bącz, *Bonez*, niem. *Bontsch*, wś, pow. kartuski, par. Sianowo, o 17 kil. od Kartuz.

Bącza, folw., pow. czarnkowski, ob. *Lubasz*.

Bączal, *Bonczal* (Dolny i Górny), dwie wsie w pow. Jasło, o 8 i 10 kil. od Jasła. Górny B. ma parafią rz.-kat., do której i B. dolny należy. W parafii B. dekanatu jasielskiego (dyecezyi niegdyś krakowskiej, dziś przemyskiej), jest 1600 wiernych.

Bączal, potok mały, wypływa kilku źródłowiskami w obrębie gminy Bączala górnego, z pod góry Jodłowca, wznoszącej się po zachodniej stronie tej wsi, przy granicy Bączala z Lisowem i Jabłonicą. Płynie w kierunku wschodnio-południowym przez wsi Bączal górny i dolny, i tu uchodzi do potoku Trzcinicy.

Bączalka, *Bonczalka*, wś, pow. pilźnieński, tuż pod Brzostkiem, w par. rz. kat. Siedliska.

Bączalka, potok, także *Konikiem* zwany, strumyk mały, wypływa z lesistego wzgórza we wschodniej stronie wsi Bączalki w pow. pilznieńskim. Płynie w kierunku północno-zachodnim przez debry leśne, odgraniczając obszar gminy B. od Grudny górnej i w obrębie gminy Smarzowy wpada po półmilowym biegu do Lipinki, dopływu Kamienicy. *Br. G.*

Bączek, wś rycerska, pow. kościerski, par. Kokoszki.

Bącznica, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej.

Bączylas, 1.) wieś, pow. krobski, 14 dm., 94 mk., wszyscy kat., 5 analf. 2.) **B.**, folw., pow. krobski, ob. *Rokosowo*.

Bądków (źródłosłów: imię Bądek, Bądzisław), nazwa wielu miejscowości rozmaicie pisana (Bątków, Będków, Bentków, Bętków), stosownie do wybitniejszego lub mniej wybitnego wymawiania nosowej samogłoski. Na Mazowszu i Kujawach spotykamy wszędzie *ą*, w południowej zaś części Królestwa *ę*.

Bądków, 1.) lub *Bątków*, wś, pow. grójecki, gm. Rykały, par. Goszczyn. B. był jedną z siedzib książąt mazowieckich i stanowił niegdyś główny punkt powiatu bątkowskiego, który istniał do połowy XV w. w ziemi czerskiej i potem został wcielony do grójeckiego. Obejmował parafie Goszczyn i Promno (ks. sąd. ziemi czerskiej). W 1827 B. miał 44 dm. i 388 mieszk. 2.) **B.**, kolonia, gm. Roguźno, pow. łęczycki, obszaru 545 morg., 24 domy. Przędzalnia wełny nowo założona (opuszczony u Zinberga). 2.) **B.** wś, i folw., pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyn, przy drodze bitej, pod osadą Dobra, 13 włók rozl.

Bądkowo, 1). wś, pow. nieszawski, gmina i par. t. n. Istnieje tu kościół parafialny, którego erekcya zaginęła, ale mury świadczą że pochodzi z 14-go wieku; postawiony z cegły bez tynku, ma na czele wieżę czworogranną. B. w 1827 miał 37 dom. i 387 mk. Dobra B. mają rozległości 1659 morg. Par. B. dek. nieszawskiego 2020 par. Gmina B. należy do s. gm. okr. II; st. p. w os. Osięciny, od Nieszawy wiorst 21. W gminie istnieją: olejarnia, 3 cegielnie, młyn wodny, szkoła początkowa; ludn. 4967. Rozległość ogólna 17,882 morg., w tem dominalnych 13,329 morgów, włościańskich 4,523 m. 2) **B.**, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk, przy drodze z Nowego Miasta do Ciechanowa, o 11 w. na połud. od Nowego Miasta. W 1827 r. było tu 23 dm. i 242 mk. 3). **B.** kościelne, **B.** jeziorne i **B.** rochny, trzy wsie przyległe sobie nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo. Leżą o 2 w. na półn.-zach. od Brudzenia, na drodze do Turzy. B. kościelne ma kościół paraf. murowany z 1778 r., fundacyi Michała Poniatowskiego bisk. płockiego; 224 morgi rozl., własność włościan, liczy 14 domów, 135 mk., ma szkołę początkową. B. jeziorne ma 228 morgów rozl. Par. B. dek. lipnowskiego, 2847 wiernych. *B. Ch.*

Bądzikowo, niem. *Bansekau*, *Bantzkau*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Bądzyn 1). B. i *Bądzyn Ruda*, wsie, nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz. Leży na wzgórzystem wybrzeżu nad doliną Działdówki, o 6 w. na półn.-zach. od Żuromina, przy drodze do Lubowidz. W 1827. B. liczył 16 dm. i 152 mk. B. Ruda ma fabrykę żelaza, która zatrudniała 8 robotników i produkowała za 21,000 rs. rocznie. 2). **B.**, wś poduchowna, pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn, przy drodze z Tuszyna do Łasku; st. poczt. w Wadlewie. *B. Ch.*

Bągart, niem. *Baumgart*, 1). wś, powiat sztumski, z kośc. paraf. katolickim, niedaleko Kiszporka. 2). **B.**, folw., pow. chełmiński, niedaleko Unisławia. 3). **B.**, folw. tamże, niedaleko Zyglądu. 4). **B.**, wś szlach., pow. suski, zwana Mały B. lub Namirowo, niedaleko Mikołajek.

Bąk, wś, pow. chojnicki, par. Wielle.

Bąka, ob. *Bąków* na Szląsku austr.

Bąków, 1). wś i folw. rządowy, pow. opoczyński, gm. Russinów, par. Nieznamirowice. W 1827 r. było tu 12 dm. i 105 mk. 2). **B.** lub Bonków, wś i folw., pow. Końskie, gmina Szydłowiec, par. Wysoka, gruntów włośc. 201 morg, folwarcznych 964 m. W 1827 r. było 20 dm. i 123 mk., obecnie 19 dm. i 139 mieszk. Młyn dworski o 1 kole na rzeczce bez nazwy (Opuszczone u Zinberga). 3). **B.** dolny, górny i poduchowny, trzy wsie rządowe, w gm. Bąków, pow. łowicki, 116 dm., 414 mk., odl. od Łowicza 18 w. B. górny posiada kościół par., stawiany około r. 1400 i szkołę gminną. Par. B. dek. łowickiego 1900 dusz. Gmina B. obejmowała w 1878 r. 24 wsi i 1 folw., liczyła ludności 7930, w tem męż. 3990, kob. 3941; według wyznań: kat. 7848, izrael. 11, ewang. 71. W gminie istnieje olejarnia. Urząd gminny we wsi Zduny.

Bąków, wś, z przysiołkiem Bartnią łąką, pow. tarnobrzeski, o 4 kil. od Rozwadowa; w Rozwadowie ma st. p. i par. rz.-kat.

Bąków, *Bąka*, niem. *Bonkau*, wś, pow. strumieński, na Szląsku austr., w par. katol. Strumień; wraz z Rychułdem rozl. morg 909, ludności 429.

Bąków, niem. *Bunkei*, wś, pow. sycowski, par. Goszcz, 2 mł. wodne; jeden z nich Wieczorka zwany.

Bąków, potoczek górski, wypływa w lesie na południowo-wschodnim stoku góry Bąkowem zwanej, w obrębie gminy Peweli w pow. żywieckim, i po krótkim biegu w kierunku południowo-wschodnim uchodzi do potoku Pewełki, dopływu Koszarawy. *Br. G.*

Bąkowa, wś i folw., pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie, ziemi dworskiej 2074, włościańskiej 443 morg. W 1827 r. było 24 domów i 177 mieszk.

Bąkowa góra, wś i folw., nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Bąkowa góra. Leży na wyniosłej górze, panującej nad przyległą doliną Pilicy, o 6 w. na półn. od Przedborza. Posiada kościół par. murowany i gorzelnię. Par. B. góra dek. noworadomskiego 2289 dusz. Dobra B. góra, własność A Ostrowskiego, składają się z folwarków: B.-g., Dęba, Kalinki, Majkowice i osady karczmarskiej we wsi Zbyłowicach; ogólny obszar wynosi 2461 morg, w tem 1386 m. ziemi ornej. W 1827 r. było tu 37 dm. i 278 mk., obecnie 66 dm. i 690 mk.; włościanie mają 446 morg. ziemi.

Bąkowice, wś, z przysiołkiem Suszyca Mała, pow. staromiejski, o 1 kil. od st. poczt. Chyrów. w par. rz.-kat. Chyrów, na prawym brzegu Strwiąża. W roku 1823 miała 32 domy, 195 mk.

Bąkowice, *Banków*, niem. *Bankwitz*, wieś w pow. namysłowskim, o 2 m. od Namysłowa, ma par. kośc. katol. Parafia dek. namysłowskiego. Do B. należy też wś Bielice, Boehlitz, przysiołek.

Bąkowiec, wś poduchowna, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów; posiada urząd gm. W 1827 r. liczyła 29 dm., 266 mk.

Bąkowo, 1). niem. *Bankau*, dobra w pow. gdańskim, st. p. Loeblau. 2). **B.**, niem. *Bankow*, wś, pow. słupski, na Pomorzu 3). **B.**, ob. *Bękowo*. 4). **B.**, ob. *Bonkowo*.

Bąsak i *Bąsacka Pastwa*, niem. *Bohnsack*

i *B. Weide*, wś, pow. gdański, niedaleko Schiewenhorst.

Bątki, niem. *Bandtken*, wś i włość rycerska w pow. kwidzyńskim, pod Kwidzyniem.

Bątlewo Mostowe, **B.** Andrepy i **B.** Izydory, trzy wioski przyległe sobie, pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Makowo.

Bdanie, jezioro w Wielkiem księstwie Poznańskiem, pow. szremskim.

Bebbrow, ob. *Bobrowo*.

Bebechy, duża wś w pow. latyczowskim, gm. Michałpol; liczy dusz męz. 912; ziemi dworskiej 1654 dz.; ziemi włośc. 879 dz. Młynów wodnych 4, przynoszących 2000 rs. Należała do Czartoryskich, później do Czerkasa; dziś Ernesta Sobańskiego.

Bebechy, przysiołek wsi Laszkowa.

Bebelna (właściwie Bębelno), wś, powiat włoszczowski, gm. Radków, w lesistej okolicy. Kościół parafialny istniał tu już w XV w. (Długosz I 19); obecny zbudowany został w 1725 roku. W 1827 liczyła 29 dm. i 274 mk.; obecnie ma 82 dm. Par. B. dek. włoszczowskiego liczy 1593 wiernych. *B. Ch.*

Beber, strumień, uchodzi do Orzycy w Prusach Wschodnich. Por. *Porze*.

Bebernitz, ob. *Wieprznica*.

Bebra, *Bewern*, wś w okr. iłłuksztońskim gub. kurl., paraf. kościół ś. Jana, wzniesiony 1797 przez gen. Zyberga. Parafia katol. dekanatu semigalskiego: dusz 3297. Filia w Rubinie.

Bechau, ob. *Bechów*.

Bechcice, wś i folw., nad Nerem, z lewego brzegu, pow. łaski, gm. i par. Lutomiersk, przy drodze z Konstantynowa do Lutomierska. W 1827 liczyły 31 dm. i 277 mk.

Becherów, węg. *Bechero*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół par. gr. katol., łąki, pastwiska, lasy, 946 mk.

Bechów, niem. *Bechau*, wś, pow. nissański, par. katol. Nowak.

Bechowo, niem. *Beichau*, wś, pow. mielicki, nad rz. Szecką, niedaleko Straborka i Karnic, w par. katol. Strabórek. Według Zarańskiego Bychowa.

Bechy, potok, wypływa na polach gminy Miłkowa, w pow. cieszanowskim, w północnej stronie tejże gminy; płynie w kierunku południowo-zachodnim przez środek wsi, zabierając obustronnie potoki leśne, między któremi ważniejszy jest potok Figirowy; w dalszym ciągu płynie przez gminę Mołodycz; przepływa tę wieś i staw mołodycki w kierunku zachodnim, a przybrawszy z prawego brzegu potok Buczalkę, wpada we wsi Radawie z prawego brzegu do Lubaczówki, dopływu Sanu, po 12 kilometrach biegu śród łąk i błoni. *Br. G.*

Beckel, ob. *Biekło*.

Beckern, ob. *Piekary*.

Beckersdorf, ob. *Bekersdorf*.

Beckersitz, ob. *Bekierzyce*.

Becz. Tak Serbowie, Chorwaci i Węgrzy nazywają Wiedeń.

Beczkany, 1). folw. rządowy w pow. trockim, nad Strawą, o milę od st. dr. żel. Zośle. 2). folw. prywatny w pow. trockim, nad strumieniem Gorklą, także o milę od Żośli.

Beczuńce, ob. *Belczące*.

Beczwa, rz., dopływ rz. Morawy, na Morawie, ma źródło w Beskidach a ujście poniżej Ołomuńca. Nad B. leży Rożnów.

Bedersdorf, ob. *Biedrowice*.

Bedlenko (Bedlno małe), wś i folw., pow. Końskie, gm. Końskie, par. Bedlno. Wspomina je Długosz: w 15 w. należała do Mikołaja Korewy Wieniawity i miała trzy folwarki (Długosz I 351). W 1827 r. było tu 25 dm. i 165 mk.

Bedlenko, młyn, pow. świecki, niedaleko Laskowic.

Bedlino, *Bidlino*, niem. *Bedlin*, wś, pow. słupski Ziemi pomorskiej.

Bedlne, wś i folw., pow. radzyński, gmina Biała, par. Ulan, ma obszaru 1873 m., 20 dm. i 239 mk.

Bedlno, 1). wś i folw., pow. opoczyński, gm. Sworzyce, posiada kościół par. murowany. Parafia istniała tu już w XV w. (Długosz I, 350, 352,596). W 1827 r. liczyła 18 dm. i 234 mieszk. Lud wiejski zajmuje się wyrobem sukna. Par. B. dek. opoczyńskiego liczy dusz 2905. Por. *Belno*. 2). **B.**, wś, pow. kutnowski, gm. Wojszyce. Leży przy szosie kaliskiej między Kutnem a Łowiczem, połączona drogą bitą z Żychlinem, posiada kościół par. murowany. Gospodarstwo staranne i postępowe, własność Jana Blocha. W 1827 roku liczyło 23 dm. i 312 mk. Par. B. dek. kutnowskiego ma 2973 dusz. *W. W.*

Bednarka, wieś ruska na prawie wołoskiem, niegdyś królewska, w pow. gorlickim, przy drodze z Gorlic do Żmigrodu; około jej rozszerzenia, zaludnienia i uporządkowania zasłużył się Fiedor Mikulicz, sołtys bednarecki, jak świadczy dyplom Zygmunta III z 25 maja 1595 (niedruk.). Obecnie liczy 134 dm., 749 mieszk. przeważnie Rusinów; z tych 371 męż., 378 kobiet. Rozległości 2809 morg n. a. Od Gorlic 12 kil., od Biecza 15 kil. a od Żmigroda niespełna 2 mile. Parafia greko-katolicka w miejscu. *M. M.*

Bednarki, niem. *Bednarken*, folw., pow ostródzki, niedaleko Rychnowa.

Bednarów, wieś, pow. stanisławowski, nad rzeczką Łukwą, która wypływa o 6 mil na południe od Bednarowa pod wsią Krzywiec w powiecie bohorodczańskim. Przestrzeni obszar dworski posiada: gruntów ornych 127 morg, łąk i ogrodów 93 m., pastwisk 30 m., lasu

131 m.; włościanie posiadają: gruntów ornych 905 m., łąk i ogrodów 798 m., pastwisk 148 morg, lasu 51 m.; mieszkańców 1129 gr. kat. mających parafią w miejscu, dekanatu halickiego. Grunt leśny, górzysty, mokry, glinkowaty, przy uciążliwej uprawie tylko niepewne i nieobfite wydaje plony w zbożu; zato wszelkie trawy doskonale się udają; cała okolica obfituje w tłuste pastwiska; bydło jest tu głównym majątkiem rolnika, i głównie bywa hodowane. Lasy nie miały przedtem wartości pomimo murowanego gościńca, prowadzącego z Kałusza do Stanisławowa środkiem Bednarowa; dopiero od czasu wybudowania kolei żelaznej Arcyksięcia Albrechta, idącej ze Lwowa na Stryj, Kałusz do Stanisławowa, która ma dworzec we wsi Bednarów, drzewo nabrało więcej wartości. Wioska ta oddaloną jest od miasta Stanisławowa o mil 2, od miasteczka Kałusza również o 2 mile. B. słynnym jest klęską zadaną tu Tatarom w 1442 roku, którzy podczas gdy Władysław Warneńczyk przebywał w Węgrzech spustoszyli Ruś czerwoną aż po Lwów, kusząc się nadaremnie o zdobycie tego warownego grodu, po czem w odwrocie uprowadzając wielkie łupy i do 10,000 jeńca samych młodych dziewcząt i chłopców, zostali pod B. przez Windykę starostę gliniańskiego dogonieni i po zaciętej walce pobici na głowę. Właściciel Ryszard hrabia Rozwadowski.

Bednarówka, 1). wś, pow. proskurowski, nad rz. Uszką, gm. i par. Szarawka, 142 dusz męz., 329 dz. ziemi włośc., 517 dz. dworskiej w tej liczbie 56 dz. lasu; młyn na rz. Uszce, kamień wapienny i do budowli. Wieś ta należała do klucza Szarawieckiego Pretficzów, później do Dulskich, Beczków, dziś Maryańskich. 2). **B.**, wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, gm. Olchowiec, 327 dusz męz., w tej liczbie 56 jednodworców na czynszu. Ziemi włośc. 263 dz. Należała do Starzyńskich; dziś Buckiewiczów 685 dz. używ. ziemi i Korecińskiego 17 dz. Jest tu duży młyn i kamień wapienny. *Dr. M.*

Bednarówka (z Suhodołem i Trojanówką), wieś, pow. husiatyński, o pół mili od tego miasteczka oddalona, leży nad rz. Zbrucz, stanowiącą granicę między Galicyą i rossyjskiem Podolem, w okolicy bardzo urodzajnych wysokich pagórków, które nad brzegiem Zbruczu wapiennemi kończą się zboczami i urwiskami. Obszar dworski posiada ról ornych: 1004 m., ogrodów 90 m., pastwisk 8 m., lasu 98 m. Włościanie posiadają: gruntów ornych 738 m., łąk i ogrodów 101 m., pastwisk 30 m., lasu 2 morgi. Ludności ma ta wieś rz. kat. 297, gr. kat. 515, izraelitów 110: razem 922. Należy do rzym. kat. parafii do oddalonego ćwierć mili Sidorowa, gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dek. husiatyńskiego. Ma szkołę filialną w Suhodole i kasę pożyczkową z kapitałem 500 złr.: własność Seweryna Korytki.

Bednarówka, przysiołki wsi Kleparowa i Majdana średniego.

Bednary, wś rządowa i kolonia, nad rzeką Bzurą, pow. łowicki, o 8 w. na wschód od Łowicza. Wieś B., zamieszkana przez ludność polską, posiada kościół parafialny murowany (erekcya z r. 1425), szkołę wiejską, liczy 214 mk., kolonie zaś niemieckie liczą 113 mk.; w 1827 r. było tu 63 dm. i 349 mk.; kolonie te posiadają też szkołę osobną, fabrykę bibuły i tektury. Ludność zaopatruje okolicę w wyborne masło; par. katol. B. dek. łowickiego, liczy 1815 dusz.

Bednary, 1). wieś, pow. średzki; 13 dm., 81 mk., 7 ew., 74 kat.; 32 analf. 2). **B.**, domininm, pow. średzki, 2031 morg rozl.; 11 dm., 166 mk., 51 ew., 115 kat., 83 analf.; st. p. i kol. Pobiedziska o 8 kil. *M. St.*

Bednarzówka, wś i folw., pow. włodawski, gm. Dębowa-Kłoda, par. Parczew, ma obszaru 1437 m.

Bedoń, wś i folw., w pobliżu Bedońskie budy i huty, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Moleszki, pomiędzy drogą bitą z Łodzi do Ujazdu a linią dr. żel. fabr. łodzkiej. W 1824 r. istniała tu huta szklana; w 1827 r. B. miał 24 dm. i 275 mk., B. budy 50 dm. i 503 mk., B. huty zaś 16 dm. i 144 mk. Obecnie ma Bedoń 440 mk., 43 dm., ziemi włośc. 393, fabrycz. 30 m., dworskiej wraz z folw. Andrespol i 6 os. karczmarskiemi we wsiach: Eufeminów, Hulanka, Jordanów, Justynów, Janówko i Ludwików ogólnej przestrzeni 1268 morg., w tem 583 ziemi ornej.

Bedrykowce, wś, pow. proskurowski, nad rz. Smotryczem, blisko ujścia Smotryczówki, gm. Kuźmin, paraf. Gródek, dusz męz. 294. Ziemi włośc. 745 dz.; należy do Erhardów ziemi używalnej 392 dz. i do Spanowskich 202 dzies. Jest tu duży młyn. *Dr. M.*

Bedrykowce (z Żerawką), wieś, pow. zaleszycki, nad rzeczką Dupą, o milę na północ od Zaleszczyk. Obszar dworski posiada: gruntów ornych 929 m., łąk i ogrodów 12 m., pastwisk 7 m., lasu 1613 m.; włościanie posiadają gruntów ornych 743 m., łąk i ogrodów 147 m., pastwisk 68 m. Ludności ma rz. kat. 141, gr. kat. 1010, izraelitów 64: razem 1215. Należy do rz. kat. parafii w Zaleszczykach, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. zaleszczyckiego; do tej parafii należy także wieś Żyrawka, mająca 1215 gr. kat. parafian. Bedrykowce mają kasę pożyczkową z kapitałem 286 złr. Właściciel Seweryn baron Brunicki.

Bedrzychów, niem. *Friedrichsstadt*, i *Bedrzyckie Wyspy*, niem. *Friedrichswerder*, dwa przedmieścia Berlina, stolicy Niemiec.

Bedzenek, os. i młyn w pow. świeckim, par. Jeżewo.

Beek, ob. *Kaliska.*
Beel (Neu-), ob. *Nowa Biała.*
Beelitz, ob. *Bielice* i *Bielsko.*
Beerberg, wś, pow. lubański, nad Kwejsą, naprzeciw m. Leśnej.
Beerenkrug, ob. *Solec* (Silz).
Beerwalde, ob. *Niedźwiedź.*
Beeslack, ob. *Bezławki.*
Begomla, wś z zarządem gminnym, w północnej stronie pow. borysowskiego, na zejściu się dróg z Dokszyc i Berezyny do Mściża wiodących. B. leży w 3-cim stanie policyjnym i 4-tym okręgu sądowym (dokszyckim); ma szkółkę gminną i cerkiew parafialną. Gmina begomelska składa się z 34 wiosek i liczy 1498 mieszk. płci męz. *Al. Jel.*
Beharowce, węg. *Beharocz*, wieś w hr. spiskiem (Węg.), kościół katol. filial., młyn wodny, 333 mk.
Beharowice, węg. *Beharfalva*, wieś w hr. liptowskiem (Węg.), gleba nieurodzajna, gorzelnia, browar, obszerne lasy; mieszkańcy w liczbie 207 wyrabiają w znacznej części instrumenta muzyczne, szczególniej skrzypce.
Behle, ob. *Biała.*
Behrendt, ob. *Kościerzyna.*
Behrse, 1.) lub *Berza*, rz., największy lewy dopływ kurlandzkiej Aa, powstaje z jez. Sebbern i 3 źródeł w parafiach Auz i Neuenburg, a wpada do Aa w parafii mitawskiej. 2.) **B.** lub *Berza*, *Berże*, rz., dopływ Dźwiny, ma źródło w kurlandzkiej parafii Baldohn, przy wsi Pikste, ujście w Inflantach przy wsi Behrsemünde. (W. Pol).
Beichau, ob. *Bechowo.*
Bejdy, wś, i folw., pow. siedlecki, gm. Mordy, obszarn morg 1752. W 1827 r. było tu 18 dm. i 87 mieszk. B. są gniazdem rodu Rzewuskich z przydomkiem Bejda.
Bejnarów, dwór pryw., pow. poniewieski, nad rz. Julis, o 21 w. od Poniewieża.
Bejnaryszki, wś rządowa, pobazyliańska, nad Dubisą i Deglą, gub. kowieńska.
Bejnica, ob. *Benica.*
Bejsagoła, po żm. *Bejsogała*, mko i dwór w pow. szawelskim, nad rz. Kirszyną, o 48 w. na płd. od Szawel, otrzymało prawa miejskie 1791 od Stan. Augusta. Ma dom przytułku, szkołę początkową, w 1858 r. miała 2453 mk. Jest też tu paraf. kościół katol. św. Trójcy, 1539 wzniesiony z drzewa przez Zygmunta I. Parafia katol. dekanatu krockiego, dusz 7533. Filie w Pacunelach i Połanach. Kaplice w Wołotkańcach i Skiemach. W A. jest st. dr. żel. Koszedary-Libawa, na przestrzeni Koszedary-Radziwiliszki, między Datnowem a Radziwiliszkami, o 23 w. od Radziwiliszek. Dobra B. należą do Komarów, mają 286 dzies. rozl., gospodarstwo 11-polowe. *F. S.*
Bejsce, wś, pow. pińczowski, gm. i par t. n., leży w górzystej okolicy na lewo od drogi z Koszyc do Korczyna. Posiada kościół par. mnrowany z 1621 r., z grobami fundatorów Firlejów, szkołę początkową o 3 oddziałach, gorzelnię wielką, cegielnię, kopal. torfu. W początkach b. stulecia B. przeszły w ręce Marcina Badeniego, ministra sprawiedliwości w Król. Polsk., który urządził tu wzorowe gospodarstwo i upiększył wiele swą siedzibę, wznosząc dom z napisem: „Praca dała spoczynek“. W 1827 r. było tu 112 dm.i 690 mieszk. Par. B. dek. pińczowskiego, istnieje od 1313 r. i liczy 3055 par. Wspomina ją wielokrotnie. Długosz (I, 222, 253, 254, 613). Gmina należy do s. gm. okr. IV w Koszycach, gdzie też i st. poczt. odl. od Pińczowa 35 wiorst. Rozległość gminy 7538 morg., ludn. 3539. *Br. Ch.*
Bejsztroki, okrąg wiejski w gm. Żyżmory, pow. trocki, ze wsią t. n.
Bejwidzie, okrag wiejski w gm. Szyrwinty, pow. wileński, liczy nast. wsie: Bejwidzie, Bohatery, Limańce, Sudaki, Karoliszki, Hursztany, Łukiany, Skrzypiaty, Tomaszyszki, Tałucie; zaścianki: Poresza, Międyniszki, Rekienie, Wiesiołówka.
Bejzymy (*Stare* i *Nowe*), dwie wsie w pow. zasławskim, nad rz. Chomorem, własność niegdyś Bejzymów, którzy do dziś dnia (1863) utrzymują N. Bejzymy. Była tu kapl. katol. parafii św. Józefa w Zasławiu.
Bejżany, folw. i wś, pow. trocki.
Beka, folw. i chat kilka, należących do pos. ryc. Osłanina w pow. wejherowskim, o 2³/₄ mil od Wejherowa, przy ujściu rz. Redy do zat. puckiej i w par. Puck. Słynny połów łososi. *P. R.*
Bekern, *Beckern*, ob. *Piekary.*
Bekersdorf, kolonia niemiecka, wieś, pow. podhajecki, nad rzeczką Koropiec, o milę austr. na północny wschód od Podhajec. Obszar dworski nie ma tu żadnych gruntów, gdyż ta osada należy do wsi Nowosiółka, od której ją tylko rzeczka oddziela; koloniści posiadają gruntów ornych 1449 m., łąk i ogrodów 49 m., pastwisk 189. Ludności ma ta wieś 610, samej niemieckiej, wszyscy są łacińskiego obrządku i należą do rzym. kat. parafii w Podhajcach. Położenie wysokie, zimne, grunt czarnoziem, lecz pod spodem glina, więc nieprzepuszczalny, wilgotny, moczarowaty; żyto, owies i kartofle doskonale się udają. Koloniści pracowici, gospodarni, trudnią się rolnictwem i chowem koni po rządowych stadnikach; kartofle kolonistów z Bekersdorfu są na targach bardzo poszukiwane. Wieś ta ma szkołę filialną. *B. R.*
Bekierzyce, *Beckersitz*, dawniej *Piekary*, wś, pow. świecki.
Bekiesza, osada leśna, o 2 w. na wschód

od Cycowa, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec.

Bekieszowa góra, pod Wilnem, nad Wilejką.

Bekowo, wś, pow. serdobski, gub. saratowska, st. p., o 12 w. od sosnowskiej st. dr. żel. tambowsko-saratowskiej.

Bekształny, wś, pow. trocki.

Béla, ob. *Biała Węgierska.*

Belchau, ob. *Białochowo.*

Belcząnce, *Beczuńcze,* niem. *Belczonszen,* wś, pow. jańsborski, niedaleko Białej. Por. też *Bełcząc.*

Belebej, miasto powiatowe w gubernii ufimskiej, 1891 wiorst od Petersburga, a 168 od miasta gubernialnego odległe. Ma bank, stacyą pocztową i 23368 mk.

Belejoc, wioska w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filial. gr. katol., pastwiska, lasy, 26 mk.

Belejów, wś, pow. doliniański, par. gr. kat. Turza Wielka, o 19 kil. od Bolechowa. Częściowa własność łacińskiej kapituły lwowskiej.

Belęcin, 1.) wieś, pow. babimoski, 21 dm., 139 mk., 81 ew., 58 kat., 31 analf. 2.) **B.**, domin. i wieś szlach., pow. babimoski, 4359 morg. rozl., 12 dm., 183 mk., 58 ew., 125 kat., 80 analf.; st. poczt. i kol. żel. Zbąszyn o 8 kil. 3.) **B.**, gmina, pow. wschowski, 2 miejsc: B. i osada Wygoda, 36 dm., 254 mk., 10 ew., 244 kat., 72 analf. 4.) **B.**, domin. i wieś szl., pow. wschowski, 3 miejsc.: 1) B., 2) folw. Góruszki, 3) Trzebiec; 4202 morg. rozl., 14 dm., 182 mk., 13 ew., 169 kat., 76 analf.; stac. p. Garzyń o 5 kil., gośc. o 1 kil., stac. kol. żel. Leszno o 18 kil. Własność Mieczkowskiej. *M. St.*

Belgard, ob. *Białogród, Białogarda.*

Belgoszcz, ob. *Wolgast.*

Beliczek, niem. *Silberhof,* kolonia, pow. chojnicki, niedaleko Śliwic.

Beliczek, ob. *Bieliczek.*

Belina, folw. pow. ostrzeszowski, ob. *Bobrownik.*

Belitz, ob. *Bielice.*

Belk, ob. *Bełk.*

Belków, niem. *Belkau,* wś, pow. nowotarski na Szląsku, niedaleko Urazu, ma wielką cegielnię.

Bellgard, ob. *Białogarda.*

Bellschwitz (niem.), właściwie *Bałoszyce,* wś szlach. i folw., pow. suski; niedaleko miasta Susz.

Bellwitz, folw., pow. babimoski, 814 morg. rozl., 1 dm., 12 mk., 11 ew., 1 kat., 2 analf.; stac. p., kol. żel. i gośc. w Babimoście o 8 kil.

Belmont, 1.) dwór pryw., nad jez. Dryświaty, pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., o 64 w. od Nowoaleksandrowska. Kościół pod wezw. Jezusa Chrystusa, wzniesiony 1768 kosztem Hylzenów, filialny brasławski. Kaplicę murowaną Zbawiciela wystawił tu 1858 hr. Plater. *F. S.* 2.) **B.**, przedmieście Mińkowiec w pow. uszyckim. Był tu piękny letni pałac uczonego dziwaka hr. Jana Ścibora Marchockiego, którego pamięć na Wołyniu przechowuje się dotychczas. *Dr. M.*

Belmonty, ob. *Bohiń.*

Belmsdorf, ob. *Balnowice.*

Belnach, niem. *Biehlen,* wś, pow. wojrowicki, na Górnych Łużycach, nad Czarnym Halsztrowem, niedaleko Rugtanu.

Belnianka, rzeka (zwana także Makoszanka i Stykana), bierze początek z lasów między Orłowinem a Lechońkiem, na zachód od Łagowa w p. opatowskim, płynie przez Makoszyn i Bełno. Pod Napienkowem łączy się z nią kilka strumieni, wypływających z pasma Łysogór od wsi Porąbek, Kakowina, Belin, Huty nowej i starej, następnie przez Smyków i Danków, zdąża do Daleszyc, gdzie według mapy woj. topogr. (XXI A.) wpada do Czarnej Nidy a raczej daje jej początek w połączeniu z kilku strumieniami. Tymczasem według Lud. Wolskiego płynie B. jeszcze przez Słopiec, Borków i Kaczyn i dopiero pod Mażyszem wpada do Czarnej Nidy z prawego brzegu (Enc. Pow. III, 108) choć znowu w tejże Encyklopedyi (T. VI str. 154) czytamy, że Czarna Nida płynie od Daleszyc przez Słopiec i Marzysz. Długość B. wynosi około 3 mil, szerókość od 8 do 24 stóp, głębokość od 1 do 5 st., dno piaszczyste, bieg nieregularny z powodu wielu młynów i fryszerek. *Br. Ch.*

Belno, 1.) (właściwie *Bedlno*), wś, pow gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów. Wieś ta wraz z folw. Pomarzanki, będąc przed 20 laty własnością Jana Leszczyńskiego, znakomitego agronoma, słynęła jako wzór postępowego gospodarstwa na niewielkim stosunkowo obszarze (740 m.). Założył on tu cukrownię, gorzelnię, wzorową owczarnię, poprawny inwentarz, staranne i racyonalne gospodarstwo rolne. Z przejściem w obce ręce wszystko to się zmieniło. Obecnie istnieje tu cukrownia Urszulin. Liczy teraz 28 dm., 62 mk., w tem 23 izrael. Ziemi ornej 784 morg., lasu morg. 40, ogrodu morg. 5. *W. W.* 2.) **B.**, wś poduchowna, nad rz. Belnianką, śród Łysogór, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Zagdańsk, o 10 w. na półn.-zach. od Łagowa. W 1827 r. miała 19 dom. i 116 mk.

Belno, wieś rycerska, pow. świecki, liczy obszaru ziemi 2462 morg., mieszkańców 162, pomiędzy którymi katolików 138, znajduje się obecnie w ręku polskiem. W pobliżu B., w lesie królewskim, leży kamień, który na szczególną zasługuje wzmiankę. Jest to ogromny głaz granitowy, z północnych krain zapewne tu przeniesiony, wysoki przeszło 8 stóp, w obwodzie ma 28 stóp, po stronach jest kunsztownie wygładzony. Nie ulega wątpliwości, że

służył kiedyś za ołtarz święty dawniejszym mieszkańcom tutejszym do składania ofiar bożkom pogańskim. Ze wschodniej strony są schodki, widocznie wykute, któremi można wejść na kamień. Płaszczyzna u wierzchu, około 8 stóp kwadratowych zawierająca, okazuje kilka wyżłobień, zupełnie podobnych do owych kamieni ofiarnych, jakie się znajdują na wyspie Rugii: we wyżłobienia te kładziono tu ofiary. Dokoła kamienia występują z ziemi mniejsze kamienie, które miejsce to święte ogradzały. W ogóle zdaje się, że cała ta okolica w pobliżu miasta Świecia uchodziła w oczach dawniejszych mieszkańców pogańskich jako szczególniej święta. Wiele nazw i miejscowości dziś jeszcze na tę myśl naprowadza. I tak boga dobrego czyli białego, Belbóg, przypomina wioska Belno i inna niedaleko leżąca Biała, nazywana także Gellen, złego zaś bożka, czyli czarnego, Zławieś, Sartawice (Czartawice) i Czarnawoda (płynie około 1600 kroków od opisanego ofiarnego kamienia); także i tuż obok leżąca wieś Święte potwierdza to zdanie. Wreszcie i co do Kamienia to lud dziś jeszcze nie inaczej go zowie, tylko Czarci kamień (Teufelstein). Najbliższą stacyą kolei żelaznej przy Belnie są Laskowice między Bydgoszczą i Tczewem. W r. 1328 Werner von Orsela, wielki mistrz krzyżacki, podarował Belno za oddano przysługi Januszowi, sędziemu świeckiemu, któremu zarazem pozwolił urządzić kaplicę we wsi. Obecnie posiada Belno Erazm Parczewski. *Ks. F.*

Belowce, po węg. *Belowesza*, *Belovezsa*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr. katol., średni grunt; dobre pastwiska, lasy, 419 mk. *H. M.*

Belowesza, *Belovezsa* (węg.), ob. *Belowce*.

Belsand, ob. *Zandkowo*.

Belsch, ob. *Bialcz*.

Belschnitz, ob. *Belśnice*.

Belschwitz, *Bellschwitz* (ob.)

Belsin, ob. *Białężyn*.

Belsk, wś, pow. grójecki, gm. i par. Belsk. Posiada kościół par. murowany, urząd gminny, szkołę. Parafia tutejsza utworzoną została w 1784 r. ze wsi odłączonych od par. grójeckiej i lewiczynskiej. W 1827 r. B. liczył 27 dm. i 234 mk. Lud wiejski wyrabia sukno. Par. B. dek. grójeckiego liczy dusz 1698. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w os. Goszczyn, st. p. w Grójcu, odl. od Grójca 6 w. W gminie znajduje się: gorzelnia, browar, młyn wodny o dwóch gankach, 2 szkoły, ludności 3690. *Br. Ch.*

Belsk, niem. *Gebelzig*, wś, pow. rozbórski na Górnych Łużycach, pod Zgorzelcem. Par. ewangelicka. Torfiarnia.

Belśnice, niem. *Belschnitz*, wś, pow. raciborski, niedaleko Wodzisławia, w parafii katol. Rogów.

Beluń, wś pryw. nad Wartą, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, na trakcie szosowym z Widawy do Sieradza.

Belweder, ob. *Podubiś*.

Belwitz, ob. *Bellwitz*.

Belzatka, ob. *Bełżatka*.

Bełchatów, os. przedtem mko pryw., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice. Leży o 24 w. na zachód od Piotrkowa, od Warszawy odl. 158 w.; w 1827 r. było tu 35 dm. i 365 mk. W skutek rozwinięcia się przemysłu tkackiego ludność wzrosła w 1859 r. do 1526, a ilość domów do 101 (26 mur.). W 10 mniejszych zakładach o 30 warsztatach tkackich i 1080 wrzecionach wyrobiono wtedy sukna gorszego za 36,000 rs., przy czem pracowało 101 robot.; prócz tego w 14 zakładach o 95 warsztatach, zatrudniających 103 osób, wyrobów bawełnianych za 17,200 rs. Znajduje się tu kościół po franciszkanach z XVII wieku; przedtem istniała parafia przyłączona do Grocholic. B. posiada sąd gminny okr. III i stacyą pocztową między Piotrkowem a Szczercowem. *Br. Ch.*

Bełchatówek, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice, przytyka do Bełchatowa od strony półn., ma urząd gmin., szkołę, smolarnię, 40 dm. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w Bełchatowie. W gminie znajdują się 4 szkoły, 7451 mk.

Bełchów, wś nad rz. Skierniewką, pow. łowicki, par. Łyszkowice, przy drodze ze Skierniewic do Łowicza, na prawo od linii dr. ż. War. Bydg. Posiada kościół par., który istniał już w roku 1694 r.; dzisiejszy murowany wzniesiony ze składek parafian w ostatnich czasach. B. należał w 17 wieku do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Wspomina o B. Verdum („Cudz. w Polsce" 107 str.). W 1827 r. B. liczył 35 dm. i 257 mk., obecnie ma 52 dm. i 147 mk. (?) Par. B. dek. łowickiego ma 1804 dusz. *B. Ch.*

Bełchówka, wś, pow. sanocki, o 4 kil. od st. p. Bukowsko. Ma parafią rz. kat. w Bukowsku a gr. kat. w Wolicy.

Bełchówka, potok, wypływa z północnego stoku góry „Dziady Wierch" zwanej (647 m.). w obr. gm. Bełchówki w pow. sanockim, płynie na północ przez Bełchówkę, gminę Zboiska, gdzie z prawego brzegu przybiera potok Ratnawicki, a opuściwszy błonia zboińskie, Modrzą zwane, skąd tutaj ten potok także Modrzą się zwie, przechodzi do gminy Prusieka, gdzie z prawego brzegu łączy się z potokiem Niebieszczańskim i po 9 kilometrach biegu, przeważnie w kierunku północnym, uchodzi z prawego brzegu do Sanoczka, dopływu Sanu.

Bełcząc, (źródłosłów „bełk," zkąd Bełk, Bełcz, Bełczączka, Bełczące), wś, pow. lubartow-

ski, gm. i par. Czemierniki, o 3 w. na zach. od Czemiernik, na wzgórzach, na krawędzi lasów i mokradli nad rz. Tyśmienicą. Posiada browar piwny. Długosz wspomina B. jako graniczącą ze wsią Tarkowice w par. Kocko (I, 632). W 1827 r. było tu 60 dm. i 367 mk. (Opuszczona u Zinberga).

Bełda, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele lub *Bełda*, par. Rajgród, śród lasów i błot, przy drodze bitej ze Szczuczyna do Rajgrodu, o 7 w. od Rajgrodu; posiada urząd gm. i szkołę, odl. od Szczuczyna o 23 w. B. gmina ma 7214 mk., rozległości 17535 morg, należy do s. gm. okr. III i st. p., w osadzie Rajgród W skład gminy wchodzą: Bełda, Ciszewo, Czarna-Wieś, Danowo-stare, Kołaki-czarny-las, Kosiły, Kosówka, Kuligi, Łazarze, Miecze, Pęczykowo, Pęczykówko, Przestrzele, Rajgród, Rupczyzna, Rydzewo, Skrockie, Turczyn, Wojdy-Radzewo i Wólka-Pietrowska; 3 z wyż wynienionych wsi posiadają ludność szlach., 8 mięszaną, reszta włościańską. *Br. Ch.*

Bełdno, wś, pow. bocheński, par. Rzegocina, o 2 kil. od Rzegociny, własność funduszu religijnego.

Bełdów, *Bałdów*, wś, z przyległ. Bełdówek, pow. łódzki, gm. i par. t. n., na lewo ode drogi z Aleksandrowa do Poddembic, o 21 w. od Łodzi, we wzgórzystem położeniu nad Bałdówką, posiada kościół par. drewniany, urząd gminny, sąd gminny, szkołę gminną, gorzelnię i młyn wodny. W 1827 r. było tu 27 dm. i 373 mk. Par. B. dek. łódzkiego ma 2471 dusz. Gmina B. należy do s. gm. okr. VI w Bełdowie, st. p. w Aleksandrowie. W gminie gorzelnie 2, dystylarnia wódek słodkich, 3 młyny, tartak, 3 szkoły elementarne 1-klasowe. *Br. Ch.*

Bełdyki, wś szlach., pow. makowski, gmina Sielc, par. Rożan.

Bełdzis, jezioro, pow sejneński, gm. Berzniki, koło wsi Krasnogruda, ma 20 morg obszaru. *L. W*

Bełejów, wieś. pow. doliniański. Obszadworski posiada: gruntów ornych 89 m., łąk i ogrodów 321 m., pastwisk 99 m., lasu 450 m. Włościanie posiadają: gruntów ornych 459 m., łąk i ogrodów 978 m., pastwisk 569 m. Ludności ma gr. kat. 687, izraelitów 9, razem 696. Należy do gr. kat. par. w Turzu wielkiem. Wieś ta leży już w górach karpackich, grunt tu niewdzięczny, zato sianożęcia i pastwiska obfite; główną też gałęzią gospodarstwa jest chów i wypas bydła. *B. R.*

Bełeluja, wieś, pow. śniatyński, o milę od Śniatyna. Obszar dworski posiada gruntów ornych 321 m., łąk i ogrodów 57 m., pastwisk 8 m., lasu 5 m. Włościanie posiadają gruntów ornych 1427 m., łąk i ogrodów 142 m., pastwisk 158 m., lasu 12 m.; leży w okolicy nadzwyczaj urodzajnej na tak zwanem Pokuciu. Ludności ma: rzym. kat. 18. gr. kat. 1108, izraelitów 17: razem 1153. Należy do rzym. kat. parafii w Śniatynie, gr. kat. parafię ma w miejscu, do której należy wieś Krasnostawce z 1314 duszami. Proboszczem tej parafii jest obecnie Jan Czarkiewicz, deputowany do Rady państwa z kuryi gmin wiejskich powiatów sądowych: Kołomyja, Peczeniżyn, Gwoździec, Kosów, Kuty, Śniatyn, Zabłotów, wiceprezes rady powiat. śniatyńskiej, członek instytutu galicyjskiej ruskiej Matycy i stowarzyszenia narodowego „Narodnego domu;“ parafia ta należy do dekanatu śniatyńskiego. Wieś ta ma szkołę filialną. Właściciel Tytus Kościszewski.

Bełeluja, potok, wypływa na południowym stoku pasma wzgórz zwanego Bałaurami czyli Bałahorami, niekiedy Czartowemi górami lub pospolicie Bałkami, rozciągającego się na Pokuciu między korytami Dniestru i Prutu, jako poprzeczne odnogi Karpat. Źródła tego potoku znajdują się w obrębie gminy Bełełui w pow. śniatyńskim. Płynie na południe parowami i wądołami i po jednomilowym biegu w obrębie wsi Uścia uchodzi z lewego brzegu do Prutu. *Br. G.*

Bełk, niem. *Boelk*, wś, w pow. brodnickim, parafii Lidzbarg. Według Kętrz. *Bielki.*

Bełk, niem. *Belk*, Górny i Dolny, dwie wsie, pow. rybnicki, o milę od Żar, z paraf. kościołem katol. i kopalniami węgla kamiennego. Pod B. źródło rz. Birowy.

Bełwin, wieś, pow. przemyski, o 11 kil. od Przemyśla. Obszar dworski posiada: gruntów ornych 100 m., łąk i ogrodów 23 m., pastwisk 7 m., lasu 1037 m., włościanie posiadają: gruntów ornych 174 m.; łąk i ogrodów 68 m., pastwisk 50 m., lasu 21 m. Ludności: rz. kat. 14, gr. kat. 236, izraelitów 9: razem 259. Należy do rz. kat. parafii do oddalonej o milę wsi Ujkowice, do gr. kat. parafii do pobliskiej wsi Wapowce. Wieś Bełwin graniczy z wsią Maćkowicami. Wedle ustnego podania początek wsi Bełwin sięga czasów napadów tatarskich na Ruś czerwoną. Pewien gospodarz z Maćkowic, nazwiskiem Bełwin, uciekł w czasie napadu tatarskiego na Maćkowice i wraz ze swą rodziną skrył się głęboko w lasach; po ustąpieniu tatarów nie powrócił więcej do Maćkowic, lecz wykarczował tyle lasu, że otrzymane ztąd pole wystarczyło na utrzymanie jego i rodziny. Rodzina ta, rozradzając się, coraz więcej lasu karczowała, aż ilość głów tej rodziny i obszar wykarczowanej przestrzeni do znacznych wzrosły ilości; tedy wiedzeni pobożnością postanowili Bełwianie cerkiew wybudować. Ta miejscowość, powiększając się coraz bardziej tak pomnażającą się ludnością jak i obszarem wykarczowanych gruntów otrzymała nazwisko Bełwin od pierwszego wychodźcy

z Maćkowic Bełwina. Taki jest początek tej wsi wedle podania ludowego, składa się ona teraz z 35 rodzin a z 259 dusz. Położenie wsi Bełwin, otoczonej ze wszystkich stron lasami jakby ogrodem, zdaje się potwierdzać to podanie ludowe („Annales Eccles.“ pag. 53 i 54). Własność rodziny hr. Stadnickich. *B. R.*

Bełz, miasto królewskie, w powiecie sokalskim, nad rzeczką Żołokiją, wypływającą pod Tomaszowem w gub. lubelskiej, która przepływa po pod Lubyczę, Uhnów, Bełz i pod Krystynopolem wpada do Bugu. B. leży o 3 mile na zachód od Sokala, w okolicy nizkiej; nieznaczne falowate pagórki z łagodnemi stokami przyczyniają się do urodzajności czarnej, kilka łokci głębokości mającej ziemi; sławną też jest ziemia bełzka ze swej urodzajności w całej Galicyi. Miasto ma wraz z gruntami należącemi do mieszczan 2,092 mórg przestrzeni. Ludności 3,500, z tych 800 obrządku rzym. kat., 910 gr. kat., 1784 izrael. Stan czynny majątku gminnego wynosi: 192,985 złr. 96 ct., stan bierny 3041 złr. 91 ct. B. ma sąd powiatowy, notaryusza, urząd pocztowy, rzym. katol. i gr. katol. parafią w miejscu. B. posiada szkołę wydziałową męzką, która w 1857 jako szkoła główna założona, w 1873 roku do rzędu szkół wydziałowych o 8 klasach podniesioną została (o 9 nauczycielach i 2 katechtach); szkołę etatową żeńską, pod nadzorem i dyrekcyą felicyanek, o 3 nauczycielkach, nauczycielce kierującej, wszystkie 4 felicyanki, i 2 katechetach; do tej szkoły uczęszcza 120 dziewcząt. Większa posiadłość obejmuje roli ornej 51 morg., łąk i ogrodów 110 morg.; mieszczanie posiadają roli ornej: 1128 morgów, łąk i ogrodów 452 m., pastwisk 244 m. Przemysłu fabrycznego ani rękodzieł żadnych w tem mieście nie ma; mieszkańcy chrześcijanie trudnią się rolnictwem, a izraelici handlem surowemi płodami; handel nie bardzo ożywiony z powodu oddalenia tego miejsca od kolei żelaznej i gościńców murowanych; do najbliższych stacyj kolejowych jest przeszło mil 10, do gościńca rządowego w Lubyczy mil 3, a do krajowego w Krystynopulu mil 2. Ziemia tłusta, ciężka, na wiosnę i w jesieni drogi nie do przebycia. B. był niegdyś stolicą udzielnego księztwa, później województwa (mającego w herbie gryfa białego w koronie złotej w polu czerwonem). To starożytne i już w XI wieku murem i zamkiem obwarowane miasto, było roku 1073 od Bolesława Śmiałego, podczas wyprawy kijowskiej, w r. 1121 od Bolesława Krzywoustego, zaś w latach 1350 i 1355 od Litwinów, w roku 1371 od Węgrów, a w latach 1450, 1503 i 1526 od Turków często, lecz zawsze bez skutku, napastowane. Naostatek w 1473 dotknął to miasto okropny pożar, który je całkiem w perzynę obrócił. Mimo tylu klęsk był zamek obronny, dla położenia swego pośród błot prawie niedostępny, aż do roku 1655 nigdy nie zdobyty. Ztąd był rodem uczony akademik krakowski Jakób z Bełza (1543). Kościół rzym. katolicki w Bełzie miał być pierwotnie wystawiony przez księcia Ziemowita w 1394 roku. Król Zygmunt August odnowił dotacyą w 1554 roku. Do tej parafii, należącej do dekanatu bełzkiego, archidyecezyi lwowskiej, zaliczeni są rzym. kat. w następujących gminach: Cebłów, Góra, Kuliczków, Machnówek, Oserdów, Prusinów, Przemysłów, Staje, Tuszków, Waniów, Witków, Worochta, Żużel. W całej parafii jest rzymsko-katolików 2397, izraelitów 1800. Oprócz szkół w Bełzie samym znajdują się w tej parafii szkoły trywialne w Worochcie, Żużelu, Cebłowie, Oserdowie, Stajach, Machnówku i Waniowie. Oprócz kościoła farnego ma ta parafia kaplicę publiczną, jednę „na Zameczku“ zwaną, drugą w Worochcie, a w Żużelu kaplicę prywatną, w których się często nabożeństwo odbywa. Cerkiew grec. katol. murowana z cegły, bardzo ładnej struktury, była niegdyś kościołem bełzkiego konwentu; przez cesarza Józefa II została darowaną bełzkim grecko katolickim parafianom; w roku 1861 została zrestaurowaną i upiększoną nowemi, miedzią pokrytemi kopułami, kosztem konkurencyi i cesarza austryackiego, jako patrona. Guepin w swem dziele: „Św. Józefat arcybiskup połocki“ pisze: Biskupstwo Chełmn i Bełza obejmuje ziemię bełzką, część Podlasia i część województwa ruskiego, Czerwony Bełz i jego okolice“. Na stronie 142 pisze: „dnia 24 czerwca 1590 r. biskupi ruscy uchwalili zerwać na zawsze z patryarchą wschodnim; ta uchwała, powzięta i spisana na zgromadzeniu kilku biskupów ruskich zebranych w Bełzie, została potwierdzoną w akcie synodalnym w Brześciu“. Szaraniewicz w swojem dziele: „Rzut oka na na beneficya ruskie“ pisze na 46 stronie: „Należy wspomnieć, że do dyecezyi chełmskiej, należały beneficya t. z. eparchiii bełzkiej Parafia ta ma 2 cerkwie; do cerkwi w Bełzie należą mieszkańcy: Bełza z przedmieściami, dalej wsie: Witków i Tuszków, razem 1222 dusz; do cerkwi filialnej w Prusinowie 436 parafian, razem 1658 parafian. Gr.-katol. dekanat bełzki, dyecezyi przemyskiej ma 16 parafij: Bełz, Boratyn, Budynin, Waniów, Dobraczyn, Żabcze murowane, Żużel, Zawiszeń, Korczmin, Krystynopol, Kuliczków, Oserdów, Rekliniec, Sebieczów, Siedlec bełzki i Szmitków. Wiernych 20380. Kościół podominikański zamieniony na cerkiew. Miasto to posiada kasę pożyczkową gminną z kapitałem zakładowym 5,100 złr. *Bełzkie księztwo.* Najdawniejsza pewna wiadomość o Bełzie jest, że za Bolesława Chrobrego był gród ten stolicą księztwa bełzkiego, które stanowiło udzielne dziedzictwo

osobnej dzielnicy książąt ruskich. Bolesław Chrobry zawojował był ziemię bełzką; po jego śmierci owładnął nią Jarosław, książę kijowski. Było to na początku wieku XI. Później przeszła ziemia pod władzę książąt włodzimierskich. Kazimierz Sprawiedliwy (którego żona Helena była księżniczką bełzką z domu), godzi, zjechawszy na miejsce r. 1191, spór graniczny między Wszewołodem, udzielnym panem Bełza, a księciem włodzimierskim. W roku 1240 spustoszyli Tatarzy ziemię bełzką ogniem i mieczem. W XIV wieku wygasła ta dzielnica książąt ruskich, i bełzkie księztwo przeszło wraz z innemi Rusi Czerwonej krajami, na Bolesława Trojdenowicza księcia mazowieckiego prawem spadku. Po jego śmierci w 1340 r. poczynił Kazimierz W. kroki ku przywróceniu tej ziemi hołdującej niegdyś koronie. Traktatem z książętami Litwy zawartym, zdaje się, iż ziemia bełzka dostała się Jerzemu Narymuntowiczowi, ale zamek miał, jak inne na Rusi, załogę polską. Jerzy Narymuntowicz ponawiał kilkakrotnie najazdy na Polskę. W r. 1366 upokorzył go Kazimierz W., i nadał mu dożywotnią dzierżawę lenną księztwa. Później opasał go w zamku bełzkim (w r. 1377) Ludwik król i zmusił do poddania się, a ziemię bełzką nadał mu prawem dożywotniem jako staroście. Król Ludwik mianował siostrzeńca swego Władysława księcia opolskiego wielkorządcą Rusi Czerwonej. Od tego księcia datują się pierwsze prawa miejskie Bełza, podobnie jak innych miast ruskich. Jednak niedługie były rządy zbawienne Władysława księcia opolskiego, bo król Ludwik poobsadzał wkrótce na starostwach ruskich Węgrów, dawszy Władysławowi inną ziemię w zamian. Roku 1388 przekazał Władysław Jagiełło ziemię bełzką Ziemowitowi księciu mazowieckiemu w posagu, wydając za niego siostrę swoją Aleksandrę. Dzierżyli ją synowie Ziemowita: Kazimierz, a po nim Władysław książę rawski. Po śmierci jego r. 1462 przypadła ziemia ta jako lennicza do korony. a bełżanie przed Jęd. Odrowążem wojewodą ruskim i Janem Kuropatwą podkomorzym lubelskim poprzysięgli wiarę i posłuszeństwo; odtąd przemieniło się księztwo na województwo bełzkie. Będąc jeszcze pod juryzdykcyą książąt mazowieckich. miała ziemia trybem polskim urzędników swoich. t. j. wojewodów i kasztelanów, bo w r. 1436 pokój brzeski podpisali Paweł z Radzanowa wojewoda bełzki i Mikołaj Małdrzyk ze Starogrodu kasztelan bełzki. Zjazd także czerwieński książąt mazowieckich r. 1452 ręką swoją utwierdził Jan Kmaczota z Nieborowa wojewoda bełzki (Niesiecki). Województwo bełzkie zawierało powiaty: bełzki, grabowiecki, horodelski, lubaczowski i ziemię buską. (Podług Lewela Geogr. składało się województwo bełzkie z powiatów: urzędowskiego, bełskiego, lubaczowskiego, grabowskiego i horodelskiego.) Województwo bełzkie miało dwóch większych senatorów (wojewodę i kasztelana bełzkich), mniejszych zaś dwóch; kasztelana lubaczowskiego i buskiego (ta godność utworzona dopiero w r. 1764, a pierwszym i ostatnim kasztelanem był Ewaryst Jędrzej Kuropatnicki). Starostwa grodzkie były: bełzkie, buskie, grabowieckie i horodelskie. Na sejmikach w Bełzie obierano 5 posłów i 2 deputatów na trybunał. Popis czyli zbrojne okazowanie się szlachty ustanowił sejm r. 1664, zastrzegając, iż każdy się u Bełza okazać powinien, „jako wojna pospolita jest powinien służyć.“ Województwo ulegało częstym pustoszeniom Tatarów i swoich w domowych niesnaskach (jak świadczy Konst. z 1649). W r. 1772 przeszło pod panowanie Austryi. Pozostało przy koronie z dóbr szlacheckich tylko: miasto Korytnica i wsi 16, duchownych wsi 2; z królewskich miasto Dubienka i 10 włości. W r. 1793 przestało istnieć województwo, gdyż wcielono je do nowoutworzonych województw: chełmskiego i włodzimierskiego. Województwo to było najmniejsze z województw Małopolski, ciągnąc się wązkim klinem w stronie północnej po nad Bugiem; graniczyło na wschód z Wołyniem, na południe z województwem ruskiem, na zachód z temże i ziemią chełmską, która i od północy krętem zachodziła pasmem. Zakład naukowy był jeden na całe województwo: w Wareżu księży pijarów. *Bełzki powiat* liczył 8 mil kw. obszaru, 22,930 ludności w 47 wsiach i miasteczkach. W powiecie obliczono dochody z ziemi podlegające podatkom na 190,000 złr. a. (760,000 złp.). Cyrkuł bełzki pod panowaniem austryackiem dzielił się w 18 w. na 3 pow.: zamojski, tomaszowski, sokalski, „Kraj ten, mówi Dykcyonarz Echarda, ma gdzieniegdzie ziemię obracającą drzewa w kamień. Obywatele są polerowni, szczerzy i ludzcy“. Czyt. Wolfa „Zdanie sprawy z przeglądu geologicznego od Lwowa na półn.-wschód ku Rawie“. (B. R. i Enc. Org.).

Bełzec (z przysiołkiem Brzeziną) wieś, dawniej mko, pow. cieszanowski, nad samą granicą Galicyi od gubernii lubelskiej, nad gościńcem rządowym prowadzącym ze Lwowa do Lublina, oddalony ode Lwowa o 10 mil na północo-zachód. o 3 mile na północo-wschód od Cieszanowa. tyleż na północ od Rawy ruskiej. Obszar dworski posiada roli ornej 541 morg. austr., łąk i ogrodów 35 m., pastwisk 135 m., lasu 1521 m. Włościanie posiadają: roli ornej 1741 m., łąk i ogrodów 119 m., pastwisk 91 m., lasu 22 m. Okolica piaszczysta i lesista, mało urodzajna. Ludności ma rzym., kat. 775, należących do parafii w Lipsku, oddalonym o 1

milę austr., grek. kat. 200, izraelitów 126, razem 1101. St. poczt. połączona traktem z Jarosławiem (72 kil.) i ze Lwowem (83 kil.) Bełżec ma grecko-katol. administratora w miejscu, stanowi jednak jednę część gr. kat. parafii w Lipsku. Tamże znajduje się urząd celny uboczny I-ej klassy. Właścicielka Melania Grolle. Przywilej Zygmunta III z dnia 1 marca 1607 r. na założenie miasta Bełzca na gruncie przeworskim, dany Samuelowi Lipskiemu wojskiemu bełzkiemu, nadaje miastu prawo magdeburskie, ustanawia jarmarki na ś. Agnieszkę i ś. Wawrzyńca. *B.R.*

Bełzec, *Bełżec*, wieś, pow złoczowski, o półtorej mili na zachód od Złoczowa; obszar dworski posiada roli ornej 479 m., łąk i ogrodów 346 m., pastwisk 72 m.. lasu 150 m.; włościanie posiadają roli ornej 1221 m., łąk i ogrodów 694 m., pastwisk 243 m. Wieś ta leży w okolicy urodzajnej; położenie nizkie, równe, czarnoziem głęboki, sianożęcia obfite, lasu pod dostatkiem, tuż bowiem niedaleko ciągną się na północny zachód lasy ogromne, należące do majątków hr. Mierów: Busk, Radziechów i Kamionka strumiłowa; każden z tych majątków posiada po kilkadziesiąt tysięcy morgów szanowanego lasu; na wschód granicą również znaczne lasy białokamienieckie. sasowskie i podhorzeckie. Ludność: rzym. kat. 105, grec. kat. 985, izraelitów 71, razem 1161. Wieś ta należy do rzymsko kat. parafii do miasteczka Białykamień, oddalonego o pół mili. Parafią grecko kat. o 2 cerkwiach ma w miejscu, należącą do dekanatu złoczowskiego. Właściciel Jasiński.

Bełzec, potok, powstaje w obr. gm. Żulic w pow. złoczowskim w Galicyi z kilku strug odprowadzających wody z błotniszcz żulickich, a łączących się na granicy tej gminy z Poczapami, tworząc potok Bełżec, który zasilony od lewego brzegu wodami potoku Złoczówki, płynie na zachód przez łąki poczapskie, przepływa staw bełżecki i wieś Bełżec, zabierając liczne potoki z sąsiednich łąk i płynąc w kierunku północno-zachodnim; zabrawszy z lewej strony jeszcze jeden znaczny dopływ Skwarzawkę w obr. gm. Ostrowczyka polnego, uchodzi w zachodniej stronie gm. Pietrycza do Bugu, z lewego brzegu, po 15 kil. biegu. *Br. G.*

Bełzów, wś, pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Skalbmierz, o 5 w. na połd. od Skalbmierza. W 1827 r. było tu 22 dm., 128 mieszk.

Bełżanie. Na prawem porzeczu średniego Sanu i po za Roztoczem na obszarze Bugu mieszka stary ród ruski Bełżan, gęsto jednak z dawna, szczególnie w zachodniej stronie, z ludem polskim zmięszany i tworzący zatem przejście od rodów czysto polskich do ruskich. Pomiędzy tym ludem osiedlono w XVII w. wielu Tatarów, którzy zeszpecili miejscowo jego piękny typ słowiański (Tatomir).

Bełżatka, wś, pow. piotrkowski, par. Piotrków, o 3 w. na zach. od Piotrkowa. W 1827 r. było tu 15 dm. i 146 mk. (opuszczona u Zinberga).

Bełżyce, dobra, pow. lubelski. W skład ich wchodzi: osada miejska Bełżyce, wieś Wzgórze z osadą Tartak tudzież Podole i Zastawie. Osada B., przedtem mko. w gm. t. n., pow. lubelski, o 3 m. od Lublina, przy trakcie do Janowa i Sandomierza (dawne województwo lubelskie, pow. urzędowski), nad strumieniem bez nazwiska, który biorąc początek w sąsiedniej wsi Krężnicy, tworzy tu obszerny staw. W 1417 r. dziedzice wsi B. Jan i Spytek z Tarnowa, Leliwici, uzyskali od Władysława Jagiełły przywilej na założenie miasta na prawie magdeburskiem. Oni też prawdopodobnie zbudowali warowny zamek z basztami i wałami, w którym 1446 odprawił się zjazd panów małopolskich i nastąpiło ogłoszenie królem Kazimierza Jagielończyka. W XVI w. B. przeszły w ręce Orzechowskich kalwinów, w skutek czego drewniany kościół katolicki zmieniono na zbór kalwiński i założono przy nim szkołę. W końcu wieku XVI Aryanie ustąpiwszy z Lublina założyli tu swój zbór i szkołę w obszernych gmachach zamkowych. Jednocześnie powstała tu i żydowska szkoła, z której wyszedł głośny Jakób z B., znany z polemiki jaką prowadził z Marcinem Czechowiczem. W 1603 r. odbył się tu sobór różnowierców. W XVII w. B., dzięki swemu położeniu na trakcie z Sandomierza do Lublina i szkołom, posiadały dość znaczną ludność i domy przeważnie murowane. Kozactwo Chmielnickiego spustoszyło B. w 1648 r., przyczem zgorzał zbór kalwiński wraz ze szkołą. Wypędzenie Aryanów w 1662 r. zniweczyło do reszty podstawę pomyślnego bytu miasta. Verdum przejeżdżając przez B. w 1672 tak je opisuje: „Miasteczko otwarte, bardzo dobrze zaludnione i zabudowane, po większej części ma domy kamienne. Obok niego zamek, otoczony w wielkim okręgu grubym murem. Własność Osuchowskich kalwinów; ztąd jest tu kościół reformowany. Mieszkańcy papistowscy i ruscy chrześcianie i bardzo wielu żydów. Było tu pięknegimnazyum dla reformowanych. Stary zamek Tarnowskich przerobiono w 1829 r. na browar i gorzelnię, przyczem wały i baszty rozebrano. Jedyną pamiątką pobytu różnowierców jest cmentarz, należący obecnie do kościoła ewangelickiego w Lublinie. Katolicki kościół, wystawiony 1670 r. przez dziedzica B. Szaniawskiego Feliksa, zgorzał w r. 1822 i odbudowany został na nowo 1855 r. Obecnie B. liczą 2496 mk., w tej liczbie 1186 izraelitów; domów murowanych 27, drewnia-

nych 130, ulic 10 (w 1858 miał 1793 mk., domów 211 (?), dochód kassy miejskiej rs. 363 według Enc. Org.). Ma rząd gm., sąd gm. II okr., kasę wkładowo-zaliczkową, stacyą pocztową przy trakcie z Lublina do Urzędowa. Ludność trudni się bednarstwem i wyrabianiem kożuchów. Z fabryk istnieją tu: 2 garbarnie. Rozległość gruntów osady wynosi 1660 morgów. Sklepów i kramów 42. Jarmarków 6. Mają być połączone B koleją żelazną z Jarosławiem. Odl. od Warszawy 155 w. (Rękopis Wł. K. Zielińskiego; Verdum str. 115). Par B. dek. lubelskiego liczy 3397 dusz. Gmina B. należy do s. gm. okr. II, ma 5607 ludn. Przemysł fabryczny koncentruje się w os. B. *Br. Ch.*

Bem..., *Ben...* Wyrazów pisanych niekiedy przez te sylaby szukać też trzeba pod *Bę...*.

Bembło, ob. *Bębło*.

Benczarka, ob. *Bęczarka*.

Benczyn, wś, nad rz. Urzędówką, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, o 2 w. na zach.-połd. od Urzędowa, liczy 77 dm. (opuszczona u Zinberga). Por. *Bęczyn*.

Bendargau, ob. *Będargowo*.

Bendawitz, ob. *Będowska*.

Bendery, m. pow. gub. bessarabska, 4625 mieszk., przystań na Dniestrze, sklepów 68, fabryka świec i cegielnie. Handel głównie drzewem, spławianem do Budziaku. Twierdza na prawym brzegu Dniestru, st. pocz, st. telegr. międzynarodowa, o 2 w. od miasta st. dr. żel. kiszyniewsko-jasskiej, między Tyraspolem a Bulboką, o 120 w. od Odessy, o 283 w. od Galaczu. Słynne jako schronienie Karola XII w 1709 r. R. 1812 przyłączone do Rossyi. Do miasta należy 2475 dz. ziemi. Powiat ma 5402 w. kw. rozl.

Bendig, kilka wsi w Prusach Wschodnich, w pow. kłajpedzkim, szyłokarczemskim, tylżyckim.

Bendikocz, ob. *Benedykowce*.

Bendiucha, wś, pow kowelski. Filia parafii katol. Luboml.

Bendiuha, *Bedluchy*, *Bendziucha*, przysiołek do Poturzyc, gm., pow. sokalskiego. Obszar dworski posiada: roli ornej 8 m., łąk i ogrod. 18 m., pastwisk 4 m.. lasu 215 m.; włościanie posiadają: roli ornej 89 m., łąk i ogrod. 63 m., pastwisk 31 m.; ludności ma 103. Należy do rzym. kat. i gr. kat. parafii w Krystynopolu (o 3 kilometry). Właściciel Włodzimierz hr. Dzieduszycki. *B. R.*

Bendiuha, potok dziś nieznaczny, w obrębie gminy Bachowa, w pow. przemyskim, spływający z zachodniego stoku góry Wróblikiem zwanej (417 m.), uchodzi po krótkim biegu wprost do Sanu z prawego brzegu w tejże wsi. Potoczek ten wspominany w dawnych dokumentach wsi Bachowa. *Br. G.*

Bendlewo, *Będlewo*, wś, pow. poznański; 40 dm.; 350 mk., 14 ew., 336 kat.; 104 analf. 2). **B.**, domin. i dobra szlach., pow. poznański; 3 miejsc.: 1) B.; 2) folw. Bolesławiec i 3) Zamysłowo; 5144 morg. rozl., 22 dm.; 347 mk.; 136 ew., 211 kat.; 154 analf.; st. p. i gość. w Stęczewie o 2 kil.; st. kol. żel. Mosina o 7 kil. Wraz z Wronczynem własność Bolesława Potockiego. *M. St.*

Bendomin, ob. *Będomin*.

Bendorzyn, wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Bożewo. W 1827 r. było tu 18 dm. i 107 mk.

Bendry, wś, pow. trocki.

Bendry, dobra, pow. sejneński, gm. i par. Mirosław. W skład ich wchodziło miasteczko Mirosław. B. folw., piękna owczarnia.

Bendugen, ob. *Binduga*.

Bendusz, wś i folw., pow. będziński, gmina Pińczyce, par. Mrzygłod, o 4 w. na zachód od st. dr. żel. W. W. w Myszkowie. Należy do dóbr Mijaczów. B. wraz z sąsiedniemi wsiami: na Studzówce 11 domów i Potasznia 24 domy oraz przysiołkami Gabryś i Pustkowie liczy 1405 mk., 117 dm.; ziemi włośc. 916 morg. W 1827 r. było tu 72 dm. i 578 mk.

Bendzelin, lub *Będzelin*, wś rządowa, pow. brzeziński, gm. Mikołajów, par. Łaznów, leży śród lasów, na lewo od linii kolei War. Wied. między stacyami Koluszki i Rokiciny. W 1827 roku liczyła 34 dm. i 204 mk.

Bendziemyśl, ob. *Będziemyśl*.

Bendzieszyna, ob. *Będzieszyna*.

Bendzin, ob. *Będzin*.

Bendzitówka, folw., pow. inowrocławski, ob. *Bendzitowo*.

Bendzitowo, 1) wieś, pow. inowrocławski, 14 dm.; 109 mk., 16 ew., 93 kat., 64 analf. 2). **B.**, domin. i wieś szlach., pow. inowrocławski; 4 miejsc.: 1) B.; 2) folw. Bendzitówko; 3) Ignacewo; 4) Julianowo; 5590 morg. rozl.; 41 dm.; 431 mk.; 63 ew., 368 kat.; 213 analf.; st. poczt. Barcin o 7 kil., gośc. o 7 kil.; st. kol. żel. Inowrocław o 21 kil. Własność E. Trzebińskiego. *M. St.*

Bendzmirowicz, ob. *Będzimirowicze*.

Bendzyń, wś i os. leśna, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Bąkowa-góra, należy do dóbr Masłowice, ma 16 dm., 160 mk.; ziemi włośc. 285 morg.

Benedikthof, folw., do dóbr Stodoły należący. pow. rybnicki.

Benedyków, wieś w hrab. orawskiem, (Węg.). u podnóża góry Dulowej, 418 mk.; w tem 337 Polaków. *H. M.*

Benedykowa, po węg. *Benedekfalva*, wieś w hr. liptowskiem (Węgry); w pobliżu zdrój alkalicznej wody szczawiowej, skutecznej w wielu chorobach żołądka; 340 mk. *H. M.*

Benedykowce, po węg. *Bendikocz*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr. katol.,

urodzajny grunt, piękne łąki, 370 mk. *H. M.*

Benedykt, kopalnia węgla pod Mysłowicami.

Benenard, wś, pow. błoński, gm. Żyrardów. W 1827 r. było tu 26 dm. i 163 mk., obecnie 320 mk.

Beneschau, ob. *Beniszewo*, *Bieniszewo*.

Beneszów, *Bennisch*, m. pow. na Szląsku austr., domów 428, ludn. 3023; znaczny wyrób płótna, drelichu i ćwilichu, któremi prowadzi się handel w Bernie, Wiedniu, Peszcie. B. pow. ludn. 17981. Główne gminy: Heraltice (Herrlitz) 1226 mk.; Lichnów (Lichten) 2000 m.; Razowa (Raase) 2173 m.; Leskowiec albo Szpachów (Spachendorf) 2039 m. i Sosnowa (Zossen) 1000 m.

Beneszyszki, wś, pow. kalwaryjski, gmina i par. Urdomin. W 1827 r. liczyła 17 dm. i 175 mk.

Benglewo, folw., pow. czarnkowski, należy do dóbr Drasko (Dratzig); 1520 morg rozl., 5 dm., 68 mk.; 56 ew., 12 kat., 26 analf.; st. poczt. i kol. żel. Wieleń o 4 kil.; gośc. o 2 kil.

Beniakony, *Bieniakony*, gmina w pow. lidzkim, liczy 237 dm., 3305 włościan płci obojej. Zarząd gminny w miasteczku Bieniakonach. Gmina składa się z 4 okręgów wiejskich: Gajcieniszki, Wronowo, Bolcieniki, Sokoleńszczyzna i liczy 39 wsi.

Benica, *Bejnica*, *Bienica* mko w powiecie oszmiańskim, nad rz. Morozianką.

Benice (Benitz), 1). wś, pow. krotoszyński, 52 dm.; 401 mk.; 17 ew., 384 kat.; 81 analf.; kościół paraf. należy do dekanatu koźmińskiego. Wieś należała na początku XIV wieku do Rozdrażewskich i była miasteczkiem. Kościół pierwotnie był drewniany; w wieku XVII Anna Rozdrażewska wystawiła w miejsce dawnego nowy z cegły palonej. Nagrobek kamienny fundatorki znajduje się przed wielkim ołtarzem. 2). **B.**, domin., pow. krotoszyński, należy do dóbr krotoszyńskich; 1575 m. rozl.; 4 dm.; 126 mk. ob. *Krotoszyn*; st. p., kol. żel. i gośc. w Krotoszynie o 6 kil.

Benice, po węg. *Benicze*, wioska w hr. liptowskiem (Węg.), na wzgórzu; w miejscu brak wody; 99 mk.

Beniów, 1.) potok, wypływa z południowowschodniego stoku góry Popcowem zwanej (746 m.), śród leśnego jaru w obr. gminy Cisowa w pow. stryjskim; płynie głębokiemi parowami w kierunku przeważnie południowowschodnim, opłukując północno-wschodnie stoki góry Gadzunowej (634 m.) i wpada w Cisowie do Sukiela, dopływu Świcy, z lewego brzegu po jednomilowym biegu. Znaczniejszym jego dopływem lewym jest Rotyczka. 2). **B.**, potok, wypływa w północno-wschodniej stronie gm. Zabrzezia w pow. sądeckim z południowego stoku góry Beniowskiej (694 m.), płynie w kierunku południowo-zachodnim, tworząc granicę między Zabrzeziem i Kamienicą i po przeszło ćwierćmilowym biegu uchodzi z lewego brzegu do potoku Kamienieckiego, dopływu Dunajca. *Br. G.*

Beniowa, wś, pow. Turka, w górach Karpackich, na samej granicy węgierskiej, nad rzeką Sanem położona; o 1 milę na południe we wsi Sianki jest źródło rzeki Sanu. Przestrzeni większa posiadłość obejmuje: roli ornej 75 m., łąk i ogrodów 39 m., pastwisk 19 m., lasu 2416 m. Mniejsza posiadłość obejmuje roli ornej 534 m., łąk i ogrodów 220 m., pastwisk 295 m., lasu 12 m. Ludności ma 361, w tem rzym. kat. 7, gr. kat. 306, izraelitów 48. Gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Bukowiec z 200 parafianami i wieś Sianka z 214 parafianami; cała więc parafia obejmuje 720 parafian. Parafia ta należy do dekanatu wysoczańskiego. Właściciel Adam Raciborski. *B. R.*

Benisław, po łotew. *Bienisłaus*, wś, w pow. lucyńskim, parafii Birże, z kaplicą filialną. Własność Benisławskich, czasowo Szkulteckich; 678 dzies.

Beniszewo, *Bieniszewo*, *Beneszowo*, niem. *Beneschau*, wś i mko, pow. raciborski, o milę od Hulczyna, z kościołem katolickim. Na cmentarzu olbrzymi pomnik (konny) dziedzica B. (?) z 14 wieku (Czyt. Münzberga „Sagen u. Alterthümer von Schlesien").

Beniuszowce, po węg. *Benyushaza*, wieś w hr. liptowskiem (Węgry), 183 mk.

Benjaminsthal, ob. *Wiewiórka*.

Benkheim, ob. *Banie*.

Bennisch, ob. *Beneszów*.

Benowo, *Bönhof*, wś w pow. sztumskim, par. sztumska. Pierwotną nazwą *Benowa* było Pszczoli dwór.

Bentkau, *Bentke*, ob. *Bętkowo*.

Bentschen, ob. *Zbąszyń*.

Benz, *Baenz*, ob. *Badanów*.

Benzary, wś w pow. bałckim, gm. Korytna, dusz męz. 248. Ziemi włośc. 889 dz.; wś rządowa, trzymał ją przez 20 lat wraz z Leśniczówką generał Rosen; obecnie 645 dz. oddano Tajnemu Radcy Hlebowowi.

Benzin, ob. *Biczyno*.

Beradź, wś i folw. poduchowne, pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Mydłów.

Berau, ob. *Biery*.

Berbestie (z przysiołkiem Ostrą), wś, pow. Waszkoutz na Bukowinie, o 6 kil. od st. p. Niepokoloutz.

Bercad. Tak dawniej pisano czasami mko Berszadę.

Berchowo, niem. *Berghof*, dobra w pow. toruńskim, par. Łążyn.

Bercz, przysiołek wsi Płaszczowa.

Berczakiemie, wś, w pow. trockim.

Berczalia, ob. *Janowce.*

Berda, potok, wypływa w obr. gm. Hutara w pow. stryjskim na wschodnim stoku góry Łysej (1199 m.) w Beskidzie lesistym, płynie debrami na wschód i po przeszło ćwierć milowym biegu uchodzi z lewego brzegu do Wądrówki, w dolnym biegu Hołowczanką zwanej, dopływu Oporu, wpadającego do Stryja. *Br. G.*

Berdawszczyzna. ob. *Berdowszczyzna.*

Berdechów, 1) wś, pow. grybowski, o półtora kil. od Bobowy, w par. Bobowa. 2.) **B.**, *Stróżny*, wś, pow. grybowski, o 7 kil. od Grybowa, w par. rz. katolickiej Limanów. 3.) **B.**, wś, i *Berdikau*, kol. niemiecka, pow. jaworowski, par. rz. katolicka Bruchnal, gr. katolicka Podłuby, o 13 kil. od Jaworowa. 4.) **B.**, ob. *Zaleszany.* 5.) **B.**, ob. *Chorzelów.* 6.) **B.**, ob. *Jawornik.*

Berdiańsk, miasto portowe i powiatowe, gub. tauryckiej, 4608 mieszkańców, 1799 w. od Petersburga, a 443 od miasta gubernialnego odległe. Bank, stacya pocztowa i przystań statków parowych.

Berdo, ob. *Łukowo Berdo.*

Berdo, potok w obrębie gm. Jasienicy zamkowej w pow. Turka w Galicyi. Powstaje z połączenia dwóch znacznych potoków górskich Wołosianki wielkiej i małej, w tejże gm. Płynie krętem łożyskiem i uchodzi na niwie sułtanowskiej do potoku Rozłucza noszącego w dolnym biegu swym nazwę Jasienicy, dopływu Dniestru. *Br. G.*

Berdowicze, wś, pow. słonimski, posiada wielką pasiekę.

Berdówka, okrąg wiejski w gm. Lida, pow. lidzki, liczy nast. wsie: Sliże, Mielesze, Wołkowce, Chorążowce, Gimbuty, Sugajły, Paszki, Lewasze, Tokary.

Berdowszczyzna, *Berdawszczyzna*, wś, pow. oszmiański, ma kaplicę katol. parafii Gieranony.

Berduny, wś, pow. piński, miała kaplicę katolicką parafii Pińsk.

Berdyański, potok górski, wypływa ze źródlisk leśnych u stóp góry Falowy (958 m.) w Beskidzie lesistym, w obr. gm. Buka w pow. Lisko, płynie łąkami leśnemi na północ i po ćwierćmilowym biegu powyżej folwarku buckiego uchodzi do Solinki dopływu Sanu.

Berdychów, 1.) wieś, pow. krotoszyński, 7 dm., 57 mk., 42 ew., 15 kat., 6 analf. 2.) **B.**, folw., pow. krotoszyński, ob. *Borzęciczki* (Radeny).

Berdychowo 1.) wieś, pow. poznański, ob. *Poznań.* 2.) **B.**, osada, pow. obornicki, ob. *Uścikowskie olędry.* 3.) **B.**, folw., pow. wschowski, ob. *Osieczna* (Storchnest). 4.) **B.**, osada, pow. wschowski, ob. *Świerczyna.*

Berdyczów, nad rz. Hnyłopiatem, od r. 1846 miasto powiatowe gub. kijowskiej, niegdyś położone na samej granicznej krawędzi pól i lasów, pod 49° 54′ szer. g. i 46° 15′ dł. geogr. Przenieśmy się wstecz o cztery i pół wieków a ujrzymy, że cała okolica gdzie dziś leży Berdyczów, po zniszczeniu Mongołów była nader pustą i leśną. Owóż w 1430 r., lub nieco później, w. ks. lit. Świdrygiełło, nadał za zasługi całą tę bezludną pustkę nad rz. Piatem i Hujwą Kalenikowi, namiestnikowi putywelskiemu i zwinogrodzkiemu, protoplaście domu Tyszkiewiczów, który był u niego „za głowę do rady, za prawicę do wojny“ (Arch. Jugo-Zapad. Rusi, część 6. t. I. str. 229 i Andrz. Pożarski, Annibal ad port. Vladimirus). Ale Berdyczowa w tych rozległych ustronnych i dzikich obszarach jeszcze nie było, i dopiero potem, według ustnego utrzymującego się podania, w miejscu, gdzie dziś leży Berdyczów, stanął futor, który w dzikiem ustroniu, śród zarośli i wody, zbudował był sobie poddany dóbr tych nazwiskiem Berdycz, od którego osada później tu zaludniona została nazwaną Berdyczowem. Dziedzicami tej osady byli już wnukowie wyżej wspomnionego Kalenika Tyszkiewicza, którzy się przezwali od syna tegoż a ojca swego Tymoteusza czyli Tyszka. Osada ta, w hojnie od przyrodzenia uposażonej krainie, rychło się też jęła zapełniać ludnością, ale w 1483 r., za najazdu Mengligireja, gdy w całym kraju lała się krew potokami, paliły się sioła opuszczone przez mieszkańców, tedy i Berdyczow spotkała ta kolej; tak Berdyczow jak i wszystkie dobra Tyszkiewiczowskie, w dziką, bez wsi i ludzi zamieniły się pustynię. Najdawniejszy ślad piśmienny, tyczący się Berdyczowa, jest popis zamku żytomierskiego z 1545 r., który wyraża, że poddani z pustych dóbr Tyszkiewiczowskich (ze Słobodyszcz, Czortolis (dziś Puliny) z Bernawki (dziś Białopola) i z Berdyczowa) po najeździe Mengligireja długi czas w horodniach na zamku w Żytomierzu się chowali. Ciż poddani z Berdyczowa (mówi tenże popis) powinni byli chodzić do zamku Żytomierskiego „na stróżę i kłykanie w nocy“. Druga również z tego czasu o Berdyczowie zachodzi wzmianka w akcie rozgraniczenia w. ks. lit. od korony w 1546 r., w którym powiedziano jest, że grunta Berdyczowa pp. Kalenikowiczów, a teraz p. Wasyla Tyszkiewicza, rociągały się aż do Chmielnika (Limites str. 193). Około 1561 r. umarł Wasyl Tyszkiewicz, woj. podlaski, star. miński, i dobra swe (otczyznę i dziedzinę) t. j. Berdyczów, Słobodyszcze i Czortolisy legował synom swoim Jerzemu i Kalenikowi, oraz wnukowi Konstantemu (testament jego). W inwentarzu dóbr Tyszkiewiczowskich z 1593 r. czytamy: „Miasto nowo osiadłe Berdyczów, w położeniu nad rz. Piatem, które JM (Fedor Tyszkiewicz) niedawno swoim własnym kosztem i nakładem osadził, w którym podymiu osiadłego sto czterdzieście,

z których żadnych powinności nie masz, według nadania wolności za listem jegomościnym; jako to w tym liście nadanym wolnościach onych szyrzej opisuje. W tem miasteczku zamek na horodyszczu poczęty budować się, w którym zamku budowanie: naprzód wieża nad wały zbudowana; w tejże wieży świetlica, w ścienie świetełki cztery, horodni sześć, na górze sala zbudowana wielka, piekarnia, sieni, świetełki naprzeciwko świetełki dwie sieni i komora, w bok sieni naprzeciwko wieży poczęto budować i niedobudowano a naostatek horodyszcze ostrogiem obstawiono; w koło zameczku przygrodek ostrogiem obmurowano. Pod zamkiem na rzece Piatu grobla zasypana, staw zajęty i młyn zbudowany, w którym młynie kół cztery, dwie mącznych, trzecia stępna a czwarty folusz, który młyn pierwszy raz tego roku 1599 (sic) Jegomość żydowi zaarendował, z mytem pogrobelnem, od woza nakładnego po groszu, za sto kóp na rok, a inszego pożytku i przychodu więcej nie masz; szynków miasteczka od wszelakiej (sic) wolny, jakoż i list nadania wolności na 12 lat, od jegomości dany pokazywali mnie, z którego do Jegomości i kopią przezemnie dali: folwarku do tego zamku i miasteczka Berdyczowa na Jegomości nie masz" (Arch. JZR część 6 t. I str. 227). Ten tu wspomniony dziedzic Berdyczowa, byłto Fedor Fryderyk Tyszkiewicz, woj. nowogrodzki, syn Teodora a wnuk Wasyla wyżej pomienionego, Tyszkiewiczów. Od Fryderyka Tyszkiewicza przeszedł następnie B. do syna tegoż Janusza wprzódy starosty żytomirskiego, potem woj. kijowskiego. Ten Janusz Tyszkiewicz gdy był w niewoli tatarskiej tam przez sen mu się zdawało, iż stał w kaplicy, gdzie matki z życia zeszłej, ciało spoczywało i nad ołtarzem tamże wystawionym, matkę niby stojącą zobaczył, temi do niego mówiącą słowy: „Synu Januszu, ty twierdzę przez żadne nigdy niedobytą wieki masz wystawić"; jakoż wkrótce potem wyzwolony cudownie z niewoli, w której się znajdował między r. 1626 i 1627 za Zygmunta III, stosownie do zrobionego ślubu, w 1630 r. dnia 19 lipca, w trybunale lubelskim czyni zapis, mocą którego oddaje plac w m. Berdyczowie, gdzie stał zamek na stoku góry od strony rzeki, stromym i nieprzystępnym, z całą jego cyrkumferencyą na kościół i klasztor OO. karmelitów bosych, ze wsią Skryhylówką i z 1500 ZP dwiema ratami wypłacać się mających. W skutek tego 1634 r. d. 2 marca Andrzej Szołdrski, biskup kijowski, położył pierwszy kamień na fundament dolnego kościoła pod nazwą Niepokalanego Poczęcia N. P. Maryi, św. Michała Arch. Jana Chrzciciela i Ewangelisty, po ukończeniu którego fundator przeniósł tam obraz Najśw. Panny Maryi piastującej na lewej ręce P. Jezusa, malowany na płótnie i przybity na cyprysowej desce, oddawna w domu jego przechowywany. Odtąd miejsce to staje się głośnem, obraz słynie cudami, a klasztor otoczony wałem, z mostem zwodzonym i uzbrojony w armaty, osadzony garnizonem, stanowi twierdzę na pograniczach cywilizacyi od tatarów i kozaków. Tymczasem nadeszły czasy wojen kozackich, i Berdyczow stojąc na drodze zagonów nieprzyjacielskich, został nawiedzony wojną i wszelkiemi jej następstwami. W 1648—9 i 53 r. miasto to wraz kościołem i klasztorem OO. karmelitów stało się pastwą niszczącej ręki tatarów i kozaków. Ale nareszcie, po nawale klęk spadłych na kraj, gdy po traktacie hadziackim zaledwie się pokój był rozświecił i gdy w 1663 wróciła szlachta do opuszczonych swych dóbr, wrócili też nie rachując już na nowe prześladowanie i karmelici do swego pustkami stojącego klasztoru i miasta. Tymczasem sukcesorowie Janusza Tyszkiewicza, założyciela ich klasztoru (Janusz zszedł z tego świata w 1649 r.), żałując zapisów przez niego zrobionych, chcieli się pozbyć karmelitów. Radziby byli, żeby to zrobić przez kozaków, i namawiali do napaści będących w Berdyczowie kozaków, pierwej hetmana ich, potem pułkownika jego Ordę. Obadwa się do tego nie dali skłonić i nie chcieli gnębić zakonników i miejsca poświęconego Wtedy sami się Tyszkiewicze puścili na bezprawia; w 1684 r. d. 19 marca, komisarz berdyczowski Świderski i komendant Michał Grabowski, oficerowie i żołnierze starosty poznańskiego, napadli na klasztór i kościół złupili. We dwa lata później drugi komisarz Puchaczewski, z dragonią Tyszkiewiczów włamał się do klasztoru, zakonników wygnał. Karmelici więc znowu wynieśli się z Berdyczowa i o krzywdy swoje rozpoczęli proces, który się wlókł długo. Ale około tego czasu (w 1687 r.) Teresa Tyszkiewiczówna, krajczanka lit., wyniosła Berdyczów z imienia Tyszkiewiczów przez wyjście za mąż za Krzysztofa Zawiszę, woj. mińskiego, który tu często z Litwy przyjeżdżał. Dobra berdyczowskie stały pustkami smutnemi, i Zawisza, objeżdżając tę pustą Arabią, jak się sam wyraża, na stepach przyległych Berdyczowu bił łosie i niedźwiedzie. Za jego rządów stanął w Berdyczowie dwór, który dla ścisłego zamknięcia obwodowym wałem zamkiem nazywano. W 1703 r. wszczęły się na Ukrainie niepokoje z powodu buntu Paleja, i kozacy, napadłszy niespodzianie na pułkownika Ruszczyca i Jakóba Potockiego, stojących obozem pod Berdyczowem, w Dębinie pod Ryszkowcami, znieśli ich ze szczętem. W 1704 zaś roku hetman Mazepa, schwytawszy Paleja, uwięził go w berdyczowskim podziemnym kościele, którego oddział jeden nazywa się dotąd

turmą Paleja. Tymczasem po długiem prawowaniu się, karmelici w 1717 r. otrzymali nareszcie dekret trybunalski, skazujący winnych na zapłacenie pewnej kwoty na restauracyą klasztoru i uprawniający zapisy wojewody Janusza Tyszkiewicza. Jakoż Krzysztof Zawisza pisze wswoich Pamiętnikach pod r. 1717. „Zgodziłem się z ichmość księżą karmelitami sprawiedliwie, za przybyciem imci księdza prowincyała, godnego, zacnego i dziwnie wielkiej łagodności kapłana z domu Brzostowskich, który cały tydzień w Berdyczowie mieszkał. Czyniliśmy mu wygody i przysługi tak mieszkającemu, jako odjeżdżającemu, według możności i kraju“. Odtąd też ks. karmelici uspokojeni, mieszkając w małym drewnianym klasztorku, zaczęli się śpiesznie krzątać około odnowienia i naprawy podziemnego kościoła, co trwało aż do 1737 r. W 1721 r. umarł Krzysztof Zawisza, woj. miński, i dobra Berdyczów przeszły w posiadanie jego córki Barbary Franciszki, która w 1710 r. zaślubiła była Mikołaja Faustyna ks. Radziwiłła, miecznika w. ks. lit. W tymże roku (1721) obraz cudowny N. P. Maryi Karmelici przywieźli ze Lwowa, gdzie zostawał 73 lat, i umieścili go w dolnym kościele; ale gdy w 1731 r. Ukraina zaroiła się hajdamactwem, obraz powtórnie został odwieziony do Lwowa, zkąd wrócił dopiero w 1737 r., kiedy karmelici zaczęli budowę górnego kościoła. Forteca wznosząca się dokoła klasztoru i kościoła stała się też głównym celem usiłowań hajdamaków, aby ją opanować, i w 1749 r. Udalryk ks. Radziwiłł na osłonienie miasta i okolicy od ich łupieztwa czynił umyślnie przeciwko nim podjazd. Pochwyconych hajdamaków oddawano do robót fortecznych i wznoszącego się kościoła. W r. 1751 dnia 9 października, ks. Kajetan Sołtyk biskup koadyutor kijowski, zjechał z Żytomierza do Berdyczowa dla odbycia wizyty w klasztorze i zlustrowania fortecy. Forteca ta odtąd stać się miała składem majątków i przytułkiem obywateli okolicznych w czasie trwogi i niebezpieczeństwa; opatrzona w garnizon i armatę była pod komendą przeora. W 1754 r. zjechał tu powtórnie bis. koadyutor Sołtyk, dla konsekracyi skończonego górnego kościoła. Stanął tedy wspaniały i ozdobny przybytek N. P. Maryi, już skończony zupełnie, na fundamentach dolnego kościoła, sklepiony, z kopułą i pięknej struktury facyatą, i dwiema po bokach wieżami, stanęły też i mury zakonne, dokoła ściany twierdzy opasane warownią, ze wszech stron okazały przedstawiające widok. Papież Benedykt XIV na prośby wojska strzegącego Ukrainy przesłał w ozdobnej trumnie ciało św. Teodora i część chorągwi św. Jerzego, żołnierzów-męczenników, a nadto, kazawszy własnym kosztem sporządzić 2 złote szmaragdami ozdobione korony 1753 r., przeznaczył je na ukoronowanie cudownego obrazu. We trzy lata później r. 1756 d. 16 lipca, ks. Kajetan Sołtyk, biskup kijowski, odbył obrzęd koronacyi. Miasto Berdyczów w czasie tej uroczystości było uświetnione zgromadzeniem najpierwszych dostojników kraju i prowincyi. W ów dzień po południu miał kazanie młodziutki podówczas ks. Ignacy Krasicki, kanonik kijowski. W trzy lata potem drugi nastąpił obrzęd solenny. Dotąd ciało założyciela klasztoru, Janusza Tyszkiewicza woj. kijow. zostawało złożone w Lublinie u ks. karmelitów; owóż w 1759 r. d. 28 sierpnia odprawiło się publiczne i wspaniałe wniesienie tegoż ciała do kościoła karmelitów bosych w Berdyczowie. Kazimierz Chojecki, komendant twierdzy berdyczowskiej, miał w czasie tego obrzędu pochwalną mowę. Od tego czasu Berdyczów, dotąd niepozorne miasteczko, zaczęło się zaludniać i bogacić, nie posiadaczów ks. Radziwiłłow pomocą i staraniem, ale napływem ludu pobożnego, który z nabożeństwa gromadnie zbierając się na każde święto uroczyste z dalekich nawet stron, dla oddania pokłonu Bogarodzicy w cudownym berdyczowskim obrazie, zaczął zwabiać ponętą zysku licznych kupców, tak krajowych, jak zagranicznych, z Austryi, Rossyi, z różnemi towarami, którzy mając zawsze dobry odbyt na swoje towary, zaczęli nabywać w Berdyczowie place, domy i kramy. Spokój za panowania Augusta III i Poniatowskiego i samo położenie miasta w środku prowincyi, małe cło na towary na granicy, wiele wpłynęło na podniesienie się Berdyczowa, który się rozrastał coraz zamożniej i budowniej. Ks. karmelici ufundowali w Berdyczowie najpierwsze murowane sklepy, gdzie kupcy, zwłaszcza z głębi Rosyi, znajdowali dla swoich towarów bezpieczeństwo od ognia i złodziei. Żydzi już wtedy stanowili część przeważną ludności miejskiej. W 1732 r. d. 1 marca, Teresa Róża z Tyszkiewiczów Zawiszyna wydała przywilej żydom krawcom, składającym bractwo cechowe, z wyzwoleniem ich z zależności od kahału. W 1794 r. znów ks. Mateusz Radziwiłł, dziedzic miasta, wydaje rozporządzenie, nakazujące starozakonnym berdyszowskim wybrać, niezależnie od rabina, żydowski sąd, z określeniem urządzenia i czynności tegoż sądu. W 1795 r. tenże ks. Radziwiłł dozwala niektórym tylko kupcom starozakonnym posiadać w mieście kramy z suknem. Ale znaczenie handlowe Berdyczowa najbardziej wzrosło od wprowadzenia tu jarmarków, któremi miasto to w 1765 r. król Stan. August obdarzył. Było ich dziesięć walnych, dorocznych. Za granicę szły konie, woły, miód, wosk, łój, skóry zajęcze, baranie. wołowe; w zamian dostawiano od kupców austryackich

sukna, materye jedwabne, płótna. Wszystkiego tu mógł dostać mieszkaniec ukraiński. Nawet zapobiegliwy Gröll z Warszawy na jarmark każdy swe książki nadsyłał. Pokup tych książek był wielki, rozchwytywali je obywatele wiejscy i młódź szkólna, chciwa nauki. Szkoły i konwikt mieściły się wtedy w murach zakonnych karmelitańskich, gdzie się znajdował i księgozbiór klasztorny, ważne posiadający druki i rękopisy; między innemi były tam tak nazwane „Pamiętniki Janczara Polaka“ spisane między r. 1490 i 1516 i wydane po raz pierwszy w Warszawie r. 1828. Ks. karmelici mieli też swoją drukarnię, nazywaną „drukarnią fortecy N. P. Maryi“, której znany druk najstarszy pochodzi z 1760 r. Przy drukarni byli rytownicy, którzy rytowali wizerunki świętych a nawet mężów wsławionych na Rusi. W liczbie ich wydatne zajmował miejsce zdolny rytownik Teodor Rakowiecki, ojciec znanego filologa i starożytnika Ignacego Benedykta Rakowieckiego. Dalsza kronika m. Berdyczowa z drugiej połowy 18 wieku jest następująca. R. 1759 ks. Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa funduje tu kościół farny, na miejscu dawnego, o którym że istniał kiedyś, dowiadujemy się od Frisiusa, który mówi, że na miejscu dawnego kościoła farnego, za jego czasu, tylko krzyż stał. W 1761 r. zjechał do Berdyczowa ks. Józef Andrz. Załuski, biskup kijowski, w kościele karmelitów odprawił misyą, dwa razy na dzień miewając homilie. 1768 r. stał się pamiętnym dla Berdyczowa. Gdy po rozbiciu konfederatów w Żytomierzu i okolicy jedni z nich udali się do Baru, Kazimierz Puławski wpadł do Berdyczowa, ale nie chcąc się bronić w mniej warownem zamku Radziwiłłów, prosił przeora o wpuszczenie go do twierdzy, i gdy go wpuszczono, wnet się w niej zamyka i postanawia bronić się do upadłego. Oblężenie trwało przez trzy tygodnie, w którym czasie aż trzy szturmy przypuszczono do twierdzy, zasypując gradem kul klasztór i kościół; ale gdy Ortyński, idący na odsiecz, został rozbity pod Wernyhorodkiem, Puławski, nie mając już prochu i żywności poddał się na mocy układów — wolno mu było odejść z całym oddziałem. Generał Kreczetnikow, wychodząc z Berdyczowa do Chmielnika, zabrał karmelitom 48 armat, żelazne zostawił, zagwoździwszy niektóre, i te do dziś dnia wkopane stoją u węgłów bram klasztornych; miasto srogiego doznało losu w 1770 r.: pomór tu grasował. Wielu ks. karmelitów, niosąc pomoc zapowietrzonym, umarło z zarazy. Dziedziczka miasta, ks. Eleonora z Kamieńskich Radziwiłłowa, exkoniuszyna lit., zaszczyconą została 28 paźdz. 1781 r. nawiedzinami W. ks. Ros. Pawła z małżonką, podróżujących pod nazwiskiem hr. du Nord. Dostojni goście, obejrzawszy dnia następnego klasztor i fortecę, w dalszą udali się podróż. Następnie król Stanisław August po dwakroć nawiedzał Berdyczów: raz w 1781 r. d. 21 listop. wracając z Kamieńca, drugi raz w 1787 r. d. 18 marca w przejeździe do Kaniowa. Oglądał on twierdzę i dziwił się złemu jej opatrzeniu. Po 1768 roku nie mogła się już podźwignąć. Jakoż w kilka lat potem (w 1792 r.), z rozkazu ks. Józefa Poniatowskiego, Ochocki zabrał załogę forteczną i zaciągnął ją do regularnego wojska. Ostatni tej twierdzy komendant Serwacki, zdając garnizon, pisze Ochocki, zalewał się łzami; kupcy (Jeni, Grener i Boruch) posłali do ks. Poniatowskiego deputacyą i złożyli deklaracyą na wystawienie 25 koni i tyluż mundurów i tyluż liderwerków. W 1793 r. konfederacya targowicka z Tulczyna przeniosła się do Berdyczowa dla ustanowienia komisyi wojewódzkiej kijowskiej, której marszałkiem w niedostatku osób został Kaleński, pisarz grodzki żytomirski. Od 1798 handel zaczął się zmniejszać, ale od r. 1812, 13 i 14, gdy po wojnie był głód powszechny i zboże w Odessie dochodziło do bajecznych cen, a stąd zbytki i wygody wyrafinowane zaczęły się mnożyć, kupcy berdyczowscy, prowadzący tak handel hurtowy jak detaliczny, niezmiernie się bogacili. Podróżujący hr. de la Garde, znany tłumacz Zofijówki Trembeckiego, pisze, że w czasie jego pobytu w tem miejscu w 1828. kupcy tutejsi pp. Chaudouart, francuzi z Lyonu, dorobili się byli fortuny 8 milionów wynoszącej. Później dopiero zasłynęły firmy wytwornych magazynów pp. Szafnagla a następnie Lübbego. Berdyczów, będąc siedliskiem głównem żydowskiej sekty chassydów, słynie między starozakonnymi z uczoności swoich rabinów. Obecnie jest tu ich okazała, nowozbudowana piękna murowana bóżnica. Żydzi też posiadają w B. dziesięć swoich drukarń. Drukował tu swoje książki uczony ich rebi Lewi. Ks. Radziwiłłowie wznieśli tu okazałą dla siebie murowaną rezydencyą. Szkoły zaś tutejsze po r. 1831 zostały zamknięte. Do tych szkół uczęszczał w młodości swojej Henryk hr. Rzewuski, autor Soplicy. Następnie drukarnia ks. karmelitów została w 1840 roku przeniesioną do Żytomierza, która od czasu powstania swego (1760 r.), według bibliograficznego bardzo niezupełnego spisu, jaki posiadamy, wydała przeszło 650 druków (ksiąg nabożnych, ascetycznych, teologicznych, historycznych, szkolnych, gospodarskich, powieści, wierszy, broszur politycznych, mów, kazań, rubrycell i kalendarzyków). Kalendarze gospodarskie zaczęły tu wychodzić od r. 1777, ile że wprzódy udawano się do Krakowa po ich układ. W 1798 r. wyszła z tej drukarni książka pod tyt.: „Ufność Opatrznością Boską przeświadczona, od rządcy drukarni berdyczowskiej zawdzię-

czająca, wierszem, że drukarnia uboga, od 1786 roku, w leciech dwunastu, wspomogła się na kupienie miedzianej blachy, którą kościół karmelitów bosych w Berdyczowie pokryty", in 12. W 1844 r. Berdyczów wcielony do gub. kijowskiej został powiatowem miastem. Miasto to było świadkiem w 1857 r. koronacyi obrazu Bogarodzicy w karmelickim kościele. Obraz ten był koronowanym, jak o tem wyżej było, w 1756, lecz z powodu uniesienia przez rękę świętokradzką złotych koron, powtórna koronacya, przy tłumnem zebraniu kilkunastu tysięcy bogobojnych, dokonaną została d. 6 czerwca przez biskupa żytomierskiego ks. Kaspra Borowskiego. W r. 1864 nastąpiła supresya zakonu karmelitów; w gmachach klasztornych ulokowano sądownictwa. Dzisiejsze m. Berdyczów leży na pochyłości zlekka zbiegającej ku rzecce, która rozdziela je na dwie nierówne części. Główne ulice: Karmelicka, Żytomirska, Białopolska, Machnowiecka, Stary rynek, Konna targowica i Kaczanówka. Ulice te i place posiadają kilka okazałych budynków, do których tulą się bezkształtne, nędzne, jeden na drugi tłoczące się żydowskie domy i chałupy. Znajduje się tu cerkwi trzy; z tych sobór murowany, w 1815 r. przez obcych kupców wystawiony, stoi na miejscu dawnej cerkwi staromiejską nazywanej, fundowanej w r. 1611. Jest w niej mszał darowany w 1636 r. przez kozaków m. Medwedówki, odebrany przez nich z rąk niewiernych Tatarów; druga cerkiew Nikołajowska, drewniana, niegdyś unicka, zbudowana przez dziedziczkę Barbarę z Zawiszów ks. Radziwiłłową; trzecia troicka, stoi po drugiej stronie rzeki, zbudowana na miejscu dawnej zwanej Nowomiejską. Obecnie B. jest posiadłością w połowie księżny Marceliny z Radziwiłłów Czartoryskiej, a w połowie hrabiny Maryi z książąt Radziwiłów Tyszkiewiczowej (z rękopisu Edwarda Rulikowskiego.)

B. jest stacyą dr. żel. brzesko-kijowskiej, o 436 w. od Brześcia lit., o 172 w. od Kijowa, o 25 w. od Koziatyna odległą. Dworzec o 4 w. od miasta a raczej od stacyi pocztowej w mieście. Jest też tu st. telegr. międzynarodowa. Poprzednio należał B. do gub. wołyńskiej, od 1844 do kijowskiej (ob. *Machnówka*). W roku 1863 miał 51625 mk., w 1865 r. 52726 a z tej liczby 24798 męż. i 27928 kob. Z cyfry ludności 1863 r. obliczano 47224 izraelitów. 2380 prawosławnych, 1400 katolików, 515 raskolników, 106 ewangelików. Jednakże Stołpiański liczy tylko 46603 izraelitów z cyfry 1865 roku. Obrót handlowy roczny ma wynosić przeszło 40 milionów rs. Domów w mieście 1865 r. było 1478 (200 murowanych), sklepów 709, synagog 4, szkół izraelskich 51, gruntu miejskiego do 11,000 dz. Ma B. dwie parafie katol. 1) ś. Barbary kościół murowany, wzniesiony 1826 z ofiar par., dusz 2685. 2) N. M. Panny, kościół pod wezw. Niep. Pocz., zbudowany 1634 przez Janusza Tyszkiewicza wojewodę kijowskiego (część podziemna) i 1754 z ofiar (część górna), dawniej klasztor karmelitów bosych. Posiada słynący z cudów obraz M. B. Parafia: dusz 2993. Do niej należą kaplice w Lemieszach i Hołotkach. Dekanat katolicki berdyczowski dyecezyi łucko-żytomirskiej obejmuje w pow. berdyczowskim i lipowieckim 12 parafij t. j. B. (2), Pohrebyszcze, Lipowiec, Machnówkę, Biliłówkę, Białopol, Zozów, Ilińce, Samhorodek, Wachnówkę i Oratów. Wiernych liczy 26,036. Powiat berdyczowski gub kijowskiej, utworzony 1846 z machnowskiego, ma. według Strielbickiego, 2997 w. kw. rozl., według Siemienowa 3060 w. kw. Zajmuje zach. część gubernii, graniczy na półn. z żytomierskim, na wschód ze skwirskim i taraszczańskim, na płd. z lipowieckim a na zachód z winnickim. Ludności liczył 1865 r. 188,739. Według wyznań 104647 prawosł., 60299, izraelitów (Kalendarz Hurlanda podaje ich liczbę w 1869 r. na 60715 t. j. 28,279 męż., 32436 kob.), katolików 22961, raskolników 541, ewangelików 291. Ziemia dzieli się w ten sposób: że z 320 tys. dziesięcin 265,000 zajmują pola, 17000 łąki, 30000 lasy, 16200 wody, 4000 błota i t. d. Zwierząt domowych w 1865 r. liczono 21865 koni, 28837 bydła rogatego, 15639 owiec zwyczajnych, 44237 owiec wyższego gatunku, 18186 świń, 3442 kóz i i. R. 1847 posiadał powiat miasto 1, miasteczek 9, siół 110, wsi 61, futorów 11: razem 192. R. 1865 dzielił się na 3 stany, 32 gminy, 156 „obszczestw." Główne zajęcie ludności rolnictwo, a także ogrodnictwo, sadownictwo i bartnictwo. Według statystyki 1846 na 100 czetwierti zasiewu wypada w powiecie 36 i trzy czwarte żyta, 11 i pół pszenicy, 26 i pół owsa, 13 i jedna trzecia hreczki, 11 jęczmienia, 0,30 prosa, 0,50 grochu. B. pow. posiada ze wszystkich powiatów gubernii najmniej bydła rogatego. Cukrownie 1866 roku dwie. Powierzchnia gruntu w pow. wyniosła; wchodzą weń wzgórza z Podola i Wołynia, najwydatniejsze koło wsi Tucze, Żeżelów, Niemirycze i Czarnorudka. Składają się one głównie z szarego granitu i porfiru gliniastego. Jezior w pow. dużo ale głównie z rozlewu rzek powstają. Błota małoznaczne. Rzeki częściowo należą do systemu Dniepru, częściowo do Bohu. Do pierwszych należy głównie Roś z Rostowicą i Skwirą; do drugich Hnyłopiat, Desna i Pusietoła. Gleba przeważnie czarnoziem, tylko na pograniczu Podola i Wołynia zmieszana z piaskiem

Berdyszcze, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, o 5 i pół w. od st. Dorohusk. Istnieje

tu cerkiew dla ludności rusińskiej i parafia dek. chełmskiego. W 1827 r. było tu 88 dm. i 481 mk.

Berdzieża, wś, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, o 7 w. na zach. od Gniewoszowa. W 1827 r. było tu 19 dm. i 137 mieszk. Graniczy z Czarnolasem.

Berebisy, wś, pow. zwinogródzki, miała kaplicę katolicką par. Zwinogródka.

Berehy, 1). **B.** dolne (z Siegenthalem), wś, pow. Lisko, o 4 kil. od Ustrzyk, między Krościenkem a Ustrzykami, przy dr. żel. przemysko-łupkowskiej, nad potokiem Smereczną, z par. gr. kat. w miejscu, w par. rz. kat. Jasień. 2). **B.** górne, wś, pow. Lisko, o 19 kil. od st. poczt. Lutowiska, w parafii rz. katol. Polana a gr. katol. Jaworzec. 3). **B.**, przysiołek wsi Jaworzec.

Berehy, wś, pow. dubieński, z kaplicą katolicką par. Ptycza.

Berejów, wś, pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. W 1827 r. było tu 23 domy i 164 mk.

Beremiany (z Głęboką), wś, pow. zaleszycki, prawie u zbiegu Strypy z Dniestrem, który w tem miejscu strome i wysokie ma brzegi; okolica tu urodzajna, gleba podolska, klimat ciepły, lasu podostatkiem. Przestrzeni obejmuje posiadłość większa: roli ornej 851, łąk i ogrodów 32, pastwisk 157, lasu 696 morgów austr. Posiadłość mniejsza obejmuje: roli ornej 1164, łąk i ogrodów 134, pastwisk 55 m. Ludności ma 1296, w tem rzym. kat. 356, gr. kat. 837, izraelitów 103. Należy do rzymsko-kat. parafii do oddalonego o milę Jazłowca. Grecko kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Żnibrody ze 143 parafianami; razem zatem ta parafia ma 980 parafian, należy do dekanatu zaleszczyckiego. Właścicielka Jakobina baronowa Heidlowa. W B. urodził się Kornel Ujejski, znany poeta. *B. R.*

Beremiański, potok, wypływa w obrębie gm. Żnibrody, w pow. buczackim, w wądole zwanym „Wrówny," płynie na południowy zachód krętemi parowami, przepływa gminę Żnibrody a następnie Beremiany, gdzie uchodzi do Dniestru z lewego brzegu, niedaleko ujścia Strypy. *Br. G.*

Beremowce, ob. *Bereniowce*.

Berenbruch, ob. *Sosnowiec*.

Berendowice, wś, pow. przemyski, śród lasów, od granicy powiatu dobromilskiego. Przestrzeni obejmuje posiadłość większa: roli ornej 95 m., łąk i ogrodów 25 m., pastwisk 41 morg., lasu 386 m. Posiadłość mniejsza obejmuje: roli ornej 110 m., łąk i ogrodów 20, pastwisk 7, lasu 8 m. Ludności ma 142; z tego rz. kat. 2, gr. kat. 132, izraelitów 8. Należy do rz. kat. parafii w Kłokowicach. Właściciel Aleksander hr. Krukowiecki. *B. R.*

Bereniowce albo *Beremowce*, wieś, pow. złoczowski, o 1 milę od stacyi kol. żel. Karola Ludwika w Zborowie. Obszar dworski posiada roli ornej 359 m., łąk i ogrodów 45 morg, pastwisk 8, lasu 37; włościanie posiadają roli ornej 503 m., łąk i ogrodów 107, pastwisk 36 morg. Miejscowość ta należy do tak zwanego zimnego Podola, gleba dobra, czarnoziem, ale klimat ostry, położenie wysokie, to też i rola zimna i wilgotna, rodzi na słomę obficie, mniej na ziarno. Ludności ma rzym. kat. 38, gr. kat. 270, izraelitów 20; razem 328; należy do rz. kat. par. do oddalonego o milę Olejowa, do gr. kat. par. do oddalonych o pół mili Kudynowiec. Szkołę gminną posiada filialną. *B. R.*

Berent, ob. *Kościerzyna*.

Berentshuette, ob. *Kościerska Huta*.

Bereska, 1.) wś z przysiołkiem Wola Matyaszowa, pow. Lisko, o 11 kil. od Liska, z parafią gr. kat. w miejscu, w par. rz. kat. Hoczew, własność Teofila Żurowskiego. Parafia gr. kat. B. dek. baligródzkiego z filiami Bereznica, Serednie i Wola Matyaszowa. 2). **B.**, przysiołek wsi Stupośian.

Bereska, potok w obr. gm. Bereski, powiat Lisko (w Galicyi); wypływa na zachodniej granicy tej gminy z Żerdenką, u stóp lesistego wzgórza Banią zwanego (603 m.); płynie krętem łożyskiem przez wieś i po prawie półmilowym biegu uchodzi z prawego brzegu do Wołosianki, dopływu Sanu.

Bereski, potok, wypływa z pod głównego grzbietu Beskidu lesistego, w obr. gm. Berehów górnych, w pow. Lisko, z kilku obfitych źródlisk; przepływa wieś w kierunku północno-wschodnim, a przybrawszy z lewego brzegu liczne pomniejsze potoczki od zachodu spływające, zwraca się na północ łąkami międzyleśnemi, przepływa gminę Nasiczną i w obrębie gminy Dwernika, zasilany obustronnie krótkiemi potokami leśnemi, w dolnym biegą łącznemi, uchodzi, po dwumilowym biegu, z lewego brzegu do Sanu, naprzeciwko przysiołku Dwerniczka. *Br. G.*

Beresko, wś, pow. włodzimierski, gub. wołyńskiej, ma kaplicę katolicką parafii Zaturce.

Berest, wś, pow. grybowski, o 11 kil. od st. poczt. Krynica; ma 1901 n. a. morgów rozl., 83 dm.. 549 dusz, ludność ruska, parafia grecka w miejscu, kościół pod wezwaniem śś. Kosmy i Damiana; położenie w najwyższych Tatrach w glebie owsianej; tartak wodny, własność funduszu religijnego. *M. M.*

Beresteczko, mko, pow. dubieński, daw. woj. wołyńskie pow. łucki, w części zachodniej powiatu dubieńskiego, nad Styrem, niedaleko granicy Galicyi. Starożytna dziedzina ks. Prońskich, z których Aleksander, starosta

łucki, w końcu XXI w. sprowądził aryanów, przez co B. stało się głównem ich siedliskiem. Około 1644 r. mieszkał tu jako intendent zborów, uczony Jędrzej Wiszowaty. Pod B. na prawym brzegu Styru otrzymał w 1651 r. świetne zwycięztwo Jan Kazimierz nad Chmielnickim, sprzymierzonym z Tatarami. Po lewej stronie rzeki pokazują mogiłę Prońskich i kopiec zwany Maruchą, przy którym Jan Kazimierz przed bitwą słuchał mszy św. Piękny kościół i klasztor zajmowany był przez trynitarzy, którzy tu szkoły utrzymywali, 1773 wyniesione do rzędu podwydziałowych. Na wyspie sformowanej przez Styr miał być zamek, założony przez ks. Symeona Prońskiego, wojewodę kijowskiego. Przechodząc z rąk do rąk B. należało 1765 do Zamojskich, 1795 do Platerów. Pod B. Dwernicki przechodził wpław rzekę. Jarmarki niegdyś słynne; 2853 mk. Ma cerkiew prawosł., tartak, kilka garbarń, aptekę; mieszczanie katolicy szewctwem głównie się trudnią. Przy końcu zeszłego stulecia całe miasto oprócz 5 mk. wymarło od dżumy. Pod B. dotąd kurhany zadżumionych; B. należy dziś do Witosławskiego. Paraf. kościół katol. ś. Jana Chrzc., z muru wzniesiony 1711 a fundowany przez Jana Kazimierza na pamiątkę zwycięstwa, bardzo piękny, z relikwiami ś. Walentego. Parafia katol. dek. dubieńskiego: dusz 942; kaplice w Werbeniu, Peremylu i Lipie; dawniej i w Haliczanach. Widok B. pomieszczony w „Albumie“ Ordy. *F. S.*

Berestek, wieś, pow. zaleszczycki, przy gościńcu rządowym prowadzącym z Tłustego do Zaleszczyk, w nadzwyczaj urodzajnej glebie; ziemia głęboki czarnoziem na wapiennym pokładzie; klimat ciepły; oprócz zboża i kukurydzy tytuń doskonale się udaje w całej okolicy. Ludności ma rz. kat. 56, gr. kat. 575, izraelitów 5: razem 636; należy do par. rzym. kat. w Tłustem, do gr. kat. parafii w Worwolińcach. Własność Stefana Mikulego. *B. R.*

Berestek, nazwa znaczniejszego szczytu w Pieninach. *Br. G.*

Berestiaki, wś, pow. hajsyński, liczy dusz męz. 345. Ziemi włośc. 457 dz. Ziemi dworskiej używalnej 1630 dz., nieużyt. 95 dzies. Należy do Zakrzewskich.

Berestie, ob. *Czerepkowce.*

Berestów, ob. *Berezdów.*

Berestowica, ob. *Brzostowica.*

Berestowiec, wś, pow. rówieński, o 30 w. od Równego ku Aleksandryi, na równinie między lasami. Ma wielkie pokłady granitu bazaltowego. Niegdyś w XI w. gród udzielnego księstewka, później wszedł w skład dóbr stepańskich; obecnie własność Znamierowskich.

Berestówka, potoczek wypływający w obr. gm. Beresta, w pow. grybowskim z leśnych źródłowisk na północnym stoku wzgórza Pasieczkami zwanego (785 m.), na granicy gm. Beresta, Krzyżówki i Nowejwsi; płynie w kierunku północno-wschodnim, a przybrawszy z prawego brzegu potoczek Sanikówkę, uchodzi do Piorunki, dopływu Białej dunajeckiej. Długość biegu pół mili *Br. G.*

Berestowo, ob. *Berezdowo.*

Bereszta, *Bereszto*, jezioro w gub. mińskiej i witebskiej, w północnej stronie pow. borysowskiego, na samej granicy pow. lepelskiego. Jezioro to wchodzi w system kanału berezyńskiego, jest bowiem łącznikiem wód Berezyny przez rz. Sergut i jezioro Pławio z jednej strony a z drugiej przez rzeki: Bereszte, Essę, jezioro Lepelskie i rz. Ułę z Dźwiną zachodnią. Ma 6 w. obwodu. *Al. Jel.*

Bereszta, rzeka niewielka na granicy gub. mińskiej i witebskiej, wchodzi w system kanału berezyńskiego, łącząc jezioro Bereszte (ob.) z rzeką Essą, do której uchodzi z lewego brzegu nieco niżej wsi Wiły. *Al. Jel.*

Bereśce, ob. *Bereźce.*

Bereście, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Grabowiec. Istnieje tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. W 1827 było 88 dm. i 481 mk.

Bereściaki, przysiołek wsi Wyszenki.

Bereścianka, wś w pow. kijowskim, o 5 wiorst od wsi Szybienne, należy do tejże parafii, nad rz. Zdwiżem. Mieszk. 202. Ziemi 960 dziesiatyn. Należy do wielu właścicieli.

Bereśna, po łotew. *Biresna*, wś w pow. rzeżyckim, parafii Dagda, z kaplicą filialną 1805 wzniesioną przez Józefa Targońskiego. Własność Targońskich.

Bereśniewka, wś, pow. borysowski, własność Bułhaków, którzy z Budziłówką, Astrachimówką i Kostrzeniem mają 6898 dz.

Berettö, ob. *Braczowce.*

Berewa. Tak W. Pol nazywa rzeczkę inflancką Bewern, lewy dopływ Dźwiny lub Iłłukszty.

Bereza, wś i folw., pow. radzyński, gm. Zagajki, par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 62 dm., 414 mk.; obecnie przy obszarze 1857 morg. jest 405 mk.

Bereza-Kartuska, urzędownie Kartuz-Bereza, miasto, pow. prużański, dawne woj. i pow. brzeski, nad rzeką Jasiołdą. W d. 1 stycznia 1878 r. liczyła 2507 mk. t. j. 1121 męż. a 1386 kob. W tej liczbie 1113 izraelitów. B. jest stacyą dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, między Liniewem a Kosowem, o 92 w. od Brześcia; była zaś dawniej stacyą pocztową szosy moskiewsko-brzeskiej, między stacyami Swadbicze i Zapole. Znajdował się tu wielki i wspaniały klasztor i kościół Kartuzów, pod tytułem ś. Krzyża. Jedyne niegdyś zgroma-

dzenie w całej Litwie, fundowane zostało przez Kaź. Leona Sapiehę, podkanclerzego litewskiego, r. 1648, w którym położył kamień węgielny Jan de Torres, nuncyusz papiezki w Polsce. Budowniczy z Włoch sprowadzony kierował fabryką tych wspaniałych murów, gdzie kartuzi z Trewizy osiedli; cały zaś klasztór z kościołem otoczył fundator sześciokątnym wałem, jakby twierdzę jaką, a zgromadzenie nader wielkiem uposażeniem opatrzył, chociaż jego ślubem było ubóstwo i samotność. Wszystkie dobra, które na mil kilka otaczały Berezę: miasteczka, wsie, grunta, rzeki i lasy, wszystko to oddane było na dziedziczną własność kartuzom. Sejm r. 1653 zatwierdził fundusz kartuzyi; dopiero jednak w lat kilka po śmierci fundatora skończono murować kościół, który uroczyście poświęcił 6 czerwca 1666 r. Aleksander Sapieha, biskup wileński, w dzień pogrzebu Kazimierza Leona. Rok 1706, pamiętny tyloma klęskami, nie był też pomyślnym i dla Berezy. Piotr Wielki najprzód z Augustem II klasztor z wojskiem odwiedzili; potem zaś przyszedł i Karol XII krol szwedzki, na czele dwóch batalionów gwardyi pieszej, z kilku działami. Było to w dniu 28 kwietnia; 1,500 dragonów rossyjskich broniło klasztoru i przeprawy przez groblę. Karol, widząc trudność opanowania przejścia tego, rzucił się do wody na pierwszej przerwie, a za nim poszli grenadyerowie, co widząc dragoni opuścili Berezę. Powróciwszy Karol do wsi Alby, przepędził potem cały dzień 30 kwietnia w klasztorze. Szwedzi, zabrawszy ztąd trzech alumnów, nie wprzód ich uwolnili, aż im 300 czerw. złotych zapłacono. Gorzej jeszcze postąpiono sobie z kartuzami w r. 1708. Szwedzi uprowadzili z klasztoru trzech kapłanów, na wykupienie których w niedostatku pieniędzy, użyto sreber kościelnych; reszta zakonników, bojąc sie niewoli lub srogiego obejścia się, ratowała się ucieczką w lasy; zostało tylko czterech dla straży domu. W późniejszych czasach klasztor ten niemało jeszcze ucierpiał; nakoniec przyszedł do upadku i zniesiony został w r. 1831. Wizyty kościelne oznaczają w sposób zatrważający swawolę i niekarność zakonników niedługo przed kasatą, straty jakie klasztor przez niedozór ponosił, ogród opuszczony, sadzawki pozarastałe, biblioteka w liczbę ksiąg dosyć obfita, ale w zupełnym zostająca nieładzie i t. p. Podawane biskupowi niegdyś wileńskiemu Janowi Nepomuc. Kossakowskiemu memoryały obejmują sposoby, jakiemi porządek w tem zgromadzeniu przywrócićby można było. Kościół pokartuzyański w Berezie był niedawno jeszcze kościołem parafialnym dek. prużańskiego.

Bereza, rzeka spławna w gubernii smoleńskiej i twerskiej, rozgraniczająca obie te gubernie; długość jej wynosi 150 wiorst.

Bereza, rz., lewy dopływ Szczary, przyjmuje Jasieniówkę.

Bereza, ob. *Meża.*

Berezaki, wś z zarządem gminnym w południowo-zachodniej stronie pow. mozyrskiego, w najgłuchszem poleskiem ustroniu, w 3 stanie policyjnym (turowskim), w 3 okr. sądowym. Gmina berezacka składa się z 10 wiosek i liczy 1183 mieszk. płci męzkiej. *Al. Jel.*

Berezanka, ob. *Derażyna.*

Berezań, miasteczko w gub. połtawskiej, 3466 mieszkańców, 1161 wiorst od Petersburga odległe.

Berezdów, *Berezdowo*, mko, pow. nowogradwołyński, mieszk. dusz męz. 590, z których izraelitów 306, włośc. 284. Leży nad rzeczką Kurczykiem, niegdyś stolica dóbr berezdowskich, własności ks. Ostrogskich, Chodkiewiczów, w jednem tylko pokoleniu Lubomirskich, a oddawna w rodzie Jabłonowskich zostających, z których ostatni dziedzic B. ks. Stanisław Jabłonowski, sławny ze swej rozrzutności, wszystkie swe włości rozprzedał drobniejszej szlachcie, a sam 1831 r. stracił i miasteczko, które rząd skonfiskował i nadał ze 168 dz. ziemi 1864 r. rosyjskiemu urzędnikowi Polakowowi. Są ślady, iż niegdyś na wyspie był zamek czy pałac, o którego egzystencyi świadczą: tradycya miejscowa, duże lochy, gruzy i sadzone drzewa. Do 1832 r. był w Berezdowie klasztorek maryawitów czy franciszkanów; B. ma młyn porządny na Kurczyku, zarząd gminny i dużą garbarnię, największą w powiecie, bo przeszło dwieście tysięcy rubli mającą rocznego obrotu. Paraf. kościół katol. Niepok. Pocz. N. P. M., r. 1775 wzniesiony przez ks. Jana Jabłonowskiego, wojewodę bracławskiego. Parafia katolicka, dekanatu równieńskiego: dusz 1370. Kaplica w Prawatynie Wielkim.

Berezek, ob. *Bereżek.*

Berezianka, 1.) wś, pow. skwirski, nad rz. Berezianką, wpadającą do Rosi, o 10 w. od m. Skwiry, przy drodze pocztowej do m. Lipowca. Mieszk. 880 prawosł., 275 katolików i 15 izraelitów: razem 1170. Cerkiew parafialna, do której należą szlacheckie osady Czechowa (100 prawosł. i 101 katolików) i Jezierna (154 prawosławnych, 114 katolików). Ziemi 2814 dz., pierwszorzędny czarnoziem. Własność Lubowieckich, zarząd gminny w Morozówce, policyjny w Skwirze. 2.) **B.** mała, wś, pow. taraszczański, o 19 w. od miasta Koszowatej. Mieszk. 758 prawosławnych. Cerkiew par. Ziemi 2200 dzies., pierwszorzędny czarnoziem. Należy do wielu właścicieli. Zarząd gminny we wsi Wielkiej Bereziance, policyjny w Koszowatej. 3,) **B.** wielka, wieś, pow. taraszczański, nad rz. Bereżanką, wpadającą do Tykicza, o 13 w. od Koszowatej. Mieszk. 2012

prawosł. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 4713 dz., pierwszorzędny czarnoziem, własność hr. Mołodeckiego. Cegielnia i zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Koszowatej. 4). **B.**, ob. *Bereżanka*. *Kl. Przed.*

Berezianka, *Berezówka*, rz., ob. *Tykicz* (*Gniły*).

Berezicze, wś, pow. piński. Przed laty kilkunastu st. poczt. przy b. trakcie pocztowym Pińsk-Równe, o 78 i pół w. od Pińska.

Berezina, *Berezino*, ob. *Berezyna*.

Berezka, ob. *Brzózka*.

Berezki, wś, pow. bałcki, gm. Meczetna.

Berezki *Berszadzkie*, duża wieś w pow. olhopolskim, 434 dusz męz., 1170 dziesięcin ziemi włościan a 866 dworskiej. Należała do Moszyńskich, dziś Łupandina.

Berezki *Czeczelnickie*, duża wieś w pow. olhopolskim, 811 dusz męz., ziemi włościan 2330 dz. Było oddzielnem starostwem wraz z wsiami Wołową i Koczyjowcami (w pow. bałckim). W 1816 r. oddane było na 12 lat generałowi Kurucie. Dziś rządowe.

Berezna, 1.) mko nadetatowe, pow. i gub. czernihowska, przy trakcie od st. Meny drogi żel. landwerowsko-romnieńskiej, mieszk. 9790, od Petersburga 1023 w. a 37 od miasta gubernialnego odległe, st. p. W 1663 miasto setnicze pułku czernihowskiego. Ma 4 cerkwie i bóżnicę. Handel niewielki. 2). **B.**, wś, pow. lityński, u zbiegu Rudy Wielkiej czyli Domachy z Bohem, ma dusz męz. 383; ziemi 1033 dz. Wieś ta tworzyła oddzielne starostwo. Ostatni trzymał je przez lat 50 pułkownik Sierakowski i płacił do skarbu 1041 zł. Dziś rządowa. 3.) **B.**, *Bereźna*, wś, pow. skwirski, przy ujściu rz. Berezianki do Rosi, o 5 w. od Wołodarki i o 20 w. od m. Skwiry. Położona na niskiej bezleśnej równinie, nadzwyczaj urodzajnej lecz ogołoconej z lasu. Mieszk. 2173 prawosł., 12 katolików, 10 żydów: razem: 2195. Cerkiew parafialna i szkółka. W zeszłym wieku należała do wołodarskiego klucza ks. Wiśniowieckich, obecnie zaś do Podhorskiego. Ziemi 1594 dzies. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Skwirze. 4.) **B.**, ob. *Bereźne*. *Kl. Przed.*

Berezniaki, *Bereznica*, *Berezniki*, ob. *Bereźniaki*, *Bereżnica*, *Bereźnica*, *Bereźniki*.

Berezny, mko, pow. krzemieniecki, nad Ikwą. Z przywileju Stanisława Augusta widać, iż już w 1774 r. B. były miasteczkiem. Mieszk. 1,250. Cerkiew, browar, gorzelnia, papiern a. Targi tygodniowe; trzy jarmarki do roku. iPor. *Podbereżce*.

Berezów, wś, nad rz. Łączną, pow. kielecki, gm. i par. Suchedniów. Już za Augusta II istniała tu kuźnica; obecnie zaś fryszerka i fabryka wyrobów żelaznych i narzędzi rolniczych, posiada 14-pudowy młot, hydrauliczną kuźnię, tokarnię i warsztaty. Surowiec otrzymuje z sąsiednich fabryk i przerabia go na kute żelazo, gwoździe, osie, sochy, łopaty i t. p., rozchodzące się po całem Królestwie. W 1873 roku wyrobiono tu 3,000 pud żelaza i 11,430 pudów różnych wyrobów, ogólnej wartości 57,637 rs. W 1875 r. wyrobiono żelaznych wyrobów i drutu 1049 pud. W 1827 r. było tu 47 dm. i 319 mk.

Berezów, 1.) wś, pow. staromiejski, o 5 kil. od Chyrowa, w par. rzym.-kat. Starasól, w par. gr. kat. Laszki murowane. Własność hr. Mniszchów. Do B. należy przysiołek Tarnawka. 2.) **B.** niżny i **B.** wyżny, dwie wsie, pow. kołomyjski, leżące w głębokich górach, o parę mil oddalone od węgierskiej granicy, nad rz. Łuczką, którą właśnie w Berezowie niższym tworzą liczne górskie potoki, łączące się razem; te dwie górskie wsie łączą się razem, ich chaty rozsypane na milowej przestrzeni stoją każda z osobna i nie można by znaleść granicy między temi wioskami, gdyby nie potok Rusury zwany, rozdzielający te miejscowości, z których pierwsza to jest Berezów niższy leży o milę na wschód od miasteczka Jabłonowo, a wyższy o półtorej mili w tymże kierunku od tegoż miasteczka. W Berezowie niżnym posiada obszar dworski roli ornej: 3 morgi, łąk i ogrodów 4 m., pastwisk 108 m., lasu 62 m.; włościanie posiadają roli ornej: 325 mórg, łąk i ogrodów 606 m., pastwisk 236 m. lasu 54 m. W Berezowie średnim posiada obszar dwor. roli ornej 3 morgi, łąk i ogrodów 4 m., pastwisk 108, lasu 62; włościanie roli ornej 325, łąk i ogrodów 696, pastwisk 237 m., lasu 54 morg. W B. wyżnym obszar dworski roli ornej 4 morgi, łąk i ogrodów 52 m., pastwisk 2 m., lasu 345 m.; włościanie posiadają roli ornej 967 m., łąk i ogrodów 2563 m. a., pastwisk 1450 m., lasu 309 m. W B. i przyległej Bani Berezowskiej były niegdyś warzelnie soli, 1799 r. zaniechane. Ludności ma Berezów niżny 1254, w tym rz. kat. 174, gr. kat. 1015, izraelitów 65. Berezów wyżny 2915, w tym gr. kat. 2542, rz. kat. 16, izraelitów 357. Miejscowości te obiedwie należą do rz. kat. par. w Jabłonowie; grec. kat. parafia jest w Berezowie wyżnym, do którego należą Berezów wyżny, średni i niżny, razem 3657 parafian; parafia ta należy do gr. kat. dekanatu pistyńskiego, ma filię w B. niżnym. Posiadłość dworska jest własnością rządową. *B. R.*

Berezowa, duża wieś, pow. mohylowski, gub. podolska, ma 563 dusz mez., 1355 dz. ziemi włośc. Ziemi dworskiej używalnej 1549 dzies., nieużytków 176 dz. Należała do Komarów, dziś Cichaczowa. *Dr. M.*

Berezowa-Bałka, wś, pow. bałcki, gm. Józefpol, liczy dusz męz. 211; ziemi włośc. 435

dz. Należała do Potockich, Górskich, dziś część Klimenki 471 dziesiatyn, część Żółkiewskiego 1706 dzies. *Dr. M.*

Berezowica, 1). **B.** mała, wieś, pow. zbaraski, o 20 kil. od Zbaraża, w przedniej podolskiej glebie; przestrzeni ma obszar dworski roli ornej 582 m., łąk i ogrodów 180, pastwisk 12 m., lasu 165 m.; mniejsza posiadłość obejmuje roli ornej 978 m., łąk i ogrodów 130 m., pastwisk 11 mórg. Ludności ma 831, w tem rz. kat. 520, gr. kat. 248, izrael. 63. Wieś ta należy do rz. kat. parafii w Opryłowcach oddalonych o 2 mile, do grec. kat. parafiii w Iwanczanach, której jest filią. 2.) **B.** wielka, wieś, pow. tarnopolski, o milę na południe od Tarnopola, nad rzeką Sered, przy gościńcu rządowym prowadzącym z Tarnopola na Mikulińce, Trembowlę, Kopeczyńce, Czortków, Jagielnicę do Zaleszczyk. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej: 1131, łąk i ogr. 99, pastwisk 41, lasu 398 morg. austr.; posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej: 2014, łąk i ogrodów 188, pastwisk 105 m. a. Wieś ta leży w przedniej glebie podolskiej. Ludności ma 1429, w tem rz. kat. 79, gr. kat. 1326, izraelitów 24. Włość ta należy do rzym. kat. parafii do oddalonego o milę Baworowa; grec. kat. parafią ma w miejscu (według Szematyzmu 1280 wiernych), należącą do gr. kat. dek. tarnopolskiego. Wieś ta posiada szkołę etatową, należącą do rady szkolnej okręgowej w Tarnopolu; ma również kassę pożyczkową z funduszem zakładowym 600 złr. *B. R.*

Berezowicki potok, wypływa na łąkach na północ wsi Berezowicy małej, w pow. zbaraskim, płynie we wschodnim kierunku łączkami berezowickiemi i iwańczańskiemi i we wsi Iwańczanach wpada do stawu iwańczańskiego, do którego od północy wpada potoczek Kobylski, także Rzeczką zwany, płynący z nad granicy Galicyi i Królestwa Polskiego. Ze stawu zaś wypływa już znaczniejszy potok zwany Hnizdeczną, tworzący prawy dopływ Gniezny. *Br. G.*

Berezowiec, potok w obr. gminy Synowudzka wyżniego, w pow. stryjskim; wypływa ze stoków lesistych wzgórz ciągnących się w kierunku południowo-wschodnim; płynie głębokiemi debrami w kierunku południowym i złączywszy się z prawego brzegu z potokiem Serednym wpada w obrębie tej gminy do Stryja z lewego brzegu, po półmilowym biegu.

Berezówka, 1). duża wieś, pow. jampolski, mieszk. 1957. Ziemi włośc. 2777 dz., dworskiej 1449 dzies., gorzelnia. Należała do Trzecieskich, dziś hr. Poletyłły. Ma st. poczt. (między Mohylowem a Dżurynem). 2). **B.**, wś, pow. lityński, dusz męz.: 288; ziemi włośc. 650 dz., dworskiej 982 dz.; należy do pięciu właścicieli: Sowińskich 335 dz., Bydłowskich 192 dz., Baranowskich 183 dz., Górskich 189 dzies., Czubowskich 83 dz. Tu ur. się spółczesny poeta Leonard Sowiński. 3). **B.**, wś, pow. hajsyński, dusz męz. 345. Ziemi włośc. 626 dz., dworskiej 620 dz. Należała do Szembekowej. 4). **B.**, wś, pow. bałcki, gm. Mosznugi, liczy dusz męz. 408. Ziemi włośc. 1362. Należy do kilku właścicieli; największa część Ulatowskich 554 dz., Strawińskiego 294 dzies., Brońskiego 156 dz., Szewcowa 171 dz. 5). **B.**, wś, pow. humański, nad rz. Horskim Tykiczem, o 3 w. od m. Buków. Mieszk. 710, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Własność ks. Lubomirskiego. Ziemi 2346 dz., pierwszorzędny czarnoziem. Zarząd gminny w m. Bukach, policyjny w Talnem. 6). **B.**, wś i zaścianek na lewym brzegu Wilii, pow. wilejski, między Michaliszkami a Bystrzycą, filia katol. parafii Budzław. 7). **B.**, wś, pow. radomyski, nad rz. Bereźce, o 19 w. od Radomyśla, na trakcie kijowsko-żytomierskim, ma kaplicę katol. parafii Korystyszów. 8). **B.**, wś, gub. witebska, przy trakcie z Siebieża do Lucyna. 9). **B.**, ob. *Brzozówka, Rzyszczów.*

Berezówka, 1). wś, pow. ananiewski, gub. chersońska, st. p. między Wozniesieńskiem a Odessą. 2). **B.**, wś, pow. atkarski, gub. saratowska, st. p. między Atkarskiem a Petrowskiem. 3). **B.**, wś, pow. bałaszowski, gub. saratowska, st. p. między Bałaszowem a Ekaterynówką, st. dr. żel. tambowsko-saratowskiej.

Berezówka, wieś, pow buczacki, jest prawie przedmieściem miasteczka Manasterzysk, leży nad rzeczką Koropiec i przy gościńcu rządowym prowadzącym z Manasterzysk do Niżniowa. Przestrzeni ma obszar dworski roli ornej 156 m., łąk i ogrodów 121, pastwisk 22, lasu 220 morgów austr.; włościanie posiadają roli ornej 346 m., łąk i ogrodów 531 m., pastwisk 206 m. a. Ludności ma rzym. kat. 409, gr. kat. 200, izraelitów 48: razem 657. Należy do obudwu par. do Manasterzysk. Jako filia gr. kat. par. Manasterzyska, ma wraz z Korościatynem dusz 406. Właściciel Józef Mołodecki.

Berezówka, 1.) rz., dopływ Kamionki, wpada do niej od strony prawej, naprzeciw Żytomierza. 2.) **B.**, ob. *Tykicz* (*Gniły*), *Kodyma*, *Ingul.*

Berezówka, 1.) potok, wypływa na błoniach gm. Mierowa w pow. Kamionka Strumiłowa, dostaje się na błonia Dmytrowa, płynie po zachodniej stronie tej wsi, dostaje się na obszerne błociska ciągnące się od Chołojowa do Toporowa, płynie ich wschodnim brzegiem po pod las Strachów i Wychary; zwraca się następnie na wschód, tworząc granicę między gminami Chołojowa i Nieznanowa, a gminą

Dmytrowa i Ohladowa. Po 12 kilometrach biegu uchodzi na granicy gmin Toporowa, Ohladowa i Niwic z prawego brzegu do Baczki, dopływu Styru. 2.) **B.**, potok górski w obrębie gm. Kropiwiszcza, w pow. kołomyjskim, wypływa z kilku silnych źródlisk w południowej stronie tej gminy, płynie na północ głębokiemi wądołami i parowami, w przysiołku Wołowej przechodzi na obszerne łąki, należące do Pererowa, a zwłaszcza łąki przysiołku Pilip, gdzie opływa wschodnie stoki wzgórz „Na Pohorelcu" (345 m.) i „Na Bałkach" (325 m.). Za ostatniem wzgórzem zwraca się na wschód, płynie po pod Matyowce, w Załuczu nad Prutem uchodzi do Prutu z prawego brzegu, po 12 kilometrach biegu śród rozległych błoni i błot nadprucianskich. *Br. G.*

Berezówka buszyniecka, wś, pow. bracławski, wraz z wsiami Osipenkami i Wołżkiem ma 175 dusz męz., 438 dz. ziemi włośc.; należy do Maryi z Potockich Strogonowej. *Dr. M.*

Berezówka łuczańska, wś, pow. bracławski, ma 107 dusz męz., 264 dzies. ziemi włośc., 326 dz. ziemi dworskiej. Należała do Potockich, dziś Łukianowa. *Dr. M.*

Berezowo, ob. *Brzozowo.*

Berezowska st. poczt, ob. *Berezówka*, pow. jampolski.

Berezwecz, mko, pow. dziśnieński, nad jeziorem Berezwecz, dawne województwo połockie. Jako miasteczko wspomina się w latopisach już pod 1519 r. Mk. 70, klasztór, cerkiew i szkoła. Około 1646 r. Józef Korsak sprowadził do B. bazylianów i podarował miasteczko klasztorowi. 1782 r. założono tu szkołę 6-klasową dla dzieci szlachty okolicznej. W r. 1830 zamieniono ją na szkołę duchowną. Od r. 1779 istniał tutaj nowicyat zakonu bazyliańskiego. Okrąg wiejski B. w gm. Głębokie, liczy w swoim obrębie wsie: Zabieły, Bursy, Muszkatowo, Obrub, Stanule, Orzechowno, Żabienka, Łatuszki, Mulary, Kaziuki, Michałówka, Murawjówka; zaśc.: Garkusze i Lemosze. W B. jest dotąd piękny kościół i obszerny klasztor pobazyliański, dziś cerkiew prawosławna. Jezioro B. ma 2 w. długości. pół wiorsty szerokości.

Berezwicze, wś w pow. pińskim, nad rz. Stochodem. Por. *Berezicze.*

Berezyna, 1.) inaczej *B. ihumeńska* lub *niżna*, ważne mko portowe i dobra, pow. ihumeński, na prawym brzegu Berezyny, w 3 policyjnym stanie, w 2 okręgu sądowym, o 49 wiorst od Ihumenia, o 63 w. od Borysowa odległe. Miasteczko z drzewa, dość porządnie zbudowane, liczy 3181 mieszkańców, w tej liczbie 2940 izraelitów, pomiędzy którymi sa kupcy mający najbogatsze firmy w całej gubernii. Mieszczanie płacą czynsz wieczysty, po groszu od sąnia kwadr. w mieście. Domów 459, z tych 41 własność obywateli honorowych. Handel w B. bardzo ożywiony. Materyał wywozowy stanowi drzewo i produkta smołowe; spławy tych przedmiotów idą zarówno na Bałtyk jak i morze Czarne, a take i pieńkę odstawiają kupcy do Rygi; z „niżu" zaś przychodzi tu na cały kraj sól „warzonka", „słonina" czumacka i zboża wszelkich gatunków. Mko ma przywilej Jana Kazimierza z r. 1668 na targi i jarmark doroczny, trwający od 6 do 9 sierpnia, przywilej ten został potwierdzony przez Augusta III w roku 1746. Jest tu kościół parafialny dek. ihumeńskiego, jeden z pięciu w powiecie, bardzo ubogi, z drzewa na środku rynku zbudowany 1641 r. przez ks. Leona Sapiehę, pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M.. do którego należy filia w Rawaniczach, i 4 kaplice, mianowicie: w Brodźcu, w Gażyłowie, w Osmałowie i Przewozie. B. od roku 1856 jest własnością Potockich, obszar dóbr wynosi przeszło 167,000 morgów. Lasy i łąki są niezmierne, to też stanowią największe bogactwo tych dóbr, bo ziemia po większej części piaszczysta i tylko masa siły nawozowej przez łąki równoważy niedostatki przyrodzone gleby. B. dotychczas słynie obfitością zwierza dzikiego, szczególnie niedźwiedzi i łosi, kędy się odbywają często polowania na wielką skalę. W lasach wypęd smoły jest znaczny, jak niemniej i wyrób „rohoży", czyli tkaniny z pasem dartego łubu lipowego. Miasteczko przerzynają dwa strumienie, na których są mosty, a przez rzekę Berezynę urządzon prom; za przejazd płaci się 5 kopiejek od konia i jednę od pieszego. Na południowym końcu miasteczka wznosi się pałac dwupiętrowy murowany hr. Potockiego, nad stromym brzegiem rz. B., z pięknym ogrodem. Okolice m. B. równe i piaszczyste; równolegle rzece B. ciągną się wzgórza, które w miarę oddalania się ich od rzeki zniżają i przechodzą w równinę nizką i błotnistą, zarosłą krzakami lub sosnowemi lasami. Naprzeciw m. B. na drugim brzegu rzeki leży osada Słoboda; w niej mieszka leśniczy hr. Potockiego, a obok nad brzegiem rzeki B. są kopalnie wapienia. Pod względem historycznym mało co jest do powiedzenia. B. należała do starostwa luboszańskiego i liczyła nie więcej nad sto domów. W roku 1708 Karol XII, chcąc obejść Borysów, z Mińska przez Ihumeń przybył do B., gdzie w dniu 16 i 17 lipca z armią rzekę przebył, za którą tylko 600 ludzi wojska rossyjskiego znajdowało się. Drogi z m. B. idą: przez wieś Żornówkę, Moszczenicę, Uszę, Zabaszewice i Hlewin do Borysowa; przez Niehonicze, Marcyanówkę i Jurewicze do Ihumenia; przez Bożyn, Jakszyce i miasteczko Świsłocz do Bobrujska i przez wsie Kozłowy Brzeg, Korytnicę, Zabołocie i miasteczko Białynicze do Mo-

hilewa. Parafia katolicka berezyńska liczy ludności 3520 dusz, z których płci mezkiej 1741, a żeńskiej 1779. 2.) **Berezyna**, czyli *B. górna*, mko w północnej stronie powiatu borysowskiego, o 133 w. od Borysowa, miasteczko małe, przy gościńcu z Lepla do Dokszyc wiodącym. Kościół parafialny po XX. bernardynach, skasowanych w 1832 r. Świątynia to niewielkich rozmiarów, pod wezw. św. Trójcy, zbudowana z drzewa, fundacyi Konstantego Paca z roku 1682. Ciało fundatora tu pogrzebione. Parafia liczy przeszło 2000 wiernych, należy do dek. borysowskiego, miała dawniej filią w Małych Dolcach. Mieszkańców w miasteczku obojej płci jest 400; i ono posiada przystań dla statków, o wiele mniej ważną, niż w Berezynie niżnej, w powiecie ihumeńskim. Tu jest zarząd gm. i szkoła wiejska. Gm. berezyńska składa się z 52 wiosek i liczy 1944 dusz męz. *Al. Jel.* 3.) **B.**, wś, pow. bobrujski, st. dr. żel. landwerowsko-romeńskiej, na przestrzeni Homel-Mińsk, między Kowalami a Bobrujskiem, o 4 w. od Bobrujska.

Berezyna, 1.) inaczej *Berezyna Dnieprowa* lub *Wielka*, rzeka, bierze początek na granicy powiatów: borysowskiego i wilejskiego, niedaleko miasteczka Dokszyc, z niewielkiego błota pod 54° 53′ szerokości półn. i 45° 24′ dług. od Ferro. Nazwisko swe podług podania otrzymała od brzozy, która niegdyś rosła przy źródle. Berezyna płynie naprzód, jako strumień, w kierunku północnym, a przebiegłszy wiorst 26, zawraca się na wschód, i na 30 wiorszcie wpada do jeziora Miadzioł, po wypłynięciu z którego toczy się w kierunku wschodnim na przestrzeni wiorst 14 do miasteczka Berezyny górnej. Od miasteczka Berezyny górnej zwraca się na południe i w tym kierunku przepłynąwszy powiaty: borysowski, ihumeński, bobrujski, część gubernii mohilewskiej (na przestrzeni wiorst 5), w pow. rzeczyckim niżej miasteczka Horwala wpada do Dniepru pod 52° 33′ szer. półn. i 47° 51′ dług. od Ferro. Brzegi B., od źródła do połączenia się z przypływem Hajną, są nizkie i bagniste, zarosłe miejscami łozą lub olchami i dębowemi lasami. Od wpadnięcia Hajny do miasta Borysowa dolina stopniowo się zwęża, ściśnięta wzgórzami, zwłaszcza z prawej strony, gdzie pagórki dochodzą do samego koryta rzeki i formują strome, wysokie brzegi; wzgórza te poprzerzynane licznemi wąwozami i zarośnięte przeważnie lasami sosnowemi. Od Borysowa do wsi Jakszyce, wyniosłości po prawej stronie rzeki stopniowo się zniżają i wreszcie nikną. Od wsi Jakszyce do miasta Bobrujska prawy brzeg doliny znowu się wznosi i przybliża się do samego koryta; na tej przestrzeni rosną obszerne lasy, przeważnie sosnowe; od Bobrujska zaś do wsi Jakimowskiej prawy brzeg takiż z tą tylko różnicą, że się oddala od doliny rzeki i nareszcie od Jakimowskiej aż do Dniepru dolina znacznie się rozszerza i tylko przy miasteczku Horwal, brzeg jej piaszczysty zbliża się do samego koryta. Wzgórza zaś z lewej strony ciągną się daleko od koryta, od 2 do 3 wiorst, a w niektórych miejscach dochodzą do 5 wiorst; wszystkie piaszczyste, pokryte lasami lub zaroślami, i gdzieniegdzie poprzerywane błotami. Długość rzeki przeszło 584 wiorst, z których: od źródła do kanału serguczewskiego wiorst 147, od kanału serguczewskiego do jeziora Pelik 37; długość jeziora Pelik wynosi wiorst 3; od jeziora Pelik do Borysowa wiorst 44; od Borysowa do Bobrujska 192; od Bobrujska do Dniepru 161; wszystkiego 584. Szerokość rzeki rozmaita. Począwszy od źródła do kanału serguczewskiego wynosi nie więcej od 14 do 105 stóp; dalej od Borysowa przy stanie normalnym dochodzi do 154 stóp, a w Borysowie rozdziela się na dwa koryta, z których każde ma około 70 stóp i formuje wyspę, przez nią przechodzi droga do miasta. Niżej Borysowa szerokość rzeki wzmaga się stopniowo od 175 do 385 stóp, a miejscami i do 525 stóp. Podczas wylewów B. płynie całą doliną, mającą szerokości od 3 do 5 wiorst, a w niektórych miejscach i więcej. Wysokość wody nad stan normalny bywa 15—18 stóp, a bliżej uścia dochodzi do 24 stóp. Przed Borysowem, gdzie brzegi niskie i dolina szeroka, rozlewa się na 10 a nawet 15 wiorst. Oprócz wylewów wiosennych, powstających z topnienia śniegów, B. wylewa czasami z powodu deszczów; wylewy te trwają do sześciu tygodni; tak w latach 1852, 1877 i 1879, przez cały miesiąc lipiec dolina rzeki była pod wodą. Niezależnie od deszczów, kiedy dni są krótsze, woda się podnosi, chociaż nie zawsze występuje z koryta. W skutek wylewów wiosennych, które zwykle trwają do pierwszych dni czerwca, temperatura powietrza się oziębia i szkodliwie działa na wegetacyą; ztąd w miejscowościach ponadberezyńskich wczesne zasiewy nie zawsze dobrze się udają. B., gdy jest w stanie normalnym, bieży powolnie, spadek przecięciowy na jednę wiorstę wynosi 4,2 cale, ale podczas wylewów płynie bystro, unosząc co napotyka. Rzeka ta ma wiele zakrętów czyli łuków; w takich miejscowościach jeden z brzegów bywa zawsze przez prąd odrywany, tak że z czasem zmienia swe koryto. Na rozległej dolinie znajduje się wiele niby jeziór podługowatych; jestto dowód, że przed kilku wiekami tamtędy płynęła Berezyna, a potem, utworzywszy sobie dogodniejsze koryto, poszła inną drogą. Podług kilkoletniej obserwacyi B. odrywa miejscami każdego roku brzegu od 5—8 stóp; nie

jej kaprysom nie sprzeciwia się: wyrywa największe dęby i unosi je w swych nurtach. Na całej przestrzeni od źródła do ujścia na Berezynie jest dopiero 6 mostów, jako to: w miast. Dokszycach na drodze z Mińska do Dzisny, w Berezynie (wyższej) na drodze z Dokszyc do Lepla, w Borysowie na drodze z Mińska do Orszy, na drodze żelaznej moskiewsko-brzeskiej o 4 wiorsty od m. Borysowa most żelazny; w Bobrujsku 2, jeden pływający a drugi żelazny na drodze żelaznej landwerowo-romeńskiej. Handel po rzece B. sięga najodleglejszych czasów. W epoce przedhistorycznej, gdy lasy i bagna wokół zalegały, gdy nie znano innych dróg prócz rzek, B. była głównym traktem między morzem Czarnem a Baltykiem. Tędy przepływali od południa kupcy skór, futer, miodu, tędy spuszczali się wojownicze plemiona północnych stron na żyzne łany Ukrainy a brzegi rzeki B. były gęsto zamieszkałe; świadczą o tem nadbrzeżne okopy i liczne cmentarzyska czyli kurhany. Lud odnosi je do czasów wojny szwedzkiej, ale po zbadaniu bliższem pokazuje się, że one sięgają głębokiej starożytności. W grobach znajdować można zabytki z epoki kamiennej. W późniejszych czasach, za panowania Zygmunta III, myślano połączyć B. z rzeka Wilią kanałem, co jednak nie doszło do skutku, a w roku 1675 poseł brandeburski, przejeżdżając przez te strony, pisze, że B. jest rzeka szeroka i bystra, po której wiele spławia się zboża. W roku 1798 połączono B. z Dźwiną kanałem. W dzisiejszych czasach Berezyna spławna jest na przestrzeni 437 wiorst t. j. od ujścia do niej rzeki Sergucz aż do Dniepru. Całą tę przestrzeń wodnej komunikacyi można podzielić na dwie połowy. Pierwsza od ujścia dopływu Serhucz czyli od kanału serhuczewskiego do Borysowa, na przestrzeni 84 wiorst. Po tej części rzeki spławia się drzewo z wodą i przeciw wodzie. Druga od Borysowa do ujścia na przestrzeni 353 wiorst. Tu już począwszy od Borysowa spławia się drzewo wielkiemi tratwami z biegiem wody do Kremeńczuga; także pływają małe statki, zwane berlinami lub bajdakami, ze zbożem, solą, dziegciem i t. d., a niżej Bobrujska chodzą czasami statki parowe. Na Berezynie jest wiele przystani czyli portów, które można podzielić na 3 kategorye. Główne przystanie w których się ładują lub wyładowują towary i są zbudowane na ten cel odpowiednie magazyny; takiemi są Borysów i Bobrujsk. Przystanie, w których się zatrzymują statki i stosownie do potrzeb miejscowych towary sprzedają się lub zakupują; takiemi są: Berezyna (ihumeńska), Jakszyce, Świsłocz, Parycze i Horwal; i przystanie gdzie się związują kłody w tratwy, dla spławiania ich do Kremieńczuga lub Rygi są: Czyżykowicze, Hole, Bicze, Białobrzoza, Jammy, Jakszyce, Łopick, Okoleż, Szaciłów, Lotyk, Żmijowa góra, Ujście, Snuja, Murawa, Żukowice, Hlewin, Stioki, Studicze itd. Najgłówniejsza gałąż handlu berezyńskiego jest drzewo (kłody zwane karawki, bale, szpyry, klepka i t. p.). Począwszy od rzeki Poni i dalej z biegiem wody z rozmaitych punktów spławia się rocznie drzewa do Kremeńczuga lub Chersonu, na sumę od 400,000 do 600,000 rubli srebr. Spławianie drzewa z biegiem wody uskutecznia się dopiero wiosną, gdy woda powraca do koryta. Drzewo przed Borysowem pędzą małemi tratwami, które, przebywszy mosty borysowskie, związuje się w wielkie tratwy i pod nazwiskiem płytów lub plennic spławia się do Kremieńczuga. Tratwy takie mają długości od 40 — 50 sążni, a szerokości od 5 — 7 sążni i zawierają w sobie do 600 kłód. Dolina Berezyny przeważnie ma łąki, gdyż na zasadzie prawa komunikacyi wodnej, brzegi tej rzeki powinny być wolne od lasu i zarośli na sążni 10 szerokości. Oprócz tego w wielu miejscach rosną ogromne lasy, na miejscach wyższych dębowe, a na nizinach olsze, wikliny i t. p. Wiele jest jeziór bagnistych i niedostępnych, zwanych starorzeczyszczami; jestto dawniejsze koryto rzeki. Lasy dębowe na dolinie rzeki B. rosną jeszcze w powiatach: ihumeńskim i bobrujskim, najobszerniejsze i niewyniszczone napotykają się między przystanią Snują a wsią Żukowcem; między Snują i ujściem rzeki Uszy jest knieja dębowa, długa na wiorst 7 i szeroka blisko wiorstę, w której w latach obfitujących w żołędzie, gdy te opadną, zbiera się dużo niedźwiedzi; knieja ta należy do p. Stanisława Rawy. W roku 1865 na jednem polowaniu zabito w niej 13 niedźwiedzi i jednego dzika. Dolina B. miejscami zawiera w sobie rudę żelazną; pokłady jej dochodzą w niektórych miejscach do 7 stóp grubości, najwięcej jej się znajduje około ujścia rzeki Bobra. O wiorstę od Berezyny jest fabryka żelazna Czerniawka, założona przez ks. Radziwiłła, potem własność J. C. M. W. Ks. Mikołaja Mikołajewicza, a dzisiaj Wasiliewa. Łąki nadberezyńskie obfitują w bujne trawy. Ważne dopływy B., według Zielińskiego, są: Ponia, Sergucz, Hajna, Scha, Plissa, Rowa, Bóbr, Usza, Brusiata, Klewa, Ussa, Świsłocz, Wołczanka, Olsa, Podświnka i Oła; mniej ważne: Osowina, Wierchowje, Czernica, Możanka, Wierzchnia, Derażyna, Nidalka, Mraj, Smolanka, Pieszczanka, Żortajka, Olnica, Nacza, Bytcza, Brodnia, Bołotnica, Czapa, Mancza, Zarnówka, Połoza, Hrenica, Kamionka, Krapiwienka, Kaczenka, Bobrujka, Brodzia, Rudzianka, Czesnówka, Wydryca, Jełanica, Żerdzianka, Świedy i Rudzienka. Berezyna

stanowiła niegdyś granicę między Rossyą a Litwą. W historyi B. pamiętna jest przeprawami przez nią Karola XII i Napoleona. W r. 1708 podczas wkraczania Karola XII do Rossyi, feldmarszałek Szeremetiew, chcąc przeszkodzić przeprawie Szwedów przez Berezynę, wysłał generała Goltz z 8,000 wojska do Borysowa, ale Karol, dowiedziawszy się o tem po przybyciu do Mińska, dnia 7 czerwca wyprawił do Borysowa generała Sparre z 4-ma pułkami, dla trzymania Rossyan w niepewności, a sam zwrócił się na prawo przez Ihumeń ku Niższej Berezynie, i stanął tu d. 14 czerwca. Na przeciwnym brzegu znajdowało się tylko 600 żołnierzy rossyjskich, którzy musieli cofnąć się, i krol szwedzki, rozkazawszy d. 15 czerwca zbudować dwa mosty, przeprawił się z swoją armią w dwóch dniach następnych. Pamiętniejszą atoli jest przeprawa Napoleona w r. 1812. Resztki armii francuzkiej zebrały się 20 listopada pod Orszą, i Napoleon zamierzał cofać się pod Borysów, aby, przeprawiwszy się w tem mieście przez Berezynę, ciągnąć do Mińska; ale znajdując się o trzy marsze od Borysowa, dowiedział się, że to miasto już zajęła armia Czyczagowa. Chociaż zaraz potem marszałek Oudinot wszedł do Borysowa, ale nie na wiele to się przydało Napoleonowi, albowiem most na Berezynie został zniszczony, i dunajska armia Czyczagowa zajmowała brzeg przeciwny. Hrabia Wittgenstein nadciągnąwszy dnia 23 listopada z pod Połocka do miasteczka Chołopienicz, z korpusami Berga i Steingla, zagrażał prawemu skrzydłu armii francuzkiej i mocno naciskał tylną jej straż, dowodzoną przez marszałka Victor. Z drugiej strony, główna armia rossyjska doszła do miasta Kopysia, a przodowe jej oddziały, pod dowództwem generałów Płatowa, Miłoradowicza i Jermołowa, znajdowały się już w okolicach miasteczka Tołoczyna, i naciskały armią francuzką od tyłu. W tak rozpaczliwem położeniu, Napoleon, opasywany ze wszech stron, postanowił przebojem otworzyć sobie drogę przez środek armii dunajskiej i ciągnąć wprost do Wilna. W tym celu, chcąc rozerwać uwagę Czyczagowa, groził mu przeprawą w kilku miejscach. Armia francuzka, wzmocniona korpusami marszałków Victor i Oudinot, tudzież resztkami dywizyi Dąbrowskiego, wynosiła jeszcze do 80,000. W armii Czyczagowa było tylko 32,000. Nadto, generał Oertel, mający ją wzmocnić korpusem 12,000, zatrzymał się w Mozyrzu, bez żadnego dostatecznego powodu. Dnia 24 listopada przodowe kolumny francuskie, zbliżywszy się ku wsi Niemonicom, niedaleko Borysowa, zwróciły się na lewo, jakoby zamierzając ciągnąć w dół Berezyny. Admirał Czyczagow, troszcząc się nadewszystko, aby nie dopuścić Napoleonowi przeprawy przez Berezynę, między Borysowem a Bobrujskiem, i połączenia się z armią księcia Schwarzenberga, wyruszył dnia 25 listopada o świcie z Borysowa w kierunku miasteczka Niższej Berezyny. Generał hr. Pahlen, zostawiony z przednią strażą pod Borysowem, a generał Czaplic z oddziałem swoim (4 bataliony piechoty, 11 szwadr. kawal., 3 pułki kozaków i 10 dział) pod wsią Bryle, blizko miasteczka Ziembina. Chociaż tego dnia dostrzeżono przygotowania ze strony Francuzów do przeprawy pod wsią Studzianką; lecz to nie zatrzymało Czyczagowa, który, uważając je za demonstracye, ciągnął dalej, i nawet polecił generałowi Czaplicowi złączyć się z hr. Pahlenem pod Borysowem, zostawiwszy pod wsią Bryle tylkò kozackie posterunki. Tymczasem Napoleon rzeczywiście postanowił przeprawić się pod wsią Studzianką, naprzeciw wsi Bryle, blizko o 2 mile wyżej Borysowa, gdzie położenie miejsca było daleko dogodniejsze. Wieczorem d. 25 listopada generał Eblé zajął się budową dwóch mostów na kozłach. jednego dla wojska, drugiego dla pociągów. W nocy z d. 25 na 26 listopada, marszałek Oudinot wyruszył z swoim korpusem z Borysowa ku Studziance, gdzie stanął o świcie; za nim ciągnęła cała armia, oprócz marszałka Victor, zostawionego w Borysowie, aby trzymać dłużej Rossyan w niepewności. Napoleon, przybywszy do Studzianki, zaraz rozkazał przeprawić się wpław lekkiej jeździe polskiej i woltyżerom, za którymi na dwóch tratwach dostało się 400 strzelców. Na górach u Studzianki ustawiono bateryę z 40 dział i pod ich osłoną ciągnęła się dalej budowa mostu, którą utrudniała niezmiernie kra, płynąca po rzece, i niedostatek materyału. Ale dzielność i wytrwałość pontonierów francuzkich zwalczyły wszelkie przeszkody. Generał Czaplic znajdował się już prawie pod samym Borysowem, gdy dali mu znać kozacy, że Francuzi przeprawiają się pod wsią Bryle; natychmiast zwrócił się ku tej wsi, ale zastał Francuzów tak dobrze już usadowionych na prawym brzegu, że ze słabym swoim oddziałem nie zdołałby ich wyprzeć, i tylko z krzaków ich ostrzeliwał. O godzinie 7 wieczorem most był gotów, i korpus marszałka Oudinot w liczbie 7,000 przeszedł zaraz na prawy brzeg i wyparł ze wsi Bryle oddział generała Czaplica, który cofnął się do Stachowa drogą borysowską. Admirał Czyczagów 26 listopada znajdował się we wsi Szabaszewiczach, a przednia jego straż, pod dowództwem generała O'Rourke, stanęła aż w miasteczku Niżnej Berezynie, i wtedy dopiero przekonano się, że Francuzi zgoła tu nie myśleli o przeprawie. Wrócił się przeto Czyczagów nazajutrz do Borysowa. Tymczasem Napoleon z gwardyą przeprawił się pod Studzianką dnia 27 o go-

dzinie 2 po południu. Generał Partouneaux, wyszedłszy z Borysowa z dywizyą, otoczony ze wszech stron przez nadeszłą armią hr. Witgensteina, złożyć musiał broń: dostało się w ręce Rossyan 7,000 jeńców, 3 generałów i 3 działa. Przy nacieraniu generała Czaplica na korpus Oudinota, byli ranieni: Oudinot, Dąbrowski, Claparède i wielu innych generałów. Atak brygady kirasyerów generała Doumerc, zmusił znowu Czaplica do odwrotu pod Stachów. Na obu brzegach Berezyny wznowiła się potem krwawa bitwa i trwała aż do nocy, z niemałą z obu stron stratą. Jeden z mostów załamał się pod ciężarem pociągów i artyleryi; nieład przyszedł do najwyższego stopnia; cała masa Francuzów rzuciła się na drugi most; spychano się nawzajem w rzekę i śmierć w niej znajdowano. W nocy na 29 listopada marszałek Victor przeprawił się z tylną strażą przez Berezynę, i ciągnął za innemi wojskami do Ziembina. O godzinie 8-mej rano, generał Eblè, widząc zbliżających się Rossyan, zapalił most. Wiele tysięcy rannych i przemarzłych Francuzów, kobiet, dzieci, markietanów, zostało na lewym brzegu Berezyny, równie jak ogromne mnóstwo wozów. Cała równina między Studzianką i Berezyną zasłana była trupami i pociągami. Przeprawa Napoleona przez Berezynę, chociaż była dla niego bardzo zgubna, należy wszakże do najumiejętniejszych jego manewrów. Stracił 25 dział, przeszło 18 tysięcy jeńców i do 12,000 w zabitych, wraz z utonionymi w rzece; ale otworzył sobie zamkniętą drogę i uniknął dostania się w niewolę. Strata Francuzów była dla nich tem dotkliwszą, że ją poniosły głównie korpusy Victora i Oudinota, najmniej od innych rozprzężone. Po przeprawie przez Berezynę, odwrót Francuzów zamienił się w nieporządną rejteradę; szczątki „wielkiej armii“ dochodziły jeszcze do 50,000, ale były te już niesforne bandy, śród których nie pozostał żaden ślad karności wojskowej. (Według manuskryptów pp. Al. Jelskiego, Tytusa Sopodźko i Enc. Org.). Czyt. E. Tyszkiewicza. „Opis pow. borysowskiego pod względem statystycz., geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowym, handlowym i lekarskim.“ Wilno 1847 r. z ryc. i mapą. 2). **B.**, *B. Niemnowa* lub *Berezynka*, rz., z prawej strony dopływ Niemna, ma początek w gub. i pow. mińskim, w okolicach wsi Puhacze i Zalesie, niedaleko od Dubrowy. Z tej miejscowości wpływa zaraz do gub. wileńskiej w pow. wilejskim, później zwraca się coraz bardziej na południo-zach., mianowicie w pow. oszmiańskim i tam z lewej strony w środku pasz niezmiernych, przyjąwszy wiele dopływów (Isłocz, Wołka, Wołożanka i inne), zwiększona, wpada do Niemna niedaleko wsi Borowe, o 5 w. od wsi Mikołajowa. Długość 90 w. Tą rzeką z puszcz okolicznych spławiają do Niemna drzewo „płytami.“ Brzegi tej rzeki błotniste po większej części; przeprawy mostowe lub groblowe, raz zniesione, utrudniają działania wojenne. B. mija mka Gródek, Zakrzezie i Słowieńską; wsie Hlińce, Sakowszczyznę, Bunie, Nierawy, Bakszt. Dopływy; Isłocz, Wolka, Isledź z prawej strony; Olszanka, Szylanka z lewej. Według W. Pola Wpurwiła (?) i Kamienka. (*Al. Jel.* i dzieło Korejwy). 3). **B.**, rz., dopływ Szczary z prawej strony, uchodzi poniżej Issy.

Berezyński kanał, łączy Bałtyk z morzem Czarnem. Zaczęto go budować 1797 r. Miał posłużyć do spławu drzewa budulcowego i masztowego. W skład systemu kanału berezyńskiego weszły rz. Berezyna Wielka, z której na 21 mili biegu wyprowadzono kanał sergucki, mający 9 w. długości i dochodzący do wsi Kwecza nad Sergutem; od wsi Kwecza statki idą po Sergucie, biorącym początek z jez. Mońca i Pławio, po których statki płyną 4 i pół w. Z jez. Pławio wyprowadzono kanał, właściwy berezyński, mający długości 7 w. 350 sąż.; drugim końcem uchodzi on do jez. Bereszto, długiego 1 w. 375 sąż.; z niego wypływa rz. Bereszta, która jest spławną na przestrzeni 6 w. 100 sąż., to jest do tego miejsca, skąd wyprowadzono kanał werebski, mający długości 2 w. 228 sąż. i łączący rzekę Beresztę z Essą, wpadającą do Lepelskiego jez. Essa jest spławną na przestrzeni 9 w. 450 sąż. Stąd statki wchodzą do jez. Prosza, długiego na 275 sąż. Z jez. Prosza wybudowano kanał lepelski, mający długości 290 sąż., do jeziora lepelskiego. Jez. Lepelskie ma 7 i pół wiorst długości, lecz spławne jest na przestrzeni 1 i pół w., t. j. do źródeł rz. Uły, lewego dopływu Dźwiny. Uła płynie na przestrzeni 98 w., przy Czasznikach robi kilka skrętów, dla obejścia których urządzono czasznicki kanał obwodowy, długi na 569 sąż. Cała wodna droga, zacząwszy od kanału serguckiego aż do ujścia Uły do Dźwiny, wynosi 148 wiorst. Żegluga dokonywa się przy pomocy śluz (stawideł), których jest na całej przestrzeni 14. Spław zaczyna się od Borysowa. Wartość drzewa spławianego kanałem berezyńskim wynosi około 75000 rs. rocznie. Żegluga na kanale B. została otwarta 1815 r. Inaczej cała ta komunikacya wodna zowie się systematem berezyńskim (Stuckenberg, „Canaele,“ str. 40—49).

Bereża, rz., lewy dopływ rz. Uszy.

Bereżanka, 1.) wś, pow. kamieniecki, nad rz. Żwańczykiem, 327 dusz męz., w tej liczbie 24 jednodworców na czynszu; ziemi włośc. 203 dzies.; należała do Leśniewiczów, dziś Dmitrowiczów 720 dz.; wieś bezleśna. Oprócz tego jest tu część rzadowa 569 dz., niegdyś na

lat 12 gen. Kniaźninowi darowana. Młyn wodny. 2). **B.**, ob. *Domaninka.*

Bereżanka, wieś, pow. borszczowski, leży nad rzeczką Zbrucz, na samej granicy; rzeka wije się tak krętem korytem, że wieś ta leży na półwyspie wchodzącym w rossyjskie Podole. Przestrzeni posiada obszar dworski: roli ornej 166 m., lasu 76 m.; włościanie posiadają roli ornej 540 m., łąk i ogrodów 26 m., pastwisk 48 m. Gleba urodzajna chociaż wzgórzysta, brzegi Zbrucza strome, grunt czarnoziem głęboki, wszelkie rodzaje zboża oraz tytuń udają się dobrze w całej okolicy. Należy do rz. kat. parafii w Skale, oddalonej o milę, do gr. kat. parafii w Iwankowie o milę (filia tej ostatniej w B.) Ludności rz. kat. ma 79, gr. kat. 400, izraelitów 39: razem 518. Własność Agenora hr. Gołuchowskiego.

Bereżanka, *Berezianka*, 1). dopływ rzeki Rosi, wpada do Rosi między rzekami Rubczenką i Skwirką u wsi Bereżnej a poczyna się koło wsi Bereżanka w pow. skwirskim. 2). **B.**, ob. *Tykicz Górny.* 3). **B.**, dopływ Horynia (ob.)

Bereżawica, jez. i struga w gub. witebskiej, spływają do jez. Nieczeryce.

Bereżek, wieś, pow. Turka, leży przy gościńcu rządowym idącym z Sambora do Turki, wieś to górska, nad Dniestrem, który o pół mili na południowy zachód we wsi Dniestrzyk Dubowy ma swoje źródło. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 16, pastwisk 4, lasu 81 m. a. Posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej 380, łąk i ogrodów 33, pastwisk 41 morg austr. Ludności ma 212. Z tych 6 rz. kat., 193 gr. kat., 13 izraelitów. Należy do rz. kat. parafii do oddalonej o 3 mile Turki, do gr. kat. parafii w Żukotynie. Własność spółki handlowej dla płodów leśnych. *B. R.*

Bereżna, ob. *Berezna.*

Bereżnica, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. 1827 r. liczyła 32 dm. i 174 mk.

Bereżnica, mko, pow. rówieński, mko na Polesiu Wołyńskiem, przy zbiegu Bereżanki z Horyniem. Cer. prawosł. drewniana, garbarnia, 1643 mk. Należała dawniej do Czackich, od 1831 rządowa. Paraf. kościół katol ś. Rafała Arch., wzniesiony z muru 1726 przez Bohusława Skirmunta. Parafia kat. dekanatu łuckiego: dusz 969. Kaplice w Horodźcu, Kuraszu, Sarnach i Niemowiczach.

Bereżnica, ob. *Bereźnica.*

Bereżnica, 1.) wieś, pow. samborski, nad Dniestrem, o 10 kil. na południowy zachód od Sambora oddalona. Przestrzeni większa posiadłość obejmuje: roli ornej 23, łąk i ogrodów 10, pastwisk 2 morgi austr. Posiadłość mniejsza obejmuje: roli ornej 842, łąk i ogrodów 59, pastwisk 377 morgów austr. Ludności ma 631, rzym. kat. 12, gr. kat. 600, izraelitów 19. Należy do rz. kat. parafii w Czukwi, do grec. kat. par. w Koble starem. 2.) **B.**, wieś, pow. żydaczowski, o milę na południowy zachód od stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej w Bortnikach oddalona. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 509, łąk i ogrodów 172, pastwisk 52, lasu 509 morgów austr. Posiadłość mniejsza obejmuje: roli ornej 449, łąk i ogrodów 309, pastwisk 47 m. a. Ludności ma 559; z tego rzym. kat. 102, gr. kat. 442, izraelitów 15. Należy do rzym. kat. parafii do Żydaczowa, gr. kat. par. ma w miejscu, która należy do dekanatu rozdólskiego, z filią Rogóżno, dusz 700. Do B. należy przysiołek Żuraków. 3). **B.** królewska, wieś, pow. stryjski, nad potokiem Bereżnicą; sama wieś między górami i lasami znajdującą; sama wieś między górami i lasami znajduje się. Przestrzeni większa posiadłość obejmuje roli ornej 189, łąk i ogrodów 59, pastwisk 16, lasu 976 morgów austr. Posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej 464, łąk i ogrodów 98, pastwisk 236, lasu 9 morgów austr. Ludności ma 472 t. j. rz. kat. 106, gr. kat. 316, izraelitów 50. Należy do rzym. kat. parafii do Stryja; gr. kat. par. ma w miejscu, do której należy wieś Łotatniki z 74 parafianami; ogólna ilość dusz gr. kat. 487; parafia ta należy do dekanatu stryjskiego. Ma szkołę filialną. 4.) **B.** szlachecka, wieś, pow. kałuski, nad Bereżnicą, o milę od Kałusza, rz. Bereżnica ma swoje źródło o półtorej mili na południe od wsi B. szlachecka, we wsi Petranka, i wpada do Łomnicy o milę na północ od tej wsi za wsią Podmichale. B. szlachecka leży w ślicznej okolicy na Podgórzu karpackiem; widać stąd doskonale dwie najwyższe w tych stronach góry: Popadię, pod którą rzeka Łomnica ma źródło, i Bystrę, z pod której Bystrzyca wypływa. Przestrzeni obszar dworski posiada: roli ornej 131 m., łąk i ogrodów 118, pastwisk 9 m., lasu 77 m.; włościanie posiadają roli ornej 464, łąk i ogrodów 605 m., pastwisk 24 m., lasu 1 morg austr. Ziemia nieurodzajna, kamienista, na gliniastym pokładzie, nieprzepuszczalna; im wyższe położenie tem bardziej moczarowata, tylko pasza wszelkiego rodzaju doskonale się udaje; głównem też bogactwem rolnika jest bydło. Ludność rzym. kat. 242, gr. kat 860, izraelitów 25: razem 1127; rz kat. par. w Kałuszu; gr. kat. par. ma w miejscu, do której należy także wieś Uhrynów Stary, mająca 482 gr. kat.; razem ma ta parafia gr. kat. 1378. Mieszkańcy są w wielkiej części szlachtą zagrodową, zkąd i nazwisko wsi pochodzi. Gmina ta ma szkołę filialną do szkoły w Kałuszu. Właściciel: Nathan Scheffel, izraelita.

Bereżno, wś i dobra we wschodniej stronie pow. pińskiego, nad rz. Horyniem, który o 3 w. poniżej B. dzieli się na 2 odnogi, przy

drodze wiodącej ze Stolina do Dawidgródka, w gm. stolińskiej, w 3-im stanie policyjnym (płotnickim), w 3-im okręgu sądowym. Dobra należą do Czarneckich i mają obszaru 2332 mórg. *Al. Jel.*

Bereżyńce, wś, pow. ostrogski, na południowym skraju tego pow., na pięknej równinie, o 60 w. od Ostroga. Należała kiedyś do ks. Ostrogskich, potem Jabłonowskich i Sapiehów, a w 1809 r. przeszła do rąk obywatela Łozińskiego i dotąd w ręku jego spadkobierców zostaje. Na polach Bereżyniec jest kilkanaście mogił, powstałych z czasów hajdamaczyzny, jak o tem świadczy doniesienie gubernatora klucza lachowieckiego do ks. Jabłonowskiego, znajdujące się w archiwum ks. Jabłonowskich. Ziemia wszędzie czarnoziem, lasu niema, grunt pszenny 2 klasy. Wieśniacy uprawiają rolę i trudnią się zimową porą furmankami; jest tu cerkiew parafialna i szkółka wiejska; graniczy z powiatem starokonstantynowskim. *Z. Róż.*

Bereżce, *Bereśce*, 1.) wś. w p. mozyrskim, nad Stwihą. 2.) **B.**, okolica w pow. pińskim, śród błot prawego brz. Prypeci, u zbiegu Styru z Prypecią.

Bereżce, rzeczka, nad którą wś Berezówka, w pow. radomyskim, uchodzi do rz. Myki w tymże powiecie. *E. R.*

Bereżne, mko, pow. rówieński, nad rz. Słuczą, dawniej Jędrzejów, stacya handlowa na szlaku z Wołynia do Pińszczyzny, ma 2500 mk., 9 jarmarków rocznie, handel drzewem i smołą (Czyt. „Tyg. ill." z r. 1871, Nr. 169). Paraf. kościół katol. ś. Szczepana, z muru, wzniesiony przez obyw. Korzeniowskiego 1813. Par. katol. dek. rówieńskiego: dusz 1288. Kaplice: Mokwin, Druchowa, Chotyń, Kamienna i Sechy czyli Tomaszpol. W parafii B., w rzece Bóbr, dotąd trafiać się mają bobry.

Bereźnia, wś, gub. kijowska, u zbiegu rz. Bereżanki z Rosią.

Bereźnia, rz., dopływ Prypeci, pow. słucki. Porówn. *Sawicze.*

Bereźniaki, 1.) wś, pow. kaniowski, nad rz. Szondrą, wpadającą do Rosi, o 12 w. od Kaniowa. Mieszk. 761, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna. Ziemi 1156 dzies., wyborny czarnoziem. Zarząd gminny we wsi Szondrze, policyjny w Kamionce. W r. 1789 było tu 380 mieszk.; wówczas należała do Poniatowskich, obecnie do Monastyrskiego. 2.) **B.**, wś, pow. czerkaski, po obu stronach rz. Taśminy, o 9 w. od m. Smiły i w takiejże odległości od w. Kamionki, stacyi chwastowskiej dr. żel. Mieszk. 1779, wyznania prawosławnego, cerkiew paraf. i szkółka. Ziemi 5933 dzies., drugorzędnego czarnoziemu. Należy do wielu właścicieli. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Smile. 3.) **B.** *piaszczyste*, wś, pow. czerkaski, nad niewielką rzeką wpadającą do Dniepru, o 6 w. od m. Moszen. Mieszk. 547, wyznania prawosławnego. Ziemi 2913 dzies., nadzwyczaj piaszczystej, prawie zupełnie pokrytej sosnowym pięknym lasem; ztąd mieszkancy trudnią się przeważnie leśnym przemysłem. Własność hr. Branickiego. Zarząd gminny we wsi Kumejkach, policyjny w Mosznach. *Kl. Przed.* 4.) **B.**, wś, pow. wileński.

Bereźnica, 1.) *B. wyższa*, wś, pow. Lisko, o 7 kil. od Baligrodu, w parafii rz. kat. Wołkowyja, z parafią gr. kat. w miejscu (filia gr. kat. par. Bereska). Tu się urodził powieściopisarz Zygmunt Kaczkowski. 2.) **B.** *niższa*, wś, pow. Lisko, o 13 kil. od Liska, w parafii rz. kat. Uherce a gr. kat. Myszkowce.

Bereźnica, przysiołek wsi Wasylkowic.

Bereźnica, ob. *Bereżnica.*

Bereźnica, 1.) rzeka, wypływa na granicy gmin Cisowa i Taniawy w pow. dolińskim, w leśnych debrach i głębokich parowach, pomiędzy lesistemi wzgórzami Jawornikami (585 m.) a Borsukowem (542 m.) Następnie tworzy granicę między Wołoską wsią i Taniawą, mija Pöchersdorf, przysiołek Taniawy; znowu tworzy granicę gm. Lisowic i Nieniowa górnego; tu płynie wązką dolinką (357 m.) między wzgórzami Grabnikiem (365 m.) a Pańską górą (395 m.); pod Banią, przysiołkiem Lisowic, dolina jej znacznie się rozszerza; tutaj przerzyna kolej stryjską, a kierunek północno-wschodni zamienia na północny; płynie ustawicznie łąkami podleśnemi przez gminy Morszyn (już w pow. stryjskim) i Bereźnicę, odtąd znowu w kier. północno-wschodnim, przez Łotatniki, Jaroszyce, Oleksice, Daszawę, Juseptycze (w pow. żydaczowskim). Poniżej Juseptycz rozgałęzia się Bereźnica na rozliczne ramiona, które okrążają gm. Hanowce i w końcu zlewają się w dwa ramiona; jedno zdąża ku północy błoniami od Rudy przez Kochawinę i Hnizdyczów do prawego brzegu Stryja; drugie zaś ramię, właściwa Bereźnica, toczy swe wody do Rudy ku wschodowi przez Zabłotowce, Bereźnicę królewską i pod Młyniskami rozlawszy się na obszerne błotniska naddniestrzańskie, uchodzi z prawego brzegu do Dniestru. Długość biegu aż do tego ujścia czyni 6 i pół mil. Ważniejsze dopływy jej z praw. brzegu są: Droszowski potok, Wiedernica, Basiówka; z lewego zaś potoki Hyczy i Czereski. 2.) **B.**, potok górski, wypływa w obr. gm. Żabiego w pow. kossowskim, we wschodniej jej stronie, z kilku źródlisk znachodzących się na połoninach Bubok zwanych, na wschodnich stokach pasma górskiego, ciągnącego się tutaj w kierunku z północy na południe, a odznaczającego się szczytami Hegą gaboryońską (1442 m.), Bubokiem (1462 m.), Białą kobyłą (1473 m.). Płynie głęboką górską doliną przez połoniny „Pod Białą kobyłą" na południe, następnie przez obr. gm. Krzyworówni;

zabiera liczne dopływy górskich wód, spływających z okolicznych stoków, poczem zwraca się na południowy wschód i płynąc między rzadko rozrzuconemi domostwami Krzyworówni, dość obszerną równinką międzyleśną, uchodzi po przeszło półtoramilowym biegu do Czarnego Czeremoszu w tejże wsi. Najważniejszym dopływem z lewego brzegu tego górskiego potoku jest Sucha Woda. 3.) **B.**, potok, wypływa w obr. gm. Petranki w pow. kałuskim, w południowej stronie, na granicy z gm. Krasną, w parowach zachodniego stoku góry Krasnej (586 m.); płynie parowami na północ, opływając zachodnie stoki wzgórz Bzowacza i Pomiarek (465 m.); przepływa wieś Petrankę, między Kaniową górą i Rechami (464 m.), przechodzi w kierunku północno-wschodnim obr. gm. Uhrynowa średniego i starego, następnie płynie przez gm. Bereźnicę, a minąwszy Podmichale, wpada do Łomnicy z prawego brzegu po 3-milowym biegu. Ważniejsze dopływy z prawego brzegu Gniła, z lewego Baczkan, Solnica i Selanka. *Br. G.*

Bereźnice, okolica w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, niedaleko Brańska, na płd. od Brańska.

Bereźnicki majdan, osada, pow, nowogradwołyński, gm. horodnicka, czynszowników chat 32; włościan dusz 9, z udziałem ziemi 44 dzies. Należy do dóbr horodnickich, własność banku pułtawskiego. *L. R.*

Bereźniki, 2.) wieś, pow. nowogradwołyński, gmina horodnicka, włościan dusz męz. 152, z udziałem włoś. ziemi 633 dzies.; należy do dóbr horodnickich, własność banku pułtawskiego. *L. R.*

Bereźniki, wś, pow. wileński, w pobliżu góra wysoka 124 saż n. p. m.

Berg, po niemiecku „góra"; ztąd w wielu niemieckich przezwiskach miejscowości polskich wyraz ten wchodzi jako część składowa, np. Berghot, Lemberg i t. p.

Berg, ob. *Góra.*

Bergbruch, ob. *Liszkowskie olędry.*

Bergel, ob. *Górnik.*

Bergelau, ob. *Czarnice* i *Grodno* (Grudna).

Bergen, ob. *Góra* i *Hory.*

Bergenhorst, folw., pow. czarnkowski, ob. *Piła.*

Bergensin (niem.), *Bargęcin* (pol.), wś, pow. lęborski, na Pomorzu.

Bergenthal, dobra ryc., pow. reszelski, st. p., 248 mk.

Bergfeld, ob. *Trzemientówko.*

Bergfreiheit, 1.) kopalnia węgla kamiennego pod Bóbrkiem w pow. bytomskim. 2.) **B.**, kolonia, tenże sam powiat, należy do Łagiewnik Górnych, o 967 stóp paryskich n. p. m.

Bergfriede, ob. *Barkweda* i *Berkfreda.* (Pod nazwą Bergfriede znane są na Warmii i w okolo w Prusiech ślady szańców na pagórkach z epoki krzyżackiego podboju tej ziemi).

Bergheim, *Bergmühle*, ob. *Górnik.*

Berghof. Bardzo wiele wsi, majątków i folwarków w Kurlandyi nosi to nazwisko.

Berghof, po łotew. *Kołnamujża*, wś w pow. dyneburskim, parafii Dagda, własność Tizenholdów.

Berghof, folw. należący do wsi Babinicy, pow. lubliniecki.

Berghof, ob. *Berkowo.*

Bergkrug, ob. *Krasnobryk.*

Bergling, ob. *Brzeźno.*

Bergmuehle, ob. *Górnik.*

Bergsegen, kopalnia węgla pod Mysłowicami, pow. bytomski.

Bergstein, ob. *Kamionka taniecka.*

Bergthal, kopalnia węgla pod Janowem, niedaleko Mysłowic.

Bergvorwerk, folw., pow. babimoski, ob. *Babimost*, dobra szl.

Berhometh, 1.) wś, pow. Kotzman, na Bukowinie, nad Prutem, o 12 kil. od Niepokoloutz, z parafią grecką nieunicką w miejscu. 2.) **B.**, wś, pow. Wischnitz, na Bukowinie, nad Seretem, z przysiołkiem Łopuszną, ma w miejscu st. p. i parafią grecką nieunicką.

Berindestie, przysiołek wsi Kostiny.

Berkfreda, niem. *Bergfriede*, dobra i wś, pow. ostródzki, okr. reg. królewiecki, st. p., 682 mk.

Berki czy *Borki*, wś, pow. kijowski, u spływu rz. Irpeń z Dnieprem.

Berki, ob. *Rokiczani.*

Berkischestie, wś, pow. Gurahumora, na Bukowinie, o 2 kil. od st. p. Manzanestie, własność funduszu religijnego, ma w miejscu parafią grecką nieunicką.

Berkö, ob. *Rokiczani.*

Berkowice, wś, gub. witebska, nad rz. Obol.

Berkowo, fol., pow. średzki, ob. *Głębokie.*

Berkowo, niem. *Berghof*, wś i dobra, pow. lecki, st. p. Zelki.

Berkowszczyzna, okrąg wiejski w gm. Krywiczach, pow. wilejski, liczy w swoim obrębie wsie: Zarzeczne, Kirzyn, Subycze, Łotki, Borowe, Łozowe, Zadubienie. *F. O.*

Berkozówka, wś, pow. kaniowski, o 5 w. od Tahańczy, śród lesistych gór nad małą rzeczką wpadającą do Rosi. Mieszk. 1629 prawosław. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 1982 dz., drugorzędny czarnoziem. Własność hr. Buturlina. Zarząd gminny w Pilawie, policyjny w Korsuniu. *Kl. Przed.*

Berkupis, rz., lewy dopływ rz. Rasupis.

Berladka, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej; wraz z wsią Chrzanówką ma 413 dusz męz., 979 dzies. ziemi włośc. Do dziedzi-

ca należy 1066 dz. używalnej i 15 dz. nieużytków; własność Januarego Sulatyckiego.

Berleż, *Berłaż*, wś, w południowo-wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, niedaleko rz. Świsłoczy, w głuchej poleskiej miejscowości, w gm. omelańskiej, w 2-gim stanie policyjnym, w 3-im okręgu sądowym. *Al. Jel.*

Berlin, wieś, pow. brodzki, o milę na północny zachód od Brodów, nad rzeczką Berlinką, która, wypływając pod Brodami, formuje między Brodami a Berlinem 2 stawy: jeden zwany na przedniej grobli, drugi w samym Berlinie; dalej jeszcze mały stawek, w końcu staw bołdurski we wsi Bołdurach, z którego wypływa pod nazwiskiem Bołdurki i wpada do Styru, na przeciwko wsi Hrycowola. Przestrzeni posiada obszar dworski roli ornej 259 m., łąk i ogrodów 256 m., pastwisk 112 m., lasu 4,906 m.; włościanie posiadają roli ornej 905 m., łąk i ogrodów 1279, pastwisk 94; lasu 5 m. Gleba licha, piasek i bagniska, las niegdyś piękny, obecnie zniszczony. Ludność rzym. kat. 189, gr. kat. 1190, izraelitów 173, razem 1552. Należy do rzym. kat. parafii w Brodach, grec. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu brodzkiego; ma urząd celny uboczny II klasy, ponieważ leży w okręgu celnym wolnego miasta Brodów; ma i szkołę etatową. Właściciel Kazimierz Mołodecki.

Berlin, folw., pow. wejherowski, należy do Karlikowa, par. kat. w Żarnowie.

Berlin, *Berolinum*, stolica Prus, leży w prow. brandebur., regen. podstąpińskiej, nad Sprową pod 52° 30′ sz. p. i 31° 2′ dł. w., o 120—150 st. n. p. m., liczy dziś, w skutek znacznego powiększenia w ostatnich czasach, do miliona ludn.; w r. 1651 było ich zaledwie 10,000, a jeszcze w 1803 tylko 103,000. Od 1867 przybyło 17‰. Miasto dzieli się na 5 cyrkułów: właściwy Berlin, Kolonia (Koeln), Bedrzyskie wyspy, Neustadt, lub Dorotheenstadt i Bedrzychów. Posiada 34 mosty, 19 szpitali, 64 kościołów; kolej żelazną do Szczecina, Hamburga, Kolonii, Lipska i t. d. Najpiękniejsze ulice: Fryderyka Wilhelma i pod Lipami; place: Wilhelma, Lipski i Belle-Alliance; park czyli ogród zoologiczny, katedra, brama brandeburska, zamek królewski, pałac Bellevue, Monbijou, statua Fryderyka W., Schillera, Goethego. Słynny uniwersytet, szkoła wojskowa, instytut głuchoniemych; akademia królewska nauk, założona w r. 1700 przez Leibnitza, akademia sztuk pięknych, akademia nauk mechanicznych i budownictwa; towarzystwo naukowe i literackie, gabinety historyi naturalnej, medali, galerya obrazów, posągów, muzeum egipskie, obserwatoryum, biblioteka królewska. Przemysł ożywiony, fabryki sukna, porcelany, koronek, galonów złotych i srebrnych, materyj jedwabnych, bawełnianych, płótna, dywanów, zegarków, wyrobów stalowych, bronzowych, świec woskowych, kart, wyrobów chemicznych, powozów, bryczek i t. d. Od r. 1875 ma B. dobroczynne stowarzyszenie polskie p. n. Przytulisko. Wszystkich Polaków w B. liczą do 30,000. B. miał być założony w r. 1142 przez Albrechta Niedźwiedzia, margrabiego brandeburskiego, a podług innych w 1200 przez Albrechta II. Był rezydencyą margrabiów od r. 1495, ale podniósł się znacznie dopiero za wielkiego elektora Fryderyka Wilhelma (1650). B. zajęty był przez Austryaków w r. 1757, przez Rossyan w r. 1760, przez Francuzów 1806 po bitwie pod Jeną.

Berlinek, folw., pow. inowrocławski, ob. *Lenartowo*.

Berlinek, niem. *Berlinchen*, folw., pow. świecki, st. p. Kotomierz, par. Chełmno.

Berlinka, ob. *Berlin*.

Berlińce, ob. *Burlińce*.

Berlińce lasowe, wś, pow. mohylowski, gub. podolska, 361 dusz męz., 641 dz. ziemi włośc.; 956 dzies. używalnej i 31 nieużyt należało do Uruskich dziś Sobańskich. *Dr. M.*

Berlińce polowe, wś, pow. mohylowski, gub. podolska, nad rz. Ladawą, 293 dusz męz.; 546 dz. ziemi włośc. Ziemi dworskiej 368 dzies. Miała przywilej na miasto przez Stanisława Augusta dany Dzieduszyckiemu w r. 1767; pozostała jednak wsią. Należała do Dzierzków, dziś Iżyckich. *Dr. M.*

Berlisze, po łotew. *Bierliszy*, wś, pow. dyneburski, parafia birzagolska, własność Józefa Łabuńskiego.

Berładynka, rz., właściwie *Bernadynka* (ob.).

Berłaż, wś, pow. ihumeński, nad Świsłoczą, od B. spławną, ob. *Berleż*.

Berłohy, ob. *Perłohy*.

Berłówka albo *Berłowce*, wś, pow. olhopolski, 684 dusz męz., 1,590 dzies. ziemi właściciela, a 1366 włościan, należy do Jurycwiczów. *Dr. M.*

Berłowski, potok, wypływa z pod wzgórza Babiną zwanego (355 m.), w obr. gm. Słobódki, w pow. kałuskim w lesie; płynie w kierunku południowo-wschodnim, zrazu wądołem a potem łąkami i błoniami; odgranicza gm. Słobódkę i Przewoziec od Babina. Uchodzi po 5 kilometrach biegu do Łomnicy z lewego brzegu. *Br. G.*

Bernacice, ob. *Bernatyce*.

Bernadówka, wś, pow. trębowelski, oddalona o pół mili na południowy zachód od Strusowa, majątku Włodzimierza hr. Baworowskiego. Przestrzeni ma: roli ornej 587 m., łąk i ogrodów 63 m., pastwisk 16; cały ten obszar należy do mniejszej posiadłości, tylko jeden mórg ogrodu do większej posiadłości. Osada ta leży w bardzo urodzajnej okolicy,

w dziewiczej ziemi, na stepach strusowskich, które dopiero w ostatnich latach poorane zostały. Ludności ma 431, z tego rzym. kat. 233, gr. kat. 162, izraelitów 36. Należy do rzym. kat. i grec. kat. parafii w Strusowie. Jest filią parafii gr. kat.

Bernadówka, potok, wypływa w obr. gm. Nowej Zazdrości. na stepie Zazdrości, w pow. trębowelskim. Płynie przeważnie na wschód wądołem przez Zazdrość, następnie lichemi łąkami Bernadówki i po 9 kilometrach biegu uchodzi z pr. brzegu do Seretu w obr. gm. Ruzdwian. *Br. G.*

Bernadynka, *Bernardynka*, *Berszadka*, rz., z prawej strony dopływ Bohu, nastaje przy wsi Szarapanówce, płynie z zach. na wschód, na przestrzeni 9 mil., pomija Obodówkę, Berszadę i poniżej Uścia wpada do Bohu; odlewa 22 stawów; od prawego brzegu przyjmuje naprzód jeden potok, potem rzeczkę Dochnę, która odlewa 7 stawów, a poniżej Berszadkę, która odlewa 5 stawów. Od lewego zaś brzegu przyjmuje jeden potok i odlewa trzy stawy. (Według W. Pola).

Bernarda, osada, pow. wejherowski, st. p. Chylonia.

Bernardowo, osada, pow. wejherowski, st. p. Copoty, inaczej *Chylońskie pustkowie.*

Bernardshof, folw. założony w 1857 r., ob. *Wrzosy.*

Bernaszówka, wś, pow. mohylowski, u zbiegu Żwanu z Dniestrem, z przysiołkiem Teklówką, 211 dusz męz. Ziemi włośc. 465 dzies. a wraz ze Żwanem i Teklówką 991 dz. używalnej i 311 dz. nieużytków. Należała do Komarów, dziś Leopolda Sulatyckiego. *Dr. M.*

Bernatany, wś, pow. poniewieski, niedaleko Poniewieża, nad Ławeną, było starostwo, które w XVIII w. płaciło kwarty 943 zł. pol. i było w emfiteutycznem posiadaniu Puzynów.

Bernatyce, *Bernacice*, *Barzdorf*, gmina pow. jawornickiego na Szl. austr., par. katol., st. p., st. telegr., fabr. cukru, towarzystwo rolnicze, leśne, muzyczne, spożywcze, szkoła ludowa, ludn. 3057.

Bernawa, rz., dopływ Hnyłopiatu, poczyna się przed wsią Nizgurcami w pow. berdyczowskim, wpada pod Berdyczowem. *E. R.*

Berndau, wś, pow. głupczycki, par. Kazimierz.

Bernica, niem. *Barnitz*, wś, pow. mielicki, par. żuławska.

Bernice, po węg. *Bernicze* wś w hr. liptowskiem (Węgry), 88 mieszk.

Berniki, wś, pow. sokólski, gub. grodzieńskiej, o 22 w. od Sokółki.

Berno (po czesku: *Brno*, po niemiecku *Brünn*), stolica Morawy. Leży pomiędzy Czerniejewem i Świtawą, niedaleko ich spływu, na wschodniem podnóżu Szpilbergu, w przyjemnej i urodzajnej okolicy. Składa się z właściwego miasta, po części murem, wałem i rowem otoczonego, i z 14 przedmieść, oraz miasteczka Berna starego (Alt-Brünn) na zachodzie. Ludność wynosiła 1859 roku 48,500 mieszkańców (758 ewangelików, 1160 izraelitów, z resztą wszyscy katolicy). Ale doliczyć wypada do 10,000 robotników fabrycznych, z okolicy codzień na robotę przybywających. Obecnie do 80000 mk. Miasto dobrze zabudowane i gazem oświetlone. Katedra ś. Piotra stoi na skalistem wzgórzu. Gotycki kościół ś. Jakóba ma wieżę 276 stóp wysoką i uwagi godny zbiór książek z pierwszych czasów wynalazku sztuki drukarskiej. Klasztor augustyanów w Starem Bernie ma bogatą bibliotekę. W pałacu namiestnictwa zachowują pług, którym cesarz Józef II, przejeżdzając r. 1769 przez Morawy, orał zagon pod wsią Sławikowicami. Na zachód od miasta leży góra Szpilberg (Spielberg), 816 stóp wysoka, której zamek, niegdyś margrabski, zamieniony był później na osławione więzienie stanu (opisane, prócz innych, przez Silvia Pellico). Od r. 1854 więzienie to przeistoczone na cytadellę. Wzgórza na południowym zachodzie, daleko bliżej leżące, zowią się: Petersberg i Franzensberg. To ostatnie zamienione jest w ogród tarasowy do przechadzki, w którym stoi obelisk na cześć cesarza Franciszka I. Ogród Augarten leży na wschodniej stronie miasta. Na cmentarzu widzieć można grobowiec Józefa Dobrowskiego, ojca nowoczesnej literatury staro-słowiańskiej i czeskiej, zmarłego r. 1829. Na drodze ku Ołomuńcowi wznosi się gotycki słup wodza Zderada, najdawniejszy z pomników morawskich. Berno jest stolicą namiestnictwa, biskupa, superintendenta, wyższego sądu krajowego, krajowej dyrekcyi skarbowej i generalnej komendy. Z wyższych zakładów naukowych ma Berno: szkołę techniczną, akademią stanów morawskich (z 4 profesorami), gimnazyum, wyższą szkołę realną i główną szkołę ewangelicko-augsburską. Jest tu: filia narodowego banku austryackiego, filia zakładu kredytowego dla handlu i przemysłu, kassa oszczędności, towarzystwo geologiczne Wernera, „Matica Morawska“ (towarzystwo celem wydawania dzieł czeskich, liczące 1859 roku 161 członków), towarzystwo dziedzictwa ŚS. Kiryla i Strahoty (Metodyusza), założone r. 1850 celem wydawania katolickich książek czeskich (liczące 1858 roku 6,761 członków, 57,626 zł. reń. zakładowego kapitału, a 24,714 złr. rocznego dochodu). Istnieje tu towarzystwo ku dźwignieniu rolnictwa, nauk przyrodzonych i pszczolnictwa (1859 r. było 449 członków). Towarzystwo to założyło roku 1818 „muzeum Franciszka“

głównie za staraniem hrabiego Mitrowskiego. Jakoż Morawianie jedynie w uprawie nauk przyrodzonych i przemyśle głównie się dotąd odznaczyli. Liczne wysokie kominy Berna, czarny dym siejące, są dowodem czynności fabryk. Jak Reichenberg w Czechach, tak Berno w Morawie jest głównem siedliskiem fabryk sukiennych. Liczą ich tu ze 20, a wyroby ich idą aż do Ameryki południowej. Prócz tego ma Berno liczne farbiernie, i wyrabia skóry, cukier, towary bawełniane, obicia i t d. Leżąc o mil 15 od Wiednia a 25 od Pragi, przy kolei oba te miasta połączającej, stało się Berno prawie przedmieściem obudwu tych stolic, a z powodu wzrastającego przemysłu, jest jednem z najważniejszych miast fabrycznych całego cesarstwa, i zowią je Manchester'em austryackim. Nie wydało ono wielu uczonych mężów. Czeskie piśmiennictwo mało tu jeszcze uprawiane. Język niemiecki wszechwładny. Z zakładów dobroczynnych jest instytut ubogich, kilka innych fundacyj i są 2 ochrony dziatek. Klasztorów liczą 7. Teatr niemiecki. W historyi Berno mało czem się odznaczyło. Oblegali je r. 1428 Czesi Taboryci r. 1467 król czeski Jerzy Podjebrad, r. 1645 szwedzki Torstenson. Pamiątkę odstąpienia Szwedów od oblężenia obchodzą Berneńczycy co rok w Kumrowicach kołaczami (plackami). Sławków (Austerlitz), sławny zwycięztwem Napoleona w dniu 2 grudnia 1805, leży tylko o 3 mile na wschód od Berna (Według Enc. Org.)

Bernów, wś, pow. opoczyński, gm. Stużno, par. Gowarczów. W 1827 r. miało 16 dm. i 93 mk.

Bernsdorf, ob *Niedzichów* i *Ugoszcz.*

Bernstadt, ob. *Bierutów.*

Bernucie, wś, pow. lidzki.

Berny, potok, wypływa w obr. gminy Mizunia w pow. dolińskim, na południowo-wschodnim stoku lesistego i skalistego wzgórza Lutą zwanego (1093 m.), którego południowy szczyt zwie się Czerkiszcze (1126 m.); płynie debrami i parowami zrazu na wschód, potem na południe i po blisko półmilowym biegu uchodzi w obr. gminy Mizunia z lewego brzegu do Świcy. *Br. G.*

Berowiaki. Tak według Kaszubów zowie się ludność polska w pow. chojnickim i świeckim.

Beroza, ob. *Iłukst.*

Bersa, ob. *Behrse.*

Berschkallen (niem.), wś i st. poczt., pow. wystrucki, 495 mk.

Berstein, ob. *Birszupa.*

Berszada, *Berszad*, *Berszadź*, mko w pow. olhopolskim, o 20 w. od Olhopola, mieszkańców 4,627, nad rz. Berszadką, fabryka cukru (mączka), gorzelnia, zarząd policyjny (stan) i gminny, stacya pocztowa z przyjęciem korespondencyi. Monaster prawosławny ze szkołą niższą; ziemi włościan: 2,939 dz., dworskiej: 4,345 dz. Majętność ta należała do ks. Zbaraskich, kilkakrotnie była niszczona i palona; później wraz z 25 wsiami była własnością Mikołaja Piaskowskiego, następnie Moszyńskich, dziś sukcesorów Stanisława Juryewicza. Do klucza tego należy 11,000 dziesięcin ziemi obłożonej podatkami. W XVII w. B. była miejscem pobytu atamana kozackiego Bosego. W 1795 była m. powiatowem, liczy 668 dm.; o w. od B. leży monastyr preobrażeński z 3 cerkwiami. R. 1823 B. była własnością hr. Piotra Moszyńskiego; ztąd 1823 Antoni Andrzejowski czynił wycieczki botaniczne. B. jest filią parafii katol. Czeczelnik. *F. S.*

Berszada, *Berszadź*, *Berszadka*, ob. *Bernadynka.*

Berszienen (niem.), kilka wsi w Prusiech Wschodnich, głównie w powiecie wystruckim.

Bersztańskie jez., w półn.-wsch. stronie pow. grodzieńskiego, w puszczy grodzieńskiej, zlewa swoje wody do Kotry.

Bersztańskie błoto w pow. grodzieńskim, 12 w. dł., 8 w. sz.

Bersztel, *Berstel*, *Berszupa*, lewy dopływ rz. Islic, ob. *Birszupa.*

Berszty, błota nad Kotrą, inaczej Bersztańskie.

Berszupa, ob. *Birszupa.*

Berta, kopalnie węgla pod Mysłowicami.

Bertatowce, ob. *Bertotowec.*

Bertąg, inaczej *Bartąg* (ob.).

Bertel, ob. *Birszupa.*

Berteszów, ob. *Bertyszów.*

Berthelemfalva, ob. *Dechtory.*

Berthot, ob. *Bertotowec.*

Bertnicki, potok, wypływa w obr. gminy Bertniki, w pow. buczackim, na łąkach międzyleśnych, płynie zrazu na południe przez wieś Bertniki; tu zwraca się na zachód i przechodzi w obrąb gminy Czechowa, gdzie zrasza łąki i wpada z lewego brzegu do Hrehorówki, dopływu Koropca; długość biegu pół mili.

Bertniki, 1). wś, pow. buczacki, filia par. gr. katol. Hrehorów (357 dusz), o 5 kil. od Manasterzysk, śród lasu, o pół mili od jaru koropieckiego 2). **B.**, ob. *Bortniki.*

Bertotowec, *Bertatowce*, po węg. *Berthot*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.); kamieniołomy, urodzajny grunt, łąki, pastwiska, kościół filialny katol., 362 mk. *H. M.*

Bertulischken (niem.), wś i dobra, powiat kłajpedzki, pod Kłajpedą.

Bertung, ob. *Bartąg* i *Owczarnia.*

Bertyszów, wieś, pow. bobrecki, o półtorej mili austr. na południe od Bóbrki a o 1 milę na zachód od Strzelnik. Przestrzeni posiadłość

większa obejmuje: ról ornych 192, łąk i ogrodów 21, pastwisk 6, lasu 167 m. a. Posiadłość mniejsza obejmuje: roli ornej 503, łąk i ogrodów 63, pastwisk 16 morg austr. Ludności ma rz. kat. 7, gr. kat. 505, izraelitów 7: razem 519. Należy do gr. kat. parafii w Dziewiętnikach, filia Dziewiętnik (660 dusz). Właściciel większej posiadłości Leon Stobiecki. *B. R.*

Beruń, *Bieruń*, niem. *Berun*, mko, powiat pszczyński, o 15 mil od Opola, należy do majoratu pszczyńskiego, ma paraf. kościół katol. ś. Bartłomieja i kaplicę cmentarną, z zapisu księdza Żychonia odnowioną. W r. 1840 miała 1210 mk. (1096 kat., 103 izr., 11 ew.), 116 dm.; ma 7 jarmarków. W pobliżu góra B., wys. 731 st. paryzkich n. p. m.

Beruń-Zabrzeg, niem. *Neu Berun*, wś, pow. pszczyński, o pół mili od Berunia, przy drodze ku Oświęcimowi, na samej granicy austryackiej, należy do dóbr Kopciowice. Ma st. dr. żel. między Oświęcimem a Mysłowicami, o 4 kil. od Oświęcima.

Berwałd, m. w pow. szczecińskim na Pomorzu, po niem. *Baerwalde*, stacya poczt., 2229 mieszk.

Berwianka, rzeka, dopływ Łochwicy, dopływu Pyrry, w puszczy grodzieńskiej.

Berwicha, wieś w powiecie sokólskim, gub. grodzieńska, o 17 wiorst od Sokółki, chat 50.

Berwienciszki, okrąg wiejski w gm. Polanach, pow. oszmiański; liczy w swym obrębie wsie: Berwienciszki, Krakówka, Lejłubka, Prackowszczyzna, Ciechany, Szaski, Czarna Łąka, Ożalej, Borciele, Wieczkojnie, Dukojnie, Pietrule, Sieliszcze, Ciechany inaczej Ambrozowszczyzna.

Berwinka, *Bierwinka*, rz., lewy dopływ Bobra, przyjmuje Stackę i Kropiwnę.

Berwinkowa, wś, p. kossowski, w głębokich górach karpackich nad rzeką Czeremoszem, naprzeciwko ujścia rzeczki Putyla do Czeremoszu, któren stanowi tutaj granicę między Galicyą a Bukowiną; wieś to czysto górska, śród gór i lasów położona, oddalona od Kut w linii powietrznej o milę, drogą zaś o 4 i pół mili, nie ma żadnej komunikacyi z powodu skalistego położenia, licznych potoków i rzeczek górskich wpadających do Czeremoszu. Przestrzeni zajmuje posiadłość większa lasu 160 m. a. Posiadłość mniejsza roli ornej 51, łąk i ogrodów 95, pastwisk 137, lasu 24 m. a. Ludności ma gr. kat. 261, izraelitów 7: razem 268. Gr. kat parafią ma w miejscu, do której należy także sąsiednia gmina Uścieryki, z 499 parafianami; cała parafia ma 760 dusz i należy do dekanatu kossowskiego. B. należy do dóbr rządowych, tak zwanych kameralnych. *B. R.*

Berwiszcze, wś, w południowej stronie pow. ihumeńskiego, niedaleko mka Uzdy i drogi wiodącej z mka Łoszy, po lewej stronie; w gminie uzdzieńskiej, w 1 stanie policyjnym uździeńskim, w 4 okręgu sądowym. Miejscowość lesista, gleba lekka, uboga. *Al. Jel.*

Berynka, rz., wpada do Tykicza uhorskiego w pow. humańskim.

Berysław, b. miasto pow. w gub. chersońskiej, 8078 mk., 1739 wiorst od Petersburga a 69 od miasta gubernialnego odległe, stacya pocztowa.

Beryzki, wś rządowa w pow. bałckim, dusz męz. 286, ziemi 1614 dz. W 1810 roku oddana na lat 12 generałowi ks. Obolenskiemu.

Berza, ob. *Behrse*.

Berzenke, ob. *Bzenów*.

Berzowica, *Brezowica*, po węg. *Berzevicze*, mko w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Torysza i u stóp góry Fekelehegy, o milę od Lipian (Siebenlinden), kościół katolicki parafialny, młyny wodne, tartaki i papiernia, jarmarki, 1684 mk.

Berzygał, po łotew. *Bierzgals*, wś i dobra niegdyś bardzo rozległe, 34,000 dzies., na Łotwie katolickiej, w pow. rzeżyckim położone, których część główna stanowi dotąd osobną parafią berzygalską dekanatu rzeżycko-raźnieńskiego; sam zaś B. zajmuje obecnie tylko 1241 dz. i jest własnością Ant. Wejttko. Dobra B. w roku 1468 przez mistrza krzyżackiego Jana de Mengede Jakóbowi de Kock nadane, od 1687 — 1830 utrzymywały się stale w ręku polsko-inflanckiej gałęzi Manteufflów, dziedziczącej z czasów mistrza krzyżackiego Hazenkampa (r. 1546) w tejże części kraju dobra Duksztygał stary, Rezenmujżę, Apsal, Ramlen i inne. Jeszcze w wieku bieżącym w skład klucza B. wchodziły majętności: Auerhof (Medenmujża), Maryental, Józefpol, Tarnów, Iwanówka, Pustopol, Annenhof, Karlhof (Podol) i i.; w wieku zaś XVII, do tegoż klucza należały dzisiejsze Sarkanie, Zaleś z Poznaniem i część Cyrmy nad obszernem jeziorem tegoż imienia. Położenie wsi B., oddalonej o 1 milę od stacyi kolei Iwanówki a zaledwie o ćwierć mili od samej kolei Pet. Warsz., jest prawdziwie urocze. Leży on na obszernem wzgórzu, ocienionem drzewami najrozmaitszemi i okolonem dwoma podłużnemi w kształcie szerokich rzek rościełającemi się jeziorami, z których każde ma z parę wiorst obwodu a brzegi i wyspy gajami porosłe. Nad tą piękną okolicą do r. 1832 wznosił się pałac okazały, następnie zburzony przez rodziców teraźniejszego właściciela Ant. Wejttko, ktory atoli w r. 1878 zbudował sobie dom wcale ładny. Kościół pod wezw. Ś. Anny, w 1787 przez Fryd. Mikołaja Manteuffla-Szoege we włoskim stylu tu wzniesiony, odznaczał się pięknemi wysmukłemi wieżami, które jednocześnie z pałacem zbite i niz-

kiemi drewnianemi zastąpione zostały. Parafia katolicka berzygalska liczy obecnie wiernych 3519. Tenże Fryderyk Mikołaj Manteuffel w r. 1792 zbudował na wyniosłem wzgórzu, na miejscu dawnego drewnianego, piękny murowany kościół protestancki, przedstawiający obecnie wspaniałą ruinę z wysoką sterczącą wieżą, odzwierciadlającą się w wodach jeziora. W archiwum rodz. berzygalskiej gałęzi Manteufflów przechowane są dotąd ciekawe dokumenty, dotyczące przeszłości kraju i częstych najazdów kryżborskich Korffów na Berzygał. W roku 1816 przyjmowanym był w Berzygale cesarz Aleksander I przez ówczesnego dziedzica Mikołaja Manteuffla, szamb. kr. Stanisława Augusta. Przez Berzygał prowadzą liczne drogi komunikacyjne i handlowe. Z tych ostatnich od otwarcia kolei żel. P. W. tylko trakt birżańsko-lucyński głównie bywa uczęszczanym. Zarząd gminny i szk. ludowa w samym Berzygale, zarząd polic. w mieście Rzeżycy.

Berzygołka, ob. *Utroja*.

Berzyn, karczma, młyn i folw., pow. babimoski, ob. *Komorowo*.

Berża, ob. *Behrse*.

Berżałowce, wieś, pow. sejneński, gmina i parafia Berżniki, ma 24 dm. i 170 mk.

Berżany, mko i dwór prywatny, w pow. szawelskim, nad Wentą, o 38 wiorst od Szawel.

Berżnik, *Berżniak*, jezioro, pow. sejneński, między wsiami Berżniki i Sztabinki, o 5 w. na wschód od Sejn, ma 277 morg. obszaru i 30 st. głęb. Brzeg wschodni i południowy wzgórzyste, zachodni płaski, bezleśny. Na ·rzegach wsie: Krejwińce i Półkoty *Br. Ch.*

Berżniki, wś i folw. rządowy, pow. sejneński, gmina i par. t. n., przy drodze bitej z Sejn do Grodna, o 9 w. od Sejn, nad jez. Kelig i strumieniem łączącym jez. Iłgieł z jez. Pilwie. Posiada kościół par. drewniany, urząd gminny. W 1827 r. było tu 55 dm. i 464 mk., obecnie ma 96 dm. i 729 mk.; par. B. dek. sejneńskiego liczy 5866 dusz. Gmina B. ma 3640 mk., rozl. 13748 m., należy do s. gm. okr. I i st. p. w Sejnach o 8 w.; w skład gminy wchodzą: Berżniki wś i folw., Berżełowce, Bosse, Degucie, Dworczysko, Duby, Grudzewszczyzna, Krasnogruda, Krejwińce, Kukle, Maciejowizna, Małe, Olszanka, Olkienszczyzna, Poćkuny, Podkukle, Półkoty, Posejnele, Posejny, Ryngelówka, Sadok, Suworowo, Świack, Weresowszczyzna, Wigrańce, Zaleskie, Zamiatyno, Zamby i Żegary.

Berżona, rz., dopływ Niemunia z prawej strony, przyjmuje z lewej strony strugę Węgierynkę; ma źródło w błocie Pohybel na półn. od Rakiszek.

Berżory, wś rządowa w pow. telszewskim, nad jez. t. n., o 32 w. od Telsz, kościół katol. ś. Stanisława, 1746 wzniesiony przez mieszkańców, filialny płotelski. Por. *Płotele*.

Berżygał, ob. *Berzygał*.

Berżynie, ob. *Szawle*.

Berżyny, 1) wś rządowa, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki. W 1827 r. liczyła 18 dm. i 153 mk. 2). **B.**, wś rządowa, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki; liczyła w 1827 r. 18 dm. i 148 mk.

Besarabia, ob. *Bessarabia*.

Beschine, ob. *Baszyn*.

Beseniowa, słow. *Beszenowa*, węg. *Besenöfalva*, wieś na Podhalu liptowskiem, nad Wagiem; ludności 255 dusz, przeważnie katolickiej: 9 protestantów (w 1870). Na piaskowcu karpackim potężny pokład białawego trawertynu; z niego tryszczą obok siebie dwie szczawy, które osadziły znakomity pagórek trawertynowy. Źródła obecnie niewiele wody dają; zostawiają czerwony osad. Według Zejsznera ciepłota wody 25 sierpnia 1839 wynosiła 11,5°C.

Besidny, potok, wypływa w obr. gm. Urycza w pow. stryjskim, płynie głębokiemi parowami z pod działu uryckiego (842 m.) w kierunku południowo-zachodnim, a zabrawszy liczne podgórskie potoczki, uchodzi po przeszło ćwierćmilowym biegu z lewego brzegu do Urycza, dopływu Stryja. *Br. G.*

Besiekiery lub *Biesiekiery*, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Grabów. B. należały dawniej do dóbr Grabów, obecnie zostały rozkolonizowane. W 1859 było tu 19 dm., 113 mk., obecnie 47 dm. Obszar ogólny gruntów 1134 m. Znajdują się tu rozwaliny starożytnego zamku, okolonego rowem. Budynek ma długości 55 arszynów, 30 szer. a wysokości 20. Baszta trzyma w kwadrat po 15 arszynów a wysokości 35; grubość murów około 4 łokci. Pod zamkiem znajdują się piwnice i pieczary. W XV stuleciu B. należały do rodziny Sokołowskich, z których Wawrzyniec, wojewoda łęczycki, około roku 1500 wystawił niewielki lecz obronny zameczek. W roku 1597 nabył go wraz ze wsią kardynał Andrzej Batory, synowiec króla Stefana, i oddał następnie za swoją synowicą Jerzemu Rakoczemu, który nie mieszkał w nim, lecz puszczał w dzierżawę. W pierwszej połowie XVII wieku jeden z takich dzierżawców, Jan Szymon Szczawiński, starosta łęczycki, nabywszy na własność upadły zamek, w r. 1653 podźwignął go i wyrestaurował, na pamiątkę czego wszystkie w nim oddrzwia rodzinnym swoim herbem Prawdzic ozdobił. Po jego śmierci wieś z zamkiem poszła na exdywizyą dla zaspokojenia dłużników. Nabył ją jakiś szlachcic herbu Ogończyk, który także zostawił po sobie ślady w cyfrach, godłach i niezdarnych malowidłach al-

fresco treści religijnej. Po nim były w posiadaniu Gajewskich; z nich jeden zamek tutejszy z dwóch piętr na jedno zniżył. Od roku 1800 przestał być mieszkalnym, a nowy dziedzic Kretkowski obrócił go na gospodarski użytek. Była to niewielka w czworogran wystawiona budowla na kępie, do koła wodą oblanej. Na czele jego wznosiła się wieża, od spodu czworokątna a od góry ośmiokątna, ze śpiczastym daszkiem, przez którą na dziedziniec zamkowy brama prowadziła. Z pomników pierwotnej architektury zamku tego dochowały się tylko sklepienia gotyckie w dwóch dolnych pokojach; wszystkie zaś inne ślady odnoszą się do czasów restauracyi Szczawińskiego, który, gdzie tylko na to pozwoliło miejsce, wszędzie marmurowe swoje herby poumieszczał. Dwie tablice marmurowe, nad bramą i nade drzwiami wchodowemi znajdujące się, zawierają w łacińskim napisie historyą tego gmachu. Opis i rysunek podały „Kłosy“ (VII, 21).

Besiekierz, nazwa okolicy (ob.), co do samej formy pokrewna z takiemi nazwami: jak Swinikierz, Sadykierz w Rawskiem, tudzież Besk i Besiekiery w Łęczyckiem. W obrębie jej leżą B. Gorzewo, wś i folw., B. Nawojowy wś i folw., B. Rudny wś i folw., wszystkie trzy nad rz. Moszczenicą, pow. brzeziński, gm. Biała, par. Gieczno. Leżą pomiędzy Zgierzem a Mąkolicami. W 1827 r. wszystkie trzy liczyły 34 dm. i 314 mk. Obecnie B. Gorzewo ma 140 mk., 17 dm., ziemi włościańskiej 17, kolonistów 683 morg. B. Nawojowy, 150 mk., (szlach. 41), 13 dm., ziemi włośc. 49, szlach. 384 morg.; B. Rudny, 340 mk., 39 dm.; ziemi włośc. 494, folwarcz. 160 morg.

Besk, stary i nowy, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów. W 1827 r. było tu 9 dm. i 106 mk.

Beskid. Jestto nazwa dość nieokreślona, zarówno etymologicznie (ob. *Beskidy*), jak topograficznie. Odnosi się niekiedy do pojedyńczych szczytów, niekiedy do pewnej części Karpat galicyjskich a niekiedy nawet do całego ich pasma (z wyjątkiem Tatr) od Szląska do Bukowiny. Na określenie pasma gór wyrażenie „Beskidy“ wydaje się nam stosowniejsze.

Beskid, szczyt w głównym grzbiecie granicznym Tatr nowotarskich, w obrębie wsi Muru Zasichłego; narożnik między dolinami Kasprową od zachodu, Stawów Gąsienicowych od wschodu; na mapach Kummersberga (Bl. 35) i Loschana wpisano w tem miejscu nazwę Piargi. Od tego wierchu ciągnie się między dolinami Goryczkową (od zachodu) a Kasprową (od wschodu) grzbiet 3034—3414 m. długi ku północy; drugi po nad Kasprową i Jaworzynką od zachodu a doliną stawów Gąsienicowych od wschodu dł. 6069 m., aż po Nosal. W nim leżą wierchy Kopa Magóry i Kopa Królowy. Od ostatniego wierchu ciągnie się przez Kopienice, aż ponad Hławówkę i Cyrlę, grzbiet lesisty, 8345 m. długi, ku północy. Wzn. Beskidu—2006.28 m. (Zejszner); 1998.89 (Loschan), 1995.8 (Kreil); 2002 (Kolbenheyer). *Br. G.*

Beskid kocierski, małe pasmo gór, do 710 m. npm. wysokie, bujnym lasem świerkowym porosłe, między Andrychowem a Żywcem.

Beskid Wielki, szczyt w Karpatach lesistych, w dziale między przesmykami dukielskim a skolskim, 1005 m. wys.

Beskid Wołosacki, szczyt w Karpatach lesistych, u źródeł Stuposianki, 1096 m. wys.

Beskidowiec, potok górski, wypływa w obr. gm. Wyszkowa w pow. dolińskim, z pod Czarnego Wierchu (1034 m.), powyżej połoniny Beskidami zwanej; płynie głębokiemi parowami w kierunku północno-wschodnim i po półmilowym biegu uchodzi z lewego brzegu w obr. tej gminy do Mizuńki, dopływu Świcy.

Beskidy. To pasmo gór ma początek w przesmyku Jabłonki (601 m.), koniec u wklęsłości dukielskiej (463 m.), dł. 32 mil geogr., szer. 8—15 mil. Pasmo główne na płd. się ciągnie, na granicy lub blisko. Skład piaskowiec karpacki; jałowy, więc i roślinność jałowa, tylko drzewa się udają. Właściwością B. jest kretynizm. Beskidy (zwane także za Staszicem Bieszczadem) są w ogólniejszem znaczeniu tylko książkową nazwą. Lud (pisze Tatomir) dla całego pasma gór karpackich nigdy tej nazwy nie używa, a i nazwy Karpat wcale nie zna. Beskidem albo Beskidkiem nazywa lud tylko pojedyńcze wierzchy, a najczęściej grzbiety, przez które prowadzą przejścia; kid znaczy bowiem w narzeczu górali z okolicy Skoczowa grzbiet; bez kid, beskid znaczyłoby więc tyle co przez grzbiet (Zeiszner). Beskid nad Andrychowem, Beskidek na wsch. od Babiej góry, przejście z doliny Skawicy do doliny Orawy, Beskid nad Klimcem, przez który prowadzi trakt ze Stryja do Munkacza i t. p. Polscy podgórzanie i górale pasma karpackie górami, w Wadowickiem także groniami zowią; również i ruski góral nazywa Karpaty tylko poprostu górami, hory. Beskidy rozpadają się na kilka części. Beskidy zachodnie rozpościerają się od przecznicy jabłonkowskiej na Szląsku aż po rzekę Rabę w Galicyi. Grzbiety ich sięgają w przecięciu do wysokości 550—632 m., szczyty do 1260 m. Pasma główne czyli środkowe nie są wszędzie najwyższe, gdyż miejscami przewyższają je poboczne gałęzie. Najwyższy szczyt Babia góra, wznosząca się na źródłowisku Skawicy i czarnej Orawy, ma 1722 m. wysokości. Podgórze Beskidów zachodnich, wznoszące się w przecięciu do 350 m., rozpościera się aż po południową krawędź doliny Wisły. Linia rozgórza, t. j. linia łącząca te miejsca, gdzie góry nie ustają jeszcze wprawdzie, lecz gdzie już od

ostatnich wyłomów rzek rozchodzić poczynają i spadek coraz większy ku równinom biorą— przypada nad Białą koło miasteczka Białej, nad Sołą powyżej Kęt, nad Skawą około Wadowic, nad Rabą około Myślenic. W okolicy Krakowa od Tyńca aż do miasta Podgórza przypiera podgórze Beskidów zachodnich Krzemionkami (316 m.) aż po sam brzeg Wisły, która oddziela je tutaj od wzgórzystej krainy krakowskiej. Część ta Beskidów jest w ogóle dostępną. Przerzynają ją bowiem liczne doliny, jako to dolina górnej Skawy i Skawicy z kotliną Suchej. Otwierają one przystęp aż do samych pasm grzbietów środkowych, których przełęcze zaklęsłe ułatwiają przeprawę z Galicyi do Węgier. Część gór, ograniczona Rabą, Dunajcem i Popradem, nie ma wspólnej nazwy. Grzbiet jej główny, ciągnący się od źródeł Raby na zach. aż po wyłomy Dunajca i Popradu na wsch., a staczający się stromo ku płd. i wsch. nazywają Górcami, a skaliste góry, przez które Dunajec żłobi sobie łożysko malowniczym, podłużnym wyłomem, zowią Pieninami. Najwyższy szczyt w Górcach, Niedźwiedź (na płn. od Łopuszny nad Dunajcem) ma 1309 m., a najwyższy szczyt w Pieninach, Trzy Korony 948,6 m. wysokości. Górce są nazwą ludową. Tak nazywają Podhalanie to pasmo gór, które w stosunku do wysokich Tatr nie zasługuje podług ich zdania na nazwę gór właściwych i dla tego zwą je pogardliwie górkami tylko, czyli górcami. Nazwę Pienin ograniczają zwykle do malowniczych, przepaścistych, głębokiemi jarami poprzerywanych skał wapienia ryfowego pomiędzy Czorsztynem a Szczawnicami. W rzeczywistości jednak pasmo wapienne tej samej formacyi ciagnie się wielkim łukiem opasującym od płn. Tatry, który poczyna się w dolinie Wagu, w stolicy trenczyńskiej na Węgrzech, przechodzi w dolinę Orawy, wysuwa się na płn. za Rogoźnik i Czorsztyn i ciągnąc ku południowemu wsch., kończy się w stolicy szaryskiej, także na Węgrzech, na płn. od Preszowa. Od płn. są Pieniny łatwo dostępne, ku płd., t. j. ku Dunajcowi, spadają stromo i prawie prostopadle, co im też przy znacznem wniesieniu nad poziom rzeki i ostro miejscami odrzynających się szczytach i grzbietach wiele od tej strony dodaje dzikiej malowniczości. Podgórze tej części gór rozpościera się od Myślenic nad Rabą i Wojnicza nad Dunajcem, gdzie przypada rozgórze, nizkiemi cieklinami aż ku Bochni i dalej po międzyrzeczu dolnej Raby i dolnego Dunajca. Liczne doliny przerzynają w rozmaitych kierunkach tę część gór. Dolina Raby ciągnie się aż po główny ich grzbiet, a kotlina sądecka, rozgałęziając się wyłomami Dunajca i popradu w głąb gór, przerywa wszystkie ich pasma i przeprowadza przesmykami aż na południowe ich stoki (Ruska Wola tuż pod Leluchowem niedaleko wnijścia Popradu do Galicyi 483 m. n. p. m.). Beskidy niskie rozpościerają się od wyłomów Dunajca i Popradu aż na źródłowisko Sanu. Część ta Beskidów, zwracająca się już z pełnego wsch. ku południowemu wsch., jest w pasmie galicyjskich Karpat najniższą. Najwyższe jej wierzchy nie wznoszą się wyżej nad 1200 m. Podgórze nizkich Beskidów zniża się bardzo łagodnie i sięga daleko w głąb kraju, aż po za Tarnów (góra św. Marcina), Pilzno, Ropczyce, Rzeszów, Łańcut, Jarosław i Przemyśl (góra Zamkowa 359 m.), miejscami nagle się odrzynając, miejscami zaś gubiąc się nieznacznie w nizinie Wisły i Sanu. Linia rozgórza przechodzi tutaj nad Ropą powyżej Gorlic, nad Wisłoką około Jasła, nad Jasełką powyżej Wrocanki, nad Wisłokiem powyżej Czudźca, nad Sanem powyżej Przemyśla, nad Wiarem poniżej Kalwaryi. Jest to najdostępniejsza ze wszystkich części Beskidów, przerznięta mnóstwem dolin, jak np. doliną jasielską, dolinami Ropy, Jasiołki i górnej Wisłoki, Wisłoka i Sanu. Pośród gór rozpościera się tutaj pomiędzy Wisłokiem a Sanem (Krosno, Jaćmierz, Rymanów, Zarszyn, Sanok) rozległa okolica międzygórska, zwana sanockiemi dołami. W tej części gór leży też przecznica dukielska, najwygodniejsza i najwyższa ze wszystkich przecznic, ułatwiających przeprawę z Galicyi do Węgier przez główne pasmo Beskidów (najwyższe wzniesienie gościńca pomiędzy Barwinkiem i Komarnikiem 468.8 m.). Beskidy wysokie rozpościerają się od źródeł Dniestru aż do źródłowiska Czeremoszów na granicy Galicyi i Bukowiny i do tak zwanego Rozrogu, zkąd rozchodzą się góry w rozmaitych kształtach w różne strony. Góry przybierają tutaj odmienną postać, wznoszą się coraz wyżej, od 1400—1700., im dalej ku południowi wsch.; szczyty ich zaostrzają się, boki są spadzistsze, ciaśniej zwarte. B. wysokie znane są więcej pod nazwą *Karpat lesistych* (ob.). Grzbiet środkowy czyli graniczny Beskidów jest wszędzie połogim, lasami okrytym działem. Wszystkie ościenne łańcuchy mają ten sam kierunek co i grzbiet graniczny i idą w kształcie podłużnych działów, równolegle od siebie, połączone nizkiemi łękami na poprzek i na poprzek poprzerywane wyłomami większych rzek. Miejscami jest grzbiet graniczny najwyższy, miejscami zaś wznoszą się wyżej od niego pasma ościenne. W środku na źródłowisku Wisłoki opadają wszystkie pasma najniżej, ciągną się wszędzie krainą lasów, grzbiety ich mają kształt falistej płaszczyzny i okrywają się gdzie niegdzie nawet uprawnemi zagonami. Zwężają się też tutaj zarazem najbardziej właściwe góry i linia rozgórza posuwa się najbliżej ku granicy, podczas gdy podgórze przeci-

wnie rozpościera się najdalej ku płn. w głąb kraju. Geologiczna budowa Beskidów jest bardzo jednostajna. Składają one się z piaskowca karpackiego, należącego do formacyi eocenicznej okresu trzeciorzędnego czyli kenozoicznego, który pokryty jest cienką warstwą ziemi i miejscami tylko wydobywa sią na powierzchnię. Tylko w zachodniej części występują na większym obszarze skały formacyi jurasowej i wapiennej okresu drugorzędnego czyli mezozoicznego i opasują dwoma pasmami pokłady piaskowca. Pasmo północne poczyna się w dolinie Beczwy, wchodzi do Galicyi koło Białej i ciągnie się równolegle z formacyą piaskowcową, która je wielokrotnie przerywa, przez okolice Andrychowa, Wadowic i Wieliczki, aż ku Bochni. W okolicy Tyńca przypiera o to pasmo łańcuch pagórków tej samej formacyi, wydłużający się aż do brzegu Wisły koło Podgórza, który od zawartych w jego wapieniu buł krzemieni nazwano krzemionkami. Południowe pasmo przychodzi ze stolicy trenczyńskiej przez dolinę Orawy do doliny nowotarskiej i występuje najwybitniej w Pieninach na wyłomie Dunajca. Według rozprawy o Beskidach, napisanej przez prof. Świstunia z Rzeszowa (czyt. „Sprawozdanie z gimnazyum rzeszowskiego“ za rok 1876) podział powyższy Tatomira (który i Karpaty lesiste zowie Beskidem „wysokim“), należy zmienić w ten sposób, że B. zachodnie mają sześć działów: *a*) między Olszą i Wisłą na Sląsku; *b*) między dolinami Kisuczy, Bystrzyty, Soły, Nowotnianki i drogą Ujsol-Nowoty; *c*) od Milówki do Podhory; *d*) Babia Góra; *e*) Barania-pasmo; *f*) dział Andrychowski. Beskidy zaś wschodnie czyli nizkie na cztery działy: *a*) między Skawą i Rabą; *b*) między Rabą, Dunajcem, Popradem, doliną Szczawnic, Nowegotargu i drogą ze Spytkowic do Orawy; *c*) Pieniny; *d*) między Dunajcem, Popradem, przesmykiem dukielskim, Dołami Sanockiemi, Sanem i niżem nadwiślańskim. Niektórzy autorowie twierdzą, że nazwa Beskidów jest nietylko książkową, że np. lud sam zowie Beskidami niskiemi góry po obu stronach dukielskiego przesmyku a B. szerokiemi część Karpat lesistych, w dziale między przesmykami skolskim a delatyńskim. Znane też są w geografiach nazwy: Beskidy polskie, śląskie i węgierskie (orawskie). Porównaj dodatkowo art. *Karpaty*. *F. S.*

Beskidy śląskie (ob. *Beskidy*), rzęsistemi lasami porosłe, obfitują w drzewo na opał i budulec, w zwierzynę, rudę żelazną, kamienie młyńskie, ciosowe, brukowe i budowlane. Ze szkodliwych zwierząt, prócz lisów i mniejszych drapieżnych, pokazują się już tylko kiedy niekiedy wilki. Na polanach i łąkach B. śląskich utrzymują górale szałasy, w których pielęgnują stada owiec, kóz i krów dających mleko i wełnę. Z wełny owiec wyrabiają sukno wałaskie na spodnie i guńki a z mleka żętycę i bryndzę. Najwyższe szczyty: **Barania**, Czantorya, Równica, Łysag óra, **Kotarz**, Ostry Stożek i i. Według Jana Śliwki lud śląski zowie te góry Beskidami. *F. S.*

Besko, wś, pow. sanocki, nad Wisłokiem, o 6 kil. od Zarszyna, ma parafią obu obrządków w miejscu. Własność banku galicyjskiego. Ma przysiołek Porębę. Parafia katol. dek. sanockiego, założona 1594 przez Zygmunta III, liczy 1214 wiernych.

Besnica (niem.), kol., pow. brodnicki, st. p. Gurzno.

Bessarabia, kraj w państwie rossyjskiem, w południowo-zachodniej jego części, graniczy na północ z gubernią podolską i posiadłościami austryackiemi; na wschód z rzeką Dniestrem i morzem Czarnem; na południe z rzeką Dunajem, która dzieli Bessarabią od Rumunii, na zachód z rz. Prutem. Były obwód bessarabski (31967 w. kw. według Strielbickiego) utworzony został z ziem, które otrzymała Rossya na mocy artykułu IV traktatu bukareskiego, mianowicie z trzech głównych części: 1) z Bessarabii właściwej, mającej 3 raje (cynuty albo powiaty): benderski, akkermański i kilijski, i 4 twierdze: Izmaił, Kilia, Bendery i Akkerman; 2) z rai czyli powiatu chocimskiego, to jest Bessarabii północnej, z twierdzą Chocimem, która należała do rodziny wybieralnego hospodara, z wyjątkiem szczupłych podatków płaconych sułtanowi; 3) z części Multan czyli Mołdawii (wschodniej), leżącej na lewym brzegu rzeki Prutu i składającej się z powiatów czyli cynutów: orhijewskiego, sorockiego, jasskiego, choterniczeńskiego, greczańskiego i kadrskiego. Właściwą Bessarabią zamieszkiwał w starożytności naród Bessów, którzy tu przybyli z gór Hemus (Bałkanów), i otrzymała nazwisko od wodza ich Bessaraba. Inni pisarze, odnosząc wyraz Bessarab do VII wieku, wyprowadzają go od słowa tureckiego *rabb* albo *rebb*, znaczącego wódz, i przypuszczają, że Bessarab znaczyło dawniej wodza Bessów, a zatem nie ród i nazwisko, ale prosto tytuł. Inni, wreszcie, mniemają, że Turcy nazwali ten kraj Bess albo Ak-Serb, to jest Biała Serbia, a później Bessarabia. Cóżkolwiekbądź, Bessowie, podbici przez Rzymian, weszli w skład ogólny plemienia nad-dunajskiego i mieszkali na obu brzegach dolnych części Dunaju. Po licznych zmianach, ziemia Bessów i zmięszanego z nimi narodu Kumanów, w XIII wieku nazywała się już Bessarabią. W połowie XIV wieku bessarabski wali-han posyłał wojsko swoje na pomoc cesarzowej byzantyńskiej Annie (Sabaudzkiej), przeciw Janowi Kantakuzenowi; a przy końcu tegoż wieku Bessarabia, po krótkiej zawisłości od Węgier, znowu prze-

szła pod panowanie wojewodów z rodu Bessarabów, który tymczasem wstąpił na tron Wołoszczyzny i Multan, i odtąd dzieliła zawsze los tych prowincyj, pod nazwiskiem Dolnych Multan. W r. 1470 wojewoda tych wszystkich ziem Stefan Wielki, pobity przez sułtana Bajazeta II pod Wale-Alba (Biała Dolina), odstąpił Turkom Bessarabią, a chociaż później, uderzywszy niespodzianie na Bajazeta i zwyciężywszy go na głowę pod Wasłujem, wrócił sobie wszystko co był utracił, wszelako po jego śmierci kraj ten zawojowali Turcy. W r. 1560, w opustoszałej j wojnami wyludnionej Bessarabii, osiadło około 30,000 Tatarów nogajskich, którzy zająwszy dolną jej część, nazwali ją Budziakiem. Tatarzy budziaccy nabyli później znacznego rozgłosu, rozbojami i najazdami na Podole i Ukrainę. W wojnach Turcyi z Polską i Austryą składali oni bitne ale niesforne i niekarne wojsko posiłkowe. Bessarabia długi czas zostawała pod rządami hanów krymskich, ale później przeszła pod bezpośrednie panowanie Porty Ottomańskiej. Nakoniec roku 1812 przyłączona do Rossyi; ale Tatarzy nogajscy stąd ustąpili i osiedli na południowym brzegu Dunaju. Urządzenie tymczasowego rządu w Bessarabii, popis ludności, utrzymanie wszystkich stanów przy dawnych prawach zapewnione traktatem, poruczone było (r. 1812—1813) admirałowi Czyczagów. Ponieważ Bessarabia przeznaczoną była na schronienie tych bojarów greckich, multańskich i wołoskich, którzy, z powodu przychylności dla Rossyi w ciągu poprzedniej pięcioletniej wojny, mogli ściągnąć na się prześladowanie Porty, przeto mianowany został do pomocy wojennemu i cywilnemu naczelnikowi Bessarabii, generałowi Hartung, jako drugi gubernator, Skarlat Sturdza, jeden z przedniejszych bojarów w obu księstwach, spokrewniony z hospodarami. Urządzenie spraw duchownych w Bessarabii polecono byłemu metropolicie kijowskiemu Gabryelowi, który poprzednio (od roku 1793 do 1799), zarządzał kościołem nowo-rossyjskim. Pograniczne twierdze: Kilia, Akkerman, a zwłaszcza Izmaił, obwarowane zostały na nowo. Koło Izmaiła generał Tuczkow założył obszerne przedmieście, osiedliwszy je wychodźcami podczas wojny, z Turcyi, księstw Naddunajskich, Galicyi, nawet Rossyi. Kiszyniew wyznaczony na stolicę obwodu i miejsce pobytu głównego naczelnika. Po traktacie wiedeńskim r. 1815, szczególny udział w losach Bessarabii brał sekretarz stanu hr. Capo d'Istria; jemu Bessarabia obowiązana za pierwotną swoją organizacyą. Lundość różnorodna i niedogodne urządzenie dochodów skarbowych, były powodem, że dawniejszy zarząd Bessarabii został zniesiony i poruczony komitetowi, składającemu się z mołdawsko-bulgarskich bojarów i obywateli, kilku urzędników rossyjskich, pod prezydencyą gubernatora ekaterynosławskiego Kalageorgia. Temu komitetowi polecono ułożenie ustawy dla Bessarabii, która zatwierdzoną była r. 1816, i obowiązywała do r. 1818. Główny zarząd tej prowincyi miał być powierzony wyższemu dygnitarzowi, z tytułem: „Namiestnika pełnomocnego.“ Na urząd ten powołany podolski gubernator wojenny, generał-porucznik Bachmetiew. W miesiącu maju 1818 r., cesarz Alexander zwiedził Bessarabią, i w tymże roku zatwierdził nową ustawę zarządu, przygotowaną przez Bachmetiewa, który w r. 1820 urząd swój ustąpił generałowi Inzow, głównemu opiekunowi kolonistów w Rossyi południowej. W r. 1823 mianowany został generał-gubernatorem noworosyjskim i namiestnikiem pełnomocnym Bessarabii hr. Woroncow, i tym sposobem obie te prowincye zlały się w jedną całość. Nowa ustawa dla Bessarabii zatwierdzona została r. 1828. Główny jej naczelnik, zamiast tytułu namiestnika pełnomocnego, otrzymał nazwę bessarabskiego generał-gubernatora i prezesa rady obwodowej. Miasta Reni, Akkerman, a zwłaszcza Izmaił, urządzone zostały na porty handlowe. W r. 1835 podzielono Bessarabią na 8 powiatów: chocimski albo chotyński, jasski, sorocki, kiszyniewski, orgiejewski, benderski, kagulski i akkermański. Nadto, miasto Izmaił z wydzielonem terrytoryum składa osobny zarząd miejski (gradonaczalstwo). Bessarabia miała wtedy przestrzeni 38,9.6 wiorst kw.; z tych jednę trzecią część zajmują grunta uprawne, tyleż łąki i pastwiska. Położenie górzyste. Odrośl gór karpackich, wszedłszy do Bessarabii, składa oddzielny systemat gór, biorący początek w powiecie jasskim; najwyższy jego punkt leży o mil cztery i pół od miasta Biele. Znaczniejsze z gór są: Kodro-Dobykuło i Kaj-Dobykuło. Bessarabią oblewają od strony południowo-wschodniej wody morza Czarnego. Główniejsze rzeki są: Dniestr, Prut, Dunaj, Reut wpadająca do Dniestru i Jałpuch do Dunaju. Pomniejsze rzeki latem często wysychają i wtedy daje uczuć się niedostatek wody. Jeziora słone i słodkie znajdują się w znacznej ilości, zwłaszcza w południowej części obwodu, w powiatach kagulskim i akkermańskim; większe z nich są: Kaguł, Jałpuch, Katłabug, Kitaj, Sasik i t. d. Klimat w ogólności bardzo łagodny. Północna część obwodu zimniejsza od południowej, w której powiaty kagulski i akkermański zasłonione są górami od mroźnych wiatrów. Lato zwykle bardzo gorące, zima niekiedy surowa, ale niekiedy wilgotna, co utrudza komunikacyą. Grunta gliniaste, pomięszane z piaskiem, w wielu miejscach pokryte warstwą czarnoziemu, nader urodzajne, wydają obficie:

pszenicę, żyto, jęczmień, proso i kukurydzę, zwłaszcza w powiatach kagulskim i akkermańskim. Ale rolnictwo nie stanowi głównego przemysłu mieszkańców, którzy częścią zakupują zboże z innych gubernij. Rosną tu: len, konopie, tytuń, dynie, rozmaite jarzyny, drzewa owocowe i t. d. Wino wyrabia się w znacznej ilości, ale nie zaleca się smakiem. Stepy i łąki rozciągają się na znacznej przestrzeni. Tak nazwany step budziacki, przymykający do morza Czarnego, ma około 30 mil długości a przeszło 20 szerokości, i dostarcza prawie przez cały rok wybornej paszy dla licznych trzód i stad. Z tego powodu chów bydła w kwitnącym tu jest stanie. Dawniej Bessarabią ocieniały obszerne lasy, ale teraz są wyniszczone. Drzewa budowlanego bardzo mało; opałowe zaś spławia się Dniestrem. Zwierzyna natrafia się w lasach północnej części; na południu korzystniejszem jest rybołówstwo. Z pomiędzy minerałów znajdują się w Bessarabii: granit, marmur, wapień, saletra. Ostatnią zbierają w jeziorach blizkich morza Czarnego, a raczej w małych jego zatokach. Corocznie osiada soli morskiej do 7,000,000 pudów. Przemysł rękodzielniczy i handel na nizkim są stopniu. Tylko Ormianie i Grecy prowadzą handel winem i niektóremi płodami królestwa zwierzęcego. Ludność Bessarabii wynosiła 18?0 r. około 990,000 płci obojga. Składała się z Mołdawian, Rosyan, Greków, Bulgarów, Ormian, Serbów, Tatarów, Żydów, Cyganów, tudzież kolonij rozmaitych cudzoziemców, a zwłaszcza Niemców. Ukazem z dnia 29 lutego 1828 r. poddaństwo zniesione w Bessarabii, i wszyscy mieszkańcy zaliczeni zostali do rzędu wolnych rolników. Mołdawianie i koloniści w ogólności są zamożni. Na mocy traktatu paryzkiego, zawartego dnia 30 marca 1856 r., sprostowaną została granica Bessarabii i należąca do niej przestrzeń 205 mil kw. wcielona do Multan czyli Mołdawii. Część tej przestrzeni t. z. B. rumuńska na mocy traktatu berlińskiego 1878 r. wróciła do Rossyi. Według najnowszej statystyki rossyjskiej („Wsieobszczij kalendar“ 1880 r.) gub. bessarabska dzieli się na 7 powiatów; rozległości ma 883 mil kw. czyli 43267 w. kw.; miejscowości zaludnionych liczy 1302; ludności ob. płci 1143732; na 100 męż. 90.9 kob.; w ciągu roku: rodzi się 47498; w ciągu roku: małżeństw 7981; cyfra śmiertelności 2,60. W miastach żyje 20,5% ludności. W ogólnej cyfrze na 100 ludności 86,7 prawosławnych i jedynowierców, 0,8 raskolników, 0,2 ormiano-gregoryanów, 0,4 rz. katolików, 3,0 ewangelików, 8,9 izraelitów (tych ostatnich według kalendarza Hurlanda 98114). Co do narodowości na 100 wypada 15,8 rossyan, 2,5 bulgarów, 3,3 niemców, 67,4 mołdawian, 9,1 żydów, 1,9 cyganów. W całej gubernii są 4 parafie rzym. katolickie, połączone w jeden dekanat bessarabski. Dekanat bessarabski dyecezyi tyraspolskiej, obejmuje 4 parafie: Kiszyniew, Chocim, Bielce i Krasnę a liczy 5579 wiernych. Co do gleby to półn. część B. jest czarnoziemista. Najgrubszy czarnoziem u źródeł rzek Byk i Czuhur, tudzież nad Reuttem i Rakowcem. Im dalej ku płd., tem pokład cieńszy. Na granicy powiatu jasskiego i sorockiego grunt błotnisty i słonawy. Brzegi rzek piaszczyste lub gliniaste. (Źródła „Enc. Org.;“ Egunowa „Zapiski;“ Zaszczuka „Bessarabia;“ A. Stuckenberga „Opisanije Bessarabskoj obłasti“).

Bessenofalva, ob. *Beszenowa.*

Besztercz, ob. *Bańska Bystrzyca.*

Bestroski, os. leśna, pow. wschowski, niem. *Ohnesorge.*

Bestużewo, wś, pow. zadoński, gub. woroneska, między Zadońskiem a Woroneżem, st. p.

Bestwin, wieś, pow. krotoszyński, należy do klucza baszkowskiego; 52 dm., 370 mk., 142 ew., 228 kat., 111 analf. Na początku XVI wieku była własnością Bnińskich, następnie Karnkowskich, z ktorych pochodził prymas Stanisław Karnkowski, później Konarskich, Zborowskich, nareszcie dostała się w XVII w. Sieniutom. Odtąd miała tych samych właścicieli co dobra baszkowskie. *M. St.*

Bestwina i *Bestwinka* (z Kaniowem bestwińskim i Głębinowem), wsie, pow. bialski w Galicyi, 3456 n. a. morgów rozl., 366 domów, 2323 dusz; parafia w B. dek. bialskiego (3496 dusz) erygowana w r. 1100; kościół parafialny poświęcony w r. 1632 przez Tomasza Oborskiego; bisk. leodycejskiego, sufr. krakowskiego; szkoła ludowa dwuklasowa, st. p., gorzelnia, obszar dworski należy do majoratu arcyks. Albrechta, feldmarszałka wojsk austryackich. Leży na granicy Szląska austryackiego, blisko kolei żelaznej. *M. M.*

Bestwiny, pow. nowo-miński, gm. Siennica, par. Lipno.

Beszcz, wś, pow. krakowski, par. Kraków, o 5 kil. od Krakowa, własność gminy tego miasta.

Beszków, wś, pow. radomski, gm. Rogów, par. Jastrząb.

Besznica, folwark przy granicy Prus, w pow. rypińskim, gm. Dzierzno, par. Lubowidz, własność Czapskich, powierzchni 180 morg, w tem gruntu ornego 120 morg.; liczy 12 mk., 2 dm.; na terytoryum tego folwarku znajduje się posterunek straży pogranicznej.

Besznica, kol., pow. brodnicki, par. Górzno.

Beszowa, *Bęszowa, Banszowa*, wś rządowa, pow. stopnicki, gm. Oleśnica, par. Beszowa. Dawne województwo sandomierskie, pow. wi-

ślicki. Leży przy drodze z Pacanowa do Połańca. Wieś ta była własnością rodu Jastrzębców. Wojciech Jastrzębiec, bisk. krakowski, wystawił tu na miejscu drewnianego murowany kościół w 1407 r. a w 1421 r. osadził ks. Paulinów i oddał im B. na utrzymanie klasztoru (Długosz III 124,5). Obecnie kościół ten jest parafialnym. W 1827 r. B. liczyła 39 dm. i 254 mk. Par. B. dek. stopnickiego, 3404 dusz. *Br. Ch.*

Besztanków, *Basztanków*, wieś, pow. olhopolski: 808 dusz męz., 1,944 dzies. ziemi włośc. a 4505 dworskiej. Należała dawniej do Urbanowskich, dziś do Eustachego Jełowickiego.

Beszyce, *Bęszyce*, dolne i górne, wsie rządowe, pow. sandomirski, gm. i par. Koprzywnica. Wspomina obie już Długosz (III, 377). W r. 1827 liczyły 12 dm. i 73 mk.

Beszyno, wś, pow. włocławski, gm. Lubień, par. Białotarsk. W 1827 miała 9 dm. i 156 mk., obszaru 631 m. Dobra B. liczą w swoim obrębie wsie: Konibród, Sokulec, Ziemowizna, Kowalki, osada Józefowo, os. młynarska Ziemowizna i część Szewa małego.

Betgoła, ob. *Betygoła*.

Betlanowce, węg. *Bethlenfalva*, niem *Bethelsdorf*, wieś w hr. spiskiem (Węg.). kościół katol. filial., płóciennictwo, 605 mk. *H. M.*

Betsche, ob. *Pszczew*.

Bettler, st. dr. żel. Banreve-Dobszyna, między Rożnowem a Dobszyną, na Węgrzech.

Betygoła, *Betgoła*, po żm. *Betigała*, mko, pow. kowieński, o 74 w. od Kowna. Kościół paraf. katolicki św. Mikołaja, drewniany, zbudowany 1416 przez w. ks. lit. Witolda, odnowiony 1851 przez parafian. Parafia katolicka dekanatu wielońskiego: dusz 7927; kaplica na cmentarzu w B. Filie w Ugianach, Polepiach i Miłoszajcach (pod wezw. Chrystusa Ukrzyżowanego, drewniana, zbudowana 1785 przez obyw. Januszkiewicza). B. leży u zbiegu Wewirży z Dubissą, na dwóch wyniosłych górach. Tu Witold i Jagiełło pierwszy kościół fundowali; tu mieszkał arcykapłan pogański Gintowt. Krzyżacy zwali B. „Betgale“ i często pustoszyli okolicę, kusząc się o zdobycie Aukajmu na górze Pilkałnas tuż pod B. Roku 1706 była tu potyczka ze Szwedami. Połowa parafii B. należy do pow. kowieńskiego, połowa do rossieńskiego. *F. S.*

Beuthen, ob. *Bytom* i *Budyssa niższa*.

Beutnersdorf, ob. *Bartna strona*.

Beversdorf, ob. *Bobrownik*.

Bewern, ob. *Bebra*.

Beyern, ob. *Raudań*.

Beyersdorf, ob. *Piotrowo*.

Beyditten i *Beynuhnen*, kilka wsi w Prusiech wschodnich, w pow. fyrlądzkim, królewieckim, darkiańskim.

Beynuhnen, wś, pow. darkiański; jest tu cenny gabinet odlewów gipsowych p. Farenheida.

Bezanka, rzeka, lewy dopływ Wilii, uchodzi niedaleko i powyżej Wilna.

Bezbrudy, *Bezbródy*, wś, pow. złoczowski, leży nad rzeczką Pełtew, oddalona o pół mili od Kutkorza a 2 mile na północ od Glinian, o milę na południe od Buska. Okolica tutejsza należy do najżyzniejszych w Galicyi, ziemia czarna i ciężka, pokład jej nadzwyczaj głęboki, położenie równe, niskie, sianożęcia doskonałe, lasu poddostatkiem. Przestrzeni obejmuje posiadłość większa roli ornej 411, łąk i ogrodów 108, pastwisk 25, lasu 853 mórg; posiadłość mniejsza roli ornej 334, łąk i ogrodów 238, pastwisk 21, lasu 82 m. a. Ludności ma rzym. kat. 276, gr. kat. 353, izraelitów 56: razem 685. Wieś ta należy do rzym. kat. i gr. kat. parafii w Kutkorzu i jest tej ostatniej filią. Szkołę ma filialną. Właściciel Henryk hr. Łączyński.

Bezdany, wś, pow. wilejski, i majętność przeważnie leśna, około 6,000 dzies. obszaru zawierająca, w parafii Niemenczyńskiej, nad rzeką Wilią położona, o 24 w. od Wilna odległa, ze st. dr. żel. Petersb.-Warsz. t. n. (między Wilejską a Drużyłami). Majętność ta, jak świadczą dokumenty w archiwum teraźniejszego dziedzica zachowane, nadaną była w roku 1516 feria tertia post festum S. S. Omnium (4 listopada) przez Zygmunta I króla polskiego Ulrykowi Hozyuszowi, horodniczemu wileńskiemu, ojcu wiekopomnego Stanisława Hozyusza, od tej posiadłości przezwanego na Litwie „Bezdany“ (Patrz Pisma Adama Mickiewicza t. VII str. 157, wydanie Merzbacha z 1858 r.) a znanego w Europie pod nazwiskiem wielkiego kardynała, który przewodniczył koncylium trydenckiemu w charakterze legata papieskiego. Po śmierci Ulryka odziedziczył B. młodszy syn jego Jan, a po nim syn Jana, Ulryk Hozyusz, który w r. 1605 d. 1 marca sprzedał tę majętność za 5,000 złotych księdzu Wilczopolskiemu, kanonikowi wileńskiemu, a ta sprzedaż tegoż dnia i roku konfirmowaną została przez króla Zygmunta III. W kilka lat później, t. j. 5 września 1609, ks. Wilczopolski pomienione dobra wieczyście darował ojcom jezuitom kolegium wileńskiego i akt darowizny na rokach trojeckich wileńskich zeznał. Odtąd pozostawały one we władaniu O. O. Jezuitów aż do kasaty ich zakonu. Po zniesieniu zaś jego, dobra B. przywilejem kr. Stanisława Augusta, datowanym z 12 lipca r. 1774, nadane zostały dziedzictwem pisarzowi W-go ks. Lit. (późniejszemu wojewodzie brzeskiemu) Mikołajowi Łopacińskiemu z obowiązkiem opłaty co rok na rzecz funduszu edukacyi narodowej 4 i pół procentów od wieczyście na tych dobrach lokowanej summy 72,222 złp., 6 gr.

i 2 szelągów. Pozostają one dotąd w posiadaniu rodu Łopacińskich, z opłatą roczną znacznie zwiększoną do skarbu Państwa i stanowią obecnie własność Ignacego, prawnuka w prostej linii Mikołaja Łopacińskiego. Skutkiem Najw. manifestu z dnia 19 lutego (3 marca) 1861 r., wydzielono z tej majętności i nadano włościanom z dawien dawna tam zamieszkałym około 400 dzies. gruntów. Ludność ich, według ówczesnego popisu, wynosiła 184 osób obojej płci, wyznania rzym. kat. Oprócz tego w obrębie dóbr B., w jednej fermie, jednej wsi i kilkunastu zaściankach, na 600 dzies. gruntów ornych i łąk, zamieszkuje ze 20 rodzin szlacheckiego przeważnie pochodzenia i wyznania rzym. kat., w charakterze dzierżawców tych osad rolnych. Reszta ziemnego obszaru, około 5000 dzies., pokryta jest puszczą sosnową, w której jeszcze na początku b. stulecia drzewa na maszty okrętowe gęsto porastały. O puszczy tej wspominają w swych poezyach Sarbiewski („Quales Lucisci vel Nemencini lucus Udumve Bezdani nęmus“ I Ep.) i Naruszewicz, który, jak wiadomo, był proboszczem niemenczyńskim (Patrz jego Oda VII, Niemenczyn).

Bezdół, niem. *Beesdau*, folwark założony 1854 roku w powiecie toruńskim, parafia Dźwierzno.

Bezdziedowicze, wieś w powiecie lepelskim, z kaplicą katolicką par. Zahacze.

Bezdzież, mko, pow. kobryński, o 6 w. od Chomska ku płd. zach., nad błotami, które otaczają jez. sporowskie, w dawnem województwie brzeskiem (pow. piński), Okolica płaska, obfituje w lasy, bagna, pastwiska. Grunt w dawnej parafii katol. B. dek. kobryńskiego: czarnoziem, margiel, piasek, glina (Lachnicki). W okolicy rzeki Jasiołda, Ossownica, Linijka, Dewianica. Dziś w B. jest dekanat prawosławny, obejmuje 12 parafij a liczył 1857 r. 16488 dusz. Pod B. d. 8 września 1771 stoczoną była wielka bitwa przez ks. Michała Ogińskiego z generałem Albiszewem. *F. S.*

Bezednia, przysiołek wsi Sidorowa.

Bezek, wś i folw., pow. chełmski, gm. Staw, leży w okolicy wzgórzystej i błotnistej, na lewo od szosy z Chełma do Lublina. Posiada cerkiew rusińską, młyn parowy, cegielnię. W 1827 r. było tu 53 dm. i 322 mk. Obecny obszar gruntów dworskich 2722 m.; włościańskich 1168 m. *N. K.*

Bezgołówna, ob. *Zhar.*

Bezimienna, wś, pow. berdyczowski, nad małą rzeczką wpadającą do Hnyłopiata, o 5 w. od m. Machnówki, o 12 od Berdyczowa. Mieszkańców prawosławnych 527, katolików 14, izraelitów 11: razem 552. Cerkiew parafialna zbudowana w 1799 r. Ziemi 1241 dzies., pierwszorzędny czarnoziem. Należy do kilku właścicieli; zarząd gminny we wsi Wołczyńczach, policyjny w Machnówce. *Kl. Przed.*

Bezimienna, rz., powstaje w okol. m. Wasylkowa, w pow. wasylkowskim, płynie w kierunku południowym, wpada do rz. Miry a ta do rz. Horochowatki. *E. R.*

Bezimienne, błoto w pow. kijowskim, między wsią Kozarowicze a Hlebówką, 3 w. dł., 250 saż. szer. (Fund. „Gub. kij.“)

Bezine, ob. *Bzinne.*

Bezlesie, ob. *Rundany.*

Bezławki, niem. *Beeslack*, wś, pow. rastemborski na Warmii. Według Kętrzyńskiego jest to jedna z dwóch na cały pow. rastemborski parafij polskich.

Bezmichowa, 1). **B.** górna, wś, pow. Lisko, o 7 kil. od Liska, w par. rz. kat. Lisko, a gr. kat. Manasterzec. Właściciel baron Bees. 2). **B.** dolna, wś, pow. Lisko, o 6 kil. od Liska, w par rz. kat. Lisko, a gr. kat. Manasterzec. Własność hr. Krasickich.

Bezniuchy, wś, gub. witebska, nad rzeką Niszczą.

Beznoskowce, wś, pow. kamieniecki, 265 dusz męz., 63 jednodw. Ziemi włośc. 545 dz. Do Rakowskich 632 dz., do Szydłowskich 751 dzies. należy. *Dr. M.*

Bezodnia, rz., poczyna się w pow. kijowskim, płynie pod wieś Leśniki i wpada do rz. Wety a ta do Dniepru. *E. R.*

Bezów, wś, pow. bocheński, o 5 kil. od Uścia solnego, w parafii Cerekiew, własność Grabczyńskich.

Bezowłuk, ob. *Buzułuk.*

Bezpieczna, wś, pow. humański, nad rz. Horskim Tykiczem, o półtorej wiorsty od m. Koneły a o 5 w. od m. Sokołówki (tej samej w której podług mylnych mniemań miał umrzeć St. Czarniecki), przy wielkiej drodze handlowej z Humania do Piatyhor, Skwiry i dalej. Mieszkańców 680 prawosł. Cerkiew parafialna pounicka, zbudowana w 1755 r. (Wizyty Humańskiego Dziekanatu“ z roku 1761). Ziemi 1656 dzies., pierwszorzędnego czarnoziemu, należy do Susalinej. Zarząd polic. w Humaniu, gminny w m. Koneła. *Kl. Przed.*

Bezradycze, *Bezradzicze*, stare i nowe, łączne prawie z sobą, wś, pow. kijowski, po lewej stronie rz. Stuhny. W Starych B. na górze dość wyniosłej i stromej znajduje się prastare horodyszcze, od ludu Torcz nazywane, od którego w niewielkiej odległości na dwóch przeciwnych krańcach wsi wznoszą się jeszcze dwa inne horodyszcza. U nowych zaś B., w bliskości brodu na rz. Stuhnie, mnóstwo znajduje się mogił. Horodyszcze nazwane Torcz zajmuje do 3 dziesięcin ziemi, opasane wałem dwa sążnie wysokim, mieści w swoim obrębie ślady zarzuconej głębokiej studni. Byłto prawdopodobnie znany z kroniki Nestora gród Torczesk.

Z grodem tym się wiąże następujące wspomnienie. Gdy w 1043 r. umarł w. ks. kijowski Wsiewołod a Światopełk po nim w Kijowie objął wielkoksiążęce rządy, Połowcy, dowiedziawszy się o śmierci Wsiewołoda i przyciągnąwszy ze stepów, oblegli (mówi kronikarz) gród Torczesk. Mieszkali w nim Torkowie, lud stepowy tak jak i Połowcy, ale który, porzuciwszy życie koczownicze, hołdował Rusi, osiadłszy na jej krańcach wzdłuż rz. Stuhny i Rosi. W. ks. Światopełk kijowski, z Włodzimierzem Czernihowskim i Rościsławem Perejasławskim wyprawili się tedy dla dania odsieczy Torczeskowi. Tymczasem, przeszedłszy rz. Stuhnę, zostali przez Połowców rozbici u Trypola, tak że Swiętopełk z Włodzimierzem ucieczką ratowali życie a Rościsław utonął w rz. Stuhnie. Po tem zwycięztwie tem przeważniej jeszcze Połowcy zaczęli oblegać Torczesk. Oblężenie ciągnęło się przez 9 tygodni, aż w końcu Torkowie, zmorzeni głodem, poddali gród, który Połowcy spalili ogniem, ludzi rozdzielili, wiedli do swoich koszów, do swoich krewnych i swoich pobratymów. Z pewnością że gród ten zniszczony już więcej nie powstał, zostawując w horodyszczu bezradyckiem swego dawnego istnienia jedyną pamiątkę. Kiedy B. osiedliły się na posadzie zburzonego Torczeska, niewiadomo. Położenie atoli wsi tej u samego brodu na rz. Stuhnie, którędy tak później Tatarzy jak dawniej Połowcy zawsze łatwy mogli mieć wstęp do kraju, nie dawało z pewnością przez długi czas osiedlić się mieszkańcom, pomimo aż trzech obronnych horodyszcz i boru w blizkości. Dopiero pod rokiem 1632 dowiadujemy się z akt, że B. należały do monasteru kijowsko-pieczarskiego. Jeszcze w 17 wieku wielkie bory tu zalegały; biegiem Stuhny od strony Dniepru nieprzystępne błota (bezradyckie, bezrodzickie zwane i według Fundukleja mające 7 w. dł., 1 w. szer.) a przed Stuhną stepy. Bród tutejszy na Stuhnie był dla najezdników jedynem w tej stronie możliwem przejściem. Mieszkańców w Nowych B. jest 425, w starych 766. W Nowych B. jest cerkiew z r. 1727, mająca 101 dzies. gruntu. *E. R.*

Bezulka, potok wypływający w obrębie gminy Rzyczki, w pow. kosowskim, w południowej jej stronie; płynie zrazu na północny wschód, poczem zwraca się na wschód i przechodzi w obręb gminy Jaworowa, płynąc jużto debrami leśnemi, już też łąkami, i po półmilowym biegu uchodzi z lewego brzegu do Rybnicy, wpadającej do Czeremoszu. Najważniejszy jej dopływ jest Tarnaszory. *Br. G.*

Bezunka (niem.), właściwie Pszczonka, folw. dóbr Maciejów na Szląsku pruskim.

Bezuń, rz., rozgranicza pow. witebski od suraskiego.

Bezwola, wś i folw., pow. radzyński, gm. Lisiawólka, par. Wohyń; cerkiew rusińska. W 1827 r. miała 162 dm. i 691 mk.; obecnie 1034 mk. i 3906 m. obszaru.

Beżejów, wieś, pow. sokalski, o 2 mile na południo-zachód od Sokala, o trzy ćwierci mili na półn.-wsch. od Bełza. Okolica sławna z bełzkiej ziemi, na której najlepiej z całej Galicyi udaje się pszenica sandomierska. Przestrzeni ma posiadłość większa roli ornej 181, łąk i ogrodów 9, pastwisk 4 morgi austr.; posiadłość mniejsza roli ornej 468, łąk i ogrodów 67, pastwisk 8 morgów austr. Ludności ma rzym. kat. 38, gr. kat. 256, izrael. 9. Wieś ta należy do rz. kat. parafii w Ostrowie, a gr. kat. parafii w Żabczu murowanem. *B. R.*

Beżnica, ob. *Bieżnica.*

Beżnik, (właść. *Brzeźnik*), wieś i folwark nad rz. Wężownicą, pow. opoczyński, gmina i par. Skrzyńsko. W r. 1827 miała 13 dm. i 140 mk.

Bę..., ob. *Bem...., Ben...*

Bęblo lub *Bemblo* (por. *Bebelno*), wś, pow. olkuski, gm. Ojców, par. Biały kościół. Leży na drodze z Czajowic do Będkowic, na wyżynie pomiędzy doliną ojcowską a Będkowską. W 15 w. należała do dóbr królewskich (Długosz II 53). W 1827 r. miała 56 dm. i 338 mieszk. *Br. Ch.*

Bębnów, 1). wś, pow. wieluński, gm. Konopnica, par. Osyaków. W 1827 r. było tu 16 dm. i 157 mk. 2). **B.**, wś, pow. konecki, gm. Gowarczew, par. Końskie. W 1827 było tu 26 dm., 170 mk. 3). **B.**, ob. *Bębnowo.*

Bębnówka, 1.) **B.** mała, wś, pow. proskurowski, gm. Juryńce, 366 dusz męz., 384 dz. ziemi włośc. Ziemi używal. dworskiej 374 dz., należała do Cieszkowskich, dziś Romana Popławskiego; ma kamień wapienny i glinę dobrą na cegłę. 2). **B.** wielka, duża wś, pow. proskurowski, gmina Czarny-Ostrów, 600 dusz męz. włości i 137 jednodw.; 1529 dz. ziemi włośc.; ziemi dworskiej z Serhijówką 3579 dz.; należała do Krasińskich, dziś Jodki. Jest i tu kamień wapienny. *Dr. M.*

Bębnówko, 1.) folw. pryw., pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanowo, rozl. 781 m., w tem gruntu ornego 425 morg. 2.) **B.**, wieś drobnej szlachty, pow. mławski, gm. Ratowo, parafii Radzanowo, posiada 3 budynki, mieszkańców liczy 12 męż., 15 kob.; powierzchni morgów 107, w tej liczbie 74 morgi gruntu ornego.

Bębnowo, 1.) albo *Adolfowo*, wś, powiat mławski, gm. Ratowo, par. Radzanowo, liczy mieszk. 209 (męż. 96, kob. 113), budynków 35, w tem mieszkalnych 12. 2). **B.**, ob. *Bębnów.*

Bębny, ob. *Bartkowa.*

Bęchy, 1.) wieś włośc., pow. płocki, gm.

Drobin, paraf. Lęg; 10 dm. i wiatrak; rozl. 179 morg., gruntu ornego 178. 2.) **B.**, wieś drobnej szlachty, w pobl. poprzedzającej, ma 47 mk., w tej liczbie męż. 24; 6 dm., rozl. 238 morgów, gruntu ornego m. 167. *Ch.*

Bęczarka, wś, pow. myślenicki, par. Krzywaczka, o 10 kil. od st. p. Izdebnik, własność Henryka Schmitta.

Bęczków, wś, pow. kielecki, gm. Górno, par. Leszczyny. W 1827 r. było tu 77 dm. i 413 mk.

Bęczkowice, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice. Posiada kościół par. drewniany z XVIII w. W 1827 r. było tu 20 dm. i 118 mk. Par. B. dek. piotrkowskiego liczy 2236 dusz.

Bęczkowo, wś, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz, o 2 w. od granicy pruskiej, na lewo ode drogi ze Szczuczyna do Grajewa, ma 918 m. obszaru.

Bęczyn i *Bęczynek*, dwie wsie, pow. wadowicki, par. Pobiedro, o 3 kil. od st. p. Brzeźnica.

Będargowo, niem. *Bendargau*, wś szlach. i młyn, pow. wejherowski, niedaleko Smażyna, w parafii Strzepcz; włość B. ma 7 folwarków.

Będiuha, *Będiuhy*, ob. *Bendiuha*.

Będków, 1.) osada, przedtem mko, nad rz. Wolborką, pow. brzeziński, gm. i par. t. n., w nizinie nadrzecznej, przy drodze z Brzezin do Piotrkowa, na lewo od linii dr. ż. w. w., o 9 w. od stacyi kol. i poczty w Rokicinach. W 15 w. B. był własnością rodziny Spinków h. Prus, którzy w 1462 r. podnieśli go do rzędu miast i wznieśli piękny kościół par. murowany, w stylu ostrołukowym. Znajdują się tu jeszcze ruiny niewykończonego gmachu, który jeden z dziedziców B. Aleksy Dembowski, zamierzył na giełdę kupiecką wystawić, w mniemaniu, że ta mieścina stać się może jednym ze środkowych punktów handlu krajowego. Znajduje się tu jeszcze urząd gminny, szkoła, dom przytułku dla starców i kalek (?), olejarnia. W r. 1827 B. miał 62 dm. i 479 mk. W 1859 r. 62 dm. i 606 mk., w tem 252 żydów. Obecnie ma 1000 mk., 69 dm. Ziemi mieszczańskiej 471 morg., dworskiej z fol. Nowiny i młynem Grobla 943 m.; w tem ornej 597. Opis i widok ruin „giełdy“ pomieściły „Kłosy“ (VI—208). Par. B. dekanatu brzezińskiego ma 1580 dusz. Gm. B. należy do s. gm. ok. IV w os. Ujazd, od Brzezin 21 wiorst. W gminie istnieje gorzelnia, olejarnia, 3 młyny wodne, cegielnia, torfiarnia; ludn. 3069. 2.) **B.**, wś, i *Będkowska-Wólka*, wś, pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Burzenin. Ma olejarnię.

Będkowice, *Bętkowice*, *Bentkowice*, *Bądkowice*, wś, pow. olkuski, gm. Ojców, par. Biały Kościół. Leży w przecudnej dolinie przerzniętej przez rz. Będkówkę, o ścianach skalistych, pokrytych lasem. Położona blizko Ojcowa (o 6 w.) stanowi cel wycieczek przebywających tam gości i zasługuje na bliższe poznanie, tak dla wielce malowniczej drogi, wiodącej przez tak zwaną Dyablą bramę (skałę fantastycznie zwieszoną po nad drogą), jak i dla kontrastu jaki przedstawia zielona, równiutka łąka stanowiąca dno doliny z poszarpanemi jej bokami. Jestto starożytna osada (wspomina ją Długosz I, 18). W 1827 r. było tu 39 dm. i 274 mk.

Będkówka, *Bentkówka*, rzeka a raczej strumień. Poczyna się pod wsią Będkowice, i niezadługo przechodzi do obwodu krakowskiego w Galicyi, gdzie za wsią Rudawą uchodzi do Rudawy, ubiegłszy wiorst 6. *Br. Ch.*

Będlewo, młyn wodny, wś Zgorzelica, pow. namysłowski.

Będomin, 1.) niem. *Gross-Bendomin*, wś, pow. kościerski; par. Stare Grabowo, niedaleko Nowej Karczmy. Tu ur. się Józef Wybicki. 2.) *Będominek*, *Klein-Bendomin*, wś tamże, niedaleko Kościerzyny. 3.) *Będomińska Papiernia*, niem. *Bendominer-Papiermühle*, pod Będominkiem.

Będowska, niem. *Bendawitz*, kolonia, pow. wielkostrzelecki, niedaleko Dobrodnia, w parafii Wielki Staryszcz.

Będzelin, ob. *Bendzelin*.

Będzeń, *Będzień*, wieś, pow. lipnowski, gm. Czarne, paraf. Mokowo, położona o 4 w. od zarządu gmin., nad jez. Jeziorki. Gruntów włośc. 664 morg., w tem 585 m. ornych, 31 domów i tyleż budynków mieszkanych, 243 mk., t. j. 118 m. i 125 kb. Na folwarku tegoż imienia, liczącem 27 morg. (20 ornych), znajduje się młyn wodny i wiatrak.

Będziechów, wś, kol. i folw., pow. turecki, gm. Skarzyn, folwark 14-włókowy, własność Sokołowskiego; koloniści posiadają po 15—20 mórg a włościanie 10—20-morgowe gospodarstwa. Ludność zamożna. *W. S.*

Będziemin, wieś włośc., pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz, 197 mk. (100 męż., 97 kob.), budynków 25, rozl. 125 morg., w tem 48 morg. gruntu ornego. Folw. należy do dóbr Poniatowo, posiada 3 budynki, mieszk. 9.

Będziemyśl, wś, pow. ropczycki, par. rz. kat. Sędziszów, o 8 kil. od Sędziszowa.

Będziemyski potok, wypływa z południowego stoku wzgórza Będziemyśla (358 m.), w obrębie gm. Nockowej, płynie na połud. wśród pól i błoń, poczem przeżyna wieś w kierunku zachodnim i po milowym biegu uchodzi z prawego brzegu do potoku Bystrzycy, dopływu Wielopolki, wpadającej do Wisłoki. Najważniejszy dopływ z lewego brzegu tworzy potok Będzienica. *Br. G.*

Będzienica, potok, wypływa śród lasów Woli głobieńskiej, pow. rzeszowski, na półn.

wsch. krańcu wzgórza Wiśniowej, także Żgłobieniem zwanego (410 m.); płynie granicą tejże gminy z Wiśniową, a minąwszy chaty wiśniowskie, Pochniaską zwane, płynie koło folwarku nockowskiego Będzienicy (pow. ropczycki), na północ przez łąki i po przeszło półmilowym biegu uchodzi w Nockowej do Będziemyskiego potoku. *Br. G.*

Będzień, ob. *Będzeń*.

Będzieszyn, wieś, pow. odolanowski; 15 dm., 122 mk., 1 ew., 121 kat., 29 analf. Dominium B., pow. odolanowski, składa się z 2 miejsc.: 1) B., 2) Młyn Białynia; 901 morg. rozl., 6 dm., 112 mk., wszyscy kat., 28 analf.

Będzieszyn, *Bandziszewo*, niem. *Bangschin*, dobra szlacheckie, pow. gdański, par. św. Wojciech, st. p. Pruszcz.

Będzieszyna, wś, pow. brzeski w Galicyi, par. rz. kat. Tropie, o 4 kil. od st. p. Czchów.

Będzimirowice, niem. *Bendzmirowicz* lub *Schoenberg* (od r. 1873), wś szlach., pow. chojnicki, niedaleko Czerska, par. Czersk.

Będzimirowo, niem. *Bandemershof*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Będzin, *Będzyń* (źródłosłów *bądz*, widoczny i w nazwie sąsiedniej wioski: Małobądź), miasto rządowe, powiatowe, leży nad rz. Czarną Przemszą, pod 50° 19′ 7″ szer. geogr., a 36° 48′ 1″ dług. geogr. Odl. od Warszawy 39½ mil, od Piotrkowa 21 mil, od najbliższej stacyi dr. ż. w. w., w Dąbrowie o 4 w. Posiada kościół paraf. katol., kaplicę ewangelicką, szkołę początkową, urząd powiatowy, sąd pokoju, należący do II okr. zjazdu sędziów pokoju w Częstochowie, stacyą pocztową, szpital, dom schronienia dla 7 starców i kalek. W 1827 r. B. miał 256 dm. i 2254 mk.; w 1858 miał 361 dm. (w tem 121 murow.) i 4140 mk. (w tem 2445 izr.). Obecnie posiada 365 dm. (140 murow.) i 6090 mk.; co do wyznania: 1403 chrześcian, 4687 izraelitów. Do miasta należy 1,000 morgów ziemi. Z zakładów fabrycznych najważniejsza jest rządowa huta cynkowa, zatrudniająca około 25 robot. i produkująca około 100,000 pud. cynku rocznie (w 1877 wyrobiono 105,000). Istnieje prócz tego fabryka cegły ogniotrwałej i tuż pod miastem bogata kopalnia węgla Ksawery. B., pierwotnie osada na terytoryum przyległego Małobądzia, zawdzięcza swój rozwój zamkowi, który tu na skalistej górze po nad Czarną Przemszą założył jeszcze Bolesław Wstydliwy około połowy XIII w. Kazimierz W. przerobił, umocnił zamek, a jednocześnie kupiącej się pod jego osłoną osadzie udzielił przywilej lokacyjny i prawo niemieckie. Był to bowiem punkt strategicznie ważny z powodu trwającej ciągle waśni z książętami sąsiedniego Szląska, którzy najeżdżali często pograniczne okolice. Tutaj też w 1434 r. zawarto z nimi ostateczną ugodę. 1589 r. pełnomocnicy niemieccy i polscy zawarli też ugodę, zwaną paktami będzińskiemi, skutkiem której dwór rakuzki uznał Zygmunta III królem, a Maksymilian brat Rudolfa II zrzekł się pretensyi do tronu polskiego i odzyskał wolność. Jan III Sobieski, śpiesząc pod Wiedeń, odpoczywał tu 20 sierp. 1683 r. Wojny szwedzkie dały się we znaki miastu i jego zamkowi, który przy niedbałości starostów obrócił się w ruinę, pomimo częściowych restauracyj w 1588 i 1616 r. dokonanych. Gdy około 1830 r. powzięto myśl założenia w B. szkoły górniczej, bank polski z pomocą hr. Raczyńskiego zajął się restauracyą murów zamku, w których zamierzono pomieścić ten zakład. Zaniechano jednak tego zamiaru i dziś sterczą tylko ruiny dwóch murów górnego zamku. Miasto samo nie było otoczone murami i miało tylko drewniane bramy. Kościół parafialny, istniejący od 1365 r., został zabrany w w. 16 przez aryanów i wtedy to ludność katolicka wystawiła sobie drugi kościołek, pod wezwaniem św. Tomasza. Po ustąpieniu aryanów odzyskano kościół parafialny, a drugi kościołek na górze bendzińskiej nie przestał istnieć, lecz owszem wymurowany został na nowo 1834 r. ze składek mieszczan, staraniem ówczesnego proboszcza. B. stanowił starostwo niegrodowe, w woj. i pow. krakowskim, z którego w 1770 r. płacił Jan Dębowski 2257 złp. i 23 gr. kwt. Par. B. dek. t. n. ma 1365 dusz. Widoki zamku i miasta B. podał wraz z opisem „Tygodnik illustrowany“ w 1861 r. (Nr. 87), w 1864 r. (Nr. 269) i w 1873 (Nr. 307). *Powiat będziński* gub. piotrkowskiej leży na zach. połud. krańcu gubernii i całego królestwa, graniczy od półn. z pow. częstochowskim, od wschodu z pow. olkuskim, od poł. z Galicyą, od zachodu zaś ze Szląskiem pruskim. Południowo-zachodnia i środkowa część, stanowiąca pod względem geologicznym przedłużenie Szląska, przedstawia krainę wzgórzystą, bogatą w węgiel kamienny i inne produkta kopalne; północno-wschodnia połowa stanowi równinę pokrytą przeważnie lasami i przerzniętą drobnemi rzeczkami, których wody spływają do Czarnej Przemszy i Brynicy, dwóch głównych rzek powiatu. Uboga gleba nie sprzyja rolnictwu, które zostaje na dość nizkim stopniu rozwoju; za to bogactwo kopalne, przy obfitości materyału opałowego i wody dostarczającej siły poruszającej, sprowadziło pomyślny stosunkowo rozrost przemysłu górniczego, któremu tu się oddaje większa część ludności. Głównym ogniskiem tego przemysłu jest Dąbrowa. W ostatnich latach mianowicie, gdy obniżenie wartości rubla utrudniło konkurencyą szląskim kopalniom, produkcya węgla kamiennego wzrosła tu w 1878 r. do 55,000,000 pudów w 29 ko-

palniach: koncentruje się ona w pasie na $2\frac{1}{2}$ mili długim, a 2 mile szerokim, pomiędzy wsiami: Wojkowice, Strzyżowice, Łagisz, Gołonóg, Strzemieszyce, Sławków i granicą austryacką. Przemysł fabryczny przedstawia 9 gorzelni, 5 browarów, jedna dystylarnia, 1 olejarnia, 1 fabr. octu, 1 fabr. wyrob. bawełnianych, 12 tkackich warsztatów, 10 tartaków, 3 młyny parowe, 54 wodnych, 1 garbarnia, 9 fabr. wapna i cementu, 11 cegielni, 8 fabr. żelaznych, 11 górniczych zakładów. Wysiew zboża wynosił w 1872 r. oziminy 33,808 czetw., jarzyny 39,958, kartofli 112,725. Średni urodzaj przynosi od 3 do 4 ziarn. Pod względem komunikacyi należy B. pow. do lepiej uposażonych: przerzyna go w całej długości droga żel. warsz. wied. od st. Poraj począwszy aż do Granicy i z odnogą z Ząbkowic do Sosnowca, przytem wszystkie ważniejsze punkta powiatu są połączone pomiędzy sobą drogami bitemi, poprowadzonemi również do wszystkich stacyj dr. żel. w. w. i łączącemi powiat B. tak z sąsiedniemi powiatami jak i z główniejszemi pogranicznemi punktami Galicyi i Szląska. B. powiat przy rozległości 24,81 mil kw., liczył w 1872 roku 92,764 mieszk. Składa się z 18 gmin, obejmujących 8 osad i 213 wsi. Pod względem sądowym dzieli się na pięć okręgów (dla sądów gminnych), w Dąbrowie, Ujejscu, Siewierzu, Koziegłowach, Żarkach i jeden sąd pokoju dla m. Będzina, należący do zjazdu sędziów w Częstochowie. Dekanat będziński dyecezyi kieleckiej składa się z 23 parafij: Będzin, Chruszczobród, Ciągowice, Czeladź, Gołonóg, Grodziec, Koziegłowy, Koziegłówki, Mrzygłód, Niegowa, Niegowonice, Niwka v. Zagórze, Olsztyn, Potok-złoty. Przybyszów, Sączów, Siemonia, Siewierz, Targoszyce, Wojkowice, Włodowice, Żarki i Źrembice. *Br. Ch.*

Będzin, folw., pow. sycowski, należy do dóbr Łazisko.

Bęk, niem. *Bankau*, wś, pow. kluczborski, par. Kluczborek, z kopalnią żelaza. Par. kościół ewang. w miejscu.

Bęklewo. 1.) *B.-Andrasy* lub *Andrysy*, osada, pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Mokowo, liczy gruntów dworskich 239 morg., w tem 194 ornych. 2.) **Bęklewo-Izydory**, wieś, pow. lipnowski, gm. Czarne, par Mokowo, położona przy strudze bez nazwy, o 2 w. od zarządu gm. Gruntów włośc. 8 morg. (5 ornych), 5 domów, 3 budynki mieszkal., 48 mk., 23 męż. i 25 kob. Folw. t. n., należący do drobnej szlachty, liczy 58 morg. (43 ornych), 2 bud. mieszk., 11 mk., 6 męż. i 5 kob. Folw. t. n. wraz ze wsią Tupadły liczy 1000 mrg., w tej liczbie 600 m. ornych, 2 bud. mieszkal., 9 mk., t. j. 5 męż. i 4 kob. 3.) **Bęklewo-Mostowe**, wieś, pow. lipnowski, gm. Czarne, paraf. Mokowo, nad strugą bez nazwy i jez. Leniec, położona o 2 w. od zarządu gmin. Gruntów włośc. 37 morg. (33 ornych), 22 domów, 9 bud. mieszkal., 119 mk., t. j. 57 m. i 62 kob. Folwark t. n., należący do dóbr Wielgie, liczy 18 mk., t. j. 12 męż. i 6 kob., 2 bud. mieszk.

Bękota. Tak Stryjkowski nazywa zamek pod Bakotą, w XIV w. przez Koryatowiczów odnowiony.

Bękowice, wś, pow. raciborski, u zbiegu Cyny z Odrą. Lud mówi po morawsku a uczy się w szkole i modli się po polsku. To samo w Tworkowie.

Bękowo, niem. *Bankau*, wś rycerska (Rittergut) w pow. świeckim, niedaleko Warłubia, ma ziemi 3483 mórg, ludności 246, katolickiej 171, protestanckiej 75; zaraz w pobliżu znajduje się Małe Bękowo czyli Bękówko, cegielnia bękowska i trzy młyny bękowskie. Od wsi tej B. wywodzi ród swój familia Czapskich, linii bękowskiej, którzy się zwali podobno za krzyżackich czasów von Hutten, „czapka“. Pierwszy raz zachodzi nazwa Bękowo r. 1295. Za krzyżaków w r. 1350 mistrz wielki Henryk Dusmer nadaje dobra B. i Płochocin wiernemu swojemu Henrykowi von Frischenbach pod obowiązkiem, żeby mu służył na wojnie. W r. 1357 posiada B. jakiś Mikołaj, które to imię często zachodzi u późniejszych Czapskich; w r. 1385 mają B. dwaj bracia Henryk i Jestken von Vrissenbach. R. 1454 wymienia się po pierwszy raz Hugo von Hutten, właściciel B. Nieco później zachodzi bardzo dobroczynna Barbara Schoffynen, której imię Schoff najprawdopodobniej jest już spolszczona czapka, „Hut“. Od XVI w. począwszy piszą się właściciele B. li tylko Czapscy; we wsi mieli własną kaplicę, w której domowy kapelan odprawiał nabożeństwo. W r. 1780 Michał i Ludwika z Czapskich Skórzewscy pobudowali nową kaplicę w B. Obecnie od dłuższego czasu znajduje się B. w ręku niemieckiem.

Bęszowa, ob. *Beszowa*.

Bęszyce, ob. *Beszyce*.

Bętków, *Bętkowice* i t. p., ob. *Będków* i nast.

Bętkowo, niem. *Bentkau*, lub *Bentke*, wś, pow. trzebnicki, u jednego ze źródeł Ślęzy, w parafii Trzebnica. Ze wzgórza wiatrakowego piękny widok na Sobótkę.

Biacowce, *Biacowec*, po węg. *Mind-Szent*, wieś w hr. spiskiem (Węg.), ma kościół katol. paraf., piękny dwór hr. Csakiego, właściciela, budynki gospodarcze, park, młyn wodny, cegielnia, grunt urodzajny; 783 mk. *H. M.*

Biadacz, *Biadaczów*, 1.) kolonia należąca do wsi Landsmierz. 2.) **B.**, część wsi Nagodowic. 3.) **B.**, przysiołek wsi Wędziny. 4.) **B.**, niem. *Wachowitz*, wś, pow. olesiński, par. Wysoka. Pod tą wsią rz. Stobrawa ma źródło. 5.) **B.**, wś, pow. opolski, par. Czarnowąs, z folwarkiem Krajc (Kreuz).

Biadaczek, 1.) folw. należący do dóbr Ruptau w pow. rybnickim. 2.) **B.**, były folwark należący do Gogołowy Górnej w tymże powiecie.

Biadaczów, ob. *Biadacz*.

Biadaszka, niem. *Peadauschke* lub *Piadauschke*, wś, pow. mielicki, par. Frejno, z wielką cegielnią.

Biadaszki, dwie wsie t. n., pow. wieluński, jedna w gm. Kurów, par. Chotów, druga w gm. Galewice, par. Cieszęcin. B. w par. Cieszęcin miały 1827 r. 15 dm. i 107 mk.

Biadaszki, 1.) wś, pow. ostrzeszowski; 35 dm.; 253 mk.; 1 ewang., 252 kat.; 54 analf. 2.) **B.**, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Odolanów*. 3). **B.**, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Gliśnica*. *M. St.*

Biadauschke (niem.), *Gross-* i *Klein-*, dwie wsie, pow. trzebnicki, par. katol. Kotzerke, niedaleko rzeczki Szecki. Por. *Biedaszkowo*.

Biadki, wieś, pow. krotoszyński, 227 morg. rozl.; 56 dm.; 499 mk.; 90 ew., 409 kat.; 94 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Krotoszyn o 8 kil.; gościniec w miejscu. *M. St.*

Biadoliny, 1.) **B.** radłowskie, wś., pow. brzeski w Galicyi, o 7 kil. od Wojnicza, ma 2661 n. a. mor. rozl.; w tem 1387 m. lasu, 153 dm., 922 dusz; parafia w Wojniczu; szkoła ludowa jednoklasowa; kasa pożyczkowa gminna. B. leżą przy samej kolei żelaznej Karola Ludwika, której stanowią stacyą, między Słotwiną a Bogumiłowicami, o 60 kil. od Krakowa. 2.) **B.** szlacheckie, wś, pow. brzeski w Galicyi, w par. kat. Dębno.

Bial..., *Biał...* Miejscowości, których nazwy zaczynają się w ten sposób, bardzo są liczne: w niektórych atoli okolicach miejscowe narzecza nadają im odmienne brzmienie, np. białoruskie *Bieł...* lub małoruskie *Bił...* i dla tego w razie pominięcia pod *Biał...* pewnej nomenklatury prosimy o poszukanie jej pod *Bieł...* lub *Bił...* a nawet *Bel...* (słowackie) i *Bjal... Bjel...* (łużyckie).

Biala (niem.), ob. *Biała*.

Bialablott, ob. *Białebłoto*.

Bialachowo, ob. *Białochowo*.

Bialafliess, leśnictwo, pow. czarnkowski, ob. *Nothwendig*.

Bialasee, ob. *Biała* i *Białejezioro*.

Bialcz, ob. *Białcz*.

Bialek, ob. *Białek*.

Bialensitz, ob. *Białężyce*.

Bialigrund, ob. *Białygrąd*.

Bialiki, wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo.

Bialke, ob. *Białka*.

Bialken, ob. *Białki*.

Bialla, ob. *Biała* i *Budki*.

Biallagorra, ob. *Białagóra*.

Biallebrzegi, ob. *Białobrzegi*.

Biallojahnen, ob. *Białojany*.

Bialoblott, ob. *Białobłoto* i *Białobłoty*.

Bialowiesz (niem.), ob. *Białowieże*.

Bialska wola, ob. *Biała*.

Bialski powiat, ob. *Biała* i *Biały*.

Bialskie jezioro, pow. gostyński, o 8 w. na półn. wschód od Gostynina, leży pomiędzy jeziorami: Luceń, Drzeńsno i Sumin; brzegi ma wyniosłe, bezleśne. Długie od zachodu ku wschodowi na 3 w., szerokie trzy ćwierci wiorsty. Obszaru ma 1,3 w. kw. Rzeka Skrwa odprowadza wody jego do Wisły. Por. *Białe*.

Bialutten, ob. *Białuty*.

Biała, najpowszechniejsza z nazw miejscowości w obrębie całej słowiańszczyzny: góry, rzeki, jeziora, morza, osady, zarówno u zachodnich jak wschodnich i południowych słowian, noszą to miano.

Biała, por. *Białe*, *Białka* i t. p.

Biała, 1.) (Radziwiłowska, książęca, Alba ducalis), miasto powiatowe gubernii siedleckiej, w języku urzędowym Bieła zwane, leży nad rz. Krzną, pod 52° 1′,6″ szerokości i 40° 47′ długości geograficznej względem Ferro; odległe od Lublina mil 16, od Warszawy 21 mil, dawne województwo i pow. brzeski. Obecnie B. posiada kilka zakładów naukowych, przeznaczonych dla ludności rusińskiej: jak gimnazyum mezkie, seminaryum nauczycielskie, dwie szkoły początkowe męzka i żeńska. Z władz rządowych znajduje tu się zarząd powiatu, zarząd akcyzy IV okręgu, zjazd sędziów pokoju i sąd pokoju III okręgu dla B. i Terespola. Szpital ś. Karola na 25 łóżek i dwie ochrony na 14 i 30 dzieci, stacya dr. żel. War. Teresp., st. poczt. i telegr. W 1827 r. B. liczyła 309 dm. i 3386 mk.; 1858 r. 323 dm. (57 murowanych) i 3786 mk. (w tem 2394 izrael.). W 1878 r. było 350 dm. i 7112 mk. Do miasta należy 2825 morgów ziemi. Przed zbudowaniem kolei łączyła się z Warszawą głównym traktem pocztowym brzeskim (Biała, Międzyrzec, Zbuczyn, Siedlce, Mingosy, Kałuszyn, Mińsk, Miłosna): mil 20 i pół. Rzym. katol. par. bialska dekanatu t. n. liczy wiernych 2750. Założycielem miasta był Piotr Janowicz Biały, woj. trocki, pierwszy het. W. Lit. (um. 1498), dziedzic Ołyki, Nieświeża. W XVI w. była własnością Illiniczów, od których nabył ją 1568 r. Radziwiłł Sierotka. Starożytna ta osada była miejscem obronnem, jak się okazuje z wałów wyniosłych i rowów głębokich, otaczających zamek. Wysoka i mocna wieża stoi dotąd nienaruszona, na 52 łokcie wysoka, opatrzona zegarem. Radziwiłł, zwany Sierotka, zbudował ten piękny zamek. Gimnazyum tutejsze, a raczej, jak je nazywano, akademia, była filią krakowskiej i w r. 1628, za Aleksandra Ludwika Radziwiłła, otrzymała od dziedziców fundusz na utrzymanie ubogich uczniów. W r. 1633 Wilski, oficyał podlaski, pomnożył tej szkoły fundusze i sprowadził z Krakowa profesorów gramatyki, retoryki, poetyki i filozofii. Kościół farny, fundowany w r. 1520

pod wezwaniem Panny Maryi i ś. Jadwigi przez Grzegorza Iwanowicza marszałka wielkiego litewskiego, czas jakiś należał zapewne do wyznania helweckiego. Za Jana Kazimierza został przywrócony katolikom. Odnowiony staraniem Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej przed rokiem 1690, która ozdobiła go ołtarzami i wieżę na nim wzniosła. Trzy kaplice dotykają tego kościoła; w jednej mieszczą się relikwie św. Wiktora, sprowadzone z Rzymu. Bazylianie zostali tu sprowadzeni w roku 1690 przez Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego, który im kościół wymurował; najczęściej przemieszkiwał w zamku i zmarł roku 1719, znacznie przyczyniwszy się do jego przyozdobienia. Reformatów fundował w roku 1671 Michał Kazimierz Radziwiłł, hetman polny litewski, a Siostry Miłosierdzia Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki litewski roku 1716. Oddział Szwedów w roku 1706 miasto i zamek spustoszył z rozkazu Karola XII. Za Augusta II mieszkali tu ciągle możni dziedzice Białej, a dwór ich był siedliskiem gościnności, zabaw i wystawności. Ostatnimi z Radziwiłłów, którzy tu przebywali, byli: Karol, wojewoda wileński, zwany Panie Kochanku (umarł tutaj dnia 22 listopada 1790 r.) i Dominik, jego synowiec, syn Hieronima, podkomorzego litewskiego. W B. urodził się zasłużony historyk nasz Julian Bartoszewicz, który między innemi pracami zajmował się wyjaśnieniem przeszłości B. i historyą bialskiej linii domu Radziwiłłów. W b. szkole obwodowej tutejszej uczył się przez czas jakiś J. I. Kraszewski, który pisał o B. w dziele: Obrazy z życia i podróży. Wilno 1842 i w Atheneum I, 70. Rysunek kościoła podał Tyg Illustr. z 1871 r. (194). Zamek zaś w tomie VIII z 1863 r. (500 str.) Monografią Jul. Bartoszewicza o zamku bialskim drukuje teraz (1880) „Przewodnik nauk. i liter. lwowski.“ Powiat bialski gub. siedleckiej w obecnych zmniejszonych rozmiarach utworzony został w 1866 r. z dawnego większego pow. bialskiego, który rozdzielono na dwa powiaty: konstantynowski i bialski. W obecnym swym obszarze przedstawia on trójkąt, którego bok wschodni stanowi rz. Bug, tworząca zarazem granicę od Cesarstwa, gub. grodzieńskiej; podstawę od strony północnej stanowi łamana linia na północ od szosy warsz. brzeskiej; od zachodu trzeci bok niema żadnej naturalnej granicy. Powierzchnia powiatu przedstawia płaszczyznę nisko położoną, z niewielkiemi wzniesieniami w pobliżu brzegów Bugu. Wynioślejsze stosunkowo wzgórza ciągną się po za Krzną w północnym krańcu pow. około Biały, Woskrzenic, Kijowca, Dereczanki, Malowej góry, Mokran; dochodzą one do 67 saż. nad poz. morza. Najwyższe wzniesienie przedstawia wyżyna z praw. brzegu rz. Krzny, niedaleko Bugu, otoczona dokoła mokradlami a mieszcząca na sobie wsie: Dobrzyń i Koroszczyn; dochodzi tu ono do 75 saż. (około 550 stóp). Znaczna ilość lasów i nizkie położenie sprzyjają gromadzeniu się wód w drobnych jeziorkach i rzeczkach, spływających do Bugu. Główną rzeką powiatu jest Krzna, zabierająca w siebie Grabarkę, Zielawę, Białkę i inne strumienie. Błota znajdują się głównie po brzegach Krzny. Gleba ziemi średniej dobroci sprzyja głównie uprawie żyta; obfitość łąk i pastwisk hodowli licznego inwentarza. W r. 1878 wysiano w całym powiecie pszenicy 2566 czetw., żyta 13048 czetw., jarego zboża 440 czetw., owsa 9317 czetw., jęczmienia 3839 czetw., gryki 1621 czetw., innych zbóż 1598 czetw. Wysadzono kartofli 21729 czetw. i siana zebrano około 950,000 pudów. Przeważną część powiatu zajmują średnie posiadłości ziemskie; wielkich własności jest kilka zaledwie; Kodeń (hr. Krasińskich) ma 11,302 mórg, Sławatycze (ks. Hohenlohe) liczy 6900 mórg i Sitnik (tejże właścicielki) 3489 mórg. Pięć majątków liczy przeszło 2,000 mórg a 17 więcej niż 1000 mórg. Lasy, prócz rządowych (leśnictwa Rokitno, Horbów, Dobrzyń), najznaczniejsze są w dobrach: Kodeń (około 6000 m.) Przemysł fabryczny bardzo ubogo przedstawia się i pow. B. zajmuje ostatnie miejsce w całej gubernii co do ilości fabryk i ich produkcyi. Znajdujemy tu 2 gorzelnie (prod. roczna 5000 rs.), 5 browarów (18787 rs.), warzelnię miodu (400 rs.), 4 olejarnie (575), 2 fabr. octu (665 rs.), 7 garbarni (19240 rs.), 1 fabr. mydła (150 rs.), 3 fabr. świec (640 rs.), 1 fabr. drew. gwoździ (11,800 rs.), 1 tartak (10,000 rs.), 1 smolarnię (900), 1 dziegciarnię (915 rs.). Ogółem 29 fabryk z produkcyą roczną na 69152 rs., co stanowi czterdziestą niemal część produkcyi całej gubernii a ćwierć produkcyi najuboższego pod tym względem pow. garwolińskiego. Pow. B. przy rozległości 25,4 m. kw. liczył w 1878 r. 59,274 mk. (28967 męż. i 30307 kob.); podług wyznań: 36,120 prawosł. (rusinów), 13,319 żydów, 9494 kat., 233 protestantów, 108 mahometan. W ciągu 1878 r. ur. się 1461 (2.5%), zmarło 1008(1,7%), zawarto małż. 225 (0,7%). Pod względem kościelnym było w pow. 30 parafij dla ludności rusińskiej, tworzących tak zwane bielskoje błagoczynije i 7 par. katolickich. Zakłady naukowe w 1878 r. były 1 gimnazyum, 1 seminaryum nauczycielskie, 1 szkoła 2-klasowa, 30 szkół początkowych i 1 prywatna szkoła żeńska: w ogóle 35 zakładów i 1606 uczniów (w tej liczbie 1431 chłopców i 175 dziewcząt). Pod względem sądowym pow. B dzieli się na cztery okręgi sądów gminnych (Horbów, Łomazy, Kodeń i Sławatycze) i jeden sąd pokoju

w Biały. Pod względem administracyjnym zaś na 15 gmin następujących: Dobrzyń, Kobylany, Kodeń, Kostomłoty, Koscieniewicze, Lubianka, Łomazy, Międzyleś, Piszczac, Połoski, Rososz, Sidorki, Sitniki, Sławatycze, Zabłocie. Rzym.-katolicki dekanat bialski dyec. lubelskiej składa się z 7 parafij: Biała, Huszcza, Łomazy, Malowa-góra, Piszczac z filią Horbów, Sławatycze i Terespol; zaś grecko-unicki dek. bialski b. dyec. chełmskiej dzielił się na 14 parafij: Biała, Cicibór, Dokudów, Horbów, Hrud, Kijowiec, Kłonownica, Kościeniewice, Koszoty, Łomazy, Ortel-Królewski, Ortel-Książęcy, Rokitno i Woskrzenice. 2.) **B.**, os., przedtem mko, nad rz. Białką, w pow. rawskim, gm. Maryanów, dawne województwo i ziemia rawska. Mikołaj Kościelecki, biskup chełmski, połowę tej majętności otrzymał od króla Aleksandra, drugą zaś 1510 r. kupił i wieczyście do dochodów swego biskupstwa przyłączył. W roku 1521 Zygmunt I pozwolił Jakubowi Buczackiemu, biskupowi chełmskiemu, wieś tę zamienić na miasto, któremu nadał prawo magdeburskie, targi i jarmarki. Święcicki, opisując Mazowsze około 1620 r., mówi, że miejsce to słynęło „nie rozległością i ozdobą lecz z rozboju, i to w najdalszych stronach. Szlachta okoliczna, nieustraszona, skłonna do przyjęcia udziału w każdem bezprawiu, postrach dla możnych, z dziką swawolą się bestwi, krew rozlewając i szerząc pożogi. Szczególniej odznaczają się Pomrożanie, przezwani tak od strumienia Mroga“ (Święcicki, 119). W skład dóbr B. wchodzą: osada Biała, wsie; Żurawia, Gośłinki, Marchoły, połowa Świejk małych, Chudo Lipie, kolonia Aleksandrów, tartak Podborny, młyny Podborny i Podbielny, karczma Czekaj i osada Gośliny duże. W 1859 r. os. B. miała ludn. 3,786, w tem izraelitów 2394. Domów murowanych 57, drewnianych 266. Parafia B. dek. rawskiego liczy 6042 dusz 3.) **B.**, wś, pow. nowo-radomski, gm. Rząśnia, par. Pajęczno, od miasta Pajęczna o pół mili odległa. Dziedzictwo niegdyś obudwu Bielskich, Marcina ojca i syna Joachima, dziejopisów polskich. Tu pierwsza historya powszechna i krajowa po polsku była napisana. Z tego ustronia wyszły poważne karty kronikarza-ojca i dźwięczne rymy syna. Obaj pełni zasług w zaciszu B. dla powszechnego dobra i sławy swych ziomków pracowali. W r. 1587 wieś tę swywolne żołdactwo zburzyło. Joachim Bielski w roku 1594 zbył ją Mikołajowi Gomolińskiemu, następnie weszła w dom Starczewskich. Jędrzej Starczewski, ostatni z tej rodziny dziedzic B., roztrwoniwszy majątek, postradał tę wioskę, którą na publicznej licytacyi nabył Denzo, radca sprawiedliwości Prus południowych. Ten pomny na sławę posiadłości, zamierzał starożytny dom mieszkalny Bielskich do pierwotnego wrócić stanu. Tym końcem wzniósł na pozostałych fundamentach domu naszych kronikarzy, cztery ściany główne, pokrył je dachem, a w jednej ze ścian osadził kamień z następnym napisem:

Quo prideṁ Bielski Chronicon Poloniae concepit
Hanc villam semper salva sit
Restaurat Denzo haeres
Anno Domini MDCCCXX.

Wkrótce atoli Denzo, pragnąc się wynieść do Prus, zamienił Białę z Józefem Martinim, dziedzicem wsi Kruszyny, na inne dobra w Szląsku położone. Martini chciał odnowić dom Bielskich, ale zanim wziął się do tego, ogień zniszczył go do szczętu, tak że dziś same tylko mury z niego sterczą. W 1827 r. było tu 37 dm. i 220 mk. 4.) **B.** (górna i dolna), dwie wsie rządowe, nad rz. Białką, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Biała, o 9 w. na północ od Częstochowy, przy drodze z Częstochowy do Miedzna. B. górna w 1827 miała 24 dm. i 182 mk. obecnie ma 49 dm. B. dolna w 1827 roku liczyła 19 dm. i 144 mk., teraz ma 22 domy. Istnieje tu kościół par. drewniany, 1407 r. założony; par. B. dek. częstochowskiego, liczy 1800 dusz. W 15 w. zwano B. kościelną wielką a drugą małą. Obie należały do dwóch Bielów, z domu Ostoja. B. kościelna miała 24 łany kmiece, folwark i sołtystwo. Parafia tutejsza była filią kłobuckiej. Długosz III. 5.) **B.**, wś i folw., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Biała, o 9 w. na zach. półn. od Wielunia, na trzy części podzielona, niegdyś dziedzictwo Psarskich, potem Zaremby. Jedna część rządowa. Posiada kościół par. drewniany z 18 w. i szkołę początkową. W 1827 r. było tu 99 dm. i 781 mk., obecnie jest 127 dm. Parafia B. dek. wieluńskiego ma 1330 dusz. 6.) **B.**, wś rządowa. pow. piotrkowski, gmina Łęczno, par. Sulejów, na wyniosłości stanowiącej krawędź lewego brzegu doliny Pilicy; w pobliżu B. o 4 w. na zach. leży Bialska wola. W 1827 r. B. liczyła 35 dm. i 248 mk. 7.) **B.**, wś i kol., nad rz. Czarnówką, pow. brzeziński, o 25 w. od Brzezin, par. Gieczno, gm. t. n., na prawo od drogi ze Zgierza do Ozorkowa. Posiada kościół filialny, szkołę gminną, urząd gminny, cztery młyny, 57 dm., 670 mk. Ziemi włośc. 384 morg, kolonistów 472 m. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w os. Stryków, st. poczt. w Zgierzu; posiada: młynów wodnych 7, gorzelnię, olejarnię, szkoły 2, ludn. 2972. 8.) **B.**, wś i probostwo, nad rz. Białą, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów, o 2 w. na półn. od Janowa, na wyniosłych brzegach rzeczki Biały. Istniał tu dawniej kościół parafialny katolicki. W 1827 r. było tu 143 dm. i 662 mk. B. należy do ordynacyi Zamojskich i ma 149 dm. B. probostwo 18 dm. 9.) **B.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. t. n., par. Radzyń,

o 12 w. na zachód Radzynia. W 1827 r. było tu 51 dm. i 343 mk. Posiada sąd gminny okr. IV i urząd gminny; st. p. Radzyń; w gminie istnieją: 2 gorzelnie, 1 browar, 4 młyny wodne, 3 cegielnie; 5089 mk. 10.) **B.**, wś, folw. donacyjny (do majoratu Łęck należący) i kol. rządowa, pow. płocki, gm. Brwilno, nad rzeką Wierzbicą, posiada kościół parafialny murowany, świeżo wystawiony w 1878 r. na miejsce dawnego drewnianego. W 1827 r. B. wieś miała 37 dm. i 408 mk., kolonia zaś 21 dm. i 147 mk. Folw. liczy dziś 187 mk., 11 dm., a wraz z folwarkami: Brwilno, Draganie, Trzepowo i osadą karczemną Moszewo, należącemi do tegoż samego majoratu, zajmuje rozległości 2,719 m. (2198 m. gruntu ornego). Wieś włośc. zajmuje powierzchni 1240 m., liczy 323 mk., 40 dm. Kolonia B. ma rozl. 1166 morg.; w tej liczbie 1146 m. gruntu ornego; liczy 285 mk. i 32 dm. *Br. Ch.*

Biała, 1.) wś, pow. kamieniecki, ma 525 dusz męz., 991 dz. ziemi włośc. Do Lachowicza należy 178 dz., do Radziejowskiego i Farenholcowej 202 dz., do Farenholca Nechajewa i Machnickiego 552 dz., do Huberta Głębockiego 61 dz., do Waleryana Głębockiego 85 dz. i do Justyny Głębockiej 240 dz. ziemi używał. Jest tu kamień wapienny. 2.) **B.**, wś rządowa, pow. jampolski, ma mieszk. 528. Ziemi 1162 dzies. Należała do starostwa jaruskiego. *Dr. M.*

Biała, 1.) m. powiatowe w Galicyi, położone pod 36° 9′ szer. półn. i 49° 10′ dług. wsch. od Ferro, zajmuje 44 n. a. morgów rozl., ma 349 domów, liczy 3249 męż., 3286 kob., razem 6635 ludności, z której 4906 rz. katolików, 1458 ewang., 2 gr. kat., 260 izraelit. Siedziba starostwa, sądu pow., urzędu podatkowego, notaryatu, posterunku żandarmeryi, urzędu pocztowego i telegraficznego, rady powiatowej. Rz. kat. urząd dekanalny i parafialny w miejscu; kościół parafialny w miejscu, poświęcony przez biskupa tarnowskiego, Floryana Janowskiego w r. 1786. Superintendentura i probostwo ewangelickie, szpital powszechny, założony w r. 1846, fundacya ks. Bakowskiego dla ubogich. Szkoła wydziałowa 8-klasowa z dyrektorem i 10 profesorami, 5 lekarzy, 2 apteki. Miasto leży nad rz. Białą, która rozgranicza Galicyą od Szląska austr., na równinie, w położeniu malowniczem, u stóp zachodniego Beskidu. W B. rozpoczyna się gościniec rządowy, zwany środkowym galicyjskim, wybudowany w przeszłym wieku zaraz po zajęciu Galicyi—istnieje także st. kol. zel., będącej odnogą kolei północnej Cesarza Ferdynanda z Dziedzic do Żywca. B. należy do najokazalszych miast w Galicyi, ma piękne place, regularne ulice, wspaniale budowane domy i oświetlenie gazowe. Ludność, w znacznej części zniemczona, jest bardzo zamożna i nie trudno tutaj spotkać znaczne majątki. Samo miasto miało z końcem 1877 r. 319,548 złr. w. a. majątku, a w r. 1877 złr. 41188 dochodu. Pod względem przemysłu i handlu stoi B. na pierwszem miejscu w Galicyi. Istnieją tutaj następujące zakłady przemysłowe: warsztaty tkackie, rafinerya spirytusu, cegielnia parowa, gorzelnia, młyn parowy, fabryka krochmalu, fabryka machin, fabryka zapałek, fabryka chemikaliów i kilka fabryk sukna. Kasa zaliczkowa robi znaczne obroty pieniężne. B. ma do roku 4 jarmarki i 2 targi tygodniowe. Wyniesiona została do rzędu miast przywilejem Augusta II, wydanym na korzyść Jakuba Zygmunta z Rybna Rybińskiego, wojew. chełmińskiego i starosty lipnickiego, pozwalającym każdemu domy stawiać, ogrody i sady zakładać, łaźnie i jatki budować. Przywilej ten rozszerzony został w r. 1757 przez Augusta III. Przy lustracyi miasta w r. 1765, dochód miejski podany jest na 39,604 złp. 8 gr. Pod B. kopalnie żelaza arcyksięcia Albrechta. Okolicę m. Biały zbadał pod względem wyniesienia nad poziom prof. Karol Kolbenhayer (Sprawozd. Kom. fizyogr. t. IX, i III). Parafia rz. kat. bielska, dawniej część lipnickiej, ma 6009 kat., 1490 ew., 300 izr. Dek bielski dyec. tarnowskiej, liczy 12 parafij: Bestwina, Biała, Dankowice, Hałcnów, Jawiszowice, Komorowice, Lipnik, Kozy, Międzybrodzie, Pisarzowice, Starawieś, Willamowice. Ogółem liczy 33087 kat., 2733 ew., 1437 izr. Powiat bielski ma 3 miasta, 1 mko, 67 gmin wiejskich, 22 t. z. „przełożeństw obszarowych“, razem jednostek administracyjnych 93. Rozległości $11_{,42}$ mil kw. austr. Ludności 81664. Miasta: B., Kęty i Oświęcim; mko Willamowice. 2.) **B.**, czyli *Białka*, wś, pow. myślenicki, 11 kil. od Zawoi, ma 1977 morgów rozl., 203 domów, 1153 dusz, parafia łacińska w Makowie, szkoła ludowa filialna, położenie górskie, tartak parowy; ludność trudni się wyrobami z drzewa. Własność Maurycego hr. Genois. 3.) **B.**, wś, pow. rzeszowski, o 4 kil. od Tyczyna, ma 1279 m. rozl., 190 domów, 1155 mieszk.; parafia łacin. w Słocinie a gr. kat. w Zalesiu; szkoła ludowa-filialna, kasa pożyczkowa gminna, browar fabryczny; leży przy gościńcu powiatowym z Rzeszowa do Błażowy. 4.) **B.**, *wyżna* i *niżna*, dwie wsie, pow. grybowski, mają 3188 morg. rozl., 246 domów, 1641 mieszk.; parafia łacińska w Grybowie, szkoła ludowa filialna w Biały niżnej, tartak parowy i wodny. B. leży przy kolei żelaznej tarnowsko-leluchowskiej, o parę kil. od Grybowa, przy gościńcu krajowym do Bobowy. *M. M.* 5.) **B.**, wieś, pow. tarnopolski, o pół mili na północ od Tarnopola, nad stawem tarnopolskim i tegoż wierzchowi-

nami; przez środek wsi przechodzi kolej żelazna Karola Ludwika. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 945, łąk i ogrodów 166, pastwisk 42, lasu 204 morg. austr.; posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej 1198, łąk i ogrodów 456, pastwisk 8 morg. Ziemia podolska, bardzo urodzajna, położenie wysokie, 1666 stóp nad powierzchnię morza wzniesione. Ludności ma: rzym. kat. 214, gr. kat. 320, izraelit. 212, razem 746. Należy do rzym. kat. parafii w Tarnopolu, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą także wsie: Czystytów z 440 grecko kat. parafian. i Płotycz z 215 duszami; cała parafia ma 975 parafian, należy do dekanatu tarnopolskiego. Kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 244 złr.; browar, własność Samsona Goldenberga i gorzelnia. B. należała długo do rodziny Turkułłów. 6.) **B.**, także Białe zwana, wieś, pow. przemyślański, nad potokiem „Złota Lipa" zwanym, który w tej wsi bierze początek, a przepłynąwszy przez folwark Pisarówka, po pod wsie Rekszyn, Stryhańce, Dworce, w Buszczu tworzy stawek, stanowi granicę między Buszczem i Poruszynem, przepływa pod wieś Szumlany małe i między wsiami Hirowice i Żuków łączy się z drugim potokiem również „Złota Lipa" zwanym, tworzy bezpośrednio po tem złączeniu się ogromny staw brzeżański, z którego jako rzeka „Złota Lipa", dalej ku Dniestrowi dąży. Przestrzeni obejmuje większa posiadłość roli ornej 117, łąk i ogrodów 17, pastw. 55, lasu 564 morg.; posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej 1922, łąk i ogrodów 853, past. 173, lasu 53 morg austr.; grunt lichy, moczarowaty, położenie wysokie. Ludności ma rzym. kat. 743, grec. kat. 740, izrael. 27, razem 1510 Wieś ta należy do rzym. kat. parafii do oddalonego o $^3/_4$ mili Dunajowa. Grecko kat. parafią ma w miejscu, do której należy także wieś Nowosiółka z 541 parafianami; zatem cała parafia obejmuje 1281 parafian i należy do dekanatu narajowskiego. Posiadłość większa należy do klucza Dunajów, dóbr stołowych arcybiskupstwa rzym. kat. lwowskiego. 7.) **B.** (z przysiołkami: Krzemionką, Podlesiem i Zawieniem), wieś, pow. rawski w Galicyi, o pół mili od Magierowa oddalona, nad potokiem. Okolica lesista, piaszczysta i błotnista, wzniesiona na 1369 stóp nad powierzchnię morza. Przestrzeni obejmuje obszar dworski roli ornej 314, łąk i ogrodów 60, pastwisk 40, lasu 626 morg.; mniejsza posiadłość roli ornej 1301, łąk i ogrodów 128, pastwisk 246, lasu 64 morg. Ludności rzym. kat. 245, gr. kat. 1019, izraelitów 23, razem 1287; należy do rzymsko kat. parafii do oddalonego o pół mili na wschód Magierowa, gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu potylickiego. Wedle podania w tej lasami okrążonej wsi chronili się ludzie w czasie napadów tatarskich w chatkach pobudowanych naokoło cerkwi, przy której znachodzą się metryki od 1785 roku, jeden dzwon z 1599 roku, zapiski od 1618 roku. Właściciel Wilhelm hrabia Siemiński Lewicki. 8.) **B.**, wieś, pow. czortkowski. o ćwierć mili od Czortkowa na północny zachód oddalona, przy ujściu potoczku Biała do rzeki Seretu. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 1212, łąk i ogrodów 95, pastwisk 43, lasu 2182 morgi; mniejszą posiadłość roli ornej 4111, łąk i ogr. 470, pastwisk 248, lasu 14 morg. Ludność rzym. kat. 323, gr. kat. 2795, izraelitów 75, razem 3193. Należy do rzym. kat. parafi w Czortkowie, grecko kat. parafią ma w miejscu (dusz 2651), należącą do dekanatu czortkowskiego; posiada szkołę etatową. *B. R.* 9.) **B.**, wś, pow. tarnowski, o 1 kil. od Tarnowa, w par. rz. kat. Jurków, własność spadkobierców ks. W. Sanguszki. 10.) **B.**, wś, pow. czerniowiecki na Bukowinie, o 3 kil. od Czerniowiec, w parafii greckiej nieunickiej Lenczestie, własność funduszu religijnego. 11.) **B.**, przysiołek *Bilska* (ob.).

Biała, 1.) wieś, pow. czarnkowski, 35 dm., 307 mk., 23 ew., 284 kat., 94 analf. 2.) **B.**, *Behle*, wieś szlach. i dobra, pow. czarnkowski, 17,006 morg. rozl., ordynacya księcia saskoaltenburskiego; 2 miejsc: 1) B., 2) osada Cegielnia (Ziegelkrug), 187 dm., 1709 mk., 632 ew., 1051 kat., 26 żydów, 367 analf. W r. 1878 ludności było już 2269. Kościół paraf. należy do dekanatu czarnkowskiego. B. ma dwie szkoły elementarne, ew i kat. W miejscu jest gorzelnia i fabryka sera, ajentura pocztowa, stac. poczt. i kol. żel. Trzcianka o 6 kil., gośc. o 6 kil. Kościół w B. już istniał w pierwszej połowie XV wieku, bo w księgach biskupich z r. 1445 jest o nim wzmianka. Pierwotny, drewniany, pogorzał w XVII wieku i wtedy ówczesny dziedzic Franciszek Czarnkowski, kasztelan poznański, wystawił nowy r. 1628 murowany. Obecnie w kościele nic ma pomników z wieków ubiegłych. Na początku b. wieku Radolińscy byli właścicielami. W okolicy znajdują się żale, w których wykopano urny, złożone w zbiorach tow. przyj. nauk poznańskiego. 3.) **B.**, *Bialasee* lub *Weissensee*, leśnictwo, pow. bydgoski; 1 dm., 7 mk., 1 ew., 6 kat., 3 analf. *M. St.*

Biała, 1.) niem. *Gellen* lub *Biala*, wieś częścią szlachecka, częścią włościańska, w pow. świeckim, niedaleko Laskowic, leży nad jeziorem; obszaru ma 2078 morgów, mieszkańców 181, z których większość protestancka. Szkoła miejscowa jest ewang. Niedawno temu znaleziono pod B. stare, kamienne narzędzia, które służyły do składania ofiar. *Ks. F.* 2.) **B.**, niem. *Bialla*, osada i młyn, pow. lubawski, niedaleko st. p. Łąkorz, w par. kat. Skarlin. 3.)

B., niem *Weissflies* lub *Weissfluss*, wieś i dobra, pow. wejherowski, par. Wejherowo. W tymże pow. inna os. t. n. należy do par. Luzyna, po niem. zowie się Louisenhof, leży blisko Redy. 4.) **B.**, os., pow. człuchowski, niedaleko Kramarzyn i Borzyszków. 5.) **B.**, niem. *Bialla*, wś, pow. tucholski, niedaleko st. p. Czersk, w par. Śliwice, nad jeziorem, o którem Długosz wspomina. 6.) **B.**, niem. *Bialla*, mko w pow. jańsborskim, około 2000 mieszk., trudniących się rzemiosłami, uprawą roli i wyrabianiem płótna. Kościół ewang., st. p., 8 jarmarków na rok. 7.) **B.**, niem *Weissenfluss*, wś w pow. leckim, niedaleko st. p. Zelki. Według Kętrzyskiego wś w pow. leckim B. zniemczono na *Weissensee* a Pańską Wolę na *Weissenfluss*. 8.) **B.**, niem. *Bialla*, wś, dobra i młyn, pow. olecki, niedaleko st. p. Mieruniszki i Budek.

Biała, wś na Szląsku austr., w kat. par. Jabłonków. Tu urzędowała czas jakiś rada generalna konfederacyi barskiej.

Biała, 1.) niem. *Bielau*, wś, pow. raciborski, niedaleko Hulczyna, w par. katol. Busławice. 2.) **B.**, przysiołek wsi Gorzów w pow. olesińskim. 3.) **B.** Tak według Słownika p. Knie nazywają Ślązacy miasto Zülz, ob. *Biały*. 4.) **B.**, prawdopodobne pierwotne nazwisko wielu wsi na Śląsku pruskim, zwanych dziś *Bielau* a w dawnych aktach Bela, Beala, Bele, Beel i t. d. Najważniejsze w pow. nissańskim (wś, paraf. katolicka), świdnickim (par. Górka) i złotoryjsko-hajnowskim (par. Hajnów). Świdnickie Bielau nazywane bywa w dokumentach z XIV w. „Bela polonicale".

Biała, węg. *Uj-Bela*, ob. *Nowa-Biała*.

Biała, rzeka, bierze początek pod Godziszowem, w pow. janowskim, płynie przez Ratajską Wolę, Rataje, Białę, około Janowa i wpada do Bukowny pod Bąkiem. Długa 17 w., szer. 6 st., głęboka do 4 st. Dno i brzegi iłowate. 2.) **B.**, rz., wypływa z jeziora śród piasków w oklicy Białej Przemszy, w pow. olkuskim, na zachód od wsi Klucze i pod Nową Kuźniczką wpada z lewego brzegu do Białej Przemszy. Długa 8 w. Według „Hydrografii m. Krakowa i jego okręgu" przez Franc. Marczykiewicza (Kraków, 1847), B. wypływa z kopalni olkuskich, płynie pod Klucze. Hutki i pod Łazami wpada do Białej Przemszy. 3.) **B.** lub *Biała panieńska*, ob. *Bawół*. *Br. Ch.*

Biała, 1.) rz., lewy dopływ rz. Obszy, w gub. smoleńskiej, ma źródło niedaleko wsi Barbarówki, pow. bialskiego; płynie najpierw kręto, śród lasów, dalej po łąkach, na przestrzeni 21 w. Dopływy: Nowa, Kamionka, Wuża (Siemienow). 2.) **B.**, rz., dopływ Orlanki, w pow. bielskim, gub. grodz., długa 26 w.; pod Bielskiem Lubczę przyjmuje. 3.) **B.**, rz., lewy dopływ Supraśli. 4.) **B.**, rzeka, ob. *Bolt-upie*. 5.) **B.**, o której Siemienow wspomina pod Alulą, że przyjmuje dopływ Alulę, nie jest nawet w jego Słowniku pomieszczoną.

Biała, 1.) Rzeka, ob. *Biała rzeka*. 2.) **B.**, także Białą wodą i Bieleńską zwany potok; prawy dopływ Raty w obr. gm. Butyn w pow. żółkiewskim. Powstaje na łąkach gminy Trościańca, pod jego przysiołkiem Krużynami, u zachodniego stoku góry Harcy, na granicy trzech powiatów, jaworowskiego, rawskiego i żółkiewskiego. Płynie zrazu granicą pow. żółkiewskiego i rawskiego, poczem w powiecie rawskim przez gm. Białą i Magierów. Za Magierowem przepływa na przestrzeni półtorej mili wielkie błotniszcza i moczary magierowskie, poczem przechodzi w obr. pow. żółkiewskiego i w kierunku północno-wschodnim płynie przez Dobrosin, Biesiady i Lubellę, śród łąk i pastwisk Lugami zwanych. Przed ujściem (212 m.) rozgałęzia się na dwa ramiona. Długość biegu 5 mil. 3.) **B.**, potok w obr. gm. Białej w pow. przemyślańskim. Powstaje z dwóch strug, z których północny, Brodek zwany, wypływa z pod Grzędowej góry (392 m.) w zachodniej stronie tej gminy; południowy zaś z pod Mohiłki (408 m.). Obie strugi łączą się we wsi Białej i tworzą potok B., który, płynąc na połud.-wschód wązką dolinką międzywzgórzystą, mija przysiołki dunajewskie Targówkę i Pisarówkę; uchodzi do Złotej Lipy z pr. brz. Długość biegu 5 ćwierci mili. 4.) **B.**, także *Młynówką* zwany potok, powstaje na łąkach z kilku źródlisk w zachodniej stronie gm. Kosowa w pow. czortkowskim, na granicy tegoż powiatu z buczackim. Zrazu płynie na południe a koło folw. Sianożętami zwanego zwraca się ku południo-wschodowi; przepływa w Kosowie dwa stawki, w Chomiakówce jeden; następnie gminę Biały Potok, Siemiakowce a w Białej wpada z pr. brz. do Seretu po 26 kil. biegu. Przeważnie płynie wązką doliną, zwartą wzgórzami obustronnie; a od gminy Siemiakowiec płynie wądołem po pod lasem Mordową zwanym. Źródła leżą 351 m., ujście 220 m. n. p. m. 5.) **B.**, potok górski, powstaje z kilku potoków górskich, spływających z połoniny Skupową zwanej (1583 m.) w obr. gm. Hryniawy w pow. kossowskim; płynie krętem korytem ku północy, już to wądołami i parowami leśnemi, już też śród łąk górskich; zrasza łąki gm. Krasnoilly i tutaj po 1 i pół milowym biegu uchodzi do Czarnej, dopływu Czarnego Czeremoszu. B. przyjmuje liczne dopływy górskie (bezimienne), a przedewszystkiem w obr. gm. Hołowego, spływające z wzgórz i lasów hołowskich. Koryto kamieniste; wody rwące. 6.) **B.**, potok, wypływa na łąkach gm. Gwoźdźca starego w pow. kołomyjskim, płynąc na południe głębokiemi parowami tworzy granicę gm. Zahajpola i Kobylca; w obr. gm. Zahajpola uchodzi z lew. brz. do Turki,

dopływu Prutu. 7.) **B.**, niem. *Bel-Bach*, węg. *Bela*, potok tatrzańsko-spiski, wypływa z pod przełęczy zdziarskiej, płynie zrazu ku północy, potem ku wsch., aż do ujścia doń Źlebadowskiego potoku; poczem zwraca się na połud.-wschód, a wreszcie od wierchu Palenicy (1172.6 m.), na wschód i w Buszowcach wpada do Popradu z lewego brzegu. Zabiera liczne potoki górskie, jak z północnego brzegu Strednicę, Milikowski, Zarzecki, Zalezowski, Młynarski, Żlebadowski potok, Kończynę, i z połudn. brz. z Tatr Babinę, Reglański potok, Kempelbach, Klein Urenbach, Suchy potok i t. d. 3.) **B.**, węg. *Bela*, strumień tatrzańsko-liptowski, powstaje z połączenia potoków Cichej i Koprowej na wysokości 997.3 m. Płynie w południowo-zachodnim kierunku i powyżej Przybyliny łączy się z Raczkową i wypływa na Podhale liptowskie. Według Wahlenberga B. bierze początek swój ze stawu Smreczyńskiego. Wpada do Wagu pod Aradkiem z pr. brz. Długość biegu od połączenia 3 mile. Z pomiędzy ważniejszych dopływów wymienić należy Daszowiec, Dowalowiec i Raczkową.

Biała. Dwie rzeki na Szląsku pruskim noszą to nazwisko, po niem. *Biela*. Obie uchodzą z prawej strony do Nissy kładzkiej: pierwsza, zwana *Landecker Biela*, pod Landek; druga, *Freiwaldauer Biela*, pod Nissą.

Biała, rz., ob. *Reda*.

Biała, dość znaczny szczyt w Pieninach.

Biała błotna, wieś w stronie południowo-zachodniej pow. włoszczowskiego, gm. Irządze, przy trakcie t. z. powiatowym, pomiędzy Lelowem a Pilicą, nad Białką albo Szczerbnicą. Wieś po części położona na niewielkiem kamienistem wzgórzu, po części w dole nad rzeczką. Liczba mk. 327, męż. 151, kob. 176. Domów 37. W r. 1827 było tu 27 dm., 217 mk. Ogólna rozległość morg. 909, z których na dworskie przypada 757, na włośc. morg. 152. W gruntach dworskich ziemi ornej 286 m., nieużytków 42 m., łąk 82 morg., lasów 347 m.; z gruntów włościańskich ziemi ornej morg. 135, łąk morg. 17. Ziemia dosyć urodzajna. Grunt mocno falowaty, wzgórzysty, poprzerzynany tu i owdzie głębokiemi parowami, albo też poprzedzielany dosyć niskiemi dolinami, łąki niezłe. Lasy już dosyć przetrzebione, po części sosnowe, po części dębowe. Z zakładów przemysłowych znajdują się: gorzelnia z produkcyą roczną 16518 rubli, i młyn wodny na rzeczce Białce z produkcyą roczną 1200 rubli; dwa stawy, w obrębie wsi, z lichem rybołówstwem. *Dr. B.*

Biała Brzezina, folw. należący do dóbr Wielkie Dubensko, pow. rybnicki.

Biała Brzoza, os., należąca do dóbr Wrbkau (niem.), pow. raciborski, niedaleko drogi z Raciborza do Opawy.

Białacerkiew, *Białocerkiew*, u ludu Biłaja Cerkow', urzędownie Biełaja Cerkow, mko, pow. wasylkowski, na rozległej równinie po obu brzegach rzeki Rosi i nad jej dopływem Rotką, o 47 w. od Wasylkowa, o 32 w. od Chwastowa, o 81 w. od Kijowa. Liczy 18697 mk. t. j. 8461 prawosł.; 412 katol., 16 starowierców, 9808 izraelitów. Posiada 3 cerkwie, 1 kościół katol., 2 synagogi, gimnazyum, obszerne sklepy murowane, fabryki narzędzi rolniczych (zaloż. 1853 przez Stan. Lilpopa), swiec stearynowych, garbarnię i od r. 1880 bank miejski imienia Aleksandry hrabinej Branickiej. W B. odbywa się 11 jarmarków rocznie, głównie na zboże i na bydło. B. posiada zarząd gminny, policyjny (stan), st. poczt. i st. dr. żel. chwastowskiej (między Ustinowką a Sucholasami). B. jest stolicą parafii katolickiej dek. kijowskiego, liczącej 2711 dusz, do której należą 4 kaplice: w Potyjówce, Jeziornie, Wólce Połowieckiej i w samejże Białejcerkwi. Dobra B., zwiększone spadkiem po ks. Potemkinie, odziedziczonym przez jego siostrzenicę hetmanowę Branicką, przedstawiały jednę ze znaczniejszych i bogatszych majętności w kraju. W r. 1860 do trzech wnuków hetmana Ksawerego Branickiego należało: dwie trzecie części powiatu wasylkowskiego, trzecia część taraszczańskiego i kaniowskiego, ćwierć zwinogrodzkiego oraz znaczna część powiatów czerkaskiego i radomyskiego. W samym powiecie wasylkowskim posiadali oni 206985 dzies. ziemi i na niej 40,740 dusz męzkich włościańskich. W tej liczbie na hr. Władysława Branickiego, dziedzica B. Cerkwi, wypadało 131583 dzies. Do podniesienia kultury w dobrach B. i pomyślności miasteczka przyłożył się też wiele p. Przesmycki, który w r. 1838 został rządcą tego majątku. Początek B. kryje się we mgle podaniowej. Według jednego podania miasteczko to miało otrzymać swoje nazwisko od cerkwi z brzozowego drzewa, w dawnych wiekach zbudowanej; według zaś innej legendy, kozak pewien nazwiskiem Mołodeć miał zabić zbójczynię Biłą, która z szajką swą w okolicy rozbijała; skarby znalezione przy niej użytemi zostały na zbudowanie cerkwi, którą białą czyli białą od nazwiska zbójczyni przezwano. Nasi niektórzy łacińscy kronikarze nazywali B. po łacinie: „Album Fanum“. Wnioskują niektórzy też, że tu miał stać jakoby dawny Juriew, założony przez w. ks. Jarosława, ale to domysł bez żadnej pewnej podstawy. Około 1550 r. Fryderyk Proński, wojewoda kijowski, dla poskromienia wycieczek tatarskich w B. zamek zakłada, tudzież mieszczan tutejszych swobodami obdarza. B. była od najdawniejszych czasów królewszczyzną i nim została właściwie starostwem, była pod zarządem wojewodów kijowskich. Pierwszym starostą B. zo-

stał ks. Janusz Ostrogski, syn Wasyla Konstantego ks. Ostrogskiego, wojewody kijowskiego. Miasto to, położone na samym „szlaku czarnym,“ z trudnością mogło się zasiedlić, aż dopóki za ks. Prońskiego nie stanął tu zamek warowny, który, jak mówi Sarnicki, stał się latarnią morską (pharus) i jaskinią schronienia dla mieszkańców stepowych tego kraju; stąd też najpierwej Ukraina bywała ostrzeganą o zbliżaniu się Tatarów, którzy, jak tenże tylko co wzmiankowany dziejopis dosadnie się wyraża „zaglądali tu jak psy do kuchni.“ Więc za staraniem tutejszych starostów ludność się ściąga zewsząd i osiada, pod warunkiem kilku lub kilkunastoletniej woli czyli słobody. Rewizorowie czyli lustratorowie zamków Jkr. Mości ukrainnych zjeżdzają tu od czasu do czasu i przysłuchują się skargom, zażaleniom i tak zwanym delacyom, zanoszonym od bojarów i mieszczan tutejszych. Starostwo zaś bywa rozdawane jako chleb dobrze zasłużonych wielkim dostojnikom kraju, jako to: hetmanom wielkim kor. i kasztelanom krakowskim. Oto jest poczet, wedle lat ułożony, starostów białocerkiewskich; 1) Janusz ks. Ostrogski, kasztelan krakowski um. 1620; 2) Stan. Lubomirski woj. krakowski um. 1649; 3) Konstanty Jacek Lubomirski um. 1663; 4) Dymitr Jerzy ks. Wiszniowiecki hetm. pol. um. 1682; 5) Stanisław Jan Jabłonowski hetman w. kor. um. 1702; 6). Jan Stanisław Jabłonowski wojewoda ruski umarł 1731; 7) Stanisław Wincenty Jabłonowski wojewoda rawski um. 1754; 8) Jerzy Wandalin Mniszech, kasztelan krakowski um. 1778. Po starostach dajemy tu spis namiestników czyli podstarościch, którzy, sprawując w imieniu starostów rządy nad starostwami, jako tacy, używali w stosunkach niemałego znaczenia, wpływu i przewagi: 1571 r. Eustachy Skarowski, 1575 r. kniaź Dymitr Bułyha Kurcewicz, 1630 r. Piotr Chowański, 1636 Stanisław Rokosz, 1640—1648 Zygmunt z Wójtowiec Czerny (Podczas wojen Chmielnickiego przerywa się ich szereg i dopiero około 1720 r. znów występują ale pod nazwą gubernatorów), 1720 r. Szumski, 1729 Chmielewski, 1729 Żurowski, 1737 Borowski, 1750 Koźmian, 1765 Szymon Rylski stolnik czerwonogrodzki, 1775 Zielonka, 1783 Żyliński. W rejestrze albo inwentarzu zamków JKM. z r. 1570 czytamy: „m. Białacerkiew jest pod juryzdykcią zamkową. Postanowienie rewizorskie na mieszczany, wolności mieszczańskie podług listów króla JM. i zachowania jako na Ukrainie wszystkim wcale zostawili, i przynicheśmy ich zachowali. K temu też widząc i rozumiejąc rzecz być słuszną, a przystojną jaki przy tym zamku ukrainnym ludziom przychodzącym, i ktoby chciał na mieszkanie osieść, takich ludzi zachowując je przy łasce króla JM., wolności im dali do lat 20; a urząd zamkowy ma tego pilnie przestrzegać, aby ludzie dobrej sławy i powieści osiadali; w baszcie miejskiej mieszczanie od przyjazdu z Kijowa, mają straż mieć i tę basztę budowaniem opatrować, także ostróg około miasta.“ Mieszczanie B. hojnie byli królewskim obdarzeni przywilejem. W 1597 r. Zygmunt III potwierdził na sejmie w Warszawie mieszczanom B. posiadanie uroczyszcz i sieliszcz oddawna im służących. W 1615 r. ciż mieszczanie otrzymali na sejmie przywilej na wolność od wszelkich podatków pospolitych i osobnych stołowi króla JM. należących, od poborów szosowego, czopowego na sejmie uchwalonych, także od myt i ceł ziemnych i wodnych. W rok potem rewizorowie w lustracyi mówią o tym przywileju ze swej strony domieszczają: „to prawo dobre jest, jako miejscu temu niebezpieczeństwu podległemu, nietylko na taki czas, ale i na wieki, słusznieby od króla JM. i Rzplitej miało być pozwolone, ponieważ nieladajaki odpór czynią nieprzyjacielowi do korony za częstemi inkursjami tatarskiemi, które bywają; więc i straże polne, dzienne i nocne od nich są najpewniejsze, które oni iustawnie kosztem i stratą braci swojej strażnaków i samych siebie odprawują, na którą, jko powiadają, ekspendują złotych dwanaście set.“ Według tej lustracyi (1616 r.) było w m. B. domów miejskich „posłusznych“ 300, kozackich domów „którzy niechcą być pod posłuszeństwem“ 300 i coś więcej. W 1620 r. Zygmunt III przywilejem datowanym w Warszawie nadaje tym mieszczanom prawo magdeburskie. Odtąd jurysdykcya mieszczańska mieści się na zamku, w którym zasiada wojt, burmistrz i ławnicy. Herb miasta był: łuk z cięciwą naciągniętą, a na nim trzy strzały. Konstytucya z 1631 wyraża: „ponieważ B., Lubomierz i Trylesy zniszczone przez Tatarów i kozaków, które każdoroczną straż na szlaku siedząc w polach odprawują skąd wszystka Ukraina ostrzegana od pogańskich napadów bywa, zaczem wszystkie processy i banicye o przeszłych podatków nieoddanie zniesiemy z nich i kasujemy.“ Z nastaniem atoli wojen Cmielnickiego wszyscy w ogóle mieszczanie B., chcąc czy nie chcąc, zniewoleni byli przystać do kozaków. Wielu z nich wojny wygubiły, wielu z nich przeniosło się na Dniepr. Dopiero po uciszeniu się kozackiej zawieruchy znowu rzplita m. Białącerkiew i jej mieszczan do dawnych praw i swobód powróciła. Lustracya z 1768 r. wyraża: „sądzi się to miasto prawem magdeburskiem, a urząd magdeburski od wszelkich danin i podatków wolny jest.“ Gdy zaś ustawą czteroletniego sejmu z dnia 3 maja 1791 roku przywrócono miastom ich przywileje, a miasta mniejsze do przywilejów większych przyrównano, dźwiga-

jąc one i do stanu miast doprowadzić usiłując, wtedy i B. tychże prerogatyw dostąpiła; jakoż w skutek tego Franc. Branicki hetman w kor. dziedzic Białocerkwi d. 14 marca 1792 roku w Warszawie wydał zalecenie do rządców dóbr swoich, aby nie przeszkadzali i nie wzbraniali mieszczaństwu B. wolnej elekcyi członków do magistratu. Nadmieniliśmy wyżej, że już w r. 1616 w m. B. było więcej kozackich domów, którzy niechcą być pod posłuszeństwem, aniżeli mieszczańskich posłusznych. Królowie polscy chcieli podźwignąć, zaludnić wschodnie pustkowia nadgraniczne państw swoich przez lokowanie na wzór zachodni miast, z nadaniem tymże szerokiego zakresu; dla tego to obdarzali je tak zwanem prawem magdeburskiem, pełną sypali im garścią przywileje i wolności; tymczasem przez zbieg okoliczności najzupełniej miejscowych, wszystkie te porządki brane z Zachodu na dzikiem pograniczu przeszczepić się nie dawały; mieszkańcy tutejszych miast czyli osad szlakowych, nie do kupieckich lub rzemieślniczych brali się korporacyj, ale do oręża, który starczył im tu za wszystko, nawet za chleb powszedni. Toż i starostwa tutejsze, w myśli dawania odporu napadającym codziennie prawie Tatarom, urządzone były na kształt wielkich ekonomij wojennych; wcześnie też z własnych miejscowych żywiołów (przeważnie z mieszczan straż w polu na szlakach odbywających) wytworzyły lud orężny, który z czasem, słabo nadzorowany i podporządkowany, wyrodził się w tak zwanych „kozaków“ czyli jak ówczesne lustracyę nazywają ich „nieposłusznych.“ Jeszcze w 1572 roku Zygmunt August wyznaczył był rezydencyą w Białejcerkwi dla szlachcica Jana Badowskiego, któryby sądził sprawy kozaków przybywających z Niżu do królewskich miast, z któremi już ich wtedy pewna solidarność wiązała, pochodząca bądź z jednej i tej samej rodowości, bądź ze wspólności jednego i tego samego rodzaju życia. Urząd zamkowy nie miał się wtrącać w sądy tego rezydenta królewskiego. Z czasem mieszczanie „chodzący w kozaki a nieposłuszni“ w temże mieście tak dalece wzrośli w liczbę, że około 1637 r., jak mówi Okolski, była tu już ich siedziba (prima sedes), którzy wybijając się z posłuszeństwa, od lada wiatru chwiejąc się w wierności w końcu wyradzali się na żywioł swawolny; jakoż w 1648 r. wszyscy oni stanęli po stronie buntu. B. Chmielnicki utworzył z nich pułk tak zwany białocerkiewski, który w 1649 roku pod Zborowem był najliczniejszym, najpotężniejszym. Oto jest spis pułkowników białocerkiewskich: 1648 Hyra; 1649 Hryhory Hromyk; 1664—5 Tarasenko (ten był wiernym Rzplitej); 1666 Jan Krawczenko; 1671 Iwan Butenko; 1703 Korowka, Makijowski; 1710 Tański. Po ustaniu buntów horodowi kozacy B. zostawali poo zwierzchnictwem i komendą starostów i podstarościch. W 1750 r. wytoczyła się dość drażliwa sprawa między Stan. Winc. Jabłonowskim, starostą B., a regimentarzem partyi ukraińskiej Antonim de Ossa Ożgą. Ożga zażądał od starosty kozaków horodowych w pomoc wojsku, któremu dowodził w wyprawie przeciwko hajdamakom. Starosta nie dał kozaków. Sprawa ta doszła do króla, który przez mandat pociągnął starostę do odpowiedzialności do sądu nadwornego asesorskiego. Jabłonowski się złożył tem, że to nie są horodowi ale jego kozacy nadworni, których trzyma li tylko dla bezpieczeństwa miasta i straży przy fortecy, którą własnym kosztem i sumptem reparuje.— Brak żywiołu kupieckiego, przemysłowego, handlowego na Ukrainie był powodem właśnie, że żydzi wcześnie zaczęli zagnieżdżać się po miasteczkach ukraińskich. W B. atoli dopiero w 1721 r. pierwszą o nich wzmiankę napotykamy. W 1768 roku, według lustracyi, żydów osiadłych w m. B. było 223.—Zamek B., wzniesiony około 1550 r. przez ks. Prońskiego wojewodę kijowskiego, jako zapora warowna przeciwko napaściom Tatarów, w 1570 r. zupełnie był zniszczał i potrzebował opatrzenia i naprawy. „Ten zamek, mówi inwentarz zamków JKr.M. tegoż roku, ma w sobie 4 baszty, grodzień 158, wszystkie baszty i horodnie nienakryte, pogniłe i opadłe, że się niczemu niegodzą. Strzelba zamkowa: dział 2, jednego koniec upadł a drugie bardzo słabe, działo jedno bez łoża, hakownic 41, nie wszystkie naprawne, arkabuzów 18, nie wszystkie też naprawne“. Stan więc obronny zamku był godzien politowania i dla tego to książę Wasyl Konst. Ostrogski przestrzegał na sejmie stany Rzplitej, że zamek ten tak zniszczał, że w razie napadu nieprzyjacielskiego nie mógł się obronić. Przestroga czy napomnienie nie poszły w las, jak widać, bo w 1594, kiedy Erich Lassota von Steblau, wysłannik cesarza Rudolfa II do kozaków, przejeżdżał przez B., zastał już ten zamek odnowionym. Lustracya z 1622 r. nie skarży się na złe opatrzenie zamku. W 1664 r. atoli, gdy pomimo zawartej uprzednio jeszcze z kozakami ugody hadziackiej, Ukraina wichrzyć nie przestawała, Stefan Czarniecki wojewoda ruski, aby na wodzy utrzymać buntujących się kozaków, porozmieszczał w zameczkach ukraińskich garnizony polskie, i zamek białocerkiewski odbudował na nowo, używszy do tego najbieglejszych w sztuce fortyfikacyjnej, pod nadzorem Jana Sapiehy pisarza pol. kor. Odtąd zamek B., przeistoczony na fortecę, nosi już to ostatnie miano, a jak wiele ją ważono, świadczy denominacya, jaką jej statecznie w aktach publicznych dawano: „propugnaculum

Ukrainae et antemurale Patriae." Bo też w istocie, twierdza ta, dobrze opatrzona, przed którą cała drżała Białacerkiew, pod komendą dzielnego jenerał majora Jana Stachorskiego, którego z załogą osadził był Stef. Czarniecki, potem innych niemniej dzielnych i walecznych dowódzców, przez lat kilkanaście, w czasie wichrzeń Doroszenka, wszystkie niemal siły i życie w Ukrainie utrzymywała. Szereg komendantów B. jest następny: 1664 do 1668 Jan Stachórski jenerał major; 1668—1671 r. Löbel; od 1671—1672 Gerhard Fitinghof; w 1672 znowu tenże Löbel; w 1678 Ernest Rappe; w 1679 r. Otto Rappe; 1693 Ludwik de Orgiewal, 1694 r. Gałecki. Tu się poczet komendantów B. przerywa, albowiem w 1702 warownię B. ubiegł był Samuś z Palejem, którą przez lat sześć w swojem trzymali ręku, aż do 1708 r., gdy hetman Mazepa, schwytawszy Paleja, Białącerkiew i Korsuń swymi ludźmi osadził. Twierdza B. aż znowu w 1712 roku zwróconą została Rzplitej. Jakoż w następnym roku (1713) obywatele województwa kijowskiego na sejmiku w Żytomierzu uchwalają wystawić na utrzymanie fortecy B. sto piechoty pod komendą Ilińskiego starosty niżyńskiego. Tento Iliński „z azardem zdrowia i fortuny własnej" przez lat kilka utrzymywał tę fortecę. Następnie regimentarz Swidziński miał nad nią „czułą pamięć" t. j. zrestaurował ją staraniem swojem i pracą. W tym czasie komendantem B. był jenerał major de Bojen. Wojska rossyjskie, powracające z Polski po obiorze Augusta w 1735 r., zajęły chwilowo twierdzę B. Od 1735 r. był komendantem tej fortecy Dominik Kosiorek Bekierski, miecznik bracławski; w 1765 r. Michał Karbowski. Lustracya z tegoż roku (1765) opisuje stan i położenie B. fortecy: „Wał z czterema rądelami, które do warowni broniły przystępu, otaczał ją dokoła, ostawiony palami dębowemi, miejscami we cztery rzędy, z fosą głęboką z trzech stron, z czwartej zaś strony rzeką zabezpieczony. Wjazd od miasta prowadził przez trzy bramy; pierwsza z szlagmantem, druga ze zwodem, trzecia nareszcie w wale wysokim kryta, niby podziemna; u boku tej bramy nad rz. Rosią, rądel osobny, duży; w środku zaś fortecy mieściły się budynki t. j. dom dla komendanta i pp. oficerów, odwacht dla gimejnów, kurdygarda, kaplica, cekauz w ziemi; armat żelaznych na rądelach i po wale stojących 25, moździerzy żelaznych 2. W wale były podziemne przejścia czyli tak zwane wycieczki, przez które osada mogła być opatrzoną w żywność, gdyby zwyczajna komunikacya przeciętą została. Studnia była w fossie za wałem. Ale obok tej fortecy wówczas stał w blizkości rz. Rosi i zamek starościński, zbudowany niedawno przez starostę B. Stanisława Wincentego Jabłonowskiego. Zamek ten był dokoła obwarowany wałem, z bramą, ze strzelnicami; we środku stała gubernia t. j. dom dla gubernatorów starościńskich, obok kurdygarda dla infanteryi nadwornej starościńskiej, cekauzik mały, dalej dwór rezydencyonalna p. starosty, budynek duży, z drzewa rzniętego stawiany, w koło wapnem tynkowany, przy nim kaplica; na pokojach podłoga heblowana, drzwi snycerską robotą z zamkami francuzkiemi, piece kaflowe etc.; dalej szły stajnie, kuchnie, kurdygardy, masztarnie. Oprócz tego całe miasto było, po wale niewielkim opalisadowane. Jerzy Wandalin Mniszech, starosta B., dawał corocznie do fortecy na opalisadowanie po 500 palów i robociznę. Dziś jedyny ślad tej fortecy pozostał w szczątkach wału, wysokiego na 2, od rzeki na 3 i pół sążni, w którego obrębie mieści się kościół katolicki.—W 17 w. istniała podobno w B. jedyna cerkiew nikołajewska, i druga troicka na Zarzeczu. W 18 zaś wieku przybyła nowa cerkiew murowana, przez hetmana Mazepę i pułkownika Mokijowskiego założona, ale niedokończona; stała aż do dni niedawnych w ruinie. Z uniackich cerkwi w tymże wieku istniały tu: Preobrażeńska, Petropawłowska, Troicka, na Zarzeczu zbudowana na nowo w 1718 r., Bohorodiczna, Uspenska, Pokrowska, Andrzeja Apostoła i św. Michała. Obecnie w B. trzy cerkwie się znajdują: Preobrażenska murowana, wzniesiona przez Aleks. z Engelhardtów hr. Branicką, hetmanową w. kor., i obok niej dawna, będąca w ruinie, założenia Mazepy a teraz odnowiona, i trzecia Maryi Magdaleny, na Zarzeczu, zbudowana na posadzie dawnej z przeszłego wieku troickiej cerkwi. Już w 1667 r. konstytucyą aprobowana została na usilne prośby komendanta Jana Stachórskiego fundacya kościoła i klasztoru oo. augustyanów. Z laudum z 1715 r. dowiadujemy się, że w tymże roku istniał tu jakiś kościół, ile że w tymże czasie obywatele województwa kijowskiego na reparacyą dachu tegoż kościoła pewną ofiarowali summę, ale czy byłto kościół oo. augustyanów, czy inny— nie wiemy. Dopiero około 1743 r. stanął tu nowy kościół i klasztor pod tytułem misyi oo. jezuitów, fundacyi Stan. Winc. Jabłonowskiego, wojewody rawskiego i starosty B. Jakoż d. 3 grudnia 1751 r. Kajetan Sołtyk biskup koadjutor kijowski zjechał do B., gdzie, jak mówi ówczesna gazeta „konsekrował kościół oo. jezuitów, przy hucznem z armat biciu; potem clerum i gości zaprosił do zamku i częstował." Kościół był z drzewa a rezydencya murowana; już w 1746 tutejsza misya była w kwitnącym stanie, liczyła wielu zakonników; pomiędzy nimi wielu światłych i zawołanych kaznodziejów. W 1771 r. słynął tu z wymowy o. Awedyk superior. Andr. Załuski, gdy

został biskupem kijowskim, chciał, mówi Friesius, katedrę swoją przenieść do Białejcerkwi, ale to nie przyszło do skutku. Po kasacie jezuitów, drugi Załuski, Józef Andrzej, także biskup kijowski, tak sprzyjał jezuitom, że chciał aby oni w B. tak jak przed kasatą mieszkali, byle jak świeccy księża chodzili. W skutek konkordatu zawartego d. 20 listopada 1780 r. przez komisyą eduk. z biskupem kijowskim i kapitułą żytomierską, już po zniesieniu jezuitów, taż kapituła obowiązała się była płacić księżom przy kościele B. złp. 3000, jako też dyrektorowi szkoły parafialnej po złp. 200. Kapituła atoli po niejakim czasie przestała wypłacać tę summę, tak że księża w B. bez żadnego utrzymania zostawali, aż nareszcie w 1789 r. d. 12 grudnia Fr. Ksaw. Branicki, hetman w. kor., dziedzic B., na kościół i utrzymanie księży pewną summę zapisał. Nadto, w miejsce dawnego pojezuickiego kościołka wzniósł okazały dom Boży, na miejscu wyniosłem, śród dawnych wałów fortecznych, pod tytułem św. Jana Chrzciciela. W 1820 r. była tu przy kościele szkółka parafialna i szpital na 5 ubogich.— Kronika m. B. w mnogie obfituje wypadki. Pierwszy spór kozaków ze starostami ukraińskimi najpierw zamanifestował się tu w postaci napadu i rabunku. W 1541 r. Kosiński wpadł tu na dwór kniazia Bułyhy Kurcewicza, podstarościego B., i dobrawszy się do komory tegoż, zabrał wszystką jego majętność; w tej liczbie szkatułę z klejnotami, papierami i przywilejami na starostwo ks. Janusza Ostrogskiego. W 1596 r. zaś, Semen Nalewajko, podniósłszy bunt, ścigany przez St. Żółkiewskiego hetm. pol. kor., podstąpił pod B., w której stał z rotą swoją kniaź Kiryk Rużyński. Nalewajko, położywszy się taborem u jednej z bram miejskich, drugą bramą, którą mu mieszczanie, mając z nim porozumienie, otworzyli, wpadł do miasta. Było to nocą. Rużyński tymczasem, nic o tem nie wiedząc, wypadł jednocześnie ze swojemi ową pierwszą bramą, i uderzywszy na tabór kozacki, wziął go i rozgromił. Nalewajko zaś po splądrowaniu miasta, gdy wracał do taboru (nic nie wiedząc, że rozgromiony) spotkał się z Rużynskim, który się z nim ucierając, co prędzej zamknął się w zamku. Ale nazajutrz Stanisław Żółkiewski nadciągnął z Trylis, i Nalewajko dawszy mu rządną bitwę, w nocy uszedł do Trypola. Żółkiewski wszedł do B. Kozackie najazdy przeszły, ale napady tatarskie rok w rok się powtarzały. W 1626 r. zaszła tu krwawa z tatarami bitwa. Stefan Chmielecki uderza na tatarów obozem pod B. rozłożonych i we wstępnym boju znosi ich do szczętu, 40 tysięcy trupem na placu położywszy. Kiedy 1637 r. zarzewie wojen kozackich, przygasłe na chwilę, znów się rozpłomieniać zaczęło w głębszej Ukrainie, Mikołaj Potocki hetm. w. kor. w drodze do Czerkas przybył do B. Na spotkanie jego wyjechali kozacy, którzy. lubo wielu się z nich udało do powstania, ochotnie go wszakże przyjęli. Potockiemu tym razem powiodło się te bunty uśmierzyć. Ale przyszedł rok 1648, i cała Ukraina ponownie zajęła się pożarem wojny kozackiej. W tymże roku dnia 2 czerwca, po rozgromie korsuńskim, Bohdan Chmielnicki, sprawca tej wojny, był już w B. Od tego też czasu B staje się jednem z miast kozackich. Tu zawarto sławny rozejm po beresteckiej i innych klęskach kozackich. Ze strony Polski wysadzeni byli do traktowania o pokój Adam Kisiel w. kijow., Hlebowicz smoleński, Gąsiewski i Kossakowski. Od kozaków B. Chmielnicki i Jan Wyhowski, pisarz wojskowy. Przy wjeździe polskich komisarzy lud się wzburzył i Chmielnicki „wiela własną ręką zabił.“ Około połowy m. września zaczęto rokowanie, 20 tegoż m. skończono. Wojsko polskie podstąpiło pod miasto z bębnami i muzyką i w wielkim porządku, przed którem Chmielnicki i starszyzna mieli wykonać przysięgę. ale lud znowu się wzburzył, wysłano do Potockiego deputacyą, wymagającą zmiany warunków i powrócenia zborowskich punktów. Z odmowną odpowiedzią powstanie wzrosło, i Polacy musieli siłą odpierać siłę. Całą dobę walczyli kozacy z pomocą krymskich tatarów, co przy nich po beresteckiej klęsce zostali, ale kiedy ich napaści udaremniała silna artylerya Polaków, skłonieni od Chmielnickiego zaprzestali oporu; wznowiono rokowanie 26 i 28 zawarto pokój, wzajemną przysięgą stwierdzony. Ugody tej punkta były następne: wojsko kozackie z 40 na 20 tysięcy ma być zmniejszone, i w jednym tylko woj. kijowskiem przebywać może. Hetman utrzymuje przy sobie Czehryn, ale wchodzi pod posłuszeństwo hetmana kor. Żydzi mają mieszkać w królewskich i szlacheckich dobrach. Tatarów z Ukrainy odprawić, z postronnemi mocarstwami stosunków nie mieć, królowi i rzplitej wierność chować. Lud nie kontent był z tych warunków i dalsze kroki Chmielnickiego doprowadziły do poddania Ukrainy Rossyi. Gdy Chmielnicki w 1654 poddał się Rossyi, niebawem zjechał do B. stolnik Leontyj Łopuchin, aby przyprowadzić do przysięgi na wierność pułk białocerkiewski. Ale po ugodzie hadziackiej w 1658 r. B. znów przeszła do Polski. Król Jan Kazimierz w 1663 r. idąc z wojskami na wyprawę zadnieprską. w B. cały tydzień odpoczywał. Tu podczas pobytu królewskiego ks. Prażmowski biskup łucki dał ucztę dla duchowieństwa ruskiego, po której ks. Galatowski i ks. Piekarski rozpoczęli dysputę teologiczną o hierarchii kościelnej. Król pociągnął dalej za Dniepr, ale gdy się tam biją wojska jego, tu na Przeddnieprzu Sulima

i Wysoczanin wszczynają znowu bunt. Machowski regimentarz pozostawiony przez króla z oddziałem dla utrzymania w porządku i posłuszeństwie niespokojnego ludu, przed buntem zmuszony był schronić się do B. i w niej się zamknąć. Przez cztery tygodnie Zaporozcy oblegali B., lecz usłyszawszy o idącym na odsiecz hetmanie Teterze, odstąpili. Wkrótce potem Stefan Czarniecki, wróciwszy z za Dniepru, fortyfikuje na nowo B. i silną wprowadza doń załogę, pod dowództwem Jana Stachórskiego. W 1665 r. d. 22 czerwca Brzuchowiecki hetman lewego brzegu Dniestru, z kozakami podstąpił pod B. Stachórski dzielnie się bronił, i Brzuchowiecki, nic nie sprawiwszy, musiał od oblężenia odstąpić. Hetmanem po Teterze przez króla ogłoszony został Doroszenko, lecz ten, rozdąsany na pokój w Andrusowie (1667), rychło się poddał Porcie. Twierdza w B., której bronił zawsze garnizon polski, stała Doroszence „cierniem w oczach“ a więc należało mu ją koniecznie zdobyć. Jakoż d. 26 lipca (1667) pospołu z Tatarami obległ on B. Ale i tym razem z pomocą wojsk wojewody kijowskiego Szeremeta, który przyszedł na odsiecz, udało się Stachórskiemu Doroszenkę odpędzić. Jeszcze i w latach następnych t. j. w 1670 — 71 i 73 tenże Doroszenko kusił się o B., ale zawsze daremnie. Odtąd też B. przez długi czas przygód nie doświadczała wojennych, aż w 1702, gdy Palej przez fortel ubiegł tutejszą twierdzę. I znowu zaczyna się dla niej cały szereg wypadków. W 1703 r. po schwytaniu Paleja, Mazepa wchodzi z wojskiem swem do B., pomimo rozpacznej obrony w zamku drużyny Palejowej; w 1709 zaś roku, gdy po bitwie połtawskiej Mazepa był zmuszony uciekać wraz z Karolem XII do Turcyi, wojska rossyjskie zajęły B. W 1711 r. Filip Orlik pospołu z ordą tatarską kusi się o zdobycie B., ale bez skutku. B. nareszcie w 1712 r. została oddaną komisarzom polskim i odtąd rozpoczyna się dla niej po dobie dość długiej wypadków krwawych doba niemniej długa pokoju. W 1732 r. d. 29 maja, Stan. Wincenty Jabłonowski, starosta tutejszy, jak donosiła jedna z ówczesnych gazet warszawskich, zawitał tu z małżonką swoją, przy licznej asystencyi nie tylko kilkunastu chorągwi kozackich, rajtaryj i grenadyerów, tudzież 50 ludzi swoich nadwornych, ale też urzędnicy i szlachta pobliższa przybyli na przywitanie p. starosty, który gdy czterema karetami poszóstnemi wjechał do miasta, z armat ognia dano. Komendant tutejszej fortecy, i inni oficerowie p. starostę wizytując, solennie częstowani byli. W 1740 r. d. 22 maja znowu tenże starosta B. był odwiedził. Ostatnim wysiłkiem dawnej kozaczyzny było hajdamactwo. Jakoż hajdamacy, plądrujący po kraju, po dwakroć, to jest w 1750 r. i nareszcie w 1768 r. kusili się o B., ale zawsze odpór w twierdzy znajdywali. Za rządów ostatniego starosty Jerzego Mniszcha, została zdjęta mappa starostwa B.; mappa ta obecnie się znajduje w Paryżu w bibliotece publicznej na ulicy Richelieu, w oddziale kart i rycin, pod tyt. „Carte de la Starostie de Bialacerkiew, possedée par Son Excellence Mr. le Comte de Mniszech, Maréchal de la Cour, levée dans les années 1755 et 1756“. Stanisław August, otrzymawszy od rzplitej prawem wieczystem tutejsze starostwo 1774 r., nadał je 13 grudnia t. r. Fr. Ksaw. Branickiemu, hetm. w. kor. i jego potomstwu. W przywileju wymienionych jest 134 wsi, miasta: Stawiszcze i Białocerkiew: cum arce, fortalitio et suburbiis.—O trzy wiorsty od m. B. znajduje się letnia rezydencya hr. Branickich, z pałacykami i ogrodem ozdobnym, nazwanym Aleksandryą. Ogród ten założony na początku tego wieku przez Aleksandrę z Engelhardtów hr. Branicką, żonę Franc. Ksaw. Branickiego, hetmana w. kor. Hetmanowa Branicka, zamiłowana w ozdobnem ogrodnictwie, zamieszkawszy w B., nie mogła odrazu w tej podaniowo jeszcze na pół dzikiej okolicy znaleść odpowiedniego miejsca na ogród; jakoż urządziła była czasowo spacerowy ogród dla siebie w lasku szkarawskim; aż dopiero dobrze później wybrała pod samą B. dogodne miejsce pod ogród, który od swego imienia przezwała Aleksandryą. Pani ta, pierwsza też zapoznała tę okolicę z ozdobnym ogrodem, pierwsza sprowadziła tu topole kanadyjskie i piramidalne, wprzódy nieznane tu, i inne drzewa i krzewy z królestwa polskiego i zagranicy z wielkim nakładem i kosztem. Ogrodu tego plan nakreślił zagraniczny ogrodnik Muffet i zajął się sadzeniem drzew i urządzeniem klombów. Po Muffecie ogrodnikami przy Aleksandryi byli: Sztunge, Bartecki, Witt, Jens. Ogród to rozległy i okazały. Położony nad brzegiem rz. Rosi, obfituje w parowy, które, zbiegając ku rzece, porosłe drzewami, zroszone strumieniami, tworzą urozmaicone, ozdobne i dalekie widoki. Wyspę na rzece Rosi leżącą, lasem zarosłą, łączy z ogrodem most z kamienia ciosowego. Za rzeką las dębowy, miejscami z brzeziną zmieszany, jest dalszym ciągiem tego rozległego ogrodu, który się tu w park zamienia angielski. Oprócz położenia arcymalowniczego, jeszcze zdobią ten ogród altany, mosty, mostki, posągi, wodotryski i wodospady. Znajduje się tu znakomita oranżerya, w której kolekcya egzemplarzy pięknych palm zastanawia. Jest i cieplarnia, obfitująca niemniej w kwiaty egzotyczne i rzadkie rośliny. Sad owocowy obszerny od strony miasta i drugi od pola, umiejętną ręką ogrodnika Jensa pielęgnowane, nie pozo-

stawiają nic do życzenia. Ale tu nietylko bogactwa flory i pomony podziwiać należy; jest też nie mało godnych uwagi pamiątek historycznych. Pomiędzy innemi jest domek ogromnemi białemi akacyami obsadzony, zwany monarszym; w nim chowa się łóżko, na którem d. 12 i 13 września 1816 r. nocował cesarz Aleksander I; zasłania je parawan z drzewa topolowego, przyozdobiony haftem na kanwie, roboty Maryi cesarzowej. W drugim pawilonie jest urna z malachitu, ofiarowana przez cesarza Mikołaja I w 1823 r. Wiele jest jeszcze innych darów familii cesarskiej. Po aleach rozstawione statuy bronzowe, kupione 1816 we Włoszech; były one obstalowane przez Napoleona I dla upiększenia Luwru. Przed domkiem tak zwanym monarszym postawiony jest piedestał z ciosowego kamienia i w nim osadzona sztuka kamienia po zdobyciu Warny z Turcyi przysłanego, wynalezionego w ziemi, na którym znajduje się wyobrażenie dwóch kobiet z dziecięciem, z napisem na wierzchu kilku słów greckich. Na pamiątkę wzięcia Warny pod wodzą Grafa Worońcowa urządzona i upiększoną została część ogrodu tego, osobnem opasaniem oddzielona i „Warną“ przezwana. W tej części ogrodu poseł turecki, wracając z Petersburga, w czasie swej bytności na pamiątkę własnoręcznie posadził drzewo. Jan Lipoman, autor znanego, dziś już rzadkiego dzieła „Zastanowienie się nad mogiłami“ (Wilno 1832), ogłosił też drukiem „Opisanie ogrodu Aleksandrya pod Białącerkwią położonego“ (Z rękopisu Edwarda Rulikowskiego).

Biała Cerkiew, ross. *Bielaja Cerkow*, wś, pow. sieński, gub. mohilewska, gm. czerejska, starodawna osada, za jeziorem czerejskiem zbudowana. Był to niegdyś monastyr z cerkwią św. Trójcy, fundowany przez Bohdana Sapiehę w początkach 16 w. Zniszczony w następnych latach, na nowo wymurowany przez kanclerza Leona Sapiehę i hojnie przez tegoż uposażony. Monastyr zajmowali bazylianie aż do zniesienia tegoż zakonu w Cesarstwie. Odtąd istnieje tu paraf. cerkiew prawosł. z plebanią. B. w uroczem położeniu, okolona jeziorami i lasem dębowym, otrzymała obecną nazwę od świątyni miejscowej, której wieża wyniosła góruje nad całą okolicą. Pierwotnie znana była jako „Monastyr czerejski“. Bazylianie posiadali tu kilka wsi z lasami i jeziorami, co wszystko zostawało następnie pod zarządem Izby dóbr państwa. Ferma B. rozl. 200 dz. z jeziorami, od 1869 r. zostaje w dziedzicznem władaniu Iwanowa, teraźniejszego sędziego pokoju w okręgu sądowym orszańskim. *A. Ch.*

Białacerkiewka, u ludu *Biłocerkowka*, urzędownie *Biełocerkowka*, mko, pow. chorolski, gub. połtawska, st. p.

Białachowo, ob. *Białochowo*.

Biała Czirocka, po węg. *Bela-Csiroka*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.); uprawa roli, młyny wodne, 1042 mk.

Białaczów, os. i folw., przedtem mko, nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. i par. Białaczów. Własność hr. Małachowskich. Posiada kościół parafialny murowany św. Stanisława, założony przez Prandotę bisk. krakow., urząd gminny, szkołę początkową i dom schronienia dla starców. Ozdobę całą B. stanowi pałac i rozległy park dziedziców. B. był starożytną siedzibą rodu Odrowążów i Białaczowskich; ztąd pochodził błog. Prandota bisk. krak. Długosz zwie B. „oppidum“, kiedy jednak zostało miastem nie wiadomo. Stanisław hr. Małachowski starał się przywrócić dopiero B. postać miasta. On to wzniósł pałac i urządził obszerny park. Gospodarstwo rolne już przed 50 laty było starannie prowadzone, lasy urządzone i systematycznie obsiewane, gospodarstwo rybne. W 1827 r. było tu 81 dm. i 651 mk., w 1858 r. 77 dm. i 900 mk. obecnie ma 94 dm., 1180 mk. B. folw. ma 2590 m. obszaru; do osady i włościan należy 924 m. Par. B. dek. opoczyńskiego liczy 3981 dusz. Gmina B. należy do s. gm. ok. IV w os. Żarnów, st. p. w Opocznie, odl. od Opoczna 7 wiorst. W gm. znajdują się: wielkie piece do topienia rudy żelaznej, fryszerki, cegielnie, dwie kopalnie rudy, gorzelnia, browar, młyn wodny, ludn. 4457, rozl. 16198 m., w tem ziemi dworskiej 10,995 m., domów 355. W skład gm. wchodzą: Białaczow, Buk, Ilińska, Miedzna-drewniana, Nadołe, Ossa, Parczów, Petrykozy, Sędów, Skronina, Węglany, Woroncówka, Zakrzów, Żelazowice. *Br. Ch.*

Białaczowska-Ruda, wś i folw., nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. Białaczów, par. Gowarczów. Fryszerki i piece do topienia rudy, gorzelnia, browar i młyn. W 1875 r. wyrobiono tu żelaza surowcu 13,550 pud., kutego zaś 8154 pud.

Biała-dunajcowa, rzeka Biała, powstaje pod samym Beskidem lesistym z połączenia dwóch potoków Wiśniażki i Bieliczny w obr. gm. Izb, w pow. grybowskim. Płynie z południa na północ w wielkich zakrętach i nagłym spadkiem przez gminy Banicę, Śnietnicę, Brunary wyżnie i niźnie, Florynkę, Kąclową, Białą wyżnią, Grybów, Białą niżnią, Stróże wyżnie i niznie, Wilczyska, Jeżów, Jankową, Bobową, Zimnowódkę, Pławną, Zborowice, Ciężkowice, Tursko, Gromnik, Chojnik, Siedliska, Dąbrówkę, Tuchów, Garbek, Piotrkowice, Łowczów, Łowczówek, Woźniczną, Świebodzyn, Koszyce wielkie i małe, po pod Tarnów, i pod wsią Białą wpada do Dunajca. Zabiera szcze-

gólnie z pr. brzegu liczne krótkie i nagłe wody górskie, przedewszystkiem Czertyżnankę, Czarną, Sodół, Grodecki potok, Stróżański, Bieśninkę, Ostruszę, Rzepienik, Lubaszową i Bobówkę; z lewego zaś brzegu Banicę, Czyrniankę, Piorunkę, Binczarówkę, Pająkę, Strzyławkę, Grodną, Jasienną, Chojnicki potok, i Siedliski. Długość biegu przeszło 12 mil. Brzegi są skaliste, wody rwące. *Br. G.*

Białagarda, ob. *Białogród.*

Biała góra, zwana też *Weissenberg*, wś, pow. gródecki, z parafią rz. kat. i st. p. w miejscu, własność hr. Ponińskiego.

Białagóra, 1.) niem. *Weissberg*, folw., pow. poznański, ob. *Komenderya.* 2.) **B.**, *Weissberg*, folw. proboszczowski, pow. babimoski, ob. *Przementowe Przedmieście* (Primendorf). *M. St.*

Białagóra, 1.) niem. *Sandberg*, wś, pow. świecki, pod Nowem. 2.) **B.**, niem. *Biallagorra* lub *Sophienthal*, dobra, pow. lubawski, niedaleko Lubawy. 3.) **B.**, niem. *Weissenberg*, wś, pow. sztumski, niedaleko st. p. Piekło. 4.) **B.** lub *Witowa góra*, niem. *Gross-Wittenberg*, wś, pow. wałecki, niedaleko st. p. Piła. 5.) **B.**, niem. *Weissenberg*, osada do Buchwałdu należąca, pow. grudziąski, niedaleko st. p. Jabłonowo. 6.) **B.**, niem. *Wittenberg*, wś, pow. lęborski na Pomorzu.

Biała góra, nazwa pasma wyniosłości lubelskich, będących przedłużeniem gór sandomierskich. Zaczyna się od wsi Majdan Górno pod Tomaszowem i ciągnąc się prawym brzegiem Huczwy, zwraca się na południe do Galicyi, zkąd wraca i zapełnia lekkiemi wzgórzami przestrzeń między Huczwą a Bugiem. Najwyższe wyniesienie na półn.-wschód od wsi Majdan Górno dochodzi do 1,000 st. (143 i 140 saż. ros.). *Br. Ch.*

Biała góra, szczyt na połud. od Oleska w Galicyi, 428,5 metrów wys.

Biała góra, ob. *Bjelagóra.*

Biała-góra, historyczna góra na płn.-zachód od Pragi czeskiej, 1166 stóp paryskich wysoka, od Pragi oddzielona doliną Szarki. Pod tą górą 8 listopada 1620 rozegrała się bitwa, która stanowi epokę w dziejach czeskich.

Biała-Hańcza, rzeka, lewy dopływ Niemna, Wypływa z jeziora Hańcza, w pow. sejneńskim i dąży ku południowi pod wieś Kopciowo, Mięciszki, Macewicze, poczem przybiera kierunek wschodni, tworząc dwa łuki, jeden ku południowi, drugi ku północy i pod wsią Święto-Jańskie wpada z lewego brzegu do Niemna. Długa 18 wiorst. Przyjmuje z lewego brzegu rz. Serejkę, z prawego Eniadę (?). Koryto piaszczyste, szerokość od 2 do 5 sąż. Od wsi Kopciowa można spławiać drzewo. *L. W.*

Białabus, potok, ob. *Przyłubienia potok.*

Biała karczma, niem. *Weissekrug*, wś, pow. gdański, niedaleko st. p. Plehnendorf.

Biała Królikowska, wś, pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królików. Dworskich gruntów morg 4128, włościańskich 204. W 1827 było tu 15 dm. i 140 mk; obecnie 334 mk.

Biała-krynica, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinowo. W 1827 było tu 11 dm., 108 mk.

Biała-krynica, ob. *Białokiernica.*

Biała książęca, ob. *Biała* (str. 168).

Biała Łuża, 1.) osada wiejska w południowej stronie pow. ihumeńskiego, w głuchej miejscowości, ku granicy pow. słuckiego, w gm. szackiej, w I stanie policyjnym (uździeńskim), w 4 okręgu sądowym. 2.) **B.**, osada w północnej stronie pow. mińskiego, w gm. ostroszyckiej, w I stanie policyjnym, w 3-im okręgu sądowym. *Al. Jel.*

Biała (nowa), ob. *Nowa Biała.*

Biała panieńska, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Dzierzbin. Rozl. 1214 morg., lasu 599 morg. rządowego, do leśnictwa Turek należącego. Wieś ta stanowi wieczystą dzierżawę. Od Konina odl. 23 w., przy szosie konińsko-kaliskiej. W 1827 r. było tu 12 dm. i 126 mk., obecnie 133 mk. *J. Ch.*

Biała potok, wypływa w lesie Podhorodyszczem zwanym, w obr. gm. tejże nazwy, w pow. bobreckim w Galicyi, u południowych stóp góry Kumali (477 m.). Płynie na południe zrazu debrami leśnemi, poczem łąkami śródleśnemi przez gminę Stoki; w Stokach zwraca się na zachód i płynie łąkami na granicy gm. Strzałek i Łanek małych i po $1\frac{1}{4}$ milowym biegu uchodzi z lewego brzegu do Boberki, dopływu Dniestru. *Br. G.*

Biała Przemsza, rzeka, bierze początek ze źródeł za os. Wolbromiem w pow. olkuskim. Dwa strumienie, jeden z pod Łobzowa, drugi z pod Poręby górnej, połączywszy się, tworzą tę rzekę, która, płynąc naprzód w kierunku połudn.-zach., zwraca się pod Chrząstowicami ku północy, dalej na Gołczowice, Błędów do Okradzionowa, w kierunku zachodnim, odtąd na Sławków i Maczki w kierunku prawie zupełnie południowym, a ztąd, stanowiąc granicę kraju od Galicyi, płynie w kierunku zachodnim ku Niwce, gdzie łączy się z Czarną Przemszą w samym punkcie zejścia się granic Królestwa Polskiego, Galicyi i Szląska. Rzeka ta ma źródła w opoce wapiennej; płynąc na gruncie bardzo piaszczystym, koryto swoje zanosi piaskiem. Zasilana z obu stron zdrojami, prawie nigdy w całym swoim nie zamarza biegu. Długa 52 w., z tych 13 płynie granicą. Pod Sławkowem znajduje się na niej most, a drugi kolei żelaznej na samej granicy kraju, murowany, sklepiony, mający $212\frac{1}{2}$ stóp w świetle. Do Białej Przemszy wpadają: z prawego brzegu: struga z pod Domaniewic, płynie przez Bydlin i Cieślin, ma ujście pod Gołczowicami; struga

z pod Rodaków i Ryczówka; z pod Jeziorowic, Łąk i Niegowonic małe strugi połączone, pod wsią Łazy; struga z pod Strzemieszyc i Warwasa, która płynie przez Porąbkę i Klimontów i wpada niedaleko ujścia. Z lewego brzegu: struga z błot wolbromskich; rzeczka Biała, wypływająca z pod wielkich przenośnych piasków, wpada pod Kuźniczką nową; struga z lasu bukowskiego; rzeczka Sztolnia, wypływająca z pod Żurady i Niesuwic, płynie po samym piasku około Starczynowa i wpada pod wsią Borek; rzeczka Jaworznik, wpada już w krakowskiem, prawie przy samej kolei żelaznej. *L. W.*

Biała puszcza, dawna nazwa lesistego obszaru pomiędzy Bugiem a Narwią i miastami Pułtuskiem, Ostrowiem, Brokiem i Wyszkowem. Pasmo jej lasów dotyka południowym krańcem brzegów Wisły pod Jabłonną i przechodzi na lewy brzeg w Kampinoską Puszczę. B. p. nie ma ani błot, ani jeziór, wysyła tylko swe wody rzeczkami Brok, Tuchelna, Wymokracz i Orz. B. p. należała do biskupów płockich w ekonomii Brok. Na początku bieżącego stulecia liczono tu 85,000 morgów lasu. *Br. Ch.*

Biała Radziwiłłowska, ob. *Biała* (str. 168).

Biała Róża, niem. *Weisse Rose*, folw., pow. krotoszyński, ob. *Górka.*

Białarzeka, dawniej *Kanibudy*, wś, przy drodze bitej gdańsko-szczecińskiej, nad strumykiem Białą rzeką. Jest tu dużo węglarzy. Szkoła, par. katol. i st. p. w Redzie.

Biała rzeka, tworzy wzdłuż całego biegu swego granicę Galicyi od Szląska austryackiego. Jestto pierwsza większa rzeczka, która do Wisły od prawego brz. wpada. Źródła ma w Beskidzie zachodnim, u północnych stoków wzgórz beskidzkich Klimczaka (1119 m.) i Magóry (1095 m.), na granicy gm. Bystrej ze Szląskiem. Płynie nieco krętem łożyskiem z południa na północ, w biegu swym odgranicza Bielsko od Białej i pod Kaniowem wpada do Wisły z pr. brzegu. Długość biegu blisko 4 mile. Przybiera liczne krótkie dopływy z obu brzegów. Z dopływów B. godne uwagi są: Straconka i Krzywa. *Br. Ch.*

Biała Skała, góra w Tatrach orawsko-liptowskich, w głównym grzbiecie, na południowy wschód od Żuberca. Wzn. 1613 m.

Biała Skomielna, ob. *Skomielna.*

Białasy, wś, pow. rypiński, gm. Szczatowo, ma szkołę początkową. B. ma 6 dm. i 62 mk. (opuszczona u Zinberga).

Białaszewo, wś, pow. szczuczyński, gm. i par. t. n. Posiada kościół par. drewniany, wystawiony w 1709 r. przez Seweryna Szczukę sufragana chełmskiego; urząd gminny, szkoła. W 1827 r. było tu 20 dm. i 121 mk. Obszaru obecnie 1722 morg. Par. B. dek. szczuczyńskiego ma 5998 dusz. Gm. B. ma ludn. 5000, rozległości 15815 morg., s. gm. okr. II os. Grajewo o 15 w., st. pocztowa w m. pow. Szczuczyn o 17 w. W skład gm. wchodzą: Bagienice, Białaszewo, Brzozowo, Brzozowska-Wólka, Ciemno-Szyje, Gackie, Godlewo, Groziny, Klimaszewnica, Lipińskie, Łojki, Łosiewo, Modzele-Wądołowo, Okół, Pieniążki, Sośnia Sulewo, Zaborowo i Zalesie. Gm. w połowie zaludniona przez drobną szlachtę, która zamieszkuje wyłącznie 9 z wyżej podanych wsi ludność mieszaną posiadają 3 miejscowości, reszta włościanie. *Br. Ch.*

Białaszów, wś, pow. kowelski, gm. Lubitów, 121 dm., 742 mk. Włościanie tu mają 1409 dzies. ziemi, koloniści 1248 dzies. Gleba piasek z glinką na pokładzie kredowym. Obszar dworski należy do Jana Mikułowskiego. Narzecze włościan rusińskie, kolonistów mazurskie i niemieckie. B. ma kapl. katol. parafii Kowel. *A. Br.*

Białaszów, ob. *Dermań.*

Biała Ściana kiezmarska, niem. *Weisse Wand*, u wnijścia do doliny Białej Wody w spiskich Tatrach, na południowo-zachodnim stoku góry Stoesschen. Wzn. mostu pod nią się znajdującego 1112.25 m. (Wahlenberg), 1153.8 (Steczkowski), 1134.75 m. (Oesfeld), 1151.3 m. (Fuchs), 1052 m. (Kolbenheyer).

Biała Turnia, ob. *Białostawiański Szczyt.*

Biała Waka, okrąg wiejski, gm. Rudomina, pow. i gub. wileńska, liczy nast. wsie: Wojdaty, Bojary-Pogiry, Leśniki. *F. O.*

Biała Węgierska, węg. *Bela*, jedno z miast koronnych w hr. spiskiem (Węg.), u stoku Tatr, nad rz. Popradem; kościół parafialny katolicki i ewang., piękny ratusz, 3 młyny wodne, tartak, uprawa lnu i płóciennictwo, pędzenie wódki z jałowca, zwanej borowiczka, ma 2513 mk. Już w r. 1263 wspominana jako osada niemiecka. Tegoż bowiem roku król Bela IV wielki kawał ziemi z lasem w pobliżu Białej Wody nadał niejakiemu Leonardowi ptasznikowi. Kościół kat. ma istnieć od r. 1072. W r. 1412 Zygmunt, król węgierski, zastawił B. u Władysława Jagiełły. Leży przy bitym gościńcu prowadzącym z Lewoczy i Kiezmarku do Starej Wsi. Wzniesienie 625.3 m. (Korzistka), 618.6 (Fuchs).

Biała wielka, wś, nad rz. Białką, pow. włoszczowski, gm. i par. Lelów, o 3 w. na wschód od Lelowa. W 1827 r. było tu 48 dm. i 353 mk., obecnie 72 dm. *Br. Ch.*

Białawieża, ob. *Białowieża.*

Biała Wisła, *Białka*, ob. *Wisła.*

Biała woda, wś, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, par Suwałki, odl. 6 w. od Suwałk, liczy: 54 domy, 232 męż. i 219 kob., razem 451 mieszkańców. W okolicach wsi znajdują się tak zwane przez lud „kamienie“, to jest szczątki pogańskich cmentarzów. Pod stosem kamieni znajdują się kurhany z kamiennemi płytami,

po otworzeniu których widocznemi są starożytne naczynia i urny z palonej gliny. Alfons Budziński znalazł tu kilka kamiennych toporków i młotków różnej wielkości, we środku przedziurawionych. Rezultat swoich poszukiwań opisał w „Bibliotece Warszawskiej“ (luty 1871 r.). *K. H.*

Białawoda, *Białowoda* (z przys. Niemcową), wś, pow. nowotarski, ma 1865 n. a. morgów, 118 domów, 677 mieszk.; parafia łaciń. w Szlachtowy, grecka w Jaworkach; jestto ostatnia miejscowość w Galicyi na zachód z ludnością ruskiej narodowości; położenie nadzwyczaj górzyste. Obszar dworski należy do państwa nawojowskiego Edwarda hr. Stadnickiego.

Biała Woda, 1.) *Biławoda*, niem. *Weisswasser*, potok tatrzański, wytryska w Tatrach spiskich z Białego Stawu kiezmarskiego pod Białostawiańskim Szczytem. Od tego stawu o 1517 m. łączy się z pr. brz. z przybywającym od południ. zachodu potokiem z Zielonego stawu; ztąd płynie na południowy zachód popod Białą Ścianę kiezmarską i Stösschen, i uchodzi do Popradu z lew. brz. na półn. od Kiezmarku, naprzeciwko góry Jerozolimy. Od połączenia się jego z potokiem od Zielonego stawu do Złodziejskiej ścieżki 4552 m., a od tej ścieżki do Popradu 12,972 m. Zatem od Białego stawu do Popradu odległość czyni 19.041 m. czyli 2.54 mili. Dolina nad tym potokiem zwie się doliną Białej Wody. Powyżej Białej Ściany znajduje się koszar (majérz) kiezmarski; wzniesienie jego 1315.5 m. (Wahlenberg), 1335.9 (Oesfeld), 1323.8 (Steczkowski, 1340.3 (Fuchs). 2.) **B.**, potok tatrzańsko-spiski, także Podupłazkim potokiem zwany, wypływa ze stawów Czeskiego i Zmarzłego po północnej stronie głównego grzbietu pod Wysoką. Płynie na północ, zabiera z lew. brz. potok nastający od południa z Żabiego stawu i wpada z pr. brzegu do Białki. Długość biegu przeszło pół mili. 3.) **B.**, potok na Podhalu nowotarskiem, na gruntach wsi Zakopanego, nastający z dwóch ramion pod Giewontem a wpadający od wschodu do Młynicznej, znacznego potoku zlewającego się od południa do Cichej Wody w Zakopanem. Łożysko spadziste i wązkie; o wysokich progach z wapienia dolomitowego; ztąd liczne kaskady. Wzdłuż tego potoku ściele się dolinka Białą zwana; boki jej stanowią od zachodu ramię Małej Świnnicy i Suchy Wierch, od południa Giewont a od wschodu Krokiew. Na zwiedzenie tej dolinki wystarcza pół dnia. Ujście doliny 910 m. (Kolbenheyer), 941.07 (Janota). Środek doliny na połączeniu się dwu ramion potoku Białej pod mostkiem 1006.17 m. (Janonota). 4.) **B.**, ob. *Biała*. 5.) **B.**, ob. *Biławoda*. *Br. G.*

Biała Zbucka, po węg. *Bela Izbugya*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), kościół paraf. gr. katol., uprawa roli, 422 mk. *H. M.*

Białcz, 1.) wś szl., pow. międzychodzki, 1842 morg. rozl., 7 dm.; 166 mk.; 4 ew., 162 kat.; 50 analf.; st. poczt. Sieraków o 10 kil.; st. kol. żel. Wronki o 15 kil. Niegdyś własność hr. Skarbka. 2.) **B.** Nowy, domin., pow. kościański; 24 dm.; 168 mk., wszyscy kat.; 38 analf. 3). **B.** Stary, domin., pow. kościański; 5655 morg rozl.; 5 miejsc.: 1) B.; 2) folw. Jeligowo; 3) Skóraczewo; 4) Reńsko; 5) osada Prentkowice; 23 dm.; 351 mk.; 14 ew., 337 kat.; 39 analf. Ma kościół paraf. należący do dek. kościańskiego; st. poczt. i kol. żel. Kościan o 7 kil.; wieś dawniej była nazwana także Białem Jeziorem, i była własnością Pigłowskich, Pajewskich, Cerekwickich; teraz należy do Żółtowskich. Kościół już istniał na początku XVI wieku, bo w r. 1508 Jan Lubrański, biskup poznański, afiliował do niego kościół we wsi Chrzon czyli Krzon. W r. 1696 zamiast dawniejszego drewnianego Franciszek z Błociszewa Gajewski, starosta rogoziński, ówczesny dziedzic, zbudował nowy, murowany. W B. urodził się Ign. Zakrzewski, 1792—94 przezydent m. Warszawy. *M. St.*

Białczewin, gmina, pow. szubiński; 3 miejscowości; 1) B.; 2) leśnictwo Balczewo; 3) folw. Radaki; 34 dm.; 418 mk.; 149 ew.; 269 kat.; 151 analf.; st. poczt. Żnin o 5 kil.; st. kol. żel. Mogilno o 25 kil.

Białe, ob. *Biała*.

Białe, 1.) *Białle*, wś i folw., gm. Duninów, pow. gostyński, ogólny obszar bez jeziór 1740 mórg (w tem 1198 lasu i 16 m. włościańskich), dwa jeziora rybne zajmują 355 m. Kościół filialny drewniany, gorzelnia murowana nieczynna, pokłady gliny i torfu. W 1827 r. było 24 dm. i 210 mk., obecnie 14 dm. i 280 mk. 2.) **B.**, okolica szlachecka, pow. ostrowski, w gm. Dmochy-Glinki i Kamieńczyk Wielki, par. Czyżew; w obrębie jej znajdują się wioski: B. Goski, B. Zieje, B. Kwaczoły, B. Mysztale, B. Papieże, B. Figle, B. Chorosze. B. Szczepanowice, folwark, własność Bartholdich dawniej, dziś ks. Augusta Wawrowskiego, ogólna przestrzeń 360 morgów ziemi, dobrej, pszennej i w kulturze; zgrabny pałacyk w guście szwajcarskiego szaletu; pięknie utrzymany a rozległy park; z tych wsi Szczepanowice, Chorosze, Figle, Papieże i Zieje leżą w gm. Kamieńczyk Wielki; pozostałe zaś w gminie Dmochy Glinki. 3.) **B.**, wieś, pow. suwalski, gm. Hutta, o 13 wiorst od Suwałk, liczy: 12 domów i 128 mieszk.

Białe, 1.) wielkie dobra w pow. lepelskim, własność hr. Stan. Zabiełły. 2.) **B.**, wieś w pow. mozyrskim, niedaleko jez. Zyd.

Białe, 1.) jez., pow. gostyński, na północ od Gostynina, między wsiami Białe i Gorzewo,

zajmuje 244 morg obszaru, głęb. do 130 stóp. W środku jeziora kępa a w zachodnim końcu wypływa strumień, odprowadzający wody do rzeki Skrwy. Por. *Bialskie* jezioro. 2.) **B.**, jezioro, pow. sandomierski, we wsi Osieczko nad Wisłą, ma 10 m. obszaru. 3.) **B.** jez., pow. włodawski, pod wsią Okuninką, w pobliżu ujścia Włodawki do Bugu, ma 20 morg rozl. a 6 sąż. głęb. 4). **B.** jez., pow. włodawski, przy wsi Białka, na połud.-wschód od Parczewa o 15 w. Brzegi lesiste i nizkie, rozległe 21 mórg. 5.) **B.**, jez., pow. augustowski, na półn.-wschód od m. Augustowa, w obrębie gruntów tego miasta, długości z zachodu na wschód 5 i pół wiorsty, szerokości od 300 do 600 sażeni, ogólnej powierzchni 900 m. czyli 3,8 w. kw., głębokie do 70 stóp. W zachodniej swej części łączy się z jeziorem Necko, którego wody mają poziom o 4 st. niżej, we wschodniej zaś z jez. Studzienicznem, wchodzi całe do systemu kanału augustowskiego. Woda miękka, koloru białego. Z ryb poławiają się w niem sumy, szczupaki, okonie, leszcze, płotki, okleje. *St. W.* 6.) **B.**, jezioro, powiat sejneński, o 6 w. na połud. wschód od Sejn, po za wsią Białowierśnie, ciągnie się na 3 w. od północy ku połud.; szeroki od pół do 1 w.; brzeg wschodni wzgórkowaty, zachodni płaski i nizki, obszaru 90 m., gięb 70 st. 7). **B.**, jez., pow. sejneński, na północ ode wsi Stabieńszczyzna, między Sejnami a Krasnopolem, brzegi wyniosłe, 40 m. obszaru, 60 st. głęb. 8). **B.**, jez., pow sejneński. Leży tuż pod osadą Łoździeje, łączy się przez rzeczkę Połoździejkę z jez. Połoździeje i ma 32 m. obszaru. 9.) **B.**, jez., pow. suwalski, należy do systemu wód jeziora Wigry, ma 313 m. obszaru i 80 st. głębokości. 10.) **B.**, jez., pow. suwalski, w dobrach Czostków, o 2 w. na półn. wschód od Filipowa, brzeg wschodni lesisty, inne bezleśne, nizkie; łączy się z jez. Przystojne przez strumień. Ma 224 m. obszaru i 42 st. głęb. *Br. G.*

Białe, 1.) jez. w pow. grodzieńskim, na zachód mka Jeziory, 12 w. dł., 1—2 w. szer., (według Strielbickiego 9 w. kw. rozl.), brzegi suche, lesiste. Za pośrednictwem strumienia Chomuty łączy się z jez. Mołotniewo, które ze swej strony ma komunikacyą z bardziej północnemi jeziorami Zapurye i Łót. Z pod Zapurya płynie Kalnica i wpada do zatoki Kaban jez. Białego. Z drugiej strony jez. B. łączy się z jez. Rybnicą, które daje początek rzeczce Pyrrze, uchodzącej do Kotry. Por. *Kotra.* 2). **B.**, jez. w pow. słonimskim, par. Olszew, o 6 w. na zachód od jez. Czarnego, ma dno piaszczyste, odlewów żadnych niema, rozl. 4 w. kw. 3.) **B.** jez., pow. łucki, ma 4 w. kw. rozl. według Strielbickiego. 4.) **B.** jez., pow. kowelski, ma 6 w. kw. rozl. według tegoż. 5.) **B.**, jez., powiat czerkaski, niedaleko wsi Białozierza, na płd.-zach. od Czerkas, 10 w. dł., 1—1 i pół szer. (według Strielbickiego 4 w. kw. rozl.); z płn. przylega do błót irdyńskich; dno i brzegi piaszczyste, woda czysta, dużo ryb i raków; widocznie zmniejsza się na powierzchnię i głębokość. *F. S.*

Białe, jezioro, *Virz-järw*, w Liwonii, 275 kil. kw. rozl. Ztąd wypływa rz. Omowża.

Białe, jez., pow. czarnkowski, niedaleko Białej.

Białe błota, 1.) pow. augustowski, gmina Balla wielka, par. Hoża Sylwanowce, dobra ziemskie, w końcu zeszłego stulecia należały do Jana Morossa, sędziego grodzkiego. W roku 1807 sprzedane Wojciechowi Sobolewskiemu i jego małżonce, dotąd zostają w ręku tejże rodziny. 2.) **B.**, kol. włośc., pow ostrowski, gm. Brańszczyk, parafia Poręby. W 1827 r. było tu 57 dm. i 379 mieszk.; obecnie jest 66 dm.

Białebłoto, niem. *Bialoblott*, 1.) wieś, pow. bydgoski; 27 dm.; 187 mk.; 185 ew., 2 kat.; 51 analf. 2.) **B.**, domin., pow. szubiński: 873 morg rozl.; 2 miejsc.: 1) B.; 2) Pustkowie; 9 dm.; 98 mk.; 23 ew., 75 kat.; 43 analf.; stac. poczt. Barcin o 8 kil.; st. kol. żel. Broniewice o 11 kil.

Białebłoto, 1.) niem. *Gellenblott* lub *Bialablott*, kolonia, pow. świecki, pod Warłubiem, par. Jeżewo. 2.) **B.**, niem. *Bialablott* lub *Gellenblott*, folw., pow. lubawski, niedaleko Lubawy. 3.) **B.**, niem. *Weissbruch*, leśnictwo, pow. ostródzki, pod Olsztynkiem.

Białebłoty, wieś, pow. lipnowski, gmina i parafia Bobrowniki, nad rz. Wisłą, wraz z koloniami: Głęboka i Plebanka. Od zarządu gmin. pół w. Domów 68, budynków mieszkalnych 29, mk. 220, t. j. 110 męz., 110 kob. Parafia ewang. w Ossówce. *F. O.*

Białebrzegi, wś w pow. mozyrskim, nad rz. Uborć.

Białe góry lub *Miawskie* (*Miava*) tworzą część Karpat zachodnich i między Miavą a Jabłonkową przełęczą odgraniczają Morawią od Węgier. Średnia wysokość n. p. m. 480—650 m.

Białegródki, ob. *Białogródka, Biłhorod.*

Białej i **Czarnej Wody** doliny w Tatrach, ob. *Biała woda* i *Czarna woda.*

Białe-jeziorki, wieś i folw., pow. suwalski, gm. Czostków, odl. o 22 w. od Suwałk; wieś liczy 18 dm., 93 mieszk., folwark zaś 1 dm. i 6 mk. *K. H.*

Białe jezioro, niem. *Bialasee, Weissensee,* leśnictwo, pow. bydgoski; 1 dm.; 7 mk.; 1 ew., 6 kat.; 3 analf.

Białek, niem. *Bialek*, wś, pow. grudziąski, niedaleko stacyi pocztowej Łasin, par. Schoenbrück.

Białembork, ob. *Baldenburg.*

Białe olędry, niem. *Weisshauland*, olędry, pow. bukowski; 65 dm.; 460 mk.; wszyscy ew.; 102 analf.

Białe Osławy, ob. *Osław, Osławy.*

Białe Piątkowo, wieś, pow. wrzesiński; 4 dm.; 99 mk.; wszyscy kat.; 24 analf. Dominium B. należy do dóbr miłosławskich; ma 15 dm.; 205 mk.; wszyscy kat.: 79 analf. W okolicy stoczono podobno bitwę z Tatarami, co potwierdzają wykopane przedmioty: buzdygan żelazny wysadzany złotem; bronzowe, srebrne kolczyki, korale z emalii, szkielety w postawie siedzącej. Muzeum Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego posiada część tych starożytności. *M. St.*

Białepole, ob. *Białopol.*

Białe stawy, stawy w dol. *Białej Wody* w Tatrach spiskich, po wschodniej stronie głównego grzbietu, na południe od przełęczy koperszadzkiej. Większych jest 3, mniejszych (młaczek) 5 czy 6. Z większych dwa leżą na początku doliny, garbikiem przedzielone, jeden na południe drugiego. Północny 1613 m. n. p. m. Trzeci większy leży pod ścianą północną doliny pod szczytem Kopą (1782 m.) Z nich płynie Biała woda, potok, który poniżej Koszaru Kiezmarskiego łączy się z przybywającym od południ. zachodu potokiem ze Stawu Zielonego. *Br. G.*

Białężyce, niem. *Bialensitz*, wieś, powiat wrzesiński; 3 dm.; 25 mk.; 3 ew., 22 kat.; 11 analf. B., domin., pow. wrzesiński; 1017 morg.; 3 dm.; 86 mk.; 47 ew., 39 kat.; 36 analf.; st. poczt. i kol. żel. Września o 4 kil. *M. St.*

Białężyn, 1.) wieś, pow. obornicki; 13 dm.; 142 mk.; 9 ew., 133 kat.; 40 analf. Kościół parafialny należy do dekanatu obornickiego. Kościół wspominany w księgach biskupich z r. 1446. R. 1725 wystawiono nowy z rozebranego kościoła w Słomowie, ale bardzo mały kościołek. Przez wiek XVII B. był własnością Kaczkowskich, w przeszłym wieku Mycielskich, potem Kierskich. Do parafii kat. należy filialny kośc. w Uchorowie, o którym Liber beneficiorum wspomina w r. 1510. 2.) **B.** olędry, pow. obornicki; 8 dm.; 83 mk.; 46 ew.; 37 kat.; 26 analf. 3.) **B.**, domin., pow. obornicki; 1885 morg. rozl., 9 dm.; 123 mk., 60 ew., 63 kat.; 57 analf.; st. p. Murowana Goślina o 6 kil.; st. kol. żelaznej Oborniki o 12 kilom. 4). **B.**, niem. *Belsin*, wieś, pow. czarnkowski; 1672 morg rozl.; 2 miejsc.: 1) B.; 2) Klementowo; 11 dm.; 107 mk.; 88 ew., 19 kat.; 24 analf.; stac. poczt. Czarnków o 6 kil., st. kol. żel. Trzcianka o 24 kil. *M. St.*

Białka, ob. *Biała.*

Białka, 1.) wś i *Białecka Wólka*, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. W bagnistej i lesistej okolicy, o 9 wiorst na połd. od Trawnik, stacyi dr. żel. Nadwiśl. Według Lud. Wolskiego posiada dwa jeziora Bieleckie i Księże, lecz mapa woj. top. król. nie zamieściła takowych. (Por. kartę XX, 2.). B. ma 34 dm. a przyległa jej *Białecka wólka* 12 dm. 2.) **B.**, wś, pow. włodawski, gm. Dębowa-Kłoda, par. Parczew. W lasach należących do wsi znajduje się jezioro Białe. W 1827 r. było tu 31 dm. i 177 mk., obecnie 290 mk., B. Uhnin i Dębowa Kłoda, dobra Kruzenszternów, mają 2305 morg obszaru. 3.) **B.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, o 1 w. na półn. wschód od Radzynia. W 1827 r. było tu 40 dm. i 275 mieszk., obecnie 34 dm. i 401 mieszk. 4.) **B.**, wś, donacya, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. *Br. Ch.*

Białka, 1.) z przys. Wólką, wielka wś, pow. rzeszowski, sąd pow. w Tyczynie, ma 1345 n. a. morgów, w tem 504 n. a. morg. lasu; 143 dm., 813 ludności; parafia łacińska o 4 kil. w Błażowy; szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożycz. gminna. 2.) **B.**, wieś na Podhalu nowotarskiem, pow. nowotarski, nad rzeką tej samej nazwy, dopływem Dunajca. Granicy od północy i wschodu ze Spiżem, od zachodu z Groniem, od południa z Bukowiną, gdzie potok Palenica tworzy granicę. Parafia w miejscu. Od Nowegotargu 13 kil. odległa wieś, która ciągnie się wzdłuż drogi prowadzącej na Spiż; długość wsi 3 ćwierci mili. Obecnie liczy 227 domów a 1345 mk., z tych 637 mężczyzn a 708 kobiet. Rozległości morg. n. a. 2396. Gdy stary kościół drewniany spalił się, pleban z Ostrowska Marcin Drużbacki wystawił nowy kościół a biskup sufrag. krakowski Stanisł. Szembek poświęcił. Szkoła ludowa jednoklasowa, ludność trudni się wyrobami z drzewa. *M. M,*

Białka, niem. *Bialke*, wś, pow. lęborski, na Pomorzu.

Białka, 1.) lub *Biała*, rz., poczyna się pod wsią Sokolniki, w połud. zach. kącie pow. włoszczowskiego, u stóp gliniastej, dosyć wysokiej wyniosłości, wypływając odrazu obfitszym i szybkim strumieniem wody. Przerzyna następnie łąki i pastwiska, do wsi Staromieście należące; okrąża od połud. i zach. Lelów, pod którem rozlewa się w szerokie i przepaściste bagna, gdzieniegdzie opasane dotąd istniejącemi wałami. Z pod Lelowa B. zawraca nieco ku wschodowi, przepływając przez wieś Białą Wielką; tu już koryto jej jest głębokie i wąskie, ściśnięte wysokiemi, kamienistemi brzegami. Następnie B. płynie stale w kierunku półn. przez wś Wydartuchy; pod wsią Aleksandrowem wkracza w powiat noworadomski, gdzie rozlewa się na obszerne łąki i pastwiska, należące do mieszczan koniecpolskich. W tem miejscu B. na długości wiorst czterech płynie równolegle z rz. Pilicą, niekiedy tak blisko, że

w czasie wylewów wody obu rzek bezpośrednio łączą się ze sobą. Pod Koniecpolem wpada do Pilicy. Na całej długości wynoszącej 20 w. odznacza się w każdej porze roku znaczną obfitością wody źródlanej. Temperatura wody w lecie zawsze niska (od 8° do 12° R.); zimową porą rzadko B. zamarza i to tylko w czasie długotrwałych bardzo silnych mrozów. 2.) **B.**, rzeczka, inaczej Szczerbnica. Wypływa z tak zwanych gór Kroczyckich, pod wsią Zdowem, w półn.-wschod. stronie pow. będzińskiego, skąd kierując się ku wschodowi, przepływa półn. klin pow. olkuskiego, następnie wkracza w połud.-zach. część pow. włoszczowskiego, gdzie, po przebyciu 10-wiorstowej drogi, wpada do rzeki Krztyni pod wsią Zawadą. W biegu swoim przepływa grunta wsi: Zdów (pow. będziński), Dzibice (pow. olkuski), Budziejowice, Biała błotna, Wilków, Irządze, Zawada (pow. włoszczowski). Ogólna długość Białki wiorst 25. B. stanowi właściwie strumień górski, z korytem wąskiem a głębokiem; prąd wody bardzo bystry. Po deszczu prawie zawsze wylewa. Woda brudno-żółtego koloru od mnóstwa zawieszonych cząsteczek mułu i gliny. Kierunek prawie ciągle prosty, z zachodu na wschód. Przepływa przez grunta wzgórzyste, z początku skaliste i piaszczyste, następnie gliniaste. Na gruntach wsi Biała błotna, Wilków, Irządze i Zawada lewy brzeg jej stanowi wyniosłe (mniej więcej 400 stóp) wzgórze, rzadko porośnięte lasem, jałowcem, albo też stanowiące urodzajne pszennne grunta. *Dr. B.* 3). **B.**, rz. bierze początek na gruntach wsi Grzymkowice w pow. skierniewickim; płynie w kierunku zach.-połud. około wsi Danków, Podsędkowice, Rzeczków i łąkami zdąża do os. Biały, poniżej której przyjmuje strumień, powstający z połączenia się, około folwarku Lipic, dwóch strug, jednej płynącej od wsi Chojnata Wola, drugiej od wsi Przyłuski. Minąwszy Białą, płynie około wsi Żurawka, Rokszyca, Porady i Pągów. Tu zwraca się w stronę zach.-półn. na Rasławowice, Lesiew, Wólkę Lesiewską, Ossę, Zagórze, gdzie przyjmuje strumień, wypływający z pod wsi Ossa; biegnie dalej przez łąki wsi Zagórza, Przewodowic, za któremi z prawej strony rzeki rozciągają się lasy dóbr Babsk. Na pograniczu tych dóbr i kolonii Julianów, wpada tu rzeczka bez nazwiska, długa milę 1, biorąca początek we wsi Chrzczonowie, i przepływająca około wsi Gołynin, Studzianka i Babsk, gdzie formuje znaczny staw. Następnie B., przepłynąwszy około wsi Raducz, wpada z prawej strony do rz. Rawki, na północ miasta Rawy, ubiegłszy tym sposobem mil 3 i pół. W ogólności płynie ona przez niziny, pastwiska i łąki. W bliskości ujścia do Rawki, pod Julianowem, szerokość koryta wynosi 10 do 12 stóp, głębokość od 1 do 3 stóp. Grunta przez jakie przepływa są urodzajne, lecz w niektórych miejscach, jak około Rokszyc, Lesiewa i pod Przewodowicami, znajdują się piaszczyste wyniosłości. Most na tej rzece pod os. Białą ma długości stóp 64, szerokości 20 stóp. 4.) **B.**, rzeka, początek ma w okolicy wzgórzystej lasów leśnictwa rządowego Janów, w pow. konstantynowskim, pod wsią Walim. Płynie pod Kuszelowką, Wólką Nossowską, Bukowiczami, Leśną, Witulinem, Ciciborzem, Grabanowem i na gruntach miasta Biały, powyżej Sielczyka, wpada do rzeki Krzny. Ma długości mil 3, bieg leniwy, koryto kręte, brzegi niskie, strome, łożysko błotniste. 5.) **B.**, rz., ob. *Iłżanka*. 6.) **B.**, *Białucha*, ob. *Prądnik*.

Białka, rzeka, wypływa z Rybiego (Morskiego oka), w Tatrach nowotarskich; połączywszy się z licznemi potokami tatrzańskiemi, tworzy znamienitą rzekę górską. Jest rzeką graniczną między Tatrami i Podhalem nowotarskiem a Spiżem. Płynie zrazu na północny wschód, poczem zwraca się na północ, płynąc wschodnią granicą gm. Brzegów, Bukowiny i Białki; tutaj przechodzi na ziemię spiską; zwraca się na północny wschód, przepływa miasto spiskie Nową Białą (Uj-Bela, Neu-Bela), a po 3 ćwierciach mili biegu po ziemi spiskiej, znowu tworzy granicę Galicyi od Węgier w obr. gm. Dębna, i między Dębnem i Frydmanem uchodzi z prawego brzegu do Dunajca. Długość biegu 4 i pół mili. Dopływy z prawego brzegu są: Biała, Jaworzynka potok; z lewego brzegu Roztoka potok, potok Koszystej, Żzawierszy potok, Kozieniec, Zzarówienki potok, Podgórzanki, Odewsianki potok, Palenica. Płynąc w kierunku z południa na północ, prostopadle do osi Tatr, tworzy głęboką, na północ coraz więcej rozszerzającą się dolinę, sięgającą górnym końcem swoim we wnętrze Tatr, skąd ta rzeka wypływa. Od Roztoki, potoku wpadającego do Białki, dolina B. aż po Dunajec ma cztery mile długości. Spad B. bardzo znaczny. Most na B. naprzeciw Jaworzyny 970,11 m. (Kolbenheyer), naprzeciw Jurgów 786 m. (Fuchs); ujście 418,49 m. (Korzistka). O trafności nazwy tej rzeki przekonać się można, przypatrzywszy się jej z wierchu jakiego, np. z Krzyżnego; wtedy wydaje się ona, mianowicie w słońcu, jak pas najbielszego śniegu na ciemnozielonem tle. Powyżej ujścia do Dunajca, rozdziela się ona na dwa ramiona. 2.) **B.**, potok, wypływa w obrębie gm. Lecki, w pow. rzeszowskim, z pod lasu „Cisowego,“ po zachodnio-południowej stronie wsi; płynie przez Leckę i Białkę w kierunku wschodnim, zabierając pomniejsze potoczki leśne z prawego brzegu; np. z pod „Czarnego lasu.“ Wpada z lewego brzegu do Struga czyli Ryjaka, do-

pływu Wisłoka. Długość biegu mila. *Br. G.*

Białka, strumień na Szląsku austr., dopływ Wisły (ob.).

Białka, rz., ob. *Białki* i *Biełka.*

Białki, 1.) wś, pow. siedlecki, gm. Wiszniew, par. Siedlce, ma 230 mk. 2.) **B.** dolne i górne, dwie wsie, pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka; w 1827 r. było tu 31 dm. i 218 mk.; obecnie 350 mk.

Białki, 1.) wś, pow. skwirski, nad rzeką Irpeniem; (w samej wiosce wpadają do Irpenia dwie rzeczki: Biełka i Mochnaczka), o 19 w. od Kożanek, st. kijowsko-odeskiej dr. żelaznej. Mieszkańców 902 prawosł., 22 katol. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 1338 dzies. nadzwyczaj urodzanej. B. są bardzo starożytną osadą; już w 1454 r. Olelko ks. kijowski zatwierdził ich nadanie przez ojca swego Włodzimierza Michałowi Połowcowi; świadczy także o starożytności wioski wał i mogiła zwana Rozkopaną. Na początku teraźniejszego wieku, wioska była we władaniu Proskurów, później do r. 1836 Berezowskiego, obecnie należy do wielu właścicieli. Zarząd policyjny w Pawołoczy, gminny w Korninie. 2). **B.**, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Biełką, wpadającą do Sobu, o 9 w. odległa od m. Liniec. Mieszk. 703 prawosławnych i 11 katolików. Cerkiew parafialna. Ziemi 1255 dzies., nadzwyczaj górzystej, lecz pierwszorzędnego czarnoziemu. Należy do Syroczyńskiego. Zarząd gminny we wsi Jurkowcach, policyjny w Lińcach. *Kl. Przed.*

Białki, niem. *Bialken,* wś, folw. i młyn, pow. kwidzyński, niedaleko Kwidzynia.

Białków, wś rządowa, pow. kolski, gminy Kościelec, par. Białków. Posiada kościół par drewniany, zbudowany na nowo w 1809 r. W 1827 r. było tu 28 dm. i 290 mk. Par. B. dek. kolskiego ma 800 dusz.

Białkowce, 1.) wieś, pow. złoczowski, o półtorej mili na północ od Jezierny, nad potokiem Wosuszką, dopływem Strypy. Położenie wysokie, ziemia czarna lecz zimna i wilgotna, zboże rodzi się obficie na słomę, skąpo wydając ziarna. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje roli ornej 404, łąk i ogrod. 62, pastwisk 1 mórg austr.; posiadłość mniejsza roli ornej 789, łąk i ogrodów 94, pastwisk 27 mórg austr. Ludności rzym. kat. 87, gr. kat. 320, izrael. 7: razem 414. Należy do rz. kat. parafii w Jezierny; grec. kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Bogdanówka a 240 parafianami; cała parafia liczy 560 parafian, należy do dekanatu zborowskiego. Wieś ta posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości Hieronim Sikora. 2.) **B.**, wś, pow. tarnobrzeski, w par. rz. kat. Gorzyce, o 20 w. od st. p. Rozwadów.

Białkowice, wś, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolbórz. W 1827 r. było tu 18 dm. i 121 mk.

Białkówka, wś, pow. krośnieński, w par. gr. kat. Szebnie. Właściciel posiadłości tabularnej Ludwik Gorajski.

Białkowo, 1.) wieś włośc., nad rzeczką Rosicą, pow. płocki, gm. Rogoźno, parafia Miszewko Strzałkowskie, powierzchni zajmuje 460 morgów, mieszkańców liczy 175, posiada 19 domów mieszk., ewangelicki dom modlitwy, młyn wodny i wiatrak. 2.) **B.**, wś, pow. rypiński, nad rz. Drwęcą. Mk. koło 100. Gorzelnia, piwowarnia.

Białłoz..., ob. *Białoz...*

Białłozoryszki, 1.) wś, pow. wiłkomirski, paraf. siesicka, niegdyś własność rodziny Białłozorów, obecnie Przyałgowskich. 2.) **B.**, wś, pow. rosieński, parafia rynkiska, własność rodziny Białłozorów.

Białobereska, wieś, pow. kossowski, na samej granicy Galicyi i Bukowiny, o 15 kil. od Uścieryk, przy ujściu potoku Młyńskiego do Prutu, o 3 i pół mili na południe od Kut; wioska to górska, w Karpatach, niedaleko granicy węgierskiej leżąca. Przestrzeni ma większa posiadłość: lasu 1464 morg austr.; posiadłość mniejsza roli ornej 240, łąk i ogrodów 1750, pastwisk 879, lasu 276 morg austr. Ludność rzym. kat. 2, gr. kat. 997, izraelitów 9; razem 1008. Należy do rz. kat. parafii w Kutach; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której na leży wieś Choroszowa; cała parafia liczy 1317 głów i należy do dekanatu kossowskiego. Wieś ta ma szkołę filialną. Posiadłość większa należy do dóbr kameralnych.

Białobiel, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Ostrołęka, zostaje pod administracyą magistratu m. Ostrołęki, ludn. 171, rozl. morgów 562.

Białobłockie, okolica w pow. sokólskim, gub. grodz., o 9 w. od Sokółki.

Białobłoto, niem. *Bialoblott,* wś, pow. lubawski, niedaleko st. p. Mątowo. Por. *Białebłoto.*

Białobłoty, 1.) kol., pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królików. Obszaru ma 1896 m. W 1827 r. było tu 100 dm. i 788 mk., obecnie 1314 mk. 2.) **B.**, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, o 22 wiorst od Suwałk, liczy 15 dom. i 140 mk.

Białobłoty i **Białobłotko,** niem. *Gross-* i *Klein-Bialoblott,* dobra i folw., pow. grudziąski, niedaleko st. p. Jabłonowa, par. Rywałd.

Białoboki, wś, pow. łańcucki, o 9 kil. od Przeworska, rozl. 1083 m., 81 dom., 481 mk., parafia łaciń. w Urzejowicach, kasa pożyczkowa gminna. Obszar dworski należy do ordynacyi przeworskiej ks. Lubomirskich. *M. M.*

Białoborek, ob. *Baldenburg.*

Białobożnica, 1.) wś, pow. czortkowski, o półtorej mili na zachód od Czortkowa. Prze-

strzeni ma posiadłość większa roli ornej 1156, łąk i ogrod. 86, pastwisk 3 morgi austr.; posiadłość mniejsza roli ornej 889, łąk i ogrodów 102, pastwisk 227 morg. Wieś ta leży w najurodzajniejszej okolicy galicyjskiego Podola. Ludność rzym. kat. 226, gr. kat. 596, irael. 137, razem 959. Należy do rzymsko kat. parafii w Chomiakówce, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Rydoduby z 423, Kalinowszczyzna 441 i Siemakowce 191 parafian; cała parafia ma 1651 dusz i należy do dekanatu czortkowskiego; ma szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości Kalikst Belocki. 2.) **B.**, przysiołek wsi Siemiakowiec. *B. R.*

Białobrodzie, mko, w 2-im okręgu administr. pow. dziśnieńskiego, własność Łopacińskiego. Mieszkańców ob. płci 42. Odległe od Wilna w. 226, od Dzisny w. 70.

Białobrzeg, okolica nad rz. Omulew, pow. ostrołęcki, gm. Nakły, par. Ostrołęka; w obr. jej mieszczą się dwie wsie szlacheckie: B. bliższy inaczej Keble zwany, ma 446 m. obszaru; w 1827 r. miał 18 dm. i 100 mk.; B. dalszy, zwany Sopoty, ma 676 morg.; w 1827 r. było tu 25 dm i 141 mk., obecnie 183 mk. Jestto gniazdo Białobrzeskich, wspominane już w aktach z 1393 r. *Br. Ch.*

Białobrzeg, wś, pow. bobrujski, nad Berezyną, przystań wtórorzędna.

Białobrzegi, 1.) os. miejska, nad rz. Pilicą, p. radomski, gm. i par. Białobrzegi. Leży przy trakcie bitym z Warszawy do Radomia. Odl. od Radomia 29 w., od Warszawy 67 w. B. były do roku 1868 miasteczkiem. Obecnie znajduje tu się kościół par. drewniany z XVI w., szkoła początkowa, sąd gminny okr. III, urząd gminny, stacya pocztowa. W 1827 r. B. miały 61 dm. i 543 mk.; w 1859 r. 60 dm. i 1023 mk.; obecnie zaś 63 dm. i 1299 mk., tudzież 920 morg. ziemi. Par. B. dek. radomskiego, 1500 dusz. B. gmina ma 3670 mk. 14,616 morg obszaru: istnieją w niej: 1 browar, 1 gorzelnia, młyn wodny i 4 wiatraki, i obejmuje 22 wsi następujących: os. Białobrzegi, Sucha szlachecka, Kamień, Mikówka, Turzno, Suski Młynek, Redlin, Kożuchów, Kożuchowska Wola, Korzeń, Klamy-Korzenckie, Witalin, Jeruzal, Stawiszyn, Dąbrowa, Borki Stawiskie, Jakubów, Branica, Dąbniak, Jasionna, Klamy-Jasińskie, Borki Jasińskie i Chruściechów. 2.) **B.**, wś i folw, donacya, na wyniosłości panującej nad doliną Wisły, pow. iłżecki. gm. i par. Chotcza, o 8 w. na półn. od Solca. Tu się urodził Marcin Białobrzeski, słynny kaznodzieja. W 1827 r. było tu 22 dm. i 158 mk. Obszar ogólny ziemi dworskiej 2141, włościańskiej 389 m. 3.) **B.**, wś, folw., pow. opoczyński, gm. Unewel, par. t. n. Posiada kościół paraf. murowany z XV wieku. W 1827 r. było tu 23 dm. i 276 mk.; par. B. dek. opoczyńskiego ma 2052 dusz. 4.) **B.**, folw., pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, na piaszczytej i mokrej nizinie na lewym brzegu Narwi, na krawędzi puszczy nieporęckiej, na prawo od drogi bitej z Jabłonny do Serocka. 5.) **B.**, wś, nad Bugiem, z lew. brzegu, pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Sokołów. Na wzgórzu śród niziny nadbużnej, przy ujściu rzeczki Ciołyni a na przeciw ujścia Nurca. W 1827 r. było tu 29 dm. i 238 mk., obecnie 306 mk. 6.) **B.**, wś i folw., pow. łukowski, gm. t. n., par. Kock, na prawo ode drogi z Łysobyk do Kocka, śród mokradli. Posiadają sąd gminny, urząd gminny, szkołę gminną, cegielnię, tartak. W 1827 r. było tu 88 dm., 561 mk.; obecnie 612 mk., 9582 m. obszaru. Gmina B. należy do s. gm. okr. VI., do st. p. w Kocku; od Łukowa 34 wiorst odległa, ludn. 3814. 7.) **B.**, wś, pow. zamojski, g. Tereszpol, par. Nielisz, na półn.-zach. od Zamościa, na wzgórzu nad błotnistą doliną rz. Łabuńki, na lewo ode drogi z Zamościa do Krasnegostawu. Była tu poprzednio gmina, lecz została przeniesioną do Tereszpola. 8.) **B.**, wś, pow. augustowski, gm. Kolnica, ma szkołę elementarną. *Br. Ch.*

Białobrzegi, 1.) wś, pow. łańcucki, nad Wisłokiem, o 10 kil. od Łańcuta, ma 2485 m. rozl., 95 dom., 370 mieszk., parafią łac. w Kosinie. Obszar dworski należy do ordynacyi przeworskiej ks. Lubomirskich. 2.) **B.**, wś, pow. łańcucki, o 10 kil. od Łańcuta, rozl. 2480 m., 337 dom., 1820 mieszk., par. łaciń. w Żołyni, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, gorzelnia. 3.) **B.**, wś, pow. krośnieński, rozl. 1088 morg., 212 dom., 1188 mk. Par. łacinska w Krośnie. Miejscowość ta stanowi prawie przedmieście Krosna od strony zachod.; ma kasę pożyczkową gminną. *M. M.*

Białobrzegi, niem. *Biallebrzegi*, leśnictwo, pow. jańsborski, niedaleko Jańsborka.

Białobrzeskie, wś, w dawnej ziemi bielskiej, gub. grodzieńskiej.

Białocerkiew, ob. *Białacerkiew*.

Białocerkiewka, u ludu *Biłocerkowka*, urzędownie *Bielocerkowka*, mko, pow. chorolski, gub. pułtawska, st. p., 3455 mk., gimn. realne.

Białochowo, *Burg-Belchau* od r. 1873, in. *Białachowo*, dobra rycerskie w pow. grudziąskim. rozl. 5860 mórg, 285 mieszkańców, przeważnie katolickich. Dawniej istniał w B. zamek obronny; leżał on na pograniczu Pomezanii, śród niedostępnego, wodą i lasami otoczonego miejsca, tuż nad rzeką Ossą, na stromem wzgórzu. Zdobywcy bardzo się ubiegali o białochowski zamek, ponieważ panował nad całą okolicą. Bolesław Chrobry, który bił słupy graniczne w rzece Ossie, zapewne go zdobył. W następnych czasach znowu go posiadają pogańscy Prusacy. W r. 1237 zdobyli zamek

białochowski krzyżacy, z wielką przemocą nań uderzając. R. 1268 posiada go jakiś Jonis, pomezańczyk, syn Sargina, który służy w wojnie krzyżakom. Następni właściciele tych dóbr i zamku mają nazwę niemiecką, Schillingsdorf, z pomiędzy których osobliwie Mikołaj Schillingsdorf wybitną odgrywa rolę; w. r. 1411, kiedy między Henrykiem von Plauen, a Władysławem Jagiełłą i Witoldem zawierano pokój w Toruniu, on zastępował zakon krzyżacki. Także i w r. 1422 pośredniczył przy zawarciu pokoju w Mielnie. W r. 1440, jako zastępca związku jaszczurczego (Eidechsengenossenschaft), który powstał przeciw krzyżakom, znany jest Günther von Schillingsdorf, właściciel B. R. 1481 Mikołaj Dyac sprzedał dobra białochowskie wojewodzie pomorskiemu Haycke ze Smoląga. Od XVI w. począwszy mieszkają tu Białochowscy. R. 1667 posiadają Białochowo Borowscy. Na początku XVIII w. wspomina się jako właściciel B. Paweł Czarliński, który pozostawił dwóch synów Ignacego i Samuela i jednę córkę Konstancyą; Ignacy umarł zbyt wcześnie, a Samuel pojął za żonę Katarzynę Potulicką, ale także dosyć wcześnie umarł bezdzietnie. Pozostała po nim wdowa Katarzyna Potulicka poszła potem zamąż w r. 1732 za Pawła z Lubrańców Dąbskiego, kasztelana brzeskiego, który niedługo po pierwszym rozbiorze Polski w r. 1777 sprzedał białochowskie swoje dobra, jako i inne np. Ostrowite przy Nowem, Półwieś, Dabrowkę, Kulmagę, Wessel (?), Jeżewice, Knibowo, Bałdowo królowi pruskiemu Fryderykowi II za 101,000 talarów w dukatach. Tak Fryderyk jako i żona jego Ludwika częściej gościli w pięknej tej włości. W r. 1800 Henryk von Klinggräf otrzymał B. od króla w wieczystą dzierżawę, która od r. 1848 zamieniła się prawnie we własność prywatną. Za polskich panów znajdował się w B. dosyć znaczny kościołek, w którym osobliwie oo. jezuici z pobliskiego Grudziądzu częste misye dla ludu odprawiali. Także i w domu mieszkalnym mieściła się domowa kaplica. Do B. należy Białochówko, zwane po niem Klein Bialochowo lub Schillingsdorf. *Kś. F.*

Białochowo, *W.* i *M.*, dobra, pow. starogardzki, niedaleko st. p. Zblewo, w par. Zblewo. Po niem. *Bialachowo.*

Białocin, wś, pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, leży o 3 w. na połudn.-zach. od Rosprzy. W 1827 r. było tu 14 dm. i 113 mk.

Białocin, ob. *Biełotyn.*

Białoćk, *Bieleck* po ross., wś, pow. owrucki. Ma kaplicę katol. parafii Uszomierz, w dek. owruckim.

Białocka, rzeka, dopływ Narwi z prawej strony.

Białodworska puszcza, dawna nazwa obszaru lesistego w klinie przy zejściu się Narwi z Bugiem, pod Serockiem. Śród niej do końca zeszłego stulecia istniał folw. Białydwór. Przed wiekami miała być tu osada Jadźwingów (Por. Wikt. Ossoliński „Wspomn. z Podlasia“, Bibl. Warsz. 1848 r., IV t. 173 str.).

Białogarda, *Białogród*, po niem. *Belgardt*, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej, reg. koszalińskiej, niedaleko Lęborga, ma kośc. paraf. i 215 mk. Por. *Białogród.*

Białogłowy, wieś, pow. złoczowski, o 4 mile na wschód od Złoczowa. Przestrzeni większa posiadłość obejmuje roli ornej 962, łąk i ogrod. 267, pastwisk 21, lasu 41 mórg. aust.; posiadłość mniejsza roli ornej 1367, łąk i ogrodów 341, past. 18, lasu 6 morg. Leży na zimnem wysokiem Podolu. Ludność rzym. kat. 374, gr. kat. 775, izrael. 17, razem 1166. Należy do rzym. kat. parafii w Załościach; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Neterpińce z 239 paraf.; razem cała parafia ma 1014 dusz i należy do dekanatu zborowskiego. Gospodarstwo na obszarze dworskim jest wzorowe; konie, bydło i nierogacizna poprawnej rasy. Posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 119 złr. a. Właściciel większej posiadłości Kazimierz hr. Wodzicki. *B. R.*

Białogon, wś rządowa, pow. kielecki, gm. Niewachlów, par. Kielce, odl. o 5 w. od Kielc, leży w nizinie przy trakcie bitym kielecko-krakowskim i drodze bitej, idącej od Włoszczowy; posiada łomy marmuru jasno szarego i rudę żelazną. Istnieje tu rządowa fryszerka i walcownia, tudzież fabryka narzędzi rolniczych, posługujące się siłą wody i parową maszyną; posiada warsztaty mechaniczne. Machin i narzędzi wyrabiają za 13,000 rs. rocznie, blachy żelaznej w 1876 r. wyrobiono za 14,000 rs. W 1875 wyrobiono żelaza w ogóle 15,075 pudów, odlewów 4,919 pud. B. ma 76 domów. W B. założoną była pierwsza w Królestwie kassa wkładowo-zaliczkowa. Opis i widok B. podał „Tyg. ill.“ III, 1861, str. 63).

Białogóra, 1.) wś i folw., pow. kozienicki; gm. Grabów, nad Pilicą, par. Wrociszew. W r. 1827 było tu 13 dm. i 116 mk. 2.) **B.**, pow. łęczycki, gm. Gostków, rozl. morgów 476, domów 10 (opuszczona u Zinberga).

Biało-góra, po niem. *Wittenberg*, wś. pow. lęborski, ziemi pomorskiej.

Białogóra, ob. *Białagóra.*

Białogórne, wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Osuchów. W 1827 r. było tu 19 dm. i 135 mk.

Białogóry, wś rządowa, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Krasnopol. W 1827 r. było tu 12 dm. i 176 mk., obecnie 30 dm. i 211 mk. (opuszczona u Zinberga).

Białogrondy, wś, pow. szczuczyński, gm. Ruda, par. Białaszewo.

Białogród, ob. *Akerman, Białogródka, Białohrud, Biełgorod, Bilhorod.*

Białogród, *Białagarda*, po niem. *Belgard*, m. pow. w okr. reg. koszalińskim na Pomorzu, nad rz. Persantą i rz. Leitznitz, ma 7081 mk. Powiat białogrodzki rozl. 20 mil kw., 36 tys. mk.; głównie rolnictwo i hodowla bydła kwitną tu.

Białogród, niem. *Stuhlweissenburg*, węg. *Szekes-Féhérvar*, m. stoł. hrabstwa białogródzkiego na Węgrzech, 25 tys. mk.; zwany też B. wielki lub królewski.

Białogródka, *Białogród*, ross. *Biełohorodka, Biłohorodka*, mko w południ. części pow. zasławskiego, schludne, nad strumykiem Wydawą, o 20 w. na płd.-zach. od Zasławia, ma do 400 dm. i 4000 mk., 2 cerkwie, kościół, kaplicę, szpital, gorzelnię, 14 jarmarkow, garbarnię. Na wzgórzu ruiny zamku, w pobliżu okopy i szańce. R. 1618 tatarzy pod dowództwem Gałgi napadli na B. i zniszczyli ją. Paraf. kościół katol. pod wezw. Przem. Pańsk. z r 1805. Parafia katol. dek. zasławskiego: dusz 4046. Ma kaplicę w Załużu. Dobra B. stanowią osobny wydział dóbr sławuckich ks. Sanguszków; do B. należą folwarki B., Bieleżyńce, Pokoszczówka, Kornica, Dworzec, Teleżyńce, Podlisce, Kropiwna, Piłki, Czyżówka, Bisówka, Sosnówka, Siniutki, Suchożyńce, Chrestówka, Tarnawka, Kuźmińce, Polachowa, Romanów, Smorszczki, Krzyworudka, Waśkowczyki, Kuczmanówka, Trusiłówka.

Białogrodzkie księstwo i *biskupstwo*, ob. *Biłhorod* i *Kijowska gub.*

Białohorszcze, ob. *Biłohorszcze.*

Białohrud, mko, pow. lidzki, o 3 m. od Lidy, w okolicy wzgórzystej, przeciętej rzekami Dzitwą i Niecieczą. Ma paraf. kośc. katol. M. B., z drzewa wzniesiony 1609 przez wojewodę Jana Zawiszę. Parafia katol. B. dekanatu lidzkiego liczy dusz 1922.

Białohuta, wś, pow. piński, nad Horyniem.

Białojany, *Białojania, Białajonia*, niem *Bialljahnen* lub *Biellen*, wś, pow. ełcki, niedaleko st. p. Bajtkowy.

Białojezierze, ob. *Białozierze.*

Białokiernica, *Białakrynica*, 1.) wieś, pow. podhajecki, o milę na wschód od Podhajec odległa. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje roli ornej 1007, łąk i ogrodów 28, pastwisk 16, lasu 36 morg.; posiadłość mniejsza roli ornej 1944, łąk i ogrod. 122, past. 415 morg. Grunt zimny, położenie wysokie. Ludność rzym. kat. 825, gr. kat. 493, izraelitów 17, razem 1355. Wieś ta należy do rz. kat. paraf. w Podhajcach, do grec. kat. parafii Nowosiółka; posiada szkołę trywialną. Właściciel większej posiadłości Emil Torosiewicz. 2.) **B.**, wś, pow. złoczowski, o 4 mile na wschód od Złoczowa, o 2 kil. od st. p. Olejów; leży nad potokiem bez nazwiska, który tworzy stawy mniejsze i większe w Olejowie, Białokiernicy, Białogłowach, Neterpińcach, Nosowcach i Horodyszczu, i pod tą ostatnią wsią wpada do Seretu. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 267, łąk i ogrodów 133, pastwisk 71, lasu 175 morg; posiadłość mniejsza roli ornej 406, łąk i ogrod. 179, pastwisk 18, lasu 6 morg. Co do położenia da się zastosować dosłownie co powiedziano powyżej o Białogłowach. Ludność rzym. kat. 214, gr. kat. 253, izrael. 13: razem 480. Należy do obudwu parafi do wsi Olejów. Właściciel większej posiadłości Kazimierz hr. Wodzicki. 3.) **B.**, *Fontina alba*, przysiołek wsi Woronetz na Bukowinie, w pow. suczawskim, o 7 kil. od Gurahumory, własność funduszu religijnego. B. należy do parafii greckiej nieunickiej Woronetz i jest osadą filiponów czyli starowierów, przybyłych tu za Józefa II. Tutejsza gmina starowierów uważa się za najczystszą i najdokładniejszą przedstawicielkę tej sekty a wpływ jej daleko sięga.

Białokiernicki, potok, wypływa po wschodniej stronie wsi Białokiernicy, pow. podhajecki, u stóp wzgórza Okopu (380 m.); płynie przez samą wieś w kierunku północno-wschodnim i po krótkim biegu uchodzi z lew. brz. do Koropca, przy ujściu tegoż do stawu zahajeckiego. *Br. G.*

Białokosz, wieś, pow. międzychodzki; 3 dm., 29 mk., 16 ew., 13 kat., 8 analf. 2.) **B.**, olędry, pow, międzychodzki, 12 dm., 88 mk., 46 ew., 42 kat., 8 analf. 3.) **B.**, wś szl., pow. międzychodzki, 3634 morg. rozl., 3 miejsc. 1) B., 2) folw. Polko, 3) Stutenhof; 16 dm., 252 mk., 142 ew., 110 kat.; 65 analf., stac. poczt. w Pniewach o 7 kil., stac. kol. żel. Wronki o 18 kil. 4.) **B.** *Mały*, wieś, pow. międzychodzki, 6 dm., 63 mk., 32 ew., 31 kat., 13 analf.

Białokrynica, pod Krzemieńcem, posiada zamek dawny książąt Zbaraskich, odnowiony stosownie przez Czosnoskiego. Władysław, syn Zygmunta III, idąc na wojnę przeciw Rossyi, bawił tu. (Enc. Org.)

Białolesie, okrąg wiejski, gm. Ewie, pow. trocki, liczy w obrębie swym wsie: B., Podalesie, Korsiliszki, Jacieluny, Kazimirówka, Łozdziany; zaśc.: Abiekryta, Mielnica, Żyrnowołka. *F. O.*

Białołęka, wś, pow. warszawski, gm. Brudno, par. Tarchomin, jedna z dawniejszych osad śród puszczy zawiślańskiej, przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 7 w. od st. Praga. Pamiętna bitwą w 1831 r. W 1827 r. było tu 27 dm. i 429 mk.

Białoniszki, wś, pow. trocki.

Białołówka, *Biłołowka*, niewłaściwie *Biliłowka* i *Bieliłowka*, mko, pow. berdyczowski, nad rz. Rastawicą i Sitnią, o 25 w. od Berdyczowa, o 180 w. od Kijowa, o 7 w. od Koziatyna, ma 3282 mk. prawosł., 200 katol., 1460 izraelitów, 2-tygodniowe jarmarki, garbarnię, browar, gorzelnię, zarząd gminny i policyjny. Od gliny białej, która się znajduje na jej gruntach, prawdopodobnie swoje otrzymała nazwisko. Jestto starożytna wielce osada. Wieść głucha niesie, że za bardzo dawnych czasów istniał tu gród Bieliłów, mieszczący w sobie „sorok soroków“ cerkwi i liczne rycerstwo, ale orda często napadająca zniszczyła go. W cerkwiach Tatarzy trzymali konie. Kiedy to było, niewiadomo, ale być może, że najazd ów Tatarów mógł się zdarzyć w 1483 r., kiedy Mengligirej han perekopski, zapuściwszy morderczę zagony po całej kijowszczyznie, zniszczył ją ze szczętem i w jednę wielką zamienił pustynię. Dopiero przy końcu 16 wieku Bieliłow na miejscu dawnego zgładzonego grodu zaczął się osiedlać na nowo pod nazwą Biłołowki czyli Rastawicy. Zatarł się ślad Mengligirejowego najazdu ale blizkie sąsiedztwo nie przestawało i nadal zagrażać jak całemu krajowi tak i tej mieścinie. Jakoż w 1607 r. jeden z najazdów tatarskich został wymierzony na B. Wojska koronne zwiodły tu z nimi bitwę, ale zostały rozgromione, a B. z całą okolicą powtórnie zniszczona. Poległ w tej bitwie Jarosz Wilga Godzimirski, doświadczony mąż w boju, rycerz poślubiony obronie kraju. Nie mogliśmy się dowiedzieć z akt czyją w te czasy B. była posiadłością, ale musiała należeć z pewnością do jednej z tych rodzin tego kraju, które w tej dobie tyle razy ponawianych kolejno napadów tatarskich, zniszczone i ogołocone z mienia i dostatków, musiały się wyprzedawać z dóbr gniazdowych. Jakoż wiemy już z akt, że w 1608 r. nabywa te dobra Anna z Chodkiewiczów ks. Joachimowa Korecka, dziedziczka na Korcu, rodzona siostra wielkiego Karola Chodkiewicza. Zaledwie jednak nabyła te dobra, gdy w 1612 r. Tatarzy znów tu wpadli i B., tylko co na nowo zasiedloną, obrócili w perzynę. Pomimo to jednak pani ta można, gospodarna i zabiegliwa, znów staraniem swojem wkrótce puste te dobra zaludniła i urządziła i oprócz B. jeszcze inne wioski w bliskości zasiedliła jak: Sestrenówkę, Macharzyńce, Ohijówkę i Hołubówkę. Osadzicielami tych wiosek była szlachta w służbie ks. Koreckich będąca: Siestrzeniec, Macharzyński, Ohij i Hołub. W B. zaś wzniosła zamek, tudzież monaster wschodniego obrządku i drugi białogłowski „niedomurowany.“ Nadto zbudowała tu dom dla podróżnych, w którym „czerncy doglądać mają, aby ubodzy i przychodzący z niewoli tatarskiej pożywienie słuszne mogli mieć“ (testament jej z 1626 r.). Jako matka rycerskiego rodu Koreckich, o których mówi spółczesny pisarz, że oni do boju i konia tak składni jakby się na nim rodzili, hodowała w dobrach swoich białołowskich liczne stadniny koni, i rycerskich swoich synów obdarzała końmi swego chowu. Wiadoma jest śmierć bohaterska i męczeńska syna jej, Samuela ks. Koreckiego, który, wzięty pod Cecorą, w Stambule był uduszony w wieży. Matka go przeżyła. Po jej śmierci majątność B. spadła na wnukę jej a jedynaczkę córkę Samuela, Annę, która była za Andrzejem Leszczyńskim, starostą derpskim, i na syna jej a brata Samuela, ks. Karola Koreckiego. Ale Leszczyńska zrzekła się swojej części na B. na stryja Karola. Książę Karol Korecki fundował w B. kościół rzymskiego obrządku, o którym w testamencie mówi: żeby ten kościół fundacyi jego, a drugi w Kalniku „bez księdza nie bywały.“ Umarł on w 1623, i po jego śmierci tak dobra wołyńskie jak i ukraińskie przeszły na jego syna jedynego ks. Samuela Karola. Ten zaś „czarami przez niewiasty zgładzony,“ umarł w 1651, ostatni potomek rycerskiego domu Koreckich (ultimus bellatricis familiae haeres), i cała znakomita fortuna tej wygasłej a możnej rodziny zlała się na potomków sióstr ks. Samuela i Karola a córek ks. Joachima Koreckiego t. j. Czartoryskich, Sapiehów, Radziwiłłów i Sanguszków. Ale książę Samuel Karol Korecki znacznie był B. długami obarczył, a więc jeszcze za życia swego rozdał ją był pomiędzy zastawników. I tak samą B. już w 1644 r. trzymał niejaki Paweł Jankowski. Ale nadeszły czasy wojen kozackich i do B. ani dziedzice, ani zastawnicy, przez czas długi nie zgłaszali się; wszakże gdy się pokój rozświecił, wróciła do B. córka już zastawnika Jankowskiego Katarzyna Floryanowa Potocka z Narodycz h. Lubicz. Od tej zaś w następstwie (zawsze sposobem zastawu) przeszła ta majętność do jej córki Maryanny Łaskowej. Tymczasem dziedzice B., sporząc z sobą wciąż o sukcesyą po ks. Koreckich, nie spłacali na prawie zastawnem siedzących zastawników B. Aż w 1701 r. książę Jerzy Lubomirski, jeden z sukcesorów po ks. Koreckich (idący z linii Izabeli z ks. Koreckich ks. Czartoryskiej) a również z innymi posiadający swoje prawa do B., w sam dzień Wielkanocny z własną siłą zbrojną, na ktorej czele był wójt z Międzyrzecza, z pomocą kozaków Semena Paleja, zajechał to miasteczko. Zastawniczka Łaskowa o najazd zaniosła protestacyą. Ale nareszcie po długich korowodach prawnych B. i inne dobra w 1751 r. zostały przysądzone sukcesorom Stefana Mikołaja Branickiego, h. Gryff, wojewody podlaskiego (jako idącego z linii Marcybelli z ks. Koreckich Hlebowiczowej).

W 1725 r. z córką Stefana Mikołaja Branickiego ożenił się Jan Lubomirski starosta bolimowski i Białołówka już w 1777 r. należała do córki tegoż ks. Maryi Karolowej ks. Radziwiłłowej. Po jej zaś bezpotomnem zejściu, B. wróciła w posiadanie wuja jej Klemensa Branickiego, hetmana w. kor., który jako bezdzietny przekazał dziedzictwo dóbr swych Joachimowi Potockiemu, podczaszemu lit., regimentarzowi konfederacyi barskiej, osobistemu wrogowi Stanisława Augusta. Potocki ten Joachim był żonaty z Teressą Sapieżanką, córką Józefa podskarbiego lit. a więc z rodzoną siostrzenicą hetmana Branickiego. Joachim Potocki zostawił dwie córki, które poszły za kasztelanów lwowskich, także Potockich, Krystyna za Piotra Franciszka starostę szczyrzeckiego, Joanna za Jana starostę kaniowskiego. Piotr Franciszek Potocki, starosta szczyrzecki, poseł do Stambułu, zamieszkawszy w B., pałac tu i ogród założył, podniósł miasteczko. Umarł w Berdyczowie, pochowany w B. na cmentarzu parafialnym. Następnie B. należała do syna jego Jana, ożenionego z Maryanną ks. Czartoryską, stolnikową lit., z którą miał dwóch synów: Józefa i Hermana. Po 1831 r. B. została skonfiskowaną. Z pałacu Potockich, tak jeszcze niedawno istniejącego, dziś śladu nie pozostało. Jest tu kościół parafialny, fundowany w 1777 r. przez Maryą z ks. Lubomirskich ks. Radziwiłłową a w 1813 r. zrestaurowany pod tytułem ś. Jana Nepomucena przez Piotra Franciszka Potockiego, starostę szczyrzeckiego. (Parafia katol. B. dek. berdyczowskiego liczy dusz 1967. Ma kaplicę w Mecherzyńcach wołoskich). Obok kościoła stoi tu wielce starożytna baszta kamienna. Przed laty miała też stać druga podobna baszta w miasteczku a trzecia na polu. Z dawnego zameczyska ks. Koreckich, w którego obrębie mieścił się niedawno pałac i ogród Potockich a dziś kościół i tylko co wzmiankowana baszta, ocalały zaledwie ślady wału i przekopu, zamykającego całą przestrzeń położoną w widłach dwóch rzeczek: Sytni i Rastawicy. W południowo-zachodniej zaś stronie miasteczka nad rz. Rastawicą zachowały się też ślady innego zameczyska, w pobliżu którego widoczne są ziemne okopy z obozowiska Paleja. Cerkwi jest tu dwie. Pierwsza gieorgiewska fundowana przez ks. Joachimową Korecką razem z monasterem czerńców. Druga cerkiew troicka. Po wojnach kozackich B. była upadła i z miasteczka na wieś lichą się zamieniła. Jednakże za staraniem dziedziców zaczęła się podnosić. W 1719 r. już tu byli żydzi a około 1766 r., jak pisze Duńczewski, stanęły tu jarmarki po dwa tygodnie trwające, na wszystko walne. W 1788 roku ks. Marya Radziwiłłowa postarała się o potwierdzenie tych jarmarków. Wspomnienia zaś dziejowe odnoszące się do B. są następujące: W 1637 r. d. 26 listopada Mikołaj Potocki hetman polny kor. z wojskiem przyszedł do B., idąc na uśmierzenie kozaków buntujących się w głębokiej Ukrainie; stąd też datował swój uniwersał do rejestrowych kozaków z napomnieniem aby się nie łączyli ze zbuntowanymi nierejestrowymi. Za wojen Chmielnickiego B. była zajęta przez kozaków. W 1651 roku wojska rzplitej, ciągnące w głębszą Ukrainę, tu nadeszły i jako w kraju leżącym po za linią, którą sobie pretendowali kozacy, zastały „kraj inakszy, kopy w polu gęste, i wszelkiego zboża dostatek.“ W 1700 r. wpadli tu kozacy pod wodzą znanego watażki Semena Palija i Czernyka „miasteczko i majdan salitrzany zrujnowali, ludzi porozpędzali.“ W 1787 r. biskup Naruszewicz, towarzysząc królowi Stanisławowi w podróży do Kaniowa, zjechał na chwilę do Białołowa dla odwiedzenia znajomego i przyjaciela ks. Ostrowskiego, proboszcza tutejszego, który go przyjmując, jak sam pisze „w swojej lepionej chacie,“ wystosował do niego „jako poety sławnego“, wiersz pod tytułem „Sonetto“ a kończący się temi słowy: „masz dzisiaj szczęście Rastawico podła, tyle co miały Kastelijskie źrodła“. Rzączyński powiada, że w czasie poruszenia się niezwykłego i przechodu wojsk tureckich lub tatarskich, z nad wybrzeży Czarnego morza dzikie konie, zalęknione, nabiegały w okolicę stepową m. Białołówki. Dziś jeszcze w okolicy Białołówki, niedaleko wsi Łopatyna, jest stojło, zowiące się stojłem dzikich koni (Z rękopisu Edwarda Rulikowskiego i Klaudyusza Przedrzymirskiego).

Białopol, *Białopole*, *Biłopil*, mko, pow. berdyczowski, nad rz. Zakijanką, o 22 w. od Berdyczowa, przy dawnym trakcie pocztowym z Berdyczowa do Skwiry, także o 7 w. od st. dr. żel. Browki, ma 4000 mk. Rozległość gruntów bardzo żyznych 1897 dzies. Zarząd gm. w B., polic. w Berdyczowie. Miejsce to nazywane horodyszczem Bernawką, w najdawniejszych czasów wchodziło w skład dóbr słobodyskich, a nadanych jeszcze przez w. ks. lit. Swidrygiełłę, namiestnikowi putywelskiemu i zwinogrodzkiemu Kalenikowi, założycielowi domu Kalenikowiczów i Tyszkiewiczów. Tymczasem nieco później, bo około 1444 r., toż samo horodyszcze Bernawka zostało nadane również przez w. ks. kijow. Olelka Włodymirowicza, ziemianinowi żytomierskiemu Iliaszowskiemu. Jakoż w 1588 r. Wasyl i Fedor Antonowicze Iliaszowscy przedali byli dobra Bernawkę Szymonowi Denisce Matwijowskiemu, staroście żytomirskiemu. Ale Tyszkiewicze rozpoczęli o to proces i po kilkoletniem prawowaniu się, w końcu Bernawkę im zwrócono. W 1590 r. już ją posiadał Fedor (Fryderyk) Tyszkiewicz, woj. nowogródzki. Około tego czasu na dawnym

horodyszczu Bernawce założył on był zameczek i miasteczko osadził, ale sąsiad Kiryk Rużyński, roszcząc sobie jakieś prawo do tejże Bernawki, wpadł tu niespodzianie z kupą zbrojnych ludzi, spalił zameczek, poddanych rozpędził i pustkę uczynił. Ale gdy tego jeszcze roku tenże kniaź Kiryk Rużyński odjechał był na sejm, Fedor Tyszkiewicz zrobił najazd na Bernawkę alias Białopól i zagarnął ją na powrót i znów osadził. Inwentarz dóbr Tyszkiewiczowskich z 1593 r. wyraża: „Grunt białopolski, który natenczas jegomość pan Fedor Tyszkiewicz), niedawno trzymając osadził; na nim miasteczko, nad Hujewką, począwszy osadzywać, i na horodyszczenku zameczek założył, w którym miasteczku zbudowana wieża jedna, a druga wieża poczęta budować i niedobudowana; jedna piekarnia, na niej strzelby, w niej niemasz nic. Horodyszczenko zastawiono palami; w tymże miasteczku podymia poddanemi osiadłego ośmdziesiąt; powinności żadnych z nich nie masz, bo nie dawno poczęto osadzać w roku przeszłym 1592. Pożytku tam z tego miasteczka... nic niemasz; do tego folwarku niemasz ani wsi osadzonych“ (Arch. J. Z. R., część 6. t. I, str. 229). Odtąd B., aż po dziś dzień niewyszedł nigdy z imienia Tyszkiewiczów. Na początku tego wieku mko to było w posiadaniu Wincentego hr. Tyszkiewicza, referendarza w. ks. lit., dziedzica Świsłoczy i Łohojska na Litwie i innych dóbr. Klucz białopolski składał się z następujących wsi: z m. Białopola, Tatarskiego siedliska, Kasperówki, Piatyhorki, Wernyhorodka, Koziatyna (dawniej Hujwy), Jankowiec, Nepadówki, Gurowiec, Puzyrek, Sadek, Panasówki, Dzierżanówki, Gadomiec wielkich i małych, Synhajówki, Zakutyniec. Znajdujemy w źródłach, że był tu kościół katolicki już w 1626 r., ale ten za wojen kozackich prawdopodobnie był zniszczony. Następnie teraźniejszy kościół był fundowany przez Antoniego Tyszkiewicza, starostę strzałkowskiego. Był on z drzewa i stał na dawném horodyszczu, otoczonem z jednej strony rzeczką, z drugiej fossą. W 1814 r. stanął na jego miejscu drugi murowany, dziś istniejący kościół, pod tytułem św. Antoniego z Padwy, założony przez Wincentego Tyszkiewicza, referendarza w. ks. lit., dziedzica dóbr białopolskich. Obraz św. Antoniego słynie z cudów. Parafia katol. dek. berdyczowskiego ma dusz 1624. Filia w Chałaimgródku; kaplice były dawniej w Wernyhorodce i Czarnorudce (Z rękopisów Edwarda Rulikowskiego i Klaudyusza Przedrzymirskiego). B. w czasie wojen kozackich stał już po za linią spustoszonego przez wojnę kraju; jakoż w 1651 r. przyciągnęło tu wojsko rzplitej pod dowództwem Rozrażowskiego, dla zasięgnięcia prowiantu, jako z okolicy jeszcze niezogłodzonej. W 1737 r. Stanisław Sługocki, regimentarz partyi ukraińskiej, zasłaniając kraj od swawolnych kup hajdamackich, podjazdem pod Białopolem szajkę hajdamaków rozproszył. Obecnie Białopol jest w posiadaniu potomków hr. Karola Tyszkiewicza, zmarłego w 1873.

Białopole, 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. Strzelce, par. Uchanie, w podmokłej nizinie śród lasów i wzgórz, przy drodze bitej z Chełma do Raciborowic, posiada urząd gminny i szkołę początkową. W 1827 r. było tu 57 dm. i 334 mk., obecnie 61 dm. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Jarosławcu, st. p. w Dryszczowie, odl. od Hrubieszowa 20 wiorst. W gminie istnieje gorzelnia, smolarnia, 3 młyny wodne, pięć szkółek. 2.) **B.**, folw., pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, należy do dóbr pryw. Gulczewo.

Białopole, ross. *Biełopolje*, m. nadetatowe, pow. sumski, gub. charkowska, o 233 w. od Charkowa, st. p. i st. dr. żel. sumskiej, bank, 12256 mk.

Białorogi, wś, pow. suwalski, par. Jeleniewo, 9 w. od Suwałk, liczy 26 domów, 221 mk. *K. H.*

Białorucze, ross. *Biełoruczje*, mko i wieś z zarządem gminnym, w północnej stronie pow. mińskiego, gub. t. n., nad rz. Wiaczą (mały dopływ Swisłoczy), przy gościńcu z Mińska do Hajny wiodącym, o 25 w. od Mińska, w 1-szym stanie policyjnym, w 4-ym okręgu sądowym. Cerkiew parafial. i szkoła wiejska. Gm. składa się z 96 wiosek i liczy 1816 dusz męz. August III król polski w 1753 r. wydał przywilej na targi i jarmarki w B. Folwark od 1864 należy do Łopuszyńskich, ma obszaru 647 mor., z młynów i propinacyi około 1000 rs. *Al. Jel.*

Białoruś, *Ruś Biała*. Nazwa niezbyt ściśle określić się dająca, zarówno pod względem geograficznym, jak etnograficznym i etymologicznym. Podobno w. ks. Jan Wasilewicz w XV w. nadał to miano swojej krainie, żeby ją nad inne wynieść tytułem, bo zgodnie z duchem wielu języków „biały“ znaczył tyle co „wielki“, dobry, stary i t. p. Podobnież i książęta litewscy, owładnąwszy Smoleńskiem, przybrali nazwę ks. białoruskich. Wywód nazwy B. od śniegu jest niezręczny; prędzej już przypuścić można, że okolice te nazwano Rusią „białą“ od białych świt, które jej mieszkańcy noszą. Topograficznie B. obejmowała dawne 5 województw: mińskie, połockie, mścisławskie, witebskie i smoleńskie. W obszerniejszem znaczeniu pod nazwą B. objąć można: część gub. witebskiej, gub. mohilewską, połowę smoleńskiej, część czernihowskiej (dawny powiat starodubowski) oraz powiaty: borysowski, ihumeński, rzerzycki, bobrujski gub. mińskiej. W znaczeniu ściślejszem nazwę tę stosują tylko do gub. witebskiej (część wschodnia) i mohilewskiej. W gub. grodzieńskiej natomiast i zachodniej

części gub. mińskiej był kraj „Czarną Rusią“ zwany (Por. też *Ruś Czerwona*). Lud noszący nazwę Białorusów, jest to ten sam, o którym kronikarze piszą jako o Krywiczanach i Radymiczanach, choć od Krywiczan i Czarnorusy pochodzą. W stroju używa białych świt i nosi czapki zwane margiełkami, do garibaldówek podobne. Statystyka podaje ich liczbę na trzy miliony z okładem; ale ścisły obrachunek, skutkiem stopniowej zatraty wybitnych cech, jest bardzo trudny. Już sam język białoruski nosi na sobie cechę zmienności, stale się dokonywującej, cechę narzeczy przejściowych; i rzeczywiście dziś jest tylko narzeczem, które okazuje wielkie podobieństwo z jednej strony do polskiego z drugiej do rossyjskiego; jest przytem gwarą czysto ludową, po wszyscy Białorusini wykształceńsi zarzucają go a raczej, bezwiednie prawie, kształcąc się, zmieniają w jeden lub drugi z pokrewnych a doskonalszych książkowo języków. Język ów białoruski jest też używany w niektórych powiatach gubernii wileńskiej. Aż do Zygmunta III był on urzędowym na Litwie. W nim wydany w Wilnie statut. Skoryna i Melity Smotrycki pisali białoruskie dzieła polemiczne. W naszych już czasach Kotlarewski po białorusku trawestował Eneidę, Szpilewski i Marcinkiewicz pisali w tym języku wiersze a Nosowicz wydał 1870 r. w Petersburgu „Słowar' biełoruskaho narecja“. Wszelako ten książkowy język białoruski mało jest podobny do ludowego, obecnie używanego, który zresztą ma wiele pod-dyalektów, prawie wcale niezbadanych dotąd lingwistycznie. Niewłaściwie niektórzy pisarze zowią to narzecze polsko-ruskiem lub litewsko-ruskiem.—Przez pewien czas istniała osobno w cesarstwie gubernia zwana białoruską. Dyecezyą albo biskupstwem białoruskiem nazywano niekiedy w XVII w. nieunickie ruskie biskupstwo mohilewskie, przez Władysława IV ustanowione. Białorusy zachowali do dnia dzisiejszego wszystkie dobre i złe strony słowian; są w ogóle gościnni, pobożni, weseli, łatwowierni, cierpliwi, niezapamiętali, ale jednocześnie zabobonni do najwyższego stopnia, oszczędni do skąpstwa, samolubni, poddający się wpływowi pochlebstwa, nieenergiczni, nieruchliwi, nieprzedsiębierczy, w rozmowach z inteligencyą nawet duchownymi, ostrożni, niedowierzający, skryci. Jedną z największych wad Białorusina jest pijaństwo; za wódkę Białorus wszystko zrobić gotów a dosyć mu najmniejszego pretekstu, aby pił, i dla tego tu we święta, jarmarki w karczmach ochocze tańce i pijatyka. Białorus jest osadzisty, krępy, dosyć niezgrabny, włosy bląd, oczy maleńkie, głęboko osadzone, po większej części szare, twarz okrągła. Białorus prędko się starzeje, osobliwie kobiety. Odzież ich nadzwyczaj nie wyszukana, jednostajna; tylko pokrycie głowy u kobiet odznacza się pewną rozmaitością. Białorus lubi biały kolor i tem się bardzo różni od wielko-rosyanina, lubiącego kolor czerwony: biała spódnica, biały fartuch, biała chustka na głowie oto jest najulubieńszy świąteczny i codzienny, letni i zimowy strój białoruski. Czapki Białorusy noszą najrozmaitsze, z kozerkami i bez nich, futrzane i nie, okrągłe i rogatywki, noszą także i kapelusze. Kobiety noszą na głowie chustki różniące się kolorem i deseniem. Drogich rzeczy Białorusi nie mają, ale lubią nosić paciorki szklane, ozdoby miedziane i czasami srebrne. Niewyszukane jest także jedzenie i mieszkanie białoruskie: mleko, twaróg, w jesieni i w zimie kartofle, kapusta, buraki, bób, groch, a latem szczaw', borowina, i t. p., z razowem chlebem źle wypieczonym, z mąki nieprzesianej, żytniej, zmielonej ze źle przewianego ziarna, w domowych ręcznych żarnach: oto zwykłe i to w urodzajnym roku u zamożnego gospodarza pożywienie Białorusów. Co się tyczy mieszkań, to one do dziś dnia zachowują swój pierwotny charakter. Chata zbudowana z okrąglaków, pokryta tranicami bez gwoździ, albo słomą, z jedną ciasną, duszną, dymną, pełną duszących wyziewów i robactwa izbą, z jednem albo z dwoma maleńkiemi okienkami, zastawionemi byle jak kawałkami szkła i z niewielką śpiżarnią w sieni, oto jest typ mieszkalnych białoruskich budynków. Czyt. Jana Barszczewskiego „Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach, poprzedzone krytycznym rzutem oka na literaturę białoruską przez Rom. Podbereskiego“ 4 tomy, Petersburg 1844—46. Alex. Rypiński „Białoruś“ Paryż, 1840. Turczynowicza „Przegląd historyi Białorusi.“ Bez-Korniłowicza: „Istor. swiedenija o Biełorusi“ (1855). Siemientowskij“ Etnograficzeskij obzor witebskoj gub.“ Porównaj „Tyg. Illustr.“ Nr. 273. str. 175 z r. 1873. *F. S.*

Białoskórka, wieś, powiat tarnopolski, o ćwierć mili od Baworowa. Przestrzeni posiadłość większa ma roli ornej 117, łąk i ogrodów 73, pastwisk 39, lasu 78 mórg austr.; posiadłość mniejsza roli ornej 582, łąk i ogrod. 51, pastwisk 45 mórg austr. Wieś ta leży w urodzajnej glebie podolskiej. Ludność rzym. kat. 256, gr. kat. 358, izrael. 9: razem 608; należy do obudwu parafij w Baworowie. Ma kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 130 złr. *B. R.*

Białoskóry, wś włośc., pow. sierpecki, gm. Białyszew, par. Goleszyn, 24 dm., 192 mk., 217 m. rozl. Folw. B. ma 4 dm., 32 mk., 910 morg. rozl.

Białosoroki, wś, pow. rzeczycki, przy drodze z Michałek do Czarnobyla, na granicy gub. kijowskiej, na prawym brzegu Prypeci,

z przystanią, której wywóz 1860 wynosił 19692 rs.

Biało - stawiański, szczyt w głównym grzbiecie Tatr spiskich nad Białemi Stawami, na zachód od nich, w dolinie Białej Wody. Zwą go także Białą Turnią. Wzniesienie 2229.79 m. (Kolbenheyer); 2114,5 (Townson); 2231,7 (Korzistka); 2272,8 (Fuchs); 2057,9 (Pauliny); 2054 (Loschan). *Br. G.*

Białostocki powiat, ob. *Białystok*.

Białostoczka, wś, pow. białostocki, z fabryką farb.

Białosuknie, 1.) os., jedno z przedmieść Goniądza, pow. białostocki, o 47 w. na płn.-zach. od Białegostoku. Liczy 166 mk. katolików. Otrzymała przywileje: Zygm. III 1593, Wład. IV 1595, Jana Kaz. 1601, Jana III 1677, Aug. II 1755 i Stan. Aug. 1765. 2.) Pod tą nazwą wspominanych jest pod r. 1432 kilka wsi w ziemi bielskiej i łomżyńskiej, np. B.-Papki, B.-Wrzący Stok, ktore mają być gniazdem znanej rodziny Białosukniów.

Białosuknówka, *Biełosuknowka*, niewielka wioska w pow. radomyskim, nad małą rzeczką wpadającą do rz. Uży, o 29 w. od Chabnego, a o 9 w. od wsi Wołczków, z któremi stanowi jednę parafią, mieszkańców 98 prawosławnych. Ziemi 608 dz., zupełnie prawie pokrytej lasem a w części błotem. Mieszkańcy trudnią się głównie przemysłem leśnym. Należy do rodziny Białosukniów. Zarząd gminny we wsi Wołczku, policyjny w Czarnobylu. *Kl. Przed.*

Białośliwie, niem. *Weissenhöhe*, wieś, pow. wyrzyski; 156 dm.; 1601 mk., 1034 ew., 567 kat.; 339 analf., ma kościół protestancki, cztery jarmarki na rok; st. dr. żel. z Piły do Bydgoszczy, o 39 kil. od Piły. W okolicy wykopano urny na cmentarzysku pogańskiem. 2.) **B.**, niem. *Flottwell*, królewszczyzna, pow. wyrzyski; 2873 morg. rozl.; 4 miejsc.: 1) B., 2) Schleinitz; 3) Müffling; 4) Wydormühle; 13 dm.; 227 mk.; 93 ew., 134 kat.; 63 analf.

Białotarsk, wś rządowa, pow. włocławski, gm. Rataje, par. Białotarsk. Posiada kościół z drzewa w bardzo biednym stanie, w XVI w. założony, i szkółkę elementarną. W 1827 r. było tu 23 dm. i 213 mk. Par. B. dek. włocławskiego, ma 3020 dusz.

Białotyn, ob. *Biełotyn*.

Białousówka, 1.) wś, pow. hajsyński, ma dusz męz. 621, ziemi włośc. 1581 dz. Do majątku tego w pow. hajsyńskim należy: Łukaszówka i Mańkówka, razem ziemi używalnej 1464 dzies. i 75 dz. nieużytków. Własność Feliksa Sobańskiego. 2.) **B.**, wś, pow. bracławski, liczy 539 dusz męz., 1677 dz. ziemi włośc. Nadana przez Salezego Potockiego w 1750 r. klasztorowi ks. dominikanów w Tulczynie, dziś rządowa. *Dr. M.*

Białousy, wś, w pow. sokólskim, gub. grodzieńska, o 21 w. od Sokółki, chat 41.

Białowierśnie, wś rządowa, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Berżniki. W 1827 r. było tu 11 dm. i 111 mk.

Białowierza, 1.) wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów, o 3 w. na półn. od Mstyczowa. W 1827 r. było tu 27 dm. i 116 mk. 2.) **B.**, wś, pow. pułtuski, gm. Kleczewo, par. Pułtusk.

Białowierzyn, wś i rumunki, pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Lipno; 16 dm., 104 mk.; obszar gruntu 301 morgów, w tem włośc. 293 morgi. *F. O.*

Białowieska puszcza, leży w pow. prużańskim, między 52° 59′ i 52° 51′ szer. płn. a 40° 10′ i 42° dł. wsch. od Ferro, ma 1054 w. kw. rozl., z czego dwie trzecie części zajmują lasy a jednę trzecią błota i łąki. Na zachodzie otoczona polami, na wschód i południe ma także wielkie lasy, które niegdyś łączyły ją z lasami mińszczyzny. Niegdyś puszcza ta miała do 200 tys. dziesięcin rozl., ale królowie polscy nadawali różnym osobom prywatnym liczne jej części, niebawem w następstwie karczowane. Do puszczy tej należą pomniejsze puszcze: jałowiecka, świsłocka, ladzka, szereszewska. Pośród niej spotykamy wiele folwarków i wsi osiadłych, które zajmują blizko 40,000 dziesięcin ziemi. Podług obliczeń Eichwalda, obwód puszczy ma 160 wiorst, najdłuższa przekątnia 50, a najmniejsza szerokość 40 wiorst wynosi. Mniejsze miasteczka w obwodzie jej są: Szereszew, Kamieniec litewski, Orla, Narew i Kleszczele. Pod względem hydrograficznym, puszcza białowieska zawiera wiele wody, którą dostarcza Wiśle za pośrednictwem Narwi i Bugu: leży albowiem pomiędzy rzekami Białą, Lśną i Narwią, z których dwie pierwsze płyną od północy ku południowi, ostatnia zaś od południa ku północy. Narewka, odnoga Narwi, wypływa ze środka puszczy z błota Nikor, dzieli ją na dwie prawie równe części, płynie przy wsi Białowieży i po wyjściu z puszczy, na północnej stronie, o sześć wiorst za nią, wpada do Narwi za miasteczkiem tegoż nazwiska. Rzeka Lśna, powiększona wodami rzeki Białej, wpada do Buga pod Pratulinem. W straży leśniańskiej bierze początek mała rzeczułka Leśna, łącząca się na brzegu puszczy z Białą; ta ostatnia wychodzi z majątku Opola, płynie przy Królowym Moście, wpada do Lśny, a potem z nią razem do Bugu. Wszystkie rzeki i strumienie mają spad bardzo nieznaczny, miejscami tworzą błotniste rozlewy i wyspy trzciną porosłe, albo rozdzielają się na tyle odnóg, iż częstokroć między niemi trudno jest rozróżnić główne koryto. Jeziór nie ma, a w wodach ciekących, prócz raków, bardzo mało jest ryby. Grunt w puszczy rozmaity: zarastający wrzosem i samą sosną,

jest piaszczysty; około $^1/_4$ całej powierzchni, tam gdzie się sosna z innemi miesza drzewami, w głębszych tylko warstwach piaszczysty i kamienisty, w ogólności zaś równy. Nazwiska straży dwunastu zachowały się z dawnych czasów polskich i są następujące: 1) augustowska 9,205 kw. dziesięcin, 2) narewska 5,093 dzies., 3) browska 15,555 dzies., 4) hajnowska 6,065 dzies., 5) leśniańska 7,017 dzies., 6) starzyńska 4,133 dzies., 7) stołpowicka 4,932 dzies., 8) krakowska 7,886 dzies. 9) okolnicka 9,833 dzies., 10) świetliczańska 5,295 dzies. 11) pobielska 7,717 dzies., 12) dziadowlańska 3,028 dzies. Znaczniejsze uroczyska, zwane u nas obrębami, na które znowu dzielą się straże pomienione, są: Podcerkwie, Krukowszczyzna, Grabowiec, Obolonie, Teremiski bór, Hacisk dworzyszcze, Szczekotowo, Cisówka, Ciesanka, Głęboki kąt, Douhe, Choroszy bór, Sachaczewo, Szackie, Bartnicka buda, Sadek i t. d. Większe ostępy są: w stołpowickiej, Hyneć; w augustowskiej, Czupryki, Żołnice i Ograd; w browskiej Tracki; w leśniańskiej, Szmujdyn i Nieznanowo. Nadleśniczy albo forsztmajster mieszka w Królowym-Moście, tak nazwanym od mostu, na rzece Białej postawionego z rozkazu króla polskiego Augusta III, gdy ten w r. 1752 na polowanie tu zjeżdżał. R. 1846 podzielono puszczę na 5 leśnictw. Na utrzymanie służby leśnej rząd wydał 1879 r. 3759 rs. W samej puszczy znajdują się wsie i folwarki skarbowe, wydzierżawione od rządu gubernialnego, lub nadawane w arendę z najwyższego pozwolenia. Do takich należą: Białowież, Mielnisko, Niemierza, Tuszelma, Masiewo z kolonią Szoły z kilkunastu rodzin szwabskich składającą się, oraz Narewka, Skopowo, Biernacki most, Lipiny, Orzeszkowo, Hurynów grad i Babia góra. Prócz tych w pośrodku puszczy na 120 dziesięcinach ziemi, są dwie wioseczki Teremiski i Pogorzelce. Ogółem w w obrębie puszczy 36 wsi, stanowiących dwie gminy: białowieską i masiewską. Największą osobliwością tej puszczy są żubry. Rok rocznie następuje dokładne ich obliczenie, ułatwione wielce przez to, że pojedyńcze żubry nie są zbyt bojaźliwe, a żyjące w stadach trzymają się stale pewnych obrębów zimową porą, w bliskości rzek i zdrojów, przy których zwykle stoją dla nich stogi siana. Każdy więc strażnik wie niemal z pewnością o liczbie w swoim obrębie. W r. 1821 było żubrów sztuk 370, a w r. 1829, 711, t. j. starych 663, a młodych 48; w przeciągu zatem lat ośmiu, liczba ich prawie się podwoiła, mimo to, iż po zabronionem polowaniu w r. 1821 przez rok jeden i rozmnożeuiu się zbytecznem przez ten czas wilków, zginęło od nich żubrów przeszło pięćdziesiąt. Najwięcej utrzymują się żubry w straży augustowskiej, hajnowskiej i browskiej. R. 1879 było do 2000 żubrów („Wileński Wiestnik“ 1879, listopad.). Pamięć łowów króla Stefana Batorego dochowała się w nazwie wyniosłości przy drodze z Hajnowszczyzny do Białowieży, Góra Batorowa (Batorowa hora). Przez puszczę idzie zwykły gościniec z Kamieńca do Grodna z b. stacyą pocztową w samej puszczy Korczyn; od niej prowadzi ku zachodowi mała boczna droga od wsi Białowieży do Narewki. Puszcza białowieska jest najogromniejszym lasem, jaki się dochował na całym obszarze starożytnej Polski i jedynie może dać wyobrażenie o ogromie tych wielkich puszcz, lasów i borów, w które tak bogatym był kraj nasz niegdyś. Puszcza ta dochowała jeszcze przypomnienie tych dziewiczych ostępów, jakie niegdyś mieliśmy, których nietylko stopa ludzka nie deptała przez ciąg kilku wieków, ale promień się słońca przez nie zaledwie mógł czasem przedrzeć. Takim jest w tej puszczy ostęp w strazy hajnowskiej, zwany Nieznanów. Pisali o puszczy białowieskiej: Juliusz baron Brinken, w dziele p. n.: „Mémoire déscriptive sur la foret de Białowieża“, Warszawa, 1826 r. Sprawozdanie o tej pracy ogłosił w Dzienniku Warszawskim z 1826 r. w t. IV Michał Podczaszyński.—„O puszczy białowiezkiej i o celniejszych w niej zwierzętach. czyli zdanie sprawy z polowania, odbytego w dniach 15 i 16 lutego 1830 r. na dwa żubry. przez Feliksa Pawła Jarockiego. (Pisma rozmaite wierszem i prozą, Warszawa 1830 r. t. II). „Encyklopedya powszechna,“ artykuł K. W. Wójcickiego. Wacław Przybylski: „Puszcza białowiezka i żubry“ w Gazecie Warszawskiej 1860 r. „Stan obecny puszczy białowieskiej,“ Czas, 1860 m. 271. Müller Fr. „Ueber die Auerochsen in Bałowieżer Wald“. 1860 r. Bobrowski w swoim opisie gub. grodzieńskiej; „Materijały dla geografii i statyst. Rosii“. O żubrach zaś ciekawy artykuł Wrześniowskiego w Ateneum około 1877 r.

Białowieski okrąg kolonistów niemieckich w gub. czernihowskiej, na południu pow. borzeńskiego, obejmuje 6 wsi (główna Białowież) i do 3 tys. dusz osadników, których tu w latach 1865—68 sprowadzono z okolic Frankfurtu nad M., Gdańska i Elbląga.

Białowież, *Białowieże*, niem. *Bialowiesz*, wś ryc., należąca do dotacyi probszcza w Tucholi, w pow. tucholskim.

Białowieża. Tak się zwało w XV w. miejsce pod Krakowem, gdzie były ogrody biskupie, za bramą sławkowską (Długosz, Lib. benef. I, 223).

Białowieża, wś, pow. prużański, o 119 w. od Grodna, przy byłym trakcie handlowym z Grodna do Brześcia Litewskiego, nad rzeką Narewką, główny punkt puszczy białowieskiej.

Białowieża, niem. *Weisstkurm*, domin., pow. wyrzyski; 965 m. rozl., 10 dm.; 63 mk.; 44 ew., 19 kat.; 18 analf.; st. p. Mroczeń o 2 kil.; stac. kol. żel. Nakło o 14 kil. *M. St.*

Białówka, przysiołek wsi Pikulice.

Białowoda, 1.) wś, pow. nowosądecki, par. rz. kat. Tęgoborze, o 3 kil. od Tegoborza. Własność K. Stadnickiej. 2.) **B.**, ob. *Białawoda* (z przys. Niemcową).

Białowody, 1.) wś kol., pow. janowski, gm.. Wilkołaz, par. Boby. 2.) **B.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Uchanie. W 1827 roku było tu 19 dm. i 105 mieszk.

Białowola, wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość, o 7 w. na połd. od Zamościa w dolinie. W 1827 r. było tu 21 dm. i 132 mk., obecnie 42 dm.

Białozierze, *Biełozierje*, *Biłozierje*, 1.) mko w pow. czerkaskim, o 14 w. od Czerkas, o 200 w. od Kijowa, nad dosyć dużem jeziorem zwanem Białe, łączącem się z rz. Taśminą za pomocą błota irdyńskiego. W 1820 r. znaleziono tu szczątki dużego statku, co zdawałoby się dowodzić, że jezioro niegdyś stanowiło odnogę Dniepru. Jezioro to ma także swój przypływ i odpływ. Mieszk. 3896 prawosław., 17 katolików i 208 izraelitów; 2 cerkwie, bóżnica, i szkółka. Ziemi 4891 dzies. piaszczystej. Należała dawniej do czerkaskiego starostwa, 1791 otrzymała przywilej od Stan. Augusta, obecnie stanowi własność rządową, ma st. dr. żel. między Śmiłą a Czerkasami. Zarząd gminny w temże miasteczku, policyjny w Czerkasach. 2.) **B.**, wś, pow. czerkaski, o 44 w. od Czerkas, nad kanałem idącym przez błota do Dniepru, ma 3653 mk., i 602 dm.

Białozierka, ob. *Białozórka*.

Białozór, największe w całej Ukrainie naddnieprzańskiej jezioro, na połud.-wschód od doliny Olszanki, w pow. czerkaskim, ob. *Białe* jezioro.

Białozórka, mko w pow. krzemienieckim, w stronie połud.-zachod. powiatu, o 55 w. od Krzemieńca. Ma 2000 mk., 300 dm., 8 jarmarków. Z dóbr koronnych darowana przez Zygmunta III Zbaraskim, od których dostała się Wiśniowieckim, potem Ogińskim, nakoniec Brzostowskim. Jest tu pałac i piękny kościół paraf. pod wezwaniem Zwiastow. N. P. M., murowany. Parafia katolicka B. dekanatu krzemienieckiego liczy dusz 613. Poczta w Kupielu.

Białozorów, wś w pow. poniewieskim, nad rz. Jodą; o 23 w. od Poniewieża, parafii remigolskiej, niegdyś własność rodziny Białłozorów. Obecnie należy do obywatela Jasiukiewicza.

Białozoryszki, wś nad Wilią, pow. wiłkomierski, na praw. brzegu, między Elnokumpiem a Grabiałami, rozl. włók 22, własność Tekli Przecławskiej.

Białożyca, rz., bierze początek z jeziora Bylsa pod Długą wsią w pow. sejneńskim, i ubiegłszy 2 w. pod wsią Mizery wpada do Niemna z prawego brzegu, prawie naprzeciw Druskienik. Latem woda ledwie się sączy; na wiosnę wzbiera czasem do 10 st. Brzegi wysokie. *L. W.*

Białucha, druga nazwa Prądnika, dopływu Wisły pod Krakowem. Białuchą mianują także potok Robotną, wpadający do Prądnika. (Umgebung von Krakau nach einem Originale der Generalstabs-Abtheilung der 12t Truppen-Division im kk. Militaer-geogr. Institute photolithographirt, 1867). *Br. G.*

Białuny, okrag wiejski w gm. Rzecza, pow. wileński, liczy następujące wsie: Szałtuny, Krawczuny, Szkatuła, Pogrunda, Leszczyniaki, Leśniki, Szeszkinia, Buchta, Białuny, Podziekaniszki, Śmigle, Płócieniszki, Granica, Wojciuniszki, Płaciuniszki, Wyłazy.

Białusny-lasek, wś, pow. ostrołęcki, gmina, Wach, par. Myszyniec, ma 1043 morg i 256 mk. W 1827 r. było tu 24 dm. i 153 mk.

Białuty, wś i folw. pow. błoński, gm. Radzików, par. Leszno. W 1827 r. było tu 27 dm. i 216 mk.; obecnie 305 mk. 2.) **B.**, wś, powiat płocki, gmina Lelice, parafia Bonisław, ma 44 mk., 5 dm., 480 m. rozl.

Białuty, niem. *Bialutten*, wś, dobra i nadleśnictwo, powiat niborski, niedaleko st. poczt. Iłowo, ma starożytny kośc. katol.

Białwy, niem. *Baulwie*, dwie wsie, pow. wołowski, st. p. Winczek.

Biały..., ob. *Bieli....*

Biały, m. pow. gub. smoleńskiej; inaczej Bielsk zwane, dziś *Bielyj* (ob).

Biały, inaczej *Biała* lub *Biały Solc*, niem. *Zülz*, m., pow. prądnicki (Neustadt), reg. opolska, nad rz. Białą, 775 st. par. n. p. m., ma kośc. katol. z r. 1400, zbudowany przez książąt opolskich, i na przedmieściach dwie kaplice; 2 szkoły parafialne: polska i niemiecka; wielu izraelitów, od 1699 uprzywilejowanych; miasto wspominane już 1226 r.; na płd. od miasta „szańce szwedzkie,“ pamiątka po wojnie 30-letniej. Około 3500 mieszk., 2000 katolików, 1000 izraelitów, 500 ewangelików; jarmarków 5 na rck.

Białybór (z Sokolem), wś, pow. mielecki, rozl. 3957 n. a. morgów, w tem 2176 n. a. morg. lasu; 116 domów; 686 mieszk.; parafia w Rzochowie; leży koło drogi krajowej z Dębicy do Tarnobrzega; ma hutę szkła. *M. M.*

Białybór, niem. *Weissheide*, wś, pow. grudziąski, pod Trzebieluchem.

Białybór, *Białoborek*, *Białembork*, ob. *Baldenburg*.

Białybród, folw., pow. wągrowiecki, ob. *Danabórz*.

Białybrzeg, *Biełyj-biereh*, niewielka wioska w pow. radomyskim, nad rz. Irszą, wpadającą do Teterowa; o 13 w. od m. Malina. Mieszk. 43 praw., cerkiew we wsi Zarudziu, gdzie i zarz. gm. Ziemi 603 dz., prawie zupełnie pokrytej lasem. Mieszkańcy trudnią się leśnym przemysłem. Zarząd policyjny w Malinie. *Kl. Przed.*

Biały Dunajec, wieś na Podhalu nowotarskiem, pow. nowotarski, nad Białym Dunajcem. Osada ta legła w dolinie Białego Dunajca, na trzy czwarte mili długości. Wzniesienie zabudowań, niespełna 500 m. poniżej granicy poronińskiej, 722 m.; mostek na Szyposzowym potoku po drodze z Szaflar do Poronina 702 m. Obecnie liczy 340 domów a 1852 mieszkańców; z tych 911 mężczyzn, 941 kob.

Biały Dunajec, potok górski, powstaje z połączenia dwóch potoków górskich Zakopianki i Porońca w obrębie gminy Poronina na Podhalu nowotarskiem. Niektórzy piszący o Tatrach przenieśli mylnie źródło jego na polanę Kalatówek w Tatrach polskich, gdzie właściwie potok Bystre ma swoje źródło. Tenże poniżej wsi Zakopanego na Krupówkach łączy się z potokiem Cichą-Wodą; oba razem tworzą potok Zakopiankę, który dopiero w połączeniu z Porońcem daje Biały Dunajec. Płynie tenże na północ przez gminy Poronin, Biały Dunajec, Szaflary i Nowytarg, gdzie po północno-wschodniej stronie miasta Nowegotargu, łączy się od lewego brzegu z Czarnym Dunajcem, tworząc właściwy Dunajec. Połączenie to wznosi się 577,3 m. npm. Przybiera liczne strugi z obu stron, między któremi potok Floren. Długość biegu, począwszy od połączenia poniżej kościoła w Poroninie, wynosi 2 i jedna trzecia mili. Ob. Dra E. Janoty „Przewodnik na Babią górę, do Tatr i Pienin," w Krakowie, 1860; W. Eliasza „Ilustrowany Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic." Poznań, 1870; Br. Gustawicza „Kilka wspomnień z Tatr" w Wędrowcu 1879 r. Nr. 142. *Br. G.*

Białydwór, ob. *Białodworska puszcza*.

Białydwór, folw., pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz, nad Działdówką, do dóbr Poniatowo należy.

Biały-dwór, okrąg wiejski w gm. Stefanopolu, pow. dziśnieński, gub. wileńska; liczy w swoim obrębie wsie: Dzikiewo, Wasilkowo, Strzelica, Ciereszki.

Biały dwór, niem. *Weisshof*, osada, pow. krotoszyński, ob. *Koźmin*.

Biały dwór, niem. *Weisshof*, wś, pow. grudziąski, pod Trzebieluchem.

Białygrąd, właściwie *Mateuszki*, niem. *Bialigrund*, wś, pow. szczycieński, niedaleko st. p. Chochół.

Białykał, niem. *Weisskehle*, wieś, pow. krobski; 37 dm.; 241 mk.; 152 ew., 89 kat.; 76 analf.

Biały Kamień, wieś, pow. olhopolski, 409 dusz męz., ziemi włościańskiej 1,181 dz.; było wraz z folwarkiem Gierbinem oddzielnem starostwem.

Białykamień (z Gawroszczyzną), miasteczko, pow. złoczowski, na lewym brzegu Bugu, o 1 i pół mili na północny zachód od Złoczowa a o milę na południe od Oleska. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 140, łąk i ogrodów 57, pastwisk 29, lasu 1228 m. austr.; posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej 178, łąk i ogrodów 100, pastwisk 81, lasu 1 mórg austr. Miasteczko leży w miejscu, w którym się schodzą trzy gatunki gleby, mianowicie od południa żyzne doliny złoczowskie z tłustą, ciężką urodzajną ziemią; czarnoziem tu niezgłębiony, trudny do obrobienia; od zachodu i północy zaczynają się piaski ciągnące się na zachód ku Buskowi, Kamionce Strumiłowej, Mostom, Cieszanowowi i idące do województwa lubelskiego, na północ ku Brodom; zaś od wschodu leży to miasteczko pod samemi górami, stanowiącemi dział wód między morzem Czarnem i Baltyckiem. Z tych powodów grunt tu bardzo rozmaity, więcej jednakze piaszczysty i kamienisty niż urodzajny. Ludność rz. kat. 420, gr. kat. 1090, izraelitów 1634: razem 3,144; obiedwie parafie ma w miejscu. W tej miejscowości znajduje się szkoła etatowa 3-klasowa męzka; posiada kasę pożyczkową z kapitałem 2552 złr. Do rzymsko-katolickiej parafii należą wsie: Bełżec, Czeremosznia, Poczapy, Skwarzawa, Usznia i Żulice: razem jest w tej parafii rzym. kat. 2190, izraelitów 1950 głów. Parafia ta została ufundowaną i datowaną w 1613 roku, przez Jerzego Wiszniowieckiego, kasztelana kijowskiego, i tegoż małżonkę Teodorę ze Szpanów Czaplicównę; powiększoną została przez Jeremiego Wiszniowieckiego i tegoż żonę Gryzeldę Konstancyą z Zamojskich w 1640 roku, należy do dekanatu złoczowskiego. Do gr. kat. parafii należy wieś Czeremosznia z 260 parafianami; cała zatem parafia liczy 1350 grecko-katolickiego wyznania. Na pobliskiej górze znajdują się ślady zwalisk starożytnej budowy niewiadomego pochodzenia i czasu, a pod tą piękny ogród i ruiny niegdyś obronnego zamku, w którym mieszkała żona księcia Radziwiłła Panie Kochanku, ordynata na Nieświeżu i Ołyce i wojewody wileńskiego; księstwo Radziwiłłowie nie żyli ze sobą, księżna mieszkała w Białymkamieniu i tu umarła; do niedawna żyli tu ludzie, którzy ją pamiętali. W B. ur. się król Michał Wiszniowiecki. Była tu dawniej fabryka cukru, od dłuższego już czasu przerobiona na gorzel-

nię. Właściciele większej posiadłości: Bogusz Felix i spadkobiercy Schneidera. *B. R.*

Biały Klusek, wś, pow. gostyński, gm. Duninów, par. Gostynin, kolonie włościańskie; ornej ziemi 364 m., 22 domy, 247 mk.

Biały kościół, wś, pow. olkuski, gm. Korzkiew, par. Biały kościół, na samej granicy od Galicyi, na drodze z Olkusza i Ojcowa do Krakowa. Piękny stąd widok na Kraków i jego okolice. Kościół parafialny założono tu w 15 wieku (Długosz I 260); obecnie wzniesiono nowy poświęcony w 1878 r. W 1827 r. było tu 22 dm. i 181. Par. B. dek. olkuskiego ma 2341 dusz. *Br. Ch.*

Biały ług, 1.) wś, pow. Końskie, gm. Pijanów, par. Lipa. 2.) **B.**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Policzna. 3.) **B.**, wś, pow. częstochowski, gmina Opatów, parafia Wielkowiecko.

Biały ług, 1.) os. we wsi Kochcice, pow. lubliniecki. 2.) **B.**, niem. *Weisswiese*, wś, pow. kozielski reg. opolskiej.

Białyn, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Królikowo.

Białynia było imieniem (Albina) staropolskiem i zarazem nazwą herbu (według Paprockiego) a prędzej może hasłem wojennem (zawołaniem). *Br. Ch.*

Bałynia, młyn, powiat odolanowski, ob. *Będzieszyn.*

Białynicze, miasto, pow. i gub. mohilewska, nad rz. Drucią, o 45 w. na płn. zach. od Mohilewa, własność najpierw Sapiehów, Ogińskich, w końcu Radziwiłłów i Wittgensteina. Sławny Lew Sapicha fundował tu karmelitów i wzniósł dla nich drewniany kościół. W roku 1760 karmelici zbudowali wielki murowany kościół w kształcie krzyża, na wzór fary w Nieświeżu. B. zwano białoruską Częstochową. Obraz ukoronował biskup inflancki Hylzen. Były też w B. maryawitki, które utrzymywały pensyonat naukowy dla cór szlacheckich. Za miastem park zdziczały i ruiny pałacu Ogińskich.

Białynin, 1.) wś rządowa, pow. skierniewicki, gm. Głuchów, par. Białynin. Posiada kościół par. drewniany modrzewiowy, wspominany już przez Łaskiego 1521 r. W 1827 r. było tu 53 dm. i 378 mk. Par. B. dek. skierniewickiego ma 1120 dusz. 2.) **B.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Kozłow Biskupi, par. Mikołajew. W 1827 r. było tu 23 dm. i 167 mieszk.

Biały potok, wieś, pow. czortkowski, nad potokiem zwanym Biały, dopływem Seretu, oddaloną jest na zachód od Czortkowa o 1 i pół mili. Przestrzeni ma posiadłość większa roli ornej 365, łąk i ogrodów 1, pastwisk 50, lasu 595 mórg austr.; posiadłość mniejsza roli ornej 799, łąk i ogrodów 68, pastwisk 60 m. austr. Wieś ta leży w bardzo urodzajnej części Podola galicyjskiego. Ludności rzym. kat. 515, gr. kat. 231, izraelitów 109: razem 855. Należy do rz. kat. parafii w Chomiakówce, oddalonej o ćwierć mili od grecko-katolickiej parafii w Romanówce; posiada kasę pożyczkową z funduszem 374 złr. Właściciel większej posiadłości: Waleryan Podlewski.

Biały-rękaw, wś, pow. lityński, 306 dusz męz., ziemi włośc. 612 dz. Ziemi dwor. 612 dzies. Wieś bezleśna, należy do 5 obywateli; największa część Łychowskiego 233 dz.

Biały Solc, ob. *Biały.*

Biały staw, niem. *Weisser See*, węg. *Fehertó*, w Tatrach Spiskich, po wschodniej stronie głównego grzbietu w wielkiej dolinie zimnowodzkiej, w południowym ramieniu tejże. Wznosi się na 1650 m. (Pauliny). Drugi wyższy zwie się u Pauliny'ego Podługowatym; trzeci zaś w północnem ramieniu tej doliny zwie się Niebieskim. Według Kolbenheyera wzniesienie Białego stawu 1846 m. Por. *Białe stawy.* *Br. G.*

Białystok, błędnie *Białostok*, ross. *Biełostok*, m. pow. gub grodzieńskiej, leży pod 53° 8′ szerok. geogr. i 40′ 49′ dług. wschod., o 74 wiorsty na połud. zach. od Grodna, nad rz. Białą, dopływem Supraśli, 78 wiorst od Grajewa, 120 od Brześcia, stacya dr. żel. warsz. petersb., na przestrzeni Warszawa-Wilno, między Łapami a Czarną Wsią, o 163 w. od Warszawy, 882 w. od Petersburga. B. zbudowany był nad rzeczką Białą przez Giedymina w r. 1320. Jan Kazimierz nadał go jako wieś wraz z innemi dobrami Stefanowi Czarnieckiemu, po zgonie którego przeszedł w drodze sukcesyi do wnuka jego po córce, to jest do Klemensa Branickiego. Branicki w połowie XVIII wieku obrał tu sobie rezydencyą, odbudował pałac i wś zamienił wmko. Niegdyś rezydencya ta musiała być bardzo świetną. Plany pałacu i ogrodów dotąd przechowują się w Luwrze w Paryżu w oddziale architektonicznym. Dziś pozostał jeszcze główny gmach piętrowy, z wyskokami w kształcie podkowy, przerobiony do niepoznania; wjazd przez bramę piętrową, murowaną i przez dwa dziedzińce; obok murowane piętrowe oficyny, dawna oranżerya i t. p.; z tyłu rozciąga się niegdyś świetny i duży ogród z prastaremi drzewami, stawami, zrujnowanemi mostami, altanami i t. d. Łączył się dawniej z bogatym zwierzyńcem, a dzisiejszy las, pozostały po zwierzyńcu, obecnie jeszcze stanowi ulubiony cel wycieczek. Było to jedno z najporządniejszych miast polskich i byłego województwa podlaskiego; z powodu wspaniałego pałacu, rozkosznych ogrodów, wielkich i pięknych domów, zwane Wersalem podlaskim. Do rzędu miast wyniesiony został B. w r. 1749 przez Augusta III na skutek wstawiennictwa Bra-

nickich; w wieku zaś XIV jako wś należał od Wiesiołowskich. Po śmierci Branickiego pozostała wdowa bezdzietna. Sukcesorowie Branickiego: Jan, Feliks hr. Potoccy i Maryanna z Potockich hr. Mostowska w r. 1802 sprzedali dobra białostockie, to jest B. z pałacem i 5 wiosek, królowi pruskiemu za 270,970 talarów; że zaś wdowa Branicka miała dożywocie, więc król pruski dopiero po jej śmierci mógł wejść w posiadanie dóbr B. Stało się jednak, że Branicka przeżyła rządy pruskie, trwające od r. 1794 do 1807 i w czasie których B. był miastem kameralnem. Po jej śmierci wpomniani wyżej sukcesorowie, za zgrodą króla pruskiego, sprzedali za tęż samą summę dobra B. cesarzowi Aleksandrowi I w r. 1809. Ponieważ jednak na dobrach tych hetman Branicki uczynił dla rożnych instytucyj i osób zapisy, a w ich liczbie na fundusz edukacyjny talarów 51.777, duchowny tal. 30,844, ziemi bielskiej 15591 etc., przeto po strąceniu takowych z procentami, sprzedający otrzymali tal. 97,321. Od pokoju tylżyckiego przyłączony do Rossyi, B. do r. 1842 był miastem obwodowem, a odtąd powiatowem. Pamiętny także długą chorobą Augusta II i nadniszczony pożarem w r. 1753 (Echard'a Dykcyonarz z r. 1782). Kiedy Aleksander I przejeżdżał przez B., miejscowość tak mu się podobała, iż ją na letnią rezydencyą przeznaczył, asygnując zarazem na drobne naprawy rs. 2,000. Wyznaczona w tym celu komisya zanadto uprzątała wszystkie cenne ruchomości i zabytki, tak, że cesarz, uwiadomiony o takiem spełnianiu swej woli, wyznaczył inną komisyą. Ale i teraz nie obyło się bez nadużyć. Pomiędzy innemi faktami przytaczają, że np. wielką, kosztowną zasłonę teatralną, z powodu niemożności przetransportowania, pocięto na 4 części i sprzedano przez żydów do Anglii. Pousuwano posągi, powyrywano posadzki. W końcu zdjęto dach miedziany, zastąpiwszy go żelaznym, odmiennego płaskiego kształtu; podczas tej zmiany dworzec przez całą zimę stał bez dachu. Kiedy cesarz powtórnie zjechał do B. w celu zamieszkania pałacu, zastał wszystko tak zrujnowane, że pierwotnej myśli swojej zaniechać musiał. Za czasów hetmańskich gospodarstwo w B. prowadzone było bardzo umiejętnie i korzystnie, i pomimo całej wystawności, rozchód był zawsze z dochodem w zgodzie. Pozostałe, systematycznie i bardzo porządnie prowadzone rejestra gospodarskie, wymownie o tem świadczą. W okolicach B. istniały różne piękne ogrody z altanami i pałacykami np. na Wysokim Stoczku, w Bażantarni, w Pstrągarni, gdzie pstrągi i bażanty dla pańskiego stołu i na sprzedaż dla zysku hodowano. W Choroszczy, o 2 mile na zachód od B. nad Narwią, stał piękny pałacyk w stylu rococo zbudowany, wodą oblany, śród wielkiego parku, stawów, kanałów i wysp; dwa małe pawilony piętrowe i dwie takież oficyny wielkich rozmiarów przeznaczone były dla gości, służby i dla ogromnej kuchni, gdzie, między innemi, istniał komin rozmiarów olbrzymich dla pieczenia całych wołów. Przez B. przepływa rzeczka Biała, formująca w środku miasta dosyć duży staw. Ponieważ fabryki po większej części leżą nad tą rzeką i odchody do niej wpuszczają, jest ona tedy nadzwyczaj błotnista i smrodliwa. Ulice dawniejsze zabudowane są dosyć porządnie, kamienicami parterowemi i piętrowemi, mianowicie: Warszawska, Lipowa, Niemiecka; rynek w środku z bazarem i wieżą zegarową, wybudowaną przez hetmanowę. Pokaźniejszemi ulicami jeszcze są: Wasilkowska, Kleindorf nad stawem, gdzie mieszkali dawniej czescy muzykanci hetmańscy. Nowowznoszące się ulice są ciasne, krzywe, cuchnące; domki lub fabryczki drewniane stawiają się bez planu i porządku, jak się komu podoba. Główne budynki, oprócz dworca hetmańskiego: dom sierót, tak zwany prijut, dawniej mieszkania oficyalistów hetmańskich; dom zajezdny po Potockich, w rodzaju pałacyku w Choroszczy, przy ulicy niemieckiej. Parafialny kościół katolicki Wniebowzięcia N. M. P., założony w r. 1584 przez marszałka Piotra Wiesiołowskiego. Kaplice w instytucie panien i na cmentarzu. (Parafia katolicka dekanatu białostockiego ma dusz 12180. Filia w Supraślu, dawniej w Janopolu. Dekanat białostocki dyecezyi wileńskiej ma parafij 15: B., Goniądz, Jasionówka, Trzciany, Dolistów, Knyszyn, Turośń, Choroszcza, Giełczyn, Juchnowicze, Kalinówka, Niewodnica, Dobrzyniew, Suraż, Zabłudów; wiernych 70,118). Ratusz wyniesiony na 564 stopy nad poz. morza, kościół na 458 stóp. (Parafia ewang. B. obejmuje powiaty: białostocki, bielski, sokólski: dusz 3315 (r. 1857); kościół prawosławny 1, 2 synagogi, żydowskich domów modlitwy i szkół 16) Z innych zabudowań wyróżniają się jeszcze: odwach i bazar. Domów zajezdnych, brudnych, podrzędnych, wielka ilość. Większych rozmiarów są: Grand-Hotel i Hotel europejski; koszary, szpitale: wojenny, powiatowy, żydowski; bank wzajemnego kredytu, filia banku handlowego wileńskiego i t. p. Fabryk różnych kortów w mieście i na przedmieściach znaczniejszych i okolicy 16, mianowicie kortownie: Ribbert i Jakoby (250 robotników), Commichau (380), F. H. Philipp (150), C. H. Philipp (150), F. T. Timofiejew (200), F. Severin (48), F. Richter, H. Pinagel, C. Krause, Balde et Sieger (150); przędzalnie i tkalnie: A. Surazki, N. Surazki, A. Słonimski, S. Jesionowski; apretura E. Kramm; fabryka kapeluszy od r. 1876 Braimeck et Voss. W roku 1878 1 stycznia w B. liczono ludności ogółem 34506

dusz, mianowicie mężczyzn 19009, kobiet 15497, w tej liczbie ludności niestałej i wojska: płci męzkiej 3680, żeńskiej 1445 (wojska 950). Podług wyznań: prawosław. 5185 (m. 3014, k. 2171), katol. 3084 (m. 1674, k. 1414), ewang. 5560 (3054 m., k. 2506), izrael. 20365 (m. 10961, k. 9404), mahomet. 312 (m. 306, k. 6). Co do przemysłu i handlu w obecnym czasie dodać jeszcze wypada, że po wsiach okolicznych wszędzie fabrykują surowe korty, choć na 1—4 krosnach, oddając surowy wyrób do dalszej przeróbki w mieście. Obrót handlowy B. i jego okolic w ciągu jednego półrocza wynosił: koleją warszawsko-peterb. wywóz 2,146,800 pud., wartości rs. 28,174,600; przywóz 4664200 pud., wartości rs. 14,613,300; zatem traci B. przerabiając surowe materyały: pud. 2,517,400, pozostałe zaś 2,146,800 pud. nabierają przez przeróbkę większej wartości o rs. 13,561,300, czyli, że w ciągu całego roku B. zyskuje rubli 27,122,600. Obrót koleją grajewsko-brzeską w przybliżeniu o połowę mniejszy. Zakłady naukowe: szkoła realna: uczniów do 200, instytut: uczennic 125. Dla zestawienia i porównania podajemy (podług Siemienowa) cyfry z roku 1860: mieszkańców 16544 (w tej liczbie mężczyzn 8146): kupców 386, mieszczan 12,544, rzemieślników cechowych 1680; podług wyznań: prawosł. 643, katol. 3887, ewang. 713, izraelitów 11288, mahomet. 13. W tymże r. 1860 było: cerkwi prawosł. 1, kościół katolicki 1 i 3 kaplice; kościół ewang. 1, synagogi 2; domów modlitwy i szkół izrael. (chederów) 16; domów 819 (181 murowanych); sklepów 164, szpital miejski, więzienie, gimnazyum (4 klasy podzielone na dwa oddziały), instytut córek szlacheckich i szkoła żydowska. W r. 1860 dochody miejskie wynosiły 10,609. rs. Wedle sprawozdań za tenże rok 1860 w mieście znajdowało się fabryk sukiennych 3, w których wyrobiono sukna za rs. 32,775; przędzalni bawełny 2, wartość produkcyi rs. 9320; wełn. 5, wartość produkcyi rs, 201,620; wytapialni łoju 2; w. p. rs. 4942; garbarnia 1, w. p. rs. 12425; browar małych rozmiarów 1, olejarni 2 i mydlarni 3. Robotników w tych zakładach pracowało około 500; rzemieślników 741 (417 majstrów). W ogóle B. pod względem handlowym ma znaczenie ważne. Kupcy prowadzą handel zbożem, drzewem i wyrobami przemysłu rękodzielniczego; targi odbywają się 2 razy w tygodniu, jarmark 24 czerwca, na który dowożą wyłącznie płody i wyroby wiejskie, przypędzają konie i bydło. B. łączył się niegdyś z Warszawą traktem pocztowym 26 mil długim: Złotoryja, Tykocin, Mężenin, Zambrów, Ostrów, Budy, Wyszków, Serock, Nowydwór, Jabłonna. B. przyłączony do Rossyi od pokoju tylżyckiego, tworzył tak zwany obwód B., rozdzielony w r. 1808 na 4 powiaty: B., bialski, sokolski i drohiczyński, i istniał do r. 1842, w którym wcielono go do gub. grodzieńskiej i B. został miastem powiat. Białostocki powiat w zachodniej części gub. grodzieńskiej zajmuje przestrzeni 50 mil czyli 2427 wiorst kw. (Siemienow; 2552 wiorst kw. Strelbicki), a wedle danych urzędowych na rok 1878 (Pamiatnaja knižka grod. gub.) 264791 dzies. kw., w tej liczbie 14633 własności rządowej i 49456 lasów. Wedle tychże danych urzędowych ludność 126400 dusz, t. j. 50 na 1 wiorstę kw. Fabryk sukna 4, wartość produkcyi 46126 rs.; kortów 23 produkujących za 1363950 rs.; sukna i kortów 44, produkujących za 1768316 ½ rs.; wyrobów wełnianych 10, produkujących za 445530 rs.; kapeluszy 1, produkująca za 36000; flaneli 6, produkujących za 37800 rs.; przędzalni 2, produkujących za 8700 rs.; tytuniu 2, produkujących za 26200 rs.; wódek 11, produkujących za 82801 rs.; browarów 15, produkujących za 117000 rs.; farbiarni 4, produkujących za 45000 rs.; mydlarni i świec 2, produkujących za 15491 rs.; garbarni 6, produkujących za 5932 rs.; hut szklan. 1 produkująca za 25000 rs.; cegielni 9, produkujących za 15000 rs.; gisernia 1, produkująca za 48763 rs. Miejscowości fabryczne: B., Supraśl, Michałowo, Gródek, Choroszcza, Dojlidy, Królowy Most, Skorupy, Nowosiołki, Żółtki, Krzywa, Topole, Wasilków. Najstarszą kortownią jest zakład w Topolach Łyszczyńskich, istnieje bowiem od roku 1826; następnie kortownia Oskragiełłów Moesów w Choroszczy z r. 1846. W pobliżu Choroszczy w Nowosiołkach prowadzi p. Alfred Oskragiełło Moes wysoko postępowe gospodarstwo. Browar jego wyrabia 60,000 wiader piwa bawarskiego przedniego gatunku rocznie. Drugi browar parowy jest w Dojlidach; trzeci mało znaczący w B. Powiat B. dzieli się na trzy stany: Zabłudowo, Starosielce, Goniądz i 11 gmin. W r. 1857 liczyło się tu 10 gmin wiejskich; 216 wsi, 12408 włościan mężczyzn, 98 obywateli ziemskich, izraelitów 16232, synagog 10, domów modlitwy 24; mahomet. 56, ewang. 2381. O osadnikach niemcach w pow. B. dosyć szczegółowo wspomina Klaus w dziele rosyjskiem p. t. „Nasze Kolonie“ Petersburg 1869. Powiat b. ma ze wszystkich powiatów gub. grodzieńskiej najmniej miejscowości zaludnionych, bo tylko 477, ale gęstość jego zaludnienia wyższa aniżeli powiatu słonimskiego, który ma miejsc zaludnionych 1035. Wszystkie parafie katol. pow. białostockiego tworzą jeden dek. tegoż nazwiska, (ob. wyżej); prawosławny zaś dek. białostocki ma 11 parafij, wiernych liczy 11,025 (rok 1857). Powierzchnia powiatu B. cała prawie równa i nizka, szczególnie południowa. Rzeki Narew i Biebrza odgraniczają całą zachodnią część powiatu od

Królestwa Polskiego. Narew toczy swe nurty śród łąk rozległych, nizkich, błotnistych; w granicach powiatu nie nadaje się do żeglugi statków, przystępna jednak dla promów i tratew. Z dopływów jej najważniejsza: Supraśl, rzeka spławna, mająca w obrębie powiatu do 15 sążni szerokości i przyjmująca także dopływy rzek: Białą, Płaską i Niewodyszę. Dla powiatu nierównie ważniejszą pod względem handlowym jest rzeka Biebrza, z dopływem swoim z prawej strony, Nettą; odtąd jest już spławną w ciągu całego lata. Z przystani pod Goniądzem wychodzi głównie zboże. Do Biebrzy wpadają liczne rzeczułki, ale bez znaczenia. Z jeziór w powiecie najwydatniejsze: Augustowskie czyli Czechowskie w pobliżu Knyszyna i Nersel pomiędzy wsiami Koźne i Białobrzeskie (do 20 wiorst dług.; 2—3 w. szer.). Błota i moczary ciągną się wzdłuż rzek; na jesień zalane wodą, latem zaś można je przebyć, oprócz zakątka przy ujściu Narwi i Biebrzy, prawie całkiem niezaludnionego. Część północno-zachodnią pomiędzy Narwią i Biebrzą zwano dawniej „traktem zatykockim." Gleba żytnia, kamienista ale urodzajna; powiat przerzyna droga żelazna warszawsko-petersburska. Dla zestawienia i porównania przytoczymy cyfry z roku 1860 podług Siemienowa: W tym roku powiat liczył 75135 dusz płci obojga (z wyjątkiem miasta B.), w tej liczbie: szlachty 3057, włościan skarbowych 31069, kolonistów 34, innych rolników 27,000; na 1 milę kw. wraz z miastem: 1833 mieszkańców; Powiat pod względem policyjnym dzielił się na dwa stany. Pod względem wyznań było: prawosł. 10,321, katolik. 58,387, ewangelików 2,846, izraelitów 3527, mahomet. 44, cerkwi prawosł. 8, klasztor męski 1 a w nim zakoników 5; kościołów katolickich 11, synagogi 3 i żydowskich domów modlitwy 6. Ludność, oprócz miasta powiat. zamieszkiwała w mm. nadetatowych: Goniądzu, Knyszynie i Surażu, w 216 wsiach prywatnych i 276 skarbowych. Miasteczek w powiecie 7 (Gródek, Zabłudów, Trzcianna, Choroszcza, Jasionówka, Supraśl, Janopol). Roli ornej w powiecie 122,254 dziesięcin; średnio na rok wysiewa się żyta 26,229 czetwierti, pszenicy 1,000 czetw., jęczmienia 5,447, owsa 8046 i kartofli 118,659; zbiór zaś wynosi: żyta do 131,140 czetw., pszenicy do 6,000, jęczmienia do 21,000, owsa 32,184 i kartofli 1,067,931 czetw. Zboża jest poddostatkiem nietylko na żywność, ale i do gorzelni. Łąki uważane za najlepsze w całej gubernii, szczególnie też wyborne są łąki nadbiebrzańskie na zachód od Goniądza do ujścia, nad rzeczkami: Łososną, Płaską, Orlanką, Brzozówką i t. d.. Włościanie skarbowi użytkowali z 22,304 dz. ziemi, t. j. po 2 dzies. na głowę (płci męzkiej). W r. 1860 liczono w powiecie 5,700 koni, 28,000 sztuk bydła rogatego, 17,900 owiec ordynar., 26,451 cienkowełnistych, 18,200 sztuk trzody chlewnej. Lasy obejmowały 61,962 dzies. (40, 687 dzies. budulcu); z tych do dóbr państwa należało 16.090 dzies.; budulec spławiają do Królestwa Polskiego rzekami Narwią i Biebrzą. Przemysł leśny dosyć jest rozwinięty pośród wieśniaków, ale nie stanowi głównych ich zajęć. W r. 1860 liczono w powiecie 21 fabryk sukna i kortów, 16 gorzelni, 9 browarów, 2 fabryki terpentyny, 8 cegielni, 25 garncarni, 1 przędzalnia bawełny, 1 płócienek, 1 farbarnia, 1 fabryka powroźnicza i lin, 2 garbarnie. Same fabryki sukienne wyprodukowały sukna, flaneli i kortów za 1,864,116 rs.; co do wyrobu sukna najwięcej zasługuje na uwagę Supraśl, który sam jeden wyprodukował tych towarów za 1,483,816 rs.; dalej Michałów (154,000), Dobrzyniew (105,000 rs.) i inne. Handel powiatu koncentruje się głównie w m. B., dokąd włościanie zwożą swoje płody i wyroby (Z rękopisu Artura Sulimierskiego).

Białystok, wieś, pow. łucki, około 700 mk., cerkiew murowana i ruiny klasztoru bazylianów, założonego przez Hulewiczów-Wojutyńskich, do których niegdyś B. należał.

Białystok, strumień, wypływa na granicy gm. Wulki suszańskiej i Józefowa w pow. Kamionka Strumiłowa; płynie łąkami ku północnemu zachodowi, odgraniczając gm. Płowe od tejże Wulki; przepływa stawek płowski, dostaje się w obręb gminy Suszna, a minąwszy gminę Obrotów i przysiołek suszański Tobołów, przechodzi w powiat sokalski; przepływa błotniszcza roździałowskie, łąki Wolicy Komarowej; w Komarowie przepływa staw komarowski, następnie między lasem Bażantarnią a Borkiem u południowych stóp Kilowej góry (211 m.), a w końcu staw w Wólce poturzyckiej, i wpada w obrębie tejże Wólki do Bugu z pr. brz. Długość biegu czyni 4 mile niespełna. *Br. G.*

Białyszewo, wś, pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Goleszyn. Posiada urząd gminny. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Borkowie kościelnym, st. p. w Sierpcu, odl. od Sierpca wiorst 9, ludn. 3785; rozl. 15388 m.; w tem gruntu ornego 10,026 m. Do gminy B. należą wsie włościańskie: Białoskóry, Białyszewo, Bledzewo, Bledzewko, Dziembakowo, Goleszyn, Grodkowo-Zawisze, Kowalewo-podborne, Kowalewo-Skorupki, Kręczkowo, Kuszewo, Kwaśno czyli Budy Miłobędzkie, Kuniewo, Miłobędzin, Ostrowy, Piaski-Piastowskie, Piastowo, Susk, Warzyno-kmiece, Warzyno-skóry, Węgrzynowo, Wola Grąbecka; dobra prywatne i wsie drobnej szlachty: Białoskóry, Białyszewo, Bledzewo, Dziembakowo, Goleszyn, Grąbeć, Grodkowo-włuki, Grodkowo-

zawisze, Kowalewo-podborne, Kowalewo-skorupki, Kowalewo-boguszyce, Kossenice, Kwaśno, Kręczkowo, Kuniewo, Miłobędzin, Piastowo, Rzodkiewka, Sulc, Susk, Stefankowo, Szczepanki, Warzyno-kmiece, Warzyno-skóry, Węgrzynowo, Wilkowo i probostwo Goleszyn, Dobra prywatne B. należą do Zakrzewskiego; wieś włośc. liczy 125 mk., 74 męz., 51 kob.; budynków 28, przestrzeni zajmuje 293 morg, w tem gruntu ornego 266 m.; folwarki B. i Szczepanki wraz z osadami młynarską i karczemną, zwanemi Piaski Białyszewskie, przestrzeni zajmują 1007 m., w tem gruntu ornego 777 m.; folwark B. liczy mieszkańców 39. Do dóbr prywatnych B. należą także folwark Warzyno-kmiece, położony w tejże gm. *B. Chu.*

Biały Wag, rzeka podtatrzańska, liptowska, wypływa na południowym stoku Tatr liptowskich, w Sztierbskich (Szczerbskich) lasach. Pod Ważcem łączy się z nim Młynica na wysokości 948.3 m., płynąca z Zielonego Stawu pod Krywaniem. Powyżej królewskiej Lgoty łączy się z Czarnym Wagiem; oba razem tworzą rzekę Wag. Bielańska woda prawy jego dopływ. *Br. G.*

Biankowo, młyn parowy, pow. czarnkowski, ob. *Nothwendig.*

Biardy, wś rządowa, pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków. W 1827 r. było tu 20 dm. i 116 mk.

Biasowice (według Knie), niem. *Biassowitz* 1.) wś, pow. pszczyński, nad Wisłą, w par. kat. Beruń, z folwarkiem Kopań. 2.) **B.**, folw. należący do dóbr Jankowice w pow. rybnickim.

Biberstein, wś włośc., pow. lubliniecki, niedaleko Dobrodnia, w par. katol. ś. Piotra pod Sierakowem.

Biberswalde, ob. *Liwa.*

Bibianki, wieś, pow. odolanowski; 14 dm.; 91 mk.; 88 ew., 11 kat.; 21 analf.

Bibianna, wś, pow. turecki, gm. Piętno, par. Grzymiszew, jedna z większych w powiecie, liczy 74 osad 15—30-morgowych, ludność zamożna. Szkoła początkowa. W 1827 było tu 36 dm. i 450 mk.

Bibice, wś, pow. krakowski, par. rz. kat. Zielonki, o 9 kil. od Krakowa, ma szkołę 1-klasową. Znajdywano tu kości olbrzymich zwierząt. Własność klasztoru Norbertanek.

Bibiela, niem. *Bibiella,* wś, pow. bytomski, niedaleko Tarnowskich gór, w par. katolickiej Wielki Ceglin.

Bibirwa, rz., lewy dopływ Szałtony.

Bibków-Majdan, albo *Bobryniecki majdan,* wś, pow. winnicki, należy do klucza uładowieckiego hr. Alfreda Potockiego, liczy dusz męz. 95, ziemi włośc. 168 dz., ziemi dworskiej 41 dzies.

Bicajle (Ilgiel), wś, pow. suwalski, gmina Zaboryszki, par. Puńsk, odl. 3 mile od Suwałk, liczy 15 dm., 34 mk. *K. H.*

Bichniów, wś, pow. włoszczowski, gmina i parafia Secemin, poczta we Włoszczowie, W 1827 r. było tu 19 dm. i 114 mk.

Bichowo, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej. Inaczej *Biechowo.*

Bicyno, ob. *Biczyno.*

Bicz, wś, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec, rozl. 410 m., 162 mk., grunt piaszczysty. Od Konina w. 8, od traktu z Konina do Tuliszkowa w. 1. *J. Ch.*

Biczowa, duża wś, pow. lityński, dusz męz. liczy 376; ziemi włośc. 872 dz.; dworskiej 1100 dz. Należała do Szaszkiewiczów, dziś ks. Golicyna.

Biczyce (z przys. Krasne), wieś, pow. nowosądecki, par. rz. kat. Podegrodzie, o 4 kil. od N. Sącza.

Biczyno, *Bicyno,* niem. *Benzin,* wś, pow. słupski na Pomorzu.

Bidaczów, stary i nowy, dwie wsie przyległe, nad rz. Ładą, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska. Leży śród lasów i mokradli, na lewo od drogi do Krzeszowa i należy do ordynacyi Zamojskich. W 1827 r. było tu 30 dm. i 289 mk., obecnie 48 dm.

Bidlino, ob. *Bedlino.*

Bidziny, wś i folw., pow. opatowski, gmina Wojciechowice, par. Bidziny; posiada kościół paraf. murowany z XVIII w. Słynie tutejsze gospodarstwo z wybornego gatunku pszenicy sandomirki. Obszar ziemi dworskiej 1104 m., włościańskiej 503 m. W 1827 r. było tu 38 i 336 mk., obecnie 57 dm. i 454 mk. Par. B. dek. opatowskiego liczy 1624 dusz. *Br. Ch.*

Bidów lub *Widów,* folw. należący do dóbr Makowa, pow. raciborski.

Biebehlen, ob. *Powieleń.*

Bieberstein, 1.) wś, pow. gierdawski, pod Barcianami. 2.) **B.,** dobra, pow. ządzborski, pod Ządzborkiem.

Bieberstein, ob. *Biberstein.*

Bieberswalde, ob. *Liwa.*

Bieberthal, 1.) dobra, pow. szczycieński, pod Chochłem. 2.) **B.,** leśnictwo, pow. brodnicki, pod Golubiem.

Biebrownik, wieś, pow. słupski na Pomorzu.

Biebrusy, okrąg wiejski w gm. Malatach, pow. i gub. wileńska, liczy w obrębie swoim: miasto Inturki; wsie: Zomskiele, Raukucie, Pietrzyszki, Popiszki, Kowszyńce, Bumbiańce, Łeszyszki, Maciuniszki, Sadoniszki, Butkowszczyzna, Bumbianiszki, Wejksztańce, Wiżyńce, Szymuńce, Rutańce, Koczergi, Balczańce. Maćkańce, Łaputańce, Świątki, Pokrowsk, Zamoście, Zajezierce, Surguszki; zaścianki: Sikorzyszki, Węgiełka, Gale, Maciele, Juryniszki, Aszkołucie, Iżdogi, Gole, Sklarzyszki, Stanu-

liszki, Dowiatyszki, Biebrusy, Rudosiołka, Andraszuny, Rudziesa, Połoka, Kołokosy, Miłoszyszki, Hugołówka, Kiertójka, Szozury.

Biebrza, rz., początek swój bierze z bagien na połd. od Nowego Dworu w gub. grodzieńskiej, płynie w kierunku półn. od wsi Syruciowiec zwraca się ku zach. i odtąd w całym swym biegu aż do ujścia w Narew, stanowi granicę królestwa od cesarstwa. Za wsią Rohożyniec nagle zwraca się ku półn., pod os. Lipsk tworzy wężowaty załom, zawracając ku połud., lecz niebawem powraca do kierunku zachod.; pod Jasionowem przybiera kierunek więcej połud., zrobiwszy znaczniejsze zakręty pod Czarnym lasem i Dębowem, mniej więcej w kierunku połud.-zach., podpływa pod Goniądz; ztąd nachyla się ku zach.; od Osowca coraz więcej nachyla się ku połud. i tak płynie aż do wsi Okrasina; następnie dążąc w kierunku połud.-zach., płynie około wsi: Brzostowo, Mocarze, Burzyn, Rutkowskie, Wierciszewo i przepłynąwszy około 140 w. (Bobrowski podaje 170 w., L. Wolski 19 mil, Stuckenberg 140 w., Bliziński, rękopis 220 w.), wpada pod wsią Ruś do Narwi z prawej jej strony. Prawy brzeg B. znajdujący się w królestwie, nieledwie na całej przestrzeni posiada rozległe błota, zwane Biebrzańskiemi, do których przystęp po największej części jest utrudniony i dla tego szczególniej w powiecie augustowskim, prawie nigdzie nie widzimy osad nad samą rzeką, tylko w niejakiej odległości. Lewy brzeg w cesarstwie jest prawie wszędzie suchy, miejscami wyniosły, jak np. pod Goniądzem. Przy takim stanie B. ma koryto niezupełnie pewne na przestrzeni od źródła do Dębowa to jest do ujścia Netty, w długości 15 i pół mil; szerokość w średnim stanie wynosi od 3—10 sążni, głębokość wody od 5—10 stóp; od ujścia Netty szerokość B. wynosi 10—20 sążni, głęb. od 10—14, a w niektórych miejscach i do 20 stóp. W czase suszy woda miejscami jest tak małą, że można ją pieszo przechodzić i wozami przejeżdżać. Podczas wezbrania wód, rzeka zalewa nawet zabudowania wsi nadbrzeżnych. Największe wezbranie wydarzyło się w roku 1844; wtedy woda wzniosła się na 6 stóp nad stan najwyższy, rozlała od 2 do 7 wiorst po przyległych gruntach i zatopiła część zabudowań mieszkalnych we wsi Brzostowie. Zamarzanie wody najczęściej następuje w grudniu, lody puszczają w marcu lub kwietniu, średnia ich grubość stóp 2. W czasie wód większych spław rozpoczyna się już od osady Lipska, lecz dla berlinek, galarów i tratew właściwie dopiero, jako dogodny przy każdym stanie wód, uważa się od Dębowa, na przestrzeni 68 wiorst, gdzie kanał augustowski łączy się z Biebrzą; odtąd aż do ujścia do Narwi, na długości 10 mil, spławiane bywa drzewo, zboże, sól, żelazo i i. d. W latach 1823 i 24 w czasie budowy kanału augustowskiego, koryto B. było regulowane, np. pod wsiami: Mocarze i Szostaki prostowane; z tem wszystkiem dziś w niektórych miejscach przedstawia ono niedogodność dla spławu. Jakoż pod Dolistowem, Wroceniem i Goniądzem dzieli się na kilka odnóg, z których żadna nie ma dostatecznej głębokości; w innych miejscach zanieczyszczone jest piaskiem, zwirem i kamieniami; pod Brzostowem, Goniądzem, Wroceniem i Dolistowem znajdują się zawały kamienne, a pod Dawidowizną (pod Goniądzem) rafa kamienna. Dwa są przewozy na Biebrzy: jeden w Osowcu, drugi w Ostrowiu, a pod Sztabinem most drewniany na palach. We wsi Sieburczyn znajduje się śpichrz zbożowy przeszło na tysiąc korcy. Do Biebrzy zlewają się w królestwie następujące rzeki: Niedźwiedzica, poniżej wsi Ponarlica; Jastrzębianka z Lebiedzianką naprzeciw wsi Jasionowo; Netta pod Dębowem; Stawiska pod wsią Lipowe, wchodzi w błota biebrzańskie i następnie wlewa się do Biebrzy; Łek i Dybła, o pół mili powyżej miasta Goniądza; Klimaszewica pod wsią Mścichy; Wissa przy wsi Płuty w pow. kolneńskim; nakoniec rzeczka Kamionka pomiędzy wsiami Rutkowskie i Burzyn. W gub. grodzieńskiej z lewego brzegu wpadają: Sidra, Berwina, Kamionka, Stołowniata, Grodnianka, Brzozówka, Olszanka, Karpa, Młynówka, Węgierzec, Raciborówka. Według Święcickiego Andrzeja B. stanowiła granicę między siedzibami Jadźwingów (Augustów, Rajgród, Goniądz) a ziemią Wizką. Stefan Batory chciał usprawnić B. na przestrzeni od Lipska do ujścia. Znaczenie B. jako drogi wodnej polega na tem, że wchodzi ona w system połączenia rzeki Niemna z Wisłą; jakoż od Niemna idzie kanał augustowski, który, zakończony uspławnioną rzeką Nettą, łączy się z Biebrzą pod Dębowem, gdzie jest śluza; następnie spław odbywa się Biebrzą, która wpada do Narwi pod wsią Ruś, o 3 w. na półn. wschód od Wizny, a nakoniec Narew, powiększona wodami Bugu i innych rzek pomniejszych, zlewa się do Wisły pod Modlinem. *Br. Ch.*

Biebrzańskie błota, najrozleglejsze w królestwie, ciągną się po obu stronach rzeki Biebrzy i jej dopływów. Rozpoczynają się około Lipska, położonego na krawędzi suchego lądu; stanowiącego niejako półwysep otoczony z trzech stron błotnistemi nizinami. Wszystkie dopływy Biebrzy tworzą także po obu swych brzegach błotniste niziny. Ten obszar błotny rozszerza się niekiedy do 18 w. w kierunku od połud. ku północy, jak np. w okolicach Lipska. Miejscami tylko kawałki suchego wynioślejszego lądu sterczą jak wyspy lub wrzynają się w formie półwyspu w błotniste przestrzenie.

W tych punktach skupiają się zwykle osady wiejskie. Wieś Jastrzębna rozsiadła się na takiej wyspie, mając Wilcze bagno z północy, błota rzeki Jastrzębianki z zachodu a Biebrzańskie mokradle od południa i wschodu. Na drugiej wyspie na poł. od Lipska mieści się wieś Rohożyn, na innej maleńkiej maleńka wioska Jałowa. Na takich wyspach dalej ku zachodowi w pobliżu ujścia Netty spotykamy wsie: Polkowo, Dębowo, Jasionowo, Kopytkowo. Inne mniej wyniesione wyspy pokryte są lasami i niezaludnione. Miejscowości te tylko w czasie mrozów lub suchego lata mają stałą komunikacyą z dalszemi okolicami; w innych porach roku są niejako odcięte od świata i skazane na wodną komunikacyą. Największy obszar błotny rozciąga się na przestrzeni między Augustowem, Suchąwolą, Goniądzem i Rajgrodem. Błota tu mają do 28 w. szer. od zachodu ku wschod. i do 15 w. w kierunku od półn. ku połud. Wreszcie niedaleko już ujścia swego do Narwi, Biebrza tworzy rozległe błota, ciągnące się w kierunku ku Szczuczynowi na 18 wiorst koło wsi Okrasin, Mścichy, Klimaszewizna, Kownaty, Godlewo. Błota Biebrzańskie noszą w rozmaitych częściach osobne nazwy jak: Pankowskie, Kobyle, Borowizna, Przetok, Tarówka, Bobrzańskie (właściwie), Pieńczykowskie, Łękowo, Netta, Maleszewskie i. t. d. Kanał Augustowski wiele się przyczynił do osuszenia tych błot przez odprowadzenie ich wód. *Br. Ch.*

Biechów, wś, pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Biechów, leży na drodze z Korczyna do Pacanowa. Posiada kościół paraf. drewniany, założony 1315 r., i szkołę gminną. Biechowska wola leży śród błot w pobliżu B. i Pacanowa. Par. B. dek. stopnickiego liczy 2534 wiernych. *Br. Ch.*

Biechowo, 1.) wieś, pow. wrzesiński; 12 dm.; 148 mk.; wszyscy kat., 29 analf.; ma kościół paraf. dek. miłosławskiego, dawniej pyzdrskiego. Już za Piastów wieś była kasztelanią, jednem z główniejszych miejsc Wielkopolski; zapewne już w XIII wieku istniał kościół, wystawiony prawdopodobnie przez jednego z książąt wielkopolskich. Naruszewicz wspomina o kościele biechowskim dopiero w XIV w., przytaczając kronikę archidyakona gnieźnieńskiego, że podczas wojny domowej Grzymalitów z Nałęczami Mikołaj pleban biechowski, przypatrując się r. 1383 ciekawie szturmowaniu Pyzdr, poległ, ugodzony kulą kamienną. W XVI w. B. należało do rodziny Pompawskich, herbu Gozdawa, która za panowania Zygmunta Augusta przeszła do reformacyi i kościół biechowski oddała dysydentom. W XVII katolicy go znowu odzyskali. Na początku XVIII w. Smarzewski, ówczesny dziedzic, sprowadził do kościoła zgromadzenie ks. filipinów, którzy tu pozostali aż do roku 1809. Od tego czasu duchowieństwo świeckie znowu rządzi kościołem. 2.) **B.,** domin., pow. wrzesiński; 1471 morg. rozl.; 2 miejscowości.: 1) B.; 2) kopalnie torfu Syberya; 10 dm., 129 mk.; wszyscy kat.; 57 analf.; st. poczt. i kol. żel. Września o 11 kil. Własność Łukomskiego. *M. St.*

Biechowo, wś, i *Biechówko,* dobra ryc., pow. świecki, st. p. Terespol, par. Przysiersk, własność Roszyckiego.

Biechowy, wś, na prawym brzegu Warty, pow. koniński, gm. Wysokie, par. Krzymów. Grunt piaszczysty i sapowaty, podlega wylewom Warty. W tej wsi jest przewóz na promie, jedyny na przestrzeni 4-milowej. Od Konina odl. 14 w. W 1827 r. było tu 15 dm. i 167 mk.; obecnie 129 mk. i 369 m. obszaru.

Biecz, miasto, pow. gorlicki, pod 38°11′ szer. półn., 49°9′ dług. wschod. od Ferro, byłe miasto powiatowe województwa krakowskiego, stacya pocztowa przy trakcie z Jasła do Grybowa, o 19 kil. od Jasła. Ma 383 domów, 1204 męż., 1246 kob.: razem 2450 mieszk.; z tego 1878 rz. kat., 284 izraelitów. Siedziba c. k. posterunku żandarmeryi, apteka, lekarz, urząd pocztowy i telegraficzny. Parafia łac. w miejscu; kościół farny w pięknym stylu gotyckim, zbudowany już w 1326 r. Patronem był dawniej biskup krakowski, teraz c. k. rząd krajowy. Szkoła ludowa 4-klasowa, fundusz ubogich założony przez królowę polską Jadwigę w 1373 celem wspierania miejscowych ubogich. Majątek zakładowy tej instytucyi wynosi 61187 złr., dochód w 1877 roku 3553 złr. B. leży na pagórku nad rzeką Ropą, przy gościńcu rządowym południowym czyli karpackim. Uboga ludność trudni się przeważnie rolnictwem, a po części także przemysłem tkackim. B., jedno z najdawniejszych miast, posiadało niegdyś zamek i opasane było murami. W roku 1294 nadał je Wacław król czeski kapitule krakowskiej, ale Łokietek w skutek napadu węgierskiego, który omało się niepowiódł, w r. 1311 odebrał je biskupowi Muszkacie i do dóbr stołu królewskiego przyłączył. Tu w r. 1400 ponowili posłowie Jagiełły z posłami cylijskimi zaręczyny króla z Anną hr. Cylijską, wnuczką Kazimierza W. W 16 wieku Biecz, położony przy głównym trakcie węgierskim, pomnożywszy swą ludność osadnikami niemieckimi, tak zakwitł handlem i przemysłem, że go nazwano „małym Krakowem.“ W okolicznych górach tutejszych tylu ukrywało się opryszków, że w 1614 r., według podania, stracono ich razem w B. 120. To zrodziło potrzebę oddzielnego powołania ludzi do spełnienia wyroków sądu i ztąd stało się miasto to głośnem na całą Polskę nauką i wyzwalaniem się katów. Te-

raz z dawnego zamku i murów opasujących miasto sterczą tylko ruiny. Dawną świetność grodu przypominają domy stare gotyckie, okazały ratusz z wieżą starożytną, fara i klasztor reformatów, fund. 1630 przez Mikołaja Ligęzę. Trzeci kościół św. Barbary opustoszały. B. jest miejscem rodzinnem Marcina Kromera historyka, sekretarza trzech królów i bisk. warmińskiego. Dom jego w dobrym utrzymuje się stanie a w przytykającej doń okrągłej baszcie pokazują sklepioną, rzeźbami w ciosowym kamieniu ozdobioną komnatę, w której w r. 1512 miał Kromer przyjść na świat. W farze znajduje się jego portret i tablica, poświęcona przez niego pamięci przodków. Zdobił ten kościół także alabastrowy nagrobek Mik. Ligęzy, starosty bieckiego. Dawniej był bowiem B. siedzibą starostwa grodzkiego. Grunta miasta B. zajmują 2843 morgi. W dykcyonarzu Echarda czytamy, że mieszkańcy z wody rz. Ropy sól warzą a z piany rzecznej siarkę zbierają (!). W pobl. B. piękny las grodzki (jodłowy), łąki grodzkie, góra Strzeszyńska i Królewska studnia. Lekarz Antoni Kotowicz czynił w okolicy B. spostrzeżenia fitofenologiczne i zoofenologiczne; opisał też florę okolic B. (Sprawozd. kom. fizyogr. t. IX). *M. M.*

Bieczewo, folw., pow. wrzesiński, ob. *Bieganowo.*

Bieczyn, wieś, pow. kościański; 8 dm., 81 mk., wszyscy kat., 21 analf. 2.) **B.**, folw., pow. kościański, ob. *Srocko.*

Biedaczek, niem. *Biedaszek*, młyn, pow. lubawski, niedaleko st. p. Łąkorz, w par. Skarlin, własność Daszkowskiego.

Biedaczów, wś, pow. łańcucki, o 5 kil. od Żołyni, rozl. 1080 m., 120 domów, 645 mieszk.; parafia łac. w Gilarowy. Obszar dworski należy do majoratu łańcuckiego, Alfreda hr. Potockiego. *M. M.*

Biedaszek, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Włoszczowa. Istnieje tu papiernia.

Biedaszki, niem. *Biedaschken*, wś, pow. węgoborski, niedaleko st. p. Węgielsztyn. W pow. wystruckim są także dobra zwane Biedaschken, inaczej Karolienen, w pobl. st. p. Bokellen.

Biedaszkowo, niem. *Biadauschke*, wś należąca do dóbr Ruda Straburska, pow. mielicki, par. katol. Frejno.

Biedaszkowo, 1.) niem. *Müllershof*, wieś, pow. bydgoski, 762 morg. rozl.; 17 dm., 134 mk., 110 ew., 24 kat., 53 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Bydgoszcz o 4 kil. 2.) **B.**, niem. *Armheide*, wieś, pow. szubiński; 3 dm., 42 mk., 15 ew., 24 kat., 3 żydów, 22 analf. *M. St.*

Biedaszów, wś, pow. rzeszowski, o 7 kil. od Dynowa, w par. rz. kat. Jawornik polski.

Biedaszówka, przysiołek wsi Zegartowic.

Biedawa, przysiołek wsi Szalowy.

Biedowo, niem. *Neu-Marauuen*, wś. pow. olsztyński, pod Wartemborkiem.

Biedr, *Biedrzych*, *Biedrzyk*, rozmaite formy dawnego imienia, odpowiadającego niemieckiemu Friedrich, Fryderyk, a stanowiącego źródłosłów nazw: Biedry, Biedrzyce, Biedrzychowice i nazwiska Biedrzycki. *Br. Ch.*

Biedrowice, niem. *Bedersdorf*, wś, pow. bytomski, w parafii Chorzów.

Biedrusko, domin., pow. poznański, nad Wartą, 12 dm., 212 mk., 88 ew., 124 kat., 103 analf., stac. poczt. Murowana Goślina o 7 kil., st. kol. żel. Świerkówko-Wargowo o 8 kil., Poznań o 20 kil.

Biedry-Falki, wś szlach., pow. kolneński, gm. Jedwabne, par. Burzyn. Założona przez Jana z Biedrzyc 1471 r. W 1827 r. było tu 29 dm. i 117 mk.

Biedrzyce, okolica szlachecka, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Gąsewo. W jej obrębie istnieją wsie: B.-Klimki, B.-Koziegłowy, B.-Starawieś, B.-Falki. Jestto gniazdo Biedrzyckich, wspominane w aktach z 1461 r.

Biedrzychów, wś, pow. opatowski, gm. i par. Lasocin. W 1827 r. było tu 34 dm. i 161 mk.

Biedrzychowice, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. W 1827 r. było tu 16 dm. i 113 mk.

Biedrzychowice, niem. *Friedersdorf*, wś, pow. prądnicki na Szląsku pruskim.

Biegan, dawne imię polskie.

Bieganin, 1.) wieś, pow. pleszewski, 22 dm., 151 mk., 50 ew., 101 kat., 57 analf. W okolicy wykopują się urny, wykryto groby płaskie i sześciokątne skrzynie kamienne bez kruszczu. 2.) **B.**, olędry, pow. pleszewski, 18 dm., 139 mk.; 114 ew., 25 kat., 39 analf. 3.) **B.**, dominium, pow. pleszewski, 5 dm., 172 mk., 11 ew., 101 kat., 58 analf. *M. St.*

Bieganów, 1.) wś, nad rz. Średnikiem, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Dzierzgów, prawie w środku powiatu włoszczowskiego położona. W 1827 r. było tu 29 dm. i 228 mk., obecnie 32 dm. i 350 mk. Ogólna rozległość 1338 morg., z których na dworskie grunta 921, na włościańskie 417 m. Ziemia urodzajna, złożona z gleby przeważnie rędziniastej i piasku, łąki w nizinie nad Średnikiem niezłe. Lasy, chociaż na gruncie piaszczystym, ale piękne, sosnowe przeważnie; do B. należy młyn, zwany Zalesie, nad Nidą, z roczną produkcyą 1250 rub. Lud średnio zamożny, bez wykształcenia. *Dr. B.* 2.) **B.**, wś, pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki. W 1827 r. było tu 44 dm. i 331 mk.

Bieganowo, dobra, pow. nieszawski, gm. Radziejewo, par. Byczyna. Ogólny obszar 1052 morgów. W 1827 r. było tu 26 dm. i 167 mk.

Bieganowo, 1.) wieś, pow. wrzesiński, 18

dm., 132 mk., wszyscy kat., 40 analf. 2.) **B.**, domin., pow. wrzesiński, 2020 morg. rozl.; 2 miejsc: 1) B., 2) Bieczewo, 14 dm., 212 mk., wszyscy kat., 86 analf. Kościół paraf. dekanatu miłosławskiego, dawniej pyzdrskiego. St. poczt. i kol. żel. Środa o 7 kil. B. jest gniazdem rodziny wielkopolskiej Bieganowskich, herbu Grzymała; należało do niej do XVII wieku. Bieganowscy założyli i uposażyli kościół na początku XV wieku. Kościół, od początku drewniany, takiż pozostał; znajdował się w nim grób Bieganowskich, teraz zaś już żadnych nie ma pomników przeszłości. B. jest własnością Stan. Bronisza. 3) **B.**, wieś szlach., pow. średzki, 2005 morg. rozl., 2 miejscowości: 1) B., 2) folw. Turek; 15 dm., 159 mk, wszyscy kat., 62 analf., własność Mateckiego. *M. St.*

Biegłów, wś, pow. pińczowski, gm. Czarnocin, par. Stradów. W 1827 r. było tu 14 dm. i 101 mk.

Biegodzyn, domin., pow. wyrzyski, 458 morg. rozl., 3 dm., 57 mk., 21 ew., 36 kat., 27 analf., stac. poczt. i kol. żel. Łobżenica o 7 kil.

Biegonice, *Biegunice*, wieś w pow. sądeckim, przy drodze z Starego Sącza do Nowego Sącza, odległa od Starego Sącza o pół, od Nowego Sącza o trzy ćwierci mili. Leży blisko dr. ż. tarnowsko-leluchowskiej i ujścia Popradu, 287 m. npm. Istniała już w r. 1269. W tym bowiem r. św Kunegunda, za zezwoleniem Pawła z Przemankowa, biskupa krakowskiego, miała dać jeden łan na wybudowanie kościoła, który w r. 1646, po zniszczeniu dawnego, odmurowauo. Dziś własność funduszu religijnego. Do B. należy kol Laufendorf.

Biehale (z przysiołkiem Czerniawką), wieś, pow. cieszanowski, o 25 kil. na południe od Cieszanowa a o 17 kil. na połud.-zachód od Lubaczowa, w okolicy piaszczystej, bagnistej i lesistej. Przestrzeni ma posiadłość większa roli ornej 60, łąk i ogrod. 29, past. 4, lasu 399 mórg., posiadłość mniejsza roli ornej 891, łąk i ogrodów 240, pastwisk 318, lasu 191 m. Ludność rzym. kat. 273, gr. kat. 508, izraelit. 65: razem 846. Należy do rzym. kat. parafii w Łukawcu, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Łukawiec z 733 i Nowa Grobla 280 parafian; razem cała parafia liczy 1511 głów grec. kat. wyznania, i należy do dekanatu lubaczowskiego biskupstwa przemyskiego. W Biehalu jest szkoła filialna. Właściciel większej posiadłości: rzym. kat. biskupstwo w Przemyślu. *B. R.*

Biehlen, ob. *Belnach.*

Bieholin, mko, pow. borysowski, przy drodze z Dokszyc do Borysowa.

Biejkany, okrąg wiejski, gmina Polany, pow. oszmiański, liczy w swym obrębie wsie Biejkany, Sybirki, Stiemkowszyzna, Razki, Dziejnowo, Łosza, Mindziany, zaśc. Dziejnówka.

Biejko, Bik, różne formy dawnego imienia (Bisław?), stanowiące źródłosłów nazw Biecz, Bików, v. Biejków, Bikcze. Kaz. Stadnicki podaje je w spisie dawnych nazwisk rodowych (Przyczynki do heraldyki polsk. 163 str.). *Br. Ch.*

Biejków i Biejkowska-wola, właściwie *Bików* i *Bikowska-wola*, wsie nad rz. Pilicą, z lewego brzegu, pow. grójecki, gm. i par. Promna, o 6 w. na półn.-wschód od Białobrzeg. W 1362 r. Trojden, książę mazowiecki, nadał B. komesowi Stankowi, od którego potomkowie jego przybrali miano Biejkowskich. Ród ten wygasł obecnie. Była tu dawniej parafia przeniesiona później do Promny. W 1827 r. B. liczył 17 dm. i 140 mk. B. wola (wólka) 20 dm. i 197 mk. Obecnie B. ma 35 dm., a B. wola 19 dm.

Biejniuny, wś, pow. oszmiański, nad rz. Biejniunką, z pięknemi zabudowaniami dworskiemi i młynem murowanym, własność Karczewskich.

Biejżany, okrąg wiejski w gm. Wysoki Dwór, pow. trocki, liczy w obrębie swoim wsie: Biejżany, Będry.

Biekło, niem. *Beckel*, wś, pow. słupski, na Pomorzu,

Biekowo, ob. *Bekowo.*

Biel, *Biele*, są to trawiaste łysiny śród lasów lub mokradle *bielem* porosłe; ztąd poszły nazwy Biele, Bielice, Bieliny, Bielawy, Bielany. Ta ostatnia oznaczała prawdopodobnie mieszkańców bielu, nie zaś samą miejscowość. *Br. Ch.*

Biel, wś i folw., pow. ostrowski, gm. Orło, par. Jasiennica, należy do majoratu Orło, nadanego puł. Kucyńskiemu; ogólna przestrzeń folwarku około 400 morgów, grunt przeważnie bielicowaty, w kulturze.

Biela, rz., z prawej strony wpada do Nissy szląskiej pod m. Nissą; źródła jej na północnych stokach Śnieżnej Góry. Por. *Biała.*

Biela, strumień, dopływ Opy.

Biela, pagórek, ob. *Podbiele.*

Bielaki. Nazwa plemienia kaszubskiego w pow. wejherowskim, w okolicach: sworzewskiej, puckiej, oksywskiej.

Bielaki, wś, na zach. półn. krańcu p. borysowskiego, w gminie dokszyckiej, w policyjnym stanie dokszyckim i w okręgu sądowym dokszyckim. *Al. Jel.*

Bielanka, 1.) wś, pow. myślenicki, o 23 kil. od Jordanowa, rozl. 1032 morg.; ma 40 domów, 219 ludności, parafią łacińską w Rabce wyżnej. Położenie bardzo górzyste, przy gościńcu pobocznym prowadzącym na Węgry. Ślady zdrojów mineralnych, dotąd bliżej niezbadanych. 2.) **B.**, wś, pow. gorlicki, o 8 kil. od Gorlic; rozl. 1748 morg., w tem 777 m. lasu, 70 domów, 381 ludności, par. łacińska w

Szymbarku; położenie górzyste, niedaleko gościńca karpackiego, tartak parowy. *M. M.*

Bielanka, potok wypływający w obr. gm. tejże samej nazwy na wschodniej jej granicy z Rychwałdem, z pod góry Mienczowa (673 m.), w powiecie gorlickim; płynie zrazu na zachód, poczem płynie przez sam środek wsi Bielanki, wąską doliną międzygórską, między wzgórzami Miastką górą (634 m.) i Bartnicą górą (632); w obrębie gm. Szymbarka uchodzi do Ropy z pr. brz. *Br. G.*

Bielanken (niem), wś, pow. labiewski, niedaleko st. p. Mehlawischken.

Bielany, 1.) wś, pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew. Kościół z klasztorem kamedułów, na górze pośrod małego lasu nad Wisłą o milę od Warszawy położony. Miejsce to, należące przedtem do wsi Polkowa, zwano Polkową górą. Król Władysław IV w czasie wojny w roku 1634 ślubował, jeżeli pomyślny skutek uwieńczy jego usiłowania, wystawić tu klasztor braciom św. Romualda; po powrocie więc z wyprawy, sprowadziwszy zakonników z Krakowa, darował im Polkową górę przywilejem wydanym dnia 5 listopada 1639 roku i wybudował pierwszy kościół i klasztor drewniany, który, jak mówi konstytucya z r. 1641, fundacyą potwierdzająca, wzniesiony w boru królewskim, parkanami od niego odgraniczony, a młynem zwanym Ruda, ze wszystkiemi jego przyległościami, tudzież wsią Polkową był uposażony. Być może, iż przybyli z Bielan krakowskich zakonnicy zmienili dopiero pierwotną nazwę miejsca na B. Jan Kazimierz rozpoczął budowę kościoła murowanego, wystawił sobie obok dwór na mieszkanie; wyrobił też bullę papiezką na odpust z nabożeństwem w drugi dzień Zielonych-Świątek, który dawniej ściągał całą niemal ludność Warszawy, zwłaszcza w 18 w. i epoce od 1815 do 1860, kiedy w przejażdżce na B. brał udział cały wytworny świat warszawski, roztaczając wielki przepych strojów i ekwipaży; dotąd tłumnem zebraniem corocznie jest obchodzony. Michał Korybut lubił także Bielany, często tu mieszkał, i on właściwie dał początek teraźniejszemu kościołowi murowanemu, założywszy na nowo fundamenta w dniu 19 czerwca 1669 roku, którego jednak dopiero na początku XVII dokończył kosztem swoim Jan Kazimierz Brzeziński, podkomorzy nurski. August II podobnież z upodobaniem mieszkał na Bielanach, polując w zwierzyńcu, jaki tam naówczas istniał; potem darował zakonnikom swój dom, który na zabudowanie klasztorne został obrócony. Kościół tutejszy jest niewielki, w formie krzyża, skromny lecz gustowny; w ołtarzach mieści obrazy pędzla Smuglewicza. Tu złożone jest serce króla Michała Korybuta i jego matki księżnej Jeremiaszowej Wiśniowieckiej. Na ścianach porozwieszane są portrety królów polskich i ich rodzin, począwszy od Władysława IV aż do Augusta III, przez spółczesnych malarzy wykonane. Znajduje się też kilka nagrobków, pomiędzy któremi najlepszy pod względem sztuki podkomorzego Brzezińskiego. Pomieszkania księży składają się z 11 małych domków, naokoło kościoła będących; dwa pierwsze stawiane były na mieszkanie królów Władystawa IV i Jana Kazimierza, za których przykładem poszli i wielcy panowie ówcześni, a każdy prawie z nich miał w lasku bielańskim osobną swoją pustelnię. Domki te zatem są historyczną po znakomitych rodzinach pamiątką; dotąd też nad każdym umieszczony herb, snycerską robotą z napisem u dołu, ich pochodzenie wskazuje; wewnątrz zaś rozmaite sprzęty po dawnych mieszkańcach starannie są tutaj przechowywane. Obecnie po zniesieniu klasztoru mieszka tu tylko kilku ostatnich zakonników. Na cmentarzu od strony wschodniej kościoła znajduje się skromny nagrobek podmurowany, a biały kamień ciosowy z napisem „Stanisław Staszic, urodzony 1755 r.; dnia 20 stycznia 1826 roku umarł;“ tu bowiem, stosownie do ostatniej swej woli, pochowany został ten znakomity mąż stanu i dobroczyńca ludzkości. Opis i widok B. podały „Kłosy“ XVIII str. 352. Enc. Org. III 506. 2.) **B.**, okolica szlachecka, pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Rozbity Kamień, o 12 w. na półn. wschód od Mąkobód. W tym obrębie mieszczą się wsie: B.-Wąsy, B.-Borysy, B.-Jarosławy i B.-Żyłaki. Ogólny obszar wynosi 1405 m., ludność zaś 546. Największa wś B. Jarosławy ma 609 m., 15 dm. i 184 mk. W 1827 r. ludność była tu o wiele większą, wynosiła 765 dusz i 102 domy. 3.) **B.**, kol., pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ma rozl. 723 mórg, 34 dm. i 289 mk. 4.) **B.**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica. W 1827 było tu 13 dm. i 111 mk. *Br Ch.*

Bielany, 1.) wś, pow. krakowski, o 9 kil. od Krakowa, ma 568 morg. rozl, 64 dm., 380 mk., par. łacińska w Zwierzyńcu. C. k. posterunek żandarmeryi, szkoła ludowa jednoklasowa. B. leży przy gościńcu z Krakowa do Chełmka; ludność trudni się koszykarstwem; jest tu fabryka wyrobów kaflowych. Ozdobą B. jest klaszt. kamedułów, ze wspaniałym kościołem na wysokiej (326 64 m. npm.), lasem porosłej górze, zwanej „srebrną“, którego założycielem był Mikołaj Wolski, marsz. w. kor. za Zygmunta III w r. 1604, pochowany w r. 1630 przy drzwiach kościoła. Jan Kazimierz patrzał z B. na pożar Krakowa w 1655 r. (obraz Matejki). August II bawił tu przez 4 dni w r. 1706. Kobietom dozwolony jest wstęp do klasztoru tylko raz do roku 19 czerwca. Wś B. jest własnością zakonu kamedułów. 2.) **B.** (z przys.

Zasolany), wś, pow. bialski w Galicyi, o 7 kil. od Kęt, ma 1532 morg. rozl., 137 domów, 875 mieszk. Parafia w miejscu istnieje z przed r. 1550. Kościół paraf., dawniej drewniany, w r. 1828 z twardego materyału wybudowany i w r. 1833 przez biskupa Tarnowskiego poświęcony; szkoła ludowa filialna. B. leżą koło gościńca z Oświęcima do Kęt, w glebie pszennej. *M. M.*

Bielany, 1.) okrąg wiejski, gm. Mikołajów, pow. dziśnieński, gub. wileńska, liczy w swym obrębie wsie: Baranczyki, Brzuszki, Denisowo, Masłowszczyzna, Mironczyki, Mierżlaki, Lipno. *F. O.* 2.) **B.**, dwie wsie, pow. sokólski o 12 w. i o 28 w. od Sokółki. Ostatnia ma 46 chat. 3.) **B.** *Kotiużańskie*, wś, pow. mohylowski gub. podol., 220 dusz męz., 312 dzies. ziemi włośc. Dworskiej wraz z wsiami Olczydajowem wyższym i Popieluchami, jest 4071 dz. używalnej i 94 nieużyt. 4.) **B.** *Szarogrodzkie*, wielka wś, pow. mohylowski, gm. Serby, nad rz. Łozową, o 30 w. na płn.-zach. od Mohylowa, ma 212 dm., cerkiew paraf., 953 dusz męz.; ziemi włośc. 2053 dz.; dworskiej 1375 używalnej i 134 nieużyt. Należała do Kondrackich, dziś ks. Hohenlohe.

Bielańce, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin. W 1827 r., było tu 15 dm. i 117 mk.; teraz 32 dm., 215 mk.

Bielańska woda, potok tatrzańsko-liptowski, wypływa pod Krywaniem, i uchodzi do Białego-Wagu z pr. br., w Bielańsku na Liptowie. *Br. G.*

Bielańsko (*Bélansko*), woda liptowska, przy ujściu Bielańskiej wody (ob.) do Białego Wagu (ob.), przy drodze z Ważca do Wychodnej. Karczma przy gościńcu 777.6 m. (Wahlenberg); 796.9 m. (Oesfeld); 787.8 m. (Steczkowski); 819.7 m. (Fuchs) n. p. m. *Br. G.*

Bielau, ob. *Biała*, *Bjelawa*, *Bielawy*.

Bielau, *Bilow*, ob. *Bilowiec*.

Bielawa, wś, nad rz. Jeziorną, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Powsin, śród niziny nadwiślańskiej, między Powsinem a Jeziorną; znajduje tu się jezioro, mające 18 m. obszaru, szkoła początkowa, gorzelnia, słynny browar, 62 dm. Własność Ludwika Rosmana.

Bielawa, inaczej *Bielawy*, *Bilawy*, osada, pow. kartuski, niedaleko st. p. Przodkowo.

Bielawa, ob. *Bielawy*.

Bielawce, wieś, pow. brodzki, leży w okręgu celno-granicznym, o 1¼ mili na północ od Brodów, śród piasków, bagien i lasów. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 21, łąk i ogrodów 102, past. 276, lasu 2151 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 892, łąk i ogrodów 441, pastwisk 75, lasu 4 morg. Ludność rzym. kat. 52, gr. kat. 670, izraelitów 25: razem 747. Należy do rzym kat. probostwa w Brodach, grec. kat. parafią ma w miejscu, dekanatu brodzkiego; do tutejszej grec. kat. parafii należy wieś Bołdury z 382 duszami; razem ta parafia liczy 1052 głów gr. kat. wyznania. B. posiada szkołę filialną. Właściciel większej posiadłości Kazimierz hr. Mołodecki.

Bielawińce, wieś, pow. buczacki, nad Strypą, o półtorej mili na północ od Buczacza, w żyznej części galicyjskiego Podola. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 222, łąk i ogrodów 25, pastwisk 4, lasu 68 morg.; posiadłość mniejsza roli ornej 810, łąk i ogrodów 83, past. 35 morg. Ludność rzym. kat. 84, gr. kat 716, izrael. 13: razem 813. Należy do rzym. kat. i grec. kat. parafi w Petlikowcach starych. Posiada kasę pożyczkową z funduszem 1200 złr. *B. R.*

Bielawka, niem. *Bielawken*, osada, pow. kartuski, niedaleko st. p. Sulęcin.

Bielawki, 1.) wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Kutno. Od Kutna wiorst 3. Przez Bielawki przechodzi droga żel. war. byd. W bliskości dwie cukrownie Sójki i Konstancya. Obszar 480 m. W 1827 r. było tu 14 dm. i 140 mk.; obecnie 151 mk. 2.) **B.**, wś, pow. turecki, gm. Kowale-pańskie, par. Przespolew. Rozprzedane po wyciętych lasach folw. Kawęczyn grunta dały tej wsi początek przed kilkunastu laty. Osad 17, gleba piaszczysta, ludność uboga. *W. S.*

Bielawki, 1.) wieś, pow. mogilnicki, 7 dm., 50 mk., 49 ew,, 1 kat., 23 analf. 2.) **B.**, olędry, pow mogilnicki, ob. *Głemboczek* gmina.

Bielawki, niem. *Bielawken*, dobra, pow. starogrodzki, niedaleko Pelplina, par Nowacerkiew; należały niegdyś do cystersów w Pelplinie.

Bielawki, niem. *Peterhof*, wś, pow. sycowski, w par. Syców.

Bielawy. Tak górale nazywają niekiedy pokryte śniegiem szczyty Beskidu w okolicach Babiej góry.

Bielawy, 1.) os, b. mko, nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. i par. t. n., odl. od Łowicza 19 w. Posiada kościół par. murowany z XV w. Urząd gminny, szkoła gminna, stacya pocztowa. Najdawniejsza o B. wzmianka sięga roku 1437, gdy bracia Bielawscy erygowali tu kościół. Należały w r. 1505 do pięciu braci Bielawskich, w pół wieku potem w jakiejś części były dziedzictwem Jana Tarnowskiego. Król Zygmunt August ustanowił 1556 roku targ tygodniowy i jarmark na św Wojciech. Dawniej głównym B. przemysłem, były sławne piwa, bardzo pokupne. W r. 1775 B. były własnością Szymona Dzierżbickiego, kasztelana brzezińskiego, następnie przeszły do Skarbków. W 1827 r. było tu 63 dm. i 517 mk.; 1859 r. 56 dm. i 612 mk.; obecnie 52 dm. i 326 mk. Par. B. dek. łowickiego, dawniej strykowskiego, ma 1994 dusz. Gmina B. należy do s. gm. okr.

III w Zdunach. W gminie znajduje się fabryka krochmalu, gorzelnia, 2 olejarnie, 2 kopalnie torfu, 6 młynów wodnych, 5 cegielni, 4 szkoły, 7659 mk.; w tej liczbie 6885 katol., 569 żyd. i 205 protest. 2.) **B.**, wś i kol., pow. koniński, gm. Gosławice, par. Kawnice. Oddalone od Konina 8 w. Rozl. 511 morg., 264 mk. Niegdyś własność ks. kamedułów z klasztoru w Bieniszewie. Zostały rozkolonizowane w 1860 r. W 1827 r. było tu 10 dm. i 120 mk. Ludność przeważnie niemiecka. Jest tu szkoła ewang., t. z. kantorat. 3.) **B.**, wś włośc. pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gostynin, ornej ziemi 243 morg., 12 dm., 111 mk. 4.) **B.**, wś włośc. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Mława, par. Grzebsk. W 1827 r. liczyły 20 dm. i 138 mk., obecnie 25 dm., 232 mk. i 1057 morg. obszaru; wiatrak. Do wsi tej należy osada Szwab. *Br. Chu.* 5.) **B.**, folw., pow. turecki, gm. Wola-Świniecka, par. Grodzisko, należy do dóbr Psarki. Włościanie odseparowani i służebności uregulowane. 6.) **B.**-*Gołuskie*, wś włośc. i folw pryw., pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, położone nad rz. Wkrą lub Działdówką; wś liczy 202 mk., 28 dm., powierzchni 136 morg.; folw. prywatny liczy 20 mk., 5 dm., rozl. 550 morg. 7.) **B.**-*Złotowskie*, wś włośc., nad rz. Mławką, po mławski, gm. Mostowo, par. Szreńsk, posiada osad włośc. 27, 195 mk., rozl. 593 morg. (292 gruntu ornego). *B. Chu.* 8.) **B.**, ob. *Bielawa*.

Bielawy, 1.) niem. *Bleichfelde*, wś, pow. bydgoski, 19 dm., 236 mk., 69 ew., 167 kat., 92 analf. 2.) **B.**, gmina, pow. wyrzyski, 3 miejsc.: 1) wieś, 2) kolonia, 3) domin., należy do dóbr Glesna, 37 dm., 339 mk., 283 ew., 56 kat., 91 analf.; stac. poczt. Wyrzyska o 4 kil., stac. kol. żel. Osiek o 7 kil. 3.) **B.**, pow. bukowski, wieś, 4408 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) Separatowo, własność seminaryum duchownego dyecezyi poznańskiej, 11 dm., 232 mk., 16 ew. 222 kat., 81 analf.; stac. poczt. w Granowie o 5 kil., stac. kol. żel. Opalenica o 12 kil. 4.) **B.**, domin., pow. szubiński, 2127 morg. rozl., 6 dm., 132 mk., 18 ew., 114 kat., 47 analf.; stac. p. Pakość o 5 kil., st. kol. żel. Broniewice o 11 kil. 5.) **B.**, wieś, pow. gnieźnieński, 27 dm., 217 mk., 12 ew., 205 kat., 96 analf. 6.) **B.**, domin., pow. wągrowiecki, 1435 morg. rozl., 9 dm., 100 mk., wszyscy kat., 41 analf. Własność Szymańskiego. 7.) **B.** pod Pniewami, wieś, pow. szamotulski, 6 dm., 64 mk., 30 ew., 34 kat., 27 analf. 8.) **B.** pod Wronkami, wieś, pow. szamotulski, 21 dm., 243 mk., 231 ew., 12 kat., 58 analf. 9.) **B.**, folw., pow. wrzesiński, ob. *Wszembórz*. 10.) **B.**, pojedyńcza osada, pow. pleszewski, ob. *Golina*. 11.) **B.**, osada, pow. kościański, ob. *Wilkowo* (Wilke). 12.) **B.**, folw., pow. wschowski, ob. *Świerczyna*. 13.) **B.**, folw., pow. krobski, ob. *Chociesżewice*. 14.) **B.**, folw., pow. krotoszyński, ob. *Szelejewo*. 15.) **B.**, kolonia, pow. szubiński, ob. *Trzcinica* (Rohrbruch). 16.) **B.**, huby, pow. wągrowiecki, 6 dm., 55 mk., 19 ew., 36 kat., 15 analf. 17.) **B.** *Nowe*, folw., pow. wyrzyski, 2 dm.. 68 mk., 6 ew., 62 kat., 22 analf. 18.) **B.** *Nowe*, folw., pow. szamotulski, ob. *Psarskie*, domin.

Bielawy, 1.) niem. *Bielawa*, dobra, pow. toruński, niedaleko Torunia, par. Kaszczorek. 2.) **B.**, *Bielawi*, wś, pow. chojnicki, niedaleko Czerska, par. Czersk. 3.) **B.**, niem. *Bielau* od r. 1876, folw., pow. chełmiński, niedaleko Lissewa, par. Lisewo. 4.) **B.**, ob. *Bielawa*.

Bielce, urz. Bielcy, miasto powiatowe pow. jasskiego, gub. besarabskiej, leży o mil 16 od Kiszyniewa, nad rzeką Reut, wpadającą do Dniestru. Traktatem pokoju między Rossyą i Turcyą, zawartym r. 1811, wraz z Besarabią przyłączone to miasto do Rosyi, otrzymało później stopień miasta powiatowego. Liczy 6530 mieszk. Parafia katolicka B. dekanatu besarabskiego liczy dusz 860. Kościół Wniebowzięcia N. M. P., zbudowany 1824 r. kosztem parafian. Na cmentarzu kaplica. B. są jednym z najznaczniejszych nie tylko w Rosyi. ale w całej Europie targów na bydło rogate. Tu w ciągu roku odbywa się jedenaście jarmarków, na które zjeżdżają się kupcy, tak z południowo-zachodnich gubernij Rosyi, jako też z Multan, Wołoszczyzny, Austryi i Polski, tudzież krajowcy, w liczbie 8 do 10,000. Na tych jarmarkach sprzedaje się bydła rogatego nie mniej jak 150,000 sztuk, a niekiedy i więcej. Bydło przypędzane tu bywa po większej części z gubernij: chersońskiej, taurydzkiej, podolskiej, wołyńskiej i kijowskiej; a wyprowadza się najwięcej do Polski, Austryi, nawet do Prus, częścią zaś do Multan i Wołoszczyzny. *Jasski powiat*, którego Bielce są stolicą, zajmuje przestrzeni 5,000 wiorst kw.; liczy mieszkańców do 52,000 płci obojga. W tym powiecie zaczyna się osobny systemat gór, należący właściwie do Besarabii i oddzielny od Karpackiego. Powiat skrapiają rzeki: Prut, Reut, Ugor i inne. Grunt urodzajny, wydaje w obfitości pszenicę i kukurydzę.

Bielcin lub *Bielciny*, zwane też *Bielczyny* (ob.).

Bielcza, wś, pow. brzeski w Galicyi, o 4 kil. od Biadolin, rozl. 3555 morg., 390 dom., 1951 mieszk., parafia łacińska w Bożęcinie, szkoła ludowa 1-klasowa. B. leży w glebie pszennej; obszar dworski należy do dóbr Radłów hr. Hölzel. *M. M.*

Bielczaki, *Bielczaki*, wś, pow. łucki, nad Słuczą, ma pokłady grafitu według Eichwalda.

Bielczecy (łuż.), po niem. dawniej *Belschwitz*. dziś *Ebendoerfel*, wś serbska na Łużycach saskich, w pow. budyszyńskim, miała 1875 r.

36 dm., 228 mk., w tem 192 Serbów. *A. J. P.*

Bielczyny, r. 1870 przezwane *Bildschön*, wś, nad Bielczyńskiem jeziorem, o małe pół mili od miasta Chełmży, w pow. toruńskim, spora wieś włościańska, obszaru ziemi zajmuje 1015 mórg, mieszkańców liczy 350, pomiędzy którymi 318 prot., a tylko 30 katol. Dawniej należały do kapituły chełmińskiej, rezydującej przy katedrze w Chełmży, która je otrzymała w podarunku od błog. Jutty. Sławna ta pustelnica, rodu książęcego z Sangershausen, przybyła w te strony ok. r. 1260 i mieszkała w ubogim domku rybackim nad jeziorem. Co dzień o świcie udawała się na nabożeństwo do Chełmży. Później na jej pamiątkę wzniesiono kaplicę w B., ale ją potem zburzyli za drugiego swojego napadu Szwedzi. Dziś jeszczu opowiadają sobie ludzie w całej okolicy, jako św. Jutta nie raz, żeby czasu przysporzyć i drogi ukrócić, przechodziła cudownie śród lata środkiem jeziora. Pochowana jest św. Jutta w pobliskiej Chełmży r. 1264. B. mają szkołę lud. ewang. *Kś. F.*

Biele, błoto, pow. makowski. Tworzy je rzeka Orzyc, powyżej Krasnosielca, śród lasów koło os. Łazy i poniżej przy wsiach Bagienie, Raki a w ogóle na całej niemal długości.

Biele, 1.) wś, pow. kolski, gm. i par Lubstów., o 3 w. na połd. od Sompolna. W 1827 r. było tu 11 dm. i 104 mk. 2.) **B.**-*Brzeźnica*, wś włośc., pow. płoński, gm. i par. Sochocin, nad rzeką Działdówką, o 3 w. od zarządu gminy, 741 morgów rozl., w tem 555 morg. gruntu ornego, 18 dm., w tej liczbie 2 murowane, 229 mk.; we wsi znajduje się szkoła początkowa, dom modlitwy ewangelicki i wiatrak. *B. Chu.*

Bieleckie, jezioro we wsi Białka, poniżej Biskupic, z prawej strony Wieprza, ma rozl. 60 morg, głęb. około 50 st., według Ludwika Wolskiego. Na mapie woj. top. król. (XX, 2) nie oznaczono wyraźnie; zdaje się, że leży na półn. wsi Białka i dotyka błota ostrowskiego.

Bielecko, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina kustawiecka, włościan dusz 372, ziemi włośc. 948 dzies., ziemi dworskiej 921 dzies., własność Żurakowskich. *L. R.*

Bielejewo, 1.) wś, pow. pleszewski, 5 dm., 52 mk., wszyscy kat., 18 analf., stac. poczt. w miejscu, stac. kol. żel. Jarocin o 7 kil. 2.) **B.**, folw., pow. pleszewski, ob. *Mieszków*. 3.) **B.**, folw., pow. szamotulski, ob. *Dobrojewo*.

Bielejka, ob. *Meża*.

Bieleń, wś i folw., nad rz. Wartą, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsk, 21 dm., 250 mk., ziemi włośc. 86, dwor. 1014 mor., w tem ornej 800 (Opuszczony u Zinberga).

Bieleńska, potok, ob. *Biała*.

Bielew, miasto pow., gub. tulska, o mil 17 od Tuły, leży na lewym górnym brzegu rzeki Oki, przy samem ujściu do niej rzeki Bielewki. W r. 1147 należało do dzielnicy jednej gałęzi książąt czernihowskich. W r. 1438 han tatarski Ułu-Mahmet zajął Bielew. Wielki książę Wasil Wasilewicz Ciemny wysłał przeciw niemu wojsko, a chociaż han, prosząc aby go pozostawiono w Bielewie, oddawał sie zupełnie pod rozkazy księcia, Wasil nie zgodził się i drogo za to przypłacił. Po urządzeniu gubernii tulskiej w r. 1777, Bielew podniesiony do stopnia miasta powiatowego. Tu zakończyła życie dnia 4 (16) maja 1826 roku. Naj. cesarzowa Elżbieta, wracając po zgonie małżonka swego, Cesarza Aleksandra I, z Taganrogu do Petersburga. Znajdują się w Bielewie 2 monastery, męzki i żeński, 18 cerkwi, mieszkańców 8000, kramów 110, fabryk 2, w których wyrabiają się wyborne noże stołowe. Ma st. p. i bank. Kupcy tutejsi mają rozległe stosunki handlowe, nietylko w Rossyi, ale z Bucharyą, Chiwą i Kiachtą, i prowadzą handel głównie zbożem, pieńką (do 500,000 pudów), łojem (do 15,000 pudów), olejem konopnym (do 20,000 pudów) i skórami. *Bielewski powiat* zajmuje przestrzeni 1,505 wiorst kw. Liczy mieszkańców 68,820 płci obojga. Położenie w ogólności górzyste. Z jeziora Żupel wychodzi strumień podziemny na 20 sążni i wpada w rzekę Ista. Wyborna glina używa się na wyroby garncarskie, tudzież do fabryk szkła; sprzedaje się jej rocznie do 50,000 pudów, od groszy 20 do 1 złotego pols. za pud na miejscu.

Bielew, wś, pow, mozyrski, przy trakcie wojennym z Mozyrza do Pińska.

Bielewce, okrąg wiejski w gm. Przebrodzie, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Bielewce, Korsakowo, Kubliszczyzna, Milejki, Zwociewki, Matwiejowce, Czepuki, Dziechciany, Zaborze; zaśc.: Czyżewszczyzna, Lizowszczyzna, Walentorowszczyzna, Borkowo, Wikirowszczyzna, Galiewszczyzna, Sławszczyzna.

Bielewicze, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Wejwey. Ma 18 dm., 192 mk., leży o 34 w. od Maryampola.

Bielewicze, okrąg wiejski w gm. Smorgoniach, pow. oszmiański, liczy w swoim obrębie wsie: Bielewicze, Iżgi, Maciulany, Osipowszczyzna; zaśc.: Krukowo. *F. O.*

Bielewo, 1.) wieś, pow. kościański; 40 dm., 334 mk.; 134 ew., 199 kat.; 96 analf. 2.) **B.**, domin., pow. kościański; 2490 morg. rozl.; 9 dm.; 217 mk.; 17 ew., 200 kat.; 75 analf. Ma agenturę pocztową; poczta listowa do Gostynia; st. kol. żel. Stare Bojanowo o 26 kil. Niegdyś własność Raszewskiego. *M. St.*

Bieleżyńce, wś, pow. zasławski, i folw. należący do klucza białogródeckiego dóbr sławuckich.

Bielica, 1.) mko w 1-ym okr. administr. pow. lidzkiego, na prawym brzegu Niemna, przy ujściu Mołczadki i Niemenka, od Wilna 116 wiorst, od Lidy 28 w. Mieszkańców ob.

płci 877. Niegdyś starostwo z zamkiem bardzo dawnym. Zygmunt August darował B. Mikołajowi Radziwiłłowi Rudemu, który w r. 1553 kościół parafialny kalwinom oddał. Synody kalwińskie w XVII w. Cerkiew prawosł. Przeprawa przez Niemen, stacya obserwacyjna i port. Po Radziwiłłach dziedziczy B. obecnie ks. Piotr Wittgenstein. Baliński (Staroż. Polska, t. III, str. 263) myli się, pisząc, że tu był kościół dominikanów, fund. Sapiehy: był i jest kościół (dziś podominikański) w Jelnej, o 3 w. od Bielicy, przy gościńcu do Lidy. W B. jest tylko kaplica parafii Jelna. Gmina wiejska B. pow. lidzkiego ma 5489 ludn., t. j. 2624 męż., 2865 kob. Włościanie mka B. mają 2962 dz. gruntu. Gmina B. liczy 674 dym., i składa się z 6 okręgów wiejskich a 28 wsi. Okręgi te są: 1) Bielica, 2) Zaczepicze, 3) Krasna, 4) Poniemuńce, 5) Bucile, 6) Toboła. Okrąg wiejski B. liczy w swoim obrębie: mko B.; wsie: Bądary, Czaplewszczyzna, Zarzeczany, Liniany. 2.) **B.**, wieś i dobra, pow. miński, w gm. samochwałowickiej, w I stanie policyjnym, w 3 okręgu sądowym, w parafii katolickiej annopolskiej, o 18 w. od Mińska. Własność Hryniewskich; folwark ma obszaru 750 mor., w glebie niezłej lecz łąk jest mało. 3.) **B.**, m. dawniej powiatowe, dziś nadetatowe, prawie przedmieście miasta powiatowego Homla, ma kaplicę katolicką. Leży nad Sożą.

Bielica, ob. *Usza.*

Bielice, 1.) folw., pow. kutnowski, gmina Krośniewice, staranne gospodarstwo, piękny ogród owocowy. Obszar dworski 360 morg. (Opuszcz. u Zinberga). 2.) **B.**, wś, włośc. nad rz. Nosik, pow. płocki, gmina Święcice, par. Kobylniki, liczy 7 dm., 61 mk. i 179 m. ziemi.

Bielice, 1.) niem. *Bilitz*, fol., pow. mogilnicki, ob. *Gozdanin.* 2.) **B.**, niem. *Alt-Beelitz*, domin., pow. bydgoski; 5 dm.; 85 mk.; 8 ew., 77 kat., 46 analf. Pod wsią znajdują się wykopaliska, żale, z których wydobyto znaczną liczbę urn szeregiem ustawionych. 3.) **B.** *Nowe*, niem. *Neu-Beelitz*, wieś, pow. bydgoski; 40 domów; 574 mieszk.; 466 ewang., 108 katolików; 136 analf.

Bielice, 1.) Stare, niem. *Alt-Bielitz*, inaczej Piaski, folw., pow. lubawski, niedaleko Biskupic. 2.) Nowe **B.**, niem. *Neu-Bielitz*, dobra ryc. tamże, par. Skarlin, własność Jackowskiego.

Bielice, niem. *Boehlitz*, ob. *Bąkowice.*

Bieliczany, wieś, z gminnym zarządem, w półn. stronie pow. ihumeńskiego, nad rz. Bielicą, w 3-im stanie policyjnym (Berezyńskim), w 2-gim okręgu sądowym (Berezyńskim), ma szkółkę wiejską, cerkiew parafialną, 26 dm. Gmina bieliczańska składa się z 87 małych wiosek i liczy 2000 mieszk. płci męzkiej. Pochyłość tej miejscowości na kilka mil kwadr. ku rz. Uszy jest północną, dla tego też kraniec powiatu ihumeńskiego w porze wiosennej ma późniejszą wegetacyą a zimą śniegi bardzo obfite. *Al. Jel.*

Bielicze, 1.) wś i dobra we wschodniej stronie pow. słuckiego, w kierunku drogi ze Słucka do Starobina w gm. czaplickiej, w 1 stanie policyjnym (starobińskim), w 2 okręgu sądowym. Dobra B. są dziedzictwem Naruszewiczów, mają obszaru przeszło 1400 morg. w dobrej glebie. 2.) **B.**, wś, pow. kijowski, o 10 wiorst od Kijowa na zachód, nad rzeką Borszczahówką, wpadającą do Irpenia. Mieszkańców 691, z nich 11 izrael. Ziemi 1247 dzies., dosyć żyznej. Mieszkańcy głównie trudnią się rolnictwem. Do roku 1810 B. należały do kijowskiej Ławry, obecnie własność rządowa. Tu w 1161 r. był rozbity książę Iziasław Dawidowicz i zginął (Kronika Nestora). *Kl. Przed.*

Bieliczek, niem. *Silberhof*, *Beliczek*, kolonia, pow. chojnicki, pod Śliwicami.

Bieliczna, ob. *Biliczna.*

Bielijówka, wś, pow. skwirski, nad rzeką Łowczykiem, wpadającym do rz. Berezianki, o 16 w. od Skwiry i w takiej samej odległości od Wołodarki. Mieszk. 827, wyznania prawosławnego. Cerkiew paraf. zbudowana w r. 1770. Ziemi 8560 dziesiatyn pierwszorzędnego czarnoziemu, lecz zupełnie prawie bezleśnej. W przeszłym wieku należała do ks. Wiszniowieckich, później do Rybińskiego, kasztelana owruckiego, który je sprzedał w r. 1799 Berezowskiemu; obecnie należy do wielu właścicieli. Zarząd policyjny w Borszczahówce, gminny w Worobijówce. *Kl. Przed.*

Bieliki, wś, nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota Wielka, odl. o 14 w. od Radomska, leży w dolinie śród wyniosłości przy źródłach rz. Widawki. Istnieje tu olejarnia, garbarnia, młyn, wiatrak, gospodarstwo postępowe, ogród piękny. Wieś ta jest zdawna w ręku rodziny Strzeleckich Jastrzębców (Według wiadomości dostarczonych przez Ant. Strzeleckiego).

Bieliki, mko, pow. kobelacki, gub. pułtawska, założone 1765, należało do kozackiego pułku pułtawskiego. Ma 4861 mk.

Bieliłowka, ob. *Białołówka.*

Bielin, wś, pow. nowogródzki, gub. mińskiej, ma kaplicę katol. par. Wsielub.

Bielin, ob. *Bjelin.*

Bielina, 1.) wś i fol. nad rz. Bieliną, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Chorzęcin, na lewo od drogi bitej z Ujazdu do Wolborza.. W 1827 r. było tu 23 dm. i 157 mk., obecnie 200 mk., 20 dm.; ziemi dworskiej 665 m., włośc. 202 m. 2.) **B.**, ob. *Bieliny.*

Bieliniec, wś, pow. Nisko, o 1 kil. od Ulanowa, w par. rz.-kat. Bieliny.

Bielińska Wólka, wś, pow. Nisko, o 3 kil. od Ulanowa, w parafii rzym. katolickiej Bieliny.

Bielino, wś włośc. i kol. nad rz. Wisłą, pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, odl. od Płocka 8 w. Wieś B. ma 227 m. obszaru, w tem gruntu ornego 219 morg., 12 dm. i 122 mk.; kol. B. ma 326 mor. (314 gruntu ornego), 21 dm. i 145 mk. Bielino gmina należy do I okręgu sądowego w Trzepowie, powierzchni zajmuje ogółem mor. 10,047, w tej liczbie gruntu ornego 7,096 m. W gminie znajdują się: 2 kościoły katolickie, ewangelicki dom modlitwy, 8 młynów wodnych, 2 wiatraki, 1 olejarnia, 5 karczem i szynków. W skład gminy wchodzą: Bielino w. i k., Ciemniewko, Gulczewo, Kempa-Ośnica, Liszyno-Czernie, Liszyno-kolonia, Mirosław, Miszewko-Strzałkowskie, Ośnica, Radzino, Słupno, Wirginia, Wykowo; dobra prywatne: Gulczewo, składające się z folwarków: Białopole, Borowiczki, Piotrowo, Poddębie z osadą Tartak i awulsem Grabówka; dobra prywatne: Miszewko-Strzałkowskie; majoraty: Słupno i Cekanowo, probostwa: Miszewko-Strzałkowskie i Słupno. Rządowe: wieczystodzierżawna osada młynarska Słupno, osada karczemna i osada straży leśnej w Słupnie, osada straży leśnej w Wykowie. Powyżej wymienione miejscowości należą do parafii Imielnica, Miszewko-Strzałkowskie i Słupno. 2.) **B.**, ob. *Bielno*. *B. Chu.*

Bieliny, 1.) wś, nad rz. Belnianką, pow. kielecki, gm. i par. t. n., na połd. od Ś-to Krzyskiego pasma Łysogór, o 12 w. na półn.-zach. od Łagowa. Znajduje się tu kościół par. murowany z XVII w., urząd gminny i szkoła. W 1827 r. było tu 21 dm. i 147 mk. Par. B. dek. opatowskiego ma 4338 dusz. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w Daleszycach, st. poczt. w Kielcach, odległa od Kielc 20 wiorst. W gminie są młyny wodne, szkoła początkowa 1, ludn. 4528. 2.) **B.** lub Bielina, wieś, pow. rawski, gm. Góra, par. Łęgonice, na prawo od drogi bitej z Rawy do Nowego Miasta. Tu mieszkali jako dzierżawcy rodzice Paska. W 1827 r. było tu 26 dm. i 178 mk., obecnie 36 dm., 323 mk., 665 morg. ziemi włośc., młyn wodny z 60 morg ziemi. 3.) **B.**, wś poduchowna, pow. opoczyński, gm. Goździków, par. Bieliny. Znajduje się tu kościół par. drewniany. W 1827 r. było tu 153 dm. i 989 mk. Obecnie obszar ziemi dwor. 1235 morg., włośc. 493 morg. Par. dek. opoczyńskiego liczy 743 wiernych. 4.) **B.**, wś, pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie, smolarnia. 5.) **B.**, jurydyka warszawska, ob. *Warszawa*.

Bieliny (z przys. Mokradło), wś, pow. Nisko, o 7 kil. od Ulanowa, ma 1302 n. a. morgów rozl., 133 dm., 738 mk., szkołę filialną i paraf. łac. w miejscu; istniała już w pierwszej połowie 14 w.; kościół par. pod wezwaniem św. Wojciecha wybudowała ordynatowa Zamojska, wojewodzina smoleńska, zmarła 1770 r. Kościół został poświęcony dopiero w r. 1852. B. leżą nad Sanem, w piaszczystej równinie i wraz z Bielińcem i Bielińską Wólką stanowią własność hrabiego Alfonsa Mniszcha. *M. M.*

Bieli Potok, *Biały Potok*, po węg. *Feher Patak*, wś, a raczej ulica mka Rużemberga w hr. liptowskiem (Węgry), 976 mk. *H. M.*

Bieli Potok, *Biały potok*, wś w hr. orawskiem (Węg.), uprawa jęczmienia i owsa; znaczne i intratne kamieniołomy, 1032 mieszk.

Bielitz, ob. *Bielice* i *Bielsko*.

Bielizna, ob. *Grodnia*.

Bielki, niem. *Boelk*, wś, pow. brodnicki.

Bielki, ob. *Bełk*.

Bielkiewicze, zaścianek składający się z kilkunastu siedzib szlacheckich, arendowanych lub dziedzicznych, w powiecie ihumeńskim, nad rz. Ptyczą, w pobliżu targowego miasteczka Dudzicz, w 3 okr. sąd., w 1 polic. stanie, w parafii katolickiej annopolskiej. Po drugiej stronie rzeki leży tuż wieś i dobra Hrebień, starożytna Hrebnia. Tędy przechodził odwieczny trakt od starożytnego Mińska na Ukrainę i tu istniał przewóz czyli prom, a następnie most warowny, na którym pobierano myto z mocy dokumentu króla Władysława IV, wydanego w roku 1633. Dziś ustronie, całkiem od wielkiego gościńca oddzielone rzeką. Pokryte przedhistorycznemi kurhanami, które badał znany archeolog Konstanty Tyszkiewicz w roku 1877. Są to pomniki nieznanych ludów, kiedyś chwilowo zamieszkujących tę ziemię, w czasie wielkich wędrówek hord różnych, tłoczących się ze wschodu, lub może autochtonów, starszych niż te dzieje które zapisała historya; więc wszystko to jest pokryte całunem tajemnicy, nad rozwikłaniem której mozoli się archeologja. W B. ur. się 1808 r. zacny historyk Aleksander Zdanowicz, którego rodzice dzierżawili grunt włoczny od dominium Dudzicz. Czytaj „Niwa“ 1874 r., Nr. 57, str. 207. *Al. Jel.*

Biellen (niem.), ob. *Białojany*.

Bielno lub *Bielino*, wś, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, między Ciechanowem a Gąsocinem, przy dr. żel. Nadwiśl., o 3 w. od Ciechanowa.

Bielów, wś, pow. zasławski, folw. należący do zasławskiego klucza dóbr sławuckich, odległa od Klewania o milę. W 1150 r. Włodzimierz Andrzejowicz, następnie udzielny kniaź peresopnicki, zbudował tu zamek i przezwał Biełhorodem; zniszczony następnie, B. otrzymał przywilej na miasto i magdeburgią roku 1516;

z tego czasu znajduje się tutaj w cerkwi w Ewangelią wpisany poczet domu książąt Czartoryskich. Mogiły w znacznej ilości, skutki bojów XII i XIII stulecia, oddzielają dzisiejszą tę wioskę od Peresopnicy. *T. S.*

Bielowa, wś, pow. pilzeński, tuż pod Pilznem i w par. rzym. kat. Pilzno.

Bielowce, wieś, pow. borszczowski, nad Dniestrem, w bardzo urodzajnej okolicy. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 475, pastwisk 22, lasu 42 morg.; posiadłość mniejsza roli ornej 947, łąk i ogrodów 74, pastwisk 23 morg. Ludność rzym. kat. 12, gr. kat. 427, izraelitów 136: razem 575. Należy do rz. kat. par. w Mielnicy, gr. kat. parafią ma w Boryszkowcach. Wieś ta posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z kapitałem 366 złr. Posiadłość większa jest własnością klasztoru sióstr miłos. we Lwowie.

Bielowice, przysiołek wsi Dąbrówki.

Bielowicko, *Bilowitzko*, wieś powiatu skoczowskiego na Szlązku austr., rozl. morg. 525, ludn. 233; filia parafii kat. Grodziec.

Bielowiec, niem. *Wagstadt*, miasto na Szlązku austr., znaczne fabryki sukienne. Wyroby tutejsze sprzedają się do Węgier, Galicyi, Włoch, Szwajcaryi. Ma parafią i dekanat katolicki, szkołę ludową, sąd okręgowy, st. p., kasę oszczędności, 8 stowarzyszeń, 455 dm., ludn. 3720. B. powiat 16548 mk. Główne gminy: Bilów, Bielau, 861 m.; Libojaty, Laubias, 863 m.; Albrechtice Wielkie, Gross- Olbersdorf, 1285; Pustiejow, Petrowitz 1126 m.; Polom Pusta, Pohlom-Wust 955 m.; Slatina, Schlatten, 1015 m.

Bielsk, os., dawniej mko, pow. płocki, gm. Kleniewo, odl. od Płocka mil 2. Położony w okolicy bezwodnej i bezleśnej, nie mógł się B. pomyślnie rozwijać i tylko dobre grunta pozwalają mieszkańcom żyć z uprawy roli. B. obecnie posiada kościół paraf. drewniany, dom schronienia dla starców i kalek. W 1770 r. B. ze wsią Cekanowo jako królewszczyzna płacił kwarty 414 złp. Starożytna ta osada była własnością księży benedyktynów w Mogilnie. Od nich drogą zamiany dostała się książętom mazowieckim. W roku 1424 Ziemowit książę płocki wyniósł ją do rzędu miast; król Zygmunt I obdarzył licznemi przywilejami w r. 1537, a syn jego Zygmunt August potwierdził pierwotną erekcyą w r. 1550. W wieku XVI dwukrotnie zniszczone przez pożary, wkrótce się odbudowało. Dopiero wojny szwedzkie, jak wszystkie inne miasta nasze, o zupełną przyprawiły B. ruinę; klęsk tych dopełniła grasująca morowa zaraza, w czasie której mieszkańcy, odbiegłszy swoich domów, okopali się w polach pod wsią Mokrskiem, którego to okopania ślady dotąd pozostały; ztąd też Święcicki An. zwie B. „nikczemną mieściną.“ Bielsk miał trzy kościoły, jeden pod wezwaniem ś. Ducha, drugi ś. Anny, a trzeci ś. Jana parafialny; ostatni fundacyą swoją sięga roku 1065; pierwotnie drewniany, w wieku XIV zastąpiony murowanym, spalony od Szwedów, znowu wystawiony w r. 1717, uległszy zniszczeniu, takim jakim jest teraz odbudowany został w r. 1789. Kościół ś. Ducha dotrwał do roku 1776, wtedy zaś rozebrany, posłużył do wyrestaurowania dotąd istniejącego kościołka ś. Andrzeja, przy którym jest teraz cmentarz grzebalny. W 1827 r. B. miał 72 dm. i 488 mk. W 1857 miał 68 dm., 607 mk. Obecnie B. ma 841 mk. (401 męz., 440 kob.), 102 dm. (2 murowane), posiada 1248 morgów gruntu (842 ornego). Jest tu ochronka, szkółka początkowa, sąd gminny, 18 sklepów, 3 wiatraki. Jarmarków 6 na rok, targi środowe co 2 tygodnie. B. jest stacyą pocztową, w miejscu gdzie się rozbiegają trakty z Płocka do Sierpca i Mławy. Parafia B. dek. płockiego liczy 2131 wiernych. 2.) **B.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska; ma 18 dm., 81 mk. 3.) **B.** właściwie *Belsk* (ob.), wś, pow. grójecki. Na cmentarzu w B. spoczywają zwłoki Jana Leona Hipolita Kozietulskiego, znanego bohatera z pod Samosierry w Hiszpanii. *Br. Ch.*

Bielsk, miasto pow. gubernii grodzieńskiej, nad rz. Białą i Lubczą, o 122 w. od Grodna, ze st. dr. żel. brzesko-grajewskiej (między Wysokiem Litewskiem a Białymstokiem), odległą o 115 w. od Grajewa; ze st. poczt. odległą o 2 wiorsty od st. dr. żel., założone przez Jarosława I, pierwszy raz wspominane przez latopisców pod r. 1253. Mongolski wódz Baty spustoszył B. Następnie owładnął nim Włodzimierz ks. wołyński i zaopatrzył świątynię tutejszą w obrazy i księgi. Po jego śmierci panem miasta był synowiec Włodzimierza Jerzy Lwowicz, syn księcia przemyskiego; lecz wyparty przez Mścisława ks. łuckiego zemścił się na zdobywcy, pustosząc gród ze szczętem. Pod panowaniem polskiem B. znosił częste napady tatarów i krzyżaków. R. 1430 Witold nadał miastu pierwsze przywileje a 1495, 1499 i 1501 Aleksander I rozszerzył takowe, obdarzył B. prawem magdeburskiem i utworzył okrąg zwany potem ziemią bielską (dzieliła się ona ostatecznie na trzy powiaty: brański, tykociński, suraski). W r. 1507 Zygmunt I oddał B. Annie, wdowie po Aleksandrze. R 1542 królowa Bona podarowała miastu 2385 dzies. lasu, który 1561 znowu od miasta oderwano. Najświetniejszy peryod B. przypada na lata 1529—1572. R. 1564 odbył się w B. sejm, na którym ostatecznie zatwierdzono statut wołyński. W ciągu w. XVII B. upadł skutkiem wojen; 1664 r. spalony i splądrowany. Wojna północna i mór 1710 r. ostatecznie spusto-

szyły ziemię bielską, niegdyś perłę województwa podlaskiego. Po drugim rozbiorze, B. dostał się Prusom; 1807 przeszedł pod panowanie Rossyi, wcielony do obwodu białostockiego a 1842 do gub. grodzieńskiej, w której ponaówczas do powiatu bielskiego włączono też powiat drohiczyński. Do podźwignięcia B. z gruzów po wojnach książąt ruskich przyczynił się wiele Gasztold wojewoda trocki. Dotąd jest w B. ratusz z XV w. W pobliżu góra Zamkowa ze śladami zamku (zniszczonego 1563 roku od pioruna), w którym często przebywali królowie polscy, udając się na łowy do puszczy białowieskiej. Był też B. jakiś czas starostwem. B. posiada dziś z cenniejszych gmachów pięknie utrzymywaną farę, wspomniany ratusz, szpital, więzienie, gimnazyum męskie, progimnazyum i seminaryum pedagogiczne. W d. 1 stycznia 1878 liczył 5810 mk. t. j. 2756 męż., 3054 kob.; w tej liczbie 3968 izr., 940 prawosł., 895 katol. i 7 ewang. Jarmarków miewa do roku 8. W B. ur. się i umarł Józef Jaroszewicz, autor „Obrazu Litwy.“ Par. kościół katol. w B. pod wezw. Narodz. N. M. P. i ś. Mikołaja, z muru wzniesiony 1780 przez parafian. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol. dekanatu bielskiego liczy dusz 4050. Dekanat bielski w pow. t. n. składa się z 20 parafij: Boćki, Brańsk, Drohiczyn, Wyszki, Łubin, Pobikrów, Topczewo, Bielsk, Ciechanowiec, Dołubów, Domanowo, Granne, Narew, Ostrożany, Perlejewo, Rutka, Siemiatycze, Śledzianowo, Strabla i Winna (dawniej 25 t. j. prócz powyższych: Sadów, Niemirów, Mielnik, Kleszczele i Dziatkowicze). Wiernych liczy 49,753. Pow. bielski gub. grodzieńskiej zajmuje według Strelbickiego 3130 w. kw. a według urzędowych danych 325625 dzies., z czego przypada 14520 dzies. na własność rządową a 37086 ogółem na lasy. Ludności ma 122041 t. j. 39 na 1 w. kw. Stosunek wyznań łatwo oznaczyć, biorąc powyższą cyfrę katolików dekanatu bielskiego (który się rozciąga na cały powiat) i wiedząc, że izraelitów liczono tu 1857 roku 11616 a ewangelików 249. W tymże roku liczono włościan mężczyzn 11024, obywateli ziemskich 229. Ludność prawosławna ma w pow. bielskim trzy dekanaty: bielski, drohiczyński i kleszczelski; w bielskim było 1857 r. 16 parafij i 27000 wiernych. Izraelici mieli w powiecie 4 synagogi i 18 domów modlitwy (tegoż roku). Dzieli się powiat bielski na 4 stany (zarządy policyjne): B., Brańsk, Ciechanowiec i Siemiatycze; gmin liczy 15 (w 1857 miał gmin 11, wsi 230). R. 1878 było w powiecie fabryk sukna 15 z produkcyą roczną na 662723 rs.; browarów 8, z prod. 16750 rs.; garbarni 3, z prod. 1095 rs.; fabryka miodu 1, z produkcyą 425 rs. Co do powierzchni gruntu, to wzgórza znajdują się w półn. części powiatu nad Narwią i ku półn.-wsch. od Bielska. Na prawym brzegu Łoknicy na półn. od wsi Miękisz jest wyżyna zwana „Wałem,“ na lewym zaś brzegu tej samej rzeki t. z. „góry Książęce.“ Niziny zajmują połud. część powiatu, mianowicie też koło Ciechanowca i Drohiczyna; równiny koło Bielska (błota bielskie), Orli, Bociek, Brańska. Między Kleszczelami a wsią Czerepki równina piaszczysta, bezwodna. Rzeki główne Bug i Narew, z dopływami: Łoknica, Orlanka, Liza (Narwi) i Nurzec (Bugu). Jeziór większych niema, błota nad Narwią, Orlanką, Nurczykiem, Nurcem, oraz między Narwią i Lizą. Główne zajęcie mieszkańców rolnictwo. Gleba najlepsza na pograniczu Królestwa. Około 1857 obliczano wysiew: żyta 24099 czetw.; pszenicy 5131; jęczmienia 6765; owsa 15310; grochu 3065; prosa 670; kartofli 18512. Sprzęt zaś: żyta 120,495; pszenicy 30,786; jęczmienia 27060; owsa 61,240; grochu 9,195; prosa 10,050; kartofli 166,878. Ogrodnictwo pięknie rozwinięte. Łąki najlepsze nad Nurcem, Bugiem, Orlanką, Białą, Łososną i Bronką. Największy jarmark w powiecie w mieście Ciechanowcu 11 kwiet. (na konie). O samem mieście B. czyt. *Bibl. Warsz.* 1867, IV i 1868, I. *F. S.*

Bielsk, 1.) wś kozacka, pow. zieńkowski gubernii pułtawskiej, ma 4312 mk. 2.) **B.,** ob. *Bielyj.*

Bielsk, 1.) wś włośc., pow. toruński, par. Kowalewo, ma 2608 mórg rozl., 54 dm., 421 mk., 176 kat. Do B. należą Bielskie Budy i Bielskie Krodunki, par. Wielkołąka, 457 m. rozl., 10 dm., 75 mk., 55 kat. 2.) **B.,** wieś szlach., pow. kwidzyński, par. Piaseczno, st. poczt. Czerwińsk, ma 2199 m. rozl. (1522 ornej, 443 lasu), 15 dm., 296 mk., 221 kat., gorzelnię. 3.) **B.,** niem. *Boelzig* (Kętrz. pisze *Boelsk*), wś włośc., pow. człuchowski, par. i st. poczt. Koczała, ma 3493 m. rozl., 46 dm., 387 mk., 151 katolików (którzy tu są po większej części Niemcy). *J. B.*

Bielsk, ob. *Bielsko.*

Bielsk. Pod tą nazwą Enc. Org. opisuje rzekę Białkę (ob.) w pow. skierniewickim i rawskim.

Bielska, rz. opisana w Enc. Orgelbr. (t. III 424 str.), nie istnieje w rzeczywistości a w opisanym tam kierunku płynie rzeka Czarna, której bieg, choć także błędnie, opisuje taż Enc. pod wyrazem Czarna. Ta ostatnia przyjmuje mały strumyk, zwany podobno Bieliczką, (Por. map. woj. top. Król., (XIX-B).

Bielska struga, kol.. pow. chojnicki, niedaleko Tucholi, par. Polski Cekcyn, ma 224 m. rozl., 4 dm., 46 mk., 38 kat.

Bielska wola, wś, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów. W 1827 r. było tu 16 dm. i 131 mk.

Bielsken, ob. *Bilskie*.

Bielski..., ob. *Bielsk*, *Bielsko* (Niekiedy i od Białej tworzą przymiotnik: „bielski,—a,—e.")

Bielski (dekanat), ob. *Homelski dekanat* i *Bielsk*.

Bielskie Budy, niem. *Bielsker Buden*, ob. *Bielsk*.

Bielskie Tatry, ob. *Tatry*

Bielsko, 1.) wieś i domin., pow. międzychodzki, 716 morg. rozl.; 33 dm.; 322 mk.; 286 ew., 36 kat.; 63 analf. 2.) **B.**, niem. *Annaberg*, kolonia, pow. inowrocławski; 21 dm.; 201 mk.; 161 ew., 40 kat.; 45 anal.; st. poczt. Wójcin o 11 kil.; stac. kol. żel. Mogilno o 13 kilom. *M. St.*

Bielsko, *Bielsk*, *Bilsko*, niem., *Bielitz*, *Bilitz*, m. pow. Szląska austr., w księstwie cieszyńskiem, u podnóża Beskidu szląskiego, na lewym brzegu rz. Białej, wprost handlowego i przemysłowego miasta galicyjskiego Białej, połączone koleją żelazną z Żywcem (20 kilometr.) i z Dziedzicami (skąd się rozchodzą drogi do Krakowa, Wiednia, Wrocławia), a traktem pocztowym z Cieszynem (32 kil.) i Skoczowem (19 kil.). Miasto obszerne i dobrze zabudowane, liczy 10721 mk. Według innych źródeł 14666, w tej liczbie 10240 ew., 3606 kat., 820 izr. Do największych gmachów należy tu zamek ordynacyi bielskiej, książąt Sułkowskich, w samym środku miasta położony; przytykają doń rozległe ogrody, ciągnące się wzdłuż rz. Białej. Miasto oświetlone gazem. Ważny punkt pod względem przemysłu wełnianego, głównie sukiennego, i handlu wełną; ma fabryki maszyn, skład soli galicyjskiej. Dolna część miasta 960 st. n. p. m. wzniesiona. B. mieści w swoich murach następujące instytucye: rada szkolna okręgowa, c. k. gimn., c. k. wyższa szkoła realna; semin. naucz. ewan; szkoły: rzemiosł, tkactwa, miejska ewan., dla chłopców o 8 klasach, dziewcz. o 7 klasach, dziewcząt katolicka, izraelska 5-klasowa; dekanat katolicki, ewang. superintendura na Morawy i Szląsk; sąd okręgowy, kassa oszczędności, bank handl. i przemysłowy, filia austr. banku narod.; stowarzyszeń różnych trzynaście. Parafia katolicka B. dekanatu bielskiego liczy kat. 8800, ewang. 10060, izr. 1100. Prócz kościoła parafialnego ma także B. drugi mały kość. św. Trójcy. Dek. katol. B. dyec. wrocławskiej ma 5 parafij i 4 filie a językiem kościelnym urzędowym jest w nim język polski, podobnie jak częściowo i w parafii ewangelickiej B. Powiat bielski ma 3,7 mil kw rozl. (51% roli uprawnej, 13% łąk i pastwisk, 28% lasu). Grunt na pn. falisty, na pd. górzysty (700 do 3500 st. n. p. m.). Mieszkańców 33,000, po części niemców (mniej więcej w połowie katolików i ewangelików, 600 żydów). Msto 1; wsi 27, dymów 3264. Tak zwane starostwo bielskie na Szląsku austr. obejmuje powiaty bielski, skoczowski i strumieński. *F. S.*

Bielsko, niem. *Beelitz*, m. w okr. podstąpińskim (Potsdam) w Prusiech, tkactwo bardzo rozwinięte.

Bielsko stare, niem. *Alt-Bielitz*, wś i gmina pow. bielski, na Szląsku austr., wraz z Aleksandrowicami rozległości morg. 3103, ludn. 3927. Samo B. Stare, wś, ma 2427 mk., leży tuż pod m. pow. Bielsko, ma parafią ewang. i filią parafii katol. Bielsko. Ludność przeważnie niemiecka.

Bielszczyzna, folw., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna.

Bielszczyzna, zaścianek, pow. trocki.

Bielszowice, niem. *Bielschowitz*, wś, pow. bytomski, niedaleko Gliwic, ma par. katol. dek. bytomskiego. Są tu kopalnie węgla kamiennego i huta cynkowa.

Bieluny, zaścianek, pow. trocki.

Bielus, ob. *Meża*.

Bieła, ob. *Biała*.

Biełaja, *Biała* wś, pow. ługski, gub. petersburska, st. p. i st. dr. żel. warsz.-petersb., o 192 w. od Petersburga.

Biełaja Cerkow, ob. *Białacerkiew*.

Biełaszka, ob. *Tykicz Górny*.

Biełaszki, 1.) wś, pow. berdyczowski, nad rz. Kotłarką, wpadającą do Rosi, o 6 w. od Pohrebyszcz, a o 29 od Holendrów, stac. kijowsko-odeskiej dr. żel. Mieszk. 1148, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 2632 dzies., wyborny czarnoziem. Należy do ks. Wittgensteina. Zarząd gminny w Pohrebyszczach, policyjny w Samhorodku. 2.) **B.**, wś, pow. humański, nad rz. Biełaszką, wpadającą do Tykiczu. Mieszk. 1358, wyznania prawosław. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 2350 dzies., czarnoziemu z glinką, a miejscami i samej gliny. Należy do talnieńskiego majątku hr. Szuwałowa. Zarząd policyjny w Talnem, o 6 wiorst odległem, gminny we wsi Muszurowie. *Kl. Przed.*

Bieławin lub *Biełowin*, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm, o 2 w. od Chełma, śród mokradli położona. Stoi tu baszta zwana przez lud „stołpem" (słup) na usypanym wzgórku śród błot. Baszta ta dziś w ruinie, zbudowana jest z kamienia polnego na zaprawie wapiennej. Kiedy i w jakim celu została wzniesiona niewiadomo. Przypuszczenia archeologów nie są zgodne.

Biełczaki, ob. *Bielczaki*.

Biełgoraj, ob. *Biłgoraj*.

Biełgorod, m. pow. gub. kurskiej, st. dr. żel. kursko-charkowsko-azowskiej, o 133 w. od Kurska, ma bank, st. poczt. i 15453 mk.

Biełhorodka, ob. *Białogródka*.

Biełka, 1.) mała osada szlachecka, pow. radomyski, nad rzeczką t. n., wpadającą do Te-

terowa, o 16 w. odległa od m. pow. Radomyśla, leży śród lasów i błot. Mieszk. 70, wyznania katolickiego; trudnią się przeważnie leśnym przemysłem. Ziemi 491 dz.; należy do międzyrzeckiego majątku Złotnickiego, ojcu którego został darowany ten cały majątek. Zarząd policyjny w Radomyślu, gminny we wsi Czudinie. *Kl. Przed.* 2.) **B.**, osada, pow. nowogradwołyński, gminy kurneńskiej, chat 20, należy do dóbr sokołowskich, własność generała Kniażewicza. *L. R.*

Biełka, *Białka*, 1.) rz., dopływ Teterowa z prawej strony, uchodzi przy wsi Krymek, w pow. radomyskim. Przyjmuje rz. Kilewiec, Rajewkę, Mokry strumień i inne bezimienne. 2.) **B.**, rz, wpada w skwirskim pow. za m. Korninem, do rz. Irpenia. Wspominana w akcie granicznym pod r. 1617. 3.) **B.**, rz., dopływ rz. Sobu w powiecie lipowieckim, ze strony prawej. 4.) **B.**, rz., lewy dopływ rz. Stuhny.

Biełki, wsie, ob. *Białki, Biłki.*

Biełkowce, wś, pow. radomyski, nad rz. Swinołużką, wpadającą do Teterowa, o 6 w. od Korostyszowa. Mieszk. 845, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafial. i szkółka. Ziemi 2014 dzies. Czarnoziem pomięszany z glinką i piaskiem. W połowie grunta pokryte lasem. Należy do hr. Olizara. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Korostyszowie.

Biełoboh, ob. *Bjełoboh.*

Biełocerkowka, ob. *Białocerkiewka.*

Biełocz, wś, pow. bałcki, gm. Mołokisze, liczy dusz męz. 280. Ziemi włośc. 858 dz., ziemi dworskiej używalnej 602 dz., nieużyt. 108 dzies.; należała do Karwowskich, dziś Mańkowskiego; oprócz tego jest 60 dz. używalnej i 74 nieużyt. Domineckiego. *Dr. M.*

Biełocz, *Biełoć*, rz., lewy dopływ Dniestru, zaczyna się w pow. olhopolskim pod wsią Serbami, wpada do Dniestru w pow. bałckim, między wsiami Stroińce i Biełocz. Długa według Pola przeszło milę.

Biełoj, ob. *Biełyj.*

Biełojarska, st. p., pow. ekaterynburski, gub. permska.

Biełoostrow, st. dr. żel. finlandzkiej, o 30 w. od Petersburga, a 383 w. od Helsingforsu.

Biełoruczje, ob. *Białorucze.*

Biełosoroki, ob. *Białosoroki.*

Biełopol, ob. *Białopol.*

Biełopolje, ob. *Białopole.*

Biełostok, ob. *Białystok.*

Biełotyn, *Białocin, Biłotyn*, wś, pow. ostogski, na południe od Ostroga o 13 w., przy drodze pocztowej do Zasławia, okrążona wielkiemi borami, należy do ks. Ludgardy z Tyszkiewiczów Jabłonowskiej; od strony Zasławia ogromny rybny staw z młynem. Jest tu fabryka fajansu i porcelany, pokład ziemi po większej części krzemienisty, st. poczt., szkoła żydowska, około 50 żydowskich domów a 80 dom. włościańskich, którzy nie mają pól, tylko obszerne ogrody, i w nich sieją potrochu żyta, jęczmienia, konopi. Mężczyżni trudnią się piłowaniem tarcic i wyrobem leśnych materyałów, a kobiety i dzieci pracują w fabryce porcelany i fajansu (1860 r. produkcya 325 tys. rs.), i to jest główne ich utrzymanie. W B. przed 50 laty odkryto wody mineralne siarczane i urządzono łazienki, w których przez lat kilka chorzy brali kąpiele; lecz później zostały zaniedbane a dziś nie ma śladu łazienek. *Z. Róż.*

Biełowice, wś, pow. i par. Opoczno, gm. Krzczonów, na wzgórzach zamykających dolinę rz. Drzewiczki, o 5 w. na wschód od Opoczna. W 1827 r. było tu 42 dm. i 263 mk.

Biełowid, rz., dopływ Dniepru pod miasteczkiem Moszny, w pow. czerkaskim.

Biełowin, ob. *Bielawin.*

Biełowizna, wś, pow. będziński, gm. Wojkowice kościelne, par. Wojkowice.

Biełowodzk, m. nadetatowe, pow. starobielski, gub. charkowska, o 51 w. od Starobielska, st. p., 7900 mk.

Biełozierje, ob. *Białozierze.*

Biełozierka, ob. *Białozórka.*

Biełoziersk, m. pow. gub. nowgorodzkiej, st. p., 6000 mk.

Biełozierska, st. p., pow. i gub. chersońska.

Biełusza, ob. *Muldowa.*

Biełuszka, rz., przetok jarowy, wpada do rz. Talianki w pow. humańskim.

Biełyj albo *Bielsk*, miasto powiatowe gubernii smoleńskiej, leży nad rzeką Obszą, wpadającą do Dźwiny północnej, o mil 20 i pół od Smoleńska. Założone r. 1508 przez wielkiego księcia Wasila Iwanowicza, który posłał księcia Piotra Smoleńskiego Łobana-Rapołowskiego na Białę, dla budowania pogranicznego miasta od strony Litwy; zostawało później pod jej panowaniem. W r. 1654, przeszedłszy wraz z Smoleńskiem pod władzę Rossyi, stało się później wsią, pod nazw. „przeprawy Bielskiej.“ W r. 1775 podniesione do stopnia miasta powiatowego. z powodu korzystnego położenia handlowego. Tu urządzono skład płodów smoleńskiej, a w części kałuskiej i orłowskiej gubernij, wysyłanych do Rygi. Liczy mieszkańców 7709 płci obojga; ma 5 cerkwi, port dogodny, 6 garbarni. Z portu bielskiego wychodzi corocznie żyta, konopi, siemienia lnianego i łoju, na sumę 26,000,000 złp. Powiat bielski, gub. smoleńskiej, zajmuje 9348 w. kw.; powierzchnia na wsch. i płd.-wsch. wzgórzysta, we środku i na zachodzie niska, prawie zupełnie błotnista. Tu odrośle wyżyny wałdajskiej tworzą dział wodny między Dnieprem a Dźwiną. Gleba przeważnie gliniasta. Roku

1860 było w powiecie 111,184 mieszk., wsi 1551. Rolnictwo w nędznym stanie, zboża niewiele się rodzi. Lasy zajmują dwie trzecie całej powierzchni powiatu.

Bienarowa, ob. *Bynarowa*.

Bienau, ob. *Bynowo*.

Biendawa, *Biendarra* (?), ob. *Będawa*.

Biendiuga, wś, pow. włodzimierski, oddalona od miasteczka Lubomli o 2 w., od Dubienki w Królestwie Polskiem o 3 w. i od stacyi dr. żel. nadwiślańskiej Dorohusk wiorst 12. Położona nad samą rzeką Bugiem, jak nazwa jej wskazuje była kiedyś przystanią dla handlu spławowego. Ze znacznej części Wołynia, a nawet z dalszych gubernij, zwożono tu zboże, które, składane w kilkunastu ogromnych śpichrzach, czekało odpowiedniej do spławu pory. Obecnie gdy z pobudowaniem kolei żelaznych, handel zbożowy ku takowym się skierował, a Bugiem mała bardzo ilość zboża i to tylko razem z drzewem, idzie do Warszawy i Gdańska, ruch dawny tu ustał, z licznych spichlerzy jeden tylko został; a i ten stoi pustkami. Skutkiem znacznego dawniej ruchu ludności inteligentniejszej, jak również bliskiego sąsiedztwa Dubienki, ludność B. odmienną ma charakterystykę od innych sąsiednich wsi. Strojem więcej zbliżeni do mieszczan, a inteligencyą i obyczajami o wiele wyprzedzili swoich wioskowych sąsiadów. Wieś składa się obecnie z 48 osad i 350 dusz ludności płci obojej, po większej części wyznania katolickiego; B. wraz z kilku okolicznemi wsiami, należała dawniej do rodziny Wydżgów, od których w spadku po kądzieli przeszła do rąk obecnych posiadaczy Kroczyńskich. Ze szczegółów ciekawszych zasługuje tu na wzmiankę dwór starożytny, zbudowany przez Sieniutę Lechowickiego jak podanie głosi, jeszcze w XIV stuleciu. Znajdują się pod nim obszerne lochy, w których w połowie zeszłego stulecia, ówczesny właściciel B. podkomorzy Kazimierz Wydżga, w gorliwości o rozpowszechnienie wiary katolickiej, trzymał izraelitów chwytanych przemocą w Dubience, a trzymał ich tam, dopóki nie zdecydowali się przyjąć chrztu św. Tak zyskanych nowych chrześcian osadzał na wsi, wyposażał gruntami, a potomkowie ich, rozrodzeni na kilkanaście rodzin, dotąd egzystują we wsi. Jest tu niewielki ale schludny murowany kościołek (filia parafii Luboml), fundacyi tegoż Kazimierza Wydżgi.

Biendiuhówka, wś, nad rz. Mirą, pow. kijowski, o 15 w. od Kahorlika, mieszk. 437, ziemi 1564 dzies., należy do Baniewskiego, dawniej do starostwa kahorlickiego.

Bienemühl, 1.) kolonia, pow. wschowski, ob. *Wygnańczyce* (Weigmannsdorf). 2.) **B.**, leśnictwo, powiat wschowski, ob. *Wygnańczyce*.

Bienengarten lub *Bienenhof*, folw. dóbr Siemianowic, pow. bytomski.

Bienenwerder, ob. *Pszczółczyn*.

Bienertwiese, ob. *Bartłówki*.

Bień, Bieniasz, imię własne (Benedykt), stanowi źródłosłów nazw takich jak: Bieniew, Bieniszew, Bieniewice i t. p. *Br. Ch.*

Bień, wś, pow. kielecki, gmina i parafia Mniów.

Bieniakonie, *Beniakony* (ob.), mko, pow. lidzki, w 2-im okręgu administr., własność p. Rymszy, odległe od Wilna 47 w., od Lidy 43. Mieszkańców ob. płci 63. Paraf. kościół katolicki ś. Jana Chrzciciela, założony 1634 z drzewa przez Jana Czaplińskiego. Parafia katol. dekanatu raduńskiego: dusz 4370. Filia w Butrymańcach. Gmina wiejska B., pow. lidzki, ma ludności 2840 t. j. męż. 1436, kob. 1404. Pow. gruntu płaska, lasy, błota, wiele odłogu; rzeki Solcza i Żyżma.

Bieniakony, okrąg wiejski w gminie Dziewieniszkach, pow. oszmiański, liczy w swoim obrębie wsie: Birzyń, Wojsze, Zabiejgi, Kowańce, Dolina, Litwica, Mikolcze.

Bieniaszowice, wś, pow. dąbrowski, tuż pod Siedleszowicami, w par. rz. kat. Grembosów.

Bieniawa, wieś, pow. podhajecki, nad Strypą, o 3 mile na północny wschód od Podhajec. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej: 582, łąk i ogrodów 91, pastwisk 66 m. Posiadłość mniejsza: roli ornej 1284 łąk i ogrodów 123, pastwisk 48 morg. Kwitnie tu pszczelnictwo. Ludność rzym. kat. 394, gr. kat. 331, izraelit. 12: razem 737. Należy do rz. kat. par. w Nastasowie, gr. kat. par. w Bohatkowcach. Wś ta posiada szkołę etatową 1-klasową, należącą do rady szkol. okręg. w Brzeżanach, i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 200 złr. Właścicielka większej posiadłości Gabryela hr. Starzyńska.

Bienica, *Benica* (ob.), mko, pow. oszmiański, w 2-im okręgu administr., własność p. Szwykowskiego. Mieszkańców ob. płci 172. Odległ. od Wilna w. 94, od Oszmiany w. 53. Dawniej klasztory bernardynów i karmelitów. Cerkiew parafialna. Był tu niedawno jeszcze kościół katol. paraf. dekanatu oszmiańskiego, z kaplicą w Markowie. Wiejska gmina B. liczy 506 dym., 6578 włośc. ob. płci. Zarząd gminny w miast. Bienicy. Gmina składa się z 9 okręgów wiejskich: 1) Bienica; 2) Zaskiewicze; 3) Redźki; 4) Ponizie; 5) Zagsze; 6) Zarudnicze; 7) Zawileje; 8) Jurowszczyzna; 9) Borkowszczyzna. Gmina liczy 82 wsi. Okrąg wiejski B. w gminie B., liczy w swoim obrębie mko B., wsie: Janowicze, Siwica, Horbacze, Nielidki, Chatucicze.

Bieńczyce, wś, pow. krakowski, 1043 n. a.

morgów rozl., 80 domów, 537 mk., probostwo łaciń. w Raciborowicach, obszar dworski jest własnością probostwa św. Floryana w Krakowie, szkoła ludowa dwuklasowa. *M. M.*

Bienie, niem. *Bienien*, wś i młyn, pow. ełcki, niedaleko st. p. Grabnik.

Bieniec, wś, pow. wieluński, gm. Mierzyce, par. Pątnów. W 1827 r. było tu 31 dm. i 215 mk. Dawne starostwo płaciło w XVIII wieku 211 zł. kwarty.

Bieniędzice, 1.) inaczej *Bieniądzice*, wieś, pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły. W 1827 r. było tu 10 dm. i 115 mieszk. 2.) **B.**, wś i folw., pow. radomski, gm. Wolanów, par. Jarosławice.

Bieniew, *Bieniewo*, wś, pow. błoński, gm. Passy, par. Pawłowice. W 1827 r. było tu 12 dm. i 147 mk.

Bieniewice, wś, pow. błoński, gm. Passy, par. Błonie. W 1827 r. było tu 19 dm. i 316 mieszk.; obecnie 337 mk. Należy do dóbr Słubice.

Bienin, wś w pow. ełckim, nad jez. Sunowa.

Bieniów, wieś, pow. złoczowski, jest jakby najbardziej na północny wschód wysuniętem przedmieściem Złoczowa. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje roli ornej 307, łąk i ogrodów 50, pastwisk 104 m. Posiadłość mniejsza roli ornej 124, łąk i ogrodów 41, pastwisk 3 m. Ludności rzym. kat. 178, gr. kat. 20, izraelitów 8: razem 206. Należy do obudwu parafij w Złoczowie. W tej wsi jest dystylarnia sławna na obwody: złoczowski, brzeżański i tarnopolski z gorzałki „bieniówką“ zwanej. Własność klasztoru Sióstr Miłosierdzia we Lwowie.

Bieniowce, wś w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, o 25 w. od Sokółki, dm. 35.

Bieńki, 1.) stare i nowe, wsie, pow. ostrowski, gm. Dmochy Glinki, par. Rosochate. 2.) **B.**, okolica szlachecka, pow ciechanowski, gm. i par. Sońsk. W obrębie jej znajdują się: B. bucice, B. żarne, B. karkuty, B. skrzekoty, B. śmietanki. Przechodzi tędy droga żel. Nadwiślańska.

Bieńki, niem. *Bienken*, wś i młyn, pow. ządzborski, niedaleko st. p. Rybno.

Bieńkowa Wisznia, wś, pow. Rudki, o 1/4 mili od tego miasta oddalona. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje: roli ornej 570, łąk i ogrodów 126, pastwisk 38, lasu 733 morg.; posiadłość mniejsza: roli ornej 1044, łąk i ogrodów 206, past. 54 morg. Ludność rzym. kat. 230, gr. kat. 1070, izrael. 27: razem 1327; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy miasto Rudki z 238 parafianami; razem ta parafia liczy 1308 gr. kat. dusz i należy do dekanatu komarniańskiego. Wieś ta posiada szkołę filialną, należącą do rady szkol. okręg. w Gródku. Właściciel większej posiadłości: Jan Aleksander hr. Fredro.

Bieńkowce, wś, pow. rohatyński, nad rzeczką Świrz zwaną, wpada do Dniestru. B. oddalone są o półtorej mili na zachód od Rohatyna, a o 1/4 mili od Podkamienia. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 129, łąk i ogrodów 22, pastwisk 74, lasu 13 morg. Posiadłość mniejsza roli ornej 615, łąk i ogrod. 109, past. 99, lasu 60 morg. Ludność rzym. kat. 2, gr. kat. 488, izrael., 77, razem 567. Należy do rzym. kat. parafii i urzędu pocztow. w Podkamieniu, gr. kat. paraf. ma w miejscu, która należy do dekanatu chodorowskiego archidyecezyi lwowskiej. Wieś ta posiada kasę pożyczkową z fnnduszem 247 złr. Właścicielka większej posiadłości: Leontyna hrabina Starzeńska. *B. R.*

Bieńkowice, wś, pow. bocheński, o 4 kil. od Uścia Solnego, w pow. rz. kat. Cerekiew. Własność Sylw. Jasińskiego.

Bieńkowice sędzimirowskie, wś, pow. wielicki, o 12 kil. od Wieliczki, w par. rz. kat. Dziekanowice. Własność Ludwika Gołuchowskiego.

Bieńkówka, wś, pow. myślenicki, ma 3456 morg. rozl., w tem pastwisk 1264, lasu 1003 m., 259 domów, 1469 ludności; paraf. łac. w miejscu, erygowana w r. 1793 przez oderwanie się od parafii w Sułkowicach. Kościół paraf. poświęcony w r. 1808. Szkoła ludowa jednoklasowa. Położenie bardzo górzyste, niedaleko gościńca z Makowa do Żywca. *M. M.*

Bieńkówka, wś, nad Wisłą, pow. chełmiński, par. Starogród. *Bieńkowska kępa* (wyspa na Wiśle), wieś w nizinach, zamieszkała przez chałupników t. j. posiadających drobne posiadłości, st. poczt. i tel. Chełmno. Rozl. 2391,03 mórg magd., 75 bud.. 50 dom., 393 mieszk, 347 katolików; na kępie 3 domy i 12 mieszk. W r. 1813 i 1829 za.ała wieś Wisła, przerwawszy groblę na długości 710 prętów (1813), a 110 prętów (1829).

Bieńkuny, okolica w pow. trockim.

Bienisłaus, ob. *Benisław*.

Bieniszewo lub *Biniszewo*, wś rozkolonizowana, pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz., przy drodze z Kazimierza do Konina. Miejsce pamiętne męczeństwem pięciu braci Polaków. Jan, Mateusz, Izaak, Chrystynus i Barnabasz, towarzysze św. Wojciecha, osiedli śród puszczy. Pobożność ich i żarliwość tak zniewoliła Bolesława Chrobrego, że wspierał podobno ich apostolską działalność. Według podania, swawolni żołnierze napadli pustelników tych w nocy i dostatek zabrawszy, pomordowali. Król z wielką czcią zwłoki ich w Kazimierzu kazał pochować, zkąd w następnym 1005 roku do Gniezna przeniesione zostały. Ocalony jednak przełożony ich Benedykt dalej na tem miejscu

pozostał, przybrał nowych towarzyszów i z nową gorliwością głosił naukę Chrystusa. Na pamiątkę tego męczeństwa postawiono potem cztery kapliczki w samym Kazimierzu, a piątą przy drodze do Bieniszewa. W roku 1640 Wojciech Kadzidłowski, kasztelan inowrocławski, założył śród gęstego boru przy wsi Bieniszewie, właśnie na miejscu, gdzie mieszkało przed wieki owych pięciu braci, mały klasztor czyli erem kamedułów, których z Bielan pod Warszawą sprowadził. W roku 1781 sami zakonnicy wymurowali sobie piękny kościół, który jednak po ich supremacyi znacznie podupadł i teraz w coraz większą idzie ruinę. Nabożeństwo w nim odbywa się raz tylko do roku, 8 wrz. Klasztor ten w XVIII wieku posiadał dość liczny księgozbiór. Por. „Tyg. Ill.", t. VIII z 1863 r., str. 402.

Bieniszewo, ob. *Beniszewo*.

Bieniuny, *Biejniuny* (ob.), okrąg wiejski, gm. Holszany, pow. oszmiański, gub. wileńska, liczy w swoim obrębie wsie: Bieniuny, Szalcin, Góreckowszczyzna, Południy, Kontorowszczyzna, Rowy, Gudowszczyzna. *F. O.*

Bienkowitz, ob. *Binkowice*.

Bierau, ob. *Biery*.

Bierawa, *Birawa*, *Birowa*, wś i dob., p. kozielski, u zbiegu Odry z Bierawką, mają filią katol. par. Stare Koźle, gospodarstwo wzorowe, z kilku folwarkami, między innemi Głogowice (Franzdorf) i Grabówka (Sackenhoym), st. dr. żel. z Koźla do Bogumina, o 130 kil. od Wrocławia.

Bierawka, *Birowa*, rz., dopływ Odry z prawej strony, 6 mil dł., ma źródło powyżej wsi Belk, przepływa lasy pilchowickie, uchodzi między Rudą a Kłodnicą, pod Bierawą.

Bierbrunn, ob. *Wyborna*.

Biercza, ob. *Bircza*.

Bierczuki, *Birczuki*, wś i folw. p. ihumeński, nad rzeką Bierczukówką wpadającą do Ptyczy, gm. dudzicka, w 1-ym stanie policyjnym uździeńskim, w 4-ym okręgu sądowym, w parafii katolickiej annopolskiej, o 35 w. od Mińska i o 50 w. od Ihumenia, liczy około 80 dusz ob. płci. W XVI w. była własnością Chaleckich, przez wiano następnie przeszła do książąt Radziwiłłów, a później należała dziedzicznie do Jelskich, aż z tego znowu imienia przeszła do Hłasków około roku 1820, na mocy sądu exdywizorskiego. Folwark ma obszaru 500 morgów. Grunta są miernie urodzajne, sianożęci przeważnie torfowe, lasy nieoszacowane. Przez B. przechodził kiedyś odwieczny trakt handlowo-wojenny z Mińska do Słucka na Wołyń i dalej. Dziś tego gościńca zaledwie są ślady, tradycya zaginęła całkiem. *Al. Jel.*

Bierczukówka, *Birczukówka*, niewielka rzeczka, bardzo błotnista, w gub. mińskiej, w zachodniej stronie pow. ihumeńskiego, bierze początek w moczarach około wsi Paździorek, a płynąc wiorst 5 w kierunku południowym, niedaleko od wsi i folwarku Bocharewicz wpada do rz. Ptyczy z lewej strony. *Al. Jel.*

Bierdzany, niem. *Bierdzan*, wś, pow. opolski, z parafiią katol. dek. opolskiego (do 1841 filia Bogacicy), należy jako folw. do majoratu turawskiego.

Bierezowka, ob. *Berezówka*.

Bierezwecz, ob. *Berezwecz*.

Bierkowice, niem. *Birkowitz*, wś, pow. opolski, par kat. Opole, nad rz. Proszkówką.

Bierliszy, ob. *Berlisze*.

Bierna, wś, pow. bialski w Galicyi, o 2 kil. od st. p. Łodygowice, w par. rz. kat. Łodygowice.

Biernacice, wś, pow. turecki, gm. t. n., przy szosie z Turka do Łęczycy, o 4 w. od Uniejowa; łącznie z folw. Bronówek ma 86 włók, z czego po skolonizowaniu i uwłaszczeniu zostało przy folwarku włók 43, ziemi dobrej. żytniej. Gospodarstwo od kilkunastu lat urządzone postępowo, dobry inwentarz, gorzelnia. budowle murowane, dom piękny, ogród starannie utrzymany. Lasu wysokopiennego włók 7, zagajników włók 8. Przez długie czasy własność Skotnickich, Pstrokońskich, w 18 w. Biernackich, potem Mycielskiego; od r. 1848. Feliksa Lisieckiego, który majątek na teraźniejszej postawił stopie. Obecnie B. należą do Ar. Dzierzbickiego i razem z przykupionemi: Bronowem i Zelgoszczą są jednym z największych majątków nie tylko w powiecie, lecz w gubernii. Działalność obywatelska poprzedniego i teraźniejszego właścicieli zasługuje na zaznaczenie z tego względu, że nabywając sąsiednie pustkowia zamieniają je na pięknie zabudowane folwarki, pod nową kulturę ziemi, konserwują wytrzebione lasy, zagajają wydmy i nieużytki. W 1827 r. B. liczyły 24 dm. i 214 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Świnicy Warckiej, st. p. w Uniejowie, odl. od Turka 25 wiorst, ludn. 2448. *W. S.*

Biernacice, wieś, pow. odolanowski, 24 dm., 317 mk., 78 ew., 239 kat., 136 analf.

Biernaszówka, ob. *Bernaszówka*.

Biernat, imię własne (Bernard), dało początek wielu nazwom miejscowości.

Biernatki, 1.) wieś, pow. śremski, 23 dm., 178 mk., 30 ew., 148 kat., 50 analf. 2.) **B.**, folw., pow. śremski, należy do dóbr kórnickich, 5 dm., 79 mk., wszyscy kat., 33 analf., stac. poczt. Bnin o 1 kil., st. kol. żel. Gądki o 10 kil. *M. St.*

Biernatki, ob. *Biernaty*

Biernatowo, niem. *Ascherbude*, wieś, pow. czarnkowski, 3 miejsc.: 1) B., 2) Vierort, 3) Mühlenort; 48 dm., 416 mk., 404 ew., 6 kat., 6 żyd., 28 analf., stac. poczt., kol. żel. Wieleń (Filehne) o 11 kil. *M. St.*

Biernaty, wś włośc., nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, 7 dm. i 63 mk., przy wsi znajduje się folw. Biernatki, mający 278 morg obszaru, 2 dm. i 6 mk. *B. Chu.* 2.) **B.**, okolica, pow konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Łosice, na lewo od drogi z Mordów do Łosic, o 3 w. od Łosic. Miejscowość cała na zachód od Łosic po obu stronach drogi nad rz. Tuczną bezleśna. W obrębie tym leżą wsie: B.-stare, B.-średnie, B.-płosodrze, B.-wólka, B-rudnik. W 1827 B. stare miały 19 dm. i 125 mk., obecnie 19 dm. i 156 mk.; B. średnie w 1827 miały 28 dm. i 163 mk.; dziś 27 dm. i 185 mk.; B. płosodrze i wólka 31 dm. i 157 mk., dziś 18 dm. i 158 m.; B. rudnik mają dziś 18 dm. i 237 mk. Ogólny obszar tych wsi 1833 morgi. 3.) **B.** *Batogowo*, ob. *Batogowo*.

Bierndorf, ob. *Hruszów*.

Bierowa, *Bierówka*, na Szląsku pruskim, ob. *Bierawa*, *Bierawka*.

Bierówka, *Birówka*, wś. pow. jasielski, o 9 kil. od Jasła, ma 1010 morg. rozl., 87 dom., 454 ludn.; parafia w Warzycach; kasa pożyczkowa gminna; niedaleko gościńca powiatowego z Warzyc do Frysztaku; obszar dworski jest własnością funduszu religijnego. *M. M.*

Biertowice, wś, pow. wadowicki, o 4 kil. od st. p. Izdebnik, w par. rz. kat. Sułkowice. Obszar dworski należy do ks. Maur. Montléart.

Biertułckie, niem. *Biertultschütz*, *Buertulschuetz*, wś, pow. kluczborski, w par. katol. Kluczborek.

Biertułtowa, niem. *Biertultau*, *Birtultau*, wś, pow. rybnicki, o milę na płd. zach. od Rybnika, w par. katol. Rydułtów Dolny. Do dóbr B. należą folw. Dołki i Babiagóra, tudzież parę kopalń węgla.

Bieruń, ob. *Beruń*.

Bierutów, niem. *Bernstadt*, m. w pow. i księstwie oleśnickiem, o 2 mile na płd.-wsch. od Oleśnicy, na prawym brzegu Widawy, z 3 przedmieściami, ma mur obwodowy, 4 bramy. Ludność przeważnie ewangelicka. Kościół parafialny, powtórnie 1545 erygowany. Cztery jarmarki do roku. St. dr. żel. z Oleśnicy do Kluczborka, o 41 kil. od Wrocławia.

Bierwce *szlacheckie*, *księże* i *Bierwecka wola*, trzy wsie, pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Goryń. B. szlacheckie w 1827 r. miały 20 dm. i 196 mk.

Bierwinka, ob. *Berwinka*.

Biery, *Berau*, *Birau*, wieś. pow. skoczowski, gm. Świętoszówka, par. kat. Grodziec, na Szląsku austr., rozl. morg. 377, ludn. 302.

Bierzanów, wś, pow. wielicki, ma 2474 morg. rozl., 219 dm., 1495 mieszk. Parafia łaciń. w miejscu, erygowana w r. 1422, szkoła ludowa, gorzelnia, huta, pokłady wapna i gipsu. St. dr. żel. Karola Ludwika, ostatnia przed Krakowem od strony Lwowa, o 8 kil. od Krakowa, o 5 kil. od Wieliczki, z którą także łączy się koleją żelazną. *M. M.*

Bierzchlewo, niem. *Bierzgel* lub *Bierzgelsche Mühle*, osada młynarska, pow. toruński, niedaleko st. p. Turzno, par. Gronowo, ma 201 morg. rozl., 23 mk., 10 kat.; należała niegdyś do benedyktynek toruńskich, 1831 przez rząd darowana osobie prywatnej.

Bierzewice, folw., gm. Lucień, pow. gostyński, ma 203 m. ziemi ornej, staw rybny i młyn cylindrowy, produkujący za 3,000 rs. rocznie.

Bierzgel, ob. *Bierzchlewo*.

Bierzgiel, *Bieżgło*, *Bieżgiel*, młyn i folw., p. lipnowski, gm. i par. Nowogród, jedna z najpiękniejszych miejscowości gub. płockiej, leży przy rzeczce bez nazwy, do Drwęcy wpadającej. Na jednej z gór, młyn otaczających, znajduje się nasyp stożkowy, zwany Szaniec, z czasów przedhistorycznych. B. liczy 3 dm., 43 mk., powierzchni zajmuje 121 morgów, w tem gruntu ornego 92 morg. *Br. Chu.*

Bierzglin, wieś, pow. wrzesiński, 18 dm., 200 mk., 116 ew., 84 kat., 59 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Września o 6 kil.

Bierzglinek, 1.) wieś, pow. wrzesiński, 8 dm., 71 mk., wszyscy kat., 28 analf. 2.) **B.**, folw., pow. wrzesiński, należy do dóbr wrzesińskich, 1819 morg. rozl., 6 dm., 102 mk., 7 ew., 95 kat., 39 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Września o 2 kil. *M. St.*

Bierzgłowo, wieś włościańska, pow. toruński, rozl. 2577 mórg, ludności ma 381 (kat. 292, ew. 89). Oprócz szkoły znajduje się we wsi kościół paraf. katol. Czytamy w aktach kościelnych (wizyta bisk. Olszowskiego), że B. wzięło swoją nazwę od bierzmowania głów, gdyż tu starzy nawet Prusacy przed Krzyżakami przychodzili uczyć się wiary i bierzmowanie odbierać. W r. 1668 istniała jeszcze owa pierwotna kaplica, zamieniona później na zakrystyą; także i prastary drewniany ołtarz w niej pokazywano.

Bierzgłowski zamek, niem. *Schloss-Birglau*, inaczej *Bierzgłówek*, obszerna włość, należąca do miasta Torunia, st. p. Pędzewo, liczy 4258 mórg rozl. (2279 ziemi ornej, 605 łąk, 481 pastw., 953 lasu, 31 wody), 17 dm., mk. 270 (katol. 203, ew. 67). Dawniej był tu zamek obronny, założony około r. 1260. Cztery lata potem wojsko Strojnata, księcia żmudzkiego, zniszczyło go. Musiał być jednak zaraz na nowo odbudowany, bo krzyżacy utrzymywali w nim swoich komturów z pewną liczbą (zwykle 12) zbrojnych rycerzy i duchownych (najwyżej 6). Akta wyliczają następujących 15 komturów bierzgłowskich: Arnold Crop r. 1276, Teodor de Spira 1295, Otto de Dreyenlove 1327, Segehard de Schwarzburg 1330, Jan Nothaft 1339—1342, Henryk von Kranichfeld, Heidenryk Rabe 1352, Burchard von Asseburg

1362—74, Kaspar von Prittitz 1385, Walrabe von Schaufenberg 1389, Arnold von Hecke 1404, Konrad von Baldersheim 1404. Paweł Rolman von Dademberg 1404, Jan von Posern 1414, Engelhard Kiesau 1415. W tym roku komendatorya bierzgłowska została zniesioną i między trzech sąsiednich komturów podzieloną. Położenie miał zamek w Bierzgłowie piękne i obronne, na znacznem wzgórzu, z nadzwyczaj dalekim naokół widokiem. Początkowo był własnością królewską, ale w r. 1520 Zygmunt I oddał go miastu Toruniowi w zamian za zamek świecki. W XVI w. znajdował się jeszcze w dobrym stanie, ale potem przez nieoględność właścicieli wiele ucierpiał od ognia, osobliwie r. 1580 i 1590. Obecnie widać po nim dość znaczne szczątki. *Kś. F.*

Bierzno, wś, pow. kolski, gm. i par. Brudzew.

Bierzów, wieś, pow. ostrzeszowski, 23 dm., 175 mk., 16 ew., 159 kat., 101 analf.

Bierzwiennna, wś, pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna. Posiada kościół par. drewniany. 1827 r. było tu 28 dm. i 258 mk. Par. B. dek. łęczyckiego, dawniej kłodawskiego, liczy 2217 wiernych.

Bierżumujża, *Bierży*, ob. *Birże Inflanckie.*

Bieschke, *Bieschkowitz*, *Bieschkowo*, ob. *Bieszki*, *Bieszkowice*, *Bieszkowo.*

Biese, ob. *Pyza.*

Biesellen, ob. *Bieża.*

Biesiada, wś niewielka we wschodniej stronie pow. mozyrskiego, ku granicy pow. rzeczyckiego, nad rz. Prypecią, pomiędzy ujściami do niej rzek Ptyczy i Tremli, w gm. kopatkiewickiej, w 2 stanie policyjnym petrykowskim, w 2 okręgu sądowym petrykowskim. *Al. Jel.*

Biesiadka, ob. *Biesiedka.*

Biesiadki, wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Olchowiec..

Biesiadki, wieś, pow. nowogradwołyński, gm. berezdowska, dusz męz. 207, ziemi włoś. 935 dz. Niegdyś należała do dóbr berezdowskich ks. Jabłonowskich, obecnie do dóbr pieczywodzkich Mikuliczów *L. R.*

Biesiadki, wś, pow. brzeski w Galicyi, o 13 kil. od Brzeska, z par. rz. kat. w miejscu, własność funduszu religijnego. Ma szkołę filialną.

Biesiady, wś i dobra, pow. wilejski, gmina chocięczycka, o 5 mil od Mińska, o 18 w. od Radoszkowicz (par. i st. poczt.), od kol. żel. libawo-romeńskiej (stacya Kraśne czyli Usza) mil 3 i pół; majątek ten graniczy z jednej strony z powiatem borysowskim mińskiej gub. Rozl. 6000 morgów, z tych 1200 uprawnych, reszta lasu. Mieszkańców na tej przestrzeni obojga płci od 600 do 650 osób, przeważnie prawosławnych. Od dworu o pół wiorsty znajduje się cerkiew parafialna, od 1840 prawosławna, pobudowana przed 200 laty, rzadkiej architektury, w formie trójkątu z uciętemi kątami, formującego nieprawidłowy sześciokąt. Miejscowość górzysta i malownicza. W małej odległości u podnóża góry, na której zbudowana cerkiew, płynie rzeka Udra, dopływ Ilii; po drugiej stronie rzeki jest góra, na której są ślady zamku. Fabryka szkła należąca do Biesiad znajduje się na folwarku Żabiczach, istnieje od 80 lat, obrotu ma 10,000 rs. Lasy ogromne i w dobrym gatunku, sosny i jodły przeważnie, a są też mieszane z iglastemi dęby, klony, jesiony, lipy i olsze. Gleba jest w części żytnia i pszenna; znajduje się torf, wapno, kwarc a niedawno odkryto pokłady marglu, którego używa się i do fabrykacyi szkła. W rzece Udrze hodują się pstrągi. W obrębie B. na tej rzece są trzy młyny o jednym i dwóch kołach czyli gankach. Do majątku B. należą folwarki Trusewicze, Kołdukówka, Truskowszczyzna, Pawlinięta, Sieliszcze, Żabicze, Łosza, Sidorówka, Konotopa, z wodnym młynem o dwóch gankach. Majątek B. należy do Anieli Czechowiczowej. W lasach biesiadeckich znajdują się kurhany czyli wołotówki, podobno z czasów szwedzkich. *M. C.*

Biesiady, wieś, pow. żółkiewski, o 2 mile na północ od Żółkwi, w niskiem położeniu śród piasków, w lesistej i moczarowatej okolicy. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 52, łąk i ogrodów 70, pastwisk 11, lasu 23 morg.; posiadłość mniejsza: roli ornej 81, łąk i ogrodów 99, pastwisk 72 m. Ludność gr. kat. 152, izraelitów 11: razem 163. Należy do gr. kat. parafii w Lubelli. Właściciel większej posiadłości: konwent oo. bazylianów w Żółkwi.

Biesiec, wś, pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Złoczew, o 28 w. od Sieradza, gruntów włośc. 260; ludności dusz 435, męż. 210, kob. 225. R. 1827 było tu 19 dm. i 124 mk.

Biesiedka, *Biesiadka*, wś, pow. taraszczański, nad małą rzeczką wpadającą do Tykicza, o 10 wiorst od Stawiszcz. Mieszk. 2232, prawosł., 400 dm. Cerkiew parafialna i szkółka, ogrody. Leży na bezleśnej równinie, nadzwyczaj urodzajnej. Ziemi 4019 dzies. Należy do hr. Branickiego a dawniej należała do starostwa białocerkiewskiego. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Taraszczy. *Kl. Przed.*

Biesiekiery, *Biesiekierz*, ob. *Besiekiery*, *Besiekierz.*

Biesig, ob. *Piesk.*

Bieskau, według Łepkowskiego *Bedziaków*, wś, pow. głupczycki, niedaleko Baborowa, należy do księstwa opawskiego. Znajdywano tu przed laty srebrne i złote monety rzymskie.

Bieskidek, góra w Karpatach szląskich, na półn.-wsch. od Izdebnej, 2396 st. wys.

Bieskidy, ob. *Beskidy*. Czyt. L. Zejsznera

„Podróże po Bieskidach“ (Biblioteka Warsz., 1848 III).

Biesna, wś, pow. gorlicki, o 4 kil od st. p. Bobowa, w par. rz.-kat. Siedliska.

Biesowo i *Biesówko*, niem. *Gross-* i *Klein Boessau*, dwie wsie, pow. reszelski, niedaleko st. poczt. Rothfliess. B. stanowi parafią katol., dotąd czysto polską.

Biesowo, niem. *Bissau*, wś, pow. gdański, st. p. Żukowo, ma 1480 m. rozl. W r. 1648 należała do Kruzy.

Biessellen (niem.), ob. *Bieża*.

Biesterfeld, *Biesterfelde*, ob. *Bystrze*.

Biestern, ob. *Bystry*.

Biestrzyków, wielki i mały, wieś, powiat nowo-radomski, gmina Dmenin, parafia Rzejowice (dla B. wielkiego) i Chełmno (dla B. małego), na prawo ode drogi z Radomska do Przedborza, należy do cząstkowych właścicieli. W 1827 r. B. wielki miał 21 dm., 174 mk.; B. mały 25 dm. i 201 mk.

Biestrzykowice, niem. *Eckersdorf*, wś, pow. namysłowski, z parafią katol. dek. namysłowskiego. Do dóbr B. należą folwarki Zielony Dąb, Kuźnica, Piaseczne i Rogalski Młyn.

Biestrzynnik, wś, pow. opolski, o 3 mile od Opola, niedaleko Małopanów, przeszło pół mili długa, miała dawniej hutę szklaną.

Bieszczad, ob. *Beskidy* i *Karpaty*.

Bieszenkowicze, mko, pow. lepelski, nad Dźwiną Zachodnią, poniżej ujścia Krywinki, przy trakcie z Witebska do Boczejkowa i Lepla, st. p. i zwyczajna st. tel., 4638 mk. obojej płci. Dwór gościnny z 60 sklepów murowany, cerk. prawosł. przez Piotra I zał., 4 szkoły żydowskie. Wielki jarmark w lipcu (towarów przywożą przeszło na 600 tys. rs.). Znaczne dobra B. są własnością hr. Chreptowicza, wnuka ostatniego kanclerza Rzplitej Polskiej. Parafia-katolicka B. dek. lepelskiego, ma dusz 1050. Kościół śś. Kazimierza Wyzn. i Rafała Arch., zbudowany 1876 kosztem ks. Kiersnowskiego i ze składek, na miejscu dawnego z 1785, wzniesionego przez ks. Laskowskiego. Kaplica w Wodopojach.

Bieszenowa, ob. *Beseniowa*.

Bieszewo, ob. *Bieżewo*.

Bieszki, niem. *Bieschke*, wś, pow. wejherowski, pod Puckiem, par. mechowska, o półtorej mili od Wejherowa.

Bieszkowice, *Zbieszkowice*, niem. *Gross* i *Klein Bieschkowitz*, dobra szlach., pow. wejherowski, niedaleko st. poczt. Kielno i par. Kielno, należą do klucza wejherowskiego, o 2 mile od Wejherowa.

Bieszkowo, *Bieszkowy*, niem. *Bieschkowo*, wś, pow. wejherowski, niedaleko st. poczt. Kielno, parafia kieleńska. o 19 kilometrów od Wejherowa.

Bieślin, wieś, pow. mogilnicki, 13 dm.; 136 mk.; wszyscy kat.; 70 analf.; st. poczt. i kol. żel. w Trzemesznie o 5 kil. *M. St.*

Bieśnik, 1.) wś, pow. brzeski, w Galicyi, o 4 kil. od st. p. Zakluczyn, ma 1081 morg rozl., 39 dm., 206 mk., parafia łaciń. w Zakluczynie, leży niedaleko gościńca wojskowego z Gdowa do Ciężkowic; kasa pożyczkowa gminna. Obszar dworski należy do majoratu hr. Lanckorońskich. 2.) **B.**, wieś, powiat gorlicki, o 9 kil. od Gorlic, w parafii rzym.-katolickiej Szalowa.

Bieśninka, strumień, wytryska w obrębie gm. Woli łużańskiej, w pow. gorlickim, z pod północnego stoku góry Bieśnika (696 m.), płynie zrazu na północ przez Wolę łużańską, poczem zwraca się na północny zachód przez Łużną, Biesnę i Zborowice i tutaj po 16 kilom. biegu uchodzi z pr. brzegu do Białej Dunajcowej; z dopływów najznaczniejszym jest Szalówka. *Br. G.*

Bietowo, dobra szlach., pow. starogrodzki, niedaleko st. poczt. Lubichów i w par. lubichowskiej. Rozl. 2879 morg. (1749 ornej ziemi, 745 lasu), gorzelnia. W liczbie mieszk. wspominani pod r. 1648: Zelski, Kętrzyński, Orlewski, Gierkowski.

Biewce, wś, pow. kaniowski, o półtorej wiorsty od rz. Rosi, o 24 w. od Bohusławia, o 26 w. od Olszanicy, st. dr. żel. chwastowskiej. Mieszk. 1901, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Należy do Udziałów. Została kupiona z całym bohusławskim kluczem od hr. Branickiego. Ziemi 3007 dz., wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny we wsi Kidanówce, policyjny w Bohusławiu.

Biezdrowo, 1.) wieś, pow. szamotulski; 16 dm.; 127 mk.; 30 ew., 97 kat.; 44 analf. Ma kościół parafialny dekan. lwoweckiego (*Neustadt* bei *Pinne*). Rodzina Biezdrowskich go wystawiła; księga biskupia wspomina o nim już r. 1439; początkowo drewniany, w XVII wieku już był murowany, kolacyi Andrzeja Poklateckiego. Ku końcowi XVIII w. ks. Jan Morawski, dziekan lwowski, podźwignął upadający kościół i nadał mu nowy kształt. Z pomników znajduje się nagrobek z ciosowego kamienia, wyobrażający rycerza w zbroi, z napisem naokoło, z którego wypływa, że nagrobek ten wystawił Łukasz Bobolicki rodzicom swoim w pierwszej połowie XVII w. B. miało prócz wspomnianych właścicieli jeszcze Szamotulskich, Odalikowskich; od XVIII w. należało do Bnińskich. Obszary rozległe, w których lasy wytrzebiono, nabył w wieku bież. rząd; dobra zaś biezdrowskie obecnie należą do rodziny Kurnatowskich. W parafii biezdrowskiej jest jeszcze kościół w dawnem miasteczku Wartosławiu czyli Nowym moście (Neubrück), założonem w r. 1785 przez Łukasza Bnińskiego, sędziego poznańskiego, starostę

babimoskiego. 2.) **B.**, dominium, powiat szamotulski, 13191 m. rozl.; 9 miejscowości: 1) B.; 2) wieś Mokrz; 3) folw. Bnino; 4) Winnagóra (*Weinberg*); 5) kolon. Aleksandrowo; 6) leśnictwa: Tomaszewo; 7) Żelasko; 8) Zmyślona; 9) Marszewice; 38 dm.; 545 mk.; 90 ew., 455 kat.; 145 analf.; st. poczt. Wartosław (Neubrück) o 4 kil.; st. kol. żel. Wronki o 6 kil.

Bieździadka, wś, pow. jasielski, o 5 kil. od st. p. Kołaczyce, ma rozl. 1643 m., 105 dm., 725 mk., paraf. w Bieździedzy. Obszar dworski jest własnością od 4 wieków przeszło rodziny hr. Romerów z Chyszowa. Stary szlachecki dworzec, zmurowany w końcu zaszłego wieku; piękny park angielski na pagórku ze staremi drzewami. Tartak wodny i gorzelnia.

Bieździadka, potok, wypływa w obrębie gminy Bieździadki w pow. jasielskim, z wschodniego stoku Babiej góry, płynie zrazu na północ, poczem pod kościołem w Bieździedzy zwraca się na zachód, płynie przez gminę Bieździedzę i pod Kołaczycami uchodzi do Wisłoki z pr. brz. Długość biegu półtorej mili. Przybiera potoki z pod Łazów i Sowinkę. *Br. G.*

Bieździedza (z przys. Łazy), wś, pow. jasielski, o 3 kil. od st. p. Kołaczyce, ma rozl. 1206 morg, 89 dm.; 582 mk. Starożytna parafia istniała już w r. 1326 (Długosz, Lib. ben. I, 222). Kościół paraf. wzniesiony podobno przez Eligiusza Grzymałę pod wezwaniem św. Trójcy, poświęcony został w r. 1453 przez Jerzego bisk. laodycejskiego, sufragana kardynała Zbigniewa Oleśnickiego. Kościół murowany w stylu gotyckim, z oknami ostrołukowemi; przy nim kaplica, zbudowana w r. 1615 przez Zofią z Chmielnickich, wdowę po Jerzym z Chyszowa Romerze właścicielu B., zwana Romerowską. Kilka pięknych obrazów, starożytna ozdobna chrzcielnica w guście gotyckim z 13 lub 14 wieku. Kościół w B. spalił się dnia 30 sierpnia 1879 r. Zostały tylko nagie, popękane mury. Pod kościołem obszerne groby familii Romerów. Na cmentarzu piękna murowana kaplica, w której spoczywają zwłoki Prospera hr. Zborowskiego, ostatniego właściciela B. Szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate, w glebie dosyć żyznej. *M. M.*

Bieża, niem. *Biessellen*, wś, pow. ostródzki, st. p. i dr. żel., 370 mk., niedaleko Gietrzwałdu.

Bieżanice, wś, pow. noworżewski, gubernia pskowska, st. p. u zbiegu dróg z Porchowa i Wielkich Łuk do Noworżewa.

Bieżanów, właściwie *Bierzanów* (ob.).

Bieżany, wś włośc., pow. mławski, gmina Ratowo, par. Strzegowo.

Bieżeck, miasto powiatowe w gub. twerskiej, około mil 40 od m. Tweru, nad rz. Ostreczyną, wpadającą do Mołogi. Wspominane w XII wieku, jako należące do Nowogrodu, leżało o mil 2 od teraźniejszego Bieżecka. Z upadkiem Nowogrodu i Tweru, przeszło pod panowanie książąt moskiewskich. Car Iwan Wasilewicz, prowadząc wojnę z Szwecyą, zabrał w niewolę wielu Karelczyków i osadził ich w powiecie bieżeckim, gdzie i dzisiaj odróżniają się od innych mieszkańców mową swoją. Miasto liczy 13 cerkwi, 6945 ludności. Kupcy tutejsi prowadzą główny handel płótnem i masłem, wysyłanemi do Moskwy i Petersburga, tudzież ptastwem zimą bitem i zamrożonem; latem pędzą liczne stada gęsi. Wysyłają także do Rybińska i obu stolic około 200,000 worków skór kocich. Znajduje się tu 15 fabryk: skór, łoju, wosku i bank. O 2 w. od miasta leży tego nazwiska st. dr. żel. rybińsko-bołogojskiej, odległa od Rybińska wiorst 126. Bieżecki powiat zajmuje przestrzeni 7,154 wiorst kwadr.

Bieżeń, wś rządowa, pow. częstochowski. gm. Rększowice, par. Truskolasy, na wzgórzu śród lasów. W 1827 r. było tu 25 dm. i 156 mk., obecnie 41 dm.

Bieżewo, *Bieszewo*, kol., pow. świecki, st. poczt. Szwarckop, par. Bysław, ma 234 morgi rozl., 3 dm., 19 mk., wszyscy kat.

Bieżgieł, *Bieżgło*, i t. p., ob. *Bierzgieł*, *Bierzglin* i t. p.

Bieżnica, *Beżnica*, ob. *Bieżunica*.

Bieżuń, os. pryw., przedtem miasto, pow. sierpecki, nad rz. Wkrą, odl. od Płocka mil 6 i pół, przy trakcie z Płocka do Mławy; posiada kościół par. murowany, sąd gminny okr. II. urząd gminny, szkołę początkową, stacyą pocztową. Pałac właścicieli odbudował Adam Wołowski. W 1859 r. B. miał 149 dm. (2 mur.) i 2478 mk., w tem 739 żydów. Obecnie mk. 2535, dm. 234 (3 mur.), 2 garbarnie, 4 wiatraki, 6 jarmarków, targi tygodniowe. Do os. należy 1792 morg. gruntu. Założone przez Jędrzeja z Golczewa, kasztelana płockiego w końcu XIV wieku, otrzymało przywilej erekcyjny i nadanie prawa niemieckiego w r. 1406 od Ziemowita, księcia mazowieckiego i płockiego. Gniazdo starożytnej rodziny Sierpskich, w końcu należało do Zamojskich. Obdarzane przywilejami królów poskich, liczyło się niegdyś do znaczniejszych miast dawnego województwa płockiego, gdy Święcicki, opisując Mazowsze w pierwszej połowie XVII wieku, nazywa Bieżuń zamkiem i warownią. Upadło ono całkowicie, najpodobniej w czasie szwedzkich wojen. Tu się urodził w roku 1716 Andrzej Zamojski, znany w historyi kanclerz wielki koronny, i po złożeniu pieczęci mieszkał w tutejszym pałacu przez siebie wystawionym, zajmując się układaniem zbioru prawa cywilnego. Król Stanisław August w r. 1767 pozwolił temuż An-

drzejowi Zamojskiemu nanowo miasto erygować, i prawem magdeburskiem obdarzył. Okolica Bieżunia słynęła zdawna wybornemi rybami i rakami, które dowożone do Warszawy stanowić musiały główne źródło zarobkowania mieszkańców, kiedy dały powód do utrzymującego się dotąd przysłowia: „Gdyby nie ryby i raki, zginęliby Bieżuniaki.“ Par. B. dek. sierpeckiego 4081 dusz liczy. Gmina B., należy do II okr. sądowego (Bieżuń), ogół powierz. 17,336 morgów, w tem 8342 morg. gruntu ornego, ludność 6,344, w tej gminie znajdują się 2 kościoły katolickie, dom modlitwy ew., synagoga, bóżnica, sąd gminny, zarząd gminny, 3 szkółki elementarne, 2 garbarnie, huta szklana, browar, tartak parowy, młyn wodny, 7 wiatraków, 25 sklepów i karczem; do gminy należą osada miejska Bieżuń, wsie włośc. i kolonie: Adamowo, Dąbrówka, Elżbiecin, Felcin. Karolewo, Korniszyn, Lutocin, Mak, Majnowo, Obręb, Parlin, Pozga, Strzeszewo, Sembórz, Sadłowo, Siedliska, Stanisławowo, Seroki, folwark i jedna osada młyn.; prywatne Pałac Bieżuń z folwarkami Korniszyn, Sadłowo i Soznica, Karolewo, Łonżyn, Lutocin, Władysławowo-nowe, Władysławowo-stare, Władysławowo-budy, Zabieżuńgrondy czyli Zabieżuńtawki, Zimolza; wyż wymienione wsie należą do parafii: Bieżuń, Lutocin, Poniatowo.

Bieżunica, *Bieżniea. Beżnica*, rz. w środku pow. bobrujskiego, bierze początek w okolicach wsi Nieznaje, przecina drogę wiodącą z Hłuska do Parycz i Zubarewicz, i tak płynąc od źródeł na przestrzeni 2 mil, wpada do Ptyczy z lewego brzegu w okolicach Zubarewicz. Kierunek ma zachodnio- południowy. *Al. Jel.*

Bieżyn, wieś, pow. kościański, 68 dm., 408 mk., 64 ew., 344 kat., 7 analf.

Biędawa, po niem. *Biendawamühle*, młyn i os. w pow. olsztyńskim, niedaleko st. p. Olsztynek. Piszą też: Biędara, Biendarra.

Bigajle, ob. *Subocz*.

Bigoszówka, przysiołek wsi Zegartowic.

Bigusowo, wś, pow. drysieński, z kaplicą katolicką parafii rosickiej.

Biguszewo, wś i włość, pow. kartuski, st. p. i par. Sulenczyn.

Biguszki, lit. *Bikuszkies*, włość, pow. wiłkomierski, nad jeziorem Ołowsza, na półwyspie zabudowane, niegdyś książąt Radziwiłłów, później Tadeusza z Kozielska Ogińskiego wojewody trockiego, starosty retowskiego, później Pruszyńskich, następnie Plewaki, od którego przeszło do rąk Bienieckiego; wnukowie tegoż Drozdowscy obecnie są dziedzicami; do tej majętności należą wsie: Siemieniszki, Tałejki, Kusznieruny, Małany, Syrutyszki, Nowosiołki, Juliszki i Półbiedy.

Bihadelki, folw., pow. dzisieński, nad jez. Bezimiennem, do $3\frac{1}{2}$ w. długiem, 1 w. szerokiem.

Bihale. ob. *Biehale*.

Bihłegóre, ob. *Bjeła-góra*.

Bijne, *Bojne*, góra z jaskinią, niedaieko Jezupola, nad Bystrzycą.

Bijota, ob. *Windawski kanał*.

Bijowce, wś, pow. bracławski, ma 219 dusz męz., 597 dz. ziemi włośc., należy do Maryi z Potockich Strogonowej. *Dr. M.*

Bijuciszki (z folwarkiem Wolanów), wieś w pobliżu miasteczka Borun, pow. oszmiański. Dziedzictwo Andrzeja Wolana (w 17 wieku), obrońcy i krzewiciela kalwinizmu na Litwie. Własność niegdyś Wańkowicza, dziś Wojtkiewicza.

Bijuciszki, dobra i wś, pow. wileński, niegdyś własność ks. Mikołaja Giedroycia, od 1863 rządowe; była tu filia par. katol. Dubinki. Okrąg wiejski B. w gm. Malatach liczy w obrębie swym wsie: Kluki, Czymbary, Krejwiszki, Morozówka, Paszkańce, Żodziszki, Hudejka, Adamejciszki, Czymbarzyszki, Żeluńce, Łowmiany, Skrabiele; zaścianki: Skrablińce, Grobniak, Juszkiele, Szajksztaliszki, Popuńce, Antojedzie, Gasperańce, Pajawry, Kozaki, Markieliszki, Migdaliszki, Wierliga.

Bijuk-Lambat, st. p., pow. jałcki, między Ałusztą i Jałtą.

Bikcze (źródłosłów: Bik), jezioro we wsi Koniawola, pow. lubartowski, gm. Łęczna, leży w zlewie Wieprzu, śród bagien i błot, ma 172 m. rozległości i 48 st. głęb.; brzegi nizkie, błotniste; o 2 w. na półn.-wschód ode wsi, między jeziorami Brzeziczno a Uścimierz.

Bików i *Bikowska wola*, ob. *Biejków*.

Bikowice, przysiołek wsi Zbykowic.

Bikowine, ob. *Bykowina*.

Bilavoda, *Białawoda*, *Weisswasser*, gmina powiatu jawornickiego na Szląsku austr., ludn. 1475.

Bilawa, *Bilawy*, ob. *Bielawa*,*Bielawy*.

Bilcza, *Bielcza*, dopływ rz. Ilii.

Bilcza, 1.) wś rządowa, pow. kielecki, gm Dymińsk, par. Brzeziny, leży w pobliżu drogi bitej kielecko-krakowskiej, ma szkołę. W 1827 r. było tu 80 dm., 415 mk. 2.) **B.**, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów.

Bilcze, wś, pow. dubieński, ma kaplicę katolicką par. Złoczówka.

Bilcze, 1.) wieś, pow. drohobycki, o milę od Medenic oddalona. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 37, łąk i ogrod. 204, past. 60, lasu 5355 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 1533, łąk i ogrodów 1991, pastwisk 728, lasu 49 morg austr. Ludność rzym kat. 28, gr. kat. razem z osadami Młyny zarzeczne, iskowe i suchowolskie 1660. Należy do rzym. kat. parafii w Medenicach, gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu droho-

byckiego dyecezyi przemyskiej; posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości: spadkobiercy Maurycego Kolischera. 2.) **B.**, z przysiołkiem Manastyrek, wieś, pow. zaleszczycki, nad Seretem z lew. brz., o 2 mile od Zaleszczyk. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli or. 1369, łąk i ogrodów 95, past. 125, lasu 1336 morg.; posiadłość mniej. roli ornej 3668, łąk i ogrod. 284, past. 321 morg. Ma też dużą winnicę. Ludność rzym. kat. 102, gr. kat. 2096, izrael. 57, razem 2255. Należy do rzym. kat. parafii w Głęboczku, gr. kat. par. ma w miejscu, która należy do dekanatu skalskiego dyecezyi lwowskiej; w wioskach Bilcze, Dobrykąt liczy 2816, w Manasterku 261, razem 3173 parafian. Ma też szkołę 1-klasową. P. Kirkor w rysie swej „Wycieczki na Podole", opisuje słynną jaskinię w Bilczu w ten sposób: wejście do jaskini jest na niwie, nizkie, tak, że na czworakach z dziesięć kroków pełzać potrzeba; następnie wchodzi się do salonów, kuratyrzy, istnego labiryntu, tak, że zapuszczać się w głąb bez szpagatu jest istotnie nieniebezpiecznie. Jaskinie mają alabastrowe ściany, stalaktytami okryte, wysokości dwu metr. 70 cmt., i chociaż pan Kirkor z p. S. Koziebrodzkim półtorej godziny w głąb się zapuszczali, mimo tego u kresu jaskiń nie stanęli. Nachylenie jest tak wielkie, że nawet w środku miejscami iść wyprostowanym nie można. Tyle pan Kirkor. Pierwszą wiadomość o jej odkryciu podał nieznany niemiecki, literą D. podpisany autor w wychodzącem we Lwowie r. 1822 czasopiśmie niemieckiem „Miscellen" Nr. 60, gdzie skreślił zdarzenie odkrycia tej jaskini przez Jana Chmieleckiego, dzierżawcę Bilcza, oraz przedmioty podówczas w niej znalezione, mianowicie kości ludzkie i zwierzęce, naczynia gliniane, monety rzymskie: Honoryusza i Hadriana, i inne rzeczy. Widoczna, że już za czasów rzymskich była znaną i zamieszkałą. Oryginalne sprawozdanie odnalezienia jaskini w Bilczu posiada gabinet archeologiczny uniwersytetu jagielońskiego. Czyt. „Beschreibung der bei Bilcze, Czortkower Kreises in Galizien, Podolischer Gegend, entdeckten unterirdischen Hoehlen". Hormayr's Arch. 1823, Nr. 57, sq. Właścicielem B. jest Adam ks. Sapieha. Zowią też *B. Bilicze* *B. R.*

Bilcze-Wolica, st. dr. żel. Arcyks. Albrechta, między Mikołajowem-Drohowyże a Uherskiem-Dobrzany, o 58 kilom. ode Lwowa.

Bilczew, pow. koniński, gm. i par. Kramsk, od Konina odl. 17 w. Są tu 2 szkoły elementarne, katolicka i ewangelicka, pokłady torfu. W 1827 r. było 17 dm. i 140 mk.; obecnie 288 mk. i 707 m. obszaru.

Bilczew, 1.) wieś, pow. odolanowski; 3 dm., 35 mk., wszyscy kat.; 7 analf. 2.) **B.**, domin., pow. odolanowski, 2 miejsc.: 1) B.; 2) Kowalew; 1443 morg rozl.; 6 dm.; 115 mk.; 11 ew.; 104 kat.; 51 analf.; st. poczt. Skalmierzyce o 4 kil.; st. kol. żel. Ostrowo, o 12 kil. *M. St.*

Bilczów, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Chotel Czerwony. W 1827 r. było tu 22 dm. i 150 mk.

Bilczyce, wś, pow. wielicki, o 4 kil. od Gdowa, w par. rz. kat. Gdów.

Bilczyn, wś, pow. ostrogski, na połud. zach. od Ostroga, o 22 w. a na zach. od Zasławia o 6 wiorst. Niegdyś należała do ks. Jabłonowskich a w 1840 r. przeszła w dziedzictwo Gorłowa; pokład dolny kredowy a z wierzchu popielata ziemia z przymieszką glinki i zapewne od białawej ziemi nazwisko otrzymała; położenie górzyste, domy włościańskie na górach i dolinach porozrzucane, przy każdym sad drzew owocowych. Jest tu cerkiew parafialna i szkoła wiejska. *Z. Róż.*

Bilczynka, wieś, powiat zasławski, i folwark należący do zasławskiego klucza dóbr sławuckich.

Bilderweitschen (niem), wś, pow. stołupiański, kośc. ewang., ludn. kat. i ew., niemieckim i litewskim mówi językiem, o 3 kil. od Ejtkun, pokłady torfu, st. p., 311 mk.

Bildschoen, ob. *Bielczyny*.

Bileckie, wś, pow. latyczowski, gm. Wójtowce, dusz męz. 129; ziemi dworskiej 892 dz.; należy do hr. Morkowa.

Bilejka, ob. *Meża*.

Bilenka, potok w obr. gm. Majdana średniego w pow. nadwórniańskim, wypływa z pod wzgórz zwanych Chorosną; z potokiem Rynnistym tworzy potok Babiankę. *Br. G.*

Biletówka, błędna ale stale utrzymująca się w książkach nazwa wsi: Biliłówka (ob.).

Bilew, wś, nad rz. Grysią, pow. łaski, gm. Pruszków, par. Marzenin, na lewo od drogi bitej z Łasku do Zduńskiej Woli, o 8 w. na zach. od Łasku. W 1827 r. było tu 15 dm. i 132 mk., obecnie 16 dm.

Bilice, ob. *Bylice*.

Bilicz, rus. *Biłycz* (dolny i górny), wś, pow. staromiejski, o 4 kil. od Starego miasta, w par. rz. kat. Stara sól; gr. kat. parafią ma w miejscu. Szkoła 1-klasowa. Właściciel hr. Fr. Mycielski.

Bilicze, wś, pow. kowelski, gm. Maciejów, w połowie rządowa, w połowie własność hr. Miączyńskich. Ma 40 dm., 240 mk., 462 dz. ziemi włośc. Gleba: piasek i glinka na pokładzie kredowym. Narzecze rusińskie. *A. Br.*

Bilicze, ob. *Bilcze*.

Bilicze, niem. *Bilitzen*, wś, pow. jańsborski. niedaleko st. p. Kwik.

Biliczna, wś, pow. grybowski, w par. gr. kat. Izby, o 8 kil. od Grybowa, własność funduszu religijnego.

Biliczna, potok górski w obr. gm. Biliczny,

w pow. grybowskim, wypływa pod samym grzbietem Beskidu lesistego, na granicy Galicyi z Węgrami. Płynie tą wsią na północny zachód, poczem przechodzi w obręb gminy Izb; tutaj powyżej Izb łączy się z Wiśniażką, tworząc Białą Dunajcową.

Biliczyn, wś, pow. mohylowski, gm. Jołtuszków, 377 dusz męz., 729 dzies. ziemi włościańskiej, 1005 dz. ziemi dworskiej. Należy do Krasowskich. *Dr. M.*

Bilikowce, wś, pow. lityński, dusz męz. 157. Ziemi włośc. 426 dz. Należała do Orłowskich, dziś Czemeryna. *Dr M.*

Biliłówka, *Bieliłowka*, ob. *Białołówka*.

Biliłówka, *Bilinówka*, *Biletówka* (?), wieś, pow. skałacki, nad potokiem zwanym Gniła, o milę na południe od mka Grzymałowa. Ludność rz. kat. 29, gr. kat. 124, izraelitów 8: razem 161. Należy do rz. kat. par. w Toustem, do gr. kat. parafii w Bucykach, której jest filią, 674 wiernych liczącą; ma kasę pożyczkową z kapitałem 497 złr.

Bilimbajewski Zawod, st. p., pow. ekaterynburski, gub. permska, st. p. między Kungurem a Ekaterynburgiem.

Bilina, rz., dopływ Ryzny.

Bilin, wś rządowa, pow. kowelski, gm. Dubowa, nad jeziorem. Rozległości ogólnej 3342 dzies., 125 dm., 780 mk. Należała do starostwa kowelskiego na prawach sołtysów i hajduków. Gleba: krzemionka z marglem na pokładzie piasku i kredy. Narzecze rusińskie. *A. Br.*

Bilina, 1.) **B.** wielka, wś, pow. samborski, o 23 kil. od Sambora, w par. rz. kat. Dublany, z par. gr. kat. Bilina wielka. 2.) **B.** mała lub Bilinka, wś, nad zamuloną odnogą Dniestru, do której tu mały strumień wpada, pow. samborski, o 7 kil. od Kranzberga, w par. rz. kat. B. wielka. Obie mają po 1 szkole 1-klasowej.

Bilinówka, ob. *Biliłówka*.

Bilitz, ob. *Bielice* i *Bielsko*.

Bilke, mko w hr. beregskiem (Węgr.), ma dwa kościoły gr. katol., bóżnicę żydowską, stacyą pocztową, kopalnie i kuźnicę żelaza, młyn wodny i tartak, łomy kamienia wapiennego, jarmark, 3633 mk.

Bilkowo, niem. *Boelkau*, wś, pów. gdański, par. Prągnowo.

Billenhof, włość w gub. kurlandzkiej, par. mitawska.

Bilno, wś, folw. i rumunki, pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka, ma 70 mórg obszaru.

Bilow, ob. *Bilowiec*.

Bilów, wś, pow. opatowski, gm. i par. Słupia Nowa.

Bilowce, powiat borszczowski, ob. *Bielowce*.

Bilowicko, ob. *Bielowicko*.

Bilowiec, *Wagstadt*, ob. *Bielowiec*.

Bilowsheide, właściwie *Bülowsheide* (ob.).

Bilskie, *Bilsko*, niem. *Bielsken*, wś, pow. lecki, niedaleko st. p. Wydminy.

Bilsko, ob. *Bielsko*.

Bilsko, wś, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce.

Bilsko (z przys. Białą, Ostrą-górą i Rozmirowem), wś, pow. sądecki, rozl. 1497 morg, 75 dm., 581 mk., par. w Jakubkowicach, położenie górzyste, gleba dosyć urodzajna. *M. M.*

Bilwinowo, wś, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, odl. 10 w. od Suwałk, liczy: 28 dm., 210 mk.; przy wsi osada t. n. ma 4 dm. i 29 mieszk. *K. H.*

Bilwiny, okolica w pow. sokólskim, gub. grodz., o 19 w. od Sokółki.

Bił..., ob. *Bial...*, *Biał...*, *Bieł...*

Biłajacerkow, ob. *Białacerkiew*.

Biłejsze, wieś do dóbr Dusiaty należąca, dziś rządowa, pow. nowoaleksandrowski, gub. kowieńska.

Biłgoraj, urzęd. *Biełgoraj*, m. pow. nad rz. Ładą z praw. brzegu, odl. od Warszawy 241 wiorst, od Lublina 89 w. Leży pod 50°,53 szer. geogr. i 39°,31.2 dług., wzniesione nad poz. morza na 645 stóp. Posiada kościół par. katolicki i drugi dla ludności rusińskiej, sąd pokoju okr. II należący do zjazdu sędziów w Zamościu, dwie szkoły początkowe, biuro powiatowe, stacyą telegraf., st. poczt., szpital dla chrześcian i żydowski, dom schronienia dla starców. Od XVII wieku ludność B. trudni się wyrobem sit i przetaków z włosia, łyka, jedwabiu lub drutu. W 1873 roku wyrobiono sztuk 1,450,000, wartości około 150,000 rs. Dawniej męzka część ludności wyruszała zwykle w różne strony kraju z towarem dla sprzedaży; obecnie zaś kupcy (żydzi) dostarczają im włosów i zamawiają towar, którego sprzedażą sami się zajmują. Konkurencya sit drucianych zaszkodziła temu przemysłowi. B. założony został przez Adama Gorajskiego. Stefan Batory nadał mu prawo magdeburskie i ustanowił jarmark i targi przywilejem z 1578 r. Gorajscy jako dysydenci założyli tu kościół dla spółwierców. Jeszcze w 1634 Zbigniew Gorajski, odnawiając przywilej erekcyjny, zastrzegł, by każdy właściciel domu dostarczał pastorowi furę drew rocznie. Katolicy mieli w 1604 r. małą kapliczkę. Późniejszy dziedzic Marcin Szczuka założył stojący dotąd kościół paraf. katolicki, przed którym stoi słup z datą 1699 r. Później B. należał do Potockich. W 1781 r. było tu 368 dm. W 1859 r. 500 dm. i 5434 mk., w tej liczbie 2070 żyd. Obecnie 404 dm. (w tej liczbie 36 mur.) i 6570 mk. Ludność tutejsza mówi czystą i piękną polszczyzną, odznacza się niezwykłą pięknością budowy ciała i rysów, co kobietom tutejszym dość smutną zrobiło sławę. Par. B. dek. t. n. ma 1882 wier-

nych (Bibl. War. 1842 r. II 222). Powiat biłgorajski gub. lubelskiej, utworzony z połud. zachodniej połowy dawnego zamojskiego powiatu w 1866 r., zajmuje 31,02 mil kwadr. i graniczy od północy z janowskim i zamojskim, od wschodu z tomaszowskim, od zachodu zaś i południa z Galicyą. Rzeka Tanew rozdziela terytoryum powiatu B. na dwie połowy: północna przeważnie lasami pokryta, nizko położona, obfituje w drobne rzeczki o bagnistych wybrzeżach; południowa część przeciwnie, górzysta i wzniesiona, mało ma lasów i uboga w wody. W północnej części wody obszernych lasów odprowadzają rzeki: Branwica, Bukowna, Rakowa, Kurzanka, Lada. W południowej jedna tylko mała rzeczka Złota płynie wprost do Sanu. Tanew nie jest spławną. Błota spotykamy po brzegach rzek: Bukowny i Kurzanki, i w lasach pomiędzy temi rzekami się znajdujących. Największe są: Błogie przy wsi Wypalenki, Szeliga na prawym brzegu Kurzanki, i Wypalanki między rzeką Bukowną a Branwicą. Około Biłgoraja zaczynają się wyniosłości dochodzące 700 st. nad poziom. Cześć południowa powiatu jest więcej zaludniona i lepiej uprawna; wsie, choć rzadkie lecz duże i ludne bardzo, mają często po tysiąc i więcej mieszkańców. Dla braku dróg ani rolnictwo ani przemysł fabryczny ani handel nie mogły się tu pomyślnie rozwinąć. Powiat cały nie ma całkiem niemal dróg bitych; jedyna droga wodna, San na małej tylko przestrzeni dotyka granic powiatu a kolej Nadwiślańska przechodzi w średniej odległości 10 do 12 mil od granicy powiatu. Jedyną więcej rozwiniętą gałąź przemysłu stanowi sitarstwo koncentrujące się w mieście Biłgoraju i produkujące za 124,570 rs. rocznie, gdy w całym powiecie istnieje tylko jedna gorzelnia (18,576 rs.), jedna papiernia (4,500 rs.); 4 małe browary: ogółem 6 fabryk z produkcyą dochodzącą do 34,000 rs. rocznie. Pod tym względem B. powiat jest najuboższym w całej gubernii. W 1878 ludność powiatu wynosiła: 80,355, w tem: 38,600 męż. i 41,755 kob. Podług wyznań w 1876 r. było: 46,595 katolików, 18,294 unitów, 2232 prawosławnych, 14 protestantów i 6761 izraelitów (na 73,898 mk.) Pod względem sądowym B. powiat należy do II okręgu sądowego w Zamościu i dzieli się na cztery okręgi sądowe gminne: Sól, Lipiny, Tarnogród i Józefów. Jeden sąd pokoju w Biłgoraju należy do zjazdu sędziów pokoju w Zamościu. Pod względem administracyjnym B. powiat dzieli się na 14 gmin: Aleksandrów, Babica, Biszcza, Różaniecka wola, Krzeszowska-Huta, Kniaźpol, Kocudza, Krzeszów, Łukowa, Majdan Sopocki, Potok górny, Puszcza Solska, Sol i Tarnowatka. Jedyne miasto w powiecie: Biłgoraj; osady miejskie trzy: Krzeszów, Tarnogród, Józefów. Szkół początkowych w 1878 r. było 19. Dekanat biłgorajski dyec. lubelskiej składa się z 9 parafij: Biłgoraj, Gorecko, Huta-Krzeszowska, Józefów-Ordynacki, Krzeszów, Łukowa, Potok Ordynacki, Puszcza-Solska i Tarnogród. *Br. Ch.*

Biłhorod, czyli *Biłhorodka*, m. w pow. kijowskim, o 24 w. od Kijowa, nad rz. Irpeniem, płynącym na wschód-północ. Miejsce to dziś podupadłe, wieś licha, lecz znakomitej przeszłości. Nestor wspomina o B. pod r. 910. Włodzimierz W., wielki książę kijowski, jeszcze poganin, trzymał w tym grodzie 300 nałożnic i lubił go jako miejsce rozrywki; opasał go murem w 990 r., którego nie mogąc dobyć Piecyngowie odstąpili bez skutku. Już za czasów Nestora to podanie miało formę legendy; rozpowiada więc kronikarz ten, że w oblężonem przez nieprzyjaciół mieście, dla przerwanych dowozów zaczął panować głód. Lud zebrawszy się na wiecę albo radę, chciał się poddać. „Książę daleko — mówili — Pieczyngi niektórych stracą a głód wszystkich wydusi.“ Wtedy starzec pewien poradził tak podejść oblegających: — wykopano dwie studnie, w jednej ustawiono kadź z sytą, w drugiej z kisielem, i wezwano starszyznę Pieczyngów do umowy; ci, ujrzawszy owe studnie, pomyśleli że ziemia sama tu wydaje pokarm i napitek, i straciwszy nadzieję zdobycia miasta głodem, odstąpili od oblężenia. Za następców Włodzimierza W. miasto miało na swojem czele tysiącznego i biskupa. Pierwszym biskupem tutejszym był Nikita. Tysiącznikiem za Włodzimierza Monomacha był jakiś Prokopij. B. też jakiś czas był dzielnicą. W 1107 r. panował tu Borys, w 1160 r. Mścisław Wołyński, w 1170 r. Włodzimierz Igorowicz i Rościsław Włodzimirzowicz. Ale w 1238 nastąpił srogi najazd mongołów. Batychan zniszczył Kijów i kraj cały; tej kolei i B. uległ. Odtąd gród ten do dawnej swojej świetności nie doszedł. Dziś niema śladu dawnego książęcego zamku i murów z basztami; wał tylko, znaczną przestrzeń okrążający, pokazuje ich miejsce. Wał ten trzy strony dzisiejszej B. opasuje; z czwartej (zachodniej) kręty zjazd stanowił obronę naturalną. Główny wał około dwóch i pół wiorst ma długości, zewnątrz okolony rowem, najszerszym i najgłębszym od Kijowa; do wielkiego okopu przymyka mniejszy, 320 sążni długi, o wyniosłości nad rz. Irpeniem oparty. Tam stał warowny zamek i cerkiew przez Batychana zniszczona. Zewnątrz u zbiegu dwóch okopów jest wyniosłość nazwana cerkowiszczem i druga także sama nazwiskiem Mikoły, tworząca kopiec z ceglanego i wapiennego gruzu. Między tem wzgórzem i cerkwią leży dolina, gdzie miały być Nestorowskie studnie z sytą i kisielem; ku wsi Horeniczom między

błotami znajduje się horodek, otoczony z trzech stron wałem, z czwartej krętym brzegiem rzeki, do którego pieszo dojść niepodobna dla bagna w lesie, a wody w jesieni i na wiosnę; miała tam mieszkać jakaś księżna: całe miejsce zawalone gruzami ceglanemi. Po spustoszeniu od Mongołów B. przez długie lata stał pustkowiem. Dopiero za czasów litewskich i polskich zaczął się dźwigać i osiedlać. W 1474 roku Contarini poseł wenecki przejeżdżał przez B. i miał tu nocleg. Była tu stacya królewska. Wiemy z dawnych aktów sądowych, że B. należała do rodziny Rajów, od tych przeszła do ks. Ortrogskich, a od tych do ks. Koreckich. Było to miejsce obronne i warowne. Wspomina o niem Cellaryusz w 1659. Od ks. Koreckich B. przeszła następnie w posiadanie do Max. Brzozowskiego, kasztelana kijowskiego. Ale nareszcie na mocy traktatu grzymułtowskiego B., jako leżąca na prawym brzegu rzeki Irpenia, odpadła od Polski. Jeszcze w 1673 r. miasteczko to poddało się Romadanowskiemu i wojsko rosyjskie zajęło je. W 1700 roku Piotr W. darował B. metropolitom kijowskim; w przywileju powiedziano jest, że to miejsce jest „zapuściałe.“ Baron Stralhenberg w swojem dziele: Description hist. de l'empire russien, powiada, że za jego czasów około Kijowa, Czerkas i B. winną uprawiano latorośl i że z niej też robiono wina, wyższe gatunkiem, według jego zdania, od win saskich. Dziś B. należy do metropolity kijowskiego, ziemi ma 1900 dzies., 1569 mk., chat 276; cerkiew paraf., szkółka i magazyn zapasowy gromadzki.

Biłka, *Białka*, *Bielka* (ob.)

Biłka, 1.) wś, pow. przemyślański, o 10 kil. od Przemyślan na południe leżąca. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 454, łąk i ogrodów 41, pastwisk 47, lasu 542 morg; posiadłość mniejsza roli ornej 805, łąk i ogrodów 66, pastwisk 117, lasu 9; ludność rz. kat. 42, gr. kat. 577, izraelitów 22: razem 641. Należy do rzym. kat. parafii w Przemyślanach, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której także należy wieś Kosteniów z 355 parafianami; cała parafia zatem liczy 932 dusz gr. kat. wyznania i należy do dekanatu narajowskiego; posiada szkołę niezorganizowaną, należącą do rady szkolnej w Rohatynie. Właściciel posiadłości większej: Dom narodny ruski we Lwowie. 2.) **B.** szlachecka (z przysiołkami: Dół, Kleparów, Pogranicze, Werbniki i Zakościół), wś, pow. lwowski, o 9 kil, od st. p. Gaja, mk. rz. kat 1323; gr. kat. ? Ma par. kat. założoną 1441 (dek. lwowski zamiejski), kośc. 1869 r. murowany; w par. 2345 wiernych. Jest też B. filią gr. kat. par. Zuchorzyce i ma szkołę 2-klasową. 3.) **B.** królewska, wś, pow. lwowski, o 5 kil od Borszczowic, w par. rz. kat. B. szlachecka. Jest filią parafii gr. kat. Zuchorzyce, ma mk. rz. kat. 496. Większa posiadłość należy do hr. Komorowskiej. 4.) **B.**, przysiołek wsi: Kozina, pow. skałacki; filia gr. kat. par. Kokoszyńce; należy do rz. kat. par. Grzymałów. 5.) **B.**, przys. wsi Siemiakowce. 6.) **B.**, wś, pow. Radautz, na Bukowinie, st. p. Wików, z parafią grecką nieunicką w miejscu; własność funduszu religijnego.

Biłka, 1.) dopływ potoku Olejowej, wpadającego z prawego brzegu do Dniestru. Wypływa w obr. gminy Korniowa, w pow. horodeńskim, pod wzgórzem Kipiączką (341 m.); płynie parowem na północny wschód i w Semenówce wpada do Olejowej. Długość biegu pół mili. 2.) **B.**, rzeczka na Bukowinie, lewy dopływ Suczawy, przyjmuje Kriwę.

Biłkoszki, fol., pow. wiłkomierski, par. Szaty, własność Szadziewiczów.

Biłków, wieś, pow. bohorodczański, nad potoczkiem Biłkowczyk, dopływem Bystrzycy nadworniańskiej; oddaloną jest o 3 mile na południe od Bohorodczan a o milę na zachód od Nadwórny. Wieś to czysto górska w Karpatach leżąca. Przestrzeni obszar dworski posiada: roli ornej 5, lasu 1465 morg; posiadłość mniejsza zajmuje roli ornej 622, łąk i ogrodów 1398, pastwisk 1096, lasu 63 m. Ludność rz. kat. 1, gr. kat. 1250, izraelitów 48; razem: 1299. Należy do rzym. kat. par. w Sołotwinie; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu nadworniańskiego. Wieś ta posiada szkołę filialną. Właściciel większej posiadłości: Towarzystwo handlowe dla produkcyi leśnej w Wiedniu.

Biłkowczyk, potok, źródła swoje ma w obr. gm. Biłkowa w pow. bohorodczańskim w Galicyi, w zachodniej stronie tej gminy, w Beskidzie lesistym, pod wzgórzem Bubenem (933 m.), płynie debrami leśnemi na wschód między lasem Skitem (801 m.) a Rykiwskim (812 m.), następnie przez gm. Biłków, gdzie zwraca się nieco na południowy wschód i w tejże gminie naprzeciwko Pniowa uchodzi do Bystrzycy Nadworniańskiej (Czarnej). Długość biegu półtorej mili. Zabiera liczne wody górskie z obu stron; najznaczniejszy z pr. brz. zwie się *Biłkowcem*. *Br. G.*

Biłkowiec, prawy dopływ Biłkowczyka, wytryska w obr. gm. Biłkowa, w południowej jej stronie z pod góry Makowca (750 m.) i płynie debrami leśnemi na północny wschód, tworząc granicę gmin Biłkowa i Pniowa. Długość biegu trzy czwarte mili. *Br. G.*

Biłocz, *Biełocz* (ob.)

Biłohorszcze, wś, pow. lwowski, o 7 kil. od Lwowa, w par. rz. kat. Zimnowoda, ma filią par. gr. kat. Rudno i szkołę 1-klasową. Dominium należy do miasta Lwowa.

Biłopil, ob. *Białopol.*

Biłozierje, ob. *Białozierze.*

Biłycz, ob. *Bilicz.*

Bimowskie, niem. *Boehmwitz*, wś, pow. namysłowski, o 1 kil. od Namysłowa, w par. kat. namysłowskiej.

Binarowa, ob. *Bynarowa.*

Binczarowa, wś, pow. grybowski, o 10 kil. od Grybowa, ma 2246 morg. rozl., 105 domów, 627 mieszk., przeważnie ruskiej narodowości. Parafia łac. w Grybowie, ruska kapelania w miejscu, położenie bardzo górzyste, gleba mało urodzajna. *M. M.*

Binczarowa, potok, wypływa ze źródlisk leśnych we wschodniej stronie gm. Binczarowej w pow. grybowskim; płynie na wschód łąkami binczarowskiemi i po 5 kilom. biegu wpada z lew. brz. do Białej Dunajcowej. *Br. G.*

Bińczyce, *Bieńczyce* (ob.).

Bindawa, ob. *Będawa.*

Bindt, osada górnicza na Śpiżu, o godzinę drogi od Schwarzenberga, 317 mk., własność arcyks. Albrechta, kopalnie miedzi, po słowacku „bania na Bincie“. Łączy się koleją żelazną z Markuszowcami.

Binduga (z niemieckiego „binden“, wiązać), inaczej Winduga, nazwa miejsc nad brzegami rzek spławnych, na których składano drzewo, przeznaczone do spławu. Ponieważ dla spławiania potrzeba drzewo wiązać w tratwy, jak to dotąd jest we zwyczaju, przeto miejscowości te otrzymały nazwę Bindugi. W obrębie Królestwa spotykamy je nad Niemnem, Bugiem, Narwią i Tyśmienicą. Pospolita i w innych prowincyach, gdzie stosownie do narzecza w różne wyrodziła się formy, jak: Benduga, Będuha, Bendiucha, Biendiuga i t. p. (ob.).

Binduga, 1.) wieś włośc. nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, 21 dm., 161 mk. i 754 morg. obszaru (109 ornego). 2.) **B.**-*Majdan*, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki.

Binduga, 1.) niem. *Bendugen*, dawniej wś włośc., dziś osada, pow. chełmiński, niedaleko Grudziądza, par. kat. Sarnowo, 288 m. rozl. 2.) **B.**, wś, pow. człuchowski, niedaleko st. p. Zielona.

Bindużka, wś, nad rz. Narew, pow. makowski, gm. Siele, par. Szelkowo.

Bingiele, wś w pow. trockim.

Binsdorf (niem), wś, pow. grudziąski, par. Mokre, 152 mk., 8 kat., należy do Białochowa.

Biniew, 1.) wieś, pow. odolanowski, 23 dm., 222 mk., 9 ew., 213 kat., 76 analf. Ma st. dr. żel. z Ostrowa do Jarocina, między Ostrowem a Pleszewem, o 104 kil. od Poznania, o 38 od Jarocina, o 10 od Ostrowa, 2.) **B.**, domin, pow. odolanowski, 1452 morg. rozl., stac. kol. żel. w miejscu. Należy do hr. Skórzewskich.

Biniewo-Marlewo, wieś, pow. wągrowiecki, 1131 morg. rozl., 9 dm., 91 mk., 21 ew., 70 kat., 24 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Rogoźno o 2 kil. *M. St.*

Binino, 1.) wieś, pow. szamotulski, 28 dm., 195 mk., wszyscy kat., 47 analf., stac. poczt. Ostroróg o 2 kil., stac. kol. żel. Wronki o 7 kil. 2.) **B.**, folw., pow. szamotulski, ob. *Dobrojewo.*

Biniszew, ob. *Bieniszew.*

Binkowice, niem. *Bienkowitz*, zwane też *Benkowicami*, wś, pow. raciborski, nad rzeczką Cynną lub Psinną, z parafią katol. dek. raciborskiego. Założona podobno przez jakiegoś hr. Benko przed XIV w.

Binkowo, wieś, pow. śremski, 31 dm., 263 mk., 1 ew., 262 kat., 46 analf.

Binnewitz, ob. *Bonjecy.*

Bint, ob. *Bindt*,

Biodrówka, ob. *Łukonica.*

Biorda, wś i dobra na północnym krańcu pow. bobrujskiego, w gm. bacewickiej, w 4 stanie policyjnym (świsłockim), w 2 okręgu sądowym (bobrujskim), nad Olsą, o 6 mil od Bobrujska. Dobra B. są dziedzictwem Kotowiczów i mają obszaru przeszło 5000 morg., lasów i łąk obfitość. *Al. Jel.*

Biórków, ob. *Birków.*

Biowtany, wś, pow. trocki, nad Strawą.

Birau, ob. *Biery.*

Birawa, *Birawka*, ob. *Bierawa, Bierawka.*

Birck..., ob. *Birk...*

Bircza, *Biercza*, m., pow. dobromilski, przy trakcie przemysko-sanockim, niegdyś wś Nowobród zwana, słynęła niegdyś z jarmarków, dziś z warsztatów płócienniczych. Ma dwie parafie i szkołę trywialną. Parafia katol. istniała pierwej w Boguszówce; 1478 tu przeniesiona, liczy 2579 wiernych. Obecny kośc. katol. z drzewa, 1743 zbudowany. Dekanat gr. kat. birczański. dyecezyi przemyskiej; ma 19 parafij: Bachórz, Brzózka, B., Hłudno, Hłumcza, Dobra, Dubiecko, Izdebki, Iskań, Końskie, Lipa, Łubna, Pałowkoma, Piątkowa, Ruska wieś, Siedliska, Ulucz, Jabłonica ruska, Jawornik ruski; liczy wiernych 22428. Par. gr. kat. dek. t. n. z filiami: Stara B., Wola Korzeniecka, Rudawka i Kotów dusz 2067 dusz. Do lipca 1876 w B. mieścił się urząd powiatowy, w owym czasie przeniesiony do Dobromila. Ówczesne starostwo birczańskie (Galicya) miało przestrzeni 15 mil kw., mieszkańców 52322, osad 96, gmin 91.

Birczuki, *Birczukówka*, ob. *Bierczuki, Bierczukówka.*

Biresna, ob. *Bereśna.*

Birga, *Broma*, wś w pow. bobrujskim, nad Ołą, o 50 w. od jej ujścia.

Birgelau, *Birglau*, ob. *Bierzgłowski zamek.*

Birka, niem. *Birken*, pow. międzychodzki, ob. *Gorzyce nowe.*

Birkbruch, ob. *Brzozowe błoto.*

Birken, ob. *Brzezina* i *Brzóski.*

Birkenau, ob. *Brzeziny, Brzezinko, Jazy, Wilki.*

Birkenberg, ob. *Brzozowa góra.*

Birkenbruch, ob. *Brzozowe błoto*.

Birkenbrück (niem.), kol. należąca do Białobłota, pow. świecki, par. Jeżewo (st. p. i dr. żel. Laskowice); 136 m. rozl., 13 dm., 70 mk., 62 kat.

Birkenfeld, 1.) folw. pow. krotoszyński, ob. *Borzęciczki* (Radenz). 2.) **B.**, osada, pow. gnieźnieński, ob. *Gay*.

Birkenfeld, *Birkenfelde* (niem.). Wiele wsi osad i dóbr pryw. w Prusiech wschodnich nosi tę nazwę, jak np. pod Gierdawami, Pilkałami i t. d. B. w pow. sztumskim, niedaleko Malborga, zwało się dawniej Grzymałą.

Birkenfeld, kol. niemiecka, pow. kluczborski, do dóbr Polanowic należąca.

Birkenfelde, ob. *Brzyskorzystew*.

Birkenfliess, ob. *Suchabrzeźnica*.

Birkenfurth, ob. *Boruszynko* i *Tarnówko*.

Birkenhain, ob. *Pieńki*.

Birkenrode, folw., pow. gnieźnieński, ob. *Dębnica*.

Birkenrode (niem.), folw., pow. świecki, należy do wsi szl. Bzowa, par. Bzowo, st. p. i dr. żel. Warlub'.

Birkenthal, ob. *Brzozowo* i *Brzeźno*.

Birkhausen, ob. *Wilcze*.

Birkhof, ob. *Brzozówka*.

Birkholz, ob. *Brzeźniak* i *Nadborowo*.

Birki, wś, pow. czehryński, nad rz. Taśminem i wpadającemi do niej rzeczkami Wereszczanką i Bołtuszem, o 4 w. od m. Aleksandrówki i o 9 w. od Kamionki, stacyi dr. żel. chwastowskiej. Mieszk. 1362, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 2998 dzies. piaszczystej, dawniej w zupełności pokrytej lasem; grunta piaszczyste; należy do wielu właścicieli. Na wydmach piaszczystych znajdują się tu monety starożytne. Zarząd gminny i policyjny w Aleksandrówce.

Birków wielki lub *Biórków*, wś, pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Birków, od Proszowic w stronie zachodnio-południowej, o 9 wiorst, przy drodze do Krakowa, w górzystej okolicy. B. wielki, wraz z folw. Biórków mały i Wiktorya, oraz osadą Zielona, stanowi dobra, mające rozległości 996 morg. W 1827 r. było tu 32 dm. i 310 mk., obecnie 38 dm., 312 mk.; gruntów włościańskich 182 morg. Kościół par. drewniany, szkółka elementarna. Osada ta istniała już w XV wieku, za czasów Długosza należała do Mikołaja Birkowskiego her. Topor. (T. I, str. 136). Parafia tutejsza (dek. miechowski, dusz 1347) istnieje dopiero od r. 1452. Po spaleniu się pierwotnego kościoła, nowy drewniany kościół wystawiony został w r. 1633. 2.) **B.**, z gruntów poplebańskich powstała pod B. w 1868 r. nowa wieś, zwana Birkowski Wysiółek, mająca 61 morg. obszaru, 11 dm. i 70 mk. 3.) **B.**, mała wś i folw., o 8 w. od granicy Galicyi i komory Baran. W 1827 liczył 7 dm. i 73 mk., obecnie 15 dm., 108 mk., 84 morg. włośc. ziemi.

Birkowitz, ob. *Bierkowice*.

Birksdorf, ob. *Brzezinki*.

Birkwerder, ob. *Grabowskie olędry*.

Birnbaeumel, ob. *Gruszeczka*.

Birnbaum, ob. *Międzychód*.

Birowa, ob. *Bierawka*.

Birówka, ob. *Bierówka*.

Birsen, włość w gub. kurlandzkiej, parafia Alszwangen.

Birsk, miasto powiatowe gub. ufimskiej, nad Birą i Biełą, 4074 mieszkańców, 1949 w. od Petersburga, a 103 od miasta gubernialnego odległe. Bank, stacya pocztowa.

Birstein, ob. *Birsztany*.

Birszcze, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krasna, o 22 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 11 dm. i 105 mk., obecnie 26 dm., 340 mk.

Birsztackie błoto, w pow. grodzieńskim, na praw. brz. Niemna.

Birsztany, mko rządowe w pow. trockim, na pr. brz. Niemna, o mil 11 od Wilna, $4\frac{1}{2}$ od Kowna, 5 wiorst od Pren. Staroż. osada litewska. W samem mieście dosyć wysoka góra stożkowata, niegdyś zamkowa, którą dotąd lud zowie „dwaras uszkiajtas“, dwór zaczarowany. Wigand już 1394 wspomina o B. p. n. Birstein. Potem był tu zamek myśliwski w. książąt litewskich a w 1473 r. Kazimierz Jagiellończyk z żoną i synami przepędził tu część zimy. B. należały kolejno do starostw: puńskiego i preńskiego. Kościół kat. istniał tu oddawna a Władysław IV nadał mu 1643 r. trzy chaty wieśniacze w B. i cztery w Żydejkach. Są tu trzy zdroje wody słonej, od 1840 nawiedzane przez chorych a od 1854 urządzony zakład leczniczy przez doktora Benedykta Bielińskiego i Adama Bartoszewicza. Chemicznego rozbioru wód B. dokonał najpierw 1851 r. prof. Abicht i aptekarz Justyn Kuszewicz. Okolice malownicze. Ulubione miejsce przechadzki chorych: Zwierzyniec, na drodze do Pren, z pięknemi szpalerami odwiecznych lip. Tu miał się znajdować zamek myśliwski w. książąt litewskich. Historycznie opisał B. Teodor Narbutt w Wilnie. O wodach tutejszych pisał dr. Regnier w dodatku „Gaz lek.“ z 1875 r. Podług analizy p. Szyllera z 1860 r. solanka birsztańska zawiera, oprócz małej ilości kwasu węglanego, na 100 części: soli kuchennej 1,84; chlorku manganu 0,36; siarczanu sody 0,61; chloranu sody 0,20; siarczanu wapna 1,25; tlenniku żelaza 0,04. Woda przezroczysta, bez zapachu, smaku silnie słono-gorzkiego, temperatura $7\frac{1}{4}°$ R.; źródeł 3, dają do 6 tysięcy wiader na dobę. Wody birsztańskie przeważnie w postaci ciepłych wanien

wielce pomocne są w cierpieniach skrofulicznych, przymiotowych, gośćcu, dnie, obrzmieniach wielkich gruczołów (wątroby, śledziony, serca), cierpieniach dróg moczowych i chorobach nerwowych. Sezon kąpielowy od 15 maja do 15 sierpnia pod kierunkiem lekarza zdrojowego, apteka; kilkaset rodzin przybywa tu na kuracyą. Mieszkańców stałych 415 ob. płci, domów włościańskich przeszło 60, zakład kąpielowy, dwa hotele, kilkanaście domów prywatnych dla przyjezdnych, stacya pocztowa w czasie sezonu kąpielowego. Zródła i zakład kąpielowy są własnością pobliskiego obywatela p. Kwinty. Jest też w B. stacya obserwacyjna na Niemnie. Paraf. kościół katol. śś. Tadeusza i Judy, z drzewa wzniesiony 1787 kosztem ks. Kazimierza Sapiehy. Parafia katol. dekanatu mereckiego: dusz 1100. Okrąg wiejski B. w gm. Jezno, pow. trocki, liczy w swoim obrębie mko Birsztany; wsie: Szkiewany, Podpronia, Nawdluny, Kiernowo; zaść.: Szyrwinia, Jarząbkowo, Gaj. Czyt. „Wody w B.“ Gaz. codzienna Warsz. 1860 r. Nr. 117; „Zakład zdrojowy w B.“ Gaz. codz. Warsz. 1860 r. Nr. 258, 259. „Staroż. Polska“ t. III, str. 437; „Wycieczki po Litwie.“ t. I, 153 — 150; „Tyg. ill.“ 1869, Nr. 79 i nast.; „Kłosy“ 1879 Nr. 728. *H. R.*

Birszupa, po niem. *Bersteln*, *Bersztel*, dawniej *Bertel*, rz., lewy dopływ rz. Islik, ma źródło na półn.-zachód mka Linkowa, mija Łauksodzie i Żejmele, uchodzi poniżej folw. Ruhenthal w pow. bauskim.

Birszy, *Birszi*, wś w pow. dyneburskim, parafii birżagolskiej, własność Donata Szredersa.

Birtultau, ob. *Biertułtowa*.

Birucz, miasto powiatowe gubernii woroneskiej, 5097 mieszkańców, 1327 wiorst od Petersburga odległe a 144 od miasta gubernialnego. Bank, st. p.

Biruki, wś, pow. wasylkowski, nad rz. Rosią, o 13 w. od Białej Cerkwi. Mieszk. 801, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna, zbudowana 1729 r. („Wizyty białocerkiewskiego dziekanatu“ za r. 1740). Sama nazwa wioski tatarska oznacza „wilka“. Ziemi 1816 dzies. pierwszorzędnego czarnoziemu. Własność hr. Branickiego; dawniej należała do białocerkiewskiego starostwa. Zarząd gminny i policyjny w Białej Cerkwi. *Kl. Przed.*

Biruki, okrąg wiejski w gm. Nowy Pohost, pow. dziśnieński, liczy w swoim obrębie wsie: Poszełaty, Trybuchowszczyzna, Dworyszcze, Wisiaty, Wołczki, Górki, Bartosze, Rumiszcze, Charłampowszczyzna.

Biruta, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirma, par. Urdomin, ma obecnie 179 mk., 17 dm., odl. od Kalwaryi w. 18.

Biruta, wzgorze, gub. kurlandzka, pow. hazenpocki, nad brzegiem morza, blizko Połągi. Tutaj znajdowała się pogańska kątyna litewskiej bogini Praurymy, na cześć której palono na wysokiej wieży wieczny ogień—żnicz. Jedna z kapłanek Biruta, od imienia której nazwano wzgórze, wyszła za mąż za Kiejstuta. Dziś wzgórze pokrywa las. Na wierzchołku wznosiła się dawniej katolicka kaplica św. Jerzego. Geologicznie należy do gór telszewskich. Por. *Połąga*.

Biry, dwór na lewym brzegu Wilii, powyżej Wierszupki; własność Radziszewskiego.

Biry, *Biery* (ob.).

Birzgło, *Bierzgło* (ob.).

Birzuła, wym. *Bir-zuła*, st. dr. żel. Odessa-Podwołoczyska, między Borszczami a Czubowką, o 437 w. od Podwołoczysk, od Elisawetgradu w. 268.

Birżagol, po łotewsku *Birżagoły*, wś i dobra koronne w pow. dyneburskim, nad malowniczemi brzegami Ruszońskiego jeziora, o 4½ wiorst od Ruszony, stacyi dr. żel. pet. warsz. położone. Kóściół paraf. kat. pod wezwaniem śś. Wawrzyńca i Szczepana, r. 1751 przez Sokołowskiego zbudowany na miejscu dawnego drewnianego z końca XVII wieku, fundowanego z czasów gorliwego inflanckiego biskupa Mik. Popławskiego. Filialny kościół erygował w Okrze Konstanty Oskierko w r. 1819. Parafia birżagolska kat. należy do dekanatu górno-dyneburskiego i liczy wiernych 2426.

Birżańska ordynacya, *Birżańskie księstwo*, ob. *Birże litewskie*.

Birżańskie, inaczej *Szyrweny*, jez., pow. poniewieski, na północ od mka Birże, 3½ w. dł. 1½ szer.; przyjmuje rzeczkę Agłonę a rz. Oposzcza przez nie przepływa.

Birże inflanckie, po łotewsku *Bierży*, pow. lucyński, stanowią w dekanacie zalucyńskim całkiem odosobnioną parafią od kościoła birżańskiego (po łotew. Bierżu-baznica) nazwę swą biorącą. B. i. leżą na skrajnym brzegu Łotwy katolickiej, pomiędzy Keybą, dopływem Wiskuły, i ujściem tejże do więcej znanej rzeki Ewikszty, której początek odgranicza katolicką Łotwę, pow. lucyńskiego, gub. witebskiej, od protestanckiej Łotwy, pow. wendeński, gub. inflanckiej czyli ryskiej. Na południe zaś parafia birżańska od innych całkowicie jest oddzieloną szeroką i spławną Wiskułą (po łot. Ika), na której dopiero w r. 1878 pierwszy most został zbudowanym. Osobna majętność Birże wcale nie istnieje. Tę nazwę nosi tylko kościół parafialny, plebania i karczma, a tak zwane dobra birżańskie pow. lucyńskiego, są to przeważnie w pobliżu tego kościoła porozrzucane folwarki i majątki, do najrozmaitszych właścicieli należące: 1.) Murowany-Dwór, zaledwie o ćwierć wiorsty od kościoła, własność Emmy Benisławskiej. 2.) Stary zamek, o trzy

ćwierci w. od niego odległy, Jadwigi Manteuffel. 3.) Bonifaców, o 1 w. odl., włość Nestora Benisławskiego, 4.) Zosoły, włość Emmy Benisławskiej. 5.) Domopol, niegdyś hr. Krasickich, obecnie włość włościanina Zujtynia. 6.) Półjanów, włość barona Hahna. 7.) Ludwinów, o 1 wiorstę od Półjanowa, wł. sukcesorów Augusta Benisławskiego. 8.) Uzulniki, wł. bar. Jadwigi Manteuffel. 9.) Benisław, wł. Szkulteckiego i nakonicc 10.) Augustowo, z osobnym filialnym kościołem, nad jeziorem Augustowskiem, włość bar. Jadwigi Manteuffel. Parafia birż. czyli tak zwane Birże inflanckie stanowią kraj płaski i równy. Należy on do najżyźniejszych części pow. lucyńskiego. Żyżność, jaką sama przyroda tę stronę obdarzyła, zwiększaną jeszcze bywa skutkiem nawozu, którego dostarczają mokre łąki, po łotewsku zwane „kłâni“ w kształcie siana i słomy. W obrębie folwarku Stary zamek leży sławiona ogólnie tak zwana „złota góra“, tworząca małe wzgórze, zaledwie dostrzedz się dające, z wolnej od kamieni czerwonej gliny złożone, na którem pszenica zimowa do 20 ziaren ma przynosić. Parafia B. ma swój zarząd gminny w Domopolu; poczty zaś dotąd wcale nie posiada i po korespondencyą do pow. m. Lucyna lub do oddalonej o w. 50 Rzeżycy posyłać jest zmuszoną. To też z powodu tego całkowitego odosobnienia prawie nikt z licznych miejscowych właścicieli ziemskich w obrębie Birż inflanckich stale nie przebywa. Drogi komunikacyjne i handlowe prowadzą przez Strużany, Rogówkę i Berzygał do Lucyna, a przez Byków i Drycany do stacyi kolei żel. pet. warsz. i m. Rzeżycy. Wiadomości o B. infl. sięgają roku 1467, w którym starodawny ród de Grundis otrzymał tu nadanie od mistrza krzyżackiego Jana M. Osthof. Już za czasów polskich, w wieku XVI, przeszły te dobra prawem sukcesyi do rodu de Anrep, a w wieku XVII, po wojnie szwedzkiej, Marcin Benisławski za zasługi wojenne przywilejem Zygm. III z r. 1610 otrzymał tu nadanie (Patrz E. Kuropatnicki pag. 68). Kościół parafialny B., pod wezw. św. Anny, w r. 1755 wspólnym kosztem Piotra, Józefa i Marcina Benisławskich erygowany, do końca przeszłego stulecia stanowił filią rzeżyckiego. Zostawszy ofiarą płomieni w r. 1852, nanowo został wzniesiony kosztem Teofila Benisławskiego i innych parafian. Oprócz filii w Augustowie są też drewniane kapliczki w Benisławiu, Ludwinowie, Półjanowie, Saksmalu i Zosołach, w których się atoli nader rzadko odprawia nabożeństwo. Parafia birżańska liczy ogółem 5334 wiernych płci obojej.

Birże litewskie, mko i dobra obszerne, noszące niegdyś nazwę księstwa birżańskiego, a obecnie stanowiące nowo założoną ordynacyą birżańską, imienia Tyszkiewiczów, która zawiera w sobie kluczów 17, folwarków 36, wsi 181, zaścianków 77 i zajmuje przestrzeń bardzo znaczną, bo dziesięcin 73,215 ziemi uprawnej a łąk i pastwisk dziesięcin 27,875. B. litewskie leżą na pograniczu Żmujdzi i Kurlandyi, u zbiegu rzek Oposzczy i Agłony, nad stawem utworzonym z rzek zatrzymanych i jeziora zwanego Szyrweny. Od pierwszej unii w r. 1413 i podziału wiel. ks. litewskiego na województwa, było to województwo trockie, pow. upicki, następnie (od r. 1796) gubernia litewsko-wileńska, powiat również upicki z miastem Poniewieżem, obecnie zaś gubernia kowieńska, powiat poniewieski. Dawna wielkość ks. birżańskiego zupełnie była inną. Mapa geograficzna, przechowana dotąd w bibliotece birżańskiej, a nosząca napis: „Carte géographique du Duché de Birże, biens héréditaires de LL. A. A. les Princes de Radziwiłł, situé dans le district d'Upita, ceux de Wiłkomierz, Kowno et dans le duché de Samogitie, faite l'an 1786 au mois de Juin“, wykazuje jasno, że Birże, Popiel, Sołomieść, Poniemuń, Soły, Wiżuny, Owanta, Kiejdany, Nowe miasto, Pompiany, Sałaty, Turszlonie, Żubrzyszki, Cytowiany i Romaniszki, składały jeszcze za czasów ks. Panie Kochanku jednę całość. Puszcza i lasy birżańskie są głównie jodłowe i brzozowe, inne drzewa są rzadsze; są one przepełnione zwierzem i ptastwem leśnem różnego rodzaju. Rysie są rzadkie. Bobry, których tam niegdyś bywało nie mało, od przeszło dwóch wieków wytępione, a niedźwiedzi już nie ma od lat pięciudziesięciu. Łosie od roku 1863 znacznie przerzedzone zostały. Kraj birżański nader jest ciekawy pod względem geologicznym. Powierzchnia ziemi płaska, składająca się z pokładów próchnicy z gliną i żwirem, już to samej gliny wyciskowej, pod któremi idzie wapno skaliste, pod niem pokład gipsu od rzek Agłony i Oposzczy na południe i wschód, mieć musi jakieś wielkie próżnie pod sobą, których sklepieniem są bez wątpienia owe wielkie warstwy gipsu, pokryte warstwą skalistą wapna, utrzymujące na grzbiecie swoim liczne osady, wioski, lasy, pola i t. d. Płaszczyzna mająca pod sobą ten dziwny kaprys przyrody ciągnie się wzdłuż na trzy i pół mile, w szerokości zaś na milę i więcej, w niektórych miejscach ciągnąc się wązkiem pasmem z małemi przerwami. Granicę tej podziemnej próżni zakreślają rzeki: i tak od miasteczka Birż na północny-zachód, wieś Ropejki, rz. Oposzcza i pola wsi Druściek, Kolny folwark (ob. Holstena); na zachód młyn Smordoński, ztamtąd rzeką Smordoną, Totołą, z małemi przerwami, aż do młyna Roubańskiego na rzece Totoli; na wschód i południe wieś birżańska Kłausunie, Daużogiry i Gulbin. Przestrzeń ta dzieli

się na dwa rodzaje próżni: jedne mające dno suche, drugie mające pod sobą wodę głębokodenną. Do pierwszego rodzaju należy część kraju południowo-wschodnia od Muntegaliszek do Daużogir; do drugiego należy północna strona tychże Muntegaliszek po za Ropejki, Kirkiły, Smordona i dno rzeki Totoły, aż do jej ujścia; ta część przerwy daje się ostatecznie postrzegać nad brzegami rzeki Ławeny, w miasteczku Poswolu, gdzie są łazienki wody siarczanej. Zapadliny podobne na przestrzeni wyżej opisanej przybywają bardzo często; nieraz kilka ich do roku się tworzy. Sformowanie się podobnej zapadliny zwiastuje pękanie i łamanie się sklepień pod ziemią, które objawiając się stukiem, szumem, hukiem, łoskotem pódziemnym, przez opadanie jak gdyby kamieni, padających do wody, już na godzin 24 przed ostatecznem zapadnięciem ostrzega mieszkańców wioski o spełnić się mającem nieszczęściu i daje im czas do ucieczki, poczem z wielkim łoskotem wszystko w ziemię zapada, lub w wodzie tonie, albo też gdzieś pod ziemią ginie, zostawiając po sobie krater formy stożkowej, albo suchy na dnie, lub też mający oko przezroczystej, często niczem nie zgłębionej wody. Zapadliny te, powtarzane od wiekow na przestrzeni wyżej opisanej, przez żadnego z geologów szczegółowo i naukowo postrzeganemi i badanemi dotąd nie były; jedynie ciekawość niespecyalistów takowe oceniała i ich piękność majestatyczną podziwiała. Niektóre z nich, przechodząc przez większe igrzyska przyrody i przez mocniejsze wstrząśnięcia, wspanialszą formę z ułamków brył przekładanych dostały i mają swoją osobną historyą, przechowaną w podaniach ludowych. Opisuje je szczegółowo dr. Ludkiewicz w artykule „o zamkach“ umieszczonym w „Tece Wileńskiej“, oraz Eustachy Tyszkiewicz w monogafii „Birże, rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi“, Petersburg 1869, str. 168 in 8-o. Tak np. nazwę „Pożemis,“ poziomka, nosi zapadlina, do której dna wpada strumień tego nazwiska, początek biorący z błot birżańskich za wsią Kłausuniami. Nie można podziwiać tego pięknego widoku wpadania wód pod ziemię inaczej jak wiosną lub w czasie wielkiej ulewy, kiedy strumień wzbierze. Wtenczas masa wody, napełniwszy część znaczną zapadliny, z niezwykłym szumem i wirowym nurtem wpada popod skały, i od tego to nurtu podziemnego cała część kraiku w obszarze wiorsty kwadratowej nosi nazwę Poziomki. Za nią na południe i zachód jest rozpadlina w rodzaju pieczary podziemnej, składająca się z brył połamanych gipsu, które, jedne na drugich powalone: nieforemne tej pieczary tworzą sklepienie. zowie się ona Szwentoje, t. j. „Święta Dziura“. Około drogi idącej z Muntegaliszek do Birż są nadzwyczaj daleko ciągnące się podziemne jaskinie, których sklepienia utrzymują się jakby na architektonicznych arkadach i tworzą kurytarz, po którego obu stronach widać osobne jaskinie. W r. 1857 dr. Ludkiewicz wchodził do tej pieczary, szukając w niej pokładu soli. Na pół mili od Świętej Dziury znajduje się na połach wsi Daumian jaskinia, dotychczas nie śledzona i bez żadnej nazwy. Także nad strumykiem Upitką, po za wsią Kirdany, przy ujściu jego do rzeki Totoły, wiele jest zapadlin suchych, z których się dziś wydobywa najpiękniejszy gips biały, krystalizacyi iglastej. Drugie pasmo zapadlin wodą zalanych, ciągnące się od Muntegaliszek do wsi Kirkił przez pola tejże wsi, oraz folwarku Rupejek, całkiem inny od poprzednich ma charakter. Tutaj gdzie woda wszystko pochłania co w nią wpada, pozostają tylko duże głębokie kratery ze znacznem okiem wody na dnie, a do nich wspomnienia w tradycyi ludowej także dochowane. Tak np. „Gaspadynia“, gospodyni, nazywa się zapadlina z kraterem, na którym. jak podanie miejscowe niesie, stać miała niegdyś obora. Podczas gdy w niej gospodyni krowy doiła, pękły sklepienia podziemne, a obora, krowy i gospodyni poszły razem na dno wód podziemnych; ztąd to miejsce, przez lud „gospodynią“ nazwane, dotąd te nazwę zachowało. W kraterze Gospodyni często widują pływające ryby, a niekiedy mocny ruch wirowy wody, z czego wnosić wypada, iż woda tej głębokiej zapadliny łączyć się musi i z innemi, daleko większemi wodami. Inna zapadlina, równie obszerna i głęboka, nazywa się „Karetą“, od tego, iż jakoby jacyś podróżni jadący karetą, w nią wpadli. Na zachód i południe Birż, gdzie się pasmo zapadlin kończy, wytryska z pod ziemi źródło Smordony, od swego przykrego odoru litewską nazwe „smirdi„ biorące; jest to sadzawka owalna, mająca w głąb 2 sążnie, w średnicy sążni 6, na dnie której corocznie nowe się tworzą kratery, wybuchające wodą i również co rok zaklęsające. Oprócz wody, przez te kratery wybuchnie niekiedy i pień drzewa olchowego, po części z korą, a tak zaokrąglony i otoczony, iż zdaje się, że go ręka ludzka w tę formę obrobiła. Czasem wybucha z nich kępa trawy pokręconej; lecz zkąd się to wszystko bierze i przez jakie pod ziemią wirowe operacye podobne kształty przybiera, tego dotąd nikt nie dochodził. Ze źródła Smorodny wypływa rzeczka tego nazwiska, na której stoi młyn, z powodu dostatku wody wiecznie mielący. Tutaj już Smordona łączy się z wyżej wspomnianą rzeką Totołą, na której brzegach znajdują się zapadliny głębokodenne; widać nawet, że one ciagną się pod korytem tej rzeki, powiada dr. Ludkiewicz. Nad brzegami rzeczki Ławeny przed kilkunastu latami zna-

leziono piryt żelazny w kryształach, lubo w zbyt małej ilości. W jeziorach są konchy Planorbis-Corneus, Lymnea-Stagnalis i inne, jakie się zwykle w wodach słodkich znajdują. Wody mineralne siarczane w Porawicy, takie jak i w Smordoniach, znane są i używane okolicznie jako skuteczny środek lekarski. Znalazły one przy końcu zeszłego stulecia uczonego badacza, który je szczegółowo rozbierał i opisał. Rzadka ta broszura, w języku polskim napisana, zawierająca stronnic 28 in 12-o, bez miejsca druku, nosi tytuł: „O wodach birżańskich“ przez Pawła Boufała Hoppena M. L. r. 1791. Autor wspomina o „Świętej Dziurze“, której wejście dziś zupełnie przez osunięcie skały zamkniętem zostało, jako o miejscu w przeszłości litewskiej mityczne znaczenie mającem i sięgającem czasów przedchrześciańskich. Broszura Hoppena zaszczytnie świadczy o tem, że i w owej epoce zajmowano się u nas naukami ścisłemi. Kwestya ludności byłaby najbliższą po topografii. Lud zamieszkujący tę okolicę jest jedno-plemienny, mówi czysto litewskim językiem i w formie swej pierwiastkowej przechował się aż do dni naszych. To też dotąd pozostało u ludu birżańskiego wiele uprzedzeń i dawnych pogańskich zwyczajów, które się tak z nim zrosły, że ich wykorzenić nie podobna. Z tych uroczystość Kupały, obchodzona w wigilią św. Jana, w największem jest zachowaniu. Jak wszędzie tak i u Litwinów birżańskich, język i zwyczaje flisów i bartników najodleglejszej sięgają starożytności. Odosobnienie ich zatrudnień zdaje się być tego powodem. Dotąd bowiem przy odbijaniu od brzegów łodzi towarnej, mniemany i tajemniczy bożek wód odbiera ofiary w monecie i jadle, rzucanem na dno rzeki, przy krótkiej połączonej z pojęciami chrześciańskiemi modlitewce. W lasach i na polach birżańskich znajduje się wiele uroczysk, dawnych horodyszcz, zwanych pilekalnie t. j. sypana góra; nad brzegiem Oposzczy widzimy dyablą górę, wialnia kalnas, nawet istnieje dyabla mogiła, wialnia kapej. Mnóstwo kurhanów i mogilników okładanych kamieniami, zwanych kapej, w których się znajdują ozdoby srebrne, brązowe i narzędzia żelazne. Młotki i toporki kamienne wyorywane bywają na polach. W zbiorze archeologicznym przy birżańskiej bibliotece ordynackiej są odgrzebane w kurhanach: topór i dzida żelazne, których ostrza umyślnie w ogniu pozakrzywiano przed złożeniem do grobu, na czułą i wymowną oznakę żałoby, że już zmarłemu, który ich używał, służyć nie mogą, a komu innemu służyć nie chcą. Język ludu tutejszego ma na wszystko właściwe sobie nazwanie; małą liczbę późniejszych wyrazów przyjął z niemieckiego lub słowiańskiego. Język ten, nader obfity w wyrażenia, dowodzi, że Litwini tutejsi od wieków mieli swoje instytucye, gospodarstwo, budownictwo, znali handel, rzemiosła, i świadczy zarazem wymownie o wygodnym bycie domowym mieszkańców. Po pięciu niemal wiekach od pierwszej unii i ośmdziesięcioletnim wcieleniu do Cesarstwa rossyjskiego. wieśniak birżański w codziennem życiu używa tylko swego języka. Jedyną zabawą tego ludu są pieśni, przy zatrudnieniach domowych przez starszych, w wolnych zaś chwilach dla rozrywki przez młodzież, zimą treści nabożnej, latem więcej światowej, zwane dajnos i w nucie weselszej, śpiewane. Tekst ich, od naddziadów sukcesyjnie w ustach ludu przechowany, czasem i przez dzisiejszych lirników wioskowych układany, opiewa zwykle wojny i bohaterów, wspomina imiona Kiejstuta, Witolda i jakieś historye nieznane, dotyczące najdawniejszych wodzów swego narodu. Czasem wymieniają w nich pogańskie bóstwa, groźnego Perkuna i łagodną Mildę. Liczne też są u nich narzędzia muzyczne, na ich ziemi i przez nich utworzone. Wylicza je i opisuje szczegołowo w monografii powyż wzmiankowanej E. Tyszkiewicz, podając rysunek kunklów. Instrumenta muzyczne i inne przedmioty własnego wyrobu Litwinów birżańskich, wespół z ich objaśnieniem na żądanie władzy przesłane były z Birż do Moskwy dla upełnienia etnograficznej wystawy w r. 1867. Dawniej mieszkania włościan tutejszych miały być zupełnie różne od dzisiejszych. Mają się one znajdować dotąd gdzieniegdzie w oddalonych zakątach Litwy i Żmujdzi. Tam ogień rozkładał się pośród kurnej ogromnej izby, zkąd dym wychodził przez małe otwory, zastępujące dzisiejsze okna. Podłoga z gliny ubita; drugie wejście było tak przestronne jak wrota, gdyż cały dobytek domowy razem z ludźmi tam się mieścił. Obecnie zaś lud ten zamożny, chaty ma porządne i jednostajne. Miło jest spojrzeć na ich domowe urządzenia gospodarskie, na tę całość miernego dostatku, który ich szczęście stanowi, na wzorową czystość i porządek. Taki jest obecnie stan wieśniaka w dawnem księstwie birżańskiem, wedle świadectwa E. Tyszkiewicza, który prócz tego robi uwagę, że wieśniak ten, jak się ubierał za swoich kunigasów, tak go i dziś odzianego widzimy. Inaczej się dzieje z wieśniaczkami, które chętnie sięgają po odzież modniejszą. Lud ten po większej części jest wyznania ewangelicko-augsb. i reformowanego, które Radziwiłłowie birżańscy w dobrach swoich od wieków starali się utrwalić, używając do tego częstokroć środków nielegalnych. Znany jest proces wytoczony ks. Januszowi o ścinanie krzyżów stawianych po wsiach przez włościan-katolików; w pamięci zaś ludu dotąd przetrwało podanie, że który z włościan chciał

zmienić wiarę, miał prawo zająć najlepszy grunt i z gospodarki wypędzić którego chciał katolika. Obecnie birżańska parafia ewang. augsburska liczy parafian 4700, reformowana 5608, a prawosławna 662 dusz; co do parafii katolickiej, ma ona w miasteczku kościół pod wezw. św. Jana Chrzciciela, r. 1691 przez Annę z Sanguszków Radziwiłłową z drzewa wzniesiony, r. 1858 przez hr. J. Tyszkiewicza z muru całkiem przebudowany, na cmentarzu zaś kaplicę św. Jerzego fundacyi ks. Pikturny z r. 1813, filią w Radziwiliszkach, kaplicę w Giejdziunach i liczy parafian 5730. Od wprowadzenia wiary świętej w r. 1386, Birże Litewskie należały do dyecezyi wileńskiej; od roku zaś 1844 t. j. od utworzenia gub. kowieńskiej par. katolicka birżańska weszła w skład dyecezyi żmudzkiej, dekanatu kryniczyńskiego. Na budowę z drzewa pierwszego zboru ewangelicko-reformowanego dał pozwolenie ks. Radziwiłł r. 1587. W roku 1870 wzniesiono tamże nową wspaniałą budowę zboru ewangelików, murowaną ich własnym kosztem. Handel w Birżach Lit. z powodu geograficznego położenia bardzo ułatwiony. Ziemia urodzajna łatwy swych płodów znajduje odbyt. Porty morskie, Dźwina, Wilia i Niemen, naokoło zaś Ryga, Mitawa, Dyneburg, Wilno, Kowno i miasta pograniczne pruskie zakupują i spławiają wszystko co jest do zbycia. Rolnictwo stanowi główne zatrudnienie ludu, zimą i latem temu tylko włościanie oddani, w tem jednem swój byt dobry i prawdziwe znajdują bogactwo. Monety ich również świadczą o wspominanem wyżej przywiązaniu do dawnych zwyczajów. Talary bowiem holenderskie i hiszpańskie, kiedyś drogą handlu nabyte, są między nimi dotąd w obiegu, powiada E. Tyszkiewicz, i nazywają się musztyny, od słowa muszt t. j. bić, tak jak też same talary w Polsce nazywały się bitemi. Ostatniemi laty podniesiony niezwykle wysoko kurs srebra wyniszczył bardzo musztyny. Żydzi przepłacali je, wykupując, i w ogromnej ilości wywozili zagranicę. Pierwsza założona birżańska osada była tam gdzie dziś jest dwór zwany Birże i oberża Murowanka. Że zaś na to zabudowanie wycięto las brzozowy, zajmujący całą przestrzeń Birż dzisiejszych, a brzezina po litewsku nazywa się berżynia, przeto i nazwanie Birż początek swój od brzozowego gaju wzięło. Pod względem najdawniejszych wspomnień historycznych czytamy w „Starożytnej Polsce,“ że w 1415 Jagiełło, objeżdżając Litwę, był w Birżach, co E. Tyszkiewicz nader słusznie za rzecz wątpliwą uważa. Pewnem zaś jest, że w połowie XV stulecia Grzegorz Fiedkonic, sekretarz kr. Kazimierza Jagielończyka, dziedzic ówczesny Birż, poślubił Annę córkę Mikołaja Radziwiłła, pierwszego noszącego to nazwisko, i jako bezdzietny, całych swych dóbr przy zgonie uczynił ją dziedziczką. Ta umierając w r. 1492 przekazała te dobra synowcom swoim Jerzemu hetmanowi i Albertowi biskupowi wileńskiemu. Odtąd dobra te przeszły do imienia Radziwiłłów i następnie stanowiły kamień węgielny domu Radziwiłłów linii birżańskiej. Córką Jerzego Radziwiłła, pierwszego tego imienia dziedzica Birż, była królowa Barbara. Od Jerzego i Jana, dwóch braci rodzonych, rozdwoił się dom Radziwiłłów na dwie linie: nieświeską i birżańską, a synowie ich dwaj bracia stryjeczni imieniem Mikołajów, zwanych Czarny i Rudy, wyniesieni do najwyższych w kraju dostojeństw przez szwagra ich, króla Zygmunta Augusta, otrzymując tytuł książąt państwa Rzymskiego od cesarza Karola V, zaczęli się pisać: Czarny, na Ołyce i Nieświeżu, Rudy zaś na Birżach i Dubinkach. Tak więc B. w r. 1547 zostały księstwem. Syn Mikołaja Rudego Krzysztof I, pierwszy tu zamieszkał, wzniósł zamek obronny a w nim pałac dla siebie; miasto znacznie zabudował i przywileje mu nadał. Dla tego też myśl ogólnie upowszechniona, że córka Jerzego, Barbara, już tu mieszkała, jest mylną. Po śmierci Krzysztofa I, gdy Karol ks. Sudermanii wtargnął do Polski, Jan Karol Chodkiewicz r. 1603 w zamku birżańskim zbierał swe siły wojenne i ztąd wyruszył pod Kirchholm dla pobicia na głowę nieprzyjaciół. Smutniejsze dla Birż nadeszły chwile, gdy Gustaw Adolf w 1625 wkroczył do Litwy, Poswol i Birże opanował i mocnym garnizonem osadził. Skarbiec książęcy, działa i zapasy wojenne stały się własnością zdobywcy. W skutek uchwały sejmowej z r. 1626 Rzplita Radziwiłła wynagrodziła, co mu dało możność odnowienia zrujnowanej twierdzy i uzbrojenia jej tak, że stała się znowu potężnym i obronnym punktem granic Litwy. W r. 1669 umarł Bogusław Radziwiłł w. ks. lit., ostatni po mieczu potomek linii książąt birżańskich, których dobra odtąd przechodzą do linii nieświeskiej. Kiedy Karol XII w roku 1701 w wojnie z Rossyą tryumfować rozpoczął, a Piotr Wielki szukał przymierza z kr. Augustem II, birżański zamek przeznaczony został na zjazd dwóch tych monarchów, który August II uwiecznił wybitym na to medalem (Patrz E. Tyszkiewicz „Birże“ str. 69, gdzie rysunek medalu podany). W czasie tejże wojny szwedzkiej wybiła ostatnia godzina bytu twierdzy i zamku birżańskiego, zniszczonych przez Lewenhaupta r. 1704. Odtąd same już tylko dobra birżańskie bywały świadkami klęsk nierozdzielnych z wojną, które w r. 1794 ściągnęły tu wojska polskie i rossyjskie, w ciągłej będące czynności. Najdawniejszą wzmiankę o Birżach Litewskich jako miasteczku czytamy w liście arcybiskupa ryskiego (Patrz

„Pamiętn. Tow. przyj. Nauk w Poznaniu“ 1860 str. 361). Po śmierci Mikołaja Rudego, pierwszego książęcia na Birżach, syn jego Krzysztof I, zakładając zamek obronny, pragnął podnieść i mko Birże i dlatego mu nadaje prawo magdeburskie, swobody i przywileje oraz 60 włók ziemi, wynosząc je przez to na stopień miasta. W r. 1589 otrzymało ono na to od kr. Zygmunta III przywilej potwierdzający. Przywileje miasta po najściach szwedzkich Władysław IV nanowo 1644 utwierdza, uwalniając mieszkańców od podatków na lat 12. Ale liczne najścia nieprzyjaciół, skierowane na Birże jako na narożny szaniec obrony granic Litwy, niszcząc wszystko ogniem i mieczem doprowadziły miasto do upadku. Nawet sądy domowe w r. 1817 zniesione zostały, księgi przeniesiono do sądu powiatowego w Poniewieżu, a ogólny zarząd miasta oddano dziedzicowi dóbr birżańskich. B. leżą o 63 wiorst od Poniewieża. Cerkiew prawosławna 1, kościół katolicki murowany, powyżej już wzmiankowany, wraz z drewnianą kaplicą na cmentarzu, zbór ewangielicki wspaniały, z muru na nowo wzniesiony, kościół luterski, w r. 1638 naprzód z drzewa zbudowany a obecnie murowany, 4 drewniane synagogi, domów 536, z których 400 żydowskich, kramów żydowskich 42, szkół chrześciańskich 3, ewangelicka, luterska i włościańska. Ta ostatnia, założona przez fundatora ordynacyi hr. Jana Tyszkiewicza, liczyła uczniów 150 i trwała do roku 1863. Apteka 1, garbarnie 3 i wielu rzemieślników. Mieszkańców płci obojga do 3000. Jarmarki 3 do roku. Główne tu jest siedlisko ewangelików na Litwie. W r. 1815 cesarz Aleksander I przejeżdzał przez B., które już w r. 1811, gdy ks. Dominik Radziwiłł znaczną część swych dóbr wyprzedać postanowił, nabyte zostały przez jednego z licznych jego wierzycieli Józefa Tyszkiewicza. W 1816 ukazem cesarskim ustanowioną została w Wilnie tak zwana komisya Radziwiłłowska, dla rozpatrzenia powikłanych interesów i urządzenia dóbr małoletniej ks. Stefanii, córki ks. Domika. Wówczas to wytoczony został wespół z innemi i z Michałem Tyszkiewiczem, synem Józefa, ówczesnym właścicielem Birż, proces o dobra birżańskie, który dopiero r. 1844 w taki sposób ukończony został, że dziedzictwo na Birże synowi nieżyjącego już wówczas Michała, Janowi Tyszkiewiczowi, późniejszemu założycielowi ordynacyi birżańskiej, ukazem cesarskim przyznane zostało. Tenże hr. Jan Tyszkiewicz, założyciel ordynacyi, w 1862, gdy objął dobra birżańskie z działu mu przypadłe, założył w pobliskim Ostrowiu rezydencyą i miejsce to pięknym pałacem przyozdobił. Pałac ten, stawem od miasteczka Birż oddzielony, zawiera cenne zbiory naukowe i bibliotekę przed 20 laty od Michała Borcha zakupioną. W zbiorze rękopisów odznaczają się starosławiański latopisiec z epoki Samozwańców i metryka korespondencyi Jędrzeja Opalińskiego z r. 1582. Do tegoż oddziału rękopisów wcielone zostały papiery po-Radziwiłłowskie, z dobrami birżańskiemi żadnej niemające styczności. W bibliotece znajduje się tomów około 5000, oraz zbiory archeologiczny, etnograficzny i ornitologiczny. Zasługują również na uwagę: gabinet fizyczny tudzież zbiór rzeźb marmurowych i malowideł, zdobiących sale, biblioteki i pokoje mieszkalne. (Teka Wileńska „O zamkach“ Dr. Ludkiewicza; monogr. „Birże“ E. Tyszk. Petersburg, r. 1869 str. 168 in 8-vo; „Starożytna Polska“ III, 453—459; Siemienow Słownik geogr.—stat. I, 259. Ten ostatni co do obszaru Birż nader błędne podaje cyfry).

Birże, pow. poniewieski, st. poczt., połączona traktem z Poniewieża (wiorst 62) na Poswol (w. 26) i Pompiany (w. 40). Od Kowna w. 193 i pół.

Birżule, jez. w pow. telszewskim, 6 w. dł., do 4 w. szer., daje początek rzece Wyrwicie, przyjmuje strumienie Guszrę, Gowiją i Nikocze.

Birżuny, włość niegdyś lenna Brzozowskich, pow. nowoaleksandrowski, gub. kowieńska, parafia sołocka, dziś własność rządowa.

Birżyniany, dwór prywatny w powiecie szawelskim, nad Wyrwitą, o 8 wiorst od Szawel.

Bischburg, *Bischofsburg* (ob.)

Bischdorf, ob. *Biskupice* i *Biskupiczki.*

Bischdorf (niem.), dobra, pow. reszelski, ze st. p., 150 mk.

Bischke, ob. *Byszki.*

Bischofsburg, ob. *Biskupiec na Warmii.*

Bischofskoppe, ob. *Biskupia kopa.*

Bischofsheide, ob. *Biskupice.*

Bischofstein, ob. *Bisztynek.*

Bischofsthal, ob. *Tuczkowo, Tuszkowo.*

Bischofswalde, ob. *Biskupnica* i *Kiełpinek.*

Bischofswerder, ob. *Biskupiec* (na Ober-lądzie).

Bischwalde, ob. *Biszwałd.*

Bischwitz, ob. *Biskupice.*

Bise, ob. *Pyża.*

Bisenz, ob. *Bzeniec.*

Biska Wólka, ob. *Biszcza.*

Biskowice (z przys. Rudno), wieś, powiat samborski, nad Strwiążem, o pół mili na północ od Sambora, przy kolei żelaznej Naddniestrzańskiej, między Nadybami a Samborem. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 672, łąk i ogrodów 54, pastwisk 114 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 1496, łąk i ogr. 354, pastwisk 335 m. Ludności rzym. katol.

1989, gr. kat. 225, izrael. 23: razem 2137. Należy do rzym. i grec. kat. par. w Samborze. Wieś ta posiada szkołę etatową i kopalnię węgla towarzystwa handlowego produktów leśnych. Właściciel większej posiadłości Seweryn hr. Badeni.

Biskupia Kopa, niem. *Bischofskoppe*, szczyt w górach sudeckich, w księstwie opawskiem, 2751 st. par. wys., ob.*Arnoldsdorf*.

Biskupia Wola, wś poduchowna, o 4 w. na prawo od linii dr. żel. Warsz. Wied., między stacyami Rokiciny i Baby, we wzgórzystem położeniu. W 1827 r. było tu 48 dm., 308 mk.

Biskupice, *Biskupie*, *Biskupiec*, nazwy te noszą liczne wsie, należące w przeszłości do dóbr biskupich, które albo z przejściem w posiadanie duchowieństwa zamieniły swą dawną nazwę, albo też były to wsie nowoosadzane i zakładane przez biskupów. *Br. Ch.*

Biskupice, 1.) os. miejska, przedtem mko nad rz. Giełczew, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice, odl. od Lublina 29 w., od Warszawy 184. Posiada kościół par. murowany z 1730 r., szkołę początkową. W 1827 r. było tu 61 dm. i 546 mk., w 1859 r. 87 dm. i 807 mk. B. założone zostały prawdopodobnie przez Zbigniewa Oleśnickiego, kardynała i biskupa krakowskiego, który tu, jako w majątku należącym do dóbr stołowych biskupów krakowskich, założył parafią i wystawił w 1444 r. kościół drewniany z modrzewia, który przetrwał do 1730 r. Długosz odróżnia wyraźnie B. wieś (villa) należąca do par. w B. mieście (oppidum), widocznie więc powstało miasteczko na części ziemi należącej do wsi B. Miasto miało wtedy 20 łanów, wieś zaś 9 łanów. Oleśnicki urządził tu na rzece Giełczew staw i młyn. (Długosz II, 549. Tyg. Ill. 1863, VII, 228). 2.) **B.**, wś i folw. nad rz. Dłubnią, pow. miechowski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Miechowa 22 w. W 1827 r. było tu 27 dm. i 195 mk., obecnie 27 dm. i 200 mk., obszar gruntów dworskich 376 m.; włościańskich 239 m. Dobra B. wraz z wsią Zagaje należały do biskupstwa krakowskiego; pierwotnie wieś ta zwaną była Pieczeniegi i w roku 1322 nadaną została na uposażenie altaryi św. Małgorzaty, przy katedrze krakowskiej. Długosz wspomina (I, 206), że za jego czasów nosiła już nazwę B. Później stała się uposażeniem seminaryum krakowskiego, i ztąd zwaną była: B. seminaryjskie. W 1874 r. przy rozdziale funduszów duchowieństwa krakowskiego przeszła B. na rzecz rządu, a w r. 1877 przez publiczną licytacyą sprzedaną została za 31005 rs. 3.) **B.**, zwane niegdyś *Pruskie*, wś nad rz. Szreniawą, pow. miechowski, o 3 w. na zach. od Miechowa. W 1827 r. było tu 33 dm. i 141 mk., obecnie 48 dm. i 286 mk.; gruntów włośc. 969 m.; młyn wodny. B. jestto osada wielce starożytna, czego dowodem jest tu odkryte przed kilku laty cmentarzysko pogańskie; u Długosza, przy wskazaniu granic sąsiedniej wsi Komorowa, do klasztoru miechowskiego wtedy należącej, wspomniana pod nazwą Biskupic; lecz czyjąby była własnością nie ma śladu; wnosić wypada z miana, że była dziedzictwem biskupów. Z ostatnich tylko czasów wiemy, że należała do dóbr Prusy, w okręgu krakowskim położonych, i za rządu austryackiego sprzedaną została Teresie Gaszyńskiej, następnie stała się własnością dziedzica przyległych dóbr Rzerzuśnia Teofila Szyca. Folwarku tu nigdy nie było, tylko dwór posiadał niewielkie łąki nad Szreniawą, kawałek gruntu komisarski zwany, młyn i propinacyą, nadto włościanie odrabiali. 4.) **B.**, wś, pow. olkuski, gm. i par. Pilica. W 1827 r. było tu 21 dm. i 168 mk. 5.) **B.**, wś, pow. stopnicki, gm. Pacanów, par. Zborówek. W 1827 r. było tu 40 dm. i 209 mk. 6.) **B.**, wś, pow. pińczowski, gmina Złota, parafia Pełczyska. W 1827 r. było tu 19 dm. i 127 mk. 7.) **B.**, wś nad rz. Szreniawą, pow. pińczowski, gm. i par. Książnica Wielka. W 1827 r. było tu 22 dm., 140 mk. 8.) **B.**, wś, pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Opatów. 9.) **B.**, wś, rządowa i folw., pow. częstochowski, gmina Olsztyn, par. Przybyszów, o 6 w. na półn. wschód od Poraja, st. dr. żel. Warsz. Wied. Należały do starostwa olsztyńskiego; była tu kuźnica w XVI w. W 1827 r. było tu 53 dm. i 189 mk.; obecnie mają 72 dm. 10.) **B.**, wś, pow. sieradzki, gm. Charłupia mała, par. Charłupia mała, o 7 w. od Sieradza, rozległości morg 884, w tem gruntów dworskich 650 m., włościańskich 234 m. Ziemia urodzajna, gospodarstwa tak dworskie jakoteż i włościańskie zamożne. Ludn. katol. 453, ewang. 3: razem 456 dusz. W 1827 było 26 dm., 222 mk. Szkoła elementarna na 58 uczniów. 11.) **B.**, wś, pow. kaliski, gm. Brudzew kaliski, par. Blizanów. W 1827 r. było tu 16 dm. i 122 mk. 12.) **B.** Smolane, wś, pow. kaliski, gm. Kalisz, par. Kościelna wieś. W 1827 r. było tu 14 dm. i 115 mk. 13.) **B.**, wś, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Królikowo. Rozl. 3250 m., ludn. 401, grunt żytni, dużo łąk i lasu, mnóstwo zwierzyny. Gorzelnia parowa. Od Konina w. 22. W 1827 r. było tu 20 dm. i 280 mk. 14). **B.**, wś, pow. nieszawski, gmina Piotrków, par. Radziejow, 517 morg obszaru 15.) **B.**, wś, pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew. W 1827 r. było tu 15 dm. i 166 mk. 16.)**B.**, wś, pow. błoński, gm. Helenów, par. Rokitno; w 1827 r. było 22 dm. i 114 mk.; obecnie 185 mk. 17.) **B.**, wieś włośc., osada rządowa, młyn i karczma, pow. płocki, gm. i par. Brwilno, przy ujściu rzeczki Skrwy do Wisły; wieś włośc. zajmuje po-

wierzchni 231 m. (174 gruntu ornego), ma 7 dm. i 69 m. Młyn wodny nad Skrwą posiada 2 dm., 11 mk., osada karczemna ma 14 mk.; znajduje się przy trakcie z Płocka do Lipna idącym. Tu Bolesta Jastrzębiec kasztelan wizki, gdy przegrał proces z biskupem płockim Wernerem o wieś Karsk, najechał go z orszakiem licznym i zamordował 4 stycznia 1170 r. 18.) **B.**, folw. nad rz. Sonią, pow. płoński, gm., Modzele, par. Nowe-miasto, 2 dm., 78 mk., powierzchni 414 m.; cegielnia. 19.) **B.** Szkolne, wś włośc. i folw. prywatny, pow. płocki, gm. Drobin, par. Rogotwórsk; wieś włośc. zajmuje powierzchni 175 morg., liczy 16 dm. i 68 mk., folw. pryw. 2 dm. i 20 mk.; 225 morg rozl. (195 m. ornej ziemi). *Br. Ch.*

Biskupice, 1.) (z przys. Darszyce i Trąbki), wś nad Dunajcem, pow. wielicki, o 6 kil. od Wieliczki, ma 1378 m., w tem 853 m. roli ornej, 61 dm., 365 mk.; kościół paraf. bardzo starożyt., bo istniał już przed rokiem 1223, pod wezw. św. Marcina; szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate, gleba żytnia dosyć urodzajna. Parafia dek. wielickiego; od 1223 do 1780 kanonicy regul. krakow. mieli tu beneficium; kaplica w Przebieczanach; 2456 dusz katol. w parafii. Właściciel hr. Konopka. 2.) **B.** (z przys. Domasłowice), wś, pow. brzeski w Galicyi, o 11 kil. od Zakliczyna, z par. rz. kat. w miejscu. Właściciel dominium hrabia K. Lanckoroński. 3.) **B.**, zwane „przy Radłowie,“ wś, pow. brzeski w Galicyi, o 7 kil. od Radłowa, w par. Radłów. Właściciel Floryan Helcel. 4.) **B.**, wś, pow. dąbrowski, tuż pod Siedleszowicami, par. rz. kat. Gręboszów. Własność hr. Potockich. 5.) **B.**, przysiołek wsi Gołkowice.

Biskupice, 1.) **B.** Zaboryczne, gmina, pow. ostrzeszowski, nad Baryczą; 2 miejsc.: 1) B., wieś; 2) B., niem. *Bischofsheide*, leśnictwo nadleśnictwa Wielowsi w pow. odolanowskim; 153 dm.; 992 mk.; 8 ew., 984 kat.; 414 analf. 2). **B.**, wieś, pow. kościański; 22 dm.; 184 mk.; wszyscy kat.; 44 analf. 3.) **B.**, wś, powiat gnieźnieński; 16 dm.; 125 mk.; 9 ew.; 116 kat.; 73 analf. 4.) **B.**, karczma, pow. gnieźnieński, ob. *Mielno*. 5.) **B.** Szalone, niem. *Tolle Bischwitz*, wś, pow. odolanowski; 67 dm.; 528 mk.; 8 ew.; 520 kat.; 186 analf. Ma kościół paraf. dek. ołobockiego, st. poczt. Skalmierzyce o 4 kil.; st. kol. żel. Ostrowo o 10 kil. 6.) **B.**, wś, pow. inowrocławski; 7 dm.; 78 mk.; wszyscy kat.; 34 analf. 7.) **B.** królewskie, wieś kolon., pow. średzki; 10 dm.; 121 mk.; wszyscy kat., 41 analf. 8.) **B.** duchowne, wieś, pow. średzki; 17 dm.; 204 mk.; 118 ew., 86 kat.; 59 analf.; st. p. Pobiedziska o 8 kil.; st. kol. żel. Kobylnica o 6 kil. Wykopano w okolicy urnę ze znakiem krzyża, własność Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego. 9.) **B.**, ob. *Bożacin*. *M. St.*

Biskupice, 1.) niem. *Biskupitz*, wś i folw., pow. toruński, st. p. Chełmża; do 1772 folw. był własnością kapituły w Chełmży; ma kościół katol. par. z r. 1794. Folw. rozl. 2440 morg. (2400 ornej), ma 10 dm., 170 mk., 128 kat. Wś 1188 morg. rozl., 29 dm., 301 mk., 274 kat.; posiadłości 29 a z tych 10 mniejszych od 10 morg. 2.) **B.**, ob. *Biskupiec*, pow. suski. (Co do Arnsdorf (ob.), to myli się Zarański, bo w pow. chełmińskim niema wsi ani Arnsdorf, ani Biskupice).

Biskupice, 1.) niem. *Biselidorf*, wś, powiat kluczborski, niedaleko Byczyny i w par. katol. Byczyna, ma więcej mieszkańców ewangelików niż katolików, szkołę i kośc. filialny ewangelicki. 2.) **B.**, niem. *Biskupitz*, wś, pow. bytomski, par. katolicka dek. bytomskiego, ludność prawie wyłącznie polska a bardzo liczna, do 1000 dusz dochodzi. 3.) **B.**, niem. *Bischdorf*, wś, pow. i par. w Sycowie, ludność prawie wyłącznie ewangelicka. 4.) **B.**, niem. *Bischdorf*, wś, pow. olesiński, z par. katolicką odwieczną i ewangelicką od r. 1787. 5.) **B.**, niem. *Bischwitz jenseits der Oder*, wś, pow. oławski, niedaleko Oławy, ludność przeważnie ewangelicka, obie parafie w Miękinowie. W pobliżu kolonia B. 6.) **B.**, niem. *Bischwitz bei Wansen*, wś, pow. oławski, niedaleko Więzowa (Wansen), ludność przeważnie katolicka, par. więzowskiej. 7.) **B.** Bardzo wiele wsi na Szląsku pruskim, zwanych dziś Bischkowitz, Bischwitz, Bischofswalde i t. p., nosiła prawdopodobnie niegdyś nazwę Biskupic; w dokumentach przynajmniej odnoszących się do tych wsi spotykamy w XIII—XV w. waryanty: Biskopitz, Bischkopicz, Byskupicz, Piscopicz i i. Jedna z tych wsi w pow. nowotarskim, dziś Bischdorf, zwaną była też Swanth, Swantz, z czego Zarański tworzy: „Święt.“ *F. S.*

Biskupicze, wś, pow. łucki, ma około 800 mk. Własność hr. Krasickiego.

Biskupiczki, niem, *Bischdorf*, wś i folw., pow. suski, st. p. Kisielice, par. kat. Szenwałd, par. ewang. Trąbki; wś ma 748 morg. rozl., 30 dm., 214 mk., 10 kat. Folw. B. ma 10 dm., 137 mk., 3 kat. Ewangelicy w B. są po większej części Polacy. *J. B.*

Biskupie, wś, pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Slesin. W 1827 r. było tu 15 dm. i 179 mk., obecnie 189 mk. i obszaru 1095 morg.

Biskupiec, 1.) niem. *Bischofswerder*, małe mko na prawym brzegu rzeki Ossy, w pow. suskim. Należało dawniej do dyecezyi pomezańskiej i było własnością biskupów pomezańskich, od których odebrało swą nazwę i początek. Jako pierwszego założyciela wymieniają akta biskupa Rudolfa roku 1325. Wraz z całą

zniemczoną Pomezanią wcześnie przyjęło reformacyą. R. 1414 poddało się wojsku Wł. Jagiełły. R. 1454 spalone i na łup wojsku polskiemu oddane było. Po ogniu r. 1730 dość porządnie znowu odbudowane. Obecnie ma ludności 2082, z których katolików jest 200, reszta izraelici i ewangelicy; kościoła katolickiego nie ma; należy B. do par. kat. Lipinki o pół mili za Osą w pow. lubawskim. B. miewa 8 jarm. do roku a wyroby sukiennicze, szewckie i garbarskie tutejsze słyną w okolicy. Jest tu st. dr. żel. z Torunia do Wystrucia, o 77 kil. od Torunia; st. poczt. Dla odróżnienia od następnego B. lud zowie to mko „Biskupiec na Oberlądzie". Kętrzyński nazywa go Biskupice (zapewne omyłka druku). 2.) **B.**, niem. *Bischofsburg*, m., pow. reszelski, ze st. poczt., ma 3774 m. (74% kat.), leży nad rz. Dimmer, posiada parafią katol. polską, miewa 12 jarmarków rocznie, przez lud zwane „Biskupiec na Warmii". Miasto ma przywilej fundacyjny z r. 1395. Założycielem jego był Jan Mokynen. W B. ur. się znany orientalista polski Ignacy Pietraszewski.

Biskupin, folw. nad rz. Mień, pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Lipno, o 3 w. na zachód od Lipna, o 20 w. od Włocławka, 575 morg. rozległości, 25 mk. Przy folw. znajduje się osada Biskupianka (młyn), mająca 16 mk., oraz wś, ludności 101 mk. i 19 morg obszaru.

Biskupka, 1.) wś, pow. ihumeński, własność Bielikowicza, 50 włók rozl. 2.) **B.**, wś, pow. winnicki, osiedlona przez jednodworców, mieszk. 14, ziemi 25 dzies. Należała do Szczeniowskich, dziś Józefa Jaroszyńskiego.

Biskupnica, *Gębarzewo*, niem. *Bischofswalde*, wś włośc., pow. człuchowski, st. p. Barkenfelde, 10587 morg. rozl., 95 dm., 763 mk., 166 kat.

Bislaw (*Gross-* i *Klein*), ob. *Bysław* i *Bysławek*.

Bisłoszowa (piszą też Bistuszowa), wś, pow. tarnowski, o pół kil. od Tuchowa, ma 1226 morg. rozl., w tem 755 morg. roli ornej, 65 domów, 399 mieszk., paraf. łac. w Ryglicach, kasa pożyczkowa gminna, położenie pagórkowate, dosyć sprzyjające rolnictwu. *M. M.*

Bismarck, *Bismarka*, wś, pow. lęborski, niegdyś miasto (według dykcyonarza Echarda), często pożarami nawiedzane, 300 mk.

Bismarksdorf, wś, pow. pleszewski, 25 dm., 324 mk., 19 ew., 305 kat., 205 analf.

Bismarkshoehe, ob. *Stajkowo*.

Bismujża, wś, pow. lucyński, parafia rundańska, własność Waldenów, dawniej Finkenaugenów.

Bisówka, wś, pow. zasławski, i folw. należący do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich.

Bissau, ob. *Biesowo*.

Bissen, ob. *Pyza*.

Bissena, ob. *Średnik*.

Bistein, *Bisztynek* (ob.).

Bisterec, 1.) *B. Welki*, po węg. *Nagy-Bisztercz*, wś w hr. orawskiem (Węg.), nad rz. Orawą, dobra gleba, uprawa żyta i pszenicy, 380 mieszk. 2.) **B.** *Mali*, po węg. *Kis-Bisztercz*, wś w hr. orawskiem (Węg.), gleba urodzajna, 141 mk. *H. M.*

Bistrai ob. *Bystre* na Szląsku austr.

Bistra Krajna, wś w hr. szaryskiem (Węg.), niedaleko granicy Galicyi, kościół gr. katol., grunt nieurodzajny, wiele pastwisk i lasów, 143 mk. *H. M.*

Bistritz, ob. *Besztercz* i *Bystrzyca*.

Bistritza, przys. wsi Schipot na Bukowinie, st. poczt. połączona traktem pocztowym (196 kilom.) z Suczawą.

Bistritza, *Bystrzyca złota*, rz., dopływ Seretu, ma źr. w Alpach rodnajskich w Siedmiogrodzie. Nazwa ztąd, że cyganie złoto w niej płukali. Częściowo tworzy granicę Bukowiny i Mołdawii; ma ujście pod Bakau w Mołdawii. Mil 8¾ długa. Spławna dla drzewa. Mija Jakobeni. Dopływy z lewej strony Cibau, Cirlibaba, Valcastinei, Argestru, Kolbu; a z prawej Skorusz, Suchardzel, Niagra, Dorna.

Bistuszowa, ob. *Bisłoszowa*.

Biszcza, wś, i *Biska Wólka*, wś, nad rz. wpadającą do Tanwi z lew. brz., pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród; duża wieś, ciągnie się na milę przeszło w bezleśnej okolicy, na wyniosłości 646 st. nad poziom morza. Posiada urząd gminny i cerkiew dla ludności rusińskiej. Należy do ordynacyi Zamojskich. W 1827 r. było tu 238 dm. i 2222 mk. Obecnie 236 a B. Wólka 36 dm. Gm. B. należy do s. gm. okr. II w Potoku górnym, st. p. w Tarnogrodzie, odl. od Biłgoraja 20 wiorst; szkoła 1-klasowa, ludn. 5753. *Br. Ch.*

Biszków, przysiołek Kamionki wołoskiej.

Bisztra *Tapoly*, wieś w połowie w hr. szaryskiem, w połowie w hr. zemuńskiem (Węg.), nad rz. Topolą; gleba urodzajna, wiele pastwisk i lasów, kośc. kat. fil., 676 mk. *H. M.*

Bisztynek, *Bysztynek*, niem. *Bischofstein*, *Bistein*, m., pow. reszelski, ze st. poczt., 3500 mk., ma 10 jarmarków na rok. Założone w r. 1385 obok dawnej osady Strowangen, 1455 zdobyte przez krzyżaków, 1589 pogorzało. I w XIX w. częste pożary.

Biszwałd, niem. *Bischwalde*, wś włośc., pow. lubawski, st. p. Lubawa, par. Kazanice, 3370 morg. rozl., 62 dm., 503 mk., 482 kat. Obok wsi dominium rządowe, 1373 morg., 5 dm., 83 mk., 60 kat.

Biszyce, wś, pow. wielicki, o 13 kil. od Wieliczki, par. Wieliczka, własność Joachima Borzęckiego.

Biten, *Byteń* (ob.).

Bitków, właściwie *Bilków* (ob.).

Bitkowczyk, *Bitkowiec*, właściwie *Bilkowczyk*, *Bilkowiec*.

Bitkowice, folw. pryw i wieś włoś., pow. płoński, gm. Sielec, par. Kobylniki, nad rzeczką Strugą; wś liczy 61 mk., 11 dm., powierzchni 24 morgów. Folwark należy do dóbr Grodkowo, zajmuje powierzchni 457 morgów, liczy 44 mk., 4 dm.; wiatrak. *B. Chu.*

Bitom, ob. *Bytom*.

Bitonia, ob. *Bytonia*.

Bitowtanki, okrąg wiejski w gm. Hanuszyszkach, pow. trocki, liczy w obrębie swym wsie: Smołuki, Bakanaryszki; zaścianki: Przedmoście, Bitowtanki, Dziegieliszki.

Bitschin, ob. *Bycina*.

Bitschinitz, ob. *Byczynica*.

Bittehnen (niem.), kilka wsi w Prusiech wsch., w pow. labiawskim i ragneckim.

Bittkow, ob. *Bytków*.

Bityńce, przysiołek wsi Latacz.

Biwolleria, przys. Wikowa górnego (ob.).

Bixten, włość w Kurlandyi, pow. tukumski, par. Neuenburg, z folwarkami Behrshof i Neuhof.

Bizaryńcie, ob. *Bazarzyńce*.

Bizenko, małe jeziorko, w systemacie wód wigierskich, pow. suwalski, należy do majoratu gen. Ganeckiego. Por. *Blizienko* (?).

Bizerenda (*Bis-Orenda?*), wieś, nad rzeką Nidą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi, jedna z najstarożytniejszych osad w tej okolicy, wzmiankowana w dyplomatach z XII wieku. Do czasu supresyi dóbr klasztornych w r. 1818 należała do cystersów jędrzejowskich. Dziś stanowi własność rządu. W 1827 r. miała 22 dm. i 161 mk. *Lin.*

Bizery, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Błogosławieństwo. W 1827 r. było tu 18 dm., 161 mk.; dziś 18 dm., 150 mk:

Bizón (?), w pow. toruńskim, według Kętrzyńskiego.

Biżerewicze, wś, pow. piński; była tu kaplica katol. parafii Pińsk.

Bjelawa, niem. *Nieder-Bielau*, wś, pow. zgorzelicki na Szląsku pruskim, od 1682 r. par. ewang.; i *Ober-Bielau*, wś tamże, również z par. ewang.

Bjelin (łuż.), niem. *Byhlen*, wś w Marchii brandenburskiej, blisko północnej granicy języka dolnołużyckiego, w kierunku między Lubniowem a Gubinem, w zeszłem stuleciu jeszcze serbska, dziś zniemczona. Według podania w jeziorze zapadłe miasto. Jeszcze przed 40 laty ludzie z niedalekich a serbskich do dzisiaj Borków przychodzili nad to jezioro i koszule ciężko chorych, dla uleczenia ich, kładli nad brzegiem wody. *A. J. P.*

Bjełagóra (łuż.), niem. *Byhlegure*, wś w Marchii brandenburskiej, blisko językowej granicy łużyckiej, dziś zniemczona, w zeszłem stuleciu jeszcze serbska, leży w kierunku między Lubniowem a Picniem (Peitz). Według podania w jeziorze zapadły zamek, który widać niekiedy przy świetle słońca. *A. J. P.*

Bjełoboh (łuż.), góra w pasmie łużyckiem, na płd. od Czornoboha, w okolicy dziś już zniemczonej. *A. J. P.*

Blachów, folw., pow. lubliniecki, należy do dóbr Ligoty pod Dobrodniem.

Blachownia (*Stara* i *Nowa*), wś, pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska. Śród lasów nad jeziorem, na prawo od drogi z Częstochowy do komory Herby. Posiada wielki piec, fabrykę odlewów żelaznych i tartak parowy o sile 20 koni. W 1835 r. zakłady te urządził bank polski na gruncie prywatnym, a po pewnym czasie takowe zwrócone zostały właścicielowi. W 1873 r. wytopiono tu żelaza 86,761 pud. W 1827 r. było tu 16 dm. i 104 mk. *Br. Ch.*

Blachownia, ob. *Miedar*.

Blachta, ob. *Błachta*

Blada, jez. w pow. wilejskim.

Bladau, ob. *Bladowo*.

Bladen, ob. *Władzin*, *Władzenin*.

Bladiau (niem.), wielka wś kościelna, pow. świętosiekierski, o 6 kil. od st. dr. żel. Wolibnik, pośród gruntów płaskich, urodzajnych i pokładów torfu, 1517 mk. ewang., st. p.

Bladnice, *Bladnitz*, ob. *Bładnice*.

Bladowo, 1.) folw. i kol., pow. brodnicki, st. p. i par. Lidzbark, gm. Cibórz. Ma 3 dm., 22 mk., 12 kat. 2.) **B.**, niem. *Bladau*, wś włośc., pow. tucholski, st. p. i par. Tuchola, 3812 m. rozl., 57 dm., 382 mk., 343 kat.

Blakowa wola (od. *blak*, mała trawiasta halizna śród lasu, nadająca się do koszenia), wś, pow. nowo-radomski, gm. Brudzice, par. Lgota, przy drodze z Radomska do Sulmierzyc.

Blandau, ob. *Błędowo* i *Butki*.

Blankensee, leśnictwo, pow. krotoszyński, ob. *Krotoszyn*.

Blankwitt, ob. *Błękwit*.

Blanowice, wś i folw., pow. olkuski, gm. i par. Kromołów, ma cegielnię i młyn wodny. W 1827 r. było tu 34 dm. i 355 mk.

Blanowo, ob. *Błonowo*.

Blansekow, ob. *Błądzikowo*.

Blansko, w Morawii, małe ale nader ważne miasteczko nad Świtawą i koleją berneńsko-praską, o mil 3 od Berna (Brünn). Jest tu jedna z największych fabryk żelaza i machin w cesarstwie austryackiem; są oraz inne fabryki, jak prochu, papieru, wyrobów bawełnianych; sławna plantacya morw i t. d. Ludność dochodzi do 2600 dusz.

Blasendorf, ob. *Blasz*.

Blascheowitz, ob. *Błażejowice*.

Blaseowitz, ob. *Błażejowice*,

Blasz, niem. *Blasendorf*, węg. *Balasfalva*, rum. *Blasin*, miasto w Siedmiogrodzie, okrąg sybiński, rezydencya arcybiskupa grecko-katolickiego, gimnazyum, seminaryum nauczycielskie, 1300 mk.

Blatnia, *St.-Genois*, osada w gm. Jaworze na Szląsku austr.

Blatnick, ob. *Błotnik*.

Blauberg, wzgórze w gub. inflanckiej, na zachód od Wolmaru, 397 st. wys. bezwzględnej, najwyższy punkt tak zwanej wyżyny lemzalskiej, okryty w oczach włościan sąsiednich aureolą cudowności. Por. *Błękitne góry*.

Blauer See, ob. *Modry*, staw tatrzański, w dol. zimnowodzkiej.

Blaustern, dom szosowy, pow. międzychodzki, ob. *Hersztop* (Hermsdorf).

Blażow, po węg. *Balas-Vagas*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr. katol., młyny wodne i tartaki, kuźnice, obszerne lasy, 1114 mk.

Blechnarka albo *Blichnarka*, wś pow. gorlicki, o 12 kil. od m. Uście ruskie, ma 1535 morg. rozl., 79 dm., 407 mk., prawie wyłącznie ruskiej narodowości, paraf. cerkiew w Wysowy; dominium jest własnością gminy Wysowa. Położenie bardzo górzyste, gleba owsiana. W pobliżu źródła rz. Ropy. *M. M.*

Blechnarka, *Blichnarka*, potok górski, wypływa z pod głównego grzbietu Beskidu lesistego, w obr. gm. Blechnarki, na samej granicy Galicyi i Węgier, z kilku strug, które, połączywszy się poniżej tejże wsi, tworzą jeden potok, płynący tuż obok gościńca, prowadzącego z Hanczowy przez grzbiet Beskidu do Zborowa na Węgrzech, w kierunku północno-zachodnim, przepływa wieś Wysową a w obr. gm. Hanczowy wpada do Ropy z pr. brz. Długość biegu 11 kil. Przyjmuje liczne potoki górskie na obu brzegach spływające z Beskidu. *Br. G.*

Blechówka, folw. dóbr Bobrownik, pow. bytomski.

Blechy, wś, pow. ostrowski, gm. Długosiodło, 36 dm. i 296 mk.

Bledzew, niem. *Blesen*, miasto, pow. międzychodzki, nad Obrą, o 11 kil. od ujścia do Warty, nad granicą brandenburską, w okolicy pagórkowatej, piaszczystej, leśnej, o 12 kil. na południo zachód od miasta Skwierzyny (Schwerin). Do gminy należą 4 miejsc.: 1) B. miasto. 2) B. młyn (Thimmsmühle), 3) folw. B. 4) kolonia. W r. 1871 B. miał 145 dm., 1546 mk., 150 ew., 1373 kat., 23 żydów, 193 analf. W r. zaś 1878 było 1599 mk., rolnictwem się trudniących. Sąd okręgowy w Skwierzynie. Kościół paraf. należy do dawniejszego dekanatu boreckiego, teraz do dekan. zbąszyńskiego. Szkoła elementarna. Ma B. dwie gorzelnie, piłę parową, miejską kasę oszczędności. Agentura pocztowa, st. telegr., gośc. w miejscu, poczta osobowa do Skwierzyny, stac. kol. żel. Landsberg o 30 kil. Kościół bledzewski wystawili zapewne opaci bledzewscy, do których miasteczko od r. 1312 należało. Do r. 1740 plebanami byli księża świeccy; tegoż r. Teodor książę czartoryski wcielił go do klasztoru bledzewskiego; aż do r. 1835 jeden z zakonu ks. cystersów pełnił przy nim obowiązki duchowne. W parafii tej znajdują się jeszcze kościoły: 1) kościół i klasztor ks. cystersów, założony przez księcia wielkopolskiego Władysława Odonicza, zmarłego r. 1239. Książę ten sprowadził kilku kś. cystersów z Doberlugu z Górnej Luzacyi, wyznaczył im miejsce puste, błotniste nad Obrą na mieszkanie, nazwał tę osadę Nowym Doberlukiem; miało to miejsce pomiędzy latami 1232—1235. Bolesław, syn Odonicza, potwierdził darowiznę Ojca. Niedługo jednakże zakonnicy pozostali w pierwotnej siedzibie z powodu częstych wylewów Obry. 2) Drugi kościół jest w Zemsku, wystawiony r. 1285, dokąd przeniesiono klasztor z Nowego Doberluku; lecz i tam zakonnicy nie długo się utrzymali dla braku wody, i przenieśli się około r. 1407 do wsi B. W B. kościół z początku był drewniany, od XVI wieku zaś z palonej cegły; klasztor znacznie rozszerzony został przez opata Benedykta Gurowskiego r. 1736, który nowe wybudował skrzydło; w następnych latach kilkudziesięciu drugie i trzecie skrzydło ukończono. Kościół odbudował na nowo opat Onufry Wierzbiński około r. 1797. Dawniejsze nagrobki opatów, jakie były w starym kościele, zniknęły bez śladu. 3) Kościół w Popowie, wsi należącej do opactwa bledzewskiego, drewniany, jest filią kościoła zemskiego. 4) Kościół w Starym dworku, pierwotnie drewniany, przebudowany w mur pruski przez opata Aleksandra Gurowskiego r. 1726. Już r. 1768 opat Franciszek Rogaliński, widząc, że dzieło Gurowskiego nietrwałe, kazał rozrzucić kościół, wystawił nowy, który jeszcze istnieje. 5) Kościół w Gorońsku, posiadłości rodziny Gorońskich. W wieku XVII wieś przeszła na własność Gorzeńskich, a następnie Bukowieckich, od lat kilkunastu dopiero jest własnością Niemca. Kościół drewniany w wieku XVII dostał się protestantom; od wieku XVIII naprawiony nakładem Eleonory z Gorzeńskich Bukowieckiej, chociaż kalwinki, oddany znowu został katolikom. Dawniej zwano też B. Bledziejowem. *M. St.*

Bledzew, leśnictwo, ob. *Stary Dworek*.

Bledzewo, *Bledzewko* i *Bledzewskie budy*, wsie przyległe, pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Sierpc. W 1827 r. B. miało 16 dm. i 134 mk., B-ko zaś 8 dm. i 103 mk. Obecnie B. liczy 273 mk., 45 dm., 1648 morg. rozl. (1359 m. dworskich); B-ko zaś jest tylko wsią włośc. i liczy 6 dm., 48 mk., 180 m. rozl.

Bledzianów, 1.) wieś, pow. odolanowski, 37 dm., 420 mk., 111 ew., 309 kat., 222 analf. 2.) **B.**, folw., pow. odolanowski, stac. poczt. i kol. żel. w Antoninie o 4 kil., ob. *Przygodzice.*

Bledziejów, ob. *Bledzew.*

Bleiche, pow. babimoski, ob. *Kiełpin.*

Bleiche, ob. *Blicha.*

Bleichfelde, ob. *Bielawy* pod Bydgoszczą.

Bleischwitz, ob. *Bleszczyce.*

Blendow, ob. *Błędów.*

Blendowa, *Blędowa*, *Błędowa* (ob.).

Blendowen, ob. *Błędowo.*

Blendowo, ob. *Błędowo.*

Blendzianka lub *Zuzenka*, rzeka, wypływa z jeziora w dobr. Łanowicze, pow. suwalski, na granicy Prus, wpada do jeziora Wersele, z którego wypłynąwszy przechodzi w kierunku południowo-zachodnim przez grunta wsi Wersele, Stołupianki, Zarzecze, Budzki i Blinda; od tej ostatniej wsi zmienia swoj kierunek w stronę północno-zachodnią i przepływając przez grunta folwarku Samborowszczyzna, wychodzi pod osadę Sypitka i płynie dalej przez Prusy. Wpada do Rospudy pod wś. Maltak. Okolice przez które toczy swe wody, po większej części górzyste.

Blenke, ob. *Blinek.*

Blenowo, ob. *Błonowo.*

Blesen, ob. *Bledzewo.*

Bleszczyce, niem. *Bleischwitz*, wś i dobra, pow. głupczycki, par. katol. dyec. ołomunieckiej w miejscu, przykomórek celny.

Bleszyn. Tak z niemiecka ale błędnie zowią niekiedy w druku Bledzew.

Blewońska, pow. ostrzeszowski, ob. *Ligota* (Ellgut).

Bleżewo, *Bleżów*, wś na południowym krańcu pow. mozyrskiego, nad rz. Stwihą, o 23 w. od jej źródeł, w gminie berezackiej, w 3-im stanie policyjnym (turowskim), w 3-im okręgu sądowym (turowskim). Jest to najzapadlejszy zakątek polesia mozyrskiego; nawet dróg tam niema, i lud wodną z Turowem ma komunikacyą. *Al. Jel.*

Blędowa, ob. *Błędowa.*

Blękwit, *Błękwida*, niem. *Blankwitt*, wś, pow. złotowski, st. p. i par. Złotowo.

Blich. W wielu wioskach i miastach polskich są bądź przedmieścia, bądź tylko pojedyńcze nieruchomości, zwane „Blich" lub „na Blichu", zapewne dlatego, że w tych miejscach kiedyś płótno bielono, „blichowano." Tak np. B. przedmieście Sambora lub B. dom z ogrodem przy Rokszyckiem przedmieściu w Piotrkowie trybunalskiem, tuż naprzeciw muru bernardyńskiego. *F. S.*

Blich, wieś, powiat brodzki, na piaskach śród lasów leżąca, o 5 kilometr. oddalona na wschód od Załoziec, w okręgu celno-granicznym. Przestrzeni posiadłość większa: roli ornej 510, łąk i ogr. 50, pastwisk 70, lasu 1102. Posiadłość mniej. roli ornej 548, łąk i ogrodów 54, pastwisk 21 morg. Ludność rzym. kat. 35, gr. kat. 307, izrael. 114, razem 456. Należy do rzym. kat. parafii w Załoźcach, do gr. kat. parafii w Milnie. Z przemysłowych zakładów jest tu browar. Właściciel większej posiadłości Włodzimierz hrabia Dieduszycki.

Blichą, niem. *Bleiche*, część zwierzyńca pod miastem Oławą.

Blichnarka, ob. *Blechnarka.*

Blichowo, wś, nad rz. Mutawą, pow. płocki, gm. Lubki, par. Blichowo, posiada kościół paraf. drewniany z 1760 r., 19 dm., 208 mk. Do dóbr B. należy wś Golanki.; par. B. dek. płockiego ma 1798 dusz. *B. Chu.*

Blidaki, wś pryw. w pow. telszewskim, o 48 w. od Telsz.

Blidki, mała wioska w pow. bracławskim, należy do Maryi Strogonowej, ob. *Kowalówka.*

Bliesen, ob. *Blizno.*

Blimkinów, niem. *Plümkenau* lub *Plümikenau*, wś kol., pow. opolski, z parafią ewang. i szkołą tejże parafii od r. 1789.

Blindżawa, rz., lewy dopływ Sałanty.

Blinek, niem. *Blenke*, wieś, pow. babimoski, 37 dm., 234 mk., 232 ew., 2 kat., 28 analf.

Bliniszki, dwór, pow. nowoaleksandrowski, gub. kowieńska, własność Mojżesza Kiełpsza.

Blinne kucze, wś, pow. rosławski, gub. smoleńska, st. p. między Mglinem a Rosławiem.

Blinno, wś włośc. i folw. pryw., pow. rypiński, gm. Rogowo, par. Gujsk. W 1827 r. było tu 15 dm. i 176 mk., obecnie 33 dm., 148 mk. Rozl. 724 m., w tej liczbie 99 włościańskiego gruntu. *B. Chu.*

Blinów, wś i folw., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Blinów. Posiada kościół par. drewniany z XVIII w. W 1827 r. było tu 67 dm. i 485 mk. Par. B. dek. janowskiego liczy 1989 dusz.

Blinstrubiszki, wś, pow. rossieński, słynna z wzorowego sadownictwa, majętność Janczewskich. Prof. uniw. krak. dr. Edward Janczewski wydał 1879 w Krakowie broszurę o wynikach z doświadczeń sadowniczych w B.

Blinten, małe jez. w okr. hasenpockim Kurlandyi, w parafii Alschwangen.

Bliskowice, wś i folw. i *Bliskowickie baraki*, kol., pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów, nad Wisłą. W 1827 r. było tu 31 dm. i 265 mk., obecnie 302 mk., 2227 m. rozl., z tego 1950 m. dworskiego gruntu a 277 włościańskiego. *A. M.*

Blisnitz, ob. *Bliźnice.*

Blissawen, ob. *Bliżawy.*

Bliza, ob. *Rozeft.*

Blizanów, *Bliżanów*, wś i folw., nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Brudzew kaliski, par. Blizanów. Leży przy samej granicy od w. ks.

poznańskiego. W XIV w. był własnością Przemysława ks. wrocławskiego i kaliskiego, później jako własność królewska zostawał wraz z przyległym Grodziszczkiem i Zborowem pod zarządem starostów, za rządu pruskiego stał się własnością prywatną. W XVIII w. starostwo płaciło kwarty 1442 zł. i było emfiteuzą Miaskowskiego. Kościół paraf. istniał tu już w XIV wieku. Przebudowany w 1532 r., zostawał jakiś czas w ręku różnowierców. W 1827 r. B. miał 49 dm. i 445 mk. Par. B. dek. kaliskiego, dawniej stawiszyńskiego, ma 1550 dusz. *Ks. K. Wa.*

Blizawy, ob. *Bliżawy*.

Blizgie, karczma i osada, pow. nowoaleksandrowski gub. kowieńskiej, do dóbr Kowaliszki Komorowskich należąca. Mieszkali tu cyganie niedźwiednicy, uczyli te zwierzęta, po świecie je oprowadzali i opłacali czynsz do dworu.

Blizianka, *Bliźnianka*, wś, pow. rzeszowski, par. rz. kat. Niebylec, gr. kat. Blizianka, o 3 kil. od st. p. Niebylec. Dominium należy do K. Zakliki. Zowią też tę wieś: Bliźniaki.

Blizianka, potok w obr. gm. Blizianki w pow. rzeszowskim, wypływa we wschodniej jej stronie; płynie w kierunku połud. zach. wązką doliną, po nad której wschodnim brzegiem wznosi się góra Kamieniec (474), i w obr. gm. Koniaczkowej z pr. brzegu wpada do Gwoźnicy, dopływu Wisłoka. *Br. G.*

Blizienko, małe jezioro, stanowiące niejako dalsze wschodnie przedłużenie jez. Blizno (ob.), między wsiami Dankowskie i Kopanica.

Blizienko, ob. *Blizinki*.

Blizin, 1.) wś i *Blizinek* folw., nad rz. Kużniczką, pow. konecki, gm. Blizin, par. Odrowąż. Istnieje tu wielki piec, fryszerka, kuźnica. W 1875 r. wyrobiono żelaza surowcu 21,800 pud., kutego 6250 pud., wyrobów żelaznych i drutu 7382 pud. Kościół filialny par. Odrowąż. Urząd gminny. Gruntów dworskich 6396 morg, włośc. 224 morg. W 1827 r. było tu 18 dm. i 150 mk., obecnie 34 dm. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w Chlewiskach, st. p. w Suchedniowie, odl. od Końskich 26 w., 2,500 mk. i 12,081 morg. obszaru; w tem dworskiej 6496 m. 3.) **B.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów, o 3 w. na połud. zach. od Jeżowa. W 1827 r. było tu 21 dm. i 140 mk. *Br. Ch.*

Blizinki, niem. *Bliessinken*, *Blizinken*, folw., pow. grudziąski, od st. dr. żel. Jabłonowo o 5 kil., par. Rywałd. Ma 2392 m. rozl., 9 dm., 182 mk., 103 kat.

Blizna, wś, pow. kolski, gm. Czołowo, par. Koło. W 1827 r. było tu 46 dm. i 461 mk.

Blizna, wś, pow. ropczycki, par. rz. kat. Ocieka, tuż obok st. p. Dąbie.

Blizne, wś, pow. warszawski, gm. Blizne, par. Babice, przy drodze z Warszawy do Babic, o 8 w. od Warszawy. W 1827 r. było tu 11 dm. i 104 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w Babicach, st. p. w Warszawie, liczy 3477 ludności.

Blizne, wś, pow. brzozowski, par. gr. kat. Izdebki a rz. kat. Blizne, o 8 kil. od Brzozowa. Właścicielem tabularnej posiadłości B. jest rz. kat. biskupstwo przemyskie. Wś B. założoną została 1366 z nadania Kazimierza W. Par. rz. kat. dek. brzozowskiego liczy 2208 wiernych. Posiada szkołę 1-klasową.

Bliźniaki, *Bliźnianka*, ob. *Blizianka*.

Bliźnice, niem. *Blisnitz*, folw., pow. sztumski, st. p. Piekło, par. Sztum, ma 650 m. rozl., 2 dm., 13 mk., 9 kat. W r. 1773 były tu 3 emfiteuzy i 5 alodyów.

Bliźniecka huta, wś, pow. radomyski, o 30 w. od Radomyśla, 3 dm., 18 mk. ob. pł. W r. 1860 r. wyrobiono tu szkła za 4500 rs.

Bliźniew, wś, pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Wągłczew, na lewo od drogi bitej z Sieradza na Błaszki do Kalisza prowadzącej, o 7 w. na wschód połd. od Błaszek. W 1879 r. odkryto tu podobno obfite źródło słone, zawierające do 38% soli t. t. dwa razy tyle co solanki inowrocławskie. Rozl. morg. 415, w tem dworskiej roli 378 m., włośc. 37, ludn. 135.

Bliźniki, ob. *Zanarocz*.

Blizno, 1.) B. i *Karolewo*, wieś i osada włoś., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk, liczą 206 mieszk., 21 domów, 23 osady włośc., powierzchni 247 morgów; w tem gruntu orn. 175 morg.; folwark Blizno, nad jeziorem tegoż nazwiska położony, należy do dóbr Stara Wola, liczy 28 mieszk., 5 dm. W 1827 r. było tu 19 dm. i 170 mk. 2.) **B.**, wś, pow. augustowski, gm. Szczebra olszańska, par. Szczebra, o 6 w. na południe od jez. t. n., śród lasów i błot.

Blizno, 1.) jezioro, pow. augustowski, o 4 w. na prawo od drogi bitej z Warszawy do Suwałk, na południ. od jeziora Wigry, śród lasów, 5 w. długie w kierunku od zach. ku wsch., szerokie ok. 1 w., brzeg południowy lesisty, północny w części bezleśny i górzysty, koło folw. Ateny. 2.) **B.**, jezioro, ob. *Szczutowo*. *Br. Ch.*

Blizno, niem. *Bliesen*, wś włośc., pow. grudziąski, st. p. Jabłonowo, par. Rywałd, ma 2453 m. rozl., 34 dm., 308 mk., 29 kat.

Blizny, jezioro w pow. włodawskim, dobrach Lejno, w zlewie Wieprza, śród trzęsawisk niedostępnych, ma 31 m. rozl.; łączy się z pobliskiemi jez. Wielkie, Głębokie i Humeńko.

Blizocin, wś i dobra, pow. łukowski, gm. i par Łysobyki. W 1827 r. było tu 40 dm. i 216 mk. B. ma 2047 morg obszaru, 1271 morg. dworskich.

Blizocka wola, wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki. Posiada szkołę

wiejską. W 1827 r. było tu 34 dm. i 254 mk., obecnie 44 dm. i 338 mk.

Blizów, wś i folw., pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród, w górzystej okolicy lesistej niedaleko Wieprza. W 1827 r. było tu 28 dm. i 216 mk.

Bliżanów, ob. *Blizanów.*

Bliżawy, niem. *Blissawen*, kol., pow. świecki, st. p. Warlubin, par. Nowe, 16 dm., 88 mk. katol.

Bliżyce, wś rozkolonizowana, pow. włoszczowski, par. Lelów, o 12 w. na zachód od Żarek. W 1827 r. było tu 80 dm. i 408 mk.

Bliżyce, wieś, pow. wągrowiecki, 24 dm., 259 mk., 36 ew., 223 kat., 63 analf., stac. poczt. Kiszkowo o 4 kil., stac. kol. żel. Pobiedziska o 18 kil.

Blogotitz, ob. *Błogocice.*

Bloitzig, ob. *Błocko.*

Blomfeld, z niem. *Blumfelde*, dobra szlach., pow. kościerski, st. p. Stara Kiszewa. Właścicielem B. jest dziś Czarnowski, 1782 był Pawłowski, 1648 Kiełpiński.

Blonaken, ob. *Blunaki.*

Blondziewo, ob. *Błądziejewo.*

Blondzikau, ob. *Błądzikowo.*

Blondzmin, ob. *Błądzin.*

Blott, ob. *Blotto.*

Blottgarten, ob. *Zgniłe błota.*

Blottnitz, ob. *Błotnica.*

Blotto i **Blottobruch**, ob. *Błoto.*

Bludniki, ob. *Błudniki.*

Bludowitz, ob. *Błędowice.*

Bluecher, kopalnia węgla pod Brzezinką, pow. bytomski.

Bluecherberg, szczyt w Kocich górach, pod Obernigk, 718′ wys.

Bluemchen, ob. *Kwiatki.*

Blugowo, ob. *Blugowo.*

Blumberg (niem.), kol., pow. świecki, par. i st. p. Nowe, 336 m. rozl. 12 dm., 93 mk., 11 katol.

Blumen, ob. *Kantalice.*

Blumenau, ob. *Błonowo* i *Kwiatuszki.*

Blumenberg, ob. *Bławaty.*

Blumendorf, ob. *Ciechrz.*

Blumengarten, ob. *Zahradka.*

Blumenthal, ob. *Krzywa-Góra*, *Smolniki* i *Bławaty.*

Blumfelde, ob. *Blomfeld.*

Bluń (łuż.), niem. *Bluno*, wieś kościelna ewang. na Łużycach górnych. *A. J. P.*

Blunaki, wś szl., pow. sztumski, par. Kiszpork, st. p. Susz, 1540 m. rozl. (1466 ornej, 64 łąk, 27 past. 3 wody), 7 dm., 123 mk., 85 kat., gm. i urz. stanu cyw. Sparau. W roku 1306 dostał tę wieś od mistrza krajow. Konrada Sacka niejaki Jan i jego spadkobiercy na prawie chełmińskiem z obowiązkiem odbywania służby wojennej i dawania od pługa korca żyta i pszenicy, a od włóki korca pszenicy na zamek w Kiszporku; za polskich czasów posiada tą wieś rodzina Schach von Wittenau, w XVI stul. sławny w dziejach pruskich Fabian Zehmen, starosta sztumski i woj. malborski; po jego śmierci ma B. jego żona, z domu Pisińska, później jej syn Fabian Zehmen, który w Toruniu bezdzietnie umarł i tam 17 czerwca 1637 r. na drugi dzień po pogrzebie królowej Anny w kościele P. Maryi pochowany; wieś przechodzi po kądzieli do famil. Gueldensternów; w XVIII posiadają ją jeszcze 1766 Wałdowscy. W roku 1787 jest ta wieś już w ręku niemca. *J. B.*

Bluno, ob. *Bluń.*

Blunowo, ob. *Błonowo.*

Bluszczowa, niem. *Bluschczau*, wś, pow. raciborski, o milę od Wodzisławia, w par. katolickiej Rogów. Dwa młyny wodne. Do dóbr B. należą folwarki: Rogowiec, Ligotka, Syrinka i Neuhof. Niegdyś łomy gipsowe.

Bluwiszki, wś rządowa, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, o 97 w. od Suwałk. W 1827 r. było tu 28 dm. i 205 mk., obecnie 43 dm., 390 mk.

Błachta, niem. *Blachta*, wś, pow. chełmiński, st. p. Lisewo, par. Papowo, ma prawo chełmińskie, 701 m. rozl. (586 ornej roli, 35 łąk, 40 pastw.), 4 dm., 57 mk., 53 kat.

Bładnice, *Bladnice*, *Blatnice*, *Bladnitz*, dwie wsie, pow. skoczowski na Szląsku austr.; w par. kat. Skoczów. 1.) **B.** Dolne, Nieder-B. rozl. morg 384, ludn. 195. 2.) **B.** Górne, Ober-B., w gminie Nierodzim, rozl. morg 122, ludności 132.

Błahodatne, st. poczt., pow. maryupolski, między Elenowską st. dr. żel. konstantynowskiej i Maryupolem.

Błaskowizna, wś, pow. suwalski, gmina Pawłówko, parafia Przerośl, 231 mieszk., 23 domy. *K. H.*

Błasz, skrócone imię Błażej, stanowi źródłosłów nazw takich jak Błaszki, Błaszków, obok których występują też nazwy Błażejowice, Błażek. *Br. Ch.*

Błaszki, os., przedtem mko, pow. kaliski, gm. i par. t. n., leżą w piaszczystej równinie o 26 w. od Kalisza a 210 od Warszawy. Posiadają kościół par. murowany z 1779 r., urząd gminny, szkołę, st. poczt.; połączone drogami bitemi z Kaliszem, Sieradzem i Giżycami na granicy od w. ks. Poznańskiego. B. należały w pierwszej połowie XVIII w. do Lipskich. W 1827 r. było tu 91 dm. i 1361 mk. W 1859 roku było 2,854 mk., 178 dm. W 1876 r. było tu 3760 mk. Gm. B. należy do s. gm. okr. IV w os. Staw, 3991 mk. Par. B. dek. kaliskiego ma 4,400 dusz, istniała już 1521 r. St. poczt. Błaszki leży między Sieradzem a Kaliszem i ma być stacyą projektowanej drogi żelaznej łódzko-kaliskiej.

Błaszków, wś i folw., pow. Końskie, gm.

Niekłań, par. Odrowąż; ziemi dwor. 5624 m., włośc. 147 m., fabr. żelaza. W 1827 r. było tu 24 dm. i 197 mk.

Błaszkowa (z przys. Bidoszyce i Foszczyce), wś, pow. pilzeński, o 6 kil. od Brzostka, ma 3271 m. rozl., w tem 888 m. lasu, 224 dm., 1375 mk., parafia w Brzyskach, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, położenie pagórkowate, gleba żytnia. *M. M.*

Błaszkowizna, wś, pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn.

Błatnice, ob. *Bladnice*, na Szląsku austryackim.

Bławaty, 1.) niem. *Blumenberg*, folw., pow, inowrocławski, ob. *Strzelno*. 2.) **B.**, os., pow. inowrocławski, niem. *Waldau*, 858 morg. rozl., st. poczt. Strzelno o 2 kil., st. kol. żel. Mogilno o 13 kil., należy do gminy Strzelna. 3.) **B.** wielkie, zwane *Blumenthal*, osada, należy także do miasta Strzelna. 4.) **B.** Małe, należy także do m. Strzelna.

Błaziny, wś rządowa, pow. iłżecki, gmina Błaziny, par. Iłża. W 1827 r. było tu 44 dm. i 300 mk., obecnie zaś 434 mk. i 54 dm. przy 1380 morg. obszaru. Gm. B. z urzędem w Seredzicach 2561 mk., obszaru 10,900 morg. w tem ziemi dwor. 4003 m., dm. 388; s. gm. okr. I i st. w os. Iłża. Zakłady przemysłowe: browar 1, gorzelnie 2, cegielnia 1, olejarnia 1. W skład gminy wchodzą: Błaziny, Borciuchy, Cukierzyzna, Kaplica, Klepacze, Koszary, Kruki, Kutery, Marcule, Maziarze, Michałów, Murowana-karczma, Pakosław, Piotrowe-pole, Piotrówka, Prendocin, Seredzice, Zamek Iłżecki i Zawały.

Błazówka (z przys. Kąty), wś, pow. kolbuszowski, o 12 kil. od Kolbuszowy, w par. rz. kat. Dzikowice.

Błażejewo, 1.) wieś, pow. śremski, należy do parafii bnińskiej; 28 dm.; 220 mk.; wszyscy kat.; 71 analf. 2.) **B.**, wieś, pow. śremski, należy do parafii dolskiej; 13 dm., 112 mk., wszyscy kat., 29 analf. 3.) **B.**, domin., pow. śremski, należy do parafii dolskiej, własność klasztoru filipinów w Gostyniu; 2933 m. rozl.; 2 miejsc.: 1) B.; 2) leśnictwo Wygoda; 8 dm.; 120 mk.; wszyscy kat.; 25 analf.; st. poczt. w Dolsku o 6 kil.; st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt). 4.) **B.**, niem. *Weissensee*, olędry, pow. śremski; 6 dm.; 55 mk.; 54 ew.; 1 kat.; 5 analf.

Błażejki, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Ma 13 dm., 96 mk. i 266 morg obszaru.

Błażejowice, wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała.

Błażejowice, 1.) niem. *Blazeiowitz*, wś, pow. gliwicki, o 5 kil. od Toszka, w par. kat. Wiśnice, z awulsem: „Wojsko.“ 2.) **B.,** *Blascheowitz*, wś, pow. prądnicki, na Szląsku pruskim, par. Wirok. 3.) **B.**, niem. *Blaseowitz*, wś, pow. kozielski, par. kat. Sławików. Niewiadomo z której z tych trzech wsi pochodził Mikołaj Błaszkowski, herbu Odrowąż, biskup przemyski, sekretarz Kazimierza Jagiellończyka.

Błażek, wś, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Batorz. W 1827 r. było tu 55 dm. i 375 mieszk.

Błażów albo *Płazów*, mko, pow. cieszanowski, leży przy gościńcu krajowym bełżecko-jarosławskim, o 1 i pół mili na półn. wschód od Cieszanowa, w piaszczystej i lesistej okolicy. Przestrzeni obszar dworski posiada: roli ornej 168, łąk i ogrodów 37, pastwisk 22, lasu 2878 morg. Posiadłość mniejsza: roli ornej 1463, łąk i ogrodów 232, pastwisk 109, lasu 127 m. Ludności rz. kat. 166, gr. kat. 478: razem 644. Rzym. kat. parafią ma w miejscu, erygowaną w 1639 roku przez Grzegorza z Tenczyna Ossolińskiego, wicekanclerza Królestwa Polskiego. Do tej parafii, mającej kościół murowany, w roku 1843 poświęcony, należą: Brusno nowe i stare, Huta Różaniecka, Huta stara, Łówcza, Ruda brusieńska i Ruda różaniecka; w całej parafii jest rzym. kat. 2789, akatolików 189, izraelitów 128; parafia ta należy do dekanatu lubaczowskiego. Gr. kat. par. ma również w miejscu, do której należy: Ruda różaniecka i Huta różaniecka: razem liczy ta parafia 800 głów gr. kat. wyznania; cerkiew postawiona w 1728 roku. Parafia ta erygowana w 1691 roku przez księcia Lubomirskiego, nadwornego królewskiego marszałka i starostę lubaczowskiego. Miasteczko to ma szkołę filialną. Właściciel większej posiadłości Jan Baron Brunicki.

Błażów, wś, pow. samborski, par. rz. kat. Czukiew, z par. gr. kat. w miejscu, o 13 kil. od Sambora.

Błażowa (z Dolną i Górną, Stanikiem, Dziurówką i Żotyskiem), mko, pow. rzeszowski, ma 4992 morg. gruntu (3342 roli ornej), 675 dm., 4037 mk. Parafia erygowana w 1432 przez Piotra Kunalha miecznika sandomierskiego i jego żonę Małgorzatę, właścicieli Dynowa i Błażowy; erekcya potwierdzona w r. 1738 przez Jana Aleksandra ks. Lubomirskiego. Kościół paraf. po części drewniany a po części murowany, wybudowany w r. 1822, i oprócz tego dwie kaplice, szkoła ludowa dwuklasowa, posterunek c. k. żandarmeryi, urząd pocztowy. Wielki browar, gorzelnia i tartak wodny. Leży przy gościńcu powiatowym, który łączy Rzeszów z gościńcem rządowym przemysko-dukielskim w urodzajnych pagórkach. Ludność przeważnie trudni się rolnictwem ale także i przemysłem a mianowicie: tkactwem i sukiennictwem. Par. rz. kat. B. dek. strzyżowskiego ma 6295 dusz. *M. M.*

Błażówka, potok, wypływa w obr. gm. Błażowa w pow. samborskim, w zach. jej stro-

nie, na granicy z gm. Kobłem starem, na południowo-zach. stoku wzgórza „Pod Kruszyną" (400 m.); płynie na wschód między domostwami wsi Błażowa, za którą z pr. brzegu przyjmuje Wolankę i we wsi Czerchawce wpada do potoku Czerchawy, dopływu Bystrzycy Tyśmienickiej. Długość biegu 1 mila. *Br. G.*

Błażowska Wola, wieś, pow. samborski, leży o 2 mile na południe od Sambora, nad potoczkiem Wolanką. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 125, łąk i ogrodów 33, pastwisk 37, lasu 781 morg. Posiadłość mniejsza: roli ornej 473, łąk i ogrodów 144, pastwisk 143, lasu 78. Ludności rz. kat. 7, gr. kat. 417, izraelitów 9: razem 433. Należy do rz. kat. par. w Czukwi, do gr. kat. parafii w graniczącej wsi zwanej Zwór. *B. R.*

Błądki, *Błondki*, przysiołek wsi Jeżowa.

Błądnica, poroh na Dźwinie, między Jakobsztadem i Rommelem, jeden z kokenhuskich.

Błądziejewo, niem. *Blondziewo*, folw. dóbr Płochocin, pow. świecki, st. pocztowa Warłub, par. Płochocin, 2 dm., 27 mk. kat.

Błądzikowo, niem. *Blondzikau*, *Blansekow*, wś ryc. i włośc. w pow. wejherowskim, o i 2 pół mil od m. Wejherowa, st. p. i par. Puck. Mistrz krzyżacki Wynrich z Knyprody nadał wieś tę 13 list. 1353 r. Stefanowi Blansekowi, pod warunkiem, iż on i jego następcy zakon niemiecki bronią i końmi wspierać będą. W późniejszych czasach należało B. do klasztoru kartuzyańskiego w Kartuzach. *L. Pobl.*

Błądzin, *Błądźmin*, *Błądzim*, niem. *Blondzmin*, wś, pow. świecki, st. p. Szwarzkop, par. Swiekatowo, 3339 morg rozl., 61 domów, 451 mk., 342 kat.

Błądzonka, potoczek górski w obr. gminy Suchej, pow. żywiecki; wypływa w półn. zach. stronie tej gminy, u połud.-zach. stoku wzgórza Prorokową górą zwanego (584 m.); płynie wądołem u północnego podnóża góry Lenartowej, także Lipską zwanej (631 m.) i wpada od lew. brzegu do Stryszawki, dopływu Skawy Długość biegu pół mili. *Br. G.*

Błąkajło, potok stanowiący lewy dopływ Tłumacza, w obrębie gminy Kolinice, w pow. tłumackim, tworzy w całym swym biegu granicę gmin Kolinice i Hrynowiec. Długość biegu 10 kil. *Br. G.*

Błda, rzeczka, pod Świeciem do Wisły uchodzi.

Błendowa, ob. *Błędowa*.

Błenna, wś, pow. kolski, gm. Izbica, par. Błenna. Posiada kościół par. murowany, wzniesiony na miejscu dawnego od 1861 do 1877, poświęcony w 1879 r. W 1827 r. miała 14 dm. i 223 mk. Par. B. dek. kolskiego, dawniej izbickiego, ma 956 dusz. *Br. Ch.*

Błeszno, 1.) wś i folw., pow. częstochowski, gm. Huta stara, par. Częstochowa, o 5 w. na połud. od Częstochowy na drodze do Koziegłów. W 1827 r. było tu 66 dm. i 518 mk. 2.) **B.**, wś, i folw., pow. radomski, gm. i par. Radzanów, ziemi dwor. 1115; włośc. 117 m. W 1827 r. było tu 13 dm. i 123 mk.

Błęda, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. 3 m. od Suwałk, ma 29 dm., 170 mk. Posiada szkółkę elementarną, na utrzymanie której mieszkańcy, drogą składek, dają rocznie 180 rs. *K. H.*

Błędnica, wś rządowa, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Jasiennica, leży przy drodze bitej z Małkini do Ostrowia, w okolicy piaszczystej, ziemia sapowata. Ma szkołę początkową. W 1827 r. było tu 23 dm. i 170 mk. *Br. Ch.*

Błędno, dawniej własność prywatna, teraz król. leśnictwo, przezwane Wildungen, w pow. starogardzkim, paraf. Osiek.

Błędostwo, wś, pow. pułtuski, gm. Nasielsk, par. Smogorzewo. W 1827 r. było tu 22 dm. i 123 mk.

Błędów, 1.) wś i os. fabryczna, pow. grójecki, gm. i par. Błędów, odl. o 50 w. od Warszawy, od Grójca 4 wiorsty. Posiada kościół par. z muru wzniesiony 1822 przez Karola Zagórskiego, dziedzica; sąd gminny okr. III, urząd gminny, szkołę początkową; istnieje tu filia fabryki żyrardowskiej, wyrabiająca na 60 ręcznych warsztatach płótno zgrzebne, worki, drelich. W 1859 r. w 9 oddzielnych zakładach tkackich wyrabiano 172000 łokci wyr. bawełu., 4,000 par pończoch, użyto 9,330 funt. przędzy bawełn. Wartość produkcyi wynosiła 8140 rs., ilość robot. 73. W 1827 r. było tu 38 dm. i 334 mk.; w 1859 r. według Lud. Wol. (Orgel. Enc. III 796) 1360 mk. Par. B. dek. grójeckiego ma 3018 dusz. Gmina B. ma 5552 mk. 2.) **B.**, wś, pow. łowicki, gm. Jeziorki, par. Łowicz, o 6 w. od Łowicza. Ludność trudni się hodowaniem koni i trzody chlewnej. W 1827 r. było tu 35 dm. i 236 mk. 3.) **B.**, wś rządowa, nad rz. Białą Przemszą, pow. będziński, gm. Łosień, par. Niegowonice, na lewo od drogi bitej z Dąbrowy górniczej do Olkusza. W 1827 r. było tu 27 dm. i 193 mk., obecnie 49 dm., 314 mk. i 366 m. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Błędów, niem. *Blendow*, wś kol., powiat pszczyński, niedaleko Nowego Berunia, w par. katol. Chełm.

Błędowa albo *Blendowa* (z Wólką), wś, pow. rzeszowski, ma 1739 mor. rozl., 1139 morg roli ornej, 129 dm., 731 mk. Kośc. paraf. w Chmielniku. Położeniu pagórkowate, gleba urodzajna i żytnia. *M. M.*

Błędowa-Wola, wś i folw., pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice, 280 mieszk., 23 domy, ziemi włośc. 348 morg. Należy do dóbr Bratoszewice.

Błędowice, *Bludowitz*, trzy wsie, pow. frydecki na Szląsku austr.: 1.) **B.** górne, Ober-B., ze wsiami Spluchów i Cermanice, 1291 m. rozl. i 437 ludn. 3.) **B.** pośrednie, Mittel-B., 840 m., 703 mk. 3.) **B.** dolne, Nieder-B., par. katol. i ewang.. szkoła ludowa, st. p. Parafia katol. należy do dek. karwińskiego i ma 2132 katol., 2473 ew., 42 izraelitów. Filią ma w Szumbarku.

Błędowo wś 1.) i *Błędowska Wola*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, 20 dm., 150 mk. i 814 morg obszaru (w tem 344 m. ornej ziemi). Por. *Borkowo*. 2.) **B.**, *Błędówko* i *Błędowska Wola*, pow. płoński, nad rzeką Wkrą, gm. Błędówko, par. Cieksyn. Urząd gminny na folw. Błędówko; szkoła początkowa. B. w 1827 r. miało 15 dm. i 136 mk. Gmina B. należy do IV okręgu sądowego (Gałachy), liczy mieszkańców 2,888, powierzchni 9286 m., (w tej liczbie 7958 morg gruntu ornego); w tej gminie znajduje się kościół katolicki, 2 szkoły wiejskie, 2 wiatraki, 2 młyny wodne, browar, gorzelnia, 2 domy zajezdne, 4 karczmy, 6 kuźni. Do gminy należą wsie włościańskie: Andzin, Błędowo, Błędówko Nowe, Borkowo, Brzezinki, Cieksyn, Czarna-Stara, Jarowo, Koryciska, Pomocna, Smoły, Sniadowo, Wola Błędowska, Wilamy, Wólka-stara, Zakobiel-duża. Dobra, folw. prywatne, kolonie i wsie szlacheckie: Błędówko, Cieksyn, Falbogi-wielkie, Gadowo, Gromczyn, Janowo, Wojszczyce, Sniadowo, Zakobiel-mała, Zakobiel-duża, Zajączki, Zaręby. Wyż wymienione miejscowości należą do parafii Cieksyn, Nasielsk, Wrona, Kroczewo. *B. Chu.*

Błędowo, niem. od 1860 *Blandau*, wś szl. z kościołem paraf. katol. w pow. chełmińskim, lud. 279, kat. 196, rozl. 4175 m., 20 dm., st. p. Trzebieluch. W B. jest krąg kamienny 15 mtr. średnicy, z 46 głazów, w środku z piramidą z kam. stożkowych, 2,40 mtr. wysoką, pod którą znaleziono 1876 r. urnę z kośćmi palonemi, pod urną szkielet niepalony w piasku a przy nim monetę miedzianą Teodozyusza z początku V w. (Zeitschr. des historischen Vereins f. den Reg. Bez. Mar., 2 zesz., str. 80, tabl. IX, fig. 1). 2.) **B.**, niem *Gross-Blandau*, dobra, pow. gołdapski, st. p. Grabowo. 3.) **B.**, niem. *Blendowen*, wieś szlach., pow. gierdawski, st. poczt. Abeliszki.

Błędowska-kuźnica, wś i folw. nad rzeką Strumień (?), pow. będziński, gm. Łosień, par. Niegowonice, wraz z kol. Górki liczy 51 dm.. 500 mk.; ziemi włośc. 594, dworskiej 1590, w tem ornej tylko 160 m.

Błękitne góry, *Blaue Berge*, *Slihterukalni*, góry w Kurlandyi, w parafii Dondangen, których ostatni szczyt północny Domesnaes (ob.)

Błękwida, ob. *Błękwit*.

Błociszewo, 1.) wieś, pow. śremski, 16 dm.; 168 mk.; 1 ew.; 167 kat.; 42 analf. 2.) **B.**, domin., pow. śremski; 3351 m. rozl.; 2 miejsc.: 1.) B. 2.) folw. Barbarki; 18 dm.; 225 mk., 7 ew., 218 kat.; 45 analf. Ma kościół parafialny dek. kościańskiego. Stacya poczt. Śrem o 9 kil.; stacya kolei żelaznej Czempin o 11 kil. Dziedzice wsi Jan i Mikołaj Błociszewscy, herbu Ostoja, wystawili kościół roku 1408 za zezwoleniem Wojciecha, herbu Jastrzębiec, biskupa poznańskiego. W kościele znajdowały się dwie kaplice, jedna Błociszewskich, druga Krzyżanowskich, w obudwu groby familijne tychże rodzin. (Krzyżanowscy byli dziedzicami Krzyżanowa, wsi należącej do par. błociszewskiej). Z tych kaplic pozostało 8 wizerunków na blasze, zawieszonych teraz w kościele z napisami naokoło z wieku XVII. Dziś B. wraz z Gajem należy do Fl. Kęszyckiej. *M. St.*

Błocko, niem. *Bloitzig*, folw., pow. babimoski, ob. *Dąbrowo Stare*.

Błogie-stare, i **B.** szlacheckie, pow. opoczyński, gm. Owczary, par. Błogie, o milę na półn.-wschód od Sulejowa. Posiada kościół par. murowany. W 1827 r. było tu 23 dm. i 200 mk. Par. B. dek. opoczyńskiego ma 2500 dusz. *Br. Ch.*

Błogie rządowe, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Błogie. Klasztor sulejowski za pozwoleniem Kazimierza Jagielończyka kupił B. w 1470 r. w zamian za sprzedane mansyonarzom w Sandomierzu wsie Okalnię i Gojców (pod Opatowem), które temuż klasztorowi darował Wincenty Kadłubek (Długosz I, 505). W 1827 r. było tu 42 domy i 313 mieszk. *Br. Ch.*

Błogocice, wś i folw., pow. miechowski, gm. Łętkowice, par. Niegardów, nad rzeczką Ścieklec, od Miechowa odl. o 19 w. W 1827 roku było tu 42 dm. i 313 mk., obecnie 42 dm. i 335 mk. liczy; gruntów włośc. morg. 231, dworskich 590 m. Jest tu kaplica murowana, szkółka elementarna i młyn wodny, przerabiający rocznie zboża za rs. 1000. Wieś B. w XV w. należała w jednej części do klasztoru w Staniątkach, druga zaś część była w posiadaniu Żegoty i Rafała Ryther, inaczej Ryterskich h. Topor (Długosz I, 35). W nowszych już czasach, mianowicie w drugiej połowie XVIII wieku, dobra te stały się własnością skarbu królestwa, od którego, jak świadczy lustracya z r. 1789, nabył je kasztelan Michał Stadnicki. *Mar.*

Błogocice, wieś, pow. cieszyński na Szląsku austr., rozl. 225 m., ludn. 127, należy do par. katol. Cieszyn. Jest tu fabryka rozolów arcyksięcia Albrechta.

Błogosławieństwo, wś i folw. nad Niemnem, pow. władysławowski, gm. i par. t. n., odl. od Suwałk 137 w., od Władysławowa 42

wiorsty, posiada kościół par. drewniany, sąd gminny okr. III, urząd gminny, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 21 dm. i 216 mk., obecnie 39 dm. i 641 mk. Nazwę swą otrzymała od góry Błogosławionej, na której mieściła się pogańska świątynia litewska. W pobliżu znajduje się dotąd obszerny las, mający do 4000 mórg, w którym mieściły się święte gaje (Iłgis). Za Zygmunta Augusta B. było własnością Kirsztejnów. Par. B. dek. władysławowskiego 3275 dusz. Dobra B., w skład których oprócz wsi i folwarków wchodziło i miasteczko t. n., w zeszłem stuleciu należały do Antoniego Tyszkiewicza, który w r. 1765 sprzedał je Benedyktowi, Kaźmierzowi i Karolowi braciom Karpiom. Po bezpotomnej śmierci dwóch ostatnich, całe dobra odziedziczył Benedykt, a po jego śmierci w r. 1805 przeszły w spadku na jego syna Ignacego, a następnie drogą spadku w ręce Tyszkiewiczów. Gmina B. ma ludn. 6359, rozl. 21218 m., st. p. Szaki. W skład gminy wchodzą: Antkalniszki, Antoniszki, Bartupie, Bąkiszki, Błogosławieństwo, B.-małe, B.-folwark, Boskawola, Budele, Budnikiszki, Bujże, Bundzie, Dagile, Dowgierdyszki, Dubieniszki, Giełgudyszki-górne, Grażyszki, Iwoniszki, Jotyszki-małe, J.-wielkie, Katynele, Kiedebliszki, Kierutyszki, Kisieliszki, Korkory-chłopskie, Korkory-szlacheckie, Kubile, Kudra, Kumiecie, Łaukieliszki, Łączka, Łozowniszki, Martyszyszki, Misiurka, Nowy folwark, Pajotyje wś i folw., Pakalniszki-dolne, Pakalniszki-górne, Pankliszki, Pawilona, Poniki, Poszyle, Poszurkiecie, Prańce, Rajniszki, Rekiele, Rudzie, Stanajcie, Stulgie, Szaki, Szyksznie (3 dr. miejscowości t. n.), Szylwiany wś i folw., Szylerowo, Użenikis, Wajgowiszki, Warkuliszki, Widygry, Wingałupis, Wojwodyszki, Wosiszki, Zarembiszki i Żalgirys. *Br. Ch.*

Błogoszcz, folw., pow. siedlecki, gm. Stara Wieś, par. Pruszyn.

Błogoszów, wś, pow. jędrzejowski, gmina Węgleszyn, par. Konieczno.

Błomino, okolica, pow. płoński, gm. Sarnowo, par. Skołatowo. W jej obrębie znajdują się wsie: B. gule, B. gumowskie i B. jeże. B. Gule wś szlachecka. Posiada 8 dm., 84 mk.; rozl. 369 m., w tej liczbie 248 m. gruntu ornego. Folw. pryw. B. Gumowskie i wieś włośc. liczą 10 dm., 89 mk., 338 m. rozl. Wieś włościańska i folw. B. Jeże, leżą przy rzeczce Dzierzążnica; folwark rządowy posiada 5 dm., 50 mk., powierzchni 314 morgów; wieś włośc. posiada 11 dm., wiatrak, kuźnię, 91 mk., powierzchni 82 m. We wsi znajduje się zarząd gminy Sarnowo.

Błondki, ob. *Blądki.*

Błondziewo, ob. *Błądziejewo.*

Błoń, wieś i dobra w pow. ihumeńskim, nad rzeką Citewką, wpadającą do Świsłoczy pod niedalekiem miasteczkiem Puchowiczami, odległe od Mińska wiorst 60, od Ihumenia wiorst 30. Z Błonią łączą się wspomnienia o słynnym jezuicie Józefie Bace, autorze pociesznych uwag „o niehybnej śmierci,“ superyorze misyi województwa mińskiego; tu bowiem ks. Baka około 1745 roku fundował rezydencyą jezuitów i bawił się misyami. W późniejszych czasach dobra B. należały do Ossowskich, w roku zaś 1863 uległy sekwestracyi i w roku 1868 przeszły we władanie urzędnika Bończy-Osmołowskiego. Po odseparowaniu gruntów włościańskich zostało własnością dworu około 2250 morgów obszaru ziemi. Ziemia żyzna, rędzinna, sianożęci obfite i dobrego gatunku, lasu poddostatkiem, gospodarstwo w zaniedbaniu. W B. dotychczas jest kościół parafialny katolicki, zbudowany z drzewa 1748 r., jeden z sześciu pozostałych w powiecie. Parafia bardzo rozległa i liczna: dusz 2380. Ma kaplicę w Międzyrzeczu. Błoń należy do gminy puchowickiej (ob. *Puchowicze*), do 3 okręgu sądowego i 2 policyjnego stanu, którego biuro w Smiłowiczach (ob.) *Al. Jel.*

Błonica, potok, w górnym biegu zwany Kisieliną, wytryska w obrębie gm. Wał-Rudy w pow. brzeskim w lesie śmietańskim w Galicyi, zrazu płynie na wschód, występuje na łąki i zwraca się na północ, stanowiąc granicę między Jadownikami a Miechowicami wielkiemi i małemi, a tworząc liczne kolana, zwraca się na północny zachód i po $2^1/_4$ milowym biegu uchodzi wprost do Wisły pod Jagodnikami z pr. brzegu. *Br. G.*

Błonice, wś i folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Grabienice.

Błonie, 1.) m. pow. gub. warszawskiej, odl. o 28 w. od Warszawy, przy drodze bitej prowadzącej na Łowicz do Kalisza. Posiada kościół paraf. murowany, urząd powiatowy, sąd pokoju okręgu VI, obejmujący i m. Mszczonów a należący do zjazdu sędziów w Warszawie, szkołę początkową, dom schronienia parafialny; z zakładów przemysłowych istnieją tu cztery garbarnie produkujące za 2,150 rs. rocznie, fabryka zapałek z produkcyą na 4,300 rs. i cegielnia wyrabiająca za 1000 rs. Dochód kasy miejskiej wynosi do 3,200 rs.; kapitał zapasowy 3,591 rs.; żelazny 270 rs. W 1827 roku było tu 92 dm. i 938 mk., w 1859 r. 83 dm. i 1126 mk., obecnie (w 1879 r.) 1621 mk., w tej liczbie 1164 katol., 17 prawosł., 408 izraelitów i 32 ewang. Konrad ks. mazowiecki na Czersku w 1290 r. osadził tu kanoników regularnych lateraneńskich, hojnie uposażył i bogatemi ozdobił sprzęty. Niewiadomo jak długo utrzymywali się zakonnicy przy tutejszym klasztorze i co się później z nimi stało. Jan, książę mazowiecki na Wiźnie, Warszawie, Zakroczymiu i Ciechanowie, nadał posadzie tej

prawo niemieckie, i zezwolił mieszkańcom na handel wszelkiemi towarami bez opłaty cła i myta, w całym obrębie swego państwa. Miejsce to wydało dwóch uczonych mężów. Mikołaj zwany z Błonia, teolog i pisarz wielu dzieł, kwitnął w połowie XV wieku. Maciej zaś z Błonia był nadwornym lekarzem Aleksandra króla. Stronnicy ks. de Conti, mając na czele Mikołaja Święckiego, biskupa kijowskiego i Adama Sieniawskiego wojewodę bełzkiego, stanęli pod tem miastem. Wyprawieni od Augusta II pełnomocnicy zawarli z nimi układ i pojednanie nastąpiło w polu 3 marca 1698 r. Roku 1704 stanął tu obozem Karol XII dla popierania wyboru Stanisława Leszczyńskiego, który nazajutrz po obraniu, to jest 13 lipca, nawiedził króla szwedzkiego. Powtórnie w r. 1705 stanął tu obozem Karol XII, przyprowadzając do skutku koronacyą nadanego Polsce króla, a w kilka dni po odbytym obrzędzie Stanisław nawiedził znowu swego protektora. Miasteczko to zniszczone i spalone zostało w czasie wojen szwedzkich; nie ma dziś warunków pomyślnego rozwoju. Starostwo błońskie płaciło w 1770 r. 1586 złp. i zostawało w ręku Szymona Dzierzbickiego, kasztelana brzezińskiego; następnie należało do ks. Józefa Poniatowskiego, później zaś do hrabiny Stanisławy Potockiej z domu Górskiej, po której otrzymała je w posagu córka jej hrabina Walewska. Kajetan Kalinowski, organizator Tow. Kred. Ziem. i pomocnik prac ks. Lubeckiego był synem tutejszego mieszczanina. Par. B. dek. grodziskiego, liczy 3211 dusz. Dawniej w B. był dekanat archidyecezyi warszawskiej i liczył 18 parafij: Błonie, Brwinów, Głusk, Grodzisk, Izdebno, Kazuń, Leszno, Lutkówka, Mszczonów, Osuchów, Ojrzanów, Radziejowice, Rembertów, Rokitno, Skuły, Tarczyn, Zaborów, Żuków. Powiat błoński gub. warszawskiej utworzony został z części dawnego pow. warszawskiego w 1867 i obejmuje 120,5 wiorst kw. Graniczy on od północy i wschodu z pow. warszawskim, od zach. z sochaczewskim, od połud. zach. z łowickim i skierniewickim, od wschodu połud. z grójeckim; stanowi płaszczyznę, na której gdzieniegdzie spotykamy zaledwie kilkosążniowe wzniesienia jak we wsi Leszno. Często trafiają się tu piaszczyste wydmy i nieużytki, jak w okolicach Mszczonowa, Grodziska i Leszna. W wody bieżące powiat B. nie obfituje. Z niewielu drobnych rzeczek najważniejszą jest Utrata we wschodniej części powiatu, której wybrzeża stanowią najniżej położoną część powiatu. Ztąd to wsie Kopytów, Wolica, Radzików, Święcice, podlegają na wiosnę jej zalewom. Gleba ziemi w ogóle średnia, najlepsza w okolicach Błonia i Wiskitek. Gleba we wsi Kłodzienko uchodzi za najurodzajniejszą w królestwie. Najgorsze grunta są koło Mszczonowa, Nadarzyna i Grodziska. Łąk dobrych posiada dużo tem powiat. Lasy w małej ilości i to wyniszczone, przechowały się jeszcze w południowej części powiatu. Najlepiej utrzymywane są w dobrach młochowskich. Rolnictwo stanowi główne zajęcie mieszkańców, żyto i kartofle stanowią dwa główne płody. W okolicach cukrowni (Józefów i Leszno w pow. B. i Guzów, Hermanow, Oryszew na granicy sochaczewskiego) rozwinęła się uprawa buraków i sprowadziła pewien postęp w uprawie roli. Staranne gospodarstwo i piękne inwentarze znajdują się w Gawartowej Woli, Płochocinie, Passach, Młochowie, Bożej Woli, Mosznie. W 1876 r. wysiano pszenicy 4579 czetw., zebrano zaś 31,993; żyta 17,029 czetw., zebrano 54,087; owsa 15,983 czetw., zebrano 44,949; jęczmienia 2,244 czetw., zebrano 8,976; gryki 1,152 czetw., 2,183; innych 1750, zebrano 17,500; kartofli wysiano 44,899, zebrano 314,349 czetwierti. Trudność i drożyzna robotnika z powodu bliskości Warszawy sprawia, że większe posiadłości ustępują miejsca drobnym koloniom, których posiadacze produkują przeważnie nabiał i ogrodowizny, dostawiane do Warszawy, albo też stanowią one letnie siedziby zamożniejszych przemysłowców warszawskich. Okolice Grodziska i Pruszkowa obfitują dziś w mnóstwo takich letnich mieszkań. Przemysł fabryczny słabo dotąd rozwinięty, mimo bliskości Warszawy i kolei żelaznej. Żyrardów, trzy cukrownie Leszno, Józefów, Guzów i browar w Radzikowie są to jedyne zakłady fabryczne na większą skalę prowadzone. Prócz nich istnieją jeszcze dwie gorzelnie, jeden browar, jedna dystylarnia, 4 cegielnie, farbiarnia, smolarnia; 102 młyny i wiatraki. Wprawdzie roczna produkcya (w 1877 r.) tych zakładów doszła do 2,825,207 rs. i zajmowały one do 5,000 robotników; a w tem sam Żyrardów przedstawia 1,560,000 rs. produkcyi i 3,350 robotników; trzy cukrownie zaś 737,007 rs. i 1360 robotników. Co do środków komunikacyjnych, to przez sam środek powiatu przechodzi droga żel. War. Wied. ze stacyami w Brwinowie, Grodzisku i Rudzie Guzowskiej, tudzież dwie drogi bite I rzędu: warszawsko-kaliska i warszawsko-radomska a prócz tego droga bita idzie od Mszczonowa przez Rudę Guzowską, Żyrardów, Wiskitki aż do Sochaczewa. Głównym punktem powiatu i siedliskiem zarządu jest Grodzisk, rozwijający się kosztem opustoszałego i martwego Błonia. Żyrardów dzięki fabryce wyrósł na miasto z kilkutysięczną ludnością. Urzędowe miano miast noszą: Błonie, Mszczonów; osadami tylko są: Grodzisk, Nadarzyn i Wiskitki. Ludność powiatu w 1879 r. wynosiła 68,043. W tej liczbie 32,840 mężczyzn i 35,203 kob.; podług

wyznań zaś: 50,596 katol., 135 prawosł., 3549 ewang., 7221 izrael., i 210 innych wyznań. Według stanów było 345 szlachty, 117 kupców, 9724 mieszczan, 26 duchow., 11 urzęd., 51,488 włośc. Pod względem sądowym B. powiat dzieli się na cztery okręgi gminne: Błonie, Grodzisk, Mszczonów i Żyrardów i jeden sąd pokoju dla Błonia i Mszczonowa. Pod względem administracyjnym na 12 gmin: Grodzisk, Guzów, Helenów, Kaski, Młochów, Mszczonów, Piekary, Radzików, Radziejowice, Skuły, Wiskitki, Żyrardów. 2.) **B.**, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Błonie, par. Krośniewice, stanowi prawie przedmieście Krośniewic, ma 955 m. obszaru (ornej ziemi 940 m.), 22 domy i 213 dusz. Należy do dóbr Krośniewice i jest własnością hr. Pelagii Branickiej. Dawniej panowała tu żywa działalność przemysłowa, istniał młyn parowy nieczynny od pożaru w 1872 r., fabryka tytuniu od lat 10 nieczynna, browar i gorzelnia także nieczynne. Nowy pałac ukończono w 1878 r. i założono wielki ogród na 8 morgach. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w os. Krośniewice, odl. od Kutna 12 w. W gm. istnieje cukrownia, rafinerya, gorzelnia; urząd gm. we wsi Ostrowy. *W.W.* 3.) **B.**, wieś położona dawniej w województwie mazowieckiem, następnie w gubernii warszawskiej a obecnie kaliskiej, powiecie łęczyckim, w gminie Topola Królewska, odległa od m. Łęczycy wiorst 5, od Kutna (st. dr. żel. warsz. bydg.) wiorst 23, na trakcie publicznym z Łęczycy do m. Dąbia i osady Grabów; od pierwszego odległa wiorst 20, od drugiego wiorst 10. Wieś kościelna parafialna, dawna własność starostwa, następnie rządowa od czasów pruskich, wreszcie od r. 1838 donacyjna radcy tajnego Oczkina. Ludność tej wsi z r. 1879 mężczyzn 439, kobiet 396, razem 835. Folwark rozległy jest w ogóle na miarę nowopolską morgów 887, w tem gruntu ornego 519, łąk 216, ogrodów 6, reszta w nieużytkach i błotach torfowych; płodozmian 13-polowy zaprowadzony przeszło od lat 20. Gospodarstwo wzorowe. Włościanie zajmują morgów 1119, od lat przeszło 30 są urządzeni kolonialnie i oczynszowani, dziś uwłaszczeni. Między nimi znajdowali się koloniści niemcy, osiedleni za panowania rządu pruskiego, których grunta zostały wykupione przez miejscową ludność. Osad 54, połowa z nich po morgów 23, reszta po 11 i kilka jednomorgowych. Pokłady torfu obfite, od 3 do 6 łokci głębokie. Erekcya kościoła sięga r. 1480. Akta kościelne znajdują się od roku 1521; dawniejsze wedle podania zostały spalone (?) z rozporządzenia arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana de Lasco. Kościół drewniany modrzewiowy. Do parafii należą wsie Łęka i Zawady; ogół ludności w parafii 1200 dusz. Szkółki dwie w Błoniu i Łęce. 4.) **B.**, wś, pow. radomski, gm. Kowale Stępocina, par. Radom, szkoła początkowa. 5.) **B.**, wś i folw., nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica, młyn wodny i cegielnia; w 1827 r. było tu 31 dm. i 225 mk. 6.) **B.**, wieś, pow. konstantynowski, gm. Rokitno; w 1827 r. było tu 31 dm. i 236 mk.; obecnie 38 dm. i 260 mk.; 1342 morg obszaru. 7.) **B.**-wielkie i małe, wsie, pow. sokołowski, gm. Wyrozęby, par. Kożuchówek, o 15 w. na półn od Mąkobód; w 1827 B. wielkie miały 39 dm. i 214 mk., B. małe zaś 27 dm. i 161 mk.; obecnie B. wielkie liczą 33 dm. i 209 mk., B. małe 27 dm. i 199 mk. B. wielkie mają 800, małe zaś 570 m. obszaru.

Błonie, 1.) wś, pow. przemyski, o 2 kil. od Przemyśla, do którego to miasta własność tabularna B. należy. 2.) **B.**, zwane „przy Przecławiu," wś, pow. pilzeński, par. rz. kat. Przecław, o jeden kil. od tego miejsca. 3.) **B.**, zwane „przy Bolesławiu," wś, pow. dąbrowski, par. rz. kat. Bolesław, o 15 kil. od Żabna. 4.) **B.**, zwane „nad Dunajcem," wś, pow. tarnowski, par. rz. kat. Jodłówka, o 4 kil. od Wojnicza. 5.) **B.**, wś, pow. stryjski, par. gr. kat. Stańków, o 5 kil. od Stryja. 6.) **B.** Katarzyńskie, wś, pow. krakowski, par. Podgórze, tuż koło Podgórza. 7.) **B.**, przysiołek wsi Dołhołuki. *F. S.*

Błonowo Nowe, *Blenowo* (*Neu Blumenau* od r. 1866), wieś włośc., założona roku 1833, w pow. grudziąskim, par. Łasin, 1468 m. rozl., 30 dm., 204 mk., 24 kat.

Błonowo Stare, *Blenowo*, *Alt Blumenau* od roku 1866, wieś włośc., pow. grudziąski, miała dawniej swój kościół katolicki parafialny, założony około roku 1301, zburzony w wojnach z krzyżakami; następnie za rządów polskich na nowo wzniesiony, podupadł w czasie wojen szwedzkich, poczem go więcej nie poratowano. Obecnie należy do parafii Łasin (Lessen). Mieszkańców liczy 240, prawie samych protestantów, 36 dm., 1022 m. rozl. *Kś. F.*

Błosznia, wś, pow. słonimski, nad Issą.

Błoszniki, mko, w 4 okręgu administracyjnym pow. dziśnieńskiego, własność p. Korsaka. Mieszk. ob. płci 105. Odl. od Wilna w. 322, od Dzisny w. 25. Budują tu nową cerkiew. Okrąg wiejski B. w gm. Prozoroki, liczy w swym obrębie wsie: Semki, Mironczyki, Miśkowo, Karnateki, Popioły, Siemienczyki, Karasie, Naumienka, Maszyrka, Kupcy, Demidenki, Jałowce, Siedźce.

Błota, 1.) wś, pow. warszawski, gm. Zagoźdź, par. Żerzeń, przy drodze żel. nadwiśl., między Wawrem a Otwockiem, o 9 w. od Wawra. 2.) **B.**, kol. pow. sieradzki, gm. Klonowa, par. Klonowa, odległa od Sieradza 29 w., rozległości morg. 583 w posiadaniu włościan, mieszk. 216 katolików.

Błota, przysiołek wsi Niepołomic.

Błota, ob. *Błoto*.

Błotki, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Stara wieś; posiada 20 dm., 140 mk. i 235 morg obszaru.

Błotków, 1.) wś, pow. bialski, gub. siedlecka, gm. Kobylany nadbużne, par. Terespol, ma szkołę wiejską. W 1827 r. było tu 48 dm. i 357 mk., obecnie 62 dm. i 336 mk. 2.) **B.**, dawniejsza nazwa Terespola w pow. bialskim.

Błotnia, *Bołotnia*, mała wioska, pow. radomyski, śród lasu i moczarów, o 10 w. od wsi Przeborska, do parafii której należy i z którą stanowi jeden majątek. Mieszkańców 38, wyznania prawosławnego; trudnią się leśnym przemysłem; zarząd gminny we wsi Przeborsku, policyjny w m. Iwańkowie. *Kl. Przed.*

Błotnia, wś, pow. przemyślański, o 2½ mili od Przemyślan w południowo-wschodnim kierunku, przy gościńcu rządowym przemyślańsko-brzeżańskim. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje: roli ornej 370, łąk i ogrodów 140, past. 23, lasu 707 morg.; posiadłość mniejsza roli ornej 1161, łąk i ogrod. 687, pastw. 220, lasu 19 morg. Ludność rzym. kat. 59, gr. kat. 1005, izrael. 7; razem 1071. Należy do rzym. kat. par. w Firlejowie; gr. kat. paraf. ma w miejscu, należącą do dekanatu narajowskiego. Wieś ta posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości: magistrat miasta Lwowa na skutek aktu fundacyjnego zrobionego przez Gosiewskiego, byłego właściciela tej włości, a ostatniego z rodu Gosiewskich, niegdyś magnatów litewskich.

Błotnia, 1.) rzeczka, wytryska w obr. gm. Błotni w pow. przemyślańskim z pod wzgórza B. zwanego (404 m.) i płynie zrazu na południe, poczem zwraca się łąkami na zachód, przepływa wieś B., wązką dolinką międzywzgórzystą zrasza łąki janczyńskie i poniżej Janczyna uchodzi do Gniłej Lipy z lew. brz. Długość biegu 11 kilometrów. 2.) **B.**, potok, wypływa na błotach kuliczkowskich, w pow. sokalskim, płynie na wschód temiż błotami, zabierając ich wody i tworząc granicę między gm. Mostami Wielkimi a Sielcem; opłukuje północne podnóże góry Maziarnią zwanej (211 m.), poczem zwraca się ku północnemu wschodowi i w Sielcu wpada do Raty z lew. brz. Długość biegu 7 kil. *Br. G.*

Błotnica, 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. i par. t. n. Posiada kościół par. od XIV w. W 1403 r. istniał już drewniany, obecny murowany, okazały, rozpoczęto w 1759 r., ukończono zaś dopiero od 1852 do 1868 r. Znajduje tu się obraz M. Boskiej cudami słynący. Przy parafii dom schronienia dla 3 kalek (?). We wsi znajduje się urząd gminny. Por. Tyg. Ill. (z 1869 N. 85). Par. B. dek. radomskiego ma 3176 dusz. Gm. B. ma 16,927 m. obszaru i 4458 mieszk.; s. g. okr. II i st. p. w os. Jedlińsk o 10 w., od Radomia w. 21. W gminie znajduje się gorzelnia, browar i cegielnia we wsi Kiełbowie, olejarnia we wsi Wólka pierzchnicka oraz młyn wodny Brodzie. W skład gm. wchodzi 28 wsi: Dębowica, Sopot, Kiełbów, Siekluki, Gord, Żdżary, Wola gordowska, Trąbki, Mokrosęk, Jankowice, Górna wola Maryanki, Kobylnik, Osów, Gutów, Bród, Ludwików, Ryki, Pierzchnia, Wólka pierzchnicka, Kadłubek, Nowa-wola, Kadłub, Porzecze i Żabnia wola. 2.) **B.**, wś i folw., pow. i par. Końskie, gm. Duraczów. W 1827 r. było tu 16 dm. i 124 mk. *Br. Ch.*

Błotnica, niem. *Blotnik*, wieś, pow. babimoski, 35 dm., 354 mk., wszyscy kat., 96 analf.

Błotnica, niem. *Blottnitz*, wś i ordynacya, pow. wielkostrzelecki, w par. katol. Centawa.

Błotnik, niem. *Blatnick*, folw. dóbr Wojcieszkowice Wielkie w pow. sycowskim.

Błotno, mko na Litwie, na płn. od Lidy. Około 1738—40 pijarzy mieli tu szkoły, ale wyparli ich jezuici wileńscy.

Błotnowola, wś, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Ostrowce. Szkoła wiejska. W r. 1827 było tu 57 dm. i 358 mk.

Błoto, 1.) wś rządowa, pow. kielecki, gm. i par. Suchedniów, leży w dolinie, w pobliżu traktu kielecko - radomskiego. 2.) **B.**, folw., pow. łódzki, gm. i par. Bełdów. Istnieje tu gorzelnia, dystylarnia wódek słodkich. *Br. Ch.*

Błoto, *Błota*, dwie wsie w pow. chełmińskim, jedna nazywana przez Niemców *Blotto*, druga *Blottobruch*. Pierwsza należy do par. Starogród, ma 2325 m. rozl., 37 dm., 324 mk., 11 kat. i st. p.; druga do par. Unisław, ma 154 m. rozl., 18 dm., 106 mk. ewang. Obie leżą w nizinach nadwiślańskich, w żyznej, bagnami i czarnoziemem przerywanej okolicy.

Błoto, kanał w pow. chełmińskim, pomiędzy bagnem Błoto a jeziorem Wieczno, 1½ mili od Wąbrzeżna i 1½ mili od Chełmży, przeznaczony do zniżenia wody w jeziorze Wieczno i osuszenia sąsiednich bagien, obejmujących razem 6000 morgów magd. obszaru. Już r. 1777 zaczęto bagna te osuszać, na co wydano do 1806 r. 39,000 tal. W czasach wojennych, które po 1806 r. nastąpiły, zaniechano meloracyi; co do tego czasu zrobiono, poniszczyło się i dopiero około r. 1850 na nowo wykopano kanały, które 15,000 tal. kosztowały. Dalszy ciąg kanału B. od jeziora Wieczno, łączący się z rzeczką Bachą, aż do granicy powiatu chełmińskiego przy wsi Zajączkowo, nazywa się kanał Wieczno. Za pomocą tych kanałów osuszono do 1855 r. 3250 m., 63 prętów, z których przyłączono do Przydworza 933 m., 106 pr., Boczyna 656 m., 146 pr., Nielubia 265 m., 85 pr., Trzcianka 372 m., 5 pr., Ryńska 409

m., 109 pr., Świętosławia 26 m., 79 pr., Sosnówki 233 m., 164 pr. Do utrzymania kanału Błoto utworzyły stowarzyszenie przylegające do niego wsie, które w następującym stosunku koszta regulacyi ponoszą: Przydwórz 0,40, Nielub 0,09, Trzcianek 0,27, Sosnówka 0,24. Inne stowarzyszenie ponosi koszta utrzymania kanału Wieczno w następującym stosunku: Boczyn 0,6534, Przydwórz 0,0594, Świętosław 0,0297, Orłowo 0,594, Bartoszewice 0,0297, Ryńsk 0,1584, Grzegorz, Zajączkowo, Zelgno i Dźwierzno razem 0,0100. Cztery ostatnie wsie, jako też Ryńsk i Nielub leżą w powiecie toruńskim, wszystkie inne, jak i obadwa kanały w chełmińskim. Na kanał Błoto wydało stowarzyszenie od 1853—1864 r. 3470 tal., na kanał Wieczno w tym samym czasie 2611 tal. Dalszy ciąg kanału w powiecie toruńskim stanowi rzeczka Bacha, płynąca z bagna Wieczno, przepływająca $^3/_4$ m. poniżej przez jezioro Mlewiec i wstępująca przy Zajączkowie w powiat toruński, przez który płynie, często swój kierunek zmieniając, głównie z północy na południe, zasila fosy forteczne przy Toruniu, płynie przez Toruń w murowanem i zakrytem belkami korycie i wpada tu do Wisły. Ponieważ jej źródła i część płynąca w pow. chełmińskim jest w związku z opisanemi kanałami, starannie oczyszczonemi, zbiera się w jej niższym biegu w powiecie toruńskim wiele wody, robiącej szkodę na gruntach przyległych wsi (Zajączkowo, Węgorzyn, Mlewiec, Kiełbasin, Nowy dwór, Mirakowo, Morczyn, Folsong, Gostkowo, Lipniki, Papowo, Gremboczyn, Rubinkowo, Mlewo, Rogowo i Mokre). Ponieważ właściciele tych wsi i przylegających gruntów często zaniedbywali rzekę oczyszczać i odpływ wody ułatwiać, wydała regencya kwidzyńska 14 kwiet. 1855 r. rozporządzenie, obowiązujące właścicieli przyległych włości do oczyszczania rzeczki z zielska dwa razy na rok w jesieni i na wiosnę i utrzymywania jej w szerokości 8 stóp. Nad wykonaniem tego przepisu czuwa osobna komisya, która raz na rok w jesieni rzeczkę objeżdża i rewiduje. Oczyszczanie na wiosnę okazało się niepotrzebne. Każdy z członków tej komisyi, złożonej z właścicieli włości nad Bachą, czuwa zresztą nad utrzymaniem porządku pewnej części, którą mu pod dozór oddano. *J. B.*

Błoto, *Bwoto*, *Boto*, tak nazywają w narzeczu swojem Słowianie Niższej Luzacyi wielkie, siedm mil długie, półtorej szerokie, wielokrotnie ramionami rzeki Szprowy przecięte bagno w powiecie kotbuskim i kalawskim, po niemiecku zwane *Spreewald*. Bagno to dzieli się na wyższe i niższe; znajduje się na niem siedm wsi i kilka osad; część przerznięta jest kanałami i zmieniona na pola i łąki; większa część lasem zarosła, latem tylko na czółnach, zimą na lodzie dostępna. Cała osada ma postać wiejskiej Wenecyi, kanały służą za drogi, domy na palach stawiane, groble, mosty ułatwiają bliższą w pojedyńczych osadach komunikacyą. Mieszkańcy słowianie trudnią się chowem bydła, rybołówstwem, uprawą wszelkich jarzyn, mianowicie kapusty, ogórków, chrzanu, cebuli i t. d., które wywożą do Drezna i Berlina. Jak język tak i obyczaje słowiańskie dotychczas zachowują. Niemcy zowią ich Wendami. sami nazywają się w okręgu swym Błotnicy, wymawiając Bwotnicy. Pochodzenia są łużyckiego, mową zbliżeni najwięcej do Wielkopolan. (Według Enc. org.).

Błozew, *Błożew* górna, wieś, pow. samborski, o 3 mile na północny zachód od tego miasta położona. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje roli ornej 402, łąk i ogrodów 104, past. 48, lasu 466; posiadłość mniej. roli orn. 753, łąk i ogrod. 111, past. 47 morg. Ludność rzym. kat. 294, gr. kat. 476, izrael. 21: razem 791. Par. rzym. kat. ma w miejscu, rok założenia takowej nie jest wiadomym, pierwsze wspomnienie o niej znajduje się w aktach synodu dyecezyalnego z 1525 roku. Kościół murowany, w 1840 postawiony a w 1858 poświęcony. W całej parafii jest katolików 365, izraelitów 50. Wieś ta należy do gr. kat. parafii w Wołczy. Właściciel większej posiadłości Antoni Bal.

Błozew, *Błożew* dolna, wieś powiatu Rudki. Przestrzeni obszar dworski posiada roli ornej 570, łąk i ogrod. 126, pastw. 38, lasu 773; mniejsza posiadłość roli ornej 1044; łąk i ogr. 206, past. 54 m. Ludność gr. kat. 285, izrael. 7, razem 292. Należy do rzym. kat. parafii w Rudkach, gr. kat. par. w Kupnowicach. Właściciel większej posiadłości Szaja Rohrer.

Błożewka, znaczna struga podgórska, wypływa z pod wodnego działu w obr. gm. Wołczy dolnej (w pow. Turka), po wschodniej stronie góry Radycza (524 m.); zrazu płynie z południa na północ przez wieś Błożew górną, gdzie skręca się ku wschodowi przez Bylice, Brześciany, Sadkowice, Więckowice, Kornice, Kowenice, Burczyce Stare, Błożew dolną, Ostrów, gdzie wpada do Strwiąża, dopływu Dniestru (według Winc. Pola mylnie B. wpadać ma do Dniestru). Łęg, którym Błożewka płynie, jest piękny, szeroko rozwarty, połogiemi działami opodal zamknięty, miejscami znacznie podmokły. Dolna część doliny Błożewki zlewa się bezpośrednio z dolinami Strwiąża i Dniestru w okolicach Koniuszek sieniawskich. W Błożwi dolnej przepływa Błożewka wielki staw. Długość biegu 36 kil. *Br. G.*

Błudniki, wieś, pow. stanisławowski, nad rz. Łomnicą, w ślicznej okolicy, o 9 kil. na zachód od Halicza, a o 3 mile na północ od Stanisławowa. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje

roli ornej 364, łąk i ogrod. 32, pastwisk 258, lasu 1077; posiadłość mniej. roli ornej 836, łąk i ogrod. 169, pastwisk 118. Ludności rzym. kat. 33, gr. kat. 913, izrael. 103, razem 1049. Należy do rzym. kat. parafii w Wojniłowie; gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu halickiego. W tej wsi jest prywatna kaplica rzym. kat. obrządku i szkoła filialna. Właściciel większej posiadłości Ludgard hr. Grocholski.

Błudów, 1.) wś, pow. ostrogski, na północ od Braniowa o 5 wiorst. Należała niegdyś do ks. Ostrogskich, później do Jabłonowskich a w 1802 r. dostała się Mossakowskiemu i Żyłłokowi Kamieńskiemu. Mossakowski swoją część sprzedał Leńkiewiczom, a Kamieński w 1875 r. kolonistom czechom. Wś B., w okolicy bezleśnej, rozrucona na dwóch wzgórzach, pola orne płaskie, pokład ziemi czarnoziem, obok wsi jest rzeczka bez nazwiska; formuje staw, na którym jest młyn; wieś ta ma cerkiew parafial. 2.) **B.**, *Błędów*, wś, pow. łucki, niegdyś własność Sobieskich, potem Błędowskich. Ruiny pałacu, który budował Jakób Sobieski. Fabryka narzędzi rolniczych i gorzelnia; 900 mk. Dziś własność hr. Rottermunda.

Błudziml, wś, pow. czerykowski, z kaplicą katol. parafii iwandarskiej.

Blugowo, niem. *Seehof*, wieś, pow. wyrzyski, 188 mk., 2 ew., 186 kat., 48 analf. Ma kościół parafialny dekan. bydgoskiego. 2.) **B.**, domin., pow. wyrzyski, 2341 morg. rozl., 5 dm., 69 mk., 31 ew., 38 kat., 31 analf. Stac. poczt. Łobżenica o pół kil., st. kol. żel. Osiek o 20 kil. *M. St.*

Bługowo, niem. *Blugowo*, wś szlach., pow. złotowski, st. p. Lipka, par. Buczek, 2892 m. rozl. (1572 roli ornej, 56 łąk, 225 pastw., 1030 lasu, 9 wody), cegielnia, 5 dm., 128 mk., 8 kat. Por. *Debrzno*.

Błutkowo, niem. *Błotnik*, młyn, pow. babimoski, ob. *Bronikowo*.

Błuzy, przysiołek wsi Krowica.

Błuże, *Błuża*, dobra ziemskie i wieś w południowo-wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, w gm. omelańskiej, w 1-m stanie policyjnym, w 3-m okręgu sądowym, w parafii katolickiej serafińskiej, o 35 w. od Ihumenia, o 4 w. od m. Świsłoczy. Nazwa B. pochodzi od rusińskiego słowa „błudzić“, błądzić, a więc „miejsce błędne“, bo też rzęczywiście wś ta leży w głębi najgłuchszego polesia ihumeńskiego. Po osuszeniu energicznie prowadzonem błot poleskich, B. wiele zyszcze na wartości, tak pod względem gleby jak i warunków komunikacyi. Dawniej dobra B. były własnością rodziny Zawadzkich, lecz przez wiano przeszły do Świętorzeckich. Obszar ogólny wynosi 37,200 dzies., grunta są piaszczyste, bardzo nizkie, ale łąk obfitość wielka. Na terytoryum błuskiem ma początek rzeczka Talka, która wpada do Świsłoczy. Mieszkańcy tych okolic drą łyka lipowe, używane na łapcie i plotą lipowe „rohoże“; rzeczy te są przedmiotem handlu miejscowego i rozwożą się na kilka mil dokoła, a rohoże idą do Stołbców i ztamtąd Niemnem do Królewca. Handlem tym kierują wyłącznie żydzi. *Al. Jel.*

Błyszcz. Tak się nazywa północne ramię Bystrej, szczytu tatrzańskiego, na granicy Nowotarżczyzny z Liptowszczyzną, ponad halą Pyszną, w głównym grzbiecie. Wznosi się 2170,87 m. (Janota). Zowią go także **Błyskim** wierchem. Główny grzbiet zwraca się od tego szczytu wraz z granicą galicyjską na północ, potem na zachód ku Klinowi starorobociańskiemu. Na tej przestrzeni leży przełęcz (1946 m.); tędy prowadzi ścieżka z hali Pysznej do doliny Raczkowej. Od B. w przeciwną stronę biegnie główny grzbiet ku wschodowi wraz z granicą aż do Babich Nóg (Kamienistej). Między B. a Babiemi Nogami wznosi się na wysokości 1789 m. przełęcz, tworząca przejście z doliny kościeliskiej do doliny Kamienistej. Na południe od Błyskiego wznosi się Bystra, także Wysokim Wierchem nad Bystrem zwana. Tutaj rozdziela się ta południowa odnoga głównego grzbietu na ramię zachodnie między Raczkową i Bystrą potokiem i wschodnie między potokami Bystrą i Kamienistą. Pierwsze ramię kończy się szczytem Jeżową. Ściana tego ramienia od Bystrej po Jeżową otacza od zachodu górną część doliny nad Bystrą, która dwoma żebrami na trzy dzieli się ramiona. Pierwsze żebro ku dolinie 600 m. długie na południowy zachód od Bystrej; w niem 400 m. od gł. grzb. wierch 1984 m. wysoki. Między ścianą doliny wschodnią a pierwszem żebrem znajduje się staw i kilka pomniejszych młaczek; ramię między pierwszem a drugiem żebrem zowie się Suchy Żadok. Między drugiem żebrem a Jeżową wznosi się trzecie ramię doliny; wschodnie zaś ramię wychodzące od Bystrej ciągnie się między potokami Bystrą i Kamienistym. W tem ramieniu wznoszą się szczyty Kobyle, Szerokie Upłazy, Kotłowa. *Br. G.*

Błyszcza, szczyt w Karpatach lesistych, w dziale między przesmykami skolskim a delatyńskim, 1213 m. wys.

Błyszczanka, wieś, pow. zaleszczycki, o 2 mile na północ od Zaleszczyk, między rzekami Seretem i Dupą. Ponieważ brzegi tych rzek pokryte są lasami, przeto wieś ta, pomimo że na głębokiem Podolu galic. położona, otoczoną jest lasami. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje roli ornej 391, łąk i ogr. 7, pastw. 17, lasu 521; posiad. mniejsza zajmuje roli ornej 655, łąk i ogrod. 122, pastw. 31 morg. Ludność rzym. kat. 155, gr. kat. 892, izrael. 22: razem 1049. Należy do rzym. kat. parafii

w Zaleszczykach, do gr. kat. parafii w Uhryńkowcach. Właściciel więk. posiadłości Witold Wolański.

Błyszczanówka lub *Błyszczanowce*, wś, pow. uszycki, nad rz. Błyszczanówką. Położenie górzyste. Łomy piaskowca. Lasu dębowego i grabowego 290 dz., nieużyt. 10 dz., pola ornego 568 dz.; wraz z Hutą i Michałówką gruntu dwor. używ. 1829 dz. Ziemia czarnoziem i glina. Chat podług planu z 1844 r. było 132. Ludności 389 męż. i 400 kobiet. Lud bogaty, zabudowania porządne i czyste, ogrody obszerne. Cerkiew, karczma, cmentarz prawosł.; paraf. kat. we wsi Supruńkowcach; urząd gminny w Michałówce (ob.). Odległość od Kamieńca podol. 23 wiorst. Należy do Stefana Makowieckiego (wspomnienie w „Statystyce gub. podol." p. Marczyńskiego, t. I, str. 262).

Błyszczanówka, rzeczka (mylnie zwana Tarnawką), przepływa wsie: Zalesie, Słobódkę Rachnowiecką, Michałówkę, Błyszczanówkę, Supruńkowce, i w Kniażpolu wpada do rz. Tarnawy, z którą dąży do blizkiego koryta rz. Dniestru. Brzegi B. stanowią wzgórza płaskie, dalej górzyste. Tworzy kilka stawów i porusza kilka młynów.

Błyszczowody, wieś, pow. żółkiewski, o 8 kil. na wschód od Żółkwi, w lesistej, bagnistej i piaszczystej okolicy. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 69, łąk i ogrodów 80, pastwisk 27, lasu 1894; posiadłość mniejsza roli ornej 640, łąk i ogrodów 287, pastwisk 259, lasu 2 morgi. W ostatnich latach niemcy koloniści, którzy ten majątek zakupili, pokopali rowy, osuszyli grunt, i wykarczowawszy znaczną przestrzeń lasu, przemienili takową na rolę orną. Ludność rz. kat. 262, gr. kat. 307, protest. 120, izrael. 10: razem 999. Do B. należy przysiołek Oplitna. Należy do rz. kat. parafii w Kulikowie, gr. kat. par. w Smerekowie; właściciel Jan Müller.

Bniały, według Zarańskiego druga nazwa wsi Bnina, w pow. śremskim.

Bnin, 1.) miasto, pow. śremski, położone między jeziorem bnińskiem a kórnickiem, przy trakcie z Kostrzyna do Śremu, 23 kil. na południo-wschód od Poznania; 126 dm.; 1303 mk.; 263 ew.; 1040 kat.; 283 analf.; jedyne miasto w. ks. poznańskiego niemające wcale żydów. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem. Sąd okręgowy w Śremie. Kościół parafialny kat. należy do dek. średzkiego; kościół protestancki do dyecezyi poznańskiej. Ma szkołę elementarną, st. poczt., 4 jarmarki. B. należy do Jana hr. Działyńskiego; jest gniazdem starożytnej wielkopolskiej rodziny Bnińskich herbu Łodzia. Przed Bnińskimi posiadali go książęta wielkopolscy. Baszko kronikarz, kontynuator kroniki Bogufała, mówi, że w r. 1253 Bolesław i Przemysław I zjechali się w zamku gieckim i podzielili się Wielkopolską; Bolesław otrzymał pomiędzy innemi miastami B.; być może, że już ci książęta założyli kościół w Bninie. Kiedy miasto zostało własnością prywatną, niewiadomo. W XV w. Andrzej z Bnina, piskup poznański, dziedzic miasta, wzniósł już kościół murowany. W r. 1775 Potulicka z Działyńskich, ówczesna dziedziczka, przebudowała podupadły z gruntu i nadała mu nowy całkiem kształt. Z pomników znajduje się tylko w kościele wyryty na kamieniu założyciel Andrzej z Bnina z pastorałem i infułą. Dawniej w parafii bnińskiej były jeszcze kościoły: w Błażejewie, w Miczewie i w Radzewie. Za kościołem nad jeziorem są okopy, na których w wiekach średnich stał zapewne zamek obronny. W jeziorze są ślady budowli nawodnych. Gmina Bnin-Prowent, pow. śremski, ma 2 miejsc.: 1) domin.; 2) wieś Bnin-Prowent; 14 dm.; 118 mk.; 13 ewang., 105 kat., niema analf. 2.) **B.** kol., pow. wyrzyski; należy do Samostrzela, 41 dm.; 354 mk.; 53 ew.; 301 kat.; 87 analf. 3.) **B.**, wś, pow. szubiński; 4 dm.; 32 mk.; 26 ew., 6 kat.; 11 analf. *M. St.*

Bnino, folwark, powiat szamotulski, ob. *Biezdrowo.*

Bob, źródłosłów wielu nazw miejscowych jak: Bobie, Bobin, Bobino, Bobki, przeważnie w obrębie Mazowsza i przyległych mu okolic; było to prawdopodobnie nazwisko a może przezwisko tylko, jak o tem pozwala wnosić nazwa znanej powszechnie rośliny: bób, *Faba vulgaris.* *Br. Ch.*

Bobau, ob. *Bobowo.*

Bobcin, majętność, pow. kowieński, o wiorstę od Bobt, przy drodze do Kowna, na lewym brzegu Niewiaży, niegdyś posiadłość i rezydencya ks. Giedrojciów; mieli oni tu i więcej posiadłości (ob. *Nowotrzeby*). Ostatnim Giedrojciem posiadającym B. był generał woj. pols. Sprzedał on B. hrabiemu Benedyktowi Tyszkiewiczowi, dziadowi dzisiejszego właściciela, hr. Benedykta Tyszkiewicza *Fel. R.*

Bobek, góra w Karpatach szląskich, u źródeł Ostrawicy, 2718 st. wys.

Bobelwicko, *Bobolewicko*, niem. *Bobelwitz*, 1.) wieś, pow. międzyrzecki; 13 dm.; 66 mk.; 55 ew., 11 kat.; 6 analf. 2.) **B.**, domin., pow. międzyrzecki; 4941 m. rozl.; 15 dm.; 140 mk.; 71 ew., 69 kat.; 43 analf.; st. p. Międzyrzec o 3 kil.; st. kol. żel. Świebodzin (Schwiebus) o 24 kil.; Zbąszyń o 30 kil. *M. St.*

Bober, *Bobrzec*, rzeczułka, pow. kijowski, dopływ Dniepru.

Bober, ob. *Bobrawa.*

Bober to samo co *Bóbr.*

Boberau, ob. *Bobrów.*

Boberfeldowo, kol. niemiecka, pow. koniński, gm. Rzgów, odl. od Konina 23 w., rozl.

mórg 160, mk. 238, grunt piaszczysty. Część ludności należy do sekty menonitów, część do Braci Morawczyków.

Boberka, 1.) wś, pow. Turka, w głębokich górach karpackich, o 3 mile od węgierskiej granicy, u źródeł Dniestru, o 2 i pół mili na półn. zachód od Turki, a o 11 kil. od Lutowisk na połud. wschód. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 529, łąk i ogrodów 180, pastwisk 64, lasu 1197; posiadłość mniejsza roli ornej 1751, łąk i ogrodów 291, past. 336, lasu 20 morg. Ludności rz. kat. 14, gr. kat. 1109, izrael. 35: razem 1168. Należy do rz. kat. parafii w Turce; gr. kat. par. ma w miejscu, dek. zatwarnickiego. 2.) **B.** ob. *Bóbrka.*

Boberka, strumień, wypływa w obr. gm. Wołowego w pow. bobreckim z pod głównego działu wodnego europejskiego; płynie strużką na południe śród łąk, tworząc granicę gmin Bóbrki i Strzałek; a przyjąwszy pod Bóbrką z lew. brz. znaczny potok Białą, rozszerza swe płytkie koryto i dwoma ramionami okrąża Bóbrkę; płynie w kier. połd. przez gminy Ernsdorf, Łany, Sokołówkę, Chodorkowce, Kołohury, Dziewiętniki, Jatwięgi; przepływa obszerne stawy w Łuczanach, Horodyszczu cetnarskim, Ottyniowicach, Chodorowie, Dobrowlanach i Bortnikach, gdzie po 38-kilometrowym biegu wpada do Dniestru. Znaczniejsze dopływy z pr. brzegu są: Krywula (według W. Pola Wybranówka), a z lewego Biała, Sarnicki i Bakowiecki potok. W górnym swym biegu aż po Sokołówkę zwie się także Białym potokiem, od Sokółki do Łuczan Sokołówką, a w dolnym biegu Ługiem. Brzegi strome, dno namuliste. Wody czasami rwiące i sprawiające znaczne wylewy na wiosnę. Im bardziej zbliża się B. do ujścia swego, tem błotnistszą się staje. *Br. G.*

Bobern, ob. *Bobry.*

Boberwitz, ob. *Bobrowice.*

Bobestie, ob. *Bobowce.*

Bobiatyn, wś, pow. sokalski, o 1 i pół mili na wschód Sokala, nad potokiem zwanym: Załyszna, Draganka lub Karbów, który pod wsią Skomorochami wpada do Bugu; glebę ma glinkowatą, urodzajną, i w lesistej leży okolicy. Przestrzeni posiadłość większa obdjmuje: roli ornej 555, łąk i ogrodów 156, pastwisk 87, lasu 761; posiadłość mniejsza: roli ornej 1010, łąk i ogrodów 195, pastwisk 22 morg. Ludności rz. kat. 148, gr. kat. 593, izraelitów 13: razem 754. Należy do rzym. kat. parafii w Tartakowie; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Kopytów z 320 i Leszczatów z 292 duszami, razem cała parafia liczy 1190 głów gr. kat. Właściciel posiadłości większej Roman Szymanowski. Na pobliskiej górze na przeciwko dworu znajduje się mały czworobok, jakby reduta, otoczony wałem fosą. *B. R.*

Bobica, ob. *Iłłukszta.*

Bobie, wś, pow. wiłkowyski, gmina Zielonka, par. Olwita. Ma 10 dm., 50 mk.

Bobiecko, wś, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów.

Bobiele lub *Bobile,* wś, pow. górski, na Szląsku pruskim, z folwarkiem Szubrzą, niem. Schubersee, majętność odznaczająca się pod względem rolniczym.

Bobikły, inaczej *Wice,* wś i folw., powiat maryampolski, gm. Poniemoń Pożajście, parafia Poniemoń. Wś ma 18 dm., 150 mk., folw. 1 dom.

Bobile, ob. *Bobiele.*

Bobin, 1.) wś, nad Szreniawą, pow. pińczowski, gm. Kościelec, par. Bobin. Rozległa wieś na połowie drogi z Proszowic do Koszyc. Posiada kościół parafialny, murowany; piękny park dworski nad rz. Szreniawą, dom schronienia dla starców i kalek (?), szkołę początkową. W 1827 r. było tu 57 dm. i 273 mk. Par. B. dek. pińczowskiego liczy 1227 dusz. 2.) **B.**-Mierzejewo, wś, pow. ostrołęcki, gm. Czerwin. par. Gaworowo; ludn. włośc. 58, rozległości morgów 120. *Br. Ch.*

Bobino wielkie i **B.** grzybki, dwie wsie przyległe, pow. mazowiecki, gm. i par. Płoniawy, o 11 w. na wschód od Przasnysza. o 6 od Krasnosielca, śród lasów błotnistych. W r. 1827 B. wielkie miało 39 dm. i 177 mk.

Bobka, rz., prawy dopływ Bohu, płynie w pow. winnickim, wpada do Bohu pod wsią Kletyszczami. *Dr. M.*

Bobki, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Policzna.

Bobkiszki, wieś, pow. maryampolski. gm. Balwierzyszki, par. Gudele; 4 dm., 47 mk.

Boble, przysiołek wsi Krowicy.

Bobliwo, wś, pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Tarnogóra.

Boblowitz, ob. *Bobolusk.*

Bobławka, wś rządowa, pow. wiłkowyski, gm. i par. Olwita. W 1827 roku było tu 23 domy i 159 mieszk. (?); obecnie 4 domy, 28 mk.

Bobłów, wś, pow. bracławski, 744 dusz męz., 709 dz. ziemi włośc., należy do Maryi z Potockich Strogonowej. *Dr. M.*

Bobły, wś, pow. kowelski, gm. Turzysk, ziemi włośc. 1249, dworskiej 1805 dz.; własność Orzeszki. Domów 82, ludność 512 m.; ziemia piasek z marglem, pokład marglowy. Narzecze rusińskie. *A. Br.*

Bobolewicko, ob. *Bobelwicko.*

Bobolice, wś, pow. będziński, gm. i par. Niegowa, pomiędzy Lelowem a Żarkami, o 1 i pół mili od Lelowa w stronie południowo-zachodniej. Warowny gród tutejszy, na skali-

stej górze, nadał w 1370 r. król Ludwik siostrzeńcowi swemu Władysławowi ks. Opolskiemu, wraz z innemi grodami lennem prawem. Lecz gdy tenże najeżdżał miasta i kupców jadących obdzierał, na ukaranie przeto lennika, wyprawił Jagiełło w 1396 r. wojsko, a zająwszy zamek bobolicki, przywrócił do majętności korony. Niewiadomo jakim sposobem wszedł później w dom Myszkowskich, a na ostatku Męcińskich. Maleńki to był zameczek, z wielką atoli śmiałością na wierzchołku prawie niedostępnej skały wzniesiony. Kształt miał nieforemny, stosownie do tego jak grzbiet góry pozwalał, baszty dwie półokrągłe, jednę w narożniku, drugą przy ścianie północnej. Dziedziniec mały, ale silną zamykany bramą. Droga do niego prowadziła po pochyłości skały od strony południowej, a sam wjazd był od zachodu. Zamek ten w r. 1661 przestał być mieszkalnym, w skutek tego obrócił się w ruinę, która przecież jest ozdobą całej okolicy i stanowi jeden z najpiękniejszych naszych krajobrazów. W 18 wieku istniał tu wielki piec. Obecnie B. mają 27 dm., 252 mk., 352 morgów (Por. Tyg. Illustr. T. IV 1862 str. 56, T. VII 1863 str. 14. 1874 Nr. 349).

Bobolice, niem. *Bublitz*, na Pomorzu, w reg. koszalińskiej, na płd.-wsch. od Koszalina, 3300 mk., rybołówstwo, fabryki tkanin wełnianych.

Bobolusk, niem. *Boblowitz*, wś i dobra, pow. głupczycki, par. katol. Branice, niedaleko rzeki Opy.

Bobor, rz., dopływ rz. Nastaszki w pow. taraszczańskim.

Boboranie, *Bobranie*, *Bobrzanie*, właściwie *Bobrawianie*, szczep polski na Szląsku polskim, w okolicach górnego biegu Bobrawy, wspominany przez Kosmasa pod r. 1086.

Bobordzie, dwór i wieś, pow. wiłkomierski, par. dobejska, o 60 w. od Wiłkomierza, do Edwarda Grotkowskiego należące; z pałacykiem drewnianym oraz zabudowaniami murowanemi i wielkim ogrodem owocowym.

Bobeszów, folw., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica.

Bobów, ob. *Bobowo*.

Bobowa, mko, pow. grybowski, pod 38° 8′ szer. półn. a 49° 9′ dł. wschod. od Ferro, ma 849 morg gruntu, 164 domów, 1266 mieszk., z tego 785 rz. katolików, 481 izraelit. Kościół paraf. bardzo starożytny, gdyż już w r. 1529 wyniesiony został przez Piotra Tomickiego, bisk. krakowskiego do rzędu kolegiat z przełożonym dziekanem i 3 kanonikami. W drugim kościele św. Zofii odbywają się także nabożeństwa. Fundusz ubogich, którego założyciel i rok założenia niewiadomy a celem umieszczenie podupadłych członków gminy. Majątek zakładowy tego funduszu składa się z domu, ogródka i małego kapitału, szkoła ludowa jednoklasowa, urząd pocztowy B. leży na praw. brz. rzeki Biały, u stóp stromych pagórków, przy gościńcu krajowym idącym do Grybowa. W miejscu znajduje się stacya kolei tarnowsko-leluchowskiej (między Bogoniowicami a Grybowem, o 47 kil. od Tarnowa) i tartak wodny. Ludność, pomimo lichej gleby, trudni się przeważnie rolnictwem, także przemysłem a mianowicie zasługują na wzmiankę szewctwo i wyroby koronek. B. jest gniazdem Bobowskich, z której Jan słynnym był za Zygmunta III rycerzem. W B. ur. się także ksiądz L. Łętowski. *M. M.*

Bobowa Łuka, wś, gub. witebska, nad rz. Meżą.

Bobowce, *Bobestie*, wś, na Bukowinie, pow. storożyniecki, o 8 kil. od Storożyniec, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Bobowije, ob. *Pławijo*.

Bobowiska, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gub. lubelska, gm. i par. Markuszów.

Bobówka, znaczny prawy dopływ Białej Dunajcowej. Wypływa w obr. gm. Zalasowej w pow. tarnowskim, płynie zrazu na południe przez obszar gminy Ryglic, a przyjąwszy wody płynące od Kowalowego, zwraca się na zachód, płynie przez Ryglice, Uniszową, Bistoszową, Kielanowice dolne, w których wpada do Białej. Długość biegu 13 kil. *Br. G.*

Bobownia, kolonia, pow. sieradzki, gmina i parafia Szadek, odległa od m. powiatowego wiorst 24, rozległości morg 186 w posiadaniu włościan, ludności 264, wyz. katol. *Żdż.*

Bobownia, małe mko i majętność ziemska, w północno-zachodniej stronie pow. słuckiego, przy drodze wiodącej z Piasecznej do Kopyla, w parafii katolickiej nieświeskiej, w 3-m stanie policyjnym kopylskim, w 4-m okręgu sądowym nieświeskim, o dwie mile od historycznego Nieświeża odległe. Był tu kościół parafialny skasowany po r. 1865. B. jest własnością dziedziczną Jodki, znanego okulisty, który tu się urodził i lata dziecinne spędził. Folwark ma obszaru 700 m., w glebie dobrej

Bobowo, folw. pryw., pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Bogate, 2 dm., 16 mk. i 181 morg obszaru. *B. Chu.*

Bobowo, niem. *Bobau*, wieś okazała włościańska, nad szosą wiodącą ze Skurcza do Stargardu, w pow. starogardzkim; obszaru ziemi obejmuje 5774 morgów, mieszkańców ogółem 1271 i to: katolików 1192, protestantów 71, żydów 8. W miejscu jest szkoła kilkoklasowa, kościół katol. parafialny, poczta i stacya telegraf. Życie polskie jest znacznie ożywione w Bobowie: od wielu lat istnieje polskie tow. rolnicze, bank pol. włościański; często urządzają się pol. przedstawienia amatorskie. Kiedy około r. 1554 umarł tu ostatni proboszcz

katol. Paweł, wtedy bez wiedzy biskupa, przysłał tu starosta gniewski Achacy Czema luterskiego swojego kaznodzieję. Przez całe 42 lat chodzili parafianie na jego nabożeństwo, wcale nie wiedząc, że trwali w odstępstwie. Dopiero za biskupa Rozrażewskiego został kościół przywrócony katolikom r. 1596. Okolica żyzna, prowadzi znaczny handel zbożem. Polski bank ludowy, założony 1866 r., w 1879 r. liczył 214 członków, brał 8—9%, deponentom dawał 6%, miał obrotu 92744 marek. W okolicy B. starożytnicy odnajdują urny grobowe (odosobnione). *Kś. F.*

Bobr, *Bóbr*, nazwa pospolitego niegdyś, dziś rzadkiego bardzo zwierzęcia, dała początek wielu nazwom miejscowym tudzież nazwiskom ludzi, od których poszły znowu nazwy miejscowe. Nie zawsze przeto nazwa taka jak Bobrowo stanowi dowód istnienia bobrów w danej okolicy, gdyż może być ona tylko pamiątką nazwiska pierwszego osadnika.

Bóbr, 1.) mko, pow. sieński, nad rz. t. n., przy drodze z Borysowa do Orszy, o 100 w. od Sienna, ma duży murowany kościół katol., 1760 fundowany przez Ign. Ogińskiego. Tenże Ogiński wyjednał dla B. u Augusta III prawo magdeburskie: przywilej z r. 1762. R. 1857 było tu 1151 mk., w tem 721 izr. Jarmark jeden do roku. Parafia katol. dekanatu sieńskiego, liczy 157 dusz. Kościół pod wezw. Imienia N. P. M. Czyt. „Tyg. Ill.“ z roku 1873, Nr. 273. 2.) **B.**, wś, pow. radomyski, nad rz. t. n., o 27 w. od Czarnobyla. Mieszk. 266 prawosł., należą do maksymowieckiej parafii. Ziemi 1411 dzies., zupełnie pokrytej lasem i błotem. Mieszkańcy trudnią się leśnym przemysłem. Własność rządowa; zarząd gminny we wsi Maksymowicach, policyjny w Czarnobylu. *Kl. Przed.*

Bóbr, rz., ob. *Biebrza*. (W Enc. Org. mylnie podana III 822 poraz drugi, krótko i z błędami, jakby odrębna rzeka).

Bóbr, 1.) rzeka, lewy dopływ Berezyny, wypływa z błota otoczonego wzgórzami niedaleko wsi: Wołożnicy i Harliki, w pow. sieńskim, przebiega około 100 wiorst i naprzeciw folwarku Murawka wpada do Berezyny. Dolina B. nizka i w niektórych miejscach trzęsawiska, zawiera w sobie grube pokłady rudy żelaznej. W dawniejszych latach było nad tą rzeką wiele bobrów, od których otrzymała swe nazwisko. Stuckenberg w dziele „Hydrographie des russischen Reiches“ wspomina o bobrach nad rz. Bóbr; dzisiaj zaś prawie nigdzie się nie napotykają. W miasteczku Krupce gub. mohylewskiej na Bobrze są młyny, w których się pytluje najdelikatniejsza mąka pszenna i pod nazwiskiem krupeckiej lub krupczatki rozwozi się do główniejszych miast. Przy ujściu B. do Berezyny jest fabryka żelaza Czerniawka. Bóbr spławny dopiero na wiosnę; przyjmuje Możę z lewej strony i Naczę z prawej. 2.) **B**, czyli *Bobryk*, rzeka, dopływ rzeki Uszy z prawej strony, w powiecie radomyskim.

Bóbr, rzeczka w wielkiem księstwie poznańskiem, płynie w całej swojej długości przez powiat odolanowski i wpada do Prosny.

Bóbr, ob. *Bobrawa*.

Bobranie, ob. *Boboranie*.

Bobrawa, *Bóbr*, niem. *Bober*, rz., najważniejszy z lewych dopływów Odry, 29 mil długa, ma źródło w górach Olbrzymich, pod Rehhornbergiem, niedaleko Kamieniogóry, na wysokości 2414 st. npm.; ujście pod Krosnem na 1116 st. npm. Z lewej strony przyjmuje rzeki Lomnitz, Zacken, Queis, Tschirne; z prawej Zieder, Laessig, małą B., Szprotę i Briesnitz (według geografii Adamiego). Brzegi ma niskie, często więc rozlewa i okolice pustoszy. Nad B. leżą miasta: Kamieniogóra, Jeleniogóra, Lwów, Bolesław, Szprotów. *F. S.*

Bobrawianie, ob. *Boboranie*.

Bobrecki powiat, *Bóbrczański*, ob. *Bóbrka*.

Bobrek, wś i folw., pow. radomski, gmina i par. Stromice. Znajduje tu się gorzelnia. W 1827 r. było 23 dm. i 204 mk., obecnie 29 dm., 266 mk., 560 morg dworsk. i 594 włośc. ziemi.

Bobrek, 1.) *górny* i *dolny* (z Bobrownikami i Łęgiem). wś, p. chrzanowski, o 6 kil. od Oświęcimia, nad Wisłą, przy samej dr. żel. ces. Ferdynanda, która tu most przez Wisłę przerzuciła, niedaleko granicy szląskiej, ma rozległości 2564 morg., w tem 1342 m. lasu, 156 dm., 882 mk., kościół paraf. w miejscu; w glebie pszennej, bardzo urodzajnej; piękny pałac i ogród. Niegdyś był tu zamek obronny i służył za przytułek rozbójnikom, z których w początkach panowania Zygmunta III oczyszczono tę okolicę. Konfederaci barscy mieli tu mocne stanowisko. Parafia katolicka B. dek. nowogórskiego liczy wiernych 3724, obejmuje wsie: B., Gromiec, Gorzów, Chełmek, Łęk i Ostropole. 2.) **B.**, wś, pow. dąbrowski, tuż obok st. p. Żabno, w par. rz. kat. Odporyszów. 3.) **B.**, przysiołek wsi Zawady.

Bobrek, *Bóbrka*, wieś, pow. cieszyński, na Szląsku austr., w par. katol. Cieszyn, ma szkołę ludową, rozl. morg 1335, ludn. 984.

Bobrek, wś i dobra, pow. bytomski, par. katol. Miechowice, z kopalniami węgla kamiennego i galmanu; st. dr. żel. z Bytomia do Gliwic, o 3 kil. od Bytomia.

Bobrek, 1.) *Bobrza*, inaczej *Bobrzyca* lub *Trupieniec*, rzeka, bierze początek w górach leśnictwa rządowego Samsonów, w pow. kieleckim. Z początku ma nazwisko Bobrek; potem przyjąwszy wody różnych małych strumieni, płynie od wschodu ku zach.; od wsi Bobrza skręca się ku połud. i płynie do wsi Miedziana-Góra. Na przestrzeni tej dostarcza siły poru-

szalnej zakładom górniczym w Samsonowie i Cmińsku, ma szer. od 2 do 3 sążni, głęb. od 2 do 4 stóp. Pod wsią Bobrza znajduje się na niej most, długi 4 sążnie. Dalej płynie ona przez wsie: Białogon (odtąd nazywają ją Trupieniec), Zagrody, Wola murowana i pod wsią Wolica Lurowska wpada z prawego brzegu do Czarnej Nidy. Płynąc początkowo z półn. na połd., na gruntach wsi Zagrody zwraca się na południo-zach. i tym kierunkiem z małemi zmianami płynie aż do ujścia. Po większej części płynie ona płaszczyzną, w kilku miejscach przerzniętą wzgórzami, z których najznaczniejsze, pokryte lasem, znajdują się pod wsią Zagrody z prawego brzegu. Koryto jej piaszczyste, bieg wody niejednostajny, z powodu istniejących zakładów wodnych, szer. wynosi 6 do 30 stóp, głębokość rozmaita, miejscami dochodzi do stóp 10. Woda po każdym nawalnym deszczu, jak równie i przy roztopach wiosennych, wzbiera. Na trakcie bitym warszawsko-krakowskim znajduje się na rzece most pod wsią Zagrody, długi przeszło 50 stóp. Długość rzeki wynosi: 34 w. Wpadają do niej strumienie: Sufraganiec, z lewej strony powyżej Białogona, Silnica poniżej Białogona. Jeziorka z prawej strony poniżej Murowanej Woli. 2.) **B.**, rzeka, zaczyna się śród mokradeł leśnych w pow. będzińskim, koło wsi t. n., płynie na wschód, zrazu rowem śród lasu, następnie mija błonia i uchodzi do Wisły, płynąc równolegle z Czarną Przemszą; szeroka 4 i pół stopy, długa 6 wiorst, dno z namulisk, brzegi od 1 do 4 stóp wyniosłe. *Br. Ch.*

Bobrelina, ob. *Świed.*

Bobrinskaja, ob. *Bobryńska.*

Bóbrka, miasto powiatowe w Galicyi, leży nad rzeczką Ług zwaną, która o 5 kil. na północ od tego miasta ma swoje źródło. Przez to miasto przechodzi gościniec krajowy lwowsko-rohatyński, a o 7 kil. na zachód jest stacya kol. żel. lwowsko-czerniowieckiej w Chlebowicach wielkich, o 35 kil. od Lwowa (między Staremsiołem a Wybranówką). Miasto to ma 2788 morg gruntu., 3580 mk., z tych 763 obrz. rzym. kat., 984 gr. kat., 55 akatolików i 1778 izraelitów. Stan czynny majątku wynosi 5907 złr., bierny zaś 800 złr., dochod w 1878 roku wynosił 1336 złr. 85 ct. Bóbrka, jako główne miasto powiatu tegoż nazwiska, jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, urzędu podatkowego, należącego do obwodowej dyrekcyi skarbu we Lwowie; tamże znajduje się sąd powiatowy, należący do sądu obwodowego w Złoczowie, i urząd pocztowy. Do sejmu krajowego i rady państwa wybiera to miasto wspólnie z gminami wiejskiemi a to do sejmu krajowego wspólnie z gminami sądów powiatowych Bóbrka i Chodorów; zaś do rady państwa wspólnie z gminami powiatów administracyjnych: Kałusz, Dolina, Bóbrka. Bóbrka posiada szkołę etatową męzką. Rzymsko-katolicką parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu w Świrzu; pierwotny początek tejże jest nieznany, odnowioną została erekcya przez Piotra Starzechowskiego, rz. kat. arcybiskupa lwowskiego w 1548 roku. Zaś w 1628 została ta parafia wcieloną do kolegium mansyonarzy we Lwowie. Kościół murowany został poświęcony w 1771 roku. Do tej parafii należy 12 miejscowości: Ernsdorf, Kocurów, Lubeszka, Łanki, Łany, Podhorodyszcze, Rehfeld, Romanów, Sarnki, Strzałki, Spilczyn, Wołowe. W całej tej parafii liczba katolików 1791, akatolików 94, izraelitów 2200. W obrębie tej parafii znajduje się jedna szkoła główna i pięć szkół ludowych; w miejscowościach: Rehfeld i Spilczyn są kaplice publiczne, w których się czasami odprawia nabożeństwo. Grecko-katolicką parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu bobreckiego archidyecezyi lwowskiej, która w Bóbrce i filii Wołowe liczy razem 1292 parafian. Z zakładów przemysłowych posiada B. tylko młyn wodny; prowadzi handel głównie wyrobami tkackiemi i przędzą. Właściciel większej posiadłości Hipolit Czajkowski. Powiat bobrecki lub „Bóbrka," jeden ze środkowych powiatów wschodniej Galicyi, graniczy na wschód z powiatem przemyślańskim i rohatyńskim, na południe z powiatami rohatyńskim i żydaczowskim, na zachód z powiatem żydaczowskim, na północ z powiatem lwowskim. Przestrzeni ma 15·7549 mil kwadr. austr. czyli 9·9958 myriametrów kw. Powiat ten przeżynają falowate pagórki, które koło Strzelisk wznoszą się do znacznej wysokości i na północ od Strzelisk łączą się z działem wód ciągnącym się na południe ode Lwowa. Wszystkie te pagórki ciągną się z północy ku południowi i służą za koryta licznym lecz nieznacznym strumykom, dopływom niedalekiego Dniestru. Najznaczniejszym jest rzeczka Swirz, mająca swe źródło pod miasteczkiem tegoż nazwiska, przepływająca cały powiat z północy ku południowi i wpadająca do Dniestru na wschód od Bukaszowiec. Mieszkańców ma 56,561 w 95 osadach i 81 gminach katastralnych; na gminy wypada 53334 mieszk. czyli 95% całej ludności, na obszary dworskie 2727 mk. czyli 5% całej ludności. Obejmuje dwa sądy powiatowe: w Bóbrce i Chodorowie, które należą do sądu obwodowego w Złoczowie. Okręgi wyborcze: do rady państwa wybierają obszary dworskie tego powiatu wspólnie z obszarami powiatu administracyjnego: Rohatyn jednego delegata; gminy obierają wspólnie z gminami powiatów sądowych: Kałusz, Wojniłów, Dolina, Bolechów, Rożniatów i Chodorów jednego delegata; a to obszary dworskie razem w Rohatynie, zaś gmi-

ny powiatów: Kałusz, Wojniłów w Kałuszu; Dolina Bolechów, Rożniątów w Dolinie; Bóbrka, Chodorów w Bóbrce; ten kto otrzyma bezwzględną większość głosów we wszystkich powiatach, zostaje deputowanym do rady państwa. Do sejmu krajowego wybierają obszary dworskie całego dawnego obwodu brzeżańskiego to jest powiaty polityczne: Brzeżany, Bóbrka, Podhajce, Przemyślany i Rohatyn wspólnie w Brzeżanach 3 posłów. Gminy należące do powiatów sądowych: Bóbrka, Chodorów, a więc wszystkie gminy powiatu bobreckiego wybierają wspólnie w Bóbrce jednego posła do sejmu krajowego. Pod względem kościelnym dzieli się ten powiat na 9 parafij rz. kat., należących do 3 dekanatów, mianowicie: w Świrzu, Glinianach i Dolinie, i na 45 parafij gr. kat., należących do 3 dek. mianowicie: w Bobrce, Chodorowie i Żurawnie. Szkół w tym powiecie jest 47; mianowicie: jedna szkoła 4-klasowa męska w Bóbrce; 23 szkół jednoklasowych etatowych i 23 szkół jednoklasowych filialnych. Wszystkie te szkoły należą do rady szkolnej okręgowej we Lwowie. Grunta w północnej stronie bardzo górzyste; im bardziej ku południowi, tem bardziej wilgotne, wymagają bardzo starannej uprawy; klimat w północnej części ostry, w południowej zasłoniętej górami od północy łagodny; rolnictwo między włościanami z wyjątkiem kolonistów niemieckich stoi na niskiej stopie, obszary dworskie szczególniej niektóre prowadzą poprawne gospodarstwa; z tych szczególniej właściciele samej Bóbrki pp. Czajkowscy odznaczają się racyonalnem i postępowem prowadzeniem gospodarstwa. Z przestrzeni 15.7549 mil kw. austr., którą ten powiat zajmuje, wypada na mniejsze posiadłości 8.0580 mil. austr. czyli 51.2 procent, na obszary dwor. 7.6969 m. a. czyli 48.8 procent. Miasto w tym powiecie jest jedno: Bóbrka; miasteczek 3, mianowicie: Brzozdowce, Chodorów i Strzeliska nowe; gmin wiejskich jest 87, ogólna ilość gmin 91; obszarów dworskich 89, przełożeństw obszarowych 34, ogółem jednostek administracyjnych 125. Z całego obszaru pow. zajmują gminy administracyjne 8.0580 czyli 51.2 procent, obszary dwor. 7.6969 czyli 48.8 procent. Na jednę milę kwadratową przypada gmin administr. 5.7. Gmin mających domów do 25 jest 4, od 26—50 jest 16, od 51—100 jest 45, od 101 do 200 jest 20, od 201 do 300 jest 5, wyżej 500 jest 1. Obszarów dwor. mających do 10 domów jest 69, od 11 do 20 jest 6, wyżej 20 jest 1. Gmin mających do 100 ludności jest 1, wyżej 100 do 200 ludn. 3, wyżej 200 do 300 ludności 11, wyżej 300 do 400 ludności 19, wyżej 400 do 500 ludności 16, wyżej 500 do 1000 ludności 35, wyżej 1000 do 2000 ludności 4, wyżej 2000 do 3000 ludności 1, wyżej 3000 do 4000 ludności 1. Na 1 obszar dworski wypada ludności 50. Gminy nad 1000 do 5000 ludności mają razem 12.361 czyli 22 procent ludności całego powiatu, gminy nad 500 do 1000 mają razem 24.039 czyli 42 procent ludności całego powiatu, gminy od 500 niżej 17434 czyli 31 procent, razem 53834 czyli 95 procent ludności całego powiatu; ludność na obszarach dworskich wynosi 2727 czyli 5 procent; razem 56,561 ludności. Ludność miast w tym powiecie wynosi 3580 czyli 6 procent ludności całego powiatu, ludność miasteczek 5.779 czyli 10 procent ludności całego powiatu, ludność wiejska 44,475 czyli 79 procent całego powiatu. W r. 1878 wydziałowi krajowemu we Lwowie 87 gmin przedłożyło wykazy płac, z których się okazuje, że w 1878 roku wynosiły w tych 87 gminach płace wójtow 1896 złr., przysiężnych 625 złr., pisarzy gminnych 2572 złr., policyi i innych sług gminnych 1501 złr.: razem 6594 złr.; przeto na 1 gminę wypada rocznych wydatków na płace 76 złr. W tych 87 gminach wszyscy wójtowie w liczbie 87 i przysiężni w liczbie 175 byli rolnikami, pisarze gminni wedle zajęcia dzielili się na 16 rolników, 1 właściciel większej posiadłości, 24 dziaków, nauczycieli i oficyalistów prywatnych, 7 którzy mieli inne zajęcia. Z tych 87 wójtów umiało czytać i pisać 2, słabo czytających było 18, razem 20; nieumiejących ani czytać ani pisać 67, a zatem ta ostatnia kategorya stanowiła 77.01 procent ogółu wójtów. Ze 175 przysiężnych nie było ani jednego, którenby umiał dobrze czytać i dobrze pisać, słabo czytających było 10; nie umiało zatem ani czytać ani pisać 165 czyli 94.28 procent ogółu przysiężnych. W ogóle zatem członków zwierzchności gminnych w tych 87 gminach było 262; z tych nieumiejących ani czytać ani pisać 232 czyli 88.55 procent ogółu członków zwierzchności gminnych. Zbiory wynosiły jak następuje: W r. 1871 pszenicy 68980 mec, żyta 116300 mec, jęczmienia 12,600 mec, owsa 178,900 mec. W 1875 r. pszenicy 45680 mec, żyta 70,500 mec, jęczmienia 94750, owsa 150,300 mec. Przestrzeń tego powiatu obliczona na morgi austryackie wynosi: roli ornej 75,376, łąk i ogrodów 20,615, pastwisk 12,964, lasów 42,904: razem 151,859 m. austr. Produkcya na tej przestrzeni wynosiła w roku 1874 4,257,992 złr. Browarów jest w tym powiecie 4, mianowic w Ernsdorfie, Ostrowie, Staremsiole, Strzeliskach. Gorzelni w tym powiecie jest 13 mianowicie: Bakowce, Borusów, Borynicze, Bryńce, Brzozdowce, Ernsdorf, Hlibowiec, Łanki małe, Łany, Laszki górne, Łany, Ostrów, Romanów. Młynów wodnych jest w tym powiecie 32, mianowicie: w Bóbrce, Bortnikach, Borusowie, Boryniczach,

Bryńcach zagór, Brzozdówcach, Chlewicach, Chodorowie, Dobrowlanach, Dziewiętnikach, Dźwinogrodzie, Holeszowie, Horodyszczu, Hryniowie, Kocurowie, Laszkach górnych, Lubeszce, Łankach, Łanach, Łuczanach, Ostrowie, Ottyniowicach, Podhorodyszczu, Podmanasterzu, Romanowie, Sarnikach, Sokołówce, Staremsiole, Stokach Strzałkach, Wodnikach, Wybranówce. Tartak w tym powiecie 1 w Dobrowlanach. Pieców wapiennych jest 3: w Lubeszce, Łopusznie i Sarnikach, Garncarzy jest 2, obadwaj zamieszkali w samej Bóbrce. Kas pożyczkowych gminnych jest w tym powiecie 36 z następującemi funduszami zakładowemi: Budków 474 złr., Brzozdowce 2912, Borynicze 940, Bryńce cerkiewne 120, Bakowce 180, Czartorya 515, Drohowyże 501, Duliby 115, Dźwinogród 1150, Chlebowice wielkie 619, Hryniów 223, Horodyszcze cetnarskie 665, Hranki-Kuty 1501, Horodysławice 456, Zatwięgi 122, Laszki dolne 1100, Lubeszka 82, Leszczyn 355, Oryszkowce 178, Podmanasterz 1419, Podhorodyszcze 2485, Podhorce 349, Podjarków 702, Pietniczany 781, Repechów 50, Romanów 568, Sarniki 1215, Siedliska 165, Suchrów 254, Strzałki 243, Strzeliska stare 275, Staresioło 2503, Trybuchowce 50, Wołoszczyzna 150, Wybranówka 2100, Żabokruki 50 złr. a. w. Położenie tego powiatu jest ze względu na handel bardzo krzystne; przecina go bowiem w całej jego długości z północy na południe linia kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, która w tym powiecie ma 6 stacyj, mianowicie: Staresioło, Chlebowice, Wybranówka, Borynicze, Chodorów i Bortniki. Również z północy na południe przecina go gościniec murowany, wiodący ze Lwowa na Strzeliska do Rohatyna. Następujące miejscowości zasługują na uwagę ze względu histor.: wieś Dźwinogród, w XII wieku gród obronny i rezydencya książąt halickich, przetrwał kilka oblężeń. Wieś Laszki górne: istniał tu niegdyś obronny zamek „Kisielów“ zwany, który w r. 1620 od Turków został zajęty i zburzony. Wieś Łopuszna, pamiętna klęską zadaną Tatarom z 1566 roku przez Mikołaja Kamienieckiego. We wsi Mikołajowie jest mogiła z wojen tatarskich. W Nowemsiole starożytny zamek tuż obok dworca kolejowego stojący, przemieniony obecnie na browar. Strzeliska, miasteczko ze starożytnym zamkiem, niegdyś od najezdników często napadanym. Świrz miasteczko z zamkiem starożytnym, który teraźniejszy właściciel tej miejscowości Waleryan Czajkowski zupełnie wyrestaurował i zamieszkuje. *B. R.*

Bóbrka czyli *Boberka*, wś, pow. krośnieński, 1450 morg. rozl., w tem 510 m. lasu; 129 domów, 665 mieszk., paraf. w miejscu. Czas erekcyi parafii nie jest znany, lecz Starowolski wymienia w r. 1655 Bóbrkę pomiędzy parafiami arcydyakonatu sandeckiego. Kościół drewniany, wybudowany w r. 1768, poświęcony w r. 1857, pod wezwaniem św. Katarzyny; szkoła ludowa jednoklasowa. Na obszarze dworskim w pagórkach pośród lasu sosnowego znajduje się jedna z najpierwszych w Galicyi kopalni nafty, własność Karola Kłobassy. Naftowe źródła sączyły się tutaj oddawna a włościanie używali nafty do smarowania butów; nie zwracano jednak na to wcale uwagi. Dopiero w r. 1854 Tytus Trzecieski z Ignacym Łukasiewiczem, twórcą przemysłu naftowego w Galicyi, rozpoczęli poszukiwania za obfitszemi źródłami nafty, poszukiwania, które po kilkuletnich usiłowaniach doprowadziły do odkrycia nadzwyczaj obfitych studni nafty. Od r. 1861 rozpoczęła się w B. eksploatacya nafty na szerszą skalę przez spółkę: Trzecieski, Klobassa i Łukasiewicz. Dziś jest w ruchu 30 kilka studni, przyczem jest zatrudnionych 5 parowych maszyn, każda siły 8 koni i 120 do 150 robotników. Dzienna produkcya nafty dochodzi w przecięciu do 1000 garncy, czyli przeszło milion kilogramów (szyb „Amerykanka“ głęb. 647 stóp, wydaje 100 garncy ropy na dobę; szyb „Honoraty“ 721 st. gł., 200 g. na dobę; szyb „Kościuszki“ 865 st. gł., nic jeszcze w r. 1877 nie wydawał). Kopalnia nafty w B., prowadzona w sposób umiejętny, a do stosunków krajowych zastosowany przez Ignacego Łukasiewicza, nie tylko, że wzbogaciła przedsiębierców, lecz stała się źródłem dobrobytu dla całej okolicy; kopalnia połączona jest z dystylarnią nafty w Chorkowie, a następnie z rządowym gościńcem w Polanie drogą bitą długości 7 kilometrów, utrzymywaną kosztem przedsiębierstwa. Robotników do wydobywania nafty i furmanów do transportowania destylowanej nafty dostarczają okoliczne wioski, które ztąd ciągną znaczne korzyści. Istnieje też przy kopalni kasa bratnia dla robotników, rozporządzająca kapitałem 10000 złr., z której udzielane bywają zapomogi dla chorych i emerytury dla wysłużonych przez lat 30 robotników. *M. M.*

Bóbrka, wś, pow. Lisko, nad Sanem, o 15 kil. od Liska, par. rz. kat. Uherce, st. p. Ustrzyki. Ma par. gr. kat. w miejscu. Od r. 1877 dzieli się na dwie części: 1) Dolna czyli Stara B. jest własnością Konstantego Sokołowskiego; 2) Górna czyli Nowa, inaczej Damazówka, willa i folw., przy ujściu potoku Łobzowicy do Sanu, u stóp góry Jawor, własność znanego autora dramatycznego Józefa Blizińskiego, który 1876 nabył ją i pierwszy założył ten folwark oraz dworek.

Bóbrka, ob. *Bobrek*.

Bóbrka, potok w obr. gm. t. n., pow. Lisko; wypływa z pod góry Stefkowej (381 m.), pły-

nie krętem łożyskiem w kier. południowo-zachodnim; przepływa wieś B. i wpada z lew. brz. po przeszło pół milowym biegu do Sanu. Przybiera liczne, krótkie potoki, spływające z sądnich wzgórz. *Br. G.*

Bobro, mko w hr. orawskiem, kościół katolicki parafialny; wielu farbiarzy trudniących się znacznym handlem płótna i mających osobny cech, jarmarki, młyn wodny, kopalnia węgla kamiennego; 1599 mieszk. *H. M.*

Bobrocz, ob. *Bobrowec.*

Bobroidy, przysiołek wsi Kamionki wołoskiej.

Bobroliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, ma 23 dm., 238 mk., leży o 17 w. od Maryampola.

Bobroliszki, zaścianek w pow. trockim.

Bobrów, niem. *Boberau,* wś, pow. lignicki, par. katol. Lignica, niegdyś własność denedyktynek lignickich.

Bobrów, m. pow. gub. woroneskiej, o 97 w. na płd.-wsch. od Woroneża, na prawym brzegu rz. Bitiuh, ma 5438 mk., st. poczt., bank. Powiat bobrowski ma 8960 w. kw. rozl., grunta żyzne. Największa wś czyli słoboda Buturlinowka ma przeszło 30000 mk.

Bobrów, ob. *Bobrowo.*

Bobrowa lub *Bobrowo,* wś, nad rz. Bobrówką, w lesistej okolicy, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Lipce, ma 21 dm. i 100 mk. Straż leśna t. n. w ks. łowickiem 4038 morg. obszaru zajmuje.

Bobrowa, wś, pow. pilzeński, o 1 kil. od Dębicy, ma 2422 morg. rozl., 1949 roli ornej; 176 dm., 943 mk.; parafia łacińska w Przecławiu. B. leży w równinie, w glebie piaszczystej. Obszar dworski należy do państwa dębickiego hr. Raczyńskich. *M. M.*

Bobrowa-wola, wś, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, ma 11 dm., 135 mk. i 249 morg. obszaru.

Bobrowce, wś, pow. błoński, gm. Pieckary, par. Osuchów. W 1827 r. było tu 26 dm. i 203 mk, obecnie 213 mk.

Bobrowe, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, w lesistej i górzystej okolicy, o 3½ w na półn. od Gorzkowa. W 1827 r. było tu 31 dm., 175 mk.

Bobrowec welki (słow.) 1.) *Wielki Bobrowiec,* po węg. *Nagy-Bobrocz,* mko w hr. liptowskiem na Węgrzech; kościół katol. parafialny; mieszkańcy prawie sami słowacy, mówią dziwnym dyalektem i trudnią się rolnictwem, tkactwem, pędzeniem wódki; kilka jarmarków, obszerne lasy; 2049 mieszk. 2.) **B.** *Mali* (słow.), *Mały Bobrowiec,* po weg. *Kis-Bobrocz,* wś w hr. liptowskiem (Węg.), granicząca z mkiem Wielki Bobrowiec, 414 mieszk. *H. M.*

Bobrowica, *Bobrowice,* mko (już w 1764 r.), pow. kozielecki, gub. czernihowska, nad rz. t. n. R. 1857 miało 2940 mk., szkołę początkową, dwa jarmarki do roku. Dziś jest tu st. poczt. i st. dr. żel. kursko-kijowskiej, między Bobrykiem a Nosówką, o 73 w. od Kijowa.

Bobrowice, 1.) niem *Margareth,* wś, pow. wrocławski, ma kośc. paraf. katolicki dek. oleśnickiego. Wielkie cegielnie. Wś tę zwano też w aktach „Bobirwinken" i „Gaicone". Zarański nazywa ją Bobrowniki. 2.) **B.**, niem. *Boberwitz,* wś, pow. szprotowski, nad rz. Bobrem.

Bobrowickie, jezioro w północno-zachodniej stronie pow. pińskiego, na samej granicy gub. grodzieńskiej, pow. słonimskiego, w odludnej głuchej miejscowości, o 7 w. na zachód od jez. Wygonowskiego; dł. 4½ w., 3¼, szer., pow. 8 w. kw.; brzegi niskie, błotniste, lesiste, z wyjątkiem miejsc gdzie wsie (Bobrowicze, Wiado i Tupiczyce). Według Strielbickiego ma 7 w. kw. rozl. Inaczej zowią je też jeziorem Radohowskiem. Por. *Szczara.*

Bobrowicze, 1.) wś, w północno-zachodniej stronie pow. pińskiego, na samym onego krańcu, tuż nad jeziorem Bobrowickiem, w gm. Święto-Wola, w 1-m stanie policyjnym łohiszyńskim, w 1-m okręgu sądowym pohoskim. 2.) **B.**, wieś, w połud. stronie pow. bobrujskiego, przy drodze wiodącej z Hłuska do Kopatkiewicz, niedaleko od rz. Ptyczy. W 3-im stanie policyjnym hłuskim. 3.) **B.** *Wielkie,* wś, w zachodnio-północnej stronie pow. rzeczyckiego, nad rzeką Pienaczem, przy gościńcu z Mozyrza do Eutuszkiewicz, w 3-m stanie policyjnym, w 4-m okręgu sądowym, w gminie domanowickiej. 4.) **B.** *Małe,* w pobliżu poprzedzających. 5.) **B.**, zaścianek w pow. trockim. *Al. Jel.*

Bobrowiec, 1.) wś, pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca, należy do dóbr Rzeczyca; 21 dm. 160 mk., ziemi włośc. 638 morg. *S. W.* 2.) **B.**, folw., parafia Jazgarzew, odległy od Góry-Kalwaryi w. 20, od Wisły w. 7. Do r. 1876 stanowił całość z dobrami Gołków. Należy do Wróblewskich. *A. T.*

Bobrowiec, folw., pow. kwidzyński, par. Jania kościelna, 5 dm., 37 mk., 17 kat., gm. Kopytkowo.

Bobrowiec, szczyt tatrzański na granicy Nowotarżczyzny z Orawą, w ramieniu odrywającem się od Wołowca, w głównym grzbiecie na północ między doliną chochołowską a dol. Orawicy na Orawie. Wschodnie ramię B. zwie się czołem chochołowskiem, na południowym zaś jego boku rozlega się hala chochołowska. Wzn. 1638.7 (Loschan) m. *Br. G.*

Bobrowisko, wieś, pow. suwalski, gm. Hutta, o 13 w. od Suwałk; liczy dm. 11, ludności 74, przestrzeni morgów 275 prętów 221.

Bobrowisko, niem. *Biberthal,* wieś, pow. brodnicki, 750 m. rozl., 5 dm., 59 mk., 41 kat.;

powstała na gruntach w 1416 r. miastu Brodnicy nadanych, które częściami w emfiteutyczną lub wieczystą dzierżawę oddane były. Gm. i urząd stanu cywilnego Michałowo.

Bobrówka, okrąg wiejski w gm. Trokach, pow. trocki, liczy w obrębie swoim wsie: Nowosiołki, Bobrówka. Płomiany, Lejmany czyli Brejmany, Żarancowa; zaścianki: Zazdrość, Zabłocie, Dębniaki, Sybirka. Wś B. nad jeziorem, o 4 w. od Trok.

Bobrówka, wś, pow. jarosławski w Galicyi, o 6 kil. od st. p. Zapałów, w par. rz. kat. Laszki a gr. kat. Makowisko.

Bobrówka lub *Kalenica*, rzeczka, bierze początek pod wsią Bobrowo w pow. łowickim, płynie w kier. zach. płn. przez wsie: Kalenice, Łyszkowice, Stawy, Okręt, Rydwań i Mystkowice, a przebiegłszy 25 w. wpada do Bzury z prawego brzegu naprost Urzecza, pomiędzy Łowiczem a Sobotą.

Bobrówka, rz., lewy dopływ Liczwarty. Ma źródło na łąkach między wsiami Wichrów i Sternalice w pow. olesińskim, poczem wpływa do królestwa, stanowiąc na przestrzeni 42 prętów, na gruntach starokrzepickich, granicę między pow. częstochowskim a olesińskim. Dalej płynie przez Cieciułów, Lustrowskie, Zajączki, Kuźniczki, Drozdki, koło Krzepic. Uchodzi niedaleko młyna zwanego Magret. Długość biegu w królestwie 1 mila. Około r. 1857 uregulowano jej bieg koło młyna Pąchały dla zabezpieczenia traktu wieluńsko-częstochowskiego. Średnia szerokość koryta stóp 6, głębokość stóp 4; w czasie wezbrania zalewa okoliczne pola i łąki. Spadek mały. Młyny liczne. *L. W.*

Bobrówka, rz., dopływ Narewki z prawej strony.

Bobrówka, potok, wypływa z mokradeł w obr. gm. Nieznanowa w pow. Kamionka Strumiłowa, pod jej przysiołkiem Pinkowem; płynie na zachód, staje się w obr. gminy Budek potokiem przeważnie leśnym, w dolnym zaś biegu przebiega błonia i pastwiska sieleckie; pod przysiołkiem Brataszami zwraca się na półn. zachód i pod Sielcem Bienkowym uchodzi do Bugu z praw. brzegu. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Bobrówka, strumień pod wsią szląską Bobrek; poniżej nieco pod m. Cieszynem wpada do Olzy.

Bobrówko, leśnictwo, pow. wągrowiecki, ob. *Frymark.*

Bobrownica, rz., dopływ Skrwy z prawej strony, ma źródło w pow. rypińskim, w piaszczystych wyniosłościach pod Szczutowem, ujście zaś pod Klobukowem, wprost Studzieńca. Koryto wężykowate. dno piaszczyste, kamieniste, brzegi strome; im bliżej ujścia tem wyższe, przy ujściu 10 do 20 stóp wysokie. Przyjmuje kilka strumieni; na wiosnę wzbiera lecz nie rozlewa. Pobrzeże zarosłe krzakami i lasem. Długość B. kilkowiorstowa, szerokość 8—10 a przy ujściu 14 st., głębokość średnia 1 stopa. *L. W.*

Bobrownik, 1.) wieś, pow. ostrzeszowski; 50 dm., 448 mk., 3 ew., 445 kat.. 119 analf. 2.) **B.**, I i III, domin., pow. ostrzeszowski, 1439 morg rozl., 2 miejsc: 1) B., 2) folw. Kolebki, 7 dm., 122 mk., 24 ew., 91 kat., 7 izrael., 47 analf., stac. poczt. Grabów o 8 kil., stac. kol. żel. Ostrzeszów o 15 kil. 3.) **B.** II, domin., pow. ostrzeszowski, 1360 morg rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Belina, 7 dm., 169 mk., 6 ew., 163 kat., 66 analf.; stac. poczt. Grabów o 8 kil., stac. kol. żel. Ostrzeszów o 15 kil. *M. St.*

Bobrownik, wś, zwana też dawniej *Bobrowniki*, pow. bytomski, i dobra do klucza bytomskiego zaliczane, w par. Stare Repty, z folwarkami: Blachówka, Karluszowice, Lazarówka i Seget.

Bobrownicki, strumień, bierze początek ze źródeł w bliskości wsi Gnojno w pow. lipnowskim. Źródła te wypływają ze wzgórz piaszczystych, wysokich 30—35 stóp, łączą się o kilkadziesiąt sążni poniżej w jeden strumień, który płynie około osady Czera, dalej wchodzi w parów obok lasów chełmickich, do małego zbiornika przy młynie, będącym w osadzie Rek; następnie przepływa obok folwarku Rek, przez trakt od Bobrownik do Włocławka, dalej przez łąki Bógpomoża i Bobrownickie, przerzyna miasto Bobrowniki, wpływa do małego stawu, będącego przy młynie w temże mieście, a nakoniec ubiegłszy wiorst 8, wpada do rzeki Wisły poniżej Bobrownik, mianowicie poniżej ruin tamtejszego zamku. Koryto strumienia tego, początkowo kręte, wężykowate, prostuje się po wejściu w łąki. Brzegi z początku płaskie, dalej w parowie wysokie 3—5, w łąkach 4—6, a pod młynem przy ujściu 8—12 stóp. Miejscami spada z wysokości do 4 stóp, formując małe kaskady; wszedłszy zaś w łąki płynie zwolna dla małego spadku i zanieczyszczonego koryta. Szerokość przy ujściu do 9 stóp. Brzegi strumienia poniżej osady Rek są błotniste na przestrzeni morgów dwudziestu i wysychają tylko w czasie suchych lat. *L. W.*

Bobrownik *stary* i *nowy*, niem. *Alt-Beversdorf* i *Neu-Beversdorf*, dwie wsie w pow. słupskim na Pomorzu (Kętrz.).

Bobrownik, wś, w hr. liptowskiem (Węg.), 231 mieszk.

Bobrowniki, byli to osadnicy zostający pod bezpośrednią władzą książąt (mazowieckich głównie) i obowiązani do hodowania i chwytania bobrów, których skóry stanowiły bardzo ceniony przedmiot handlu. Na dworach książęcych byli specyalni urzędnicy do nadzoru bobrowni, zwani bobrowniczymi.

Wspominają o nich często najdawniejsze dokumenta z początków XIII w. *Br. Ch.*

Bobrowniki, 1.) nad Wisłą, os., przedtem mko. rządowe, pow. lipnowski, gm. i par. t. n. Była tu osada jeszcze za Konrada I, księcia mazowieckiego. Król Ludwik, wraz z innemi grody, nadał ją r. 1377 Władysławowi, księciu opolskiemu, siostrzeńcowi. Książę ten r. 1396 sprzedał B. krzyżakom, którzy wystawili na prawym brzegu rzeki, na pewnym rodzaju przylądka a raczej wyspy wodą do koła oblanej, niewielki murowany zamek, a w roku 1403 wielki mistrz zakonu Konrad Jungingen samą osadę wyniósł do stopnia miasta na 52 włókach chełmińskich. W nadaniu tem nazwane jest: Stadt Beberen (miasto bobrowe). Roku 1408 wraz z ziemią dobrzyńską wykupione i do całości kraju wcielone. Lubo Krzyżacy w następnym roku zamek zdobyli, jednak przy zaborze tym się nie utrzymali. Obywatele ziemi dobrzyńskiej opustoszały zamek postanowili własnym nakładem podźwignąć, na co zezwolił sejm 1641 r., lecz go wojny szwedzkie na nowo tak dalece spustoszyły, że w r. 1765 większa część murów w ruinie leżała. Podług ostatniej lustracyi r. 1789 oprócz zrujnowanego zamku było 84 domów. Za naszych czasów rząd królestwa dozwolił ruderę zamku rozebrać a z gruzów jego stanęło kilka zabudowań w Strońsku i Ciechocinku, tak, że pozostało tylko kilka ułomków, ściany i piwnice. Jest tu kościół par. murowany dawnej fundacyi, ostatecznie przerobiony w 1788; sąd gminny okr. II, urząd gminny, szkółka elementarna. W 1827 r. było tu 88 dm. i 620 mk., w 1859 r. 108 dm. i 983 mk.; obecnie 109 dm. i 1607 mk. B. starostwo: os. i B. wójtostwo: wś, przez drobną szlachtę zamieszkałe, mają 3 dm., 26 mk. i 91 morg. ziemi. Gmina B. liczy w swym obrębie 27 wsi, gruntów 17,697 morg., w tej liczbie 9,666 morg. ornych. Do gminy należą nast. wsie: Bobrowniki, Białebłoto, Gnojno, Brzeźno nad jeziorem, Korytkowo, Brzeźno, Rybitwy małe, Ośmiałowo, Komorowo, Maliszewo, Bógpomóż, Celiny, Żołnowiec, Zawady, Zmyślin, Rek, Myszek i in. Par. B. dek. lipnowskiego ma 1042 wiernych. 2.) **B.** nad Wieprzem, os., przedtem m. rządowe, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Irena, o 1 m. od Gołębia. Położone na prawym brzegu rzeki, o 5 w. od ujścia do Wisły, przy trakcie bitym warszawsko-lubelskim. Nadane niegdyś przez stany rzeczypospolitej polskiej wraz ze wsią Dęblinem (dziś Iwangrodem) Hieronimowi Lubomirskiemu, hetmanowi wielkiemu koronnemu i kasztelanowi krakowskiemu; później należało do Mniszchów. Ma kościół par. starożytny murowany, erekcyi niewiadomej, ale 1487 uposażony przez Stan. Tarłę; obecny murowany w stylu kazimierzowym. W 1827 r. było tu 128 dm. i 787 mk, w 1859 r. 127 dm., 1,258 mk.; warsztaty tkackie, huta szklana, w pobliżu fabryka krochmalu, świec woskowych i t. p. istniały tu w ostatnich czasach. Obecnie B. stanowią majorat. Par. B. dek. nowo-aleksandryjskiego ma 2444 dusz. 3.) **B.**, wś rządowa nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Bobrowniki, par. Siemonia. Leży na samej granicy od Szląska, odległ. 12 wiorst na zach.-półn. od Będzina, z którym łączy ją droga bita. Posiada urząd gminny, Wraz z drobnemi koloniami: Kaznycie, Namiarki i Wygoda ma obszaru: 1490 mórg ziemi włośc. i 45 rządowej, w tem 990 ornego gruntu. W 1827 r. było tu 98 dm. i 488 mk., obecnie 176 dm., w tej liczbie 11 mur. i 1760 mk. Gmina B. należy do sądu gminnego okręgu II w Ujejscach, stacya pocztowa w Dąbrowie górniczej, W gminie znajdują się kopalnie rządowe rudy żelaznej i galmanu, kopalnie węgla kamiennego i galmanu, w części skarbowe, w części prywatne, 6 młynów wodnych. 4.) **B.**, wś i fol., pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczów. W 1827 r. było tu 45 dm. i 283 mk., obecnie zaś 36 dm. i 442 mk.; ziemi dwor. 1029, włośc. 1352 morg. Gm. B. z urzędem w Dabrowie-Miejskiej ma 3200 ludn., obszaru 11260 morg., w tem ziemi dwor. 1725 morg., s. g. okr. IV we wsi Brzóza, st. p. Magnuszew, odl. od Kozienic 20 w. W skład gm. wchodzą: Bobrowniki, Chojnów, Dobieczyn, Helenów, Ignacówka, Józefów, Klementynów, Kosmy, Kruszyny, Lipska-wola, Lipskie-budy, Łukawa, Łukawska-wola, Maławieś, Miejska-Dąbrowa, Muszary, Nijaków, Olszowa-Dąbrowa, Paulanka, Sielec, Stawki, Studnie, Sułków, Zadąbrowie i Zieleniec. 5.) **B.**, wieś, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Chojne, odległa od Sieradza wiorst 11, rozległości morg 390 w posiadaniu włościan; 288 mk. wyznania katol., ludność zamożna. 6.) **B.**, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz, odl. od Łowicza 6 w. Znajduje się tu młyn wodny i parowy. W 1827 r. było tu 51 dm. i 340 mk., obecnie 70 dm. i 329 mk. 7.) **B.**, wś i folw., nad rz. Pilicą, pow. Końskie, gm. Dobromierz, par. Stanowiska. Tartak parowy. W 1827 r. było tu 22 dm. i 179 mk. 8.) **B.**, dwie wsie przyległe, pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno. Leżą między jez. Giłujcie i Duś, połączonemi strumieniem. Mają obie razem 45 dm., 351 mk., leżą o 32 w. od Kalwaryi. 9.) **B.**, wś rządowa, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, o 18 w. od Wiłkowyszek. W r. 1827 było tu 30 dm. i 217 mk; obecnie 35 dm., 336 mk.

Bobrowniki, 1.) okrąg wiejski, gm. Worniany, pow. wileński, liczy nast. wsie: Bobrowniki, Grzebały, Czyżowszczyzna, Kierniany, Dyrszuny, Bodziwoły i zaśc.. Jancyszki, Cho-

dorzyszki. 2.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Wysoki Dwór, pow. trocki, liczy w obrębie swoim tylko jednę wieś Bobrowniki. 3.) **B.**, wś, pow. sokólski, gub. grodz., o 8 w. od Sokółki.

Bobrowniki, 1.) *Małe* i *Wielkie* (z Jurkowem), wś, pow. tarnowski, rozl. 1741 morg., w tem 1221 m. roli ornej; 52 dm., 320 mk.; parafia łac. w Jurkowie, szkoła ludowa filialna. Leżą B. w glebie pszennej, bardzo urodzajnej, w blizkości rzeki Dunajca, o 1 kil. od Żabna. 2.) **B.** (z przys. Dobczyce), wś, pow. chrzanowski, w par. rz. kat. Bobrek, o 5 kil. od Oświęcimia. 3.) **B.**, wieś, pow. tłumacki, nad Złotą Lipą, przy ujściu tej rzeki do Dniestru, o 3 mile na północ od Tłumacza, o półtora kil. od st. p. Uście Zielone. Przestrzeni obszar dwor. posiada: roli ornej 137, łąk i ogrodów 3, past. 98, lasu 31; posiadł. mniej. roli ornej 476, łąk i ogrodów 75, past. 113, lasu 72. Ludność rz. kat. 107, gr. kat. 563, izrael. 8: razem 688. Należy do rzymsko-kat. parafii w Uściu Zielonem a gr. kat. par. w Lackiem. Właściciel większej posiadłości Władysław hr. Karnicki.

Bobrowniki, 1.) domin., pow. wągrowiecki, 1159 morg. rozl., 5 dm., 71 mk., wszyscy kat., 15 analf.; stac. poczt. Wągrowiec o 6 kil., stac. kol. żel. Rogóźno o 15 kil. Własność O. Szulczewskiego. 2.) **B.**, kolonia, pow. wągrowiecki, 4 dm., 42 mk., 4 ew., 38 kat., 12 analf.

Bobrowniki, wś i dobra, pow. raciborski, par. katol. Hulczyn, z osadą Malanken na wzgórzu. Piękny widok na Beskidy szląskie.

Bobrowniki, ob. *Bobrowice*.

Bobrowo, ob. *Bobrów* i *Bobrowa*.

Bobrowo, wieś szlachecka i kościelna, pow. brodnicki, 4048 m. rozl., 3079 roli ornej, 189 łąk, 209 pastw., 318 lasu, 253 wody; gorzelnia, 16 dm., 275 mk., 273 kat., gm. i urz. stanu cyw. Bobrowo. W r. 1634 starosta w Pokrzywnie pod Grudziądzem nadał tę wieś benedyktynkom w Grudziądzu, w których posiadaniu była aż do czasów pruskich (1772). W r. 1782 była w posiadaniu Jezierskich, 1821 tak samo, dziś właściciel Jan Czapski. Pod B. znajduje się okop, mylnie przez lud zwany szańcem „szwedzkim"; starożytnicy uważają go za grodzisko (niem. „Burgwall") z pierwszych wieków ery Chrystusowej. Czyt. Ossowskiego „O pomnikach przedhistorycznych Prus królewskich," str. 5—10. *J. B.*

Bobrowo, niem. *Bebbrow*, wś w pow. lęborskim, ziemi pomorskiej.

Bobrowska Wola, wś, pow. pilzeński, o 1 kil. od Dębicy, w par. rz. kat. Przecław.

Bobrowska-Wola, wś i folw., pow. Końskie, gm. Dobromierz, par. Stanowiska, w pobliżu wsi Bobrowniki, w tejże gm. i par.

Bobrowszczyzna, ob. *Świsłocz*, rz.

Bobrujka, rz., dopływ Berezyny z prawej strony, uchodzi pod Bobrujskiem.

Bobrujkowa, góra nasypowa, o 2½ w. na wschód od mka Turowa, w pow. mozyrskim.

Bobrujsk, m. pow. gub. mińskiej, pod 53° 8′ szer. pln. i 46° 55′ dł. wsch., na prawym brzegu Berezyny, przy ujściu Bobrujki, o 565 w. od Warszawy, 842 w. od Petersburga, 623 od Moskwy, 139 od Mińska, 110 od Mohilewa, 96 od Ihumenia, 171 od Rzeczycy, 107 od Słucka, 199 od Mozyrza (drogą pocztową). St. dr. żel. landwarowsko-romeńskiej na przestrzeni Homel-Mińsk, między Berezyną a Jasienicą, o 142 w. od Homla. St. tel. międzynarodowa. W początkach wieku XVI wzniesiono tu zamek. W r. 1502 Tatarzy okolice tutejsze plądrowali. Za Michała Glińskiego szturmem wzięty Bobrujsk r. 1508, powrócony wnet został Litwie. Piotr Tryzna, wojewoda parnawski, wymurował kościół farny i założył rezydencyą jezuitów około 1627 r. Mieli oni tu szkoły aż do zniesienia zakonu, choć 1651 zburzono im rezydencyą i chwilowo musieli B. opuścić. Miasto, liczące za Władysława IV domów 1,880, wkrótce potem przyszło do ostatniego upadku. W czasie powstania Bohdana Chmielnickiego, kozacy, opanowawszy Bobrujsk pod dowództwem Poddubickiego czy Podubicza, spólnie z mieszczanami bronili się uporczywie r. 1648 przeciw oblegającym wojskom litewskim pod wodzą Wołłowicza, Gąsiewskiego i Macieja Frąckiewicza. Dopiero Janusz Radziwił, przybywszy z resztą wojska, po zdobyciu Mozyrza, skłonił ich do zdania się na łaskę. Przebaczono miastu z warunkiem wydania przywódzców buntu, którzy, przewidując los jaki ich czekał, zamknąwszy się w drewnianej baszcie, żywcem (1649) się spalili. Poddubicki zaś, rzuciwszy się w nurty Berezyny, chciał ujść kary, ale wyciągnięty z wody, na pal wbity został a według innych powieszony. Od tego czasu stan miasta ciągle był nędzny; tylko jezuici, osadzeni przy farze, ożywiali cokolwiek miasto, utrzymując szkoły; po ich zniesieniu komisya edukacyjna ustanowiła tu szkołę akademicką podwydziałową, później zamienioną na powiatową. W r. 1741 liczono w B. 150 chałup. Starostwo przynosiło 1788 r. kwarty zł. 6,342, było w emfiteuzie Łopatto i służyło za miejsce sądów pow. rzeczyckiego. W r. 1795 B. zaliczony do rzędu miast powiatowych gubernii mińskiej. Twierdza, założona tu w 1810 r. na 14,000 wojska, ważne ma pod względem strategicznym znaczenie. Przedowe jej fortyfikacye nazywają się fortem Fryderyka Wilhelma. W 1812 r., podczas wkroczenia Napoleona do Litwy i po odstąpieniu wojsk rossyjskich ku Moskwie, oblegała B. dywizya generała Dąbrowskiego. Przedmieścia Mińskie i Słuckie opodal twierdzy, pięknie drewnianemi do-

mami zabudowane, rozciągają się na pół mili. Rzeką Berezyną przychodzą tu statki ze zbożem, wódką, drzewem i t. p. Miasto B. liczy 37237 mk. t. j. 20322 męż., 16915 kob.; według wyznań 17288 prawosł., 258 starego obrządku, 916 katol., 420 ewang., 17935 izr., 420 mahom. W liczbie ludności 4719 garnizonu wojskowego. Domów murowanych 8, drewn. 1982. Do miasta należy 8760 dzies. ziemi. B. ma progimnazyum 4-klasowe, szkołę 1-klasową i szkołę żydowską; szpital tylko wojskowy i żydowski; fabryk 8 (mydła, świec, wódek, piwa, miodu) z produkcyą roczną do 300 tys. rs. Handel w ręku żydów. Paraf. kościół katol. śś. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony 1615 przez starostę Piotra Tryznę. Parafia katol. dekanatu bobrujskiego: dusz 3660. Filia w Szaciłkach; kaplice w Malimonach, Paniuszkiewiczach, Wołczynie, Piotrowiczach, Horbaczewiczach i Kisielewiczach; były prócz tego kaplice w Omelnie, Janinie, Jasnymlesie, Domanowszczyznie i Dobośni. Powiat bobrujski graniczy od półn. z ihumeńskim, od wsch. z gub. mohilewską, od płd. z pow. rzeczyckim i mozyrskim, od zach. z słuckim. Ma według Strielbickiego 10731 w. kw. rozległości. Powierzchnia gruntu równa, błotnista, lesista, $^2/_5$ części obszaru zajmują lasy; Berezyna dzieli powiat na dwie części nierówne. W części zachodniej płynie też rz. Ptycz a wszelkie wody bieżące w pow. są dopływami bądź Berezyny, bądź Ptyczy. Jeziór w pow. 32 a największe z nich jez. Wieczory, mające 3 w. dł. a $^3/_4$ w. szer. Dzieli się pow. na 4 zarządy policyjne, 2 okręgi sądów pokoju, 22 gminy, 136 okręgów wiejskich. Mieszkańców ma 118743 t. j. 58830 męż., 60013 kob. Według wyznań 86,713 prawosł. 6,153 katol. (podług rubrycelli 8200), 420 ewang., 3591 starego obrządku prawosł., 17,588 izr. (w r. 1857 było 11,155), mahometan 11 (wszystko bez miasta B.). Miejscowości zaludnionych: 10 miasteczek, 61 t. z. siół, 424 wsi, 376 folw., zaśc., włości, futorów i t. p. Powiat bobrujski jest głównie lesistym krajem, bo chociaż ma dużo pól i łąk, to albo błotem pokrytych, albo nieurodzajnych. Część południowa nosi na sobie wszelkie cechy polesia, ku płn. trafiają się przestrzenie piasku; w ogóle piaszczystemi są brzegi Berezyny. Rolnictwo słabo rozwinięte, tylko hodowla lnu opłaca się korzystniej. Produktów leśnych wyrabiają tu rocznie za przybliżoną summę 1,000,000 rs. Hodowla bydła także zaniedbana; rozwinięte zato pszczelnictwo (liczą przeszło 50 tys. uli) i rybołówstwo. Przemysł fabryczny produkuje za 800 tys. rs. rocznie. Handel powiatu trzyma się głównie pobrzeża spławnej Berezyny i głównych jej przystani jak B., Paryczc, Świsłocz, Hołynka i i. Drzewo i produkta leśne idą po tej rzece ku Odessie i ku Rydze. Przywóz, koleją i wodą, nieznaczny. Pod względem komunikacyi pow. bobrujski korzystne przedstawia warunki; ma dr. żel. libawsko-romeńską, dawną szosę moskiewsko-brzeską, trakty do Mińska, Czernihowa, Słucka i i., ogółem 985 wiorst dróg komunikacyjnych. Szkół ma 30 t. j. 3 w B., 1 żeńską duchowną w Paryczach i 26 początkowych 1-klasowych. Parafij prawosławnych było w 1863 r. 59, w tej liczbie 29 od r. 1839. Parafij katolickich 4: B., Choromce, Hłusk i Świsłocz, które tworzą dekanat bobrujski dyec wileńskiej, liczący wiernych 8192. Pewna mała część pow. bobrujskiego należy do par. katol. Słuck. *F. S.*

Bobrunga, rz., dopływ Minii z prawej strony, przyjmuje z lewej strony rz. Szwerksznię pod Płungianami. Źródło ma w jez. Płotele, ujście o 10 w. od Płungian.

Bobrungiany, wś pryw. w pow. telszewskim, nad Bobrungą, o 42 w. od Telsz.

Bobry, 1.) wś nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Radomsk, par. Pławno, młyn wodny. 2.) **B.**, pow. sejneński, dwie wsie t. n., jedna z folw. w gm. i par. Święto-Jeziory, w 1827 r. miała 9 dm. i 128 mk., obecnie 20 dm., 140 mk.; druga w gm. i par. Wiejsieje, liczyła w 1827 r. 12 dm. i 111 mk., obecnie zaś 38 dm. i 275 mk. 3.) **B.** (*niskie* lub *małe*), nad rz. Orzycem, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga wielka, ma 85 morg. obszaru, 6 dm., 45 mk. Drobna szlachta.

Bobry, niem. *Bobern*, wś, pow. łecki, st. p. Bajtkowy.

Bobryca, 1.) wś, pow. kijowski, przy ujściu rzeczki Bobrycy do rz. Irpenia, o 10 w. od Białogródki. Mieszkańców 303, ziemi 620 dziesiatyn, piaszczystej, niezdatnej do uprawy; mieszkańcy trudnią się rybołówstwem; niegdyś było tutaj dużo bobrów. 2.) **B.**, wś, pow. żytomierski, w 1863 własność Załęskiego, ma rudę żelazną, o której czyt. Kopczyński P. „Rozbiór rudy żelaznej ze wsi Bobrycy, pow. żytomirskiego," Gaz. codz. w Warsz. 1860, Nr. 253.

Bobryca, 1.) rz., powstaje w pow. kaniowskim, płynie po pod wsie: Troszczyn i Hryszczyńce i wpada do rz. Dniepru. W widłach dwóch jej ramion, tam gdzie się poczyna, prastare horodyszcze. 2.) **B.**, rz., poczyna się na polach wsi Czerniachowa w pow. kijowskim, wpada o 4 w. od m. Trypola do rz. Dniepru z prawej strony. 3.) **B.**, czyli *Świateć*, rz., wypływa z leśnej miejscowości przed wioską Zabirje i wpada do rz. Irpenia przy wsi Bobrycy w powiecie kijowskim.

Bobryca, jez. niedaleko m. Lepla, w gub. witebskiej.

Bobryk, *Bobrzyk*, 1.) wś i dobra, pow. piński, przy gościńcu pocztowym, idącym z Nie-

świeża do Pińska, nad rz. Bobrykiem, w gm. dobrosławskiej, w 1-m stanie polic. (łohiszyńskim), w 1-okręgu sądowym (Pohost-zahorodny). Dobra B. mają obszaru 6670 dzies., w glebie bardzo piaszczystej ale sianożęci są obfite. Była tu stacya pocztowa byłego traktu poczt. Mińsk-Pińsk, o 19 w. od st. p. Chotynicze. Własność dziedziczna Bortnowskich. 2.) **B.**, mała wioska, pow. radomyski, o 30 w. od Czarnobyla. Mieszk. 12; należą do maksymowieckiej parafii, trudnią się węglarstwem. Zarząd gminny w Maksimowiczach, policyjny w Czarnobylu. *Kl. Przed.* 3.) **B.** *wielki*, wś rządowa i gmina, pow. bałcki, ma dusz męż. 458. Ziemi włośc. 1824 dz. W r. 1816 wraz z Bobrykiem małym i Kuraczemi łozami nadany był na 12 lat generałowi Bystremu; obecnie zaś 1373 dz. ziemi używal. oddano radcy Warandzie. 4.) **B.** *mały*, wś, pow. bałcki, gm. B. wielki, należała do rządu, obecnie 1355 dz. należy do kupca Popowicza i Rusowa; dusz 214; ziemi włośc. 280 dzies.

Bobryk, st. dr. żel. kursko-kijow., między Browarami a Bobrowicami, o 47 w. od Kijowa.

Bobryk, 1.) *Bobrzyk*, rz. w pow. pińskim, lewy dopływ Prypeci. Bierze początek w błotach zwanych Ruda, w północnej stronie pow. pińskiego, przepływa najbłotnistsze i bezludne miejscowości pińszczyzny środkowej, w pobliżu jeziora pohoskiego; dalej zwraca się bardziej na wschód i o milę poniżej wsi Berezcy wpada do Prypeci poniżej Jasiołdy i Styru. Jak i wszystkie rz. pińskie, B. jest bardzo rybną. Ma około 75 w. dł., przyjmuje z prawej strony Wiślicę i wody jez. Pohost. *Al. Jel.* 2.) **B.**, rz., dopływ prawy rz. Uszy, ma źródło w Wołczkowie, odlewa stawy z wsi Korolówka, Maksymowice i B. w radomyskiem. 3.) **B.**, rz., lewy dopływ Teterowa, uchodzi naprzeciw Tryhor.

Bobryki, wś, w północnej stronie pow. mozyrskiego, w gminie grabowskiej, w 2 stanie policyjnym (petrykowskim), w 2 okręgu sądowym. Na odludnem zapadłem polesiu. *Al. Jel.*

Bobryki, wś, pow. epifański, gub. tulska, o 5¼ w. od st. dr. żel. riażsko-wiaziemskiej: B.-Dońskie.

Bobryniec, m. pow. gub. chersońskiej, o 181 w. na płn. od miasta gub., na wysokim brzegu rzeczki t. n., przy drodze pocztowej z Nikołajewa do Elizawetgradu, ma st. poczt., 1860 r. miał 10194 mk., dziś liczy 7780. B. został przemianowany z wsi na miasto 1828. Powiat bobryniecki ma 14183 w. kw., grunta urodzajne, wody obfitość; r. 1860 miał 220,726 mk.

Bobryniec, ob. *Ingul.*

Bobryniecki Majdan, ob. *Bibków Majdan.*

Bobryńska, *Bobrinskaja*, st. dr. żel. fastowskiej, między Włodzimierzówką i Kamionką, o 199 w. od Fastowa. Z B. przez Smiłę i Białozierje idzie osobna linia dr. żel. do Czerkas, 27 w. długa.

Bobryszki, 1.) wś pryw., pow. nowo-aleksandrowski, gub. kow., 41 w. od m. pow., z domem modlitwy dla raskolników. 2.) **B.**, wś, pow. wileński, o 3 w. od Czabiszek, folw., należy do dóbr Czabiszki Piłsudzkich. Obecnie własność Jana Piłsudzkiego. Parafia w Czabiszkach. *Dr. T. Hr.* 3.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Oranach, pow. trocki, liczy w obrębie swym wsie: Bobrzyszki, Serafiniszki, Kirklany, Aleksandrowo, Mieszkucie, Powierancie. Wś B. ma kaplicę murowaną, należącą do parafii Daugie a stawianą na mogiłach.

Bobrza, wś rządowa, nad rz. Bobrek, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Ćmińsk, na wzgórzach, przy drodze bitej z Mniewa do Kielc. W 17 w. istniały tu już fabryki żelazne. W 1827 r. było tu 59 dm. i 342 mk.

Bobrza, ob. *Bobrek.*

Bobrzanie, ob. *Boboranie.*

Bobrzanka, rz., ob. *Dawinia.*

Bobrze, jezioro, w dobr. Holny Wolmera, pow. sejneński, 50 morg. obszaru, 30 st. głęb., łączy się z jez. Czarne.

Bobrzec, ob. *Bober.*

Bobrzek, potoczek podgórski, wypływający na gruntach wsi Inwałdu w pow. wadowickim; przerzyna gościniec wadowicko-andrychowski, płynie zrazu na północ, potem na północny zachód, między wzgórzami gminy Wieprza i uchodzi z pr. brz. do Wieprzówki w tejże gminie, po niespełna półmilowym biegu. *Br. G.*

Bobrzyca, ob. *Bobrek.* Enc. Orgel. mylnie opisuje ją powtórnie (III 832) jakby odrębną rzekę.

Bobrzyk, ob. *Bobryk.*

Bobrzykowszczyzna, okrąg wiejski w gm. Myszagoła, pow. wileński, liczy nast. wsie: Stankieniszki, Poużole, Heswa, Brynkiszki, Popoksza, Sanguniszki, Towciszki; zaścianki: Zagieswa, Buda, Ipasznik, Koźliszki, Syncieniszki, Niedźwiedziszki.

Bobrzyszki, ob. *Bobryszki.*

Bobty, mko-rządowe, pow. kowieński, na lewym brzegu Niewiaży, przy drodze niegdyś pocztowej, idącej z Szawel przez Kiejdany do Kowna, o 4 mile od Kowna, a o 3 mile od Kiejdan, z piękną w pobliżu górą. Liczy około 1000 mk., 60 dm., ma szkołę żydowską. Prawo miejskie otrzymało w XVII w. Starostwo B. płaciło w tym czasie 364 zł. kwarty. Parafialny kościół katol. śś. Piotra i Pawła, 1672 wzniesiony z drzewa kosztem obyw. Mleczka, 1771 odnowiony przez Prozora, 1830 pogorzał, 1854 znowu przebudowany. Parafia katol. dekan. kowieńskiego: dusz 2392. Filia w Moniszkańcach z kościołem Zbawiciela, wzniesionym z drzewa 1848 przez obyw. Zaleskiego.

Bobuczany, *Bubszczany*, przysiołek wsi Kalne.

Bobulczyn, 1.) wieś, pow. szamotulski, 4 dm., 63 mk., wszyscy kat., 25 analf. 2.) **B.**, folw., pow. szamotulski, ob. *Oporowo*.

Bobulińce, wieś, pow. buczacki, nad Strypą, o 1 i pół mili na północ od Buczacza, o 2 kil. od st. p. Ossowce. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje: roli or. 1120, łąk i ogrod. 125, past. 95, lasu 18 morg.; posiadł. mniej. roli or. 1862, łąk i ogr. 135, past. 79 morg. Należy do par. rz. kat. w Petlikowcach, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu czortkowskiego. Ludność rz. kat. 559, gr. kat. 692, izraelitów 15, razem 1266. Wieś ta posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości Konstancya hr. Brzostowska.

Boby 1.) wś i folw., pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Boby, o 10 w. na zachód południ. od Urzędowa, na lewo od drogi z Urzędowa do Opola, w dolinie śród wzgórz; posiada kościół par. drewniany. Par. B. dek. janowskiego ma 2958 dusz. 2.) **B.**, wś rządowa, pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Szwelice. W 1827 r. było tu 14 dm. i 114 mk. *Br. Ch.*

Boby, wś, pow. ihumeński, gm. omelańska, w okolicach Błuża, w 3 okręgu sądowym, w 2 stanie policyjnym; głuchy zapadły zakątek polesia ihumeńskiego. *Al. Jel.*

Boca (*wyżnia*, *średnia* i *dolna*), po węg. *Bocza* lub *Botza*, trzy obok siebie leżące małe mka w hr. liptowskiem (Węg.); kopalnie srebra i złota, huta szklana, obszerne lasy, kilka warsztatów tkackich. W tych miejscowościach niema zupełnie wróbli (?). W **B.** wyżniej i dolnej kościoły ewang. parafialne; 417, 77 i 698 mk. *H. M.*

Bochanowo, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, odl. 19 wiorst od Suwałk, liczy 11 dm. i 97 mk. *K. H.*

Bocharewicze, ob. *Boharewicze*.

Bocheń, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Chruślin, o 4 w. od Chruślina, ma 1 w. długości, leży w pobliżu Bzury. Szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 36 dm. i 244 mk., obecnie 63 dm. i 429 mk. Znajduje tu się cmentarzysko przedhistoryczne, w którem wykopano miecz i kości ludzkie znacznych rozmiarów. *Br. Ch.*

Bocheniec, 1.) wś włośc. i folw., pow. rypiński, gm. i par. Płonne. W 1827 r. było tu 13 dm. i 133 mk., obecnie zaś 26 dm. i 177 mk. Rozl. 705 m., w tem 52 m. włośc. 2.) **B.**, wś i folw., pow jędrzejowski, gm. i par. Małogoszcz. Znajduje tu się marmur barwy szaraczkowej.

Bochenniki, wś, pow. winnicki, liczy dusz męz. 380, ziemi ornej włośc. 792 dz., dwor. ziemi z Czerenkowem 800 dzies. Należała do Korzeniowskich, dziś Piotra Potockiego.

Bocheński powiat, ob. *Bochnia*.

Bochlewo, wś, pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz. Rozl. dworskiej ziemi 1520 m., włościańskiej 195 morg. W 1827 r. było tu 19 dm. i 207 mk., obecnie 240 mk. Dobra te należały w XVIII w. do kolegium jezuickiego w Poznaniu.

Bochlin, wś i folw., pow. kwidzyński, par. i st. p. Nowe, 10 dm., 207 mk., 180 kat. (wraz z Kozielcem). W 1648 r. był tu właścicielem Konopacki, w 1782 Zakrzewski. Miejscowość tę Zarański zowie Zapusty.

Bochnia (z Podedworzem i Wygodą), miasto pow. w Galicyi, położone pod 38° 2′ szer. półn. a 50° dług. wschod. od Ferro; posiada 1383 m. gruntu, 846 dm., 7480 mk., z tego 6508 rz. kat., 972 izraelitów. Siedziba c. kr. starostwa, sądu pow., urzędu podatkowego, notaryatu, zarządu sanitarnego, oddziału straży skarbowej, posterunku żandarmeryi, urzędu pocztowego i urzędu telegraficznego, wydziału rady powiatowej, rady szkolnej okręgowej i komendy batalionu 60 landwery (obrony krajowej). Ozdobny kościół parafialny (fara), wybudowany w r. 1253 pod wezwaniem św. Mikołaja. Oprócz tego były 2 kościoły: dominikanów przerobiony w r. 1777 na gmach rządowy, i franciszkanów, rozebrany w r. 1778. W salinach znajduje się kaplica św. Krzyża z soli wykuta, w której raz do roku, w wigilią Bożego Narodzenia, odprawiana bywa msza św. Na cmentarzu i w mieście istnieją 4 kaplice, w których w pewnych dniach roku odbywają się nabożeństwa. Założony przez gminę w r. 1846 szpital główny jest na 120 chorych urządzony. Majątek zakładowy szpitala składa się z obligacyj prywatnych w kwocie 4400 złr. Istnieje także założony w r. 1872 przez burmistrza Romana Niwickiego z dobrowolnych datków, zakład ochronki celem wyżywienia i wykształcenia 100 dzieci. Fundusz ubogich św. Macieja, założony przez Macieja Jaroszewskiego w r. 1611, celem wspierania zubożałych obywateli i mieszczan. Majątek tego funduszu wynosi około 12000 złr. w. a. dochód w r. 1877 był 1222 złr. Nakoniec zakład ubogich św. Antoniego, założony w r. 1357 przez króla Kazimierza W., celem zaopatrywania w potrzeby okaleczonych i do zarobku niezdolnych górników, posiada majątek zakładowy w realności i kapitałach do 50000 złr. a dochód w r. 1877 był 2854 złr. W B. istnieją następujące zakłady naukowe: c. k. niższe gimnazyum 4-klasowe, założone w r. 1817 przez cesarza Franciszka I; szkoła wydziałowa 4-klasowa; szkoła wydziałowa 4-klasowa żeńska i szkoła ludowa etatowa męzka. Dla wspierania ubogich i moralnych uczniów gimnazyum założony został w r. 1868 przez dyrektora Biłousa osobny fundusz zapomogi z ka-

pitałem zakładowym 1024 złr. Majątek samego miasta wynosi w obligacyach tylko 14077 złr., natomiast dochód roczny w r. 1877 był 48081 złr. W B. jest apteka, księgarnia i drukarnia; kasa oszczędności założona w 1873 z kapitałem 5000 złr. a już z końcem 1877 wynosił stan wkładek 147368 złr. B. leży pomiędzy wzgórzami niedaleko rzeki Raby i przerznięta jest gościńcem rządowym wiedeńskim. Stacya kolei żelaznej Karola Ludwika odległa jest od miasta o 2 kilometry; leży między stacyami Kłajem a Słotwiną, o 38 kil. od Krakowa. B. ma wiele okazałych kamienic, pomiędzy któremi odznacza się gmach rządowy, dawniej siedziba władzy obwodowej a teraz wszystkich c. k. władz, i piękny ogród salinarny. Najpiękniejszą ozdobą B. jest jednak żupa solna, według Długosza odkryta w r. 1251 za czasów św. Kunegundy; z innych źródeł jednak okazuje się, że Miechowitowie część fundacyi swojej solnej otrzymali w B. już w r. 1198. Obecnie wydobywaną tutaj bywa sól kamienna, której pokład solonośny ma postać ogromnej soczewki, o ile znana, około 4 kil. długiej, 96 metr. szerokiej a 452 grubej. Warstwy soli bywają zazwyczaj dosyć cienkie a skład całego utworu różni się tem od wielickiego, że nie ma wielkich brył soli zielonej, i że cały pokład stoi niemal pionowo. Przy żupie urządzone są także kąpiele solne. (Obszerniej o kopalniach soli tutejszych ob. *Wieliczka*). Oprócz tego istnieje jeszcze młyn parowy, cegielnia parowa, dystylarnia spirytusu i browar zwyczajny. Cała ludność, dosyć zamożna, trudni się przeważnie przemysłem i handlem; targi tygodniowe i 15 jarmarków, szczególniej na konie i bydło. Miasto założone zostało na podstawie przywileju Bolesława V, wydanego w r. 1253 w Korczynie dla Mikołaja z Lignicy. Kazimierz W., urządziwszy żupę tutejszą, mniejszą zwaną, pomieścił B. w liczbie miast, z których po dwóch rajców przez króla wyznaczonych stanowiło na zamku krakowskim najwyższy sąd prawa niemieckiego. Wojna szwedzka srodze musiała dać się Bochni we znaki, skoro lustracya z roku 1664 wspomina, że w niektórych cechach jest tylko po 2 rzemieślników. B. podniosła się dopiero z końcem przeszłego wieku, po zajęciu Galicyi przez rząd austryacki. Jestto miejsce rodzinne Adama z Bochni, doktora fil. i med., rektora akademii krakowskiej w r. 1511. Powiat bocheński w Galicyi ma 1 miasto, 4 mka, gmin wiejskich 120, przełożeństw obszarowych 51, razem jednostek administracyjnych 176. Rozległości 14,3214 mil. kwadr. austr. Ludności 90833. Miasto B., mka Lipnica Murowana, Niepołomice, Uście solne, Wiśnicz Nowy. W B. jest sąd śledczy dla sądów powiatowych w B., Bobczycach i Wiśniczu. Czytaj o Bochni w dziełach: Malte-Brun „Tableau de la Pologne ancienne et moderne,“ Paris 1807; Krasińskiego J. „Opisanie Polski topograficzno-polityczne z w. XVI tłum. p. St. Budzińskiego.“ Warszawa 1852 r.; Zöllner J. F. „Briefe über Schlesien, Krakau, Wieliczka u. die Grafschaft Glatz im J. 1791,“ Berlin, 1792—1794; Grabowski Am. „Kraków i jego okolice wyd. 4-te 1844.“ „Krótki opis Bochni i Wieliczki,“ Philosophical Transactions 1760 Juli Nr. 61; Alth A. „Einige Höbenbestimmungen in der Bukowina und den angraenzenden Ländern.“ G. J. III Jahrg. 1852, 132—139; Schultes „Brief üb. Bochnia (Gehlens Journ. f. Chemie u. Phys. T. II 164—172); Moll's Ephem. der Berg-u. Hüttenk. T. III; Thürnagel „Bemerkungen üb. Wieliczka u. Bochnia.“ (Karsten Archiv. 1827, XII. 337—365); „Von den Steinsalzgruben zu Wielicza u. Bochnia in Galizien.“ Mag. f. die Bergkunde. 1791. VIII); Beudant, „Das Steinsalz von Wieliczka u. Bochnia.“ (Keferstein, Teutschl. II. 166); Kmita J. Ach. „Symbola officialium et officiorum famulorumque Zuppae Bochnensis, nec non regum et zuppariorum inclytorum nonnullae antiquitates. Accessit Joach. Vidiani de salis fodinis exegeticon. Crac. 1600; „Fodinae Bochnenses lucubrationibus poeticis illustratae (w dziełku: Liber poematum complectens Lechica admiranda, auth. Andrea Kanon S. J.“ Crac. 1643); Schober, „Zween Versuche mit dem Barometer in den polnischen Salzgruben Wieliczka u. Bochnia angestellt den 7 u. 22 Noremb. 1743.“ (Hamburg Magaz. III 250); „Physikalische Nachricht üb. die Salzgruben Wieliczka u. Bochnia.“ (Hamb. Magaz. IV. 115). Zejszner L. „Pomiar barometryczny żupy bocheńskiej w mies. marcu 1843 r. wykonany. (Bibl. Warsz. 1843 r.); Pietraszek J. Kr. „Kiedy kopalnie wielickie i bocheńskie odkryto? (Przegl. lw. r. 13-ty 1846 r.); Hauch A., „Lagerungsverhältnisse u. Abbau des Steinsalzlagers zu Bochnia in Galizien“ (Geol. Jahrb. II Jahrg. 1851 Hft. 3). *M. M.*

Bochnia, przysiołek wsi Szalowy.

Bochny, wś, pow. latyczowski, gmina Wojtowce, ma dusz męz. 213, ziemi dwor. 1840 dzies., ziemi włośc. 242 dzies. Należy do hr. Morkowej.

Bochotek, ob. *Bachotek.* Wieś ta ma 1503 morg. rozl. (969 roli ornej, 20 łąk, 325 pastwisk, 164 lasu, 19 wody), 7 dm., 104 mk., 92 kat.

Bochotnica mała, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Kazimierz, położona w prześlicznej dolinie ciągnącej się od Bochotnicy kościelnej przez Celejów aż do Wisły, po obu brzegach rz., stanowi jednę z najpiękniejszych okolic Powiśla. Na szczycie góry la-

sami porosłej dają się widzieć zwaliska starożytnego zamku, który, jak podanie niesie, założył w XIV w. słynny z rozbojów Maciej Borkowicz, wojewoda poznański, i w którym oddana mu pod dozór miała przebywać żydówka Esterka, ulubienica Kazimierza Wielkiego, podczas gdy król ten przebywał w Kazimierzu. Osobliwszy ten zameczek, w półokrąg zabudowany, z zachodnią tylko ścianą płaską, w której brama wjazdowa była wybitą. Oprócz zewnętrznych murów, bardzo już uszkodzonych i śladu piwnic, nic więcej nie dochował, a z pozostałych tylko szczątków, całość nawet jego odgadnioną być nie może. Obok bramy widać że była wieża, ściana bowiem w tem miejscu, znacznie wzniesioną jest w górę; ścianę tej wieży podpierały dwie skarpy, z których jedna w całości, drugiej dolna część tylko została. Obok bramy są ślady jakichś ozdób z kamienia wykutych; podług zaś podania miejscowego, prowadził do niej most, nad szerokim parowem rzucony. Zamek ten stawiany był głównie z kamienia, zewnętrzna tylko powłoka muru jest z cegły czerwonej. Położenie jego dosyć wyniosłe, lecz z powodu mocnego drzewami zaróśnienia trudno ocenić, czy był on kiedy obronnym. Opodal od zamku, już po za wąwozem, znajdują się zwaliska innego budynku, formy czworokątnej, po rogach skarpami wspartego; są to szczątki kaplicy, nie współczesnej wprawdzie zamkowi, ale w każdym razie z XVII przynajmniej pochodzącej wieku; kaplica ta, częścią z kamienia, częścią z cegły stawiana i po wierzchu tynkowana; znajduje się pod nią grób murowany, a obok była niegdyś chatka, w której przemieszkiwał pustelnik. Widok ztąd na dolinę i na przeciwległe wzgórza, gęsto lasem zarosłe, zachwycający. Ruiny te i malownicza dolina bochotnicka stanowią cel wycieczek dla zwiedzających pobliskie Puławy, Kazimierz i dla przyszłych gości zakładu kąpielowego w niedalekim również Nałęczowie. W 1827 r. B. liczyła 62 dm. i 413 mieszk. *Br. Ch.*

Bochotnica Kościelna, zwana *Wielka* lub *Górna*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gmina Drzewce, par. Bochotnica. W XV w. istniał tu już kościół paraf. św. Jana a wieś była własnością Mikołaja Kazimirskiego h. Rawa. Niegdyś własność Nałęczów-Małachowskich dziś należy do dóbr Nałęczów. Kościołek i plebania na wzgórku w bardzo malowniczem położeniu. W 1827 r. było tu 20 dm. i 222 mk., obecnie zaś 28 dm. i 240 mk. Par. B. dek. nowoaleksandryjskiego ma 1,100 dusz. *Br. Ch.*

Bochowke, *Bochówko*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Bocianicha, wś, pow. piotrkowski, gmina Bujny, par, Kociszew, o 4 w. na półn. wschód od Zelowa. W 1827 r. było tu 50 dm. i 336 mk., obecnie 46 dm.

Bocianiec, leśnictwo, pow. szubiński, ob. *Samoklensk.*

Bocianowo, folw., pow. suwalski, gm. Kukowo, o 8 w. od Suwałk, ma przestrzeni 134 morg. Dawniej była to wieczysta dzierżawa, od r. 1874 własność prywatna. Grunta gliniaste. Ztąd ładny widok na Suwałki. *R. W.*

Bocianowo, niem. *Brenkenhof*, 1.) domin., pow. bydgoski, 3 dm., 21 mk., wszyscy ew., nie ma analf. 2.) **B.**, przedmieście miasta Bydgoszczy, dawniej wieś osobna. *M. St.*

Bocieciuki, kolonia, pow. białostocki, ludność przeważnie ewangelicka.

Bocień, *Boczyn*, niem. *Botschin*, dominium królewskie, pow. chełmiński, par. Dźwierzno, st. p. Lisewo, 1740 morg rozl. (1408 roli ornej, 147 łąk, 185 pastwisk), 7 dm., 131 mk., 121 katol.

Bociniec, olędry, pow. średzki, 17 dm.; 128 mk., 124 ew., 4 kat.; 12 analf.

Boćki, mko w pow. bielskim, gub. grodz., o 17 w. od Bielska ku Drohiczynowi, na nizkiem wybrzeżu Nurca, o 2 w. od jego zbiegu z Nurczykiem, między Bielskiem a Dziatkowiczami, założone w XVI w. przez Jana Sapiehę, któremu 1509 Zygmunt I darował kilka wsi z prawem założenia miasta. Około 1700 B. przeszły do rodziny Branickich a potem Potockich, którzy je dotąd (1860) posiadają. Sapieha założył tu 1513 klasztor, 1834 skasowany. Paraf. kościół katol. św. Józefa i św. Antoniego Pad., z muru 1720 wzniesiony; parafia katol. dekanatu bielskiego: dusz 3840 liczy. Miasteczko miało 1 stycz. 1878 r. 1900 mk., w tem 1262 izr. R. 1775 miało 224 dm. R. 1860 liczyło 405 katol., 290 prawosł., 743 izraelitów. Słynęło niegdyś z wyrobu rymarskich harapów (boćkowce, monitory boćkowskie). *F. S.*

Boćwinka, niem. *Bodschwingken*, 1.) wś, pow. gołdapski, w dolinie rzeki Gołdap, otoczonej wieńcem wzgórz; 425 mk. ew.; gleba lekka piaszczysta; rolnictwo i hodowla bydła; st. p. 2.) **B.** lub *Neu-Freudenthal*, wś, pow. węgoborski, pod Kruklankami.

Boconń, las i grzbiet na wschód od hut zakopiańskich, w obr. gm. Zakopanego, na północnym stoku Tatr, na Podhalu nowotarskiem. Tędy prowadzi droga do Stawów Gąsienicowych. Pod Boconiem znajduje się źródełko, poniżej ścieżki z Kuźnic zakopiańskich na Halę Królową prowadzącej. Wzniesienie tego źródła 1017.59 (Janota). *Br. G.*

Boconowice, *Botzonowitz*, wieś, pow. jabłonkowski, na Szlązku austr., parafia katolicka Jabłonków, rozległości morg. 673, ludności 253.

Boczanica, wieś, pow. ostrogski, na półn.

zach. od Ostroga o 40 w. w połowie należała niegdyś do ks. Czetwertyńskich a w połowie do Lenkiewiczów, obecnie jest w posiadaniu Oktawii z Lenkiewiczów Walewskiej. Z pałacem i murowanemi folwarcznemi zabudowaniami. Ziemia urodzajna pszenna, kilka kurhanów na polu. Okolica wzgórkowata, pokład ziemi glinkowaty; doliny, poprzerzynane rzeczułkami, pod samą wsią formują staw. Ma cerkiew i szkółkę włościańską. *Z. Róż.*

Boczejków, mko, pow. lepelski, przy trakcie z Bieszenkowicz do Lepla, nad rz. Ułłą i Ułanką. Wielkie dobra, własność Pawła Ciechanowskiego.

Boczel, ob. *Boczniel.*

Boczenka, rzeka, bierze początek pod wsią Krzymowskie, w powiecie konstantynowskim, płynie kręto przez folwark Woroniec i minąwszy wieś Sycynę, wpada do Krzny. Długa 7 wiorst. *L. W.*

Boczki, 1.) wś i folw. rządowy, pow. łowicki, gm. Jeziorka, par. Łowicz, odl. o 6 w. od Łowicza. Przy końcu wioski w ogrodzie stoi stara drewniana kaplica. W 1827 roku było tu 55 domów i 288 mieszk., obecnie 194 mk. 2.) **B.**, okolica nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Waliszew, o 25 wiorst od Łowicza, na lewo od drogi z Główna do Bielaw. W obrębie tym leżą wsi i fol. pod nazwaniem: B. domaradzkie, B. górne i B. zarzeczne. Rozl. gruntów dworskich 501 morg. 3.) **B.**, wś, pow. sieradzki, gm. Szadek, par. Rososzyca, odległa od Sieradza wiorst 18, rozległości ogólnej mórg 1257, z tego w posiadaniu dworu m. 1106, włościan m. 151; ludności 301 wyz. katolickiego. Młyn wodny z produkcyą 650 korcy mąki. 4.) **B.** Świdrowo, wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gmina Bogusze, par. Grajewo. *Br. Ch.*

Boczkieniki, wś rządowa, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny. W 1827 roku było tu 13 dm. i 192 mk., obecnie 31 dm., 240 mk.

Boczkienikiele, wś i folw. donacyjny, nad Niemnem, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie, o 8 mil na półn. wschód od Maryampola. Wprześlicznem położeniu nad Niemnem; znajduje tu się przystań dla wicin i tratew płynących Niemnem. Obszar ornej ziemi 600 m. i tyleż lasu, gleba żyzna; pszenna przeważnie; 19 dm., 267 mk. *Ed. Traut.*

Boczkiu, góra na Bukowinie, na rozgraniczu wód Suczawy i Seretu, 3960 stóp wysokości.

Boczko, dawne imię czy też przezwisko polskie (Helcel Star. Pam. Praw. Polsk. II pod 1398 r.)

Boczków, 1.) wieś, pow. odolanowski; 10 dm.; 78 mk., 9 ew., 69 kat.; 22 analf. 2.) **B.**, domin., pow. odolanowski; 1815 morg.; 10 dm.; 135 mk.; 16 ew., 119 kat.; 66 analf.; st. poczt. i gość. Skalmierzyce o 3 kil.; st. kol. żelaznej Ostrowo o 16 kil. *M. St.*

Boczkowce, wś, pow. słonimski, skrajny płn.-wsch. punkt tego powiatu.

Boczkowice, 1.) wieś i folwark, powiat miechowski i gmina parafii Książ Mały, o 5 w. na wschód połd. od Wielkiego Książa, od Miechowa 18 w., w wązkiej dolinie śród gór lesistych. W 1827 r. było tu 16 dm. i 106 mk., obecnie 22 dm., 188 mk.; gruntów włościańskich 217 morg., dworskich 663 m. W 15 w. istniały tu dwie wsie: B. małe i B. wielkie (Długosz II 85). 2.) **B.**, wś, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Konieczno, ma 695 m. obszaru, w tem 550 m. dwor. ziemi, 14 dm. i 162 mk. Ziemia licha, piaszczysta, gdzieniegdzie sapowata, przeważnie tworzy glebę żytnią, łąki i pastwiska w nizinach, mokre i torfiaste, dają nędzną trawę. Lasy zniszczone, przedstawiają tylko krętą i karłowatą sośninę. Lud biedny, bez żadnej oświaty.

Boczne, jezioro, pow. suwalski, o 2 w. na północ od Przerośli, sięga pod samą linią graniczną od Prus, brzegi wzgórkowate, bezleśne. Łączy się przez strumień z jez. Kościelnem a przez nie i z jez. Krzywem, na zach. od Przerośli (Mapa. Woj. Top. XIV 2). *Br. Ch.*

Boczniel, *Boczel*, *Boczne*, dwa jeziora t. n., sąsiednie z sobą, pow. sejneński, na półn. zachód od Krasnopola; jedno z nich większe przy wsiach Jegłówek, Gremzdel; przez nie przechodzi linia graniczna powiatów sejneńskiego i suwalskiego, brzegi oba płaskie, bezleśne. (Mapa. Woj. Top.) *Br. Ch.*

Boczniel, jezioro, pow. suwalski, wązkie a długie, stanowi niejako boczną odnogę jez. Hańczy, od której oddzielone wąskim pasem ziemi. (Mapa. Woj. Top. XIV 2). *Br. Ch.*

Boczów (z przys. Radziejów), wieś, powiat bocheński, parafia Łapanów, o 2 kil. od Łapanowa.

Bodaczów, 1.) wś i folw., nad rz. Pur, pow. zamojski, gmina Sułów, par. Szczebrzeszyn. Leży w podmokłej dolinie rzeki Pur, o 12 w. na zach. od Zamościa, stanowi z wsiami Wiełączą i Zawadami jeden ciąg, jakby jednę wielką wieś. Droga bita łączy B. z Zamościem. W 1827 r. było tu 75 dm. i 516 mk. 2.) **B.**, wś, pow. olkuski, gm. Ojców, par. Biały Kościół. Wraz z Wierzchowiem ma 639 morgów rozl., w tem gruntów włośc. m. 85. *A. T.*

Bodaczówka, wś, pow. uszycki, ma 128 dusz męz., 307 dz. ziemi włoś., należała do Wyleżyńskich, dziś Kaczanowa 180 dzies., Dobrzańskich 131 dzies. i Klimowskiego 10 dzies. *Dr. M.*

Bodaki, wś, pow. gorlicki, par. rz. katol. Żmigród, gr. kat. Bartne, o 6 kil. od st. poczt. Małastów.

Bodaki-Łubino, wielkie i mniejsze, dwie wsie, gub. grodzieńska, dawniej ziemi bielskiej, pow. bielski, par. Boćki, dawne dziedzictwo Suchodolskich, od których w dwóch trzecich częściach przeszły w spadku na obecnego dziedzica Ign. Makowieckiego. Ziemia przeważnie pszenna, łąk dobrych obfitość.

Bodland, ob. *Bogacica*.

Bodofalva, ob. *Bodyce*.

Bodonlaka, wieś, w hr. szaryskiem (Węg.), średnia gleba, łąki, wiele pastwisk, lasy, 209 mieszk.

Bodruzsal (węg.), wieś w hr. szaryskiem (Węg.), niedaleko granicy Galicyi, kościół paraf. gr. kat., gleba nieurodzajna, piękne łąki i lasy, 157 mk. *H. M.*

Bodrog, rzeka w Podgórzu węgierskiem. Połud. ścieki Karpat, mianowicie właściwego Bieszczadu, to jest od Krępaku aż do Siedmiogrodzkich gór, tworzą dwie rz. Cisę i Bodrog, który pod Tokajem do Cisy wpływa. Bodrogiem płyną wody z gór od Bardyowa po Munkacz, Cisą od Munkacza i Siedmiogrodu. Okolica którą Bodrog przepływa, słynie na całe Węgry i rzec można na cały świat, z wina i ryb; i co do widoków, nie ustępuje najpiękniejszym na węgierskiej ziemi Po madiarsku zwie się *Hed'-elą*, to jest Podgórzem, a wina hedjelskie, u nas niewłaściwie tokajskiemi zwane, nie mają sobie równych. Bodrog, spuszczając się z gór, płynie w pewnej przestrzeni nieopodal od Cisy, a na wiosnę, nim stają górskie śniegi, przybierając, obie rzeki wspólnie zalewają wielką przestrzeń płaszczyzny. Wylew ten, trwając po kilka tygodni, sprowadza mnóstwo ryb na tarło i wylęga zarybek młody w ogromnej liczbie; bo płytkość i ciepło wody, obok żyzności, w tak żyznej ziemi nieprzebranej, niezmiernie zapłodnieniu i wzrostowi zarybku sprzyjają. Co do okolic są one przecudnemi, czy się kto spuszcza starym gościńcem przez Duklę, korytem Ondawy na Stropków, błotnistą Domazę, na Woronów, powstaniem chłopskiem w 1831 r., rzezią szlachty okolicznej i mierników katastralnych rządowych osławiony, mimo ślicznych zwalisk Ocieciowa zamku, aż do Ujhelu; czyli zbaczając na Koszyce i Preszów, czy dążąc od Munkacza i Sobrancza, słynnych wód uzdrawiających: wszędzie skały czerwonawe, porosłe lasami, a od Ujhelu, gdzie się właściwa Hedjela poczyna, u wierzchu krzewiem, mającem podobieństwo do dzikiej chińskiej herbaty; podnóże aż po równinę, okryte winną macicą, która sobie szczególnie lubuje po tych spiekłych wapnistych samorodach. Woda siłą przeparła te kamienne zapory i płynąc krętem głębokiem korytem, pomiędzy owe wysokie urwiska, zostawia ludziom ledwo wązką ścieżkę z boku, którą praca usilną rozszerzyła w mierny gościniec, rozsadzając skały prochem strzelniczym. Gościńcem tym prowadzą wino. Śród wojny zaś stanowi samorodną nieprzebytą bramę, ku równinom węgierskim, którą w XVII wieku Turcy, nadaremnie usiłując przebyć od Siedmiogrodu i Preszburka, uchodzić musieli W ostatniem powstaniu Madziarów w 1848 r. zasłynął ten gościniec zaciętym oporem powstańców, jaki pod Tokajem wojskom cesarsko-austryackim, mianowicie korpusowi generała Schlika stawili. Wał ich wcale niepoczesny, usypany na drugim końcu Cisy, zaraz niżej wpływu w nią Bodrogu rzeki, widać po dziś dzień, a mieszkańcy Tokaju lubią opowiadać drobne szczegóły tego trudnego przejścia. Nad Bodrogiem leży prócz wspomnionych miasteczek: Sarosz Patok to jest Błotny potok, dziedzictwo Rakoczych, ze staroświeckim zamieszkałym zamkiem, którego budowa przypomina zamki polskie podgórskie, np. w Niższym Sączu. W tymto Sarosz Pataku, znajduje się sławna z starożytności biblia polska i *Collegium Racocianum*, słynne z hojnego wyposażenia i mnogości od i hymnów łacińskich, najrozmaitszych wierszowanych, bo łacina tu miała swoją stolicę. *Sz. M.*

Bodrog-Keresztur, miasteczko w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.) w Hegyallyi, o milę od Tokaju, nad rz. Bodrogiem, stacya węg. kolei żel. wschodniej, stacya pocztowa i telegraficzna, kościół paraf. rz. katol., gr. katol. i ewang., bóżnica żydowska, ożywiony handel bydła, słynne licznie zwiedzane jarmarki, uprawa roli, winnice, w których się rodzą wyborne wina. Cesarz Rudolf II nadał przywileje temu miasteczku. Dawniej posiadało ono także prawo miecza. R. 1603 przez tegoż cesarza zastawione Rakoczemu, 1606 wzięte w posiadanie przez Boczkaya i wcielone do państwa tokajskiego; 1647 odstąpione J. Rakoczemu przez Ferdynanda III, wraca napowrót do dóbr królewskich 1711 r. Od czasów panowania cesarzowej rossyjskiej Katarzyny II aż do r. 1800 był tutaj stale mały rossyjski oddział wojskowy z oficerem sztabowym, który miał polecenie zakupywania win węgierskich dla dworu rossyjskiego. W XVI i XVII wieku istniała tutaj drukarnia. Liczba mieszkańców wynosi 1284. *H. M.*

Bodrog-Olaszi, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), nad rz. Bodrogiem w Hegyallyi; kościół katol. filial., gr. katol. i ewang. paraf., gleba żyzna, piękne winnice, bujne łąki, dębowe lasy, obfite rybołówstwo. Nazwa (Olaszi, Włochy) pochodzi od osadników włoskich, powołanych tu 1244 do założenia winnic. Mieszkańcy są bardzo wprawni w plecieniu mat z sitowia i pokrywaniu mieszkań, do czego ich w całej okolicy używają; liczba ich wynosi 633. *H. M.*

Bodrycowie, *Bodryci*, północni, po niem. Abotriti, Abodriti, Obotriti, Nortabrezi, na zachód od Weletów, między morzem baltyckiem i Łabą, od rzeki Warnawy i Stepenicy aż do Trawny, inaczej „zowią się Reragi u Adama Bremskiego t. j. Rarożanie od miasta stołecznego zwanego Rarog.“ (Szafarzyk, T. II str. 719 i nast.)

Bodrzychowice, wś, pow. stopnicki, gm. Grotniki, par. Stróżyska.

Bodschanowitz, ob. *Bodzanowice*.

Bodschwinken, ob. *Boćwinka*.

Boduciszki, folw., pow. wiłkomierski, par. Subocz, własność Chrzczonowiczów, gruntu włók 8.

Boduszewo, gmina i domin., należy do dóbr Murowanej Gośliny, pow. obornicki; 3 miejsc.: 1) B., 2) Mokradły (Siewerthaulad); 3) Bussen-Olędry; 11 dm.; 208 mk.; 35 ew.; 173 kat.; 77 analf.; st. poczt. Murowana Goślina o 1 kil., stacya kol. żel. Oborniki o 16 kil., Poznań o 21 kilom. *M. St.*

Boduszów, wś, pow. opatowski, gm. Iwaniska, par. Mydłów. W 1827 r. było tu 11 dm. i 102 mk.

Boduszyn, folw., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Czwartek.

Bodyaczów, wś, pow. włodzimierski, ma kaplicę katol. parafii Horochów.

Bodyce, po węg. *Bodofalva*, wś w hr. liptowskiem (Węg.), kościół katol. parafialny, młyn wodny, obszerne lasy, 452 mk. *H. M.*

Bodyl, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Przygodzice*.

Bodz, *Bodzan, Bodzanta, Bodzech, Bodziej*, są to o ile się zdaje rozmaite formy jednego dawnego imienia.

Bodzanów, os, przedtem mko, nad rz. Mułtawą, powiat płocki, gmina Mąkolin, parafia Bodzanów. Leży w błotnistej okolicy niedaleko Wyszogrodu, o 28 wiorst od Płocka, o 79 wiorst od Warszawy. Posiada kościół murowany starożytny (z XV prawdopodobnie wieku) ale tak zmieniony przy odnowianiu, że trudno domyśleć się epoki zbudowania. Dwa piękne drewniane ołtarze z XVI w., piękna gotycka monstrancya i dzwony także z XVI w. przechowały się na świadectwo dawności tej świątyni. B. pierwotnie był wsią należącą do klasztoru norbertanek płockich. Bolesław ks. płocki w 1351 r. wyniósł B. na miasto i nadał je prawem chełmińskiem. Bolesław syn Janusza ks. Wyszogrodzkiego potwierdził tę erekcyą w 1436 r. Było to zawsze ubogie miasteczko, nieludne i źle zabudowane. W 1827 r. było tu 52 dm. i 342 mk., w 1859 r. 65 dm. i 669 mk., przeważnie chrześcian, obecnie 86 dm. i 1002 mk. Par. B. dek. płockiego 2616 dusz. Znajduje się w B. synagoga żydowska, szkółka elementarna, dom zajezdny, 6 jarmarków do roku, st. poczt. między Płockiem a N.-Dworem, o 17 w. od Wyszogrodu.

Bodzanów, wś, pow. wielicki, ma 1047 morg. rozl., w tem 777 m. roli ornej, 97 domów, 507 mieszk., parafia w miejscu; kościół drewniany, nadzwyczajnie starożytny, pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, istniał przed 1229 r., gdyż w tym ostatnim roku powtórnie przez Michała opata tynieckiego dotowany został. Jest tradycya, że dawniejszy kościół poświęcał św. Stanisław bisk. krakowski. Położenie pagórkowate, gleba żytnia. *M. M.*

Bodzanówek, wieś, pow. nieszawski, gmina Osięciny, parafia Kościelna wieś; od r. 1752 własność Moczarskich. Odl. od Osięcin w. 3 i pół, od Nieszawy w. 14. Przestrzeń ogólna m. 556, w tem ziemi ornej m. 458. Gospodarstwo płodozmienne 6 i 11-polowe przed laty 18 zaprowadzone. Torf w ilości znacznej.

Bodzanowice, niem. *Bodschanowitz*, wś i dobra, pow. olesiński, z parafią katolicką, w par. ewang. Biskupice. Wielkie cegielnie, wapniarnia, kopalnia żelaza. Przysiołki: Cegielnia, Floricizna, Willhelmshütte i folw. Warłów.

Bodzanowo, 1.) *Wielkie*, wieś, pow. nieszawski, gmina Sędzin, parafia Byczyna. Odl., od Osięcin w. 10, od Radziejowa i Nieszawy po w. 14. Ogólna przestrzeń, wraz z folwarkami Adolfów i Gralewo, m. 1843, w tem ziemi ornej m. 1032, łąk m. 76, pastwisk m. 224, pod ogrodami, drogami i t. p. m. 24, pod wodami m. 3, pod lasem m. 140, gruntów włościańskich m. 126. W 1827 ludn. 210, dm. 19. 2.) **B.** *Boruckie*, wieś, pow. włocławski, parafia Świerczyn, gm. Piaski. Odległ. od Warszawy w. 160, od Włocławka w. 26, od Brześcia w. 12, od Osięcin w. 10. Rozległość ogólna m. 817. Pokłady marglu na przestrzeni $^3/_4$ gruntów ornych; pod łąkami znajdujący się torf zaspakaja potrzeby miejscowe i wyrabia się na sprzedaż. Wzorowa owczarnia tutejsza otrzymała złoty medal na wystawie warszawskiej w r. 1874. 3.) **B.** *Chodeckie*, wieś, pow. włocławski, gm. i par. Smiłowice. Odl. od Włocławka w. 21, od Kowala 7, od Wisły 20. Rozległość ogólna m. 436, w tem ziemi ornej m. 348, łąk m. 49, pod pastwiskami i t. d. m. 21, grunta włościańskie m. 18. Gleba urodzajna, szczerki, ze spodem gliniastym, przepuszczalnym.

Bodzantyn, ob. *Bodzentyn*.

Bodzas, ob. *Branje*.

Bodzechów, wś, nad rz. Kamienną. pow. opatowski, gm. Bodzechów, par Denków, o 5 w. na płn. wschód od Ostrowca. Posiada z folwarkami Staw Denkowski i Sowia góra 9285 morg rozl. gruntów dworskich, głównie lasem pokrytych (7393 m.); gospodarstwo wzorowe; urząd gminny, szkołę początkową tudzież znaczne zakłady fabryczne i górnicze jak kopalnie

rudy, wielki piec, fryszerki, kuźnice. W 1875 r. wytopiono żelaza surowego 82,500 pud., kutego 69,500, wyrobów żelaznych 11,500 pud. W 1877 wyrobiono 124,700 pud. surowcu i 121,900 pud. żelaza kutego i walcowanego. Motorem tych zakładów jest rzeka Kamienna. Wielki piec wzniesiono w 1836 r., walcownię i pudlingarnię w 1849. Przed 1860 r. pracowało tu po 250 rob. i produkcya roczna wynosiła do 120,000 rubli. B. należał dawniej do Jacka Małachowskiego († 1821 r.), głośnego ze swych dziwactw, który tu mieszkał w czerwono pomalowanym dworze, dziwacznej wielce struktury. Następnie przeszedł w ręce Kotkowskich, obecnych posiadaczy. Tu urodził się Feliks Pancer, głośny inżynier, twórca Zjazdu w Warszawie. W 1827 r. B. liczył 40 dm. i 353 mk. W 1859 r. było 63 dm. i 413 mk., obecnie zaś 87 dm. i 875 mk. Ziemi dworskiej w samym B. 8707 morg., włośc. 481 morg. Bodzechowska wólka o 2 w. na półn. od B. Gmina B. ma 3939 mk., rozległości 9457 m., s. gm. ok. V os. Cmielów, o 6 w. st. p. Ostrowiec. W skład gminy wchodzą: Bodzechów, Bodzechowska-Wólka, Cegielnia, Denkówek, Goździelin, Grójec, Jędrzejów-Miłkowski, J. Ostrowiecki, J. Sadowski, Kąty, Koszary, Michów, Młyńsko, Okrąglica, Podstawie, Przyborów, Sowia-Góra i Tuchów.

Bodzentyn, *Bodzantyn*, *Bożęcin* albo *Borzęcin*, os., przedtem miasto, poduchowne, rządowe, nad rz. Psarką, pow. kielecki, gm. i par. t. n. Leży w górzystej okolicy, wzniesiony 893 stóp nad poz. morza. Posiada obecnie koś. par. murowany, sąd gminny okr. I, urząd gminny, szkołę początkową, 1 dom schronienia; odl. od Kielc 16 w., od Warszawy 162 w. Najbliższa stacya pocztowa w Suchedniowie o 16 w. W 1827 r. było tu 203 dm. i 1050 mk., w 1859 r. 238 dm. i 1300 mk. (w tej liczbie tylko 172 izraelitów). Miejsce to należało od niepamiętnych czasów do biskupów krakowskich, którzy posiadali we wsi Tarczek w bliskości, dotąd istniejący wielki dworzec. W r. 1241 Konrad książę mazowiecki, wojując z Bolesławem V, spalił i złupił tę wieś; głośny Paweł z Przemankowa tu swe uczty wyprawiał i w r. 1292 burzliwy żywot zakończył. W czterdzieści kilka lat potem, biskup Bodzanta na gruntach tejże wsi założył nową osadę, od nazwiska swego B. nazwał i do rzędu miast wyniósł. Wieś jednak Tarczek, została na swojem miejscu, a miasto nigdy przedtem Tarzęcinem nie było zwane, jak mylnie dotąd niektórzy pisarze utrzymują. Następny biskup, Floryan Mokrski h. Jelita, wystawił na wzgórzu, nad samą rzeką, zamek z cegły, miasto murem i basztami opasał. W r. 1380 Jan Radlica biskup, kościół paraf. pod wezwaniem ś. Krzyża wystawił; zaś znany w historyi Piotr Wysz, w 1412 r. wcielił grunta ze wsi Tarczek, Posankowskie zwane, dodawszy 12 łanów i lasy, tudzież wszystkich kmieci tejże wsi, pod władzę i prawa B. W r. 1410 król Władysław Jagiełło, wyprawiając się na krzyżaków, z Łysej Góry w dniu 19 czerwca tu przyjechał i zająwszy dwór biskupów, w nim przez dwa dni mieszkał, dając posłuchanie przybyłym doń posłom od książąt pomorskich na Słupie, Szczecinie i Meklemburgu. Wkrótce potem spalił się B.; z tego powodu Wojciech Jastrzębiec biskup wyjednał od Władysława Jagiełły przywilej w r. 1413, w którym król potwierdził prawo magdeburskie, ustanowił dwa jarmarki i targi tygodniowe. Kardynał Zbigniew Oleśnicki zniszczony od ognia kościół parafialny nanowo z muru okazale wystawił. B. szybko się podniósł, spokojnie zabudował się, wzrastał i kwitnął handlem, a przy końcu pierwszej połowy XVI stulecia stał się głośnym z sadów biskupich, utworzonych tutaj dla powstrzymania reformacyi. Tu mieszkał i zmarł w r. 1577 uczony i biegły w naukach przyrodzonych Franciszek Krasiński. Tu sławny kanclerz wielki koronny Jakób Zadzik, ostatni domu swego potomek, zakończył życie w dniu 17 marca 1642 roku. Biskup Andrzej Trzebicki wybudował w r. 1670 wspaniały w gotyckim stylu ratusz i darował go miastu. Był to gmach obszerny, z wyniosłą wieżą i zegarem, który z powodu osobistych widoków burmistrza w r. 1832 został rozebranym. Cellaryusz powiada, iż B. słynął okazałością swych ogrodów, pielęgnowanych przez biskupów krakowskich, którzy tu mieli swą letnią siedzibę. Biskup Felicyan Szaniawski podniósł znacznie dochody miasta, urządzeniem w okolicy wielkich fabryk żelaza. Nzkoniec ostatni z biskupów krakowskich, który mieszkał w B., Kajetan Sołtyk, prowadził tu dwór wystawny i ochoczo podejmował liczne zawsze grono goszczących. W roku 1797 na mocy konwencyi pomiędzy trzema sąsiedniemi monarchiami B. przeszedł na własność rządową. Były tu niegdyś fabryki sukienne i rzeźbiarskie, cegielnie a nawet fabryka luster. Podług Starowolskiego, Cellaryusza i innych, znajdowały się w B. rudy żelazne, miedziane i galman. Opaliński w obronie Polski przeciw Barklajuszowi mówi, że przy tem mieście znaczna ilość miedzi się wykopuje. Jakoż B., Suchedniów, Iłża i t. d. z przyłączonemi do nich kluczami i włościami, składały prawdziwe państwo, od niejednego z dzisiejszych ważniejsze i bogatsze. B. był niegdyś całkowicie brukowany, ślad czego dotąd na niektórych ulicach pozostał. Składał się z dwóch części: najdawniejsza otoczona była murem, przez biskupa Floryana Mokrskiego wystawionym i wzmocniona basztami, z których dwie dotąd jeszcze

pozostały. Jedna z nich w bliskości zamku od strony południowo-zachodniej, w dolnej części czworograniasta, w górnej okrągła, obiedwie zbudowane z białego kwarcowego kamienia. Brama opatowska, która od strony wschodu miasto zamykała, rozebraną została w 1836 r.; od strony północnej znaczna część muru miejskiego jeszcze stoi, ale ten jest gładki bez żadnych baszt i wyskoków. Są tu także dwa rynki, a na jednym wznosi się na kamiennym obelisku figura ś. Floryana z ciosu, wcale niezłej roboty. Z pomiędzy innych świeckich budowli, ruiny zamku biskupów na wzgórzu nad rzeką Psarką, jeszcze w obszernych i rozległych murach, stojące prawie z całkowitemi ścianami, piękny i malowniczy sprawiają widok. Był to gmach ogromny, na trzy piętra, wystawił go biskup Floryan Mokrski w końcu XIV wieku; przerabiany następnie, powiększany i przyozdabiany przez późniejszych biskupów krakowskich. Zbudowany w podkowę, aż do końca zeszłego wieku w mieszkalnym był stanie; część jego frontowa i boczne skrzydła, w stylu nowym wystawione, przypominają smak XVI w., są dziełem biskupa Jana Konarskiego; arkadowanie od tej strony przypomina wielce budowę królewskiego zamku w Krakowie, część zaś tylna od ogrodu znacznie jest dawniejszą; od tej strony zasługuje na uwagę baszta w stylu gotyckim. Zamek ten wystawionym był z miejscowego kwarcowego kamienia, na wapno, w niektórych zaś częściach z ciosu. Dach na nim na bocznych tylko skrzydłach pozostał, a główna część zamku już dawno bez niego stoi. Tuż przy zamku wznosi się piękna i obszerna kolegiata, na miejscu spalonego kościoła ś. Krzyża, założona w r. 1440 a ukończona w r. 1452 przez kardynała Zbigniewa Oleśnickiego, który ją wybudował i poświęcił pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Panny. Po zamienieniu na kościół parafialny, uległa ona z czasem zniszczeniu. W 1853 r. kosztem rządu odnowiona i do dawnej świetności wrócona, należy do znamienitszych kościołów kraju naszego. Gmach obszerny a wyniosły, zbudowany w formie krzyża, z cegły, w stylu gotyckim, zawiera kościół średni z pobocznemi kaplicami, ma okna wązkie i skarpy przy ścianach; dach na nim w późniejszych czasach zniżony, cynkiem jest pokryty. Nad drzwiami głównemi umieszczona kamienna tablica erekcyjna, przedstawia w płaskorzeźbie siedzącą Matkę Boską z Dzieciątkiem Jezus, przed nią klęczy w kardynalskim ubiorze Zbigniew Oleśnicki, trzymający w ręku kościół bodzentyński, u dołu tarcza z herbem Dębno. Wewnątrz kościół ten ma dziewięć ołtarzy ozdobnego kształtu, dobrze rzeźbione z drzewa stalle kapłańskie i szczególnie piękny ołtarz wielki, z kolegiaty Panny Maryi z Kielc tu przeniesiony. Ołtarz ten złocony z drzewa, w stylu Odrodzenia, mieści pomiędzy ozdobami orły Zygmuntowskie, z głoską S na piersiach, tudzież herby Nałęcz pod infułą biskupią, świadczące, iż był sprawiony przez Piotra Gembickiego. W ołtarzu umieszczony obraz Pana Jezusa na krzyżu, jest bardzo pięknym zabytkiem niemieckiej szkoły malarstwa, z końca XV lub początku XVI wieku. Po prawej stronie ołtarza wznosi się nagrobek z czerwonego marmuru, wybornego dłuta, wyobrażający w całej figurze w uroczystym stroju, w postawie leżącej, biskupa Franciszka Krasińskiego, zmarłego w r. 1577. Atoli najważniejszym pod względem sztuki zabytkiem w tej świątyni, jest ołtarz składany, pochodzący z ołtarza Oczyszczenia Panny Maryi, w r. 1515 przez biskupa Jana Konarskiego fundowanego. Jest to prześliczne dzieło malarskie, jakiegoś wielkiego artysty z końca XV wieku. Wyobraża na tle złoconem w różne desenie, w głównej części, historyą życia Najświetszej Panny, nad nią klęczy ś. Jan Kanty patron fundatora, a u dołu w tem samem położeniu biskup Konarski Na dwóch skrzydłach tego ołtarza mieszczą się dzieje żywota ś. Stanisława biskupa, wskrzeszenie Piotrowina, męczeństwo i pogrzeb, u dołu zaś przedstawiona Święta Rodzina. Cały kościół otoczony jest murem kamiennym, a w jednym rogu tego obmurowania stoi dzwonnica z cegły. Jest jeszcze w Bodzentynie drugi kościołek, pod wezwaniem ś. Ducha, bardzo starożytny, i dotąd w dobrym stanie utrzymany. W B. urodził się znany malarz Józef Szermentowski. Por. Fr. M. Sobieszczański „Wycieczka archeologiczna w gub. radomską". Bibl. Warszawska, 1852 r. (I 452) i L. Zejszner „Opis geologiczny iłowych, łupków i brunatno-szarych wapieni, rozwiniętych pomiędzy Świętomarzem a Rzepninem pod B." (Kraków, 1868). Par. B. dek. opatowskiego ma 4289 dusz. Gmina B. ma 8000 mk. Według „Etatu dóbr B. będących własnością skarbu publicznego Król. Pols.", sporządzonego na rok ekonomiczny 1832/33, dobra te składały się z 5 folwarków i 10 wsi zarobnych, przestrzeni ogólnej w ziemi ornej i ogrodach m. wied. 908, a należące do tychże dóbr wójtostwa: Świeślina, Sieradowice i Brankowice miary magd. morgów 459. Gospodarzy (osady) 534, austeryj i karczem 4, gorzelnia, młynów 3, garbarnia. Lasy stanowiły leśnictwo bodzentyńskie (ze strażami: Lubianka, Majków, Michniew, Klonów i św. Katarzyna). Dni pańszczyznianych sprzężajnych odrabiano 27527, takichże dni pieszych 11821; nadto gotowizną płacili włościanie złp. 449 i gr. 3, oraz składali osepy: owsa korcy 495, daniny w gęsiach, kurach i jajach. Z dziesięciny rocznie wpływało złp. 1058. Wedle

tegoż etatu dochód roczny brutto przewidywano na złp. 29495. Rząd miał tu owczarnię czystej rasy merynosów.

Bodzew, wś, pow. grójecki, gm. i par. Belsk. W 1827 r. było tu 16 dm. i 152 mk.

Bodzewko, 1.) wieś, pow. krobski; 14 dm., 70 mk., wszyscy kat., 28 analf. 2.) **B.**, domin., pow. krobski, 2803 morg. rozl., własność kongregacyi filipinów w Gostyniu; 8 dm., 167 mk., wszyscy kat., 72 analf., stac. poczt. Gostyń o 7 kil., stac. kol. żel. Bojanowo o 30 kil., Koźmin o 28 kil. *M. St.*

Bodzewo, 1.) wieś, pow. krobski, 38 dm., 249 mk., 62 ew., 187 kat., 44 analf. 2.) **B.**, domin., pow. krobski, 3622 morg rozl., 3 miejsc.: 1) B., 2) folw. Aleksandrowo (Alexandersfeld), 3) Łódź (Friderikenhof), 18 dm., 254 mk., 57 ew., 197 kat., 133 analf. Stac. poczt. Gostyń o 6 kil., stac. kol. żel. Bojanowo o 31 kil., Koźmin o 28 kil. *M. St.*

Bodziejowice, wś, nad rz. Białką, inaczej Szczerbnicą, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze. Wieś nieźle zabudowana, znajduje się na dosyć wyniosłem gliniastem wzgórzu, zdaleka widzialna. W 1827 r. było tu 32 dm. i 248 mk., obecnie 47 dm., 412 mk. Ogólna rozległość morgów 1050, z których na grunta dworskie przypada morgów 684, ziemi ornej morg. 438, łąk 60 morg., lasów 186 morg.; na grunta włościańskie morg 366, w tem ornej morg. 312. Okolica wzgórzysta, falowata, z głębokiemi parowami i rozpadlinami. Gleba glinkowata, obfita w margiel, ztąd urodzajna, dobrze rodzi pszenicę i rzepak. Łąki w nizinach, nad Białką, bardzo piękne, lasy w dobrym stanie, sosnowe, z przymieszką buków i dębiny. Ludność zamożna lecz bez oświaty. B. leżą o 5 w. na północ od Pradeł, na lewo od drogi bitej z Żarek do Szczekocin. Istniał tu browar i papiernia nad strumieniem t. n. *Dr. B.*

Bodzów, wś, pow. wielicki, par. Tyniec, o 8 kil. od Podgórza.

Bodzyniewo, wieś, pow. śremski, 15 dm., 104 mk., wszyscy kat., 22 analf., stac. poczt. Śrem o 6 kil., stac. kol. żel. Czempin o 17 kil.

Boeck, ob. *Buk.*

Boegen i *Boegschen,* kilka wsi w powiecie frylądzkim i szyłokarczemskim.

Boehlitz, ob. *Bąkowice.*

Boehme, ob. *Bymowska.*

Boehmerwald, ob. *Szumawa.*

Boehmisch-Dorf, ob. *Czeska wieś.*

Boehmischdorf, wś, pow. brzeski na Szląsku pruskim, st. dr. żel. z Brzegu do Nissy, o 11 kil. od Brzegu.

Boehmwitz, ob. *Bimowskie.*

Boek (Boeck), ob. *Buk.*

Boeki, ob. *Habżan.*

Boelk, ob. *Belk.*

Boelka-Młyn, młyn, powiat szubiński, ob. *Drewno.*

Boelkau (*Gross* i *Klein*), ob. *Bilkowo* i *Bilkówko.*

Boelsk, *Boelzig,* ob. *Bielsk.*

Boenhof, ob. *Benowo* i *Pszczolidwór.*

Boesdorf, wś, pow. nissański, z par. katol. i st. dr. żel. z Nissy do Brzegu, o 9 kil. od Nissy.

Boesendorf, ob. *Długoszcz* i *Zławieś.*

Boesenfleisch, ob. *Złemięso.*

Boeskau (niem.), wś szlach., pow. wałecki, 2233 m. rozl., 6 dm., 28 mk.

Boessau, ob. *Biesowo.*

Boethin, ob. *Bytyń.*

Boethkenwalde, kol., pow. bydgoski; 26 dm.; 185 mk.; 168 ew., 17 kat.; 29 analf.

Boettin-See, ob. *Bytyń.*

Bóg, *Boh,* źródłosłów wielu nazw geograficznych, które, stosownie do miejscowych właściwości języka, wymawiają się i piszą przez *g* lub przez *h.*

Bóg. Tak niektórzy dawni pisarze polscy nazywają rzekę Boh.

Bogacica, niem. *Bodland,* wś, pow. olesiński, o milę od Kluczborka, ma odwieczny kośc. paraf. katol., 1803 nowo odbudowany. Do B. należą: kolonie: Krzęśl, Szklarnia, Żabiniec i folw. Niederhof. Kat. dekanat dyec. wrocławskiej liczy 10 parafij: B., Constadt, W. Lasowice, Kluczborek, Kuhnau, Lowkowitz, Neudorf, Nieder-Kunzendorf, Byczyna, Thule (według rubrycelli niemieckiej). *F. S.*

Bogacin, folw., powiat bydgoski, ob. *Michalin.*

Bogacz, 1.) niem. *Nieder-Bogatz,* folw., pow. grudziąski, par. i st. poczt. Radzyn, należy do Dębieńca, ma 107 m. rozl., 1 dm., 10 mk. kat. W r. 1782 własność szambelana Trzcińskiego. 2.) **B.**, niem. *Bogatz* lub *Prussowborrek,* osada, pow. szczycieński, niedaleko Szczytna.

Bogacze, ob. *Bogaczewo.*

Bogaczewo, wś, pow. rypiński, gm. Osiek pod Brodnicą, par. Radziki.

Bogaczewo, *Bogacze,* niem. *Bogaczewen,* wś, pow. lecki, st. p. Lec.

Bogaczko, niem. *Bogatzko,* wś i dobra, pow. lecki, st. p. Lec. W pobliżu folwark Bogaczkowska wola.

Bogaczówka, ob. *Bohaczówka.*

Bogałka, leśnictwo, pow. lubliniecki, do dóbr Ciasnej należące.

Bogarodzica, ob. *Bohorodyca.*

Bogarowica, węg. *Falucska,* wś w hr. bereskiem (Węg.), kościół parafialny gr. katol., 580 mk.

Bogat, ob. *Bohat.*

Bogata, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki. W 1827 r. było tu 12 dm. i 186 mk., obecnie 38 dm., 319 mk.

Bogate, wieś włośc., folw. pryw., probostwo, osada młynarska, nad rz. Węgierką, pow.

przasnyski, gm. **Karwacz**, par. Bogate, o 10 wiorst od **Przasnysza**, o 26 w. od Narwi; ma kościół katolicki, szkółkę element., 48 dm., 195 mk., 321 **morgów** (200 gruntu ornego) obszaru. **Folw.** zajmuje powierzchni 975 mor. (587 **m.** gruntu ornego), ma 7 dm., 97 mk., młyn **wodny** i karczmę. Znajduje tu się kościół **paraf.** murowany z XIV w. Od 1563 do 1866 r. B. było własnością Narzymskich, obecnie Światłowskiego. Pałac zbudował Jakób Narzymski, wojewoda pomorski w XVIII w. a syn jego Antoni sufragan pułtuski przyozdobił świetnie kościół. Tu młodość spędził Józef Narzymski, znany komedyopisarz. W 1827 roku było we wsi B. 30 dm. i 223 mk. Par. B. dek. przasnyskiego liczy 2680 dusz.

Bogateńskie, *Bogatyńskie*, pole w Warmii, między Dobrem miastem a Ornetą, słynne z oporu, który tu krzyżakom stawił ród warmiński Bogatyńskich, zaraz w pierwszych bojach z najeźdźcami koło Honedy. Dziś na tem miejscu wś Tüngen.

Bogatki, wś i folw., pow. grójecki, gmina i par. Jazgarzew.

Bogatynka, właściwie *Bukatynka* (ob).

Bogatz, *Bogatzko*, ob. *Bogacz*, *Bogaczko*.

Bogdahnen (niem.), zapewne *Bogdany*, dwie wsie, pow. żuławski.

Bogdainen, ob. *Bogdany*, *Bogdajny*.

Bogdaj, wieś, pow. odolanowski; 109 dm.; 851 mk.; 266 ew., 566 kat.; 152 analf.

Bogdal, folw., pow. poznański ob. *Tarnowo*.

Bogdalla, zapewne *Bógdał*, wś, pow. lubliniecki, par. Lubecko, z folwarkiem.

Bogdał i **Bogdan**, imiona dawne polskie.

Bógdał, wś, nad rz. Pilicą, pow. włoszczowski, gm. i par. Moskorzew. Ogólny obszar 249 morg., 16 dm. i 88 mk. Ziemia licha, gleba piaszczysta, łąki i pastwiska piękne. Ludność trudni się głównie chowem bydła. *Dr. B.*

Bogdałów, wś, pow. kolski, gm. i parafia Brudzew. W 1827 roku było tu 18 domów i 131 dm.

Bogdańce, wś, pow. sejneński, gm. Sereje, 297 mk., 26 dm.

Bogdańczów, wś, pow. łęczycki, gm. Tum, par. Góra św. Małgorzaty. Należy do niej folw. Bachorza. Obszar 398 morgi, w tem gruntów włośc. 105 m.

Bogdaniszki, ob. *Bohdaniszki*.

Bogdanka, wś, pow. chełmski, gm. Cyców, parafia Puchaczów, od Łęczny w. 8, od Chełma w. 38, dawniej stanowiła całość z dobrami Nadrybie. Ziemi ornej m. 271, łąk m. 70, ogrodów m. 2; pod lasem, przeważnie sosnowym, m. 266, nieużytki i t. d. morg 23. Ziemia urodzajna, zwana popielatką, zalicza się do pszennej kl. II. Płodozmian 11-polowy. Pokłady dobrego torfu. Budynków 5, dm. 2.

Bogdanki, kolon., pow. krobski; ob. *Wielka Łąka* (Grosslenke).

Bogdanki, wieś szlachecka, pow. grudziąski, par. i st. poczt. Łasin, rozl. 1070,54 m. (866 ornej, 79 łąk, 93 pastw., 34 lasu, 5 wody), 5 dm., 94 mk.; 41 kat. W 1782 należały do Pawłowskich. Gm. i urząd st. cyw. Bogdanki.

Bogdanów, 1.) z folwarkiem Radziątków, wś, pow. piotrkowski, gm. Gomulin, par. Bogdanów, od Piotrkowa odl. w. 14. Przez terytoryum przepływa rzeka Lucięża lub Bogdanówka. Rozległość ogólna m. 2272, z czego dominium w r. 1870 posiada m. 1561 a mianowicie: na folw. Bogdanów: ziemi ornej przeważnie żytniej m. 196, łąk m. 63, pastwisk m. 140, ogrodów m. 3, lasu m. 520, pod osadą karczemną m. 16, zarośla m. 34, reszta pod drogami i t. d. Ogółem ma B. m. 991. Na Radziątkowie ziemi ornej żytniej m. 352, łąk m. 100, pastwisk m. 42, pod wodami m. 18; osady młynarskie m. 22, osada karczemna m. 5, w nieużytkach, drogach i t. d. m. 31, ogółem na Radziątkowie m. 570. W B. znajduje się staw (morgów 2), w Radziątkowie dwa stawy, 8 i 10-morgowy, przy których 2 młyny wodne, zarybione. W r. 1864 przeszło w posiadanie 90 włościan ziemi m. 656. Grunta-pokościelne m. 54. B. posiada kościół par. murowany, który 1521 już istniał. W 1827 było tu 26 dm. i 218 mk. W pobliżu B. leży Bogdańska wólka. Par. B. dek. piotrkowskiego, z filią w Postękalicach, ma dusz 6402. 2.) **B.**, folw., pow. kaliski, par. Koźminek, odl. od Kalisza w. 10, od Koźminka **w.** 4. Rozległość ogólna m. 703, w tem ziemi ornej m. 432, łąk m. 51, pastwisk m. 51, lasu m. 150, pod drogami i t. d. m. 17. 3.) **B.**, folw. pow. miechowski, powiat Kozłów, odległy od Książa Wielkiego w. 7. Ziemi pszennej m. 106, żytniej 211, łąk m. 86, lasu m. 164. Płodozmiany 8 i 13-polowy. Dawniej stanowił całość z dobrami Rogów. *A. T.*

Bogdanów i t. p., ob. *Bohdanów* i t. p.

Bogdanowce, po węg. *Bogdany*, wś w hr. szaryskiem (Węg.); kościół katol. filialny, bujne pastwiska, łąki, lasy, 751 mk. *H. M.*

Bogdanówka, 1.) wś, pow. myślenicki, o 15 kil. od Jordanowa, rozl. 1489 m., w tem 432 lasu; 89 dm., 516 mieszk.; parafia łacińska w Łętowni; położenie górzyste, gleba owsiana. 2.) **B.**, wś, pow. zbaraski, leży przy kolei żelaznej Karola Ludwika i ma stacyą kolejową w miejscu, drugą od Tarnopola w kierunku ku Podwołoczyskom, między Maksymówką a Podwołoczyskami, o 175 kil. od Lwowa. Przestrzeni obszar dworski posiada: roli ornej 840, łąk i ogrodów 144, pastwisk 11, lasu 459 m. Posiadłość mniejsza: roli ornej 2693, łąk i ogrodów 172, pastwisk 56 morg.

Ludności rz. kat. 348, gr. kat. 1133, izraelitów 125: razem 1606. Ma w miejscu gr. kat. parafią należącą do dekanatu zbaraskiego; do rz. katol. parafii należy do Skałatu, posiada szkołę etatową. Właścicielka większej posiadłości Natalia Dąbczańska. 3.) **B.**, zwana „koło Jezierny," wieś, pow. złoczowski, nad potokiem Wysuszka, o milę na północ od Jezierny, a o 4 mile na wschód od Złoczowa. Przestrzeni obszar dworski posiada: roli ornej 357, łąk i ogrodów 109 (był tu do niedawna staw na Wysuszce, teraz opuszczony i na łąki przemieniony), pastwisk 2 morg.; posiadłość mniejsza roli ornej 771, łąk i ogrodów 91, pastwisk 12. Ludność rz. kat. 201, gr. kat. 240, izraelitów 17: razem 458. Należy do par. rzym. kat. w Jeziernie, gr. kat. parafii w Białkowcach, posiada szkołę filialną. Właściciel większej posiadłości Ludwik Żywicki, adwokat w Tarnopolu. 3.) **B.**, wś tuż pode Lwowem, w par. lwowskiej, własność gm. m. Lwowa.

Bogdanówka, rz., ob. *Lucieża*.

Bogdanówka, potok, wypływa w obrębie gm. Bogdanówki, w pow. zbaraskim, w północno-zachodniej jej stronie, u północnych stóp wzgórza Bogdanówki (404 m.); płynie zrazu kręto na południe doliną Wapnicami zwaną; opływa w kierunku wschodnim wieś Bogdanówkę od południa; w Kamionkach przepływa staw, podobnież i w Rosochowańcu. Tu wpada z prawego brzegu do potoku Samca, dopływu Zbrucza. Długość biegu 11 kil. Znaczniejszy dopływ z prawego brzegu nastaje w obrębie gminy Chmielisk (w pow. skałackim); potok ten bezimienny wpada do Bogdanówki we wsi Kamionkach. *Br. G.*

Bogdanowo, 1.) domin., pow. obornicki, 1877 morg.; 12 dm.; 197 mk.; 50 ew., 147 kat. 105 analf.; st. poczt. i kol. żel. Oborniki o 3 kil. 2.) **B.**, domin., pow. wągrowiecki; 1922 m., 5 dm.; 109 mk., 5 ew., 104 kat.; 48 analf.; st. poczt. Gołańcz o 6 kil., st. kol. żel. Białośliwie o 5 kil.

Bogdany wielkie i **B.** Chmielowo, dwie wsie nad rz. Orzycem, pow. przasnyski, gmina i par. Krzynowłoga wielka, 14 dm., 98 mk. i 353 morg. ziemi włośc. B. wielkie, dobra, składają się z folw.: B. wielkie, B. Chmielowo, Bagienice wielkie, Bagienice garstki i Krzynowłoga wielka; mają 1654 m. obszaru, 13 dm. i 30 mk., własność Rykowskich. W dobrach znajduje się: cegielnia, wiatrak, dwie kuźnie i karczma; grunta dobre, w części pszenne, łąki obfite. *B. Chu.*

Bogdany, niem. *Bogdainen*, wś, pow. olsztyński, st. p. Pyż.

Bogdany, ob. *Bogdanowce* i *Bogdahnen*.

Bogdarka, pow. wągrowiecki, ob. *Świątkowo*.

Bogdaszowice, *Buloszkowice*, dziś *Puschwitz*, wś, pow. nowotarski na Szląsku pruskim, z par. katolicką już od r. 1353. W lesie pod B. odkryto 1841 cmentarzysko pogańskie.

Bogduńczowice, dziś *Wüttendorf*, wś, pow. kluczborski, par. Kluczborek, z dwóch części złożona, przeważnie zaludniona przez niemców.

Boggusch, ob. *Bogusze*.

Bogieniszki, dobra, pow. wiłkomierski, par. Towiany, dziedzictwo Justyna Kossko, gruntu włók 14.

Bogiń, ob. *Bohiń*.

Boginia, wś, pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Skoszewy.

Bogislawitz, ob. *Pakosławsko*.

Boglanka, wieś w hr. szaryskiem (Węg.); kościół filialny gr. katol., 335 mk.

Boglewice, wś, pow. grójecki, parafia B., gm. Jasieniec, od Grójca odl. w. 10, od Warki w. 9, od Rudy Guzowskiej w. 25. Rozległość ogólna m. 1498, w tem do włościan należy m. 255, grunta po-kościelne m. 75, gruntów folw. m. 1168. w czem ziemi ornej, przeważnie żytniej m. 518, łąk m. 129, ogrodów m. 8 i pół, lasu urządzonego m. 487. Kościół par. drewniany istniał tu już w 1428 r., obecny z 1763 roku. B. były gniazdem rodziny Boglewskich. W pobliżu B. Boglewska wola, założona w r. 1343 r. (Por. Ks. Sądowe Ziemi Czersk. XXV). W 1827 r. było tu 33 dm. i 282 mk. Par. B. dek. grójeckiego 2234 dusz.

Bogoduchow, miasto powiatowe gubernii charkowskiej, leżące o mil 7 i pół od Charkowa, nad rzeką Merłą, wpadającą w Worskłę, st. poczt. i st. dr. żel. Założone i wałem ziemnym opasane r. 1667 z rozkazu cara Aleksego Michajłowicza, dla zabezpieczenia Ukrainy małorossyjskiej od napadu ze strony Polski, kozaków zaporoskich i tatarów krymskich; w r. 1780 podniesione do stopnia miasta powiatowego. Liczy 9910 mk., 5 cerkwi. Głównym ich przemysłem jest wyrabianie skór i szewctwo, tudzież ogrodnictwo. Ogólny obrót handlu miejskiego, wraz z jarmarkami, dochodzi do 100,000 rs. Bogoduchowski powiat zajmuje przestrzeni 2,695 w. kw. Liczy mieszkańców 95,200, w tej liczbie włościan w dobrach pryw. 36600, skarbowych 58800 płci obojga. Znaczne lasy rozciągają się koło samego Bogoduchowa. W powiecie jest gorzelni 17, browar 1, fabryk saletry 8, cegielń 5, fab. skór 2. Miasto Krasnokutsk, słobód, wsi i chutorów 231. Przez powiat ciągną się trzy drogi czyli szlaki: romandowski, murawski i sahajdaczny.

Bogojawlenije, st. p., pow. i gub. niżegorodzka, między Arzamasem i N. Nowgorodem.

Bogoniowice wś, pow. grybowski, par. rz. kat. Ciężkowice, o 2 kil. od Ciężkowic. W pobliżu leży st. dr. żel. tarnowsko-lelu-

chowskiej, między Gromnikiem a Bobową, o 36 kil. od Tarnowa, której urzędowa nazwa Bogoniowice-Ciężkowice.

Bogorodzk, miasto powiatowe gub. moskiewskiej, 2031 mk., 725 w. od Petersburga a 79 od miasta gubernialnego odległe. Bank, stacya pocztowa.

Bogorodzka, st. poczt., pow. krasnoufimski, gub. permska, między Jagwildynem i Kungurem.

Bogorodzkie, wś, pow. gorbatowski, gub. niżegorodzka, st. p. między N. Nowgorodem i Gorbatowem.

Bogorya, starodawne godło wojenne i jeden z najdawniejszych herbów.

Bogorya, 1.) os., przedtem mko, pow. sandomierski, gm. Wiśniowa, par. Bogorya, w dolinie śród górzystej okolicy, o 12 wiorst na półn.-wschód od Staszowa, przy trakcie ze Staszowa do Opatowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom schronienia dla kalek. W 1827 r. było tu 73 dm. i 495 mk., w 1859 r. 69 dm. i 612 mk., obecnie 74 dm. i 716 mk. Jestto bardzo starożytna osada. B. została wyniesiono na miasto w 1619 roku przez Krzysztofa Podłęskiego za przywilejem Zygmunta III. Kościołem tutejszym zawiadywali kanonicy regularni. Parafia dek. sandomirskiego ma 1026 dusz. Dobra B., hypotecznie zwane B.-Miasto, miały 3136 m. rozl., z czego 1864 odeszło dla 70 włościan 422 m., dla mieszczan 484, wiele też rozprzedano, tak iż dziedzicowi hr. Zdzisławowi Łubieńskiemu pozostało 1132 m. W skład ich wchodzi: os. Bogorya, wsie: Mała-wieś, Mostki, Zimnawoda, folw. Janów. W Mostkach papiernia i młyn murowany. 2.) **B.**, wś, nad Wisłą z lewego brzegu, w nizinie doliny nadwiślańskiej, pow. sandomierski, gm. Samborzec, par. Skotniki. W 15 w. dziedzicami jej byli: Marcin i Paweł ze Skotnik, bracia. Ponieważ Wisła zabrała kmieciom większą część ich łanów, przeto dziedzice, by powstrzymać ich od opuszczenia wsi dodali im ziemi folwarcznej w to miejsce (Długosz I 328). 3.) **B.**, zwana też *Bogurya*, dolna i górna, dwie wsie i folw. t. n., pow. łowicki, gm. i par. Bąków, odl. od Łowicza 19 w. Ogród tutejszy słynął przed 20 laty z owoców i warzyw, dziś zaniedbany. W 1827 r. było tu 55 dm. i 279 mk., obecnie 49 dm. i 190 mk. Rozl. 180 m. *Br. Ch.*

Bogorya, rzeczka, bierze początek koło młyna Bogoryi, za Ząbkowicami, w pow. będzińskim, przerzyna plant kolei war. wied., trakt z Gołonoga do Ząbkowic i ubiegłszy 10 wiorst wpada pod Gzichowem do Przemszy czarnej. Płynie okolicą lesistą i bagnistą. Na karcie woj. top. król. (XXI c.) mylnie nazwana Pogorya. *Br. Ch.*

Bogot, kopalnia galmanu, pow. bytomski, pod Chorzowem.

Bógpomóż (stary i nowy), wś nad Wisłą z prawego brzegu, pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki. B. stary w 1827 r. miał 23 dm. i 190 mk., obecnie 28 dm. 182 mk. i 1123 m. obszaru, w tej liczbie 1,008 ornej ziemi. Ludność składa drobna szlachta; we wsi ewangelicki dom modlity. B. nowy ma 9 dm., 64 mk.; 336 m. obszaru; przeważną część ludności stanowi drobna szlachta.

Bograny, wś i folw. rządowy, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. W r. 1827 r. było tu 21 dm. i 149 mk. (?), obecnie 4 dm., 74 mk.

Bogschuetz, ob. *Boguszyce.*

Bogrówka, wieś, pow. bohorodczański, nad strumieniem górskim Perehińczyk zwanym, dopływem Bystrzycy, na zachód od Sołotwiny o 12,1 kilometra, od Bohorodczan na południowy zachód o 3 mile austr. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje 233 m. lasu; ani ról ornych, ani łąk, ogrodów i pastwisk dwór nie posiada żadnych; posiadłość mniejsza zajmuje roli ornej 327, łąk i ogrodów 599, pastwisk 136, lasu 11 m. Luduości gr. kat 394, izraelitów 7, razem 411. Należy do gr. kat. parafii w Jabłonce; posiada szkołę trywialną niezreorganizowaną. Właściciel większej posiadłości: Towarzystwo handlowe dla płodów leśnych w Wiedniu, które lasy w całym kluczu sołotwińskim do szczętu wyniszcza. *B. R.*

Boguchwała, wś, pow. lipnowski, gmina Osiek, par. Ligowo i Sierpc, położona o 3 w. od zarządu gminnego, liczy gruntów włośc. 665 morg, w tej liczbie 600 m. ornych; 25 dm., 165 mk., t. j. 81 m. i 84 kob.; we wsi ewang. dom modlitwy i szkoła elementarna. Grunta folwarczne stanowią osadę, należącą do wsi Osiek, liczącą 2 dm., 11 mk. *B. Chu.*

Boguchwała albo *Pietraszówka*, wś, pow. rzeszowski, przy drodze powiatowej z Rzeszowa do Krosna, o 9 kil. od Rzeszowa, ma 1572 morg. rozl., w tem 1270 m. roli ornej; 158 dm., 794 mk.; parafia w miejscu, starożytna, erygowana w 1462 przez Mikołaja z Pietraszówki i żonę jego Maruszkę. Nowy kościół murowany, wystawiony przez Teodora ks. Lubomirskiego wojew. krakowskiego pod wezwaniem św. Stanisława, został w r. 1729 przez Andrzeja Pruskiego, sufragana przemyskiego, poświęcony. Szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, gorzelnia.

Boguchwałowice, wś rządowa, pow. piotrkowski, gm. Sielików, par. Siewierz. W 1827 roku było tu 36 dm. i 222 mk.

Bogucice, 1.) wś, donacya, nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Zagość, par. Bogucice. Leży przy drodze bitej z Pińczowa do Buska. Kościół par. rozpoczął budować w końcu XII

wieku Kazimierz Sprawiedliwy (Długosz I 433), dalej prowadzono roboty w XV—lecz poświęcono dopiero w 1633 r. Znajduje tu się szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 102 dm. i 576 mk., w 1859 r. zaś 125 dm. i 640 mk. Obszar ziemi wynosi 3124 morg.; włościanie tutejsi trudnią się dobywaniem gipsu, który wypalają i rozwożą na sprzedaż w okolice. Par. B. dek. pińczowskiego 903 dusz. 2.) **B.**, wś, pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Małyń, odległa od m. pow. wiorst 27, rozległ. morg 111 w posiadaniu włośc.; ludności 149, w tem 6 ewang.

Bogucice, wś, pow. wielicki, o 1 i pół kil. od Wieliczki, w par. Wieliczka, nad Rabą. R. 1285 była tu bitwa Konrada Mazowieckiego z Węgrami.

Bogucice, ob. *Boguczyce* i *Bohucicze.*

Bogucin, 1.) wś i folw., pow. lipnowski, gmina i par. Spethal Górny, od Lipna w. 16, od Włocławka w. 5, przy drodze bitej z Włocławka do Lipna wiodącej; od Wisły wiorst 4 i pól. Struga bezimienna przepływa granicę od jeziora chełmickiego do Wisły. Na Bogucinie i na kolonii Osiek drobnych osad włościańskich 30, ogólnej przestrzeni m. 722. Ziemi folwarcznej m. 815, w tem ziemi ornej przeważaie żytniej m. 499, łąk i pastwisk m. 90, pod lasem m. 112, w ogrodach m. 8, reszta w drogach, pod zabudowaniami, nieużyt. i t. p. Wś liczy 20 dm., 188 mk., folw. 5 dm., 16 mk. W os. karczemnej Krzyżówka 4dm. 2.) **B.**, wś, włośc., pow. płoński, gm. Starożęcin, par. Gralewo, 11 dm. 102 mk., rozl. 361 morg (w tem 355 m. gruntu ornego). 3.) **B.**, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Pałuki, 149 mk., 17 dm., rozl. 290 m. 4.) **B.**, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Garbów, par. Bochotnica, na lewo od drogi z Lublina do Markuszowa, o 15 w. od Lublina, obok Garbowa. R. 1827 było tu 29 dm. i 240 mk. 5.) **B.**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Policzna. śród lasów kozienickiej puszczy, o 7 w. na połd. od Kozienic, powstała około 1850 r. po lasach Policzny, liczy 39 domów, 308 mieszk. i 722 morg. ziemi włośc. 6.) **B.**, wś rządowa, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Olkusz. W 1827 roku było tu 35 dm. i 231 mk. *Br. Ch.*

Boguckie Hamry, niem. *Bogutzker Hammer*, fryszerka pod Katowicami, pow. bytomski.

Boguczar, miasto powiatowe gubernii woroneskiej, o mil 32 od miasta Woroneża, nad rzeką B., wpadającą o 3 mile od miasta do rzeki Don, z lewej strony, założone za cara Aleksego Michajłowicza; w r. 1797 podniesione do stopnia miasta powiatowego. Liczy mieszkańców 6486, ma cerkwi murowanych 2. Obrót roczny handlu miejskiego dochodzi do 120,000 rs. Bohuczarski powiat zajmuje przestrzeni 7,306 wiorst kw. Mieszkańców ma 165,000 płci obojga. Położenie górzyste. Rzeka Don w tym powiecie ma już 180 sążni szerokości. Najwięcej uprawianą jest pszenica; chów bydła stanowi jednę z najważniejszych gałęzi przemysłu. Łój tutejszy wysyłają nawet do Petersburga.

Boguczyce, niem. *Bogutschütz*, wś, pow. bytomski, o milę od Mysłowic, z parafią katol. dek. bytomskiego, młyn wodny, kamieniołomy, huty cynkowe, kopalnie węgla, gospodarstwo rolne wzorowe. Przysiołek: Zawodzie.

Bogudzięka, okrąg wiejski w gm. Miorach, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Orce, Zastorlice, Wilnowo, Czerlawskie.

Bogudzięki, ob. *Komaje.*

Bogumiliszki, ob. *Bohumiliszki.*

Bogumiła, folwark, powiat wschowski, ob. *Brylew.*

Bogumiłka, folw., pow. brodnicki, parafia Bobrowo, st. poczt. Brodnica, 2 dm., 22 mk., 22 kat., należy do Wichulca; gm. i urząd stanu cyw. Grybno; już przed r. 1782 w posiadaniu Karwatów, dziś własność dra Józefa Karwata. Inaczej *Bogumiłki.* *J. B.*

Bogumiłów, wieś nad Wartą, pow. sieradzki, gmina t. n., par. Sieradz, odległa od Sieradza wiorst 4, rozległości ogólnej morg 1130; w tem gruntów dworskich morg. 798, włościańskich morg 332; gospodarstwo dominialne średnie, pokłady torfu, włościanie zamożni, łatwy zbyt produktów i zarobkowanie. Ludności m. 180, k. 186 katolików, a starozakonnych m. 4, k. 6: razem 376 dusz. Młyn wodny. Gmina B. należy do okręgu sądu gminnego Zapusta mała i do dwu parafij: Sieradz i Chojne; w skład tej gminy wchodzą następujące miejscowości: wieś Bobrów, Bogumiłów, kol. Borzewisko, wieś Chojne, Dąbrowka, Dębina, osada Grosiwo, wieś Jeziory, Kłocko, Monice, Okrąglica, Sokołów, Stoczki, Wiechucice, Wiechutka, Zalesie, Żagliny. Urząd gminny we wsi Monice, odległej od m. Sieradza wiorst 2, od stacyi kolei żelaznej w Łodzi wiorst 60. Ogólna rozległość gm. Bogumiłów morg 12464, w tem: gruntów ornych morg. 8610, lasów 1049, łąk i pastwisk 2505, ogrodów 33, nieużytków 60, zabudowania, wody i drogi 207. Właściciele większych własności posiadają morg 6781, włościanie 5676, duchowieństwo 6, instytucye 1; w tem posiadają: gruntów ornych: dominia morg 3751, włościanie mor. 4859; lasów 1049; łąk i pastwisk 373, włośc. 676; nieużytków m. 11, włośc. m. 49. Grunta przeważnie żytnie 2 klassy, w bardzo małej ilości pszenne, lecz tylko dobrą uprawą doprowadzone do tegoż stopnia dobroci. Gospodarstwa dominialne zamożne, dążące do postępu. Włościańskie średnie, w niektórych zaś miejscowościach, położonych bliżej miasta Sieradza, a ztąd ułatwionego zbytu produktów,

i łatwego zarobku, dobrobyt okazuje się lepszym niż w innych miejscowościach, jakkolwiek przy pracowitości i trzeźwości, mógłby być znacznie podniesiony a nawet kwitnący. Hodowla inwentarza w majątkach dworskich dąży do ulepszenia rasy, zkąd rozchodzi się i pomiędzy włościanami zachęta i dążność do racyonalniejszej hodowli, wszakże w bardzo małym stopniu, ku czemu przeszkoda, jak wszędzie, brak oświaty. Ludności w ogóle dusz 4173, w tej liczbie: katolików 1986 męż., 2108 kob., ewangelików 17 męż., 18 kob., izraelitów 18 męż., 22 kob. Zajęcie ludności przeważnie i wyłącznie prawie rolnicze, jakkolwiek pomiędzy ludnością wiejską jest klasa t. z. wyrobników, lecz i ci wyłącznie wynajmują się do robót rolnych. Fabryk i znaczniejszych zakładów przemysłowych wcale nie ma; z rzemiosł, li tylko kowalskie jako niezbędne przy uprawie roli, i tkackie dla zaspokojenia miejscowych potrzeb. Stan umysłowy ludności wiejskiej mało rozwinięty. Kościół parafialny jeden we wsi Chojne. Szkółka elementarna jedna w tejże wsi Chojne na 40 uczni. Z zakładów przemysłowych znajdują się wodne młyny i wiatraki. *Żdz.*

Bogumiłowice, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, 30 dm., 225 mk., 210 morg ziemi włośc. Należy do dóbr Wydrzyna Wola.

Bogumiłowice, wś, pow. brzeski w Galicyi, rozl. 651 m.; 90 dm., 497 mk., parafia w Wierzchosławicach, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna. Leży w równinie, w glebie pszennej; w miejscu przystanek kolei żelaznej Karola Ludwika, między Biadolinami a Tarnowem, o 70 kil. od Krakowa; połączona gościńcem powiatowym z Wojniczem. *M. M.*

Bogumiły, niem. *Bogumillen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Dłótowo.

Bogumin, *Bohumin* (mor.), *Oderberg* (niem.), miasto pow. ks. cieszyńskiego, przy samej gran. pruskiej (ob. *Annaberg*), gdzie Olza do Odry wpada, 1334 ludn., 956 morg. gruntu. Z B. rozchodzi się dr. żel. na 4 strony: do Wiednia, Wrocławia, Koszyc i Krakowa; o 276 kilom. od Wiednia, 136 od Krakowa, 81 od Wrocławia, 351 od Koszyc, 31 od Cieszyna. Wzniesienie nad poziom morza stóp 600. Piękny kościół parafialny katol. i ratusz, komora celna austryacka. Parafia katol. B. dek. frysztackiego liczy 2810 katol., 14 ew., 40 izr. Powiat bogumiński zajmuje rozl. 2½ m. kw. (67% ziemi uprawnej, 12% łąk i pastwisk, 17% lasu). Pow. gruntu częścią płaska, częścią pagórkowata (między 600 a 1000 st. n. p. m). Mieszk. 24100 (wszyscy prawie katolicy), zajętych rolnictwem i wydobywaniem węgla kamiennego. Należy tu 1 miasto i 28 wsi, razem 2706 dymów (cyfry z r. 1870). *F. S.*

Bogunice, niem. *Bogunitz*, wś, pow. raciborski, niegdyś własność dominikanek w Raciborzu, w par. Lisek, 2 młyny wodne, tartak.

Boguniewo, 1.) wieś i domin., pow. obornicki, 1631 morg. rozl., 21 dm., 271 mk., 10 ew., 261 kat., 83 analf., stac. poczt. i kol. żel. Rogoźno o 7 kil. Własłość Szulczewskiego. 2.) **B.**, leśnictwo, pow. obornicki, ob. nadleśnictwo *Eckstelle*. *M. St.*

Bogurya, ob. *Bogorya*.

Bogurzyn, wś włośc. i folw., nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Dąbrowa, par. Bogurzyn, od Płocka odl. w. 70, od Mławy w. 9. Do B. należący dawniej folwark i wieś Bogurzynek w r. 1864 przeszedł w całości (799 m.) na własność 54 włościan. W pozostałych 1364 m. jest ziemi ornej m. 679, łąk i pastwisk m. 460, w lasach olszowych i zaroślach m. 186, pod wodami m. 4, reszta pod ogrodami, drogami i t. d. W folw. Bogurzynie jest 6 dm. 52 mk.; we wsi 24 dm., 135 mk. Par. kościół murowany. W Bogurzynku 36 dm., 262 mk.

Boguschau, ob. *Boguszewo*.

Boguschewen, ob. *Boguszewo*.

Boguschowitz, ob. *Boguszowice*.

Boguschütz, ob. *Boguszyce*.

Bogusice, ob. *Boguszyce*.

Bogusław, *Bohusław*, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków.

Bogusław, 1.) wieś szl., pow. pleszewski, 12,372 morg. rozl., 4 miejsc.: 1) B., 2) folw. Ciświce, 3) Roszków, 4) leśnictwo Roszków, 47 dm., 671 mk., 45 ew., 626 kat., 228 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Jarocin o 1 kil. 2.) **B.**, pow. pleszewski, komora nad granicą rosyjską, po nad Prosną, tworzącą granicę; na stoku wzgórzy wznoszących się wzdłuż lewego brzegu, naprzeciwko Stawiszyna, należy do domin. Turska. Rolnictwo stanowi główne zatrudnienie mieszkańców (58); obok tego praktykuje się na wielki rozmiar przemycanie towarów kolonialnych, łokciowych i cygar, mimo straży granicznej. Młyn parowy jest w miejscu, 3 gorzelnie w okolicy. Z Rossyi przechodzi zboże, mąka, konie, bydło, wełna. Agentura pocztowa, poczta osobowa do Pleszewa. Stac. kol. żel. Pleszewo o 15 kil. *M. St.*

Bogusław, i t. p. ob. *Bohusław* i t. p.

Bogusławice, 1.) wś włośc. i folw pryw., pow. płoński, gm. Naruszewo. par. Radzymin. B. folw. posiada 2 dm. i dwór murowany, 7 mk., należy do dóbr Radzymin; B. wś liczy 14 dm. 86 mk. i 87 morg obszaru. 2.) **B.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolbórz. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było tu 16 dm. i 197 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w os. Wolbórz, st. poczt. tamże, odl. od Piotrkowa 17 w., 7881 ludn. 3.)

B. (z osadą młynarską Lejszewo), wieś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, paraf. Kowal, od Kowala w. 2. Przestrzeń og. m. 1009, w tem gruntów folw. ornych m. 752, łąk m. 120, pastwisk m. 40, pod wodami 3, włościanie posiadają m. 57. Grunta przeważnie mocno szczerkowate. Płodozmian istnieje od r. 1840, na łąkach torf i kamień wapienny. Cegielnia. W 1827 r. było tu 16 dm., 136 mk. 4.) **B.**, wieś (z folw. Goraj i osadą karczem. Żaryń), pow. kolski, gm. i par. Lubotyń. Rozl. ogól. m. 1834, w tem ziemi pszennej m. 76, żytniej 917, łąk m. 231, pastwisk m. 132, lasu m. 426, nieużytków 52; gorzelnia. W 1827 r. było tu 32 dm., 130 mk. 5.) **B.**, wieś, pow. koniński, gm. Tuliszków, par. Dzierzbin, od Kalisza w. 25, od Konina w. 21, włościanie od r. 1864 posiadają m. 54. Ziemi folwarcznej m. 1420, a mianowicie: ornej (blizko $^3/_4$ pszennej) m. 411, łąk m. 118, pastwisk m. 2, ogrodów warzywnych i owocowych m. 23, pod zabud. m. 3, pod lasem, od r. 1859 zagospodarowanym, m. 796. W r. 1827 było tu 15 dm., 215 mk., obecnie 251 mk. 5.) **B.**, wieś, pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, od Radomia odległ. w. 12, od Skaryszewa w. 3 Do włościan od r. 1864 należy m. 331, do dziedzica m. 791, w czem ziemi ornej m. 470, łąk m. 84, ogrodów owoc. i warzyw. m. 11, pod wodami m. 5, lasu m. 211. Gospodarstwo płodozm. 14-polowe, w r. 1859 zaprowadzone. Stawy zarybione. W r. 1827 było tu 18 dm. i 163 mk., obecnie 18 dm. i 181 mk. *A. T.* 7.) **B.**, wś i folw., pow. opatowski, gm. Sadowie, par. Grocholice, między Bodzechowem a Opatowem. W 1827 było tu 12 dm., 108 mk., obecnie 13 dm. i 128 mk. Ziemi dworsk. 522 morg., włośc. 220 morg. *Br. Ch.*

Bogusławice, 1.) niem. *Boguslawitz*, wś, pow. wrocławski, par. Turów. 2.) **B.**, niem. *Buselwitz*, wś, pow. oleśnicki, par. Celniki. 3.) Por. *Olbin.*

Bogusławiec, wś, pow. noworadomski, gm. Kruszyna, par. Borowno. W 1827 r. było tu 21 dm. i 189 mk.

Bogusławki, 1.) *Janki* i *Lenarty*, małe i duże, wś, pow. rawski, gm. Regnów, par. Rawa, od Rawy w. 4; rozległ. ogólna m. 670, w tém ziemi pszennej m. 6, żytniej m. 465, łąk m. 52, pastwisk m. 120, nieużytków m. 26. W r. 1827 było tu 14 dm. i 100 mk. 2.) **B.**-*Starawieś*, wś, pow. rawski, gm. Regnów, par. Rawa; od Rawy odl. w. 6. Rozległ. m. 555, w tem ziemi ornej m. 207, łąk m. 40, lasu m. 188. *A. T.*

Bogusławki, 1.) wieś szl., pow. średzki, 2527 morg. rozl.; 6 dm., 679 mk., 10 ew., 59 kat., 9 analf., stac. poczt. Nowemiasto nad Wartą o 7 kil., stac. kol. żel. Sulęcin o 2 kil. Niegdyś własność Bronisława Żychlińskiego. 2.) **B.**, wieś szl., pow. krobski, 852 morg rozl, stac. p. Gostyń o 2 kil., st. kol. żel. Bojanowo o 26 kil; ob. *Podrzecze.* *M. St.*

Bogusławki, kolonia, pow. toruński, pow. Nawra, st. p. Chełmża, 495 m. rozl., 14 dm. 137 mk., 120 kat., powstała dopiero po 1848 r. przez seperacye włościan wsi szl. Nawra. Gm. i urz. stanu cyw. Konczewice. *J. B.*

Bogusławów, wś, pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyny. W 1827 r. było tu 9 dm. i 110 mk.

Bogusy, pustkowie, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, rozległość morg. 103 w posiadaniu włościan; ludność dusz 18, wyznania katol. *Żdż.*

Bogusz, *Bohusz*, imię starodawne, źródłosłów wielu nazw miejscowych.

Bogusz, ob. *Bogusze*, *Bohusze*.

Bogusza, wś, pow. grybowski, o 11 kil. od Grybowa, 2262 morg rozl., w tem 1090 m. lasu, 87 dm., 514 mk. narodowości ruskiej, parafia gr. kat. w Królowy ruskiej, położenie górzyste, gleba owsiana. *M. M.*

Bogusze, 1.) wś, nad rz. Łęk, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. Leży na samej granicy od Prus i posiada celną rogatkę. W 1827 r. było tu 54 dm. i 273 mk.; w 1859 r. 37 dm. i 265 mk. drobnej szlachty. Obszar ziemi 1015 morg. Wieś ta założoną została w 1531 r. Odl. od Grajewa 4 w. Pod tą wsią stoi na linii granicznej słup murowany, wzniesiony w roku 1545 przy rozgraniczaniu od Korony tej części Prus, która w lenne posiadanie Albertowi margrabiemu brandenburskiemu puszczoną została, i która dała początek dzisiejszemu królestwu. Słup ten ma na sobie wyobrażenie herbów koronnych, płaskorzeźbą na kamieniu piaskowym dosyć niezgrabnie wykonanych; to jest po jednej stronie tarcza z pogonią litewską, po drugiej tarcza z orłem jednogłowym, mającym na piersiach głoskę S koroną uwieńczoną, a niżej tablicę z wklęsło wyrytym następującym napisem: „Quando Sigismundus patriis Augustus in oris primus et Albertus Marchio jura dabant, Ille Jagellonis veteresque binominis urbes hic que Borussorum pace regebat opes. Haec erecta fuit moles quae limitae fines signat et amborum separat arva ducum. Anno MDXLV. Mense Augusto“. Kamień ten już w wielu miejscach przez czas jest zniszczony, zaś litery nie wszędzie do wyczytania łatwe. Pospólstwo tutejsze utrzymuje, że w tym słupie znaczna ilość srebra została zamurowaną. Z tego powodu nieraz włościanie od strony Prus napadali go w nocy, świdrem wiercieli w cegłach, i tym sposobem znacznie zniszczyli. Por. „Tyg. ill.“ t. IV 1862 str. 62. Gm. B. ma ludn. 6689, rozległości 11769 morg., urząd gm., s. gm. okr. II i st. p. w. os. Grajewo. Wskład gm. wchodzą:

Boczki-Świdrowo, Bogusze, Cyprki, Danówko, Dybła, Flesze-Rożyńskie, Grajewo, Kacprowo, Konopki, Kotyrybno, Kurejewka, Kurejka, Łękowo-Lipnik, Merucie, Popowo-pruskie stany, Toczyłowo, Wierzbowo i Wojewodzin; dwie z wymienionych wsi posiadają ludność czysto szlach., 9 mięszaną, reszta włościanie. W 1876 r. wywieziono przez komorę B. za 674,543, przywieziono za 96,670 rs. 2.) **B.** *Stare*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo, ma 907 morg. obszaru. *Br. Ch.*

Bogusze, niem. *Boggusch*, wś szl. i leśnictwo, pow. kwidzyński, par., st. p. i tel. Kwidzyń, 862 m. rozl., 15 dm., 198 mk., 25 kat. Lasu rządowego 10928 mórg.

Boguszewice, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo. W 1827 r. było tu 11 dm. i 114 mk.

Boguszewicze, ob. *Bohuszewicze*.

Boguszewiec, wieś włośc., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, liczy 206 mk., 20 dm., 15 osad. włośc., powierzchni 414 morgów, w tej liczbie 209 m. gruntu ornego.

Boguszewo, 1.) wś szl., pow. grudziąski, par. i st. poczt. Radzyn, 1281 m. rozl. (1102 gr. ornych, 133 łąk, 42 pastw., 5 lasu), 6 dm., 151 mk., 95 kat., gm i urząd stan. cyw. Linówko. 2.) **B.**, wś, pow. kartuski, o 32 kil. od Kartuz. 3.) **B.**, niem. *Boguschewen* lub *Schur*, wś, pow. ostródzki, st. p. Miłomłyn.

Boguszków, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Rożniszew. W 1827 r. było tu 9 dm. i 100 mk., obecnie zaś 11 dm. i 98 mk., 311 morg. ziemi włośc.

Boguszowa, przysiołek wsi Librantowa.

Boguszowice, niem. *Boguschowitz*, wś, pow. rybnicki, o pół mili od Wodzisławia, z par. katol. dek. żarskiego, do r. 1810 własność klasztoru w Rudzie.

Boguszowice, niem. *Boguschowitz*, *Bohutschowitz*, wieś, pow. cieszyński, na Szląsku austr., rozl. morgów 301, ludn. 245, w par. katol. Cieszyn; szk. ludowa.

Boguszówka, wś i folw., pow. kozienicki, gm. Sarnów, par Regów. W 1827 r. było tu 18 dm., 166 mk., obecnie 22 dm. i 184 mk. 617 morg ziemi dworsk. i 338 m. włośc.

Boguszówka, wś, pow. dobromilski, o 4 kil. od Birczy, należy do obu parafij w Birczy.

Boguszówka, ob. *Bohuszówka*.

Boguszyce, 1.) królewskie i kościelne, lub Walewskiego i Frydrycha, inaczej B.-Nadzieja i B. małe, pow. rawski, gm. i par. Boguszyce, odl. od Rawy 3 w. Modrzewiowy kościół par. z r. 1558, sąd gminny okr. I, urząd gminny. W 1827 r. było tu 53 dm. i 294 mk., obecnie 38 dm., 585 mk., 1640 morg. ziemi dworskiej, 232 morg włośc. Par. B. dek. rawskiego 1256 dusz liczy, a erygowaną była 1521 przez Wojciecha Boguskiego, dziedzica B. St. p. w Rawie o 4 w. Gm. B. liczy 3151 mieszk. 2.) **B.**, wś rządowa, pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było tu 13 dm. i 101 mk. Rozl. 1002 m., w tem ziemi ornej 668 m., łąk 127, pastwisk 21, ogr. 8, lasu 170. Torf. Gmina B. należy do s. gm. okr. IV w Ziemięcinie, st. p. w Sompolnie, od Nieszawy 48 w. Ogólny obszar gminy 8945 morg., w tem 6599 dominialnych i 2335 włośc. W gm. znajdują się 4 młyny wodne i 1 szkoła początkowa; 2763 mk. 3.) **B.**, kolonia, pow. łęczycki, gm. i par. Piątek. W 1827 r. było tu 15 dm. i 191 mk., obecnie 23 dm. i 575 morg. obszaru. 4.) **B.**, okolica szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo, o 10 w. na zach. połud. od Łomży. W obrębie jej istnieją już od 1407 r. wsie: B. Stare, B. Andrzejki, B. Kosiołki, B. Warchoły, Pączkowizna, B. Zagroby, gniazdo rodziny Boguskich; wszystko drobnych rozmiarów wioski. *Br. Ch.*

Boguszyce, *Bogusice*, niem. *Boguschütz* 1.) wś, pow. opolski, w par. kat. Chrząszczyce. 2.) **B.**, wś, pow. gliwicki. par. katol. Toszek. 3.) **B.**, niem. *Bogschütz*, wś, pow. oleśnicki, par. Oleśnica, z miejscowością zwaną Apothekerei, tuż pod Oleśnicą, do której mieszkańcy tego miasta odbywają liczne w czasie lata wycieczki.

Boguszyn, kolonia i wieś włośc., pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk. Wieś włośc., położona nad rzeczką Struga zwaną, liczy 172 mk., 27 dm., powierzchni 780 morgów, w tem gruntu ornego 697 mor.; we wsi znajdują się szkółka wiejska, kuźnia i szynk; kolonia zajmuje powierzchni 868 morg., w tem gruntu ornego 775 morgów, 222 mk., 16 dm.; w kolonii znajduje się kościół i szkółka elem. ewang., wiatrak i kuźnia. *B. Chu.*

Boguszyn, 1.) wieś, pow. pleszewski, 2 miejsc.: 1) B., 2) osada Utrata; 21 dm., 173 mk., 13 ew., 160 kat., 81 analf. 2.) **B.**, olędry, pow. pleszewski, 50 dm., 315 mk., 213 ew., 102 kat., 116 analf. 3.) **B.**, domin., pow. pleszewski, 4911 morg. rozl., 3 miejsc: 1) B., 2) folw. Chromiec, 3) Józefowo, 36 dm., 472 mk., 8 ew., 464 kat., 241 analf.; stac. poczt. Książ o 5 kil., stac. kol. żel. Chocicza o 2 kil., własność Ludwika Szczanieckiego. 4) **B.**, wieś, pow. kościański, 31 dm., 222 mk., wszyscy kat., 71 analf. 5.) **B.**, folw., pow. kościański, ob. *Bronikowo*. *M. St.*

Boguszyniec, wś i folw., pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew, na lewo od drogi z Koła do Kłodawy.

Boguta, imię starodawne, od którego poszły nazwy takie, jak Bogucice (potomkowie Boguty), Bogucin.

Bogutshütz, ob. *Boguszyce*.

Boguty, okolica, pow. ostrowski, gm. Ka-

mieńczyk Wielki, par. Boguty. W obrębie jej leżą nastepujące wsie, zamieszkałe przez drobną szlachtę (dawna ziemia i pow. nurski): B.-Augustyny wś szlachecka; B.-Wielkie, wś szlach., szkoła elementarna i urząd gminny Kamieńczyk; B.-Żurawie, wś szlach., 92 mk.; B.-leśne, folw. należący do szpitala w Ciechanowie, 10 dm. i 55 mk.; B.-milczki, wś szlach.; B.-pianki lub kościelne, wś szlach., kościół drewniany parafialny, 2 dm., 29 mk. Par. B. dek. ostrowskiego liczy 1372 wiernych. B.-Probostwo, wś, powstała w skutek ukazu 1864 r. z gruntów probostwa Boguty; B.-Rubiesze, wś szlach.; B.-Stągiewki, wś szlachec.; B.-Chruściele, wś szlachecka; B. Rubiesze i B. Cietrzewki, wsie włościańskie. *Br. Ch.*

Bogutycze, ob. *Bohutycze*.

Bógwidz, niem. *Bugwitz*. 1.) wieś, pow. pleszewski, 9 dm., 84 mk, wszyscy kat., 27 analf. 2.) **B.**, domin., pow. pleszewski, 2624 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Józefa; 8 dm., 156 mk., 23 ew., 133 kat., 51 analf. *M. St.*

Boh, rz. zwana też *Bóg* lub *Bug południowy*, płynie północno-wschodnią częścią gub. podolskiej. Dla odróżnienia go od zachod. Bohu nazywał się południowym. Herodot i inni nazywali go Hispanis. Wypływa z małego jeziorka na północno-wschod. granicy Podola i Wołynia, u podnóża wzgórza znanego pod nazwiskiem Zborna, około wsi Czerniawki, powyżej wsi Hladki na Wołyniu. Z początku jest błotnistym strumieniem, od Hladek do Pirogowiec (pow. proskirowski) ma kierunek południowy; na tej przestrzeni nad nim leżą Czarny-Ostrów i Proskirów. Od Pirogowiec kieruje się na północ i zachód, następnie znowu kilkakrotnie zmienia kierunek i dopiero od Janowa zwraca się na południo-wschód i przechodzi do chersońskiej gub., gdzie wlewa się do limanu dnieprzańskiego. Płynie pod Międzyborzem, Latyczowem, Nowo-Konstantynowem, Chmielnikiem, Janowem, Strzyżawką, Winnicą, Tywrowem, Woroszyłówką, Peczorą, Bracławiem, Ładężynem, Sawraniem i Bohopolem, gdzie przechodzi do chersońskiej gub. B. w gub. podol. nigdy nie był spławny z przyczyny licznych mielizn i małej głębokości, która średnio dochodzi do sążnia. Brzegi nizkie; często więc rozlewa. Bieg wolny. Od Bracławia coraz szerszy; w podolskiej jednak gub. szerokość jego nie przechodzi 400 sążni. Brzegi i dno pokryte granitem i ogromnemi bryłami sterczącemi z wody. W powiatach: proskirowskim, latyczowskim, lityńskim i winnickim poprzerzynany groblami, przy których są wielkie młyny. Dopływy B. w gub. podol. są z prawej str. Płoska, Wołk, Tesówka, Bobka, Zhar, Wisznia, Rowiec, Rów, Baran, Kraśnianka, Szpikówka, Jazowiec, Sielnica, Trościaniec, Dochna, Sawranka, Kodyma; zaś z lewej, Zwonicha, Bożek, Tyrychwa, Kundynka, Ikwa, Domacha, **Sniwoda**, Postołowa, Desna, Strzyżawka, Sob, **Udycz**, Sinica, Mołdawka, Siniucha. Poniżej **gub. podolskiej** Wakszała, Czartołach, **Czyczykleja** z prawej strony, a Martwe Wody, Gniły Jełaiec i Inguł z lewej. Nieco niżej Nikołajewa, Boh tworzy obszerny liman, do którego wchodzą swobodnie wielkie statki, a nawet okręty. B. zaczyna być spławny od Wozneseńska do Nikołajewa. Przedmiotem spławu jest zboże, i to nie w wielkiej ilości. B. zamarza przecięciowo około 1 stycznia, puszcza dość późno, z powodu słabej pochyłości stoku i mnóstwa grobel. „Do szczególnych wszakże należy to zjawisko, pisze W. Pol, iż ze wszystkich rzek europejskich, jeden tylko Boh, płynący na przestrzeni 106 mil, nie uprowadza z sobą ani jednej spławnej rzeki, i że tylko jeden Boh blizko ujścia jest żeglownym; w czem się już najwybitniej jego stepowa wyraziła natura. Zawadą do spławności Bohu nie jest wszakże sam brak wód, mający przyczynę w suszy stepowego klimatu, ale także i pokład skalisty, którym płynie. Wielka bowiem płyta stepowego granitu, która się w kształcie półksiężyca, kobielą zwróconego ku południowi, rozłożyła na obszarach Czarnomorskiego-Niżu, stanęła Bohowi niejako zawadą na całej przestrzeni średniego jego biegu. Pod Międzybożem wstępuje Boh poraz pierwszy na ten pomost skalisty. Pod Nowyn-Konstantynowem i około Janowa znaczne już masy stanowią granity na wybrzeżach Bohu. Pod Strzyżawką i Winnicą tworzą już okazałe skały, około Zwonichy i Potusza wznoszą się prawie prostopadle ścięte granity na 108 stóp wysokości, a na nich leżą nadto pokłady ziemi, drugie tyle wysokiej, tak że cała wysokość zabrzeża do 216 stóp sięga. Podobne masy, lubo nie tyle pionowo ścięte i niższe nieco, natrafia się na całej przestrzeni aż do Rajgroda. Odtąd staje się pasmo granitów ciąglejsze, nie okazuje przecie mas tak wyniosłych jak poprzednie, aż dopiero w Hłuboczku zajmują znowu skały całą wysokość nadbrzeża, a choć nie są tak pionowo ścięte jak w Potuszu, przenoszą jednak tamte wysokością; mas tak wyniosłych nie widać, aż dopiero na ujściu Dochny: ztąd już opadają coraz niżej ku Bohopolowi, około Aleksandrówki wznoszą się po raz ostatni wysoko, a nikną na ujściu Martwej Wody w okolicy Wozneseńska. Na tej całej tedy przestrzeni ma Boh wiele progów, które na zawadzie żegludze stają: pierwsze progi poczynają się już od Winnicy, tem częstsze, czem niżej — znaczny bardzo próg sterczy pod Hłuboczkiem, lubo nie przykry i w spadku podzielony. ma jednak do 6 stóp wysokości — a wyższy jeszcze od niego znajduje się blizko ujścia Dochny i ten jest z większych mas granitów złożony. **Zresztą**

ma na tej przestrzeni Boh częste wiry i prądy, runione skały, znajdujące się w łożu rzeki, a wzdłuż samych brzegów ponad wodą częste przyspy i ławy skaliste. To sprawia, iż łoże Bohu, lubo w czasie wiosny dostatecznie wodą opatrzone, nie jest zdatne do żeglugi. Wyspy, jakie się na tej rzece na przestrzeni wyłomu znajdują, są wysokie, skaliste i podobnej natury pokładów, co i jej wybrzeża. Kraje, na obszarze Bohu położone, mają zimę tęgą i zawalną. Bogactwem tedy śniegów i lodów zasilają się stawowe rzeki, i zapasem tych wód zbieranych utrzymuje się Boh w czasie posusznej pory roku. Bystry spadek wód jego na przestrzeni wyłomu sprawia, że w dość krótkim czasie odlewa się do morza, i że przez odparowanie te wody nie nikną w mieliznach lub bagnach, jak u innych rzek stepowych. I owszem zapędem tym, jaki wody na średnim jego biegu biorą, uchodzą nawet raźniej na przestrzeni dolnego biegu; podobnie jak wody Dunaju, przedzierające się z gwałtownością przez Żelazną bramę Trajana, nabierają także na dolnym jego biegu więcej spadku: ztąd też jest i liman Bohowy nie tyle szeroki i głębszy od wszystkich limanów morza Czarnego. Prócz wód wiosennych, nie może być na Bohu, jako na rzece stepowej, mowy o innych wodach gościnnych. Na całą suchą porę roku przypada na jego krainę zaledwo 25 do 30 dni dżdżystych, i to daje tu najlepsze wyobrażenie o nizkim stanie wód letnich. Krę znosi tu woda naprzód na dolnym biegu, a gdy się w tych krajach wiosna dorazu robi, znosi woda na przestrzeni wyłomu Bohowego krę z taką gwałtownością, i tak niespodziewanie, że nieraz z sobą dzikie uprowadza zwierzęta. W czasie wiosennego wezbrania wód zalewa Boh całą swoją dolinę, i napełnia wodą rybne jeziora, znajdujące się na porzeczach jego, a podnosi wody limanu na 8—12 stóp nad zwykły stan wody. Brzegi Bohu nie są jeszcze i na dolnym jego biegu nizkie; i owszem pokłady nadbrzeżnych tufów wynoszą step dosyć wysoko jeszcze i tutaj nad powierzchnię morza. Od Mikołajowa jest brzeg lewy limanu Bohowego znacznie spadzistszy, i po większej części piaskiem pokryty; prawy zaś wyniosły i przykry, już to skalisty, już gliniasty. Wezbrania wód w limanie przyczyniają się w części do zwiększenia gwałtowności znanych prądów morskich, tyle niebezpiecznych żegludze na Czarnem morzu pod wiosenną porę. Na całej przestrzeni dolnego biegu swego ma Boh łoże głębokie i jest raczej do kanału, niż do rzeki podobny, po którym nawet morskie mogą chodzić statki: pod Mikołajowem należy prócz krymskich do najgłębszych portów morza Czarnego; na przestrzeni całego dolnego biegu ma Boh zaledwo 40 stóp spadku i płynie w korycie zebranem.“ (Z Hydrografii W. Pola i rękopisu dra Maryańskiego).

Bohaczówka, 1.) wś, nad rzeczką Sasową, wpadająca o 5 w. do rz. Szpołki, w pow. zwinogródzkim, dawniej starostwo. Miejscowość górzysta. Droga pocztowa przechodzi przez wś. Od Zwinogródki wiorst 10, od Szpoły st. kolei żel. chwastowskiej wiorst 23, od st. poczt. Kniaża wiorst 8. Zarząd gminny nad wsiami: Chłypnówką, Ozierną, Michajłówką i Gudzówką. Ziemi w całej gminie z nieużytkami 6597 dzies., w samej Bohaczówce 1535 dz. Mieszk. prawosł. 1400, izraelitów 35; dawniej była kaplica katolicka. Przy cerkwi ziemi 53 dzies. 2.) **B.**, wieś rządowa, pow. bałcki, gm. Meczetna; dusz męz. 212. Ziemi włośc. 1996 dz. Wieś tę 12 lat trzymał jenerał Lewicki. Obecnie 1155 dz. nadane admirałowi Wojewódzkiemu. Przy B. jest kolonia żydowska: 392 dusz, 1043 dz. ziemi. 3.) **B.**, mała wioseczka w pow. mohylowskim, gub. podol., należy do klucza szarogródzkiego, ob. *Hibalowce*.

Bohaków, wś rządowa, pow. bracławski, wraz z wsią Horodnicą ma 550 dusz męz., 1302 dz. ziemi; należała do starostwa bracławskiego. *Dr. M.*

Boharewicze, wś w pow. ihumeńskim, nad Ptyczą.

Bohat, jedna z gór miodoborskich nad Zbruczem, między Husiatynem a Satanowem, najwyższy punkt wyżyny podolskiej w Galicyi, 415, 89 metrów n. p. m.

Bohate, folwark, pow. nowogradwołyński, gminy piszczowskiej, należy do klucza piszczowskiego hr. Maryi Alfredowej Potockiej, odznacza się przepychem w budowlach, remanentach i wzorowem gospodarstwem. *L. R.*

Bohaterka, ob. *Bohatyrka.*

Bohatery, wś i B.-leśne, wś rządowa, pow. augustowski, gm. Kuryanka, par. Teolin. Śród błot i lasów na połud. krańcu puszczy augustowskiej, o 2 w. na półn. od Bartnik. W r. 1827 B. leśne miały 40 dm. i 230 mk., obecnie 53 domy i 330 mieszk. B. polne, wieś rządowa, powiat augustowski, gmina Łabno, o 10 w. na połd. od B. leśnych, a 12 w. na wschód od Lipska. W 1827 r. było tu 36 dm. i 132 mk., obecnie 51 dm., 334 mk.

Bohatkowce, wieś, pow. podhajecki, nad rzeką Strypą, która tworzy tu jeden z największych stawów w całej Galicyi; wieś ta oddaloną jest na północny wschód od miasta pow. Podhajce o 3 mile. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 1068, łąk i ogrodów 811 (w to jest staw wliczony), pastwisk 244, lasu 134 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 1885, łąk i ogrodów 340, pastwisk 115. Ludności rz. kat. 65, gr. kat. 960, izraelitów 99: razem 1124. Należy do rzym. kat. par. w Na-

staszowic, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy granicząca wś Bieniawa z 331 parafianami; parafia ta należy do dekanatu trembowelskiego. B. posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 260 złr. Właściciel większej posiadłości Wacław hr. Baworowski.

Bohatynka, właściwie *Bukatynka* (ob.).

Bohatyr, wieś powiatu sienneńskiego, gub. mohylowska, z kaplicą katolicką parafii Czereja.

Bohatyrka, 1.) wieś, pow. taraszczański, nad rz. Targanem, wpadającym do rz. Tykicza, o 19 w. od m. Taraszczy, przy wielkiej drodze handlowej z Białejcerkwi do Stawiszcz. Mieszkańców 886, wyznania prawosławnego. Cerkiew prawosławna, zbudowana w 1734 r. Ziemi 2291 dzies. pierwszorzędnego czarnoziemu; należy do hr. Branickiego, dawniej stanowiła własność Podhorskiego. Zarząd gminny we wsi Krzywem. Zarząd policyjny w Taraszczy. 2.) **B.**, wś, nad rz. Sobem, pow. lipowiecki. Tu urodził się poeta Zalewski Józef Bohdan.

Bohdanańce, okrąg wiejski w gm. Sumieliszkach, pow. trocki, gub. wileńskiej, obejmuje wsie: Bohdanańce, Migliny, Drabużniki, Krasnopole, Koziełkiszki; zaścianki: Wiłkoksznia, Dulczyzna, Dzierzgiańce, Smarejnia, Szpindzie; okolica Zaiłgi.

Bohdaniszki, 1.) wś w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kowieńska, par. Krewno. W r. 1703 nabył ją Sulistrowski Michał, stolnik oszmiański, od ks. Ogińskiej Katarzyny, starościny uświackiej, Rudominówny z domu. Pod koniec XVIII w. przeszły na własność Römerów; obecnie w ich ręku pozostają. 2.) **B.**, majątek ziemski, pow. szawelski, par. pokopska, o 4 mile od Szawel. Niegdyś folw. kiewnarski, po exdywizyi Kiewnar przeszedł do Ludwika Rymgajłły, obecnie należy do Tadeusza Rymgajłły. Leży na lewym brzegu ruczaju Szawsza. St. poczt. Szawle. 3.) **B.**, majątek ziemski, pow. rosieński, w okolicy Kroż i par. Kroże, st. poczt. Carycyn albo Rumbortyszki; należy od lat kilkuset do Sągajłłów. 3.) **B.**, majątek ziemski, pow. rosieński, paraf. widuklewska, o 3 mile od Rosień; st. poczt. Niemokszty, posiadłość Bohdanowiczów. 4.) **B.**, wś, pow. trocki, w parafii giegużyńskiej. 5.) **B.**, wś, pow. trocki, w parafii stokliskiej. *Fel. R.*

Bohdanka, ob. *Bogdanka*.

Bohdanów, mko pow. oszmiańskiego, z kościołem katolickim, filią parafii Holszany.

Bohdanowce, wś, pow. trocki.

Bohdanowce, duża wś, pow. latyczowski, gm. Bohdanowce, dusz męz. 964. Ziemi dwor. 1491 dz., ziemi włośc. 919 dz. Wieś ta należy do 7 właścicieli. Największa część Zgórskich. Stacya kolei odesko-wołoczyskiej między Deražnią a Proskurowem, o 444 w. od Odessy.

Bohdanówka, 1.) wś, pow. lipowiecki, nad niewielką rz. wpadającą do Sobu, o 8 w. od m. Daszowa a o 12 w. od Liniec. Mieszkańców 606 prawosławnych. Cerkiew parafialna zbudowana w 1857 r., podług podania B. zasiedlona pierwotnie przez wychodźców z Wołynia. Ziemi 1916 dz. wybornego czarnoziemu. Należy do Linkiewiczów. Zarząd gminny w Daszowie, policyjny w Lińcach. 2.) **B.**, wieś, powiat nowogradwołyński, gminy koreckiej, włościan dusz 188, ziemi włościańskiej 1161 dziesiatyn, dworskiej 685; niegdyś należała do dóbr koreckich; od Jerzego Lubomirskiego, wnuka Teresy Czartoryskiej, nabył B. i obecnie nią włada Małyński. 3.) **B.**, wś, pow. bracławski, 482 dusz męz., 1096 dzies. ziemi włośc.; 893 dz. ziemi dworskiej używalnej; należała do Potockich, dziś Jaroszyńskiego. 4.) **B.**, wś, pow. piński; była tu filia b. parafii katol. Horodyszcze. 5.) **B.**, wś, gub. chersońska, st. dr. żel. chwastowskiej, między Znamienką i Michałówką, o 269 w. od Chwastowa.

Bohdanówka, rz., dopływ Utwochy.

Bohdanowo, 1.) okrąg wiejski w gminie Wiszniewie, pow. oszmiański, liczy w swoim obrębie mko Bogdanowo, wsie: Perchajły, Dziesiętniki; zaśc.: Daukszewicze, Sieliszcze, Rymowicze, Daniłki. 2.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Bohiń, pow. dziśnieński, liczy w swoim obrębie wsie: Zadworne, Babule, Miłaszki, Sioły, Grodziszki, Staszeliszki, Żyrnieliszki, Żerkiszki, Baraniszki; zaśc.: Pietkuniszki, Skurciszki, Kuksiszki, Dosice, Samowolce. 3.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Leonopol, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Aleksandryno, Dorożki, Potasznia. 4.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Kurzeniec, pow. wilejski, liczy w swym obrębie wsie: Bohdanowo, Chomińce, Hrycuki.

Bohdanowska, st. poczt., pow. odojewski, gub. tulska, między Bielewem i Odojewem.

Bohdaszów, wieś, pow. rówieński, osada b. dawna, 440 dziesięcin ziemi, gleba glinkowata.

Bohiń, wś w pow. dziśnieńskim, nad jez. t. n. Należała wspólnie z dużą wsią Belmonty do Manuzzich, przez Jadwigę Strutyńską, słynną swego czasu piękność, którą król Stanisław August wydał za włocha Manuzziego i nadał mu tytuł hrabiego. Po zejściu bezpotomnem młodego Manuzziego, żonatego z Platerówną, za zgodą sukcesorów, między któremi był ś. p. hr. Juliusz Strutyński, znany w piśmienictwie pod imieniem Berlicza Sasa, dobra przeszły we władanie Platerów. Była tu filia parafii katol. Ikaźń. Gmina B. w pow. dziśnieńskim liczy 330 dym., 5486 włośc. ob.

płci. Składa się z 6 okręgów wiejskich: 1) Główsk, 2) Czernice, 3) Bohiń, 4) Albinowo, 5) Domasze, 6) Bohdanowo. Liczy 68 wsi. Okrąg wiejski B. liczy w swym obrębie wsie: Kolenkowszczyzna, Strychale, Osipowicze, Chosty, Bohinka, Ujście; zaśc. Itukany i Szuljewszczyzna.

Bohiń, jez. w pow. dzisieńskim, do 6 w. dł., do 3 w. sz.

Bohne czyli Jaegerburg, ob. *Bonów*.

Bohnsack, ob. *Bąsak*.

Bohoduchow, ob. *Bogoduchow*.

Bohoduszna, ob. *Ingul*.

Bohoniki, wś w pow. sokólskim, gub. grodzieńska, o 8 w. od Sokółki.

Bohopol, mko, pow. bałcki, nad Bohem i Siniuchą, 1681 mk., apteka, cegielnia, 2 młyny, 1154 dz. ziemi włośc. Sklepów 20, rzemieślników 90. Należał do Bolesława Potockiego, dziś do Bernardakich; wraz z Bolesławczykiem i Czausową 617 dz. ziemi. Druga połowa tego majątku, 3900 dz., należy do kupcowej Greger.

Bohorodczany, miasto pow. w Galicyi, leży o 2 mile na południe od Stanisławowa, przy gościńcu rządowym tak zwanym głównym karpackim, który zaczyna się na granicy Szląska w mieście Biała i idzie przez Krosno, Rymanów, Sanok, Lisko, Ustrzyki, Chyrów, Starąsól, Sambor, Drohobycz, Stryj, Bolechów, Dolinę. Kałusz, Stanisławów, Bohorodczany, Nadwórnę, Kołomyję, Zabłotów i Sniatyń do Bukowiny. Miasto u stóp karpackich nad rz. Bystrzycą, w ślicznej okolicy położone; ma przestrzeni należącej do posiadłości większej roli ornej 21, łąk i ogrodów 12, pastwisk 4 m.; do posiadłości mniejszej roli ornej 910, łąk i ogrodów 195, pastwisk 105, lasu 1 morg. Ludność rz. kat. 800, gr. kat. 1788, izraelitów 2009: razem 4597. Jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, urzędu podatkowego należącego do obwodowej dyrekcyi skarbu w Stanisławowie, powiatowej komisyi szacunkowej dla regulacyi podatku gruntowego, urzędu pocztowego nie erarialnego, to jest takiego, którym zawiaduje poczmistrz lub ekspedytor za kontraktem przyjęty, sądu powiatowego należącego do sądu obwodowego w Stanisławowie, notaryusza, powiatowej komendy żandarmeryi. Do rady państwa wybiera to miasto 1 deputowanego wspólnie z gminami wiejskiemi powiatów administracyjnych: Stanisławów, Bohorodczany, Nadwórna i Tłumacz; do sejmu kraj. 1 posła, wspólnie z gminami wiejskiemi kilku powiatów sądowych. Rzymsko-katolicką parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu stanisławowskiego archidyecezyi lwowskiej, założoną w 1691 roku przez Konstancyą z Truskolaskich Potocką, wdowę po Dominiku Potockim wielkim podskarbim Królestwa Polskiego. Kościół murowany wystawiony 1742 roku, poświęcony 1775 roku pod wezwaniem N. P. Maryi, wcielony do klasztoru oo. dominikanów, wymurowanego w r. 1762. Do tej parafii przyłączonych jest 9 miejscowości: Bohorodczany stare, Grabowiec, Horoholina, Hryniówka z Łysiówką, Lachowce, Niewoczyn, Pochówka, Ladawa; w samem mieście jest szkoła etatowa męzka 4-klasowa, w obrębie par. znajduje się 6 szkół trywialnych. Konwent oo. dominikanów, któren sprawuje obowiązki proboszcza, założony został w 1691 roku przez tęż samą Konstancyą z Truskolaskich Potocką i kasztelana Kossakowskiego. Grecko kat. parafią ma to miasto w miejscu; należy takowa do dekanatu bohorodczańskiego archidyecezyi lwowskiej, i obejmuje oprócz Bohorodczan miasta, miejscowości Pochówkę i Skobyszówkę: razem liczy ta parafia 2807 gr. kat. dusz. Z przemysłowych zakładów było w Bohorodczanach w 1870 r. 3 białoskórnie, browar piwny i gorzelnia. Mieszkańcy trudnią się garbarstwem i szewctwem. Miasteczko to posiada także aptekę. Właściciel większej posiadłości Rudolf hr. Stadion. Powiat t. n. w Galicyi posiada 1 miasto, 2 mka, gmin wiejskich 37, przełożeństw obszarowych 7, razem jednostek administracyjnych 47. Rozległości 16,2079 mil. Ludności 51892. Miasto Sołotwina, mka B. i Łysiec. *B. R.*

Bohorodczany stare, wś, pow. bohorodczański, leży o $^1/_4$ mili na półn. zach. od miasta Bohorodczan; wieś tę przecina rzeka Bystrzyca, płynąca tu kilku korytami i potok Latężawka, któren pod wsią stary Łysiec wpada do Bystrzycy. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje: roli ornej 684, łąk i ogrodów 167, pastwisk 89, lasu 791 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 2603, łąk i ogrodów 1498, pastwisk 621, lasu 3 m. Ludności rz. kat. 30, gr. kat. 3106, izraelitów 415: razem 3551. Gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu bohorodczańskiego archidyecezyi lwowskiej. Posiada szkołę niezreorganizowaną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 200 złr. Właściciel większej posiadłości Rudolf hr. Stadion. *B. R.*

Bohorodyca, *Borodyca*, *Bogarodzica*, wieś nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gmina i parafia Hrubieszów, o 4 w. na zach. od Hrubieszowa. Była własnością St. Staszyca i przezeń darowana włościanom jako część Towarzystwa rolniczego hrubieszowskiego. Mieszkańcy trudnią się wyrobem płótna. Istniała tu cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej. W r. 1827 r. było tu 61 dm. i 408 mk., obecnie 84 dm.

Bohorodyck, miasto powiatowe gub. tulskiej, 7035 mk., 855 w. od Petersburga a 55

od miasta gubernialnego odległe. Bank, stacya pocztowa. O 2 w. od miasta B. st. B. dr. żel. chruszczewsko-jeleckiej.

Bohorodycze, wieś, powiat grodzieński, i gmina; należy do zarządu polic. w Łunnej.

Bohorodyczyn lub *Borodyczyn*, wieś, pow. tłumacki, leży nad potokiem Dywoczą, o 2 i pół mili na południe od Tłumacza. Przestrzeni posiadłość większa: roli ornej 472, łąk i ogrodów 181, pastwisk 27, lasu 1223 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 737, łąk i ogrodów 293, pastwisk 108, lasu 13 m. Ludności rz. kat. 350, gr. kat. 156, izraelitów 35: razem 541. Należy do rz. kat. parafii w Chocimierzu, gr. kat., par. w Hostowie. Posiada kasę zaliczkową z funduszem zakładowym 272 złr. Właściciel większej posiadłości Antoni Szadbey i Aron Kriegel. *B. R.*

Bohrau, ob. *Borowo*.

Bohucicze, wś we wschodniej stronie pow. mozyrskiego, niedaleko gościńca pocztowego z Mozyrza do Owrucza wiodącego, pomiędzy Jelskiem i Kuźmiczami, z lewej strony, w 1 stanie policyjnym skryhałowskim, w 1 okręgu sądowym (mozyrskim). Jest to miejscowość głucha, poleska, śród błot. *Al. Jel.*

Bohuczar, ob. *Boguczar*.

Bohukały, wś, pow. konstantynowski, gm. t. n., par. Pratulin. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było tu 38 dm. i 282 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I i st. p. w Janowie odl. od miasta pow. 10 w., 2 szkoły, ludności 3336. *Br. Ch.*

Bohumiliszki, zaśc. i dobra, pow. wileński, gm. i par. Soleczniki. Dobra B. wraz ze Świńcem (par. Bieniakonie) są własnością Sielanków i mają 565 dzies. ziemi uprawnej a 811 dzies. lasu.

Bohumin, ob. *Bogumin*.

Bohury, przysiołek Podemszczyzny.

Bohusław, m., pow. kaniowski, przy zlewie rz. Bogusławki z rz. Rosią. Początek tego m. przypisują fundacyi Jarosławowskiej. Było ono w rzędzie tak zwanych porosskich grodów, które Jarosław w. kniaź kijow. miał jeńcami z Polski zasiedlić. Pierwszą wzmiankę o B. w kronikach napotykamy pod r. 1195, w którym Ruryk w. kniaź kijowski dał ten gród jako dzielnicę Wsiewołodowi Suzdalskiemu. Odtąd milkną o nim dzieje. Jak cały ten kraj, tak i ten gród prawdopodobnie przez Mongołów zniszczony wr. 1240, stał pustem, przez długie wieki, uroczyskiem. I dopiero w półczwarta niespełna wieku B. po raz pierwszy znów odżył. Wszelako okolica ta była niepokojoną coraz częstszemi, kolejnemi napadami Tatarów i B., zaledwie osiadły, znów uległ nowemu zniszczeniu. Ludność jego w większej części była w jasyr zabraną. Może być, że z owego czasu pochodzi owa znana z licznych zbiorów pieśni ukr. duma o brance Marusi Popownie z Bohusławia, która, wzięta do niewoli wraz z wielu rodakami swymi, do łask się następnie dostawszy u baszy tureckiego, wyswobodziła ich z więzów tajemnie, te wszakże do nich z żałością przemówiwszy słowa: „Uciekajcie, ale nie mijajcie Bohusławia; powiedzcie ojcu i matce mojej, niech naprożno dla okupu córki swojej nie sprzedają ziemi, skarbów nie zbywają, bo już ona dla roskoszy tureckiej dawno się nieszczęsna poturczyła“. Ale z upływem czasu B. znów powoli podniósł się i zaludnił. Renowacyjny przywilej dany dla m. B. przez Stan. Augusta cytuje akt Zygmunta III, dat. w Krakowie d. 22 lipca 1591, który wyraża, że tenże król pewne miasto B. na gruncie hospodarskim „prawie na szlaku tatarskim, kędy nieprzyjaciel (tatarzy) zwykł w państwa nasze uchodzić i szkody czynić wielkie“, ks. Januszowi Ostrogskiemu wojewod. wołyńs., osadzać dozwala, „ile że to z pokojem onych krajów i pożytkiem stołu naszego być może“. Nadto tym aktem tenże monarcha nadaje miastu porządek i wolności, jakie w innych miastach Ukrainy się zachowują. Żeby się zaś do tej osady B. jaknajwięcej ludzi schodziło, od wszelakich podatków, poborów, czopowego na lat 29 uwalnia. Jarmark doroczny i targi w poniedziałek naznacza. Waruje jednak, że mieszczanie B. ze starostą, albo namiestnikiem na każde posługi, albo potrzebę rzplitej „przeciw nieprzyjacielowi kor. i państw do korony należących, mają jechać i tak czasu wojny jako pokoju w posłuszeństwie być, z wierności się nie wyłamywać. Dla wójta zwykłe dochody; posyłki z peresudami. Gruntów wedle postanowienia granic starodawnych wolne używanie. A po wysiedzeniu woli co do czynszu i powinności nasi rewizorowie razem ze starostą postanowią“. Od tego też czasu B. zostaje starostwem, czyli jak tylko co rzeczony dokument się wyraża dobrami stołowemi. W 1616 r. roczny dochód miasta czynił złp. 800, nie licząc kwarty. W 1622 prowent cały ze starostwa był 1763 zp., w 1763 r. czyniło już starostwo intraty rocznej zp. 139380 a w 1781-2 latach, jak podaje Müntz, 20,000 dukatów przynosiło rocznego dochodu. Jak to widać z akt kijowskich gospodarstwo w starostwie, zwłaszcza przed wojnami Chmielnickiego, musiało zostawać w dość kwitnącym stanie. Otóż w tychże aktach czytamy zapisane przysięgi sług Aleksandra Dom. Kazanowskiego, starosty B., iż ci słudzy np. w latach 1644, 1646 i innych odstawili do Kazimierza i Dniepru z własnych futorów starostwa B. już 30 wozów wołowych z jagłami, już to 130 maż wołowych i końskich, już nareszcie 500 sztuk wołów ukarmionych. Wykaz kolejny starostów B. jest następny: 1) Janusz ks. Ostrogski woj. wołyński; 2) Ste-

fan Snopkowski, chorąży kor., który w 1622 r. już nie żył; po jego zejściu objął był starostwo B. w administracyą skarbową niejako Gojowski); 3) Marcin Kazanowski, woj. podolski, het. w. k., † 1636; 4) Aleksander Dominik Kazanowski, woj. bracławski (wyniósł ranę z bitwy pod Kumejkami, z której umarł 1648). Tu się wikła szereg starostów B, i nie dziw, bo czasy wojen Chmielnickiego nastąpiły i starostowie B. tylko z imienia starostami byli: jakoż jednocześnie prawie występuje ich kilku: 5) Adam Kisiel, woj. kijowski, 1649; 6) Zygmunt Denhoff i 7) Jerzy Ossoliński. Ale następnie kolej ich znowu powraca: 8) Jacek Szembek; 9) Stanisław Kaz. Bieniewski, woj. czernichowski, 1664—1674; 10) Stanisław Jan Jabłonowski, kaszt. krak., het. w. kor., † 1703; 11) Jerzy Ignacy Lubomirski, pisarz poln. kor., 1704—1735; 12) Teodor Lubomirski, cześnik kor., 1750—55; 13) Jan Klemens Branicki, het. w. kor., † 1771; 14) Stanisław Rzewuski 1770; 15) Mikołaj Potocki, wojewodzic bełzki; 16) Franciszek Rzewuski, pisarz. pol. kor. 1784. Lustracya z 1622 r. mówi, że zamek B. w te czasy stał na wzgórzu nad rz. Rosią; na wstępie do zamku był przygródek palami dębowemi z baszteczkami obwiedziony, z którego na dziedziniec zamkowy most prowadził. Zamek składał się z bramy drewnianej, na której była sala, obok niej budynków trzy; w jednym z nich były cztery świetlice; w innych były komory, stajnie, wozownie, kuchnie, piwnice. Wszystkie te budynki opadłe, „niedobre". zamek też był niedbale uzbrojony. Cała obrona jego składała się z działka śpiżowego z herbem króla Augusta, z hakownic 10, muszkietów 4, prochu baryłek 3, ołowiu kamieni 5, kul 30. Po Naliwajce znaleziono zakopanych dział 5, z których jedno zostało, resztę zabrał starosta Janusz Ostrogski i nie wrócił. Miasto zaś samo, położone nad tą rz. Rosią, było w okrąg palami otoczone, do którego prowadziło bram trzy, z baszteczkami albo bojnicami 10-cią. Widzimy, że zamek B. nie był w te czasy w należytem opatrzeniu, zapewne przez niedbałość starostów; ale w 1653 r. był on już dobrze utwierdzonem miejscem, jak się to pokazuje ze słów patryarchy antiochijskiego Makarego, który w tymże roku przejeżdżając przez B. podziwiał już zamku tego warowną postać. Jednakże Jerzy Chmielnicki z Turkami w 1678 r. zamek ten ogniem i mieczem zniszczył. Dopiero około 1765 r. stanął tu zamek odnowiony, jak o jego stanie lustracya z tegoż roku bliższe nam podaje szczegóły. Stał on na wzgórzu miernej wyniosłości, nad rzeką, otoczony częstokołem, nad fosą; na wale, częstokół też dębowy ze strzelnicami, pod dachem z dębowych desek. Droga do wrót z obu stron ogrodzona częstokołem, we wrotach izba ze strzelnicami. Pośród zamku drewniana kaplica, koszary, łaźnie; na kaplicy wielka bójnica ze strzelnicami i kopułą na wierzchu. Wielki dom ekonomiczny i inne zabudowania. Studnia pokryta w rodzaju altany; baszta, na niej bójnica ze strzelnicami i dwie małe baszty na rogu zamku. Miasto zaś położone było na górce, w okrąg opalisadowane. Bram wjezdnych trzy, na rynku ratusz, most na palach, zwód na łańcuchach, dwupiętrowa baszta, a cyrkuł ze strzelnicami. Królowie polscy, dbali o byt miast ukrainnych, obsypywali mieszczan korzystnemi przywilejami. Widzieliśmy wyżej, iż Zygmunt nadał Bohusławowi „porządek i wolności, jakie w innych miastach ukr. zachowują". Porządek ów i wolności było to tak zwane prawo magdeburskie, które następnie zostało mieszczanom B. na równi z innemi miastami Ukrainy zatwierdzone. Odtąd mieli też oni według tego prawa swój magistrat, swoich wójtów, rajców i ławników, których z pośród siebie wolnemi głosami obierali. Z przywileju Zygmunta III r. 1620 widać, że mieszczanom B. niektóre przyległe grunta były nadane, a mianowicie: zaczynając od Białejcerkwi i wierzchowin Olszanicy do ujścia jej w rzekę Roś i po drugiej stronie Rosi od ujścia rudy Chworośnicy, do wierzchu i od wierzchu Chworośnicy do rz. Rosawy i wielkiej drogi perejasławskiej. To się ma rozumieć i na drugiej stronie Korsunia, co wszystko ma być przy naszem m. Bohusławiu zachowane nienaruszenie." Tymże przywilejem tenże król potwierdza tymże mieszczanom wolne sprzedawanie domów jeden drugiemu, branie spadków po krewnych i powinowatych, targi i jarmarki; w dalszym ciągu tegoż przywileju dozwala tymże mieszczanom „po domach miód, piwo (okrom gorzałki) trzymać i niemi szynkować, wszelakiemi kupiami i towarami targować, jatki mieć, ważnicę, woskobojnię, browary, słodownie, ożnice;" z czego rozkazuje armatę miejską, prochy, ołów, budowanie baszt oprawiać i przyczyniać. Gotowość swą ku obronie od pogan mają pokazywać co każdą ćwierć roku z wójtem swym na czele do popisu. „Czasu zaś nawalnej potrzeby, wszyscy konno i orężno ruszyć się mają przeciw każdemu nieprzyjacielowi i swawolnikom i z chorągwią swą, którą im nadajemy, t. j. między brzegami zielonemi rzekę błękitną na której trzy skały z krzyżami żółtemi, stawić się." Lustracya z 1622 r. podaje: w m. B. posłusznych mieszczan 100, drudzy kozacy, powinności żadnej nie odprawują, ani podatków żadnych, prócz służby wojennej. Jednakże jest ślad w aktach kijowskich, że około 1627 już do skarbu wnosili podatki. W czasie wojen kozackich m. Bohusław rozmaitej doznawało doli; zniszczone po kilkakroć, w 1712 r. w czasie tak zwanego przego-

nu wszyscy mieszkańcy jego zostali przesiedleni za Dniepr. I tak B. znowu jak niegdyś przed laty został pustkującem uroczyskiem. Z chwilami atoli pokoju, miasto to znów pomału zaczęło się dźwigać i zasiedlać. W 1765 r., jak podaje lustracya, w B. chalup poddanych liczyło się 382 (wszystko słobodzianie). Jednakże około tego czasu i mieszczanie już tu byli; ile że skarżyli się przed lustratorami, że futory ich, które do nich z dawien dawna należały, za osiedleniem się starostwa na nowo, na wioski z ich szkodą zamienione zostały. Odtąd B. wzrasta w ludność miejską i słynie na cały kraj swojemi jarmarkami. Gdy ustawą czteroletniego sejmu d. 8 kwietnia 1791 r. uchwalonem zostało urządzenie wewnętrzne miast wolnych rzplitej w koronie i w. ks. lit., wtedy i B. dostąpił wraz z innemi miastami tychże wolności i prerogatyw. W 1793 roku prezydentem m. B. był Zacharyasz Samkowicz, wice prezydentem Teodor Wierzbicki, a deputatem na sejm Antoni Deszkowski (Archiw. Jugo-Zapad. R. o horodach t. II część 6 str. 446). Bardzo wcześnie, bo jak podają lustracye już w 1616 i 1622 r., było w m. B. daleko więcej kozaków aniżeli mieszczan posłusznych. W samem zaś starostwie byli sami kozacy. Godne tedy uwagi, że za czasów Chmielnickiego tak liczni w temże mieście i starostwie kozacy nie wystawili byli ani pułku ani sotni nawet. Za rządów dopiero starościńskich byli tu tak nazwani horodowi kozacy, których pułkownikiem około 1702 był znany z dziejów Samuś. Lustracya z r. 1765 mówi: „Kozaków horodowych w starostwie jest 52; ci bywają w obozie wojska kor. partyi ukraińskej za ordynansami regimentarzów na powinnościach.“ „W czasie koliszczyzny w 1768 r., mówi Wróblewski, kozak korsuński Turnij i Szelest z Bohusławia nietylko się nie złączyli z kolijami, ale przyłączyli się z oddziałem swym do Polaków, i znosili hajdamaków, kraj ten z rozboju oczyszczali. Za taką wierność i pomoc od naczelnego dowódzcy wojsk polskich do nagrody przedstawieni, szlachectwo otrzymali a razem strażnikami Ukrainy postanowieni byli“. Lustracya z 1765 r. mówi o poddanych „że płacą czynsz podług proporcyi mienia swego, koszą po dwa dni, które dwa dni kosowicy rachują podług zwyczaju praktykowanego po grzywien trzy t. j. po złotych dwa i gr. 12; którzy mają stawy i stawki swoje, płacą stawszczyznę za wolne w nich łowienie ryb; mielnicy od koła płacą kołowe po rublu t. j. po złotych ośm, dają przytem wszyscy osyp żyta podług proporcyi ciągła.“ Żydzi wcześnie się tu osiedlili. Już w przywileju z r. 1620 Zygmunta III jest wzmianka, że mieszczanie B. uskarżali się na oppresyą żydowską różnemi sposobami, a więc że ten król rozkazał, aby żaden żyd browarów. słodowni, ożnic arendą nie trzymał; gruntów miejskich nie zajmował. W 1765 r. według lustracyi było tu żydów osiadłych 123 i tylko w r. 1789. W środku rynku mieli oni 18 kramnic murowanych. W zaniesionej prośbie do lustratorów w 1789 wyraża kahał: „nie należałoby mieszczanom powstawać na nas i żydów z miasta chcieć rugować, gdy rzplita pozwoliła nam mieszkać. Wszakże, prócz podatków, osobno na nas włożonych, jesteśmy krajowi użyteczni, gdy produkta krajowe w cudze państwa wywozimy a za nie inne kupieckie towary do Polski wprowadzamy, od których cło do skarbu płacimy i krajowi wygodę czynimy. Nie przeniewierzyliśmy się nigdy, ani zdrady żadnej przeciwko rządowi nie uczynili. W handlach mieszczanie od nas żadnych przeszkód nie mają; my z zagranicznych miast rozmaite towary sprowadzamy, temi handlujemy, czego żaden z katolików nie czyni. Gdy się bunty pospólstwa i rzeź uśmierzyła, powróciwszy do miasta ani domów ani majątku nie zastaliśmy; pokazywaliśmy dowodną szkodę naszą regestrem spisaną, gdzie wynosiła na zp. 284000 majątku przez buntowników zabranego.“ W istocie przemyślni żydzi wpłynęli niepomału na podniesienie miasta, powiada Müntz, sprowadzając na jarmarki tutejsze najrozmaitsze towary zagraniczne z Lipska i Frankfurtu. W 1789 r. cerkwi uniackich było tu trzy; poniżej zaś miasta nad rzeką stał monaster, który atoli około 1780 r. był zajęty przez nieunitów. Należała do tego monasteru wieś Chochotwa w pobliżu B., około której znajduje się uroczysko nazwane Czerniczyj jar, opasane dokoła wysokim starożytnym wałem. Konstytucyą z 1647 r. potwierdzoną została w m. B. fundacya klasztoru oo. karmelitów, uczyniona przez Aleksandra Dom. Kazanowskiego wojewodę bracł., wraz z wyznaczeniem komisarzy Adama Kazanowskiego, oboźnego kor. i Jana Ulińskiego, aby na tę fundacyą miejsce i słuszne upatrzenie wskazane i obmyślane było. Nie wiemy czy rzeczony klasztor stanął tu, ile że w rok potem rozpoczęły się były wojny Chmielnickiego. Na zamku atoli stała już w tych czasach kaplica, którą w czasie bytności patryarchy Makarego w 1653 r. w B. kozacy obrócili na cerkiew. Dopiero za uspokojeniem wojen kozackich, w 1789 r., po raz pierwszy stanął tu kościół z drzewa zbudowany przez Franciszka Rzewuskiego, marszałka nadw., pod tytułem Zesłania Ducha św., ale ten w 1817 r. d. 30 sierpnia zgorzał i w miejsce jego na przedmieściu stanął inny murowany w 1819 r. pod tytułem św. Władysława „struktury wewnątrz krzyżowej,“ przez Aleks. hr. Branicką i jej syna Władysława jenerał-lejtnanta założony. Przy tym kościele

zaprowadzoną została szkółka parafialna, na którą w 1819 r. ksiądz Krescenty Ćwiejkowski legował pewną summę. Dzieje przygodne m. B. są następujące: roku 1596 zaczęły się zamieszki kozackie i Semen Naliwajko, m. Bohusław, w sześć lat niespełna po jego na nowo osiedleniu się, zajął i opanował. Roku 1637 Mik. Potocki hetman pol., idąc na uśmierzenie buntu Pawluka i Skidana, zatrzymał się w B., czekając na armatę z Białejcerkwi. Bunt ten był uśmierzony ale nie na długo. Tlejące iskry czekały tylko dmuchnienia. Bohdan Chmielnicki, dochodząc krzywdy swej drogą publicznej zemsty, znów rozpala płomię wojny. W 1648 r. ks. Jeremiasz Wiszniowiecki, bawiący podtenczas w dobrach swych na Zadnieprzu, wysłał Samuela Maszkiewicza do Mikołaja Potockiego kaszt. krak. z oznajmieniem o rozpoczętym buncie. Mikołaj Potocki przebywał wtedy w Bohusławiu, nawiedzając tu ciało szwagra swego Adama Kazanowskiego, który tu był umarł. Roku 1653 przejeżdżał przez B. patryarcha antiochijski Makary. Do miasta z przeciwnego brzegu przeprawił się łodzią. Na spotkanie jego wyszło duchowieństwo z chorągwiami i B. Chmielnicki na czele kozaków; byli wszyscy odziani kosztownie, samego Chmielnickiego tylko był ubiór nader skromny. Patryarcha złożył hetmanowi upominki. Następnie hetman dał na zamku ucztę. Jedliśmy, powiada autor opisu patryarszej podróży, na miskach glinianych, łyżkami prostemi, gdyż nie było sreber, chociaż srebra narabowanego była moc wielka u hetmana; lecz podejmował on nas nie u siebie w domu ale po obozowemu. Po uczcie patryarcha ze swymi otaczającymi udał się do wyznaczonego sobie mieszkania, a hetman do obozu, zaopatrzywszy go w listy. W 1674 r. Romadanowski i Samojłowicz hetman wschodniej Ukrainy, nie mogąc dobyć Czehrynu, w którym się był zamknął Doroszenko, zajęli bez bitwy B. i inne pobliższe miasteczka. Roku 1678 Sajtan basza turecki z hanem krymskim i Jerzym Chmielnickim, dobywszy Czehrynia i zamku jego, prochem wysadzili inne pobliższe oporne miasteczka jak Kaniow, Czerkasy, i Bohusław ogniem a mieczem zniszczyli. Gdy w 1702 r. Samuś został z ręki starosty Jabłonowskiego osadzcą m. B. po zniszczeniu niedawnem, podmówiony od Paleja, podniósł bunt i rzeź, zaczynając od Bohusławia. Tymczasem los obfity w smutne dla tego miasta wypadki bynajmniej się nie zmieniał. W 1711 r. hetman Skoropacki przepędził wszystką ludność B. i innych miast pobliskich za Dniepr. Ale zaledwie to miasto zaczęło się zasiedlać, znowu tak zwana koliszczyzna dała mu się we znaki. Była to podobno dla tego miasta klęska już ostatnia. Wracając król Stanisław z Kaniowa 1787, stanął tu 12 maja i używał przejażdżki po rzece, między granitowemi skałami płynącej; wieczorem zaś przedstawiony mu był hr. de Gallo, minister neapolitański przy dworze wiedeńskim, jadący do Chersonu. Bohusław ze starostwem był w 1775 r. darowany przez rzplitę Stanisławowi Augustowi, i tenże monarcha nadał go następnie Stanisławowi ks. Poniatowskiemu, synowcowi swemu, ale to starostwo posiadał Franciszek Rzewuski, który nie odstąpił go aż do śmierci. W latach 1797—8 i 9 Poniatowski wszystkie swoje dobra ukraińskie rozprzedał, za klucz bohusławski wziął 4 miliony złotych i w dodatku Tarnopol i Kłodno w Galicyi. W 1792 r. został utworzony powiat nadnieprski i obywatele kijowscy Bohusław obrali na miejsce sejmikowania, obioru posłów na sejmy i deputatów na trybunały i na sądy ziemiańskie. W 1796 tenże B. został też naczelnem miastem tak nazwanego w gubernii kijowskiej bohusławskiego powiatu, który następnie przestał nim być w 1846 r., gdy powiat do Kaniowa przeniesiono. Bohusław ma uroczyska różnych nazwisk: wał ziemny koło wsi Teptijówki 246 sążni; na nim wryte wielkie kamienie. W pobliżu uroczyszcze Baturyno, niby tak nazwane od obozu Batorego (?), i drugie: Radki. Miasto zbudowane po obu stronach rz. Rosi, o 30 w. od Kaniowa a o 5 w. od Olszanicy stac. chwastowskiej dr. żel. Mieszk. liczy 2260 prawosławnych, 322 katolików i 5986 żydów: razem 8568. Kościół, 2 cerkwie i 2 bóżnice a także niedaleko od miasteczka prawosławny klasztor, przy którym niższa duchowna szkoła; w samem miasteczku druga szkółka; 8 jarmarków rocznie, dosyć licznie uczęszczanych przez handlarzy. Ziemi 5984 dzies. wybornego czarnoziemu. Mieszkańcy prócz rolnictwa trudnią się różnemi rzemiosłami i handlem; sławne wyroby ze skór i wózki powiększej części jednokonne. Zarząd gminny i policyjny w temże miasteczku. St. pocztowa kl. 3-ej, na trakcie z Taraszczy do Kaniowa, o 18 w. od Baraniego Pola i 25 w. od Kozina. Parafia katol. B., jedyną w pow. kaniowskim, dek. humańskiego, liczy dusz 898. Filie w Korsuniu i Tahańczy; kaplica była w Kozinie *Edw. Rul.*

Bohusława, wś i folw., gub. grodzieńska, należy do dóbr Sielce.

Bohusławicze, inaczej Bogusławice, piękna i rozległa wieś w pow. kobryńskim. Od lat kilkuset przechodząca drogą spadku z ojca na syna w rodzinie Zadarnowskich.

Bohusławiszki, mko, pow. wileński. Stanisław August w r. 1790 obdarzył je przywilejem. Mieszkańców 255. Parafialny kościół katolicki św. Krzyża, 1787 wzniesiony z drzewa przez obywatela Ignacego Szwykowskiego. Parafia katol. dekanatu giedrojckiego:

dusz 3120. Kaplice w Piplach, Szawlanach i Wiesach. Okrąg wiejski B. w gm. Helwany, liczy następujące wsie: Bohusławiszki, Wojcieliszki, Tatarzyszki, Szpakiszki, Jaskowdzie, Antokolce, Wojszkuny, Jakubańce, Maciejuńce, Gaciuniszki, zaścianki: Bohusławiszki, Piple, Bogdycze, Wojszkuny, Jaczuny, Kongiedy, Wiesy, Maciejuńce, Wiejałka.

Bohusławka, mała wioseczka w pow. proskurowskim, gm. Juryńce, 75 dusz męz., należy do satanowskiego klucza hr. Maryi Potockiej. *Dr. M.*

Bohusławka, rz., wpada do Rosi przy m. Bohusławiu, w pow. kaniowskim.

Bohusze, 1.) wś, pow. bielski, dawnej ziemi bielskiej, gub. grodzieńskiej. 2.) **B.**, wś, w pow. sokólskim, gub. grodz., o 5 w. od Sokółki, chat 57. 5.) **B.**, wś, pow. nowogródzki, gub. mińskiej, nad Myszanką. 4.) **B.**, wś, pow. wileński, gm. Soleczniki.

Bohuszewicze, 1.) dobra ziemskie, mko i wieś, we wschodnio-północnej stronie pow. ihumeńskiego, nad rz. Usą, o 15 w. od jej ujścia, w 3 stanie policyjnym (berezyńskim), w 2 okręgu sądowym, w parafii katolickiej berezyńskiej, o 30 w. od pow. miasta Ihumenia. Do r. 1863 B. były własnością Świętorzeckich, miały piękną rezydencyą, lecz potem całkiem zniszczone; od r. 1875 należą do Szołgunowa, oddane mu tytułem nagrody. Ogólny obszar tych dóbr wynosi przeszło 5700 mor. Łąk wybornych i lasów obfitość wielka. Tu rośnie powszechnie lipa, z której zdzierają łyko na łapcie i stare łuby do wyrabiania „rohoży“ czyli pewnej z włókna lipowego tkaniny, używanej do obwijania towarów w handlu. Wyrobem rohoży i darciem łyka zajmują się miejscowi i przyjezdni zdaleka włościanie, ale handel temi wyrobami jest całkiem w ręku żydów. Mko liczy domów 50, posiada cerkiew prawosł. i młyn. Ludności 209 dusz, z których żydów 65, chrześc. włośc. 144. Wszyscy mieszkają na prawach cynszu, płacąc rocznie za każdy plac właścicielowi po 2 rs. 50 kop. Przy drodze jest kościołek murowany katolicki. 2.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Plissa, pow. dziśnieński, liczy w swoim obrębie wsie: Szczełkuny, Czerenki, Lisice, Gronostaje.

Bohuszówka, 1.) lub *Bohuszowce*, wś, pow. uszycki, 223 dusz męz., 405 dz. ziemi włościan; ziemi dwor. 661 dz.; należy do Stadnickich. Grunta górzyste, lecz ziemia czarna, urodzajna. 2.) **B.**, wś, pow. bobrujski, niegdyś st. poczt. przy szosie brzesko-moskiewskiem, o 17 i pół wiorst na zach. od Bobrujska.

Bohuszyszki, folwark, pow. trocki.

Bohutschowitz, ob. *Boguszowice*.

Bohutycze, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Hrubieszów, leży w podmokłej nizinie, o 12 w. na zachód od Hrubieszowa. Istniała tu cerkiew filialna dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było tu 20 dm., 178 mk.

Bohutyn, wieś, pow. złoczowski, leży nad rzeką Złotą Lipą, która tu jest jeszcze potokiem tylko, gdyż o pół mili na północ ma swoje źródło; o ćwierć mili na północ od Pomorzan a o 3 mile na południowy wschód od Złoczowa. Przestrzeni obszar dworski roli ornej 391, łąk i ogr. 12, pastwisk 20, lasu 92; posiadłość mniejsza roli ornej 902, łąk i ogrodów 175, lasu 17 m. Ludności rz. kat. 130, gr. kat 415, izraelitów 14: razem 559. Należy do rz. kat. parafii w Pomorzanach; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu Złoczów; posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 480 złr. Należy do klucza pomorzańskiego, majątku Stanisława hr. Potockiego. *B. R.*

Boidensdorf, wś na Szląsku austr., posiada szkołę ludową.

Boiken lub *Puiken* (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Boimie, wieś, pow. węgrowski, par. Oleksyn, gm. Sinołęka, nad rz. Kostrzyń, która ją od dóbr Żeliszew i Jagodne odgranicza. Dobra B. wraz z nomenklaturami: Zawady, Żdziary i Oleksyn od r. 1852 należały do Januarego Suchodolskiego, znakomitego malarza, który tu umarł. Od Siedlec odl. w. 21, od Węgrowa w. 20, przed r. 1863 obejmowały ogółem mórg 3022, z czego odeszło dla włościan m. 711, a na własność dr. żel. warszawsko-terespols. morg. 16. Pozostało ogółem przy dominium m. 2204. Dobra mają dwa stawy, nad któremi dwa młyny i folusz. Wś. B. ma 25 dm. i 279 mk. *A. T.*

Boischow (niem.), górny i dolny, wś, pow. pszczyński, z par. katol. dek. pszczyńskiego, dawniej filią par. lędzińskiej.

Boiska, 1.) wś nad rz. Strużą, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Boiska, o 15 w. na zach. od Urzędowa, o 12 w. od Opola, o 8 w. od Wisły. Posiada kościół par. mur. R. 1873 r. przy kopaniu fundamentów dla nowo wzniesionego kościoła znaleziono naczynie z całym niemal kompletem przyborów kościelnych ze srebra, z początków XVII w. pochodzących i wybornie zachowanych („Tyg. Ill.“ 1873 r. Nr. 307). R. 1827 było tu 33 dm. i 224 mk., obecnie 50 dm., 325 mk., rozl. ogólna mórg 2450, z czego włościanie posiadają m. 529. Niegdyś własność Henryka Dembińskiego, od 1840 r. Herniczka. Par. B. dek. janowskiego liczy 1480 dusz. 2.) **B.**, wś poduchowna, nad Wisłą, pow. iłżecki, gm. Dziurków, par. Solec. R. 1827 było tu 42 dm. i 300 mk., obecnie 57 dm. i 469 mk. Obszar ziemi dworskiej 488 morg., włośc. 642 morg. B. stanowiły własność klasztoru łysogórskiego

(Długosz, III. 241). Mają dziś gorzelnię.

Bojahnen (niem.), wś, pow. tylżycki, st. p. Pietupoehnen.

Bojan, dawne imię słowiańskie, źródłosłów rozmaitych nazw miejscowych.

Bojan (przysiołkami Bojanului, Chlinicą, Hukowem i Lehuczenami), mko targowe, pow. czerniowiecki, u zbiegu rz. Hukau z Prutem, z parafiami trzech obrządków: rz. kat., gr. kat. i gr. nieunicką. St. poczt. na trakcie między Nowosielicą rossyjską a Czerniowcami, o 23 kil. od Czerniowiec. Mieszk. 5096. Wzorowo sadownictwo. Komora celna. *F. S.*

Bojan, niem. *Bojahn*, wś włośc., pow. wejherowski, par. i st. p. Kielno, szkoła ludowa, o 24 kil. od Wejherowa.

Bojan-błoto, *Bujan-błoto*, obszerne błoto w pow. radomyskim. Rzeczka Hulwa do niego wpada.

Bojanice, ob. *Bojanicze.*

Bojanice, 1.) wieś, pow. wschowski. 16 dm., 142 mk., wszyscy kat, 30 analf. 2) **B.**, domin. pow. wschowski, 2721 morg. rozl., 3 miejsc.: 1) B., 2) folw. Brzostownica, 3) Czarnolas; 10 dm., 200 mk., 13 ew., 187 kat., 56 analf.; stac. poczt. Krzywiń o 3 kil., stac. kol. żel. Lipno (Leipe) o 13 kil. 3) **B.**, wieś, pow. gnieźnieński, 19 dm., 148 mk., 5 ew., 143 kat., 62 analf. 4) **B.**, domin. należące do dóbr Działynia, pow. gnieźnieński, 1669 morg. rozl., 6 dm., 149 mk., 37 ew., 112 kat., 67 analf., stac. poczt. Kłecko o 6 kil., stac. kol. żel. Gniezno o 11 kil. *M. St.*

Bojanicze, wś i dobra ziems. w południowo-zachodniej stronie pow. bobrujskiego, pośród błot i lasów. Dobra te są dziedzictwem Nelkenów; mają obszaru 2900 mórg. *Al. Jel.*

Bojanicze, *Bojanice*, wieś, pow. sokalski, o milę od Sokala, w doskonałej ziemi bełzkiej. Przestrzeni obszar dwor. posiada roli ornej 342, łąk i ogr. 43, past. 5, lasu 83; pos. mniej. roli ornej 355, łąk i ogrod. 50, past. 140 morg. austr. Ludność rzym. kat. 68, gr. kat. 257, izrael. 9: razem 334. Należy do rz. kat. parafii w Sokalu, gr. kat. par. w Smitkowie; posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakład. 446 zł. Posiadłość większa, należąca do klucza moszkowskiego, jest równie jak cały ten klucz wzorowo zagospodarowana. Właściciel większej posiadłości Stanisław Polanowski. *B. R.*

Bojańczuk, wś, pow. kocmański na Bukowinie, o milę od st. p. Zastawna, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Bojańczyce, wś, pow. wielicki, o 10 kil. od st. p. Łapanów, w par. rz. kat. Góra św. Jana.

Bojaniec (z przys. Mierzwicą i Werenicą), wieś, pow. żółkiewski, o 2 mile na północny wschód od Żółkwi, przy gościńcu krajowym prowadzącym z Żółkwi na Mosty wielkie, Krystynopol do Sokala. Okolica piaszczysta, moczarowata i lesista. Przestrzeni obszar dwor. posiada roli ornej 322, łąk i ogr. 177, past. 45, lasu 978; pos. mniej. roli ornej 854, łąk i ogrodów 1809, past. 18, lasu 18 morg. Ludność rzym kat. 28, gr. kat. 939, izrael. 32: razem 999. Należy do rzym. kat. parafii w Żółkwi; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wieś Kupiczwola i miejscowości Medwerzy i Weryny; cała ta parafia liczy 1282 gr. kat. dusz i należy do dekanatu żółkiewskiego; posiada szkołę etatową. Gleba tu nieurodzajna z powodu nizkiego położenia, zupełnej równiny nie mającej prawie żadnych spadów, przeto bagnista; łąki za to dają obfity plon; las z powodu wielkiej obfitości małą ma wartość. W B. ur. się Maurycy Mochnacki. Właściciel większej posiadłości Artur Głogowski.

Bojanów albo *Bujanów* (z Gojanowem i Pietropolem) wś, pow. Nisko, ma 6483 morg. rozl., w tem 4992 m. lasu, 177 dm., 1175 mieszk., par. łaciń. w Stanach, huta szklana, leży w równinie, gleba piaszczysta. St. pocztowa. *M. M.*

Bojanów, wś, pow. raciborski, nad rz. Cyną, w par. katol. Bieńkowice; folw. dóbr Wojnowice.

Bojanówka, 1.) folw., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń. Ma 1118 morg obszaru, 11 dm. i 79 mk. 2.) **B.**, folw., pow. janowski, gm. Stróża.

Bojanowo, wś, inaczej *B.-gwoździe,* pow. mławski, gm. Ratowo, par. Gradzanowo, ma 571 morg. obszaru, 16 dm., 145 mk. Drobna szlachta. *B. Chu.*

Bojanowo, niem. *Alt-Boyen*, miasto, pow. krobski, w nizinie bezleśnej, przy trakcie z Leszna do Rawicza. W r. 1875 miało 2045 mk., w r. 1871 2017; domów 254; 1623 ew., 254 kat., 140 żydów. Rolnictwo, chów bydła w okolicy głównem są zatrudnieniem; w mieście zaś drobny handel, przemysł i młynarstwo. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy należy do sądu ziemiańskiego w Lesznie. Kościół protestancki. Szkoła rektorska kilkuklasowa, 139 analfabetów; 33 wiatraków, fabryka wyrobów rogowych, 2 fabryki maszyn; w okolicy 3 gorzelnie; kasa pożyczkowa niemiecka licząca 481 członków, dwóch lekarzy, weterynarz, apteka. Stacya kolei żelaznej poznańsko-wrocławskiej, o 89 kil. od Poznania, urząd pocztowy trzeciej klasy, stacya telegraficzna; poczta osobowa z miasta do dworca kolejowego, do Gostynia i do Gubrau, 4 jarmarki. R. 1811 ludności było 2673 w 409 domach. Dawniej przemysłem miasta było sukiennictwo; liczyło około 250 majstrów-sukienników, prócz tego były fabryki płócien, garbarnie, garncarnie, olejarnie. B. jest gniazdem rodziny Bojanowskich, herbu Junosza. Stefan Batory w r. 1583

dozwolił Stanisławowi Bojanowskiemu wieś tę, w powiecie kościańskim dawniej położoną, podnieść na stopień miasta, z prawem niemieckiem. Jan Bojanowski, dziedzic miejscowy, w r. 1575 przeszedł do wyznania Braci Czeskich i oddał farę swym spółwyznawcom, którzy ją zatrzymali do r. 1620. Później Bojanowscy zostali gorliwymi ewangelikami. Wtedy za panowania Władysława IV zaludnili miasteczko ze Szląska przybyli różnowiercy niemieccy, szukający podczas trzydziestoletniej wojny schronienia w Polsce. Ci to wprowadzili do miasta przemysł, a mianowicie sukiennictwo. Ludność od tego czasu prawie wyłącznie niemiecka i protestancka się utrzymała. W wojnie siedmioletniej wojska rossyjskie kilkakrotnie załogą w mieście stawały. W. r. 1857 pożar pochłonął niemal całe B., poczem wybudowano domy murowane. O 4 kil. od miasta na granicy szląskiej odkryto w r. 1827 obozowisko handlarzy rzymskich. *M. St.*

Bojanowo, kol., pow. świecki, st. p. Gruppe, par. Bzowo, gm. i urz. st. cyw. Gr. Sibsau; 57 morg. rozl., 10 dm., 90 mk., 72 kat.

Bojanowski młyn, młyn wodny pod Złotowem, pow. trzebnicki.

Bojanului, ob. *Bojan*.

Bojany, wś rządowa, pow. ostrołęcki, gm. Poręby, par. Brok. R. 1827 było tu 16 dm. i 112 mk.

Bojany, folw. nad Niewiażą, pow. kowieński, miedzy Poniewieżykiem a Nowotrzebami, własność Tyszkiewicza.

Bojarele, majętność ziemska, pow. święciański, w wielkich lasach położona (do Bojarel należy lasu włók 300, lecz już są one wyniszczone, tak że piaszczystą pustynię stanowią). Okrąg wiejski B. w gm. Kiemieliszkach liczy w swoim obrębie wsie: Bojarele, Gasperzyszki, Zaciszki, Punżany, Nosielany; zaśc: Gugorojście, Czernyliszki. B. są dziedzictwem Łappy Antoniego.

Bojarka, 1.) wś, pow. kijowski, o 5 w. od Krukowszczyzny na zachód, nad rz. Wetą. Ziemi 930 dzies. Mieszkańców 840 (r. 1864 było 795). Dawniej należała do monastyru michałowskiego w Kijowie, obecnie do rządu. Jest tu st. dr. żel. brzesko-kijowskiej, pierwsza od Kijowa (o 21 w.), między tem miastem a Motowiłówką. W pobliżu B. leży wś Antopol. 2.) **B.**, mko, pow. zwinogródzki, przy ujściu Bojarki do rz. Gniłego Tykicza, o 5 w. od wsi Redkoduba, o 35 w. od Zwinogródki, o 180 w. od Kijowa, o 21 w. od Łysianki. Zachodnio-połud. część zowie się Brodkiem, a północno-wschod. Paradówką. Mieszk. prawosł. 1600, katolików 90, żydów 500 (Siemienow podaje 3077). Przedtem należała do hr. Konstantego Branickiego, teraz do zarządu „Udiełów." Ziemi 3916 dzies. Ma cerkiew paraf. i szkółkę. Zarząd gminny w miejscu, policyjny w Łysiance.

Bojarka, 1.) rz., nastaje w powiecie taraszczańskim, płynie obok wsi Baraniepole; tu się znajduje tak zwana Czerkies-dolina, którą okrąża ta rzeczka i las zwany Turczyn les, gdzie według pieśni i podań ludowych miała zajść krwawa bitwa. Rz. B. za m. Stawiszczami wpada do Gniłego Tykicza z lewej strony w pow. zwinigrodzkim. W klinie tych dwóch rzek leży tak zwane Czarnepole, kędy Tatarowie niegdyś w najazdach swoich tak zwanym czarnym przeciągali szlakiem, przechodząc rz. Bojarkę w bród u wsi Bródka (ob. *Bojarka* mko). 2.) **B.**, porównaj *Uborć*, *Tykicz*, *Łaszanka*, *Zelwa*.

Bojarska, okrąg wiejski, gm. Krewo, pow. oszmiański, liczy w soim obrębie wsie: Koczany, Bojarska, Milejkowo, Przechody, Ogrodniki, Krewlanka.

Bojary, nazwa kilku wsi w obrębie gub. suwalskiej; z tych znaczniejsze są B. wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Laukieliszki (R. 1827 26 dm. i 222 mk.) i B. wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów (R. 1827 11 dm. i 110 mk.). Przez grunta tej ostatniej przepływa rz. Szyrwinta a rz. Lepona odgranicza je od Prus. Zajmują one 409 mórg ziemi dworskiej, 88 włościańskiej. Dosyć obfite pokłady torfu. Po za obrębem gub. suwalskiej spotykamy w Królestwie jedynie B., wś rządowa w pow. biłgorajskim, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj, i Bojarską Wolę w sokołowskim, gm. i par. Kossów.

Bojary, 1.) wś, pow. borysowski, o wiorstę od st. dr. żel. t. n., mieszk. 100 z górą. Okolica bezwodna. St. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej B. leży między Borysowem a Krupkami, o 418 w. od Brześcia. 2.) **B.**, wś, pow. trocki.

Bojary, przysiołek wsi Rołowa.

Bojary, folw., pow. starogrodzki, st. p. Starygród, par. Godziszewo, 670 m. rozl. (437 ziemi ornej, 153 łąk, 80 lasu).

Bojaryszki, 1.) dwór i wieś, pow. wiłkomierski, par. sudejska, z pałacykiem i zabudowaniem dworskiem murowanem, nad jeziorem Kendrya, blisko szose war. peter. i stacyi Daugiele położone, przez Romualda i Justyna Stuchowskich zabudowane, dziś do synów Justyna należące; gruntu po uwłaszczeniu włościan pozostało włók 18. 2) **B.**, majętność, pow. wiłkomierski, par. szacka, własność Mackiewicza Napoleona, gruntu włók 7½.

Bojen, przysiołek wsi Styrcza.

Bojewice, ob. *Bojowice*.

Bojewo, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Sadowno. R. 1827 było tu 17 dm. i 187 mk., obecnie 26 dm. i 214 mk., rozl. 438 morg.

Bojki, lud karpacki. „Ród Bojków osiadł wierzchowinę Dniestru, Stryja, Opora i Swiecy;

stąd też nazywa cały ród na górnych gałęziach tych rzek osiadły siebie Wierzchowieńcem, a krainę swoją Wierzchowiną. Jest to okolica pochylona ku morzu Czarnemu, wierzchowina dniestrowa, w pojęciach narodu odpowiadająca całej pochyłości, jaki kraj od gór począwszy bierze ku osobnemu zlewisku morskiemu; ztąd też nazywa siebie z dumą góral z tych okolic „Wierzchowieńcem“, a tylko przez szyderstwo bywa od północnych Bojkiem zwany. Gdyby ród ten w istocie od owych historycznych Bojów pochodził, nie miałby sobie za ujmę, gdy go Bojkiem zwą; wszakże ze znaczeniem Bojka połączają dziś na Rusi inne wyobrażenie t. j. Byka, z'ąd też gniewni są ludzie tego rodu, gdy ich tak nazywają. Wsie wołoskie, które pomiędzy siedzibami Czuchońców a Bojków (niektórzy do Pokucia je zaliczają) klinem zachodzą, aż po Beskid graniczny, tworzą jak nateraz przejście do osobnej etnograficznej grupy wschodniego skrzydła Karpat i granice Bojków; od zachodu wszakże, w pośrodku siedzib tego rodzaju, znajduje się jeszcze ród pomniejszy, który siedziby Bojków oskrzydliły w około: jest to ród Tucholców, osiadły na wierzchowinie rzeki Orywy i Opora, od źródeł tych rzek po miasteczko Skole, którą to krainę nazywają Tucholszczyzną. Tucholszczyzna ta jest, podług całego pozoru kraju i roślinności odmiennej, bardzo dawnem trzebowiskiem, a obyczaj tego rodu, budowa jego chat i cerkwi sięga najodleglejszej starożytności, bo ma zupełnie bizantyński charakter; jakoż występują i rodowe cechy góralszczyzny daleko wybitniej w tym rodzie Tucholców niż u Bojków; od wschodu odgranicza siedziby Bojków ogromna puszcza górska, zwana Czarnym-Lasem, i tu okazuje się tedy wpływ miejscowej natury na odgraniczenie tego rodu; na północy, za biegiem rzek, nie przechodzą osady jego rozgórza; od zachodu kładzie mu kres pasmo połonin sanockich, późniéj dopiero przez wsie wołoskie osiedlonych, a na wschód nieprzebyta puszcza Czarnego-Lasu, oddziela go od sąsiednich Huculów. Wsie przez Bojków osiadłe są następujące (ob. też *Górale*): Lomna, Wołcze, Jasionka, Masiowa, Kondratów, Isaje, Łastówki, Hołowsko, Kryncal, Zubrzyca, Kropiwnik, Rybnik, Łokieć, Dolhe, Pereprostyny, Majdan Żelazny, Turka, Mielniczne, Jabłonka niższa, Tureczki niższe, Tureczki wyższe, Sokolijka. Butelka wyższa, Jaworów, Jabłonów. Butla, Hnyła, Wysockie wyższe, Wysockie niższe, Komarniki, Libohora, Husne wyższe, Husne niższe, Krywka, Matków, Iwaszkowce, Krasne, Mohnate, Zadzielisko, Zawadka, Dołżki, Krzywe, Rosochacz, Myta, Suchy Potok, Bachnowate, Ryków, Mołdawsko, Radycz, Łosiniec, Jasionka Steciowa, Iluiki, Urycz, Jamielnica, Pohorodce, Sopot, Kruszelnica, Korczyn, Synowódzko niższe, Smorza, Żupanie, Klimiec, Wyżłów, Seneczów, Wyszków, Pobuk, Międzybrody i Tyszownica, Truchanów, Bercza, Sukiel, Kamionka, Słoboda, Łużki, Lipn, Mizuń, Kropiwnik, Perehińsko, Śliwki, Jasień. Do obszaru Tucholszczyzny należą następujące wsie: Orawa, Pohar, Orawczyk, Tyrawiec, Koziowa, Korostów, Skole, Hrebenów, Hotar, Kalne, Pławie, Tucholka, Hołowiecko. Byków, Grabowiec, Tuchla, Libohora, Oporzec. Ławoczne, Tarnawka, Sławsko, Wołosianka, Chaszczowanie, Jelonkowate, Różanka wyższa, Różanka niższa“ (Według W. Pola).

Bojnia, niewielka rzeka, pow. borysowski, bierze początek na granicy gub. mohilewskiej, około wsi Wołosiewicz, i przepłynąwszy mil parę, wpada do rz. Essy. Ma kierunek połud.-zachodni (Por. też *Ulanka*).

Bojnice, folw., pow. średzki, ob. *Babin*.

Bojowice albo *Bojewice*, wieś, pow. Mościska, o 2 mile na południowy zachód od Mościsk, a o 1.7 kil. od Husakowa, w niskiej lecz urodzajnej okolicy. Przestrzeni obszar dwor. posiada roli ornej 343, łąk i ogrod. 70, past. 48, lasu 11 m.; posiadł. mniej. roli ornej 432, łąk i ogrod. 66, past. 21, lasu 63 morg. Ludność rzym. kat. 26, gr. kat. 300, izrael. 72: razem 398. Należy do obudwu parafij w Husakowie. Właściciel większej posiadłości: Luidgarda hr. Stadnicka.

Bójswecy (łuż.), niem. *Kleinpostwitz*, wś serbska na Łużycach saskich, w pow. budyszyńskim; 1875 r. miała 20 dm., 119 mk. *A. J. P.*

Bokellen (niem.), wś szlach., pow. gierdawski, 226 mk., ewang.; st. dr. żel. toruńsko-wystruckiej.

Bokienicze, wś, pow. piński, nad Bobrzykiem.

Bokijówka, wś, pow. proskurowski, gm. Tretelniki, 372 dusz męz., 626 dz. ziemi włośc., 542 dz. ziemi dworskiej używal. Należy do Piotra Żeromskiego. *Dr. M.*

Bokinia, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. R. 1827 r. było tu 38 dm. i 280 mk.

Bokinka, 1.) wś i folw., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac. W 1827 r. było tu 50 dm. i 292 mk., obecnie 45 dm., 294 mk. i 1359 m. obszaru, 643 gruntów folwarcznych, od r. 1853 własność Bielaków. 2.) **B.**, wś i folw., pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Kodeń. W 1827 r. było tu 32 dm. i 147 mk., obecnie 38 dm., 234 mk. i 1300 m. obszaru.

Bokiny, wieś nad rzeką Narwią, powiat mazowiecki, gmina Kowalewszczyzna, parafia Waniewo; dobra spadkobierców Zygmunta Krasińskiego, którego matka Maryanna Urszula z książąt Radziwiłłów, nabyła je od Wiktora Staniszewskiego w r. 1805, wraz z dobrami Śliwno, w cesarstwie położonemi. Po

śmierci matki swej 12 kwietnia 1822 r. odziedziczył B. w spadku Zygmunt Stanisław (biografowie nazywają go pospolicie Zygmunt Napoleon) hr. Krasiński. Ogólna rozległość 1773 mórg. R. 1827 było tu 35 dm., 231 mk.

Boków, wś, pow. konecki, gm. i par. Nieklań. Liczy 18 dm., 136 mk. i 180 morg ziemi włośc.

Boków, wieś, pow. podhajecki, o 2¼ mili na zachód od Podhajec, w okolicy leśnej, w górach brzeżańskich; grunt wilgotny, komunikacya z powodu braku szosowych gościńców utrudniona, a w jesieni i na wiosnę prawie niepodobna. Przestrzeni posiadłość większa obejmuje roli ornej 443, łąk i ogrodów 53, pastwisk 48, lasu 903; posiadłość mniejsza roli ornej 997, łąk i ogrodów 408, pastwisk 92 m. Ludności rz. kat. 73, gr. kat. 702, izraelitów 37: razem 812. Należy do rz. kat. parafii w Konkolnikach, gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu podhajeckiego.

Boksa, im. własne (por. Jaksa), jest źródłosłów nazw takich jak: Boksice, Boksicka wola, które odróżnić należy od litewskich Boksz, Bokszyszek, inne mających pochodzenie.

Boksice, wś i folw., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Mamina, posiada urząd gminny, 15 dm., 258 mk., 795 morg ziemi dwor. i 74 włośc. B. gmina ma 3376 mk., rozległości 10842 m., w tem ziemi dwor. 6435, włośc. 4407 m.; s. gm. okr. IV Kunów o 6 w., st. p. Ostrowiec. W gminie znajdują się: gorzelnia 1, młyn wodny 1, wiatraków 4 i szkoła początkowa. W skład gminy wchodzą: Biechów, Boksice, Broniszowice, Gaj, Garbacz, Janowice, Jeżów, Kosowice, Kraszków, Łapiguz, Milejowice, Mirogonowice, Mamina część I i II, Nagórzyce, Oczkowice, Rostylice, Sławęcice, Śnieżkowice, Strupice, Stryczowice, Wesołówka, Wierzbongowice, Witosławice i Wronów.

Boksicka wola, niewłaściwe *Bokszycką* zwana, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Gnojno. W 1827 r. było tu 25 dm. i 177 mk.

Boksza v. *Boksze*, jeziora dwa t. n., w pow. suwalskim, gm. Sejwy, o 8 w. na półn. od jez. Sejwy, przedzielone są od siebie wązkim przesmykiem. Długość każdego dochodzi jednej wiorsty, szerokość 250 sążni, głębokość do 30 stóp. Poławiają się w nich leszcze, okonie, szczupaki.

Boksza, wś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Ondawą, kościół par. gr. katol., pastwiska, lasy, 250 mk. *H. M.*

Boksze stare i **nowe**, dwie wsie przyległe, pow. suwalski, gm. Sejwy, nad jez. t. n., o 17 w. od Suwałk. B. stare liczą 26 dm. i 198 mk., B. nowe 14 dm. i 162 mk. *K. H.*

Bokszyszki, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. Wisztyniec, par. Wiżajny. W 1827 r. było tu 36 dm. i 127 mk.

Bokszyszki, ob. *Baukszyszki*.

Bolacice, czes. *Bakdyce*, niem. *Bolatitz*, wś w pow. raciborskim, o 2 i pół mili od Raciborza, ma paraf. kościół katol., parafią dek. hulczyńskiego dyec. ołomunieckiej. Od XII w. do 1784 B. były własnością cystersów wełehradzkich; dziś wchodzą w skład włości ks. Lichnowskich.

Bolaczów, wś, pow. radomyski, nad rzeką Zdwiżem, o 14 w. od m. Brusiłowa a o 17 w. od Korostyszowa. Mieszkańców 437, wyznania prawosł. Cerkiew parafialna. Ziemi 2344 dzies., drugorzędnego czarnoziemu. Zarząd gm. w Brusiłowie, policyjny w Korostyszowie.

Bolanka, rzeczka, dopływ rz. Jatrań.

Bolanowice (z przys. Bolanówką), wieś, pow. Mościska, nad potokiem Czystyna, o 2 mile na południe od Mościsk, w moczarowatej okolicy pod lasami krukienickiemi. Przestrzeni obszar dworski posiada roli ornej 571, łąk i ogrodów 136, pastwisk 20, lasu 1223; posiadłość mniejsza roli ornej 635, łąk i ogr. 172, past. 225, lasu 11 morg. Ludność rzym. kat. 38, gr. kat. 916, izraelitów 38: razem 992. Należy do rzym. kat. parafii w Pnikucie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie Tomanowice, Złotkowice i osady Jordanówka i Ludków; cała parafia liczy 1721 dusz i należy do dekanatu mościskiego. B. posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości Kazimierz hr. Drohojowski.

Bolanówka, os., pow. lubliniecki, do dóbr Rzędowice należąca.

Bolatitz, ob. *Bolacice*.

Bolbitten, dobra, pow. świętosiekierski, st. poczt. Wolitnik.

Bolborcy (łuż.), niem. *Bolbritz*, u Smolera mylnie *Bolbercy*, wś serbska na Łużycach saskich, liczyła 1875 r. 19 dm., 122 mk.

Bolce, *Bolcie*, dwór pryw. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kow., nad jez. Bałtys, par. Dusiaty, własność Chludzińskich; w pobliżu gmina dóbr rządowych.

Bolcie, wś i osada młynarska, pow. suwalski, gmina i parafia Wiżajny. Ma 22 domy, 209 mk.

Bolcze, majątek, pow. rossieński, w pobliżu szosy taurogowskiej, o pół mili od st. poczt. Carycyn, przy drodze pocztowej z Carycyna do Niemokszt. Własność niegdyś Przeciszewskich, niedawno nabyta przez Lewoniewskiego. Obecnie właścicielem tego majątku jest lekarz Wł. Lewoniewski. *Fel. R.*

Bolczeniki, *Bolkieniki*, *Bolcieniki*, okrąg wiejski w gm. Bieniakonach, pow. lidzki, liczy w swoim obrębie wsie: Kiemiele, Żygi, Wizgirdy, Brażelce, Lubarty, Posolcze, Żelwidory, Koniuchy, Michniuny; okol. Żelwidory. Majątek B. należał niegdyś do Puttkamerów i jest

pamiętny częstym pobytem Adama Mickiewicza w jego latach młodocianych.

Boldegi, wś pryw. w pow. rosieńskim, o 18 w. od Rossien.

Bolderaa, mko przy ujściu Dźwiny zach. do Bałtyku z fortecą Dyament, Dünamünde, Dynamind. Podczas nawigacyi zatrzymuje się tu kilkaset okrętów dla przyjęcia locmanów, przedstawienia paszportów a po części i dla handlu. Należy do prywatnych dóbr Aahaken lub Bergshof. W pobliżu B. leży t. n. st. dr. żel. ryskiej.

Bolderaa, rz., ob. *Aa.*

Bolech, *Bolko, Bol,* skrócone formy imienia Bolesław, stanowią źródłosłów nazw takich jak Bolechowiec, Bolków, Bolów, Boleszyn i t. p.

Bolechów, miasto królewskie w pow. Dolina, leży nad rzeczką Sukiel, dopływem Swicy, przy gościńcu rządowym tak zwanym głównym karpackim, idącym od miasta Białej na granicy Szląska wzdłuż podnóża Karpat aż do granicy Bukowiny. Miasto to leży już środ gór podnóża karpackiego; w najbliższej okolicy już zaczynają się prawdziwe góry. B. jest stacyą dr. żel. Arcyks. Albrechta, między Morszynem a Doliną, o 99 kilom. ode Lwowa. Powierzchni zajmuje to miasto 276 hektarów, ma 3704 mk., z tych 725 obrządku rz. kat., 196 gr. kat., 69 akat. i 2714 izr. Stan czynny majątku wynosi 175,000 złr., dochód w 1878 roku 17,097 złr. 94 ct. Obiedwie parafie ma w miejscu. Rzymsko-katol. par., należąca do dekanatu dolińskiego, została założoną w 1699 roku przez Mikołaja Gidzińskiego; kościół murowany poświęcony został w 1838 roku. Do tej parafii należą: Bolechów ruski, Bubnisze, Brzoza, Cisów, Cerkowna, Czołhany, Dołhe. Dołżka, Gorynia, Hoszów, Huziejów, Jakubów, Kniaziołuka, Lisowice, Morszyn, Neubabylon, Pöchersdorf, Polanica z Jammersthalem, Podbereż Roztoczki, Salamonowa górka, Słoboda, Stańkowce, Tiapcze, Witwica, Wołoska wieś. Ogólna liczba w tej parafii: katolików 2013, akatol. 912, izraelitów 3723. W całej parafii jest 13 szkół, i to jedna szkoła główna chłopców, jedna szkoła trywialna dziewcząt, 7 szkół trywialnych wiejskich i 4 szkoły parafialne. Parafia gr. kat., należąca do dekanatu bolechowskiego, obejmuje: Bolechów miasto, Bolechów ruski, Wołoską wieś i Dołżkę; razem liczy ta par. 2801 dusz. Bolechów posiada szkołę etatową męską 4-klasową, żeńską 2-klasową i szkołę wyznaniową izraelską 3-klasową B. ma rządową warzelnię soli. Warzelnia ta w ciągu lat od 1866 do 1870 dostarczała rocznie między 582.547 do 646.937 sześciennych stóp soli warzonki; obliczając na wagę dostarczyła ta warzelnia w 1870 roku soli kuchennej 103.144 c.; sól bydlęcą zaprzestano produkować zupełnie od 1869 roku. Istnieje także w B. olejarnia i 3 garbarnie. Bolechów jest siedzibą c. kr. dyrekcyi lasów i dóbr państwowych, ustanowionej na skutek najwyższego postanowienia z dnia 23 marca 1873. Miasto to pamiętne jest napadami srogiemi sławnego w górach opryszka Dobosza. Handlowe to mko poniosło w 1848 przez pożar wielkie straty. W pobliżu istniała dawniej kolonia żydowska pod nazwiskiem „Nowy Babylon,“ którą cesarz Józef II w celu przyzwyczajenia żydów do rolnictwa, kazał założyć; lecz, gdy ci do tego zatrudnienia mało chęci okazywali, nastąpiło ich wydalenie, a natomiast osadzenie pracowitych przybyszów niemieckich. O tutejszych warzelniach i solankach pisali: Ressig Ign. J., „Dissertatio inaug. medica, sistens brevem expositionem aquarum mineralium regni Galiciae. Vindob. 1827 r.“ Torosiewicz. J., „Analyse der Drohobyczer, Bolechower, und strosoler-Salzsoolen-Mutterlaugen. Buchner's Repert. f. die Pharm. 1830 r.“ „Wyciąg z rozbioru chemicznego wywarów surowicy drohobyckiej, starosolskiej i bolechowskiej,“ Gazeta lwowska 1831. Nr. 21. „Wiadomość o źródłach mineralnych w Galicyi,“ Kalendarz lwowski 1845 r.

Bolechów ruski i Dolska Wola, wieś rządowa, pow. Dolina, o 1 kilometr od Bolechowa miasta oddalona. Przestrzeni obszar dworski posiada roli ornej 1, łąk i ogrodów 2, pastw. 1, lasu 1294; posiadłość mniejsza roli ornej 1042, łąk i ogrodów 1217, pastwisk 807, lasu 62 m. Ludność rzym. kat. 115, gr. kat. 1194, izraelitów 96: razem 1405. Należy do obudwu parafij w Dolinie.

Bolechów, niem. *Bulchau,* wś, pow. oławski, słynie z gospodarstwa przemysłowego.

Bolechowce, *Bolechowice, Bołochowce,* także *Neudorf,* wieś, pow. drohobycki, o milę na wschód od Drohobycza oddalona, nad potokiem Słonica, który pod Drohobyczem wpada do Tyśmienicy, przy dr. żel. dniestrzańskiej, między Drohobyczem a Gajami wyżnemi. Okolica leśna i bagnista. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 23, łąk i ogrodów 66, pastwisk 3, lasu 403 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 1923, łąk i ogrodów 1167, pastwisk 433 m. Ludności rzym. kat. 27, gr. kat. 875, izraelitów 206: razem 1108. Należy do rzym. kat. parafii w Drohobyczu, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą: Raniowice z Młynkami harasymowemi; cała parafia należąca do dekanatu drohobyckiego dyecezyi przemyskiej liczy 1314 dusz. Posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z kapitałem zakładowym 456 złr.; należy do dóbr kameralnych.

Bolechowice, wś, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny. Szkoła wiejska.

Bolechowice, wś, pow. krakowski, na samej granicy Królestwa Polskiego, w pięknej

okolicy, o 12 kilom. od Krakowa a 2 kil. od st. dr. żel. ces. Ferdynanda w Zabierzowie. Ogólnej powierzchni 1200 m.; ludności 780 a 100 domów; gleba czarnoziem z mamutową glinką. Posiada kościół parafialny, który podług podania w r. 1393 miał być wybudowanym. Wieś ta była biskupią i pierwotnie, tak jak wszystkie wsie teraz do parafii bolechowickiej należące, należała do parafii modlnickiej; kościół zaś teraźniejszy był kaplicą prywatną biskupią. Kościół piękny w stylu gotyckim, tak zewnątrz jak wewnątz bardzo dobrze utrzymany, ma piękny ołtarz z obrazem Pana Jezusa Ukrzyżowanego, również przyrządy kościelne z dawnych czasów pochodzące i pięknie zachowane. Dziekan Wojciech Ciszyński, proboszcz bolechowicki, zmarły 1872 r., zapisał na zewnętrzne upiększenie kościoła przeszło 5000 złr., za które staraniem obecnego proboszcza Walentego Skiminy wystawiono chór kamienny w stylu gotyckim jako też organy i ambonę nową; pamięć księdza Ciszyńskiego parafianie pomnikiem w kościele uwiecznili. W gminie bolechowickiej jest także szpital, którego fundacya sięga podobno 17 wieku a ma być dziełem jednego z proboszczów. Wieś B. w 1792 przestała być biskupią i przeszła na własność rządową; ostatnim biskupem tu mieszkającym był Woronicz który tu pisał swoje sielanki. Od rządu nabył tę wieś były pułkownik artyleryi wojsk polsk. Bocheneк, od niego Gołemberski; obecny dziedzic Stanisław Ożegalski. Do B. należą przysiołki Wola i Zielona. Jest w B. szkoła 1-klasowa. Dekanat bolechowicki dyecezyi krakowskiej obejmuje 10 parafij: B., Czulice, Giebułtów, Górkę kościelecką, Modlnicę Wielką, Mogiłę, Pleszów, Raciborowice, Ruszczę i Zielonki; wiernych liczy 20990. Par. katol. B. liczy wiernych 3800 a obejmuje wsie B., Brzezie szlacheckie, Brzezie narodowe, Karniowice, Kobylany, Ujazd, Więckowice, Żelków.

Bolechowice, ob. *Bolechowce*.

Bolechówko, wieś, pow. poznański; 9 dm.; 84 mk.; 9 ew., 75 kat.; 23 analf.

Bolechowo, 1.) wieś, pow. poznański; 19 dm.; 150 mk.; 15 ew., 135 kat.; 75 analf. 2.) **B.**, domin.. pow. poznański; 6174 m. rozl.; 3 miejscowości: 1) B.; 2.) folwark Szlagencin (Schlagentin); 3) Treskowo; stac. poczt. Murowana Goślina o 4 kil.; st. kol. żel. Poznań o 16 kil. Własność doktora Zygm. Szułdrzyńskiego. *M. St.*

Bolechowska góra, pod Chęcinami. W dawnych już wiekach widocznie istniały tu kopalnie marmuru, gdyż lustracya z 1569 r. powiada „w niej zrobiono wiele ale dziś nie robią“ (Bibl. War. 52 II 54).

Bolegość, *Wolgast* (ob.)

Bolejcie, *Bolcie?*, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kow., łączy się z jez. Niespiża i Strusty.

Bolejny, niem. *Bolleinen*, wś, pow. ostródzki. st. poczt. Witramowo.

Bolemów, ob. *Bolimów*.

Bolencin, wś, pow. chrzanowski. par. Płaza. o 10 kil. od Chrzanowa, ma rozl. 1144 m., w tem 522 m. roli ornej; 58 dm., 398 mk.; leży blisko drogi krajowej z Krakowa do Chełmka, śród pagórków, gleba żytnia urodzajna.

Bolencin, ob. *Bolęcin*.

Boleń, wś, pow. krakowski, par. Raciborowice, o 11 kil. od Krakowa.

Boleścice, ob. *Boleszczyce*.

Bolesław, wś i os. fabr., pow. olkuski, gm. i par. t. n. Leży przy drodze bitej, idącej od Będzina przez Dąbrowę i Strzemieszyce (st. dr. żel. w. w.) do Olkusza. Odl. od Olkusza 7 w. Istnieją tu kopalnie galmanu i błyszczu ołowianego, należące do sukcesorów Jerzego Kramsty. W 1873 r. działają tu dwie maszyny, odprowadzające wodę, jedna dla dobywania rudy i jedna do przepłukiwania; wszystkie siłą pary. Dobywają rocznie do 120,000 cent. rudy dającej 12% do 26%. Przygotowany do przetopienia galman wyprawiano do hut cynkowych we wsiach: Zagórze i Sosnowice w pow. będzińskim, tudzież do Prus. W 1873 r. dobyto 75,000 korcy galmanu i błyszczu ołowianego, wartości 165,400 rs. Dobywanie to zatrudnia około 600 ludzi. Prócz tego istnieje w B. gorzelnia i browar. B. posiada kościół paraf. mur., przerobiony z kaplicy, którą tu wzniósł w 1627 r. Maryan Chełmski, chorąży krakowski. Od 1798 został parafialnym. Znajduje się tu jeszcze szkoła gminna i urząd gminny. W 1827 r. B. liczył 42 dm. i 467 mk.; obecnie ludność potroiła się przynajmniej i wś przybrała charakter fabrycznego miasteczka. Par. B. dek. olkuskiego liczy 3652 dusz. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w m. Olkuszu, st. p. w Sławkowie, ma trzy kopalnie galmanu, gorzelnie 2, browar, 6 młynów, tartaków 2, fabrykę drutu, gwoździ i łańcuchów, fabrykę rządową do walcowania żelaza, cegielnię, szkołę rządową i prywatną. Ludności 7075.

Bolesław, wś, pow. dąbrowski, z parafią rz. kat. w miejscu, ze st. poczt. i szkołą ludową. Kościół paraf. katol. (fund. 1605). Parafia katolicka, dek. dąbrowskiego: 6375 katol., 460 żydów. Należą do niej miejscowości: Kanna (kaplica), Świebodzin, Kosierówka, Pawłów, Tonia, Grądy, Wólka Grądzka, Bór Grądzki, Samocice, Łęka, Podlipie, Kuzie, Strojców, Mędrzychów (kaplica), Kupienin.

Bolesław, niem. *Bunzlau*, m. w Szląsku pruskim, obw. reg. lignickiej, od 1818 powia-

towe, na prawym brzegu rz. Bobrawy, st. dr. żel. z Lignicy do Kohlfurth, o 110 kil. od Wrocławia, założone około 1190 r. przez Bolesława Wysokiego, księcia wrocławskiego, obdarzone było dawniej wielkiemi przywilejami. Roku 1217 nocną porą napadnięte zostało przez rozbójników, którzy miasto okropnie splądrowali. Hussyci zajęli je 1427 r. W r. 1629 pożar zniszczył bibliotekę i zbrojownię. W r. 1642 poddało się księciu Franciszkowi-Albrechtowi sasko-lauenburgskiemu. Otoczone jest murami, basztami i rowami, i ma trzy przedmieścia. Bolesław szczyci się dobrze urządzonym domem sierót i ma seminaryum dla kształcenia nauczycieli, dwie drukarnie, dwie księgarnie. Mieszkańcy, w liczbie 9000, są niemcy, trudnią się wyrobem sukna, przędzy i płótna, handlem zboża, a szczególniej sławne są tutejsze wyroby garncarskie. W czasie wojny Rossyi i Prus przeciw Napoleonowi I na wiosnę 1813 roku, umarł tu feldmarszałek rosyjski Kutuzow, dla którego stoją tu dwa pomniki. Św. Jadwiga wystawiła tu 1261 kościół katolicki, który 1524 — 1629 był protestanckim, 1691 odnowiony. Kośc. par. ewang. 1833—1835 wzniesiony. Kilka szkół miejskich. 4 jarmarki. Fabryka wyrobów jedwabnych i sukna. Tu się urodził poeta niemiecki Marcin Opitz. Powiat bolesławski ma 18 i pół mili kw. rozl. i 57537 mk., przeważnie ewangelików. Grunta niezbyt urodzajne, znaczne torfowiska. Produkta główne: glina, torf, wapno, węgiel kam., ruda żelazna, piaskowiec, drzewo, smoła, zwierzyna. *F. S.*

Bolesław, niem. *Boleslau*, wieś, pow. raciborski, parafia Pyszcz, do dóbr ks. Lichnowskich należąca.

Bolesławczyk lub *Bolesławów*, wś, pow. bałcki, gm. Bohopol; liczy dusz męz. 169; ziemi 1043 dzies. Należał do Potockich, dziś Bernardakich i kupcowej Greger; ob. *Bohopol*.

Bolesławice i *Ławy-Kordon*, dobra prywatne, pow. rypiński, gm. Osiek, par. Radziki duże, nad rz. Drwęcą położone, ma 990 morg. rozl.; w tem 390 m. gruntu ornego.

Bolesławice, wś, pow. ostrzeszowski; 11 dm.; 88 mk.; 64 kat., 11 ew., 13 żyd.; 9 analf.

Bolesławice. Tak Łepkowski zowie *Bolkowice*.

Bolesławiec, os., przedtem mko rządowe, nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. t. n., przy granicy szląskiej. Posiada kościół par., sąd gminny okr. II, urząd gminny i szkołę początkową. Założył je i od swego imienia nazwał Bolesław Pobożny, ks. kaliski, w r. 1269. Wcielone do Korony przez Wład. Łokietka, wpóźniejszym czasie wraz z ziemią wieluńską Władysławowi książęciu opolskiemu nadane zostało. Odebrał je i na nowo przyłączył do Korony Władysław Jagiełło, po siedmioletniem oblężeniu tutejszego zamku. W następnych czasach licznemi obdarzane przywilejami przez monarchów, pomimo licznych klęsk doznanych, jeszcze za czasów rządu pruskiego do 3,000 rs. dochodu kameralnego liczyło. Przyjęcie rzeki Prosny za linią demarkacyjną pomiędzy Prusami a księstwem warszawskiem, później zaś królestwem polskiem, oddzieliwszy znaczną część gruntów miejskich do Prus, dochody kassy miejskiej do 1/5 części powyższej summy zmniejszyło. Bolesławskie starostwo niegrodowe zostawało w 1770 r. w ręku Wojciecha Opalińskiego, woj. sieradzkiego, i płaciło kwarty 3552 złp. Zamek tutejszy, niegdyś obronny, wystawił pierwotnie założyciel miasta; opanowany od Czechów za króla ich Jana, roszczącego pretensye do korony polskiej. Lecz Kazimierz Wielki, drogą umowy za pośrednictwem króla węgierskiego Karola, zawarł układ w Wyszehradzie r. 1335, mocą którego powiat bolesławski z zamkiem i wszelkiemi do niego przynależytościami przyłączył do Korony polskiej, następnie zamek w części przebudował, murem i wałami opasał. Szwedzi podczas pierwszej do Polski wyprawy zamek zupełnie zburzyli; podźwignął go atoli i do należytego stanu doprowadził Jan Radziejowski, starosta miejscowy, około r. 1670; lecz w połowie XVIII wieku, po najeździe Karola XII, stał znowu opustoszały i już się potem z upadku nie dźwignął; z całej tej budowli pozostała tylko wysoka ośmioboczna wieża i kawałek muru obwodowego. Zbudowaną była na kępie, umyślnie widać sypanej, i niedostępnemi błotami oraz rzeką otoczonej. Tutejszy kościół parafialny założony został w r. 1596 przez Mikołaja Zebrzydowskiego, wojewodę krakowskiego a starostę bolesławskiego. W tymże roku zaprowadzono przy nim bractwo literackie, które ówczesny prymas Stanisław Karnkowski zatwierdził. Murowana ta budowla w dobrym dochowała się stanie. Był tu nadto drewniany kościołek panien norbertanek, poprzednio szpitalny, który po supremacyi zakonnie zupełnie opustoszał. Niewiele jest lepszy od niego drugi kościół św. Małgorzaty, także drewniany, za miastem stojący. Był jeszcze w B. ratusz, ale ten przed kilkudziesięciu laty pogorzał. R. 1827 B. liczył 115 dm. i 896 mk.; w 1859 r. 115 dm. i 1038 mk., w tej liczbie 314 żydów. Par. B. dek. wieluński, liczy 1510 dusz. B. odl. od Wielunia 22 wiorst, st. poczt. w Wieruszowie. Gmina B. ma 6000 ludn.

Bolesławiec, folw., pow. poznański, ob. *Będlewo*.

Bolesławów, ob. *Bolesławczyk*.

Bolesławowo, wś, pow. koniński, gm. Sławoszewek. Ludność w połowie niemiecka, Szkoła elem. ewang., t. z. kantorat,

Bolesławowo, 1.) wieś, pow. krotoszyński, 23 dm., 233 mk., 4 ew., 229 kat., 15 alf. 2.) **B.**, wieś, pow. gnieźnieński; 6 dm., 54 mk., 11 ew., 43 kat., 19 analf.

Bolesta, starodawne imię i nazwisko licznego bardzo rodu, który dał początek setkom rodzin polskich. Głównem gniazdem ich było Płockie, gdzie większa część województwa zastawała w ich ręku, lecz rozpostarli się zresztą po wszystkich prowincyach dawnej Polski. Nazwa tego rodu stała się źródłosłowem takich nazw miejscowych jak: Bolesty, Boleszczyn, Boleszczyce (por. Enc. Org.).

Bolestraszyce, dolne i górne, wieś, pow. przemyski, o 5 kil. na północny wschód od Przemyśla, nad Sanem. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 731, łąk i ogr. 195, past. 3, lasu 176; posiadłość mniej. roli ornej 868, łąk i ogr. 182, past. 176 morg. Ludność rzym. kat. 401, gr. kat. 572, izrael. 353: razem 1326. Należy do par. rzym. kat. w Żurawicy, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy także Wola Bolestraszycka; cała ta parafia, należąca do dekanatu i dyecezyi przemyskiej, liczy 917 dusz. Właściciel większej posiadłości Julia hrabina Michałowska.

Bolesty, 1.) wś, nad rz. Tuczną, pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadyszów. O 5 w. na połud. od Łosic. R. 1827 r. było tu 22 dm. i 119 mk., obecnie 22 dm., 145 mk., 300 morg. ziemi. 2.) **B.** *stare* i *nowe*, dwie wsie, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Raczki, nad jez. t. n., trzy mile od Suwałk. B. stare liczą: 13 dm. i 86 mk., B. nowe 18 dm. i 82 mk.

Bolesty, wś w gub. grodzieńskiej, dawnej ziemi bielskiej.

Bolesty, jez., pow. suwalski, gm. Wólka. Długość jego 6½ wiorst, szerokość do 300 sążni, a głębokość do 50 łok. Obszaru ma do 90 morgów. Obfituje w ryby, sumy, sielawy, szczupaki, liny, okonie i leszcze; od jeziora otrzymały nazwę dwie wsie, leżące w pobliżu. Przepływa przez nie rz. Rospuda. *Br. Ch.*

Boleszczyce, wś i folw., nad rz. Mierzawą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Sędziszów. R. 1827 było tu 32 dm. i 212 mk.

Boleszczyn, wś rządowa, pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyn, na prawo ode drogi z Uniejowa do Turka. Posiada kościół par. murowany. Wieś ta należała do arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy tu 1597 r. utworzyli parafią i zbudowali kościół. Obecny wzniesiony z cegły 1818 r. R. 1827 r. było tu 43 dm. i 359 mk., obecnie 65 osad. Par. B. dek. tureckiego; ludność zamożna i pracowita; 2319 dusz w parafii.

Boleszyn, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Waśniów. Szkoła początkowa. B. należał już w 1351 r. do benedyktynów łysogórskich (ks. Gacki). R. 1827 r. liczył 25 dm. i 190 mk., obecnie 44 dm., 302 mk., 396 morg. ziemi dworskiej i 673 m. włośc. Tu ur. się Wincenty Reklewski, żolnierz-poeta.

Boleszyn, wieś włościańska, pow. brodnicki, obszaru ziemi ma 4756 morg., mieszkańców 355, z pomiędzy których katolików 320. Szkoła jest w miejscu. Kościół parafialny katolicki, wraz z całym dekanatem gorznieńskim, należał dawniej do dyecezyi płockiej; po rozbiorze, w skutek bulli „de salute animarum“ został przyłączony do chełmińskiej dyecezyi. B. słynie naokół z pobożnych pielgrzymek, które wierni podejmują do cudownego obrazu Matki B. Bolesnej, znajdującego się w tutejszym kościele; nawet z królestwa i z Mazur wiele tu osób przychodzi na odpusty. Dm. 44. St. p. Lidzbark. *Kś. F.*

Boleszyn, dziś *Pollentschine* (ob.).

Bolewice, niem. *Bollwitz*, wieś, królewszczyzna, pow. bukowski, 2197 morg. rozl., 83 dm., 796 mk., 61 ew., 735 kat., 167 analf.; stac. poczt. w miejscu; stac. kol. żel. Nowy Tomyśl o 9 kil. 2.) **B.**, niem. *Neubolewitz*, folw., pow. bukowski, ob. *Lipie* (Gross-Lipke) i olędry. 3.) **B.**, niem. *Bollwitz*, wieś i nadleśnictwo, pow. bukowski; 2 miejsc.: 1) B., 2) nadleśnictwo Buchwerder; 16 dm., 232 mk., 56 ew., 176 kat., 51 analf.; st. kol. żel. Nowy Tomyśl o 9 kil. 4.) **B.** Nowe, olędry, pow. bukowski, 28 dm., 188 mk., 102 ew., 86 kat., 35 analf.

Bolewo, folw. pryw. i wieś włośc., wraz z wsią Budy Bolewskie w pow. ciechanowskim, gm. Regimin, par. Lekowo, nad rz. Łydynią położone; liczą 197 mk., 23 dm., rozl. ogółem 509 morgów, w tej liczbie włośc. 334 morgów.

Bolęcin, 1.) wś, pow. konecki, gm. i par. Borkowice, leży przy drodze bitej, posiada 16 dm., 148 mk. i 210 mórg ziemi włośc. 2.) **B.**, folw. pryw., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Krulewo, nad rz Działdówką, liczy 5 dm. i 33 mk.; ma smolarnię, należy do dóbr Drożdżyn.

Bolęcin, ob. *Bolencin.*

Bolęczyn, niem. *Bollentschin*, przysiołek wsi Szywałdu, pow. sycowski.

Boliarów, węg. *Bolyar*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. filialny, obszerne pastwiska, bujne łąki, lasy, 442 mk. *H. M.*

Bolica, szczyt we wschodniem paśmie Babiej góry, 1384 m. wys.

Bolim czy też *Bolmo*, dawne imię, stanowiące źródłosłów nazw: Bolimów, Bolmin (Bolimin właśc.), a w skróconej formie Bol, nazw takich jak Bolewo, Bolin, Bolów, Bolowice. *Br. Ch.*

Bolimin, wś szlach., pow. chełmiński, po niem. *Gross-Bolumin*, par. i st. pocz. Ostromecko, 3961 m. rozl. (1285 roli ornej, 5 łąk, 77 past., 2594 lasu), 6 dm., 111 mk., 88 kat. W r. 1834 zapomniana przez ówczesnego landrata, czyli naczelnika powiatu w spisie dóbr szlacheckich, nie używała praw wsi szl. aż do

r. 1874, w którym nastąpiło nowe urządzenie w administracyi i zarządzie powiatów. W r. 1782 należał do Gostomskich; gm. i urząd stanu cyw. Dąbrowa.

Boliminek, wieś szlach. pod Boliminem, niem. *Klein-Bolumin*, 1121 m. rozl. (822 roli ornej, 15 łąk, 122 past., 162 lasu), 6 dm., 82 mk.; bez wszelkiego długu hypotecznego własność kościoła katolickiego w Ostromecku. Gm. i urz. stanu cyw. Dąbrowa. *J. B.*

Bolimów, *Bolemów*, os., przedtem mko, nad rz. Rawką, pow. łowicki, gm. i par. t. n., odl. 15 w. od Łowicza, z którym łączy ją droga bita. Posiada kościół paraf. z r. 1667, murowany, szkołę początkową, urząd gminny. B. jestto starożytna wielce osada, istniejąca zdawna śród obszernej puszczy. Do rzędu miast wyniósł ją w 1370 r. Ziemowit starszy ks. mazowiecki, a parafią erygowała tu 1427 r. księżna Aleksandra, jedna z jego wnuczek. W 1519 r. Zygmunt I nadał B. przywileje, jarmarki i prawo niemieckie. W r. 1541 Ambroży Rudzki, kanonik łowicki, założył tu szpital św. Ducha z kościołkiem w miejscu gdzie dziś stoi szkoła. Szwedzi w XVII w. spalili B., to też Verdum zwiedzający go wkrótce potem powiada, iż było „niegdyś wielkie, teraz puste, ma dwa kamienne kościoły i kaplicę drewnianą“ (str. 119). W 1831 r. B. stanowił przez jakiś czas główną kwaterę wojsk polskich. Bolimowskie starostwo niegrodowe, utworzone zostało w XVII w. z części sochaczewskiego; otrzymał je w 1774 r. Michał Radziwił, miecznik litewski. R. 1827 B. liczył 108 dm. i 895 mk., w 1859 r. 111 dm. i 1004 mk. (w tej liczb. 306 żydów); obecnie ma 125 dm. B. posiada swego kapitału 13,687 rs. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, garncarstwem, rybołówstwem. Par. B. dek. łowickiego 4250 dusz liczy, posiada dwa kościoły. Wś i folw. B. przy os. t. n., własność Feliksa Sobańskiego, w 1827 r. liczyły 35 dm. i 217 mk. Gmina B. należy do sądu gmin. okręgu I w Nieborowie, stacya pocztowa w Łowiczu. Wyrabiają w gminie smołę, terpentynę, wypalają węgle, garnki; istnieje gorzelnia, młyn wodny, szkoła początkowa. Ludność gminy w 1878 r. wynosiło 4979 mk., w tej liczbie 4434 katolików, 505 żydów i 40 protestantów (Cyfry zebrane przez Wł. Oczykowskiego).

Bolimówka, rz., ob. *Rawka*.

Bolimowska puszcza, miejsce łowów książąt mazowieckich, zajmowała niegdyś znaczny obszar między Łowiczem, Sochaczewem, Wiskitkami, Mszczonowem i Skierniewicami. Łowicz (Łowisko) i Bolimów były myśliwskimi zamkami książąt. Rawka, Łupia i Pisia odprowadzały wody puszczy do Bzury, która stanowiła półn. granicę puszczy; od połud. przytykała do niej Korabiewska puszcza. Liczne Budy, Majdany i takie nazwy, jak Bartniki, Bednary, Bobrowniki, Łasieczniki wskazują zajęcia pierwotnych osadników. Nie tak dawno jeszcze dobra bolimowskie, stanowiąc własność ks. Radziwiłła, liczyły do 15,000 morg. lasu. *Br. Ch.*

Bolimowskie Majdany, wś, pow. łowicki, gm. Bolimów. Wyrób smoły, terpentyny, i wypalanie węgli do kuźni.

Bolin, 1.) folw. donacyjny i wieś włośc., pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk; folw. liczy 14 mk., należy do majoratu Sielec; wieś B. leży nad rzeką Gawarek, liczy 34 mk., 6 dm.

Bolino, wś włośc., pow. płocki, gm. Rembowo, paraf. Czerwińsk, nad rz. t. n. B. wś. zajmuje powierzchni 203 morgów, 7 dm. i 56 mk. Przy wsi os. młynarska i karczemna.

Bolka wyspa, niem. *Bolkoinsel*, wyspa na Odrze, pod miastem Opolem, do tegoż miasta należąca.

Bolka zamek, niem. *Bolkoschloss*, *Bolzenschloss*, *Bolzenstein*, ruina zameczyska pod Janowicami, pow. szunowski.

Bolkenhain, ob. *Bolkowice*.

Bolkenthal, kolonia pod wsią Arnoldsdorf, pow. nissański.

Bolkieniki, to samo co *Bolcieniki*.

Bolkoinsel, ob. *Bolka wyspa*.

Bolkoschloss, ob. *Bolka zamek*.

Bolków, wś, pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice.

Bolków, dobra, pow. święciański, parafia Świr, własność niegdyś Buczyńskich, sprzedane Byszyńskiemu; dwór na górze nad jeziorem Swirskiem, w pięknem położeniu pomiędzy miasteczkiem Swir i Zaswirzem; był tu klasztor po-karmelicki. B. nazwany zapewne od Bolka, jednego z książąt Świrskich, o którym wspomina historya. Okrąg wiejski B. gm. Swir, liczy w swym obrębie mko.: Swir, wsie: Bolków, Siomki, Więcewicze, Bogaćki, Kurkule, Niecki, Łuszczyk.

Bolkowice, według Łepkowskiego *Bolesławice*, niem. *Bolkenhayn*, m. na Szląsku pruskim, w obw. reg. lignickiej, dawniej w księstwie głogowskiem, od 1818 powiatowe, nad Szaloną Nissą, o 10 mil od Wrocławia. Ma kościół paraf. katol., założony 1265 przez ks. Bolesława II Łysego, 1815—19 odnowiony, 1544—1629 ewangelicki. B. liczą 2700 mk. Mają fabryki wyrobów lnianych i bawełnianych. Blicharnie. Handel znaczny; 5 jarmarków. W pobliżu ruiny zamku Bolka i Schweinhaus. Powiat bolkowicki ma 6 i pół mili kw. oraz 32403 mk., przeważnie ewangelików. Powierzchnia gruntu górzysta. Piękne doliny, na górach zwaliska częste. Kwitnie tu tkactwo lniane i bawełniane, kilka przędzalń, wapniarń i górnictwo słabo rozwinięte. *F. S.*

Bolkowice, dziś *Polkwitz* (ob.) i *Pollogwitz* (ob.)

Bolleinen, ob. *Bolejny*.

Bollenbruch, ob. *Józefowo*.

Bollentschin, ob. *Bolęczyn*.

Bollwitz, ob. *Bolewice*.

Bolmin, wś, pow. kielecki, gm. Zajączkowska, par. Bolmin, odl. 1 milę na zach. od Chęcin, posiada kościół par., szkołę gminną, łomy kamienia litograficznego; XVI w. istniała tu huta ołowiana. Dotąd przechowały się szczątki starożytnych budowli. Dwór obecny stanowi szczupłą resztkę dawniejszego obronnego zamku z XIV prawdopodobnie wieku, który w XVI stuleciu uległ zupełnemu przerobieniu a później niszczał stopniowo. Rozległe sklepione piwnice świadczą o jego pierwotnych rozmiarach. Kościół tutejszy wystawił z kamienia Jan Brzeski w 1602 r. Par. B. dek. kieleckiego 544 dusz liczy. *Br. Ch.*

Bolniczki, folw., pow. wiłkomierski, własność Zawadzkich.

Bolniki, mko rządowe w pow. wiłkomierskim, nad jez. Pirszą (Bolnickie jezioro) i rz. Łowszą, o 29 w. od Wiłkomierza. Paraf. kościół katolicki św. Stanisława, 1773 z drzewa wzniesiony przez Jana Zyberga, wojew. litewskiego (parafią miał założyć Zygmunt I). Parafia katol. dekanatu uciańskiego: dusz 4472. Starostwo B. płaciło w XVIII w. 1475 złp. kwarty.

Bolsa, rz., dopływ rz. Sgużni, wpadającej z lewej strony do Wiewirży.

Bolsie, 1.) mko rządowe, pow. rosieński, z kościołem fil., fundowanym niewiadomo kiedy, jak również niewiadomo i nazwiska fundatora; leży przy dr. z Kołtynian do Szyłel i od Rosień ku pruskiej granicy pod Szwekszniami; paraf. Szyłele. Wieś ta należała do starostwa abelińskiego. Obecnie kościołek upadł zupełnie. Odbywały się tu dwa jarmarki, znaczne kiedyś: na Zwiastowanie N. M. P. i na Szymona i Judę. Z powodu upadku kościoła jarmarki przeniesiono do Szyłel o pół mili położonych. 2.) **B.**, majątek ziemski, pow. szawelski, par. Tryszki. Leży na prawym brzegę Wyrwity, najbystrzejszej rzeki na Żmudzi. Położone przy drodze wiodącej z Telsz przez Tryszki na Mitawę. St. kol. żel. libawsko-rom. Popielany o 2 i pół mili. Stacya pocztowa Telsze o 3 i pół mili. Własność Łojewskiej.

Bolsza, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, z wielką gorzelnią.

Bolsza-Dora, wś, pow. czerepowiecki, gub. nowogrodzka, st. poczt. między Ustiużną i Czerepowcem.

Bolsza-Kosza, st. poczt., pow. ostaszkowski, gubernia twerska, między Ostaszkowem i Rżewem.

Bolsze-Biełozierskie, wś, pow. melitopolski, gub. taurydzka, st. poczt. o 45 w. od Michajłówki, stacyi dr. żel. łozowsko-sewastopolskiej.

Bolszewo, wś szlach., pow. wejherowski, par. Wejherowo, ma 6858 m. rozl. Za pruskich czasów właściciele pięknie tę wieś nawodnili. Roku 1580 był tu wzniesiony kościół katol., niebawem zrujnowany, dziś ewang. W okolicy urny grobowe znajdywano. Jest w B. fabryka cementu. *P. R.*

Bolszoje, wś, pow. uglicki, gub. jarosławska, o 36 w. od Rybińska.

Bolszoje-Muraszkino, wieś, pow. kniaginiński, gub. niżegorodzka, st. poczt. o 17 w. od Kniaginina.

Bolszoj-Tokmak, wś, pow. berdiański, gubernia taurydzka, st. poczt. o 10 w. od Halbsztatu.

Bolszyja-Soli, st. p., pow. i gub. kostromska, o 24 w. od Nerechty.

Bolumin, ob. *Bolimin*.

Bolwar, ob. *Pikowe góry*.

Bolyar, ob. *Boliarów*.

Bolzenschloss, *Bolzenstein*, ob. *Bolka zamek*.

Bołata, ob. *Reut*.

Bołbiany czyli *Bowbiany*, dziś folw. dóbr Dowgierdziszek, w pow. trockim leżący. Aż do końca przeszłego wieku B., czyli mówiąc językiem dokumentów 16 w. „imienicze Bowbiańskie“ leżało śród rozdrobnionych posiadłości okolicy szlacheckiej, zwanej Roudomańce. Grunta bołbiańskie, według wyrażenia dokumentów, leżały „w polu roudomańskiem“. Dziedzicami tych „pól roudomańskich“ byli w XVI w. „bojarowie hospodarscy“, którzy już wtedy do patronymicznych nazw Tomkowiczów, Dowmontowiczów, Pawłowiczów dodawać zaczęli nazwisko „Roudomaniec“, które się z biegiem czasu w rodowe szlacheckie nazwisko Roudomańskich zmieniło. Dworzec bołbiański na początku XVI w. nabył Iwan czyli Iwachno Leonowicz Tołokoński od Bohuchwała, namiestnika krasnosielskiego, i król Zygmunt przywilejem z d. 27 lutego 1524 r. nabycie to potwierdził. Iwan Leonowicz znacznie powiększył swą majętność, skupując pojedyńcze udziały w okolicy roudomańskiej, w czem go wszyscy późniejsi Bołbian właściciele naśladowali. Po Iwanie Leonowiczu odziedziczył B. około 1550 r. syn jego Radziwon Iwanowicz Tołokoński; na schyłku XVI stulecia syn tego ostatniego Fedor Radziwonowicz, ożeniony z Anną Iwanówną Mikuliczówną. Synowie Fedora Tołokońskiego Jan i Mikołaj, sprzedali B. 23 maja 1636 r. za 8000 złp. Janowi Gabryelowi Grotowskiemu, sędziemu grodzkiemu trockiemu, który, ożeniony z Anną Karężanką (Karęga), posiadał już znaczny obszar w najbliższej, okolicy i testamentem z d. 17 marca

1656 r., pod którym się sędzią ziemskim trockim podpisał, dobra swe Dowgierdziszki, Wieliczkowo, Bołbiany i Żyguciszki legował synowi Krzysztofowi Kazimierzowi, Rajpole zaś z Migliniszkami i Bakiszkami czyli Strawinniki, w równy dział dwom synom drugim Samuelowi i Konstantemu Grotowskim przeznaczył. Dnia 8 lipca 1662 r. Krzysztof Kazimierz Grotowski wraz z żoną Konstancyą Ordzianką sprzedają B. za 4000 zł. braciom Izdebskim. Roku 1702 paźdz. 26 Wojciech Izdebski, biskup rauleński, testamentem całe swoje mienie zapisuje synowcom swym: Mikołajowi i Kazimierzowi Izdebskim, synom Mikołaja-Kazimierza. Roku 1748, 1 lutego, Kazimierz Izdebski zrzeka się części B. na rzecz Tadeusza i Katarzyny z Izdebskich Ibiańskich, od których ją za 200 talarów bitych nabywa 26 czerw. 1751 r. Stefan Dominik Römer, pisarz grodzki trocki. Odtąd cała Roudomańska okolica przechodzi kolejno na własność Römera. W r. 1756 lutego 6, nabywa on za 8250 złp. same B. od Kazimierza i Katarzyny z Wirpszów Izdebskich, w latach zaś 1766, 1779, 1780, 1783, kupuje jeszcze 6 udziałów okolicy Roudomańce od odwiecznych jej właścicieli roudomańskich. Po śmierci Stefana Dominika Römera, podkomorzego trockiego, zaszłej w r. 1792, Bołbiany jako folw. do dóbr Dowgierdziszek należący odziedziczył syn jego Michał Römer, marszałek szlach. gub. litewsko-wileńskiej; po nim zaś jego potomkowie, z rąk których w skutek sprzedaży ukazem z d. 10 grudn. 1865 spowodowanej, B. wraz z Dowgierdziszkami i Granopolem przeszły na własność Józefa hr. Tyszkiewicza. *K. R.*

Bołchów, m. pow., gub. orłowska, 20453 mk., o 9295 wiorst od Petersburga, a 54 od Orła odległe. Bank, stacya pocztowa.

Bołderaa, ob. *Bolderaa*.

Bołdurka, potok, ob. *Suchowolka*.

Bołdury (z Wojtowcami), wieś, pow. brodzki, nad potokiem Bołdurka, o $1\frac{1}{2}$ mili na północny zachód od Brodów a o 1 milę od granicy rossyjskiej. Okolica lesista, błotnista i piaszczysta. Przestrzeni obszar dworski posiada roli ornej 82, łąk i ogr. 48, past. 127, lasu 2017; pos. mniej. roli orn. 190, łąk i ogr. 891, past. 300, lasu 6 morg austr. Ludność rzym. kat. 401, gr. kat. 382, izrael. 9: razem 792. Należy do rzym. kat. parafii w Leszniówce, gr. kat. parafii w Bielawcach. Właściciel większej posiadłości Kazimierz Młodecki.

Bołdynka, rz. w gub. smoleńskiej, pow. drohobuski.

Bołdyno, wś, pow. pokrowski, gub. władymirska, st. p. w pobl. t. n. st. dr. żel. moskiewsko-niżegorodzkiej.

Bołdzieje, *stare* i *nowe*, folw., pow. trocki, nad rzeczkami Bołdziejką i Obełgą, o mil 5 i pół od st. Koszedar.

Bołgowicze, wś, na południonym krańcu pow. ihumeńskiego, niedaleko drogi wiodącej ze Starzycy do Hrozowa z prawej strony, w gm. pukowskiej, w 1-szym stanie policyjnym (uździeńskim), w 4-tym okręgu sądowym. Miejscowość lesista, w glebie dosyć urodzajnej. Folwark tegoż nazwiska, mający obszaru 420 mor., należy dziś do Duklińskich i Kozakiewiczów w skutek sukcesyi. *Al. Jel.*

Bołdy, ob *Bałdy*.

Bołgrad, miasto w gub. bessarabskiej, 9616 mieszkańców. Stacya pocztowa.

Bołhan, wieś, pow. olhopolski, 411 dusz męz., 835 dz. ziemi włościan, a 1,507 dwors.; należy do Zyg. Jaroszyńskiego.

Bołnyr, jez. w pow. horodeckim gub. witebskiej, otoczone błotami.

Bołochów, wieś rządowa, pow. kałuski, nad rzeką Siwką, dopływem Dniestru, oddalona od Kałusza o 2 mile na półn. zachód, w okolicy podkarpackiej; ziemia tu tylko na trawy pastewne urodzajna, okolica leśna. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 41, łąk i ogr. 106, past. 1, lasu 3368 morg.; posiadłość mniej. roli or. 344, łąk i ogrod. 306, pastw. 68 morg. Ludność gr. kat. 1016, izr. 27: razem 1043. Należy do rzym. kat. parafii w Kałuszu, gr. kat. parafią ma w miejscu, dekanatu kałuskiego.

Bołochowce, ob. *Bolechowice*.

Bołochówka, *Bołochowica* albo *Nigówka*, strumień, nastaje we wsi Bołochowie, z połączenia potoków Siwki i Wielkiego (Wełyki), na zachodniej granicy tejże gminy z Turzą wielką, pod karczmą, przy drodze wiodącej z Bołochowa do Turzy wielkiej (328 m.). Płynie w kierunku wschodnio-północno-wschodnim przez Bołochów, Żawadkę, Humenów, Nigowce, Tomaszowce i pod Wojniłowem wpada z lew. brz. do Siwki, dopływu Dniestru. Długość biegu od połączenia się potoków 32 kil. Łożysko bardzo kręte. Między Nigowcami i Tomaszowcami rozgałęzia się, tworząc liczne kolana; poniżej Tomaszowiec płynie pojedyńczem łożyskiem. Dopływy z praw. brz. są: Głęboki z Kamienną, Czarny z Kalinowym, Kamienny czyli Parowy; z lew. zaś brz. Kamienny, Żydów, Zbora, Wielopuniec, Stankówka, potoki z pod Dołhy, Perekosów i Protesów.

Bołocianka, *Bołoczanka*, wś., pow. ihumeński, w gm. puchowickiej, w 2-m stanie policyjnym śmiłowickim, w 3-m okręgu sądowym. Miejscowość bardzo zapadła, głucha, poleska.

Bołocianka, *Bołoczanka*, *Bołotczanka*, rzeka. pow. ihumeński, bierze początek w okolicach Ihumenia, niedaleko wsi Prośniszcze, płynie w kierunku połud.-zachod. i ubiegłszy mil parę, w pobliżu wsi Bołocianki, o milę poniżej

miasteczka Puchowicz wpada z lewej strony do Swisłoczy. *Al. Jel.*

Bołoczyce, wś, pow. słucki, ma kaplicę parafii katol. Słuck.

Bołogoje, wś, pow. wałdajski, gub. nowgorodzka; st. p.; w pobl. t. n. st. dr. ż. mikołajewskiej i rybińsko-bołogojskiej, o 295 w. od Petersburga.

Bołoma, ob. *Olka*.

Bołosza, dobra, powiat święciański, nad rzeką Wilią, własność Przemienieckiego. Dębiński tu przeprawiał się w swoim odwrocie 1831 r.

Bołotkowce, wś, pow. ostrogski, na połud. zachód. o 20 w. od Ostroga, należy do klucza nowomalińskiego, obywatela Oskara Sosnowskiego, sławnego rzeźbiarza; od południa i zachodu ogromnemi borami ocieniona; sama rozrzucona po stokach gór. Doliny są błotne, trawą grubą zarośnięte. Ziemia popielata, nad rz. Wilią; cerkiew parafialna. *Z. Róż.*

Bołotnia, ob, *Błotnia*.

Bołotnia, *Błotnia*, *Bołotnica*, rz., dopływ rz. Teterowa z lewej strony, w pow. radomyskim.

Bołotnica, rz., lewy dopływ Berezyny w pow. borysowskim.

Bołotnica, ob. *Sławeczna*.

Bołowsk, po łotew. *Bolwa*, wś i dobra, pow. lucyński, niegdyś część starostwa maryenhauskiego, dziś własność p. Trunsche, niegdyś Hylzenów. Kościół paraf. św. Trójcy, 1804 r. zbudowany. Parafian 3287. Parafia katol. dek. zalucyńskiego. Śród lasów 3 wązkie jeziora, które wiosną zlewają się do rz. Bołup i Ewikszty. W B. jest cerkiewka prawosławna. Dobra mają 42000 dz. obszaru (wraz z Aleksandropolem); z tego tylko 9865 dz. włościan.

Bołozówka, wś, pow. ostrogski, na połud. Ostroga, przy granicy pow. krzemienieckiego, rozrzucona po górach i dolinach, z trzech stron pięknym okolona lasem. Pod wsią rzeczka niewiadomego nazwiska formuje staw, na którym młyn. Ziemia 2 klassy pszenna. W przeszłym wieku należała do familii Malińskich, później do Sosnowskich, dalej do Falkowskich a obecnie do Chodkiewicza. Dwór dziedzica na górze w kształcie pałacyku z ogrodem angielskim; cerkiew parafialna drewniana. *Z Róż.*

Bołożynów, wś, pow. brodzki, o 1 milę na północny wschód od miasteczka Buska, w lesistej okolicy; przestrzeni posiadłość większa zajmuje roli ornej 198, łąk i ogrodów 71, pastwisk 17, lasu 2395 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 764, łąk i ogrodów 391, pastwisk 408 morg. Ludności rz. kat. 25, gr. kat. 482, izraelitów 12: razem 519. Należy do rz. kat. parafii w Toporowie; gr. kat. par. ma w miejscu, do której należy wieś Stołpin i przysiołek Kasztelan. Cała parafia liczy 865 gr. kat. parafian i należy do dekanatu oleskiego. Właściciel większej posiadłości Eugeniusz książę de Ligne.

Bołozyny, ob. *Połozyny*.

Bołszczyńce, wś, pow. wasylkowski, przy zbiegu dwóch rzeczek, Uzina i Użki, wpadających do Rosi. Mieszk. 1180 prawosławnych, cerkiew paraf. i szkółka. W 1740 było tu 600 mk. (Wizyty Białocerkiewskiego dziekanatu w 1740). Należy do hr. Branickiego a dawniej należała do starostwa białocerkiewskiego. Ziemi 2017 dz. wybornego czarnoziemu. W 1796 r. d. 1 stycznia spadł tu aerolit, który był później w muzeum wileńskiem. *Kl. Przed.*

Bołszowce, *Bułszowce*, właściwie *Bohuszowce*, mko, pow. rohatyński, na równinie dniestrowej; o milę od Halicza i Dniestru, 15 mil od Lwowa na południowy wschód. Liczy 3500 mieszk., 500 obrz. rzym. kat., 1000 gr. kat. i 2000 żydów. Miasteczko to, leżące na błotnistej równinie nad Zgniłą Lipą, wpadającą ztąd o milę do Dniestru, i nad pot. Narajówką, należy wraz z przyległemi wsiami do Kornela Krzeczunowicza, posła na sejm galicyjski i deputowanego do rady państwa. Jest tutaj cerkiew paraf. gr. katol. i takiż kościół rz. katol., wraz z konwentem oo. karmelitów. Klasztor ten został założony w r. 1624 przez Marcina Kazanowskiego, wojewodę podolskiego. Przy tymże klasztorze znajduje się szkoła. Co poniedziałek odbywają się tutaj bardzo uczęszczane jarmarki na woły, wypasane nad Dniestrem. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 759, łąk i ogrodów 560 (z tych większa część już osuszona i na orne pole przekształcona), pastwisk 35, lasu 30 m.; posiadłość mniejsza roli ornej 942, łąk i ogrodów 260, pastwisk 72 m. Ludności rz. kat. 252, gr. kat. 1069, izraelitów 1041: razem 2362. B. posiadają kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 1260 złr. Z zakładów przemysłowych jest tu browar, gorzelnia i młyn wodny. Gospodarstwo na obszarze dworskim było przez teraźniejszego właściciela wzorowo prowadzone, błota osuszone i w urodzajne łany przemienione, poprawna rasa bydła i praktyczny chów koni zaprowadzony; obecnie majątek ten został w dzierżawę puszczony. *B. R.*

Bołtupie, wś, pow. oszmiański. Była tu kaplica katol. parafii Oszmiany. Niegdyś B. było własnością Jędrzeja Śniadeckiego, który też tu pogrzebiony został na cmentarzu.

Bołt-upie, „rzeka Biała,“ rzeczka, dopływ Ewikszty, w pow. lucyńskim.

Bołtycze, wś, w pow. nowogródzkim, nad rz. Uszą.

Bołtyski jar, obok wsi Bołtyszki, w pow. czehryńskiem, 6 w. dł., 30 saż. szer. (Funduklej „Gub. kij.“).

Bołtysz, rz., wpada w czehryńskim powie-

cie do rz. Suchego Taśminu. U Zanoniego nazwany jest Bowdysz Taszłyk.

Bołtyszka, wś, pow. czehryński, nad rz. Bołtyszką, wpadającą do Taśminu, o 17 w. oddalona od m. Aleksandrówki a o 6 w. od Funduklejówki, stacyi chwastowskiej żel. dr. Mieszk. 2410, wyznania prawosł., cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 3129 dz. wybornego czarnoziemu. Należy do Rajewskich. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w m. Aleksandrówce. *Kl. Przed.*

Bołtyunie, ob. *Stary Ryków.*

Bołup, rz., właściwie *Bołt-upie.*

Bołwa, ob. *Bołowsk.*

Bombalice, wś włośc. i dobra prywatne, pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław; wś B. posiada 13 dm., 55 mk., 20 morg obszaru; folwark B. liczy 3 dm., 61 mk., powierzchni zajmuje 575 m., w tej liczbie 330 morg gruntu ornego. *B. Chu.*

Bombieniki, 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. Krasna, par. Simno. 2.) **B.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki.

Bomst, ob. *Babimost.*

Bon, *Boń*, skrócona forma imienia Bonisław, stanowi źródłosłów nazw takich jak: Bonia, Boniewo, Bonin, Bonowice. Prawdopodobnie tu odnieść można i nazwę osady a razem herbu: Bończa (od Boń-Boniec. Bonisław lub Bonifacy, por. Kazim. Stadnicki. Przyczynek do Herald. Polskiej—str. 11). *Br. Ch.*

Bona, ob. *Drywiaty.*

Bonarówka, 1.) wieś, pow. krośnieński, 1870 m. rozl.. w tem 885 m. roli ornej a 764 mor. lasu; 117 dm., 779 mk. Parafia łacińska w Ludczy, grecka w miejscu. Kasa pożyczkowa gminna. Położenie w niedostępnych górach, zdala od bitego gościńca; gleba żytnia, mniej urodzajna. O 10 kil. od st. p. Strzyżów. 2.) **B.**, wś, pow. łańcucki, o 5 kil. od Leżajska, w par. rz. kat. Zarzycka Wola.

Bonarówka, potok, wypływa w obr. gm. Bonarówki w pow. krośnieńskim, w północnozachodniej jej stronie, na południe Godowskiego lasu, płynie zrazu na wschód przez samą wieś Bonarówkę, poczem zwraca się na północny wschód, płynąc w obr. gminy Zyżnowa i w tejże wsi pod dworem uchodzi do Stobnicy, dopływu Wisłoka. Długość biegu 1 mila. Przyjmuje liczne potoki obustronnie spływające od południa z pod wzgórza Kiczar górnych (518 m.) i od północy z wzgórza lesistego Lipczanki. *Br. G.*

Boncz, *Bonczek, Bonczka huta*, ob. *Bącz, Bączek, Bącka huta.*

Boncza (z przysiołkiem Kuniną), wś, pow. sądecki, o 12 kil. od N. Sącza, w par. rz. kat. Nawojowa.

Bonczal, *Bonczalka*, ob. *Bączal, Bączalka.*

Bonczek, przysiołek wsi Gorczyc.

Bończa, 1.) wś nad rz. Pilicą, pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew. Leży na krawędzi wyniosłości zamykającej dolinę Pilicy z lewego brzegu. Założycielem tej osady miał być niejaki Boniec (Bonifacy), przybysz z Czech (według Długosza), który stał się protoplastą rodu Bończów, od których poszli Bonieccy. W 1827 r. liczyła 23 dm. i 173 mk. 2.) **B.**, wś i folw., nad rz. Wojsławką, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Bończa, o 10 w. na zachód od Wojsławic, przy drodze do Krasnegostawu. Posiada kościół paraf. murowany z XVII w. Istniała tu cerkiew par. unicka i dom schronienia dla starców i kalek; 56 dm. W pobliżu leży Boniecka wola. Parafia B. dekanatu krasnostawskiego 380 mk. *Br. Ch.*

Bondar, rusińska forma wyrazu bednarz, źródłosłów nazw takich jak: Bondary, Bondyrz.

Bondarewka, st. dr. żel. landw.-romeńskiej na przestrzeni Romny-Homel, między Doczą a Makoszynem, o 109 w. od Romn.

Bondarówka, wś, pow. olhopolski, u źródeł rz. Dochny.

Bondary, mała osada, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze.

Bondecz, niem. *Collin*, wieś, pow. wyrzyski, 6 dm., 66 mk., 16 ew., 50 kat., 18 analf. 2) **B.**, domin., pow. wyrzyski, 3493 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Tłukowo, 16 dm., 256 mk., 72 ew., 184 kat., 47 analf., stac. poczt. Wysoka (Wissek) o 4 kil., stac. kol. żel. Białośliwie (Weissenhöhe) o 4 kil. *M. St.*

Bondurów, 1.) wś rządowa, pow. bałcki, dusz męz. 1116, ziemi 4861 dz.; należała do hetmana Rzewuskiego. 2.) **B.**, wś, pow. bracławski, ob. *Hunka.*

Bondurówka, 1.) wś, pow. bracławski, 232 dusz męz., 553 dz. ziemi, należała do jezuitów, potem Jaworskich, dziś Tarutina, ziemi włośc. wraz z wsią Piasoczyn ma 1146 dz. 2.) **B.**, albo *Bondurowce*, wieś, pow. olhopolski, 702 dusz męz., ziemi włośc. 3,097. Należała dawniej do Aleksandra Jełowieckiego.

Bondurowo, wś, pow. czehryński, nad rzeczką wpadającą do Taśminy, o 11 w. od Kamionki, stacyi chwastowskiej drogi. żel. Mieszkań. 698, wyznania prawosławnego. Cerkiew paraf. W r. 1808 było tu tylko 363 miesz. w 44 chatach. Ziemi 2117 dzies. Należy do Rościszewskiego. Zarząd gminny we wsi Tymoszówce, policyjny w m. Aleksandrówce.

Bondyrz, wś i folw., nad Wieprzem, z prawego brzegu, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród. W górzystej i lesistej okolicy. Folw. B. z drugiej strony rzeki, o 3 w. od wsi. W 1827 r. było tu 66 dm. i 452 mk.

Bondyszówka, *Bandyszówka*, wś, pow. jampolski, mieszk. 884. Ziemi włośc. 1053 i pół dzies., ziemi dworskiej 680 dzies. Stacya pocztowa między Mohylowem i Jampolem. B. należała do Jaroszyńskich, Polkowskich, teraz do p. Onou. *Dr. M.*

Bondziszki, wś, pow. suwalski, gm. Kadaryszki, o 24 wiorst od Suwałk, liczy 22 dm. i 217 mk. *K. Il.*

Bonia, wś, pow. wieluński, gm. i par. Naramnice.

Boniewo, 1.) wś i dobra, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo. W skład majątku wchodzą Krupki, Chojny, Otmianowo, Krajanki. Ogólny obszar 1667 morg. We wsi B. znajduje się kościół par. drewniany z XVIII w., 1694 erygowany przez Sebastyana Jarnowskiego, podkomorzego brzeskiego. W 1827 r. było tu 10 dm. i 121 mk. Par. B. dek. włocławskiego 1230 dusz liczy. 2.) **B.**, folw. rząd., pow. krasnostawski, gm. i par Fajsławice.

Bonifaców, majętność ziemska, pow. lucyński, par. Birże inflanckie (ob.), o wiorstę od kościoła birżańskiego oddalona, ma 772 dzies. gruntu (169 dz. roli ornej, 6 dz. lasu, 597 dz. nieużytków), własność Nestora Benisławskiego.

Boników, wieś, pow. odolanowski, 2 miejsc. 1) B., 2) pustkowie Bałamącek, 75 dm., 594 mk., 346 ew., 248 kat., 209 analf.

Bonikówko, kol., pow. gnieźnieński, ob. *Bonikowo*, gmina włościańska.

Bonikowo, 1.) wieś, pow. kościański, 2 miejsc.: 1) B., 2) dom przy gościńcu, 15 dm., 119 mk., wszyscy kat., 32 analf. 2.) **B.**, domin., pow. kościański, 6393 morg. rozl., 4 miejsc.: 1) B., 2) folw. Tamborowo, 3) Stara Kurza Góra, 4) Gurostwo; 27 dm., 584 mk., 15 ew., 569 kat., 183 analf., st. poczt. i kol. żel. Kościan o 1 kil., własność Chłapowskiego Stefana. 3) **B.**, gmina włościańska, pow. gnieźnieński, 2 miejsc.: 1) B., 2) kolon. Bonikówko, 5 dm., 46 mk., 10 ew., 36 kat. 11 analf. *M. St.*

Bonin, wieś i folw., pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, parafia rz. kat. Janów, r. gr. Konstantynów; poczta Janów, okr. sąd. Komarno, rozległ. gruntów dwor. m. 451, włościańskich 995, ludności 229; własność rządowa. *Rz.*

Bonin, dobra w pow. lubawskim, ob *Zazdrość*.

Boniowice, wś, pow. dobromilski, o 5 kil. od Dobromila, w par. rz. kat. Staremiasto a gr. kat. Nowemiasto, przy dr. żel. przemysko-łupkowskiej.

Bonisie, jez. w pow. trockim, z którego wypływa rz. Waka.

Bonisław, wś, pow. płocki, gm Lelice, par. Bonisław. Wś B. wraz ze wsią Kuchary Ubysze, liczy 26 dm. i 157 mk., powierzchni zajmuje 119 morg. Dobra prywatne składają się z folw. Bonisław i Kuchary-Ubysze, zajmują powierzchni morg. 1031, Folw. B. liczy 3 dm. i 93 mk. We wsi B. znajduje się kościół par. drewniany. Par. B. dek. płockiego ma 2196 dusz.

Bonisław, wś, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia. W 1827 r. było tu 18 dm. i 108 mk., obecnie 13 dm. i 101 mk., obszaru 295 morgów (248 gr. orn.), zamieszkana przez drobną szlachtę.

Boniszyn, wś, pow. złoczowski, o 6 kil. od Złoczowa, w par. gr. kat. Poczapy.

Boniuszki, wieś, pow. nowoaleksandrowski gub. kowieńska, do mka Pokrewnie, własności Antoniego Weyssenhofa, należąca.

Bonjecy (łuż.), niem. *Binnewitz*, wś na Łużycach saskich.

Bonk, ob. *Bąk*.

Bonke lub *Bunkau*, huta żelazna pod Bzinicami, pow. lubliniecki.

Bonka, *Bonkau*, ob. *Bąków*.

Bonkau, wś, pow. i par. frysztacka, na Szląsku austr., 89 mk., kapl. katol.

Bońki, wś i folw., pow. płoński, gm. Wójty-Zamoście, par. Płońsk. B. wś posiada 3 dm., 11 mk.; folw. 143 morg., 2 dm., 17 mk.

Bonków, ob. *Bąków*.

Bonkowo, domin., pow. inowrocławski, 1390 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Nowy dwór (Neuhof), 12 dm., 165 mk., 1 ew., 164 kat., 67 analf., st. poczt. Dąbrowa (Louisenfelde) o 7 kil., st. kol. żel. Inowrocław o 15 kil. *M. St.*

Bońkowo-Kmiece vel *Kościelne*, wś i folw., p. mławski, gm. Mostowo, par. Dąbrowa, posiada filialny kościół katol.; obszaru 716 morgów (457 morg. gr. orn.), liczy 24 dm. i 221 mk., B. folw., 762 morg., karczma i wiatrak, budynków 5 murowanych.

Bońkowo-Podleśne, wś szlach., pow. mławski, gm. Mostowo, par. Szreńsk, posiada, karczmę i wiatrak, powierzchni 1560 mor. (728 gr. orn.), 42 dm., 250 mk. Sama drobna szlachta. *B. Chu.*

Bononia, wś kolon., pow. zamojski, gm. i par. Goraj, niedaleko os. Goraj.

Bonów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. W 1827 r. było tu 19 dm. i 103 mk.

Bonów, wieś, pow. jaworowski, o 12 kil. na półd. zachód od Jaworowa. Przestrzeń posiadłości dwor. roli ornej 606, łąk i ogr. 169, past. 41, lasu 548 m.; posiadłości mniej. roli ornej 2190, łąk i ogr. 403, pastwisk 245, lasu 67. Ludność rzym. kat. 59, gr. kat. 1628, izrael. 100: razem 1787. Należy do rzym. kat. parafii w Jaworowie, gr. kat. par. ma w miejscu, która należy do dekanatu jaworowskiego. Właściciel posiadłości większej Józef Lewicki.

Bonów, leśnictwo, pow. czarnkowski, zmienione na Bohne czyli Jägerburg.

Bonowice, wś rząd., pow. włoszczowski. gm. Rokitno, par. Szczekociny, niedaleko połud. granicy pow. włoszczowskiego. przy ujściu rzeczki Żebrówki do Krztyni, przy szosie myszkowsko-jędrzejowskiej. odl. o 2 w. od

m. Szczekocin, a 35 w. od Żarek. Szkółka gminna. W 1827 r. było 40 dm. i 258 mk., obecnie ma 57 dm. i 393 mk. Ogólny obszar 1384 morg., z czego na grunta rządowe przypada: ziemi ornej 15 m., lasów 331 morg.; na grunta włościańskie: ziemi ornej 496 morg., nieużyt. 47., łąk m. 69, pastwisk m. 426. Wieś rozłożona wzdłuż rzeki Krztyni. W stronie północnej wsi grunta są nieco wzgórzyste, sapowate, urodzajne; w stronie południowej nad Krztynią rozciągają się bardzo dobre, ale mocno wilgotne łąki; po za temi, więcej ku południowi z jednej i drugiej strony szosy, znajdują się nieużytki, z wydm piaszczystych. krzakami sośniny i jałowcu zarośniętych; więcej jeszcze ku południowi, nad rzeczką Korytnicą, znajdują się bardzo dobre pastwiska, po za niemi lasy, po większej części nizko-pienne i z młodej sośniny złożone. Ludność zamożna, dość oświecona, prawie każdy włościanin umie czytać i pisać. W B. znajduje się drewniana, po części tylko murowana, piła parowa o dwóch maszynach, przerabiająca rocznie drzewa za 35,000 rubli rocznie. Oprócz tego nad Krztynią znajduje się młyn z roczną produkcyą około 1500 rubli; wreszcie cegielnia, wyrabiająca rocznie 35,000 sztuk cegły. *Dr. B.*

Bonówka, potok w obr. gm. Bonowa, pow. jaworowski, w południowo-zachodniej stronie tej gminy, płynie głębokiem korytem na północ, między pasmami wzgórz, których wschodnie 257 m., zachodnie 255 m.; śród błoń bonowskich uchodzi z pr. brz. do Szczanu (ob.), dopływu Szkła. *Br. G.*

Bonowo, kolon., pow. krobski, ob. *Szkaradowo.*

Bontkowo, ob. *Bądkowo.*

Bontsch, *Boncz* (ob.).

Bony kanał. Rów długi na 6 wiorst, wykopany z rozkazu królowej Bony między miastem Pińskiem a wsią Stetyczowem, dotąd użyteczny, choć w części zielskiem zarosły.

Bony (królowej) **góra**, z ruinami zamku, pod Krzemieńcem.

Boor, ob. *Bór.*

Boparten, ob. *Poporcie.*

Bór jestto las iglasty, rosnący na podścielisku z borówek (vaccinium); ztąd też pole po wykarczowanym borze, który zostawił czerwonawą, urodzajną ziemię, zwie się zwykle borowiną; niewykarczowane zaś krzaki i piaski po wyciętym borze noszą miano borowiska; karłowata sośnina rzadko porastająca nosi nazwę borowizny. Borowiec jestto osadnik leśny. Ztąd poszły nazwy wielkiej liczby miejscowości. Istniało także imię Bor, Borek, które stanowi źródłosłów wielu nazw jak: Borczyn, Borczyny, Borów, Borków, Borkowice. Miejscowości noszące nazwy Bór i Borek są zwykle drobnemi osadami leśnemi lub małemi folwarkami; zaledwie kilka większych wsi w ich liczbie spotykamy. *Br. Ch.*

Bor, wyraz madjarski, wchodzący w skład nazw wielu miejscowości na Węgrzech, znaczy: „winny" (od: „wino," napój).

Bór, 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, gm. i par. Rybitwy. Posiada tartak i 3 młyny wodne. 2.) **B.** biskupi, wś rządowa, pow. olkuski, gm. i par. Bolesław. R. 1827 miała 20 dm. i 125 mk. 3.) **B.** królewski, wieś, pow. lipnowski, ob. *Wymyślin.* 4.) **B.** porębski, wś, pow. będziński, gm. i par. Siewierz. 5.) **B.** zajański, wś rządowa, pow. częstochowski, gm. i par. Przystań. R. 1827 miała 67 dm. i 434 mk. 6.) **B.** zapilski, wś, pow. częstochowski, gm. Klepaczka, par. Truskolasy. R. 1827 r. miała 68 domów i 467 mieszk. *Br. Ch.*

Bór, 1.) osada wiejska, pow. ihumeński, w gm. nowosielskiej, w 3 okr. s. i w 2 stanie policyjnym (smiłowickim). 2.) **B.**, wś, pow. dzisieński, nad jez. Czarnem.

Bór, 1.) wś, pow. dąbrowski, par. rz. kat. Bolesław, tuż pod Bolesławem. 2.) **B.** Łodygowski i B. Witkowski, dwie wsie, pow. bialski w Galicyi, w par. rz. kat. Łodygowice, o 12 i 11 kil. od Biały. 3.) **B.**, przysiołek wsi Charzewice. 4.) **B.**, przysiołek wsi Huta Komorowska.

Bór, niem. *Boor*, wś włośc., pow. kartuski, st. p. Miechucin, par. Chmielno, o 15 kil. od Kartuz.

Bór, 1.) niem. *Neudorf*, wś, pow. pszczyński, do dóbr pszczyńskich należąca, w par. katolickiej Pryszowice. 2.) **B.** albo *Pietrki*, niem. *Borowian* (?), osada leśna, pow. lubliniecki, do dóbr Rusinowice należąca. 3.) **B.**, niem. *Borowian*, wś, pow. wielkostrzelecki, par. katolicka Kielcz.

Bór suchy, ob. *Suchy Bór.*

Boracin, wś i dobra ziemskie, w zachodniej stronie pow. nowogródzkiego, niedaleko przy trakcie pocztowym z Korelicz do Nowogródka idącym, w gm. korelickiej, w 2 okręgu sądowym. Dobra mają obszaru 2256 m., w glebie wybornej, pszennej, i są własnością Czeczotów. *Al. Jel.*

Borodyca, ob. *Bohorodyca.*

Borakówka, ob. *Burakówka.*

Boranecy (łuż.), niem. *Bornitz*, wś przeważnie serbska, na Łużycach saskich, w par. katolickiej radworskiej, miała 1875 r. 21 dm., 107 mk. *A. J. P.*

Boraszyn, dziś *Borschen*, wś, pow. i par. stynawska.

Boratycze, wś w pow. ihumeńskim, nad Berezyną; dobra Łukaszewiczów, 43 włók rozległości.

Boratycze, wś, pow. przemyski, o 2 mile na południo-wschód od Przemyśla śród lasów. Przestrzeni posiadłość większa zajmuje: roli ornej 237, łąk i ogrodów 25, pastwisk 5, lasu 437 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 206, łąk i ogrodów 38, pastwisk 38, lasu 11. Ludności rz. kat. 2, gr. kat. 214, izraelitów 20;

razem 236. Należy do rz. kat. parafii w Mizyńcu, gr. kat. parafią ma w Chodnowicach. Dominium należy do ks. Lubomirskich.

Boratyn, 1.) wś, pow. brodzki, w środku lasów nad potokiem Ikwą, który tu ma swe źródło; oddaloną jest 13 kil. na południe od Brodów. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 67, łąk i ogrodów 10, pastwisk 36, lasu 1502 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 1255, łąk i ogrodów 540, pastwisk 89, lasu 13 morg. Ludności rz. kat. 55, gr. kat. 1130, izrael. 25: razem 1210. Należy dr rz. kat. parafii w Ponikwie, gr. kat. parafią ma w miejscu, posiada szkołę etatową i kasę pożyczkrwą z kapitałem zakładowym 240 złr. Właściciel większej posiadłości Olga hr. Borkowska. 2.) **B.** (z przysiołkami Madziarki i Wydra), wś, pow. sokalski, leży nad potokiem Bród, który pod Zawisznią wpada do Bugu; wieś ta oddalona jest od Sokala o 1 milę w południowo-zach. kierunku, od Krystynopola o 7 kil. na półn. zach. Dotyka ją gościniec prywatny, prowadzący z Sokala do Bełza. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 699, łąk i ogrodów 90, pastwisk 13, lasu 235; posiadł. mniej.: roli ornej 1904, łąk i ogrodów 286, pastwisk 32 m. Ludności rz. kat. 82, gr. kat. 761, izraelitów 19: razem 862. Należy do rz. kat. parafii w Krystynopolu, gr. kat. parafią ma w miejscu; parafia ta z filiami Ostrów i Madziarki nalczy do dekanatu bełzkiego, posiada szkołę trywialną niezreorganizowaną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 300 złr. Właściciel większej posiadłości Włodzimierz hrabia Dzieduszycki. 3.) **B.**, wś, pow. jarosławski, w par. rz. kat. Rokietnica, o 5 kilom. od Rokietnicy, z parafią gr. kat. w miejscu. Właściciel hr. Jan Krasicki. *B. R.*

Boratyńszczyzna, wś, pow. sokólski, gub. grodz., o 16 w. od Sokółki.

Borau (niem.), wś, pow. oleśnicki, nad rzeką Oleśnicą, w par. kat. Oleśnica; gospodarstwo rybne stawowe.

Borau, lub *Bohrau* (ob.).

Borawe, wś i folw., donacya, pow. ostrołęcki. gm. i par. Rzekuń, 467 mk. Ogólny obszar 2314 m., w tem 743 m. ziemi folwarcznej.

Borawskie, 1.) wś szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Radziłów, 664 m. obszaru. Roku 1827 było tu 21 dm. i 106 mk. 2.) **B.**-Przytuły, wś szlach., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. W 1827 r. było tu 20 dm. i 111 mk. 3.) **B.**, wś szlach., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabne. *Br. Ch.*

Borawskie, niem. *Borawsken*, wś, pow. olecki, st. p. Mieruńskie.

Borbuchy, wś, pow. proskurowski, gmina i paraf. Szarawka, 118 dusz męz., 239 dz. ziemi dworskiej, w tej liczbie 35 dz. lasu; 219 dz. ziemi włośc. Jest tu młyn na rzece Uszycy i najlepszy kamień w okolicy na budowę pieców. Wieś ta należała do Dolskich, dziś do Remiszewskich. *Dr. M.*

Borce, niem. *Borze*, kol., pow. świecki, st. poczt. Laskowice, par. Jeżewo, gm. i urz. st. cyw. Laskowice; 210 morg. rozl., 8 dm., 55 mk. ewang.

Borchardztwo, ob. *Burchardztwo*.

Borchersdorf, ob. *Burkarty*.

Borchów, po łot. *Borkowa*, majętność w Inflantach polskich, w północno-zachodniej części pow. rzeżyckiego, w okolicy znacznego jeziora Łubanu, na granicy Inflant szwedzkich czyli guberni ryskiej położona, 10,965 dz. obszaru mająca, własność sukcesorów Maryi z Borchów Zybergowej. Grunt żyzny, gliniasty, dostatek lasu, okolica płaska i równa, trzęsawiska i błota rozległe. Lud czysto łotewski, rz. kat. wyznania. Kościół paraf. borchowski erygował w r. 1793 wojewoda bełzki Michał Borch, przydomku Lubeschütz, pierwszy w tym rodzie komandor maltański. Parafia borchowska należy do dekanatu rzeżycko-nadłubańskiego. W skład tej parafii wchodzi także sąsiedni majątek Murmelstein, po łot. Mormastyns, 13,279 dz. obszaru mający a stanowiący obecnie własność Izabeli z Borchów Potockiej (secundo voto Orłowskiej) i jej dzieci z pierwszego małżeństwa. Tak Borchów jako i Murmelstein jeszcze w pierwszej połowie wieku bieżącego należały do klucza warklańskiego (ob. *Warklany*). Do włościan należy w Borchowie 3977 dzies. a w Murmelsteinie 3098 dz. Parafia borchowska w r. 1879 liczyła ogółem 2474 wiernych. Zarząd gm. w samym Borchowie.

Borchów (z Łapojówką), wś, pow. cieszanowski, o 2 mile na południe od Cieszanowa, o milę na zachód od Lubaczowa, a o 4 kil. na południe od Oleszyc; wieś tę przepływa potok Pokrowa, dopływ Lubaczówki, z którą się też o pół mili na południe łączy. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 42, łąk i ogrodów 2, pastwisk 2 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 308, łąk i ogrodów 97, pastwisk 30 m. Ludności rz. kat. 43, gr. kat. 250, izraelitów 98: razem 391. Należy do obudwu par. w Oleszycach. Właściciel większej posiadłości rz. kat. probostwo w Oleszycach.

Borciany, dobra pryw., pow. kowieński, nad Wilią, o 27 w. od Kowna.

Borciele, okrąg wiejski w gm. Oranach, pow. trocki, gub. wileńska, liczy w swym obrębie wsie: Borciele, Karpiszki, Dziechciary, Maluki, Żylinki; zaśc. Pomerecz.

Borcz, *Burcz*, z folw. Patoka, wś szlach., pow. kartuski, leży 632 st. nad morzem, o 10 kil. od Kartuz, ma szkołę.

Borczyn, wieś, pow. pińczowski, gmina Kliszów, par. Kije. W 1827 r. było tu 12 dm. i 102 mk.

Bordani, wś, pow. kaniowski, o 8 w. od m. Bohusławia, nad rz. Rosią. Mieszk. 674, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna. Ziemi wybornego czarnoziemu 1217 dz. Należała dawniej do bohusławskiego starostwa, później do hr. Branickiego, obecnie kupiona na rzecz Udziałów. Zarząd gminny i policyjny w Bohusławiu. *Kl. Przed.*

Bordulaki, przysiołek Stanisławczyka.

Bordzichow, ob. *Borzechowo.*

Bordzie, 1.) majątek ziemski w par. girdyskiej, pow. rossieński, niegdyś własność obywatela Dyonizego Paszkiewicza. W ogrodzie stał sławny ze swej objętości dąb zwany „Baublis," o którym Mickiewicz wspomina. Miejscowość ta, położona na drodze wiodącej z Rosień do Girdyszek, dziś folwark skasowany i przyłączony do Bijot; zatem śladu tego majątku niema. Od Paszkiewicza przeszła do Konstantego Wolmera. Obecnie jest własnością ss-rów. Opisane też pod *Bardze* (mniej dokładnie). 2.) **B.**, dobra, pow. telszewski, par. łuknicka, o kilka wiorst od Łuknik, o 25 wiorst od Telsz, nad rz. Kurszupis, był własnością Witkiewiczów; po nabyciu przez Onufrego Rymkiewicza w 1865 r., został sprzedany z publicznej licytacyi pośrednikowi Kramerowi, który odprzedał go niemcom. *Fel. R.*

Bordziłówka nowa, wś, i B. stara, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Witulin, o pół mili od Witulina, par. Bordziłówka. Posiada kościół par. erygowany 1647 r. przez Macieja i Maryannę Chodkowskich; obecny 1850 roku murowany. W 1827 r. było tu 21 dm. i 109 mk., obecnie 19 dm. i 132 mk., 710 morg obszaru. Parafia B. dek. konstantynowskiego 590 dusz liczy.

Bordziuny, wś, pow. sejneński, gm. Kudrany. Ma 17 dm. i 182 mk.

Borecki obwód, ob. *Borek* w w. ks. poznańskiem.

Boreczek, 1.) wś, pow. ropczycki, o 6 kilometrow od Sędziszowa, w par. rz. kat. Sędziszów. 2.) **B.**, przysiołek Malawy.

Boreczek, wś, pow. śremski; 7 dm.; 98 mk.; wszyscy kat.; 35 analf.; st. poczt. Śrem o 6 kilometrów; stacya kolei żelaznej Czempin o 12 kilom. *M. St.*

Boreczna, wielka i mała, wś, pow. kolski, gmina Budzisław Kolski, par. Dęby szlacheckie. W 1827 r. B. wielka miała 16 dm. i 136 mk.

Borejkiany, folw. i wieś szlachecka (okolica), na prawym brzegu ruczaju Graumena, pow. rosieński, par. Szweksznie, od Rosień mil 14, od Szwekszń pół mili. Niedawno należały do rodziny Iwaszkiewiczów; obecnie są własnością Teodora hr. Platera. Reszta osad tej wsi ma właścicieli następujących: Pietkiewicz, Montwiłło i Adamowicz. *Fel. R.*

Borejkiszki, okolica w pow. trockim.

Borek, 1.) wś i folw., nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów. Ma 431 m. ziemi dworskiej, 739 m. włośc., 60 dm. i 430 mk. 2.) **B.**, wś, pow. koniński, gm. i par. Golina. W 1827 r. było tu 13 dm. i 206 mk. 3.) **B.**, wś, pow. ostrołęcki, zamieszkana przez włościan i drobną szlachtę, gm. i par. Czerwin, 117 mk., 62 m. rozl. 4.) **B.**, pustkowie, pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, rozł. m. 22 w posiadaniu włościan; ludności dusz 49. 5.) **B.** Lipiński, kolonia, pow. sieradzki, gm. Dzierzązna rządowa, par. Rososzyca, rozległość morg 55 w posiadaniu włościan; ludności 115 dusz.

Borek, wś w pobliżu Czerwonego Dworu, przy samem ujściu Niewiaży do Niemna.

Borek, 1.) wś, pow. bocheński, o 8 kil. od Słotwiny; 1540 morg rozl., w tem 899 m. roli ornej, 207 dm., 1111 mieszk., leży w równinie, w glebie żytniej, dosyć urodzajnej; par. łaciń. w Rzczowie. Własność M. Zimmermanna. 2.) **B.** *falęcki* (z Sugowicami), wś, pow. wielicki, o 5 kil. od Podgórza, ma 1077 morg. rozl., w tem 585 m. roli ornej, 67 dm., 414 mk., par. rz. kat. w Gaju, gleba żytnia, dosyć urodzajna. 3.) **B.** *nowy* i *stary* (z Czerwonką i Wólką), wś, pow. rzeszowski, o 7 kil. od Tyczyna, ma 5142 morg. rozl., w tem 3445 m. roli ornej, 436 dm., 1221 mk., parafia rz. kat. w Borku starym; kościół paraf. murowany, zbudowany w r. 1465 przez Jana z Pilczy kaszt. krakowskiego. Klasztor dominikanów założony przez Macieja Niwickiego, kanonika kolegiaty jarosławskiej w r. 1668, z kaplicą św. Anny. Gorzelnia. Położenie pagórkowate, w glebie żytniej, urodzajnej. Właściciel M. Szymanowski. 4.) **B.** *wielki*, wś, pow. ropczycki, 2066 morg. rozl., w tem 1662 m. roli ornej, 196 dm., 1012 mk., par. w Sędziszowie, leży o 4 kil. od Sędziszowa, niedaleko gościńca rządowego wiedeńskiego, w pagórkach. Obszar dworski należy do majoratu krzeszowickiego Artura hr. Potockiego. 5.) **B.** *mały*, wś, pow. ropczycki, par. rz. kat. Sędziszów, o 5 kil. od Ropczyc. Właściciel W. Michałowski. 6.) **B.** (z przysiołkiem Bucze), wś, pow. dąbrowski i par. rz. kat. dąbrowska, o pół kil. od Żabna. 7.) **B.**, wś, pow. krośnieński, par. rz. kat. Jedlicze, o 1 kil. od Jedlicz. 8.) **B.** *szlachecki*, wś, pow. wadowicki, par. rz. kat. Krzęcin, o 6 kil. od Skawiny. 9.) **B.**, przysiołek Chorzelowa. 10.) **B.**, przysiołek Zawady.

Borek, 1.) miasto, pow. krotoszyński, nad Pogoną, uchodzą pod Jeżewem do Obry, w okolicy płaskiej i niskiej, z gruntem średnim, przy gościńcu prowadzącym z Poznania przez Śrem do Krotoszyna (W Słowniku Echard'a nazwany po niem. Grossburg). Dawniejsze lasy obszerne całkiem zniknęły. W r. 1871 miał

215 dm., 2020 mk.: 319 ew., 1322 kat., 379 izrael.; w r. 1875 ludność wynosiła 2084 m. głównem zatrudnieniem jest rolnictwo, obok tego handel zbożowy i drobny przemysł. Lekarz praktyczny, chirurg, apteka są w miejscu. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy w Koźminie o 19 kil. Kościół katolicki parafialny należy do dekan. boreckiego. Do kościoła paraf. należy jako filialny wspaniały kościół w Zdzieżu, tworzącym osobną gminę, ale będącym niejako przedmieściem Borku. Kościół ewangelicki murowany wystawiono r. 1854; bożnica żydowska murowana stanęła r. 1858. Szkoła miejska elementarna kilkoklasowa, 443 analf., kasa pożyczkowa, mająca 150 członków, w. okolicy są trzy gorzelnie, olejarnia. Urząd pocztowy trzeciej klasy, poczta osobowa z Jarocina przez Borek do Leszna, z Borku do Koźmina i do Śremu. Stac. kol. żel. Koźmin o 19 kil. Pewne wiadomości o początkach miasta Borku dochodzą do r. 1445, w którym to czasie od Zdzieża odłączony został. W XVI wieku należał do rodziny Bnińskich, herbu Łodzia; następnie posiadali go Skórzewscy Andrzej i Mikołaj; Sapiehowie. Od Piotra Sapiehy kupił te dobra Jan Nieświastowski. W r. 1833 przeszły do rodziny baronów Graeve, narodowości polskiej, którzy je dotąd posiadają. Kościół katolicki murowany zaczął stawiać Andrzej z Bnina, biskup poznański r. 1477; poprzednio był drewniany pod tytułem św. Stanisława biskupa, miał 6 ołtarzy i kaplicę Borzewskich. Ku końcowi zeszłego wieku stanął nowy kościół, dawniejszy zapewne podupadł. Ten nowy spłonął r. 1824. Po r. 1840 zabrał się miejscowy proboszcz ks. Wolniewicz do podniesienia z gruzów świątyni; ukończono budowę r. 1859. Dawniejsze gomniki, groby Bnińskich, ich nagrobki, wizerunki, które się znajdowały w kościele wystawionym przez Andrzeja z Bnina, zniknęły bez śladu. Aż do drugiej połowy zeszłego wieku w B. był jeszcze drugi kościół kat., szpitalny, przy ulicy jeżewskiej; ks. Pomorski, proboszcz borecki, kazał go rozebrać po r. 1777, ponieważ był zniszczony i spustoszały. Wedle miejscowej tradycyi Zdzież, wieś należ. do klucza boreckiego, łącząca się prawie z Borkiem, niegdyś była miastem ludnem i bogatem; dziedzice szczycili się tytułem książęcym. W kościele bowiem farnym pleszewskim na nagrobku znajduje się napis: „Hic jacet principissa Zdzieszowiensis". W pierwszej połowie XV wieku miasto całkiem zgorzało, odtąd już tytułu książęcego nie wspominano, nazwisko tylko pozostało, mieszkańcy zaś po większej części zaludnili nowe opodal założone miasteczko Borek. W kościele zdzieskim cudowny jest obraz Bogarodzicy, który podczas pożaru ocalał. O tym obrazie i o obrazie św. Barbary w kośc. boreckim utrzymuje się tradycya z w. XVI, wedle której dziedzic ówczesny, przeszedłszy do wyznania protestanckiego, kazał za namową predykanta kalwińskiego obrazy kościelne na rynku boreckim spalić: dwa jednakże wspomnione nie stały się pastwą płomieni; uniesione cudownie po nad ogień, ocalały, cokolwiek tylko okopcone, Rzeczywiście zaś Bnińscy dziedzice nigdy reformacyi nie przyjęli; kościół zatem bez przerwy służył do nabożeństw katolickich, liczył 17 ołtarzy, kaplic trzy, przebudowywany i restaurowany kilkakrotnie w zeszłym i bieżącym wieku. Architektura jest bizantyńska. Lud nazywa ten kościół dotąd klasztorem, ponieważ przy nim kilkunastu księży bywało i zakon ks. maryanów był ustanowiony. Czyt. Emila Kierskiego „Opis obwodu boreckiego" w „Roczn. Tow. Przyj. Nauk. Pozn." t. III. Dominium należące do Borku ob. *Karolewo* (Carlshof). 2.) **B.**, wieś, pow. ostrzeszowski, 4 miejsc.: 1) B., 2) klasztor, 3) młyn klasztorny, 4) Piła, 27 dm., 295 mk., 111 ew., 108 kat., 76 izrael., 68 analf.; Ostrzeszów o 11 kil. 3.) **B.**, folw., pow. kościański, ob. *Kluczewo*. 4.) **B.**. leśnictwo, pow. kościański, ob. *Wielichowo*. 5.) **B.**, folw., pow. szamotulski, ob. *Wronki*. 6.) **B.**, kolonia, pow. ostrzeszowski, ob. *Laski*. 7.) **B.**, osada, pow. mogilnicki, ob. *Ryszewek*. 8.) **B.**, olędry, pow. śremski, 27 dm., 201 mk., 153 ew., 48 kat., 49 analf. 9.) **B.**, niem. *Borkenmühle*, folw., pow. chodzieski, ob. *Leśnice Górne* (Oberlesnitz). 10.) **B.** *mielęcki*, wieś, pow. ostrzeszowski, 31 dm., 256 mk., 101 ew., 152 kat., 3 izrael., 108 analf. *M. St.*

Borek, 1.) niem. *Borrek*, folw., pow. toruński, w par. i gm. Kowalewo, 169 m. rozl., 3 dm., 27 mk. 2.) **B.**, leśnictwo, pow. brodnicki, st. p. Bartnicka, par. Górzno, 3 dm., 3 mk. ewang. 3.) **B.**, niem. *Abrahamsdorf*, folw. dóbr Pawłowa, pow. kwidzyński, st. p. Gardeja, 2 dm., 48 mk., 6 kat. 4.) **B.**, niem. *Borrek*, wś rządowa i folw. pryw., pow. lubawski, st. p. Lubawa (dla folw.), Kurzętnik (dla wsi), par., gm. i urząd st. cyw. Sampława, 7 dm., 83 mk., 58 kat. 5.) **B.**, niem. *Borreck*, wś włośc., pow. suski. par. i st. p. Iława, 318 m. rozl., 13 dm., 104 mk. ewang. 6.) **B.**, niem. *Borrek*, osada, pow. kartuski, st. p. Żuków. 7.) **B.**, niem. *Bork*, osada, pow. kartuski, st. p. Kartuzy. 8.) **B.**, niem. *Borrek*, wś szlach., pow. kartuski, st. p. Sulencin, ma 6 posiadaczy, 4152 m. rozl. 9.) **B.**, niem. *Borrek*, dziś nawet *Waldeck* zwane. dobra, pow. wejherowski, par. Strzepcz, st. p. Smażyn. 10.) **B.**, niem. *Bork*, osada, pow. wejherowski, par. i st. p. Luzyno. 11.) **B.**, niem. *Borrek* lub *Annussewen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Banic. 12.) **B.**, niem. *Borreck*, osada leśna, pow. gołdapski, st. p. Banie. 13.) **B.**, niem. *Borreck*, wś, pow. darkiejmski,

st. p. Boćwinka.

Borek, 1.) kol., pow. pszczyński, do wsi Mizerowa należąca. 2.) **B.**, folw., p. kluczborski, do dóbr Roszkowic należący. 3.) **B.**, kol., pow. kozielski, do wsi Sławęcice należąca. 4.) **B.**, pustkowie, pow. olesiński, do wsi Wojciechów należące. Wspomina je Długosz (I, 10). 5.) **B.**, niem. *Heidchen*, wś, pow. mielicki, par. Strabórek. 6.) **B.**, kol., pow. prądnicki, do wsi Szczyporowice należąca. 7.) **B.**, niem. *Klein-Waltersdorf*, folw. i kol., pow. oleśnicki, należą do dóbr Przyczów górny i dolny.

Borek, rz., dopływ Uszy.

Borek, jez., pow. chełmiński, pod wsią Wronie, zajmuje 12 morgów powierzchni.

Borek, ob. *Borki*.

Boreknny, okrąg wiejski w gm. Mejszagoła, pow. wileński, liczy następujące wsie: Ejciuny, Uliczeła, Borckuny, Żubiany, Bołkuny; zaścianki: Wierzbołówka, Zubwiszki, Rataluszki, Monastyrka, Gaje, Stajkiszki, Smielina, Birki, Powasarele, Antonajcie, Stepary.

Borele, zaścianek w pow. trockim.

Boremel, *Boreml*, *Boremla*, mko, pow. dubieński, w części zachodniej powiatu, na lewym brzegu rz. Styru, przy ujściu Ikwy, majętność niegdyś Czackich. Niesiecki wspomina ks. Boremelskich, którzy wygaśli w początku XVII w. Tu był kościół z cudownym obrazem Pana Jezusa (dziś cerkiew) i pałac dawnych dziedziców Czackich, zburzony podczas dwudniowej utarczki Dwernickiego z wojskiem ross. 1831 r. Ruiny zamku. Około 1000 mk.

Borenczyn, ob. *Borzęcin*.

Borewicze, majątek, pow. trocki, o 3 mile od stacyi drogi żel. Koszedary. Dworek na wyniosłym brzegu Niemna, nad wąwozem, zkąd prześliczny widok.

Boręty, niem. *Barendt*, wś, pow. malborski, 576 m. rozl., niedaleko Lichnów.

Borgfeld, wś, pow. gdański, st. p. Gdańsk, 253 m. rozl., w 1648 własność senatu gdańskiego, w 1782 szambelanowej Golz.

Borgo-Prund, mko w Siedmiogrodzie, 2100 mk., st. poczt. na trakcie Suczawa-Bistritza, o 173 kil. od Suczawy. Słynie z wyrobu stambułek, jak i cała dolina strumienia Borgo, koło wąwozu Borgo.

Borgowo, wś, pow. śremski; 13 dm.; 96 mieszk.; 42 ewang., 54 kat.; 21 analf.; stacya pocztowa Śrem o 4 kil.; st. kol. żel. Czempin o 23 kil.

Borgwinkel, *Borkenwinkel*, ob. *Świniekąty*.

Borhomet, to samo co *Berhometh* (ob.).

Borin (niem.), *Nieder* i *Ober-*, górny i dolny, dwie wsie, pow. pszczyński, par. Krzyżowice, należą do dóbr pszczyńskich.

Borishof, ob. *Borysowo*.

Borislawitz, ob. *Borzesławice*.

Borisow, ob. *Borysów*.

Boritsch, *Boritz*, ob. *Borycz*.

Bork, ob. *Borek*.

Bórk (łuż.), niem. *Burg*, *Burk*. 1.) wieś serbska na Łużycach saskich. 2.) **B.**, wieś na Łużycach pruskich, w powiecie wojereckim. *A. J. P.*

Bork, ob. *Leża*.

Borkau, ob. *Borkowo*.

Borken (niem.), folw., pow. oleśnicki, do Przyczowa górnego należy.

Borken, ob. *Borki*.

Borken, *Borkendorf*, ob. *Dobrzyca*.

Borki, ob. *Berki*.

Borki, 1.) okolica szlachecka, pow. siedlecki, gm. Jasionka, par. Zbuczyn. W jej obrębie leżą wsie: B. kosy, B. Paduchy, B. Sołdy, B. Kosierki, B. Wyrki i B. Świercze. B. Kosy mają 25 dm., 131 mk, 340 morg.; B. Paduchy w 1827 r. miały 17 dm. i 116 mk., obecnie 18 dm. i 95 mk., 777 m.; B. Sołdy miały w r. 1827 r. 21 dm. i 110 mk., obecnie 19 dm., 94 mk. i 364 m.; B. Kosiorki w 1827 r. miały 17 dm. i 105 mk., obecnie zaś 26 dm., 150 mk., 578 m.; B. Wyrki w 1827 r. miały 24 dm., 134 mk., obecnie 22 dm., 192 mk. i 402 m.; B. Świercze mają 3 dm., 53 mk. i 300 m. 2.) **B.**, kol., nad rz. Wiercicą, pow. koniński, gm. Wysokie, par. Konin. Rozl. m. 364, ludn. 279; od Konina w. 14, od rz. Warty 2 w. Mieszkańcy, oprocz rolnictwa, trudnią się spławem drzewa na Warcie. W 1827 r. było tu 11 dm. i 114 mk. 2.) **B.**, wś i folw., pow. nowo-radomski, gm. Konary, par. Pławno. Dobra ziemskie B. składają się z folwarków Borki i Przyrembow, os. leśnej Szyszków czyli Wygwizdów, oraz karczmy Zielonka, ogólnej przestrzeni 1113 m., w tem ziemi ornej 410 morg. 4.) **B.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock. R. 1827 r. było tu 18 dm. i 130 mk., obecnie 20 dm., 234 mk. i 2663 morg obszaru. B. dobra mają 2726 m. rozl. 5.) **B.**, wieś włośc. i folw. pryw., pow. rypiński, gm. Czerwin, par. Skrwilno; folw. należy do dóbr Przywitowo, liczy 36 mk. i dwa domy mieszk.; wś włośc., ob. *Budziska*. 6.) **B.** drużbińskie, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Drużbin, odległa od Sieradza wiorst 38; rozległości ogólnej mórg 608, w tem gruntów dworskich m. 517, włościańskich m. 91; ludności kat. 315, ewang. 7, izr. 9: razem 331 dusz. Wiatrak. 7.) **B.**, kolonia, pow. sieradzki, gm. Zadzim, par. Szadek, odległa od Sieradza wiorst 26; 332 m. w posiadaniu włościan; gospodarstwa nędzne, ludność nie zamożna; ludności 198. 8.) **B.** lipkowskie, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychow, rozległości 11 i pół włók, w tem 5 włók lasu, 6 m. łąk, ziemi włośc. 8 m. 9.) **B.**, pustkowie, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa; morg 75 w posiadaniu włościan, ludności 40. 10.) **B.**, wś rządowa, pow. kie-

lecki, gm. Mniów, par. Grzymałków, na samej granicy gub. radomskiej. Najbliższa st. poczt. w Mniowie. 11.) **B.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród. Leży na wzgórzach z lewego brzegu rz. Tanwi, w bezleśnej okolicy. 12.) **B.**, wś, pow. łęczycki, gmina Tkaczew, par. Łęczyca; o 2 w. na połud. od Łęczycy. Ma 37 dm. 13.) **B.**, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Jadów. W 1827 r. było tu 16 dm. i 143 mk. 14.) **B.**, wś, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Wrociszew. W 1827 r. było tu 52 dm. i 404 mk. 15.) **B.**, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry. W 1827 r. było tu 26 dm. i 208 mk.; obecnie 23 dm., 259 mk. i 624 m. obszaru. 16.) **B.**, wś, pow. siedlecki, gm. Wodynie. Ma 21 dm., 129 mk. i 262 m. ziemi. 17.) **B.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo, 620 m. obszaru. 18.) **B.**, kol. niemiecka, pow. gostyński, gm. i par. Dobrzyków. W r. 1827 r. było tu 25 dm. i 230 mk., obecnie 274 mk. i 513 m. obszaru. Szkoła początkowa niemiecka. *Br. Ch.*

Borki, 1.) wieś, pow. kijowski, o 7 w. od Luteżu, przy ujściu Irpenia do Dniestru, 386 mieszk. Okrążona sosnowym lasem, grunta piaszczyste. Mieszkańcy trudnią się rybołówstwem i mają obszerne sianokosy. Niedaleko od wsi, w miejscowości zwanej Chołmy, widać rozległe okopy i gruzy; niegdyś było tu obszerne i ludne mko Masłaj, z rezydencyą biskupią, z cerkwiami, zamkiem i liczną ludnością; zniszczone zostało podczas pierwszego napadu tatarów. 2.) **B.** Choteszowskie, wś, pow. kowelski, gm. Choteszów. Ziemi 1698 dz., dm. 72, ludności 630. Własność rządowa, należała do starostwa kowelskiego. Ziemia piasek, ił, torf na pokładzie glinki i iłu. Narzecze rusińskie z akcentem białoruskim. Leży nad rz. Turyą. 3.) **B.**, wś, pow. kowelski, gm. Hłusza. Ziemi 2778 dz., włościan 1671. Dziedzice mają: Porniewski 652 dz., Spirydowicz 455 dz. Domów 63; ludności 508 męż. Wieś położona na wyspie, śród błot pińskich; ziemia ił z piaskiem i torfem na pokładzie iłu i piasku. Narzecze rusińskie z akcentem białoruskim. 4.) **B.**, wieś w południowej stronie powiatu ihumeńskiego, przy wojenno-komunikacyjnym gościńcu prowadzącym z Ihumenia do Uzdy, o wiorst 4 od tego ostatniego miejsca odległe, blisko źródeł Niemna, w gm. uździeńskiej, w 4 stanie policyjnym (uździeńskim), w 4 okręgu sądowym. Przed reformą włościańską wieś ta należała do dóbr Kuchcice (ob.), dawnego dziedzictwa Zawiszów, herbu Łabędź. Miejscowość lesista, ziemia lekka, borowa. 5.) **B.**, wieś, powiat oszmiański. Na początku wieku XVIII własność ta z posagiem Judyckiej Teresy przechodzi w dom Sulistrowskich i do dziś dnia w ich ręku pozostaje. 6.) **B.**, wś, pow. słonimski, przy b. trakcie handlowym Pińsk-Słonim, o 34 w. od Słonima. 7.) **B.**, wś w pow. sokólskim, gub. grodzieńska, o 31 w. od Sokółki. 8.) **B.**, wś, gub. witebska, u zbiegu rzeki Czernii z Obolem. 9.) **B.**, wieś, pow. słucki, ma kaplicę katolicką parafii Starczyca.

Borki, mko, pow. zieńkowski, gub. pułtawska, o 18 w. od Zieńkowa, st. p.

Borki, 1. (z Czołniowem), wś, pow. dąbrowski, 1254 morg. rozl. w tem 695 m. roli ornej, 70 domów, 471 mk., par. w Szczucinie, położenie równe, w glebie pszennej. 2.) **B.**, (z Diakami), wś, pow. Nisko, 1382 morg. rozl., w tem 435 morg. lasu, 58 dm., 414 mieszk., paraf. w Kuczynie Małej, leży w równinach, gleba piaszczysta. 3.) **B.** *wielkie*, wieś, pow. tarnopolski, leży przy kolei żelaznej Karola Ludwika, i ma stacyą kolejową w miejscu; oddaloną jest od Tarnopola o 2 mile we wschodnim kierunku, o 148 kil. ode Lwowa. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 1176, łąk i ogrod. 190, past. 42, lasu 164; posiadłości mniej.: roli ornej 2539, łąk i ogrod. 286, past. 111 morg. Ludność rzym. kat. 790, gr. kat. 770, izrael. 96: razem 1656. Należy do rzym. kat. parafii w Czernielowie mazowieckim, gr. kat. parafią i urząd pocztowy ma w miejscu; do gr. parafii należy także sąsiednia wieś Dyczków z 665 dusz; parafia ta należy do dekanatu tarnopolskiego. Właściciel większej posiadłości Józef Baworowski. 4.) **B.** *małe*, wieś, pow. skałacki, nad rzeką Gniłą, dopływem Zbrucza, od Skałata o mil 5 na wschód, od Grzymałowa o mil 3, również na wschód, od miasteczka Toustego o 1 milę na wschód. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 806, łąk i ogrod. 27, past. 67; lasu 1024, posiadłości mniej. roli ornej 964, łąk i ogrod. 27, pastwisk 67, lasu 1024; posiadłość mniejsza: roli ornej 964, łąk i ogrodów 78, past. 35 morg. Ludność rzym. kat. 412, gr. kat. 853, izrael. 23: razem 1688. Należy do rzym. kat. parafii w Toustem, grec. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu skałackiego; posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z kapitałem 2945 złr. 5.) **B.** *janowskie* (z przys. Dąbrowa, Koniec, Sucholas i Tyczna), wieś, pow. gródecki, rozsypana śród lasu, z tego powodu tyle obejmuje nomenklatur; leży w piaskach i bagnach, o $1\frac{1}{2}$ mili na wschód od Janowa a o 4 mile od Gródka na półn. wschód. Przestrzeń posiadłości większej roli orn. 33, łąk i ogr. 360, past. 59; posiadł. mniej. roli orn. 328, łąk i ogr. 624, past. 317, lasu 18 morg. Ludność rzym. kat. 25, gr. kat. 1328, izrael. 20: razem 1373. Należy do rzym. kat. parafii w Janowie, gr. kat. par. w Jaśniskach. Właściciel większej posiadłości Maryan Mali-

cki. 6.) **B.** *dominikańskie* (z Jaśuiszczem), graniczą o międzę z Borkami janowskiemi; od zachodu, od wschodu i północy okrążają tę wieś lasy, ciągnące się ode Lwowa ku Żółkwi. Przestrzeń posiadł. większej roli ornej 227, łąk i ogrod. 9, past. 8, lasu 225; posiadłości mniej. roli ornej 257, łąk i ogr. 100, past. 44, lasu 30 morg. Ludność rzym. kat. 44, gr. kat. 169, izrael. 15: razem 228. Należy do rzym. kat. par. w Kościejowie, gr. kat. parafii w Rokitnie. Właściciel więk. posiadł.: konwent oo. dominikanów we Lwowie.

Borki, folw., do Plebaniej Woli (ob.) należący.

Borki, niem. *Borken*, folw., pow. babimoski, ob. *Wroniawy*.

Borki, 1.) niem. *Borken*, wś, pow. chełmiński. st. p. Unisław, par. Czarze, ma 600 m. rozl., 14 dm., 119 mk., 4 kat. 2.) **B.**, niem. *Borken*, folw., pow. lubawski, st. p. i gm. Łąkorz, par. Lipinki, 2 dm., 19 mk. kat. 3.) **B.**, niem. *Borken*, dobra szlach. i wieś, pow. jeławski, st. p. Bartoszyce. 4.) **B.**, niem. *Borken*, dobra szlach., wś i folw., pow. szczycieński, st. p. Biskupiec. 5.) **B.**, niem. *Borken*, wś, pow. szczycieński, st. p. Wielbark. 6.) **B.**, niem. *Borken*, wś, pow. szczycieński, st. p. Chochół. 7.) **B.**, niem. *Borken*, dobra i leśnictwo. pow. szczycieński, stacya pocztowa Szczytno. 8.) **B.**, niemiec. *Borken*, dobra szlach., pow. rastemborski, st. p. Rastembork. 9.) **B.**, niem. *Borken*, nadleśnictwo, pow. węgoborski, st. p. Kruklanki. 10.) **B.**, niem. *Borken*, dobra, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork. 11.) **B.**, niem. *Borken*, wś, pow. olecki, st. p. Orłowo. 12.) **B.**, niem. *Borken*, dobra, pow. ządzborski, st. p. Szymonka. 13.) **B.**, niem. *Borken*, wś, pow. łecki, st. p. Rożyńsk.

Borki, 1.) *wielkie*, niem. *Gross-Borek*, wś i dobra, pow. olesiński, filia par. katol. Olesno, wielki piec żelazny. 2.) **B.** *Małe*, niem. *Klein-Borek*, wś i dobra, pow. olesiński, par. Olesno, z kolonią Rosochą i młynem wodnym „na wilczem“, w lesie do Wojciechowa należącym. 3.) **B.**, folwark, powiat pszczyński, należący do dóbr Mizerów. 4.) **B.**, ob. *Rudołtowice*.

Borków, 1.) wś, pow. kaliski, gm. Zborów, par. Borków. Kościół par. istniał tu już w 1521 r., obecny drewniany pochodzi z 1710 r. R. 1827 B. miał 32 dm., 312 mk. Par. B. dek. kaliskiego 1540 dusz liczy. 2.) **B.**, wś, pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Daleszyce. Fryszerki żelaza. 3.) **B.**, wś, pow. warszawski, gm. Zagódź, par. Żerzeń, leży przy dr. żel. nadw., między Wawrem a Otwockiem, o $2^1/_2$ w. od Wawra. W 1827 r. było tu 20 dm. i 140 mk. 4.) **B.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Garbów. *Br. G.*.

Borków, wś, pow. lityński, dusz męz. 277, ziemi włośc.: 943 dz. Należy do 7 właścicieli, którzy posiadają 1625 dz. Największa część Sornowa 785 dz. i Dwernickiego 320 dzies.

Borków, ob. *Borkowo*.

Borkowice, ob. *Barkowice*.

Borkowice, wś, pow. konecki, gm. i par. t. n., w ślicznem położeniu pośród lasów; posiada kościół parafialny, urząd gminny, dwór modrzewiowy z ogrodem, jednym z najpiękniejszych w całej okolicy. Włość ta starożytna należała niegdyś do rodziny Duninów ze Skrzynna, którzy od tej wsi Duninami Borkowskimi się przezwali. Tu oni mieli swój dwór, groby w kościele i długo, aż do końca zeszłego wieku, w ostatku chociaż w połowie, byli jej dziedzicami. Część bowiem Borkowic w XVII wieku należała do rodziny Dzibonich (Gibboni), sławnych kuźników, za Zygmunta III z Włoch do Polski sprowadzonych. Od Borkowskich i Dzibonich przed kilkudziesięciu laty nabył ją Antoni Małachowski, wojewoda mazowiecki, który, skupiwszy okoliczne włości, utworzył obszerne i zamożne dobra Niekłania i Borkowic. Po nim syn jego Onufry, zmarły przed kilkudziesięciu laty, dostawszy B. w spadku, przyprowadził do tej zamożności w jakiej teraz zostają. Kościół tutejszy należy do bardzo dawnych. Podług podania, był naprzód z ciosu w XII wieku przez Piotra Dunina wystawiony; z akt atoli miejscowych widać, że już na początku XIV wieku stał tylko kościół modrzewiowy, który, po trzykroć od ognia zniszczony, zawsze z drzewa bywał odbudowywany. Teraźniejszy murowany wystawił Onufry hr. Małachowski na miejscu poprzedniego, podług planów Franciszka Lanciego i Markoniego; wykończony i poświęcony został w 1846 r. Wielki ołtarz włoskim obyczajem od nawy kościelnej oddzielony, na znacznem wzniesieniu góruje, co wspaniały sprawia widok. Z dawniejszego kościoła znajduje się tu cudowna figura św. Antoniego, z jednej sztuki ołowiu obrobiona, o której takie jest podanie. W roku 1646 niejaki Hilary Mala, górnik ze wsi Niewachlowa, wykopał w górze machnowskiej pod Kielcami trzy granie ołowiu (galeny), tak wielkie, iż postanowiono ofiarować je na chwałę Boską. Wykuto więc z nich trzy statuy: Najświętszą Pannę, św. Antoniego i św. Barbarę, patronkę górników, które rozesłano do ozdobienia niemi trzech kościołów; Najświętszą Pannę kolegiacie kieleckiej, św. Barbarę kościołowi oo. bernardynów w Karczówce, zaś św. Antoniego kościołowi w B. Ciekawa ta statua, wcale nieźle pod względem sztuki wykonana, używa niepospolitej sławy cudowności i zgromadza liczne tłumy pobożnych na odpust w dniu tego świętego przypadający. Tuż za dworem dziedziców znajduje się obszerny i ozdobny ogród w guście angielskim, założony przez hrabin,

Małachowską. Do jego piękności przyczynia się szczęśliwie wybrane położenie, ale sztuka niemało mu dodała. Są tu kioski, groty, cieniste aleje, statua Matki Boskiej z ciosu, dłuta Manzla z Warszawy, a nawet kopiec na wzór mogił krakowskich usypany, z którego piękny jest widok na całą okolicę. Obecnie istnieje tu wielki piec fryszerski. W 1875 r. wyrobiono w nim surowcu 50,687 pudów, kutego żelaza 1800 pudów. W 1827 roku Borkowice miały 36 dm. i 325 mk., obecnie mają 38 dm., 339 mk., 3,805 morg. ziemi dworskiej i 336 morg. włośc. Par. B. dek. koneckiego: 3778 dusz. Gm. B. ma 3465 mk., rozległości 11,010 morg., w tem ziemi dwor. 6911 morg., domów 447, s. gm. ok. II Chlewiska o 23 w., st. p. Przysucha. W skład gm. wchodzą: Bolęcin, Borkowice, Bryzgów. Długa-brzezina, Gródek, Kawy, Krosna. Kuźnica. Lusztyk, Ninków, Politów, Radostów. Rudno, Ruskibród, Ruszkowice, Wawrzynów. Wymysłów i Zdunków. *Br. Ch.*

Borkowice, niem. *Borkowitz*, wieś, powiat ryski, par. Uexküll. niegdyś własność miasta Rygi.

Borkowice, niem. *Borkowitz*. wś, pow. olesiński, o milę od Kluczborka. niegdyś należała do krolewszczyzny Bogacica. w parafii Bogacica.

Borkowiców dół. miejscowość na gruntach wsi Wylągi. pow. nowoaleksandryjski, gmina Celejów. o pół mili od Kazimierza Dolnego odległej. Istnieje podanie. że w tym dole śmierć poniósł Maciek Borkowic. *H. W.*

Borkowicze, wś. pow. drysieński, gub. witebska. st. p.. o 1 w. od t. n. st. dr. żel. dynebursko-witebskiej.

Borkowiny. *Borkowina*. niem. *Borkowinnen*, wieś, pow. olecki. st. p. Kowale.

Borkowizna. kol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice. par. Kiełczewice, na połud. od Lublina. 59 dm.

Borkówko, niem. *Klein Borkow*. wś, pow. lęborski, na Pomorzu.

Borkowce, wś, pow. krzemieniecki, ma kaplicę katolicką parafii Szumbar.

Borkowo, 1.) gm., pow. sierpecki, należy do I okręgu sądowego (Borkowo-kościelne). ludności 2574, rozległ. 11,484 m., w tej liczbie gruntu ornego 7,126 m.; do gminy należą wsie włośc. Białe-błoto, Borkowo-kościelne. Borkowo wielkie, Gorzewo, Dąbrówka, Karolewo. Kisielewo, Mieszaki, Mieszczyk, Rydzewo. Rachocin, Studzieniec, Sułocin, Wilczogóra, Włóki-piaski (małe i wielkie), Zalesie; oprócz wyż wymienionych nazw wsi należą także dobra prywatne, rządowe i osady młynarskie; Babckępa, Babc-Troska, Bobrowo, Dwa-młyny, Lipniak-Nowiny, Swobodzin; wymienione miejscowości należą do par. Borkowo, Jeżewo, Sierpc; w gminie znajdują się 3 szkółki elementarne. kościół katolicki we wsi Borkowo-kościelne. zarząd gminny, sąd gminny, garbarnia, 5 szynków i karczem, gorzelnia, 2 wiatraki, 2 kuźnie, 5 młynów wodnych. Wieś B. kościelne, w gm. B., nad rzeką Sierpienicą położona, ma folwark, który liczy 36 mk., 4 dm., 600 morg. rozl., w tej liczbie 320 m. gruntu ornego; osada młynarska zajmuje rozl. 173 m.; wieś włośc. liczy 137 mk., 35 dm., 329 m. rozl.; we wsi znajduje się kościół katol. parafialny. sąd gminny, zarząd gminny; karczma należy do folwarku. Druga wś w gm. B. t. j. B. wielkie lub szlacheckie, ma folwark, który liczy 22 mk., 5 dm., rozległości 944 m., w tej liczbie 737 gruntu ornego; do folwarku należy gorzelnia i kuźnia; wieś liczy 256 mk.; 30 dm.; rozległości 186 m.; we wsi znajduje się szkółka elementarna. Par. B. dek. sierpeckiego 1144 dusz liczy. 2.) **B.** lub *Borutowo* (?), wieś włośc. nad rz. Wkrą, w pow. płońskim, gm. Błędówko, par. Cieksyn. W 1827 r. było tu 19 dm. i 163 mk., obecnie 28 dm., 239 mk.; tudzież 562 m. ziemi. Folwark należy do dóbr Cieksyn. Na gruntach B., przy granicy od dóbr Błędowo, znajduje się jezioro Kroczyn, a nad jeziorem góra, na której stał niegdyś zamek Borutowskich, dziedziców Cieksyna. Szczątki tego zamku zniszczył, poszukując skarbów, jeden z dziedziców za naszych czasów. Drzwi żelazne tego zamku służą dziś do zamykania skarbca kościelnego w Cieksynie. Na granicy od wsi Wrona olbrzymi głaz granitowy, sterczący 8 łokci nad ziemią. zwany dyablim kamieniem. 3.) **B.**, okolica szlachecka, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra; w obrębie jej leżą wsie B. Boksy i B. Falęta. B. Boksy, wś przez drobną szlachtę zamieszkała. ma 14 dm., 100 mk., 259 m. obszaru. B. Falęta, wś przez drobną szlachtę zaludniona, ma 444 m. obszaru. W 1827 r. było tu 29 dm. i 127 mieszk., obecnie 21 dm. i 225 mk.; do tej wsi należy karczma, wiatrak i kuźnia. 4.) **B.**, wś rządowa, pow. kolneński, gm. i par. Mały Płock, o 5 i pół wiorst na południe od Kolna, przy drodze bitej z Kolna do Łomży, na wzgórzach piaszczystych, ponad torfiastemi błotami z obu stron rz. Skrody. W 1827 roku było tu 69 dm. i 465 mk.; obecnie 772 mk. i 2887 morg obszaru. *Br. Ch.*

Borkowo, 1.) wś, pow. inowrocławski, ob. *Jaksice*, st. poczt. i kol. żel. Inowrocław o 7 kil. 2.) **B.**. wś szlach., pow. wrzesiński; 1208 m. rozl.: 8 dm.; 102 mk.; wszyscy kat.; 47 analf.; st. poczt. Strzałkowo o 14 kil., st. kol. żel. Września o 15 kil. *M. St.*

Borkowo, 1.) niem. *Borkau*, dobra i leśnictwo. pow. starogrodzki, własność dawniejszego opactwa pelplińskiego, bogaty folwark, przez rząd pruski wydany w wieczystą dzier-

żawę, leży w glebie żyznej; ziemi ma 2265 m., mieszkańców 231, z których 192 katolików, ma szkołę ewang.; we wsi jest gorzelnia. B. jest już wspominane za księcia pomorskiego Grzymisława przed rokiem 1200; miało oddawna obronny gród na wzgórzu, który się nazywał Skosowo. Książę Mestwin II podarował B. cystersom w r. 1274, kiedy się przesiedlali z Pogutek do Pelplina. OO. cystersi chętnie przebywali w B. dla rozrywki, mieli także dość znaczną kaplicę we wsi pod wezwaniem św. Jakóba. W r. 1802, kiedy już cystersów nie było, zasłynęło B. naokół z objawienia N. M. Panny, o której lud wierzył i wierzy, iż się ukazała we wsi nad Bożąmęką; figura Matki B., znajdująca się w tej Bożejmęce, została przeniesiona w uroczystej procesyi do kościoła w pobliskiej Nowej Cerkwi (Neukirch), za wyraźnym rozkazem władzy duchownej. 2.) **B.**, niem. *Borkau*, wś szlach., pow. kartuski, par. i st. p. Żukowo, o 422 st. nad pow. morza, ma 545 m. rozl. (493 m. roli ornej, 4 łąk, 34 pastwisk, 14 lasu). W 1648 r. właściciele Borkowscy. 3.) **B.**, niem. *Gross-Borkow*, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej. 4.) **B.** jest też, według Kętrzyńskiego, w pow. człuchowskim (?).

Borkłojnie 1.) wś starościńska, pow. poniewieski, o 13 w. od Poniewieża. 2.) **B.**, wś i dwa folwarki, pow. poniewieski, par. remigolska, o 18 w. od Poniewieża, z kaplicą murowaną, własność Szwojnickich. 3.) **B.**, folw., tegoż powiatu i parafii, o 19 w. od Poniewieża, własność Czerniewskich. 4.) **B.**, folw., tegoż pow. i par., o 20 w. od Poniewieża, własność Mickiewiczów. *J. G.*

Borkowski Majdan, ob. *Majdan Borkowski*.

Borkowszczyzna, 1.) dwór, pow. lepelski, o 25 w. od Lepla, przy jeziorze Dołżyca, znajduje się tu 5 źródeł; 4 z tych źródeł są rezerwoarem dla wód mineralnych, piąte przyjmuje nadmiar wody ze wszystkich źródeł i potem już za pomocą rury puszcza ją w jezioro. Według analizy chemicznej dokonanej w 1843 r. przez p. Janta, co do składu swego są dwojakiego rodzaju, jedne przeważnie zawierają: kwas węglany, węglan żelaza, węglan magnezyi i siarczan wapna; drugie: siarkowodór, nieznaczną ilość siarczanu żelaza, siarczan wapna i magnezyi. Wody te należą do rzędu żelazisto-siarczanych. B. była niegdyś własnością arcybiskupów połockich. Leży u stóp wyniosłej góry, drewnianym kościołkiem uwieńczonej. 2.) **B.**, okrąg wiejski, w gm. Bienicy, pow. oszmiański, liczy w swym obrębie wsie: Większa Borkowszczyzna, Mniejsza Borkowszczyzna, Tatarszczyzna, Cielątki, Jaługi, Gromowicze, Ostaszki. 3.) **B.**, zaścianek w pow. trockim.

Bórkowy, po niem. *Burg*, *Burk*, obszerna i stara wieś, znana już w dokumencie z 1353 roku, na dolnych Łużycach, ponad rozlewami Sprewji, w pow. chociebuskim; ma przeszło 4000 ludności, prawie wyłącznie serbskiej; mieszkają w domach rozrzuconych na znacznej przestrzeni śród łęgów i wysp, tak zwanych błot sprewjańskich (Spreewald). Czółna i wąskie a wysokie mostki, na które wchodzi się po schodach, ułatwiają komunikacyą. Potomkowie osadzonych tu za Fryderyka W. niemieckich kolonistów zserbszczyli się. Kościół luterański z nabożeństwem serbskiem, kilka szkół elementarnych, urząd pocztowy, apteka, młyny, sklepy. Tak zwany grod (Schlossberg) jestto malownicze wyniesienie, w którego utworzeniu znać pracę ręki ludzkiej; złożone z 7 pagórków, rozległości 6—8 morgów, wysokości 50—60 stóp ponad poziom Sprewji. Lud mówi, że tu mieszkał król serbski (Wendenkönig); krążą o nim liczne podania. Wykopaliska archeologiczne, urny, szczątki broni. Właściwością lingwistyczną mieszkańców, iż *o* przechodzi często w *y*, np. *gyra*, *kyń*, *gyść*. Prawdziwa skarbnica podań i pieśni ludowych. Nieco więcej lubo powierzchownych i niewyczerpujących wiadomości patrz: Berger. „Der Spreewald,“ Cottbus, 1866; Andree. „Wendische Wanderstudien“ stronica 84 — 91. Obszernie i dobrze pieśni u Smolera „Próznicki.“ „Volkslieder, II“ Grimma 1843. Podania: Schülenburg „Wendische Volkssagen.“ Leipzig 1880 str. 1—16, 131, 134, 297; Veckenstedt „Wendische Sagen,“ Graz, 1880. *A. J. P.*

Borkut, kąpiele i zdrój wody szczawiowej w hr. szaryskiem (Węg.), w lesie, w pobliżu Preszowa (Eperies); smaczną tę wodę piją w Preszowie, zmieszaną z winem. Razem z Wilce-Horką 34 mk. Por. *Burkut*. *H. M.*

Borkwitz, ob. *Porka*.

Borluny, dwie miejscowości t. n., w pow. sejneńskim; jedna w gm. i par. Sereje, druga w gminie Lejpuny, par. Liszkowo.

Born, po łot. *Koplawa*, kilka wsi w okręgu iłłukszteńskim, gub. kurlandzkiej: Alt-Born (Wezza-Koplawa), Neu-Born (Jauna-Koplawa), Gross-Born (Leela-Koplawa). Klein-Born (Masa-Koplawa). Ob. *Nejborn*.

Bornice lub *Borznice*, niem. *Bornitz*, wieś włośc., pow. suski, par. Iława, st. p. Alt-Christburg, 1886 m. rozl., 27 dm., 271 mk., 1 kat.

Bornitz, ob. *Boranecy*.

Bernsmuende, ob. *Bowsk*.

Bornshof (niem.), mały folw., awuls przy folw. Bystrzec.

Borntuchen, ob. *Borzetuchomie*.

Boro, ob. *Borowe*.

Borocka, rz. w pow. mozyrskim, bierze początek w nieprzebytych moczarach pomiędzy

Złodzinem i Simonowiczami, płynie samotna mil kilka w kierunku półn. i nieco wyżej Petrykowa z przeciwnej strony wpada do Prypeci. Od źródeł aż do ujścia z powodu błotnistego położenia nie posiada przy brzegach osad ludzkich. *Al. Jel.*

Borodczyce, wieś, pow. Bóbrka, nad Dniestrem, 4 mile na południe od Bóbrki. Przestrzeń większej posiadłości: roli ornej 53, łąk i ogrodów 13, pastwisk 2, lasu 84; posiadłość mniejsza: roli ornej 210, łąk i ogrodów 132, pastwisk 112 m. Ludności rz. kat. 2, gr. kat. 251, izrael. 13: razem 266. Należy do rzym. kat. parafii w Chodorowie, gr. kat. parafii w Zalesiu. Właściciel większej posiadłości Kazimierz hr. Lanckoroński.

Borodianka, ob. *Borodzianka.*

Borodok, rz., poczyna się w pow. kijowskim, przy wsi Hatne, i wpada w tymże powiecie do rz. Wety, dopływu Dniepru.

Borodyca, ob. *Bohorodyca.*

Borodyczyn, ob. *Bohorodyczyn.*

Borodyno, 1.) st. poczt., pow. możajski, gub. moskiewska, o 12 w. od Możajska. 2.) **B.**, st. p., pow. akiermański, gub. bessarabska, w pobliżu Kulm i Akermanu.

Borodyno, jez. w pow. newelskim.

Borodzianka, *Borodianka*, mko, pow. kijowski, na lewym brzegu rz. Zdwiż, w strefie leśnej, o 50 w. od Kijowa. Okolica płaska, nizinna, leśna; natura gruntu wilgotna; w lasach biją źródłowiska, stoją grząskie bagna i brody. Sądząc z brzmienia nazwiska, możnaby wnosić, iż B. od okrążających ją borów przyjęła swą nazwę. Z akt 16 wieku widzimy, że miejsce to wprzódy nazywało się „siedliszczem Koziatyczami“, które „od niepamiętnych czasów“ uległo zniszczeniu chyba dobrze jeszcze przed wystąpieniem dziejowem w tych stronach Litwy, t. j. za najazdu na ten kraj Mongołów w 1240 r. Wiadomo też, iż tędy szła krwawa droga Batego. W metryce lit. jest ślad, że w 15 wieku dobra Koziatycze czyli B. były posiadłością niejakiego kniazia Romana (?) i wchodziły w skład dóbr tak nazwanych Jasienickich (później Makarowskich). Owóż tenże kniaź Roman, nieznany nam skądinąd, straciwszy dwóch synów w krwawej katastrofie, jaka w 1482 r. za Mengligireja kraj dotknęła, pozostał przy jednej tylko córce, która, będąc jedyną rodu i szerokich imion dziedziczką, wyszła za Iwaszeńcewicza „terrygenę“ z Litwy. On to, czy jeszcze ojciec, za odwagę przeciw Tatarom, jak mówi Niesiecki, pierwszy otrzymał klejnot szlachecki. Następnie tenże Iwaszeńcewicz, schodząc z tego świata, przekazał liczne włości swojemu potomstwu, t. j. pięciu synom, oprócz B. i dóbr Jasienicz (Makarowa), które oddał wianem córce swej Marynie, będącej za kniaziem Iwanem Glińskim, wojewodą kijowskim. Wszelako gdy tenże Iwan Gliński kraj zdradził, król Zygmunt I, jako „po zmienniku“, dobra te zabrał na skarb a później osobną hramotą zwrócił je braciom Glińskiej, t. j. Mikołajowi, Andrzejowi, Jakóbowi, Bohdanowi, Pawłowi i Dymitrowi Iwaszeńcewiczom, jako, jak mówi rzeczony przywilej, „dziadkowszczyznę po matce.“ Z tych Iwaszeńcewiczów, dziedziców B., dwaj są znani z dziejów: Jakób, dzierżawca czerkaski, upamiętnił się tem, że wraz z Jerzym Zenowiczem jeździł do Krymu, posłany tam od Zygmunta I w charakterze posła do Mengligireja. Posiadał on wielkie zachowanie u tego hana (Sborn. Oboleńskiego t. III str. 5). Brat zaś jego Mikołaj niemniej znany z tego, że w 1525 był posłem do Moskwy od tegoż Zygmunta I (Kraszewski „Wilno“ t. I str. 213). Z tych pięciu braci tylko co wymienionych, dwóch jeno, Dymitr i Bohdan, zostawili potomstwo, ale następnie po wygaśnieniu linii Dymitra, cała fortuna Iwaszeńcewiczów zlała się na potomków Bohdana. Z tych Makar został właścicielem dóbr Jasienicz i B. Od niego też, tak syn jego Andrzej jak i dalsi potomkowie w linii zstępnej, pisać się zaczęli Makarewiczami, nazwisko Iwaszeńcewicz zachowując jako przydomek. Andrzej zaś Makarewicz miał dwóch synów: Mikołaja i Hrehorego. Mikołaj M. dziedzic B., podwojewodzi kijowski, urodzony w wierze greckiej, pierwszy został gorliwym wyznawcą reformy i synów swoich nawet do tego wyznania nakłonił. Po zejściu jego Krzysztof M. został dziedzicem B., ale ten chcąc się uchylić od prześladowcy swego i wroga Samuela Łaszcza, strażnika kor., który był mu nawet w 1640 r. dnia 25 stycznia B. zajechał, wyniósł się zupełnie ze stron kijowskich i tegoż jeszcze roku w Warszawie sprzedał B. Andrzejowi Drohojowskiemu. W tranzakcyi sprzedaży zeznaje Krzysztof M., iż temuż Drohojowskiemu przedaje dwór i m. Koziatycze alias Borodziankę z folwarkiem, wsią Drużnią z dworem i folw., wsią Zahalce wielkie i małe, przezwane Kaczały, Piaskówką, Aleksandrową wolą, Nowogroblą, z poddanemi ciągłemi i nieciągłemi, z bojarami służałymi i putnymi, ogrodnikami i podsusidkami, robotami, czynszami, powołoszczyznami i t. p. W r. 1642 Andrzej Drohojowski już nie żył, a wdowa po nim wyszła za Mikołaja Abramowicza, wojew. mścisławskiego. Z pierwszego małżeństwa został syn małoletni Samuel Krzysztof Drohojowski. Za władania Abramowiczowej B. znacznie się podniosła i mieszkańców przybyło. Ale nadeszły czasy wojen kozackich; niezliczone klęski spłynęły na kraj cały. Własność ziemiańska, puszczona na niepewne koleje, zachwiała się. Około 1654 czernecy michajłowskiego kijowskiego monasteru zawładnęli

Borodzianką. Abramowiczowa, widząc ważące się codzień prawie na ostrzu losy tej prowincyi, zmuszona okolicznościami, w 1661 r. puściła w zastaw B. Janowi Wyhowskiemu, wojew. kijow., nie bez skrytej myśli, że on jeden będzie w stanie i możności odzyskać dobra nieprawnie jej odjęte. Jakoż nadzieja ta nie omyliła jej, bo Wyhowski wkrótce dobra zagarnięte przez czerńców odzyskał. Samuel Drohojowski umarł około 1678 r., zostawiwszy jednę córkę Joannę Katarzynę, która, zostawszy dominikanką we Lwowie, w 1681 r. zapisała B. stryjowi swemu Andrzejowi Drohojowskiemu, staroście łukowskiemu. Ale niedługo potem (1693 r.) Palej, pułkownik kozacki, usadowiwszy się w dobrach biskupów kijow. Chwastowie, właściwym sobie obyczajem pozabierał wszystkie dobra okoliczne. Zagarnął też i B. i osadził ją swoimi kozakami. Balcer Wilga regimentarz atoli, konsystując z wojskiem kor. podtenczas w głębszem Polesiu, otrzymawszy rozkaz od hetm. Jabłonowskiego, aby wypędzić Paleja z dóbr szlacheckich, tegoż jeszcze roku wraz ze Skrzyńskim i Jaremą Hładkim kozakami, którzy dowodząc ochotniczem wojskiem kozackiem służyli rzplitej, niespodzianie skradłszy się pod B. i zastawszy tam Palejowców, srogą z nich „uczynił jatkę“. Dalsza kolej właścicieli B. jest następna: Po bezdzietnym Andrzeju Drohojowskim B. spadła na jego sukcesorów Charlęskich i Żmijowskich, ale ci ją przedali Stan. Ant. Szczuce, referendarzowi kor. podtenczas, potem podskarbiemu lit., który schodząc z tego świata w 1710 r. zostawił tylko jednę córkę Wiktoryą za Stan. Janem Kątskim, miecznikiem kor. i generałem artyl., synem głośnego Marcina Kątskiego. Na Stanisławie atoli wygasł dom Kątskich i córka jego Maryanna za Eustachym Potockim generałem artyl. i starostą tłumackim wniosła B. w dom mężowski. Po wojnach kozackich w dobrach borodziańskich nie było zbytku ludności, tak jak w ogóle na całem tem pograniczu, po którem „miasteczka i wsie pokrzywami były zarosłe“, jak się wyraża spółczesny dokument. Za władania też Eust. Potockiego żydzi zaczęli osiadać w B. Lityński rządca nową osadę żydowską w B. osiedlił i od imienia dziedziczki przezwał Maryampolem. Zbudowaną tu została szkoła żydowska. Obfitość miejsca, bliskość granicy, obok udzielanej przytem opieki dziedziców, wszystko to przyciągnęło żydów do osiedlenia się w tem miasteczku. Żydzi B. mieli też swoje uciążenia od własnych spółwierców. Kahał żydów wołyńskich, chcąc folgę dla siebie w podatkach rzplitej uczynić, zaliczył B. i inne ukr. miasteczka, według dawnych dyspartymentów w tym stanie zaludnienia, w jakim te zostawały przed wojnami kozackiemi ante hosticum, i kazał im płacić do skarbu kilkaset złotych pols. rocznie; tymczasem B. i inne miasteczka od tego czasu z żydów się wyludniły, dopiero w latach po hosticum zaczęły się na nowo zasiedlać. Z listów też rządcy lityńskiego widzimy, że żydzi borodziańscy prosili dziedzica Potockiego o wstawienie się za nimi do rabina mieszkającego w Kurowie, a będącego generalnym pisarzem żydów koronnych, aby ten odtąd nie podawał ich w dyspartymencie do skarbu, i miał wzgląd na nowo osiedlające się mko. W B. nie było kościoła rzym. obrządku i tylko z konwentu berdyczowskiego „dla chwały Boskiej i utrzymania dusz chrześciańskich“ zjeżdżał tu ksiądz karmelita. W tych czasach istniała tu cerkiew uniacka. Była to stara cerkiew, którą jeszcze w 1728 „od starości rozsypaną“ odnowiono. Rządca lityński ofiarował własnym sumptem dzwon dla niej. W 1795 stanęła tu nowa cerkiew. Po śmierci Eust. Potockiego został dziedzicem B. syn jego kajetan P., star. dymirski i urzędowski; ten wszakże w 1782 r. przedał klucz B. za sumę 36,314 czerw. zł. pol. Wincentemu Potockiemu, podk. kor., dziedzicowi Brodów. Czytamy w dawnym inwentarzu gospodarskim, że za władania Winc. Potockiego, żydów osiadłych w B. było 38 domów; był dwór z lipami wysadzaną ulicą i ogród owocowy. W 1781 r. tenże Wincenty Potocki zastawił B. Ludwice z Rzewuskich Chodkiewiczowej, starościnie żmudzkiej, ale w 1787 r. sprzedał ją Józefowi Sawickiemu, sędziemu pogranicz. bracł., marszałkowi humańskiemu. Syn tegoż Władysław Sawicki około 1801 r. odprzedał znów B. Józefowi Poniatowskiemu. Następnie właścicielem B. był Maurycy Poniatowski, syn Józefa, marszałek szlachty kijowskiej, obywatel znany z zalet serca, z cnót domowych i publicznych. Zmarł w 1878 r. i B., drogą spadku po nim, na dom hr. Szembeków w dziedzictwo przeszła. B. uroczyskami opowiada swoje stare dzieje. W około mka kilka starożytnych znajduje się kurhanów. Z nich jeden wydatniejszy nosi nazwę u ludu Tiwun-kurhan. Stara to mogiła, odwiecznemi dębami porosła. Dziedzic miejsca kazał krzyż na niej postawić. W innym zaś z tych kurhanów, kopiąc fundament pod młyn wietrzny, znaleziono siekierkę kamienną. W kilku miejscach dóbr borodziańskich napotykają się uroczyska, zowiące się „tatarskie wodopoje“. Obok wsi Piaskówki ciągnie się wał starożytny; miał on stanowić jakąś granicę. B. ma 1400 mk. prawosł., 9 katol., 284 izr. Dobra B. obejmują 8300 dz. Jest tu kaplica katol. parafii Makarów i cerkiew parafialna. Fabryka perkalików, skór i dwa młyny (*Edward Rulikowski*).

Borodzicze, *Borodzienicze*, wś, pow. dzisieński, z kaplicą katol. par. Ikazń.

Borodzinek, zaśc., pow. święciański, par. Komaje.

Borok, ob. *Barki* i *Usza*.

Boromla, wś, pow. achtyrski, gub. charkowska, st. poczt. o 16 w. od Trościańca, st. dr. żel. sumskiej.

Boronice, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Kościelec. Leży w górzystej okolicy, o 9 w. na południe od Skalbmierza. W 1827 roku było tu 29 domów i 197 mieszkańców, obecnie 32 domów.

Boronie, właściwie *Borowe*, przysiołek wsi Zameczek.

Boronów, *Buronów*, wś, pow. lubliniecki, do dóbr koszęcińskich należąca, z kościołem katolickim; ma kopalnie żelaza, fryszerki i wzorowe gospodarstwo. Do B. należą: Stare Huty kol., Czeladź folw., Szklana Huta leśnictwo, Grójec folw., Kotara młyn wodny, Niederhof folwark, Szytek i Szklarnia kol. oraz Zumpy kol. górnicza.

Boroschau, ob. *Boroszów* i *Boroszewo*.

Boroszewo, wś, pow, starogrodzki, st. p. Skurcz, par. Godziszewo; 3372 m. rozl. (2333 ziemi ornej, 627 łąk, 108 pastwisk, 309 lasu, 15 wody). R. 1648 właścicielem w B. był Dębiński.

Boroszów, niem. *Boroschau*, wś, pow. olesiński, ma filią parafii katolickiej Kościeliska. Do B. należą Stary folwark i Nowy folwark.

Boroszto, ob. *Bresztów*.

Borouka, ob. *Borówka*.

Boroutz, ob. *Borowce*.

Borów, ob. *Borowo*.

Borów, 1.) wś, pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Opatówek. W 1827 r. było tu 27 dm. i 186 m. 2.) **B.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Chodel. W 1827 r. było tu 28 dm. i 232 mk. 3.) **B.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Gorzków. W 1827 roku było tu 40 dm. i 331 mk. 4.) **B.**, *Borowo*, wś nad Wisłą i Sanną, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów, okr. sądowy Gościeradów, st. p. Rachów, przy trakcie z Annopola do Łążka, o pół wiorsty od gran. austryackiej. Osad włościańskich liczy 87. mk. 500; włościanie mają 1126 morg. ziemi ornej, 90 m. łąk; dwor. 750 m. ziemi ornej, 30 m. łąk. Gleba w dziesiątej części wyborna (powiśle), reszta piaski i glinki margliste. Włościanie średniej zamożności, główny ich zarobek furmaństwo. B. 1257 r. nadany był przez Bolesława Wstydliwego zakonnikom św. Klary w Zawichoście; w połowie 16 w. przeszedł na własność kapituły krakowskiej a 1868 r., z mocy konwencyi austryacko-rossyjskiej, stał się własnością rządu rossyjskiego. W czerwcu 1880 ma być sprzedany przez licytacyą publiczną. Gospodarstwo dworskie, na tenuty roczne wydzierżawiane, zupełnie upadło; młyn na rzece Sannie zniszczony. O lasach do B. należących ob. *Mniszek*. R. 1869 założono w B. szkółkę początkową. W d. 18 września 1831 r. korpus generała Ramorino tu przekroczył granicę. Kościół par. drewniany, 1662 erygowany, 1843 odnowiony. Na cmentarzu kaplica. Par. B. liczy 2850 wiernych. *A. M.*

Borów, 1.) wś, pow. krakowski, o 5 kil. od Zabierzowa, w par. Morawica, własność Wilh. Homolacza. 2.) **B.**, przysiołek wsi Dzików.

Borowa, ob. *Balica*.

Borowa, 1.) wś i folw., pow. Końskie, gm. Góry-mokre, par. Przedbórz, przy trakcie pocztowym do Przedborza, ziemi dworskiej 3345, włośc. 143 m.; 12 dm., 113 mk. 2.) **B.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Bogdanów. W 1827 r. było tu 15 dm., 144 mk. 3.) **B.** lub *Władysławów*, kol. włośc., pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyce, 21 dm., 142 mk. i 277 m. ziemi. 4.) **B.**, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. 5.) **B.**, wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Pawłów. 6.) **B.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin. 7.) **B.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. 8.) **B.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Wiejsieje. 9.) **B.**, wś, nad rzeką Wiercicą, pow. noworadomski, gm. Garnek, par. Gidle, ma 62 dm., 415 mk., ziemi 667 m. R. 1827 było tu 47 dm. i 275 mk. 10.) **B.**, wś i kol., pow. brzeziński, gm. Gałków, par. Gałkówek, leży na wzgórzach śród lasów, na prawo od linii dr. żel. w. w., o 5 w. od Rokicin. Należy do majoratu Gałkówek; ziemi włośc. 393 m., 59 dm. i 625 mk. *Br. Ch.*

Borowa, 1.) mała osada śród puszczy w pow. ihumeńskim, przy wojenno-komunikacyjnym gościńcu ihumeńsko-uździeńskim, pomiędzy Ciepleniem i Mikolką; miejscowość zapadła, uboga, z glebą piaszczystą. Osadę B. zasiedlają wolni ludzie; jest ona własnością Jodków. 2.) **B.**, wś w pow. pińskim, nad Styrem.

Borowa, wś, pow. brzeski w Galicyi, ma 1121 m. rozl., w tem 617 m. lasu, 50 dm., 341 mk., parafia w Paleśnicy; leży w niedostępnych górach, lecz niedaleko drogi krajowej z Nowego-Sącza do Zakluczyna, gleba owsiana. 2.) **B.**, wś, pow. mielecki, 1780 m. rozl., w tem 1444 m. roli ornej, 189 dm., 1069 mk., parafia w miejscu. Kościół par. drewniany, pod wezwaniem św. Mikołaja, bardzo starożytny, gdyż istniał już przed r. 1440; szkoła ludowa jednoklasowa; leży nad Wisłoką, w glebie piaszczystej, urodzajnej. 3.) **B.** (z Katarami), wś, pow. pilzeński, ma 1741 m. rozl., w tem 1383 morg. roli ornej, 205 dm., 1041 mk., parafia w Zasowie; położenie pagórkowate, gleba żytnia, urodzajna. *M. M.*

Borowa, wś, pow. cieszyński, parafia katolicka dek. frydeckiego, liczy kat. 2534, ewangelików 70, izraelitów 12, szkoła ludowa.

Borowa góra, przysiołek wsi Basznia.

Borowagóra, niem. *Borrowagora* lub *Heland*, osada, pow. wejherowski, par. i st. poczt. Kielno.

Borowa karczma, niem. *Heidekrug*, pow. świecki, gm. Bąkowo, par. Płochocin. st. poczt. Warlub.

Borowa wola, wś włośc., pow. opoczyński, gmina i par. Klwów, leży przy drodze bitej; ma 192 morg obszaru, 9 dm., 72 mk.

Borowce, *Grębowiaki* albo *Lisowiaki*, ob. *Mazury*.

Borowce, 1.) wś, pow. noworadomski, gm. Koniecpol, par. Dąbrowa. 2.) **B.**-Mierzejewo, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn. Obszaru ma 275 m. i 64 mk. Gniazdo Borowskich, wspominane w dokumentach z roku 1438 r. *Br. Ch.*

Borowce, *Boroutz*, wś, pow. kocmański na Bukowinie, ze stacyą pocztową i parafią grecką nieunicką, własność klasztoru Formosa w Mołdawii.

Borowce, niem. *Borrowze*, wś i młyn, pow. kartuski, st. p. Żuków.

Borówce, wś, w pow. lęborskim ziemi pomorskiej.

Borowe, 1.) wś i folw., pow. grójecki, gm. Borowe, par. Przybyszew. Leży na krawędzi szerokiej i podmokłej niziny rz. Pilicy, z lewego brzegu, pomiędzy Mogielnicą a Przybyszewem. Posiada urząd gminny, szkółkę elementarną, gorzelnię i browar. W 1827 r. było tu 40 dm. i 361 mk., obecnie 64 dm. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w Błędowie, st. p. w Grójcu, odl. od Grójca 23 wiorst. W gminie znajdują się dwie gorzelnie, młyny wodne, olejarnie i 2 szkoły elementarne. Ludności 5122. 2.) **B.**, okolica szlach., pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga. W obrębie jej mieszczą się wsie B.-Chrzany, posiada budynków 10, mk. 79, 120 m. ziemi. B.-Gryki, 60 morg obszaru, 4 dm., 27 mk. 3.) **B.**, wś, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Brok. Znajdują tu się dwa jeziora zwane Stary Bug i utworzone przez odnogę Bugu. Pierwsze ma 37 morg, drugie 17 morg obszaru (według L. Wolskiego). 4.) **B.** Przytuły, pow. kolneński, ob. *Przytuły*. 5.) **B.**, ob. *Borowo*. *Br. Ch.*

Borowe, 1.) znaczne dobra i wś na południowym krańcu powiatu pińskiego, śród lasów i błot wielkich, w gminie kuchecko-wolskiej, w 2-im stanie policyjnym (lubieszowskim), w 4-m okręgu sądowym. Dobra te są dziedzictwem Kraszewskich, mają obszaru 15750 morg. *Al. Jel.* 2.) **B.**, wś, pow. mozyrski, nad rz. Uboré. 3.) **B.**, wś, gub. witebska, nad rz. Dubną.

Borowe, 1.) (i Łęgowe), wieś, pow. żółkiewski, nad rzeczką Ratą, o 5 kil. na półn. wschód od Mostów wielkich a 4 mile w tym samym kierunku od Żółkwi. Przestrzeń posiadłości więk. pastwisk 20, lasu 447 morg.; posiadłości mniej roli ornej 245, łąk i ogrod. 223, pastwisk 34; leży śród ogromnych lasów, w piaskach, śród bagien. Ludność gr. kat. 655, izrael. 23, razem 678; obiedwie parafie w Mostach wielkich. Właściciel większej posiadłości Adolf Udrycki. 2.) **B.**, przysiołek wsi Piła. 3.) **B.**, ob. *Potylicz*. 4.) **B.**, ob. *Boronie*.

Borowe, 1.) *Stare*, niem. *Alt-Borrowen*, wś, pow. niborski, st. p. Nibork. 2.) **B.** *Nowe*, niem. *Neu-Borrowen*, wś, pow. niborski, st. p. Jedwabno. 3.) **B.**, młyn, pow. kościerski, par. Lipusz.

Borowe, 1.) *Małe*, inaczej *Świniarki*, po węg. *Kis-Borove*, wś w hr. liptowskiem (Węgry), osada polsko słowacka, 480 mieszk. 2.) **B.**, *Wielkie*, po węg. *Nagy-Borove*, kościół filialny, 670 mieszk. Polaków i Słowaków. 3.) **B.**, węg. *Boro*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), nad rz. Laborcą, kościół paraf. gr. katol., uprawa roli, 308 mk. *H. M.*

Borowejnie, folw., pow. wiłkomierski, par. Wiżuny, do klucza wiżuńskiego niegdyś należący, odprzedany Janowi Adamkowiczowi.

Borowen, ob. *Borowo*.

Borowian, ob. *Bór*.

Borowiany, ob. *Zębowice*.

Borowica, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. W 1827 r. było tu 32 dm., 295 mk.

Borowica, 1.) wś, pow. czehryński, prawie łączna ze wsiami Mudrówką, Szabelnikami i Bużynem, leży na samym krańcu onej listwy piaszczystej, która się ciągnie pomiędzy Dnieprem z jednej strony a Taśminą i niedostępnemi błotami Irdynia z drugiej strony. Nazwisko wsi tej wzięło początek od swego położenia pośród borów, które przed laty przeważnie tę okolicę zapełniały. B., nazywana dawniej miasteczkiem, miała pierwszą posadę swoją nie tam gdzie dziś ale bliżej Dniepru a raczej odnogi jego Hreczanką nazywającej się. Mko to należało do starostwa czerkaskiego i było małem stanowiskiem obronnem, wysuniętem naprzód od m. Czerkas ku „dzikim polom", i jakby się zdawało trzymającem straż u wstępu do tego starostwa. Lustracya z 1616 r. wyraża: „To miasteczko od lat trzech osiadło na gruncie czerkaskim. Jest w niem domów posłusznych 50, kozackich domów 100. Powinności poddani nieoddają żadnych, względem słobody, którą im pozwolono do lat 20; jednak po wyjściu słobody też powinności jako i mieszczanie czerkascy odprawować będą powinni". Według zaś rewizyi z r. 1622 już domów posłusznych było w B. 70, a kozackich nieposłusznych 150. Słobody mają do lat 12. „Jest

przy tem miasteczku zameczek, palami ostawiony; hakownic żelaznych N. 3. czwarta spiżowa". Co do dziejów tego miejsca godnem jest wspomnienia, iż przez B. przechodził główny szlak wojskowy, którym przeciągały zazwyczaj zastępy polskie w wyprawach przeciw kozakom. Szlak ten dotykał Dniepru i zacząwszy od Moszen na Czerkasy i B. biegł w kierunku tejże rzeki. Droga ta dla wojska, ktore nią przechodziło, miała korzystne strategiczne znaczenie, bo raz, że z powodu bliskości Dniepru łatwy był dowóz żywności a powtóre, że okolica, przez którą przebiegała, nie tworzyła żadnych zamykających ją punktów, chyba u samej jej kończyny, w przeprawie przez Taśminę. Jakoż widzimy, że w 1625 r., gdy się bunty wszczęły na Zaporożu, hetman Mikołaj Potocki z wojskiem kor. nie inną tylko tą przeciągał drogą. Wyprawa ta wszakże, jak wiadomo, zakończona krwawem starciem u Kurukowa czyli Niedzwiedzich łóz, nie położyła końca niepokojom kozackim i 1636 r. znów się na nową zaniosło wojną. Ale tym razem w samej B. kozacy swe buntownicze gniazdo założyli, zabijając podejrzanych sobie Sawę Kononowicza i Teodora Onuszkowicza a na ich miejsce za starszego swego Pawluka obierając. Naprzeciw nadciągającym pułkom polskim kozacy także siły swoje zgromadzili i pod Mosznami i Kumejkami zniesieni przez Potockiego, cofnęli się w rozsypce do B., gdzie się w obronnem zameczku zamknęli. Potocki wszakże „obegnał ich dokoła, nawet wodę odjął". Pomimo to oblężeni dawali dzielny odpór, ale w końcu, nie mając dostatecznego zapasu żywności, poddać się musieli. Nazajutrz też d. 12 grudnia wydali hetmana swego Pawluka, Tomilenka i innych, i prawie na tem samem miejscu, powiada Okolski, gdzie niedawno jeszcze przedtem Sawę hetmana z drugiemi Pawluk kazał był rozstrzelać. Następnie uderzono „na koło kozackie," na które sam hetman Potocki nie przybył ale wysłał w imieniu swojem Adama Kisiela, który, odebrawszy od kozaków buławę i chorągiew, naznaczył im z ramienia hetmańskiego, starszego, pułkownika, assaułę, sędziów i pisarza. Ale w owem „kole" znajdował się był wtedy Bohdan Chmielnicki, który w lat kilkanaście potem, w braterskiej spółce z Tatarami, miał rozpocząć walkę, która przez długie lata kraj cały nękała wojną srogą, krwawą, toczącą się na ogromnej przestrzeni, bo od Dniepru po Dniestr, Horyń i Styr, a nawet po Bug i Wisłę. B. też w samem początku tej wojny (1648 w maju) ujrzała znów wojska koronne tego co i dawniej hetm. Mik. Potockiego, ciągnące jak zazwyczaj znanym zdawna przetartym od poprzednich zwycięstw gościńcem swoim wojskowym, ale tym razem, jako ku ważniejszej skierowane „imprezie," spieszające „lądem i wodą;" widziała je idące tam ku „dzikim polom," gdzie się bunt zajął, wzniecony ręką Chmielnickiego; widziała je też rychło i w odwrocie ztamtąd. Wiadomo, że tą razą wojskom koronnym zwycięstwo nie dopisało; owszem pamiętny je spotkał pogrom pod Żółtemi wodami i Korsuniem. Owóż gdy następnie cały kraj chwycił za oręż, to i kozacy borowiccy, przyłączywszy się do krwawego ruchu, utworzyli z siebie sotnię, należącą do pułku czehryńskiego. W 1649 r. pod Zborowem dowodził tą sotnią niejaki Iwan Proskurnenko. Ale w końcu i B. miała paść ofiarą tejże samej srogiej, niszczącej, długoletniej wojny. W 1677 r. Jerzy Chmielnicki (syn Bohdana), wtargnąwszy wraz z Turkami i Tatarami do rodzinnej ziemi, zaczął okropną wojnę. B. i inne przyległe miasteczka zostały przez tatarów wycięte i spalone ze szczętem. Taki był koniec mieściny kozackiej. Długiego potrzeba było czasu, aby po zniszczeniu takowem B. znowu została zasiedloną i zabudowaną. Owszem w czasie tego spustoszenia jej i bezludzia obszar cały jej gruntów został wcielony do starostwa czehryńskiego, o co nieustanne zachodziły zażalenia ze strony starostów czerkaskich. Ale nareszcie, chociaż późno bardzo, B. znowu sie odbudowała, tylko nie na tem, co wprzódy, miejscu. Rewizya z 1765 r. starostwa czehryńskiego, do którego B. należała, wylicza w tem miasteczku chałup 109, libertowanych 3, słobodziaków 4, wołów do orania par 90. Lustracya z 1789 r., zowiąc B. wsią, wylicza w niej 107 dymów. B. leży o 22 w. od Czehrynia, ma dziś 3000 mk., cerkiew prawosł. i szkółkę. Zarząd gminny w B., policyjny w Czehryniu. Do B. należy 4861 dzies. ziemi. Bliskość granicy z Zaporożem była powodem, że w lasach B. wylęgali się hajdamacy. W 1730 r. rozbijał tu ze swoją bandą niejaki Niedźwiedź, na którego w B. napadł w pogoni regimentarz partyi ukraińskiej Maliński, rozgromił; jednakże herszt ten, chociaż ranny od pułkownika Sawy, uciekł samoszóst. (Arch. J. Z. R. o hajdamakach str. 229). W r. 1751 rozbijał w tutejszej okolicy sławny zbój Mamaj. Grunta otaczające B. z powodu przenośnych piasków są niewdzięczne; mieszkańcy po większej części trudnią się rybołówstwem i zarabiają zboże, wychodząc żąć na snopy do przyległych urodzajnych wiosek. Warto wszelako zauważyć, że wspomnione przetwory piasku, podobnego z pozoru do spotykanych na Litwie albo na Mazowszu, nie są jednak pozbawione siły rodzajnej. Bywają na nich przewyborne basztany (łany kawonów i melonów); udaje się w lata nieco dżdżyste żyto a na długoletnich przełogach w nizkiej pozycyi najpiękniejsze prosa i lny. Cała ta, że tak ją nazwiemy, Sahara czehryńska, najeżona jest sze-

regiem gęstych mogił. (*Edward Rulikowski*). 2.) **B.**, wieś, pow. ostrogski, na połud. Ostroga o wiorst 30, w pięknem położeniu, niegdyś należała do ks. Ostrogskich, później do ks. Jabłonowskich, do hr. Potockich, Zawiszy a obecnie do Bronisława Mogilnickiego; ma dom w kształcie pałacyku z oficynami i kaplicą; wś obszerna, po większej części domy wieśniacze murowane, byt włościan dobry; ma paraf. cerkiew i szkółkę włościańską, oraz kaplicę katol. parafii Kuniów. Ziemia pszenna. Niegdyś tę wieś okrążały ogromne bory, i ztąd to przybrała miano. Obecnie siekiera wypleniła lasy, i przeistoczyła je na żyzne pola; jednakże w stronie wschodniej jeszcze istnieją piękne lasy, w których jedno uroczysko ma nazwę „Chotiaz“ a jedna z sianożęci nazywa się „Moławica“ (*Z. Róż.*)

Borowica, rz., dopływ Rosi, uchodzi pod Steblowem w pow. kaniowskim.

Borowice, wś i folw., pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Miszewo Murowane; folwark posiada 7 dm., 16 mk., tudzież 1110 m. obszaru; wieś włośc. liczy 13 dm. i 140 mk. Znajduje się tu jezioro bez nazwy, mające około 30 morg rozległości i łączące się z Wisłą. Borowickie-Budy lub Kępa-Borowicka, kol. włośc., należy do dóbr B., ma 12 dm., 85 mk. i 246 morg. obszaru; dom modlitwy dla ewangelików.

Borowice, 1.) niem. *Borrowitz*, młyn, pow. niborski, st. poczt. Kozłówko. 2.) **B.**, dobra w pow. kartuskim, par. Maternia.

Borowicze, 1.) m. pow. gub. nowogrodzkiej, 9918 mk., 302 wiorst od Petersburga a 208 od Nowogrodu odl. St. poczt. 2.) **B.**, wś, pow. porchowski, gub. pskowska, st. poczt. w pobliżu Porchowa i osady Solce.

Borowiczka, rzeka, z prawego brzegu dopływ Dniepru w pow. czehryńskim.

Borowiczki, folw., pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, należy do dóbr Gulczewo, ma 4 dm., 82 mk.; młyn wodny i olejarnia.

Borowie, *Borowo*, wś i folw., pow. łukowski, gm. Miastków, par. Borowie. Istnieje tu kościół, paraf. 1831 murowany; parafia erygowana 1545 przez Jana Warszewickiego, kaszt. liwskiego; szkoła początkowa; 14 dm., 212 mk., 1378 m. obszaru. B. dobra wraz z Brzozą liczą dworskiej ziemi 1574 m. Par. B. dek. łukowskiego 1562 dusz liczy.

Borowiec, 1.) wś, pow. kozienicki, gm. Oblasy, par. Chotcza, ma młyn i tartak, 386 morg. ziemi dwor., 19 włośc., 7 dm., 46 mk. 2.) **B.**, Stary i Nowy, kol., pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królikowo. B. Stary mórg włość. 1463, 782 mk.; B. Nowy mórg włośc. 662, 222 mk. W 1827 r. było tu w ogóle 61 dm. i 590 mk. 3.) **B.**, wś, nad rz. Czarną, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Dąbrowa, ma 14 dm., 73 mk. i 256 m. obszaru. 4.) **B.**, wś, pow. Końskie, gm. i par. Gowarczew, ma 12 dm., 69 mk., 355 m. obszaru. 5.) **B.**, wś, powiat biłgorajski, gm. i par. Łukowa. *Br. Ch.*

Borówiec, 1.) młyn, pow. pleszewski, ob. *Słupia*. 2.) **B.**, folw., pow. pleszewski, ob. *Sobótka*. 3.) **B.**, niem. Heidemühle, folw., pow. obornicki, ob. *Potrzanowo*. 4). **B.**, niem. Waldau, olędry, pow. śremski, 57 dm.; 471 mk.; 379 ew., 92 kat.; 146 analf. 5.) **B.**, folw., pow. mogilnicki, ob. *Jeziorzany*. *M. St.*

Borowiec, niem. *Borrowz*, wś, pow. kościerski, st. p. Wygoda.

Borowiecko, folw., pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyce, 435 m. obszaru.

Borowikowy futor, ob. *Kiryłówka*.

Borowina, 1.) wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska. Należy do Ordynacyi Zamojskiej. 2.) **B.** Staro-Zamojska, wś i folw., pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Sitaniec. W 1827 roku było tu 83 dm. i 576 mieszk. *Br. Ch.*

Borowiny, kol., pow. łowicki, par. Bełchów, o 2 i pół w. od Łowicza, mk. 153.

Borowiska, wieś, pow. sieradzki, gmina i par. Brzeźno, morg 115 w posiadaniu włościan, 98 mk. *Żdż.*

Borówka, 1.) nad rz. Buszynką (Kałamanówką), wś, pow. jampolski, gm. Babczyńce, stan Dzygówka, o 25 w. od Jampola, o 15 w. od Jurkówki, wraz ze Słobódką Borowiecką ma 2870 mk. płci męz. Ziemi włośc. 3096 dz., dworskiej 4857 dzies., ogólnie dobra B. do 16000 morg. Jest tu fabryka cukru od roku 1867, mająca obrotu do 300000 rs. (przerabia do 150000 berkowców buraków), młyny wodne, gorzelnia, kamień wapienny i rodzaj gipsu saletynem zwanego; gospodarstwo płodozmienne wzorowe. Należy do Mańkowskiego. 2. **B.**, mała wioska, pow. radomyski, o 6 w od Różyna, położona śród lasu. Mieszk. 183 wyznania prawosławnego; należy do gminy i parafii różyńskiej. Własność rządowa. Zarząd policyjny w Korostyszowie. 3.) **B.**, po łotew. *Borouka*, mko pow. dyneburskiego, parafii krasławskiej, z kościołem filialnym, 1811 założonym, własność Platerów. 4.) **B.**, leśniczówka, pow. nowoaleksandrowski, do dóbr Osokno hr. Tyszkiewicza należąca, parafia Dusiaty. 5.) **B.**, zaścianek, pow. trocki.

Borówka, błoto w pow. rzeżyckim, 38 w. kw. rozl. mające.

Borówki 1.) niem. *Borowke*, folw., pow. złotowski, par. Wałdowo, gm. i urz. st. cyw. Sosnowo, st. p. Sępolno, 1554 m. rozl., 5 dm., 42 mk., 14 kat. 2.) **B.**, folw., powiat brodnicki, st. poczt. Brodnica.

Borówko, 1.) wś, pow. średzki; 10 dm.; 84 mk.; 81 ew., 3 kat.; 16 analf. 2.) **B.** Stare, domin., pow. kościański, 2493 m. rozl.; 2

miejscowości: 1) B.; 2) folw. Piechanin; 23 dm.; 443 mk.; 172 ew.; 271 kat.; 184 analf. 3.) **B.** Nowe, wieś, pow. kościański; 12 dm.; 115 mk.; 8 ew., 107 kat.; przy kolei żel. poznańsko-wrocł., o 3 kil. od st. kol. żel. Czempin. W okolicy wykopano urny, siekierę kamienną, naszyjniki, naramienniki brązowe, złote pierścienie spiralne. *M. St.*

Borowlany albo *Bujany*, wieś, powiat i gubernia witebska, st. poczt. w pobliżu Horodka i Witebska.

Borowna, 1.) wś, pow. bocheński, o 7 kil. od Wiśnicza, w par. Lipnica. 2.) **B.**, przysiołek wsi Chronów.

Borowna, jez., pow. złotowski, pod Szykokorzem, 41 m. rozl.

Borownia, folw., powiat szubiński, ob. *Zalesie.*

Borownica, 1.) wś szl., pow. krotoszyński; 6 dm.; 38 mk., 32 ew.; 6 kat.; 6 analf.; st. p. i kol. żel. w Zdunach o 2 kil. W szesnastym i siedmnastym wieku była własnością Czackich herbu Świnka, dziedziców części Zdun, Perzyc i t. d., z których pochodził sławny Tadeusz Czacki. Rodzina ta późniéj się przeniosła na Wołyń. W r. 1633 kupił od Czackich Borownicę, Perzyce i t. d. Piotr Sieniuta, dziedzic Kobylina, Baszkowa i od tego czasu B. należy do dóbr baszkowskich i przechodzi do tych samych rodzin co Baszków (ob.). 2.) **B.**, folw., pow. krotoszyński, 1661 m. rozl.; ob. *Baszków.*

Borownica, ob. *Ulusz.*

Borownik, folw., pow. szamotulski, ob. *Obrzysko.*

Borówno, wś, pow. noworadomski, gm. Kruszyna, par. B., przy drodze z Radomska na Kruszynę do Częstochowy, miała 1827 r. 63 dm., 444 mk. Parafia B. w dekanacie noworadomskim liczy 5000 dusz. Kiedy erygowana ta parafia niewiadomo; już przecież w wizycie z roku 1521 opisane jest jej uposażenie. Pierwotny kościół był drewniany, w kształcie krzyża, konsekrowany przez bis. kamienieckiego Denhofa r. 1688. Był pod wezwaniem św. Wawrzyńca M. Ten gdy się zaczał rujnować, rozebrany został, a na jego miejscu nowy murowany, kosztem parafian, wystawiono, o 5 ołtarzach, pod tem samem wezwaniem co i poprzedni. Wsie należące do tej parafii prawie wszystkie były własnością prywatną, prócz wsi Konkawy (Kakawa), która do franciszkanek krakowskich należała. Była tu także, jak się to z wizyty r. 1779 odbytej okazuje, po za wsią kaplica ś. Rocha i druga we wsi Jackowie. Staraniem dzisiejszego proboszcza ks. Walent. Kozłowskiego oba cmentarze, kościelny i grzebalny, murem obwiedziono.

Borówno, 1.) domin., pow. bydgoski, 1785 morg. rozl., 6 dm., 94 mk., 21 ew., 73 kat., 33 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Kotomierz o 6 kil. 2.) **B.**, kolon. i folw., pow. ostrzeszowski, ob. *Mroczeń.* *M. St.*

Borówno, 1.) wś włośc., pow. toruński, st. p. Kowalewo, par. Wielkołąka, gm. i urz. st. cyw. Pruskałąka, ma 1124 m. rozl., 8 dm., 92 mk. kat. 2.) **B.**, wś, pow. grudziąski, st. p. Grudziąż, par. Okonin, gm. i urz. st. cyw. Turznice, ma 190 m. rozl., 2 dm., 21 mk., 1 kat. 3.) **B.**, wś, pow. chełmiński, st. p. Chełmno, par. Starogród, gm. i urz. st. cyw. Kokocko, ma 1896 m. rozl., 19 dm., 226 mk., 37 kat. W pobliżu Borowińska kępa, Borowner Kaempe, folw. królewski, 691 m. rozl.

Borowo. 1.) wieś, pow. lipnowski, gm. Halin, paraf. Mokowo, położona o 4 w. od zarządu gmin., liczy gruntów włośc. 66 morg., w tej liczbie 63 ornych, 5 dm., 33 mk. Gruntów folwarcz. 726 morg., w tém 269 m. ornych, należących do drobnej szlachty, 8 dm., 99 mk. 2.) **B.**, wieś włośc. i folwark prywatny, pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo, położone przy rzeczce Skrwa; wieś liczy 144 mk., 15 dm., powierzchni 189 morg., osadników 18; folwark należy do dóbr prywatnych Rościszewo, liczy 13 mk., 4 dm. 3.) **B.** i *Rumunki-Borowo*, wieś włośc. i kolonia, pow. rypiński, gm. i paraf. Rogowo, liczą 133 mk., 24 dm., osad włośc. 24, powierzchni 201 morg., w tej liczbie 178 morg. gruntu ornego. 4.) **B.**, kol. na lewym brz. Warty, pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Krzymów. Odl. od Konina 10 w. Rozl. mórg. 460, mk. 278, grunt piaszczysty i sapowaty, dużo łąk, podlega wylewom. Ludn. niemiecka, oprócz rolnictwa trudni się spławem drzewa. Szk. elemen. ewang. czyli t. z. kantorat. 5.) **B.**, wś, pow. noworadomski, na lewo od drogi z Kłomnic do św. Anny, o 5 w. na połd. od Gidel, 52 dm. 6.) **B.**, os. leśna, przy lasach rządowych, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, przestrzeni lasu 2265 morg. 7.) **B.**, wś, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. 7.) **B.**, ob. *Borów, Borowe, Borowie.*

Borowo-Szczepany, wś, pow. bielski, gub. grodzieńska.

Borowo, 1.) olędry, pow. średzki, 2 miejsc., 1) B., 2) kolon. Ludwikowo; 10 dm., 80 mk., 45 ew., 35 kat., 40 analf., stac. poczt. i kol. żel. Pobiedziska o 5 kil. 2) **B.**, wieś, pow. kościański. 27 dm., 234 mk., wszyscy kat., 54 analf. 3) **B.**, domin., pow. kościański, 2809 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Helenopol, 20 dm., 266 mk., 41 ew., 225 kat., 47 analf., stac. poczt. i kol. żel. w Czempiniu o 3 kil. 4) **B.**, wieś, pow. chodzieski; 2 miejsc.: 1) B. wieś, 2) Borowski młyn, 24 dm., 226 mk., 181 ew., 45 kat., 53 analf. 5) **B.**, olędry, pow. chodzieski. 18 dm., 170 mk., 118 ew., 52 kat., 16 analf., stac. poczt. w Szamocinie o 4 kil., stac. kol. żel. Białośliwie o 9 kil. 6) **B.**, karczma, pow.

średzki, ob. *Jerzyńskie olędry*. 7.) **B.**, domin., pow. średzki, 902 morg rozl., ob. *Sulencin*. Stac. poczt. Zaniemyśl o 8 kil., stac. kol. żel. Sulencin o 1 kil. *M. St.*

Borowo, 1.) niem. *Borrowo*, wś z folw. Babiskok, Krzywydół i Kurzamęka, pow. kartuski, o 1 m. od Kartus, par. Żukowo. 2.) **B.**, niem. *Borrowo*, osada, pow. wejherowski, st. p. Wejherowo, par. Luzyno, młyn, torfiarnia, 75 mk. 3.) **B.**, niem. *Borrowen*, wś, pow. ządzborski, st. p. Rybno. 4.) **B.**, lub *Borowy-Młyn*, po niem. *Borowomühle*, młyn, pow. olsztyński. 5.) **B.**, niem. *Schönfliess*, wś ryc., pow. kościerski, par. Wysin, niegdyś własność Raszewskich.

Borowo, 1.) niem. *Bohrau*, mko, pow. strzeliński, nad rz. Ślęzą, z parafią katolicką i dekanatem dyecezyi wrocławskiej. Już 1202 r. za Henryka Brodatego istniał tu zamek, do którego należała pobliska wś Schoenfeld, wtedy Pulcher campus zwana. R. 1310 powstało mko, wtedy bowiem książęta Bolesław i Henryk udzielili klasztorowi lubiąskiemu, do którego B. należało, prawo osadzania rękodzielników koło zamku. Trzy jarmarki, st. dr. żel. z Wrocławia do Oleśnicy. 2.) **B.**, niem. *Bohrau-Seifersdorf*, wś, pow. bolkowicki, nad Szaloną Nissą, w par. kat. i ew. Rohnstock. 3.) **B.**, niem. *Windisch-Bohrau*, w r. 1295 „Borow polonicalis,“ wś, pow. kożuchowki, par. katol. w miejscu. W tymże powiecie wsie Hohen-Bohrau, Mittel-Grossen-Bohrau, Nieder-Grossen-Bohrau i Ober-Grossen-Bohrau, zowią się też w dokumentach z XIII w. „Borow“.

Borowomühle, ob. *Borowo*.

Borowsk, m. pow. gub. kałuskiej, 9491 mieszkań., 740 wiorst od Petersburga a 80 od Kaługi odległe. Bank, stac. poczt.

Borowskie, nazwa wielu wsi w b. ziemi bialskiej, dziś gub. grodz., np. B.-Michały, B.-Skorki, B.-Żaki, B.-Cibory, B.-Gziki, B.-Szepiotki, B.-Ołki, B.-Wypuchy.

Borowski Majdán, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.

Borowszczyzna, 1.) wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya, niegdyś należała do tatarskiej rodziny Achmatowiczów, następnie rozpadła się na drobne części, należące do różnych właścicieli. Do B. należała dawniej wś Turopole czyli Toropele. 2.) **B.**, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Wejwery.

Borowszczyzna, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 16 w. od Sokółki.

Borowszczyzna, przysiołek Tarnowicy leśnej.

Borowucha, wś w gub. witebskiej, przy trakcie z Połocka do Dryssy.

Borowy, folw., pow. obornicki, ob. *Górka*.

Borowylas, niem. *Borrowilas* lub *Kablau*, osada, pow. kartuski, st. p. Sulęcin.

Borowy Młyn, 1.) niem. *Heidemuehl*, wś włośc., p. człuchowski, par. Borzyszkowo, st. p. Lipnica, 10841 m. rozl., 83 dm., 750 kat., 572 kat. Por. *Heidemühl*. 2.) **B.**, niem. *Heidemuehl*, kol., pow. świecki, par. Płochocin, gm. Bąkowo, st. p. Warlub, ma wraz z Borową Karczmą 321 m. rozl., sama zaś 3 dm., 20 mk., 4 kat. 3.) **B.**, niem. *Heiden*, folw. i kol., pow. sztumski, par. Pestlin, 13 dm., 108 mk., 102 kat.

Borowy młyn, 1.) młyn wodny do wsi Pryszowic, pow. gliwicki, należący. 2.) **B.**, młyn wodny tuż pod Gliwicami.

Borowy potok, ob. *Balica*.

Borreck, *Borrek*, ob. *Borek*.

Borrek, właściwie *Borek*, wś, pow. opolski, par. Czarnowąs, z wyborną cegielnią i folw. Oderhof (od r. 1832).

Borrenczyn, ob. *Borzęcin*.

Borrishoefchen, to samo co *Borishof*.

Borrowagora, ob. *Borowa góra*.

Borrowen, ob. *Borowe*.

Borrowitz, ob. *Borowice*.

Borrowo, ob. *Borowo*.

Borrowz, ob. *Borowiec*.

Borrowze, ob. *Borowce*.

Borruschin, ob. *Borucin*.

Borsakówka, ob. *Kodyma*.

Borschau, ob. *Boroszewo*.

Borschthal, ob. *Bosztal*.

Borsigwerk, wzorowa osada hutnicza, górnicza i fabryczna, pow. bytomski, st. dr. żel, z Bytomia do Gliwic. Najumiejętniej urządzona i najeżona kominami osada, wielce schludna i rozwijającą się bardzo szybko; leży na południe od stacyi.

Borsikowo, okrąg wiejski w gm. Łuckawieś, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Jałowiki, Jakimowce, Piskuny, Czujki, Miszuty, Łabucie, Wasiuki, Małonka, Polilejki, Zadniki

Borsinowe, ob. *Borzynowo*.

Borsk, wś włośc., pow. chojnicki, par. i gm. Wiele, st. p. Karszyn, 4733 m. rozl., 17 dm., 148 mk., 137 kat.

Borski, potok w obr. gm. Gajów niżnich, wytryska w parowie po północnej stronie gościńca drohobycko-stryjskiego; płynie na północ i w Gajach niżnich łączy się z Lutyczyną, dopływem Tyśmienicy. *Br. G.*

Borskoje, wś, pow. buzułucki, gub. samarska, st. p. i st. dr. żel. orenburskiej.

Borsków, wś, pow. winnicki, należała do Potockich, dziś do klucza woroszyłowieckiego spadkobierców hr. Krasickiego; ob. *Woroszyłówka*.

Borsuk, źródłosłów kilku nazw miejscowości polskich. To miano pochodzi prawdopodobnie nie od gnieżdżenia się borsuków lecz od osadników t. n., jak tego dowodzą takie nazwy jak Borsukowizna,

Borsukinie, Borsuki. Najczęściej w Królestwie spotykamy je w gub. suwalskiej, pow. augustowskim.

Borsuk, wś, pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Tarnogóra. 2.) **B.**, wś, pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Łaszczów. 3.) **B.**, wś, pow. rawski, gm. Starawieś, par. Białka.

Borsuk, przysiołek Głogowa.

Borsuk, potoczek górski w obr. gm. Osława czarnego w pow. nadwornianskim, wypływa z lasu Borsukiem zwanego i po krótkim biegu uchodzi do Osławy czarnej. *Br. G.*

Borsuki, 1.) wś, pow. pułtuski, gm. Zatory, par. Pułtusk. Leży o 1½ w. od Narwi z lewego brzegu, o 8 w. na poł. od Pułtuska, śród lasów i mokradli. W 1827 r. było tu 19 dm. i 127 mk., obecnie 39 dm. 2.) wieś, nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, parafia Konstantynów, poczta Janów, okr. sąd. Komarno, rozległości m. 1975, ludności 590.

Borsuki, 1.) wieś i dobra ziemskie we wschodnio-północnej stronie pow. rzeczyckiego, w gm. małoduskiej, przy gościńcu wiodącym z Rzeczycy do Chojnik, w głuchej poleskiej miejscowości, w 4 stanie policyjnym, w 1 okr. sądowym. Dobra B., razem z dobrami Maładusza, są dziedzictwem Przyborów i mają obszaru 13060 morg. *Al. Jel.* 2.) **B.**, wś, pow. hajsyński, dusz męz. 216, ziemi włośc. 444 dz., ziemi dwor. 491 dz., należała do Hulewiczów, dziś Kudrewicza. 3.) **B.**, wś, pow. bałcki, gm. Perejma, dusz męz. 390, ziemi włośc. 1042 dz., dwor. 1610 dz., należała do Lisowskich, dziś Czepelowskich. 4.) **B.**, wś w pow. krzemienieckim, z obszernym stawem nad Horyniem (ob.). 5.) **B.**, zaścianek w parafii okmiańskiej, pow. szawelski, 1½ mili od stacyi kol. żelazn. lipaw.-romeńsk. Popielany. Należy do składu majętności Dubikinie-Wielkie; jest własnością obywatela Sawina. *Fel. R.*

Borsukowa grzęda, wś we wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, w gm. brodzkiej, w 2 okręgu sądowym, w 3 stanie policyjnym (berezyńskim). Miejscowość głucha poleska.

Borsukowce, wś, pow. uszycki, gm. Kosikowce, par. Sokulec; wraz z wsią Popówką ma 625 dusz męz., 1027 dz. ziemi włośc.; należała do Trzecieskich, dziś Juliana Iżyckiego 1001 dz. i Wiktora Iżyckiego, wraz z wsią Popówką, 1028 dz. *Dr. M.*

Borsz, nazwisko dawne. Stanisław i Wincenty Borszowie są dziedzicami Drzewcy, w par. Wąwolnica (Długosz II 569.). Ztąd poszły takie nazwy jak Borszyn, Borszyce, Borszowice. *Br. Ch.*

Borszć (łuż.), niem. *Foerstchen*. Na Łużycach kilka wsi nosi tę nazwę, odróżnianych przymiotnikowo, a mianowicie na Łużycach pruskich w pow. rozbórskim: Dołha B., Lang-Förstchen, i Piesaczna B., Sand-Foerstchen; na saskich zaś Łużycach: Horna B., Ober-Förstchen; Krziwa B., Krumm-Förstchen; **Mała B.**, Kleinförstchen, i Słona B., Salzförstchen.

Borszcz, ob. *Barszcz*.

Borszcz, folw., pow. gliwicki, należy do dóbr Rzeczyce.

Borszczahówka, *Borszczajówka*, miasteczko, pow. kijowski, o 30 w. od Skwiry, o 125 od Kijowa, przy ujściu rzeczki Horochowatki do rz. Rosi, stanowiącej dzisiejszą granicę między pow. skwirskim i taraszczańskim. Okolica gdzie dziś B. się znajduje, z pewnością od dawna bardzo, bo jeszcze od czasów Witolda, Świdrygiełły, Włodzimierza i Olelka zasiedloną już była, jak to zdają się poświadczać liczne nader i dawne „uroczyszcza i sieliszcza“ z tych czasów pozostałe tu, a przechowujące się dotąd w pamięci bądź ludu, bądź akt miejscowych. Jednakże, już od drugiej połowy XV w. taż okolica zaczęła się powoli, dzień za dniem, w pustkowie obracać, a to wtenczas mianowicie, gdy za panowania Kazimierza Jagiellończyka, Mengligirej, han Krymu, zerwawszy przyjazne stosunki, jakie poprzednicy jego utrzymywali dotąd z władzcami Litwy, zaczął ziemię kijowską i bracławską straszliwie niszczyć, jako już u progu koczowisk tatarów perekopskich położoną, a tem samem i na pierwszy cel napadów ich wystawioną. Napady te straszne, niszczące, ponawiane co chwila i przez długą lat kolej, bo aż do dni Zygmunta III, zrządziły też z czasem najzupełniejsze zagładzenie bracławskiego zwłaszcza kraju, niegdyś ludnego, tak dalece, że okolicę te już za pierwszych dni Zygmuntowych nosić zaczęły niejako nazwę „pustyń za Białącerkwią położonych.“ W Vol. leg. II str. 318 (wyd. Ohr.) czytamy (r. 1590). „Ukazały to nam stany kor., że w tak wielkiej szerokości państw naszych pustych, jaka jest na pograniczu ukraińskiem za Białącerkwią, pożytków z nich publicznych, ani prywatnych niema żadnych. Ztąd żeby odłogiem nie leżały, i w pożytek jaki obrócić się to mogło, za pozwoleniem i daniem nam w moc tego przez wszystkie stany, ustawujemy, że nam wolno będzie w tymto trakcie przerzeczonym rozdawać te pustynie na wieczność osobom szlacheckiego stanu, zasłużonym nam i rzplitej, wedle zdania i woli naszej.“ Jakoż na mocy tej ustawy króla i sejmu rychło potem, jak to widzimy z dokumentów, które nam służą, znaczny obszar pustego, „za Białącerkwią“ stepu (z horodyszczem Włodareckiem (Wołodarką), z uroczyskami Zwołoziem czyli Wielką Słobodą (późniejszym Antonowem), Skuthowem, Zuchowicami, Przylepkami i Wołodymirką (w pobliżu późniejszej Borszczajówki) został wydzielony, jako darowizna ziemska, za zasługi niejakiemu Marcyanowi Trębickiemu. Widać jednak, że Trębiccy nie dotrwali tu, na tym straconym po-

sterunku, bo też ta okolica i wtedy jeszcze nie przestawała cierpieć krzywdę najazdu od zanadto wkorzenionych tu tatarów. Zresztą stary Trębicki zszedł w krótce z tego świata, może złożył głowę na szabli tatarskiej, córkę jedyną zostawiwszy. Jakoż widzimy, że w r. 1598 r. jest już dziedzicem tych pustych uroczysk Janusz ks. Zbaraski, wojewoda bracławski. Sprzedał mu je Stanisław Trębicki, stryj i opiekun małoletniej córki brata Marcyana, a która po dojściu lat, będąc już powtórnym ślubem za Stanisławem Czudowskim. przedaż tychże dóbr pustych w 1619 r. zatwierdziła, ale już synom Janusza t. j. ks. Krzysztofowi i Jerzemu Zbarazkim. Ks. Zbarazcy te nowonabyte dobra przyłączyli do dóbr swoich ogromnych, żywotowskich, pohrebyskich, przyłuckich, jakie w tych stronach dziedziczyli po matce z domu ks. Czetwertyńskiej. Borszczajówka wszakże, której tu dzieje opowiedzieć mamy, nie istniała jeszcze wtedy, ile że w dokumentach dopiero pod r. 1643 pierwsza o niej zachodzi wzmianka, a więc już w czasach gdy te dobra po zejściu bezpotomnem Krzysztofa i Jerzego Zbarazkich (1627 — 1631) drogą spadku przeszły w dziedzictwo ks. Janusza Wiśniowieckiego, koniuszego kor. i starosty krzemienieckiego. Owoż, bardzo być może, że B. dopiero około tego czasu albo z przeniesienia Wołodymirki tuż obok leżącej powstała, albo li też z przesiedlenia się do niej wychodźców wołyńskich ze wsi ks. Wiśniowieckich Borszczówki w pow. krzemienieckim położonej; skąd może od tejże wsi wołyńskiej i swoje otrzymała nazwisko. Wiadomo, że kolonizacya ówczesnej Ukrainy uskuteczniała się przeważnie ludem napływowym, zbywającym z Wołynia. Cellaryusz, piszący około 1659 r., wspomina już o B. jako o miejscu ufortyfikowanem. Wiśniowieccy więc musieli wznieść tutejszy zamek. Dziś jeszcze wały kwadratowe tego zamku, śmiało wzniesione, dają się podziwiać. Od południa spadzistość góry niezmierna, do Rosi; od północy plac przed wałami do wycieczek. Według ustnej, utrzymującej się, niezagubionej jeszcze tradycyi, nad głębokiemi fosami, idącemi od Horochowatki do Rosi a które w potrzebie zalewano wodą, zawieszony był most na łańcucach, obrona ludzi i milicyi pańskiej od napaści. Wały te zdawały się być nie do wzięcia, najeżone ostrokołem z warowną bramą, dokoła wodami oblane. W pośrodku tych wałów stał zaś zamek; była to budowla podłużna, drewniana, niepiętrowa, oknami patrząca na wszystkie strony, obrócona na wschód do miasta. Na wałach były dwa rondele. B. wszakże inną wtedy miała posadę aniżeli dziś (w miejscu dzisiejszego miasteczka znajdował się tylko dawny zamek i przedmieście), dawna zaś jej posada rozciągała się na górze wzdłuż rz. Horochowatki, gdzie dziś las Kowalicha, ku polowym Skibińcom. Opowiadają starzy ludzie miejscowi, że tu miało być 12 cerkwi (?) i dwa monastery; jeden z nich stał na okrągłej górze, gdzie dziś Skibińce, drugi w lesie Kowalisze. Dziś jeszcze na posadzie dawnej B. wyglądają z ziemi kawałki dębowe podwalin, rozbitki cegły, usypiska szkła, czerepy pieców dawnych garncarskich, żelaztwa, rumowiska lochów. W wałach zaś zamkowych znajdywano podróżne piece tatarów, w których proso swoje warzyli. Ale nadszedł wkrótce łańcuch klęsk i wojen przez B. Chmielnickiego zażegniętych. B. wraz z całym krajem miała doznać srogiego losu. Widać jednak że rok 1651 przyniósł jakby chwilę uciszenia. Jakoż korzystając z tego, synowie ks. Janusza Wiśniowieckiego, Dymitr Jerzy i Krzysztof Konstanty, tegoż roku d. 10 grudnia w Niemirowie uczynili między sobą dział dóbr ukraińskich, spadłych po ojcu, do którego (działu) jak się wyrazili „za rebellią kozacką i inkursyami nieprzyjaciela Krzyża św. (tatar) dotąd przyjść nie mogli.“ Na schedę ks. Krzysztofa Konstantego przypadła w liczbie wielu innych dóbr ukr. i B. Ale wojny nie ustawały i kraj się zasiał zwaliskami. I B. uległa tejże kolei, została spustoszoną, zniszczoną w ciągu tych wojen, tak dalece, że jeszcze w 1718 r. zastawnik tych dóbr skarżył się na dziedzica ich „że summie 10000 złp. jaką pożyczył, dobra te nie korespondują, albowiem są puste i pokrzywami zarosłe.“ Jednakże po kilkudziesięcioletnim odmęcie lepsze nareszcie dla tych stron zaświtały czasy. Pokój wrócił. Dobra B. zostały na nowo zasiedlone, urządzone, zagospodarowane. W r. 1743 Michał Serwacy ks. Wiśniowiecki, hetman w. ks. lit., syn wyżej położonego ks. Krzysztofa Konstantego, dziedzic B., umarł, i cała jego kolosalna fortuna przeszła po kądzieli na ks. Ogińskich i Zamojskich, albowiem dwie tylko córki zostawił, jednę Annę za ks. Ogińskim Józefem, wojewodą trockim, i drugą Elżbietę za Michałem Zamoyskim, wojewodą smoleńskim. 1750 r. d. 26 marca w Wiśniowcu spadkobiercy dóbr po ks. Wiśniowieckich, jako to: Ogińscy, Platerowie, Przeździeccy, Brzostowscy i Mniszchowie uczynili dział pomiędzy sobą, mocą którego na Adama Brzostowskiego generała infanteryi w. ks. lit., starostę daugowskiego i przyłajskiego, ożenionego z Genowefą z ks. Ogińskich, przypadł klucz borszczajowiecki. Ale niedługo potem ciż Brzostowscy w 1757 r. przedali B. Antoniemu Orzeszce, marszałkowi powiatu pińskiego, którego córka Zuzanna, wyszedłszy za Zacharyasza Hańskiego, łowczego nadw. generała adjutanta buławy kor., wniosła te dobra w dom Hańskich, którzy pierwotnie pochodzili z ziemi chełm-

skiej, gdzie majętność Hańsk (dziś w gub. siedleckiej) była ich gniazdem rodowem. Brzostowscy fundowali w B. kościół drewniany i przy nim klasztor oo. franciszkanów. Franciszkanie jednak nic korzystali z nadania i fundusz odstąpili. Następnie Zacharyasz Hański, dziedzic B., w 1785 r. zapisał na tenże kościół 15000 złp. i w 1786 r. w niedzielę oktawy Bożego Ciała tenże kościół przez ks. Michała Pałuckiego, oficyała kijowskiego, był benedykowany pod tytułem Niepokalanego Poczęcia N. Panny Maryi (księga dek. kijow.) Oprócz kościoła istniała tu cerkiew Swiatouspeńska, zbudowana w 1736 r. na miejscu dawnej spalonej cerkwi. B. stała się pamiętną w dziejach kozackich, z powodu odbytej tu w 1708 r. d. 15 lipca kaźni Koczubeja, sędziego generalnego kozackiego, tudzież Iskry i ich wspólników. Egzekucya ta odbyła się na polu za B. Na wysokim kurhanie, dla dalekiego widoku, pokazało się śmiertelne rusztowanie, spowiednik i kat. Padła naprzód krwawa głowa Koczubeja, potem Iskry, Kowenka i Iwana Świstajły. Na miejscu gdzie dla spełnienia wyroku stał kosz kozacki, później, jak chce tradycya, miało się wznieść kilka chatek, z których następnie, gdy się wieś utworzyła, dla pamiątki została nazwaną Koszowem. Mogiła ta, na której odbyła się egzekucya, nazywa się Koczubejową; leży ona na prawym brzegu Rosi, o dwie wiorsty od Koszowa, 80 sążni od Rosi, naprzeciw miejsca, gdzie wchodząc do niej rz. Horochowatka w skwirskim pow. oddziela B. od przedmieścia Zarzecza. Mogiła ta ma wysokości pionowej 2 i pół arszyna, a obwodu 3 sążnie. Jednakże zwłoki Koczubeja i Iskry zostały w późniejszym czasie wydobyte z tej mogiły i przewiezione do Kijowa, gdzie w ławrze Pieczarskiej zostały pogrzebane. W r. 1768 r., gdy się zaczęła tak zwana koliszczyzna, B. padła ofiarą i tego krwawego ruchu. Zacharyasz Hański, dziedzic miejsca, unikając prześladowania, z przyczyny zabranych jego ludzi nadwornych przez konfederacyą barską i „nie przewidując żadnego nawet podobieństwa do zamieszania w kraju i buntów chłopskich," wyjechał wraz z żoną na Wołoszczyznę; tylko matka jego, Stefanowa Czacka, łowczyni wołyńska (powtórnym ślubem), nie chciała opuścić dóbr i „nieustraszenie" w nich przemieszkiwała. Tymczasem Dziaczenko i Ptaśnik, poddany dóbr B., wpada z kupą koliów do tego miasteczka i rozpoczyna mord. Wtedy i łowczyni Czacka padła pod ich spisami, we własnym domu we wsi Kapustyńcach. Tradycya pokazuje dotąd miejsca w lesie Włodymir, gdzie ci hajdamacy obozem stali. Zacharyasz Hański, po uspokojeniu się okolicy, wróciwszy nareszcie do dóbr, odtąd też otaczał się ostrożnościami wojennemi, i w tym celu podźwignął do upadku chylący się zamek. Umarł on w 1812 r., pochowany w sklepie familijnym pod kościołem w B. Po jego śmierci został dziedzicem B. syn jego Franciszek Hański, prezes sądu głów. kijow. Ten zaś gdy umarł bezpotomnie, klucz B. drogą spadku przeszedł na synowicę jego a córkę stryjecznego jego brata Wacława, Annę hr. Mniszchową. Według dyspartymentu pogłownego zwyczajnego na sejmie w 1717 r. względem sumy 110000 złp. na wojsko polskie zaciągu uchwalonej, w 1763 i 4 r. żydzi w B. do kahału ostrogskiego płacili 250 złp. Obecnie B. ma 935 mk. prawosł., 125 katol. i 1628 izr.; ziemi 4070 dzies. Zarząd gminny i policyjny, st. p. Paraf. kościół katol. św. Józefa, drewniany, 1786 poświęcony, 1856 odnowiony. Parafia katol. dek. skwirskiego: dusz 1407. Filia w Nowochwastowie; kaplice w Bystrzyku i Dowhalijówce. *Edw. Rul.*

Borszczahówka, wsie, ob. *Petropawłowska B.* i *Bracka B.*

Borszcze, duża wś, pow. bałcki, dusz męz. 400. Ziemi włośc. 1620 dz. St. kol. odesko-kijowskiej, między Krutem a Birzułą, o 423 w. od Wołoczysk; poczta, telegraf, fabryka cukru na akcyach. Ziemi dwor. 3218 dz.; należała do Ledochowskich, dziś do Zofii Czackiej.

Borszczewo, wś, pow. białostocki, parafia Choroszcza, niegdyś własność klasztoru dominikanów w Choroszczy.

Borszczów, wioska w pow. radomyskim, nad rz. Koroboczką, wpadającą do Teterowa, o 8 w. od m. pow. Radomyśla. Mieszk. 754, wyznania prawosławnego. Cerkiew paraf. zbudowana w r. 1761. B. należy do wielu właścicieli. Ziemi 2879 dzies., drugorzędnego czarnoziemu. Zarząd gminny i policyjny w Radomyślu. *Kl. Przed.*

Borszczów, wieś, pow. śniatyński, leży nad rzeką Prut, o 3 mile na zachód od Śniatyna a 4 kilom. od Zabłotowa, w nadzwyczajnie żyznej okolicy; brzegi Prutu obfitują w malownicze krajobrazy. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 684, łąk i ogr. 41, past. 5, lasu 17 morg.; posiadł. mniej. roli orn. 1187, łąk i ogr. 10, past. 308, lasu 3 morg. Ludność rzym. kat. 72, gr. kat. 903, izrael. 180, razem 1155. Należy do rzym. kat. par. w Chlebiczynie polnym. Wieś ta posiada szkołę etatową.

Borszczów, główne miasteczko powiatu tegoż nazwiska w Galicyi, leży o 2 mile od granicy Podola rossyjskiego, $6\frac{1}{2}$ mili na południowy wschód od miasteczka Czortkowa, 4 mile na północny wschód od miasteczka Zaleszczyk, $4\frac{1}{2}$ mili na południowy zachód od Husiatyna. Przez to mko przechodzi gościniec kraj. z Zaleszczyk do Skały; od najbliższej stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej

w Śniatynie oddalone jest o 7 mil. St. poczt. łączy się traktem z Tarnopolem przez Czortków i Trębowlę. Słynne jarmarki na bydło. Miejscowość więcej na wieś niż na miasto wygląda. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 896, łąk i ogrodów 66, past. 22, lasu 541; posiadłości mniej. roli orn. 1902, łąk i ogr. 134, past. 158 morg. Ludność rzym. kat. 1438, gr. kat. 1190, izrael 998: razem 3626. Miasteczko to jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, urzędu podatkowego należącego do obwodowej dyrekcyi skarbowej w Kołomyi, sądu powiatowego należącego do sądu obwodowego w Tarnopolu i notaryusza, oraz komisyi powiat. szacunkowej dla regulacyi podatku gruntowego, należącej do podkomisyi krajowej w Tarnopolu. Parafie obudwu obrządków ma w miejscu. Rzymsko katol. parafia, fundowana w 1663 r., przez Marcina Piotra Dydyńskiego kasztelana krakowskiego; kościół wymurowany w 1763 r. poświęcony 1871 roku pod wezwaniem św. Trójcy. Do tej parafii, oprócz ekspozytury w Jezierzanach należą miejscowości, Juriampol z 375 parafianami, miasteczko Korolówka z 577 par., Kozaczyzna z 107 par., Łanowce z 519 par., Muszkatowce z 426 paraf.. Nowosiółka kostiukowa z 144 par., Piszczatyńce z 184 par., Słobódka z 416 par.. Strzałkowce z 148 par., Wierzchniakowce z 324 par., Wolkowce z 379 par., Wysuszka z 118 parafian. Ogólna liczba rzym. kat. wyznania 5155 dusz; w parafii tej znajduje się 2395 izraelitów. W obrębie tej parafii oprócz Borszczowa znajdują się szkoły trywialne w Korolówce, Łanowcach i Nowosiółce kostiukowej. W Muszkatowcach jest kaplica na cmentarzu, zaś w Wysuszce i Nowosiółce kostiukowej kaplice. Parafia ta należy do dekanatu jazłowieckiego archidyecezyi lwowskiej. Do gr. kat. parafii w Borszczowie należy także wieś Muszkatowce z 804 parafianami; cała parafia liczy 1994 gr. kat. Parafia ta należy do dekanatu kudrynieckiego archidyecezyi lwowskiej. B. posiada szkołę etatową. Dwór w B. zbudowany jest na tem miejscu, na którem dawniej istniał obronny zamek. Rozległe podziemne lochy znamionują wielkość i ważność tego starożytnego grodu. Powiat borszczowski graniczy na wschód z rossyjskiem Podolem, od którego dzieli go tylko rzeka Zbrucz; na południe rzeka Dniestr odgraniczająca w tem miejscu Galicyą od Bukowiny; na zachód graniczy z powiatami zaleszczyckim i czortkowskim, na północ z powiatem husiatyńskim. Powiat ten zatem stanowi południowo wschodnią kończynę Galicyi, przestrzeni ma 15 mil kw., ciągnie się długim a wązkim pasem z północy od powiatu husiatyńskiego wzdłuż Zbrucza do Dniestru, do którego Zbrucz wpada w tymże powiecie pod wsią Okopy. Dniestr, płynąc wzdłuż południowej granicy tego powiatu, jest już rzeką spławną, po której nie tylko lekkie tratwy drzewne, ale i ciężkie galary, naładowane zbożem, ku Odessie w każdej porze lata odpływają. Oprócz Zbrucza przyjmuje Dniestr w tym powiecie 2 jeszcze dopływy, mianowicie rzeczkę Cygankę i Niesławę, które obiedwie ten powiat z północy na południe przecinają. Gór we właściwem słowa tego znaczenia w tym powiecie nie ma, z wyjątkiem brzegów Dniestru i Zbrucza, które są strome, skaliste i obfitują w piękne widoki. Konfiguracya gruntu jest, jak na całem Podolu, falistą, fale te jednakże w niektórych miejscach do znacznej wznoszą się wysokości. Rzeczki i potoki płyną zwykle głębokiemi dolinami, wzdłuż których rozsiadły się wioski i miasteczka. Ludności ma ten powiat 72,662, w 67 osadach a 60 gminach katastralnych; sądów powiatowych w tym administracyjnym powiecie jest 2, mianowicie w Borszczowie i Mielnicy, które należą do sądu obwodowego w Tarnopolu. Urząd podatkowy jest 1 w Borszczowie, podlegający dyrekcyi obwodowej skarbu w Kołomyi. Parafij rz. kat. jest 6, mianowicie Borszczów, Krzywcze, Mielnica, Skała, Głęboczek i Jezierzany, które wszystkie należą do dekanatu jazłowieckiego a do dyecezyi arcybiskupiej we Lwowie. Parafij gr. kat. jest w tym powiecie 30, z których 20 należy do dekanatu kudrynieckiego, zaś 10 do dekanatu skalskiego a wszystkie razem do dyecezyi grecko-katolickiej arcybiskupstwa we Lwowie. Właściciele większych posiadłości wybierają do rady państwa 1 delegowanego w Zaleszczykach, wspólnie z powiatami Zaleszczyki, Husiatyn i Czortków kuryi wyborczej miast. Do izby handlowo-przemysłowej należy do Brodów; zatem deputowany z izby handlowej brodzkiej jest oraz reprezentantem w radzie państwa handlu i przemysłu tego powiatu. Jak powyżej powiedziano, powiat ten administracyjny obejmuje 2 pow. sądowe w Borszczowie i w Mielnicy; obadwa te powiaty sądowe wybierają do rady państwa 1 deputowanego w Borszczowie; jednakże nie mają osobnego dla siebie deputowanego ale wspólnego z powiatami sądowemi Zaleszczyki i Uścieczko, które wybierają w Zaleszczykach, i z powiatami sąd. Horodenka, Obertyn, które wybierają w Horodence: tych 6 powiatów sąd. razem mają dopiero 1 deputowanego w radzie państwa. Do sejmu krajowego wybierają właściciele większych posiadłości 3 deputowanych, wspólnie z powiatami: zaleszczyckim, czortkowskim i husiatyńskim, które to powiaty stanowiły przed rokiem 1867 dawny obwód zaleszczycki, także czortkowskim zwany. Mniejsze posiadłości wybierają tylko 1 posła do sejmu krajowego. Szkół

w tym powiecie jest 24, mianowicie 1 szkoła 4-klasowa w Skale i 23 szkół, każda o jednym nauczycielu. Szkoły te należą do rady szkolnej okręgowej w Zaleszczykach. Zakątek to oddalony od większych miast; sama stolica tego powiatu, Borszczów, siedziba starostwa powiatowego i sądu powiatowego, mało się różni od okolicznych wiosek; to też i oświata na nizkim stoi szczeblu. Grunt urodzajny, klimat ciepły, gdyż miodoborskie góry zasłaniają tę okolicę od północy; to też oprócz zbóż, zwykle w naszym kraju uprawianych, jak pszenica, żyto, jęczmień, ziemniaki i t. d., uprawiają tu w polu włościanie nie tylko kukurydzę i tytuń, który oddają do rządowej fabryki w Jagielnicy, niedalekiem miasteczku sąsiedniego powiatu czortkowskiego, ale nawet w południowej stronie nad brzegami Dniestru, Ruwony, w otwartem udają się polu. Pomimo, ze ten powiat jest czysto podolski, nie brak mu przecież i lasów, których znaczne przestrzenie wystarczają na potrzeby miejscowe. Gospodarstwa w majątku Germakówka, własności Gustawa hr. Blücher de Wahlstadt, i w majątku Jezierzanach, własności Anny ks. Sapieżyny, wzorowo prowadzone, należą do najlepszych i najbardziej postępowych w całej wschodniej Galicyi; szczególniej w Germakówce tak uprawa ról jakoteż i chów inwentarza na bardzo wysokim stoją stopniu. O przemyśle fabrycznym i rękodziełach w tym powiecie nie ma nic do wspomnienia, coby na odszczególnienie zasługiwało. W gościńce bite powiat ten nie jest bogaty: jest ich wszystkiego 2, jeden prowadzący z Zaleszczyk na Borszczów do Skały a więc z południowego zachodu na północny wschód, drugi z Mielnicy na Dźwinogród do Okopów. Okolica ta, będąca niegdyś na samej granicy od Turcyi i Wołoszczyzny, mająca przytem rzeki ze stromemi brzegami, była gęsto zasiana małemi zameczkami, służącemi ludności za ochronę przeciwko nagłym napadom Tatarów Lipków, koczujących w dzisiejszej Besarabii, jakoteż mołdawskich łotrzyków, a nawet musiały się opierać i wojskom tureckim. Najsławniejszy ze wszystkich tych zameczków były Okopy, leżące przy samym ujściu Zbrucza do Dniestru, które jeszcze i w drugiej połowie 18 stulecia historyczną odegrały rolę. W tychże Okopach a właściwie w należącej do nich Kozaczówce jest teraz komora graniczna austryacko-rossyjska. Z powodu granicy i łatwego przedostania się przez niewielką rzekę Zbrucz, przemytnictwo kwitnie tu na wielką skalę; szczególniej gorzałkę i towary zachodnie przemycają kontrabandziści, zwani tu paczkanami, z Galicyi do gubernii podolskiej; w zamian z tejże gubernii przemycają do Galicyi stada wołów podolskich i mołdawskich, któreby w kontumacyi w Kozaczówce dłuższy czas stać i utrzymywane być musiały. Z tego to mołdawskiego przemycanego bydła zasiewa się najczęściej po Galicyi zaraza bydlęca, zwana księgosuszem, niszcząca chów bydła galicyjskiego, gdyż nie tylko to bydło przemycane, już zarodki zarazy mające w sobie, ale też i miejscowe poprawne, które z przemycanem miewa styczność, albo samo z zarazy ginie albo dla powstrzymania rozszerzania się takowej wybitem być musi. Kwitnie tu także handel kradzionemi końmi; co zostało skradzione w gubernii podolskiej lub nawet i dalszych okolicach bywa przemycane przez granicę i sprzedawane w Galicyi i na odwrót; konie kradzione w Galicyi sprzedają się na jarmarkach podolskich, granica zaś przeszkadza do łatwego odszukania i odebrania swej własności. Nie można ominąć wzmianki, że roku 1878, na gruntach gminy Mielnica, na brzegu potoku znaleźli pastuszki skarb, którego części od znalazców przez Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego za 6000 zł. w. a. odkupione i składające się ze złotej korony i kilku złotych klamer, które te wszystkie przedmioty poprostu kute ze złota, uznali uczeni jako sięgające bardzo odległej starożytności. Chociaż uczeni nie mogli się zgodzić z jakiego okresu czasu te przedmiotyby pochodziły, jednakże niektórzy z nich utrzymują, że mogąto być insygnia królewskie Cyrusa, króla Persów, który, wojując z Massagetami, musiał się po otrzymanej klęsce śpiesznie cofać ku Dunajowi; sądzą zatem, że w tej ucieczce insygnia te zostały zakopane, ponieważ niepodobieństwem było dla Cyrusa i jego służby dalej je uwieść, a nie chciał, by się dostały do rąk nieprzyjaciół. *B. R.*

Borszczówka, *Borszczowce*, wś, pow. proskurowski, gm. Kuźmiń, 417 dusz męz., 895 dz. ziemi włośc. Należy do Gadomskiego. Ziemi dworskiej 1028 dz., używalnej. *Dr. M.*

Borszczówka, rz., poczyna się w pow. kijowskim, przy wsi Zelany; przed wieki Zelanicą nazywana. Rzeczka ta, imieniem B., wspomniana w przywileju Aleksandra w. księcia lit. pod r. 1497. W 1590 r. siedliszcze Chilimonowskie, dziś nieistniejące, leżało nad rz. B. Rzeczka ta wpada do rz. Irpenia z lewej strony w tymże pow. kijowskim. *E. R.*

Borszewice, *Borszowice*, wś, pow. łaski, gm. Bałucz, par. B. Ma 46 dm., 350 mk., 921 ziemi włośc., 710 morgów lasu rządowego. R. 1827 miała 29 dm., 270 mk. Parafia B. w dekanacie łaskim liczy 3000 dusz. Dawniej wieś ta była własnością arcybiskupów gnieźnieńskich. Był tu kościół drewniany św. Stanisława B., konsekrowany r. 1644. Opisuje go wizyta z r. 1683. Księgi zawartych małżeństw istnieją od 1634, metryki od 1662 r. Taż wizyta opisuje wsi parafialnych 14; w wizycie z 1729 r. znajdujemy wszystkich parafian w liczbie 300, w wizycie zaś z 1811 już

1583. W r. 1788 kościół ten był podobno blizkim zupełnej ruiny, więc na jego miejscu r. 1795 sumptem Michała Kociełkowskiego, scholastyka i oficyała gnieźnieńskiego, wystawiony został nowy drewniany kościół pod wezw. św. Stanisława B. Cmentarz grzebalny, r. 1811 założony oddzielnie od kościelnego, dziś murem otoczony został. We wsi Wrzeszczewice jest kaplica drewniana św. Anny, fundowana przez Maryannę Walewską, kasztelanową łęczycką, dziedziczkę wsi. Są w niej 3 ołtarze, z przywilejem odprawiania Mszy Świętej, przez papieża Piusa VI udzielonym 1783 r.

Borszów, wieś, pow. przemyślański, o ćwierć mili na wschód od Przemyślan, nad potokiem Szumowskim, dopływem rzeki Lipy. Przestrzeń posiadłości większej roli orn. 58, łąk i ogr. 8, past. 4, lasu 587 morg.; posiadłości mniej. roli orn. 1591, łąk i ogr. 275, past. 256 morg. Ludność rzym. kat. 47, gr. kat. 1100, izrael. 45: razem 1192. Należy do rzym. kat. parafii w Przemyślanach; gr. kat parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu bobreckiego. Wieś ta posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 277 złr. Właściciel większej posiadłości Alfred hr. Potocki.

Borszowice, 1.) wś nad Nidą, pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno, o 13 w. na wschód od Jędrzejowa. W 1827 r. było tu 37 dm. i 269 mk. 2.) **B.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Sędziszów. W 1827 r. było tu 22 dm. i 117 mk. 3.) **B.**, ob. *Borszewice.*

Borszowice, wieś, pow. przemyski, nad potokiem Wyrwa, dopływem Wiaru, leży o 3 kilometry na południowy wschód od miasteczka Niżankowic; po pod tą wioską na zachodniej stronie przechodzi kolej żelazna łupkowska; w Niżankowicach jest stacya tej kolei, pierwsza od Przemyśla. Przestrzeń posiadłości więk. roli orn. 290, łąk i ogrod. 26, past. 15; posiadł mniej. roli orn. 650, łąk i ogr. 50, past. 99 morg. Ludność rzym. kat. 5, gr. kat. 411, izr. 56: razem 472. Należy do rzym. kat. parafii w Nowem mieście, oddalonem o 1 milę; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą: Bybło z 547 i Packowice z 252 duszami; cała parafia liczy 1210 dusz gr. kat., należy do dekanatu niżankowickiego dyecezyi przemyskiej.

Borszyce, wś, pow. skierniewicki, gmina Kowiesy, par. Chojnata.

Borszymmen, ob. *Borzymy.*

Borszyn, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Solca Wielka. W 1827 roku było tu 11 dm. i 110 mk., obecnie 17 dm. i 612 m. obszaru.

Bortatycze, wś, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz.

Bortele, wś, pow. sejneński, gm. Kopciowo, par. Wiejsieje.

Bortele, wieś, pow. trocki.

Bortiatyn, wś, pow. Mościska, o 4 kil. na północ od mka Sądowa Wisznia, nad potokiem Struna, dopływem rzeczki Wiszni. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 326, łąk i ogrodów 248, pastwisk 279, lasu 757. Posiadłość mniejsza roli ornej 672, łąk i ogrodów 442, pastwisk 123, lasu 226. Należy do rz. kat. parafii w Sądowej Wiszni; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy osada Kniażymost, razem 1173 dusz. Parafia ta należy do dekanatu wiszeńskiego dyecezyi przemyskiej. Wieś posiada szkołę etatową. Właścicielka większej posiadłości Antonina hr. Bąkowska.

Bortkiszki, dwór, pow. nowoaleksandrowski, gub. kowieńska, par. Abele, do Sawrymowiczów należący, 300 lat we władaniu tejże familii zostający.

Bortków, wś, pow. złoczowski, o 3 mile na zachód od Złoczowa, nad potokiem Sołotwina, dopływem Gołogórki, która znów jest dopływem Pełtwi, o 12 kil. od st. p. Krasne. B. leży w bardzo urodzajnej glebie, na tak zwanych złoczowskich dołach; głęboki czarnoziem, ziemia tutejsza gdy zaschnie jest prawie nie do obrobienia. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 1049, łąk i ogrodów 483, pastwisk 62; posiadłość mniejsza: roli ornej 1304, łąk i ogrodów 830, pastwisk 241 m. Ludność rz. kat. 134, gr. kat. 773, izrael. 69: razem 976. Należy par. do rz. katol. w Glinianach, gr. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu uniowskiego; posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 245 złr.

Bortkuniszki, dobra ziem., pow. kowieński, parafia Kroki, na lewym brzegu rz. Szuszwy. Niegdyś posiadłość generałowej Fitinghofowej, obecnie w procesie pomiędzy spadkobiercami Kuszłejki. Leży o parę mil od st. kol. żel. lip.-romeńs. Datnowo. *Fel. R.*

Bortkuszki, okrąg wiejski w gm. Muśniki, pow. wileński, liczy następujące wsie: Kejmińce, Skietery, Użublendzie, Żarnowagi, Użusole, Papiernia, Jawniuny; zaścianki: Szyntakonie, Podębie, Katuniszki, Powosierele, Zielanka, Diakolonia, Grawże, Podkrzynice, Podpospierza, Podmiejłuny, Osiniewka, Użukomary, Użurojście. Pomużyce, Pojodzie. Dobra B. są własnością hr. Platera. Niedawno jeszcze istniała w B. kaplica katol. parafii muśnickiej. W pobliżu wsi B. urządzona też była przed niedawnym czasem stacya pocztowa, zwana Mussa.

Bortnia, to samo co *Barten* lub *Bartenland.*

Bortnicka jurydyka, osada, pow. nowogradwołyński, gm. połońska, dusz 130; własność rządowa. *L. R.*

Bortniki, 1.) dobra i wieś w pow. bobrujskim, nad rz. Olą (dopływ Berezyny), tuż przy trakcie pocztowym wiodącym z Bobrujska do Rohaczowa, w 1 stanie policyjnym, w 2 okręgu sądowym. Dobra te mają obszaru przeszło 2300 m., w ziemi lekkiej, i należą do Monkiewiczów. Tu jest zarząd gminny, cerkiew parafialna i szkółka wiejska. Gmina składa się z 26 wiosek i liczy ludności przeszło 2380 dusz płci męzkiej. 2.) **B.**, wielka wś, pow. bracławski, ma 800 dusz męz., 1788 dzies. ziemi włośc.; należała do Chołoniewskich, dziś do wielu właścicieli: Kołb-Sieleckich i Zielińskiej 457 dz.; Drzewieckiego 124 dz., Byczyńskiego 161 dz., Zołyńskich 206 dz., Głowackiego 169 dz., Raczkowskiego 109, Klemensa Krzyżanowskiego 202 dz., Dominika Krzyżanowskiego 322 dz., Mołodawskiej 325, sukces. Gruszczyńskich 408 dz., Wencla 156, Zozulińskich 20 dz., Benko i Jankowskich po 89 dz. *Dr. M.*

Bortniki, 1.) wieś, pow. Bóbrka, o 4 i pół mili na południe od Bóbrki, nad Dniestrem i Boberką, o ćwierć mili powyżej ujścia Ługu do Dniestru, przy kolei żel. lwowsko-czerniowieckiej, której stacya w B., między Chodorowem a Bukaczowcami, jest oddaloną 70 kil. od Lwowa. Przestrzeni posiadłość dworska ma roli ornej 403, łąk i ogrodów 154, pastwisk 179, lasu 183; posiadłość mniejsza roli ornej 614, łąk i ogrodów 230, pastwisk 120, lasu 4. Ludność rz. kat. 6, gr. kat. 518, izraelitów 255; razem 779. Należy do rz. kat. par. w Żurowie, gr. kat. parafią ma w miejscu; parafia ta należy do dekanatu żurawińskiego. Posiada st. poczt. i telegr., szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości: Jan Wieczyński. 2.) **B.** naddniestrzańskie, wieś, pow. tłumacki, nad potokiem Seletyn, dopływem potoku Tłumackiego, który wpada koło Oleszowa do Dniestru, oddaloną jest o 1 i pół kil. na południe od Tłumacza. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 553, łąk i ogrodów 97, pastwisk 5, lasu 1135 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 1363, łąk i ogr. 435, pastwisk 34, lasu 33 m. Ludności rzym. kat. 34, gr. kat. 1010, izraelitów 124: razem 1168. Należy do rz. kat. parafii w Chocimierzu, do gr. kat. w Hostowie. Właściciel większej posiadłości: Tłumackie towarzystwo akcyjne wyrobu cukru. 3.) **B.**, ob. *Bertniki*.

Bortoszuny, wś, pow. sejneński, gm. Kopciowo, par. Wiejsieje.

Bortsch, ob. *Burcz*.

Borty, ob. *Barciany*.

Boruch, 1.) wś, pow. sochaczewski, gmina i par. Iłów. 2.) **B.**, pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk, ob. *Orszulewo*.

Borucha, dopływ Prypeci z lewego brzegu w gub. kijowskiej.

Boruchowo, niem. *Deutsch-Borkowo*, wieś, pow. obornicki; 19 dm., 184 mk.; 120 ew., 64 kat.; 61 analf.; st. poczt. i kol. żel. Rogoźno o 7 kil. *M. St.*

Borucice, wś, pow. łęczycki, gm. Grabów, par. Siedlec. Kto wie czy ów legendowy Boruta, dyabeł łęczycki, nie był założycielem lub posiadaczem tej wsi, jakto wskazuje nazwisko znaczące tyle co: potomkowie Boruty, t. j. siedziba potomków Boruty.

Borucicha, wś, pow. garwoliński, gmina Kłoczew, par. Żelechów. Ma 14 dm., 112 mk. i 318 m. obszaru.

Borucin i *Borucinek*, wś, pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Dąbie i Osięciny. W 1827 roku B. liczył 18 dm. i 163 mk., Borucinek 20 dm. i 131 mk.

Borucin, 1.) wś, pow. pleszewski, 8 dm.; 73 mk., wszyscy kat., 16 analf. 2.) **B.** olędry, 6 dm.; 38 mk., wszyscy kat., 12 analf. 3.) **B.**, domin., pow. pleszewski, 1142 m. rozl., 4 dm.; 91 mk., 2 ew., 89 kat.; 34 analf.; st. p. Sobótka o 4 kil.; st. kol. żel. Biniew o 9 kil.

Borucin, *Borusin*, niem. *Borruschin*, wś, pow. kartuski, st. p. Sierakowice lub Stężyca, o 18 kil. od Kartuz, dominium własność Hoenego z Pempowa; wieś ma 8 właścicieli, 1635 m. rozl. W 1648 r. między właścicielami wymieniany Borucki i Warzewski.

Borucin, niem. *Borutin*, wś, pow. raciborski, par. Krzenowice, z folwarkiem i wyborową owczarnią.

Borucino, *Borucin*, wś w pow. słupskim, ziemi pomorskiej.

Borucza, wś nad rz. t. n. i osada leśna, pow. radzymiński, gm. Rudzienka, par. Klembów. Osada leśna B. leży o parę wiorst na połud. od wsi.

Borucza, rzeczka, wypływa z lasów czernickich i międzyleskich, w pow. radzymińskim, za osadą Borucza; płynie z południa na północ i wpada do rzeki Cienkiej, niedaleko wsi Kury.

Boruj, ob. *Borug*.

Borukowo, nie *Borutowo*, ob. *Borkowo*.

Boruny, mko, pow. oszmiański, o 3 mile od Oszmiany, o 10 mil od Wilna, nad rz. Żylanką, w pięknej okolicy, wzgórzystej i gajami drzew urozmaiconej. Leży w 1 okręgu administracyjnym powiatu. Jestto dziś uboga mieścina, złożona z 42 domów a raczej chałup i liczy 155 mk. obojga płci. Niegdyś posiadały B. piękny kościół murowany (podobno z roku 1692) z cudownym obrazem N. M. Panny, zwanej „Boruńską,“ tudzież obszerny klasztor bazylianów, którzy utrzymywali tu szkoły, w końcu 6 klasowe (według A. E. Odyńca). W tych szkołach kształcili się początkowo Ignacy i Leonard Chodźko oraz Antoni Edw. Odyniec. Jednym z profesorów był znany uczony Wyrwicz. Kościół zamieniony na cer-

kiew prawosławną odnowiono. Jest on filią wileńskiego monastyru św. Trójcy. Klasztor dawny w ruinie. Niedaleko kościoła stoi mała kapliczka z cudowną figurą P. Jezusa. Odnowiono ją teraz i pozostawiono do użytku katolikom. B. stanowią własność duchowieństwa prawosławnego. Kilka karczem i gościniec z Wołożyna do Oszmiany, przeżynający samo mko B., nadają pewien ruch i ożywienie tej podupadłej mięścinie. Opodal rozciąga się śliczny las, własność hr. Czapskiego, a przez ten las bieży wspomniona droga długą a prostą aleą. W oddali wije się rzeczka Żylanka, która nazwę swoją zresztą zmienia kilkanaście razy, stosownie do okolicy, którą przepływa, i w końcu wpada do Berezyny a z nią do Wilii. Grunta okoliczne, przeważnie gliniaste, potrzebują dobrej i starannej uprawy. Niedaleko B. leży wś Bijuciszki (ob.) *F. S.*

Boruń. Tak podobno dawniej zwane było m. Berun, pow. pszczyński.

Boruschowitz, ob. *Boruszowice.*

Borusin, *Boruszyn*, ob. *Borucin.*

Borusów, wieś, pow. Bóbrka, nad rzeką Ług, tuż przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, o 6.6 kilometra od stacyi tej kolei w Wybranówce, od Bóbrki oddaloną jest o 2 mile w południowym kierunku; okolica bagnista i leśna. Przestrzeń posiadłości dworskiej: roli ornej 107, łąk i ogrodów 32, pastwisk 29, lasu 422 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 291, łąk i ogrodów 91, pastwisk 48 m. Ludności rz. kat. 4, gr. kat. 300, izraelitów 27: razem 331. Należy do rz. kat. par. w Brzozdowcach; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. bobreckiego. Właściciel więk. pos. Borkowski hr. Włodzimierz.

Boruszkowce, wś, pow. nowogradwolyński, gm. derewiecka, dusz 184; ziemi włośc. 591 dzies.; ziemi dworskiej 843 dzies., własność Puławskich. Bitwa d. 15 czerwca 1792 roku. Tu ginie Mohort, bohater poematu Winc. Pola.

Boruszowa, wś, pow. dąbrowski, o 9 kil. od st. p. Siedleszowice, w par. rz. kat. Gremboszów. Dominium należy do spadkobierców po hr. Adamie Potockim.

Boruszowice, niem. *Boruschowitz*, wś i dobra, pow. bytomski, o milę od Tarnowic, w parafii katol. Ceglin, z fryszerką i kol. Wymysłów.

Boruszyn czyli *Boruszyno*, 1.) wieś, pow. obornicki; 131 dm.; 1036 mk.; 132 ew., 879 kat., 25 żydów; 253 analf. Kościół parafialny należy do dekanatu obornickiego; księga beneficyów wspomina o nim r. 1510; na nowo wybudowany r. 1605 przez Jana Rzepeckiego. Na początku wieku bieżącego stanął raz jeszcze nowy kościół; dawniejszy grożący upadkiem rozebrano. Pomników z przeszłości nie posiada. W okolicy wykopano urny, odłamy naczynia brązowego, sprzączkę żelazną. 2.) **B.**, domin., pow. obornicki; 969 m. rozl.; 7 dm., 60 mk.; 5 ew.; 55 kat.; 13 analf., st. poczt. w Połajewie o 7 kil,; st. kol. żel. Oborniki o 21 kil. 3.) **B.**, dwa leśnictwa, zniemczone nazwy *Tepperfurth* i *Mühlchen*, ob. *Boruszynko.*

Boruszyn, *Borusin*, ob. *Borucin.*

Boruszynko, niem. *Heidchen*, królewskie nadleśnictwo, pow. obornicki; 9 miejscowości: 1) B.; 2) leśnictwo Bębnikąt (Trommelort); 3) Boruszyn I (Mühlchen); 4) Boruszyn II (Tepperfurth); 5) Długibród (Langenfurth); 6) Kowanówko (Sandbucht); 7) Lipka (Linden); 8) Nowe Olędry (Eichquast); 9) Tarnówko (Birkenfurth); 10 dm.; 69 mieszk., 58 ew., 11 kat.; 11 analf.

Boruta, dawne imię, stanowi źródłosłów nazw: Borucin, Borucza, Boruty i t. p.

Boruta, rz., lewy dopływ Świsłoczy w pow. ihumeńskim.

Borutin, ob. *Borucin.*

Borutowo, ob. *Borukowo.*

Boruty, 1.) wś, pow. grójecki, gm. Bielsk, par. Lewiczyn. 2.) **B.**, wś szlach., pow. makowski, gm. Siele, par. Rożan. 3.) **B.**-Kurzętki, wś, szlach., pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Gąsewo.

Boruy, 1.) Alte-Mühle, młyn, pow. babimoski, ob. *Młyńskie Olędry.* 2.) **B.**, wieś, pow. babimoski, 101 dm.; 601 mk.; 298 ew., 293 kat.; 10 izrael.; 90 analf. 3.) **B.**, karczma, pow. babimoski, ob. *Hammer.* 4.) **B.**, młyn, pow. babimoski, ob. *Tuchorze.* 5.) **B.** kościelny (Boruy-Kirchplatz), wieś, w nizinie lesistej, pow. babimoski; 31 dm.; 230 mk.; 205 ew., 4 kat., 21 izr.; 19 analf. Uprawa chmielu; handel ożywiony chmielem do Czech i Bawaryi. Agentura pocztowa; poczta osobowa z Nowego Tomyśla przez Boruy do Wolsztyna; st. kol. żel. Nowy Tomyśl o 7 kil. 6.) **B.** Nowy, olędry, pow. babimoski; 154 dm.; 925 mk.; 914 ew., 11 kat.; 151 analf. 7.) **B.** Stary, olędry, pow. babimoski; 109 dm.; 813 mk.; 761 ew., 34 kat., 18 dysydentów; 102 analf.

Bory. Tak się zowią ogromne mokrawe torfiska, rozciągające się od stóp Beskidów nad Czarnym Dunajcem aż ku Jabłonce na Orawie, przeszło milę szerokie a półtorej mili długie, powstałe ze zbutwiałych pni i drzew sosnowych, które snadź przed wiekami pokrywały całą tę przestrzeń między Nowym - Targiem i Zaskalem a Ludźmierzem, tudzież za Czarnym Dunajcem na granicy orawskiej. Lud używa tego torfu do palenia i na nawóz.

Bory, była kopalnia węgla pod wsią Jeleń, pow. chrzanowski, par. Jaworzno. Roku 1874 wydobyto w niej 124 tys. cetnarów węgla. Od 1874 nieczynna.

Borya, wś i folw., nad rz. Kamienną, pow.

opatowski, gm. Ruda-kościelna, par. Bałtów; ziemi dwor. 2009, włośc. 453 m. W 1827 r. było tu 16 dm. i 104 mk., obecnie 30 dm. i 234 mk.

Borychów, wś i dobra, pow. sokołowski, gm. i par. Wyrozęby, leży między wsiami: Rzepki i Wyrozęby, ma 18 dm. Należał niegdyś do klucza szkopowskiego Mleczków i w tej rodzinie do 1862 zostawał. Dziś Szańkowskich własność.

Borycz, niem. *Boritsch*, wś, pow. wielkostrzelecki, par. Raszowa, nad rz. Wodą Jemielnicką, z kolonią Zawadką.

Boryczówka, wś, pow. trembowelski, o 7 kilometrów na północny wschód od Trembowli, nad potokiem Boryczówką, dopływem Seretu, wieś podolska, w urodzajnej ziemi położona. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 150, łąk i ogrodów 24, pastwisk 38 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 486, łąk i ogr. 34, pastw. 86 m. Ludn. rz. kat. 642, gr. kat. 236, izrael. 48: razem 926. Należy do par. obudwu obrządków w Trembowli. Posiada szkołę filialną. Właściciel posiadłości większej: Konwent oo. karmelitów w Trembowli.

Boryczówka, potoczek nastający w obr. gm. tej samej nazwy. Płynie w kierunku północno-zachodnim łączkami i parowami przez Boryczówkę i we wsi Łoszniowie uchodzi z lewego brz. do Gniezny (ob.), dopływu Seretu. *Br. G.*

Borynia, wś, pow. Turka, nad rz. Stryjem i kilku potokami (między temi jeden zwany Namasterski), wpadającemi w tej wsi i pod nią do Stryja, oddalona o 1 i pół mili na południe od Turki, a o 22 mile od granicy węgierskiej, śród gór, lasów i potoków. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 288, łąk i ogrodów 82, pastwisk 63, lasu 2502; posiadłość mniej.: roli ornej 2380, łąk i ogrodów 388, pastwisk 479, lasu 34 m. Ludności rz. kat. 252, gr. kat. 885, izrael. 86: razem 1323. Należy do rz. kat. par. w Turce; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dek. wysoczańskiego. W 1879 roku poświęcony został kościół murowany rz. kat. obrządku świeżo postawiony z funduszów zebranych w drodze składek, na który to cel cesarz austr. ofiarował z własnej szkatuły 300 złr., wydział kraj. we Lwowie również 300 złr., a rady powiatowe i inni mieszkańcy Galicyi każdy wedle możności. W pobliżu B. na wierzchołku wysokiej góry „Pikul“ nazwanej przebywała kilka dni polowaniem się bawiąc, królowa Bona, żona króla Zygmunta I, które to podanie potwierdza starożytny napis na kamieniu tam wykuty. Dawniej B. była mkiem powiatowem. Przed paru wiekami wszyscy mieszczanie B. zostali wyniesieni do godności szlacheckiej za wysługi wojenne. W B. jest st. poczt. Właściciel większej posiadłości: towarzystwo przemysłowe dla leśnych płodów w Wiedniu. *B. R.*

Borynia, potok górski w obr. gm. Boryni, pow. Turka, powstaje w Beskidzie lesistym z dwu strug, jednej wypływającej po północnej, drugiej po południowej stronie przy Chomowcu (780 m.). Łączą się w Boryni, pod Wełyką Kiczerką (722 m.). Zasilany licznemi potokami górskiemi, jak Krywulą, Namasterskim potokiem, wpada do Stryja z prawego brzegu. Długość biegu niespełna mila.

Borynicze, wś, pow. Bóbrka, przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, której stacya w tej wsi się znajduje (między Wybranówką a Chodorowem, o 50 kil. od Lwowa), nad rzeczką Ług, o 2 mile na południe od Bóbrki. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 572, łąk i ogrodów 126, pastwisk 86, lasu 831; posiadłość mniejsza: roli ornej 844, łąk i ogrodów 149, pastwisk 79, lasu 6 morg. Ludności rz. kat. 74, gr. kat. 626, izraelitów 63: razem 763. Należy do rz. kat. par. w Brzozdowcach, stacyą telegraficzną i urząd pocztowy ma w miejscu; również gr. kat. parafią, do której należy wieś Drohowicze z 322 dusz; cała parafia liczy 948 gr. kat. dusz i należy do dekanatu chodorowskiego. Wieś ta posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakł. 940 złr. Właściciel większej posiadłości Borkowski hr. Włodzimierz.

Borys, ob. *Borysław*.

Borysin, wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Wereszczyn.

Boryskowicze, 1.) wś, pow. dziśnieński, należy do Doboszyńskich. Tu niedawno był las sosnowy, najlepszy w powiecie. Filia parafii katolickiej Zadoroże. 2.) **B.**, wś, pow. mozyrski, niedaleko Mozyrza, w okolicy obfitującej w głazy erratyczne.

Boryskowo, wś, pow. i gub. twerska, st. p. o 26 w. od Tweru.

Borysław, dawne imię, zarówno w tej formie jak i skróconej Borys, źródłosłów nazw takich jak Borysławice, Borysów, Boryszew. *Br. Ch.*

Borysław, wś, pow. skierniewicki, gm. Głuchów, par. Janisławice. W 1827 r. było tu 16 dm. i 200 mk.

Borysław, wieś, pow. drohobycki, nad rzeczką Tyśmienicą, o 1 milę na południowy zachód od Drohobycza, 343 metry nad powierz. morza. Kolej żelazna idzie z Drohobycza do Borysławia, jako gałąź kolei żelaznej naddniestrzańskiej (11 kil. dług.), umyślnie tylko do Borysławia poprowadzona; w tej wsi bowiem znajdują się nadzwyczajnie obfite kopalnie nafty; ogromna ilość przedsiębierców kopie wosk ziemny i olej kamienny w kilku tysiącach szybów: 1870 roku było w Borysławiu i pobliskich wsiach: Tustanowice, Wolanka, Mroźnica, Schodnica, Orów i Nahujowice 4338 szybów, któ-

re, można powiedzieć, co dnia się mnożą; na całej przestrzeni tych włości są studnie, w jednych pracują górnicy, wydobywający naftę; inne porzucone jako wyczerpane lub niepłodne, cała przestrzeń roi się ludźmi, zasiana tymczasowemi, często przenośnemi domkami przedsiębierców. W roku 1870 było w samym B. 10 dystylarni nafty; ilość tychże co rok się zwiększa, a nafta borysławska rozchodzi się szeroko. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 177, łąk i ogr. 41, past. 46, lasu 328; posiadłości mniej. roli ornej 318, łąk i ogr. 156, past. 313, lasu 3 morg. Ludność rzym. kat. 1166, gr. kat. 660, wyrobników i sług 270, izrael 3204: razem 5300. Należy do rzym. kat. parafii w Drohobyczu; urząd pocztowy, stacyą kolejową i stacyą telegraficzną ma w miejscu, oraz gr. kat. parafią, do której należy wieś Mroźnica z 308 duszami; parafia ta należy do dekanatu drohobyckiego. Szaraniewicz w swojem dziele: „Rzut oka na beneficya ruskie“ na str. 7 pisze: Erekcya wsi Popiela i Borysławia, zachowana w oblacie w aktach grodzkich w Przemyślu, w 1690 uczyniona pod wpływem Innocentego Winnickiego, ówczesnego władyki przemyskiego, uwalnia także duchownego od wszelkiej zawisłości i ciężarów. W Borysławiu znajduje się fundusz ubogich, założony z grzywien i taks za udzielanie koncesyj na odbywanie muzyk z tańcami po karczmach i szynkowniach. Cel: utrzymanie miejscowych ubogich. Majątek zakładowy 5617 złr. Dochód 1878 roku 212 złr. Tatomir tak opisuje kopalnie w Borysławiu. „Kopalnia borysławska rozpościera się na obszarze 150 morgów na gruntach Borysławia i Wolanki, w rozległej dolinie, zamkniętej od płd. lesistemi odnóżami podgórza, ku płn. zaś ścielącej się nieprzejrzaną równiną, zlekka tylko miejscami falistemi pagórkami pogarbioną. Cała ta dolina przekopana jest wzdłuż i wszerz, podziurawiona tysiącami jam i zasypana stertami łupku i iłu, z pomiędzy których sterczą małe budki drewniane, nakrywające studnie i liczne destylarnie, pobudowane wzdłuż drogi, prowadzącej do poblizkiego Drohobycza, a przepełniające całą atmosferę węglowemi gazami. W r. 1873 znajdowało się w tej kopalni 12,000 szybów; eksploatacyą nafty i wosku ziemnego zajmowało się 75 większych a 779 mniejszych przedsiębierców, którzy zatrudniali 10,500 robotników. Olej skalny wydobywają bowiem tak tu, jak we wszystkich innych kopalniach, tym sposobem, że zakładają tam studnie (duczki), gdzie pewne zewnętrzne oznaki pozwalają się domniemywać napojenia ropą głębszych pokładów. Studnie takie, mające 1 do 2 m. średnicy, albo opłocone, albo ocembrowane, kopią tak głęboko, aż dopóki nie natrafią na szczelinę napełnioną ropą, która następnie zbiera się na dnie studni i wydobywaną bywa wiaderkami za pomocą kołowrotu, nad nią umieszczonego. Dla ochrony od niepogody budują nad obfitszemi studniami drewniane baraki, które pozwalają pracować w nich robotnikom nawet w zimie. Po pewnym krótszym lub dłuższym czasie, czasem już po kilku dniach, wyczerpuje się studnia i trzeba ją pogłębiać, a nareszcie opuścić, gdy i pogłębianie już nic nie pomaga. Często, gdy nie są dosyć silnie ocembrowane, walą się studnie przed czasem, lub też zalewają je wody i właściciele ich zmuszeni są szukać sobie innego miejsca i nowe zakładać studnie. Tak okryła się cała dolina borysławska, obok czynnych studzien, mnóstwem na pół zasypanych jam i dołów zalanych wodą, których liczba coraz się powiększa. Tym samym sposobem wydobywa się wosk ziemny, którego borysławska kopalnia obecnie więcej wydaje niż oleju skalnego. Miękkość jego sprawia bowiem, że w skutek ciśnienia warstw wyższych wyparty zostaje ze szczelin łupku i wpada do studni. Kopanie i pogłębianie studzień nie jest bez niebezpieczeństwa. Z pokładów nasyconych ropą wydobywają się bowiem zabijające gazy. Dlatego używają wentylatorów czyli młynków do oczyszczania powietrza, i kopiący robotnik przywiązuje się zawsze w pół do mocnej liny, przytwierdzonej drugim końcem do słupa wbitego obok studni, a drugi czuwa nieustannie na wierzchu nad bezpieczeństwem kopiącego, aby go niezwłocznie wyciągnąć, gdyby zaczął tracić przytomność. W kopalniach urządzonych lepiej i zostających pod kierownictwem ludzi fachowych, jak n. p. kopalnia bóbrecka, pogłębiają studnie, wykopane już do pewnej głębokości, świdrami poruszanemi parową machiną, i czerpią ropę nie wiaderkami i kołowrotem, lecz parowemi pompami, które odprowadzają ją od razu rynnami do wielkich rezerwoarów. Takie ulepszenia jednakże tylko tam są zaprowadzone, gdzie roboty prowadzi na większym obszarze albo jeden przedsiębierca, albo towarzystwo, mające potrzebne ku temu środki, albo nakoniec właściciel większej posiadłości na własnym gruncie, jak właśnie w Bóbrce. Gdzie jednak, jak w Borysławiu i w wielu innych kopalniach, przedsiębiercy z drobnemi kapitałami, zakupując małe parcele gruntu, szukają szczęścia, tam eksploatacya odbywa się w sposób pierwotny i ręka ludzka wykonywa wszelkie prace. Drobni tacy przedsiębiercy częściej też tracą niż zyskują; szkodzą oni bowiem sami sobie wzajemnie, kupując przyległe wydatnym studniom parcele za bardzo wygórowaną cenę i podsuwając się swojemi studniami tak blisko jeden do drugiego, że wzajemnie się obrabowują. Zdarzy się wprawdzie, że komuś szczęście dopisze, i znajdzie, jak mówią, „studnię złotą“, ale za

to dziesięciu innych rujnuje się, trafiwszy na pokład jałowy, i stara się potem odbić choć w części odprzedaniem fatalnej studni, oszukując niedoświadczonych najniegodziwszemi środkami. Pełno tu tedy szachrajstwa i oszukaństwa; studnie podnoszą się i spadają w cenie, jak papiery na giełdzie, a nierozważni spekulanci, oszołomieni nadzieją dorobienia się skarbów, topią częstokroć na polach borysławskich grosz, w pocie czoła przez lat wiele zapracowany. Takie gospodarstwo nie podnosi też bynajmniej dobrobytu okolicy. Pomimo, że w Borysławiu wielu włościan otrzymało znaczne pieniądze ze sprzedania gruntów przedsiębiercom kopalni, toć jednak, oprócz kilkunastu gospodarzy, którzy porządniej się zabudowali, inni zeszli, w części przez rozrzutność, w części skutkiem nieuczciwych sposobów wyzyskiwania przez niezamożnych przedsiębierców, na nędzarzy, i zamożność powszechna nie postąpiła, gdyż obfitość zarobku przyczyniła się tylko do podwyższenia dochodów z propinacyi i do demoralizacyi robotników. Sprzedawszy grunt swój, znajduje się tam obecnie wielu dawniejszych właścicieli w tem położeniu, że w kopalniach, urządzonych na własnej niegdyś ziemi, kręcić muszą korbą dla zarobku. O B. czytaj: „Olej skalny z Borysławia w Galicyi.“ Geol. Jahrbuch 1859 str. 572; Zeisżner L. „Geognostiche Reise in den Karpathen: Fucoiden-Sandstein, Salzthon-Bergöl-Quellen“, 1836 r. str. 353; w „Kłosach“ t. XVI N. 409 i 410. Dominium B. należy do Dawida Lindenbauma.

Borysławice, 1.) *kościelne* i *zamkowe*, wś, nad rz. Rgiłówką, pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Borysławice. Na prawo od drogi z Koła do Kłodawy. Kościół par. drewniany. Znajdują tu się ruiny zamku, o którego początku, kolejach, a nawet czasie zburzenia, żadnych nie ma wiadomości Budowla tylko jego okazuje, że niewiele nad wiek XVI dawniejszym być może. Wystawiony był w czworogran z wyniosłą na czele strażnicą. W dolnej jego części brama, a w górnej nad bramą pomieszczona była kaplica. Pagórek, na którym się zamek ten wznosił, ręką jak się zdaje ludzką sypany, otoczony jest podwójnym głębokim przekopem i oblany wodą. Z wieży pozostały tylko trzy ściany, z samego zaś zamku kilka ułamków muru obwodowego. W 1827 B. kościelne miały 23 dm. i 140 mk.; B. zamkowe 18 dm. i 238 mk. Kośc. i par. niewiadomej erekcyi. Liber beneficiorum Łaskiego z 1521 nie wspomina o B. Obecny kościół wyst. 1773, odnow. 1853. Par. B. dek. łęczyckiego 1969 dusz liczy. 2.) **B.**, wś, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki. W 1827 r. było tu 13 dm. i 175 mk. *Br. Ch.*

Borysławice, ob. *Borzesławice*.

Borysławka, wś, pow. dobromilski, o 2 kil. od st. p. Rybotycze, w par. rzym. kat. Rybotycze a gr. kat. Posada rybotycka. Dominium należy do Józefa Tyszkowskiego.

Borysławka, 1.) potok w obr. gm. Borysławki w Galicyi; wypływa z pod pasma wzgórz Turnicą zwanego; płynie na północ przez Borysławkę i po $^3/_4$ milowym biegu wpada naprzeciwko Posady rybotyckiej do Wiaru, dopływu Sanu. 2.) **B.**, potoczek górski, w obr. gm. Opaki, w pow. drohobyckim; źródliska w południowej stronie tej gminy, na granicy tejże z gm. Kropiwnikiem Starym i Schodnicą, w tak zwanym Buchowym Dziale. Płynie krętem łożyskiem w półn. zach. kier. Wpada z pr. brzegu do Opaki, dopływu Bystrzycy tyśmienickiej. Długość biegu pół mili. *Br. G.*

Borysoglebsk, m. pow. gub. tambowskiej, o $2^1/_2$ w. od t. n. st. dr. ż. griazie-carycyńskiej, st. p., 12093 mk.

Borysoglebska, wś, pow. muromski, gub. władymirska, st. p. w pobl. Muroma i Wiaźnik.

Borysoglebskie słobody, wś, pow. rostowski, gub. jarosławska, o 19 w. od Rostowa, st. p.

Borysohleb, wś, gub. witebska, nad rz. Łowacią.

Borysów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Żyrzyn, par. Gołąb, na wzgórzach śród lasów, przy drodze bitej z Warszawy do Lublina, o 2 w. na zach. od Żyrzyna. W 1827 r. było tu 30 dm. i 163 mk.

Borysów, 1.) m. pow. gub. mińskiej, położone na lewym brzegu rzeki Berezyny, niedaleko od ujścia do niej rz. Schy, pod 54° 14′ 46″ szer. półn. i 46° 9′ 52″ długości od Ferro, o 140 w. od Mińska. Miejscowość, na której miasto zbudowane, płaska i pochyła ku rzece Berezynie; na północ tylko wznoszą się lekkie wzgórza zasłaniające miasto. Rozległość miasta 10404 sążni kwadratowych, z których 2352 pod rynkiem, a 1188 pod ulicami i zaułkami. Domów murowanych dwupiętrowych 2 i jeden jedno-piętrowy na rynku, w którym się mieści izba skarbowa; reszta wszystkie drewniane. Pośrodku miasta rynek, na którym wznosi się cerkiew prawosławna murowana, pod wezwaniem św. Spasa, a od ulicy Mińskiej ciągnie się rzęd szop, w których się mieszczą kramy. Ulic jest 12 (i 8 zaułków), z których ważniejsze: Mińska, od placu do mostu na rzece Berezynie, Lepelska i Moskiewska; są one brukowane, reszta zaś ulice niebrukowane i podczas deszczów błotniste. Przy ulicy Mińskiej kościół katolicki murowany. Początkowo był zbudowany z drzewa przez starostę borysowskiego Adama Kazanowskiego w r. 1642, który przeznaczył nań majątek Ratuciczo, oddzieliwszy tę wieś od starostwa borysowskiego, a Władysław IV król polski przywilejem tegoż roku darowiznę utwierdził.

Oprócz majątku należało jeszcze do kościoła 7 placów. W r. 1806 za staraniem ks. prałata Onufrego Gzowskiego, ówczesnego proboszcza, zaczęto murować kościół, który ukończono r. 1823. W r. 1836 i 1837 fronton z kolumnadą zniesiono, a na jego miejscu zbudowano wieżę. Proboszcze kościoła borysowskiego pobożnemi obligacyami obowiązani są odprawiać co piątek nabożeństwo za duszę Władysława IV i Adama Kazanowskiego fundatora. Obok kościoła jest szpital na 27 łóżek pod zarządem marszałka powiatowego i miejscowego lekarza. Na wyspie rzeki Berezyny obok miasta wznosi się dwupiętrowy dom murowany, w którym się mieści więzienie. Jest on otoczony murem a z lądem łączy go most drewniany. Na tem miejscu był dawniej zamek, ślady którego pozostały w okopach i głębokim rowie. Gwagnin powiada, że w wieku XVII zamek borysowski miał formę okrągławą i był silnie ufortyfikowany wieżami, tudzież okopany wałem i otoczony głębokim rowem, który się łączył z rzeką Berezyną. A Naruszewicz mówi, że niedaleko był kościół od zamku, z którym komunikował się za pośrednictwem lochu. Za czasów starostwa zamek zamieniono na dom administracyi starostwa, a przebudowany przez starostę Ogińskiego przetrwał do początku XIX wieku. Budowa zamkowa była drewniana, na podmurowaniu, z jedną bramą. Od zamku na ulicę Chorągiewną przerzucony był niewielki mostek. W początku bieżącego stulecia w nim się mieściła administracya dóbr radziwiłłowskich, po przeniesieniu której do Radziwiłłowa czyli Starego B., o wiorst 3 od miasta, w nim się zbierali obywatele na elekcye; nareszcie opuszczony i z rozporządzenia władzy rządowej przerobiony został na więzienie, a resztę domów sprzedano lub zamieniono na koszary. Naprzeciw domu więziennego na drugiej stronie rzeki leży piękna willa, zamieszkała przez naczelnika wodnej komunikacyi, a nieco dalej na wzgórzu wznoszą się okopy, zarosłe lasem sosnowym. Okopy te czyli szańce usypane były w r. 1811. Podczas przejścia wojsk francuzkich przez Berezynę jenerał Dąbrowski stanowiący przednią straż stał w okopach, broniąc mostów. Niżej okopów nad brzegiem Berezyny naprzeciw miasta B. jest osada tak zwana Słoboda. Jestto port, przy którym zatrzymują się berlinki i inne statki, żeglujące po Berezynie. Słoboda składa się z kilkudziesięciu domów mieszkalnych i około 50 magazynów. B. połączony ze Słobodą 4 drewnianemi mostami, między któremi pięknie usypana grobla brukowana; jeden z mostów, zwodzony, na żelaznych łańcuchach; długość wszystkich 4 mostów 360 sążni. W B. jest szkoła powiatowa i szkółka początkowa, założona w r. 1808 i utrzymywana z funduszów parafialnych kościoła rzymsko-katolickiego. W r. 1840 przeszła pod zawiadywanie ministeryum oświecenia. Ma jednego nauczyciela i uczniów około 80. W B. rezyduje naczelnik pierwszego dystansu pierwszego oddziału XI okręgu wodnej kommunikacyi, którego obowiązkiem pilnować porządku w handlu spławnym na rz. Berezynie i całości mostów w mieście. B. ma ludności podług ostatniego spisu 15097, z których płci męzkiej 7342, żeńskiej 7755. W tem 961 katol. Handel borysowski ogranicza się na zbywaniu miejscowem i zakupywaniu zboża, smoły, dziegciu i drzewa, które się odsyłają jużto drogą żelazną do Warszawy (zboże) lub Moskwy, lub spławiają Berezyną i Dnieprem do Kremeńczuga (drzewo i smoła) albo przez kanał Berezyński i Dźwiną do Rygi (klepki dębowe). Każdorocznie do Borysowa przychodzi statków (berlin) około 50; na nich się przywozi z Ukrainy: sól, jagły, sadło, cukier i t. p., wszystko to składa się w osobno na ten cel urządzonych magazynach. W zamian berliny ładują się smołą, dziegciem, kamieniami i powracają do Kremieńczuga; berlinki wyżej Borysowa nie przechodzą, gdyż rzeka Berezyna już odtąd miałka, i tylko drzewo na małych tratwach spławia się przez kanał berezyński do Rygi. Jarmarków jest dwa: jeden na nowy rok i trwa przez dni ośm, drugi w piątek dziesiątego tygodnia po wielkiej nocy. Jarmarki te, oddawna przez starostów zaprowadzone, a w roku 1802 przez gubernatora mińskiego Karniejewa potwierdzone, nabrały urzędowej powagi. Początek założenia B. sięga odległej przeszłości. Borys Wsiewołodowicz książę miński założył na brzegu rzeki Berezyny miasto i zamek roku 1102. Stryjkowski i Kojałowicz przypisują założenie Borysowa Gintwiłłowiczowi i podają rok 1172, ale ponieważ wzmianka w historyi przypada na rok 1128, stąd można sądzić, że założycielem miasta B. był Borys Wsiewołodowicz książę miński. Roku 1125 Mścisław syn Monomacha, objąwszy władzę książęcą nad całą Rusią, napadnięty był przez Połowców, a gdy nie mógł oprzeć się, prosił o pomoc sąsiednie narody, między któremi i Krywiczan. Lud ten, sprzymierzony z Litwą, odmówił pomocy, za co Mścisław obrażony postanowił podbić Krywiczan; w tym celu po ukończeniu pomyślnej wojny z Połowcami roku 1128 zebrał liczne wojska, które pod dowództwem swych braci wyprawił do ziemi Krywiczan. Każdy z nich w d. 4 sierpnia powinien był rozpocząć wojenne kroki, a ponieważ zamek borysowski leżał na drodze Wsiewołoda Olgowicza, jednego z braci księcia, i był przeszkodą połączenia się wojsk idących na oblężenie Zasławia, rezydencyi Rogniedy, przeto Wsiewołod obległ B. szturmem, dobył zamek i przyłączył do swego księztwa.

W r. 1431 Świdrygiełło, zwyciężywszy Zygmunta brata Witolda pod Mołodeczną i spaliwszy Zasław, Mińsk, przeszedł Berezynę i zatrzymał się w B., gdzie mu dostawiono Michała Iwanowicza księcia Holszańskiego; z B. odesłał go do Witebska, rozkazawszy utopić w Dźwinie. W r. 1500 kniaź moskiewski Iwan Wasilewicz, zmówiwszy się z książętami ruskimi hołdującymi Litwie, przeciągnął ich na swoją stronę i zebrawszy wielkie wojsko wysłał pod dowództwem Jakóba Zacharynicza, który, spaliwszy Brańsk, zarówno Brańszczanów jak mieszkańców innych miast i wsi do przysięgi kniaziowi zmusił. Dowiedziawszy się o tem w. książę litewski Aleksander wysłał wojsko pod dowództwem Konstantego Ostrogskiego do Smoleńska, a sam z resztą wojsk pociągnął przez Mińsk i w Borysowie się zatrzymał. Wojewoda smoleński Stanisław Kiszka, zebrawszy garstkę swego wojska, przyłączył się pod chorągiew hetmana, ale, będąc mylnie uwiadomiony o liczbie wojsk nieprzyjacielskich, rozpoczął boj z nierównie silniejszym przeciwnikiem, między wsiami Łopatyną i Wiedroszą. Hetman spostrzegł omyłkę, ale nie mogąc się wycofać, rozpoczął walkę przeciw 40,000 nieprzyjacielskiego wojska. Zrazu oba wojska dzielnie się ścierały; litwini mężnie wytrzymywali, ale gdy nadeszły posiłki nieprzyjacielowi, musiały cofać się; przyczem hetman został otoczony przez wroga i wzięty do niewoli. W. ks. Aleksander, będąc podówczas w miasteczku Bobrze, dowiedział się o klęsce i ze smutkiem powrócił do Borysowa, gdzie przyjmował posłów od zwycięzcy. W r. 1514 Zygmunt I król polski, poróżniwszy się z carem Wasilem Iwanowiczem, przyjechał do Litwy i robił przygotowania do wojny. Gdy się Zygmunt dowiedział o upadku Smoleńska, wyruszył z wojskiem na spotkanie nieprzyjaciela. W Mińsku zatrzymawszy się na krótko i zrobiwszy przegląd wojska, pociągnął do B., gdzie powtórnie robił przegląd wojska, którego było 30000 jazdy i 2000 piechoty. Po odbytym przeglądzie król miał pociągnąć pod Moskwę, ale go tu zatrzymał poseł od papieża Leona X Giovanni Piso, który przybył do króla polskiego za staraniem cesarza niemieckiego Maksymiliana, aby odradzić Zygmuntowi wojnę. Wysłuchawszy król posła podziękował za radę dodając, że dla spokojności Litwy musi wojnę doprowadzić do końca. W wojnie tej pod B. w dniu 28 sierpnia i 1 września dwie bitwy były stoczone. W r. 1655 Zygmunt III ciągnąc pod Smoleńsk przechodził przez B. Podczas wojny Jana Kazimierza z Aleksym Michajłowiczem Borysów był zdobyty szturmem przez Rossyan. W r. 1660 Stefan Czarniecki oblegał go, usiłując odebrać, ale po dwumiesięcznem beskutecznem zdobywaniu, musiał odstąpić do Mohilewa. W roku 1708 d. 25 czerwca Karol XII, przyciągnąwszy z Mińska, stanął nad Berezyną naprzeciw B. Gdy z przeciwnej strony wojska rossyjskie strzegły przejścia rzeki, król szwedzki, posunąwszy się wyżej Borysowa o 12 wiorst, przeszedł we wsi Studziance Berezynę i stoczył bitwę pod Hołowczycami. Polewoj pisze, że Karol XII przebył rzekę Berezynę w miasteczku Berezynie niższej, a tylko część jego wojska stała na przeciw B. Inny historyk pisze: Karol XII wysłał z Mińska generała Sparre do B., aby Rossyan trzymać w niepewności, sam zaś przeprawił się w miasteczku Berezynie ihumeńskiej (niższej) dnia 16 i 17 lipca, gdzie tylko było 600 żołnierza rosyjskiego. Jednak najpewniejszem być może, że król szwedzki z Radoszkowicz przyjeżdżał do B. dla obejrzenia mostu, który kazał budować na rzece Berezynie, nie dla tego, aby miał tędy się przeprawić, lecz aby wojska rossyjskie odciągnąć od miejsca, którędy miał przejść rzeczywiście. W r. 1812 podczas wkroczenia Napoleona do Rossyi przez B. przechodziły wojska francuzkie pod dowództwem marszałka Davoust, i B. był ogłoszony głównem miastem departamentu borysowskiego, nad którym rządcą mianowany został generał Barbanègre. Podczas odwrotu wojsk francuzkich z Moskwy Napoleon skierował się na B., gdyż po tej drodze znajdowały się ogromne magazyny z zapasami dla wojska. Wojska rossyjskie, przewidując że cesarz francuzów przekroczy Berezynę koło B., pośpieszyły pod to miasto. Czyczagow od Wołynia ciągnął przez Mińsk a Wittgenstein przybliżał się od Witebska. Napoleon dla powstrzymania i przeszkodzenia połączeniu się wojsk rossyjskich wysłał księcia Belluno naprzeciw ks. Wittgensteinowt, a marszałka Oudinot'a do B., aby tam strzegł Berezyny. Ks. Belluno zdołał powstrzymać ks. Wittgensteina pod Smolanami, gdy marszałek Oudinot, przejęty na drodze przez generała rossyjskiego Ożarowskiego, zająć B. nie mógł. Tymczasem generał Dąbrowski zaniechał zdobywania Bobrujska i z 15000 żołnierza i 30 armatami pośpieszył przez Jakszyce, Łohy, Kniaziówkę, Zabaszewicze i Hlewin do B., gdzie w dniu 21 listopada zajął okopy przez nikogo niebronione. Tegoż dnia w nocy Czyczagow poostąpił pod B. i nazajutrz rozpoczęła się zacięta walka pod okopami. Dąbrowski, widząc niemożebność utrzymania się na pozycyi przed liczniejszem wojskiem, cofnął się do B. i będąc nacierany przez jazdę rossyjską, w nieładzie ustąpił pozamiasto. Czyczagow wszedł do B., gdzie się i zatrzymał, gdy Dąbrowski, przyszedłszy do porządku, poszedł po trakcie moskiewskim, w nocy z d. 22 na 23 listopada spotkał się z generałem St. Cyrem, z którym połączywszy

się, powrócił do B. i niespodziewanie napadłszy, wyparł wojska po za rzekę. Rossyanie ustępując spalili most. O przejściu Napoleona przez Berezynę, ob. *Berezyna*. B. ma stacyą drogi żel. mosk. brzeskiej, między Żodynem a Bojarami. o 396 w. od Brześcia. Samo miasto leży o 5 w. od stacyi. Paraf. kościół katolicki pod wezw. Wniebowz. M. B. Par. katol. dekanatu borysowskiego dusz 3635; kaplice w Lubatowszczyznie i Łozinach. Dekanat borysowski dyec. wileńskiej składa się z 11 parafij. wszystkie w pow. t. n.: B., Korzeń, Okołów. Chotajewicze, Dziedziłowicze, Łohojsk, Kiemieszowce, Chołopienicze, Ziembin, Berezyna, Dokszyce (dawniej 13; prócz wymienionych jeszcze: Hajna, Omniszewo). Wiernych liczy: 20,560. Wszystkie parafie katol. w pow. borysowskim należą do dekanatu t. n. Powiat borysowski zajmuje północny kraniec gubernii mińskiej a graniczy z gub. wileńską, witebską, mohilewską tudzież powiatami ihumeńskim i mińskim. Powierzchnia gruntu w powiecie wyniosła: tutaj przypada rozgranicze wód Niemna i Berezyny, które pod wsią Daleszkowicze sięga 135 saż. n. p. m. Na tem wyniesieniu gleba czarnoziem z piaskiem i gliną, pszenna. Wschodnia a miejscami i północna część powiatu okryte są lasami i błotami; część zachodnia górzysta, niewiele ma lasów. Główna rz. Berezyna, ważna pod względem komunikacyjnym. Ma ona w tym powiecie 14 dopływów z prawej strony, 13 z lewej. Prócz nich w powiecie borysowskim mają swoje źródła Klewa i Wilia dopływy Niemna, Ilia, Dźwinosa dopływy Wilii, Omniszewa i Esa. Jezior liczą 30, najważniejsze z nich Pławio, Beraszta i Lepelskie. Głównie kwitnie w pow. borysowskim przemysł leśny. Pod względem rolniczym uprawa zbóż i lnu. Nad brzegami Berezyny trafia się ruda żelazna. Handel koncentruje się na tej rzece. Rocznie spławiają na niej za 3 miliony rs. towarów na wywóz a przywożą tą samą drogą na 600 tys. rs. Zresztą większy przywóz koleją żelazną niż wodą. Prócz drogi żelaznej brzesko-moskiewskiej przechodzą przez ten powiat: dawny trakt pocztowy mińsko-smoleński, trakty wojenne borysowsko-miński i borysowsko-lepelski oraz trakt handlowy z Borysowa do Bielnicz. Powiat borysowski dzieli się na 3 zarządy policyjne (stany), 30 gmin wiejskich, 161 okręgów wiejskich. Miejsc. zaludnionych liczy: 18 miasteczek, 52 siół, 727 wsi, zaścianków, futorów, folwarków i t. p. Mieszkańców 132,347. Z tego prawosławnych 93,927, wyznawców starego obrządku 2100, katolików 21,496, ewang. 41, izraelitów 14646, mahometan 35. Fabryk 40 z produkcyą roczną 89000 rs. (w tem samych smolarń 25). Szkół ludowych 45. Cena ziemi przeciętnie 200 do 400 rs. za włókę. W powiecie 61 parafij prawosławnych (w tej liczbie 55 dopiero od r. 1839). Rozległość powiatu 8958 wiorst kw. Czyt. Tyszkiewicz E. „Opisanie pow. borysowskiego pod względem statyst., geognostycznym, historycz., gospodarczym, przemysłowym, handlowym i lekarskim,“ Wilno 1847 r. 2.) **B.** (Stary), folwark w pobliżu m. pow. Borysowa, ma szpital wojskowy; dawniej miał hutę i kuźnicę żelaza; zowie się inaczej Radziwiłłów (ob. *Borysów*). 3.) **B.**, wś, pow. ostrogski, par. kat. Zasław, na połud. od m. pow. Ostroga o 18., w położeniu wzgórzystem; należała niegdyś do ogromnych dóbr ostrogskich, później była w ręku znakomitej familii Koniecpolskich, a w teraźniejszym wieku należy do ks. Ludgardy Jabłonowskiej. Przed 40 laty ta wieś była otoczona borami sosnowemi, które z półn. strony dotąd istnieją. Ziemia glinkowata lecz urodzajna. Ma cerkiew drewnianą parafialną, takąż szkołę wiejską. Tu są zamieszkali przeszło od 200 lat czynszownicy, niegdyś szlachta a obecnie włościanie, którzy niczem się nie różnią od włościan, mówią atoli po polsku i są katolikami. Mieszkańcy uprawiają tytuń w wielkiej ilości. Ludność ogólna dusz męz. 700, żeń. 721. Ziemi włośc. 1808 dz. Folw. B. należy do dóbr Płużno. 4.) **B.**, wś, pow. kobryński, o milę od Kobrynia.

Borysówka, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Wiazowicą, wpadającą do Sobu, o 2 w. oddalona od m. Liniec. Mieszk. 669, wyznania prawosław. Cerkiew parafialna należała dawniej do hr. Platera, obecnie do Demidowa ks. San Donato. Ziemi 2016 dz. pierwszorzędnego czarnoziemu. Zarząd gminny i policyjny w m. Lińcach. *Kl. Przed.*

Borysowka, 1.) wś, pow. i gub. niżegorodzka, st. p. w pobliżu N. Nowgorodu i Arzamasu. 2.) **B.**, wś, pow. i gub. penzeńska; st. poczt. między Penzą a Petrowskiem.

Borysowo, wś, pow. możajski, gub. moskiewska, o 10 w. na płd. od Możajska, nad rz. Pachrą, założona przez Borysa Godunowa. Była to niegdyś murem otoczona twierdza, która służyła za obronę przeciw napadom Litwy i Polaków; 484 mk., 72 dm.

Borysowo, niem. *Borishof*, dobra, pow. olecki, st. p. Kowale.

Borysowska, wś, pow. grajwороński, gub. kurska, przy trakcie z Białgorodu do Grajwоrona, 16288 mk., st. p.

Borysowszczyzna, wś i dobra ziemskie, w południowej stronie pow. bobrujskiego, przy drodze z Hłuska do Gródka i Bobrujska idącej, nad rz. Ptyczą, w gm. hłuskiej, w 3 stanie policyjnym (hłuskim). Dobra B. należą do Wołka Łaniewskiego, mają obszaru około 3560 morg. Była tu kaplica katolicka parafii Hłusk. *Al. Jel.*

Boryspol, mko, pow. perejasławski, gub. pułtawska, w pobl. Perejasławia i Kijowa, st. poczt., 5367 mk.

Borystenów, wś i dobra, pow. orszański, własność księżniczki Katarzyny Lubomirskiej, z podziału Dubrowieńszczyzny jako część trzecia tego klucza, na schedę ks. generała Konstantego Lubomirskiego z obszarem 40,000 dz. ziemi wydzielona, z 14 folwarkami, położone pomiędzy źródliskami rzek Dniepru i Dźwiny. Z tych dóbr połowa z testamentu ks. Konstantego, została przy Borystenowie dla ks. Katarzyny, drugą zaś połowę podzielono na trzy równe części dla córek ś. p. ks. Konstantego a mianowicie hr. Grabowskiej, która dostała folw. Katiszyn z niedokończonym pałacem nad jeziorem, założony na miejscu wsi Jurcewo; druga hr. Łubieńska dostała Konstantynów z folwarkami; trzecia hr. Ronikierowa dostała Wysokie z folw.: każda z nich po 7,000 dzies. ziemi; przez te dobra przechodzi teraz kolej brzesko-moskiewska. *J. D.*

Boryszew, 1.) wś, pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna. W 1827 r. było tu 10 dm. i 103 mk. 2.) i **B.** i *Boryszewek*, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Kozłów-Biskupi.

Boryszewo stare i B. nowe, dwie wsie przyległe, w pobliżu Wisły, pow. płocki, gm. Rogozino, par. Imielna, o 5 w. od Płocka, nad strumieniem Rosica, płynącym do Wisły głębokim parowem. B. stare ma 16 dm., 169 mk., 394 m. obszaru i młyn. B. nowe ma ewangelicki dom modlitwy, szkołę, młyn wodny, trzy wiatraki, karczmę; 48 dm., 440 mk., 1259 morg obszaru. *B. Chu.*

Boryszkowce, wś, pow. kamieniecki, ma 230 dusz męz., w tej liczbie 188 jednodworców i 394 dz. ziemi włośc. Do Martynowskiej należy 71 dz., do Mysłowskiej 28 dz., Szlagorskiej 78 dz., Rokosowskiej 136 dz., Jagodzińskiego 589 dz., Czechowskiej 230 dz. i Miklaszewskiego 26 dz. ziemi używalnej. Są tu ślady podziemnego zamku, wałami opasanego; widzieć można loch kamienny i arkady.

Boryszkowce (z Wygodą), wś, pow. borszczowski, w okręgu celno-granicznym, nad Zbruczem, o milę powyżej ujścia tej rzeki do Dniestru. Przestrzeń posiadłości większej; roli ornej 731, łąk i ogrodów 14, pastwisk 27, lasu 192; posiadłość mniejsza: roli ornej 1075, łąk i ogrodów 97, pastwisk 13, lasu 5 morg. Ludności rz. kat. 127, gr. kat. 710, izrael. 188: razem 1025. Należy do rz. kat parafii w Mielnicy; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Bielowce (427), Trubczyn (279), Kozaczówka z Okopami (322 parafian); cała par. liczy 1738 dusz, należy do dekanatu kudryneckiego. Posiada szkołę filialną i kasę zaliczkową z funduszem zakładowym 149 złr. Majątek to funduszowy, przez byłego właściciela ś. p. Łukasiewicza zapisany w 1817 r. na wyposażenie coroczne jednej sieroty płci żeńskiej. *B. R.*

Boryszkowce, wś, pow. borszczowski, o 7 kil. od st. poczt. Kozaczówka, z par. gr. kat. w miejscu. Dominium należy do sióstr miłosierdzia we Lwowie.

Boryszów, wś, pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Krzepczów, ma szkołę elementarną. W 1827 r. było tu 38 dm. i 264 mk.

Borz lub *Bielicha*, wś i dobra, powiat radomski.

Borzakowszczyzna, niewielka wioseczka w pow. kijowskim, niedaleko od Pirogowa. Ziemi 53 dz. gliniastej, mieszkańców w 8 chatach 36. Dwie cegielnie. Dawniej własność ławry kijowskiej, darowana 1703 r. Wasylowi Borzakowi, pisarzowi tejże ławry; sprzedana 1817 roku przez spadkobierców tegoż Zielińskiemu.

Borzątew, niem. *Wilhelmsau*, wieś, pow. gnieźnieński; 5 dm.; 40 mk.; 36 ew., 4 kat., 4 analf.

Borzdyń, wś, pow. miński, ma kaplicę katolicką parafii Raków, dawniej parafii Zasław.

Borze. 1.) wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Liw. Gm. B. graniczy z gminami Ossowno, Jaczew i Korytnica, ludn. 2861, rozl. 13233 m., s. gm. okr. IV Korytnica o 10 w. Urząd gm. we wsi Boguszyn-stary, st. poczt. Węgrów o 12 i pół w.; do Siedlec 40 i pół w. Wskład gm. wchodzą: Czaple, Filipy, Koszewnica, Krypy, Kwaśnianka, Leśniki, Noiszew, Orzechów-stary, Ostaszki, Połazie, Boguszyn-Decie, B.-Dzieżki, B.-stary, Skarzyn, Strupiechów, Sulki, Szurów, Swiętochów-nowy, S.-stary, Trawy, Wąsosze i Wypychy. 2.) **B.**, okolica szlach., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy. W obręcie jej leżą wsie: B. strumiany, B. przepychy, B. marcisze i os. B. bliźnięta. 3.) **B.**, ob. *Boże*.

Borze (niem.), ob. *Borce*.

Borzechów, wś i folw., pow. lubelski, gm. Niedrzwica. Par. Ratoszyn. W 1827 r. było tu 29 dm. i 244 mk.

Borzechowo, *Borzychowo*, niem. *Bordzichow*, wieś, leży w pow. starogardzkim, nad jeziorem Borzechowskiem ($^1/_2$ mili długiem, $^1/_4$ mili szerokiem); obszaru ziemi liczy 1991 m., mieszkańców 805, i to katolików 366, ewang. 430; wszyscy prawie polacy. Wieś ta osobliwie za pruskich czasów zniemczona jest siedzibą ewang. superintendenta, ma szkołę, zbór luterski i pocztę. Folwark B. leży zaraz przy wsi, obejmuje 2271 m. roli, liczy 185 mk. (125 katol., 58 ewang. i 2 izrael.) Za polskich czasów Borzechowo o tyle było znane, że tu mieszkał niegrodowy starosta borzechowski (właściwie osiecki), który się tu przeniósł z Osieka

odkąd zamek osiecki podupadł.

Borzejewo, wś, pow. łomżyński, gm. t. n., par. Wizna, należy do sądu gm. okr. I w Piątnicy, st. poczt. w Łomży. B. gm., urząd gm. we wsi Bronowo, ludności 7306, rozległości 11020 m. W gminie istnieje gorzelnia, browar, cegielnia, tartak, młyny wodne i wiatrak; szkół początkowych dwie. W skład gminy wchodzą: Borzejowo, Bronowo, Janczewo, Kokoszki-grzędy, Kotowo, Kotówek, Kramkowo, Małachowo-piekło, Męczki-sulkowo, Nieławice-boleścino, Niwkowo, Ruś, Rutki - Nory, R.-zaborowo, Sambory - bukowo, Sieburzyn, Srebrowo, Wierciszewo, Wizna i Zanklewo.

Borzejewo, ob. *Bożejewo*.

Borzen...., ob. *Borzę...*

Borzeń, wś i folw., pow. płocki, gm. Swięcice, par. Orszymowo, leży przy rzeczce Ryksie, folw. liczy 2 dm. i 10 mk., 222 m.; wś, B. liczy 7 dm., 66 mk. i 5 morg ornej ziemi. Tu urodził się znany badacz dziejów ziemi płockiej i Mazowsza W. H. Gawarecki.

Borzenkowice, wś, pow. będziński, gm. Wojkowice-kościelne, par. Siemonia, 32 dm., 273 mk., ziemi 405 m.

Borzesławice, *Borysławice*, niem. *Borislawitz*, mko targowe i wś, pow. kozielski, par. Kościęcin. Trzy jarmarki.

Borzestowo, ob. *Borzystowo*.

Borzetuchomie, niem. *Borntuchen*, wś parafialna katol. w reg. koszalińskiej, pow. bytomski, 826 mk., st. poczt.

Borzewisko, 1.) wś i folw., nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Niewiesz, par. Uniejów. Leży na wzgórzu, w pięknem położeniu, własność niegdyś Borzewiskich, w 18 w. Milewskich, Rekowskich. Szambelan Milewski wyjednał przywilej na miasto, wytknął plan, zaczął budować, lecz zamiar upadł. Jego kapelan ksiądz Wolmer, pijar, utrzymywał tu pensyonat dla młodzieży szlacheckiej, w liczbie której kształcił się późniejszy arcybiskup Fijałkowski. Ślady wielkiego ogrodu, cały system zarosłych dziś stawów, murowane budowle świadczą o dawnej zamożności i pieczołowitości właścicieli. Opodal folwarku stoi drewniany kościół, filialny. Na obszernem terytoryum B. powstało kilka kolonij: Leśnik z 18 w. dotąd niemiecka; inne.: Paulina, Izabela, Dzierząźna, Grochowa, nowe, czysto-polskie, składają się z osad 15—45 morgowych, zamożne, dobrze utrzymane; przy obfitości nadrzecznych łąk inwentarze piękne. Wsie zbudowane prawidłowo, z ogródkami przy chatach, drogi wysadzone drzewami. Resztę folwarków obecnie rozprzedano na cząstki włościanom. Borzewisko kol., obejmująca 40 osad, ciągnie się nad samą Wartą, w nizinie; grunta dobre; okupnicy i uwłaszczeni, każdy na swym kawałku, bez wspólności i szachownic. 2.) **B.**, kolonia, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Cnojne, odległa od Sieradza w. 10; rozległości mórg 532 w posiadaniu włościan, ludności 204, wyz. katolickiego; wiatrak produkuję rocznie 500 korcy mąki, gospodarstwa zamożne.

Borzewo, *Bożewo*, 1.) B.-Szlacheckie, folw. pryw. i wieś włośc., pow. płoński, gm. Starożęcin, paraf. Gralewo i Baboszewo; folwark zajmuje powierzchni 238 m., liczy 17 mk., 4 dm., z tych 2 murowane; do folwarku należy kuźnia. 2.) **B.**-Kmiece, wieś drobnych właścicieli, pow. płoński, gm. Starożęcin, parafia Gralewo, liczy 31 mk., 4 dm., powierzchni 292 m., w tem gruntu ornego 254 m. 3.) **B.**, folw., pow. płoński, gm. Wychodź, par. Chociszewo, leży przy rzece Struga zwanej, należy do dóbr Smoszewo. 4.) **B.** vel Bożewo-kościelne, wś włośc., folw. pryw. i probostwo, gm. Lisewo, pow. sierpecki, par. Bożewo; wieś włościańska, liczy 297 mk., 39 dm., powierzchni 425 m., we wsi znajduje się kościół par. katolicki z r. 1453, szkółka elementarna, karczma i wiatrak; folwark pryw. liczy 75 mk., 12 dm. mieszkal., powierzchni 913 m., w tej liczbie 70 m. gruntu ornego. Par. B. dek. sierpeckiego 777 dusz liczy.

Borzęcice, wś, pow. krotoszyński, 116 dm.; 841 mk.; 26 ew., 815 kat.; 296 analf.

Borzęciczki, niem. *Radenz*, dobra szl., pow. krotoszyński; 16,336 m. rozl., 12 miejscowości: 1) B., 2) wieś Wielowieś, 3) Wronowo, 4) Kaczagórka; 5) folw. Ludwikowo (Ludwigshof); 6) Bułaków; 7) Berdychów; 8) Gałąski; 9) Dembowice; 10) Brzoza (Birkenfeld); 11) Mycielin; 12) Międzyborze (Mittelwalde); 61 dm.; 997 mk.; 163 ew., 830 kat., 4 żydów 380 analf. Kościół par. należy do dek. koźmińskiego. Ajentura pocztowa, st. telegraf. w miejscu; st. kol. żel. Koźmin o 9 kilom. W XVI w. Krzysztof Mycielski, dziedzic B., przyjąwszy wyznanie Braci Czeskich, oddał kościół swym spółwyznawcom, od których go wykupił w r. 1660 Marcin Sulmowski; do roku 1649 należał do parafii mokronoskiej; w tym dopiero roku Andrzej Szółdrski, biskup poznański, oddzielną ustanowił parafią borzęcicką. Rafał Gajewski, kasztelan rogoziński, odnowił kościół w XVIII w. Trzy są w nim pomniki z kamienia ciosowego: 1) Po lewej stronie ołtarza wielkiego w ścianę wmurowana osoba w zbroi wyobraża Marcina Sulmowskiego, co się z niżej położonego napisu na tablicy okazuje. 2) Po prawej stronie jest pomnik grobowy Macieja Sulmowskiego, zabitego pod Lubartowem roku 1605, brata tamtego. 3) Pomnik w zakrystyi przedstawia niewiastę w stroju z XVII wieku; napis już jest nieczytelny. W zeszłym wieku B. należały do Radolińskich, z których Juliusz, szambelan króla

pruskiego, zupełnie się zniemczył. Dziś właścicielem B. jest hr. Stolberg.

Borzęcin, 1.) wś i folw, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Borzęcin. Leży o 17 w. na zach. od Warszawy. Posiada kościół murowany z r. 1855, erygowany przez Konrada ks. mazowieckiego a 1429 oddany kanonikom w Czerwińsku. W 1827 r. było tu 36 dm. i 273 mk. Dobra B. są własnością Władysł. Kronenberga. Par. B. dek. warszawskiego 2850 dusz liczy. 2.) **B.**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Błędów. 3.) **B.**, ob. *Bodzentyn.*

Borzęcin (z Borzęcinkiem), wś, pow. brzeski w Galicyi, ma 9795 m. rozl., w tem 5182 morg roli ornej, 1035 łąk i ogrodów, 2018 pastwisk a 1560 m. lasu; 934 dm., 4942 mk.; parafia w miejscu dek. wojnickiego (7108 wiernych). Kościół fundowany przez biskupa krakowskiego Bodzantę Jankowskiego w r. 1364. początkowo drewniany, zaś od r. 1618 murowany, pod wezwaniem Narodz. N. M. Panny. Niegdyś B. zwał się Bodzencin. Zakład ubogich utworzony przez biskupa krakowsk. Jędrzeja Trembeckiego w r. 1669, celem utrzymania ubogich. Majątek tej fundacyi składa się z 45 morg pola, domu murowanego i 1880 złr. w obligacyach. Szkoła ludowa 3-klasowa, 3 nauczycieli, gorzelnia. Jest to jedna z największych, najludniejszych i najbogatszych wsi w Galicyi, leży w równinie nad rz. Uszwicą, o 7 kil. od Słotwiny; ma glebę pszeniczną, bardzo urodzajną. Obszar dworski należy do państwa radłowskiego. *M. M.*

Borzęcin, wś i dobra, pow. gdański, st. p. Pruszcz, parafia św. Wojciech, 333 m. rozl. W 1782 roku własność szambelana Bystrama.

Borzęcin, niem. *Borentschine*, wś, pow. milicki, par. Strabórck.

Borzęcinek, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. W 1827 r. było tu 17 dm. i 116 mk.

Borzęckie, wś, pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Uników, odległa od m. Sieradza wiorst 25, rozległości morg 215 w posiadaniu włościan, ludności 134 wyznania katolickiego.

Borzęta, wś, pow. myślenicki, o 5 kil. od Myślenic, w par. rz. kat. Myślenice. Dominium należy do ks. Lubomirskiej.

Borzęta, jeziorko w obrębie wioski Borzęty w Galicyi, leżącej na północny wschód od Myślenic. Ob. *Janoty* „Przewodnik na Babią Górę i do Tatr.“ Kraków 1860, str. 9. *Br. G.*

Borziskowo, ob. *Borzyszkowo.*

Borzna, m. pow. gub. czernihowskiej, nad Borzną. Mieszkańców 7692 (1860 r.), 878 żydów, reszta prawosławni, 4 cerkwie, bóżnica, szkoła. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, uprawą tytuniu. Bywa jeden jarmark podczas wielkiego postu, st. p.

Borzna, rz, w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Desny. Bierze początek w konotopskim pow. blisko Bachmacza, płynie przez nizką i błotnistą okolicę na przestrzeni 50 w. i wpada do Desny w pow. sośnickim.

Borznice, niem. *Bornitz*, ob. *Bornice.*

Borzowa, wś, pow. kowelski, gm. Siedliszcze. Ziemi 729 dz.; włośc. 463 dz., dziedziczki Pogonowskiej 266 dz.; położona nad rz. Wyżówką, wpadającą do Prypeci, przy kolei kijowsko-brzeskiej. *A. Br.*

Borzuchowo-Dadźbogi, wieś drobnej szlachty, pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk, liczy 35 mk., 8 dm., 260 m. rozl.

Borzuchy lub *Borzychy*, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Starawieś, urząd gm. Roku 1827 było tu 25 dm. i 239 mk., obecnie 55 dm., 449 mk. i 679 m. obszaru.

Borzychowo, ob. *Borzechowo.*

Borzykowa, 1.) B.-wielka lub kościelna i mała, dwie wsie nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. Maluszyn, par. Borzykowa. Leży o 7 w. od Koniecpola i początkiem swym sięga czasów przedhistorycznych, o czem świadczą ślady grodziska nad Pilicą i cmentarzysko pogańskie na poblizkich wzgórzach. Przedbórz z Koniecpola był dziedzicem B. w 1443 r. i on miał otrzymać od Władysława III, króla węgierskiego, przywilej na założenie tu miasta. Na wyspie otoczonej wykopanym kanałem znajdują się gruzy mające pochodzić ze świątyni aryańskiej. B. od Koniecpolskich przechodziła do Potockich, wreszcie Strzeleckich. W 1827 roku B. wielka (lit. A) miała 38 dm. i 310 mk. B. mała (lit. B), 13 dm. i 116 mk. Par. B. w dekanacie noworadomskim ma 3550 dusz. Dawny kościół pod wezwaniem śś. Piotra i Pawła apostołów, drewniany, niewiadomo kiedy erygowany. Na północ miał kaplicę r. 1649, wystawioną przez Mikołaja z Roxyc Pągowskiego. R. 1729 cały kościół bliskim był ruiny. Z początkiem tego wieku runęła nawa kościelna, pozostało samo presbiteryum. Nabożeństwo więc odprawiało się w kaplicy drewnianej, przez proboszcza miejscowego 1680 r. zbudowanej, gdzie cmentarz grzebalny przeniesiono; ale kiedy i ta kaplica w r. 1822 skutkiem silnych wichrów upadła, Piotr Jankowski pleban miejscowy do dawnego presbiteryum dostawił nawę i w uformowanym tym sposobem kościele odprawował nabożeństwo. Aż w roku 1844 nowy kościół murowany, skromnej struktury, o 3 ołtarzach, z wieżyczką drewnianą zbudowany został pod wezwaniem śś. Piotra i Pawła. Uposażenie kościoła opisane w „liber beneficiorum“ pod rokiem 1521. Jest tu relikwia drzewa krzyża świętego, oraz i inne relikwie śś. Męczenników, które Marya Karolina de Bouillon, po śmierci swego ojca Jakóba Sobieskiego podarowała Franciszkowi Wierusz Kowalskiemu, kawale-

rowi maltańskiemu, 2.) **B.**, wś, pow. stopnicki, gm. Szaniec, par. Gnojno, o 2 w. od szosy z Chmielnika do Buska. Grunta pszenne, glinka i iły miejscami. Kamień piaskowy zdatny do budowli. Las sosnowy i osikowy, gospodarstwo płodozmienne, lud mało oświecony. Ogólny obszar B. 810 m., w tem 300 m. lasu. Do dóbr B. należy folw. Dąbrowa. W 1827 r. było tu 25 dm. i 206 mk. (Według notatki *Zygmunta Mateckiego*).

Borzykowo, wś, pow. wrzesiński, blisko Pyzdr, w okolicy piaszczystej; na granicy rosyjskiej, 27 dm.; 303 mk.; 21 ew., 277 kat., 105 analf. Rolnictwo, przemycanie towarów do Rossyi głównem zatrudnieniem. Komora drugiej klasy; z Rossyi przechodzi zboże, drzewo, bydło. Urząd pocztowy trzeciej klasy w miejscu. Poczta osobowa do Wrześni. St. kol. żel. Miłosław o 14 kil.

Borzym, dawne imię, źródłosłów nazw: Borzymów, Borzymowice; w skróconych formach: Borz, Borzej, Borzyk dało początek nazwom: Borze, Borzejewo, Borzykowo, Borza wola; ztąd niewłaściwie zupełnie piszą dziś Bożewo, Boża wola, Boże, jak gdyby źródłosłowem był: Bóg. *Br. Ch.*

Borzymie, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Choceń. Dobra B. mają 733 m. obszaru; kopalnia torfu. W 1827 r. było tu 14 dm. i 167 mk.

Borzymin, wś, pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Żale. Pod tą wsią, nad samym traktem z Rypina do Dobrzynia wiodącym, znajduje się jedno ze starożytnych horodyszcz, w tej okolicy więcej niż gdzieindziej porozrzucanych; jest ono znacznie od innych większe, bo grzbietem wału wierzchniego idąc, 350 kroków w obwodzie wymierza. Wysokość jego nad najwyższy poziom okolicznej ziemi może około 20 łokci wynosić; tam zaś gdzie się ten poziom zniża, nierównie jest znaczniejszą. Oblane było pierwotnie prawie dokoła jeziorem, z innem obszernem pod wsią Długie związek mającem, dziś zupełnie wyschłem. Wierzch tego horodyszcza w znacznej części jest rozkopany. B. obecnie ma 40 dm., 304 mieszk., 1185 m. rozl.

Borzymów, wś poduchowna, pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica, na prawo od traktu ze Stopnicy na Oleśnicę do Staszowa, szkoła gminna. W 1827 r. było tu 38 dm. i 242 mk.

Borzymowce, wieś, pow. winnicki, dusz męz. 139, ziemi włośc. 518 dz., należała do kościoła pikowskiego a mała cząstka (3 dusz męz.) do kościoła ks. dominikanów w Winnicy, dziś rządowa.

Borzymowice, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Choceń, 855 m. obszaru dworskiej ziemi.

Borzymy, 1.) wś, pow. radzymiński, gmina i par. Jadów. 2.) **B.**-Olszewo, wś, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Żmijewo.

Borzymy, niem. *Borszymmen*, wś kościelna, pow. łecki, o 24 kil. od Ełku, nad granicą Królestwa, w okolicy lesistej; 824 mk. ew., Polaków. Gleba gliniasta, piękne łąki, stacya pocztowa.

Borzynów, ob. *Stara-Huta*.

Borzynowo, niem. *Borsinowe*, wieś, pow. mielicki, par. mielicka.

Borzysko-orawskie, tak zwie się obszerne torfowisko w obrębie gminy Czarnego Dunajca, w pow. nowotarskim, między lasem Baligówką a granicą węgierską od Orawy. Dawne bagna tutejsze zostały dziś po większej części osuszone. *Br. G.*

Borzysław, 1.) wieś, pow. bukowski; 9 dm., 62 mk.; 7 ew., 55 kat.; 9 analf., st. p. Grodzisk o 9 kil., st. kol. żel. Opalenica o 9 kil. 2.) **B.**, folw., pow. bukowski, ob. *Kotowo*.

Borzystowo, pos. ryc. z folw. Borzystowska huta, Bukowy las, Długi kierz, Dąbrowo i Zajeziorze, pow. kartuski, 577 stóp nad morzem, o 2 i pół mili od Kartuz, par. Chmielno, st. p. Miechuczyn. Szkoła.

Borzyszkowo, wieś, pow. wyrzyski; 12 domów; 104 mieszk.; 20 ewang., 77 kat., 7 żydów; 16 analf.

Borzyszkowo, niem. *Borziskowo*, wś szlachecka, pow. człuchowski, st. p. Lipnica, par. kat. w miejscu, 4779 m. rozl., 32 dm., 316 mk., 308 kat. Najwięcej tu drobnej szlachty, śród której 1821 r. było 3 Borzyszkowskich, 1 Cymiński, 1 Jonta Lipiński, 1 Żabiński. Od r. 1869 jest tu spółka pożyczkowa, która na początku 1879 miała 122 członków, dyskontowała za 8%, deponentom dawała 5% i miała 16713 marek rocznego obrotu. *J. B.*

Bosac, niem. *Bosatz*, wś, pow. raciborski, tuż pod Raciborzem, par. katol. Ostrog, kilka fabryk posiada. Do B. należy willa Kamienica i zamek raciborski.

Bosak, rzeczka w Królestwie Polskiem. Wypływa z pod wsi Mleczków, w pow. radomskim, płynie pod Zakrzewem, Wolą Zakrzewską, Kozią Wolą, a zabrawszy pod Gulinkiem strugę wypływającą z lasów Dąbrówki podłężnej, razem z nią wpada do rzeki Radomierzy, poniżej młyna tejże wsi Gulinka. Długość jej 1 i pół mili. *L. W.*

Bosancze, ob. *Boszańce*.

Boschpol, ob. *Bożepole*.

Bosem, *Bosemb*, *Bosemp*, ob. *Boże*.

Bosem-Wolka, ob. *Wólka*.

Boska-wola, 1.) folw., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Stromiec. Znajduje się tu urząd gminny, gorzelnia; 11 dm., 127 mk., ziemi dworskiej 1301 m. 2.) **B.**, folw., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki.

Bośniaczyzna, część m. Jarmoliniec w powiecie proskurowskim i folw. gospodarczy, na-

leżący do Aleksandra Orłowskiego; ob. *Jarmolińce.*

Bosnicza, węg. *Bossnyicza*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), uprawa roli, 150 mk.

Bosobrodzka st. p., ob. *Bosybród.*

Bosowica, rz., dopływ Dniestru w pow. kamienieckim (Stołpiański).

Bosówka, 1.) wś, pow. zwinogrodzki, nad rz. Bosówką wpadającą do rz. Winogradu, o 15 wiorst od Łysianki, o 20 w. od wsi Tołsterogi. Mieszk. 1454, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka, ziemi 2418 dz., cokolwiek górzystej lecz pszennej. Należała dawniej do hr. Branickiego, obecnie kupiona na rzecz udziałów (dobra prywatne Cesarskiej familii). Zarząd gminny w Winogradzie, policyjny w Łysiance. 2.) **B.**, wś rządowa, pow. humański, niegdyś należała do Rzewuskich i stanowiła klucz bosowiecki, który od Rzewuskich mocą sprzedaży przeszedł do Sarneckich, od tych do Tomaszewskiego a następnie, stała się wsią rządową. Przedtem należała do powiatu lipowieckiego, a gdy przeszła na rzecz rządu, zaliczono ją do kolonij wojskowych pow. humańskiego. *Kl. Przed.*

Bosówka, 1.) rz., dopływ rz. Winogradu w pow. zwinogrodzkim; rz. Winograd wpada w tymże powiecie do rz. Tykicza gniłego. 2.) **B.**, rz., dopływ rz. Konely; nad tą rzeczką wieś Ugłowata w powiecie lipowieckim.

Bosse, wś, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki.

Bossewo, folw., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło; ogólna przestrzeń 1545 m., w tem lasu 1043, nieużytków 101, gruntów ornych 305, reszta łąki i pastwiska.

Bossowice, wś i folw., pow. stopnicki, gm. Grabki, parafia Kargów, na lewo od drogi z Chmielnika do Stopnicy. W 1827 r. było tu 44 dm. i 415 mk.

Bostów, wś i folw., pow. iłżecki, gm. i par. Chybice. Wspomina ją Długosz (III. 240). W 1827 r. było tu 22 dm. i 129 mk., obecnie 30 dm., 232 mieszk., 920 m. ziemi dworskiej i 309 włośc.

Bosułów, wś, pow. krakowski, o 10 kil. od Krakowa, w par. Raciborowice; dominium należy do kapituły krakowskiej.

Bosybród, wś, pow. berdyczowski, st. p. między Skwirą a Lipowcem.

Bosyrski, potok, wypływa w obr. gminy Bosyr na południowym stoku Rozbitej Mogiły (304 m.); płynie w połud. wsch. kier. przez Bosyry, poniżej których przyjmuje potok Rudkę z lewego brzegu i po przeszło pół milowym biegu wpada do Zbrucza. *Br. G.*

Bosyry, wś, pow. husiatyński, o 10 kil. na północ od Skały, o 18 kil. również na północ od Borszczowa, a 16 kil. na południe od Husiatyna, leży w okręgu celno-granicznym Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 371, łąk i ogrodów 12, pastwisk 2, lasu 80; posiadłość mniejsza: roli ornej 659, łąk i ogrodów 93, pastwisk 5 m. Ludności rz. kat. 61, gr. kat. 482, izraelitów 15: razem 558. Należy do par. rz. kat. i urzędu poczt. w Skale; grec. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Kociubińczyki, Siekierzyńce, Dębówka; liczy 1804 dusz gr. kat. obrządku, należy do dekanatu skalskiego, posiada szkołę filialną.

Boszańce, *Bosancze* (z Lisaurą i Nemericzanami), wś, powiat suczawski na Bukowinie, na granicy Multan, ze stacyą pocztową i parafią grecką nieunicką w miejscu; co do innych parafij należy do Suczawy. Ma 3890 mk., komorę celną i kwitnące sadownictwo. Dominium jest własnością ks. Stourdzy.

Boszczynek, wś, pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Skalbmierz; ma szkołę gminną i urząd gminny. Gmina należy do s. gm. okr. IV w Kaźmierzy Wielkiej, st. p. w Skalbmierzu, odl. od Pińczowa 33 wiorst. Ludn. 3550.

Boszecy (łuż.), niem. *Baschitz*, u Smolera mylnie *Baszicy*, wś serbska na Łużycach saskich, 1875 r. miała 48 dm., 235 mk. *A. J. P.*

Bószicy (łuż.), niem. *Buschwitz*, u Smolera mylnie *Boszecy*, wś na Łużycach saskich.

Boszkowo, 1.) wieś, pow. kościański, 14 dm., 141 mk., wszyscy kat., 25 analf., stac. poczt. Włoszakowice (Luschwitz) o 7 kil., stac. kol. żel. Stare Bojanowo o 18 kil. 2.) **B.**, folw., pow. kościański, ob. *Machcin.* *M. St.*

Boszpol, ob. *Bożepole.*

Bosztal, niem. *Borschtahl*, leśnictwo, pow. kościerski, st. p. Kalisz.

Bothau, ob. *Botowo.*

Botna, według W. Pola prawy dopływ Dniestru; do Botny wpada Wołczaniec, odlewający 10 stawów.

Boto, ob. *Błoto.*

Botoki, po żm. *Batakiaj*, 1.) mko pow. rossieńskiego, nad rz. Anczą, o 42 w. od Rossien, w pobliżu szosę taurogowskiego. Niegdyś dziedzictwo Szumskich; dobra B. należały 1717 r. do stołowych, zaliczały się do pow. widuklewskiego; starostwo płaciło 1041 zł. kwarty. Starostą był Krzysztof Jan hr. Pac, marsz. wiłkomierski. Do składu stwa należał wówczas folw. Poożlinie. Od r. 1831 B. są własnością rządową. Mko B. ma paraf. kościół katolicki św. Anny, wzniesiony z drzewa 1509 przez kasztelana Stan. Janowicza. Parafia kat. dusz 3129. Filia w Warnoławkach, z drew. kościołem św. Trójcy, istniejącym ze sto lat, a odnowionym 1860 przez mieszkańców. Kaplice w B., Teodorowie i Łomiach (z r. 1766). Dekanat botocki dyecezyi telszewskiej składa się z 12 parafij: Girdyszki, Kołtyniany, Szyłele, Poszyle, Stulgi, Niemoksztу, Odachów,

Skawdwile, Botoki, Pogromońcie, Gawry, Taurogi. Filij liczy 8, kaplic 6. 2.) **B.**, majątek, pow. rosieński, zwał się niegdyś Poowkowie, w pobliżu mka B. i szosy taurogowskiej. Od lat kilkuset jest w posiadaniu rodziny Chrząstowskich. W 1717 r. należał do Jana Chrząstowskiego, podstolego nowogrodzkiego. Rodzina ta piastowała wyższe urzędy w ks. Żmudzkiem.

Botoschana, *Botoszana*, wś, pow. radowiecki na Bukowinie, o 4 kil. od m. Solki, z par. grecką nieunicką w miejscu.

Botoschenica, *Botoszenica*, wś, pow. Sereth na Bukowinie, o 7 kil. od st. p. Graniczestie, z par. grecką nieunicką w miejscu.

Botowo, 1.) niem. *Bothau*, dobra, pow.ządzborski, st. p. Sorkwity. 2.) **B.**, niem. *Botowen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Rasząg.

Botryci, ob. *Bodryci*.

Botschin, ob. *Bocień*.

Botuszany, wś, pow. bałcki, gm. Harnaki, liczy dusz męz. 293, ziemi włośc. 1299; w dominium 3260 dzies. należy do Rodokonakiego a 301 dzies. do Hajłowa; wieś ta należała do Grabowskich i Lipkowskich.

Botwinowicze, folw., pow. święciański, należący do dóbr Mańkowicze księcia Lubeckiego.

Botwinówka, wś, pow. humański, z dóbr tulczynieckich, klucza humańskiego, sprzedana Kamienieckiem; od tego przeszła mocą sprzedaży w posiadanie dzisiejszego właściciela Hulanickiego; na pograniczu pow. lipowieckiego, paraf. katol. w Humaniu. Staw dosyć rybny. Cerkiew drewniana. Zarząd policyjny w Humaniu. *Kl. Przed.*

Botylnia, *Butelnia*, ob. *Sławczynka*.

Botynka, rz., dopływ Ryty.

Botysma, błoto w gub. kijowskiej, obok wsi Gronostaj-pole, 2 w. dł., 250 saż. szer. (Funduklej).

Botzdorf, ob. *Batyzowce*.

Botzdorfer-See, *B.-Spitze*, *B.-Wasser*, ob. *Batyzowiecki staw*, *B.-szczyt*, *B.-woda*.

Botzonowitz, ob. *Boconowice*.

Boubiany, *Bołbiany*, folw., pow. trocki, o 2 mile od stacyi dr. żel. Jewje.

Bouszów, *Bohuszów*, wieś, pow. rohatyński, nad rzeką Lipą, o $1/2$ mili na północ od miasteczka Bołszowce a o 10 kil. od Halicza. Przestrzeń posiadłości więk. roli ornej 898, łąk i ogr. 591, past. 235, lasu 105, posiadł. mniej. roli orn. 1743, łąk i ogrod. 800, past. 515, lasu 17. Ludność rzym. kat. 247, gr. kat. 1112, izrael. 59: razem 1418. Należy do rzym. kat. paraf. w Bołszowcach, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Słobódka: razem liczy 1463 dusz gr. kat. obrządku; parafia ta należy do dekanatu halickiego, posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z kapitałem 1500 złr. Właściciel większej posiadłości Kornel Krzeczunowicz.

Bouszowce, ob. *Bołszowce*.

Bowalno, dawniej *Wawelno*, *Wąwolno*, wś, pow. opolski, par. katol. Dąbrowa.

Bowański, potok górski, płynący równolegle do Berdiańskiego; źródliska leśne z północno wschodnich stoków góry Falowy (958 m.) w Beskidzie lesistym, w obr. gm. Buka w pow. Lisko); płynie łąkami śródleśnemi na północny zachód i po przeszło ćwierćmilowym biegu uchodzi poniżej młynu buckiego do Solinki, dopływu Sanu. *Br. G.*

Bowbiany, ob. *Bołbiany*.

Bowdysz, *Bowtysz*, ob. *Bołtysz*.

Bowkun, ob. *Bawkun*.

Bowsk, *Busk*, niem. *Bausk*, *Bauske*, m., pow. mitawski, gub. kurlandzka, blisko zbiegu Muszy z Memlem, o 42 w. od Mitawy, o 657 od Petersburga. Ma 4425 mk., st. poczt., 74 sklepy, 6 fabryk, jarmark od 12 do 17 paźd. na zboże, siemię lniane, budulec i drobne towary, szkołę pow. 2-klasową, kościół katol. pod wezw. Przenajśw. Sakramentu, filialny szenberski. B. prowadzi drobny handel z Litwą, mieszkańcy trudnią się też hodowlą i handlem owoców, połowem minogów, garbarstwem. Parafia ewang. B. obejmuje ważniejsze wsie Dirden, Zerrauxt, Barbern, Kauzemünde, Bornsmünde, Ruhenthal, Bersteln, Pomusz, Brukken, Schoenberg, Raden, Zoten, Mesoten i i. B. otrzymał pieczęć miejską 1609 od ks. Fryderyka. Gustaw Adolf zajął to miasto 1695; r. 1705 Rossyanie je opanowali po bitwie ze Szwedami. Położenie B. jest piękne, zwłaszcza pode dworem Jungfernhof, niedaleko B., na prawym a wysokim brzegu Muszy, który z przeciwległego dworu Bornsmünde pięknie się przedstawia. Pod samym B. ruiny starożytnego zamczyska na skale (Bauskenberg). Okrąg bowski pow. mitawskiego, ma 1846 w. kw. rozl. *F. S.*

Bowyczyny, wś, pow kutnowski, gm. i par. Rdutów, dm. 12, mieszk. 165, ziemi ornej posiada morg. 582, z tych m. 31 należy do włościan. Folw. ten jest własnością starozakonnego Abrahama Rejcherta. *W. W.*

Boyczów, wś i dobra, pow. gliwicki, z par. katol. w miejscu i z folw. Dąbrówka.

Boyen, twierdza tuż pod m. Lecem, w pow. leckim.

Boyniowice, wś, pow. gliwicki, o milę od Pyskowic, par. Ziemięcice.

Bozahnken, ob. *Bożanka*.

Bozankecy (łuż.), niem. *Basankwitz*, wś czysto serbska, na Łużycach saskich, miała 1875 r. 7 dm., 38 mk. Tu d. 27 lut. 1836 r. ur. się Handrij Duczman, spółczesny pisarz łużycki, autor „Ziwjenja Swiatych“. *A. J. P.*

Bozawolla, *Bozejewo, Bozepole*, ob. *Bożawola, Bożejewo, Bożepole.*

Bozdziechów, prawdopodobne nazwisko wsi Bieskau (ob.).

Bozonowitz, ob *Boconowice.*

Bożacin, 1.) wieś, pow. krotoszyński, 57 dm., 422 mk., wszyscy kat., 79 analf., stac. poczt. i kol. żel. Krotoszyn o 6 kil. 2.) **B.**, domin., pow. krotoszyński, ob. *Krotoszyn* (księstwo). 3.) **B.**, gmina, pow. mogilnicki, 4 miejsc. 1) B. wieś, 2) Bożacińskie Olędry, 3) Biskupiec młyn, 4) Kremka osada; 14 dm., 109 mk., 33 ew., 76 kat., 22 analf.; stac. poczt. Gościeszyn o 6 kil., stac. kol. żel. Gniezno o 15 kil. Dom. B. w pow. mogilnickim, 998 m. rozl., własność Sąchockiego. *M. St.*

Bożanka, niem. *Bozahnken*, osada, pow. wejherowski, st. p. i par. Kielno.

Bożanka, ob. *Bużanka.*

Boża-Wola, 1.) wś i folw., pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Bożawola, należy do Ordynacyi Zamojskich, leży śród lasów. Kościół par. drewniany z XVIII w., gospodarstwo staranne, owczarnia wzorowa. W 1827 r. było tu 22 dm. i 237 mk. Par. B. dek. janowskiego 1900 dusz liczy. 2.) **B.**, wś i folw., pow. zamojski, gm. Suchawola, par. Krasnobród. W 1827 r. było tu 23 dm. i 164 mk. 3.) **B.**, wś, pow. Końskie, gm. Dobromierz, par. Stanowiska. Ma 11 dm., 90 mk., 256 morg. obszaru, w tem 192 m. dworskich. 4.) **B.**, wś, pow. błoński, gm. Passy, par. Błonie, o milę od Grodziska. W 1827 r. było tu 13 dm. i 130 mk, obecnie 172 mk. *Br. Ch.*

Bożą-wola, wś, pow. kowelski, gm. Niesuchojże. Ziemi 820 dz., w tem. włośc. 380 dz. Dziedzic Jędrzejowski ma 440 dz.; we wsi 18 dm., 108 mk. Ziemia piasek i glinka, na pokładzie gliny i piasku. Narzecze rusińskie.

Bożawola, wieś, pow. jaworowski, w piaskach, o 3 kil. od miasteczka Wielkie Oczy. Przestrzeń posiadł. większej roli ornej 192, łąk i ogr. 28, past. 6., lasu 137; posiadł. mniej. roli ornej 98, łąk i ogrod. 49, past. 5 morg. Ludność rzym. kat. 19, gr. kat. 473, izrael. 47: razem 539. Należy do rzym. kat. parafii w Wielkich Oczach, gr. kat. par. w Żmijowiskach. Właściciel więk. pos. Edward baron Hagen.

Bożawola, folw., pow. kościański, ob. *Czerwonawieś.*

Bożawola, niem. *Bozawolla*, 1.) folw. dóbr Piątkowo, pow. brodnicki, par. Radowiska, st. p. Kowalewo. 2.) **B.** Według Kętrz. jest i w pow. toruńskim miejscowość t. n. (?).

Boże, wś i folw. i *Boże-Małe*, wś, pow. kozienicki, gm. Grabów, nad Pilica, par. Stromiec. B. ma 33 dm., 264 mk., 953 morg. dworsk., 393 włośc. ziemi. B. małe. 37 dm., 235 mk., 760 morg. ziem, włośc. *Br. Ch.*

Boże, niem. *Bosem, Bosemp*, dobra, pow. ządzborski, st. p. Nakomiady. Odbywa się tu we wrześniu jarmark.

Bożejewice, 1.) wieś szl. i domin., pow. inowrocławski, 2822 morg. rozl., 10 dm., 197 mk., 20 ew., 177 kat., 94 analf.; stac. poczt. Strzelno o 7 kil., st. kol. żel. Inowrocław o 13 kil. Własność Heleny Potworowskiej. 2.) **B.**, wieś, pow. szubiński, 5 dm., 63 mk., wszyscy kat., 30 analf. 3.) **B.**, domin., pow. szubiński, 2056 morg. rozl., 10 dm., 167 mk., wszyscy kat., 36 analf., stac. poczt. w Żninie o 4 kil., stac. kol. żel. Mogilno o 25 kil. Własność Zalewskiego. *M. St.*

Bożejewiczki, 1.) wieś, pow. szubiński, 7 dm., 43 mk., 5 ew., 38 kat., 22 analf. 2.) **B.**, domin., pow. szubiński, 1266 morg. rozl., 11 dm., 152 mk., 1 ew., 151 kat., 34 analf., stac. kol. żel. Mogilno o 25 kil. *M. St.*

Bożejewo, *Bożejów*, niem. *Bozejewo*, os. pow. wejherowski, st. p. Wejherowo, par. Luzyno, folw. dóbr Kębłowo (ob.).

Bożejewo. ob. *Borzejewo.*

Bożek, *Bużek*, ross. *Bużok*, rz., lewy dopływ Bohu, bierze początek na granicy Wołynia w pow. starokonstantynowskim, w okolicy wsi Łyczówki, wpada do Bohu pod Międzybożem, przyjmuje z prawej strony około wsi Jarosławki rz. Żyteczkę. Nad brzegiem B. leży m. Mikołajów. B. długi według W. Pola mil 10.

Bożemyśle, niem. *Bademeusel*, wś kościelna, pow. żarowski regencyi frankfurckiej w Brandenburgii.

Bożenka, przysiołek wsi Karów.

Bożepole, 1.) niem. *Bozepole*, folw. dóbr Gałczewko, pow. brodnicki, par, i st. p. Golub, 2 dm., 12 mk. 2.) **B.**, niem. *Boschpol, Boszpol*, wś i dobra, pow. kościerski, st. p. St. Kiszewa, ma 967 m. rozl. (575 m. ziemi ornej, 50 łąk, 306 lasu). Obecny właściciel Zalewski, w r. 1648 Floryan Pawłowski, niedawno Rogowski. 3.) **B.**, niem. *Bozepole*, folw. dóbr Nogat, pow. grudziąski, par. Szynwałd, gm. Wydrzno, st. p. Gardeja, 684 m. rozl., 2 dm., 30 mk., 13 kat. W r. 1782 i 1821 własność Kalksteinów. 4.) **B.**, niem. *Gross-Boschpol*, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Bożewo, ob. *Borzewo.*

Bożęcin, ob. *Borzęcin* i *Bodzentyn.*

Bożniczgiry, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda.

Bożyca, ob. *Dunajec.*

Bożydar, dawne imię oraz nazwa kilku miejscowości w obrębie Królestwa; są to drobne osady lub folwarki; jedna tylko wieś poduchowna nad Wisłą, w pow. sandomierskim, gm. Dwikozy, par. Góry wysokie. W 1827 r. miała 12 dm. i 119 mk., obecnie zaś 19 dm., 162 mk. i 152 morg. ziemi. *Br. Ch.*

Bożydar, wś pryw., pow. nowo-aleksan-

drowski, gub. kow., nad rz. Szateksznią, o 62 w. od m. pow.

Bożydar, niem. *Gottesgabe*, kolon., pow. średzki, 22 dm., 165 mk., 2 ew., 163 kat., 39 analf.

Bożydom. Tak się nazywał Czarnowąs w r. 1228.

Bożyki, przys. wsi Hrebenne.

Bożyków (z Siołkiem), wieś, pow. podhajecki, nad Złotą Lipą, w górzystej lecz urodzajnej okolicy; sąsiednie góry pokryte są znacznemi przestrzeniami lasów należących do licznych włości podolskich, które stanowiły przed laty kilkudziesięciu ogromny klucz kozowski, będący własnością rodziny Muszyńskich, i tworzący odłam dóbr Podhajce, własność niegdyś rodziny Potockich. Przestrzeń posiadłości więk. roli ornej 567, łąk i ogr. 236, past, 102, lasu 1334; posiadł. mniej. roli ornej 819, łąk i ogr. 237, past. 189 morg. Ludność rzym. kat. 104, gr. kat. 970, izrael. 78: razem 1152. Należy do rzym. kat. par. w Podhajcach, oddalonych o 2 mile na południe; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu podhajeckiego; do tej parafii należy przysiółek Wołoszczyzna z 550 duszami; cała parafia liczy zatem 1520 gr. kat. dusz. *B. R.*

Bożykowce, *Bażukowce*. 1.) wś, pow. bałcki, dusz męz. 774, w tej liczbie 31 jednodworców. Ziemi dwor. 1053 dz., włośc. 677 dz., fabryka cukru na akcyach. Należy do Wacława Czosnowskiego. 2.) **B.**, wś, pow. latyczowski, o 45 w. od Latyczowa, o 20 w. od st. dr. żel. Deraźnia. Fabryka cukru 1847 założona.

Bożymin, ob. *Borzymin*.

Bożyn, mko i dobra ziemskie, pow. ihumeński, na prawym brzegu rzeki Berezyny, niedaleko drogi z Łapicz do Wiazownicy, w gm. pohorelskiej, w 3 okr. sąd., w 3 stanie polic. Do roku 1873 B. był własnością Jasińskich, w tym czasie sprzedany i nabyty przez Wołczaninowa, ma obszaru 1049 dz.; w glebie lekkiej ale sianożęci są obfite. Ma 22 dm., szpital utrzymywany z zapisu ks. Malukiewicza.

Bożystok, strumień wypływa z Prus, wchodzi do Królestwa pomiędzy pustkowiem Nieradów i Biała, pow. będziński, przyjąwszy z lewego brzegu strumień z pod wsi Gniazdowa, przepływa przez grunta wsi Wojsławic, os. Koziegłowy, następnie zasilany kilku strumieniami z obu stron do niego wpływającemi, pod wsią Kuźnica Stara wpada z lewego brzegu do rzeki Warty; długość tego strumienia w królestwie około dwóch mil. *L. W.*

Braa, ob. *Brda*.

Braadorf, ob. *Chwarzno*.

Brabenka, ob. *Babianka*.

Brachlewo, leśnictwo królewskie, pow. kwidzyński, gm. i urz. stanu cyw. Bystrzec.

Bracholin, wieś, pow. wągrowiecki, 17 dm., 194 mk., 39 ew., 155 kat., 79 analf.; stac. poczt. Łekno o 3 kil., stac. kol. żel. Rogoźno o 24 kil.

Brachowice, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, o 5 w. od Ozorkowa, o 14 w. od Łęczycy. Rozl. folw. 345 morg., w tem ziemi ornej 288, łąk 41. R. 1827 było tu 11 dm. i 109 mk.

Brachówka, przysiołek wsi Kąty.

Brachówka, prawy dopływ Baczki, w obr. wsi Brachówki w pow. brodzkim, wypływa ze stawu we wsi i na łąkach Stawiskami zwanych, uchodzi do Baczki, dopływu Styru. *Br. G.*

Braciejowa, wś, pow. ropczycki, ma 2504 mor. rozl., w tem 1413 m. lasu, 86 dm., 592 mk.; parafia łacińska w Gumniskach, kasa pożyczkowa gminna. B. leży w równinie, w glebie żytniej. Obszar dworski należy do klucza dębickiego hr. Raczyńskich.

Braciejowice, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin. Leży na kępie utworzonej przez dwa ramiona Wisły, gran. z Jarnułtowicami i Zakrzewem (Długosz III 240); stanowiła własność benedyktynów łysogórskich, wymieniana już w przywileju z 1270 r. W 1827 r. było tu 54 dm.. 379 mk.; obecnie stanowi majorat. *Br. Ch.*

Braciejówka, wś poduchowna, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy. W 1827 r. liczyła 53 dm., 462 mk.

Braciszewo, 1.) wieś, pow. gnieźnieński, 11 dm., 114 mk., 4 ew., 110 kat., 33 analf. 2.) **B.**, domin., pow. gnieźnieński; ma 1025 m. rozl., 6 dm., 118 mk., 7 ew., 111 kat., 69 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Gniezno o 6 kil. Własność seminaryum duchownego. *M. St.*

Braciszken (niem.), folw., pow. kłajpedzki, st. p. Proekuls.

Bracka-Borszczahówka, wieś w pow. kijowskim, o 4 w. od Petropawłowskiej Borszczahowki, nad rz. t. n. Mieszkańców 840. Cerkiew parafialna. Znajduje się tu duży dom z ogrodem i pasieką, własność kijowskiej akademii duchownej, do której należała pierwej wioska, dziś rządowa. Zasiedlona przeważnie przez wychodźców bulgarskich. Mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem.

Brackau, ob. *Brokowo*.

Bracław, miasto powiatowe w gub. podolskiej, nad rz. Bohem, o 240 wiorst od Kamieńca a 40 wiorst od stacyi Rachny drogi żelazne odesko-kijowskiej. Dawniej stolica województwa bracławskiego, utworzonego w 1569 r. na sejmie unii Litwy z Koroną, składającego się z powiatów: bracławskiego, winnickiego, i zwinogrodzkiego (gub. kijowska), a w 1791 dodano jeszcze pow. nowobohski. Kroniki już z początku XII w. wzmiankują o B. W 1331 r. Olgierd, wypędziwszy tatarów, oddał rządy Podola Koryatowiczom, którzy tu zamek

zbudowali i miasto podźwignęli czy też założyli. W 1395 r. Witold, idąc przeciw buntującemu się Fiedorowi Koryatowiczowi, zdobył B., a następnie dostał go w dożywocie od Jagiełły. W 1463 spalony przez ochotników idących na obronę Kaffy. Starosta Czartoryski dopędził ich i w pień wyciął; pięciu miało tylko pozostać. W 1478 r. tatarzy złupili i spalili miasto; od zamku jadnak odparci zostali. Aleksander w. ks. lit. stał tu obozem, idąc na pomoc królowi Janowi Olbrachtowi w czasie wojny wołoskiej; wzmocnił on zamek, miasto odbudował. Według Sarnickiego nosiło ono nazwę grodu św. Piotra i w herbie miało wyobrażenie św. Piotra Apostoła. R. 1552 Zygmunt August osadził tu silną załogę i zamek mocniej opatrzył; pomimo to jednak miasto tak było ciągle niszczone przez tatarów, że, stosownie do zezwolenia sejmu 1654 r. musiano sejmiki, sądy i akta ziemskie i grodzkie przenieść do Winnicy. Odtąd B. zaczął coraz więcej upadać. W czasie wojen Chmielnickiego, B. wiele ucierpiał i kilkakrotnie był palony i niszczony. W 1654 r. 12,000 kozaków pod wodzą Paszkareńki, Żelenieckiego i Bohusza zamknęło się w B. Wyprawiony przez hetmanów obożny koronny Stefan Czarniecki z Jędrzejem Potockim stoczył bitwę pod miastem i zmusił kozaków opuścić je. Zginęło tu 2,000 kozaków, między którymi Nakażny przyboczny Chmielnickiego Juszczyc, Blizny, pułkownicy: Zieleniecki i Macherzyński. Z polaków poległ dzielny Balent, który świetnie odznaczył się przy wzięciu Buszy. Kozacy miasto zniszczyli do szczętu, zamek wysadzili w powietrze, działa zatopili i most zrujnowali. W 1672 r. B. zajęli Turcy wraz z Podolem, lecz po 3 latach oddali go. W 1674 r. Jan III całą zimę przepędził pod B. Nie zważając na ostrość zimy han tatarski całe swe siły zgromadził pod miastem, lecz uczyniona przez króla wycieczka rozgromiła niewiernych i cofnąć się do Krymu ich zmusiła. Książę Kalikst Poniński, podskarbi w. k., otrzymawszy na lat 50 starostwo bracławskie, ustąpił je w 1783 r. Tadeuszowi Kozłowskiemu. Lustracya z 1789 r. opisuje nowe miasto i przedmieścia: Czerniszówkę, Słobódkę, Parchiłówkę i Pawlikówkę. Dochodu przynosiło z miasta 12,531 zp., z całego starostwa, do którego należało 21 wsi, 71,813 złp. W 1792 r. we wsi Księdzówce stało 6,000 wojska polskiego pod wodzą ks. Józefa Poniatowskiego; piechotą dowodzili jenerałowie: Poupart, Kościuszko i Czapski; jazdą :Wielhorski, Mokronowski i Karwicki, i tu miał się zacząć związek targowicki (? Marczyński). Miasto leży na rozległej płaszczyznie, źle z drzewa zabudowane, przez pożary ciągle niszczone; tak np. w 1810 r. paliło się 3 razy, w 1811 r. 7 razy, a w 1822 r. aż 10 razy. Miało być dawniej bardzo rozległe i rozciągało się aż do miasteczka, teraz wsi Macochy; dziś pozostały tylko ślady wałów, gruzy dawnego zamku architektury ostrołukowej, na górze nad Bohem, przy ujściu rzeczki Pacówki, gdzie dawniej było stare miasto, z 730 domów złożone z 7 cerkwiami i 1 kościołem katolickim. Dziś B. liczy 5435 mieszkańców. w tej liczbie 1728 prawosławnych, 844 katolików, 2863 izr. Cerkwi prawosławnych 2. Paraf. kościół katol. M. B. Szkaplerza Św., z ofiar 1743 wymurowany, posiada słynący cudami obraz M. B. Parafia katol. dekanatu t. n.: dusz 4309. Kaplice w Niższej Kropiwnie i Rajgrodzie. Dekanat bracławski albo hajsyńsko-bracławski dyecezyi łucko-żytomirskiej rozciąga się na dwa powiaty bracławski i hajsyński a parafij obejmuje 9 t. j. 5 w pow. bracławskim: B., Niemirów, Tulczyn, Woronowica, Kopijówka a 4 w hajsyńskim: Granów, Kuna, Ładyżyn, Ternówka. Wiernych liczy 14,871. Synagog i domów modlitwy ma B. 5. Domów murowanych 12, drewnianych 618. Zarząd powiatowy, sąd mirowy, kantor pocztowy, telegraf. Handel i przemysł nieznaczny w ręku żydów. Jarmarków znaczniejszych nie ma. Jest tu fabryka świec, wyrabiająca na 1100 rs., garbarni 2 na 200 rs., browar na 1500 rs. i młyn, wyrabiający na 3500 rs. Apteka i 2 lekarzy. Mostu na Bohu nie ma, przewóz odbywa się promami. Do B. należy 836 dz. ziemi. Województwo bracławskie obierało 6 posłów na sejm i 2 deputatów na trybunał. Miało 1 wojewodę, 1 kasztelana i 1 starostę grodowego winnickiego. Wojewodów bracławskich było wszystkich 30, pierwszym był Roman ks. Sanguszko († 1571), ostatnim Marcin Grocholski. Kasztelanów zaś było 22: zaczął Jedrzej kniaź Kapusta, zakończył Antoni hr. Czetwertyński. Pwiat bracławski graniczy na północ z pow. winnickim i gub. kijowską, na wschód z gub. kijowską i pow. hajsyńskim, na południe z pow. olhopolskim i jampolskim, na zachód z jampolskim i winnickim. Powiat zajmuje $55{,}_{91}$ mil kw. czyli wiorst $2705{,}_{8}$, dziesięcin 275,580. Powierzchnia pagórkowata, nad rz. Bohem grunt skalisty, w innych miejscach ziemia czarna, miejscami tylko glejowata i piaszczysta. Lasy w małej ilości, dębowe i mięszane; sosna pielęgnuje się tylko w ogrodach. Rzeka Boh płynie przez powiat i przyjmuje w swoich granicach. a) Kraśniankę, zaczynającą się w jampolskim pow. pod m. Krasne (wpada pod wsią Rohozną); b) Szpikówkę, zaczynającą się pod m. Szpikowem (wpada pod m. Bracławiem); c) Jazowiec, zaczyna się w Hrynionkach, uchodzi pod wsią Mocosze; d) Sielnica, zaczyna się w bracławskim, pod wsią Lewkowce, wpada do Bohu w hajsyńskim powiecie pod m. Ładyżynem. Przyjmuje z lewej

strony Tulczynkę, przy ujściu której leży m. Tulczyn i Kilczówkę, wypływającą z okolic wsi Wojtowiec, wpada pod wsią Klebanie. Z lewej strony do rz. Sielnicy wpada rzeczka Siarczysta, zaczynająca się pod wsią Michałówką; e) Trościaniec zaczyna się w pow. bracławskim około wsi Krasnohorki, wpada w hajsyńskim około w. Trościanczyka; f) Dochna zaczyna się w pow. olhopolskim, około wsi Bondurowki, płynie przez pow. bracławski, wpada do Bohu w pow. bałckim. Inne pomniejsze rzeczki i strumyki są: Kutkówka, Wołczek, Horodnia, Idzka, Baksza, Kozarycha, Zabokrzyczka i Batoh. Jezior wielkich nie ma; małe, tworzące się z deszczów, w czasie gorącego lata wysychają. Ludność pow. bracławskiego jest męż. 81,399, kob. 79,388: razem 160,787 mieszkańców. Pod względem religii: prawosławnych męz. 64536, kob. 62138, razem 126,667; katolików męz. 4934, kob. 4714, razem 9648; protestantów męz. 100, kob. 98, razem 198; izraelitów męz. 11,047, kob. 11598, razem 22,645; sekciarzy męz. 783, kob. 846, razem 1629. Pod względem stanów: szlachty: m. 943, kob. 1002, razem 1945; duchowieństwa m. 851, kob. 917, razem 1768; mieszczan m. 14,332, kob. 14906, razem 29238; włościan m. 60,881, kob. 60,180, razem 121,061; innych stanów m. 4382, kob. 2383, razem 6765. W stosunku do rozległości w pow. bracławskim wypada na 1 milę kwadr. 2906 mieszk., na wiorstę 60, a na jednego mieszkańca 1.6 dzies. Ruch ludności w pow. bracławskim 1878 r. był następujący: ślubów było w Bracławiu 86, w pow. 1882. Urodzonych w Bracławiu m. 201, kob. 144; razem 345; w pow. m. 4185, kob. 3811: razem 7996. Zmarłych w Bracławiu m. 127, kob. 100: razem 227; w pow. m. 3341, k. 3310: razem 6651. Przewyżka więc urodz. nad zmarł. w Bracławiu jest 118, w pow. zaś 1345. Z ogólnej liczby wykazanej ziemi jest: Pod zabudowaniami, ogrodami, wygonami 15,354 dz., pod polami 109,006 dz., pod łąkami 44,681 dz., pod lasem 96,974 dz., pod błotami i wodą 9562 dz. Ilość lasu jednak w ostatnich latach znacznie zmniejszyła się. W 1877 r. zasiano pszenicy: przez obyw. 13632, przez włościan 14203, przez miesz. 1645: razem 29480; zebrano przez obyw. 88570, włośc. 81654, miesz. 9212: razem 179436 czet.; żyta: przez obyw. 3977, włościan 25154, miesz. 1137: razem 30268; zebrano: obyw. 22504, włośc. 135233, miesz. 5934: razem 163671 czet.; owsa obyw. 11405, włośc. 14814, miesz. 1388: razem 27607; zebrano przez obyw. 63361, włośc. 77,246, miesz. 7868: razem 148,475; hreczki obyw. 1275, włośc. 4814, miesz. 516: razem 6554; zebrano przez obyw. 6181, włośc. 19860, miesz. 2259: razem 28300 czet.; jęczmienia: obyw. 3457, włościan. 11228, miesz. 865: razem 15550; zebrano obyw. 15354, włoś. 45095, miesz. 4025: razem 64474 czetwert. Oprócz tego pow. produkuje znaczną ilość buraków do 6 cukrowni, i innego zboża. Fabryk świec 5 z produkcyą 6100 rs., zatrudnia 6 ludzi; mydła 1 z prod. 1300rs., zatr. 2 lud.; garbarni 5 z prod. 2200, zatr. 8; fabryk cukru 6 z prod. 834,000 rs., zat. 2760; gorzelni 9 z prod. 340,000 rs., zatr. rob. 100; browarów 2 z prod. 24,500 rs., zatr. 20 lud.; tytuniu 2 z prod. 34,500 rs., zatr. 20 lud.; cegielni 5 z prod. 7,200 rs., zatr. 40 lud.; hamerni 4 z prod. 8,300 rs., zatr. 8.; fabryka powozów 1 z prod. 7,000 rs. 18 lud.. młynów krupczatek 7 z prod. 33500 rs., zatr. 24 lud.; młyn. parowy 1 z prod. 2,400 rs., zatr. 7 lud. Razem więc jest 48 fabryk z produkcyą 1,302,000, zatrudniających 3,000 ludzi. Pod względem oświaty pow. bracławski posiada w Niemirowie gimnazyum 8-klas. klasyczne; utrzymanie jego roczne kosztuje 38,841 rs. Hr. Bolesław Potocki daje na to 33,000 rs., resztę dodaje rząd. Nauczycieli jest 22, uczniów w roku przeszłym szkolnym było 444; z tych pod względem religii: prawosławnych 173, katol. 193, izrael. 63, protestant. 15. Oprócz tego w B. jest szkoła powiatowa 2-klasowa; w Niemirowie przy monastyrze prawosławnym szkółka żeńska, i przy gminach elementarne szkółki dla włościan. Cerkwi i monastyrów w pow. bracławskim 118, synagog i meczetów 26. Pow. bracławski tworzy oddzielny dekanat rzymsko-katolicki (ob. wyżej). Kolej żelazna odesko-kijowska przechodzi zachodnią częścią pow. i na gruncie pow. ma tylko jednę stacyą: Wapniarkę. Trakt pocztowy idzie jeden z Winnicy, drugi z Mohylowa, trzeci z Bałty. Szpitali w Bracławiu 2, miejski na 20 łóżek i więzienny na 16; oprócz tego przy fabrykach cukru na kilku chorych w czasie fabrykacyi. Powiat dzieli się na 4 stany (okręgi) policyjne: w Trościańcu, Tulczynie, Niemirowie, Woronowicy. Gmin 12: w Grabowcu, Peczarze, Rubaniu, Chołodowcach, Żurawlowcach, Szpikowie, Niemirowie, Łuczyńcu, Obodówce, Trościańcu, Klebaniach i Sawińcach. Miast w pow. 7, wsi 180. Według wykazu z kalendarza za 1873 r. (Kalendar jugo-zapad. Rosii), największą ilość pism peryodycznych w gub. prenumerował pow. bracławski, mianowicie rossyjskich 418, polskich 208, zagranicznych 25, razem 651. Do liczby rossyjskich zaliczone cerkiewne i obowiązkowe urzędowe. Znaczniejsze jarmarki w Tulczynie na św. Jana Chrzciciela 24 czerwca, robiący obrotu do 7,000 rs., i na Pokrowy 1 października, sprzedaje się towarów do 9,000 rs. Koni w bracławskim pow. liczą 17,191, bydła rogatego 18,897, owiec 52140, świń 18,477. Herb powiatu 2

wieże, w środku słup. *Dr. M.*

Bracław. Tak niekiedy zowią mylnie Brasław (ob.).

Bracyan, ob. *Bratyan.*

Bracz, niem. *Bratsch,* wś, pow. głupczycki, z filią parafii katol. czeskiej Troplowice.

Braczowce, *Brezegowce*, węg. *Berettö*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Torysą, ma kościół katol. filial., piwowarstwo, piękne łąki, pastwiska, lasy, 385 mk. *H. M.*

Bradegrube, st. dr. żel. z Katowic do Karniowa, o 20 kil. od Katowic.

Braetz, ob. *Brojce.*

Braha, wś, pow. kamieniecki, nad rz. Dniestrem, naprzeciw twierdzy chocimskiej. Tu w 1621 r. przeprawiał się Jan Chodkiewicz po moście zbudowanym umyślnie. W 1642 r. był tu zjazd komisarzy polskich i wołoskich; w 1739 r. Minich feldmarszałek rosyjski zdobywając Chocim tu przemieszkiwał; w 1769 r. Golicyn w tymże celu zajął B. Są tu okopy resztki obozu Chodkiewicza. B. ma 336 dusz męz., 664 dz. ziemi włośc., ziemi dwor. 671 dz., należała do Jordanów, dziś Giżyckich. *Dr. M.*

Braha, ob. *Brahiłów.*

Brahe, ob. *Brda.*

Brahiłów, *Brailów*, 1.) m., pow. winnicki, przy ujściu rzeki Brahy do Rowu, o 25 w. od Winnicy, o 10 w. od Żmierzynki, przy kolei odesko-kijowskiej, z małym przystankiem. Mieszk. 3000, stan, gmina, apteka; fabryka cukru (1871 założ.), gorzelnia, produkcyą których obliczają na milion rs. Są tu także młyny wodne, młyn parowy i piece wapienne, oraz garbarnia. Nazwisko (prawdopodobnie Brahirów pierwotnie) przypomina czasy tureckie, lecz przeszłość jego mało znana; wiadomo tylko, że należał do Potockich i tu Salezy Franciszek Potocki, wojewoda kijowski, pobudował kościół trynitarzy, jeden z największych i najpiękniejszych po katedrze kamienieckiej. Kościół ten dziś zajęty na prawosławny monastyr żeński, a statua Cudownego Jezusa Nazarańskiego, dla uczczenia której lud z dalekich stron zbiera się, przeniesiona do kaplicy na cmentarzu. Przed kilkunastu laty rozpoczęty nowy kościół, 1879 wykończony (za staraniem miejscowego proboszcza ks. Szydłowskiego i dziekana winnickiego ks. Baranowskiego). Szczęsny Potocki sprzedał B. Jukowskim, od których w ostatnich czasach nabył go znany przedsiębierca kolejowy Mek. Do majątku tego należą wsie: Kozaczówka, Moskalówka, Ludawka, Nowosielica, Lelaki, Tortaki i Siomiaki, razem ziemi ornej 4756 dz., lasu 3692 dz., nieużytków 493 dzies. Ziemi włośc. w m. Brahiłowie jest 2092 dzies., ziemi ornej dworskiej 908 dzies. Około B. jest kamień wapienny, dający wyborne wapno. Parafia katol. B. (od r. 1741) dek. winnickiego: dusz 2578. Miała kaplicę w Poczapińcach. 2.) **B.** lub. *Brahiłówka*, wś, pow. uszycki, gm. Pilipkowce, ma 362 dusz męz., 104 jednodworców, 855 dzies. ziemi włośc., 218 dzies. ziemi jednodworców (na czynszu). Należy do Stadnickich, którzy mają 1536 dz. *Dr. M.*

Brahiłówka, ob. *Brahiłów.*

Brahin, mko, pow. rzeczycki, starożytna osada słowiańska w dawnem województwie mińskiem, nad rzeką Brahinką, o 75 wiorst od Rzeczycy i o 352 wiorsty od Mińska, przy drodze z Łojowa do Czarnobyla. Ma mieszk. obojej płci 2,700 dusz. Jest tu zarząd gminy brahińskiej, składającej się z 37 wiosek i 3319 dusz płci męzkiej, i zarząd policyjny. Była tu filia parafii katol. Ostrohladowicze. Dwie cerkwie prawosł. Jedna z b. męzkiego klasztoru bazylianów, druga z żeńskiego bazylianek, który od r. 1725 był parafialnym greckounickim. O B. wspominają kronikarze już w wieku XII jako o dziedzictwie wielkich książąt kijowskich. W czasie bratobójczych wojen kniaziów waregskich, mianowicie w r. 1147, B. był spustoszony przez Połowców, sprzymierzonych ze Światosławem Olegowiczem. Kniaź kijowski Ruryk, żeniąc w roku 1189 dziesięcieletniego syna swego Rościsława z ośmioletnią Wierchosławą, kniaziówną suzdalską, oddał na własność miasto B. tej dziecinnej parze. Za czasów litewskich B. był własnością wyłączną wielkich książąt, a w r. 1511 otrzymał ważne przywileje od Zygmunta I. Pod koniec XVI wieku widzimy B. w posiadaniu możnych kniaziów Wiśniowieckich, i tu właśnie na dworze księcia Adama, około 1604 roku, zjawił się tajemniczy Dymitr, roszcząc otwarcie pretensyą do tronu moskiewskiego. Do r. 1873 miasteczko i obszerne dobra brahińskie należały do Rokickich, atoli w tym czasie gród starożytny z folwarkami: Michałów, Głuchowicze, Rafałowo, Chatucza, Buda, Nowosiołki, Ihnacin i Trzebówka, liczącemi obszaru 30,000 morgów, przeszły we władanie kupca 1-ej gildyi Konoplina; zaś majątki B. i Mikulicze, mające obszaru przeszło 40,000 mogów zostały przy imieniu Rokickich. Dobra B. w ogóle słyną z wybornych gruntów, obfitości lasów i sianożęci, lecz wszystko to w zaniedbaniu zupełnem i eksploatuje się bardzo nieekonomicznie *Al. Jel.*

Brahinka, rz. w pow. rzeczyckim, ważny i ostatni dopływ ze strony lewej Prypeci, początek bierze nieco wyżej wsi Udalówki, leżącej na gościńcu z Chołmecza do Brahina; kierunek od północy na południe; przepływa kilka jeziór, jest bardzo rybną, uchodzi do Prypeci przed samem jej ujściem do Dniepru w gub. kijowskiej, niedaleko od wsi Terenczy. Z aktu 1578 r. widzimy, że B. była podówczas spławną; chodziły po niej t. z. komiachy.

Brahmow, ob. *Brama*.

Brahnau, ob. *Czersk*.

Brahrode, gmina, pow. bydgoski; 5 miejsc.: 1) Pustkowie Huta (Hammerhutte); 2) Nowy świat (Neuwelt); 3) Sokoło; 4) Lachowo; 5) Młyn Hamerski (Hammermühle); 9 dm.; 77 mk.; 27 ew., 50 kat.; 19 analf.; st. p. Mąkowarsk o 6 kil., st. kolei żelaźnej Bydgoszcz o 35 kil. *M. St.*

Brahy, okrąg wiejski w gm. Traby, pow. oszmiański, liczy w swoim obrębie wsie: Kowszary, Jachimowszczyzna, Frankanów, Jahowiszcze, Jaskowszczyzna, Brahy; zaśc.: Dubonosy, Połudowszczyzna, Czarny-Ruczaj; okolica Siekierzyszki.

Brailów, ob. *Brahilów*.

Brainicken, ob. *Brajniki*.

Brajczewo-Sierzputy, wś szlach i włośc., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo; folw. rozl. włók 10; włościanie posiadają 87 m.

Brajestie (z przysiołkiem Kornoluncze), wś, pow. suczawski na Bukowinie, z parafią gr. nieunicką w miejscu, o 3 kil. od st. p. Mazanestie.

Brajniki, niem. *Brainicken*, wś, pow. niborski, st. p. Jedwabno.

Brakau, ob. *Brokowo*.

Braki (z folw. Złota), folw. i kol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Kozłów Szlachecki, od Warszawy odl. w. 60, od Sochaczewa w. 10, od Łowicza w. 16. Ziemi folwarcznej 807, w czem ornej mórg 623, łąk 9, ogrodów 6, w zaroślach 148, w drogach, nieużytkach i t. p. mórg 27. Folwark Złota oddalony od B. o w. 2, rozległy m. 927, w czem ziemi ornej m. 798, łąk m. 8, ogrodów m. 3, zarośli m. 96, w drogach, nieużytkach i t. p. m. 22. Dymów 15, zabudowań na obu folwarkach 20. Włościanie posiadają m. 11. R. 1827 B. miały 10 dm. i 112 mk. *A. T.*

Braknitz, ob. *Brakonice*.

Brakonice niem. *Braknitz*, 1.) wieś, pow. chodzieski; 10 dm.; 103 mk.; 97 ew., 6 kat., 21 analf., st. poczt. i kol. żel. Budzyń o 5 kil.; 2.) **B.**, olędry, pow. chodzieski; 13 dm.; 93 mk.; 79 ew., 14 kat.; 29 analf. *M. St.*

Brakorojście i *Brakorojstele*, dwie wsie, pow. trocki.

Braksztyny, niem. *Breitenstein*, wieś, pow. szubiński; 18 dm.; 149 mk.; 113 ew.; 31 kat., 5 żydów; 33 analf. *M. St.*

Braksztyny, niem. *Breitenstein*, wś włośc., pow. wałecki, gm. Roswałd, par. i st. poczt. Wałcz, ma 4749 m. rozl., 47 dm., 457 mk., 439 kat. *J. B.*

Brakupoehnen, wś, pow. gąbiński, ze stadniną koni rządowych.

Bralewnica, *Bralewica*, niem. *Wilhelmsau*, wś, pow. tucholski, par. Jeleniec, 2457 m. rozl., 13 dm., 124 mk., 117 kat.

Bralin, mko i wieś, pow. sycowski, par. katol. Bralin dek. sycowskiego. Paraf. kościół katol. św. Anny, bardzo starożytny, 1840 powiększony i odnowiony. Szpital od roku 1732 fundacyi księdza Woźnika, dwie szkoły: katol. i ewang. Ludności około 2500, w tem trzy czwarte katolików. Wieś B. przeważnie niemiecka, gospodarstwo postępowe. O wiorstę od mka na polu kościół N. P. Maryi, największy w powiecie, 1611 z drzewa wzniesiony, z ołtarzem na środku. W B. jest st. dr. żel. z Oleśnicy do Kępna, o 7 kil. od Kępna. Trzy jarmarki na rok.

Braluchowo, wś, pow. starogrodzki, st. p. Zblewo, o 2 kil. od Zblewa, 860 m. rozl. (746 ziemi ornej).

Brama, niem. *Brahmow*, wś serbska na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim.

Brambershoff, wś w Kurlandyi w pow. staroradeńskim. Przez książąt kurlandzkich Gotarda i Fryderyka nadany Roemerowi Szymonowi prawem lennem dziedzicznem.

Bramka, wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Okszeja. Liczy 34 dm., 157 mk. i 612 m. ziemi.

Bramka, niem. *Bromke*, wś szlach., gm. Konopat Polski, par. Przysiersk, st. p. Terespol, ma 1017 m. rozl., 6 dm., 60 mk., 46 kat. Właściciel Falken-Płachecki, r. 1648 Niewieściński.

Bramki, wieś, pow. błoński, gm. Pasy, par. Błonie; od Warszawy odl. wiorst 34, od Błonia w. 6, od Grodziska w. 10. Droga bita warsz.-kaliska przechodzi środkiem folwarku. Rozległość folwarku m. 572, w czem ziemi ornej m. 535, łąk m. 24, ogrodów w. 8, pod zabudowami i drogami w. 5. Grunta urodzajne, w trzeciej części pszenne. Dymów folwarcznych 9, zabudowań 8, włościanie (6 osad) posiadają ziemi m. $42\frac{1}{3}$. *A. T.*

Bramura, os., pow. makowski, gm. i par. Płoniawy.

Brand, ob. *Chomęcice*, *Wypalonki* i *Spalena*.

Brande, ob. *Prądy*.

Brandeis, ob. *Brandys*.

Brandenburg, miasto i prowincya w Prusiech. Prowincya państwa pruskiego, ze stolicą Berlinem, z obwodami potsdamskim i frankfurckim, ma 734 mil kw. powierz. i w 138 miastach, 27 osadach, 3,073 wsiach i 3,220 koloniach 2,553,000 mk. Brandeburska prowincya zawiera prawie całą Marchią brandenburską, oprócz Marchii starej, także niższą Luzacyą, część wyższej Luzacyi i Szląska, nakoniec niektóre powiaty saskie. Grunt jest równy, ale najczęściej piaszczysty, w wodnistych okolicach żyzny, obfituje w drzewo, len, konopie, chmiel, tytuń; wydaje wapno, torf, saletrę, żelazo i t. d. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem i chowem bydła, szcze-

gólniej owiec; w rękodzielniach i fabrykach po miastach kwitnie ożywiony przemysł, a rozmaite kanały, łączące rzeki wielkie i mniejsze, jako to: Elbę, Havel, Spreę, Odrę, Wartę, Noteć i t. d., służą do ułatwienia handlu w różne strony. Religia po większej części ewangelicko-augsburska. Przed ustanowieniem królestwa pruskiego, Marchia brandenburgska dzieliła się na Elektoralną i Nową czyli Wschodnią. Pierwszą składały: 1) Marchia stara, za Elbą, z miastem głównem Stendal; 2) Prygnica (Priegnitz) na północ Elby, z miastem głównem Perleberg; 3) Marchia średnia z miastem stołecznem Berlin i 4) Marchia ukrzańska (Ukermark) z miastem głównem Prenzlow. Nowa Marchia, którą elektor Fryderyk II w połowie XVI wieku wykupił z zastawu od zakonu niemieckiego, miała za stolicę Kistrzyn (Küstrin). Cała prowincya nazwisko swoje otrzymała od starego miasta Brandenburg, dawniejszego Brennabor czyli Branibor nad Hawelą (Według Kromera, Wyrwicza i Kleczewskiego dzisiejszy B. nazywano dawniej Zgorzelcem i księstwem zgorzelskiem, co atoli, według Wagilewicza (Słownik Lindego) jest prostem tłumaczeniem wyrazu B.), w obwodzie potsdamskim, liczącego dziś 12,500 mk. Kraj ten, niegdyś przez Swewów, Tubantów i Uzypianów zamieszkały, w dzisiejszej średniej Marchii mieścił Swewów sennońskich, a w dzisiejszej starej przebywali Longobardowie. Ci ostatni w wieku V po nar. Chr., podczas wielkiej wędrówki ludów północnych, wyszli z ojczyzny i razem z Sennonami założyli we Włoszech królestwo lombardzkie. W opuszczoną ich dziedzinę wstąpiły słowiańskie plemiona Hewelów, Wendów, a szczególnie Wilków, które z wielu innemi miastami zbudowawszy Brannibor, Brennabor czyli Brandenburg nad Hawelą, wplątały się potem w wojnę z Frankami i Saksonami, mieszkańcami dzisiejszej starej Marchii, która należała do Ostfalii, czyli wschodniej Saksonii, i razem z niemi w 789 r. wpadły pod władzę Karola Wielkiego; a chociaż za jego zastępców odzyskały swą niepodległość i częstemi napadami niepokoiły Sasów i Turyngów, przecież Henryk I Ptasznik, król niemiecki, ujarzmił na nowo Wendów, pobił nad Hawelą Hewelów, w Marchii ukrzańskiej zgnębił Retów i zdobywszy nakoniec Brannibor, całkiem zawładnął tym krajem; dla obrony zaś saskich granic w roku 931 ustanowił w Salzwedel pierwszych margrabiów. Burzyli się jednak ustawicznie niespokojni Wendowie, zniszczyli za panowania Ottona II założone w ich kraju przez Ottona W. biskupstwa i chociaż poskromieni przez margrabiów, groźnymi być nieprzestawali i często potem ponawiali napady. Przeszło lat 300 trwały te wojny Wendów z nadelbiańskimi Niemcami, aż w r. 1134 Albert Niedźwiedź, hrabia Askanii, otrzymawszy lennem prawem od cesarza Lotaryusza północną Marchią, na zawsze ten lud słowiański uśmierzył, a podbiwszy pod swoją władzę Priegnitz, oraz Marchie środkową i ukrzańską, osadził w kraju wiele niemieckiej szlachty, przywołał z Niderlandów wielu osadników, założył albo podniósł Berlin, Stendel i inne miasta i piewszy począł się tytułować margrabią brandenburskim (1170 r.). Syn jego Otto I, który po nim odziedziczył margrabstwo, wspominany jest po raz pierwszy jako dziedziczny arcy-podkomorzy a ztąd i elektor państwa rzymskiego. Wnukowie jego, Jan i Otto III Dobry, odzyskali orężem utraconą przedtem ukrzańską Marchią i część Marchii nowej; zdobyli Lebus i Sternberg, założyli Frankfurt nad Odrą i inne miasta, panowali z chlubą, pierwszy do 1250, drugi do 1252 r. Margrabiowie Hermann Długi i Otto IV ze Strzałą, w r. 1303 zakupili niższą Luzacyą. Następca ich, wojowniczy Waldemar, z domu Anhalt (1308), najpotężniejszym był ze wszystkich brandeburcskich margrabiów, a ze śmiercią następcy jego Henryka (1320 r.), wygasła linia anhalteńska czyli askańska. Przez lat trzy potem to margrabstwo, dosyć już w swych granicach rozległe, krwawe szarpały niezgody i wojny, i kiedy w r. 1323 cesarz Ludwik IV wydzielił je starszemu swemu synowi Ludwikowi, nie było już w pierwotnej swojej całości, bo elektor saski, książe meklemburgski, i Jan król czeski, niektóre części jego oderwali a nieszczęsny magrabia Ludwik, niedość że najazdy chciwych sąsiadów i hardych wazali kłótnie uśmierzać musiał, ale nowego jeszcze doznał prześladowania, kiedy 1346 roku potwierdzony na cesarstwie przez papieża Karola IV, zebrawszy kilku niemieckich książąt, wiózł na państwo brandenburskie niejakiego Jakóba Rehbock, młynarza a podług innych mnicha, i udając go za zmarłego Waldemara, wszystkie prawie prowincye brandenburskie opanował. Zniechęcony tylu przeciwnościami Ludwik, a już mniej dbały o sprawy brandenburskie, skoro z ręką Małgorzały Maultasch pozyskał Tyrol, ustąpił (1349 r.) margrabstwa bratu Ludwikowi z przydomkiem Rzymianin, który już pierwej podzielał z nim trudy rządzenia. Od tego znowu za spółrządzcę przyjęty Otto, zawarł po śmierci brata z domem luksemburskim, w osobie Karola IV, umowę, mocą której dziedzictwo elektoratu, w razie wygaśnienia swojej familii męzkiej, domowi jego zapewnił. Nie przestając na tem przebiegły Karol zaczął zaraz mieszać się w rządy i w roku 1368 kupił od rozrzutnego Ottona Luzacyą, którą do Czech przyłączył; zaś roku 1373 wyłudził od niego cały elektorat, obiecując wypłacić mu 200,000 czerwonych złotych, na-

znaczyć roczną pensyą i ustąpić kilka zamków w wyższym Palatynacie. Tak otrzymaną Marchią wydzielił potem synowi swemu Wacławowi czeskiemu; i to był pierwszy elektor z familii luksemburskiej. Lecz po obraniu jego na tron cesarski, wakujący znowu elektorat brandenburski dostał się bratu jego jedenastoletniemu Zygmuntowi, który nietylko że sąsiadów na wodzy trzymać, ale nawet i względem swoich wazalów przyzwoitej powagi zachować nie potrafił i nakoniec pogrążone w okropny nieład państwo, w roku 1388 zastawił za pożyczkę stryjowi swemu Jodakowi (Jobst), margrabiemu Morawii, który ani sam, ani za pomocą niedołężnego namiestnika, porządku przywrócić nie umiał i umierając w 1411 r., znowu temu Zygmuntowi, świeżo obranemu cesarzem, zawichrzony elektorat zostawił. Wtedy to Zygmunt, za pożyczenie 400,000 czer. zł. i na inne niemniej ważne usługi, Fryderyka VI z domu Hohenzollern, dziesiątego burgrafa Norymbergi, naznaczył w Brandenburgu namiestnikiem i wkrótce w roku 1417 r. kraj ten cały, wraz z dostojnością elektora, lennem prawem mu nadał. Od tego to Fryderyka, który się odtąd zaczął nazywać elektorem Fryderykiem I, bierze początek dom panujący do dziś dnia w Prusiech. Władca ten, który pierwszy stolicę z Brandenburga do Berlina przeniósł, przez 29 lat panowania swego powrócił bezpieczeństwo i byt dobry zaburzonej Marchii, i podniósł do większego znaczenia i wpływu stan średni. Syn jego Fryderyk II, zwany Ząb żelazny, dziedziczne państwo swoje we Frankonii podzielił w r. 1440 między dwóch braci: margrabiego Jana Alchymistę i Alberta; od wielkiego mistrza zakonu niemieckiego wykupił za 100,000 czer. zł. zastawioną przez Zygmunta nową Marchią, z niższej Luzacyi przez króla czeskiego zagarnionej wiele miast napowrót odzyskał; prawo następstwa na Magdeburg i Pomorze dla siebie i swych potomków zapewnił i tym sposobem rozszerzywszy swe państwo i ustaliwszy potęgę, umierając w roku 1471, zdał rządy bratu swemu Albertowi, zwanemu Achillesem i Ulissesem niemieckim. Ten za życia jeszcze zdał godność elektora najstarszemu synowi swemu Janowi; dwaj zaś jego bracia Fryderyk i Zygmunt, otrzymawszy wydziałem Anspach i Baireuth, starszy dom margrabiów brandenburskich we Frankonii utworzyli. Następcą Jana w roku 1486 był Jan Cycero, rządny i pokój lubiący, który pierwszą drukarnię w margrabstwie swem zaprowadził. Nieodrodny syn jego i następca Joachim I, zwany Nestor (od 1449—1535), założył uniwersytet w Frankfurcie nad Odrą (1506 r.). Joachim II Hektor (od 1535—1571 roku) wprowadził do kraju obrządek luterski. Za jego to panowania w r. 1568 umarł Albert, książe pruski z domu brandenburskiego, po którym syn jego, także Albert, księstwo pruskie jako lenność od Polski odzierżył. Joachim II, przez związki pokrewieństwa z królem polskim Zygmuntem Augustem, wyjednał od niego zapewnienie, iż w razie wygaśnienia linii książąt pruskich, jemu lub jego potomkom inwestytura na toż księstwo od Polski udzieloną będzie. I to było pierwszem ogniwem przyszłego kiedyś połączenia Prus z elektorem (ob. *Prusy*). Następcą Joachima II był Jan Jerzy, zmarły 1598 r., który po śmierci książęcia pruskiego Alberta i brata jego, nową Marchią do elektoratu przyłączył. Za panowania następnego elektora Jana Fryderyka, przedtem arcybiskupa w Magdeburgu, spadły także dziedzictwem na linią elektoralną posiadłości brandenburskiego domu we Frankonii i nadto jeszcze księstwo Jägerndorf, które wszakże Jan Fryderyk znowu między rodzinę podzielił. Bratu Krystynowi dał Baireuth, a Joachimowi Ernestowi Anspach, zkąd powstała młodsza margrabska linia we Frankonii; księstwo zaś Jägerndorf wydzielił młodszemu synowi swemu Janowi Jerzemu. Umarł w 1608 roku. Syn jego Jan Zygmunt, mając sobie w następstwie po ojcu powierzoną regencyą księstwa pruskiego, w imieniu obłąkanego na umyśle księcia Alberta Fryderyka, po jego śmierci w roku 1618, sam toż księstwo jako lenność od Polski z rąk Zygmunta III otrzymał; a przedtem jeszcze w r. 1609, prawem dziedzictwa po żonie, częścią księstwa Kliwii i hrabstwem Ravensberg posiadłości swoje pomnożył. Umarł 1619 roku. Syn jego i następca Jerzy Wilhelm, lubo zrazu w 30-letniej wojnie w Niemczech żadnego udziału przyjąć nie chciał, wszakże gdy sił dostatecznych do oporu nie miał, nie mogąc inaczej państw swoich od zniszczenia uchronić, musiał nakoniec połączyć się z Gustawem Adolfem; chociaż i przez to żadnej dla elektoratu nie wyjednał ulgi. Nieszczęśliwy we wszystkich swoich przedsięwzięciach, próżno popierając orężem przeciw Szwedom prawa swe do Pomorza, po wygaśnieniu w r. 1637 linii tamecznych książąt, umarł nie doczekawszy końca tej wojny, zostawując Prusy zniszczone wojnami Szwecyi z Polską i w ogólności kraj cały w okropnym nieładzie. Z synem jego i następcą Fryderykiem Wilhelmem z przydomkiem Elektora Wielkiego, rozpoczynają się dzieje dzisiejszej monarchii pruskiej, którą odziedziczywszy syn jego Fryderyk III, dotychczasowy tytuł elektora na tytuł króla zamienił i po koronacyi w Królewcu 1701 r. zaczął się pisać Fryderykiem I królem pruskim. (Według Enc. Org.)

Brandenburg, mko w pow. świętosiekierskim, przy ujściu Frischingu do hafu; w pobliżu wś Pokarben (Pokarmin), słynna z bitwy

1262. Ruiny zamku krzyżackiego z r. 1266. Niegdyś osobny komturat. B. ma 1492 mk. i st. poczt. Zowią go też niekiedy Pokarmin lub Nowe Zgorzelice, Nowozgorzelce.

Brandenburg, kopalnia węgla kamiennego pod Rudą, pow. bytomski.

Brandmühle, ob. *Trzeszczak* i *Spalony młyn*.

Brandołka, ob. *Ruda*.

Brandorf, ob. *Przyprostynice* lub *Przyprostynia*.

Brandowo, niem. *Brandau* lub *Branden*, folw., pow. kwidzyński, gm. Licze, par. Kwidzyń, st. p. Neudoerfchen, ma 1300 m. rozl., 6 dm., 79 mk., 11 kat.

Brandys, folw., majorat, pow. iłżecki, gm. Tarczek, par. Dębno.

Brandys, niem. *Brandeis*, wś i gm., pow. cieszyński, 758 mk.

Branecka wola, wś, pow. grójecki, gm. Promna, par. Promna. Założona została w r. 1480 (Ks. Sądowe ziemi Czerskiej). Por. *Branków*.

Branew, *szlachecki* i *ordynacki*, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Goraj. Dwa folwarki i młyn. Tu bierze początek rz. Branwica (ob.). W 1827 r. było tu 14 dm., 253 mk. Dawniej była tu par. unicka.

Branewka, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Goraj. W 1827 r. liczyła 23 dm., 121 mk.

Branibór, ob. *Brandenburg*.

Bránica, 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasionna, ziemi dwor. 724 morg., włośc. 282 morg. W 1827 r. było tu 19 dm., 178 mk., obecnie 21 dm. i 161 mk. Do dóbr B. należy folw. Dębniak. 2.) **B.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Radzyń. Na prawo od drogi z Radzynia do Wohynia. W 1827 r. było tu 30 dm., 212 mk., obecnie 42 dm., 453 mk. i 645 morg. obszaru. Dobra B. składają się z wsi i folw. Niewęgłosz, Branica, Zbulitów, Siedlanów, Stasinów, Antonin i osady młynarskiej Branka. Rozległość ogólna wsi i jolwarków m. 7686, z czego m. 2465 należy do 160 włościan. Dobra te dawniej stanowiły jednę całość z dobrami Radzyń. *A. T.* 3.) **B.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki. W 1827 r. było tu 20 dm. i 169 mk., obecnie 29 dm., 317 mk, i 525 morg. ziemi. Leży w pobliżu większej wsi t. n., nad strugą wpadającą do Tyśmienicy. 4.) **B.** *Rembieszewska*, wś i folw., pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsk. W 1827 r. było tu 16 dm., 159 mk., obecnie liczy 20 dm., 410 mk. B. jest odległą od Piotrkowa mil 6, od Łasku mil 2½, od Zduńskiej woli milę 1, od rzeki Warty wiorst 2. Graniczy z Brzeskami, Kalinową, Jedlnem i Ptaszkowicami. Do włościan jedenastu należy ziemi m. 98. Rozl. ogólna folw. m. 327. Gospodarstwo 4-polowe. Domów folwarcznych 5, innych zabudowań 3. Grunta ciężkie, przeważnie gliniaste, pszenne. *Br. Ch.*

Branica, folw., pow. świecki, par. Przysiersk, należy do Bukowca, ma 14 dm., 160 mk., 122 kat.

Branica, ob. *Krier*.

Branice (z Chałupkami, Stryjowem i Holendrami), wś, pow. krakowski, 1680 morg. rozl., w tem 1021 morg. roli ornej, 171 dm., 1014 mk., parafia w Ruszczy; leży nad Wisłą, ma gorzelnię, glebę pszenną. *M. M.*

Branice, niem. *Branitz*, wś, pow. głupczycki, z parafią katolicką czeską.

Branicka-wola, wś i kol., nad rz. Moszczenicą, pow. brzeziński, gm. Biała, par. Gieczno, mk. 295, 31 dm., ziemi włośc. 151, kolonistów 634 morg; dwa młyny.

Braniewo i *Braniewski powiat*, ob. *Brunsberga*.

Braniki, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn. par. Kuchary kościelne.

Braniów, wś, pow. ostrogski, na północ.-wschód od m. Ostroga o 50 w., niegdyś do dóbr ks. Ostrogskich należąca, potem była w ręku ks. Jabłonowskich, do klucza annopolskiego zaliczona, a w 1802 r. przeszła na własność obywatela Boskiego. Ziemia glinkowata lecz urodzajna, do rzędu pszennych należąca. Między wsią Braniowem a wsiami Paszuki, Błudów i Tudorów na równem polu jeszcze dotąd istnieje 300 mogił. zapewne po bitwie, od której ta osada wzięła nazwisko, albowiem w dawnem narzeczu słowiańskiem „brań“ oznaczało bitwę.

Braniówka, wś, pow. stanisławowski, o 4 kil. od Halicza, w par. gr. katol. Pobereże; własność Maryana Kozickiego.

Branisko, góra w Tatrach, na granicy Spiżu z hrabstwem szaryskiem. U jej podnóża wś Korytne.

Branje, węg. *Bodzas*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), nad rz. Ondawą, uprawa roli, młyn wodny, kościół paraf. gr. katol., 140 mk. *M. H.*

Branków, wś i folw. nad Pilicą, pow. grójecki, gm. Promna, par. Promna. Leży na krawędzi wyniosłości, zamykającej dolinę Pilicy z lewego brzegu, pomiędzy Białobrzegami a Warką, o 63 w. od Warszawy, o 7 w. od Warki. W 1827 r. było tu 15 dm., 152 mk., obecnie liczy 31 dm. Dobra B. składają się z 4 folwarków: Branków, morgów 986; Bików, m. 362. Wola Branecka, m. 144; Pokrzywna, m. 1232; ogółem ziemi folwarcznej w całych dobrach m. 2724, w czem ornej m. 781, łąk m. 238, past. m. 275, ogrodów m. 8; pod lasami na Pokrzywnie i Brankowie m. 1206, pod zabudowaniami m. 7, pod wodami m. 80, pod zaroślami m. 34, nieużytki, drogi i t. p. m. 95.

Folwark Pokrzywica, leżący po prawej stronie rz. Pilicy, pod względem administracyjnym należy do gubernii radomskiej, zaś inne wymienione tu folwarki, leżące po lewej stronie tej rzeki, należą do gub. warszawskiej. Wszystkie folwarki zabudowane, w nich 8 dm. Włościanie od r. 1864 posiadają na Brankowie m. 492, osad 44; na Woli Braneckiej m. 70, osad 5; na Bikowie m. 275, osad 22; na Pokrzywnie m. 74, osad 10. *A. T.*

Brankowy, niem. *Jamerau*, wś, niegdyś do m. Chełmna należąca, pow. i par. chełmińska, st. p. Trzebieluch, 1040 m. rozl., 13 dm., 112 mk., 4 kat.

Branne pole, ob. *Baranie pole*.

Branno, wś, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Sławsk. Rozl. 224 mórg, 148 mk. R 1827 r. liczyła 11 dm., 110 mk. Od Konira odległa o 5 w., od rz. Warty 3 w. *J. Ch.*

Branno, domin., pow. inowrocławski, 1630 morg. rozl., 2 miejsc. 1) B., 2) folw. Warzyn (Warin), 15 dm., 186 mk., 55 ew., 131 kat., 111 analf.; kościół parafialny należy do dekanatu gniewkowskiego, stac. poczt. i kol. żel. Gniewków (Argenau) o 7 kil.; od Torunia i Wisły o 14 kil. *M. St.*

Bransdorf, ob. *Bratnice*.

Brańsk, ros. *Briansk*, miasto nadetatowe w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, na stokach prawego brzegu rz. Nurca, u jej zbiegu z Bronką, przy b. trakcie handlowym z Grannego do Bielska, o 22 w. od Bielska, o 130 w. od Grodna, był niegdyś miastem powiatowem województwa podlaskiego. Miał 1 stycznia 1878 r., 3733 mk. t. j. 1851 męz., 1882 kob.; co do religii 1524 izr., 1109 katol., 1089 prawosław., 11 ewangelików. W B. mieści się zarząd policyjny czterech gmin powiatu; jest tu garbarnia, fabryka wyrobów lnianych, młyn. Handel prowadzi się tylko drobny. Parafialny kościół katol. pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., kosztem parafian 1862 wymurowany. Parafia katol. B. dek. bielskiego liczy 4419 wiernych. B. jest jednem z najstarszych miast gubernii, należał do książąt ruskich i miał zamek książęcy na sztucznej górze przy ujściu Bronki do Nurca. Nasyp dotąd istnieje. Jak wszystkie grody podlaskie tak i B. był wielokrotnie niszczony przez wojny, ostatecznie podczas wojny północnej w. XVII i odtąd też zupełnie upadł. Kto założył B. niewiadomo; wiadomo tylko, że 1241, po zniszczeniu przez Mongołów, zawładnął nim Erdźwiłł, krewny Mendoga. R. 1493 Aleksander w. ks. lit. nadał miastu prawo magdeburskie. Postanowieniem sejmu lubelskiego 1569 B. otrzymał sądy ziemskie, przeniesione potem 1768 r. do Bielska, oraz sądy grodzkie dla powiatów brańskiego i suraskiego. Z całej ziemi bielskiej szlachta zbierała się w B. dla wyboru posłów. Wojny szwedzkie za Jana Kazimierza zadały silny cios pomyślności tego miasta. Handlowe jego znaczenie pierwotne wtedy zupełnie upadło. W drugiej połowie XVIII w. B. miał 175 dm., starostwo brańskie płaciło 3145 złp. kwarty a wójtostwo 1612 złp. Po rozbiorze kraju B. był miastem powiatowem do r. 1807 a po utworzeniu obwodu białostockiego zamieniony na nadetatowe. R. 1860 należało do miasta 4695 morg. ziemi. Domów było 260, z tego 254 drewnianych, a mk. tylko 1845. Pomiędzy mieszkańcami było 1857 r. 49% katol., 39% izr., 12% prawosł.; dziś (ob. wyżej) stosunek ten bardzo się zmienił a ludność od lat 20-tu więcej niż podwoiła się (Jul. Bartoszewicz w artykule o Biskupstwach, pomieszczonym w Encykl. Orgelbranda, mówi o biskupstwie brańskiem; nie znajdujemy atoli w dziełach geograficznych śladu owego biskupiego Brańska). *F. S.*

Brańsk, m. pow. gub. orłowskiej, ma 16346 mk., 934 wiorst od Petersburga a 125 od Orła odległe. Bank, st. p. i st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, o 235 w. od Smoleńska.

Brańszczyk, wś i folw., nad Bugiem, z prawego brzegu, pow. ostrowski, gm. i par. t. n. Leży o 3 w. na półn. wschód od Kamieńczyka, o 10 w. od Wyszkowa, o 28 w. od Ostrowa. Posiada kościół par. murowany z dwiema wieżami, założony w 1465 przez Dunina biskupa płockiego, odbudowany zupełnie w 1833 r. kosztem parafian. Urząd gminny, szkoła gminna, gorzelnia, browar, cegielnia. W 1827 r. było tu 44 dm. i 379 mk. Dobra B., dawniej Rapackich, dziś Rudzkiego, składają się z folwarków Brańszczyk, Trzcianka i karczmy w Turzynie i Budach; ogólna przestrzeń 2761 morg., ziemi przeważnie dobrej. Łąk do 700 morg., lasu przeszło 900 m. Budynki massiv murowane; położenie nad samym Bugiem na wzgórzu prześliczne; obrót dworskiej gorzelni 20,000 rs. rocznie, cegielni 200 rs., fabryki piwa do 1100 rs.; nadto do dworu należą młyn wodny i wiatrak. Włościanie mają 60 m. ziemi. Dzierżawca B. Zawadzki jeszcze przed Madalińskim stanął na czele Kurpiów i znosił oddziały pruskie. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Dybkach, st. p. Wyszków. W gminie znajdują się gorzelnia, browar, kopalnia wapna, cegielnia, tartak, młyn wodny i 3 wiatraki w dobrach Brańszczyk, które zajmują większą połowę gm. Szkółek 2: wiejska i parafialna. Ludność ogólna 5547 w tej liczbie męz. 2751, kob. 2796 (izr. męz. 103, kob. 116). Ogólna przestrzeń gminy 23,304 morg., w tej liczbie pod lasami rządowemi i osadami służby leśnictwa Brok przeszło 11,700 morg.: gruntów ornych będących własnością włościan i dominium Brańszczyk 6449 morg., gleby przeważnie dobrej, żytniej i pszennej, łąk dobrych nadbużnych 2442

morg., lasów prywatnych 905 morg., pastwisk. i nieużytków 1806 morg. W skład gm. wchodzą: Białebłoto, Brańszczyk, Budakierz, Dębienica, Jaszczułty, Knórowiec, Komisarówka, Lipy, Nowawieś, Natalin, Przyjmy, Smolarnia, Tuchlin, Trzcianka i Turzyn. Par. B. dek. ostrowskiego 3648 dusz liczy. *Br. Ch.*

Brantwica, wś, pow. tarnobrzeski, par. rz. kat. i st. p. Rozwadów o 3 kil.; własność ks. Adama Lubomirskiego.

Branwica lub *Branew*, rz., bierze początek w wąwozach w górzystej okolicy koło wsi Branew w pow. janowskim, płynie przez wsie Branewka, Krzemień, Flisy, i ubiegłszy około 18 w. wpada do rz. Bukowny z prawego brz. pod wsią Mamaty Grójce, w pobliżu granicy galicyjskiej. Przy ujściu rozciągają się po jej brzegach niskie i mokre łąki, w ogóle zaś brzegi ma wyniosłe, dno gliniaste, głęb. 2 st. Druga rzeczka t. n., o której wspomina Lud. Wolski (Enc. Org. IV, 296) nie jest oznaczoną na mapie Woj. Topogr. Król. (XX, I), samą zaś B. mylnie podano dwa razy jako Branwica i Branew. *Br. Ch.*

Brany, wś, pow. włodzimierski, ma kaplicę katolicką parafii Horochów.

Braschka, *Braszka*, wś, pow. suczawski na Bukowinie, par. grecka nieunicka i st. p. Illischestie o 4 kil.

Brasław, niegdyś *Bratysław*, mylnie *Bracław*, mko rządowe, pow. nowoaleksandrowski gub. kowieńskiej, nad jez. Drywiata i rz. Nowiatą, o 58 w. od Nowoaleksandrowska. Byłe miasto pow. b. województwa wileńskiego, było 1801—1808 stolicą powiatu brasławskiego gub. wileńskiej, który 1801 — 1836 istniał i miał stolicę kolejno w B., Widzach i Jeziorosach. Ma paraf. cerkiew prawosławną, mieszkańców do 2000. Paraf. kościół katolicki N. M. P., z muru wzniesiony 1500 r. kosztem w. ks. lit. Aleksandra. Parafia katolicką dekanatu nowoaleksandrowskiego, dusz 14717. Filie w Belmoncie, Opsie i Plusach; kaplice w Belmoncie i Pogoszczy. Starożytna ta osada słowiańska na pograniczu Litwy, około 1063 r. zdobytą była na książętach połockich przez Kernusa księcia litewskiego, połączonego z bratem swym Gimbutem, księciem żmudzkim. W czasie zaburzeń za Jana Kazimierza, Brasław wiele ucierpiał, tak, że sejm z 1661 uwolnił go od wszelkich ciężarów i podatków, prócz cła myta i czopowego. Miasto to wraz z przyległemi wsiami, stanowiło starostwo brasławskie, które było grodowem i w wieku XVIII płaciło 8968 zł. kwarty. Był tu zamek stary i opactwo obrządku greckiego. *F. S.*

Brasławskie jezioro, ob. *Drywiaty*.

Brasławszczyzna. Tak nazywają na Litwie część pow. dziśnieńskiego z miastem Drują, jako okolicę, która niegdyś wchodziła w skład pow. brasławskiego województwa wileńskiego.

Brasowe, ob. *Kochanowice*.

Braszewicze, mko, pow. kobryński. Była tu parafia katol. dekanatu kobryńskiego, z kaplicami w Zakozielu, Ludwinowie i Lachowiczach. Okolica płaska, lesista i błotnista.

Braszka, ob. *Braschka*.

Braszki, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty. W 1827 r. było tu 11 dm., 105 dm.

Braszura, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Węgrzynów.

Bratałów, wś, pow. żytomierski, z kaplicą katol. parafii Cudnów.

Bratków, 1.) wś, pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kunice. Ma 29 dm., 207 mk. i 454 morg. obszaru. 2.) **B.,** folw., pow. opatowski, par. Strzyżowice, od Opatowa odległy w. 7, od Wisły w. 28. Ziemi ornej m. 161, łąk m. 12. 3.) **B. dolny,** wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odległa od m. powiatowego wiorst 36, od Łodzi w. 31. rozl. morg. 465; w posiadaniu dworskiem 345, włościan 120 m. Liczy osad włośc. 20, dm. 10. mk. 106. Folw. z 50 morgami lasu, gospodarstwo płodozmienne, gleba dobra, należy do Wład. Rojka. 4.) **B. górny,** wieś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Wierzchy, rozległa włók 6, z tego 8 m. w posiadaniu włościan. należy do dóbr Pudłów. Osad włośc. liczy 7, dm. 5, mk. 67. *J. L.*

Bratkowce, 1.) wieś, pow. tłumacki, nad potokiem Uniawa, dopływem Worony, o 4 mile na połud. zachód od Tłumacza, 2 i pół mili na południe od Tyśmienicy, 9 kil. na południe od Stanisławowa. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 450, łąk i ogr. 774, past. 420. lasu 339; posiadł. mniej. roli orn. 734, łąk i ogrod. 327, past. 23, lasu 49 morg. Ludność rzym. kat. 3, gr. kt. 962, izrael. 36: razem 1001. Należy do rzym. kat. parafii w Tyśmienicy; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu tyśmienickiego, posiada szkołę niezorganizowaną. 2.) **B.** (ze Słobódką), wieś, pow. stryjski, nad potokiem Kiernica, dopływem Stryja. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 30, łąk i ogr. 154, past. 18, lasu 203; posiadł mniej. roli ornej 900, łąk i ogr. 1369, past. 128, lasu 5 morg. Ludność rzym. kat. 33, gr. kat. 966, izrael. 53: razem 1052. Należy do rzym. kat. par. w Żulinie, gr. kat. paraf. ma w miejscu, do której należy także przysiołek Błonie; należy do dek. stryjskiego. Posiada szkołę filialną.

Bratkowice, przedmieście m. Łowicza, do r. 1375 było wsią osobną, nadaną w tymże roku miastu przez Jana IV Suchywilka, arcybiskupa gnieźń. Co piątek targi na trzodę chlewną.

Bratkowice, 1.) wś, pow. rzeszowski, ma

7806 morg rozl., w tem 3798 m. lasu., 450 dm., 2471 mieszk. Probostwo w Mrowli, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, tartak parowy, położenie równe, w glebie żytniej. 2.) **B.**, wieś, pow. gródecki, przy gościńcu rządowym lwowsko-przemyskim i przy kolei żelaznej Karola Ludwika, o 5 kil. na zachód od Gródka. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 575, łąk i ogrod. 118, past. 18, lasu 53; posiadł. mniej. roli orn. 575, łąk i ogr. 191, past. 32. Ludność: gr. kat. 425, rz. kat. 148, izr. 43: razem 616. Należy do rzym. kat par. w Radatyczach, gr. kat. paraf. w Haliczanowie.

Bratkowiec, potok górski, ma źródła w Beskidzie lesistym, na stoku góry Bratkowskiej (1792 m.), wznoszącej się po nad Czarną Połoniną; płynie jarami leśnemi ku północy, krętem łożyskiem przez las Byczkę i wpada z lewego brzegu do Bystrzycy Czarnej. Długość biegu 7 kil. *Br. G.*

Bratkówka, wieś, powiat krośnieński, o 10 kilometrów od Krosna, w parafii rzym. katol. Odrzykoń.

Bratkowszczyzna, przysiołek Turki.

Bratnice, niem. *Bransdorf*, wś na Szląsku austr., przystanek dr. żel. centr. morawsko-szląskiej, ma parafią katolicką, szkołę ludową i st. poczt.

Bratnik, folw., pow. lubartowski, gminą Niemcy, par. Dyss.

Bratnów, dwór pryw., pow. wiłkomierski, par. nidocka, o 28 w. od Wiłkomierza, własność Tacyta Pomarnackiego.

Bratomierz, okrąg wiejski w gm. Ejszyszkach, pow. lidzki, liczy w swym obrębie miasto Ejszyszki, wsie: Dowgierdziszki, Wilkańce, Wieroki, Podzitwa, Tawsiuny, Juryzdyka; zaśc.: Janiszki, Hrynkiszki, Gajdzie.

Bratoszew, wś, pow. gostyński, gm. Skrzany, par. Trębki.

Bratoszewice, wś i folw., pow. brzeziński, par. i gm. Bratoszewice, przy drodze bitej łódzko-łowickiej; odl. od Brzezin mil 2 i pół, od Łowicza mil 3, od Łodzi 4 mile, od Strykowa pół mili. Dobra te (własność Lemańskich) składają się z folwarków: Bratoszewice, Woliska, Orzełki oraz Wola Błędowa i Wyskoki z wsiami tejże nazwy. Rozległość ogólna m. 4597, w tem lasu m. 2437 (w r. 1871), ziemi ornej m. 1679, łąk m. 263, w stawach m. 28, w nieużytkach, drogach i t. d. m. 190. Położone śród lasów trzy duże stawy wprawiają w ruch tartak, dwa młyny zwane Stara Piła i Bykowiec. Na folwarku 4 niewielkie zarybione stawy. Dymów folwarcznych 27, wiejskich 35, mk. 470, ziemi włośc. 748 m. Gorzelnia (rok 1871) przerabia 6000 korcy ziemniaków. Kościół i par. niewiadomej erekcyi, z wizyty Łaskiego 1521 widać, że po aryanach odzyskane. Kościół murowany. Par. B. dek. brzezińskiego, dawniej strykowskiego, 1500 wiernych liczy. Gm. B. należy do s. gm. okr. I w. Strykowie, st. poczt. w Głównie. *A. T.*

Bratucha, ob. *Berezyna*.

Bratuczyce, przysiołek Okulic.

Bratuszewo, wś włośc., pow. lubawski, gm. Brzozie Niemieckie, st. p. Kurzętnik, par. Nowemiasto, ma 6757 m. rozl., 92 dm., 637 mk., 634 kat.

Bratuszyn, wś, pow. kolski, gm. Brudzew, par. Brudzew. W 1827 r. było tu 13 dm., 126 mk.

Bratwin, wś włośc., pow. świecki, gmina Stwolno Niemieckie, par. Świecie, st. p. Gruppe; ma 3126 m. rozl., 45 dm., 316 mieszk., 14 katol.

Bratyan, niem. *Brattian*, dawniej *Brètzen*, *Bretchen*, w pow. lubawskim, obecnie folwark i osada; leży nad Drwęcą, niedaleko Nowegomiasta, naprzeciwko sławnych Łąk N. M. Panny; razem ze wsią obejmuje 3740 m. roli; ludności ma 730, z których katolików 561, prot. 169. Dawniej istniał tu zamek obronny krzyżacki. Nazwę swoją ma ten zamek od jakiegoś rycerza Jana z Sandomierza, który potem wstąpił do krzyżaków i nazywany był powszechnie u polskiego ludu Brat Jan. Tę samą nazwę przeniósł lud także i na ów zamek, który Jan swoim kosztem w drugiej połowie XIII w. wybudował. U ludu jest brat Jan dziś jeszcze dla tego bardzo popularny, że, jak niesie podanie, Matka Najśw. mu się objawiła, a on także i kościół pierwszy w Łąkach pobudował. Później około roku 1340 krzyżacy zamek bratyański nowo i mocniej odbudowali i osadzili na nim swoich wójtów (Vogt), wraz z małym konwentem braci rycerzy. Musiał mieć zresztą dosyć pociągającego powabu ten zamek, kiedy nawet sam mistrz wielki krzyżacki Henryk Dusmer obrał go sobie na mieszkanie pod koniec życia i tamże umarł. Po pobiciu krzyżaków pod Grunwaldem, Bratyan Polacy odebrali i trzymali aż do r. 1456, kiedy przez przekupstwo, gdy dowódca zamku nie był przytomny, dostał się w ręce nieprzyjaciół. Polacy odzyskali go napowrót dopiero po toruńskim pokoju w r. 1466. Za polskich czasów mieszkali w B. starostowie bratyańscy. Zamek był wtedy utrzymywany w jak najlepszym stanie; nawet stara kaplica krzyżacka zachowała się, w której zwykle codzień jeden z oo. reformatów łąkowskich przychodził odprawiać Mszę św. Po rozbiorze Polski stał zamek bratyański pusto i niebawem zupełnie podupadł. Podobno cegły i innego materyału użyli reformaci, kiedy w Łąkach budowali sobie nowy kościół r. 1785. Dzisiejszy właściciel B. Floryan Rożycki kupił folw. (1935 m.

rozl.) od rządu 1865. Jako starostwo niegrodowe przed r. 1772 B. był w posiadaniu Działyńskich, później Czapskich. *Kś. F.*

Bratysław, dawna nazwa *Brasławia.*

Bratyszów, wś, pow. tłumacki, przy gościńcu rządowym idącym z Niżniowa do Stanisławowa, oddalona o 5 kil. na zachód od Niżniowa, a o 1 milę na północ od Tłumacza. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 515, łąk i ogrodów 49, pastwisk 31, lasu 249 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 1667, łąk i ogr. 419, pastwisk 65, lasu 2 m. Ludności rz. kat. 52, gr. kat. 1255, izraelitów 105, razem 1412. Należy do rz. kat. parafii w Niżniowie, greckokat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Antonówka; liczy 1811 dusz gr. kat. obrządku, należy do dekanatu tłumackiego. Posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z kapitałem zakładowym 1822 złr. *B. R.*

Braunau, ob. *Bronów* na Szląsku austr.

Braunsberg, ob. *Brunsberga.*

Braunsdorf, ob. *Brumowice, Barczyzna, Krnow.*

Braunsfeld, wś, pow. gnieźnieński; 2 miejscowości: 1) B. 2) osada Kalina; 22 dm.; 233 mk.; 178 ew., 55 kat.; 36 analf.; st. pocz. i kol. żel. Trzemeszno o 7 kil. *M. St.*

Braunsrode, ob. *Łopatki.*

Braunswalde, ob. *Bruszwałd* i *Brunswałt.*

Brausen (*Gross-* i *Klein-*), wieś szlach. i folw., pow. suski, gm. Ulnowo, par. Sława, st. p. Susz; ma 4389 m. rozl. (z folwarkiem Fabian) t. j. 2606 roli ornej, 435 łąk, 334 pastwisk, 930 lasu; 17 dm., 193 mk. ewang.

Brausendorf, ob. *Brudzewko.*

Brawantyce, ob. *Klimkowice.*

Brazanie, jezioro, pow. sejneński, przy drodze z Sejn do Sopoćkiń, ma brzegi lesiste, wyniosłe, leży o 3 w. od lewego brzegu Czarnej Hańczy.

Brazanierz, ob. *Brzeźmierz.*

Brażoła, wś, pow. trocki, gm. Troki, o 4 wiorsty od Trok. Dobra B. w 1850 r. liczyły 14 wsi, 8 zaścianków, 3731 dz. rozl.., były własnością rządową. Okrąg wiejski B. w gm. Trokach, liczy w obrębie swym wsie: Brażoła, Burbiszki, Stara-Buda, Nowosiołki, Dobiły, Mejdany, Ołsoki, Jagieliszki, Zaleszczyzna, Gratowszczyzna.

Brażoła czyli Trockie jez. w pow. trockim, obok m. Nowe Troki, po litew. zowie się *Galwe,* dł. do 6 w., sz. do 2. Wody B. spływają rzeczką Brażołką do Wilii. W jez. B. poławiają się słynne sielawy trockie.

Brażyńce, wś, pow. nowogradwołyński, gm. derewicka, dusz włościan męz. 382, ziemi włościan 826 dz. Ziemi dwor. 1441 dz., własność Pruszyńskich. Ma kaplicę katol. parafii Połonne. *L. R.*

Brąchnówko, niem. *Bruchnowko,* wieś szlach., pow. toruński, par. i gm. Grzywna, st. p. Chełmża, ma 1676 m. rozl. (1652 ziemi ornej), 9 dm., 168 mk., 163 kat. Właściciel Emil Czarliński, b. poseł, dawniej Łaszewski, 1821 Kolbe, 1782 Załuskowski.

Brąchnowo, niem. *Bruchnowo,* wś włośc., pow. toruński, par. Biskupice, gm. Grywna, st. p. Chełmża, ma 1723 m. rozl., 62 dm., 522 mk., 506 kat. Tu G. Ossowski znalazł pierwszy raz urny t. z. „podkloszowe "

Brączewo, wś nad Wartą, pow. obornicki; 4 dm.; 39 mk., 16 ew., 23 kat.; 8 analf.; st. poczt. Obrzycko o 5 kil.; st. kol. żel. Szamotuły o 20 kil. *M. St.*

Brączno, wieś, pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, rozległości morg 70 wposiadaniu włościan; 37 mk.

Brąszew, kol. włośc. i folw. należący do dóbr Prusicka-Wólka, nad rz. Kocinką, pow. noworadomski, gm. Brzeźnica, par. Mykanów; 42 dm., 26 mk., ziemi włośc. 760 m. *Br. Ch.*

Brąszewice, wś, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków, miejsce urzędu leśnego Klonowa, odległa od Sieradza w. 21, rozległości morg 2177 w posiadaniu włościan; osad 96; ludności dusz 949 (R. 1827 B. miały 83 dm., 741 mk.). Szkoła elementarna na 100 uczniów, wiatrak z produkcyą 700 korcy, ludność zamożna. Istniała tu kuźnica żelaza już za Wład. Jagiełły. *Żd̄.*

Brda, Stara i Nowa, niem. *Altbraa* i *Neubraa,* dwie wsie, pow. człuchowski, niedaleko st. poczt. Koczała i Przechylewo. Stara B., wś z młynem, par. Kaczała: ma 5737 m. rozl., 18 dm., 274 mk., 37 kat. Nowa B. w par. Przechylewo, ma 4690 m. rozl., 8 dm., 94 mk., 45 kat.

Brda, niem. *Brahe,* rzeka, wypływa z południowej części jeziora Szczytno, Krępsk albo Krampsk zwanego, którego północna strona prowincyą Pomeranią oblewa, pędzi młyn i tartak w Starej Brdzie i po jednomilowym biegu na wschód, zwraca się ku południowi i 3 mile poniżej wpada do położonego pomiędzy człuchowskim i chojnickim powiatem jeziora, z którego wychodzi w powiat chojnicki, przybierając kierunek na 4 mile półn.-wschodni aż do wsi Koryta, od której zwraca się ku południowi i przechodzi w powiat tucholski; płynie obok Tucholi i wstępuje w wielkie księztwo Poznańskie, gdzie nad Brdą leżą miasta Koronowo i Bydgoszcz; od Bydgoszczy B., przepłynąwszy w południowym kierunku mil około 20, przybiera znów kierunek wschodni i 2 mile za Bydgoszczą wpada opodal Fordonu do Wisły. Spławną jest już od Tucholi, lecz żegluga dopiero od Bydgoszczy ku Wiśle znaczniejsze przybiera rozmiary, najwięcej tak zwanemi berlinkami, rzadko parowcami. Najznaczniejszy jednak jest tu spław drzewa. B. połą-

czona jest z Notecią przez kanał bydgoski. Znaczniejsze **dopływy** rz. B. są Kamionka i Sępolno. **Przepływa** B. jeziora Sułomie i Charżykowo (Długosz). Obfituje w minogi i łososie.

Brdów, os. przedtem mko, nad jeziorem t. n., pow. kolski, gm. Lubotyń, leży o 3 wiorsty na wschód od Babiaku, przy drodze z Koła do Izbicy. Posiada kościół parafialny murowany z XIV w. szkołę początkową i dom schronienia dla starców i kalek. W 1827 r. B. liczył 94 dm. i 794 mk., w 1859 r. 85 dm. i 863 mk., obecnie ma 1894 mk. Niewiadomo kiedy B. powstał i komu winien swoje założenie. W r. 1562 król Zygmunt August nadał mu prawo niemieckie, w ostatnich zaś czasach należało do starostwa kolskiego. Kościół tutejszy pod wezwaniem św. Wojciecha w bardzo dawnych wiekach zbudowany, pierwotnie parafialny, w r. 1436 Władysław Jagielończyk oddał paulinom, którzy tu uroczyście wprowadzeni byli w dniu 17 sierpnia 1437 roku. Była to szczupła świątynia. Paulini rozszerzali ją i przyozdabiali w różnych czasach, a w 1790 r. wystawili przy niej ozdobną wieżę z zegarem, uszkodzonym przez piorun w 1870 r. Zgromadzenie tutejsze nie było liczne. Zwykle przemieszkiwało w Brdowie 8 a niekiedy 9 zakonników, ktorych ostatnim przeorem był ksiądz Czechowicz. Po supremacyi zgromadzenia w r. 1819 klasztor oddano księżom świeckim i znowu na parafialny zamieniono. Jest to budowla dosyć okazała, a stojąc na wyniosłym brzegu jeziora, wysokiemi drzewami ocieniona i zdaleka widoczna, zdobi całą okolicę. W 1824 r. osiedli tu sukiennicy z Niemiec sprowadzani; jeszcze w 1859 r. istniała fabryka kuczbaju. *Br. Ch.*

Brdowo, folw., pow. wągrowiecki, ob. *Czeszewo*. W B. mieszkał i umarł Karol Libelt.

Brdowskie jezioro, pow. kolski, przy osadzie t. n. Brzegi bezleśne, przeważnie wyniosłe; długości do 6 w., szer. około pół w., ciągnie się wązkim pasem od połud. ku półn. Od półn. i w części dolnej od zachodu styka się z mokrą niziną. *Br. Ch.*

Brechelshof, wś, pow. jaworski, nad Szaloną Nissą, w par. kat. Słup; st. dr. żel. z Lignicy do Świdnicy, o 12 kil. od Lignicy.

Breczinke, ob. *Brzezinki*.

Bredejka, rzeka, wypływa z bagien i jezior na gruntach wsi Meszliny, w pow. wyłkowyskim, przepływa przez łąki i grunta wsi Kumiecie, folwarku Podborek, wsi Purwiniszki, dalej fol. Józefowo, który urządzony został na miejscu dawniejszej wsi Szukie; następnie płynie przez grunta i łąki wsi Miświecie, folwarku Kawkokalnie, a nareszcie na gruntach wsi Czyczki wpada do rzeki Stara Szyrwinta. Biegnie po równinie, w gruncie gliniastym, dno muliste, długa 1 i pół mili, szeroka 6 do 8 stóp. *L. W.*

Bredessa, jezioro i rzeczka z jeziora tego do Świętej rzeki wpadająca pod Uszpolem, należące do dóbr Dekszniany Koziełłów, w pow. wiłkomierskim.

Bredessie, wś, pow. nowoaleksandrowski, do dóbr Dusiaty niegdyś hr. Platerów należąca, nad jeziorem tegoż nazwiska, przy drodze z Dusiat do Abel.

Bredynki, niem. *Bredinken*, wś, pow. reszelski, st. p. Biskupiec na Warmii.

Bredyszki, os., pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, liczy 2 dm., 19 mk.

Bredzie, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Szaki. Liczy 6 dm., 45 mk.

Bredziszki, wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Giże. Liczy 3 dm., 53 mk.

Breginie, wś szlach., pow. mławski, gm. Ratowo, par. Unieck. Liczy 18 dm., 78 mk., 300 m. ziemi. *B. Chu.*

Brehse, *Bresel*, ob. *Gauja*.

Brehy, węg. *Nagy-Bereg*, miasteczko w hr. bereskiem (Węg.), kościół paraf. ewang., las dębowy, jarmarki, zwaliska starego zamku tejże nazwy; 1609 mk.

Breile, ob. *Brelowice*.

Breitenau, *Bretnowa*, ob. *Bruntal*.

Breitendorf, ob. *Wujezd*.

Breitenfelde (niem.), wś włość. i szlach. oraz młyn, pow człuchowski, st. p. Landek, par. Hamersztyn. Wś włość. ma 3,251 m. rozl., 38 dm., 429 mk., 3 kat.; wś. szl. 2,902 m. rozl.; młyn 827 m. rozl.

Breitenheide, ob. *Szeroki bór*.

Breitenstein, ob. *Szerokikamień* i *Braksztyny*.

Breitfelde, ob. *Szerzawa*.

Brejdaki, po łotew. *Brydaki*, wś w pow. lucyńskim, parafii ewersmujskiej, własność Bouszewiczów.

Brejdyny, niem. *Broedienen*, wieś i dobra, pow. ządzborski, st. poczt. Piecki.

Brejtowo, wś, pow. mołogski, gub. jarosławska, st. p. między Mołogą i Wiesjegońskiem.

Brekenhof, ob. *Bocianowo*.

Brekow, węg. *Barko*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), kościół katol. filialny, 624 mk. W pobliżu na wzgórzu rozwaliny zamku, zbudowanego jeszcze przed r. 1330, później własność wojewody Wilhelma Drugetha, zniszczona r. 1644 przez Rakoczego.

Brele, niem. *Schoenwaldau*, wś, pow. szczycieński, pod Chochłem.

Brelików, ob. *Brylików*.

Brelki, wś, pow. płocki, gm. Majki, par. Łęg, zajmuje powierzchni 330 m. (210 gruntu ornego), liczy 9 dm., 44 mieszk., drobni właściciele.

Brelowice, niem. *Breile*, 1.) Niemieckie B., Deutsch-Breile, wś, pow. oławski, par. Koechendorf. 2) Polskie **B.**, Polnisch-Breile, wś, niedaleko potoku baruckiego, pow. oławski, par. kat. Jaurów.

Bremin, ob. *Brzemiona*.

Bremsa, niem. nazwa rzeki Przemszy na Szląsku górnym.

Brendaszówka, przysiołek wsi Zawilcza.

Breń, inaczej *Bryń*, 1.) **B.**-Konopka (z Podborzem), wieś, pow. dąbrowski, ma 1708 m. rozl., w tem 653 m. lasu, 60 dm., 407 mk., par. łac. w Oleśnie; leży w równinie, w glebie piaszczystej. Obszar dworski z pięknym pałacem i parkiem jest własnością powierniczą (fideikomis) Jana hr. Konopki. 2.) **B.** osuchowski, inaczej Schoenfeld, wieś, pow. mielecki, ma 1608 m. rozległości, w tem 1105 m. roli ornej, 132 dm., 719 mk., probostwo łacin. w Czerminie, szkoła ludowa jednoklasowa; leży w równinie piaszczystej. *M. M.*

Breń, *Bryń*, 1.) strumień, wytryska na granicy gmin Trzciany i Kawęczyna w pow. mieleckim, na północnym brzegu lasu Wychylówką zwanego; płynie śród łąk w kierunku północnym, tworząc granicę między gminami Trzciana, Czerminem, Borową i Sadkową górą z jednej (wschodniej), a Kawęczynem, Brniem osuchowskim, Szafranowem, Łysakowem, Łysakówkiem i Glinami małymi z drugiej (zachodniej) strony. W obrębie gm. Glin małych przybiera z lewego brzegu strumyk Brenik zwany i ztąd ubiegłszy jeszcze śród łąk i piasków przeszło ćwierć mili, wpada do ramienia łączącego Wisłokę przy ujściu do Wisły z Wisłą na granicy gminy Ostrówka. Długość biegu tego strumyka czyni 17 kil. Źródła jego leżą na wysokości 172 m., ujście zaś na wysokości 164 m. npm. 2.) **B.**, strumień, wypływa w obrębie gm. Lisiej góry w pow. tarnowskim, na łąkach pod wzgórzem Przymiarkiem, płynie na północ, przez pow. dąbrowski, przez gm. Brnik i Żelazówkę, tworząc między niemi granicę, następnie przez Bagienicę i Dąbrowę, Rudę, Swarzów, Podborze; tutaj zwraca się ku północnemu wschodowi na granicy gm. Woli Mędrzechowskiej, Dąbrówki i Smęgorzowa, zwraca się na wschód, płynie obszernemi nizinnemi łąkami przez Radwan, Zabrnie, następnie tworzy granicę między Dąbrowicą i Załużem z jednej, a Żabniem i Wolą wadowską z drugiej strony; a przeszedłszy w obręb gminy Ziempniowa (w powiecie mieleckim) ku północy płynąc, wpada po niespełna 5-milowym biegu do Wisły z prawego brzegu. Wody jego polne i łączne. Znaczniejsze dopływy z prawego brzegu są: Szarwark, Smęgorzówka, Nieczajna, Radgoszcz, Partyński z Jamnicą; z lewego brzegu Żabnica. *Br. G.*

Brenica, ob. *Brynica*.

Brenica, *Brenna*, *Brennica*, struga, dopływ Wisły z prawej strony, między Ustroniem a Skoczowem.

Brenica-Glinnik, wś rządowa, pow. rawski, gm. i par. Lubochnia, ziemi włościańskiej 854 morg. W 1827 r. było tu 26 dm., 179 mk.; obecnie 39 dm. i 290 mk.

Brenik, także *Brnik*, strumyk wytryskujący na łąkach w obrębie gminy Ziempniowa w pow. mieleckim, tworzy w górnym biegu granicę gmin Woli otałęzkiej i Łysakowa, poczem przerzyna gminę Łysakówek, Gliny wielkie a w Glinach małych wpada do Brenia. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Brenkenhof, ob. *Bocianowo*.

Brenna, gmina pow. skoczowskiego na Szląsku austr., rozl. morg. 13603; wś nad rz. Brenicą liczy 2537 ludn. B. należy do par. ewang. Ustroń; ma osobną parafią katol. dek. skoczowskiego, która liczy 2590 kat., 412 ewang., 22 izr. W B. jest st. p., szkoła ludowa, komenda żandarmeryi i urząd leśny lasów arcyks. Albrechta.

Brennica, *Brenna*, ob. *Brenica*.

Brenno, 1.) folw., pow. wschowski, ob. *Wyjewo*. 3.) **B.**, niem. *Brünn*. wieś, pow. wschowski, 116 dm., 921 mk., wszys. kat., przeważnie niemieccy, 210 analf.; stac. poczt. Sława (Schlawa) o 11 kil., stac. kol. żel. Wschowa o 15 kil. *M. St.*

Brenschek, ob. *Brzęczek*.

Brentowo, niem. *Brentau*, wś, pow. gdański, par. Oliwa, st. p. Langfuhr.

Brenzig, ob. *Brzęczek*.

Breschine, ob. *Brzezina*.

Brese, ob. *Gauja*.

Bresilgen, 1.) rz. w Kurlandyi. w parafii Kandau, uchodzi do zatoki ryskiej. 2.) **B.**, rz., dopływ Wenty w kurlandzkiej parafii Frauenburg.

Bresin, ob. *Brzeziny*, *Brzeźno* i *Mrzezin*.

Bresinermangel, ob. *Walkowiska*.

Breslau, ob. *Wrocław*.

Bresławice, niem. *Breslawitz*, wś, pow. milicki, nad Baryczą, par. Strzebicko.

Bresnow, ob. *Brzeźno*.

Brest (ross.), ob. *Brześć*.

Breszcza, rz., dopływ Prypeci z prawej strony, w pow. pińskim, uchodzi o 6 w. od granicy gub. wołyń.

Bresztow, po węg. *Borosztó*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. paraf., gleba urodzajna, uprawa pszenicy, łąki, pastwiska, obszerne lasy, 623 mk. *H. M.*

Bretchen, ob. *Bratyan*.

Bretnowa, ob. *Bruntal*.

Brettvorwerk, ob. *Zaborowo*.

Bretzen, ob. *Bratyan*.

Brewiki, dwa majątki w pow. telszewskim,

parafii olsiadzkiej. Jeden nad rz. Gryżową, należał do Bernatowicza, który w 1865 r. odprzedano. Drugi należy obecnie do dzieci Jana Narutowicza; st. poczt. Telsze. *Fel. R.*

Brewki, *Zakościelne* i *Poświętne*, wś, pow. ostrowski, gm. Zaręby kościelne, par. Zaręby. B. Zakościelne jest to szlacheckie przedmieście b. miasteczka Zaręby. W 1827 r. liczyły 26 dm., 246 mk., obecnie zaś 30 dm., 381 mk. B. Poświętne posiadają 35 dm., 346 mk. Są tu dwa sklepy. *Br. Ch.*

Breza, wś w hr. orawskiem (Węg.), wyrob gontów, desek i palików do winnic, 1233 mk.

Brezani, ob. *Brezow.*

Brezegowce, po węg. *Berettö*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), uprawa roli, 750 mk. Por. *Braczowce.* *H. M.*

Brezgajnie, wś i dobra, pow. wiłkomierski, par. żmujdecka, niedawno jeszcze do Ignacego Wołodki należąca; dostała się w spadku jego córce Ludwice Dobużyńskiej, dziś własność Teofila Baczańskiego. Gruntu włók 18$^1/_2$

Brezgie, wś i dobra, pow. wiłkomierski, par. żmujdecka, własność Sokołowskiego Gaspra; niegdyś należały do możnej rodziny Dąbrowskich; gruntu włók 27.

Breznica Welka, węg. *Nagy-Breznicza*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), kościół katol. filial., uprawa roli, młyn wodny, 507 mk.

Brezniczka, węg. *Kis-Breznicza*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), uprawa roli, kościół paraf. gr. katol., 236 mk.

Brezow, *Brezani*, węg. *Nyirjes*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. paraf., lasy, łąki, 339 mk.

Brezowec, węg. *Brezowecz*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.); uprawa roli, kościół paraf. gr. katol., 128 mk.

Brezowica, węg. *Brezowicza*, 1.) wś w hr. orawskiem (Węg.), chów bydła, uprawa lnu, 729 mk. 2.) **B.**, ob. *Berzowica.*

Brezowka, wioska w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filial. gr. katol., lasy, 67 mk. *H. M.*

Briansk, ob. *Brańsk.*

Briaza, ob. *Kimpolung* mołdawski. Są w B. źródła oleju skalnego, już eksploatowane.

Brieg, ob. *Brzeg.*

Briesau, ob. *Brzezowa.*

Briese, ob. *Brzyzno* i *Brześć.*

Briesen, ob. *Brzeźna*, *Brzeźno*, *Brzeziny*, *Wąbrzeźno*, *Friedeck* i *Brjazyna.*

Briesenitz, ob. *Brzeźnica.*

Briesnitz, ob. *Brzeźnica.*

Brigidau, wieś, kolonia niemiecka, pow. drohobycki, o 2 i pół mili na wschód od Drohobycza, o 11 kil. na północny zachód od Stryja, przy gościńcu rząd. stryjsko-drohobyckim i kolei żelaznej naddniestrzańskiej. Przestrzeń posiadł. mniej.: roli orn. 1756, łąk i ogrod. 584, past. 133, lasu 23; posiadł. więk. nie istnieje w tej miejscowości. Ludność rzym. kat. 1, ewang 1050: razem 1051. Należy do rzym. kat. parafii w Medenicach, ewangelicką parafią ma w miejscu od r. 1782, z filiałami Neudorf i Gassendorf. Parafia ta liczy 1950 wiernych, Kościół drewniany z r. 1803. Szkoła parafialna. B. posiada kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 637 złr. *B. R.*

Brill, kol. należąca do Bielska, pow. człuchowski, 12 dm., 103 mk., 39 kat.

Brille, ob. *Bryły.*

Bringelsdorf, ob. *Buglowce.*

Brinitz, *Brinitze*, ob. *Brynica.*

Brinkenhof, wś w Kurlandyi, parafii Amboten, romantyczne położenie.

Brinsk, ob. *Bryńsk.*

Brixen, ob. *Wilczak.*

Brjazyna (łuż.), niem. *Briesen*, wś na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim, ma kościół ewangelicki z nabożeństwem w języku serbskim. *A. J. P.*

Brnik, wś, pow. dąbrowski, 1266 morg. rozl., 927 m. roli ornej, 130 dm., 671 mk., parafia w Dąbrowy; leży w równinie, w glebie żytniej, urodzajnej.

Brnik, ob. *Brenik.*

Brno, ob. *Berno*,

Brnocice, niem. *Wernersdorf*, wś, pow. głupczycki, par. Babice, ze szkołą i kaplicą katolicką.

Brochocin, wś i folw. prywatny, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Trzepowo; leżą przy rzeczce bez nazwy, i szose z Płocka do Płońska i do Bielska idącej. Brochocin z Brochocinkiem zajmuje powierzchni 135 morg., w tej liczbie gruntu ornego 132 morg.; liczy 27 dm i 133 mk. Folw. należy do dóbr Konary, posiada 4 dm. i 86 mk.

Brochów, wś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Brochów. W 1827 r. liczył 47 dm., 318 mk. Kościół i parafia dek. sochaczewskiego, założone przez książąt mazowieckich 1113 r.; kośc. pierwotnie drewniany; 1561 wzniósł murowany (nakształt meczetu) Jan Brochocki, dziedzic dóbr B. (W wieżach i murach cmentarza urządził strzelnice). Odnowiony w XIX w. przez dziedzica Lasockiego, jest świątynią wspaniałą.

Brocz, niem. *Brotzen*, wś włośc., dobra i wś szlach. w pow. wałeckim, ma ludność protestancką, st. p. Czaplinek.

Broczek, rz., dopływ *Broku.*

Broczków, wś, pow. Dolina, ze szkołą filialną i 1-klasową ewangelicką (opuszczona u Stupnickiego).

Bród, nazwa wielu osad położonych nad wodami, w miejscach gdzie mielizna ułatwiała ich przebycie. W czasach gdy mosty były rzadkością, brody posiadały wielkie znaczenie, ponieważ do nich stosować się musiał kierunek dróg. Ztąd dla historyka, geografą

i archeologa nazwy te stanowić mogą ważne wskazówki przy śledzeniu dawnych dróg handlowych, wojennych a także dla oznaczenia kierunku wód, które wyschły lub zmieniły swe koryta. Należy jednak pamiętać, że niekażde Brody, Brodowo lub Brodek stanowią ślad istnienia brodu; wielka część tych nazw pochodzi od starego nazwiska i hasła rodowego Broda, bardzo rozpowszechnionego w epoce piastowskiej. Istniało także imię Brodzisław, brzmiące w skróconej formie Brodek. *Br. Ch.*

Bród, 1.) wś, pow. kolski, gm. Koźmin, par. Dobrów, o kilka wiorst na prawo od rz. Warty, w bliskości większej wsi Chełmno. O paręset kroków od wsi Bród, na piaszczystych wzgórzach, niegdyś lasem sosnowym porosłych, teraz zaś bielejących zdaleka, znajduje się pogańskie cmentarzysko czyli żalnik. Na powierzchni ziemi leży mnóstwo skorup od urn potłuczonych; w głębokości zaś najwyżej $1\frac{1}{2}$ łokcia można odkopać wiele urn całych. W roku 1878 właściciel wsi sąsiedniej odkopał tam 3 urny. W r. 1879 wykopano 10 urn. Znajdowano tam także podobno starożytne zbroje (?). 2.) **B.**, wś, pow. suwalski, nad Czarną Hańczą, o 4 w. od Suwałk, liczy 52 dm., 439 mk. Część wsi obfitująca w ogrody znana jest pod nazwiskiem Bród-ogrodnik. B. ma szkółkę elementarną, na utrzymanie której mieszkańcy dają 106 rs. rocznie. Szkółka ta obecnie czasowo mieści się we wsi Poddubówku, tejże gminy. W okolicach B. znajdują się szczątki dawnych cmentarzysk pogańskich, a na polach często wygrzebują starożytne urny i naczynia. Rozkolonizowana, t. j. osady rozrzucone każda oddzielnie. Tych osad 99, ludność wyznania katolickiego, mówiąca narzeczem mazurskiem. Przestrzeń morgów 1229 prętów 252 miary nowopolskiej. Grunta lekkie, zwirkowate, na wschód znacznie podniesione, łąki torfiaste, z których kopią torf na własne potrzeby i na sprzedaż. Rzeka Hańcza w tem miejscu płytka, płynie szparko; dno kamieniste; po obu brzegach mnóstwo zdrojów, po dołach trzymają się pstrągi, w zimie prawie nie zamarza. 3.) **B.**, wś, nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Błotnica, par. Jankowice. Liczy 15 dm., 122 mk., 204 morg. ziemi włośc. i 33 dworskiej. 4.) **B.** *brzykowski* i *widawski*, dwie os., pow. łaski, gm. Dąbrowa widawska, par. Brzyków. 5.) **B.** wś i folw., pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Sędziejowice. 6.) **B.**, os., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Stromiec. *Br. Ch.*

Bród, 1.) niewielka rz. w pow. rzeczyckim, ma źródło w pow. mozyrskim, kierunek wschodni; pod miasteczkiem Narowlą wpada do Prypeci ze strony prawej. *Al. Jel.* 2.) **B.** *Martwy*, ob. *Nacza*.

Bród, strumień, powstaje z dwóch potoków, jednego północnego z pod Moszkowa, drugiego z pod Siebieszowa. Tamten wypływa po zachodniej stronie wsi Moszkowa w pow. sokalskim, przepływa Moszków i Smitków; ten zaś we wsi Siebieszowie po zachodniej stronie powstaje z dwóch potoczków, jednego północnego płynącego z pod wsi Rusina przez Leszczków, drugiego zaś wytryskującego we wsi Wierbiążu. Potoki siebieszowski i moszkowski łączą się na granicy gmin Zawiszni, Sawczyna i Smitkowa; płynie łąkami w kier. wsch., w obr. gm. Zawiszni porusza młyn Czerteż zwany i wpada po północno-wschodniej stronie Zawiszni do Bugu z praw. brz. Długość biegu od połączenia potoków czyni 1 milę; ztąd do źródeł potoku w Rusinie $1\frac{3}{4}$ mili, a do źródeł potoku w Wierbiążu $1\frac{1}{3}$ mili. *Br. G.*

Broda, *Brodda*, ob. *Brody*.

Brodaciszki, wś, pow. trocki.

Brodacze, wś, p. sokołowski, gm. Wyrozęby, par. Kożuchówek. Liczy 16 dm., 93 mk. i 394 morg. obszaru.

Brodajż, po łot. *Brodajszy*, majętność w Inflantach polskich, w południowo-zachodniej części powiatu lucyńskiego, w okolicy znanego jeziora Biza położona, własność Henryka Kiborta, 1916 dz. obszaru mająca, z których 746 do fermy dworskiej należy. Miejscowość wesoła, bardzo wzgórkowata; dostatek jeziór rybnych, dużo gajów liściowych, mieszczących w sobie i drzewa iglaste. Uprawia się tu głównie żyto i len; koniczynę tylko w fermie dworskiej napotkać można. Lud katolicki, częścią łotewski, częścią z Rusinów złożony. Z tych ostatnich tylko ci co wyznawali unią, przy końcu pierwszej połowy bieżącego stulecia przyłączeni zostali do prawosławia. Brodajż posiada kościoł parafialny rzym. katol., którego pierwsze założenie sięga XVII wieku. Stanowił on najprzód tylko tak zwaną stacyą dominikanów posińskich (obacz art. Posiń), następnie filią posińskiego kościoła, a obecnie ma osobną parafią, należącą do dekanatu przed-lucyńskiego. Parafia ta do r. 1864 liczyła 2363 wiernych na przestrzeni 11,500 dz., w którym to czasie, po zniesieniu parafii katolickiej w dobrach rządowych Rajpolu i Nerzie, przyłączono do niej część takowej, tak iż obecnie liczy ona 3348 wiernych, na przestrzeni 13,560 dzies. W skład tej parafii wchodzą majątki do najrozmaitszych właścicieli należące i położone częścią w lucyńskim a częścią w rzeżyckim powiecie. Do lucyńskiego należą: Brodajż, Sprykutów, Gajowo, Filantmujża, Uszkacowo, Łocowo, Podojniki, Borysowo i Rogajsz; do rzeżyckiego zaś: Idzypol, Marcinpol, Karpin, Matule, Sylwestrów, Babłów i Kobyłówka. W obrębie parafii katolickiej brodajskiej zamieszkuje 1100 prawosławnych Rusinów i 200 Rossyan starowierców. Prawosławni posiadają cerkiewkę w samym Brodajżu. Zarząd gminny w miejscu, zarząd policyjny w Lucynie. Poczta w poblizkim majątku Pyłdzie. Najdawniejsza o Brodajżu wzmianka sięga

roku 1599, w którym to czasie dobra te należały do rotmistrza Adama Chotkowskiego (patrz rewizyą dóbr infl. z r. 1599). W końcu zeszłego stulecia wś ta nabytą została przez Tadeusza Weyssenhofa, który już w r. 1806 sprzedaje ją Andrzejowi Szachnie, ten zaś 20 grudnia r. 1808 prawem wieczysto-sprzedażnem ustępuje ją Dominikowi Kibortowi. W r. 1813 Franciszek Kazimierz Kibort wzniósł tu z kamienia nowy paraf. kościół pod wezw. Przemienienia Pańskiego, na miejscu zgorzałego drewnianego. Mają w nim miejsce festa: na Wniebowstąpienie Pańskie, na św. Jana Chrzciciela, na św. Annę, na Przem. Pańskie i na Imię Maryi, a z niemi zawsze połączony jarmark, ściągający włościan i z innych okolic. Kościół brodajski ma kaplice filialne w Rogajszach i Sprykutowie.

Brodau, ob. *Brodowo*.

Brodawka, potok, wytryska na granicy gm. Wysokiej i Marcyporęby w pow. wadowickim; płynie zrazu na zachód wądołem leśnym między górą Moczurtą (440 m.) a Trawną górą (421 m.), poczem wyszedłszy z lasu zwraca się ku północy, tworząc granicę między Lgotą a Marcyporębą, wreszcie przybiera kierunek północnowschodni, płynie północną granicą Marcyporęby od Tłuczania górnego i dolnego, następnie między Brzeźnicą i Dworami nowymi a przeciąwszy gościniec skawińsko-zatorski uchodzi w obr. gm. Chrząstowic do Wisły z praw. brzegu. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Brodda, *Brodden*, *Broddi*, ob. *Brody*.

Brodeckie, 1.) wś, pow. berdyczowski, nad rz. Hnyłopiatą, o 15 w. odległa od Berdyczowa, a o 4 w. od Machnówki. Mieszk. 824 prawosławnych, 86 katolików i 24 izr.: razem 934. Cerkiew parafialna po-unicka, zbudowana w r. 1764 (Wizyty berdyczowskiego dziekanatu za rok 1782). Ziemi pierwszorzędnego czarnoziemu 2762 dz. Należy do Podhorskiego. Zarząd gminny i policyjny w Machnówce. *Kl. Przed.* 2.) **B.**, wś, pow. zwinigródzki, o 10 w. od miasteczka Kalnibłot, dawniej starostwo, przy ujściu ruczaju Werbowca do Tykicza-gniłego; na przeciwległej stronie ruczaju leży wieś Hulaj-pole (Berebiesy). Mieszk. prawosł. 950, katol. 30. Ziemi 1130 dzies. Kościół parafialny katolicki w Zwinigródce. Zarząd polic. w Kalnibłotach, gminny w Polczysku. Dawniej tu była osada znacznej liczby byłej szlachty. *Dr. T. Hr.*

Brodek, wś, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Wiślica.

Brodek, ob. *Bojarka*.

Bródek, Bródki, niem. *Brodke*, pustkowie, pow. wejrowski, par. strzepska, st. p. Smażyno. Por. *Łebno*.

Brodek, wś i dobra, pow. rybnicki, par. kat. Boguszowice, kopalnie torfu.

Brodek, ob. *Burlanka*.

Brodek, 1.) strumień, wypływa w obrębie gm. Domamorycza w pow. tarnopolskim, na łąkach, na południe wzgórza Kłaczycha (377 m.); zrazu płynie na południe, poczem zwraca się łąkami na południowy wschód przez Domamorycz, Zabójki, gdzie z prawego brzegu przyjmuje potoczek płynący z pod wzgórza Kasperka (380 m.), przez Poczapińce; tu zasila się z prawego brzegu wodą potoku bezimiennego, nastającego w Chodaczkowie; następnie przez Draganówkę, popod Wielki Las Ostrowski (367 m.) i w obr. gm. Bucniowa wpada do Seretu z pr. brz. Długość biegu 19 kil. W górnym biegu zowią go *Rudą*. 2.) **B.**, potok górski, wytryska z kilku źródlisk w obr. gm. Poraża, w pow. Lisko, w lesie jodłowym; płynie w kierunku północno-wschodnim i północnym przez Zahutyń i zabrawszy liczne wody, a zwłaszcza spływające z pod góry Zahutynia (509 m.), wpada z lewego brzegu do Sanu. Długość biegu 6 kil. 3.) **B.**, mała struga w obr. wsi Białej w pow. przemyślańskim. Wypływa z pod Grzędowej góry (392 m.) w zachodniej stronie tej gminy. Łączy się z bezimiennym potokiem z prawego brzegu w tejże wsi. Oba razem tworzą potok Białą.

Broden, ob. *Brody*.

Brodina, rzeka, prawy dopływ Suczawy.

Brodkammer, ob. *Nadzieja*.

Brodke, *Brodtke*, ob. *Bródek*.

Brodki, 1.) wś, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie. Liczy obecnie 17 dm., 115 mk. i 400 morg obszaru. 2.) **B.**, wś, pow. zamojski, gm. i par. Krasnobród. 3.) **B.**, wś, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umień. *Br. Ch.*

Brodki, wieś, pow. hajsyński, liczy dusz męz. 416, ziemi włośc. 858 dz. Należy do hr. Aleksandry Potockiej; ob. *Bubnówka*. *Dr. M.*

Brodki, 1.) (z przysiołkiem Adwokacie), wś, pow. lwowski, o 7 kil. od st. p. Dornfeld, w par. rz. kat. Rakowiec, z parafią gr. kat i szkołą filialną w miejscu. 2.) **B.**, przysiołek *Rokitna*. 3.) **B.**, *Brudki*, przysiołek Pustkowa.

Bródki, 1.) folw., pow. bukowski, ob. *Brody*. 2.) **B.**, wieś, pow. bukowski; 27 dm., 208 mk.; 9 ew., 199 kat., 93 analf., st. poczt. Duszniki o 5 kil.; stacya kol. żelaznej Buk o 16 kilom. *M. St.*

Bródki, ob. *Bródek* i *Łebno*.

Brodki, potok, ob. *Brusionka*.

Brodła, wś, pow. chrzanowski, o 5 kil. od Alwerni, ma 1633 m. rozl., w tem 497 m. lasu, 192 dm., 1266 mk., par. w Porębie. Szkoła ludowa jednoklasowa; leży w pagórkach, w glebie żytniej. Obszar dworski należy do majoratu krzeszowickiego.

Brodne, folw., pow. gostyński, gm. i par.

Kiernozia. W 1827 r. było tu 30 dm., 239 mk.; obecnie 174 mk., rozl. 1190 m.

Brodnia, 1.) wś i folw., pow. łaski, gm. i par. Buczek; leży na drodze z Łasku do Zelowa, 43 dm., 450 mk., ziemi włośc. 400 m., dworskiej zaś wraz z folw.: Grzeszyn i Starydwór, karczmą Wymysłów, os. Hucin i Stolarnia ogólna przestrzeń wynosi 4700 morg, w tem ornej 644 m. W 1827 r. było tu 40 dm., 219 mk. 2.) **B.**, wś i folw. donacyjny nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Lubola, parafia t. n. Leży w pobliżu m. Warty, na wzgórzu, w pięknej miejscowości. Jestto jedna z największych wsi w powiecie, gleba dobra, obszerne łąki; włościanie zamożni, z hodowli koni znaczne ciągną korzyści. Dawniej wchodziła w skład dóbr arcybis. gnieźnieńskich. Kościół parafialny tutejszy stanowił poprzednio filią par. Glinno, następnie Zadzima, zaś od 1866 roku B. stanowi oddzielną parafią. W 1827 r. było tu 70 dm. i 439 mk. Par. B. dek. turecki ma 3863 dusz. *Br. Ch.*

Brodnia, rzeka, bierze początek ze źródeł we wsi Wojsławice, pod Zduńską Wolą, w powiecie sieradzkim. Płynie naprzód w kierunku zachodnim, następnie skręciwszy się ku półn., przerzyna wsie: Rembieskie, Zamłynie, Sikucin, Boczki, Kobyla Chmielowa, Rozdziały, Rzechtę i nakoniec na gruntach kolonii Skęczniów, łączy się z rz. Sadkową, poniżej Ralewic wpadającą do Warty. Długa 16 w.

Brodnia, błotnista rz., prawy dopływ Berezyny, w pow. borysowskim, bierze początek około wsi Babielewa, płynie blisko mil 3 w kierunku północno-wschodnim i pod wsią historyczną Stachowem wpada do Berezyny. Na brzegach jej w ostatnich dniach listopada 1812 r. mordercze toczyły się boje. *Al. Jel.*

Brodnica, wś, pow. piński, niegdyś własność jezuitów pińskich.

Brodnica, 1.) gmina, pow. śremski; 4 miejscowości: 1) B. wieś; 2) osada Kopyta; 3) Żurawiec; 4) folw. proboszczowski Zakrzewek (852 m. rozl.); 40 dm., 359 mk., wszyscy kat., 88 analf. Kościół parafialny należy do dekanatu śremskiego. Teraźniejszy kośc. murowany wybudowano w r. 1868. Poprzednio był drewniany; wizyty kościelne wspominają już o takowym w XVI wieku. Starosta mosiński Maciej Szołdrski przystawił r. 1836 kaplicę i ustanowił przy niej osobnego wikarego. Na cmentarzu jest skromny pomnik grobowy z drzewa; Józefa Wybickiego, senatora Królestwa Polskiego, zmarłego r. 1822. Brodnica jest gniazdem rodziny Brodnickich, herbu Łodzia, którzy zapewne kościół parafialny założyli. 2). **B.**, olędry, pow. śremski, 13 dm., 108 mk.; 69 ew., 39 kat., 35 analf. 3.) **B.**, domin. z Sulejewem, pow. śremski; 3712 m. rozl., 20 dm., 233 mk., wszyscy kat.; 65 analf. St. poczt. i kol. żel. Czempin o 9 kil. Wraz z Przylepkami B. jest własnością Kaz. Chłapowskiego. *M. St.*

Brodnica, niem. *Strassburg im West-Preussen*, m. pow. w Prusiech Zachodnich, regencyi kwidzyńskiej, w byłej ziemi michałowskiej, na prawym brzegu Drwęcy, w dolinie między małemi wzgórzami, na łąkach śród miejsc błotnych czyli „brodów,“ o 6 wiorst od granicy Królestwa Polskiego, o 3 mile od st. dr. żel. Jabłonów, ognisko starannie utrzymanych dróg bitych, rozchodzących się w sześciu kierunkach, punkt zbytu zboża dla znacznej części pow. rypińskiego, niedaleko pięknego i obszernego boru, należącego do dóbr Karbowa. Obszar miasta wraz z Przydatkami, Świniekątami, Żalem, Czapką i Gabriel-Ostrowem, Arentowizną, Targówkiem, Wilamowem, Wygodą, Zaborowszczyzną i rolą do mieszkańców należącą wynosi 4884,41 m. Wymienionych posiadłości 52 powstało po separacyi gruntów miejskich rozpoczętej w r. 1835. Jako wspólne pastwisko pozostało wówczas t. z. Jeruzalem, które później rozdzielono pomiędzy właścicieli przyległych gruntów. Pięć zaś wymienionych posiadłości powstało na gruntach, od niepamiętnych czasów przez miasto w emfiteutyczną i wieczystą dzierżawę puszczonych, tak samo jak i Bobrowisko, i posiadacze tych włości płacili jeszcze przed kilku laty miastu czynsz zw. kanon, który płacili także młynarz i chłopi z Michałowa. Ziemie te nadali miastu krzyżacy w r. 1416. Miasto rościło pretensye także i do lasów nadanych mu podobno przy założeniu miasta w r. 1285, które za rządów polskich do starostwa brodn., od roku 1772 do rządu pruskiego należały, a za czasów ks. warszaw. dane majorowi Rembielińskiemu, dziedzicowi Karbowa, przy tej wsi do dziś pozostają. Przez proces, który miasto od r. 1788 do 1799 z rządem pruskim toczyło, lasów nie uzyskało dla tego, że przywilej erekcyjny te lasy miastu nadający zaginął a miasto prawa własności w lesie nie wykonywało. Pozostały tylko miastu śród terytoryum starostwa tak zwane Radne łąki nad drogą do Karbowa i Siwa karczma nad traktem do Kwidzyna. Ludności liczyło miasto w 1875 r. 5854 mk.; w 1864 było 5014 mk., ewangelików i żydów 2739, katolików 2275; ci ostatni prawie wszyscy Polacy, z wyjątkiem kilku katolików urzędników, którzy są niemcami, z rodzinami najwyżej 30 dusz. Budynków było w 1864 r. 732, domów zamieszkałych 323. W r. 1849 liczono 3801 mk., 1607 ewang., 1621 kat., co do narodowości podają urzędowe wykazy z r. 1849 r. 2715 niemców a 1086 polaków, przy czem pamiętać trzeba, że urzędowe wykazy każdego Polaka, umiejącego po niemiecku, do Niemców liczą. Na wyborach do rejchstagu

niemieckiego, otrzymał w r. 1878 kandydat polski 259 głosów, niem. 393; przy ściślejszych wyborach było 342 głosów polskich, 412 niemieckich. W 1817 r. było 1975 mk., 238 domów, w 1816 r. 1994 mk. Na mocy przywilejów nie było tu za rządów polskich żydów; dopiero po okupacyi pruskiej w r. 1773 osiadać poczęli. Odbywają się tu 4 jarmarki do roku, zawsze w poniedziałek; w poprzedzający piątek jest jarmark na bydło i konie; 2 razy na tydzień co poniedziałek i piątek odbywają się targi. B. prowadziła niegdyś znaczny handel, który przez wojny napoleońskie a później przez utworzenie granicy rossyjsko-pruskiej w r. 1816 znacznie podupadł. Uprawiano jeszcze w pierwszej połowie XIX stulecia na polach brodnickich tytuń, który szeroko się rozchodził, do dziś istnieje w B. fabrykant zwany „Tabakspinder,“ wyrabiający z liści tytuniowych t. z. rurki, które znaczny jeszcze w okolicy mają odbyt. Sam plantacyj tytuniowych nie posiada, lecz skupuje liście od okolicznych włościan, którzy w niektórych miejscach małe zagony tytuniem obsadzają; jest to jednak tytuń pośledniejszego gatunku. Miało swoje znaczenie garbarstwo i sukiennictwo, które mniej więcej około roku 1860 w obec wyrobow dostarczanych przez kupców z fabryk upadło prawie zupełnie; dziś istnieje tylko jeden garbarz, a sukiennika żadnego niema. Kuśnierstwo natomiast do dzisiejszego dnia kwitnie, tylko że dawniej wyrabiali kuśnierze tutejsi więcej kożuchów baranich, a teraz sprowadzają więcej lepszych futer. W średnich wiekach wino nawet w okolicy się rodziło, przynajmniej w kronice brodnickiej zapisano, że w r. 1379 były bardzo wczesne żniwa, około św. Jakuba (25 lipca) już ukończone; wiśnie dojrzały na Zielone Swiątki, wino na św. Jakub. Wszędzie był sprzęt wina bardzo obfity, a zboże tak się zrodziło, że korzec żyta tylko 5 szylingów kosztował. Dziś jest w B. gorzelnia i browar. Gorzelnia dopiero około 1875 r. wystawiona na gruncie rządowym, niegdyś do starostwa należącym. Browar zaś istnieje już przeszło 40 lat, wyrób jego jednak nie nabrał szerszego rozgłosu; ogranicza się na konsumpcyą miejscową. Nie jest to jednak ów sławny browar miejski, o którym wspomina „Starożytna Polska“ Balińskiego; w browarze tym miejskim jeszcze przed 10 laty wyrabiano piwo, które jednak także szczególną dobrocią się nie odznaczało; browar ten na mocy przywileju Zygmunta III wystawili wspólnie znaczniejsi mieszczanie, do warzenia piwa uprawnieni, i jeszcze około roku 1850 każdy z nich kolejno piwo warzył. Oprócz browaru, 2 młynów, 5 wiatraków i jednej cegielni na terytoryum miasta się znajdujących, jest od r. 1872 fabryka maszyn rolniczych. Od lat około 50 istnieje w B. księgarnia wraz z czytelnią i drukarnią, z której wyszło kilkadziesiąt powiastek dla ludu w języku polskim tłumaczonych z niemieckiego, przeważnie przez ks. kanonika Osmańskiego, który był proboszczem w B. Po śmierci tego zacnego a pilnego pracownika około oświaty ludu r. 1857, wydawnictwo książek polskich w B. bardzo się zmiejszyło, choć i dziś jeszcze właściciel drukarni C. A. Koehler daje niemieckie powiastki tłumaczyć i wydaje; które jednak w ostatnich latach tak znacznego, jak dawniej, odbytu nie mają, gdyż księgarnia Józefa Chociszewskiego w Poznaniu i wychodzące tam i w Prusiech Zachodnich pisma ludowe lepszego naszemu ludowi pokarmu umysłowego dostarczają. W B. 1838—9 wyszedł i rozszedł się w 30,000 egzemplarzach słynny „Gospodarz“ Ignacego Łyskowskiego, książka dla rolników-włościan napisana. Od 1879 roku wychodzi w B. gazeta niemiecka p. t. Strasburger Zeitung, która jednak drukuje się w Toruniu; przed 30 laty wychodziła z drukarni Koehlera w Brodnicy gazeta p. t. „Der preussische Grenzbote.“ Od r. 1873 jest w B. gimnazyum, przy którem za staraniem posła Ignacego Łyskowskiego w r. 1879 ustanowiono nauczyciela i zaprowadzono lekcye jezyka polskiego; teraz zakładają przy gimnazyum bibliotekę polska. Do 1873 r., począwszy od 1864 była w B. szkoła przygotowawcza do gimnazyum, złożona z trzech niższych klas gimnazyalnych. Już od r. 1840 istniała tu wyższa szkoła miejska, obecnie połączona z szkołą elementarną, przy której zwykle bywa 10 nauczycieli. Dawniej istniały dwie szkoły elementarne, katolicka i ewangelicka, w r. 1876 je połączono. W r. 1864 powstała także wyższa szkoła dla dziewcząt, do dziś istniejąca. Kościołów jest obecnie 3: 2 katolickie, 1 ewangelicki i bóżnica. Kościół ewangelicki wybudowano dopiero w roku 1830 ze składek; cegieł i drzewa dostarczali właściciele sąsiednich wsi, nietylko ewangelicy ale i katolicy, bezpłatnie; gdy do połowy mury ustawiono, wyższe władze zakazały dalszego budowania, w dnie robotników żandarmi odpędzali, budowano więc w nocy przy latarniach, aż nareszcie król pruski z kasy rządowej 4000 talarów na kościół wyznaczył, do których z własnej kieszeni 500 tal. dodał i dwa dzwony sprawił. W tym samym roku wystawili żydzi bóżnicę. Nabożeństwo ewangelickie odbywało się od r. 1817, w którym luteranie i kalwini się połączyli w gminę ewangelicką, w umyślnie na ten cel urządządzonym domu prywatnym, który w r. 1827 musiał być rozebrany. Chciał rząd oddać gminie ewangelickiej kościół klasztorny, choć zakon wówczas jeszcze nie był zniesiony; ewangelicy kościoła tego nie przyjęli, nie chcąc sobie katolików na-

razić, co było dla rządu powodem późniejszego przeszkadzania w budowaniu. W XVII w. odprawiali ewangelicy nabożeństwo w parafialnym kościele katolików, który ewangelikom królewna Anna, siostra Zygmunta III, oddała, mając od r. 1605—1625 w posiadaniu starostwo brodnickie. Gdy po jej śmierci starostwo otrzymała królowa Konstancya, żona Zygmunta III, oddała kościół katolikom, a nawet ewangelikom w ogóle nabożeństwa odprawiać zakazała; lecz po zdobyciu miasta przez Gustawa Adolfa w r. 1628, kościół katolicki na nowo dostał się lutrom, którzy po zawartym z Szwedami traktacie w r. 1629 kościół katolikom oddać musieli, a uzyskali pozwolenie odbywać nabożeństwo swoje w ratuszu, który jednak już w 1631 roku spłonął, jak w ogóle całe miasto z wyjątkiem kościoła katolickiego i kilku tylko domów pożar obrocił w perzynę. Dziś jeszcze pozostała wieża ratuszowa z zegarem, a przed 15 laty był jeszcze kawał muru, który teraz 3 i 4-piętrowemi domami zakryty. Pastorem gminy ewangelickiej w Brodnicy był pewien czas uczony Erazm Gliczner, pedagog i autor wielu dzieł, który porozumienie się dyssydentów w t. z. Consensus Sendomirensis przyprowadził do skutku, a którego śmierć połączenie dyssydenckich partyj religijnych bardzo w Polsce zachwiała. Kościołów katol. było jeszcze w pierwszej połowie XIX w. 4, dziś pozostały 2, parafialny zbudowany równocześnie z miastem i zamkiem około r. 1285, i poreformacki. Kościół i klasztor ref. zbudowany był w r. 1761 przez ówczesnych starost. brodnickich, którzy mu nadali grunta i łąki między klasztorem i Drwęcą wraz z jeziorem Strzemiuszek. Powód wybudowania tego klasztoru opowiedział niejaki Poteralski, który był w dobrach starostwa owczarzem (a mając lat 105 w r. 1819 w pewnej sprawie jako świadek był przesłuchiwany), w następujący sposób: Pani starościnie zginęły brabanckie koronki; posądzono pokojówkę, że je ukradła i chciano ją nakłonić do przyznania się; pokojówka się nie przyznała, a gdy ze zmartwienia i udręczeń umarła, znaleziono koronki we wnętrznościach krowy, która chorowała i zdechła. To spowodowało starostę do wybudowania za pokutę kościoła. Na tablicy w kościele wymienieni jako fundatorzy Pawłowscy; od r. 1817 nie było już nowicyatu, a w 1831 gdy cholera panowała, urządzono w klasztorze kwarantannę z zakonników; jeden żegnając się z kościołem podczas modlitwy umarł, trzej inni umieścili się w domach sąsiedniej szlachty. Do klasztoru już nie powrócili; po uśmierzeniu cholery rząd klasztor zabrał na rzecz skarbu. W r. 1837 podarował go miastu wraz z rolą, jeziorem i budynkami, z obowiązkiem urządzenia za to w mieście wyższej szkoły. W r. 1839 rząd kupił od miasta klasztor i połowę podwórza za 2000 tal. i urządził tam więzienie kryminalne, które dotychczas się w klasztorze mieści; owczarnię zamienił ówczesny burmistrz w r. 1845 na szpital dla chorych, który jeszcze istnieje. Dziś odprawia się co miesiąc w kościele klasztornym Msza Święta dla więźniów, którzy na nią przychodzą do chóru za wielkim ołtarzem; oprócz tego w czasie pogrzebów nabożeństwa żałobne, gdyż cmentarz katolicki tuż obok kościoła klasztornego położony. Na cmentarzu wystawiły rodziny Ossowskich i Białobłockich jako groby familijne piękne kaplice. Od r. 1862 we środę po trzeciej niedzieli powielkanocnej obchodzą Polacy i katolicy uroczystość św. Wojciecha, patrona i apostoła Prus, i odprawiają nabożeństwo w pięknym zresztą kościołku klasztornym, położonym już za miastem, w śród zieleniejących się już w owej porze łanów. Z dwóch innych kościołów katolickich drewniany kościół św. Jerzego na Mazurskiem przedmieściu jeszcze w 1821 roku istniał i należał do parafii szczuckiej, o 1 milę odległej. Do kościoła tego należał dziś jeszcze istniejący dom przytułku dla starych kobiet, tu szpitalem zwany; drugi taki szpital istnieje przy kościele farnym dla 12 ubogich miasta Brodnicy. Kościół św. Ducha na przedmieściu Kamionka, przy murach dawnego zamku, w r. 1838 kapituła w Pelplinie miastu odstąpiła za $5\frac{1}{4}$ talarów rocznego czynszu; w roku 1841 urządzono w nim mieszkania dla nauczycieli; od roku 1873 do 1877 pomieszczono w nim gimnazyum, aż nowy budynek wykończono, a od r. 1877 jest tam wyższa szkoła dla dziewcząt. Była jeszcze kaplica św. Walentego nad drogą do Karbowa za miastem, która już w XVIII wieku nie istniała. Najwięcej zajmującą budowlą w Brodnicy jest zamek i mury, któremi niegdyś miasto było opasane. B. za klucz do całych Prus uważaną była i często około niej toczyły się walki, które opisane w „Starożytnej Polsce“ Balińskiego i „Starożytnościach Polskich“, w dziełach Naruszewicza i Moraczewskiego. Dziś jeszcze pozostałe szczątki zamku i murów nadają miastu postać warowną. Zamek, choć o niego i około niego toczyły się często wojenne zapasy i kilkakrotnie prochem i działami go zdobywano i zdobyto, przechował się jednak aż do roku 1787 i w czasie zupełnego spokoju za rządów pruskich ten piękny zabytek dawnych czasów rozebrany został a z cegieł jego 5 domów w B. wybudowano. Zachowała się tylko piękna wieża, na wzgórzu wystawiona i 175 stóp wysoka, na której niezawodnie wartę ustawiano, aby wcześnie dawała znać o nadchodzącym nieprzyjacielu, gdyż z wieży tej kilka mil obszaru okiem objąć można. Obok tej wieży do dziś jeszcze pozostała kuchnia, teraz na kuźnię za-

mieniona; przy kuchni znajdowała się okrągła murowana studnia, dziś zasypana. Budowle te znajdują się tuż nad Drwęcą, z której od samego dna grube mury się wznoszą; po obudwu stronach zamku do dziś zachowały się szerokie i głębokie fosy, na których były na zewnątrz dwa ściągane mosty, a trzeci ku miastu; zamek tworzył osobną warownię, nie obejmującą miasta, które także silnemi murami opasane było, jak świadczą pozostałe jeszcze dosyć znaczne części tych murów, i miało przed Mazurskiem przedmieściem, na prawym brzegu Drwęcy nad mostem dla warty wieżę, która dziś jeszcze w całości istnieje i policyi na więzienie służy. W dziedzińcu zamkowym wystawiła królewna Anna dom mieszkalny, w którym dziś mieszka dzierżawca dóbr dawniejszego starostwa, teraz rządowych. Starostwo brodnickie 17 w. było kilka razy dawane kobietom z rodziny królewskiej. Po śmierci królewnej Anny (6 lut. 1625, której zwłoki, gdy papież nie chciał pozwolić pochowania królewny w grobach królów polskich, przez 2 lata w Brodnicy bez pogrzebu przechowane były w wybudowanym na ten cel przy ewangelickim cmentarzu budynku, który dziś służy za dom przytułku dla biednych ewangelickiego wyznania), otrzymała starostwo królowa Konstancya, żona Zygmunta III z domu Halsburgów, bardzo gorliwa katoliczka, która pieszo idąc za procesyą, a będąc dobrej tuszy, tak się zmęczyła, że dostała gorączki i paraliżem ruszona została. Po jej zgonie wyjednał Zygmunt III starostwo u stanów dla swej córki Anny Katarzyny, która w r. 1642 zaślubiła Filipa Wilhelma, syna palatyna Renu. Na sejmie grodzieńskiem 1679 r. przeznaczono starostwo brodnickie Maryi Kazimierze. W aktach procesu miasta z rządem o las wspomniana jest jako starościna w XVI w. Zamowska, co jest po prostu błędem w pisowni, a powinno być Zamojska, gdyż tak w innych dokumentach tego procesu ta sama starościna nazywana. Te same akta wspominają jako starostę Bielińskiego, mieszkającego w Warszawie, od którego starostwo dzierżawił Pląskowski, występujący po r. 1763 w aktach jako starosta. Starostwo było grodowe i miało prawo juryzdykcyi. Za czasów krzyżackich rządziła miastem rada z pośród mieszkańców, która i sądownictwo wykonywała; jej wyroki na śmierć potwierdzał komtur. Jako herb ma miasto prawą rękę w czerwonem polu; z czasów jurysdykcyi miejskiej przechowała się aż do roku 1818 za miastem nad drogą do Gorczenicy szubienica murowana. Ostatnim komturem B. był Kilian von Exdorf. Podczas 13-letniej wojny z krzyżakami, zakończonej pokojem w Toruniu 1466, Brodnica należała do związku miast pruskich. Oprócz wspomnianych już przywilejów miało miasto od r. 1351 dla swej obrony bractwo strzeleckie, uzbrojone najprzód łukami, później w fuzye; kurkowy król bractwa różnemi był obdarzony przywilejami. Bractwo przetrwało do r. 1772 i miało własną swoją strzelnicę przy Mazurskiej bramie i wieży. Strzelnicę tę puściło miasto w r. 1783 w wieczystą dzierżawę za 33 tal. 10 sgr. rocznego czynszu; teraz jest w niej gospoda dla czeladników i do dziś nosi nazwę strzelnicy, po niem. Schiessgraben. W r. 1841 założył ówczesny burmistrz nowe bractwo strzeleckie, do dziś istniejące. W r. 1757 nadał miastu król polski August III prawo pobierania spławnego i mostowego przy moście na Drwęcy. Mostowe miasto do dziś pobiera; prawo pobierania spławnego rząd pruski około r. 1851 miastu odebrał. Do roku 1772 pobierało miasto przy bramach akcyzę od produktów na targ przywożonych. Od r. 1772 do 1807 za czasów pruskich była w Brodnicy siedziba landrata (naczelnika). Od 1807 — 1815 r. B. należała do w. ks. warszawskiego a 1817 zaprowadzono tu znowu sąd ziemski i miejski, oraz pooprefekturę zamieniono na landraturę, a dla podatków ustanowiono podatkową kasę powiatową, która do dziś przetrwała, jak i landratura. Magistrat pozostał ten sam aż do r. 1833, w którym oprócz burmistrza i kanclerza i czterech radnych utworzono reprezentacyą miejską z 12 członków, wybieranych przez mieszczan, co do dziś pozostało. W radzie tej zwykle tylko jeden, najwyżej dwóch Polaków zasiada. Sąd zamieniono w r. 1850 na sąd powiatowy, który istniał aż do 1 października 1879 roku, w którym zaprowadzono nowe sądownictwo rzeszy niemieckiej i w Brodnicy umieszczono podobny do gminnego sąd okręgowy, należący do obwodu sądu ziemiańskiego w Toruniu. Poczta II klasy i połączona z nią stacya telegraficzna, kontroler katastru czyli geometra i budowniczy powiatowy. Parafia brodnicka liczyła w 1879 r. 4106 dusz. Oprócz 3 domów przytułku dla biednych starców, tu szpitalami zwanych, jest legat pastora Powalskiego, 600 talarów wynoszący, z których procent używany bywa na ubranie dla biednych dzieci ewangelickich; kasa dobroczynna, założona przez burmistrza Zerrmana na wspieranie biednych dzieci bez różnicy wyznania; bractwo strzeleckie i cech szewcki mają kasę na koszta pogrzebu swych członków i miasto takąż kasę dla ubogich. W r. 1862 zawiązała się istniejąca do dziś polska spółka p. t. „Towarzystwo pożyczkowe dla miasta B. i okolicy", która na końcu 1878 r. liczyła 345 członków i miała w tym roku obrotu 279,103 marek; 76,896 m. wynosił udział członków, 9,571 m. funduszu rezerwowego, 10,028 m. czystego zysku, z których 4,174 m. obrócono na fundusz rezerwowy a 5,854 m. na

dywidendę, płacąc członkom 4 — 6 procent od udziałów. Sp. wypożyczała na 8 od sta. O mieście B. nie ma nic pewnego, kiedy zostało założone; tylko w r. 1298 jest wiadomość, że Litwini miasto zniszczyli. W r. 1410 poddało się Władysławowi Jagielle królowi, następnie jednak znowu odpadło do krzyżaków; w r. 1414 Polacy usiłowali je napowrót zdobyć, ale daremnie przez długi czas warowny zamek oblegali. Kiedy miasta i obywatele Prus połączyli się w t. z. związku jaszczurczym (Eidechsen-Genossenschaft) naprzeciw krzyżakom został zamek brodnicki ściśle dokoła opasany; ówczesny komtur Ulryk von Eisenhofen, nie mogąc się dłużej bronić, oddał go Janowi z Kościelca, wojewodzie inowrocławskiemu w r. 1454. Później w r. 1461 przez niedbalstwo Mikołaja Kościeleckiego. wojewody inowrocławskiego, miasto utracone; zamek tylko sam się bronił, który przez długi czas oblegany, w lutym r. 1462 głodem przez krzyżaków został zdobyty i dopiero w r. 1466 przez pokój toruński znowu odzyskany. R. 1628 dnia 2 października Gustaw Adolf, zbliżywszy się, natychmiast zaczął prochy podsadzać i tłuc mury działami. Drugiego dnia oblężenia pokazał sie Koniecpolski pod Michałowem, dając znać dowódzcy brodnickiemu, że przyszedł mu na pomoc; częstymi nawet podjazdami trapił tylną straż Gustawa. Tak przeważna odsiecz podwoiła usiłowania Szwedów: z jednej strony podsadzone prochy część murów wyłamały, a z przeciwnej strony la Chapelle, inżynier szwedzki, podkopy czynił pod miasto. Pomimoto mógł się był jeszcze trzymać zamek, gdyż już wojsko polskie było bliskie; dowódzca wolał jednak w obliczu przybyłego wojska polskiego, otworzyć dobrowolnie bramy miasta dnia 4 października, za co został potem śmiercią ukarany. Znalezione w mieście łupy wynosiły do sześciu beczek samego złota. Na początku drugiego roku oblegli B. Polacy. Oxenstjerna w 10,000 pośpieszył swoim na odsiecz. Stanisław Potocki, kasztelan kamieniecki, dowódzca wojska, w nieprzytomności hetmana Koniecpolskiego, zebrał także swe siły, ale zaledwie znalazło się 4000 ludzi, których Wrangel, generał szwedzki, zbił pod Górznem. Dopiero w r. 1629 traktatem z dnia 26 września zwrócili Szwedzi B. królowi polskiemu. Przy powtórnej wojnie szwedzkiej r. 1654 generał Steinbok znów miasto opanował. — Powiat brodnicki pomiędzy 53° 5′ i 53° 28′ szer. geogr. półn. a 36° 33′ i 37° 36′ dług. wschodniej, w obwodzie regencyi kwidzyńskiej, graniczy na wschód z pow. lubawskim, niborskim i Król. Polskiem, na zachód z powiatem toruńskim, chełmińskim i grudziąskim, na północ z grudziąskim i lubawskim; obejmuje 24,41 mil kw. czyli 526573,98 morg. magdeburskich, z których 8172,33 przypada na drogi publiczne, 1455,09 na rzeki i rzeczki, 3722,84 na podwórza, 81271 na dominia rządowe czyli królewszczyzny (z tego 74268 lasu) 15963 na teryt. miejskie, 160963 (41288 lasu) na dobra szlacheckie, 17546 (345 lasu) na większe posiadłości nieszlacheckie, 6796 (120 lasu) na mniejsze folwarki, 174656 (1700 lasu), na wsie włościańskie, tu gburskiemi zwane. Lasów ogółem w powiecie 117721 m. magd., które po większej części położone w południowej okolicy. Powiat jest równiną, przerwaną tylko doliną Drwęcy i małemi głębokiemi parowami; grunta w południowej części powiatu są lekkie, miejscami piaszczyste, a w okolicy miasta Górzna gliniaste i przeważnie żytem obsiewane i kartoflami obsadzane; w północnej części rodzi się pszenica na większych obszarach. Najznaczniejszą rzeką jest Drwęca, płynąca tu w szerokiej dolinie, łąkami pokrytej. Przypływa z powiatu lubawskiego do wsi Konczyki, od której aż do wsi Szramowa tworzy granicę między powiatem brodnickim i lubawskim a pod Szramowem wstępuje cała w powiat brodnicki; płynie w około Brodnicy, często tu kierunek swój w różne strony zmieniając i 8 kil. od Brodnicy przy wsi Kominy wstępuje na południową granicę powiatu (z Królestwem Polskiem), płynie pomiędzy Golubiem w Prusach a Dobrzyniem w Królestwie Polskiem i niedaleko za temi miastami przy wsi Krążno powiat brodnicki zupełnie opuszcza, Drwęca jest na całej długości w powiecie brodnickim spławną do spuszczania drzewa. Oprócz pomniejszych rzeczek i strumyków wpada do Drwęcy w powiecie brodnickim Rypienica, przypływająca z Królestwa Polskiego i płynąca od Łapinoża aż do ujścia w Drwęcę przy wsi Kominy na pograniczu powiatu brodnickiego z Królestwem Polskiem i Brinica lub Branica, wpadająca do Drwęcy przy wsi Długimost. Z jezior pod Brodnicą wypływa Lutryna, która płynie na północ, 2 kilometry za Jabłonowem wstępuje w powiat grudziąski, w którym do Osy wpada. Jeziora zajmują w powiecie dosyć znaczny obszar, znaczniejsze są: t. zw. Niskie Brodno, z którem się łączy cały szereg długich a wązkich jezior na północ od Brodnicy; Szczygowo pod Jajkowem, Bachotek między Karbowem a Bachotkiem, jezioro pod Wondzynem i jeziora pod Lidzbarkiem, Lesznem i Saminem. Wszystkie miasta w powiecie połączone są z sobą i z miastami powiatów sąsiednich drogami bitemi, tu szosami zwanemi; z Brodnicy idzie szosa 1) przez Jabłonowo do Grudziądza 26 kil. w powiecie, 2) przez Kowalewo do Torunia 35 kil. w pow. 3) przez Lidzbark do Działdowa 34 kil. w pow. 4) do granicy Królestwa Polskiego 8 kil. w pow. i 5) do Nowego mia-

sta. Oprócz tego z Lidzbarka do Lubawy i z Golubia do Kowalewa; a projektowana z Golubia do Wrock, gdzie łączyłaby się z brodnicko-toruńską. Kolej toruńsko - wystrucka wstępuje w powiat przy Płowężu, idzie w powiecie 1 i pół mili, ma tu przystanek Książki i stacyą Jabłonowo, za którą powiat opuszcza. Z kolei grudziąsko - jabłonowskiej pół mili na powiat brodnicki przypada; projektowana jest kolej z Jabłonowa przez Brodnicę i Lidzbark do Działdowa, gdzieby się łączyła z malborsko-mławską, której dalszym ciągiem w Królestwie Polskiem jest kolej Nadwiślańska. St. pocztowych jest w powiecie 7: w Bartniczce, Brodnicy, Golubiu, Górznie, Lidzbarku, Wrockach i w Jabłonowie, z wszystkiemi połączone są stacye telegraficzne. Między temi i stacyami sąsiednich powiatów chodzą karety pocztowe: z Bartniczki do Brodnicy, Górzna i Lidzbarka; z Brodnicy do Jabłonowa st. kol. (3 razy na dzień), Nowegomiasta i przez Bartniczkę do Lidzbarka i Górzna; z Golubia do Kowalewa, stacyi drogi żel. toruńsko-wystruckiej; z Górzna do Bartniczki; z Lidzbarka przez Bartniczkę do Brodnicy, do Działdowa i Montowa, st. kol. malborsko-mławskiej; z Jabłonowa do Brodnicy (3 razy na dzień); z Wrock do Kowalewa. Ludn. wedle ostatniego urzędowego liczenia z 1 grudnia 1875 r. ma pow. brodnicki 66,426 mieszkańców, z których 13,603 w miastach, 42,823 na wsiach; w r. 1864 było 60,091 mk., 12,074 w miastach, 48,017 na wsiach; co do wyznania, o którem ostatnie wykazy urzędowe z r. 1875 liczb nie podają, było w 1864 r. 18,512 ewang., 39,039 kat., 2 prawosławnych, 6 menonitów, 297 rozm. wyznań chrześciańskich (co urzęd. wykazy dysydentami nazyw.), 2235 żydów. W r. 1817 było 28577 mk., 7132 ew., 20962 kat., 463 żydów. Stosunków liczebnych narodowości w r. 1864 nie zbadano; wedle obliczeń urzędowych z r. 1861 było w pow. brodnickim 4155 rodzin a 20,416 ludzi po niemiecku mówiących; 7396 rodzin a 35961 ludzi po polsku mówiących. Liczb tego liczenia jednak sami Niemcy za dokładue nie uważają (n. p. Schmitt, „Westpreussen“ str. 78—81); sołtysi bowiem, jeśli byli Niemcy, każdego Polaka, który choć tylko kilka słów po niemiecku umiał, do Niemców zaliczali. Najdokładniejsze rezultaty o liczebnych stosunkach narodowości dają liczby stosunków religijnych: każdy katolik jest Polakiem, każdy ewangielik Niemcem; wyjątki od tej reguły są w powiecie brodnickim tylko te, że w jednej wsi t. j. w Kominach (117 mk.) są ewangielicy (107) po niemiecku nieumiejący, a w miastach bywają czasami urzędnicy katolickiego wyznania, którzy są Niemcami; po większej części jednak urzędnicy ewang. wyznania są Niemcy, a urzędnicy katolickiego wyznania są Polacy. Stosunki liczebne narodowości polskiej objaśniają także rezultaty wyborów posła do rejchstagu niemieckiego, w których każdy mężczyzna, 25 i więcej lat mający, ma prawo głosować. W r. 1878 oddano w powiecie brodnickim ogółem 8495 głosów, z których 5421 pozyskał kandydat polski, a 3074 kandydat niemiecki; pomimo tego powiat brodnicki reprezentowany jest w rejchstagu niemieckim przez Niemca, gdyż z brodnickim powiat grudziąski razem jednego obiera posła a w obudwu powiatach razem zyskał kandydat niemiecki 8172 głosy, polski tylko 8081. Do sejmu pruskiego, do którego sam powiat brodnicki swego posła wybiera, wybrany w r. 1879 Polak p. Ignacy Łyskowski z Mileszew, przez 114 deputowanych z gmin, wybranych w ten sposób, że najwięcej podatku płacący najwięcej wysyłają na wybór posła deputatów. Niemcy oddali na swych kandydatów razem 101 głosów. Deputatów wybrano w powiecie 246; 124 Polaków i 122 Niemców, wszyscy się stawili; lecz 10 Polaków a 21 Niemców uznało zgromadzenie deputatów za nieważnie w gminach wybranych. W pruskiej Izbie Panów reprezentowany jest powiat brodnicki wraz z powiatami lubawskim, grudziąskim, chełmińskim i toruńskim przez Polaka p. Ślaskiego z Trzebcza, którego wybrali w r. 1865 posiadacze dóbr szlacheckich, przez 50 lat i więcej w ręku tej samej rodziny będących. Takich posiadaczy było w wymienionych powiatach 17 Polaków, a tylko kilku Niemców. Stosunki liczebne narodowości polskiej, ponieważ wszyscy prawie katolicy są Polakami, objaśniają liczby dusz w parafiach katolickich; jest ich 20 w powiecie brodnickim, które wedle wykazów kościelnych w r. 1875 miały: Bobrowo 1657 dusz, Boleszyn 1494, Brodnica 4786, Brzozie polskie 1688, Golub 3890, Górzno 3156, Grążawy 982, Jabłonowo 816, Jastrzembie 1230, Kruszyn 592, Lidzbark 4681, Lembark 1569, Łobdowo 1306, Mszano 1122, Nieżywiec 2250, Pokrzydowo 1847, Radoszki 1399, Radowiska 1662, Szczuka 2234, Wrocki 1878 dusz: razem 40,239 dusz; do tego część (9 wsi) parafii Pluskowęsy, w powiat toruński sięgającej, położona w brodnickim powiecie miała w r. 1866, z którego szczegółowe wykazy istnieją, 772 dusz; część (3 wsie) parafii Płowęż, w powiat grudziąski sięgającej, liczyła 304 dusz; 5 wsi, pow. brodnicki, par. Niedźwiedź (w pow. chełmińskim) 538 dusz; 4 wsie, parafii Chełmonie (w toruńskim powiecie) 148 dusz; wieś (Kowalik) par. Mroczno (w lubawskim pow.) 200 dusz i 2 wsie pow. brodnickiego (W. i Małe Książki) par. Łopatki w pow. grudziąskim 73 dusz; wynosi ogółem w pow. brodnickim przynajmniej 42274 katol. i Polaków na 66,426 ludności ogólnej. Na po-

wiat brodnicki przypada cały dekanat górzeński, dopiero w 1821 r. od płockiej dyecezyi przyłączony do chełmińskiej, i cały dekanat brodnicki, znaczniejsza część dekanatów golubskiego, dekanatu lidzbarskiego, mała część dekanatu radzyńskiego (cała par. Jabłonowo i część par. Płowęż) i cząstka dekanatu wąbrzeskiego (6 wsi). Parafij i kościołów ewangielickich jest w powiecie 6: w Brodnicy, Golubiu, Górznie, Lidzbarku i na wsi w Kawkach, i w Książkach, przy których są pastorzy, i dom modlitwy w Bryńsku, gdzie przyjeżdża odprawiać nabożeństwo pastor z Górzna lub Lidzbarka. Kilka wsi powiatu brodnickiego należy do kościołów ewangelickich w sąsiednich powiatach: w Kowalewie, Lisnowie i Nowem mieście. Żydzi mają bóżnice w każdem mieście. Domów mieszkalnych liczono w powiecie 1 grudnia 1875 r. 7045, miejsc. 201, wsi 197, miast 4; imienny wykaz z r. 1864 podaje jednak 349 miejscowości, mających swoje osobne nazwy, a wykaz z 1817 r. nawet 373. Różnica ta w wykazach tem się objaśnia, że szczególniej od roku 1871 władze powiatowe przyłączają w celach administracyjnych pomniejsze wsie i zabudowania do przyległych większych wsi, lub też małe wsie łączą w jednę większą całość, nadając tak połączonym wsiom tylko jednę urzędową nazwę; w ustach ludu jednak dawniejsze nazwy osobne, nie tylko z r. 1864 ale i z r. 1817, są do dziś w używaniu. Miasta powiatu są: Brodnica, Golub, Górzno i Lidzbark, które w r. 1875 razem miały 13,603 mk., w 1817 r. 5076 mk. W Brodnicy i Lidzbarku przeważa ludność niemiecka, w jednem i drugiem mieście o mniej więcej 500 dusz; w Golubiu równoważy ludność polska niemiecką, w wyborach posła do parlamentu pozyskał w r. 1878 kandydat polski 145, niemiecki 165, lecz w ściślejszych wyborach kandydat polski 182, niemiecki tylko 172 głosy; w Górznie jest blizko 3 razy tylu Polaków co Niemców: kandydat polski 167, niemiecki 60 głosów. Z 345 wsi pow. brodnickiego na podstawie liczb o stosunkach religijnych z 1864 r. jest 67 polskich i 1 z polskiemi ewangelikami czyli 68 wsi czysto polskich, tak polskich, że ani jednego Niemca w nich nie naliczono; 17 czysto niemieckich; w 3 wsiach Polaków i Niemców po połowie; reszta wsi (256) z mięszaną narodowością; z tych jednak w 198 przeważa ludność polska, a tylko 58 wsi mają ludność przeważnie niemiecką. Miejscowości czysto niemieckie sąto oprócz jednej większej wsi Tylic-Zarośle małe tylko zabudowania, jak np. cegielnia, karczma, 6 leśnictw królewskich a pomiędzy wsiami z przeważającą ludnością niemiecką, znaczniejsze są te, w których Fryderyku II po rok 1772 kolonistów niemieckich osiedlił, jak np. Budziszewo, Bukgoralski, Bukowiec, Książki, Brudzawki, Kawki, Małki i Szczepanki w północnej części powiatu. Wymienione co dopiero wsie są z sobą w sąsiedztwie w północnej części powiatu, znaczniejsza osada niemiecka w południowej części pow. jest to kolonia Bryńsk. W r. 1817 było w powiecie brodnickim 44 dóbr szlacheckich; w terytoryum tych dóbr było 128 folwarków, karczem i młynów; folwarków i wsi miejskich było 11, które należały do miasta Brodnicy i miastu czynsz płaciły; reszta 241 wsie włościańskie, karczmy, młyny, leśnictwa i t. zw. rumunki t. j. zabudowania włościańskie na polu. W r. 1867 było w pow. brodnickim 57 wsi t. zw. rycerskich, 4 folw. rządowe czyli królewszczyzny, 11 większych posiadłości nierycerskich, 14 mniejszych posiadłości nierycerskich i 143 wsi włościańskich; reszta młyny, karczmy, leśnictwa i t. p. Niektóre z wymienionych w 1817 r. zupełnie zaginęły, jak np. Karlina i Zabiegałowo, małe folwarki o 1 i 2 dymach, które do dóbr Komorowo należały. Właściciele dóbr rycerskich utracili w roku 1848 sądownictwo patrymonialne, a mieli do r. 1874 władzę policyjną i patronat nad kościołami i szkołami w granicach obszaru swych majętności, miejsce i głos na sejmikach powiatowych i prawo wybierania z swego grona landrata t. j. naczelnika powiatu, którego jednak król mógł nie potwierdzić i naznaczyć landrata ani przez właścicieli dóbr rycerskich nie wybranego, ani do ich grona nie należącego. Reprezentantów na sejmiku powiatowym (Kreistag) miały do r. 1874 wsie szlacheckie 47, wsie włościańskie 9, miasta 7 (Posiadanie 2 lub więcej wsi rycerskich dawało tylko 1 głos na sejmiku). Wedle wykazu z r. 1872 było 21 wsi rycerskich w posiadaniu Polaków, razem 52716 m. magd. (na 160963 ogólnego obszaru dóbr rycerskich). O ile z wykazów dojść można, tylko Wichulec z Bogumiłką jest przeszło 100 lat w posiadaniu jednej i tej samej rodziny t. j. Karwatów. Czekanowo, które dziś posiada księżna Ogińska z Narzymskich, także od stu lat pozostaje w rodzinie; przeszło do Narzymskich po kądzieli od Karwatów. Przeszło 50 lat mają Mieszkowscy Cibórz, Kossowscy Gajewo, Łyskowscy Mileszewy. Oprócz prawa patronatu nad kościołami i szkołami wszelkie inne przywileje dóbr szlacheckich czyli rycerskich zniosła tak zw. ordynacya powiatowa (Kreisordnung), ustawa z 13 grudnia 1872 r., i różnica między rycerskiemi a nierycerskiemi posiadłościami od r. 1874 urzędownie nie istnieje. Stosownie do § 84 ord. pow. (wedle którego na pierwsze 25,000 mieszk 25 reprezentantów, a na każde dalsze 5000 w powiatach niżej 100,000 mieszkańców 1 reprezentant więcej) ma ludność powiatu brodnickiego obecnie 34 reprezentantów na

sejmiku powiatowym, z których w stosunku ludności miasta przysyłają 5, tak zw. większe posiadłości 15, a mniejsze posiadłości i wsie włościańskie 14. Polaków jest na sejmiku 6, sejmik wybiera z swego grona 6 członków do tak zw. wydziału powiatowego (Kreisausschuss) obecnie 1 z miasta, 5 z posiadłości większych, pomiędzy któremi 1 Polak, i 3 posłów do sejmu prowincyonalnego, którzy wszyscy 3 są Niemcy. W r. 1875 było 30 reprezentantów w sejmiku, 21 Niemców, 9 Polaków (sejmik jest to obradujący, a wydział, wykonawczy organ samorządu powiatowego). Posiadłości większych, od których się płaci 225 marek i więcej podatku gruntowego, jest w powiecie brodnickim wedle wykazu wydanego 1880 r. z przyległościami 68, z których w posiadaniu Polaków 21; mniejszych posiadłości t. j. folwarków, od których właściciel mniej niż 225 marek podatku gruntowego płaci, podaje tenże wykaz z 1880 r. 45, z których w posiadaniu Polaków 13. Posiadłości rządowych czyli królewszczyzn podaje wykaz 8 t. j. 4 folwarki bez lasu: Dombrówka, Pusta Dombrówka, Mszano i tak zw. pole zamkowe w Brodnicy (po niem. Amtsgrund-Strassburg), razem 1816,41 hektarów obszaru; młyn Grzmięca 36,25 (w tem 0,51 lasu) i 3 obszary lasów 15950,68 hektarów, przy których 18227,23 hekt. roli ornej; własności rządowej jest więc w pow. brodnickim, według najnowszych obliczeń, 20079,89 hektarów; 34 większe i mniejsze folwarki, będące jeszcze w posiadaniu Polaków, mają razem 16350,96 hektarów, czyli 64749,80 morgów magd. obszaru. Zakłady przemysłowe są tylko w miastach Brodnicy i Lidzbarku i na folwarkach, a mianowicie: parowe fabryki krochmalu w Buczku, Pokrzydowie i Sumowie; gorzelnie w Augustowie, w Birkeneku (parow.), w Bobrowie, w Chełście, w Chojnie, w Ciborzu, w Cielentach, w Czekanówku (parow.), w Dębowejłące, w Płąchotach, w Gutowie (parowa), w Jajkowie (parow.) w Jozafacie, w Karbowie (parowa), w Lisewie, w Ostrowitem (parow.), w Pułkowie (parow.), w Świeciu, w Szramowie, na zamku w Brodnicy, w Świerczynach, w Wlewsku, Wrockach, w Żmijewie (w ostatnich 5 miejscach parowe) i w mieście Lidzbarku, ogółem 25 gorzelni, między temi 12 parowych w powiecie. Browar na cały powiat tylko jeden, w mieście Brodnicy. Cegielnie w Bergheim, w Ciborzu, w Grzybnie, w Gorzuchówku (wyrób rur drenowych), w Małych Książkach, w Kozikach, w Kruszynie, w Kruszynach, w Miesiączkowie, w Mileszewach, w Najmowie w Opalenicy, w Pokrzydowie, w Pułkowie, w Swieciu, w Sumowie, w Swierczynach, w Kurkocinku, w Wlewsku i w Żmijewie, ogółem 20 cegielni; piece do wypalania wapna w Bryńsku i w Czekanówku; piec do wypalania smoły w Bryńsku; tartaki w Bachorzu, w Ciborzu, w Czekanowku, w Grzmięcy, w Hamrze i 2 w Lidzbarku; tartak parowy w Brodnicy; młyny wodne w Bachorzu, w Swiniekątach, w Chełście, w Ciborzu, w Czekanówku, w Dembowie, w Długimmoście, w Gołkówku, w Grzmięcy, w Hamrze, w Kołatach, w Kozieńcu, w Kruszynach, w Kujawie, w Nowym młynie, w Nosku (3000 korcy na miesiąc), w Przeszkodzie, w Pułkowie, w Wajsionce, w Zawadzie i 3 w Lidzbarku, ogołem 20 młynów; młyny parowe: w Sumowie, w Wlewsku w Żmijewie i w Brodnicy; młyny końmi w ruch wprawiane, w Kozimrogu i w Swierczynach; fabryka maszyn rolniczych w Brodnicy. Ze szkół wyższych jest w Brodnicy gimnazyum i wyższa szkoła dla dziewcząt, w innych 3 miastach powiatu są tylko szkoły elementarne, na wsiach jest 70 szkół elementarnych, 44 katolickie, 26 ewangelickich, wszystkie pod nadzorem szkolnego inspektora powiatowego, mieszkającego w Brodnicy, a mającego nadzór i nad szkołami powiatu lubawskiego. Z władz powiatowych mają swoją siedzibę w Brodnicy: landrat powiatowy, poborca podatków, powiatowy lekarz i weterynarz, powiatowy geometra, tu kontrolerem katastru zwany, i powiatowy inżynier czyli budowniczy, do którego należy i południowa część powiatu lubawskiego, mający dozór nad budowlami drogami i kanałami. Siedzibą chirurga powiatowego jest Lidzbark. Z landraturą połączona jest t. zw. komunalna kasa powiatowa, na potrzeby powiatu, którą pod nadzorem landrata zarządza kasyer, wybierany przez sejmik powiatowy, i powiatowa kasa oszczędności, założona 1 listopada 1857 roku, w której osoby prywatne umieszczają zaoszczędzone pieniądze, pobierając $4^1/_6\,^0/_0$. Najmniejszy udział wynosi 1 markę. Sejmik powiatowy obraduje w Brodnicy. Z powiatową kasą podatkową w Brodnicy połączony jest urząd celny. Drugi taki urząd celny jest w Lidzbarku, a komory celne w Golubiu, Pisiaku, Zieluniu i w Górznie. W Brodnicy mieszka także wyższy kontroler ceł i straży celnej. Wszystkie te urzędy celne są pod władzą głównego urzędu celnego w Toruniu. W Brodnicy jest rządowa kasa leśna dla okręgów nadleśniczych w Gurznie, Tęgowicach i w Lenkorzu (pow. lub.), a w Golubiu kasa dla okręgu nadleśniczego golubskiego. Powiat należy do sądu ziemskiego w Toruniu, do nadziemiańskiego w Kwidzynie. Sądów okręgowych jest w powiecie 3: w Brodnicy, w Golubiu i w Lidzbarku; do 1 października 1879 był sąd powiatowy w Brodnicy i stałe komisye sądowe w Golubiu i Lidzbarku, a do Górzna sąd raz na miesiąc na kilka dni przyjeżdżał. Powiat brodnicki dostarcza rekruta do I korpusu

armii pruskiej, którego sztab w Królewcu, z wyjątkiem rekrutów do gwardyi przeznaczonych; na czele komisyi poborowej powiatu jest zawsze landrat; dla rezerwistów, którzy już w t. zw. linii obowiązkowy czas w wojsku wysłużyli, lecz na każde zawezwanie stawić się muszą do ćwiczeń wojskowych lub skompletowania armii na stopie wojennej, są w Brodnicy i Lidzbarku t. z. feldfeble obwodowi, których rezerwiści o wszelkich miejscach swego zamieszkania powiadamiać muszą. Dla landwery, do której należą starsi żołnierze, którzy już swój czas obowiązkowy i w linii i w rezerwie wysłużyli, powiat brodnicki podzielony jest na dwa obwody: brodnicki i lidzbarski. Garnizonu wojsk liniowych obecnie nie ma w p. brodnickim i od 30 lat, z wyjątkiem 1863 r., w którym cały powiat był wojskiem zapełniony, nigdy wojska nie było. W r. 1773 pobudowano w Brodnicy za 3293 talarów koszary dla huzarów, których jednak aż do r. 1848 nie było; od r. 1848 przyszli kirasyerzy do Brodnicy, byli do 1849, lecz gdy 27 sierpnia 1849 wyszli na rewią, we dwa dni potem spalił im piorun koszary, i dla tego już nie wrócili. Władzę policyjną sprawują w miastach burmistrze, a z wsi utworzono (na podstawie § 185 ordynacyi powiatowej z 13 grudn. 1872 r.), dnia 22 maja 1874 r. 37 okręgów policyjnych. W każdym okręgu jest wójt, mianowany przez naczelnego prezesa, zwykle z grona świątlejszych właścicieli ziemskich; Polaków jest tylko 5 wójtami. Te same okręgi są zarazem okręgami urzędników stanu cywilnego, którzy zapisują urodzenia, zawieranie małżeństw i wypadki śmierci; zwykle wójt jest zarazem urzędnikiem stanu cywilnego, tylko w 8 okręgach w pow. brodnickim urzędy te są rozdzielone. Urzędy stanu cyw. zaprowadzono 1 paździer. 1874 r. na mocy ustawy z 9 marca 1874 r. Do 1874 r. utrzymywali akta stanu cyw. proboszczowie i pastorzy, a policyą sprawowali na wsiach nieszlacheckich t. z. rentmistrze: 1 w Brodnicy i 1 w Golubiu. W powiecie brodnickim jest 5 polskich spółek pożyczkowych: w Brodnicy, Golubiu, Górznie, Lidzbarku i Dużem Pułkowie, które w r. 1878 miały razem 888 członków, 422,589 m. obrotu, a 13,275 marek czystego zysku. W r. 1861 zawiązało się polskie towarzystwo rolnicze na cały powiat, które pozakładało w powiecie przy kościołach parafialnych kilkanaście czytelni i dwa kółka rolnicze w Dużem Pułkowie i parafialne w Pokrzydowie. Powiat brodnicki istnieje w dzisiejszych swoich granicach od r. 1816. Od r. 1807—1815 należał do księztwa warszawskiego i tworzył z dzisiejszym powiatem lubawskim jedną całość: powiat michałowski, który istniał tak samo za czasów pierwszej okupacyi pruskiej od r. 1772—1807. Powiat michałowski dotychczas istnieje w zarządzie ziemskiego towarzystwa kredytowego dóbr szlacheckich, założonego w r. 1787, zwanego tu landszaftą; każdy właściciel dóbr szlacheckich w tym landszaftowym powiecie michałowskim ma głos na sejmiku, który wybiera radcę do dyrekcyi kwidzyńskiej towarzystwa i deputowanych powiatowych do szacowania dóbr. Obecnie radca i deputowani pow. michałowskiego są Niemcy, lecz na sejmiku 31 grudnia 1879 r. pozyskał Niemiec 22, Polak 19 głosów choć 3 dobra szlach. w posiadaniu Polaków będące nie były reprezentowane na sejmiku. Przed r. 1772 był powiat brodnicki częścią województwa chełmińskiego i wraz z powiatem nowomiejskim składał ziemię michałowską, która, niezależnie od sądów ziemskich województwa, odbywanych w Radzynie, miała swego własnego sędziego. *J. B.* i *Ks. F.*

Brodnica 1.) *dolna*, wś rycerska z folwarkiem Ostrowo, w parafii Chmielno w pow. kartuskim, 6 kil. od st. p. Schoenberg, ma 577,85 ha. rozl., 137,82 roli orn. i ogr., 13,18 łąk. 26,23 pastw., 103,29 lasu. 7,00 nieuż., 290,34 wody; szkoła, znaczne pokładu marglu wapiennego, młyn i wielkie jezioro 290,34 hek. t. j. 1149,74 m. magd., o którem w rękop. ks. Schwenglera, przeora w Kartuzach, p. t. Appendix ad apparatum hist. eccl. Pomeraniae z 1745 powiedziano: „Decretum ra'one lac'o Brodno maj: Joannis de Baysen Gubernatoris Prussiae ad instantiam R. D. Francisci Praepos Żauckau latum fer. V. post Jacobi 1457“. Dziś właściciel Lniski. 1782 i 1648 Lniski, przed 1625 Ustarbowski herbu Leliwa (wedle pomnika w kościele gorenczyńskim, opisanego w Schwenglera Appendix etc. str. 435. 2.) **B.** *górna*, wieś rycerska i szlachecka, z folw. Kamionka, par. Chmielno, pow. kartuski, 7 kil. od st. poczt. Schoenberg (Szenbark), 432 ha. rozl (400 roli orn. i ogr., 20 łąk, 3 lasu, 9 nieużyt.), cegelnia (wyrób rur drenowych), amsterdamska rasa bydła, wł. Stan. Thokarski, poseł pow. kart. na sejm pruski, 1682 i 1648 Lniski, 1625 Ustarbowski. Pod B. na pustkowiu koło Wilków znajduje się na wzgórzu 28 kopców z kamieni bryłowatych, z płytami na spodzie, pod którem znajdywano urny z kośćmi palonemi (t. z. mogiły kamienne); wydobyte przedmioty złożono w muzeum Tow. Nauk. w Toruniu. *J. B.*

Brodnica, 1.) mała rzeka, pow. mozyrski, wpada z prawej strony do Prypeci, niedaleko Petrykowa, z przeciwnej strony; ma kierunek północny. *Al. Jel.* 2.) **B.**, ob. *Szczara.*

Brodnica, rzeczka, wpada pod m. Brodnicą do Drwęcy.

Brodniczka i **Miełno**, dwie wsie włośc., pow. rypiński, gm. Dzieszno, parafia Swiedziebno, nad jeziorem Miełno i rzeczką Brodni-

czką położone, liczą 136 mk., 23 dm., osad włościańskich 22, rozl. 397 morgów. Przed 10 laty było tu kilka włók pięknego boru, który właściciel, usunąwszy serwituty leśne, wyciął i resztę gruntów rozkolonizował. B. wraz z innemi wsiami t. j. Świedziebną, Ostrowiem i Kraszewami, w początkach tego stulecia należała do Murzynowskiego, skarbnika ziemi rypińskiej, zmarłego r. 1840 r. *F. N.*

Brodno, jez., ob. *Niskie Brodno,*

Brodok, wś, pow. kocmański na Bukowinie, o 4 kil. od st. p. Okna, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Brodów, wś, pow. ostrogski, na półn. od Ostroga o 10 wiorst, nad samą rz. Horyniem. Przez Horyń, tuż przy samej wsi, rzucony most kratowy żelazny, należący do dr. żel. brzesko-kijowskiej. Wś ta należała kiedyś do familii Czuryłów herbu Korczak Brodowskich, około 1400 r. nabył ją ks. Ostrogski Teodor Daniłowicz, co pokazuje się z sumaryusza archiwum ks. Ostrogskich. Gdy ostatni ordynat ostrogski ks. Janusz Sanguszko, marszałek nadworny w. ks. lit., w 1753 r. rozdawał dobra ordynacyi ostrogskiej, wtedy m. Ostróg i 33 wsie, w liczbie których i B., dostały się Małachowskiemu, kancl. w. koron. W 1794 r. skonfiskowana i darowana z całym kluczem ostrogskim przez Katarzynę II generałowi Fersen, od którego w 1800 r. nabył Józef August hr. Iliński, senator, a wnuk jego Aleksander Iliński cały klucz chorowski ze wsią Brodowem odprzedał rządowi w 1873 r.

Brodowa góra, folw., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbieszowice. Ma 2 dm., 6 mk. i 60 morg obszaru.

Brodowce, wś, pow. trzebnicki, par. kat. Bukowice.

Brodowe łąki, wś włośc., nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. Zaręby, par. Brodowe Łąki; wieś włośc. zajmuje 363 morg. rozl. (121 morg. gruntu ornego), posiada kościół katolicki drewniany, 36 dm. i 259 mk.; osada proboszcza, 6 morg., 3 dm. Rządowa osada młynarska posiada młyn wodny, fabrykę papieru i tartak, 2 dm., 5 mk. Rządowa karczma. W 17 w. istniała tu kuźnia żelazna. Par. B. dek. przasnyskiego liczy 1002 dusz.

Brodowo, 1.) okolica szlachecka, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica. W obrębie jej leżą wsie: B. bombały, B. kuce, B. wity, B. staw, B. żyłki. 2.) **B.**, wś, szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Radziłów.

Brodowo, 1.) wieś, pow. średzki, 24 dm., 204 mk., wszyscy kat., 97 analf. 2.) **B.**, domin. i wś szlach., pow. średzki, 3760 morg. rozl., 2 miejsc. 1) B., 2) folw. Maryanowo; 11 dm., 251 mk., 1 ew., 250 kat., 108 analf., stac. poczt. i kol. żel. Środa o 5 kil. Własność Szołdrskich. 3.) **B.**, folw. pow. odolanowski, ob. *Psary*. *M. St.*

Brodowo, 1.) niem. *Brodau*, wś, pow. niborski, st. p. Działdowo. 2.) **B.**, niem. *Brodowen*, wś, pow. łecki, st. p. Ełk.

Brodowszczyzna, wś, pow. oszmiański, własność Niewiarowiczowej; majątek bardzo zniszczony.

Brodowy staw, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi.

Brodsende, ob. *Brudzendy.*

Brodtkammer, ob. *Nadzieja.*

Brodtke, ob. *Bródki.*

Brody, 1.) wś rządowa, nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Wierzbnik, par. Krynki. Leży przy drodze bitej, ma st. poczt. w punkcie przecięcia się traktów z Radomska do Ostrowca i z Suchedniowa do Ostrowca i posiada zakłady żelazne i szkołę. W 1827 r. było tu 33 dm., 268 mk.; obecnie 83 dm., 868 m. ziemi włośc., 377 m. dworskiej. 2.) **B.**, wś, pryw. nad rzeczką, pow. stopnicki, gm. Maleszowa, par. Lissów. Leży o 2 i pół mili na południe od Kielc. Znajduje tu się góra z łomami marmuru ciemno-kawowego. Kamień to twardy i łatwy do obrabiania i polerowania. W 1827 roku B. liczyły 21 dm. i 100 mk. 3.) **B.** wielkie i małe, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica. 4.) **B.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Końskie. W 1827 r. było tu 27 dm. i 150 mk.; obecnie 35 dm., 198 mk. i 400 m. ziemi włośc. 5.) **B.**, wś, pow. wieluński, gm. Kurów, par. Raczyn. 6.) **B.**, fol., pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły. 7.) **B.** stare i nowe, wś i folw., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn. W 1827 r. było tu 64 dm. i 459 mk. 8.) **B.** duże, kol. nad rz. bez nazwy, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Orszymowo. W 1827 r. liczyły 23 dm., 141 mk., obecnie 23 dm., 143 mk.; zajmują powierzchni 782 m., z tego 336 własność Radzińskich; we wsi znajduje się karczma. 9.) **B.** małe, wieś włośc. i folw. prywatny, pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, wieś liczy 11 dm., 129 mk., zajmuje powierzchni 11 m.; folwark posiada oprócz zabudowań gospodarczych 2 dm., 12 mk., powierzchni zajmuje 318 morg, własność także Radzińskich. Istniało tu gospodarstwo rybne. 10.) **B.**, folw. pryw. i wieś włośc., pow. płoński. gm. Wójty-Zamoście, par. Płońsk. W 1829 r. było tu 10 dm., 112 mk.; obecnie folw. liczy 4 dm., 49 mk., 407 m. rozl. Wieś B. ma 11 dm., 71 mk., powierzchni 147 m. 11.) **B.** nowe, wś włośc. nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo, 7 dm., 70 mk., powierzchni 140 m.; las donacyjny należy do jenerała Patkula; nazwany dziś urzędownie: Carski dar, zajmuje powierzchni 338 m. 12.) **B.** kamienne, wś, pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Mokowo, położona

o 2 w. od zarządu gminy, liczy 127 m. (90 ornych), 9 dm., 85 mk. Folwark liczy 228 m.; drugi folw. zamieszkały przez drobną szlachtę, liczy 30 morg., 18 mk., 13.) **B.**, os. młynarska, nad rz. bez nazwy, pow. przasnyski, gm. Bugzy Płoskie, par. Krzynowłoga. Posiada młyn wodny, liczy 2 dm., 24 mk. *Br. Ch.*

Brody, 1.) wś, pow. sokólski, o 23 w. od Sokółki. 2.) **B.** Kamienne i Ślipczyce, wsie niedaleko Radomyśla, gdzie uczony Segiet („Bulletin Scientif. de l'Acad. des Sciences de St. Petersb.,“ t. III. n. 3.) odkrył olbrzymie pokłady labradoru. 3.) **B.**, wś, gub. witebska, nad rz. Świeczanką.

Brody, 1.) wolne miasto handlowe i główne miasto powiatu brodzkiego w Galicyi, niegdyś w województwie wołyńskiem, leży nad potokiem Suchowólka zwanym, przy gościńcu rządowym złoczowsko-brodzkim i przy kolei żelaznej lwowsko-brodzkiej czyli Karola Ludwika (o 93 kil. od Lwowa), która między Brodami a wołyńskiem miasteczkiem Radziwiłłowem, o 9 kil. od B. oddalonem, przekracza granicę galicyjską. Miasto leży na błotnistej równinie, otoczonej lasami. Miasto Brody ma powierzchni 3740 m., z tego posiadłość większa zajmuje łąk i ogrodów 31, pastwisk 20; zaś posiadłość mniejsza: łąk i ogr. 52, pastw. 6 m.; resztę przestrzeni zajmują place, budowle, ulice i t. d. Ludności rz. kat. 3500, gr. kat. 1717, akatolików 42, izraelitów 14718: razem 19977. Miasto Brody jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, urzędu podatkowego, powiatowej komisyi szacunkowej podatku gruntowego, obwodowej dyrekcyi skarbu, do której okręgu rządowego należą polityczne (administracyjne) powiaty: Brody, Złoczów, Przemyślany, Kamionka strumiłowa i Sokal; w okręgu tejże znajdują się urzędy celne: główny urząd celny 1-klasy z ekspozyt. na dworcu kolei żelaznej w Brodach; urząd celny uboczny II kl. w Stojanowie ze stacyą deklaracyjną w Czerkowatyczach; uboczny urząd celny II kl. w Grzymałowie; uboczny urząd celny II kl. w Berlinie. Dalej jest siedzibą urzędu pocztowego rządowego, konsulatu-rossyjskiego i izby handlowo-przemysłowej. Ten ostatni instytut został dnia 25 września 1850 roku utworzony, a na podstawie ustawy z d. 27 czerwca 1868 r. przekształcony. Okrąg tegoż obejmuje polityczne (administracyjne) powiaty: Brody, Brzeżany, Bóbrka, Borszczów, Czortków, Husiatyn, Kamionka strumiłowa, Podhajce, Przemyślany, Rohatyn, Skałat, Tarnopol, Trembowla, Zaleszczyki, Zbaraż i Złoczów z przestrzenią około 300 mil i ludnością 1,143,412 dusz. Ten okrąg liczy: kupców 7,530, rzemieślników i przemysłowców 13,538, z których mają prawo do wyboru: kupców 1,477, rzemieślników i przemysłowców 4,346. Stan majątku, wynosił z końcem 1877 r. 7657 złr., dochód zaś w 1877 r. 6689 złr.; na wydatki w 1878 r. preliminowano 5,591 złr. Miasto to posiada stacyą kolei żelaznej, stacyą telegraficzną, zakład kontumacyjny dla bydła; sąd powiatowy należący do okręgu sądu obwodowego w Złoczowie. Rzym. kat. par. w Brodach założona w 1594 roku, pomnożona w r. 1641 przez Annę z Chodorosławskich Żółkiewską, wdowę po Mikołaju Żółkiewskim podkomorzym lwowskim; kościół murowany poświęcony w 1596 r. Parafia ta liczy rz. kat. dusz 6294. Oprócz Brodów znajdują się w tej parafii szkoły ludowe w miejscowościach: Berlin, Gaje brodzkie, Jazłowczyk, Koniuszków, Ponikowica, Suchowola i Sznyrów. Gr. katol. parafia w Brodach liczy razem 2471 dusz. Obiedwie te parafie należą do dekanatów brodzkich archidyecezyj lwowskich. Miasto B. posiada gimnazyum realne, utrzymywane dotąd w dwóch trzecich częściach z funduszu naukowego a w jednej trzeciej części z kasy miejskiej. Szkoła etatowa męska 5-klasowa, szkoła etatowa żeńska 4-klasowa i izraelicka szkoła wyznaniowa o 18 nauczycielach. We wszystkich tych szkołach bywają obserwowane oprócz świąt rz. i gr. katol. także święta izrael., z powodu znacznej ilości uczniów religii mojżeszowej. Stan czynny majątku gminnego wynosi: 454,207 złr., bierny zaś 113,382 złr.; dochód w 1878 r. wynosił 56,981 złr. W B. znajduje się także szpital powszechny, założony w 1831 roku i uznany reskryptem namiestnictwa we Lwowie z dnia 19 kwietnia 1861 r. jako szpital powszechny; zawiera 67 łóżek. B. zostały założone w 1584 roku przez Stanisława Żółkiewskiego, wojewodę ruskiego, pod nazwiskiem „Lubicz“ (od tegoż herbu rodzinnego); przyjęły później od błotnistej okolicy, którą w bród trzeba było przechodzić, teraźniejszą nazwę. W cztery lata po założeniu miasta zbudował tamże nowy właściciel hetman Koniecpolski warowny zamek, który 1648 roku od Tatarów i Kozaków długo w oblężeniu był trzymany. Ostatki w 1812 zniesionych wałów i murów, świadczą dotychczas o wielkiej obronności miejscowej. R. 1779 zostało to miasto obdarzone przywilejem wolnego handlu, i prowadzi bardzo rozgałęziony handel z Rossyą i Niemcami. W latach 1801, 1835 i 1850 poniosło przez pożary wielkie szkody. Miasto B. wybiera wspólnie z miastem Złoczowem jednego deputowanego do rady państwa; zaś Izba handlowo-przemysłowa brodzka osobno jednego deputowanego do rady państwa i jednego posła do sejmu krajowego. Z zakładów przemysłowych znajduje się w B.: browarów piwnych trzy. W B. ur. się znakomity pisarz Józef Krzeniowski, i w r. 1879 towarzystwo pedagogiczne galicyjskie uroczyście tu obchodziło

odsłonięcie tablicy pamiątkowej na jego domu rodzinnym. O mieście B. można czytać: Wolne miasto handlowe Brody“ przez ks. Sadoka Barącza (Lwów, 1865); monografia Tym. Lipińskiego w „Bibl. Warsz.“ 1851 i 1865; historyą w „Podróżach“ Niemcewicza; geologią okolicy badał K. Kreil, florę Ernest Klöber. Czyt. też *Kłosy* t. 19. Powiat brodzki graniczy na wschód z rossyjskim Wołyniem, od którego go tylko sucha oddziela granica; na południowy wschód z powiatem tarnopolskim, na południe z powiatem złoczowskim, na południowy zachód z powiatem Kamionka-Strumiłowa, na zachód z powiatem sokalskim, na północ z rossyjskim Wołyniem. Przestrzeni ma 32,38 m. kw. Powiat ten należy w swej północno-zachodniej części do dorzecza Dniepru, w połud.-wschod. części do dorzecza Dniestru, albowiem dział wód ciągnący się od Przemyślan między Złoczowem a Gołogórami na południe od Złoczowa, zwany góry Woronieckie, idące aż do Płuchowa z zachodu na wschód, skręca w Płuchowie na półn., koło Podhorzec na półn. wschód., w którem to miejscu ten dział wód wchodzi do powiatu brodzkiego i przecina go w poprzek jego szerokości aż do granicy rossyjskiej, którą między miasteczkami Podkamieniem po stronie galicyjskiej a Poczajowem po stronie rossyjskiej przekracza. Pod wsią Zabłotce, na zach.-półn. stronie tego działu wód, wypływa rzeka Styr, jedyny dopływ Dniepru, który płynie przez Galicyą. Na południowo-wschodniej stronie tego działu wód, niedaleko Podhorzec, wypływa Seret, który przepływając i tworząc stawy w Pieniakach, w Markopolu, Ratyszczach, Załościach i Wertełce, płynie ku Tarnopolowi i koło Złotego Potoku, miasteczka powiatu buczackiego, wpada do Dniestru. Cała północno-zachodnia strona tego powiatu, równie jak i połud.-wschodnia, jest wilgotna. pokryta ogromnemi lasami i moczarami, które gęste rzeczki i potoki przerzynają; grunt bagnisty i piaszczysty, góry na działach pokryte lasem; w południowo-zachodniej za to, koło miasteczka Oleska, grunta na nieznacznych pagórkach, jakoteż i te które otrzymano przez osuszenie błot, nadzwyczaj urodzajne. Klimat na równinach łagodny, na górach zato ostry. W Korsowie, wiosce o 4 mile od Brodów oddalonej, są skuteczne kąpiele żelazne, obecnie jednakże przez właściciela tego majątku zaniedbane. Mieszk. powiat ten liczy 116,762 w 124 osadach i 109 gminach katastralnych. Gminy te należą do 4 sądów powiatowych, mianowicie w B., w Łopatynie, Załościach, i Olesku. Obszary dworskie wybierają do rady państwa 1 deputowanego wraz z powiatami złoczowskim i Kamionka Strumiłowa w Złoczowie; miasto B. wybiera jednego posła wspólnie z miastem Złoczowem, jednakże nie wspólnie w jednem miejscu, lecz każde u siebie; ten kandydat, który przy zsumowaniu obudwu głosowań otrzymał absolutną większość głosów, zostaje jako wybrany ogłoszony. Gminy wiejskie wybierają 1 deputowanego wspólnie z powiatem Kamionka Strumiłowa; wybór odbywa się w ten sposób jak opisano powyżej przy wyborach z miast. Do sejmu krajowego wybierają obszary dworskie trzech posłów, wspólnie z powiatami administracyjnemi Złoczów i Kamionka Strumiłowa. Gminy wiejskie wybierają 1 posła do sejmu krajowego; a mianowicie powiaty sądowe: Brody, Załośce i Olesko wspólnie w B. Rzymsko-katolickich parafij jest w tym powiecie 10; mianowicie: Brody, Stanisławczyk, Szczurowice, Załośce, Pieniaki, Ponikwa, które wszystkie należą do dekanatu brodzkiego; Łopatyn, Toporów, które obadwa należą do dziekanatu w Busku; Leszniów, gdzie każdorazowo gwardyan miejscowego klasztoru oo. bernardynów jest zarazem proboszczem i Podkamień, gdzie dominikanie zamieszkali w miejscowym klasztorze sprawują zarazem obowiązki duszpasterzy. Niektóre gminy jak: Angelówka, Czechy, Kadłubiska, Konty z Brachówką, Łabacz, Ożydów, Ražniów i Zabłotce z Wołkowatyczami należą do parafii w Olesku, miasteczku powiatu złoczowskiego, która to 11 parafia należy również do dekanatu brodzkiego. Wszystkie te parafie należą do arcybiskupstwa lwowskiego. Grecko-kat. parafij znajduje się w tym powiecie 65, przyłączonych do 4 dekanatów, mianowicie: B., Chołojów, miasteczka powiatu kamienieckiego, Oleska, miasteczka powiatu złoczowskiego i Załoziec. Oprócz szkół w B. posiada powiat brodzki 5 szkół 2-klasowych męzkich, mianowicie: w Berlinie, Łopatynie, Podkamieniu, Ponikowicy i Załościach nowych; 37 szkół 1-klasowych etatowych, 35 szkół filialnych. Nadmienić należy, że w gimnazyum realnem brodzkiem językiem wykładowym jest język niemiecki. Grunt w tym powiecie, z wyjątkiem strony południowo-zachodniej, jest piaszczysty, wilgotny, wymagający bardzo starannej uprawy; okolica ta obfituje przeto w ogromne lasy szpilkowe; szczególniej lasy należące do dóbr Pieniaki. własności Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego, są bardzo rozległe i dobrze zagospodarowane. Lasy należące do dóbr Brody i Łopatyn, sławne były do niedawna z ogromnych sosen, które jednakże przez teraźniejszego właściciela tych dóbr, Kazimierza Mołodeckiego, zupełnie wyrąbane zostały. Południowo-zachodnia część powiatu, granicząca z Oleskiem, miasteczkiem należącem już do powiatu złoczowskiego, ma już ziemię lepszą i urodzajniejszą. Cały powiat ma przestrzeni 296,468 m., w tem

roli ornej 112,162, łąk i ogrodów 61764, pastwisk 8171, lasów 114,371 morg. Wartość przeciętnej produkcyi rolnej rocznej po przeciętnych cenach wynosi 6,431,875 złr. Miasto w tym powiecie jest tylko 1, miasteczek 9, mianowicie: Leśniów, Łopatyn, Markopol, Podkamień, Sokołówka, Stanisławczyk, Szczurowice, Toporów i Załośce. Z 32 mil kw., które ten powiat zajmuje, wypada 15,2862 to jest 46,9 procent na gminy wiejskie a 17,36 czyli 53,1 procent na obszary dworskie. Gmin wiejskich w tym powiecie jest 99, obszarów dworskich 115, przełożeństw obszarowych 37, razem zatem jednostek administracyjnych to jest gmin miejskich, gmin wiejskich i przełożeństw obszarowych 146. Gminy i obszary dworskie dzielą się podług liczby domów, jak następuje: gmin mających do 25 domów jest 4; od 26 do 50 domów jest 10; od 51 do 100 domów 40; od 101 do 200 domów jest 37 gmin; od 201 do 300 jest 11 gminy, od 301 do 400 jest 2; od 401 do 500 jest 2 gmin, wyżej 500 jest 2: razem 109 gmin. Obszarów dworskich mających do 10 domów jest w tym powiecie 71, od 11 do 20 domów jest 36, wyżej 20 domów jest 8: razem 115. Podług liczby ludności dzielą się gminy jak następuje: od 100 do 200 dusz 6 gmin, wyżej 200 do 300 dusz 5 gmin, wyżej 360 do 400 dusz 11 gmin, wyżej: 400 do 500 dusz 12 gmin, wyżej 500 do 1000 dusz 46 gm., wyżej 1000 do 2000 dusz 22 gmin, wyżej 2,000 do 3000 dusz 4 gminy, wyżej 3000 do 4000 dusz 1 gmina, wyżej 5,000 dusz jest 2 gminy; na każdy obszar dworski wypada w przecięciu 61 dusz. Ludność wedle miast, miasteczek, wsi i obszarów dworskich dzieli się jak następuje: miasta mają 18,890 ludności czyli 16 procent ludności całego powiatu; miasteczka 21,720 czyli 19 procent całego powiatu, wsie 69,104 czyli 59 procent całej ludności, obszary dworskie 7048 czyli 6 procent ludności całego powiatu; zatem ogół ludności całego powiatu wynosi 115,762. W jednej tylko gminie Jaśniszcze połączył się obszar dworski z gminą. Kas pożyczkowych gminnych w tym powiecie jest 14; mianowicie: w Boratynie, Czechach, Chmielnie, Ditkowcach, Dudynie, Folwarkach Wielkich, Folwarkach Małych, Kadłubiszkach, Ponikwie, Ponikowicy, Stanisławczyku, Starobrodach, Trościańcu, Uwinie; celem takowych jest: udzielać zapomogę gospodarzom dotkniętym nieszczęściami przez pożyczki na mały procent i spłatę na raty. Przemysł tak zwany domowy kwitnie między włościanami w tym powiecie, mianowicie wełniane dywaniki, t. zw. kilimki, wzorzyste, z wełny farbowanej w rozmaite kolory szczególniej w barwach: czerwonej, niebieskiej i żółtej, wyrabiają włościanie w okolicy Pieniak; rysunek wzorów tych dywaników przypomina wzory wschodnie, szczególniej czerkieskie. Powiat ten, graniczący długą linią z cesarstwem rossyjskiem, mający jedyne w całej Galicyi miasto uwolnione od ceł, jest pod względem handlowym bardzo ożywiony; przeciętym jest w poprzek jednem ramieniem kolei żelaznej Karola Ludwika, która w tym powiecie ma 3 stacye; mianowicie w Ożydowie, Zabłotcach i Brodach; przecina go również w poprzek gościniec rządowy złoczowsko-brodzki. Handel brodzki obejmuje towary wszelkiego rodzaju, szczególniej korzenie, wyroby angielskie, perkale, aksamity, dywany, materye jedwabne, także herbatę rossyjską, wina francuzkie, portery angielskie, likiery amsterdamskie, kawior astrachański i ryby. Browarów piwnych jest w tym powiecie 9; mianowicie: w Blichu, 3 browary w samych Brodach, w Czechach, w Łopatynie, w Ponikwie, w Starych Brodach, w Stołpinie. Gorzelni w tym powiecie jest 20. Parowych tartaków było w 1875 roku w tym powiecie 3, mianowicie: 1 w Hrycowoli, 2 w Smólnie, 3 w Starobrodach, wszystkie 3 będące własnością Kazimierza Mołodeckiego, dziedzica dóbr Brody. Młynów parowych było w tym powiecie w r. 1876 2, mianowicie: w Smarzowie, i w Starych Brodach; huta szklana w 1875 r. 1 w Hucie Pieniackiej; pieców wapiennych 3 mianowicie: 1 w Ditkowcach, 2 w Folwarkach małych, w Starych Brodach. Fabryka świec naftowych w Starych Brodach, fabryka rumu i likierów 1 w Starych Brodach; fabryka spodium 1 w Starychbrodach, fabryka smarowideł 1 w Bielawie; garncarzy w 1876 roku było w powiecie 3; wodnych młynów 46, wiatraków 1, cegielnia 1, przędzalnia 1 w B., potażarnia 1 w Baryłowie, fabryka terpentyny 1 w Łopatynie. Jak się wyżej rzekło posiada ten powiat dwie arterye komunikacyjne; trzecią arteryą teraz dostaje w budującym się gościńcu murowanym krajowym ze Zborowa przez stacyą kolei żelaznej Karola Ludwika w Młynowcach na Olejów do Załoziec. Wodnego gościńca ten powiat nie ma. Rzeki Styr i Seret, których źródła znajdują się w tym powiecie, są za małe i zanadto groblami stawowymi poprzegradzane, by mogły służyć do spławu drzewa, a tem mniej zboża lub innych towarów. Pod względem historycznym zasługują na wzmiankę: Zamek w Brodach, dotychczas zamieszkały, zbudowany 1592 roku przez hetmana Koniecpolskiego; wieś Sokołówka ze starożytnem zamczyskiem; tu w ubogiej chacie wieśniaczej zakończyć miał bohaterski żywot hetman Stefan Czarecki, powracający ze zwycięzkiej wyprawy. Toporów z zabytkami dawnych czasów, w których często znachodzą starożytne rynsztunki wojenne. Łopatyn z pięknym pałacem i dużym ogrodem. Na cmen-

tarzu spoczywają zwłoki jenerała Dwernickiego, którego grób zdobi piękny pomnik. Ta piękna a raczej do miasteczka podobniejsza włość istniała już w XII wieku jako warowne miasto, wystawione na częste napady Litwinów. Nakwasza: w pobliżu tej wioski znajdują się 3 okazałe piramidalne góry, „Makutra“ nazwane; na jednej z nich obozował niegdyś chan tatarów, rozsyłając ztamtąd dzicz na rabunek. Pieniaki ze wspaniałym pałacem, przerobionym ze starego istniejącego tam niegdyś warownego zamku. Załośce ze starożytnym zamkiem, śród błot położonym, którego mury dotychczas zębowi czasu się opierają; dawniej, otoczony stawami i błotami był trudną do zdobycia fortecą. 2.) **B.** stare (z Nowiczyzną), wieś, pow. brodzki, o 2,5 kil. od miasta Brodów oddalona. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 878, łąk i ogrodów 14, pastwisk 107, lasu 344; posiadłość mniejsza: roli ornej 947 łąk i ogrodów 93, pastwisk 120 m. Ludności rz. kat. 735, gr. kat. 501, izraelitów 51: razem 1307. Należy do rz. kat. parafii w Brodach, do gr. kat. parafii w Dytkowcach. Co do fabryk porównaj powiat brodzki (wyżej). 3.) **B.** (z Solcami brodzkiemi), wś, pow. wadowicki, o 3 kil. od Kalwaryi, 1620 m. rozl., w tem 1029 m. roli ornej, 219 dm., 1412 mk., parafia w Zebrzydowicach; gorzelnia, dystylarnia spirytusu i tartak wodny. Leży w urodzajnych pagórkach, blizko gościńca wiedeńskiego. *B. R.*

Brody, 1.) wieś, pow. bukowski, 60 dm., 691 mk., 127 ew., 564 kat., 159 analf. Kościół parafialny należy do dekanatu lwoweckiego, fundacyi rodziny Brockich, herbu Łodzia; kilka ma pomników z przeszłości. Wizerunki czterech plebanów dawniejszych nad zakrystyą z XVII i początku XVIII wieku. Naprzeciwko wielkiego ołtarza popiersie z napisem: „Na cześć Kurowskiego, zmarłego r. 1673 jako 104 lat liczącego starca“; tablice na cześć Białęskiego i Marszewskiego. 2.) **B.,** domin., pow. bukowski, 5944 morg. rozl. i 5 miejsc.: 1) B., 2) folw. Św. Heleny, 3) Marszewo, 4) Zygmuntowo, 5) Bródki; 32 dm., 625 mk., 126 ew., 499 kat., 312 analf.; stac. poczt. Lwówek (Neustadt bei Pinne) o 7 kil., stac. kol. żel. Opalenica o 16 kil. Niegdyś własność K. Szczanieckiego. 3.) **B.,** karczma, pow. inowrocławski, ob. *Kijewo.* 4.) **B.,** kol., pow. obornicki, ob. *Woynowo.* 5.) **B.,** folw., pow. gnieźnieński, ob. *Łabiszynek.* 6.) **B.,** niem. *Brodden,* wieś i kolon., pow. chodzieski, 79 dm., 735 mk., 682 ew., 49 kat., 1 akatolik, 3 izrael., 113 analf.. stac. poczt. Smiłowo (Smilau) o 9 kil., stac. kol. żel. Miasteczko (Friedheim) o 11 kil. *M. St.*

Brody, 1.) niem. *Brodden,* młyny i leśnictwo nad Wierzycą, niedaleko Gniewa, w pow. starogardzkim. W okolicy odkryto 1875 r. przedhistoryczne cmentarzysko. 2.) **B.,** niem. *Brodda,* dobra, pow. chojnicki, par. Czersk, st. p. Brusy. 3.) **B.,** niem. *Broddi,* kol., pow. tucholski, par. Wielle, st. p. Czersk.

Brody, 1.) os., pow. opolski, należąca do Czarnowąsa. 2.) **B.,** folw. dóbr Gorzów, pow. olesiński.

Brodziaki, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska.

Brodzie, wś, pow. radomski, gm. Błotnica, młyn wodny.

Brodziec, dobra ziemskie i wś w płd.-wsch. części pow. ihumeńskiego, nad rz. Berezyną, w gm. brodzkiej, w 3-im stanie policyjnym (berezyńskim), w 2-im okręgu sądowym, w parafii katolic. berezyńskiej. Od Ihumenia o w. 40 odległa. Gm. brodziecka składa się z 53 wiosek i liczy 1827 dusz męz. W B. jest 65 dm., szkółka gminna, cerkiew prawosławna i kaplica katol., należąca do dekanatu ihumeńskiego. Dobra te należą oddawna do imienia Łukaszewiczów; obszaru mają około 4400 morg. Łąki nad Berezyną odznaczają się szczególną dobrocią i są obfite; lasu bardzo wiele; gleba, chociaż lekka lecz dobra, i posiada wapno, które wypala się w znacznej ilości. *Al. Jel.*

Brodziszewo, domin. i wieś szlach., pow. szamotulski, 3191 morg. rozl., 13 dm., 204 mk., 46 ew., 158 kat., 74 analf.; stac. poczt. i kol. żel. Szamotuły o 6 kil.

Brodzki powiat, ob. *Brody.*

Brodzkie Gaje, wieś, pow. brodzki, nad samą granicą rossyjską, o pół mili na wschód od Brodów. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 1174, łąk i ogr. 9, pastw. 52; pos. mniej. rol. orn. 1174, łąk i ogr. 99, past. 73 morg. austr. Ludność rzym. kat. 15, gr. kat. 630, izrael. 147: razem 792. Gr. kat. par. ma w miejscu, do której należy wieś Buczyna, z 304 duszami; razem zatem ta parafia liczy 934 gr. kat. dusz i należy do dekanatu brodzkiego. Należy do parafii rzym. kat. w Brodach. *B. R.*

Broedienen, ob. *Brejdyny.*

Broedlauken, kilka wsi t. n. w pow. pilkaleńskim i wystruckim.

Broesen, kąpiele morskie nad Baltykiem, niedaleko Gdańska i sławnej Sobótki (Zoppot); mieszkańców liczą 173, pomiędzy którymi katolików 122, protest. 51. Pierwotnie była to uboga osada rybacka Brzeźno i należała do miasta Gdańska. Kiedy w r. 1806 Francuzi zdobyli to miasto, gubernator francuski Rapp kazał urządzić morskie kąpiele w B. W r. 1813 Rosyanie zburzyli wszystkie domy w B.; później jednak sami się przyczynili do jego wzrostu, r. 1831 bowiem, kiedy żywność przeznaczoną na wojnę przewozili z B. (cholerą wtedy nawiedzonego) do Nowego portu (Neu-

fahrwasser), kazali swoim kosztem drogę bitą usypać między temi dwiema miejscowościami, przez co komunikacya nadzwyczaj jest ułatwiona. Obecnie kąpiele w B. dosyć licznie bywają zwiedzane, mianowicie przez Gdańszczan z klasy mniej zamożnej. O potrzebne wygody dostateczne tu staranie okazują. Porównaj *Brzeźno*, wś. *Kś. F.*

Broeske, ob. *Brzozki.*

Brogi, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Zawady.

Brogowa, wś i folw., pow. opoczyński, gm. i par. Skrzyńsko. W 1827 r. liczyła 24 dm., 170 mk.

Brójce, wś i folw., donacya, pow. łódzki, gm. Brójce, par. Kurowice. Leży o 22 w. od Łodzi, przy drodze bitej z Rokicin do Pabianic. Posiada urząd gminny, szkołę początkową. B. liczy obecnie 11 dm., 240 mk., ziemi włośc. 233, dwor. 1177 morg.; w tem ornej 401. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w os. Rzgów, st. poczt. i st. kol. W. W. w Rokicinach, posiada kopalnię torfu, młyn, 4 wiatraki, 3 szkoły i 4135 mk. W skład gminy wchodzą: Brójce, Bukowiec, Kruszew, Połczew, Wardzyń, Wola-Kutowa i Wola-Rakowa. *Br. Ch.*

Brójce, niem. *Braetz,* miasto, pow. międzyrzecki, nad Zgniłą Obrą, na granicy brandenburskiej, 212 dm., w r. 1871 było 1657 mk.; 1401 ew., 173 kat., 2 dysyd., 81 izrael.; w r. 1875 było 1669 mk. Mieszkańcy, wszyscy pochodzenia niemieckiego, zajmują się rolnictwem; pomiędzy rzemieślnikami najwięcej jest szewców i młynarzy; kilkunastu sukienników. Cztery jarmarki. Należy do obwodu w Trzcielu. Sąd okręgowy w Zbąszyniu. Kościół kat. parafialny św. Józefa należy do dekanatu zbąszyńskiego; nadto kościół protestancki i synagoga. Szkoła elementarna, 124 analf. Urząd pocztowy trzeciej klasy; stac. kol. żel. marchijsko-poznańskiej Stencz o 7 kil., Zbąszyń o 20 kil. *M. St.*

Brok mały, *Broczek,* rz., rozpoczyna się w okolicy szlachec. Skarzyno (Abramy S., Nowa wś S. i Stara wieś S. w pow. ostrowskim), płynie około wsi: Brajczewo, Grochy-boruty, Mroczki, Drogoszew, gdzie jest most długi stóp 25, dalej koło wsi Łętownicy, gdzie przyjmuje rzeczkę Łętownicę; kręto przepływa koło wsi Grzymki-Dworaki i Załuski-Lipniewo, około kościoła w mieście Andrzejowie, gdzie znajduje się most długi stóp 58; dalej przerzynając wsie: Godlewo cechny, Kuleszki, Śledziony, Budziszewo, Nienałty, Gaczkowo-Rawa, gdzie jest most długi na stóp 30, przyjmuje rzeczkę Jasionkę i niedaleko wpada do rzeki Brok, przepłynąwszy w ogóle 3 mile.

Brok, *Broczek, Broczysko,* rzeka, wypływa w powiecie mazowieckim z łąk wsi Brok, o 5 w. na wschód od Wysokiego Mazowieckiego, w kierunku południowo-zachodnim, płynie przez os. Wysokie Mazowieckie, wsie: Dzięciel, Święck wielki, Kaczyn stary, Rosochate kościelne i odtąd płynąc w kierunku połud., przerzyna grunta wsi Krzeczkowo; od Czyżewa płynie zupełnie na zach., przez grunta wsi Gostkowo i Mianowo; od wsi Nienałty-Załęgi opuszcza się na płd. i płynie przez wieś Skłody, a dalej, zwróciwszy się na zach., przepływa przez wsie Nienałty-Kossuty i dochodzi do Gaczkowa, gdzie łączy się z rz. Brok mały; przyjmuje odtąd nazwisko Broczysko; przepływa w kierunku połudn.-zach. przez wsi Daniłowo, Orło, Kaczkowo, pod Czurajem przyjmuje strumień Grzybówkę i naostatek na gruntach os. Broku wpada z prawego brzegu do Bugu. Źródła tej rzeki regularnie wydają wodę, z tem wszystkiem w czasie suszy, w początkach biegu swego tak małą ma B. wodę, że suchą nogą przejść go można; przy zwykłym jednak stanie, głębokość wynosi od $\frac{1}{2}$ do 6 stóp, koryto szerokie od 6 do 24 stóp, a w czasie największych wezbrań, które wydarzyły się w latach 1853 i 1855 i trwały do 10 dni, wody wzniosły się do 9 stóp nad zwykły swój stan, i rozlały na przestrzeń 360 do 600 stóp. Płynie zrazu między wzgórzami gliniastemi, brzegi ma twarde; dalej ze znacznym spadkiem płynie śród łąk, rozdziela wyniosłe wzgórza pod Rosochatem od nizin z lewej strony rozciągających się; pod Czyżewem i Gostkowem opasana jest wysokiemi brzegami; od Mianowa płynie równiną, od Gaczkowa do wsi Kuskowizny poniżej Orła brzegi jej są równe i na wysoki stan wody zalewane; dalej lewy brzeg wzniesiony, prawy niższy. Mosty: pod Rosochatem i Czyżewem długie po stóp 50, Gostkowem stóp 130, Mianowem 20, Nienałtami 80, Orłem 2 mosty, jeden na głównem korycie, drugi na odnodze, obadwa długie stóp 192, pod Tartowizną długi stóp 147. Długość rzeki wynosi mil $11\frac{1}{4}$.

Brok, os., przedtem miasto, nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Brok. Leży na wyniosłym brzegu w malowniczem położeniu, posiada kościół parafialny, szkołę początkową, urząd gminny i 2368 mk. Założony w 1505 r. przez Erazma Ciołka, bisk. płockiego. Zatwierdził i rozszerzył jego przywileje w r. 1667 biskup Jan Gembicki. Przytem rozszerzeniu otrzymał B. prawo chełmińskie, oraz propinacyą i rybołóstwo. Z powodu malowniczego, lubo nieco płaskiego położenia, B. był ulubionem mieszkaniem płockich biskupów, które opiewał Sarbiewski w swych odach. Oni wystawili tutejszy kościół, zaś Henryk Firlej na początku 17 w. założył tu zameczek, a raczej pałacyk przy samym ujściu rzeki Brok do Bugu, tak, że budowla ta z dwu stron wodą była oblana. Przemieszkiwał w tym zam-

ku, a nawet tu dzieła swoje pisał, zasłużony biskup płocki Stanisław Łubieński. Pierwsza wojna szwedzka oszczędziła jego mury, ale w drugiej, w początku zeszłego wieku, padł ofiarą zniszczenia. Odnowił go w roku 1717 biskup Ludwik Załuski, co poświadcza dotąd przechowana z łacińskim napisem tablica. Po odebraniu dóbr biskupom, pożar zniszczył zamek zupełnie. Mury dochowały się tylko na bocznych skrzydłach wieży i kaplicy w całej swej wysokości; przednia zaś ściana części środkowej na materyał rozebraną została. Kościół tutejszy parafialny pod wezwaniem św. Anny, założył biskup Samuel Maciejowski około roku 1544, a dokończył Jędrzej Noskowski w roku 1560. Budowla ta, bardzo pod względem architektury ciekawa, dosyć oryginalna i w całości swej dochowana, murowana bez tynku, ze szczytami w stylu ówczesnym, w płaskosłupy przyozdobionemi. Wewnątrz ołtarze, chociaż spółczesne kościołowi, pod względem sztuki niczem się nieodznaczają; za to ambona w stylu odrodzenia jest bardzo pięknem dziełem. Oryginalny jest także ołtarz Matki Boskiej, zbudowany w roku 1744, na podobieństwo drzew genealogicznych, w XV i XVI wieku malowanych, na których wyobrażano na dole leżącego protoplastę, a z jego piersi wychodzące drzewo rozrośnięte i portretami następców ozdobione gałęzie. Stalle, których, z powodu częstego przemieszkiwania w Broku biskupów, znaczna tu jest liczba, także są równoczesne z założeniem kościoła, dosyć nędznej roboty. Pomiędzy obrazami na kościele rozwieszonemi znajduje się kilka wizerunków Matki Boskiej, wielce starożytnych, szkoły włoskiej, a pomiędzy aparatami zasługuje na uwagę kapa w kolorze czerwonym, z herbami i cyframi Andrzeja Trzebickiego, biskupa krakowskiego, który ją temu kościołowi ofiarował. Za dawnych czasów B. należał do znaczniejszych miast w Płockiem, świadczą o tem bruki dosyć wysokie, po kilkoro staj wzdłuż aż po za miasto idące. W 17 wieku istniały tu fabryki żelaza. Podług rewizyi w r. 1650 uczynionej, znajdowało się tutaj 481 domów, w większej części murowanych; samych piwowarów było 82; istniało tu zgromadzenie bartników, mające swego starostę, sędziego i pisarza z ławnikami, którego obowiązkiem było zawiadywać barciami całej puszczy biskupiej. W 1827 r. B. miał 141 dm. i 1016 mk., w 1859 r. liczył 156 domów i 1371 mk. Obecnie liczy 323 domów i 2368 mieszkańców, w tem 1167 męż., 1201 kob. Posiada synagogę, urząd gminny, szkołę początkową, fabrykę narzędzi rolniczych, młyn wodny przy ujściu rz. Jurki do Bugu, 8 wiatraków. Do r. 1795 Brok był zamieszkanym przez samych chrześcian, dziś połowę ludności stanowią żydzi. Do osady należy 1907 morg. ziemi, przeważnie gruntów żytnich; obrót nawigacyjny na Bugu sięga do 3,000,000 rs. rocznie. z czego znaczna część przypada na kupców zboża i drzewa mieszkających w B. W ogóle B. jest pod względem handlu dosyć ożywionym, a jarmarki tutejsze, szczególnie jesienne, mają pewną sławę w swej okolicy. Na tych to jarmarkach kupcy z Warszawy, Łomży, Lublina uskuteczniają większe zakupy suszonych grzybów i wybornych serów, wyrabianych w dobrach hr. Zamojskich za Bugiem a zwanych brokowskiemi. Par. B. dek. ostrowskiego 4624 dusz liczy. Leśnictwo rządowe B. w pow. ostrowskim obejmuje lasy, stanowiące część dawnej Puszczy-Biskupiej, należącej do biskup. płockich. Tu w osadzie leśnej Feliksowie istniała jakiś czas szkoła leśna, i znany prof. instytutu w Marymoncie, zasłużony pisarz Jęstrzębowski zaprowadził tu bardzo piękne i rozległe plantacye drzew leśnych wszelkiego rodzaju. Dobra rządowe B. wedle wyciągu hypotecznego z r. 1857 składały się z folwarków: Brok, Bielsk, Orla, Udrzyń, Złotoryja, Danisłowo, Kankowo, Ostów Wójtostwo, Bojany i Dybki; wsi: Bojany, Czuraj, Dudy, Dudowizna, Grabownica, Glina, Kupary, osada Szlaki, Kaczkowo, Kuskowizna, Laskowizna, Naguszewo, Puzdrowizna, Biel, Żochy, Niegowice, Orla, Błednica, Sumiczna, Małkinie górne, Małkinie dolne, Klukowo, Przywóz, Borowe, Białe błoto, Przejmy, Budy Grudzie, Oschiełów, Poremba, Ruda, Jurka, Udrzyń, Złotoryja, Danisłowo, Goczkowo, Kankowo, Pawły; miasta Brok i Ostrów; młyny: Brok czarny, Niegowice, Danisłowo i Grzybowizna. W r. 1830 szacowano te dobra na złp. 1,444,280; intraty czyniły wtedy folwarki złp. 45400, lasy zaś złp. 41,611 gr. 12; rozległość lasów ówczesnych oznaczano na włók magdeburskich 2292 prętów 160. 2.) **B.**, wś, pow. mazowiecki, gm. Chojnay, par. Wysokie Mazowieckie. o 5 w. na wschód od Wysokiego Mazowieckiego. Na łąkach tej wsi bierze początek rz. Brok. 3.) **B.**, wś, pow. ostrowski, gm. Brańszczyk, par. Poręba. 4.) **B.**, wś, pow. mazowiecki, gm. Sokoły, par. Wysokie Mazowieckie. *Br. Ch.*

Brokorościele, lub *Brakorojstele*, okrąg wiejski w gm. Mereczu, pow. trocki, liczy w swym obrębie wsie: Brokorościele i Brokorojście.

Brokowo, niem. *Brakau*, Stare i Nowe, folw. i kol., pow. kwidzyński, st. p. Kwidzyń.

Brokształy, pow. rosieński, niegdyś okolica dziś majątek w paraf. szyłelskiej, o milę od st. poczt. Kołtyniany. Niedawno jeszcze był posiadłością Antoniego Grajewskiego, obecnie należy do Gustawa Wysockiego. Położony na drodze z Kołtynian do Szyłel.

Bromberg, ob. *Bydgoszcz*.

Bromierz wielki, wś włośc. i dobra pryw. z folw. Michalin, pow. płocki, gm. Góra, par. Rogotwórsk, od Płocka odl. w. 24, od Drobina w. 6, od stacyi poczt. Góra w. 5, od drogi bitej przez Starożreby z Płocka do Płońska wiodącej w. 3. Graniczy z Bromierzykiem, Maliszewkiem, Przeciszewem, Storożrebami i Wrogocinem. Na folw. B. ziemi ornej m. 589, łąk m. 38, pastwisk m. 10, lasu m. 124; na folw. Michalin ziemi orn. m. 191, pastwisk m. 141. Osad włościańskich 43; wraz z folw. 43 dm., 228 mk. *A. T.*

Bromierzyk, wś włośc. i folw. płocki, gm. i par. Starożreby. Folw. zajmuje obszaru 1071 morgów (814 morg. ornego), liczy 4 dm. i 10 mk.

Bromir, skrócona forma imienia Bronimir.

Bromirek, folw., pow. mławski, gm. Stupsk, par. Wyszyny; 18 mk.; należy do wsi Dąbsk.

Bromirzyk, wś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady. W 1827 r. było tu 15 dm., 105 mk.

Bromke, ob. *Bramka* (własność Radziewskiego.

Brona, starodawne nazwisko, dotąd bardzo pospolite u ludu wiejskiego. Brona, Broniec, Bronak (syn Brony), stanowią źródłosłów nazw jak: Bronice, Bronin, Brończyce, Broniewo, Bronaki. *Br. Ch.*

Bronaki-Piotrasze i *B. Olki*, wsie szlach., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno. B.-Piotrasze w 1827 r. liczyły 17 dm. i 102 mk.

Bronaki, niem. *Bronacken*, wś, pow. olecki, st. p. Wieliczki.

Bronek, niem. *Brunken*, jedno z przedmieść m. Raciborza na Szląsku.

Bronia, 1.) jez. i struga w gub. witebskiej, spływają do jez. Nieczerycc. 2.) **B.**, rz., dopływ Nurca pod Brańskiem, por. *Bronka*.

Broniaków, folw., pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce.

Broniawy, wś, pow. turecki, gm. i par. Goszczanów.

Bronibor, os., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice.

Bronibór, nad rz. Chabową, niegdyś miasto główne Słowian brandenburskich, ob. *Brandenburg*.

Bronica, wś, pow. mohylowski, gub. podolskiej, ma 337 dusz męz., 679 dz. ziemi włośc. wraz z wsią Kuterynówką; piękny pałac, gmina; B. należała do Sapiehów, dziś ks. Wittgensteinów. Ziemi dwor. wraz z wsią Hryhorówką i Sadkowcami 1525 dzies. używalnej i 980 dz. nieużytków. Jest tu kamień, zdatny na brusy i toczydła kowalskie. *Dr. M.*

Bronica, wieś, pow. drohobycki, u źródeł rz. Trudnicy. Przestrzeń posiadł. więk. roli ornej 47, łąk i ogrodów 16, pastw. 10, lasu 790; posiadłości mniejszej roli ornej 2033 łąk i ogrodów 452, pastwisk 57, lasu 104 morg. Ludność rzym. kat. 23, gr. kat. 930, izrael. 486: razem 1439. Należy do rzym. kat. parafii w Dublanach, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy także wieś Bronica niższa, razem liczy ta parafia 1530 greckokatolickich dusz, należy do dekanatu mokrzanieckiego. Posiada szkołę etatową. Właściciel więk. posiadł. Leonard Rychlicki. *Br. R.*

Bronica, rz., lewy dopływ Dniestru, wpada koło Bronicy w pow. mohylowskim, zaczyna się w Kodłubajowcach w tymże pow.

Bronice, wieś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Wąwolnica, w pięknem położeniu, z parkiem i murowanym pałacykiem. W 1827 r. było tu 18 dm., 124 mk.; obecnie 22 dm. i 218 mk., z których 14 żydów. Wspomina o tej wsi Długosz (III 257).

Broniczany, przysiołek Łużka dolnego (ob.).

Brończyce, 1.) *B. prywatne* i *B. Trąbki*, dwie wsie i dwa folw. nad rz. Szreniawą, pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedź. Leżą przy drodze bitej ze Słomnik do Proszowic, o 3 w. od Słomnik, o 21 w. od Wisły. W r. 1827 r. było tu 18 dm. i 114 mk., obecnie 24 dm., 180 mk. i 204 morg. ziemi włośc. a 289 morg. dworsk. B. Trąbki były w XV w. własnością kustodyi św. Michała w Krakowie (Długosz I. 359). W 1874 r. razem z innymi majątkami kapituły krakowskiej przeszły na rzecz skarbu i zostały sprzedane w 1877 roku 2.) **B.**, wieś donacyjna i prywatna, pow. pińczowski, gm. Dobiesławice, par. Rachwałowice, o 5 w. od Koszyc, o 6 w. od Wisły. Rozl. 113 m. *Br. Ch.*

Brończyn, wś, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki. W 1827 r. liczył 21 dm., 214 mk.

Broniec, niem. *Bronietz*, wś, pow. olesiński, par. kat. Olesno, z osadą Rossocha zwaną.

Broniew, *Broniewo*, wś, pow. nieszawski, gm. Radziejów, par. Broniewo. Kościół tutejszy w 16 w. oddany był różnowiercom przez dziedzica B. Zakrzewskiego. W 1624 r. wystawił jego wnuk, wróciwszy do katolicyzmu, nową świątynię. Obecny kościół murowany wystawiony około 1870 r. ze składek parafian. Do B. należy Dębowiec. W 1827 r. było tu 21 dm., 154 mk.; 748 morg. rozległości. Par. B. dek. nieszawskiego, dawniej radziejowskiego, liczy 800 dusz. *Br. Ch.*

Broniewek, *Broniewko*, wś, pow. nieszawski, gm. Radziejów, par. Broniewo.

Broniewice lub *Broniowice*, wś włośc., pow. opatowski, gm. Waśniów, par. Pawłów. Ma 10 dm., 57 mk. i 130 morg. rozl.

Broniewice, domin. i wieś szl., pow. mogilnicki, nad jeziorem i Notecią; 3643 m. rozl.; 4 miejsc.: 1) B.; 2) folw. Henriettenhof, 3) Augustenau, 4) Gottlob; 23 dm., 357 mk., 177 ew., 188 kat., 134 analf., st. poczt. w Pakości o 7 i pół kil., st. kol. żel. Amsee o 3 kil. Część wsi B., tak zwane B. Nowe, zostały przezwane

1877 r. Neuwehr. Nad jez. broniewickiem, między wsiami B. i Janikowem, na tamie pośród wód i na gruntach wsi Janikowo leży st. dr. żel. zwana Amsee, niekiedy zwana też Broniewice. *M. St.*

Broniewko, ob. *Broniewek*.

Broniewo, ob. *Broniew*.

Broniewo, 1.) wieś, pow. wyrzyski, nad Rudną rzeczką, uchodzącą do Łobżonki, pobocznej Noteci, 14 dm., 117 mk., 20 ew., 97 kat., 28 analf. 2.) **B.**, domin., powiat wyrzyski, 5523 m. rozl., 4 miejsc.: 1) B. 2) folw. Izabela, 3) Rajgród; 4) B. młyn, niem. Mathildenmühle; 7 dm., 94 mk., 26 ew., 68 kat., 20 analf. St. poczt. w Mroczeniu o 7 kil., st. kol. żel. Nakło o 14 kil. 3) **B.**, wieś, pow. inowrocławski, na granicy Królestwa Polskiego, 28 dm., 316 mk., 102 ew., 214 kat., 134 analf. St. poczt. Złotniki (Güldenhof) o 6 kil., st. kol. Inowrocław o 24 kil., Kruszwica o 16 kil.

Broniki, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary.

Broniki, wś, pow. nowogradwołyński, gm. romanowiecka, leży przy drodze bitej żytomiersko-brzeskiej, miała st. p. Włościan dusz męz. 131, ziemi włościan 826 dz. Należała niegdyś do dóbr zwiahelskich Lubomirskich; obecnie należy do klucza nowo-zwiahelskiego Mezeńcowej, z domu Uwarównej. *L. R.*

Bronikowo, 1.) wieś, pow. kościański, 46 dm., 295 mk., 2 ew., 293 kat., 72 analf. Kościół parafialny dekanatu szmigielskiego, fundacyi Bronikowskich. Rodzina ta, za panowania Zygmunta Augusta porzuciwszy wiarę przodków, oddała kościół protestantom, którzy go dzierżyli do XVI w. W połowie XVII w. Franciszek Zbyszewski podźwignął podupadły kościół. Za Jana Kazimierza w czasie wojny szwedzkiej zrabowano wszystkie kosztowności i sprzęty. Do kościoła bronikowskiego należy filialny w Boguszynie. 2.) **B.**, niem *Brunke*, domin. i wś szl., pow. kościański, 4918 m. rozl., 4 miejsc.: 1) B., 2) folw. Boguszyn, 3) Podszmigiel; 4) młyn Błutkowo; 19 dm., 348 mk., 54 ew., 294 kat., 140 anal.; st. p. w Szmiglu o 6 kil., st. kol. żel. Stare Bojanowo (Alt-Boyen) o 8 kil. 3.) **B.**, folw., pow. międzyrzecki, ob. *Kościeszyn*. *M. St.*

Bronikowo, 1.) niem. *Brunk*, inaczej *Brynki* po polsku, wś, pow. wałecki, ludności 332, kat. 295. 2.) **B.**, niem. *Bronikowen*, wś, pow.ządzborski, st. p. Ządzbork.

Bronilas, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy.

Bronina, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Busk. W 1827 roku było tu 25 domów, 116 mieszk.

Broniów, wś i folw. Krawara, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Chlewiska. W 1827 roku było tu 11 dm., 146 mk.; obecnie zaś 20 dm., 221 mk., 274 m. ziemi włośc. B. wraz z przyległą Krawarą stanowi jedne dobra, mające 1110 m. ziemi dworskiej. *Br. Ch.*

Broniowice, ob. *Broniewice*.

Broniówka, wś, pow. proskurowski, gmina Sarnów, 274 dusz męz., 505 dz. ziemi włośc. a 668 dz. ziemi używalnej dominium. Należy do sukcesorów Wilhelma Zaleskiego.

Bronirzyszki, majątek ziemski, pow. szawelski, par. Szukinów, w pobliżu drogi od Kurszan do Żagor, o milę od st. kol. żel lip. romeń. Popielany. Należy obecnie do Cezarego Wysockiego. *Fel. R.*

Bronisław dawne imię, źródłosłów wielu nazw, głównie w skróconej formie Bronisz, jak: Bronisze, Broniszewo, Broniszewice; nazwiska takie jak Bronisławów, Bronisławka i t. p. są świeżego pochodzenia i powstały w bieżącem stuleciu, głównie w ostatnich czasach. *Br. Ch.*

Bronisław, 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Radziejów, par. Bronisław. Od Radziejowa nie całą milę, od Inowrocławia prawie trzy mile odległa. Na północ ma kanał Bachorzy i wieś Kobielice, na zachód graniczy z wsiami Skotniki i Papros w w. ks. poznańskiem. Rozległość ogólna wynosi włók 53, oprócz pastwisk dość obszernych nad Bachorzą. Osad włościańskich ma 28, z których cztery liczą po 20 m. roli, inne od 40 do 60 morgów, razem włók 29; folw. ma przeszło 22 włóki, a 20 uwłaszczonych rolników, każdy na 3 morgach, oraz kilku jeszcze innych, obsiewają około 2 włóki gruntu. Rola wszędzie prawie pszenna, żyzna i dobra. Wieś ta ma kościół parafialny i szkołę, do której uczęszcza dzieci (r. 1879) 46, to jest 35 chłopców i 11 dziewcząt. Jest tu komora celna 4 klasy, w budynku drewnianym. Kiedy wieś ta założoną została, nie wiadomo. Należała podobno do dóbr książęcych, a przy fundacyi klasztoru panien norbertanek w Strzelnie, przez Aleksandra Ziemowita księcia kujawskiego r. 1124, dostała się z innemi wspomnionym zakonnicom. Zdaje się, iż norbertanki ją założyły, czego dowodzi nazwa od błogosławionej Bronisławy, zakonnicy norbertańskiej, w Krakowie r. 1259 zmarłej. Wiadomo z dokumentów, że r. 1315 dnia 10 maja, Jan proboszcz norbertanek w Strzelnie, wieś tę i trzy inne zamienił z Gerwardem biskupem kujawskim na dziesięciny z wsi Łojewo i Dulsk, przyczem norbertanki miały dostać w dodatku 140 grzywien denarów toruńskich i 100 korcy (mensura) żyta, wartości ówczesnej 20 grzywien. W istocie d. 13 lipca t. r. biskup spełnił swe zobowiązanie i wypłacił klasztorowi, z czego pokwitowanie otrzymał. (Rzyszczewski i Muczkowski, Codex diplom. t. II pag. 202 i 204). Wkrótce jednak, bo już w następnym wieku, wieś Bronisław jest własnością norbertanek klasztoru św. Maryi Magdaleny za murami m. Płocka, a Piotr, ich pro-

boszcz, w d. 29 stycznia 1449 r. wydaje dokument, opisujący powinności poddanych włościan. W B. był dwór, do którego proboszcz norbertanek zjeżdżał niekiedy dla doglądania gospodarstwa, a nawet ztąd dozorował nad innemi klasztornemi wsiami. Zakonnice trzymały rządcę, osobę świecką, lub swój folwark wydzierżawiały. Tak Bronisław w ręku duchownym zostawał do r. 1796, w którym rząd pruski pozabierał dobra kościelne. Odtąd B. przeszedł na skarb państwa. W r. 1835 nastąpiło ostateczne uregulowanie gruntów plebańskich, dworskich i rolników, poczem B. został donacyą generała Korffa. Do kościoła w B. należały wsie: Koszczały, Skotniki i Papros, z których dwie ostatnie odpadły za linią graniczną do w. ks. poznańskiego, a dotąd pozostała przy nim sama wieś Koszczały. Erekcya pierwotna zaginęła, a i dzieje jego mało są znane, bo wszystkie akta wraz z plebanią zgorzały 1719 roku. Najdawniejsza świątynia była z drzewa, a gdy od starości spruchniała, r. 1613 Szczepan Malchrowicz, proboszcz miejscowy, wystawił nową, również drewnianą, którą Franc. Łącki biskup suffr. włocławski poświęcił. Zaledwie jedno stulecie przetrwał ten kościół, prędko zniszczony przez niedozór rzadko tu mieszkających proboszczów, w skutek czego r. 1747 Mateusz Kamiński, prob. klasztoru norbertanek płockich, zbudował nowy z drzewa. Ten gruntownie w r. 1852 wyrestaurowany, staraniem ks. Wojciecha Kochowicza prob., zgorzał zupełnie w d. 22 czerwca 1870 r. z zapuszczonego nieostrożnie ognia. Parafianie jednak, zachęceni słowy wspomnionego kapłana, wnet wystawili nowy, murowany, który w d. 24 sierpnia 1876 r. poświęcił ks. Winc. Popiel biskup dyecezyi kujawsko-kaliskiej. Proboszcza przedstawiały tu i obierały dawniej norbertanki, najczęściej z wikaryuszów katedry płockiej lub kanoników pobliskiej kolegiaty kruszwickiej. Ci zaś czasami dojeżdżali, a zwykle trzymali wikaryuszów, lub stałych zastępców, zwanych komendarzami. W 1827 r. było tu 34 dm. i 319 mk., obecnie 530 mk. B. par. dek nieszawskiego liczy 680 dusz. *X. St. Ch.* 2.) **B.**, wieś włość. i folw. pryw., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, liczą 104 mk.; przy folw. kuźnia; folw. należy do dóbr Ojrzeń.

Bronisław, 1.) domin., pow. średzki, należy do dóbr Winnejgóry, 3190 m. rozl., 9 dm., 132 mk., wszyscy kat., 63 analf., st. poczt. Nowe Miasto (Neustadt an der Warthe) o 5 kil., st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 8 kil. 2.) **B.**, wieś, pow. inowrocławski, na granicy Królestwa Polskiego, 37 dm., 318 mk., 38 ew., 280 kat., 80 analf. St. poczt. Strzelno o 5 kil., st. kol. żel. Amsee o 8 kil. *M. St.*

Bronisława, kol., pow. kolski, gm. i par. Lubstów, posiada cegielnię.

Bronisławka, 1.) wś i kol. nad rz. Narwią, pow. płoński, gm. Pomiechowo, par. aleksandryjska. Leży przy linii drogi żelaznej Nadwiślańskiej, pomiędzy Modlinem a Nasielskiem, liczy 24 dm., 222 mk., 50 m. rozl. 2.) **B.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. i parafia Grabowiec. W 1827 r. było tu 15 dm., 102 mieszk. *Br. Ch.*

Bronisławki, 1.) folw., pow. krobski, ob. *Gola*. 2.) **B.**, niem. *Oberhof*, folw., pow. czarnkowski, ob. *Kruszewo*. *M. St.*

Bronisławów, 1.) wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya. 2.) **B.**, wś, pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie. 3.) **B.**, wś, pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków. 4.) **B.**, wś, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Osiaków. 5.) **B.**, wś, pow. opatowski, gmina Julianów, par. Ożarów. Liczy 12 dm., 122 mk., 310 m. ziemi dworsk. i 126 m. włośc. 6.) **B.**, wś, pow. iłżecki, gm. Wierzchowiska, par. Krempa Kościelna. Ma 9 dm., 57 mk. i 187 morg obszaru. 7.) **B.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. Liczy 27 dm., 210 mk. i 494 m. obszaru. 8.) **B.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. *Br. Ch.*

Bronisławówka, kol., pow. lwowski, od 1838 jest tu filiał ewang. parafii Lwów.

Bronisławy kol., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno.

Bronisze, wś i folw., pow. warszawski, gm. Blizne, par. Zbików, leży przy drodze bitej z Warszawy do Błonia, o 19 w. od Warszawy. W 1827 r. było tu 11 dm., 125 mk.

Bronisze, niem. *Wittigsfelde*, wś, pow. gołdapski, st. p. Regellen.

Broniszew, *Broniszewo*, 1.) wś i folw., pow. noworadomski, gm. Prusiecko, par. Mykanów. B. posiada przyległość Klekaty, leży przy drodze z Brzeźnicy do Częstochowy. W 1827 r. było tu 18 dm., 175 mk., st. p. w Brzeźnicy. 2.) **B.**, wś, pow. grojecki, gm. Rykały, par. Goszczyn. W 1827 r. było tu 11 dm. i 114 mk. 3.) **B.**, wś, pow. włocławski, gm. Przedecz, par. Chodecz. Ma 11 dm., 97 mk., gruntu dwor. 285 m., włośc. 33 m., lasu 3 m. 4.) Por. *Broniszewo*. *Br. Ch.*

Broniszewice (mylnie), ob. *Brąszewice*.

Broniszewice, 1.) wś, pow. pleszewski, 30 dm., 296 mk., wszyscy kat., 75 analf. Kościół parafialny dek. pleszewskiego. 2.) **B.**, domin., pow. pleszewski, 5149 m. rozl., 3 miejsc.: 1) B., 2) folw. Polskie, 2) Ostrówek; 26 dm., 460 mk., 8 ew., 452 kat., 158 analf. St. poczt. i kol. żel. Pleszew o 10 kil.; własność Duninowej. *M. St.*

Broniszewo, 1.) wś, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo. Posiada kościół parafialny drewniany, który już istniał w 16 wieku, 1857 odnowiony, zostaje pod zarządem

proboszcza w Połajewie. Parafia ta była zwykle pozbawioną proboszcza, skutkiem zagrabienia dochodów probostwa przez dziedziców wsi. Par. B. dek. nieszawskiego 1716 dusz liczy. 2.) **B.**, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo. W 1827 r. było tu 10 dm., 115 mk.

Broniszewo, posiadłość, powiat wrzesiński, 496 m. rozl., 2 dm., 31 mk., wszyscy kat., 16 analf. Stacya pocztowa i kolei żel. Września o 9 kil. *M. St.*

Broniszów, wś, pow. pińczowski, gm. Kazimierza Wielka, par. Kazimierza Mała, w górzystem położeniu, o 8 w. na wschód połd. od Skalbmierza. W 1827 r. było tu 29 dm., 157 mk.; obecnie 35 dm. Ziemi folwarcznej m. 482, lasu 40 m., włościańskiej m. 136. Cztery stawy zarybione na 6 m., kolejno się spuszczają i służą do irrygacyi łąk. Dymów folw. 5, innych zabudowań gospodarczych 8. *A. T.*

Broniszów, wś, pow. ropczycki, ma 1327 m. rozl., w tem 956 m. roli ornej, 111 dm., 665 mk., par. w Łączkach, pokłady gipsu, huta; B. leży w urodzajnych pagórkach. *M. M.*

Broniszowice, wś, pow. opatowski, gm. Boksice, par. Szewnia. Ma 12 dm., 143 mk.; 340 m. ziemi dworskiej, 110 m. włośc.

Bronitz, ob. *Bronice*.

Bronka, wś w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, na lewym brzegu rzeki t. n.

Bronka, 1.) rz., dopływ Nurca z prawej strony, uchodzi niedaleko Brańska i Popław, źródło ma na gruntach wsi Załuski, 2.) **B.**, ob. *Mołoda*.

Bronkowice, wś rządowa, pow. kielecki, gm. Bodzentyn, par. Tarczek, leży w górzystej i lesistej okolicy, na południowym skraju lasów suchedniowskich, o 6 w. na półn. wschód od Bodzentyna. W 1827 r. było tu 31 dm., 184 mk., obecnie 44 dm. *Br. Ch.*

Bronna, ob. *Radomka*.

Bronnica, wś i rz., pow mohylowski, ob. *Bronica*.

Bronnice, 1.) miasto powiatowe gubernii moskiewskiej, 3371 mk., o 727 w. od Petersburga, o 63 od miasta gubernialnego odległe. St. poczt. 2.) **B.**, wś, pow. i gub. nowogrodzka, st. p. w pobliżu Nowogrodu i Krestców.

Bronnicka albo *Małyszewska*, st. p., pow. bronnicki, gub. moskiewska, ze st. dr. żel. moskiewsko-riazańskiej.

Bronno, folw. i wś, pow. łęczycki, gm. Borki, par. Leźnica mała. Posiada 24 dm., rozległości 861 m. *Br. Ch.*

Bronocice, wś, nad rz. Nidzicą, pow. pińczowski, gm. Drożejowice, par. Skalbmierz, od Skalbmierza odl. w. 3, od Pińczowa w. 21, od Działoszyc w. 3, od rz. Nidy w. 21. Rozległości m. 359. Graniczy z Podgajem, Szczotkowicami, Prokocicami, Szarbiją, Rosiejowem i Dziekanowicami. Młyn wodny. R. 1827 miała 29 dm., 197 mk. *A. T.*

Bronów, 1.) wś i folw., pow. turecki, gm. Biernacice, przy szosy turecko-łęczyckiej, odl. od Uniejowa w. 8, od Łęczycy w. 21; folwark razem z Piotrowem obejmuje 40 włók; w tem 6 włók starodrzewu, budynki murowane, produkcya torfu z obszernych pokładów na potrzeby gorzelni w Biernacicach; gleba dobra, gospodarstwo postępowe, zarodowa owczarnia. Służebności usunięte, włościanie odseparowani przez dobrowolny układ. Zamożność i moralność ludu dosyć posunięta. B. stanowił przez długi czas własność rodziny Kosów, potem Konopnickich, dziś łącznie z Biernacicami należy do A. Dzierzbickiego. W 1827 r. było 8 dm. i 145 mk. *W. S.* 2.) **B.**, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów. Liczy 30 dm., 153 mk., 266 m. obszaru. 3.) **B.**, ob. *Bronowo*.

Bronów, wś, pow. pleszewski, 10 dm., 84 mk., 4 ew., 80 kat., 25 analf. 2.) **B.**, domin., pow. pleszewski, 4464 m. rozl., 9 dm., 184 mk., 56 ew., 128 kat., 84 analf. St. poczt. Sobótka o 6 kil., st. kol. żel. Biniew o 7 kil. Niegdyś własność Nep. Niemojowskiego. *M. St.*

Bronów, *Brunów*, *Braunau*, wś, pow. bielski na Szląsku austr., rozl. m. 979, ludn. 740. Parafia katol. Riegersdorf, ewang. Kurzwald. Szkoła ludowa.

Bronów, por. *Bronowo*.

Bronowe, wś, nad rz. Pełtą, pow. makowski, gm. i par. Karniewo.

Bronówek, wieś, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Uniejów. W 1827 r. było tu 7 dm., 104 mk.

Bronowice, 1.) wieś i folw., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska. Znajduje się tu gorzelnia, ziemi dworskiej 1787 morgów, włościańskiej 561. W 1827 r. było tu 37 dm. i 313 mk., obecnie 55 dm. i 398 mk. B. leżą w pięknem położeniu na wyniosłym lewym brzegu Wisły, naprzeciw Puław a obok Janowca. B. stanowiły w 15 wieku własność Warsza Michowskiego h. Rawa (Długosz), później zaś należały do Firlejów, którzy tu zbudowali sobie okazałą rezydencyą. Według Verduma (Liske 188 str.) stał tu w końcu XVII wieku „ciężko zbudowany stary zamek,“ tymczasem widok ruin przechowany na rysunku Vogla z początku bieżącego stulecia świadczy o istnieniu lekkiego, ozdobnego pałacyku. Prawdopodobnie powstał on na gruzach starego zamku, po którym pozostała tylko wieża zwana firlejowską i obszerne sklepione piwnice. Wieża ta przed kilkunastu laty została rozebraną, na miejscu jej wzniesiono dom mieszkalny. Por. Tyg. Illustr. I 1860 r. str. 256 tudzież z 1868 r. 36 N. 2.) **B.**, wś i fol., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Lublin, położona za rogatką piasecką m. Lublina, należała od

1317 do wójtostwa lubelskiego, w 7 dziesiątku w. 19 sprzedana; dziś stanowi własność prywatną, położona nad rz. Czerniejówką. W r. 1827 było tu 12 dm,, 116 mk. Opis w Kalend. Polit. Król. Polsk. 1829 r. 3.) **B.** Strzembo-szewice, wś, kol. i folw., pow. brzeziński, gm. Gałków, par. Brzeziny. Posiada 14 dm., 150 mk., ziemi włośc. 41 m., dworskiej 550 m., kolonistów 110 m. *Br. Ch.*

Bronowice, wielkie i małe, wieś w Galicyi, pow. krakowski, ma 1885 m. rozl., w tem 1365 m. roli ornej, 190 dm., 1371 mk., parafia w Krakowie; leży w urodzajnych pagórkach, blisko kolei północnej Cesarza Ferdynanda.

Bronówka, rz., zwana też Jura i Mazlak, bierze początek we wsi Olszewko, w pow. kolneńskim, płynie pod wsią Jurzec (od czego bierze miano Jura) i w kierunku połud. płynie pod Dobrzyjałów. Tu uchodzi w pow. łomżyńskim, i zwróciwszy się ku połud.-wschodowi przez Kownaty, Wyłudzin, Olszyny, Taraskowo, Borzejewo, Janczewo, dochodzi do Bronowa, po za którym skręca ku południowi i wpada do Narwi. Brzegi ma wzgórzyste, bieg nieregularny, spadek dość znaczny, szerokość koło Borzejowa 14, przy ujściu 16 sążni; długa 23 w. Na wiosnę rozlewa niekiedy na 150 stóp, lecz nie zrządza szkód. Przyjmuje wody kilku strug; pod Bronowem np. wpada Stara Jura, mały strumień. *Br. Ch.*

Bronowo, 1.) wś i folw., pow. płocki, gm. Zągoty, par. Ciachcin i Proboszczewice. Należą tu: B. Zalesie, B. Kmiece (A i B.) i B. Sady, tudzież trzy folwarki. Ogólna ludność 255 mk., 35 dm. we wsiach i 133 mk. w folwarkach. Fol. B. Zalesie ma 600 m., B. Kmiece 548 m., karczma i wiatrak. B. sady należą do drobnych właścicieli, liczą 5 dm., 47 mk. i 224 morg obszaru. 2.) **B.**, wś włośc., nad rz Narwią, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Znajduje tu się urząd gm., szkoła początkowa. W 1827 r. miała 66 dm. i 394 mieszk. *Br. Ch.*

Bronowo, ob. *Brunowo.*

Bronsko, wieś, pow. kościański, 22 dm., 142 mk., 71 ew., 71 kat., 49 analf.

Bronszewice, ob. *Brąszewice.*

Bronzerta, rz., bierze początek we wzgórzach lipnowskich, koło rumunku Wiadomy, płynie doliną śród piaszczystych wzgórz, wysokich na 30 do 40 stóp, przepływa mały staw przy rumunku Bronzerta, przerzyna bagniste łąki koło Lipna i wpada do Mieni. Szeroka 3 do 5 stóp, brzegi wysokie do 9 stóp; przy ujściu nizkie, błotniste.

Broschütz, ob. *Broszec.*

Brosdorf, ob. *Klimkowice.*

Brosewitz, ob. *Brość.*

Brość, niem. *Brosewitz*, wś, pow. oławski, z par. katol. dek. więzowskiego. słynie z rolnictwa przemysłowego.

Broska, ob. *Brzoska.*

Broskoutz, ob. *Broszkowce.*

Broskowszczyzna, okrąg wiejski w gm. Rukojnie, pow. wileński, liczy następ. wsie: Syrwidy, Nalidziszki, Broskowszczyzna, Trybiły, Podworniki, Jawiczuny, Koninkiszki, Szynkopole, Czapurniszki, Rudzina, Gudje.

Brosławice, niem. *Broslawitz*, wś, pow. bytomski, z par. katol. dek. pyskowickiego. Słynne gospodarstwo rolne.

Brosowen, ob. *Brzozowo.*

Brosowken, ob. *Brzozówko.*

Brosowo, ob. *Brzozowo.*

Brostowo, gmina, pow. wyrzyski, obejmuje 13 miejsc.: 1) B. wieś, 2) B. domin. 6052 morg., 3) dom przy gościńcu, 4) osada Hühnenberg, 5) os. nad koleją wschodnią (Ostbahn), 6) Bahnmeisterei, 7) dworzec kolejowy Miasteczko (Friedheim), 8) cegielnia Brostowo, 9) dwór Marienfelde, 10) folw. Marienfelde, 11) cegielnia Marienfelde, 12) Karczma polska, (Polnischer Krug), 13) Kolon. brostowska, (Sophiadamm); 50 dm., 556 mk., 360 ew., 196 kat., 107 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Miasteczko (Friedheim) o 1 kil. *M. St.*

Brostury, ob. *Brustury.*

Broszec, wś, pow. prądnicki, niedaleko Krapkowic, ma parafią katolicką dek. kościęcińskiego.

Broszęcin, wś, pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Rusiec, od Szczercowa o 7 wiorst. 1827 r. było tu 25 dm., 125 mk.

Broszki, wś, pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Stolec, o 26 w. od Sieradza; 1295 m. rozl., z tego 1100 m. ziemi dworskiej, 195 włośc. W 1827 r. liczyła 25 dm., 155 mk.; obecnie 183 mk.

Broszki, wieś, pow. gnieźnieński, 6 dm., 55 mk., 49 ew., 6 kat., 16 analf.

Broszków, wś i folw., pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, st. p. i dr. żel. Kotuń. W 1827 r. liczył 21 dm., 120 mk; obecnie ma 19 dm., 281 mk. i 1789 morg obszaru; znaczne lasy.

Broszkowce, *Broskoutz*, wś, pow. storożyniecki na Bukowinie, o 7 kil. od Storożyńca, z parafią gr. kat. w miejscu.

Broszkowice, wś nad Wisłą, pow. bialski w Galicyi, par. Oświęcim, o 4 kil. od Oświęcimia.

Broszniów, ob. *Brożniów.*

Brotzen, ob. *Brocz.*

Browachy, wś, pow. kaniowski, o 15 w. od Korsunia, w takiejże odległości od Kaniowa. Mieszk. 1076, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna, do której należą także mieszkańcy browachowskiej Budy, odległej o 2 w., w liczbie 440. Szkółka; ziemi 3017 dzies., drugorzędnego czarnoziemu. Dawniej należą-

ła do starostwa korsuńskiego, darowana przez rząd ks. Łopuchinowi, wraz z całem starostwem; obecnie należy do Łopuchina-Demidowa. Zarząd gminny we wsi Sachnówce, policyjny w Korsuniu. *Kl. Przed.*

Browarek, 1.) wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze. 2.) **B.**, folw., pow. pińczowski, gm. i par. Opatowiec.

Browarnik, folw., pow., jańsborski, st. p. Jańsbork.

Browary, wś nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec.

Browary, mko, pow. osterski, gub. czernihowska, st. p. w punkcie rozdziału traktów z Kozielca do Kijowa i Perejasławia, w pobliżu st. dr. żel. kijowsko-kurskiej, o 27 w. od Kijowa.

Browary, wieś, pow. buczacki, właściwie południowo-wschodnie przedmieście miasta Jazłowca, stanowiące osobną gminę katastralną. Przestrzeń posiadł więk. roli orn. 383, łąk i ogr. 3, past. 27; pos. mniej. roli orn. 843, łąk i ogrod. 61, past. 90 morg. Ludność rzym. kat. 77, gr. kat. 652, izrael. 54: razem 783. Należy do obudwu parafij w Jazłowcu.

Browienen, ob. *Browina*.

Browina, 1.) niem. *Browienen*, wś i młyn, pow. niborski, st. p. Witramowo. 2.) **B.**, niem. *Browina*, wś szlach., pow. toruński, st. poczt. Chełmża, par. Grzywna.

Browiniec, 1.) niem. *Deutsch-Probnitz*, wś, pow. prądnicki, o milę od m. Białego, z parafią katol. zależną od par. w Głogowie górnej. 2.) **B.** *polski*, niem. *Polnisch Probnitz*, wś, pow. prądnicki, par. katol. w Białym.

Browki, 1,) wś, pow. miński, gm. zasławska, przed laty kilkudziesięciu część Zasławszczyzny, później wieś dziedziczna rodziny Żołędziów, obecnie Jana Mazurkiewicza i córki jego Hłaskowej; ma obszaru 300 dz., lasu budowlanego (sosnowego i jodłowego) i zarośli około 150 dz.; łąk 50 dz. Gospodarstwo 4-polowe. *Al. Jel.* 2.) **B.**, wś, pow. skwirski, nad rz. Kamionką, stacya dr. żel. kijowsko-brzeskiej, między Popielnią a Czarnorudką, o 113 w. od Kijowa, o 34 w. od Koziatyna. Mieszk. 723 prawosławnych i 39 katolików. Cerkiew parafialna. W przeszłym wieku należała do ks. Lubomirskich, później do Rohozińskich, obecnie zaś do Rylskich. Ziemi 2714 dzies. wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny w m. Wczorajszem, policyjny w Pawołoczy. 3.) **B.**, wś, pow. berdyczowski, o 9 w. odległa od m. Białopola. Mieszk. 298, wyznania prawosławnego, należą do parafii kamienieckiej, odległej o 2 wiorsty. Ziemi 1054 dzies., mającej dużo lasu. Należy do Abramowicza. Zarząd gminny w Białopolu, policyjny w Machnówce. *Kl. Przed.*

Brownhof, po łotewsku *Braunops*, w pow. rzeżyckim, stanowi tylko folwark czyli attynencyą dóbr warklańskich, własność księżniczki Teresy Sanguszkówny; ma ziemi dworskiej 917 dz. i włościańskich 1580 dz.; liczy dusz męskich 216 a żeńskich 230, ogółem dusz 446. B. należy do obszernej parafi warklańskiej. Zarząd gminny w Warklanach, policyjny w Rzeżycy.

Bróyce, ob. *Brójce*.

Brozdowce, ob. *Brzozdowce*.

Brozie, przysiołek Krowicy.

Brozie, ob. *Brzozie*.

Brozówko, ob. *Brzozówko*.

Broża, rz. w pow. bobrujskim, mały dopływ rz. Berezyny, wpada do niej z prawej strony poniżej wsi Zubrówki a bierze początek wśrodku powiatu, z błot i topielisk w okolicach wiejskiej osady zwanej Nieznaje. Kierunek ma północno-wschodni. Zasługuje na uwagę, iż rzeki Broża i Brezinnica, z jednych błot biorąc początek, płyną w dwie przeciwne strony; widocznie więc miejscowość około wsi Nieznaje jest najwyższym punktem środkowego polesia bobrujskiego. Długości około 24 w., zwana niekiedy Posdwinka, Pozdwinka. Z B. wyprowadzono dla osuszenia błot spławny kanał, zwany Brożką. *Al. Jel.*

Broże, wś z zarządem gminnym i folwark w pow. bobrujskim, w 2 stanie policyjnym (Paryckim), w 3 okręgu sądowym. Gmina B. składa się z 39 wiosek i liczy 1456 dusz męz. W B. jest szkółka gminna i cerkiew parafialna. Folwark B., w 1869 za nagrodę oddany urzędnikowi Postnikowi, ma obszaru 525 m. obszaru. *Al. Jel.*

Brożka, ob. *Broża*.

Brożniki, folw., pow. wiłkomierski, własność Brzeskich, gruntu włók 7.

Brożniów, *Brosznów* albo *Prosznów*, wieś pow. kałuski, leży nad rz. Dubą, dopływem Łomnicy, o trzy czwarte mili na północ od Rożniatowa a o 1 i pół mili na zachód od Kałusza. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 111, łąk i ogrodów 54, pastwisk 8; posiadłości mniejszej: roli ornej 640, łąk i ogrodów 572, pastwisk 221 m. Pod tę wieś idzie gościniec rządowy, prowadzący z Kałusza do Stryja, a o pół mili na zachód łączy się z tym gościńcem gościniec rządowy, idący ze stryja na Rożniatów do Bohorodczan. Ludności rzym. kat. 37, gr. kat. 574, izrael. 6: razem 617. Należy do rzym. kat. par. w Rożniatowie, gr. kat par. w Hołyniu.

Brożówka, ob. *Brzozówko*.

Bruch, ob. *Bruk*.

Bruchau, ob. *Brzuchowo*.

Bruchdorf, ob. *Bagno*.

Bruchenthal, właściwie *Bruckenthal* (ob.)

Bruchnal (z Podłubami małemi), wś, pow. jaworowski, oddalona od Jaworowa 8 kilom.

w kierunku południowo-wschodnim, leży nad potokiem Hnojowiec, dopływem potoku Szkło. Okolica to niska, 132,1' nad powierzchnię morza wzniesiona, płaska, piaszczysta i bagnista, grunt nieurodzajny, lasów dużo. Przestrzeń posiadłości większej 437, łąk i ogrodów 366, pastwisk 249, lasu 487; posiadłość mniejsza: roli ornej 760, łąk i ogrodów 344, pastwisk 67 morg. Ludność rzym. kat. 488, gr. kat. 487, izraelitów 47: razem 1022. Rzymsko-katol. parafia, należąca przedtem do archidyecezyi lwowskiej, należy teraz do dekanatu jaworowskiego dyecezyi przemyskiej; została założoną w 1514 roku przez Jana, Andrzeja i Mikołaja z Fulsztyna Herburtów, ówczesnych dziedziców tej włości. W roku 1645 dodał fundacyą na 2 mansyonarzy i jednego księdza mszalnego Mikołaj Stogniewski (de Stogniew), wielki obożny koronny, starosta chmielnicki i dziedzic bruchnalski. Kościół murowany wystawiony 1645 roku, poświęcony 1710 roku pod wezwaniem św. Trójcy. Ogólna liczba dusz w całej parafii rz. kat. 598, akatolików 200, izrael. 60. Do gr. kat. parafii należy 1973 dusz. Parafia ta należy do dekanatu jaworowskiego dyecezyi przemyskiej. B. posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości: Jan hr. Szeptycki.

Bruchnowo, *Bruchnowko*, ob. *Brąchnowo*, *Brąchnówko*. To ostatnie jest własnością Czarlińskiego.

Bruchsche Niederung, ob. *Bruk*.

Bruchwałt, niem. *Bruchwalde*, wś, pow. olsztyński, st. p. Purda.

Bruchweide, ob. *Kokoszczyn*.

Bruckenthal, przysiołek Choronowa. Ma kapelanią katolicką dek. bełzkiego, 1786 erygowaną, kościół drewniany z r. 1862; dusz katol. 915.

Bruckie Żuławy, ob. *Bruk*.

Brucz, to samo co *Brocz* (ob.)

Bruczków, 1.) domin., pow. krotoszyński, 3987 m. rozl., 6 dm., 136 mk., wszyscy kat., nie ma analf. St. poczt. w Borku o pół kil., st. kol. żel. Koźmin o 18 kil.; własność W. Koczorowskiej. 2.) **B.** Nowy, wieś, pow. krotoszyński; 8 dm., 66 mk., wszyscy kat. 3.) **B.** Stary, wieś, pow. krotoszyński, 20 dm., 238 mk., wszyscy kat. *M. St.*

Bruczno to samo co *Brocz* (ob.).

Brud, *Bród*, przysiołek wsi Dzibułek.

Brudden, *Brodden*, ob. *Bródno*, *Brudno*.

Brudek, wś, pow. zamojski, gm. i par. Łabunie.

Brudki, ob. *Bródki*.

Brudki, wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Wąsewo.

Brudki, wś, pow. kowelski, gm. Siedliszcze, nad rz. Wyżówką. Własność rządowa, ziemi 380 dz., domów 17, mk. 128. Gleba piasek i torf; podkład kredowy. Należała do starostwa kowelskiego. *A. Br.*

Brudnia, 1.) wś, pow. inowrocławski, 2 miejsc.: 1) B. wieś; 2) probostwo, 17 dm., 247 mk., 40 ew., 207 kat., 65 analf., kościół parafialny dek. gniewkowskiego. St. poczt. Louisenfelde o 6 kil.; st. kol. żel. Inowrocław o 20 kil., Gniewkowo o 22 kil. 2.) **B.**, niem. *Lohhecken*, leśnictwo, pow. śremski, ob. *Jaskółki*. *M. St.*

Brudnica, 1.) nad rz. Działdówką, wś i folw., pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz. W 1827 r. było tu 28 dm., 285 mk., obecnie B. posiada 24 dm., 240 mk., powierzchni zajmuje 60 morg. Folwark B. należy do dóbr Poniatowo, odległy od Żuromina o 3 w. i połączony z nim szosą. Znajduje tu się młyn wodny i hamernia, której młoty kujące żelazo poruszane są wodą; jestto jeden z większych zakładów fabrycznych tej okolicy. 2.) **B.**, folw. pryw., pow. sierpecki, gm. Lisewo, paraf. Kurowo, liczy 6 mk., 3 dm., rozl. 180 morgów.

Brudno, wś i folw., pow. warszawski, gm. Brudno, par. Praga. Graniczy z Nową Pragą i staje się po części przedmieściem Warszawy. W 1827 r. było tu 35 dm., 249 mk. B. stanowił własność zgromadzenia pp. marcinkanek w Warszawie i obecnie należy do szpitala św. Ducha. Między tem przedmieściem a Brudnem stoczoną została 1656 r. w miesiącu lipcu stanowcza bitwa, w której walczyli osobiście z jednej strony król polski Jan Kazimierz, z drugiej król szwedki Gustaw Karol i elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm. Elektor dowodził wojskiem na prawem skrzydle sprzymierzonych. Król szwedzki, walcząc na lewem ze zwykłą sobie odwagą, o mało nie wpadł w ręce pancernych polskich. Trwała bitwa przez trzy dni, poczem sprzymierzeni zwyciężyli i osadzili Warszawę. W 1702 r. Karol XII wszedłszy do Warszawy, zwiedzał to miejsce sławnej owej bitwy, której wszystkie szczegóły z czzęstego czytania dziejów wojennych znajome mu były. W 1794 roku d. 4 listopada przy szturmie do okopów praskich, przy Brudnie stała rezerwa Suworowa, z jazdy i artyleryi złożona. Gmina B. należy do s. gm. okr. VI w Wawrze, st. p. w Warszawie, od Warszawy 4 wiorsty. *Br. Ch.*

Brudno, jezioro koło wsi Stulno, pow. włodawski, w zlewie Bugu, ma 90 m. rozl., 6 sąż. głęb. *L. W.*

Brudno, ob. *Bródno*.

Brudno, 1.) wś, pow. łęczycki, gm. Dalików, por. Domaniew. W 1827 r. było tu 21 dm., 208 mk., obecnie liczy 22 dm., rozległości 983 morg. 2.) **B.**, i *Brudnowska wola*, wś, pow. radomski, gm. i par. Wieniawa. Dobywają tu torf, używany przez zakłady żelazne

w Rzucowie, B. liczy 10 dm., 130 mk., 498 m. ziemi dworsk., 43 włośc. B. wola zaś liczy 15 dm., 153 mk., 793 m. ziemi dworsk. i 164 m. włośc. *Br. Ch.*

Brudnowo, wś, pow. radziejowski, gmina Straszewo, par. Ostrowąs. W 1827 r. było tu 13 dm., 114 mk.

Brudzawy i *Brudzawki*, niem. *Gross* i *Klein-Brudzaw*, wś, pow. brodnicki, st. p. Jabłonowo, par. Kruszyn.

Brudzendy, *Brudzędy*, niem. *Brodsende*, dwie wsie, pow. sztumski, par. Bągard.

Brudzeń, wś, nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bątkowo-Kościelne. Gruntów włośc. 111 m., w tej liczbie 76 ornych; 27 dm., 133 mk. Urząd gminny. Fol. B. wraz z Teofilewem ma 759 m., w tem 459 m. ornych, 59 mk. Brudzeń-mały, wś przyległa, gruntów włośc. 212 m., w tej liczbie 182 m. orne; 13 dm., 114 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. V w Trzciance wielkiej, st. poczt. w Dobrzyniu nad Wisłą, odl. od Lipna 28 w., liczy w swoim obrębie 33 wsi i obejmuje 17,381 m., w tej liczbie 12,858 m. ziemi ornej. Do gminy tej należą: Bątkowo-Kościelne, Bątkowo-Jeziorne, Bątkowo-Rochny, Brudzeń, Brudzeń-mały, Węsławice, Winnica, Gorzechowo, Grodnia, Gorzechówko, Zdziembórz, Karwosieki, Krzyżanowo, Żukoszyn-wielki, Lasotki, Murzynowo, Myśliborzyce, Ostrowce, Radotki, Rembielin, Rokice, Sobowo, Stróżewo-duże, Siecień, Turza-wielka, Turza-mała, Uniejewo i Janoszyce. Włościanie posiadają 4109 morg., w tej liczbie 3249 m. ziemi ornej; gruntów dworskich 13272 m., w tej liczbie 9609 m. ornych. *F. O.*

Brudzeń, ob. *Brudzyń*.

Brudzew, 1.) B. kolski, os., przedtem mko, pow. kolski, gm. i par. Brudzew, o 8 w. od Koła, o pół mili od rz. Warty. Posiada kościół par. murowany, urząd gminny i szkołę elementarną. Kościół murowany sowicie przez Mikołaja, Stanisława i Jana, braci Jarandów uposażony. Po zniszczeniu przez pożar, przez ks. Lesickiego, kustosza uniejowskiego i proboszcza brudzewskiego odbudowany, a przez Fr. Kraszkowskiego, suffragana gnieźnieńskiego r. 1730 konsekrowany pod wezwaniem św. Mikołaja Wyznawcy. „Jus patronatus“ do właścicieli wsi B. należało. Z południowej strony kościoła jest kaplica N. M. P. Przywiązani byli do tego kościoła 4 mansyonarze, ustanowieni przez tychże braci Jarandów, dziedziców B.; fundacya ta już od 200 prawie lat upadła skutkiem braku funduszów. Jest w B. i drugi kościół pod wezwaniem św. Ducha i św. Jakóba apostoła, murowany, który fundował, jak niesie podanie, kasztelan wojewoda radoliński, uposażywszy go dostatecznie w r. 1480. Kościół ten nie jest konsekrowany. W 1827 r. było tu 47 dm., 430 mk.; w 1859 roku 55 dm. i 808 mk. Dobra B. składają się z osady oraz z folwarków: Brudzew czyli Goleszczyzna, Kolnica, Wiktorów i Nowawieś, z wsi Cichowa (nad odnogą rz. Warty); z osad kolonialnych: Tarnowa i Olimpii; z osady wieczysto-dzierżawnej Bierzna. Dobra te przed rokiem 1864 obejmowały m. 5094, z czego na rzecz mieszczan, włościan i dawnych kolonistów odpadło ogółem mórg 1720, a mianowicie: dla 115 brudzewskich m. 481, we wsi Cichowie dla 55 gospodarzy m. 86, w Nowejwsi dla 39 gospodarzy m. 547, w Tarnowie dla 17 kolonistów m. 397, w Olimpii dla 22 kolonistów m. 241; osada wieczysto-dzierżawna Bierzno m. 123. Z pozostałych ziemi folwarcznej morgów 2893 jest ornej m. 1321, łąk m. 278, pastwisk m. 169, ogrodów m. 14, pod zabudowaniami m. 8, w stawach, wodach m. 14, w lasach urządzonych (rok 1870) m. 901, w drogach i nieużytkach m. 35, pod osadami karczemnemi m. 30. Płodozmian z zastosowaniem do właściwej klasy ziemi na wszystkich folwarkach w r. 1842 zaprowadzony. Głównem źródłem dochodu jest pszenica. W ogóle B., tak pod wzgledem racyonalnego gospodarstwa i poprawnego ogrodnictwa, za co dziedziców Kurnatowskich na ostatniej wystawie rolniczo-przemysłowej warszawskiej wielkim medalem srebrnym nagrodzono, jak co do piękności i malowniczości położenia, zaliczyć można do najpiękniejszych posiadłości w okolicy. Miasteczko jest prawie wyłącznie rolniczem. Na wyniosłości ruiny zamku, z którego pozostały podziemne sklepienia. Domniemane miejsce urodzenia Wojciecha z Brudzewa, nauczyciela Mikołaja Kopernika. Jest też w B. fabryka rękawiczek we dworze dziedzica. Par. B. dek. kolskiego liczy dusz 1780. Gm. B. należy do s. gm. okr. III w Kościelcu, st. p. Koło. 2.) **B.** kaliski, wś, pow. kaliski, gm. i par. t. n., o 9 w. od Stawiszyna, o 20 w. od Kalisza. Posiada kościół par. drewniany, urząd gminny. Parafia w B. kaliskim erygowana została w 1381 roku przez dziedzica wsi Dersława, podczaszego Przemysława, księcia wrocławskiego i kaliskiego. Kościół zaś w tymże roku wystawił prepozyt kolegiaty kaliskiej, Jascon, pod wezwaniem św. Jakóba; ten skutkiem starości upadł, nowy wybudowany został 1672 roku, a gdy i ten się zrujnował, wybudowano nowy, 3 więc już z rzędu, drewniany, w roku 1788 sumptem Wawrzyńca Ant. Czarneckiego, chorążego inowrocławskiego. Kościół ten jest dzisiejszym parafialnym. Ołtarzy ma 4, bractwo św. Bibianny. Oprócz tego Antoni Czarnecki fundował tu także szkołę i dom szpitalny dla 6 ubogich i akuszerki pomieszczenia, który to dom dotąd istnieje. Do tego kościoła należy kościół filialny we wsi

Lipe. Dobra B. składnją się z folwarków: Brudzew, Bolimów i Graniczki, i granicżą z Bliżanowem, Grójcem, Choczem i Lipem. Rozległość ogólna dóbr tych m. 4456, a mianowicie: folwark Brudzew m. 3808, w czem gruntów ornych m. 740, łąk m. 230, pastwisk m. 17, lasu m. 2729, nieużytki, drogi i t. p. m. 82; Bolimów m. 404, w czem ziemi ornej m. 353, łąk m. 26, lasu m. 15, nieużytków m. 10; Graniczki m. 244, w tem ziemi ornej m. 175, łąk m. 28, lasu m. 34, nieużytków m. 7. Parafia B. dek. kaliskiego, dawniej stawiszyńskiego, liczy dusz 1690. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w Stawiszynie. Według Dykcyonarza Echarda ten B. jest dawnem gniazdem Brudzewskich; tu więc mógł się urodzić Wojciech Brudzewski, nie zaś w B. kolskim. 3.) **B.**, wieś, powiat sieradzki, gmina Gruszczyce, parafia Wągłczew, o 16 wiorst od Sieradza, rozległości 348 m., z tego 309 roli dworskiej; 163 mk. (*St. Ch.*, *Br. Ch.* i *A. T.*)

Brudzew, ob. *Brudzewo*.

Brudzewice, wś rządowa, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Studzianna. Istniał tu kościół parafialny niedawno spalony, dotąd nieodbudowany i nabożeństwo odprawia się w Studziannу. W 1827 r. było tu 70 dm. i 507 mk., obecnie 82 dm., 559 mk., 643 m. ziemi dworskiej i 2061 ziemi włośc. Par. B. dek. opoczyńskiego 2426 dusz liczy. *Br. Ch.*

Brudzewko, 1.) wś i folw. (435 m. rozl.), pow. gnieźnieński; 8 dm., 85 mk., 37 ew., 48 kat., 37 analf. St. poczt. Kiszkowo (Welnau) o 3 kil., st. kol. żel. Chwałkowo (Weissenburg) o 15 kil., Pobiedziska (Pudewitz) o 13 kil. 2.) **B.**, wś, pow międzyrzecki, zniemczona na *Brausendorf*. *M. St.*

Brudzewo, *Brudzew*, domin., pow. wrzesiński, 2783 m. rozl., 16 dm., 240 mk., 7 ew., 233 kat., 101 analf.; st. poczt. Strzałkowo o 6 kil., st. kol. żel. Września o 14 kil.

Brudzewo, *Bruzdzewo*, niem. *Brusdau*, wś, pow. wejherowski, st. p. Puck, par. Puck, o 2 mile od Wejherowa. R. 1394 komtur gdański Jan Rumpenheim nadał tej wsi prawo chełmińskie i 31 włók roli.

Brudzędy, ob. *Brudzendy*.

Brudzice, wś, pow. noworadomski, gmina Brudzice, par. Lgota wielka. Leży na drodze ze Sulmierzyc do Kamińska. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w os. Brzeźnica; st. p. w N. Radomsku, o 14 wiorst; 3582 ludności.

Brudzieniec, jezioro w dobrach Stulno, niedaleko jez. Brudno, w pow. włodawskim, leży w zlewie Bugu, ma 33 m. rozl.

Brudzki, niem. *Koenigsthal*, wś, pow. inowrocławski, 15 dm., 127 mk., 111 ew. 16 kat., 31 analf.

Brudzów, wś, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Lisów, z folwarkiem Zaborze, od Chmielnika odl. w. 10, od drogi bitej kielecko-buskiej w. 2. Rozległość ogólna m. 1930, w czem ziemi włościańskiej m. 485. Graniczy z Górkami, Lisowem, Morawicą i Radominem. Trzy stawy, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i piaskowca. R. 1827 było tu 28 dm., 187 mk. *A. T.*

Brudzyń, wś, pow. kolski, gm. i par. Brudzew, z folw. Smolina i Izabelin, przy drodze bitej kalisko-warsz., od m. Koła odl. w. 14, od Turku w. 10, graniczy z Wolą Rozostową, Marulewem, Brudzewem i Rusosicami. Folw. B. rozległy m. 555, Smolina m. 1714, Izabelin (erygowany w r. 1868) m. 218; ogółem ziemi folwarcznej m. 2487, z czego ornej m. 1022, łąk m. 167, pastwisk m. 82, ogrodów m. 10, pod wodami m. 7, pod zabudowaniami m. 6; w lasach na Smolinie m. 1028, w zaroślach m. 115, w drogach i nieużytkach m. 50. Dymów folwarcz. 9, innych zabudowań gospodarczych 12. Hodowla inwentarzy, zwłaszcza koni, oraz gospodarstwo rolne, leśne i ogrodowe w stanie kwitnącym; piękne murowane zabudowania ekonomiczne; dwór obszerny architektury pałacowej. *A. T.*

Brudzyń, 1.) wś, pow. wągrowiecki, 15 dm.; 213 mk., 3 ew., 210 kat., 52 analf. 2.) **B.**, domin., pow. wągrowiecki; 3214 m. rozl., 4 miejsc.: 1) B., 2) folw. Dziękczyn, 3) Puzdrowiec, 4) osada Łapay; 18 dm., 240 mk., 11 ew., 229 kat., 89 analf. St. poczt. Janówiec o 3 kil., st. kol. żel. Gniezno o 15 kil. Własność Jana Moszczeńskiego, *M. St.*

Brudzyno, wś, pow. płocki, gm. i parafia Góra, należy do drobnej szlachty, która posiada tu 187 m. ziemi; 6 dm. i 61 mk.; reszta gruntów należy do włościan. *B. Chw.*

Brueck, *Mostow*, *Mosten*, ob. *Mosty*.

Brueckenau, ob. *Bruknіewo*.

Brueckendorf, ob. *Mostkowo*.

Brueckenkopf, ob. *Paterek*.

Bruehlsdorf czyli *Bruelendorf*, ob. *Ryczywieś*.

Bruekken, ob. *Mostowe olędry*.

Bruenn, ob. *Berno* i *Brenno*.

Brueskow, ob. *Brzóskowo*.

Bruesten, ob. *Bruesterort*.

Bruestenowo, ob. *Bursztynowo*.

Bruesterort, latarnia morska nad Baltykiem i miejsce połowu bursztynu, 32 metry n. p. m. wzniesione, pow. fiszhuski, st. p. Heiligen-Kreutz. Od B. do Pilawy najobfitszy połów bursztynu.

Bruiszen (niem.), kilka wsi t. n. w Prusiech wschodnich; jedna w pow. szyłokarczemskim, zwana też inaczej Bartel-Broszien lub Michel Radwill; druga w tymże pow. o potrójnej nazwie: Bruisz-Pakull, Kenkeln lub Rumszen; trzecia w pow. ragneckim; czwarta w pilkaleńskim.

Bruk wedle Kętrz., po niem. *Bruck*, w wyk. urzęd. i w dok. z r. 1409 *Bruch*, wś szlach. ze szkołą, gm. i urzęd. stanu cyw.; par. Pozylia, od st. p. i tel. Kiszpork 6,05 kil., pow. sztumski, 356.02 ha. (291,49 r. orn. i ogr., 42,44 ł., 8,26 past., 3,63 wody) rozl.; hodowla westfryskiej i wilstermarskiej rasy, znaczna mleczarnia, rocznie licytacya jałowizny; 9 dm., 123 mk., 113 kat. W połowie XVII st. należy do rodziny Łosiów aż pod koniec rządów polskich, r. 1772 właśc. Teodor Sierakowski, 1804 w ręku Łyskowskich, oszacowana na 59,484 tal.; w 1821 r. jeszcze Łyskowskich. W pobliżu wś *Bruckie Żuławy*, niem. *Bruchsche-Niederung*, 660 m. rozl., 134 mk., 46 kat.

Brukenthal, ob. *Bruckenthal*.

Bruki, wś, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya; 11 dm., 48 mk.

Bruki, niem. *Blottobruch*, ob. *Błoto*.

Brukniewo, *Bruchniewo*, niem. *Brueckenau*, kol., pow. świecki, par. Lubiewo.

Brulewo, os., pow. kościerski, st. p. Skarszewy.

Brulin, wś szlachecka, pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo.

Brulino, okolica szlachecka, pow. ostrowski, gm. Szulborze-Koty, par. Czyżewo. W obrębie jej leżą: B. Koski, wś i folw., obszaru 600 morg.; B. Oprawczyki wś szlachecka i folw., 3 dm., 28 mk.; B. Lipskie, wś włośc. i szlach., 67 mk.; B. Piwki, wś szlach., 6 dm. i 51 mk.; B. Storozumy, wś szlach. Okolica B. jest gniazdem rodziny Brulińskich.

Brummeisen, ob. *Czajkowo*.

Brumowice, ob. *Krnow*.

Brumplac, ob. *Szwarzkop*.

Brunary, *niższe* i *wyższe*, wsie w Galicyi, pow. grybowski, rozl. 2025 morg., w tem 1246 m. roli ornej, 118 dm., 689 mk., narodowości ruskiej; paraf. grecka w miejscu. Kościół paraf. pod wezwaniem św. Michała, szkoła ludowa jednoklasowa. B. leżą w wysokich górach; gleba owsiana. Obszar dworski jest własnością funduszu religijnego.

Brunau, ob. *Brunowo*, *Kończewice* i *Grzywna*.

Brunawa, ob. *Brunowiszki*.

Brune, ob. *Bruny*.

Brunendorf, wś, pow. gródecki, o 3 kil. od Gródka, par. rz. kat. Gródek.

Brunk, *Brunke*, ob. *Bronikowo*.

Brunów, ob. *Bronów* na Szląsku austr.

Brunowiszki, po żm. *Brunawa*, mko pryw. w pow. poniewieskim, nad Niemenkiem, o 75 w. od Poniewieża. Paraf. kościół katol. św. Jana Chrzciciela, 1773 r. wzniesiony z drzewa przez obyw. Brunowę. Parafia katol. dekanatu poniewieskiego: dusz 1822.

Brunowo lub *Bronowo*, niem. *Brunau*, 1.) *B.* i *Brunówko*, lub *Bronowo* i *Bronówko*, niem. *Gross-* i *Klein-Brunau*, wś i dobra szlach., pow. suski, st. p. Susz, par. Iława. Brunowo ma 988 ha. rozl., 277 mk., 2 kat. a Brunówko 216 m. rozl., 24 mk. ewang. 2.) **B.**, wś, pow. malborski, st. p. Nowodwór.

Brunsberg, *Brunsberga*, *Brunsberk*, niegdyś *Braniewo*, niem. *Braunsberg*, miasto powiatowe okręgu regencyjnego królewieckiego w Prusiech Wschodnich, nad rz. Pasargą, handlowe, ma 11040 mk., gimnazyum katolickie, seminaryum duchowne (liceum) i nauczycielskie katolickie, stacyą poczt., stacyą dr. żel. z Tczewa do Królewca, o 62 kil. od Królewca, jarmarków 9 na rok. Krzyżacy, podbiwszy Prusaków i do wiary chrześciańskiej przymusiwszy, dla utrzymania ich w karbach posłuszeństwa zamków kilka wystawili w roku 1255 i takowe swojem wojskiem osadzili. Brunsberg wtenczas wziął swój początek i tak na cześć Brunona biskupa praskiego, który z nimi podbijał nowo zdobyte kraje, przezwany został. Miasto to pierwotnie przeznaczone było na stolicę biskupstwa warmińskiego; z tego powodu Anzelm najpierwszy biskup wystawił tutaj kościół katedralny na cześć św. Andrzeja, umieścił przy nim 4 prałatów i 16 kanoników. Lecz Prusacy, podbici niedawno, niechętnie znosili obcych niewolę i r. 1261 w ogólnem powstaniu zniósłszy wojsko krzyżaków, rzucili się na miasto i zamek przez tychże wystawiony. Wtenczas to dobywając Brunsberga wszelkiemi sposobami przez dni ośm, gdy w otwartym boju niczego dokazać nie mogli, użyli fortelu i skryli się w lasach, czem ubiezpieczeni krzyżacy wyszli z końmi na paszę. Nieprzyjaciel napadł wtedy na nich, a krzyżacy, przerażeni na nowo rozpoczętem oblężeniem, zapalili twierdzę razem z miastem i sami z biskupem Anzelmem potajemnie ujechali do Elbląga. Odbudował B. w r. 1276 Jan Fleming z Lubeki, brat Henryka I. Odtąd miasto zaczęło się wznosić. W r. 1348 biskup Herman Liebenstein zbudował nowe miasto, które, z powodu wygodnego położenia, policzone zostało do rzędu miast hanzeatyckich. Do zamożności miasta przyczyniło się przebywanie w niem mistrzów krzyżackich. Zajęte w 1461 r. pod berło polskie, zachowało stan pomyślny i dlatego nie chciało się w 1519 r. poddać Albertowi margrabiemu brandenburskiemu, który, wypowiedziawszy wojnę wujowi swemu Zygmuntowi I, opanował B. i osadził w nim liczną załogę. Wysłano wtedy Mikołaja Firleja, wojewodę sandomierskiego, który obległ B., ale, dla braku ludzi, nie mógł go odzyskać. W 1565 r. kardynał Hozyusz, biskup warmiński, dla zapobieżenia szerzącej się w swej dyecezyi nauce Lutra, sprowadziwszy tu jezuitów, uposażył i założył kolegium i seminaryum,

Pierwsze to w Polsce kolegium nazywane Hosianum, z którego wzięto jezuitów do Wilna, hojnie opatrywali następcy założyciela, a Bużyński, regent koronny, udarował bogatą biblioteką. Mieli tu jezuici i drukarnię. Szkoły ich były wyższe a uczęszczała do nich młodzież nawet z Małopolski i Litwy. W 1626 r. Szwedzi, zająwszy miasto, kazali mu dla uwolnienia się od rabunku zapłacić 50 tysięcy talarów, ale ową bibliotekę przewiózł Gustaw Adolf do Upsali. Na mocy traktatu z r. 1635, wrócił B. pod panowanie Polski i zostawał pod niem do pierwszego podziału. W r. 1773 przeszedł do Prus. Sławne były zawsze szkoły tutejsze: Liceum Hosianum 1569 r. przez Hozyusza kard. założone, jak i seminaryum kleryków, tu się ukształcił dziejopis Rudawski (porów. przedm. Spasowicza do tłumaczenia dzieł jego); od 1818 r. fakultet teologiczny i filozoficzny, gimnazyum założone 1565 r., 1811 zreorganizowane, w którem uczniów zwykle około 300 (1/6 Polaków, dla nich profesor polskiego języka), seminaryum nauczycielskie, biskupie seminaryum kleryków, 2 wyższe szkoły dla dziewcząt. Znaczniejsze budowle są: stary zamek (lyceum), kościół najznakomitszy św. Katarzyny. Główny urząd celny, komora handlowa, filia banku państwowego, landratura, urząd katastrowy, sąd okręgowy, prokuratorya, poczta i urz. tel. I kl., poczta na dworcu, poczta osobowa do Frauenburga i Dobrego miasta, 4 jarmarki po 3 dni na bydło, konie, płótno, na len przed Boż. Nar., targ w środę i mniejszy w sobotę. B. był przez długi czas stolicą biskupstwa warmińskiego, które dla tego nazywano niekiedy brunsberskiem. Dziś ma 3 kościoły katolickie, z tych parafialny w stylu ostrołukowym XIII i XIV w. Miasto należało do związku hanseatyckiego i miało prawo składowe na wszystkie produkta warmińskie, szczególniej len, przędzę, płótno, zboże i drzewo okrętowe; brało udział w handlu morskim i jeszcze na początku XIX w. chodziły braniewskie okręty do głównych portów Europy i Ameryki. Teraz jeszcze wywożą zboże, mąkę, drzewo, len i przędzę do Królewca, Berlina, Szląska, Saksonii i t. d. Znaczniejsze zakłady przemysłowe są: 1 młyn zbożowy z olejarnią, pędzony wodą (na akcyach), 2 młyny parowe, 1 browar parowy (akcye), 1 tartak parowy, 1 parowa przędzalnia lnu, 1 fabryka mydła, 1 fabryka powozów, 1 cegielnia parowa i 1 fabryka drożdży (Presshefen) prasowanych. Obok handlu i przemysłu trudnią się mieszk. rolnictwem (pszenica i żyto) i hodowaniem bydła. Brunsberg do niedawna i przez Polaków był tak nazywany, którzy dopiero od paru lat miasto znowu Braniewem nazywają. Powiat brunsberski ma 17,19 mil kw. czyli 94588 ha. rozl., wraz z wodami 17,84 mil kw. Z tego obszaru: roli ornej: 189954 morg.; ogrodów 1188,56 m., łąk 55642,74 m., pastwisk 22473,66 m., borów i lasów 87719,21 m., wód większych publicznych 821,69 m., nieużytków 95,30 m. Wszystko to w r. 1866 podzielone było na 3562 właścicieli, między 11154 posiadłości pojedyńczych. Jeśli dodamy przestrzenie nieulegające opodatkowaniu, to powiat brunsberski obejmuje 384730,69 mórg. Gmin miejskich ma 4: Brunsberg, Frauenburk, Melsak, Orneta; wiejskich 114, dóbr samodzielnych 48. W grudniu 1871 powiat liczył 52456 mk., a z tej liczby 46393 kat., 5549 ewang., 494 izraelitów, 20 dyssydentów. W grud. 1864 r. pow. miał 12915 koni, 20053 sztuk bydła, 24306 owiec, 12670 świń, 503 kóz, 1893 ulów. Ważniejsze miejscowości: Frauenburk, Orneta, Melsak, Tiedmannsdorf. B. i okolicę zaludnił jeszcze Henryk I Flemming (1264—1300), biskup warm., osadnikami dolnoniemieckimi. W liczbie mieszk. B. jest dziś 31 proc. ew., 68 proc. kat., 1 proc. izr. Przedmieście B., zwane Braunsberg-Schlossdamm, stanowi osobną gminę. Passarga o 7 kil. za B. do zat. fryskiej uchodzi *F. S.*

Brunstplatz, ob. *Szwarzkop*.

Brunswałd, niem. *Braunswalde*, wieś, pow. sztumski, gm. i urz stanu cyw. Koniecwałd, par. Sztumska wieś, stac. poczt. Malbork, szkoła we wsi, 4873,08 m. mgd., 100 dm., 929 mk., 708 kat. Był tu kościół św. Wawrzyńca paraf., 1626 r. przez Szwedów zburzony; złoty kielich i krzyż zabrano do Malborka. W okolicy pomięszane z sobą cmentarzyska z różnych czasów przedhistorycznych; między niemi ogromne pole cmentarne z odosobnionych urn zestawione, w którem znaleziono miecze, puklerze, ostrogi, kopie, haki pasowe, uprzążki w części bronzowe albo miedziane a przeważnie żelazne; cmentarz ten zw. przez archeologów nekropolis (t. j. miasto umarłych), przedmioty z niego w posiadaniu dr. Marschala w Malborgu. Ossowski w „Pomnikach" twierdzi, że ta wieś leży w pow. malborskim; leży ona na pograniczu malbor. i sztumskiego, lecz wedle Kętrz. i urzęd. wykazów w sztumskim pow.

Brunswałd, *Brunszwałt*, niem. *Braunswalde*, wś, pow. olsztyński, st. p. Spręcowo, par. kat. w miejscu, do której należą wsie: B., Spręcowo, Barkweda, Redykajny, Kajny i Mątki.

Bruntal, niem. *Freudenthal*, miasto powiatowe i przemysłowe na Szląsku austr. Ma gimn. realne, szkołę miejską, szkołę dziewcząt, szkołę tkacką, kolegium pijarów, dek. katolicki i parafią, st. dr. żel. morawsko-szląskiej, kasę oszczędności i wiele stowarzyszeń. Znaczny wyrób płótna, drelichu i cwilichu. W Bernie, Wiedniu, Peszcie i i. miastach prowadzi się znaczny handel temi wyrobami tutejszemi.

Domów 576, ludn. 6440. Powiat ma ludn. 22626. Główne gminy Bretnowa (Breitenau) 1114 m.; Anielska góra (Engelsberg) 2270 m.; Morawka Mała (Mohrau) 1499 m.

Bruntal, *Bretnowa*, niem. *Breitenau*, wś na Szląsku austr., z par. katolicką, szk. ludową, st. p. i urzędem leśnym ks. Lichtensteinów.

Bruny, niem. *Brune*, wś, pow. kluczborski, par. Byczyna; dobra z ludnością przeważnie ewangelicką, z kilku koloniami.

Brus, oznacza w krakowskiem kamień do ostrzenia narzędzi; w handlu drzewnym zaś duże sosny do kantu obrobione. Być może, iż miejsca gdzie przy wyrębywaniu lasów obrabiano drzewo budulcowe zatrzymywały to miano. Wywód to zresztą niepewny.

Brus, ob. *Brusy*, *Bruss* (*Prusy?*).

Bruscheck, ob. *Bruszyk*.

Brusdau, ob. *Brudzewo*.

Brusiata, rz., lewy dopływ Berezyny, ma swoje źródło między wsiami Humny i Prusy w bagnach otaczających jez. Nieryb, długa w. 29; pierwszych 13 w. płynie w pow. borysowskim, a na przestrzeni w. 16 odgranicza tenże pow. od ihumeńskiego. Wiosną spławna od wsi Dmitryewicze, o 15 w. od ujścia. Stuckenberg nazywa B. „Lesbówką“. Przyjmuje ona z prawej strony Horodczankę a z lewej Charciczkę i Łośminiec.

Brusienka, potok, wypływa w obr. gminy Brusna starego, w pow. cieszanowskim, z kilku strug łącznych i polnych; płynie na zachód przez łąki Brusna starego i nowego; tu zowią go także Brodkami; mija Rudkę, Chotylub; opływa od południa Cieszanów i zwraca się ku północnemu zachodowi i pod folwarkiem cieszanowskim Mielnikami, na granicy gmin Cieszanowa, Lublińca nowego i starego wpada do Wyrowy, dopływu Tanwi. Długość biegu 23 kil. *Br. G.*

Bruślinów, duża wieś w pow. lityńskim; dusz męz. 425 włościan a jednowierców 31. Ziemi 1437 dz. Należała do starostwa lityńskiego, dziś rządowa.

Brusiłów, miasto, pow. radomyski, nad rz. Zdwiżem, w okolicy niegdyś przeważnie borami okrytej, ale dziś w większej części z nich ogołoconej, przy wielkiej drodze handlowej z Żytomierza do Kijowa, o 30 w. od Radomyśla, o 76 w. od Kijowa. Miejsce to, według świadectw aktowych, należało pierwiastkowo do rodziny Brusiłowskich. W dokumentach tych wszakże tylko tę krótką znajdujemy wzmiankę, iż niejaka schymnica (mniszka), Pelagia Brusiłowska i Tymofej Fedorowicz Brusiłowski zapisali tę majętność monasterowi kijowsko-pieczarskiemu. W rewizyi atoli zamku kijow. z r. 1543, przy wyliczeniu wszystkich wsi posiadanych przez tenże monaster, o B., jako wsi monasterskiej, już nie znajdujemy wzmianki (Źródła p. Malinow. t. II, str. 135). Istotnie, majętność ta, jak to wiemy z dokumentów, które nam służą, już była około tego czasu dziedzictwem Butowiczów. Butowicze ci, była to rodzina szlachecka, miejscowa, używająca h. Bezmiar, i jak utrzymuje Joachim Jerlicz, znany autor „Latopisca“, będąca pochodzenia tatarskiego. Jerlicz był spokrewniony z Butowiczami; jakoż szeroko o nich w swojej kronice się rozpisał. Władali też z kolei Brusiłowem Michał Butowicz, który był w więzach u ordy tatarskiej; następnie syn tegoż Dymitr i nareszcie wnuk, Jacek Butowicz, chorąży kijowski. Temu to Jackowi Butowiczowi król Henryk Walezyusz d. 24 marca 1574 r, nadał przywilej, mocą którego dozwolił mu zamek w B. zbudować „na szlakach tatarskich, ku pożytkowi swojemu, i innych mniejszych imion i siół, tak hospodarskich jak i szlacheckich i całego kraju, ku większemu spokojnemu ubezpieczeniu od nieprzyjaciela, pogaństwa, tatar“; dalej pozwolił przy tymże zamku osadzić wolnymi i inszymi ludźmi miasteczko; naznaczył jarmarki i targi, i dał wolność budowania karczmy w tem miasteczku i trzymania w niej wszelkich trunków; „a kapczyznę z tych karczem i mieszczan do skarbu naszego dawać“ (Arch. J. Z. R. część V, t. I, str. 78). Następnie Stefan Batory w 1585 r. tenże przywilej potwierdził i nadto mczko B. prawem magdeburskiem obdarzył i uwolnił je na 12 lat od podatków. Butowiczowie też, oprócz B., inne sąsiednie posiedli dobra; albowiem, jak to widzimy z akt, już w 1577 r. należały do Brusiłowszczyzny osady szlakowe, Pukowo (Karabaczyn) i Batyjewo, zniszczone przez tatarów, a niedawno jeszcze do rodziny Łożków należące. Pomimo jednak, że zamek brusiłowski, wzniesiony w celu obrony od tatarów, miał im stać na wstręcie, nie ochronił on wszakże od więzów ich niewoli samej dziedziczki tego miejsca. Nie wiemy jak się to stało, ale to pewna, że Eudoksya Semenowa Butowiczowa, wojska kijowska, była wziętą od ordy w jassyr, z którego „cudownie, jak mówi Kalnofojski, pomimo przeszkód wielkich, przyjaciele dostawszy się do Krymu, onę z ciężkiej niewoli na złotą i pożądaną swobodę okupili“. Rycerski był ród tych panów na Brusiłowie. Jeden z nich Aleksander B. zginął w bitwie z Kozakami pod Kumejkami (1637 r.), drugi Paweł poległ w boju z temiż kozakami pod Ochmatowem (1655 r.). B. dzielił się na stare i nowe miasto. W 1622 r. byli tu już żydzi. Miasteczko to w czasie wojen kozackich rozmaitej doznawało doli. W 1648 r., wkrótce po rozgromie korsuńskim, orda tatarska udała się w zagony na Polesie kijowskie. Szlachta też w wielkim popłochu z tych miejsc uciekała; jeden tylko Jerzy Hołub, krewny Butowiczów, zbił tatarów pod B. i „kilka tysięcy więźniów oswobodził i odgromił, a in-

szych psów pogańskich, jednych pozabijano, drugich żywcem do więzienia pobrano" (Jerlicz). Ale w tymże jeszcze roku kozacy zajęli B. (Księg. pam. Michał.). W 1665 r. Daczko Decik z za Dniepru, na czele dwudziestotysięcznej kupy przyciągnąwszy na Polesie kijowskie, osadził dejnekami Brusiłów. w celu przeszkadzania dowozu żywności do fortecy białocerkiewskiej, osadzonej pod ten czas przez załogę polską, i uskramiania czyniących z niej wycieczki (Jerlicz.). Tymczasem Butowicze wygaśli i w 1690 r. już był dziedzicem B. i „pustych siół" Stefan Proskura, podczaszy kijowski (Op. akt. N. 41). Następnie to mko przeszło na dziedziczną własność Mikołaja na Rafałówce Olszańskiego, kasztelana wołyńskiego. Ten miał z Teresy Wielhorskiej trzech synów: Jerzego star. owruckiego, Józefa sufragana chełmskiego i Michała, wprzód cześnika kijowskiego, potem misyonarza. Po Jerzym zaś Olszańskim, bezpotomnie zeszłym, B. spadł na ciotecznego brata jego Michała Czackiego, stolnika wołyńskiego, z Wielhorską ożenionego (Moszczeński więc się myli, gdy mówi, że Olszański jakoby miał przelać dziedzictwo B. na syna Michała, Szczęsnego Czackiego). Do Brusiłowszczyzny należały podtenczas wsie następujące: B. mko, Karabaczyn, Ossowiec, Jezierzany, Ostyjowce. Szczęsny Czacki urządził te dobra, zagospodarował i kilka wsi innych przykupił. Ks. Michał Pałucki oficyał kijowski pisze: „dogadzając pobożności ludu, Szczęsny Czacki, podczaszy w. kor., sprowadził do dóbr swoich ukraińskich Brusiłowa dwa ciała św. męczenników Teodora i Illuminata z towarzyszami swemi, z których pierwsze z opółką krwi jego męczeńskiej d. 22 czerwca 1789 r. do cerkwi brusiłowskiej (uniackiej) solennie jest wprowadzone, drugie zaś relikwie tamże do czasu zakończenia kościoła są złożone." Następnie tenże Szczęsny Czacki wzniósł tu kościół z klasztorem oo. kapucynów. Klasztor ten 1818 roku składał się z 6 zakonników (z księg. dek. kijow.). Szczęsny Czacki podczaszy w. kor. d. 2 czerwca 1790 r. tu w B. życie zakończył i w kościele tutejszym został pochowany. Olejne wizerunki jego i żony jego Katarzyny z Małachowskich znajdują się w zakrystyi kościelnej. Był to mąż nieposzlakowanej cnoty obywatelskiej. Główną rezydencyą hr. Czackich był Poryck na Wołyniu, który dostał się w ich ręce drogą spadku po ks. Poryckich; ale i B. odwiedzany był przez nich. Uczony Tadeusz Czacki, starosta nowogrodzki, syn Szczęsnego, często tu przebywał. Mieszkalny dwór hr. Czackich stał w pobliżu dawnego zamku, który był okrążony dziś jeszcze istniejącemi pięciu wałami i przekopami, do których zapewne wchodziła woda z blisko płynącej rzeki. Wchód do tego zamku, jak daje się postrzegać, był od południa i zachodu. Na wałach rosną dość wielkie i niezmiernie stare drzewa. Podług podania nad kanałami wisiały zwodzone mosty. W mku dwie są cerkwie. W woskresienskiej znajduje się stara ewangelia, w 1636 r. drukowana i ofiarowana w darze przez Eudoksyą Semenową Butowiczową. B. prowadzi handel obszerny produktami poleskiemi, jako to: smołą, dziegciem, korą dębową i wyrobami z drzewa. Przed kilkunastu laty mko to miało sławę z wódek słodkich, na podobieństwo gdańskich tu wyrabianych, brusiłówką zwanych. Rzeka Zdwiż obfituje w orzechy wodne (Trapa natans). Mieszk. 1732 prawosław., 68 katolików, 3456 żydów: razem 5256. Zarząd gminny w temże miasteczku, zarząd polic. w Korostyszowie. Parafia B. katol. dek. radomyskiego, dusz 1259 liczy (Edward Rulikowski).

Brusina, rzeczka spławna w pow. świeckim, uchodzi do Czarnej Wody pod Szarłatą.

Bruśnica, rz. na Bukowinie, prawy dopływ Prutu.

Bruśniewicze, wś w północno-wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, niedaleko granicy gub. mohilewskiej, pow. starobychowskiego, w gminie dołżańskiej, w 3 stanie policyjnym (berezyńskim), w 2 okręgu sądowym (berezyńskim.) *Al. Jel.*

Bruśnik, wś, pow. grybowski, położenie górzyste, połączona gm. drogami z m. Bobową (6 kil. odległa) i Ciężkowicami (10 kil. odległe), przerzniętemi drogą pow. Grybów-Tarnów i kol. żel. leluchowsko-tarnowską. Rozległość obszaru dworskiego 543 m., obszaru gm. 1100 m.; 1187 roli ornej, w glebie glinkowatej, ze spodem nieprzepuszczalnym. Gospodarstwo na obszarze dworskim płodozmienne, udoskonalone; włościanie także gospodarni i zamożni. Tartak. Ludność rz. kat. 686, głównie rolnicza. Szkoła paraf. etatowa, prowadzona oddawna bardzo porządnie i skutecznie. W kościele murowanym (podobno z r. 1555) są groby Rożnów, fundatorów tegoż. Dwór okazały z pięknym ogrodem. Do włości bruśnickiej należą wsie: Bruśnik, Bukowiec, Falkowa, Jamna i Siekierczyna z oddzielnemi folwarkami i obszernemi lasami. W lesie na Bukowcu stał niegdyś zamek, w którym, jak pisze Marcin Bielski w swej „Kronice Polskiej," mieli się w XV w. przechowywać rozbójnicy i gdzie dotychczas są pieczary, w których, według podania ludowego, są ukryte wielkie skarby. W dawnych wiekach był B. dziedzictwem rodziny Rożnów, panów na Rożnowie i Bruśniku, jak świadczy majątkowy dział (Z. A. Helcla Monumenta t. II n. 1168 pag. 173) z dnia 9 maja 1370 r. między braćmi Klemensem i Piotrem Rożnami, z którego dostał się

Piotrowi R. Bruśnik cały w dzisiejszych granicach. Jego potomek Artur Rożen zamordowany został w r. 1846, choć się ukrył pod kościołem. Od blizko stu lat jest B. własnością rodziny Fihauserów. B. ma szkołę ludową 1-klasową i parafią katolicką (1664 wiernych) dek. bobowskiego. *M. Ż. S.*

Brusno nowe i **stare** (z Deutschbachem i Duchniczą), wieś, pow. cieszanowski, o 12 kil. na wschód od Cieszanowa, o 5 kil. na północ od Horyńca, leży nad potokiem Brodki, okolica leśna i piaszczysta, 191 st. nad powierzchnię morza wzniesiona. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 438, łąk i ogrodów 50, pastwisk 88, lasu 1888; posiadłość mniejsza roli ornej 4592, łąk i ogrodów 250, pastwisk 798, lasu 28 m. Ludności rz. kat 407, gr. kat. 1000, izraelitów 336: razem 1743. Należy do rzym. kat. parafii w Płazowie; gr. kat. w Bruśnie nowem należy do dek. lubaczowskiego. *B. R.*

Brusny, mały i wielki, dwa potoki górskie w obr. gm. Prokurawy w pow. kossowskim; oba wytryskują z pasma górskiego Brusnym zwanego (946 m.), płyną równolegle od siebie ku północy i wpadają do Pistynki. *Br. G.*

Brusów, ob. *Brussów.*

Brusowitz, *Brusowice*, ob. *Bruzowice.*

Bruss, 1.) z przyległościami Osmołem i Mietiołką, dobra, pow. włodawski, gm. Turna, par. Sosnowica, w okolicy lesistej, na lewo ode drogi z Łęczny do Włodawy, o 21 w. od Włodawy, podług dawnego podziału do ziemi chełmskiej należące, mające rozległości z włościańskiemi gruntami m. 5964. W końcu 18 wieku należał do rodziny Chajęckich i paru innych właścicieli cząstkowych. W roku 1802 sprzedany Franciszkowi Kunieckiemu, podkomorzemu chełmskiemu, który go odprzedał sędziemu Karolowi Grzymale Dobieckiemu w r. 1803. Od sukcesorów zaś tegoż dzisiejszy właściciel Roch Dołęga Jasieński nabył B. w r. 1836 i odtąd tenże w jego ręku pozostaje. Ludności liczy B. dzisiaj 940 dusz, z których łacińskiego obrządku jest 180, wschodniego 620, ewangelickiego 130, żydów 10. Znajduje się w B. cerkiewka owalna, murowana, długości 8, szerokości 5 sążni mająca, z kopułą, z krzyżem we środku i dwiema kopułkami nad chórem i nad presbyteryum. Ganek o dwóch murowanych słupach z napisem łacińskim „Supremo Omnipotenti Aeterno.“ Postawioną została w r. 1807 przez karola Dobieckiego, ówczesnego dziedzica, chcącego utworzyć w B. osobną par. unicką, na co jednak konsystorz chełmski nie zezwolił; kapelan bazylianin utrzymywany był jednak kosztem właściciela aż do r. 1821, poczem cerkiew ku upadkowi chylić się poczęła. a w r. 1835 piorun znaczne w niej szkody poczynił. Jasieński wyrestaurował ją swoim kosztem zupełnie i cerkiewka ta, jako kaplica prywatna, służyła obu obrządkom katolickim r. l. i g.; nadto dla swojej wygody utrzymywał właściciel swoim kosztem kapelanów zakonników r. l. aż do r. 1865; odtąd zaś x. Zieliński emeryt proboszcz włodawskiej parafii r. g. obowiązki kapelana przy tejże kaplicy spełniał, a na obsługę parafialną zjeżdżali proboszcz r. l. z Sosnowicy i r. g. z Wołoskiej woli do r. 1867, w którym to roku kaplica ta prywatna przeszła pod zawiadywanie rządu. Szkółka elementarna założona w roku 1870. W kilku miejscach na polach B. znaleziono siekierki krzemienne, starannie obrobione. Folw. B. ma 3096 m., w czem ziemi ornej m. 729, łąk m. 615, pastwisk m. 169, lasu (w r. 1870) m. 1213, zarośli m. 312, pod wodami m. 5, pod ogrodami m. 12, nieużytków m. 41; folwark Zanocin z awulsem Osmoł, rozległości ogólnej m. 361; 44 osad wieczystodzierżawnych m. 735; ziemi włościańskiej m. 1857, po-kościelnej m. 6 i pół. Gleba po większej części żytnia, po dołach sapowata; płodozmian w r. 1840 zaprowadzony. Znaczne pokłady torfu. Na folw. B. oranżerya. Dymów folwarcz. 12, innych zabudowań 10. 2.) **B.**, wś, włośc., pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedź. Ma 10 dm., 68 mk., 88 m. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 7 dm., 61 mk. 3.) **B.**, wieś, powiat jędrzejowski, gm. Raków, par. Mokrzko dolne. W 1827 r. było tu 19 dm., 109 mk.

Bruss, ob. *Brussa* i *Brusy.*

Brussa (nowa i stara) inaczej *Bruss*, wieś, i dwa folwarki, pow. łódzki, gm. Brussa, par. Łódź. Leży przy drodze bitej z Łodzi do Konstantynowa, o 4 w. od Łodzi. B. stara mieści urząd gminny, ziemi włośc. 204 m., 36 dm. i 376 mk. Folw. B. (lit. A) ma 624 m., drugi zaś (lit. B.) 130 m. obszaru; składa się z dwóch części 90 i 40 m. Ostatnia zwie się także Zdrowie. Istniała tu fabryka pudrety, produkująca 16,000 pudów rocznie. B. gmina należy do s. gm. okr. III w Bałutach, st. poczt. w Łodzi; 3035 ludn. *Br. Ch.*

Brusse, ob. *Brzeźno.*

Brussów (z wsiami: Ogonów i Oszczywilk), wś, pow. garwoliński, gm. i par. Ryki, od st. dr. żel. Rososz odl. w. 2, od rz. Wieprza w. 5, rozległość ogólna m. 1814, w czem ziemi folwarcznej m. 1026; wieś Ogonów m. 197, osad 10, dymów 8; wieś Oszczywilk osad 49, dymów 33, morgów 591. Gospodarstwo folwarczne 7 i 13-polowe. Młyn wodny o 3 gankach. *A. T.*

Brust, *Brzusz*, ob. *Brzuszcz.*

Brustawe, ob. *Brustowo.*

Brustowo, *Brustawiec*, niem. *Brustawe*, wś, pow. mielicki, par. Bukowice.

Brustury, *Brostury*, *Prostury*, wieś, pow.

kossowski, leży nad potokiem Brusturką, o 2 i pół mili na zachód od Kossowa, śród gór, lasów i potoków. Przestrzeń posiadłości większej: pastwisk 158, lasu 476; posiadłość mniejsza: roli ornej 152, łąk i ogrodów 3157, pastwisk 2498, lasu 2460 m. Ludności gr. kat. 1589, izraelitów 83: razem 1672. Należy do rz. kat. parafii w Pistynie; gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dek. pistyńskiego. Wieś ta posiada szkołę niezorganizowaną. Posiadłość większa należy do dóbr rządowych.

Brusy, niem. *Bruss*, *Brusz*, wś włośc., pow. chojnicki, ze szkołą, wójtem, urzęd. stanu cyw., kościołem, stacyą poczt., z której poczta osobowa do Chojnic i do Kościerzyny; w równinie, wieś położona śród dobrych gruntów pszennych, ma znaczne bagniska torfowe; obszar wsi 7809,56 m. magd., w 1864 r. 374 bud., 120 dym., 1261 mk., 1127 kat.; w 1875 r. 1318 mk.; przeważnie polacy, trudniący się rolnictwem, hodowlą bydła, szczególniej jednak drobiu. Znaczny handel gęśmi, które całemi gromadami ztąd wysyłają. W roku 1878 pobudowano nowy kościół. Od roku 1872 istnieje tu polska spółka p. t. towarzystwo pożyczkowe brusko-leśnińskie, które miało 1878 roku 76 członków, dawało depon. 6 procent, brało 7 procent i miało 15,749 m. obrotu; 2 jarmarki na rok i targi tygodniowe.

Brusz, ob. *Brusy*.

Bruszewo, wieś i folwark nad rz. Sliną, pow. mazowiecki, gm. i par. Sokoły. Przestrzeń folwarczna m. 935. Do 30 włościan należy ziemi m. 142 i pół. R 1827 liczyła 48 dm., 352 mk. Wspominana w dokumentach z 1444 r. *A. T.*

Brusznice, dobra, pow. wileński, gm. i par. Soleczniki, własność Ranardów, ziemi uprawnej 95, lasu 150 dz.

Bruszwałd (Kętrzyński), niem. *Braunswalde*, wieś, pow. sztumski, st. p. Malbork, ob. *Brunswałd*.

Bruszyk, niem. *Bruschek*, wś, pow. lubliniecki, do dóbr Kosięcina należąca, z kościołem katolickim filialnym parafii Sodów dolny. Do B. należy huta żelazna Nowy B., fryszerka Krywald i leśnictwo Lubocz.

Brut albo *Brynica*, mała, wąziutka rzeczka, powstaje z czterech źródeł na łąkach m. Kłobucka, w powiecie wieluńskim. Wybiegłszy z obrębu gruntów tej osady, wpada niezadługo do stawu Malina, potem wchodzi na grunta wsi Łobodna, gdzie łączy się z rzeką Oksą. Płynie z południa ku północy, równiną między pastwiskami, przez grunta dosyć urodzajne. Ma bieg nieregularny, z powodu koryta wązkiego, krętego; brzegi wzgórkowate *L. W.*

Brutocz, ob. *Brutowce*.

Brutowce, węg. *Brutocz*, wieś w hr. spiskiem (Węg.), na granicy hrabstwa szaryskiego, kościół katolicki parafialny, obszerne lasy, 704 mk. *H. M.*

Brutus, folw., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, młyn wodny. Należy do dóbr Rząśnia.

Brutzen, *Brotzen*, ob. *Brocz*.

Bruzdzewo, ob. *Brudzewo*.

Bruzowice, *Brusowice*, *Brusowitz*, wś, pow. frydecki na Szląsku austr., rozl. morg 2771, ludności 1176. Wieś to morawska, na granicy żywiołu polskiego. Ma szkołę ludową i parafią katolicką dek. frydeckiego, która liczy 3439 katol., 16 ewang., a filią ma w Siedliszczu. *F. S.*

Brużdżewo, *Brusdau*, ob. *Brudzewo*.

Brużek, młyn wodny i wiatrak t. n., pow. rypiński, gm. Chrostkowo, par. Ruże, nad rzeczką bez nazwy położone.

Brużyca wielka, kol. i folw. z przysiołkiem Lubania, nad Bzurą z prawego brzegu, pow. łódzki, gm. Brużyca wielka, par. Aleksandrów, przy drodze bitej ze Zgierza, o 10 wiorst od Łodzi. W 1827 r. było tu 21 dm. i 332 mk., obecnie 21 dm., 150 mk., 293 m. ziemi dworskiej i 215 m. ziemi włośc. W pobliżu B. leży Brużyczka mała. Gmina B. należy do s. gm. okr. IV w Aleksandrowie. Gm. posiada fabrykę pończoch i kaftanów, młyn wodny, 10 wiatraków, 3 szkoły, ludności 6069. *Br. Ch.*

Brwilno. 1.) B. wysokie, wś i folw. donacyjny nad Wisłą z prawego brzegu, pow. płocki, gm. i par. Brwilno. Leży na wyniosłości nadbrzeżnej, o 6 w. od Płocka. Wś B. zajmuje powierzchni 166 m., liczy 10 dm. i 173 mk., posiada kościół par. drewniany z 1740 r. Folw. donacyjny należy do majoratu Łąck (w gub. warsz. położonego); folw. liczy 9 dm. i 105 mk.; do folwarku należy 1490 m. gruntu, z tego 1259 roli ornej, młyn wodny i karczma. Par. B. dek. płockiego 705 dusz liczy. Gmina B. należy do s. gm. I okr. w Trzepowie, st. p. w Płocku; zajmuje powierzchni ogółem 27,627 m., w tej liczbie gruntu ornego 21,326 m.; posiada 5 kościołów katolickich, jednę kaplicę, 4 domy modlitwy ewangelickie, dom modlitwy Braci Morawskich, 4 szkółki elementarne: jedna z nich dla ewangelików; 11 młynów wodnych, 15 wiatraków, 3 cegielnie, 7 olejarni, 16 karczem, 8 szynków i sklepików; do tej gminy należą wsie i kolonie: Biała, Biskupice, Brwilno, Chełpowo, Cierszewo, Draganie, Dziarnowo, Kamionki, Karwosiek-kapitulny, Karwosiek-Respondy, Kobierniki, Kowalewko, Kruszczewo, Łukoszyno-Borki, Miłodróż, Maszewo, Powsino, Parzeń, Proboszczewice, Trzebuń, Trzepowo, Wyszyna, Włoczewo, Sikorz, Suchodół, Srebrna, Żerniki; folw. prywatne i donacyjne: Biała, Brwilno, Chełpowo, Draganie, Kobierniki, Kamionki, Kowalewko, Łuko-

szyno-Borki, Miłodróż, Mańkowo, Parzeń, Proboszczewice, Sikorz, Srebrna, Trzepowo, Winiary, Włoczewo, Wyszyna, Żerniki; rządowe i prywatne osady leśne młynarskie, i karczemne: Biała, Biskupice, Brwilno, Cierszewo, Dziarnowo, Legawka, Niegłosy, Nadstrumie, Maszewo, Parzeń, Proboszczewice, Suchodół, Wąż, Wyszyna. Wyż wymienione miejscowości gminy Brwilno należą do parafij: Biała, Bożewo, Brwilno, Płock, Proboszczewice, Rokicie, Sikorz, Trzepowo. 2.) **B.** dolne, wieś donacyjna, powiat gostyński nad Wisłą, przy ujściu rzeki Wkry, gmina Łąck, parafia Radziwie. Leży w nizinie nadwiślańskiej, naprzeciw B. wysokiego w powiecie płockim. Brwilska wólka o 3 w. dalej w nizinie. W r. 1827 było tu 21 dm., 270 mk.; obecnie zaś ziemi ornej i łąk 750 m., 30 dm., 284 mk. Posiada szkołę elementarną. *Br. Ch.*

Brwinów, 1.) (z folwarkiem Wilhelmów), dobra, pow. błoński, gm. Helenów, par. Brwinów; przystanek drogi żel. warsz. wiedeń., od Warszawy odl. w. 21, od Błonia w. 8, od Pruszkowa w. 6, od drogi bitej warszawsko-kaliskiej w. 7. Dobra te dawniej należały do ks. Radziwiłłów, w 17 w. do prymasa Prażmowskiego; następnie, wraz z pobliskim Kopytowem, do jenerała b. wojsk polskich Kazimierza Dziekońskiego; w. r. 1861 nabył je od Józefa Szmideckiego za 111,000 rs. znany przemysłowiec Stanisław Lilpop, do którego spadkobierców obecnie należą. Rozległość ogólna m. 2023, z czego ziemi folwarcznej m. 1526, a mianowicie: na folw. B. ziemi ornej m. 330, łąk m. 120, pastwisk m. 162, ogrodów m. 16, pod zabudowaniami m. 4, w stawach m. 4, w drogach i nieużytkach m. 10; na folw. Wilhelmów ziemi ornej m. 345, łąk m. 150, pastwisk m. 43, pod zabudowaniami m. 2, lasu m. 180, drogi i nieużytki m. 22; gruntów po-kościelnych, przez dzisiejszych włościan odkupionych, m. 138. Połowa gruntów składa się z ciężkich do uprawy iłów, ze spodem nieprzepuszczalnym, połowa do rędzinnych szczerków i sapów ze spodem przepuszczalnym; gospodarstwo poprawne; kopalnia grubego żwiru, cegielnia, w czterech stawach rybołówstwo prawidłowe. Przy folw. Wilhelmów osada Stanisławów, z pięknemi domkami pod lasem, na letnie mieszkania przez warszawian zajmowanemi. Folwarki wieczysto dzierżawne Marynin i Kępina zajmują m. 185; droga żel. war. wied. m. 24, włościanie (osad i dymów 56) posiadają m. 288. Kościół parafialny drewniany, zbudowany 1760 przez kś. Antoniego Tarkowskiego proboszcza. Niegdyś tłumne odpusty. B. ma 492 mk. Par. B. dek. grodziskiego liczy dusz 2360. 2.) **B.**, folw., pow. radzyński, par. Parczew, gm. Siemień, od rz. Tyśmienicy odl. w. 4, od Radzynia w. 22, od Parczewa w. 11; sąd gm. okr. III w Cichostowie. Rozległość ogólna m. 480, w tem ziemi ornej m. 154, łąk m. 30, pastwisk m. 99, pod zabudowaniami m. 1, lasu m. 190, nieużytki m. 6. Do roku 1871 stanowił całość z dobrami Siemień. Dawniej B. nosił nazwę Kopicka. *A. T.*

Brwinów lub *Brynów*, os. pod Katowicami, pow. bytomski.

Brychy-Karwowo, wś szlach., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły.

Bryckie, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Olszanką, wpadającą do Bohu, o 5 w. od Machnówki. Mieszkańców 1444 prawosławnych i 45 katolików: razem 1489. Cerkiew parafialna i szkółka. Należy do wielu właścicieli. Ziemi 3342 dz. pierwszorzędnego czarnoziemu. Zarząd gminny w Machnówce, policyjny w Samhorodku. *Kl. Przed.*

Bryczany, mko, pow. chocimski, gub. bessarabska, st. poczt. między Atakami i Glinną, 7100 mk.

Bryczyna, 1.) B. dolna, wś, pow. wielicki, par. Skawina, o 5 kil. od Skawiny. 2.) **B.** górna, wś, pow. wielicki, par. Gaj, o 5 kil. od Skawiny.

Brydaki, ob. *Brejdaki*.

Brydnica, nazwa jednego z trzech ramion, (pod Nadiatyczami), na które się rozdziela podgórski potok Kłodnica (ob.) w dolnym swym biegu, będący prawym dopływem Dniestru.

Brydwojże, jez. w pow. rosieńskim, na połd.-zachód od Cytowian; ma około wiorsty średnicy.

Brydzie, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Syntowty. W 1827 r. było tu 24 dm., 201 mk.

Brygi, po łotew. *Brygas*, wś, pow. lucyński, dobra koronne, niegdyś wchodzące w skład starostwa lucyńskiego. Kościół par. św. Trójcy, 1800 przez Ryków erygowany.

Brygidów, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Krasocin.

Brygidówka, ob. *Sołtuszków*.

Brygitka, folw., pow. krotoszyński, ob. *Baszków*.

Bryjarka, góra trachitowa w obrębie wsi Szczawnicy niżniej. Na południowym jej stoku wytryskują silne źródła słone Heleny i Anieli. *Br. G.*

Bryki, wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Wysokie Mazowieckie. W 1827 r. liczyły 19 dm., 141 mk., obecnie mają rozległości 1224 m.

Bryki. Jakieś B. na Pomorzu posiada 1782 roku Pląskowski.

Brykoń, wieś, pow. przemyślański, nad potokiem Maruszka, dopływem rzeki Lipy (przemyślańskiej), 9,8 kil. na południowy wschód od Przemyślan, w wysokiem położeniu, 223,8′ nad powierzchnią morza, na działach wód mię-

dzy Dniestrem a Bugiem, w górzystej i leśnej okolicy. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 232, łąk i ogrodów 50, pastw. 29, lasu 37; pos. mniej.: roli or. 160, łąk i ogr. 13, pastw. 12 m. Ludn. rz. kat. 21, gr. kat. 137, izrael. 9: razem 167. Należy do rzym. kat. parafii w Przemyślanach, grecko-katol. parafii w Ładańcach. *B. R.*

Bryków, 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gm. korecka, włościan dusz 133, ziemi włośc. 1011 dz., należy do dóbr Zabaro-Koreckich, własność Małyńskich. 2.) **B.**, wieś, powiat krzemieniecki, ma kaplicę katolicką parafii Szumsk. *L. R.*

Brykowiec lub *Berkowiec*, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw.

Brykula, 1.) B. nowa, wś, pow. trembowelski, nad potokiem Rieczką, dopływem Seretu, na wysoczyznie 186,2′ nad powierzchnią morza, na dziale między Seretem a Strypą; wieś podolska, na stepach strusowskich założona, do niedawna jeszcze posiadała stepy nigdy pługiem nie tknięte, teraz już wszystko zorane i w rolę dobrego gatunku przeistoczone, grunt wilgotny, zimny. Wieś ta, oddalona od Trembowli na południowy zachód o 15 kil., od Strusowa w tym samym kierunku o 14 kil. Przez Brykulę prowadzi gościniec prywatny, idący ze Strusowa do Podhajec. Należy do rzym. kat. parafii w Mogielnicy, gr. kat. par. w Chmielówce. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 403, łąk i ogrodów 38; posiadłości mniejszej: roli ornej 555, łąk i ogrodów 64, pastwisk 20 m. Ludności rzym. kat. 55, gr. kat. 423, izrael. 16: razem 494. Posiada szkołę filialną. 2.) **B.** stara, o ćwierć mili od Brykuli nowej oddalona. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 373, łąk i ogrodów 35, pastwisk 4; posiadłość mniejsza: roli ornej 960, łąk i ogrodów 43, pastwisk 36 m. Ludności rzym. kat. 232, gr. kat. 311 (filia), izraelitów 71: razem 614. *B. R.*

Bryczyn, wś, pow. pińczowski, gm. Góry, par. Młodzawy.

Brylewo, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń.

Brylewo, domin., pow. wschowski, 1573 m. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Bogumiła; 6 dm., 160 mk., 7 ew., 93 kat., 36 analf.; st. p. Gażyn o 5 kil., st. kol. żel. Rydzyna o 15 kil., Leszno o 15 kilometrów. Własność Ponikiewskiego. *M. St.*

Brylewo, wś, pow. dnieprowski, gub. taurydzka, st. poczt. między Aleszkami i Perekopem.

Brylików, *Brelików*, wś, pow. Lisko, w par. rz. kat. Uherce a gr. kat. Wańkowa, o 7 kil. od st. p. Olszanica.

Brylińce, wś, pow. przemyski. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 183, łąk i ogrodów 29, pastwisk 17, lasu 2002; posiadłość mniejsza: roli ornej 519, łąk i ogrodów 107, pastwisk 46, lasu 6. Ludność rz. kat. 52, gr. kat. 522, izraelitów 15: razem 589. Należy do rz. kat. par. w Rybotyczach, gr. kat. par. w Cisowej. Właściciel większej posiadłości Hieronim ks. Lubomirski. *B. R.*

Brylówka, nazwana także *Burkatówka*, wś, pow. taraszczański, nad rz. Zgniłym Tykiczem, o 9 w. od m. Stawiszcz. Mieszkańców 1051, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 2047 dz. wybornego czarnoziemu. Należała dawniej do hr. Branickiego, obecnie kupiona na rzecz „Udziałów.“ Zarząd gminny i policyjny w m. Stawiszczach.

Bryławka, ob. *Sawrań*.

Bryły, wś, pow. jasielski, w par. rz. kat. Jasło, o 5 kil. od st. p. Jasło.

Bryły, niem. *Brille*, wś, pow. lęborski na Pomorzu.

Brynek, wś, pow. toszecko-gliwicki, par. Tworóg, z folwarkiem Brzeźnicą i hamernią.

Bryń, wś, pow. stanisławowski, o 3 mile na północny zachód od Stanisławowa, nad rz. Łukiew, dopływem Dniestru, 3,7 kilom. na północny wschód od dworca kolei żelaznej arcyksięcia Albrechta w Bednarowie. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 167, łąk i ogrodów 22, pastwisk 41, lasu 674; posiadłość mniejsza: roli ornej 250, łąk i ogrodów 379, pastwisk 27, lasu 21. Okolica górzysta, leśna, grunt gliniasty nieprzepuszczalny, moczarowaty, do uprawy traw pastewnych wielce przydatny; okolica ładna. Ludności rz. kat. 8, gr kat. 264, izraelitów 25: razem 297. Należy do rz. kat. par. w Haliczu, gr. kat. w Sapahowie. Posiada szkołę niezorganizowaną.

Bryń, wś, pow. żyzderski, gub. kałuzka, st. p. niedaleko Suchinicz i Żyzdry.

Bryńce, 1.) B. cerkiewne, wś, pow. Bóbrka, nad potokiem Krywula, dopływem rzeki Ług, o 1 i pół mili na południe od Bóbrki a 1 kil. na południe od Wybranówki, stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 98, łąk i ogr. 45, pastw. 7, lasu 563; pos. mniej. roli or. 252, łąk i ogr. 140, pastw. 72, lasu 13 m. Ludności rz. kat. 81, gr. kat. 350, izraelitów 31: razem 462. Należy do gr. kat. parafii w Wybranówce a rz. kat. w Sokołówce. Posiada kasę zaliczkową z funduszem zakładowym 120 złr. 2.) **B.** zagórne, wieś, pow. Bóbrka, o ćwierć mili na zachód od Bryniec cerkiewnych. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 444, łąk i ogrodów 131, pastwisk 76, lasu 1292; posiadłość mniejsza: roli ornej 498, łąk i ogrodów 100, pastwisk 72, lasu 1 m. Ludności rz. kat. 273, gr. kat. 732, izraelitów 45: razem 1050.

Bryńcia, ob. *Brynica*.

Brynica, wś, nad rz. Bobrek, pow. kielecki,

gm. Piekoszów, par. Chełmce, leży na lewo od traktu z Mniowa do Kielc. W 1827 r. było tu 28 dm. i 159 mk.

Brynica, 1.) niem. *Brinitz*, wś, pow. bytomski, nad Brynicą, parafia Wielki Ceglin, z folwarkami Bisia, Najdek i Ostrożnica, tudzież z fryszerkami żelaza i hutami galmanu. 2.) **B.**, niem. *Brinitze*, wś, pow. kluczborski, par. Włochy, z młynem zwanym Markowe. 3.) **B.**, niem. *Brinitz*, wś, pow. opolski, nad rz. Brynicą, z parafią katolicką dek. sialkowickiego i szkołą parafialną. Do dóbr B. należą osady Grobek i Surowina. 4.) **B.**, niem. *Brinitze* albo *Neu-Vorwerk*, folwark, pow. olesiński, do dóbr Łomnica należący.

Brynica, 1.) rzeka, bierze początek w pow. będzińskim, w dobrach Pińczyce, ze stoków i błot za wsią Zabijak. Płynie z początku ku południo-zachodowi przez wsie Zabijak i Strąków, aż do wsi Zendek. Tu skręca na południe i w tym kierunku płynie dalej na granicy Królestwa Polskiego i Szląska przez wsie: Niezdara, Wesoła, Bobrowniki, Wajkowice, Komorne; pod miastem Czeladzią płynie obu ramionami wewnątrz kraju. Potem znów stanowi linią graniczną, płynie przez wsie: Milowiec, Sosnowice i pod Modrzejowem wpada do Przemszy Czarnej, ubiegłszy około 60 wiorst. W biegu swoim obraca wiele młynów, daje siłę poruszalną wielu zakładom górniczym, przeważnie na stronie pruskiej. Nad nią rozciągają się rozległe łąki i pastwiska. Zamulone koryto B. rozlewa wodę, tworząc nieprzebyte bagna w dobrach Najdek, a na stronie polskiej w dobrach Trąbkowice z Niezdarą. Na jej lewym brzegu pokłady węgla kamiennego: jeden naprzeciw wsi Ożarowicy, drugi od wsi Ossy do Dobieszewic na 1 do 2 wiorst. Są to bezpośrednie przedłużenia górno-szląskich pokładów. 2.) **B.**, ob. *Brut*. *Br. Ch.*

Brynica, *Bryńcia*, struga wpadająca z prawej strony poniżej Popław do Odry. Źródła powyżej wsi Kobylno w pow. opolskim.

Bryniczka, rzeczka w pow. jędrzejowskim, powstaje z połączenia na gruncie wsi Brynicy Mokrej, dziś rozkolonizowanej i nieistniejącej, dwóch strumieni, idących od stawów Warzyńskiego i Rakoszyńskiego. Dalej B. przepływa przez łąki wsi Zdanowice, Cierno, Nagłowice, i pod wsią Popowicami wpada do Nidy. Obraca trzy młyny i papiernię na Kuźnicach Nagłowskich. *L.*

Bryniewo, wieś i dobra, prawie w samym środku powiatu mozyrskiego, na pół drogi między Bielewem i Doroszewiczami, w gm. laskowickiej, w 2 stanie policyjnym (petrykowskim). w 2 okręgu sądowym, którego biuro w Petrykowie. Są to dobra po-jezuickie, mają obszaru wraz z majętnością Dereszewicze około 12500 morg. i są własnością Kiniewiczów. *Al. Jel.*

Bryńsk, pięć miejscowości: B., królewskie leśnictwo; B. szlachecki, wś szlach.; B. Czarny, B. Fiałki i B. kolonia, położone wszystkie w pow. brodnickim (ob.); 4 pierwsze w par. Górzno, ostatni w par. Lidzbark. Wsie B.-Czarny i B.-Fiałki ob. pod Czarny Bryńsk i Fiałki. B. kolonia ma szkołę ewang. i ewang. dom modlitwy. Rozl. 5523 m., ma 149 dm., 1152 mk., w tem 329 kat. B. szlachecki ma 3268 ha. rozl. (767 roli ornej i ogr., 32 łąk, 140 pastw., 2297 lasu, 29 nieużyt., 4 wody), 17 dm., 182 mk., 125 kat., cegielnię i piec do wypalania wapna.

Bryńska, dawna nazwa *Brynicy*, pow. bytomski.

Bryniuki, wś, pow. sejneński, gm. Wiejsieje, par. Berżniki. W 1827 r. było tu 19 dm., 141 mk., posiada młyn wodny z foluszem i tartak.

Brynki, ob. *Bronikowo*.

Brynów, ob. *Brwinów*.

Brynówka, potok, powstaje z połączenia potoczków Kopaniny i Roztoki we wsi Tucholce w pow. stryjskim; potok ten połączony zwie się Tucholką a poniżej wsi Tucholki przybiera nazwę Brynówki, którą zachowuje aż do ujścia swego do Hołowczanki. Płynie zrazu na północ obok gościńca wiodącego ze Skola przez Beskid do Wereczki na Węgrzech. W obrębie gm. Pławia zwraca się na wschód i w tej gminie uchodzi do Hołowczanki. Źródła Roztoki po północno-zachodniej stronie grzbietu górskiego, Romaniowcami zwanego, dochodzącego w szczycie Sołowinie 830 m., leżą na 770 m.; ujście zaś Brynówki na 632 m. Całkowity spad 148 m. na przestrzeni 9 kil.

Bryski, wś donacyjna i kol., pow. łęczycki, gm. Bolków, par. Góra św. Małgorzaty. W 1827 r. było tu 42 dm., 267 mk.; obecnie 66 dm., rozległości wraz z kol. 1031 mórg. Leży na prawo od drogi z Łęczycy do Piątku.

Brytawka, wieś, pow. olhopolski, z gorzelnią; należy do klucza czeczelnickiego hr. Orłowej.

Bryzdzyń, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Kozłów. Leży przy drodze z Książa do Żarnowca. Ma 23 dm., 152 mk., 807 m. ziemi dworskiej, 151 m. włośc. W 1827 r. było tu 4 dm. i 16 mk. *Br. Ch.*

Bryzgiel, wieś, pow. augustowski, gmina Szczebro Olszańska, par. Wigry. Posiada szkołę gminną. Liczy 33 dm., 219 mk.; odl. od Suwałk 14 w. *Br. Ch.*

Bryże, wś, nad Wilią, na prawym brzegu, u ujścia Żejmiany, pow. święciański.

Brzana, *dolna* z Wymysłowem, *górna* i *średnia*, wsie w Galicyi, pow. grybowski, 1474 morg. rozl., 106 domów, 719 mieszk.; parafia

łac. w Bobowy, położenie górzyste, gleba owsiana. *M. M.*

Brzanka, góra na podgórzu Beskidów wschodnich, 549 m. wys.

Brzaza, wś, pow. Dolina, o 19 kil. od Bolechowa, z par. gr. kat. w miejscu, z filiami Sukiel i Kamionką, dusz 981, dek. bolechowski; dominium jest własnością rządu. B. ma szkołę ludową.

Brzaza, potok górski, wytryska w obr. gm. Brzazy w Galicyi, w Beskidzie lesistym, w lesie Tusulu, u stóp ramienia górskiego, ciągnącego się tutaj z południa ku północy, między Czerną sechlą (1287 m.) a Bukowińcem (1262 m.); zrazu sączy swoje wody na południe, poczem łukiem wydanym ku połud. zwraca się ku półn. W tem miejscu wody jego wznoszą się 755 m. npm., i w obr. wsi Brzazy wpada do Sukiela (ob.). Długość biegu 17 kil. Ujście 551 m. Spad nagły, łożysko kamieniste; wody rwiące. Zabiera liczne wody górskie; znaczniejsze dopływy: Szywna, Żelemeniów i Młaka. Czubałki górskie, wznoszące się nad doliną Brzazy po wschodniej stronie, są: Bukowińce (1261 m.), Czernie (996 m.), Kiczera (1082 m.), Tusul (771 m.); po południowej stronie Czerna sechła (1287 m.), Krestny szyr, Magura czyli Lisak (1365 m.), po zachodniej Bukowiec (1171 m.), Daszkowiec (1128 m.), Matachin (1220 m.), Ubicz (889 m.), Czarnagóra (1215 m.), Touharski (1116 m.) i Kiczera kamienista (979 m.). *Br. G.*

Brzązowice, wś, pow. wielicki, 10 kil. od Myślenic, w parafii Droginia.

Brzechów, wś poduchowna, pow. kielecki, gm. i par Daleszyce. W 1827 r. było tu 37 dm. i 231 mk.

Brzechowo, wś i dwa folw. (A. B.), pow. płocki, gm. Majki, par. Łęg. Wieś włośc. posiada 6 domów, 28 mieszk., 608 morg. rozl. B.-Józefowo (lit. B.) ma 3 dm., 14 mk. i 300 morg. obszaru. B. wraz z folwarkiem Chudzynek stanowią jednę posiadłość, zajmującą powierzchni 540 morgów. *B. Chw.*

Brzeczini, *Briesen,* ob. *Brzeziny.*

Brzeczka, leśnictwo, pow. wrzesiński, do dóbr *Białe Piątkowo* należące.

Brzeczka, kol., pow. toruński, gm. i par. Grabia, st. p. Otłoczyn. Ma 287 m. rozl., 15 dm., 176 mk., 129 kat. Powstała po r. 1815 przez parcelacyą wsi Grabia.

Brzeg, 1.) wieś i folwark nad rz. Wartą, pow. turecki, par. Brodnia, gm. Lubola, do dóbr rządowych Brodnia należący. We wsi B. obszerne łąki i pastwiska, gospodarzy 90, do których należy morgów 1599; folwark B. rozl. m. 140. Podług lustracyi dóbr starościńskich z r. 1789, wieś i folw. B. wraz z młynem i wiatrakiem przynosiła skarbowi złp. 980 i gr. 12. *A. T.* 2.) **B.**-*Grotowski* lub *Zdziarski,* wś i *B.-Lubocki* albo *Rodkiewicza,* wś i os. karczm., do dóbr Lubocz (ob.) należąca, obie nad rz. Pilicą, tuż obok siebie położone, pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca, razem liczą 16 dm.. 160 mk., ziemi włośc. 285 morgów. R. 1827 było tu 74 dm. i 469 mk. *S. W.*

Brzeg, folw., pow. czarnkowski, ob. *Sławno.*

Brzeg, 1.) niem. *Brieg,* miasto pow. na Szląsku niższym w regencyi wrocławskiej, nad rzeką Odrą, o 6 mil na południe Wrocławia, mil 6 od Opawy, niegdyś stołeczne osobnego księstwa. Jedno z najpiękniejszych miast w Szląsku, na dość obszernej równinie. Początek jego niewiadomy, a wywody nazwy rozmaite, najpewniejszy od wyrazu „brzeg“, ponieważ ten ze strony południowej tego miasta tak jest wysoki (20′), iż Odra przy największem swem wezbraniu miastu dotąd szkodzić nie może. Wzmiankę o B. w historyi w bardzo oddalonych znajdujemy czasach. Roku 1096 Bretysław król czeski, pustosząc Szląsk, miasto to na łup żołnierzy swoich oddał. Z końcem XIII w. zaczynają się pewniejsze tego miasta dzieje. Gdy Szląsk dostał udzielnych książąt, B. należał do książąt wrocławskich; wtedy miasto, uzyskawszy równe jak Wrocław przywileje, zaczęło się coraz więcej podnosić. W roku 1293 otoczone murem przez Bolesława księcia na Świdnicy. Od roku zaś 1595 obrona tegoż miejsca częściowo tak bardzo powiększoną była, iż mogło roku 1642 wytrzymać mocne czterotygodniowe oblężenie szwedzkie generała Forstenson, który, straciwszy tutaj 1,400 ludzi, odstąpić musiał. W roku jednakowoż 1807 wały przez Francuzów zrujnowane, na spacery zamienione zostały. W stronie północnej miasta leży niegdyś piękny zamek Piastów, początkiem swoim odległych także sięgający czasów, który w roku 1341 przez Ludwika I Sprawiedliwym zwanego był rozprzestrzeniony. W roku 1427 Hussyci wpadłszy do Brzegu spustoszyli miasto i wycięli mieszkańców w pień. W rok później znowu napadli i spalili je wraz z zamkiem, co było powodem. że mieszkańcy wznieśli wały i wykopali głębokie rowy. W połowie XVI wieku zamek tutejszy wraz z miastem został stolicą książąt, a Jerzy II w roku 1550 znacznie go powiększył, przyozdobił i nadał mu tę postać, jaką miał w połowie XVII wieku, to jest za czasów księżnej Doroty Sybilli, ktora była z domu margrabianka, córka elektora Jana Jerzego. W 1610 r. Sybilla poszła za Jana Chrystyana księcia B. W czasie trzydziestoletniej wojny B. dwa razy był oblężony od Szwedów i szturmem wzięty; zamek jednak mało ucierpiał. Po śmierci Jana Chrystyana objął rządy najstarszy syn jego Jerzy III, a zszedłszy bezpotomnie, zostawił księstwo bratankowi swemu Wilhelmowi, któ-

ry także zgasł w kwiecie wieku 1675 roku. Był to ostatni potomek książąt Piastów na Szląsku. Starożytny zamek stał nienaruszony aż do roku 1741, lecz w tym roku, w czasie oblężenia przez Prusaków, prawie do szczętu zburzony, już się więcej nie podźwignął. Od tego czasu użyto go częścią na magazyn, częścią na inne cele. Dotąd dziedziniec zamkowy jest wykładany kamieniem kwadratowym; w południowej stronie stała wysoka wieża, dziś już w gruzach; na każdym boku rycerz z kamienia ciosany, obok lwy z głazu. Portyk zachowany. Sala jadalna i pokoje ozdobione były obrazami książąt Piastów i innych znakomitych osób. Teraz nawet jeszcze widać ślady przeszłej wielkości i kosztownych ozdób, mianowicie nad przysionkiem z kamienia wykutym; szczególniej posąg księcia Jerzego, jego małżonki Barbary i innych książąt. Na południe od zamku leży kościół św. Jadwigi, eryg. 1273, wybudowany około roku 1349 przez księcia Ludwika. W tym kościele była dawniej najpiękniejsza w całym Szląsku kazalnica, z jednego kamienia wykuta, i tutaj z pod Strzelna w roku 1573 sprowadzona, obsypana ze wszystkich stron pięknemi płaskorzeźbami. Cesarz niemiecki, w którego moc dostało się miasto, kazalnicę ową roku 1677 zwalić rozkazał. W tym kościele są groby dawnych książąt na Brzegu. Kościół farny św. Mikołaja, dziś ewangelicki, w r. 1287 przez Henryka księcia na Wrocławiu wystawiony, liczony bywa do najwyższych w całym Szląsku. Kościół św. Piotra i Pawła w roku 1579 przez Jerzego, księcia na Brzegu, na zbrojownię użyty. Kościół paraf. katol. św. Krzyża, pojezuicki, 1735 wzniesiony. Gimnazyum przez księcia Jerzego zaczęte dnia 21 marca 1564 roku, 8 sierpnia 1589 r. poświęcone. Przed bramą stoi kościół ewang. św. Trójcy. Dziś Brzeg posiada ewang. gimnazyum, bibliotekę, wzorowe więzienie, 10 szpitali, dom obłąkanych, arsenał, 7 kościołów, najpierwszą na Szląsku (od 1819 r.) kasę oszczędności. Oprócz tego fabryki sukna, płótna, pończoch, szkołę rzemiosł, średnią szkołę rolniczą, fabryki maszyn, rybołówstwo sztuczne, 12 jarmarków (na bydło, 1 na wełnę) i t. p. Handel wszelkiemi produktami i 15,367 mieszkańców; w liczbie tej $^2/_3$ ewangelików, $^1/_3$ katolików (przeszło 1000 przestępców i 200 obłąkanych). Miasto B. leży pod 50° 51′ szer. płn. i 35° 6′ dł. wsch., 418′ n. p. m., i ma stacyą dr. żel. górnoszląskiej z Katowic i Ziegenhals do Wrocławia, o 41 kil. od Wrocławia. Stacya ta zowie się Brieg-Carlsruh, O.-S. Księstwo brzeskie czyli brzesko-lignickie (na Brzegu i Lignicy) powstało z działów po śmierci Henryka V ks. wrocławskiego. Właściwe brzeskie obejmowało mniej więcej dzisiejsze powiaty: brzeski, oławski, niemczyński, strzeliński; otoczone było księztwami: oleśnickiem, wrocławskiem, świdnickiem, ziębickiem, grotkowskiem i opolskiem. Po wygaśnięciu Piastów (czyt. Schoenwalder'a „Die Piasten vom Briege", 3 t.) przeszło we władanie Austryi a od r. 1742 Prus. Dekanat katolicki dyec. wrocławskiej obejmuje 8 parafij: Brzeg, Karlowice, W. Lubieś, Osiek, Kurzątków, Loewen, Lossen, Michałowo. Język kościelny mięszany: polski i niemiecki. Powiat brzeski regencyi wrocławskiej ma 10,72 mil kw. rozl., 55168 mieszk., po większej części ewang. Niemców, na prawym brzegu Odry Polaków (12% Polaków w powiecie a 20% katolików; izraelitów tylko 1%). Grunta powiatu po większej części żyzne, ale na prawo od Odry lekkie piaski. Uprawia wiele marzanny. Pod Brzegiem węgiel brunatny, pod Karlowicami wapno. Fabryki cukru, francuskich kamieni młyńskich, wyrobów ze skóry, cygar. Główne miejscowości: Karlowice, Loewen, Michałów, wś Mollwitz. 2.) **B.** Tak się zwało w XIV w. miasto Dyhernfurth w pow. wołowskim.

Brzegi, 1.) wś rządowa, pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi. Leży przy drodze bitej kielecko-krakowskiej. Posiada kościół par. murowany, szkołę gminną, sąd gminny, urząd gminny. W 1827 r. było tu 64 dm. i 393 mk. Par. B. dek jędrzejowskiego liczy 1583 dusz. Gmina B. odl. od Jędrzejowa wiorst 12½, st. poczt. w Podzamczu. W gminie znajduje się: gorzelnia, młyn z tartakiem zwany Wyspa na rzece Nidzie i młyn Jasłów na rz. Nidzie, 2 cegelnie, wapielnia, szkoła. Ludn. 2614. Niegdyś B. były starostwem. W 18 w. emfiteuza Kluczewskich, płaciły 1760 złp. kwarty. 2.) **B.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Miastków. W 1827 r. było tu 13 dm., 140 mk.; obecnie 246 mk. i 607 morg. obszaru. *Br. Ch.*

Brzegi, 1.) wś, pow. nowotarski, ma 5256 morg. rozl., w tem 3550 m. lasu, 68 domów, 362 mieszk., parafia łac. w Białce, położenie w najwyższych górach, gleba owsiana. 2.) **B.**, wś, pow. wielicki, o 8 kil. od Wieliczki, w parafii Grabie. 3.) **B.**, wś, pow. Rudki, o 12,4 kil. na południe od Sambora. Przestrzeń posiadł. mniej.: roli orn. 857, łąk i ogr. 392, past. 410 morg.; posiadł. więk. nie ma żadnej. Ludność rzym. kat. 4, gr. kat. 762, izrael. 11: razem 777. Należy do rzym. kat. parafii w Kalinowie (Kaiserdorfie); gr. kat. ma w w miejscu, która należy do dekanatu samborskiego; posiada szkołę etatową.

Brzegi, huta pod wsią Zborowskie, w pow. lublinieckim.

Brzegi-Bielica, jezioro, pow. lipnowski, gm. Kikoł, około rumunku Bielica, rozległe 18 morg, głęb. 36 stóp.

Brzemięczka-holendry, pow. łęczycki, gm. Grabów, par. Pieczew.

Brzemiona, *Brzemionna*, niem. *Bremin, Bomin*, dobra, pow. świecki, par. Drzycim, st. p. Osie; ma urz. gm. i urz. st. cyw., 2418 m. rozl., 16 dm., 201 mk., 93 kat., cegielnię, gorzelnię parową, hodowlę bydła, sprzedaż nabiału. Obecnie właściciel Nitykowski (?), 1821 Szeliski, 1782 Pląskowski, 1648 Czerwiński.

Brzenczek, ob. *Brzęczek*.

Brzenice, wś, pow. grójecki, gm. Borowe, par. Michałowice.

Brzenskowitz, ob. *Brzęczkowice*.

Brześć, *Brzeście*, nazwy bardzo częste na całym obszarze ziem polskich; pochodzą od źródłosłowu „brzost"; jak również częsta i powszechna nazwa Brzezie od „brzoza". Brzeście było więc pierwotnie nazwą lasu czy gaju brzostowego (brzostwiąz) jak Brzezie gaju brzozowego, Dąbie gaju dębowego. *Br. Ch.*

Brześć, wś, folw. i kol., pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo. W 1827 r. było tu 26 dm. i 218 mk.; obecnie liczy 25 dm., 243 mk., tudzież 553 morgów ziemi; we wsi znajduje się wiatrak. Folw. B. posiada 5 dm., 45 mk., powierzchni zajmuje 395 morg. Kol. B. liczy 11 dm., 70 mk., powierzchni 493 morgów.

Brześć kujawski, miasto, nad rz. Zgłowiączką, pow. włocławski, leży pod 52° 36',6 szer. i 36° 36',9 dług geogr., odległe od Warszawy 162 w., od Włocławka 2 mile, przy b. trakcie głównym z Warszawy do Torunia, między Chodczem a Służewem, o 24 w. za Chodczem. Posiada dwa kościoły i kaplicę, szkołę początkową, więzienie karne na 100 więźniów, dom przytyłku na 12 starców, urząd miejski, stacyą pocztową, należy do sądu pokoju okr. IV we Włocławku. Z zakładów przemysłowych zaś: fabrykę maszyn, produkującą za 3,500 rs. rocznie. Ludność B. w 1877 r. wynosiła 2106 mk. (941 męż. i 1165 kob.), dochody miejskie 2,839 rs., kapitał żelazny miasta 15,212 rs., zapasowy zaś 3,762 rs. B. musiał być kiedyś grodem warownym, do czego położenie śród bagien wybornie się nadawało. Koło grodu kupiła się ludność i dała początek miastu. Ztąd to jako gród książęcy wcześnie bardzo występuje B. na widowni dziejowej i podówczas stanowi poniekąd stolicę Kujaw. Tu Konrad książę mazowiecki i kujawski nadaje w 1228 r. zakonowi krzyżaków ziemię chełmińską. W 1236 r. oddaje całe Kujawy synowi swojemu Kazimierzowi I, który często tu przemieszkiwał, a kiedy po śmierci jego synowie podzielili pomiędzy siebie dzielnicę ojcowską, B. z okolicznym powiatem dostał się Władysławowi Łokietkowi; później zaś przez wyniesienie tego księcia na tron polski do korony przyłączony został. W 13 wieku powstaje tu komandorya braci szpitalnych, założona przez dom wrocławski św. Macieja. Jan z Torunia zakłada tu szpital za miastem. Łokietek go uposaża łanami we wsi Sokołowie 1295 r. (Swieżawski str. 35). Od tego czasu, aż do roku 1796 był stolicą województwa brzesko-kujawskiego. W latach 1311 i 1320 B. wyznaczony był na miejsce układów z krzyżakami, które jednak nie doszły do skutku. Ciż sami krzyżacy złupili miasto w r. 1332 i opanowali je, przenieśli gród na nowe miejsce, wałami i przykopami wzmocnili. Ugodą kaliską 1343 B. z ziemią kujawską powrócony został koronie. Za panowania Władysława Jagiełły w roku 1426 złożony tu był sejm w sprawie o następstwo tronu. Tu w r. 1435 zawarty był nader korzystny pokój z krzyżakami. Pamiętny jest także Brześć częstym pobytem Kazimierza IV w czasie toczącej się długoletniej wojny z tymże zakonem. Jak znaczną musiała być ludność świadczy nakaz dostawienia 30 zbrojnych na wojnę z krzyżakami. Zygmunt III w r. 1596 potwierdził istniejące dla mieszczan prawa i przywileje. Wzrósł więc B. w zamożność niemałą, miał liczne śpichrze, skład zboża i ludność znaczną; miasto zaś całe mocnym było opasane murem tak, iż za czasów wojny szwedzkiej pod Janem Kazimierzem dzielny stawiło opór nieprzyjacielowi. Verdum zastał w 1670 miasto spustoszone, opasane murem i zamek (str. 72). Przy końcu 1707 roku Karol XII król szwedzki dał tu posłuchanie przybyłemu od Porty posłowi. Obie wojny były atoli przyczyną, że B. tak jak i inne miasta polskie, zniszczał zupełnie i odtąd do dawnego stanu nie wrócił. Od roku 1815 był miastem obwodowem, ale później, kiedy władze przeniesiono do Włocławka, położony na uboczu, nader powolnym krokiem do wzrostu przychodzić może. Zamek brzeski, w którym przemieszkiwali kujawscy książęta, wzmocnił ich potomek Kazimierz Wielki i grodowego starostę w nim ustanowił. Wzniesiony był na wzgórku, od południowej strony miasta z cegły, wielkim nakładem, i otoczony odwiecznym przekopem; spalili go Szwedzi za króla Jana Kazimierza, jak o tem świadczy lustracya starostwa w roku 1664, która z tego zamku już tylko przepalone mury zastała. Pozostała rudera przed kilkudziesięciu laty rozebrana została. Pierwotny kościół par. drewniany św. Piotra i Pawła stał po za murami miasta i r. 1580 był tak zrujnowany, że został zamknięty; 1830 r. odnowiony. Świątynia wymurowana w stylu gotyckim, wzniesiona została przez księcia Kazimierza I około roku 1240. Gmach ten obszerny doznał ogromnego ze strony Szwedów zniszczenia. Odbudowano później jego szczyty i dach cały, przyczem zniżono go znacznie. Ostatnie dwa odnowienia były w 1766 i 1867 roku. Kościół

ten dochował w ścianach całe piętno pierwotnej architektury swojej. Z wewnętrznych jego ozdób dochował się jeden tylko dosyć starożytny niezłą rzeźbą z drzewa wykonany obraz, przedstawiający trzech królów przed nowonarodzonym Chrystusem. Rysunek i opis tego kościoła zamieściły „Kłosy“ (VIII, 268). Drugi kościół i klasztor księży dominikanów jest fundacyi Zbiluta z Golanczewa, herbu Topór, biskupa włocławskiego, zmarłego w roku 1383, chociaż niektórzy założenie onego do r. 1262 odnoszą, przypisując je Kazimierzowi księciu kujawskiemu i łęczyckiemu. Kościół ten, doznawszy spólnych klęsk z farą, w późniejszych przerobieniach stracił całkowicie swój starożytny charakter. Odznaczają go tylko wysokie nader ściany, gdyż w ozdobach architektonicznych, najwięcej styl drugiej połowy XVII wieku przebija. Z pomników starożytnych posiada ten kościół jedynie nagrobek Rafała Leszczyńskiego, kasztelana poznańskiego marszałka koronnego, zmarłego w roku 1501. Jest to ogromna płyta marmurowa, mająca w środku na okrągłej brązowej tarczy pięknie w filigranie wyrobiony herb Wieniawa, a dokoła łaciński napis. Istnieje w B. jeszcze murowana kaplica więzienna. Były dek. brzeski dyec. kujawsko-kaliskiej posiadał 11 parafij: Lubraniec, Boniew, Lubomin, Brześć, Dąbie, Kłobia, Kruszyna, Osięciny, Świerczyn, Wieniec, Włocławek; 3 filie: Zgłowiączka, Chalno, Wistka; 2 klasztory: dominikanów w Brześciu, reformatów we Włocławku. Wojewód. brzesko-kujawskie składało się z 5 powiatów: brzeski, kowalski, przedecki, kruświcki, radziejowski. Porównaj artykuł *Kujawy*. *Br. Ch.*

Brześć Litewski, m. pow. gub. grodzieńskiej. Brześć ten, dla różnicy od Kujawskiego pospolicie Litewskim zwany, leży nad Bugiem, przy ujściu rzeki Muchawca i Szlajerki do Buga, o 200 w. od Warszawy, o 203 od Grodna, o 120 od Białegostoku, 198 od Grajewa, o 117 od Kowla, o 321 od Mińska, o 631 od Smoleńska, o 1023 od Moskwy. Jest to miasto nie tylko wielkiej wagi po wszystkie czasy, lecz zarazem jedno z bardzo starożytnych w kraju. Legenda miejscowa przypisuje powstanie Brześcia okoliczności, że w pierwszych czasach chrześciaństwa na Rusi, pewien pobożny kupiec, co tu był zagrzązł w trzęsawiskach puszczy „brzostowej“ nad Muchawcem, po szczęśliwem wydostaniu się z niebezpieczeństwa, na podziękowanie Bogu, wzniósł tu był niewielki kościołek; przy tym kościołku z czasem powstała osada Berestje, Brzeście zwana. Lecz prawdopodobnie powstanie tej osady sięga daleko starszych czasów. Było tu rozgranicze plemienia Bużan, zajmującego obadwa brzegi Bugu, od źródeł onego, od Jaćwieży, siedzącej poniżej w stronę Narwi. Mógł tu być zatem przed wieki już gród nawet, jako stanowisko obronne cichego plemienia od zawołanych łupieżców. Przy zetknięciu się zaś pierwszem (w X w.) dwóch nowopowstających potęg politycznych, Rusi w Kijowie a Lachów w Krakowie, widocznie że i Brzeście już należało do liczby owych „grodów czerwińskich“, jakie sobie, począwszy od Włodzimierza i Bolesława, nieustannie nadal Ruś i Lachy wzajem wydzierają. Ziemie czerwińskie bowiem stanowiły, u świtu dziejów naszych, nietylko chrobackie wierzchowiska Sanu i Dniestru, lecz i całe górne Nadbuże. Otóż widzimy dalej, że Jarosław kijowski 1044 Brześć zajmuje; odbiera go Rusi Bolesław Śmiały na czas pewien, a Kazimierz Spraw., po nowem zdobyciu 1182, zamek tam śród błot wznosi. Przy ustaleniu się dzielnic między rozrodzonem potomstwem Jarosława, Brześć dostawał się nieraz książętom turowskim, władcom górnego Polesia, lecz ostatecznie stał się udziałem książąt włodzimierskich i ciążył stale ku Wołyniowi. Przy najściu Mongołów, i Brześć nie uszedł powszechnego losu. Zburzony jego zamek miał odbudować, około 1275, ks. wołyński Włodzimirz Filozofem zwany, synowiec sławnego Daniła króla Rusi; a wprędce i samo miasto znacznie się podniosło. W początku XIV w. B. poddał się wzrastającej przewadze Litwy. W 1319 Gedymin całą zimę tu przepędził, gotując się do wyprawy na Kijów. Niemało też tu czasu spędzili następnie, jako w swej dzielnicy, bohaterowie Litwy: Kiejstut i Witold, szukając tu nieraz schronienia śród wstrząśnień wewnętrznych owych czasów. W 1390 Jagiełło nadał miastu prawo magdeburskie a w 1409 odbył tu ów zjazd tajemny z Witoldem i sułtanem kipczackim Saladynem, wynikiem narad którego było sławne zwycięztwo nad krzyżakami pod Grunwaldem. Najwięcej przecie Witold przyłożył się do podniesienia tego miasta: budował tu świątynie, rozszerzał posiadłości miejskie i porównał miasto w przywilejach z Lublinem. Pograniczne położenie od Polski, stosunki z którą stawały się coraz ściślejszemi, podniosło niepomiernie znaczenie Brześcia. Tu w 1440 wyniesiono Kazimierza Jagiełłowicza na w. księstwo; tu 1446 tenże Kazimierz, obrany już królem, odbywał naradę z senatorami koronnymi o Wołyń; a 1454 z litewskimi o stanowczy udział w wojnie pruskiej. Odtąd Brześć stawał się coraz częściej miejscem wzajemnych obrad obu narodów, a razem z tem wzrastał w swobody i budowy. Pomyślność ta przerwaną została jednak gwałtownym najazdem tatarów 1500 r.; miasto wielce ucierpiało. W 1505 odbył się tu pamiętny zjazd, na którym Gliński, ulubieniec wszechwładny króla Aleksandra nastawał na zgubę swych wrogów; na tym też

zjeździe przyjmowano uroczyście chana kipczackiego Szachmata, szukającego przyjaźni i pomocy króla. Wzrastając w znaczeniu, doznawał Brześć coraz to nowych dobrodziejstw od panujących. Zygmunt I na sejmie panów litewskich 1511 tu odbytym, potwierdził i rozszerzył dawne miasta przywileje i uposażył nowemi oddawna tu osiadłych żydów. Głębokim swym handlowym zmysłem prowadzeni, obrali sobie byli żydzi wcześnie Brześć, jako środkowy niemal punkt rozległego państwa Jagiellonów, za jedno z główniejszych ognisk swych operacyj. Wprędce zamożni i bogaci, wznieśli oni tu najwspanialszą synagogę w Polsce. Tę właśnie Zygmunt I przywilejem swym dozwala im teraz odnowić. W tej tedy epoce B. należy do najludniejszych i do najzamożniejszych miast w kraju: podług postanowienia sejmowego 1513, płaci 50 kóp groszy litewskich i dostawia 150 koni na wojnę. Niemniej od ojca względnym dla Brześcia okazał się i Zygmunt August, który na sejmie walnym 1544 tu otrzymał za życia króla wielkorządztwo Litwy. Lecz najbardziej do pomyślności miasta tego przyczynił się sławny Mikołaj Radziwiłł Czarny, starosta tutejszy. Jako gorliwy szerzyciel reformy religijnej w kraju założył on tu zbór kalwiński i wyborną drukarnię, w której wyszła 1563 sławna biblia, Radziwiłłowską zwana. Zbór ten dotrwał do XVII wieku, a drukarnię oddał Mikołajów syn Sierotka jezuitom wileńskim. Jezuici zostali właściwie sprowadzeni do B. przez miejscowego proboszcza Franc. Zajerskiego za zezwoleniem Pawła Wołuckiego, biskupa łuckiego; mieli tu potem kolegium, wyposażone przez Sapiehów. Po unii lubelskiej i dzielnem panowaniu Batorego, zdobyta stanowczo za Zygmunta III przewaga katolicyzmu nad reformą oddziałała i na Brześć wybitnie. Poczęły się tu wznosić jeden za drugim wspaniałe klasztory: bernardynów, jezuitów, trynitarzy. Kolegium S. Jesu ze szkołami wzniósł tu sławny kanclerz litewski Leon Sapieha. Obok tego, przywilejem w 1607 r. Zygmunt III zatwierdził dla miasta trzy jarmarki corocznie, po miesiącu każdy. Miasto jednak ucierpiało znacznie przez pożar 1613 r. Rozgłosu historycznego nabył Brześć najbardziej przez odbyte w jego murach trzy synody duchowieństwa greckiego 1590, 1594 i 1596, których skutkiem była pamiętna unia ubrządku wschodniego i zachodniego w obrębie rzplitej, powszechnie pod imieniem unii brzeskiej znana. Następnie dla utwierdzenia tej unii metropolita Rutski założył tu 1629 klasztor bazylianów. Za panowania Jana Kazimierza, śród klęsk powszechnych całego kraju, począł upadać i B. W 1657 r. zajął go i zrabował Rakoczy z Karolem Gustawem, który tak dalece uznawał położenie obronne miasta, że kazał sporządzić plan jego nowego obwarowania. Zajął się przecie Jan Kazimierz troskliwie podźwignieniem podupadłego B., obdarzając go odpowiednim przywilejem, i miasto istotnie znów poczęło się wznosić. Popowstawały nowe klasztory: bernardynek, brygitek, dominikanów, opatrzono zamek i t. p. W tym to zamku przesiedział rok (1683) i 6 niedziel więzienia wesołego ów Tyszkiewicz, którego słudzy, za sprawą podobno Maryi Kazimiery, wyrządzili głośną w swoim czasie obelgę posłowi franc. de Vitry w Warszawie. W bezkrólewiu po Janie III oblegał tu skonfederowane pod chorążym Ogińskim wojsko litewskie hetman Kazimierz Sapieha. W 1706 r. został B. na czas zajęty przez Szwedów. Po śmierci Augusta III był tu czas niejaki punkt środkowy konfederacyi, zawiązanej w 1764 r. dla oparcia się wpływowi obcych narodów. W ciągu konfederacyi barskiej zajęli 1769 r. B. Puławscy. W 1792 odbywał tu swe narady związek targowicki, nim się przeniósł do Grodna; a 1794 r. walczył pod miastem niepomyślnie Sierakowski z Suworowem. Za rzplitej B. stanowił w hierarchii łacińskiej sufraganią bisk. łuckiego; w greckiej zaś, bisk. włodzimierskiego. O obu tych, prawie osobnych biskupstwach pisze Jul. Bartoszewicz w Enc. Orgelbranda: „Biskupstwo brzeskie (łacińskie), nazwane tak od Brześcia, stolicy województwa brzeskiego na Litwie, stanowiło część dyecezyi łuckiej. Kanonicznego rozdziału biskupstwa na dwa nigdy nie było, ale weszło w zwyczaj, że biskupi łuccy zaczęli przybierać tytuł brzeskich; niby ztąd dyecezya łamała się na dwie połowy, część jej była w Koronie na Wołyniu, a część w Litwie to jest województwo brzesko-litewskie. Do tego odróżniania dwóch połów dyecezyi dały powód rzeczywiste fakta. Biskup miał dwóch oficyałów, łuckiego i brzeskiego; w kapitule także zasiadali dwaj prałaci-proboszczowie: łucki i brzeski; wreszcie dwaj archidyakonowie łucki i brzeski. Proboszcz stracił miejsce w kapitule, ale archydyakon zachował je aż do ostatnich czasów, bo miał rzeczywistą władzę, gdy dyecezya łucka rozdzielała się, według swoich połów, na dwa archidyakonaty. Co większa około połowy wieku XVIII, znajdujemy kustosza brzeskiego, którym był ksiądz Kamieniecki (1749, Kuryer polski, Nr. 645). Byli nawet i kanonicy brzescy jak w kollegiacie, ale erekcyi kapituły nie doczytaliśmy się nigdzie. Biskupi łuccy osiedli wtenczas stanowczo w Janowie nad Bugiem w Litwie, w województwie brzeskiem, to jest w dawnej stolicy biskupstwa podlaskiego i założyli tam kolegiatę. Srodek ciężkości dyecezyi przeniósł się więc do Litwy i dla tego nie dziw wcale, że ostatni biskupi łuccy ciągle przybie-

rali tytuł drugi i przezywali się jeszcze biskupami brzeskimi na wzór innych, którzy tytuły swoje rozwijali w tymże czasie. Była nawet chwila, że biskupstwo brzeskie stało się rzeczywistością. Po drugim podziale, kiedy Wołyń odpadł za kordon rossyjski, Naruszewicz pozostał w Janowie i tą częścią dyecezyi, która w Polsce została, rządził osobiście. Po jego śmierci, tak samo jak za życia jeszcze, w części wołyńskiej dyecezyi rządził Cieciszowski, biskup kijowski; w części zaś, która już do Austryi odeszła, rządził administrator ksiądz Tomasz Halyburthon, kanonik katedralny łucki, proboszcz w Biały Radziwiłowskiej, jako „Administrator ac Vicarius in Spiritualibus generalis, sede vacante.“ Mamy pod ręką rubrycelę tej części dyecezyi, w roku 1797 drukowaną w Warszawie: „Directorium divini officii ac missarum juxta rubricas generales nec nondecreta S. R. C. ad usum dioecesis brestensis et per Podlachiam, pro anno domini 1797 sede vacante conscriptum ac editum.“ Była więc wyraźnie dyecezya brzeska niekanoniczna, ale urywek kanonicznej tak się przezwał; dyecezya ta rozciągała się, jak widzimy, na kawałek Podlasia. Dekanatów w tej części dyecezyi rachowało się 9, parafij 120. Spis umarłych za rok 1796 wykazuje w tej dyecezyi osób 6; pomiędzy niemi sam biskup Naruszewicz, dwóch kanoników katedralnych, Kazimierz Mojkowski i Franciszek Bieńkowski, oraz Stanisław Krzysztof Kluk, kanonik inflancki, proboszcz w Ciechanowcu. W r. 1798 część tej dyecezyi brzeskiej odeszła do biskupstwa łuckiego, jako położona ku południowi, część zaś północna do wileńskiego; trzecia część co pozostała z tej strony Bugu, rozdzieliła się pomiędzy biskupstwa wigierskie i lubelskie, podług tego jak się tym krajem podzieliły Austrya i Prusy. Ksiądz Halyburthon de Stodart, ze szlachty szkockiej Polak, administrator tej cząstki dawnej dyecezyi łuckiej, umarł niedługo potem. Biskupstwo brzeskie (ruskie) brało także swoje nazwisko od Brześcia Litewskiego, stolicy województwa. Nie stanowiło nigdy osobnego biskupstwa za czasów udzielności Rusi i potem za rzeczypospolitej, ale stanowiło cząstkę rzeczywistego biskupstwa włodzimierskiego na Wołyniu; że zaś cerkiew katedralna była naturalnie we Włodzimierzu, ztąd biskupstwo brzeskie było drugim tytułem władyki włodzimierskiego. Ale kiedy właściwie zaczął ten drugi tytuł przybierać władyka włodzimierski? nie możemy tego z pewnością powiedzieć; w XV wieku jeszcze po aktach nie znajdujemy tego drugiego tytułu, który zjawił się dopiero w XVI wieku, około czasów unii brzeskiej, ale przed nią zawsze. Sam Brześć był bardzo ważnem miejscem w historyi kościoła ruskiego; wieczne tu było ognisko życia, sama unia tu się wyrabiała i tu stanęła w czasach od r. 1590—1596. W XVIII wieku, gdy Ruś na sposób polski kościół swój urządzała, spotykamy pierwszy raz koadyutora biskupa włodzimierskiego Filipa Wołodkowicza; koadyutorem tym jest ksiądz Antoni Struś Młodowski, który rzucił koadyutoryą pińską dla koadyutoryi włodzimierskiej i prawa następstwa (cum futura successione). Młodowski ten, zwyczajem Rusi, przyjął dla siebie drugi tytuł biskupstwa dyecezyalnego i tytułował się „biskupem brzeskim.“ Doczekał się i katedry włodzimierskiej, ale jego następca Szymon Młocki wziął koadyutora, którym został Arseni Głowniewski także z tytułem biskupa brzeskiego. Obiedwie te koadyutorye były już za Stanisława Augusta, pierwsza w początkach tego panowania, druga pod koniec. Ukaz z dnia 28 kwietnia 1797 r. urządził zupełnie inaczej, jak były za czasów polskich, dyecezye unickie; postanowiono metropolią, jedno arcybiskupstwo połockie i dwa biskupstwa, to jest brzeskie i łuckie. Od tego czasu ustaje biskupstwo włodzimierskie, które wcielone zostało do łuckiego, a Brześć zostaje kanoniczną stolicą nowego zupełnie dyecezyalnego i już nie tytularnego biskupstwa; wreszcie Włodzimierz już za polskich czasów znakomicie podupadł, a na to miejsce podniósł się wyżej jeszcze Brześć, który zawsze miał swoje znaczenie. Biskupstwo to rozciągało się pierwotnie na gubernią tak nazwaną litewską i mińską. Biskupem brzeskim mianowany dawny koadyutor ksiądz Arseni Głowniewski. Po śmierci jego wziął biskupstwo brzeskie ksiądz Józafat Bułhak, który wziął i metropolią w r. 1817 nie porzucając Brześcia. Biskupstwo brzeskie pomnożyło się znakomicie w r. 1807, kiedy od Prus dostał się Rossyi obwód białostocki. Nowy rząd skasował biskupstwo supraślskie, które było w obwodzie tym, i wcielił je do brzeskiego, ale za to od r. 1809 wznowiono tytuł biskupa włodzimierskiego, który został suffraganem brzeskim; role się zmieniły. Otóż taki biskup włodzimierski był i za Bułhaka suffraganem brzeskim. Leon Jaworowski był nim od r. 1809 i przetrwał aż do ostatnich chwil unii. Ukaz z d. 14 lutego 1809 oddzielił od dyecezyi brzeskiej starożytną dyecezyą metropolitalną, której stolicę oznaczył w Litwie, i wtedy to metropolita w Wilnie óddzielnego uzyskał suffragana, to jest biskupa orszańskiego. Według „Kalendarzyka politycznego na r. 1821,“ wydawanego urzędownie przez uniwersytet wileński, kapituła katedralna brzeska składała się z następujących sześciu prałatów: z archipresbytera, archidyakona, scholastyka, kustosza, kantora i kanclerza, oraz z 13 kanoników i osobno czterech kanoników katedralnych brzeskich, siedziało na probo-

stwach w dyecezyi metropolitalnej i nie miało głosu w kapitule. Pomiędzy kanonikami z głosem znajdował się uczony ksiądz Michał Bobrowski, profesor uniwersytetu. Konsystorz składał się z prezydenta, którym był oficyał Antoni Tupalski, i z surogata wice prezydenta, trzech assesorów i dwóch sekretarzy, dyecezyalnego i konsystorskiego. Do dyecezyi liczył się prowincyał bazyliański litewski i jego orszak urzędowy; jako to: protokonsultor, dwóch konsultorów i sekretarz. Opactw w dyecezyi cztery było, to jest: supraślskie, leszczyńskie, kobryńskie i grodzieńskie; supraślskim był suffragan Jaworowski. Dziekanów było w gubernii grodzieńskiej 14, to jest: grodzieński, lidzki, słonimski, wołkowyski, nowogrodzki, cyryński, brzeski, kamieniecki, kobryński, prużański, poleski, lubieszowski, janowski i drohiczyński; w obwodzie białostockim było 4 dziekanów, to jest: białostocki, bielski, drohicki, nowodworski; w gubernii mińskiej było dziekanów także 4, to jest: słucki, piński, rzeczycki i mozyrski. Tak więc cała dyecezya dzieliła się na 22 dekanaty. Deputaci duchowni brzescy na równi z łacińskimi zasiadali w obudwu departamentach sądu głównego, w gubernialnych komitetach szczepienia ospy, w gubernialnych sądach granicznych, toż samo i w powiatowych komitetach ospy, w sądach granicznych, w sądach ziemskich i grodzkich, w komitetach do śledztw, oraz w policyach i magistratach. Dyecezya ta wzięła koniec r. 1839." Ekonomia brzeska, należąca do stołu królewskiego, zawierała 5 kluczów, gberniami zwanych, do których się liczyły: kobryńska i prużańska; intraty z niej liczyło się 1784 r. do 400,000 złp. Do ekonomii należał i zamek. Brześć jako znakomity punkt militarny uznawany był zawsze i powszechnie. Maurycy de Saxe, słynny wojownik, pisał o nim w swych dziełach wojennych. Pod władzą zaś rossyjską zdobył sobie pod tym względem jeszcze większe znaczenie. W r. 1831 przetworzono Brześć na pierwszorzędną twierdzę. Powstała ona na miejscu dawnego miasta, na praw. br. Muchawca. Wszystko tu niemal zostało przeobrażone: kościół i klasztor bernardynów i bernardynek przerobiono na korpus kadetów; augustyanów na komitet fortecznych inżynierów; trynitarzy na dom wojenno-roboczej roty; brygitek na rotę aresztancką; kolegium jezuickie na mieszkanie komendanta fortecy; bazylianów na koszary artyleryi i cerkiew. Dalej kościół farny, trzy cerkwie unickie, monastyr zakonników prawosławnych i kościół reformowany zupełnie zostały zniesione. Pozostał tylko były kościół dominikański, jako jedyny ślad dawnego B., przeznaczony odtąd na farę. Po takiem przeobrażeniu na twierdzę starego m. B., o ćwierć mili od niego powstało nowe przedmieście kobryńskiem zwane, zabudowane z drzewa dość porządnie i obszernie; z drugiej zaś strony twierdzy powstało przedmieście wołyńskie, dość liche, na lew. brzegu Muchawca. Tuż za twierdzą, za Muchawcem, wznoszą się liczne kurhany z przedwiecznych czasów. Dotąd wszakże B., jako miasto, nie zdołał się podnieść należycie. Główną przeszkodę porządniejszego w mury zbudowania się stanowi bliskość twierdzy. Mieszkańców liczył 1 stycznia 1880 r. 33607 t. j. 20804 męż., 12803 kob. Pod względem wyznań 6357 prawosł., 3286 katol., 23846 izr., 95 ewang., 23 mahomet. (R. 1860 miał 19343 mk.). Miasto drewniane przeważnie. Proste, szerokie jego ulice dotąd wcale nie brukowane, za wyjątkiem jednej, szosową zwanej, która rynek przerzyna. W środku samym miasta leży bazar, budowa prostokątna, z placem obszernym wewnątrz, i 140 po obu stronach sklepikami. jest nadto w mieście kilkaset kramów żydowskich, a śród nich jeden sklep chrześciański. Cały więc handel jest tu tylko drobnem kramarstwem właściwie: na kilka tysięcy handlujących, kilku tylko większych niby-kupców a raczej komisantów handlu wołmi. Nie lepiej tu stoi i przemysł. Z większych zakładów przemysłowych są 4 fabryki tytuniu i 1 browar. Fabryki tytuniu przerabiają rocznie na 120,000 rs. towaru; a browar przerabia 10 tys. korcy jęczmienia na liche dotąd piwo. Nie ma tu porządnej garbarni, gdy tymczasem przechodzi tędy rocznie skór surowych na 50,000 rs. Rzemiosła w ogóle znajdują się jeszcze w bardzo pierwotnym stanie, i prawie wyłącznie w ręku żydów. Ruchu umysłowego tu nie ma żadnego, ani jednej księgarni, śród ludności starozakonnej panuje wielowładnie chasydyzm. Od niedawna Brześć stał się środkowem ogniskiem 4 linij kol. żel.: gałęzi do Terespola, łączącej go z Warszawą, linii smoleńskiej, kijowskiej, grajewskiej. Dla wszystkich kolei służy dotąd jeden tylko dworzec. Ruch handlowy, jako tranzytowy przeważnie, mało jeszcze na miasto oddziaływa, lecz powoli i ludność miejscowa poczyna w nim brać żywy udział. Dworzec kolei żelaznej w Brześciu jest ogniskiem ruchu nadzwyczajnego. Tędy odbywa się cały prawie handel gubernij zachodnich z królestwem przez kolej grajewską; tu się zarazem koncentruje i stosunek handlowy Królestwa z Cesarstwem. W r. 1874 przechodziło tędy codziennie 20 pociągów osobowych, a 14 i więcej towarowych. Najważniejszy względnie materyał transportowy stanowi zboże, idące z drogi kijowskiej do Królewca, linią grajewską. Jesienią 1874, mimo zmniejszenia się transportów zbożowych w ogóle, przechodziło tam do 54 tys. pudów dziennie; podczas gdy droga terespolska dostawała od kijowskiej oko-

ło 6 tys. pd. zaledwie. Mączki cukrowej szło z drogi kijowskiej na grajewską, do 10 tys., owoców zaś do 2,500 pd. codzień. Stosownie do tego, najwięcej też i fabrykatów obcych otrzymywała kijowska droga linią grajewską. Nadto przechodziła tędy w znacznych ilościach, po kilka i kilkanaście tysięcy pudów, herbata. Wszakże i stosunek ekspedycyjny drogi kijowskiej z terespolską nie jest bez pewnego handlowego znaczenia. Samych machin i narzędzi rolniczych przechodzi z tej strony drogą kijowską do 2,500 pd. dziennie a co więcej szło to przeważnie z Warszawy. Obok machin szły tam nadto wyroby galanteryjne, szewckie, stolarskie, wreszcie cukier i t. p. Stosunki transportowe drogi kijowskiej z moskiewską były nader ograniczone. Natomiast droga moskiewska i terespolska były w ciągłej między sobą ożywionej styczności: pierwsza dostarczała drugiej samego zboża do 10 tys. pud. dziennie; odwrotnie zaś szło codzień do 7 tys. pd. różnych wyrobów. Niezmiernie ważną i bodaj czy nie najważniejszą stroną ruchu handlowo-kolejowego w Brześciu były transporta wołów. Tu bowiem, nie zaś na Pradze, koncentruje się cały niemal handel bydła stepowego, idącego drogą kijowską. Co tydzień przychodziła tu partya licząca 1,000 do 1,200 szt. wołów, i tu się już właściwie tranzakcye o nie odbywały. Niemałe też partye dostarczała droga kijowska i trzody chlewnej, najmniej 300 sztuk co tydzień. O drodze żel. kijowsko-brzeskiej pomieścimy dane pod art. Kijów. Tu natomiast wspomnimy o brzesko-grajewskiej. Linia tej drogi na przestrzeni 202 wiorst jest jedną z najbardziej ożywionych dróg żelaznych, nie tylko w zachodnich guberniach ale nawet w całej Rossyi. Zboże z południowych gubernij przewożone zwykle bywa brzesko-grajewską drogą do Królewca. Wszystkich stacyj i t. z. pół stacyj czyli przystanków na tej drodze znajduje się 16 a mianowicie: Brześć, Łyszczyce, przyst. Werba, Wysokolitewsk, przyst. Czeremucha, st. Kleszczele, Grygorowce, Bielsk, Strobla, Lewicka, Starosielce, Knyszyn, Mońki, Goniądz, przyst. Maryna, i nakoniec Grajewo. Brzesko-grajewska droga łączy się w Białymstoku z dr. żel. warszawsko-petersburską, w Brześciu z warszawsko-terespolską, kijowsko-brzeską i moskiewsko-brzeską. Nakoniec w pogranicznej stacyi Prostkach łączy się z koleją królewiecką. Droga żelazna b.-g. w pierwszej połowie 1878 r. przyniosła 1350522 rs. dochodu z przewozu osób, zwierząt i towarów. Sam przewóz towarów przyniósł 1,186,800 rs. dochodu, z czego się okazuje, że głównie ruch towarowy przyczynia się do rozwoju drogi. W tymże okresie czasu t. j. od 1 stycznia do 1 lipca 1878 r. osób przewieziono 105323, miesięcznie przejeżdża około 24000 a dziennie 800. Towarów d. ż. b. g. przewozi dziennie przeszło 104000 pudów. W rozpatrywanem półroczu najwięcej przewieziono pszenicy (4787000 p.), dalej żyta (2672275 p.), jęczmienia (2365915 p.), owsa (1894198 p.). Tabor d. ż. b. g. w 1878 r. składał się z 66 parochodów, 39 wagonów osobowych, oraz 1483 towarowych. Pod względem ruchu pasażerskiego najważniejszemi dla drogi b. g. są stacye Brześć (w r. 1877 przejechało 32,306 osób), Białystok (48326), Bielsk (21977) i Grajewo (18733). W roku 1877 towarów najwięcej wywieziono ze stacyi B. (1679756 p.), ze stacyi Grajewo (690908 p.) i Białystok (870961 p.). Pszenicy najwięcej wywieziono ze stacyi Grajewo (244400 p.), jako też najwięcej na tę stacyą przywieziono (188250 p.). Owsa ze stacyi wywieziono 52034 p., a przywieziono na stacyą Grajewo (12801 p.); żyta najwięcej wywieziono ze stacyi Brześć (299159 p.), przywieziono zaś na stacyą pograniczną Prostki (170533 p.). W roku 1877 nakoniec w skutek wypadków postradało życie na b. g. drodze osób 8, rannych było 15. Brześć, o ile z jednej strony stał się od niedawna środkowym punktem 4 linij kolei żel., o tyle z drugiej nie przestaje być węzłem komunikacyi wodnej Wisły i Dnipru. Wpadający tu do Bugu Muchawiec i dalej kanał onego, królewskim zwany, ciągnący się do Piny, łączą bezpośrednio Brześć z Pińskiem, związanym już z Kijowem stałą żeglugą parową. Handel tedy z Pińszczyzną, przez Muchawiec, bywał zwykle nie mało ożywiony. Tędy tu bowiem głównie nadchodziło w znakomitych ilościach zboże, łój, makuchy, kasza, słonina, olej a nadewszystko szmaty. W 1874 r. woda jesienią tak była małą w Muchawcu, że 50 barek i 30 berlinek, przybyłych tu wiosną, nie mogły już powrócić, a w handlu z Pińskiem zaszła całkowita niemal stagnacya. Przed zbudowaniem kolei terespolskiej łączył się B. z Warszawą głównym traktem pocztowym, 26 mil długim (Brześć, Zalesie, Biała, Międzyrzec, Zbuczyn, Siedlce, Mingosy, Kałuszyn, Mińsk, Miłosna). Dziś st. poczt. B. leży o 2 i ćwierć wiorsty od dworca kolei w B. Paraf. kościół katol. św. Krzyża w B., 1856 został przez parafian wzniesiony. Parafia dekanatu brzeskiego: dusz 5218. Kaplice w Domaczewie, Wistycach i Trościanicy; dawniej i w Kowerdziach. Dekanat brzeski dyecezyi wileńskiej ma 3 parafie: B., Wysokie litewskie i Kamieniec lit., razem dusz 9128. W r. 1863 parafij 10; prócz wymienionych: Czarnawczyce, Stawy, Wielanów, Mrozowice, Mielejczyce, Wołczyn, Wierzchowice: razem 8991. Brzesko litewska-kasztelania utworzoną została na sejmie lubelskim. Pierwszym kasztelanem był Jan Hajko. Brze-

sko-litewskie województwo, zajmowało szeroką płaszczyznę od wschodu ku zachodowi, w większej połowie lasami i bagnami pokrytą, a w drugiej od sąsiednich krain Polski z puszcz wytrzebioną i od tego Polesiem nazwaną. Zachodnią stronę województwa od granic między Koroną a Litwą przerzynała rzeka Bug; jednak ziemia ta za czasów piastowskich należała do Polski. Po zniszczeniach tatarskich, Litwini, korzystając z osłabienia Polski, posunęli dotąd swe zabory około 1242 roku, kiedy Erdziwił książę litewski dźwignął w tych okolicach spalone przez Mongołów grody. Nieco później Daniel, książę halicki, owładnął kraj ten i odtąd ciągle przez pół wieku o posiadanie go wojowały z sobą Polska, Ruś i Litwa. Dopiero około 1316 r. Gedymin odzyskał ziemie te dla Litwy, co jeszcze więcej utwierdziło podbicie Wołynia 1321 r. przez tegoż wojownika. Syn jego Kiejstut dostał w podziale ziemię brzeską, ale Kazimierz Wielki, chcąc rozszerzyć granice państwa i zabezpieczyć się od napaści Litwy, opanował Wołyń a zarazem i księstwo brzeskie w 1349 r. W następnym 1350 r. wszczęła się dwuletnia wojna Polaków z Olgierdem, który Brześć odebrał, a w 1351 r. na mocy traktatu ziemia ta znów do Kiejstuta wróciła. Wreszcie po wojnie Polski z Lubartem, traktat w r. 1366 ostatecznie ziemię brzeską przy Litwie zatrzymał. Brześć z okolicznym krajem należał w XV i XVI w. do wojewody trockiego; dopiero z powodu wielkiej niedogodności i rozległości, na sejmie unii 1569 r. odłączono go od Trok i podzielono na dwa województwa: brzesko-litewskie i podlaskie. Graniczyło wtedy na wschód z województwem mińskiem i kijowskiem, na południe z wołyńskiem i ziemią chełmską, na zachód z lubelskiem i podlaskiem, które oddzielała rzeka Bug, a na północ nowogrodzkie i trockie. Miało dwa powiaty: brzesko-litewski i piński. Herb jego była pogoń w błękitnej barwie w czerwonem polu. Sejmiki województwa odbywały się w Brześciu-litewskim i Pińsku i wysyłały czterech posłów na sejm i 4 deputatów na trybunał. Miało wojewodę i kasztelana i dwóch starostów grodowych brześciańskiego i pińskiego. Dzisiejszy powiat brzeski gub. grodzieńskiej zajmuje 438438 dzies. rozl., w tej liczbie 31945 ziemi rządowej, 101978 lasu. Ludności 140460 t. j. 33,4 na 1 w. kw. W powiecie (prócz m. pow.) jest 8991 kat., 12684 izr., 981 ewang. Na cały pow. jest 1 dekanat katol. t. n. a 5 dekanatów prawosł.: brzeski, kamieniecki, włodawski, wysokolitewski i czernawczycki (parafij 65). Dekanat prawosł. brzeski ma 13 parafij. Fabryki w powiecie: tytuniu 6 wyrób 135,784 rs.; wódki 9—151,652 rs.; browary 10—48,230 rs.; miodu 3—1,920 rs.; oleju 4—5810 rs.; świec 7—4050 rs.; mydła 3—10,600 rs.; skór 8 —5588 rs.; cegielń 6—142540 rs. Powiat ma 5 stanów t. j. zarządów policyjnych: Domaczów, Ruda, Czernawczyce, Kamieniec lit. i Wysokie litewskie: gmin 21.

Brześć, 1.) domin., pow. inowrocławski, 1858 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Kaspral; 18 dm., 204 mk., 40 ew., 158 kat., 6 żydów, 91 analf. Stac. poczt. Chełmce o 7 kil., stac. kol. żel. Inowrocław o 28 kil. 2.) **B.**, niem. *Briese*, folw., pow. międzychodzki, ob. *Wierzbno*.

Brześć, 1.) niem. *Brzestz*, wś, pow. pszczyński, niedaleko N. Berunia, z parafią i szkołą katol. dek. pszczyńskiego, młyn wodny. 2.) **B.**, niem. *Brzezetz*, wś, pow. kozielski, par. Koźle, z młynem, tartakiem, cegielnią.

Brześć, ob. *Brzeście*.

Brześciany, wieś, pow. samborski, o 15 kil. na północ od Sambora. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 384, łąk i ogrodów 149, pastwisk 29, lasu 513; posiadłość mniejsza: roli ornej 376, łąk i ogrodów 147, pastwisk 132 morg. Ludności rz. kat. 47, gr. kat. 553, izraelitów 94: razem 694. Należy do rzym. kat. parafii w Wojutyczach, gr. kat. parafii w Rakowej. Posiada szkołę etatową.

Brzeście, 1.) wś, pow. garwoliński, gmina Pawłowice, par. Stężyca. Leży o 3 w. na zach.-półn. od Stężycy, nad jeziorem a raczej łachą wiślaną, o 2 wiorsty od Wisły. W r. 1827 było tu 58 dm., 348 mk.; obecnie liczy 95 dm., 762 mk., 1171 m. rozl. 2.) **B.**, wś, pow. słupecki, gm. Wilcza góra, par. Wilczyn. 3.) **B.**, wś i folw., nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. i par. Stromiec. Posiada ziemi dwor. 2789 m. i 99 włośc. Liczy 16 dm. i 192 mk. 4.) **B.** nad Wisłą, wś i folw., pow. kozienicki, gm. Oblassy, par. Janowiec. W 1827 r. było tu 14 dm., 126 mk., obecnie 13 dm., 113 mk.; 484 m. ziemi dworskiej i 229 m. włośc. 5.) **B.**, wś, pow. pinczowski, gm. i par. Pińczów. Leży o 3 w. od Pińczowa, przy drodze bitej z Kielc do Pińczowa. Posiada pasiekę starannie prowadzoną. Lesiste wzgórza tutejsze z piękną roślinnością stanowią ulubione miejsce wycieczek dla mieszkańców Pińczowa. W 1827 r. było tu 27 dm., 267 mk. 6.) **B.**, wś włośc., pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Dzierzgów. Ma 178 m. obszaru, 8 dm. i 87 mieszk. Położenie nizkie, bagniste, lud biedny. 7.) **B.**, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Kluczewsko. W 1827 r. było tu 12 dm. i 80 mk. 8.) **B.**, wś, pow. stopnicki, gmina Grabki, par. Gnojno. 9.) **B.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Wodzisław, par. Mieronice. Leży o 3 w. na zach. od Wodzisławia. W 1827 r. było tu 10 dm., 127 mk. B. były dzierżawą Jana Paska wraz z przyległą Olszowką.

Brzeście, 1.) albo *Brzeszcze* (z Zieleńcem,

Niedzielańcami i Budami), wieś, pow. bialski w Galicyi, ma 2882 m. rozl., w tem 1743 m. roli ornej, 226 dm., 1493 mk., par. w Oświęcimiu, szkoła ludowa jednoklasowa. Leży B. nad rz. Białą, przy samej kolei północnej cesarza Ferdynanda, w glebie żytniej; ma gorzelnię. Obszar dworski należy do majoratu arcyksięcia Albrechta. 2.) **B.**, wś, pow. mielecki, o 11 kil. od Mielca, w par. rz. kat. Chorzelów.

Brześnica, domin., pow. śremski, 3468 m. rozl.; 2 miejsc.: 1) B., 2) osada Ziomek; 14 dm., 206 mk., 12 ew., 194 kat., 30 analf. St. poczt. Dolsko o 7 kil., st. kol. żel. Jarocin o 30 kil. Własność Fr. Żółtowskiego. *M. St.*

Brzesino, ob. *Brzeźno*.

Brzesk, ob. *Brzesko*.

Brzeska wola, wś i folw., pow. radomski, gm. i par. Stromiec, o 28 w. od Radomia, o 5 wiorst od rz. Pilicy. Liczy 13 dm., 161 mk., 809 m. dworsk. i 76 włośc. ziemi.

Brzeski, wś i folw., nad rzeczką Grabią, pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Marzenin. Leży na lewo ode drogi z Widawy do Marzenina. W 1827 r. było tu 15 dm., 123 mk.; obecnie 23 dm., 205 mk., rozległości 773 morg. Poczta w Widawie. W ogrodzie drewniana modrzewiowa kaplica N. M. P. Przez długie lata B. były własnością rodziny Sulimierskich. *Br. Ch.*

Brzeski-Kołaki, wś, nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Wielka, parafia Chorzele. W 1827 r. było tu 19 dm., 132 mk. Obecnie liczy 24 dm., 159 mk., 271 m. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta. *Br. Chn.*

Brzeski, *-a,-e*, ob. *Brzeg*, *Brześć*, *Brzesko* i t. d.

Brzesko, 1.) B. nowe, dawniej miasteczko dziś osada, pow. miechowski, gm. Gruszów, par. t. n., przy trakcie zwyczajnym nadwiślańskim zwanym, do Nowego miasta Korczyna prowadzącym, położone; o pół wiorsty od Wisły, od której oddzielone obszernem pastwiskiem, nazywanem Błonie; od Miechowa 37 w. Osada ta nosi nazwę Brzesko słomiane, i dawniej nawet w dokumentach urzędowych pod tem nazwiskiem wymieniana. Nazwa ta, jak wnosić można, nadaną została od dachów słomą krytych, tembardziej że dotąd utrzymał się zwyczaj, iż mieszkańcy, budując domy kryte gontem lub innym materyałem, chociaż jeden snopek słomy na dachu umieszczają. Autorowie „Starożytnej Polski“ (Tom II, 166) utrzymują, jakoby Iwo Odrowąż, biskup krakowski, ufundował tu około r. 1223 kanoników regularnych św. Norberta (ordo Praemonstratensium), i że dopiero około r. 1507 opactwo to przeniesione zostało do Hebdowa, wsi przyległej Brzeska, opierając domysł takowy na tem, iż w ponawianych przywilejach w XVI wieku wzmiankowane jest Brzesko nowe, jako należące do opactwa hebdowskiego. Domysł ten jednak jest mylnym, gdyż Antoni Kraszewski, opat. witowski, w historyi tego zgromadzenia w r. 1752 drukiem ogłoszonej, udowodnił z dokumentów, że Iwo był dobrodziejem klasztoru, lecz nie fundatorem. Podówczas znajdowała się w archiwum miejscowem bulla papieża Eugeniusza IV z r. 1442, która porządek fundacyjny zaczynała od Bolesława Kędzierzawego. Według takowej, niejacy Strzeżysław i Wrocisław wystawili rzeczony kościół i klasztor i pierwsze wsie oraz folwarki mu nadali; zakonników zaś sprowadzili z Pragi ze strachowskiego klasztoru. Nie ulega przeto wątpliwości, jak powiada F. M. Sobieszczański, wyjaśniający tę okoliczność (Tyg. Illustr. t. I, 179), że początek założenia kościoła i klasztoru sięga czasów Bolesława Kędzierzawego (1127 do 1173 r.). Długosz (Kronika T. II, 218), utrzymuje, że klasztor założony był w wiosce Brzesku, dzisiejszem B. starem. Przywilej lokacyjny m. B. z r. 1279, którego kopia, niedokładnie przecie zrobiona, znajduje się w aktach kościoła brzeskiego, założyciela miasta nazywa opatem brzeskim. Cokolwiekbądź, to tylko jest pewnem, że Brzesko nowe, należące przedtem do biskupów krakowskich, w r. 1223 nadał klasztorowi norbertanów w Hebdowie Floryan, opat brzeski, i że przywilejem wydanym r. 1279 dozwolił Gotfrydowi synowi Arnolda de Glesin założyć miasto B. na prawie magdeburskiem; dalej przyrzeka wystawić kościół, wydziela jeden łan ziemi dla Gotfryda, którego wójtem postanowił, z uwolnieniem od wszelkich podatków, a ze wszystkich łanów, które tylko w obrębie tegoż B. i w Opli (nazwa miejscowości dotąd istniejąca) wymierzone zostały, dla klasztoru pięć łanów zostawia; reszta zaś ma być mieszczanom oddana, za opłatą czynszu. Nadaje miastu jeziora Liwców, Kochłów i Piskorów, inne zaś jeziora pozostawia klasztorowi. Rybołówstwa w Wiśle dozwala wójtowi bez ograniczenia, mieszczanom zaś pozwala łowić tylko wędami i sakami. Dochód z mostu na Wiśle zachowuje dla klasztoru, uwalniając wójta i mieszczan od opłaty mostowego. Historya miasteczka tego nie zawiera wypadków ogólniejszego znaczenia, i ściśle się łączy z losami klasztoru, którego własność stanowiło. Za czasów Długosza (Liber Beneficiorum, Cracoviae 1864 r. t. III, 76) miasteczko to posiadało 40 łanów miejskich, z których opłacany klasztorowi czynsz wynosił po 9 skojców od każdego; nadto dawali po 30 jaj, 2 kapłony i 2 sery, robocizny żadnej nie odrabiali i osepu nie dawali, dziesięcina szła do klasztoru z łanu po 4 miarki pszenicy, tyleż owsa i żyta. Do kościoła w B. należało trzy ćwierci łana, z których także na równi z mie-

szczanami oddawano dziesięcinę do klasztoru. Wójtostwo posiadało pięć łanów; wójtem pod ten czas był Rafał Riterski dziedzic Błogocic (ob.). Młyny były dwa na Wiśle, jeden należący do klasztoru, drugi do wójta, z jakowych dawali klasztorowi pewną część zboża, zwaną metreta a wójtowi słód. Kazimierz IV 1449 roku potwierdził prawo niemieckie miastu i wsiom: Gunów, Mniszów, Gruszów, Nenkanowice, Hebdów, Szpitary, Szarbia i Dewyenya. Wynikły spór między wójtem a mieszczanami rozstrzyga Zygmunt I 1507 r., postanawiając: 1) że mieszczanie stosownie do dobrowolnego swego zobowiązania się powinni odrabiać trzy dni w roku, a wójt za to po beczce piwa przez te trzy dni ma im dawać. Stefan Batory r. 1578 między innymi postanawia, iż mieszczanie powini mierzyć zboże na miarę proszowską. Jan Kazimierz r. 1653 zaleca konwentowi, aby mieszczan nie znaglał do żadnych innych powinności nad te, jakie przywilejami panujących ustanowione zostały; i tegoż roku potwierdza przywileje jeszcze przez poprzedników nadane. Jakowe przywileje również potwierdzone zostały przez króla Jana III w Krakowie 17 kwietnia 1674 r. i przez Stanisława Augusta w Warszawie 4 października 1767 r. Z przywileju lokacyjnego wiemy, iż miasteczko B. założone było na prawie niemieckiem, jako więc takie posiadało ratusz, który następnie przez opata Witkowskiego rozebrany i z niego folwark w Mniszowie wystawiony został; dekretem zaś powyższym nakazano klasztorowi na wybudowanie ratusza złp. 2000 zapłacić; jakoż stanął ratusz w rynku nowym i takowy przetrwał do naszych czasów, wybudowany był z modrzewia i dopiero przed niedawnym czasem sprzedany, a z materyału tego wystawiony został dom, dotąd przy wjeździe od Hebdowa, z prawej strony, istniejący. Po supresyi zgromadzenia ks. norbertanów w Hebdowie w r. 1818 B. nowe stało się własnością skarbu, i jako takie przetrwało do 1 stycznia 1870 r., w którym na osadę zamienionem zostało. Dotąd istnieją tu cechy rzemieślnicze, posiadające przywileje królów polskich, a mianowicie: krawców, mający przywileje Michała Korybuta z 4 grudnia 1669 r. i Augusta II z r. 1697; i szewców, posiada przywileje: Władysława IV: 1 marca 1633 r., Michała 12 listopada 1669 r. i Augusta II 2 grudnia 1698 roku. Z przywileju lokacyjnego wyżej przytoczonego z r. 1279 widzieliśmy, że opat brzeski zakonu norbertanów przyrzeka kościół w tem mieście założyć i postawić; około więc tego czasu musiał być wybudowany pierwotny kościół, po którym jednak najmniejszego śladu niepozostało. Obecnie zaś istniejący, wymurowany częścią z cegły, a częścią z kamienia przez ks. norbertanów hebdowskich w r. 1640, poświęcony zaś został pod wezwaniem Wszystkich ŚŚ. 30 maja 1678 przez Mikołaja Oborskiego sufragana krakowskiego. W pobliżu B. n. w r. 1836 były robione poszukiwania soli przez Augusta Rosta otwór tu świdrowany jest jeden z najgłębszych, doszedł bowiem do głębokości 1573 stóp; w otworze tym w głębokości 1223 stóp spotkano wodę słoną od 3% do 4%, która następnie znikła (Jan Hempel, Uwagi co do poszukiwań soli kamiennej w granicach Król. Pol. Bibliot. Warsz. lipiec 1877 T. III, 89). B. nowe, zbudowane na wielkiej wyniosłości po nad doliną Wisły, ma dwa rynki i cztery ulice. W r. 1827 było tu domów 151, mieszkańców 904; obecnie jest domów murowanych 6, drewnianych 134; ludności męzkiej 460, żeńskiej 519: razem 979 głów; w tej liczbie żydów mężczyzn 8, kobiet 9, reszta chrześcianie katolicy, trudniący się wyłącznie rolnictwem; przestrzeni w ogóle zajmuje 978 m., 77 prętów. Dawniej istniał tu magazyn solny; budynki po nim pozostałe obrócono na użytek straży granicznej. B. nowe posiada szkołę elementarną, dom schronienia dla 9 starców i kalek i stacyą pocztową (w pobliżu Stopnicy i Michałowic). W wykazach pocztowych zwane dziś *Brzesk*. 2.) **B.** stare, wś nad Wisłą, pow. miechowski, gm. Gruszów, par. Hebdów. Leży o milę od Brzeska Nowego, na drodze ku Koszycom. W 1827 r. było tu 18 dm. i 127 mk. R. 1860 było tu 15 dm. i 116 mk., obecnie zaś 13 dm. i 87 mk. Dziwnym zaiste faktem to ciągłe zmniejszanie się ludności. B. stanowiło dawniej królewszczyznę, należącą do starostwa niepołomickiego. Lustracya z 1564 r. powiada: „Jest kmieci 4, którzy płacą czynszu po groszy 12, nic nie robią tylko psy za królem wodzą, lecz za staraniem starosty król rozkazał obrócić ją na leśnictwo i zwolnił od opłaty czynszu, aby służbę konno odbywali“ (Staroż. Pol. T. II, 168). Był tu od dawnych czasów drewniany parafialny kościół pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła. Po jego upadku ks. Stanisław Szczepański, pleban miejscowy, r. 1713 wystawił nowy kościół, który w r. 1721 został poświęcony. Kościół ten, lubo nie tak dawny, uległ zniszczeniu i w r. 1832 musiał być zamknięty, a nabożeństwo parafialne przeniesiono do kościoła pozostałego po norbertanach w Hebdowie; nareszcie w r. 1854 rozebrany został. Pod wsią B. stare, w brzegach nadwiślańskich, w formacyi gliny potopowej, mianowicie w spodnich warstwach, składających się z piasku i żwiru, znajdywane bywają kości wielkich zwierząt jaskiniowych. *Mar.*

Brzesko, m. pow. w Galicyi, pod 38°4′ dług. wsch. a 50° szerokości półn., 205 m. rozl., 274 dm., 1374 męż., 1493 kob.: razem

2867 mk.; z tej liczby 893 rz. kat., a 1974 izr. Siedziba c. k. starostwa, sądu pow., urzędu podatkowego, notaryatu, oddziału straży skarbowej, urzędu pocztowego i telegraficznego, wydziału rady powiatowej, posterunku żandarmeryi, dziekanatu i urzędu paraf. rz. katolickiego. Dek. brzeski dyec. tarnowskiej liczy 13 parafij, 24803 dusz katol.; parafia zaś katol. brzeska 1426 wiernych. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Jakuba apostoła wymurowany w r. 1487, był poprzednio aryańskiem oratoryum. Po trzykroć się spalił, ostatni raz 16 lipca 1863 r., obecnie jednak zupełnie odrestaurowany. Oprócz kościoła znajdują się trzy kaplice: pierwsza pod wezwaniem św. Ducha, drewniana, najdawniejsza; druga pod wezwa. św. Krzyża, murowana, na cmentarzu; trzecia pod wezwaniem N. M. P., murowana, w lesie słotwińskim. Szkoła ludowa dwuklasowa z 2 nauczycielami, lekarz i apteka, towarzystwo zaliczkowe mające 369 członków, a którego ogólny obrót kasowy wynosił w roku 1877 553112 złr. B. leży w równinie nad rz. Uszwica i przerznięte jest dwu gościńcami: rządowym wiedeńskim i drogą krajową słotwińsko-nidzicką; tylko o 4 kilometry jest odległą stacya kolei żelaznej Karola Ludwika w Słotwinie. Domy z wyjątkiem kilku murowanych drewniane; bruku brak. Miasto niema prawie żadnego majątku, dochód miejski w r. 1877 wynosił 2814 złr. Ludność chrześciańska trudni się najwięcej rolnictwem, po części także przemysłem, koszykarstwem i garncarstwem; ludność izraelska przeważnie handlem. Jest w B. kilku zamożnych kupców, którzy zakupują płody surowe w całej okolicy. Targi tygodniowe i 17 jarmarków. Powiat brzeski leży pomiędzy 38°4′ a 38°8′ dł. wschod. od Ferro a 49°9′ a 50°4′ szerokości półn. Graniczy zaś: na północ z Królestwem Polskiem, na wschód z powiatem dąbrowskim i tarnowskim, na południe z pow. grybowskim, nowo-sądeckim i limanowskim a na zachód z pow. bocheńskim. Północna część pow. od linii kolei Karola Ludwika jest jednostajną równiną, południowa zaś część na połud. od kolei żelaznej Karola Ludwika jest pagórkowata i górzysta. Wzgórza te stanowiące podgórze zachod. Beskidu dzielą się na trzy grupy: 1) grupa po lewym brzegu rz. Uszwicy w gminach: Gosprzydowa, Gnojnik, Uszew i Jasień jest przedłużeniem gór powiatu bocheńskiego, 2) grupa rozciąga się pomiędzy rzekami Uszwicą i Dunajcem, jest dalszym ciągiem gór pow. limanowskiego, dosięga najwyższej wysokości w Iwkowy, obniża się ku północy i ginie w równinach około Okocima i Wielkiej wsi; 3) grupa po lewej stronie Dunajca, poczyna się w pow. brzeskim i ciągnie się dalej w pow. grybowski. Pomiędzy drugą a trzecią grupą znajduje się dolina Dunajca, w jednych miejscach węższa a w drugich szersza z malowniczemi krajobrazami. Najpiękniejszy widok przedstawia się jednak ze wzgórz Jurkowa. U stóp Dunajec toczy swoje czyste fale, za Dunajcem strome góry lasami szpilkowemi okryte, a na południe i północ jakby na straży zamykającego się widnokręgu sterczą na pagórkach nad Dunajcem ruiny baszty czchowskiej i zamku mielsztyńskiego, u podnóża których są miasteczka Czchów i Zakluczyn. Nie tak malowniczy ale o wiele rozleglejszy widok dostrzedz można z góry okocimskiej, gdyż w dnie pogodne ukazują się ztąd w dali odległe tatrzańskie szczyty. W powiecie znajdują się następujące rzeki: 1) Wisła, stanowiąca granicę od Królestwa Polskiego, tylko prawym brzegiem należy do pow. 2) Uszwica wkracza w granicę pow. w gminie Gosprzydowy a wpada do Wisły powyżej Szczurowy, 3) Dunajec wchodzi w powiat w Będzieszynie, wychodzi za Wojniczem a od Żabna do Siedluszowic stanowi granicę od powiatu dąbrowskiego. Stawów większych nie ma w powiecie. Rozległość 825,79 kil. kw. (14,25 mil kw.) Ludność w 1869 r. 40138 męż., 42663 kob.: razem 82801 mk.; na kilometr kwadr. przypada 100 mk.; pod względem gęstości zaludnienia w Galicyi stoi zatem powiat brzeski na 7 miejscu. Gmin miejskich ma 4, wiejskich 105: razem 109 gmin politycznych, 114 gmin katastralnych a 125 osad i 103 obszar. dworskich; 14542 dm. mieszkalnych. Wypada zatem jedna gmina na kil. kw. 7,5, jedna gm. miejska na kil. kwadr. 2,06, jedna gmina wiejska na kil. kw. 7,8. Miasta pow. są: 1) Brzesko mk. 2867, 2) Czchów 1595 mk. 3) Wojnicz 2221 mk., 4) Zakluczyn 1415 m.: razem miały miasta 8098 mk. Zaś wsie 74703 mk. Pomiędzy wsiami najludniejsze są: Borzęcin 4942 mk., Jadowniki 2684 mk., Mokrzyska 2311 mk., Szczurowa 2075 mk., Iwkowa 2025 mk. Wypada na kilom. kw. przestrzeni 8,8 mk. miejskich a 91,2 mk. wiejskich. Cała ludność pow. z wyjątkiem izraelitów jest narodowości polskiej i należy do szczepu mazurskiego. Pod względem religii znajduje się rzym. katol. 78029, katolików innych wyznań 26, żydów wyznania mojżeszowego 4746. W powiecie politycznym brzeskim znajdują się okręgi trzech sądów powiatowych, mających swe siedziby w Brzesku, Wojniczu i Radłowie i 4 posterunki c. k. żandarmeryi w Brzesku Wojniczu, Radłowie i Zakluczynie; pod względem kościelnym dzieli się powiat na 3 dekanaty: brzeski, wojnicki i czchowski, którym podlega 26 urzędów paraf. Wyższych szkół niema w powiecie; szkół ludowych 4-klasowych jest 2 w Zakluczynie i Wojniczu, 3-klasowych 2 w Borzęcinie i Szczurowy; dwuklasowych 5, jednoklasowych i filialnych 24: ra-

zem szkół ludowych 33, do których uczęszcza 3507 dzieci. Wypada zatem 107 uczniów na jednę szkołę, jedna szkoła na 2515 mk., jeden uczeń na 24 mk.; jedna szkoła na 33 gmin i na 25 kilom. kw. przestrzeni. Znajduje się w powiecie 9 urzędów pocztowych, 4 stacye telegraficzne, 4 doktorów medycyny i 3 chirurgów tudzież 5 aptek. Każda gmina polityczna a jest ich 109, ma swój samoistny co trzy lata wybieralny urząd gminny. Gminy powiatu brzeskiego są zamożne, posiadając majątku w ziemi 5282 m., 102062 złr. w kapitałach. Wszystkie te kapitały lokowane są w kasach pożyczkowych gminnych, których jest 99; oprócz tego znajduje się w B. kasa zaliczkowa powiatowa. Pod względem środków komunikacyjnych powiat jest bardzo obficie uposażony. Środek pow. przerzyna kolej żelazna Karola Ludwika z dwiema stacyami w Słotwinie i Bogumiłowicach i z przystankiem w Biadolinach. Równolegle z koleją żelazną idzie gościniec rządowy wiedeński mający w powiecie długości 48 kil. Oprócz tego drogi krajowe: słotwińsko-niedzicka ze Słotwiny do granicy pow. nowo-sądeckiego, i zakluczyńsko-sądecka z Zakluczyna do granicy pow. nowo-sądeckiego mają w pow. długości 43 kil.; drogi powiatowe z Jurkowa do granicy nowo-sądeckiej w Wiłowicach i ze Szczurowy do Strzelec wielkich mają długości 50 kil. Nakoniec dróg gminnych 726 kil., wszystkich dróg ogółem 869 kil. Na 100 kil. kwadr. przestrzeni przypada zatem dróg rządowych 5,847 kil., dróg krajowych 5,300 kil., dróg powiat. 6,163, dróg gminnych 88,005 kil.: razem wszystkich dróg 105,315 kil. Oprócz tego rzeka Wisła i Dunajec w okręgu pow. brzeskiego są spławne. Powiat ma obszaru 147289 m., z czego odpada na drogi, place, pod budynki i nieużytki 11283 morg a reszta rozdziela się pomiędzy różne rodzaje kultury: roli ornej większej własności 26601 m., mniejszej własności 51771 m., łąk i ogrodów większej własności 4424 m., mniejszej 10106 m., pastwisk większ. włas. 5193 m., mniej. własn. 9658 m.; lasów więk. własn. 21537 m., mniej. własn. 6716 m. Razem włas. większa 57755; mniej. 78251. Stan chowu bydła wynosi w okrągłych cyfrach: koni 8 tysięcy, bydła rogatego 28 tyś., owiec 8 tyś., nierogacizny 11 tyś.: razem 56000. Wypada zatem na kilom. kw. przestrzeni sztuk: koni 10, bydła 34, owiec 10, nierogacizny 14: razem całego inwentarza 67 sztuk. Zaś 1 sztuka konia na 10 mieszk., jedna sztuka bydła na 3 mk. 1 sztuka owiec na 10 mk., jedna sztuka nierogacizny na 7,6 mk., jedna sztuka całego inwentarza na 1,5 mieszk. Pod względem gleby pow. brzeski należy do więcej urodzajnych w Galicyi zachodniej. Glebę pszeniczną spotykamy w dolinie Dunajca, począwszy od Czchowa aż do Wojnicza, zajmuje ona na 3—4 kilom. szeroki pas kraju aż do ujścia Dunajca do Wisły. Druga mniej szeroka strefa gleby pszennej znajduje się nad Wisłą. W górzystych gminach pow. jak w Iwkowy, Porębce, Paleśnicy przeważa gleba owsiana, powyżej Radłowa gleba piaszczysta. Trzy czwarte części powiatu stanowią jednak zwięzłe glinki, przydatne do uprawy żyta i kartofli, rolnictwo stoi w powiecie na wysokim stopniu. Na obszarach dworskich zaprowadzony został od dawnego czasu system gospodarstwa płodozmiennego z silnem gnojeniem. Na szczególną wzmiankę zasługują wzorowe gospodarstwa w Radłowie hr. Hölzla, w Wojniczu spadkobierców Dembskich, w Gnojniku, Homolaczu i w Szczurowy Kempińskiego. Wszystkie te dobra produkują wiele pszenicy i rzepaku zimowego. Także i włościanie starannie uprawiają i nawożą swoje grunta; sieją jednak najwięcej żyta i sadzą wiele kartofli. Przemysł po największej części połączony jest z rolnictwem i wyjątkowo tylko występuje samoistnie. Na obszarach dworskich znajduje się browarów piwnych 5, gorzelni 9, młynów amerykańskich 7, cegielni 7 i tartaków wodnych 4; browar piwny w Okocimie Jana Götza należy do najpierwszych w Galicyi i eksportuje swoje produkta za granicę, zwłaszcza do Rumunii. Włościanie mało zajmują się przemysłem nawet mieszkańcy miasteczek żyją przeważnie z roli. Pod względem przemysłu domowego na wzmiankę zasługują tylko wyroby garbarskie w Zakluczynie i garncarskie w Czchowie. Na rok 1878 było przypisanych w powiecie brzeskim: podatku gruntowego 89117 złr., domowo-klasowego 25471 złr., dochodowego 8352: razem podatków stałych 130733 złr. Wypada więc podatków stałych na kilometr kwadratowy powierzchni 158 złr., na głowę jednego mieszkańca 1 złr. 69 kr. Z całego przedstawienia okazuje się, że pow. brzeski należy do najludniejszych, najbogatszych i najdalej w kulturze posuniętych powiatów Galicyi. Nie jest on także obojętny dla historyka i archeologa. Ruiny zameczku we Wytrzysce, baszty grodowego niegdyś miasta Czchowa i zamku mielsztyńskiego są jeszcze teraz żywymi świadkami dawnej chwały; a miasteczka Zakluczyn i Wojnicz zachowały dotąd wiele zabytków przeszłości. Nakoniec jeżeli wspomnimy o malowniczych okolicach nad Dunajcem, to śmiało policzyć możemy pow. brzeski do tych, które dla turysty najwięcej przedstawiają interesu. *M. M.*

Brzesko-Grajewska droga żelazna ob. *Brześć litewski.*

Brzeskorzystew, ob. *Brzyskorzystew.*

Brzeskowo, wś, pow. wągrowiecki; 4 dm., 42 mk., 11 ew., 31 kat., 26 analf.

Brzesnitz, ob. *Brzeźnica* i *Brzeźnice.*

Brzesno (niem.), ob. *Brzeźno.*

Brzesowitz, ob. *Brzozowice.*

Brzestz, ob. *Brześć.*

Brzeszcz, ob. *Brześć.*

Brzeszcze. *Brześce* właściwie, nad Wisłą, wś, pow. grójecki, gm. Kąty, parafia Słomczyn. W 1827 r. było tu 26 dm. i 277 mk. Folw. miał 1872 r. 1733 m. rozl.

Brzeszcze, ob. *Brzeście.*

Brzeszczki 1.) B.-duże, wieś włość. i kol. t. n., pow. rypiński, gm. i par. Rogowo, 159 mk., 22 dm., 542 m. rozl., w tem 52 m. włość.; we wsi karczma. 2.) B.-małe, wieś włość. i folw. prywatny, pow. rypiński, gm. i parafia Rogowo; folwark należy do dóbr Sosnowo; wsie włośc. B.-małe, Korzeniewo i Sosnowo liczą razem 295 mk., 53 dm., 48 osad włośc., 163 morgów rozl.; same B. małe mają 8 dm., 49 mk. *Br. Chu.*

Brzetysława, nazwa *Presburga*, węg. *Pósony*, łac. *Posonium.*

Brzez..., por. *Berez...*

Brzezawa, wś, pow. dobromilski, par. rz. kat. Leszczyny, gr. kat. Lipa, o 10 kil. od Birczy.

Brzeze, ob. *Brzezie.*

Brzezetz, ob. *Brześć.*

Brzeziak, folw., pow. średzki, ob. *Dembicz.*

Brzezice, 1.) wś i folw., nad rz. Giełczew, pow. lubelski, gm Piaski, par. Biskupice. Leży o wiorstę na wschód od Piasków. W 1827 r. liczyły 36 dm., 249 mk.; obecnie mają 36 dm. 2.) **B.**, os. drobnej szlachty, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Przasnysz, o 5 i pół w. od Przasnysza. Liczy obecnie 4 dm., obszaru zajmuje 134 m. Osadnicy tutejsi mają też większe działy we wsiach Mchowo i Mchówko.

Brzezickie góry lub *Brzeskie*, pod Brzeziem, w pow. raciborskim, których najwyższy punkt, zwany Siedm Lip, daje piękny i szeroki widok, ograniczony dopiero Karpatami i Sudetami.

Brzezicze, wieś i dobra ziemskie, w południowo-zachodniej stronie pow. pińskiego, przy gościńcu pocztowym wiodącym z Pińska na Wołyń, pomiędzy Lubieszewem i Czerwiszczami, nad rz. Stochodem, w gminie uhrynieckiej, w parafii katolickiej lubieszewskiej, w 2 stanie policyjnym (lubieszewskim), w 4 okręgu sądowym. Dobra są dziedzictwem starej rodziny pińskiej Ordów i wraz z folwarkami: Czerwiszcze i Uhrynicze zajmują obszaru około 28400 m. Lasy są tu wielkie, łąki obfite, gleba lekka, borowa. *Al. Jel.*

Brzeziczki, wś i folw. nad rz. Giełczew, pow. lubelski, gm. Piaski, par. Biskupice. Liczą obecnie 20 dm.

Brzeziczno, jezioro śród lasów, na połud. od wsi Kaniawola, w pow. lubartowskim, w zlewie Wieprza, ma 27 i pół m. rozl. a 13 stóp głęb. Leży między jez. Piaseczno i jez. Rogóźno, brzegi nizkie, podmokłe. *Br. Ch.*

Brzezie, ob. *Brześć.*

Brzezie, 1.) wś, pow. włocławski, gmina Pikutkowo, par. Wieniec. W 1827 r. było tu 28 dm., 356 mk. Dobra B. mają rozległości 7383 m. w skład ich wchodzą: Wieniec, Dubielewo, Aleksandrowo, Mieczysław, Witoldówek, Klementynów, Machnacz, Maryanki, Leopoldowo, Lipiny, Mazury, Kąty, Siedlimin, Jaranówek. 2.) **B.** lub *Brzyzie*, wś, pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Mąkolno. W r. 1827 było tu 15 dm., 142 mk. Dobra B. mają obszaru 767 m. 3.) **B.**, wś, pow. opatowski, gm. Opatów, par. Potkanów. W 1827 r. było tu 28 dm.. 196 mk. 4.) **B.**, wś, i folw., pow. iłżecki, gm. Torczek, par. Świętomarz. W r. 1827 było tu 23 dm., 128 mk. 5.) **B.**, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Chotel czerwony. 6.) **B.**, ob. *Brzyzie.*

Brzezie, 1. (z Kruskami), wś, pow. bocheński, o 6 kil. od Gdowa, ma 1077 morg rozl., w tem 880 m. roli ornej, 74 dm., 467 mk., parafia dek. wielickiego w miejscu (wiernych 3698). Dawny kościół paraf. drewniany, zbudowany przed r. 1440, zupełnie zniszczał. Nowy wymurowany w r. 1837 pod wezwaniem św. Mikołaja został przez biskupa tarnowskiego Wojtarowicza w r. 1844 poświęcony. Na obszarze dworskim gorzelnia. Położenie pagórkowate, niedaleko kolei żelaznej Karola Ludwika, w glebie żytniej. Ztąd pochodzi wielu dygnitarzy krajowych z XIII i XIV w., herbu Zadora, którzy pisali się „z Brzezia.“ 2.) **B.**, wś, pow. sądecki, par. Siedlec, o 4 kil. od N. Sącza. 3.) **B.** Narodowe, wieś, powiat krakowski, par. Bolechowice, o 4 kil. od Zabierzowa. 4.) **B.** Szlacheckie, wś, pow. krakowski, par. Bolechowice, o 3 kil. od Zabierzowa. 5.) **B.**, przysiołek wsi Lichwin.

Brzezie, 1.) wś, pow. pleszewski, 2 miejsc.: 1) B., 2) młyn Kręsko (Kranz), 23 dm., 205 mk., 9 ew., 196 kat., 54 analf. 2.) **B.**, domin., pow. pleszewski, 2355 m. rozl., 14 dm., 220 mk., wszyscy katol., 77 analf.; st. poczt. i kol. żel. Pleszew o 7 kil. Własność Maryi Siemieńskiej. Z tego B. pochodził biskup krakowski Jan Lutek z Brzezia (um. 1471). 3.) **B.**, wś, pow. średzki, 26 dm., 224 mk., wszyscy kat., 55 analf., st. poczt. i kol. żel. Miłosław o 6 kil. 4) **B.**, wś, pow. krobski, 24 dm., 269 mk., 6 ew., 263 kat., 140 analf., st. p. Gostyń o 3 kil., st. kol. żel. Bojanowo o 34 kil. 5.) **B.**, kolon., pow. krobski, 11 dm., 87 mk., 70 kat., 29 analf. *M. St.*

Brzezie, 1.) wś i kol., pow. raciborski, ma filią parafii katol. Pogrzebin, przy trakcie z Raciborza do Rybnika, w tak zwanych górach brzezickich. Różne zakłady przemysło-

we. Ztąd woda rurami do Raciborza dochodzi. Do B. należy osada Pogwizdów, fol. Jagielnia, oberża Lukasyna przy wodzisławskiej szosie i lasek Zbytki, w którym są obfite źródła wody. 2.) **B.**, niem. *Finkenstein*, kol., pow. opolski, par. Wielki Dobrzyń. Książę Mieszko w r. 1246 zapisał B. klasztorowi w Czarnowąsie. *F. S.*

Brzeziec, wś, pow. Rudki, o 5 kil. od Komarna. Przestrzeni posiadłość większa: roli ornej 293, łąk i ogrodów 724, pastwisk 7, lasu 67; posiadłość mniejsza: roli ornej 327, łąk i ogrodów 141, pastwisk 278. Ludności rz. kat. 200, gr. kat. 302, izrael. 86: razem 588. Należy do rz. kat. parafii w Komarnie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie Nowesioło i Jasienów; razem liczy ta parafia 887 dusz gr. kat.; parafia ta należy do dek. komarniańskiego dyecezyi przemyskiej.

Brzezienko, albo *B.-Rososz*, wieś, pow. ostrowski, gmina Komorowo, parafia Wąsewo, o 2 i pół mili od Ostrowia, o 1 i pół mili od Narwi. W 1827 roku było tu 14 dm., 109 mk. Obecnie ogólna przestrzeń folwarku 1038 m., w tem lasu 363 m., nieużytków 29 m., łąk i pastwisk 62 m., reszta grunta orne gleby pszennej i żytniej dobrej. Wieś liczy osad 26. *Br. Ch.*

Brzeźmierz, *Brazamierz*, niem. *Wüstebriese*, wś, pow. oławski, w par. katol. Domajowice, ma bardzo dawną parafią ewang.

Brzezina, wieś, pow. kalwaryjski, gmina Lubów, parafia Grażyszki. Liczy 12 domów i 46 mk.

Brzezina, 1.) B., Brzeźnia, wś, pow. żydaczowski, nad Dniestrem, o 13 kil. poniżej Nadiatycz, wzdłuż potoku bez nazwiska, który o 2 mile na północ wypływa pod Hutą szczerzecką, a pod Brzeziną wpada do Dniestru; oddaloną jest o 1 milę na północ od Żydaczowa, o 3 kil. na północ od Rozdołu. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 593, łąk i ogr. 316, pastw. 213, lasu 277; pos. mniej.: roli ornej 593, łąk i ogr. 586, pastwisk 149, lasu 10 m. Ludności rz. kat. 172, gr. kat. 803, izraelitów 92: razem 1067. 2.) **B.**, mała i wielka, wś, pow. jaworowski, par. gr. kat. Trościaniec, o 16 kil. od Jaworowa. 3.) **B.**, przysiołek Kamionki Wołoskiej.

Brzezina, niem. *Birken*, folw., pow. kościański, ob. *Lubin.*

Brzezina, 1.) os., pow. toszecko-gliwicki, należy do dóbr Oracze. 2.) **B.**, młyn, pow. toszecko-gliwicki, należy do dóbr Brzezinka. 3.) **B.**, wś, pow. wielkostrzelecki, par. Wielkie Strzelce, z folw. Koczorowna. 4.) **B.** *Żuławska*, niem. *Sulau-Breschine*, wś, pow. mielicki, par. Żuławy. 5.) **B.**, niem. *Freihan-Breschine*, wś, pow. mielicki, par. Frejno. 6.) **B.**, ob. *Jalec.* *F. S.*

Brzezina, strumień w obrębie gminy Pałahicz w pow. tłumackim, powstaje ze źródlisk leśnych; płynie w kier. połd. wschodnim przez Brzezinę, folwark Pałachicz, i wpada z lew. brz. do Tłumacza, dopływu Dniestru. Długość biegu mila. *Br. G.*

Brzezina, rzeczka, dopływ Czarnej wody w pow. świeckim, wypływa z pod Osieczna i Śliwic. *Kś. F.*

Brzeźna, wś, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanów. Posiada fryszerkę. W 1875 r. wyrobiono tu żelaza kutego 2500 pud.

Brzeźna (z Brzeźnicką-Wolą), wieś, pow. sądecki, ma 1661 morg. rozl., w tem 1152 m. roli ornej, 135 domów, 1017 mieszk.; parafia w Podegrodziu, położenie pagórkowate. Obszar dworski należy do państwa nawojowskiego Edwarda hr. Stadnickiego.

Brzeźniak, wieś i dobra ziemskie w zachodnio-połud. stronie pow. pińskiego, nad rz. Stochodem, niedaleko gościńca pocztowego z Lubieszewa na Wołyń prowadzącego, w gm. uhryniecklej, w 2-m stanie policyjnym lubieszowskim, w 4-m okręgu sądowym, w parafii katolic. lubieszowskiej. Dobra B. są dziedzictwem Sobockich; mają obszaru 790 morg. 2.) **B.**, wś, pow. mozyrski, niedaleko gościńca prowadzącego ze Starobina do Łachwy, nad brzegiem rz. Słuczy, w gm. Lenin, w 4-m stanie policyjnym, w 3-im okręgu sądowym turowskim. *Al. Jel.*

Brzeźniak, folw., pow. kościański, ob. *Popowo niemieckie.*

Brzeźniak, niem. *Birkholtz*, wś, pow. wałecki, par. i st. p. Człopa, gm. i urz. st. cyw. Załom, 1964 m. rozl., 13 dm., 138 mk., 7 kat.

Brzeźnica, 1.) rz., bierze początek pod wsią Chechłowo w pow. kozienickim, płynie w kierunku zach. półn. równolegle z Wisłą, pod wsiami Serpów, Bokowiec, Brzeźnica i na wschód od Kozienic wpada z prawego brzegu do Zagwożdżanki (Józ. Bliz. rękopis). 2.) **B.**, rzeczka, powstaje śród łąk pod wsią Ochędzynem, w pow. wieluńskim; przepłynąwszy przez las dóbr Wieruszowa, dalej przez folwark Chobanin, wpada pod os. Wieruszowem przy papierni mirkowskiej do rzeki Prosny z prawego jej brzegu. Płynie równiną pomiędzy gruntami ornemi i łąkami, koryto dosyć równe i głębokie, bieg wody wolny i nieregularny. Długość mil 1 i pół, spadek mały, głębokość w zwykłym stanie od kilku cali do dwóch stóp dochodzi; w czasie zaś wezbrań podnosi się woda o dwie stopy. Szerokość koryta od 4 do 12, a przy ujściu 15 stóp. 2.) **B.**, rzka, wypływa z błot pod wsią Dźwierzno, w pow. płockim. Płynie koło Brochocina, Trzepowa, gdzie wpada do niej mała struga, idąca od wsi Tchorza i Zalesia, a pod folwarkiem Winiary, który oddziela od miasta Płocka, wpada do

Wisły, ubiegłszy blisko mil 2. Do wsi Trzepowa brzegi jej są płaskie, ztąd zaś aż do samego ujścia, w głębokim parowie, przy mocnym spadku. W czasie wielkiej wody na Wiśle, woda podnosi się tu do znacznej wysokości; jednak z powodu wzgórzystych brzegów nie sprawia szkodliwych zalewów. W czasie roztopów i gwałtownych deszczów, przybiera bardzo szybko i wznosi się na stóp 5 nad stan zwyczajny. 3.) **B.**, rzka, bierze początek we wsi Ryczki, w pow. biłgorajskim, płynie z południa w kierunku wschod.-półn. i przebiegłszy pszeszło pół mili, wpada pod wsią Kusze do rzeki Tutki z lewego brzegu. Spadek jej wolny, płynie kręto w otwartej równinie, brzegi zarosłe krzakami, dno piaszczyste; największa głębokość łokci 2, szerokość łokci 3. 4.) **B.**, rzka, wypływa ze stawów pod klasztorem jędrzejowskim, w pow. jędrzejowskim, a przepływając przez Jędrzejów, około wsi: Wolica, Rakowa, Chwaścic, Mścina, wpada do Nidy z prawego jej brzegu, pod wsią Borczowice. Długość jej 1 $^1/_2$ mili, szerokość od 8 do 18 stóp, głębokość średnia cali 10. Płynie gruntem piaszczystym lub rędzinnym, brzegi ma naprzemian to niskie to wysokie, po nawalnych deszczach wzbiera do znacznej wysokości i zalewa okoliczne łąki i pola. Za Jędrzejowem wchodzi do stawu, przy którym jest młyn, zwany Całoszyn. W obrębie dóbr rządowych Wolica tworzy staw, przy którym urządzony młyn i tartak, zwany Kruk.

Brzeźnica, 1.) os., przedtem msto nad rz. Pichną, pow. noworadomski, gm. i par t. n., przy trakcie z Radomska do Wielunia, posiada kościół par., sąd gminny okr. II, urząd gminny, szkołę, stacyą pocztową, odległą od miasta Radomska 18 w. W 1827 r. było tu 152 dm. i 1393 mk. W 1859 r. 228 dm. i 1282 mk., obecnie 178 dm. i 1512 mk. Do miasta należy 1393 morg. ziemi. Miasto B. założone zostało w r. 1295 przez Leszka Czarnego księcia sieradzkiego, który w r. 1287 zostawszy księciem krakowskim i sandomierskim, osadę na inne miejsce przeniósł i nazwał ją Nową Brzeźnicą. Zamek tu niegdyś istniejący przebudował i umocnił król Kazimierz Wielki; następca jego Ludwik oddał B. wraz z okolicznemi wioskami Władysławowi księciu opolskiemu w lenne posiadanie w r. 1370, którą to darowiznę Władysław Jagiełło z powodu, że lennik na okoliczne miasta napadał i kupców przejeżdżających napastował, unieważnił i miasto Koronie przywrócił. Miejsce to pamiętne jest urodzeniem w r. 1415 Jana Długosza, ojca naszych kronikarzy, którego ojciec był rządcą tego miasta (praefectus). Na mocy konstytucyi z roku 1717 starostwo brzeźnickie (płaciło wtedy 1288 złp. kwarty), oddane zostało na wieczne czasy księżom paulinom częstochowskim, na koszta utrzymania twierdzy na Jasnej-Górze. Starożytny i budową swoją odznaczający się kościół parafialny tutejszy, stojący w Starem Mieście pod wezwaniem św. Stanisława, jest dziełem XIV wieku, ale data erekcyi jego jest niewiadoma; stawiany jest z cegły bez tynku, kryty dachówką włoską; z boku przy północnej ścianie części kapłańskiej ma przymurowaną dosyć wysoką dzwonnicę. We wszystkich tych szczegółach starożytne piętno budowy dochował, chociaż wewnątrz jest bardzo ubogi; drugi kościołek św. Ducha, w Nowem Mieście, teraz zupełnie opuszczony, jest także dawną fundacyą. Na belce ma on podobno datę 1117 r., zostawał jakiś czas w ręku różnowierców, rzeźby jakie w nim jeszcze pozostały noszą na sobie cechę pierwszych lat XVI wieku. Z murów, któremi miasto przez Kazimierza Wielkiego było otoczone, żadnego już śladu nie zostało. Po zamku zachował się w nazwie ulicy zamkowej. B. jest też miejscem urodzenia Marcina Molskiego, znanego wierszopisarza z XVIII w. Gmina B. posiada s. gm. okr. II, urząd gminny i st. poczt. w os. Brzeźnicy. Par. B. dek. nowo-radomskiego 4118 dusz liczy. 2.) **B.**-*stara*, wś i folw., majorat, z przysiołkiem i młynem Borowiec, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica. R. 1827 B. liczyła 13 dm., 105 mk., obecnie ma 40 dm., 215 mk., rozległości 985 morg. 3.) **B.**, wś, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, parafia Stolec, rozległości morg. 188 w posiadaniu włościan, ludności 125. B. należała niegdyś do dóbr Gronów. 4.) **B.**, wś poduchowna, pow. kozienicki, gm. i par. t. n. Leży o 6 w. na połd. wsch. od Kozienic, przy drodze do Sieciechowa. Posiada kościół par. murowany, urząd gminny. W 1827 r. było tu 41 dm. i 279 mk., obecnie 53 dm., 376 mk. i 1113 morg. ziemi. Kościół paraf. drewniany istniał tu w 15 w.; należało do niego i miasto Sieciechów (Długosz, III, 263). Gm. B. ludn. 3539, przestrzeni 9915, w tem dwor. ziemi 2227 morg., s. gm. okr. I i st. p. w m. Kozienicach o 5 w. W skład gm. wchodzą: Brzeźnica, Drachlica, Janików, Kępa-Wilczyńska, Leśna rzeka, Mozolice, Ostrów, Psary, Ruda, Samwodzc, Słowiki, Śmietanki, Stachów, Staszów i Tyszyńska-wólka. Par. B. dek kozienickiego 3009 dusz liczy. 5.) **B.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Gowarczów. W 1827 r. było tu 21 dm.. 147 mk. 6.) **B.** *bychawska*, wś, pow. lubartowski, gmina Tarło, parafia Ostrów; od rz. Wieprza odl. w. 6, od Lubartowa w 12, od B. Książęcej w. 4. Rozległość ogólna morgów 1554. Graniczy z wsiami: Jamy, Babianka, Zabiele, Tarło, Niedźwiada, Berejów, Kaznów i Brzeźnica książęca. Ma 21 dm. *A. T.* 7.) **B.** *książęca*, wś, pow. lubartowski, gm. Mierzwin, par. Grudzyny. Własność Banku Polskiego.

Leży na południo-zachód od Ostrowa. Posiada kaplicę murowaną. W 1827 r. B. liczyła 29 dm., 281 mk., obecnie ma 38 dm. i 514 morg ziemi włośc. Dobra B., do których należy folw. Zabiele i Niwa Zagrodzka mają 2014 morg obszaru, w tem 875 m. ziemi ornej, 229 m. łąk, 815 morg. lasu, 93 m. bagien. 8.) **B.**, dawna nazwa Jędrzejowa. *Br. Ch.*

Brzeźnica, wś w gub. grodzieńskiej w b. ziemi bielskiej.

Brzeźnica, 1.) (z Wolą Brzeźnicką), wś, pow. ropczycki, 1957 morg. rozl., w tem 1047 roli ornej, 116 dm., 661 mk.; parafia dek. ropczyckiego w miejscu (1863 wiernych). Dawniejszy kościół paraf. według autentycznych dokumentów był poświęcony przez św. Stanisława, bisk. krakowskiego. Teraźniejszy drewniany kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, wybudowany został około r. 1600 przez Stanisława z Bobrku Ligęzę. Szkoła ludowa filialna, położenie pagórkowate, w glebie żytniej. Obszar dworski należy do państwa dębickiego hr. Raczyńskich. 2.) **B.**, wś, pow. bocheński, 1619 morg. rozl., w tem 585 m. lasu, 150 dm., 864 mk.; parafia dek. bocheńskiego: 1827 wiernych. Od 1539 do 1772 filia parafii St. Wiśnicz. Dawniejszy drewniany kościół paraf. według tradycyi miał być poświęcony przez św. Stanisława, bisk. krakowskiego; to pewna, że istniał już w r. 1238. Teraźniejszy kościół wymurowany w r. 1632, poświęcony został w r. 1635 pod wezwaniem św. Stanisława. Szkoła ludowa 3-klasowa, położenie pagórkowate; obszar dworski jest własnością klasztoru pp. benedyktynek ze Staniątek. 3.) **B.** *radwańska* (z Brzezinką i Pasieką), wś, pow. wadowicki, 1092 morg. rozl.; w tem 949 m. roli ornej, 94 dm., 619 mk., parafia w Marcyporębie, szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate w glebie żytniej. 4.) **B.** *malowana*, wś, pow. wadowicki, ma st. pocztową i parafią rz. katolicką. 5.) **B.**, zwana „przy Bolesławiu“, wś, pow. dąbrowski, par. rz. kat. i st. p. Bolesław, o 7 kil. od Bolesławia.

Brzeźnica, 1.) niem. *Briesnitz*, wś, pow. człuchowski, par. Ekfir, st. p. Baldenburg, gm. i urz. st. cyw. Grabowo. Ma szkołę, 27 dm., 208 mk., 3 kat., 2931 m. rozl. 2.) **B.**, *Briesenitz*, wś ze szkołą, gm. i urz. stanu cyw.; st. poczt. Jastrow; 11571 m. rozl., 114 dm., 899 mk., 96 kat., w r. 1600 założony był tu kat. kośc. paraf., od r. 1738 filia Sypniewa, dziś w dyecezyi poznańskiej.

Brzeźnica, 1.) niem. *Briesnitz*, wś, pow. żegański, z parafią katol. i szkołą rolniczą. 2.) **B.**, niem. *Brzesnitz*, wś, pow. prądnicki, niedaleko m. Białego, w par. Łącznik. 3.) **B.**, folw., pow. toszecko-gliwicki, do dóbr Brynek należący.

Brzeźnice, niem. *Brzesnitz*, wś, pow. raciborski, par. Lubowice; ma trzy młyny wodne i gorzelnię parową.

Brzeziniec, potok górski w obr. gm. Wełdzisza, w pow. dolińskim, w Beskidzie lesistym, wypływa po wschodniej stronie grzbietu górskiego Dauszką zwanego (1147 m.), z pod góry Chomu (1347 m.); płynie zrazu na południe, potem na wschód, i znowu na południe, i w Ludwikówce wpada do Ilnicy, dopływu Świcy.

Brzeźnik 1.) i *Brzeźniczek*, wś, pow. węgrowski, gm. Ossowno, par. Dobre. 2.) **B.**, ob. *Beźnik*.

Brzeźniki, wś i dwa folw., pow. noworadomski, gm. Kobiele-Wielkie, par. Dmenin, 22 dm., 165 mk., ziemi włośc. 266 morg., dworskiej 52 morg. (u Zinberga mylnie podane jako Brzezinki).

Brzeźnio, ob. *Brzeźno*.

Brzezinka, 1.) zwana „przy Oświecimiu“, wś, pow. bialski w Galicyi, ma 1412 morg. rozl., w tem 952 m. roli ornej, 138 dm., 1025 mk., parafia w Oświęcimiu; położenie równe, w glebie pszennej. Obszar dworski należy do państwa zatorskiego Augusta hr. Potockiego. 2.) **B.**, zwana „przy Andrychowie“, wś, pow. wadowicki, par. i st. p. Andrychów, o 4 kil. od Andrychowa. 3.) **B.**, zwana „przy Brzeźnicy“, wś, pow. wadowicki, par. Pobiedro, o 2 kil. od Brzeźnicy malowanej. 4.) **B.**, wś, pow. chrzanowski, par. Rudawa, o 14 kil. od Krzeszowic, nad rzeczką Osobnicą, na której jeszcze za Długosza (Lib. ben., I, 8) młyn istniał.

Brzezinka, 1.) niem. *Brzesinka*, wś, pow. bytomski, nad Przemszą, par. Mysłowice; ma folwarki: Zakurcze, Słupna, Toboła, kilka hut cynkowych i węglowych kopalń. Jest tu st. dr. żel. między Mysłowicami a Oświęcimem, o 4 i pół kil. od Mysłowic. 2.) **B.**, wś, pow. toszecko-gliwicki, z bardzo starożytnym kościołem parafialnym katolickim; parafia dek. gliwickiego: wiernych 1627. Szkoła od r. 1809. Do B. należą folwarki Grabowiec, Łykowice i młyn Brzezina. 3.) **B.**, wś, pow. kluczborski, par. Kluczborek; młyn wodny, tartak i folw. 4.) **B.**, niem. *Neuhof*, pustkowie, pow. lubliniecki, należące do dóbr Zborowskie. 5.) **B.**, pustkowie, pow. lubliniecki, należy do Semrowic.

Brzezinka, niem. *Bresincke*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Brzezinka, potok, wypływa na połud. zach. granicy gm. Brzezin górnych z gm. Kamienicą górną, w pow. ropczyckim, u półn. podnóża góry Brzeziny (379,40 m.) w Wielkim Lesie, płynie na północ, zabierając potoki leśne, przeważnie z lewego brzegu, a przybrawszy między folwarkami brzezińskiemi potok Baj z lew. brz., zwraca się na wschód, przerzyna Brzeziny średnie, tutaj zwraca się na półn.-

wschód i na granicy tychże z Rzegocinem, wpada do Wielopolki, dopływu Wisłoki. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Brzezinki, 1.) wś, nad rz. Czarną Nidą, pow. kielecki, gm. Dąbrowo, par. Kielce. Leży na stoku wyniosłości, po nad bagnistymi lasami i błotami, ciągnącymi się od półn. i wschodu po brzegach Czarnej Nidy. W 1827 r. było tu 41 dm., 269 mk., obecnie 51 dm. Istnieje tu szkoła wiejska. 2.) **B.**, wś i folw. rządowy, pow. kozienicki, gm. i par. Tczów. W 1827 r. liczyły 57 dm. i 354 mk., obecnie 86 dm. i 613 mk.; ziemi dwor. 2,283 morg., włośc. 1053 morg. Posiada gorzelnię. 3.) **B.**, wś i kol., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Cieksyn. Należy do Błędowa. 4.) **B.**, ob. *Brzeźniki.* *Br. Ch.*

Brzezinki, przysiołek Szczurowa.

Brzezinki, 1.) niem. *Buergsdorf*, właściwie *Birksdorf*, wś, pow. kluczborski, par. Kluczborek, z leśnictwem Bagno. 2.) **B.**, niem. *Brezinke*, wś, pow. namysłowski, par. smogorzewska.

Brzezinko, niem. od r. 1870 *Birkenau*, folw. i wś, pow. toruński, par. Gronowo, st. p. Turzno. Ma 9 dm., 145 mk., 125 kat. Do 1849 r. był folw. i wieś jedną całością, która przez publ. licytacyą w 10 parcelach (pomiędzy którymi jedna większa, dzisiejszy folwark) wystawiona była na sprzedaż. Sprzedawano to na pełną własność bez czynszu i osiągnięto za wszystkie parcele 26,415 tal. Do r. 1772 było wszystko własnością pp. benedyktynek w Toruniu, od 1772—1849 królewszczyzną.

Brzezinna góra, wś i folw., pow. gostyński, gm. Duninów. Leży w lesistej i wzgórkowatej okolicy, pośród grupy wzgórz zwanych Brzezinne góry; ornej ziemi 311 mórg., 8 dm., 199 mk.

Brzezinne góry, grupa wzgórz w pow. gostyńskim, o 6 w. na półn. od jeziora Luceń, niedaleko Wisły. Leżą one pomiędzy wsiami Grodzisko, Brzezinna góra i folw. Kamion, i wznoszą się do wysokości 230 stóp. Należą do całego niejako systemu wzgórz, ciągnących się wzdłuż lewego brzegu Wisły od Gombina aż po za Kowal i noszących rozmaite nazwiska: Czarne, Rozkopane, Szubieniczne. *Br. Ch.*

Brzezino, niem. *Bresin*, folw. królewski (domaine) i wieś włośc., pow. wejherowski, parafia pucka, st. p. Reda. B., lub jak miejscowi mówią, Mrzezino, należało do starostwa puckiego; gleba dobra. *P. R.*

Brzeźno, 1.) lub *Brzeźnio*, wieś, pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, o 13 w. od Sieradza, rozl. ogólnej morg. 3010, z tego w posiadaniu dworskiem mórg 2569, grunta poproboszczowskie mórg 102, w posiadaniu włościan m. 339 (lasów 900 morg. własność dworu), ludności katolików męż. 262, kob. 253; prawosł. męż. 1, kob. 1: razem 517 Szkoła elementarna na 60 uczniów. Wiatrak z produkcyą 400 korcy zboża. W 1827 r. było tu 55 dm. i 546 mk. Wieś ta należała dawniej, do klasztoru pp. norbertanek z Imbramowic, których przełożona (abbatissa) dawała wraz z siostrami zakonnymi prezentę na probostwo. Niewiadomo odkąd wieś ta stała się dziedziczną Zapolskich, już przecie w 1683 wspominana jest pod nazwą wsi szlacheckiej (villa nobilium). W połowie 18 w. przeszła do rodziny Błeszyńskich. Pierwotny kościół był drewniany, z kaplicą św. Idziego dobudowaną przez konwent imbramowicki. Uposażenie kościoła stanowiły 3 place z zabudowaniami i jeden przeznaczony na wybudowanie domu zajezdnego; 2 włóki ziemi z pastwiskiem i sadzawką w lesie, dziesięcina w snopku, meszne i wszelkie procenta. Do parafii należało 13 wsi, w nich dusz 900, mogących przystępować do Św. Sakramentów. Przed r. 1602 i wieś Godynice do tej parafii należała, a wtedy liczyła 1337 dusz, mogących przystępować do Św. Sakramentów. Dzisiejszy kościół w B. przystawił Kazimierz Błeszyński, chorąży sieradzki, właściciel tych dóbr, wraz z żoną swoją Teresą (de Strusie), pod wezwaniem św. Idziego w 1755 r. Są tu księgi metryczne, począwszy od roku 1600. W roku 1785 liczyła par. B. 1434 dusz, w 1787 tylko 1306, dziś liczy około 5410 dusz. Uposażenie kościoła z biegiem czasu wzrosło do 4 włók gruntu, z dziesięciną i procentami; par. dek. sieradzkiego dawniej i dziś. Gmina B. w okręgu sądu gminnego Brąszewice, należy do 3 parafij: Brzeźno, Kliczków mały i Godynice, zajmuje środkowo-zachodnią część powiatu, graniczy od północy z gminą Charłupia i częścią powiatu kaliskiego, od wschodu z gminą Barczew, od południo-zachodu z gminą Złoczew i Godynice; składa się z następujących miejscowości: wsie: Bednarskie, Borowiska, Brączno, Brzeźno, Bukowiec, Bugaj, Chajew i Gęsina; osada Gozdeckie; wsie Gozdy i Kliczków wielki; kolonia tegoż nazwiska; wsie Kliczków mały, Krzaki, Nowawieś i Ostrów; kolonie Potok i Próba; folw. Przedgorcze, Pustelnik i Rembów; wsie Robaczew, Rybnik, Rydzew i Starce; kol. Sterna; pustkowie Święte; wsie Wola Brzezińska, Zapole, Zgórz i Zwierzyniec. Urząd wójta gminy we wsi B., odległej od stacyi dr. żel. w Łodzi wiorst 69. Rozległość gminy morg 18648; w tem: gruntów ornych m. 11,320, lasów m. 5062, łąk 1242, ogrodów 235, zabudowania drogi i wody m. 789. Właściciele większych własności posiadają morg. 12,620, włościanie m. 6015, duchowieństwo m. 12, instytucye 1. Z gruntów ornych przypada: na dominia morg. 6,206, włościan m. 5114; lasów dominialnych m. 5,062, włośc. nic; łąk dominialnych m. 1032,

włośc. 210. Gospodarstwa dominialne w stanie średnim, z wyjątkiem majątku Starce, w którym gospodarstwo prowadzone podług wszelkich wymagań nauki agronomicznej, i dlatego, jakkolwiek ziemia piaszczysta i nieurodzajna z natury, doprowadzone zostało do stanu kwitnącego; produkcya podniesiona do znakomitych rezultatów, jak również hodowla inwentarza, prowadzona racyonalnie, nietylko przynosi odpowiedni dochód, lecz zaopatruje zarazem okolice w egzemplarze rozpłodowe, i przyczynia się do poprawienia rasy. Gospodarstwa włościańskie średnio-zamożne, a w niektórych miejscowościach, jak np., we wsi Gozdy, ubogie, z powodu piaszczystego gruntu i nieumiejętności, a bardziej nieudolności uprawy. Ludności w ogóle dusz 4805; w tej liczbie: katolików męż. 2328, kob. 2434, prawosławnych m. 1, k. 1, ewangelików m. 17, k. 17, izraelitów m. 3, k. 4. Zajęcie ludności wyłącznie rolnicze; z rzemiósł znajdują się kowalskie i tkackie, zaspakające miejscowe potrzeby. Kościołów parafialnych 2, we wsi Brzeźno i Kliczków mały; szkółek elementarnych 2 w tychże samych wsiach. Z zakładów fabrycznych istnieje tylko gorzelnia we wsi Nowawieś, z produkcyą 2000 wiader, oraz 5 młynów wodnych i 6 wiatraków, przerabiających do 4000 korcy zboża. *Ż.* 2.) **B.**, wś, pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Konin. Leży w stronie wschodniej od Konina o 4 w., od rz. Warty w. 2 i pół, na lewym jej brzegu, przy szosie warszawsko-poznańskiej, w pięknem położeniu, dobrze zabudowana, zajmuje obszaru 4123 m. W 1827 r. było tu 40 dm. i 371 mk., obecnie 928 mk., grunt szczerkowaty, w części piaszczysty, obszerne łąki i tuż pod powierzchnią obfite pokłady węgla brunatnego, który z powodu małej spoistości nie może być przewożony i na miejscu tylko z korzyścią zużyty być może. Dobywany bywa na miejscową potrzebę. Prócz tego istnieją tu łomy piaskowca drobnoziarnistego, odznaczającego się białością i twardością dorównywającą granitowi; waga 1 stopy kubicznej dochodzi do 200 funtów; oba powyższe przymioty niekorzystnie odziaływają na rozwój kopalni, z powodu bowiem twardości obróbka jest bardzo kosztowna, duży zaś ciężar, przy braku kolei żelaznej lub uregulowanej komunikacyi wodnej, czyni prawie niepodobnem przewożenie większych sztuk na dalsze przestrzenie, i dla tego z wyrobów piaskowca brzezińskiego mogą tylko korzystać okolice bliżej położone; jakoż robotnicy, rekrutujący się z miejscowej ludności, zajęci są wyrabianiem nagrobków, stopni schodów, płyt do przykrywania kanałów i t. p. najprostszych robót, któremi zasilają kopalnię mieszkańcy Konina i bliższych okolic; kopalnia zatrudnia średnio 4 kamieniarzy. Znajdują się tu także gniazda wapienia, który niegdyś był eksploatowany; obecnie z powodu wyczerpania gniazd dawniej odkrytych wypalanie wapna zarzucone zostało, kopie się zwir, glina i piasek biały drobnoziarnisty, dla huty szklanej wielce przydatny. Z zakładów przemysłowych istnieje: gorzelnia parowa i cegielnia. Do dóbr Brzeźno należą następujące folwarki: Potażniki, Kociętowy, Rożek, Szczepidło i Wrząca. B. gmina należy do s. gm. okr. II w Paprotni, st. p. w Koninie, 3667 mk. *J. Ch.* 3.) **B.**, nad rz. Mień, pow. lipnowski, gmina Bobrowniki. Na terytoryum objętem tą nazwą i obejmującem do 6 w. kw. po wyciętych lasach mieszczą się dwie wsie, t. n. folwark i tak zwane rumunki t. j. znaczna liczba kolonij, mających odrębne nazwy jak: Banachy, Czarnarola, Dębowiec, Jeziorne, Łąki, Konstantynów, Lipowiec, Nieszawka, Oparczyska, Olszowe błoto, Pieńki, Trzciniak, Wilczyska. Kolonie te należą częścią do parafii w Bobrownikach, częścią zaś do par. w Kikole i Lipnie. Parafia ewangelicka w Ossówce. W samem B. znajduje się kaplica katolicka, ewangelicki dom modlitwy i szkoła początkowa. Wieś B. w par. Bobrowniki ma 58 dm., 426 mk. i 461 m. obszaru. Wieś B. w parafii Lipno liczy 42 dm., 318 mk. i 659 m. ziemi samej ornej. Folw. B. ma 10 dm., 62 mk. i 4662 m. ziemi; w tem 1196 m. ornej. W obrębie B. znajdują się dwa jeziora, jedno z nich ma 15 m., drugie 5 m. obszaru. (Według notatek *F. O.)* 4.) **B.**, wś, nad jeziorem, pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Ostrowąs. Posiada szkołę. W 1827 r. było tu 15 dm., 156 mk. 5.) **B.**, wieś i folw. nad rz. Orż, pow. ostrołęcki, gm. Czerwiń, par. Goworowo. Roku 1827 było tu 23 dm., 156 mk., obecnie 392 mk. włośc. i drobnej szlachty; rozl. 2036 m. 6.) **B.**, wś i folw., pow. szczuczyński, gmina Szczuczyn, par. Niedźwiadna. Ma rozległości 767 m. 7.) **B.**, wś rządowa, pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi. R. 1827 było tu 28 dm., 174 mk. *Br. Ch.*

Brzeźno, 1.) niem. *Briese*, pow. czarnkowski, ob. *Wieleń* (Filehne). 2.) **B.**, niem. *Briesen*, gmina, pow. czarnkowski, 2 miejs.: 1) B. wś, 2) sołtysostwo B.; 444 m. rozl., 48 dm., 494 mk., 146 ew., 348 kat., 122 analf. 3.) **B.**, domin., pow. czarnkowski, 5502 m. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Sobolewo; 10 dm., 189 mk., 14 ew., 175 kat., 2 analf. St. poczt. Czarnków o 5 kil., stacya kol. żel. Trzcianka (Schönlanke) o 22 kil. Własność Bol. Kościelskiego. 4.) **B.**, niem. *Briesen*, wś, pow. średzki, 36 dm., 389 mk., 324 ew., 65 kat., 61 analf., st. p. Nekla o 4 kil., st. kol. żel. Pobiedziska (Pudewitz) o 18 kil. 5.) **B.**, niem. *Briesen*, wś, pow. obornicki, 16 dm., 179 mk., 91 ew., 88 kat., 86 analf., st. poczt. Długa Gośli-

na o 6 kil., st. kol. żel. Rogoźno o 16 kil. 6.) **B.**, niem. *Deutsch-Briesen*, wś, pow. wągrowiecki, 26 dm., 221 mk., 37 ew., 184 kat., 68 analf.; st. poczt. Łekno o 5 kil., st. kol. żel. Rogoźno o 25 kil. 7.) **B.**, niem. *Briesen*, olędry, pow. wągrowiecki, 9 dm., 69 mk., 66 ew., 3 kat., 3 analf., st. poczt. Budzyń o 8 kil., st. kol. żel. Rogoźno 15 kil. 8.) **B.** Polskie, kolonia, pow. wągrowiecki; 4 dm., 38 mk., 6 ew., 32 kat., 9 analf. 9.) **B.** Polskie (*Polnisch-Briesen*), domin., pow. wągrowiecki, 2665 m. rozl., 7 dm., 195 mk., 6 ew., 189 kat., 36 analf., st. poczt. Budzyń o 10 kil., st. kol. żel. Rogoźno o 15 kil. Własność Stef. Kierskiego. *M. St.*

Brzeźno, 1.) *Adl. Briesen* i *Polnisch Briesen* w urzęd. wykazach zwane, wieś szlachecka, pow. człuchowski, z gm. i urz. stanu cyw., par Borzyszkowo, od st. poczt., kol. i tel. Chojnice 6 kil., 8149,52 m. rozl., 117 dym., 1153 mk., 803 kat., szlachta zagrodowa. W r. 1821 jest 5 Brzezińskich (niem. wyk. urzęd. piszą Brzesziński, co oczywiście błędne), 2 Gliszczyńskich (z przydomkiem Chamir), 1 Gostomski, 1 Kamiński, 2 Lipińskich (1 z przyd. Wruk, drugi z przyd. Kospot), 1 Ostrowski, 2 Prądzińskich, 1 Rekowski, 1 Spiczak. Dziś jeszcze jest tam między innymi Brzeziński z przyd. Świątek. Największa dziś posiadłość 268,09 ha. (259,60 r. orn. i ogr., 7,66 łąk, 1,53 lasu, 1,53 nieuż., 0,77 wody); sprzedaż mleka do Chojnic i hodowla angielskich owiec na mięso; 4 jarmarki na rok. 2.) **B.**, niem. *Koenigl. Briesen*, wś włośc., pow. człuchowski, ze szkołą ew.; gm. i urząd stanu cyw. Lindenhof (Kętrz. nie ma), par. kat. Pr. Friedland, st. poczt., kol. i tel. Chojnice, 3664,34 m. rozl., 28 dm., 242 mk., 78 kat. Brzeziński młyn 1 dm., 12 mk., 7 kat., i Brzezińska dolina 97,58 m. rozl., 1 dm., 7 mk.: zagrody do Brzeźna szlach. należące. 3.) **B.**, ob. *Wąbrzeźno*. 4.) **B.**, niem. *Briesen*, wś szlach., pow. świecki, gm. i urząd stanu cyw. Łowinek, par. Sierock, st. p. Kotomierz, ma szkołę, 476 ha. rozl., 12 dm., 137 mk., 91 kat. R. 1648 właściciel Dorpowski, 1782 starosta Tuchołka, do 1879 Rodkiewicz, obecnie bank Donimirskiego i spółki w Toruniu. 5.) **B.**, wś włośc. tamże, 617 m. rozl., 10 dm.. 90 mk., 65 kat. 6.) **B.**, folw. należący dziś do Turzna, pow. toruński, gm. i urz. stanu cyw. Papowo, par. Gronowo, st. pocz. Turzno; 1414 m. rozl., 7 dm., 150 mk. kat. Dziś własność Działowskiej, 1782 r. generałowej Jeżewskiej. 7.) **B.**, niem. *Brzesno*, *Birkenthal* lub *Amt-Preussisch Stargard*, wś, pow. starogardzki, st. p. i par. Śliwice. 8.) **B.**, niem. *Brzesno* lub *Amt Mewe*, wś, pow. starogardzki, st. p. Bobowo, par. Nowacerkiew. 9.) **B.**, niem. *Bresnow*. wś, pow. starogardzki, st. p. Swaroszyn, par. Klonówka. 10.) **B.**, niem. *Broesen* (ob.), wś, pow. gdański, st. p. Langfuhr. 11.) **B.**, ob. *Brzezino*. 12.) **B.**, niem. *Bergling*, wieś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Dąbrówno. 13.) **B.**, niem. *Persing*, wś, pow. ostródzki, st. poczt. Kurki. *F. S.*

Brzeźno, niem. *Brzesino*, folw. dóbr Dobrzec. pow. sycowskiego.

Brzeźno, niem. *Bresin*, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Brzezińska wola, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno.

Brzezińska wólka, wś nad rz. Orz, pow ostrołęcki, gm. i par. Goworowo.

Brzezińskie budy i holendry, wś i os., pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Konin. W 1827 r. było tu 19 dm., 147 mk.

Brzezińskie rumunki, ob. *Brzeźno*.

Brzezińskie Walkowiska, niem. *Bresinermangel*, ob. *Walkowiska*.

Brzeziny, nazwa wielu wsi i osad, utworzona w ten sam sposób co Leszczyny, Osiny, Lipiny i t. p.

Brzeziny, 1.) nad rz. Mrożycą, miasto powiatowe gub. piotrkowskiej. Posiada kościół parafialny i trzy inne, sąd pokoju okr. II, zarząd powiatu, urząd miejski, szkołę początkową, stacyą pocztową. Odl. od Warszawy wiorst 101. Najbliższa stacya kol. war. wied. w Koluszkach. Połączone są B. drogami bitymi ze Strykowem, Jeżowem, Ujazdem, Łodzią, Piotrkowem i stacyami dr. żel. w. w. w Rogowie i Rokicinach. W 1827 r. było tu 293 dm. i 3186 mk., w 1860 r. 459 dm. i 5185 mk., w tej liczbie 2443 żydów i 682 niemców; obecnie zaś jest 541 dm. i 6300 mk. B. mają 25 zakładów tkackich z produkcyą 158,800 rs. Do miasta należy 3843 m. ziemi; w tem 3231 m. ornej. Data założenia B. nieznana. Autentyczność przywileju Kazimierza W. z 1366 r., potwierdzonego przez Zygmunta Augusta w 1566 r., podlega wątpliwości. W 15 w. musiały być dość ludne, gdyż na wojnę pruską dostarczają w 1459 r. 13 zbrojnych, podczas gdy inne miasta ziemi łęczyckiej dają po 2 tylko. Sarnicki piszący około 1585 r. nazywa je obszernem miastem, słynnem wybornymi rzemieślnikami. Istniał tu zapewne zamek, gdyż była kasztelania brzezińska. Wojny szwedzkie niebardzo zubożyły miasto, gdyż zwiedzający je w końcu XVII w. Verdum nazywa je ładnem miastem (str. 123) i wylicza jego kościoły i gmachy. O podniesienie B. starał się w połowie XVIII wieku ówczesny dziedzic Antoni Lasocki, kasztelan gostyński. W epoce rozkwitu przemysłu sukienniczego w królestwie około 1824 roku rozwinął się on i w B., gdzie liczono 194 majstrów sukienniczych. Dotąd przemysł fabryczny zatrudnia większą część mieszkańców. Z kościołów najokazalszy i najdawniejszy jest parafialny, w stylu ostrołukowym z XIV lub XV w., 1856 odnowiony. Drugi kościół po reformatach murowany założył Kasper Lasocki

w 1627 r., trzeci św. Ducha murowany wystawił w 1737 r. Józef Lasocki, starosta gostyński; czwarty drewniany św. Anny zbudował w 1719 r. Stanisław Bujakiewicz, mieszczanin brzeziński. Opis i widok B. podał Tyg. Ill. (I, 201). Parafia B. dek. brzezińskiego 6383 dusz liczy. Powiat brzeziński gubernii piotrkowskiej utworzony został z połowy dawnego powiatu rawskiego i części łęczyckiego. Graniczy od wschodu z pow. rawskim, skierniewickim, od północy z łowickim i łęczyckim, od zachodu z łódzkim a od południa z piotrkowskim. Powierzchnia jego zajmuje 20,29 mil kw. Stanowi ona równinę, którą jeszcze przed niedawnymi czasy pokrywały lasy, bagna, zarośla, których pamiątką są liczne nazwy osad: Brzeziny, Lipiny, Leszczyny, Osiny, Rokiciny i t. p., tudzież liczne choć drobne rzeczki i strumienie. Wody południowej części powiatu (Czarna Wolborka) spływają do Pilicy, stanowiącej na przestrzeni paru mil granicę powiatu; linia działu wodnego przechodzi w okolicach Brzezin, gdzie spotykamy najwyższe wzniesienia na przestrzeni między Brzezinami a wsiami: Grzmiąca, Lipiny, Malczew, dochodzące do 122,8 sążni pod Lipinami i Teolinem, na prawo od drogi bitej z Brzezin do Łodzi. a od 104 do 108 sażeni pod Malczewem i Grzmiącą. Na północ od tej wyniosłości wody spływają za pośrednictwem rz. Mrogi do Bzury. Przeprowadzenie linii dr. żel. war. wied., przerzynającej powiat B. w całej długości, rozkwit przemysłu fabrycznego w sąsiednim pow. łodzkim i w mieście Tomaszowie, leżącym na granicy południowej powiatu sprowadziły podniesienie się rolnictwa i znaczne stosunkowo zaludnienie, pomimo średnio urodzajnej gleby. Liczne drogi bite, przerzynające powiat we wszystkich kierunkach i łączące wszystkie ważniejsze osady, kolej fabryczno-łódzka idąca od stacyi Koluszki do Łodzi, postawiły tę okolicę w wyjątkowo przyjaznych warunkach dla rozwoju rolnictwa i przemysłu. Z przeprowadzeniem kolei, z napływem ludności rolniczej znikły lasy tak że dziś jedynie w południowo-wschodniej części powiatu około Ujazdu spotykamy większe obszary leśne, niknące przecie w skutek rozwoju fabryk w Tomaszowie. Średni wysiew zbóż wynosił w latach od 1870 do 1872 r.: 5,000 czetwierti pszenicy, 20,600 czetw. żyta, do 28,000 innych zbóż i 54,000 czetw. kartofli. Średni zbiór zaś 17,300 czetw. pszenicy, 72,000 żyta, 115,000 innych zbóż, 220,000 czetw. kartofli. Przemysł fabryczny B. pow. koncentruje się głównie w Tomaszowie, którego roczna produkcya przedstawia około 3,200,000 rs. wartości w wyrobach wełnianych i bawełnianych. Z zakładów fabrycz. istnieją w pow.: 6 przędzalni bawełny i fabryk wyrobów bawełnianych, 1990 tkackich warsztatów, 525 warsztatów sukienniczych i tkackich wełnianych, 14 gorzelni, 2 browary, 1 dystylarnia, 2 olejarnie, 1 papiernia, 1 młyn parowy, 88 młynów zwyczajnych, 29 garbarni, 2 mydlarnie, 1 fabryka wapna, 10 cegielni, 3 zakłady żelazne. Pod względem sądowym B. powiat dzieli się na cztery okręgi sądów gminnych: w Strykowie, Woli Cyrusowej, Gałkówku i Ujeździe. Jeden sąd pokoju dla Brzezin i Tomaszowa w Brzezinach. Pod względem administracyjnym dzieli się na 15 gmin: Będków, Bratoszewice, Biała, Ciasny, Długie, Dmosin, Dobra, Lipiny, Łaznów, Łazisko, Mroga dolna, Mikołajew, Niesułków, Popień. Pod względem kościelnym dekanat brzeziński dyecezyi warszawskiej składa się z 18 następnych parafij: Będków, Bratoszewice, Brzeziny, Chorzęcin, Dmosin, Dobra, Gałków, Główno, Jeżów, Kołacinek, Kożle, Niesułków, Skoszewy, Stryków, Szczawin, Tomaszów i Ujazd. 2.) **B.**, wś, pow. warszawski, gm. Brudno, par. Tarchomin. W r. 1827 r. liczyły 34 dm., 264 mk. 3.) **B.**, wś, i folw., o milę od Stężycy, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Brzeziny. Posiada kościół par. drewniany, erygowany wraz z parafią 1684 r. przez Franciszka z Chomętowa Sochę Chomętowskiego. W 1827 r. było tu 85 dm. i 475 mk., obecnie 55 dm., 438 mk. i 1146 morg. obszaru. Par. B. dek. garwolińskiego, dawniej stężyckiego, 820 dusz liczy. 4.) **B.**, kol. pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, z 13 dymów złożona, 300 morg. rozległości; przy szosy uniejowsko-dąbskiej, założona w dobrach rządowych za czasów pruskich 1792 roku z deportowanych nadreńczyków, którzy pozakładali winnice i urządzili się jak w dawnej swej ojczyźnie. Klimat i inne okoliczności zniszczyły kwitnący chwilowo stan osad; przybysze zmarnieli, i dziś B. są osadą czysto-polską. 5.) **B.**, *duże* i *małe*, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Huta-Stara, par Częstochowa. Leżą na prawo od drogi z Częstochowy do Koziegłów, o 6 w. od Częstochowy. R. 1827 B. duże liczyły 34 dm., 227 mk., B. małe zaś 16 dm. i 160 mk.; obecnie B. wielkie 39 dm., małe zaś 15 dm. 6.) **B.**, folw., pow. kaliski, gm. Ostrów kaliski, par. Godziesze. Urząd gminny. W 1827 r. liczyły 10 dm., 132 mk. 7.) **B.**, wś rządowa, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Brzeziny, posiadają kościół parafialny murowany z 1643 r. i szkółkę. Najbliższy trakt bity kielecko-krakowski. W 1827 r. B. liczyły 88 dm., 445 mk. Par. B. dek. kieleckiego 4313 dusz liczy. 8.) **B.**, wś rządowa, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. Leży na lewo od drogi bitej z Chmielnika do Kurozwęk. W 1827 r. było tu 56 dm., 333 mk. 9.) **B.** *Chniszewskie*, wś i folw. pow. chełmski, gm. i par. Swierze.

Leżą przy samej linii dr. żel. nadwiślańskiej, między stacyami Chełm i Dorohusk, śród błot rozległych. W 1827 r. było tu 43 dm. i 242 mk., obecnie 54 domów. Na mapie wojsk. topogr. (XX—2) mylnie nazwane Brzezno. 10.) **B.** *Mogielnickie*, wś, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. rz. kat. Pawłów, dla ludności rusińskiej par. Siedliszcze. W 1827 r. było tu 7 dm. i 36 mk. 11.) **B.** *Puchaczowskie*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Znajduje się tu urząd gm. W 1827 r. B. liczyły 32 dm. i 232 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Cycowie, st. p. Łęczna, od Chełma odl. 30 wiorst. Ludn. 5599. 12.) **B.**, wś, nad rz. Wojsławką, z prawego brzegu, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów, przy drodze z Krasnegostawu do Wojsławic, w okolicy górzystej, poprzerzynanej licznymi wąwozami. Wieś B. wzniesioną jest na 572 stóp nad powierzchnią morza; 1827 roku było tu 16 dm., 172, obecnie 34 dm. 13.) **B.**, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. W 1827 r. liczyły 45 dm., 234 mk. 14.) **B.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Gorecko. W 1827 r. było tu 24 dm. i 158 mk. *Br. Ch.*

Brzeziny-Chrzczony, *B.-Janowięta*, *B.-Wytrykusy*, wsie gub. grodz., w b. ziemi bielskiej.

Brzeziny, 1.) *dolne* i *górne*, wś, pow. ropczycki, 5701 morg. rozl., w tem 3736 m. roli ornej, 355 dm., 2250 mk.; paraf. w Brzezinach górnych. Kościół paraf. pod wezwaniem św. Mikołaja bardzo starożytny, drewniany, poświęcony w r. 1501. Par. katol. dek. wielopolskiego liczy 2728 wiernych. Szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate w glebie żytniej. 2.) **B.**, *Brzezna* (z przysiołkiem Rostoki), wś, pow. sądecki, par. Tropie, o 8 kil. od Gródka nad Dunajcem. 3.) **B.**, przysiołek Bełzca.

Brzeziny, 1.) folw., pow. średzki, ob. *Koszuty*. 2.) **B.**, folw., pow. kościański, ob. *Przysieka*. *M. St.*

Brzeziny, 1.) niem. *Brzeczini* lub *Briesen*, folw. dóbr Sumina, pow. starogrodzki, st. p. i par. Starygród. 2.) **B.**, niem. *Birkeneck*, wolne sołectwo, pow. brodnicki, par. Żmijewo, st. p. Brodnica. 3.) **B.**, niem. *Bresin*, wś włośc., pow. świecki, urz. st. cyw., par. i st. p. Osie, ma szkołę, 45 dm., 382 mk., 50 kat. a wraz z Brzezińskiemi Walkowiskami i Rumunkami; 2697 morg. rozległości. 4.) **B.**, niem. *Birkenrode*, folwark, powiat świecki, parafia Bzowo, założony 1833 roku. 5.) **B.**, folw., pow. chełmiński, gm. i urz. st. cyw. Wieldządz, par. Sarnowo, st. p. Trzebieluch, ma 3 dm., 45 mk. kat. Należał dawniej do Pilewic, 1782—1830 był w ręku Działowskich, 1830—62 Gałkowskiego, 1862—72 Bronisza. 6.) **B.**, niem. *Birkenau* (od r. 1866), folw., pow., lubawski, gm., urz. st. cyw., par. i st. p. Skarlin; ma 518 m. rozl., 3 dm., 4 kat. 7.) **B.**, niem. *Bresin*, wś, pow. grudziąski (Kętrz.). 8.) **B.**, os., pow. kartuski, st. p. Przodkowo.

Brzeziny, leśnictwo dóbr Rusinowic, pow. lubliniecki.

Brzezionki, wś, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów.

Brzezna, ob. *Brzeziny*.

Brzezna, potok górski, wypływa w obr. gm. Brzeziny w pow. sądeckim, u południowych stoków góry Litacza (652 m.), płynie wązką doliną na południe przez Wolę brzezińską, opłukując zachodnie stoki wzgórza Dąbrowy (497 m.); poczem zwraca się nieco na południowy wschód, przepływa wieś Brzeznę i po przeszło milowym biegu uchodzi do Dunajca z lew. brz. *Br. G.*

Brzezowa, 1.) (z przysiołkiem Tarkoszyną), wś, pow. wielicki, par. Łapanów, o 7 kil. od Dobczyc. 2.) **B.**, wś, pow. bocheński, par. Łazany, o 7 kil. od Dobczyc.

Brzezowa, niem. *Briesau*, wś na Szląsku austryackim, z par. katolicką, szk. ludową i st. pocztową.

Brzezowiec, wś, pow. brzeski w Galicyi, par. rz. kat. Brzesko, o 1 kil. od Słotwiny.

Brzezowiec, niem. *Brzesowitz*, wś, pow. bytomski, nad Brynicą, par. Kamień.

Brzezówka, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 26 w. od Sokółki, 38 chat.

Brzezówka, 1.) wś, pow. jasielski, par. rz. kat. Tarnowiec, o 13 kil. od Jasła. 2.) **B.**, przysiołek Strzelisk. 3.) **B.**, przysiołek Porąbki. 4.) **B.**, ob. *Lubasz*.

Brzezówka, wieś, pow. cieszyński, rozl. morg. 799, ludn. 280, st. p. Frydek, par. kat. Pogwizdów.

Brzezówka, 1.) potok wytryskujący z źródlisk leśnych w obr. gm. Checheł (Chechły) w powiecie ropczyckim, w północno-wschodniej jej stronie; przepływa gminę Brzezówkę w kierunku północnym przez łąki i po $^3/_4$ milowym biegu uchodzi z praw. brzegu do Wielopolki, dopływu Wisłoki 2.) **B.**, potok, także *Brzeżanką* zwany, ob. *Stobnica*. *Br. G.*

Brzeżanka, 1.) (z przysiołkiem Gbiska), wś, pow. rzeszowski, par. i st. p. Strzyżów, o 3 kil. od Strzyżowa. 2.) **B.**, przysiołek Jasienicy.

Brzeżany, m. pow. w Galicyi, nad Złotą Lipą, pod 49° 30′ szer., 22° 21′ dł. g., o 89 kil. ode Lwowa. Dokumentem wydanym w 1530 roku przez króla Zygmunta I otrzymał Mikołaj z Sieniawy dworzanin królewski pozwolenie na miasto z prawem magdeburskiem. Było niegdyś siedzibą licznych ormian, którzy tu mieli swój skład towarów, z którego wschodnie towary szły traktem na Świerz do Lwowa, zaś zachodnie traktem na Jazłowiec na

wschód. Skład ten przerobiono później na cerkiew gr. kat., stojącą dotychczas w rynku. Ormianie, nie mogąc sprostać w handlu izraelitom, cisnącym się coraz bardziej do Brzeżan, rozpryśli się w różne strony, bogatsi pokupowali dobra ziemskie, inni rzucili się na wypas i handel wołami, reszta przeniosła się w okolice dogodniejsze dla ich handlu, parę tylko rodzin zostało na miejscu; tylko parafia i kościół ormiański oraz nazwisko części miasta zwane Ormiańską ulicą są jedynymi dowodami kwitnącej tu niegdyś ormiańskiej kolonii. Zamek wystawiony przez Sieniawskich był aż do zgonu ostatniego z tej rodziny Adama Sieniawskiego, hrabiego na Szkle i Myszy, hetmana w. kor., siedzibą Sieniawskich; córka tegoż Adama Zofia, którą do chrztu trzymali w 1711 roku August II Silny król saski, Piotr Wielki Cesarz Wszech Rossyi i Rakoczy książę siedmiogrodzki w obozie pod Jarosławiem, przy asystencyi 30-tysięcznego wojska, poszła 1-y raz za mąż za Denhofa, a po raz 2-gi za księcia Czartoryskiego, i to był główny fundament ogromnej fortuny Czartoryskich, gdyż ogromne dobra Sieniawskich przeszły przez tę jedynaczkę w ich dom; przemieszkiwali też Czartoryscy w Brzeżanach, i jeszcze żyją ludzie starzy, którzy pamiętają owe złote pokoje i salę ogromną na dwa piętra wysoką z przepychem urządzone, jak je Czartoryscy zostawili. Córka Czartoryskiego poszła za księcia Lubomirskiego, lecz już w zamku nie mieszkała, jeno kazała przerobić zameczek myśliwski Sieniawskich we wsi Raj, o ¼ mili od Brzeżan oddalonej; zrobiono z niego pałacyk we włoskim stylu, który dotąd jest siedzibą właściciela Brzeżan w czasie krótkiego jego pobytu co roku w tych dobrach. Córka księżnej Lubomirskiej poszła za hrabiego Potockiego, i w ten sposób dobra te są teraz własnością Potockich a mianowicie Stanisława hr. Potockiego, wielkiego koniuszego J. C. M. Cesarza Rosyi. Zamek przerobiono częścią na koszary dla wojska, częścią na browar. Na dziedzińcu zamkowym stoi cała z ciosowego kamienia kaplica zamkowa, z grobami i nagrobkami całej rodziny Sieniawskich; do niedawna była bardzo opuszczona, marmurowe nagrobki połamane, napisy dla metalu, z którego litery były wylane, powydzierane. Wdzięczność należy się teraźniejszemu właścicielowi, że nie szczędząc znacznych kosztów wyrestaurował zupełnie tę kaplicę z zewnątrz i wewnątrz i do dawnej doprowadził świetności. Nad miastem, na górze od strony zachodniej, stoi klasztor oo. bernardynów, fundowany przez Mikołaja Hieronima z Granów Sieniawskiego w 1683 roku; kościół niewielki lecz czysto utrzymany, głośny w okolicy dwoma odpustami, na które liczni wierni się zjeżdżają i schodzą. Z przed klasztoru i kościoła roztacza się śliczny widok na miasto, na staw brzeżański, mający przeszło milę długości a ⅛ mili szerokości, i na dolinę Złotej Lipy. Kościół farny pod wezwaniem Narodzenia N. M. Panny, postawiony w roku 1600 przez Adama Hieronima Sieniawskiego, podczaszego w. kor., zewnątrz w gotyckim stylu, wewnątrz w mięszanym, nie zawiera ani ciekawych nagrobków, ani cennych malowideł lub posągów. Do rzym. kat. parafi' w Brzeżanach należą następujące gminy: Brzeżany 3254 dusz, Baranówka 176 dusz, Dubrzezie 187 dusz, Hinowice 72 dusz, Komarówka 64 dusz, Kołów 124 dusz, Kozówka 174 dusz, Kuropatniki 813 dusz, Leśniki 69 dusz, Zaprzyn 96, Mieczyszczów 219 dusz, Nadorożniów 129 dusz, Olchowiec 62 dusz, Posuchów 26 dusz, Potutory 39 dusz, Raj 130 dusz, Rybniki 102 dusz, Sarańczuki 82 dusz, Szybalin 438 dusz, Trościaniec 131 dusz, Żołnówka 24 dusz. W cerkwi grecko-katolickiej, stojącej w rynku, murowanej a przerobionej z dawnego składu towarów ormiańskich, pod wezwaniem św. Trójcy, jest w wielkim ołtarzu obraz Naj. Panny Maryi, przeniesiony z zamkowej kaplicy, jeden z najstarszych w całej Galicyi; oprócz tego są jeszcze 2 cerkiewki drewniane, jedna na przedmieściu „Adamówka“, osiedlonem niegdyś przez tatarów wziętych w niewolę, postawiona jeszcze przez Kaniowskich; 2-ga zwana „Manasterek“ w uroczem miejscu w lesie w bliskości B. Do grecko-katolickiej parafii należą Brzeżany z przedmieściami: razem 1909 dusz, i wsie: Posuchów 433 dusz i Raj 356 dusz. Bóżnic jest w B. kilka i ciągle liczba ich się zwiększa; wzmagająca się bowiem ludność izraelicka nie może się w nich pomieścić. B. mają 9290 mieszkańców a 2,060 rodzin, w tem 4569 mężczyzn, 4721 kobiet. Wedle obrządków dzieli się ludność na 3254 rzym. kat., 1909 gr. kat., 46 akatolików, 4071 izraelitów. Miasto zajmuje z przedmieściami i gruntami leżącymi w obrębie gminy katastralnej B. powierzchni 3,869 morgów austr. mianowicie: 1976 m. ról ornych, 475 sianożęci, 255 m. ogrodów, 444 m. pastwisk, 438 lasu, 74 m. placów budowlanych, 88 m. dróg, gościńców, ulic, 31 m. wody (nie licząc stawu), 128 m. innych przestrzeni. Miasto to jest siedzibą starostwa powiatowego ze wszystkimi należącymi doń urzędami jako to: urząd podatkowy, komisya szacunkowa powiatowa, urząd budowniczy, oraz siedziba rady powiatowej i powiatowej komendy żandarmeryi; ma jak się wyrzekło parafie rzym. kat., gr. kat., zbór izraelicki. Gimnazyum wyższe 8-mio klasowe, cztery szkoły elementarne, to jest szkołę etatową 5-cio klasową męzką, takąż szkołę żeńską i dwie szkoły filialne 3-klasowe na przedmieściach Adamówka i Miasteczko; dwa konwikta prywatne żeńskie. W mieście jest

rządowy urząd pocztowy i połączona z nim stacya telegraficzna. Handel ogranicza się na zboża, wódkę, skóry i mąkę, oraz sklepy korzenne, galanteryjne, bławatne; jest tu także 1 księgarnia i 2 apteki. Handel wywozowy spoczywa głównie w ręku izraelitów; w przywozowym zaczynają im chrześcianie robić konkurencyą; również rękodzieła spoczywają głównie w rękach chrześciańskich, a szewcy i stolarze tutejsi należą do lepszych w kraju. Jarmarków uprzywilejowanych mają Brzeżany 4 wielkie i 16 małych; głównymi przedmiotami na nich są płody ziemne i wyroby włościańskie. Miasto było niegdyś opasane wałem i fosą, z których szczątki jeszcze miejscami pozostały. Z B. rozchodzą się następujące gościńce bite: gościniec rządowy brzeżańsko-lwowski, gościniec rządowy brzeżańsko-tarnopolski, gościniec krajowy brzeżańsko złoczowski i gościniec krajowy brzeżańsko rohatyński. Od kolei żelaznej Karola Ludwika oddalone jest to miasto o mil 5. W B. ur. się filozof Adam Burski i poeta Tomasz Chodowski. Widok zamku B. pomieścił Tyg. ill. z r. 1876 Nr. 32. Powiat brzeżański, jeden z 74 powiatów administracyjnych, na które Galicya w roku 1867 podzieloną została, leży we wschodniej części tego kraju. Graniczy z następującymi powiatami: na wschód z tarnopolskim i przemyślańskim, na północ ze złoczowskim. Przestrzeni ma 19,40 mil kw. austr., czyli 11,1640 miriametrów kw., w tem rol ornych 121,775 morgów austr., ogrodów 5,996 m., sianożęci 16,302 m., pastwisk 9,590 m., lasów 37,409 m., stawów 2,679 m., gościńców, dróg i wód płynących 3,520 m., innych przestrzeni 1,524 m., czyli razem 198,795 m. Mieszkańców 69,284 w 80 osadach i 71 gminach katastralnych; zatem na 1 milę kwadr. wypada 3,571,34 mieszk. Ludność dzieli się wedle religii na 18,331 rzym. kat., 41,818 gr. kat., 9,051 izraelitów, 46 ormian, 21 ewangelików, 17 unitarzystów. Wedle płci na 34,506 mężczyzn, 34778 niewiast. W 1870 roku w czasie ostatniego spisu ludności było w tym powiecie: mężczyzn wolnego stanu 20,143, żonatych 13,548, wdowców 808, rozwiedzonych 117. Kobiet wolnego stanu 18,475, zamężnych 13,622, wdów 2,665, rozwódek 16. W powiecie tym jest tylko jedno miasto B. Miasteczka są trzy: Kozowa, Kozłów i Narajów; odróżniają się one od wsi tylko rynkiem, zabudowanym domami zajezdnymi i wielką ilością izraelitów, którzy nie tylko cały rynek zamieszkują, ale od czasu równouprawnienia i po przedmieściach całemi rodzinami gęsto się rozsypali. Parafij rzym. kat. jest w tym powiecie 7; mianowicie: w B., Kozowie, Kozłowie, Narajowie, Buszczu, Budyłowie i Podwysokiem. Parafia ormiańsko katolicka istnieje w B. i obejmuje ogromną przestrzeń 3 dawnych obwodów: brzeżańskiego, tarnopolskiego i zaleszczyckiego; liczy jednakże bardzo mało parafian, od czasu, w którym izraelici wyrwali handel z rąk ormian. Parafij grec. kat. jest 37. Wszystkie to parafie należą do odpowiednich arcybiskupstw we Lwowie. Zborów izraelickich 4; mianowicie w B., Kozłowie, Kozowie i Narajowie. Oprócz tego mają izraelici swe osobne domy modlitwy we wszystkich miejscowościach, w których większa ilość rodzin izraelskich mieszka. Klasztorów jest 2; mianowicie klasztor bernardynów w B., fundowany w r. 1683 przez Mikołaja Hieronima z Granów Sieniawskiego, wojewodę ruskiego, i klasztor bazylianów gr. kat. w Krasnopuszczy, fundowany przez Jana III w 1665. Szkoły w tym powiecie istnieją następujące: Wyższe gimnazyum o 8-iu klasach w B., szkoła panieńska 5-klasowa w B., szkoła chłopców 5-klasowa w B. i 25 szkółek ludowych, z tych 2 w B. na przedmieściach, a reszta po wsiach; konwiktów prywatnych panieńskich 2 w B. Zakładów przemysłowych jest w tym powiecie bardzo mało. Jedna huta szklana w Rohaczynie wyrabia szkło tylko najordynarniejsze; fabryka zapałek w B., młyn amerykański w B., własność Stanisława hr. Potockiego; dwa browary, jeden w B., drugi w Płatyczy, obodwa wyrabiają piwo tylko na miejscową potrzebę; kilkanaście gorzelni, z których wielka część już parę lat nie pali wódki z powodu, że się ten produkt nie opłaca; ze 30 młynów wodnych większych i mniejszych dostarczają mąkę tylko na miejscową potrzebę; przy młynach folusze, w których włościanie stępują swe grube ordynaryjne sukna; garbarstwo, kuśnierstwo, tkactwo, kowalstwo, szewctwo i krawiectwo stoi po wsiach na najniższym stopniu i dostarcza tylko najprostszych wyrobów, koniecznych dla prostego ludu do codziennego użytku. W samych B. oprócz rzemieślników, sporządzających proste dla ludu wyroby, znajdują się chociaż nie liczni ale dobrzy majstrowie: szewcy, stolarze, ślusarze, kuśnierze, rękawicznicy, kowale, których wyroby zadawalniają nawet wybredne wymagania. Handel spoczywa wyłącznie w ręku izraelitów; wywozowy ogranicza się na płodach surowych, mianowicie: zbożu, wódce, niewyprawnych skórach; jedyny wyjątek stanowi mąka z młyna parowego. Przywozowy obejmuje: towary kolonialne, wino, sukna, skóry wyprawne, metale, towary galanteryjne i jubilerskie. W przywozowym handlu zaczynają chrześcianie robić konkurencyą izraelitom, mianowicie w towarach kolonialnych, winie, towarach galanteryjnych, porcelanie, fajansie, wyrobach ze skóry i filcu, oraz w towarach jubilerskich. Aptek jest w powiecie 3: w B. 2, w Kozowie 1. Znaczny

obrót naftą, która otrzymała obywatelstwo jako środek oświetlania nawet i u prostego ludu. Ze względow topograficznych powiat ten dzieli się na dwie części: na północno-wschodnią, która jest początkiem Podola, ta jest zimną wystawioną na wiatry północne i wschodnie, leży bardzo wysoko po nad powierzchnią morza; początek jej bowiem jest oraz najwyższym punktem podolskiej wysoczyzny i działem wód między Baltyckiem a Czarnem morzem. Od tych najwyższych szczytów po rzeczkę Strypę, grunt jest zimny, wilgotny, pomimo głębokiego czarnoziemu, gdyż podkład ma gliniasty; to też w tym pasie zboże rodzi się więcej na słomę niż na ziarno; za to grunt tej natury daje dobrą paszę dla koni, rodzi się bowiem na nim i rośnie dzika biała koniczyna, zwana tu orzeszkiem. Za Strypą zaczyna się prawdziwe Podole, rozciągające się na wschód i południe; im bardziej na wschód tem cieplejsze i urodzajniejsze. Lasów tu nie ma, już od samego początku Podola zacząwszy, z wyjątkiem nieznacznych gaików dębowych. Druga część powiatu zachodnio-południowa górzysta, porosła gęsto lasami, leżąca niżej od początków Podola nad powierzchnią morza, przerznięta Złotą Lipą i innemi mniejszemi rzeczkami, które wszystkie są dopływami Dniestru, jest cieplejszą; tu bowiem częściej południowe panują wiatry. Tu uprawiają kukurydzę, a na południe od Złotej Lipy tytuń dla rządowej fabryki tytuniu i cygar w Monasterzyskach. Różnica klimatu między początkiem Podola a zachodnio-południową stroną jest tak znaczna, że gdy w tej ostatniej nie ma śladu śniegu, na Podolu bywa jeszcze doskonała sanna i łokciowe śniegi. Lud, szczególniej w podolskiej części, leniwy, nieopatrzny, niedbający ani o swoje a tem mniej o cudze dobro, nie mający jasnego wyobrażenia o konieczności szanowania cudzej własności; to też biedny, chociaż posiada znaczne obszary ziemi; najlepszym dowodem jego biedy, pochodzącej z nieopatrzności, jest, że w każdym gorszym roku wpada w nędzę, tak że z funduszów publicznych i drogą dobrowolnych składek musi być ratowany od śmierci głodowej. W lesistej i górzystej okolicy południowej a szczególniej w bliskości B. lud jest pracowitszy i przemyślniejszy oraz więcej zapobiegliwy i myślący; więc też zamożniejszy, choć ma mniej roli i gorszą glebę od podolskiego. Nawet zaprowadzenie bractwa wstrzemięźliwości nie działa skutecznie na podolskiego włościanina; ponieważ w takim razie wstrzemięźliwość ogranicza się na unikaniu wódki, a nie przeszkadza jednakże zbytecznemu używaniu innych napojów. Pijaństwo i nieopatrzność wpędziły włościanina podolskiego w ręce lichwiarzy, którzy częścią ponabywali jego ojcowiznę, częścią zostawiają go nominalnie przy niej, aby mieć niewolnika, któryby na nich cały rok pracował. Grunta więc uprawiane licho, z powodu braku zakładowych kapitałów, pustoszeją i coraz gorszy plon wydają. Lepiej się dzieje na większych obszarach, których właściciele przyszli do przekonania, że gospodarstwo tylko przy odpowiednim nakładzie dobre daje rezultaty; szczególniej chów bydła ogromnie wzrósł od lat kilkunastu. *B. R.*

Brzęczek, 1.) niem. *Brenschek*, folw., pow. kościerski, st. p. i par. Pogutki, ma 48 ha. rozl. Hodowla bydła rasy ostfryskiej i krajowej na tuczenie i sprzedaż. R. 1866 nie było ani jednego katolika. 2.) **B.**, niem. *Brenzig*, pustkowie, pow. człuchowski, par., gm. i urz. st. cyw. Hamersztyn, st. p. Stegers, ma 1271 morg. rozl., 19 dm., 211 mk., 11 kat. 3.) **B.**, niem. *Falkenhorst*, folw. dóbr Jastrzemb, pow. świecki, par. Drzycim, gm. i urz. st. cyw. Wiry, st. p. Szwarzkop, ma 3 dm., 32 mk., 30 katol. R. 1782 własność Pawłowskiego.

Brzęczkowice, niem. *Brzenskowitz*, wieś, pow. bytomski, nad Przemszą, par. i st. poczt. Mysłowice; posiada kilka hut cynkowych i węglowych kopalń, zwanych: Aleksander, Leopoldyna, Justyna, Stanisław, Idzi, Friedrichsglück, Teodor, Lukrecya; niektóre już nieczynne.

Brzękowice, wś rządowa, pow. będziński, gm. Wojkowice kościelne, par. Siemonia. Roku 1827 r. było tu 13 dm., 103 mk.

Brzinno, *Bzin*, ob. *Brzyn*.

Brzonzowice, ob. *Brzązowice*.

Brzoska, ob. *Brzózka*.

Brzoska, niem. *Broska*, leśnictwo, pow. starogardzki, st. p. Lubichów.

Brzóski, wieś i folwark, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. Odległe od Łomży wiorst 37, od Szczuczyna w. 21, od stacyi pocztowej Kolno w. 9, od komory celnej Wincenta w. 7. B. leżą nad samą granicą Prus Wschodnich, nad strugą graniczną zwaną Wincentą lub Łabną, odległe od miasta pruskiego Białej (Bialla) w. 11, od m. Jańsborka w. 15. Ludność w większej części wyznania rz. kat., mniejszość ewang. Glebę przeważnie posiadają żytnią, łąk wiele. Niegdyś gniazdo rodziny Wagow. Dziś własność Białosukni.

Brzóski, niem. *Birken*, wieś, pow. szubiński, nad Notecią, 17 dm., 148 mk., wszyscy ew., 35 analf. Stacya poczt. i kol. żel. Nakło o 10 kil. *M. St.*

Brzoski, niem. *Brzosken*, wielkie i małe, wś, pow. jańsborski, st. p. Biała.

Brzoskowo i **Brzoskówko**, niem. *Gross* i *Klein Brüskow*, wieś, pow. słupski na Pomorzu.

Brzoskwinia, wś, pow. krakowski, 1039 m. rozl., w tem 745 m. roli ornej, 65 dm., 419 mk. Parafia w Morawicy, szkoła ludowa filial-

na, położenie pagórkowate w glebie żytniej. Obszar dworski należy do majoratu krzeszowickiego Artura hr. Potockiego.

Brzoskwinka, potok, także *Morawiczką* zwany. Wytryska śród piaszczystej drogi z pod północnego stoku wzgórza Baczynem zwanego (364 m.), w zachodniej części gminy Brzoskwini w powiecie krakowskim. Wzgórze to zawiera pokłady wapienia jurasowego, liczne skamieliny, przedewszystkiem amonity i terebratule, a rzadziej belemnity. Potok Brzoskwinka płynie przez wieś Brzoskwinię na wschód, zabierając niestałe strugi, obustronnie spływające z sąsiednich wzgórz. Tutaj tworzy koryto namuliste. Poza wsią zwraca się na południe i wypływa na obszerną dolinkę, zwartą dość znacznemi, romantycznemi wzgórzami skalistemi, a zwłaszcza od południowego zachodu wzgórzami chrośnieńskiemi, a od północnego wschodu wzgórzem na pół lesistem, Popówką zwanem (339 m.), stanowiącem tutaj jedno z bardzo uroczych a mało zwiedzanych miejsc okolicy Krakowa. Na tej to przestrzeni tworzy on granicę gminy Chrosny z Morawicą. Poczem dostawszy się w obręb gminy Morawicy, zwraca się na wschód, opłukując południowe skaliste wapienne stoki Popówki, a zabrawszy od prawego brzegu strugę od Chrosny napływającą i opuściwszy skały, przechodzi między domostwa Małej Morawicy. Zwróciwszy się na południowy wschód, który to kierunek zachowuje w całym dalszym swym biegu, przedziera się pod kościołem przez wąski skalisty parów, a zostawiwszy Wielką Morawicę na zachód, dostaje się na obszerne błonia, płynąc po zachodniej stronie drogi wiodącej z Morawicy do Cholerzyna, korytem wąskiem a wysokiem śród ilastych brzegów. Na południe wsi Morawicy, na obszernych błoniach i mokrych polach, przyjmuje z lewego brzegu potoczek Kleszczówkę. Od Morawicy począwszy zwie się ten potok u ludu Morawiczką; następnie śród obszernych mokrych łąk opływa od zachodu Cholerzyn, obejmuje dwoma ramionami Budzyn, a dostawszy się w obręb gminy Śmierdzącej, przerzyna bity gościniec i w południowo-zachodniej stronie od lewego brzegu wpada do potoku Zalaską zwanego, który w obrębie Piekar pod nazwą Lachy wpada do Starego Wiśliska (Wisły). Długość biegu 10 kil. Ujście 212 m. npm. Ob. Franc. Marczykiewicza, Hidrografia miasta Krakowa i jego okręgu; w Krakowie 1847 r. *Br. G.*

Brzosowken (niem.), ob. *Brożówka* i *Brzozówko*.

Brzostek, wś, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Przyłęg. Wspominana u Długosza (T. I, str. 18). Dziedzicami jej w XV w. byli Prandota Szreniawita i Goworek h. Rawa. W 1827 r. było tu 10 dm. i 87 mk.

Brzostek, mko, pow. pilzeński, w Galicyi, położenie pod 39°2′ dł. wsch., a 49°11 szer. półn., o milę od Kołaczyc, zajmuje 720 m. gruntu, w tem 639 m. roli ornej; 150 dm., 1121 mk. a mianowicie 513 męż., 608 kob.; rz. katolików 763, a izraelitów 358. Siedziba c. k. sądu pow., notaryatu, urzędu pocztowego, telegraficznego, posterunku żandarmeryi, dekanatu i rz. kat. urzędu paraf. Dawniej parafia była w Kleczycach, lecz już Starowolski w r. 1655 zamiesza B. pomiedzy samoistnemi parafiami. Kościół parafialny 1326 już istniał, obecny murowany pod wezwaniem Znalezienia św. Krzyża, zbudowany w r. 1816, poświęcony w r. 1826. Oprócz tego w kaplicy na cmentarzu odbywają się msze św. Fundusz ubogich niewiadomo przez kogo, kiedy i na mocy jakiej fundacyi założony celem utrzymania 7 ubogich. Majątek zakladowy tego funduszu składa się z 6 m. gruntu i obligacyj wartości 1260 złr.. Szkoła ludowa 4-klasowa z 4 nauczycielami, lekarz i apteka. B. leży na pagórku niedaleko Wisłoki, przy gościńcu rządowym łączącym Tarnów z Jasłem, o 38 kil. od Tarnowa. Z wyjątkiem kilku murowanych kamienic, domy drewniane bezpiętrowe. Gmina miejska posiada 30000 złr.; dochód miejski w r. 1877 wynosił 3250 złr. Ludność trudni się przeważnie rolnictwem, po części tylko przemysłem garncarskim i handlem. W B. odbywa się rocznie 12 jarmarków a co drugi wtorek targ. Na obszarze dworskim, który jest własnością funduszu religijnego, znajduje się tartak parowy. B. był spustoszony przez Węgrów w r. 1474. W B. urodził się 1833 słynny malarz A. Gryglewski. Dekanat rz. kat. brzostecki dyecezyi przemyskiej liczy 9 parafij a 24612 wiernych; parafia brzostecka ma 3839 wiernych. *F. S.*

Brzostek, domin., pow. średzki, 616 m. rozl., 4 dm., 56 mk., 11 ew., 45 kat., 29 analf. St. poczt. Zaniemyśl o 4 kil., stacya kol. żel. Środa o 8 kil.

Brzostek, rzeka, wypływa ze źródeł górnych za wsią Tropiszów w pow. miechowskim, płynie ku południowi i ubiegłszy wiorst 6, wpada do Wisły pomiędzy wsiami Zofipole i Pobiednik mały.

Brzostków, wś nad Wisłą, z lewego brzegu, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Ostrowce. Leży o 6 w. na zach. od Korczyna. R. 1827 B. liczył 113 dm., 700 mk. Obecnie ma 137 dm. Posiada szkołę gminną.

Brzóstkowo, *Brzostków*, domin., pow. wrzesiński, 1574 m. rozl., 3 miejsc.: 1) B., 2) folw. Konstancin, 3) Góry; 20 dm., 223 mk., 2 ew., 221 kat., 88 analf. Kościół parafialny dek. nowomiejskiego; kościół filialny w Lgowie.

St. poczt. i kol. żel. Żerków o 4 kil.; kościół parafialny zapewne jest fundacyi Brzostkowskich. W XXII wieku dziedzicami byli Poturzyccy, Domiechowscy, Ponińscy. Antoni Poniński, starosta kopanicki, członek komisyi edukacyjnej, spoczywa na cmentarzu. Pomników z przeszłości w kościele niema. Kościół filialny w Lgowie tworzył do XVIII wieku oddzielną parafią. B. jest własnością A. Grabskiego. *M. St.*

Brzostów, i t. p., por. *Brzustów.*

Brzostów, 1.) wieś, pow. pleszewski, 6 dm., 95 mk., 8 ew., 87 kat., 43 analf., st. p. i kol. żel. Jarocin o 4 kil. 2.) **B.**, folw., pow. pleszewski, ob. *Góra.* *M. St.*

Brzostowa góra (z Przebysławicami, Popielowem i Stawiskami), wś, pow. Kolbuszowa, 2403 m. rozl., w tem 934 m. lasu, 102 dm., 727 mk., parafia w Majdanie; kasa pożyczkowa gminna, położenie równe, gleba piaszczysta. *M. M.*

Brzostowica, ross. *Berestowica*, 1.) Wielka, mko, pow. grodzieński, par. Pobojsk; gmina wiejska w zarządzie policyjnym Krynki; o 56 wiorst od Grodna, o 30 w. od Sokółki, przy byłym trakcie handlowym z Grodna do Świsłoczy; miała 1 stycznia 1878 r. 1694 mk. t. j. 791 męż., 803 kob., w tej liczbie 1127 izraelitów. Niegdyś była tu parafia katol. dek. grodzieńskiego z filią w Rudawie. B. Wielka była niegdyś własnością Chodkiewiczów z nadania króla Aleksandra. Chodkiewiczówna wniosła ją w dom Mniszchów. Jerzy Wandalin Mniszech, marszałek w. kor. (pochowany tutaj), wyrobił dla miasta różne przywileje. Jego córka Amelia wniosła B. wojewodzie ruskiemu Szczęsnemu Potockiemu a córka Szczęsnego Józefowi hr. Kossakowskiemu. Obecnie B. należy do wnuka tego ostatniego, hr. Stanisława Kossakowskiego. R. 1858 N. Cesarz Aleksander II dozwolił wcielić B. do ordynacyi Kossakowskich, lecz z powodu przeprowadzania kwestyi włościańskiej formalności jeszcze dotąd nieuregulowane. W B. mieszkał jakiś czas w 1831 r. w. ks. Konstanty Pawłowicz. Obecnie B. posiada 2 cerkwie murowane: jedna dawna, druga 1866 r. przerobiona z dawniejszego kościoła katolickiego (w którym przechowywało się serce Jana Karola Chodkiewicza.) Od 1878 r. zaprowadzono tu ustawę miejską. Dobra B. składają się z 8 folwarków, ogólnej rozległości 5350 dzies. B. ma 2 młyny i kilka mniejszych fabryk. 2.) **B.** Mała, wś i dobra, pow. grodzieński, własność niegdyś Jundziłłów, obecnie Sołtanów; miała też do r. 1866 parafią katol. dek. grodzieńskiego. 3.) **B.** Murowana, wieś i dobra, pow. grodzieński, własność rodziny Wołkowickich. *F. S.*

Brzostowice, ob. *Kaniów.*

Brzostowiczanka, rzeka, dopływ Swisłoczy z prawej strony; przyjmuje rzeczkę Brzostówkę.

Brzostowiec, 1.) wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń. W 1827 r. było tu 24 dm., 180 mk., obecnie 27 dm., 223 mk.; rozległości 1686 m.; w tem 1106 m. ziemi dworskiej t. j. 493 m. ornego gruntu, 93 m. łąk, 403 m. lasu, w którym od 1858 r. zaprowadzono gospodarstwo leśne z koleją 80-letnią. Istnieje tu cegielnia, wyrabiająca na sprzedaż. Włośc. (24 osad) mają 580 m. ziemi. *A. T.* 2.) **B.**, folw. pow. rypiński, gm. Osiek, par. Rudniki. Liczy 4 dm. i 18 mk.

Brzostówka lub *Brzustówka* 1.) wś nad rz. Pilicą, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Tomaszów. W 1827 r. było tu 12 dm. i 110 mk., obecnie liczy 29 dm., 165 mk., 259 m. ziemi. 2.) **B.**, wieś i folwark, majorat, powiat lubartowski, gmina Syrniki, parafia Ostrów. W 1827 r. liczyła 56 dm. i 289 mk., obecnie ma 69 dm.

Brzostówko, folwark, pow. bukowski, ob. *Konin.*

Brzostownia, domin., pow. śremski, 1285 morg. rozl., 4 dm., 37 mk., wszyscy kat., 12 analf., st. poczt. Książ o 2 kil., st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 10 kil. *M. St.*

Brzostownica, folwark, pow. wschowski, ob. *Bojanice.*

Brzostowo, 1.) B.-Nadbory, okolica szlachecka, nad rz. Biebrzą, pow. kolneński, gm. Jedwabne, par. Burzyn. W obrębie tym powstało wiele wsi, które potraciły wspólne nazwisko okolicy a zatrzymały swe odrębne. Tak np. Jan Siestrzanka z Karnic woj. rawski osiadł na części B. około 1472 r. i odtąd ta część zwała się B.-Siestrzanki (obecnie tylko Siestrzanki). Dziś jedna tylko z osad B.-Nadbory utrzymała dawną nazwę. W 1827 r. było tu 24 dm. i 124 mk. 2.) **B.,** wś, pow. lipnowski, gm. Spethal, par. Bobrowniki. 3.) **B.,** wieś, pow. włocławski, gm. Falborz, par. Brześć.

Brzóza, *Brzoza, Brzuza,* 1.) wś nad rzeką Radomką, pow. kozienicki, gm. i par. t. n. Leży o 3 w. na połud. wschód od Głowaczowa, na krawędzi lasów kozienickich, przy drodze bitej. W 1827 r. było tu 80 dm. i 677 mk., obecnie 99 dm., 961 mk.; ziemi dworskiej 4190 m., włościańskiej 2114 m. Znajduje tu się kościół par. murowany, szkoła początkowa, urząd gminny, sąd gminny okr. I, browar, gorzelnia. Na gruntach tutejszych znajduje się wydma piaszczysta, w której znaleziono w r. 1851 popielnice i t. p. zabytki. Historyą tej wsi skreślił ks. Józef Gacki (Pam. Relig. Moralny, t. 19 z 1850 r.); o wykopaliskach tutejszych pisał zaś F. M. Sobieszczański (Wycieczka archeologiczna str. 219). B. była sta-

rostwem i w 18 w. płaciła 2067 zł. kwarty. Gmina B. ludności 3100, przestrzeni 11487 m., w tem ziemi dworskiej 4228; domów 393, st. poczt. Magnuszew; od Radomia 14 wiorst. W skład gm. wchodzą: Adamów, Brzoza, Brzózka-Wola, Cecylówka, Maryanów, Sewerynów, Stanisławów, Trawka i Ursynów. Par. B. dek. kozienickiego 2994 dusz. 2.) **B.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Szydłów, o 9 w. od Piotrkowa na półn. zach. W 1827 r. B. liczyła 21 dm., 173 mk. 3.) **B.**, wś, pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Biała. W 1827 r. było tu 17 dm., 169 mk. 4.) **B.**, wś i folw. dóbr Borowie, pow. łukowski, gm. Miastków, par. Borowie. Liczy 15 dm., 160 mk. i 564 morg. obszaru. 5.) **B.**, wś i folw. rządowy, poduchowny, gm. Opoczno, pow. opoczyński, par. Libiszów; nad rz Drzewiczką. W 1827 r. było tu 21 dm. i 137 mk.; obecnie 17 dm., 182 mk., 401 m. ziemi dworskiej i 566 m. włośc. 6.) **B.**, ob. *Brzuza*. *Br. Ch.*

Brzoza, 1.) (ze Strażnikiem), wś, pow. tarnobrzeski, ma 4854 m. rozl., w tem 4 681 m. lasu, 16 dm., 84 mk., parafia w Pniowie, położenie równe, w glebie piaszczystej. 2.) **B.** Królewska, wś, pow. łańcucki, o milę od Leżajska, ma 8710 m. rozl., w tem 2763 m. roli ornej i 4934 m. lasu, 492 dm., 2455 mk.; filia parafii rz. kat. Giedlarowa, szkoła 1-klasowa. Kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela wybudował swym kosztem Adam Podgórny, kanonik kapituły przemyskiej, a bisk. przemyski Paweł Piasecki udzielił mu w r. 1648 przywileju odprawiania nabożeństwa. Tartak wodny, gleba piaszczysta. Obszar dworski należy do majoratu łańcuckiego Alfreda hr. Potockiego. Lasy pięknie urządzone; rozsadniki drzew, między innemi buków i modrzewi. 3.) **B.** Stadnicka (z Wydrzem), wś, pow. łańcucki, ma 4729 m. rozl., w tem 2568 m. lasu, 370 dm., 2113 mk., parafia w Żołyni, kasa pożyczkowa gminna, szkoła 1-klasowa, tartak wodny, gorzelnia, gleba żytnia. Obszar dworski należy do majoratu łańcuckiego Alfreda hr. Potockiego. Gospodarstwo wzorowe, piękne lasy. O kilometr drogi od folwarku śród borów sosnowych obfite źródła wody, które umiejętnie zużytkowano, zakładając wielkim kosztem pstrągarnię. 4.) **B.**, wś, pow. Dolina, leży w głębokich górach karpackich nad potokiem Brzoza, dopływem rzeki Sukiel; oddaloną jest o 4 mile na zachód od Doliny a o 19 kil. na południowy zachód od Bolechowa. Ludność rzym. kat. 6, gr. kat. 334, izraelitów 17: rarazem 357. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 11, łąk i ogrodów 57, pastwisk 91, lasu 10,689 m.; posiadłość mniejsza: roli ornej 185, łąk i ogrodów 687, pastwisk 380, lasu 263 morg. Należy do rzym. kat. parafii w Bolechowie; gr. kat. par. ma w miejscu, do której należą wsie Sukiel i Kamionka; razem liczy ta parafia 934 dusz i należy do dekanatu bolechowskiego. Posiada szkołę niezorganizowaną. Dominium należy do dóbr kameralnych.

Brzoza, 1.) wieś, pow. szamotulski, 30 dm., 212 mk.; 25 ew., 187 kat., 53 analf. 2.) **B.**, domin., pow. szamotulski, 3438 m. rozl.; 2 miejsc.: 1) B., 2) Grodziszko; 5 dm., 125 mk., wszyscy kat., 27 analf., st. poczt. i kol. żel. Buk o 5 kil. 3.) **B.**, wieś, pow. krotoszyński, 13 dm., 89 mk., 8 ew., 81 kat., 24 analf. St. poczt. i kol. żel. Krotoszyn o 5 kil. 4.) **B.**, kolonia, pow. krotoszyński, ob. *Henrykowo*. 5.) **B.**, folw., pow. krotoszyński, ob. *Krotoszyn*. 6.) **B.**, wieś, pow. bygdoski, nad Notecią; 27 dm., 266 mk., 83 ew., 181 kat., 2 żydów, 94 analf. St. poczt. Łabiszyn o 10 kil. O 4 kil. od tej wsi, w miejscu gdzie od szosy bydg.-inowrocławskiej idzie w bok szosa do Łabiszyna, pobudowano stacyą dr. żel. bydg.-inowrocławskiej, którą od kolonii Chmielniki, niem. Hopfengarten, znacznie dalej położonej, zowią „Hopfengarten.“ Właściwie stacya ta powinnaby się nazywać Brzoza. *M. St.*

Brzoza, wś, pow. toruński, st. poczt. na dworcu dr. żel. w Toruniu, gm. i par. Podgórz, leży na nizinach, na lewym brzegu Wisły, podlega zalewom; ma szkołę we wsi, 2534 m. rozl., 18 dm., 134 mk., 31 kat.

Brzozdowce, *Brozdowce* (z Podhorcami), mko, pow. Bóbrka, o ćwierć mili od Dniestru w północnym kierunku; odległe jest od Bóbrki o 3 mile na południe, od stacyi kolei żelaznej w Borynicach o $^3/_4$ mili na południowy zachód, przy linii dr. żel. czerniowieckiej. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 702, łąk i ogr. 186, pastwisk 181, lasu 18; posiadłość mniejsza: roli ornej 1054, łąk i ogrodów 628, pastwisk 255. lasu 97. Ludności rzym. kat. 628, gr. kat. 652, izraelitów 640: razem 1920. Rzym. katol. i gr. kat. par. ma w miejscu. Rzym. katol. parafia erygowana w 1410 r. przez Mikołaja Beńko, dziedzica na Brzozdowcach; kościół murowany postawiony w 1771 r. Cała parafia dek. świrskiego liczy katolików 1106, akat. 5, izraelitów 960. W obrębie tej parafii oprócz B. znajduje się 4 szkół ludowych a na cmętarzu w B. kaplica, w której czasami nabożeństwo odprawiane bywa. Gr. kat. parafia dek. chodorowskiego liczy 1542 dusz gr. kat. obrządku. Miasteczko to posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 2912 złr. Większa posiadłość należy do fundacyi dla sierót Stanisława hr. Skarbka w Drohowyżu. W miasteczku tem bywają targi. Na polach znajdują alabaster. *B. R.*

Brzozie, 1.) B. Polskie, niem. *Polnisch Brzozie*, wś włośc., pow. brodnicki, gmina i urz.

st. cyw. Augustowo, st. p. Kurzętnik; ma szkołę, kość. paraf. katolicki, 5766 m. rozl., 95 dm., 603 mk., 558 kat. Parafia B. liczy 1688 wiernych. 2.) **B.** Niemieckie, niem. *Brozie*, wś włośc., pow. lubawski, st. p. Kurzętnik, ma zarząd gminny, urz. st. cyw., parafią katol., szkołę, 6757 m. rozl., 92 dm., 637 mk., 634 kat. 3,). **B.**, niem. *Brzozie*, wś włośc., pow. tucholski, gm. i urz. st. cyw. Iwiec, par. Polski Cekcyn, st. p. Gaczna, ma 1656 m. rozl., 21 dm., 189 mk., 18 kat.

Brzozka lub *Brzoska*, 1.) wś, pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska. W r. 1827 r. było tu 27 dm., 183 mk. 2.) **B.**, wś, pow. węgrowski, gm. Stoczek, par. Sadowno. Liczy 30 dm., 315 mk. i 584 m. obszaru.

Brzózka, ob. *Berezka* i *Brzuska*.

Brzozka, młyn, pow. toszecko-gliwicki, należy do dóbr Hammer (Kuźnica?).

Brzózka mała, ob. *Bańska*.

Brzózka wola, wś, nad rz. Radomką, pow. kozienicki, gm. i par. Brzoza. W 1827 r. było tu 27 dm., 143 mk.; obecnie 31 dm., 256 mk. i 714 m. obszaru.

Brzozki lub *Brzoski*, 1.) wś, pow. wieluński, par. Cieszęcin, gm. Lututów. R. 1827 było tu 9 dm. i 70 mk. 2.) **B.**, ob. *Brzoski*. 3.) **B.**, okolica szlachecka, pow. mazowiecki, gm. i par. Wysokie Mazowieckie. W jej obrębie znajdują się: B. gromki, B. falki, B. tatary, B. gawrony i B. brzezińskie. W 1827 r. Gromki liczyły 11 dm. i 79 mk., Falki 10 dm. i 57 mk., Tatary 17 dm. i 129 mk., Gawrony 33 dm. i 209 mk., Brzezińskie 24 dm. i 159 mk. Obecnie B. Gromki i B. Tatary należą do gminy Szepietowo, lecz do par. w tej samej wsi pozostały. Gloger Zygmunt (Ziemia Bielska) podaje jeszcze prócz powyższych osad trzy inne: B. Jakubowięta, B. Markowięta i B. Stanisławowięta. Dwie ostatnie zmieniły swą nazwę na Markowizna i Stankowizna. Okolica B. była gniazdem rodu Brzosków. 4.) **B.**, kol., pow. koniński, gm. Wysokie, o 16 w. na płd.-wsch. od Konina, o 5 w. od rz. Warty, ma 59 m. rozl., 63 mk.; dawniej folw. dóbr Wysokie, 1855 rozkolonizowany. *Br. Ch.*

Brzózki, niem. *Broeske*, wś, pow. malborski; st. p. Neuteich.

Brzózki, niem. *Birken*, ob. *Brzóski*.

Brzoźniaki, zaścianek w powiecie trockim.

Brzozogaj, kol., pow. słupecki, gm. Ostrowite, par. Giwartowo.

Brzozogaj, domin., powiat gnieźnieński, 2357 m. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) Pruchnowo; 6 dm., 118 mk., 7 ew., 111 kat., 69 analf. St. poczt. Kłecko o 6 kil., st. kol. żel. Gniezno o 9 kilom.

Brzozów, 1.) kol. i os. karczm. do dóbr Rzeczyca należąca, pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca. W 1827 r. było tu 28 dm. i 260 mk., obecnie 40 dm., 436 mk. i ziemi włośc. 808 m. 2.) **B.** nowy, wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Brzozów. Posiada kościół par. drewniany, erekcyi niewiadomej. W 1827 r. liczył 35 dm. i 320 mk. Par. B. dek. sochaczewskiego, dawniej gąbińskiego, 1802 dusz liczy. 3.) **B.**, folw., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno. 4.) **B.**, wś, pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna. R. 1827 było tu 12 dm., 112 mk. 5.) **B.**, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry. Roku 1827 r. było tu 46 dm., 338 mk.; obecnie liczy 45 dm., 435 mk. i 815 m. ziemi. 6.) **B.**, wś, pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Czerwonka. Liczy 16 dm., 188 mk. i 792 m. obszaru. 7.) **B.**, ob. *Brzozowo*, *Br. Ch.*

Brzozów, m. pow. w Galicyi, na międzyrzeczu Wisłoki i Sanu, prawie na granicy zachodniej osad ruskich w tym kraju, w dawnym obwodzie sanockim, ma starostwo, sąd powiatowy, dekanat i parafią rz. kat., par. gr. kat., szkołę główną 4-klasową, trywialną dla dziewcząt, dom ubogich, urząd podatkowy III klasy, urząd pocztowy, stacyą telegraficzną, pow. komisyą szacunkową. Do miasta B. należy 1500 m. gruntu. Ludności liczył B. w r. 1850 2903 a w tej liczbie 2299 rz. kat., 288 gr. kat., 2 ew., 306 izr., 70 cudzoziemców; obecnie 3229 mk., w tem 2672 rz. kat., 556 izr., 1 akat. (Szematyzm za r. 1877 nie podaje wcale liczby gr. kat.). Majątek czynny gminy wynosił 1850 r. 134,800 złp., bierny 7336 (Enc. Org.); 1877 r. czynny 43149 złr., bierny 915 złr. Parafia rz. kat. B. liczy 2982 wiernych; dekanat brzozowski rz. kat. dyec. przemyskiej składa się z 17 parafij a ma dusz katol. 40649. Kościół pierwotny był drewniany, ku końcowi XV w. założony; obecny w 1688 poświęcony, murowany. Mieszkańcy prowadzą znaczny handel słoniną i olejem, trudnią się też dość licznie grzebieniarstwem i tokarstwem. Majątek B. od XV w. należy do biskupów przemyskich, którzy tu zwykle przepędzają miesiące letnie. Grunta dobre, lasy znaczne. Osadę B. założył dziedzic Sobniowa, Szczepan Woystonis, w r. 1359, za przywilejem Kazimierza W., w ziemi ruskiej, kasztelanii sanockiej, nad rz. Stobnicą. R. 1413 B. już był miasteczkiem. Później otrzymywał przywileje od Zygmunta I w r. 1520, od Władysława IV w 1641 (na skład i handel wina) i nareszcie w r. 1745. Powiat brzozowski w Galicyi ma rozległości 12,31 mil kwadr. (Enc. Org. mylnie podaje 6 mil) czyli 7,1760 miryametrów kwadratowych. Posiada 2 miasta (B. i Dynów), 1 mko (Jasienica), 52 gmin wiejskich, 34 t. z. przełożeństw obszarowych, razem 89 jednostek administracyjnych. Lu-

dności 62620. Powiat ten należy do rady szkolnej okręgowej w Sanoku. *F. S.*

Brzozowa, 1.) wś i folw., pow. opatowski, gm. Julianów, par. Gliniany. Leży na połd. zachód od Tarłowa. W 1827 r. liczyła B. 28 dm., 222 mk., obecnie ma 38 domów, 412 mk., ziemi dwor. 1160, włośc. 681 m. Posiada gorzelnię i cegielnię. 2.) **B.**, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec. W 1827 r. B. liczyła 23 dm., 122 mk. 3.) **B.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Opole. 4.) **B.**, wś, pow. włocławski, gm. Chodecz, par. Przedecz. 5.) **B.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya, odl. o 5 w. od Kalwaryi. Posiada 39 dm., 371 mk. *Br. Ch.*

Brzozowa, 1.) (z Zagrodziem), wś, pow. tarnowski, ma 2579 m. rozl., w tem 1560 m. roli ornej, 292 dm., 1682 mk., par. dek. tuchowskiego w miejscu (dusz katol. 1821). Kościół pod wezwaniem św. Mikołaja został zbudowany i poświęcony w 16 wieku. Szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, położenie pagórkowate. B. należała niegdyś do klasztoru tynieckiego. 2.) **B.**, wś, pow. krośnieński, o 5 kil. od Żmigroda, par. rz. kat. Żmigród, gr. kat. Desznica. 3.) **B.**, wś, pow. bocheński, par. Dobczyce, o 1,5 kil. od Łapanowa.

Brzozowa, folw., pow. kozielski, należy do dóbr Byczynica.

Brzozowa, góra pod Kaniowem, niedaleko Dniepru.

Brzozowa-buda, os., pow. maryampolski, gmina Jaworowo, par. Igławka. Ma 1 dm., 9 mk.

Brzozowa-gać, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Kurów. W 15 w. był tu dziedzicem Piotr Kurowski Szreniawita. W 1827 roku. B. liczyła 28 dm., 180 mk.

Brzozowa-góra, niem. *Birkenberg*, os., pow. wejherowski, st. p. Chylonia, ob. *Chylońskie Pustkowie.*

Brzozowa wola i **wólka,** wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów, o 3 wiorsty na wschód od Komarowa, przy drodze do Tyszowiec, ma 45 dm. *Br. Ch.*

Brzozowce, okrąg wiejski w gm. Hrudzk, pow. wilejski, liczy w swym obrębie wsie: Waśkowce, Kiczyn, Murzy, Górnie, Gerduciszki, Czechy, Górki, Brzozowce.

Brzozowe błoto, 1.) niem. *Birkenbruch*, kol. należąca do Lińska, pow. świecki, par. i st. p. Sliwice, 286 m. rozl., 12 dm., 62 mk., 62 kat. 2.) **B.** błoto, niem. *Birkbruch*, osada, pow. wejherowski, par. i st. p. Kielno.

Brzozówek, 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Brzozów. W 1827 r. było tu 10 dm. i 90 mk. 2.) **B.,** folw. pryw., do dóbr Opinogóra należący, w pow. ciechanowskim.

Brzozowica, 1.) lub *Brzozownica*, wś, pow. radzyński, gm. Kąkolewnica, par. Trzebieszów. Leży przy linii dr. żel. Warsz.-Teresp., między stacyami Międzyrzeczem a Szaniawami, i obecnie ma tu być urządzony przystanek. R. 1827 r. B. liczyła 47 dm. i 249 mk., teraz zaś ma 66 dm., 532 mk. i 1530 m. obszaru. 2.) **B.**, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Dobre. W 1827 r. było tu 15 dm., 112 mk. 3.) **B.**, wś, pow. będziński, gm. Gzichów, par. Będzin. *Br. Ch.*

Brzozowiec, 1.) wś, pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Lututów. 2.) **B.**, wś, pow, biłgorajski, gmina Huta Krzeczowska, par. Potok górny. W 1827 r. było tu 41 dm. i 229 mk. 3.) **B.**, wś, pow. kolski, gm. Kościelec, par. Białków. 4.) **B.**, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Iłów.

Brzozowiec, *Berezowiec*, wieś, pow. sanocki, o 10 kil. od st. p. Bukowsko, w par. rz. kat. Czaszyn.

Brzozowiec, 1.) folw., pow. mogilnicki, ob. *Trzemeszno.* 2.) **B.**, folw., pow. wągrowiecki, ob. *Janówiec.*

Brzozówka, 1.) wś i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Szreniawa, przy drodze bitej z Miechowa do Olkusza, odl. od Miechowa wiorst 14; przez wieś przepływa struga, z gór miejscowych wypływająca, a trzy stawy tu znajdujące się zasilająca. Wieś B. składa się z 29 dm., ludność jej wynosi 186 głów (męż. 98, kob. 106); osad włośc. 22; przestrzeni gruntów zajmuje: dworskich 310, włościańskich 172 morgi. W 1827 r. było tu domów 11, ludności 101 głów. W odległości pół wiorsty od wsi ku południo-zachodowi, wznosi się góra krzakami porosła; dwa jej boki dziś odkryte przedstawiają kamień jura biały, stanowiący pokład białego lub żółtawobiałego wapienia, dzielącego się na grube i cieńsze warstwy. naprzemian ułożone, niewłaściwie zwanego litograficznym. Ta okoliczność była powodem, że kupiec z Berlina Albert Heckman w r. 1872 nabył tę majętność za rs. 25000, a nadto zaciągnął pożyczkę w sumie 100,000 talarów w celu rozwinięcia kopalni kamienia litograficznego, sądząc z pierwszych prób, że nie ustępuje bawarskiemu, uważanemu za najlepszy. Urządził już nawet zwirówkę od kopalni ku szosie prowadzącą, po której za pomocą wózków na szynach ustawionych miał zamiar prowadzić wydobyty ztąd kamień do drogi bitej i dalej do stacyi dr. żel. war.-wied. Zawiercie, o wiorst 40 ztąd odległej. Jednakże gdy po bliższem zbadaniu okazało się, że kamień tutejszy, jako litograficzny, może być użyty tylko w braku lepszego, lecz z bawarskim porównania nawet wytrzymać nie może, gdyż według zdania specyalistów zawiera w sobie drobne kryształki, jest dziur-

kowaty i pochłania z łatwością wilgoć, a ztąd do rytowania nieprzydatny, zaniechał więc jego eksploatacyi, jako nieprzedstawiającej wielkiego interesu i folw. Brzozówkę sprzedał Wilhelmowi Hermanowi Lehman, który z wydobywanego tu kamienia wybudował browar piwny, podług nowego systemu, wydawszy na ten cel około 40,000 rs. Browar ten od marca 1878 r. jest czynny. Obecnie fabryka zatrudnia 8 ludzi i przerabia na jeden raz 20 korcy słodu, produkuje piwo bawarskie i porter. Zakład ten dotąd jeszcze nie jest w pełnym rozwoju i dlatego o wysokości produkcyi wiadomości podać nie możemy. 2.) **B.**, wieś, pow. stopnicki, gm. Tuczępy, par. Kargów. Leży na lewo od drogi ze Stopnicy do Szydłowa. 3.) wś, pow. olkuski, gm. i par. Korzkiew. W 1827 r. było tu 13 dm. i 80 mk. W 15 w. dziedzicem tu był Wąż ze Smogorzewa h. Łabędź (Długosz I 148). 5.) **B.**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Grabów nad Pilicą, Ma rozległości ziemi włośc. 1030 m. 6.) **B.**, wś i folw., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Blinów. W 1827 r. było tu 43 dm., 276 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w Potoku Wielkim, st. poczt. w Kraśniku, od Janowa 16 wiorst. Liczy 5968 mk. Składa się z 16 wsi, 7 folw. Położona między Janowem a Kraśnikiem. Urząd gm. we wsi Polichna górna. Wsie Polichna górna i dolna, Wojciechów, Moszydła, Błasik, Blinów i Brzozówka nie mają najmniejszego strumyka, studnie niewystarczające i włościanie przywożą nieraz wodę o milę odległości z rzeki Sanny. Grunta po większej części należą do ordynacyi Zamojskich, ziemia rozmaita, mianowicie sap, gliniasta, piaskowata. Napotykają się gospodarstwa postępowe: 3, 6 i 9-polowe. W tej gm. we wsi Wojciechów uprawiają wiele drzew owocowych. Gorzelni wcale niema; lud przeważnie używa piwa nie wódki. We wsi Struża, nad rzeczką Strużą, jest browar, do ordynacyi Zamojskich należący, i fabryka terpentyny w osadzie Rudki, także do Zamojskich należąca. Drugi browar we wsi Wierzchowiska. 7.) **B.**, wś, pow. nowo-miński, gm. i par. Jakubów. 8.) **B.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Kazuń. W 1827 r. B. miała 27 dm., 246 mk. 9.) **B.**, os. młynarska, pow. gostyński, gm. Skrzany, par. Trębki. Młyn wodny; 1 dm., 16 mk.. 60 m. obszaru. 10.) **B.**, wieś i folw., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Sierzchowy, ziemi włośc. 176, dwor. 500 m. Liczy 16 dm., 152 mk. 11.) **B.**, kol. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Wilamów, w połowie przez niemców zaludniona; ma 550 m. rozl., osad 16. 12.) **B.**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Dobrzejewice, par. ewangielicka w Ossówce. Gruntów włośc. 408 m. (401 ornych), 18 dm. mieszk., 186 mk. We wsi znajduje się ewang. dom modlitwy, ewangelicka szkoła elementarna i karczma. 13.) **B.**, wś nad rz. Piaseczniсą, pow. ostrołęcki, gm. Nasiadki, par. Kadzidło. R. 1827 r. było tu 32 dm., 200 mk.; obecnie 266 mk., rozległości 1025 m. 14.) **B.**, wś, pow. augustowski, gm. i par. Bargłów. R. 1827 r. było tu 40 dm., 208 mk.; obecnie ma 50 dm., 537 mieszk. *Br. Ch.*

Brzozówka, 1.) wś i dobra ziemskie, pow. rzeczycki, niedaleko od gościńca z Chojnik do Surewicz i Barbarowa wiodącego, w gm. jurewickiej, w 2 stanie policyjnym (jurewickim), w 3 okręgu sądowym (narowlańskim). Folwark B. jest dziedzictwem Przyborów, ma obszaru 2,920 m., położenie w pobliżu Prypeci daje wyborne warunki zbytu; gleba dobra; łąki obfite. Była tu filia rz. kat. par. Rzeczyca. 2.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Parafianowie, pow. wilejski, liczy w swym obrębie wsie: Worony, Krypule, Matwiejewce, Gliniszcze, Anisówka, Dziegciary. 3.) **B.**, por. *Berezówka*.

Brzozówka, 1.) wś, pow. rzeszowski, ma 1021 m. rozl., w tem 633 m. roli ornej, 71 dm., 421 mk., parafia w Tyczynie, położenie pagórkowate, gleba żytnia. 2.) **B.** Ropczycka, wś, pow. kolbuszowski, ma 1308 m. rozl., w tem 953 m. roli ornej, 83 dm., 430 mk., parafia w Kolbuszowy; leży w glebie piaszczystej. Obszar dworski należy do majoratu krzeszowickiego Artura hr. Potockiego. 3.) **B.** Lubczyńska, wś, pow. ropczycki, o 7 kil. od Dembicy, w par. rz. kat. Lubczyna. *F. S.*

Brzozówka, niem. *Birkenbruch*, kol., pow. wyrzyski, 33 dm., 219 mk., 218 ew., 1 kat., 38 analf. St. poczt. Osiek o 5 kil., st. kol. żel. Nakło o 25 kil. *M. St.*

Brzozówka, 1.) niem. *Brosowke*, wś szlach., pow. sztumski, gm. i urz. st. cyw. Trupy, par. Kalwa, st. p. Pozylia; należy od wieków do klucza buchwałckiego, ma 3 dm., 24 mk., 21 kat., właściciel Jan Donimirski. Rozl. 103 ha., w tem 91 roli ornej. 2.) **B.**, lub. *Brzozówko*, niem. *Birkhof*, wś, pow. wejherowski, par. i st. p. Kielno.

Brzozówka, leśnictwo, pow. olesiński, należy do dóbr Psurów.

Brzozówka, 1.) i *Bugirda*, dwie małe rzeczki, płyną obok siebie około wsi Bugirdy, powyżej Warwiszek, w pow. augustowskim i połączywszy się ze sobą, płyną razem jednę wiorstę i wpadają złączone do Niemna z lewego brzegu pod Szłapikami (Józ. Bliz.). 2.) **B.**, rzeczka, bierze początek z błot pod wsią Komparzów, w pow. włoszczowskim, i upłynąwszy milę wpada do rzeki Pilicy z prawego jej brzegu o ¼ mili od ujścia rzeki Kurzelówki. Szerokość jej stóp 3 do 8, głębokość cali 6 do 18, dno błotniste. 3.) **B.**, rzka, ob. *Czarna*.

Brzozówka, rz., dopływ Biebrzy w gub.

grodzieńskiej, ma źródło w błotach wsi Niemczyn, pow. sokolski, mija Karpowicze, długa 35 w., uchodzi o 4 w. powyżej ujścia Netty; przyjmuje 3 dopływy zwane Kumiałki, a do jednej z nich wpada Kamionka.

Brzozówko, ob. *Brzożowo* i *Brzozówka*.

Brzozówko, *Brozówka*, niem. *Gansenstein* lub *Brzosowken*, wś i folw., pow. węgoborski, pod Kruklankami.

Brzozownica, ob. *Brzozowica*.

Brzozowo, 1.) okolica szlachecka, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo. W obrębie jej leżą wsie: B. Dąbrówka, B. Łęg, B. Nowe, B. Stare, B. Utraty, B. Czary, B. Maje, tudzież folw. Brzozowski Barak i Brzozowska Wólka. Leżą one w lesistej podmokłej nizinie, przerzniętej przez rz. Orzyc, która tworzy tu rozległe mokradle. 2.) **B.** *Nowe*, wś włośc. i folw., pow. przasnyski; wieś liczy 6 dm. i 66 mk., 14 morg. obsianych. Folw. posiada młyn wodny, kuźnię i karczmę, 6 dm. i 51 mk.; powierzchni zajmuje 1,710 morgów wraz z folw. Brzozowską Wólką i Brzozowskim Barakiem, należą do jednego właściciela Lichtensteina. 3.) **B.** *Stare*, wś drobnej szlachty, tamże. Posiada szkółkę elementarną, 15 dm., 127 mk., powierzchni zajmuje 440 morgów (222 gr. ornego). 4.) **B.** *Utraty*, wś włośc. i drobnej szlachty tamże, posiada 4 dm., 42 mk., powierz. 57 m. 5.) **B.** *Czary*, wś tamże, leży przy rzece Orzycu, wraz ze wsią Maje, ogółem zajmują powierzchni 257 morg. (161 gruntu ornego), liczą 11 dm., 167 mk. 6.) **B.** *Dąbrówka*, wś i fol. tamże. Wieś posiada 7 dm. i 62 mk., 82 morg. obszaru. Folw. liczy 2 dm., 16 mk., 274 morg obszaru. 7.) **B.** *Łęg*, wś włośc. i drobnej szlachty tamże; część szlachecka liczy 16 dm. i 105 mk., powierzchni zajmuje 379 morg. (159 gruntu ornego). Wieś włośc., liczy 13 dm. i 97 mk., ziemi 115 morg. Wś ta leży niedaleko miejscowości nazwanej *Grudzie*. 8.) **B.** *Maje*, wś włośc. i drobnej szlachty tamże; wieś drobnej szlachty leży przy rz. Orzycu, posiada 31 dm., wiatrak, 182 mk., powierzchni 745 morgów (225 gruntu ornego). *Br. Chu.* 9.) **B.** *Wielkie* i *B. Małe* czyli *Brzozówko*, dwie wsie drobnych właścicieli, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, parafia Zielona, położone nad rzeczką Soną, liczą mieszkańców 177 (89 męż., 88 kob.), domów mieszk. 18, powierzchni 351 morg. 10.) **B.**, okolica szlachecka, pow. mazowiecki, gm. i par. Poświętne. W obrębie jej leżą wsie: Antonie, Chabdy, Chrzczony, Chrzczonki, Korabie, Murzyły, Pańki, Salniki, i Stare; wsie szlach. Jest to gniazdo Brzozowskich. Wsie powyższe wspominane są już w dokumentach z 1525 roku. W 1827 r. B. Antonie liczyły 23 dm. i 131 mk., B. Chabdy 9 dm. i 50 mk., B. Chrzczony, 24 dm. i 129 mk.; B. Chrzczonki, 3 dm., 18 mk.. B. Korabie, 19 dm., 114 mk.; B. Murzyły 12 dm., 69 mk.; B. Pańki 17 dm. i 89 mk.; B. Stare 31 dm., 183 mk. 11.) **B.**, wś szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Białaszewo. 12.) **B.**, wś, pow. szczuczyński, gm. i par. Lachowo. 13.) **B.**, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Lipniki. *Br. Ch.*

Brzozowo, 1.) ross. *Berezowo*, wś, pow. białostocki, ma kościół katol. św. Jana Chrzciciela, z muru wzniesiony 1863 przez włościan wsi Bobrówki Brzozowej, filialny parafii Kalinówka. 2.) **B.**, wś w pow. bielskim, gub. grodz., na lewo od rz. Lizy.

Brzozowo, niem. *Birkenthal*, domin., pow. bydgoski, 1 dm., 7 mk., 5 ew., 2 kat., 2 analf.

Brzozowo, 1.) *Wielkie* i *Małe*, niem. *Brosowo*, wś włośc. i folw., pow. chełmiński, par. i st. p. Chełmno, ma urz. gm. i st. cyw., oraz szkołę, 2580 m. rozl., 88 dm., 804 mk., 55 kat. Mieszkańcy ubodzy. Fryderyk W. osadził tu kolonistów niemieckich. 2.) **B.**, niem. *Brosowen*, wś, pow. węgoborski, st. p. Engielsztyn.

Brzozowy kąt, 1.) wś, pow. radzyński, gm. Brzozowy kąt, par. Komarówka. Posiada urząd gminny. W 1827 r. B. liczyła 63 dm., 402 mk., obecnie ma 72 dm., 532 mk., rozległości 1459 morg. Gm. B. graniczy z gm. Jabłoń, Lisiawólka, Milanów i Żelizna, ludn. 3340, rozl. 14652 m. Zarząd gm. we wsi Rudno, od Konstantynowa 22 w., s. gm. okr. II Szóstka, st. p. Międzyrzec. W skład gm. wchodzą: Brzozowy kąt, Elizin, Derewiczna, Planta, Rudno, Walina, Wiski i Woroniec. 2.) **B.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszyniec. W 1827 r. było tn 26 dm., 149 mk.; obecnie ma 224 mk. i 681 morg. obszaru.

Brzozowy most, część kolonii *Birkenbrück* (ob.), pow. świecki, par. Jeżewo.

Brzuchania, wś, pow. miechowski, gm. Wielko-Zagórze, par. Miechów, od miasta Miechowa odl. 8 w. Wielce starożytna ta wieś składała się z tak nazwanych chodaczkowo-szlacheckich osad; było tu czternastu takich dziedziców, przecież żaden z nich nie miał się za gorszego od pana krakowskiego, a jeden z nich Jakób, od przypowieści, że wojewoda sobie a on sobie był panem, miał przydomek „sobie pan“. Od tych to dziedziców Miechowici skupowali częściami ich posiadłości; i tak: Tomasz sprzedał swą część Stanisławowi, proboszczowi miechowskiemu, jakowy akt sprzedaży zatwierdzili Dragomir, sędzia i Krzesław podsędek ziemi krakowskiej 29 listopada 1389 r.; Michał i Dziejszec, bracia, również sprzedali temuż proboszczowi swe części na Brzuchani, co potwierdza Dragomir, sędzia i Michał podsędek ziemi krakowskiej, dyplomem danym w Książu 16 marca 1392 r. (oryginały tych dokumentów w zbiorach ks. Czartoryskich

w Krakowie), tak, że w r. 1394 większa część B. była w posiadaniu klasztoru miechowskiego. Za czasów Długosza mniejsza część tej wsi była dziedzictwem Jakóba Pix i Jana Sławickiego. W części klasztornej było wtedy siedm łanów kmiecych, z których czynsz wynosił 6 skojców, a od niektórych 10; nadto oddawali 30 jaj, 4 kapłony, 2 sery, odrabiali jeden dzień w tygodniu własnym sprzężajem przez rok cały i powaby na wiosnę i w zimie. Klasztor miał tu swój folwark. Z Brzuchani pochodził Brzuchański, który wysłany ze Stefanem Czarnieckim, pod Żółtemi wodami, gdy o bezpieczne przejście dla Stefana Potockiego traktował, pojmany i do Krymu zapędzony został. Wieś ta do ostatnich czasów dzieliła się na dwie części, z których jedna, po zajęciu na skarb dóbr Miechowitów, nosiła miano B. rządowa, druga zaś B. prywatna; pod temi nazwami dotąd istnieje i w pierwszej z nich jest osad włościańskich 33, domów 33 dm. i 182 mk., gruntów morgów 543; w drugiej zaś 17 dm., 133 mk., osad włościańskich 15, gruntów włośc. morgów 149, dworskich morgów 493, które w zupełności włościanom rozprzedane, tak, że obie te wsie są w wyłącznem posiadaniu włościan. W r. 1827 B. rządowa liczyła 16 dm., 74 mk., a B. prywatna 9 dm. 63 mk

Brzuchów, folw., pow. raciborski, należy do dóbr. Ostróg.

Brzuchowice, 1.) wś, pow. przemyślański, przy gościńcu rząd. lwowsko-brzeżańskim, od którego pod Brzuchowicami o $^1/_4$ mili na połud oddziela się gościniec rządowy przemyślańsko-rohatyński. Przez wieś tę przepływa rzeka Lipa (przemyślańska); od Przemyślan oddaloną jest ta wioska 9 kil. na południe. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 240, łąk i ogrod. 80, past., 5; posiadł mniej. roli orn. 514, łąk i ogr. 108, past. 75. Gleba urodzajna, łąki obfite. Ludność rzym kat. 149, gr. kat. 328, izrael. 15: razem 492. Należy do rzym. kat. parafii w Przemyślanach, gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu narajowskiego, posiada szkołę filialną. 2.) **B.**, (z Borkami i Małągłową), wś. pow. lwowski, o 7 kil. od st. p. Zamarstynów, w par. rz. kat. lwowskiej; dominium należy do gminy m. Lwowa. *B. R.*

Brzuchowo, niem. *Bruchau*, wś szlach., pow. tucholski, gm. i urz. st. cyw. Kęsowo, par. Jeleniec. Ma 4 dm., 57 mk., 51 kat. Razem z folw. Annafeld ma 301 ha. rozl., w tem 216 ha. roli ornej, 35 ha. lasu. R. 1648 w liczbie posiadaczy: Stanisławski.

Brzumin, wś, pow. grójecki, gm. i par. Czersk. W 1827 r. B. liczył 11 dm., 127 mk.

Brzuminy, wś, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów.

Brzuśnia, rzeka w pow. opoczyńskim, bierze początek niedaleko wsi Kamienna Wola, w okolicy leśnej, przepływa przez grunta wsi Sołtysy, Kotwin, Mroczków ślepy, Rozwady, Kraszków, Szwarki, Brzezinki, os. Gielniowa, wsi Bieliny, i poniżej Drzewicy upłynąwszy przeszło mil $2^1/_4$ wpada od prawego brzegu do rzeki Drzewiczki, przyjąwszy z prawej strony strumyk bez nazwiska, kilka wiorst długi, poniżej Gielniowa do niej wpadający.

Brzuśnik, ob. *Brzusna.*

Brzuska huta, *Brzóska huta* (z Huciskiem), wś, pow. dobromilski, o 8 kil. od Birczy, należy do obu parafij w Birczy.

Brzuska wola, wś, pow. łukowski, gm. Miastków, par. Borowie. Liczy 13 dm., 113 mk. i 180 morg. ziemi.

Brzusna, *Brzuśnik*, wś, pow. żywiecki, o 12 kil. od Żywca, w par. Radziechów.

Brzustów lub *Brzóstów*, wś rządowa nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi. W 1827 r. było tu 22 dm., 121 mk., obecnie liczy 63 dm., 504 mk., 9,034 morg. ziemi dworsk. i 2269 morg włośc.

Brzustowa, lub *Brzóstowa*, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów. W 1827 r. było tu 56 dm., 421 mk., obecnie liczy 38 dm., 277 mk., 495 morg., ziemi dworsk. i 500 ziemi włość.

Brzustówek, lub *Brzóstowek*, wś, pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Kunice. W 1827 r. było tu 20 dm., 164 mk., obecnie 21 dm., 144 mk., 641 morg. ziemi dworsk., 196 włośc.

Brzustowiec, lub *Brzóstowiec*, 1.) wś i folw., pow. grójecki, gm. Borowe, par. Michałowice. Gorzelnia. W 1827 r. było tu 14 dm., i 75 mk. 2.) **B.**, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Drzewica. W 1827 r. B. liczył 22 dm., 121 mk., obecnie 22 dm., 250 mk., 913 morg. ziemi dworskiej i 356 ziemi włośc. *Br. Ch.*

Brzuszcz, niem. *Brust, Brzusz*, wś, pow. starogrodzki, par. i st. p. Subkowy.

Brzusznia, rzka bierze początek około wsi Kuźmy i Zajrzew, w pow. łowickim; następnie płynie koło wsi Gozd, Paleniec, Borówka; pod samem Głównem przechodzi około cmentarza, zostawiając go na lewej stronie, przerzyna drogę bitą warszawsko-kaliską, następnie płynie tak, że os. Główno, zostaje na lewym brzegu, a dwór dóbr Główna zwany Zabrzusznia, po prawym; poczem skręca na zachód i wpada z prawego brzegu do rz. Mrogi, ubiegłszy 10 w. Koryto miejscami jest piaszczyste, dosyć kręte; ma szerokości pod Głównem do 30 stóp. Woda płynie dosyć szybko, szczególniej w zakrętach.

Brzuza, 1.) wś, pow. nowo-miński, gm. Ładzyń, par. Mińsk. W 1827 r. B. liczyła 30 dm., 234. 2.) **B.**, wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Kamieńczyk. W 1827 r. było tu 42 dm. 300 mk., obecnie ma 454 mk.,

i 10580 morg. obszaru. 3.) **B.**, wś, pow. janowski, gm. i par. Zaklików. 4.) **B.**, por. *Brzóza*.

Brzuze, 1.) *wielkie i małe*, wś szlach. i włośc., nad rz. Narwią, pow. makowski, gm. Sielc, par. Rożan. 2.) **B.**, lub *Brzuzie*, *Duszoty* i *Lisiaki*, wś włośc., pow. rypiński, gm. i par. Żałe, przy drodze z Ostrowitego do Zbójna, nad jeziorem Brzuze położone. Wieś liczy 185 mk., 41 dm., rozl. 187 morg.; folw. B. należy do dóbr Radzynek, liczy 5 mk., 3 dm.

Brzuzie, jezioro przy wsi t. n., pow. rypiński. Brzegi bezleśne, mało wyniosłe, obszar niewielki.

Brzyczyna, *Bryczyna* (ob.).

Brzydowo, niem. *Seubersdorf*, wś, pow. ostródzki, pod Berkfredą, o 9 kil. na płd.-zach. od Ostródy, w żyznej dolinie, otoczonej wzgórzami, z pokładami torfu i kamieni, ma st. poczt., 224 mk., przeważnie ewangelików ale Polaków, w pobliżu 2 gorzelnie.

Brzyków, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa widawska, par. Brzyków. Odl. od Widawy 6 w., leży przy trakcie widawsko-wieluńskim. Posiada kościół par. murowany, pokłady wapna i gliny garncarskiej, pocztę ma w Widawie. W 1827 r. B. liczył 13 dm., 193 mk. Parafia B. dek. łaskiego, 1820 dusz liczy, w r. 1521 już istniała.

Brzyn, *Bzin*, *Brzynno*, niem. dawniej *Brzinno*, dziś *Reckendorf*, dobra szlach., pow. wejherowski, st. p. Osieki na Pomorzu, par. żarnowska, ma 2253 m. rozl., w tem 1321 m. roli ornej, 107 łąk, 280 pastwisk, 545 lasu. R. 1782 B. należał do Przebędowskiego.

Brzynicka, huta i os. hutnicza, pow. wielkostrzelecki, część dóbr Kolonowskie.

Brzyście, wś, pow. jasielski, o 5 kil. od Jasła, par. rz. kat. Jasło.

Brzyska (z Jedlinką i Kameni), wś, pow. jasielski, ma 1785 morg. rozl., w tem 1143 m. roli ornej i 433 m. lasu; 172 dm., 1186 mk. Parafia kat. dek. brzosteckiego w miejscu, dusz kat. 3694, istniała już przed r. 1555. Kościół drewniany pod wezwaniem św. Maryi Magdaleny, zbudowany i poświęcony niewiadomo kiedy. W kaplicy murowanej na cmentarzu odprawiają się msze, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, znaczne kamieniołomy. B. leży nad Wisłoką, w urodzajnych pagórkach. Na obszarze dworskim piękny pałac i ogród angielski ze staremi drzewami, założony przez teraźniejszego właściciela Stanisława Kotarskiego. *M. M.*

Brzyska-Wola (z Wólką-łamaną), wś, pow. łańcucki, ma 5809 morg. rozl., w tem 2433 m. roli ornej a 1882 m. lasu, 282 dm., 1853 mk., narodowości mięszanej polskiej i ruskiej; parafia łac. w Tarnowcu, parafia gr. filialna w miejscu. Kościół drewniany pod wezwaniem św. Praskowii, gleba piaszczysta. Obszar dworski należy do majoratu Alfreda hr. Potockiego.

Brzyski, 1.) wś, nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. i par. Klwów. Liczy 15 dm., 114 mk., 543 morg. ziemi dworsk., 200 morg. włośc. 2.) **B.**, ob. *Brzeski*.

Brzyskorzystew lub *Brzeskorzystew*, niem. *Birkenfelde*, wieś, pow. szubiński, 2 miejsc.: 1) B., wieś z probostwem, 2) osada Gogólka; 10 dm., 111 mk., wszyscy kat., 30 analf. Kościół parafialny dekan. kcyńskiego. 2.) **B.**, domin., pow. szubiński, 3095 m. rozl., 3 miejsc., 1) B., 2) folw. Marienwalde, 3) Paulshof; 16 dm., 293 mk., 102 ew., 191 kat., 112 analf. Stac. poczt. w Rąkowie o 4 kil., stac. kol. żel. Nakło o 30 kil. *M. St.*

Brzyskorzystewko, domin., pow. szubiński, 844 morg. rozl., 6 dm., 119 mk., 1 ew., 118 kat., 37 analf. Stac. poczt. Retkowo o 7 kil., stac. kol. żel. Nakło o 32 kil. *M. St.*

Brzyszcze, 1.) przysiołek Kamionki wołoskiej. 2.) **B.**, przysiołek Żukowa.

Brzyszczyca, potok górski w obr. gm. Kamionki, pow. doliński, prawy dopływ Kamionki, wpadającej do Oporu. *Br. G.*

Brzyszewo, wś i dobra z folw. Sobiczewy (lub Sobieszczewy), Biele i Długie, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, o 28 w. od Włocławka, o 10 w. od Kowala. Mają całe dobra 2291 m. rozl. (1443 roli ornej, 177 łąk, 14 ogr., 13 pod budynkami, 310 lasu na Sobiczewach, 109 nieużytków, 225 m. ziemi włośc.), t. j. 805 w. B., 753 w Sobieczewach, 297 w Bielu, 209 w Długiem. Do dóbr tych należy też osada Morzyca (6 os. włośc.) i karczma Przyborów (4 os.). Wś B. ma 34 dm., Sobieczewy 29 dm., Długie 8 dm., Biele 4 dm. Gospodarstwo z wyjątkiem folwarku Biele płodozmienne, owiec do 2000, torf na własną potrzebę, budynków folw. 37 a w B. pałac murowany, blachą kryty.

Brzyszów, wś, pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Mstów.

Brzywos (Neu-), ob. *Przewóz* (Nowy).

Brzyzawa, 1.) wś, pow. dobromilski, o 10 kil. od Birczy, z par. gr. kat. w miejscu. 2.) **B.**, górna i dolna, wś, pow. ropczycki, par. rz. kat. Ropczyce, o 2 kil. od Ropczyc.

Brzyzie, 1.) *Brzezie*, wś i folw., pow. gostyński, gm. Słubice, par. Jamno. W 1827 r. było tu 20 dm. i 169 mk., obecnie ma 278 mk. i 894 morg. obszaru. 2.) **B.**, por. *Brzezie*.

Brzyzna (z Łazami), wś, pow. sądecki, ma 1933 morg. rozl., w tem 494 pastwisk i 697 m. lasu, 106 dm., 982 mk. Parafia w Jazowsku, położenie bardzo górzyste, w glebie owsianej.

Brzyźno, por. *Brzeźno*.

Brzyźno, folw., pow. poznański, ob. *Chlewiska*.

Brzyżawka, nazwa potoku Malawki w górnym biegu. Ob. *Malawka*. *Br. G.*

Bubajny, wielkie i małe, niem. *Bubainen*, wś i dobra, pow. wystrucki, stacya pocztowa.

Bubantyszki, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie. Posiada 10 dm. i 48 mk.

Bubel, nazwa trzech przyległych sobie wsi, pow. konstantynowski, gm. Pawłów. Znajduje tu się kościół par. dla ludności rusińskiej, szkoła wiejska. Par. katolicka w Janowie. B.-Granna ma 39 dm. 277 mk. i 628 morg. obszaru; B.-Łukowisko 49 dm., 404 mk. i 1014 morg.; B.-Stary 41 dm., 336 mk. i 1081 morg.; ogółem wszystkie trzy 129 dm., 1017 mk., 2723 morg. *Rz.*

Bubel, wś, pow. sejneński, gm. Kramowo, par. Sejny. W 1827 r. było tu 19 dusz i 158 mk., obecnie liczy 70 dm. i 375 mk.

Buben, ob. *Biłkowczyk*.

Bubie, 1.) folwark ekonomii szawelskiej w powiecie szawelskim, u zbiegu Kurtówki i kanału windawskiego z Dubissą, o 14 w. od Szawel, w parafii kurtowiańskiej, na wysokiej górze. Własność hr. Mikołaja Zubowa. Jest tu st. poczt. na trakcie bitym z Mitawy do Taurogenu; między Szawlami a Miłowidowem, o 20 $^{1}/_{4}$ wiorst od Miłowidowa. Piękny most kamienny na Dubissie. 2.) **B.**, wś, pow. kowieński, st. poczt. na trakcie Kowno-Rossieny, między Kownem a Czekiszkami, o 22 w. od Kowna, o 20 w. od Czekiszek. Komunikacya na wiosnę utrudniona.

Buble, 1.) wś, pow. trocki, blizko Strawy. 2.) **B.**, folw., pow. kowieński, przed r. 1863 własność Strebejki.

Bublice, *Bublitz*, ob. *Bobolice*. Mają obecnie 4355 mk., st. p.

Bubniska, *Bubniszcze*, wieś, pow. Dolina, nad potokiem Młynówką, dopływem rzeki Sukiel, o 12 kil. na zachód od Bolechowa, śród gór, lasów i potoków. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 5, past. 6, lasu 232; pos. mniej. roli orn. 249, łąk i ogr. 139, past. 451 morg. austr. Ludność rz. kat. 2, gr. kat. 215, izrael. 21: razem 238. Należy do rzym. kat. parafii w Bolechowie, gr. kat. parafii w Cisowie. Wysokie pobliskie skały, po części ręką ludzką ociosane, w czasach pogańskich za świątynie służyły. W pobliżu zdrojowisko mineralne Morszyn. *B. R.*

Bubniszcze, ob. *Bubniska*.

Bubnow, miasteczko gubernii półtawskiej, w bliskości lewego brzegu Dniepru, o cztery mile odległe od miasta powiatowego Zołotonoszy. W r. 1638 przeznaczone było na utrzymanie założonego w owym czasie kolegium jezuickiego w Perejesławiu.

Bubnówka, 1.) albo *Bubnowce*, wielka wś, pow. hajsyński, dusz męz. 688. Ziemi włośc. 1687 dz. Należy do hr. Aleksandry Potockiej wraz z wsiami w tym powiecie: Antonówką, Brodki, Bassałyczówka, Dmitrenki, Jarmolińce, Metanówka, Orłówka, Pobórka, Petraszowka, Rozkoszowka, Strażgorod, Sobolówka, Szymanówka. Ziemi używal. dominium w tym kluczu jest 12129 dz. *Dr. M.* 2.) **B.**, wś, pow. bobrujski, nad Ptyczą, u jej zbiegu z Oressą, blizko granicy pow. mozyrskiego.

Bubok, szczyt połoniny, ob. *Bereźnica*.

Bubrka, ob. *Bóbrka*.

Bubrowko, wś, pow. ządzborski, st. p. Stara Ukta.

Bubszczany, *Bobuczany*, wieś, pow. złoczowski, nad rzeką Złotą Lipą, o ćwierć mili na zachód od Pomorzan, o 2 $^{1}/_{4}$ mili na zachód od Zborowa, a o 3 mile na południe od Złoczowa oddalona, dawniej przysiołek Kalnego. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 41, łąk i ogr. 155, pastwisk 3, lasu 922; posiadłości mniejszej roli ornej 263, łąk i ogrodów 176, pastwisk 20, lasu 5. Ludność rzym. kat. 44, gr. kat. 202, izrael. 36: razem 482. Należy do rzym. kat. par. w Pomorzanach, gr. kat. par. ma w miejscu należącą do dekan. złoczowskiego, liczącą 390 wiernych (z wsią Nestiuki), Posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 274 złr. Właściciel większej posiadłości Stanisław hr. Potocki.

Bubulus, góra, ob. *Smolnik*.

Bucek, ob. *Chechło*.

Buceń, ob. *Bucyń*.

Bucewicze, 1.) wieś i dobra w zach. półn. stronie pow. mińskiego, niedaleko od granicy gub. wileńskiej, o 6 mil od Mińska, w gminie białoruckiej, w 1-m stanie policyjnym, w 4-m okręgu sądowym (zasławskim); do r. 1863 dobra B. były dziedzictwem Łapickich; mieszkał tu znany pismom warszawskim krytyk i publicysta Julian Łapicki, prowadząc wzorowe gospodarstwo; teraz B. są własnością Kozarynowa, a obszar tych dóbr wynosi przeszło 1600 morg., w glebie dosyć urodzajnej, przy warunkach ekonomicznych wcale dobrych. 2.) **B.**, wś, pow. święciański, par. Komajc.

Bucha, młyn wodny, pow. rypiński, gm. Wąpielsk, paraf. Strzygi, nad rzeczką bez nazwy, należy do dóbr Warpalice.

Buchacz, niem. *Bucholtz*, młyn, pow. bytomski, do dóbr Radzionkowa należy.

Buchałów, *Buchwałów*, niem. *Hohndorf*, wś, pow. głupczycki, o parę kil. od Baborowa, z filią par. katol. czeską. Dwa młyny na strudze krajzewickiej.

Buchałowice, *Buchwałowice*, niegdyś *Boguchwałowice*, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Wąwolnica. W r.

1827 było tu 19 dm. i 143 mk., obecnie zaś liczy 19 dm. i 209 mk. *H. Wier.*

Bucharka, ob. *Kamienka.*

Bucharzewo, wieś, pow. międzychodzki, nad Wartą, 10 dm., 76 mk., 57 ew., 19 kat., 20 analf. Stac. poczt. w Sierakowie o 4 kil., stac. kol. żel. Wronki o 28 kil. W pobliżu leśnictwo B. przezwane *Stierwald.* *M. St.*

Buchau, ob. *Bukowa.*

Buchberg, ob. *Filipy.*

Buchciańskie, lub *Buchcińskie*, błoto, rozciąga się dokoła jeziora Żuwinto, w pow. sejneńskim; z wyjątkiem południowej części brzegów, które są wzgórkowate. Długość jego w kierunku od południa do północy wynosi do 12 w., szerokość największa do 6 w.; środkiem przepływa rzeczka Dawinia.

Buchcieniki, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno. Wieś B. liczy 13 dm. i 87 mk., folw. zaś 9 dm. i 32 mk., odl. od Kalwaryi 36 w.

Buchek, ob. *Grabowa Buchta.*

Buchelsdorf, ob. *Bucholów.*

Buchenfelde, ob. *Grabowo.*

Buchenhagen, ob. *Grabowiec.*

Buchenhof, folw., pow. krotoszyński, ob. *Krotoszyn.*

Buchenrode, ob. *Polkówko.*

Buchholz, ob. *Buchacz* i *Bukowo.*

Buchlicze, wieś, pow. piński, nad Horyniem.

Buchnowo, wieś i dobra, pow. bobrujski, własność Bykowskiego, 1000 dziesiatyn rozległości.

Bucholów, niem. *Buchelsdorf*, wś, pow. namysłowski, z filią parafii katol. Małe Woskowice i szkołą katolicką 2-klasową, 491 mk.

Buchowice, wś, pow. Mościska, o 9 kil. na południe od Mościsk. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 409, łąk i ogrodów 55, pastwisk 30, lasu 122; posiadłość mniejsza: roli ornej 717, łąk i ogrodów 92, pastwisk 55, lasu 1 m. Ludności rzym. kat. 27, gr. kat. 705, izraelitów 19: razem 751. Należy do rz. kat. par. Pnikut, gr. kat. w Pakości. Posiada szkołę filialną.

Buchowicze, wś, pow. kobryński. Do roku 1832 był tu klasztor cystersów.

Buchowo, 1.) wś, pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, paraf. Lipno, położona o 4 w. od zarządu gmin., gruntów włośc. 129 m. (127 ornych), 15 dm., 143 mk., t. j. 73 męż., 70 kob. 2.) **B.** (z kol. Boguchwała), wś, pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, liczy gruntów włośc. 275 m., 10 dm., 56 mk.

Buchowo, wś, w pow. lęborskim ziemi pomorskiej.

Buchowska wola, wś, pow. jarosławski, o 7 kil. od Sieniawy, w par. gr. kat. Gniewczyna.

Buchta, nazwa wielu drobnych osad położonych nad rzekami spławnymi. Jestto wyraz niemiecki, znaczący przystań wodną dla statków.

Buchta, 1.) folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, wchodzi w skład dóbr donacyjnych Ludwinów-Kwieciszki, należących do hr. Berga. 2.) **B.** czarna, wś, pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, ma 3 dm., 34 mk. 3.) **B.** Ponary, ob. *Ponary.* *Br. Ch.*

Buchta, karczma pod Toruniem, par. Kaszczorek.

Buchta, strumień, powstaje z kilku potoczków w obr. gm. Gdeszyc w pow. przemyskim, spływających z wzgórza Gliniskami zwanego (323 m.); łączą się we wsi Radochońcach. Płynie aż do Hussakowa na północ. Tutaj zwraca się na zachód; a obmywszy południowe stoki góry Sosnowic (266 m.), płynie przez Chraplice, Popowice i w Cykowie uchodzi z prawego brzegu do Wiaru, dopływu Sanu. W dolnym biegu potok ten zwie się także Popowicami. Długość biegu 20 kil. *Br. G.*

Buchtiejówka, mała wś, pow. radomyski, nad rz. Wyrwą, wpadającą do Teterowa, o 27 wiorst od m. p. Radomyśla. Mieszkańców 65, wyznania prawosławnego, wszyscy są osadnicy z gubernii wielkorossyjskich i należą do parafii Wieprzyna; tamże i zarząd gminny. Zarząd policyjny w m. Malinie. Ziemi zupełnie lesistej 600 dzies., należy do Buchtiejewa.

Buchtowiec, potok górski w obrębie gminy Pasiecznej w pow. nadwórniańskim; wypływa ze źródlisk leśnych na wschodnim stoku grzbietu górskiego Czortką zwanego (1259 m.). Płynie w kierunku wschodnim, a dalej w połd.-wsch. doliną górską. Po północnej jej stronie wznoszą się Koliba mała (1020 m.), Pohar Małaczyński, Dyl (997 m.), po południowej zaś stronie Czorcin (1178 m.), Łyskawica (1031 m.) Sokołowiec (800 m.). Potok ten tworzy kilka wodospadów. Znaczniejsze dopływy są Poharczyński, Kamienisty potok. Wpada do Bystrzycy nadwórniańskiej. Długość biegu 11 kilom. *Br. G.*

Buchtyszki, osada włościańska nad rzeczką Wandupis, w pow. władysławowskim, gminie i parafii Gryszkabuda; od Władysławowa i od stacyi poczt. w Szakach odl. mil 3, od st. dr. żel. Pilwiszki milę, od rz. Niemna mil 6. Dzieli się na kilkanaście części oznaczonych bieżącym numerem hypotecznym i noszących różne nazwy, od nazwisk swych właścicieli, np. B. Endrukajtysa, w tych ostatnich, rozległych 3 włóki, jak i w całej osadzie grunt czarnoziemny, gliniasty, łąki dobre. Liczy 18 dm., 139 mk. W 1827 r. 14 dm. 104 mk. *A. T.*

Buchwald, 1.) wieś, powiat wschowski, 7 dm., 36 mk., 13 ew., 23 kat. niemców, 3 analf. 2.) **B.**, ob. *Bukowylas.*

Buchwald, *Buchwalde*, wiele wsi, dóbr, leśnictw w Prusiech zachodnich i wschodnich nosi tę nazwę; np. w pow. braniewskim pod Fromborkiem; w morąskim niedaleko Starego Kiszporka; w wałeckim niedaleko Jastrowa, (kr. leśnictwo w obw. Schoenthal, 2 dm., 7 mk. ewang.); w starogrodzkim blisko Starogrodu; w pasłęckim st. p. Reichenbach i Grünhagen; nakoniec w grudziąskim st. p. Jabłonowo. Co do innych por. *Buchwałd* i *Bukwałd*.

Buchwald, *Buchwalde*, *Buchwaeldchen*, wiele wsi i osad na Szląsku pruskim nosi tę nazwę, jak np. w pow. bolesławskim nad Bobrawą, w parafii Stara Oleśnica; w pow. kozuchowskim na prawym brz. Odry, par. Liebenzig; w pow. głogowskim, par. Thamm; w pow. kamieniogórskim, nad Bobrawą, parafia Liebau; w pow. nowotarskim, par. Obsendorf; w pow. oleśnickim, par. Celnik; w pow. trzebnickim, par. Cerkwice; w pow. żegańskim. par. Eckersdorf (st. dr. żel. z Głogowy do Żegania, o 8 kil. od Żegania); w pow. jeleniogórskim, par. Fischbach, wieś słynna z pięknego położenia i towarzystwa biblijnego fenigowego; a także w pow. lubińskim, wojereckim, rozbórskim, sprotowskim.

Buchwałd, 1.) wś szlachecka czyli rycerska, pow. sztumski, szkoła we wsi, okrąg wojt. i urz. st. cyw. Tropy, par. Pozylia, od st. poczt. i telegr. Pozylia 7,5 kil.; 459,39 ha. (337,81 roli ornej i ogr., 33,16 łąk, 15,20 pastwisk 64,71 lasu, 8,51 nieuż.), cegielnia, 10 dym., 145 mk., 132 kat. Wedle wystaw. w Kiszporku przywileju r. 1303 otrzymali potomkowie Prusaka Kropolto w dziedzictwo po mieczu i po kądzieli: 1) wsie Rudithen (dziś Buchwałd), Azmiten (Telkwice) i pole zw. Woze; 2) pola Kersiten i Dosen, dziś Tillendorf: jako wynagrodzenie za 9 włók, zabranych na założenie wsi Pozylii. Granice tego obszaru, określone w przywileju wydrukowanym w Kreuzfelda „Vom Adel der alten Preussen str. 45 No V. i Dogiel" Codex diplom. Pruss. Na tym obszarze są dziś wsie Buchwałd, Telkwice, Brzozówka, Nowa wieś, Komorowo i Tillendorf. W 1454 zakon w ostatnich czasach swych tutaj rządów odbiera te dobra Michałowi z Buchwałdu i nadaje je Fritzowi Lokau, jako wynagrodzenie za szkody, które w sprawie zakonu ponosił; lecz za czasów polskich Leckau dobra te postradał (porów. Budzisz i Chojty); w XVI st. ma dobra buchwałdzkie rodzina Gablentz; w 1664 r. Anna Magdal. Gablentz ma je w dożywociu; po jej śmierci przechodzą dobra te do Balińskich; później są w posiadaniu rodziny Muellern, z której jedna córka wyszła za Wężyka, inna za Szydłowieckiego; pojawiają się więc Wężykowie i Szydłowieccy na początku XVIII stulecia w posiadaniu B.; w 1742 r. posiada go niejaki Unruh, w 1772 szambelan Maciej Grąbczewski, w 1804 r. Donimirski, w którym to roku oszacowano wartość tych dóbr na 80,000 talarów. Z wsi na pierwotnym obszarze kompleksu dóbr buchwałdzkich są dziś jeszcze Buchwałd, Brzozówka i Telkwice w posiadaniu Donimirskich, przybyłych tu z Ostrowitego na Pomorzu, którzy w okolicach B. posiadają jeszcze Cygus, Czernin, Ramzy i Zajezierze. (Porów. Komorowo, Nowa wieś i Tillendorf.) W okolicach B. znaleziono w r. 1877 ciekawe okazy bronzów i szczątków ceramiki (Nr. 21 do 34 (446—466) sek. III. Muzeum Towarzystwa Naukowego w Toruniu), pozostałości po przedhistorycznych grobach kamiennych, które tu z powodu starannej uprawy pól i w celu zużytkowania kamieni na potrzeby gospodarcze w ostatnich czasach poniszczono. 2.) **B.**, wś, pow. ostródzki, st. poczt. Ostróda. 3.) **B.**, wś włośc., pow. grudziąski, ma szkołę i zarząd gm., urz. st. cw. Świecie, par. Linowo, st. p. Jabłonowo, 3307 m. rozl., 71 dm., 524 mk., 56 kat. 4.) **B.** miejski, wieś pod Radzynem, pow. grudziąski, gm. i urz. st. cyw. Jarentowice, 451 m. rozl., 5 dm., 25 mk. ewang. *J. B.*

Buchwałd, niem. *Buchwalde*, wś, pow. bytowski, okr. reg. koszalińskiej.

Buchwałów, ob. *Buchałów*.

Buchwałowice, ob. *Buchałowice*.

Buchwerder, ob. *Bolewice* i *Bukowice*.

Buchy, niem. *Buchkrug* folw., pow. chodzieski, ob. *Nikelskowo*.

Buciany, wieś, pow. wiłkomierski, par. świadoska, uwłaszczona, niegdyś do klucza świadoskiego należąca, położona nad rz. Świętą.

Bucieniszki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. Ma 10 dm., 77 mk. Odl. 49 w. od Sejn.

Bućki, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, odl. 23 w. od Suwałk; liczy 9 dm., 114 mk.

Bućkuny, wś, pow. sejneński, gm. i par. Metele. W 1827 r. było tu 33 dm. i 306 mk.; obecnie 67 dm. i 537 mk.

Bucile, okrąg wiejski w gm. Bielicy, pow. lidzki, liczy w swym obrębie wsie: Bucile, Bielowce, Piaskowce, Krasoczki, Maciewicze; okol. Czechowszczyzna.

Buciłowo, *Buczyłowy*, niem. *Buczilowen*, wś, pow. łecki, st. p. Pisanica.

Bucin, ob. *Bucyń*.

Buck, ob. *Buk*.

Buckau, ob. *Buków*.

Buckolowe, ob. *Bukołowa*.

Buckowin, ob. *Bukowina*.

Buckowski, niem. *Buszkowski*, wś, pow. wendeński, gub. liflandzka, w par. Seswegen.

Buckuny, *Butkiany*, wś, pow. trocki.

Buclowani, węg. *Buczlo*, wieś w hr. sza-

ryskiem (Węg.), dobra gleba, łąki, pastwiska, 208 mk. *H. M.*

Bucław, ob. *Budsław*.

Bucnie, wś, pow. mohylowski, gub. podolska, gm. Jałtuszków, niedaleko Baru, 163 dusz męz., 424 dz. ziemi włośc., 725 dzies. dworskiej. Należy do Czajkowskich. Ma porządny dwór murowany pośród ogrodów. *Dr. M.*

Bucniów (z Kalasantówką i Seredynką), wieś, pow. tarnopolski, 10 kil. na południe od Tarnopola, przy ujściu do Seretu potoczku, którego jedno ramię wypływa na polach kozłowskich a drugie na chodaczkowskich; obadwa te ramiona łączą się między Poczapińcami i Zabójkami w jeden potok, który przepływa Poczapińce, Draganówkę i Bucniów i wpada do Seretu. Przestrzeń posiad. więk. roli orn. 1146, łąk i ogr. 122, past. 16, lasu 605; pos. mn. roli orn. 2633, łąk i ogr. 139, past. 66 morg. austr. Okolica urodzajna. Ludność rzymsko katol. 685, gr. kat. 846, izrael. 44: razem 1575. Należy do rzym kat. parafii w Nastasowie; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu tarnopolskiego (wiernych 831); posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 409 złr. W tej wsi znajduje się młyn wodny amerykański. Niegdyś B. był mkiem i starostwem niegrodowem ziemi halickiej. Właściciel większej posiadłości: Teodor Alfred Serwatowski. *B. R.*

Bucniowa, *Bucniów*, wś, pow. latyczowski, gmina Deražnia, o 35 w. od Latyczowa, o 15 od Deražni, dusz męz. 554, w tej liczbie jednodworców 32. Ziemi dwor. 214 dz., ziemi włośc. 299 dz. Fabryka cukru, 1859 założona, należy do Kuźmińskich.

Bucniowce, małe mko, pow. latyczowski, gm. Wójtowce, nad rz. Zharem, dusz męz. 580, w tej liczbie 90 żydów i 16 jednodworców. Ziemi dwor. 303 dzies., włośc. 874½ dzies. Miejsce to trzy razy zmieniało swoje nazwisko. Pierwotnie nazywało się uroczyskiem Martynowcami, i nadane było przez Zygmunta I r. 1523 Martyniczowi, który założył tu wieś Bucniowce. Następnie weszło do dóbr królewskich wraz z wsiami: Majdanem, Hutą Szklaną i Mordynem i stanowiło oddzielne starostwo bucniowieckie. W 1763 r. za przywilejem Augusta III zamienione na mko, z nazwiskiem Podole, a w 1788 r. nadane Ostrowskim. Dziś nazywa się znowu Bucniowcami i należy do Orłowskiej. *Dr. M.*

Buców, wieś, pow. przemyski, leży o pół mili na północ od Medyki, stacyi kolei żelaznej Karola Ludwika, na pr. brz. Sanu. Przestrzeni posiadł więk. roli orn. 398, łąk i ogr. 151, pastw. 571, lasu 574; posiadł mniej. roli orn. 861, łąk i ogr. 232, pastw. 97, lasu 1 m. austr. Leży w niskiej moczarowatej okolicy, mającej pod dostatkiem lasu. Ludność rzym. kat. 20, gr. kat. 947, izrael. 32: razem 999; ludność w ogóle bardzo uboga. Należy do rzym. kat. parafii w Medyce, gr. kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu mościckiego (wiernych 1044), posiada szkołę etatową. B. jest najwyższym punktem dr. żel. Karola Ludwika, między Sanem a Wisznią, 218 m. npm. Właściciel więk. posiadłości Mieczysław Pawlikowski.

Bucyki, *Buczyki*, wieś, pow. skałacki, o 2 kil. na wschód od Grzymałowa a o 17 kil. od Skałata oddalone. Przestrzeń obszaru dwor. roli orn. 48, łąk i ogr. 1, past. 33; posiadł. mniej. 988, łąk i ogr. 59, past. 33. Ludność rzym. kat. 323, gr. kat. 291, izrael. 39: razem 653. Należy do rzym. kat. parafii w Grzymałowie, gr. kat. parafią ma w miejscu, która razem z filiami w Leżanówce i Bilenówce liczy 939 dusz gr. kat. obrządku i należy do dekanatu skałackiego; posiada kasę pożyczkową z kapitałem 2,308 złr. Właściciel więk. posiadłości Leonard i Julia hr. Pinińscy.

Bucyń, *Bucin*, *Buceń*, wś, pow. kowelski, gm. Siedliszcze, przy szosie kijowsko brzeskiej, stacya pocztowa, kościół paraf. katol. fundacyi Jabłonowskich. Własność Adama Przesmyckiego i Grudzińskiego, ziemi 3463 dz.; w tem dworskiej 1100 dz., włośc. 2363 dz. Domów 128, ludn. 688. Ziemia krzemionka z marglem na podkładzie kredowym. Narzecze rusińskie. Paraf. kościół katol. Oczyszczenia N. P. M., 1810 r. z muru wzniesiony przez ks. Jabłonowską. Parafia katol. (od r. 1730) dek. kowelskiego. Kaplica w Serechowiczach. *A. Br.*

Bucz, 1.) wieś, pow. kościański, 17 dm., 165 mk., wszyscy kat., 43 analf. Kościół parafialny dekan. szmigielskiego. Dawniej kościół się wznosił w Grobi, wsi sąsiedniej, zniszczonej wraz z kościołem w XVI wieku przez protestanta Bronikowskiego. Na miejscu Grobi powstał w późniejszych czasach folwark Dębina. Kościół w Buczu w r. 1720 odebrano braciom czeskim; Andrzej Mielęcki oddał go katolikom. 2.) **B.**, domin., pow. kościański, 2289 morg. rozl., 3 miejsc.: 1) B., 2) folw. Dębina, 3) kolon. Sniaty, 53 dm., 395 mk., 17 ew., 378 kat., 135 analf. Stac. poczt. w Szmiglu o 10 kil., stac. kol. żel. Bojanowo Stare o 14 kil. Własność niegdyś Michalskiego. *M. St.*

Bucz, rz., ob. *Bucza*.

Bucza, przysiołek Mokrzysk.

Bucza, rz., lewy dopływ Irpenia, tworzy wielki staw koło Hostomelskiej Rudni i wpada do rz. Irpenia w powiecie kijowskim. Przyjmuje Buczną, Mokrą i Misin. *E. R.*

Buczacz miasto główne powiatu tegoż nazwiska, leży nad rzeką Strypą, dopływem Dnie-

stru, w żyżnej podolskiej okolicy, w wąskiej i skalistej dolinie Strypy, o 67 kil. od Tarnopola. Miasto przecina gościniec krajowy manasterzysko-czortkowski, od którego się oddziela w samym Buczaczu gościniec krajowy buczacko-strusowski na północ, na południe gościniec krajowy buczacko-jazłowiecki. Powierzchni grntu ma to miasto 3055 m.; pos. większa zajmuje: roli ornej 282, łąk i ogrodów 41, pastwisk 161, lasu 1193; posiadłość mniejsza: roli ornej. 932, łąk i ogr. 122, pastwisk 59, lasu 146 m. Mieszkańców ma 8,967, w tem rz. kat. 1816, gr. kat. 1066, akat. 8, izraelitów 6077. Miasto to wybiera do rady państwa 1 posła wspólnie z miastami: Kołomyja i Śniatyn; do sejmu krajowego wybiera Buczacz wspólnie z gminami wiejskiemi powiatów sądowych: Buczacz i Manasterzyska 1 posła. B. jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, komisyi szacunkowej dla regulacyi podatku gruntowego, należącej do podkomisyi krajowej w Tarnopolu, urzędu podatkowego, ma urząd pocztowy nieerarialny w miejscu, również stacyą telegraficzną; tamże znajduje się sąd powiatowy, należący do sądu obwodowego w Stanisławowie; przy tym sądzie powiat. jest stabilizowaną posadą notariusza. Obiedwie parafie ma w miejscu. Rzym. kat. parafia została pierwotnie erygowaną w 1397 r. przez Michała Habdank dziedzica na Buczaczu. Dotacya powiększoną została w 1401 r. przez Michała i Teodorę dziedziców na Buczaczu; w roku 1761 parafia ta została rozszerzoną. Kościół murowany poświęcony w roku 1763. Do tej parafii należą miejscowości: Dźwinogród, Dżuryn, Janówka, Leszczańce, Medwedowce, Nagórzanka (tu jest kościół filialny), Nowostawce, Pielawa, Podlesie, Podzameczek, Pyszkowce, Rukomyja, Słobódka, Soroki, Trybuchowce, Zielona, Żurawińce, Żyznomierz. Ogólna liczba rz. kat. obrządku w tej parafi 7500; w obrębie tej parafii znajduje się 8 akat. i 7321 izraelitów. W obrębie tej parafii oprócz Buczacza znajduje się 10 szkółek ludowych; zaś w Podzameczku i na cmentarzu buczackim są kaplice, w których nabożeństwo od czasu do czasu odprawiane bywa. Parafia ta należy do dekanatu buczackiego archidyecezyi lwowskiej. Grecko-katol. parafia liczy w samym Buczaczu 1066, w cerkwi filialnej 700, w Nagórzance 1034 czyli razem 2800 dusz gr. kat. obrządku i należy do dekanatu buczackiego archidyecezyi lwowskiej. W Buczaczu jest także klasztor oo. bazylianów, fundowany w 1712 roku przez Szczepana i Joannę Potockich; teraźniejszy murowany klasztor wraz z cerkwią postawił Mikołaj Potocki starosta kaniowski 1760. Bazylianie buczaccy utrzymują gimnazyum niższe, to jest 4-klasowe swoim własnym kosztem; jest to zakład prywatny, jednakowoż przyznano mu charakter zakładów publicznych. Grono profesorów z wyjątkiem katechety rzym. kat. należy do zakonu oo. bazylianów. Bazylianie od 1804 ponoszą dobrowolne koszta utrzymania tego zakładu. Na rok szkolny 1878/79 zapisanych było 182 uczniów. Oprócz gimnazyum znajdują się w Buczaczu 2 szkoły. a to etatowa męzka 4-klasowa o 5 nauczycielach i 2 katachetach i etatowa żeńska 3-klasowa o 3 nauczycielkach. B. jest po Tarnopolu najbardziej handlowem miastem na Podolu galicyjskiem; izraelici buczaccy sławni są w tej stronie kraju z bogactwa, rozległych stosunków, energii i obrotności. Miasto to starożytne było gniazdem dwu rodzin Buczackich h. Abdank i Pilawa, potem przeszło w ręce rodziny Potockich. Nad miastem na skale, pod którą Strypa płynie, wznoszą się ruiny obronnego zamku; w 1672 r. przebył ten zamek oblężenie Turków pod wodzą sułtana Mahomeda IV; broniła się w nim dzielnie Teresa Potocka, żona bracławskiego wojewody; samo miasto zostało zdobyte, złupione i spalone; tegoż roku został tu podpisany haniebny pokój, który oddawał Podole i Ukrainę w ręce Turków. W roku 1675 powtórnie było miasto od turków zdobyte i spustoszone; potrafiło się później częstym najazdom kozaków obronić. W środku miasta wznosił się ratusz pięknej, okazałej starej budowy, statuami z kamienia przyozdobiony, który atoli w roku 1859 wraz z całem miastem i klasztorem stał się pastwą płomieni (Rysunek tego ratusza podał Tyg. Illustr. z r. 1876 Nr. 21). Na Podzameczku znajdują się ruiny późniejszego zamku, w którym jeszcze znać rozkład komnat i malowania ścian al fresco. Miasto oryginalnie zbudowane, leży w głębokim a wąskim parowie, domy stoją jedne nad drugiemi tak, że wjeżdżającemu przy oświetleniu okien zdaje się, jakby jeden dom stał na drugim. Dochód roczny miasta wynosił w 1878 roku 12,483 złr. W B. jest kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 1200 złr. Od stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej w Stanisławowie oddalony jest Buczacz o mil 8; jednakże gościńce murowane idące w różnych kierunkach ułatwiają handel i komunikacye. Pod B. miały być niegdyś płóczkarnie złota (Sarnicki). Właściciel większej, posiadłości Emil i Artur hr. Potoccy. Powiat buczacki graniczy na wschód z powiatami czortkowskim i zaleszczyckim, na południe z powiatami: Horodenka i Tłumacz; na zachód z powiatami: Rohatyn i Podhajce; na północ z pow. Podhajce i Trembowla. Powiat ten przecinają z półn. ku połud. dwie większe rzeczki dopływy Dniestru, mianowicie: Koropiec wypływająca z pod miasteczka Kozowa, gminy pow. brzeżańskiego, która przepłynąwszy powiat brzeżański,

powiat podhajecki i powiat buczacki wpada do Dniestru pod wsią Koropiec, gminą powiatu buczackiego; w tem miejscu stanowi rzeka Dniestr granicę między powiatami: buczackim i stanisławowskim. Dniestr, płynąc z zachodu na wschód, w paru miejscach tylko dotyka południowej kończyny tego powiatu, stanowi granicę między tym powiatem a pow. Horodenka i Stanisławów, płynąc zaś bardzo krętem korytem w tych stronach wcina się to w ten to w ów powiat; śliczne są brzegi Dniestru w tej części jego biegu; strome skaliste góry sterczą po obudwu stronach, czepiające się po ich ścianach krzaki berberysu i inne krzewy ubarwiają rozmaitością zieleni i jagód szary i czerwonawy kolor kamieni; w miejscach, gdzie góry szerzej się rozstąpiły, bieleją wsie i dwory śród zielonych ogrodów i sadów; galary napełnione zbożem płyną poważnie środkiem rzeki, lekkie tratwy zbite z kloców mkną szybko, nie zważając na stan wody; dla nich zawsze tutaj dosyć i głęboko i szeroko, a choć trafią na mieliznę, wartki pęd wody przenosi je po śliskich kamieniach; tylko tratwa trzeszczy i grozi rozerwaniem powrozów skręconych z młodych drzewek, któremi pojedyncze kloce między sobą przymocowane. Drugim dopływem Dniestru w tym powiecie jest rzeczka Strypa, wypływająca w powiecie złoczowskim powyżej miasteczka Zborowa pod wsią Meteniów, która przepływa powiat złoczowski, tworząc staw w Zborowie, potem powiat brzeżański, gdzie tworzy stawy w Glinnie, Kaplińcach i Płotyczy, przepływa powiat podhajecki, gdzie tworzy staw w Bohatkowcach, przepływa w końcu powiat buczacki, wpada w tym powiecie do Dniestru niedaleko miasteczka Potok Złoty, kolebki rodziny Potockich. Konfiguracya gruntu jest falistą, tylko brzegi rzek wznoszą się do trochę większych wysokości. Przestrzeni zajmuje ten pow. 19,3281 mil austr. czyli 11,2710 miryametrów. Ludności posiada 83,720 dusz. Do rady państwa wybierają większe posiadłości wspólnie z powiatami administracyjnymi Stanisławów, Bohorodczany i Tłumacz jednego posła; gminy wiejskie wspólnie z powiatem administracyjnym Czortków jednego posła; gmina miejska Buczacz wspólnie z miastami Kołomyja i Śniatyn jednego posła. Do sejmu wybierają obszary dworskie wspólnie z administracyjnymi powiatami: Czortków, Husiatyn, Borszczów i Zaleszczyki 3 posłów; gminy wiejskie należące do sądów powiatowych w Buczaczu i Manasterzyskach jednego posła; zaś gminy należące do sądu powiatowego w Jazłowcu wpólnie z powiatami sądowymi: Czortków i Budzanów jednego posła. Sądów powiatowych jest w tym powiecie 3 a to w Buczaczu, Jazłowcu i Manasterzyskach; z tych należą buczacki manasterzyski do sądu obwodowego w Stanisławowie a jazłowiecki do sądu obwodowego w Tarnopolu, wszystkie 3 zaś do sądu wyższego krajowego we Lwowie. Parafij łacińskich jest w tym powiecie 8, z tych należy do dekanatu buczackiego 6 mianowicie: Buczacz, Barysz, Koropiec, Manasterzyska, Potok złoty i Kowalówka. Do dekanatu jazłowieckiego należy w tym powiecie tylko jedna parafia w Jazłowcu i do dekanatu czortkowskiego 1 parafia w Petlikowcach. A wszystkie należą do archidyecezyi lwowskiej. Parafij gr. kat. jest w tym powiecie 33; z tych należą do dekanatu w Uścieczku 4, do dekanatu czortkowskiego 7 a do dekanatu buczackiego 22; wszystkie zaś należą do dyecezyi arcybiskupstwa lwowskiego. Zakłady naukowe w powiecie są: średnie 2: gimnazyum niższe oo. bazylianów w Buczaczu, konwikt panieński stowarzyszenia siostr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Maryi w Jazłowcu; szkoły ludowe etatowe męskie: 4-klasowa w Buczaczu, w Baryszu i Manasterzyskach; etatowe 1-klasowe w Bobulińcach, Dobropolu, Jazłowcu, Jezierzanach, Koropcu, Kajdanowie, Medwedowcach, Nowostawcach, Osowcach, Podzameczku, Potoku, Przewłoce, Snowidowie, Sokołowie, Trybuchowcach, Weleśniowie, Zadarowie i Zubrzcu; w Hohorowie, Jarkorowie, Kowalowce, Oleszy, Porchowie, Ściance, Skomorochach, Sorokach, Zielonej, Żurawińcach i Żyznomierzu. Szkoły parafialne w Cwitowie i Puźnikach, szkoła etatowa 4-klasowa żeńska w Buczaczu. Powiat ten jest podolski, ma glebę dobrą, zasłonięty od północy wysoczyzną brzeżańsko - tarnopolską, klimat ciepły, wszelkie gatunki zboża i kukurydza dobrze się udają. Miasto w tym powiecie jest jedno: Jazłowiec; miasteczek 4: Barysz, Buczacz, Manasterzyska i Potok złoty. Gmin wiejskich obejmuje 74, razem gmin 79, Obszarów dworskich 69, przełożeństw obszarowych 37, ogółem jednostek administracyjnych 116. Gmin katastralnych obejmuje ten powiat 79. Z obszaru 19,3281 mil kw. zajmują gminy wiejskie i miejskie 10,5565 m. czyli 54,7 procent, obszary dworskie 8,7716 m. czyli 45,3 procent; na 1 milę kwadr. przypada 4,1 gmin administracyjnych. Ludność miast wynosi 2564 mk. czyli 3 procent; ludność miasteczek 17446 mk. czyli 21 procent; ludność wsi 60,166 mk. czyli 72 procent, co razem z ludnością na obszarach dworskich wynosi 83720 mk. Kasy pożyczkowe gminne znajdują się w następujących miejscowościach: Bielawińce, Jezierzany, Medwedowce, Nowosiołka Jazłowiecka, Ossowce, Manasterzyska, Dźwinogród, Podzameczek. W powiecie znajdują się następujące zakłady przemysłowe: cegielni 5 wyrabiających rocznie 275,000 cegieł razem wartości 2750 złr., garncarzy 19

wyrabiających rocznie 25,000 naczyń wartości 1476 złr. Wapna wypalają w 7 miejscowościach rocznie 30,000 mec (jedna meca równa się połowie korca czyli 16 garncy wied.) gipsu wypalają w 2 miejscowościach 5,200 mec rocznie; mydlarzy wyrabiających świece łojowe i mydło jest w tym powiecie 6, którzy zużywają rocznie 500 centnarów łoju, 40 cent. sody i popiołu, i produkują rocznie 380 cent. świec łojowych wartości 13,000 złr. i 120 centn. mydła wartości 3,000 złr.; świece łojowe zużywają głównie izraelici dla oświetlania swych pomieszkań w dnie szabasowe i świąteczne. Młynów wodnych jest w tym powiecie 42 o 158 kamieniach, które spotrzebowują rocznie 109,500 mec zboża i dostarczają 71,250 centnarów mąki wartości przeciętnej 380,360 złr. Browarów piwnych jest w tym powiecie 3, mianowicie: w Manasterzyskach, w Nagorzance i w Trybuchowcach. Gorzelni jest w tym powiecie 22 mianowicie: w Bobulińcach Buczaczu, Dubienku, Kościelnikach, Dulibach, Kowalówce, Koropcu, Leszczańcach, Manasterzyskach, Nagórzance, Petlikowcach, Porchowej, Petryłowie, Przewłoce, Potoku, Rzepińcach, Sorokach, Skomorochach, Trybuchowcach, Wyczułkach, Zadarowie, Zaleszczykach małych. Plantacya tytuniu nie co rok jest jednakową; ilość uprawiających zmienia się co rok; w ostatnich latach dziesięciu największa ilość uprawiających była 7686; najmniejsza 3975; największa przestrzeń użyta rocznie w tym czasie pod uprawę tytuniu wynosiła 1042 m., najmniejsza roczna przestrzeń wynosiła 510 m. Największa ilość zebranego tytuniu rocznie wynosiła w tym okresie czasu 13,888,74 centnara, najmniejsza 3895,03 centn. Największa wartość tytuniu zebranego wynosiła rocznie 115,914 złr. 21 ct., najmniejsza 34,519 złr. 57 i pół ct. Obiedwie fabryki tytuniu i cygar (w Manasterzyskach pow. Buczacz i Winniki pow. Lwów) razem spotrzebowują rocznie między 203 a 437 sześciennych sążni drzewa opałowego; liści tytuniowych spotrzebowują te obiedwie fabryki razem krajowych 5,242,484 funtów wiedeń., zagranicznych 324,886 funtów wied. Roczna produkcya tytuniu i cygar w tych fabrykach obudwu wynosi rocznie: zwitków prostego tytoniu 87,690,100 sztuk wartości 2186711 złr. 10 ct., tytuniu w paczkach 449,400 wied. fun. wartości 190,026 cygar sztuk 35,444,000 wartości 766,382 złr. 50 ct. Tabaki do zażywania produkują te obydwie fabryki razem 230,307 wied. funtów, wartości 217,671 złr. 78 i pół ct. Fabryka tytuniu i cygar w Manasterzyskach posiada maszynę parową o sile 4 koni, 3 maszyny do krajania, z których każda kraje po 50 centnarów dziennie; robotników jest w tej fabyce za dziennem wynagrodze- 38 mężczyzn, 32 kobiet, za wynagrodzeniem od sztuki 369 kobiet i 35 dzieci: razem 38 mężczyzn, 401 kob., 35 dzieci; płaca dzienna wynosi między 36 a 44 ct. Wełny ordynaryjnej produkuje ten powiat rocznie 500 centnarów wartości 15,500 złr., sukna wyrabiają w tym pow. ordynaryjnego 2000 łokci, haliny 6000 łokci, razem wartości 9000 złr. Fabryka sukna istnieje w tym powiecie jedna w Trybuchowcach pod samym Buczaczem, która zatrudnia przez cały rok 4 mężczyzn i 2 kobiety. Lnu produkuje ten powiat rocznie 200 centn., konopi 2430 centnarów; wartość roczna tych obydwóch produktów wynosi 40,450 złr. Warsztatów tkackich jest w tym powiecie rocznie w ruchu 145, które zużywają rocznie 1115 centnarów lnu i konopi, wyrabiają 111,500 łokci płutna wartości 11,150 złr. Kuśnierzy znajduje się w tym powiecie 75, którzy spotrzebowują rocznie skór owczych, jagnięcych i króliczych razem sztuk 17,560 i sporządzają ordynaryjnych kożuchów rocznie 3512 sztuk, razem wartości 35,120 złr. Lasy tego powiatu dostarczają rocznie drzewa budulcowego sztuk, 10,000 wartości 12960 złr.; drzewa opałowego twardego 15415 sążni, miękkiego 4000 sążni: razem wartości 73,660 złr. Powiat ten produkuje: pszenicy 325,000 niższo austr. mec; żyta 280,000 m., jęczmienia 104,000 m., owsa 182,000 mec, kururydzy 54,000 mec, prosa 40,000 m., hreczki 75960 m., bobu 9,000 m., grochu 36,000 m., soczewicy 7200 mec., wyki 4800 m., ziemniaków 350,000 m., buraków cukrowych 10,000 centnarów, buraków pastewnych 34,000 mec, kapusty 41667 kóp główek, przędziwa lnianego 820 cent., przędziwa konopnego 3,800 cent., nasienia lnianego 35, nasienia konopnego 145 m., nasienia rzepaku 36, nasienia koniczyny 1000 centnarów, tytuniu 540 centnarów, słomy 780,000 centn., siana 120,000 centn., potrawu 50,000 centn., koniczyny, mieszanki innych traw pastewnych 51,000 centn., innych owoców 1200 m., miodu 13 centn., wosku 3 ctry, mleka 40000 wiader, masła 3000 ctrów, sera 6000 ctrów, wełny owczej 200 ctrów, drzewa opałowego twardego 25,000 sągów, drzewa opałowego miękkiego 15000 sągów, drzewa budulcowego i wyrobowego 900,755 stóp sześc. Przemysł domowy rozległy jest pod względem tkactwa i sukiennictwa, lecz ogranicza się na grube włościańskie płótno i takież sukno, z którego wyrabiane siermięgi wzorzysto na wszystkich szwach i na przodzie kolorową włóczką wyszywane bywają, Kobiety haftują kolorowym jedwabiem koszule na ramionach i brzegi fartuszków. Handel zbożem i surowemi płodami jest w tym powiecie bardzo ożywiony, kupcy buczaccy uchodzą po tarnopolskich za najbogatszych na całem galicyjskiem Podolu. Ko-

lej żelazna nie dotyka tego powiatu; za to trzy gościńce murowane przerzynają powiat, mianowicie gościniec rządowy brzeżańsko-stanisławowski przechodzi z północy na południe, w Manasterzyskach łączy się z nim gościniec krajowy idący z Manasterzysk na Buczacz do Czortkowa; zaś w Buczaczu łączy się z tymże gościniec krajowy idący z Buczacza na Strusów do Tarnopola. Z historycznych względów zasługują na wzmiankę następujące miejscowości: Buczacz; Jazłowiec gniazdo rodziny Jazłowieckich; na ruinach warownego zamku znajdują się ormiańskie napisy; miasto to było niegdyś rezydencyą biskupów ormiańskich, jest w dziejach pamiętne klęską zadaną tatarom roku 1684; wkrótce potem zburzenie twierdzy nastąpiło; teraz liczy 2,500 mk. Złoty Potok z klasztorem ks. dominikanów i starożytnem zamczyskiem, był niegdyś gniazdem rodziny Potockich. Manasterzyska, pamiętne klęską zadaną turkom; ma jeszcze zamek niegdyś obronny, w którym mieszka właściciel tych dóbr Józef Mołodecki. *B. R.*

Buczaczki, wieś, pow. kołomyjski, nad rzeczką Czerniawą, dopływem Prutu, o 2 i pół mili na wschód od Kołomyi, o pół mili na południe od Gwoźdźca, o 1 milę na północ od stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej w Zabłotowie. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 106, pastwisk 1; posiadł. mniej. roli orn. 448, łąk i ogr. 17, pastw. 36. Okolica bardzo urodzajna, tytuń i kukurydza udają się wybornie. Ludności rzymsko katolic. 11, greckokat. 533, izrael. 37: razem 581. Należy do rzym. kat. parafii w Gwoździcu, gr. kat. parafii w Balińcach. Właściciel posiadł. więk. Kajetan Agopsowicz.

Buczaje, wś rządowa w pow. uszyckim, gm. Kosikowce, 356 dusz męz., 733 dz. ziemi włośc., należała do Trzecieskich. *Dr. M.*

Buczak, przys., pow. kaniowski, położony o 4 w. od wsi Pszenicznik, nad brzegiem Dniepru, w lesistej pozycyi, liczy mieszk. prawosł. ob. pł. 460. Ziemi wykopowej 198 dz.

Buczałka, potok, wypływa ze źródlisk leśnych w obr. gm. Miłkowa w pow. cieszanowskim koło tartaku miłkowskiego; zrazu płynie przez las, poczem wydostaje się na mokradła łąkowe gminy Mołodycza (w pow. jarosławskim), a w obr. gm. Zaradawy przyjmuje z prawego brz. potok Radówkę i na granicy gminy Mołodycza z Radawą wpada do strumienia Bechy, dopływu Lubaczówki. Kierunek biegu przeważnie południowy a długość biegu 7.5 kil. *Br. G.*

Buczały i **Herman**, wieś, pow. Rudki, oddalona od Komarna o 5 kil. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 372, łąk i ogr. 98, pastw. 8; pos. mniej. roli orn. 500, łąk i ogr. 77, pastwisk 95 morg. austr.; leży w niskiej równej bagnistej okolicy. Ludność rzym. kat. 449, gr. kat. 113, izrael. 96: razem 658. Należy do rzymsko i grecko kat. parafii w Komarnie. Właściciel pos. więk. Kazimierz hr. Lanckoroński.

Buczany, wś, pow. trocki, nad Wilią.

Bucze, pow. dąbrowski, przysiołek wsi Borek.

Buczek, 1.) wś i folw., pow. łaski, gm. i par. Buczek. Posiada kościół par. murowany z XVI wieku, prawdopodobnie poaryański, sąd gminny okr. IV, urząd gminny, odl. od Łasku 10 w. W 1827 r. liczyło 28 dm. i 186 mk., obecnie ma 64 dm., 500 mk., ziemi włośc. 318, kościel. 8, dwor. wraz z folw. Lgów 2190 morg.; w tem ornej 840 morg. Par. B. dek. łaskiego, dawniej szadkowskiego, 2800 dusz liczy. Gmina B. ma st. p. w Zelowie. W gminie istnieje: młyn wodny, cegielnia, 3637 mk. 2.) **B.**, kolonia, pow. sieradzki, gmina i par. Wróblew, rozległości morg. 16 wposiadaniu włościan, 41 mk. 3.) **B.**, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Libiszów. Liczy 16 dm., 185 mk., 604 morg. ziemi dworsk. i 305 morg włośc. (z przyległością Podlesie). *Br. Ch.*

Buczek, wieś, pow. chodzieski, 3 dm., 18 mk., wszyscy ew., 3 analf., stac. poczt. w Budzyniu o 8 kil., stac. kol. żel. Rogoźno o 20 kil. *M. St.*

Buczek, 1.) wieś rycerska, pow. brodnicki, okrąg. wójt., urz. stanu cyw. i par. Nieżywięc, stac. poczt. Wrocki, 10 dm., 115 mk., 49 kat.; przed 1840 r. Michałowski, w r. 1782 właśc. Czapski. Od st. kol. Książki 15 kil., 335,03 ha. (298,49 z. orn. i ogr., 23,06 łąk, 9,20 past., 7,28 nieuż.), parowa fabr. mączki, tuczenie bydła i skopów. 2.) **B.**, wieś, pow. grudziąski, par. Rogoźno, okr. wójt. i urząd stanu cyw. Mały Szembruk, st. poczt. Lessen, 272,20 m. mgd., 2 dm., 13 mk., 11 kat. 3.) **B.** Mały, folw., pow. grudziąski; par., st. poczt., kol. i tel. Wąbrzeźno (Briesen); okrąg wojt. Łopatki, urząd stanu cyw. Blizno; 709,70 m. rozl., 2 dm., 18 mk., 7 kat.; 1782 r. właśc. Rutkowski. 4.) **B.** Wielki, wieś, pow. grudziąski, par. Wąbrzeźno, st. poczt. Rehden (Radzyn), okr. wójt. Łopatki, urząd stanu cyw. Blizno, 378,47 m. rozl., 4 dm., 30 mk. ewang. 5.) **B.**, folw., pow. lubawski, par. Lipinki, okr. wojt. i urz. stanu cyw. Krotoszyn, st. poczt., kol. i tel. Bischofswerder (Biskupiec), 125 mk., 90 kat., 251 ha. (210 r. orn. i ogr., 19 ł., 16 past., 5 nieuż., 1 wody), gorzelnia, sprzedaż mleka do fabryki sera w Biskupcu. 6.) **B.** (Butzig), wieś ze szkołą, okrąg. wójt., urząd stanu cywilnego i stacya pocztowa, kolej. i telegr. Laskowice, par. Jeżewo, 1407,77 m. mgd., 18 dm.. 135 mk. ewang.; niegdyś czynsz płacili włościanie do Laskowic; w tej wsi folwark

Butziger Wald do Łaskowic należący; w r. 1782 właściciel Zboiński, 1648 Liński. 7.) **B.** wielki i mały, wieś szlachecka, powiat złotowski, z młynem i tartakiem, parową gorzelnią i cegielnią, szkołą, wójtostwo, urząd. stanu cywilnego i kościół; stacya poczt. kol. i tel. Linde; wieś szl. z folw. 1703,27 ha. (1046,36 r. orn. i ogr., 131,22 ł., 33,94 pastw. i torfu, 416,55 lasu, 40,28 nieuż., 24,91 wody); t. z. Plebanka ma 38,30 ha. (30,64 r. orn. i 766 łąk), włościanie 1883,91 m.: razem w W. Buczku 60 dm., 567 mk., 409 kat., na folwarku 11 dm.; młyn 2 dm.; folw. z mł. 180 mk., 108 kat. W XV w. należy do Wituńskich, bardzo starej rodziny, już w dokum. z r. 1295 wspom. (Annal. Coenobii Byssow seu coronoviensis, rękopis bibliot. Raczyńskich w Poznaniu), w r. 1453 należy Buczek już do Potulickich, w 1695 r. do Raczyńskich, później do Grabowskich; w r. 1866 panna Gabryela Grabowska, w r. 1872 Stablewski z Rzadkowa w Poznańskiem. Teraźniejszy kościół zbudowany 1730 r. przez Adama Stanisława Grabowskiego, biskupa chełmińskiego, następnie warmińskiego; tenże biskup konsekrował go 1734 r.; w kościele tym spoczywają zwłoki wielu Grabowskich. Między 1830—1840 r. był dziedzic Buczka, Józef Grabowski, głównym dyrektorem towarzystwa kredytowego w Poznaniu, Landszaftą zwanego.

Buczek, 1.) niem. *Butschkau*, Wielki i Mały, dwie wsie, pow. namysłowski, w par. katol. Rychtal. Wielki B. ma kościół filialny tej parafii i szk. kat. 1-klas. 2.) **B.**, kol. i folw., pow. wielkostrzelecki, w par. Zimnowódka, należą do dóbr Zimnowódka.

Buczka, rz., dopływ rz. Zdwiża z prawej strony w powiecie kijowskim.

Buczki, niem. *Budzken*, wś, pow. łecki, st. p. Ełk.

Buczkiemie, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermuń, par. Pokojnie. W 1827 r. było tu 8 dm. i 111 mk., obecnie 14 dm. i 136 mk.

Buczków, z Dembiną, wś, pow. bocheński, 1177 morg. rozl., w tem 443 m. roli ornej, 134 domów, 725 mieszk., paraf. w Okulicach, położenie równe, w glebie żytniej.

Buczków, ob. *Baczkan*.

Buczkowice, wś, pow. bialski w Galicyi, 1056 morg. rozl., w tem 553 roli ornej, a 350 m. pastwisk, 169 domów, 1109 mieszk., par. w Łodygowicach, tartak wodny, wiatrak i fabryka zapałek; leży w wysokich górach pomiędzy lasami, blisko granicy Szląska austryackiego.

Buczkowo, 1.) wieś, pow. chodzieski, 13 dm., 208 mk., 149 ew., 59 kat., 55 analf., stacya pocztowa w Chodzieżu o 2 kil., stacya kolei żelaznej Piła (Schneidemühl) o 30 kil., Rogoźno o 35 kil. 2.) **B.**, domin., pow. inowrocławski, 988 morg. rozl., 8 dm., 78 mk., 31 ew., 47 kat., 27 analf. Stac. poczt. i kol. żel. w Gniewkowie (Argenau) o 4 kil. *M. St.*

Buczkowo, leśnictwo królewskie, pow. brodnicki, gm. i urz. st. cyw. Ruda, par. i st. p. Lidzbark, 1 dm., 8 mk., 2 kat.

Buczkowo, wś w pow. słupskim, ziemi pomorskiej.

Buczkowska-Wola, kol., pow. łaski, gm. i par. Buczek, wraz z kol. Wilkownią i Bugaj liczy 40 dm., 342 mk., ziemi włośc. 994 morg.

Buczlo, ob. *Buclowani*.

Buczna, rz. dopływ rz. *Bucz*.

Buczniów, ob. *Bucniów*.

Buczuny, wś, w pow. trockim.

Buczyki, ob. *Bucyki*.

Buczyłowo, ob. *Buciłowo*.

Buczyn, 1.) *Szlachecki* i *Ruski*, dwie wsie, pow. sokołowski, gm. Olszew, par. Skibniew. B. szlachecki liczy 22 dm., 199 mk., 600 morg. B. ruski 3 dm., 58 mk. i 367 morg. 2.) **B.** ruski, wś, pow. sokołowski, gm. i par. Kossów. Liczy 8 dm., 81 mk., 204 morg. 2.) **B.**, wś, pow. zamojski.

Buczyn, wś w pow. pińskim, nad Stochodem.

Buczyna, 1.) z Dąbrowicą, Dąbiami, Babinką, Włostowicami i Podsobolewem, wś, pow. bocheński, 1618 morg. rozl., w tem 904 m. roli ornej a 451 m. lasu, 93 domów a 582 mieszk. Paraf. w Sobolowie, położenie pagórkowate, gleba żytnia. 2.) **B.**, wieś, pow. brodzki, leży przy samej granicy Galicyi od Wołynia, o 13 kil. na południe od Brodów, przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 84, past. 26, lasu 251; posiadł mniej. roli orn. 449, łąk i ogr. 50, past. 40, lasu 7. Ludność gr. kat. 304, izrael. 44, razem 348. Należy do gr. kat. parafii w Gajach brodzkich. 3.) **B.**, przysiołek Szczutkowa.

Buczynka, inaczej *Sterdynka*, rzeka, bierze początek pod wsią Dybów w pow. sokołowskim. Opływa wsie: Buczyn Szlachecki, Buczyn Ruski, Ratynice Nowy i Stary, Zalesie, Mursy, Kuczaby, Stelągi, Grądy, os. Sterdyń; wsie: Lebiedzie, Chądzyń, Dzięcioły Bliższe, dalsze, Ceranów, Noski, Wólka Rytelska, Rytele Olechny, Długie, Wszebory i na gruntach wsi Rytele Wszołki wpada do rzeki Bugu z lewego brzegu. Rzeczka ta długa 4¼ mili, od wsi Dybów do wsi Ratynice Stary tworzy po brzegach bagna nieprzebyte, ztąd do Sterdyni łąki łatwe do przebycia, następnie od Sterdyni do ujścia znów bagna. Szerokość koryta średnio sążni 2, głębokość wody w stanie najniższym na stopę jedną, w stanie najwyższym 5 do pół szóstej. Nizina, obfita w siano i pastwiska, jest szeroka ¼ mili.

Buczyno, okolica szlachecka, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Znajdowały się tu osady

B.-Aksamity i B.-Mancz. Wspomniane pod 1422 r. gniazdo Buczyńskich (Z. Gloger.). 2.) **B.**, okolica szlachecka, pow. i gm. Wysokie Mazowieckie, par. Kulesze. W obrębie jej leży wś B. Mikosze. W 1827 r. było tu 13 dm., 71 mk.

Buczynowa dolina, jedna z najdzikszych dolin tatrzańskich, leżąca po połudn.-wschodniej stronie grzbietu, odrywającego się od głównego grzbietu od Świnicy w kierunku płn. wsch., otoczona od półn. zach. dzikiemi i przepaścistemi skałami Granatu, a na płd. zach. Kozim Wierchem czyli Czarnemi ścianami. Cała dolina ta ma kształt okrągłej kotliny. W poprzek tej doliny przechodzi wał głazów, który tylną część doliny dzieli od poprzedniej. Przednia część tworzyła kiedyś staw, dziś jeszcze jest w niej podczas deszczów woda, która małym strumykiem spływa w kier. płd. wsch. do Roztoki. Środek doliny 1728.58 m. (Janota), a ujście doliny 1665.10 m. (Janota). Przebywa tutaj wróbel skalny. *Br. G.*

Buczyny, *stare* i *nowe*, dwie wsie, pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów. B. Stare liczą 42 dm., 275 mk. i 494 morg. ziemi; B. nowe, 15 dm. 93 mk. i 424 morg.

Bud, *Budek, Budko, Budz, Budzisz* i *Budzisław*, rozmaite formy jednego dawnego imienia, stanowiące źródłosłow nazw takich jak: Budzyn, Budków, Budziszowice, Budzisławice, Budzów i t. p.

Buda, *Budy*, nazwa ogólna geo-topograficzna osad leśnych lub powstających po wyciętych lasach. Pierwotnie oznaczała ona samo mieszkanie osadnika leśnego i w języku myśliwskim znaczy szałas z gałęzi, służący do ukrycia myśliwego przed zwierzyną, na którą czatuje. Gdy z osad, których mieszkańcy trudnili się łowiectwem, pszczolnictwem, wytapianiem smoły i t. p. przemysłami, zaczęły się tworzyć osady rolnicze, zatrzymały one swe pierwotne nazwisko, choć miejsce bud zastąpiły chaty. Najwięcej Bud spotykamy w obrębie dawnego Mazowsza (gub. warszawska, płocka, łomżyńska), choć wraz z kolonizacyą mazurską spotykamy B. na całym obszarze ziem dawnej Polski. Por. *Ruda, Majdan, Huta, Demnia* i t. p. *Br. Ch.*

Buda, 1.) wś, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Filipów, odl. o trzy mile od Suwałk, liczy: 1 dm., 21 mk. 2.) **B.** *Zawidugierska*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk. Leży przy os. leśnej Zawidugiery; liczy 9 dm. i 88 mk. 3.) **B.**-*ruska*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol. W 1827 r. było tu 10 dm. i 209 mk., obecnie 39 dm. i 226 mk. 4.) **B.**, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda. Ma 7 dm., 99 mk., odl. 26 w. od Władysławowa. 5.) **B.**, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki. Ma 5 dm., 34 mk.

Buda, 1.) *Stara*, wś, pow. zwinogródzki, o 15 w. od Zwinogródki. Niegdyś w tem miejscu były znaczne lasy i wyrabiano potaż. Należała ta wieś dawniej do Sapiehów, od których przeszła przez darowiznę na Zaborowskiego. W r. 1835 Klemens Podlewski wziął ją w posagu za żoną, ta sprzedała B. Radziejewskiemu a ten ostatni Narcyzowi Koleńskiemu, po którym odziedziczyły jego córki. Ziemi 1750 dz.; dworskiej 1100 dz. Cerkiew, zarząd policyjny w Łysiance. Osada dawnej szlachty polskiej, dziś prawosławnych. 2.) **B.**, dobra, pow. ihumeński, nad rzeką Hać, tuż przy dawnym trakcie pocztowym z Ihumenia do Mińska prowadzącym, o w. 18 od Ihumenia. Dawniej B. była własnością Parczewskich, od r. zaś 1853 należy do Homolickich; całego obszaru mają przeszło 7633 morg. Ziemia borowa, lekka, sianożęci dobre, lasu obfitość; dwa młyny i pięć karczem. Miescowość ta nie odznacza się żadnym przemysłem. *Al. Jel.* 3.) **B.**, os, pow. słucki, w 1864 r. st. przy byłym trakcie pocztowym Mińsk-Pińsk, o 16 w. od Siniawki. 4.) **B.**, ob. *Brahin*. 5.) **B.**, wś w pow. klimowickim, z katol. kaplicą parafii łozowickiej. 6.) **B.**, wś, folw. i zaśc. w pow. trockim. 7.) **B.**-*Koszelewska*, st. dr. żel. landwerowsko-romneńskiej, na przestrzeni Homel-Mińsk, między Siemienówką i Sołtanówką, o 41 w. od Homla.

Buda, 1.) wś, pow. czerniowiecki na Bukowinie, o 9 kil. od Sadogory, w par. gr. nieunickiej Mahala; dominium rządowe. 2.) **B.**, przysiołek Iwanówki.

Buda, 1.) niem. *Fischerbude*, wś, pow. olecki, st. p. Cichy. 2.) *Budda* (ob.).

Buda, folw. dóbr Komorno, pow. kozielski.

Buda, stolica Węgier, inaczej *Budapeszt*, zowie się po słowiańsku *Budzin*, po niem. *Ofen*.

Budajcie, wś, pow. trocki.

Budaki, mko, pow. akermański, gub. bessarabska, wody mineralne, latem st. pocztowa.

Budamer, ob. *Budzimir*.

Budanówka, ob. *Meża*.

Budapeszt, ob. *Buda*.

Budballen, folw., pow. gąbiński, st. poczt. Nemmersdorf.

Budcia, wielka wś w pow. bałckim, gm. Krute; dusz męz. 1117 liczy. Ziemi włośc. 3035 dz. Wieś ta oddana była w 1816 r. ks. Ypsylantemu na 50 lat wraz z wsią Smolanką, a ten ustąpił praw swoich Lipińskiemu.

Budcza, wś w pow. słuckim, nad rz. Łanią.

Budczek, ob. *Buczek*.

Budcziska, ob. *Budziska*.

Budda, ob. *Budy*.

Buddenbruk, kol. dóbr Nagodowice, pow. kluczborski.

Buddern, ob. *Budry*.

Buddin, ob. *Budyń*.

Budel, folw., pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew. Ma 5 dm., 64 mk., 777 morg. obszaru.

Budele, wieś pod górą i zaścianek na górze,

w pow. trockim, nad Wilią, o wiorst 2 od Czabiszek, 9 od st. Żosiel. Przy tej wsi wznosi się góra wysoka ku Wilii wydłużona i stopniowo spadająca, po obudwu jej bokach głębokie wąwozy oddzielają ją od płaszczyzn i tylko z jednego nieco zaokrąglonego końca łatwy jest wstęp na nią; wierzchołek widocznie jest sypany, pośrodku zaklęsły, a brzegi wystające formują kształt podkowy; z wklęsłości grusza wyrasta. Widok z tej góry czarujący: u stóp niewielką polankę przerzyna wartki strumień, tuż z wąwozu do Wilii wpadający; wprost, naprawo i na lewo jak tylko okiem sięgnąć lasy, góry, doliny, miasteczkami, dworkami i wioskami usiane; z pośród nich niebieską wstęgą w ujmujących skrętach Wilia płynie. Był tu może ołtarz bogini Mildy; tego zdaje się dowodzić samo urocze położenie. Nazwa wszakże mówi inaczej; lud nazywa tę górę skarbcem, utrzymując, iż w niej skarb jest ukryty. *R. Jac.*

Buden, *Budy*, ob. *Bielsk*.

Buden, ob. *Budy*.

Budenica, wś, pow. storożyniecki na Bukowinie, o 4 kil. od Storożyńca, z parafią gr. nieunicką.

Budestecy, ob. *Budystecy*.

Budieskuł, *Ledeskul*, szczyt w Karpatach lesistych, między Czarnohorą a Rozrogiem, 1676 m. wys.

Budisch, ob. *Budzisz*.

Budissin, *Budyszyna*, niem. *Bautzen*, ob. *Budyszyn*.

Bud-jeziory, wś, pow., par. i gm. Wyłkowyski. Ma 72 dm., 140 mk., odl. 4 w. od Wyłkowyszek.

Budka, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie. Ma 18 dm., 150 mk., odl. 25 w. od Maryampola. Niegdyś st. poczt. na trakcie z Warszawy do Kowna, między Maryampolem a Wejwerami, o 50 mil od Warszawy.

Budken, ob. *Budki*.

Budki, 1.) wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. i okr. sądowy Gościeradów, st. p. Kraśnik. Osad włośc. 10, ziemi ornej 83 morg., lasu 32 m., 75 mk. Włościanie średniej zamożności: jeden ma pasiekę z 200 pni. Gleba: glinka popielatka urodzajna. Przed uwłaszczeniem włościan B. należały do dóbr Liśnik Mały. *A. M.* 2.) **B.**, kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec. 3.) **B.**, wś, pow. konecki. gm. i par. Chlewiska. Zakłady żelazne, 43 dm., 271 mk., 237 morg. obszaru. 4.) **B.**, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów. W 1827 r. było tu 7 dm. i 68 mk. 5.) **B.**, wś i folw., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, morgów 333, dm. 7. 6.) **B.** stare i nowe, wś, pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Osiek Wielki. W 1827 r. B. stare liczyły 5 dm. i 76 mk., B. Nowe zaś 42 dm. i 260 mk. 7.) **B.**, wś włośc., nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. Zaręby, par. Chorzele. W 1827 r. było tu 30 dm. i 205 mk., obecnie liczy 37 dm., 246 mk.; wiatrak jeden, powierzchni 1,253 morg. (gruntu ornego 459 morg.).

Budki, wś, pow. winnicki, dusz męz. 340, ziemi włośc. 660 dz.; ziemi dwor. 1034 dzies.; należały do Potockich, dziś Kajetana Russanowskiego. 2.) **B.**, wś, pow. bracławski, należy do Kossowskich, ob. *Sorokotiażyńce*.

Budki, wś, pow. dubieński. Była tu kapl. katolicka b. parafii Krupiec.

Budki, 1.) *Nieznanowskie*, wieś, pow. Kamionka strumiłowa, leży nad potokiem Bobrówką, dopływem pobliskiego Bugu, śród lasów należących do dóbr Busk. Przestrzeń posiadł. dworskiej roli orn. 14, łąk i ogr. 111, pastw. 12, lasu 1649; posiadł. mniej. roli orn. 282, łąk i ogr. 401, pastw. 137, lasu 4 morg. Ludność rzym. kat. 543, izrael. 13: razem 556. Należy do rzym. kat. parafii Kamionki strumiłowej. 2.) **B.**, przysiołek Stykowa.

Budki, folw., pow. wągrowiecki, ob. *Smogulec*.

Budki, niem. *Klein-Bialla*, wś, pow. olecki, pod Mieruniszkami, niedaleko Białej.

Budków, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów. W 1827 r. było tu 10 dm. i 49 mk., obecnie 16 dm., 132 mk., 419 morg. ziemi dworsk. i 209 m. włośc.

Budków, wieś, pow. Bóbrka, nad potokiem Krywula, o ćwierć mili na południe od stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej w Staremsiole, która to kolej pod tę wieś przechodzi; od Bóbrki oddaloną jest na północny zachód o 9 kil. a o 2 kil. na północ od wsi Podmanasterzec; między temi obudwu wsiami Budków i Podmanasterzec tworzy Krywula staw. Przestrzeń posiadłości dworskiej: roli ornej 35, łąk i ogrodów 21, pastwisk 50, lasu 1454; posiadłość mniejsza: roli ornej 697, łąk i ogrodów 196, pastwisk 171, lasu 33 m. Ludność rz. kat 104, gr. kat. 425, izrael. 13: razem 542. Posiada szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 474 złr.

Budków, niem. *Baudke* lub *Bautke*, wieś, pow. wołowski, pod Winczkiem.

Budkowice 1.) (Stare), niem. *Alt-Budkowitz*, wś, pow. opolski, z par. katol. dek. siałkowskiego, dawniej filią parafii Jałowa, kość. z r. 1713. Filia w Laskowicach. Parafia liczy 4600 kat., 1260 ew., 37 izr. Do dóbr B. należy kol. Dębieniec. 2.) **B.** (Nowe), niem, *Neu-Budkowitz*, kol., pow. opolski, par. Stare B. Do Nowych B. należy osada Morzynek. Obie te wsie B. Nowe i Stare leżą nad strugą zwaną dziś *Budkowitzer Wasser*, dopływem Stobrawy.

Budkówka, rz., lewy dopływ rzeki Sobu w powiecie lipowieckim. Na jej brzegach

znajduje się granit opalowy. Uchodzi powyżej Lipowca.

Budkowo, *Butkowo*, wś włośc. i wś drobnej szlach., pow. płocki, gm. i par. Drobin, wś włość. 11 dm., 68 mk., 10 m. obszaru; wieś prywatna (4 części) i drobnej szlachty liczy 8 dm., 51 mk. i 403 m. obszaru (342 ornej ziemi). Mieszkał tu dawny i liczny ród Boleszczyców.

Budlew, *Budlewo*, wś w b. ziemi bielskiej, dziś pow. bielski, gub. grodzieńskiej. Tu w r. 1774 ur. się ks. Jakób Falkowski pijar, założyciel Instytutu głuchoniemych i ociemniałych w Warszawie.

Budne, 1.) wś szlach. i włośc., pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczkowo, 798 m. obszaru. W 1827 r. było tu 12 dm. i 76 mk., obecnie 197 mk. włościan i drobnej szlachty. 2.) **B.**-Sowięta, wś drobnej szlachty, nad rz. Płodownicą, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo. W 1827 r. było tu 26 dm. i 142 mk., obecnie zaś liczy 37 dm. i 202 mk., obszaru 755 m. (ornego 316 m.) 3.) **B.**-Żarnowo, wś, szlach i włośc., nad rz. Biebrzą, pow. szczuczyński, gm. Ruda, par. Białaszewo. W 1827 roku było tu 8 dm. i 43 mk. *Br. Ch.*

Budne i **Millerówka**, wś, pow. mohylowski, 311 dusz męz., 488 dzies. ziemi włośc. a dworskiej 633 dz. używal. i 20 dz. nieużyt. Własność zasłużonego lekarza-jubilata dra Dobrowolskiego; dawniej należała do klucza szarogrodzkiego. Ma duży młyn pytlowy i gorzelnię dobrze urządzoną. *Dr. M.*

Budnica (Wielka), wś w gub. witebskiej, przy trakcie z Newla do Wieliża.

Budniki, pierwotni osadnicy w miejscowościach zwanych Budami.

Budniki, wś, pow. trocki.

Budnikiszki, wś, pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Ilgowo. W 1827 roku było tu 5 dm. i 43 mk., obecnie 5 dm. i 50 mk.

Budniówka. Tak piszą niektórzy nazwę rz. Budkówki.

Budno, wś, w pow. sokólskim, gub. grodz., o 22 w. od Sokółki, chat 15.

Budny, młyn wodny w dobrach Nowawieś, pow. bytomski.

Budomierz (z Komorowszczyzną i Zalęgiem), wś, pow. jaworowski, o 2 kil. od Hruszowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 269, łąk i ogrodów 135, pastwisk 58, lasu 689; posiadłość mniejsza: roli ornej 483, łąk i ogrodów 186, pastwisk 133 m. Leży śród lasów i piasków. Ludności gr. kat. 536, izraelitów 15: razem 551. Należy do gr. kat. par. w Hruszowie.

Budoszkowice, ob. *Bogdaszowice*.

Budów, *Budowo*, wś, pow. słupski na Pomorzu.

Budów, wś, (?), niegdyś własność jezuitów w Perejasławiu.

Budowanie, folw., pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Laukieliszki, odległy 10 w. od miasta pow. W 1827 r. było tu 10 dm. i 95 mk., obecnie 7 dm. i 85 mk.

Budowanie, wś w pow. lęborskim ziemi pomorskiej.

Budowieść, rzeka, lewy dopływ rz. Obol, ma źródło w jeziorze Łoważ, przyjmuje z prawej strony Czernicę.

Budowisko, wś, pow. kalwaryjski, gmina i par. Kalwarya. Liczy 5 dm. i 27 mk., odl. 6 w. od Kalwaryi.

Budowo, ob. *Budów*.

Budrany, okrąg wiejski w gm. Aleksandrowo, pow. święciański, liczy w swym obrębie wsie: Traszany, Czertowszczyzna, Budrany, Sucharyszki, Pietraszyszki, Popiszki; zaścianki Głuszyca, Borowy, Jackuny, Popiszki, Stara-Niedorośl.

Budrejeczki, folwark, pow. wiłkomierski, par. Uciany, własność Leopolda Łukaszewicza z podziału Budrejek pomiędzy braćmi powstały; włók gruntu 5.

Budrejki, majętność ziemska, pow. wiłkomierski, gm. Uciana, od lat 200 zostająca w imieniu Łukaszewiczów. Gruntu włók 7; położona przy trakcie prywatnym z Uciany do Wilna.

Budry, wś, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Godlewo. Liczy obecnie 10 dm. i 80 mk., odl. 43 w. od miasta powiatowego.

Budry, 1.) wś rządowa w pow. telszewskim, nad rz. Korcianką, o 56 w. od Telsz; kościół katol. Podw. św. Krzyża, drewniany, 1753 przez mieszkańców wzniesiony, filialny korciański. 2.) **B.** folw., pow. święciański, własność Tomaszewskiego Rafała, par. łabonarska. Tu mieszkał sławny na Litwie lekarz włościanin Piotr Sargunas, który leczył ziołami i do niego z kilku gubernij niby na odpust zjeżdżały się tłumy osób. 3.) **B.**, majątek ziemski, pow. święciański, własność Żarnowskiego, par. łabonarska.

Budry, wieś kościelna, w pow. węgoborskim, w pobliżu rzeki Gołdap, 12 kil. na półn. wsch. od Węgoborka. Na południe od tej w równinie położonej miejscowości wznoszą się wzgórza pokryte pięknemi lasami iglastemi. Na przeciwnej stronie rzeki Gołdap wznoszą się skaliste lasy. Pod wpływem łagodnego klimatu, wywołanego bogactwem lasów, ma lekki, łatwy do obrobienia grunt piaszczysty, obfite urodzaje; 778 mk. ew., w znacznej części polaków; żyją z rolnictwa, trudnią się także wycinaniem drzewa w lasach rządowych i pracują przy nawodnieniach na królewskich łąkach melioracyjnych. Przemysł (60 rzemieślników) bardzo ożywiony, zaspakaja jednak

tylko potrzeby miejscowe i okolicy. Stacya poczt.; poczta osobowa do Węgoborka i Gołdapu.

Budryki, majętność o pół mili od Retowa, w pow. rosieńskim, par. Retów. Leży przy szosie wiodącej z Retowa do Płungian. Niegdyś posiadłość kilku Budryków: Stanisława, Piotra i Daniela, oraz kilku innych, bo do składu tej posiadłości należały: Piwowary i Drupszty; w późniejszym zaś czasie przeszły dzisiejsze B. do Kondruttów, a obecnie z wianem do Leona Stulgińskiego. *Fel. R.*

Budryszki, dwór, pow. wileński, do dóbr Czabiszki Piłsudzkiego Stefana należący, nad Wilią.

Budsin, ob. *Budzyń.*

Budsław, *Buclaw*, *Budzlaw*, mko pow. wilejskiego, nad rz. Serwecz, założone przez Aleksandra Jagiellończyka 1504 r. i darowane bernardynom wileńskim, od Wilna 180 w., od Wilejki 49. Par. kościół katol. Narodz. N. M. P., z muru wzniesiony 1788 przez parafian. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol. dek. wilejskiego dusz 3626. Filie w Berezowce i w Motykach. Dawniej była kaplica w Żosinie. Mieszk. obojga płci 686. Dobra B. są własnością Zygm. Oskierki. Gmina B. liczy w swym obrębie 325 dymów, 2952 włościan ob. płci, zarząd gminny mieści się w miast. Budsławiu. Gmina składa się z 7 okręgów wiejskich: Budsław, Polesie, Komarowo, Wróble, Iłowo, Wosin, Szynkowszczyzna. Okrąg wiejski B. w gm. B. liczy w swoim obrębie mko B. i wieś Kurczyn.

Budszisken, ob. *Budziska.*

Budup, ob. *Nemonin.*

Budupoehnen (niem.), kilkanaście wiosek w Prusiech wschodnich nosi tę nazwę.

Budweitschen (niem.), siedm wsi w Prusiech wschodnich (cztery w pow. stołupiańskim) nosi tę nazwę, zapewne tego samego pochodzenia co polskie Budwiecie i następujące Budwethen.

Budwethen (niem.), kilka wsi w Prusiech wschodnich nosi tę nazwę. Główna z nich wieś kościelna 24 kil. na połud. wsch. od miasta pow. Ragneta, w pustej, lecz zyżnej równinie, 321 mk. ewang., mówiących po niem. i litewsku; trudnią się rolnictwem, przemysł nieznaczny, agentura pocztowa.

Budwieć, wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Berzniki, liczy 28 dm. i 241 mk.

Budwiecie, 1.) wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki, odl. 13 w. od m. pow. W 1827 r. było tu 24 dm. i 202 mk., obecnie 28 dm., 260 mk. 2.) **B.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki. W 1827 r. było tu 23 dm. i 203 mk., obecnie 37 dm., 319 mk.; odl. 14 w. od m. pow. 3.) **B.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od m. pow. 17 w. W 1827 r. było tu 35 dm. i 280 mk., obecnie 45 dm., 412 mk. 4.) **B.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. Lubów, par. Grażyszki. W 1827 r. było tu 18 dm. i 126 mk., obecnie 22 dm., 140 mk., odl. 11 w. od m. pow. 5.) **B.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya. Liczy 10 dm. i 85 mk. 6.) **B.**, folw. i dobra, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. o 16 w. od m. pow. Znajduje tu się kaplica katolicka. W 1827 r. było tu 13 dm. i 115 mk.; obecnie zaś liczy 8 dm. i 34 mk. 7.) **B.** małe i wielkie, dwie wsie, pow. władysławowski, gm. Zyple. B. małe należą do par. Łuksze, B. wielkie do par. Błogosławieństwo. B. wielkie w 1827 r. liczyły 15 dm. i 134 mk., obecnie 22 dm. i 182 mk. B. małe zaś w 1827 r. 3 dm. i 26 mk., obecnie 2 dm. i 22 mk. 8.) **B.**, wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, parafia Maryampol. W 1827 r. było tu 7 dm. i 72 mk., obecnie zaś liczy 6 dm. i 69 mk. 9.) **B.** Chlebiszki i Michaliszki, wsie, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Płutyszki i Preny. B. chlebiszki liczą 5 dm. i 50 mk., B. michaliszki 2 dm. i 14 mk. *Br. Ch.*

Budwietys, wieś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze. Liczy 5 dm. i 51 mieszk.

Budwiszki, dwór, pow. wiłkomierski, par. Dobejki, niegdyś z eksdywizyi sterkańskiej Kuszelewskiemu wydzielone; obecnie siostrzan jego Kurmin jest dziedzicem.

Budy, wsi noszące te nazwy powstawały zwykle w obrębie innych; tak np. na gruntach Augustowa: Budy Augustowskie, Józefowa: Budy Józefowskie i t. p. Dla tego też pomieścimy je głównie pod nazwiskami wsi na terytoryum których powstały. Por. *Buda.* *Br. Ch.*

Budy, 1.) dawny obszar leśny puszczy korabiewskiej, w obrębie którego z pierwotnych osad leśnych (bud) tworzyły się wsie i osady: Bednary, Mrozy, Waleryany, Pniewie, Studzieniec, Zaklasztorne, Długokąty, Chojnackie, Wolskie, Bylińskie, Zielone, Grabskie, Kałki, Wikuckie. Ogólne miano Budy, które jeszcze w Tabelli wsi z 1827 r. spotykamy przy powyższych miejscowościach, dziś przechowało się przy kilku jedynie jak: B. zaklasztorne, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Chojnata. W 1827 r. było tu 47 dm. i 358 mk. B. Chojnackie, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata; B. kałki i B. grabskie, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Skierniewice. 2.) **B.**, nazwa znacznego obszaru po wyciętych lasach, pow. błoński, gm. i par. Kaski. W obrębie tym leżą: B. stare, wś, 554 mk.. B. Grzybek, wś, 407 mk., B. Zosine, wś, 609 mk. i B. michałowskie, 316 mk. 3.) **B.**, obszar po wyciętych lasach, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. W obrębie tym leżą B. Stare. W 1827 r. liczyły 20 dm.

i 176 mk., obecnie 206 mk. B. nowe, w 1827 r. liczyły 23 dm. i 150 mk., obecnie 228 mk. B. józefowskie w 1827 r. liczyły 17 dm. i 138 mk., obecnie zaś 213 mk. 4.) **B.** mszczonowskie, wś, pow. błoński, gm. Radziejowice, liczy 275 mk. 5.) **B.** *Bartniki*, gm. Bolimów, pow. łowicki, 76 dm., 310 mieszk. odl. od Łowicza 25 w. Budy-bolimowskie i B. grabina w pobliżu. 6.) **B.** *ciechomskie*, *dolne*, *nowe* i *stare*, cztery wsie, pow. gostyński. B. ciechomskie i dolne gm. Łęck, par. Dobrzyków, zaś B. stare i nowe, gm. Słubice, par. Jamno; ogólna rozległość ziemi ornej i łąk wynosi 750 morg., ludność około 500 dusz, domów 56. 7.) **B.** *kaleńskie*, powiat gostyński, gmina Szczawin kościelny, parafia Suserz. Liczy 29 dm., 244 mk. i 611 morgów obszaru ziemi włośc. 8.) **B.** *korzeńskie*, pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gombin. Liczy 6 dm., 51 mk., 166 morg. 9.) **B.** *lucieńskie*, wś, pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gostynin. Liczy 11 dm., 90 mk., ziemi ornej m. 160, łąk m. 60. 10.) **B.**, *Suserskie*, wś, pow. gostyński, gm. Szczawin kościelny, par. Suserz, liczy 9 dm., 60 mk., należy do włościan ogólnej przestrzeni morg. 120 11.) **B.**, *stare* i *nowe*, wsie włośc., pow. kutnowski, gm. Mikstal, par. Łanięta. B. stare mają 15 dm., 212 mk. i 224 morg. ziemi ornej żytniej. B. nowe liczą 16 dm. 249 mk. i 243 m. pszen. roli. *W. W.* 12.) **B.** *Liskowskie*, folw., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Lisków, ma 67 m. rozl., w tem 57 m. roli ornej, 6 m. lasu, 4 m. łąk., 4 dm., 48 mk. 13.) **B.** *Liskowskie*, wś tamże, 32 dm., 321 mk., 158 m. roli ornej. *M. T.* 14.) **B.** *Psarskie*, kol., pow. turecki, gm. Wichertów; o 9 w. od Dobry. 15.) **B.** *Słodkowskie*, kol., pow. turecki, o 5 w. od Turku. 16.) **B.**, os., pow. koniński, gm. Brzeźno, o 6 w. od Konina, ma 15 m. rozl., 26 mk., grunt sapowaty, podlega zalewom. 17.) **B.** pustkowie, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków, rozległości morg. 89; 12 mk. 18.) **B.** *Rudzkie*, osada, pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Małyń, ludności 18 bezrolnej. 19.) **B.** *Bratkowskie*, osada, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, rozległości morg. 39 w posiadaniu włościan, ludności 35. 20.) **B.**-*Dybki*, wś, pow. ostrowski, przy b. trakcie pocztowym z Warszawy do Białegostoku, o 3 mile za Wyszkowem. 21.) **B**-*Grudzie*, wś, pow. ostrowski, gm. Imienica, par. Ostrów. 22.) **B.** *Kozłówka* i **B.** *Żelazne*, dwie wsie, pow. kolneński, gm. i par. Mały-Płock. W 1827 r. B. żelazne liczyły 4 dm. i 39 mk., B. kozłówka 12 dm. i 85 mk. 23.) **B.** *czarnockie*, wś, pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Piątnica. W 1827 r. było tu 22 dm. i 142 mk. 24.) **B.**, wieś, pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko. 25.) **B.** *bledzewskie*, wieś, pow. sierpecki, ob. *Bledzewo*. 26.) **B.** *ciemniewskie*, wś włośc., pow. płoński, gm. Sochocin, par. Sochocin i Wyszogród, posiada 7 domów, 49 mk., powierzchni zajmuje 216 morg. 27.) **B.** *garlińskie*, osady włośc. i drobnej szlachty, położone w pow. ciechanowskim, gm. i par. Grudusk, zajmują powierzchni 269 morg., posiadają domów 18, mieszk. 111. 28.) **B.** *koziebrodzkie*, kolonia, wieś i osada leśna pryw., pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody; kolonia i wieś zajmuje powierzchni 669 morg., w tej liczbie 439 morg. gruntu ornego, liczy mieszk. 251, budynk. mieszk. 30. 29.) **B.** *Kraszewskie* i **B.** *Kraszewskie-Kilanowo*, dwie kolonie w pow. sierpeckim, gm. i par. Raciąż, liczą 197 mieszk., 24 dm., powierzchni 551 morg., w tem gruntu ornego 382 morg. 30.) **B.** *Matusy*, wś drobnej szlach., pow. mławski, gm. Mostowo, par. Dąbrowa, 5 dm., 24 mk., 65 morg. ziemi. 31.) **B.** *milewskie-narty*, wś włośc. i kolonia w pow. sierpeckim, gm. i par. Koziebrody, liczą mieszk. 146, budynk. 16, powierzchni 623 morg. 32.) **B.**-*osieckie*, *nowe*, *włosty*, *bory*, kolonia, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, liczy 191 mk., 21 dm., powierzchni 550 morg., w tem 537 morg. gruntu ornego; do kolonii należy kuźnia i wiatrak. 33.) **B.** *Osiek-piaseczny* lub *B.-piaseczne*, kolon. i wieś, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, liczy 246 mieszk., 29 dm., powierzchni 560 morgów. 34.) **B.**, *osieckie-stare*, *włosty*, *bory*, kolon. w pow. sierpeckim, gminie i par. Koziebrody, liczy mk. 186, domów 13, powierzchni 397 morg, w tem gruntu ornego 382 morg. 35.) **B.** *przepitki*, folw., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Krulewo, 2 dm., 16 mk. 36.) **B.** *Przysieki*, pow. przasnyski, gm. Jednorożec, parafia Krasnosielc, zajmuje powierzchni 500 morg. (273 morg. gruntu orn.), posiada 21 dm. i 181 mk. Rządowa osada leśnej straży Budy Przysieki posiada smolarnię, 1 dm. i 5 mk. 37.) **B.**-*Rumockie*, wś włośc. w pow. ciechanowskim, gm. Młock, paraf. Sulerzysz, liczy 189 mieszk., 25 domów, 510 morg. powierzchni, we wsi znajduje się karczma. 38.) **B.** *Siemiątkowskie*, *B. Laszewskie*, *B.-Wolany*, trzy kolon., położone w pow. sierpeckim, gm. i par. Gradzanowo, liczą mk. 261, dm. 27, powierzchni zajmują 990 morg., w tem gruntu orn. 438; w kol. Budy Siemiątki, znajduje się karczma. 39.) **B.**-*Sulkowskie*, wś, włośc., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Niedzbórz, liczy 120 mk., 17 dom., powierzch. 402 morgów, w tej liczbie gruntu ornego 258 morg. 40.) **B.**-*Zglenickie*, kol., pow. sierpecki, gm. Lisewo, paraf. Kurowo, położona nad rz. Skrwą, liczy 91 mk., 7 domów, powierzchni 171 morg. 41.) **B.**-*Żabowskie* lub *B. penszczyzna*, kolon. w pow. sierpeckim, gm. Koziebrody, par. Zawidz kościelny (położona blisko miejscowości Krzyżówka zwanej), liczy 86 mk., 6

domów, powierzchni 136 morg. 42.) **B.**-*Rempińskie*, ob. *Rempin*. 43.) **B.**-*Machowskie*, ob. *Machowo*, *Mochowo*. *Br. Ch.*

Budy, 1.) wś, pow. bracławski, 478 dusz męz., 774 dz. ziemi włośc., 1556 dz. ziemi dworskiej, należała do Potockich, dziś Marcelego Sobańskiego. *Dr. M.* 2.) **B.**, wś, pow. krzemieniecki, ma kaplicę katol. parafii Radziwiłów. 3.) **B.**, ob. *Kaniów*.

Budy, 1.) wś, pow. bialski w Galicyi, o 6 kil. od Oświęcima, w par. rz. kat. Oświęcim. 2.) **B.** (z Zabojkami), wś, pow. rzeszowski, 4400 morg. rozl., w tem 1842 m. roli ornej a 1910 m. lasu, 273 domów, 1371 mieszk., parafia w Mrowli. Leży w równinie, gleba żytnia, gorzelnia i browar. 3.) **B.** *Łańcuckie*, wś, pow. łańcucki, 2557 morg. rozl., w tem 1513 m. roli ornej, 266 domów, 1637 mieszk., parafia w Nowosielcu, położenie pagórkowate, gleba żytnia. Obszar dworski należy do majoratu łańcuckiego Alfreda hr. Potockiego. 4.) **B.** *Przeworskie* (z przedmieściem), wś, pow. łańcucki, 1866 morg. rozl., w tem 1516 m. roli orn., 11) dm., 741 mk., parafia w Przeworsku, kasa pożyczkowa gminna, młyn parowy, cegielnia pospolita. Wieś ta stanowi prawie przedmieście m. Przeworska, należącego do ordynacyi ks. Lubomirskich. 5.) **B.**, ob. *Kobelnica ruska*, *Hussaków*, *Hrebenne*, *Zaszków*, *Kamionka wołoska*.

Budy, niem. *Buden*, 1.) folw., pow. wrzesiński, ob. *Mikuszewo*. 2.) **B.**, wieś, pow. krotoszyński, 59 dm., 361 mk., 52 ew., 309 kat., 126 analf. Stac. poczt. Dobrzyca o 8 kil., stac. kol. żel. Koźmin o 12 kil. 3.) **B.**, domin., pow. inowrocławski, 817 morg. rozl., 6 dm., 65 mk., 1 ew., 64 kat., 33 analf. Stac. poczt. Strzelno o 7 kil., stac. kol. żel. Mogilno o 21 kil. 4.) **B.** *Palędzkie*, wś, pow. mogilnicki, 8 dm., 75 mk., 59 ew., 16 kat., 32 analf., stac. poczt. i kol. żel. Mogilno o 12 kil. *M. St.*

Budy, 1.) niem. *Budda*, dobra, pow. starogrodzki, par. i stac. p. Lubichów, ma 254 ha. rozl., fabrykę krochmalu, hodowlę bydła holenderskiego i owiec Rambouillet. 2.) **B.**, niem. *Choino-Buden*, wś, pow. brodnicki, st. p. Brodnica. 3.) **B.**, niem. *Neudorf-Buden*, wś, pow. grudziąski, st. p. Grudziądz. 4.) **B.**, albo *Myśliwstwo*, niem. *Jagdhaus*, wś, pow. wałecki, st. p. *Schoenthal*. 5.) **B.**, ob. *Księżebudy*.

Budyczyna, rzeczka, dopływ Teterowa w gub. wołyńskiej. Por. *Stołpów*.

Budykierz, kol. włośc., pow. ostrowski, gm. Brańszczyk, par. Poręby. W 1827 r. było tu 12 dm. i 68 mk.

Budyłów, 1.) wieś, pow. brzeżański nad Strypą, o 15 kil. od Kozowy, liczy w 310 rodzinach 1290 ludności, t. j. 658 mężczyzn, 640 kobiet; 609 rzym. kat., 633 gr. kat., 18 izraelitów. Przestrzeni 3886 m., mianowicie 3510 m. roli orn., 90 m. łąk, 141 m. ogr., 52 m. pastw., 64 m. dróg, 5 m. wody, 26 m. innych przestrzeni. W tej gminie jest parafia gr. kat. (dusz 1074), do której należą także filia: Medowa i Wymysłówka; kościół rz. kat. pod wezwaniem Najczystszego Serca N. P. Maryi postawiony 1852 r. Wieś ta ma szkołę etatową 3-klasową, do której uczęszcza 80 dzieci, tak chłopców jak i dziewcząt. Teraz B. jest własnością Władysława hr. Baworowskiego. Par. rz. kat. B. dek. brzeżańskiego 1949 dusz liczy. 2.) **B.**, wieś, pow. śniatyński, leży nad Prutem, o ćwierć mili na zachód Śniatyna. Przestrzeni posiadł. dwor. roli orn. 78, łąk i ogr. 78, lasu 16; posiadł. mniej. roli orn. 1053, łąk i ogr. 114, past. 137, lasu 6. Ludność rzym. kat. 9, gr. kat. 766, izrael. 21: razem 796. Należy do rzym. kat. par. w Śniatynie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy filia Mikuliñce (551 dusz); cała parafia liczy 1317 dusz gr. kat. obrządku. Wieś ta posiada szkołę niezorganizowaną. *B. R.*

Budyłówka, 1.) wś, pow. brzeżański, o 8 kil. od Kozowy, w par. gr. kat. Koropatniki. 2.) **B.**, przysiołek Łyśca starego.

Budyń, wś, pow. pilzeński, o jeden kil. od Pilzna, w par. rz. kat. Zwiernik.

Budyń, niem. *Buddin*, dobra szlach., pow. świecki, st. p. Terespol, par. Przysiersk; mają 381 ha. rozl. W 1782 r. należały do Deręgowskiego.

Budyni, lud starożytny, ob. *Kijów*.

Budynin, wś, pow. sokalski, o 3 mile na zachód od Sokala, a o 10,5 kil. na północny wschód od Bełza. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 473, łąk i ogr. 80, past. 8, lasu 58; posiadł. mniej. roli orn. 870, łąk i ogr. 181, pastwisk 5 morg. Ludność rzym. kat. 24, gr. kat. 579, izrael. 10: razem 613. Wieś ta leży w jednej z najurodzajniejszych okolic Galicyi. Należy do rzym. kat. parafii w Żniatynie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą miejscowości Worochta (183) filia, Wasylów Wielki (528 dusz gr. kat. obrządku): razem ta parafia liczy 1260 dusz gr. kat. i należy do dekanatu bełzkiego.

Budysa lub *Budyssa niższa*, niem. *Beuthen am Oder* lub *Beuthen in Schlesien*, miasto na Szląsku niższym, stacya dr. żel. między Głogową a Rothenburgiem n. O, pow. kożuchowski, ma parafią katol. dek. kożuchowskiego, parafią ewang. od r. 1741; młyny, garncarstwo, sadownictwo, winnice.

Budystecy, *Budestecy* (łuż.), niem. *Postwitz*, *Grosspostwitz*, wieś na saskich Łużycach, w powiecie budyszyńskim, w malowniczem położeniu u stóp gór łużyckich, w kierunku między szczytami Pichow a Czornyboh. Stacya kolei żelaznej Budyszyn-Schandau, urząd pocztowy. Kościół parafialny protestancki z nabożeń-

stwem w języku serbskim. Tu był pastorem zasłużony w piśmiennictwie górno-łużyckiem Michał Frencel (Brancel), zm. 25 czerwca 1706. Grób jego oraz **Jana Michała** Budara, filantropa serbów łużyckich, na miejscowym cmentarzu. W r. 1875 domów 60, ludność 487, w tem serbskiej (według oficyalnych wykazów, w rzeczywistości niezawodnie więcej) 299.

Budyszcze, 1.) wś, pow. kowelski, gm. Dubowa, należy do rządu. Ziemi 488 dz., domów 20, ludność 138. Gleba: piasek i glina na podkładzie kredowym. Należała do starostwa kowelskiego. Narzecze rusińskie. 2.) **B.**, zwane *B. Łysiańskie*, wś, pow. zwinogródzki, nad rz. Zgniłym Tykiczem, o 4 w. od Łysianki i Szostyrzyniec, o 20 w. od Zwinogródki, o 120 od Kożanki. Mieszk. 760 wyznania prawosł. Cerkiew parafialna zbudowana w 1738 r. Cukrownia produkująca rocznie 14000 pud. mączki cukrowej, obecnie zamknięta. Ziemi 1175 dzies. w części piaszczystej i gliniastej. Należy do Tyszkowskiego, dawniej do Hurkowskich. Zarząd gminny we wsi Szostyrzyńcach, policyjny w Łysiance. *Kl. Przed.* 3.) **B.**, zwane *B. wielkie* lub *Budyszcza*, wś, pow. zwinogródzki, o 10 w. od Zwinogródki ku Kaniowu. Niegdyś ta wieś należała do klucza łysiańskiego, potem należała do Lubomirskich, Potemkina, a po nim otrzymał ją Wasyli Engelhardt. Obecnie włada nią wnuk jego Piotr, mający tu swoje stałe mieszkanie we wspaniałym domu, przy którym śliczny park i ogród. Cerkiew paraf. Zarząd gminny w Kiryłówce, policyjny w Szpole. Ziemi 2111 dzies., mieszk. 893. Do dóbr B. należą wsie: Segedyńce, Żurawska i Pedynówka; razem 6000 dzies. *Dr. T. Hr.* 4.) **B.**, wś, pow. czerkaski, o 2 w. od m. Moszen, na drodze do Czerkas. Mieszk. 968, wyznania prawosławnego, należą do mozsniańskiej parafii; tamże zarząd gminny i policyjny. Ziemi 2016 dzies., nadzwyczaj urodzajnej, należy do Woroncowa.

Budyszink (łuż.), *Budyszynek*, niem. *Klein-Bautzen*, wś serbska z parafialym kościołem ewang., na Łużycach saskich, w pow. budyszyńskim; 1875 r. miała 40 dm., 228 mk.

Budyszów, niem. *Baudis*, trzy wsie na Szląsku pruskim. 1.) niem. *Gross-Baudis*, pow. lignicki, nad rz. Leisebach. 2.) **B.**, niem. *Klein-Baudis*, o pół mili od poprzedzającego i 3.) **B.**, niem. *Polnisch-Baudis*, pow. nowotarski na Szląsku.

Budyszyn, *Budyszin*, mylnie *Budziszyn*, niem. *Bautzen*, miasto na górnych Łużycach w Saksonii, pod 51° 11′ 12″ szer. półn., 681 stóp nad poziomem morza baltyckiego, w malowniczem położeniu nad Sprewją, z widokiem na wzgórza ku południowi; ulice pną się pod górę, ponad dachy piętrzą się średniowieczne baszty i wieże. W średnich wiekach przechodził razem z Luzacyą różne koleje; należał do Niemiec, chwilowo pod panowaniem Polski, w r. 1018 zawierał tu pokój Bolesław Chrobry z Henrykiem II. B., dłuższy czas posiadany przez Czechy na prawie lennem, od połowy wieku XIII do r. 1319 ulegał margrabiom brandenburskim, wrócił potem do Czech; za Karola IV wcielony do krajów korony czeskiej, od r. 1346 razem z Zhorjelcem, Żitawą, Lubij, Kamieńcem i Lubaniem tworzył tak zwany związek sześciu miast. W r. 1429 bezskutecznie oblegany przez Hussytów, r. 1469 otrzymał prawo bicia monety; podczas wojny trzydziestoletniej kilkakroć oblegany, zdobywany, łącznie z Luzacyą odpadł do Saksonii. Pamiętny bitwą Francuzów i sprzymierzonych 20 i 21 maja 1813 r. Jest dziś głównem miastem obwodu budyszyńskiego (Kreishauptmannschaft, Krajske hejtmanstwo), który się dzieli na cztery powiaty (Amsthauptmannschaft, Hamtske hejtmanstwo): 1) żitawski, 2) lubijski, 3) budyszyński, 4) kamienecki. W d. 3 grudnia 1867 r. liczył 12591 mieszk., w czem 1181 katolików; w d. 1 grudnia 1875 r. 14709 to jest 7856 mężczyzn, 6853 kobiet; pod względem narodowości Serbów łużyckich 2669 a więc 18%; pod względem religijnym 13068 luteranów, 1547 katolików, 39 reformowanych, 6 niemieckich katolików, 1 anglikanin, 1 greko-katolik, 34 żydów. Domów 889. Bezpośrednio pod miastem położone przedmieście Żidow (Seidau) posiada ludność po większej części serbską. Ożywiony przemysł i handel, stacya kolei żelaznej szląsko-saskiej (Zhorjelc-Drezno), z odnogą do Schandau; fabryki papieru, maszyn, wyrobów miedzianych; w okolicy liczne fabryki prochu. Z budowli zasługują na uwagę: zamek Ortenburg, siedlisko władz rządowych, ratusz, dom stanów górno-łużyckich. Kościoły: 1) św. Piotra, w którym nabożeństwo odbywają katolicy i protestanci, krata oddziela dwa wyznania; przy kościele tym jest katolickie tak zwane tachantstwo św. Piotra, to jest dekanat wraz z konsystorzem. 2.) katolicki Panny Maryi, z kazaniami serbskiemi (Wendische-Kirche); dzisiaj proboszczem jest łużycki literat ks. Michał Hornik. 3) protestancki św. Michała z językiem serbskim; w r. 1848 pastorem był zasłużony dla łużyckiego piśmiennictwa Ernest Bohuwjer Jakób. Cmentarz w ruinach kościoła św. Mikołaja, bardzo malowniczo położony, groby spoczywają w cieniu łuków gotyckich. Zakłady naukowe: gimnazyum (w niem wykładają też język górno-łużycki), seminaryum pedagogiczne, biblioteka Gersdorf, założona jeszcze w XVII stuleciu przez Hansa v. Gersdorf, posiada manuskrypta; muzeum starożytności miejskich, urządzone w r. 1869, w niem także nieco

rękopisów, zbiór zabytków przedhistorycznych. B. jest głównem ogniskiem umysłowego życia Serbów łużyckich; najbliższa okolica jest zupełnie serbską; w mieście, pomimo większości niemieckiej, można poznać, że się jest w sercu Łużyc; na niektórych sklepach napisy serbskie. Tu ma siedlisko Macica serbska, stowarzyszenie założone w r. 1847 celem wydawania książek, dom własny na aeussere Lauenstrasse, biblioteka, nieco manuskryptów, mały zbiorek archeologiczny, złożony tymczasowo w muzeum miejskiem. Lumir, rodzaj resursy literackiej. Drukarnia serbska znanego w historyi odrodzenia górno-łużyckiego Smolera. Redakcye czasopism: Serbske Nowiny, Łuziczan, Serbska Lipa, Katholski Posoł, Czasopis Macicy Serbskeje (O ruchu umysłowym górno-łużyckim ob. *Łużyce*). Bliższe wiadomości o B. „Bautzen und seine Umgebung, Führer für Techniker, Industrielle etc.“ przez J. A. v. Wagnera“. Andree (tendencyjnie niechętny) „Wendische Wanderstudien,“ Stuttgart. 1874 str. 1—19. Pod względem informacyjnym: „Adressbuch für die Stadt Bautzen. Ende April 1879. Nach amtlichen Quellen zusammengestellt.“ Pod względem historycznym: Köhler „Die Geschichte der Oberlausitz“; Knothe „Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz“. Pod względem kościelnym i szkolnym: Jakób i Kuczank „Ssorbske horne Łužicy“ 1848. *A. J. P.*

Budyszynek, ob. *Budyszink*.

Budzanów, miasto, pow. czortkowski, nad Seretem, o 2 mile na północ od Czortkowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 729, łąk i ogrodów 193, pastwisk 458, lasu 2234; posiadłość mniejsza: roli ornej 216, łąk i ogr. 234, pastwisk 56, lasu 11 morg. Pomimo że leży na Podolu, okolica jest leśną; gdyż brzegi Seretu, stanowiące tu dość znaczne wysokości, lasami są porosłe. Ludności rzym. kat. 1100, gr. kat. 1674, izraelitów 1887: razem 4661. B. ma sąd powiat., należący do sądu obwodowego w Tarnopolu, notaryat, urząd pocztowy nieerarialny i parafie obudwu obrząd. Rzym. kat. początek niewiadomy; okazuje się jednakże z odnowienia erekcyi w 1630 roku przez Jana i Marcina z Chodorostawu Chodorowskich, że już dawno przedtem ta parafia istniała. Do tej parafii należą: Łaskowce z 350, Skomorosze z 123, Wierzbowiec z 1100, Zwiniacz z 126 rzym. kat. dusz; razem liczy ta parafia rzym. kat. 2799. W B. jest klasztor sióstr miłoś., fundowany przez Michała Kulczyckiego, byłego kanonika i proboszcza w Budzanowie w 1846 roku; siostry utrzymują szpital oraz szkółkę dla sierót; w tym klasztorze jest kaplica, w której odprawia się nabożeństwo; w Łaskowcach znajduje się prywatna kaplica dla użytku właściciela tych dóbr. Parafia ta należy do dekanatu czortkowskiego archidyecezyi lwowskiej. Gr. kat. parafia należy również do gr. kat. dekanatu czortkowskiego archidyecezyi lwowskiej. B. posiada szkołę etatową 2-klasową. Jest tu kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 2317 złr. 70 ct. W tej miejscowości znajduje się zamek, niegdyś obronny. W czasie najazdów tatarskich stoczono w okolicy kilka utarczek z nieprzyjacielem. B. jest gniazdem rodziny Budzanowskich. Właściciel większej posiadłości Władysław hr. Baworowski.

Budzeń, wś, pow. garwoliński, gm. Rębkowska Wola. Ma 2 dm., 36 mk., 149 m. gruntu.

Budzewo, ob. *Budzów*.

Budziak, *Budżak*. Tak się zwała była ziemia Nogajców czyli tatarów budziackich, obfitująca w jeziora słone, limany; miejscowość naga, pusta, wody słodkiej brak, w dzisiejszej Bessarabii. Mniej więcej B. stepy zajmowały pow. kagulski, akermański, benderski, izmailski. To gniazdo tatarów budziackich, osiadłych między tatarami dobruckiemi na płd. i oczakowskiemi nad morzem, hołdujących turkom i podległych hanowi swemu, w XVIII w. zajęli przybysze-osadnicy. Wyraz „budżak“ znaczy po turecku „kąt.“

Budziaki, wś i os. leśna, pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Pątnów.

Budziaki, folw., pow. inowrocławski, ob. *Liszkowo*.

Budziarze, wś, nad rz. Tanwią, z prawego brzegu, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród. Leży śród lasów, liczy 239 dm. Należy do ordynacyi Zamojskich.

Budziczno, folw., pow. sieradzki, gm. Barczew, parafia Chojne, ludności 81, rozległa morg 131.

Budziejewo, 1.) wś, pow. wągrowiecki, 10 dm., 102 mk., 13 ew., 89 kat., 47 analf. 2.) **B.**, domin., pow. wągrowiecki, 1691 m. rozl., 8 dm., 131 mk.; 1 ew., 130 kat., 73 analf. St. poczt. Mieścisko o 3 kil., st. kol. żel. Pobiedziska (Pudewitz) o 35 kil., Rogoźno o 28 kil. Własność Swinarskiego.

Budziejowice, wś, pow. miechowski, gm. Łętkowice, par. Niegardów, odl. od Miechowa 17 w. Ma 11 dm. murow., 87 mk., 113 m. ziemi. B. w XV w. należały do Spytka z Melsztyna h. Leliwa (Długosz).

Budzienicze, wieś, pow. borysowski, własność Bułhaków; dobra mają 7936 dzies. rozl.

Budzieszyn, 1.) inaczej *B wielki*, wieś w pow. grójeckim, gminie i par. Drwalew, od Warszawy odl. mil 6, od Góry mil 2, od Grójca i od rzeki Pilicy 1 i pół mili. Rozległość ogólna m. 1370 i pół, z czego do 12 osad włościańskich należy m. 371 i pół; z przestrzeni

folwarcznej m. 999, pod pługiem m. 459, łąk m. 30, pastwisk m. 262, ogrodów m. 7, pod wodami m. 9, lasu (w roku 1872) m. 200, pod zabudowaniami m. 2, w zaroślach m. 6, drogi i nieużytki m. 24. Pola $^2/_3$ czarnoziem, w $^1/_3$ gliniasto-piaszczyste, urodzajne. Stawy zarybione. Zabudowań folwarcznych 24. Inwentarze wysoko poprawne; fabryka krochmalu. O granicę nad rz. Czarną, leży inny 2.) **B.**, zwany małym albo Budzieszynkiem, większy od poprzedniego, gdyż ogółem 1556 m. obejmujący. Włościanie (osad 23) posiadają tu ziemi m. 224. Przestrzeń dominialna Budzieszynka wynosi m. 763, w należącym doń folwarku Zawady m. 569. W obu folw. ziemi ornej m. 690, łąk m. 90, pastwisk m. 135, ogrodów m. 8, lasu m. 362 (w roku 1872), drogi i nieużytki m. 47. Zabudowań folwarcznych 26. 3.) **B.**, pole niedaleko Mokobód, pow. siedlecki, na którym przez długi czas stał kościołek filialny parafii mokobodzkiej, rozebrany już dawno.

Budziewizna, jezioro w dobrach Grudziewszczyzna, pow. sejneński, gm. Berżniki, ma 6 morg. obszaru. Nad jeziorem leży osada tegoż nazwiska.

Budźki, wieś, pow. wilejski, ma kościół katolicki filialny parafii radoszkowickiej.

Budzile, okrąg wiejski w gm. Sumieliszkach, pow. trocki, liczy w obrębie swym wsie: Budzile, Sumieliska Buda, Jurażelis, Pruśniszki; zaścianki: Krunie, Suchy-Rojst, Czerwone Oczko, Dzieńkuniszki.

Budziłów, folw., pow. kalwaryjski, gmina Kirsna, par. Urdomin. Liczy 12 dm., 271 mk. Należał przedtem do dóbr rządowych Rudawka i stanowił wieczystą dzierżawę; obecnie sprzedany na własność p. Zygmuntowi Gawrońskiemu.

Budziłówka, wś, pow. radomyski, nad rz. Woźnią, wpadającą do Irszy, o 15 w. od miasta Malina. Mieszkańców 52, wyznania prawosławnego, należą do parafii Janówki, gdzie i zarząd gminny. Ziemi, po większej części lasu, 2311 dzies. Należy do Bykowskiej. Zarząd policyjny w Malinie. *Kl. Przed.*

Budziłówko, folw., pow. wrzesiński, ob. *Mikuszewo.*

Budziłowo, wieś, pow. wrzesiński, 13 dm., 133 mk., 58 ew., 75 kat., 56 analf. St. poczt. i kol. żel. Miłosław o 6 kil.

Budzimir, węg. *Budamer*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Tarcą, kościół katolicki paraf., urodzajna gleba, łąki, pastwiska, 590 mieszk. *H. M.*

Budzin, ob. *Diaczów.*

Budzin, wś włośc., pow. kwidzyński, okr. wójtowski Bystrzec, par. Tychnowy, urz. st. cyw. Bystrzec, par. Tychnowy, st. p. Rehhof, 826 morg. rozl., 32 domy; 256 mieszk., 48 katol.

Budzin, os., pow. raciborski, należąca do Markowic.

Budzin, ob. *Buda.*

Budzino, wś szlach., nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. Płoniawy, par. Maków.

Budzisk, *Budzisko*, niem. *Burbach*, fol., pow., obornicki, ob. *Połajewo* (Güldenau). Zarański mylnie B. zowie *Budziszki*; w Poznańskiem bowiem zakończenie „iszki, yszki" nie napotyka się wcale.

Budzisk, ob. *Budzisko.*

Budziska, 1.) wś i folw., pow. warszawski, gm. i par. Okuniew. W 1827 r. było tu 25 dm. i 201 mk. 2.) **B.,** wś, pow. nowo-miński, gm. i par. Latowicz. W 1827 r. było tu 12 dm. i 109 mk. 3.) **B.**, wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów. Ma 15 dm., 160 mk., 326 m. obszaru. 4.) **B.**, wś i folw., pow. łukowski, gm Serokomla, par. Gułowska Wola. Liczy 29 dm., 259 mk. i 2355 m. obszaru ziemi dworskiej. 5.) **B.**, wś, pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna. Liczy 14 dm., 215 mk. i 254 m. obszaru. 6.) **B.**, wś, pow. stopnicki, gm. Łubnice, par. Beszowa. W 1827 r. liczyły 51 dm. i 337 mk. Szkoła gminna. 7.) **B.** i Borki, kolonia i wieś włośc., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Skrwilno, liczą 118 mk. (52 m., 66 kob.), 27 dm., 39 osad włośc., powierzchni 239 m., w tej liczbie 221 m. gruntu ornego. *Br. Ch.*

Budziska, 1.) trzy części: wieś W. Budziska i 2 kolonie, pow. chojnicki; jedna do Gaczna należąca, zw. Małe B., szkoła we wsi, gm. i urząd st. cyw. Iwiec; drugie B. i wieś należy do par. Pol. Cekcyn, st. p. Louisenthal; kol. zaś do par. i st. p. Czersk. W. i M. Budz. 1764,78 m. rozl. W. B. 28 dm., 163 mk., 156 kat., M. B. 1 dm., 11 mk., 3 kat.; kolonia 256,57 m. rozl., 2 dm., 18 mk., 18 kat. 2.) **B.**, niem. *Neuhaus*, kol. i leśnictwo, pow. świecki, st. p. Gaczno. 3.) **B.,** niem. *Budszisken*, wś, pow. węgoborski, st. p. Banie.

Budzisko, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Lubowo, odl. 24 w. od Suwałk, liczy 12 dm., 84 mk.

Budzisko, ob. *Budzisk.*

Budzisko, niem. *Budzisk*, wś, pow. raciborski, par. Sławików nad Odrą, z osadą flisacką Księżałąka zwaną.

Budzisław, 1.) B. i B. nowy, dwie wsie, pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Osiek Wielki. B. w 1827 r. liczył 15 dm. i 144 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. IV w Czołowie, st. p. w Kole, od Koła 7 w. W gminie istnieją 2 cegielnie, 1 smolarnia, 5 szkół elemen., 4261 mk. 2.) **B.** Kościelny i Górny, dwie sąsiednie wsie, pow. słupecki, gm. Kleczew, nad jeziorem. Leżą na samej granicy. B. ko-

ścielny posiada kościół parafialny drewniany na wzgórzu, odnowiony w 1857 r., erygowany 1748 przez Leona z Chorzęcin Morawskiego oficyała gnieźnieńskiego. B. kośc. rozległości mórg dwors. 1389, włośc. 38, mk. 120; B. Górny rozl. morg. dwor. 1121, włośc. 15 i 84 mk. Par. B. dek. słupeckiego, dawniej sompoleńskiego, 1456 dusz liczy. 3.) **B.** lub *Budzisławów*, wś, pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca. Liczy 48 dm., 292 mk. i 364 m. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Budzisław, wś, pow. mogilnicki, 16 dm., 189 mk., 53 ew., 136 kat., 76 analf. St. poczt. Gościeszyn o 2 kil., st. kol. żel. Trzemeszno o 15 kil.

Budzisławów, ob. *Budzisław.*

Budzisławskie, jezioro, pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, na zach. od os. Wilczyn, niedaleko granicy pruskiej, rozciąga się równolegle z pasem granicznym, ma obszaru 2 wiorsty kw., długie 4 i pół w., szerokie 308 sążni; wody jego odprowadza rz. Meszna do Warty.

Budzisz, 1.) wś, pow. ropczycki, o 5 kil. od Wielopola, w par. rz. kat. Wielopole. 2.) **B.**, wieś, pow. jasielski, o 10 kil. od Jasła, w par. rz. kat. Szebnie.

Budzisz, niem. *Budisch*, wieś dawn. szlachecka, pow. sztumski, okr. wójt. i urz. stanu cyw. Prakwice, par. Pozylia, st. poczt. Christburg, szkoła we wsi, 1413 m. rozl., 14 dm., 154 mk., 56 kat. Wedle przyw. z 1326 r. zapewniono Budischowi i Waplowi pole Prisdamus, które już ich dziad Lomothe posiadał. Na tem polu powstała wieś Budisch, 1393 r. Budzisz nazw.; w XVI stuleciu jest z wsią Chojty (porów.) w posiadaniu familii Lokau, (porów. Buchwałd); w 1593 roku dostaje ją w działach familijnych Hans Loka, późniejszy starosta na Borzechowie, w 1603 r. ożeniony z Urszulą Heidenstein, z rodziny sławnego dziejopisa; później przechodzi B. przez ręce Gueldensternów i Zawadzkich do familii Łosiów; w r. 1772 jest w zastawie klasztoru oliwskiego i później przy sekularyzacyi dóbr duchownych przechodzi na własność rządu, który ją w parcelach rosprzedał. *J. B.*

Budzisz, potok, powstaje z dwóch strug: wschodniej, wypływającej w lesie Budziszem zwanym, w obr. gm. Szkodny w pow. ropczyckim, i zachodniej w tejże samej gminie u północnego stoku góry Wygody. Łączą się obie poniżej folwarku szkodniańskiego; płynie krętym korytem na północ; w Zagorzycach przyjmuje z pr. brzegu potok Czerwonkę. Płynie doliną międzywzgórzystą, która pod Sędziszowem znacznie się rozszerza, a przybrawszy tutaj na przedm. Gabrylówce z lewego brzegu potok Gnojnicki, i przerznąwszy kolej Karola Ludwika, zwraca się na północny zachód, płynie obszernymi pastwiskami i łąkami popod Borek wielki i mały i we wsi Kozodrzy uchodzi do Wielopolki, dopływy Sanu, połączywszy się z Bystrzycą. Długość biegu 2 i pół mili.

Budziszcze, wieś, we wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, niedaleko drogi prowadzącej z miasteczka Łapicz do mka Puchowicz z prawej strony. *Al. Jel.*

Budziszew, wś, pow. sieradzki, należy do dóbr Dąbrowa, Kobierzyckich. Ma 84 mk.

Budziszew, *Budziszewo* (ob.)

Budziszewice, wś, pow. rawski, gm. i par. t. n., o 7 w. na półn. od Ujazdu, na wzgórzach śród lasów, przy drodze z Ujazdu do Jeżowa. Istnieje tu kościół par. drewniany, który 1520 już istniał, 1758 odbudowany; urząd gminny, szkoła początkowa. W 1827 r. było 29 dm. i 244 mk., obecnie 70 dm., 500 mk., 286 m. ziemi dworskiej, 466 włośc. Par. B. dek. rawskiego, 2409 dusz liczy. B. były starostwem i w XVIII w. płaciły 900 zł. kwarty. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w Czerniewicach, st. poczt. w Rokicinach, od Rawy 24 wiorst. W gminie istnieją: gorzelnia, młyn wodny, trzy szkoły, 2987 mk. *Br. Ch.*

Budziszewo-kseksoły, wś włośc. i folw., oraz B.-śledziony, wieś szlach., nad rz. Broczkiem, pow. ostrowski, gm. Szulborze-koty, par. Andrzejewo. B. kseksoły fol. ma 300 m. ziemi pszennej, B. Śledziony ma 9 dm. i 49 mieszk.

Budziszewo, 1.) olędry, pow. obornicki, 22 dm., 177 mk., 140 ew., 37 kat., 41 analf. 2.) **B.**, wieś i domin. (5693 m. rozl.), pow. obornicki, 4 miejsc.: 1) B., 2) folw. Gorzuchowo, 3) Kolędzin, 4) Kostuszyn; 24 dm., 377 mk., 27 ew., 350 kat., 202 analf. Kościół filialny parafii w Skokach, dekanatu rogozińskiego. Obecny kościół murowany, wystawiony przez Władysława Tomickiego, miecznika poznańskiego, w r. 1755. Gniazdo rodziny wielkopolskiej Budziszewskich, herbu Grzymała. Dziś własność Łubieńskich.

Budziszewo, niem. *Waitzenau*, wś, pow. brodnicki, par. i st. p. Jabłonowo, gm. i urz. stanu cyw. Bukowiec, par. ewang. Książki, 2072 m. rozl., 60 dm., 431 mk., 81 kat.

Budziszki, 1.) (Gniazdowo), pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. W 1827 r. było tu 20 dm. i 92 mk. Jestto gniazdo Budziszewskich. 2.) **B.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. wyłkowyszki. Ma 3 dm., 44 mk. 3.) **B.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita. Ma 5 dm. i 65 mk. *Br. Ch.*

Budziszki, folw., pow. trocki, o pół mili od st. Koszedar.

Budziszki, ob. *Budzisk.*

Budziszowice, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Czarnocin. Wzorowe gospodarstwo, piękny ogród, pola poobsadzane drzewami owocemi. Na gruntach tej wsi znajdywano niejedno-

krotnie popielnice i wyroby metalowe z czasów przeddziejowych. *E. R.*

Budziszyn. Tak niekiedy zowią Budzieszyn.

Budziszyn ob. *Budyszyn.*

Budziwój (z Drabianką i Przylaskiem), wś, pow. rzeszowski, o 5 kil. od Tyczyna; 2959 m. rozl., w tem 2301 m. roli ornej, parafia w Tyczynie, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, gleba żytnia. Obszar dworski należy do państwa Tyczyn. własności Ludwika hr. Wodzickiego, marszałka krajowego.

Budziwój, potok wypływający z pod wzgórza Przylasku, w obr. gm. Budziwoja w pow. rzeszowskim; zabierając potoki z praw. brzegu z obr. gm. Hermanowej, płynie na północ bystrym nurtem; przepływa wieś Budziwój i w tej gminie po $^3/_4$ milowym biegu uchodzi do Wisłoka z praw. brz. *Br. G.*

Budzken, ob. *Buczki.*

Budzewo lub *Budzów,* wś, pow. noworadomski, gm. i par. Maluszyn, od Piotrkowa odl. w. 56, od Radomska w. 28, od st. poczt. w Koniecpolu w. 14, od drogi bitej koniecpolsko-kłomnickiej w. 10, od stacyi dr. żel. warsz. wiedeń. Kłomnice w. 20, od rz. Pilicy w. 2. Graniczy z Maluszynem, Polichną, Pukarzewem, Pągowem i Silniczką. Sąd gmin. okr. VI w Soborzycach. Przestrzeń folwarku m. 526, z czego ziemi ornej m. 196, łąk i pastwisk m. 67, lasu w roku 1873 m. 239; staw zwany Borzek m. 2, różne nieużytki m. 22. Nadto włościanie, osad i dymów 12, posiadają m. 142. *A. T.*

Budzów, wś, pow. myślenicki, 3316 m. rozl., w tem 1030 m. lasu, 258 dm., 1535 mk., parafia w miejscu. Kościół pod wezwaniem N. M. Panny, poświęcony w r. 1876 przez bisk. tarnowskiego ks. Pukalskiego. Parafia kat. dek. myślenickiego liczy dusz kat. 2593. Położenie górzyste, gleba owsiana.

Budzów, wś, pow. olesiński, par. Gorzów, ludność w połowie niemiecka; do B. należy folwark Lipowa. B. ma szkołę katol. 1-klasową.

Budzynek, wś, pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Leśnica Wielka. Istnieje tu kościół filialny do parafii Dalików. W 1827 r. było tu 12 dm. i 130 mk., obecnie 30 dm. i 543 morg obszaru.

Budzyń, 1.) wś nad strumykiem Wyżnicą, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. i st. p. Kraśnik, okr. sąd. Popkowice, przy trakcie poczt. z Kraśnika do Urzędowa; łączy się z Kraśnikiem przez przedmieście Piaski. Osad włośc. 30; włościanie posiadają 500 m. ziemi ornej, gleba licha, przeważnie piaszczysta, w części glinka popielatka; 248 mk. Świeżo założony folwark, do ordynacyi Zamojskich należący, ma 100 m. ziemi ornej, 20 m. łąk. Przy końcu 18 w. ówczesny ordynat sprowadził tu kilku kolonistów niemieckich, którzy zupełnie się z czasem spolonizowali. 2.) **B.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Wola Czołnowska, par. Michów. W 1827 r. było tu 10 dm. i 75 mk. 3.) **B.**, wś, pow. lubelski, gm. i par. Chodel. 4.) **B.**, wś i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Poręba górna, w pobliżu drogi bitej z Miechowa do Olkusza, o 17 w. od Miechowa. W 1827 r. było tu 14 dm. i 83 mk.; obecnie 18 dm., 165 mk., 87 m. ziemi włośc. i 297 m. dworskich. 5.) **B.**, wś nad rz. Słudwią, pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin. Leży przy drodze bitej z Żychlina do Pniewa, o 2 w. od dr. żel. warsz. bydg. W r. 1827 było tu 12 dm. i 127 mk., obecnie liczy 16 dm., 330 mk., 813 m. obszaru, w tem 600 morg. ziemi dworskiej. Na terytoryum B. nad rz. Słudwią znajduje się wielka cukrownia i rafinerya Walentynów. *Br. Ch.*

Budzyń, 1.) wś, pow. jaworowski, o 2 kil. na północ od Krakowca a o 2 i pół mili na zachód od Jaworowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 138, łąk i ogrodów 6, pastwisk 4, lasu 76; posiadłość mniejsza: roli ornej 333, łąk i ogrodów 57, pastwisk 121 m. Ludności rz. kat. 80, gr. kat. 332, izrael. 143: razem 555. Należy do rz. kat. i gr. kat. par. w Krakowcu. 2.) **B.**, wś, pow. tłumacki, o 2 kil. od Tłumacza, w par. gr. kat. Delawa, własność probostwa łacińskiego w Koropcu. 2.) **B.**, wś, pow. krakowski, o 2 kil. od Liszek, w par. rz. kat. Liszki. 4.) **B.**, ob. *Czuniów, Jabłonica, Skrzyszów.*

Budzyń, 1.) wś i domin., pow. śremski, 1565 m. rozl., 2 miejsc.: 1) B., 2) folw. Pożegowo; 11 dm., 122 mk., 51 ew., 71 kat., 28 analf. St. poczt. i kol. żel. Mosina o pół kil. 2.) **B.**, niem. *Budsin,* miasto, pow. chodzieski. W r. 1871 było tu 210 dm., ludn. 1878; 651 ewang. i niemców, 1050 kat. i polaków. W r. 1877 było tylko 1777 mk., trudniących się głównie rolnictwem. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy w Chodzieżu (Colmar). Kościół kat. parafialny dekanatu czarnkowskiego. Kościół protestancki filialny. Szkoła elementarna, 494 analf. Urząd pocztowy III klasy, st. dr. żel. z Poznania do Piły, między Rogoźnem a Chodzieżem, 4 jarmarki na rok. Miasto Budzyń w dawniejszych wiekach było starostwem niegrodowem. *M. St.*

Budzyno, 1.) okolica szlachecka, pow. makowski, gm. Płoniawy, par. Maków. W obrębie jej leżą wsie B. Bolki, B. Nawiery i B. Walendzięta. W 1827 r. liczyły one razem 30 dm. i 205 mk. B. Bolki należą obecnie do gminy Smrock. 2.) **B.**-Kołaki, wieś drob. szlachty, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par.

Koziczynek, liczy 121 mk., 15 dm., 364 m. rozl.; we wsi znajduje się karczma i wiatrak.

Bueblitz, ob. *Bublice*.

Buechen, ob. *Bure*.

Buchwerder, kolon. i karczma, pow. czarnkowski, ob. *Kienwerder*.

Bueck-gebirge, ob. *Pikowe-góry*.

Buelow, ob. *Bylowo*.

Buelowsheide, ob. *Przewodnik*.

Buergsdorf, ob. *Brzezinki*.

Buertulschuetz, ob. *Biertułckie*.

Bueschken (niem.), leśnictwo królewskie, pow. wałecki, pod Jastrowem, do tego miasta należące, 1 dm., 7 mk. ew.

Buessen, ob. *Byszki*.

Buetow, ob. *Bytów*.

Buetzendorf, ob. *Objezierze*.

Bufka, ob. *Hołowsko*.

Bug, rz., zajmująca po Wiśle pierwsze miejsce w rzędzie rzek polskich, a to z powodu swej długości, wielkiej ilości wód i znacznych korzyści, jakie przynosi. Powstaje z połączenia Bużka opackiego i Bużka kruhowskiego. Bużek opacki wypływa w obr. gm. Opaków (pow. złoczowski), w półn. zach. jej stronie, koło zabudowań podleśnych, Majdanem zwanych, na mokrych łąkach pod lasem Biłochą. Płynie w kierunku południowo-wschodnim i południowym, przez mokre łąki opackie i wieś Opaki. Bużek zaś kruhowski ma źródliska w obr. gm. Kruhowa, na niezmierzonych błotach kruhowsko-kołtowskich, z których zabiera wody, w kierunku półn.-zach. przerzyna moczary kołtowskie i w półn. stronie wsi Kołtowa, na granicy gm. Opaków i Kołtowa, łączy się z Bużkiem opackim. Płynie na półn. zach. podmokłemi łąkami śródleśnemi, przez znaczniejszy staw w Rudzie kołtowskiej; poczem przechodzi w obręb Sassowa, tu minąwszy staw i młyn Zofijówkę dostaje się na rozwartą dolinę, a przybrawszy po wschodniej stronie Sassowa z pr. brz. potok Spinohę, nastający pod Zielonym horbem (439 m.), a z lew. brz. potoczek z pod sassowskiego folw. Kalinki, opływa miasteczko Sassów od północy, zabiera na gran. Sassowa z gm. Usznią, z pr. brz. potok Bużek oleski, mija krętem łożyskiem śród obszernych moczarowatych łąk gminy Usznię, Czeremosznię, Białykamień i Bużek. Dolinie tej nadbużańskiej towarzyszą z obu stron łańcuchy znaczniejszych wzgórz, częścią lesistych, częścią gołych, które urocze nadają jej wejrzenie; jak n. p. od północy Łysa góra (374 m.) w Rudzie kotłowskiej, Chomiec (362 m.) i Turycka (320 m.) w Uszni, Święta góra (373 m.) w Czeremoszni. Od południa zaś wznoszą się wzgórza Bzowy (409 m.) i Horodesko (387 m.) w połd.-wsch. stronie Sassowa; Lipina (288 m.), Wysoka (363 m.) i Żulica 369 m.) w obr. Czeremoszni i Żulic. Źródła Bużka kruhowskiego znajdują się na wysokości 304 m. npm., staw w Rudzie kołtowskiej na 280 m., ujście Spinohy do Bugu na 269 m., powierzchnia Bugu powyżej Czeremoszni 253 m., a tuż poniżej Bużka 249 m. Na tej przestrzeni 29 kil. ogólny spadek czyni 55 m. Poniżej Bużka zwraca się na półn. zach., płynąc przez błotniszcza w obr. gm. Rozważa, Sobolówki, mija Pietrycze, gdzie z lew. brz. przyjmuje potok Bełżec (ob.). W Uciszkowie wpada do obszernego stawu, dziś w zaniedbaniu zostającego. W Stronibabach zwraca się na północ i pod Buskiem od wschodu (od pr. brz.) przyjmuję Słotwinę, od półn.-zach. Rokitnę, a od połd. zach. Pełtew i nieco niżej dawnego stawiska Średni potok. Dotąd płynie on na stawy groblami ścieśniony, które corocznie prawie psuje i wyrywa. Dno ma przeważnie namuliste, a z ujściem Pełtwi doń przybywa mu wody drugie tyle, tak iż odtąd mógłby być spławnym. Od Buska płynie przeważnie w kier. półn., krętem łożyskiem, przez gminy Łanczówkę, Rakobuty, gdzie z lew. brz. zabiera potok Rudkę; potem tworzy granicę gm. Rakobutów i Derewlan z jednej a Pobużan i Wolicy derewlańskiej z drugiej strony, płynąc ustawicznie podmokłemi łąkami. W Pobużanach przyjmuje z praw. brz. potok Jabłonówkę, Poczem płynie granicą gm. Spasa i Sokoli i przechodzi w międzyleśne łąki, a w Tadaniu rozlewa się na obszerniejsze przestrzenie, tworząc liczne kolana i w kier. płn. zach. dostaje się do Kamionki Strumiłowej. Ztąd na północ toczy swe wody przez Łapajówkę, Rudę sielecką, Sielec, Dobrotwór. Tutaj spław jego staje się dogodniejszym, a dno przeważnie piaskiem pokryte. Mija w dalszym biegu gminy Stryhawkę i Tyszycę. Ciekawe zachodzi w obr. tych gmin zjawisko, iż Bug, płynący powolnym biegiem, dzieli się na 62 mniejszych i większych odnóg, z sobą łączących się, tworzy liczne ostrowy i trzęsawiska, porosłe trzciną, szuwarem i innem zielskiem moczarowatem, tudzież wikliną, w których w wielu miejscach dotąd jeszcze noga ludzka nie postała. W r. 1846 r. rządowy iżynier p. Majer sporządził mapę biegu Bugu w celu uregulowania koryta tej rzeki, co jednak do skutku nie przyszło. Mapa ta w 6 sekcyach skreślona pozostawała do roku 1854 w archiwum c. k. urzędu obwodowego w Żółkwi. Minąwszy Horodyszcze bazyliańskie i Parchacz płynie znowu pojedyńczem korytem, mija zdala Krystynopol, przepływa gm. Klusów, Dobraczyn, Zawisznię, Poturzyce i Sokal. Pod Sokalem przebija wał uralsko-czarnohorski, dzieli się znowu na ramiona i oblewa wyspy, które lasem porastają, a nieco niżej Sokala płyną po nim już większe statki. Odtąd też koryto jest głębokie, wart stały,

dostatecznie w wodę zaopatrzony. Spadek wód jednostajny i poważny, a miejscami nawet leniwy. Tutaj tworzy granicę gmin Konotopów, Cielęża i Ulwówka z jednej a Ilkowic i Skomorochów z drugiej strony. Poniżej Ulwówka zwraca się na północny zachód. Odtąd prawym brzegiem przypiera do gub. wołyńskiej, lewym zaś do Galicyi, a zwłaszcza do gmin Horodłowic, Pieczygór, Starogrodu a przybrawszy w północnej części gminy Tuturkowic potok Warężanką, także Urynówką, Szychtą lub Uśmiczką zwany, opuszcza zupełnie Galicyą. Wody, które Bug z sobą na tej przestrzeni zabiera, są to wody puszcz leśnych, brodów i moczarów, i w stosunku do długości biegu są przeważnie małe strugi i potoki. Z lew. brz. przybiera w Galicyi: Bełżec, Pełtew, Średni potok, Rudkę, Hryczkową, Ostrówkę czyli Horpinkę, Kamionkę, Batiaczkę, Sarneczek, Ratę, Sołokiję, Bród, Żłób i Warężankę. Z pr. brz. wpadają do Bugu w Galicyi: Spinoha, Bużek oleski, Słotwina, Rokitna, Jabłonówka, Jazienicki rów, Bobrówka, Chołojówka, Kijowski p., Grabowiec czyli Peresika, Białystok i Usławica. Długość biegu od miejscowości Bużka, aż do granicy poniżej Ulwówka, czyni 110 kil., długość zaś wzdłuż granicy, aż do ujścia Warężanki 19 kil., a więc od źródeł aż po Warężankę długość biegu czyni 158 kil. Ważniejsze wzniesienia Bugu npm. od Bużka począwszy są: 237 m. w Stronibabach, 218 m. ujście Pełtwi, 212 m. w Spasie, 210 m. w Łapajówce i Rudzie, 203 w Sielcu, 200 poniżej Tyszycy, 198 ujście Raty, 194 w Dobraczynie, 192 w Konotopach, 191 w Ulwówku, 189 w Pieczygórach, 186 poniżej Starogrodu, a 182 ujście Warężanki. Ogólny spadek 122 m na 158 kilometrów długości. Od Uściługa B. stanowi granicę między królestwem polskiem a gubernią wołyńską. Dalej od wsi Piaseczno lewym brzegiem przypiera do królestwa a od Łuczkowa naprzeciw Uściługa staje się spławnym, jednak tylko przy dużej wodzie z powodu krętego koryta. Na Uściług, Dubienkę, Opalin, Włodawę, Kodeń dochodzi do Brześcia litewskiego i odtąd zwraca się ku zachodniej północy i płynie na Niemirów, Drohiczyn; przyjąwszy Nurzec zwraca się ku zachodowi na Brok i łączy się pod Serockiem z Narwią, z którą wspólnie uchodzi do Wisły z prawego brzegu między Nowym Dworem a Modlinem. Dopóki przerzyna pagórkowatą wyniosłość wołyńską B. ma szybki bieg. Linia wodnego działu biegnie jego prawym brzegiem od źródeł aż do Włodawy i na tej przestrzeni zabrzeża rzeki są wyniosłe i oddalają się miejscami od samego strumienia, który płynie wtedy śród szerokich, często podmokłych łęgów, porosłych trzciną, szuwarem i kępami skrzypów. Prawy brzeg na tej przestrzeni jest suchszy od lewego, na którym spotykamy częste błota, zwłaszcza w okolicach ujścia rzek wlewających się do B. Od Włodawy dział wodny skręca coraz więcej na prawo, oba brzegi B. stają się nizkimi i dostępnymi dla wód okolicznych, mianowicie od ujścia Muchawca pod Brześciem litewskim. Koryto B. jest w górnym biegu namulone a poniżej piaszczyste. Od ujścia Muchawca wody puszcz i jeziór prą tak silnie na jego koryto, że od Brześcia załamuje się na zachodnią północ a potem na pełny zachód. Długość B. od źródeł, aż do ujścia Warężanki v. Uhrynówki, na granicy Królestwa, wynosi 148 w. (158 kil.); od tego punktu do złączenia się z Narwią pod Serockiem 583 wiorst; ogólna długość wynosi przeto 731 w. (L. Wolski podaje 700. W. Pol. tylko 574 w., 82 mil). Do B. wpadają w obrębie Wołynia i Królestwa z lewego brzegu: Warężanka v. Uhrynówka v. Nuświczka v. Szychta, Huczwa, Wieniawa, Wełnianka, Stryjanka, Udal, Uherka, Włodawka, Wyrzykówka, Krzna v. Trzna, Konik, Piszna v. Krzywula, Rodzyna, Burzecka, Tuczna, Jeziorna, Kamionka, Turna, Cetynia, Buczynka v. Sterdyń, Kossówka, Treblinka, Wielącza, Zbożawa, Ugoszcz, Liwiec, Fisior, Muchawiec, Leśna, Nurzec, Pukawka, Brok, Turka, Tuchelna. Prawy brzeg, dopóki B. płynie przez formacye kredowe, posiada rozległe pagórkowate zabrzeża, oddalające od niego wody najbliższych okolic. Przytem wodny dział europejski ciągnie się wzdłuż prawego brzegu B. od jego źródeł do źródeł Prypeci. W obrębie gub. wołyńskiej zabiera wody rozległych bagnisk, błot i jeziór leśnych, uchodzące przez umyślnie pokopane rowy i kanały. W obrębie gub. grodzieńskiej wpadają do B. Kapajówka i rzeka bez nazwy sprowadza wody jeziór: Czarne, Białe, Zbunińskie; Spanawka z wodami jez.: Miednego; Muchawiec, Lśna v. Leśna, Pulwa, Moszana, Mięta, Kamionka, Silna i Nurzec. Przy małym spadku, nizkich w ogóle brzegach i rozlaniu się wody, nieujętej w uregulowane koryto, prędkość B., mimo zlewających się do niego licznych wód, jest mała. Najwyższa woda bywa w końcu marca lub w początkach kwietnia i wtedy w czasie lat mokrych dochodzi 10—12, a w latach suchych 4—9 stóp; do końca maja stopniowo opada, aż do 3 stóp nad zero, który to stan uważać można za średni. Normalną szerokość B. przyjąć można: od Terespola do Nura 40, odtąd do ujścia 50 sążni. Średni peryod pokrycia się lodami wynosi miesięcy 3—3$^1/_3$, bowiem zamarzanie zwykle następuje w początkach grudnia, lody zaś puszczają i ruszają w drugiej połowie marca. W miarę tęgości zimy dochodzą one od 6—13 cali grubości. Rzeka ta jest ważną linią komunikacyjną; ma

związek z trzema morzami: Czarnem, Baltyckiem i Niemieckiem; z morzem Czarnem przez rzekę Muchawiec, kanał Królewski, rzeki: Pinę, Prypeć i Dniepr; z morzem Baltyckiem ma podwójną komunikacyą: jedną za pośrednictwem rzek Narew i Wisła, drugą za pośrednictwem rzek: Narew, Biebrza, Netta, kanału Augustowskiego i rzeki Niemna; z morzem niemieckiem zostaje w związku przez Wisłę, Brdę, kanał Bydgoski, Noteć, Wartę i Odrę. Gdy nadto przepływa ona przez urodzajne strony, oddawna więc uważana jest za jedną z ważniejszych dróg transportowych. Już w Galicyi rozpoczyna się spław dla tratew z belkami, klepkami i zbożem; dla galarów i innych statków zwykle zaczyna się od Uściługa; lecz z powodu niskiego stanu wód, wielu mielizn i zawałów, szczególniej na najwyższej części rzeki, spław jest utrudniony i chodzić mogą tylko statki z płaskiemi dnami, niewiele zagłębiające się. Wszystkie berlinki i galary ładowane zbożem, tak zwykle zdążają, aby stanąć na Narwi jeszcze za wielkiej wody, najpóźniej w maju, bo potem osiadłyby. Ominięcie niedogodności spławu i skrócenie drogi statkom, płynącym z transportami z wyższej części rzeki, przytem potrzeba osuszenia błot szeroko rozciągających się pomiędzy Włodawą i Łęczną, podały jeszcze w roku 1829 myśl otworzenia kommunikacyi tej wyższej części Bugu z Wisłą, za pośrednictwem licznych znajdujących się tu jeziór i rzeki Wieprza; nie przyszło to jednak do skutku. Za dawnych czasów Bug, jako rzeka spławna, według konstytucyi z r. 1548, nie miał być, począwszy od Sokala, żadnemi groblami hamowany pod karą 200 marek srebra. W roku następnym konstytucyą tę potwierdzono i oznaczono czas do zniesienia wszystkich grobli i jazów, wyjąwszy jednej grobli w województwie bełzkiem Mikołaja Ostroroga, która służyła do wzmocnienia zamku; jednakowoż dziedzic musiał obmyśleć wszelkie środki ku wygodzie przepływających tamże statków. Pokazuje się jednakże, iż znoszenie tych tam szło opieszale, ponieważ konstytucyą z r. 1633 ponowiono ten rozkaz pod karą 1,000 marek, a roku 1641 nawet pod karą 3,000 grzywien i to bez apelacyi. Płynący na tej rzece połowę cła Koronie, drugą zaś Litwie opłacali. Na Bugu znajdują się obecnie dwa mosty żelazne dla kolei: pod Dorohuskiem dla linii dr. żel. Nadwiślańskiej o trzech przęsłach (każde po 25 sażeni) i pod Terespolem dla linii dr. żel. warsz.-terespol. Obszerna rozprawa i opis hydrotechniczny rz. B. znajduje się w „Rocznikach gospodarstwa krajowego“ (1863 r. z listopada). Por. opis wybrzeży Bugu L. Kunickiego p. t. „Podlasie z okolic Włodawy“ (Tyg. ill. 1870 r. T. V, str. 69—76). Z. Glogera „Dziennik Podróży po B.“ (Kronika rodzinna z r. 1875 r. Nr. 20). „Zasługi Długosza pod względem geografii“ przez prof. Win. Pola. Mitscha: „Statistische Berichtigung“. Lemb. Zeit 1817. Beil. zu Nro. 25. Wutzke „Beschreibung des Bugflusses. Beitr zur Kunde Preussens.“ 1820 r. Krótki zbiór jeogr. Król. Pols. i w. ks. poznańskiego. Wrocł. 1816 r. *Br. G.* i *Br. Ch.*

Bugaj, nazwa bardzo wielu miejscowości położonych nad wodą. Są to przeważnie drobniejsze osady. W obrębie Królestwa nie pojawia się ona wcale na prawym brzegu Wisły, choć sięga aż do jej wybrzeży, czego dowodem nazwa ulicy Bugaj nad samą Wisłą w Warszawie. Najczęstszą jest ta nazwa w obrębie gubernii kaliskiej, kieleckiej i piotrkowskiej. *Br. Ch.*

Bugaj, 1.) wś, pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Ozorków. Leży pod samym Ozorkowem. W 1827 r. było tu 12 dm. i 125 mk., obecnie 50 dm. 2.) **B.**, wś, pow. sieradzki, gm. Brzeźno, par. Kliczków mały, rozl. m. 68 w posiadaniu włościan; ludności 49. 3.) **B.**, wś, nad Wartą, pow. turecki, gm. Lubola, par. Brodnia, należy do dóbr rządowych Brodnia. Gospodarzy 6, morg. 194 i pół. Lustracya dóbr starościńskich z r. 1789 B. nazywa pustkowiem. 4.) **B.**, folw., pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, o ćwierć mili od Piotrkowa, przy drodze bitej, z obszernym stawem, jedyne miejsce kąpielowe dla Piotrkowian. Wznosił się tu niegdyś drewniany a pełen wytworności zamek myśliwski królów polskich. Tu także 1702 r. Stan. Rzewuski krajczy koronny pogromił Szwedów. 5.) **B.**, wś, pow. będziński, gm. Rokitno szlacheckie, par. Chruszczobród. Leży w punkcie przecięcia się drogi z Siewierza do Sławkowa z linią dr. żel. w. w. 6.) **B.**, wś, pow. iłżecki, gm. Wielkawieś, par. Wąchock. Fabryka żelaza, 3 dm. i 51 mk., 9 m. obszaru. 7.) **B.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Mstyczów, par. Tarnowa. W 1827 r. było tu 19 dm. i 131 mk. 8.) **B.**, wś, pow. kielecki, gm. Piekoszew, par. Chełmce. W r. 1824 r. było tu 12 dm. i 111 mk. *Br. Ch.*

Bugaj, 1.) wś, pow. wielicki, o 8 kil. od Wieliczki, par. Wieliczka. 2.) **B.**, wś, pow. wadowicki, o 2 kil. od Kalwaryi, w parafii Zebrzydowice. 3.) **B.**, wś, pow. dąbrowski, o 5 kil. od Siedleszowic, par. rz. kat. Otwinów. 4.) **B.**, ob. *Kłokoczyn.*

Bugaj, 1.) domin., pow. wrzesiński, 3 miejscowości: 1) B., 2) folw. Kozubiec, 3) Franulka; należy do dóbr Miłosławia; 33 dm., 611 mk., 1 ew., 610 kat., 192 analf., st. p., st. kol. żel. Miłosław o 2 kil. 2.) **B.**, olędry, pow. średzki, 2 miejsc.: 1) B., 2) kol. Wincentowo, 20 dm., 170 mk., 124 ew., 46 kat., 15 analf. 3.) **B.**, karczma, pow. średzki, ob. *Wylhelmowo* (Wilhelmshorst). 4.) **B.**, kol. i karczma. pow. ostrzeszowski, ob. *Szklarka.* 5.) **B.**, folw., pow. chodzieski, ob. *Pruchnowo.* *M. St.*

Bugajliszki, wieś rządowa, pow. wiłkomierski, par. świadoska, do dóbr Ołoty, niegdyś Platerów, należąca.

Bugajówka, ob. *Buhajówka*.

Bugańce, wś, pow. trocki.

Bugarć, ob. *Baruszowice*.

Bugay. W Galicyi tak zwykle piszą nazwę Bugaj (ob.).

Buggoral, ob. *Buk-góralski*.

Bugieda, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Ma smolarnię, 18 dm. i 183 mk., odl. od Augustowa 73 w.

Bugiele, wś na lewym brzegu Wilii, poniżej Bujwidz.

Bugienie, tego nazwiska jest kilka posiadłości w pow. telszewskim, na prawym i lewym brzegu ruczaju Szerkozna w par. zemelańskiej, o mil 6 od Telsz i o pół mili od stacyi Welta lip. rom. dr. żel. Właścicielami ich są: Rupejko, Kawecki, Lutyk i dwóch niemców. Lutykowie od lat kilkuset siedzą na tem miejscu. *Fel. R.*

Bugienis, ob. *Wyrwita*.

Bugirda, rzeka, w pow. sejneńskim, wypływa z jeziora pod Gudańcami, płynie koło wsi Bugirdy i złączywszy się z rz. Brzozówką płyną razem 1 w. i wpadają do Niemna z lewego brzegu pod Szłopikami.

Bugłowice, *Buglowitz*, ob. *Stodoły*.

Bugulma, miasto powiatowe gubernii samarskiej, 10807 mk., 1746 w. od Petersburga a 377 od m. gubernialnego odległe. Bank, stacya poczt.

Bugurusłan, miasto powiatowe gub. samarskiej, 10980 mk., 1854 w. od Petersburga, a 269 od miasta gubernialnego odległe. Bank, st. poczt.

Bugzy płoskie i **Bugzy-jarki**, dwie wsie, pow. przasnyski, gm. Bugzy Płoskie, par. Duczymin, posiadają urząd gminny, liczą 21 dm., 192 mk., powierzchni 276 m. (202 gr. ornego). Fol. Bugzy Płoskie posiada 1 dm., 22 mk., 234 m. ziemi i młyn wodny. Gmina B. płoskie, należy do s. gm. III okr. w Dzierzgowie, liczy 3397 mk., powierzchni 14,569 m. (4,928 morg gruntu ornego). W skład gminy wchodzą: Bugzy-Płoskie, Duczymin-Nowawieś, Duczymin-Kościelny, Grabowo-Podaki, Jedlinka-Szlubowo, Wólka-Zdziwójska, Zdziwój, folw. Bugzy-Płoskie, os. młyn. Bugzy Płoskie, Brody, Duczymin-kościelny, Duczymin-Nowa wieś, Dzierzenganadbory, fol. i os. młyn.: Grabowo-Padaki, Grabowo-Zawady, Grabowo-Skorupki, Grabowo-Rżańce (wieś i os. młyn), Grabowo-Siwki, Grąd (Grond), Jarzynny-Kierz, Lipowiec, Opiłki-Płoskie, Rapaty-Święchy, Rapaty-Turki, Rembowo-Zembrzusy, wieś szlach. i kordon Ryki-Borkowo, Szlubowo, Starawieś-Płoskie, Szemplino-czarne, Szemplino-wielkie, Wykno-Borowe, Wasiły-Zygny, Zembrzus-Mokrygrunt; wyż wymienione miejsc. gm. Bugzy-Płoskie należą do parafii Krzynowłoga-wielka i Janowo. W gminie znajdują się następujące zakłady przemysłowe: 4 młyny wodne, wiatrak jeden, cegielnia 1, karczma 1, kuźnia 1. sklep z wikt. 1. *Br. Chu.*

Buha, rz., dopływ rzeki Unawy (według Winc. Pola), poczyna się w Motyżynie; uchodzi przy Mostyszczach.

Buhaje, wś, pow. lipowiecki.

Buhajówka, *Bugajówka*, rz., zaczyna się w pow. kijowskim koło wsi Kruszynki, przepływa koło wsi B. Wielkiej, gdzie są starożytne horodyszcza i w tym powiecie ma swoje ujście do rz. Stuhny. Rzeczka ta nazywa się też *Ustja*.

Buhajówka, 1.) wś, nad rz. Buhajówką, o 8 wiorst odległa od m. Wasilkowa w pow. kijowskim. Mieszkańców 2229, z nich izraelitów 32. Ziemi należy 3211 dz. do włościan. Dawniej była to wioska rządowa; do r. 1787 należała do monastyru frołowskiego-kijowskiego. Ma zarząd gminny, szkołę i zarząd policyjny (stan.) Leży w glebie urodzajnej, mieszkańcy trudnią się rolnictwem, 2 cerkwie prawosławne. 2.) **B.**, wś, pow. taraszczański, nad rz. Rośką, wpadającą do Rosi, o 5 w. od miasta Żywotowa, na drodze z tego miasteczka do Tetyjowa, o 40 w. od Lipowca, 50 w. od Skwiry, 80 w. od Kożanki. Mieszk. 627 wyznania prawosł. Cerkiew parafial., cukrownia 1848 r. założona, produkująca rocznie 64,700 pud. mączki cukrowej. Dwa młyny, rybołówstwo. Należy B. do Szostakowskiego. Ziemi 1252 dzies., wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny i policyjny w m. Tetyjowie. Była tu kaplica katolicka parafii Tetyjów dek. humańskiego. *Kl. Przed.*

Buhłaje, wś, pow. latyczowski, na płn.-zach. od Latyczowa, ma 500 dz. ziemi włośc., 520 dz. dworskiej i około 300 mk. Miejscowość pagórkowata; wś latem ukryta w zieleni drzew owocowych i dzikich. Niegdyś należała do klucza starosieniawskiego (ks. Konst. Czartoryskiego), potem przechodziła do rąk Żurakowskich i kolejno Ruszczyców. Dziś jedna połowa należy do Sylwańskich, druga do Hugona Ruszczyca; w tej ostatniej są łomy kamienia wapiennego muszlowego.

Buhryn, wś, pow. ostrogski, pierwotnie mianowana Bohoryń, później Boharyn a dziś Buhryn. Nad rz. spławną Horyniem, na północ od Ostroga o 32 w. Część południowa tej wsi na nizinie rozrzucona a druga część na wzgórzystem miejscu, gdzie jest cerkiew nowej konstrukcyi. Niegdyś należała do familii Kierdejów, których protoplastą był Tatar, który przyjąwszy religią katolicką, otrzymał od króla puste ziemie nad Horyniem w teraźniejszym pow. ostrogskim, jako też i w innych miej-

scach. Pozakładał on osady jako to: Wilhor, Bohoryn, Hoszczę, Szpanów, stary Mylsk i inne, a że miał kilkunastu synów, każdemu dał jednę wieś i ztąd powstali Wielohorscy, Bohuryńscy, Hoścćy, Czaplice, Szpanowscy, Holczańscy i Mylscy Kierdeje. W przeszłym wieku B. należał do Chreptowiczów, póżniej Holewiczów, w tym wieku w ręku Czarneckich, obecnie we władaniu ks. Eustachego Czetwertyńskiego. Był tu wielki ogród z oranżeryą, która dziś w ruinach zostaje, a drzew owocowych ledwo kilkadziesiąt sztuk ocalało. Na ziemi do B. należącej już się ukazują kopce strażnicze. Ludność zamożna. Jest tu zarząd gm. włościańskiej, sąd włościański, szkółka parafialna dla dzieci wiejskich. *Z. Róż.*

Buhun, wś, gub. połtawska, st. parostatkowa na Dnieprze.

Buinicz, ob. *Gaje Wyższe.*

Buińsk, miasto powiatowe gubernii symbirskiej, 4127 mk., 1539 wiorst od Petersburga a 75 od miasta gubernialnego odległe. Bank, st. poczt.

Buj, miasto pow. gub. kostromskiej, 1941 mieszk., 924 w. od Petersburga a 172 od miasta gubernialnego odległe. St. poczt.

Bujak, wś i folw., pow. iłżecki, gm. i par. Krzyżanowice. W 1827 r. było tu 12 dm. i 76 mk., obecnie zaś 16 dm., 144 mk., 684 m. ziemi dworskiej i 184 m. włość.

Bujak, ob. *Bujakow.*

Bujaki, wś, pow. częstochowski, gm. i par. Przystajń.

Bujaki, wś i folw. o 2 w. od praw. brzegu Buga, w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, par. Drohiczyn, przy zbiegu dróg pocztowych z Siemiatycz do Drohiczyna i z Drohiczyna przez Dziatkowice do Bielska. Od Siemiatycz odl. w. 6, od Drohiczyna w. 7. Ziemia urodzajna, pola faliste, nad strugą Bujakówką, wpadającą pod wsią Zajęcznikami do Buga, piękne bardzo łąki. W ogrodzie dworskim wyborne gatunki drzew owocowych. Własność Padewskich. *A. T.*

Bujaki, niem. *Bujacken,* dobra, pow. ostródzki, st. p. Witramowo.

Bujaków, wś, pow. bialski w Galicyi, o 2 kil. od st. p. Kozy, 1085 m. rozl., w tem 493 m. roli ornej, 136 dm., 853 mk., parafia łac. w Kozach, położenie pagórkowate, gleba urodzajna, żytnia.

Bujaków, wś, pow. bytomski, z par. katol. dek. dubeńskiego, ma kościół podobno z r. 970. Do B. należy folwark Marzękowice, Niederhof. Oberhof i parę kopalń węgla. Parafia B. liczy 3253 kat., 11 ew., 16 izr. W B. jest szkoła 2-klasowa.

Bujakow, po węg. *Bujak,* wieś w hr. szaryskiem, kościół filialny gr. katol., zdrój szczawiowy, lasy, 148 mk. *H. M.*

Bujakówka, ob. *Bujaki,* pow. bielski.

Bujałówka, mylnie *Bujanówka,* wś, pow. jampolski, mk. 246., ziemi włośc. 315 dzies., ziemi dworskiej 385 dz. Należała do Czetwertyńskich, dziś Bachmetiewa-Protasowa.

Bujały, 1.) wś i folw., pow. rawski, gmina i par. Lubonia. W 1827 r. było tu 12 dm. i 92 mk., obecnie zaś liczy 16 dm., 233 mk., ziemi włośc. 227, dwor. 720 m. 2.) **B.**-Gniewosze i B.-Mikosze, dwie wsie przyległe, pow. sokołowski, gm. Jabłonna. Szkoła gminna. B. Gniewosze liczą 31 dm., 269 mk. i 1197 m. B. Mikosze zaś 22 dm., 185 mk., 938 m.

Bujan-błoto, ob. *Bojan-boloto.*

Bujaniecka, st. p., pow. nowoładoski, gub. petersburska.

Bujanów, 1.) wś, pow. żydaczowski, leży o pół mili na południe od Dniestru, o 1 milę na południe od Żurawna, o 2 mile na zachód od stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej w Bukaczowcach. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 340, łąk i ogrodów 152, pastwisk 64, lasu 931; posiadłość mniejsza: roli ornej 563, łąk i ogr. 434, pastwisk 141 morg. Ludności rz. kat. 6, gr. kat. 458, izraelitów 92: razem 556. Należy do rzym. kat. par. w Żurawnie, gr. kat. parafii w Mielniczu. Posiada szkołę niezorganizowaną. 2.) **B.**, ob. *Bojanów.* *B. R.*

Bujany, ob. *Borowlany.*

Bujki, wś, pow. włodawski, gm. Ostrów. Liczy 18 dm., 112 mk. i 726 m. obszaru.

Bujki, wieś, pow. wileński, gmina Soleczniki.

Bujne, wś, pow. sądecki, par. w Paleśnicy, dek. bobowskim, attynencya do włości Gródka, przy drodze krajowej sądecko-tarnowskiej, odległ. 24 kil. od N. Sącza, a 7 kil. od st. p. w Gródku, ma rudę z wysokim procentem żelaza, taką samą jak sąsiednie wsie Bartkowa i Posadowa, przerznięte tą samą drogą krajową; rozległości ogółem 405 m., przeważnie las dworski, w którem miejsce zwane „Zasieczyska“ było według podania obwarowanem obozowiskiem konfederatów barskich. *M. Ż. S.*

Bujnice i **Bujniczki,** dwie wsie przyległe, pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice. W 1827 r. Bujnice liczyły 13 dm. i 131 mk., Bujniczki zaś 16 dm. i 138 mk.

Bujniszki, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łoździeje, liczy 22 dm. i 215 mieszk.

Bujnowicze, 1.) wś i dobra ziems. w południowo zachodniej stronie pow. nowogródzkiego, w 2 stanie policyjnym (horodyszczańskim), w 4 okręgu sądowym. Dobra te są własnością Ejsmontów; wraz z folw. Burdykowszczyzna mają obszaru 2,967 m. 2.) **B.**, wś z zarządem gminnym we wschodnio-południowej stronie powiatu mozyrskiego, niedaleko rzeki

Płotnicy (prawy dopływ Prypeci), w miejscu gdzie się schodzą drogi krzyżowe, mianowicie: środkowa z Mozyrza do Turowa i ze Skryhałowa do Sławecznej na Wołyniu. Miejscowość ta leży śród puszcz dziewiczych i błót strasznych, bardzo mało zaludniona. Należy do 1 stanu policyjnego (skryhałowskiego), do 2 okręgu sądowego, którego biuro w Petrykowie. Gmina bujnowicka składa się z 31 wiosek i liczy mk. 1242 płci męz. Dobra B., własność Bołotowa, mają 48741 dziesiatyn rozległości. *Al. Jel.*

Bujnowo, wieś i folwark rządowy, niegdy główny starostwa a potem tak zwanego amtu brańskiego, w pobliżu rz. Nurca, w powiecie bielskim, gub. grodzieńskiej, par. Łubin kościelny. Niedaleko źródeł rz. Bronki. *A. T.*

Bujny, 1.) wś i B. Milejowskie, folw., pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Milejów. W 1827 r. było tu 15 dm. i 107 mk., obecnie zaś obie liczą 31 dm., 284 mk. 2.) **B.** szlacheckie, wś, pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzice. Posiada urząd gminny. Gm. B. należy do s. gm. okr. III w os. Bełchatów, st. p. w Piotrkowie. 3.) **B.** księże, pow. łaski, gm. Zelów, ma 12 dm., 105 mk., ziemi włośc. 211, folw. 360 m. 4.) **B.**, wieś szlachecka i B. Byszewo, wieś, pow. mazowiecki, gm. i par. Sokoły. *Br. Ch.*

Bujny. Tegoż nazwiska jest kilka wsi w b. ziemi bielskiej i b. ziemi drohickiej.

Bujowa, przysiołek Łuczyc.

Bujuk, wyraz turecki, znaczy „wielki“ tak jak Kuczuk „mały.“ Wiele miejscowości w gubernii chersońskiej i bessarabskiej ma w nazwie swojej te wyrazy jako część składową.

Bujwidańce, wś i dobra, pow. trocki, par. Żyżmory, o mil 2 i pół od stacyi dr. żel. Koszedary. Blizko dworu góra sypana niewielka, stożkowata, zaklęsła, po litewsku Pile-Kałnas nazwana. R. 1850 właścicielem B. był Rymszewicz i miał 320 dz. gruntu.

Bujwidze, w ustach ludu *Bujwidy* 1.) mko, powiat wileński, należy do 4 stanu policyjnego 4 święciańskiego okręgu sądowego, w obrębie włośc. gm. bystrzyckiej, na lewym brzegu rz. Wilii, przy ujściu rz. Bujwidki, o 24 w. od Wilna, o 408 w. od źródeł Wilii, posiada par. kościół kat. drewniany św. Jerzego, w 1785 r. przez właściciela B. Radziszewskiego fundowany. Par. bujwidzka klasy 5, dek. wileńskiego, liczy 4250 parafian i posiada dwie kaplice kat. Rubno i Bujwidze. Miasteczko ma 212 mk. B. należą do Jukiewicza, niegdyś przez Jana Kazimierza nadane Brzostowskim. Okrąg wiejski B. w gminie Bystrzycy, liczy następujące wsie: B., Koniuchy, Pilwiszki, Majkuny, Swiatniki, Zawidowo, Puniany, Podobce, Worapniszki, Korojwszyki, Wólkińce, Slepiszki; zaścianki: Cegielnia, Garbaciszki, Kupiszki, Janowo, Bulbówka, Gierdziuny, Narbuciszki, Jankolna, Skoliszki, Pelikany, Gałganiszki, Szukieliszki, Sawguniszki, Swiatniki, Popunoka, Iwanówka, Szałnojce, Darokiele, Sipowo, Leoniszki, Tatuliszki, Stromgniki, Podwinie. 2.) **B.**, dwór szlach. w pow. święciańskim, par. Komaje. *J. W.*

Bujwidziszki, dobra o milę od Wilna, niegdyś własność marszałka Antoniego Łappy a teraz Zabłockich.

Bujwołowce, wś, pow. proskurowski, gm. i par. Szarawka, ma 359 dusz męz. i 12 jednodworców; 784 dz. ziemi włośc., 703 dzies. ziemi używalnej właściciela, w tej liczbie lasu 150 dz. Należała do Gawrońskich, dziś Starzyńskich. *Dr. M.*

Bujwuny, wś, pow. trocki.

Bujże, wś i os. leśna, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo. Ma 8 dm. i 131 mk., odl. od Władysławowa 38 w.

Buk, wś i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołcza; odl. od Miechowa 12 w. W 1827 r. było tu 12 dm. i 124 mk., obecnie 18 dm., 192 mk., 137 m. ziemi włośc. i 493 m. dworskich. Folwark należy do dóbr Maków, lecz stanowi oddzielną realność. W 15 w. należała ta wieś do Jana Mandrostky. W aktach kościoła we wsi Wrocimowicach znajdujemy wiadomość, że w r. 1623 wieś Buk była własnością Jana Zapolskiego, żupnika olkuskiego. W akcie tym czytamy: „ma kmieci poddanych 4, i osobno dwie role kmiece puste, zagrodników 4, ma folwark i dwór według kondycyi szlacheckiej, dobrze i porządnie zbudowany; grunta dobre rodzajne i z nich zboża plenne, łąki polowe i pasze dobre, sadzawkę i las. Gaj na tej dziedzinie w trzech miejscach, dębowy z brzozowym i osikowy dobry. Majętność ta jest wolną, bo żadnych zapisów ani wyderkafów na się wniesionych niema.“ Zapolski nabył tę wieś od Zbylitowskiego za 12000 złp.

Buk, wś w gub. witebskiej nad rzeką Chałujcą.

Buk, wieś, pow. Lisko, o 6 kil. od Cisnej, w par. rz. kat. Wołkowyja, z par. gr. katol. w miejscu.

Buk, miasto powiatowe, W. ks. P., okręgu poznańskiego, położone pod 52°21' szer. półn. i 34°11' dług. wschodn. od Ferro; w równinie bezleśnej, dość urodzajnej, na dawnym trakcie z Poznania do Kargowy i Krosna. W r. 1875 miało 2652 mk., w r. zaś 1871 było 2670 mk., domów 240; 356 ew., 2048 kat. i Polaków, 266 żydów. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy w Grodzisku. Kościół katol. parafialny należący do dekanatu bukowskiego; kościół protestancki. Szkoła elementarna kilkoklasowa; 440 analfabetów; ożywiony ruch rolniczy, handel zbożem, bydłem i okowitą, 4 jarmarki, wielu szewców; fabryka serów, gorzel-

nictwo, w okolicy 3 gorzelnie, młyn parowy w Sędzinie. Miejska kasa pożyczkowa. Towarzystwo pożyczkowe polskie, liczące 214 członków. Dwóch lekarzy, apteka. Stacya kol. żelaznej marchijsko-poznańskiej, pomiędzy Poznaniem a Zbąszynem, otwartej 26 czerwca 1870, o 29 kil.; urząd pocztowy III klasy; stacya telegraficzna. W r. 1811 Buk miał w 209 domach 1274 mk. Do r. 1257 był wsią książęcą. W tymże r. Bolesław książę wielkopolski nadał ją biskupom poznańskim. W XVIII jeszcze wieku Jan Gerbisz biskup poznański wyniósł Buk do rzędu miast i nadał mu prawo magdeburskie. W XV wieku Jan Lubrański nadał sukiennikom tu osiadłym różne przywileje. W kościele dawniejszym, który spłonął, znajdowały się nagrobki: 1) Stanisława Reszki, opata jędrzejowskiego, który się w Buku urodził i szpital tu fundował; sławnego męża stanu i dyplomaty, sekretarza Hozyusza na soborze trydenckim, nauczyciela Andrzeja Batorego, synowca króla Stefana, za Zygmunta III posłującego do Rzymu i Neapolu w celu poszukiwania sum neapolitańskich, zmarłego w Neapolu r. 1603. 2) Macieja i Stanisława Niegolewskich z r. 1689 i 1684; ostatnie jeszcze zachowane. W dawniejszych wiekach w Buku cztery jeszcze były mniejsze kościoły: 1) św. Mikołaja; 2) św. Wojciecha; 3) św. Ducha i 4) św Rocha. Bukowski powiat graniczy na północ z powiatem międzychodzkim i szamotulskim; na wschód z poznańskim; na południe z kościańskim i babimoskim; na zachód z międzyrzeckim. Rozległość wynosi 17,2840 mil kwadr. Powiat jest równiną wzgórzami nie przerywaną; w części południowo-zachodniej dość znaczne jeszcze utrzymują się lasy. Ziemia w ogóle jest urodzajną. Ziemi ornej, łąk i pastwisk wiele przybyło, odkąd na przestrzeni lasów wykarczowanych liczne i nowe powstały osady. Większej rzeki niema w powiecie; z pomiędzy mniejszych Prut wypływa z powiatu i dąży do Obry do powiatu kościańskiego. Jeziora większe są pod Niepruszewem i Bobrówkiem. Dobra Brody, Chraplewo, Głupoń, Rudniki, Kuślin, Gnin, Wąsowo, mają kopalnie torfu. Ludności było w r. 1875: 58,109, w r. zaś 1871: 57,889; 26,349 męzkiej, 30,540 żeńskiej; 19,299 ew., 36,749 katol. i polaków; 1,832 żydów. Na milę kwadratową przypada 3,200 mk.; powiat należy do powiatów najwięcej zaludnionych, wraz z ostrzeszowskim, odolanowskim, krotoszyńskim, wschowskim i pleszewskim. Gmin ma miejskich 5, wiejskich 111, gmin dominialnych 39: ogółem 155 gmin, 216 miejscowości, 6071 domów mieszkalnych. Miasta powiatu są: 1) Buk, 2) Grodzisk (Graetz), 3) Lwówek (Neustadt bei Pinne), 2) Nowy Tomyśl czyli Lutomyśl (Neutomischel), 5) Opalenica, które w r. 1871 razem miały 11,555 mk. Pod względem narodowości, polacy tworzą znaczną większość. Najmniej zniemczone miasta są: Buk i Opalenica. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Miejscem urzędowania landrata jest Nowy Tomyśl; mieszka tam także poborca powiatowy. Powiat podzielony jest na 5 obwodów: 1) bukowski, 2) lwowecki; 3) nowotomyski; 4) grodziski, 5) kuśliński. Siedzibą fizyka powiatowego, cyrulika i weterynarza pow. jest Grodzisk. Zamiast sądu powiatowego kolegialnego, umieszczonego w Grodzisku aż do 1 października r. 1879, obecnie w powiecie dwa ustanowiono sądy okręgowe w Grodzisku i w Nowym Tomyślu, należące do sądu ziemiańskiego w Międzyrzeczu. Parafij katolickich jest w powiecie 14: Buk, Niepruszewo należące do dekanatu bukowskiego; Bukowiec, Dakowy Mokre, Gnin, Granowo, Grodzisk, Michorzewo, Opalenica, Ptaszkowo nal. do dek. grodziskiego; Kąkolewo, do dek. szmigielskiego; Brody, Nowy Tomyśl i Witomyśl do dek. lwoweckiego. Parafij protestanckich jest 5: Lwówek, Nowy Tomyśl, Grodzisk, Kąkolewo i Kuślin. Żydzi mają synagogi w Grodzisku i we Lwówku. Wyższych szkół w pow. niema. W Grodzisku jest rektorska kilko-klasowa. Szkoły miejskie i elementarne wiejskie są pod nadzorem inspektora powiatowego mieszkającego w Nowym Tomyślu; 12499 jest analfabetów. Księgarnia i drukarnia istnieje od dość dawnego czasu w Grodzisku. Pow. ma obszaru 372,750 morg. magdeb.; większa własność wynosi mniej więcej morg. 195,500. Od r. 1848 w ręce niemieckie przeszło 48,801 m.; obecnie do polskich właścicieli należy jeszcze 99,306 m. Gorzelnie znajdują się w Starym Tomyślu, w Bolewicach, w Brodach, w Bukowicach, w Chraplewie, w Dakowach Mokrych, w Chudopsicach (Dürrhund), w Jastrzembiku, w Koninie, w Liniu (Linde), w Młyniewie, w Lwówku (Neustadt-Schloss), w Niepruszewie, w Pakosławiu, w Piaskach, w Róży, w Sliwnie, w Surynie, w Trzciance, w Wąsowie, w Wojnowicach i Zembowie; gorzelnia parowa w Grodzisku; 5 browarów w Grodzisku, w Nowym Tomyślu, w Starym Tomyślu, we Lwówku, w Wielkiej wsi (Grossdorf); fabiarnie w Nowym Tomyślu, w Buku, w Grodzisku, w Lwówku; przędzalnie wełny w Nowym Tomyślu, w Grodzisku; fabryka kopert i tytek w Grodzisku; młyny w Nowym Tomyślu, w Lwówku, w Brodach, Sempolnie, w Matrendze, w Niepruszewie; cegielnie w Brodach, w Głuponiu, w Sliwnie, w Wąsowie, w Bolewicach, w Poradowie. Główniejsze trakty przechodzące przez powiat są: gościniec czyli szosa ze Stęszewa przez Granowo, Kosowo i Grodzisk do Wolsztyna, 2) z Pniew (Pinne) przez Lwówek, Bolewice

do Trzciela (Tirschstiegel). Kolej żelazna przerzyna powiat poznańsko-gubeńska ze stacyami w Kalwach, w Buku, w Opalenicy i w Nowym Tomyślu. Urząd pocztowy drugiej klasy ze stacyą telegraficzną w Grodzisku; urzędy pocztowe trzeciej klasy w Buku, w Lwówku i w Nowym Tomyślu ze stacyami telegraficznemi; bez takowych w Kąkolewie i w Opalenicy; ajentury pocztowe w Bukowcu (Eichenhorst), w Granowie, w Kuślinie i w Otuszu. Powiat położony blizko granicy Niemiec w dawniejszych wiekach cierpiał przez najazdy, nadto przez morową zarazę spustoszał; co było powodem, iż sprowadzono w znacznej liczbie kolonistów obcych. Tem się tłumaczy, że obecnie jeszcze pomiędzy gminami wiejskiemi kilkadziesiąt jest tak zwanych „olędrów,“ zaludnionych przez kolonistów niemieckich. Cały dzisiejszy powiat bukowski częścią był dawnego województwa poznańskiego. *M. St.*

Buk, niem. *Buck*, 1.) folwark, okr. wójt. i urząd stanu cywilnego Jarentowice, 6 kil. od stacyi poczt. i par. Radzyn, w pow. grudziąskim, 72,24 ha. obszaru; wieś ta wymieniona w przywileju Konrada mazowieckiego z roku 1222, między wsiami nadanemi pierwszemu biskupowi pruskiemu Chrystyanowi. Ma 2 dm., 14 mk., ewang. 2.) **B.**, niem. *Boeck*, inaczej *Nowa wieś* po polsku, dobra szlach., pow. złotowski, par. Buczek, st. p. Lipka, okr. wójt. i urz. st. cyw. Batorowo, ma 512 ha. rozl., 16 dm., 135 mk., 14 kat. Należał zawsze B. do Batorowa i zwykle do rodzin niemieckich, tylko w XIX w. przez pewien czas do Grabowskich. Od r. 1867 odłączony od Batorowa. 3.) **B.** goralski, niem. *Buggoral*, wś włośc., pow. brodnicki, okr. wójt. i urząd stanu cywilnego Nowawieś, par. Lembark, st. poczt. Jabłonowo, ma szkołę ludową, 2530 m. rozl., 60 dm., 431 mk., 81 kat.

Buka. Tak też zowią *Buk* w pow. złotowskim.

Bukaczowce, mko, pow. rohatyński, leży nad potokiem Świrz, który o pół mili na południe od B. wpada do Dniestru, grunta bowiem tego miasteczka dotykają Dniestru; od Rohatyna oddalone jest o 2 i pół mili w południowo-zachodnim kierunku, od Bursztyna o 1 i pół w zachodnim kierunku. Po pod Bukaczowce idzie kolej żelazna lwowsko - czerniowiecka, pod samem miasteczkiem jest dworzec tej kolei. Stacya ta, położona między Bortnikami a Bursztynem, jest oddaloną 88 kil. ode Lwowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 768, łąk i ogrodów 360, pastwisk 378, lasu 544; posiadłość mniejsza: roli ornej 588, łąk i ogr. 639, pastw. 116 m. Ludności rz. kat. 280, gr. kat. 501, izraelitów 1059: razem 1840. Stacyą telegraficzną, urząd pocztowy i obiedwie parafie ma w miejscu. Rzym. kat. parafia dek. dolińskiego, erygowana w 1747 przez Franciszka z Łuszczzowa Łuszczowskiego, kasztelana sochaczewskiego; kościół murowany poświęcony w 1838 r. pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Do tej parafii należą wsie: Czahrów, Czerniów, Kozary, Noworzyny, Poświrz, Słoboda, Żurawienko, wszystkich dusz rzym. kat. obrządku jest w tej parafii 530, szkółek wiejskich 5. Gr. kat. parafia obejmuje także filią Słobodę z 183 duszami, razem liczy 754 dusz gr. kat. obrządku i należy do dek. żurawieńskiego. B. posiadają szkołę etatową o 1 nauczycielu i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 1030 złr. W B. odbywają się znaczne targi na bydło. *B. R.*

Bukańce, wś w pow. wiłkomierskim, o 25 wiorst od miasta powiatowego, o 56 od Kowna, o 14 od Żejm, przy publicznym niegdyś trakcie warszawsko - petersburskim, własność niegdyś Sztorców, od r. 1568 Hoppenów, dziś Narbutta. Rozległości gruntów dworskich morgów 99), gleba pszenna, płodozmian 3-polowy. Włościanom nadano tu 870 m. gruntu. Mko B. o 1 w. od wsi B. z paraf. kościołem katolickim, murowanym w 1790 przez obyw. Józefa Hopena. Parafia katolicka dekanatu wiłkomierskiego, dusz 1854. Starostwo bukańskie płaciło w 18 w. kwarty 364 złp.

Bukaszowce, *Pukaszowce*, wś, pow. stanisławowski, o 6 kil. od Halicza, w par. gr. kat. Błudniki.

Bukatynka, mylnie *Bogatynka*, *Bohatynka*, wś, pow. jampolski, gm. Babczyńce, nad Murachwą, 400 mk. płci męz., 1750 dzies. gruntu, w połowie włościan, w połowie p. Orzechowskiego; młyn wodny.

Bukawina, wś, pow. bobrecki, leży przy ujściu rzeki Ług do Dniestru, oddalona od stacyi kolei żelaznej lwowsko - czerniowieckiej w Bortnikach o pół kil., od Bóbrki na południe o 4 mile. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 61, łąk i ogr. 31, pastwisk 141; posiadłość mniejsza: roli ornej 435, łąk i ogr. 219, pastw. 154. Ludności rz. kat. 5, gr. kat. 507, izraelitów 33: razem 545. Należy do rz. kat. parafii w Chodorowie, gr. katol. parafii w Mołotowie.

Bukcze, wś i dobra ziemskie w południowej stronie pow. mozyrskiego, przy gościńcu wiodącym od Turowa do Hłuszkiewicz, śród błot i puszcz niezmiernych, w gminie tonieskiej (ob. *Tonież*), w 3 stanie policyjnym (turowskim), w 3 okręgu sądowym (turowskim). Dobra B. razem z folw. Radziłowicze mają obszaru 46,560 m. i od roku 1875 r. są własnością kupca Obuchowa. *Al. Jel.*

Bukecy (łuż.), niem. dawniej *Bukwitz*, dziś *Hochkirch*, wś przeważnie serbska, na Łużycach saskich, w pow. lubijskim, ma parafią ewangelicką z nabożeństwem serbskiem. Pamiętna

bitwą Prusaków i Austryaków 14 października 1758. W kościele nagrobek poległego wtedy pruskiego generała Keitha. R. 1875 B. miała 81 dm., 501 mk. *A. J. P.*

Buki, 1.) mko, nad Tykiczem, pow. humański, o 45 w. od Humania, o 160 w. od Kijowa, o 12 w. od m. Iwańki odległe. Rz. Tykicz płynie tu śród stromych skał granitowych i w kilku miejscach ujęta groblami, dostarcza obficie wody dla znacznej liczby młynów. Okolica ta wcześnie była osiadłą, ale odkąd napór ordy krymskiej głównie skierowany został na Bracławszczyznę, odtąd i te strony były straszliwie ogniem i mieczem zniszczone i kropla chyba z ich dawnej nie została ludności. Leżał tu więc całkiem dziki, zamarły step, którego tylko pewne przestrzenie rozróżniane były tu i ówdzie, uroczysk lub siedlisk pustych nazwiskami. Owóż w 1546 r. niejaki Dymitr Bazanowicz, kozak zwinogródzki, otrzymał od króla nadanie znacznego obszaru pustego stepu, położonego nad rz. Konełą, gdzieś niedaleko tak zwanego „Udyckiego szlaku“, ze zniszczonemi siedliskami Sokołowem i Mytkowcami. Dzicz atoli tatarska, która zawsze nie przestawała zapędzać się w te strony, przeszkadzała wciąż tym siedliskom, położonym na jej szlakach, osiedlać się nanowo; owszem z czasem też owe siedliska znikły, zgasła ich nazwa, i dopiero wnuk Dymitra Bazanowicza, Fedor kozak Zwinogrodziec, korzystając z tego, że puste dziedzictwo jego nie było dobrze w granicach określone, na gruncie Szawulichy czyli Rokoszwaru, nieco opodal od szlaku tatarskiego, założył wieś Buki nad Tykiczem. Wkrótce też w 1592 r. przedał tę „substancyą swoją po przodkach“ Jerzemu z Komorowa Strusowi, kasztelanowi halickiemu. Ten Jerzy Strus z Komorowa, był to, według Niesieckiego, syn Stanisława Strusa, który to w innych Bukach, nad Rastawicą, w boju z tatarami „rycerską duszę z krwią oraz wylał“. Zakładanie miast z zamkami we włościach dziedzicznych, było chlubą wielu ówczesnych możnych panów, którym ku temu na środkach nie zbywało. Jakoż Jerzy Strus, objąwszy tę majętność, założył we wsi Bukach nowoosiadłej zamek i miasto, Strushorodem je przezwawszy. Następnie tenże Strus, wydawszy swą córkę Helenę za Aleksandra Walent. Kalinowskiego, generała podolskiego i star. bracławskiego, też Buki czyli Strushorod w 1604 r. w posagu tejże córce swej zapisał. Kalinowski, mając zaś w kilka lat potem (1609) nadane sobie w sąsiedztwie olbrzymie puste dobra Umany, wcielił je do tych ostatnich, które też pod jego możną ręką zaczęły się w pewnych wybranych miejscach zasiedlać się i zaludniać. (Czyt. Ubikacya granic dóbr Czarnej Kamionki, wydał A. Weryha Darowski). W 1648 r. w czasie wojen Chmielnickiego B. zostały zajęte przez kozaków. W 1653 r. Makary patriarcha antiocheński, jadąc do Kijowa, przejeżdżał przez to miasteczko. Duchowieństwo miejscowe i kozacy spotykali go przed miastem, z rozwiniętymi chorągwiami. Było tu cerkwi trzy, a czwartą nowozbudowaną sam patryarcha poświęcił. W 1658 r. B. Chmielnicki, po bitwie pod Ochmatowem, cofnął się do Buków, gdzie od swoich przyjęty „żywnością wojsko zgłodzone zasilił i w fortecy dużo obronnej osiadł“. Przyszedł nareszcie koniec krwawych rozruchów, ale pod ten czas Buków już nie było. Wojny i tak zwany przegon (zhin) wyludniły je były najzupełniej. A więc znowu tu były pustki. Tymczasem od Kalinowskich Buki wraz z Umańszczyzną przeszły w dziedzicznym przelewie do Potockich. W 1764 r. hetman Rzewuski trzymał w dzierżawie B. z 12 wioskami, u Potockich. Był też z ramienia jego naznaczony na rządzcę tych dóbr stary wiarus, towarzysz pancerny z pod chorągwi hetmańskiej, niejaki Kruszelnicki. Ukraina, po często powtarzanem i nieraz długo trwającem odłogowaniu, nareszcie odzyskiwała swoję urodzajność; Kruszelnicki jął się też i w B. do uprawy roli, zaniedbanej jak sierota przez tyle lat. W krótkim czasie założył aż sześć folwarków. Udał się też na sicz kozaczą, gdzie z koszowym zabezpieczył się ugodą, na mocy której koszowy dał mu 300 par wołów i koni sto, na pierwsze zagospodarowanie, a on zaś koszowemu obowiązał się dostawiać corocznie z majętności Buków pewną uwówioną ilość wódki, jagieł, krup i słoniny. Przytem obie strony zaręczyły sobie nawzajem pokój i opiekę. Jakoż odtąd co roku liczne „wałki“, ciągnione przez 60 par wołów z Buków walnym siczowym traktem wyprawiane były na sicz. Ten stosunek Kruszelnickiego z koszowym ocalił mu był nawet życie, bo kiedy w krwawym ruchu 1768 r., hajdamacy wpadli do B., nie zadali śmierci temuż rządzcy dóbr, jedynie przez wzgląd, że prowadził sąsiedzką zażyłość z koszowym na Siczy. (Czyt. Pamiętnik Stanisława Kruszelnickiego). W najnowszych czasach Buki wraz z przedmieściem Antonówką były własnością hr. Kisielowej, z domu Potockiej. Obecnie posiada je książę Antoni Lubomirski. Mko B. ma 1589 mk., w tem katol. 12; prócz tego 1532 izr. Ziemi 5550 dzies. wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny w B., policyjny w Talnem. 2.) **B.** czyli *Buki* nad Rastawicą, wś, pow. skwirski, nad rz. Rastawicą, o 7 w. od Skwiry. Rastawica płynie tu śród spadzistych brzegów i skał granitowych; wijąc się zaś kręto w swoim biegu, na każdem nowem załamiu odsłania coraz to nowsze i wcale niespodziane na malowniczą okolicę widoki. Pod nazwą gór, stro-

me wyniosłości biegną wzdłuż jej brzegów; z jednej strony, na jednym z wydatniejszych swych garbów, stare dźwigają one zamczyszcze, przystrojone w pojedyńcze klomby tu i owdzie ręką czasu sadzonych drzew; z drugiej zaś zdobią się one niemniej rozłożonym bujnym ogrodem właścicieli, aż ku rzece zstępującym. Miejsce, gdzie dziś leżą B. i okoliczne wioski, stanowiło już w XV wieku cząstkę rozległego obszaru dóbr ziemskich, do rodziny ks. ze Skwira Połowców Rożynowskich należących, a nazywających się podtenczas „oddziałem Skwirskim“ lub też od nazwiska posiadaczy „Połowieczczyzną“. Naucza nas o tem przywilej Włodzimierza Olgierdowicza, księcia kijowskiego (1440—1454), mocą którego tenże książę jednemu z członków tej rodziny, Jerzemu Iwantyczowi ze Skwira Połowcowi potwierdza posiadanie ojcowizny jego, spadłej po przodkach, na rzece Rosi, Rastawicy i Kamienicy położonej a od „nieprzyjaciół Tatar: gdy orda zawołgska wojowała, bardzo spustoszałej“. Owóż przywilej ten, wyliczając poimiennie wsie należące do tak zwanej „Połowieczczyzny“ t. j. mianując Skwir, Jahniatyn, Trylesy i Fuszczowo (?), z całą przestrzenią leżącą pomiędzy rz. Rosią, Rastawicą i Kamienicą, wyraźnie zdaje się wskazywać na okolicę, gdzie dziś leżą Buki, łączne z dawnym Bakożynem, a które wtedy mogły istnieć już tylko jako pustujące uroczyska po zniszczeniu przez ordę zawołgską a o jakiem to zniszczeniu tenże przywilej napomyka. To zaś spustoszenie przez ordę zawołżańską tych okolic chyba mogło mieć miejsce w 1399 r. za najazdu Tymur Kutłuka, który, jak wiadomo, spaliwszy Kijów, aż pod Łuck posunął był swe łupieże. Tymczasem starożytny szczep ks. Połowców ze Skwira Rożynowskich, wiodący swój początek od Tuhorkana, wodza Połowców, wygasł około 1568 r. i wszystkie ich posiadłości przeszły drogą spadku na Iwana Niemirycza, sędziego ziemskiego kijow., który bodaj czy nie zrzekł się tych dóbr, jako bez pożytku i pustych a cierpiących co chwila krzywdę najazdów tatarskich, bo już niedługo potem stają się one posiadłością królewską. W tychże czasach w pobliżu uroczyska Buków znajdowało się inne uroczysko: „haj pod dorohami“ (gaj przy drogach). Było to miejsce nader źle zawołane, szczególniej dla karawan kupieckich, idących z solą lub po sól, gdyż zazwyczaj czekało tu ich niebezpieczeństwo napadu od tatarów, którzy, jak mówi Paprocki, zapadali tu pod tym gajem, czatując na idące drogą solniki „ale i nasi w tem też miejscu zaczajali się na tatarów, kto kogo ubieży“. Owóż nieopodal od tego miejsca, w tychże czasach (bo nieco przed r. 1571) waleczny Stanisław Strus z Komorowa, w boju z Tatarami nad Rastawicą, jak mówi poeta, „padł krawy, gęstymi przywalon strzałami“. Dwaj poeci nasi ze złotej doby literatury naszej, Sęp Szarzyński i Jan Kochanowski opiewali też zgon bohaterski tego nieustraszonego rycerza, którego (tak jak on) zginął „dziad, tak ojciec, i tak stryjowie“. Mogiła jego do dziś dnia wznosi się śród wsi Rohoznej, o kilka wiorst od B. oddalonej, Strusową nazywana. Mamy ślad w dokumentach, że w 1592 r. już B. należały do starostwa czyli tenuty Romanowskiej. Tymczasem najazdy tatarskie nie ustawały. W 1615 r. wpadli tu tatarzy, i lustracya z r. 1616 powiada, że B., będące w posiadaniu dożywotniem podtenczas księżnej Romanowej Rużyńskiej, były spalone ręką najezdników. „Jest w tej wsi (mówi lustracya) na ten czas ludzi, którzy w jamach mieszkają, dziesięć; powinności ani podatków nie oddają żadnych, względem słobody, której po tej tatarszczyźnie do lat pewnych używają“. O Bakożynie zaś taż lustracya mówi: „Na tymże gruncie skwirskim jest Bakożyn, horodyszcze puste“. Lat kilkanaście upłynęło a lustracya już z 1622 r., jeszcze w opłakańszym stanie przedstawia te wioski: „Wsie B. i Stroków przedtem ciągnęły do Skwiry, które teraz jak i drugie przez obozy i tatary zniesione“. Aż tu nareszcie już i wojny kozackie dojrzały. Jak zaś w skutek tych wojen była nanowo zniszczoną ta okolica, widzimy to z dokumentu z 1683 r., w którym powiedziano, że wszystkie wsie (w tej liczbie i B.) koło Pawołoczy, nad rz. Rastawicą, Wierzchownią, Olszanką, Pawołoczką, Kamionką i Unawą położone, zostały obrócone w perzynę, i na miejscach gdzie wprzódy ludzie mieszkali „puste tylko powstały uroczyska“ (Arch. J. Z. R., część 6, t. I. dodatki stron. 153). Jakoż korzystając z tego spustoszenia całej tej okolicy, dziedzice dóbr pawołockich już w późniejszym czasie zawładnęli wielu wsiami star. romanowskiego (w tej liczbie i Bukami) i wcielili je do swoich dóbr. Ztąd wywiązał się proces między właścicielami Pawołoczy ks. Lubomirskimi a Kazimierzem Steckim, chorążym, potem kasztelanem kijowskim, któremu w 1713 r. król August II nadał był dobra: Siewier, Horodyszcze, B. i Bakożyn, Stroków, Romanówkę, Żydowce, Czerniawkę i Koszlaki „po śmierci księcia Rużynskiego do dyspozycyi królewskiej przypadłe“. Nie wiemy wszakże jak się ten proces skończył. W pierwszej zaś połowie XIX w. B. zostały już dziedzictwem rodziny Abramowiczów. Obecnie należą do p. Zofii Abramowiczowej. Ziemi należy do tych dóbr 2000 dzies., dosyć urodzajnej. Wś ma 629 mk. prawosł. i cerkiew; zarząd gminny we wsi Jerczyki, policyjny w Skwirze. Zastanawia tu starożytne zamczyszcze, nazywające się

Bakożyn a wznoszące się po lewej stronie Rastawicy, na cyplu jednej z wyniosłości nadbrzeżnych. Zamczyszcze to jest potrójnym ze wszech stron opasane wałem: po jednej stronie ma ono pole, po drugiej rzekę, z trzeciej jar. Obwodu liczy 260 sążni, wjazdów ma dwa. Na płaszczyźnie obok zamczyszcza miało się wznosić miasto Bakożyn, a w zamczyszczu wznosił się prawdopodobnie, jak zwykle, dwór książęcy: co wszystko zniszczone przez tatarów. Podanie od niepomnych czasów niesie o obleganiu tego miejsca przez tatarów pod wodzą Mamaja, o niespodzianym napadzie na jednę najsłabszą stronę i ubiciu pani czyli księżnej tego miejsca. W każdym jednak razie ów Mamaj z podania tego, nie może być owym historycznym Mamajem, znanym w dziejach z klęski jaką poniósł na Kulikowem polu, bo ten nigdy w tych stronach nie wojował; chyba więc należałoby przypuścić, że fakt zdobycia i zniszczenia zamczyska bakożyńskiego mógł się wydarzyć za najazdu Tymur Kutłuka, jak o tem już wyżej było. Do dziś dnia na zamczyszczu bakożyńskiem znajduje się przypadkowo wiele czerepów z naczyń pobitych, grotów żelaznych i bronzowych od strzał. Z rzeki też koło zamczyska wydobyto piękny medal bronzowy z wyobrażeniem dwóch świętych, z napisem greckim w otoku: „Agios, Agios, Agios... Sabaoth“. Znaleziono tu też ciekawą i zagadkową skorupę z rozbitego glinianego naczynia z napisem słowiańskim: „Cboe“. Dokoła tego zamczyska mnóstwo się jeży mogił. Dla archeologa główną tu one stanowią ciekawość. Naliczono ich 913, w liczbie których 372 obłożonych na sztorc kładzionemi płytami kamiennemi. Znajdują się one po większej części nad jarami, na pobocznych gór, w pewnych od siebie ugrupowane odstępach. Przez nikogo dotąd nie były naukowo zbadane (Edward Rulikowski). 3.) **B.**, okrąg wiejski w gm. Łucka wieś, pow. dziśnieński, zawiera w swym obrębie wsie: Łuck, Girstuny, Mosar, Ruczajkręty, Worońce, Gatówki, Łużki, Konkowszczyzna, Paufiłowszczyzna, Robertowo, Sautki, Buki, Podworońce.

Bukienka lub *Bukinka*, kol., pow. noworadomski, gm. Kobiele, par. Kobiele-wielkie. W 1827 r. było tu 6 dm. i 45 mk.

Bukiły, ob. *Łukawce.*

Bukiszki, 1.) okrąg wiejski w gm. Rzesza, pow. wileński, zawiera nast. wsie: Podwilańce, Jaranda, Zabłocie, Zadworzańce, Moskaliszki, Pustołówka, Hełuże, Genejciszki, Poczyłajce, Raskazy, Sbrodna; zaścianki: Augusty, Sienkiewice, Bołądziszki, Bieganka, Awiżenie, Dębówka.

Bukiszki, okolica i wś, pow. trocki, par. Sumiliszki. W r. 1850 rodziny Łojbów, Woronowiczów, Stambrowskich i Jacuńskich miały tu razem 188 dzies. gruntu.

Bukła, zaścianek w pow. trockim.

Bukmujża, znaczna majętność ziemska w Inflantach polskich, we wschodnio-południowej części powiatu rzeżyckiego, położona na prawym brzegu malowniczego jeziora Esza (w dawnych dokumentach zwanego Essen), przy trakcie handlowym z Oświeja do Rzeżycy, wraz ze wsią Pachołkami 4880 dz. obejmująca, własność Justyna Sobańskiego. Miejscowość wzgórkowata i leśna, ożywiona małemi potokami leśnemi; należy do najwyższych w tej stronie kraju; to też wyższe wzgórza tutejsze w jedno pasmo połączone okolicznie noszą nazwę „gór bukmujskich“. Niektóre z nich pięknym porastają borem sosnowym, na innych znajdują się i drzewa liściowe, a jedno zdobi przepyszna dąbrowa. Urocze położenie jeziora, nad którem leży B., podnoszą liczne rozsiane po niem wyspy, ocienione dębowemi gajami, z których największa, położona w zachodniej części jeziora, między Andzelmujzą i Krzewinem a mająca przeszło milę obwodu, zarosła jest cała lasem wysokopiennym (Patrz: „Inflanty polskie“ p. G. Manteuffla str. 28). Lud łotewski rzymsko-katolicki. Grunt lekki ale żyzny. Mają tu istnieć pokłady kredy czerwonej i węgla kamiennego, dotąd przez nikogo nieużytkowane. Tej wiadomości wszelako nietylko nie stwierdzają uczeni geologowie ale nawet stanowczo onej zaprzeczają, z powodu geologicznej formacyi tej okolicy, w której takowych pokładów spodziewać się nie można. Rzecz ta przez specyalistów na samem miejscu jeszcze rozstrzyganą nie była. B. od r. 1829 posiada swój własny kościół parafialny, przez Ignacego Sobańskiego z muru wzniesiony na miejscu dawnej drewnianej kaplicy, stanowiącej niegdyś filią dagdzieńskiego pojezuickiego kościoła, a obecnie należy do dekanatu rzeżycko-rażnieńskiego. Liczy zaś 3830 katolickich parafian. Do tej parafii należy jeszcze pięć innych sąsiednich majętności 1) Tulenmujża, obsz. 1500 dz., własność Pawłowa; 2) Przemyśl, niegdyś Kółakowskich, obecnie Korego, obsz. 5505 dz.; 3) Bereśnie, własność Andrzeja Targońskiego, obsz. 3800 dz.; 4) Widno, własność Mackiewiczowej, obsz. 650 dz.; 5) Dobroczyn, własność generała Feliksa Stąbrowskiego, obsz. 1450 dz. Wszystkie te dobra składały niegdyś królewszczyznę zwaną Bukhoff i Essen, którą od końca XVII wieku władali Hylzenowie a która od r. 1748 ich dziedziczną została posiadłością. Niegdyś wiele dzików tu się gnieździło, jak to wykazuje lustracya dóbr królewskich z r. 1599; lecz ta zwierzyna od dwóch stuleci najzupełniej w tych okolicach wytępiona. Kościół parafialny bukmujski ma kaplice filialne w Bereśniach i Prze-

myślu. Zarząd gminny w miejscu, policyjny w m. pow. Rzeżycy.

Bukocz, ob. *Bukowec*.

Bukołowa, niem. *Buckolowe*, wś, pow. mielicki, nad rz. Szecką, w par. katol. Powicko.

Bukońce, okolica w pow. telszewskim, o 32 w. od Telsz.

Bukonie, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Maryampol. Leży o 8 w. od Maryampola. W 1827 r. miała 9 dm. i 77 mk., obecnie liczy 13 dm. i 111 mk.

Bukontyszki, 1.) majątek, pow. rosieński, parafia krozka, nad rz. Liszupis, o 57 w. od Rossien, niegdyś posiadłość jezuitów z Kroż, obecnie należy do rodziny Jazdowskich; położona w pobliżu drogi wiodącej z Kroż do Użwent. 2.) **B.**, wś w pow. telszewskim, o 35 w. od Telsz, w parafii Płungiany, z kaplicą katol. *Fel. R.*

Buków, por. *Bukowo*.

Buków, wś i folw., z młynem, na rzece Pankówce, pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Ujazd, przy drodze z Rokicin do Ujazdu. W 1827 r. było tu 25 dm. i 208 mk., obecnie zaś liczy 29 dm. i 235 mk., ziemi włośc. 462, dworskiej wraz z os. w Wilkupicach i Łominach 739 morg., w tem ornej 469 morg.

Buków, 1.) wś, pow. brzozowski, o 3 kil. od st. p. Wzdów, w par. rz. kat. Jasionów, par. gr. kat Besko. Dominium należy do instytutu głuchoniemych we Lwowie. 2.) **B.**, wś, pow. wielicki, o 4 kil. od Mogilan, w par. rz. kat. Mogilany; dominium jest własnością funduszu religijnego 3.) **B.**, ob. *Puków*.

Buków (nie Bukowo, jak pisze Kętrz.), niem. *Buchholtz*, wś, pow. wałecki, ze szkołą; okr. wójt., urząd stanu cyw., st. poczt., par. kat. i ew. Człopa (Schloppe), 2644,58 m. rozl., 22 dm., 216 mk.. 2 kat. W r. 1641 był tu ewangelicki dom modlitwy, zamieniony później na katolicką kaplicę, która 1739 r. upadła dlatego, że wszyscy mieszkańcy byli ewangelikami i o jej utrzymanie się nie troszczyli. W sąsiedztwie była papiernia.

Buków, niem. *Buckau*, wś, pow. raciborski, nad Odrą, w par. Lubom, z kaplicą różańcową i szkołą kat. 1-kl.

Bukowa, 1.) wś, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Bogdanów. W 1827 r. było tu 9 dm. i 52 mk. 2.) **B.**, wś i folw., majorat, nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. Osiek, par. Wiązownia. Leży przy drodze ze Staszowa do Koprzywnicy. W 1827 r. było tu 48 dm i 285 mk., obecnie liczy 51 dm., 454 mk. i 646 m. ziemi włośc. 3.) **B.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Puszcza Solska. W 1827 r. było tu 12 dm. i 63 mk. 4.) **B.** *Wielka*, wś rozkolonizowana, pow. chełmski. gm. Bukowa, par. Sawin. Posiada urząd gminny i hutę szklaną, produkującą za 10,000 rs. rocznie, zajmuje ona 15 robotników. Włościanie posiadają ziemi 1731 morg, koloniści niemcy 1815 morg. Gmina B. należy do s. gm. okr. II we wsi Świerze, st. p. w Chełmie, od Chełma o 20 w. 5.) **B.** *Mała*. wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. Gruntów włośc. 395 morg., dworskich 916 morg. W 1827 r. było tu 36 dm. i 196 mk.

Bukowa, 1.) wś, pow. samborski, leży nad potokiem, dopływem Strwiąża, o 1 milę na północ od Fulsztyna, a o 1 $^1/_2$ mili na północ od Starejsoli, o 1 i pół mili na północny wschód od Chyrowa, stac. kolei łupkowskiej (1-sza kolej węgiersko-galicyjska), w której łączy się z tą koleją kolej naddniestrzańska. Ludność rzym. kat. 16, gr. kat. 838, izrael. 27: razem 881. Należy do rzym. kat. parafii w Fulsztynie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Lutowiska; cała parafia liczy 1262 gr. kat. dusz. Parafia ta należy do dekanatu starosolskiego. Wedle zapisków wizytacyi w 1733 roku odbytej, miała cerkiew w Bukowie erekcyą od Mikołaja Herburta, podkomorzego ziemi przemyskiej z 1568 i Mikołaja z Żurowa Daniłowicza, podczaszego koronnego i podkomorzego ziemi chełmskiej a starosty hrubieszowskiego w Bukowie z 1669 roku; posiada szkołę filialną. Właściciel większej posiadłości: konwent oo. bazylianów w Dobromilu. 2.) **B.**, wś, pow. pilzeński, par. rz. kat. Brzostek, o 5 kil. od Brzostka. 3.) **B.**, ob. *Domostawy*.

Bukowa, 1.) niem. *Buchau*, wś, pow. kładzki, w par. katol. Neurode; dobra z wielu folwarkami i kopalniami węgla. 2.) **B.**, niem. *Lueben*. m. powiatowe, ob. *Lubiń*.

Bukowa, 1.) *Niemiecka*, niem. *Deutsch Buckow*, wś w pow. słupskim, ziemi pomorskiej. 2.) **B.** *Kaszubska*, niem. *Wendisch Buckow*, wś tamże.

Bukowa, *Bukowna*, strumień i dopływ Sanu. Wytryska w Królestwie Polskiem, z łąk po południ.-zachod. stronie drogi wiodącej z Janowa do Biłgoraja pod Korytkowem. Płynie przez Małków, Uście, Kiczki, pod Mątwami wchodzi w p. janowski. Poniżej wsi Bąk uchodzi w Galicyą, tworząc granicę między Galicyą a Królestwem polskiem na przestrzeni 1 kil., aż do przysiołka Szwedów w obr. gm. Jastkowic. Płynie przeważnie w kierunku zachodnim i o 2 kil. na zachód wsi Jastkowic uchodzi do Sanu z prawego brzegu. W dawniejszych czasach zwracał się ten strumień $^1/_4$ mili poniżej Jastkowic na północ, przerzynał gminy Branwicę, wioskę Bąków, Mużyków, w Rzeżycy długiej zasilał wielki staw, płynąc równolegle do Sanu a dosięgnąwszy Rzeżycy okrągłej zwracał się na zachód i na granicy gmin Woli rzeżyckiej i Kępy uchodził do Sanu. Silne wylewy Sanu spowodowały ten strumień do zrobienia sobie innego koryta i krótszego

nawet biegu, oraz innego ujścia do Sanu, przeszło milę wyżej od pierwotnego. Dziś w miejscu dawnego koryta pobudowało się kilka zagród włościańskich, które zawsze podmakają, w tak zwanym Bąkowie. Od strony południowej tej wioski przeciąga się w kształcie wązkiego stawku dotąd nie wyschłe dawne koryto tej rzeczki. Na północ zaś we wsi Mużykowie utworzył się stawek wązki a długi, przelewający swe wody do wielkiego stawu w Rzeżycy długiej, z którego dawnym korytem Bukowy płynie do Sanu potok tej samej nazwy. Bukowa przyjmuje z prawego brzegu trzy znaczniejsze dopływy: Rakową pod Uściem; Zajemną czyli Białą i Czartusową. Biała płynie przez wsie Pikule i Łążek, Czartusowa przez Niziuł i Mątwy. Obie uchodzą do Bukowy na granicy Galicyi. Z lewego brzegu wpada doń znaczny potok w górnym biegu Palczawką, w dolnym zaś Gilówką zwany. Długość biegu przeszło 30 kil. *Br. G.*

Bukowa-góra, 1.) wś ryc., pow. kartuski, o 4¼ m. od Kartuz, par. i st. p. Sulęczyn, ma 4 właścicieli, 796 m. rozl. R. 1866 było tu 158 katolików. 2.) **B.**, wś, pow. reszelski, st. p. Rothfliess.

Bukowce, niem. *Bukowitz*, wieś, pow. międzychodzki, 14 dm., 136 mk., 131 ew., 5 kat., 25 analf. Stac. poczt. w Sierakowie o 8 kil., stac. kol. żel. Wronki o 30 kil. *M. St.*

Bukowciszki, wś, pow. trocki, na praw. brzegu rz. Teżmy.

Bukowec, węg. *Bukocz*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr. katol., klasztor, 609 mk.

Bukowec, rz., lewy dopływ Mołdawy na Bukowinie.

Bukowetz, ob. *Bukowiec.*

Bukowice, niem. *Buchwerder*, pow. obornicki, ob. *Hollaenderdorf.*

Bukowice, niem. *Bukowitz*, wieś, pow. cieszyński na Szląsku austr., rozl. morg. 297, ludn. 244; tworzy jednę gminę z Dobracicami, w par. kat. Dobracice, ewang. Ligota.

Bukowicze, niem. *Frauenwaldau*, górne i dolne, wś, pow. trzebnicki, niegdyś własność probostwa trzebnickiego, ma par. rz. kat. dekanatu mielickiego, podobno od w. XII. Kościół w B. górnych, przeważnie katolickich.

Bukowie, wś rządowa, pow. opatowski, gm. Waśniów, par. Konów. W 1827 r. było tu 13 dm. i 68 mk.; obecnie liczy 19 dm., 161 mk., 404 morg. dworsk. i 184 włośc. ziemi, gorzelnia. 2.) **B.**, dolne i górne, dwie wsie przyległe, pow. piotrowski, gm. Wadlew, par. Drużbice. R. 1827 r. było tu 14 dm. i 127 mk. *Br. Ch.*

Bukowiec, 1.) wś, pow. radomski, gm. Gembarzów, par. Skaryszew. W 1827 r. było tu 18 dm. i 95 mk., obecnie liczy 17 dm., 73 mk. i 132 morg ziemi włośc. 2.) **B.**, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Sławno. Liczy 40 dm., 251 mk., 761 morg. ziemi włośc. i 8 morg. dworskiej. 3.) **B.**, wś rządowa, pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno, we wzgórzystem położeniu, o 4 w. na półn. od Opoczna, na lewo od szosy kieleckiej, między Sulejowem a Paradyzem. R. 1827 r. było tu 17 dm. i 124 mk., obecnie 27 dm., 251 mk. i 1109 morg. ziemi włośc. 4.) **B.**, wś rządowa, nad rz. Opatówką, pow. sandomierski, gm. Dwikozy, par. Góry wysokie. Liczy 30 dm., 178 mk., 372 morg. ziemi dworsk. i 398 morg. włośc. 5.) **B.**, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Witulin, paraf. r. l. Bordziłówka, r. g. Nosów, st. p. Biała, okr. sąd. Komarno, rozległość gr. włościańskich m. 1080, domów 44, ludności 426; gruntów folwarcznych m. 1200, właściciel Wilhelm Wężyk. *Rz.* 6.) **B.**-*wielki* i *mały*, dwa folw., przy rzeczce bez nazwy, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janówiec kościelny, liczy 3 dm., 55 mk., obszaru wraz z folwarkiem Bukowiec mały 570 morg. (474 gruntu ornego). 7.) **B.**, kol., nad rz. Będkowką, pow. łódzki, gm. Brójce, par. Kurowice, 84 dm., 1118 mk., ziemi włośc. 1540 morgów., w tem ornej 1352 morg. 8.) **B.**, *Nowy* i *Stary*, wsie, pow. rawski, gm. Żelechlin, par. Żelechlinek. B. nowy w 1827 r. liczył 14 dm. i 225 mk., obecnie zaś ma 53 dm., 345 mk., ziemi 942 m. B. stary lub Staropole ma 7 dm., 132 mk., 87 m. ziemi włośc. 9.) **B.**, wieś, pow. sieradzki, gm. Brzeźno, par. Kliczków mały, odległa od miasta powiatowego wiorst 18, rozległości morg. 1176, z tego w posiadaniu dworskiem morg. 1036, włościan morg. 140, ludności dusz 206, młyn wodny; miejsce urzędowania sądu gminnego Brąszewice na 4 gminy: Brzeźno, Godynice, Gruszczyce i Klonowa. 10.) **B.**, wś, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki. W 1827 r. było tu 19 dm. i 169 mk. *Br. Ch.*

Bukowiec, 1.) niżny i wyżny, wsie, pow. grybowski, 1099 m. rozl., w tem 585 m. lasu. 48 dm., 301 mk., parafia w Paleśnicy, położenie górzyste, gleba owsiana, por. *Bruśnik.* 2.) **B.**, wś, pow. Turka, leży nad samą granicą węgierską, nad Sanem, niedaleko źródeł tej rzeki, w głębokich górach karpackich, śród lasów; o 2 i pół mili na południowy zachód od Turki. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej: 265, łąk i ogrodów 242, pastwisk 204, lasu 2261; posiadłość mniejsza: roli ornej 367, łąk i ogr. 8, pastwisk 341, lasu 87 morg. Ludności rz. kat. 5, gr. kat. 200, izraelitów 45: razem 250. Należy do rzym. kat. parafii w Turce, gr. kat. parafii w Beniowie. 3.) **B**, wś, pow. kolbuszowski, par. rz. kat. Kolbuszów, o 5 kil. od Kolbuszowa. 4.) **B.**, wś, pow. Lisko, o 15 kil.

od st. p. Baligród, w par. rz. kat. Wołkowia, par. gr. kat. Turka, której jest filią.

Bukowiec, 1.) wś, pow. wągrowiecki, 15 dm., 158 mk., 59 ew., 99 kat., 56 analf. Stacya pocztowa Lekno o 4 kil., st. kol. żel. Rogoźno o 30 kil. 2.) **B.**, niem. *Bauchwitz*, wś, pow. bukowski, 87 dm., 701 mk., 479 ew., 222 kat., 56 analf. Kościół parafialny dekanatu grodziskiego. Nowy z drzewa wybudował w r. 1737 Karól z Bnina Opaliński, starosta śremski, dziedzic ówczesny. 3.) **B.**, domin., pow. bukowski, należy do dóbr grodziskich, z koloniami Julianą i Hutą Szklaną 13,529 m. rozl., st. kol. żel. Bukowiec czyli Eichenhorst (z Poznania do Zbąszynia, o 46 kil. od Poznania), 12 dm., 162 mk., 31 ew., 131 kat., 49 analf. Poczta i kol. żel. na miejscu. 4.) **B.**, niem. *Buchwerder*, gmina, pow. czarnkowski: 2 miejsc: 1) kol. B., 2) Moderkrug blisko Noteci; 64 dm., 387 mk., 262 ew., 125 kat., 72 analf. Stacya poczt. w Czarnkowie o 4 kil., st. kol. żel. Trzcianka (Schönlanke) o 16 kil. 5.) **B.**, niem. *Bukwitz*, wieś, pow. wschowski, 155 dm., 1,121 mk., 6 ew., 1115 kat. niemców; 298 analf., kościół parafialny dek. leszczyńskiego. Wizyty wspominają o nim już w wieku XVI. I ten Bukowiec był własnością Opalińskich. 6.) **B.**, domin., pow. wschowski, 406 morg. rozl.., 1 dm., 11 mk., wszyscy kat. niemcy, 3 analf. St. poczt. Włoszakowice (Luschwitz) o 3 kil.; st. kol. żel. Wschowa (Fraustadt) o 16 kil. *M. St.*

Bukowiec, 1.) niem. *Bukowietz*, wś włośc., pow. brodnicki; st. p., okr. wójt. i urz. st. cyw. Jabłonowo; 4488 m. rozl., 87 dm., 566 mk., 46 kat. 2.) **B.**, niem. *Bukowitz* (Biały lub Piesieński), inaczej B. pod. Piesienicą, dobra szlacheckie, pow. starogrodzki, st. p. Zblewo, par. Pińczyn, 92 ha. rozl. 3.) **B.**, niem. *Bukowitz* (Wielki i Nowy), inaczej Piątki, wś, pow. starogrodzki, st. p. Skurcz, par. Czarnylas. 4.) **B.** (Mały), wś, pow. starogrodzki, st. p. Bordzichów. 5.) **B.**, niem. *Bukowitz*, wś kościelna ewang. i dobra szlach., pow. świecki, st. p. Terespol, par. Przysiersk; wś włościańska ma 1260 m. rozl., 17 dm., 169 mk., 20 kat.; szlachecka 320 ha. rozl., 248 mk., 184 kat. Szkoła, wójt. i urz. st. cyw. w miejscu. Tu dr. Ceynowa jest lekarzem, apteka w miejscu. Właścicielem B. jest Stanisław hr. Czapski, 1782 był gen. Czapski, 1648 Zembrzuski. 6.) **B.**, niem. *Bukowitz*, wś, pow. grudziąski, st. poczt. Łasin, par. Rogoźno, okr. wójt. i urz. st. cyw. Mały Szembruk, 1037 m. rozl., 10 dm., 86 mk., 85 kat. 7.) **B.** (Stary, Nowy i Szlachecki), wś i dobra szlach., pow. kościerski, par. Stara Kiszewa, st. p. Neu-Palleschken, szkoła, 897 ha. rozl., młyn i cegielnia. Od 200 lat z górą w ręku Czarlińskich. 8.) **B.**, niem. *Bukowitz*, wś, pow. kościerski, st. poczt. Starogród, par. Pogutki. 9.) **B.**, niem. *Bukowitz*, dobra, powiat morąski, stacya pocztowa, Zalewo.

Bukowiec, niem. *Bukowetz*, wieś, pow. jablonkowski na Szląsku austr., par. kat. Jabłonków, rozl. morg. 3306, ludn. 829, szkoła ludowa, urząd leśny.

Bukowiec, potok górski w obr. gm. Bukowca (w pow. Lisko), pod Beskidem lesistym, płynie w kierunku półn.-wsch. przez wieś Bukowiec i wpada po ćwierćmilowym biegu z lewego brzegu do Solinki. *Br. G.*

Bukowiec, ob. *Brzaza.*

Bukowiecki 1.) potok, prawy dopływ górnego Sanu w obr. gm. Bukowca (w pow. Lisko). Wypływa z kilku źródłowisk leśnych pod samym grzbietem Beskidu lesistego. Płynie w kierunku południowo-wschodnim przez Bukowiec. Zabiera liczne strugi górskie, między niemi Wołowiec (ob.); wody rwące; spad nagły; długość biegu 10 kil. 2.) **B.**, potok, lewy dopływ Pistynki w obr. gminy Brustur (w pow. kossowskim). Płynie przez Połoniny na zachód pod południowe stoki Brusturskiego Bukowca (972 m.). Długość biegu pół mili. *Br. G.*

Bukowielski, potok górski w obrębie gm. Mikuliczyna w pow. nadworniańskim. Wypływa w Beskidzie lesistym z pod góry Bukowieli (1159 m.) Płynie głębokimi jarami leśnymi na północ przez lasy Małej Bukowieli i wpada z lewego brzegu do Ardziałuzy, dopływu Prutu. *Br. G.*

Bukowin, ob. *Bukowiny* i *Bukowina.*

Bukowina, wś, pow. biłgorajski, gmina Biszcza, par. Tarnogród. Leży na samej granicy od Galicyi, na wzniesieniu 734 stóp nad poziom morza. Ciągnie się długim pasem z południa ku półn., o pół mili na zachód od Tarnogrodu. W 1827 r. było tu 211 dm. i 1173 mieszk. *Br. Ch.*

Bukowina, 1.) wieś, pow. nowotarski, na Podhalu nowotarskiem, u północnych stóp Tatr w dorzeczu Białki; graniczy od północy z Białką, od zachodu z Gliczarowem i Groniem, Poroninem, Murem-Zasichłą i Zakopanem; od płd. przypiera do Tatr (Regli), a od wschodu z Brzegami i Spiżem (Jurgowem) graniczy. B. stanowi stacyą dla osób robiących wycieczki z Zakopanego do Pięciu Stawów i Morskiego Oka. Parafia łac. w Białce, a urząd pocztowy w Nowymtargu. Południowo-zachodnia część wsi nad pot. Odewsianką zwie się Dziadkówką. Od Poronina 7,5 kil., od Nowegotargu 24 kil. Liczy obecnie 193 dm. (chat), 1073 mk., z tych 536 mężczyzn, a 537 kob. Wzniesienie (Karczmisko) 958 m. (Kolbenheyer). Rozl. 5069 morg., w tem 2179 m. roli ornej, 2252 m. lasu, gleba owsiana. Tartak wodny. 2.) **B.**, wś, pow. Nisko, ma 1188 m. rozl., w tem 806 m.

lasu, 46 dm., 242 mk., parafia w Bielinach, położenie równe, gleba piaszczysta żytnia. Obszar dworski należy do państwa Ulanowskiego hrabiów z Wielkich Kończyc Mniszchów. 3.) **B.**, wś, pow. Nisko, par. rz. kat. Pysznica, o 8 kil. od Niska. 4.) **B.**, ob. *Hrebenne* i *Milno*.

Bukowina, niem. *Bukowin*, wś, pow. lęborski, na Pom rzu.

Bukowina, niem. *Bukowine*, 1.) wś, pow. sycowski, par. Drołtowice; dobra słynne z gospodarstwa przemysłowego i z zakładu zdrojowego oraz kąpielowego (woda żelazista). Do B. należy kol. Wydzierzno, zwana też Antal, niem. Annathal. Ma szkołę począt. katolicką. Leży śród gór trzebnickich. 2.) **B.**, kol., pow. pszczyński, do dóbr Orzesze należąca. 3.) **B.**, wś. pow. trzebnicki, mieszkańcy głównie ewangielicy, w par. kat. i ewang. Lossen. 4.) **B.**, kol., pow. kładzki, do dóbr Deutsch-Tscherbeney należąca.

Bukowina, 1.) wieś w hr. liptowskiem (Węgry); w tej okolicy miał stać dawniej na wysokiej skale zamek Liptovar, także Vasvar i Nagyvar zwany, z którego dziś niema ani śladu, 119 mk. 2.) **B.**, *Bukovina*, z przysiołkami Podeskle i Danielki, wś w hr. orawskiem (Węg.), nad granicą Galicyi, kościół katolicki paraf. Pośród ludności jest 878 Polaków. *H. M.*

Bukowina, rz. w pow. kartuskim, powstaje pod Bącką Hutą, na wyżynie wzniesionej 250 m. nad powierzchnię morza, wpada do rzeki Lupow (ob.).

Bukowina, księstwo B., leży we wschodniej części cesarstwa austryackiego; nazwę jego wywodzą od lasów bukowych, zalegających niegdyś gęsto kraj cały, ograniczony początkowo tylko do obszarów pomiędzy Dniestrem i Prutem. B. leży pomiędzy 47° 3′ 38″ i 48° 40′ 58″ szer. półn. i pomiędzy 42° 34′ 40″ i 44° 1′ 25″ dług. wsch., i graniczy na północ z Galicyą, na wschód z Rossyą i Mołdawią, na południe z Mołdawią i Siedmiogrodem, na zachód z Siedmiogrodem, Węgrami (Marmaros) i Galicyą. Z północy granicę od Galicyi stanowi Dniestr, począwszy od Babina, aż do Onutu, gdzie zaczyna się granica rossyjska; na wschód od Rossyi linią graniczną zamyka naprzód potok Onut, następnie Rokitna, dopływ Prutu. U ujścia Rokitny pod Nowosielicą schodzą się trzy granice: Austryi, Rossyi i Rumunii. Dalszą granicę od od strony Mołdawii stanowią: Prut, Łukawica i Molnica, aż do jej ujścia do Seretu; następnie tenże Seret do miejscowości Sinoutz (Synowce); odtąd granicą strumienie Negriczina, Mitokul i rzeka Suczawa. Od południa linią graniczną tworzą małe strumyki: Rakowa, Somusz wielki i mały, Slatina, Walea, Kolbului; dalej Bystrzyca i potok Sarysza. Od połud. strony B. na dłuższych przestrzeniach idzie granica lądowa, a w jednym punkcie (Petryło), schodzą się granice B., Mołdawii i Siedmiogrodu. Na zachodzie granice: Teszna impuzita, Paraul, Barkului, Bystrzyca, Cybawa i Czeremosz, aż do ujścia do Prutu, następnie na krótkim przebiegu Prut wraz z dopływem Turecka; aż do Babina idzie od strony Galicyi granica polityczna. W pobliżn Kirlibaby schodzą się granice, B., Siedmiogrodu i Węgier, a w pobliży Saraty granice: B., Węgier i Galicyi. Powierzchnia B. wynosi 181.6 mil kw. austr. czyli 189,91 mil kw. geogr. Najdłuższa linia od Repużyńca na Dniestrem, aż do źródeł Paraunegru wynosi 23 mile, najkrótsza od granicy galicyjskiej na zachodzie przez Werenczankę na północ do Onutu 4 mile. Znaczniejsze rzeki B. następujące: Dniestr wypływa z sąsiedniej Galicyi i tworzy północną granicę kraju już jako rzeka spławna. Po wyjściu z B. pod Onutem, przepływa przez Rossyą i wpada do morza Czarnego. Na B. płynie w kierunku wschodnim, ze znacznemi jednak krzywiznami na północ i południe; długość przebiegu przez B. wynosi 8 mil; Prut, zwany niekiedy Myją przez górali, wypływa również z Galicyi, na Czarnej Horze pod cypliskiem nazwanym Howerlą; na B. jest już rzeką ważną i płynie od Niepołokowiec do Nowosielicy na długość 9 i pół mili, przeważnie w kierunku wschodnim, z małem zboczeniem na południe; wpada zaś do Dunaju w Mołdawii pomiędzy Reni i Gałaczem. Biały Czeremosz tworzy się początkowo z dwóch strumieni na potrójnej granicy B., Węgier i Galicyi, i całym przebiegiem swoim tworzy granicę od strony Galicyi. W górnym biegu płynie na północ, następnie zawraca na półn.-wschód, aż do ujścia; długość przebiegu wynosi mil $16\frac{7}{8}$; jest to jedna z najbystrzejszych rzek B. Seret (Siretele) wypływa z góry Lungul, tworzącej przełom wodostoków Seretu, Czeremosza i Suczawy, zasilający wodami swojemi wszystkie te trzy rzeki. Nazwę Seret utrzymuje dopiero nieco powyżej wsi Szipot, po złączeniu się trzech strumieni: Bursukau, Czornisz i Zwaracz. W samym Szipocie tworzy wodospad na 6 stóp wysoki, od szmeru którego (szyp) poszła i nazwa wioski. Seret pod Borhometem płynie na północ, dalej łukowato na półn. wschód; wreszcie od Komaresti na połud. wschód i tak ciągle aż do wyjścia z granic B.; wpada do Dunaju pod Brajłowem. Mały Seret (Siretele mic) wypływa pod Holalzki i pod Banillą po zlaniu się potoków: Hilcza, Komaresti i Dymitryca, nazwę swą otrzymuje; wpada do Wielkiego Seretu pod Suczaweni; rzeka ta płynie równolegle do Wielkiego Seretu i tylko przed ujściem zawraca ku wschodowi; długość przebiegu mil 10 i pół. Suczawa ma źródło w węźle górskim Łuczyna i Hreben (Grzebień),

rozdzielającym wodostoki Suczawy i Mołdawy. Suczawa płynie w kierunku północnym aż do Ruska, dalej półn. wschodnim do Fratautz, potem zatacza łuk na połud. wschód i płynie ciągle w tym kierunku od Badautz aż do ujścia z granic B. pod Chelischeni; wpada zaś do Seretu pod Paskani w Mołdawii. Suczawa, tak samo jak Seret, otrzymuje właściwą nazwę swoją dopiero od wsi Szipot, po zlaniu się trzech strumieni: Izwor, Kolelioara i Szipot; długość przebiegu mil 23. Suczawica, dopływ Suczawy, wypływa pod Dealumarului, płynie w kierunku północ. wschodnim i wschodnim; ujście pod Badautz, długość przebiegu mil 4 i pół. Mołdawa powstaje z połączenia potoków: Smidesti i Łukawa, wypływających z gór Łuczyna i Hreben; Mołdawa aż do Fundul mołdawi płynie na południe, następnie do Gurahumory na wschód i nakoniec, aż do wystąpienia z granic B. pod Kornu lunczii, na połud. wschód; pod Romanem wpada do Seretu; długość przebiegu mil 7. Bystrzyca „złota,“ nazwana B. od wartkiego prądu, a „złotą“ od przemywalni złota, eksploatowanych niegdyś nad jej brzegami przez cyganów, wypływa z Alp Rodnajskich w Siedmiogrodzie i pod ujściem Cybawy, wypływającej również ze Siedmiogrodu, wkracza w granice B. Na krótkiej linii przebiegu odgranicza Mołdawią od B. i następnie opuszcza kraj i pod Bakową wpada do Seretu; linia przebiegu wynosi mil $8^3/_4$; Dorna wypływa z Siedmiogrodu i płynie początkowo w kierunku północnym, następnie wschodnim, pod Dorną wpada do Bystrzycy. Dolina Dorny rozszerza się miejscami, i w tych miejscach rzeka tworzy liczne moczary. Ważniejszych wód stojących, oprócz szeregu stawów pomiędzy Prutem i Dniestrem, oraz nieznacznego jeziorka górskiego pod Mołdawicą Ruską, na B. nie ma. Dawniej stawy i moczary były liczniejsze, ale pospuszczano je i osuszono na korzyść rolnictwa. Cała, zajęta pod wodą, przestrzeń wynosi niespełna 4 mile kw. Pod względem orograficznym B. nie tworzy także całości samodzielnej, albowiem góry tutejsze stanowią tylko przedłużenie i wyskoki głównego łańcucha Karpat w krajach ościennych; doliny zaś rzek, kotliny i równiny zaczynają się tylko w B. i rozszerzają dopiero poza granicami tejże. Co do układu gruntu, podziału wyżyn i dolin, kraj cały można podzielić na dwie całkiem różne i nierówne sobie części. Granicę ich stanowi Prut. Część północna pomiędzy Prutem i Dniestrem, Galicyą i Rossyą, należy do wielkiego płaskowzgórza podolskiego, granicę którego można nakreślić linią od Przemyśla przez Lwów na Brody do granicy rossyjskiej; z południa zaś granicę od stoków Karpat stanowi Dniestr, a począwszy od Wojniłowa Prut. Równina podolska zniża się coraz więcej ku Dniestrowi, następnie zaś podnosi znowu w stronę Prutu. Średnią wyniosłość tej części B. można oznaczyć na 800′. Tu właśnie leżą owe wielkie stawy, rozsiane gruppami i połączone wzajemnie odpływami. Okolice tutejsze i pod względem wydajności gleby są dalszym ciągiem wielkiej równiny podolskiej. Udają się tu wybornie wszelkie gatunki zboża, mianowicie zaś kukurydza, główna podstawa wyżywienia ludności; to też widzimy tu zaludnienie bardzo gęste, a lasy, niegdyś tak obfite, że oddziały wojska, przeznaczone do zajęcia kraju, musiały torować sobie drogę siekierą, dziś tak już wyniszczono, że zaledwie jeszcze zajmują 2 i pół mili kw. powierzchni. Druga część B., na południe od Prutu, dzieli się na okolice górzyste i wzgórkowate. Granicę pomiędzy nimi można oznaczyć linią idącą do Wyżnicy nad Czeremoszem przed Berhomet nad Seretem, Budeniz, Krasną, Karlsberg aż do Kapukodrului nad Mołdawą. Góry leżą na zachód i południe od tej linii; z północy zaś i wschodu okalają je wzgórza. Góry B. należą do górskiego systemu Karpat. Są to rozgałęzienia w części lesistych wyżyn karpackich, odgraniczających Galicyą od Węgier, a w części północnych skrajnych stoków siedmiogrodzkich. Kierunek pasm B. idzie z północo-zachodu na połud. wschód. Wreszcie, jakkolwiek góry te nie dosięgają granicy wiecznych śniegów, przewyższają jednak linią lasów. Najwyższe szczyty znajdują się w pasmie ciągnącem się pomiędzy dolinami Bystrzycy i Mołdawy aż po za granice kraju, mianowicie: Dżumalawa (5863′), Prelucа-Keczeli (5820′), Alunul (5264′), Rarawa (5209′), Munte lung (4472′); szczyty w paśmie pomiędzy dolinami Mołdawy i Suczawy Feredeu (4655′), Paszkan (4663′), Magura (4282′) i inne; w paśmie pomiędzy Czeremoszem z jednej, a górnym biegiem Suczawy i Seretu z drugiej strony: Tomnatik (4915′) i Stara Obczyna (4600′). Inne szczyty: Łukacz (5074′), Lungul (4345′), Petruszka (3570′), Boczkiu (3960′). Klimat B. odznacza się rozmaitością, stosownie do różnego wzniesienia miejscowości. W okolicach położonych niżej wyrównywa klimatowi połud. granicy strefy umiarkowanej; dla Czerniowiec średnia temperatura roczna + 6,66°R., co też i odbija się na roślinności kraju. W północnej i południowo-wschodniej części B. znajdujemy przeważnie tylko drzewa liściaste, gdy w środkowej, gdzie góry głównie dotykają do granicy wschodniej, lasy liściaste pomięszane są z iglastemi; w górach zaś przeważnie występują te ostatnie. Kukurydza udaje się wybornie w części północnej i połud.-wschodniej; w dolinach zaś Seretu i Suczawy wczesne przymrozki jesienne szkodzą dojrzewaniu, tak że na dziesięć lat

z rzędu wypada prawie zawsze dwa lata nieurodzaju. Nawet i winograd dojrzewa w okolicach, a przyczyny słabego rozwoju winnic dopatrywać trzeba bez wątpienia w nizkim stopniu oświaty ludności i w braku odpowiedniego kierunku. Dojrzewają także po dolinach melony i arbuzy na wolnem powietrzu. Daleko niepomyślniej występują warunki temperatury a więc i roślinności w górach, gdzie ograniczają się na hodowaniu owsa i kartofli, a tylko po dolinach uwarunkowanych pomyślniej udaje się żyto. Nawet drzewa owocowe mogą tu prosperewać tylko przy szczególnem pielęgnowaniu i pod ochroną sztuczną. W górach burze zrządzają częste spustoszenia, na równinach także częste grady. W ogóle klimat B. można nazwać surowym, ale zdrowym, niewywiązującym chorób. Z całej powierzchni zaledwie 4 i pół mili kw. zupełnie są bezpłodne. Reszta dzieli się jak następuje: pod budowlami około $^3|_4$ mili kw., ziemi ornej 46 i pół, łąk 27, ogr. 1 i pół, pastw. 20 i lasów 81 mil kw. Gleba bardzo żyzna, a jakkolwiek w ciągu lat ostatnich trzeba przyznać znaczny postęp w gospodarstwie rolnem, to jednak nie stanęło ono jeszcze na tym stopniu, do jakiego przy wielkich zasobach gruntowych dojśćby powinno. Uwydatnia to, pomiędzy innemi, tak znaczna cyfra obszaru (20 mil kw.) pozostająca pod pastwiskami Po wielu miejscowościach obywają się nawet bez nawozu; w ogóle hodują w kraju: kukurydzę, żyto, pszenicę, jęczmień, owies, tatarkę, rośliny strączkowe, rzepak, anyż, len i konopie. Ogrodnictwo, mianowicie też w dziale drzew owocowych, w ostatnich czasach postąpiło znakomicie. Obok gmin, których sady owocowe głośne były oddawna, jak np. Kostesti, Mahala, Toporoutz, Bosancze około Suczawy, Bojana nad Prutem i inne, zabrano się teraz do nich skrzętnie i po innych gminach niemieckich i węgierskich, głównie zaś w osadzie Lipoweny, zamieszkałej przez lipowanów. Uprawa winogradu, jak dotąd, mało rozwinięta, najlepiej się przedstawia w powiecie suczawskim. Jakkolwiek klimat nie bardzo sprzyja, zawsze jednak nie da się zaprzeczyć, że przy należytem staraniu i ta gałąź gospodarstwa krajowego znacznie wzrosnąćby mogła. Winnice obejmują ogółem 323 morgi obszaru. Bardzo niegdyś wielkie bogactwa leśne na B., skutkiem niedołężnej gospodarki po łasach, mianowicie prywatnych, zubożały do tego stopnia po obszarach pagórkowatych i równinach, że dziś już w wielu miejscowościach daje się czuć brak drzewa. Dopiero w ostatnich kilkunastu latach przedsięwzięto środki przeciwko takiemu bezwzględnemu wytępianiu lasów. W górach jednak jest jeszcze wielkie pod tym względem bogactwo; to też wywóz budulcu i drzewa opałowego zagranicę dosięga rozmiarów poważnych. Na hodowlę koni w B. bardzo pomyślnie oddziaływa stado rasy poprawnej w Radowcach (Radautz), ekonomii skarbowej pod zarządem wojskowym, skutki czego widać szczególnie w powiatach ościennych: radowickim, sereckim i storożynieckim. Oprócz większych posiadaczy ziemskich zajmują się też hodowlą koni osadnicy niemieccy. Hodowla bydła, z rozrostem ludności na B., nie ma już tych rozmiarów co niegdyś. Rogacizna pochodzi po większej części od rasy mołdawsko-bessarabskiej; niektórzy jednak właściciele posiadłości ziemskich w ostatnich czasach pozaprowadzali rasy ulepszone. Owczarnie, również dawniej bardzo liczne, dziś stanowią już tylko gałąź pomocniczą w gospodarce drobnych posiadaczy ziemskich. Prawie każdy z nich posiada sztuk kilka, kilkanaście, dla wyrobu sera i na wełnę, przerabianą domowym sposobem na odzież. Owca bukowińska należy do rasy mołdawskiej; z merynosem rzadko gdzie spotkać się można. Trzoda chlewna nie zadawalnia ani pod względem rasy, ani liczebnie. Pszczelnictwem zajmują się w całym kraju z wyjątkiem wyżyn górskich; pomimo to jednak nie wystarcza ono na potrzeby miejscowe, tak że miód i wosk dowozi się z zewnątrz kraju. W każdym razie widać jednak znaczny pod tym względem postęp; liczba uli wynosi 27091. Hodowlą jedwabników, w epoce zajęcia B. przez austryaków, zajmowano się skutecznie w niektórych gminach w okolicy Czerniowiec i Suczawy; następnie poszło to jakoś w zapomnienie; w ostatniem jednak dziesięcioleciu, na skutek usiłowań jednostek i spółek i ta gałąź przemysłu zaczyna się podnosić. Na zwierzu dzikim również B. nie zbywa; wprawdzie liczba drapieżnych, jako to: rysiów, niedźwiedzi, wilków, lisów znacznie się zmniejszyła, ale zwierzyny i ptastwa dzikiego wszędzie obfitość. Hodowla ryb podupadła, a to skutkiem poosuszania licznych stawów na korzyść rolnictwa. Góry, ciągnące się wzdłuż zachod. i połud. zachod. granicy B., ukrywają w łonie swojem bogate skarby metaliczne, eksploatacyą których zajął się dopiero rząd austryacki od czasu zajęcia kraju. W epoce, kiedy B. stanowiła jeszcze część Multan, całe zużytkowanie bogactwa mineralnego ograniczało się na wydobywaniu w kilku miejscowościach soli i piasku złotego z Bystrzycy. Dawniejsze przemywalnie złota, eksploatowane przez Cyganów, zarzucono jako mało wydajne, a nawet i kopalni srebra i ołowiu w Kirlibabie z czasem zaniechano. Obecnie zajmują się głównie wydobywaniem miedzi, żelaza i soli. Najważniejsze kopalnie miedzi i żelaza należą do funduszu religijnego grecko-wschodniego i tylko kilka z nich jest w posiadaniu osób prywatnych. Sól na B. wydobywają tylko

w uroczej kotlinie Kaczyka; jakkolwiek nie ulega kwestyi, że i wschodnie odłogi Karpat zawierają w sobie potężne pokłady soli kamiennej, czego dowodzą liczne źródła słone. W Kaczyce wydobywa się sól kamienna w bałwanach nieforemnych i tak też idzie na sprzedaż, oraz warzonka otrzymywana z ropy. Roczna wydajność soli rozmaita, w miarę potrzeby. Oprócz wyżej wspomnianych źródeł wody słonej, bardzo licznych u stóp gór, w połud. zachodniej części kraju i w samych górach po różnych miejscach, B. posiada bardzo wiele innych źródeł, dotąd jeszcze niezużytkowanych. Najliczniej występują tak zwane źródła szczawiowe w połud. zachodniej części kraju, a najważniejsze z nich w Watra-Dorna, używane do picia i do kąpieli, oraz w Dorna-Kandreny, Gura Negri i Pajana Negri. Wodę tego ostatniego źródła, pod nazwą burkut, rozsyłają i dalej. W Jakobeny, kolonii tak zwanych Śpiżaków, znajduje się źródło siarczane, kąpiele uzdrawiające. Przemysł B. nie doszedł jeszcze do takiego rozwoju, aby mógł odpowiedzieć wszelkim potrzebom kraju; to też wiele wyrobów rękodzielniczych sprowadza się z innych prowincyj. W kraju produkują: żelazo, miedź, wyroby z łoju i tłuszczu, piwo, spirytus i wódkę, wyroby skórzane, futra, papier i t. d. Z liczby większych zakładów zasługują na wyróżnienie dwa młyny parowe, browary i fabryka narzędzi rolniczych w Czerniowcach; huty szklane w Fürstenthal'u, Czudinie i Kraśnej hucie, oraz papiernia w Radowcach. Oprócz tego istnieją liczne młyny wodne, wiatraki i turbiny, jak również gorzelnie, a przy nich opasy na wywarze. Handel, od czasu wybudowania drogi żelaźnej, wzrósł znakomicie. Przywóz: przedmioty zbytkowe, towary kolonialne, wino, bydło, maszyny i t. d. Wywóz: budulec, deski, tarcice do Konstantynopola i innych miast wschodnich, jakoteż Prutem do Bessarabii, bardzo poszukiwane gatunki potażu, kora do garbowania, skóry, wełna, szczecina, pierze, bydło, spirytus, bryki, wozy i t. d. I wewnętrzny handel także bardzo jest ożywiony, mianowicie też pomiędzy wyżynami górskiemi i równinami. Handel tranzytowy, również bardzo rozwinięty, spoczywa w ręku licznych domów komisowo-ekspedycyjnych. Na rozwój handlu i przemysłu bardzo pomyślnie wpływa Izba handlowo-przemysłowa w Czerniowcach (ob. poniżej.) Takiż wpływ wywiera i nowo-zbudowana kolej żelazna i liczne trakty krajowe. Statystyczne dane co do środków komunikacyi podajemy poniżej; tu więc ograniczamy się na wzmiance, że istnieje jedna tylko linia kolei żelaznej, przerzynająca kraj od Nepolokoutz na granicy galicyjskiej aż do Itzkany na granicy mołdawskiej. Inne drogi są dosyć rozwinięte i dzielą się na drogi państwowe, powiatowe, gminne; szlaki wodne, jak dotąd, służą tylko do spławu drzewa. Oprócz tego, miejscowości znaczniejsze, jak Czerniowce, Seret, Suczawa, Gura Humora, Dorna, połączone są tak zwanemi drogami celnemi z poblizkiemi urzędami pogranicznemi celnemi. Komunikacya pocztowa na B. wzrosła znakomicie, tak że liczbę urzędów pocztowych i stacyj trzeba ciągle zwiększać; to samo da się powiedzieć i o telegrafach. Również, powołując się na zamieszczoną poniżej statystykę ludności pod względem narodowości i wyznań, nadmieniamy tylko, że większość ludności stanowią Rumuni, po których idą Rusini. Rumuni zamieszkują południowe i południowo-wschodnie okolice kraju; nie można jednak wytknąć pewnej linii granicznej językowej; nie ma bowiem prawie ani jednego powiatu, w którymby zamieszkiwali wyłącznie przedstawiciele tej lub owej narodowości. Dalej następują Niemcy, do których pod względem języka zaliczają i żydów. Niemcy zaludniają miasta, albo też tworzą oddzielne kolonie jak: Rosch, Mołodia, Tereblestie, Itzkany, Arborea, Iliszcsti, Fratauz, Milischeuz, Schwarzthal, Pojana, Micului, Lichtenberg, Bory i t. d. Oprócz tych reprezentowane są na B. szczepy następujące: Madziarowie osiedli tu za rządów cesarza Józefa II, zamieszkują wioski: Hadikfalva, Istensegits, Andrasfalva, Fogodisten, Joseffalva, i Falkeu. Również za czasów Józefa II osiedli tu lipowanie, sekta przybyła z Rossyi; zamieszkują oni w Klimowcach, Fontina alba, Lipowenach i Mihodrze; Ormianie w Suczawie i Wyżnicy, a także rozproszeni po innych miastach i gminach. Polacy nie tworzą gmin osobnych, ale znajdują się w całym kraju, najliczniej w Czerniowcach; Słowacy głównie po hutach szklanych i gminach sąsiednich. Liczba cyganów, niegdyś bardzo wielka na B., zeszła obecnie do kilkuset osiadłych stale; inni wywędrowali. Pod względem religii większość mieszkańców B. należy do kościoła grecko-wschodniego, a mianowicie Rumuni wszyscy i przeważna większość Rusinów. Niemcy po miastach po większej części wyznają religią rzymsko-katolicką, a po gminach koloniści ewangelicko-augsburską. Polacy bez wyjątku katolicy, z Madziarów zaś większość; reszta Madziarów jest wyznania reformowanego. Ormianie należą w części do obrządku unickiego (katolickiego), w części zaś nie przyjęli unii i zachowali obrządek wschodni. Lipowanie rozpadają się na dwie sekty: popowców i bezpopowców. Klasztory obrządku wschodniego (kaługianów, zakonników św. Bazylego obrządku wschodniego) istnieją w Suczawicy, Putnie i w Mitoka Dragomirna. Przy obejmowaniu B. w posiadanie przez rząd austryacki znajdowało się w kraju 24 klasztorów, do któ-

rych należało 267 większych i mniejszych posiadłości ziemskich. W r. 1785 dobra klasztorne przeszły pod zawiadywanie rządu, przyczem, z powodu bardzo małej liczby zakonników, 21 klasztorów skasowano. Dla zebrania pierwotnego kapitału zasobowego sprzedano dobra duchowne w granicach Mołdawii, a niektóre i na B. Wyznawcy religii rzymsko-katolickiej zależą od arcybiskupa lwowskiego; obrządku unickiego od metropolity lwowskiego; katolicy ormianie należą do dyecezyi arcybiskupa lwowskiego i mają proboszczów w Czerniowcach i Suczawie; ewangelicy wyznania augsburskiego i reformowanego należą do jurysdykcyi superintendenta lwowskiego; ormianie dyzunici mają w Suczawie dwóch proboszczów należących do dyecezyi arcybisk. konstantynopolitańskiego; władze duchowne lipowanów rezydują w Fontinalba, (Biało-Kiernica), bezpopowców zaś w Klimowcach; rabin krajowy żydowski rezyduje w Czerniowcach. Co do ogólnego stanu oświaty w kraju przyznać trzeba, że wiele jeszcze do życzenia pozostaje; szkół np. rzemieślniczych, przemysłowych i w ogóle specyalnych, brak zupełny. Liczba szkół ludowych nie odpowiada i w części potrzebom ludności; zaledwie 12% dzieci, któreby powinny się uczyć, uczęszcza do szkoły; usiłowania jednak władz naukowych z lat ostatnich każą się spodziewać, że w krótkim czasie zwiększy się liczba i szkół i uczniów. Biblioteka krajowa, uniwersytet, jakoteż liczne stowarzyszenia i instytucye dobroczynne wspierają także usiłowania podniesienia oświaty w kraju. Miasta i miasteczka: Czerniowce (stolica księstwa), Seret, Suczawa, Kimpolung (Dołhopole), Radowce (Radautz), Sadagóra, Wyżnica (Wiżnitz); wsie: Berhomet nad Seretem, w okolicy obfitującej w lasy i płody kopalne (W pobliżu na obszarach „Łopuszny“ istnieje zakład kuracyi żętycą i zimną wodą. Góra „Stisok“ wysokości około 200 stóp, przedstawia zachwycający widok na okolicę); Bojana nad Prutem, z urzędem kontumacyjnym i poboru cła; Bosancze około Suczawy, z urzędem kontumacyjnym i sadownictwem; Bukszoja, zamieszkała przez kolonistów, z hamernią żelaża; Dorna-Kandreny. na trakcie siedmiogrodzkim, 2600 st. nad powierzchnią morza, posiada źródło lecznicze; Dorna-Szara ze źródłem wody szczawowej (burkut), znajduje się tu ruda zawierająca złoto, ale w tak małej ilości, że robota się nie opłaca; Fundul mołdawi nad Mołdawą, z kopalniami rudy mięszanej; Graniczestie, właściwie Krainestie, dawniej wojewodowie wołoscy mieli tu czasową swoją rezydencyą; Gura Humora na trakcie siedmiogrodzkim, schludnie zbudowana, ma znaczne targi, w r. 1854 założono w pobliżu fortyfikacye; Horecze ludi, w pobliżu Czerniowiec, z cerkwią fundacyi cesarzowej rossyjskiej Katarzyny II; Jakobeny nad Bystrzycą, kolonia tak zwanych Spiżaków, z kopalniami płodów górniczych, hutą żelaza, okazałemi budowlami fabrycznemi i źródłem wody mineralnej, w Bystrzycy znajdują drobne ziarnka złote; Kaczyka w uroczej kotlinie, ma znaczne kopalnie soli kamiennej i banię do warzenia ropy, mieszkańcy tu osiedli pochodzą z Galicyi: Polacy i Rusini; Kirlibaba nad Bystrzycą, z kopalniami ołowiu i srebra; Kiseleu nad Prutem ze źródłami nafty; Kotzman, na trakcie z Zaleszczyk, włość podobna raczej do miasteczka; Krasna huta, pamiętna w dziejach walką stoczoną przez Buczackiego wojewodę podlaskiego z Multanami w r. 1450; Kuczurmare, największa wieś na B., liczy przeszło 5,000 mieszkańców; Lipoweny, osada zamieszkała przez lipowanów; Mitoka Dragomirna, około Suczawy, z starożytnym klasztorem kaługianów, w którym spoczywają zwłoki metropolity Krymki, założyciela klasztoru; Nowosielica, niedaleko Bojany, punkt pograniczny trzech państw (triplex confinium) austryackiego, rossyjskiego i tureckiego (do r. 1878); Ostrica około Seretu, w wojnie tureckiej za Józefa II oszańcowana przez wojska austryackie; Pożorita około Dołhopola, z kopalnią i hamernią miedzi, Putna, wieś położona w głębi gór, ze starożytnym i obwarowanym klasztorem kaługianów, posiadającym książnicę w języku serbskim i rusko-cerkiewnym; w cerkwi klasztornej spoczywają zwłoki wielu książąt mołdawskich z domu Dragoszów; Rosch, w pobliżu Czerniowiec, kolonia niemiecka z pięknemi ogrodami warzywnemi; Synowce (Sinoutz) z urzędem kontumacyjnym i poboru cła; Solka, ekonomia skarbowa, ze źródłami ropy solnej; Stanowce (Stanestie) z zakładem stadniczym koni rasy poprawnej; Storożyniec (Storożinetz) nad Seretem, z zakładem kąpielowym; Stulpikany, z hamernią żelaza i źródłami ropy solnej; Stupka, włość obfitująca w pasieki, niedawno odkryto tam wielkie pokłady węgla kamiennego; Suczawica, z klasztorem kaługianów, zawierającym grobowce hospodarów z domu Mohyłów (Mogiłów); Watra Dorna, nad ujściem Dorny do Bystrzycy, ze źródłami wody mineralnej i zakładem kąpielowym; Wale putna, w dziko romantycznej okolicy, z urzędem pocztowym; Waskoutz (Waskowce) nad Czeremoszem, z zakładem stadniczym dla poprawy rasy koni; Wikow z podobnym zakładem stadniczym, na pobliskiej połoninie zwanej „Biholarya“ istniały dawniej liczne stada bawołów; Wama, własność skarbowa, pomnik tu stojący, kolumna kamienna z krzyżem i stosownym napisem, stwierdza zwycięstwo odniesione przez wojewodę Rakowicza nad Turkami w r. 1716; Wołowiec około Radowiec, że starożytną świątynią, w której zło-

żone są zwłoki Dragosza, niegdyś możnego władcy Mołdawii; Woronetz (Woronice), około Gury Humory, z ruinami starożytnego monasteru, okolica obfituje w glinkę fajansową; Zastawna, przy trakcie z Zaleszczyk, nad wielkim stawem; Żuczka, w pobliżu Sadogóry, ekonomia skarbowa; Żureń, w podliżu Bojany, z urzędem celnym. B., część Dacyi dawnych Rzymian, inaczej Bukrejna, była w epoce wędrówek narodów widownią przeróżnych zmian w swojej ludności. Później zostawała w pewnej zależności od Siedmiogrodu, aż w r. 1482 Stefan V ks. Multan zdobył tę krainę i odtąd rządzili nią książęta multańscy pod protektoratem Turcyi aż do końca zeszłego wieku. W latach 1497—98 wojska polskie „za króla Olbrachta“ poniosły w lasach bukowińskich straszną klęskę. Dnia 25 lutego 1777 r. Porta ottomańska osobnym traktatem ustąpiła Austryi Bukowinę; Marya Teresa bowiem od r. 1774 upominała się o nią, jako o dawną część składową Siedmiogrodu; sułtan kazał nawet ściąć w Jassach księcia mołdawskiego Ghikę, który się temu traktatowi sprzeciwiał. Do roku 1786 B. pozostawała pod zarządem wojennym, następnie przeszła pod administracyą cywilną, i jako oddzielny obwód (czerniowiecki) połączona z Galicyą. Połączenie to trwało do roku 1848, w którym oddzielono ją od Galicyi, wyniesiono do godności księstwa i obdarzono samorządem. Z tego powodu cesarz austryacki, w liczbie innych, nosi tytuł księcia B. Księstwo to korzysta z tych samych praw i przywilejów, jakie przysługują innym krajom koronnym monarchii. Herb B. jest dawniejszy multański: łeb żubra w złotem polu. Księstwo bukowińskie jest obecnie, jako samodzielny kraj koronny, równouprawnioną częścią konstytucyjnego państwa austryackiego i bierze udział w ustawodawczej władzy państwa przez swych posłów, wysyłanych do rady państwa; rozstrzyga w kwestyach ustaw krajowych autonomicznie przez swój wolno obierany sejm i wywiera także ważny wpływ na zarząd kraju przez wydział krajowy, wybierany z sejmu. Sejm B. składa się z 30 posłów i wysyła 5 członków do rady państwa. Na czele zarządu kraju stoi podwładny bezpośrednio rządowi centralnemu w Wiedniu prezydent kraju z zarządem krajowym, któremu podlega ośm starostw powiatowych (Czerniowce, Radowce, Suczawa, Seret, Wyżnica, Storożyniec, Kimpolung (Dołhopole), Kotzman). Zarząd gminny polega na systemie autonomii czyli samorządu. Sądownictwo składa się z 1 sądu krajowego i 15 sądów powiatowych; w sprawach karnych orzekają sędziowie przysięgli. Zarząd skarbowości uskutecznia się pod kierunkiem wyższej dyrekcyi skarbowej przez liczne urzędy skarbowe (14). Interesa szkolne załatwia c. k. radca szkolny krajowy, któremu podlega dziewięciu radców szkolnych powiatowych (w każdym z ośmiu powiatów po jednym i oddzielnie w Czerniowcach). Oprócz tego po gminach działają miejscowi radcy czyli opiekunowie szkolni. (Por. statystyczny wykaz na jednym arkuszu sporządzony w r. 1875 przez Andrzeja Mikulicza, sekretarza izby przemysłowo-handlowej w Czerniowcach). B. liczy dziś według ostatniego statystycznego zestawienia z r. 1875 czerniowieckiej izby handlowo-przemysłowej 543,426 mieszk., którzy połączeni w 120,380 rodzin zamieszkują 5 miast, 19 miasteczek, 295 katastralnych gmin wiejskich i 193 wiosek; liczba domów mieszkalnych wynosi 99243. Rozdzieliwszy ludność na narodowości, żyją obok siebie w zgodnem sąsiedztwie: 221,796 rumunów, 202,700 rusinów, 43,474 niemców, do których pod względem języka doliczyć należy także 51,617 żydów, następnie 9238 węgrów, 3260 lipowan, 1087 słowaków, wreszcie rozrzuconych 10307 mk. innych narodowości, między któremi Polacy są najliczniej reprezentowani; mahometanie zaś składają się tylko z 17 głów. Pod względem wyznania religijnego przeważa obecnie kościół grecko-wschodni z liczbą 407,311 dusz, których duszpasterstwo zarządza się pod naczelnym kierunkiem arcybiskupa w Czerniowcach, zarazem metropolity w Dalmacyi, w 218 parafiach przez tyluż proboszczów i 57 wikaryuszów. Istnieją tylko 3 męzkie klasztory z 37 mnichami a majątek klasztorów ściągnięty jest razem w bogaty fundusz religijny, zarządzany pod nadzorem państwowym, z którego opędzane są wszelkie potrzeby oświaty ludności grecko-wschodniego kościoła i utrzymywane są liczne szkoły i zakłady naukowe. Duszpasterstwem 84.481 mieszkańców innych chrześciańskich wyznań zawiaduje 31 rz. kat. i 16 gr. kat. proboszczów, kapelanów i kooperatorów, 2 ormiań. katol. proboszczów, 4 pastorów augsburskiego i 1 pastor helweckiego wyznania i 3 duszpasterstwa lipowian starowierców; te ostatnie z 1 biskupem i 1 klasztorem z 12 mnichami i 10 mniszkami. Dla 51,617 izraelskich mieszkańców istnieje jeden rabin starszy z kilku rabinami miejscowymi; znajduje się także kilka pięknych bóżnic. Nauki ludowej udziela się w 155 jedno, 9 dwu, 4 trzy, 15 cztero i 1 siedmioklasowych szkołach ludowych; prócz tego w kilku prywatnych pensyonatach, szczególniej dla płci żeńskiej zamożnych mieszkańców. Z szkół średnich posiada Bukowina 2 wyższe gimnazya, 1 niższe gimnazyum, 1 wyższą i 1 niższą szkołę realną, 1 seminaryum nauczycielskie męzkie i 1 żeńskie, 1 wyższą szkołę przemysłową, 1 zakład naukowy gospodarczo-rolniczy i 1 zakład naukowy dla akuszerek z kliniką. Ze szkół

wyższych uniwersytet Franciszka Józefa I w Czerniowcach, założony r. 1875 w stuletnią rocznicę połączenia Bukowiny z państwem austryackiem. Co do obszaru zajmują zabudowane parcele, następnie ogrody i pola 481,185 morgów, a tylko 4 procent pól leży ugorem. Prócz tego przypada na łąki 281,896, pastwiska 198,540 i na lasy 810,820 m. Moczary zajmują tylko 381 m.; do nieurodzajnego gruntu z włączeniem wód, dróg, traktów, zwirówek, skał i t. p. należy tylko 43,341 m. Uprawa roli dostarcza wedle 10-letniego przecięcia jako plon: pszenicy 173,240, żyta 577,255, kukurydzy 1,648,992, jęczmienia 476,442, owsa 652,894, tatarki 104,693, owoców strączkowych 38,143, ziemniaków 2,308,120, rzepaku i anyżu 59,285, nasienia koniczyny 12,397 garn.; tytuniu 1349, siana i potrawu 3,968,790, koniczyny 769,987 cetnarów; szlachetnych owoców 25,778 garncy. Lasy dostarczają 511,767 sążni kubicznych drzewa opałowego i 26,036 sążni kubicznych drzewa budulcowego i użytkowego rocznie. Chów bydła wynosi 42,813 koni, 224,424 wołów, 236,699 owiec i kóz, 133,385 świń, 27,091 ulów pszczelnych; chów jedwabników nie utrzymał się. Górnictwo dostarcza 21,095 cetnarów rudy miedzianej, 200,621 rudy żelaznej, 6,627 manganezu, 28,982 soli kamiennej, 19,601 soli warzonki i 555 cetnarów soli glauberskiej. Roczna wartość płodów uzyskana ze surowej produkcyi wynosi 36,209,434 złr. Co do komunikacyi rozdziela się ona na 17,4 mil kolei żelaznej, 54 mil dróg państwowych, 69,6 mil dróg konkurencyjnych, 101,4 mil zwirowanych dróg gminnych, 86,1 mil dróg wodnych. Cztery wielkie i mnóstwo małych mostów i 4 przewozy ułatwiają przejazd. W Bukowinie istnieje dyrekcya pocztowa z 78 urzędami pocztowemi i dyrekcya telegrafów z 18 stacyami telegraficznemi. Handel i przemysł mają autonomiczne zastępstwo w Izbie handlowej i przemysłowej w Czerniowcach. W ożywionym handlu, mającym znaczenie międzynarodowe, pośredniczy 3718 osób zawodu handlowego, które dzielą się na 51 kategoryj. Przemysł dzielący się na 121 kategoryj zatrudnia 5227 przedsiębierców, z których samych 141 poświęca się przewozowi. W ruchu jest 22 machin parowych; oprócz tego posiada gorzelnictwo 56 kotłów parowych. Po szczegóły obszerniejsze o B. odsyłamy czytelnika do źródeł następujących: Cotta, „Die Erzlagerstaetten der südlichen Bukowina.“ G. J. VI Jahrg. 1855; „Stirpes variores Bukovinae, oder die seltenen Pflanzen der B.“ Stanisławów 1853; „Flora der B.“ Leipzig 1859 r.; Kausch J. J. „die Heilquellen zu B. für Aerzte und Nichtaerzte,“ Breslau 1802.; Alth Al., „die Mineralquellen der B. und deren geologisches Verhalten“ 1848 roku; „Moldawa oder Beitraege zu einem Urkundenbuche für die Moldau und B.“ Wiedeń 1862; „Bochotni oder Geschichte der Stadt Cernauz und ihrer Umgegend,“ Wiedeń 1874 (bardzo ważna recenzya tej pracy przez Morgenbessera w lwowskim „Przewodniku Nauk i Liter.“ 1874, wrzesień); Teofila Bendelli „Beschreibung der B.“ G. Kupczanko „Niekotoryja świedienija o B.“ Kijów 1875; „Heimatskunde der B.“ Czernowitz 1872, Verlag von H. Pardini; „Hauptbericht u. Statistik ueber das Herzogthum B.“ herausgegeben von der Bukowinaer Handels und Gewerbekammer, Lwów 1872; „Geographisch statistische Uebersicht Galizien und der Bukowina“ nach amtlichen Quellen bearbeitet und mit 1. karte ausgestattet, Lemberg, 1867 (Bezimienne). Simiginowicz-Staufe: „Die Bodenplastik der Bukowina“ 1873; Biedermann: „Die Bukowina unter oesterreichischer Verwaltung 1775-1875“ Lemberg 1876; „Die Bukowina. Ein Kulturbild zur Erinnerung an die vor 100 Jahren vollzogene Vereinigung dieses Landes mit der oesterreichischen Monarchie“ v. Dr. Johann Vinc. Goehlert (rozprawa umieszczona w „Mittheilungen der geogr. Gesellsch. in Wien“ z r. 1875, str. 113 do 119); Paul „Grundzüge der Geologie der Bukowina“ (umieszczone w „Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt“ z r. 1877, str. 261). (Artykuł niniejszy drukowano z rękopisu Artura Sulimierskiego; statystyki dostarczył H. Müldner; bibliografii Ludwik Dziedzicki).

Bukowine, ob. *Bukowina*.

Bukowińce, ob. *Brzaza*.

Bukowinka, przysiołek Komarnik (ob.) w pow. Turka.

Bukowinka, wś, pow. oleśnicki, w par. katol. Bukowicze, gospodarstwo przemysłowe.

Bukowinka, ob. *Złota Rzeka*.

Bukowinka, szczyt w Beskidach wschodnich, w paśmie góry Lubienia, 961 m. wys.

Bukowiny, wś, pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Opatów. Liczy 15 dm., 91 mk., 200 morg. dworsk. ziemi i 278 morg. włośc.

Bukowiny, niem. *Bukowin* a od r. 1875 *Ferdinandshoehe*, folw., pow. kwidzyński, st. p. Czerwińsk, należy do wsi szlach. Rynkówka, ma 3 dm., 43 mk. kat. W r. 1782 dziedzicem B. był wojewoda Czapski.

Bukowitz, ob. *Bukowce*, *Bukowiec*, *Bukowice*.

Bukówka, 1.) wś, pow. iłżecki, gm. Chybice, par. Pawłów. Ma 13 dm., 103 mk., 96 morg. obszaru. 2.) **B.**, wś, pow. błoński, gm. i par. Skuły. Smolarnia z obrotem rocznym 620 rs. W 1827 r. było tu 9 dm. i 48 mk.

Bukówka, ob. *Koprzywianka*.

Bukówko, osada, pow. chodzieski, ob. *Piła* (Schneidemühl).

Bukowna, wieś, pow. tłumacki, śród lasów, o pół mili na południe od Uścia zielonego, a o 2 mile na północ od Tłumacza, o 1¼ na południowy zachód od Niżniowa. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 166, łąk i ogr. 14, past. 68, lasu 1414; posiadł mniej. roli orn. 263, łąk i ogr. 51, past. 36 morg. Należy do rzym. kat. parafii w Uściu zielonem, gr. kat. w Oleszowie. *B. R.*

Bukowna, ob. *Bukowa*.

Bukownica, 1.) wieś, pow. krobski, 13 dm., 113 mk., wszyscy kat., 30 analf. Stac. poczt. w Krobi o 8 kil., stac. kol. żel. Bojanowo o 30 kil., Rawicz o 35 kil. 2.) **B.**, wieś, pow. ostrzeszowski, 136 dm., 1038 mk., 40 ew., 998 kat., 275 analf. Kościół parafialny dekan. ostrzeszowskiego z kościołem filialnym w Chlewie (Klewe). Stac. poczt. w miejscu, stac. kol. żel. Antonin o 18 kil. *M. St.*

Bukowniki, wś, pow. wielicki, o 13 kil. od Dobczyc, w par. rz. k. Góra św. Jana.

Bukówno, 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Radzanów, par. Bukówno. Posiada kościół par. drewniany z XV w. W 1827 r. było tu 29 dm. i 220 mk., obecnie liczy 22 dm., 314 mk., 729 morg. ziemi dworsk. i 365 morg. włośc. Par. B. dek. radomskiego liczy 1300 wiernych. 2.) **B.**, wś, pow. olkuski, gm. i par. Bolesław. Leży pod os. Sławkowem, o 2 w. na prawo od drogi do Olkusza. W 1827 r. było tu 134 dm. i 483 mk.; obecnie ma 174 dm. 3.) **B.**, wś, pow. częstochowski, gm. i par. Olsztyn. W 1827 r. było tu 23 dm. i 189 mk. *Br. Ch.*

Bukowo, 1.) wielkie i małe, wś szlachecka, nad rz. Wyssą, pow. szczuczyński, gm. Wąsosz, par. Słucz, ziemi 554 morg. W 1827 r. było tu 13 dm. i 69 mk. 2.) **B.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród. W r. 1827 było tu 15 dm. i 75 mk. 3.) **B.**, wś, pow. słupecki, gm. Trąbczyn, par. Zagórów. W 1827 r. było tu 5 dm. i 26 mk.

Bukowo, niem. *Buchholtz*, folw., pow. wyrzyski, ob. *Luchowo*.

Bukowo, 1.) wś, pow. kartuski, par. i st. p. Sierakowice, o 19 kil. od Kartuz. 2.) **B.**, ob. *Buków* i *Bukowa*.

Bukowo, niem. *Georgenwerk*, wś kolonialna, pow. opolski, z ludnością w połowie ewangelicką, należy do parafii starobudkowickiej.

Bukowska-wola, wś, pow. miechowski, gm. Zagórze, par. Miechów, o 2 w. na wschód od Miechowa. W 1827 r. było tu 28 dm., 191 mk., obecnie liczy 63 dm. i 412 mk. Ziemi dworskiej 485 morg., włośc. 782 morg. Należała dawniej do klasztoru Bożogrobców w Miechowie, o czem poucza przywilej Kazimierza W. z 1354 r. Po zniesieniu klasztorów w 1818 r. przeszła na rzecz skarbu i należy od 1868 r. do donacyi Miechów.

Bukowski powiat, ob. *Buk* i *Lubiń*.

Bukowski, potok, w obr. gm. Bukowy w pow. samborskim, wypływa zpod góry Guty (369 m.) zwanej, z leśnych źródlisk, płynie zrazu na północ, potem na północny zachód przez wieś Bukowę i łąki bukowskie, Podziałami zwane, które siedmiu odwadniającymi kanałami przerzyna; temi kanałami wpada do strumienia Błożewki, dopływu Strwiąża.

Bukowskie, pustkowie, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków, rozległości morg. 14, ludności 9.

Bukowskie, jez. na Pomorzu, pod Bukową.

Bukowsko, mko, pow. sanocki, z par. rz. kat. i st. poczt. w miejscu, na podgórzu Beskidów, w dorzeczu Sanu. Ma sąd powiatowy, szkołę 1-klasową, targi na zboże, bydło, konie, trzodę. Parafia rz. kat. dek. sanockiego 1280 wiernych liczy; niegdyś B. należało do par. Nowotaniec. Kościół par. wzniesiono tu 1648 r.; obecny drewniany wystawiony w r. 1710.

Bukowy las, niem. *Buchwald*, wieś kol., pow. średzki, 21 dm., 173 mk., 63 ew., 110 kat., 34 analf.

Bukowy las, folw., ob. *Borzystowo*.

Bukryn, 1.) *wielki*, wś, pow. kaniowski, położona przy bezimiennym ruczaju, wpadającym o parę wiorst do rz. Dniepru, o 3 w. od m. Chodorowa i o tyleż od wsi *Trechtymirowa*. Posiada ziemi dominialnej 1209 dz., z której odeszło do 400 dz. ziemi wykopowej. Ma cerkiew prawosł., liczy 720 mieszk. prawosł. i 6 katol. Należy do Aleksan. Podhorskiego. 2.) **B.** *mały*, wś, pow. kaniowski, o parę wiorst oddalona od Bukryna W. i położona przy tymże samym bezimiennym ruczaju co i W. Bukryn, od strony połud. Ma przynależny ku sobie przysiołek Koleśnicze. Posiada ziemi dominialnej 1761 dz., z której do 620 dz. odeszło ziemi wykopowej. Ma cerkiew prawosł., liczy 1460 mieszk. prawosł. i 8 katol. Należy do rodziny Jaczewskich. *A. K.*

Buksznie, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów. Ma 13 dm., 66 mk., odl. 39 w. od Władysławowa.

Bukszoja, przysiołek Worońca, w pow. suczawskim na Bukowinie, u zbiegu rz. Suchej z Mołdawą, ma kopalnie żelaza i hamernie. St. poczt. przy trakcie Suczawa-Bistritza, o 44 kil. od Suczawy.

Buksztel, dwie wsie w pow. sokólskim, gub. grodz., o 17 w. od Sokółki. Była tu niegdyś st. pocztowa.

Bukwałd, niem. *Buchwalde*, wś, pow. olsztyński.

Bukwitz, ob. *Bukowiec*, *Bukowy*.

Bulboka, st. dr. żel. Odessą-Korneszti,

między Benderami a Mireną, o 140 w. od Odessy.

Bulchau, ob. *Bolechów*.

Bulder, ob. *Aa*.

Bulewizna, wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Pińsk. Ma 10 dm., 47 mk.

Bulina, przysiołek Trzemeśni.

Buliński, folw. ob. *Cieszowa*.

Bulinowe, ob. *Rzędowice*.

Buliza, ob. *Kaspla*.

Bulkowo, 1.) wś włośc. i folw. rządowy, położona w pow. płockim, gm. Mąkolin, par. Bulkowo. Posiada kościół par. drewniany; wieś włośc. zajmuje powierzchni 924 morg. (718 morg. gruntu ornego). W 1827 r. było tu 33 dm. i 333 mk., obecnie liczy 46 dm. i 334 mk.; we wsi znajduje się prócz kościoła ewangelicki dom modlitwy; szkółka elementarna, karczma i trzy wiatraki. Folw. rządowy ma obszaru 587 morg., w tem gruntu ornego 484. Folw. poduchowny B. ma 139 m. rozl. Par. B dek. płockiego 662 dusz liczy. 2.) **B.**, *stare i nowe*, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica. R. 1827 było tu 17 dm. i 128 mieszk.

Bulkowskie, *Bulkówka*, niem. *Bulkowken*, wś, pow. wejherowski, st. p. Kielno, par. Szynwałd.

Buller, ob. *Aa*.

Bulowice, dolne i górne, z Czańcem małym, pow. bialski, w Galicyi, ma 3149 morg. rozl., w tem 2233 morg. roli orn., 392 domów, 2448 mieszk., par. filialna dek. oświęcimskiego w miejscu, ma 2570 dusz katol. Dawny kościół drewniany, według tradycyi miał być jako par., wybudow. przez św. Wojciecha, apostoła Polski; zrestaurowany zaś został w r. 1540 przez spółwłaścicielki Bulowic a w r. 1814 spalił się. Na podstawie przywileju cesarza Franciszka I erygowano w B. paraf. filialną do Kęt i nowy kościół pod wezwaniem św. Wojciecha w 1817 r. wymurowany, w 1822 r. przez bisk. tarnowskiego Grzegorza Zieglera poświęcony został. Szkoła ludowa 3-klasowa. B. leżą w urodzajnych pagórkach, w glebie żytniej, około gościńca rządowego wiedeńskiego.

Bulówka, rzeczka, wypływa ze źródlisk pod Bulowicami a wpada pod Kętami do kanału rz. Soły. *F. S.*

Bulsowko, ob. *Bulzówka*.

Bulwański, porog na Dźwinie zachodniej, w gub. liflandzkiej, niedaleko Dahlholm.

Bulzówka, niem. *Bulsowko*, wś, pow. chełmiński, st. p. Chełmno, par. kat. Starygród, ewang. Kokocko, okr. wójt. i urz. st. cyw. Kokocko, 77 m. rozl., 1 dm., 6 mk., 2 kat.

Bułaj, wś, pow. berdyczowski, o 4 w. od m. Szpiczyniec. Mieszk. 1361 prawosł., 17 katolików i 14 izr. Cerkiew parafialna, zbudowana w 1816 r. Ziemi wybornego czarnoziemu 3434 dzies. Należy do Sobańskich. Zarząd gminny w m. Szpiczyncach, policyjny w m. Pohrebyszczach. *Kl. Przed.*

Bułaków, 1.) wś, pow. krotoszyński. 26 dm., 251 mk., 5 ew., 246 kat., 37 analf. 2.) **B.**, domin., pow. krotoszyński, należy do dóbr Borzęciczek (Radenz), 2006 morg. rozl. Stac. poczt. Borzęciczki (Radenz) o 4 kil., stac. kol. żel. Koźmin o 10 kil. 3.) **B.**, leśnictwo, pow. krotoszyński, 3261 morg. rozl., należy do dóbr Borzęciczek. *M. St.*

Bułanowicze, wś, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya. Odl. od Kalwaryi 5 w. Liczy 11 dm., 77 mk.

Bułatynki, wś, w pow. słuckim, 676 st. ang. n. p. m. wzniesiona.

Buławki, wś, gub. witebska, nad Dryssą, przy trakcie z Połocka do Dryssy.

Bułdyczew i *Bułdyczewka osada*, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina miropolska, włościan dusz 264, ziemi włośc. 400 dz., należy do dóbr miropolskich, własność hr. Czapskich.

Bułgakowo, wś, pow. buzułucki, gub. samarska, st. p.

Bułhaje, wś, pow. latyczowski, dusz męz. 215. Ziemi dwor. 372 dz., włościań. 485 dz., dwa młyny; należy do Sylwańskiego i Ruszczyca, dawniej Żurakowskich.

Bułhakowsk, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, nad rz. Kupejanką i Mankupką, z jez. Gaładuś, o 8 w. od Łozdziej, o 60 w. od Niemna. Dobra B. na początku bieżącego stulecia należały do Stanisława Karęgi. W r. 1845 nabyte zostały przez Felicyana Bułharyna; po nim odziedziczyły je dzieci tego ostatniego. Przed kilku laty sprzedane przez licytacyą rozpadły się na kilka części, tak, iż folw. B. stanowi obecnie oddzielną posiadłość Arnoldowej. Rozl. 698 m. gruntów dworskich. Płodozmian 8-polowy. Torf.

Bułkuny, wś, pow. kowieński, par. wędziagolska.

Bułszowce, ob. *Bolszowce*.

Bułyhy, wś, gub. witebska, nad Połotą.

Bunacice, *Buniecice*, węg. *Bunyita*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), 187 mk.

Bundury, las należący do m. Sarny, pow. lipowiecki, posiada wiele drzew czereśniowych, wydających dobre owoce.

Bundzie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo. Liczy 9 dm. i 78 mieszk.

Bundzie, wś w pow. trockim.

Bundziszki, wś, pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Błogosławieństwo. Liczy 5 dm. i 60 mk.

Bunesztie, wś, pow. suczawski na Bukowinie, o 13 kil. od Suczawy; w par. gr. nieunickiej Liteny.

Buniany, okrąg wiejski w gm. Graużyszkach, pow. oszmiański, liczy w swym obrębie wsie: B., Krejwańce, Byczki, Biaciuny, Kozarzezy, Biejgi, Małaki, Kiby, Murzyny, Burciszki, Piktusza; zaśc.: Poćkolszczyzna i Górele.

Buniecice, ob. *Bunacice.*

Buniki i *Bunikiele*, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kiejmele. W 1827 r. Buniki liczyły 12 dm. i 110 mk., obecnie 16 dm., 182 mk.; Bunikiele zaś w 1827 r. liczyły 7 dm. i 56 mk., obecnie zaś 6 dm. i 77 mk.

Buńki, niem. *Bunken*, wś, pow. ostródzki, st. p. Ostroda.

Bunincze, wś, pow. suczawski na Bukowinie, o 9 kil. od Boszaniec, z parafią gr. nieunicką w miesjcu.

Buniowce, ob. *Boniowce.*

Bunkau, ob. *Bzienice* i *Bonka.*

Bunkei, ob. *Bąków.*

Bunken, ob. *Buńki.*

Buntowo, wieś i folw., pow. złotowski; szkoła, wójt. i urząd. stanu cyw. we wsi; par. kat. Sławianowo, par. ew. i st. poczt. Krajenka; wieś ma 1265,60 m. rozl., folw. 2853,24 m. rozl.; razem 44 dm., 407 mk., 277 kat.; należy od niepamiętnych czasów do Krajenki; od 16 marca 1839 r. w posiadaniu królewskiej rodziny pruskiej. W XVII w. przeszło wraz z Krajenką do dóbr złotowskich, które w r. 1642 aż pod koniec XVII stulecia posiadali Grudzińscy.

Bunyita, ob. *Bunacice.*

Bunzlau, ob. *Bolesław.*

Bur, Bór, ob. *Kunin.*

Bura, wieś, pow. wiłkomierski, par. kurklewska, Morozowa własność; gruntu włók 4; przy szosie warsz.-petersb.

Buradów, wś, pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Parczew. Liczy 10 dm., 106 mk., 305 morg. rozl.

Buradówka lub *Guźnica*, rzeka, bierze początek w pow. włodawskim w leśnictwie rządowem Parczew, płynie w kierunku półn. zachod. i pod Buradowem na granicy pow. radzyńskiego, wpada do jeziora tulnickiego, przez które przepływa Tyśmienica. B. stanowi więc dopływ tej ostatniej z prawego brzegu. Długa 5 wiorst. *Br. Ch.*

Burajkowszczyzna, wś, pow. nowogródzki, gub. mińska. Była tu kaplica b. parafii katol. Horodyszcze.

Buraki, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk. W 1827 r. było tu 9 dm., 68 mk.; obecnie zaś liczy 26 dm., 219 mk.

Burakiszki, wś, pow. trocki, b. par. Wysoki dwór. W 1850 r. własność Markowskiego.

Buraków, duży, wś, nad Wisłą, z lewego brzegu, pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew. Leży o 2 w. za Młocinami. W 1818 r. folw. B. nadany został przez rząd instytutowi agronomicznemu w Marymoncie. R. 1827 było tu 11 dm. i 138 mk.

Burakówka, *Borakówka*, wieś, pow. zaleszczycki, nad potokiem Dzirzyn, dopływem pobliskiego Dniestru, oddalona od Jazłowca o 1 i pół mili na połud wschód. Okolica żyzna podolska. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 1049, łąk i ogrod. 322, past. 16, posiadł mniej.: roli orn. 1726, łąk i ogr. 148, past. 11 morg. Ludn. rzym. kat. 554, grec. kat. 593, izrael. 139: razem 1286. Należy do rzym. kat. parafii w Jazłowcu, gr. kat. parafia w miejscu, do której należy filia we wsi Słobódka; razem liczy ta parafia 1075 gr. kat. i należy do dekanatu zaleszczyckiego. Wieś ta posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 158 złr. *B. R.*

Burakowskie, wś, pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna. Ma 12 dm., 145 mk., 118 morg. rozl.

Burandshuette, ob. *Kościerska Huta.*

Burazy, ob. *Tykicz Górny.*

Burbach, ob. *Budzisk.*

Burbajce, wś pryw. w pow. telszewskim, nad Minią, o 33 w. od Telsz.

Burbańce, os. i folw., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo.

Burbekle, osada czyli okolica szlachecka wielu właścicieli, pow. wiłkomierski, parafia wieszynecka.

Burbiszki, 1.) wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łoździeje. W 1827 r. było tu 20 dm. i 125 mk., obecnie 34 dm. i 273 mk. 2.) **B.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Mirosław. R. 1827 było tu 7 dm. i 78 mk. 3.) **B.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olita. Liczy 16 dm. i 92 mk.

Burbiszki, 1.) dobra, pow. wiłkomierski, par. Onikszty, własność Onufrego Węcławowicza, nad jeziorem Rubiki, z pałacem murowanym w nowym stylu i parkiem, gruntu włók 90. 2.) **B.**, folw. i wś, pow. trocki, o milę od stac. Zośle. 3.) **B.**, wś, pow. trocki, w parafii trockiej. 4.) **B.**, okolica, pow. trocki, o 10 w. od stac. dr. żel. Zośle. W r. 1850 B. w pow. trockim należały do Hryniewiczów, Borewiczów, Połkowskich, Sierzpińskich. 5.) **B.**, dobra, pow. kowieński, na lewym brzegu Dubisy, paraf. betygolska, stac. poczt. Rosienie. 6.) **B.**, dobra, pow. rosieński, par. szydłowska, o 4 mile od Rosień, położona między drogą prowadzącą z Rosień do Hrynkiszek i Bejsagoły i z Szydłowa do tychże miejsc, poczta w Rosieniach. Należy obecnie do Artura Lewoniewskiego. W ogrodzie odznaczają się dwa dęby swoją objętością; jeden z nich ma na 6 stóp od ziemi 13 łok. obwodu, drugi zaś 9 łok. 7.) **B.**, dobra, pow. szawelski, przy drodze prowadzącej od Szawel do Lipawy

i przy kol. żel. lipawsko-romeńskiej. Od st. drogi żel. Popielany o pół wiorsty, od miasteczka Popielan o wiorstę, poczta w Popielanach. Niedawniemi czasy była tu wieś szlachecka, potem była własnością Ejsmontów, Ułasewicza, Franciszka Wysockiego, od którego ją nabył obecny posiadacz-cudzoziemiec. *Fel. R.*

Burbany lub *Mikołajewo*, kol., pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna. Rozl. 419 mórg., 101 mk., grunt piaszczysty, górzysty i bezwodny. Od Konina w. 10.

Burby, wś, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo. Liczy 6 dm. i 69 mk.

Burchardztwo, *Borchardztwo*, wś włośc., pow. kartuski, st. p. Kartuzy, o 9 kil. od Kartuz. Należała do klasztoru w Żukowie.

Burcy kraj, niem. *Burzenland*, część Siedmiogrodu w okolicy Braszowa (Kronstadt); nazwana od rzeki Burcy, która do Olty wpada.

Burcz, *Borcz*, niem. *Bortsch*, dobra, pow. kartuski, st. p. Hopy. Wymieniani r. 1648 Jerzy Burski, Stan. Pawłowski R. Patres Carthusiae; 1782 starosta Grabowski na Borczu. Por. *Borcz*.

Burczak, młyn, pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Pułtusk.

Burcze, z *Piaskami* i *Kosowcem*, wieś, pow. Rudki. Przestrzeni posiadł. więk. roli orn. 24, łąk i ogr. 193, past. 58, lasu 77; posiadł. mniej. roli orn. 354, łąk i ogrod. 155, past. 160 morg. Ludność rzym. kat. 4, gr. kat. 549, izrael. 17: razem 570. Należy do rzym. kat. parafii w Komarnie; gr. kat. par w Piaskach; cerkiew wystawiona w 1724 roku, należy do dekanatu horożańskiego. Właściciel więk. pos. Kazimierz hr. Lanckoroński.

Burczek, ob. *Pelik.*

Burczyce, 1.) stare i nowe, wieś, pow. samborski. Przestrzeni posiadł. więk. tu nie ma; posiadł. mniej. roli orn. 611, łąk i ogr. 511, past. 77. Ludność rzym. kat. 2, gr. kat. 270, izrael. 10: razem 282. Należy do rz. kat. parafii w Radenicach, gr. kat. w Kropielnikach. B. nowe mają szkołę 1-klasową. 2.) **B.**, przysiołek Bursztyna.

Burczyn, wś, pow. tarnowski, ma 1252 m. rozl., w tem 721 m. roli ornej, 85 dm., 572 mk., parafia w Tuchowie; szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, położenie pagórkowate, gleba żytnia. *M. M.*

Burda, przysiołek Mokrejstrony.

Burdąg, niem. *Burdungen*, wś, pow. niborski, st. p. Jedwabno.

Burdiakowce, wieś, pow. borszczowski, nad potokiem t. n., dopływem Zbrucza, przy granicy galicyjskiego Podola od rossyjskiego, grunta dochodzą do Zbrucza, oddaloną jest od Skały w kierunku północnym o pół mili, od Borszczowa w północno wschodnim kierunku o 2 mile. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 689, łąk i ogr. 36. past. 57, lasu 115; posiadł. mniej. roli orn. 1764, łąk i ogr. 286, past. 68, lasu 2 morg. Ludność rzym. kat. 267, gr. kat., 1034, izrael. 74: razem 1375. Należy do rzym. kat. parafii w Skale; gr. kat. parafią ma w miejscu, która razem z filią Gusztyn liczy 1714 gr. kat. dusz i należy do dekanatu skalskiego; ma szkołę filialną i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 653 złr. Właściciel więk. posiadł. Agenor hr. Gołuchowski.

Burdiakowce, potok w obr. gm. tejże nazwy, w pow. borszczowskim, wypływa z pod wzgórza Kaduba (302 m.), płynie wądołem w kierunku połd. wsch. przez wieś Burdiakowce, wpada z pr. brz. do Zbrucza. Długość biegu 10 kil. *Br. G.*

Burdigeu, wś, pow. czerniowiecki, na Bukowinie, o 8 kil. od st. p. Kotzman, z parafią grecką nieunicką w miejscu; własność funduszu religijnego.

Burdungen, ob. *Burdąg.*

Burdosz, wś, pow. łańcucki, par. przeworska, o pół kil. od Przeworska.

Burdykowszczyzna. ob. *Bujnowicze.*

Burdyniszki, wś, pow. suwalski, gm. Hutta. Liczy 198 mk., 22 dm.

Burdynówka, wś, pow. sieradzki. gm. Złoczew, par. Uników, rozległości m. 137 w posiadaniu włościan; ludności 206.

Burdzy, przysiołek Przyszowa królewskiego.

Bure, niem. *Büchen*, wś, pow. gnieźnieński, 6 dm., 51 mk., 50 ew., 1 kat., 4 analf.

Buregi, wś, pow. staroruski, gub. nowgorodzka, st. p. przy trakcie ze Starej Rusy do Nowgorodu.

Burg, ob. *Bórk* i *Bórkowy.*

Burgau, kol. niemiecka, ob. *Młodów.*

Burgajcie, wś, pow. władysławowski. gm. Kidule, par. Sudargi. R. 1827 r. było tu 33 dm. i 261 mk., obecnie liczy 45 dm., 358 mk.

Burg-Belchau, ob. *Białochowo.*

Burgershof, ob. *Dworzec.*

Burgrabstwo, domin., pow. mogilnicki, 270 morg. rozl.; 2 dm.; 43 mk., 8 ew., 35 kat.; 12 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Mogilno o 1 kil.

Burgsdorf, ob. *Toliszczyk.*

Burgthal, kol. niemiecka, pow. i par. gródecka w Galicyi, o 4 kil. od Gródka. Folw. należy do ks. Ponińskich. B. ma szkołę filialną.

Burk, ob. *Bórk* i *Bórkowy.*

Burkacz, młyn, pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki.

Burkanów (z Podbrykulami i Laskówkami), wś, pow. podhajecki, nad rzeką Strypą, oddalona od Podhajec o 2 i pół mili na wschód, od Wiśniowczyka o pół mili na północ, od Złotnik o 3.7 kil. na południe; położona śród wysokiego, zimnego Podola galicyjskiego; bezbrzeżne łany ciągną się na wschód i zachód, tylko brzegi Strypy gdzieniegdzie lasami porosłe. Prze-

strzeń posiadł. więk. roli or. 1418, łąk i ogr. 137, past. 17, lasu 432; posiadłość mn. roli or. 2396, łąk i ogrod. 210, past. 109 morg. austr. Ludność rzym. kt. 688, gr. kat. 972, izrael. 45: razem 1705. Należy do obudwu par. w Złotnikach, posiada szkołę etatową. Właściciel posiadłości większej: Józef Lewicki. *B. R.*

Burkart, *Burkat*, ob. *Korczyna.*

Burkarty, niem. *Borchersdorf*, wś, pow. niborski, st. p. Działdowo.

Burkat, potok, wypływa w obr. gm. Korczyny w pow. krośnieńskim, w zachodniej jej stronie; płynie w kierunku południowo-zachodnim, z lewego brzegu przyjmuje Olszynkę, nadpływającą z Komborni i po $^3/_4$ milowym biegu wpada do Śmierdziączki, dopływu Wisłoka. *Br. G.*

Burkatówka, wś, pow. taraszczański, po lewej stronie rzeki Gniły Tykicz. Na wyniosłem miejscu, naprzeciw starego zamczyska odkryto niedawnemi czasy jamę nakształt izby; z tej jest wejście do niewielkiej kolistej pieczary. Z tego korytarza, krągło zatoczonego, jest drugie wejście do pieczary, piaskiem obecnie zasypanej, a przeto dalszy jej kierunek i długość niewiadoma. Także pod wałami tutejszego zamczyska, podług powieści ludu mają się znajdować lochy (Grabowski, Ukr. dawna str. 81; Kraszewski, Szt. u Słowian). Por. *Brylówka.*

Burkaty, wś drobnej szlachty, pow. ciechanowski, gm. Sońsk, par. Ciemniewko, nad rzeczką Soną położona; liczy 190 mieszk., 25 dom., powierzchni 480 morg.

Burkowce, 1). wś, pow. żytomirski, o 15 wiorst od Olszanki, st. dr. żel. brzesko-kijowskiej oddalona; w Burkowcach jest gorzelnia, do p. Tadeusza Burzyńskiego należąca. Kaplica kat. par. Krasnopol. *Jul. Wiel.* 2). **B.**, wś, pow. skwirski, nad rz. Bystrzykiem, wpadającym do Rosi, o 9 w. odległa od m. Pohrebyszcz i o 5 od m. Dziuńkowa. Mieszk. 413 prawosł., 84 kat.: razem 497; należą do popowieckiej par. Ziemi 800 dzies., wybornego czarnoziemu. Należy do wielu właścicieli. Zarząd gminny i policyjny w m. Borszczajówce. 3). **B.**, wś, pow. taraszczański, położona śród gęstego lasu, o 6 w. od Tetyjowa, nad niewielką rzeczką wpadającą do Rośki. Mieszk. 700 prawosł. i 116 kat. Cerkiew parafialna zbudowana w 1743 r. Ziemi 2006 dz., pierwszorzędnego czarnoziemu; należała dawniej do Sanguszków, obecnie do Szwejkowskiego. Zarząd policyjny i gminny w m. Tetyjowie. *Kl. Przed.*

Burkowica, rz., dopływ rz. Tali, pow. radomyski.

Burkut, *Borkut*, tak się zowią na Pokuciu i Bukowinie i w ogóle u górali karpackich wschodnich źródła szczawy czyli „wody kwaśnej“ a stąd i różne miejscowości drobne noszą tam tę nazwę.

Burla, wś, pow. radowiecki na Bukowinie, o 6 kil. od Radowiec, własność funduszu religijnego, z par. grecką nieunicką w miejscu.

Burla, rz., dopływ rz. Tykicza uhorskiego, pow. humański.

Burlaki, wś, pow. pułtuski, gm. i parafia Zatory.

Burlanka, lewy dopływ Hrywdy, przyjmuje rz. Brodek.

Burlińce, *Berlińce*, ob. *Styrcz.*

Burlitka lub *Burtelki*, ob. *Kornatka.*

Burluny, folw., pow. sejneński, gm. i par. Sereje.

Burłowica, ob. *Danilówka.*

Burnak, wś, pow. borysoglebski, gub. tambowska, st. p. o 2 i pół w. od st. dr. ż. griaziecarycyńskiej tegoż nazwiska.

Burnie, wś, pow. kowieński, parafia żejmeńska.

Burnie, wś, pow. łecki, st. p. Kalinowy. Zowią ją też *Burnin*, z niem. *Burnien.*

Burniszki lub *Buraniszki*, wś i fol., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny. W 1827 r. było tu 14 dm. i 152 mk.; obecnie wś B. liczy 18 dm. i 179 mk.; fol. zaś 3 dm. i 18 mk.

Burnosy, wś, u zbiegu rz. Żyżny z Niemnem.

Buro, ob. *Bursz.*

Buronów, ob. *Boronów.*

Burowo, os., pow. kościerski, st. p. Neukrug.

Bursch i *Burschoewen*, ob. *Bursz* i *Burszewo.*

Burstinowo, *Fürstenau*, ob. *Bursztynowo.*

Bursucka, ob. *Wilczenica.*

Bursukawa, jedna ze strug, dająca początek Seretowi na Bukowinie.

Bursuken, ob. *Putilla.*

Bursynowizna (błędnie Bursymowizna), folw., pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, od rz. Hańczy odl. w. 6, od Sejn w. 9. Rozl. morg. 208. Do r. 1877 stanowił całość z dobrami rządowemi Sejwy, jako wieczysta dzierżawa; poczem przeszedł na własność prywatną. Obfite pokłady torfu. *A. T.*

Bursz, niem. *Bursch*, wś, pow. niborski, st. p. Działdowo. Zowią ją też *Buro.*

Burszczyn, wś, gub. witebska, między Wieliżem a Kopyłowem.

Burszewo, *Burszewy*, niem. *Burschoewen*, wś, pow. ządzborski, st. p. Sorkwity.

Bursztyn (z Burczycami i Ludwikówką), miasto, pow. rohatyński, nad rzeką Lipą (przemyślańską), przy gościńcu rządowym idącym ze Lwowa na Podhajczyki, Rohatyn, Bursztyn, Wojniłów; tenże trakt pod Kałuszem łączy się z gościńcem rządowym, idącym ze Lwowa na Stryj do Stanisławowa; z Bursztyna idzie drugi murowany gościniec do Halicza. Od stacyi kolei żelaznej: Bursztyn-Demianów (st. dr. żel. lwowsko-czerniowieckiej, między

Bukaczowcami a Haliczem, o 100 kil. ode Lwowa) oddalone jest o 6 kil.; łączy je z tym dworcem murowany gościniec; od Rohatyna oddalone jest w południowym kierunku o 17 kil. Powierzch. pos. większej zajmuje roli orn. 880, łąk i ogr. 320, past. 458, lasu 566; pos. mniej. roli orn. 1914, łąk i ogrod. 540, past. 289 morg. Ludności rzym. kat. 371, gr. kat. 1471, izrael 2452: 4294. Ma sąd powiatowy, st. poczt. i telegraficzną, tudzież parafie obudwu obrządków. Parafia rzymsko-katolicka założona w 1740 roku przez Pawła Benoë, instygatora koronnego, który założył był tu oraz i konwent oo. trynitarzy; kościół murowany, poświęcony w 1774 roku. Do tej parafii należą miejscowości: Jezierzany, Junaszków, Korostowice, Kukiezc, Kuropatniki, Ludwikówka, Nastaszczyn, Sarnki dolne, Sarnki średnie, Stasiowa Wola. Parafia liczy razem 1693 rzym. kat. i należy do dekanatu kąkolnickiego. W obrębie tej parafii znajdują się oprócz w Bursztynie samym szkoły ludowe, także we wsiach Korostowice, Nastaszczyn i Sarnki dolne. Na cmentarzu bursztyńskim jako też w klasztorze sióstr miłosierdzia znajdują się kaplice, w których nabożeństwo odprawiane bywa. W B. jest klasztor sióstr miłosierdzia, założony w 1842 roku, fundowany przez Ignacego hr. Skarba, b. dziedzica; zakonnice trudnią się leczeniem chorych i wychowaniem sierot. Grecko-katolicka parafia obejmująca Bursztyn miasto i wieś Ludwikówkę liczy 1494 dusz gr. kat obrządku i należy do dekanatu rohatyńskiego. W B. jest szkoła etatowa męska. Ozdobą B. jest pałac i piękny ogród, a w tymże kanarkarnia, to jest ogromna klatka w kształcie domu, gdzie kilkaset kanarków się znajduje. Miasteczko według planu zbudowane należy do piękniejszych w Galicyi. W pobliżu są łomy alabastru, oraz 6 dużych mogił z wojen tatarskich (1629 klęska tatarów), a w niewielkiej odległości od tych ogromny kamień, oznaczający, według podania ludu, miejsce, w którem leży poległy dowódzca kozaków. Właśc. posiadł. wiek. Stanisław ks. Jabłonowski, wnuk hr. Skarbka.

Bursztynowo, po niem. zwane *Brüstenowo*, *Burstinowo*, a urzędownie *Fürstenau* od r. 1875, wś włośc., pow. grudziąski, par. katol. Rywałd, ewang Radzyn; wójtostwo i urząd st. cyw. w miejscu. Wzięła swoją prastarą nazwę od bursztynu, który i teraz wynajdują i sprzedają kawałki po 40, 50, do 80 talarów; w aktach kościelnych stoi, że to miejsce nazywało się także Korale (wizyta bisk. Olszewskiego). B. ma obszaru ziemi 2570 morg., 44 dm., ludności 354, pomiędzy którymi tylko 40 kat.; szkoła jest w miejscu luterska. Od r. 1878 przechodzi kolej żelazna z Jabłonowa przez B. do Grudziądza i ztąd dalej przez Wisłę do Laskowic, która w B. ma swoją stacyą. Z historyi tyle tylko wiadomo, że B. częstym ulegało zniszczeniom. I tak zburzone zostało najprzód w wojnie krzyżaków z Władysławem Jagiełłą (między r. 1410—1414), następnie także za Kazimierza Jagielończyka (między r. 1454—1466); a wreszcie ok. r. 1667 ogień się tak bardzo srożył, że ani jedna chata nie pozostała. Ztąd to zapewne krąży pomiędzy ludem opowieść, że przez długi czas nie było po tej wiosce żadnego znaku, tylko dzikie krzaki i zarośla się tam krzewiły. Razu pewnego zginęło gzieś bydło, a pasterz nie mógł go znaleść. Aż dopiero przedarł się przez owe zarośla gdzie wieś stała i spostrzegł ku wielkiemu zdziwieniu starą, zapadłą kaplicę między krzewami, w której bydełko leżąc odpoczywało. Potem znowu zaczęli wieś budować i kościół na starem miejscu wznieśli. Ostatni szczegół o tyle zgadza się z prawdą, że w B. rzeczywiście istniał dawniej kościół katolicki i parafialny. Za polskich czasów, o ile wiemy, proboszcz zawsze mieszkał przy tym kościele, który dopiero po 1772 zaczął podupadać, tak, że go ostatecznie w r. 1817 rozebrano (Kś. Fankidejski, „Utracone kościoły i kaplice w dyecezyi chełmińskiej"). *Kś. F.*

Bursztyny, wś, pow. bałcki, gm. Krute, dusz męz. 202, ziemi włośc. 707 dz; ziemi dwor. 744 dz. Należały do Czarnomskich, dziś Niłusa.

Burtelki, ob. *Kornatka*.

Burtki, wś, pow. czehryński, nad rz. Burtką, wpadającą do Suchego Taszłyka. Mieszk. 585, wyznania prawosław., należą do parafii kochanowieckiej. Ziemi 700 dzies. piaszczystej. Należą do Jakubowskiego. Zarząd gm. we wsi Bałandynie, policyjny w m. Aleksandrówce. *Kl. Przed.*

Burtnekszer, jez., w okr. wolmarsko-lemzalskim, 36 w. kw. rozl.

Burty, 1.) mko, pow. czerkaski. nad rz. Nikudy, dla tego tak nazwaną, że tuż za miasteczkiem kończy się jeziorem; o 16 w. od m. Śmiły, o 65 w. od Czerkas a o 180 od Kijowa. Mieszk. 1059 prawosł., izrael. 392: razem 1451. Cerkiew parafialna zbudowana w 1829 r. przez właściciela; bożnica żydowska; w zeszłym wieku był katolicki kościół, dziś zamknięty. Ziemi nadzwyczaj urodzajnej 3814 dzies. Należy do matusowieckiego klucza hr. Orłowa. Zarząd gminny w temże miasteczku, policyjny w m. Śmile. 2.) **B.** albo *Łyczanka*, *Łyczaki*, pow. kaniowski, nad rz. Suchym-Kahorłykiem, wpadającym do Dniepru, o 15 w. odległa od m. Rzyszczowa, o 8 w. od W. Prucek. Mieszk. 940, wyznania prawosławnego; mają cerkiew, należą do parafii pruckiej, tamże i zarząd gmin. Zarząd polic. w m. Rzyszczowie. Ziemi co-

kolwiek piaszczystej 1330 dzies. Własność Jana Nogi. *Kl. Przed.*

Burty, ob. *Horożanka*.

Burty, rz., ob. *Bahwa*.

Burunduk, dwie st. pocztowe 1.) pow. świaski, gub. kazańska, w pobl. Buińska i Symbirska. 2.) **B.**, pow. teodozyjski, gub. taurydzka, w pobl. Teodozyi i Karasubazaru.

Burwele, *górne* i *dolne*, wś, pow. poniewieski, par. krakinowska. Na gruntach wsi Burwel, na prawym brzegu Niewiaży, jest wzgórze nazwane górą Mleczkowską, przy rozkopaniu której znaleziono ciekawe zabytki archeologiczne.

Burwin, wś i dwa folw., pow. bialski, gub. siedleckia, gm. Lubienka czyli Lubeńka, par. r. l. Łomazy, r. g. Karczówka. Jeden folw. rozległy wraz z folwarczkiem t. n. (90 morg. obejmującym) m. 343, w tem ziemi ornej m. 117, łąk i past. m. 73, ogrodów 3 m., bagien 1 m., w lasach i zaroślach 129 m., pod zabudowaniami i nieużyt. m. 20. Grunta żytnie; łąki w $^3|_4$ błotniste, obfite wydają plony. Fol. te należą do Chmielińskiego i Mroza, a mniejszy z nich nosi nazwę hypoteczną „lit. B.“ Drugi folw. z poprzedniemi graniczący, od m. Białej odległy mil 2, od Łomaz w. 5, do r. 1874 stanowił całość z dobrami: Krasówka, Lorcin i Krasowce. Rozl. morg. 415, w tem ziemi ornej m. 98, łąk i pastw. m. 96, lasu m. 213, nieużytków m. 8. Nazwa hypoteczna tego folw. Burwin „lit. A.“. Cała wieś B. liczyła 1827 r. 23 dm., 84 mk.; obecnie 25 dm., 227 mk. *A. T.*

Buryłów, wś, pow. bałcki, gm. Tryduby, ma dusz męz. 514, ziemi włośc. 2504 dzies. Folw. nadany był na 12 lat jenerałowi Horkolen; obecnie oddana 510 dzies. Nosacz-Noskowi.

Buryńska, st. p., pow. putywelski, gub. kurska, o 1 i pół w. od st. Krasne kursko-kijowskiej drogi żelaznej.

Buryszki, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów. Liczy 7 dm. i 51 mk.

Buryszki, wś, pow. trocki.

Burzec, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, od stacyi dr. żel. dęblińsko-łukowskiej Krzywda odl. w. 4, przy drodze bitej z Łukowa przez Gończyce do Warszawy. Rozległ. folw. m. 1994, w tem ziemi ornej m. 595, łąk m. 228, pastw. m. 338, lasu m. 625, pod wodami m. 76, nieużytki m. 132, kolonia Jasnosz m. 158. Na folw. Burzec młyn wodny o sile 20 koni parowych; kopalnia wybornego torfu. Osad włościańskich 121, dymów 75, mk. 587, ziemi morg. 1363.

Burzecka wola, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków. Liczy 20 dm., 224 mk. i 1212 morg. obszaru. Dobra B. wola mają 1654 morg. *Br. Ch.*

Burzenin, os., przedtem mko, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, w okręgu sądu gminnego Złoczew, par. Burzenin. Starożytne miasteczko, zamienione na osadę w r. 1870, położone nad rzeką Wartą, stanowiącą granicę powiatów łaskiego i sieradzkiego, założone przez Poraja, brata św. Wojciecha; wiadomości o czasie założenia na miejscu odnaleść nie można. Własność prywatna spadkobierców Antoniego Kobierzyckiego, dawniej Pstrokońskich. Rozległości ogólnej posiada morg. 607, w tem grunt. orn. 532, pod zabudowaniami 30, ogrod. 20, pod wodami i bagnami 25 morg.; domów murowanych 2, drewnianych 79: uprawa ziemi zwyczajna, zaniedbana; z posiadaczy gruntów, po 20 do 25 morg. jest tylko 4 właścicieli, 10 posiada po 8 morg., reszta stu kilkunastu posiadają po mniejszej ilości gruntu; pomimo małych działów uprawa gruntów i produkcya płodów rolniczych w stanie zaniedbanym. Ludności ogółem dusz 1006; w tej liczbie katol. 861, ewang. 12, starozak. 135. R. 1827 było tu 54 dm., 479 mk. a 1859 według Enc. Org. tylko 39 dm., 774 mk. (w tem 383 izr.). Te ostatnie cyfry bardzo wątpliwe w porównaniu z dzisiejszemi. Zajęcie ludności przeważnie rolnicze, handlu prawie żadnego: 12 kramarzy; kopalnia wapna z roczną produkcyą do 10,000 korcy. Rzemieślników w ogóle 26, rzemiosła w stanie nizkim. Połów ryb w rzece Warcie z powodu małej ilości i gatunków na wzmiankę nie zasługuje. Szkółka elementarna 1 na 60 uczn., do której uczęszczają tylko w czasie zimy, w lecie zaś zajęci paseniem inwentarza i robotami rolnemi; ztąd stan oświaty nadzwyczaj nizki, zaledwie kilkunastu mieszk. czytać i pisać umie. Kościół paraf. według podania fundacyi Poraja, wymurowany przez Poraitę Stanisława Pstrokońskiego, biskupa chełmskiego, w r. 1642, pod wezwaniem śś. Wojciecha i Stanisława. R. 1651 odbywał się tu synod braci czeskich. Był też tu w 17 w. dom schronienia dla 7 biednych, dawno zaniechany, oraz kapliczka św. Ducha. Szkoła elementarna posiada zapis Balcera Poraja Pstrokońskiego, kanonika gnieźnieńskiego, w ilości złp. 10,000, podług aktu zdziałanego w Sieradzu 25 czerwca 1792 r. w urzędzie ksiąg ziemiańskich województwa sieradzkiego; która to suma z narosłemi procentami ulokowana w banku polskim wynosi rs. 2700, a procent rs. 108 obracany jest na szkołę w Burzeninie. Folw. prywatny B. pod osadą B. ma rozległości 403 morg.; na gruntach jego znajdują się wzgórza tak zwane okopy szwedzkie, pochodzące, jak podanie utrzymuje, z czasów wojen szwedzkich, a także ślady cmentarzysk pogańskich. Par. B. dek. sieradzkiego, dawniej szadkowskiego, liczy dusz 4100. *Br. Ch.*

Burzenland (niem.), ob. *Burcy kraj.*

Burzykowo, leśnictwo, pow. obornicki, ob. *Kowanówko.*

Burzymów, wś, pow. słonimski, miała kaplicę katol. parafii Słonim.

Burzymowicze, wś, pow. oszmiański, w 18 w. majętność ta była dziedzictwem Roemera Jana, syna Mateusza, starosty sumieliskiego.

Burzyn, wś i folw., nad rz. Biebrzą, pow. kolneński, gm. Jedwabne, par. Burzyn. Posiada kościół par. murowany. R. 1827 było tu 10 dm. i 44 mk. Par. B. dek. kolneńskiego 2260 dusz liczy. *Br. Ch.*

Busch (*Alt-*), ob. *Starylas.*

Buschen, *Paschen*, jez. w okr. goldyngeńskim Kurlandyi, w par. windawskiej, około 2 w. dł. i 2 w. sz.

Buschhof, wś w Kurlandyi, w parafii selburskiej, ma źródła mineralne żelaziste.

Buschin, ob. *Buszna.*

Buschkau, ob. *Buszkowy.*

Buschmühl (niem.), młyn i leśnictwo, pow. chojnicki, tuż pod Chojnicami, 4 dm., 30 mk., 19 kat.

Buschmühle, młyn wodny, ob. *Stare Dłusko*, pow. międzychodzki.

Buschvorwerk, folw., pow. wałecki, do dóbr Roswałdu należący, 1 dm., 7 mk., 2 kat.

Buschwitz, ob. *Bószicy.*

Buselwitz, ob. *Bogusławice.*

Busewo, ob. *Bussewo.*

Busiaszka, ob. *Szczara.*

Busieniec, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. W 1827 r. było tu 6 dm. i 48 mk.

Busina, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, przy trakcie z Szadku do Poddębic. R. 1827 r. było tu 12 dm. i 134 mk., obecnie 175 mk. t. j. 91 kat. i 84 ewang. Włościanie mają 96 morg. gruntu.

Buśno, wś, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Uchanie, leży na wzgórzach nad doliną rzeki Wielnianki, śród podmokłej niziny i lasów, o 9 w. na wschód północny od Uchania. Posiada kościół par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było tu 51 dm. i 283 mk., obecnie 59 dm. B. stanowiło przedtem par. dek. dubienieckiego. *Br. Ch.*

Busk, *Busko*, os., przedtem mko poduchowne, pow. stopnicki, gm. i par. Busk, o 2 mile od Stopnicy. Posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. VI, urząd gm., st. tel. i poczt., szkołę początkową, szpital letni na 32 łóżek i dom schronienia. W 1827 r. B. liczył 78 dm. i 648 mk.; w 1859 r. miał 148 dm. i 933 mk., obecnie liczy 193 dm., w tej liczbie 21 murowanych i 1585 mk., w tej liczbie 384 żydów. Sławę swą i obecną pomyślność zawdzięcza B. źródłom słonym, znajdującym się o pół mili od miasta ku południowi. Historya osady B. jest następująca. W końcu XII wieku żyło dwóch braci Wit i Dzierżysław, albo Dzierżek. Wit, starszy, upodobawszy sobie stan duchowny, już w 1190 r. piastował mitrę płockiego biskupstwa, a sprowadziwszy słynnych wówczas braci kanoników regularnych premonstrateńskich, reguły św. Norberta, nadał im majętność swoją Witów, dziś w gubernii warszawskiej, powiecie piotrkowskim, położoną, i tamże ich osadził; wkrótce brat jego Dzierżek, młodym jeszcze będąc człowiekiem, część tych zakonników, wraz z zakonnicami tejże reguły, z Witowa do Buska, to jest do swego dziedzictwa, sprowadził, a wyjeżdżając na wojnę przeciw Romanowi halickiemu, zrobił testament, mocą którego cały prawie majątek tymże braciom i siostrom reguły ś. Norberta w Busku przeznaczył. Umarł Dzierżek w 1241 r.; testament jego pisany był przed r. 1206, a gdy już w nim o braciach i siostrach norbertańskich jest mowa, należy wnosić, że założenie tutejszego kościoła około roku 1190 przypaść mogło. Wieś tę wyniósł Leszek Czarny do stopnia miasta w r. 1287 i nadał mu prawo niemieckie; od wszelkich służebności, z polskiego prawa wynikających, mieszkańców uwolnił. Władysław Jagiełło, Kazimierz IV i Zygmunt III nadali Buskowi przywileje na jarmarki. W początkach XV wieku były tu fabryki sukienne i postrzygalnia miejska, którą mieszczanie klasztorowi ustąpili, oraz liczne cechy rozmaitych rzemiosł, z których cztery dotąd istnieją; największą pomiędzy niemi rolę odgrywał zawsze cech szewcki, ustanowiony w r. 1490 przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka, brata królewskiego. Busko wiele ucierpiało od szlachty, udającej się w r. 1474 na wyprawę do Węgier. Podobnież złupione było podczas zatargów dyssydentów z katolikami; wojny następne także je niszczyły; ostatecznie jednak największą klęskę poniosło w r. 1820, w którym stracili przez pogorzel mieszkańcy tutejsi prawie cały swój dobytek, tak dalece, że nie mając żadnego do wystawienia nowych domów funduszu, w dołach w ziemi kopanych zamieszkiwać musieli. W takim stanie zastało miasto odkrycie, a raczej wznowienie źródła siarczano-słonego w r. 1824, którego doświadczona w wielu cierpieniach skuteczność coraz liczniejszych sprowadzała tu gości. Kościół tutejszy nie jest pierwotną fundacyą Dzierżka, o której wyżej było wspomniane; zdaje się, że początkowo przy klasztorze mała była kaplica, która po wystawieniu kościoła większego z korytarzami klasztornemi została z takowym połączoną. Jedyna bowiem starożytność tutejsza, to jest kamień grobowy założyciela klasztoru, staraniem późniejszych dzierżawców z gruzów wydobyty i zachowany, na tychże korytarzach miała się znajdować; napis na tym nagrobku jest następujący: Derslaus

de Chotel militari Palatinus Sandomiriae, Capitaneus Cracoviensis, fundator loci hujus obiit anno Domini 1241. Dzisiejszy kościół wystawiony został na miejscu zniszczonego w r. 1592, ukończony atoli dopiero w r. 1621, gdyż sklepienie na nim dopiero wtedy za rządów ksieni Zofii Chomentowskiej, zaciągnione zostało, jak o tem naucza w murze umieszczona marmurowa tablica. Powiększyła go w r. 1804 ksieni Konstancya Kochanowska, zmarła w r. 1806, i niektóre ołtarze przerobić w niem kazała; supresya zgromadzeń klasztornych zastała tu jeszcze dwadzieścia kilka zakonnic. Rząd, nie chcąc ponosić kosztów na reperacyą mocno uszkodzonego pożarem gmachu, oddał pozostałym pannom klasztor w Pińczowie; kościół zaś wyreperowano, komunikacyą jego z klasztornemi zabudowaniami przecięto, i te ostatnie na mieszkanie dla dzierżawców przeznaczono. Jak długo przy kościele buskim mieszkali norbertanie, razem z zakonnicami pierwotnie do niego wprowadzeni, nie wiadomo. W ostatnich czasach przy supresyi sam tylko spowiednik był z tego zakonu; wszystkie zaś inne beneficya jako to: komendarza, kapelana, kaznodziei i prokuratora, zajmowało świeckie duchowieństwo. Kościół buski po pogorzeli odnowiony, ma postać zupełnie nowoczesną, i urządzenie też jego, wewnątrz ubogie, niczem się nie odznacza. Już w drugiej połowie zeszłego stulecia, za staraniem Franciszka Ossowskiego, kustosza katedry krakowskiej, spółka obywatelska czyniła tu poszukiwania soli. Nieco później zajął się tem król Stanisław August, a wreszcie sprowadził tu barona L. Beusta, żupnika saskiego, który na mocy ugody dzierżawnej, zawartej z norbertankami buskiemi, zawiązał towarzystwo akcyjne ku robieniu warzonki z tamecznej wody słonej. Król Stanisław August, jadąc z Kaniowa do Krakowa, wstąpił do Buska w roku 1787 dnia 12 czerwca, aby obejrzeć tameczną warzelnię. Atoli w kilka lat potem, przypływ wody zaskórnej, utrudniający coraz to bardziej roboty, miał być powodem do zaniechania tej eksploatacyi. Po wielu latach przypomniano sobie te źródła wody słonej, a w r. 1824 zaczęto z odkrytych korzystać winny sposób, t. j. używając ich wody ku celom leczniczym. Wszakże przez lat kilkanaście źródło najpierw odkryte zostawało w zupełnem zaniedbaniu: a przybyli tu na kuracyą chorzy mieścili się jak mogli po domkach mieszczan buskich. Woda buska, według rozbioru chemicznego doktora T. Heinricha, zawiera w funcie 142 gran części stałych, pomiędzy któremi najwięcej znajduje się soli kuchennej (96 gran), soli gorzkiej (24 gran) i gipsu (25 gran); pomiędzy gazami zaś w tej wodzie zawartemi, pierwsze co do ilości trzyma miejsce gaz siarko-wodorny. Temperatura wody ze źródła pierwszego + 9° R. W r. 1836 spółka kapitalistów warszawskich z d-rem medycyny Enochem i miejscowym dzierżawcą dóbr poklasztornych Rzewuskim na czele, w bezpośrednim sąsiedztwie źródeł mineralnych, o półtory wiorsty od miasteczka, zbudowała zakład kąpielowy o sześciudziesięciu sześciu wannach, obok którego postawiła dwa pawilony mieszkalne dla gości kąpielowych i założyła piękny park z drzew przeważnie liściastych, który od owego czasu ślicznie się rozrósł. Spółka ta przez lat 25 zapewniony miała bezpłatny wyzysk zakładu kąpielowego i źródeł, poczem cały zakład przeszedł w posiadanie skarbu, zrazu od r. 1865 pod jego własną administracyą, a od r. 1875 aż do 1879 wydzierżawiany był na krótkie termina, co go do ostatecznego zaniedbania doprowadziło. Dopiero od r. 1879 objął go w długoletnią dzierżawę lekarz specyalista dr. Dobrzański, a reformy w jego urządzeniu, jakie już zaprowadził i do zaprowadzenia których w najbliższych pięciu latach kontraktowo się zobowiązał, stanowią rękojmię, że zakład ten, przez świeżo dokonane pogłębienie i oczyszczenie źródeł zaopatrzony już w dostatek wody, nader skutecznej w leczeniu wielu rodzajów chorób, skoro tylko lepszą komunikacyą z Warszawą połączony zostanie, stanie się jednym z pierwszorzędnych zakładów balneologicznych. Osada B. tymczasem, w której z powodu braku miejsca w samym zakładzie, znaczna część przyjeżdżających gości mieścić się musi, od lat dwudziestu żadnego prawie ulepszenia nie zaprowadziła. Kilkanaście kamieniczek w okół karłowatemi drzewami wysadzonego rynku, stanowiącego miejsce spacerowe dla gości, i w niektórych sąsiednich uliczkach, stanowi jedyne możliwe pomieszczenie dla przyjezdnych. W sąsiedztwie parku zakładowego na wzgórzu wznosi się szpital dla potrzebujących kuracyi buskiej biednych, na trzydzieści łóżek urządzony a w r. 1843 zbudowany. Pomimo dotychczasowych niewygód, liczba gości, corocznie wzrastając, w roku 1879 dosięgła 1200 osób, a kąpieli w ciągu tegoż sezonu wydano około 38,000. W miesiącach letnich wre tu bardzo znaczny ruch; między miasteczkiem i szeroką aleą topolową połączonym z nim zakładem kręcą się liczne powozy i bryczki, zastępujące tu fiakry, jakoteż piesi; w 5-ciu czy 6-ciu restauracyach tłok bezustanny; zabawy towarzyskie w parku, bale, reuniony i koncerta w wielkiej sali zakładu, orkiestra zakładowa, wreszcie teatr przedstawiany przez jednę z lepszych trup prowincyonalnych, urozmaicają pobyt kurującym się tutaj. Z okolic, najciekawsze są wycieczki: do bliskich Skorocic, gdzie znajdują się groty stalaktytowe, do starożytnej Wiślicy i do pięknie nad Wisłą pod Nowem-Miastem Korczynem poło-

żonych Wieniar. Gmina B. należy do s. gm. okr. VI w os. Busk, gdzie mieści się zarząd gminy i st. poczt. Ogólny obszar gminy wynosi 8319 morg., na których wysiewa się średnio 2300 korcy oziminy, 3150 korcy jarzyny i 5100 korcy kartofli. Zbiór zaś wynosi około 10,000 korcy oziminy, 20,000 korcy jarzyny i do 30,000 kor. kartofli. Gleba ziemi urodzajna, przeważnie rędzina wapienna, pod spodem margiel. Uprawa nie bardzo staranna. Ludność gminy wynosi 1290 męż. i 1274 kob.: ogółem 2564 mk. W skład gminy wchodzą wsie: Bieniątki, Bronina, Chotelek, Kostki duże, Kostki małe, Łagiewniki, Marzenin, Nadole, Siesławice, Wełecz, Zbrodzice i os. Busk. Par. B., dek. stopnickiego liczy dusz 4,003. O B. pisali: Ferd. Werner: „Rozbiór chemiczny wody mineralnej, znajdującej się pod miastem B.", Warszawa 1832; Adolf Berends: „Busko i źródła mineralne pod niem się znajdujące", Warszawa 1839; „Krótki opis B. i jego okolic", Warszawa 1842 r.; Józef Dymnicki: „B. i jego zdroje", Warszawa 1860; „Tyg. Illustr." z 1864 r. str. 115 i „Kłosy" tom VIII str. 308. Czyt. także: Wiślicki J. M. „Opis Król. Polsk. pod względem historycznym, statystycznym, rolniczym, fabrycznym, handlowym, zwyczajowym". Warszawa 1850 r.; Dietl J. „Uwagi nad zdrojowiskami krajowemi ze względu na ich skuteczność, zastosowanie i urządzenie", Kraków 1858 r.; „Pogląd na ruch i postęp zdrojowisk krajowych w r. 1859, odczytany na ogólnem zgromadzeniu balneologów krajowych w Krakowie w d. 22 marca 1860 r." RTNK. 1860; „Czy zdrój Busk mógłby być użyty do leczenia z choroby rtęciowej i syfilitycznej"? Tyg. Lek. 1861 nr. 44—47; Bełza J.: „O wodach mineralnych w Król. Polsk. Wiadomość wyjęta z raportu, który w języku fran. złożył w r. 1837 rządowi ś. p. prof. Kitajewski". Bibl. War. 1841. *Br. Ch.*

Busk, miasto, pow. Kamionka Strumiłowa. leży przy ujściu Pełtwi do Bugu, na lewym brzegu Bugu; z drugiej strony wpada w samem mieście Sołotwina do Bugu; te trzy płynące wody przecinają miasto i przedmieścia krętemi łożyskami w rozmaitych kierunkach, co chwila trzeba rzekę lub potok przebywać, przeszło 30 mostów istnieje w tem miasteczku dla utrzymania komunikacyi; z powodu tej obfitości wody nazwano Busk „Wenecyą galicyjską"; sławne jest także błoto w Busku w jesieni i na wiosnę; para silnych koni nie może przeciągnąć przez miasto próżnego wozu bez kilkakrotnego oskrobywania kół z błota; ziemia nadzwyczaj ciężka i lepka, trzyma się kół i zbija w ogromne bryły. Leży o 3 mile na południowy wschód od Kamionki strumiłowej a o 5 i pół mili na północny wschód ode Lwowa. Miasto to ma 3055 m. gruntu, leży na samej granicy złoczowskich dołów urodzajnych i puszcz piaszczystych; od południa i zachodu ciągną się złoczowskie doły z tłustą, ciężką ziemią urodzajną; od północy i wschodu piaski i ogromne lasy, należące do dóbr Busk, Kamionka strumiłowa, Radziechów, graniczące na wschód z lasami brodzkiemi i toporowskiemi, a na zachód z lasami należącemi do Mostów wielkich, Krystynopola, Poturzycy i t. d. Ludność rz. kat. 2215, gr. kat. 1677, izraelitów 402: razem 4294. Posiada sąd powiatowy należący do sądu obwodowego w Złoczowie, urząd pocztowy, dwie parafie, dwa dekanaty, sąd śledczy dla sądów powiatowych w B., Kamionce Strumiłowej i Radziechowie. Rzym. kat. parafia należy do dekanatu buskiego archidyecezyi lwowskiej (dekanat 14659 wiernych); pierwotna fundacya nieznana; odnowiona w 1554 r. przez Zygmunta Augusta. Kościół murowany, poświęcony w 1780 roku. Do tej parafii należą miejscowości: Adamy, Ślązaki, Sobaszki, Warchoły, Grabowa z Maziarnią, Humniska, Jabłonówka, Kupcze, Rakobuty, Stronibaby, Uciszków, Lanerówka, Ostapkowce, Ostrowczyk polny, Pitrycze, Poburzany, Wierzbiany, Wolica, Żuratyn. W całej parafii liczba rzym. kat. 5745, akat. 68, izraelitów 1705. W całej parafii oprócz Buska znajduje się 11 szkółek ludowych. Na cmentarzu w Ostrowczyku polnym jest kaplica publiczna a w B. prywatna, w których nabożeństwo odprawiane bywa. Grecko-katol parafia, należąca do dekanatu buskiego archidyecezyi lwowskiej liczy z filiami w Wolanach i Długiej Stronie (dwa przedmieścia Buska) 1677 dusz gr. kat. W B. znajdują się dwie szkoły, jedna w samem mieście etatowa 4-klasowa, a na przedmieściu Długa-strona szkoła trywialna i obiedwie te szkoły należą do rady szkolnej w Sokalu. Dochód z majątku gminnego wynosił w 1878 roku 12,483 złr. B. posiada kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 1595 złr. i szpital ubogich z funduszem 2777 złr. Założenie miasta Buska przypada w najdawniejsze czasy, albowiem już w IX w. istniało, i od księcia polskiego Ziemowita pewne wolności otrzymało. W pobliskim lesie znajduje się 14 mogił czyli kurhanów z czasów wojen litewskich. Leżący śród błot B. był silną fortecą, umocnioną 2 zamkami, z których, równie jak z wałów miejskich, tylko nieznaczne pozostały ślady. W 1516 roku napadnięte przez tatarów, obroniło się miasto najezdnikom, lecz w 1672 roku powtórnie najechane i zdobyte, poniosło przez złupienie i spalenie wielkie straty. W górze, na której się wznosi starodawna cerkiew św. Onufrego, są pieczary dotąd niezbadane. Nazwę Buska wyprowadzają jedni od rzeki Bug, nad którą leży, inni od bociana, po rusku „Buśko," z powodu że jak bocian zwykle na

błotach przebywa, tak i to miasto śród licznych wód i błot leży. Właściciel większej posiadłości: Henryk hr. Mier.

Busk, ob. *Bowsk*.

Busławice, niem. *Buslawitz*, wś, pow. raciborski, o milę od Hulczyna, z par. katol. dek. hulczyńskiego, ma dwa folwarki; ludność czeska.

Busłówka, strumień wpadający do Dniepru tuż pod Kijowem.

Busowisko, wś, pow. i par. staromiejska, o 8 kil. od Starego miasta, w par. gr. kat. Łużek górny. Dominium jest własnością hr. Mycielskich.

Busowitz. ob. *Buzowice*.

Bussen-olędry, osada, pow. obornicki, ob. *Boduszewo*.

Bussen, *Buszki*, ob. *Byszki*.

Bussewo, wś, pow. inowrocławski, 10 dm., 86 mk., 71 ew., 15 kat., 26 analf.

Bussocz, ob. *Buszowce*.

Bussowno, wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec, o 10 w. na zachód od Sawina, w lesistej i mokrej nizinie, przy drodze z Sawina do Cycowa. Istniała tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było tu 40 dm. i 254 mk. *Br. Ch.*

Busza, wieś, pow. jampolski, przy ujściu rz. Buszy do Morachwy, odległa od Jampola 1 i pół mili a od Mohylowa 4 mile, ludności 947, w tej liczbie mężczyzn 472, kobiet 475 (wraz z przysiołkami Słobódką Buszańską i Gomolówką). Była niegdyś bardzo obronnem przez przyrodę i sztukę miastem i liczyła do 16,000 mk. Według Kochowskiego B. składała się z dwóch miast (części) na wysokiej skale, i 3 zamku nazwanego Przygrodkiem. Położeniem swojem przypomina Kamieniec. Kryli się tu buntownicy i rozmaite łotry nad Dniestrem mieszkający; tu dzieci swoje, żony i dostatki przechowywali. Cerkwi miała 7. Tu w 1617 r. hetman Żółkiewski, jak utrzymują pod naciskiem Zygmunta III, mając nawet liczne wojsko, zawarł z Turcyą układ, mocą którego Polska zrzekła się wszelkiego wpływu na Multany i Wołoszczyznę. W czasie buntów kozackich w 1654 r. w końcu października, hetmani, dowiedziawszy się o zawartym traktacie z hanem krymskim, podstąpili pod Bar i Szarygród, mając jazdy z górą 20,000 i 8000 piechoty. Pierwszy postępował pułk oboźnego koronnego Stefana Czarnieckiego. Sąsiednie miasta: Morachwa, Krasne, Czernijowce poddały się, Busza tylko bramy zamknęła. Pułk Czarnieciego gęstym ogniem powitany; wycieczka z miasta zmusiła go do cofnięcia się. Zginął wtedy porucznik Myszkowski. Kozacy na znak zwycięztwa uderzyli w dzwony. Czarniecki, doczekawszy się posiłków, uderzył na dolną bramę, skąd na równinie łatwiejszy był przystęp do miasta i po silnej utarczce dotarł do miasta. Lecz tej chwili wszczął się ogień w mieście, co zmusiło wojsko cofnąć się. W tem zamięszaniu Czarniecki otrzymał postrzał w nogę, Wilczkowski porucznik huzarski ranny w głowę a Gembart pułkownik dragonów i 30 towarzyszy poległo. Hetmani, spodziewając się upamiętania oblężonych, wysłali trębacza, obiecując łaskę i niepamięć; lecz gdy ten został zabity, postanowiono szturmem dobyć miasta. Uderzono więc z całą natarczywością. Pomimo zawziętej obrony podstąpili pod wały, lecz wedrzeć się na skały niebyli w stanie; znów więc z wielką stratą cofnąć się musieli. Czarniecki, chociaż ranny, z konia nie zsiadał i spostrzegłszy, że od strony stawu najmniej było obrońców, kazał rozkopać groble, wodę spuścić i dostał się na wały. Pierwszy Balent, znakomity młodzian, chorąży z pułku Koryckiego, mając w ręku chorągiew św. Michała wdarł się na wały (wkrótce zginął pod Bracławiem.) Śród strasznego zamięszania wszczął się pożar; mieszkańcy, doprowadzeni do szalonej rozpaczy, sami się zabijali, kobiety szły w ogień z dziećmi, do studni je rzucały. Żona sotnika Zawistnego, zabiwszy męża, siadła na beczce prochu i wysadziła się w powietrze. Przez noc całą miasto się paliło, mało kto śród ciemnej nocy zdołał umknąć. Wielki wojownik nie chciał czy też nie mógł powstrzymać wściekłości wojska; postąpiono z nieszczęśliwymi mieszkańcami z całem barbarzyństwem. Utrzymują, że wszyscy w pień wycięci byli, a miało ich być aż 16,000! Wielka to plama na rycerstwie polskiem. Polaków legło tylko 200. Naprzeciw miasta była jaskinia w skale, wejście zakryte było cierniem i chróstem, przeszło 70 osób tu się ukryło; ślad pogubionych rzeczy wskazał miejsce ukrycia; polecono pułkownikowi Celaremu, aby ich do poddania zmusił; lecz ani ofiarowane miłosierdzie, ani przyobiecane zachowanie życia nic nie pomogło. Celary zawrócił płynące źródło do jaskini, chcąc zmusić ich do wyjścia, lecz wszyscy woleli tam zginąć okropną śmiercią! Dziś w B. z dawnej przeszłości pozostały tylko ślady zamku i kilka cmentarzysk. B. należała do Lubomirskich, następnie do Kaczkowskich i Skąpskich, przy których rozpadła się na części. Obecnie właścicielem całej B. jest Juliusz Orzechowski. Ziemi włościan 1026, dworskiej do 2000 dzies. Jest tu kopalnia kamienia młyńskiego i 12 dz. winnic, dających do 500 wiader wina. Młyn na Morafie o 12 kamieniach. *Dr. M.*

Busza, rz., ob. *Buszynka*.

Buszańska słoboda, wś, pow. jampolski, 124 mk.; ziemi włośc. 228, ziemi; dwor. 290 dzies.; należała do Sarneckich, dziś Juliusza Orzechowskiego; por. *Busza*.

Buszczak, potok, wytryska na mokrawych łąkach między lasem dworskim (257 m.) a lasem na piaskach (275 m.) w obr. gm. Rudki, w pow. cieszanowskim, płynie ku zachodowi przez obszary Chotyluba, koło leśniczówki Chotylubskiej (248 m.), pod górę Babczynę (236 m.), tworząc granicę między gminami Cieszanowem a Gorajcem, i na błotach Żukowa łączy się z lewego brzegu z potokiem Gnojnikiem. Na miejscach tych błót był dawniej rozległy staw. Długość 11 kil. *Br. G.*

Buszcze, wieś, pow. brzeżański, bardzo starożytna osada i jedna z najstarszych rz. kat. parafij (dek. brzeżańskiego) w Galicyi. Początek tej parafii jest nieznany, jednakże wedle dokumentu wystawionego jako potwierdzenie na prawo poboru dziesięciny dla rzym. katol. proboszcza w B. przez rz. kat. arcybiskupa lwowskiego Jakuba Strepę w 1399 r., parafia rz. kat. w Buszczu już przedtem istniała. Późniejszy dokument dotacyjny jest Jana, dziedzicznego pana na Buszczu z 1433 roku. Są ślady, że osada ta była pierwej miasteczkiem i siedzibą dziedziców teraźniejszych dóbr brzeżańskich, zanim Brzeżany zostały wyniesione do stanu miasta. Kościół był ufortyfikowany. Jeszcze teraz istnieją mury i ślady fos obronnych, a stojąc na stromym pagórku, oblany wówczas z dwóch stron stawami (teraz na sianożęcie przemienionemi), dobrze się do obrony nadawał. W r. 1674 w czasie nawały tatarskiej został kościół przez pohańców zdobyty i spalony; później jednakże na nowo wymurowany; ma wzdłuż ścian pokoje, a na najwyższem piętrze strzelnice. Teraźniejszy proboszcz ksiądz Maksymilian Trzciński przyprowadził wnętrze kościoła do wzorowego porządku i odnowił świetność dawną 2 odpustów, na które ten kościół ma przywilej. Teraz B. jest małą wioseczką za rzeką Złotą Lipą położoną, mającą 675 mk. w 149 rodzinach; mieszkańcy dzielą się wedle płci na 330 mężczyzn, 345 kobiet; wedle wyznań i religii na 251 rzym. kat., 383 gr. kat., należących do parafii w pobliskim Poruczynie, 41 izraelitów. Do rzym. kat. parafii należą oprócz Buszcza: Augustówka, Ryszki, Dryszczów, Dworce, Koniuchy, Plichów, Poruczyn, Potok, Stryhańce, Szumlany, Urmań, Wierzbów, Żuków. Razem 2405 wiernych. Przestrzeni ma B. 1926 m., mianowicie: roli ornej 1102 m., łąk 225 m., ogrodów 60 m., innych przestrzeni 33. Jest własnością Stan. hr. Potockiego. Na polach ciekawe pod względem starożytniczym jaskinie. *B. R.*

Buszewko, folw., pow. szamotulski, ob. *Ossorowo.*

Buszewo, 1.) wś, pow. szamotulski, 7 dm., 58 mk., 14 ew., 44 kat., 30 analf. 2.) **B.**, domin., pow. szamotulski, 1868 m. rozl., 12 dm., 161 mk., 52 ew., 109 kat.. 83 analf. St. poczt. Pniewy (Pinne) o 9 kil.; st. kol. żel. Szamotuły o 15 kil. Własność hr. Bnińskich. 3.) **B.**, niem. Grünheim, wieś, pow. wągrowiecki, 12 dm., 107 mk., 45 ew., 62 kat., 44 analf. *M. St.*

Buszewy stawy, przeciek jarowy w pow. wasylkowskim, zlewa się do rz. Rosi.

Buszków, 1.) wś i folw., nad rz. Nidzicą, pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Słaboszów. Leży przy trakcie z Miechowa do Działoszyc. W 1827 r. było tu 23 dm. i 170 mk., obecnie liczy 28 dm., 249 mk., 527 m. ziemi dworskiej, 175 włośc. i 63 m. osady młynarskiej. Jest tu młyn wodny amerykański. 2.) **B.**, wś, pow. słupecki, gm. Skulska wieś, par. Skulsk. Rozległości mórg dworskich 2047, włościańskich mórg 110, ludności 112. W r. 1827 było tu 12 dm. i 206 mk. 3.) **B.**, folw. nad rz. Słudwią, pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin. Należy do dóbr Orontki. W 1827 r. było tu 5 dm. i 42 mk., obecnie liczy 4 dm., 147 mk. i 540 m. obszaru. *W. W.*

Buszków, potok, wypływa w obrębie gminy Stanina w pow. Kamionka Strumiłowa, z błotniszcz pod przysiołkiem Buszkowem, płynie błoniami i łąkami ku półn. zachodowi w obrębie gminy Witkowa Starego i Nowego, i pod Obrotem, przysiołkiem Witkowa Starego, wpada z lewego brzegu do Białegostoku, dopływu Bugu. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Buszkowice, wś i folw., pow. opatowski, gm. Ćmielów, par. Ptkanów. W 1827 r. było tu 21 dm. i 164 mk., obecnie liczy 16 dm., 200 mk.. 550 m. ziemi dworskiej i 313 włościańskiej. *Br. Ch.*

Buszkowice, wś, pow. przemyski, nad Sanem, o 4,5 kil. na wschód od Przemyśla. Przestrzeni ma posiadł. więk.: roli ornej 105, łąk i ogrodów 23, pastwisk 12, lasu 38; posiadłość mniejsza: roli ornej 188, łąk i ogrodów 26, pastwisk 74, lasu 1 m. Ludności rz. kat. 20, gr. kat. 304, izraelitów 17: razem 341. Należy do obudwu parafij w Żurawicy, wsi o pół mili na północ oddalonej. Przez wieś B. przechodzi kol. żel. Karola Ludwika. Wieś ta posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadłości Adam ks. Sapieha. *B. R.*

Buszkowiczki, wieś, pow. przemyski, granicząca południowo-zachodnią stroną z Buszkowicami, leży także nad Sanem. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 138, łąk i ogrodów 9, pastwisk 5, lasu 64; posiadłość mniejsza: roli ornej 168, łąk i ogr. 17, pastwisk 75, lasu 12 m. Ludności rzym. kat. 21, gr. kat. 280, izraelitów 7: razem 308. Wszystko co powiedziano powyżej o Buszkowicach dotycze także Buszkowiczek, z wyjątkiem, że ta wioska nie ma szkoły i że jest własnością kapituły rz. kat. obrządku w Przemyślu. *B. R.*

Buszkowiec, młyn, powiat średzki, ob. *Glinka*.

Buszkowo, 1.) wś, pow. bydgoski, 44 dm., 464 mk., 157 ew., 307 kat., 104 analf., st. p. w Koronowie (Polnisch Crone) o 6 kil., stacya kolei żelaznej Nakło o 30 kil. 2.) **B.**, gmina, pow. szubiński, 2 miejsc.: 1) B. wieś, 2) osada Kaliska; 10 dm., 109 mk., 5 ew., 99 kat., 5 żydów, 51 analf.; st. poczt. i gościniec Łabiszyn o 9 kil., stacya kolei żelaznej Nakło o 32 kilom. *M. St.*

Buszkowo, *Buszkowy*, niem. Buschkau, Górne i Dolne, wieś szlachecka, pow. kartuski, z folw. Lenzberg i Papenwinkel. Leży o 806' n. p. m., o 3 m. od Kartuz, st. p. Stangenwalde, par. Prangnowy, ma 670 ha. rozl. R. 1648 wymieniony jako właściciel Arciszewski.

Buszna, niem. *Hoch-Buschin*, *Klein-Buschin* i *Buschin-Neudorf*, trzy kolonie i wieś, powiat świecki, st. p. Warlub, par. Jeżewo.

Busznica, jezioro, pow. augustowski. śród lasów, o 1 i pół wiorsty na południe od jeziora Blizno.

Busznicwo, wś, powiat czuchłomski, gub. kostromska, st. p.

Buszowce, węg. *Bussocz*, niem. *Bauschendorf*, wieś w hr. spiskiem (Węg.), nad rz. Popradem i Białą, przy drodze z Podolińca do Kiezmarku, o 9 kil. od Kiezmarku, o 5 i pół od Podolińca; paraf. kościół katol. i ewang., płóciennictwo, 674 mk. t. j. 202 kat., 437 ew., 35 izr. *H. M.*

Buszyce, wś, nad rz. Pisią, pow. błoński, gm. i par. Kaski, o 6 w. od Wiskitek, przy drodze do Błonia. W 1827 r. było tu 15 dm. i 109 mk., obecnie liczy 43 dm. i 372 mk.

Buszyn, 1.) mały, wieś nad małą rzeczką, wpadającą do Dniepru, o 2 w. odległa od wielkiego Buszyna. Mieszkańców 1122 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna zbudowana w 1744 r. Należał dawniej do kaniowskiego starostwa, obecnie do Jaczewskich. Ziemi 1761 dzies. Zarząd gminnny w Chodorowie, policyjny w m. Kaniowie. 2.) **B.** wielki, wś, pow. kaniowski, nad Dnieprem, o 3 w. odległy od m. Chodorowa. Mieszkańców 494 wyznania prawosławnego, należą do parafii Romaszek. Ziemi 1209 dzies. Należy do Podhorskiego. Zarząd gminny w Chodorowie, policyjny w Kaniowie. *Kl. Przed.*

Buszyńce, 1.) wś, pow. bracławski, wraz z wsiami Hirenkami i Szramkami ma 362 dusz męz., 1106 dz. ziemi włość. Należy do Maryi z Potockich Strogonowej. 2.) **B.**, ob. *Buszynka.*

Buszynka, 1.) wś, pow. jampolski, o 8 w. od st. dr. żel. odeskiej Rachny, w gm. Rachny, okr. polic. Murachwa, ma 800 dzies. ziemi dworskiej, 650 dz. włościańskiej a mieszk. płci ob. 400; w tem połowa staroobrzędowców rossyjskich, osiadłych tu od lat kilkudziesięciu. Należała do Dunina, dziś Siemiaszki. 2.) **B.** mała lub Buszyńce, mała wieś w pow. bracławskim, 104 dusz męz., 301 dzies. ziemi włośc., należy do Steckich, dawniej Szczeniowskich. Ziemi właściciela 431 dz. używalnej i 37 dz. nieużytków. *Dr. M.*

Buszynka, *Busza*, rz., ob. *Kałamanówka.*

Butary, wś, pow. płocki, gm. Mąkolin, 151 m. rozl.

Butelka, wyżna i niżnia, wieś, pow. Turka, leży w głębokich górach, o milę od granicy węgierskiej a o 2 i pół mili na południowy zachód od Turki, nad potokiem Filowa, dopływem rzeki Stryja. Przestrzeni ma posiadł. większa: roli ornej 133, łąk i ogrodów 52, pastw. 84, lasu 206; posiadłość mniejsza: roli ornej 2324, łąk i ogr. 297, pastwisk 995, lasu 205; ludności rz. kat. 17, gr. kat. w Butelce wyż. 507, w Butelce niż. 542, izrael 66: razem 1132. Należy do rz. kat. parafii w Turce. Greckokatol. parafią ma Butelka wyżnia w miejscu, do której należy filia Jaworów z 830 duszami; cała par. należąca do dekanatu wysoczańskiego liczy 1337 gr. kat.; B. niżnia należy do gr. par. w Butli. W B. niżniej znajduje się szkołą filialna. Właściciel większej posiadłości: Towarzystwo dla industryi leśnej w Wiedniu.

Butelnia, *Botylnia*, ob. *Sławczynka.*

Butelski potok, w Beskidzie lesistym, wypływa w obr. gm. Komarnik (pow. Turka), zpod góry Zielonej (Zelenie, 877 m.), płynie krętem łożyskiem na północ; potem w kierunku zachodnim, znowu na południe a w dolnym biegu na zachód, opływając pasmo górskie Jasień i wpada z pr. brz. do Stryja. Długośc biegu 10 kil. W dolnym biegu zwie się także Dziwczym potokiem. *Br. G.*

Butelumy, wś, pow. sejneński, gm. i par. Święto-jeziory. W 1827 r. było tu 6 dm. i 99 mk., obecnie liczy 25 dm. i 254 mk.

Buteń, *suchy* i *mokry*, dwie strugi, wpadają do rz. Rasawy, w pow. kaniowskim, pod wsią Mironówką.

Butenkowska, wś, pow. kobelacki, gub. połtawska, st. p., o ćwierć wiorsty od st. Kobelaki, dr. żel. chark.-nikołajewskiej.

Butież, wś, pow. witebski, nad Łuczesą, o 3 i pół w. od Witebska.

Butk... ob. *Budk...*

Butka, ob. *Butkowce.*

Butki, niem. *Butken* lub *Klein-Blandau*, wś, pow. gołdapski, st. p. Grabowo.

Butkiemie, wś, pow. trocki, nad jeziorem Święcie, o 3 m. od stac. Koszedar.

Butkiszki, mko rządowe poduchowne. pow. rossieński, nad Dubissą, niedaleko ujścia Giniawy, o 5 mil od Rossień, o 54 w. od Kowna, z paraf. kościołem katolickim św. Jana Chrzciciela, 1506 r. wzniesionym z drzewa. Parafią

katolicka dekanatu wielońskiego: dusz 1790. W B. kaplica z r. 1539.

Butków, ob. *Budków*.

Butkowce, węg. *Butka*, mko w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), kościół paraf. katol., bożnica żydowska, stacya pocztowa, pałac z pięknemi oranżeryami i wielu budynkami gospodarczemi, jarmarki, uprawa roli, 1010 mk. Ztąd pochodzi szlachecka rodzina Buttkayów. *H. M.*

Butkówka, ob. *Budkówka*.

Butkuny, 1.) folw., pow. wiłkomierski, par. kupiska, własność Szwejkowskiego, gruntu włók 6 i pół. 2.) **B.**, dwór, pow. wiłkomierski, par. kupiska, własność Borejków, gruntu włók 6.

Butla (z Ihnatiwskim potokiem i Syhtowalem), wieś, pow. Turka, leży nad granicą węgierską, w głębokich górach karpackich, nad potokiem Hnyla, do którego kilka mniejszych potoków w tej wsi, wzdłuż tychże potoków ciągnącej się, wpada, a sam główny potok Hnyla jest dopływem pobliskiej rzeki Stryja. Przestrzeń pos. dwors. roli orn. 39, łąk i ogr. 11, pastw. 7, lasu 381; posiadł. mniej. roli ornej 3089, łąk i ogr. 432, past. 1619, lasu 112 morg. Ludności rzym. kat. 1, gr. kat. 1282, izrael. 72: razem 1355. Należy do rzym. kat. parafii i urzędu poczt. w Boryni, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy filia Butelka niższa z 542 duszami; cała parafia liczy 1824 gr. kat., należy do dekanatu wysoczańskiego dyecezyi przemyskiej. W tej wsi jest szkoła etatowa. Właściciel większej posiadł. towarzystwo przemysłowe dla leśnych płodów w Wiedniu. *B. R.*

Butlowiec, wś w księstwie cieszyńskiem, par. ewang. Nawsi.

Butowce, wś, pow. zasławski, st. p. Starokonstantynów. Paraf. kościół katol. pod wezw. św. Krzyża, wzniesiony 1808 r. z muru przez obyw. Przyłuskiego. Parafia katol. dek. zasławskiego, dusz 1127, kaplica w Malkach.

Butówka, ob. *Karapysze*.

Butowo, niem. *Bauthen*, wś i dobra szlach., pow. kwidzyński, niedaleko Kisielic, par. Szenwałd. Dwór ma 453 ha., włośc. 1182 m. gruntu; 26 dm., 225 mk., 1 kat. Ewangelicy mówią tu po polsku. Szkoła we wsi. Okrąg wójt. i urz. st. cyw. Hochzehren.

Butrymańce, 1.) mko, pow. trocki, nad rz. Pinsówką, od Trok 54 w., od Wilna 115 w. odległa. Ma kościół katol. drewniany, pod wezw. Zbawiciela, wzniesiony 1843 przez ks. Jezierskiego, filia parafii Punie: dusz 1834. B. słyną z jarmarków i z wyrobu pierników. Mają 2400 mk. Własność hr. Józefa Tyszkiewicza; w r. 1850 Bogatków, Wnorowskich i Morawskich. Gmina B. liczy 521 dm., 6798 włościan ob. pł., zarząd gminny w Butrymańcach. Gmina składa się z 7 okręgów wiejskich, 73 wsi. Okręgi te są: 1) Butrymańce, 2) Ajciuny, 3) Punie, 4) Girejkańce, 5) Krążuńce, 6) Skrejciany, 7) Piwoszuny. Okrąg wiejski B. liczy w swym obrębie mko Butrymańce, wsie Gryszkańce, Pieskuńce, Płasowniki, Kasperzyszki, Trokieniki, Mażuńce; okolica Rejże. Butrymańce są stacyą pocztową na trakcie Koszedary-Hanuszyszki. 2.) **B.**, wś, pow. lidzki, ma kościół katol. św. Michała, z drzewa wzniesiony przez barona Schrottera, filialny bieniakoński. *F. O.*

Butrymiszki, wś, pow. trocki.

Butrymowicza grobla, ob. *Krystynów*.

Butrymowicze, dwa folwarki, pow. trocki.

Butrymowszczyzna, wś, pow. sokólski, o 25 w. od Sokółki.

Butryniszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par Udrya. W 1827 r. było tu 18 dm. i 148 mk., obecnie liczy 40 dm. i 554 mk., odl. od Kalwaryi 54 w. *Br. Ch.*

Buttken, ob. *Budki* (Klein-Bialla).

Buturlinówka, słoboda, pow. bobrowski, gub. woroneska, st. p., 21694 mk., o 188 w. od Woroneża.

Butwiliszki, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Sławiki. Liczy 11 dm. i 106 mk.

Butyn, wś, pow, krzemieniecki, należąca do Wiśniowca. W górach okolicznych są lochy podziemne, gdzie podobno lud chronił się przed tatarami.

Butyńce, ob. *Szerszeniowce*.

Butyny (z Sośniną, Szyszakami i Kazuminem), wieś, pow. żółkiewski, nad rzeczką Ratą, dopływem Bugu, przy gościńcu prywatnym, wiodącym z Mostów wielkich do Rawy ruskiej; okolica piaszczysta, bagnista i leśna; wieś ta oddaloną jest na północ od Żółkwi o 2 i pół mili, od Mostów wielkich na zachód o 1 i pół mili. Przestrzeń pos. mniej. roli orn. 399, łąk i ogr. 209, pastw. 159, lasu 3279; posiadł. mniej. roli orn. 1049, łąk i ogr. 2499, pastw. 579, lasu 7 morg. Ludność rzym. kat. 14, gr. kat. 1710, izrael. 194: razem 1918. Należy do rzym. kat. parafii w Mostach wielkich; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu uhnowskiego. Nazwisko wsi pochodzi od bud, które sobie pierwsi mieszkańcy tejże stawiali. Z aktów grodu bełzkiego okazuje się, że w 1620 roku było we wsi Butyny starostwa mosteńskiego poddanych 22, a na Szyszakach mielników 5; nie wiadomo, czy już wówczas istniała tam cerkiew. Wedle tychże akt było 1662 r. poddanych w Butynach 77, oprócz Szyszak. Wedle aktu poświęcenia cerkwi przez arcybiskupa Wołodkiewicza z 1739 r. okazuje się, że w B. było wówczas 80 rodzin. Cerkwi w Butynach przyznała św. rzymska kongre-

gacya i ojciec św. Grzegorz XVI pismem z dnia 6 kwietnia 1842 r. odpust. Wieś ta posiada szkołę etatową. Właściciel większej posiadł. Ludwika Niezabitowska. *B. R.*

Butywla, potok w Beskidzie lesistym, powstaje z Butywli wielkiej i małej. Butywla Wielka wytryska w obr. gm. Tysowca (w pow. stryjskm), z wzgórza Janowatej (996 m.), płynie na północ jarem leśnym między lasem Tysowatą a Pliszką (1073 m.); przybrawszy potok Horbowy z Szebelą zwraca się na wschód przez las Czarnej góry, której najwyższy wierzchołek Perekop (1210 m.); między Suchem polem i Dłuhą polaną zwraca się ku północnemu wschodowi i tutaj łączy się z Małą Butywlą, nastającą w ob. gm. Korostowa pod Krzywym wierchem (1079 m.), płynącą na południe między lasem Czarnej góry a Korczanką (950 m.). Miejsce połączenia się obu potoków wznosi się 562 m. npm. Tutaj zwraca się na południowy wschód przez Korostów, gdzie dolina Butywli nieco się rozszerza, i przerznąwszy gościniec Skolski, wiodący przez Beskid na Węgry do Wereczki, wpada z lewego brz. do Orawy (ob.), dopływu Oporu, wpadającego do Stryja. Długość biegu od źródeł Butywli wielkiej 17 kil. Ujście 499 m. Spad wody bardzo nagły. Od połączenia się obu Batywli aż do ujścia 63 m. spad. Dopływy Butywli małej Krasny potok, a Butywli Wyżny Wancz, Niżny Wancz i Chemczyn potok.

Butzendorf, ob. *Obiezierze.*

Butzig, ob. *Buczek.*

Buwełno, wś i folw., pow. jańsborski, st. p. Orzesze, nad jez. Wąs.

Buyne, ob. *Bujne.*

Buza, ob. *Buzówka.*

Buzaki, wś, pow. kowelski, gm. Choteszów, nad rz. Turyą. Ziemi: 6319 dz., w tem dworskiej Stefana Maluszkiewicza 5477 dz., włośc. 305 dz. Ziemia: piasek i ił, na pokładzie iłu i żwiru. Narzecze rusińskie z akcentem białoruskim. *A. Br.*

Buzele, wś i okolica, pow. trocki, par. sumiliska; r. 1850 miała 232 dzies. rozl. a grunta te posiadali Taraszkiewicz, Stabiński, Kijański, Wirpsza, Łukomski i Łojba.

Buzgany, wś, pow. trocki.

Buzizno, szczyt w Beskidach wschodnich, w dziale między Skawą a Rabą, 572 m. wys.

Buznikowata, wś, pow. bałcki, gm. Józefpol, dusz męz. 320, ziemi włośc. 641 dz. Należała do Potockich, dziś do Tłuchowskich i innych właścicieli. *Dr. M.*

Buzowa, wś, pow. kijowski, o 13 w. od m. Białogródki, o 1 w. od szosy brzesko-kijowskiej, nad rz. Buzówką. Mieszkańców 628, wyznania prawosławnego. Ziemi 3516 dzies. Należy do Cewińskich. Cerkiew paraf. zbudowana 1781 r.

Buzowice, niem. *Busowitz*, nazwa części wsi Piece i Niewiadom w pow. rybnickim.

Buzówka, wś, pow. taraszczański, nad rz. Horskim Tykiczem, o 23 w. odległa od m. Tetyjowa. Mieszk. 1967 prawosławnych, 23 katolików, 13 izrael., razem 2003. Cerkiew parafialna i kapl. katol. par. Stawiszcze. Ziemi 3987 dzies. wybornego czarnoziemu; położona na miejscu starożytnego miasta Buza, zniszczonego przez tatarów. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w m. Tetyjowie.

Buzówka, rzeczka, wpada w pow. kijowskim do rz. Buczy, a ta do Irpienia.

Buzowy, ob. *Ingul.*

Buzuków, wś, pow. czerkaski, nad rz. Taśminą, o 5 w. od Biełozierja. Mieszk. 622 wyznania prawosł. Cerkiew parafialna. Ziemi 2118 dzies. zupełnie piaszczystej. Należała dawniej do star. czerkaskiego, obecnie do rządu. Zarząd gminny w m. Biełozierje, polic. w m. Śmile. *Kl. Przed.*

Buzułuk, miasto powiatowe gubernii samarskiej, 16340 mk., 1850 w. od Petersburga a 166 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztowa i stacya kolei żelaznej, bank.

Buzułuk, *Bezowłuk*, rz., dopływ Dniepru z prawej strony, ma źródło w pow. wierzchniednieprowskim, guber. ekaterynosławskiej, o 30 w. od Dniepru, płynie ku płd. wiorst 120, jest głęboki, dno ma piaszczyste, bieg bystry; przy ujściu tworzy jez. zwane Wielkie wody, powstałe ze Skorbnicy, Kołotówki i Omelnika, odnóg Buzułuka. Dopływy B.: Kamionka z prawej strony, Słona i Czartomelik.

Buzynówka, rzeczka, dopływ Desny Bohowej.

Buża, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kowieńskiej, na zachód od jez. Drywiaty i Strusty, otoczone łąkami, dł. około 3 i pół, sz. około 2 wiorst. W płd.-zachodniej stronie B. łączy się strugą z jez. *Sawanaru*, które ma wiorstę średnicy.

Bużanie, u kronikarzy *Busani*, gałąź Słowian ruskich nad Bugiem, w niektórych okolicach zwani Wołynianie (Wołynianie), Łapotniki, Poleszuki i t. p.

Bużanka, *Bożanka*, wś, pow. zwinogródzki, par. katol. Łysianka, nad rz. Zgniłym Tykiczem, w pięknem położeniu, o 5 w. odległa od m. Łysianki, o 23 w. od Zwinogródki, o 120 w. od Kożanki. Mieszk. 1100 prawosł., 42 katolików. Cerkiew parafialna. Cukrownia (od r. 1851) produkująca rocznie 77000 pud. mączki cukrowej, gorzelnia murowana, cegielnia. Gospodarstwo, jak i w całych dobrach B. hr. Potockich, postępowe, zalicza się do najpierwszych w gub. kijowskiej. Ziemi 1304 dzies. pierwszorzędnego czarnoziemu. Należy do hr. Potockiego. Zarząd gminny i policyjny w m. Łysiance. *Kl. Przed.*

Bużanka, *Bożanka, Honczarówka*, rz., dopływ rz. Tykicz gniły w pow. zwinogródzkim. R. 1755 stanowiła granicę dóbr lisiańskich ks. Jabłonowskich ze starostwem białocerkiewskiem.

Bużany, wś, pow. włodzimierski, z kaplicą katolicką parafii Horochów.

Bużecka, *Sarna, Sarnaki*, rzeka, powstaje w pow. konstantynowskim z połączenia dwóch strug: jednej wschodniej od wsi Terlikowa i Hołowczyc, drugiej zachodniej od os. Sarnaki; dążąc ku północy, łączą się one z sobą pod Benewiską górą i wpadają z lewego brzegu do Bugu. Długa 8 wiorst. *Br. Ch.*

Bużek, wieś, pow. złoczowski, właściwie przedmieście miasteczka Białykamień, leży nad Bugiem, o 1.2 kil. na zachód od Białegokamienia, o 1 i pół mili od Złoczowa a o 1 milę na południe od Oleska. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 90, łąk i ogrod. 39, past. 2; pos. mniej. roli orn. 464, łąk i ogr. 627, past. 395 morg. Ludność rzym. kat. 65, gr. kat. 554, izrael. 26: razem 645. Należy do rzym. kat. parafii w Białymkamieniu; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu oleskiego, liczącą 531 wiernych. *B. R.*

Bużek 1.) *oleski*, prawy dopływ górnego Bugu. Wytryska w obrębie gm. Huciska oleskiego w pow. złoczowskim, z pod góry Oleska (415 m.), płynie w kierunku płd. po wschodniej stronie gościńca złoczowsko-podhoreckiego, wązką doliną zwartą sąsiedniemi wzgórzami, jak Chomcem (362 m.) od zach., Żołobem (367 m.) od wsch., i w półn.-zach. stronie miasta Sassowa, na granicy tegoż z gm. Usznią, łączy się z Bugiem po 3 kil. biegu. 2.) *kruhowski* i *opacki*, ob. *Bug*.

Bużek, *Bużok*, ob. *Bożek*.

Bużyn, wś, pow. czehryński, nad Dnieprem, o 20 wiorst od Czehryna, śród wyżyn piaszczystych, bagien i moczarów. W pobliżu wsi zaległ też bór sosnowy. R. 1864 B. miał 80 dm., 528 mk. Dniepr rozdziela się tu na ramiona, mnogie tworzy ostrowy, liczne kształci odnogi i zalewy. W kierunku równoległym z Dnieprem ciągnie się szereg wiosek, które się wiążą z B. jakby w jednę wieś. Te wioski są: Tiunki, Szabelniki, Borowica, Mudrówka, Topiłówka i Łomowata. Podanie twierdzi, że B. przed wieki miał być znaczną osadą, z 40 cerkwiami, która wszakże przez tatarów została zburzoną. Owe zaś 40 czyli „sorok“ cerkwi są też liczbą tradycyjnie niejako uświęconą i przywiązaną do wszystkich niemal ukr. grodów przedwiecznych i podaniowych. Bądź-cobądź znajdują się tu i dziś starożytne grobowiska, dowodzące odległych osiedlin. Jednakże ów dawny podaniowy B. musiał być po zniszczeniu swojem przez długie wieki tylko uroczyskiem; ile że dopiero w 1639 r. znajdujemy pierwszy ślad powtórnego prawdopodobnie założenia jego. W dawnym summaryuszu akt grodz. kijow. czytamy dekret w tymże 1639 r. wypadły „między Stanisławem Daniłowiczem star. korsuńskim i czehryńskim (powodem)“, a ihumenem monasteru nikolskiego kijow. (pozwanym), o osadzenie na gruntach czehryńskich „do miasta Kryłowa należących t. j. Pińskich hor z uchodami Woronych łóz i Bużynia z inszymi osadami i przysiołkami, do którego to miasta Czehrynia, według przywileju, to wszystko należy, a tenże ihumen nikolski z kozakami zaporozkiemi na uchody kryłowskie na rzece Dnieprze, począwszy od rz. Bezimiennej leżące futory t. j. na stronie gdzie Kryłów leży, nad rz. Irklejem i Kaniberką, Baszki i Podorostoje odjął, i do tych to Woronych łóz i Bużynia przygarnął, którego będzie na mil cztery“. Dekret ten przyznał posiadanie tych nowopowstałych siół staroście Daniłowiczowi, i odtąd też B. zaczyna należeć stale do Korsunia a raczej do Czehryna, który w tych latach na oddzielne ukształcił się był starostwo. Wspomnienia dziejowe wiążące się z tem miejscem są następujące. W 1647 r. Bohdan Chmielnicki, oskarżony o knowanie „rebelliey“, schwytany i wzięty pod wartę, został stawiony tu w B. przed Aleksandrem Koniecpolskim, starostą natenczas czehryńskim. Chmielnicki padł do nóg staroście i uniewinniał się przed nim z przypisywanych sobie zamiarów. Ale skoro wypuszczono go na wolność, wnet się udaje na ostrowy dnieprowe i podnosi otwarty bunt (Domniem. Kochowski u Wójcickiego I, str. 271). W 1648 zaś roku, kiedy bunt był w całej sile, Koniecpolski, Grodzicki i Stefan Czarniecki, zabrani przez jakiś czas, jako więźnie, pod strażą trzymani byli (Źródła dziejow. p. M. Grab. i Aleks. Przeźdz. I str. 17). Jakże rychło zmieniły się role. W wojnach Romadanowskiego i Samojłowicza z Jerzym Chmielnickim droga przez B. była główną linią strategiczną, wiodącą z za Dniepru pod Czehryń. W 1622 r. Romadanowski, stanąwszy na lewym brzegu Dniepru, posłał z wojskiem na tę stronę ku Czehrynowi Prykłońskiego. Jerzy Chmielnicki z Tatarami pośpieszył mu stawić czoło, i pod Bużynem d. 8 sierpnia Prykłońskiego poraził na głowę (Pam. wrem. kommis. t. IV str. 191). W 1654 r. Stefan Czarniecki obległ w Bużynie koszowego Sierkę i Kasogowa, którzy w tutejszym zameczku byli się zamknęli: w sam dzień Wielkiejnocy Sierko potrafił się przebić przez szeregi oblegających i umknąć w stepy. Czarniecki zaś spalił B. (Akty otn. k ist. J. Z. R. t. V, str. 20). W 1678 r. wpadli tu Turcy i zburzyli B. W 1688 zaś roku, po dobyciu przez Turków Czehryna, na polach stoczona została krwawa bitwa między Karą

Mustafą a Romadanowskim i Samujłowiczem. Gromadne Turków zastępy pierzchnęły. Od czasu traktatu andrusowskiego, zawartego z Rossyą, cały prawy brzeg Dniepru od Trypola do Kryłowa, był skazany na „pustowanie". Przeciąg tej ziemi pusty nazywał się „barierą". Owóż wszystkie wioski w tej tak zwanej barrierze zawarte, a w ich liczbie i B., poznikały. Dopiero około 1765 r., jak o tem dowiadujemy się z lustracyi, B. znów na nowo został zasiedlony. W tych też czasach szła tędy granica polska, gdzie stały rozmieszczone tak nazwane właściwie kresy. Snuły się tu gęste patrole wdłuż łańcucha widet i posterunków. Dniepr, podmywając wirem brzegi, w jednem miejscu około Bużyna rozrył dwa prastare cmentarzyska, z których wydobyto kości ludzkie niezwykłych rozmiarów. Kilka też znaleziono całych kościotrupów, owiniętych jakby w śmiertelne koszule (żgła) z materyi złoto- i srebrno-głowej. Zresztą już i dawniej odkrywano tu podobne kości. Wróblewski, jeden z dawnych rycerzy z nad kresów granicznych, opowiada w swoim pamiętniku: „Moja wojskowość", że gdy razu jednego objeżdżał luki wojskowe nadgraniczne, napotkał też tu w B. wykopane olbrzymie kości ludzkie, które gdy ujrzał jeden szeregowiec z jego eskorty, rzekł, że na to i oni noszą ładownice, ażeby i ich kości podobnie walały się w polu. Znaleziona tu też była przed laty urna starożytna ze szczątkiem popalonych kości. W okolicy bliższej B. sterczą rzędem mogiły, ale to są już prawdopodobnie pomniki różnych przeznaczeń i bardzo różnych dat. (Edward Rulikowski).

Bużyska, wś, pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Knychówek. W 1827 r. było tu 15 dm. i 126 mk.; obecnie 19 dm., 146 mk. i 81 morg obszaru.

Bużyska, niewielka wś pryw. w pobliżu rz. Buga, w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej. Ztąd piękny widok na Gródek, wysoko po lewej stronie Buga położony.

Bwoto, ob. *Błoto*.

Bybełka, rzeczka, ma źródło w obr. gm. Sławentyna, w pow. podhajeckim, na łąkach pod lasem, po wschodniej stronie drogi prowadzącej z Brzeżan przez Sławentyn i Bybło do Bołszowiec; płynie na południe, tuż po wschodniej stronie tej drogi, przez Sławentyn, Szumlany wielkie, Boków, Bybło, Chochoniów; tu zwraca się nieco na południowy zachód, płynąc przez Zagórze, Kąkolniki, przez stawy w Słobodzie, w Medusze, przez Międzyhorce, gdzie przybiera kierunek zachodni. W Siemikowcach uchodzi do wschodniego ramienia Dniestru, przerznąwszy kolej czerniowiecką. Długość biegu 3 i pół mili. Zabiera z lew. brzegu potoki dytiatyński, chochoniowski i jabłonowski. *Br. G.*

Bybło, 1.) wieś, pow. rohatyński, nad potokiem Bybełka. Przez tę wioskę przechodzi gościniec prywatny, prowadzący z Brzeżan na Mieczyszczów, Sławentyn, Bybło, Kąkolniki do Halicza. Wieś ta leży o 2 mile na wschód od Bursztyna, o 1 i pół mili na północny wschód od Bołszowiec, a o 2 mile na północny wschód od Halicza. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 326, łąk i ogr. 4, past. 3. Ludność rzym. kat. 217, gr. kat. 179, izrael. 17: razem 413. Należy do rzym. kat. parafii w Kąkolnikach, gr. kat. parafii w Dytiatynie. Posiadłość większa należy do dóbr stołowych rzym. kat. arcybiskupstwa lwowskiego. 2.) **B.**, wś, pow. przemyski, leży obok I-ej galicyjsko-węgierskiej kolei, o 3,8 kil. na północ od Nowego miasta, a o 4 kil. na południe od Niżankowic. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 441, łąk i ogr. 44, past. 11; posiadł mniej. roli orn. 596, łąk i ogr. 80, past. 62 morg. Ludność rzym. kat. 37, gr. kat. 443, izrael. 8, razem 488. Należy do rzym. kat. parafii w Nowem mieście, gr. kat. parafii w Borszowicach. W tej wsi znajduje się szkoła etatowa. Źródłosłów nazwy B. ten sam co i Bębła. *B. R.*

Bychawa, os., przedtem mko, pow. lubelski, gm. i par. t. n. Leży mil 4 na połud. od m. Lublina, przy dawnym trakcie od Zamościa, u zbiegu dwóch rzek Kosarz i Gałęzówka, które odtąd łączą się i płyną pod nazwą Bychawki. W. 1827 r. było tu 102 dm. i 712 mk.; obecnie B. liczy mieszk. 1595, w tem katolików 417, izrael. 1178, domów 92. Jarmarków 12, dość licznych; targi co tydzień się odbywają; po łęczyńskich, jarmarki bychawskie drugie w tej gubernii miejsce zajmują. Spekulanci większych miast królestwa i zagraniczni znacznemi partyami zakupują tu bydło, nierogaciznę i różne wiktuały. Do miejscowej szkoły elementarnej uczęszcza około 200 uczni. Sąd gminny wydziału II pow. lubelskiego tu odbywa swoje posiedzenia. Cztery gminy: Bychawa, Krzczonów, Piotrków i Piotrowice składają okręg sądowy. Dwie olearnie, garbarnia, szlachtuz, 2 kowali, 2 stelmachów, kilku tkaczy, szewców, krawców, stolarzy i piekarzy, zaspakajają miejscowe i sąsiednich wsi potrzeby. Są także 2 młyny wodne, tartak, cegielnia, piec wapienny i wiatrak. Dawniej B. słynęła z wyrobów garncarskich, dziś zaniechanych. Mieszczanie posiadają po 18—20 morg. gruntu, trudnią się rolnictwem i furmankami. Kościół parafialny murowany, w r. 1637, po zniesieniu aryanów na łaciński zamieniony. Prócz bożnicy żydowskiej i domu mieszczącego aptekę murowanych, reszta budynków z drzewa stawiane. Rynek i ulice niebrukowane, lecz mimo to wejrzenie miasta

dość schludne. Liczne wioski i folwarki przytykające tuż do osady i należące przedtem do dóbr bychawskich dają B. pozór większej rozległości. Grunta osady w większej części mają spód przepuszczalny, miejscami spód wapienny i sapowaty, przy nawozie obfity plon dają; mieszczanie posiadają łąk i lasu około 350 morg., otrzymanych w zamian serwitutów, oraz dostateczne pastwiska. Z dochodów gotowych zbyt szczupłe fundusze na utrzymanie porządku w osadzie pozostały. Na szpital miejscowy jest wyznaczony plac, oddawna wyczekujący fundatora; ubodzy i kaleki wraz z organistą mieszczą się tymczasowo w ciasnej walącej się lepiance. Początek Bychawy czyli Kletna sięga r. 1537, w którym Zygmunt I stary, oceniając usługi Mikołaja na Pilczu, kasztelana lwowskiego i dziedzica na Bychawie, aryanina, pozwolił na założenie miasta na miejscu wsi Bychawa, pod imieniem „Kletchno“. Pilecki lub Pilczyński, jak go w dawnych aktach różnie piszą, wzniósł pod miastem zamek i on zapewne jednocześnie z miastem, budując 101 domów dla mieszczan, był fundatorem miejscowego kościoła. R. 1639 król Władysław IV prerogatywy miasta potwierdza. W 1560 r. odbywały się tu dwa synody kalwińskie, na których traktowano o środkach szerzenia reformacyi między ludem wiejskim. W drugim synodzie brał udział 18-letni podówczas Jan Zamojski, jadący na nauki do Włoch. Władysław IV udzielił zarazem przywilej na 11 jarmarków. Następnie dobra B. były w posiadaniu Myszkowskich, po tych najdłużej zostawały w ręku Stoińskich, dalej właścicielem w r. 1787 był Stecki, w r. 1802 Karol hr. Scypio, po którym kupił na licytacyi Łaniewski; od tego przeszły do marszałka Wincentego Sarneckiego, po którym dziedziczył syn Zygmunt, który w roku 1869 sprzedał Bychawę Adamowi Duniewskiemu. B. była miejscem urodzenia Fr. Maks. Sobieszczańskiego, znanego badacza dziejów Warszawy i archeologa. Par. B. dek. lubelskiego 4642 dusz liczy. Gmina B. należy do s. gm. okr. II w os. Bychawa, st. poczt. w Lublinie. Ludność 4525. Zarząd gminny w Bychawie; w skład gminy wchodzą: os. Bychawa, wsie Gałęzowska wola z folw.; Gałęzów z folw., Zaraszów z folw., Ossowa z fol., Ossowska Wólka z folw., Podzamcze folw., Gradzany, Zadubie, Mała wola, Zdrapy, Bychawska wola z folw., Olszowiec, B. proboszczowska, Leśniczówka z folw., Ogrodziska kol., Marysin fol., Józefów folw., Wincentówek folw., Rogalec osada. *Ad. Sip.* i *Ad. Dun.*

Bychawka, wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. o 18 w. od Lublina na połud., graniczy z Bychawką. Leży w malowniczej i rozległej dolinie i piękny przedstawia widok śród ogrodów i łąk, które przerzyna rzeczka B. płynąca od Bychawy. B. posiada kościół parafialny. Według wizyt biskupich B. od 14 w. do końca 16 była w posiadaniu jednych dziedziców niepodzielną. R. 1332 r. właścicielem jej był Eliasz, fundator kościoła. W 1513 r. Jan Stanisław Przedbór zwany Bychawski, r. 1558 Jan Jakób i Stanisław Bychawscy dziedzice na Bychawce. Przy końcu wieku 16 B. podzieloną została na trzy części lit. A., B., C. i do dziś należy do trzech właścicieli. Część jednak największa lit. B., położona na południe i granicząca z Bychawą, jeszcze do połowy wieku 17 należała do Bychawskich. Roku 1629 był właścicielem Seweryn Bychawski; po nim ciągle się zmieniali właściciele. Od r. 1805 do 1834 posiadał B. hr. Karol Scypio, którego marnotrawne gospodarstwo dało powód do znanego epigramatu o dwóch Scypionach, z których „jeden zburzył Kartaginę a drugi Bychawę“. Po Scypionie B. była sprzedaną przez publiczną licytacyą. Ta część B., oznaczona lit. B., zajmuje obszaru ziemi ornej przeważnie gleby pszennej morg. 1100, łąk 50, lasu 200, liczy 29 dm. i 336 mk. Włościanie mają po 16 morg. ziemi i po jednej mordze łąki; należy do nich ziemi ornej gleby żytniej morg. 464, łąk 29. B. lit. A. (Radkowem także zwana) posiada młyn cylindrowy o dwóch kamieniach francuzkich, sadzawkę rybną, ziemi ornej gleby w połowie pszennej morg. 400, łąk 36, lasu 160. Włościanie, których dusz 147, domów 18, posiadają ziemi ornej morgów 175, łąki morg. 6. B. lit. C., położona na wschód a granicząca z Jabłonną, od r. 1613 do naszych czasów należała do Gruszeckich. Fol. lit. C. zajmuje ziemi ornej gleby w połowie pszennej morg. 180, łąk 17, lasu 30. Włościanie, których dusz 127, dm. 14, posiadają ziemi ornej morg. 139, łąk 12. W całej B. łąki przeważnie mokre, gospodarstwo prowadzone systemem dawnym, trzypolowym. Ogólna ludność B. wynosi 664 dusz, wszyscy wyznania rzymsko-katolickiego. Młyny arendują żydzi. Kościół parafialny murowany pod wezwaniem Wszystkich Świętych był fundowany r. 1332 przez Eliasza, dziedzica na Bychawce, i przez tegoż uposażony. Kościół pierwotnej fundacyi został zniszczony. Roku 1781 już był kościół drewniany stary, chylący się do upadku a r. 1802 zapieczętowany z obawy zawalenia się. Nabożeństwo odprawiano w zakrystyi, nieco lepszej od zapieczętowanego kościoła. Kosztowności, jakie posiadał ówczesny kościół, mianowicie srebrna sukienka na obrazie Matki Boskiej i inne srebrne naczynia zostały zabrane w r. 1794. Roku 1797 kosztem Krystyny z Suchodolskich Gruszeckiej, Tomickiej, Babickiej i innych niewymienionych z nazwiska osób rozpoczęto bu-

dować kościół nowy, murowany w połowie z cegły, długości łokci 36, szerokości łokci 18 mający a ukończono r 1816 staraniem ówczesnego proboszcza księdza Jakóba Żuczkowskiego i Kaspra Gruszeckiego kollatora, dziedzica wsi Wierciszów i Bychawka lit. C. Gdy r. 1840 został proboszczem śp. ks. Walenty Baranowski, późniejszy biskup lubelski, dla kościoła i parafii w Bychawce nastały świetniejsze czasy. Ks. Baranowski nader gorliwie zajął się restauracyą i upiększeniem kościoła, przy pomocy ówczesnych parafian, nadto cmentarze kościelny i grzebalny opodal stojący kamiennym murem otoczył. Dzwonnicę kamienną wystawił w miejsce dawnej drewnianej; nareszcie plebanią murowaną z kamienia z suterenami i szkółką także murowaną z kamienia wystawił. Szkoła ta uposażoną była przez Józefa Ciołek Poniatowskiego, właściciela wsi Tuszów, funduszem w Banku lokowanym w kwocie rs. 3802, od której procent rs. 152 pobiera nauczyciel. Roku 1857 ks. Baranowski, jako sufragan lubelski a proboszcz w Bychawce, kościół swój odnowiony we wszystkie potrzeby opatrzony poświęcił. Roku 1873 kościół w B., potrzebujący nowej restauracyi, staraniem obecnego proboszcza ks. Euzebiusza Warszawskiego a znacznym kosztem Romana Kozaryna, parafianina, dziedzica Jabłonny, z pomocą innych obywateli i włościan w parafii został wyrestaurowany, odświeżony, blachą żelazną pokryty i nową wieżą ozdobiony, Na cmentarzu grzebalnym znajduje się kaplica w stylu ostrołukowym, murowana r. 1848, hr. Stadnickich, w której sklepach są groby familii Stadnickich. Na cmentarzu tutejszym pochowany został Kajetan Koźmian, kasztelan, autor „Ziemiaństwa“ i „Stefana Czarnieckiego“, zmarły w 1856 r. Do par. B. oprócz Bychawki należą wsie: Wierciszów, Ossowa, Tuszów, Iżyce, Piotrowice, Bystrzyca i Jabłonna, na polach której są krzaczki, miejsce choinką zarosłe, „Boże miłosierdzie“ zwane, przez lud za miejsce cudowne uważane, gdzie od dawna na Wniebowstąpienie Pańskie kompaniami o mil kilka gromadzi się lud, modli się pod krzyżem i ziemią, jakby cudowną, rany i chore części ciała okłada. Od dawna właściciele Jabłonny starali się u władzy duchownej o pozwolenie postawienia kaplicy „w krzaczkach“, na co nie zezwolono. Par. B. dek. lubelskiego liczy 2821 dusz. W B. przebywał często znany astronom Jan Baranowski i w Bibl. Warsz. (z r. 1846 i 49) ogłaszał „Tabelle ruchu ptastwa, uważanego w Bychawce“ w latach 1845 i 1848.“ *E. W.*

Bychawka, *Koza*, *Samica*, rzeka. Poczyna się pod Nową wsią, pow. krasnostawski, płynie na zachód do Martynówki, poczem zaraz uchodzi w pow. lubelski i płynie ku północy przez Wolę Gałęzowską, Gałęzów, Bychawę, Bychawkę i pod Osmolicami wpada z prawego brzegu do Bystrzycy. Długa 18 wiorst. Pod Bychawą przyjmuje z prawego brzegu Kosarza. Miejscowa ludność uważa B. za połączenie rz Kosarza i Gałęzówki, które dopiero od wsi Bychawki przybierają to miano. Dolina tej rzeczki ma brzegi wzgórzyste i bardzo malownicze.

Bychawszczyzna, wś i folw., pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn 34 w. Liczy 9 dm., 77 mk.

Bychlew, wś, pow. łaski, gm. Widzów, par. Pabianice. Leży na drodze z Pabianic do Wadlewa. W 1827 r. było tu 34 dm. i 239 mk., obecnie liczy 69 dm. i 600 mk.

Bychów, 1.) B., zwany też *Stary Bychów*, m. pow. gubernii mohilewskiej, na prawym, wyniosłym brzegu Dniepru, przy ujściu rz. Mokranki. Ma 7000 mk., w 1860 r. 6372 mk., w tem 3294 izr., 700 dm. Do miasta należy 3820 dz. gruntu. Pod względem handlowym miasto małego znaczenia, prowadzi jednakże handel zbożem, konopiami, lnem, miodem, woskiem i drzewem. Dwa jarmarki do roku. Z fabryk dystylarnie spirytusu. Kilka cerkwi, synagoga, 10 szkół żydowskich. Własność niegdyś rodziny Chodkiewiczów, potem do r. 1831 Sapiehów. Parafia katol. B. 1453 dusz liczy. Kościół katolicki murowany pod wezw. Niep. Pocz. N. M. P., zbudowany 1765 r. przez Sapiehów, na miejscu drewnianego, wzniesionego 1619 r. kosztem J. K. Chodkiewicza. Na cmentarzu kaplica. Powiat bychowski, urzędownie zwany starobychowskim, graniczy na półn. z mohilewskim i czausowskim, na zachód z bobrujskim. Rozl. zajmuje 4106 w. kw. Roli ornej przeszło 100 tys. dzies., lasu przeszło 230 tys. dz. Grunta mało urodzajne. Ludności w 1860 r. 75867, w tem 63290 prawosł., 2127 katol. (dziś obie parafie katol. tego powiatu: B. i Żurawice mają 2273 wiernych), 10448 izr. Dzieli się pow. na 3 zarządy policyjne, 15 gmin wiejskich, 155 okręgów. Głównem zajęciem ludności rolnictwo. Powierzchnia gruntu płaska, dosyć niska, ma cechy Polesia, błota, lasy. Jezior nie ma, ale błot wiele, podłużnych, nieszerokich. Dniepr dzieli powiat na część zach. i wschodnią, prawie równe. W części zachodniej rz. ta ma znaczny dopływ Drucię. Znaczną część pow. bychowskiego zajmowało starostwo niegrodowe propojskie, którego stolicą było bardzo dziś handlowe mko Propojsk nad Sożem. 2) B. *Nowy*, mko, pow. bychowski, z przystanią nad Dnieprem. *F. S.*

Bychowa, ob. *Bechowo*.

Bychowczyszki, *Bychowszczyzna*, *Bychowiszki*, majątek i wieś, pow. trocki, niedaleko od stacyi dr. żel. Orany, par. Daugi, kapl. katol. mu-

rowana. W r. 1850 własność Tańskiego i Karłowicza, razem 1360 dzies.

Bychówka, ob. *Słobódka*.

Bychowo, wś, pow. lęborski, na Pomorzu.

Bycina, niem. *Bitschin*, wś, pow. toszecko-gliwicki, z folw. i fryszerką Rzeczyce, w par. katol. Pacyna; ma kaplicę zamkową, szkołę katolicką i wysoki piec.

Bycz, wś, pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Orle. Ma kantorat ewangelicki. W 1827 r. było tu 15 dm. i 134 mk. *Br. Ch.*

Byczek, karczma, pow. inowrocławski, ob. *Mierzwiń*.

Byczewica, wś, gub. witebska, między Sirotynem a Zują.

Byczki. 1.) wś, pow. skierniewicki, gmina Grzymkowice, par. Biała. W 1827 r. było tu 12 dm. i 76 mk. 2.) **B.**, wś, pow. skierniewicki, gm. i par. Głuchów. W 1827 r. było tu 53 dm. i 294 mk.

Byczkowce, wieś, pow. czortkowski, nad Seretem, w doskonałej glebie podolskiej, w okolicy leśnej, na północny zachód od Czortkowa o 1 i pół mili, od Kopyczyniec na zachód o 2 mile, od Budzanowa na południe o 1 milę. Przestrzeni posiadłość większa: roli ornej 878, łąk i ogrodów 15, pastwisk 235, lasu 712; posiadłość mniejsza: roli ornej 1057, łąk i ogrodów 123, pastwisk 14 morg. Ludności rzym. katol. 563, gr. kat. 510, izraelitów 25: razem 1098. Należy do rzym. kat. parafii w Chomiakówce; gr. kat. parafię ma w miejscu, do której należy wieś Skorodyńce z 683 gr. kat. duszami; parafia ta należy do dekanatu czortkowskiego. Szkoła filialna i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 1722 złr. Właściciel większej posiadłości: Włodzimierz Ciececki. *B. R.*

Byczkowska, st. p., pow. boguczarski, gub. woroneska, między Boguczarem a stanicą Kazańską.

Byczów, ob. *Chroberz*.

Byczyna, 1.) wś i kolonia, pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Byczyna; od sądu gmin. okr. III i st. poczt. w Radziejowie odl. w. 7, od Osięcin w. 10, od Nieszawy w. 22. Kolonia B. rozległ. m. 658, dymów i osad 32; w folwarku B. morg. 465; w tem ziemi ornej w $^1/_3$ pszennej m. 330, łąk m. 26, pastwisk m. 48, ogrodów m. 7, lasu m. 30, nieużytków m. 24. Płodozmian 12-polowy. Zabudowania wszystkie murowane. W 1827 r. było tu 27 dm. i 204 mk. Wieś ta należała dawniej do dóbr biskupów włocławskich. Kościół stary, drewniany, był pod wezwaniem św. Aleksego i św. Jadwigi. Po zgorzeniu pierwotnego kościoła biskup włocławski 1684 r. wystawił nowy, a gdy i ten wkrótce podupadł, Flor. Pajerski, scholastyk kruświcki i miejscowy proboszcz zarazem, około 1780 r. wystawił nowy kościół, dotąd stojący. Obecnie buduje się nowy kościół murowany. Był tu także fundowany szpital, lecz bez stałego uposażenia. Par. B. dek. nieszawskiego, dawniej radziejowskiego, liczy 1884 dusz. 2.) **B.**, folw. i wieś, pow. łęczycki, gm. i par. Poddębice. W 1827 r. było tu 8 dm. i 116 mk., obecnie liczy 17 dm., 2288 m. obszaru. Znajduje się tu pałac starożytny. *Br. Ch.*

Byczyna (z Jeziorkami i Bydą), wś, pow. chrzanowski, 1879 m. rozl., w tem 1457 m. roli ornej, 193 dm., 1186 mk., probostwo w Jaworznie; szkoła ludowa jednoklasowa, położenie równe, gleba żytnia; obfituje w glinę garncarską. Ma kopalnie galmanu.

Byczyna, niem. *Pitschen*, miasto pograniczne w Szląsku, w regencyi opolskiej. Miasto to liczy się do bardzo dawnych i już w X w. o niem są wzmianki. Biskupstwo szląskie, założone najprzód w Smogorzewie, przeniesione być miało w 1031 r. do B., a nakoniec 1054 do Wrocławia przez Kazimierza II króla. W r. 1588 ks. Maksymilian arcyksiążę austryacki, po śmierci króla Stefana Batorego pretendent do korony polskiej, zbrojnie chcący jej dochodzić, zamknął się tutaj, czekając na posiłki. Nadciągnął za nim pod B. Jan Zamojski, stoczył (24 stycznia) bitwę, rozpędził nieprzyjaciela; tak że Maksymilian, zamknięty w mieście, musiał kapitulować i przyjąć warunek, że dla bezpieczeństwa Polski, do załatwienia sprawy, osadzony będzie w jakim zamku. Skutkiem umowy byczyńskiej, arcyksięcia Maksymiliana osadzono w Krasnymstawie, zkąd po roku dopiero wypuszczony został. W latach 1627 i 1633 przez nieprzyjaciół miasto zrabowane, r. 1655 znacznie pogorzało. Są tutaj dwa kościoły: katolicki i ewangelicki; ma 2600 mk., trudniących się rolnictwem, tudzież fabryki cukru, serów, wódki, piwa i t. d., 5 jarmarków. B. jest st. dr. żel. z Kępna do Kluczborka. Ma przykomórek urzędu celnego Gorzów. Parafia katolicka dek. bogacickiego liczyła 1869 r. 2367 kat., 9978 ew., 115 izr. Kościół z r. 1708, odnowiony 1760; poprzedni zamieniony 1707 na ewangelicki. *F. S.*

Byczynica, niem. *Bitschinitz*, wś i folw., pow. kozielski, par. Zakrzów. Do B. należy folwark Brzozowa w par. Łanów.

Byczynka, rz., ob. *Ponikwicz*.

Byda, przysiołek, ob. *Byczyna*.

Bydajewka, wieś, pow. kijowski, o 3 w. od Bojarki. Mieszkańców 500, najwięcej cyganów; trudnią się przedewszystkiem handlem koni.

Bydaszów, *Biedaszów* (ob.)

Bydgoszcz, jak i podobnej formy nazwy Małogoszcz, Radogoszcz, Trzebiegoszcz, są to przymiotniki utworzone od dawnych imion i znaczą tyle co osada lub posiadłość Bydgosta, Radgosta, Małogosta lub Trzebiegosta. *Br. Ch.*

Bydgoszcz, niem. *Bromberg*, miasto stołeczne okręgu bydgoskiego i powiatu t. n. w W. Ks. P. nad rz. Brdą, pod 53°7′ szer. północnej i 35°41′ długości wschodniej od Ferro. Miejscowości tworzące całą gminę są: 1) B., 2) przedmieście Koźlak, 3) Bocianowo, 4) cegielnia Grostwo, 5) dworzec kolei żelaznej. Piękne plantacye, mianowicie cieniste alee wzdłuż kanału, zdobią miasto. W r. 1875 mieszkańców było 31,346; w r. zaś 1871: 1483 domów mieszkalnych; 27,740 mk.; 13,495 męż., 14,245 kob.; 18,562 ew., 7039 kat., 176 dysydentów, 1963 izraelitów; większa część ludności katolickiej, ubogiej, zamieszkującej przedmieścia, należy do narodowości polskiej. Miasto ma wielką liczbę urzędników; prócz tego liczną klasę przemysłowców, zajętą w fabrykach, młynach, i t. d., 3 apteki, 17 lekarzy praktycznych, 3 dentystów, 2 weterynarzy. Władze najwyższe administracyjne okręgowe i powiatowe mają tu siedzibę: królewska regencya, cesarska dyrekcya poczty, dyrekcya kolei wschodniej, komisya kolejowa, urzędy poborowe, landrat, 3 komisarzy obwodowych, biuro banku cesarskiego, wydział tow. kredytowego Prus Zachodnich, urząd pocztowy pierwszej klasy, urząd telegraficzny pierwszej klasy, drugi urząd pocztowy i telegraficzny na dworcu kolei żelaznej; władze miejskie i policyjne: nadburmistrz, burmistrz, który zarazem piastuje urząd dyrektora policyi, 9 radzców tworzących razem magistrat, 21 niższych urzędników biurowych, zgromadzenie reprezentantów miejskich liczące 40 członków. Od 1 października r. 1879 umieszczono w B. sąd ziemiański kolegialny i kilka sądów okręgowych. Do parafii katolickiej bydgoskiej dwa należą kościoły: fara i kościół św. Klary; parafia protestancka dwie także ma świątynie, z których jedna dawniej była kościołem jezuickim. Żydzi mają synagogę. W B. liczą 5940 dzieci niżej 10 lat, z których 3039 analfabetów. Szkoły wyższe są: gimnazyum filologiczne, szkoła realna pierwszorzędna, ewangielickie seminaryum nauczycielskie, gimnazyum żeńskie. Do średnich i niższych się liczą: szkoła średnia żeńska, szkoła kilkoklasowa obywatelska, kilka szkół elementarnych, zakład prowincyonalny dla ociemniałych; o 7 kilom. od miasta w Zamczysku (Thalheim) szkoła agronomiczna. Cztery są w mieście księgarnie, 3 czytelnie, 6 drukarń. Do kwitnących gałęzi przemysłu policzyć wypada: fabryki machin, piły, młyny, fabryki papieru, garbarnie, dystylarnie, browary, fabryki octu, pojazdów, cegielnie, ogrodnictwo. Największe fabryki są królewskie młyny tow. handlu morskiego (Seehandlung), które w r. 1876 sprzedały 185,900 centnarów mąki; młyn parowy o 7 gankach, który w r. 1876 mąki żytniej i pszennej zmełł wartości 759000 marek; fabryka parowa papieru i papy, wyrabiająca rocznie 4200 centnarów papieru do pakowania, 2000 ctn. ze słomy i 2000 ctn. papieru introligatorskiego; lejarnia żelaza i fabryka machin o dwóch machinach parowych; w r. 1876 obrobiono 12,000 ctn. żelaza kutego i lanego wartości 72,000 marek; głównemi fabrykatami są: machiny parowe, kotły, części mostowe. Od przemysłu więcej jeszcze ożywione żegluga i handel zbożem, mąką, wełną, skórą i drzewem, które się tratwami spławia na Brdzie za pomocą parowców ciągnących. Artykuły handlu przybywają po większej części z Berlina, Szczecina, Gdańska i Królewca; eksport się zaś odbywa do Królestwa Polskiego i Niemiec zachodnich. Na kanale bydgoskim, będącym dalszą drogą wodną do Noteci, zapłacono r. 1876 cła 70,602 marek. Komunikacya lądowa jest następująca: poczty osobowe chodzą do Koronowa, do Tucholi (Tuchel), do Fordonu i Szubina. Prócz tego w B. są stacye kolei żelaznej poznańsko-bydgoskiej, bydgosko-tczewskiej (B. o 127 kil. od Tczewa), pilsko-toruńsko-wystruckiej. B. jest miastem, którego ludność w w. ks. poznańskiem stosunkowo najwięcej wzrosła. W r. 1772 w czasie okupacyi pruskiej nie liczyło więcej nad 800 mk., samych katolików; w r. 1811 miało 4,148 mk. już przeważnie ewangelickich; w roku 1831 6,683 mk., w r. 1843: 8,061 mk. Fabryki coraz liczniejsze, ruch handlowy ciągle wzrastający na nowozałożonym kanale nadały miastu nowe życie, były nowemi źródłami wzrostu i zamożności. Mieszkańcy niemieccy, przejęci wdzięcznością mianowicie dla twórcy kanału, króla Fryderyka II, wystawili na rynku, przy tak nazwanym placu Fryderyka, posąg opatrzony napisem: „Wdzięczni mieszkańcy obwodu nadnoteckiego na cześć wielkiego króla.“ Posąg odsłonięto r. 1864. Dziejopisarze wspominają po raz pierwszy o zamku obronnym Bidgosthia (Bydgoszcz) nad Brdą za czasów Leszka Białego, który dzieląc się państwem z bratem Konradem r. 1287 ustąpił mu Mazowsza i Kujaw, w których zamek ten był objęty. Później w XIV wieku Pomorzanie go zagarnęli. następnie krzyżacy r. 1331, którzy traktatem kaliskim r. 1343 Koronie go wrócili wraz z powiatem nazwanym przez nich Bromberg lub Braheberg (góra nad Brdą). Aż do tego czasu miasto nie istniało, gdyż Kazimierz Wielki dopiero r. 1346 nadał Janowi Kresielhuth i Konradowi Sory przywilej założenia nad Brdą miasta na prawie magdeburskiem; mieli oni być dziedzicznymi miasta wójtami. R. 1409 krzyżacy zdobywają zamek. Władysław Jagiełło go odzyskuje. Kazimierz IV w czasie wojny z krzyżakami często tu przebywa. Roku 1510 Zygmunt I złożył tu sejm celem zorganizowania ziem pruskich. R. 1577 Ste-

fan Batory przybył dla załatwienia sprawy ze zbuntowanymi gdańszczanami. W XVI w. miasto słynęło z wyrobów garncarskich; garncarze spławiali wyroby swe Wisłą do Gdańska (Klonowicz „Flis"). Zygmunt III, udając się w r. 1623 Wisłą do Gdańska, zboczył do Bydgoszczy, ażeby obejrzeć mennicę wówczas słynną. W czasie wojny trzydziestoletniej Gustaw Adolf, walcząc w Prusiech z Zygmuntem III i Władysławem, w B. r. 1629 wielkie zrządził spustoszenia; r. 1656 za Jana Kazimierza Szwedzi spalili miasto, zniszczyli mennicę. Roku już następnego dokończono w Bydgoszczy traktatu welawskiego, nadającego Prusom Wschodnim niezależność od Polski. W tym celu odbył się w październiku r. 1657 zjazd Jana Kazimierza, królowej i elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma. Zamek wkrótce potem runął. Przez długi czas B. ożywiony prowadziła handel i była miastem kwitnącem; w drugiej wojnie szwedzkiej uległa zupełnemu zniszczeniu, a morowe powietrze trwające od roku 1709 do 1711 tak ją wyludniło, że nie prędko zdołała się podźwignąć; nastąpiło to dopiero po okupacyi pruskiej. W r. 1794 generał Dąbrowski a właściwie Jerzy Niemojewski na czele wojska polskiego zdobył miasto szturmem. Od r. 1807 do 1815 B. była częścią księstwa warszawskiego, stolicą departamentu i rezydencyą prefekta. W r. 1815 na mocy traktatu wiedeńskiego znowu przeszła pod panowanie pruskie. Miasto miało przed zaborem pruskim kasztelana mniejszego i starostę grodowego. Fara w stylu gotyckim zbudowaną została w wieku XVI; kościół św. Klary fundowała Anna z Rozrażewa Smoczewska; dawniej już istniały klasztory ks. franciszkanów i panien klarysek; kościół zaś jezuicki zbudowany w r. 1617 przez Kuczborskiego, biskupa chełmskiego. Kolegium ich od 1620 z daru Rychłowskich istniało. R. 1772 spostrzeżono, odkopując gruzy, potrójne warstwy bruków, ziemią co 3 stopy przykryte. Przy zakładaniu młyna nad Brdą w wieku 19-tym odkryto mury starego gmachu, w którym znaleziono narzędzia i stęple mennicze, srebro w sztukach gotowych do wybicia, na kilkadziesiąt tysięcy marek wartości. W czasie kopania studni przy ulicy Berlińskiej lat temu kilka robotnicy napotkali grób starożytny, przez archeologów później dokładniej zbadany. Grób ten składał się z kisty kamiennej, w której było kilkanaście urn, co jest wskazówką, że tam obszerniejsze znajdowało się cmentarzysko pogańskie. W B. urodzili się: Jan Seklucyan i malarz Piotrowski. *Powiat bydgoski* graniczy na północ z powiatem chojnickim i świeckim, należącemi do Prus Zachodnich, okręgu kwidzyńskiego, na wschód z powiatami tegoż okręgu chełmińskim i toruńskim, na południe z pow. inowrocławskim i szubińskim, na zachód z wyrzyskim. Rozległość wynosi 25,45 mil kw. czyli 140,122 kwadr. kilom. Położenie jest w ogóle niskie, wzgórza t. j. część grzbietu uralsko-baltyckiego wznoszą się głównie w części południowej, najwyższy punkt powiatu wznosi się pomiędzy Brdą a Wisłą; w zachodniej części rozległe są lasy. Zaledwie dziesiąta część obszaru ma ziemię urodzajną; szósta część mniej więcej ziemię średnią; reszta składa się z gruntu lekkiego i lotnego. Pomiędzy lasami obszary najrozleglejsze są leśnictwa rządowe Glinki, Jachcice i Mąkowarsk. Bogaty jest powiat stosunkowo w rzeki: we wschodniej części płynie Wisła na granicy powiatu toruńskiego i chełmińskiego; do Wisły wpada pod wsią Fordonem niemieckim Brda, która naprzód płynie z północy na południe, a od miasta Bydgoszczy zmienia kierunek ku zachodowi. Trzecią rzeką jest Noteć, płynąca po części na granicy pow. szubińskiego. Najmniejsza nareszcie rzeka powiatu, Sępolna, poboczna Brdy, z którą się łączy pod osadą Laskowem, wypływa z powiatu złotowskiego i oddziela pow. bydgoski od chojnickiego. Znaczna jest liczba jezior; do większych należą Łońsk, Słupowo, Borówno, Kurowo, Dzidno, Kadzionka, Głusza, Stefanowo, Chmielniki, Ślesin. Najważniejszą komunikacyą wodną jest obok Wisły kanał bydgoski. Wzdłuż kanału i nad Notecią znajdują się pokłady torfu. Ludność ogólna powiatu wynosiła w 1875 r. 68,194 mk., miasta Bydgoszczy 31,308 mk., ogółem 101,502 m.; w r. zaś 1871 było w powiecie 64,572 mk., w mieście Bydgoszczy 27,740 mk., ogółem 92,312 mk.: 45,305 męzkiej ludn., 47007 żeńskiej, 53749 ewang., 34,819 kat., 296 dysyd., 3448 żydów; 24,497 dzieci niżej 10 lat, 19,091 analf. Na milę kwadratową przypadało ludności 2500 mk. Powiat należy w w. ks. poznańskiem do najmniej zaludnionych, w których na kilometrze kwadr. jest pomiędzy 40 do 49 mk., tak jak w pow. wyrzyskim, chodzieskim, czarnkowskim, szamotulskim, obornickim, wągrowieckim, szubińskim, inowrocławskim, mogilnickim i średzkim. Ludność niemiecka w znacznej jest większości; na północ od Noteci i kanału natrafiają się niejako wysepki z ludnością polską, okolone niemczyzną. W ogóle liczą polaków 27 procent. Gmin jest 273; gmin miejskich 4, wiejskich 179, dominiów 85; 5 miejscowości niewcielonych do gmin; ogółem 392 miejscowości; 7996 domów mieszkalnych. Miasta pow. są: 1) Bydgoszcz (Bromberg) nad Brdą i kanałem; 2) Koronowo (Polnisch Krone) nad Brdą; 3) Fordon nad Wisłą i 4) Solec (Schulitz) nad Wisłą, które w r. 1871 razem liczyły mieszkańców 34,207. Głównem zatrudnieniem ludności w osadach wiejskich i mniejszych miastach jest rolnictwo, chów bydła

spławianie drzewa. Pszenica, żyto, jęczmień, owies i groch są najwięcej rozpowszechnione rodzaje zboża; w Bydgoszczy przemysł i handel od dość dawnego czasu zakwitnęły i w ciągłym są postępie. Powiat podzielony jest na 6 mniejszych obwodów: Trzy obwody miasta B.; 4) Dubrcz; 5) Koronowo; 6) Sitno Małe (Wilhelmsort) (Okręgi wyborcze ob. niżej). W B. jest siedziba wszystkich władz powiatowych; landrata, powiatowego poborcy, budowniczego, inspektora budowli rządowych lądowych i wodnych, kontrolera katastru, fizyka, inspektora szkolnego, weterynarza departamentowego. Sądy okręgowe (Amtsgerichte) od czasu nowej organizacyi sądowej umieszczono w B. i Koronowie; nadto B. posiada sąd ziemiański kolegialny, podwładny sądowi nadziemiańskiemu w Poznaniu. Parafie katolickie w powiecie są: w dyecezyi gnieźnieńskiej: B., Dąbrówka Nowa, Łońsk wielki, Mąkowarsk, Samsieczno, Ślesin, Wąwelno, Wierzchocin należące do dekanatu bydgoskiego; Solec do dekanatu gniewkowskiego; w dyecezyi chełmińskiej: Byszewo, Dubrcz, Fordon, Koronowo, Osielsk, Włuki, Wtelno, Wudzyń, Żołądowo. Protestanckie parafie, tworzące dyecezyą bydgoską, są: Bydgoszcz, Cielc, Fordon, Łęgnów, Otorowo (Langenau-Otterau), Sitno Małe, Solec. Szkoły wyższe ma tylko B.; po miasteczkach i wsiach szkoły elementarne jak w innych powiatach pod nadzorem są inspektora powiatowego. Na 92,312 mk. i 24,497 dzieci niżej 10 lat w r. 1871 było 19,091 analf. Powiat ma cztery księgarnie, 3 czytelnie, 6 drukarń. Rozległość wynosi 548,899 morgów magdeb.; większa własność obejmuje 280,609 m.; w tej się mieści 155,209 m. królewszczyzny t. j. 15,000 m. nad połowę całego areału większej własności. Polscy właściciele mają jeszcze 35,527 m. czyli 5 majątków, z których największy hr. Kazimierza Potulickiego: Ślesin i Sąsieczno, mający 23,105 m. obszaru. Królewszczyzna jest podzielona na 2 rendamty, bydgoski i koronowski. Gorzelnie mają: Czersk (Brahnau), Słupowo, Strzelewo, Sukowiec; browary: Bydgoszcz 4, Myślencinek; cegielnie: Bielawy (Bleichfelde), Bydgoszcz 6, Fordon, Gorzyszkowo (Adlershorst), Kamionka, Krosno, Kruszyn, Leszyce, Osiowa góra (Hoheneiche), Przylubie Polskie, Stopka, Wielkie Kapuścisko, Wilczak mały i Wilczak wielki; młyny: Bydgoszcz (towarzystwo handlu morskiego rządowe, Seehandlung); Brahrode, Buszkowo, Byszewo, Chelczonka, Czyszkowo (Wilhelmsthal), Grzmotny Młyn (Donnermühle), Gogolin, Gondesz Niższy, Grochol, Hamer, Kadzionka, Koronowo wieś (Donnersmühle), Młynek, Myślencinek, Otorowski młyn (Friedrich-Wilhelmshöhe), Pawłówka, Prądki, Rudy (Ruhden), Smukalla, Ślesin, Spalona, Strzelce dolne, Susy (Susen), Szretery (Schrotersdorf), Trzęsacz (Trensatz); piły parowe: Bartodzieje małe (Klein Bartelsee), Bydgoszcz 6; fabryki machin: Bydgoszcz 5, Wilczak wielki; fabrykę papieru: Szretery. Bite gościńce utrzymywane kosztem państwa są: 1) Berliński, idący z powiatu wyrzyskiego przez Ślesin, Minikowo, Strzelewo, Kruszyn, Ciszkówko, Okole do Bydgoszczy; 2) gdański z Bydgoszczy przez Niewiszyn; 3) toruński przez m. Solec; 4) inowrocławski. Nakładem prowincyi: 1) z Czyszkówka do Koronowa; 2) z Wałownic z ponad gościńca inowrocławskiego do granicy powiatu ku Łabiszynowi; 3) z Bydgoszczy do Fordonu; 4) z Koronowa do granicy powiatu do Sempelborka (Zempelburg) i Tucholi; w Mąkowarsku krzyżują się gościńce z Bydgoszczy do granicy powiatu ku Szubinowi Koleje żelazne przechodzą: 1) Wschodnia (Ostbahn) ze stacyami w Bydgoszczy i w Kotomierzu; 2) toruńska ze stacyą w Bydgoszczy. Komunikacye już powyżej wynienione. Urzędy pierwszej klasy mają: Bydgoszcz z urzędem telegraficznym pierwszej klasy; urząd pocztowy drugiej klasy: Koronowo ze stacyą telegraficzną. Urzędy pocztowe trzeciej klasy: Fordon ze stacyą telegraficzną, Chmielniki (Hopfengarten), Kotomierz (Klarheim). Ajentury pocztowe: Łęgnowo, Mąkowarsk, Nowa wieś wielka (Gross Neudorf), Sitno małe (Wilhelmsort), Ślesin, Solec, Wierzchucin królewski, Wilczak (Schleusenau). Mniejsza część dzisiejszego powiatu bydgoskiego, ze wsiami Łońsk mały i wielki, Sąsieczno, Ślesin, Słupowo, Wierzchocin królewski i t. d. w obszerności 6,7 mil kw. należała do dawniejszego województwa gnieźnieńskiego; część zaś większa z wszystkiemi miastami wchodziła w skład województwa inowrocławskiego. W roku 1831 ludność ogólna powiatu liczyła 41,240 głów, na kwadr. kilom. wypadało 27,7 mk.; do r. 1875 ludność zatem się więcej jak podwoiła; miejskiej było r. 1831: 10,904; do r. 1875 więcej jak potroiła się; ludność miejska znacznie więcej wzrosła w skutek napływu mieszkańców z dalszych stron niemieckich w miarę wzrostu handlu i przemysłu. Pod względem archeologicznym badano miejscowości powiatu: Bielice, Bydgoszcz, Łakomowo i Słupowo.—*Okrąg bydgoski.* W. ks. Poznańskie podzielone jest od r. 1815 na dwa okręgi czyli departamenta rejencyjne, poznański i bydgoski. Ostatni północną jest częścią w. ks. poznańskiego, położony pomiędzy 52°20′ a 53°27′ szer. północnej i pom. 33°38′ a 36°18′ dług. wschod. od wyspy Ferro. Najdalej się rozciąga z zachodu ku wschodowi, coraz szersze przybierając rozmiary. Na północ graniczy z Prusami Zachodniemi z okręgiem kwidzyńskim, ku wschodowi z tymże okręgiem i z Królestwem Polskiem, ku południowi jesz-

cze wąskim pasem z Królestwem Polskiem, zresztą na całej prawie długości z okręgiem poznańskim; ku zachodowi z Brandenburgią, z okręgiem frankfurckim. Granic naturalnych jest niewiele. Ku wschodowi Wisła na długości 5 i pół mil oddziela go od okręgu kwidzyńskiego, ku zachodowi rzeczka Drawa, poboczna Noteci, na przestrzeni 3 mil od okręgu frankfurckiego. Na granicy północnej rzeczka Sempolna płynie po nad pobrzeżem południowem lasu tucholskiego i wpada do Brdy. Najdalej ku południowi wysuniętą granicę oznacza brzeg południowy jeziora powidzkiego. Zresztą granice są wszędzie otwarte, a mianowicie ku wschodowi, ku Królestwu Polskiemu: na długości 13 mil z wyjątkiem jeziora Powidzkiego nie masz na pograniczu żadnych gór, wód, rzek, bagnisk. Rozległość wynosi 207,892 mil kwadr. Okrąg cały jest niziną, w ogóle niższą od okręgu poznańskiego (miasto Wieleń (Filehne) tylko 41 metrów wzniesione nad poziom morza), przerywaną tylko wzdłuż jezior i rzeczek nizkiemi wzgórzami. Niżej 100 metrów wznoszą się nad p. m. powiaty czarnkowski, południowa część wyrzyskiego, inowrocławski, szubiński, mogilnicki. Pasmo wzgórzy napotykamy na pograniczu północnem w pow. wyrzyskim; na południe od Noteci natrafiają się pagórki 100 do 120 metr. wysokie w powiatach gnieźnieńskim, mogilnickim, wągrowieckim i chodzieskim. Pasma wzgórzy są częścią grzbietu uralsko-baltyckiego, przez który Wisła, a dalej po za okręgiem Odra się przedzierają. Wisła płynie od Torunia do ujścia Brdy ku zachodowi ponad pobrzeżem grzbietu; od połączenia zaś z Brdą zwraca się pod kątem niemal prostym ku północy i wschodowi i przez sam grzbiet przepływając dąży ku ujściom, podobna w tej mierze do wszystkich większych rzek przez grzbiet uralsko-baltycki dalszy bieg sobie torujących. Jakkolwiek w okręgu samym wzgórza tylko małoznaczące się znajdują, przyczyniają się jednak, obok pól urodzajnych, licznych jezior, strumyków, rzek, łąk i trzęsawisk do urozmaicenia krajobrazu. Okrąg bogaty w jeziora ma ich ogółem 69. Największe Gopło, położone w części południowo-wschodniej, południową kończyną przez 1 i pół mili wchodzi do Królestwa Polskiego. Różna jeziora jest szerokość; w najszerszem miejscu zachodnie brzegi od wschodnich o 1 i pół mili oddalone; z południa na północ ma długości 3$^3/_4$ mil; opasane dokoła łąkami. Przez Gopło przepływa Noteć, od której większa część okręgu otrzymała nazwę obwodu nadnoteckiego (Netzdistrict). Kształtem i wielkością najwięcej do Gopła się zbliża jezioro powidzkie, mające 1 i pół mili długości; na zachodnim brzegu leży miasteczko Powidz; ze wzgórza pod m. rozległy się przedstawia widok ku Królestwu Polskiemu. O ćwierć mili od jeziora powidzkiego już leży jezioro skorzencińskie, mniej długie ale szersze. Poza temi w małej odległości napotykamy jeziora pod Trląągiem, Ostrowem, Trzemesznem, Waliszewem, Kłeckiem, Rogowem, Żninem, Pturkiem; dalej ku zachodowi pod Tarnowem i Margoninem. Wiele prócz wymienionych jest mniejszych jezior, mianowicie w południowych powiatach okręgu. Najgłówniejszą rzeką okręgu jest Noteć, mająca źródła w Królestwie Polskiem, w jeziorze pod Brdowem na zachód od Izbicy; płynie ku północy, przepływa przez Gopło; wypływając z jeziora na brzegu północnym, o $^3/_4$ mili od miasta Kruszwicy tworzy moczary i trzęsawiska, zatrzymuje kierunek północny, przepływa przez jezioro szarlejskie, następnie w kierunku północno-zachodnim w wielu zagięciach dąży ku jezioru pietrkowskiemu, skąd zwraca się wprost ku południowi, płynie przez jezioro ludziskie i jezioro trląągskie (2 mile długie). Aż dotąd zwykłą nazwą Noteci jest Montew. Przez jezioro trląągskie rzeka przybiera znowu kierunek północny; wypływa z niego pod Pakością, zawracając się ku zachodowi, płynie przez jeziora łońskie, sadłogoskie i pturkowskie. Raz jeszcze powraca do kierunku północnego na krótkiej przestrzeni, oblewa Barcin, Łabiszyn, następnie płynie statecznie powolnym spadkiem ku zachodowi (pod Rynarzewem po lewej przybierając Gąsawkę), przez całą szerokość niemal okręgu, śród urodzajnych coraz szerszych łąk, dochodzących do wzgórzy grzbietu uralsko-baltyckiego. Do Nakła tylko tratwy się spławiają; od miasta tego rzeka jest spławną, zasilana kilku pobocznemi. Obecnie rząd wyznaczył już sumy potrzebne i kazał wykonać przedwstępne prace do uspławnienia Noteci od Gopła począwszy czyli kanalizowawania rzeki na długości mniej więcej 90 kil. Z grzbietu uralsko-baltyckiego, zniżającego się dość stromo ku południowi, dąży do Noteci na prawym brzegu w prostym kierunku na południe Gniła z Rokitką, o dwie mile na zachód od Nakła opodal z północnego zachodu płynąca Łobżonka z Lubsią i z Rudną; po lewej zaś wpada pod Notecką karczmą rzeczka Margonin; o kilka mil więcej ku zachodowi pod Ujściem po prawej Głda (Küddow), zasilona Pletnicą i Piłą z prawej, Głuminem z lewej strony; pod wsią Ciszewem po lewej rzeczka Bolinka; dalej w pow. czarnkowskim po prawej znowu Łomnica; pod miastem Radolinem Trzcianka; pod wsią Bürgergarten rzeka Hamerka wschodnia. Następnie sama Noteć dopływa do Czarnkowa, poczem łączy się z nią po lewej rzeka Gulcz pod wsią Roskowem. Noteć mija miasto Wieleń, poza którem przyjmuje po prawej rz. Bukno, powstałą z dwóch

złączonych strumyków: Kota i Hamerka zachodnia; dalej pod wsią Drasko Młyńską zachodnią, a nakonicc na pograniczu okręgu Drawę (Drage). O pół mili stąd, niedaleko Nowej Bielicy, Noteć wypływa z granic w. ks. poznańskiego. W okręgu już frankfurckim pod wsią Starą Bielicą do Noteci uchodzi po lewej z poznańskiego płynąca rz. Radnaka. O sześć mil mniej więcej po za granicą okręgu Noteć wpływa do Warty. Długość biegu jej wynosi w wielkiem księstwie poznańskiem około 30 mil czyli 222,6 kilom. Rzeka Wełna, którą się tylko tratwy spławiają, płynie w części południowej okręgu, prawie równolegle z Notecią. Źródła jej są w jeziorze pod Wierzbiczanami, w powiecie gnieźnieńskim; pomiędzy Gnieznem a Trzemesznem przepływa w kierunku północnym przez kilka mniejszych jezior, jako to wełniańskie; wypłynąwszy zaś z jeziora rogowskiego przybiera prawie wyłącznie kierunek zachodni, zwolna wzdłuż łęgów ponad miastami Żernikami, Janówcem, Mieściskami, Wągrówcem, dążąc do miasta Rogoźna, gdzie się łączy z Wełną Małą i zwrócona ku południowi i zachodowi, o 2 mile pod Obornikami uchodzi do Warty. Długość wynosi 11 mil czyli 81.6 kil. Rzeka Brda wpływa na samym krańcu północnym do okręgu, gdzie na lewym brzegu przybiera rzeczkę Sempolnę; w szybkim biegu pomiędzy wzgórzami zmierza wprost ku południowi, mając ten kierunek od źródła na pograniczu Pomorza przez cały okrąg kwidzyński; przepływa przez miasto Koronowo, pod Bydgoszczą dopiero ku wschodowi się zwraca i już o 10 kil. poniżej tego miasta z spadkiem 5 metrów pod Fordonem wsią uchodzi do Wisły. Bydgoskim kanałem (ob. niżej) jest połączona z Notecią. Długość w w. ks. poznańskiem wynosi 8 mil czyli 59,3 kil. Grunt okręgu bardzo jest rozmaity. W okolicach nad Wisłą, Notecią i Wełną obszerne są łęgi, po większej części osuszone i zamienione na żyzne łąki; prócz tego natrafiają się znaczne torfowiska. Liczne jeziora, mianowicie w południowych powiatach, okolone są z natury dobremi łąkami; w okolicy Kruszwicy osuszone moczary przez kanał na ten cel wykopany zamieniono także na łąki. W większej odległości od rzek i jezior ziemia jest przeważnie piaszczysta, naprzemian niekiedy urodzajna lub pokryta wielkiemi obszarami borów sosnowych; liściowego drzewa, dębiny, buczyny, brzeziny stosunkowo bardzo jest niewiele. Na wschodzie położony pow. inowrocławski ma dość głębokie pokłady ziemi gliniastej i odznacza się niezwykłą urodzajnością, słynny mianowicie z wybornej pszenicy. W powiecie chodzieskim, czarnkowskim liczy się czystego dochodu z morgu magd. 1,85 marek czyli z hektaru 7,40 marek; w pow. gnieźnieńskim 2,15 marek z morgu; w pow. mogilnickim, szubińskim, wyrzyskim i wągrowieckim 2,45 marek; w bydgoskim 2,825 marek; inowrocławskim 4,20 marek z morgu. Z ogólnego obszaru ziemi przypada w okręgu na lasy 22,2%, na lasy królewskie 8,2%. Najwięcej lasów mają powiaty: czarnkowski, chodzieski i bydgoski, pomiędzy 25 a 42% całego obszaru. Brda, Noteć i kanał bydgoski ułatwiają spławianie drzewa; eksport przeto jest w ogóle korzystny. Królewskich lasów jest 39,7%, lasów należących do gmin wiejskich 4,5%, lasów prywatnych 55,8%. Dochód roczny z lasów królewskich czyni 1,83 metrów kubicznych z hektaru czyli 0,46 metrów kub. z morg. magd.; czystego zaś dochodu 5,80 marek z hektaru czyli 1,45 marek z morgu magd. Łęgi i trzęsawiska po nad rzekami bogate w pokłady torfu; pokłady te nad Notecią dochodzą do 10 metrów głębokości. Torf jest paliwem dorównywającem prawie węglowi brunatnemu, dobywanem z mniejszym znacznie nakładem, Węgiel brunatny, jakkolwiek w znaczniejszych pokładach w kilku się natrafia okolicach, dotąd na większą skalę się nie eksploatuje dla obfitości torfu i taniości węgla kamiennego, sprowadzanego koleją żelazną ze Szląska. Wzgórza wzdłuż Brdy zachowały w obfitych skamieniałościach małych zwierząt morskich niewątpliwe ślady pokładów napływowych. W niektórych miejscowościach w nizinie pomiędzy Brdą wykopuje się bursztyn. Często napotyka się pokłady wapna. Na większy rozmiar prowadzone kopalnie urządzono pod wsią Wapnem na południe od miasta Chcyni (Exin) i pod miastem Barcinem. Gips w pionowych pokładach od dość dawnego czasu wykopuje się także pod Chcynią. Ważniejszem zaś jeszcze odkryciem dla okręgu są kopalnie soli pod Inowrocławiem. Do tego czasu sól się tylko wywarza; pewne zaś są widoki, że korzyści z czasem znacznie wzrastać będą. Kąpiele urządzone przy salinach sprowadzają już dość poważną liczbę gości. Są to kąpiele jodowo-bromowe, żołowe i ługowe. W r. 1878 dostarczono 12,000 kąpieli. Tamże natrafiono na rudę siarczaną, mającą się wkrótce wydobywać. Klimat jest ostrzejszy, niżby się wedle położenia geograficznego spodziewać należało, ale zdrowy. W łęgach tylko i trzęsawiskach panują mgły, grasują dość często febry, nawet tyfoidalne. Przecięciowa temperatura roczna wynosi +6,01 Réaumur, przecięciowa temperatura czterech pór roku, zimy, wiosny, lata, jesieni czyni: — 1,40, +5,38, +13,88, +6,18° R. W Bydgoszczy dnia 22 stycznia 1850 r. notowano — 29,3° R., największy mróz, jaki się wydarzył przez lat dwadzieścia w całem państwie pruskiem. Stan barometrowy przecięciowy dochodzi 335,64

paryskich linij; opad deszczowy 18,75 paryskich cali. Najczęściej wieją wiatry wschodnie. Ludność ogólna, wedle liczenia z r. 1875, wynosiła 572,337 dusz; 279,928 rodzaju męskiego, 292,409 rodz. żeńskiego. R. zaś 1871 ludności ogólnej było 566,649 dusz, 276,942 r. m., 289,707 r. ż.; gmin było 2220, miejscowości 3286, domów mieszkalnych 51,281, rodzin 105,998; ewangelików 230,673, katolików 313,698, dysydentów 520, żydów 21,758. Północna część okręgu, cały obwód nadnotecki i miasto Bydgoszcz mają ludność niemiecką znacznie przeważającą; podług obliczenia urzędowego ma być w całym okręgu ludności polskiej 258,500; w rzeczywistości ludność polska mało przewyższa połowę ludności ogólnej. Od r. 1867 do 1875 przybyło ludności na 1000 mieszkańców pomiędzy 64—126 w powiecie bydgoskim; aż do 63 dusz na 1000 przybyło w pow. gnieźnieńskim, mogilnickim, inowrocławskim, szubińskim, czarnkowskim; ubyło zaś ludności w tym czasie w pow. chodzieskim, wągrowieckim i wyrzyskim, do czego w znacznej części przyczyniła się emigracya do Ameryki. W ogólności okrąg bydgoski mniej jest zaludniony niż poznański; na milę kwadratową przypada około 2,300 mieszk.; tylko w powiecie bydgoskim jest przeszło 3000 mk. na mil. kwadr. Ludność wiejska i mieszkańcy mniejszych miast trudnią się prawie wyłącznie rolnictwem i chowem bydła; ludności zaś miejskiej, liczącej 151,163 dusz, 73,291 rodz. męz., 77,872 rodz. żeńskiego, zajęciem głównem obok tego jest handel i przemysł. Znaczny procent ludności miejskiej należy do klasy urzędniczej i stanu wojskowego. R. 1871 było w 50 gminach miejskich: 133 miejscowości, 11,600 dm. mieszkalnych, 28,505 rodzin, 143,111 mieszk., 68,719 rodz. m., 74,392 r. ż., 59,837 ew., 63,292 kat., 306 dysydentów, 19,676 żydów. W 1328 gminach wiejskich: 1759 miejscowości; 31,749 dom. mieszkalnych, 54,684 rodzin, 292,739 mieszk., 145,359 rodz. m., 147,380 r. ż., 141,578 ew., 149,163 kat., 173 dysyd., 1825 żydów. W 830 gminach czyli obwodach dominialnych: 1381 miejscowości, 8408 dom. mieszk., 22,771 rodzin, 130,577 mk., 62,752 rodz. m., 67,826 rodz. żeń., 29,128 ew., 101,152 kat., 41 dys., 257 żydów. Najwyższą władzą administracyjną okręgu jest regencya bydgoska, której przewodniczy prezes, podwładny naczelnego prezesa w Poznaniu. Regencya podzielona jest na trzy wydziały: 1) Wydział spraw wewnętrznych, obejmujący sprawy dotyczące budownictwa, dróg i spraw lekarskich, 2) wydział kościelny i szkolny, 3) wydział obejmujący sprawy dotyczące podatków bezpośrednich, królewszczyzn i lasów królewskich. Na czele administracyi powiatowej w całem państwie pruskiem ustanowieni są landraci, wybierani w prowincyach niemieckich przez stany powiatowe, tylko w wielkiem księstwie poznańskiem wyjątkowo mianowani przez rząd. Landrat ma w powiecie nadzór nad policyą, nad porządkiem i bezpieczeństwem publicznem, przemysłem, poborem podatków, poborem do wojska, nad szkołami i kasami publicznemi. Władze landratom podległe są magistraty, komisarze policyjni, urzędy stanu (Standesaemter) od r. 1873 istniejące, w których się prowadzą listy urodzeń, ślubów, śmierci; naczelnicy gmin i sołtysi. Nadto w każdym powiecie jest urząd poborowy, tak nazwany kontroler katastru, biorący urzędową odpowiedzialność za czynności miernika powiatowego i utrzymujący akta pomiarów; powiatowy lekarz czyli fizyk, chirurg i weterynarz. Okrąg bydgoski podzielony jest na 9 powiatów: bydgoski, chodzieski, czarnkowski, gnieźnieński, inowrocławski, mogilnicki, szubiński, wyrzyski i wągrowiecki. Każdy powiat ma kilka komisaryatów: najdrobniejszemi obwodami administracyjnemi są gminy. Okręgi wyborcze do sejmu prowincyonalnego tworzą powiaty: 1) bydgoski i mogilnicki, 2) czarnkowski i chodzieski, 3) gnieźnieński, 4) inowrocławski, 5) szubiński, 6) wyrzyski, 7) wągrowiecki. Ogółem na całe w. ks. poznańskie jest okręgów 22. Głosy wirylne mają miasta: 1) Bydgoszcz, 2) Gniezno. Ogółem jest 8. Głosy zbiorowe są z miast: 1) powiatu bydgoskiego, szubińskiego i wyrzyskiego, 2) czarnkowskiego, chodzieskiego, wągrowieskiego, 3) gnieźnieńskiego, inowrocławskiego i mogilnickiego. Ogółem jest takich okręgów 8. Gminy wiejskie mają głosy zbiorowe na powiaty: 1) bydgoski, szubiński i wyrzyski, 2) czarnkowski, chodzieski i wągrowiecki, 3) gnieźnieński, inowrocławski i mogilnicki; ogółem jest ich 8. Do sejmu czyli parlamentu cesarstwa niemieckiego istnieją okręgi wyborcze na powiaty: 1) inowrocławski i mogilnicki, 2) czarnkowski i chodzieski, 3) wyrzyski i szubiński, 4) bydgoski. Ogółem jest 14. Do sejmu pruskiego: do izby reprezentantów czyli deputowanych tworzą okregi wyborcze powiaty: gnieźnieński, wągrowiecki i mogilnicki, 2) inowrocławski i szubiński, 3) wyrzyski i bydgoski, 4) czarnkowski i chodzieski. Izby panów jest 1) członkiem sukcesyjnym hr. Skórzewski z Czerniejewa, pow. gnieźnieńskiego, 2) członkami wybranymi z pomiędzy posiedzicieli, do których rodzin dobra należały najmniej 100 lat bez przerwy, są: hr. Bniński ze Samostrzela, w pow. wyrzyskiem dobra posiadający, i hr. Potulicki z Potulic w pow. bydgoskim. Według nowej organizacyi sądowej, jaka weszła w życie z dniem 1 października r. 1879, w okręgu bydgoskim następujące ustanowiono sądy: Sąd

ziemiański, kolegialny, w Bydgoszczy. Do niego należą sądy mniejsze, tak nazwane sądy okręgowe (Amtsgerichte) z jednym, dwu lub kilku sędziami: 1) w Bydgoszczy, 2) w Koronowie (Krone an der Brahe), 3) w Chcyni, 4) w Inowrocławiu, 5) w Łabiszynie, 6) w Szubinie, 7) w Strzelnie. Sąd ziemiański w Gnieźnie, do którego należą sądy urzędowe: 8) w Gnieźnie. 9) w Mogilnie, 10) w Trzemiesznie, 11) w Wągrowcu. Do sądu ziemiańskiego w Poznaniu przyłączone są sądy okręgowe w departamencie czyli okręgu regencyjnym bydgoskim położone, 12) w Pobiedziskach, 13) w Rogoźnie. Do sądu ziemiańskiego w Pile należą w okręgu bydgoskim położone sądy okręgowe: 14) w Czarnkowie, 15) w Wieleniu, 16) w Chodzieżu, 17) w Łobżenicy, 18) w Margoninie, 19) w Nakle, 20) w Pile, 21) w Trzciance, 22) w Wyrzyskach. Najwyższą instancyą sądową w w. ks. poznańskiem jest sąd nadziemiański w Poznaniu. Obwody dla sądów przysięgłych, w których ciężkie sprawy kryminalne się sądzą, tworzą: 1) powiaty: bydgoski, inowrocławski i szubiński; sądy odbywają się w Bydgoszczy; 2) powiaty: gnieźnieński, mogilnicki i wągrowiecki; roki odbywają się w Pile. Nadto sądy polubowne ustanowione celem rozsądzania mniejszych spraw injuryjnych, znajdują się co kilka gmin w okręgu bydgoskim, jak w całem państwie. Podział kościelny wyznania rzymsko-katolickiego nie zgadza się całkowicie z podziałem administracyjnym. Z dyecezyi poznańskiej, liczącej 23 dekanatów, w okręgu bydgoskim położony jest dekanat czarnkowski z 14 parafiami i część dekanatu rogozińskiego. Archidyecezya gnieźnieńska podzielona na 16 dekanatów, licząc 2 kolegiaty, gnieźnieńską św. Jerzego, kruświcką, 211 kościołów parafialnych, filialnych 23, należy przeważnie do okręgu, prócz dekanatów: 1) krotoszyńskiego, 2) ołobockiego i 3) pleszewskiego; w okręgu zaś są dekanaty: 4) gnieźnieński S. Trinitatis; 5) gnieźnieński SS. Petri et Pauli: siedzibą dziekana Łopienno, 6) gnieźnieński S. Michaelis: siedzibą dziekana Trzemeszno, 7) bydgoski, 8) gniewkowski, 9) inowrocławski, 10) chcyński, 11) kruświcki, 12) łekneński, 13) nakielski, 14) powidzki, 15) rogowski, 16) żniński. Seminaryum duchowne praktyczne znajduje się w Gnieźnie. Arcybiskup gnieźnieński jest zarazem biskupem poznańskim z rezydencyą w Poznaniu. Biskup sufragan archidyecezyi gnieźnieńskiej mieszka w Gnieźnie. Kapituła składa się prócz tego z prałata, 5 kanoników; władzą administracyjną dyecezyi jest konsystorz przeniesiony od czasu zatargów kościoła katolickiego z rządem czyli tak zwanego kulturkampfu, w r. 1876 do Poznania. Kościół wyznania protestanckiego podzielony na 8 dyecezyj: 1) bydgoska z 7 parafiami, 2) chodzieska z 9 par., 3) wieleńska z 7 par., 4) gnieźnieńska z 11 par., 5) inowrocławska z 12 par., 6) łobżenicka z 11 par., 7) trzciankowska z 7 par., 8) szubińska z 8 par. Przewodniczącym każdej dyecezyi jest superintendent; superintendenci i wszyscy pastorowie podwładnymi są jeneralnego superintendenta, zamieszkującego w Poznaniu. Najwyższą władzą szkolną dla szkół wyższych okręgu, jest rada szkolna w Poznaniu; dla szkół niższych regencya bydgoska, a mianowicie wydział spraw kościelnych i szkolnych. Szkoły elementarne pod szczegółowym są nadzorem inspektorów powiatowych, których jest tylu ile powiatów. Szkół ludowych czyli elementarnych ma okrąg ogółem 843; nauczycieli zatrudnionych przy szkołach jednoklasowych jest 695, przy szkołach kilkoklasowych 453. Są dwa seminarya nauczycielskie z internatami na 90 uczniów każde, w Bydgoszczy i w Chcyni. Dziewięć jest szkół wyższych: a) gimnazya filologiczne: 1) w Bydgoszczy, 2) w Inowrocławiu, 3) w Gnieźnie, 4) Nakle, 5) w Pile, 6) w Rogoźnie, 7) w Wągrowcu; b) szkoły realne: 8) w Bydgoszczy; c) progimnazyum: 9) w Trzemesznie. Szkoła głuchoniemych urządzona w Pile. Do rozpowszechnienia oświaty przyczyniają się w okręgu nadto dość liczne księgarnie, czytelnie i drukarnie; pierwszych jest 19, drugich 14, a ostatnich 18. W okręgu całym jest 159,514 dzieci niżej 10 lat, 163,197 analfabetów. W 50 gminach miejskich 35,470 dzieci niżej 10 lat; 29,876 analf.; w 1328 gminach wiejskich jest 86,267 dzieci niżej 10 lat., 79,840 analf.; w 830 obwodach dominialnych 37,723 dzieci niżej 10 lat, 53,415 analf. Na 100 ewangelików jest mniej więcej 15 analf., na 100 kat. 32,7 analf., na 100 żydów 16,8 analf. Rolnictwo należące do ważniejszych zajęć mieszkańców (na 10,000 mieszkańców przypada 3142 ludności rolniczej w okręgu) odnosi się do wszystkich rodzajów zboża, do owoców strączkowych, roślin pastewnych, koniczyn, rzepaków, ziemniaków, lnu, chmielu, tytuniu i owoców. Chów bydła nie równy jest we wszystkich rodzajach zwierząt; najwięcej rozgałęziony jest chów świń; owce hodują się dotąd głównie dla wełny; bydło rogate w ogóle w niewiększej liczbie się utrzymuje, jak wskazuje potrzeba pociągów i rzezi. Wyjątkiem w tej mierze jest obwód nadnotecki, gdzie na bujnych łąkach bydło liczniej hodowane jest przedmiotem eksportu, przechodzącym potrzeby miejscowe. Celem pozyskania kapitału obrotowego do rolnictwa, a mianowicie do większych własności w okręgu bydgoskim, większa część powiatów korzysta z Nowej landszafty niemieckiej (Neuer landschaftlicher Kreditverein für die Provinz Posen); powiaty

tylko inowrocławski i bydgoski należą do towarzystwa kredytowego Prus Zachodnich, mającego siedzibę w Kwidzynie (Marienwerder); wydział jest ustanowiony w Bydgoszczy. W Pile zasiada dyrekcya dla powiatu wałeckiego i kamieńskiego (Cammin). Posiadłość ziemska ogólna okręgu czyni 4,483,423 morg., z tych przypada na posiadłość więk. 2,392,000 m. W ręku polskiem jest obecnie jeszcze 835,000 m., a w niemieckiem już 1,557,000 m. Przemysł fabryczny mało jest rozwinięty, ale w widocznym postępie. Okrąg ma fabryki machin, papieru, cygar i tabaki, fajansów, szkła, tektury do pokrywania dachów, sztucznych nawozów, sera, mączki, octu, piły parowe, wodne olejnie, wiatraki, młyny, młyny parowe, gorzelnie, browary, cegielnie, piece do wypalania wapna, hamernie, drukarnie. Nadto są zakłady gazowe i wodociągowe; fabryki instrumentów muzycznych, narzędzi optycznych i mechanicznych, wozów i pojazdów zbytkowych. Do mniej ważnych wyrobów należą: mydło, towary cukiernicze, czekolada, kamienie młyńskie, kafle, wyroby stalowe, świeczniki bronzowe. Z drobniejszych rękodzieł zasługują obok najpospolitszych rzemiosł na wzmiankę nasamprzód wyroby stolarskie, budowlane i meble, dalej liczni są bednarze stale zajęci przy gorzelniach, garbarze, kuśnierze, kotlarze i ślusarze. Przedmiotem handlu są głównie płody rolnicze. Ożywione bardzo są stosunki handlowe z sąsiedniem Królestwem Polskiem. Ztamtąd importuje się zboże, rośliny strączkowe, bydło, drzewo, skóry i wełna. Kanałem bydgoskim spławiono w r. 1875 od strony Wisły: 23,700 centnarów drzewa opałowego, 602,400 centnarów belek, tarcic i desek z twardego drzewa, 1,906,950 cent. belek, tarcic i desek z drzewa mięk. i 10,600 cent. kory i dębnicy garbarskiej; prócz tego w tratwach 16,550 cent. pni z twardego drzewa; 6,233,500 cent. pni z miękkiego, i na szkutach 657,260 cent. pni i belek z twardego i miękkiego drzewa. Z handlu wypływający obrot pieniężny ma w posłudze instytucye finansowe, z których najważniejszą jest bank cesarstwa niemieckiego. Pierwszorzędne biuro bankowe znajduje się w Poznaniu, drugorzędne w Bydgoszczy, trzeciorzędne biura w okręgu są w Gnieźnie, w Inowrocławiu i w Pile. Drugą instytucyą tego rodzaju jest bank akcyjny prowincyonalny; tym samym celom służą: bank rolniczo-przemysłowy niemiecki, towarzystwo kredytowe Prus Zachodnich na powiaty bydgoski i inowrocławski, nowe towarzystwo kredytowe poznańskie (dawna landszafta z administracyą polską od r. 1878 już nie istnieje); filia banku przemysłowo-rolniczego toruńskiego; bank akcyjny Kwilecki i Potocki i bank włościański z siedzibą w Poznaniu. Po wszystkich prawie miastach i miasteczkach rozrzucone są spółki pożyczkowe i miejskie kasy pożyczkowe. W celu sprowadzania w wielkiej ilości towarów kolonialnych i artykułów żywności i pozyskania cen niższych istnieje w Bydgoszczy towarzystwo konsumcyjne. Z towarzystw asekuracyjnych wielkiego księstwa poznańskiego okrąg byd. licznych ma członków w towarzystwie zabezpieczeń życia Weście i w towarzystwie asekuracyjnem ogniowem prowincyonalnem. Krajami skąd się przedmioty handlu importuje, są na zboża wszelkiego rodzaju: Królestwo Polskie, Galicya, Węgry, Prusy zachodnie; na cygara: Niemcy środkowe; na wino: Węgry; na drzewo: Królestwo Polskie; na węgle kamienne: Szląsk. Cukru dostarczają Szląsk, Magdeburg, Szczecin i łęgi nadodrzańskie; owoców południowych Tryest. Krajami zaś, dokąd się odbywa eksport, są: na zboże: Saksonia i Łużyce; na mąkę Szląsk, Saksonia, Turyngia, Czechy, Niemcy południowe. Chmiel wywozi się do Bawaryi, Czech i Anglii; okowita do Niemiec południowych, do prowincyi nadreńskich; olej do Alzacyi; drzewo opałowe do Berlina. Meble mają odbiorców w Prusiech. Sól ze salin inowrocławskich zaspakaja nasamprzód potrzeby Poznańskiego, a staje się jeszcze przedmiotem eksportu do Prus wschodnich i zachodnch i do Królestwa Polskiego; w r. 1875 produkcya soli kuchennéj wynosiła 166,253 centnarów, soli dla bydła 49,371 centnarów, zoły do kąpieli 9325 hektolitrów. Z rzek przepływających okrąg spławnemi są: Brda przez 15 kil., Wełna przez 31, Noteć przez 80, Głda przez 15, Drawa przez 28. Kanał bydgoski powiększa jeszcze długość uspławnionej przestrzeni o 27 kil.; okrąg ma zatem w ogóle dróg wodnych przydatnych dla handlu 296 kil. Tratwy tylko spławiać można Brdą przez 60 kil., Notecią przez 111, Montwą przez 43, Głdą przez 61 i Drawą przez 45 kil., ogółem przez 320 kil. Kanałem bydgoskim płynęło w r. 1873: 2724 szkut z 1,853,653 cent., 43,963 tratew ważących 8,104,606 cent. W r. 1875 spławiono górną Brdą: 53 tratew t..j. 22,240 cent. pni, 49,268 cent. drzewa pociętego, 3652 cent. w kloftach, ogółem 75,160 cent. Gościńce czyli szosy przerzynające okrąg, częścią powiatowe, częścią wykonane nakładem prywatnym (co do ich długości ob. *W. Ks. Poznańskie*); główniejsze gościńce są: 1) Królewiecki, przerzynający okrąg bydgoski od granicy okręgu frankfurckiego od wsi Wesołów (Neu-Hochzeit) w pow. czarnkowskm, po nad rzeką Drawą przez wieś Przesieki (Prosekel), o 2 kil. od wsi Cice (Zütze) wchodzi do okręgu kwidzyńskiego, przez Wałcz, Jastrow prowadzi dalej do Gdańska i Królewca. 2) Bydgoski, który od królewieckiego się odłącza pod

wsią Ruszoną (Ruschendorf) w okręgu kwidzyńskim, do okręgu bydgoskiego wchodzi o 6 kil. przed Piłą, t. j. do pow. chodzieskiego, przechodzi przez Piłę, za wsią Śmiłowo wchodzi do pow. wyrzyskiego, prowadzi przez Wyrzyska, Nakło, następnie w pow. bydgoskim przez wsi Szelin Strzelewo, Kruszynę dąży ostatecznie do Bydgoszczy. Bydgosko-królewiecki idzie od Bydgoszczy w kierunku północno-wschodnim przez wsie Osielsk, Trzeciewiec, dalej w okręgu kwidzyńskim przez Świecie, Nowe do Gdańska i Królewca. 4) Inowrocławski z Inowrocławia prowadzi w kierunku północno-zachodnim przez wsie Jaksice, Racewo, Nowąwieś do Bydgoszczy. 5) Poznańsko-toruński idzie przez Gniezno, Trzemeszno, Mogilno, Strzelno, Inowrocław. Koleje żelazne ułatwiające komunikacyą w okręgu są: 1) Część kolei wschodniej (Ostbahn), idącej z Berlina przez Chojnice do Eydtkuhnen; część kolei prowadząca z Piły przez Toruń do Wystrucia (Insterburg); część kolei z Bydgoszczy do Tczewa (Dirschau). 7) Część kolej górnoszląskiej (Oberschlesische Bahn), na przestrzeni z Poznania do Staregogrodu (Stargard); część kolei poznańsko-bydgoskiej; część przestrzeni z Inowrocławia do Torunia. 3) Część kolei oleśnicko-gnieźnieńskiej (Oels-Gnesener Bahn). 4) W ostatnim roku przybyła kolej poznańsko-belgardzka, prowadząca do portów baltyckich Rügenwalde i Stolpemünde, ze stacyami w Rogoźnie i Pile. (Długość przestrzeni, oraz ilość przewiezionych osób i towarów ob. *Poznańskie w. ks.*). Administracyą poczt i telegrafów kieruje w całym okręgu bydgoskim i jeszcze w 5 powiatach Prus Zachodnich naczelna dyrekcya w Bydgoszczy. W końcu r. 1877 było 5 urzędów pocztowych pierwszej klasy ze stacyami telegraficznemi, a mianowicie: Bydgoszcz, Gniezno, Inowrocław, Nakło i Piła; urzędów pocztowych drugiej klasy ze stacyami telegraficznemi 10, a mianowicie: Koronowo, Czarnków, Chojnica, Wieleń, Łobżenica, Trzcianka, Szubin, Strzelno, Trzemeszno, Wągrowiec; urzędów pocztowych trzeciej klasy 35; nareszcie ajentur pocztowych 48. Samodzielny urząd telegraficzny był jeden, połączonych stacyj telegraficznych 37, urzędów pocztowych i telegraficznych razem 136, poczthalteryj 27. Długość linij, którėmi listonosze po wsiach roznosili listy, wynosiła 1231 kil., linij telegraficznych 787 kil., drutów telegraficznych 3,745 kil. Na głowę przypadło w r. 1876 listów 10,8, telegramów 0,09. Jeden urząd pocztowy przypada na 116,82 kwadr. kil. i 5786 mieszkańców; jedna stacya telegraficzna na 279,22 kwadr. kil. i 13,959 mieszk. W. ks. poznańskie w granicach z r. 1815 powstało z dawnego województwa poznańskiego, z części województwa inowrocławskiego, w. brzesko-kijowskiego, z części ziemi wieluńskiej, części wojew. sieradzkiego, z części w. kaliskiego i w. gnieźnieńskiego. Z dawnego województwa poznańskiego, teraz nie należą do księstwa poznańskiego na pograniczu północnem położone: cały powiat wałecki, części powiatów nowoszczecińskiego, belgardzkiego, dramburskiego i sternberskiego. W całej objętości częścią województwa poznańskiego w okręgu bydgoskim był powiat czarnkowski. Częściowo należały do województwa poznańskiego. 2) pow. gnieźnieński objętością 2,17 kwadr. mil, do województwa zaś gnieznieńskiego objęt. 19,23 kw. mil i do wojew. kaliskiego obj. 2,06 kw. m. 3) wągrowiecki obj. 11,83 kwadr. mil., do w. zaś gnieźnieńskiego obj. 12,94 kw. mil; 4) chodzieski obj. 10,36 kw. m., do wojew. gnieźnieńskiego obj. 9,78 kw. m. Do wojew. poznańskiego nie należały: 5) pow. mogilnicki położony dawniej w woj. gnieźnieńskiem obszarem 11,99 m. kw.; w w. brzesko-kujawskiem obszarem 11,74 m. kw.; w w. inowrocławskiem obszarem 0,24 kw. mil, 6) inowrocławski był położony w wojew. inowrocławskiem obszarem 19,50 kw. mil., w wojew. brzesko-kujawskiem obsz. 9,02 kw. m.; w gnieźnieńskiem obszar. 1,90 mil kwadratowych. 7) szubiński położony w wojewódz. gnieźnieńskim na przestrzeni 19,64 mil kw., w w. inowrocławskiem na prz. 1,56 m. 8) bydgoski pow. w wojew. inowrocławskiem objętością 12,41 m. kw., w gnieźnieńskiem obj. 6,70 m. kw. 9) wyrzyski pow. cały w woj. gnieźnieńskiem. Okolice okręgu bydgoskiego uległy w ciągu wieków upłynionych następującym ważniejszym przemianom: Brat przyrodni Bolesława Krzywoustego Zbigniew posiadał na początku dwunastego wieku przez lat kilkanaście część brzesko-kujawską i inowrocławską dzielnicy piastowskiej. Po śmierci Bolesława Krzywoustego r. 1139 trzeci syn Mieczysław otrzymał Wielkopolskę, oprócz części kujawskiej, która dostała się drugiemu synowi Bolesławowi. R. 1202 ziemia kaliska i gnieźnieńska przeszły pod panowanie Władysława Laskonogiego, drugiego syna Mieczysława. Reszta Wielkopolski oddana była wnukowi tegoż Mieczysława Władysławowi Plwaczowi. Świętopełk książę pomorski oderwał roku 1220 powiat czarnkowski i część chodzieskiego od ówczesnego księstwa poznańskiego, od ziemi zaś gnieźnieńskiej i kaliskiej część teraźniejszych powiatów bydgoskiego, wyrzyskiego i chodzieskiego. W tymże roku Leszek V odstąpił części sieradzkiej bratu Konradowi Mazowieckiemu. Władysław Plwacz, odziedziczywszy ziemię kaliską i gnieźnieńską, połączył znowu całą Wielkopolskę r. 1229. Kazimierz, syn Konrada Mazowieckiego, otrzymał ziemię kujawską i sie-

radzką r. 1247. Przemysław ks. poznański odstąpił r. 1249 bratu Bolesławowi Pobożnemu pow. gnieźnieńskiego i kcyńskiego. R. 1253 Przemysław pozyskał znowu części dzisiejszego powiatu chodzieskiego. Władysław Łokietek, syn Leszka VI a wnuk Kazimierza Mazowieckiego, odziedziczył całe księstwo poznańskie i rozdzielił Kujawy na dwa województwa, brzesko-kujawskie i inowrocławskie. Pomimo klęski pod Płowcami r. 1332 zakon krzyżaków, aż do traktatu wyszogrodzkiego r. 1335 oderwał wojew. brzesko-kujawskie i inowrocławskie. W skutek bitwy pod Grynwaldem i Tanenbergiem Władysław Jagiełło przyłączył dopiero do wojew. poznańskiego pow. czarnkowski, wyrzyski, chodzieski i bydgoski; wówczas rozległość wojew. poznańskiego wynosiła 326,46 mil kw., jaką zatrzymało aż do pierwszego rozbioru Polski, do r. 1772; od tego też czasu ustaliła się nazwa województw, pierwszy raz używana za Władysława Łokietka. W r. 1768 powstało województwo gnieźnieńskie, z pow. gnieźnieńskiego, kcyńskiego, nakielskiego, należących poprzednio do wojew. kaliskiego. Przez pierwszy rozbiór, Prusy wzięły pow. czarnkowski, część pow. chodzieskiego, wyrzyskiego, szubińskiego, bydgoskiego i mogilnickiego i cały pow. inowrocławski, w ogóle 85,13 kw. mil. Pow. czarnkowski i część chodzieskiego utworzyły tak nazwany obwód nadnotecki (Netzdistrict); powiat zaś wałecki i części powiatów powyżej wymienionych przyłączono do Prus Zachodnich. Przez drugi rozbiór 1793 r. reszta powiatów dzisiejszego Wielkiego księstwa Poznańskiego przeszła pod panowanie pruskie pod nazwą Prus Południowych (Süd-Preussen). Na mocy traktatu tylżyckiego r. 1807 wcielono do powstałego księstwa warszawskiego wszystkie powiaty dzisiejszego W. ks. Poznańskiego. Traktat wiedeński z r. 1815 nadał nową organizacyą W. ks. Poznańskiemu, jaka pod względem administracyjnym w główniejszych rzeczach się jeszcze utrzymuje. W rządzie czyli w administracyi okolice okręgu bydgoskiego miały udział w dawniejszych wiekach następujący (Pogląd ogólniejszy na rządy i administracyą ob. art. *Poznańskie W. ks.*) Kasztelan rogoziński z województwa poznańskiego był dygnitarzem w tych stronach. Województwo gnieźnieńskie czterech miało senatorów: arcybiskupa gnieźnieńskiego, wojewodę gnieźnieńskiego, kasztelana gnieźnieńskiego i kasztelana mniejszego nakielskiego. Województwo brzesko-kujawskie w obrębie okręgu bydgoskiego miało senatora jednego t. j. kasztelana kruświckiego. Wtymże stosunku województwo inowrocławskie miało 3 senatorów t. j. wojewodę inowrocławskiego, kasztelana inowrocławskiego i kasztelana mniejszego bydgoskiego. Starostwa grodowe były: rogozińskie, gnieźnieńskie, kcyńskie, inowrocławskie, bydgoskie, nakielskie, kruświckie. Do jurysdykcyi jenerała wielkopolskiego należał gród gnieźnieński i kcyński. Po zorganizowaniu księstwa warszawskiego na czele departamentu bydgoskiego stanął prefekt, na czele powiatów ustanowiono podprefektów. Prefekt przewodniczył radzie prefekturalnej. Prócz tego rada ogólna departamentowa, rady powiatowe i municypalne kierowały sprawami administracyjnemi. Prefekt jeden mieszkał w Bydgoszczy. Departament dzielił się na 10 powiatów, z których dwa w granicach teraźniejszego W. ks. Poznańskiego są położone: bydgoski i inowrocławski; po za granicami zaś: pow. kamieński, wałecki, chełmiński, toruński, brzesko-kujawski, kowalski i radziejowski. Posłów na sejm wybierało województwo gnieźnieńskie czterech aż do r. 1574 w Kole, a następnie do 1791 roku w Środzie. Za czasów księstwa warszawskiego departament bydgoski wybierał jednego posła na sejm i każdy okrąg gminny jednego deputowanego; departament bydgoski miał dwa powiaty; okręgów gminnych 2, każdy po dwa powiaty zawierających. Na sejmie ks. warszawskiego zasiadało dwóch posłów bydgoskich i dwóch deputowanych. Sprawy sądowe należały w dawniejszych wiekach do wojewodów i starostów grodowych, którzy łączyli władzę administracyjną z sądową i którzy mianowali sami członków sądów wojewódzkich i sądów grodzkich, podstarostów, sędziów, pisarzy grodzkich. Do spraw ziemskich i układów istniały sądy ziemskie w Kcyni i w Nakle w dzisiejszym okręgu bydgoskim. Sądy te składały się z sędziego, podsędka i pisarza, mianowanych przez króla z 4 kandydatów wybranych na każdy urząd na sejmiku. Po konstytucyi 3 maja 1791 nowe powstały sądy t. j. ziemiańskie, łączące jurysdykcyą grodzkich z ziemskiemi. Wyższą władzą sądową był dawniej król; od roku zaś 1578, od czasów Stefana Batorego, trybunał. Sądy województw wielkopolskich miały trybunał w Piotrkowie (Skład cały trybunału ob. *Pozn. W. ks.*). Z deputatów duchownych kapituła gnieźnieńska wybierała jednego, który z prawa był prezydentem trybunału; z deputatów świeckich obierano jednego z województwa gnieźnieńskiego w Środzie. W czasie istnienia księstwa warszawskiego w każdym powiecie był sąd pokoju, sąd policyi prostej i sąd policyi poprawczej; w Bydgoszczy trybunał cywilny pierwszej instancyi. Od sądów pierwszej instancyi apelacya szła do sądu apelacyjnego w Warszawie. Po roku 1815 w każdym okręgu ustanowiono sąd nadziemiański (Oberlandesgericht), podwładny sądowi apelacyjnemu poznańskiemu (Ober-Apella-

tions-Gericht), skąd ostatecznie odwołanie szło do trybunału najwyższego (Geheimes-Ober-Tribunal) w Berlinie. Sąd nadziemiański bydgoski składał się z prezesa, 5 radzców i 5 asesorów. Sprawy mniejsze cywilne, mniejsze kryminalne i injuryjne rozsądzały sądy ziemiańsko-miejskie, których w całem W. ks. Poznańskiem było 30; w okręgu bydgoskiem 10: w Bydgoszczy, w Wieleniu, Gnieźnie, Inowrocławiu, Łobżenicy, Pile, Trzciance, Szubinie, Trzemesznie i w Wągrówcu. Władzą prowadzącą śledztwa w większych sprawach kryminalnych były inkwizytoryaty, których było 6; w okręgu bydgoskim 3; w Bydgoszczy, w Pile i Koronowie; z tych zniesiono w następnych latach wszystkie; ustanowiono natomiast osobne wydziały przy sądach ziemiańsko-miejskich. Aż do nowej organizacyi każdy powiat miał sąd powiatowy kolegialny i nadto komisye sądowe po niektórych mniejszych miastach. Sądy te były: 1) sąd powiatowy bydgoski z komisyą w Koronowie; 2) na powiat czarkowski sąd powiatowy w Trzciance z komisyami w Czarnkowie i w Wieleniu; 3) sąd powiatowy gnieźnieński; 4) sąd pow. inowrocławski; 5) na powiat chodzieski sąd powiatowy w Pile z komisyami w Chodzieżu i w Margoninie; 6) na pow. mogilnicki sąd powiatowy w Trzemesznie; 7) sąd pow. szubiński; 8) na powiat wyrzyski sąd pow. w Łobżenicy; 9) sąd pow. wągrowiecki. Wyższą instancyą był sąd apelacyjny w Bydgoszczy. W sprawach kościoła zasługują z ubiegłych wieków na wzmiankę ważniejsze szczegóły następujące. Mieczysław I, który z panujących pierwszy w Polsce przyjął chrzest i w kraju koniec położył bałwochwalstwu, założył pierwszy także klasztor, a mianowicie: księży kanoników regularnych w Trzemesznie; do najstarszych następnie należy założony przez Bolesława Śmiałego ks. benedyktynów w Mogilnie, i przez Mieczysława Starego cystersów w Wągrówcu. Archidyecezya gnieźnieńska liczyła dawniej w kapitule 24 kanoników, 7 prałatów t. j. proboszcza, dziekana, archidyakona, kanclerza, kustosza, kantora i scholastyka. Herbem były trzy lilie, wyżej dwie obok siebie, jedna niżej. Z 10 kolegiat dyecezyi poznańskiej w okręgu teraźniejszym bydgoskim były położone czarnkowska i chodzieska. Klasztorów liczono w dawnych województwach, tworzących teraźniejsze W. ks. Poznańskie. 67; w teraźniejszym okręgu bydgoskim istniały I. męskie: 1) ks. bernardynów w Gołańczy, 2) franciszkanów w Gnieźnie; 3) franciszkanów w Bydgoszczy; 4) franciszkanów minorytów w Łabiszynie; 5) franciszkanów minorytów w Pakości; 6) kanoników regularnych w Trzemesznie. 7) benedyktynów w Mogilnie; 8) cystersów w Wągrówcu; 9) karmelitów trzewiczkowych w Kcyni; 10) pijarów w Bydgoszczy; 11) krzyżaków w Gnieźnie. II. żeńskie: 12) franciszkanek w Gnieźnie; 13) teresek w Gnieźnie; 14) klarysek w Gnieźnie; 15) klarysek w Bydgoszczy; 16) norbertanek w Strzelnie. Arcybiskup gnieźnieński w hierarchii kościelnej pierwszym był biskupem polskim; miał po królu najwyższe stanowisko polityczne, nosił tytuł prymasa, był stałym posłem stolicy rzymskiej, legatus natus, w czasie bezkrólewia wyobrazicielem władzy królewskiej; biskup kujawski, dawniej nazywany kruświckim, w senacie zasiadał po biskupie krakowskim. Po traktacie wiedeńskim, gdy powstało arcybiskupstwo gnieźnieńsko-poznańskie, na mocy bulli papieskiej z dnia 16 lipca 1821 r. „De salute animarum,“ na podstawie konkordatu z rządem pruskim, arcybiskupstwo to jednego ma biskupa i 2 sufraganów, jednego w Gnieźnie, drugiego w Poznaniu. Do archidyecezyi gnieźnieńsko-poznańskiej bezpośrednio należą prawie wszystkie kościoły katolickie okręgu bydgoskiego, część okręgu kwidzyńskiego, tak nazwanego obwodu nadnoteckiego; pośrednio kościoły dyecezyi chełmińskiej, z powiatu bydgoskiego parafie: Koronowo, Fordon, Byszewo, Dubrszcz, Osielsk, Wielno, Żołądowo. Za rządów arcybiskupa Dunina zniesiono wszystkie klasztory oprócz kongregacyi ks. filipinów w Gostyniu. W niektórych pozostawiono zakonników i zakonnice na funduszu rządowym aż do śmierci; w okręgu bydgoskim franciszkanów w Gnieźnie, klaryski w Gnieźnie, norbertanki w Strzelnie. Nowe klasztory powstały po nadaniu państwu pruskiemu konstytucyi, wedle której wszystkim wyznaniom zapewniono samorząd, W ten sposób w okręgu bydgoskim założono klasztor urszulanek w Gnieźnie z zakładem wychowawczym dla panien. Po r. 1873, po nadaniu tak nazwanych praw majowych, zniesiono ponownie wszystkie klasztory oprócz zakładów Sióstr Miłosierdzia, zmieniwszy odnośny paragraf konstytucyi, zapewniający kościołowi niezależność. (Hist. innych wyznań chrześciańskich ob. *Poznańskie W. ks.*) Ugruntowaniem i szerzeniem oświaty zajmowały się także w dawnych wiekach szkoły, istniejące prawie wyłącznie przy klasztorach, kierowane przez duchownych; w późniejszych czasach były i świeckie; w miastach obecnego okręgu bydgoskiego daleko mniej niż w poznańskim; pomiędzy klasztorami aż do wieku XIX słynęła szkoła pijarów w Pakości. Za poradą i pod kierownictwem komisyi edukacyjnej założono r. 1775 szkoły wojewódzkie i powiatowe; wojewódzką szkołę miało Gniezno. Księstwo warszawskie dla ciągłego ruchu wojennego mało się zajmowało szkołami i starało się tylko utrzymać dawniejszy stan rze-

czy. Po okupacyi pruskiej z r. 1815 rozpoczęła się nowa organizacya szkół. Nadzór nad wyższemi szkołami objęła rada szkolna (Provinzialschulcollegium), nad niższemi wydział regencyjny szkolny, ostatni z siedzibą w Bydgoszczy; rada zaś szkolna jest tylko jedna: w Poznaniu na całe W. ks. Poznańskie. Władzą wyższą kontrolującą radę szkolną i szkoły wyższe była komisya egzaminacyjna wrocławska na Szląsk i W. ks. Poznańskie (Wissenschaftliche Prüfungscommission), złożona po większej części z profesorów uniwersytetu; od r. 1877 W. ks. Poznańskie oddano pod nadzór komisyi pomorskiej z siedzibą w Gryfii (Greifswalde). Po r. 1815 z wyższych szkół założono w okręgu gimnazya w Bydgoszczy i w Trzemesznie; seminaryum nauczycielskie protestanckie w Bydgoszczy, szkołę kilkoklasową w Fordonie; po wszystkich miastach i miasteczkach szkoły elementarne. W r. 1837 podług Hofmanna: „Bevölkerung des preussischen Staates" liczba dzieci mających obowiązek uczenia się wynosiła 81,578; uczyło się zaś tylko 20,383, a więc $^3/_4$ mniej więcej było analfabetów. Drukarnie wszystkie W. ks. Poznańskiego w wiekach ubiegłych były położone w okręgu poznańskim; wkrótce po r. 1815 założono drukarnie w Bydgoszczy, w Gnieźnie i w Trzemesznie. Księgarnia jedna powstała w Bydgoszczy. Do ulepszenia gospodarstw przyczyniły się od XVIII wieku, chociaż ze szkodą dla narodowości, osady rolne nazwane olędrami, osuszenie bagien nad Notecią i utworzenie z nich pastwisk. W r. 1837 w okręgu bydgoskim było 49,975 koni (1873 r. 75,574); 165,188 bydła rogatego (1873 r. 194,583), 803,998 owiec (1873 roku 1,083,258), 1,150 kóz, 77,152 świń (1873 roku 118,181), ogółem 1,097,463 sztuk bydła. W przecięciu na milę kwadr. przypadało 1837 r. w okręgu bydgoskim: 233 koni, 769 bydła rogatego, 3,742 owiec, 5 kóz, 359 świń, ogółem 5,108 bydła. Powiaty okręgu według zamożności tak po sobie następowały: wągrowiecki miał 6,306 sztuk bydła; inowrocławski 6,201; mogilnicki 5,621; gnieźnieński 5,501; szubiński 5,028; bydgoski 4,764; chodzieski 4,421; czarnkowski 3,389. Pierwsze towarzystwo kredytowe ziemskie założono dla W. ks. Poznańskiego reskryptem królewskim w końcu roku 1821. Z okręgu bydgoskiego większa część powiatów przystąpiła do tej nowej instytucyi; kilka powiatów należało już wówczas do towarzystwa kwidzyńskiego, założonego r. 1787; wtedy już dyrekcya prowincyonalna jedna była w Pile, druga w Bydgoszczy. Z okręgu bydgoskiego wspominają o cechu piwowarskim w Wągrówcu na początku XIV wieku; na początku XVIII w. słynny był browar w Łobżenicy; Rogoźno liczyło 21 piwowarów. W Wyszynach, wsi położonej prawdopodobnie w powiecie chodzieskim na zachód od Budzynia (istniała jeszcze wieś tegoż nazwiska w pow. międzyrzeckim i w pow. konińskim) za panowania Stefana Batorego słynna była szabelnia; dla czego na sejmiku średzkim roku 1580 zakazano surowo naśladować wyroby wyszyńskie; szable te nazywano „wyszynkami." Zamięszania krajowe za Wazów i czasów następnych podkopały ruch przemysłowy. Ku końcowi wieku XVIII jednakże podźwignęły się fabryki sukna w Bydgoszczy, w Trzciance. Od początku wieku b. mieszkańcy Bydgoszczy zajmowali się wyrabianiem skór, rękawiczek, cykoryi, płótna, tkanin bawełnianych, pończoch, tytuniu, octu, wyrobów garncarskich, farbierskich, budową szkut. Skóry wyrabiano jeszcze w Chodzieżu, Margoninie, Gnieźnie, Witkowie, Łobżenicy; kapelusze w Pile, Chodzieżu i Nakle; płótno w Chodzieżu, Czarnkowie, Gnieźnie, Witkowie, Trzemesznie i w Skokach; koronki w Pile, Chodzieżu, Wieleniu i Czarnkowie; wyroby garncarskie w Koronowie i Keyni, farbierskie w Chodzieżu. Rybołówstwem zajmowali się mieszkańcy Żnina. Przez W. ks. Poznańskie i okrąg bydgoski w starożytności już szły drogi handlowe od morza Baltyckiego na południe do Rzymu i Grecyi, któremi bursztyn sprowadzano; w wiekach średnich jedna z nich prowadziła przez Bydgoszcz, Gniezno, Kalisz, Sieradz do Starego Sącza i przez Węgry do Dunaju. W wieku XIII stanęła ugoda pomiędzy Władysławem Odoniczem, księciem wielkopolskim, a zakonem krzyżaków r. 1238, następnie przez Przemysława księcia poznańskiego i gnieźnieńskiego r. 1242 szczegółowiej spisana, na mocy której niektóre artykuły handlu, jako to pieprz, wino, płótno, wyroby bawełniane, wolno było za opłatą bliżej oznaczoną do kraju wprowadzać; komorą celną w okręgu bydgoskim było Gniezno. Późniejsze drogi handlowe na wschód i zachód, przez Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełłę oznaczone, przechodziły przez miasta po za okręgiem bydgoskim położone; toż samo się tycze dróg handlowych na mocy układów z krzyżakami o handel do Torunia i Gdańska. Z 27 komór celnych Wielkiej Polski w wieku XVI w obrębie teraźniejszego okręgu bydgoskiego były położone: Piła, Człopa, Łobżenica, Bydgoszcz, Kościelec, Fordon, Solec i Dybów. W miarę wzrastającego nierządu i zaburzeń handel także podległ ścieśnieniom. Na lepsze się zmieniły stosunki, gdy po okupacyi pruskiej przez dłuższy czas pokój zapanował. Na polu archeologicznem staraniem Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego i osób prywatnych ze strony polskiej, zachętą towarzystwa antropologicznego berlińskiego, wpływami prof. Virchowa z Berlina

i pracą niezmordowaną dyrektora gimnazyum Fryderyka Wilhelma, Schwarza w Poznaniu, badania widocznie postępują. P. Schwarz mianowicie już dwakroć w r. 1875 i 1879 ogłosił w programach swego gimnazyum spisy miejscowości, w których odkryto większe wykopaliska lub pojedyncze przedmioty starożytnicze. Ze spisów tych ważniejsze miejsca okręgu bydgoskiego tutaj powtarzamy, same zaś przedmioty archeologiczne oznaczamy pod odpowiedniemi artykułami miejscowości. Przedmioty wykopane, groby zbadane dowodzą, że w czasach już starożytnych a później w wiekach średnich istniała komunikacya z południa, z Rzymu, z Grecyi i ze wschodu do wybrzeży Bałtyku celem przewożenia bursztynu. Dokładniejsze i liczniejsze rozpatrywanie się w wykopaliskach podało sposobność do oznaczenia rodzajów grobów, do klasyfikacyi przedmiotów wedle epoki i narodów (ob. *Pozn. W. ks.*) Miejscowości już badane w okręgu bydgoskim są: Biała, pow. czarnkowski; Bielice, pow. bydgoski; Białężyn, pow. czarnkowski; Białośliwie, pow. wyrzyski; Bydgoszcz; Chełmce nad jeziorem Gopłem, pow. inowrocławski; Ciszkowo, pow. czarnkowski; Czarnków; Czeszewo, pow. wągrowiecki; Czerlin, pow. wągrowiecki; Danaborz, pow. wągrowiecki; Dobieszewko, pow. szubiński; Dochanowo, pow. wągrowiecki; Dźwierzchno (Dreidorf), pow. wyrzyski; Flot, pow. czarnkowski; Gembice, pow. czarnkowski; Gniezno; Gopło jezioro, pow. inowrocławski; Grabionna, pow. wyrzyski; Grabowo pod Miasteczkiem, pow. wyrzyski; Grzybowo, pow. gnieźnieński; Gulcz pod Wieleniem, pow. czarnkowski; Jankowo pod Pakością, pow. mogilnicki; Inowrocław; Kamiń, pow. czarnkowski; Kłecko, pow. gnieźnieński; Komratowo pod Gąsawą, pow. szubiński, Kozielsko, pow. wągrowiecki; Kruchowo pod Trzemesznem, pow. mogilnicki; Krucz, pow. czarnkowski; Krzyżownica, pow. mogilnicki; Kujawki pod Gołańczą, pow. wągrowiecki; Laskowo, pow. chodzieski; Laziska, pow. wągrowiecki; Lednagóra, pow. gnieźnieński; Lipa, pow chodzieski; Liszkowo, pow. inowrocławski; Lubasz, pow. czarnkowski; Łabiszyn, pow. szubiński; Łagiewniki pod Kiszkowem, pow. gnieźnieński; Łakomowo, pow. bydgoski; Łomnica (Lemnitz), pow. czarnkowski; Małachowo, pow. gnieźnieński; Miłkowo, powiat czarnkowski; Morakowo, pow. wągrowiecki; Niszewice, pow. inowrocławski; Obiecanowo, pow. wągrowiecki; Olcino, pow. szubiński; Orchowo, pow. mogilnicki; Osuch (Malzmühle), pow. czarnkowski; Paryż, pow. wągrowiecki; Piła, pow. chodzieski; Radajewice, pow. inowrocławski; Radolin pod Trzcianką, powiat czarnkowski; Radosiew, pow. czarnkowski; Radzimin, pow. szubiński; Róża pod Piłą, pow. wałecki; Rogowo, pow. gnieźnieński; Ruda pod Mieściskiem, pow. wągrowiecki; Rzeczyca pod Chełmcami, pow. inowrocławski; Skoki, pow. wągrowiecki; Słaboszewo, pow. mogilnicki; Słupowo, pow. bydgoski, przy gościńcu z Bydgoszczy do Kamionny; Smogulec, pow. wągrowiecki; Sobiejuchy, pow. szubiński; Sroczyn pod Pobiedziskami, pow. gnieźnieński; Stareń pod Miasteczkiem, pow. wyrzyski; Stewy (Stöwen), pow. chodzieski; Strzydzew, pow. mogilnicki; Świątkowo, pow. wągrowiecki; Szubin; Szydłowo, pow. mogilnicki; Tarkowo, pow. inowrocławski; Tonowo, pow. wągrowiecki; Tarnówek, pow. inowrocławski; Trzemeszno, powiat mogilnicki; Ułanowo, powiat gnieźnieński; Uść powiat chodzieski; Wapno, powiat wągrowiecki; Wszedzyn, powiat mogilnicki; Wyrzyska; Wysułki pod Piłą, powiat chodzieski; Wysek, powiat wyrzyski; Zdziechowo, pow. gnieźnieński; Żelgniewo, pow. chodzieski; Złotowo, pow. inowrocławski; Żnin, pow. szubiński; Zon, pow. chodzieski; Żurawie, pow. szubiński. *Kanał bydgoski* dziełem jest Fryderyka II, króla pruskiego, wykopany niebawem po okupacyi w r. 1773 i 1774; rozpoczęty 1 marca 1773, ukończony we wrześniu 1774. W tym roku i miesiącu płynęły już pierwsze statki z usplawnionej wówczas Noteci do Wisły. Technicznym wykonawcą był budowniczy Dornstein pod dyrekcyą znakomitego radzcy Brenckendorfa. Potrzebne uzupełnienia, utworzenie drogi holowniczej, założenie kolonii, rowów i sadzenie drzew wykonano za panowania Fryderyka Wilhelma II i Fryderyka Wilhelma III. Kanał łączący Brdę z Notecią długości ma 25 kil. czyli 3,4 mil; szerokości 19,5 metrów, głębokości 1,6 metr.; wzniesiony jest o 25,5 metr. po nad poziom Brdy, 4,9 m. po nad poziom Noteci. Koszta aż do całkowitego wykończenia czyniły 3,800,000 marek. Koszta utrzymania wynoszą około 18,000 marek. W r. 1876 wpłynęło z cła 70,602 marek. Pod wodę płynęło 206 próżnych i 517 naładowanych statków; z wodą 303 próżnych, 407 naładowanych statków; ogółem 1503 st., a nadto 462,427 metr. tratew. Kanał ten prowadzony z porzecza Wisły przez Brdę do porzecza Odry przez Noteć; Wartę łączy port gdański z p. szczecińskim; zaczyna się z jednej strony od Brdy w samem mieście Bydgoszczy i dochodzi do Noteci w odległości 2 kil. od miasta Nakła; dziesięć ma szluz. Pierwsza drewniana u samej Brdy dla upustu młynu bydgoskiego potrzebna. Druga murowana, między Brdą i gościńcem bydgoskim, podnosi wodę o 3,1 metr. Długość kanału od szluzy drugiej do trzeciej wynosi metrów 488. Trzecia szluza murowana podnosi wodę o 2,88 metrów. Długość kanału między trzecią i czwartą szluzą obejmuje

482 metrów. Czwarta murowana podnosi wodę o 4 metry. W tej wysokości kanał płynie 830 metrów. Piąta murowana podnosi wodę o 4 metry; i tak płynie kanał dalej przez 1208,6 metrów. Szósta murowana podnosi wodę o 4 metry; kanał w tej wysokości idzie metrów 4494,6. Siódma szluza drewniana podnosi wodę o 4 metry; kanał płynie dalej metrów 970,6. Ósma szluza drewniana podnosi wodę o 3,4. Od tego punktu kanał wywyższony jest blisko o 26 metrów nad poziom Brdy a blisko 5 metrów nad poziom Noteci i w tem najwyższem wzniesieniu idzie 13,220 metrów aż do szluzy następnej. Część ta kanału otrzymała nazwę długiego Tredlu (lange Trödel), przechodzi pod wsią Gorzynem i przez małe jezioro śleszyńskie. Dziewiąta szluza murowana zniża wodę o 3,4 metry, i tak kanał dalej idzie metrów 1924. Dziesiąta szluza drewniana zniża wodę o 1,7 metra t. j. do poziomu Noteci, z którą w tym punkcie kanał się łączy o 1,880 metrów od miasta Nakła. *M. Studniarski.*

Bydlin, wś i folw. nad strugą płynącą z pod Domaniowic, pow. olkuski, gm. Wolbrom, par. Bydlin, od Wolbromia 1 mila, od Krakowa 5 mil. Posiada kościół par. murowany, erekcyi niewiadomej, ma fabrykę żelaza i fryszerkę działającą siłą wody i wyrabiającą rocznie do 1000 centn. żelaza; robotników ośmiu. W 1875 r. wyrobiono tu żelaza kutego 3750 pudów. W r. 1827 r. było tu 72 dm. i 503 mk.; obecnie 71 dm., 583 mk., w tem 32 izraelitów. Dobra B. składają się z folwarków: Bydlin i Zawadka; nomenklatur folw. Zagrabie, Młyńskie i Sośnica, wsi: Bydlin i Załęże. Przestrzeń ogólna m. 2264, w tem folwarcznej ziemi m. 1462, z czego na folw. Bydlin i Zawadka łącznie ziemi ornej m. 512, łąk m. 55, pastwisk m. 10, lasu (w roku 1875) m. 855, nieużytków m. 30; gospodarstwo płodozmienne; część lasu, zwana Ciegle, około m. 300, składa się z buku, grabiny, jodły, dębu; reszta przeważnie sosnowa. Margiel, torf, wapno, glina, dobywa się celem wzmocnienia urodzajności pól folwarcz. Młyn wodny; trzy stawy zarybione; wsie: Bydlin, rozl. m. 414, należy do 62, Załęże, m. 388, do 51 gospodarzy. Położenie górzyste, gleba uboga, zimna, miejscami do uprawy trudna. Są też na obszarze B. ruiny bardzo starożytnej świątyni, z wysoką wieżą, dominujące nad okolicą. Jej erekcya, zarówno jak dokumenta dotyczące dzisiejszego kościoła parafialnego musiały zaginąć w jednym z licznych pożarów, którémi B. bywał nawiedzany. Par. B. dek olkuskiego 1160 dusz liczy. *A. T.*

Bydłowa, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica. W 1827 r. było tu 22 dm. i 239 mieszk.

Byhlegure, ob. *Bjeła-góra.*

Byhlen, ob. *Bjelin.*

Byk, dawne nazwisko, źródłosłów nazw takich jak: Bycz, Byczki, Byczyna, Byki, Bykowizna i t. p.

Byk, karczma, pow. inowrocławski, ob. *Rycerzewo.*

Byk, 1.) także *Bykul* zwany, prawy dopływ Dniestru, przyjmuje od prawego brzegu Bykowiec z Kuniłą i Kabakiem a pominąwszy miasto Kiszyniew, przyjmuje rzeczkę Isznewiec. Od lewego zaś brzegu przyjmuje Pożarnę. Byk wraz z dopływami odlewa 14 stawów. (W. Pol.) 2.) **B.**, rzeczka, we wsi Iwankach, w pow. umańskim, przyjmuje rz. Mańkówkę, i razem obie w tymże powiecie wpadają do Tykicza uhorskiego.

Byki, 1.) wś, pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Piotrków. Leży o 4 w. na półn.-zach. od Piotrkowa. Znajdują tu się ruiny zamku czy też pałacu, który, według podania ludowego, wystawić miała królowa Bona a rzeczywiście wystawili dziedzice wsi Wężykowie w 1604 r. Ostatni nabywca Jeziorański wyrestaurował w części tę budowlę i uczynił mieszkalną. B. stanowią ulubione miejsce wycieczek dla mieszkańców Piotrkowa. W 1827 roku liczyły 22 domów i 236 mk. 2.) **B.**, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Iłów. Liczyła w 1827 r. 14 dm. i 119 mk. 3.) **B.**, wś, pow. radomski, gm. i par. Stromiec. Liczy 21 dm., 149 mk., 350 morg. ziemi włość. *Br. Ch.*

Byków, wś i dobra w pow. rzeżyckim, własność księżnej Heleny Radziwiłłowej, wraz z folwarkami Cimoty i Stary dwór 5776 dzies. obszaru mające, o wiorst 30 od pow. m. Rzeżycy i stacyi kolei żel. P. Warsz. tejże nazwy położone, w okolicy znacznego jeziora Łuban, którego część wielka do bykowskiego obrębu należy. Dobra te, niegdyś zwane Dyrwany, znajdowały się r. 1590 w posiadaniu Margarity Testius, córki ryskiego obywatela Neckera, następnie zaś dekretami kontumacyjnemi i komisyjnemi z lat 1593 i 1599 przysądzone zostały Suchodolskim, ówczesnym posiadaczom królewszczyzny Maryenhauskiej. Po wojnach szwedzkich Dyrwany przeszły we władanie Sapiehów i w ich dziedzictwie od 1671—1776 roku pozostawały, w którym to roku wielki kanclerz lit. Aleksander Sapieha oddał je pisarzowi wielkiego ks. lit. Ignacemu Łopacińskiemu, prawem darowo-wieczystem. Wkrótce potem, r. 1777 Judyta z Prozorów Łopacińska sprzedaje tę całą majętność Römerom. Józef Römer r. 1780 w obrębie Dyrwan zakłada nową wieś Byków, wznosi w niej obszerny dom mieszkalny murowany, przy nim takąż kaplicę, a w r. 1790 w tymże samym dworze eryguje kościół parafialny, który tylko do czasu miał pozostać drewnianym. Odtąd dawne Dyrwany stają się folwarkiem nowozałożonego Bykowa i miano Starego Dworu nosić po-

czynają. Wszakże po 44 leciech (r. 1821) piękna ta majętność prawem kupna przechodzi do Benisławskich, którzy już w r. 1825 z legacyjnego zapisu Römerów wznoszą tu nowy kościół murowany, w ciągu następnych lat kilkudziesięciu kilkakrotnie z wielkiem staraniem prerabiany, a w połowie wieku bieżącego ozdabiają i rozszerzają znacznie tę swoją ulubioną siedzibę. W r. 1879 Teofil Benisławski majętnością Bykowem i jego folwarkami wyposażył swą córkę księżnę Helenę Radziwiłłową. Dobra Byków mają dostatek lasu i łąk, ziemię gliniastą urodzajną, odznaczającą się tem, że na niej nigdzie nie daje się znaleść kamieni. Te na użytek budowlany w zimie z dóbr sąsiednich bywają tu zwożone. Lud tutejszy czysto łotewski i katolicki. Parafia bykowska należy do dekanatu rzeżycko-nadłubańskiego i liczy 2009 wiernych. Zarząd gminny w samym Bykowie, zarząd policyjny w Rzeżycy. Drogi komunikacyjne i handlowe prowadzą z Birż inflanckich przez Byków i Drycany do m. i stacyi kolei Rzeżycy, a przez Byków i Rykowo do miasteczek Wielony i Warklany w tymże powiecie położonych. Do granic Bykowa przytyka spławna Wiskuła, ustalająca wodną komunikacyą z Rygą. *G. M.*

Byków, wieś, pow. wieliski, dobra rodziny Bykowskich.

Byków, 1.) wieś, pow. przemyski, leży o 1 i pół mili na południowy wschód od Przemyśla, o 1 milę na północ od Hussakowa, o pół mili na południe od Szehyni, o $^3/_4$ mili na południe od stacyi kolei żelaznej Medyki. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 134, łąk i ogrodów 116, pastwisk 10, lasu 233; posiadłość mniejsza: roli ornej 748, łąk i ogr. 229, pastwisk 117, lasu 1 morg. Ludności rz. kat. 6, gr. kat. 554, izraelitów 52: razem 612. Należy do rz. kat. parafii w Hussakowie; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy wieś Pleszewice z 283 duszami gr. kat. obrządku. Parafia ta należy do dekanatu mościckiego. 2.) **B.**, wś, pow. samborski, o 6 kil. od Łąki. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 3, łąk i ogrodów 1; posiadłość mniejsza: roli ornej 1069, łąk i ogrodów 305, pastwisk 346 m. Ludności rz. kat. 4, gr. kat. 465, izraelitów 27: razem 496. Należy do rzym. kat. parafii w Dublanach; grec. kat. parafią ma w miejscu, do której należą wsie: Ortynice i Glinna z Toszowem; w Glinnie jest kaplica postawiona kosztem Daniła Hryńków, wieśniaka z Glinny. Byków posiada szkołę filialną. *B. R.*

Byków, ob. *Krnow*.

Bykowa, niewielka wś, pow. skwirski, o 9 wiorst odległa od m. Chodorkowa, położona śród hrabskiego lasu. Mieszkańców 218 prawosławnych i 17 katolików. Należą do par. Jezior. Ziemi 834 dzies. należy do wielu właścicieli. Zarząd gminny we wsi Sobolówce, policyjny w m. Pawołoczy. *Kl. Przed.*

Bykowa, rzeka, dopływ Jury z prawej strony.

Bykowce, wieś, pow. sanocki, o 6 kil. od Sanoka, w par. rzym. kat. Sanok, gr. katol. Olchowce.

Bykowizna, wś, pow. nowo-miński, gm. Glinianka, par. Mińsk.

Bykowiec, młyn, pow. brzeziński, gmina i par. Bratoszewice.

Bykowina, niem. *Bikowine*, wś i folw., pow. bytomski, par. Kochlowice, z hutą cynkową Thurzo, niedaleko Huty Królewskiej.

Bykowiec, ob. *Byk*.

Bykowlany, ob. *Żwingie*.

Bykownia, karczma, pow. odolanowski, ob. *Pogrzybów*.

Bykowo, wś, pow. dorohobuski, gub. smoleńska, st. p.

Bykowska wola, wś, pow. piotrkowski, gm. Szydłów, parafia Srocko.

Bykul, ob. *Byk*.

Byleco, wś w pow. jańsborskim w Prusiech Wschodnich.

Bylewo, wś i folw., pow. koniński, gm. Gosławice, par. Licheń. R. 1827 r. było tu 40 dm. i 140 mk. Obecnie ma rozl. morg. 174, lud. 215. Obfite pokłady torfu, okolica lesista. Od Konina odl. 20 w.

Bylice, 1.) wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne. Leży przy dr. żel. nadwiśl., o 4 w. od Gąsocina ku Nasielskowi, na gran. gub. płoc. i łomżyńskiej. 2.) **B.**, wś, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Klukowo. R. 1827 r. było tu 8 dm. i 60 mk. 3.) **B.** i *Byliczki*, dwie wsie, pow. kolski, gm. Czołowo, par. Borysławice. Na lewo ode drogi z Koła do Kłodawy. W 1827 r. B. miały 23 dm. i 313 mk., Byliczki zaś 10 dm. i 70 mk. *Br. Ch.*

Bylice, *Bilice*, wś, pow. samborski, leży nad potokiem Błożewką, który prawie na polach tej wsi ma swe źródła; okolica od południa bagnista, od północy leśna; wieś ta oddaloną jest od Sambora o 2 i pół mili na północny zachód, o 2 mile na północny wschód od Starejsoli, o 1 i pół mili na wschód od Nowegomiasta. Przest. pos. więk. roli orn. 611, łąk i ogr. 300, past. 21, lasu 667; pos. mniej. roli orn. 680, łąk i ogr. 265, past. 27 morg. Ludność rz. kat. 13, gr. kat. 1027, izrael. 149: razem 1189. Należy do rzym. kat. par. w Czyżkach; gr. kat. par. ma w miejscu, dekanatu starosolskiego, dusz 1538. W Bylicach znajduje się szkoła filialna. Właściciel większej posiadłości, Ludwik Skrzyński. *B. R.*

Bylińsk, folw., pow. wiłkomierski, par. uciańska, Łojbów własność.

Bylino, kol. nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożeby, parafia Góra, liczy 11 dm. i 114 mk., obszaru 246 morg., własność drobna; we wsi znajduje się wiatrak.

Bylino, wś, pow. średzki, 21 dm., 195 mk., wszyscy kat., 38 analf.

Byliny, wś i folw., pow. rawski, gm. i par. Boguszyce. W 1827 r. było tu 12 dm. i 92 mk., obecnie 274 mk. i 18 dm., ziemi włość. 176, dwor. 1500 morg., w tem ornej 300. B. należały dawniej do jezuitów.

Bylowo, niem. *Buelow*, leśnictwo, pow. kartuski, st. p. Kartuzy.

Bylsa, *biała i czarna*, jez., a raczej dwa złączone jeziora, pow. sejneński, o 2 w. na południe od Lejpun. Długość obu złączonych jezior wynosi 3 i pół w., szer. ⅓ w. Wody ich odchodzą strumieniem do Niemna, odległego o 3 i pół w. *Br. Ch.*

Bylsonajcis, jezioro, pow. sejneński, przy wsi Wołonczuny; brzegi płaskie, bezleśne.

Bymowska, niem. *Boehme*, wś kol., pow. wielkostrzelecki, w par. katol. Kielcz.

Bymowskie, ob. *Bimowskie*.

Bynarowa, *Bienarowa*, *Binarowa*, wś, pow. gorlicki, 2542 morg. rozl., w tem 1769 m. roli ornej, 203 domów, 1174 mieszk., paraf. w miejscu. Kościół paraf. drewniany pod wezwaniem świętego Michała Archanioła, niewiadomo kiedy zbudowany, wymieniony już w Lib. benef. Długosza (I, 483). B. była wówczas wsią królewską, Dziś parafia B. liczy 1139 wiernych. Szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate, gleba żytnia.

Bynowo, niem. *Bienau*, wś i dobra, pow. ostródzki, niedaleko st. p. Miłomłyn.

Byrc, *Byrcz*, niem. *Peisterwitz*, w 1365 r. *Bystricz*, wś, pow. oławski, nad Czarną Wodą, dopływem strumienia Baruckiego, w par. kat. Miękinów, z kośc. ewang. od r. 1772 w miejscu. Uprawa tytuniu, hodowla pszczół. Do B. należą os. Młynisko i leśnictwo Kanigóra.

Byrdo, ob. *Warta*.

Byrówka, strumień, wypływa ze źródłowisk leśnych w obr. gm. Miękisza nowego w pow. jarosławskim i płynie w kierunku południowo-zachodnim przez łąki Miękisza, następnie przez wieś Tuchlę i jej łąki i błonia, a w obr. gm. Miękisza Starego wpada po niespełna 10 kil. biegu do Szkła z praw. brzegu. *Br. G.*

Bysina, wś, pow. myślenicki, 1386 morg. rozl., w tem 566 m. lasu, 131 domów, 662 mk., parafia w Myślenicach, położenie górzyste, gleba żytnia.

Bysinka, potok górski, wypływający z po za wsi Bysiny w pow. myślenickim, u północnego stoku góry Sularzowej (624 m.). Płynie zrazu na północ, potem na wschód przez wieś Bysinę, Górną, miasto Myślenice i poniżej Myślenic uchodzi z lewego brz. do Raby. Dolinę bysińską otaczają od południa wzgórza Plebańska góra (508 m.), a od północy Barnasiówka (573 m.) i Dalin (513). Długość biegu przeszło 1 mila. Liczne strugi górskie wlewają doń swe wody. *Br. G.*

Byski, ob. *Byszki*.

Byskupicz, ob. *Biskupice*.

Bysław, niem. *Gross-Bislaw*, wś i folw., pow. tucholski, ze st. poczt., parafią katol., szkołą, wójtostwem i urzędem stanu cywilnego, o 14 kil. na płn.-wsch. od Tucholi, ma 8189 m. rozl., z tego na fol. przypada 438 ha.; 98 dm., 994 mk., 798 kat. Znaczne pokłady wapna, które na folw. wypalają; produkcya nabiału, chów jałowizny. Do B. należy jez. bysławskie i kol. „Teolog“ zwana. Do r. 1850 Ciechocinek polski był filią parafii Bysław.

Bysławek. niem. *Klein Bislaw*, mała wioszczyna w pow. tucholskim, o 3 kil. od Bysławia; razem z folwarkiem obejmuje 1936 morg., ludności 240, katolików 200. W historyi jest dosyć ważny. W r. 1602 podarowała Zofia Zalińska Bysławek jako i pobliskie Prutnowo i Nitkowo pannom benedyktynkom w Chełmnie, poczem sławna ksieni Magdalena Mortęska klasztor i kościół tu wybudowała i panny przysłała z Chełmna. W późniejszych czasach służył Bysławek zazwyczaj jako infirmerya ku lepszej wygodzie słabszym i chorym zakonnicom. Kiedy w r. 1822 rząd pruski klasztor ich chełmiński oddał siostrom miłosierdzia, wszystkie benedyktynki przeprowadziły się do Bysławka na wymarcie. W r. 1851 oddał rząd pruski klasztor bysławski siostrom miłosierdzia, które go znowu na lepszy użytek ustąpiły biskupowi. Za staraniem duchownej władzy zajęli w r. 1857 klasztor opróżniony w Bysławku oo. reformaci, którzy tu pozostali 20 lat. W r. 1875 w skutek ustaw majowych musieli opuścić klasztor, który obecnie stoi pusto. *Ks. F.*

Bysno. Tak się zwały 1677 r. Byszki, niem. Buessen.

Bysowo, ob. *Biesowo*.

Bystra, 1.) *B. mała*, wś w Galicyi, pow. bialski, 1445 morg. rozl., w tem 705 m. lasu, 74 dm., 586 mieszk., paraf. w Witkowicach, młyn amerykański. Obszar dworski należy do majoratu arcyksięcia Albrechta. 2,) **B.** *wielka*, wś, pow. żywiecki, o 9 kil. od Żywca, w par. Radziszów. 3.) **B.**, wś, pow. myślenicki, 3884 morg. rozl., w tem 1419 m. roli ornej a 1068 m. lasu, 193 domów, 1165 mk., paraf. w Jordanowie, położenie górzyste, gleba żytnia. 2.) **B.**, wś, pow. gorlicki, 2447 morg. rozl., w tem 1256 m. roli ornej a 776 m. lasu, 178 domów, 995 mieszk., parafia w Szymbarku, szkoła ludowa jednoklasowa, położenie górzyste, gleba żytnia. 5.) **B.**, przysiołek Szymbarku i Dobrohostowa.

Bystra (*W.* i *M.*), niem. *Scharfenberg* (*Gr.* i *Kl.*), dwie wsie, pow. gdański, pod Wielkiemi Cedrami.

Bystra, v. *Charzówka*, v. *Trypa*, rzeka, bierze początek pod wsią Cynków w pow. nowoaleksandryjskim, gdzie się schodzą trzy parowy, głębokie od 20—40 stóp; niemi ze źródeł ciągle wydających wodę, odległych na dwie do trzech wiorst, dochodzą trzy strumienie: jeden od wsi Czasławice, drugi od wsi Szaduki a trzeci środkiem z parowu lesistego. Strumienie te, połączywszy się z sobą, tworzą rzeczkę Bystrą, która płynie koło Nałęczowa, Charzecka, Wąwolnicy, Celejowa i ubiegłszy 3 i pół mili, wpada pod wsią Bochotnicą do Wisły z prawego brzegu. Okolica, jaką ta rzeka przepływa, jest wzgórzysta, poprzerzynana parowami głębokiemi od 20—60 stóp, grunta gliniaste, jednak dno rzeki najwięcej ma pokład kamienia wapiennego. Spadek rzeki średnio wynosi stóp 8 na wiorstę, szerokość koryta przy początkach sążni 2, przy ujściu 20 sążni. W czasie wezbrań na roztopach i przy ulewnych deszczach, woda podnosi się szybko do wysokości stóp 8, ale też i raptownie powraca do normalnego stanu. Nadbrzeża tej rzeki są prawie wszędzie suche, a woda z powodu wysokich brzegów mało gdzie występuje na lądy. Z powodu bystrego biegu źródeł, z których rzeka ta powstaje, nawet w mroźnej zimie zamarza ona tylko na stawach i w otwartych niższych miejscach. Pod wsią Celejowem wpada z lewej strony strumień bez nazwiska, długi milę 1, płynie w parowie głębokim na stóp 25 pod wsiami Rzeczyca i Witoszyny. Na rzece Bystrej, jako i wpadających w nią strumieniach, możnaby z wielką korzyścią urządzać zakłady przemysłowe; źródła bowiem w tej okolicy wzgórzystej zawsze i bez przerwy dostarczają wiele wody, o silnym spadku. Cała dolina B. przedstawia szereg malowniczych krajobrazów i godnych widzenia miejscowości, z których najciekawsze są: Nałęczów, Celejów i Bochotnica dolna. *Br. Ch.*

Bystra, 1.) rz., bierze początek w gub. mińskiej, w południowo-zachod. stronie pow. mińskiego, około wsi Czesnowa i Kula, kędy nazywa się Usą (ob.). W okolicy wsi Mieszycze wpływa do gub. wileńskiej w pow. oszmiańskim; tu w błotnistej miejscowości zwanej Winniszcze rozdziela się na dwa ramiona, z których prawe nosi nazwę Bystrej, a lewe Usy, tworząc wyspę; tak rozdzielona rzeka łączy się znowu, ubiegły około 3 mil, w jedno koryto i na granicy pow. nowogródzkiego w okolicy wsi Borgowicze w pow. nowogródzkim wpada do Niemna. Tą rzeką spławiają się w porze wiosennej materyały leśne do Niemna, bo okolica, którą przepływa, jest lesista, stanowiąc właściwie polesie pow. oszmiańskiego. 2.) **B.**, rz., która bierze początek w jarach między wsią Piwcami i Onaćkami w powiecie kaniowskim i pod Rzyszczowem w pow. kijowskim wpada do rz. Dniepru. 3.) **B.**, ob. *Kałusik.*

Bystra, 1.) potok górski, wypływa na granicy gmin Bystrej i Szalowej w pow. gorlickim, u południowych stóp wzgórza Bieśnika (696 m.); płynie krętem łożyskiem zrazu na wschód, potem na południe przez wieś Bystrą, zabierając liczne potoki górskie a przedewszystkim od zachodu. Koryto kamieniste, prąd szybki i nagły. Wpada do Ropy. Długość biegu niespełna mila. Po zachodnim brzegu jego w kierunku południowo-wschodnim ciągnie się pasmo wzgórz, którego znaczniejsze wierzchołki są Maślona góra (747 m.), Jelenia góra (686 m.) i Kamionka. Stoki ich spadają ku potokowi Bystrej. 2.) **B.**, potok górski, powstający w Beskidzie zachodnim w Żywieczyźnie, w obr. gm Kamesznicy, między Magórką (1129 m.) a Baranią (1214 m.); płynie na południe, mija Kamesznicę, gdzie zwraca się nagle na zachód, przepływa błonia Milówki i z lew. brz. wpada do Soły po 1$^1/_5$-milowym biegu. Przyjmuje liczne potoki górskie, jak Jaruszówkę i Szary. Po zachodnim jej brzegu wznoszą się wierzchołki beskidzkie: Czerwońcowa góra (920), Jaworzyna (1020 m.), Górka motykowa (792 m.), a nad lewym brzegiem las Sikorczyna z Glinnem (1021 m.) i Mała Barania (658 m.) przy ujściu, naprzeciw której po pr. brz. Bystrej wznosi się Sucha góra (636 m.). 3.) **B.**, potok tatrzański na Liptowie. Wypływa ze stawu w dolinie Bystrej, na południe od szczytu Bystrej, płynie na południe między dwoma ramionami odrywającemi się od Bystrej na południe, jednym zachodnim (Jeżowa), a drugim wschodnim (Kotłowa). Uchodzi z pr. brz. do Białej (Bela). 4.) **B.**, potok górski, źródła w Beskidzie lesistym, pod samym jego grzbietem, na granicy Galicyi z Węgrami, w obr. gm. Jasienia (w pow. kałuskim). Płynie wąwozem górskim między grzbietem górskim Gorganem (1611 m.) od zachodu a Sewulą (1418 m.) i Bystrą (1427 m.) od wschodu. Wpada z praw. brz. do Łomnicy. Z praw. brz. przyjmuje potok Łopusznę, obok licznych innych wód górskich. Długość biegu 9 kil. 5.) **B.**, potok wypływający w obr. gm. Dobrohostowa w pow. drohobyckim z pod wzgórza Belejowa (775 m.), w Słomianym lesie; płynie dolinką ku północnemu wschodowi; w Bystrej, przysiołku Dobrohostowa, zasila go potok Temieniec; tu zwraca się na wschód, opływa północne stopy wzgórza Kiczerki (378 m.) i po 10 kil. biegu uchodzi w obr. gm. Uliczna z praw.

brz. do Kłodnicy, dopływu Dniestru. 6.) **B.**, ob. *Bystre*, *Bystrzanka* i t. p. *Br. G.*

Bystra, ob. *Babienogi*, *Bereżnica*, *Błyszcz*, *Bystrzyca*, *Łomnica*.

Bystrajgiszki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Serejo. Liczy 3 dm. i 55 mk.

Bystrampol, wś w pow. poniewieskim, par. remigolskiej, od Kowna 126 wiorst, od Poniewieża wiorst 12, od parafialnego kościoła 12 wiorst, od stacyi dr. żel. Poniewież wiorst 14, nad rz. Jodą. Do tej majętności należą folwarki; a) Upita z miasteczkiem i filialnym kościołem (ob.), b) Karolów, c) Stulciszki i d) Sutkuny; ta ostatnia posiadłość od czterech wieków należy do Bystramów; gleba średnia, gruntu ornego 1200 morg., łąk 800 morg., lasu 1600 morg. *Dr. K.*

Bystre, 1.) okolica szlachecka, nad rz. Bystrzycą, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała. W obrębie jej leżą wsie: Bystre Chrzany, wś włośc. i wieś drobnej szlachty. Drobna szlachta posiada tu 3 dm., 31 mk., powierzchni zajmuje 105 morgów (87 morg. gruntu ornego), i Bystre-Kurzymy, wieś drobnej szlachty, zajmuje powierzchni 60 morg., posiada młyn wodny, liczy 6 dm. i 52 mk. 2.) **B.**, lub *Bystro*, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Leży o 3 w. na połd. wschód od Krzeszowa, w pobliżu Sanu i granicy od Galicyi. W 1827 r. liczyła 57 dm. i 428 mk.

Bystre, 1.) wś, pow. staromiejski, o 32 kil. od Starego miasta, w par. rz. kat. Turka, gr. kat. Michnowice. 2.) **B.**, wś, pow. Lisko, o 6 kil. od Baligrodu, w par. rz. kat. i gr. kat. Baligród; ma filią tej ostatniej. 3.) **B.**, ob. *Stare Bystre*.

Bystre, niem. *Bistrai*, wieś, pow. bielski na Szląsku aust., par. kat. Bielsko, rozl. morg. 1675, ludn. 379, ma szkołę ludową.

Bystre, potok tatrzański, także Bystrą, mylnie Białym Dunajcem zwany, na Podhalu nowotarskiem. Nastaje on z połączenia się kilku strumyków, wytryskujących w dolinie Kondratowej i Goryczkowej, a mających te same nazwy co doliny. Oba te potoki łączą się powyżej źródła pod polaną Kalatówek i tworzą potok zwany Bystre, z powodu bystrego spadu wód jego. Poniżej wywierzyska tego potoku na polanie Kalatówek wpadają doń od południowego wschodu potoki z dolin Kasprowej i Goryczkowej płynące. Płynie przez Kuźnice zakopiańskie, Bystre i po pod Koziniec; na północ i poniżej Zakopanego na Krupówkach łączy się Bystre od połd.-zach. z potokiem Cichą-Wodą, tworząc tak zwaną Zakopiankę, która, połączywszy się z Porońcem, daje Biały Dunajec. *Br. G.*

Bystrica, ob. *Bystrzyca*.

Bystritz, ob. *Bystrzyca*, na Szląsku austr.

Bystro, ob. *Bystre*.

Bystro-grzędy, wś, pow. ostrowski, gm. Zaręby kościelne, par. Zuzel.

Bystrojowice, u Zinberga błędnie: *Bystrzejowice*, folw. w pow. sandomierskim, gm. i par. Samborzec, od Sandomierza odl. w. 13, od drogi bitej sandom.-opatowskiej w 6. Przedtem stanowiły całość z dobrami Zajeziorze. Rozl. ogól. m. 377; 15 dm., 92 mk. *A. T.*

Bystrowice, wś, pow. jarosławski, o 7 kil. od st. p. Pruchnik, w par. rz. kat. Rudołowice, gr. kat. Pełnatycze. Ma szkołę ludową 1-klasową.

Bystrówka, ob. *Bystryjówka*.

Bystry, niem. *Biestern*, dobra i młyn, pow. lecki, niedaleko Lecu.

Bystry, 1.) potok górski, wypływa w Beskidzie lesistym z pod głównego grzbietu w lesie Wankowie, po zachodnio-północnej stronie góry Terpiaku (744 m.), w obr. gm. Osławicy w p. sanockim; w kierunku płynie półn.-wsch., bieg rwący, spad nagły, łożysko kamieniste; wpada do Osławicy naprzeciwko góry Krasnej (557 m.). Długość biegu pół mili. 2.) **B.**, potok górski w Beskidzie lesistym, w obr. gm. Strubowisk w pow. liskim, źródła leśne pod samym grzbietem głównym; płynie w kierunku północno-wschodnim, potok zabiera z pr. brz. inny potoczek Terczat zwany; tworzy w średnim i dolnym biegu granicę między Strubowiskami a Smereckiem. Wpada do Wetliny, dopływu Solinki. Długość biegu ¾ mili. 3.) **B.**, potok górski w Beskidzie lesistym, w obr. gm. Stuposian, prawy dopływ Wołosatki, wpadającej do Sanu w pow. liskim. Płynie na wschód przez lasy i poniżej Berezek, przysiołku Stuposian, wpada do Wołosatki. Długość biegu pół mili. 4.) **B.**, potok, także *Bystrzykiem* zwany, wypływa w Beskidzie lesistym, z grupy skalistych gór beskidzkich, Ihrowcami zwanych, dochodzących w Wysokiej 1808 m., a mianowicie po południowej stronie Wierchu Pasiecznego (1485 m.), i płynie zrazu na południowy wschód, potem nieco na północ i znowu na wschód, opłukując północne stoki góry Tarniczki (1165 m.) i wpada z lewego brzegu do Bystrzycy Czarnej. Długość biegu 1 i pół mili. Należy do obr. gm. Porohów w pow. bohorodczańskim. 5.) **B.**, potok górski w obr. gm. Kalnej, pow. doliński, w Beskidzie lesistym, wypływa w lesie między Jaworynami (1134 m.) a Przysłopem (1012 m.), płynie na południe lasem; wody rwące i leśne. Wpada z lew. brz. do Mizuńki, dopływu Świcy. 6.) **B.**, potok w Beskidzie zachodnim w Żywiecczyźnie, nastaje w obr. gm. Ujsół, w północno wschodniej jej stronie, w lesie Złatną zwanym, na południowo-zachodnim stoku wierchu Marszałkowej (920 m.); płynie przez Złatną, przysiołek Ujsoła w kierunku południowo-zachodnim, przyjmując liczne potoki górskie, tak

z pr., jak z lew. brzegu, między nimi Baczmański, Gawłowski z pr. brz., a Stracenicę z lewego brzegu. Długość biegu 11 kil. Jest on jednym z potoków, z których Soła nastaje. 7.) **B**, potok w obr. gm. Zubsuchego, ob. *Ratułowski potok.* *Br. G.*

Bystryca, ob. *Bystrzyca.*

Bystryca, rz., dopływ rz. Teterowa z prawej strony, w pow. radomyskim.

Bystryjówka, *Bystrzejewka, Bystrówka,* rz., poczyna się w gubernii wołyńskiej we wsi Ślipczycach, płynie przez wieś Kamiennybród i pod m. Radomyślem łącząc się z rz. Myką wpada do rz. Teterowa z lewej strony. Brzegi jej posiadają granit siwy i hyperstenit (labrador). Powstaje z dwu strug: Korczewatej i Koroboczka. *E. R.*

Bystryk, 1.) rz., poczyna się koło wsi Bystrzyka w pow. skwirskim, płynie na południowschód i w tymże pow. wpada do rz Horochowatki. 2.) **B.**, rz., dopływ rz. Rastawicy z lewej strony, w pow. skwirskim, do której wlewa swe wody przy mku Rużynie. *E. R.*

Bystrz, niem. *Dieblitzthal,* wś, pow. szczycieński, pod Pupami.

Bystrzanka, także *Bystrą* zwana, potok górski, powstaje z połączenia potoków Ciśniawy, Sidziny i Głazy, na granicy gminy Sidziny z Bystrą; płynie ku północnemu wschodowi nieco krętem łożyskiem, dość wązką doliną, przez wieś Bystrą, i w obr. tej gminy w północnej części pod młynem uchodzi do Skawy. Na wschodnim jego brzegu ciągnie się aż po Skawę w północno-zachodnim kierunku pasmo wzgórz, których poszczególne czubałki zwą się Na wierzbowie (626 m.), Urosowa (592 m.), Heczkowa góra (636 m.) Po zachodniej zaś stronie potoku Bystrej rozlega się las Bystra, którego największe wzniesienie n. p. m. wynosi 885 m. *Br. G.*

Bystrzanów, wś, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Tarczyn. W 1827 r. było tu 20 dm. i 155 mk.

Bystrzanowice, wś, pow. częstochowski, gm. Potok Złoty, par. Lelów. W 1827 r. było tu 27 dm. i 300 mk.

Bystrze, niem. *Biesterfelde,* wś, pow. malborski, st. poczt. Tczew. Kętrzyński w pierwotnem swojem „Studyum“ nazwał tę wieś Bystrzyce.

Bystrzec, niem. *Weisshof,* wś, folw. i młyn, pow. kwidzyński, pod Kwidzyniem, ma wójtostwo i urząd stanu cywilnego; par. katol. Tychnowy; 7 dm., 78 mk., 17 kat.; folw. ma 274 ha., wś i młyn 573 m. rozl.

Bystrzec, potok górski w Beskidzie lesistym, na terytoryum Czarnej Hory, w obr. gm. Żabiego w pow. kossowskim. Wypływa z połonin Szpecami zwanych (Szpecy, 1866 m.), płynie już to jarami leśnymi, już też przez połoniny na wschód, kamienistem łożyskiem, zabierając tak z połoniny Bystrca od północy, jak z góry Piaskowej od południa, liczne potoki górskie. Wpada z lewego brzegu do Czeremoszu Czarnego. Długość biegu 11 kilom.

Bystrzejewka, ob. *Bystryjówka.*

Bystrzejowice, 1.) wieś i folw. prywatny, pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew; od Lublina odległe w. 15, od Piasków w. 7, przy drodze bitej do Uściługa i Zamościa. Rozległość ogólna m. 1836, w czem ziemi włościańskiej m. 617, folwarcznej m. 1159, a mianowicie ornej m. 600, łąk i pastwisk 106, ogrodów warzywnych i owocowych m. 24, lasu m. 387, pod zabudowaniami, drogami i t. p. m. 34, osady karczemne m. 2; wieczyste dzierżawy m. 60. Obfite pokłady wapna i tak zw. opoki, stanowiącej wyborny materyał budowlany. Zabudowań folw. murow. 7, drewnianych 11. Grunta gliniasto-piaszczyste, zaliczane do klasy II pszennej. O granicę leżą drugie B., dawniej do klasztoru bernardynek lubelskich, dziś do skarbu należące. 2.) **B.** ob. *Bystrojowice.*

Bystrzek, olędry, pow. śremski; 13 dm., 119 mk., 89 ew., 30 kat., 18 analf.

Bystrzyca, 1.) wś nad rzeką t. n. z prawego brzegu, pow. lubelski, gm. Łuszczów, par. Bystrzyca. Leży o 12 w. na południowy wschód od Lublina a o 9 w. na półn. od Bystrzycy, mającej ruiny zamku. Posiada kościół par. murowany z XVIII w. W 1827 r. było tu 29 dm. i 198 mk., obecnie 41 dm. Parafia B. dek. lubelskiego 3839 dusz liczy. 2.) **B.**, wś. nad rz. t. n. z prawego brzegu, pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek. Leży na północ od Lublina. W 1827 r. było tu 61 dm., 462 mk. 3.) **B.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, o 3 w. na półn. wschód od Adamowa. W 1827 r. było tu 23 dm. i 167 mk., obecnie 38 dm., 315 mk. i 1383 m. obszaru. Do B. należy Bystrzycka Wola, wś i folw. w pobliżu B.; liczy 37 dm., 361 mk. i 3216 m. obszaru, w tem 2610 m. ziemi dworskiej. 4.) **B.**, wś i folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Królikowo. Rozległości mórg 35, ludności 46, od Konina wiorst 24, ob. *Biskupice.* *Br. Ch.*

Bystrzyca, wś, nad rz. t. n., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, o 3 i pół mili od Lublina. W 1827 r. było tu 28 dm. i 182 mk., obecnie 98 dm. Zamek tutejszy, niegdyś do wsi Strzyżowic należący, wystawili w pierwszych latach XVI wieku Żarczyńscy. Budowla niewielka, na jedno piętro wzniesiona, obszernemi lochami podmurowana. Miała dziedziniec murem obwiedziony, a nad bramą dosyć wysoką wieżę. Posiadali ten zamek później Gorajscy, a po nich Skarbkowie, Kiełczewscy, Kajetan Koźmian. Za dziedzictwa

Kiełczewskich, gdy się dwaj bracia na podział majątku zgodzić nie chcieli i każdy z nich pragnął zamek posiadać, podzielono się tą budowlą i odtąd każda jej połowa oddzielnego doświadczała losu. Wschodnia dająca widok na dolinę Bystrzycy, wcześnie opuszczona, z czasem poszła w ruinę, obecnie odnowił ją p. Stelmasiewicz. Zachodnia, na równinie położona, ciągle prawie mając mieszkańców, utrzymywana była w porządku, ale przerabiana stopniowo, straciła swą pierwotną postać. *Br. Ch.*

Bystrzyca, od 1865 r. *Bystrica*, mko powiatu wilejskiego, na lewym brzegu rzeki Wilii, o 38 w. od Wilna, o 14 od Wornian, najbliższej stacyi pocztowej, o 377 wiorst od źródeł Wilii, 4 stanu policyjnego i 4 uczątsku święciańskiego (IV) okręgu sądowego, posiada zarząd włość. gm., 103 mk., szkółkę wiejską i kościół paraf. prawosławny, murowany przez Zygmunta I w 1523 r., przyłączony z probostwem do fundowanej przez niego sufraganii wileńskiej; w 1760 r. wymurowany z tytułem Podwyższenia św. Krzyża, w 1865 przerobiony na cerkiew prawosławną. B. podług Stryjkowskiego i Kojałowicza była pierwszą stolicą wielkich ks. lit. Parafia B. szumskiego błahoczynija (dek.) liczy obecnie parafian prawosławnych mężczyzn 519, kobiet 509 dusz, a do 1865 była parafią klasy 5 dek. wileńskiego, posiadała w swym obrębie kaplicę Wojdaciszki i liczyła 2304 par., teraz rozdzielonych między sąsiednie parafie: worniańską, bujwidzką i ławaryską. Włościańska gmina bystrzycka dzieli się na 5 wiejskich okręgów i liczy w ogóle włościan 5098 osób w 136 wsiach, zawierających 783 domów. B. była niegdyś starostwem i w XVIII w. płaciła 1785 złp. kwarty (przez długi czas w ręku Brzostowskich). Dziś B. jest własnością miejscowej cerkwi i włościan. W pobliżu, niedaleko zaścianka rządowego Linomargi, nader stroma góra z okopami. zwana Zamkowszczyzna, śród lasu. Gmina B. liczy 5 okręgów wiejskich: 1) Bystrzyca, 1) Rubno, 3) Bujwidy, 4) Rycienie, 5) Preny. Okrąg wiejski B. w gminie B. liczy następujące wsie: Kowalówka, Tartak; zaścianki: Symoniczki, Burbliszki, Powoksza, Zybniszki, Aukszatjcie, Linomargi, Raudy, Zamkowszyzna, Rudziszki, Kłaniszki, Paluniszki, Sienakły, Rudziszki, Ignacowo (dziś inaczej Wozdwiżenskoje zwane), Milguniszki, Łosze, Żorniele, Folwarki, Juchniszki, Piotrowszczyzna, Rawy. *J. W.* 2.) **B.**, wś z zarządem gmin. w środku pow. słuckiego, niedaleko miasteczka Romanowa, nad rz. Moroczem, w 2 okręgu sądowym, w 3 stanie policyjnym (kopylskim). Gmina bystrzycka składa się z 19 wiosek i liczy 2698 mk. płci męz. *Al. Jel.* 3.) **B.**. wś rząd., pow. uszycki, gm. Osłamów, ma 124 dusz męz., 251 dz. ziemi włośc. Wieś ta była darowaną klasztorowi franciszkanów w Kamieńcu przez Zofią ze Żmiechowskich Tyszkiewiczową, wojewodzinę trocką. *Dr. M.*

Bystrzyca, 1.) wieś, pow. drohobycki, o 11 kil. od st. p. Podbusz. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 6, łąk i ogr. 45, past. 3, lasu 720; posiadł. mniej.: roli ornej 707, łąk i ogr. 319, past. 376, lasu 128 m. Ludn. rz. kat. 32, gr. kat. 503, izrael. 14: razem 549. Należy do rz. kat. parafii w Podbużu; gr. kat. par. ma w miejscu, która należy do dekanatu starosamborskiego. Właściciel większej posiadłości: Towarzystwo przemysłowe dla produktów leśnych w Wiedniu. 2.) **B.**, dolna i górna, wieś, pow. ropczycki, 1439 m. rozl., w tem 988 m. roli ornej, 104 domów, 660 mk.; parafia w Nockowy, położenie górzyste, 12 kil. od Sędziszowa.

Bystrzyca, niem. *Bystritz*, *Bistritz*, *Bistrzitz*, wieś, pow. jabłonkowski na Szląźku austr., rozl. morg. 2792, ludności 1745. Ma parafią ewang. (od r. 1782), która liczy 7000 wiernych w samym B. 1600; ma też filią par. kat. Wędrynia, st. p. i szkołę ludową prywatną. W B. jest st. dr. żel. koszycko-bogumińskiej, między Jabłonkowem a Trzyńcem, o 46 kil. od Bogumina, o 15 od Cieszyna. *F. S.*

Bystrzyca, niem. *Habelschwerdt*, m. pow. w reg. wrocławskiej, o 2 m. na płd. od Kładzka, pod 50°17′40″ sz. płn. i 34°20′5″ dług. wsch., między rz. Nissą i Bystrzycą; miasto prawie wyłącznie katolickie, otoczone murem; ma 2 kościoły katolickie, 1 ewangelicki od roku 1822. Miasto rękodzielnicze. Trzy jarmarki.

Bystrzyca, ob. *Bańska Bystrzyca.*

Bystrzyca, 1.) rzeka, bierze początek ze źródeł we wsi Sulów, w pow. janowskim. Płynie ku półn. przez wsie: Zakrzówek i Bystrzyca, Kiełczewice, Strzyżowice, Bystrzyca, Piotrowice, Osmolice, Żabia Wola, Prawdniki, Zemborzyce, Wrotków. Rury, miasto Lublin, pod wsią Tatary, folwarkiem Ponikwody, wsiami: Hajdowo, Jakubowice Murowane, Długie, Turka, Sobianowice, Bystrzyca, Charlęż i pod wsią Spiczyn wpada do rzeki Wieprz z lewego jej brzegu. Źródła B. są dosyć obfite; w dalszym biegu, przyjmując wody różnych źródeł, strumieni i rzeczek, staje się ona dosyć znaczną. Do wsi Bystrzycy płynie niziną szeroką na 180 sążni. Od Osmolic nizina ta rozszerza się i aż do samego ujścia rzeki, szeroka jest na 370 sążni; brzegi rzeki są strome, stałe, suche, wznoszące się na 3 do 4 stóp nad średni stan wody; dno rzeki piaszczyste. Nizina po największej części torfowa, w wielu miejscach rozbłocona, a to głównie z powodu podniesienia wody na młyny. Pola orne i la-

sy z obu stron niziny są wyniesione nad jej poziom na 20 do 40 stóp i mają wszędzie grunt gliniasty. Całkowita długość rzeki w rozwinięciu, wynosi 8 i pół mili; średnia szerokość od źródła aż do wsi Osmolic sążni 2, głębokość nieco więcej nad stopę; od Osmolic do ujścia średnia szerokość sążni 8, a przy ujściu 10; średnia głębokość stóp 2. Ponieważ rzeka płynie śród wzgórzystej okolicy, wylewa więc tylko w roztopach, tudzież po raptownych lub kilkodniowych ulewnych deszczach; wtedy woda wznosi się na stóp 6 nad stan zwykły i całą nizinę łączną zatapia. Na zimę woda zamarza tylko na stawach i w miejscach gdzie są płaskie lądy i większa szerokość rzeki. Do Bystrzycy wpadają: 1) pod wsią Bystrzycą z prawej strumień bez nazwiska, który wypływa w okolicy wzgórzystej wsi Rudnik, w powiecie zamojskim, z parowu głębokiego na stóp 20; płynie on kręto parowem w długości mili, ze spadkiem na jednę wiorstę stóp 4, w gruntach gliniastych; 2) rzeka Bychawka, Koza albo Samica; 3) pod wsią Kręźnicą Jarą, z lewej strony strumień bez nazwiska, którego źródło i bieg są następujące: pod wsią Jaroszewicami, w okolicy wzgórzystej, poniżej miasta Bełżyc, schodzą się trzy strumienie: jeden mający swój początek ze źródeł o pół mili pod Bełżycami, drugi płynący przez miasto Bełżyce od Kręźnicy Okrągłej o $^3/_4$ mili, a trzeci biorący początek o pół mili w parowie wsi Matczyna. Po takiem połączeniu powstały ztąd strumień przepływa około wsi: Jaroszewice, Babin, Strzeszkowice i przebiegłszy $1^3/_4$ mili uchodzi do Bystrzycy pod wspomnioną wsią Kręźnica Jara. W każdej z pięciu wymienionych wsi znajdują się młyny. Długość strumienia około 2 i pół mili, spadek na wiorstę stóp $2^1/_3$. Średnia szerokość stóp 8, głębokość w stanie zwykłym cali 9, brzegi strome, wysokie na 2 do 3 stóp; średnia szerokość niziny sążni 180, pola za nią wzniesione na stóp 30. Nizina w ogólności sucha, rozbłocona tylko powyżej stawów, utworzonych przez podniesienie wody dla młynów. Przybory wody bywają raptowne w czasie roztopów śniegowych i ulewnych deszczów, lecz wkrótce opadają. Naprzeciw wsi Kręźnicy Jarej do strumienia tego wpada z prawej strony inny mały strumień, długi pół mili, biorący swój początek ze źródeł w gruncie wzgórzystym, pod wsią Niedrzwica Duża. 4) rzeka Czerniejówka; 5) rzeka Czechówka; 6) strumień pod wsią Jakubowice Murowane. Ten ma początek w parowie, głębokim stóp 40 a szerokim średnio na sążni 20, ze źródeł pod osadą Rudnik; długi pół mili, szeroki stóp 4, kręty, koryto gliniaste; 8) rzeczka Dyrka. 2.) **B.**, rzeka. Pod wsią Lisikierz, w pow. łukowskim, wypływa z błot strumień Wilkojatka, i pod tem nazwiskiem dochodzi do wsi Świderki; od niej płynie około wsi: Wolka Domaszewska, Zofibór, Sętki, Sobole, pod nazwą Świder; dalej dopiero przyjmuje nazwę Bystrzyca, płynie pod wsiami Rozwadów, Ulan, Wola Chomejowa, Krassów, Olszewnica, Wola Osowińska, Osowno, Borki, rozgranicza dobra Wrzosów od dóbr Tchórzewek i nakoniec powyżej wsi Tchórzew wpada do rzeki Tyśmienicy, a z nią do Wieprza. Od początku swego aż do wsi Wola Chomejowa płynie prawie wprost na wschód odtąd zmienia kierunek na wschodnio-południowy. Powyżej wsi Wola Osowińska przyjmuje w siebie z prawej strony rzeczkę Bystrzycę małą, zwaną także Białowoda, która bierze początek na gruntach wsi Radoryż, w pow. łukowskim; płynie na wschód około wsi Cissownik, Ruda, Wólka Radoryska, Krzywda, Burzec, Wojcieszków, Wola Bystrzycka, Wola Bobrowa, Oszczepalin. Długość Bystrzycy mil 13, szerokość przy początku stóp 4, pod Staninem 6, Sarnowem i Świderkami 12, Ulanem 18, przy ujściu 24; głębokość stóp 5 do 6, bieg wody regularny. Okolice tej rzeki mają grunta urodzajne, złożone z próchnicy i części glinki; lądy nadbrzeżne płaskie, znacznie wyniesione nad powierzchnię wody; zalewy wiosenne nie dochodzą dalej jak na pół wiorsty, są krótko trwałe, nie zrządzają szkód; owszem przyczyniają się do użyźnienia łąk, których nad rzeką tą znaczna znajduje się obfitość. 3.) **B.**, rzeka, lewy dopływ Prosny, w W. ks. P. *Br. Ch.*

Bystrzyca, *Bystryca*, *Bystryjówka* (ob.)

Bystrzyca, 1.) prawy dopływ Dniestru. Jestto ostatnia rzeka, która z pod Beskidu lesistego do Dniestru płynie; również jest ostatnią większą rzeką, którą na górnym biegu Dniestr od pr. brz. ze sobą zabiera, i na niej kończy się górny bieg jego. Powstaje z połączenia dwóch Bystrzyc: Sołotwińskiej i Nadworniańskiej. Obie łączą się poniżej Stanisławowa a połączony potok, niespełna 16 kil. długi, poniżej Jezupola uchodzi do Dniestru. Bystrzyca Sołotwińska wypływa na samej granicy Galicyi i Węgier, z popod głównego grzbietu Beskidu lesistego, w obr. gm. Porohów w pow. bohorodczańskim, na granicy tegoż pow. z pow. kałuskim na połoninie Bystrą zwanej (1426 m.), między stokami skalistego działu beskidzkiego, zwanego Sewulą czyli Sywulą (1818 m.) i działu Negrową zwanego. Z połoniny tej śliczny rozpościera się widok. Od południa nad doliną bystrzycką wznoszą się łagodnie Nęgrowa i Bojaryn (1679 m.) wysoko w krainę kosodrzewu, a od południowego zachodu, równolegle do skalistego grzbietu Sewuli, po nad łomnicką doliną, rozpościerają się dzikie, prawie na milę długie Gorgany, z najwyższym szczytem 1611 m. W kie-

runku zaś wschodnim w oddali widać zarysy potężnego grzbietu Czarnohory, królowej Beskidu wschodniego. Źródła Bystrzycy poczynają się w moczarze mnóstwem drobnych, leniwo sączących się strug i strużek, które na wschód zdążając, po kilkudziesięciu krokach zlewają się w potężny potok, który od bystrego spadu wód swych otrzymał nazwę Bystrzycy. Moczar ten rozlega się na samej przełęczy, zwanej także Bystrą, i jest zarazem źródliskiem potoku Bystrej, dopływu Łomnicy. Przełęcz ta wznosi się na samem rozgraniczu Węgier, dawniejszego obwodu stryjskiego i stanisławowskiego. Z pod tego rozrogu tryszczą cztery walne potoki Bystra (Stryjska), Bystrzyca (Sołotwińska), Płajska (Węgry) i Salatruk (Nadworniańskie). Od połoniny Bystrej płynie Bystrzyca zwartą doliną w kierunku półn.-wsch., przepaścistą debrą w łożysku pełnem potężnych głazów i zawalonem wykorzenioną świerczyną. Tutaj też według podania ludu znachodzić się ma krynica Doboszowa, gdzie w pobliżu mają być zakopane nieprzebrane skarby Dobosza. Po 6 kil. biegu dochodzi na polanę Meżeryki (853 m.), gdzie z praw. brz. przyjmuje potok Doszczynę, w który opodal wpadają potoki Kiński i Płoski, i zwraca się na płn., płynąc zwartą debrą, porosłą do samego dna grubym borem świerkowym, otoczoną od zach. lesistym działem Studenką (1443 m.), a od wsch. Olenicą (1384 m.). Gdzieniegdzie tylko rozpościerają się małe polany, jak Szetry i Kuźmieniec. W miejscu, gdzie potok Łopuszański od l. brz. doń wpada, rozszerza się nieco dno doliny. Wody są rwące, spadek nagły, ilość wód prawie tutaj podwaja się z powodu licznych mniejszych i większych potoków, które z praw. i lew. brz. przybiera. W Hucie, najbardziej ku granicznemu grzbietowi Beskidu wysuniętym przysiołku Porohów a składającym się prócz leśniczówki z siedmiu zagród, założonych jeszcze w minionym stuleciu przez Mazurów, sprowadzonych tu niegdyś do huty szkła, dolina znacznie się rozszerza; zach. działy górskie, jak Tarniczka (1165 m.) i Hrynków (1250) z Poryczem rozstępują się coraz znaczniej, zostawiając miejsce kwiecistym łąkom, coraz częściej występującym na zachodnim jej brzegu, podczas gdy od wschodu działy górskie jak Szczyworys (1078) i Lipniki bezpośrednio doń przypierają. W miejscu, gdzie koryto Bystrzycy w Hucie jest najwęższe, zbudowano w r. 1877 wielkim kosztem tamę i szluzę do spuszczania drzewa przy niskim stanie wody. Okoliczne lasy tworzą tutaj głównie świerk i jodła z mięszanym bukiem, jaworem i olszą białą. We wsi Brodach zwraca się B. łagodnie ku wchodowi, który to kierunek zatrzymuje aż do Sołotwiny. Po tej drodze zrasza gminę Jabłonkę, poczem tworzy granicę między gm. Krzywcem i Rakowcem z jednej a Sołotwiną z drugiej strony. Dolina Bystrzycy między Jabłonką (503 m.) a Rakowcem jest już dość obszerną, od północy rozlegają się dość szeroko łąki, uwieńczone olchą i wiklem, a od połd. przypiera górski dział lesisty Lubieniec ze szczytem Wapnienką (795 m.). Minąwszy Sołotwinę, miasteczko podgórskie, malowniczo rozsiadłe w szerokiej międzygórskiej kotlinie, rozlewa się B. w coraz szerszej dolinie, dzieląc się tu i owdzie na ramiona, zwraca się za wsią Monasterczanami na północny wschód, a we wsi Żurakach na północ. Tutaj Bystrzyca przechodząc w podgórze traci zupełnie charakter górski. Obfitość wód jest tu nadzwyczaj wielka. Po prawym brzegu Bystrzycy występują łupki popielatawe, nasycone olejem ziemnym, który w pobliskiej Starnni a dalej w Dźwiniaczu na większe rozmiary wydobywają. Między łupkiem znachodzą się tu skrystalizowana siarka i nerkowaty markaryt. Płynąc ku północy, zrasza gminy Żuraki, Lachowice, Bohorodczany, następnie tworzy granicę między Łyścem, Drohomirczanami a Starym Łyścem; wreszcie przerzyna gminy Krechowce, Zagwóźdź, Pasieczną i Knihynin, zostawiając Stanisławów na boku; rozdzielając się na liczne ramiona i tworząc mniejsze i większe wyspy, tu i owdzie zadrzewione. W końcu w obr. gm. Wołczyńca, na półn. od Stanisławowa, łączy się na prawym brzegu z Bystrzycą nadwornianską. Potoki i strumienie wpadające do Bystrzycy Sołotwińskiej są następujące: a) z lewego brzegu: Łopuszna, Kuźmieniec mały, Kuźmieniec wielki, Bystrzyk, Czarny potok, Klin potok, Perehiniec, Rakowiec potok, Rakowy, Dźwiniacz, Korczowy potok, Roseński potok, Sadzawka i Czereszeńków; b) z praw. brz. Doszczyna, Rypna, Sumaryń, Płoska, Lubieniec, Maniawka, Łukawiec wielki, Stebnik i Radczanka. Długość biegu od źródeł aż do połączenia się z Bystrzycę nadworniańską czyni 77 kil. Ważniejsze wzniesienia powierzchni wody w Bystrzycą npm. 1426 m. (źródła), 853 (pol. Meżeryki), 690 m. (Huty), 537 m. (Porohy), 503 m. (ujście Płoski), 447 m. (Rakowiec), 394 m. (Żuraki), 353 m. (ujście Rakowego p.), 329 m. (poniżej Bohorodczan), 289 m. (ujście Sadzawki), 239 m. (pod mostem kole.owym), 232 m. (połączenie się z B. nadw.). Ogólny spad czyni 1194 m. na 77 kil. czyli 15‰ (na 1000 m.). Wzdłuż prawego brzegowiska tej Bystrzycy ciągnie się od Stanisławowa bity cesarski gościniec aż do Żurak, gdzie odrywa się od niego droga gminna aż do Sołotwiny po pr. brz., a do Jabłonki po lew. brz.; odtąd idzie dróżyna górska, na przemian jużto po pr., już też po lew. brzegu, aż powyżej polany Meżeryk.

Tutaj wiedzie ścieżka przez przełęcz Bystrą na stronę węgierską. — Bystrzyca nadworniańska lub Czarna nastaje z dwóch strug górskich, wytryskujących pod samym głównym grzbietem Beskidu lesistego, w dziale Czarnej Połoniny, ciągnącej się na granicy Galicyi z Węgrami, poczynającej się szczytem Bratkowską (1792 m.) a kończącej się Czarną Klewą (1723 m.). Płynie ku północy głębokimi jarami i debrami, szybko tocząc swe wody i liczne przybierając górskie potoki a zwłaszcza z lewego brzegu, jak Bratkowiec, Gropieniec z Durnińcem, Rafaiłową, Kozarką i Salatruk, napływające zpod głównego grzbietu beskidzkiego, ciągnącego się od przełęczy Bystrej (1426 m.) t. j. źródeł Bystrzycy sołotwińskiej, aż do szczytu Bratkowskiej w kierunku połudn. Z prawego zaś brzegu wpada potężny potok górski Douszyniec. Odtąd zwraca się na płn. wschód, ustawicznie niezmierzonemi lasami, doliną zwartą, która tu i owdzie rozwiera się na polanach. Dopiero po przyjęciu potoku Maksymca z lew. brz. rozszerza się ona znaczniej, a B. płynie śród kwiecistych łąk paśmistych we wsi Zielonej, ostatniej osadzie górskiej w dorzeczu tej rzeki. Od zachodu przypierają do B. działy górskie jak Maksymiec (1490 m.), Slanimir (1549 m.) i Czortka (1259 m.), a od wschodu Brzeczowaczka (1232 m.), góra Ardzałuczna (1049 m.) i Pasieczanka (1215 m.). W Pasiecznej staje się B. nadw. spławną; dolina bardzo się rozszerza, a działy górskie od wschodu rozstępują się coraz bardziej, podczas gdy od zach. przypierają do lewego brzegu Bystrzycy bezpośrednio. Minąwszy Pniów dostaje się w obręb gm. Nadwornej, a przerznąwszy gościniec nadworniański, rozbija się na liczne ramiona które, w obrębie gminy Nazawizowa znowu się łączą. Najważniejszy taki rozdział nastaje w gminie Fitkowie i ciągnie się na 11 i pół kil. na północ; wschodnie ramię przerzyna gm. Fitków, Cucyłów i Tyśmieniczany; zachodnie zaś ramię gminę Grabowiec. Oba ramiona łączą się znowu ponizej Tyśmieniczan. Ale już po krótkim biegu w obrębie gminy Chomiakowa znowu rozdziela się na dwa koryta, z których zachodnie tworzy główny prąd Bystrzycy, lewe zaś, minąwszy Czerniejów, w Chraplinie łączy się z głównem korytem na to, aby już w sąsiedniej gm. Mykietyńcach na nowo utworzyć odrębne smugi wodne, zraszające Mykietyńce, Uhorniki i Podłuże i w pobliżu ujścia Worony w tej ostatniej gminie łączące się z głównem korytem. W obrębie gminy Wołczyńca zlewają się obie Bystrzyce. Z lewego brzegu wpadają doń potoki: Bratkowiec, Gropieniec z Durnińcem, Rafaiłowa, Salatruk, Dobromirecki potok, Maksymiec, Chrepelów, Czorcin, p. Buchtowiec, Bitkowiec z Bitkowczykiem, Łukawiec mały, Łukawiec i Horocholina z Pochówką. Z prawego zaś brzegu: Douszyniec, Dzierdziniec, Zielenica, Pasieczna, Hnilica woda i Worona. Długość biegu od źródeł do połączenia czyni 86 kil. Ważniejsze wzniesienia pow. wody n. p. m. 1150 m. (źródła), 825 m. (Kruhły łuh), 757 m. (ujście Rafajłowy), 620 m. (ujście Chrepelowa), 560 m. (ramię wschodnie w Tyśmieniczanach), 259 m. (most kolejowy), 232 m. (połączenie obu B.). Ogólny spad 918 m. na 86 kil. a więc przeszło $10^{0}|_{00}$ (na 1000 m.) Obie B. płyną kręto; gęste jazy na nich czynią spław tylko na większej wodzie podobnym, gdzie woda wierzchem jazów wali i spławy unosi. Wody ich są górskie, czyste źródłowe, nagłe i rwiące. Połączona Bystrzyca toczy swe fale w kierunku północnym przeważnie łąkami, doliną stykającą z doliną naddniestrzańską, w krętem korycie przez Wołczyniec, Jannicę i Jezupol, pod którym po 16 kil. biegu uchodzi kilku ramionami do Dniestru z prawego brzegu. Podczas gdy lewy brzeg połączonej Bystrzycy jest łagodnym i płaskim, to znowu brzeg prawy jest nadzwyczaj stromym, przedewszystkiem w Jannicy, i tutaj całe brzegowisko zwie się Ścianką. Ujście leży 213 m., wysoko n. p. m. Przyjmuje z lewego brzegu znaczny potok Pawełcze, Ciężówkę i Jezupolski potok. 2.) **B.** tyśmienicka, znaczny strumień górski, wypływa w obrębie gminy Bystrzycy (w pow. drohobyckim) w Beskidzie lesistym, z pod góry „Na bahnach“ (742 m.). Płynie zrazu głębokim wądołem przez Bystrzycę ku północno-północnemu zachodowi, a zabrawszy we wsi Smolnej z lewego brzegu potok Zber, zwraca się ku północnemu wschodowi; płynie już nieco szerszą doliną przez Załokieć. Zasilona z prawego brzegu wodami obfitego potoku Opaki, płynie krętem łożyskiem na północ przez Podbuż, gdzie z lewego brzegu przyjmuje Stronawkę. Mija Podmanasterek, Uroż, Winniki, Mokrzany, Hołodówkę, a pod Sielcem zabiera z prawego brzegu Stupiankę, z lewego zaś Gniłę; w Oziminie, zabrawszy z lewego brzegu wody potężnego strumienia Czerchawki, zwraca się na zachód. Aż po wieś tę płynie B. okolicą górską. Odtąd płynie krajem równym, a właściwie dniestrową doliną, podmokłą okolicą leżącą po prawym brzegu Dniestru, na przestrzeni między Hordynią a Terszakowem, gdzie Bystrzyca do Dniestru wpada z prawego brzegu (o 54 kil. od ujścia Strwiąża). Na tej przestrzeni mija gminy Noworzyce, Prusy, Ortyniec, Dorożów, Hruszów i Tynów. Długość biegu 75 kil. Oprócz powyżej podanych dopływów przyjmuje jeszcze z prawego brzegu Załokieć, Wielki potok, Ciasny, Werhowy, Tyśmienicę, Letniankę. Dolina Bystrzycy od źródeł aż po Podmanasterek jest dość wązka, otoczona obustronnie dość znacznemi

wzgórzami, które pod Podmanasterkiem rozstępują się, otwierając Bystrzycy coraz szerszą dolinę. Nad prawym brzegiem w górnym jej biegu znaczniejsze czubałki od południa ku północy, między źródłami a doliną Opaki, zwą się Kohutów horb (Grzbiet Kogutów, 826 m.), Kobyła (820 m.), Las Ihnatów (640 m.), Czeledny (602 m.); od doliny Opaki aż po źródła Stupianki: Na Hreble (551 m.), Magura (735 m.), Szepetnik (649 m.), Zawata góra (641 m.). Nad lewym zaś brzegiem między źródłami Bystrzycy a doliną Zberu wznosi się las Rudawka (766 m.); między doliną Zberu a doliną Stronawki Jalinka (740 m.), Dumianka, las Rubany (585 m.), Wołczyny (528 m.); na północ od Stronawki Łopuszna (648 m.) nad Podmanasterkiem. 3.) **B.**, potok, wytryskujący w Nockowskich krzakach, na wschodnim stoku lesistego wzgórza Budzisza (449), w obrębie gminy Bystrzycy w pow. ropczyckim (w Galicyi); płynąc zrazu na wschód, zwraca się na północ, przerzyna Bystrzycę dolną, Wiśniową, Olimpów, Wiercany, Swierzyce, gdzie z prawego brzegu przyjmuje potok Będziemyśl, następnie przez Sielec. Tutaj kierunek północny zamienia na północno-zachodni; w obrębie gminy Sędziszowa przerzyna kolej Karola Ludwika i gościniec główny; przepływa przez północne przedmieście Sędziszowa, mija jeszcze gminy Wolicę ługową, Borek wielki i mały śród obszernych łąk, i przy ujściu swym do Wielopolki łączy się z Budziszem. 4.) **B.**, potok, powstaje na wielkich błotach naddniestrzańskich w obrębie gminy Bilinki Wielkiej, w pow. Rudki, odprowadza wody z tych błót zrazu na południe, poczem omijając Bilinkę od północy, zwraca się na zachód; przepływa gminę Hordynię i po półmilowym biegu uchodzi do Dniestru z prawego brzegu. 5.) **B.**, ob. *Bistritza*. *Br. G.*

Bystrzyca, *Weistritz*, ob. *Wystrzyca*.

Bystrzyce, wieś, powiat rówieński, nad Słuczem, na 315-ej wiorście biegu tej rzeki, z kaplicą katolicką parafii Niewirków. Ma składy mąki wysyłanej wodą w Pińszczyznę. O wiosce tej i jej właścicielach pisze T. J. Stecki w Wieku (Nr. 187 z r. 1879). „Jestto obszerna wieś poleska, z pięknym domem wiejskim i ogrodem ze starych szpalerów, nad rzeką rzuconym. „Bystrzyca, słowiańska bogini piekielna, na cześć której wiele osad założonych było:“ tak wyrażają się stare kroniki; bez wątpienia więc i osada tutejsza nazwę od niej trzyma, a że prąd Słucza nadzwyczaj jest tu podniesiony a bogini, jak mówi mitologia, miała być bardzo porywczą, zdaje się to więc domysł nasz wspierać. Początkowe dzieje tej osady nieznane; występuje ona dopiero pod koniec XV wieku, obok Hubkowa, Siedliszcz i t. d., i wspólne koleje z fortuną Siemiaszków przechodzi przez dwa wieki z górą. W roku 1797, kiedy kasztelanic Adam Bierzyński, po tragicznej historyi siostry swej Apolonii, ustąpił jej smutną siedzibę w Ludwinopolu; sam pozostał przy Bystrzycach, które upiększył i ozdobił, wprowadzając do nich młodziutką swą małżonkę, Teresę Walewską, wojewodziankę sieradzką. Niedługo potem sprzedał Bystrzyce kasztelanic Tomaszowi Jabczarskiemu, już w początkach tego stulecia— a ten je znowu odstąpił Wincentemu Omiecińskiemu, byłemu oficerowi armii greckiej, który wojaczkę w dalekich krajach zamienił na spokojny urząd obywatelski marszałka powiatowego i tu długie lata, otoczony rodziną, spędził. Nieszczęśliwe obroty finansowe legionisty greckiego zmusiły spadkobierców jego do sprzedania w ostatnich czasach tej pięknej majętności jakiemuś towarzystwu przemysłowemu.“

Bystrzyce, 1.) wś, pow. mogilnicki; 8 dm., 75 mk., 24 ew., 51 kat., 36 analf., st. poczt. i kol. żel. Mogilno o 4 kil. 2.) **B.**, młyn, pow. mogilnicki, ob. *Trzemeszno*. *M. St.*

Bystrzyce, m. na Morawie, pod wzgórzami zwanemi Jawornik i Wysoki Kamień, pamiętnemi walką z Mongołami w r. 1241.

Bystrzyce, ob. *Bystrze*.

Bystrzycka Wola, ob. *Bystrzyca*.

Bystrzyczanka, rz., lewy dopływ Wilii pod Bystrzycą.

Bystrzyk, *Bystryk*, 1.) wś, pow. skwirski, nad rzeką Bystrzykiem, wpadającą do Rostawicy, o 5 w. od m. Rużyna, o 36 w. od miasta pow. Skwiry. Mieszkańców 1631 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Należy do Czeliszczewej. Ziemi 5109 dz. wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny w m. Rużynie, policyjny w m. Skwirze. B. ma kaplicę katolicką parafii Borszczajówka. 2.) **B.**, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Klitenką, wpadającą do rz. Hnyłopiaty, o 3 w. od Berdyczowa. Mieszkańców 530, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna. W samej wsi wały i ślady starego gródka. Ziemi 2215 dz. pierwszorzędnego czarnoziemu. Należy do Dawidowskich. Zarząd gminny i policyjny w m. Berdyczowie. *Kl. Przed.*

Bystrzyk, rzeczka, ob. *Bystryk*.

Bystrzyk, ob. *Bystry*.

Byszcze, ob. *Biszcze*.

Byszew, 1.) wś, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów, obszaru morgów 1099 i 33 dm. W r. 1827 r. było tu 11 dm. i 130 mk. 2.) **B.**, folwark i wieś, pow. łęczycki, gm. i par. Witonia. Ma obszaru morgów 1054. W 1827 r. było tu 25 dm. i 278 mk., obecnie 26 dm.

Byszew, mko pow. słonimskiego z fabryką sukna.

Byszew, ob. *Byszów*.

Byszewa, ob. *Byszewo*.

Byszewice, wieś szpitalna, pow. rawski, gm. Regnów, par. Rawa, na prawo od drogi bitej z Rawy do Nowegomiasta. Należy do szpitala św. Ducha w Rawie, ma 978 m. obszaru. W 1827 r. było tu 15 dm. i 98 mk.

Byszewo, 1.) wieś i folw. nad rz. Pełtą, pow. makowski, gm. i par. Karniewo, 1354 m. obszaru. W 1827 r. było tu 12 dm. i 90 mk. 2.) **B.**, ob. *Bujny*. *Br. Ch.*

Byszewo, *Byszewa*, mała wieś w pow. bydgoskim, między jeziorami pięknie położona, 11 dm., 99 mk., 3 ew., 96 kat., 34 analf. Oprócz szkoły posiada kościół stary, murowany, parafialny, po dawniejszych cystersach, który był przez niejaki czas klasztorny. W Byszewie fundował klasztor cysterski Mikołaj Zbrożek, podskarbi księcia kujawskiego Kazimierza, zapisując krótko przed śmiercią r. 1250 na ten cel oprócz Byszewy 8 innych pobliższych wiosek. Pierwsi zakonnicy przyszli tu w r. 1253. Długo jednak nie mogli pozostać, gdyż krzyżacy, mszcząc się nielitościwie, zburzyli cały klasztor. Następnie w r. 1288 przenieśli się na stałe do Koronowa. W Byszewie pozostał i nadal kościół (odtąd parafialny), którym sami ci cystersi zarządzali. Warto wspomnienia, że w Byszewie od najdawniejszych czasów obraz N. M. Panny cudami słynie, do którego lud i dziś jeszcze dosyć licznie pielgrzymuje na odpusty. Czytamy w aktach, że ten obraz znaleziony jest w jeziorze, które z tej przyczyny nazywa się Świętem. *Ks. F.*

Byszewy, wś, pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Skoszewy. W 1827 r. było tu 13 dm. i 109 mk.

Byszki, *Byski*, wieś, pow. brzeżański, 820 mk., t. j. 395 mężczyzn, 425 kobiet, razem 183 rodzin. Rz. kat. osób 94, należących do par. w Buszczu; gr. kat. 709, izraelitów 17; przestrzeni 2477 m., mianowicie 1237 m. ról ornych, 34 m. łąk, 124 m. ogrodów, 164 m. pastwisk, 861 m. lasu, 36 dróg, 3 m. wody, 28 m. innych przestrzeni. Parafią gr. kat. dek. brzeżańskiego ma w miejscu, do której także należy granicząca wieś Potok, 436 dusz, i filia w Seńkowie. Własność Stanisława hr. Potockiego. *B. R.*

Byszki, niem. *Bischke*, wś, pow. chodzieski, 17 dm., 199 mk., 4 ew., 195 kat., 54 analf. St poczt. i kol. żel. Piła o 11 kil. 2.) **B.**, folw., pow. chodzieski, 1171 m. rozl., należy do domin. Dziembowa. *M. St.*

Byszki, *Zbyszki*, niem. *Buessen*, *Bussen*, folw., pow. wałecki, w byłem starostwie drahimskiem, nazywany w dokumentach z r. 1677 Bysno, należy dziś do dóbr Wielboki, ma 4 dm., 52 mk. ewang. Zdaje się, że podana u Kętrzyńskiego nomenklatura Bezy odnosi się do tej samej miejscowości. Jest też w pow. wałeckim leśnictwo Büschken (ob.), którego nazwy polskiej Kętrzyński nie podaje.

Byszkowskie jezioro, w pow. wałeckim, między Byszkami a Nadorzycami.

Byszlaki, wś, pow. piński, na granicy łuckiego, nad Styrem.

Byszów, wieś i folw., i Byszowska-kępa, folw., pow. sandomierski, gm. i par. Klimontów. Posiada gorzelnię. W 1827 r. było tu 27 dm. i 164 mk., obecnie liczy 27 dm., 205 mk.. 574 m. ziemi dworsk. i 156 włośc.

Byszów, *Byszew*, mko, pow. kijowski, o 50 w. od Kijowa, nad rzeczką Łupą, wpadającą ztąd o kilka wiorst do Irpenia. B. znajduje się na krańcu pól i lasów, i ztąd też przysłowie ludowe powiada, że „Byszow, z Polisia wyjszow“. Istotnie B. zapowiada niby wstęp do polistej Ukrainy, chociaż urywki lasów jeszcze się tu miejscami ciągną, i dopiero za Chwastowem i Motowidłówką konają już lasy, i wyziera kraj jakby odkrojony, innego pozoru. Krąży głucha wieść pomiedzy ludem, jakoby w niepamiętnych, bardzo odległych czasach była tu osada grecka, śród której aż trzy rynki, czyli targowiska i kilka rachowano cerkwi. Podobne tradycye o greckich jakoby osadach, do wielu miejsc na Ukrainie są przywiązane. Dowodzi to tylko bardzo dawnego ich początku. W dawnych wiekach było tu grodzisko (horodyszcze). Tradycya miejscowa niesie, że niegdyś za starych lat nieprzeliczony rój ordyńców stanął groźnie przed Byszowskiem grodziskiem, do którego lud zbiegł się był zewsząd i w niem zamknął. Orda, opasawszy dokoła grodzisko, zaczęła je dobywać. A bronił grodu jakiś rycerz ślepy (łycar slipyj). Tatarzy z zapalczywością nacierali. Łucznym ich pociskom odpowiadano pociskami z kusz. Po zaciętem atoli a daremnem dobywaniu przez kilka dni, orda już odstępować miała od oblężenia, gdy jakaś niewiasta niegodziwa, zażarta na zgubę grodu, ostrzegła tatarów, iż w grodzie zapasy żywności zbliżają się ku końcowi. Tak było w istocie; w grodzie nie stawało zapasów, cały lud był w rozpaczy; jedni rzucali się do wody i topili się, inni zabijali się. I znowu orda natarła i dobyła grodu. Rycerz ślepy, broniąc się, życie ze krwią wylał, lud wycięto do nogi, a „czeladź białą“ uprowadzono w jasyr. I długi czas stał Byszów pustką, bo osady ani śladu nie było. Ze zgładzonego grodu pozostały same zgliszcza i popioły. Z dokumentów znajdujących się w archiwum Charlęskich w Paszkówce wyczerpaliśmy następujące daty odnoszące się do Byszowa. Widać z nich, że w pierwszej połowie XV wieku Byszów należał do rodziny Położów. Była to rodzina miejscowa, pochodząca ze starego pnia szlachty kijowskiej. Owóż dziedziczyli na Byszowie naprzód Senko

Wołodkowicz Połóz, następnie syn tegoż Semen Połóz, klucznik kijowski, ale na tym wygasł już był ten ród po mieczu, bo Semen zostawił tylko jednę córkę Fennę, która wyszła naprzód za kniazia Dymitra Wodynickiego, a potem powtórnem małżeństwem za kniazia Dymitra Lubeckiego. Byszów atoli niedługo był w posiadaniu kn. Lubeckich, bo kniaź Dymitr miał tylko syna Bohusza, który zmarł młodo i córkę Fennę, która po bracie odziedziczywszy całą fortunę ojcowską, pierwszym związkiem żyła z Melchiorem Nasiłowskim, powtórnym ze Szczęsnym Charlęskim, w którego też dom i Byszów wianem wniosła. Charlęscy her. Bończa pochodzili z woj. lubelskiego, gdzie mieli swój Charlęż, gniazdo rodzinne, Szczęsny Charlęski, osiadłszy w kijowszczyźnie, doszedł tu wielkich wpływów i znaczenia. Przez całe życie był podkomorzym kijowskim. Po śmierci pierwszej swej żony, z którą miał tylko dwóch synów Mikołaja i Stanisława, ożenił się po raz wtóry z księżniczką Katarzyną Zbarazką i z tą miał jednego tylko syna Jerzego i córek sześć. Szczęsny Charlęski na posadzie dawnego grodziska byszowskiego wzniósł obronny zameczek, usypał wały i uzbroił. Umarł on w późnym wieku około 1607 r., pochowany w Kijowie w dominikańskim kościele. Po nim właścicielem Byszowa był Jerzy Charlęski, syn jego, ożeniony z Anną Mikulińską. On to duchem pobożności wiedziony postawił w Byszowie drewniany kościół z rezydencyą dla księdza, w której też dla odbywania posług parafialnych wkrótce zamieszkał niejaki ksiądz Zuzerski, ale bez funduszu, jedynie za pensyą zamkową jako kapelan. Fundacya tego kościoła dokonana została jeszcze za życia matki Jerzego, Szczęsnowej Charlęskiej (z domu ks. Zbarazkiej), która gdy zeszła z tego świata, zwłoki jej zostały pochowane w sklepie tutejszego kościoła. Jerzy Charlęski niemało się przyczynił do wzrostu Byszowa, który w skutek jego starań za przywilejem królewskim na miasteczko został przeistoczony. Po jego śmierci wdowa jego została dożywotnicą Byszowa i wyszła powtórnie za mąż za Łukasza Witkowskiego podsędka kijow. Syn Jerzego jedyny Samuel Charlęski, po ukończeniu nauk na akademii krakowskiej, udał się w podróż do cudzych krajów, ale w Augsburgu zachorował i zszedł z tego świata. W archiwum Charlęskach znajdował się jego testament z 1644 r., pisany w Augsburgu. W testamencie tym uprasza on matkę, aby zwłoki jego zostały pogrzebane w byszowskim kościele, gdzie spoczęły już ciała babki jego i ojca Jerzego, przytem zapisuje na kościół byszowski summę 10 tysięcy złp. Matka jego, Łukaszowa Witowska, zostawszy dożywotniczką Byszowa, zajęła się bez zwłoki wypełnieniem testamentu, jakoż zrestaurowała kościół byszowski i następnie wprowadziła do niego oo. dominikanów, którym w r. 1644 zapisała na wieczny fundusz wsie Lisznię i Dobkowszczyznę. Biskup kijowski Sokołowski potwierdził tę fundacyą a ks. Piotr Sierakowski, przeor klasztoru kijow. dominikańskiego, wprowadził do Byszowa czterech zakonników i jednego braciszka. Pierwszym wikaryuszem byszowskim był Piotr Rozwadowski, znany nam z tego, że zostawił ciekawe notatki o kijowskim klasztorze dominikanów. Ale Witowska niedługo władała Byszowem: „zawiodła go ona, jak mówi dokument za 40000 złp. Katarzynie z Charlęża Osińskiej,“ córce Szczęsnego Charlęskiego a ciotce zmarłego Samuela. W 1649 r. kozacy pod dowództwem Hołuba wpadli do Byszowa. Kilkunastu szlachty zabili. Dominikanie, jako w czasie „hosticum“ wszystkie „supellektylia“ (ozdoby) kościelne i kosztowności zawczasu byli pochowali w cerkwi: srebra pozabierali, „portatele“ potłukli. Odtąd Byszów przestał być na długo siedliskiem swoich dziedziców. Osińska wyniosła się na Wołyń, a potem po traktacie hadziackim przesiadywała w Białejcerkwi u komendanta tej fortecy Jana Stachórskiego, za którego wydała siostrzenicę swoją Izabellę Massalską. Byszów następnie spadł na starszą linią domu Charlęskich t. j. idącą od Stanisława, syna Szczęsnego, podkom. kij. wyżej położonego, który to Stanisław miał syna Szczęsnego a ten Dominika Konstantego. Ten zaś ostatni już wtedy nie żył, zostawiwszy z Maryanną Lubowidzką, syna Franciszka Jana. A więc Byszów spadł na tego Franciszka Jana, który atoli był wtedy małoletnim. Tymczasem zaledwie Osińska zamknęła oczy, Tyszkiewicze, korzystając z małoletności dziedzica Byszowa, zagarnęli to miasteczko. Tyszkiewicze rościli prawo do Byszowa z tego powodu, że jedna z córek Szczęsnego Charlęskiego podkomorzego kijow. była za Abrahamem Tyszkiewiczem i należała się im z tych dóbr czwarcizna. Odtąd pomiędzy opiekunami małoletniego Charlęskiego a Tyszkiewiczami wszczęły się wzajemne najazdy i wypędzania. Akta ówczesne zachowały nam ich pamięć. Dopiero w 1689 r. Franciszek Jan Charlęski, doszedłszy lat, za pomocą Semena Paleja, pułkownika kozackiego, zdołał wyzwolić swój dziedziczny Byszów z posiadania Karola Tyszkiewicza. Ale niepokoje kozackie nie ustawały. dominikanie już byli wrócili. Tymczasem w r. 1711 Filip Orlik, adherent Mazepy, przyszedł pod Byszów i miasto obległ, przez trzy niedziel one dobywał; nakoniec ludzie, nie mogąc ataku wytrzymać, w zamku się zamknęli, tam w kościele, „gdy msza św. była, podczas elewacyi samej słyszany był głos dziecięcia rzewliwie

płaczącego, pełen kościół był ludzi, i rozumieli, że kto na sklepienie dziecię zaniósł, lecz potem gdy szukano dziecięcia, a nie znaleziono, wszyscy się trwożyć zaczęli, jakoż prędko tego dnia kozacy zamku dobyli, księży i innych wielkie mnóstwo ludzi będących prawie wszystkich wycięli (Orłowski: Defensa)." Widać że kościół B. uległ też był zniszczeniu, bo kiedy w 1729 r. ksiądz prowincyał Maryan Pruski wprowadził na nowo uroczyście dominikanów do Byszowa, to wtedy, jak nas uczy księga byszowskiego klasztoru, ani klasztoru ani kościoła nie było, i tenże ks. Pruski „poświęcił tylko miejsce gdzie był kościół i chrustem kazał ogrodzić"; dominikanie nowowprowadzeni musieli przemieszkiwać jakiś czas w jednym z budynków zamkowych. Franciszek Charlęski atoli w rok po wprowadzeniu dominikanów zbudował na miejscu dawnego kościoła, na sklepie grobowym Charlęskich, z rozebranego pustego budynku na zamku, niewielką kapliczkę „z sążniową zakrystą". Obraz cudowny Matki Boskiej wnet też został przeniesiony z dzwonnicy cerkiewnej, gdzie go dotychczas przechowywano i lokowany w tejże kapliczce w głównym ołtarzu. I dopiero w 1739 r. za staraniem ks. wikarego Musiałkiewicza stanął tu nowy kościół. Klasztor zaś stanął dopiero w 1787 r. przez ks. Anzelma Piątkowskiego wystawiony. W 1751 r. d. 20 listopada, biskup kijowski Ignacy Sołtyk zjechał do Byszowa, zwiedzając dawno nie zwiedzane kościoły i konsekrował tutejszy kościół, pod tyt. Matki Boskiej Rożańcowej. Dzień dedykacyi tegoż kościoła naznaczony został w niedzielę drugą po Trzech Królach. Fest ten kościelny był zawsze obchodzony solennie. Jezuici białocerkiewscy zjeżdzali z kazaniami. Za wizyty ks. bisk. Sołtyka kościół B. był z „drzewa sosnowego, w kostkę oprawionego". W 1782 r. istniała przy konwencie szkółka, ale bez żadnego funduszu. W 1796 r. Bohusz Siestrzeńcewicz, arcybiskup mohylowski, wizytując kościoły przyłączone do jego archidyecezyi, zjechał był na wizytę do Byszowa. W 1821 r. klasztór B. miał funduszu 65420 złp. W 1832 r. klasztor B. uległ kasacie i od tego czasu kościół tutejszy jest obsługiwany przez proboszcza. Par. katol. B. dek. kijowskiego liczy dziś 304 wiernych. Cerkiew dziś istniejąca, niegdyś unicka, była zbudowaną w 1762 r. Już około 1721 r. żydzi zaczęli w B. osiadać. W archiwum Charlęskich w Paszkówce znajduje się ciekawy dokument, na mocy którego niejaki starozakonny Icko Oserowicz przyjął dobrowolne poddaństwo miejskie w Byszowie u p. Józefa Charlęskiego, cześnika liwskiego, i przysiągł na to publicznie w szkole kahału. W 1774 r. dla polepszenia bytu mieszkańców Antoni Charlęski, dziedzic tego miejsca, zaprowadził był w B. jarmarki, ale bez zezwolenia wyższej władzy, ze szkodą uprzywilejowanych jarmarków w sąsiedniej Jasnohorodce. Jakoż z książętami Szujskimi, dziedzicami tego miasteczka, miał o to proces. W 1768 r. Bondarenko, herszt hajdamaków, wpadł tu na czele swojej bandy. Dwór został zrabowauy a także kościół i klasztor. Po zejściu bezpotomnem Antoniego Charlęskiego, pułkownika wojsk kor., Byszów przeszedł w spadku na synowców jego, Aleksandra i Leona. Leon Charlęski, szambelan J. K. M., miał dwóch synów: Franciszka, marszałka kijow. i Feliksa. Pierwszy z nich był dziedzicem Byszowa, umarł 8 października 1855 r. Był to ostatni dziedzic B. z rodu Charlęskich. Wsie składające klucz byszowski za dziedzictwa Charlęskich były: Byszów, Worobijówka, Paszkówka, Hrużka, Lisznia, Leonówka, Sosnówka, Wulszka, Jurówka, Jastrzębna, Koziczanka. W najnowszych czasach nabyła Byszów księżna Cecylia z Morzkowskich Radziwiłłowa a potem odprzedała tę majętność Gruszeckiemu. Mko B. liczy teraz 2709 mk., z tego 43 kat., 780 izr. Dobra B. mają 5190 dzies. gruntu wybornego (Edward Rulikowski).

Byszów, 1.) wieś, pow. sokalski, w okręgu celno-granicznym, nad samą granicą między Galicyą a rossyjskim Wołyniem, oddaloną jest od Sokala o 3 mile na wschód, a o 2 mile od Tartakowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 383, łąk i ogrodów 126, pastwisk 9, lasu 1497; posiadłość mniejsza: roli ornej 676, łąk i ogrodów 259, pastwisk 6 m. Ludności rzym. kat. 188, gr. kat. 317, izraelitów 12: razem 517. Należy do rzymsko-katolickiej parafii w Stojanowie, grecko-katol. w Torkach, wiosce sąsiedniej. Wieś ta posiada szkołę filialną. 2.) **B.** (z Mielnicą), wieś, pow. podhajecki, w leśnej i górzystej okolicy, oddalona na połud. zachód od Podhajec o 3 mile, na połud. wschód od Bursztyna o 3 mile, od stacyi kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej w Haliczu o 1 milę. Przestrzeni posiadłość większa: roli ornej 418, łąk i ogrodów 74, pastwisk 76, lasu 403; posiadłość mniejsza: roli ornej 656, łąk i ogrodów 336, pastwisk 35 m. Ludności rz. kat. 162, gr. kat. 438, izraelitów 31: razem 631. Należy do rz. kat. parafii w Horożance, gr. kat. par. w Dryszczowie, której B. jest filią. *B. R.*

Bysztynek, ob. *Bisztynek*.

Bytcza, *Bytcze*, wieś z zarządem gminnym w pow. borysowskim, o milę od powiatowego miasta Borysowa odległa, niedaleko historycznego Stachowa, nad rz. Bytczą lub Bytczanką, lewym dopływem Berezyny. W dniu 26 listopada 1812 r. Bytczę oblegał ks. Reggio, zakrywając tyły przypartej do Berezyny armii Napoleona. B. leży w 1 stanie policyjnym,

w 1 okręgu sądowym, ma szkółkę gminną. Gmina bytczańska składa się z 37 wiosek i liczy 1064 mk. płci męz. *Al. Jel.*

Byteń, 1.) wieś, pow. kowelski, gm. Hołoby. Własność Feliksa Czarneckiego a w małej części Chojeckiego i Bałkowskiego. Ziemi 1750 dz., w tem dworskiej 1010 dz., włośc. 740 dz.; 50 dm., 320 mk. Ziemia na pokładzie kredowym. Narzecze rusińskie. *A. Br.* 2.) **B.**, miasteczko, pow. słonimski, dawniej w województwie nowogrodzkiem, nad rzeką Szczarą między lasami położone; o 165 w. od Grodna, o 28 od Słonima, o 20 od Żyrowic. Gniazdo dawnej rodziny Tryznów. Z tych Mikołaj Tryzna, podskarbi wielki litewski, testamentem swoim 30 lipca 1640 r. całą tę majętność klasztorowi bazylianów, fundacyi swoich przodków tu niegdyś istniejącemu, miał zapisać. Wszakże prawnuczka jego Szemiotówna z Tryznianki się rodząca, poszedłszy za Tyzenhauza, starostę dyamentowskiego, wytoczyła sprawę o dziedzictwo i długo bazylianów prawowała; nakoniec sukcesorowie jej, wyrokiem trybunalskim roku 1779, ostatecznie Byteń od bazylianów odebrali. Podług podań miejscowych następne zdarzenie miało dać powód do sprawy o Byteń i do jej wygrania. Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski, modląc się raz w kościele w Nowogródku, siadł przypadkiem w ławce obok dewotki, śpiewającej z kantyczki pieśń: „Żyrowice, łask krynice,“ i zauważył, że dewotka jeden z dalszych wierszów tej pieśni: „Tu pau Tryzna, Cuda wyzna, Byteń na zakon daje,“ nie śpiewała „na zakon“, ale „na zastaw.“ Uderzony tą odmianą wyrazów, zajrzał w kantyczkę i dostrzegłszy, że istotnie zastaw zamiast zakon było wydrukowane, zajął się poszukiwaniem przyczyny, zkąd ta różnica wyrazów pochodziła; jakoż miało się pokazać, że pierwsze wydania kantyczek miały zastaw w tej pieśni, co w następnych drukarnia żyrowicka przemieniła na zakon. Następne usilne szperania po archiwach miały przekonać Tyzenhauza, że początkowo Tryznowie nie na dziedzictwo, ale prawem zastawnem oddali Byteń bazylianom. Rozwinął się proces, skutkiem którego zakonnicy ci pomienione dobra oddać byli zmuszeni. Około r. 1740 wyniesiony był ów klasztor na opactwo dla Szymona Jackiewicza Stawrowskiego, który słynąc wielką świątobliwością gdy nie chciał przyjąć ofiarowanego sobie dostojeństwa metropolity, skłoniony został do objęcia tu urzędu przełożonego, z tytułem opata; godność ta jednak razem ze śmiercią jego ustała. Byteń podczas srogiego spustoszenia Litwy w r. 1655 zniszczony i zrabowany został; cerkiew wielką wymurował tu między rokiem 1708 a 1710 Józef Piętkiewicz, przełożony klasztoru, która po kasacyi zakonu zajęta jest teraz na kościół prawosławny. B. ma 1926 mk., t. j. 900 męż., 1026 kob., w tem 1500 izr. R. 1858 było 975 mk., t. j. 509 izr., 403 prawosł., 63 kat. W B. jest zarząd policyjny pięciu gmin, dekanat prawosławny, przystań na rzece, jarmark w końcu czerwca.

Byteń, *Biten*, ob. *Bytyń*.

Bythin, ob. *Bytyń*.

Bytków, ob. *Bitków*.

Bytków, niem. *Bittkow*, pierwotnie może *Witków*, wś, pow. bytomski, o milę od Król. Huty, w par. Michałkowice. Ma piękną owczarnię, piece wapienne, cynkowe, żelazne, i kopalnie węgla kamiennego.

Bytkowo, 1.) wś, pow. poznański, 4 dm., 44 mk., wszyscy kat., 25 analf. 2.) **B.**, dominium, pow. poznański, dawniej należało do dóbr Soboty; 6 dm., 126 mk., 13 ew., 113 kat., 61 analf. St. poczt. Rokietnica o 4 kil., Poznań o 13 kil. Dobra te w roku 1879 nabył p. Cassius, Polak.

Bytom, 1.) niem. *Beuthen*, miasto powiatowe na Szląsku górnym, w regencyi opolskiej, nad strumieniem Bytomską wodą, dopływem Kłodnicy. Gdy Leszek Biały powtórnie wrócił na tron, Mieczysław Stary wystawił tutaj zamek r. 1200, a osadziwszy go ludem swoim, całą okolicę niepokoił. Sławne jest traktatem, między Kazimierzem Jagiellończykiem, królem polskim, i Jerzym Podjebradem, królem czeskim r. 1460. Także ugodą zawartą r. 1589 na polu między tem miastem a Bendzinem. W okolicy tutejszej miały być dawniej kopalnie ołowiu i srebra, co mieszkańców bogatymi czyniło, i z tego powodu, jak pisze Długosz, hardzi i zuchwali, popełnili srogie zabójstwo r. 1367 na Piotrze z Koźla, plebanie swoim; gdy bowiem tenże wzywany na obrady miejskie, uraził się że go nie przez znaczniejszego delegata, lecz przez woźnego wołano, rozkazał Mikołajowi z Pleskowicz kaznodziei iść z Najświętszym Sakramentem do ratusza. Ten, przybywszy na miejsce, oddarł część komży i zasławszy nią stół, postawił na niej monstrancyą i wnet znowu ją do kościoła odniósł; obrażeni tem magistranci, za przywództwem niejakiego Lorenza rzeźnika, porwali z plebanii księży i w stawie przyległym utopili. Za tę zbrodnię Floryan, biskup krakowski, rzucił klątwę na magistrat, z której po dwóch zaledwie latach, karą pieniężną i fundacyą ołtarza, miasto oczyścić się zdołało. Długosz powiada, że od tego czasu bogate na tem miejscu kopalnie kruszców zniknęły. Naruszewicz atoli dobrze rzecz tę wyjaśnia, że mieszczanie, wypróżniwszy swe dostatki na sprawę, toczoną przed stolicą apostolską w Avignonie, zubożeli i przestali dobywania kruszców. Po siedmioletniej wojnie, miasto przeszło pod panowanie pruskie i dźwignęło się z upadku. B. leży o 6 kil. od Kró-

lewskiej Huty, o 8 od Czeladzi, o 19 kil. od Gliwic, o 66 kil. od Dziedzic, o 97 kil. od Opola i o 187 kil. od Wrocławia. Tu się krzyżują drogi żelazne Górnoszląska z linią Prawego Brzegu Odry. W pobliżu B. są źródła małej Kocawy. W okolicy 28 hut cynkowych (produkcya 1871 r. 3,734,144 tal.); w Hucie Królewskiej i w Laurahucie największe szląskie huty żelaza a wszędzie dokoła nieprzebrane kopalnie węgla kamiennego. Miasto B. miało 1875 r. 19384 mk., przeważnie niemców. Teraz liczba ta musi być znacznie większą a ma jeszcze wzrosnąć przez wcielenie do miasta gminy Rossberg. Jest tu gimnazyum katolickie, szkoła rzemieślnicza, 3 kościoły katol. (parafialny architektury ostrołukowej); teraz buduje się nowy św. Małgorzaty; od 1836 kościół paraf. ewang.; piękna bóżnica nowa; kilka gmachów bardzo ładnych, liczne hotele, 5 jarmarków na rok. Rynek wzniesiony o 871 stóp par. n. p. m. W B. wychodzą dwie gazety polskie (Gazeta Górno-Szląska i Postęp rolniczy) i jedna niemiecka. Jest też tu „Polskie kółko włościańskie“ i „Centralne towarzystwo gospodarcze.“ Największą zasługę krzewienia polskości w tym powiecie i paru sąsiednich mają redaktorowie dwu pism wymienionych bracia Przyniczyńscy: Stanisław rolnik i Franciszek ksiądz. Parafia katolicka B. dek. bytomskiego liczyła 1870 r. 12998 kat., 2221 ewang., 1201 izr., 5 dysydentów. Dekanat bytomski dyecezyi wrocławskiej składa się z 9 parafij: Antonienhütte, Bielszowice, Biskupice, Bytom, Godullahütte, Kochłowice, Michałkowice, Mikulczyce, Siemianowice, i liczył 1870 roku 50028 kat., 3667 ew., 1993 izr., 5 dysydentów. Język kościelny wyłącznie polski. Powiat bytomski obejmował do r. 1873 powierzchni 13 i pół mil kw., miał 145,000 mk. i 14269 dm. Od r. 1873 podzielony na pow. bytomski, tarnowicki, katowicki i zabrzecki. Obecnie więc pow. bytomski ma tylko 2,25 mil kw., ale posiada 82164 mk. t. j. przeszło 37,000 mk. na milę kw.: zaludnienie w całym Szląsku najgęstsze. Religia przeważnie katolicka, język przeważnie polski. Według statystyki urzędowej 75% Polaków, według dra Szymańskiego 79%. Główne zajęcie górnictwo i hutnictwo. Koleje żelazne parowe i konne gęstą siecią pokrywają ten powiat. B. zwany też Bitom lub B. wyższy, tworzył w 2 połowie XIII w. osobne księstwo piastowskie, które mniej więcej obejmowało dzisiejsze okolice bytomskie, kozielskie aż po oświęcimskie. 2.) **B.** niższy, niem. *Beuthen am Oder*, miasto szląskie w regencyi lignickiej nad Odrą, 4 mile od Głogowa, z zamkiem niegdyś wielce obronnym, wodą otoczonym, przez Henryka cesarza r. 1109 dobywanym, który, wytrzymawszy kilka wycieczek Polaków, od oblężenia odstąpić musiał. Roku 1158 Polacy toż miasto spalili, obawiając się, aby nie wpadło w moc Fryderyka cesarza. Roku 1251 zamek przekopami, murem i wieżami warownemi wzmocniony został. Jeszcze r. 1477 oblegał go Jan książe Zaganu, lecz później zrujnowany; a w XVI w. na górze, na której ów zamek niegdyś się wznosił, dziedzic miejsca tego winnicę założył. Mieszkańcy także, których domy za czasów dawnych wojen spalone zostały, na dzisiejsze przenieśli się miejsce, tak iż wzgórze dawnego zamku całkiem od miasta jest odosobnione. Sławne tu było w dawnych czasach gimnazyum roku 1609, przez Jerzego hrabiego Schönaich uposażone, lecz już w r. 1629 upadło. Dziś Bytom ten ma 3,860 mk., 2 kościoły, szkołę, szpital, liczne winnice, 4 jarmarki, młyn. Por. *Budysa* i *Carolath*. *F. S.*

Bytomska woda, *Beuthener Wasser*, ob. *Bytom* i *Kłodnica*.

Bytomsko (inaczej Bytomska), wieś, pow. bocheński, o 23 kil. od Bochni, 2 mile od Wiśnicza, o $2^3/_4$ mili od Limanowy odległa, leży pomiędzy górami, podgórze Tatr stanowiącemi. Według ostatniego spisu ludności B. liczy 380 mk., przeważnie rolnictwu oddanych, nie posiada żadnej szkoły miejscowej, lecz posyła swoje dzieci do szkoły w Rzegocinie, około $^1/_4$ mili odległej, przyczyniając się w części do uposażenia nauczyciela tamże. Obszar cały tej wsi wynosi 974 m., z których dwór zajmuje przeszło 300 morgów. Mieszkańcy przeważnie trudnią się rolnictwem, hodowaniem lnu i tkaniem płótna a zamożniejsi handlem wołmi. Prócz jednej rodziny arendarza izraelskiej, wszyscy są religii rzym. kat. i polakami i należą do kościoła parafialnego w Rzegocinie, gdzie także i poczta się znajduje. Według zapisek Tabuli krajowej lwowskiej B. należało aż po koniec ośmnastego wieku do klucza dóbr Wiśnicz, którego właścicielem był podtenczas Stanisław ks. Lubomirski; po jego śmierci wskutek działu familijnego stała się właścicielką połowy klucza tego Konstancya z książąt Lubomirskich hrabina Rzewuska a w roku 1819 figuruje już taż sama jako jedyna właścicielka dóbr Łąkta górna, Kunica i Bytomsko, i jako spółwłaścicielka zamku na Wiśniczu. W roku 1822 ogłoszono sądownie upadłość majątkową tejże hrabiny Rzewuskiej, wskutek czego Wincenty Skrzyński nabył te dobra Łąkta górna, Kunica i Bytomsko na publicznej licytacyi w roku 1825. Następnie w skutek działu familijnego przechodzą te dobra w roku 1843 na Ludwika Skrzyńskiego, od którego takowe w roku 1845 nabywa Adelaida ks. Ponińska, ur. hrab. Dohna. W r. 1866 nabywają drogą kupna dobra Łąkta górna, Kunica i Bytomsko Feliks i Wiktorya Armatowicze i są do dzisiejszego dnia tychże wła-

ścicielami. Przez lat dwadzieścia cztery z małą przerwą, bo od roku 1845 do 1869, pozostawały te dobra w rękach niemieckich; mimo to jednak cywilizacya niemiecka nie zaszczepiła swoich korzeni u włościan.

Bytoń, wieś prywatna, powiat nieszawski, gmina i parafia Bytoń, od Brześcia Kujawskiego odległa wiorst 13, od Osięcin wiorst 11, od Włocławka wiorst 28. Rozległość folwarku m. 798 i pół, z czego gruntów ornych m. 656, łąk i pastwisk m. 70, ogrody, drogi i t. d. zajmują m. 40; jezioro Bytoń m. 48 i pręt. 207; część jeziora zwanego po-plebańskiem, nabyta od dóbr po-duchownych rządowych Popowiczki, m. 3 pr. 243. W łąkach, położonych nad jeziorem, obfite kopalnie torfu na przestrzeni m. 15; gorzelnia, cegielnia, browar. Wieś B. posiada kościół par. drewniany, urząd gminny, szkołę początkową, browar. W 1827 r. było tu 41 dm. i 377 mk., obecnie 32 dm. i 330 mk. Wieś B. należała dawniej do dóbr stołowych królewskich, kościół był tu murowany, wzniesiony pod wezwaniem św. Jakóba Ap. R. 1516, na mocy przywileju nadanego przez Zygmunta I, przyłączony był do kościoła kanoników regularnych w Lubrańcu. Od tego czasu prepozyt kanoników był tu proboszczem i zwykle wyręczał się wikarym, którym często bywał jeden z kanoników. Gdy kościół ten zgorzał, nowy wystawiono r. 1753 staraniem Pawła Kołaczkowskiego, prepozyta lubranieckiego. Niedaleko kościoła jest jezioro, często wylewające i przez to utrudniające drogę do kościoła. Uposażenie kościoła stanowiła sąsiednia wieś Popowiczki z prawem propinacyi i 8 (później 3) kmieciami; oprócz tego łąki, jezioro i mały zagajnik, dalej ogrody w Bytoniu i dziesięciny. Był tu także szpital dla ubogich, na utrzymanie którego Katarzyna z Wysockich r. 1700 przeznaczyła fundusz. Par. B. dek. nieszawskiego liczy 1820 dusz. Do B. należy wieś czynszowa Holendry bytońskie. Gmina B. należy do sądu gm. okr. II w os. Osięciny, gdzie jest st. poczt., od Nieszawy odl. 30 w. W gminie znajdują się trzy olejarnie, browar, w Bytoniu dystylarnia, dwie cegielnie, torf w 7 miejscowościach, trzy szkoły. Obszar ogólny gm. wynosi 13,893 m., w tem 11,545 dworskich i 2,348 włościań. Ludności 3974 dusz. *Br. Ch.*

Bytonia, niem. *Bitonia*, wś, pow. starogrodzki, par. i st. p. Zblewo.

Bytońskie jezioro, pod wsią Bytoń, w pow. nieszawskim, ma około wiorsty długości (por. *Bytoń*) i utrudnia mieszkańcom Bytonia komunikacyą z okolicą swemi częstemi wylewami.

Bytów, niem. *Buetow*. Miasto stołeczne powiatu w Pomeranii, w obwodzie i regencyi koszalińskiej, w okręgu lęborskim, położone w dolinie prawie ze wszystkich stron wzgórzami otoczonej, nad rzeczką t. n., która niedaleko ztąd ma swe źródło (lewy dopływ Słupnej). Niewiadome są początki, założenie i dawna historya tego miasta; „tyle tylko pewna, pisze Enc. Orgelbranda, że Bütow wraz z Lauenburgiem (ob.) do roku 1310 podzielał losy reszty Pomorza. Roku tego krzyżacy, opanowawszy Gdańsk i Pomorze do Polski należące, zajęli także zamki Lauenburg i Bütow i utrzymywali się w dzierżeniu onych aż do roku 1410, w którym, pod Grunwaldem pobici, wiele zamków utracili. Bütow oddał Władysław Jagiełło Bogusławowi księciu pomorskiemu, lecz w następnym roku zawarty pokój wrócił obadwa nazad krzyżakom, którzy je nanowo posiadali do roku 1454, to jest do wybuchnięcia ostatniej wojny z Polakami. Roku 1455 król Kazimierz Jagiellończyk powierzył straż tychże Erykowi II księciu Pomeranii na Szczecinie. Lecz niewdzięczny ten książę oddał zamki krzyżakom roku 1460, które dopiero przez pokój toruński roku 1466 ostatecznie Polakom powrócone zostały. Roku 1490 Bogusław syn Eryka, książe pomorski, poślubił sobie córkę Kazimierza króla, imieniem Annę, i ztąd przy dzierżawie Lauenburga i Bytowia był zostawiony. Roku 1526 Zygmunt I król polski, na wynagrodzenie posagu tejże księżny Anny 14,000 dukatów wynoszącego, synom jej a swym siostrzońcom Jerzemu i Barminowi, książętom pomorskim, wspomnione powiaty w lenną wypuścił dzierżawę, z warunkiem, aby jego i następców królewskich za zwierzchnich panów uznawali i posiłkami swemi Polakom w szczęściu i w nieszczęściu dopomagali, i nakoniec, aby po wygaśnięciu linii ich męzkiej kraje te do korony wróciły. Stało się to ze śmiercią Bogusława XIV księcia pomorskiego, bezpotomnie roku 1637 zmarłego, a powiaty lauenburgski i bytowski tegoż jeszcze roku sejm warszawski przyłączył do województwa pomorskiego. Roku 1657, śród nieszczęsnej dla Polski wojny szwedzkiej, Jan Kazimierz dla zobowiązania sobie Fryderyka Wilhelma elektora brandenburskiego, iżby on odstąpił strony szwedzkiej, przez układ w Welawie, a w Bydgoszczy zatwierdzony, prócz innych korzyści nadał mu także lennem prawem oba te powiaty, z obowiązkiem hołdu koronie polskiej (Vol. leg. III, f. 920, Vol. IV, f. 13, 617, tudzież dzieło D. Szulca, „O pomorzu zaodrzańskiem,“ Warszawa 1850, gdzie dwa listy rządowe (dyplomata) przyznania te potwierdzające w całości są wydrukowane). Inwestytury na tę lenność brane jeszcze były przez elektorów od Michała Wiśniowieckiego roku 1670, Jana Sobieskiego roku 1677 i Augusta II królów polskich. Traktatem warszawskim roku

1773 wraz z województwem pomorskiem oba te powiaty przeszły pod panowanie pruskie. Miasto Bütow w latach 1629 i 1700 prawie całkiem zgorzało. Posiada kościół katolicki św. Katarzyny, który do r. 1637 do ewangelików należał. Kościół ewangelicki w ratuszu, a przed miastem kościół polsko-ewangelicki, pogrzebnym zwany, w roku 1675 założony. Ilość domów była w roku 1782, 146, w r. 1819, 189. Ilość mieszkańców w r. 1782 była 990, zaś 1875 roku 4821. Jarmarków 4 rocznie. Blisko miasta na wysokiej górze leży stary zamek, wałem i murem otoczony, który jeszcze czasów krzyżackich sięga. Dawniej naokoło wieże się wznosiły, których dzisiaj tylko szczątki pozostały." Powiat bytowski, według Szymańskiego, ma na 22764 mk. 2851 Polaków.

Bytyń, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk. Posiada urząd gminny, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 30 dm. i 171 mk., obecnie liczy 33 dm., 342 mk. i 1161 m. obszaru. Gmina B. graniczy z gm. Sobibór i Hańsk, ludności 2870, rozległości 15999 m., sąd gm. okr. IV Sobibór, o 16 w. st. p. Chełm, do Włodawy 27 $^1|_4$ w. W skład gm. wchodzą: Bytyń, Kossyń, Macoszyn-Mały, Macoszyn-Wielki, Majdan, Mszanka, Rożniewka, Siedliszcze, Stulno, Uhrusk, Uhruska-Wola, Zastawie i Zezulka. *Br. Ch.*

Bytyń, niem. *Biten*, *Bythin*, wieś, pow. szamotulski, 9 dm., 64 mk., 20 ew., 26 kat., 18 żydów, 6 analf., kościół parafialny. O kościele wzmianka w Liber beneficiorum pod r. 1510. W wieku XVII już był murowany. Wieś była przez kilkaset lat własnością Konarzewskich, herbu Poraj; w roku 1537 Bytyń nazywają w aktach grodzkich miastem (oppidum). Po Konarzewskich Bytyń posiadali Bojanowscy herbu Junosza; od XVIII wieku Niegolewscy z Niegolewa. Obecnie właścicielem jest Gąsiorowski Bronisław, którego matka była z Niegolewskich. 2.) **B.**, domin. i wieś szl., pow. szamotulski, 3 miejsc.: 1) B.; 2) Roszczki; 3) Leśnictwo; 7331 m. rozl., 26 dm., 358 mk., 52 ew., 300 kat., 6 żyd., 167 analf.; st. poczt. w miejscu, stacya kolei żelaznej Szamotuły o 18 kil. *M. St.*

Bytyń, niem. *Boettin*, *Boethin*, folw., pow. wałecki, należy do dóbr Marcinkowo, ma 6 dm., 98 mk., 70 kat.

Bytyńskie, jezioro, niem. *Boetin-See*, w pow. wałeckim, pod Marcinkowem, 12 kilometrów długie.

Bywałki, wieś i dobra ziemskie we wschodniej stronie pow. rzeczyckiego, na pół drogi z Łojowa do Derażycz, niedaleko rz. Dniepru, w 1 stanie policyjnym (brahińskim), w 2 okręgu sądowym (łojowskim). Miejsce to jest dziedzictwem Lubomirskich i ma obszaru 1235 morg. *Al. Jel.*

Bywka, rzeka, bierze początek ze źródeł w łąkach wsi Dobrzejowice, w pow. lipnowskim; początkowo wody wiją się w różnych kierunkach, następnie zbierają się w umyślnie kopany rów; tak utworzona rzeczka wchodzi w łąki kolonistów wsi Dobrzejowice, płynąc przez grunta orne obok Olszówki i rumunku Pustynia; dochodzi do rumuuku Bywka, a przeszedłszy drogę z Lubicza do Dzikowa i Ciechocinka, stanowi granicę Królestwa Polskiego od Prus i nareszcie wpada z lewego brzegu do Drwęcy, poniżej młyna we wsi pruskiej Lubiczu, to jest w punkcie ostatnim, w którym Drwęca stanowi granicę między Królestwem Polskiem i Prusami. Rzeczka ta a właściwie strumień, nawet w czasie największej suszy nie wysycha; tylko wówczas wody zmniejszają się do czwartej części zwykłego przepływu. Przy początku swoim łąki ma torfiaste, błotniste, w czasie deszczów nieprzystępne; następnie, płynąc przez grunta orne, brzegi ma suche, 4 do 5 stóp wysokie. Po za wsią Bywką, w linii stanowiącej granicę kraju, płynie parowem, w którym brzegi jej są piaszczyste, strome, przez co ulegają obrywaniu się. Długość całkowita mila 1, spadek początkowo wynosi stóp 4, dalej 9, a przy granicy pruskiej stóp 20 na wiorstę. Przy ujściu szerokość koryta stóp 9 do 12, głębokość wody cali 15; na wiosnę woda wzbiera do wysokości stóp 4, nie zrządza to jednak wylewów, wyjąwszy po ługach niskich, bo rzeczka ta ma wielki spadek i łatwy przepływ. *L. W.*

Bzdury, ob. *Bazar*.

Bzeniec, niem. *Bisenz*, miasto na Morawie, w dorzeczu Morawy, po stronie zachodniej.

Bzenow, węg. *Berzenke*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. filial., grunt średni, obszerne lasy, piękne łąki, pastwiska, 214 mk. *H. M.*

Bzianka, 1.) wś, pow. sanocki, par. rzym. kat. Trześniów, o 11 kil. od Rymanowa, ma szkołę filialną. 2.) **B.**, wś, pow. rzeszowski, par. rz. kat. Przybyszowa, o 9 kil. od Rzeszowa, nad Wisłokiem.

Bździążek, rzeczka, bierze początek pod wsią Mikołajki w powiecie łomżyńskim, z małego bagienka pomiędzy wzgórzami; ztąd płynie w stronę zachodnią około wsi Gałązki. Naroszczki, Miastków; o wiorstę za tą ostatnią wpada z prawej strony do rzeki Ruż, ubiegłszy 2 mile. *L. W.*

Bździele, niem. *Bzdziellen*, wś, pow. łecki, st. p. Bajtkowy.

Bździłów, ob. *Czerpowody*.

Bzienice, niem. *Bzinitz*, wś, pow. lubliniecki, o pół mili od Dobrodnia, par. kat. Dobry-

dzień, ma folw., młyn wodny, cegielnię, wysoki piec, fryszerkę. Do B. należą huta żelazna Buńki, leśnictwo Strachowe i osady Kulaza i Obudowe.

Bzin i *Bzinek*, wś rząd., pow. konecki, gm. Blizin, par. Skarzysko. Istnieją tu zakłady żelazne, w których wyrobiono w 1875 r. 47,366 pud. surowcu, przerobionego na żelazo, walcowane w fabryce w Sielpi. B. posiada szkołę początkową, 6 dm., 89 mk. i 143 morg. obszaru; Bzinek zaś liczy 71 dm., 422 mk. i 668 morg. ziemi włośc. W 1827 r. Bzin i Bzinek miały 39 dm. i 325 mk. Fabryki żelazne w B. należały niegdyś do familii Porębskich, z których jeden, wstąpiwszy do klasztoru cystersów w Wąchocku, wyniesiony na godność opata, zapisał klasztorowi dymarkę, istniejącą od 1700 r. W roku 1754 za biskupa Załuskiego, dyrektor fabryk Szubert przeistoczył dymarkę na półwielki piec i wybudował dwie fryszerki. Fabryki te, źle administrowane przez księży, nie przynosiły im odpowiedniego dochodu, a wydzierżawiane żydom, szybko chyliły się do upadku. Po przejściu na własność rządu, dnia 16 lipca 1818 r. dyrekcya główna górnicza zajęła się doprowadzeniem fabryk do odpowiedniego stanu, piec urządzono na 2 formy, podwyszywszy nieco szybu; produkowana surowizna nie tylko wystarczała dla miejscowych fryszerek, lecz przerabiano takową i w suchedniowskich. Taniość materyałów przetworowych z powodu bliskości kopalń i lasów, odpowiednia do prowadzenia stałego fabryki woda (staw bowiem bziński przyjmuje w siebie dwie rzeczki, Kamionkę płynącą od fabryk blizińskich i Łącznianke od Suchedniowa i Rejowa), dozwalały taniej niż w innych miejscowościach produkować surowiznę i żelazo; dla tego też piec ten, co parę lat reperowany, podtrzymywany był w biegu do końca 1867 roku. W końcu roku tego uległ zupełnej stagnacyi, w skutku bowiem przepalenia i porozsadzania się murów groził co moment pożarem wszystkich zabudowań fabrycznych. Podniesienie znakomite cen sprzedaży na surowiznę w ostatnich latach spowodowało, że rząd, za staraniem obecnego naczelnika okręgu, polecił rozebrać do fundamentów piec dawny, wybudować nowy, w większych nierównie rozmiarach. Budowę rozpoczęto w lipcu 1872 roku a 1 października 1879 r. piec już w bieg puszczony został. Nowo wybudowany piec ma wysokości 36′, przy tym urządzony jest aparat do ogrzewania powietrza, gazami uchodzącemi wierzchnią częścią pieca, produkcya roczna wynosi od 80—90 tysięcy pudów, przy znakomitej oszczędności węgla, przez co koszta produkcyjne obniżone zostały. Na starym piecu zaledwie 50,000 pudów można było produkować rocznie.

Bzin, ob. *Brzyu*.

Bzinitz, ob. *Bzienice*,

Bzinne, węg. *Bezine*, wś w hr. orawskiem (Węg.), nad rzeką Orawą, kościół katol. filial., dobra uprawa zboża, 358 mieszk. *H. M.*

Bzite, wieś z folwarkami Bzite i Walercin, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw (r. l.) i Krupe (r. g.), odległa od rzeki Wieprz o wiorst 2, od stacyi kolei nadwiślańskiej Rejowiec o wiorst 7, od miasta powiatowego Krasnystaw o wiorst 6. Ma ludności stałej 311 dusz t. j. 149 mężczyzn, 165 kobiet religii katolickiej, domów 40. Rozległość ogólna m. 661, z czego w r. 1864 dla 39 osad włościańskich przeszło m. 391; reszta m. 270 stanowi własność dominialną. Grunta lekkie, ale łąk i pastwisk obfitość. R. 1827 było tu 38 dm., 165 mk. B. należało niegdyś do Bzickich, dziś Piotrowskich Kazimierza i Waleryi.

Bziunków, ob. *Warłów*.

Bzów, 1.) wś i folw., pow. olkuski, gm. i par. Kromołów, u źródeł rz. Warty, która tu na niewielkiej łące folwarcznej, otoczonej falistemi polami, z połączenia kilku bezimiennych strumieni powstaje. B. graniczy z Podzamczem, Ogrodzieńcem, Rokitnem i Kromołowem; grunta ma wapnisto-rędzinne, urodzajne, torf, kamień wapienny i rudę żelazną, której do zakładów w Porębie mrzygłodzkiej dostarcza 2000 korcy rocznie. Folw. B. rozl. m. 921, w tem ziemi ornej m. 607, łąk m. 31, ogrodów m. 3, pod zabudowaniami m. 3, wody i nieużytki zajmują m. 20, lasy m. 200, zarośla m. 57. Przy stawie folusz, wydzierżawiany sukiennikom kromołowskim; dymów folw. 8, innych zabudow. ekonomicz. 9. Wieś B. rozl. m. 639 należy do 49 gospodarzy. W r. 1827 było tu 35 dm. i 318 mk. L. Zejszner napisał rozprawę: „Ueber den weissen Kalkmergel von Bzów bei Kromołów u. die darin enthaltenen Belemniten“ (Leonhard's Jahrbuch 1869). *A. T.* 2.) **B.**, wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par Zbuczyn. W 1827 r. r. było tu 31 dm. i 229 mk., obecnie liczy 44 dm., 311 mk. i 749 morg. obszaru.

Bzów, ob. *Bzowo*.

Bzowica, wieś, pow. złoczowski o 4 mile na wschód od Złoczowa, o 1 i pół mili od Zborowa, o 1/4 mili na południowy wschód od Olejowa, w zimnem, wysokiem Podolu. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 424, łąk i ogr. 25, past. 2, lasu 78; pos. mniej. roli orn. 866, łąk i ogr. 108, past. 4, lasu 34. Ludność rzym. kat 206, gr. kat. 320, izrael. 4: razem 530. Należy do rzym. kat. par. w Olejowie, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu zborowskiego, wiernych 380. W tej wsi jest szkoła filialna i kasa zaliczkowa z funduszem zakładowym 116 złr. Właściciel większej posiadłości: Kazimierz hr. Wodzicki. *B. R.*

Bzowiec, 1.) *B. górny*, wś i folw. w pow. krasnostawskim, gm. Rudnik, par. Chłaniów, od Krasnegostawu odl. w. 23, od Szczebrzeszyna w. 15, od stac. poczt. i sądu gm. w Żółkiewce w. 10, od rz. Wieprza w. 16; włościanie (osad 43) posiadają ziemi morg. 337; z przestrzeni folwarcznej morg. 966, ziemi orn. m. 595, łąk m. 15, lasu m. 328, różnych nieużytków m. 28; do dóbr tych należy nadto folw. Zabłocie, inaczej Medardów, rozległy m. 530, w tem ziemi ornej m. 227, łąk m. 229, pastw. m. 50, lasu 2 m, nieużytki 22 m. 2.) **B.** *dolny*, wś i folw., o granicę z poprzednim leżący, rozl. ogólnej morg. 1899, z czego do 31 osad włościańskich należy m. 541; przestrzeń folw. m. 1358, a mianowicie: ziemi ornej, przeważnie pszennej, m. 513, łąk m. 200, pastw. m. 55, ogrodów warzywnych m. 14, owocowych m. 5, lasu m. 527, różnych nieużyt. m. 44. Młyn i wiatrak. Zabudowań folw. 20. Pasieka ze 100 uli ramowych, systemu księdza Dolinowskiego. *A. T.*

Bzowiec, folw. z młynem, pow. mogilnicki, ob. *Lesznik*.

Bzówki, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Błonie, par. Kutno, przy szosie od Zgierza do Krośniewic. W 1827 r. było tu 23 dm. i 242 mk., obecnie 15 dm. i 200 mk. Folw. B. ma 753 morg. obszaru, w tem 380 morg. ornej ziemi i 360 lasu; należy do dóbr krośniewickich. Wieś B. ma 152 morgi obszaru. *W. W.*

Bzówko, ob. *Bzowo*.

Bzowo, niem. *Sagen*, wieś szl., pow. czarnkowski, 2 miejsc.: 1) B., 2) Nowina; 5441 morg. rozl., 17 dm., 326 mk., 10 ew,, 316 kat., 72 analf., stac. poczt. Milkowo o 4 kil., stac. kol. żel. Wronki o 24 kil., Piła o 25 kil. Własność Chełmickiego. *M. St.*

Bzowo, niem. *Gross-Sibsau*, wieś z kościołem i szkołą katol., wójtostwem i urzędem stanu cyw., pow. świecki, o 3 kil. od st. poczt. i tel. Warlubin. Na część dworską wypada 914,29 ha. (504 roli orn., 359 lasu), 30 dm., 377 mk., 317 kat., gorzelnia parowa i cegielnia; na części włościańskiej 1228,53 morg., 39 dm., 308 mk., 280 kat. Do wsi szlacheckiej należą folwarki Birkenrode, Chełmińskie Bzowo (7 dm., 51 mieszk., 44 kat.), mleczarnia w Bzówku i w Kruszach: razem 676 hek. obszaru. Bzówko, wś włośc. w par. Bzowo, ma 328 m. rozl., 15 dm., 95 mk., 4 kat.

Bzowy, wzgórze, ob. *Bug*.

Bzura, rz., poczyna się ze zdrojów w lasach na Łagiewnikach pod Zgierzem, płynie przez Zgierz, Ozorków, gdzie obsługuje fabryki tkackie, dalej przez Leśmierz, Łęczycę, Sobotę, Łowicz, Sochaczew, a pod Kamionem wpada do Wisły. Ważniejsze przypływy są: z lew. str. Ochnia od Kutna do Łęk; Przysuwa, od Trębek na Model, Stępów, pod Łowicz; z prawej strony: Malina przez Piątek do Pęcławic; Moszczenica do Orenic; Mroga od Główna przez Bielawy do Walewic; Rawka od Rawy do Bolimowa; Piża od Pruszkowa na Święcice, Passy do Pawłowic. B. od poczęcia swego pod Łagiewnikami aż do Łęczycy płynie niziną wązką, ze znacznym spadkiem, i obsługuje dużo młynów; dla kultury woda użyta z korzyścią do nawodnienia łąk na Cedrowicach i Leśmierzu, gdzie irygacya zagonowa wydaje trzy pokosy obfite, z których pierwszy dojrzewa między 10 a 15 maja; co dowodzi, że klimat w tej części kraju dla nawodnienia bardzo przychylny. Od Łęczycy spadek Bzury zmniejsza się tak, że miedzy Kterami a Orłowem dochodzi do 3 cali na 100 pręt. pols., co sprzyjało formowaniu się torfu, któren od Łęczycy do Orłowa zajmuje około 200 włók przestrzeni na głębokość od 6 do 20 stóp. Dotychczas przestrzenie te, zalane wodą, w znacznej części były bezużyteczne. W roku 1877 na Leśmierzu wzięto się do kultury łąk przez nawodnienie, a na Żalach i Kterach do osuszania i nawadniania: pomyślnym skutkiem tych robót zachęceni właściciele dóbr Siemienic, Młogorzyna, Goślubia, Włostowic, Pęcławic i Łęk kościelnych zebrali się w towarzystwo i wzięli się do wspólnego osuszenia i nawodnienia swych bagien, zajmujących przeszło 80 włók. Roboty podzielone na wspólne, których nakład obliczony od przestrzeni, i osobiste, obciążające każdy majątek z osobna; roboty wspólne, służące do osuszenia, już są dokonane, a nawodnienie, wykonać się mające na każdym majątku własnym nakładem dziedzica, także się prowadzi. W projekcie nawodnienia przewidziane jest także kopanie torfu, co w roku 1880 na Łękach, Młogorzynie i Pęcławicach już się rozpoczęło. Przyszłość więc tych majątków pod względem korzystnego użycia wody z Bzury i torfu byłaby zapewniona. Od dolnej granicy Łęk kościelnych do Soboty ulepszenie błót wykonać się nie dało, ponieważ młyn na Sobocie zabiera spadek, potrzebny do odprowadzenia wody. Od Soboty do Łowicza łąki wymagają nawodnienia; od Łowicza zaś do Sochaczewa łąki zatopione przez młyny, któreby znieść trzeba, aby przestrzenie te uczynić dostępne dla ulepszenia. Tak samo młyny za Sochaczewem przeszkadzają w użyciu wody z Bzury dla łąk. O ważności tej gałęzi kultury dla rolnictwa łatwo się przekonać, wiedząc, że bagna w Królestwie Polskiem zajmują dwa miliony morgów, które czekają osuszenia a następnie nawodnienia; bardzo znaczną część tych przestrzeni zajmuje torf. Za rządu pruskiego około 1805 r. zamierzono zająć się osuszeniem błot przez B. tworzonych, uregulowaniem jej biegu i połączeniem przez kanał z Nerem. Obecnie oczyszczaniem rzeki i osuszaniem błot nadrze-

cznych kieruje inżenier-technik i przedsiębierca prywatny Tonn. Według L. Wolskiego do B. wpadają: Sokołówka, Ochnia, Goławiczka, Przysowa z Gacią v. Czernicą, Lutomia, Ludzianka czyli Dunaj, Zimna woda, Moszczennica, Mroga, Kalenica, Branica, Iślanka czyli Uchanka, Makówka czyli Zelkówka, Skierniewka czyli Łupia, Rawka czyli Bolimowka, Sucha, Radziejowka albo Pissa albo Gągolina, Utrata albo Mrowa, Łasiocha. Więcej o rzece B. czytaj: „Krótki zbiór Jeografii Król. Pols. i w. ks. poznańskiego" Wrocł. 1716. Surowieckiego W. „O rzekach i spławach krajów ks. warszaws. z polecenia J. W. Łubieńskiego ministra sprawiedliwości. W. Warsz. Cz. 1. 1811, z mappą rzek ks. warszaw. z lewego br. Wisły". *Br. Ch.*

Bzury, 1.) **B.** *skiejtowskie*, wś i dobra, pow. szczuczyński, parafia Wąsosz, gm. Szczuczyn, od Grajewa odl. w. 11, od Szczuczyna w 3, od drogi bitej warsz.-petersb. w. 1, od rzeki Biebrzy w. 18; składają się z folw.: Bzury, rozl. m. 667, i Zofiówka, wraz z gruntami zwanemi Danowo Patory rozl. m. 229; wieś Bzury należy do 25, wieś Adamowo do 4 włościan. R. 1827 było tu 19 dm., 94 mk. *A. T.* 2.) **B.**-*Kuskowo*, wś drobnej szlachty, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, posiada 3 dm., 24 mk., obszaru 146 morgów, w tej liczbie 65 morg. gruntu ornego.

Bzury, niem. *Bzurren*, wś, pow. jańsborski, st. p. Różyńsk.

Bzy, niem. *Goldmannsdorf*, cztery miejscowości w pow. pszczyńskim. 1.) **B.** *dolne*, *Nieder-G.*, wś, ma młyn wodny. 2.) **B.** *górne*, *Ober-G.*, wś w pobliżu poprzedzającej. 3.) **B.** *pośrednie*, *Mittel-G.*, wś, o pół mili od poprzedzającej. 4.) **B.**-*zameczek*, *Schloss-G.*, wś z par. katol. dek. żarskiego, do której trzy wsie powyższe należą.

Bzynka, potok, wypływa w lesie pod górą Zającym Kątem (388 m.) w obr. gm. Brzyszcza w pow. żółkiewskim, płynie ku północy przez Brzyszcze, Rudę krechowską, Kunin i w obr. gm. Glińska pod przysiołkiem Zarzyszczem uchodzi z pr. brz. do Derewenki, dopływu Swini, wpadającej do Raty. Długość biegu 15 kil. *Br. G.*

C.

(Niektóre nazwiska miejscowości piszą się przez *C* lub przez *K* np. Carthaus i Karthaus, Kartuzy; przez *Ch* lub *H* np. Chel i Hel; przez *Ch* lub *F* np. Chwastów i Fastów; przez *Cz* lub *C* np. Cecora i Czeczora; jeśli więc czytelnik nie znajdzie pewnej nazwy pod jedną formą, to niech raczy poszukać pod drugą.)

Caaden (niem.), ob. *Kadmień*.

Caana (niem.), ob. *Kaniów*.

Cabel (niem.), ob. *Kowalewo*.

Cabeln, niem. *Zabeln*, łotew. *Cabille*, mko w Kurlandyi, w okr. talseńskim, na pr. brz. Abawy, śród gór, o 96 w. od Mitawy. Parafia C. obejmuje ważniejsze wsie: Mattkuln, Wallgalen, Brinken-Pedwalen, Asuppen, Kabilen, Wirben, Roennen, Wanen i i.

Cabsdorf, *Capsdorf* (niem.), ob. *Hrabuszyce*.

Cacanin, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.

Cachowo, wś, pow. ządzborski.

Caców, wś, pow. jędrzejowski, gm. Prząsław, par. Cierno. W 1827 r. było tu 8 dm. i 93 mk.

Cadobestie (rum.), ob. *Kadłubiska*.

Cadów i *Cadówek* lub *Cadówka*, dwie wsie, pow. nowo-radomski, gm. Kobiele, par. Kobiele wielkie. W 1827 r. Cadów liczył 10 dm. i 58 mk., Cadówek zaś 10 dm, 49 mk. Obecnie zaś C., dobra prywatne, zawierają ziemi fol. m. 1770, w tem ornej, przeważnie żytniej m. 375, łąk m. 81, lasu (w roku 1861) m. 977, pastwisk i zarośli m. 315, drogi, nieużytki i t. p. morg. 22. W skład ich wchodzą nomenklatury: C., Cadówek, Podświerk, Ojrzeń, oraz osady młynarskie: Nadrożne i Rozpęd. Włościanie posiadają w C. dm. 8, ziemi m. 129, w Cadówce dm. 12, ziemi m. 152, w. Podświerku dm. 5, ziemi m. 10. Sąd gmin. okr. V w Gidlach. Na północo- i południo wschód od Cadowa dość wyniosłe wzgórza w odległości 1 w. a ku wschodowi w tejże odległości przepływa rzeczka, przy młynie Mękwa uchodząca z praw. brzegu do Warty *A. T.*

Caehme (niem.), ob. *Kamionna*.

Cahla i *Cahle* (niem.), ob. *Koło*.

Cahlenberg (niem.), ob. *Callenberg* i *Kahlenberg*.

Cainowe (niem.), ob. *Koniowo*.

Cainscht (niem.), ob. *Kęszyca*.

Calau (niem), ob. *Kalawa*.

Calbe (niem.), ob. *Kalwa*.

Caldus (niem.), ob. *Kàldowo*.

Calitz (niem.), ob. *Kalisz*.

Callenberg, *Callemberg*, *Kahlenberg* (niem.), ob. *Uraza* lub *Wrazy*.

Calligel (niem.), ob. *Kaligat*.

Callwehlen, *Callwellen* (niem.), ob. *Kalwiszki*.

Calvaria (niem.), ob. *Kalwarya*.

Całkowicze, wś, pow. piński, nad Styrem.

Całoszyn, młyn pod Jędrzejowem, na stawie utworzonym przez rz. Brzeźnicę.

Całowanie, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Osieck, par. Warszawice. W 1827 r. było tu 19 dm. i 159 mk., obecnie 37 dm. i 324 mk. Dobra C. leżą nad Wisłą, od Siedlec odl. mil. 11, od Garwolina 3 mile, od stac. dr. żel. nadwiślańskiej Otwock milę 1. Folwark C., rozl. 1125 morg., posiada ziemi ornej, przeważ. żytniej, m. 491, łąk m. 265, past. dolnych m. 366, w nieużyt., drogach i t. p. morg. 88. Oprócz powyższej przestrzeni folwarcznej w dobrach tych włościanie mają 256 m. gruntu. Sąd gm. okr. II Sobienie Jeziory. Przed r. 1878 folw. C. należał do dóbr osieckich.

Całownia, dwa folw. i kol., pow. rypiński, gm. i parafia Gujsk, od Płocka odl. mil 6, od Rypina mil 3, od Sierpca milę 1, w pobliżu drogi bitej, od Włocławka mil 5. 1) C. lit.

A. rozl. m. 85, w tem ornej m. 58, pastwisk górnych m. 22, łąk m. 3, pod drogami i t. d. morg. 2; zabudowań drew. 3. 2) C. lit. B. należy do dóbr Maluszyn, rozl. ma 103 m., w tem ornej m. 82, łąk m. 7, pastw. m. 13, nieużyt. m. 1. Zabudowań drew. 3. Ziemia na obu folw. żytnia, szczerkowata. Kol. C. liczy 114 mk., 21 dm. *A. T.*

Camenz (niem.) ob. *Kamieniec.*

Cameral-Ellgoth (niem.), ob. *Ligotka.*

Camerau (niem.), ob. *Komorów.*

Camin (niem.), ob. *Kamin, Kammin.*

Caminchen (niem.), ob. *Kamiennik.*

Camionken (niem.), ob. *Kamionki.*

Camitz (niem.), ob. *Kamionka.*

Camlau (niem.), ob. *Kębłowo.*

Camnitz (niem.), ob. *Kamieniec.*

Camoese (niem.), ob. *Kumejże.*

Camp (niem.), ob. *Klucz.*

Canal-Colonie (niem.), ob. *Kolonia nad kanałem.*

Canden (niem.), ob. *Kandawa.*

Candien (niem.), ob. *Kanigowo.*

Canitz (niem.), ob. *Konjecy.*

Canterwitz (niem.), ob. *Kęcierzowice.*

Canth (niem.), ob. *Kąty.*

Capellenberg (niem.), ob. *Kapela.*

Capiorka, ob. *Łania.*

Caplitainen (niem.), ob. *Kaplityny.*

Capowce, wś, pow. zaleszczycki, oddalona o 3 i pół mili na północny zachód od Zaleszczyk, o 2 mile na południowy wschód od Jazłowca, o 1/4 mili od Koszyłowiec, o 1 milę na północ od Czerwonogrodu; leży w urodzajnej podolskiej okolicy. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 103, łąk i ogr. 14, past. 58, lasu 667; pos. mn. roli orn. 1575, łąk i ogr. 161, past. 22 morg. Ludność rzym. kat. 85, gr. kat. 1225, izrael 22: razem 1332. Należy do rzym. kat. par. w Czerwonogrodzie, gr. kat. w Koszyłowcach, której jest filią. W tej wsi jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 1400 złr.

Capówka, wś, pow. jampolski, 481 mieszk. Ziemi włośc. 441 dzies., ziemi dwor. 608 dz. Należała do Czetwertyńskich, dziś hr. Bachmetiewa-Protasowa. *Dr. M.*

Capówka, wś w gub. kijowskiej. Pod C. poczyna się rz. Skwirka.

Cappe (niem.), ob. *Kapa.*

Capsdorf (niem.), ob. *Hrabuszyce.*

Capy, ob. *Sieniawka* i *Wyszeńka.*

Car, ob. *Zhar.*

Cardar, *Carski dar*, *Carska łaska*, nazwa kilku wsi i folwarków założonych w gruntach rozdanych przez rząd włościanom lub udzielonych za zasługi urzędnikom lub wojskowym w Królestwie Polskiem. Cardar, wieś, powiat garwoliński, gmina i parafia Kłoczew, liczy 20 domów, 260 mk i 529 morg. obszaru. C. dar, wś, pow. opatowski, gm. Bądkowice, 52 osad, 145 morg., powstała po 1864 r. Zowią je też Cesarski dar, Cesarska łaska (ob.).

Carew, miasto powiatowe gubernii astrachańskiej, 9619 mieszkańców, 1681 wiorst od Petesburga, 481 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztowa.

Carewo, wś, z zarządym gminnym, w pow. słuckim, o milę od Słucka, przy drodze wiodącej ze Słucka do Starobina, nad rz. Słuczą, w 4-ym stanie policyjnym (starobińskim), w 1-ym okręgu sądowym (słuckim). Gmina carewska składa się z 37 wiosek i liczy mieszk. 3,254 płci męz. C. ma szkółkę gminną i cerkiew parafialną. *Al. Jel.*

Carewo-Kokszajsk, miasto powiatowe gub. kazańskiej, 1341 mieszk., 1564 wiorst od Petersburga a 143 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztowa.

Carewo-Sanczursk, miasto w gub. wiackiej, 1514 mk., 1379 wiorst od Petersburga, a 279 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztowa.

Carge (niem.), ob. *Kargowo.*

Cargrad, ob. *Carogród.*

Caricyn, ob. *Carycyn.*

Carlau (niem.), ob. *Warusze.*

Carlikau (niem.), ob. *Karlikowo.*

Carlinenhof (niem.), ob. *Rokitka.*

Carlowitz (niem.), ob. *Karłowice.*

Carlowo (niem.), ob. *Karłowo.*

Carlsau (niem.), ob. *Karłowo.*

Carlsbach (niem.), ob. *Kościerzyn.*

Carlsberg (niem.) ob. *Karolin, Karłowice.*

Carlsbraa (niem.), ob. *Zarzecze.*

Carlsbrunn (niem.), ob. *Karolin.*

Corlsfelde (niem.), ob. *Karłowo.*

Carlshof (niem.), ob. *Nygut, Karolewo, Kaszary.*

Carlsmarkt (niem.), ob. *Katowa* i *Karłowice.*

Carlsruhe (niem.), ob. *Pokój.*

Carlsstadt (niem.), ob. *Kretynga.*

Carlswalde (niem.), ob. *Karłowo.*

Carmelin (niem.), ob. *Charbielin.*

Carmerau (niem.), ob. *Sparok.*

Carnovia (łac.), ob. *Jaegerndorf.*

Caroha, *Czerecha*, ob. *Muldowa.*

Carogród, ross. *Cargrad*, po łotewsku *Corgrods*, wieś i stacya kolei żelaznej rysko-dyneburskiej, między Nicgalem a Liwenhofem, o 46 w. od Dyneburga, w Inflantach polskich, w zachodniej części powiatu dyneburskiego blisko rzeki Dźwiny położone; dobra niegdyś biskupie, dziś rządowe, wchodzące wszelako w skład parafii katolickiej liwenmujskiej, stanowiącej dziedziczną własność barona Korffa na Kryżborku. Lud łotewski rzymsko-katolickiego wyznania a tylko gdzie niegdzie rozsiane małe garstki Rossyan starowierców czyli rozkolni-

ków. W pobliżu Carogrodu (bo tylko o 2½ wiorst od niego) nad brzegiem Dźwiny znajduje się folwark Szlossberg, do dóbr Liwenmujży należący, a w którym konserwator muzeum starożytności kurlandzkich pan Juliusz Doering w sierpniu roku 1878 odkrył ślady dawnego grodu „Gercike“, znanego już na początku 13 stulecia przez najdawniejszego inflanckiego kronikarza Henryka Łotysza. Czy nazwa w pobliżu Szlossberga położonego Carogrodu istotnie ma niejakiś związek z tradycyą o mającej tu niegdyś istnieć siedzibie książęcej, a przeto czy może ona służyć jako potwierdzenie mniemania pana Doeringa, że dzisiejszy folwark Szlossberg stoi na miejscu dawnego grodu „Gercike“, wydaje się nam już dla tego samego nieco wątpliwem, iż wyraz „car“ nie pierwej jak zaledwie w połowie XVI wieku występuje na widownię dziejów jako tytuł przez władców lub mocarzy rossyjskich oficyalnie używany. Wyraz ten, pochodzący jak wiadomo od łacińskiego „caesar“, używany był pierwotnie tylko dla określenia rzymskich lub bizantyjskich cesarzy, a dopiero znacznie później, przy tłumaczeniu biblii na język słowiański, stosowano go także i do królów żydowskich starego testamentu. Pewnem jest przynajmniej, że w wieku XIII, za czasów Wsiewołoda (regulus Wissewaldus, jak go Henryk Łotysz nazywa), żadnego księcia rossyjskiego carem nie tytułowano. Mógł wreszcie Carogród w późniejszym już czasie, zanim wszakże do dóbr biskupów inflanckich zaliczony został, tworzyć kolonią rossyjskich rozkolników późniejszej epoki, którzy go prawdopodobnie z powodu pobliskich ruin dawnego grodu „Gercike“ Carogrodem przezwali. Utrzymuje bowiem stanowczo pan Doering (Obacz „Sitzungsberichte der kurlaendischen Gesellschaft für Literatur und Kunst“ Mitawa, rok 1879, str. 65 i 66), iż sporadycznie dotąd tam rozsiani rossyjscy starowiercy jeszcze w r. 1878 tamże na miejscu go upewniali, że niegdyś cała przestrzeń ziemi carogrodzkiej wyłącznie przez nich miała być zamieszkiwaną. (Obacz gazetę ryską „Rigasche Zeitung“ z r. 1878 Nr. 193 artykuł „Gercike“, tudzież cytowane powyżej „Sitzungsberichte“). Obecnie okolica ta przeważnie przez lud łotewski rzymsko-katolicki jest zamieszkiwaną. Do pierwszej ćwierci wieku bieżącego dobra Carogród zaliczano stale do majętności biskupich, następnie zaś weszły one wraz ze wszystkiemi innemi w skład dóbr skarbowych. Kościół rzymsko-katolicki w Carogrodzie stanowi filią liwenmujskiego parafialnego kościoła. Obchodzonym tu bywa uroczyście doroczny „fest“ 22 lipca w dzień świętej Maryi Magdaleny. *G. M.*

Carolath (niem.), niegdyś *Carlath*, wś i rezydencya b. księstwa Carolath-Beuthen w reg. lignickiej, w pow. kożuchowskim, na prawym brz. Odry, o pół mili od Bytomia dolnego. Wś prawie wyłącznie ewangelicka, ma paraf. kościół ewang. od r. 1601, należy do katol. par. Bytom dolny. Ma piękny pałac, ogrody, parki, oranżeryą, wzorowe gospodarstwo rolne, lasy, rybołówstwo, liczne fabryki. Medyatyzowane dziś księstwo Carolath-Beuthen i majorat leży głównie w pow. kożuchowskim, i sprotowskim, prócz tego częściowo w gubińskim i kroseńskim.

Carolinenhof (niem.), ob. *Rokitka* i *Skarszewy*.

Carolinenthal (niem.), ob. *Karolina*.

Carówka, wś, pow. berdyczowski, nad niewielką rzeczką wpadającą do Bystryka, o 40 w. odległa od Berdyczowa a o 20 w. od Koziatyna, stacyi dr. żel. kijowsko-brzeskiej. Mieszk. 284 prawosł., 80 katolików. Należą do parafii Wielkiej Czerniawki. Ziemi 1004 dzies. wybornego czarnoziemu. Własność Wielhorskiego. Zarząd gminny we wsi Wielkiej Czerniawce, policyjny w m. Machnówce.

Carpfen (niem.), ob. *Krupina*.

Carsin (niem.), ob. *Karczyn*.

Carska Łaska, ob. *Cardar*.

Carski dar, ob. *Brody*, *Cardar*.

Carskie-Sioło, miasto powiatowe gub. petersburskiej, 14603 mk., 21 wiorst od Petersburga odległe. Stacya kolei żelaznej. Parafia katol. dekanatu petersburskiego, dusz 1530. Kościół św. Jana Chrzciciela, wzniesiony 1824 kosztem Naj. Aleksandra I. Kaplice w Drużnem Siole i Kołpinie.

Carstnitz (niem.), ob. *Karznica*.

Carthaus (niem.), ob. *Kartuzy*.

Carwath (niem.), ob. *Karwacya*.

Carwen (niem.), ob. *Karwy*.

Cary, mała wś, pow. radomyski, nad małą rzeczką wpadającą do Uszy, o 9 w. od m. Chabnego. Mieszkańców 271 wyznania prawosławnego; należą do Chabneńskiej parafii, gdzie i zarząd gminny; zarząd policyjny w mieście Czarnobylu. Ziemi lesisto-piaszczystej 2114 dzies. Należy do Horwata. *Kl. Przed.*

Carycyn, *Carycyno*, st. pocztowa, pow. rossieński, par. krozka, o 35 w. od Rossien, między Miłowidowem a Nieskuczną, o 22 w. od Nieskucznej, w punkcie rozbiegu dróg z Szawel do Rossien, Taurogów i Telsz. Trzecia st. od Szawel. Leży na znacznej wyniosłości z prawej strony rz. Krożenty. Miano stacyi dano po wybudowaniu szosy i budynków stacyjnych; kiedy jeszcze szosy nie było, wówczas była stacya w folw. Rumbortyszkach, leżącym na brzegu Krożenty, w pobliżu dzisiejszej poczty na dole, bo i droga pocztowa szła dołem brzegiem Krożenty. Stacya jest własnością Adolfa Przeciszewskiego (ob. *Płuszcza*).

Carycyn, *Caricyn*, *Carycyno*, 1.) miasto po-

wiatowe gub. saratowskiej, 25588 mk., 1609 wiorst od Petersburga odległe. Bank, stacya, pocztowa, przystań statków parowych i st. dr. żel. griazie-carycyńskiej. 2.) **C.**, st. dr. żel. moskiewsko-kurskiej w gub. moskiewskiej.

Caryńczyk, potok górski, wytryska, w obr. gm. Caryńskiego w pow. Lisko, w Beskidzie lesistym, z pod połoniy caryńskiej (1297 m.), płynie na półn. zach. wązką doliną międzygórską, nad którą od płn. wznosi się Magura stuposiańska (1016 m.). W dolinie tej rozległa się wieś Caryńskie. W dolnym biegu dolina naraz się zwiera. W obr. Dwernika łączy się od lewego brzegu z Nasiczniańskim p., tworząc potok Dwernik. Długość biegu 7 kil.; przybiera liczne wody gorskie. Kościół w Caryńskiem nad potokiem 668 m. npm.

Caryńskie (z przys. Nasiczne), wś, pow. Lisko, o 15 kil. od Lutowisk, par. rz. kat. Polana, gr. kat. w miejscu.

Carzin (niem.), ob. *Karczyn.*

Casimir (niem.), ob. *Kazimierz.*

Castnitz (niem.), ob. *Karznica.*

Catharein i **Catharinenflur** (niem.), ob. *Katarzynka.*

Catrinowen (niem.), ob. *Katrynowo.*

Cauern (niem.), ob. *Kuchary.*

Caulwitz (niem.), ob. *Kowalowice.*

Cauthen (niem.), ob. *Kątki.*

Cawitz (niem.), ob. *Kawcze.*

Cawta, jez. w pow. horodeckim, gub. witebskiej, otoczone błotami.

Caymen (niem.), ob. *Kaimen.*

Ceber, wś i folw., pow. opatowski, gmina Malkowice, par. Kiełczyna, odl. od Opatowa mil 3, od Staszowa 1 i pół mili, od drogi bitej staszow.-opatowskiej wiorst 1, od stacyi poczt. w Iwaniskach wiorst 5, od rz. Wisły 4 mile. Rozległość ogólna m. 491, w tem do 12 osad włościańskich należy m. 115; przestrzeń folwarczna m. 376, obejmuje ziemi ornej m. 202, łąk m. 31, lasu (w roku 1877) m. 115, nieużytków, dróg, placów i t. d. m. 28. Zabudowań folwarcznych drewnianych 15. Sąd gm. okr. II w Iwaniskach. W 1827 r. było tu 12 dm. i 79 mk., obecnie liczy 15 dm. i 110 mieszk. *A. T.*

Cebłów czyli *Celebłów*, wś, pow. sokalski, leży o 7 kil. na północ od Bełza, o 2 i pół mili na poł. zachód od Sokala, w sławnej z urodzajności bełzkiej ziemi. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 59, łąk i ogrodów 4, pastwisk 4, lasu 137; posiadłość mniejsza: roli ornej 1081, łąk i ogrodów 148, pastwisk 34 m. Ludności rz. kat. 8, gr. kat 539, izraelitów 94: razem 631. Należy do rz. kat. parafii w Bełzie, gr. kat. par. w Zuzelu. W tej wsi jest szkoła filialna i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 75 złr. Właściciel większej posiadłości Obertyński Stanisław. *B. R.*

Cebrów, wś, pow. tarnopolski, o 2 mile na północny zachód od Tarnopola, nad potoczkiem „Kierniczki.“ Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 804, łąk i ogrodów 94, pastwisk 21, lasu 12; posiadłość mniejsza: roli ornej 1764, łąk i ogr. 86, pastwisk 13 m. Ludności rz. kat. 401, gr. kat. 558, izraelitów 28: razem 987. Należy do rz. kat. par. w Jeziernie, gr. kat. par. w Worobijówce. W tej wsi jest szkoła etatowa i kasa zaliczkowa z funduszem zakładowym 950 złr. Przez tę wieś przechodzi kolej żelazna Karola Ludwika, idąc z Jezierny do Hłuboczka wielkiego, a przez pola tej wsi przechodzi gościniec murowany rządowy tarnopolsko-złoczowski. *B. R.*

Cebulówka, *Cybulówka*, wś, pow. bałcki, gm. Harmaki, dusz męz. 332. Ziemi włośc. 1925 dz. należy do 11 właścicieli, dawniej Grabowskich. Największe częsci Sikarda 553 dz., Popowskiego 297 dz., Tokarzewskiej 163.

Cecelówka, ob. *Cecyliówka.*

Cecelówka, *Cecylówka*, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina serbowska, męz. dusz 87, ziemi włośc. 598 dzies. Niegdyś własność Lubomirskich-Zwiahelskich, w XVII w. widzimy ją we władaniu ks. Gedrojciów; obecnie kilku właścicieli na przestrzeni ziemi 447 dz.

Cecenowo, *Cecynowo*, niem. *Zezenow*, wś w pow. słupskim, na Pomorzu.

Cecer, niem. *Zezer*, rz., dopływ Wenty, w kurlandzkiej par. Frauenburg.

Cecern, *Zezern*, jezioro w okręgu goldyngeńskim Kurlandyi, 9 w. długości, pół wiorsty szerokości, w parafii Frauenburg.

Cechówka, wś w pow. witebskim, z kaplicą katolicką parafii witebskiej sw. Antoniego.

Cecilienthal, ob. *Koziel.*

Cecina, góra na Bukowinie, 1635 st. wys., najwyższa z pasma wzgórz, ciągnącego się między Seretem a Prutem, na półn.-zach. od Czerniowiec; na szczycie ruiny b. starego zamku, niewiadomo przez kogo zbudowanego.

Cecora, Czeczora, rozległa na Wołoszczyznie równina, o mil dwie od Jass, na prawym brzegu Prutu, $4^1/_4$ mili poniżej miasta Skulan położona, pamiętna w dziejach naszych straszną klęską wojsk Rzeczypospolitej. Żółkiewski, przeszedłszy Dniestr, zajął w 7,000 rycerstwa na Cecorze dawne okopy polskie, dnia 11 września 1610 r. Hospodar wołoski Gracyan, fałszywemi wieściami o szczupłych siłach Turków i Tatarów ubezpieczał Polaków i zapewniał niezawodne zwycięztwo. Wkrótce jednakże poznano prawdę, gdy po schwytaniu niewolników przekonano się, że Iskender-pasza, wódz turecki, liczył do 60,000 bitnego wojska. oprócz hufców tatarskich pod Kantemirem hanem i innymi, które do 40,000 jazdy wynosiły. Po szczęśliwie stoczonych harcach i bi-

twach pod okopami cecorskiemi, zaszła walka krwawa, w której, jakkolwiek poległo z górą 3,000 turków, zginęło polskiego rycerstwa do 400. Przez ośm następnych dni, traktował Żółkiewski z Iskender-paszą, a tymczasem wprowadzał ład i porządek w obozie swoim. Daremnie oczekiwał spodziewanych posiłków, głód zaczął dojmować; dnia więc 29 września wyruszył w warownym taborze, zamierzając cofać się obronną ręką ku granicy polskiej, w zmalałej liczbie do 3,000 wojska. Odparto szczęśliwie ataki Turków i postępowano zwolna, po drodze zniszczonej już przez Tatarów. Tak upadające rycerstwo ze znużenia i głodu, mężnie walcząc z tłumami wrogów, stanęło o czterdzieści staj tylko od Dniestru, gdy nadeszła noc z 6 na 7 października. Rzucone pogróżki czeladzi obozowej. za łupieztwo obozu, tu powtórzone, wzniecają pomiędzy nimi nowy popłoch; widok tak bliski granicy polskiej, budzi nadzieję ratunku życia i uniesienia zdobyczy, wyprzęgają więc konie z taborowych wozów i uchodzą. To była chwila zguby wszystkich: tabor, twierdza ruchoma, dotąd niezdobyta, stanęła otworem; Turcy i Tatarzy tłumami wpadają, rycerstwo, pozbawione koni, pieszo walczy i ginie. Nazajutz po bitwie znaleziono ciało Żółkiewskiego pomiędzy trupami. Ciężkie rany na piersiach i odrąbana ręka świadczyły, że poległ po rycersku walcząc. Wieści ówczesne mówiły, że napadnięty ze swoim hufcem przez pohańców, rzucił się na nich, gdzie przez czerkiesa zabity. Ten głowę mu uciąwszy, złożył Iskender-paszy, który ją odesłał sułtanowi do Konstantynopola. Gdzie poległ sędziwy a sławny hetman, żona Regina z Herburtów Żółkiewska postawiła kamienny pomnik, o dwie mile od Dniestru, niedaleko traktu wiodącego z Mohilewa do Kiszyniewa, w dzisiejszej Bessarabii. Pomnik ten dotrwał naszych czasów, jakkolwiek nadniszczony. Tablica marmurowa z wyrytym złotemi literami napisem, już nie istnieje; napis sam jaki się na niej znajdował Szymon Starowolski w „Monumenta Sarmatorum“ przechował. Zwłoki bohatera, wydobyte z rąk pohańców, spoczęły w kościele w Żółkwi; grobowiec czarny marmurowy po lewej stronie ołtarza, ma piękny napis: „Quam dulce et decorum pro patria mori.“

Cecorska, potok, powstaje z dwu strug łącznych w obr. gm. Cecorów, w pow. brzeżańskim; źródła tych strug leżą na wys. 373 m., a połączenie ich na 357 m.; płynie łąkami, głębokiem korytem, w kier. płd wsch., opływając zach. stoki wzgórza Mohiły (385 m.), przerzyna miasteczko Kozłów i na gr. Kozłowa z Dmuchowcem, łączy się ze strumieniem Gniłą Lipą, tworząc potok Wosuszką zwany, dopływ Strypy. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Cecory, wś, pow. brzeżański, o 5 kil. od Jezierny, par. rz. kat. Kozłów a gr. kat. Płaucza. Dominium należy do łacińskiego arcybiskupstwa lwowskiego. Por. *Płaucza Wielka.*

Cecowa (z przys. i folw. Cecówka), wieś, pow. złoczowski, po prawym brzegu rzeki Strypy, powyżej stawu w Glinnie, między tym stawem a Zborowem, od którego jest o pół mili oddaloną w południowym kierunku; od Złoczowa oddaloną jest ta wieś o 4 mile na południowy wschód. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 449, łąk i ogrod. 76, past. 11; posiadł. mniej. roli orn. 503, łąk i ogr. 38, pastw. 15 morg. Ludność rzym kat. 25, gr. kat. 224, izrael. 57: razem 306. Należy do rzym. kat. parafii w Zborowie, gr. kat. parafii w Jezierzance. *B. R.*

Cecówka, ob. *Zarudzie.*

Cecówka, strumień w obr. gm. Cecowy w pow. złoczowskim, wypływa w zach. jej stronie z pod folw. Cecówki, płynie dolinką na wschód i po 5 kil. biegu uchodzi z pr. brzegu do Strypy. *Br. G.*

Cecylia, błoto w pow. taraszczańskim, ciągnie się od wsi Żurawlichy do Ostrej Mohiły i od Lubiei do Janiłówki. Dł. w. 20, szer. 250—500 saż. (Funduklej Gub. kij.).

Cecylianów, folw, pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek, do dóbr Muchlin należący, pod Turkiem położony. *W. S.*

Cecyliówka lub *Cecelówka*, wś i folw., pow. kozienicki, gm. Maryampol, par. Głowaczów. W 1827 r. było tu 5 dm. i 74 mk, obecnie liczy 55 dm., 348 mk., 190 morg. ziemi dworsk. i 446 morg. włośc. 2.) **C.,** wś, pow. kozienicki, gm. i par. Brzóza. Liczy 42 dm., 337 mk. i 996 morg. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Cecynowo, ob. *Cecenowo.*

Cedron, rzeczka, dopływ Wilii z prawej strony, uchodzi pod Kalwaryą.

Cedron, mały strumień w Prusiech Zachodnich, w pow. wejherowskim, ma swój początek w południowej stronie Wejherowa, płynie przez sławną Kalwaryą wejherowską między kaplicami i wpada do rzeczki Redy. Nazwę swoję zawdzięcza zapewne oo. reformatom z Wejherowa, dla niejakiego podobieństwa z jerozolimskim Cedronem.

Cedry, mylnie, właściwie *Cędry* (ob.)

Cegielnia, nazwa bardzo wielu wsi i osad, które powstały w miejscach, gdzie obfitość dobrej gliny i drzewa opałowego sprzyja wyrabianiu cegły a bliskość miast ułatwia zbyt wyrobu.

Cegielnia, 1.) wś i folw., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Kleczew. Ma rozległości 269 morg., 176 mk., grunt w części pszenny. Od Konina 18 w., od osady Kleczew 1 w., od os. Ślesin 7 wiorst; ob. *Sławoszewek.* 2.) **C.,** wś, pow. sieradzki, gm. Złoczew. par. Uników, ogólna rozległość 163 m. ziemi włoś., 185 mk. 3.) **C.,** wś, pow. częstochowski, gm. Wancerzew, par. Mstów. R 1827

C. liczyła 14 dm., 185 mk. 4.) **C.**, wś, i folw., majorat, nad rz. Koprzywnicą, pow. sandomierski, gm. i par Koprzywnica. Jest tu urząd gm. olejarnia i młyn wodny na rz. Koprzywiance. W 1827 r. C. liczyła 43 dm., 241 mk.; obecnie ma 44 dm., 336 mk., 344 morg. ziemi dworsk. i 850 włośc. 5.) **C.**, wś, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewna, posiada cegielnię. 6.) **C.**, osada z pięciu czy sześciu zagrodników, w terytoryum pól miasta Suwałk, o 4 w. od miasta, tuż nad brzegiem jeziora huciańskiego, ograniczona od zachodu wzgórzem, od wschodu jeziorem, zalicza się do miasta. Źródeł czystych jak kryształ, pędzących do jeziora, wielkie tu mnóstwo. Myśliwi suwalscy uganiają się tu w górach za zwierzyną. *R. W.* 7.) **C.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. *Br. Ch.*

Cegielnia, 1.) gm., pow. krotoszyński, 2 miejsc.: 1) wieś Cegielnia, 2) wś Magiełka; 21 dm., 215 mk., 15 ew., 200 kat., 102 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Koźmin o 8 kil. 2.) **C.**, kolonia, pow. mogilnicki, 50 dm., 378 mk., 169 ew., 209 kat., 83 analf. Stac. poczt. Gościerzyn o 3 kil., stac. kol. żel. Trzemeszno o 20 kil. *M. St.*

Cegielnia, 1.) niem. *Ziegelei*, os., pow. kartuski, należy do wsi Tokary, niegdyś należała do dóbr klasztoru norbertanek w Żukowie. 2.) **C.**, niem. *Ziegelei*, folw. Sypniewa, pow. złotowski, par. Sypniewo, mieszk. 15. 3.) **C.**, niem. *Ziegelei*, folw., pow. złotowski, należący do Debrzna, par. Buczek, domów mieszk. 3, ludności 48. 4.) **C.**, niem. *Ziegelei*, ulubione miejsce spacerowe Torunian, pod Toruniem, na wyniosłym brzegu Wisły; piękny park, z widokiem na dolinę nadwiślańską, i ogród koncertowy. 5.) **C.**, niem. *Ziegelscheune*, osada, pow. suski, st. p. Kisielice. 6.) **C.**, niem. *Ziegelscheune*, wś, pow. sztumski, st. p. Ryjewo. 7.) **C.**, niem. *Haubitzthal*, pow. niborski (Kętrz.).

Cegielnia. Kilka miejscowości w pow. oleśińskim nosi to nazwisko: 1) pustkowie, należące do Bodzanowic. 2) kolonia należąca do wsi Kamień i 3) kol. do wsi Szywałd należąca.

Cegiełki, niem. *Josephsberg*, wś włośc., pow. chojnicki, o pół mili od Czerska, liczy 660 m. rozl., 4 dm., 29 katol.

Cegła, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Daniszyn*.

Cegłów. 1.) os., przedtem mko, pow. nowomiński, gm. i par. Cegłów, odl. od Warszawy 48 w. Posiada kościół par. murowany, bardzo starożytny, wedle tradycyi miejscowej założony 1450 r. przez księżniczkę mazowiecką Annę, szkołę elementarną, urząd gminny. C. posiada przystanek dr. żel. war. terespolskiej, W 1827 r. było tu 54 dm. i 358 mk. R. 1859 roku było 44 domów, i 283 mieszkańców. Parafia tutejsza utworzoną została w 1575 roku przez oddzielenie kilku wsi od par. w Kiczkach. Par. C. dek. nowo-mińskiego, liczy dusz 1250. Gmina C. należy do s. gm. okr. I w Nowo-Mińsku, gdzie też stacya pocztowa. Dobra C. stanowiły własność sióstr miłosierdzia pp. marcinkanek warszawskich. 2.) **C.**, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie. *Br. Ch.*

Cegłówka, wś, pow. wieluński, gm. Rudnik, par. Żytniów.

Cejkinie, *Cejkin*, ob. *Ciejkinie*.

Cejnowa, *Ceynowa*, zowią tez *Chałupy*, niem. *Zeynowa*, wś rycerska na piaszczystym półwyspie Helu, w pow. wejherowskim, w której wcale nie orze się rola; z jednej strony ciągnie się Bałtyk, z drugiej zatoka Pucka. Mieszkańcy w liczbie 241 są rybacy i katolicy; domów mieszk 35; par. Swarzewo. *Ks. F.*

Cekanów, 1.) inaczej *Brzezie*, kol. i folw., majorat, nad rz. Łuciążą, o pół mili od Rozprzy, pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Milejów. W 1827 r. było tu 15 dm., 102 mk.; obecnie 187 mk., ziemi folwarczej 242 morg., włośc. 494 morg. 2.) **C.**, wś, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Chorzęcin. 3.) **C.**, wś, pow. płocki, gm. Bielino, par Imielnica. W 1827 r. liczył 18 dm., 146 mk. *Br. Ch.*

Cekanowo, wś i folw., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Bielsk. W 1827 r. było tu 11 dm. i 92 mk. C., folw prywatny, od dóbr rządowych Boryszewo w r. 1875 nabyty. Przestrzeń m. 493, w tem ziemi orn. m. 409, łąk 67, ogrod. owoc. m. 4, pod drogami i t. d. morg. 10; grunta w $^1/_3$ szczerkowate, $^2/_3$ bielicowate. Płodozmian 11 i 5-polowy, zabudowań murowanych 5, drew. 3. Graniczy z wsią rządową C. *A. T.*

Cekanowo, ob. *Czekanowo*.

Cekcyn Polski, ob. *Ciechocinek*.

Cekinówka, mko rządowe nad Dniestrem, pow. jampolski, ludności 1271. Ziemi 2351 dzies. Cerkiew, szkoła wiejska, dogodna przeprawa przez Dniestr. Należała do ks. Lubomirskich, a w 1795 r. nabyta na skarb i tu w 1798 r. przeniesiono powiat, lecz wylew Dniestru zmusił rząd znowu do przywrócenia urzędu powiatowego w Jampolu. W 1816 r. klucz cekinowski, do którego należała Kośnica Wielka i Kietrosy, darowany został ks. Ypsylantemu na 50 lat; kwarta czyniła 1247 rs. Naprzeciw C. po drugiej stronie Dniestru leży bessarabskie m. Soroki. *Dr. M.*

Ceków, wś, pow. kaliski, gm. Ceków, par. Kosmów. Posiada urząd gminny, st. pocztową, olejarnię. W 1827 r. było tu 15 dm., 125 mk. Dobra prywatne B. składają się z wsi i folw. Ceków, oraz kolonii dawniej czynszowych: Holendry starocekowskie i Prażuchy. Do 33 osad włościańskich należy ziemi m. 96,

do 28 kolonistów w Hol. starocek. m. 216, do 68 kolonistów w Prażuchach m. 1423. Przestrzeń dworska m. 1701, w tem ziemi ornej m. 351, łąk i pastwisk m. 109, lasu (w roku 1878) m. 1189, nieużytków m. 52. Lasy dzielą się na okręgi: Prażuchy, Wielki bór, Stoły i Rudnik. Część pola nad łąkami nosi nazwę Okopów szwedzkich. Zabudowań folwarcznych 24, w tem murowanych 7. Sąd gm. okr. III w Morawinie, st. p. drogi bitej warsz.-kaliskiej w miejscu, od Kalisza i od Turka odl. po 20 w. Obszerny dwór murowany, piękny park i ogród; oranżerya, zasobna biblioteka i zbiór zabytków archeologicznych, zgromadzony staraniem b. dziedzica ś. p. Antoniego Celińskiego. Ludność w koloniach pochodzenia niemieckiego. W Prażuchach kościół murowany wyznania ewangelicko-augsburskiego. Gmina C. należy do s. gm. okr. III w Morawinie, st. p. w Cekowie, od Kalisza 20 w., liczy 3496 mk. *A. T.*

Cekowa, wś, pow. kamieniecki, 406 dusz męz., w tej liczbie 125 jednodworców; 967 dz. ziemi. Zarząd gminny. C. należy do rządu; dobra niegdyś starościńskie. *Dr. M.*

Cekzin (niem.), ob. *Ciechocin* i *Ciechocinek*.

Cel, wś, pow. ihumeński, na prawym brzegu rz. Świsłoczy, niedaleko mka Łapicz. Cel z Łapiczami stanowią obwód leśnictwa rządowego i słyną z niezmiernej puszczy. Obok Celi jest folwark Celanka zwany, oddany za nagrodę urzędnikowi Ralcewiczowi w r. 1869; jest tu prom na rz. Świsłoczy. *Al. Jel.*

Celanka, ob. *Cel*.

Celary-Dąbrówka, ob. *Dąbrówka*.

Celbowo, niem. *Celbau*, wś, pow. wejherowski, nad rzeczką Redą, pół mili od Puckiej zatoki, przy trakcie bitym gdańsko-krokowskim; także i do Pucka (pół mili) idzie ztąd trakt bity. Osada ta zdaje się być bardzo stara, jak świadczą odkryte niedawno na polu pogańskie groby. Za pomorskich książąt, rządziła się, jako powszechnie i inne wioski, prawem polskiem. R. 1394 Jan Rumpenheim, komtur gdański, nadaje tej wsi prawo chełmińskie; włók było wtedy 30, z których sołtys Jakób Brandtke miał 3 wolne, za co pełnił służbę wojenną z jednym koniem; od reszty włók płacili mieszkańcy po 17 skotów i po 2 kury. Później C. znacznie się powiększyło i zamieniło się na wieś rycerską. Roku 1789 posiada C. Ignacy Przebendowski, wojewoda pomorski, generał polski, star. pucki. Obecnie jest obszaru 66 włók i 19 m.; kat. 146, ewang. 54; w miejssu wiatrak i szkoła; par. w Pucku.

Celbuda, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Sobienie Jeziory, par. Goźlin. Liczy 6 dm., 23 mk i 88 m. obszaru.

Celebłów, ob. *Cebłów*.

Celej, folw., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. Ma 3 domy, 171 morg. obszaru.

Celejów, 1.) wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica. Posiada sąd gm. okr. V, urząd gm. Dobra C. składają się z folwarku głównego Celejów, wsi i folw. Rąblów, wsi i folw. Bochotnica, oraz wsi Stok, Wierzchniów, Witoszyn i Karmanowice; rozległość ich ogólna m. 8565, w tem przestrzeń dworska m. 5734, włościańska 2831; a mianowicie folwark C. obejmuje morg 2825, w tem ziemi ornej m. 661, łąk m. 120, pastw. m. 193, stawy m. 25, lasu m. 1734, nieużytki place i t. d. morg. 92; folwark Rąblów morg. 1630, w tem ornej m. 454, łąk m. 36, stawy m. 10, lasy m. 1093, nieużytki różne m. 37; w Bochotnicy przestrzeń folwarczna m. 1280, składa się z ziemi ornej m. 900, łąk i pastwisk m. 61, nieużytki m. 212. Włościanie posiadają w Bochotnicy m. 524, w Stoku m. 834, w Rąblowie m. 427, w Wierzchniowie m. 267, w Witoszynie m. 239, w Karmanowicach m. 540. W polach dworskich i lasach poszczególne ich części noszą następne nazwania: w polach celejowskich: Iły, Strychowiec, Kośmiejowskie, Stockie, Sciborowizna, Tarlaczna, Stolec, Jachowice; w łąkach tegoż folw.: Stawki, Obroki, Grudziska, Krychowa, Banachawa i t. d.; w lasach: Szelągowa góra, Wilczy dół, Skrzynka, Żuk, Grota, Stawisko. W folw. Rąblowie w polach: Skrzedowiec, Niwka, Jasieniec, Szyjów; w polach w Bochotnicy: Czarne staje, Ostrówki, Brzeziny; w lasach bochotnickich: łąka przy Rusinach zamku Esterki (morg. 76 rozległa), Cwiartniaki, Czarnylas i t. d. Folwark główny Celejów odległy od Puław w. 14, od Kurowa w. 7, od Wisły w. 6; zabudowań folwarcznych 50, młyn wodny w Bochotnicy o 3 zwyczajnych i jednym ganku amerykańskim, młyn o jednym ganku i folusz w Wierzchniowie, tartak wodny tamże;. dwa młyny wodne w Strychowie, o siedmiu gankach zwycz. i jednym amerykańskim; młyn wodny w Witoszynie o dwóch gankach; cegielnia, browar, gorzelnia; dzierżawa 4 młynów, tartaku i dwóch spichlerzy oraz opłata t. z. lądowego nad Wisłą przynosi do 4 i pół tys. rub. rocznie. Gospodarstwo płodozmienne, starannie prowadzone. C. leży w dolinie bochotnickiej, na połowie drogi między dwiema Bochotnicami, zamykającymi tę uroczą dolinę, o 6 w. na lewo od drogi bitej prowadzącej z Puław do Kazimierza. W początkach XIX w. należał do Sewerynowej Potockiej, która wystawiła tu piękny pałacyk i założyła park, rozciągający się śród cudnej doliny, z widokiem na zamykające ją wzgórza, okryte lasami liściastymi. Następnie C. przeszedł w ręce ks. Czartoryskich a od nich do obe-

cnych właścicieli Klemensowskich; pałac uległ przed kilkunastu laty pogorzeli, po której dotąd oczekuje odbudowania a park został zapuszczony. Mimo to przyroda tak hojnie uposażyła pięknością te miejsca, że nikt nie pożałuje trudu kto zwiedzi całą dolinę bochotnicką. Gm. C. ma 3105 mk. 2.) **C.**, wś i fol., nad rz. Garwolką, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga. W 1827 r. było tu 18 dm., 174 mk., obecnie liczy 17 dm., 130 mk. Dobra Celejów-Zalesie, od Garwolina w. 17, od st. poczt. w Mniszewie w. 4, od rz. Wisły w. 3 i pół; składają się z folw. i wsi C. oraz osad włościańskich: Zalesie, Zakropów, Kępa Zaleska, Łąka, Kępa celejowska i Polewicze; folwark C. rozl. m. 1776, posiada ziemi ornej m. 427, łąk i pastwisk m. 128, lasów m. 1157, w nieużytkach m. 64; w miejscowości zwanej Rudy, w lesie, znajdują się pokłady rudy żelaznej, niewyzyskiwane. Rzeczka Garwolka, uregulowana przez właścicielkę dóbr kosztem 500.) rs. Celejów-Zalesie składa się z gruntów górnych, piaszczystych i dolnych, przez wylewy Wisły użyznianych i stanowiących istotną wartość majątku. W C. gospodarzy 17 (dymów 15) posiadają ziemi m. 152; w Zalesiu gosp. 8, dym. 6, ziemi m. 65; w Zakropowie gosp. i dym. 17, ziemi m. 199; w Kępie Zaleskiej gosp. 8, dymów 6, ziemi m. 55; w Łące gosp. i dymów 10, ziemi m. 105; w Kępie Celejowskiej gosp. 17, dymów 14, ziemi m. 190; w Polewiczach gosp 8, dymów 6, ziemi m. 129; w ogóle do 85 osad włościańskich należy ziemi m. 895. W lasach znajduje się smolarnia. *A. T.*

Celejów (z Mazurówką), wieś, pow. husiatyński, leży nad potokiem Tajną, dopływem pobliskiego Zbrucza; oddalona jest na północny zachód od Husiatyna o 2 i pół mili, na północny wschód od Kopeczyniec o 1 i pół mili, na południowy wschód od Chorostkowa o 1 milę. Przestrzeń posiadłości dworskiej: roli ornej 304, łąk i ogr. 81, pastwisk 25; pos. mn. roli ornej 762, łąk i ogr. 106, pastw. 22. Ludności rzym. kat. 62, gr. kat. 583, izraelitów 19: razem 664. Należy do rz. kat parafii w Kopeczyńcach, gr. kat. parafią ma w miej .u, do której należy wieś Myszkowce z 435 dusz; parafia ta należy do dekanatu husiatyńskiego. W tej wsi jest szkoła filialna. *B. R.*

Celenta, ob. *Cielęta.*

Celestynów, 1.) przystanek drogi żelaznej Nadwiśl., odl. od Warszawy 35 i pół wiorst, od Kowla 278 wiorst. Znajduje się pomiędzy Otwockiem a Pilawą. 2.) **C.**, wś, pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Modlna. 3.) **C.**, wś pow. opoczyński, gm. Unewel, parafia Białobrzegi. Liczy 14 dm., 83 mk., 154 m. włościańskich. *Br. Ch.*

Celestynówka, przysiołek *Kraczkowy.*

Celestynowo, 1.) gmina, pow. krotoszyński, 2 miejsc.: 1) wieś Celestynowo; 2) wieś Leonowo; 35 dm., 238 mk., wszyscy kat., 71 analf. Stacya poczt. najbliższa Borek, st. kol. żel. Koźmin. 2.) **C.**, folw. proboszczowski, pow. śremski, ob. *Pierzchno.* *M. St.*

Celestyny, kolonia, pow. turecki, gm. i par. Malanów. Kolonia ta powstała za czasów pruskich w dobrach poarcybiskupich Malanów, dotąd czysto-niemiecka, nie uległa wpływom otoczenia. W 1827 r. było tu 19 dm., 155 mk., obecnie osad 22, grunta lekkie. *W. S.*

Celigów, wś i folw., pow. skierniewicki, gm. i par. Głuchów. W 1827 r. było tu 17 dm., 165 mk. C. od Skierniewic odl. mil 2, od Jeżowa mila 1, od stac. dr. żel. warsz.-wiedeń. Rogów 1 i pół mili. Do folwarku należy ziemi m. 717, do 26 włościan (dm. 16) morg. 280. Torf na przestrzeni $^2/_3$ morg. Domów folwarcz. 5, innych zabudowań gospodarczych 7, wiatrak. *A. T.*

Celinka, kolonia, pow. ostrzeszowski, ob. *Turze.*

Celinki, folw., pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.

Celinki, folwark, pow. kościański, ob. *Witkowo.*

Celinów, 1.) wś, pow. garwoliński, gm. Podłęż, par. Maciejowice. Liczy 12 dm., 113 mk., 224 morg. obszaru. 2.) **C.**, wś, pow. nowo-miński, gm. i par. Glinianka. 3.) **C.**, wś, pow. rawski, gm. Lubania, par. Sadkowice. 4.) **C.**, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów. *Br. Ch.*

Celinów, zaśc., pow. święciański, par. Komaje.

Celiny, 1.) wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Trzebieszów. W 1827 r. było tu 84 dm. i 308 mk., obecnie jest 97 dm., 511 mk. i 1252 morg. obszaru. Gm. C. graniczy z gm. Trzebieszów, Jakusze i Gołąbki, lud. 2326, rozl. 8244 morg.; s. gm. okr. III w Trzebieszowie, urząd gm. we wsi Nurzyny, od st. p. i urzędu pow. w Łukowie o 6 $^1/_4$ w., od Siedlec 27 w. odległy. W skład gm. wchodzą: Celiny, Dębowica, Jasionka, Karwów, Nurzyny, Popławy, Role, Suleje, Świercze i Turzerogi. 2.) **C.**, kol., pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, zamieszkała przez drobną szlachtę. Liczy 6 dm., 53 mk., 282 morg. ziemi, w tej liczbie 223 morg. ornej. 3.) **C.**, wś, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów. W 1827 r. było tu 8 dm. i 41 mk. 4.) **C.**, wś, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Dzierzgów. W 1827 r. było tu 6 dm. i 35 mk. 5.) **C.**, wś, pow. olkuski, gm. Minoga, par. Sieciechowice. W 1827 r. było tu 7 dm. i 61 mk.

Celmirostwo, niem. *Zelmerostwo*, os., pow. kościerski, st. p. Skarszewy.

Celna, rz., ob. *Narew.*

Celniki, *Wielkie* i *Małe*, niem. *Gross-Zoellnig*

i *Klein-Zoellnig*, dwie wsie w pow. oleśnickim, każda z parafią katol. dek. oleśnickiego. Parafia C. Wielkie liczy 660 kat., 4320 ew.; C. Małe 1000 kat., 6930 ew.

Celowce, ob. *Czelowce*.

Cembalowo (niem.), ob. *Cymbałowo*.

Cemethe, kąpiele żelaziste i szczawiowe w hr. szaryskiem (Węg.), w pobliżu Preszowa (Eperies), 30 mk. *H. M.*

Cemino, po niem. *Zemnino*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Cempelbork, ob. *Sępolna*.

Cempkowo, wś i kol., pow. płoński, gm. Wójty Zamoście, par. Radzimin. W 1827 r. były tu 4 dm. i 50 mk. Fol. ma 258 morg. obszaru, wś zaś 47 morg.

Cendały, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck. W 1827 r. było tu 7 dm. i 62 mk.

Cendry, ob. *Cędry*.

Ceniawa, wieś, pow. kołomyjski, nad potokiem Olchowiec, dopływem pobliskiego Prutu, oddaloną jest o 7,5 kil. na półn. wsch. od Kołomyi, przy gościńcu rządowym idącym z Kołomyi na Gwoździec do Horodenki. Przes. pos. więk. roli orn. 768, łąk i ogrod. 8, past. 14; posiadł. mn. 1068, łąk i ogr. 25, past. 5. Ludność rzym. kat. 589, gr. kat. 395, izrael. 68: razem 1052. Należy do rzym. kat. parafii w Kołomyi; gr. kat. par. ma w miejscu, która należy do dekanatu kołomyjskiego. W tej wsi jest szkoła filialna. *B. R.*

Ceniawa, ob. *Cieniawa*.

Ceniawy, wś, pow. brzeziński, gm. i par. Będków. W 1827 r. było tu 7 dm. i 71 mk.

Ceniów, wś, pow. brzeżański, mieszkańców 1305 w 315 rodzinach, mężczyzn 662, kobiet 643, rzym. kat. 104, należących do parafii w Budyłowie, grec. kat. 1176, izraelitów 24, ormian 1; przestrzeni 6368 morg. a to: roli orn. 5434 m., 192 sianożęci, 168 ogrodów, 251 pastwisk, 161 lasu, 90 m. dróg, 24 m. wody, 48 m. innych przestrzeni. Parafią gr. kat. ma w miejscu, do której należy także wieś Olesin 322 dusz.; ma szkołę 3-klasową etatową, do której należy także pobliska wś Olesin; dzieci obowiązanych do szkoły jest 75. Własność Stan. hr. Potockiego. *B. R.*

Centawa, wś, pow. wielkostrzelecki, należy do majoratu Błotnicy. ma kościół paraf. katol. dek. toszeckiego, wzniesiony podobno 1255 r. Parafia liczy 1421 kat., 9 ew. C. posiada hutę żelaza.

Centnerbrunn, zakład wodoleczniczy na wzór graefenberskiego we wsi Kunzendorf, pow. starohucki.

Ceperów, wś, pow. lwowski, o 2,8 kil. od Jaryczowa, z parafią gr. kat. w miejscu i szkołą filialną.

Ceplit, ob. *Zeplit*.

Cepno, wś ryc. w pow. chełmińskim, na bitym trakcie chełmińsko-wąbrzeskim, niedaleko żackiej strugi; r. 1515 prob. chełmiński Walery Reberg podarował w C. 7 włók kościołowi chełmińskiemu. Obszaru ziemi ma C. 1519 morg., domów mieszk. 5, kat. 97, ew. 25; par. i st. p. Czyste. *Kś. F.*

Cepra, dobra ziem. i wś, pow. słucki, nad rz. tegoż nazwiska, w pobliżu mka Klecka, ma obszaru 1314 morg. Ziemia dobra, łąki wyborne. Cerkiew prawosł. od r. 1839.

Cepra, niewielka rzeka, pow. słucki, bierze początek w okolicach wsi Leonkowicz i wpada o mil parę niżej do rz. Łani, która jest dopływem Prypeci. Z rz. C. wiąże się historyczne wspomnienie: w r. 1503, podczas strasznej rozprawy pod Kleckiem hetmana litewskiego Michała Hlińskiego z hanem Bitykirejem, wielu tatarów, uciekających w popłochu, w niej utonęło, jak świadczy o tem Stryjkowski. *Al. Jel.*

Ceradź, 1.) *dolny*, wś, pow. szamotulski, 18 dm., 153 mk., wszyscy kat., 50 anal,. 2.) **C.** *dolny*, domin., pow. szamotulski, 2245 morg. rozległ., 2 miejsc.: 1) C. dolny, wś szlach., 2) młyn Wymysłowo; 8 dm., 140 mk., 15 ew., 125 kat., 69 analf. Stac. poczt. Gaj wielki o 5 kil., st. kol. żel. Buk o 7 kil. 3.) **C.** *kościelny*, wieś, pow. poznański, 26 dm., 308 mk., 16 ew., 280 kat., 12 żydów, 114 analf.; kościół par. należy do dekan. bukowskiego. Stac. poczt. Gaj wielki o 3 kil. Biskup poznański Andrzej Szymonowicz, już w XIII wieku wspomina o kościele ceradzkim. W czasie reformacyi kościół ten przeszedł w ręce różnowierców; katolicy go odzyskali dopiero w końcu wieku XVII, kiedy wieś była własnością Jana Opaleńskiego, wojewody poznańskiego. Dwa jeszcze obecnie w kościele znajdują się nagrobki. W środku kościoła kamień ciosowy, przykrywający sklep, nosi napis łaciński na cześć Andrzeja Jankowskiego z r. 1565. Nagrobek w kaplicy w ścianę wmurowany z kamienia także ciosowego z polskim napisem na cześć Stefana Potulickiego, wojewodzica brzeskiego z r. 1572. Byli to dziedzice wsi Jankowic, należącej w czasach późniejszych do ministra szwedzkiego Engelströma, posła na sejm wielki w Warszawie. *M. St.*

Ceranów, wś, pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Ceranów. Leży śród lasów w pobliżu Bugu i posiada kościół par. murowany. W r. 1827 r. było tu 58 dm. i 497 mk., obecnie liczy 57 dm., 685 mk. Dobra C. stanowią część obszernych dóbr Sterdyń, będących własnością Ludwika Górskiego i mających 6912 m. obszaru samej ziemi dworskiej. Jestto największa majętność w całym powiecie. Dziedzic C. wystawił tu przed dwu laty przy udziale parafian piękny kościół murowany, wznosi dla siebie pałac i zakłada obszerny

ogród. Parafia tutejsza utworzoną została około 1508 r. z części par. w Zuzeli, i wtedy ówczesna właścicielka C., Katarzyna Pietraszkowa założyła tu kościół. Świątynia ta zrabowana przez Szwedów, którzy w 1656 r. stali tu obozem na tak zwanej Babiej górze, o 2 w. od Ceranowa. Par. C. dek. sokołowskiego dawniej węgrowskiego liczy 1210 dusz. Dobra C. składają się z folw. i wsi C., folw. Polisin, osad włościańskich: Noski, Garnek i Dąbrowa; rozległość ogólna m. 4994, z tego przestrz. folw. m. 4000, włościanie posiadają m. 964; w folw. Ceranowie, rozległym m. 3608, pod pługiem znajduje się m. 623, łąk i pastwisk m. 397, lasów m. 2523, drogi, nieużytki i t. d. zajmują m. 65; w folw. Polisin, rozl. m. 392, ziemi ornej m. 315, łąk i pastwisk m. 67, nieużytków m. 10; w Ceranowie włościańskich osad 62, dymów 47, ziemi m. 701; w Noskach osad i dymów 14, ziemi m. 153; w Garnku osad i dym. 9, ziemi 96; w Dąbrowie osad i dym. 2, ziemi m. 44. Nomenklatury leśne: Kaplica, Babia góra, Biela, Wilcze koło, Sadykierz, Wygorzałe bagno, Spusty. W C. zabudowań folwarcznych 34, płodozmian 9-polowy, w Polisinie budynków 4, gosp. 11-polowe. Dobra te granicza ze Sterdynią, Kossowem, Tosiami, Rytelami i Długiem kamieńskiem. Odl. od Sokołowa w. 27, od Sterdyni gdzie jest stacya poczt., urząd i sąd gminny okr. I, wiorst 6; od rz. Bugu w. 5. W C. gorzelnia (rok 1874), wiatrak i cegielnia. *A. T.*

Cerekiew, wś i folw., pow. radomski, gm. Zakrzew kościelny, par. Cerekiew. C. posiada kościół par. murowany z XIII w. W 1827 r. było tu 13 dm., 152 mk., obecnie ma 24 dm., 257 mk. C. par. dek. radomskiego 3740 dusz. C., dobra prywatne, odl. od Radomia w. 5, od drogi bitej przytycko-radoms. w. 1, składają się z folwarków: C. rozl. m. 697, Kierzków m. 375, Zofiówka m. 280; nadto włościanie posiadają w C. osad i dymów 42, ziemi m. 167, w Kierzkowie osad i dymów 39, ziemi m. 190, we wsi Złotopolicach osad i dymów 26, ziemi m. 457; ogólna przestrzeń tych dóbr m. 2166; granicą z gruntami miasta Radomia, z wsiami Golędzin, Sławno, Wośniki, Mleczków, Zdziechów, Milejowice i Kozia góra. Gospodarstwo w Cerekwi 9-polowe, w Kieszkowie 8-pol., w Zofiówce 4-pol. W Zofiówce młyn wodny cylindrowy i garbarnia. *A. T.*

Cerekiew, *Cerkiew*, z przys. Czesławice i Bessów, wś, pow. bocheński, o pół kil. od Uścia Solnego, z par. rz. kat. dek. wojnickiego w miejscu (wiernych 1533). Kiedy kościół erygowany i konsekrowany niewiadomo, ale bądź co bądź przed r. 1664 już istniał. Rozległości 1251 m., w tem 997 m. roli ornej, 84 dm., 468 mk. Szkoła ludowa 3-klasowa, położenie równe, gleba pszeniczna, bardzo urodzajna.

Cerekwica, 1.) wieś, pow. wągrowiecki, 15 dm., 131 mk., wszyscy kat., 44 analf., kościół par. dek. rogowskiego. 2.) **C.**, domin., pow. wągrowiecki, 3290 m. rozl., 10 dm., 240 mieszk., 20 ewang., 220 katol.; 84 analf. St. poczt. Żnin o 6 kil., st. kol. żel. Trzemeszno o 28 kil. Własność M. Rogalińskiego. 3.) **C.**, wieś, pow. pleszewski, 28 dm., 190 mk., wszyscy kat., 41 analf.; kościół paraf. dek. borkowskiego, st. poczt. Borek o 5 kil., st. kol. żel. Koźmin o 14 kil. Wieś jest gniazdem rodziny Cerekwickich, herbu Zaręba; w XVII w. posiadali ją już Sośniccy, później Bojanowscy. W kościele teraźniejszym przechowano kilka na blasze malowanych portretów, z napisami zatartemi, zapewne wizerunków Sośnickich lub Bojanowskich. 4.) **C.**, gmina, pow. pleszewski, 2764 m. rozl., 2 miejsc.: 1) domin. Cerekwica; 2) folw. Strzyżewko; 15 dm., 241 mk., 4 ew., 237 kat., 56 analf. Domin. C. lit. B. jest własnością Czapskich. 5.) **C.**, wieś, pow. poznański, 6 dm., 59 mk., wszyscy kat., 8 analf. Kościół par. dek. obornickiego. Wieś w XIV w. była własnością Szamotulskich. Jan Szamotulski, kasztelanic kaliski, wyznania protestanckiego, za panowania Zygmunta Augusta oddał kościół spółwyznawcom. Sędziwój Ostroróg przywrócił go r. 1619 katolikom. Następnie posiadali wieś Prusińscy. Teraźniejszy kościół wystawiony około r. 1828 przez szambelanową Dobrzycką. Pod wsią wykopalisko się znajduje; żale, z których wydobyto urny pokryte miskami, łyżki podobne do filiżanek, pięknie ozdobione, z uchami; jajkowate gruchawki. 6.) **C.**, domin., pow. poznański, 1482 m. rozl., 7 dm., 123 mk., 19 ew., 104 kat., 39 analf. St. poczt. i kol. żel. Rokietnica o 4 kil. Przed rokiem 1848 własność Radzimińskich. *M. St.*

Cerekwica, niem. *Zirkwitz*, w pow. złotowskim 1.) Wielka C., wś włośc., leży między kamieńskiem i radźmińskiem jeziorem, nad rz. Kamionką, która wpływa do Brdy, $1/_{3}$ mili oddalona od miasteczka Kamienia. aż do rozbioru Polski była dobrami stołowemi arcybiskupów gniezn.; we wsi jest szkoła i kościół filialny do Kamienia, nowobudowany roku 1833, także i młyn jest we wsi nad Kamionką. Obszaru ziemi zawiera C. 5624 m., domów mieszk. 74, katol. 624, ewang. 24. 2.) Mała C. leży nieco na południe od C. wielkiej, także przedtem dobra arcybiskupów gniezn., rozl. 7209 m., katol. 616, ewang. 28, szkoła w miejscu, par. Kamień. Na samym prawie początku pruskiej wojny, naprzeciwko krzyżakom stanął w C. obozem król Kazimierz Jagiellończyk, ciągnąc z licznem wojskiem ku Chojnicom; było to we wrześniu r. 1454. Między szlachtą wszczął

się tu wtedy jeden z najsilniejszych ruchów, przypominający wojnę kokoszą za Zygmunta; szlachta drobniejsza wielkopolska, rojna i burzliwa, jęła krzyczeć na króla, iż nie ruszy dalej na wyprawę, dopóki nie osiągnie zaraz większych przywilejów naprzeciwko magnatom. Król, płonąc chęcią wojny, musiał w potrzebie ugiąć karku i wydał przywilej ów cerekwicki, który, jako w niewłaściwem miejscu wymuszony, niewiadomo kiedy pocięty został i nie przeszedł w Volumina legum (cf. Szujski „Dzieje Polski.“ II 91). *Kś. F.*

Cerekwica, *Cerkiew*, 1.) niem. *Zirkwitz*, wś, dawniej mko, pow. trzebnicki, do r. 1810 własność biskupów wrocławskich; ma kościół par. katolicki i dekanat. Parafia liczy 1220 kat., 1990 ew.; dekanat 8199 kat., 23,331 ew. Język w kościele niemiecki. Prawo targowe tutejsze niewiadomo kiedy przeszło w spuściźnie na Trzebnicę. 2.) **C.**, ob. *Cerkiew* (Neukirch).

Ceremusul, rumuńska nazwa *Czeremosza*.

Ceret, ob. *Seret*.

Cergowa (z Popardą i Nową wsią), wieś pow. krośnieński, 1599 m. rozl., w tem 1004 morg. roli ornej, 123 dm., 735 mk., probostwo w Jasionce, kasa pożyczkowa gminna, gorzelnia i rafinerya nafty. C. stanowi prawie przedmieście m. Dukli, od którego oddziela ją rzeka Jasiołka; położenie pagórkowate, gleba owsiana. Za wsią wznosi się wysoka góra. zwana Cergowską górą, pokryta lasem szpilkowym, z której rozległy widok. Obszar dworski jest własnością rz. kat. kapituły w Przemyślu. We wsi C. ur. się gen. Jan Skrzynecki.

Cerhackie gory, ob. *Nowogródzkie*.

Cerkiew, 1.) inaczej *Polska Cerkiew*, niem. *Polnisch-Neukirch*, wś, pow. kozielski, ma parafią katol. dek. łanowskiego (liczy 2852 kat.) Niegdyś własność hr. Gaszynów. Gospodarstwo wzorowe. 2.) **C.**, inaczej *Niemiecka Cerkiew* lub *Cerekwica*, niem. *Deutsch-Neukirch*, mko, pow. głupczycki, o pół mili od Kietrza, ma parafią katol. morawską, kilka młynów na rzeczce Troi, łomy gipsu. Niegdyś podobno wielkie miasto, kilkakrotnie niszczone przez pożar.

Cerkiew, ob. *Cerekiew*.

Cerkiew, *Cerkwia*, niem. *Zirchów*, wś, pow. słupski na Pomorzu.

Cerkiewne sioło, wś, pow. drysieński, rezydencya zarządu gminnego gminy Ignalino.

Cerkliszki, wś, pow. święciański, z kaplicą katol. parafii Święciany. Okrąg wiejski C. w gm. Michałowie, liczy w swym obrębie wsie Mieżany, Kościuki, Zabajliszki, Borowa, Średnia, Talejki, Karklińce, Szawdyniszki, Rzepiszki, Świtajliszki, Szyszniszki, Ofiarzyszki, Biłdy, Dwiłany, Kwiliszki, Zabłociszki; zaśc.: Sandwór, Ażurojstwie, Kułbaciszki, Dziewiaciszki, Kamieniszki, Mieszkowszczyzna, Koźliszki, Słomianka.

Cerkowie, mała wś, pow. radomyski, nad rz. Wereznią, wpadającą do rz. Użu i dalej do Prypeci, o 40 w. od m. Czarnobyla. Mieszkańców 272, wyznania prawosławnego. Należą do parafii Karpiłówki, odległej o 14 w., tamże i zarząd gminny. Zarząd policyjny w m. Czarnobylu. Ziemi lesistej 3783 dzies. Należy do wielu właścicieli. *Kl. Przed.*

Cerkowiszcze, 1.) osada wiejska w północnej stronie pow. borysowskiego, należy do 3 stanu policyjnego (dokszyckiego), do 4 okręgu sądowego (dokszyckiego). W pobliżu jest kilka jezior rybnych. 2.) **C.**, wś, pow. wileński, z zarządem gminy t. n. 3.) **C.**, wś, pow. połocki, z zarządem gminy jefrosiniewskiej.

Cerkowizna, dwie miejscowości t. n., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Radomsk.

Cerkowna, wieś, pow. Dolina, leży nad potokiem Cerkowiańskim, wypływającym w pobliskich górach i wpadającym zaraz poniżej Cerkowny do rzeczki Witwicy, dopływu Świcy. Cerkowna jest to wieś leżąca na uboczu, śród gór i lasów na początku prawdziwych gór karpackich; oddaloną jest na zachód od Doliny o 2 mile, od Bolechowa na południowy zachód o 11 kil. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 9, łąk i ogr. 21, pastwisk 2, lasu 1783; posiadłość mniejsza roli ornej 474, łąk i ogr. 639, past. 684 m. Ludności rz. kat. 4, gr. kat. 476, izrael. 8: razem 488. Należy do rz. kat. parafii w Bolechowie; gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy filia Stańkowce z 236 dusz; parafia ta należy do dekanatu bolechowskiego. Cerkowna należy do dóbr rządowych. *B. R.*

Cerkowno, okrąg wiejski w gm. Prozoroki, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Pieski, Stukany, Karmany, Pawlinko, Sanniki, Bortkowo.

Cerkszte albo *Łaczupe*, *Zehrkste*, *Lahtschuppe*, rz. w Kurlandyi, w parafii Tukkum, uchodzi do zatoki ryskiej.

Cerkwia, *Cerkiew* (ob.).

Cerkwica, ob. *Cerekwica*.

Cermanice, *Zermanitz*, ob. *Błędowice*.

Cesarka, wś, pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Stryków.

Cesarka, *Sesarka*, wieś i młyn, pow. wiłkomierski, należące do Władysława Hoppena, w parafii nidockiej. Tamże folw., własność Iszory.

Cesarka, *Sesarka*, rz., wypływa z lasów za wsią Spruktyszki w pow. władysławowskim, płynie przez Kiary, Lepołaty, Stefaniszki, Łuksze, Ussy, Łembudzie, Szaki, Paspirgele, Dobiszki, Janiszki, Jendryki, Mankuny i pod Ju-

szkokajwiami wpada do Szeszupy z prawego brzegu. *Br. Ch.*

Cesarka, *Sesarka*, rzeczka, lewy dopływ rz. Swiętej, wypływa z jeziora pod Malatami, wsią pow. wileńskiego, długa wiorst 50, na pewnej przestrzeni odgranicza ten ostatni powiat od wiłkomierskiego. Według p. J. B., w „Starożytnej Polsce“ zaszła omyłka i nazwa „Cesarska“, ani rzek ani miejscowości, wcale na Żmujdzi nie istnieje. Właściwą tylko jest forma litewska Sesarka.

Cesarska Łaska, wś rządowa, pow. sieradzki, gmina Starostwo Szadek, niegdyś wś zarobna, należała do dóbr donacyjnych Szadkowice. Osad włośc. 19, rozl. 58 m. Por. *Cardar*.

Cesarska-Słoboda, wś, pow. czerkaski, nad rz. Dnieprem, o 9 w. od m. Czerkas. Mieszk. 2183, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna, zbudowana w 1772 r., jak świadczą wizyty czerkaskiego dekanatu za r. 1774; w tymże roku było tu 1000 mieszkańców. Należała dawniej do czerkaskiego starost., obecnie do rządu. Ziemi piaszczystej 3491 dzies. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w mieście Czerkasach. *Kl. Przed.*

Cesarza Ferdynanda kolej północna w Galicyi i na Szląsku austryackim, z Wiednia do Krakowa właściwie rozciągająca się, ma główne stacye w Boguminie, Bielsku, Oświęcimiu, Trzebini, Krakowie. Z Trzebini idzie odnoga na Szczakowę do Mysłowic a ze Szczakowy do Granicy.

Cesarza Franciszka-Józefa, droga żelazna, *Kaiser Franz-Joseph-Bahn*, w Austryi, system linij dróg żelaznych, z których najważniejsze: Wiedeń-Gmünd-Eger i Gmünd-Praga.

Cesarzowej Elżbiety droga żelazna, *Kaiserin Elisabeth-Bahn*, w Austryi: droga z Wiednia na Linz, Wels do Simbachu, z Wiednia do Salzburga i parę odnóg mniejszych.

Cesowie ob. *Cisowa*.

Ceteń, wś i folw. nad, Pilicą, pow. opoczyński, gm. i par. Studzianna, sąd gm. okr. II i stac. poczt. w osadzie Drzewica, odl. od Radomia mil 8, od Opoczna mil 2, od osady Inowłódz wiorst 5. Rozl. ogólna m. 3300, z czego do 55 osad włościańskich należy m. 836; reszta m. 2444, a mianowicie ziemi ornej m. 596, łąk m. 56, ogrodów m. 24, stawów m. 41, lasu (w r. 1871) m. 983, zarośli m. 600, nieużytków różnych m. 144, stanowi przestrzeń folwarków Ceteń i Werówka. Przy trzech stawach młyny wodne, każdy o 4 gankach. W 1827 r. C. liczył 23 dm. i 134 mk., obecnie ma 28 dm., 207 mk. *A. T.*

Cetki, wś i folw., pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. i stac. poczt. Rypin, sąd gm. okr. II Strzygi, odl. od Rypina w. 7, od drogi bitej z Lipna do Lubicza w. 21, nad jez. Długie; do 11 włościan należy ziemi m. 22, do folwarku m. 435, a mianowicie ornej m. 333, łąk i pastw. m. 76, lasu m. 3, ogrody, zabudow. i nieużytki zajmują m. 23; gleba urodzajna, mocne szczerki z warstwą dolną przepuszczalną. Zabudowań murow. 5 i tyleż drewnianych, cegielnia. W 1827 r. było tu 6 dm. i 40 mk., obecnie 11 dm., 73 mk. *A. T.*

Cetlino, wś i folw., nad rz. Chorzewką, pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław, sąd gm. okr. II i stac. poczt. w osadzie Bielsk; odl. od Płocka w. 23, od Sierpca w. 14, od Bielska w. 8, od drogi bitej w. 2; należy do głównych dóbr Lelice. Do 26 włościan należy ziemi m. 205, przestrzeń folwarcz. m. 720, w tem ziemi ornej, przeważnie żytniej m. 342, łąk i pastw. m. 187, ogrodów m. 2, staw 1 m., las brzozowy (w roku 1877) m. 177, nieużytki m. 11. Zabudowań folw. 7. W 1827 r. było tu 10 dm. i 118 mk. *A. T.*

Cetnowo, niem. *Cettnau*, wś, pow. wejherowski, nad rz. Redą, przy trakcie gdańsko-wejherowskim i puckim, o ćwierć mili od dworca kolei żelazn. gdańsko-szczecińskiej w Redzie; należała dawniej, przynajmniej w połowie, do dóbr stołowych biskupów kujawsko-pomorskich, jako darowizna księcia Mestwina z r. 1283 (przedtem posiadał ją kapelan i kościół w Pucku). Obecnie jest C. królewską domeną, włók ma 21; kat. 32, ewang. 9, par. Strzelin; w pobliżu znajdują się wielkie pokłady marglu.

Cetra, miejscowość historyczna, już zaginęła, Biskup Wołonczewski, podając tę nazwę między powiatami ks. żmujdzkiego za czasów księcia Witolda, wskazuje, że między innemi fundowanemi kościołami przez króla Jagiełłę i Witolda, fundowano także kościół w Cetrze, wnet po zaprowadzeniu chrześciaństwa na Żmujdzi.

Cettnau, ob. *Cetnowo*.

Cetty, wś, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz. W 1827 r. było tu 15 dm., 129 mk.

Cetula, 1.) wś, pow. jaworowski, o 5,7 kil. na półn. wsch. od Jaworowa, przy gościńcu rządowym idącym ze Lwowa na Jazów do Jaworowa. Przestrzeń pos. więk. łąk i ogr. 11; pos. mn. roli orn. 493, łąk i ogr. 202, past. 69 m. Ludność rzym. kat. 4, gr. kat. 381, izrael, 18: razem 403. Należy do rzym. kat. parafii w Jaworowie, do gr. kat. par. w Jazowie nowym. Właściciel więk. pos. Kazimierz hr. Lanckoroński. 2.) **C.**, wś, pow. jarosławski, o 14,9 kil. od Jarosławia, w par. rz. kat. Radowa, z par. gr. kat. w miejscu.

Cetynia, rzeka, bierze początek śród wzgórz na półn. od m. Sokołowa, w pow. t. n., płynie w kierunku półn.-wschod. koło wsi Kupientyn, Niewiadoma, Grodzisko, Sabnie, Kurowica, Paderewek, Seroczyn i pod Białobrzegami wpada do Bugu z lewego brzegu. Z początku płynie wązką doliną, śród wyniosłych wzgórz

po za wsią Sabnie dolina się rozszerza a po za Seroczynem otwiera się nizina doliny Bugu. Całkowita długość wynosi około 28 w. *B. Ch.*

Cewice, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej.

Cewków, *Cywków*, wś, pow. cieszanowski, par. rz. kat. Dzików, par. gr. kat. w miejscu. Ma st. poczt., szkołę 1-klasową i fabrykę terpentyny. R. 1859 miała 1843 mk., 4891 m. gruntu.

Ceynowo. ob. *Cejnowo*.

Cezarowitz (niem.). Tak się nazywał w r. 1272 jeden folw. wsi Blankenau, w pow. wrocławskim, par. katol. Jaeschgüttel.

Cezarówka, przysiołek Balina w pow. chrzanowskim, o 3 kil. od Chrzanowa. *Mac.*

Cędro, młyn rządowy, pow. kielecki, gm. Dąbrowa, par. Kielce.

Cędrowice, 1.) wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Sobików. W 1827 r. liczyły 11 dm., 103 mk. 2.) **C.**, wś, pow. łęczycki, nad Bzurą, gm. Leśmierz, par. Solca wielka. W 1827 r. liczyły 23 dm., 226 mk.; obecnie mają 19 dm., rozległości 1295 morg. *Br. Ch.*

Cędrowina, wś, pow łomżyński, gm. i par. Miastkowo.

Cędrowo, wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Bożewo.

Cędry-złotystok, wś szlach. i włośc., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. R. 1827 r. było tu 25 dm. i 153 mk. Jestto gniazdo Cędrowskich, wspominane już pod 1496 r. Istniały jeszcze C.-Kupiski.

Cędry wielkie, niem. *Gr.-Zünder*, wś włościańska w pow. gdańskim, na gdańskiej żuławie, śród bitego traktu z Pruszcza do Leczków, 3 mile od Gdańska, pół mili od Wisły. Pierwszy przywilej krzyżacki pochodzi z r. 1350 od mistrza w. Henryka Dusmera i zaraz potem z r. 1353 od Winryka von Kniprode: podówczas znajdowało się włók wszystkich 60; kościół katolicki istniał już, ponieważ dla proboszcza były przeznaczone 4 włóki. W czasie reformacyi przeszedł około r. 1530 w ręce innowierców, głównie z tej przyczyny, że prawo patronatu posiadał magistrat gdański. Kościół luterski istnieje dotąd; także jest we wsi szkoła, lekarz, apteka i poczta. Większych posiadłości włościańskich znajduje się 19 i 11 chałupników; gruntu liczą przeszło 5598 morgów, katol. 282, ew. 407, domów mieszk. 49; par. dla katolików w Gemlicach, o pół mili odległych. C. małe leżą o 1/4 mili na północ od Wielkich Cędrów, wś włośc., obejmuje 15 włościan i 9 chałupników, gleby najżyżniejszej 2692 morg.; kat. 51, ew. 333; domów mieszk. 39, szkoła w miejscu. *Kś. F.*

Chabalina, przysiołek Piasek.

Chabdy, ob. *Brzozowo*.

Chaberkowo, wieś, pow. olsztyński, na Warmii.

Chabielice, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. i par. Chabielice, od Piotrkowa odl. w. 43, od Radomska w. 29, od rz. Warty w. 22, sąd gm. okr. IV w kolonii Rogowiec, stac. poczt. o 7 wiorst w Szczercowie. Posiada kościół par. drewniany; włościanie posiadają m. 2228, grunta pokościelne m. 43, do folwarku należy m. 1868, z tem ziemi ornej m. 480, łąk i past. m. 301, ogrody m. 6, pod zabudow. m. 6, staw m. 2, lasy (w roku 1871) m. 690, zarośla (w tymże roku) m. 365, nieużytki m. 6, młyn wieczysto-dzierżawny m. 12. Gorzelnia (w r. 1871). Zabudowań folw. murow. 6, drewnianych 31. Grunta w 1/4 mocno szczerkowe, ze spodem gliniastym, w 3/4 lekkie szczerki klasy III. W 1827 r. było tu 34 dm., 249 mk. W 1597 r. dziedzice wsi wystawili tu kościół drewniany filialny do parafii w Puszczy Osińskiej. W 1649 r. otworzono tu odrębną parafią. W 1776 r. Konstancya z Jordanów Walewska wystawiła nowy kościół, dotąd stojący. Par. C. dek. piotrkowskiego 2857 dusz liczy. *A. T.*

Chabierów, wś, pow. kaliski, gm. Staw, par. Góra; sąd gm. okr. IV Staw, stac. poczt. Warta, osad włościańsk. 36, ziemi m. 73, rozl. folwarczna m. 422, ziemia dobra, gospodarstwo poprawne; wieś ta już przed r. 1830 należała do Neugebaurów. W 1827 r. było tu 14 dm. i 114 mk. *A. T.*

Chabkowce, ob. *Habkowce*.

Chabne, ross. *Chabno*, *Chabnoje*. mko, pow. radomyski, nad Uszą, o mil 5 od Owrucza, o 120 w. od Radomyśla, o 150 od Kijowa, na krańcu północno-zachodnim pow. radomyskiego i gubernii kijowskiej. W czasach dawnych mko to było położone w lesistej, puszczami przepełnionej kijowszczyźnie, ale dziś ta okolica znacznie jest przetrzebiona i ogołocona z lasów. Jednakże zapełniają jeszcze ją odnogi większych poleskich borów, tu i owdzie wkraczających. Myśliwy napotyka w nich jeszcze łosie i dziki. W ogóle miejscowość to nizka, błotnista, położenie płaskie. Mko samo jest dość porządne i schludne; domki jego, w rzęd zabudowane, osłonięte są wieńcem drzew owocowych. Dzieje tej mieściny są następujące. Pod 1499 r. czytamy przywilej w. ks. litewskiego Aleksandra, dany Semenowi Połozowi, na dobra w pow. kijow. w Zawskiej włości na imię Chabnoje, „z dziesięcią ludźmi, z przynależnościami do nich, na wieczność“ (Rejestr ksiąg w. ks. lit. za Kazim. Jagiell., Olbrachta i Aleks.). Owóż ten Semen Połoz, klucznik kijowski, dziedzic Chabnego i innych dóbr, jako to Byszowa, Hostomla i Witaczowa, miał tylko jednę córkę Fennę, która pierwszym ślubem wyszła za kniazia Wodynickiego, któremu

król Zygmunt I dozwolił w dobrach jego Chabnem, zamek i miasto założyć i karczmy zaprowadzić (tamże). Wodynicki jednak zszedł z tego świata, nie zostawiwszy potomstwa, a wdowa po nim, dziedziczka Ch., wyszła następnie za mąż za Dymitra kniazia Lubeckiego. Ale i Lubeccy tylko jednę zostawili córkę, od matki imienia też Fenną nazwaną. Ta kniaziówna Fenna Lubecka wyszła naprzód za Melchiora Nasiłowskiego. a gdy pierwszy jej mąż umarł, wyszła powtórnie za Szczęsnego Charlęskiego, dworzanina J. K. Mości. Chabne więc weszło w posiadanie domu Charlęskich. Szczęsny Charlęski, podkomorzy kijowski, w 1600 r. uczynił dział dóbr pomiędzy synami, i tak Ostrohładowicze (na Litwie) dostały się synowi Mikołajowi, Byszowszczyzna Jerzemu, a Chabeńszczyzna, Hostoml, Witaczów i część Charlęża w lubelskiem, Stanisławowi. Stanisław Charlęski, dziedzic Chabnego, był ożeniony z Siemaszkówną Dobratyńską, potem z Barbarą Chodkiewiczówną, córką Hieronima, het. w. k. lit., która wprzódy była za Mikołajem Piotrowiczem Kiszką, woj. podlaskim. W 1633 r. umarł Mikołaj Charlęski, i Ostrohładowicze spadły na jego braci Stanisława i Jerzego. Samuel Maszkiewicz wspomina w swoim „pamiętniku“, że w 1607 r. przebywał u Charlęskich w Chabnem. W 1710 r. po bitwie pod Pułtawą, wojska rossyjskie zajęły Wołyń i Kijowszczyznę, wielu obywatelom ziemskie majątki odjęto. Między innemi i Chabne, należące do Jana Franciszka Charlęskiego, cześnika litewskiego, wnuka już Stanisława wyżej wymienionego, tejże uległy kolei. Poszły skargi i zażalenia do Petersburga. Car Piotr rozkazał powrócić je prawym właścicielom (ob. „Listy o Szwecyi“ Eust. Tyszkiewicza. Wilno t. II, str. 137). Ale w r. 1729 od tegoż Jana Fr. Charlęskiego nabył dobra chabeńskie Kazimierz Stecki, kasztelan kijowski. Dawny kościół tutejszy był fundacyi Charlęskich, ale w r. 1780 staraniem ks. Pawła Wojciechowskiego, plebana chabeńskiego, był on nanowo odbudowany, i tegoż roku przez ks. Poradowskiego przeora narodyskiego, zakonu św. Augustyna Pustelnika za indultem ks. Pałuckiego, oficyała kijow., benedykowany pod tyt. Wniebowzięcia Matki Boskiej; obecny w 1860 wzniesiony (księga dekanalna kijow.). Parafia katol. chabeńska składała się z 32 wsi (Friese), istnieje od r. 1633, dusz wiernych liczy 1492. Obecnie znajdują się tu dwie cerkwie: Nikołajewska i Preobrażeńska. Nikołajewska (wprzódy unicka) była zbudowana przez Kaz. Steckiego kasztelana kijow. w 1733. W 1750 r. hajdamacy zrabowali Chabne (Arch. J. Z. R. o hajdamakach str. 530). Od Steckich w pierwszej połowie tego wieku kupiła Chabne ks. Cecylia z Morzkowskich Radziwiłłowa. Za dziedzictwa ks. Radziwiłłowej stanęła tu rękodzielnia sukienna. Założyli ją około 1822 r. w spółce z dziedziczką mechanik Jans i agronom Thaer. Dziś jest w posiadaniu kupców Łyczkowów i Bubnowów. W 1850 r. kupił Chabne Ignacy Horwatt. Obecnie majętność ta należy do sukcesorów niedawno zmarłego Aleksandra Horwatta, b. marszałka szlachty gubernii kijowskiej. We wsi Kowszyłówce, niedaleko od Chabnego, znajduje się fabryka papieru, należąca do kupców Łyczkowów. Przy fabryce sukiennej jest szpital dla chorych. W 1872 mieszkańców było 1044, domów 350, cerkwi 2, kościół 1, gorzelnia 1, kramów 11, jarmarków 7; obecnie 151 prawosł., 96 kat., 90 ew., 1123 izrael. Ziemi ma Ch. 8065 dz. piaszczystej, browar i gorzelnię (Edward Rulikowski).

Chabowa (Habola, Hawel), dawna nazwa rz. Hawel, nad którą żył lud słowiański Chabowian.

Chabowicze, *Chabowiec*, wś, pow. kobryński, przy trakcie Kobryń-Kowel.

Chabowiec, niem. *Chabowetz* i *Habowetz*, kolonia należąca do gm. Borucin, pow. raciborski.

Chabówka (z Holendrami), wś, pow. myślenicki, nad rz. Rabą, o 3.4 kil. od Rabki, w par. Rabka.

Chabowo-łazewo, *Ch.-Świniary* i *Ch.-stara wieś*, trzy os., pow. płocki, gm. i par. Drobin. W 1827 liczyły razem 20 dm. i 123 mk.

Chabrowo, wś w pow. lęborskim ziemi pomorskiej.

Chabsko, 1.) gmina, pow. mogilnicki, 1176 morg. rozl., 3 miejsc. 1) wieś Chabsko, 2) folw. Chabsko, 3) folw. Pałeczka; 25 dm., 313 mk., 13 ew., 300 kat., 120 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Mogilno o 2 kil. Przed r. 1848 należało do Świnarskich. 2.) **Ch.**, niem. *Hochheim*, olędry, pow. mogilnicki, 4 miejsc. 1) kolonia Chabsko, 2) osada Neubrück, 3) wieczysta dzierżawa Stawisko, 4) wś dzierż. Wyrobki; 18 dm., 215 mk., 47 ew., 168 kat., 70 analf.

Chabunka, *Chobunka*, ob. *Wić*.

Chacepietówka, st. dr. żel. donieckiej, w gub. ekaterynosławskiej.

Chachuła, os., pow. łódzki, gm. Bruss, par. Pabianice.

Chaciuk, błędna nazwa wsi Chocuń, pow. piński.

Chaćki, wś, pow. czerkaski, nad rz. Taśminą, o 4 w. od m. Biełozierja. Mieszk. 1194, wyznania prawosł. Cerkiew parafialna i szkółka, ziemi 2700 dzies. Należała niegdyś do star. czerkaskiego, obecnie do rządu. Zarząd gminny w m. Biełozierju, policyjny w m. Smile. *Kl. Przed.*

Chadżybej, nędzna wioska turecka z zamkiem uzbrojonym, która przed wiekiem stała na tem miejscu gdzie dziś Odessa.

Chadżybejski liman, albo jezioro, pod Odessą, ob. *Limany*.

Chaimgród, *Chaimgródek*, właściwie *Chalaimgródek* (ob.).

Chajczyny, wś, pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, sąd gm. okr. IV Buczek, odl. od Łasku w. 12, od stac. poczt. w Zelowie w. 6, od drogi bitej łódzko-kaliskiej w. 12, od rz. Warty w. 15; włośc. posiadają ziemi m. 11, do fol. należy m. 453, w tem ziemi ornej m. 226, łąk i pastw. m. 34, po wyciętym lesie m. 176, nieużyt. m. 17. Zabudowań folw. murow. 2, drewn. 4. Dawniej Ch. stanowiły całość z rozkolonizowanemi dobrami Jawor. W 1827 r. było tu 13 dm. i 70 mk., obecnie 13 dm. i 100 mk. *A. T.*

Chajdów, wś, pow. lubelski, gm. Tatary, par. Lublin.

Chajdyce, niem. *Neu-Jerutten*, wś, pow. szczycieński, st. p. Chochół.

Chajew, ob. *Chajów*.

Chajęty, wś, i folw., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka. W 1827 r. było tu 16 dm., 187 mk. Dobra Ch. składają się z folw. Ch.-Jaktory i wsi Ch.-stare, od Radzymina odl. w 7, od Warszawy w. 28, od rz. Bugu w. 7, od st. dr. żel. warsz-peter. Tłuszcz w. 14. Rozległość ogólna m. 1052, z czego do 24 włościan we wsi Ch. stare należy dymów 22, m. 384; przestrzeń folwar. Ch. Jaktory m. 668, a mianow. ziemi ornej 557, ogrodów 6, staw i zabudow. zajmują m. 7, lasu 11, drogi i różne nieużytki m. 80. Grunta w większej połowie pszenne, co w pow. radzymińskim prawie do wyjątków należy. *A. T.*

Chajnówka, wś, pow. czehryński, nad rz. Suchym Taszłykiem, o 15 w. od m. Złotopola i w takiej samej odległości od Michajłówki, stacyi chwastowskiej dr. żel. Mieszk. 270 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna; ziemi 816 dzies. Należy do Hrewsa. Zarząd gminny we wsi Bołtyszczu, policyjny w. m. Aleksandrówce. Pod Ch. Suchy Taszłyk ma swoje źrodła. *Kl. Przed.*

Chajów, *Chajew*, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Brzeźno, par. Kliczków mały, stac poczt. w Sieradzu, sąd gm. okr. II w Brąszewicach. Odl. od Kalisza mil 6, od Sieradza mil 2, od Złoczewa 1¾, od Błaszek i od rz. Warty m. 2. Rozległość ogólna wraz z folwarczkiem Święte, m. 1164, z tego włościanie, dm. i osad 52, posiadają m. 293; do folwarku należy m. 871, a mianowicie ziemi ornej, przeważnie szczerkowatej, m. 416, łąk 47, ogrodów 5, staw 1, zabudow., drogi i nieużytki zajmują m. 28, lasu (w r. 1872) m. 120, zagajników m. 246, osada karczemna m. 8. Zabudowań folwarcznych 19. Ch. dawniej stanowił całość z dobrami Bukowiec. Ludność obecna wynosi 347 dusz. *A. T.*

Chalcz, mko nad Sożem, pow. homelski, niegdyś własność możnej na Białorusi rodziny Chaleckich, obecnie należy do Sianożęckich. Chaleccy fundowali tu kościół i przy nim osadzili jezuitów, którzy tu mieli domicilium aż do swej kasacyi na Białejrusi w 1829 r. Ch. jest st. dr. żel. libawsko-romeńskiej. Mko miało w r. 1860 mieszk. 1136. *Fel. S.*

Chalcza, wioska, pow. kijowski, nad rz. Chalczą, o 9 w. od Rzyszczowa, leży w głębokiej dolinie, okrążonej górami. Cerkiew zbudowana na dawnem horodyszczu. Mieszkań. 1832, chat 200, ziemi 1311 dzies. Własność hr. Działyńskich.

Chalcza, rz., wpada w pow. kijowskim do rz. Lehlicza a ten do Dniepru.

Chalepie, wś rządowa, pow. kijowski, o 2 w. od Trypola, nad Dnieprem, przy ujściu rz. Bobrca. Miesz. 1340, ziemi 2920 dzies., wyborny czarnoziem. Obszerne sianokosy nad Dnieprem. Wieś bardzo starożytna; znajdujemy o niej wzmiankę w kronice Nestora. Książęta czernihowscy Olgowicze. idąc na Kijów, wzięli Trypol i Chalep.

Chalin, okrąg wiejski, pow. wileński, liczy nast. wsie: Puciniszki, Minciszki, Zajezierce, Wabale, Ozierajce, Masany, Skawduliszki; zaścianki: Łówkielo, Kabaczek.

Chalin, domin., pow. międzychodzki, 2725 morg. rozl., 7 dm , 120 mk., 16 ew., 104 kat., 35 analf. Stac pocztowa Sierakowo (Zirke) o 7 kil., st. kol. żel. Wronki o 24 kil. Przez kilka wieków posiadłość rodziny Kurnatowskich, w ostatnich latach dopiero przeszła w ręce niemieckie; słynna z pięknego położenia nad jeziorem, w którem się poławiają sułwice, należące do rodzaju sielaw. Młyn i fulusz chaliński przezwano *Wilhelmsthal*. *M. St.*

Chalino, wieś prywatna z folwarkiem Łagiewniki,o 1 i pół wiorsty odległym, powiat lipnowski, gmina Chalino, parafia Mokowo, st. poczt. Dobrzyń nad Wisłą, odległy od Płocka w. 28, od Dobrzynia w. 6. Grunta w ⅓ pszenne; gospodarstwo folwarczne płodozmienne. Do włościan należy ziemi m. 135, do dawnych kolonistów w kolonii chalińskiej (osad 18, dymów 12) m. 474. Folwark C. rozległy m. 1257, w tem ziemi ornej m. 621, łąk i pastwisk m. 159, część jeziora zajmuje przeszło 87 m., lasy (w roku 1873) m. 335; różne nieużytki, drogi, granice, place, m. 55. Przestrzoń folw. Łagiewniki m. 244, w tem ziemi ornej m. 174, łąk i pastw. 31; część jeziora chalińskiego m. 39; całość tego jeziora zajmuje przeszło 126 m. W r. 1870 istniała tu gorzelnia i browar. Zabudowań folwarcznych murowanych 5, drewnianych 27. Cegielnia wyrabia dachówkę, dreny i cegłę modelową. W r. 1827 r. było 32 dm. i 291 mk. Gmina C. na-

leży do s. gm. okr. V w Trzciance, od Lipna 21 w. *A. T.*

Chaliszka, wś, pow. opatowski, gm. i par. Iwaniska. Liczy 5 dm., 65 mk. i 72 m. ziemi włośc.

Chalno, wś nad Zgłowiączką i jez. Chalno, pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, sąd gm. okr. IV Boguszyce, st. poczt. Izbica; odl. od Kowala w. 21, od rz. Wisły w. 25, od Izbicy w. 7, od drogi bitej konińsko-włocławskiej w. 12. Ziemia w $^3/_4$ gliniasta z warstwą spodnią przepuszczalną; w jednej czwartej części ze spodem gliniastym; w ogóle grunta górne spadkowe. Pokłady torfu w pobliżu zabudowań dworskich. Folwark C., rozległy m. 556, posiada ziemi ornej m. 376, łąk i pastwisk m. 76, jezioro zajmuje m. 96, nieużytki m. 8; należący do niego folw. Bronisin, w r. 1875 założony i zabudowany, rozległy m. 123, w czem pod pługiem m. 91, wody zajmują 5 m., łąki 25, nieużytki 2, nadto do włościan należy m. 14. Jezioro tutejsze bardzo rybne, łączy się strumieniem z Orzelskiem i Głuszyńskiem. Młyn wodny o 2 gankach na amerykańskich kamieniach; olejarnia, kopalnia torfu. Nad jeziorem olbrzymi nasyp ziemny, z którego szczytu można objąć okiem trzymilową przestrzeń, służył prawdopodobnie za strażnicę wojenną; na górze przeciwległej temu nasypowi zwaliska kościoła starożytnego, który w znacznej części był wzniesiony z granitu, w regularne bryły obrobionego. Zbudowany on był w 1124 r. przez Piotra Dunina (wedle podania) dla pp. norbertanek. Dziś odnowiony, jest filialnym. Czyt. w „Enc. Orgelbranda.“ *A. T.*

Chałaimgródek, *Chałaimhorodok*, wś, pow. berdyczowski, o 30 w. od Berdyczowa, o 15 od st. dr. żel. Browki, na prawym brzegu rzeki Hujwy, stanowiącej obecnie granicę między gub. kijowską a wołyńską. Rzeczka ta, płynąc miejscami w dość głębokim wyłomie, tworzy tu i owdzie malowniczą kolej spadzistych brzegów, a pod Ch. odlewa wodę obszernego stawu. Okolica tutejsza składa się ze sporego ustępu równiny otwartej i płaskiej; miejsca leśne są rzadkie, tylko gdzieniegdzie widnieją dąbrowy, jakby dla przerwania jednostajności tych praszczyzn. Pod względem ukształcenia powierzchownego, cechą charakterystyczną tych równin otwartych i nizkich są owe zbyt częste zaklęśnięcia gruntu, które, napełnione wodą z roztopów wiosennych, tworzą jeziorka, od ludu miejscowego „bakajami“ nazywane. Chałaimgródek przed wiekami nosił nazwisko Wielkich Żerdelów, a pierwszymi znanymi z akt dziedzicami jego byli Łozowiccy. Była to rodzina z Litwy, z pow. brzeskiego, gdzie posiadała gniazdową swoją Łozowicę. Tu zaś w Kijowszczyźnie ciż Łozowiccy, za „krwawą wysługę“ mieli sobie nadaną od władzców Litwy sporą przestrzeń ziemi wzdłuż rz. Hujwy, z jednej strony z Halczynem, z drugiej z dzisiejszym Białopolem graniczącą. Na tej tedy przestrzeni, w tak szerokich rozpostartej granicach, mieściło się już wtedy aż sześć siół, do tychże Łozowickich należących, t. j. Żerdele Wielkie (późniejszy Chałaimhorodok), Żerdele małe, Zwiniacza wielka i mała, Ruda Rujnaja i Ruda Malawka (dziś nieistniejące). Ale już za króla Kazimierza Jagiellończyka, w czasie pamiętnego najazdu Mengligireja w 1483 r., wszystkie te sześć siół doznały wspólnego losu wraz z całym krajem, który, jak wiadomo, uległ był podtenczas jak najzupełniejszemu zniszczeniu. Lud został wytępiony albo wybrany a sioła zamieniły się w „sieliszcza,“ czyli puste miejsca byłych wsi. To też Łozowiccy odtąd nie siedzieli tu, ale na Litwie, gdyż wraz z Wielkiemi Żerdelami, spalonemi ręką najezdników, poszedł z dymem i ich dom, a z nim listy i nadania królewskie, służące ich rodzinie. Nelub Hrynkowicz Łozowicki prosił też króla Aleksandra, aby mu nanowo potwierdził posiadanie tych „pustych sześciu siedliszcz;“ jakoż król ten nietylko posiadanie „dziedziny i ojczyzny jego“ zatwierdził mu, ale nadto kazał ją rozgraniczyć. Następnie też i Zygmunt stary tenże przywilej poprzednika swego zatwierdził (archiwum chałaimgródzkie). Ten Nelub Hrynkowicz Łozowicki zrobił dział dóbr pomiędzy potomstwem swojem: synowi Michnowi dał Łuksztę i Wiżunkę w pow. wiłkomirskim, dla wnuka Krzysztofa Michałowicza przeznaczył Łozowicę w brzeskiem, a synowi Łukaszowi zapisał „sześć sieliszcz pustych,“ w granicach opisanych w przywileju Aleksandrowym. Łukasz Łozowicki, będąc aktualnym dworzaninem królewskim, nie dowiadywał się atoli o swoje puste dziedzictwo, a tymczasem mieszczanie żytomierscy zaczęli się wdzierać i zagarniać ów dziki step; gdy zaś Łozowicki pozwał ich o to, sprawa ta oparła się aż o króla Zygmunta I, który ją pilnie rozpoznawszy, wydał wyrok, aby te „sześć sieliszcz“ wrócono Łozowickiemu. Pomimo to jednak, pusty ten obszar ziemi nie przestawał być tylko nominalną posiadłością dziedzica. Owóż znów w 1545 r., gdy przystąpiono do rewizyi zamku żytomirskiego, rewizorowie (biskup Chwalczewski i Lew Potej) zawezwali wszystkich ziemian graniczących o ścianę ze starostwem żytomirskiem, aby dóbr swoich ukazali granicę; wielu z ziemian nie stawiło się na wezwanie, a w ich liczbie i Łukasz Łozowicki, który był wtedy „na posłudze hospodarskiej zagranicą,“ a więc ciż rewizorowie, sądząc, że ziemianie owi „albo zginęli od tatar, albo wymarli, nie zostawiwszy odrodków,“ dobra ich jako spuściznę bezdziedziczną, jako „res nullius“

zapisali do rejestru zamku żytomierskiego, (archiwum Chałaim.). Łukasz Łozowicki, wróciwszy do kraju z zagranicy, zaniósł skargę o ten zabór do króla Zygmunta Augusta, który też mu w 1547 r. tych „sześć pustych sieliszcz" kazał wrócić (Antonowicz, Hramoty str. 158). Synem Łukasza Łozowickiego był Andrzej, znany ztąd w dziejach, że kiedy Konstanty Lokuszta, wołoszyn, zbiegł z dworu króla Stefana Batorego na Niż i z kupą łotrów wtargnął do Wołoch, tenże król posłał Andrzeja Łozowickiego do Niżowców z rozkazem, aby ci pomogli staroście czerkaskiemu w pojmaniu tegoż wołoszyna (Kulisz, Wozs. Rusi, tom I str. 12, materyały). Tenże Andrzej Łozowicki, zostawszy dziedzicem pustych Zerdelów wielkich, puścił je na prawie zastawnem w 30 kopach gr. lit. Frydrykowi Tyszkiewiczowi. Ale z tym Tyszkiewiczem prowadził od wielu lat wojnę sąsiedzką kniaź Kiryk Rużyński, z Kotelni. Owóż Kiryk Rużyński zagarnął siłą cały obszar pusty tych „sześciu sieliszcz" i na posadzie dawnych wielkich Zerdelów, zameczek czyli gródek zbudował, strzelbą opatrzył i kilkadziesiąt człowieka poddanych osadził, nazwawszy ten zameczek Skorhorodkiem, a to dla tego, jak mówi dokument, że „był naprędce, raptownie założony;" ale wkrótce i ten zameczek i ta osada tak naprędce zaimprowizowana, znikła znów, albowiem Tyszkiewicz, odebrawszy zawłaszczoną posiadłość, zniszczył zameczek i osadę rozpędził. Już więc Aleksandrowi Łozowickiemu, synowi Andrzeja, który wziął w spadku po ojcu to pustkowie pilno tedy było pozbyć się conajprędzej tego zgubionego gdzieś w stepach, nie przynoszącego nic, dziedzictwa; jakoż w 1608 r. sprzedał je Iwanowi Brzozowskiemu, a ten odprzedał je w 1609 r. Jerzemu Zawiszy; ten zaś w 1610 r. zbył je za 12 tysięcy złp. księżnej Zofii z Karabczejowa Romanowej Rużyńskiej. W tych atoli czasach pustkowie to musiało się już zasiedlić, albowiem w pewnym dokumencie z 1610 r. czytamy już wzmiankę o „poddanych nowo budujących się na uroczysku Wielkich Żerdelach czyli Skorhorodku i nowe niwy rozczyniających." Księżna też Rużyńska (powtórnym ślubem Chodkiewiczowa) puściła Gródek (bo tak się Zerdele wielkie zaczęły nazywać) prawem zastawnem niejakiemu Chałaimowi, a wkrótce potem wraz z całą Rużyńszczyzną i Pawołoczczyzną, sprzedała go Tomaszowi Zamojskiemu, wojewodzie kijowskiemu. Ale niedługo potem zaczęły się w 1648 r. wojny kozackie. Okolica, gdzie leżał Gródek, stała się gościńcem dla stron wojujących; pokilkakroć przeciągały tędy trzystotysięczne tłuszcze kozaków i tatarów. Jakoż śród tej długo ciągnącej się doby klęsk, ludność tych okolic została albo wygubioną albo się rozeszła; tej kolei doznał i Gródek. W akcie z 1683 r. czytamy też że nietylko Gródek, ale wszystkie wsie około Rużyna i Pawołoczy były puste i zdziczałe. (Arch. J. Z. R. część 6 t. I str. 153, dodatek). I dopiero około 1700 r. kraj tak wyludniony zaczął się powoli osiedlać. Chałaimowie, dawni zastawnicy, wrócili też do opustoszałego Gródka. Ale majętność ta wraz z Rużyńszczyzną od Zamojskich prawem spadku przeszła do Koniecpolskich. Jakoż już z Koniecpolskimi ciż Chałaimowie, uzurpując tytuł dziedzictwa, zaczęli o tę majętność spór czynić, jako o dziedziczną. Proces się rozpoczął, i dopiero zaledwie w 1744 r. przysądzono Chałaimgrodek Koniecpolskim. Chałaimowie ustąpili ze wsi, imię jej tylko swoje stale odtąd narzuciwszy. Po wygaśnięciu zaś domu Koniepolskich Chałaimgródek przeszedł prawem spadku do Walewskich, a od tych następnie sprzedany został ks. Józefowi Lubomirskiemu, podstolemu w. ks. lit., który odprzedał te dobra Leonardowi Marcinowi Świejkowskiemu, kaszt. kamienieckiemu. Od tego zaś nabył Ch. Orłowski i wkrótce potem odprzedał go w r. 1782 Maciejowi Iwanowskiemu, skarbnikowi latyczowskiemu. Obecnie Ch. jest rezydencyą Eustachego Iwanowskiego. W domu jego znajduje się starodawne archiwum, ważne dla każdego, ktoby chciał poznać przeszłość prywatną tej okolicy, tudzież ciekawy zbiór portretów osób historycznych i rodzinnych. Jest tu cerkiew Nikołajewska, zbudowana w roku 1755. Do parafii tej cerkwi należy wieś Małe Żerdele, położona na drugiej stronie rz. Hujwy. Chałaimgródek składa się z 5 części czyli Kątów: Horodka, Kalinówki, Olendrów, Hołyszów i Piasków. Ludności liczy 1173 prawosławnych, 498 katolików, 19 izraelitów. Ziemi 2100 dz. Zarząd gminny w miejscu, policyjny w Białopolu. Ch. ma kościół katol. filialny par. Białopol. (Edward Rulikowski.)

Chałajdówka, wieś, pow. lipowiecki, nad rz. Terlicą, wpadająca do Soroki i dalej do Tykiczu. Mieszk. 928, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi po części piasczystej 1305 dzies. Należy do Jagiełłowicza. Zarząd gminny w Terlicy, policyjny w Monastyrzyskach. *Kl. Przed.*

Chałamowszczyna, ob. *Suła*.

Chaławy, domin., pow. śremski; 1017 m. rozl., 11 dm., 136 mk., 6 ew., 130 kat., 56 analf.; własność Moraczewskiego. St. poczt. i kol. żel. Czempin o 6 kil. Tu się urodził Jan Nepomucen Kurowski, znany agronom i profesor. *M. St.*

Chałowice, ob. *Hatowice*.

Chałujca, *Chołujca*, ob. *Chałwica*.

Chałupa, osada należąca do wsi Chośnicy, pow. kartuski, par. Parchowo.

Chałupki, 1.) Ch. Dziwieckie, wś, pow.

włocławski, par. Przedecz; gruntu 286 m., wysiewu 40 korcy żyta, 50 kor. pszenicy, lasu 482 m., folwark majoratu. 2.) **Ch.** Rybieńskie, wś, pow. włocławski, par. Przedecz, domów 9, męż. 40, kob. 40, gruntu 310 m. żytniego, wysiewu 90 kor. żyta i 10 kor. pszenicy, lasu 702 morgów, 219 prętów, folwark majoratu. 3.) **Ch.**, folw. nad Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Męka, należy do dóbr Podłężyce, rozl. 195 m., 41 mk. 4.) **Ch.** obickie, wś, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Lisów. W 1827 roku było tu 15 dm., 118 mk. 5.) **Ch.** grzymalskie i sieczkowskie, dwie wsie, pow. stopnicki, gm. i par. Tuczępy. W 1827 r. Ch. grzymalskie liczyły 17 dm., 126 mk.; zaś Ch. sieczkowskie 17 dm. i 120 mk. 6.) **Ch.** plebańskie, wś, pow. konecki, gm. i par. Przedbórz. Liczy 20 dm., 135 mk. i 345 morg. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Chałupki, 1.) przysiołek Branic, pow. krakowski, o 4 kil. od Pleszowic, w par. Ruszcza. 2.) **Ch.** dusowieckie, wś, pow. przemyski, o 11 kil. od st. poczt. Radymno, w par. gr. kat. Dusowce. 3.) **Ch.** medyckie, wś, pow. przemyski, o 5,2 kil. od st. p. Szechynie, należy do parafii w Medyce. 4.) **Ch.**, wieś, pow. łańcucki, o 4 kil. od Przeworska, w par. rz. kat. przeworskiej. 5.) **Ch.**, przysiołki Barszczowic, Chotyńca, Małkowic.

Chałupki, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Huta*.

Chałupki, 1.) niem. *Chalupken*, osada, należąca do gm. Karmunki Nowe, pow. olesiński. 2.) **Ch.**, niem. *Adolphsthal*, kolonia należąca do gm. Nasale.

Chałupska, wieś, pow. mogilnicki, 7 dm., 94 mk., 28 ew., 66 kat., 55 analf. St. poczt. i kol. żel. Mogilno o 7 i pół kil.

Chałupy konczarskie, wś, pow. miechowski, gm. Igołomia, par. Pobiednik mały. W r. 1827 było tu 6 dm. i 30 mk.

Chałupy, ob. *Cejnowa*.

Chałwica, *Chołwica*, *Chałujca*, *Chołujca*, rz., ma swoje źródło w błotach pow. siebieskiego; stosownie do przebieganych miejscowości nosi nazwę Czerniei i Niemykli, wpada do rzeki Uświacz pod folwarkiem Zagłodzie, długa 36 i pół wiorst. Niespławna.

Chałznów, wzgórze 210 m. n. p. m. wysokie, na południe od Halcniowa w pow. chrzanowskim. *Mac.*

Chambików, wieś, pow. kijowski, na lewym brzegu Stuhny, o 2 w. od Bohajówki. Mieszkańców 427, do r. 1787 wioska należała do monastyru kijowskiego fłorowskiego, do którego obecnie należy duży młyn na rz. Stuhnie i staw rybny. Cerkiew parafialna, zbudowana 1745 r.; wówczas było tu 40 gospodarzy. Ch. wchodził w skład starostwa białocerkiewskiego, później był własnością rządu.

Chamborowo, kol., pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb.

Chamirowo, ob. *Kamirowo*.

Chamówka, wś, pow. janowski, gm. Gościeradów, par. Księżomierz.

Chamsk, wś i folw. nad rz. Działdówką, w powiecie sierpeckim, gmina Żeromin, par. Chamsk, sąd gm. okr. II i st. poczt. w osadzie Bieżuń; odl. od Płocka mil 8, od Sierpca 4, od Bieżunia milę 1. Rozległość m. 1278, w tem ziemi ornej, przeważnie pszennej, m. 730, łąk m. 270, pastwisk m. 102, lasu m. 142, nieużytków i t. d. 34. Zabudowań murowanych 10, drewnianych 12; płodozmiany 11 i 3-polowy. Torf dobry i obfity. Ch. posiada kościół par. murowany. W XVI w. istniał tu okazały dwór (Święcicki, opis Mazowsza). W 1827 r. było tu 36 dm., 300 mk. Par. Ch. dek. sierpeckiego 3454 dusz liczy. *A. T.*

Chamur. Tak Enc. Org. zowie rzekę Chomor na Wołyniu, dopływ rz. Słucz.

Chamy, przysiołek Krechowskiej Rudy.

Chańcza, wś i folw. don., pow. stopnicki, gm. Kurozwęki, par. Kotuszów. Posiada młyn wodny. W 1827 r. było tu 30 dm., 259 mk. Podług lustracyi z r. 1832, wieś Ch. z folw. t. n., młynem, tartakiem, austeryą i wapielnią stanowiła własność funduszu ogólnego religijnego; obecnie należy do generała Gromeki.

Chańkowce, ob. *Hańkowce*.

Chanów, wś, pow. radomyski, nad rz. Teterowem, o 17 w. od Iwańkowa. Mieszkańców 498, wyznania prawosławnego; należą do parafii Unina, o 4 w. oddalonego. Ziemi 2018 dzies., lesista nizina. Własność hr. Branickiego. Zarząd gminny we wsi Uninie, policyjny w Iwańkowie. *Kl. Przed.*

Chapanowce, wś rządowa w pow. uszyckim, 72 dusz męz., wraz z Przytułą zieloną 439 dz. ziemi, skonfiskowana Marchockim.

Charbelin, *Charbielin*, niem. *Carmelin*, gmina, pow. kościański, 2 miejsc.: 1) wieś Charbelin, 2) wieś Trzebidza; 16 dm., 116 mk., wszyscy kat., 21 analf., st. poczt. najbliższa Włoszakowice (Luschwitz); st. kol. żel. Kościan. *M. St.*

Charbice górne i dolne, dwie wsie, pow. łódzki, gm. Puczniew, par. Kazimierz. W r. 1827 r. Ch. górne miały 9 dm. i 78 mk., Ch. dolne zaś 14 dm. i 140 mk. Obecnie Ch. górne mają 13 włók rozl.

Charbielin, ob. *Charbelin*.

Charbielów, przysiołok Tęczynka.

Charbin, folwark, pow. gnieźnieński, 688 m. rozl., 4 dm., 73 mk., 1 ew., 72 kat., 41 analf., st. poczt. Powidz o 4 kil., st. kol. żel. Gniezno o 6 kil.

Charbinowice, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Bejsce, par. Sokolina, sąd gm. okr. IV i st. poczt. w osadzie Koszyce; od Pińczo-

wa odl. w. 28, od Koszyc w. 6, od Korczyna w. 12, od rz. Wisły w. 5; dawniej stanowiły całość z dobrami Bejsce. Rozległość folwarku oprócz gruntów włościańskich i 105 m. wspólnych z niemi pastwisk, wynosi m. 373, w tem pod pługiem ziemi, z małym wyjątkiem, czarnoziemu pszennego, m. 290, łąk i pastwisk m. 5, stawy zajmują 21, ogrody 2, las 45, place, drogi i t. d. morg 7. Gospodarstwo 12-polowe. Młyn wodny, dymów folwarcznych 6, innych zabudowań 10. Osad włościańskich 42. Bogate pokłady dobrego torfu. W 1827 roku było tu 35 dm. i 209 mk. *A. T.*

Charbowo, 1.) wieś, pow. gnieźnieński, 3 dm., 25 mk., 6 ew., 19 kat., 9 analf. St. poczt. Kłecko o 3 kil., st. kol. żel. Gniezno o 17 kil. 2.) **Ch.**, domin., pow. gnieźnieński, 1150 m. rozl., 4 dm., 73 mk., 1 ew., 72 kat., 41 analf. Własność M. Szczanieckiego. *M. St.*

Charbrów, to samo co *Chabrowo*, miasto, pow. lęborski na Pomorzu.

Charchocin, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka. W 1827 r. było tu 6 dm. i 43 mk.

Charchów, 1.) Ch. księży, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Drużbin, sąd gm. okr. V Zadzim; do folwarku należy ziemi ornej m. 317, łąk m. 64, pastwisk m. 45, lasu 42, nieużytków różnych m. 18; do 33 osad włośc. należy m. 150, grunta żytnie, 15 dm., 156 mk. Margiel i torf wyzyskuje się na potrzeby miejscowe. Ch. należał niegdyś do kolegiaty uniejowskiej, w początku XIX w. dostał się Załuskim, później Droszewskim, dziś własność Gogólskich; odległość od Poddębic w. 9, od rzeki Warty wiorst 7, a 17 wiorst od Sieradza. 2.) **Ch.** szlachecki, pański, czyli inaczej *Chorchów*, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Drużbin, od drogi bitej z Uniejowa do Turku odl. w. 14, od rz. Warty w. 5, od Sieradza 3 mile, od Łodzi 5 mil; do włościan, osad i dymów 29, należy ziemi włók 5, do folwarku włók 16; w tej przestrzeni znajduje się 15 m. łąk a reszta grunta orne. Gospodarstwo płodozmienne, mk. 300, domów 25. Majątek ten, niegdyś książąt Sanguszków, na początku XIX wieku zostawał w posiadaniu Psarskich, od których w r. 1836 nabyty został przez Józefa Głodzińskiego; 1849 r. prawem sukcesyi przeszedł na własność Cieleckich. *J. L.*

Charcia bałda, wś, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszyniec. W 1827 r. było tu 11 dm. i 63 mk., obecnie liczy 31 dm., 227 mk. i 392 morg. obszaru.

Charcice, *Karczyce*, domin. i gmina, pow. międzychodzki, 2754 morg. rozl., 2 miejsc: 1) domin. Charcice, 2) karczma i cegielnia *Dreibuechenkrug*; 7 dm., 115 mk., 47 ew., 68 kat., 41 analf. Stac. poczt. Sierakowo (Zirke) o 7 kil., st. kol. żel. Wronki o 12 kil.

Charciczka, ob. *Brusiata*.

Charcyz. st. dr. żel. charkowsko-azowskiej w Okręgu Wojska Dońskiego.

Charczówka, ob. *Turya*.

Charewicze, wś w zachod. stronie pow. ihumeńskiego, przy drodze z Dukory do Śmiłowicz, w gm. dukorskiej, w 2-im stanie policyjnym (śmiłowickim), w 3-im okręgu sądowym. Miejscowość bezleśna, grunta nieźle rodzące. *Al. Jel.*

Charężów, wś, pow. kielecki, gm. Zajączków, par. Chęciny. Leży na półn. zach. od Chęcin. W tej wsi u podnóża góry Żukowej jest grota „Piekło“ zwana.

Charklowa, ob. *Harklowa*.

Charków, miasto gubernialne w Rossyi, 1550 r. założone pod 50° sz. płn. i 53° 54′ dł. wsch., leży w miejscowości błotnistej, w kotlinie otoczonej znacznemi wzgórzami, przeciętej, trzema strugami wysychającemi latem, i wtedy pełne kurzu szkodliwego na oczy; o 1326 w. od Petersburga, o 722 od Moskwy, o 537 od Rostowa n. D., o 494 od Kijowa, o 229 od Kurska o 132 od Połtawy. Roku 1780 Ch. był mianowany miastem głównem namiestnictwa charkowskiego, 1797 stolicą gub. słobodzko-ukraińskiej, 1835 nazwanej charkowską. Pierwotnie Ch. był osadą, która powstrzymywać miała napady Tatarów krymskich; wkrótce jednak, dzięki położeniu na dwu traktach (moskiewsko-czarnomorski i kijowsko-doński) tudzież jarmarkom, znacznie się podniósł. Dziś główne ulice w Ch. są: Moskiewska, Eekaterynosławska, Bolsza-Sumska i Rybna. R. 1877 miał 2359 dm. murowanych, 4932 drewnianych; magazynów na towary i sklepów 1417, cerkwi 15, monastyrów 2, kościół katol. 1. Mieszkańców stałych liczył w 1878 r. 83507, w tem 2038 kat., 1655 ew., 2625 izr. i 42 mahometan. R. 1876 miasto miało 335605 rs. dochodu a 395990 rs. rozchodu. Jest tu st. poczt. o 4 i pół w. od st. dr. żel. Ch. jest połączony koleją żel. z Kurskiem, Rostowem i Elizawetgradem (381 w. dł., na Pułtawę, Kremieńczug). Słynne są jarmarki charkowskie, których bywa cztery do roku: od 6 stycz. do 1 lutego; od 1 do 16 czerw.; od 12 sierp. do 1 wrześ. i od 1 do 26 października. Na pierwszym z nich obrót największy, 30 do 40 mil. rs. Z polskich wyrobów przywożą tu tkaniny lniane, wełniane, obuwie i wyroby ze srebra platerowane (tu „polskie srebro“ zwane). Główne przedmioty handlu miasta są: wełna, wyroby rękodzielnicze, cukier, spirytus. R. 1878 było w mieście 12 fabryk wódki, 16 fabr. cukierków, 10 fabr. tytuniu i cygar, 12 drukarń, 8 pralni wełny, 8 fabryk maszyn, 6 fabryk wód mineralnych, 5 świec łojowych, 3 świec woskowych, 4 powozów, 6 cegielń, 5 litografij, i t. d., razem 130 zakła-

dów, zatrudniających 3302 robotników i produkujących rocznie wyrobów na 4860720 rs Ch. ma 3 banki: handlowy, rolniczy i ogólny. Ma też Ch. dużo zakładów naukowych, z których najważniejsze uniwersytet i szkoła weterynaryi. Pierwszym kuratorem uniwersytetu w Ch. był Potocki. Wykładali w tej wszechnicy Aleksander Mickiewicz, brat Adama, Alfons Wolicki, Daniłowicz, Stanisławski, Hreczyna; obecnie zaś wykładają Leon Cienkowski, Grzegorz Cicchanowiecki, Piechowski, Stankiewicz i i. W Charkowie także byli dyrektorami gimnazyów Józef Korzeniowski i Jan Wernikowski, a Henryk Siemiradzki, którego rodzice pod Ch. mieszkali (ob. też *Pieczeniegi*), w tem mieście do szkół uczęszczał. Obecnie w Ch. liczą przeszło 1000 (do 200 rodzin) osób narodowości polskiej, między niemi kilkudziesięciu przedstawicieli inteligencyi: profesorów, lekarzy, inżenierów, urzędników, księży i t. p.. Sklepów polskich przeszło 10. O kolonii polskiej w Ch. pisał obszerniej p. Maryan Dubiecki w Tyg. ill. z r. 1877 r. 107. Charakterystyczną jej cząstkę stanowi gronko sitarzy biłgorajskich, prawie stale tu osiadłych, którzy wyroby swoje po całej gubernii roznoszą. Kościół katolicki w Ch., murowany, bez wieży, leży przy ulicy Małosumskiej. Godny w nim uwagi boczny ołtarz, z obrazem Ukrzyżowanego Chrystusa, malowanym przez Józ. Korzeniowskiego. Obok Polaków, którzy stanowią połowę gminy katolickiej charkowskiej, drugą jej połowę wypełniają Francuzi, Niemcy i Włosi. *Powiat charkowski* zajmuje przestrzeń 402 mil kw., główne zajęcie ludności rolnictwo. Fabryki: 1 papiernia, 16 fabryk wódek, 3 fabr. topienia sadła, 4 pralnie wełny, 2 fabr. wyrobów chemicznych, 1 cukrownia, 4 fabr. świec łojowych, 3 mydła, 1 ciast i pierników, 1 dzwonów, 1 lin, 1 wosku bielonego: razem fabryk 40, w nich 1971 robotników, 3,964,526 rs. produkcyi rocznej. Powiat ma 150974 mk., w tem tylko 7 katolików. *Gubernia charkowska* leży między 40° 30′ i 50° szer. płn. a 51° 30′ i 57° 30′ dł. wsch. Obszar powierzchni 47836 w. kw. czyli 988,65 mil kw. Pod względem administracyjnym dzieli się na 11 powiatów, 27 okręgów policyjnych i 262 gmin wiejskich. Powiaty są: charkowski, achtyrski, bohoduchowski, wałkowski, wołczański, zmijewski, iziumski, kupiański, lebiedyński, starobielski i sumski. Pod względem sądowym na 3 okręgi: charkowski, iziumski i sumski, oraz 54 t. z. uczątków sądowo-mirowych. Pod względem religijnym na 73 parafij prawosławnych, z czego 15 w samym Ch. R. 1877 liczono w miastach gubernii 2971 dm. mur., 32849 drewnianych, składów na towary 792, sklepów 1784, ogólnej ludności do 2,000,000, w tem 1756 izr. Z zakładów naukowych gub. posiadała 1878 r. uniwersytet, szkołę weterynaryi, 4 gimnazya męskie, 2 szkoły realne, 3 progimnazya męskie, 9 szkół powiatowych, 16 prywatnych, 3 dobroczynne, 17 miejskich, 8 cerkiewnych, 411 początkowych, 2 gimn. i 7 progim. żeńskich. Razem szkół 497 a uczących się 30868, w tem 24030 chłopców. Na ludność wiejską wypada 1 szkoła na 5000 mk. Polacy w gub. charkowskiej trzymają się tych miast i powiatów, które przylegają do linij drogi żelaznej. W Bohoduchowie i pow. bohoduchowskim statystyka nie wykazuje ani jednego katolika. W gub. charkowskiej znajdują się następujące drogi żelazne: kursko-azowska, kursko-kijowska, charkowsko-nikołajewska z gałęzią, który nosi nazwę drogi sumskiej. R. 1878 gub. miała 569 fabryk a w nich 18308 robotników i 21,128,079 rs. produkcyi rocznej. Zajmuje ona część wielkiej płaskiej wyniosłości Rossyi, która, nieznacznie bardzo się zniżając, przechodzi tu z gub. kurskiej i woroneskiej. Cała północna część gubernii wyższą jest od innych, co z kierunku rzek łatwo dostrzegać się daje. Najwznioślejszą miejscowość gubernii stanowi część powiatu wołczańskiego, w kierunku od miasta Nowego Oskołu i Koroczy. Rzeki gubernii charkowskiej należą w ogólności do bassenów rzek Donu i Dniepru. Z tych znaczniejsze: Suła, Psioł, Worskła, Oskoł, Doniec; drugorzędne zaś: Łopań, Charków, Udy, Merło, Ajdar, Krasna i Moz. Żegluga w gubernii charkowskiej nie istnieje wcale; niektóre z rzek w czasie przyboru wody mogłyby być żeglownemi, gdyby wynagrodzenie za zniesienie licznych młynów nie wymagało znacznych wydatków. Jeziór z rozlewu rzek po większej części powstałych, znajduje się bardzo wiele; ale te oprócz limanu w powiatach zmijewskim i iziumskim i jeziora lebiedyńskiego, w pobliżu miasta tegoż imienia, są małoznaczące. Słone jezioro Riepnoje i drugie właściwie Słonem zwane, znajdują się w bliskości miasta Sławiańska. Znaczna też ilość bagnisk, zwanych limanami, ilmeniami i jeziorami. We wschodniej części gubernii prawe albo górzyste brzegi rzek Dońca, Oskołu i Krasnej składają się z warstw kredy dość znacznej grubości. W górzystym brzegu rzeki Dońca, pomiędzy miastami Wołczańskiem i Czugujewem znajduje się piaskowiec szarego czystego i zielonawo-szarego koloru. Pokłady węgla kamiennego odkryto na różnych głębokościach w Czugujewskiej osadzie wojskowej, około Dońca i Oskołu, oraz w powiecie iziumskim. Na wzniosłych miejscach koło Iziumu i Świętogórskiego monasteru napotykać można często krzemienie okrągławe, niewielkie, ciemnego i białawo-różowego koloru, a w rowach i po brzegach rzeki Ajdaru, znajdują się skamieniałości, znane pod nazwą „czartowskich

palców“ (belemnites). Sól dobywano dawniej w znacznej ilości z jezior, w bliskości miasta Sławiańska znajdujących się. W powiecie bohoduchowskim są miejsca, sołońcami zwane, z przyczyny znajdujących się w nich słonych cząstek; wykopane tam studnie dają dla bydła bardzo zdrowy napój. Saletra znajduje się szczególnie w starych kopcach, kurhanach, horodyszczach. Zachodnia część gubernii uboższą jest w minerały od wschodniej: nie widać tam ani krzemieni, ani źródeł słonych. Grunt w ogólności składa się z gliny, która, w niższych warstwach rowów i brzegów rzecznych, trafia się w dobrym gatunku, koloru żółtego i białawego. Miejscami margiel postrzegać się daje, a w okolicach Charkowa piaskowiec zielonego koloru. Spodnią gruntu warstwę (sous-sol) po większej części stanowi piasek albo glina. Królestwo roślinne bogatszem jest nierównie. Z roślin rolniczych, oprócz zwykłych w środkowej Rossyi, obficie się rodzi proso zwyczajne kaukazkie, anyż i inne. Z ziół na uwagę zasługują: 1) północne: żórawiny, które w tutejszych lasach bardzo rzadko się spotykają, a na południu po za granicami gubernii charkowskiej nie rosną wcale i *Linnea borealis*, przez profesora Czerniajewa znaleziona, najodleglejszym sferom na północy właściwa; 2) południowe, w dzikim stanie: kowyl, szałwia, hiacynty, malwy i inne. Nadto rosną tu waleryana, weronika, bukwica i inne. Z krzewów rośnie po brzegach rzek, czerwona łoza, w wojskowej osadzie rozprowadzona. Wino się rodzi bez szczególnego dozoru na południu gubernii. Dzikich malin i porzeczek, średniej Rossyi właściwych, wcale tu nie ma; za to dzikie brzoskwinie rosną wszędzie. Dąb, brzost, klon, lipa, grusza i jabłoń stanowią główne drzewa lasów tutejszych. Po nich następują sosna, brzoza, jesion i inne. Napotykać też można czeremchę, wiśnię i jarzębinę; tej ostatniej jest bardzo mało, gdyż tu się kończy granica jej południowa. Królestwo zwierzęce jest bogate i dosyć rozmaite. Oprócz różnych gatunków bydła rogatego i koni, które tu niegdyś w dzikim stanie żyły, hodują się jeszcze owce szląskie, hiszpańskie i elektoralne w najlepszym gatunku. Pomiędzy dzikiemi zwierzętami mnóstwo jest wilków, zajęcy, tchórzów, polnych myszy rozmaitego gatunku, jeżów i innych. Są także wydry, norki. Napotkać się daje zwierzę do tego kraju właściwie należące: ślepiec (marm. thyplus), albo używając nazwy miejscowej, „zińskie szczenie.“ W zimie przychodzą tu z Kaukazu dzikie kozy (cervus pygargus). Pomiędzy ptakami, zwyczajnemi są: orzeł, kuropatwa, drop', przepiórka, bekas; w przelocie pojawiają się różne ptaki północne, a z południowych dają się widzieć niekiedy pelikany. Ryby przepływają w czasie wezbrania do rzek tutejszych z Donu. Do Iziumu dopływają sterlet i czechoń; poławiają się stale: leszcz, szczupak, lin, okoń, sędacz, sum i inne. Z płazów i gadów żyją tu wszystkie, tej szerokości geograficznej właściwe. Szarańcza pojawia się stale w niewielkiej liczbie; w wielkich zaś gromadach przylatuje z południa; z południowych owadów nie sięga na północ po za granicę gubernii: tarantula, i tak zwany „boży mizgir,“ żółty z czarnemi paskami. Co do klimatu, gubernia charkowska, stanowiąca granicę rozszerzenia wielu roślin, zwierząt, ptaków, owadów i płazów, z północy na południe i z południa na północ, zajmuje środek między południowemi i północnemi guberniami. Klimat tutejszy o wiele od zmiany wiatrów i temperatury innych gubernij zależy. Średnie ciepło stanowi 13°, średnie zimno 10°. Upały rzadko do 26° dochodzą, a mrozy rzadziej jeszcze 20° przewyższają, podług Réaumura; średnia wysokość barometru nie jest od 29 cali mniejszą. Pochmurnych dni więcej jest daleko aniżeli jasnych i obłocznych. Pierwsze się mają do tych ostatnich, jak 3—4. Ilość wody, corocznie w kształcie deszczów, śniegów, gradu i t. p. spadającej, dochodzi do 13 cali angielskich. Rzeki zamarzają zwykle około połowy listopada (v. s.); puszczają około połowy marca; zboża ozime w początku i połowie lipca dojrzewają. W ogólności gubernia charkowska należy do pasa najumiarkowańszego klimatu, właściwego jej podług szerokości miejsca, które zajmuje, i podług czarnoziemnego gruntu. Mieszkańcy gubernii są w większej części Małorusini. Chaty wieśniacze stawiane są z drobnego drzewa; ściany złożone nie ściśle, obmazane prostą gliną i pobielone kredą na wewnątrz i zewnątrz. Niekiedy splatają je z chróśniaku albo sitowia, który zamazuje się gliną i bieli kredą. Dachy utwierdzone są na krokwiach i łatach, które się słomą przykrywają. Naokoło chaty urządza się chróściana zawalina, nabita i wymazana gliną. W chacie, w sieniach i komorze podłoga z mocno ubitej gliny. Piece chróściane, wymazane gliną, z takimże kominem (cegła rzadko się używa). Pomiędzy ludem od czasów najodleglejszych dochowało się mnóstwo zwyczajów, podań, legend i tajemnic; w użyciu są wróżby, zamawiania, środki od różnych chorób. Rolnictwo i hodowanie bydła stanowią najgłówniejszy przemysł mieszkańców. Pszczelnictwem z korzyścią trudnią się szczególniej w powiatach wałkowskim i bohoduchowskim. Ogrodnictwo i jedwabnictwo dość znaczne w powiecie wałkowskim. Uprawa tytuniu powiększa się corocznie. Rybołówstwo żadne prawie. Cukrownictwo kwitnie. Targ na wełnę odbywa się na jarmarku troickim na bardzo znaczną summę

Czumakowanie stanowi dotąd znaczną gałęź przemysłu wielu mieszkańców. Co do handlu, gubernia charkowska, obszernością swoich obrotów, zajmuje bardzo ważne miejsce w Cesarstwie. Największy handel prowadzą kupcy charkowscy i sumscy. Główne przedmioty handlu gubernii charkowskiej stanowią: wełna, konie, zboże, wódka, bydło rogate, azowskie i dońskie ryby, kolonialne towary, bławatne, i różne produkta krajowe. Oprócz zwyczajnych targów w miastach i wsiach, w charkowskiej gubernii istnieje 288 jarmarków, na których obroty handlowe do 80,000,000 rubli dochodzą. Okrąg wojenny charkowski obejmuje 6 gubernij: charkowską, kurską, orłowską, woroneską, pułtawską i czernihowską, razem 277,550 w. kw. (Według materyałów dostarczonych przez p. Adama Kosmowskiego i z Encyklopedyi Orgelbranda).

Charkowce, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina Mszaniecka, włościan dusz 372, ziemi włośc. 1355 dz., ziemi dworskiej 1565 dz.; własność Żurakowskich. *L. R.*

Charkówka, wś, pow. humański, nad niewielką rzeczką, wpadającą do Tykicza. Mieszkańców 884, wyznania prawosł. Cerkiew parafialna. Ziemi 2499 dz. Należy do Kotowicza. Zarząd gminny we wsi Kiszczyńcach, policyjny w m. Talnem. *Kl. Przed.*

Charlejów, wś i folw., pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, sąd gm. okr. V w osadzie Adamów, st. poczt. w Kocku odl. w. 10, od Wieprza w. 4. W Ch. włościanie posiadają m. 857 (osad 61, dymów 44), w należącym doń Ernestynowie morg. 152 (osad i dymów 10), wieczysta dzierżawa w Ernestynowie m. 90. Do dominium należy ziemi ornej m. 600, łąk m. 182, lasu (w r. 1873) morg. 458, nieużytki zajmują m. 15. Zabudowań folwarcznych drewnianych 15. W 1827 roku było tu 42 dm., 373 mk.; obecnie liczy 46 dm. i 443 mk. *A. T.*

Charlejówka, wś, pow. skwirski, nad rz. Kamionką, wpadającą do Rostawicy, o 16 w. od m. Pawołoczy. Mieszk. 1366, wyznania prawosław. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 3281 dz., wybornego czarnoziemu. Należy do Szawrowa. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w m. Pawołoczy. *Kl. Przed.*

Charlęż, wś, pow. lubartowski, gm. Zawieprzyce, par. Bystrzyca. W 1827 r. było tu 36 dm., 105 mk. Por. *Byszów* i *Chabne*.

Charlotten (niem.), ob. *Szarłata*, *Szarłaty*.

Charlottenberg,*-burg*,*-hof*,*-thal* (niem.), bardzo wiele dóbr i folwarkow w Prusiech Wschodnich i Zachodnich nosi podobne nazwy. Są to po większej części osady nowe i albo wcale nazw miejscowych polskich nie mają, albo też w ustach ludu noszą tylko nazwy, które są mniej lub więcej udatnem spolszczeniem brzmienia nazw niemieckich.

Charlottenberg (niem.), ob. *Szywalska kolonia*.

Charlottenbrunn (niem.), mko, pow. walbrzyski, szczawy, kąpielowy zakład, śliczne okolice.

Charlottendorf (niem.), 1.) kol., pow. prądnicki, par. Łącznik, ma 11 dm., 84 m. rozl. 2.) **Ch.**, kolonia, pow. pszczyński, założona 1770 r. na terytoryum dóbr Golasowice, o 3 mile od Pszczyny, w parafii Golasowice, ma 20 dm., 166 m. roli ornej. Ludność przeważnie rękodzielnicza.

Charlottenfeld (niem.), 1.) kol., pow. olesiński, par. Wielkie Borki, należy do wsi Ciorka. 2.) **Ch.**, *Oska Piła*, ob. *Osse*.

Charlottengrube (niem.), kopalnia węgla we wsi Czernice, pow. rybnicki, wydaje do 400 tys. ton węgla rocznie.

Charlottenhof (niem.), 1.) kolonia górnicza, pow. bytomski, założona około 1820 roku przez Jana Porębskiego, ówczesnego dziedzica dóbr Świętochłowice, na terytoryum tych dóbr, dziś leży o pół kil. od Król. Huty, ma 44 dm., 114 m. rozl. 2.) **C.**, ob. *Gaj*.

Charlottenthal (niem.), 1.) mała wś, pow. kościerski, o pół mili od Kościerzyny, odłączona od Wójtostwa. 2.) **Ch.**, ob. *Szarłata*.

Charlottenthal (niem.), 1.) albo *Charlottenau*, (niem.), folw. należący do dóbr Miedary, pow. namysłowski. 2.) **Ch.**, wś kol., pow. namysłowski, pod Rychtalem, par. Wielki Buczek. 3.) **Ch.**, ob. *Klekotna*. 4.) **Ch.**, ob. *Grabownica*.

Charlub, *Charłupia*, niem. *Kartlup*, olędry, pow. śremski, 15 dm., 152 mk., 24 ew., 128 kat., 46 analf., st. poczt. Książ i gośc. o 5 kil., st. kol. żel. Jarocin o 28 kil. *M. St.*

Charłupia, 1.) *mała*, wś, nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. Charłupia, par. Charłupia mała, leży o pół mili od Sieradza, przy trakcie prowadzącym do m. Warty. Posiada kościół par. drewniany i szkołę początkową. W 1827 roku było tu 26 dm. i 196 mk., obecnie 474 mk.; do dominium należy m. 725, t. j. ziemi ornej m. 277, łąk i pastwisk m. 411, ogrody zajmują m. 17, resztę różne nieużytki; gospodarzy rolnych 30, zagrodników 17, posiadają razem m. 153. Grunta faliste, gatunek ziemi glinkowato-wapienny, warstwa dolna. przepuszczalna. Od roku 1854 gospodarstwo 2-polowe, przy którem cała przestrzeń roli ornej corocznie się obsiewa. Rzeczka Mesznik, wpadająca do Warty, przerzyna łąki. Dwa stawy rybne, zabudowań dworskich 19. Niegdyś Ch. z granicznemi wioskami: Dzierlinem, Biskupicami i Wolą Dzierlińską należała do zamożnej rodziny Biskupskich. Po rozdziale tych majątków w XVII w. pomiędzy synów jednego z Biskupskich, Ch. przechodziła kolejno

w ręce Walewskich, Zabłockich i Bemów. Erekcya tutejszego kościoła niewiadoma, gdyż podczas zdarzonego tu w 1698 r. pożaru wszystkie papiery spłonęły wraz z plebanią; jednakże jest pewną rzeczą, że już w 1540 r. była tutaj parafia, gdyż właściwie w tym roku Jakub sufragan poznański dopełnił konsekracyi kościoła w Charłupi. Ten kościół, pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P., wystawiony z drzewa w kształcie krzyża, w 1680 r. chojnie przez Walentego Witkowicza uposażony, przetrwał do 1765 r., w którym Wojciech Walewski, ówczesny dziedzic, wybudował nowy drewniany. Na początku bieżącego stulecia popadła w wielkie opuszczenie z powodu że nie było wtedy w Charłupi stałych proboszczów, parafia była w Sieradzu; dopiero od 1841 r. podźwignięto kościół z upadku, opatrzono bogatemi darami i nadano mu tę postać, jaką dziś posiada. Jest to budynek niewielki, drewniany, ale wewnątz przedstawia się schludnie a nawet jak na wieś bogato. Obraz Wniebowzięcia N. M. P., niegdyś zdobiący wielki ołtarz, malowany na drzewie na tle złotem, należy do ciekawszych zabytków sztuki średniowiecznej. Podobnież godną uwagi jest kamienna chrzcielnica, wykuta z jednego kamienia w 1538 r. przez niejakiego Gomulińskiego, który wyrzeźbił na niej herby, swój podpis i datę oraz napis literami gotyckiemi tej treści: „Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei“ (jeżeli się kto nie odrodzi z wody i Ducha Św. nie wejdzie do królestwa niebieskiego). Dziś w wielkim ołtarzu mieści się cudowny obraz Najśw. M. P. z Dzieciątkiem Jezus na ręku, ściągający do Charłupi dwa razy do roku (na Zielone Świątki i 8 września) tysiączne tłumy pobożnych, przybywających tu z dalekich nawet okolic kraju i Szląska. Pod Charłupią M. za czasów drugiego najazdu Szwedów zajść musiała zacięta bitwa czy utarczka, skoro w niej zginął jakiś dowódzca szwedzki, któremu wojsko usypało kopiec dotąd istniejący (dziś na nim stoi figura św. Jana); o tem świadczy i miejscowe podanie i dotąd znajdywane przy kopcu pieniążki rossyjskie z czasów Piotra W. W początkach bieżącego stulecia Ch. zasłynęła wyrobem piwa, poszukiwanego nawet w Warszawie. Trwało to do 1828 r. t. j. w czasie istnienia w Sieradzu fabryki sukna Gejera, której robotnicy niemcy dostarczali liczną i pewną klientelę; po spaleniu się i upadku fabryki sukna, upadła powoli i produkcya piwa. Rozległość Ch. M. przed uwłaszczeniem wynosiła włók 29 m. 10; gospodarzy było tu 30 i 16 komorników, którym tytułem uwłaszczenia dostało się ogółem włók 4 m. 20. Lasu nie ma wcale, i służebności ograniczają się do prawa pasania na pastwisku wspólnem, ale prócz tego istnieje jeszcze służebność utrzymywania w dobrym stanie grobli i rowu prowadzącego wodę z Woli Dzierlińskiej przez Ch. do Dzierlina. Rzeczona służebność, w chwili rozdzielenia się tych majątków (w. XVII w.) powstała, dała powód do zaciętych i długo trwających procesów. Gleba ziemi jest pszenna lub żytnia I klasy, glinkowata, ale glina dla wielkiej ilości marglu do wypalania się nie nadaje. Od strony Woli Dzierlińskiej przeważa próchnica i spotykają się torfowiska, dotąd nie eksploatowane. Ale główne bogactwo Ch. stanowią łąki, zajmujące blisko połowę całego jej obszaru, leżące nad rz. Wartą i corocznemi jej wylewami zraszane. Par. Ch. dek. sieradzkiego 3150 dusz liczy. Gmina Ch. mała należy do sądu gm. okr. I we wsi Zapusta mała, st. p. w Sieradzu. Składa się z następujących miejscowości: Biskupice, Charłupia mała, Dzierlin, Dzigorzew, Kościerzyn, Kowale, Łosienice, Piotrowice; kolonii Strumiany, pustkowia Utrata, wsi Wola Dzierlińska, pustkowia Zagórki, wsi Zapusta mała, Zapusta wielka, Żerosławice. Urząd wójta gm. Ch. mała mieści się we wsi Dzierlinie, odległej od m. pow. wiorst 4 i pół, od st. kol. żel. w Łodzi wiorst 63. Ogólna rozległość gminy wynosi mórg 7171, z tego znajduje się w posiadaniu dworów: gruntów ornych morg. 2894, ogrodów 32, łąk 801, pastwisk 869, pod zabudowaniami 64, wody i drogi 123: razem 4783 morg. W posiadaniu włościan: gruntów ornych 1832, ogrodów 52, łąk 314, pastwisk 51, pod zabudowaniami 119, wody i drogi 20: razem 2388 morg. Lasów w gminie całej niema. Grunta przeważnie żytnie, urodzajne, w niektórych miejscowościach pszenne, jak we wsiach: Biskupice, Dzierlin, Piotrowice; gospodarstwa dworskie jakoteż i włościańskie zamożne, chów inwentarza zwyczajny, li tylko na miejscową potrzebę. Ludności w ogóle dusz 3583, w tem: katolików męż. 1730, kob. 1796; ewang. m. 2, k. 6; izrael. m. 29, k. 20. Zajęcie ludności przeważnie rolnicze; z rzemieślników znajdują się tylko w niektórych wsiach szewcy i kowale; produkcya ich wszakże ograniczona, redukuje się do reparacyi narzędzi rolniczych lub grubszych wyrobów na miejscowe potrzeby. Z zakładów fabrycznych znajdują się: we wsi Zapusta mała browar produkujący piwo zwyczajne i bawarskie do 100,000 garncy rocznie, oraz młyny wodne i wiatraki. Kościół parafialny jeden we wsi Charłupi małej. Szkółek elementarnych dwie: we wsi Biskupice i Charłupia mała. Oprócz podatków skarbowych, gmina opłaca rocznie: na urząd wójta gminy rs. 767, na sąd gminny 253. 2.) **Ch.** *wielka*, wś, pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Charłupia wielka, sąd gm. okr. I Zapusta mała, st. poczt. Sieradz; odl. od Kalisza w. 35, od

Sieradza w. 7, od drogi bitej kalisko-sieradzkiej w. 2; dobra składają się z folw.: Charłupia wielka, rozl. m. 2534, Jankówka m. 199, Izabella łącznie z działkami na wsi Drzążnie m. 257, Józefów z miejscowościami Biniek i Fituch m. 533, Tworkowizna m. 549, Gęsówka, z działkami na wsi Rowy m. 339 i Złotowizna z miejscowością zw. młyn Grobelny m. 182; ogółem przestrzeń dominialna m. 4593, a w tem pod pługiem 2399, łąk i pastw. m. 377; stawy zajmują m. 25, lasy (w Charłupi) 1643, różne nieużytki, drogi i t. p. 149. Obręby leśne: Buczek, Rowy, Złotowizna, Żarnowska góra. W Charłupi wszystkie zabudowania folwarczne (21) murowane, takiż pałac piętrowy, w Jankówce 2 budynki murowane, w Izabelli 3 drewniane, w Józefowie 6 murowanych, w Tworkowiznie 10, w Gęsówce i Złotowiznie po 2. Młyny wodne: Wygoda i Myja. Płodozmian od 27 lat zaprowadzony, gorzelnia istnieje od lat kilkudziesięciu, olejarnia, cegielnia; znaczne pokłady torfu i marglu, ziemia dobrze uprawna, łąki wyborne, owiec do 4000. Osad włościańskich w całych dobrach 139. Stawy przy młynie Myja m. 23, w Tworkowiznie m. 1; przez Józefów przepływa struga bezimienna. Parafia istniała tu już od XVI w. Obecny kościół murowany zbudowany był w 1795 przez Jana i Teresę Walewskich. W 1827 r. Ch. W. liczyła 37 dm. i 287 mk., obecnie ma 285 mk. *A. T.* i *Br. Ch.*

Charmęzy, ob. *Harmenzy*.

Charnowo, niem. *Arnshagen*, wś, pow. słupski na Pomorzu, ma 389 mk. i st. p.

Charpaczka, wś, pow. hajsyński, par. Ładyżyn, r. 1868 miała 177 dm., własność Jełowickich.

Charszewo, wś, pow. rypiński, gm. i par. Rogowo. Posiada kopalnię torfu i młyn wodny. W 1827 r. było tu 13 dm. i 136 mk., obecnie 12 dm. i 95 mk., grunta folw. zajmują m. 220, włościańskie 23, młyn wodny. *A. T.*

Charsznica, *Charznica*, wś i folw., pow. miechowski, gm. Tczyca, par. Uniejów, przy drodze do Żarnowca, o 63 w. od Kielc, o 8 w. od Miechowa na półn. zachod. W 15 w. Ch. była własnością Kwileńskiego h. Lis (Długosz, II. 35). W 1593 r. należała do Mikołaja Korycińskiego żupnika krakowskiego. W 1827 r. liczyła 24 dm. i 345 mk., obecnie ma 62 dm., 470 mk i 492 morg. ziemi włośc. Rozl. ogólna dóbr z folwarkiem Ludwinów morg. 1371, w tem na folwarku Charsznicy lub Kasznicy (w XVI wieku) pod pługiem m. 455, łąk i pastwisk 68, lasu w roku 1874 m. 120, drogi i place zajmują 33, wody 2; w Ludwinowie ornej m. 122, nieużytków różnych 7; zabudowań dworskich drewn. w Charsznicy 26, w Ludwinowie 3. W Charsznicy ziemia przeważnie pszenna, w Ludwinowie żytnia. Do włościan w Charsznicy należy domów 66, ziemi m. 491, w Dąbrówcu dom. 5, ziemi m. 73. Majętność ta w r. 1832 należała do Jana hr. Ledóchowskiego. *A. T.*

Chartanowce, *Charytanowce*, wieś, pow. zaleszczycki, nad potokiem Dupą, mającym swe źródła na polach jagielnickich, przepływającym z północy na południe przez wsie i napełniającym stawki we wsiach: Muchawka, Swidowa, miasteczko Tłuste, wieś Tłuste, Hołowczyńce, Worwolińce, Hińkowce, Chartanowce, Uhryńkowce, Dupliska, Bedrynkowce, Szczytowce, Kułakowce, i pod Gródkiem wpada do Dniestru. Chartanowce są o 2 mile na północ oddalone od Zaleszczyk, o 1 ¼ mil na południe od Tłustego i o 1 i pół mili na wschód od miasteczka Uścieczko; leży w bardzo żyznej podolskiej okolicy z łagodnym klimatem. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 633, łąk i ogr. 19, past. 6; pos. mniej. roli orn. 754, łąk i ogr. 27, past. 56 morg. Ludność rzym. kat. 47, gr. kat. 343, izrael. 8: razem 398. R. 1493 miały 20 dm. Należy do rzym. kat. par. w Tłustem, gr. kat. par. w Uhryńkowcach. Właściciel większej posiadłości: Jan Łukasiewicz. *B. R.*

Chartłupia, olędry, ob. *Charlub*.

Chartowa, os., pow. kozienicki, gm. i par. Świerze Górne. Dokoła niej rozciągają się błota między Chinowem, Łuczynowem i Stanisławowicami. Wody tych błót odprowadzają rzeczki: Pokrzywka i Topór. *Br. Ch.*

Chartowo, domin., pow. poznański, 840 morg. rozl., 2 miejsc: 1) wieś szlach. Chartowo, 2) karczma i folw. Malta; 8 dm., 107 mk., 7 ew., 100 kat., 49 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Poznań o 4 kil. Przed 1848 własność Chełmickiego. *M. St.*

Charubia, ob. *Świnia*.

Charubiny, wś, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno.

Charyno, st. dr. żel. rybińsko-bołogojskiej w gub. jarosławskiej. O 3 w. od Ch. we wsi Niekouz st. poczt.

Charytanowce, ob. *Chartanowce*.

Charytanówka, wś, pow. radomyski, przy ujściu rz. Iwonicy do Teterowa, o 5 w. odległa od Korostyszowa, do którego i parafii należy. Mieszk. 240, wyznania prawosławnego. Niedawno była tu fabryka wyrobów z miedzi. Należy do hr. Olizara. Zarząd gminny i policyjny w m. Korostyszowie. *Kl. Przed.*

Charwatynia, *Karwatyno*, niem. *Charwatino*, folw. do Kamlewa (Kębłowa) w pow. wejherowskim, leży nad rzeczką Redą, która w tej okolicy bierze swój początek; przy bitym trakcie wejherowsko-lęborskim, par. Luzino, st. p. Bożepole. *Ks. F.*

Charytany, przysiołek Laszek.

Charz, *Charzeck*, wieś i folwark nad rzeką Bystrą lub Charzówką, powiat nowoaleksan-

dryjski, gubernia lubelska, gmina Drzewce, parafia Wąwolnica, sąd gminny okręg. V Celejów, stac. poczt. Kurów, odl. od Lublina mil 5, od Puław 2, od Kurowa w. 10; do r. 1872 stanowił całość z dobrami Kazimierz i Wąwolnica. Przestrzeń folwarku m. 857, z czego pod pługiem 193, łąk 24, ogrodów 3, pod lasem, w roku 1872, m. 637. Zabudowań drewn. 9. Graniczy z Wąwolnicą. W 1817 r. było 10 dm., 113 mk., obecnie 14 dm., 134 mk. *A. T.*

Charzew, młyn, pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice.

Charzewice, 1.) (z Sochami, Karnatami, Borem, Posową i Księżem Kolanem), wś, pow. tarnobrzeski, sąd pow. w Rozwadowie, 4748 morg. rozl., w tem 3167 m. lasu, 167 domów, 1022 mieszk.; paraf. w Rozwadowie o 1,2 kil., położenie równe, gleba piaszczysta. Obszar dworski jest własnością i rezydencyą ks. Lubomirskich linii ks. Adama. 2.) **Ch.**, ob. *Charzowice.* *M. M.*

Charzewo, domin., pow. gnieźnieński, 703 morg. rozl., 4 dm., 61 mk., 23 ew., 38 kat., 30 analf. Stac. poczt. Kiszkowo (Welnau) o 4 kil., st. kol. żel. Pobiedziska o 11 kil. *M. St.*

Charzewskie, okolica, pow. szawelski, składająca się z trzech folwarczków: 1) Charzewskie, własność Tadeusza Charzewskiego, 2) pod nazwą Poszwentupie, własność Fran. Charzewskiego, 3) Sulawkiszki, własność Fran. Charzewskiego. Położone są z prawej strony szosy wiodącej od Szawel do Taurog, dawniej w pow. berżańskim, par. kurtowiańskiej, o półtorej mili od st. pocztowej Bubie i następnej Miłowidowa.

Charznica, ob. *Charsznica.*

Charzów, dawne nazwisko Chorzowa w pow. bytomskim.

Charzowice, z fol. Mikołajów, wś, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Sokolina, na lewo ode drogi z Działoszyc do Korczyna, sąd gm. okr. III w os. Opatowiec, st. poczt. Nowy Korczyn; odl. od Pińczowa w. 16, od Wiślicy w. 5, od rz. Nidy w. 5; w Charzowicach pod pługiem m. 219, łąk i pastw. m. 29, lasu 16, drogi, granice i t. d. morg. 11; w Mikołajowie ziemi ornej m. 148, pastwisk 8, różne nieużytki 7; zabudowań w Charzowicach 15, w Mikołajowie 5. Gospodarstwo wielopolowe, w 3 płodozmianach, gleba ziemi wyborna, z małym bardzo wyjątkiem. Włościanie posiadają w Charzowicach dm. 16, ziemi m. 62, w Mikołajowie dm. 10, morg. 52. R. 1827 było tu 14 dm., 106 mk. *A. T.*

Charzowice, *Charzewice* (z Mielsztynem i Łukawką), wś w Galicyi, pow. brzeski, sąd pow w Wojniczu, 1147 morg. rozl., w tem 532 m. roli ornej, 60 dm., 413 mk., par. w Domosławicach, kasa pożyczkowa gminna. Miejscowość ta leży po części w dolinie Dunajca, po części na przyległych wzgórzach, blisko gościńca rządowego, prowadzącego z Gdowa do Zakluczyna. Obszar dworski należy do majoratu Karola hr. Lanckorońskiego. Na stromej górze, porosłej lasem szpilkowym, u której stóp płynie Dunajec, wznoszą się rozległe ruiny zamku melsztyńskiego. Najlepiej zachowała się narożna czworograniasta wieża, z której pozostały mury dwupiętrowe z oknami; z reszty murów zamkowych widać tylko ślady. Por. *Melsztyn.* 2.) **Ch.**, ob. *Charzewice.* *M. M.*

Charzykowskie jezioro, niem. *Müskendorfer-See* albo *Löckman-See*, ciągnie się na zachodniej granicy chojnickiego powiatu; z północy na południe wynosi jego długość blisko $1^1/_3$ mili, największa szerokość $^1/_3$ mili. Okolica jest prawie naokoło lesista, tylko na południowo-wschodnim krańcu leżą dwie większe osady: Chojniczki i Charzykowy; małe strumyki wpadające do jeziora pędzą kilka pił i młynów, o niemieckich nazwach, jak np. Buszmel, Kupfermühl, Fünkermühl i t. d. Z zachodu wpływa także do Ch. jeziora rzeka Brda, zkąd wychodzi na północ do sąsiedniego jeziora Karsin. Ryb znajduje się w Ch. jeziorze dosyć wielka obfitość i rozmaitość, jako to: leszcze, sędacze, szczupaki, liny, okonie, białoryby (płocie), karasie, sztynki; szczególniejszej dobroci są raki; także i węgorze, pstrągi, a niekiedy i sumy znachodzą się. *Kś. F.*

Charzykowy, niem. *Müskendorf*, wś włośc., pow. chojnicki, na południowo-wschodnim końcu wielkiego jeziora charzykowskiego (ob.), tuż przy bitym trakcie chojnicko-słupskim; obszaru ziemi obejmuje 7539 morg., domów mieszk. 42, kat. 270, ew. 155, szkoła w miejscu, par. Chojnice. *Kś. F.*

Charzyny, okolica szlachecka, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck. W obrębie jej leżą: Ch. borzymy, Ch. dłużyce, Ch. rogale i Ch. szatkowięta. W 1827 r. wszystkie te cztery wsie liczyły 21 dm. i 140 mk. Ch.-Borzymy (błędnie Borzyny), stanowią jedną posiadłość z nomenklaturą hypotecz. Jeżewem litera A.; sąd gm. okr. III i stac. poczt. w osadzie Raciąż. *A. T.*

Chastowce, wś, pow. bracławski, należy do Maryi z Potockich Strogonowej; ob. *Kowalówka.* *Dr. M.*

Chaszczów albo *Haszczów*, wieś, pow. Turka, nad potokiem Lechnówką, dopływem pobliskiego Dniestru, który tu w swoich początkach sam jeszcze jest potokiem, przy gościńcu prywatnym, prowadzącym z Turki na Wołczę, Berezek, Łomnę do Michnowiec. Wieś śród gór, w których rzeki biorą początek, oddalona od Turki na północny zachód o 4 mile, od Łomny na zachód o pół mili, od Lutowisk na wschód o milę. Przestrzeń: posiadłości

więk. pastwisk 6, lasu 174; pos. mniej. roli orn. 1659, łąk i ogr. 130, past. 419. Ludność gr. kat. 654, izrael. 12: razem 666. Należy do rzym. kat. par. w Turce; gr. kat. par. ma w miejscu, do której należy filia Łopuszanka lechnowa z 683 dusz; ta parafia należy do dekanatu żukotyńskiego. W Ch. jest szkoła etatowa. Właściciel większej posiadłości Franciszek hr. Mycielski. *B. R.*

Chaszczowanie, wś, pow. stryjski, na samej węgierskiej granicy, w najgłębszych górach stryjskich, nad potokami Sławka i Mała Sławka, dopływami rzeki Opór, dopływu Stryja. Wieś ta oddaloną jest od Stryja o 9 mil austr. na zachod. połud., od Skolego lichej górskiej mieściny o 5 mil austr., w tym samym kierunku; od Tuchołki, wioski przy gościńcu rządowym, w której jest stac. pocztowa na wschod. połud. o 2 i pół mili; w istocie odległość jeszcze jest większą z powodu zupełnego braku komunikacyi w tej okolicy, śród bezdrożnych gór i bezbrzeżnych lasów. Przes. pos. więk. roli orn. 1, past. 9, lasu 82; posiadł. mniej. roli orn. 587, łąk i ogr. 154, past. 354, lasu 304 morg. Ludność gr. kat. 214, izrael. 6: razem 220; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu skolskiego (wiernych 214); posiada szkołę niezreorganizowaną. Właściciel większej posiadłości: Eugeniusz hr. Kińsky. *B. R.*

Chaszczowata, mko, pow. hajsyński, mk. 1446, nad Bohem położone. Ziemi włośc. 1162 dziesiatyn; ziemi dworskiej 1718 dzies. używalnej i 165 dziesiatyn nieużyt. Należała do schedy hr. Jarosława Potockiego, syna Szczęsnego; dziś lejb-medyka Karela. Ma kaplicę katol. parafii Ternowka. *Dr. M.*

Chaszkowicze, okolica szlachecka, pow. witebski, ma 24 właścicieli, 20 dm., rozległości 253 dzies. *F. G.*

Chatki, przedmieście Brzeżan.

Chatki złotnickie, przysiołek Złotnik.

Chatoull (niem.), bardzo wiele wsi w Prusiech Wschodnich, w pow. szyłokarczemskim, nosi tę nazwę z przydatkami, np. Chatoull-Starost, Ch.-Odau, Ch.-Bendig i w. i. Wsie te zresztą mają i inne miejscowe, przeważnie litewskie nazwy.

Chatowice, ob. *Hatowice.*

Chatucza, folw., ob. *Brahin.*

Chatyń, osada wiejska w południowo zachodniej stronie pow. borysowskiego, w 2-im stanie policyjnym (łohojskim), w 3-im okręgu sądowym (ziębińskim). *Al. Jel.*

Chawłodno, 1.) wieś, pow. wągrowiecki, 20 dm., 174 mk., 15 ew., 159 kat., 53 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. wągrowiecki, 841 m. rozl., 6 dm., 89 mk., 4 ew., 85 kat., 37 analf. Stac. poczt. Gołańcz o 2 kil., st. kol. żel. Osiek o 20 kil. *M. St.*

Chawradki, rz., dopływ rz. Stuhny z prawej strony.

Chażyn, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Hnyłopiatą. o 7 i pół w. od Berdyczowa odległa. Okolice Ch. są bogate w pokłady kamienne, żwir i piasek. W Ch. znajduje się pałacyk p. Wacława Mazaraki, cerkiew i duży młyn 4-piętrowy kamienny, do p. Mazaraki należący. Mieszk. 518, wyzn. prawosławnego. Ziemi 1116 dzies. czarnoziemu. Zarząd gminny w Iwankowcach, policyjny w Berdyczowie. Jest tu kaplica kat. par. Machnówka. *J. Wiel.*

Chą..., por. *Chon...*

Chączynka, wś w pow. bychowskim, gub. mohil., kaplica katol. parafii żurowickiej.

Chądzyno, okolica szlachecka, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck. W obrębie jej leżą wsie: Ch.-Krusze, Ch.-Kuśki i Ch.-Szynianczyki. W 1827 r. Krusze liczyły 9 dm. i 82 mk., Kuśki 15 dm. i 115 mk., Szynianczyki zaś 5 dm. i 22 mk. *Br. Ch.*

Chądzyń, wś, pow. sokołowski, gm. i par. Sterdyń. W 1827 r. było tu 23 dm., 183 mk.; obecnie liczy 23 dm., 278 mk. i 166 morg. obszaru. *Br. Ch.*

Chąśno, wś i folw., pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Łowicz. Leży na prawo od drogi z Łowicza do Kiernozi, o 10 w. od Łowicza. W 1827 r. było tu 47 dm., 239 mk., obecnie liczy 198 mk. Na leżących odłogiem kawałkach pól znajdują się wielkie kamienie, ułożone w linie, tworzące wielkie trójkąty równoramienne. Takich trójkątów kilka się przechowało. Lud zwie to miejsce starem cmentarzyskiem. Ch. posiada urząd gminny. *Ocz.*

Checynia, ob. *Kcynia.*

Chczewo, ob. *Kczewo.*

Chdyń, ob. *Kdyń.*

Chebdzie, wś, pow. włoszczowski, gm. Moskarzew, par. Goleniowy. W 15 w. dziedzictwo Pilawitów (Długosz, I, 20).

Chechlau, ob. *Chechło.*

Chechle, ob. *Chechło.*

Chechło, w dawnym języku znaczyło tyle co mokradle nizkie i mokra miejscowość. Ztąd mokre łąki nazywano Chechły. Dotąd jeszcze w mowie ludowej „chechłać“, znaczy moczyć, prać bieliznę.

Chechło, 1.) wś, pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Chechło. Posiada kościół par. drewniany. W 1827 r. było tu 81 dm. i 591 mk. W 15 w. Ch. należało do uczątskowych właścicieli z różnych rodów: Pilawa, Ostoja i Przeginia. Sami oni uprawiali łany, które pozajmowali po kmieciach. Kościół podówczas był drewniany a probostwo bogato uposażone (Długosz II, 195). Posiadało ono następnie podobno aż dwanaście wiosek (Enc. Org. V. 201), z których ośm po rozbiorze przeszło do udziału pruskiego. Par. Ch. dek. olkuskiego 3554 dusz liczy. Rozległość ogólna dóbr Ch. m. 4927, w tem do 109 włościan należy m. 751, do

dworu ziemi ornej m. 289, łąk 527, pastwisk 30, lasu, w roku 1865, morg. 1620, nieużytków w tymże roku wykazano m. 1710. Sąd gm. okr. 1 i stac. poczt. w Olkuszu. Młyn wodny. *A. T.* 2.) **C.**, wś, pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Dobroń. W 1827 r. było tu 62 dm. i 481 mk.

Chechło, niem. *Chechlau*, 1.) lub *Chehle*, wś i dobra, pow. toszeckogliwicki, par. katol. w miejscu. Dobra Ch. mają 1813 m. roli ornej, 495 m. łąk, 5 m. pastwisk, 20 m. stawu, 911 m. lasu. Grunta wzgórzyste ale żyzne. Folwarki: Oberhof, Niederhof, Dziedzinka i Stodółka. Wś Ch., przy trakcie z Ujazdu do Toszka, ma 95 m. ogr., 986 m. roli ornej i 211 m. łąk. Par. kość. katol. drewniany, wzniesiony 1512 przez ówczesnego dziedzica Melchiora Szyberowskiego na miejscu poprzedniej świątyni zniszczonej. W kościele dzwon z datą 1492. Szkoła katol. od 1779 r., ma teraz 250 dzieci. Do gminy Ch. należą jeszcze os. Bucek, młyny wodne Gać i Tomaszków czyli Utrata. Kiedyś była i fryszerka zwana Wesoła. Par. Ch. dek. ujazdowskiego liczy 1680 wiernych. 2.) **Stare Ch.**, niem. *Alt-Chechlau*, wś i dobra, pow. bytomski, par. *Wielki Cyglin*, tuż koło Najdku, do którego dominium należy. Dobra mają 1275 m. roli ornej, 387 m. łąk, 352 m. pastw., 35 m. stawu, 171 m. ogr., 7330 m. lasu. Wś zajmuje 1161 m. rozl. Mieszkańcy pracują głównie w pobliskich kopalniach. We wsi 3 źródła wybornej wody. O ćwierć mili rz. Brynica i granica Król. Pol. 3.) **Nowe Ch.**, niem. *Neu-Chechlau*, kol. należąca do powyższej gminy Stare Ch., ma 318 m. rozl., grunta liche. *F. S.*

Chechło, potok. Zaczyna się w lesie Rudnie, na zach. od wsi Rudna w pow. chrzanowskim, z kilku strużysk leśnych. Płynie w kierunku zach., zrazu lasem, tworząc granicę między lasem dulowskim, należącym do gm. Dulowy, a lasem Bagnem, należącym do gm. Nieporaza i Bolęcina; wypływa na łąki, otoczone wzgórzami od wsch. a lasem od zach.; od połd. leżą pola orne, od północy opodal widać lekkie pagórki, i tworzy gr. między Młoszową i Bolęcinem. Tutaj zabiera z pr. brz. bezimienny strumień, płynący z pod Ostrej góry w Młoszowie, w czasie ulew bardzo wbierający. Odtąd brzegi Chechła wynoszą 2 m., szerokość 3 m., nurt zaledwie 30 cm. Poczem płynie ciągle na zach. łąkami przez gm. Piłę, gdzie z pr. brz. zabiera strumień Myślachówkę (Stolę), nastającą w lesie piaszczystym, leżącym na płd. wsi Myślachowic i płn. Trzebini, dwiema odnogami. Odtąd Chechło, szerokie do 5 m., ma brzegi do $1^1/_3$ metrów wysokie a nurt do 30 cm., dno namuliste; tworzy też od Myślachówki począwszy granicę między Kościelcem i Trzebinią. Przybywszy na wsch. gr. Chrzanowa, zabiera z pr. brz. Trzebionkę, która wytryska dwiema odnogami w obr. gm. Trzebini, a o kilkaset kroków dalej z tego samego brzegu strumień Wodną. Odtąd zmienia się krajobraz. Miejsce łąk zastępują tutaj pastwiska; lasy zupełnie nikną, brzegi poobrywane wynoszą 4 m., koryto 8 m. a nurt $^2/_3$ m. Pod tartakiem kościeleckim zabiera z pr. brz. Luszowski potok. Tutaj Chechło zmienia kierunek zachodni na południowy. Z pr. brz. nikną łąki i pastwiska, a miejsce ich zajmują piaszczyste wzgórza Chrzanowa. W załamie między Kościelcem i Chrzanowem brzegi wznoszą się na 3 do 5 m., dno piaszczyste. Dalej ku południowi po obu brzegach wznoszą się wzgórza, a koryto się rozszerza. Tu napotykamy ślady kopalń, które dla szczupłej ilości rud cynkowych utrzymać się nie mogły. Nieco niżej wzgórza pokryte lasem, jak od wsch. Moczydło (397 m.), od zach. Jaworek (340 m.), odsłaniający Zbójnik. Od tego punktu pr. brz. pokrywają orne pola. Spadając dalej lasem Borowcem, dosięga wsi Żarek, mija bity gościniec cesarski i wpada znowu w las Mętkowski i Żmirzowski, tworząc gr. między gm. Żarkami i Mętkowem. Koryto 5 m. szer., do 1 m. głęb., brzegi 1 m. wysokie, a łęgi otaczające Chechło 6 do 7 m. wzniesione. Łęg leśny niższy tworzy w 4 miejscach obniżenia, sączące dość obficie wody. Prawy wyższy porosły jodłowym lasem, Żmirzowem zwanym. Śród tych łęgów napotykamy kilka rozdwojeń, tworzących kępy łączaste. Przy wyjściu z lasów koryta się łączą, a łęgi nikną. Nareszcie przepływa piaszczyste pola, dalej wiklinę i korytem 5 m. szer., $1^1/_3$ m. głęb., wpada do Wisły na zachód Mętkowa z lew. brzegu. Po deszczach wzbiera znacznie. Długość biegu czyni 23 kil. Ważniejsze wzniesienia powierzchni wody npm. 298 m. (źródło), 284 m. (przy wyjściu z lasu dulowskiego), 260 m. (młyn „Na kuźniach“), 247 m. (Zbójnik), 239 m. (most pod gościńcem w Żarkach), 220 m. (ujście do Wisły). *Br. G.*

Chechłówka lub *Hechłówka*, wś, pow. będziński, należąca do dóbr Zagórze, położona przy drodze bitej od tejże wsi Zagórze do Dąbrowy górniczej. Własność niemieckich poddanych, sukcesorów p. Gustawa Kramsty. Gmina Górnicza, parafia Zagórze. Rozległość gruntów dworskich morg. 31, domów dworskich murowanych 7, w tej liczbie koszar na mieszkania robotników 6, drewnianych 4. Ludności czasowej 345. Posiada kopalnie węgla kamiennego. Na pokładzie Uekskul (od nazwiska b. członka rady administracyjnej w latach 1856/8 barona Uekskul) kopalnia Wilhelm z wychodem zachodnio-północnym. Głębokość do węgli 210 stóp. Grubość pokładu 8 stóp, upad 22 stopnie. Węgiel średniej twardości, szybów dwa, machiny parowe:

pociągowa 1 o sile 25 koni i dobywalna 1 o sile 10 koni. W r. 1879 wydobyto węgla pudów 2,440,399, co wynosi korcy 375,400. Kazatrudnia robotników: górników 80, pomocnidów 100. Kopalnia Ignacy, w niej 5 pokładów ponad sobą, każdy do 3 stopy grubości, i szósty pod niemi na 4 stopy, z węglem wyborowym, upad zachodnio-północny. Do ostatniego pokładu 230 stóp głębokości, upad 20 stopni, szybów 6. W r. 1879 wydobyto węgla pudów 362,785, co czyni korcy 55,800. Kopalnia ta obecnie nieczynna i machiny parowe dotychczasowe rozebrane, a ustawiane są przewiezione z kopalni Edward pod Niwką: wodociągowa o sile 47 koni i dobywalna o sile 55 koni, z zamiarem dobicia się do głębszego pokładu Reden, rozciągającego się od rządowej kopalni tegoż nazwiska w Dąbrowie, znakomicie grubego i dobry węgiel wydającego. W bliskości kopalni Ignacy, na południe od tejże, huta cynku, Paulina zwana, mieszcząca 20 pieców. Posiada maszyn parowych 3, z siłą 24 koni. Wytapia galman dowożony z kopalni pod Bolesławem za Sławkowem, o 23 wiorsty odległej, używając węgla z miejscowych kopalń a częścią i z dowozu z kopalń w Niwce. R. 1879 wyprodukowano cynku 85201 pudów.

Chechłówka lub *Chuchułka*, osada, pow. pszczyński, do gminy Siedlice należąca.

Chechły, *Chechłowo*, wś, folwark i kolonia, w pow. kozienickim, gm. Sarnów, par. Oleksów; odl. od Kozienic w. 21, od Zwolenia w. 14, od stac. poczt. w Gniewoszowie w. 7, od drogi bitej radomsko-lubelskiej w. 2, od rz. Wisły w. 10. Przestrzeń folwarczna m. 911, w tem pod pługiem m. 452, łąk i pastw. m. 95, ogrodów 15, pod zabudowaniami 7, stawy zajmują 3, lasy 289, zarośla, drogi i t. d. morg. 50. Grunta w położeniu górnem, w $^3/_4$ dobre żytnie klasy II. Gospodarstwo płodozmienne. Przy stawie młyn o 2 kamieniach. Las urządzony racyonalnie, w kolei 80-letniej, zabudowań gospodarczych 23. Wieś Chechły, gospodarzy 34, dymów 26, ziemi m. 324; kolonia Chechły gospod. i dm. 5, ziemi m. 57. Sąd gm. okr. II w Gniewoszowie. R. 1827 miała 25 dm., 106 mk.; obecnie 199 mk. *A. T.*

Chechły, wś, pow. ropczycki, 2840 morg. rozl., w tem 1890 m. roli ornej, 52 dm., 334 mk., paraf. w Ropczycach, szkoła jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, położenie pagórkowate, gleba żytnia. Obszar dworski należy do państwa Góra Ropczycka, własność Artura hr. Potockiego. *M. M.*

Checwoda, pustkowie, pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, były młyn parowy, obecnie tartak parowy na gruntach dóbr Gruszczyce, prowadzony przez cudzoziemców, produkuje rocznie wyrobów drzewnych do 40,000 rs., zbyt wyrobów przeważnie za granicy. *Żdż.*

Chejłów, wś, pow. skwirski, nad rz. Kamionką, o 6 w. od m. Pawołoczy a o 12 w. od stacyi kijowsko-brzeskiej dr. żel. Mieszk. 668 prawosławnych, 13 katolików. Cerkiew parafialna i szkółka, ziemi wybornego czarnoziemu 1651 dzies. Należy do wielu właścicieli. Zarząd gminny we wsi Chorlijówce, pocyjny w m. Pawołoczy. *Kl. Przed.*

Chelchen, ob. *Chełchy*.

Chelczonka, folwark z młynem, pow. bydgoski, 3 dm., 44 mk., wszyscy kat., 4 analf., st. poczt. najbliższa Kotomierz (Klarheim).

Chelischeni, ob. *Chyliszeny*.

Chelmonie, *Chelmonietz*, ob. *Chełmonie*, *Chełmoniec*.

Chelst, ob. *Chełsty*.

Chełb, wś, pow. konecki, gm. Gowarczew, par. Końskie. Zakłady żelazne; 3 dm., 12 mk. i 28 m. ziemi włośc.

Chełchy, nazwa dziewięciu wsi w pow. makowskim, z których w gm. i par. Karniewo: leżą: 1) Ch. Iłowe (błędnie Siłowe), rozległości wraz z Mosakami Iłowem czyli Iłówkiem m. 530, własność Chełchowskich; 2) Ch. Klimki, rozl. m. 267, z czego do 4 włościan należy m. 12, do dworu m. 255; ziemia przeważnie pszenna; pod pługiem m. 195; 3.) Ch. Kmiece, rozl. m. 692; ziemi folwarcznej m. 604, włościańskiej 88; dymów 30; 4) Ch. Chabdzyno, oprocz ziemi folwarcznej posiadają włościanie m. 12, dymów 7. 5) Ch. Cibory i 6) Ch. Dzierskie, stanowiące jednę całość hypoteczną, odl. od Makowa o pół mili; przestrzeń m. 165, do 4 włościan należy m. 5, ziemi folwarcznej pszennej m. 49, żytniej 94, łąk i pastwisk 10, nieużytki m. 7, 7) Ch. Jakusy. W gminie Sypniewo, par. Gąsewo, leżą: 8) Ch. Falki i 9) Ch. Sebory, mające sąd gm. II okr. w Krasnosielcu, st. pocz. w Makowie. Chełchy od 1—7 mają tamże st. poczt. i należą do I okr. sądu gm. w Makowie. R. 1827 wszystkie razem miały 72 dm., 450 mk. *A. T.* 2.) **Ch.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadno. Liczyła w 1827 r. 14 dm. i 79 mieszk.

Chełchy, niem. *Chelchen*, 1.) wś, pow. łecki, pod Ełkiem, 2.) **Ch.**, wś, pow. olecki, pod Kowalami, 3.) **Ch.**, dobra, pow. olecki, st. p., Dunajki.

Chełkowo, niem. *Kelke*, domin., pow. kościański; 2310 m. rozl., 11 dm., 125 mk., 11 ewang., 114 katol., 43 analf. Stacya poczt. i kol. żel. Stare Bojanowo (Alt-Boyen) o 6 kil. Własność Michała Skarzyńskiego. *M. St.*

Chełm, *Chełmowa* góra, nazwa ogólna wielu wynioślejszych gór, która następnie często przeszła na wsie rozłożone w pobliżu takowych. Z gór noszących to miano najwyższą i najwięcej znaną jest góra Ch. panująca nad doliną rz. Prądnika, znana pod na-

zwą Ojcowskiej i wznosząca się około 1200 stóp nad poziom morza. Z jej wierzchołka otwiera się wspaniały widok na Kraków i jego okolice, Karpaty. Niekiedy nawet przy czystej atmosferze, nad wieczorem, po deszczu, Tatry zarysowują się na horyzoncie. Góra ta mieści w sobie głośną jaskinię, znaną pod nazwą Łokietkowskiej, i drugą zwaną Zbójecką. Druga góra Ch. znajduje się w pow. noworadomskim niedaleko Przedborza, przy wsi Chełmo, i stanowiła prawdopodobnie kiedyś obronne grodzisko, jak tego dowodzą ślady kamiennych wałów. Miasto Ch. w gub. lubelskiej leży także na górze. Podobnež są Ch. na Szląsku, w Prusiech i na Rusi. Por. niżej. *Br. Ch.*

Chełm 1.) w języku urzędowym *Chołm*, miasto pow. w gub. lubelskiej, nad rz. Uherką, na górze od wsch. ku zach. spadzistej, noszącej starodawne miano Chełmu, które przyjęła i utworzona tu osada; były miasto gł. b. ziemi chełmskiej. Odl. od Warszawy 231 w., od Lublina 84 w., od Krasnegostawu 14 w. Posiada katedrę, poprzednio grecko-unicką, obecnie prawosławną, kościół par. katolicki, sąd pokoju okr. V należący do zjazdu sędziów w Lublinie. Zarząd powiatu, magistrat, gimnazym męzkie klasyczne, gimnazyum żeńskie, szkołę 2-klasową żeńską, seminaryum duchowne prawosławne, seminaryum pedagogiczne i kilka szkółek elementarnych. Prócz tego Ch. posiada st. dr. żel. Nadwiśl., odl. od Kowla 83 w., st. telegr., st. poczt. (o 1 w. od st. dr. żel.), dom przytułku dla starców i kalek, zarząd akcyzy II okręgu. W 1827 r. liczył C. 323 dm. i 2216 mk. W 1860 r. było tu 254 dm. (64 murow.) i 3607 mk., w tej liczbie 2481 izrael. Obecnie Ch. liczy 332 dm. i 7152 mk. a wskutek ułatwionej komunikacyi i koncentracyi wielu władz i instytucyj szybko się podnosi i rozwija. Przemysł fabryczny jednak w uśpieniu; jeden tylko młyn parowy z produkcyą 6300 rs. i browar piwny z produkcyą 4000 rs. go reprezentują. Prócz tego fabr. kredy szlamowej. Kasa miejska miała dochodu w 1878 roku 6777 rs., rozchodu zaś 2251 rs.; kapitał rezerwowy w banku polskim wynosił 15,411 rs. Osada to jeszcze z przeddziejowych czasów pochodząca, odwieczna siedziba słowiańska. Włodzimierz Wielki, rozszerzając z Kijowa władzę swoją i wiarę Chrystusa aż ku Rusi Czerwonej, miał tu założyć pierwszy kościół drewniany i nawet ustanowić biskupa obrządku wschodniego. W XIII wieku stolica udzielnych książąt, a między nimi i jednego z najpotężniejszych, Daniela halickiego. On to właściwie założył tutejsze biskupstwo, wprzódy będące w Uhrowesku, odbudował, a raczej na nowo wzniósł tudzież umocnił w roku 1233 miasto, do którego, według świadectwa współczesnej kroniki hipacowskiej, opuściwszy Halicz po strasznem spustoszeniu tegoż przez mongołów, przybył z bratem Wasilkiem. Ch. na szczęście od grabieży ocalał, a zamieszkały przez wielu rzemieślników, śród okolicznych popiołów i gruzów, najwygodniejszem się zdawał miejscem pobytu dla Daniela. I w rzeczy samej, otoczony wesołemi ogrodami, w których zasadzone były drzewa ręką samego Daniela, miał wspaniałe budowy i świątynie, które król własnym nakładem wznosił aż do r. 1246. W roku 1251 spaliło się miasto do szczętu, warownie nowe upadły, a Daniel umarł w r. 1264. Ch. też do końca XIV w. ciągle panów zmieniajac, częstym ulegał zniszczeniom i dopiero w r. 1377 ostatecznie do Polski przyłączony, począł niejakiej spokojności używać. Zaraz król Władysław Jagiełło zajął się jego losem i zamierzył porównać go z innemi miastami na prawie niemieckiem osiedlonemi, a lubo projektowana za niego w roku 1392 nowa lokacya miasta nie została wówczas zatwierdzoną, wątpliwości jednak nie podpada, że prawo niemieckie w Ch. jeszcze za tego panowania poczęło być w użyciu. Następcy Jagiełły rozszerzali coraz bardziej jego swobody, a chociaż miasto w r. 1473 wielkie szkody przez ogień poniosło, starania jednakże następnych królów, nanowo byt dobry mu zapewniły; wzrastało ciągle, aż do wojen kozackich za panowania Jana Kazimierza. Spalone wówczas przez nieprzyjaciół, ulegając jeszcze w następnych latach kilkakrotnym pożarom, już więcej nie mogło przyjść do pierwotnego stanu. W Ch. był zamek, wzniesiony przez króla Daniela na wysokiej i nad okolicą panującej górze. Była to budowla po większej części drewniana, na wysokiem jednak podmurowaniu. Miała jednę wieżę wysoką, drewnianą, drugą niższą murowaną, a niedaleko od niej podobnież murowaną oficynę, w której się akta grodzkie mieściły. W roku 1789 zamek ten stał jeszcze w całości, teraz zaledwie pozostały z niego fundamenta i to nie wszędzie widoczne. Również z drzewa wybudowane było pierwotne miasta opasanie, lubo wieżami wzmocnione. Taki drewniany parkan wspomina jeszcze lustracya z r. 1569. W r. jednak 1616 już mur otaczał miasto, lecz tego ani śladu dziś nie ma, równie jak murowanego ratusza, w dokładnej i najbardziej szczegółowej lustracyi tutejszego starostwa pod r. 1789 wspominanego. Ch. jako stolica ziemi miał wszystkie właściwe tejże władze, a mianowicie: podkomorzego, stolnika, cześnika, sędziego ziemskiego i t. d. Ziemia chełmska w b. województwie ruskiem miała za herb: niedźwiedzia pod trzema drzewami w polu zielonem. Mundur obywatelski składał się z kontusza z sukna ciemno-zielonego i żupana słomkowej barwy z czarnemi wyłogami. Co do budowli kościelnych, przez Włodzimierza W. wystawiona była cerkiew z drzewa, długo zatem przetrwać nie mogła; dopiero Daniel halicki w pierwszej połowie XIII w. wystawił tu dwa muro-

wane kościoły, jeden pod wezwaniem Bogarodzicy, drugi św. Jana Złotoustego; z tych ostatni był nadzwyczaj piękny i wspaniały. Kościół ten w roku 1640 ówczesny biskup chełmski Metodyusz Terlecki rozszerzył i przebudował. Gdy przecież i ta budowla okazała się niedogodną, późniejszy biskup Filip Wołodkowicz rozebrał ją i nową na jej miejsce wystawił w r. 1735, którą szczególniej co do wewnętrznych ozdób następni biskupi Maksymilian Ryłło, Teodozy Rostocki i Porfiry Ważyński starali się ukończyć. Roku 1802 gwałtowny pożar zniszczył na nowo świątynię, a lubo rząd austryacki wyznaczył fundusz na jej restauracyą, nie przyszło to przecież do skutku, aż dopiero za rządów królestwa. Roku 1827 kościół był otwarty i nabożeństwo zaprowadzone; uroczyste zaś poświęcenie r. 1839 dnia 8 września nastąpiło. W 1874 r. zamieniony znowu został na sobór prawosławny. Tak więc wszystko, czegokolwiek szukaćby można w kościele tak starożytnego pochodzenia, jest tu nowem. Jeżeli tu jest co dawnego i prawdziwie ruskiego, to chyba dzwonnica. Ma ona kształt bardzo prosty, ale w dzwonnicach niezwyczajny i zdaje się jakby sama pierwotnie oddzielnym była kościołem. Stojąca przy niej niska nakształt kośnicy okrągła wieżyczka, w budowie swojej całkiem styl byzantyjski przedstawia. Wszakże zewnętrzna postać tego kościoła kształtną jest i okazałą. Kopuła na środku i dwie wieże na czele, niemało mu przydają ozdoby, a głównie robi go malowniczym samo wysokie i nad całem miastem panujące położenie. Wnętrze jest skromne, ale utrzymywane czysto i wzorowo. Ołtarze nie odznaczają się pod względem sztuki; nagrobków jest kilka z słowiańskiemi napisami bez żadnej rzeźby. Najważniejszym atoli zabytkiem tego kościoła jest malowany na drzewie obraz Najświętszej Panny. Cudowny ten wizerunek był szczególnym przedmiotem czci króla Jana Kazimierza. Miał on go z sobą ciągle w obozach i przed nim przed zaczęciem każdej bitwy modlitwy odprawiał. Znajdował się obraz ten pomiędzy innemi pod Beresteczkiem w roku 1621, a na zawdzięczenie wygranej tamże bitwy sprawił król do katedry chełmskiej srebrne przed wielki ołtarz antepedyum, całą wspomnioną bitwę przedstawiające. Obecnie zostało usunięte i podobno znajduje się w Moskwie. Obraz ten i doznane za jego pośrednictwem łaski opisał obszernie Jakób Susza, biskup chełmski, w dziele pod tytułem: „Fenix tertiato redivivus,“ 1684. Drugiego kościoła wystawionego przez króla Daniela, Najświętszej Panny, nie masz dziś żadnego śladu; to tylko wiadomo, iż w nim pochowany był założyciel w roku 1264 synowie jego Roman i Swarno, tudzież prawnuk Michał Jerzewicz w roku 1284 zmarły. Podobnież niewiadomo z pewnością gdzie stała katedra biskupstwa obrządku rzymsko-katolickiego, która i stu lat w Ch. nie dotrwała, w rozmaite miejsca będąc przenoszoną. Według podania, była ona w tem miejscu, w którem się dzisiaj wznosi kościół popijarski. Kościół ten, fundowany w r. 1667, mniej jest wspaniałym od katedry, lubo także ma front o dwóch wieżach; wnętrze zato jego jest bogatsze i ozdobniejsze niż w tamtym; ma niezgorsze malowania na murze i ołtarze pięknie złocone; styl w całej budowie zwykły kościołom jezuickim. Wcześniej jeszcze od pijarów wprowadzeni byli do Ch. ks. reformaci. Kościół ich na przedmieściu, otoczony murem, wystawiony podług przyjętego w tym zakonie wzoru, nic szczególnego w sobie nie zawiera. Bazylianie posiadali tu osobny klasztor wraz z kościołem, a raczej kaplicą, zarazem na pomieszczenie seminaryum dyecezyalnego przeznaczony. Nie ma on także nic osobliwego w budowie. Dominikanie bezwątpienia najpierwej ze wszystkich łacińskich zakonników osiedli byli w Ch. Mieli oni tu kościół wystawiony w XIV w., który w następnych czasach obrócony został na dom modlitwy dla izraelitów. Nakoniec kościół prawosławny ze wszystkich jest najświeższą budowlą duchowną, która w naszych czasach w Ch. powstała. Oprócz wymienionych znajduje się w Ch. kaplica, wzniesiona świeżo na pamiątkę złączenia unitów z cerkwią prawosławną, na której zbudowanie fundusz 30,000 rs. poczerpnięty został z ofiary mieszkańca miasta Kaługi Pestrykowa; cerkiew Mikołajewska przy seminaryum duchownem; cerkiew św. Barbary przy instytucie Maryjskim; cerkiew wzniesiona w roku 1849 i cerkiew Zesłania św. Ducha przerobiona z dawnego kościoła katolickiego. Izraelici posiadają dwie synagogi i dwa domy modlitwy. Kat. par. Ch., dek. chełmskiego, liczy 3806 dusz. W okolicy Ch. znajdują się szczątki dwu budowli, ciekawość powszechną obudzających, które już w XVI i XVII wieku były zagadkowemi. Są to pojedyncze czworograniaste wieże. Z tych jedna stoi śród błotnistej płaszczyzny o pół mili od Ch. na północ, druga na zachód, nad samą drogą do Lublina wiodącą, o 1 i pół mili od miasta, górą i lasem od niego przedzielona. Pierwsza wieża pod wsią Bieławinem, ma tylko jednę ścianę całą, około 15 łokci szeroką i szczątki dwu innych do niej przytykających, które także podobnie szerokie być mogły. Cała oblana jest wodą, a z przestrzeni którą zajmuje, widać, że sama jednę całość budowli tworzyła. Wieża ta wystawiona jest z kamienia. Na ścianie, która pozostała, widać w połowie wysokości ślady beczkowego zasklepienia, które mogło pierwsze

piętro wieży pokrywać. Druga wieża stoi we wsi Stołpi, w jednym narożniku czworokątnego z ziemi usypanego oszańcowania. Wieża ta znacznie lepiej dochowana niż pierwsza, mniejsze od tamtej ma wymiary. Wejście do niej dopiero z pierwszego piętra, ślad sklepienia na drugiem, a wyżej jeszcze z każdej strony wystające na zewnątrz belki, które służyły widocznie do podparcia ganku, wieżę do koła otaczającego; na ten ganek prowadziły ze środka wieży drzwi od strony zachodu; zresztą zaś oprócz wązkich strzelnic, żadnych innych w jej murach nie ma rozświetleń. W drugim narożniku tego oszańcowania są znaczne jeszcze ślady innej podobnej wieży; trzecia miała być na samym kierunku drogi i przy jej przeprowadzaniu zburzoną została całkowie. Autorowie „Starożytnej Polski“ powtórzyli podania, jakie o tych wieżach zebrał ksiądz Jakób Susza w dziele swojem drukowanem w r. 1684 o Ch., który je wywodził od pogańskich jeszcze czasów. Kronika tak zwana Hipacowska, zabytek właśnie z owego wieku, drukowany w zbiorze latopisców w Petersburgu roku 1843, najdokładniej sprawę tę rozstrzyga; wyraźnie bowiem pisze pod rokiem 1259, że książę Daniel, osiadłszy w Ch., chcąc go dostatecznie umocnić i uczynić obronnym, wystawił niedaleko wieżę wysoką, z której widać było w około miasto, z fundamentem do piętnaście łokci wysokości kamiennym, a nadto słup kamienny (stołp) o milę od miasta oddalony, na którym był orzeł z kamienia ciosany; wysokości tego słupa było dziesięć łokci, a z głowami i podnóżkami dwanaście. Nie masz tedy wątpliwości, że mowa tu jest o owych wieżach pod Ch., co służyły i do ozdoby i do obrony przeciw nieprzyjacielowi jako strażnice, często przy dawnych warowniach stawiane. Podobne całkiem do budowy zamku, oddzielne ostrzeżniki znajdują się dotąd przy ruinach w Olsztynie i Kazimierzu, oraz opodal od fundamentów zamku w Potoku złotym, gdzie nawet pierwotne nazwisko ostrzeżnika dotąd zatrzymał. Jakoż wieża Bielawińska, pojedyńcza wprawdzie, ale znacznie okszerniejsza od Stołpskiej, broniła głównie przeprawy przez błota i rzekę Uher do zamku chełmskiego. Stołpska, położona po za górą, z zamku samego nie widoczna i dla tego silniej urządzona, zasłaniała przejście przez górę i wstrzymywała w napadzie nieprzyjaciela, aby się znienacka nie ukazał pod miastem. *Powiat Chełmski* zajmuje obszaru 38,63 mil kw., graniczy z północy z pow. włodawskim, z półn. zach. z lubartowskim, od zachodu z lubelskim, od połud. zach. i południa z krasnostawskim, od południa i połd. wschodu z hrubieszowskim a od wschodu z gub. wołyńską. Naturalną granicę od wschodu stanowi rz. Bug, od zach. w części rz. Wieprz, od południa zaś pasmo wyniosłości lubelskich, ciągnące się od Tarnogory i Krasnegostawu aż ku dolinie Bugu. Linia drogi bitej, idącej z Lublina do Uściługa, przerzynając powiat w całej szerokości, może służyć poniekąd, w braku innych naturalnych wskazówek, za linią dzielącą obszar powiatu na dwie części: północno-wschodnią i południowo-zachodnią. Pierwsza zostaje w ścisłym związku z pobliskiem Polesiem, przedstawiając obszar lesisty, obfitujący w lasy, bagna, jeziora i rzeki, których wody spływają do Bugu i Wieprza. Gdzieniegdzie tylko śród podmokłej niziny sterczą wyniosłości piaszczyste lub kredowe, na których umieściły się wsie i osady: jak sam Chełm, tudzież Tarnów, Hniszów, Siedliszcze, Brzeźno, Hańsk, Łowcza, Święcica, Świerszczów, Bussówno, Wereszczyn. Samo nazwisko wskazuje, że strony te zaludnione zostały już w historycznej dobie, stanowiąc pole kolonizacyjnej działalności Rusinów, Małopolan, Mazurów. Wytrzebienie lasów i osuszenie stopniowe gleby wymagało wielu wieków pracy. Dziś jeszcze orne grunta zajmują dopiero połowę obszaru. Na 188,343 dziesięcin obszaru całego powiatu przypada na orną ziemię 96,593 dzies., na lasy 31,316 dzies., łąki 28,479 dzies., nieużytki zabierają 11,838 dzies., wody i błota zajmują 10,030. Słowem lasy, wody, błota i nieużytki zajmują około 54,000 dzies. a więc blisko trzecią część całego obszaru. Południowo-wschodnia część powiatu, przeważnie górzysta i lesista, stanowi pod fizycznym i pod historycznym względem część dawnej Czerwonej Rusi. Tutejsza roślinność, zawdzięcza swą bujność glebie zwanej rędzinną borowiną, obfitującej głównie w wapno, ponieważ spoczywa ona na warstwach kredy lub kamienia wapiennego. Jeziór nie ma tu prawie wcale, mokradle występują tylko nad brzegami rzek Wełnianki i Siennicy a wzniesienie wzrastające ciągle ku południowi, dosięga 900 stóp około Pliskowa, Rakołup, Horodyska, Wojsławic. Rolnictwo przy takich warunkach nie może stać na wysokim stopniu rozwoju. Przeważają tu posiadłości znacznych rozmiarów, od 40 do 100 i więcej włók. W całym powiecie jest 563 wsi, folw. i kolonii i 3099 osad włościańskich. Z większych majątków zasługują na wyróżnienie: Wojsławice, Rakołupy, Swierze nad Bugiem i Rejowiec. Poprawne obory znajdują się w Nadrybiu i Hniszowie, a owczarnie w Korybutowej Woli i Żulinie. Obfitość łąk sprzyja wielce hodowli bydła. Gospodarstwo leśne zaniedbane. Przemysł stoi na nizkim bardzo stopniu; bogactwa naturalne nie są jeszcze wcale prawie wyzyskiwane. Prócz gorzelni (w liczbie 10) i browarów 10, których istnienie ułatwia obfitość i taniość opałowego materyału, istnieją tu z ważniejszych: fabryka mebli gię-

tych w Rakołupach, fabryka drożdży prasowanych i krochmalu w Żulinie, młyn parowy w Bełzku, huta szklana w Rudzie. Eksploatacya pokładów kredy, na których wznosi się miasto Chełm, nie jest należycie prowadzoną. Prócz powyższych w dobrach Klesztów znajduje się fabryka sukna grubszego na sukmany, z wełny dostarczanej przez włościan; fabryka machin rolniczych w Siedliszczu; wyrobów miedzianych w Rejowcu; papiernia w Żulinie. Ogólna wartość produkcyi 165 zakładów fabrycznych wynosi około 392,000 rs. Przemysł rękodzielniczy koncentruje się w Chełmie i pięciu osadach, utworzonych z poprzednich miasteczek. Rzemieślnicy tutejsi jednakże zaopatrują tylko swymi wyrobami biedniejsze klasy ludności. W Pawłowie ludność zajmuje się przeważnie garncarstwem. Handel w rękach żydów pozostaje. Komunikacye w powiecie Ch. są dość liczne i dogodne, dwie rzeki spławne na granicach, wnętrze powiatu przerzyna zaś linia drogi żel. nadwiślańskiej od przyst. Trawniki do stacyi Dorohuska, tudzież szosa idąca od Lublina na Chełm do Uściługa, która poprzednio stanowiła główną linią komunikacyjną między Wołyniem i Ukrainą a Królestwem. Ludność tutejsza co do pochodzenia składa się z Rusinów, stanowiących klasę włościan i Polaków (większi właściciele, urzędnicy, rzemieślnicy). Lud mówi narzeczem małoruskiem (tak zwanem chachłackiem), z wielką przymieszką polskich wyrazów. Ciemny, biedny, nieradny, lecz uczciwy i trzeźwy. W r. 1878 ogólna ludność wynosiła 81,869 dusz; w tej liczbie 514 szlachty, 78 drobnej szlachty, 1116 kupców i przemysłowców, zresztą włościanie i drobni mieszczanie. Co do wyznania to było 32,903 zaliczonych do kościoła prawosławnego, 31,377 katolików, 9,214 protestantów (przeważnie niemieckich kolonistów) i 8731 izrael. W powiecie znajdowało się jedno miasto, 5 osad miejskich, 563 wsi, folwarków i kolonij i 3099 osad włościańskich. Pod względem administracyjnym dzielił się powiat na 14 gmin: Brzeziny, Bukowa, Cyców, Krzywiczki, Olchowiec, Pawłów, Rakołupy, Rejowiec, Staw, Siedliszcze, Swierze, Turka, Wojsławice, Żmudź. Chełmski dekanat katolicki dyec. lubelskiej składa się z 11 parafij: Chełm, Czułczyce, Kuniów, Łańcuchów, Milejów, Olchowiec, Pawłów, Puchaczów, Sawin, Świerze z filią w Dorohusku i Wojsławice. O *biskupstwie chełmskiem* pisze Jul. Bartoszewicz w Enc. Org. „Po wyplenieniu Jadźwingów na Podlasiu, postanowiono w tamtych stronach dla nowonawróconych założyć biskupstwo i na ten cel obrano Łuków; było to za panowania Bolesława Wstydliwego w Polsce. Skończyło się tą razą na projekcie. Za to później powstało biskupstwo w Chełmie, którego czas niewiadomy. Są mniemania, że biskupstwo łukowskie nie ustawało, tylko że z powodu ubóstwa posagu i niepewności erekcyi wakowało często; wreszcie że w Chełmie osiadło. Wading (Annalium ordinis minorum IV) twierdzi, że w roku 1359 Innocenty VI do katedry chełmskiej, długo wtedy osierociałej, mianował franciszkana Tomasza Himpergwey de Seyno (Niesiecki domyśla się, że Seyno znaczy Sienno i przywodzi o tem stosowny list papiezki). Są nawet ślady, że ten biskup Tomasz poświęcał w r. 1365 w Krakowie w kościele świętej Katarzyny u augustyanów kaplicę świętej Doroty (Dryacki, w żywocie błogosł. Izajasza Bonera). Wreszcie w Skrobiszowskim jest, że Jakób, arcybiskup halicki, roku 1394 zatwierdzał odpusty nadane we Lwowie przez Stefana, biskupa chełmskiego. Rzeczywiście, kiedy Ludwik węgierski stanowił biskupstwa łacińskie na Rusi r. 1375, mówił, że je tylko odnawia; odnowił tedy i katedrę chełmską. Sa więc ślady wyraźne, że biskupstwo istniało przed Władysławem Jagiełłą, ale wtenczas było więcej jakby in partibus infidelium; sam król Litwin w akcie horodelskim świadczy, że biskupstwo to wakowało roku 1413, a więc przed erekcyą, o której dopiero w lat kilka później pomyślał. Rzeczywiście Władysław Jagiełło, po zwycięztwie grunwaldzkiem stale ufundował i nadał katedrę chełmską i nowego w niej uposażył biskupa; od króla więc tego poczyna się szereg senatorów biskupów chełmskich. Przywilej erekcyjny nosi datę 19 sierpnia 1417 (Panowania Jagiellonów Łuk. Gołębiowskiego t. 1, str. 432). Nie była to atoli fundacya pierwotna, ale tylko pomnożenie starożytnego funduszu: król przyłączył wtedy na własność biskupa Kumów, Pobołowice, Dobrnów, Plitniki, Zagaczyce, Łyszcze, Siedliska i t. d., ustanowił proboszcza, dziekana i dziesięciu kanoników. Ziemia lubelska, która od pierwotnej fundacyi katedry krakowskiej do niej należała, była za bliską Chełma, żeby nie przyszła królowi myśl i ziemię tę wcielić do nowego biskupstwa. Król, za namową Jana z Opatowic biskupa, już porobił stosowne o to kroki w Rzymie w roku 1424 i nie znalazł tam żadnego oporu, aż dopiero jego usiłowania złamały się o żelazną wolę kardynała Zbigniewa, który nareszcie i u papieża upomniał się swojej krzywdy. Ostateczna erekcya kapituły nastąpiła nieco później, za biskupa Jana Kraski Taranowskiego 18 stycz. 1455 r. Stolica dyecezyi często bardzo z miejsca przenosiła się na miejsce. Z Chełma przeszła naprzód do Hrubieszowa, a ztąd do Krasnegostawu; biskupi jednak zawsze chełmskimi się nazywali, od ziemi chełmskiej. Daty obu przenosin są w Gołębiowskim: do Hrubieszowa 29 kwietnia 1473 r. za Pawła z Grabowy; do Krasnegostawu zaś 26 czerw-

ca 1490 r. za Macieja z Łomży (tamże, tom III, str. 315). Biskup chełmski zajmował w senacie koronnym duchownym za Jagiellonów przedostatnie 10-te miejsce, to jest szedł tylko przed jednym biskupem kamienieckim i zaraz po chełmińskim; po unii zaś lubelskiej był trzynastym senatorem, a między niego i kamienieckiego biskup kijowski się dostał. Kościołów liczbę tylko na 83 podaje Bielski roku 1761. Cztery tylko dyecezalne synody odbyły się w chełmskiem. Zamojski złożył jeden w r. 1606, Łubieński drugi w roku 1624, Święcicki trzeci w roku 1694 i Szembek w roku 1717. Biskup zwykle przemieszkiwał w Skierbieszewie, miasteczku niedaleko od Chełma. Taki stan rzeczy trwał aż do czasu sejmu czteroletniego. Mało co przedtem, biskup chełmski, przez odpadek Galicyi, stracił większą połowę swojej dyecezyi, a katedrę przeniósł do kościoła pojezuickiego w Krasnymstawie. Na sejmie urządzano inaczej kraj pod względem duchownym; chciano porównać dyecezye; jedna była za wielka, druga za mała, jedna za bogata, druga za uboga. Więc ostatni raz wtenczas przeniesiono katedrę chełmską z Krasnegostawu do Lublina i ziemię lubelską już do tego biskupstwa wcielono. Odtąd nowy biskup w nowej dyecezyi zwał się biskupem lubelskim i chełmskim. Lublinowi i w tytule Chełm ustąpił pierwszeństwa. Biskupstwo lubelskie w ówczesnym składzie swoim zajmowało dawniejsze właściwe województwo lubelskie, ziemię łukowską, tudzież pow. urzędowski i ziemię stężycką. Nietylko więc środek ciężkości, ale cały ogrom swój biskupstwo posunęło ku północy. Dopiero za czasów kongresowego królestwa urządzono ostatecznie biskupstwo lubelskie. Wypada z tego wszystkiego, że biskup lubelski dzisiejszy jest dziedzicem i następcą dawniejszego chełmskiego. Uchwała sejmowa o granicach dyecezyi przetrwała aż do roku 1818. Wtenczas, kiedy urządzano na nowo hierarchią królestwa polskiego, biskup lubelski znowu pomknął swoję władzę cokolwiek ku północy, i granice dyecezyi zamknęły się granicami wówczas departamentu, potem województwa i nareszcie gubernii. Łuków i Stężyca odeszły do biskupstwa podlaskiego.“ O *Biskupstwie chełmskiem ruskiem*, ze stolicą w Chełmie na Rusi Czerwonej, czytamy tamże: „Zagarnąwszy grody czerwieńskie, miał jeszcze Włodzimierz, ks. kijowski, zbudować w Chełmie cerkiew, jak o tem mówi Jakób Susza, biskup chełmski w dziele swojem „Cuda chełmskie,“ na zasadzie ksiąg dawnych lubomlskich, pergaminowych, które się zachowywały przy cerkwi świętego Jerzego. Potwierdzać ma toż samo liczba 1001, napisana po grecku na sklepieniu cerkwi. Ale Jana, biskupa chełmskiego, wspominają dopiero kroniki pod rokiem 1072; miał się podówczas znajdować na przeniesieniu zwłok Borysa i Hleba, synów Włodzimierza, zabitych przez Świętopełka, do cerkwi natenczas wystawionej w Wyszogrodzie. Fakt jednakże pewniejszy jest, że dopiero Daniel, król halicki, założył tutejsze biskupstwo, które wprzódy było w Uhrowesku. Pierwsza o tem wzmianka znajduje się pod rokiem 1223 r. (latopis hypacowski, w Bibliotece warszawskiej 1845 tom IV str. 4, 5, 6, 26). Chełm sam wzniósł się nieco później, po r. 1233. Daniel, wdzięczny Bogu, że go zachował od najazdu Batego, ozdabiał Chełm cerkwiami i murami aż do roku 1246. Spaliło się miasto w roku 1251 tak okropnie, że pożar widać było aż we Lwowie. Warownia chełmska w roku 1261 upadła (Kronika Lwowa Zubrzyckiego, str. 6.) Konsystorz jeneralny chełmski składał się w r. 1824 z oficyała i dwóch surogatów; z tych jeden nazywał się podlaskim, drugi tykocińskim; assesorów było dwóch i pisarz. Władza biskupa rozciągała się na wszystkie kościoły unickie w królestwie i w okręgu wolnego miasta Krakowa, zajmując całą wschodnią połać królestwa. Głównie biskupstwo to rozciągało się przez województwo lubelskie i podlaskie, a w części i przez augustowskie, więc i z trzema biskupstwami łacińskiemi wiązało się i jednoczyło; poza granicami tej Rusi, jeden był tylko księży bazylianów kościół w Warszawie i jedna cerkiew parafialna w Krakowie. Bazylianie byli jeszcze w czterech innych kościołach, to jest w Chełmie, w Biały, w Zamościu i w Lublinie: te pięć klasztorów stanowiło prowincyą polską. Cerkwi parafialnych było 241 w roku 1824, a już 278 w roku 1827; w roku 1834 zaś było parafii 360, w r. 1842 kościołów 404, oprócz czterech klasztorów. Ludność zaś wynosiła w roku 1827 osób 239,548; w r. 1830 osób 220,255; w roku 1834 osób 216,000; w roku 1857 ludność ta wynosiła 217,136, w 270 parafiach. W r. 1834 było w dyecezyi księży świeckich 305, zakonników 25, nowicyuszów 44; w roku 1842 zaś księży 224, a zakonników 30; w seminaryum było nauczycieli 6, alumnów 37.“ W r. 1863 dyecezya ta dzieliła się na 21 dekanatów: augustowski, bialski, chełmski, dubieniecki, grabowiecki, horodelski, hrubieszowski, kodeński, krasnostawski, lubelski, łosicki, międzyrzecki, parczewski, sokołowski, szczebrzeski, tarnogrodzki, tomaszowski, tyszowiecki, wiszniki, włodawski i zamojski. Było w niej: 1 kościół katedralny, parafialnych 270, filialnych 75, kaplic publicznych 51, klasztorów bazyliańskich 5, konsystorz 1, seminaryum 1 i 222,999 ludności tegoż wyznania. Dekanat chełmski grecko-unicki b. dyecezyi t. n. składał się z 15 grecko-unickich parafij: Berdyszcze, Chełm, Chutcza, Czułczyce, Husynne,

Kamień, Kolemczyce, Łowcza, Łukówek, Pławanice, Ruda, Sawin, Serebryszcze, Spas, Świerze.—*Dyecezya prawosławna chołmsko warszawska.* Po nastąpionem w r. 1875 połączeniu greko-unitów w Królestwie Polskiem zamieszkałych z kościołem prawosławnym, dyecezya prawosławna warszawska, przemieniona na chełm.-warsz. Skład jej następujący: dom arcybiskupi w Warszawie, klasztor św. Onufrego w Jabłecznej w pow. bialskim (zakonników 8), sobór katedralny warszawski, kaplica Narodzenia Chrystusa Pana w Instytucie Maryjskim dla dzieci prawosławnych, cerkiew cmentarna na Woli, cerkiew pobazyliańska przy ulicy Miodowej. Dawniej zarząd cerkwi prawosławnych w Królestwie obejmował dwa dekanaty: pierwszy i drugi. Do dekanatu pierwszego należały cerkwie: św. Aleksandra Newskiego w Łazienkach, konstantowska w b. zamku królewskim, św. Trójcy na Podwalu; św. Mikołaja w Aleksandryjsko-Maryjskim Instytucie wychowania panien; św. Cyryla i Metodyusza w gimnazyum I; św. Aleksandra Newskiego w cytadeli; cerkwie na Pradze, w Łowiczu, w Aleksandrowie pogranicznym, w Suwałkach, w Augustowie, w Kibartach, w Pokrowsku gub. suwalska („jedinowierczeskaja,“ niezależna od dziekanów); w Łomży, konstantynowska przy zarządzie celnym tamże, w Pułtusku, w Mazowiecku, Godyszewie, Płocku, Modlinie, kolonii Aleksandryjskiej, przy zarządzie celnym w Mławie, w Kaliszu i przy zarządzie celnym w Słupcy. Do dekanatu drugiego: przy zarządzie celnym w Praszce (pow. wieluński), w Piotrkowie, w Częstochowie, w Kielcach, przy zarządzie celnym w Olkuszu, w Radomiu, przy zarządzie celnym w Sandomierzu, w Lublinie, w Chełmie, w Zamościu, w Hrubieszowie, Tarnogrodzie, w Babicach, Potoku górnym, Luchowie, Janowie, Dęblinie (Iwangorod), w Instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Nowej Aleksandryi (Puławach), w Siedlcach, w Drohiczynie i w Biały. Obecnie od roku 1875 przybyły: sobór katedralny w Chełmie, cerkiew św. Mikołaja przy chełmskiem seminaryum duchownem i św. Barbary przy szkole Maryjskiej 6-klasowej żeńskiej w Chełmie; oraz dekanaty w gub. lubelskiej: chełmski (parafij 25: Berdyszcze, Wojsławice, Husynne, Depułtycze, Żmudź, Kamień, Klesztów, Kolemczyce, Leszczany, Łukówek, Pławanice, Pobołowice, Rakołupy, Rejowiec, Rostoka, Ruda, Sawin, Swierze, Sielec, Spas, Serebryszcze, Turkowice, Chutcza, Czerniejów, Czułczyce); krasnostawski (parafij 21: Bezki, Bończa, Bussówno, Dratów, Żdżanne, Żulin, Kania, Kraśniczyn, Krasnystaw, Krupe, Kulik, Łopiennik, Lublin, Mogilnica, Pawłów, Pniewno, Swierszczów, Syczyn, Siedliszcze, Tarnów, Cyców); zamojski (parafij 21: Bereśce, Bortatycze, Horyszów polski, Horyszów ruski, Grabowiec, Złojec, Kosobudy, Lipsk, Miączyn, Potoczek, Radecznica, Sitno, Skierbieszów, Solmice, Suchawola, Siedlisko, Terespol, Topolcza, Tuczempy, Szczebrzeszyn, Świdniki); hrubieszowski (parafij 31: Buśno, Wierzbkowice, Wiśniów, Horodło, Gródek nadbużny, Hostynne, Hrubieszów, Dyakonów, Dubienka, Kopyłów, Kryłów, Łużków, Matcza, Mircza, Modryń, Mołodziatycze, Moniatycze, Nieledów, Peresołowice, Podhorce, Sagryń, Slipcze, Strzyżów, Strzelce, Teratyn, Terebin, Ubrodowice, Uchanie, Chyżanowice, Czerniczyn, Szychowice); tomaszowski (parafij 30: Wakijów, Hołub, Grodysławice, Dołhobyczów, Dub, Żerniki, Zulice, Kłątwa, Komarów, Łaszczów, Łosice, Nabroż, Nowosiółki, Pawłowice, Pieniany, Perespa, Posadów, Poturzyn, Przeorsk, Sniatycze, Stare sioło, Tarnowatka, Telatyn, Tomaszów, Typin, Tyszowce, Chodywańce, Czartowice, Cześniki, Szlatyn); biłgorajski (parafij 17: Biszcza, Braniów, Biłgoraj, Zamek, Książpole, Krzeszów, Korchów, Kulno, Lipiny, Majdan-Książopolski, Obsza, Otrocz, Różaniec, Sól, Sopoć, Tarnogród, Chmielek); w gub. siedleckiej dekanaty: bialski (parafij 30: Biała, Woskrzenice, Hanna, Holeszów, Horbów, Dobratycze, Dobrzyń, Dokudów, Dołhobrody, Zabłocie, Kijowiec, Kobylany, Kodeń, Kopytów, Koroszczyn, Korczówka, Kościeniewicze, Kostomłoty, Koszoły, Łomazy, Łukowce, Ortel-książęcy, Ortel-królewski, Piszczac, Połoski, Sławatycze, Terespol, Choroszczynka, Cicibór, Jabłeczna); włodawski (parafij 31: Wereszczyna, Wola-Wereszczyńska, Wiśnicze, Włodawa, Wola-Wołoska, Wytyczno, Hańsk, Hołowna, Hola, Horodyszcze, Chorostyta, Żeszczynka, Zbereż, Kodeniec, Kolechowice, Kosyń, Lejno, Lubień, Motwica, Opole, Orchówek, Ostrów, Parczów, Polubicze, Różanka, Rozwadówka, Sobiebór, Sosnowice, Uhrusk, Uścimów; konstantynowski (parafij 23: Bubel, Witulin, Gnojne, Hrud, Klonownica, Konstantynów, Kornica, Krzyczów, Łosice, Łysów, Leśna, Makarówka, Mostów, Mszanna, Neple, Nosów, Pratulin, Próchenki, Rokitno, Sfory, Chłopków, Chotycze, Janów); radzyński (parafij 16: Bezwola, Witoróż, Wohynia, Gęś, Dołha, Drelów, Kolembród, Międzyrzec nowy, Międzyrzec stary, Przegaliny, Radzyń, Radecz, Ruska-Wola, Szóstka, Jabłoń); sokołowski (parafij 9: Hołubl, Gródek, Grodzisk, Rogów, Sieroczyn, Sokołów, Czekanów, Czołomyje, Szkopy); w gubernii suwalskiej: augustowski (parafij 7: Sopoćkinie, Balla-cerkiewna, Hołynka, Łabno, Lipsk, Perstuń, Rygałówka). Dane niniejsze czerpano z Nr. 7 czasopisma „Cholmsko-warsz. Eparchial. Wiestnik“ (1880). 2.) **Ch.** albo *Chełmo*, z folwarkami Dąbrowa i Granice, dobra prywatne w pow. noworadomskim,

gm. Masłowice, par. Chełmo, st. p. w Przedborzu, sąd gm. okr. VII w miejscu, od Radomska odl. w. 21, od Przedborza 7. Rozległość m. 2173, a mianowicie w folwarku Chełmo ziemi ornej m. 425. lasu 481, nieużytki różne zajmują m. 19, stawy 2, osada karczemna 10; na folwarku Dąbrowa: ornej m. 250, lasu m. 400, pod zabudowaniami 2, i tyleż pod drogami; na folw. Granice:' ziemi ornej m. 342, łąk 54, ogrodów 4, pod zabudowaniami 2, lasu 41, drogi i t. d. zajmują 3 m., osada karczemna 5. W folwarku Chełmo grunt przeważnie gliniasty, ciężki, rędzinny, ze spodem z kamienia piaskowego; folwark Dąbrowa ma również grunt rędzinny ze spodem wapiennym; folwark Granice leży w ziemi lżejszej, lecz nader urodzajnej. Płodozmianów odrębnych sześć, z zastosowaniem do jakości i położenia gruntów. Stawów i sadzawek 5, przy jednej z nich sztuczna pralnia owiec z tak zwanym szturcbadem, stawy zarybione; gospodarstwo leśne w roku 1852 zaprowadzone. Bogate łomy piaskowca, kamieniem ciosowym zwanego, którego używano przy budowie drogi żelaznej warsz.-wied.; z kamienia tego wzniesiono wszystkie zabudowania w dobrach; opiera się on wybornie wpływowi powietrza. Głębokość skały kamieniodajnej w górze Chełmskiej przechodzi stóp 40. Zabudowań ogółem 50, z czego w Chełmie 33, w Dąbrowie 6, reszta w Granicy. Gorzelnia i browar (czynne w r. 1878), piec wapienny; oranżerya przy dworze dziedziców Skórzewskich, którzy dobra te w r. 1799 od Adama Męcińskiego nabyli. *A. T.* 3.) **Ch.**, wś poduchowna, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy. W 1827 r. było tu 62 dm., 301 mk. 4.) **Ch.**, pow. olkuski, gm. i par. Kromołów. *Br. Ch.*

Chełm i t. p., ob. też *Cholm* i t. p.

Chełm, 1.) wieś, niedaleko rz. Raby, pow. bocheński, o 9 kil. od Bochni. Par. kat. dek. bocheńskiego, wiernych 4046. Kościół erekcyi niewiadomej, konsekrowany 1825, akta od 1769. Dawniej należała par. Ch. do bożogrobców miechowskich. 2.) **Ch.**, (ze Stróżami), wś, pow. myślenicki, 5483 m. rozl., w tem 1818 m. roli ornej a 3028 m. lasu, 47 dm., 258 mk., par. w Myślenicach, tartak wodny, położenie górzyste. 3.) **Ch.**, wś, pow. krakowski, par. Zwierzyniec, ma 287 mk., 426 m. rozl., w tem 254 m. folwarcz. *Mac.* 4.) **Ch.**, przysiołek Siedlec.

Chełm, niem. *Holm*, wyspa tuż przy Gdańsku, utworzona przez Wisłę i odnogę tejże Łachę (Bootmanslake), ze strony miasta ma warowne forty, na niej jedna posiadłość włośc. i dwaj chałupnicy; objętości ma 872 m., kat. 35, ewang. 206 dm., 13; par. św. Brygita w Gdańsku. *Ks. F.*

Chełm, pow. pszczyński, 1.) Wielki Ch. niem. *Gross-Chelm*, wś kościelna, o 3 mile od Pszczyny, o $^3/_4$ od Berunia, ma 1268 m. roli ornej, 430 m. łąk, 85 m. ogr., 800 m. pastw., 65 m. stawu, 40 m. nieużytków, prowadzi żywy handel bydłem z Galicyą; kaplica katol. była tu już 1550 r.; kościół wzniósł 1686 biskup Jan Małachowski; od 1798 par. należy do dyec. wrocławskiej, poprzednio do krakowskiej. R. 1869 miała 5276 kat., 49 ewang., 139 izr. 2.) Mały Ch., niem. *Klein-Chelm*, przysiołek poprzedzającego, nad Przemszą, najdalej na wschód wysunięty punkt Szląska pruskiego, przy drodze bitej z Bierunia do Krakowa; mieszkańcy trudnią się rolnictwem, wyrobem łodzi i spławianiem węgla po Przemszy. *F. S.*

Chełm, *Chełmowa góra* 1.) szczyt w odnodze Beskidów wschodnich, między rzekami Białą i Ropą, 779 m. wys. 2.) **Ch.**, ob. *Anny* (św.) góra.

Chełm, strumień, lewy dopływ Ropy, uchodzi nieco powyżej Chełmówki. Źródła jego tryszczą na wsch. stoku góry Chełmu (779 m.) w obr. gm. Ropy, w pow. gorlickim. Płynie na wsch. przez łąki ropieńskie. Długość biegu $2^1/_4$ kil. *Br. G.*

Chełm, ob. *Chełmo.*

Chełmce, są to mieszkańcy Chełmu czyli wzgórza.

Chełmce, 1.) wś, pow. kaliski, gm. Opatówek, par. Chełmce. Według podania najdawniejsza to parafia w kaliskiem. Obecny kościół zbudowany był w r. 1744, odnowiony w 1848. W 1827 r. było tu 37 dm., 292 mk. Par. Ch. dek. kaliskiego 2660 dusz liczy. 2). **Ch.**, wś, pow. kielecki, gm. Piekoszów, par. Chełmce; wieś na górze położona, leży w pobliżu Miedzianogóry. Posiada kościół murowany z XVII w. W 1827 r. było tu 44 dm. i 330 mk. Par. Ch. dek. koneckiego liczy dusz 1700. 3.) **Ch.**, wieś, powiat skierniewicki, gm. Doleck, par. Jeruzal, sąd gm. okr. III w Chrzczonowicach, st. poczt. Skierniewice, odl. od Skierniewic w. 14, od drogi bitej ze Skierniewic do Rawy w. 6, od st. dr. żel. Radziwiłłów w. 9; przestrzeń dworska m. 544, w tem ziemi ornej, przeważnie żytniej, m. 362, łąk m. 6, lasu i zarośli sosnowych i brzozowych m. 103, osada młynarska Ryxów, w r. 1864 założona, zajmuje m. 60. Płodozmian od lat 24 zaprowadzony. Młyn wodny nad rzeczką bezimienną, stanowiącą granicę folwarku. Zabudowań w Chełmcach 11, w Ryxowie 5. Wieś ta jest własnością Ryxów. R. 1827 było tu 13 dm., 88 mk. *Br. Ch.*

Chełmce, 1.) kolonia, pow. inowrocławski, 18 dm., 145 mk., 90 ew., 52 kat., 3 żydów, 22 analf. 2.) **Ch.**, wieś, nad jeziorem Gopłem, pow. inowrocławski; 49 dm., 543 mk., 53 ew., 475 kat., 15 żydów; 164 analf. Ko-

ściół par. należący do dekanatu kruświckiego. Poczta w miejscu, gościniec o 4 kil., st. kol. żel. Inowrocław o 23 kil. Wykopano tu srebrny naszyjnik, 12 brakteatów połączonych łańcuszkami, z wizerunkiem jednego z biskupów gnieźnieńskich, figurkę glinianą przedstawiającą kobietę. (Przedmioty te opisane przez Wołańskiego w dziele: „Listy o starożytnościach słowiańskich.“ Gniezno 1846). *M. St.*

Chełmek (i Zachełmek z Paprotnikiem i Podzagórniem), wś, pow. chrzanowski, o 8 kil. od Oświęcimia. 1225 morg. rozl., w tem 492 m. roli ornej, 1094 mk., 541 m. pastwisk i lasów pos. większej a 684 m. roli pos. mniejszej; paraf. w Bobrku, szkoła ludową jednoklasowa; huta, pokłady porfirów i zwykły kamieniołom; leży nad Wisłą przy kolei żelaznej północnej Cesarza Ferdynanda. W miejscu znajduje się przystanek tejże kolei i c. k. urząd celny.

Chełmica, *wielka* i *mała*, dwie wsie przyległe, pow. lipnowski, gm. Spethal, par. Chełmica Wielka, leżą przy drodze z Włocławka do Lipna. Ch. mała, wś nad strugą bez nazwy, liczy 183 morg., w tem 171 ornych, 47 dworów, 25 budyn. mieszkalnych., 234 mk., t. j 116 m. i 118 kob. Folw. należy do Chełmicy wielkiej, liczy 4 bud., 60 mk. Ch. wielka, nad jeziorem Chełmica, 27 dworów, 12 bud. miesz., 203 mk. Kościół par. drewniany, szkoła. Dobra Ch., w skład których wchodzą: Wichowo, Świątkowizna, Chełmica mała, Łochocin, Lisk, Polichnowo, Okrągła, Winduga-Rachcińska, Rachcin, Sękliny, Zbytkowo, Józefowo, Cypryanka i Niedźwiedźnia, liczą 10,110 morg., w tem 2460 orn,, 11 bud., 139 mk. Wiatrak, młyn wodny i karczma. Par. Ch. dek. lipnowskiego, 1629 dusz liczy.

Chełmica, jezioro we wsi Chełmica wielka.

Chełmiczki, 1.) wieś, pow. inowrocławski, 14 dm., 141 mk., 18 ew., 122 kat., 72 analf. Stac. poczt. Chełmce o 2 kil., st. kol. żel. Inowrocław o 25 kil. 2.) **Ch.**, folwark, pow. inowrocławski, 1019 morg. rozl., 5 dm., 92 mk., 6 ew., 86 kat., 23 analf. Własność niegdyś Daniszewskiego. *M. St.*

Chełmiec, wś, pow. krasnostawski, gm. Kraśniczyn, par. Surchów. Ma 38 osad włośc., 253 m. gruntu włośc. i folw. należący do dóbr kraśniczyńskich, własność prywatna. R. 1827 miał 9 dm., 66 mk.

Chełmiec, wś, pow sądecki, leży nad rz. Dunajcem, odległa 2 kil. od m. Nowego-Sącza, na trakcie rządowym Sącz-Żywiec, w glebie dobrej, rędzinnej, ze spodem w wielkiej części nieprzepuszczalnym; stac. poczt. w N. Sączu, tamże i szkoła. Obszar dworski ma rozległ. 550 m., w czem 424 m. szpilkowego lasu, cennego z powodu korzystego położenia nad samym Dunajcem i blisko N. Sącza; rozległ. obsz. gm. 1308 m., ludn. 496 wyzn. rz. kat i ewang. Zbór ewang. w N. Sączu. Włościanie zamożni, trudnią się obok rolnictwa furmanką i przychówkiem koni. Ch. należał dawniej do dóbr sądeckiego stwa. grod., i rząd austr. rozdał większą część dwor. gruntów niemieckim kolonistom, wskutek czego dzieli się Ch. na wś polską i niemiecką. Prawo propinacyi pod samym N. Sączem bardzo korzystne. Nad Dunajcem blisko mostu stoi stary modrzewiowy kościołek, pod wezwaniem św. Heleny, gdzie oddział polskiego rycerstwa, śpieszącego za królem Janem III na odsiecz Wiednia, odprawił nabożeństwo. Właścicielem Ch. jest Teodor Wittig.

Chełmiński,—*a*,—*e*, od m. *Chełmno* (ob.).

Chełmionka, niem. dawniej *Colmenitz*, jezioro, w pow. chełmińskim, wąskie, około ½ mili długie, ciągnie się na prawym brzegu Wisły poniżej Starogrodu, na dole nadwiślańskiego wzgórza, wpływa jako Trynka (ob.) do Wisły przy Chełmnie. Dawniejsza prepozytora św. Ducha w Chełmnie miała prawo łowienia ryb w jeziorze Chełmionce. *Ks. F.*

Chełmno, dobra rządowe i donacyjne, pow. kolski, gm., par. i sąd gm. okr. VI Chełmno, st. poczt. Dąbie, od Koła odl. w. 13. W skład dóbr rządowych Chełmno wchodzą: osada dawniej miasto Grzegorzew, wś i holendry Dębie, folw. i wś Smardzew, wś Pieczew, folw. i wś Słupeczko, Rzuchań, Majdany, Skępe, Dąbina, Przybyłów, Sobielice, Budy przybysławskie, Kobyle. Żrebięta, Jamy, Polany, młyn Grobla i wś Dobroń. Majorat Chełmno składa się z folw. i wsi: Chełmno, Luboradz, Boguszyniec, Grzegorzew, Naboradzin, Grabina wielka i Gr. mała, Sobótka, Kiełczewek, Chojny, Dąbie i młyna Wiktor. Ch. leży u zbiegu Neru z Wartą, ma kościół i par. erekcyi niewiadomej ale 1521 już istniały. Obecny kośc. wystawiony 1779 przez prymasa Ant. Ostrowskiego. R. 1827 liczyło 37 dm., 335 mk. Par. Ch. dek. łęczyckiego, dawniej kłodawskiego, 2260 dusz liczy. Gm. Ch. ma 3558 mk.

Chełmno, 1.) wś, pow. szamotulski, 8 dm., 146 mk., 19 ew., 127 kat., 53 analf. Stac. poczt. Pniewy o 3 kil., st. kol. żel. Szamotuły o 17 kil. 2) **Ch.**, olędry, pow. szamotulski, 33 dm., 239 mk., 216 ew., 23 kat., 49 analf. 3.) **Ch.**, domin., 17 dm., 211 mk., 29 dw., 182 kat., 89 analf. Dawniej własność Raczyńskiego. *M. St.*

Chełmno, niem. *Culm*, m. powiatowe w Prusach zachodnich, regencyi kwidzyńskiej, leży na wyniosłem wzgórzu prawego brzegu Wisły, „na dziewięciu pagórkach“, z przepysznym widokiem na okolice nadwiślańskie; nieco powyżej miasta na południe wpływa do Wisły rz., obecnie prawie wyschła, Fryba. Na herbie miejskim jest wyrażonych 9 pagórków i krzyż podniesiony krzyżacki. Ch. jest jedno

z najdawniejszych miast w Polsce. Od początku miało gród warowny, często burzony przez pogańskich Prusaków i nanowo zawsze odbudowywany, po różnych miejscach, jak twierdzą; pierwotnie podobno znajdowało się na tem miejscu, gdzie teraz leży wioska Starogród (Altenhaus); woda a raczej długie jezioro wpadające do Wisły poniżej Starogrodu teraz jeszcze nazywa się Chełmionka. Ch. istniało na długo przed przybyciem krzyżaków, jako główne miasto ziemi chełmińskiej, której imię nadało. Kadłubek wspomina pod rokiem 1139, że było kasztelanią. Kromer zaś mówi o wojewodzie chełmińskim. Co najmniej, od Bolesława Chrobrego począwszy, który na północy chełm. ziemi bił słupy żelazne w rz. Ossie, należało do Polski. R. 1207 w skutek podziału Leszka Białego przypadło młodszemu bratu Konradowi mazowieckiemu, który, nie mogąc się sam obronić od napadów barbarzyńskich Prusaków, oddał je w r. 1222 pierwszemu biskupowi chełmińskiemu (wtedy jeszcze pruskiemu) Chrystyanowi, a w kilka lat potem 1228 r. krzyżakom, z warunkiem, żeby nawrócili pogan. Ch. leżało wtedy jeszcze w gruzach, zburzone przez Prusaków r. 1217; krzyżacy nowo je pobudowali w tem miejscu, gdzie się teraz znajduje, około r. 1232, otoczyli fosami i podwójnym murem (Castrum Colmen); pierwszy przywilej nadał miastu ówczesny pierwszy mistrz prowinc. pruski Herman Balk; drugi przywilej, odnowiony i poprawiony, pochodzi po spaleniu z r. 1251. Jako naczelne miasto nowego krzyżackiego państwa Ch. mianowicie w początkach swoich wiele cierpiało od nieprzyjaciół. R. 1242 i 3 po kilkakroć było napadane przez księcia pomorskiego Świętopełka; następnego r. 1244 zostało nawet zdobyte i zburzone; częściej zbliżali się też pod Ch. Prusacy pogańscy z Litwinami i Jadźwingami połaczeni; osobliwie mężny Skomand, książę Sudawów, wiele miastu dokuczał około r. 1273. W Ch. dziś jeszcze krążą wieści, jako się tam bronili przeciwko nieprzyjaciołom. Razu jednego bliscy już byli głodu, bo w całem mieście nie miał nikt mięsa ani chleba, tylko jeden jedyny stadnik pozostał; wtedy więc wyskrobali naczynia z mąką, żeby przynajmniej bochen chleba upiec. Nazajutrz, kiedy wypuścili zgłodniałego wołu, który strasznie ryczał, i wystrzelili chlebem w sam obóz, nieprzyjaciel cofnął się, myśląc, że jeszcze wiele żywności mają. Kiedy indziej wszystko wojsko poległo; wtedy kobiety za broń chwyciły i miasto obroniły. Opowiadają, że kiedy niebezpieczeństwo było największe, Matka Najśw. (której sławny obraz cudowny już wtedy istniał w Chełmnie), otoczona dwu aniołami, po murach miasta się przemykała, a kule napowrót padały na nieprzyjaciół. W następnych latach pokoju Ch. doszło do wielkiego wzrostu i zamożności; r. 1298 nazywa się pierwszem naczelnem miastem w całych Prusach, urbs capitanea et principalis, bo począwszy od r. 1233 przemieszkiwali w Ch. t. z. mistrzowie prowincyonalni pruscy (Landmeister), którzy jako namiestnicy w imieniu wielkich mistrzów zarządzali nowem tem krzyżackiem państwem; dopiero w r. 1309 przenieśli krzyżacy swoją stolicę do Malborga, którą teraz sami mistrzowie wielcy zajęli. Odbywał się też wtedy znaczny handel w Ch. Wisłą głęboką dochodziły okręty nietylko do Chełmna, ale aż po za Toruń; w r. 1300 chełmińskie okręty płynęły do Flandryi; aż do r. 1437 należało Ch. do znanego związku hanzeatyckiego, a w spisie hanzeatyckich miast pruskich zawsze na pierwszem stoi miejscu. Słynne były tu podówczas składy i wyroby sukna; kupcy z Holandyi, Anglii i Danii bardzo chętnie tu osiadali. Szczyci się także Ch., jako ognisko sławnego swojego prawa chełmińskiego, którem prócz Prus wiele miast i okolic Polski się rządziło. Niestety wraz z upadkiem krzyżaków coraz bardziej upadało. W r. 1410, po odniesionem świetnem zwycięztwie pod Tannenbergiem, przyjęło dobrowolnie wojsko i strządy polskie; wkrótce jednak napowrót zo₂ało opanowane przez krzyżaków. W r. 14²2 bezskutecznie oblegane przez Władysława Jagiełłę; dopiero w r. 1454, nie mogąc znieść dłużej uciemiężeń krzyżackich, oddało się dobrowolnie wraz z innemi miastami pruskiemi pod opiekę Polski. R. 1455 daremnie usiłowali je zdobyć krzyżacy i zapewne nigdy nie byliby go opanowali, gdyby się nie był znalazł podły zdrajca imieniem Skalski czyli Morawa, rodem z Czech; służył on przedtem w wojsku polskiem, a podówczas osiadł w Chełmnie. R. 1457 po żniwach nadciągnął był pod Ch. Bernard von Cinnenberg z nieznacznym oddziałem krzyżackich zaciężników; lecz nie było niebezpieczeństwa utraty miasta. Aż tu dnia 24 października zaprosił magistrat chełm. Gabryela Barzeńskiego, wojew. chełmińskiego, który stał w Papowie, ażeby potajemnie nocą między godz. 3 a 4 przybył do miasta uśmierzyć jakieś niesnaski; brama miała być dla niego otwarta. O tem właśnie doniósł ów zdrajca nieprzyjacielowi, który w miejsce Barzeńskiego wkroczył do miasta z 2000 wojska. Odtąd przez całe 22 lat oddane było Ch. na pastwę tej zaciężnej roty, do której coraz to nowe zastępy się przyłączały. Początkowo zarządzał Ch. Bernard von Cinnenberg w imieniu krzyżaków; roku zaś 1463 zawarł ugodę z królem Kazimierzem, według której odstąpił od krzyżaków a stanął po stronie polskiej. Król Kazimierz pozwolił mu za to siedzieć ze swoją rotą w Ch. aż do śmierci, ażeby przynależny żołd swój wydostać. Teraz

panowanie Bernarda von Cinnenberg było zupełnie niezależne, jakby królika jakiego. Oprócz Ch. także Starogród i Brodnica były w jego mocy. Bernard v. C. umarł śród największego ubóstwa i nieładu r. 1470. Po jego śmierci magistrat chełm. zamiast, jak był powinien, oddać miasto królowi, wolał prosić w Królewcu o opiekę mistrza w. krzyżackiego, który w stosunkach jak dotąd kazał im czekać pomyślniejszych czasów. Jakoż mając oparcie w Węgrzech r. 1474 zajęli krzyżacy Ch., wypłaciwszy dwu braciom Cinnenberga, Benesowi i Hynko, 600 złp. ustępnego. Dopiero w r. 1479, w skutek pokoju zawartego w Korczynie, miasto Ch. wraz z 2 innymi zamkami wydane zostało pod moc Polsce. Znajdowało się wtedy to miasto w najopłakańszym stanie: domy i sklepy poopuszczane, mieszkańcy zubożeni, ludność była po największej części zniemczona. W r. 1505 król Aleksander zwrócił Ch. biskupom chełmińskim, zabrane im przez krzyżaków; biskupi je posiadali aż do okupacyi pruskiej. W XVI w. zniemczeni wciąż jeszcze mieszkańcy okazali się bardzo skłonnymi ku reformacyi; zostali jednak za staraniem gorliwych biskupów nietylko przy starej wierze utrzymani, ale i powoli spolszczeni; i podczas gdy w r. 1553 największa część mieszczan komunikowała w wielki czwartek z kielicha po lutersku, sto lat później r. 1670 zaledwie 6 obywateli było luterskich i innych 6 osób nie mających żadnej własności; niemieckie kazania odbywały się tylko co 2-gą niedzielę w małym kościołku św. Marcina; w radzie miejskiej nie było ani jednego innowiercy. Szwedzi postąpili sobie bardzo nielitościwie w Chełmnie w czasie drugiej wyprawy, zamieniając większą część miasta w perzynę. Za to w 3 wojnie szwedzkiej za Karola XII doznało Ch. szczególniejszych względów; w r. 1705 dowódzca szwedzki Steinbok zupełnie po przyjacielsku zamieszkał w klasztorze u księży misyonarzy, razem z familią i otoczeniem: szwedzkie panie codzień prawie chodziły na nabożeństwo do domowej kaplicy. Kiedy na początku lipca był wielki odpust Matki Boskiej, postawił ów Steinbock swoich żołnierzy przed kościołem, ażeby jakie zakłócenie w nabożeństwie nie zaszło. Względne takie postępowanie Szwedów przypisywano najbardziej księżom misyonarzom w Ch., z którymi oficerowie szwedzcy mogli się rozmówić dobrze po francusku. Pierwszym podziałem Polski r. 1772 przeszło Ch. pod rządy pruskie, przez co także przestało być miastem biskupiem. Od r. 1807 do 1815 weszło w skład utworzonego księstwa warszawskiego, poczem znowu przyłączone do Prus. Lubo Ch. dawało nazwisko województwu i dyecezyi, przecież nie było nigdy jego stolicą, sądy bowiem grodzkie odprawiały się w Kowalewie, sądy ziemskie na przemian w Toruniu i Radzynie, katedra biskupia była w Chełmży. Tak zwana ziemia chełmińska była ograniczona rzekami Wisłą, Drwęcą i Ossą. Województwo chełmińskie składało się z 5 powiatów: chełmiński, toruński, grudziąski, kowalewski, radzyński. Co się tycze teraźniejszego stanu, jest Ch. nader schludne, pięknie zabudowane, otoczone starożytnym murem z końca XIII w.; ulice szerokie, proste, domy li tylko murowane, rynek obszerny obejmujący 8 morg przestrzeni; ratusz z piękną wieżą, budową przypomina pałac św. Marka w Wenecyi, pochodzi z końca XVII wieku. Od r. 1841 ma Ch. sztuczne wodociągi; niedawno pozaprowadzana także po domach woda, pędzona jest parą pod górę z Rybaków; całe urządzenie wymagało bardzo wysokiego nakładu; od kilkunastu lat jest miasto oświetlone gazem. W Ch. stoi batalion piechoty, składający się z 500 żołnierza; Ch. ma dwie apteki uprzywilejowane I klasy, klinikę nowo założoną doktora Rydygiera; jest 1 fabryka machin żelaznych, fabryka kamiennych wyrobów gospodarczych, 1 lejarnia dzwonów, 1 parowa olejarnia, założona na akcye (w 1880 roku się spaliła), 2 browary, z których lepszy wyrobił 1864 roku 7000 beczek piwa; trzeci browar znajduje się w $^1/_4$ mili odległem Grubnie; są 2 drukarnie, z których 1 polska, 3 księgarnie (1 polska); w Ch. wychodzą dwie gazety, niemiecka zwana „Culmer-Zeitung“, który służy zarazem jako urzędowy dziennik powiatowy, i dobrze zasłużony „Przyjaciel ludu“, który miewa 6000—7000 abonentów; przedtem wychodził tu jeszcze 1850—70 „Nadwiślanin“, który został przeniesiony do Torunia z nową nazwą „Gazety toruńskiej“. Oprócz kasy pożyczkowej (Sparkasse) jest tu bank prywatny kredytowy, założony na akcye, istnieje towarz. pols. przemysłowców, które miewa we własnym lokalu odczyty, zabawy, i urządza od czasu do czasu dobrze wykonywane przedstawienia. Jarmarków 4 na rok. Mieszkańców liczy Ch. przeszło 8000, z których kat. około 4500, ew. 2700; areału ziemi 8300 morg, domów blisko 1000. Królewskie gimnazyum katolickie zostało ufundowane głównie dla katolików i Polaków Prus zachodnich w r. 1837; od r. 1866 znajduje się w nowym gmachu przy pięknym kościele pofranciszkańskim, którego używa do gimnazyalnego nabożeństwa; w r. 1865 miało 539 uczniów (obecnie 400); nauka pols. języka udziela się w 2 godz. tygodniowo; religia i inne przedmioty po niemiecku; oprócz dyrektora (od dawna błogo tu działającego Wojciecha Łożyńskiego) 19 nauczycieli. Wyższa szkoła realna powstała około r. 1825 ze sławnej chełm. akademii; rektor powinien być katolik, 6 nauczycieli w połowie kat. i ew., w 5 klasach gimnaz.

od VI do II incl. liczy przeszło 100 uczni. Ze szkołą tą realną jest połączona miejska szkoła elementarna męska 7-klasowa, z których 3 osobno podzielone; kat. uczniów ok. 300, nauczycieli kat. 7. Dla dziewcząt w liczbie około 320 utrzymywały szkołę elem. za tanim kosztem, aż do ostatnich czasów, siostry miłosierdzia; w skutek ustaw t. z. majowych została ta szkoła zamknięta i nowa symultanna założona, z wielkim nakładem, która jednak ani języka ani wiary polskich swoich uczennic nie uwzględnia: istnieje także niemiecka szkoła wyższa dla dziewcząt (przedtem były tu 2 polskie pensyonaty: 1 prywatny, a 2-gi u sióstr miłosierdzia). Wyższy zakład kadetów założył w Ch. Fryderyk W. r. 1776. Mieści się z wielką wygodą w obszernym gmachu czworobocznym, przyjmuje chłopców kształcących się na przyszłych oficerów pruskich bez różnicy wyznania od 11 do 15 roku, pensya wynosi 600 marek; r. 1863 w 4 klasach gimnazyalnych (VI do III włącznie) było tu uczniów 160. W czasie kiedy Ch. należało do księstwa warszawskiego, komendantem tego zakładu był Wojciech Turski, zmarły potem w Poznaniu, tłumacz pamiętników Szoany i logiki Kondylaka. W pierwszych początkach istnienia tego zakładu odbywano w Prusiech za życzeniem królewskiem istne polowanie na chłopczyków szlachty polskiej, których takim sposobem chciano zdobyć dla pruskiego wojska. W Ch. znajduje się poczta II klasy, sąd okręgowy (Amtsgericht) podług najnowszego rozporządzenia, przedtem zwał się: sąd powiatowy (Kreisgericht), stac. telegr.; w krótkim czasie dostanie także Ch. dworzec kolei żelaznej, którą w osobnej odnodze od kolei nowo się budującej nadwiślańskiej poprowadzą tu z Kruszyna. Bite trakty rozchodzą się z Ch. do Ostromecka, do Wisły-Fordon, przez Wisłę do dworca kolei żelaznej w Terespolu, gdzie jest największy ruch, do Grudziądza, do Wąbrzeźna i przez Chełmżę do Torunia. Targi odbywają się w tygodniu co środę i sobotę; roczne większe jarmarki są 4. Pod względem rzemiosła i przemysłu Ch. liczyło w r. 1865: ślusarzów 15, złotników 2, zegarmistrzów 5, piekarzy 10, rzeźników 16, balbierzy 5, kołodziejów 5, stolarzy 24, szewców 160, kuśnierzy 6, rymarzy 9. Parafia Ch. obejmuje przeszło 7000 dusz, prawie tylko Polaków. Warto w końcu dodać, że Ch. jest ojczyzną Pawła Kuszewicza, który prawo chełm. na język polski przetłumaczył, w Poznaniu u Rossowskiego r. 1623 wytłoczył i kilka innych dzieł napisał. *Chełmińska akademia.* Pierwsza myśl założenia akademii w Chełmnie wyszła od mistrza w.krzyżackiego Winryka von Kniprode; papież Urban VI potwierdził fundacyą r. 1387: w dokumencie erekcyjnym wspomina, że ma to być rzeczywista akademia, urządzona na wzór akademii bolońskiej, której się stanie filią (studium generale ad instar studii Bononiensis). Dla różnych przeszkód jednak nie została zaraz otworzona; dopiero w r. 1489 przyszli tu z Holandyi bracia zakonni, poświęcający się wychowaniu młodzieży; nazywali się po łacinie: fratres a domo clericorum de Suollis (Zwoll), wiedli życie wspólne, zakonne; pierwsi byli Jan Westerwaldt i Gerhard Cewarth; w czasie reformacyi, nie mając nowych sił z Holandyi, powoli tu wyginęli. Po reformacyi od roku począwszy 1691 stała się akad. chełmińska filią czyli kolonią akademii krakowskiej, od której nowy wzrost i rektorów swoich brała; r. 1691 był tu rektorem Grzeg. Gorzycki, który się promował w Pradze, r. 1718 Wojciech Ciechanowski, r. 1723 Marcin Studnicki, r. 1728 Franciszek Stęplowski, r. 1730 dr. Camey przybyły z Wrocławia, 1733 Tomasz Adempski z Wilna, r. 1737 Jakób Surowiecki znowu z Krakowa, jako i następcy 1742 Jan Balanowski, r. 1751 Wojciech Barański, r. 1755 Jan Kanty Plecki; wszyscy posiadali stopień doktora filozofii, retoryki i t. d. Aż do tego czasu obejmowała akad. chełmińska 7 klas: retorykę, poetykę, syntaxis, gramatykę, infimę, subinfimę i klasę jednę elementarną; nosiła więc tylko imię akademii, w rzeczywistości zaś odpowiadała naszym gimnazyom (studium particulare). Prawdziwą akademią zaczęła być dopiero od r. 1756, kiedy w dwóch nowych kursach uczono jeszcze filozofii i jurisprudencyi; przełożeni zakładu noszą teraz urzędowy tytuł akademiczny, rector magnificus. Takich rektorów wyliczają od roku 1756 do 1779, wszystkich 13. Oto ich nazwy: Stanisław Mrugaczewski od roku 1756 do 1759, do r. 1763 Stanisław Mamczyński, r. 1764 Kazimierz Stęplowski, r. 1765 Wojciech Biegaczewicz, r. 1766 po 2 raz Kaz. Stęplowski, 1767 Jakób Marciszowski, 1769 po 3 raz Kaz. Stęplowski, 1771 Antoni Żołędziowski, 1773 po raz 2 Jakób Marciszowski, 1774 Jan Rygalski, 1775 Antoni Chrzanowski, 1776 Andrzej Lipiewicz i ostatni aż do r. 1779 po 2 raz Antoni Żołędziowski; także innych profesorów dla pojedyńczych kursów, powoływano w tym czasie z Krakowa. Za rządów pruskich po okupacyi akad chełmińska coraz bardziej podupadała, różne przechodząc zmiany i koleje, aż nareszcie w r. 1825 została przerobiona na dzisiejszą wyższą szkołę realną. Najwyższa liczba uczni i za polskich czasów nigdy nie przechodziła 200. *Chełmińskie kościoły i klasztory* Fara tutejsza należy do najstarszych i najpiękniejszych kościołów Prus Zachodnich; rozmiarów dość wielkich, budowana w stylu gotyckim, jak zwykle w tych stronach, z palonej cegły; tytuł ma Wniebowzięcia N. M. P.; z dwóch

wież tylko jedna dokończona; o drugiej jest gadka, że jej budowniczy nie mógł dokończyć, choć wiele razy rozpoczynał, bo mu piorun zawsze robotę popsuł; dodają, że to się stało za karę, gdyż przy budowaniu fary dni świętych nie uszanował, chcąc przyśpieszyć robotę. O czasie erekcyi tejże świątyni jest napis na ścianie pod chórem: „Frater Hermannus de Salcza, IV Magister Domus Teutonicae Hospitalis S.-Mariae in Jerusalem primus civitati Culmensi anno 1233 privilegium concessit et ecclesiam in Culmine e fundamentis erigi ordinavit, dote munifico providit ac ipsam civitatem Culmensem anno 1236 restauravit.“ Wnętrze kościoła nader okazałe, wysokie sklepienie unosi się na 12 filarach; w 3 nawach umieszczone na chórze 3 organy; okna, za dawnych czasów kolorowe, przedstawiały fundatorów. Po obu stronach przy prezbiteryum są 2 kaplice: z półn. N. M. P., z połud. Bożego Ciała; ołtarzów jest teraz 18. Przed reformacyą bywało przy tym kościele do 30 księży; w r. 1519 biskup Konopacki utworzył tu kolegiatę, którą oddał owym braciom życia wspólnego z domu Zwoll, zamieniwszy ich poprzednio na kanoników regularnych. W r. 1680 bisk. Małachowski powierzył ten kościół jako i parafią chełm. księżom misyonarzom, których do Ch. z Warszawy był sprowadził; księża ci, zwani także lazarystami, utrzymywali seminaryum duchowne kleryków, które po ich kasacie około r. 1825 zostało przeniesione do Pelplina. Z pomiędzy relikwij świętych godna wzmianki głowa św. Walentego, cudami sławna, oprawiona w pięknie wyrabianej srebrnej puszce; na jednej stronie taki jest napis: „Bogu w Trójcy św. Jedynemu, św. Walentemu Męczennikowi, Jadwiga z Czarnków Działyńska, starościna bratyańska, jasieniecka, za doznaną pomoc w chorobie córki i swojej przez przyczynę św. Walentego Męczennika Chrystusowego, ku czci tegoż Świętego ten upominek ofiaruje. Dnia 22 maja r. 1630.“ Na drzwiczkach ołtarza św. Walentego, w którym cudowna głowa była przechowywana, stoi napis: „S. Valentini M. Epilepticorum Patroni s. Caput Miraculis celeberrimum.“ Inna relikwia jest św. Jana Kantego, dar akademii krakowskiej, którą podczas uroczystości św. Jana tutejsi profesorowie nieśli przy procesyi na pięknych noszach. Z obrazów najsławniejszy jest N. M. P. Bolesnej w kaplicy Matki Boskiej, który niezliczonemi cudami słynie od najdawniejszych czasów. O nim istnieje legenda, że jeszcze za rządów krzyżackich był własnością pobożnej pewnej rodziny na Rybakach; w czasie nagłego pożaru gdy się wszystko w domu paliło, wzniósł się w górę i ukazał się na drzewie nad parowem, na dzisiejszych promenadach, blisko grudziąskiej bramy, gdzie zaraz i źródło cudowne z ziemi wytrysło (teraz jeszcze: studzienka Matki Boskiej). Aż do roku 1650 umieszczony był ten obraz na grudziąskiej czyli grubińskiej bramce, następnie przeniesiony do fary; koronowany jest w r. 1754 przez bisk. Wojciecha Leskiego; na główny odpust Nawiedzenia Matki Boskiej d. 2 lipca przychodzi teraz jeszcze 10 do 20,000 pątników, chociaż dzień ten obecnie jest roboczy. Ważniejsze groby u fary: w kaplicy Matki Boskiej są groby familijne Niemojowskich z napisu wytartego można jeszcze odczytać: „A. D. 1560 Mathias Niemojewski heres in Łowiennek e fundamentis hanc capellam erexit.“ W drugiej kaplicy są groby księży misyonarzy, w których także spoczywają znaczniejsi dobrodzieje, np. bisk. chełmiński Kazimierz Szczuka † 1694, kanonik Jan Szmak, który w Wiedniu leżąc już umarły za przyczyną M. B. Chełmińskiej do życia został wzbudzony 1649 (patrz akta kościelne), Marcin Konojadzki z Wabcza † 1706. W nawach znajdują się jeszcze groby trzech rodzin znakomitych zagranicznych, jako to familii Walterów, która już za krzyżaków osiadła w Chełmnie, dzierżąc wysokie urzędy w mieście, istniała w XVIII w.; dalej familii Forbes, która w r. 1696 osiadła, pochodząc ze Szkocyi, z księstwa Aberdeen, gdzie znaczne majątki ziemskie posiadała; także i bogata rodzina Smith przybyła dotąd ze Szkocyi. Z pomiędzy polskich rodzin chełmińskich mieli swoje groby u fary Grylewiczowie, Kolińscy, Kosendowie i inni. W końcu są jeszcze pochowane u fary dwie osoby świątobliwe: Andrzej z Osnowa, który przybył jako żołnierz do nas w szwedzkiem wojsku, po pokoju oliwskim ożenił się i dostał za żoną pobliską wieś Osnowo, zkąd co dzień rano chodził na mszę św. do fary, następnie jako pustelnik pielgrzymował do Rzymu, Bari i Kompostelli, w końcu osiadł w samotnem miejscu na górze przy kaplicy św. Wawrzyńca, miewał wizye, umarł w powszechnem mniemaniu jako świątobliwy r. 1710, pochowany z wielką okazałością przed św. Mikołajem. Zwłoki także świątobliwie żyjącego Jana Zawadzkiego-Bieberstein przeniesiono tu około r. 1825 z opuszczonego naówczas kościoła pofranciszkańskiego. Kościół św. Ducha przy toruńskiej bramie, cały mocno murowany, co najmniej tak stary jak fara, stanowił przedtem bogatą prepozyturę, której prob. bywał infułatem; połączony był z wielkim szpitalem, dopiero od czasów po okupacyi pruskiej stoi pusto. Druga prepozytura, z tyt. św. Jerzego, istniała po za miastem, przed grudziąską bramą. Nowy kościołek postawił tu na gruzach r. 1644 Jerzy Walter, radny miejski; także zaginął po okupacyi. Kościół św. Marcina jest mały, murowany za krzyżaków; w XVII i XVIII w. odprawiało się w nim na-

bożeństwo i kazania dla Niemców, po okupacyi pusty. Kościół św. Agnieszki istniał od najdawniejszych czasów na Rybakach, od mieszczanina jednego za krzyżaków zbudowany; kiedy podupadł r. 1594, sławna ksieni Magdalena Mortęska na nowo go zbudowała; zaginął w wojnach szwedzkich. Na grudziąskiej bramce istnieje dotąd kaplica N. M. P., sławna u ludu z powodu, że aż do r. 1650 znajdowaał się tu cudowny obraz Matki Boskiej; zaraz w pobliżu za bramą grudziąską jest studzienka N. M. P. na promenadach. Co się tyczy klasztorów, jeden jest tylko obecnie w Ch. klasztor szarytek czyli sióstr miłosierdzia, sprowadzonych tu z Warszawy r. 1692 przez bisk. chełmińskiego Kazimierza Szczukę; w r. 1822 objęły kościół piękny i obszerny klasztor po benedyktynkach; w r. 1863 urządzono tu dom centralny, z którego wyszły nowa filie w Pelplinie, Lubawie, Kościerzynie, Wejherowie, Grudziądzu, Swieciu i Jabłonowie. Sióstr bywa zwykle w Ch. do 50. Oprócz wielkiego szpitalu aż do kulturkampfu utrzymywały liczny pensyonat zamożniejszych dziewcząt z okolicy, szkołę elementarną dla dziewcząt z całego miasta, szwalnię, ochronę i t. d. Kościół ich piękny po benedyktynkach jest bardzo dobrze utrzymany, pochodzi z XIII wieku, położony na uroczem wzgórzu nad Wisłą, mieści sławny grób świątobliwej ksieni Magdaleny Mortęskiej, zmarłej r. 1631. Jej ciało przez całe wieki utrzymywało się nienaruszone. Ze szlachty dobroczynnej jest tu pochowany Wład. Dobrski, chorąży pruski, sędzia ziemski chełmiński, posiadacz dóbr Rybińca i Wymysłowa, umarł 1725. Na jednym z licznych obrazów, przedstawiających fundatorów, jest ważny napis: „Ludovicus culinae magister praeceptor theutonicorum monasterium hoc sancti monialium ordinis s. Benedicti ex Czyste translatum hoc in Culmine Deo Maximo Virginique Matri devovet a. 1265.“ Oprócz tego istniały w Ch. następujące klasztory: benedyktynki przyszły tu z Pragi r. 1274, posiadały liczne dobra przed reformacyą; panien tu bywało niekiedy 250; po reformacyi ożywiła ten sławny klasztor ksieni Magdalena Mortęska, która nadto rozsyłała panny do nowych klasztorów po całej Polsce, jako to do Bysławka, Żarnowca, Torunia, Poznania, Sandomierza, Jarosławia, Przemyśla, Lwowa, Wilna, Kowna, Mińska, Nieświeża i t. d. Rząd pruski zamknął ten klasztor i oddał r. 1822 szarytkom; pp. benedyktynki utrzymywały w swoim klasztorze szkołę i pensyonat dla dziewcząt: cysterki istniały w Ch. prędzej niż benedyktynki, przyszły tu z Trzebnicy, początkowo mieszkały we wsi Czyste, zkąd r. 1265 przeniosły się do Ch. na to miejsce, gdzie później były benedyktynki; r. 1275 mają swoję ksienię, własnego proboszcza i liczne panny. Sambor II, książę pomorski, zamyślał ztąd sprowadzić tego roku cysterki do Tczewa; jeszcze w r. 1349 posyłają 7 panien na nową fundacyą do Królewca; później nie ma o nich mowy, zapewne połączyły się z benedyktynkami tutejszemi. OO. dominikanie sprowadzili się tu r. 1228; sam. św. Jacek klasztor ich urządzał, mieszkali przy wodnej bramie; po kasacie przez rząd pruski zabrali piękny ich kościół św. Piotra i Pawła luteranie r. 1834; za polskich czasów nie było w Ch. prawie żadnych luteranów, dopiero po okupacyi r. 1782 wynajęli sobie prywatny do odprawiania nabożeństwa. Franciszkanie posiadali niemniej piękny kościół św. Jakóba, stawiany z cegły w stylu gotyckim; jego długość wynosi 153 stóp, szer. 49, wysokość w ścianach 54 stóp, wewnątrz ma 3 nawy, sklepienie unosi się na wysmukłych filarach; znawcy sztuki chwalą bardzo wieżę, przybudowaną do południowej ściany kościoła; wysoka jest około 150 stóp; genialny nowoczesny architekt znany Karol Fryderyk Schinkel bawiąc w Ch. nie mógł się dosyć nachwalić rzadkiej architektonicznej piękności tej wieży. OO. franciszkanie przyszli tu w r. 1255, jak świadczy stary, uszkodzony już napis w dokumencie: „Anno Domini 1255 recepta est domus et eclesia... 12 Junii. Cujus fundatores fuerunt Crucigeri... trandus de Hurstest, Bertrandus Balice et... Banaim, ut constat ex actis conventus antiquis... clamento manuscripti vetustate corrosi.“ Przed reformacyą słynęli tu z cudów i czci wielkiej u wiernych dwaj święci, przedtem zakonnicy w tym klasztorze: błogosław. Jan z Łobdowa, umarł 1264 roku, był szczególniejszym patronem rybaków i żeglarzy, do niego czyniono liczne pielgrzymki, i błog. Szymon z Torunia, który tu umarł r. 1363. Reformatorowie XVI w., zamieniwszy kościół na stajnię, grób św. Jana rozrzucili, ciało zaś błog. Szymona spalili. Król Zygmunt III bardzo się zajmował tymi świętymi: kiedy w r. 1627 bawił w obozie pod Tczewem na wojnie przeciwko Szwedom, przysłał tu jezuitę Fryderyka Szembeka, ażeby grób św. Jana odszukał. Przez cały ciąg czasów polskich był też ten święty publicznie czczony, teraz jednak po tylu zniszczeniach zupełnie jest zapomniany. Zakonników bywało tu zwykle za polskich czasów 40 do 50; okoliczna szlachta czyniła hojne zapisy na klasztor i obierała sobie w nich swoje groby. Kaplice familijne z grobami szlachty były tu cztery: Zawadzkich, fundował tę kaplicę z tyt. św. Krzyża Jan Zawadzki-Biberstein, wojew. parnawski, kaszt. gdański, szczęśliwie powróciwszy r. 1637 z podróży z Anglii, gdzie się starał o żonę dla króla Władysława; umarł r. 1645, przed śmiercią łożył 3000 zł. na pomnik marmurowy, który się

miał postawić w kaplicy ojca jego także Janowi Zawadzkiemu; pomnik ten w formie ołtarza z czarnego marmuru wznieśli potem Działowscy, krewni Zawadzkich. Po zniesieniu klasztoru prezes naczelny von Schön koniecznie chciał go zabrać na ozdobę zamkowej kaplicy w Malborgu; usilnym jednak staraniom Działowskich udało się uratować go i pomieścić w kościele w Ryńsku. Kaplicę Czapskich wzniósł Wojciech Czapski, kaszt. chełmiński, który roku 1649 zapisał oo. franciszkanom wieś swoją Swierkocin; umarł r. 1655 i pochowany w tej kaplicy; franciszkanie odprawiali za jego duszę co tydzień 3 msze śpiewane. Wejherów kaplicę ufundował Melchior Wejher, zmarły i pochowany tu r. 1635; jako krewny Wejherów spoczywa tu także Wojciech Rutkowski, wojski dobrzyński. Leskich kaplicę fundował bisk. Leski, umarł 1758. Oprócz tego chowali się także u franciszkanów: Dąbscy, Trebnicowie, Wołczańscy, Rudniccy, Działowscy, Trzcińscy, Borowscy, Kossowscy, Aleksandra Piwnicka, z Kalksteinów Grudzińska, Katarzyna Niewieścińska i inni. Za rządów pruskich nawet nieboszczykom nie dano spokoju: kiedy w r. 1816 powzięto myśl odnowienia zamku krzyżackiego w Malborgu, przez co groby zostały bez przykrycia, lud powynosił szczątki na cmentarz, trumnę zaś dobrze zachowaną Jana Zawadzkiego wstawiono w grobach u fary. Za wojen napoleońskich piękny ten kościół służył za magazyn słomy, potem stał pusto, dopiero za staraniem głównie dyrektora tutejszego gimnazyum Łożyńskiego został odnowiony i służy teraz do nabożeństwa dla gimnazyastów. Klasztor łazarzystów czyli misyonarzy ufundował bisk. chełm. Jan Małachowski w r. 1676, oddał im w zarząd tutejszą parafią u fary i seminaryum duchowne kleryków, które po kasacie klasztoru (1822) zostało przeniesione do Pelplina. W ostatnim czasie, kiedy przy tutejszym klasztorze szarytek urządzono dom centralny, sprowadzili się po drugi raz misyonarze do Ch., żeby pełnić służbę duchowną przy tym klasztorze, misye odprawiać w dyecezyi i rekolekcye udzielać; przybyli tu z Krakowa r. 1861, wydaleni z Prus w skutek kulturkampfu r. 1873. *Chełmiński powiat* leży w południowej części obwodu regencyi kwidzyńskiej; daleko większa połowa znajduje się na wzgórzu, mniejsza na nizinach nad Wisłą; od południa styka się z toruńskim powiatem, z zachodu z bydgoskim i świeckim, z północy z grudziąskim; największa długość wynosi 8½ mili, szerokość 3½ mili. Obszaru ziemi równej i urodzajnej zawiera 16,27 mil kw., ludności było w r. 1868 przeszło 50,000 i to kat. 26,321, ew. 22,517, izrael. 1148, domów mieszk. 518, dwa miasta Chełmno i Wąbrzeźno, w nich domy mieszk. li tylko murowane w liczbie 260; wsi 273. Na jednę milę kw. przypada mieszkańców 3120. Oprócz Wisły, która tworzy granicę zachodnią w długości 7½ mili, są jeszcze trzy potoki nieznaczne: Wałdowska struga wypływa w środku powiatu przy Krajęcinie, pędzi młyn Piaski, Wałdowski, przechodzi do pow. grudziąskiego, wraca napowrót do chełmińskiego przy Będugach i wpływa do jeziora rządzkiego (Rondsee). Rudowska struga powstaje na wyżynach w okolicy wsi Ruda, obraca tu młyn i wpływa przy Szynychu przez niziny do Wisły. Żaki, struga, ma początek w Młyńskiem jeziorze milę od Chełmży, pędzi młyn Żaki, uchodzi przez niziny chełmińskie do Wisły. Fryba bierze początek z jezior przy Chełmży, latem obecnie zwykle wysycha, ale na wiosnę płynie szybko i wpada powyżej Chełmna do Wisły, długa jest 3 mile. Jezior rybnych znajduje się znaczna ilość, największe było jezioro Wieczno, 1½ mili od Chełmży i od Wąbrzeźna odległe; w nowszym czasie zostało osuszone wraz z pobliskiem obszernem Błotem czyli bagnem (Błottobruch), przez co uzyskano około 6000 morg. żyznej ziemi. Chełmionka, długie, pół mili szerokie jezioro, leży na nizinach między Starogrodem a Chełmnem, wpada jako Trynka do Wisły. Reptówka, podobne wąskie jezioro, sprowadza wodę z nizin ostromeckich do Wisły; przy Wroniu są 3 jeziora: Jegora 39 morg. wielkie, Borek 12 morg., Papówka 16; jezioro przy Tyllewie 35 morg., przy Robakowie 170 morg., przy Storlusie 196 morg., przy Oborach 30 morg., przy Pniewitach 2 jeziora Szkockie (Schotten-See) 40 morg. i Gęsie (Gänse-See) 43 morg.; przy Młyńsku 45 morg.; 2 jeziora przy Lipienkach, kornatowskie 288 morg., zamkowe 107 morg.; wieldządzkie 350 morg., wąbrzeskie i zamkowe jezioro 350 morg. Posłów obiera powiat chełm. razem z toruńskim, i to w Chełmży, dwóch do sejmu pruskiego, jednego do reichstagu; chociaż liczba Polaków daleko przewyższa, jednak w skutek niekorzystnego dla nas podziału zwykle przechodzi Niemiec; obecnie wybrany pan Szczaniecki z Nawry. Oprócz zboża prowadzi pow. chełm. znaczny handel świńmi i bydłem; głowny trakt handlowy odbywa się albo szosą do dworca kolei żelaznej tczewsko-bydgoskiej w Terespolu albo berlinkami Wisłą; bite trakty wiodą z Chełmna przez Chełmżę do Torunia, z Chełmna do Ostromecka (pod Fordon), z Chełmna do Grudziądza. z Chełmna przez Wisłę do Terespola i z Chełmna do Wąbrzeźna; w krótkim czasie dostanie kolej żelazną nadwiślańską (Weichsel-Städte-Bahn): z Malborga na Kwidzyn, Grudziądz do Torunia; ważna odnoga, którą następnie zamyślają przedłużyć, poprowadzi od tej kolei z Kruszyna do Chełmna. Główne przewozy przez Wisłę urządzone są przy Chełmnie

i Ostromecku, Roczne jarmarki odbywają się w Chełmnie 4, w Wąbrzeźnie 4, w Płużnicy 2, w Lisewie 2 i w Czarzu 2. Jako w całych w ogóle Prusach Zachodnich, przemysł niewiele jeszcze rozwinięty w chełm. powiecie; wymieniają 2 fabryki machin żelaznych w Chełmnie i Wąbrzeźnie, 2 fabryki mydła w Chełmnie, fabrykę octu w Wąbrzeźnie, 1 fabrykę wyrobów kamiennych gospodarczych w Chełmnie, 1 olejarnię założoną w wielkich rozmiarach na akcye w Chełmnie (w tym roku zgorzała, miała iść na subhastę); browary są 4: w Chełmnie 2 i po jednym w Grubnie, Wąbrzeźnie i Wałyczu; gorzelnie są w Błędowie, w Gołotach, Gzinie, Grzybnie, Ostromecku, Paparzynie, Raciniewie, Wabczu, Wichorzu i w Żyglądzie; z tych najwięcej spotrzebowała gorzelnia we Wichorzu r. 1862: jęczmienia korcy 2605, kartofli 22,050 korcy, i 11 mniejszych w Wieldządzu, Brzozowie, W.-Czystem, Friedrichsbruch, Krajęcinie, Stanisławkach i w M.-Trzebczu. Młyny wodne znajdują się w Daszkowie, w Szlach. Lunawach, w Młyńsku, Ostromecku, Piaskowy młyn, w Szlach. Rudzie, w Strzyżawie, Wałdowie i w Żakach. Pod względem rzemiósł wyliczono w r. 1865: 29 piekarzów, 37 rzeźników, 17 rybaków, 6 balbierzów, 24 garncarzów, 13 szklarzów, 52 kołodziejów, 93 kowalów, 25 ślusarzów, 2 złotników, 256 szewców, 2 rękawiczników, 15 kuśnierzów, 18 siodlarzów, 137 krawców, 76 stolarzów, 27 bednarzów. Poczty znajdują się prócz Chełmna i Wąbrzeźna w Lisewie, Ostromecku, Unisławiu, Trzebieluchu i Żyglądzie. Duch stowarzyszeń polskich dosyć pomyślnie się rozwija na ziemi chełmiń.: w Chełmnie istnieje obok towarz. przemysłowców spółka pożyczkowa polska; także odbywa w Chełmnie towarz. pomocy naukowej dla młodzieży Prus zachod. swoje zwyczajne posiedzenia; w Wąbrzeźnie jest bank ludowy dla Wąbrzeźna i okolicy; przed kilku laty istniało też towarz. rolniczo-przemysłowo-polskie, które dla braku sił żywotnych podupadło; w Lisewie istnieje bank ludowy i towarz. rolnicze. Katolicy pow. chełm. w liczbie około 27,000 należą do 4 dekanatów z następującymi 17 parafiami: dekanat chełmiński z 8 parafiami w Chełmnie, Starogrodzie, Czystem, Kijewie, Lisewie, Czarnowie, Szynychu i Wabczu; dek. wąbrzeski ma 5 parafij w Wąbrzeźnie, Niedźwiedziu (Bahrendorf), Błędowie, Nowejwsi i w Płużnicy; dek. toruński 2: w Czarzu i Ostromecku i dek. chełmżyński także 2: w Unisławiu i Grzybnie; nadto istnieją 2 filie w Trzebczu i Boliminku, 1 klasztor szarytek w Chełmnie, 1 kościół gimnazyalny (pofranciszkański) w Chełmnie, 2 opróżnione kościoły św. Ducha i św. Marcina w Chełmnie i 2 kaplice publiczne w Mgowie i w Chełmnie na bramce. Ewangelicy w liczbie przeszło 22,000 należą do superintendentury w Grudziądzu; mają 4 parafie w Chełmnie, Wąbrzeźnie, Kokocku i Lunawach; nadto jest kościół luterski w zakładzie kadetów w Chełmnie i nowy kościół w Ostromecku; izraelici mają 2 synagogi w Chełmnie od r. 1842 i Wąbrzeźnie od r. 1849. *Chełmińska dyecezya*, choćby istniała przed przybyciem krzyżaków, musiałaby upaść w skutek częstych napadów Prusaków. Jako pierwszy biskup dyecezyi chełm. przytoczony jest w urzędowych katalogach cysters Chrystyan, który ziemię chełm. posiadał i nazywał się biskupem Prus bez szczególniejszego odgraniczenia (1215—1245). Po nim było wszystkich biskupów aż do dziś 51, tak, że teraźniejszy Jan Nepomucen Marwicz jest w rzędzie 52-gi. Pierwotna dyecezya chełm., rozgraniczona za krzyżaków przez papieskiego legata Wilhelma, biskupa z Modeny r. 1543, była daleko mniejsza; obejmowała ziemię lubawską, darowaną Chrystyanowi przez nawróconego księcia pruskiego Surbauro, i ziemię chełmińską, leżącą między rzekami Wisłą, Ossą i Drwęcą; parafij liczyła tylko 160. Teraźniejsza dyecez. chełmińska, która jest utworzona na podstawie bulli papieskiej de saluta animarum r. 1821, zawiera 5 różnolitych części, jako to: pierwotna dyecezya chełmińska, w której są dekanaty chełmiński, chełmżyński, golubski, lidzbarski, łasiński, lubawski, brodnicki, toruński, wąbrzeski, radzyński i nowomiejski (za polskich czasów istniał jeszcze dekanat grudziąski); archidyakonat pomorski, który należał do dawniejszej dyecezyi kujawskiej, ma 10 dekanatów: gdański, tczewski, pucki, lawenburski, mirachowski albo kościerski, starogrodzki, gniewski, nowski, świecki i fordoński; archidyakonat kamieński, należał przedtem do archidyecezyi gnieźnieńskiej, z 3 dekanatami: kamieńskim, tucholskim i człuchowskim; część dawniejszej dyecezyi płockiej, która stanowi teraz dekanat górznieński; znaczna część dawniejszej zlutrzałej i zniemczonej dyecezyi pomezańskiej, obejmuje nowo otworzony w r. 1861 dekanat pomezański, leżący w starych dawniejszych czyli książęcych Prusach, na polskich Mazurach, i oprócz trzech starych parafij Łęcka, Turowa i Białut ma 4 nowo za teraźniejszego biskupa założone parafie: w Działdowie (Soldau) od r. 1862, w Dąbrównie (Gilgenbug) od r. 1864, Ostrodzie od r. 1860, i w Niborgu od r. 1860; ostatnie 4 parafie utrzymuje towarz. św. Wojciecha i św. Bonifacego z siedliskiem w Pelplinie ze składek dyecezyalnych; oprócz nich utrzymuje to towarz. nowo założone parafie w Iławie i w Suszu w dekanacie lubawskim i liczne katolickie szkoły pomiędzy innowiercami. Podług urzędowego Directorium liczy teraźniejsza dyecezya chełmiń-

ska wiernych 594,889, wymienionych dekanatów 26, duchownych 412, kościołów paraf. 252, fil. 92, publicznych kaplic 25 i 17 kościołów i kaplic przy różnych zakładach i szpitalach. Stolica biskupia znajduje się w Pelplinie, dawniejszem opactwie cysterskiem, przeniesiona dotąd z Chełmży r. 1824; w Pelplinie jest także katedra, kapituła składająca się z 2 dygnitarzy, proboszcza i dziekana, 8 kanoników gremialnych, 4 honorowych, 6 wikaryuszów tumskich i 1 regensa chóru; seminaryum duchowne o 4 kursach ma 6 profesorów, 1 nauczyciela śpiewu i 1 prokuratora; liczba kleryków przechodziła w ostatnich czasach 70, teraz w skutek kulturkampfu zamknięte. Biskupie seminaryum chłopców z nazwą Collegium Marianum jest przez rząd uznanem progimnazyum, ma 8 klas (od septymy do wyższej sekundy inclus.), 1 dyrektora, prokuratora i 13 nauczycieli; liczba uczniów około 270. Zakład emerytów w Zamartem (Jakobsdorf), demerytów w Rywałdzie, obecnie przez rząd pruski zamknięte. Obecnie istnieją w dyecezyi li tylko klasztory żeńskie, z których 4 mają siostry miłosierdzia czyli szarytki w Chełmnie dom centralny, w Pelplinie, Wejherowie, Lubawie, 1 sióstr miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Gdańsku i 1 sióstr św. Elżbiety w Kamieniu. W skutek kulturkampfu rozwiązane są: ostatnie 4 klasztory męskie oo. reformatów w Łąkach, Wejherowie, Bysławku i Zamartem, 4 klasztory szarytek w Kościerzynie, Świeciu, Grudziądzu i Jabłonowie; 1 służebniczek P. Maryi w Kamienicy i 1 franciszkanek w Chojnicach. Za czasów polskich był biskup chełm. pierwszym prezesem w senacie pruskim, a w polskim między duchownymi senatorami zasiadał w dziewiątem miejscu; po unii lubelskiej był w porządku dwunastym, a za księstwa warszawskiego miał piąte, potem szóste miejsce w senacie. Z pomiędzy różnych bractw i towarzystw warto nadmienić towarz. św. Józafata, istniejące tu pod protekcyą biskupią; corok przesyła około 5 tysięcy marek na misyą bulgarską w Adryanopolu, której przewodniczą oo zmartwychwstańcy. *Kś. F.*

Chełmo, wś i folw. z młynem, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Chełmo. Leży na prawo od drogi z Radomska do Przedborza. Posiada kościół murowany, którego założenie przypisują Duninowi. Z dokumentów kościelnych widzimy, że istniał już przed 1389 r.; był to kościół murowany. W 1570 r. Jan Leżyński kasztelan małagoski przybudował doń kaplicę św. Anny. Gdy w skutek ruiny groził zawaleniem rozebrano go, zostawiając jedynie prezbiteryum i natomiast wystawiono nowy w 1847 r. ze składek parafian. Zygmunt Oraczewski kanonik kielecki opisał dzieje tego kościoła w 17r. ale pra34 ca jego zaginęła. Znajduje się tu góra zawierająca ikrowiec żółtawy, piaskowiec biały, średnio-ziarnisty, skalisty. W 1829 było tu 53 dm., 365 mk., obecnie 51 dm., 670 mk.; rozległości 1994 morg. Poczta w Przedborzu. Par. Ch. dek. noworadomskiego liczy 3712 dusz. *Br. Ch.*

Chełmonie, wieś ryc. parafialna, w pow. toruńskim, pół mili od Kowalewa. Kościół istnieje tu od czasów krzyżackich; na początku XVII w. dziedzic tutejszy Zygmunt Konarski kazał go z gruntu odnowić i upiększyć; uczynił także znaczną fundacyą dla proboszcza z młyna swojego Marchewka. Obraz Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, znajdujący się w tym kościele, czczony bywa jako cudowny: mówią, że za dawnych czasów pasterzowi ukazał się w lesie. Obszaru ziemi liczy Ch. 3978 m., domów mieszk. 10, kat. 113, ew. 46. Oprócz wioski rycerskiej rozróżnia się folwark proboszczowski, do którego należą 3 domy mieszk. i 47 dusz. *Kś. F.*

Chełmoniec, niem. *Chelmonietz*, dobra w powiecie brodnickim, par. Chełmonie, obszaru mają 1672 morg. domów mieszk. 2, katol. 46, ew. 37. *Kś. F.*

Chełmówka, strumień w obr. gm. Ropy, w pow. gorlickim. Wypływa po północnej stronie góry Chełma (779 m.), na gr. pow. grybowskiego i gorlickiego na zachód Ropy, w lesie Sodołem zwanym. Płynie na półn. a potem zwraca się na wschód, przerywając dwa razy bity gościniec, wiodący z Grybowa przez Ropę do Gorlic, i uchodzi do Ropy z lewego brzegu. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Chełmy, wś, pow. pińczowski, gm. Książnice Wielkie, par. Książnice.

Chełmy, wieś rycerska w pow. chojnickim, na północ od Chojnic, istnieje od dawnych czasów; r. 1377 Winryk v. Kniprode, mistrz wielki krzyżacki, nadał połowę tej wsi na własność prawem chełmińskiem jakiemuś Wacławowi, drugą zaś połowę Łowiszowi i braciom; w dokumencie zachodzi jako leżące na obszarze chełmskim jezioro Jerluzno, Feczik i struga Flancowa. W przeszłem wieku posiadali Chełmy Jezierscy, którzy utrzymywali prywatną kaplicę we dworze; r. 1780 Michał Ewald-Jezierski miał przy niej kapelana swojego Maryana Kobielskiego, reguły św. Augustyna z Chojnic; obecnie posiadają te obszerne dobra Sikorscy. Od dłuższego czasu rozróżniają się dwa osobne dobra rycerskie w Ch. 1) Wielkie Ch. mają własną szkołę katol., obszaru ziemi 13,337 m., domów mieszk. 14, mieszkańców samych katolików 205. 2) Małe Ch., także wieś rycerska, par. Brusy, ziemi 8748 m., domów mieszk. 56, kat. 512, ew. 4. Dodać należy, że przy Chełmach odkryto w ostatnich czasach obszerne kamienne groby pogańskie,

pojedynczo i w gromadach zostające, które starożytność tej osady jeszcze bardziej stwierdzają. *Kś. F.*

Chełmża, niem. *Culmsee, Kulmsee*, zwane też w niektórych rękopisach Chełmżyca lub Łoża, małe m. w pow. toruńskim, na bitym trakcie między Chełmnem a Toruniem, przeszło milę od Chełmna, 3 mile od Torunia; leży na półwyspie wielkiego jeziora, ciągnącego się więcej niż milę od Chełmży do Zalesia. W pobliżu z drugiej północnej strony leży drugie jezioro przy Bielczynach, zwane Miałkusz; o tem jest podanie jeszcze u ludu, że św. Jutta, ilekroć musiała sobie skrócić drogę do Chełmży, szła prosto przez to jezioro i nic jej nie szkodziło; mówią także ludzie, że nad Miałkuszem kościół zapadł, a rybacy, zasadzając sieci na ryby, nieraz zahaczą o jego wieże. W obronnem tem z natury miejscu istniał oddawna gród warowny, Loza nazywany, który pogańscy Prusacy kusili się zdobyć, i nieraz dotkliwą klęskę ponieśli. Pierwsi chrześcianie, jak piszą stare wizytacye kościelne, pamiętali tu czasy Mieczysława. Darem księcia Konrada mazowieckiego posiadał Lozę biskup pruski Chrystyan, po którym przeszło to miasto na własność biskupów chełmińskich. R. 1251 biskup chełmiński Heidenryk, następca Chrystyana, przeniósł zapewne z Chełmna stolicę biskupstwa chełmińskiego do Chełmży, jak odtąd prastarą Lozę nazywano. Do swojej kapituły przybrał sobie około 40 kanoników reguły św. Augustyna, którzy jakoby zakonnicy wiedli życie wspólne. R. 1264 biskup Fryderyk von Hausen, sam krzyżak, zmusił kapitułę do przyjęcia reguły krzyżackiej, przyczem zmniejszył ich liczbę do 26. Chełmża, chociaż miasto biskupie, było od początku mocnymi murami obwarowane. R. 1268 najwaleczniejszy szczep pruski, pogańscy Sudawowie, napadli i oblegali Chełmżę; chełmżanie jednak, wypadłszy na nich, zabrali do niewoli najznakomitszego wodza, poczem Prusacy ustąpili. Także i w r. 1273 sławny wódz Sudawów, Skomand, daremnie oblegał Chełmżę. Roku 1410 po bitwie pod Grunwaldem na krótki czas poddała się, potem jednak znowu została utracona. - R. 1422 oblegał m. król Jagiełło z wojskiem litewskiem i zdobył je, przyczem prawie całe wraz z katedrą zgorzało; król naprawił szybko mury, a kiedy świeże wojsko nadchodziło, bronił się z po za ruin dawniejszego kościoła. R. 1454 przystąpiło ono do związku naprzeciwko krzyżakom; do Polski ostatecznie przyłączone pokojem toruńskim r. 1466. W Ch. przemieszkiwali zwykle przed reformacyą biskupi chełmińscy jako w swojej stolicy, kiedy jednak w czasach zaniedbania i wojen zamek ich podupadł, tylko z potrzeby tu przybywali na uroczyste święta albo w innym jakim obowiązku. Częściej też odprawiali w Ch. synody, na które duchowieństwo z całej dyecezyi się zjeżdżało, jak np. biskup Arnold odrawił synod między r. 1402 i 1416, w roku 1438 Jan Marienau, r. 1481 w grudniu Szczepan Maciej, r. 1577 i 1583 biskup Piotr Kostka, r. 1605 d. 21 czerwca bisk. Wawrzyniec Gębicki; bisk. Otto, zmarły 1349, także odprawił synod dyecezyalny w Ch., dekreta jednak tegoż synodu do nas nie przeszły. Po kilkakroć byli i królowie polscy w Ch., jako np. w r. 1552 d. 22 czerwca przybył tu Zygmunt August; ówczesny bisk. Łubodzieski powitał go u katedry łacińską przemową; w r. 1627 podczas wojny ze Szwedami przybył do Ch. król Zygmunt III z królewiczem najstarszym Władysławem, późniejszym królem, i wielu senatorami, żeby uczcić grób błog. Jutty, w chełmżyńskiej katedrze pochowanej. Za polskich czasów znajdowały się w Ch. 3 kościoły katol. Katedra, fundowana przez biskupa Heidenryka r. 1251, budowa zaczęta 1254; pogorzała r. 1422 we wojnie z krzyżakami i następnie daleko piękniej odbudowana, należy do największych i najokazalszych kościołów dyecezyi chełmińskiej; ma 2 kaplice po bokach, 3 nawy, wysokie sklepienie, wieżę wysmukłą. Spoczywa tu błog. Jutta, dawniej księżniczka w Sangershausen, a potem uboga pustelnica, żyła 4 lata około Ch., umarła roku 1264; teraz jest znowu zapomniana, ale przedtem bardzo czczona; grób jej cudami słynął, wierni liczne tu czynili pielgrzymki, osobliwsze nabożeństwo do tej świętej miał król Zygmunt III i małżonka jego Konstancya; w r. 1621 kiedy szedł na Turków, wprzód siebie i całe królestwo ofiarował tej świętej, czyniąc ślub, że odnowi ku niej nabożeństwo. Jakoż w 6 lat potem, gdy bawił w tych stronach na wojnie ze Szwedami, przybył tu wraz z synem swoim Władysławem, żeby grób jej uczcić; wybrał też uczonego jezuitę Fryderyka Szembeka, który żywot tej świętej dokładnie opisał; w kaplicy błog. Jutty, w której spoczywa, wisiały dawniej obrazy, które król oglądał, a które jej życie przedstawiały; na jednym był napis: „Prussia tam divos gaude observare patronos, Et sacra purpureis ossa reconde levis, Ne pestem ferrumque, famem patiaris et ignem, Quorum subsidio tuta sed esse queas!“ Z podpisem takim: „Erga beatos Prussiae Patronos devotus, eorum antiquas imagines, injuria temporum laesas, hisce similibus ab interitu vindicavit Gabriel Władysławski.“ Ma także katedra chełmżyńska wiele grobów i nagrobków biskupów chełmińskich i prałatów dawniejszej kapituły. Z pomiędzy ostatnich zasługuje na wspomnienie pochowany tu Gabryel Władysławski, rodem z Chełmży, z rodziców mieszczan; pierwotnie nazywał się Prowański,

kształcił się na akademii w Krakowie, gdzie uzyskał stopień doktora teologii; następnie był proboszczem kolegiaty warszawskiej, scholastykiem łęczyckim i kanonikiem płockim. Król Zygmunt polubił go, mianował swoim sekretarzem, nobilitował, powierzył mu do wychowania swoich synów, najbardziej Władysława najstarszego, późniejszego króla, po którym przyjął nową nazwę Władysławski; roku 1616 mianowany kanonikiem chełmińskim wrócił do Ch., r. 1624 w czasie wakansu był administratorem dyecezyi chełmińskiej, r. 1625 ufundował klasztór franciszkanów w Ch., w r. 1627 miał szczęście widzieć znowu po długim czasie króla Zygmunta i jego następcę Władysława, których po tutejszej katedrze oprowadzał. Przed śmiercią (umarł 13 lipca 1631) zapisał cały swój majątek akademii krakowskiej, który był wcale znaczny, bo zostawił po sobie gotówki 20,000 złp. i miasto Izbicę wraz z przyległemi dobrami: Sokołowo, Długie, Skaszewo, część Śmieszewa, Nową wieś i młyny Pasieka i Sokołówka; dobra te leżą w wojew. dawniejszem brzesko-kujawskiem. Kanonik Władysławski nabył je za 30,000 złp. od Jana Łowickiego, kasztelana łędzkiego, w r. 1630, przedtem ks. Władysławski ufundował był bursę przy akademii krakowskiej, w której mieli mieć wolne miejsce zdatni studenci, uczęszczający na akademią w Krakowie. Do św. relikwij trzeba zaliczyć t. z. klucz św. Huberta, który się znajdował w skarbcu katedralnym, słynąc naokół dziwnemi łaskami, mianowicie przeciwko wściekliźnie, tak u zwierząt jako i u ludzi; cała kapituła chełmińska poświadcza to w piśmie do regencyi kwidzyńskiej r. 1805, jako z całej okolicy dalej niż o 20 mil przychodzili tu ludzie i pewne uleczenie mieli, jak świadczą akta. Św. Hubert, bisk. w Leodyum, używał tego klucza, około połowy przeszłego wieku dostał go z Rzymu kanonik chełmiński Józef Rembowski, który go r. 1763 podarował na własność kapitule. Kiedy w r. 1825 przeniesiona została stolica biskupów chełmińskich do Pelplina, dotychczasową katedrę w Ch. zamieniono na kościół par. za który teraz służy. Drugi kościół św. Mikołaja podług wizytacyi bisk. Olszowskiego istniał za Mieczysława r. 979; był od dawna parafialny; dotacyi miał 12 włók i 4 włóki dla proboszcza; r. 1251 bisk. Heidenryk wcielił go do tutejszej kapituły; r. 1304 został nowo wzniesiony jak teraz jest, z cegły i kamienia; r. 1699 ufundował bisk. Tylicki na 12 włókach tego kościoła piątą kanonią t. z. doktorską; od r. 1827 posiadają go luteranie. Kościół oo. franciszkanów z tyt. św. Jerzego także zdawna istniał; r. 1260 stało w nim ciało błog. Jutty przed pochowaniem; r. 1348 bisk. Otto wcielił go do kapituły; podczas reformacyi zupełnie podupadł; znany Gabryel Władysławski odnowił go własnym kosztem i oo. franciszkanów przy nim ufundował w r. 1625; po kasacie klasztoru od r. 1800 mieszkali tu emeryci i chorzy duchowni; od r. 1820 mieli go luteranie, aż pogorzał roku 1827. Przez pierwszy podział Polski przeszło m. Ch. na własność pruskiego rządu i zostało sekularyzowane r. 1772; podług statystyki z r. 1868 liczyło mieszkańców 2378, kat. 1342, ew. 800, domów w ogóle 410, mieszkań prywat. 180, areału 7515 m.; ma sąd okręgowy, pocztę, stacyą telegraficzną; wkrótce przybędzie dworzec kolei żelaznej, którą poprowadzili na prawym brzegu Wisły z Malborga do Torunia przez Sztum, Kwidzyn, Gardeję, Grudziądz i Chełmżę (do Chełmna pójdzie odnoga z Kruszyna); jest 1 browar, melkarnia; jarmarki kramne, na bydło i na konie odbywają się 4 razy w roku; w Ch. obiera się posłów z dwóch połączonych powiatów chełmińskiego i toruńskiego, tak do rejchstagu jak do sejmu pruskiego. W r. 1867 chodziło do tutejszej szkoły 3-klasowej 238 dzieci katolickich. Parafia chełmżyńska liczyła wtedy dusz 3078; do niej należą wioski prócz Chełmży: Warszewice, Franciszkowo, Kończewice, Głuchowo, Windak, Nowe i Stare Skąpe, Nowa i Stara Archidyakonka, Dziemiany, Lisnowo, Chrósty, Witkowo, Witkówko, Pluskowęsy, Obrąb, Aleksandrowo, Bielczyny i Kuchnia; szkoły par. mają Chełmża o 3 klasach, Kończewice, Pluskowęsy i Windak. Dekanat chełmżyński liczy 16,825 dusz; kościoły paraf. mają oprócz Ch. następujące wioski: Biskupice, filia Przeczno, Dźwierzno, Gronowo, Grzybno, fil. Trzebcz, Grzywna, Kiełbasin. fil. Srebrniki, Nawra, Biskupie Papowo, Unisław i Wielkałąka. Protestantów prawie żadnych nie było za polskich czasów; dopiero po okupacyi namnożyli się; w Ch. przeszło 800 dusz; r. 1820 zabrali kościół pofranciszkański św. Jerzego; od r. 1827 posiadają kościół św. Mikołaja. Jak wynika z akt hodowano dawniej w Ch. wiele chmielu, nawet wino dobrze się udawało. R. 1275 bisk. Werner ustąpił chmielnik i winnicę kapitule. *Ks. F.*

Chełpowo, kolonia, powiat płocki, gmina Brwilno, parafia Trzepowo, nad rzeką Brzeźnicą, liczy 283 mieszk., 23 domów, z tych 2 murowane, 3 wiatraki, olejarnia; powierzchni 676 m., w tem 669 m. gruntu ornego; przy wsi znajdują się dwie osady młynarskie rządowe (2 młyny wodne i 2 cegielnie), zwane Rynówka i Kobiałka. R. 1827 Ch. miało 17 dm., 119 mk. *Br. Ch.*

Chełst, os., pow. nowomiński, gm. Siennica, par. Kołbiel.

Chełst, niem. *Neuteich*, gmina, pow. czarnkowski, 2 miejsc.: 1) Ch. wieś, 2) Ch. kolonia, 46 dm., 458 mk., 304 ew., 150 kat., 4 żydów,

163 analf. Poczta w miejscu; stacya kol. żel. Krzyż (Kreuz) o 12 kil. *M. St.*

Chełst, ob. *Chełsty*.

Chełstowo, wieś, włośc. nad strumykiem zwanym Ulica, pow. płocki, gm. Rogozino, par. Święcieniec, o 7 w. od urzędu gminnego, ma 5 osad, 6 dm., 48 mk., 100 m. rozl., 94 m. roli ornej.

Chełstowszczyzna, fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów. Ma 2 dm. i 23 mk.

Chełsty, 1.) wieś szlach., nad rz. Narew, pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Sieluń. W 1827 r. było tu 27 dm., 130 mk., obecnie jest 39 dm., 253 mk., rozl. 538 m. Ch. są gniazdem rodu Chełstowskich. 2.) **Ch.**, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów. W r. 1827 r. było tu 15 dm., 136 mk.; obecnie liczą 16 domów, 108 mk. i 340 m. ziemi włościańskiej. *Br. Ch.*

Chełsty, *Chelst*, niem. *Chelst*, ryc. wś w powiecie brodnickim, par. Lidzbark, obejmuje ziemi 1715 m., dm. mieszk. 9, kat. 83, ew. 14. Ma gorzelnię i młyn wodny. *Kś. F.*

Chemnitz, ob. *Kamienica*.

Cheptyńce, wś, pow. płoskirowski, gm. Kuźmin, par. Kumanów, 291 dusz męz. włościan, 40 jednodworców, 669 dz. ziemi włość.; wraz z połową wsi Rytek ziemi używalnej właściciela 722 dz.; należała do Gadomskich, Czerkasów, dziś Iwanowskiego. R. 1868 miała 40 dm. *Dr. M.*

Cherson, miasto gubernialne, z fortecą, portem wojennym i warsztatami statków do żeglugi wzdłuż brzegów, leży pod 46°38′ sz. płn. i 50°71′ dł. wsch., o 30 w. od początku limanu, na prawym brzegu Dniepru przy ujściu Koszewy. Założone w r. 1778. Nikołajew i Odesa, szczęśliwsze co do położenia, rywalizować z nim rychło poczęły; z czasem handel wszystek przeniósł się do Odessy, gdzie też i warsztaty statków kupieckich założone zostały. W roku 1803 Cherson do rzędu miast gubernialnych wyniesiony. Dla ożywienia handlu nowy port w nim urządzono. Obecnie w Chersonie mieszkańców liczą około 48000, cerkwi 10, kościół katolicki 1 pod wezwaniem św. Piusa i Mikołaja, wzniesiony 1787 kosztem księcia Szaca (parafian 1348); 2 synagogi, 23 fabryk i zakładów przemysłowych. Z gmachów publicznych na uwagę zasługują: sobór prawosławny przez Katarzynę II założony, w którym zwłoki księcia Potemkina spoczywają; obserwatoryum i dawna mennica, gdzie za czasów tego księcia bito monetę. Na jednym z placów, drzewami obsadzonym, wznosi się pomnik na cześć jego wystawiony. W bliskości Chersonu znajduje się miejsce wiecznego spoczynku przyjaciela ludzkości, Howarda, którego pamięć Aleksander I uczcił pomnikiem. Mieszkańcy Chersonu składają się z małorusów, greków i żydów. Grecy prowadzą drobny handel po małych sklepikach; trudnią się lekkiemi rzemiosłami, faktorstwem; utrzymują szynki i traktyernie. Jest prócz tego dość znaczna liczba wielkorosyan, szczególniej starowierców, niemniej też i innych narodowości. Dnia 8 września 1878 r. Ch. obchodził stuletni jubileusz swego istnienia. Jest to po Czernihowie najuboższe może miasto gubernialne w Rossyi. Takie miasta powiatowe jak Krzemenczug i Elizawetgrad są daleko piękniejsze, czystsze i bogatsze od Ch. Niekiedy na Wielkiej Sobornej ulicy tego miasta nie widać nawet w południe żywej duszy. We dnie kurz, wieczorem komary trapią przechodniów. Całe życie i działalność miasta skupia się na wybrzeżu (Naberežnaja). Są tu 4 przystanie. Parostatki snują się w górę i na dół; koło przystani tłoczą się łodzie, barki, berlinki, szalandy z jarzynami, rybami i t. d. Na rz. Koszewej ruchliwa reparacya statków. Na wyspie Kwarantanowej, w kącie zbiegu dwóch rzek, cały szereg pralni wełny i tartaków. Po drugiej stronie miasta nad Dnieprem cytadela. *Chersoński powiat* ma przestrzeni 16,849 w. kw., ziemi uprawnej 219,000 dzies., łąk 208,000 dzies. i lasu 7800 dzies. Większą część pozostałej przestrzeni zajmują stepy i bagniska. Mieszkańców liczy około 150,000. Powierzchnia cała przedstawia w ogólności nieprzejrzany i równy step, pozbawiony ochrony lasu, a ztąd podlegający silnej i długiej suszy. Grunt nad rzekami Dnieprem, Ingulcem i innemi, składa się z suchych i piaszczystych stepów, to też mało urodzajny a szczególniej część południowa powiatu. Sieją najwięcej pszenicy i prosa. Hodowanie bydła stanowi najgłówniejsze bogactwo powiatu; na obszernych stepach pasą się trzody owiec, koni i bydła rogatego. *Chersońska gubernia*, jedna z małoruskich, leży w południowo zachodniej stronie od Moskwy; graniczy na północ i zachód z guberniami podolską i kijowską, w kierunku rzek: Jahorlika, Kodymy, Siniuchy, Wysi, Irklejcy i Taśminy; na północ i wschód z gubernią połtawską w kierunku rzeki Dniepru; na południe w kierunku rzeki Dniepru z gubernią taurydzką i morzem Czarnem; na zachód z prowincyą bessarabską wzdłuż rzeki Dniestru. Pierwsze wiadomości historyczne o południowej części gubernii chersońskiej, sięgają odległej starożytności. Tu na brzegach morza Czarnego i wpadających do niego wielkich rzek, Grecy na sześć wieków przed narodzeniem Chrystusa założyli osady: Nikonion (gdzie dzisiaj Owidyopol), Isakion (o 2 mile prawie od Odessy, przy Suchym limanie), Skopelos (o 2 i pół mili od Odessy, przy limanie Małym Adżałyku), Odissos albo

Ordessos (o 6 mil od Odessy, przy limanie Tyligule) i Alektos (na miejscu Oczakowa). Pomiędzy osadami temi słynęła bogata Olbia, na prawym brzegu rzeki Bugu, starożytnego Hipanisa (gdzie dziś wieś Ilińskoje albo Parutyno). W miejscu teraźniejszej Odessy istniała przystań Istrion, z niewielką osadą. Na północ od greckich osad mieszkali Kallepidowie (mięszanina Scytów i Greków) i różne narody scytyjskie, które wyparowały Cymmeryanów, najstarożytniejszych mieszkańców tego kraju. Pisarze greccy, mianowicie Herodot, który Olbią zwiedzał, zostawili ciekawe wiadomości o tych osadach. Na miejscu Olbii i innych osad greckich dotąd odkrywają starożytności. W pierwszej połowie III wieku po narodzeniu Chrystusa greckie osady przez barbarzyńców zburzone zostały i po stepach chersońskich przechodzić zaczęły różne plemiona koczujące, które po sobie liczne kurhany zostawiły. Stepy chersońskie, będąc zajęte przez Tatarów nogajskich, pod władzą chanów krymskich zostających, stały się polem częstych walk pomiędzy Litwinami, Polakami, Zaporożcami i Tatarami. W połowie XVII wieku półn.-wschodni kraniec gubernii chersońskiej, między Bugiem i Dniestrem (ku granicy Małej Rusi, wzdłuż polskiej granicy, w kierunku rzek Taśminy, Wysi i Siniuchy), począł się zasiedlać przez wychodźców z Małej Rusi, którzy, unikając podatków, obrali sobie kraj do Tatarów należący i założyli w nim następne niewielkie osady: Kriukow nad Dnieprem, Tresagi na Wysi, Torgowicę nad Siniuchą, Olchowatkę, Glińsk, Cybulew, Nestorówkę, Stecówkę, Petroostrów, Andrusówkę, Kamienkę, Płachtejewkę, Petrykówkę, Taburyszcze i inn. Najdawniejszą i najznaczniejszą z tych osad był Kryłów nad Taśminą, na granicy pomiędzy Polską a Małą Rusią. O tej osadzie wspomina Beauplan w swoim opisie Ukrainy. Każda wieś miała niewielką warownię, dokąd się mieszkańcy chronili przy pierwszem niebezpieczeństwie; gdzie niegdzie pobudowane były cerkwie, a pod Czarnym lasem, na uroczysku Uchówka (w pobliżu dzisiejszej Dmitrówki), znajdował się monastyr, później przez hajdamaków albo rozbójników zaporoskich zburzony. Hetmani ukraińscy, mieniąc mieszkańców tych osad jako sobie podwładnych, zaliczyli ich do pobliskiego pułku mirgorodzkiego, do którego Kremieńczug także należał. Na początku zeszłego wieku na planie pomiarowym pomiędzy Turcyą a Rossyą ułożonym (1705), granica tej ostatniej wytkniętą była od pogranicza Polski, rz. Bugu i Taszłyku przez rzeczkę Martwe Wody, rzekę Inguł przy ujściu jej do Bugu, rzekę Wisuń i Ingulec niedaleko brodu Bekeńskiego, aż do połączenia rzeki Kamienki z Dnieprem, o 4 mile powyżej Berysława; tym sposobem większa część stepów gubernii chersońskiej między Bugiem a Dnieprem przyłączoną do Rossyi została. Na mocy traktatów 1712, 1713 i 1720 roku, ziemie te Turcyi ustąpione były; lecz za cesarzowej Anny Iwanówny (traktat z r. 1737) znów na zachodniej stronie Dniepru aż do Polski, granice Rossyi podług planu pomiarowego z roku 1705 naznaczone były; traktat z roku 1741 rozszerzył je bardziej jeszcze od strony Krymu; ale zachodnie granice nie były ściśle oznaczone i w r. 1752 Rossya bez przeszkody założyła w gubernii chersońskiej osadę Serbów, którzy pod wodzą pułkownika Jana Chorwata przybyli z pogranicznych Turcyi posiadłości austryackich. Z Serbami połączyli się następnie wychodźcy z Multan, Wołoszczyzny i Bulgaryi; grunta dla nich wyznaczono wzdłuż rzek Taśminy, Wysi i Siniuchy, oraz stepy o 9 mil dalej ku południowi, pomiędzy Bugiem i Dnieprem. Jest to najżyzniejsza część gubernii chersońskiej. Osadę nazwano Nowo-Serbią. Dla bezpieczeństwa od napadów Tatarów i Zaporożców, Chorwat założył na granicy zaporoskiej mocną na owe czasy fortecę (dzisiaj Elizabetgrad). W Tresagach nad Wysią, na granicy polskiej, podobnież wybudowana była forteca niewielka, a pozostałe osady obwarowane były szańcami. Granica zaporoska przytykała do Bugu uroczyskiem Orlika (dziś Olwiopol), ciągnęła się około samego prawie Elizabetgradu, tak że z tej strony już Zaporożcy przedzielali granice rossyjskie od Tatarów. W stepach nad Bugiem i dalej na wschód, aż do siczy nad Dnieprem, mieli oni swe zimówki, to jest futory. Na wschód od Zaporożców stała forteca tatarska Kizykermej, dzisiejszy Berysław. Ziemie leżące na prawej stronie Bugu, między rzekami Dniestrem, Kodymą i Jahorlikiem, aż do morza Czarnego, mało zaludnione były; tam pobyt miała koczująca horda białogrodzkich Tatarów, podwładnych hanom krymskim. Wejścia do limanu dnieprowskiego broniła silna forteca Oczaków, w końcu XV wieku przez chana Mengli-Gireja założona. W Oczakowie odbywał się handel z Krymem i Konstantynopolem. Dalej ku zachodowi, na brzegach morza Czarnego, stał niewielki zamek turecki Chadżybej albo Kaczybej (dziś Odessa), w XV wieku założony. W północno-zachodniej stronie od Chadżybeja, w kącie, który tworzy zakręt Dniestru z granicami Polski, znajdowała się dosyć bogata prowincya dubossarska albo tombassarska, pod władzą chana krymskiego zostająca. Mieszkańcy jej Ormianie i Mołdawianie, rolnicy, prowadzili handel z Polską i Bessarabią. Na wschód między Kodymą a Bugiem, naprzeciw polskiego miasta Bohopola, leżała wieś Holta, a na południe o 143 mil od Holty, nad Bugiem, znajdo-

wała się niewielka forteca św. Andrzeja, przez feldmarszałka Münicha na rozwalinach jakiegoś miasta założona. Tym sposobem Nowoserbia, od północy i zachodu otoczona Polską, z południowo-zachodniej strony Tatarami, od południa Zaporożcami, wschodnim tylko kątem posiadłości rossyjskich dotykała. Zasiedlała się dosyć szybko: Mołdawianie, Wołosi i raskolnicy, niegdyś z Rossyi do Polski i Multan zbiegli, przenosili się do stepów, które zwolna postać prowincyi rossyjskiej przybierały. Tam budowano cerkwie, urządzano jarmarki, powstał handel z Krymem i Polską. W 1764 r. Nowoserbia przyłączona do gubernii noworossyjskiej została, którą w roku 1765 na trzy prowincye podzielono: elizabetyńską, ekateryneńską i bachmucką. Dwie ostatnie z dzisiejszej ekaterynosławskiej gubernii utworzono, a pierwszą z Nowoserbii; na miasto gubernialne przeznaczono Kremeńczug. Od tego czasu rozdawać poczęto grunta urzędnikom wojskowym i cywilnym. Z powodu małej mieszkańców miejscowych liczby, właściciele zwabiali do siebie włościan z za Wysi i Siniuchy (to jest z Polski), a rząd gubernialny w wydawanych od siebie rozporządzeniach oznaczał tylko, ile każdy urzędnik obowiązany był zasiedlić chat na danej sobie części gruntu. Tym sposobem powstały dobra ziemskie w gubernii chersońskiej. Stan nowych osadników, szczególniej z Zaporożcami w sąsiedztwie zostających, nie bardzo był zadawalniający; gdy ci ostatni, poczytując stepy za własność swoją, nieprzyjaznem okiem na osady rossyjskie spoglądali, częste czynili napady, zabierając bydło, paląc dwory i uprowadzając mieszkańców. Osadnicy, nie posiadając oręża, lękali się pracom rolniczym oddawać. Na kurhanach stały słomą okręcone żerdzie, które za najmniejszem niebezpieczeństwem natychmiast zapalano, szerząc trwogę po okolicach. Nad granicami urządzone były forpoczty, o 2 mile jedna od drugiej, strzegące poruszeń Zaporożców i Tatarów, którzy w razie zerwania stosunków przyjaznych między Rossyą a Turcyą, napadali na pograniczne osady. Po przyłączeniu do Rossyi całej pomiędzy Bugiem a Dnieprem przestrzeni (na mocy traktatu Kuczuk-Kajnardżyckiego, w r. 1774 zawartego) i po zniesieniu siczy zaporoskiej w roku 1775, spokojność i dobry byt mieszkańców kraju tego utrwalone zostały. W tym czasie oddzielono od gubernii noworossyjskiej część wschodnią i nazwano azowską. Miastem gubernialnem pozostał Kremieńczug, ale gubernia dzieliła się na dwie części: elizabetyńską i chersońską. Cherson w roku 1778 założony został. W 1782 gubernią noworossyjską na 6 powiatów podzielono. W roku 1783 połączono gubernie noworossyjską i azowską i utworzono z nich namiestnictwo ekaterynosławskie, od imienia miasta Ekaterynosławia, świeżo przez księcia Potemkina założonego. Miastem gubernialnem pozostawiono Kremieńczug; namiestnictwo na 15 powiatów podzielono; z tych 4, chersoński, elizabetgradzki, olwiopolski i aleksandryjski (ze wsi Beczy utworzono miasto powiatowe Aleksandryą), należy do dzisiejszej gubernii chersońskiej. Ludność wzrastała ciągle; w r. 1787 liczono już 161,319 mk. W r. 1789 przy zbiegu rzek Ingułu i Bugu założono warsztaty okrętowe i przy nich miasto Nikołajew. W r. 1792 cała prowincya oczakowska, to jest cały kraj pomiędzy rzekami Bugiem, Dniestrem, Kodymą, Jahorlikiem i morzem Czarnem przyłączony został do Rossyi i linja pograniczna po nad Dniestrem wytknięta. Niezaludnione ziemie nowonabytej prowincyi rozdano urzędnikom rossyjskim, Arnautom, Mołdawianom i Wołochom, a wzdłuż nowej granicy tureckiej nad Dniestrem założono kilka fortec i miast: Owidyopol na miejscu wsi tureckiej Hadżydera, Tyraspol naprzeciw Benderów, Grygoryopol w dawnym obwodzie dubosarskim i Nowe Dubosary. Najważniejszym dla całego południowo-zachodniego kraju Rossyi wypadkiem było założenie Odessy na miejscu zamku tureckiego Chadżybeju. Nowe miasto handlowe przyciągnęło do siebie kapitały, utrwaliło odbyt płodów rolniczych i nadało wartość pustynnym dotąd stepom. W roku 1795 prowincya oczakowska weszła do składu nowej gubernii, do której zaliczono trzy powiaty namiestnictwa ekaterynosławskiego (elizabetgradzki, nowomirgorodzki czyli dawny olwiopolski i chersoński), przyłączono kilka sąsiednich województw polskich, przed dwu laty do Rossyi wcielonych. Z tych ostatnich utworzono powiaty bohopolski, jeleński (miasto powiatowe Bałta), ekaterynopolski (miasto powiatowe w miasteczku Kalnibłotach), uliański, czehryński i czerkaski. Prowincya oczakowska na dwie części podzielona została; większa stanowiła powiaty: woznesieński, tyraspolski; mniejsza do powiatów jeleńskiego i bohopolskiego zaliczona; nowa gubernia otrzymała nazwę woznesieńskiej, od imienia miasta gubernialnego, dla którego założenia generał-gubernator Zubow obrał wieś Sokoły (na lewym brzegu rzeki Bugu, o 10 mil poniżej Olwiopola). Ale plany Zubowa do skutku nie przyszły. Na przestrzeni, zajmowanej dziś przez gubernią chersońską, w ostatnim roku panowania Katarzyny II, było około 230,000 mieszkańców. W r. 1796 gubernią woznesieńską (z wyjątkiem ziem, do polskich województw należących), ekaterynosławską i tauryckę połączono w jednę gubernią, która nazwę noworossyjskiej otrzymała. Podzielono ją na 12 powiatów: noworossyjski (dawny

ekaterynosławski), elizabetgradzki, olwiopolski, chersoński, tyraspolski, perekopski, symferopolski, marjupolski, rostowski, pawłogradzki, konstantynogradzki i bachmacki. W r. 1802 w kraju noworossyjskim 3 gubernie utworzono: nikołajewską, ekaterynosławską i tauryckę. Nikołajewska, z miastem gubernialnem Nikołajewem, składała się z powiatów: nikołajewskiego (dawniej chersońskiego), tyraspolskiego, olwiopolskiego i elizabetgradzkiego. Na początku 1803 roku Odessa wyłączona z pod zarządu gubernialnego, otrzymała osobnego naczelnika miasta (gradonaczalnik). Z powodu drożyzny w Nikołajewie i dla rozległości zarządu morskiego, rząd gubernialny z Nikołajewa przeniesiono do Chersonu, i gubernia nikołajewska otrzymała nazwę chersońskiej. Obecnie gubernia chersońska ma 62637 w. kw. rozl., z tych ziemi uprawnej 1,300,000 dzies., łąk 1,440,000 dziesięcin i lasów 50,000. Dzieli się na 6 powiatów: chersoński, aleksandryjski, ananiewski, bobryniecki, odeski i tyraspolski. Powierzchnia gubernii, z wyjątkiem części do Podola należącej, przerznię̨tej odnogami gór karpackich i pagórkowatej miejscowości na prawym brzegu Dniestru, przedstawia obszerny step łąk, na którym rośnie trawa, wysokości człowieka, a drzew nie napotyka się wcale prawie. Pomimo znacznej ilości rzek, przez gubernią przepływających, daje się czuć w wielu miejscach brak wody rzecznej. Północna część gubernii chersońskiej, składająca się z powiatu aleksandryjskiego i większej części powiatu bobrynieckiego, tworzy pomiędzy Aleksandryą i Nowomirgorodem najwznioślejszą przestrzeń, gajami usianą, z której początek biorą liczne rzeki (Ingulec, Inguł i inne). Tu wszędzie prawie leży piękna czarna ziemia. Niemniej żyzną jest górna część powiatów tyraspolskiego i ananiewskiego, stanowiąca północną gubernii granicę, obfita w gaje nad Dniestrem, Jahorlikiem i Kodymą. Południowa część gubernii (cały prawie powiat chersoński, odeski i południowe krańce powiatów bobrynieckiego, ananiewskiego i tyraspolskiego), składająca się z równin stepowych, doświadcza silnej i długiej suszy. Najmniej żyzną jest południowo-wschodnia część powiatu chersońskiego. Wszystkie rzeki, przepływające przez gubernią chersońską, należą do kotliny morza Czarnego. Główniejsze z nich: Dniestr, Бug, Dniepr i 14 drugorzędnych, tworzą przy ujściu limany. Do żeglugi, oprócz głównych rzek, zdatne są: Jahorlik i Ingulec. Klimat gubernii chersońskiej, z powodu otwartej i równej miejscowości, jest niestały. W lecie skwarny, w zimie ostry. Gubernia chersońska nie jest bogatą w minerały. Jednym z główniejszych jest kamień wapienny, w powiatach południowych wydobywany. Grunt powiatów północnych ma kolor szarawy i czerwonawy. Gubernia chersońska obfituje w glinę rozmaitego gatunku; zwyczajna biała, dla braku wapna, używa się w powiecie aleksandryjskim i bobrynieckim, do bielenia chat. W wielu miejscach tychże powiatów znajduje się torf; miejscami dają się spostrzegać oznaki rudy miedzianej i żelaznej. W Bugu i rzekach z nim połączonych znajdują skamieniałości. Królestwo zwierzęce niegdyś było daleko bogatszem i rozmaitszem, aniżeli teraz. Były tam suhaki, to jest dzikie owce, których rogi stanowiły przedmiot znacznego handlu Oczakowa i Perekopu. Dziś rasa ich wyginęła zupełnie. Nad Dniestrem i Dnieprem żyły dziki, a w stepach pasły się tabuny dzikich koni. W tak zwanym Czarnym lesie, w powiecie aleksandryjskim, znajdowały się dzikie kozy, borsuki, i dotąd jeszcze poławiają się kuny i wiewiórki. Wilków, zajęcy i lisów, jest wielkie mnóstwo; w 1824 roku w powiecie odeskim złowiono czarnego wilka. Z ptaków w gubernii chersońskiej znajdują się: orły, dropie, cietrzewie, żórawie, bociany, kuropatwy, kuliki i wiele innych. Na limanach żyją łabędzie i pelikany. Z amfibiów pospolity jest w tych stronach żółw. W południowych powiatach pełno jest wężów. Owadów bardzo wiele; najokropniejszą z tych jest przylatująca szarańcza. Zjawia się ona w czasie nieoznaczonym i przez kilka lat wciąż pustoszy pola. Rzeki obfitują w ryby; w nich się poławiają: białuga, jesiotr, sterlet, sum, sądak, okuń, karp', karaś, szczupak i leszcz. Rybołówstwo stanowi znaczny puzemysł nadbrzeżnych mieszkańców. Flora jest bardzo rozmaitą i zawiera w sobie rośliny Austryi, Ukrainy i stepów z północy do morza Kaspijskiego przyległych. Mieszkańców w gubernii liczą około 1,000,000. Ludność stanowią Małorusy (plemię najliczniejsze), Mołdawianie, Bulgarowie, Wielkorosyanie, Niemcy (przybyli po większej części z Wirtembergii i wielkiego księstwa badeńskiego), Serbowie, Grecy i Żydzi (131,916). Miasta, z wyjątkiem Odessy, Nikołajewa i Chersonu, nieludne i ubogie. Liczba miasteczek niewielka, a te nie są jeszcze urządzone należycie. Do najlepszych należy Sewerynówka. Hodowanie bydła (szczególnie owiec), rolnictwo i handel stanowią główny przemysł mieszkańców. Rozwój rolnictwa, stosownie do własności gruntu, jest rozmaity. Na brzegach morza Czarnego aż do Dniestru, cała powierzchnia składa się z suchych i piaszczystych stepów, zupełnie do uprawy niezdatnych. Ale w miarę oddalania się od morza, żyzność się powiększa. W ogólności rolnictwo w powiatach północnych jest w stanie zadawalniającym, w części zaś południowej gubernii bar-

dzo wiele do życzenia pozostawia. Koloniści zagraniczni sieją wyborny tytuń. Ogrodnictwo znaczne przynosi korzyści. Drzewa owocowe, melony, kukurydza i różne warzywa rosną wszędzie prawie. Miejscami napotkać można drzewa morwowe (nad Dniestrem) i winogrona. Jedwab' wyrabia się w koloniach niemieckich, a winne latorośle hodują, szczególnie na futorach do Odesy należących i po niektórych koloniach niemieckich i bulgarskich, w powiatach odeskim i tyraspolskim. Lasy stanowią najuboższą gałąź gospodarstwa wiejskiego. Najpiękniejsze gaje znajdują się w powiecie aleksandryjskim (Czarny las). Hodowanie bydła stanowi najgłówniejsze bogactwo mieszkańców. Na otwartych stepach pasie się mnóstwo owiec, koni i bydła; ale gałąź ta gospodarstwa wiejskiego nie wszędzie do stanu kwitnącego jest doprowadzona. Stadniny dość znaczne, ale odbyt na konie rok od roku trudniejszym się staje, cena się zniża i bardzo często stadniny do upadku się chylą. Pochodzi to ztąd po części, że rozmnożenie koni nad Donem znaczne przybrało rozmiary i za nizką cenę są sprzedawane. Konie tutejsze są bardzo silne. Bydło w znacznej ilości utrzymują właściciele ziemscy i rolnicy; odbyt na nie pewny zawsze, a ceny są dosyć stałe. Rasa chersońska, w wielu miejscowościach zmięszana z rasą węgierską, w ogóle zaś wielka i silna. Po niektórych gospodarstwach obywatelskich znajdują się bawoły. Owce, szczególniej w powiatach południowych, w znacznej są liczbie: zwyczajne, cygajskie i hiszpańskie. Merynosów i metysów przeszło 60,000 głów. Pszczolnictwo bardzo wielu zwolenników liczy w gubernii chersońskiej. Przemysł fabryczny małe uczynił postępy. Najwięcej ma powodzenia gorzelnictwo. Handel wewnętrzny skupia się na jarmarkach w Nowomirgorodzie, Elizabetgradzie, Wozniesieńsku, Chersonie i niektórych miasteczkach. Herb gubernii chersońskiej: w złotem polu czarny orzeł dwugłowy z koroną, w prawej nodze trzymający gałązkę laurową, a w lewej płomień; na piersiach jego w złotej tarczy u góry wystawiony krzyż złoty z czterema promieniami. Najlepszy opis gub. chersońskiej jest Szmita w „Materyałach dla geografii i statistiki Rossii“ (Pet. 1863). Biskupstwo chersońskie katolickie istniało od r. 1847 do 1852, poczem przeniesione do Tyraspola (ob.), zowie się dziś tyraspolskiem (Artykuł napisany na podstawie Enc. Orgelbranda i najnowszych danych urzędowych).

Chersonez, ob. *Krym*.

Chersońszczyzna, cały nadmorski pas Noworossyi tak pospolicie nazywają.

Chęcin, wieś nad rz. Nerem, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Grodzisko, utworzoną została z gruntów włościańskich odseparowanych od dóbr Zbylczyce. Składa się z osad mających po 15 morgów. Chętne przyjęcie separacyi i załatwienie kwestyi służebnościowych przez włościan uwieczniono w nazwie miejscowości, oddanej im drogą zamiany.

Chęciny, 1.) m., pow. kielecki, byłe m. powiatowe województwa sandomierskiego, leży pod 50°48′ szer. i 38°7′1 dług., na wzniesieniu 861 stóp nad poziom morza, o 14 w. na połud. zach. od Kielc, przy drodze bitej do Jędrzejowa. Odl. od Warszawy 216 w., od Radomia 66 w. Ch. posiadają obecnie kościół par., magistrat, sąd pokoju okręgu II należący do zjazdu sędziów w Kielcach, wiezienie karne na 250 aresztantów, szkołę miejską jednoklasową i rzemieślniczo-niedzielną i dom przytułku dla starców kalek. Dochody kasy miejskiej w 1876 r. wynosiły 5406 rs., rozchody 4597 rs. W r. 1827 r. było tu 244 dm. i 2558 mk.; w 1860 roku Ch. liczyły 352 dm. i 4428 mk.; w tej liczbie 3320 żydów. Obecnie 5200 mk. Cała pierwiastkowa historya Ch. odnosi się do zamku, na szczycie skały marmurowej zbudowanego, który odległej sięga starożytności. Była to bowiem w swoim czasie niezdobyta twierdza, w której skarby koronne chowano, tak była uważana za bezpieczną i silną. Władysław Łokietek, przygotowując się na otwartą i walną wojnę z krzyżakami w r. 1318, jeszcze przed swoją koronacyą skarby kościoła archidyecezyalnego z Gniezna do zamku chęcińskiego przeniósł, tak jak skarby koronne i znamiona królewskie z Gniezna do Krakowa. W r. 1331, kiedy tenże sam monarcha, gotując się do nowej wojny, chciał wprzód publiczne sprawy urządzić, zwołał na dzień św. Trójcy powszechne i wielkie wiece czyli sejm do Chęcin. Był to pierwszy zjazd wszystkich ziem małopolskich i wielkopolskich, na który wszyscy wojewodowie i kasztelanowie się zebrali. Z tego sejmu ogłoszono wielkorządcą w Wielkiejpolsce królewicza Kazimierza. Ważną epokę w dziejach krajowych zajmuje sejm w Ch. odbyty, zwłaszcza gdy obradujący prosto z swoich krzeseł siedli na konie i udali się zaraz w pochód przeciw nieprzyjacielowi. Wszystkie te wypadki nie w samem mieście odbywały się, lecz na tutejszym zamku. Teraźniejsze bowiem Ch. najpodobniej wzrost swój od Kazimierza Wielkiego poczynają. Są także dowody, iż miasto to było jednem z pierwszych, co prawem niemieckiem rządziły się, gdy w przywileju z r. 1465 Kazimierz Jagiellończyk, po spaleniu tutejszych akt, odnowił te prawa, wspominając, iż takowe były oddawna Ch. nadane. Za panowania albowiem tego monarchy w tymże samym roku Ch. do szczętu się spaliły, a król im na sejmie w Kaliszu odnowił i potwierdził przywileje. Nastę-

pnie, chcąc jeszcze bardziej podupadłe miasto podźwignąć, przywilejem wydanym w Krakowie w r. 1487 nadał mieszkańcom prawo do kopalń tutejszych i inne niemniej ważne swobody. Powiększył je Jan Olbracht r. 1494, urządzając prawa górnicze na sposób olkuskich i uwalniając od wszelkich opłat, ceł, targowego i t. p. Wszystko to zaledwie zaczęło miasto podnosić, aliści w r. 1507 znowu całe Ch. spaliły się i Zygmunt I przywilejem w tymże roku wydanym w Krakowie, bacząc, iż po zgorzeniu miasta wszystkie jego dawniejsze prawa i ustawy od ognia zniszczone zostały, takowe im powrócił i odnowił. Tenże sam monarcha w r. 1525 urządził także tutejsze górnictwo co do podżupków, gwarków, praw i zwyczajów górniczych; podobnież uczynił Zygmunt August. Król Stefan Batory wydał przywilej w Krakowie 1583 r., na założenie szkółki i fundusz na nauczyciela przeznaczył. Zygmunt III zaprowadził w r. 1611 jeden doroczny jarmark, zaś Władysław IV uchwałą w skutek wyznaczonej komisyi co do urządzenia komor i cła, w r. 1643 Ch. na miejsce komory przeznaczył. Atoli zniszczyła to wszystko pierwsza wojna szwedzka, gdyż w roku 1657 wojska Jerzego Rakoczego w d. 1 kwietnia wpadły do Ch., miasto zrabowały i spaliły, a co jeszcze po nich zostało, okropnie szerząca się tu morowa zaraza przez lat 4 do reszty spustoszyła tak, że lustracya w roku 1660 uczyniona, z 341 przedtem znajdujących się, zastała tylko 48 domów. Zaradzając tym klęskom Jan Kazimierz, przywilejem 1666 roku ustanowił pięć jarmarków, aby z upadku podnieść Ch., ale to niewiele pomogło. Jan III pragnął także podźwignąć miasto, kiedy uchwałą sejmu 1677 r. postanowił, aby dozwolić wszystkim ludziom wszelakiego narodu w kraju znajdującym się, budować się w Ch., z tem zapewnieniem, że przyjmujący prawo miejskie mogą prowadzić jakie chcą handle, trunki szynkować, robić takowe i zkądinąd sprowadzać. W roku 1764 uchwałą na konwokacyi warszawskiej Ch. przeznaczono na drugie miejsce sądów ziemskich radomskich, dla powiatu radomskiego, opoczyńskiego i chęcińskiego. Największy atoli cios zadał temu miastu dekret rady nieustającej z dnia 17 czerwca 1777 r., mocą którego dozwolone zostało prawo osiedlania się tu starozakonnym, co zyskali już zprzód na to przywileje Michała Korybuta, Jana III i Stanisława Augusta. Ale początkowo było ich tylko dwóch w Ch., z czasem zaś doszło do tego, iż w 1796 w rynku dwa tylko domy były w posiadaniu chrześcian, a żydzi resztę zajmowali; rozsypawszy się po mieście, uśpili przemysł, zgubili rzemiosła, mianowicie snycerstwo i kamieniarstwo, które tu niegdyś kwitnęło. Największą dotąd ozdobą Ch. są ruiny zamku na wyniosłej nad miastem panującej górze, które już z góry Michałowskiej o 12 mil odległej widzieć się dają. Na górę tę z trudnością dojść można, ale widok z niej niewypowiedzianie wspaniały. Zamek chęciński budowany jest na opoce czyli skale litej, marmurowej; mury same częścią z kamienia marmurowego, częścią z cegły wzniesione, są jeszcze dla tego, że trudny do niej przystęp, niezbyt zrujnowane i bardzo mocne. Dwie wieże okrągłe nader wysokie a trzecia czworokątna ukośna także dobrze się trzymają, tylko jedna część murów oraz kawałek ściany jest zupełnie prawie rozwaloną. Miejsce, które na wzniesienie gmachu tego wybrano, nie dozwoliło budowniczemu zachować w nim form regularnych; podłużny i nieforemny szczyt skalistego wzgórza wymagał, aby i plan zamku do niego był zastosowany. Posada też jego rozciągała się znacznie od wschodu ku zachodowi, kiedy tymczasem w poprzecznym kierunku bardzo jest wązką. Obok części mieszkalnej, dosyć szczupłej, znajdowała się kaplica i dwie wyniosłe okrągłe baszty. Dziedziniec był z boku, a w końcu jego strażnica skośno-czworokątna, przy której znajdowała się mała furtka w murze. zapewne do czynienia wycieczek. Główna brama była od wschodu, a prowadziła do niej wązka droga naokoło góry, śród sterczących głazów wykuta i mostem zwodzonym zakończona. Na swoje czasy była tu więc silna i do zdobycia prawie niepodobna warownia. Zamek ten, jak wyżej wspomnieliśmy, pierwotnie był mieszkaniem książąt i królów polskich. Kiedy starostwo chęcińskie przeznaczone było na uposażenie wdów królewskich, te zwykle w zamku przemieszkiwały. Najdłużej z nich gościła tutaj Elżbieta siostra Kazimierza Wielkiego a matka króla Ludwika, która w jego imieniu rządy państwa sprawowała. W końcu XIV wieku był przeznaczony na więzienie stanu. Tu od r. 1386 przez trzy lata siedział brat przyrodni Władysława Jagiełły, Andrzej Wingold, książę litowski, za podniesienie broni przeciw niemu. W r. 1409 tutaj długo więziony był możny Warcisław z Gotardowic, za okazaną przychylność krzyżakom. Napełnił się zamek chęciński więźniami wojennymi po bitwie pod Tannenbergiem 1410 r. Lecz zamek ten nie tylko przeciw potędze ludzkiej służył. ale w zdrowej okolicy położony, nie raz w czasie grasującego powietrza stanowił schronienie. Nawet Władysław Jagiełło syna swego pierworodnego, Władysława, niespełna rok mającego, tu w. 1425 w czasie panującej choroby schronił. W r. 1554 tu na czas niejaki były przechowane skarby królowej Bony, pod strażą Włocha Brancaccio. Kiedy za niemi do Włoch się wybierała, Bona w tym zamku także przez krótki czas mieszkała; nawet ztąd Walenty

Dębiński, kasztelan sądecki i starosta chęciński, z naznaczenia króla odprowadzał ją do granic Polski. Następnie na mieszkanie starostów grodowych przeznaczony, mieścił sądy i kancelaryą grodzką. W drugiej połowie XVI wieku już był bardzo zniszczony, w końcu zaś tegoż stulecia spalił się, ale w r. 1612 nanowo odbudowany został. Zniszczyli go powtórnie Szwodzi w r. 1657 i 1707; poczem już mieszkalnym być przestał i tylko jeszcze służył na pomieszczenie sądu i kancelaryi grodzkiej. Ostatecznie atoli popadł w ruinę za rządu austryackiego. Po zniszczeniu jego przez Szwedów, starostowie wystawili dla siebie u stóp góry od południa pałac, do dziś dnia w całości będący. Z pomiędzy budowli kościelnych, pierwszym jest schodząc z góry starożytny parafialny kościołek. Był on niegdyś filialny, a niewiadomo kiedy założony został; z budowy jego tylko domyślać się można, że w końcu XIV lub na początku XV wieku był wzniesiony. Styl w nim ostrołukowy, przez późniejsze jednak przerabiania gzymsami i pilastrami zepsuty. Ma sklepienie nawy wsparte na czterech kolumnach, we dwa rzędy ustawionych, tak na środkowej części jak i na krużgankach równie wysokie. Stanisław Szafraniec, starosta tego miejsca, za panowania Zygmunta Augusta chwyciwszy się wyznania kalwińskiego, oddał ten kościół nowym spółwiercom swoim w roku 1568. Ci posiadali go do roku 1603, w którym za staraniem Stanisława z Ruszczy Branickiego katolikom powrócony i na nowo poświęcony został. Gdy piorun strzaskał wieżę na środku tego kościoła, na jej miejsce wystawiono inną, daleko mniejszą, a przy tej sposobności dach sam i główną mszczytową ścianę o 5 łokci żniżono. Znajduje się w tym kościele piękny marmurowy ołtarz Ukrzyżowanego Chrystusa. Również godna jest widzenia płaskorzeźba marmurowa, niższą część ołtarza stanowiąca, a trzech królów w szopce wyobrażająca. Ołtarz ten i cała kaplica fundowany jest w wieku XVII przez niejakiego Fotygę, wójta chęcińskiego, którego portret wisi na sznurku jak lampa na środku kościoła, a zwłoki w grobach podkościelnych dotąd w całości spoczywają. W skarbcu znajduje się bardzo misternie wyrobiona gotycka monstrancya srebrna z pozłacanym Melchizedechem, oraz figurami św. Bartłomieja i św. Jadwigi, pod których wezwaniem kościół tutejszy jest zbudowany. Piękne to sztuki złotniczej dzieło, pochodzi z roku 1638. Znajduje tu się także kielich bardzo dawnej roboty. Daleko dawniejszym był tu drugi kościół z klasztorem niegdyś księży franciszkanów: wystawił go Kazimierz Wielki w r. 1308; zajęty w r. 1586 przez kalwinów, nie tylko został ogołocony ze wszystkich sprzętów i ozdób, ale nadto mury tych gmachów w gruzy obrócono. Powrócił je pierwotnym właścicielom Zygmunt III. W 1605 r. starosta Branicki kosztem swoim kościół i klasztor oraz kaplicę św. Leonarda z gruntu wyrestaurował i nowemi funduszami uposażył, jak świadczy napis nad furtą klasztoru dotąd znajdujący się. Kościół ten stawiany był pod tytułem Matki Boskiej Wniebowzięcia i poświęcony w r. 1628. Zrujnowany przez Szwedów w roku 1657, potem znowu nakładem Stefana Bidzińskiego był odbudowany i po trzeci raz poświęcony w roku 1685; nakoniec w r. 1817 pozostałe mury z kościoła i klasztoru na więzienie dla całej gubernii zajęto. Teraz tylko jedna kaplica z niego pozostała, na której ścianach kilka znajduje się nagrobków, a między niemi i Mikołaja Monwida, wojewody połockiego, o którym powiada Paprocki, że był wielce w Rzeczypospolitej zasłużonym. Coby on jednak robił w Ch. niewiadomo. Był jeszcze tutaj trzeci kościołek św. Magdaleny z klasztorem panien franciszkanek, tutaj klaryskami od ich założycielki Klary Grędoszewskiej zwanych; klasztor wystawiony był w r. 1643, kościół zaś dawniejszy otrzymały w r. 1673; ten zaś powiększony o drugą większą część kosztem wyżej wspomnianego starosty Bidzińskiego, poświęcony był w r. 1683, jak świadczy znajdująca się w nim kamienna tablica. Obecnie jest to etatowy klasztor. Ogólnie teraźniejsza postać miasta przypomina starożytne jego pochodzenie. Rynek otoczony murowanemi kamienicami, z których kilka odległych sięga czasów. Ruch handlowy dość tu jest znaczny, a płyty marmurowe polerowane, w drewniane nawet domy wstawione, ze złoconemi napisami, mieszkania rzeźbiarzy i handlarzy marmurów wskazują. Góry i kopalnie chęcińskie zdawna należały do dóbr królewskich, stanowiły dochód panujących, i urządzone były pierwotnie na wzór innych kopalń gwareckich, mianowicie olkuskich, zawierając, równie jak tamte, znaczne w sobie bogactwa. Kopano tu bowiem zielenice (malachity), lazury, srebro, miedź i ołów; miedzią prowadzono handel z zagranicą, a rudę wożono do Anglii. Tak przynajmniej pisali o nich: Kromer, Starowolski, Cellaryusz, Opaliński, Gwagnin, Łubieński i Rzączyński. Najdawniejsze wzmianki w aktach archiwalnych o tych kopalniach są z r. 1396. Wtedy bowiem był Mikołaj Bochner żupnikiem olkuskim i chęcińskim, co jest dowodem, że kopalnie były z sobą porównane i jednej natury. Pod rokiem 1487 mamy ślad, że już wtedy Jan Karaś był tylko chęcińskim żupnikiem. W XVI wieku znana rodzina Bonerów z Krakowa, była podobnież żupnikami olkuskimi i chęcińskimi: tak po Janie Bonerze, zmarłym 15 kwietnia 1523 r., otrzymał oba te

żupnictwa Seweryn Boner, po którego śmierci w roku 1549 przypadłej, dostał je Jan Lutomirski, podskarbi nadworny koronny, kasztelan brzeziński, starosta łęczycki, burgrabia zamku krakowskiego, jak z tytułów przekonać się można wcale nie górnik lecz wielki pan, zmarły w roku 1554. Po nim był Jost Ludwik Dycz (Decius) z Woli Chełmskiej, znany historyk pierwszych dziewięciu lat panowania Zygmunta I, żupnikiem olkuskim i chęcińskim, karbarzem wielickim, wielkorządcą zamku krakowskiego i sekretarzem królewskim, zmarły 1567 roku, a wszystkie te godności i urzędy, otrzymał syn jego Ludwik, zmarły dnia 1 września 1576 roku. Dalej rozmaici tu starostowie byli oraz żupnikami tutejszymi, jak Stanisław Dębiński, Prosper Prowana, zmarły d. 20 września 1587 roku, Jan Branicki zmarły 1655 r. i t. d.; to znowuż w latach 1624 i 1630; wymieniony jest Stanisław Gorzechowski podżupnikiem, a w r. 1633 niejaki Stanisław Łowczyk posessorem olbory i gór chęcińskich. Nie podpada przeto wątpliwości, że te dziewięć gór, śród których spokojnie sobie leżą dziś ubogie Chęciny, kryją w swojem łonie skarby, które, od dawna znane, miały czasy świetności; później zaledwie nakład wracały lub też zupełnie były opuszczone, z tej podobno jednej tylko przyczyny, że natura tutejszych kopalń nie była dotąd gruntownie rozpoznana. Najdawniejszy ich opis znajduje się w lustracyi starostwa chęcińskiego z r. 1569, w archiwum głównem Królestwa, z której przekonać się można, że już wtedy stan górnictwa tutejszego był w upadku, gdyż lustratorowie nie w jednem miejscu się wyrażają, „że jest tu wiele skarbów, ale potrzebaby robić i nakładu nie żałować;“ snadź więc była to już odwieczna tego stanu przyczyna. Czy królowa Bona z swoimi Włochami miała jaki wpływ na kopalnie chęcińskie, nie ma żadnych śladów. Ale w czasie bezkrólewia, przed koronacyą Stefana Batorego, Walenty Dębiński, starosta, wnosił, żeby z odkrytych tutaj drogich kruszców bić monetę; wnosić więc ztąd można, że kopalnie były wtedy znowu czynne. Jakie zaś były dalsze ich koleje łatwo zgadnąć; upadały one coraz bardziej, dopóki zupełnie nie zaginęły tak, iż ołów, miedź, srebro, a jak Starowolski chce, przez szczególną życzliwość dla kraju, upatrując to, czego nigdy nie było nawet, i złoto, niegdyś tu znajdujące się, nietylko w kopalniach ale i w pamięci ludzkiej zniknęły. Cóż mówić o owej cudnej zielenicy (zieleni czyli malachicie) i lazurze (błękicie miedzi) bardzo kosztownym, o których wspomina wyżej przytoczona lustracya, chociaż teraz nawet ich tutaj istnienia zaprzeczają nowsi mineralogowie. Piękne jednak okazy zieleni i błękitów miedzi z Miedzianej góry, wielu krajowych zbiorów stanowią ozdobę, a znane są płyty malachitowe szlifowane, które upiększały niegdyś pokoje króla Stanisława Augusta, za generała Soldenhof wydobyte. Podobnież, według Rzączyńskiego, który między wielu bajkami i szacowne źródłowe prawdy umieszczał, za Jana III starosta Bidziński, z lazuru wydobytego z kopalni tutejszych wyrobiony stolik przesłał w darze Innocentemu XI papieżowi (*Auctuar. Hist. Nat.* pag. 65). Z tych wszystkich atoli skarbów zostały Chęcinom jeszcze kopalnie marmurów, w nadzwyczajnej obfitości się znajdujące, ale także w niemniejszem zaniedbaniu. Czy marmurołomy tutejsze znane były i używane w dawnych czasach, niewiadomo. Nie wspominają o nich lustracye z XVI wieku, ale to pewna, że nie w środku XVII stulecia, gdy kopalnie kruszcowe ustawały, zaczęto marmury wydobywać. Lustracya bowiem z r. 1602 przekonywa, że za czasów Zygmunta III kopalnie marmurowe były tu czynne i wydobywano takowe z gór tutejszych, „nakładem i na potrzebę JK. Mości, na ozdobę kościołów i zamków kosztem jego wznoszonych“. „Atoli w tych wszystkich górach, mówi taż lustracya, chociaż marmury są ozdobne, różnej maści, jednak z nich do tych czasów żaden pożytek nie idzie skarbowi JK. Mości, ani staroście.“ Pod tem wyrażeniem się rozumiano dochody pieniężne, gdyż istotnie były one pożyteczne, zważając, iż wszystkie gmachy tak kościelne jako i świeckie, przez Zygmunta III stawiane, przechowały dotąd dowody, iż ich używać umiano; gdy schody, drzwi, futryny u okien, ołtarze i tym podobne części budowli, jeżeli ocalały, są zawsze z marmuru chęcińskiego, nawet częstokroć z umiejętnością rzeźbiarską wykonane. Starowolski pisze, że za jego czasów słynęły marmury chęcińskie, mianowicie w kolorach czarnym i zielonym, których teraz nie wydobywają, jeżeli tylko szanowny polihistor się nie omylił. Wedle świadectwa Opalińskiego, w dziele napisanem przeciwko zarzutom ku Polsce Barklaja, użytek marmurów tak był u nas rozpowszechniony, iż Zygmunt III kazał wykuć w jednej z gór chęcińskich, przedtem Wierzmoniecką zwanej, dwie kolumny 38 stóp wysokie, na których chciał jakieś posągi w Warszawie stawiać (podobno na pamiątkę uśmierzenia rokoszu Żebrzydowskiego), ale nie przyszło do tego, a syn jego Władysław IV, kazawszy je wydobyć, gdy jedna z nich pękła, drugą sprowadził do Warszawy, i na niej dotąd stoi od roku 1643 posąg Zygmunta III na Krakowskiem Przedmieściu; góra zaś na tę pamiątkę dotąd także Zygmuntowską się nazywa. Później z upadkiem wszystkiego w kraju i marmurołomy były zaniechane; wszelako Rzączyński, za Augusta III piszący, wylicza-

jąc odmiany tutejszych marmurów, domniemywać się każe, iż nie były one zupełnie zaniedbane. Jednakże gdy uczony Carossi w r. 1778 zwiedzał Chęciny i pierwszy raz dokładnie opisał, wyliczając wszystkie znane wtedy odmiany marmurów, łomy ich znalazł w zaniechaniu i zniszczeniu, kamienie zaś powierzchownie tylko niekiedy wydobywano. Dopiero w końcu panowania Stanisława Augusta, gdy monarcha łomy tutejsze oglądał, pomyślano o wzniesieniu tego przemysłu w kraju, a król sprowadził usposobionych po temu i biegłych majstrów z Włoch do Czerny i Dębnika, jakiemi byli: w sztuce dobywania Dominik Schianta, do wyrabiania Leonardo Galli i polerowania Edward Gigli; ci pod kierunkiem nadwornego malarza królewskiego Marcellego Bacciarelli, w Chęcinach nauczyli wydobywania i wyrabiania różnych z niego przedmiotów. Król zaś ozdobił nim nawet jednę salę zamkową, ktorą z tego powodu marmurową nazwał. Potem znowu wszystko upadło, aż dopiero w roku 1817, po ustanowieniu głównej dyrekcyi górniczej, w której przewodniczył mąż wysokich zasług minister Tadeusz hrabia Mostowski, za jego szczególnem staraniem urządzono fabrykę marmurów w Chęcinach, składającą się z pilarni o czterech piłach do rżnięcia takowych i polerowni. Otworzono wtedy główne łomy w Słopcu, w górach Zygmuntowskiej, Zelejowej i Okręglicy, i wyrabiać poczęto rozmaite przedmioty. Projektowano także w roku 1820, aby tu założyć szkoły rysunków i snycerzy, sprowadzić do wydobywania z gór ukrytych skarbów ludzi po temu usposobionych i t. p. Wtedy także uczony i gorliwy ten minister rozkazał zdjąć plan tutejszych kopalń. Wszelako komisya rządowa spraw wewnętrznych, zarządzająca górnictwem w 1823, straciła nadzieję wzrostu fabryki marmurów, pod zawiadywaniem ówczasowej dyrekcyi górniczej w Kielcach zostającej, ciągle będąc narażaną na ponoszenie wydatków dla jej utrzymania a żadnej nie mając korzyści. Aby więc takową utrzymać bez potrzeby wydatkowania, połączyła ową fabrykę z więzieniem chęcińskiem i zaprowadziwszy warsztaty w obrębie samego więzienia, wydzierżawiła ją na lat 12 Wincentemu Sokołowskiemu, nadzorcy tego więzienia, pod temi głównemi warunkami, aby fabrykę utrzymywał ciągle czynną, nietylko w stanie w jakim się wówczas znajdowała, lecz owszem starał się o jej udoskonalenie; aby w niej wyrabiane były rzeczy gustowniejsze, więcej sztuki i przemysłu potrzebujące; nadto, aby starał się młodych ludzi krajowców doskonalić, utrzymując ich przy zdatnych po temu majstrach i t. p. Komisya oddała temu dzierżawcy lokal na fabrykę, zapasy materyałów z wszelkiemi rekwizytami górniczemi, modelami, rysunkami, i nietylko nie żądała żadnego czynszu dzierżawnego, ale nadto, oddając ówczasowych majstrów pod dowolny zarząd przedsiębiercy, przydała mu jeszcze 150 więźniów chęcińskich na lat 6 do robót kamieniarskich, z obowiązkiem płacenia 5,000 złp. co rok do kasy tegoż więzienia. Ale przedsiębierca nie dotrzymał kontraktu, robił nie to co mu umowa przepisała, cena wyrobów była zbyt wygórowana i dla kraju nieprzystępna; skutkiem tego fabryka coraz bardziej upadała, aż nareszcie w r. 1833 zupełnie zamkniętą została. W ostatnich czasach nieco się podniosła. L. Zejszner pisał rozprawę: „O dolomitach w paśmie dewońskiem rozpostartem między Ch. a Sandomierzem.“ (Rocz. tow. nauk. krak). W Enc. Org. są wyliczone pod „Chęcinami“ góry dostarczające marmurów. Dobra Ch. dawniej narodowe, obecnie donacyjne Włodzimierza Storożenki, składają sie z m. Chęcin, wsi Nowy młyn, Bugaj, Papiernia Wierzchów, folw. Podzamcze, Bradkowice, Mosty, Bolechowice, Korzecko, Polichna, Rudkowice, Stare Chęciny, Wola Murowana i Wójtostwo. Starostwo Ch. składało się z zamku i miasteczka Ch. tudzież wsi: Baranek, Bolechowice, Bratkowice, Stare Chęciny, Korzecko, Murowana Wola. W 1789 r. czysta intrata wynosiła 17,764 złp. Starostwo to pierwotnie stanowiło uposażenie wdów królewskich; od 16 w. zostawało ciągle w magnackich rodzinach, stanowiąc kość niezgody w razie zawakowania. Szafrańcowie, Dębińscy, Mniszkowie, Branicki, Stefan Czarniecki byli starostami tutejszymi. Ostatnim emfiteutycznym starostą na lat 50 od 1775 r. był Załuski Bogumił, płacił 2806 złp. kwarty. Co do opisu Ch. to po lustracyi z 1569 mamy opis Niemcewicza („Podróże“ 26 str.) i Fr. Maks. Sobieszczańskiego („Wycieczka Archeolog.“ str. 200). Art. napisany na podstawie Enc. Org. i nowszych źródeł. 2.) **Ch.**, wś i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Górzno, od drogi bitej warsz.-lubelsk. odl. w. 3. Rozległość m. 708, w tem pod pługiem 504, łąk 39, lasu w r. 1873 m. 146 i pół, różnych nieużytków m. 18. Grunta i łąki dobre. R. 1827 było tu 13 dm., 104 mk., obecnie 18 dm., 198 mieszk. *Br. Ch.*

Chęciny, wś, pow. mielecki, w par. kat. Rzochów, o 15.7 kil. od Mielca.

Chi..., por. *Chy...*

Chiby, ob. *Chybi*, *Chybie*, *Chyby*.

Chiczewo, ob. *Chyczewo*.

Chil, *Chili*, przysiołek wsi Pława w Galicyi.

Chilczyce, ob. *Chylczyce*.

Chilczyce, wś w pow. mozyrskim, na płd. zachód od Turowa. W pobliżu ciekawe horodyszcze.

Chilczyce (z Boniszynem), wieś, pow. zło-

czowski, leży nad potokiem, który wypływa pod wsią Płuchów, o 2 mile na wschód od Chilczyc, i niedaleko od swego źródła obraca kilka młynków wodnych w Płuchowie, tworzy staw w Strutynie. przepływa przez Złoczów, gdzie był dawniej znaczny staw, teraz spuszczony, tworzy stawek w Poczapach, i pod Pietryczami, wsią o 1 milę na zachód od Chilczyc położoną, wpada do Bugu. Chilczyce leżą o 4.8 kil. na zachód od Złoczowa, w urodzajnej okolicy, obfitującej również w tłuste łąki i mającej w niewielkiej bo pół milowej odległości na północ i południe znaczne lasy. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 325, łąk i ogr. 182, pastw. 172, lasu 86; posiadł. mniejsza roli ornej 689, łąk i ogrodów 289, pastwisk 238 morg. Ludność rzym. kat. 53, greck. kat. 358, izrael. 6: razem 417. Należy do rzym. kat. par. w Złoczowie, gr. kat. parafii w Poczapach. W tej wsi jest szkoła filialna. Właścicielka większej posiadłości Ludwika Dzierzkowska. *B. R.*

Chilice, *Chilino*, ob. *Chylice*, *Chylino*.

Chilimonowskie-siedliszcze, ob. *Borszczówka*, rz.

Chilino, wś, pow. wieliski, dominium hr. Perowskiej i Bułhakowa, rozl. 5003 dzies.

Chilischeny, ob. *Chyliszeny*.

Chilshuette (niem.), ob. *Chyłowo*.

Chimbrycz, osada, powiat nowogradwołyński, gmina miropolska, do dóbr tegoż nazwiska hr. Czapskich należąca; włościan dusz 24, ziemi włośc. 65 dzies. *L. R.*

Chimki, st. poczt. i st. dr. ż. mikołajewskiej, w pow. moskiewskim.

Chimno, wś niewielka w południowo-wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, niedaleko Chołuja (ob.), w gm. pohorelskiej, w 3-im stanie policyjnym, w 1-ym okręgu sądowym.

Chinków, wś, pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Ostrowce. W 1827 r. było tu 8 dm. i 48 mk.

Chinocza, wś, pow. łucki, ma kaplicę katol. parafii Włodzimierzec.

Chinów, 1.) *stary* i *nowy*, wś rządowa, pow. kozienicki, gm. i par. Świerze Górne. Posiada olejarnię. W 1827 r. było tu 25 dm. i 171 mk., obecnie Ch. liczy 50 dm., 418 mk., 846 morg. ziemi włośc. i 6460 morg. leśnego obszaru rządowego. 2.) **Ch.**, ob. *Chynów*.

Chinów, *Chinowje*, *Chynowo*, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej.

Chinowo, ob. *Chynów*.

Chirów, *Chirówka*, ob. *Chyrów*, *Chyrówka*.

Chirzyna, ob. *Chyrzyna*.

Chiślarze, wś, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów.

Chiszowice, ob. *Chyszowice*.

Chitrowo, ob. *Chytrowo*.

Chiżawka, *Chyżawka*, wś, pow. nowogradwołyński, gmina żołobeńska, włościan dusz 116, ziemi włośc. 610 dzies. Niegdyś własność Puławskich, w 1834 r. za długi wzięta przez Johanowych, a od tych nabyta przez Woroniczów; należy do dóbr prawutyńskich Woroniczów. *L. R.*

Chiżna, *Chyżna*, wś, pow. humański, nad niewielką rzeczką wpadającą do Tykicza, o 26 w. odległa od Humania. Mieszk. 1480, wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Należy do Parfiekowa. Duża gorzelnia wyrobu wódki z melasy. Ziemi pierwszorzędnego czarnoziemu 4291 dzies. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Humaniu.

Chiżne, węg. *Chizsne*, wś, w hr. orawskiem (Węg.), w pięknej lecz nieurodzajnej nizinie; kościół katol. parafialny, wielkie pastwiska, kopalnie żelaza, uprawa lnu, płóciennictwo, 1728 mieszk. W tej liczbie 1501 Polaków.

Chiżniki, *Chyżniki*, wś, pow. nowogradwołyński, gminy rajeckiej, włościan dusz 231; mają 608 dzies. ziemi; gruntu dworskiego 642 dz., własność Łozińskich. *L. R.*

Chiżowice, *Chiżówka*, ob. pod *Chy*.

Chiżyńce, *Chyżyńce*, 1.) wś, pow. zwinogródzki, nad rz. Chorobrą, wpadającą do Rosi, o 8 w. od m. Łysianki, o 3 w. od wsi Pisarówki. Wioska rozrzucona na górach, obfituje w sady (śliwki węgierki). Mieszk. 1400 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Należy do bużańskiego klucza hr. Potockiego. Ziemi 1217 dzies. drugorzędnego czarnoziemu pomięszanego z glinką. Zarząd gminny we wsi Żurzyńcach, policyjny i par. katol. w m. Łysiance. Przez grunta wioski przechodzi droga pocztowa ze Zwinogródki do Taraszczy a także niedaleko ode wsi początek tak zwanego Żmijowego wału, ciągnącego się z przerwami aż do Rosi, niewiadomo przez kogo i kiedy sypanego lecz bardzo starożytnego: znaleziono w nim monety rzymskie. Legenda mówi, że wał ten wyorał żmij czyli smok, niegdyś pustoszący te okolice, podstępem złapany przez kowala i wprzężony do pługa. 2.) **Ch.**, wś, pow. winnicki, dusz męz. 351; należała do starostwa winnickiego, dziś rządowa.

Chlaby, wś niewielka w środku pow. pińskiego, w 3-im okr. policyjnym, gm. Lemieszewicze, w miejscowości otoczonej moczarami i niedostępnemi błotami, o 18 w. od Płotnicy odległa. Własność dawniej Butrymowicza, dziś Czajkowskiego, 73 mk. *X. A. M.*

Chlapau (niem.), ob. *Chłapowo*.

Chlastawa, niem. *Chlastawe* i *Klastawe*, 1.) wś, pow. międzyrzecki, 26 dm., 164 mk., 154 ew., 10 kat., 18 analf. Stac. poczt. Dąbrówka (Gross-Dammer) o 4 kil., st. kol. żel. Babimost o 10 kil. 2.) **Ch.**, domin., pow. między-

rzecki, 1447 morg. rozl., 4 dm., 79 mk., 46 ew., 33 kat., 6 analf. *M. St.*

Chlądowo, *Chlędowo* 1.) wś, p. gnieźnieński, 31 mk., wszyscy kat., 11 analf. Stacya poczt. Witkowo. o 4 kil., st. kol. żel. Gniezno o 16 kil. 2.) **Ch.**, domin., pow. gnieźnieński, 1645 morg. rozl., 8 dm., 133 mk., wszyscy kat., 61 analf. *M. St.*

Chlebczyn, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. Sarnaki, szkoła gminna, rozległ. gruntów włościań. m 565, dm. 28, ludn. 366; folwark należy do dóbr Klimczyce (ob.). Gm. Ch., pow. konstantynowski, graniczy z gm. Hołowczyce, Łysów, Kornica i Czuchleby. Zarząd gm. w os. Sarnaki, od Konstantynowa 25 i pół w. odl., s. gm. okr. II Horoszki, st. p. Janów-Siedlecki. W przemyśle: gorzelnia, młyn, olejarnia, tartak, młyn do kosci, wszystkie parowe w Krośniewie (chyba w Gruszniewie czy Hruszniewie?), fabrykacya serów szwajcarskich w Ostromęczynie, cegielnia w Chłopkowie, smolarnia w lesie Kisielewskim; wiatrak, browar, garbarnia, olejarnia z deptakiem w Sarnakach, gorzelnia i młyn par. w Chybowie, gorzelnia w Mężeninie i 17 kuźni; w całej gm. szkoły 2. Ludn. 5320, rozl. 25114 morg. W skład gm. wchodzą: Adamów, Binduga, Budki, Chlebczyn, Chłopków, Chybów, Drobnik, Grzybów, Hruszniew, Górki, Klimczyce, Kuczanka, Kurki, Lipno, Mężenin, Michałów, Mierzwice, Ostromęczyn, Pasieka, Rozwadów, Rybniki, Rzewuski, Sarnaki, Szydłów i Taraski. *Rz.*

Chlebczyn, ob. *Chlebiczyn.*

Chlebicowo, *Chlebsz*, niem. *Klebsch*, *Klepsch*, wś, pow. raciborski, par. katol. Wielkie Hoszyce, ma 615 m. roli ornej, własność włościan. Przed stu laty folw. klarysek opawskich.

Chlebiczyn, *Chlebczyn*, 1.) *polny*, wieś, pow. śniatyński, leży nad rzeką Prutem; przez tę wieś przechodzi kolej żelazna lwowsko-czerniowiecka, której najbliższa stacya znajduje się w Zabłotowie, miasteczku o 1,9 kil. na wschód od Chlebiczyna oddalonem; od Śniatyna oddaloną jest ta wieś na zachód o 3 mile, lecz kolej żelazna idąca z Kołomyi do Śniatyna nadzwyczajnie ułatwia komunikacyą. Przestrzeń posiadłości więk. roli orn. 343, łąk i ogr. 12, past. 64; pos. mniej. roli orn. 580, łąk i ogr. 36, past. 135 morg. Ludność rzym. kat. 30, gr. kat. 534, izrael. 6: razem 570. Należy do rzym. kat. par. w Zabłotowie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy sąsiednia wieś Borszczów z 903 duszami gr. kat. obrządku; parafia ta należy do dekanatu kołomyjskiego. W tej wsi jest szkoła niezreorganizowana. Właściciel posiadłości większej: Robert Radliński. 2.) **Ch.** *leśny*, wieś, pow. kołomyjski, leży nad potokiem Czerniawa, który ma swoje źródło na polach tej wsi, przepływa po pod Obertyn, i na północ od Harasymowa wpada do Dniestru; wieś tę przecinają: kolej żelazna lwowsko-czernowiecka w drodze ze Stanisławowa do Kołomyi, i gościniec rządowy, idący tym samym kierunkiem. Okolica nadzwyczaj urodzajna, kukurydza i tytuń doskonale na polu się udają. Przest. pos. więk. roli orn. 366, łąk i ogr. 100, pastwisk 35, lasu 760; pos. mniej. roli orn. 1209, łąk i ogrod. 263, past. 68. Oddalona od Kołomyi w półn. zach. kierunku o mil 3, od Obertyna w zach. kierunku o 1 milę austr. Ludność rzym. kat. 5, gr. kat. 1389, izrael. 46: razem 1440. Należy do rzym. kat. parafii w Ottyni; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. żukowskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa męska. Właściciel więk. posiadłości: Mikołaj Asłan. *B. R.*

Chlebiotki, *Chlewiotki*, 1.) okolica szlachec. nad jeziorkiem maleszewskiem, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki. par. Zawady. W obrębie jej leżały Ch. Wądołowo (dziś nieistniejące), Ch. stare i Ch. nowe. Ch. stare liczyły w 1827 r. 8 dm. i 58 mk., Ch. nowe zaś 21 dm. i 132 mk. Ch. wspominane są już w dokumentach z 1421 r. (Gloger). Gm. Ch. ludn. 6222, rozl. 12204 morg., s. gm. okr. IV Kołomyja, st. p. Zambrów, urząd gm. we wsi Ożary-Wielkie. W skład gm. wchodzą: Chlebiotki, Cibory, Czochanie-góra, Dobrochy, Góra Strenkowo, Grabowo, Jawory, Konopki, Krzewo, Kurpiki, Łoś-toczyłowo, Maleszewo, Ożarki-Olszanka, Ożary-Wielkie, Rudniki. Świątki-wertyce, Targonie-krytuły, Targonie-Wielkie, T.-Wity, Zalesie, Zambrzyce i Zawady-kościelne. Gm., przeważnie zaludniona drobną szlachtą, w pięciu tylko miejscowościach posiada ludność czysto włościańską, w 13 zaś czysto szlachecką; reszta mięszana włośc. i szlachta. 2.) **Ch.**, wś, pow. pułtuski, gm. Czajki, par. Nasielsk. W 1827 r. było tu 9 dm. i 74 mk. *Br. Ch.*

Chlebiszki, 1.) folw., pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. Ch. wchodziły dawniej w skład rozległego starostwa preńskiego (ob. Preny). Obecnie stanowią donacyą. Znajduje tu się 7 dm. i 138 mk. Gm Ch., ludn. 6495, rozległości 20793 morg., s. gm. okr. IV i st. p. m. Preny o 8 w. W skład gm. wchodzą: Antoniszki, Banioniszki, Binduga, Bograny wś i folw., Bograny-nowe, Budwiecie-Chlebiszki, B.-Michaliszki, B.-nowe, Buchta-nadniemeńska, Chlebiszki, Ch.-nowe, Cichabuda, Czepieliszki, Czudyszki, Czudyszki-młyn, Darżowiecie, Degimy, Degimy-Przylesie, Dąbrowa, Dabrowa nowa, Dąbrowo, Drobinga, Garszwinie, Ginjuny, Girajtyszki, Glińszczyzna, Grajżbuda, Grajżbuda-zaścianek, Gustawszczyzna, Ignacowo, Ingowangi, Iżdagiele, Jabłonowo, Janówka, Jedorajście, Jurgiszki, Kajminy, Kalwieliszki, Kaźmierzowo, Kępiszki, Kłokiszki, Kubielciszki, Lećkiszki, Lepołaty

wś i folw., Lipowa-buda, Meldarzyszki, Mieszkopiewie, Michalin, Moczuny, Mogiszki, Narawkiele, Nowe-Preny, Nowina-Makały, Nowosady, Pietrajtyszki, Pirktowiecie, Podczudyszki, Pojedupie, Pojesie, Pokępiszki, Pokiewliszki, Połajszczota, Pomorgi, Potelwiszki, Powierzchnia, Pożarstwo, Prenowłoki, Preny, Preński młyn, Pudziszki, Raudonupie, Ruda, Rudkiszki, Ryngołowszczyzna, Spryndyszki, Strzelce, Szałtyszki, Szawle, Szawliszki, Szyłowata, Szukucie, Szurupie, Święciowiszki, Trakinie, Wolengiszki i Żarstwo. 2.) **Ch.**, ob. *Budwiecie.* *Br. Ch.*

Chlebna, wś, pow. krośnieński, ma 1125 morg. rozl., w tem 778 m. roli ornej. 47 domów, 296 mieszk., paraf. w Jedliczu, położenie pagórkowate, gleba żytnia, kasa pożyczkowa gminna. *M. M.*

Chlebnice, węg. *Chlebnicze*, wś w hr. orawskiem (Węg.), w wązkiej dolinie, kościół katol. parafialny, młyn wodny; tylko owies tutaj się rodzi; 1259 mieszk. *H. M.*

Chlebów, wś, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Lipce. Ma 19 dm. i 58 mk.

Chlebów, por. *Chlebowo.*

Chlebowice, 1.) *świrskie*, wieś, pow. przemyślański, leży nad potokiem Świrz, o 4,5 kil. na południe od miasteczka Świrz, od Przemyślan oddaloną jest na połud. zachód o $1^1/_2$ mili, od Bóbrki o 1 i pół mili na wschód. Okolica leśna, grunt wilgotny. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 347, łąk i ogr. 122, past. 15, lasu 2267; pos. mniej. roli orn. 1074, łąk i ogr. 432, past. 141, lasu 209. Ludność rzym. kat. 380, gr. kat. 550, izrael. 179: razem 1109. Należy do rzym. kat. parafii w Świrzu, gr. kat. parafią ma w miejscu do której należą filie: Niedzieliska z 200, Świrz z 450, Świrzek 140, Kopań 140 duszami; cała parafia liczy zatem 1470 dusz gr. kat. obrządku i należy do dekanatu bobreckiego. W tej wsi jest szkoła etatowa. Właściciel większej posiadł. Julia hr. Caboga i kilku spółwłaścicieli. 2.) **Ch.** *wielkie*, wś, pow bobrecki, leży przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, której dworzec znajduje się w tej wsi; oddaloną jest od Bóbrki na południowy zachód o 6,6 kil.; przez tę wieś przepływa potok Krywula, którego dolina w tem miejscu ma formę elipsy długiej na 1 a szeroki około pół mili; grunt moczarowaty, na około rozlegają się znaczne lasy. Przes. pos. więk. roli orn. 605, łąk i ogr. 217, past. 76, lasu 1233; posiadł. mniej. roli orn. 2195, łąk i ogr. 475, pastw. 250, lasu 59 m. Ludność rzym. kat. 158, gr. kat. 1452, izrael. 27: razem 1637. Należy do rzym kat. par. w Staremsiole; gr. kat. par. i urząd telegraficzny w miejscu; grec. kat. par. należy do dek. bobreckiego. Wieś ta posiada szkołę etatową i kasę pożyczkową z funduszem zakład. 619 zr. Tamże jest hamernia miedzi. Właściciel więk. posiadł. Alfred hr. Potocki. *B. R.*

Chlebówka, wieś, pow. bohorodczański, nad potokiem Sadzawka, który na południowy zachód od tej wsi na gruntach wsi Rosulna ma swe źródło, a o 1 milę na północ pod wsią Stary Łysiec wpada do Bystrzycy; wieś ta położona na podgórzu karpackiem, w dolinie rzeki Bystrzycy, o 1 milę tylko od samych gór oddalona; z Chlebówki do Bohorodczan jest 9,9 kil. we wsch. kierunku. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 19, łąk i ogr. 8, past. 7, lasu 403; pos. mniej. roli orn. 895, łąk i ogr. 1092, past. 239, lasu 25 morg. Ludność gr. kat. 736, izrael. 59: razem 795. Należy do rzym. kat. par. w Sołotwinie, gr. kat. par. w Sadzawie. Właściciel więk. pos. towarzystwo przemysłowe dla produktów leśnych w Wiedniu.

Chlebowo, 1.) wś, pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Pęcice. 2.) **Ch.**, wś, pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek. Leży o kilka wiorst od m. Turku, 70 osad, przecięciowo 10-morgowych. Wieś ta powstała z rozkolonizowanych dóbr Szadów przed 40 laty. 3.) **Ch.**, wś, pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno. W 1827 r. było tu 9 dm. i 77 mk. 4.) **Ch.** *stare* i *nowe*, wsie włośc., pow. płocki, gm. Łubki, par. Blichowo, o 3 w. od urz. gm., mają 13 dm., 148 mk., 297 m. rozl., 263 m. roli ornej. W r. 1827 było tu 10 dm., 82 mk. 5.) **Ch.**, wś i folw.. pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Karnkowo. W 1827 r. było tu 11 dm., 131 mk., obecnie ma 11 dm., 118 mk.; folw. należy do wsi Karnkowo, liczy 2 dm. 30 mk. 6.) **Ch.**-*Olszewo*, wś, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Żmijewo. *Br. Ch.*

Chlebowo, 1.) folw., pow. obornicki, ob. *Ludomy.* 2.) **Ch.**, wieś, pow. wrzesiński, 30 dm., 401 mk., 28 ew., 373 kat., 198 analf. Stac. poczt. najbliższa Pogorzelica. 3.) **Ch.**, domin., pow. gnieźnieński, 1066 morg. rozl., 5 dm., 84 mk., 9 ew., 75 kat., 49 analf. Stac. poczt. Kłecko o 6 kil., st. kol. żel. Gniezno o 9 kil. *M. St.*

Chlebsz, ob. *Chlebicowo.*

Chlewczany (z Maziarkami i Podołhem), wieś, pow. Rawa ruska, leży śród piasków i lasów, przy gościńcu prywatnym idącym z Żółkwi na Wiązowę, Kulawę, Lubellę, Chlewczany do Bełza. Oddaloną jest na półn. wschód od Rawy ruskiej o 3 mile, od Bełza na połud. zachód. o 1 pół mili, od miasteczka Uhnowa o 1 pół mili na połud. wschód. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 125, łąk i ogr. 286, past, 123, lasu 5478; pos. mniej. roli orn. 1223, łąk i ogr. 2842, past. 645, lasu 5. Ludność rzym. kat. 130, gr. kat. 1372, izrael. 173: razem 1675. Należy do rzym. kat. par. w Bruckenthal (albo Choronów); gr. kat. paraf. ma w miejscu, do której należy wioseczka Choro-

nów ze 156 dusz gr. kat. obrządku; par. ta należy do dekan. uhnowskiego, szkoła etatowa. Właściciel większej posiadłości: Leopoldyna Sroczyńska. *B. R.*

Chlewice, wś, nad rz. Nidą, przy jej źródłach, pow. włoszczowski, gm. Moskorzew, par. Chlewice. Leży przy szosie myszkowsko-jędrzejowskiej, w odległości wiorst 13 od Szczekocin, 54 od Kielc, 60 od Myszkowa, 35 od rz. Nidy, 42 od rz. Pilicy, oraz 22 w. od Jędrzejowa. Posiadają kościół par. drewniany, wystawiony w 1863 r. na miejscu dawnego. Parafia istniała tu już w XV w.; wtedy Ch. były dziedzictwem Odrowążów (Długosz I—18). Ogólne położenie dosyć niskie, w stronie południowo-wschodniej nieco wzgórzyste. Rozległość wynosi morgów 2573, z których na grunta dworskie przypada: gruntów ornych morgów 586, nieużytków morg. 45, lasów morg. 1350 (nabyte Ch. 1876 za rs. 50205); na grunta włościańskie (osad 75) gruntów ornych morg. 583, nieużytków morg. 9; łąki i past. tak dworskie, jak i włościańskie, rozrzucone małymi kawałkami po częściach niskich i mokrych w lasach. Grunta pokościelne 61 m. rozl. Ziemia urodzajna; pszenica i rzepak dobrze się udają. Grunta orne składają się z dwóch warstw, z których górna, rędziniasta, zawiera dużo części wapiennych; warstwa dolna iłowata, nieprzepuszczająca. Lasy przeważnie dębowe, obecnie bardzo zniszczone. Po nizinach i piaskach rośnie niskopienna sosna. W 1827 r. było tu 26 dm. i 279 mk., obecnie ludność Ch. wynosi głów 667 (mężczyzn 315, kobiet 352), domów 58, z których murowanych 5, drewnianych 53. Budowli dwor. drew. 27, mur. 15. Lud w ogóle dosyć zamożny, oprócz roli zajmuje się obróbką drzewa w lasach, oraz furmanieniem do kolei. Mężczyźni ubierają się w białe sukienne kapoty z czerwonemi dosyć misternemi wyszywaniami, oraz w czapki tak zwane magiery. Z zakładów przemysłowych znajdują się: młyn wodny na rzece Nidzie z produkcyą roczną rs. 960; młyn wodny „Średni" na Nidzie z produkcyą roczną rubli 720; piła na Nidzie z produkcyą roczną rs. 162; smolarnia z produkcyą roczną rubli 360 i cegielnia wydająca dobrą cegłę. Par. Ch. dek. włoszczowskiego liczy dusz 883. *Dr. B. i A. Pal.*

Chlewiotki, ob. *Chlebiotki*.

Chlewiska, 1.) wś, pow. konecki, gmina i par. t. n. Dobra Ch. składają się z folwarków Ch. i Smagowa, z wsi Ch., Smagów, Wola Zagrodna, Szkłoby, Zaława, Nadolna, Rusinów, Kochanów, Stefanów, Huta Chlewska, Leszczyny, Hucisko Szkłopskie, Gaworek fryszerka, Młyn Stelmachów, Aleksandrów, wsi Sołtyków, Budki, Borki, Rutków, Antoniów lub Mościska i Majdanki; odległe od Radomia w. 36, od Końskich w. 34, od Szydłowca w. 8, przez territorium droga bita przechodzi; od rzeki Pilicy w. 80. Dobra niniejsze, łącznie z dobrami Pawłów, nabyte przez Marcelego i Zofią małżonków Sołtyk w 1867 za rs. 578,896. Ogólna powierzchnia Chlewisk i Smagowa wynosi m. 13,627; fol. Chlewiska posiada m. 13,427, a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 275, w łąkach m. 93, w pastwiskach m. 16, w lasach m. 12647, w nieużytkach i placach m. 396. Folwark Smagów posiada m. 199, a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 154, w łąkach m. 37, w pastwiskach m. 1, w nieużytkach i placach m. 7; w Chlewiskach budowli dworskich murowanych 10, drewnianych 54; z budowli zasługuje na wzmiankę pałac fundowany przez biskupa Sołtyka, który jest utrzymywany w należytym stanie; w Smagowie budowli dworskich kamiennych 1, drewnianych 9. Dobra posiadają bogate i obfite pokłady rudy żelaznej, dającej wyborny gatunek żelaza, co stanowi źródło bardzo wysokich dochodów. Fabryki i zakłady przemysłowe istnieją: w Aleksandrowie wielki piec, w Stefanowie i Goworku fryszerki, oraz 5 młynów wodnych i tartak. Młyny posiłkują się wodami ze stawów. Kościół parafialny fundacyi podobno 1121 r. (Dunina), odnowiony i powiększony przez biskupa Sołtyka, posiada zabytek oryginalnego obrazu Smuglewicza „Nawiedzenie św. Elżbiety przez Matkę Boską". Par. Ch. dek. koneckiego 5053 dusz liczy. Zakłady żelazne istniały tu od wielu wieków. Trzeci wielki piec zbudowano tu w 1838 roku. W 1875 r. produkcya wynosiła żelaza surowcu 141,170 pud., kutego 113,282 pud., blachy 2,040 pud. W 1877 r. wyrobiono 166,766 pud. surowcu i 138,232 pud. żelaza walcowanego. Zakłady te należą obecnie do F. Narzymskiego. W 1827 r. Ch. miały 51 dm. i 531 mk., obecnie liczą 102 dm., 632 mk. i 701 m. ziemi włośc. Wieś Chlewiska ma osad 100, z uposażeniem ogólnem gruntu m. 719; wieś Sołtyków ma osad 2, gruntu m. 29; wieś Rusinów osad 23, gruntu m. 203; wieś Wola Zagrodna osad 38, gruntu m. 328; wieś Hucisko osad 15, gruntu m. 160; wieś Huta osad 23, gruntu m. 138; wieś Budki osad 40, gruntu m. 238; wś Borki osad 18, gruntu m. 68; wieś Smagów osad 54, gruntu m. 422; wieś Nadolna osad 19, gruntu m. 230; wś Leszczyny osad 4, gruntu m. 42; wieś Aleksandrów osad 19, gruntu m. 559; wieś Rutków osad 8, gruntu m. 35; wieś Antoniów czyli Mościska osad 13, gruntu m. 34; Kochanów osad 27, gruntu m. 253; Stefanków osad 46, gruntu m. 199; Zaława osad 24, gruntu m. 405; Majdanki osad 16, gruntu m. 84; Szkłoby osad 71, gruntu m. 434. Gm. Ch. ludn. 6000, rozległo-

ści 19822; w tem ziemi dwor. 14701 m.; st. p. Szydłowiec, fabryk żelaza 9, fabryk zapałek 1. W skład gm. wchodzą: Aleksandrów, Antonów, Andrzejów, Bendery, Borki, Budki, Chlewiska, Cychrówka, Goworek, Jabłonica, Kochanów, Koszorów, Kuraszowa Wola, Leszczyny, Majdanki, Mędralów, Nadolna, Ostałów, Ostrówek, Pawłów, Romanów, Rudków, Rusinów, Rzuców, Szkłoby, Smagów, Stanisławów, Stefanków, Wandów, Zagrodna-Wola, Zaława i Zawonia. 2.) **Ch.**, folw. i Kownaty folw., pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew; od Siedlec w. 17, od Kałuszyna w. 17, od drogi bitej Mingosy i Broszków w. 8, od st. dr. żel. warsz.-teresp. Kotuń w. 3, od rz. spławnej Liwca w. 30. Nabyte w r. 1872 za rs. 42,300. Rozległość folw. Chlewisk wynosi m. 973, folw. Kownaty m. 446, czyli razem m. 1419, a mianowicie: folw. Chlewiska w gruntach ornych i ogrodach m. 450, w łąkach m. 1, w pastwiskach m. 59, w lasach m. 435, w nieużytkach m. 27, budowli drewnianych 14; folw. Kownaty w gruntach ornych i ogrodach morg. 106, w łąkach m. 116, w pastwiskach m. 41, w lasach m. 176, w placach i nieużytkach m. 12, budowli drewnianych 4. Dawniej do dóbr tych należały wieś Trzemuszka, mająca osad 23, z uposażeniem ogólnem gruntu m. 257, z gruntami na wsi Trzemuszce, z gruntami odprzedanemi pod drogę żel. warsz.-teresp. i z gruntami oddanemi za służebności włościanom wsi Trzemuszka; lecz obecnie posiadają one oddzielne księgi hyp. i tym sposobem realności powyższe nie należą do dóbr Chlewiska. 3.) **Ch.**, wś, pow. lubartowski, gm. Berejów, par. Syrniki. W 1827 r. liczyły 25 dm., 195 mk.

Chlewiska, 1.) wieś, pow. samborski, leży na północ od Sambora, o 11.4 kil.; od stacyi kolei żelaznej naddniestrzańskiej Wojutycze-Nadyby na północy wschód o 1 milę; od wsi Barańczyce na południe o pół mili. Przestrzeń pos. dwor. 136, łąk i ogr. 83, past. 32, lasu 206; pos. mniej. roli orn. 101, łąk i ogr. 17, past. 43 morg. Należy do rzym. kat. par. w Wojutyczach, gr. kat. par. w Barańczycach. 2.) **Ch.** (z Lipiem), wieś, pow. cieszanowski, leży o 3 mile na półn. wschód od Cieszanowa, o $^3/_4$ mili na wschód od Lipska, o milę na wschód od Narola i tyleż od Krupca; bowiem Narol, Lipsko i Krupiec stanowią jakby jednę gminę, tak blisko graniczą jedno obok drugiego. Przest. pos. więk. roli orn. 399, łąk i ogr. 63, past. 32, lasu 398; posiadł. mniej. roli orn. 900, łąk i ogr. 38, past. 76, lasu 402 morg. Wieś ta leży przy gościńcu prywatnym, idąbym z Narola na wschód do gościńca rządowego lwowsko-bełzeckiego, z którym się łączy o pół mili na północny wschód od Lubyczy. Ludność rzym. kat. 330, gr. kat. 259, izrael. 20: razem 609. Należy do rzym. kat. par. w Lipsku, gr. kat. parafii w Krupcu; od komory celnej w Bełzcu oddaloną jest o $^3/_4$ mili na południe. *B. R.*

Chlewiska, niem. *Chlewisk*, kolonia, pow. szamotulski, 2 dm., 18 mk., 3 ew., 15 kat., 6 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. szamotulski, 3877 morg. rozl., 2 miejsc. 1) wieś szl. Chlewiska, 2) folw. Brzeźno; 20 dm., 287 mk., 55 ew., 232 kat., 111 analf. Stac. poczt. Kaźmierz o 2 kil., st. kol. żel. Szamotuły o 10 kil. 3.) **Ch.**, gmina, pow. inowrocławski, 3 miejsc.: 1) domin. Chlewiska, 1131 morg rozl., 2) folw. nal. do probostwa, 3) kolonia Chlewiskie budy; 20 dm., 205 mk.. 65 ew., 136 kat., 4 izrael., 92 analf. Kościół paraf. dekanatu gniewkowskiego. Stac. poczt. Dąbrowa (Louisenfelde) o 2 kil., st. kol. żel. Gniewkowo (Argenau) o 10 kil. *M. St.*

Chlewiska, ob. *Chliwiska.*

Chlewiszcze, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, miała kaplicę b. parafii katol. Mielejczyce.

Chlewki, wś tuż pod Przasnyszem, przy drodze ku Mławie.

Chlewna, wś, pow. wadowicki, o 11 kil. od Wadowic, w par. rzym. kat. Barwałd górny.

Chlewna, ob. *Chworka.*

Chlewnia, wś i folw., pow. błoński, gm. i par. Grodzisk, z attynencyą Dąbrówka i kolonią Czarnolas, odległe od Warszawy w. 28, od Grodziska w. 3, od drogi bitej tarczyńsko-nowogieorgiewskiej w. 1, od fabryki cukru Józefów w. 9. Nabyte w r. 1879 za rs. 110,000. Rozległość ogólna wynosi m. 1086 a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 670, w łąkach m. 204, w pastwiskach m. 6, w lasach m. 180, w nieużytkach m. 26. Budowli dworskich murowanych 3, drewnianych 20; w dobrach znajdują się pokłady marglu, torfu i szlamu. R. 1827 wś Ch. liczyła 25 dm., 213 mk., obecnie ma 242 mk. Wś Chlewnia ma osad 29, uposażonych gruntem w ogóle m. 213. Kolonia Czarny las ma osadników 14, uposażonych w ogóle m. 199. *A. Pal.*

Chlewnoje, wś, pow. zadoński, gub. woroneska, st. poczt., niedaleko Zadońska.

Chlewo, wś, pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, z przyległością Kąblowo; od Kalisza w. 21, od Błaszek w. 8, od drogi bitej łódzko-kaliskiej w 6, od Łodzi w. 70, od rzeki Warty w. 10. Nabyte w r. 1876 za rs. 15,000. Ogólnej powierzchni m. 482 a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 286, w łąkach m. 25, w pastw. 30, w lasach m. 109, w nieużytkach i placach m. 33. Budowli dworskich murowanych 3, drewnianych 6. Znajduje sie tu wiatrak; od cukrowni w Cielcach w. 5. Wieś ma osad 25, uposażonych gruntem w ogóle m. 89. W 1827 r. Ch. liczyło 12 dm., 126 mk. Posiada kościół muro-

wany z XVIII w. Dawniejszy drewniany niewiadomo kiedy był założony. Znajduje się tu cudowny obraz Matki Boskiej, obwieszony licznymi wotami. Par. Ch. dek. kaliskiego 1612 dusz liczy. Filia w Gaci. *A. Pal.*

Chlewo, niem. *Klewe*, 1) gmina, pow. ostrzeszowski, 2 miejsc.: 1) wieś Ch., 2) kolonia Sitków; 36 dm., 356 mk., 40 ew., 316 kat., 85 analf. Stac. poczt. Grabów o 6 kil., st. kol. żel. Ostrzeszów (Schildberg) o 10 kil. 2) **Ch.**, domin.. pow. ostrzeszowski, 2832 morg. rozl.; 15 dm.. 244 mk., 86 ew., 158 kat., 104 analf. Niegdyś własność Macieja Bojanowskiego.

Chlewska wola, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Moskorzew, o 56 w. od Kielc, o 18 od Włoszczowy, o 10 od Szczekocin, o 49 od Myszkowa, o 38 od rz. Nidy. Ogólna ludność 228 głów (mężczyzn 120, kobiet 108). Domów 22 (murowanych 4, drewnianych 18). Ogólna rozległość morg. 1283, a mianowicie gruntów dworskich przypada: gruntów ornych morg. 400, nieużytków morg. 31, lasów morg. 550, pastwisk morg. 89; gruntów włościańskich: gruntów ornych morg. 167, nieużytków morg. 3, lasów morg. 43. Wieś i grunta znajdują się na lekko falistej powierzchni śród lasów. Ziemia urodzajna, rędziniasta, z dolną warstwą iłowatą. Lasy podniszczone, poręby jednak dobrze utrzymane. Lud dosyć zamożny. W Ch. znajduje się pasieka i gorzelnia z roczną produkcyą 225 rubli. Tak w Chlewicach, jako i w Chlewskiej Woli smołę wytapiają w dołach ziemnych, wybrukowanych zwykłym feldspatem. Należy tu jeszcze dodać, że na gruntach Ch. W. znajduje się wspomniany feldspat czyli brukowiec w wielkiej ilości. *Dr. B.* i *A. Pal.*

Chlibów, ob. *Hlibów*.

Chlina, dobra rządowe, pow. olkuski, gm. Poręba Dzierzna, par. Chlina; z przyległościami Wójtostwo Chlina, wś Chlina, wójtostwo Jeżówka; do r. 1856 stanowiły jednę całość z dobrami Wola Libertowska, które nadane zostały jako majorat jenerałowi Uszakow. Ogólna rozległość Chliny z przyległościami wynosi m. 2161. Ch. leży przy trakcie z Wolbromia do Żarnowca. Posiada kościół murowany z XIII w. i szkołę początkową. Poczta w Żarnowcu. W 1827 r. było w Ch. 123 dm., 637 mk. Par. Ch. dek. olkuskiego liczy 2085 parafian. Kościołek tutejszy, bardzo starożytny, ma na belce datę 1292 r. a wedle świadectwa wizyt założony był w 1090 r. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chlinitza, przysiołek Bojan.

Chlipnówka, wś, pow. zwinogródzki, nad rz. Tykiczem, o 5 w. od m. Zwinogródki. Mk. 603 prawosław., 94 katolik., 67 żydów. Cerkiew parafialna i szkółka, ziemi piaszczystej 565 dzies. Założona około 1700 r. (Baliński „Starożytna Polska“ t. 1 str. 1387). Należała niegdyś do zwinogródzkiego starost., obecnie do rządu. Zarząd gminny we wsi Nemoroży, policyjny w m. Łysiance. *Kl. Przed.*

Chlipte (z Chlipecką Wolą), wś, pow. Rudki, leży o 3 mile na zach. od Rudek, a o pół mili na wschód od Krukienic. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 523, łąk i ogr. 178, past. 33, lasu 406; pos. mniej. roli orn. 949, łąk i ogr. 262, past. 27 morg. Ludność rzym. kat. 5, gr. kat. 576, izrael. 8: razem 589. Należy do rzym. kat. par. w Radenicach; gr. kat. par. ma w miejscu, do której należą miejscowości: Sudkowice i Wólka z 439 dusz. gr. kat. obrząd.; parafia ta należy do dekanatu komarniańskiego. Wieś posiada kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 1015 złr. *B. R.*

Chliwiska, *Chlewiska*, rum. *Chlivestie*, wś, pow. kocmański na Bukowinie, o 12 kil. od Kotzmanu, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Chliwny, potok górski, wytryska w obr. gm. Woli michowskiej, w pow. Lisko, w Beskidzie lesistym, w dziale baligrodzkim, tworzącym tutaj dział wodny między Osławą a Hoczewką, w płn. stronie tej gm., na granicy gmin Smolnika, Mikowa, Rabego i tejże Woli, z kilku strużek leśnych, w głębokim (Hłuboki) lesie. Płynie w kier. płd. krętem łożyskiem w głębokim jarze, opływając zachodnie stoki Kraglicy (943 m.), wzdłuż drogi gm., wiodącej z Baligrodu przez Rabę i Wolę michowską, przez główny grzbiet Beskidu lesistego przełęczą (789 m.) do Jabłonki na Węgrzech; poczem paśmistymi łąkami wolskimi zdąża zwartą doliną, nad którą od zach. wznosi się Chliwny wierch (649 m.), a od wsch. Dylec (751.) i Pawlat (651 m.); wpada do Osławy z pr. brz. w samej Woli michowskiej. Wody górskie, rwące, spad nagły; źródła leżą na wys. 800 m. a ujście 550; więc ogólny spad 250 m. na 5 kil. długości biegu. *Br. G.*

Chludnie, okolica szlachecka nad rz. Narwią, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Mały Płock. W obrębie jej leżą Ch. Brzeszczetno lub Brzegietno, Ch. Kupnino i Ch. Waśki lub Waszki. W 1827 r. Brzeszczetno miało 38 dm., 251 mk., Kupnino 7 dm i 64 m. a Waszki 11 dm. i 63 mk. Jestto gniazdo Chludzińskich, wspominane pod 1413 r. (Gloger).

Chludno, 1.) wieś, pow. poznański, 12 dm, 138 mk., 5 ew., 125 kat., 8 żydów, 28 analf. Stac. poczt. w miejscu, stac. kol. żel. Rokietnica o 9 kil. 2.) **Ch.**, domin., pow. poznański, 3761 morg. rol., 2 miejsc: 1) wieś szl. Chludno, 2) folw. Ottowo; 35 dm., 402 mk., 113 ew., 289 kat., 243 analf. Kościół, dawniej parafialny, należy do parafii w Chojnicy, dekan. rogozińskiego. Gorzelnia, młyn parowy. Posiadłość należała w wiekach ubiegłych do panien cystersek w Owińskach, które założyły

i uposażyły kościół parafialny zapewne w XV las XVI wieku. W wieku XVIII wcielono go do kościoła owińskiego. *M. St.*

Chłaniów, folw. z wsią Chłaniów i Chłaniówek, pow. krasnostawski, gm. Zółkiewka, par. Chłaniów, od Lublina w. 49, od Krasnegostawu w. 28, od Szczebrzeszyna w. 14, od Żółkiewki w. 7, od drogi bitej w Izbicy w. 18, od Łukowa w. 120, od rzeki spławnej Wieprza w. 18. Nabyte w r. 1869 za rs. 75,000. Ogólnej powierzchni mają m. 1989, a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 961, w łąkach m. 166, w pastwiskach prętów 277, w lasach m. 730, w nieużytkach i placach m. 130. Budowli dworskich murowanych 2, drewnianych 13. Wieś Chłaniów ma osad 61 z uposażeniem gruntu ogólnem m. 481. Kośc. drew. z XVIII w. 1827 było tu 58 dm., 349 mk. Par. Ch. dekan. krasnostawskiego liczy dusz 1683. *A. Pal.*

Chłaniówek, wś, pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Chłaniów, ma 18 osad włośc., 214 m. gruntu włośc.

Chłapowo, 1.) olędry, pow. średzki, 10 dm., 72 mk., 62 ew., 10 kat., 14 analf. Stac. poczt. najbliższa Nekla o 3 kil. 2.) **Ch.**, domin., pow. średzki, 1666 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) wieś szl. Chłapowo, 2) osada leśna Gierlatowo; 28 dm., 235 mk., 85 ew., 150 kat., 67 analf. Stac. poczt. Giecz o 2 kil., st. kol. żel. Środa o 9 kil. Własność Potworowskich.

Chłapowo, niem. *Chlapau*, wś włośc. nad Bałtykiem, w pow. wejherowskim, st. p. Puck. R. 1359 komtur gdański Wolfram von Baldersheim zamienił prastare prawo polskie na chełmińskie; włók miała podówczas ta wieś 30, z których sołtys otrzymał wolne trzy włóki, od reszty zaś płacono po 14 skotów i 2 kury od włóki krzyżakom, biskupowi za dziesięciny 1 i pół wiardunka pieniędzy. Obecnie Ch. zawiera 84 włók, kat. 270, ewang. 8, domów mieszk. 38, par. Swarzewo, ludność trudni się rybactwem. Przy Ch. znajdują się też znaczne pokłady brunatnego węgla. *Kś. F.*

Chłędowo, ob. *Chlandowo*.

Chłomcze, ob. *Hłomcze*.

Chłop, ob. *Chołop* i *Pszczew*.

Chłopczyce, wieś, pow. Rudki, leży nad rzeką Strwiążem, która o pół mili na południowy wschód od Chłopczyc wpada do Dniestru; o 1/4 mili od tej wsi przechodzi gościniec rządowy, prowadzący z Rudek do Sambora. Wś oddaloną jest o 1 milę na południowy zachód od Rudek. Przestrzeń posiadłości większej roli orn. 351, łąk i ogr. 202, past. 10, lasu 537; pos. mniej roli orn. 612, łąk i ogr. 745, past. 242, lasu 116 morg. Ludność rzym. kat. 130, gr. kat. 218, izrael. 21: razem 369. Należy do rzym. kat. parafii w Rudkach, gr. kat. w Zagórzu. *B. R.*

Chłopia-łąka, wś, nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. i par. Krasnosielc. W 1827 r. było tu 16 dm., 115 mk.; obecnie ma rozl. 630 morg. *Br. Ch.*

Chłopiatyn, wieś, pow. sokalski, o 3 mile na zach od Sokala, a o pół mili na północ od Oserdowa, o milę od suchej granicy między Galicyą a gub. lubelską. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 416, łąk i ogr. 44, past. 10, lasu 33; pos. mniej. roli orn. 535, łąk i ogr. 85, pastw. 17 morg. Ludność rzym. kat 19, gr. kat. 370, izrael. 19: razem 408. Należy do rzym. kat. parafii w Sniatynie, grec. kat. w Oserdowie. W tej wsi jest szkoła filialna. Właściciel większej posiadłości: Teodor Hulimka. *B. R.*

Chłopice, wś, pow. jarosławski, o 8.9 kil. od Jarosławia. Par. rz. kat. dek. pruchnickiego: 1692 wiernych. R. 1786 kośc. niegdyś unicki, oddany przez rząd austr. rz. katolikom; kośc. drew., 1688 zbud.; w lesie cudowny obraz M. B., na którego utrzymanie Józef II przeznaczył po 1200 złp. rocznie. Mają Ch. szkołę filialną. *B. R.*

Chłopków, 1.) wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Mokrelipie. W 1827 r. było tu 68 dm., 400 mk. 2.) **Ch.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, paraf. r. l. Górki, r. gr. Chłopków, okr. sąd. Komarno, rozl. m. 467, 20 dm., 278 mk. W 1827 r. było tu 13 dm. i 137 mk. *Rz.*

Chłopówka, wieś, pow. husiatyński, nad potokiem Tayną, dopływem Zbrucza, oddaloną jest od Husiatyna na północny zachód o 3 mile, od Chorostkowa na wschód o 1/4 mili, od Kopyczyniec na północ o 1 i pół mili. Okolica bardzo urodzajna, podolska. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 697, łąk i ogr. 83, pastw. 15, lasu 6; posiadł. mniej. roli orn. 1483, łąk i ogr. 103, past. 9 morg. Ludność rzym. kat. 520, greck. katolików 502, izraelitów 10: razem 1032. Należy do obudwu parafij w Chorostkowie. W tej wsi jest szkoła etatowa. Właściciel większej posiadłości Zofia Siemińska Lewicka. *B. R.*

Chłopowo, niem. *Kloppowo*, osada w pow. chojnickim, par. Brusy, nad strugą Niechwarz, dopływem Czarnej wody, po prawej stronie; nieco poniżej wpada do Niechwarzy z północy struga Zastawa; obejmuje 387 morg., 4 domy, 40 kat. i ew. 5. *Kś F.*

Chłopy, wś, pow. Rudki, o 2,8 kil. na zachód od Komarna a o 1 1/4 mili na wschód od Rudek, przy gościńcu rządowym idącym ze Lwowa na Lubień, Komarno, Rudki do Sambora, nad potoczkiem Błah, który wpada do kanału wykopanego z Komarna do Dniestru. Przest. pos. więk. roli orn. 844, łąk i ogr. 356, past. 57, lasu 230; pos. mniej. roli orn. 1698, łąk i ogr. 278, past. 286 morg. Okolica płaska, moczarowata. Ludność rzym. kat. 2213, gr. kat.

43, izrael. 45: razem 2301. Należy do obudwu parafij w Komarnie. W tej wsi jest szkoła etatowa. Właściciel więk. posiadł. Kazimierz hr. Lanckoroński. *B. R.*

Chłypnówka, inaczej *Wereski*, wś, pow. zwinogródzki, dawniej w starostwie zwinogródzkiem, o 5 w. od Zwinogródki, nad Tykiczem. Mieszk. prawosł. 720, katol. 65, żydów 60. Ziemi 565 dz., cerkiew parafial. Do tej samej paraf. należą wsie: Murzyńce i Gudzówka; katolicka paraf. w Zwinogródce. Wieś cała otoczona lasami dębowemi, które są własnością dóbr państwa. Wiele rodzin byłej szlachty, dziś prawosławnych, tu mieszka. Zarząd policyjny w Łysiance. *Dr. T. Hr.*

Chłystynówka, wś, pow. czerkaski, nad rz. Olszanką, wpadającą do Dniepru, o 8 w. od m. Horodyszcz. Mieszk. 2060 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna, zbudowana w 1746 r. (Wizyty śmilańskiego dekanatu za r. 1798). Ziemi 4900 dzies., nadzwyczaj górzystej lecz urodzajnej. Należy do ks. Woroncowa. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Śmile. *Kl. Przed.*

Chmajerowice, ob. *Falmirowice*.

Chmarka, ob. *Zadwieja*.

Chmarówka, wś, pow. hajsyński, u zbiegu rz. Udycz z Bohem; dusz męz. 274, ziemi włośc. 478 dz. Należy do Lipkowskich, ob. *Krasnosiółka*.

Chmaryszki, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże, przy trakcie z Maryampola do Wyłkowyszek. R. 1827 r. było tu 16 dm., 204 mk., obecnie 31 dm. i 230 mk. *Br. Ch.*

Chmarzyszki, wś, pow. wilejski, gmina Hermaniszki, majętność zawierająca ziemi 362 dz., z dwu zaściankami Nowikowszczyzną i Bagińszczyzną (nie licząc ziemi włościańskiej); już w pierwszej połowie 16 w. była własnością rodziny Chmarów herbu Krzywda, w posiadaniu której zostaje dotychczas; dawniej (nawet przy schyłku 17 w.) zwana Starzynkami; dla odróżnienia zaś od innych posiadłości okolicznych tegoż nazwania, wspominana w dokumentach pod nazwą Starzynki Chmarzyskie lub w skróceniu Chmarzyszki. Ziemi włośc. 216 dz. Grunta dosyć urodzajne, łąki i pastwiska dobre. Granica gub. mińskiej przerzyna grunta majątku Chmarzyszek; ztąd kilkadziesiąt dzies. ziemi zostaje w obrębie tej ostatniej gub. Od stacyi kolei żelaznej Olechnowicze na linii Libawa-Romny odległość 8 wiorst. *A. Ch.*

Chmelentz, ob. *Chmieleniec*.

Chmelno (niem.), ob. *Chmielno*.

Chmelowken, ob. *Chmielówko*.

Chmiel, wś i folw., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Krzczonów. W 1827 r. Ch. liczył 71 dm. i 220 mk. Donacya Chmiel i Brzostówka z wsiami tejże nazwy. Rozległość nomenklatury Chmiel (w r. 1844) wynosiła m. 3418, zaś Brzostówki m. 2328; razem m. 5746.

Chmiel, wś, pow. Lisko, o 13.2 kil. od Lutowisk, w par. rzym. kat. Polana, z par. gr. kat. w miejscu.

Chmielarze lub *Raków*, wś włośc. i os. karczmarska z leśną, do dóbr Garnek należące, nad rz. Wiercicą, pow. noworadomski, gm. Garnek, par. Mstów. Liczy 42 dm. i 223 mk., rozl. 393 m. *Br. Ch.*

Chmiele, folw., pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród, odległy od Szczuczyna w. 28, od Rajgrodu w. 7, od drogi bitej w. 28, od dr. żel. grajew. w. 14, od rzeki spławnej w. 14. Nabyte w r. 1868 za rs. 8550. Rozległość wynosi m. 211 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 128, łąk m. 38, pastwisk m. 4, lasu m. 34, nieużytków i placów m. 7, budowli drewnianych 7. Osadnik uwłaszczony jest jeden, gruntu m. 2 pr. 159. *A. Pal.*

Chmiele-pogorzele, wieś, pow. ostrowski, gm. Warchoły, par. Rosochate. W 1827 r. było tu 3 dm. i 18 mk.

Chmielek, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowo. Cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. Ch. należy do ordynacyi Zamojskich. W 1827 roku było tu 173 domów i 1198 mieszk. *Br. Ch.*

Chmieleń-wielki, wieś drobnej szlachty, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga mała, ma 360 mk., 44 dm., powierzchni 598 m., w tej liczbie 410 morg. gruntu ornego, przy wsi wiatrak. Roku 1827 było 38 dm., 212 mieszk.

Chmieleniec, niem. *Chmelentz*, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Chmielew, wieś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Korytnica. W 1827 roku było tu 16 dm., 121 mk.; obecnie ma 16 dm., 146 mk. i 732 m. obszaru.

Chmielewko, 1.) wś, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Nasielsk. W 1827 r. było tu 10 dm. i 162 mk. Folw. Ch. z przyległością Ostrowy ma rozl. 483; rzeka Narew przecina territorium dóbr. 2.) **Ch.** Wąsosze, folw. nad strumieniem, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia; 14 dm., 95 mk., obszaru gruntu 431 m., w tem 351 ornego.

Chmielewo, 1.) wieś szlach. i dobra, pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo; z przyległością Chmielewko i wsiami Chmielew i Dzierżgi, odległe od Łomży w. 12, od Miastkowa w. 3, od drogi bitej warsz.-petersb. w. 2, od Czyżewa w. 56, od rzeki Narwi w. 2. Nabyte w 1855 za rs. 13,500. Rozległość wynosi m. 627, a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 379, łąk m. 54, pastwisk m. 30, lasu m. 149, wody m. 3, nieużytków i placów m. 12; budowli murowanych 4, drewnianych 5; znajdują się pokłady torfu. Wieś Chmielew

osad 19, gruntu m. 84; wś Dzierzgi osad 7, m. 2 pr. 48. 2.) **Ch.** (Podbiele), wieś szlach., nad rz. Orz, pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. W 1827 r. było tu 20 dm. i 93 mk. 3.) **Ch.**, wieś włośc., pow. płocki, gm. Rembowo, par. Czerwińsk, nad Wisłą położona, liczy 67 mk., 6 osad włośc., 9 dm. mieszk., powierzchni 213 m.; przy wsi znajduje się karczma i młyn wodny, rządowe. 4.) **Ch.**, folw. pryw. nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Pałuki; 105 m. rozl., 18 mk. R. 1827 było tu 3 dm., 26 mk. 5.) **Ch.** wielkie, folw. nad rzeką bez nazwy, pow. mławski, gm. Mława, par. Grzebsk. W 1827 r. było tu 24 dm. i 114 mk.; obecnie liczy 38 dm., 156 mk., obszaru gruntu 684 m., w tem 428 orn. 6.) **Ch.** małe, folw. nad rz. Orzyc, pow. mławski, gm. Mława, par. Grzebsk, 15 dm., 112 mk., 464 m., w tem 231 ornej, wiatrak. 7.) **Ch.**, wieś rządowa nad rz. Jasionką, pow. ostrowski, gmina i parafia Jasienica, przy trakcie z Ostrowia do Andrzejowa. W 1827 r. było tu 27 dm., 189 mk., obecnie ma 24 dm., 314 mk., 821 m. ziemi ornej włośc. pszennej gleby, łąk 30 m. Fol. należy do donacyi Jasienica generała Kostandy; ma 200 m. ornej ziemi, 36 m. łąk. 8.) **Ch.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny. Ma 4 dm. i 22 mk. *Br. Ch.*

Chmielewo, niem. *Klingbeil*, pow. obornicki, 592 m. rozl., ob. *Łopiszewo.*

Chmielewo, niem. *Hopfenthal*, kolonia, pow. bydgoski, ob. *Mochel.* *M. St.*

Chmielewo, 1) niem. *Chmilewen*, wieś, pow. jańsborski, 2) niem. *Klein-Chmilewen*, dobra tamże i 3) niem. *Chmilewen* lub *Neuendorf*, dobra tamże, wszystkie pod Szymonką, 4.) niem. *Hopfenthal*, folw., pow. węgoborski, pod Kruklankami.

Chmielewszczyzna, wieś nad rz. Czernicą, pow. lipnowski, gm. Osiek, par. Ligowo, liczy 158 mk. należących do drobnej szlachty, w tej liczbie 119 m. ornych, 6 budynków mieszkalnych, 59 mk., t. j. 28 męż. i 31 kob. *F. O.*

Chmielinek, wieś drobnej szlachty, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga mała, nad rzeczką Bystrzycą, posiada 3 dm., 15 mk.

Chmieliniec, to samo co *Chmieleniec* (ob.)

Chmielinko, wieś, pow. bukowski, 91 dm., 678 mk., 479 ew., 199 kat., 56 analf. St. pocztowa najbliższa Lwówek (Neustadt bei Pinne) o 5 kil., st. kol. żel. Buk o 24 kil. *M. St.*

Chmieliska, wieś, pow. skałacki, nad potokiem, który na polach tej wsi ma swe źródło a o 1 i pół mili na wschód pod wsią Mysłowa wpada do Zbrucza. Wieś ta leży na północ od Skałata o 1¼ mili, w urodzajnem Podolu, o 1 milę na wschód od Hałuszczyniec. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej: 753, łąk i ogrodów 6, pastwisk 9, lasu 190; posiadłość mniejsza: roli ornej 2191, łąk i ogrodów 77, pastwisk 46 m. Ludności rz. kat. 773, gr. kat. 528, izraelitów 11: razem 1312. Należy do rz. kat. par. w Hałuszczyńcach; gr. kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu skałackiego (715 dusz), posiada kasę zaliczkową z funduszem zakładowym 1045 złr. *B. R.*

Chmielita, folw., pow. włodawski, gmina Romanów, par. Wisznice.

Chmielkowo, folw., pow. wschowski, ob. *Świerczyn.*

Chmielna, wieś, pow. kijowski, śród lasu, o 8 w. od miasteczka Makarowa. Mieszkańców 280; trudnią się przemysłem leśnym. Ziemi 3937 dzies. Należy do parafii Kolońszczyzny, własność Butowicza.

Chmielna, rz., wpada w pow. kijowskim do rz. Buczy.

Chmielnicka Jurydyka, ob. *Księdzówka.*

Chmielnicki młyn, ob. *Kierpień.*

Chmielniczki, wś, pod Bytowem, w reg. koszalińskiej.

Chmielniczna, szczyt w Karpatach lesistych, niedalko Tołstej, 815 m. wys.

Chmielnik, 1.) miasto, pow. stopnicki, leży w piaszczystej okolicy, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. I i dom przytułku dla starców i kalek, stacyą poczt. Odl. od Warszawy 216 w., od Stopnicy 30 w. Istnieje tu 6 garbarni, zajmujących 45 robotników z produkcyą na 9,496 rs., 1 mydlarnia produkująca za 1320 rs., 4 fabryki sukna włościańskiego z 37 robotnikami i produkcyą na 7325 rs., 1 fabryka machin z 12 robotnikami i produkcyą na 5125 i 1 browar zajmujący 4 ludzi i wyrabiający za 6175 rs. Fabryka maszyn ma swój piec dla topienia surowcu, tokarnię i warsztaty dla wyrobu narzędzi rolniczych. Największa z garbarni według nieurzędowych wykazów produkuje do 13,000 skór rocznie wartości 80750 rs. Dochody miasta wynoszą (1876 r.) 3074 rs., rozchody zaś 2099 rs. W 1827 r. Ch. liczył 197 dm. i 1514 mk., w 1860 r. było 285 dm., w tem 73 murow. i 3488 mk. (w tem 2724 izraelitów). Obecnie 5181 mk. Ch. pamiętny jest krwawą bitwą z Tatarami, stoczoną tu w 1241 r. W 16 w. był dziedzictwem Oleśnickich h. Dębno, za których staraniem królewskim przywilejem w r. 1551 municypalne otrzymał prawa. Pod opieką możnych dziedziców Samuela i Mikołaja Oleśnickich, posiadali tu akatolicy zbór i utrzymywali szkołę. Później miasto przeszło do rąk familii kalwińskiej Głuchowskich, którzy tutejszy zbór aż do roku 1689 utrzymywali. Należał ten zbór do najznaczniejszych i najlepiej uposażonych w Małejpolsce. Ztąd odbywały się tu bardzo często synody prowincyonalne, np. w roku 1644, na którym obrany został na seniora dystryktu lubelskiego sławny Andrzej Węgierski, tudzież

w latach 1650, 1663, 1666 i 1676. W naszych czasach Ch. został własnością rodziny Tańskich. Niewiadomo komu należy przypisać założenie starożytnego kościoła w Ch., wyprzedzać on musi dawnością swoją lokacyą miasta. Kiedy nawa jego upadkiem grozić zaczęła, Ożarowski i Elżbieta z Przebendowskich, jego małżonka, w r. 1732 upatrzywszy dogodniejsze dla wzniesienia nowej świątyni miejsce, węgielny do niej położyli kamień, a wykończył ją zupełnie w roku 1787 Andrzej Moszyński i zaraz w tymże samym roku przez biskupa Wojciecha Boxę Radoszewskiego została poświęconą. Następnie rozrzucono upadającą nawę starego kościoła, a pozostałą część kapłańską przerobiono na kapliczkę, która do dziś dnia stoi. Nowy kościół w Ch., z wzorową utrzymany czystością, ma kilka nagrobków, z pomiędzy których najdawniejszych jest ks. Macieja Bąkiewicza, kanonika wiślickiego, zmarłego w roku 1799. Straszny pożar w dniu 2 sierpnia 1876 r. zniszczył prawie całe miasto. Spaliło się 208 dm. i 416 budynków rozmaitych. Szkoda w zabudowaniach wynosiła 153,204 rs., w rzeczach spalonych 140,000 rs. Z pod Ch. wypływa rzeka Wschodnia. Par. Ch. dek. stopnickiego 2700 dusz liczy. Gmina Ch. należy do sądu gm. okr. I w Chmielniku, od Stopnicy szosą 33 w., drogą zwyczajną 26 w. W gminie istnieje: gorzelni 4, piła wodna 1, wapiarnia 1, cegielnia 1, młynów wodnych 8, z tych 2 amerykańskie. Ludności 4159. Dobra Ch., składające się z folwarków: Łagiewniki, Przededworze i Dezydorów, wsi Łagiewniki, Przededworze, Jasień i Holendry Chłapowskie Chude, są odległe od m. Ch. i stacyi poczt. w. 3, od drogi bitej kielecko-buskiej w. 3, od dr. żel. w Łazach w. 84, od rzeki Nidy w Pińczowie w. 19. Nabyte w r. 1863 za rs. 54,000 (r. 1842 własność b. generała Kaz. Tańskiego), mają ogólnej rozległości m. 2206 a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 977, w łąkach m. 58, w pastwiskach m. 79, w wodach m. 8, w lasach m. 1038, w nieużyt. i placach m. 44. Miastu Ch. dla 376 osad nadano gruntu morg. 1214; wś, Łagiewniki 36 osad, gruntu mórg. 184; Przededworze osad 22, gruntu m. 241; wś Jasień osad 20, gruntu m. 304; wś Holendry Chłapowskie Chude osad 30, gruntu m. 470. 2.) **Ch.**, wieś, i Chmielnik majkowski, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kalisz. W 1827 roku było tu 32 dm., 249 mk. Znaleziono tu cmentarzysko przedhistoryczne. Chmielnik i Tyniec stanowią przedmieścia m. Kalisza i mają ogólnej rozległości dworskiej m. 52; we wsi Tyńcu jedna osada, gruntu m. 2 pr. 121; we wsi Chmielnik 5 osad, m. 2 pr. 181. 3.) **Ch.**, wś, pow. włoszczowski, gm. i par Słupia. 4.) **Ch.**, wś, pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Skibniew, ma 262 m. obszaru. 5.) **Ch.**, wieś, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. 6.) **Ch.** Stary i Nowy, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Wronów, par. Końskawola. 7.) **Ch.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. Wojciechów, par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 30 dm., 148 mk. Folw. Ch. i Góra, z wsiami Ch., Nowy Ch., Góra, Nowa Góra, odległe od Lublina w. 26, od Bełżyc w. 5, od drogi bitej w Kurowie w. 17, od rzeki Wisły w. 18. Nabyte w r. 1867 za rs. 35,700. Rozległość dworska wynosi m. 1264 a mianowice, w gruntach ornych i ogrodach m. 1053, w łąkach m. 20, w lasach m. 157, w nieużytkach i placach m. 34; budowli dworskich murowanych 4, drewnianych 25. Wiatrak. Dobra posiadają pokłady kamienia białego, zwanego opoką, do budowli zdatnego. Wś Ch. osad 53, gruntu m 752; Nowy Chmielnik osad 6, gruntu m. 41; Góra osad 11, gruntu m. 8.); Nowa Góra osad 5, gruntu m. 31. *A. Pal* i *Br. Ch.*

Chmielnik, m. nadetatowe, pow. lityński, nad rzeką Bohem (a raczej na rzece Boh, gdyż w mieście trzy razy przejeżdżać ją potrzeba). Ludności 7787, w tem 3500 izr. Jedno z najstarszych miast na Podolu. W 1448 r. w czasie pobytu Kazimierza Jagielończyka w Kamieńcu otrzymało prawo magdeburskie a Zygmunt I ponowił je. W 1534 r. Jan Tarnowski zamek silnie umocnił i msto wałem opasał. Ponieważ leżało na szlaku tatarskim, często więc było niszczone i często tu staczane były potyczki. Tworzy to ono oddzielne starostwo chmielnickie a starostami: byli Jazłowiecki, Struś, Ossoliński i inni. W 1774 r. Stanisław August, otrzymawszy od rzplitej prawem wieczystem tutejsze starostwo, darował je ks. Józefowi Poniatowskiemu, zostawiając dożywocie S. Ossolińskiemu. Dochód z miasta wynosił 27915 złp., ze starostwa zaś ogółem 141,583 złp. W 1795 starostwo chmielnickie, darowane przez Cesarzową Katarzynę na dziedzictwo ks. Aleksandrowi Bezborodce, dziś należy do hr. Kuszelewa Bezborodki. Dziś miasto źle zabudowane i błotniste, ślady zamku dotąd przetrwały; ma kościół parafialny, oddział pocztowy, 3 cerkwie, 1 kośc., synagogę, 1000 dm. Marczyński utrzymuje, że za jego czasów w początkach teraźniejszego stulecia żyli w tej okolicy potomkowie Bohdana Chmielnickiego. Par. kościół katol. św. Trójcy, z muru odnowiony 1728, na miejscu dawnego z r. 1603. Parafia katol. dekanatu lityńskiego: dusz 2070. Filia w Kożuchowie, kaplica w Kuryłówce. W ogrodzie dominialnym Ch. rośnie *Morus nigra* (*Asclepias syriaca*, aklimatyzowana w Litynie przez dra Stankiewicza). Na 3 dzies. plantacya tytuniu. Około 1820—30 hr. Kuszelew Bezborodko, naówczas posiadacz Ch., zaprowadził tu jedwabnictwo ale dziś zaniedbane. Powiat

chmielnicki w 1530 r. odpowiadał dzisiejszemu lityńskiemu. *Dr. M.*

Chmielnik (z Lisim Kątem, Kołem i Hajdukami), wś, pow. rzeszowski, 3768 m. rozl., w tem 2487 m. roli ornej, 307 dm., 2000 mk., par. w miejscu, dek. rzeszowskiego, istniała już w r. 1421 (liczy 3000 dusz), potwierdził ją zaś nowym przywilejem w r. 1438 Jan z Pilczy Pilecki, kasztelan krakowski, dziedzic Tyczyna; kościół murowany pod wezwaniem św. Bartłomieja wybudował w r. 1745 Stanisław Wacławski, paroch; poświęcił zaś w r. 1753 Wacław Sierakowski bisk. przemyski; kasa pożyczkowa gminna, położenie pagórkowate, gleba żytnia. *M. M.*

Chmielnik, 1.) wś, pow. poznański, 4 dm., 30 mk., 26 ew., 4 kat., 2 analf. 2.) **Ch.**, dominium, pow. poznański, 10,675 morg. rozl.; 7 miejsc.: 1) wieś szlach. Chmielnik, 2) folw.: Dembno, 3) Wielka wieś (Grossdorf), 4) Oranienhof, 5) Tomice, 6) Wytobel, 7) kolonia Tomice; 41 dm., 689 mk., 171 ewang., 518 kat., 189 analf. Posiadłość króla niderlandzkiego. Stacya poczt. Stęszewo o 2 kil., st. kol. żel. Mosina o 11 kil. *M. St.*

Chmielnik, znaczny prawy dopływ Strugu, wpadającego do Wisłoku. Powstaje ze źródlisk leśnych w Hussowskim lesie, na granicy gmin Handzlówki, Zabratówki i Tarnawki. Płynie głębokimi debrami leśnymi na południe między lasami Grabnikiem (do gm. Zabratowki) a Lipnikiem (do Tarnawki), tworząc granicę między Zabratówką a Tarnawką; poczem wszedłszy w obr. gm. Zabratówki, gdzie przyjmuje nazwę Zabratówki, zwraca się na zachód, a potem półn. zach., opływając Grabnik, południową część lasu hussowskiego i zabierając wody od południa, jak Tanecznik potok i od północy; przerzyna Błędową słocińską śród domostw, a następnie gminę Chmielnik, w której od pr. brzegu bierze wody spływające od Woli rafałowskiej i potok Wylewnę; zwraca się poza dworem chmielnickim na połd. zach. i w obr. gm. Kielnarowej wpada z pr. brzegu do Strugu. Długość biegu 19 kil. Liczne potoki i strugi, spływające z sąsiednich stoków, zasilają jego wodę. *Br. G.*

Chmielniki, wieś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 41 w. od Sokółki.

Chmielniki, niem. *Hopfengarten*, 1.) mała kol., nad jeziorem chmielnickiem, pow. bydgoski; 16 dm., 112 mk., 111 ew., 1 kat., 19 analf. 2.) **Ch.**, st. kolei żelaznej poznańsko-bydgoskiej, pow. bydgoski, 28 mk., wszyscy ewang. i niemcy, urzędnicy kol. żel. Stacya ta leży na gruntach przyległej wsi Brzoza. *M. St.*

Chmielno albo *Chmilno*, wieś, pow. brodzki, nad potoczkiem wypływającym pod pobliską na wschód leżącą wioską Niemiłów a o 1 i pół mili na połud. wschód wpadającą pod Stanisławczykiem do Styru, odległą jest od Brodów na półn. zachód o 4 mile, od Łopatyna w tymże kierunku o pół mili, leży śród płaskiej piaszczystej, leśnej okolicy. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 738, łąk i ogr. 353, pastwisk 4, lasu 1423; posiadłość mniejsza: roli ornej 679, łąk i ogr. 508, pastwisk 32 m. Należy do rz. kat. par. w Łopatynie, gr. kat. par. ma w miejscu, która liczy dusz gr. kat. obrządku w Chmielnie samem 722, we filii Niemiłów 572: razem 1294 dusz gr. kat.; należy do dekanatu hołojowskiego. Rzym. katol. jest w Chmielnie 56, izrael. 30, zatem wszystkiej ludności w Chmielnie 808. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 100 złr. Właściciel większej posiadłości Kazimierz Stefan Młodecki. *B. R.*

Chmielno, niem. *Chmelno*, wieś włościańska w powiecie kartuskim, położona w nadzwyczaj uroczej okolicy nad trzema jeziorami: Kłodno, Białe i Rekowe; w pobliżu znajdują się wielkie jeziora: Brodno, Ostrzyce, Trzebnia i około dwie mile długie raduńskie jezioro; przez wszystkie przechodzi rzeka Radunia (ob.); wzgórza po nad jeziorem są po największej części zielonym lasem porosłe. Turyści, mianowicie z Gdańska, często zwiedzają tę okolicę, którą zowią „Szwajcaryą Kaszubską.“ Ważniejsze jest w Ch. w historyi; należy bowiem do najstarszych miejscowości Pomorza. Na wąskim przesmyku między jeziorem Białem i Kłodnem, gdzie teraz wiedzie droga do Kartuz, znajdował się gród prastary, fosami i okopami warowny; dziś jeszcze są po nim znaki, a lud zowie to miejsce „Ogrodziskiem.“ Jest ogólne mniemanie, że z chmielnieńskiego ogrodziska czyli ogrodu wyszli sławni książęta pomorscy, jako to Świętopełkowie, Samborowie, Mestwinowie i inni liczni, którzy następnie nad całem Pomorzem wschodniem zapanowali. Kiedy chmielnieńscy panowie przenieśli się jako książęta do miast znaczniejszych, np. Gdańska, Świecia, Gniewu, Starogrodu, w Chmielnie pozostał podwładny im kasztelan, który całą okolicą pobliższą zarządzał; pierwszy raz jest o nim wzmianka r. 1235; do pomocy miał chorążego, który był dowódzcą w boju, wojskiego do sądu i innych dworzan. Głównym dochodem kasztelana była trzecia ryba z połowu; słowiańscy, pomorscy mieszkańcy dzielili się w XIII wieku na szlachtę, rycerzy i na kmiotków (kmetones). Dopiero krzyżacy znieśli chmielnieńską kasztelanią i przyłączyli ją r. 1390 do pobliskiego Mirachowa. Wieś Chmielno podarował r. 1280 książę Mestwin klasztorowi norbertanek w Żukowie. Kościół w Chmielnie (jak donoszą akta żukowskie) zbudowała księżniczka Damroka, córka Świętopełka, która umarła roku 1223 dnia

25 maja. Był on cały z grubych bali dębowych stawiany, takiemiż nadto gontami zewnątrz poobijany; u góry nad dachem z gontów dębowych miał małą wieżyczkę dębową; po obu stronach były trzy małe okna. W takim stanie przetrwał ten drogi zabytek więcej niż 650 lat; w r. 1845, kiedy budowano nowy teraźniejszy kościół, dawny został, niestety, zupełnie rozebrany. Obecnie liczy Ch. 3936 m. obszaru (w tem 1236 m. jezior), dwie posiadłości folwarkowe, jedno wolne sołectwo, 22 włościańskich gruntów i 42 zagrodników. Mieszkańców jest wszystkich 612, z pomiędzy których katolików 575, ewang. 25, izrael. 12, domów mieszk. 75, szkoła katol. w miejscu. Od Kartuz wynosi odległość 1 milę, od Gdańska około 4 mile. Wysoki wiek tej osady stwierdzają także pogańskie grobowiska, niedawno temu odszukane. Wieś Ch. leży zresztą 555 stóp po nad powierzchnią baltyckiego morza, podczas gdy pobliskie jezioro raduńskie leży 504 stopy wysoko. *Kś. F.*

Chmielonek, wś i folw. z przyległością na Chmieleniu, położone w pow. przasnyskim, gminie i parafii Krzynowłoga mała, ogólna rozległość wynosi m. 510 (1830 r.)

Chmielonko, młyn przy Chmielnie w pow. kartuskim, nad rz. Radunią, która z jeziora Radunia przez wąski przesmyk uchodzi do jeziora Kłodno; należy do Chmielna. *Kś. F.*

Chmielów, 1.) osada, powiat nowomiński, gm. i par. Siennica. 2.) **Ch.**, wś, pow. pińczowski, gm. Sancygniów, par. Działoszyce. Leży pod samymi Działoszycami, przy drodze bitej od Miechowa, odl. od Kielc w. 56, od Pińczowa 21, od Książa Wielk. 17, od Zawiercia 67, od rz. Wisły 21. W 1827 r. było tu 10 dm., 103 mk. Dobra Chmielów składają się z folw.: Chmielów i Szczotkowice, z wsi: Chmielów, Łabędź, Obrytki, Niewitrowice, Szczotkowice i Pociecha. Rozległość dóbr wynosi m. 691, a mianowicie: fol. Chmielów gruntu ornego i ogrodów m. 403, łąk m. 50, pastwisk m. 38, wód m. 5, nieużytków i placów m. 12: razem m. 510; budowli murowanych dworskich 5, drewnianych 5; folwark Szczotkowice gruntu ornego i ogrodów m. 136, łąk 22, pastwisk m. 13, wód m. 3, nieużytków i placów m. 9: razem m. 181; budowli dworskich murowanych 1, drewnianych 5; dobra posiadają młyn posiłkujący się wodami ze stawów i kopalnię gipsu, stanowiącą źródło dochodu. Wieś Chmielów ma 10 osad włośc., gruntu m. 26; wś Łabędź 10 osad, gruntu m. 69; wś Obrytki osada 1, gruntu m. 4 pr. 150; wś Niewitrowice 28 osad, gruntu m. 119; wś Szczotkowice osad 12, gruntu m. 31; wś Pociecha osad 2, gruntu m. 5. 3.) **Ch.**, wieś nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewna. Posiada rudę żelazną, fabrykę wyrobów żelaznych i wielki piec. W 1875 r. wyrobiono żelaza surowcu 50,000 pud. W r. 1827 było tu 38 dm., 221 mk., obecnie ma 42 dm., 315 mk., 545 m. ziemi włośc., 592 m. ziemi dworskiej. 4.) **Ch.**, wś i Chmielówek, wś, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Magnuszew. W 1827 r. było tu 21 dm., 235 mk., obecnie 21 dm. i 173 mk., oraz 236 m. ziemi włośc. 5.) **Ch.**, wieś i folw., nad rzeką Piwonią, pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. Parczew, ma 1878 m. rozl., (w tem 1047 m. dworskiej), glebę żytnią, 32 dm., 221 mk., z tych 56 rz. kat. Rzeka Piwonia dzieli tę wś na część półn., która się zowie „Koroną,“ i na część płd., zwaną „Litwą;“ według podania rzeczka ta stanowiła tu istotnie granicę Korony od Litwy a za dowód tego służyć mają znajdywane w niej duże kamienie, jakoby graniczne. R. 1827 Ch. miał 31 dm., 138 mk. 6.) **Ch.**, wś, pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Czerwonka. Liczy 16 dm., 219 mk. i 308 m. obszaru. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chmielów (z Mogiłami), wieś, pow. tarnobrzeski, 3652 m. rozl., w tem 1302 m. roli ornej a 1113 m. pastwisk, 239 dm., 1469 mk., parafia w Miechocinie, szkoła ludowa 2-klasowa, gorzelnia i cegielnia; położenie równe, gleba piaszczysta. *M. M.*

Chmielowa, wioseczka w pow. winnickim, należała niegdyś do Bykowskich.

Chmielowa, 1.) wieś, pow. horodeński, nad Dniestrem, który w tem miejscu tak krętem płynie korytem, że cała wieś wraz gruntami i znacznemi lasami leży na rodzaju półwyspu, z trzech stron bowiem otacza ją Dniestr, a tylko 4-ta południowo-zachodnia strona jest przesmykiem, którym się można z tego półwyspu suchą nogą wydostać. Wieś ta leży o 2 i pół mili na północ od Horodenki, a o $^3/_4$ mili również na północ od Czernelicy. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 60, pastwisk 3, lasu 422; posiadłość mniejsza 236, łąk i ogr. 5, pastwisk 33 m. Tutejsze brzegi Dniestru obfitują w piękne widoki. Ludności rz. kat. 11, gr. kat. 300, izrael. 21: razem 332. Należy do obudwu parafij w Czernelicy, do której Chmielowa jest właściwie przysiołkiem. 2.) **Ch.**, wieś, pow. złoczowski, leży o 1 milę na północny wschód od Złoczowa, na samym dziale wód między Dniestrem a Bugiem, śród ogromnych lasów ciągnących się od Złoczowa ku granicy rossyjskiego Wołynia; oddaloną jest o 2 mile na południowy wschód od Oleska, a o 3 ćwierci mili od Sassowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 322, łąk i ogr. 1, pastw. 27, lasu 108; posiadłość mniejsza: roli ornej 367, łąk i ogr. 31, pastw. 12, lasu 15 m. Ludności rz. kat. 296, izraelitów 50: razem 346. Należy do obudwu parafij w Sassowie. 3.) **Ch.**, wieś, pow. zaleszczycki, le-

ży na lewym brzegu Dniestru, naprzeciwko Chmielowy w pow. horodeńskim, oddaloną jest o 4 mile na półn. zach. od Zaleszczyk, a o 1 i pół na płd. od Jazłowca w przedniej glebie podolskiej. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 416, łąk i ogr. 15, pastw. 14, lasu 91; posiadłość mniejsza: roli ornej 540, łąk i ogr. 76, pastw. 1 m. Ludności rz. kat. 22, gr. kat. 509, izraelitów 70: razem 601. Należy do rz. kat. par. w Jazłowcu, gr. kat. par. ma w miejscu, z filią Swierszkowice; należy do dek. zaleszczyckiego (wiernych 1067). W tej wsi jest szkoła filialna o 1 nauczycielu. *B. R.*

Chmielowa, strumień, wytryskujący w obr. gm. Kołodziejówki, w pow. tarnopolskim, na gr. z gm. Połapanówką, u połd. podnóża wzgórza Sabaroszczyzny (361 m.); przepływa staw w Kołodziejówce, do którego zlewa się kilka innych strug, spływających z tego wzgórza; następnie przepływa Panasówkę, przybierając od połd. strugę spływającą z Popław (333 m.) i od płn. strugę z pod wzgórza Sabarychy (360 m.); poczem przechodzi w obr. gm. Chodaczkowa, gdzie poniżej kościoła z pr. brzegu wpada do Baworowskej wody czyli Kaczawy. Długość biegu 10 kil. *Br. G.*

Chmielowice, wś, pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Łukawa. W 1827 r. Ch. liczyły 19 dm., 125 mk. Dobra Ch. i Kawczyn lub Kawczyn i Ch., składające się z 2 folwarków tejże nazwy, odległe od Kielc w. 17, od Jędrzejowa w. 24 (droga bita przechodzi przez terytoryum dóbr), od Zawiercia w. 84, od rzeki spławnej Nidy w. 6. Nabyte w r. 1867 za rs. 19,000. Rozległość wynosi w ogóle m. 728, a mianowicie: folw. Kawczyn gruntu ornego i ogrodów m. 178, łąk m. 8, pastwisk m. 22, lasu m. 56, nieużytków i placów m. 6, razem m. 269. Budowli dworskich murowanych 7, drewnianych 1. Folw. Ch. gruntu ornego i ogrodów m. 259, łąk m. 9, pastwisk m. 75, lasu m. 113, nieużytków i placów m. 2, razem m. 458. Budowli dworskich murowanych 3, drewnianych 1, płodozmian zaprowadzony 9-polowy. Dobra obfitują w pokłady wapna i marmuru. Dobra powyższe powstały w r. 1869 z segregacyi dóbr Dębska Wola. *A. Pal.*

Chmielowice, niem. *Chmiellowitz*, wś i dobra, pow. opolski, par. Opole, nad rz. Prószką, przy dr. żel. górno-szląskiej i nad osuszonym stawem Babią łąką (Bablunka). Dobra mają 1133 m. rozl., w tem 852 m. roli ornej, a wś 165 m. rozl. Szkoła ludowa katolicka. W pobliżu leży Prószków.

Chmielowiec, wś, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Kaszewice.

Chmielówka, wś i folw., pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Bakałarzew. Leży o 11 w. od Suwałk. R. 1827 r. było tu 64 dm., 330 mk., obecnie ma 51 dm., 494 mk. *Br. Ch.*

Chmielówka, 1.) wś w pow. sokólskim. gub. grodz., o 14 w. od Sokółki. 2.) **Ch.**, wś. niewielka, w południowo-zachodniej stronie pow. mińskiego, nad rz. Świsłoczą, w górnym jej biegu, gminy zasławskiej, w 2-gim stanie policyjnym (rakowskim), w 4 okręgu sądowym (zasławskim), od Zasławia i stacyi zasławskiej na kolei libawo-romeńskiej o kilka wiorst odległe. *Al. Jel.* 3.) **Ch.**, wś, pow. proskurowski, gm. i parafia Felsztyn, dusz męz. włośc. 374 i 54 jednowor., 642 dz. ziemi włośc., 850 dz. ziemi używalnej właściciela, podzielonej na 3 oddzielne folwarki. Należała do Grabianków, dziś Ludwika Modzelewskiego. *Dr. M.* 4.) **Ch.**, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Postawą, wpadającą do Sobu, o 19 w. od m. Piatyhor. Mieszk. 928, wyznania prawosł., cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi wybornego czarnoziemu 1342 dzies. Należy do Jaworskich; zarząd gminny w Łukaszówce, policyjny w Monastyrzyskach. *Kl. Przed.*

Chmielówka, 1.) wieś, pow. trębowelski, leży przy gościńcu krajowym buczacko-strusowskim, założona śród strusowskich stepów, oddalona od Trembowli o 2 mile na połud. zach., tyleż od Strusowa w trochę więcej południowym kierunku, o 1 milę na wschód od Wiśniowczyka i o 1 milę na północny zachód od Mogielnicy. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 855, łąk i ogr. 224, past. 94; pos. mniej. roli orn. 1101, łąk i ogr. 65, pastw. 5 morg. Ludność rzym. kat. 46, gr. kat. 734, izrael. 14: razem 794. Należy do rzym. kat. parafii w Mogielnicy; gr. kat. paraf. ma w miejscu, do której należy wś Bieniawa z 331 duszami gr. kat. obrządku; ta parafia należy do dekanatu trembowelskiego. W tej wsi znajduje się szkoła etatowa i st. poczt. przy trakcie z Tarnopola do Jazłowca, o 43 kil. od Tarnopola. 2.) **Ch.**, wieś, pow. bohorodczański, leży nad potokiem Chmielówką. Wioska ta, na podgórzu karpackiem położona, przypierająca z północno-zachodniej strony do lasów ciągnących się wzdłuż biegu potoków: Łukawa i Łukawica, dopływów Łomnicy, oddaloną jest 1¼ mili za zachód od Bohorodczan, a o 1 i pół mili na północ od Sołotwiny. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 12, łąk i ogr. 8, past. 4, lasu 258; pos. mn. roli orn. 446, łąk i ogr. 666, past. 92; lasu 550. Ludność gr. kat. 465, izrael. 12: razem 477. Należy do rzym. kat. paraf. w Sołotwinie, gr. kat. parafii w Głębokiem. Właściciel większej posiadłości: towarzystwo przemysłowe dla płodów leśnych w Wiedniu. *B. R.*

Chmielówka, potoczek, wytryska tuż powyżej wsi tej samej nazwy (pow. bohorodczański), z pod lasu Mokrą Sehłą (533 m.) zwanego, i przepływa wieś samym środkiem, a zabrawszy poniżej wsi z lew. brz. potok płynący z pod góry Bani (512 m.), wpada po 3 kil.

biegu do Chuśnika, dopływu Sadzawki. *Br. G.*

Chmielówko, 1.) niem. *Chmelowken*, folw., pow. morąski, st. p. Miłomłyn. 2.) niem. *Chmielowken*, folw., pow. szczycieński, st. pocz. Biskupiec (Bischofsburg).

Chmilewen, ob. *Chmielewo*,

Chmilno, ob. *Chmielno*.

Chmjelow, niem. *Schmellwitz*, wieś na dolnych Łużycach, pod Chociebużem. W r. 1860 założono tu szkołę elementarną. *A. J. P.*

Chmilowken, ob. *Chmielówko*.

Chnetesa, szczyt w Karpatach lesistych między Czarnohorą a Rozrogiem, 1763 m. wys.

Chniszewskie Brzeziny, ob. *Brzeziny*.

Chobanin, wś, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Wieruszów. R. 1827 r. było tu 30 dm., 250 mk.

Chobędza, wś i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołcza. R. 1827 r. było tu 18 dm. i 141 mk., obecnie 22 dm., 215 mk. Wspomina Ch. Długosz (II 39), i wtedy już jak i dziś wraz z pobliską wsią Buk stanowiła jednę posiadłość. Dobra Ch. składają się z folwarku Ch. i Kamienica i dwu wsi tegoż nazwiska, odległe od Kielc w. 76, od Miechowa w. 12, od drogi bitej miechowsko-olkuskiej w. 3, od Zawiercia w. 34. Nabyte w r. 1852 za 18120 rs. Rozległość ogólna m. 906, a mianowicie: folw. Chobendza gruntów ornych i ogrodów m. 472, nieużytków i placów m 30, razem 502; folw. Kamienica gruntu ornego i ogrodów m. 229, lasu m. 169, nieużytków i placów morg. 5, razem morg. 403, budowli dworskich razem z kamienia 13, z drzewa 6. W Ch. osad włośc. 27, gruntu m. 243. *A. Pal.*

Chobie, kol., pow. opolski, par. Szczedrzyk, o 4 mile od Opola, utworzona 1755 r. z folwarku, ma 15 osadników i przysiołek Kuciory, który liczy 12 dm.

Chobielin, 1.) domin., pow. szubiński, 1572 morg. rozl. wraz z folw. należącym do młyna; 5 dm., 98 mk., 47 ew., 51 kat., 51 analf. Stac. poczt. Samoklęsk wielki o 2 i pół kil., stac. kol. żel. Nakło o 8 kil., niegdyś własność J. Hulewicza. 2.) **Ch.**, folw. z młynem, pow. szubiński, 3 dm., 78 mk., 57 ew., 21 kat., 16 analf. *M. St.*

Chobienice, niem. *Koebnitz*, wieś, pow. babimoski nad jez. chobienickiem, które łączy się z jez. wielowiejskiem a więc i z Obrą, 47 dm., 418 mk., 4 ew., 414 kat., 90 analf. Kościół filialny należący do parafii i dekanatu Zbąszynia (Bentschen). 2.) **Ch**, domin., pow. babimoski, 10,174 morg. rozl., 5 miejsc.: 1) wieś szl. Ch., 2) folwarki: Nowina (Heidevorwerk), 3) Tominica, 4) Wojciechowo, 5) Godziszewo, 6) Morgi; 36 dm., 434 mk., 36 ew., 398 kat., 95 analf. Stac. poczt. w miejscu, st. kol. żel. Zbąszyń (Bentschen) o 12 kil. Własność hr. Karola Mielżyńskiego. Pod wsią wykopano młotek kamienny, 48 pierścieni brązowych różnej wielkości, po części jeszcze nie wykończonych, urny, brązową fibulę, przedmioty służące do stroju, żelazne śpilki, żelazną siekierkę. Przedmioty te znajdują się w muzeum tow. przyjaciół nauk poznańskiego. Owczarnia chobienicka należała przed rokiem 1850 do najcelniejszych i najcieńszą wełnę posiadających w w. ks. poznańskiem, i można powiedzieć, że owczarnia w Chobienicach hrabiego Macieja Mielżyńskiego była tem samem dla Poznańskiego czem dla Szląska owczarnia w Kuchelnie księcia Lichnowskiego, a nawet pod każdym względem tej ostatniej bardzo mało ustępowała. Stado dziś liczy około 3000 sztuk.

Chobinie, wś, pow. lepelski, z zarządem gminy marcinowskiej, nad rz. Obolą.

Chobno, wś i dobra we środku pow. rzeczyckiego, nad rz. Wicią, w najgłuchszej onego miejscowości, śród błot i lasów; dobra mają obszaru 9477 morg. i są dziedzictwem Morawskich. *Al. Jel.*

Chobot, wś, pow. nowomiński, gm. Dębe wielkie, par. Długa kościelna. *Br. Ch.*

Chobot, przysiołek Woli Batorskiej.

Chobotowo, stacya drogi żelaznej riazańsko-tambowskiej w gub. tambowskiej.

Choboty, osada, pow. ostrowski, gm. i par. Poręba.

Chobrzany, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Chobrzany. Posiada kościół par. murowany. W 1827 r. było tu 24 dm., 185 mk., obecnie liczy 34 dm., 198 mk., 461 morg. dworsk. i 230 włość. Par. Ch. dek. sandomierskiego 1610 dusz. Zbigniew i Gorgoni Słupeccy, dziedzice tej wsi a bracia świątobliwego Jana Grotta, biskupa krakowskiego, założyli tu w roku 1333 kościół z drzewa modrzewiowego. W r. 1741 zaciągnięto pod niego nowe przyciesi, co gdy tak starożytną budowlę nie na długi czas zabezpieczało, jeden z dziedziców tutejszych, Rej, zapisał sumę 50,000 złotych na budowę nowego kościoła. Spadkobiercy, unieważniwszy ten zapis, przeznaczyli na ten cel złp. 9,000. Ks. Marcin Ciślewicz, ówczesny pleban, oustąpił dziedzicowi Ch., sześcioletnie użytkowanie z wszelkich dziesięcin, a ten zato swoim kosztem kościół z przygotowanych materyałów wystawił. Dawny zaś wtedy rozebrano. Nowy żadnych osobliwości w sobie nie zawiera. Dobra Ch., odległe od Radomia w. 84, od Sandomierza w. 14, od Koprzywnicy w. 5, od Klimontowic w. 7, od drogi bitej sandomiersko-opatowskiej w. 14, od rzeki Wisły w. 6. Nabyte w r. 1872 za rs. 24000. Rozległość wynosi m. 488, a mianowicie: gruntu ornego i ogrodów m. 371, łąk m. 42, pastwisk m. 18,

lasu m. 28, nieużytków i placów m. 29. Budowle murowane 2, z drzewa 5; wś Ch., osad 37, gruntu m. 265. *A. Pal.*

Choc, *Chocisz*, formy dawnego imienia (Chocisław czy Chocimir), od których pochodzą nazwy jak: Chocz, Choceń, Chociw, Chociszew.

Choceń, wś, pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Choceń. Wieś Ch. graniczy z wsiami na północ Smiłowice, na wschód Ząbin i Bodzanów, na południe Janów, na zachód Bożymów i Jarantowice. Od Włocławka odległa 2 i pół mili, od m. Kowala 10 wiorst. Dawniej przy kościele choceńskim stała wieś Chocenkiem zwana, lecz przez właścicieli Ch. włościańskie grunta zostały wykupione, a mieszkania ich zupełnie rozebrane, tak, iż wieś ta znikła zupełnie. Ch. należał do Blizińskich a obecnie posiada go Fryderyk Lange. Obok kościoła, w odległości od niego na 120 prętów, widać ruiny starego zamku. Poza wsią, otoczony błotami stoi na wzgórku, jakoby na wyspie kościół nad jeziorem bożymowickiem zwanem; dla tego przystęp do niego niegdyś był trudny. Dawniejszy kościół był budowany w XIV wieku, drewniany, także pod tytułem św. Idziego i Marcina. Ale z przyczyny niedbalstwa, zbutwiała podłoga, zniszczał i dach tak, iż kościół ruiną groził i kapłan nie mógł w nim Mszy Św. odprawiać. Dopiero 1628 roku niejaki Ząbiński, w młodym wieku wstępujący do klasztoru reformatów, kościołowi choceńskiemu, w którym chrzest św. przyjął, zapisał na dobrach swoich Ząbino 200 złp., który to fundusz ksiądz Jan Gołębowski, miejscowy administrator a proboszcz parafii Sroda, obrócił na restauracyą kościoła. Rozebrawszy kościół stary i już zbutwiały, częścią z pozostałego materyału, częścią z ofiarowanego sobie drzewa przez niejaklego Arnolfa Kryskiego, wybudował 1630 roku nowy kościół, ale i ten 1700 roku tak już był uległ zniszczeniu, iż ówczesny dziedzic Ch. Ludwik Kretkowski zmuszony był w zupełności go wyrestaurować. W tym stanie kościół ów dotrwał aż do dnia dzisiejszego. Ch. posiada fabr. sera, otwartą w 1876 r., wyrabiającą za 7000 rs. rocznie. W 1827 r. było tu 22 dm., 212 mk. Dobra Choceń, składające się z folw. Choceń i Janowo, z należącemi wsiami: Choceń, Janowo i Zakrzewek, są odległe od Warszawy w. 154, od Włocławka w. 20, od Kowala w. 4, od drogi bitej z Kowala do Włocławka w. 8, od rzeki Wisły w. 20. Nabyte w r. 1856 za rs. 49575. Rozległość ogólna m. 1197, a mianowicie: folw. Choceń grunta orne i ogrody m. 520, łąk m. 71, pastwisk m. 3, wody 56, lasu m. 58, nieużytków i placów m. 27: razem m. 735; folw. Janowo grunta orne i ogrody m. 396, łąk m. 48, nieużytki i place m. 18: razem m. 462. Budowli dworskich w folw. Choceń murowanych 7, z drzewa 2; na folw. Janowo budowli murow. 3, z drzewa 5. Płodozmian zaprowadzony 13-polowy; w terytoryum dóbr znajduje się jezioro choceńskie lub bożymowickie, mające m. 56; wieś Choceń osad 54, gruntu m. 199; wś Janowo osad 12, gruntu m. 12; wś Zakrzewek osad 14, gruntu m. 96. Par. Ch. dek. włocławskiego, dawniej kowalskiego, liczy dusz 1670. *Br. Ch., A. Pal.*

Choceń, *Chocień*, wieś, pow. sanocki, par. rz. kat. Krzywe, a gr. kat. Serednie Wielkie, o 17 kil. od Liska.

Chocenek i *Jarantowiczki*, dwa folw., pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Choceń, do których należy wieś Chocenek, odległe od Warszawy w. 162, od Włocławka w. 18, od m. Chodcza w. 7, od Kowala w. 4, od rzeki Wisły w. 18. Nabyte w 1851 za rs. 13950. Rozległość wynosi m. 614, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 438, łąk m. 76, pastwisk m. 11, wód m. 52, lasu m. 16, place i nieużytki m. 20, budowli dworskich murowanych 4, z drzewa 3. Płodozmian zaprowadzony 13-polowy; na terrytoryum dóbr znajdują się pokłady torfu i margiu. Rybołóstwo stanowi źródło dochodu. Dobra powyższe położone są w bliskości 2 gorzelń w Rzeczniowie o w. 4 i Strzygach o w. 7, oraz cukrowni w Ostrowach; skład buraków na stacyi dr. żel. w Kowalu o w. 4; wś Chocenek osad 16, gruntu m. 16.

Choceńka, potok górski, wytryskujący na wschodniej granicy gm. Choceń, w pow. Lisko, płynie na zach., opływając północne stoki góry Gabora (742 m.); poczem zwraca się na północ i w obr. gm. Seredních wielkich po krótkim biegu, bo 4 kil., uchodzi z pr. brz. do Tarnawy. Prąd szybki, wody czyste i górskie. Źródła leżą na wysokości 580 m. npm.; ujście zaś 423 m. Całkowity spad 157 m. na 4 kil., czyli $3^1/_2\,^0/_0$ spadu. *Br. G.*

Chochłuszka, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, odl. o 2 mile od Suwałk, liczy 14 dm., 65 mk.

Chochol, *Chocholigrund*, ob. *Chochoł*.

Chochół, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk.

Chochoł, niem. *Chochol* lub *Friedrichsfelde*, dobra, pow. szczycieński, ze stacyą pocztową i z folw. zwanym Chocholski grąd, niem. Chocholigrund.

Chochołek, młyn, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Domaniew.

Chochołów, wś, pow. kutnowski, gm. i parafia Żychlin, dm. 26, mk. 230; posiadają gruntu żytniego m. 186. *W. W.*

Chochołów, wieś podtatrzańska, na Podhalu nowotarskiem, pow. nowotarski, graniczy od zachodu z Orawą, a zwłaszcza z gm. Suchąhorą i Hładówką; od półn. z Podczerwonem, od wschodu z Cichem, a od połd. z Dzianiszem

i Witowem. Legła ona w zwężonej tutaj dolinie Czarnego Dunajca, na prawym jego brzebu. Od zachodu w południowej części wznosi się wzgórze Krowiarki (905 m.), z kilku zabudowaniami w pobliżu potoku Domagałowego, tworzącego granicę Ch. od Witowa. Wzgórze to zwolna opada ku północy, a północne stoki jego przechodzą w torfiska Borem zwane. Po wschodniej stronie rozpościera się podłużne wzgórze, Ostryszem zwane, które tuż nad Ch. dochodzi do 896 m. npm. Zachodni jego stok do Ch. należący zwie się „Za borki". Czarny Dunajec rozwidla się na kilka ramion, obejmując sobą wielkie kępy drzewiną zarosłe. Most na Cz. D. w Ch., przez który wiedzie droga z Witowa do Ch., wznosi się 774 m. npm. Początek tej wsi nie jest tak dawny; zaledwie sięga końca XVI wieku. Chochołów założył „na dzikim gruncie uczciwy Bartłomiej Chochołowski", za panowania króla Stefana Batorego, za odznaczenie się swoje na wyprawach wojennych sołtysem dziedzicznym mianowany, jak świadczy oryginalny przywilej Zygmunta III w posiadaniu Chochołowian dobrze przechowany. Parafia łacińska dekan. nowotarskiego w miejscu (akta od r. 1776). Do parafii tej należą Kaniówka (1.8 kil.) 350 dusz, Ciche 1240 dusz, Dzianisz (7.5 kil.) 1060 dusz, Witów (3.5 kil.) 665 dusz. Chochołów zaś sam liczy 900 dusz, między nimi 456 męż., 444 kob. Cała parafia liczy 4215 katolików a 40 izrael. Te wsi bowiem tworzą osobną parafią dopiero od r. 1817, poprzednio należały do parafii Czarnego Dunajca. Pierwotny kościołek, drewniany powstać miał około r. 1600; była to właściwie kaplica obrócona na wschód. Z czasem rozszerzono ją tak, iż stanowiła część głównej nawy późniejszego kościołka. Później dobudowano prezbiteryum, a wieżę wystawił r. 1780 miejscowy wikary X Jan Babicki. Rysunek tego starego chochołowskiego kościołka podał nasz artysta-malarz Walery Eliasz w „Wieńcu" (Warszawa, 1872, t. II, str. 902). Kościołek nie mieścił w sobie nic osobliwego. Z pierwotnych jego ozdób zostały 1872 roku jeszcze resztki szafiastego ołtarza, który może jest dawniejszym zabytkiem od czasu założenia tego kościołka, może zkądinąd tu darowany. Jestto kwadratowy obraz, dwa łokcie wysoki i szeroki, na grubo biało-klejowo-gruntowanych deskach namalowana św. Trójca, i zupełnie odpowiedniej wielkości dwa skrzydła; drzwi szerokie po jednym łokciu a wysokości po dwa łokcie na dwa pola podzielone, także tworzą cztery kwadratowe obrazki z życia Chrystusa i Świętych Pańskich. Kościołek ten zdobiły stare lipy; rosły one tu bowiem na wysokości przeszło 770 m. npm. W miejscu tego drewnianego kościołka stanął w pobliżu kościół z kamienia ciosowego w stylu gotyckim zbudowany, poświęcony 14 czerwca 1874 r. Fundatorem jego był ks. Wojciech Błaszyński, proboszcz sidziński, urodzony w Chochołowie z zamożnych górali Józefa i Rozalii Błaszyńskich r. 1806. Począł on zbierać składki w całej okolicy, obracając na ten cel własne dochody i zachęcając do spółudziału w pracy wszystkich parafian. Dnia 17 sierpnia 1853 r. położono kamień węgielny nowej świątyni według planu krakowskiego budowniczego Feliksa Księżarskiego. O ile pozwalały mu obowiązki pasterza dość oddalonej Sidziny, bo o 5 mil od Ch., doglądał osobiście budowy. Do r. 1866 stanęły mury kościelne, wieża i dach miedzią kryty. Gdy właśnie t. r. 11 sierpnia rozbierano rusztowanie wieży, a ks. Błaszyński, według zwyczaju, doglądał tej roboty, ugodzony w głowę spadającą belką padł zabity na miejscu. Po jego śmierci z pozostałych składek prowadził dalej budowę ks. Tomasz Kossek, dawniej wikary chochołowski, a obecnie proboszcz w Ptaszkowej. Kościół ten jest prawdziwą ozdobą Nowotarżczyzny. Kościół zbudowany jest w krzyż; ma trzy nawy. Długość jego od wielkich drzwi do ściany po za ołtarzem wielkim czyni 37 m., szerokość zaś wzdłuż ramion krzyża 22 m., wysokość od posadzki do sklepienia 16.5, a w nawach bocznych 7.5 m. Wieża o trzech kondygnacyach do gałki ma wysokości 47 m. Cała facyata frontowa i wieża, skarpy naokoło kościoła i filary wewnątrz są z ciosowego kamienia, ściany z wapienia, a sklepienia z cegły. Drzwi jest troje, wszystkie w facyacie frontowej. Oprócz nich wiodą do zakrystyi z zewnątrz wprost osobne drzwi. Okien wszystkich 27, z tych 5 mają po 10 m., reszta po 3 m. Kaplica św. Wojciecha ma posadzkę marmurową, a sklepienie pomalowane błękitno ze złoconymi gwiazdami. Jednę ścianę zajmuje ołtarz z dwoma obrazami św. Tomasza i św. Wojciecha w chwili męczeństwa, malowane olejno przez Wojciecha Eliasza (ojca); ścianę z oknem zajmuje ornamentyka malowana, a dwie drugie ściany zajmują freski wykonane r. 1871 przez Walerego Eliasza (syna). Obrazy na ścianie prawdziwe alfresko na świeżym murze wykonane w rozmiarach kolosalnych przedstawiają po jednej stronie scenę z życia św. Wojciecha, patrona księdza fundatora, gdy święty biskup naucza Polaków zasad wiary chrześciańskiej, po drugiej stronie św. Jacek, patron kościoła tegoż, poleca Matce Bożej z Dzieciątkiem Jezus, siedzącej w obłokach, nowy ten dom boży i jej fundatora ks. Wojciecha Błaszyńskiego, klęczącego przed swojem dziełem. Lud chochołowski biedny, bo nieurodzajna ziemia nie zdoła go wyżywić; a dobytek z bydła ledwo go odzieje. Musi zatem szukać zarobku, to jako kamieniarze, to jako pomocnicy wędrown

przy fabrykach budowlanych, jako najemnicy przy kolei żelaznej, zwłaszcza po Węgrzech; to znowu trudnią się furmanką, lub też wreszcie handlują jajami. Chochołów leży o 24 kil. od N. Targu, przy drodze powiatowej, poczta w Czarnym Dunajcu (9 kil.). Gruntów ornych 2027 m., w glebie ubogiej, oraz łąk ogrodów i pastwisk na halach, lasów żadnych. Domów 181. własność gminy. Lud czystej krwi górale tatrzańscy, silnej i pięknej budowy ciała, mający wszystkie zalety i ujemne strony swej rasy: religijni, trzeźwi, pracowici, przemyślni i oszczędni, ale też i bardzo przebiegli i nieco wolnych obyczajów. Ubierają się w sukno własnego wyrobu: brunatna gunia, niedosięgająca kolan, białe spięte spodnie ściągnięte paskiem, sznurowane kyrpcie lub węgierskie buty na nogach, maleńki okrągły kapelusz, koszula po pas spięta pod szyją mosiężną klamrą i toporek w ręku, oto ubiór górala z Chochołową. Ch. zasłynął w r. 1846. Żyje do dziś dnia kilku przywódzców, co siedzieli po twierdzach w więzieniu za krajową sprawę. Tutejszy proboszcz ksiądz Józef Kmietowicz i organista Jan Andrusikiewicz okryli sławą to zakącie podtatrzańskie. Były to postacie mogące służyć drugim za przykład do życia. Pracowali oni spólnie nad oświatą ludu w duchu narodowym i umieli pozyskać zaufanie i miłość swoich parafian. Ze Spilbergu uwolniła ich dopiero amnestya r. 1848. Ob. Wład. Czaplicki: „Pamiętnik;“ Wal. Eliasz, „Illustr. Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic“. Poznań, 1870. Wal. Eliasz, Chochołów w „Wieńcu“ t. II, Warszawa 1872. Moriz Freihh. v. Sala, „Geschichte des Aufstandes vom Jahre 1846“. Wien, 1867. Dr. Aloizy Alth w „Pamiętniku towarzystwa tatrzańskiego“ (1879) opisał wycieczkę do doliny chochołowskiej w lipcu 1878 r. 2.) **Ch.**, przysiołek Hulczy. *M. Ż. S.*, *M. D.* i *Br. G.*

Chochołowski potok, potok tatrzański, w obr gm. Witowa, na Podhalu nowotarskiem. jeden z trzech potoków, tworzących Czarny Dunajec. Wypływa z pod skalistych, północno-wschodnich stoków Wołowca (2066.5 m. Kolbenheyer, 2065.27 Korzistka, 2065 m. specyalna mapa mon. austr. węg. szt. gen. w Wiedniu), wzbijającego się w samym głównym grzbiecie Tatr, a tworzącego p łudniowo-zachodni narożnik Tatr nowotarskich, liptowskich i orawskich. Stąd płynie w kier. płn. wsch. doliną chochołowską, aż do przyjęcia z pr. brz. wód potoku Jarzębczego, nastającego z pod północnych stoków szczytu Jarzębczego, co następuje nieco powyżej szałasu chochołowskiego. Tym sposobem połączony potok Chochołowski płynie na północ, a odbijając się od południowych stóp Bobrowca (ob.), tuż przy polanie chochołowskiej zwraca się na półn.-wschód. Kierunek ten zachowuje aż do połączenia się z potokiem Staroroboclańskim (1035 m.). Ten płynąc z południa na północ ze stoków szczytu Starej-Roboty (ob.), nadaje więc ten kierunek potokowi Chochołowskiemu, który go zachowuje aż do ujścia doń z lew. brz. potoku nastającego z pod północnych stoków góry Krytej. Tutaj zwraca się znowu na północny wschód, płynąc już w tym kierunku aż do połączenia się z potokami Lejowym i Kościeliskim na polanie Rostokami zwanej. Poniżej polany Chochołowskiej wpada do p. Ch. od południa potok Trzydniowiański, nastający z pod północnych stoków Trzydniówki (1760 m. Spec. mapa mon. austr. węg. gen. sztabu w Wiedniu). Na samej zaś polanie Chochołowskiej od zach. wpada do pot. Ch. potok nastający z pod przełęczy między Bobrowcem a Kończystym wierchem, tworzącej przejście (1355 spec. mapa) z dol. Chochołowskiej do dol. Bobrowca. Potok ten według dr. E. Janoty (Przewodnik w wycieczkach na Babią górę, do Tatr i Pienin. Kraków 1860, s. 26) zowie się pot. Chochołowskim. Namienić tu wypada za Drem Janotą, że w ogóle niekiedy dosyć trudno dowiedzieć się dokładnie nazw w Tatrach. Niezbitym dowodem tej niepewności jest właśnie niezgoda co do nomenklatur tych tu potoków, podanych przez L. Zejsznera (Podhale i północna pochyłość Tatrów czyli Tatry polskie w Bibl. War. z r. 1849), E. Janotę, na specyalnej mapie mon. austr. gen. sztabu w Wiedniu, na mapie Galicyi Kummersberga (Sek. 35), na mapie Tatr wydanej przez prof. Kolbenheyera z polecenia węg. tow. karpackiego (Karte der hohen Tatra mit den naechsten Voralpen (1: 100.000), jakoteż na sekcyi H_2 specyalnej mapy Węgier, wydanej w instytucie geograficznym wojskowym wiedeńskim (1870, Aug.; 1: 144.000), jakoteż na mapach komitatów orawskiego i liptowskiego, wydanych w tymże instytucie, (1871; 1: 144.000). Otóż Zejszner uważa za dolinę chochołowską tę dolinę. która od pot. Ch. ciągnie się wprost na południe aż do stóp Wołowca; Janota zaś nazywa p. Ch. ów mały potok, nastający od przełęczy bobrowieckiej, a główny potok, do którego ten uchodzi, aż do połączenia się jego z p. Staroroboclańskim, zowie Jarzębczą. Tak też czytamy na mapie Galicyi Kummersberga (sekc. 35), jakoteż na spec. mapie Mon. Austr. (Z. 9, Col. XXI., gdzie mylnie Jarzębica napisano). Według Zejsznera zaś Jarzębczą jest tylko potok łączący się z potokiem Chochołowskim, powyżej polany Chochołowskiej. Zdanie Zejsznera zgadza się z rzeczywistością. Górale nasi tak zowią te potoki i doliny nad nimi rozpościerające się. Z tego też powodu tego uporządkowania rzeczy trzymałem się tutaj; o czem także przekonałem się naocznie

podczas pobytu mego w Tatrach w r. 1871; wreszcie za tem też przemawia dr. A. Alth. w swojej cennej rozprawie „Wycieczka do doliny Chochołowskiej w lipcu w r. 1878.“ (Pamiętnik tow. tatrz. T. IV 1879. 139—149). Główny więc potok ciągnie się od Wołowca aż do połączenia się z p. Kościeliskim i zowie się p. Chochołowskim. Potoki zaś Jarzębcza, Trzydniowiański i Starorobociański a wreszcie i Lejowy są jego prawymi dopływami. Od połączenia się potoku Ch. i Kościeliskiego nastaje potok zwany Czarnym Dunajcem (ob.). Dr. E. Janota w swoim „Przewodnika w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin, (str. 24 i 25) nadaje, idąc ze mapami katastralnymi tych okolic, potokowi powstałemu z połączenia Jarzębczego i Starorobociańskiego, nazwę Czarnego Dunajca (ob. artytuł Czarny Dunajec). Tę też nazwę znajdujemy na nowej specyalnej mapie mon. austr. węg. Z. 8. Col. XXI i XXII. Na specyalnej zaś mapie Węgier (sekcya H_2), i mapach komitatów liptowskiego i orawskiego, wydanych w instytucie geogr. wojskowym w Wiedniu, dolina tego potoku Ch. nosi nazwę, „doliny Suchej“, a sam potok nazwę „Siwy“, aż do polany Roztok. Nazwę zaś Siwa znachodzimy także na mapie Tatr Kolbenheyera. Na fot. mapie Tatr zamiast Jarzębcza p., czytamy Jasomca p. Z tej nazwy wytworzyła się nazwa Jasenica, którą czytamy na spec. mapie mon. austr. węg. (Z. 9. Col. XXI). Ani Jasomcy ani Jasenicy nie ma. Ma być Jarzębcza. Wzdłuż potoku Ch. rozciąga się dolina Chochołowska. Długość Ch. 11.6 kil. *Br. G.*

Chochoniów, wieś, pow. rohatyński, leży nad potoczkiem, który o ¼ mili od tej wsi na zachód wpada do potoku Bybełka, dopływu Dniestru, w górach brzeżańskich; oddaloną jest od Rohatyna o 4 mile w połud. wsch. kierunku, od Bursztyna o 2 i pół mili na wschód, od Bołszowca o 1¼ mili na półn. wschód, od Kąkolnik o ¾ na północ. wschód. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 76, łąk i ogr. 19, past. 43, lasu 153; pos. mniej. roli orn. 1110, łąk i ogr. 206, past. 73 morg. Ludność rzym. kat. 125, gr. kat. 560, izrael. 22: razem 707. Należy do rzym. kat. paraf. w Kąkolnikach, gr. kat. par. w Dydiatyczach. Należy do dóbr stołowych rzym. kat. arcybiskupstwa lwowskiego. *B. R.*

Chochoniowski, strumyk, w obr. gm. Chochoniowa, w pow. rohatyńskim, wytryska w płd. wsch. jej części, płynie łąkami między wzgórzystemi, dolinką niezbyt szeroką, nad którą od płn. wznosi się Średni garb (362 m.), w kier. płn. zach. i wpada do Bybełki z lew. brz. po 3 kil. biegu. *Br. G.*

Chochorowice, wś, pow. sądecki, o 7 kil. od N. Sącza, w par. rzym. kat. Podegrodzie; mk. 130 kat., ma obszaru gm. 413 m., należy do dóbr starosądeckich, własność konwentu św. Kunegundy panien klarysek.

Chochutwa, *Chochotwa*, *Chuchutwa*, wś, pow. kaniowski, należy do Bohusławia, położona jest po prawej stronie rz. Rosi, przy ujściu strumienia Repjach do Rosi. Ma cerkiew prawosł., fabrykę cukru, liczy mieszkańców prawosł. 940 i katol. 26; o parę wiorst od Chochutwy jest przysiółek Iwka, biorący swą nazwę od drzew iwowych, po większej części tu rosnących; liczy ludności prawosł. ob. pł. 310. Obie te wioski mają ziemi wykopowej 624 dz. Ch. leży o 3 w. od Bohusławia, o 55 w. od Kaniowa. Cukrownia, założona 1859 r., wyrabiała rocznie około 44000 pud. mączki cukrowej ale w ostatnich czasach spaliła się. Ch. należała dawniej do hr. Branickiego, obecnie do „Udziałów“. Zarząd gminny i policyjny w m. Bohusławiu (ob.). *Kl. Przed.*

Chocianowice, wś i karczma, pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice. W 1827 r. było tu 33 dm. i 234 mk., obecnie liczy wraz z os. Chocianowiska 60 dm. i 480 mk.; ziemi włośc. 1145 morg. Należy do dóbr Widzew.

Chocicza, 1.) wieś, pow. wrzesiński, 2 dm., 121 mk., wszyscy kat., 3 analf. Stac. poczt. Września. 2.) **Ch.**, domin., pow. wrzesiński, 1699 morg. rozl., 10 dm., 118 mk., 26 ew., 92 kat., 61 analf. Własność Szeliskiego. 3.) **Ch.**, niem. *Falkstaett*, wieś, pow. pleszewski, 5 dm., 32 mk., wszyscy kat., 8 analf. Stac. poczt. i kolei żel. w miejscu. Ta ostatnia na linii Poznań-Jarocin, ostatnia od Jarocina, o 15.8 kil. od Jarocina. 4.) **Ch.**, domin., pow. pleszewski, 12 dm., 197 mk., 29 ew., 168 kat., 68 analf., 4641 m. rozl. Niegdyś własność Sadowskich. 5.) **Ch.**, domin., pow. średzki, 7 dm., 1457 morg. rozl., 119 mk., wszyscy kat., 53 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Miłosław o 7 kil. *M. St.*

Chociczka, domin., pow. wrzesiński, 1164 morg. rozl., 11 dm., 149 mk., 6 ew., 143 kat., 47 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Września o 3 kil. *M. St.*

Chociebądz, ob. *Kocobędz*.

Chociebuż, właściwie po dolnołużycku *Chosiebuz*, także *Chosiobuz*, po górnołużycku *Khociebuz*, niem. *Cottbus*, *Kottbus*, m. powiat. na Dolnych Łużycach, nad Sprewją, w okręgu regencyi frankfurckiej. Okoliczny lud serbski zwykle nazywa je ogólnem tylko imieniem miasta, „Mjesto“; gdy zaś mówi o innych bliskich miasteczkach używa właściwego nazwiska. Istniało już w wiekach średnich. W połowie XV stulecia Reinhard, pan na Ch., oddał się w opiekę kurfirsta brandenburskiego a ten wkrótce potem nabył na własność Ch. z okolicą. Odtąd wchodzi w skład Marchii brandenburskiej. Charakter miasta zupełnie niemiecki, lubo okolica jest serbską. Mieszkańców 24090, prze-

ważnie Niemców wyznania ewangelickiego. W tej liczbie 1168 wojskowych. Domów 2200. Rozwinięte fabryki sukna. Stacya trzech kolei żelaznych: Zhorjelc-Berlin, Halle-Gubin i Grossenhain-Frankfurt. Dwa kościoły luterańskie; przy jednym z nich nabożeństwo w języku serbskim, głównie dla ludności wiejskiej. Parafia serbska, według zapewnienia pastora Bronisza, wynosi w 1880 r. 4000 osób. Kościół reformowany, katolicki, synagoga. Gimnazyum z biblioteką druków łużyckich, zebraną głównie staraniem dyrektora dra Tschirnera. Co tydzień wychodzi tu „Bramborski serbski Casnik“, jedyne czasopismo w narzeczu dolno-łużyckiem, nakładem i drukiem Brandt'a pod redakcyą Szwjeli. D. 27 maja 1880 r. odbyło się w Ch. pierwsze zebranie dolnołużyckiego oddziału Maticy serbskiej. W pobliżu Ch. leży piękny park księcia Pückler-Muskau. Herb miasta: złoty rak na białem polu. Obszerniej czyt. „Kirchengeschichte der Stadt und Herrschaft Cottbus in der Niederlausitz“, Cottbus 1798 i „Heimatskunde des Kreises Cottbus“, Cottbus 1880. *A. J. Parczewski.*

Chociełowo, niem. *Chotzelow*, wś, pow. lęborski na Pomorzu.

Chocień, ob. *Choceń*.

Chocieszewice, gm. i dom'n., pow. krobski, nad Dobrążną, dopływem Orli, 12,000 morg. rozległości, 9 miejscowości: 1) dominium Chocieszewice, 2) domin. Babkowice, 3) Pempowo, 4) Siedlec, 5) folwarki Anielin, 6) Dąbie, 7) Bielawy, 8) Kościuszkowo, 9) leśnictwo Elęcin; 39 dm., 788 mk., 17 ew., 771 kat., 230 analf. Stac. poczt. Pempowo o 1 kil., stac. kol. żel. Rawicz o 26 kil. Dominium jest własnością ks. Wilhelma Radziwiłła. Tu od n. roku 1880 p. Leon F. Strabowski zaczął wydawać pismo peryodyczne p. t. „Pszczolarz“.

Chocim, dobra w pow. tureckim, gm. Tokary, paraf. Goszczanów, o 35 w. od Kalisza, o 19 w. od Turku, o 7 w. od Dobry, o 20 w. od Morawina, o 72 w. od Kutna, o 8 w. od rz. Warty. Rozległość w ogole morg. n. p. 3420; w tem ziemi ornej dworskiej m. 1140, łąk 240 m., lasu 1200 m., ogrodów, pastwisk i dróg 300 m. Włościanie uwłaszczeni w r. 1864 mają osad 122, posiadających ziemi 540 morg. Dobra te składają się z folw. Chocim, Nowogród i Olesiec lub Wielgopole, oraz z wsi Kaszew, Ziemięcin i Okręglica. Ludność ogólna wynosi głów około 1000. Chocim w począt. XVII w. był własnością Wojciecha z Sienna Sulmowskiego, potem po kądzieli przechodził na rodziny Korycińskich, Pokrzywnickich, Gomolińskich, Czarneckich a w r. 1836 został kupiony przez Józefa Zaborowskiego z Zaborowa i w posiadaniu tej rodziny po mieczu dotąd pozostaje. Ma ładną owczarnię Rambouillet-Negretti, a także owczarnię zarodową Rambouilletów i stadninę koni. Gorzelnia na 50 korcy zacieru dziennie. Wiatrak o 3 gankach. Gospodarstwo od lat 30 płodozmienne 10-polowe. Stawów 8, gospodarstwo rybne. Las podzielony na poręby; kolej 100-letnia. Zagaje z własnych szkółek, dębowe, modrzewiowe, brzozowe, sosnowe, świerkowe. O kurhanach i mogiłach dawnych, będących na terrytoryum tych dóbr, ob. Kaszew i Ziemięcin. Wś Chocim ma osad włośc. 14, gruntu m. 8; wś Okręglica osad 26, gruntu m. 91; wś Ziemięcin osad 54, gruntu m. 160; wś Kaszew osad 28, gruntu m. 152. R. 1827 Ch. liczył 23 dm., 115 mk. *A. Pal.* i *M. Tr.*

Chocim, po turecku *Chut'n*, po rossyjsku *Chotin*, miasto pow. i twierdza w Bessarabii, naprzeciw miasteczka Żwańca i dawnej granicy polskiej, o trzy mile od Kamieńca podolskiego, o 1519 w. od Petersburga, o 269 od Kiszyniewa, na prawym brzegu Dniestru, obecnie ma 19400 mieszkańców, cztery cerkwie, trzy fabryki świec i fabrykę fajek glinianych. Ma też stacyą poczt. i stacyą telegraficzą międzynarodową. Parafia katol. dek. bessarabskiego w Ch. liczy dusz 2136. Kościół pod wezw. św. Mikołaja bisk. został wzniesiony 1863 r. kosztem parafian. Jestto jedyna parafia katolicka w całym powiecie, który zajmuje 3502 w. kw. rozl. Chocim należał niegdyś do Turcyi i jako twierdza graniczna, ważnem był zawsze stanowiskiem w wojnach Polski przeciw muzułmanom. Turcy umocnili go znakomicie w r. 1718, przy pomocy inżenierów francuzkich; pomimo to, po dwakroć przez Rossyan, w latach 1739 i 1769, a przez Austryaków w r. 1788 zdobyty, Turkom zwrócony został. Na mocy traktatu w Bukareście 1812 roku, wraz z całą Bessarabią, ostatecznie został Rossyi ustąpionym. W środkowej fortecy znajduje się cytadela: ściany jej na zewnątrz ozdobione są krzyżami z cegły czerwonej. W niej znajdowała się cerkiew św. Mikołaja, podług podania przez księżnę grecką założona, następnie przez Turków na meczet zamieniona, dziś służy na skład efektów wojskowych. Sławna tu jest studnia na 33 sążni głęboka i wodociągi z czasów tureckich, dostarczające wody czystej. Chocim zasłynął w dziejach naszych dwoma pamiętnemi zwycięztwami: za Zygmunta III w r. 1621 i w 52 lat za Michała Korybuta w r. 1673. Sułtan Osman, rozgniewany napadami Kozaków, wypowiedział wojnę Polsce w tej nadziei, że gdy rozgromi przewagą sił swoich chorągwie nasze, dalszy podbój Europy łatwo mu przyjdzie. Zygmunt III po złożonym sejmie 1620 r. przeznaczył na wodza mającego się zebrać wojska, sławnego zwycięzcę Szwedów pod Kirchholmem, sędziwego Jana Karola Chodkiewicza. Rozesłał król posłów, wzywając monarchów chrze-

ściańskich o pomoc; wszyscy wymówili się różnemi pozorami; papież ówczesny przysłał swoje błogosławieństwo i oświadczył, że jeżeli Polacy zwyciężą, poleci dzień ten święcić w kościele katolickim. Chodkiewicz wezwał w pomoc Lubomirskiego z wojskiem koronnem. Gdy się zebrały szczupłe hufce, ruszono ku Dniestrowi, postanowiono przejść tę rzekę i stanąć pod Chocimem w warownym obozie. Dnia 16 sierpnia po ułożonym moście przeszły wszystkie chorągie, i zastały miasto Chocim puste, bo wszyscy mieszkańcy, widząc na jak krwawą zanosi się walkę, opuścili je śpiesznie. Dogodne wybrał miejsce Chodkiewicz na swój obóz dla okopów, i dobre na stoczenie bitwy. Z jednej strony otaczały je skaliste Dniestru brzegi z padołami i wzgórkami, z drugiej krzewiny i lasy, pełne dróg krętych i wąwozów zatoczystych, zdatnych do zasadzek. Środkiem ciągnęła się równina, sposobna do zwabienia pohańców i starcia się z nimi, nie tak atoli obszerna, aby nieprzyjaciel mógł użyć całej przewagi sił swoich. Tył obozu zasłaniał zamek na wysokiej i przerywanej skale zbudowany, o której krawędzie Dniestr w półkole rozbijał swoje fale. Tu stanął Chodkiewicz z Litwą, przy boku jego były dwie cerkwie ruskie: bliższą drewnianą zajął Denhoff z piechotą i tu się oszańcował; przy murowanej stanął Kochanowski ze swojemi regimentami; przedział pomiędzy nimi zapełniała niemiecka piechota. Plac pozostały ciągnący się ku Dniestrowi zostawiony stanowisku Rusinowskiego z Lissowczykami i Zaporożców. Na prawem skrzydle osadził wojska koronne hetman polny Lubomirski; środek zostawiony dla pułków z królewiczem Władysławem przybyć mających. Po drugim brzegu Dniestru usypany wał z przekopem przy moście i osadzony silnie dla utrzymania z Podolem komunikacyi. Wszystkie miejsca na przykopach uzbrojono w gęste czaty i armaty. Chodkiewicz kazał otrąbić prawo wojenne; subordynacya tak ściśle była zachowaną, że gdy jeden z ochotników, rotmistrza wysyłającego go na czatę nie usłuchał, mówiąc, że pola tylko powinien pilnować, zaraz go ściąć kazano. Przykład ten surowy utrzymał wszystkich w karności i posłuszeństwie. Wieść o ogromnych siłach tureckich nadbiegła do obozu; gdy usłyszał o tem wódz sędziwy, pochwyciwszy rękojeść szabli zawołał: „Ta ich policzy.“ Starowolski pisze, że gdy się rycerstwo frasowało, jakoby wojna długo trwać miała, pocieszał ich Chodkiewicz temi słowy: „Nie bójcie się; skończym ją prędzej niż słoninę waszą zjecie.“ Osman wyruszył 10 czerwca ze Stambułu pośpiesznie, wrzący gniewem, za śmiałe napady Kozaków, którzy na czajkach około Białogrodu, gdzie się ściągała ciężka artylerya, rozgromili Turków lub wysiekli. Uderzyli na Stambuł, zburzyli wieżę Jedykułę, a wracając Dunajem aż pod Galacz, srogie zadali Turkom klęski. Sułtan stanął na czele wojska wynoszącego 300,000, oprócz 100,000 Tatarów, z 260 działami polowemi, nie licząc burzących. Cztery słonie dźwigały namioty cesarskie, 10,000 wielbłądów z bagażami i żywnością, przy każdym z nich na siodle była kopia z proporcem, co dawało pozór jeszcze większego wojska. Zastępy murzynów w turbanach pierwszy raz się ukazały rycerstwu naszemu. Zbliżała się ta ogromna potęga pohańców powoli; z drugiej strony do naszego obozu ściągały posiłki panów i szlachty. Nadciągnęli i oczekiwani kozacy, szablą sobie utorowawszy drogę przez gęste zastępy Tatarów, zajęli wyznaczone stanowisko, pod wodzą dzielnego Piotra Konaszewicza, zwanego Sahajdacznym. Wojsko polskie przeliczone liczyło 30,000 i 30,000 Zaporożców, z któremi Chodkiewicz na 400,000 Turków oczekiwał. Dnia 2 września wielki tuman zapowiadał zbliżanie się Osmana z potężną armią, a wkrótce całe pole i wzgórki zabielały namiotami, między któremi trzy okazałe świetnie się odznaczały. Cesarski czerwony, w pośrodku taboru nad samym Dniestrem, więcej do pysznego pałacu niż namiotu miał podobieństwo; pełno w nim było sal, pokojów drogiemi kobiercami obitych i wysłanych. Baszowie przesadzali się w swoich. Całe to płócienne miasto jaśniało utkwionemi po wierzchołkach gałkami pozłocistemi, albo proporcami i chorągwiami różnych kolorów; przed namiotem sułtana stały owe cztery słonie, co przydźwigały jego namioty, z zawieszonemi na grzbietach dzwonami, dla dawania znaku do poruszeń wojskom. Zbudowano obok wysoką wieżę, aby z niej sułtan mógł patrzeć na obroty swoich w czasie harców i bitew, gdy sam w nich nie brał udziału. U straży tego namiotu stanęli w gęstych zastępach najbitniejsi z całego wojska janczary i spahy. Widok tego ogromu zbrojnych mógł zastraszyć każdego, ale nie rycerstwo polskie i mężnego ich wodza. Gorącą przemową zagrzał ich do walki krwawej, w obronie wiary świętej i miłej ojczyzny. Na wrzawę pohańców i głośne ich dzwony, odpowiedzieli wojownicy nasi pieśnią „Boga rodzica.“ Po kilku walkach morderczych, 3 września przybył królewicz Władysław, a we trzy dni i jego pułki. Dotknięty febrą nie brał żadnego udziału w całej wyprawie, przykuty do łoża; chociaż później sławy niemałej używał za te krwawe prace rycerstwa i wodzów Chodkiewicza i Lubomirskiego. Walka nie ustawała ciągła. Osman po doznawanych klęskach, występował z coraz nowemi zastępami, uderzając na obóz polski, który stał jak mur żelazny, niewzruszony ża-

dnym ciosem. Szczegóły tych bitew gorących, bohaterskich poświęceń, osobną księgę stanowić mogą, dla tego nie możemy ich tu powtarzać. Dość powiedzieć, że nieraz w stanowczej chwili sędziwy Chodkiewicz sam prowadził do boju chorągie swoje i zwycięzkim pogromem rzucał postrach na pohańców. Dumny Osman, poniósłszy wielką klęskę, po gniewie i wściekłości napełniał wspaniały namiot wrzaskliwym płaczem. Chodkiewicz, starością, trudami i chorobą złamany, po ostatni raz zsiadł z konia i zaległ łoże boleści. Schorzałego bohatera złożono na wóz i przewieziono do zamku chocimskiego; mężne rycerstwo cisnęło się do niego, zawodząc rzewliwym płaczem. Tu złożył dnia 23 września buławę z władzą najwyższego hetmaństwa w ręce Lubomirskiego i Bogu duszę oddał. Ukrywano śmierć Chodkiewicza jeszcze, gdy Turcy 28 września straszny szturm przypuścili, i walka morderczа od świtu do zachodu słońca trwała, ale odparci z ogromną stratą zostali. Te klęski, głód w obozie tureckim i zimno, zmusiły sułtana Osmana do zawarcia pokoju, którego i Polacy życzyli sobie, bo brak amunicyi czuć się dawał, gdy zostawała jedna tylko beczka prochu. Stanisław Żurawiński, kasztelan bełzki, i Jakób Sobieski, wojewodzic lubelski (ojciec króla Jana III), wysadzeni jako komisarze Rzeczypospolitej, podpisali warunki pokoju d. 9 października 1621 roku. Główne warunki były: przymierze zaczepne i odporne; Kozacy powstrzymani od napadu granic tureckich być mają, jak nawzajem Tatarzy; granice stałe oznaczone zostaną; na hospodarów wołoskich wybierani będą ludzie baczni i spokojni, którzyby z dawnych wieków królowi polskiemu i Rzeczypospolitej winną oddawali powolność; Chocim zwrócony być ma hospodarom wołoskim; pokój wieczny. — W tych samych miejscach za panowania Michała Korybuta w r. 1673, marszałek i hetman wielki koronny Jan Sobieski odniósł pamiętne zwycięztwo. Dziewiątego listopada stanął z chorągwiami swemi pod warownym obozem tureckim, w którym zawarło się przeszło 30,000 turków, wybór walecznych pohańców. Równo z brzaskiem dnia generał artyleryi Kącki rozpoczął ogień armatni. Książę Dymitr Wiśniowiecki, hetman polny, dowodził prawem skrzydłem, środek trzymał Jabłonowski, wojewoda ruski, lewe skrzydło wiedli hetmani litewscy, piechotę pod same poprowadzili okopy, a konnicę na otwartsze pole. Hetman wielki Sobieski, pierwszy raz i ostatni zsiadłszy z konia, wiódł pieszo z szablą w ręku piechotę. Wprowadziwszy piechotę na okopy, sam dosiadł konia. Długo wahało się zwycięztwo, bo Turcy dzielnie dotrzymywali pola; cały dzień ten trwała zawzięta walka i zdobyto część tylko wałów. Zachód słońca przerwał bitwę. Wiatr mroźny z deszczem i śniegiem bił noc całą na wojsko stojące w szyku pod bronią. Nazajutrz skoro świt, w dzień św. Marcina, rozpoczęto nanowo walkę. Piechota resztę wałów, jakkolwiek z wielką stratą, zdobyła i zrobiła przystęp otwarty dla jazdy. Czekał na to tylko wojewoda Jabłonowski, w 15 chorągwi husarskich wjechał na czele, a dawnym zwyczajem kazawszy złożyć kopie w pół ucha końskiego, skoczył z kopyta na zbite i nieprzełamane dotąd szeregi janczarów. Janczary zasłonili się ostrokołami, ale przesadziły je dzielne rumaki hussaryi. Dotrzymywali pola, dopóki o ich pierś nie zaczęły się kruszyć kopie, których trzask odbijał jakoby grzmot bliski. Hussejn, wódz turecki, pierwszy zemknął; Kijaja, dowódzca janczarów, wskroś w gardło przeszyty kopią i Janisz basza, w piersi ugodzony, zginęli. Padł popłoch na Turków; złamani w ucieczce szukali ocalenia i ginęli w ogólnej już nie bitwie, ale rzezi. Zdobyto obóz cały i bogate łupy. Hetman Sobieski, w namiocie, na papierze i piórem Hussejna, doniósł o zwycięztwie świetnem podkanclerzemu koronnemu. Król Michał Wiśniowiecki już nie żył. Pogrom ten Turków dał koronę Sobieskiemu. Dwa zwycięztwa pod Chocimem były to walki krzyża z pohańcami, cywilizacyi z barbarzyństwem, które podkopały potęgę bisurmańską, a tej ostatni cios zadał tenże sam bohater w dziesięć lat później, w pamiętnej odsieczy Wiednia. Chodkiewicz, Lubomirski i Sobieski: oto bohaterowie chrześciańscy, którzy ocalili Europę od przewagi księżyca. Wyprawę pierwszą chocimską zachowały liczne Dyaryusze, jak Jakóba Sobieskiego i w. i. Naruszewicz w życiu J. K. Chodkiewicza szczegółowo opisał tę walkę krwawą. Wypadek ten znakomity był treścią i utworów poetycznych. Ignacy Krasicki napisał poemat p. n. „Wojna chocimska,“ a w r. 1850 ukazał się prawdziwy poemat bohaterski w X częściach, pod tymże napisem, Wacława Potockiego (Dopełniono z Encykl. Orgelbranda).

Chocimierz, *Chocimirz* (z Sielcem), mko, pow. tłumacki, leży przy gościńcu powiatowym Jezierzańsko-Zabłotowskim (Tyśmienica-Horodenka), nad potokiem Chocimirką, od Tłumacza o 2 mile na południowy wschód, od Obertyna na północ o 1 milę. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 992, łąk i ogr. 199, pastw. 39, lasu 1389; posiadłość mniejsza: roli ornej 2507, łąk i ogr. 393, pastwisk 57 m.; leży w urodzajnej i ciepłej okolicy, na początku Pokucia. Ludności rz. kat. 300, gr. kat. 1627, izraelitów 298: razem 2225. Parafia rzym. katol. założona w 1602 roku przez Wojciecha Chocimierskiego, starostę lubaczowskiego. Do tej parafii należą: Borodyczyn, Bortniki,

Isaków, Piotrów, Siekierczyn, Podwerbce, Puźniki, Żabokruki, Żywaczów. W całej parafii jest rz. kat. 1257, akat. 4, izrael. 284; w Borodyczynie jest kaplica; parafia ta należy do dek. horodeńskiego. Gr. kat. par. należy do dek. żukowskiego, liczy 1516 wiernych. Jest tu szkoła 1-klasowa. W pobliżu tego miasteczka zaszła w 1624 roku bitwa z Tatarami. A. H. Kirkor badał tu jaskinie, mogiły, kurhany, wykopaliska. Opisał czaszki Izydor Kopernicki. Tuż za ogrodem, na wschód od dworu, na zachód od kurhanów, dwie olbrzymie skały malowniczo się wznoszą, prawie równoległe, przedzielone wązkiem przejściem, jakby korytarzem; przy zakończeniu zaś jednej ze skał jest otwór szeroki na pięć metrów, prowadzący do jaskini, zarzuconej znacznemi odłamami skał (Kirkor, Pokucie, str. 8).

Chocimirka, potok, ma leśne źródła na płd.-zach. miasteczka Chocimirza, w okr. horodeńskim, u stóp płn.-wsch. wzgórza Puźnicką zwanego (386 m.), płynie na półn.-wsch. przez Chocimirz, zabierając wody stawów chocimirskich; poczem zwraca się na półd. wsch., opłukując płd. stoki Wilczej góry, wznoszącej się w półn. wsch. stronie nad Chocimirzem do wys. 322 m. npm., dostaje się w obr. gm. Żabokruków, gdzie opływa płd. stoki wzgórza Zabokruków (296 m.), tworząc łuk na półd. wygięty, a przyjąwszy z pr. brzegu potok Okna, zwraca się łąkami na półn. wschód, w którym to kierunku przez gm. Harasimów i Niezwiska zdąża do Dniestru. Nad lewym jego brzegiem przy ujściu, naprzeciw Niezwisek, wznosi się znaczne wzgórze Wiwaczów (317 m.), stromo spadające do Dniestru. Oprócz potoku Okna przybiera z pr. brz. jeszcze wody Czortowca i Woronowa a niegdyś jeszcze Krwawy potok z pod Bałahorówki. Długość biegu 19 kil. *Br. G.*

Chociml, wieś w powiecie witebskim, z kaplicą katolicką witebskiej parafii św. Antoniego.

Chocimów, wś i folw., pow. opatowski, gm. Waśniów, par. Kunów. Posiada gorzelnię. W 1827 r. było tu 13 dm., 83 mk., obecnie liczy 19 dm., 161 mk. Dobra Ch. składają się z folw. Chocimów, Biechów, Świeszkowice, Strupice i Gaj, z wsi: Chocimów, Biechów i Strupice, odległe od Radomia w. 50, od Opatowa w. 24, od Ostrowca w. 8, od drogi bitej suchedniowsko-lubelskiej w. 3, od Wisły w. 50. Rozległość dóbr wynosi m. 1575, a mianowicie: folw. Chocimów grunta orne i ogrody m. 349, łąk m. 9, pastwisk m. 23, lasu m. 133, nieużytki i place m. 13: razem m. 527. Płodozmian 14-polowy. Budowli dworskich murowanych 5, z drzewa 15. Folw. Biechow grunta orne i ogrody m. 249, łąk m. 1, zarośli m. 13, nieużytki i place m. 17: razem m. 380, płodozmian 4-polowy. Budowli murowanych 5, z drzewa 6. Folw. Swieszkowice grunta orne i ogrody m. 344, łąk m. 10, pastwisk m. 1, nieużytki i place m. 9: razem m. 364; płodozmian 4-polowy, budowli dworskich murowanych 2, z drzewa 6; folw. Strupice grunta orne i ogrody m. 303, łąk m. 25, nieużytki i place m. 8: razem m. 336; płodozmian 4-polowy. Budowli murowanych 1, z drzewa 7. Folw. Gaj grunta orne i ogrody m. 60, łąk m. 4, nieużytki i place m. 4: razem m. 68. Płodozmian 4-polowy. budowli z drzewa 3. Wieś Chocimów osad 11, gruntu m. 188; wś Biechów osad 6, gruntu m. 138; wś Strupice osad 24, gruntu m. 426. *A. Pal.*

Chocimsk, mała mieścina na samej granicy gub. smoleńskiej, pow. klimowicki. Należała niegdyś do starostwa krzyczewskiego; późniejsi dziedzice Hołyńscy fundowali tu kaplicę katolicką. Starożytne, bo wspominane w akcie wstąpienia na tron Świdrygiełły.

Chocin, *Chotin*, wś, pow. rówieński, z kaplicą katol. parafii Równe.

Chocin, wieś, pow. kałuski, leży nad rzeką Łomnicą, przy kolei żelaznej Arcyksięcia Albrechta i przy gościńcu stryjsko-stanisławowskim, o ćwierć mili na wschód od Kałusza. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 245, łąk i ogr. 31, pastw. 93; pos. mn.: roli ornej: 591, łąk i ogr. 249, pastw. 145 m. Okolica piękna, gdyż dolina Łomnicy należy do najładniejszych na podgórzu wschodniem galicyjskiem, ziemia więcej trawom pastew. niż zbożu sprzyjająca. Ludności rz. kat. 85, gr. kat. 870, izrael. 54: razem 1009. Należy do rz. kat. parafii w Kałuszu, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy miejscowość Zagórze, 354 dusz gr. kat. obrząd.; par. ta należy do dek. kałuskiego. Wieś ta ma szkołę niezreorganizowaną i kasę pożycz. z funduszem zakł. 287 złr. Są tu okazałe ruiny starożytnego zamku. *B. R.*

Chocina, *Chocin*, niem. *Chotzen Fluss*, rzeczka w Prusach Zachodnich, początek bierze przy Wierzchocinie (Oberchotzen) w powiecie człuchowskim, płynie w kierunku południowowschodnim przy podleśnictwie Borowy młyn (Heidemühl); pod szklaną hutą, zwaną także Borowy młyn, przyjmuje po lewej stronie strugę z pod Prądzony i Osusznicy, mija Bindugę, Zielonę (Grünchotzen), Dzięgiel i uchodzi do jeziora Karsin, przez które płynie rzeka Brda. Długość Ch. wynosi około 2 i pół mili.

Chociński młyn, niem. *Chotzermühle*, pow. człuchowski, nad rzeczką Chociną, która wpada do jeziora Karsin, folw. należący do Małych Konarzyn, par. Konarzyny, ma 4 domy mieszk., kat. 111, ew. 126. *Ks. F.*

Chociszew, 1.) folw. donac. i kol., pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew; folw.

liczy morgów 481, kolonia 418. W 1827 r. było tu 28 dm. i 199 mk. Do r. 1671 mniej więcej Ch. miał kościół i tworzył osobną parafią. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. IV w Parzęczewie, st. p. w Ozorkowie, od Łęczycy 15 wiorst. W gminie znajduje się 24 większych posiadłości z rozległością 3713 m., włościanie zaś posiadają 6502 m. i 321 oddzielnych osad. Szkółek gminnych ma cztery. 2.) **Ch.**, folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Góra, od Kalisza w. 28, od m. Warty w. 5, od drogi bitej w. 5, od Łodzi w. 70. Nabyty w r. 1862 za rs. 15,000. Rozległość wynosi w ogóle m. 297, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 253, łąk m. 11, pastwisk m. 14, lasu m. 9, place i nieużytki m. 9, płodozmian 8-polowy. Budowli dworskich murowanych 5, z drzewa 1. Znajdują się tu pokłady torfu, który jest eksploatowany i oprócz potrzeby miejscowej przynosi dochód; o w. 5 jest cukrownia w Cielcach i o w. 2 i 4 gorzelnie; wś Chociszewo ma osad 16, gruntu m. 36. 3.) **Ch.**, kol., pow. rawski, gm. Żelechlin, par. Żelechlinek. W 1827 r. było tu 11 dm., 36 mk. *A. Pal.*

Chociszewice, ob. *Chocieszewice*.

Chociszewo, 1.) *Hociszewo*, wieś i folw., pow. kolski, gm. i par. Izbica, o 84 w. od Kalisza, o 24 od Koła, o 3 w. od Izbicy, o 24 w. od Kowala, ma 20 dm., 118 mk., w tem 5 izr., 186 m. gruntu folwarcznego, 276 m. włościańskiego. Kopalnia torfu. W pobliżu jezioro Komorowskie. Nabyte w r. 1874 za rs. 10,333 kop. 60; folwark powyższy kupny z dóbr Izbica. Znajdują się pokłady torfu, który jest eksploatowany na sprzedaż. 2.) **Ch.**, wieś i folw., pow. płoński, gm. Wychodź, par. Chociszewo. Posiada kościół paraf. drewniany. W 1827 r. było tu 12 dm., 140 mk., obecnie z Lewocinem 39 dm., 271 mk. Par. Ch. dek. płońskiego 1426 dusz liczy. Folw. (niegdyś własność Onufrego Lewockiego) Ch. jest odległy od Płocka w. 49, od m. Płońska w. 24, od Czerwińska w. 7, od Zakroczymia w. 14, od Łowicza w. 49, od rz. Wisły w. 3. Nabyty w r. 1866 za rs. 34,500. Rozl. wynosi mórg 690 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 580, łąk m. 21, pastwisk m. 27, wody m. 4, nieużytki i place m. 15, zarośla m. 42. Budowli dworskich murowanych 3, z drzewa 28; znajdują się 2 stawy z dochodem z rybołówstwa. Wiatrak 1, pokłady glinki białej zastępującej w okolicy wapno; w bliskości znajduje cukrownia Leonów, buraki zaś dostawia się do Wychodca na statki wodne. Wś Chociszewo ma osad 27, gruntu m. ?84. *A. Pal.*

Chociszewo, niem. *Kutschkau*, 1.) olędry, pow. wągrowiecki, 64 mk., 38 ew., 26 kat., 13 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. wągrowiecki, 1394 m. rozl., 9 dm., 115 mk., 34 ew., 81 kat., 28 analf. Stacya poczt. Skoki (Schocken) i gośc. o 7 kil., st. kol. żel. Pobiedziska (Pudewitz) o 25 kil. Niegdyś własność Seredyńskich. *M. St.*

Chociuchowo, dobra, pow. borysowski, wł. Brodowskiego, 2500 dz. rozl.

Chociuń, ob. *Chocuń*.

Chociw, 1.) wś nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarzew. Leży od Widawy 6 wiorst, przy trakcie z Widawy do Szczercowa, o 45 w. od Piotrkowa, o 21 w. od Łasku, o 14 w. od rz. Warty. Gmina Ch. należy do sądu gm. okr. V w kol. Restarzów. W gminie są 4 młyny wodne, 2671 mk. Folwark Chociw i Łazów z przyległością łąki na Rudzie i Chrząstawce, z wsiami Chociw, Łazów i Klęcz, nabyte w r. 1843 za rs. 24750. Powierzchnia ogólna m. 1087, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 540, łąk m. 74, pastwisk m. 137, wody m. 46, lasu m. 250, nieużytki i place m. 400; budowli drewnianych 11. Znajdują się pokłady marglu. Rzeka Widawka przepływa przez terytoryum, na którem jest młyn. Wieś Chociw ma osad 28, gruntu włośc. m. 321, wieś Łazów osad 21, gruntu m. 212; wieś Klęcz osad 16, gruntu m. 168. 2.) **Ch.**, wś i folw., pow. rawski, gm. Czerniewice, par. Krzemienica. W 1827 r. Ch. liczył 28 dm. i 198 mk., obecnie ma 46 dm.. 428 mk., ziemi włośc. 565, dwor. 1350 m., w tem ornej 600 *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chociwek, wś i folw., nad rz. Krzemionką, pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Krzemienica. W 1827 r. liczył 12 dm. i 78 mk., obecnie ma 12 dm., 89 mk. Folw. Ch. z attynencyą Zielonka, z wsią Chociwek i Zielonka, odległe od Piotrkowa w. 116, od Rawy w. 7, od Skierniewic w. 32, od rzeki Pilicy w. 21. Nabyte w 1872 za rs. 8550. Rozległość wynosi m. 432, a mianowicie: grunta orne i ogrody morg. 293, łąk m. 78, pastwisk m. 33, lasu m. 10, nieużytki i place m. 18. Budowli dworskich murowanych 3, z drzewa 13. Wieś Chociwek ma włośc. osad 12, gruntu m. 67; wieś Zielonka osad 5, gruntu m. 34. W Ch. urodził się znakomity lekarz polski dr. Tytus Chałubiński w r. 1820. *Br. Ch.* i *A. Pol.*

Choćki, wś, pow. suwalski, gm. Koniecbór, par. Raczki. Leży w odległości 2 mil od Suwałk. W 1827 r. było tu 11 dm., 161 mk., obecnie liczy 30 dm.. 290 mk. *K. H.*

Chocs, ob. *Chocz*.

Chocuń, *Chociuń*, mylnie *Chaciuk* w wielu książkach, wieś, pow. piński, nad jez. Lubiadzkiem, a raczej u zbiegu Stochodu z Parokiem, niedaleko traktu pocztowego z Pińska do Lubieszewa wiodącego, w gm. Lubieszewskiej, w 2 stanie policyjnym (Lubieszewskim), w 4 okręgu sądowym, ma 129 mk. Własność Paleologowej. *X. A. M.*

Chocz, osada, dawniej miasteczko nad rz.

Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Chocz, na samej granicy między Królestwem Polskiem a wiel. ks. poznańskiem; jest to osada rolnicza. W 1827 r. było tu 133 dm. i 1199 mk.; w r. 1860 liczono 105 dm., 1157 mk., w tem 15 żydów; ma do roku 4 jarmarki; posiada szkółkę elementarną, kościół parafialny, oraz kościół i klasztor po ks. reformatach. Przy kościele parafialnym był pałac infułatów Lipskich. Naruszewicz (Hist. t. X, str. 160), nazywając Ch. Chodcem, mowi: że w roku 1382 w czasie zamieszek po śmierci króla Ludwika, Bartosz, starosta odolanowski, przyjazny Ziemowitowi księciu mazowieckiemu, pretendentowi do korony, a nieprzychylny Zygmuntowi brandenburskiemu, zabrał tutaj dom niegdyś przez króla Kazimierza W. wymurowany, z którego zrobiwszy zameczek, osadził go swoimi ludźmi, sam potem po moście rzuconym na rzece Prośnie ruszył na oblężenie Koźmina. W XVI w. Ch. należał do rodziny Marszewskich herbu Rogala. Jeden Marszewski, przyjąwszy protestantyzm, pooddawał im wszystkie katolickie kościoły w dobrach swych znajdujące się, a prócz tego zbudował dla spółwyznawców wiele innych, w dostatnie opatrzywszy je fundusze. Tenże Wojciech Marszewski około r. 1555 odebrał farę katolikom w Ch., a oddał ją Braciom Czeskim, przeznaczając znakomity fundusz na utrzymywanie ministrów tutejszego zboru. Jeden z tych ministrów Piotr Abdel, rodem Polak, (umarł r. 1568) słynął niepospolitą nauką. Syn Wojciecha Marszewskiego Jan, objąwszy w dziedzictwo dobra po ojcu swoim, uroczystym przywilejem roku 1575 wydanym, wszystkie nadania rodzicielskie potwierdził. Od rodziny Marszewskich przeszedł Ch. na początku XVII wieku na własność dyssydenckiej rodziny Mycielskich. Z niej Krzysztof Mycielski potwierdził w r. 1612 dawne przywileje Braciom czeskim w miejscu tem nadane. Po Mycielskich dostał się Ch. rodzinie Lipskich, która, wkrótce opuściwszy wyznanie morawskie, wróciła do katolicyzmu. Potomek tejże rodziny Andrzej Lipski, najprzód biskup kujawski a następnie krakowski, wydaliwszy r. 1620 Braci czeskich z Ch., odebrał im kościół, wzniósł i założył wspaniałą kolegiatę na wyspie rzeki Prosny, przy dawnym zamku, jak o tem wspomina przywilej króla Zygmunta III z r. 1629, potwierdzający tę fundacyą. Ustanowieni przez tegoż mansyonarze znaczne uposażenie otrzymali. Do głównych warunków tej fundacyi należy, że proboszcze kolegiaty chockiej są infułatami i że po wieczne czasy godność i beneficyum to ma pozostawać w rodzinie Lipskich herbu Grabie, lub też w braku jej, w najbliżej spokrewnionej z nią familii. Kolegiata istniała tu do 1818 r., gdy zaś w 1822 r. spalił się kościół parafialny drewniany, kościół kolegiacki obrócono na parafialny. Par. Ch. dek. kaliskiego 3450 dusz. Tenże Andrzej Lipski, biskup krakowski, przeznaczył w Choczu fundusz na szkołę dla dwunastu młodzieży, szczególniej muzyki uczyć się mającej; a nadto, między r. 1623 a 1631 ufundował w temże miasteczku kościół i klasztor ks. reformatów. Dotąd Chocz jest własnością prywatną i w 1860 należał do hr. Raczyńskiego, szambelana dworu pruskiego. Gmina Ch. należy do sądu gm. okr. II w os. Stawiszyn, od Kalisza 27 w., ludn. 4966.

Chocz, węg. *Chocs*, szczyt w halach liptowsko-orawskich, obejmujących zachodnią dzielnicę pasma Tatr. Na grzbiet tych hal przypada granica Liptowa i Orawy. Sięgają one od połączenia Orawy z Wagiem aż po przecznicę bobrowiecko-zuberecką. Większe doliny poprzeczne, przytykające górnymi końcami swymi tak od północy, jak od południa, więc w przeciwnych sobie kierunkach, do głównego grzbietu, który w tych miejscach najbardziej się obniża, tworzą przecznice, przez które prowadzą drogi i ścieżki, z jednej strony grzbietu na drugą. Takich przecznic mamy w tych halach cztery, mianowicie: pierwszą prowadzi droga z Rozembergu na Liptowie do Kubina na Orawie; drugą w tym samym kierunku z Łuczek (ob.) do Osadki; trzecią z Sielnicy do Zuberca; czwartą wreszcie przechodzi się ścieżką z Bobrowca także do Zuberca. Między przecznicą rozembersko-kubińską a przecznicą Łuczki-Osadka, wzniosła się grupa Choczów, t. j. Mały i Wielki Chocz. Idąc do Łuczek doliną potoku Roztocznej w górę ku północy napotyka się tutaj naprzód czerwone piaskowce a na nich dolomit (neokomski). Przy ujściu dwu najbliższych dolin bocznych, po obu bokach głównej doliny, w łożysku potoku pokazują się powtórnie piaskowiec czerwony, a na nim w dolinie bocznej warstwy kösseńskie z Terebratula gregaria (Suess) i przekrojami innych zwietrzałych skamielin, a następnie margle plamiste utworu liasowego z licznemi, ale jak zwykle, źle zachowanemi cefalopodami, z pomiędzy których oznaczono Ammonites Nodotianus (d'Orb.), A. raricostatus (d'Orb.) i Inoceramus ventricosus sp. (Sow.). Powyżej ścieżki na Chocz prowadzącej leżą na pomienionych marglach plamistych szare, zielone i czerwonawe wapienie marglowe, idące na przemian z pokładami rogowców. Minąwszy wązkie przejście w tych utworach jurasowych, zawierających aptychy, wchodzi się między margle neokomskie, sięgające daleko w górę pod szczyt Chocz i zawierające Ammonites cryptoceras (d'Orb.), A. Grasianus (d'Orb.), A. quadrisulcatus (d'Orb.), A. Nisus (d'Orb.), Aptychus lineatus (Peters.) Na tych marglach spo-

czywa wreszcie dolomit neokomski, tworzący szczyt Chocza. Margle wymienione sięgają na północny wschód aż do Małaciny a na południowy zachód przez Mały Chocz aż do Hrbołtowa nad Wagiem. (Ob. Dionys Stur, „Geologische Uebersichts-Aufnahme des Wassergebietes der Waag und Neutra.“ Wien, 1860). Wzniesienie szczytu wielkiego Chocza: 1599,7 m. (Wahlenberg), 1622,83 (Ösfeld), 1609,8 (dawny pomiar sztabu gen.), 1613 (nowy pomiar sztabu gen.), 1622,95 (Steczkowski), 1620,37 (Zejszner). Pod Choczem w dolinie Hrohotnej w wapieniu liasowym na wysokości 1072,3 m. (Zejszner) tryska źródło, którego ciepłota średnia = 5,89°R. (Zejszner). *Br. G.*

Choczeń, wieś nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. Osiek, par. Ligowo. W 1827 r. liczył 10 dm., 123 mk., obecnie ma 8 dm., 192 mk. Folw. Ch. z gruntami na Zglenicach Małych, odległy od Płocka w. 28, od Lipna w. 15, od Sierpca w. 7, od Włocławka w. 35, od rz. Wisły w. 15. Nabyte w 1866 za rs. 11400. Rozległość wynosi m. 410, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 159, łąk m. 7, pastwisk m. 7, zarośli m. 150, wody m. 45, nieużytki i place m. 42; budowli z drzewa 14. W bliskości są dwie cukrownie w Glinowiecku i Duninowie, tudzież hamernia w Poniatowie. Wś Choczeń osad 15, gruntu m. 15. *A. Pal.*

Choczeń, wieś, powiat mozyrski, nad Stwihą.

Choczew, *Choczowa*, rzeka, w powiecie radomyskim (nad nią wieś Demenówka), ujście ma z lewej strony do rz. Teterowa. *E. R.*

Choczewa, wieś, pow. radomyski, u zbiegu Choczewa z Teterowem, o 82 w. od Kijowa i o 7 w. od Przyborska. Mieszk. 201, wyznania prawosławnego. Należą do oranowskiej parafii. Ziemi piaszczystej, pokrytej lasem, 984 dzies. Należy do Łukomskiego. Zarząd gminny w Przyborsku, policyjny w Iwankowie. *Kl. Przed.*

Choczewko, wieś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Choczewo, wieś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Choczliwo, wieś, powiat słupski na Pomorzu.

Choczmirowo, wieś, pow. słupski na Pomorzu.

Chocznia, wieś, pow. wadowicki, 3368 m. rozl., w tem 1637 m. roli ornej, 390 dm., 2250 mk., parafia dek. wadowickiego w miejscu (2737 wiernych), istniała już przed r. 1598. Kościół paraf. drewniany wybudowany został w r. 1798 przez Jana Bibersteina Starowiejskiego, starostę barwałdzkiego, poświęcony przez Jędrzeja Gawrońskiego bisk. krakowskiego w r. 1808 pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Szkoła ludowa 2-klasowa, położenie pagórkowate, przy gościńcu wiedeńskim, gleba żytnia. *M. M.*

Choczno (błędny odsyłacz od *Arnswalde*).

Choczowa, ob. *Choczew*, *Choczewa*.

Chod, *Chodek*, formy dawnego imienia czy też nazwiska; dały początek nazwom takim jak Chodów, Chodcza, Chodecz, Chocz, Chodków, Chodel.

Chodaczków, 1.) wielki (z Kalasantówką), wś, pow. tarnopolski, leży nad potokiem mającym źródło na polach chodaczkowskich a wpadającym o 1 i pół mili na wschód pod wsią Buczniów do Seretu; oddaloną jest o 1 i pół mili na połud. zachód od Tarnopola, w okolicy bardzo urodzajnej lecz zupełnie bezleśnej. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 1465, łąk i ogr. 78, past. 23; pos. mniej. roli orn. 2549, łąk i ogr. 158, past. 197 morg. Ludność rzym. kat. 1527, gr. kat. 140, izrael. 21: razem 1688. Należy do rzym. kat. par. w Nastasowie; urząd pocztowy i gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy filia Zabojki z 368 dusz gr. kat. obrządku. Parafia ta leży w dekanacie tarnopolskim. R. 1879 w dzień srebrnego wesela Franciszka Józefa (24 kwiet.) położono tu kamień węgielny pod budowę kościoła rzymsko-katolickiego. W Ch. ur. się biskup-ekonomista Hieronim Strojnowski. Osada prawie wyłącznie przez mazurów zamieszkała. Przechodzi tu droga krajowa brzeżańsko-tarnopolska. Gospodarstwo przy dużej oddawna istniejącej gorzelni poprawne, liczy się do lepszych na galicyjskiem Podolu; włościanie odznaczają się również porządnymi gospodarstwami i takiemże prowadzeniem się. W tej wsi jest szkoła 2-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 348 złr. Właściciel więk. posiadł. Kazimierz i Karolina Szeliscy. 2.) **Ch.** *mały* (z Konstantynówką), wieś, pow. tarnopolski, leży nad potoczkiem Doliną, dopływem pobliskiej rzeczki Gniła, przy gościńcu powiatowym oddzielającym się w Smykowcach od gościńca krajowego tarnopolsko-podwołoczyskiego i idącego do Grzymałowa, oddaloną jest od Tarnopola na wschód a 2 mile. Ludność rzym. kat. 75, gr. kat. 1200, izrael. 76: razem 1351. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 1026, łąk i ogr. 239, pastwisk 16; pos. mniej. roli orn. 2438, łąk i ogr. 271, past. 191 morg. Należy do rzym. kat. paraf. w Haluszczyńcach, gr. kat. ma w miejscu, należącą do dekan. tarnopolskiego (wiernych 1469). W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciel więk. posiadł. Józef hr. Baworowski. *B. R.*

Chodaczów, wś, pow. łańcucki, par. rzym. kat. Grodzisko, o 7 kil. od Grodziska.

Chodaki, 1.) wś, pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy, odl. od Sieradza wiorst 24, ludności katol. 138, starozak. 6, ogółem 149 mk. 2.) **Ch.**, kol. na gruntach powyższej wsi powstała, z 6 osad złożona, liczy 60 mk. Dobra Ch.

składają się z fol. Ch. i Kraszyn, z wsiami Ch. i Kraszyn, odległe od Szadku w. 9, od Łodzi w. 35, od rzeki Warty w. 10. Nabyte w r. 1867 za rs. 44000. Ogólna rozległość wynosi m. 982, a mianowicie: folw. Chodaki grunta orne i ogrody m. 459, łąk m. 35, pastwisk m. 7, lasu m. 123, nieużytków i placów m. 26: razem m. 650. Budowli dworskich murowanych 3, z drzewa 15. Folw. Kraszyn grunta orne i ogrody m. 285, łąk m. 12, pastwisk m. 25, nieużytki i place m. 10: razem 332. Budowli dworskich murowanych 1, z drzewa 7. O wiorst 6 znajduje się cukrownia w Puczniewie. Wś Chodaki ma osad 25, gruntu m. 173, wś Kraszyn osad 23, gruntu m. 76. *A. Pal.*

Chodaki, 1.) lub *Hudaki* i *Słobódka Chodacka*, wsie, pow. latyczowski, gmina Zeniszkowce, mieszk. 879, w tej liczbie jednodworców 10, żyd. 28. Ziemi włośc. 613 dz., dwor. 1540 dzies. Duże ogrody owocowe i młyn. Ch. należą do Karola Starorypińskiego. Do tego majątku należy także przysiołek Poterniawa. 2.) **Ch.**, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, z kaplicą katol. parafii Jałtuszków. 3.) **Ch.**, wś, pow. czerkaski, o 2 w. od Dniepru i o 18 w. od m. Czerkas, Mieszk. 2419 prawosławnych i 183 izrael. Cerkiew parafialna i szkółka; pola miejscami piaszczyste i błotniste; każdej niedzieli targi. Ziemi 3000 dzies. Należała niegdyś do starostwa czerkaskiego, obecnie do rządu. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Czerkasach. 4.) **Ch.**, wś, pow. owrucki, na granicy pow. radomyskiego, nad potokiem płynącym od wsi Kaleńskie, odległa od mka Iskorościa o 11 w. Nad potokiem spotyka się w wielkiej ilości labradoryt.

Chodaków, wś, i *Chodakówek*, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów. W r. 1827 było tu 11 dm., 122 mk. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. III w Sochaczewie, ma 4480 lud. Folw. Ch. z wsią Ch., odległy od Warszawy w. 46, od Sochaczewa w. 3, od Rudy Guzowskiej w. 12, od rzeki Wisły w. 8, mają 330 m. rozl. a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 262, łąki m. 10, pastwiska m. 16, nieużytki, place i wody m. 42; płodozmian 10-polowy, Budowli dworskich murowanych 7, z drzewa 11. Młyn wodny amerykański przerabiający dziennie 120 korcy zboża, i obszerna piekarnia w oddzielnym budynku; w bliskości dwie cukrownie, których składy na buraki są urządzone od folwarku o 1 i 3 wiorsty; przez terytoryum przepływają dwie rzeczki Utrata i Bzura. Wś Chodaków ma osad włośc. 8, gruntu m. 136. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chodakówka, wś, pow. łańcucki, par. rz. kat. Sietesza, o 6 kil. od st. p. Kańczuga.

Chodciwicze, wś, gub. witebska, przy drodze z Lepla do Połocka.

Chodcza, wś, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Brzeziny. *Br. Ch.*

Chodec, ob. *Chocz*.

Chodecka Huta, wś, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, ma 11 dm., 107 mk., t. j. 81 kat., 26 ewang. Rozl. 32 m. *X. M.*

Chodecka Ruda, młyn, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, 2 dm., 14 mk., 9 ewang., 5 kat.; 60 m. rozl. *X. M.*

Chodeckie Bodzanowo, ob. *Bodzanowo*.

Chodecz, osada, dawniej mko, pow. włocławski, gm. i par. Ch., o 245 w. od Warszawy, o 28 w. od Włocławka, o 17 od Ostrów, przy b. trakcie głównym z Warszawy do Torunia, między Krośniewicami a Brześciem, o 2 i pół mil za Krośniewicami, założone przez Jana Kretkowskiego, podstolego dobrzyńskiego i starostę brzeskiego, a potwierdzone przywilejem dnia 2 listopada 1442 roku przez Władysława kr. węgierskiego i polskiego. Miasto położone na wzgórzu małej wysokości, od strony zachodnio-północnej lasem otoczone. Miejscowość zdrowa i przyjemna. Obok miasta tuż przy niem od strony połud. zach. jest jezioro Chodeckiem zwane, głębokie na 6, a miejscami 9 sążni, szerokie 60 sążni. Z tego wypływa struga i przepływa przez dwa stawy, do dóbr Strzygi należące; dalej struga ta wpada do jeziora lubranieckiego, które przez podobną strugę łączy się z jeziorem Uklejnicko-Szczytnowskim, a dalej jeziorem Bożymowskiem i Siewierskiem, a z tego struga płynąca przechodzi przez terytorya należące do Świątnik, Kłobi, Ossowa i pod Lubrańcem w punkcie młyna, zwanego Górniak, wpada do rzeki Zgłowiączki, mającej swe ujście pod Włocławkiem w Wiśle. Na prośbę Jana Kretkowskiego, jenerała ziemi dobrzyńskiej i starosty brzeskiego, ówczasowego dziedzica Chodcza d. 8 grudnia 1512 r., wieś wówczas w powiecie przedeckim Wrzącą król Władysław wyniósł do rzędu miast z prawem teutońskiem, czyli z prawem jakiego m. Brześć i inne miasta królewskie używały. W r. 1544 kr. Zygmunt nadał miastu Chodecz 3 jarmarki. W r. 1666 Jan Kazimierz nadał znowu jeden jarmark. St. August d. 15 listop. 1746 r., nie znosząc tamtych, nadał miastu 6 nowych jarmarków. W skutek wojen w pierwszych latach b. stul. miasto podupadło i na osadę wiejską zamienione zostało pod administracyą wójta gm. Chodecz; dopiero d. 2 kwietnia 1822 r. na domaganie się dziedzica Ignacego Lipskiego wyniesione zostało napowrót do rzędu V miast, i na uposażenie kassy miejskiej tenże dziedzic po rs. 90 rocznie płacić zobowiązał się. Mieszkańcy Ch. opłacali dziedzicowi czynszu 300 rs. 60 kop. Ludności w r. 1853 było żydów 440, chrześcian 534; w 1823 r. było tu 8 sukienników, 3 tkaczy, 1 szmuklerz; od 33 lat pra-

wie już oni nie istnieją. W r. 1860 ludność wynosiła katol. 381, ewang. 83, żydów 451. R. 1860 wybudowana szosa sieradzko-włocławska. Przez miasto przechodził trakt trzeciego rzędu, dawniej zwany militarny warszawsko-toruński. Kościołów jest 3: katolicki murowany parafialny, kościół św. Jakóba na cmentarzu i kościół ewangelicki. Kościół parafialny katolicki po spaleniu w r. 1844, na nowo został odrestaurowany za sumę 6600 rs., utensylia do niego sprawione zostały przeszło za rs. 2000, wszystko kosztem i ze składek parafian. Ludność parafii 5829 dusz (dek. włocławskiego, dawniej izbickiego). Kościół odznacza się czystością i elegancyą, wnętrze sklepione; ma kaplicę sklepioną, ołtarzy 7 z ładną malaturą. Kościołek na cmentarzu murowany; przy tem są katakumby murowane po jednej stronie a po drugiej dom murowany dla dziadów (szpital). Cmentarz obmurowany. Kościół ewangelicki murowany, w dobrym stanie. Par. ewang. liczy dusz 4000. Bóżnica drewniana. Szkół jest dwie ewang i katol. elementarne. Miasto niebrukowane; jednakowoż w połowie ma trotuary, rynek i 10 ulic. Dobra Ch. składają się z fol. Chodeczek, Kromszewice, Ignalin i Prósno, oraz m. Chodecz i wsi Chodeczek, Józefki, Psary, Prosno, Kramszewice i Florkowizna. Rozległość wynosi w ogóle m. 2017, a mianowicie. Fol. Chodeczek (ob.). Fol. Kromszewice grunta orne i ogrody m. 466, łąk m. 40, nieużytki i place m. 114, razem m. 620, płodozmian 13-polowy, budowli murowanych 4, z drzewa 8. Fol. Ignalin grunta orne i ogrody m. 237, łąk m. 6, nieużytki i place m. 12, razem m. 255, płodozmian 12-polowy, budowli murowanych 2, z drzewa 2. Fol. Prosno grunta orne i ogrody m. 244, łąk m. 69, lasy m. 63, place i nieużytki m. 13, razem m. 389, płodozmian 8-polowy, budowli murowanych 1, z drzewa 3. Znajdują się pokłady marglu i torfu; eksploatacya odbywa się tylko dla miejscowych potrzeb. W bliskości cukrownia w Ostrowach. M. Chodecz ma osad 51, gruntu m. 204; wś Chodeczek osad 22, gruntu m. 18; wś Józefki osad 23, gruntu m. 688; wś Psary osad 27, gruntu m. 911; Prósno osad 16, gruntu m. 154; wś Kromszewice osad 31, gruntu m. 76; wś Florkowizna osad 10, gruntu m. 56. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. IV w os. Chodecz, st. p. w Ostrowach. Ludn. 2636. gruntów dominialnych 13617 morg. Liczą 90 osób szlachty, 2300 włościan, 201 mieszcz., 42 kupców, 2 urzędników, 3 duchownych. *X. M.* i *A. Pal.*

Chodeczek, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, 15 dm., 136 mk., 109 kat., 27 ewang. Fol. ma 1647 m. rozl. (nieużyt. 75 m., lasu 180), wś 14 m. Własność Ign. Lipskiego. R. 1827 było tu 13 dm., 123 mk.

Chodeczka. Tak zowią strugę płynącą pod Chodczem (ob.); dopływ Zgłowiączki.

Chodel, *Chotel*, os., przedtem mko, pow. lubelski, gm. i par. Chodel, odl. od Warszawy 154 w., od Lublina w. 35, od Opola 14, od Bełżyc 14 i od Wisły 14. Posiada kościół par. murowany, urząd gminny, szkołę początkową, dom przytułku dla starców i kalek, garbarnię i cegielnię. W 1827 r. było tu 57 dm. i 387 mk., w 1860 r. liczył 74 dm, i 582 mk. Założone w 1440 r., dla braku odpowiednich warunków nie mogło się rozwinąć należycie i pozbyć się cechy wiejskiej osady. Najpomyślniej stosunkowo musiało tu być za dziedzictwa jezuitów, którzy posiadali Ch. wraz z przyległym Ratoszynem i Godowem. Założyli tu oni piękny ogród i swą letnią siedzibę, zbudowali kaplicę Matki Boskiej Loretańskiej. Verdum wtedy widział tu sklepiony ratusz trwałej budowy i drewniany szpital, należący do kolegium jezuickiego w Lublinie (str. 116 wyd. Liskego). W XVIII wieku Ch. stał się napowrót wioską, później znowu figuruje jako miasto do 1825 r. Odtąd do 1838 zamieniony na osadę wiejską, należy do gminy Ratoszyn. Wskrzeszony nanowo jako miasto, wlecze swą egzystencyą do 1866 r. Nie było tu ani fabryk, ani jarmarków, nawet targów zwykłych; ludność cała oddaje się rolnictwu. Główną ozdobą Ch. stanowi kościół parafialny w stylu ostrołukowym, wzniesiony przez Bernarda Maciejowskiego, kasztelana lubelskiego (ojca Samuela), około 1530 r. Kościół ten zbudowany z cegły beztynku, ma wieżę o pięciu kondygnacyach, wysoką na 109 stóp, zakończoną blankami. Znajdują się się tu marmurowe pomniki w całej postaci samego fundatora i drugiej jego żony. Rysunek i opis tego kościoła podał Tyg. Ill. (z 1867 r. t. XV str. 4). Par. Ch. dekanatu lubelskiego 5308 dusz liczy. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. I w os. Bełżyce. Garbarnia i cegielnia w os. Chodel, młyny 4, tartaki 2 i cegiel., ludn. 3511. Dobra Ch., składające się z fol. Ratoszyn i Jeżów, z nomenklatur Przytyk, Budzyń i Kawenczyn oraz osady Chodel, wsi Ratoszyn, Jeżów i Budzyń, należały niegdyś do funduszów komisyi edukacyjnej. Rozległość ogólna wynosi m. 3,943 a mianowicie: folw. Ratoszyn grunta orne i ogrody m. 1263, łąk m. 30, pastwisk. m. 16, lasu m. 1871, wody m. 49, zarośli m. 39, nieużytki i place m. 14, razem m. 3283; folw. Jeżów grunta orne i ogrody m. 517, łąk m. 112, past. m. 16, wody m. 4, nieużytki i place m. 16, wody m. 4, nieużytki i place m. 11, razem m. 660. Budowli murowanych 1, z drzewa 26; terytoryum dóbr przerzyna rzeczka Chodelica; znajdują się tu 3 stawy przynoszące dochód z rybołóstwa, dwa młyny, tartak i smolarnia. Chodel ma osad 126, gruntu m.

1551; wś Ratoszyn osad 93, gruntu m. 1691; wś Jeżewo osad 8, gruntu m. 198; wś Budzyń osad 12, gruntu m. 147.. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Chodel, *Chodelica*, *Chodlik*, rz., bierze początek z połączenia się kilku drobnych strumieni, wypływających ze wzgórzystej i po części lesistej okolicy na południe od Bełżyc w pow. lubelskim między Wierzchowiskami a Kłodnicą. Płynie w kierunku zachodnim do Chodla, zwraca się więcej ku północy i płynie śród lesistej i nizkiej okolicy przez Chodlik, Żmijowiska, Kłodnicę, Wilków i ubiegłszy 5½ mil wpada pod Zastawem do Wisły z prawego brzegu. W biegu swym tworzy liczne stawy, dostarczające wody tartakom i młynom, z których największy jest młyn amerykański w Rudzie pod Opolem. Niedaleko ujścia swego Ch. zabiera wody jezior Rybackiego, Kłodnickiego i Szczekarkowskiego, będących właściwie łachami Wisły, których wody odpływają strumieniami do rzeki Chodel pod wsią Podgórze. Długa 30 w. *Br. Ch.*

Chodenice (z przysiołkiem Trinitatis), wś, pow. bocheński, nad rz. Rabą, par. rz. kat. Bochnia, o 2.2 kil. od Bochni. Właścicielem posiadłości tabularnej Ch. jest gmina Bochnia.

Choderkowce, wieś, pow. Bóbrka, leży nad potokiem Ług, o 6.6 kil. na południe od Bóbrki oddalona. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 287, łąk i ogr. 24, past. 13, lasu 634; pos. mniej. roli orn. 338, łąk i ogr. 92, past. 77. Ludność rzym. kat. 207, gr. kat. 200, izrael. 11: razem 418. Należy do grec. i rzym. kat. par. w Sokołówce.

Chodków, ob. *Chotków*.

Chodkowce, 1.) wś, pow. płoskirowski, gm. Chodkowce, parafia Płoskirów, 238 dusz męz., 463 dz. ziemi włośc.; wś bezleśna, należała do ks. wirtemberskiej, następnie do Swiejkowskich, dziś z Peczyskami do Dajczmanów, którzy razem mają używal. ziemi 1007 dz. 2.) **Ch.**, wś, nad Bożkiem, pow. płoskirowski, gm. Chodkowce, par. Mikołajów, 309 dusz męz. i 610 dz. ziemi włośc., 382 dz. ziemi używalnej właściciela. Zarząd gminny. Należy do Klukowskich. R. 1868 było tu 95 dm.

Chodkowo, wś włośc. i folw. majoracki, pow. płocki, gm. Mąkolin, par. Bodzanów, o 4 w. od urz. gminnego. Folw. ma 729 m. rozl., należy do dóbr Mąkolin, wś ma 26 osad, 9 dm., 95 mk., 93 m. rozl., 90 m. roli ornej. R. 1827 było tu 8 dm., 65 mk.

Chodlik, nad rz. Chodlik (ob. *Chodel*), pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Karczmiska. W 1827 r. było 29 dm., 183 mk., obecnie jest 39 dm., 333 mk. Młyn wodny. *H. W.*

Chodnów, wś i folw., pow. rawski, gm. Stara wieś, par. Biała. Leży na lewo od drogi z Biały do Nowego Miasta. W 1827 r. było tu 39 dm., 356 mk., obecnie liczy 30 dm. i 294 mk. Fol. Chodnów z wsiami Chodnów, Józefowo, Janów i Pudencyanów, odległy od Piotrkowa w. 84, od Rawy w. 21, od Rudy Guzowskiej w. 26, od rz. Pilicy w. 14, nabyte w r. 1855 za rs. 33750. Rozległość wynosi m. 728, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 462, łąki m. 6, lasu m. 251, place i nieżytki m. 9, płodozmian 8-polowy, budowli dworskich murowanych 1, z drzewa 13; huta szklana i wiatrak z gruntem m. 32. Wś Chodnów osad 34, gruntu m. 618; Józefowo osad 17, gruntu m. 186; Janów osad 13, gruntu m. 124; Pudencyanów osad 6, gruntu m. 38. *A. Pal.*

Chodnowice, wieś, pow. przemyski, nad potokiem Popowiec, dopływem Wiaru, oddaloną jest na południowy wschód od Przemyśla o 2 mile, od Hussakowa na zachód o pół mili, od Niżankowic na północny wschód 1 i pół mili. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 239, łąk i ogr. 68, past. 3, lasu 282; pos. mniej. roli orn. 274, łąk i ogr. 63, past. 63 m. Ludność rzym. kat. 6, gr. kat. 345, izrael. 11: razem 362. Należy do rzym. kat. paraf. w Hussakowie; grec. kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu i dyecezyi przemyskiej; ta parafia obejmuje filie: Popowice i Dowiatycze z 459, Tyszkowice z 447, Chraplice z 140, Boratycze z 214 duszami gr. kat. obrządku. W tej parafii jest 5 cerkwi, przy każdej był dawniej osobny ksiądz, dopiero przy regulacyi gr. kat. probostw ściągnięto je w jednę. W samych Chodnowicach erygował probostwo Marcin Kątski, wojewoda kijowski, podolski, artyleryi koronnej generał, kamieniecki, latyczewski, maryampolski etc. starosta, dokumentem podpisanym we wsi Drozdowice 1699 roku na rzecz Dyonizego popa chodnowickiego. Dla Tyszkowic zaś Stanisław z Giergątów na Tyszkowicach Giergątów, Dorota Giergątowa, Adam Dominik Giergątów i Teresa Giergątowa, wydali list czyli prawo dnia 27 kwietnia 1681 księdzu Hrehoremu Mikołajowiczowi popowi tarnowskiemu na popostwo cerkwi w Tyszkowicach. Popowieckiej erekcyi nie ma w oryginale i nie było jej już w 1774 roku, gdyż ówczesny paroch popowiecki Jan Basiewicz przedłożył ówczesnemu sądowi przemyskiemu tylko odpis tejże, mocą której Stefan Fredro z Pleszowic, dziedzic na Chodnowicach, dnia 9-go lipca 1549 roku sprzedał popowstwo popowieckie, cerkiew ze wszystkiemi prawami i gruntem, zagonów 100, łąkę i pole za łęgiem, dalsze pole za ogrodem, ogród zwany Proczyńskij obejście około cerkwi i ogród za ogrodem Fedorskim za złotych 200 monety i liczby polskiej na wieczne czasy Martynowi popowi z Łodusznicy i jego potomkom. Co do Boratycz nie ma żadnych aktów, tylko jest wzmianka w akcie wizytacyjnym dekanatu dobromilskiego, spisanym przez Jakóba Jurkowskiego parocha jureckiego z 1776 roku,

który to akt znajduje się w konsystorzu przemyskim, że erekcya cerkwi w Boratynie, nadana przez Jakóba z Bledzianowa Bełchackiego, skarbnika zakroczymskiego w 1680 roku, złożona została w Przemyślu w 1720 roku. Ma to być pergamin opatrzony pieczęcią w blaszanej puszce na żółtawym sznurku. Tu jest podanie, że była druga cerkiew, która się spaliła, i pokazują jej miejsce teraz błotniste w lesie dworskim. Z archiwum grodzkiego przemyskiego z 1604 roku się okazuje, że 1604 r. boratycka cerkiew już istniała. Właściciel większej pos. Stadnicki hr. Stanisław. *B. R.*

Chodorążek, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Skępe, par. Karnkowo. Grunta włośc. 100 morg., w tem 62 ornych, 38 dm., 254 mk. Folw. należy do dóbr skępskich, liczy 4 dm. i 15 mk.; 2 karczmy, 1 dm. i 15 mk. 2.) **Ch.**, kol., liczy gruntów włośc. 360 morg., w tem 291 morg. ornych, 36 dm., 232 mk. *F. O.*

Chodorki, wś, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka. Liczy 9 dm., 20 mk.

Chodorki, wieś, pow. nowogradwołyński, gm. horodnicka; włościan dusz 45, ziemi włośc. 205 dzies. Należy do dóbr kurczyckich hr. z Kuczyńskich Męcińskiej. *L. R.*

Chodorków (zowią też ros. pisarze: Chodorok), mko, pow. skwirski, o 50 wiorst od Skwiry, o 120 w. od Kijowa, po obu stronach rz. Irpenia. Po lewej stronie Irpeniowego porzecza kraj przybiera naturę Polesia, po prawej zaś ciągną się miejsca otwarte i stepowe. Pierwiastkowa osada Ch. sięga odległych czasów. Chodorków, Krzywe i Sokolczę dawnemi czasy nazywano „polnemi osadami,“ chociaż pola na których leżały, z tyłu lasami były dokoła zamknięte. Wioski te jednemu z monasterów kijowskich z dawien dawna trzy kadzie miodu dawały, zanim „z dawnych lat zapuściały“ (Ant. Sborn. str. 32). Zniszczone prawdopodobnie od Tatarów, zamieniły się w „sieliszcza pustowskie“ i jako takie przeszły już na własność zamku kijowskiego. Owóż Fryderyk Hlebowicz ks. Proński, wojewoda kijowski, dzierżawca czarnobylski, dwa te „sieliszcza pustowskie“ Chodorków i Krzywe w pow. kijowskim, nad rz. Irpeniem i Welią, nadał Teodorowi Tyszy, bojarzynowi kijowskiemu, słudze hospodarskiemu pogranicznemu. Król Zygmunt August w 1554 r. d. 19 grudnia w Wilnie osobnym przywilejem potwierdził mu to nadanie, w którym przywileju wyraża, że za zasługi jego, które okazywał tak przy nimże będąc jak i na każdem miejscu w Kijowie i na Ukrainie, nadaje tak jemu, jak i żonie jego i potomstwu jego, owe dwa sieliszcza, z tem jednak, żeby służbę hospodarską wojenną na równi z inną szlachtą w. ks. lit. zawsze odbywali. Tysza więc ów stał się odtąd założycielem starożytnego domu Tyszów Bykowskich na Chodorkowie. Tyszowie rozgnieździli się odtąd w tych stronach i rozpostarli się szeroko. Obszerne posiadłości ich rodzinne, jako: Krzywe, Skoczyszcza, Byków i inne grupowały się dokoła Chodorkowa, który dzielił się za ich czasów na stare i nowe miasto. Wznieśli tu też Tyszowie obronny zamek, bo lubo Ch. leżał na boku czarnego tatarskiego szlaku, jednakże nie przestawał on cierpieć pospołu z innemi okolicznemi osadami na obawę niepokojących od czasu do czasu napadów tatarskich. Były tu dwie cerkwie: jedna na starem mieście, druga na nowem. W pierwszej był sklep murowany, gdzie się Tyszowie grzebali. Wszelakoż, jeżeli Ch. był uniknął w tym okresie czasu pustoszącego najazdu od Tatarów, to natomiast nie wybiegał się przecież od zagonów kozackich. Pomimo uśmierzenia buntów Kosińskiego i Nalewajki, kozacy nie przestawali w sposób dorywczy dopuszczać się czynów gwałtownych. W 1618 roku pod pretekstem zbierania się na ekspedycyą przeciw Rossyi, kupy ich wałęsały się po kraju i rabowały. Niejaki Wasyl, przezywający się Mirowickim, będąc wpierw urzędnikiem ekonomicznym w Krzywem, majętności Teodora Tyszy Bykowskiego, i nie chcąc zdać liczby z zawiadywania temi dobrami, zbiegł, i stanął na czele jednej z tych kup swawolnych. Tegoż jeszcze roku tenże Mirowicki „czatą ubiegł“ Chodorków i zrabował tak dziedziców, jak poddanych, na 10,000 złp. (Archiw, J. Z. R. t. I str. 211). Tyszowie następnie rozrodzili się znacznie i spółdziedzicząc na Chodorkowie sporzyli ze sobą i zajeżdżali się wzajemnie. O tych sporach ich nietylko akta sądowe zachowały nam pamięć, ale zaświadcza o nich i Joachim Jerlicz, autor „Latopisu,“ którego rodzona siostra była za Jeremiaszem Tyszą, dziedzicem Chodorkowa. Jakoż nawet Adam Tysza, syn Jeremiasza, w 1647 r. rugował go z wioski Bykowa (t. I str. 61). Ale najburzliwszy pomiędzy nimi był Jan Tysza, który tak z bracią jak i sąsiadami miał ciągłe zajścia. Spotkał go atoli tragiczny koniec. W sąsiedztwie Chodorkowa, w Romanówce, mieszkał Samuel Łaszcz, strażnik koronny, znany „banita i zbytnik;“ trzymał przy boku swoim całe poczty zbrojne, złożone po większej części z synów rodzin podupadłych z bracławskiego, gdzie Tatarzy poniszczyli byli wszystkie ich dobra i posiadłości. Owóż Łaszcz rad był tedy dźwigać ich z materyalnego upadku przez swatanie ich w zamożniejszej kijowszczyźnie i pomaganie do bogatego ożenku. Dla jednego z nich w sąsiedztwie Chodorkowa wypatrzył był już właśnie pewną bogatą dziedziczkę. Ale Jan Tysza, czy z powodu własnych jakichś widoków, czyli też wprost na przekorę p. strażnikowi, dowie-

dziawszy się o tem, uprzedza go w swatowstwie i porywa szlachciankę. Łaszcz atoli, zebrawszy swoich, wpada w nocy na dwór Tyszy w Chodorkowie, pozbawia go życia i odbiera bogatą dziedziczkę. Zabitego Tyszę pochowano w rogu klasztoru kapucynów, w osobnej mogile, a nie na cmentarzu, jako wyjętego z pod prawa banitę. Ale niedługo potem nadeszły wojny Chmielnickiego. Tyszowie nie znajdywali już czasu na zajścia osobite i wszyscy prawie przed mieczem rozbrykanego kozactwa wynieśli się na Wołyń. Jeremiaszowa Tyszyna, siostra kronikarza Jerlicza, oparła się aż w stronach Białegostoku, gdzie w 1651 r. umarła w Okorsku. Chodorków padł też ofiarą srogiej tej wojny. Mamy przed sobą ciekawy spis wsi należących do Chodorkowa z 1650 r.; otóż pokazuje się, że nietylko Chodorków „rozszedł się“ lecz jeszcze 15 wsi okolicznych, przed wojną tą ludnych i zagospodarowanych, przez mieszkańców swych zostało opuszczonych. Wszyscy poddani tych wsi wynieśli się za Dniepr. Jakoż z potokiem tej emigracyi musiał wtedy z pewnością spłynąć na Zadnieprze i Iwan Samujłowicz, późniejszy hetman carski, który według źródeł małorossyjskich miał się urodzić w Chodorkowie (Bant. K. cz. II, nota 93). I dopiero po ustaniu burzy kozackiej, tyle lat się srożącej nad Ukrainą, Tyszowie wrócili do swoich popielisk. W r. 1720 jeszcze stary Chodorków był pustem uroczyskiem; zupełnie tedy na nowem miejscu zaczął się zabudowywać. Jeden atoli z współdziedziców Chodorkowa, Michał Tysza, był wzięty jeszcze za wojny kozackiej do niewoli tatarskiej. Pomimo wywiadywania się żony i brata Gabryela o miejscu jego pobytu, przez czas długi nie było wieści o nim. Żona też, sądząc że już nie żyje, wyszła za mąż za Rościszewskiego, konsystującego ze swą chorągwią w jej dobrach a następnie i córkę swoją Ludwikę wydała za syna tegoż Stanisława Rościszewskiego. Tymczasem pewnego razu zjawia się w ich progach jakiś starzec z siwą brodą i z kijem podróżnym w ręku. Był to Michał Tysza, powracający z niewoli. Postępkiem żony swej jak gromem uderzony w serce, gorzkie jej uczyniwszy wyrzuty, boleścią złamany, w żalu nieutulony, przyjął habit braciszka w jakimś klasztorze i tam życia ostatki dokonał. Chodorków tedy przeszedł na brata jego Gabryela, któremu część swoją w tych dobrach był odpisał, ale gdy na tym Gabryelu dom Tyszów Bykowskich był się w linii męzkiej skończył, cała ich fortuna, zwiększona jeszcze spadkiem po Piasoczyńskich, zlała się na Rościszewskich. Franciszek Ksawery Nitosławski, podwojewodzi kijowski, wuj rodzony Kajetana Rościszewskiego, wnuka Stanisława, ożenionego z Tyszanką, dziedzic Chodorkowa, fundował tu w 1742 r. kościół i klasztor dominikanów, którym zapisał wieś Sobolówkę. Byłto kościół parafialny. Znajdował się w nim obraz Matki Boskiej cudowny. Kościół ten był poświęcony d. 17 czerwca 1753 przez Kajetana Sołtyka, koadjutora kijow., pod tytułem św. Stanisława biskupa. W 1763 zaś roku stanął tu drugi kościół i klasztor oo. kapucynów, fundowany przez Kajetana Rościszewskiego, łowczego brzeskiego, dziedzica Chodorkowa, benedykowany przez proboszcza chodorkowskiego ks. Jaworskiego, przeora dominikańskiego, pod tyt. św. Kajetana. Przy klasztorze oo. dominikanów był szpital i szkółka parafialna. Ze smutnych przygód jakiemi dotknięty został Chodorków, rok 1768 stał się dlań pamiętnym. Hajdamacy tu wpadli, kościół dominikanów spalili, księży pozabijali (zginął ks. Woroniecki i Kotowicz). Tymczasem nadciąga kniaź Meszczerski. Hajdamacy, opuściwszy miasteczko, w pobliskim lesie zasiekami obwarowują się. Las aż kipiał chłopstwem. Meszczerski, nie mogąc skłonić ich do złożenia broni, wziął się na sposób: oto zaproponował im, żeby wyszli z lasu póki czas, bo potem będzie za późno; gdy zaś to zrobią, on ich nie będzie zaczepiał. Złożywszy tedy upór wyszli z lasu, ale Meszczerski, wywabiwszy ich z kryjówki, poszedł w trop za nimi i w polach dopędziwszy, zniósł ze szczętem (Socharzewski). Spalony kościół został w 1779 r. na nowo odbudowany przez dziekana Kajetana Rościszewskiego. „Teraz zaś, mówi księga dekanalna kijowska z 1819 roku, z cel górnych i dolnych uformowano prezbiteryum, do którego przybudowano kościół z drzewa w figurze podługowatej.“ Znajdowało się w klasztorze tym księży pięciu. W 1832 r. klasztor dominikanów został skasowany. Widzieliśmy, że w Chodorkowie w 17 wieku było cerkwi dwie; obecnie jest jedna drewniana, zbudowana jeszcze w 1724, niegdyś uniacka. Chodorków od Rościszewskich kupił Hadziewicz, brygadyer wojsk kor., którego córka Felicyanna, wyszedłszy za mąż za kajetana Swidzińskiego, kasztelanica radomskiego, wianem wniosła Chodorków w dom jego. Tenże Kajetan Swidziński przedał następnie Ch. prezesowi Morzkowskiemu, ale nieprawnie, bo to był majątek macierzysty jego syna Konstantego, który po śmierci już ojca, rozpocząwszy procès o Ch. z córką Morzkowskiego księżną Radziwiłłową, wygrał go i na powrót też oddane mu zostały te dobra. Od 1838 aż do 1850 r. Konstanty Świdziński stale przemieszkiwał w Chodorkowie. Przez te wszystkie lata gromadził on tu niezmordowanie nieprzebrane skarby naukowych zbiorów, bogatych w rzadkie i ważne zasiłki do dziejów krajowych. W 1850 r. przedał on Chodorków p. Lewandowskiemu. Okolica przyległa Ch.

jest posiana szczątkami odległej starożytności. Na gruntach tegoż miasteczka, o 10 wiorst od niego, śród lasów, gdzie była niegdyś wioska Hrubsk, przed laty zniesiona, a teraz uroczysko tego nazwiska, w wierzchowinie rzeczki Tuskwy, z błót wychodzącej, wznoszą się wały dosyć dobrze zachowane. Tworzą one jakby półkole, niemające jak dwie wiorsty obwodu. W tem zaś półkolu, zamkniętem dokoła wałami, mieści się inne jeszcze ufortyfikowane schronienie, tworzące jakby cytadelę a raczej pewien rodzaj klucza całego stanowiska. Rowy czyli przekopy tych wałów, z powodu nizkiego położenia, są dziś jeszcze napełnione wodą. Przy jednym z tych wałów kilka znajduje się mogił, starymi dębami porosłych. Przy wsi Szczyglowce także jest wał. Lud je nazywa „żmijowymi.“ Lipoman robi uwagę, że ludy ówczesne, zabezpieczając się wałem, na przypadek przemożnej siły nieprzyjaciół, gdyby jej nie odparły, udawały się w drugie warowne miejsca. Jest podanie, że w tem miejscu, gdzie był Hrubsk, mongołowie pod Batuchanem, zgromadzonego ludu 40 tysięcy wycięli, i że później około tegoż Hrubska „przeciw Tatarom przechodził wielki książę Witold z wojskiem“ (Lipoman. Zastan. nad mogił. str. 20) Mieszkańców obojej płci: prawosł. 1446, kat. 472, starozakonnych 1421, ziemi 6989 dzies. (Lewandowskiego) i 2215 (Marszyckiej). Zarząd gminny w Ch., policyjny w Pawołoczy. Parafia katol. Ch. dek. skwirskiego liczy wiernych 2060 i ma kaplice w Krzywem, Werbowie i Zarubińcach. (*Edward Rulikowski*).

Chodorostaw, ob. *Chodorów*.

Chodorów, mko, pow. kaniowski, przy ujściu rz. Chodorówki do Dniepru, o 8 w. od m. Rzyszczowa, o 24 od Kaniowa, o 90 od Kijowa. Ch. uważają także za miejsce urodzenia hetmana Jana Samojłowicza, który miał być synem tutejszego popa (por. *Chodorków*). Ziemi dosyć urodzajnej 2019 dzies. Zarząd gminny w Rzyszczowie, policyjny w m. Kaniowie. W początkach XVII wieku należał do Teodora na Łohojsku hrabiego Tyszkiewicza, podstolego województwa brzeskiego, a potem przeszedł do Szczeniowskiego, sędziego kijowskiego, i w roku 1717 stanowił własność syna sędziwego Franciszka Ksawerego Szczeniowskiego, jenerała adjutanta wojsk polskich. Dzisiaj należy do Władysława Jankowskiego, do którego należą i przyległe mu dobra, jako to: Tulińce, Litwiniec, Jabłonów, Łukowica, Kotelów, które razem z Chodorowem posiadają ziemi majątkowej 9,813 dz. dobrych urodzajnych i po części leśnych gruntów, w gatunkach gliniastego iłu. Ch. ma cerkiew prawosławną z r. 1717 i ładną rezydencyą obywatelską, ozdobioną spacerowemi i fruktowemi ogrodami, i liczy obecnie 1120 mieszkańców prawosławnych, 34 katolików i 400 żydów; miewa dwutygodniowe targi czyli tak zwane jarmarki na zboże, bydło i inne produkta. *Kl. Przed.*

Chodorów (z Wołczatyczami), mko, pow. Bóbrka, niegdyś powiatowe, nad rzeką Ług. która tu tworzy znaczny staw, przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej (między Boryniczami a Bortnikami, o 63 kil. ode Lwowa). której stacya znajduje się w tem miasteczku: oddalone jest o 4 mile na południe od Bóbrki, o 2. m. od Żydaczowa, gniazdo Chodorowskich, którzy 1694 wymarli. W Chodorowie jest sąd powiat., należący do sądu obwod. w Złoczowie, urząd pocztowy, urząd telegraficzny, walne jarmarki, rzym. i gr. parafia. Rzymsko kat. parafia w Chodorowie (dawniej Chodorostaw), należąca do dekanatu świrskiego, założona w 1460 r. przez Jurka (Grzegorza) dziedzica na Chodorostawie. W Chodorowie samym jest 415 dusz rzym. kat. obrządku. W całej parafii znajduje się rzym. kat. 1475, izraelit. 941; szkół oprócz Chodorowa jest w tej parafii 4 trywialnych i 3 parochialnych. Na cmętarzu chodorowskim stoi kaplica zbudowana w 1863 roku przez tamt. proboszcza, w której się od czasu do czasu odprawia nabożeństwo. Grec. kat. parafia liczy 898 dusz i należy do dekanatu chodorowskiego archid. lwowskiej; ma filią Wołczatycze. Przestrzeń pos. więk. roli or. 1,267, łąk i ogr. 580, past. 124, lasu 540; pos. mn. roli or. 1,015, łąk i ogr. 517, past. 111. Ludność: rzym. kat. 464, gr. kat. 852, izrael. 670: razem 1986. W Chodorowie jest szkoła etatowa 1-klasowa. Powiat chodorowski obejmował 8,3 mil kw. Właściciel więk. pos. Kazimierz hr. Lanckoroński. *B. R.*

Chodorowa, wś, pow. grybowski, o 4,5 kil. od Grybowa, w par. Wilczysko.

Chodorowce, wś, pow. kamieniecki, par. Żwaniec, przy trakcie pocztowym chocimskim, o 12 w. od Kamieńca, dawniej własność Darowskiego, dziś ma 343 dusz męz., 536 dz. ziemi włośc:; do Rybickich należy 216 dz., do Dzikowickich 639 dz., do Gajewskich 173 dz. używ. ziemi. Według Marczyńskiego jest tu słone źródło; po przegotowaniu wody sól ma się osadzać. R. 1868 było tu 140 dm. *Dr. M.*

Chodorowiec, potok górski, w obr. gminy Hołowska, pow. Turka, wypływa w Beskidzie lesistym z pod wschodniego stoku Szymońca (1132 m.), najwyższego czubałka górskiego działu beskidzkiego, ciągnącego się w kier. płd. wsch. od Jasionki steciowej do Zubrzycy, tworząc dział wodny między Jasionicą i Radyckim p., a Popelką i Rybnikiem zubrzyckim. Potok ten płynie w kier. wsch. przepaścistymi debrami, zwartą wąską doliną; od płn. wznosi się Bahna (1060 m.) i Lisowa (987 m.), a od płd. las Czertesz. Wpada z lew. brz. do Rybnika zubrzyckiego po $3 \frac{1}{2}$ kil. biegu. Źródła leżą 866

m. wys., a ujście 602 m. Ogólny spad 264 m. na 3½ kil. *Br. G.*

Chodorówka, 1.) wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 31 w. od Sokółki, ma kaplicę katol. par. Suchowola. 2.) **Ch.**, wś w pow. witebskim, własność Józefa Żaby.

Chodorówka, wś, pow. brzozowski, par. rz. kat. Bachórz, o 7 kil. od Dynowa.

Chodorówka, rzeczka w pow. kaniowskim, uchodzi w mku Chodorowie do Dniepru.

Chodorówka, potok, ob. *Dąbrowa* potok i *Bajkowce*.

Chodory, 1.) wś, pow. radomyski, nad rz. Wyrwą, wpadającą do Irszy i z tąd do Teterowa, o 13 w. od m. Malina. Mieszk. 265, wyznania prawosławnego, należą do parafii worsowieckiej, gdzie i zarząd gminny; zarząd policyjny w Malinie. Ziemi należącej do wielu właścicieli 3,239 dzieś., lesistej i błotnistej. 2.) **Ch.**, wś w gub. grodz., w b. ziemi bielskiej.

Chodosa, rz., dopływ Niemna, uchodzi między Lubczem a Delatyczami.

Chodosówka, wś, pow. kijowski, o 17 w. od Kijowa ku południowi, śród lasów, na grzbietach tych samych wyniosłości, na których rozłożył się Kijów, ale które od Pirogowa oddalają się od koryta Dniepru i zmierzają ku Trypolowi, tworząc z odstępu tego spory obszar kraju, zaległy niziną i bagnami. Piękny jest widok z tych wzgórzy, szczególnie na wiosnę, gdy wzrok się zatapia w modrych przestrzeniach Dniepru. Przez samą wieś przepływa rz. Weta, do której wnosi swoje wody kilka jarowych przecieków, Hawryłkami zwanych, ciągnących się kilku odnogami i zmierzających ku rz. Stuhnie i Chodosówce, i oblewających ją jak wyspę. Rzeczka Weta rozlewa się tu w rozległy staw lub tworzy zabagnienia, przez które należy przeprawiać się w bród. Przeprawa ta nazywa się Korol, a to ztąd, że kiedyś w oddalonym czasie miał tu jakiś król zbudować most, którego pale jeszcze dziś są widoczne, ale mieszkańcy nie chcą zastąpić dziś niedogodności tej komunikacyi, ani mostem, ani groblą, z obawy przechodów wojsk i ich kwaterunków. Niedaleko wsi tej, w lesie, od strony Kijowa, między wioskami Hatnem, Jankowiczami i Chotowem znajduje się łańcuch wysokiego wału, w środku którego przecieka Weta. Leży on na garbach jednego z jarów Hawryłkami zwanych, i formując jakby półkole, pilnuje się kierunku wywyższeń miejsca, co go jeszcze więcej podnosi. Ciągnie się ten wał przez 10 wiorst. Wysokość jego jest na 4 sążnie pionowo; od Gwozdowa więcej stromy i opasany rowem. Starożytności jego dowodzą wiekuiste dęby po nim rosnące, a także i pnie olbrzymich zrąbanych drzew. Dalej za wałem zaległ las i sośnina, potem nizina, po której przecieka Weta; znów las i znów łańcuch wałów jak powyżej opisany, tylko bardziej stromy z przeciwnej t. j. z północnej, od Kijowa strony i ztamtąd okolony rowem. Lud, stosownie do swoich podań, twierdzi, że ten wał sypali nie chrześcianie ale tatarzy, idący na Kijów, i opowiada fantastyczną legendę o złotej bramie Kijowa. W wałach tych wyorują mnóstwo głów i kości niezwyczajnej wielkości; ktokolwiek zaś te kości wykopawszy niepogrzebane zostawi na polu, tego potem, według opowiadań ludu, we śnie lub na jawie straszą jakieś mary i grożą mu śmiercią za nieposzanowanie. W dawnych wiekach w borach tutejszych pełno było tajemniczych zakątów, pełno miejsc niedościgłych. We wsi pobliskiej Pirogowie jest do dziś dnia pieczara, w której według podania bł. Antoni Pieczarski zamykał się na modlitwę. W parowach zaś tutejszych, w uroczyskach leśnych jak Kołpaków Kut, jak Szczerbaków Kut, Hryciów Ostrów, gnieździły się szajki rozbójnicze hajdamaków. Na zachód od Chodosówki znajduje się horodyszcze w kształcie wielkiego kwadratowego okopu, zakończonego tępemi węgłami i ze czterema osobnemi wjazdami. Na tem horodyszczu miał stać według podania zamek czyli baszta. Cała też ta okolica jest nasterczona podobnemi horodyszczami, których początek odnieśćby należało chyba do prawieku Kijowszczyzny i których miejsca mogłyby dać sprawiedliwe wyobrażenie zakresu, który tu w tej okolicy oddzielał posady ludów osiadłych od koczowniczych. Dalej ku południowi od wioski Podhorzec, a więc od stepu, wznosi się duży kurhan, na którym, według podania, miała stać wiecha, którą czatownicy zapalali jako sygnał, aby mieszkańcy w tę, w którą się pochyli stronę, przed nadchodzącym nieprzyjacielem uciekali do lasów. Na szczytach tychże wyniosłości, nieopodal wsi Bezradycz nad rz. Stuhną, mnóstwo wznosi się mogił. Zostały one usypane, jak lud twierdzi, nad zwłokami nieprzyjaciół, z których wielu utonęło w rzece, a że topiąc się jęczeli (stohnali), przeto od jęków tych i rzeka Stuhną przezwaną została. Na wschód zaś od wsi Ch., na przeprawie przez bagniska do boru, znajdują się uroczyska tak zwane Prostyje i Pohoryłyje mosty. Przeprawa ta ciągnie się przez pół wiorsty i w dawnych czasach wyłożona była pomostem z faszyn. Mieszkańcy, cofając się przed nieprzyjacielem do boru, zapalali je za sobą. Niektórzy zaś waleczniejsi z gromady czynili zasadzkę w zaroślach u tejże przeprawy i sypali ogień z strzelby ręcznej na nieprzyjaciół. Z tych odważnych strzelców zachował się w pamięci ludu niejaki Bezruczko czyli Kryworuczko, który jednego razu gdy nieprzyjaciel nadchodził, strzegł i bronił tej przeprawy, po za którą w borze cała ludność

Chodosówki w czasie Wielkiejnocy była sie schroniła, wraz z parochem, który święcił paski (ciasta). Ale wróg wziął się na sposób, nauczony przez zdrajców zaniechał tej przeprawy, i zaszedł inną przeciwną stroną, gdzie był most. Tentent atoli i rżenie koni nieprzyjaciół zbudziły uwagę kryjących się w lesie; ci też spalili ów most, i wróg nic nie spawiwszy, musiał odejść. Ten most odtąd przezwany został Pohorylym. Ch. jest starożytną osadą. Mieszkańcy utrzymują, że tu bł. Teodozy Pieczarski przebywał. Wiemy też z dawnych aktów, że Ch. w 16 wieku należała do metropolitów kijowskich i że w 1578 r. metropolita kijowski zamieniał Ch. na Sieraków z kniaziem Mateuszem Woronieckim. Następnie wieś ta, wraz z Leśnikami i Wetą, była własnością księżnej Anny Joachimowej Koreckiej, siostry sławnego wodza Karola Chodkiewicza. Synowie jej, Samuel i Karol, napełnili swoje posiadłości zastawnikami, po większej części ludźmi rycerskimi. W 1646 r. trzymał Ch. i Leśniki zastawą u Koreckich za 8000 złp. Daniel Hołub. Po śmierci Samuela Koreckiego majętność ta została posiadłością Anny z Koreckich Leszczyńskiej. W 1652 r. już B. Chmielnicki nadał dwie wioski Ch. i Krynicze michajłowskiemu złotowierzchniemu monastyrowi (akty otn. k ist. Z. R. t. V, str. 88). Z kolei posiadał ją też florowski panieński monaster. Obecnie należy do Skarbu. Jest tu cerkiew zbudowana w 1773 r. Mieszkańców 703, zajętych głównie ogrodnictwem i pszczolnictwem (Edward Rulikowski).

Chodosy, 1.) wś, pow. brzeski, gub. grodzieńskiej. Była tu kaplica katol. parafii Kamieniec Litewski. 2.) **Ch.**, wś, pow. kobryński, o 210 w. od Grodna, o 11 w. od Kobrynia, ma zarząd policyjny 8-iu gmin powiatu.

Chodów, 1.) wś i folw., pow. miechowski, gm. Wielkie-Zagórze, par. Uniejów, przy drodze powiatowej do Żarnowca prowadzącej, o 7 wiorst w stronie zach.-półn. od Miechowa. W r. 1827 Ch. miał 31 dm., 220 mk. Obecnie wraz z utworzonym w r. 1869 z gruntów poblebańskich wysiołkiem Chodowskim, liczy 62 dm., 413 mk. Osad włościańskich w Ch. 66, w Wysiołku 29, z przestrzenią gruntów morg. 903; grunta dworskie zajmują 316 m. i osada karczemna 1 i pół morgi. Wieś Ch. należała niegdyś do klasztoru miechowskiego; nabył ją na rzecz klasztoru od Dobiesława z Grzybowa, proboszcz Michał Radomszczanin między rokiem 1395 a 1424. Pod owe czasy było tu 10 łanów kmiecych, z których płacili czynszu po pół kopy, oddawali daniny i osep, odrabiali dwa dni tygodniowo, jako też powaby w zimie i na wiosnę. Zagrodników było czterech, płacili po wiardunku i odrabiali dzień jeden; karczma czyniła klasztorowi pół grzywny dochodu; mieli tu również Bożogrobcy swój folwark (Długosz III, 16 i 17). W Ch. znajduje się kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, przez Zawiszę, biskupa krakowskiego, w r. 1381 wybudowany z drzewa. Był niegdyś parafialnym i probostwo tutejsze od r. 1404 należało do konwentu miechowskiego, a od r. 1417 do konwentu tegoż zgromadzenia u św. Jadwigi w Krakowie. Po suppresyi miechowitów, w r. 1823 z całą swą parafią przyłączony do Uniejowa, dziś jest filialnym. Niewielki ten kościołek ma trzy ołtarze, niczem się nie odznacza i nie posiada żadnych osobliwości, ani pamiątek historycznych. Wieś Ch. po kassacyi klasztoru miechowskiego w r. 1818 przeszła na rzecz skarbu, od roku zaś 1868 należy do dóbr donacyjnych Miechów. *Mar.* 2.) **Ch.**, wś rząd., pow. siedlecki, gm. Niwiska, par. Suchożebry. W 1827 r. było 17 dm., 225 mk., obecnie liczy 32 dm., 396 mk. i 1306 m. obszaru. 3.) **Ch.**, kol., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice. W 1827 r. było tu 5 dm., 49 mk., obecnie 15 dm. i 93 m. obszaru. 4.) **Ch.**, folw., pow. kutnowski, gm. Rdutów, par. Dzierzbice. Leży przy szosie kaliskiej, między Krośniewicami a Kłodawą. Posiada kościół drewniany filialny względem paraf. w Dzierzbicach, 1788 wzniesiony przez Ant. Jastrzębowskiego. Do roku 1859 istniała tu oddzielna parafia dek. gostyńskiego. W 1827 r. Ch. liczył 40 dm. i 327 mk., obecnie ma 13 dm., 237 mk. i 1139 m. obszaru, w tem 1101 ornej ziemi pszennej i 135 m. lasu. Włościanie, osad 14, mają 92 m. gruntu. Gospodarstwo starannie prowadzone. Chmielnik daje dochodu po kilka tysięcy rubli; podobnież znaczny chów koni, owiec i trzody chlewnej. *W. W.*

Chodowice, wieś, pow. stryjski, na prawym brzegu Stryja, o 12,1 kil. na północny wschód od Stryja. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 20, łąk i ogr. 69, lasu 48; pos. mniej. roli ornej 343, łąk i ogr. 173, pastw. 285, lasu 44 morg. Ludności rz. kat. 5, gr. kat. 341, izrael. 96: razem 442. Należy do rz. kat. parafii w Żulinie, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu stryjskiego; do tej par. należą filie: Strykańce z 399 i Tatarsko z 260 duszami gr. kat. obrządku. Właściciel większej posiadł.: probostwo łacińskie w Sryju.

Chodschesen, ob. *Chodzież.*

Chodup, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Węgrzynów.

Chodupki, 1.) wś, pow. mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork, nad rzeczką Miłotczynką; 9 dm., 63 mk., wiatrak; obszaru gruntu 335 morg., w tem 145 orn. Drobna szlachta. 2.) **Ch.**, wś, pow. kaliski, gm. i par. Koźminek. W r. 1827 r. było tu 11 dm. i 97 mk. *Br. Ch.*

Chodywańce, wś, pow. tomaszowski, gm.

Jarczów, par. Chodywańce, o 112 w. od Lublina, o 14 od Tomaszowa, o 42 od Bugu. Posiada kościół par. od 1425 r. istniejący; obecny jest drewniany, przez Grabowskich w 1757 wystawiony; dom schronienia starców i kalek. Ch. mają także cerkiew paraf. dla rusinów erekcyi niewiadomej, 1766 r. już istniała a należały do niej filie Jurów o 1 w. i Jarczów o 4 w. Wieś ta leży o 3 w. od pasu granicznego Galicyi. W 1827 r. było tu 53 dm., 259 mk. Par. Ch. dek. tomaszewskiego 870 parafian liczy. Fol. Chodywańce z attynencyą Plebanka i łąką Dolne osady zwaną tudzież z wsią Chodywańce, nabyte były w r. 1871 za rs. 38,000. Rozległość ogólna wynosi m. 1668. a mianowicie grunta orne i ogrody m. 929. łąk m. 208, pastwisk m. 267, lasu m. 241, w nieużytkach i placach m. 11; płodozmian zaprowadzony 4, 8 i 12-polowy; znajdują się pokłady torfu. Budowli dworskich murowanych 1, z drzewa 21; wś Ch. osad 65, gruntu m. 997. *A. Pal* i *Br. Ch.*

Chodzierady, wś, pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice.

Chodzież, niem. *Chodschesen*, *Chodziesen*, *Colmar* lub *Kolmar in Posen*, miasto, pow. chodzieski, w w. ks. pozn., okr. bydgoskim, położone pod 52° 59′ szer. półn. i pod 34° 53′ dług. wschodn. od wyspy Ferro, nad jeziorem Rataje (rz. Bolemka?), niedaleko Noteci spławnej, w okolicy pagórkowatej z gruntem urodzajnym. Trzy miejsc.: 1) Ch. miasto, 2) przedmieście Koenigswiese, 3) przedm. Koniecznik. Ma 2912 mieszk. W r. 1871 miało 3092 mk. w 272 dm.; 1274 ew., 1020 kat., 3 dysydentów, 795 żydów. Ludność się zmniejszyła z powodu emigracyi do Ameryki; po większej części niemiecka, zna jednakże obadwa języki krajowe; część używa narzecza niemieckiego: „plattdeutsch“. Głównem zatrudnieniem jest sukiennictwo, rolnictwo, handel zbożowy i kramarski. Siedziba landrata czyli naczelnika pow. t. n. komisarza obwodowego, poborcy powiatowego, budowniczego pow., kontrolera katastru, fizyka, weterynarza. Od 1 października r. 1879 jest umieszczony w mieście sąd okręgowy, należący do sądu ziemiańskiego w Pile Schneidemühl). Poprzednio zasiadała komisya sądowa, która należała do sądu powiatowego w Pile. Ma kościół parafialny katolicki, nal. do dek. czarnkowskiego; kościół ewangelicki należący do dyecezyi chodzieskiej i synagogę. Szkoła jest elementarna kilko-klasowa, 707 analfabetów, księgarnia, czytelnia i drukarnia. O stanie przemysłu nadto świadczą farbiernie, wielka fabryka fajansów, piła, młyn, browar, cegielnia, towarzystwo pożyczkowe niemieckie. Urząd pocztowy i telegraficzny trzeciej klasy, poczthalterya; poczta osobowa do Piły i Rogoźna. Stacya kolei żelaznej poznańsko-belgardzkiej. Gościniec państwowy berlińsko-bydgoski łączy Chodzież z Czarnkowem i Wyrzyskami. Gościniec prowincyonalny prowadzi 1) do Wągrówca i Wyrzysk, 2) do Wałcza i Wyrzysk, 2) do Wałcza (Deutsch Krone), 3) z Piły przez Ujście, Chodzież do Obornik. Przez kilka wieków miasto było w ręku rodziny Potulickich herbu Grzymała; w XVII wieku przeszło na własność Grudzińskich także herbu Grzymała. Kto i kiedy kościół katolicki parafialny założył, nie wiadomo. W XV wieku już istniał, jak się z wizyt kościelnych okazuje. Za Zygmunta Augusta Potuliccy, przeszedłszy do protestantyzmu, oddali kościół spółwiercom. Dopiero Jan Potulicki, kasztelan santocki, wrócił na łono kościoła katolickiego i przywrócił go pierwotnym właścicielom. Pomników z przeszłości w kościele nie masz, chociaż należał do znakomitych rodzin. Łukaszewicz w historyi kościołów dyecezyi poznańskiej przypuszcza, że po pożarze z r. 1798 wyrzucono nagrobki. Dwa tylko znajdują się obecnie wizerunki: 1) przechrzty, osoby nic nieznaczącej, z napisem łacińskim, 2) biskupa chełmińskiego i proboszcza w Chodzieżu Rydzyńskiego, zmarłego r. 1814. Dawniej w Chodzieżu dwa jeszcze były kościoły: św. Trójcy i św. Barbary W r. 1811 miało 268 domów m., 2986 mieszkańców; w r. 1837 domów 200, 2,925 mieszk., 1863 chrześcian, 1062 żydów; od lat czterdziestu ludność zatem nie wzrosła. *Powiat chodzieski* graniczy na północ z powiatami okręgu kwidzyńskiego, wałeckim i złotowskim, na wschód z powiatem wągrowieckim, na południe z obornickim, na zachód z powiatem czarnkowskim, Rozległość wynosi 19,865 kwadratowych mil czyli 109,436 hektarów. Powiat jest równiną prócz okolic Rzadkowa, Kaczor i lasu oleśnickiego, gdzie się wznoszą wzgórza. Trzy czwarte gruntu należą do klas średnio urodzajnych, szósta część do lekkich, a reszta składa się z błot. Jedna rzeka większa przepływa przez powiat t. j. Noteć; rzeka ta oddziela przez 3 mile powiat chodzieski od wyrzyskiego, płynie w powiecie chodzieskim ze wschodu ku zachodowi, przepływa pod miastem Ujściem i niedaleko folwarku Nowie wpływa do powiatu czarnkowskiego. Po prawej przybiera Głdę (Küddow), która wypływa z okręgu kwidzyńskiego, oddziela przez milę powiat chodzieski od tegoż okręgu, potem dąży przez powiat do miasta Piły, odkąd jest spławną, a pod miastem Ujściem wpada do Noteci. Do Głdy nareszcie płynie po lewej rzeczka Glumin, mająca źródło w okręgu kwidzyńskim, pod wsią Borkami (Borkendorf), przepłynąwszy część powiatu chodzieskiego łączy się z Głdą. Jezior jest w pow. kilkadziesiąt. Do większych należą: Żelgniewo, Brody, Kaczory, Worowo, Nie-

wimko, Margonin, Rataje, Zbyszewice. Ludność ogólna powiatu wynosiła w r. 1875, 54,328 mk., z tych na miasta same przypadało 20,563 mk.; w r. zaś 1871: ogółem było 52,750 mk., 25,653 męskiej ludności, 27,097 żeńskiej, 31,259 ew., 18,693 kat., 102 dysydentów, 2696 żydów. Na milę kwadratową wypada mniej więcej 2,700 ludności; powiat chodzieski należy do powiatów najmniej zaludnionych w w. ks. poznańskiem. Gmin jest w ogóle 129 (do r. 1875 przybyły 4 gminy dominialne): gmin miejskich 6, wiejskich 89, dominialnych 34 (do r. 1875 przybyły 4, jest ich odtąd 38), 5178 dom. mieszk. (w r. 1875, 5366 dm.). Pod względem narodowości ludność niemiecka znacznie przeważa; mianowicie po miastach jest prawie całkiem zniemczona. Miasta powiatu są: Budzyń (Budsin), Chodzież (Kolmar i P.), Margonin, Szamocin (Samotschin), Piła (Schneidemühl) nad Głdą (Kyddow), Ujście lub Uść (Usch) nad ujściem Głdy do Noteci; miasta te w r. 1871 miały razem 18,711 mk. Głównem zatrudnieniem mieszkańców osad wiejskich jest rolnictwo, handel wodny na Noteci i Głdzie i chów bydła. Po miastach rzemiosła, przemysł, nawet fabryki w widocznym są postępie, co się mianowicie odnosi do największego miasta Piły, cokolwiek także do Chodzieża, mniej daleko do reszty. Powiat jest podzielony na 4 mniejsze obwody czyli komisaryaty: Chodzież, Szamocin, Piła, Budzyń. Chodzież miasto jest siedzibą prawie wszystkich władz administracyjnych, landrata, poborcy powiatowego, budowniczego, kontrolera katastru, fizyka i weterynarza pow.; cyrulik zaś powiatowy i inspektor szkólny mieszkają w Pile. Sądy okręgowe od 1 października r. 1879 są umieszczone: w Pile, Margoninie i Chodzieżu; sądy te są podwładne sądowi ziemiańskiemu kolegialnemu umieszczonemu w Pile. Aż do nowej organizacyi sądowej w Pile znajdował się sąd powiatowy kolegialny z komisyami w Chodzieżu i w Margoninie. Powiat chodzieski liczy 10 parafij katolickich i 6 kościołów filialnych. Parafie są w dyecezyi poznańskiej: Budzyń, Chodzież, Margonin, Piła, Piłka, Ujście; filialne kościoły są: we wsiach: Biała góra (Grosse Wittenberg), Daleszewo, Lubionka, Pokrzywnica (Krummfliess), Zawada (Springberg), Wyszyna (Wischin); w dyecezyi gnieźnieńskiej są parafie: Żon, Jaktorowo, Morzewo, Śmiełowo. Protestanckie parafie, tworzące dyecezyą chodzieską, są: Chodzież, Sokołowo (Jankendorf), Margonin, Piła (Schneidemühl), Ujście (Usch), Zachas (Zachasberg), Wielki Mierkowiec, i dwie w powiecie wągrowieckim położone: Wągrowiec i Gołańcz. Szkoły wyższe są w Pile (ob. Piła miasto) t. j. gimnazyum filologiczne i średnia szkoła żeńska rządowa. Po mniejszych miasteczkach i wsiach szkoły elementarne są pod nadzorem inspektora powiatowego, mającego siedzibę w Pile. Na 52,750 mieszkańców i 14,540 dzieci niżej 10 lat było w r. 1871, 11,654 analfabetów. Powiat ma 6 księgarń, 3 czytelnie, 2 drukarnie. Rozległość całego powiatu obejmuje 428,418 morgów magdeb. Większa własność wynosi mniej więcej 183,150 morg., w tem policzone królewszczyzny morg. 50,473. Od r. 1848 wyszło z rąk polskich 14,752 morg. Obecnie tylko dwa majątki jeszcze do polskich właścicieli należą: Próchnowo, fideikomis, do hr. Potulickiego, i Wyszyna do hr. Raczyńskiego, ordynacya, razem 31,990 morg. Dobra rządowe podzielone są na amt ekonomiczno poborowy Piła i amt Podstolice. Do rządu należy także rozległy las pod Podaninem; obok tego istnieją jeszcze lasy prywatne pod Zelgniewem, Dziembowem, Chodzieżem, Oleśnicą, Margoninem, Szamocinem i Jabłonowem. Gorzelnie mają: Pietrunki (Pietrunke), Jaktorowo, Podstolice, Dziewoklucz (Siebenschösschen), Próchnowo, Wyszyna, Jabłonowo, Dziembowo, Szamocin, Strzelice (Strelitz), Leśnice, Nikelskowo, Rzadkowo; browary: Piła, Rękawice, Chodzież, Szamocin, Margonin; młyny: Chodzież, Piła (3), Szamocin; piły: Chodzież, Nadolnik, Piła (3), Szamocin; cegielnie: Chodzież (3), Budzyń, Lucienhof, Szamocin, Piła (4), Aschenfort, Sypniewo, Jabłonowo, Węglewo (Kahlstaedt), Leśnice, Strzelice, Borowskie Olędry, Brody (Brodden), Morzewo, Rzadkowo (2), Smiełowo (Schmilau) (2), Stewy (Stöwen), Ujście Nowa wieś (Uschneudorf), Ujście Olędry (Usch Hauland), Notecki młyn (Wilhelmshöhe); piece wapienne: Szamocin, Margonin; farbiernie: Piła, Ujście dominium, Chodzież (2), Szamocin, fabryki octu: Szamocin, Piła; fabryki mączki: Zelgniewo, Piła; fabrykę fajansów: Chodzież dominium; fabryki szkła: Dziembowo i Neufriedrichsthal; hutę żelazną: Żelazna huta (Auerbachshütte). Bite gościńce, utrzymywane kosztem państwa: berlińsko-bydgoski łączy Chodzież z Czarnkowem i Wyrzyskami i przechodzi przez Piłę; z funduszów prowincyonalnych: idący z Wągrowca przez Margonin, Szamocin, Białośliwie, łączy Chodzież z Wągrówcem i Wyrzyskami; idący z Wałcza (Deutsch Krone) do Chodzieża; łączący Chodzież z Obornikami prowadzi przez Piłę, Ujście, Chodzież i Budzyń. Koleje żelazne: kolej wschodnia (Ostbahn) ze stacyą główną w Pile; mniejsze stacye są w Kaczorze (Erpel), w Skórce (Schönfelde) i Stewach (Stoewen). Kolej poznańsko-belgardzka, prowadząca z Poznania do pomorskiego miasta Belgardu, przerzyna powiat na przestrzeni 60 kil., ze stacyami w Budzyniu, Chodzieżu i Pile. Urzędy pocztowe: pierwej

klasy w Pile, trzeciej klasy: w Budzyniu, Chodzieżu, Margoninie, Szamocinie, Ujściu; agentura pocztowa: w Śmiełowie (Schmilau). Urzędy telegraficzne: drugiej klasy w Pile; stacye telegraficzne: w Chodzieżu, Margoninie, Szamocinie, Ujściu. Większa połowa powiatu chodzieskiego należała do dawnego województwa poznańskiego z miastami Piłą, Ujściem Budzyniem na przestrzeni 10,36 mil. kwadr., mniejsza połowa (9,50 mil. kwadr.), do dawnego województwa gnieźnieńskiego z miastami: Chodzieżem, Margoninem i Szamocinem. Ludność ogólna pow. chodzieskiego wynosiła w r. 1831 głów 33,430, na milę kwadr. przypadało wówczas 1660 m.; miejska wynosiła 11,735, wiejska 21,695; katolicka 12,386, protestancka 18,283, żydowska 2,761. Z ludności katolickiej w tymże roku miejska wynosiła głów 4,214, wiejska 8,172, z ludności protestanckiej miejska 13,387, wiejska niespełna 5000. Z żydowskiej miejska głów 2,725, wiejska 36. W r. 1837 ludność ogólna wynosiła głów 37,859, na mili kwadr. 1880; miejska 12,584, wiejska 25,275; w 6 latach przybyło 13,25 procentów ludności, miejskiej 15,75%, wiejskiej 16,5%. Domów mieszkalnych było w r. 1831 miejskich 1,251, wiejskich 2,397: ogółem 3,648; w r. 1837 liczono 4000. Pod względem archeologicznym badano i przedmioty ciekawe wykopano: w Jabłonowie i Miłosławiu pod Ujściem; w Laskowie pod Szamocinem, w Szamocinie, w Ujściu, w Żelgniewie, w Żoniu pod Margoninem (Zon). *M. St.*

Chodziłonie, okrąg wiejski w gm. Pokrowie, pow. lidzki, liczy w swym obrębie wsie: Domejki, Taniewice, Poddęby, Szóstakowce, Chodziłonie, Ugolniki, Zamościany, Zieniapisze, Syrnie, Połujanowce, Lenciszki, Ostaniszki, Podhaliszki, Szyszkowszczyzna, Przechody i okolice: Kupry, Wojniłowce, Chodziłonie, Szóstakowce, Przechody. *T. O.*

Chodziszewo, niem. *Kutschkau*, 1.) gm., pow. międzyrzecki, 3 miejsc.: 1) Ch. wieś; 2) Łagowice wieś; 3) Nowyświat (Neuewelt) kolonia; 68 dm.; 444 mk., 44 ew., 400 kat.; 50 analf; kościół parafialny dekanatu zbąszyńskiego. 2.) **Ch.**, domin., pow. międzyrzecki, 1866 morg. rozb.; 5 dm.; 56 mk; 14 ew., 42 kat.; 18 analf. Stac. poczt. Suchy Lutolek (Dürrlettel) o 2 kil., gość. w miejscu; stac. kol. żel. Zbąszyń (Bentschen) o 16 kil.

Choien, ob. *Chojna*.

Choina, *Choino*, ob. *Chojna*, *Chojno*.

Choinka, wś, pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Czwartek.

Choino, ob. *Chojno*

Choino-Buden, ob. *Budy*.

Choja, wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Zbuczyn. W 1827 r. było 19 dm., 102 mk.; obecnie 18 dm., 113 mk. i 531 morg obszaru. *Br. Ch.*

Chojane lub *Chojany*, okolica szlachecka, pow. mazowiecki, gm. Chojany, par. Kulesze. W obrębie jej leżą: Ch. Bąki, Ch. Gorczany, Ch. Pawłowięta, Ch. Piecki lub Piecuchy, Ch. Sierocięta, Ch. Stankowięta. Dawniej były jeszcze Ch. Bozuty i Ch. Górki. W 1827 roku Ch. Bąki liczyły 8 dm., 39 mk., Ch. Gorczane 10 dm. 78 mk., Ch. Pawłowięta 19 dm. 105 mk., Ch. Piecki 20 dm., 109 mk., Ch. Sierocięta 13 dm. 74 mk., Ch. Stankowięta 18 dm. 144 mk. Gmina Ch. należy do s. gm. ok. II w Wysokiem Mazowieckiem, od m. pow. odl. 10 w. Ludn. 5863. *Br. Ch.*

Chojeczno, okolica szlachecka, pow. węgrowski, gm. Grębków, par. Niwiska. W obrębie jej leżą wsie: Ch. Sybillaki, które miały w 1827 r. 17 dm., 86 mk.; obecnie zaś liczą 14 dm., 134 mk. i 684 morg obszaru; Ch. cesarze, które w 1827 r. liczyły 10 dm. i 45 mk., obecnie zaś 10 dm., 120 mk. i 398 morg obszaru. Fol. Ch. Jagodne lit. A z wsią tegoż nazwiska: Rozległość wynosi m. 240 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 140, łąki m. 25, pastwisk m. 5, lasu m. 61, nieużytki i place m. 9; wś Chojeczno Jagodne lit. A. osad 21, gruntu m. 32. Fol. Ch. Jagodne lit. B, nabyty w r. 1858 za rs. 6,300: rozległość ogólna m. 264; budowli folwarcznych jest 8. Fol. Ch. Jagodne lit. CD z wsią Chojeczno: rozległość ogólna wynosi m. 527, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 256, łąki m. 98, pastwiska m. 7, lasu m. 58, zarośli m. 80, nieużytki i place m. 28. Budowli dworskich mur. 7; wś Chojeczno osad 18, gruntu m. 3 . *A. Pal.*, *Br. Ch.*

Chojeniec, wś, pow. chełmski, gm. i par. Siedliszcze, od m. Lublina w. 42, od Chełma w. 28, od st. poczt. Piaski w. 14, od dr. żel. w Łukowie w. 91, od rzeki Wieprza w. 3. Folw. nabyty w r. 1865 za rs. 16,950. Rozległość wynosi m. 1,414, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 200, łąk m. 472, pastwisk m. 145, lasu m. 559, zarośli m. 24, nieużytki i place m. 12. Budowli murowanych 1, z drzewa 9; wś Ch. odsad 29, gruntu m. 772. R. 1827 miała 21 dm., 87 mk. Do r. 1859 tworzył Ch. osobną parafią gr. un. dek. lubelskiego. Zowią też Ch. Chojęcin. *A. Pal.*, *Br. Ch.*

Chojenko 1.) wś, pow. rypiński, gm. Chróstkowo, par. Ruże, liczy 4 dm., 37 mk. 2.) **Ch.** lub *Hojenko*, wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par, Gostynin.. Posiada szkołę początkową; w r. 1827 było tu 6 dm. i 82 mk. *Br. Ch.*

Chojenko, por. *Chojno* i *Choinko*.

Chojewo, wś, w pow. bielskim gub. grodz., prawie na pół drogi między Boćkami a Brańskiem.

Chojęcin, ob. *Chojeniec*.

Chójki, wś, pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Konin.

Chójki, pustkowie, pow. ostrzeszowski, ob. *Słupia*.

Chójkowy grunt, wś, pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Osiek Wielki.

Chojna 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele. Liczy 6 dm. i 45 mk. 2.) **Ch.**, ob. *Chojny*.

Chojna, niem *Choien*, wś, pow. wągrowiecki; 41 dm., 466 mk.; 63 ew., 395 kat.; 160 analf. Kościół par. dekanatu chcyńskiego dawniej dek. teknieńskiego; obecny wystawiony 1776 r. kosztem Mielżyńskiego. W r. 1608 Ch. była własnością Smoguleckiego. Stac. poczt. Gołańcz o 8 kil.; st. kol. żel. Chodzież o 20 kil.

Chojna, niem. *Choina*, mała wś, pow. kartuski, należy do Kistowa, leży przy pograniczu prow. pomorskiej, o 5 i pół mili od Kartuz, st. p. Sulęcin.

Chojnackie Budy, ob. *Budy*.

Chojnata, wś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata. Posiada kościół paraf. drewniany, erygowany przez Bolesława i Ziemowita książąt mazowieckich. Do czasów pruskich byli przy nim benedyktyni. Par. Ch. dek. skierniewickiego 2111 dusz liczy.

Chojnata wola, wś i folw., pow. rawski, gm. Stara wieś, par. Biała. Leży na prawo od drogi bitej z Rawy do Biały. W 1827 r. było tu 33 dm., 228 mk., obecnie liczy 28 dm., 370 mk. i 342 m. ziemi włośc. Dobra Ch. Wola składają się z folwarków: Chojnata wola, Koprzywina, Podsędkowice, Stanisławów i liczą 2296 m. obszaru; w tem 1427 morg. ornej ziemi. *Br. Ch.*

Chojnatka, wieś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata. W 1827 r. było tu 9 dm. i 66 mk. Fol. Chojnatka B. lub Chojnata, odległy od Warszawy w. 56, od Skierniewic w. 21, od Mszczonowa w. 9, od rzeki Pilicy w. 30. Nabyty w r. 1876 za rs. 5050. Rozległość wynosi m. 172, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 143, pastwiska m. 1, lasu m. 26, nieużytki i place m. 2. Budowli z drzewa 4, płodozmian 10-polowy. *A. Pal.*

Chojne, *Chojny*, wś, nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Chojne, odl. od Sieradza wiorst 8. W 1827 r. było tu 26 dm. i 328 mk., obecnie 581 mk. a w tej liczbie katol. m. 273, k. 190, ewang. m. 4, k. 1, starozakonnych m. 6, k. 7. Kościół parafialny murowany. Szkoła elementarna na 40 uczniów. Świeżo założony wielki ogród owocowy i rybołóstwo większych rozmiarów. Gospodarstwo staranne. Parafia tutejsza została założona w 1527 przez Jana Łaskiego biskupa. Przedtem istniała, o ile się zdaje, tylko kaplica, założona przez Jana Łyczeńskiego, wojskiego sieradzkiego, i Ch. należało do parafii w Strońsku. Obecny kościół murowany wzniósł dziedzic Ch. Stanisław Zapolski w 1599 r. Wieża na kościele ma datę 1681 r. Cały kościół został wyrestaurowany w 1874 r. W kościele znajduje się grobowiec (bez napisu) fundatora i syna jego. Par. Ch. dek. sieradzkiego 2220 dusz liczy; do niej należy kościół filialny w Dąbrowie. Dobra Chojne składające się z folw. Chojne, Wiechułki i Stoczki oraz Karczmy na Żeglinie, tudzież wsi: Chojne, Bobrowniki i Stoczki. Nabyte w r. 1874, za rs. 110,000. Rozległość ogólna wynosi m. 1822, a mianowicie: fol. Chojne grunta orne i ogrody m. 223, łąk m. 120, lasy m. 728, nieużytki i place m. 46, razem morg. 1117. Budowli murowanych 16, z drzewa 5. Fol. Stoczki grunta orne i ogrody m. 433, nieużytki i place m. 12, razem m. 445. Budowli murowanych 2, z drzewa 4. Fol. Wiechułki grunta orne i ogrody m. 112, łąk m. 102, pastwisk m. 33, nieużytki i place m. 13: razem m. 260, budowli murowanych 6, z drzewa 1. Płodozmian zaprowadzony na wszystkich folwarkach 5-polowy; znajdują się pokłady marglu i torfu; wiatrak. Największa w Król. Pol. plantacya morw (200 tysięcy drzew) i hodowla jedwabników barona Dangla. Wieś Chojne osad 98, gruntu m. 1426; wś Bobrowniki osad 54, gruntu m. 825; wś Stoczki osad 27, gruntu m. 381. *A. Pal.*

Chojne, ob. *Ochojne*.

Chojnica, 1.) wieś, pow. poznański, 6 dm., 70 mk., wszyscy kat., 28 analf. Kościół paraf. dekanatu obornickiego istniał już na początku XVI wieku; w tymże wieku Jędrzej Przecławski, dziekan katedralny poznański, dziedzic Chojnicy, wystawił kościół murowany. Zachowano w nim dotąd trzy nagrobki, dwa z napisami łacińskiemi, jeden z napisem polskim na cześć 1) Janusza Przecławskiego, 2) Piotra Przecławskiego i 3) Joanny z Sadów Przecławskiej, wszystkie z wieku XVI. Przed Przesławskimi Morawscy, herbu Nałęcz, posiadali Chojnicę, po nich Manieccy. W naszym wieku należała do Bilińskich; kasztelan Biliński sprzedał ją rodzinie niemieckiej Treskow. 2.) **Ch.**, gm. i domin., pow. poznański, 4107 m. rozległości, 3 miejsc.: 1) Ch. domin., 2) kolonia Janowo; 3) Łysymłyn (Lissmühle); 19 dm., 261 mk., 45 ew., 216 kat., 113 analf.; stacya poczt. Chludowo o 4 kil., st. kol. żel. Złotniki o 5 kil., Poznań o 14 kil. *M. St.*

Chojnica, mała rzeka w Prusach zachodnich, dawniej tak zwana, teraz bezimienna; bierze swój początek na południe od Chojnic, płynie w kierunku półn. przez Chojnice i dwa jeziora Zielone i Jelencz, przechodzi przez małe jezioro przy Dunkershagen, gdzie pędzi młyn i tartak, przybiera dopływ z prawej strony z pod Zawiścia, obraca młyn w Jarcewie (Zandersdorf), mija Chojniczki (Kl. Konitz), pędzi

młyn i tartak zwany Funkermühle i uchodzi do jeziora Charzykowskiego, w którem się łączy z rz. Brdą. Nazwę tej strugi obecnie nieznaną śród ludności zniemczonej, podaje Święcicki: Opis staroż. Polski I 361; ob. też mapę sztabu gen. pruskiego. *Ks. F.*

Chojnice, niem. *Konitz,* m. pow. w Prusach Zachodnich, w reg. kwidzyńskiej, położone w żyznej dolinie, milę od rz. Brdy, między dwu jeziorami (Według Długosza niedaleko Ch. i Tucholi leży jez. Stworzonagać?). Gelenc (po niem. Ziegelsee) z północy i Selon (?Zielone, teraz po niem. Mönchsee) z południa, z których płynie mała struga do jeziora Charzykowskiego (Müskendorfer See). Imię swoje wzięło zapewne od chojny, ponieważ znajduje się w pobliżu obszernych, tucholskich borów. Co do wieku Ch. są jednem z najstarszych miast wschodniego Pomorza, już jako miasto istniały co najmniej w XII albo XI stuleciu; wielki murowany kościół dzisiejszy paraf. budowany jest r. 1205. Zdawna, jak tylko sięga historya, należało to m. do pomorskich książąt. Sambor I ufundował tu wspomniony kościół; w r. 1310 zabrali je krzyżacy; Polacy odzyskali pokojem toruńskim 1466; pod Prusami zostaje od r. 1772. Za krzyżaków, a poniekąd jeszcze i za polskich czasów, było bardzo warowne: opasane dokoła fosami podwójnemi, murami mocnemi i wałami, nazywało się kluczem, bramą Pomorza. Często toczyły się pod Ch. krwawe boje. Kiedy w r. 1433 husyci nawiedzili Pomorze, pierwszy zamek, na który uderzyli, były Chojnice. W mieście znajdował się komtur z Balgi (zamek pod Królewcem), przy nim kapelan, który, rzadki zaiste przypadek, odznaczał się celnem strzelaniem ze samopału. Husyci próbowali wszystkich środków, żeby zdobyć miasto. Jezioro północne spuścili głębokim rowem, chcąc się dostać pod mur mniej obronny. Ale zbyt niecierpliwi, przypuścili szturm za rychło, gdy błotniste dno jeszcze nie było wyschło: wielu się tam wtedy podusiło. Jakiś hrabia czeski (według Długosza zaś Piotr Oporowski, Polak) tuż pod murem tonący w błocie, błagał w rozpaczy oblężonych o pomoc i po spuszczonej linie dostał się z czterema szlachty na mur; poczem ich wykąpano, a komtur wspaniałomyślnie obdarzył świeżym ubiorem i wrócić pozwolił do obozu. W zamian za grzeczność husyci uwolnili 500 jeńców. W ten sam dzień przypuszczono jeszcze na innych miejscach trzy szturmy, wszystko bezskutecznie. Jęto więc obstrzeliwać miasto i pod ziemią podkopywać się do niego; z czterech stron rozstawiono działa, żeby wszystko zniszczyć w krzyżowym ogniu. W ciężkiej trwodze udali się mieszkańcy do fary błagać o zbawienie przed cudownym obrazem Matki Najśw., który z obawy przed zbliżającymi się dotąd przyniesiono. Jakoż wiele nie ucierpiano od rzucanych pocisków. Kronikarz opowiada nawet, że kula kamienna, większa od wiadra, wpadła pewnego razu do kościoła, gdy lud był zebrany, ale nie przeleciała aż do drugiego końca, tylko, wirując po posadzce, została na środku. Gdy się potem załodze udało zagwoździć jedno z wystawionych dział, poczęli husyci kopać ganek podziemny, ale i w tem przeszkodzili im mieszczanie. Także i ów kapelan celny dopomagał oblężonym, który gdzie tylko spostrzegł przy murach większą liczbę nieprzyjaciół, nadbiegał i wielu zabijał, strzelając z muru. W taki sposób trwało to obleganie 6 tygodni. Nawet posiłki polskie przysłane przeciw krzyżakom od Jana z Ostroga, nie pomogły. Ruszyli więc husyci dalej na północ, zostawiając około tysiąca trupów pod warownym grodem, a wyniszczywszy okolicę do ostatniego (zob. „die aeltere Hochmeisterchronik“ w „Scriptores rerum pruss.“ III 634 i ks. Kujot, „Opactwo pelplińskie“ 463). Daleko krwawsze walki toczyły się pod Ch. podczas 14-letniej pruskiej wojny. Kiedy bowiem r. 1454 miasta pruskie dobrowolnie królowi polskiemu się poddały, same tylko prawie Chojnice się sprzeciwiały. Postanowiono przeto na zjeździe łęczyckim d. 1 maja siłą zdobyć to miasto. Zebrano liczne wojsko z Wielkopolan; król sam objął dowództwo. Gdy stanęli pod Ch., radzono, aby stojące opodal na Pomorzu wojska zaciężne krzyżackie wpuścić raczej do fortecy i ogłodzić, sprowadziwszy zewsząd wojska polskie. Ale gdy 5-tysięczny hufiec Litwinów przybył, a Jan Koniecpolski i Wielkopolanie boju się naparli, pochwalając się, że batami swych woźniców nieprzyjaciół rozpędzą. wydano bitwę nadciągającym krzyżakom. Zrazu Polacy byli szczęśliwi, ale gdy załoga chojnicka z tyłu uderzyła, zupełnie zostali porażeni dnia 18 września. Polegli Piotr ze Szczekocin, podkanclerzy, Jan Zawisza, syn Czarnego, Jan Rydzyński, Leliwa i Jan Dąbrowski, wielka liczba dostała się do niewoli. Zabrano cały bogaty obóz, a z nim do czterech tysięcy wozów różnemi kosztownościami naładowanych. Sam król Kazimierz, zbytnie się narażając, z ledwością ocalał. Drugi raz nadciągnął Kazimierz Jagiel. z wojskiem zdobywać Ch. r. 1461, musiał jednak po 14 dniach wrócić do Polski gdzie mu umarła. matka. Dopiero w r. 1466, kiedy po trzeci raz król nadszedł, zdobyto miasto d. 28 września, najbardziej przez rzucanie strzał palnych, któremi czwartą część domów zapalono. R. 1520 Schonenberg, idący z posiłkami dla Alberta księcia pruskiego, aby mu napowrót zdobyć Pomorze, gdy nie zastał tu żadnej załogi, miasto opanował. Lecz wkrótce wyprawiony w te strony

z wojskiem Mikołaj Firlej nie miał żadnej trudności załogę nieprzyjacielską z 300 ludzi złożoną do poddania się nakłonić. Bardzo wiele też ucierpiały Ch. przez Szwedów. R. 1656 szwedzki generał Horn miasto zajął, spaliwszy poprzednio przedmieścia i dwie znajdujące się w nich prepozytury św. Ducha i św. Jerzego. Jeszcze tego r. 1656 odzyskali prawda Polacy miasto napowrót, pod osobistem dowództwem króla Jana Kazimierza, ale w następnym roku 1657 przybył sam Karól Gustaw ze znacznem wojskiem do Chojnic i miasto przemocą zabrał i najnielitościwiej wyniszczył; nawet piękny kościół paraf. spalili Szwedzi. Wkrótce splądrowane miasto zajęli Polacy, ale gdy odeszli ztąd r. 1658, Szwedzi znowu się pokazali roku 1659 i co tylko jeszcze znaleźli, zrabowali. R. 1707 pomniejszy oddział rosyjski napadł miasto, musiał jednak odstąpić przed mężną obroną; dopiero kiedy potem z większem wojskiem przyciągnął pułkownik Schultz, miasto zdobył; przez 2 tygodnie trwało wtedy rabowanie po domach jako i śpichlerzach. Pod względem narodowości Ch. oddawna przeważnie bywały i są niemieckie; poczyna się to już za krzyżaków, a następnie polszczącą się powoli ludność niszczyło częste morowe powietrze; od r. 1352 do 1711 srożyła się ta plaga w Ch. niemniej jak 11 razy a to nieraz tak okrutnie, że w jedynym r. 1657 od zielonych świątek do adwentu z 3000 mieszkańców pozostawiła zaledwie 500; miejsce ubyłych zwykle zajmowali osadnicy Niemcy. Za dawnych czasów słynęły Ch. z wyrobu sukna: r. 1348 Jan von Barkenfeld, komtur człuchowski, nadaje licznym sukiennikom tutejszym osobne przywileje. Podajemy ważniejsze wiadomości o kościołach i klasztorach. Kościół par. obszerny, murowany, pod wezw. św. Jana Ścięcia, należy do najstarszych wschodniego Pomorza, fundowany jest przez księcia Sambora I r. 1205; był przedtem bardzo okazały, u góry sklepiony, po bokach dwie kaplice Dorengowskich i św. Maryi Magdaleny; przed reform. utrzymywał około 10 księży; nadto przyłączone było do niego pobożne stowarzyszenie duchownych pod wezw. Niepok. Poczęcia P. Maryi; wiele ucierpiał od reformatorów, którzy go używali przeszło 60 lat, jak świadczy napis w kościele: „Templum hoc a secta Lutheri a. 1555 occupatum, recuperatum a catholicis a. 1616.“ W tych stronach najwięcej krzewił protestantyzm Stanisław Latalski, starosta człuchowski. Zapalony przez Szwedów kościół, 1657 utracił piękne sklepienie w nawie; drugi raz zapalony przez protestantów 1733 utracił resztę sklepienia w prezbyteryum; ma jeden znaczniejszy pomnik Dorengowskiego, sędziego tczewskiego, który wielce się przyczynił do wyratowania kościoła z rąk inowierców r. 1616 i potem jezuitów tu ufundował. Na przedmieściu człuchowskiem istniała dawniej prepozytura św. Ducha, fundowana za krzyżaków, r. 1555 zabrana przez reformatorów, spalona przez Szwedów 1656, poczem na nowo wzniesiona; dziś jeszcze posiadają ten kościół protestanci. Druga prepozytura znajdowała się na przedmieściu gdańskiem pod wezw. św. Jerzego, także fundacyi krzyżackiej, od r. 1555 do 1616 w posiadaniu reformatorów, następnie katolicka; r. 1656 spalona przez Szwedów i więcej potem niewzniesiona. Pierwsi jezuici przybyli do Ch. r. 1620, fundowani są przez dwóch braci Dorengowskich, Jana oficyała kamieńskiego, który był zarazem proboszczem w Ch. i przez Dorengowskiego sędziego tczewskiego, który jest pochowany u fary; od tych braci mieli jezuici znaczne posiadłości ziemskie; do godności kolegium wyniesieni przez arcyb. Wężyka 1630, utrzymywali wyższą szkołę, w której okoliczna szlachta kształciła swych synów; dla 7 ubogich uczniów mieli bursę, którą także ufundowali Dorengowscy; dzisiejszy piękny kościół pojezuicki, budowany r. 1718, przeszedł, po ich kasacie, na własność tutejszego katol. gimnazyum, które i klasztor jezuitów dotąd zajmuje. Klasztor oo. augustyanów był tu założony już za pomorskich książąt około r. 1265, w następnych niepokojach podupadł. Kiedy w r. 1356 Winryk von Kniprode mistrz w. krzyżacki go wznosił, wyraźnie mówi w swoim dokumencie, że ostrów, który im darował, zdawna nazywał się mniszym ostrowem „Mönchswerder.“ OO. augustyanie jako ubodzy pustelnicy żyli z jałmużny, zarówno z jezuitami byli Polakami, bardzo ulubieni u ludu; obraz Matki Boskiej Pocieszenia w ich kościele słynął łaskami, do którego lud tysiącami pielgrzymował; rząd pruski zamknął ten klasztor r. 1819, kościół ten zamienił na konwikt dla kilku ubogich gimnazistów i na mieszkanie dla nauczyciela religii przy gimnazyum. W nowszym czasie przy nieco pomyślniejszych stosunkach powstał klasztor franciszkanek w Chojnicach r. 1867; panien bywało zwykle 12; przyszły tu z Capellen w Holandyi, były niemki, utrzymywały wyższą szkołę kilkoklasową dla dziewcząt z pensyonatem, szwalnią, ochroną i szkołą elementarną dla dziewcząt z miasta; odwiedzaały także chorych po domach; r. 1875 wydalone w skutek kulturkampfu. Szkoły w Ch.: królewskie gimnazyum katolickie, urządzone już 1815 ze szkół dawniejszych jezuickich, w r. 1870 miało 20 nauczycieli, uczniów 455, z tych kat. 239, ew. 175, żyd. 41, wykład we wszystkich klasach i przedmiotach, nawet religii, niemiecki, nauka języka pol. nie obowiązuje, wykłada się w 2 godz. tyg. po za planem. Szkoła wyższa miejska dla dziewcząt ma 3 klasy,

80 uczennic, charakter protest. Szkoła elem. miejska liczy 12 klas, 13 nauczycieli, dzieci ew. 518, kat. 256, żyd. 42, charakter protest. ale i kat. nauczycieli ustanawiają. R. 1870 było katolików w mieście 2450, ew. 3500; prob. obsługuje nadto dwie filie w Mośnicy i w Szenfeldzie; wszystkich mieszkańców liczono 6370. W ostatnich latach Ch. znacznie się ożywiły w skutek nowo tu poprowadzonych kolei żelaznych: tczewsko-pilskiej, chojnicko-węgorzyńskiej i chojnicko-jabłonowskiej; także i liczne bite trakty rozchodzą się z Chojnic do Berlina, Nakła, Tucholi (Terespola), Bytowa, Kościerzyny, Królewca. W mieście jest 1 drukarnia, 1 dziennik niem., fabryka machin, gazownia, 3 browary, poczta II kl., dworzec kolei żel., stacya telegr., 4 jarmarki, sąd ziemiański (Landgericht) i siedlisko superintendendenta luterskiego; obecnie liczba mieszkańców może dochodzić do 10,000. Przed reformacyą, kiedy cała okolica była katolicka, istniał w Ch. osobny dekanat, który wraz z całym dawniejszym archidyakonatem kamieńskim przyłączony był do archidyecezyi gnieźnieńskiej; r. 1410 jest dziekanem chojnickim Mikołaj, który wzywa podwładne duchowieństwo i gminy, ażeby składały dziesięciny przynależne arcybiskupowi; po nim r. 1415 zachodzi Pogge, który się kształcił na akademii w Paryżu i uzyskał stopień doktora teologii, miał wiele wzięcia, bo został od niej wybrany i posłany jako zastępca przy obradach na soborze w Kostnicy. R. 1410 należały do chojn. dekanatu następujące kościoły: Szenfeld, Brzeźno, Jęczniki, Wierzchowo, Blumfelde, Buchholc, Mośnica, Sztynborno, Marienfelde, Christfelde, Barkenfelde, Heinrichswalde, Prützenwalde, Krumsee, Powałki, Doręgowo, Chojniczki, Breitfelde, Strzeczona. Ponieważ zniemczone te po największej części gminy w czasie reformacyi odpadły od kat. wiary, także i dekanat chojnicki przestał istnieć; przyłączony jest teraz do człuchowskiego dekanatu. *Powiat chojnicki.* Chojnice nie stanowiły dawniej osobnego obwodu, tylko należały do Człuchowa, tak za krzyżaków jako i za rządów Polski, dopiero po okupacyi pruskiej utworzony został dzisiejszy powiat chojnicki. Na północ graniczy z bytowskim i kościerskim powiatem, na wschód ze starogrodzkim i świeckim, na południe ze świeckim i człuchowskim; styka się więc z 2 prowincyami pomorską i poznańską, z 3 obwodami regencyjnemi: koszalińskim, gdańskim i bydgoskim i 7 wymienionemi powiatami. Długość ze wschodu na zachód wynosi 8 mil, szerokość z północy na południe 9$^3/_8$ mili, w obwodzie 36 mil; co do rozległości jest drugim z góry w państwie pruskiem, zawiera przeszło 41 mil kwadr., ludności przeszło 65,000, na 1 milę kwadr. przypada 1580 dusz; Polaków podaje urzędowa statystyka 34,000, ale w rzeczywistości jest ich jeszcze więcej; katol. blisko 49,000, ew. 15,000, żydów 2300. Północno-zachodnią część zamieszkują Kaszubi (ob.), bory tucholskie Borowiacy (ob. Tuchola), żyzną okolicę na południe od Chojnic t. zw. Kosznajderzy, Niemcy ale katolicy, których imienia trudno wytłumaczyć; także nie wiedzą, zkąd i kiedy ci osadnicy tu przybyli; najważniejsze wioski kosznajderskie są: Silno (Frankenhagen), Gronowo, Piastoszyn (Petztin), Ostrowite (Osterwick), Lichnowy, Sławęcin (Schlagentin), Niem. Ciechocin i Obrowo (Abrau). Najważniejsza rzeka jest Brda, płynąca prawie samym środkiem powiatu przez jezioro Charzykowo, Karsin i Witoczno. Czarna woda przepływa tylko północną część, począwszy od wdzidzkiego jeziora, przy Wiecku wstępuje do pow. starogrodzkiego. Jako pomniejsze dopływy wymieniają się: Niechwarz do Czarnej wody, Kamionka zaś, Sępolna, Dobrzyca, Kłonisznica i Kicza do rz. Brdy. Do znaczniejszych jeziór należy wdzidzkie jezioro w północno-zachodniej części powiatu, $^3/_4$ mili długie; Charzykowskie (Müskendorfer See) na zachodniem pograniczu 1$^3/_8$ mili długie; jezioro Karchin na północ od poprzedniego $^1/_3$ mili długie; potem jeszcze z większych pelplińskie jezioro, sumińskie, wielkie przy wsi Stara Laska i inne; rzecz dziwna, że prawie wszystkie te jeziora mają podłużną rozciągłość z północy na południe. Oprócz Chojnic jest jeszcze jedno miasto w powiecie, wiosek znajduje się 387, kościołów katolickich paraf. 18, filial. 10; luter. paraf. 5 i 1 filia; kat. kościoły leżą w 3 dekanatach: chojnickim, tucholskim i człuchowskim; nad luter. jest postawiony superintendent. Posłów do Berlina obiera pow. chojn. razem z człuchowskim w Chojnicach i to 2 do sejmu pruskiego, 1 do rzeszy niemieckiej; przedtem był tu posłem Leon Czarliński, obecnie Niemiec dla niekorzystnego podziału. Przemysł i handel w ogóle mało jeszcze jest rozwinięty; w całym pow. znajduje się między innymi: pieców do wypalania wapna 13, huty szklane 3, wodnych młynów 38, pił czyli tartaków 25, smolarni, gdzie wypalają smołę 11, 2 fabryki mączki, 5 browarów, 1 fabryka machin, 40 piekarzów, 39 rzeźników, 24 rybaków, 21 garncarzów, 18 szklarzów, 151 kowalów, 23 ślósarzów, 6 zegarmistrzów, 4 złotników, 298 szewców, 7 czapników, 196 krawców, 56 stolarzów. Drogi kolei żelaznej powstały dopiero w ostatnim czasie: tczewsko-pilska, najkrótsza, łączna między Królewcem a Berlinem, chojnicko-węgorzyńska do Szczecina i chojnicko-jabłonowska przez Grudziądz do Polski. Dróg bitych czyli żwirówek jest 7: najstarsza berlińsko-królewiecka, dokończona r. 1829 i no-

wsze po r. 1854 rozpoczęte: z Chojnic do Bytowa, z Chojnic do Nakła, z Chojnic do Kościerzyny, z Chojnic do Tucholi, z Tucholi do Terespola i do Bydgoszczy. Główne nazwiska polskie utrzymujące się dotąd śród obywatelstwa ziemskiego tego powiatu są: Łukowicz, Sikorski, Dobrski, Piekarski, Główczewski, Kliński, Ostrowski, Lipiński, Sarnowski i i. *Uwaga*. R. 1875 został od chojnickiego odłączony nowy powiat tucholski; w powyższym opisie nie można było jednak uwzględnić tego rozdziału, ponieważ odnośne urzędowe statystyczne dane nie są jeszcze dotąd ogłoszone. *Kś. F.*

Chojniczki, albo *Mała Chojnica*, niem. *Kl. Konitz*, wieś włośc. w pow. chojnickim, niedaleko jeziora charzykowskiego (Müskendorfer See), $^3/_4$ mili od Chojnic. Istniała za książąt pomorskich, urządzona prastarem prawem polskiem; r. 1326 Teodoryk von Lindenhain, komtur świecki, nadał jej nowy przywilej, którym przepisał prawo chełmińskie. Ch. stanowiła od dawna osobną parafią, w skład której wchodziły wioski: Chojniczki, Charzykowy, Funkemel, Buszmel, Jarcowo i Zbyniny; proboszcz posiadał 4 włóki; piąta włóka i dwa kawały ziemi, które nazywano Kawle, były zapisane na utrzymanie kościoła. Kościół sam był patronatu rządowego, tytułu św. Michała Archanioła, z drzewa stawiany; w r. 1519 zburzyli go krzyżacy, którzy się wtedy pokusili napowrót zdobywać nasze Pomorze. Później znowu go odbudowano. Jeszcze po reformacyi bywali przy nim proboszczowie, ostatni nazywał się Jerzy Rimer. R. 1617 arcyb. Gębicki przyłączył kościół w Ch. jako filialny do fary w Chojnicach. Dopiero w czasie drugiej wojny szwedzkiej dotyla ucierpiał kościół w Chojniczkach, że już nigdy potem nie został odbudowany. Obecnie tylko cmentarz wskazuje po nim miejsce. Obszaru ziemi liczą w Ch. 3757 m., domów mieszk. 39, kat. 89, ew. 248; szkoła jest w miejscu. *Kś. F.*

Chojnik, *Choynik*, wś, pow. tarnowski, ma 1414 m. rozl., w tem 933 m. roli orn., 132 dm., 902 mk., par. w Gromniku, szkoła ludowa jednoklasowa, położenie pagórkowate, gleba żytnia. *M. M.*

Chojnik, strumień, lewy dopływ Białej Dunajcowej. Wytryska w obr. gm. Lichwina w pow. tarnowskim w Galicyi z pod lesistego wzgórza Wału (526 m.), w lesie bukowym; płynie rączym prądem w kier. płd. z razu lasem lichwińskim, potem łąkami chojnickiemi, i po 7 kil. biegu, przerznąwszy gościniec bity i tuż za koleją leluchowską, wpada do Białej Dunajcowej z lewego brzegu. W Chojniku odlewa dwa stawy. *Br. G.*

Chojniki, wieś, pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Nowawieś. W 1827 r. było tu 10 dm. i 75 mk. *Br. Ch.*

Chojniki, dobra ziemskie i mko, w samem sercu Polesia pow. rzeczyckiego, przy małym gościńcu pocztowym, idącym z Jurewicz do Brahina, w gminie chojnickiej, w 2 stanie policyjnym (jurewickim), w 3 okręgu sądowym (narowlańskim), o 70 w. od Rzeczycy i tyleż prawie od Mozyrza odległe, przy drodze z Barbarowa do Brahina; miasteczko ma 500 mk. Niegdyś to miejsce było własnością kniaziów Wiśniowieckich, następnie Szujskich, w końcu przez wiano dostało się Prozorom i do dziś dnia w tem ręku zostaje. Józef Prozor, wojewoda witebski, miał rezydencyą naprzemian w Chojnikach i w Dudziczach (ob.) a syn jego Karól, znany z zacności i światła, ostatni wielki oboźny litewski, tu ciągle przemieszkiwał i umarł około 1833 roku. Dawna rezydencya magnacka wojewody i oboźnego Prozorów, do dziś dnia się podtrzymuje i muszą tam być ważne archiwa, księgozbiór, dzieła sztuki, pozostałe po dygnitarzach rodziny, odgrywającej wybitną rolę w ostatniej dobie kraju. W każdym razie zapewne potomkowie zachowają te pamiątki dla przyszłości. Dobra Ch. wraz z kluczami Horodyszcze, Ostrohladowicze i Sawicze stanowią jednę z większych własności w gubernii mińskiej, obszar ich zawiera 112,550 morgów. Puszcze są tu wielkie, łąki niezmierne, wszelkie zasoby ekonomiczne nagromadzone w naturze, lecz wszystko to oczekuje kierownictwa umiejętnej i pracowitej ręki, a na takich olbrzymich przestrzeniach można rozwinąć myśl w czynie. Dwa młyny wodne na rzece Brahince w majętności Horodyszczu przynoszą dochodu około 2,000 rubli; tu znajduje się niewielka fabryka żelaza. W lasach Chojnickich wypęd smoły i terpentyny stanowi niejaki dochód, ale możnaby było ten przemysł szeroko praktykować kiedy są wielkie zasoby w puszczach. Gmina chojnicka składa się z 37 wiosek i liczy 3,584 włośc. płci męz. W Chojnikach jest szkółka wiejska i biuro pocztowe, a niedawno jeszcze był kościół filialny parafii Ostrohladowicze. Klucz sawicki stanowi gminę osobną, w tej gminie jest 27 wiosek, 2,252 włościan płci męzkiej. Sawicze leżą w 1 policyjnym stanie (brahińskim), w 2 okręgu sądowym (łojowskim). *Al. Jel.*

Chojno, 1.) *Choino*, wś, pow. rypiński, nad jez. chojnowskiem, gm. Chróstkowo, par. Ruże, o 63 w. od Płocka, o 14 od Rypina, o 17 od Lipna, o 35 od Włocławka, o 21 od Nieszawy. R. 1827 miała 36 dm., 339 mk., obecnie z wsią Chojenek 416 mk., 35 dm. Był tu niegdyś kościół paraf. Dotąd wskazują miejsce gdzie stał na pięknem wzgórzu nad jeziorem. Jezioro to nazywają także „Księżem“ a mnóstwo kości ludzkich, wykopanych na tem

wzgórzu, kamień od święconej wody i serce od dzwonu tam znalezione niedawno, oraz ślady w aktach klasztornych, stwierdzają to podanie. Położenie Ch. bardzo górzyste i piękne; grunta dobre i dobrze zagospodarowane; lasu jest jeszcze dosyć. R. 1381 dziedzic dóbr Ch. Nemsta przekonywał Wład. ks. Opolskiego (co Częstochowę założył), który naówczas bawił u niego w Ch., że tę wieś oraz wioskę zwaną Sarnowmlin (prawdopodobnie Sarnówka), z przyległościami godziwie nabył od poprzednika Jaśka podstolego dobrzyńskiego. Około 1544 r. Ch. z przyległościami było w ręku Heleny córki Mikoł. Radzikowskiego, kasztel. dobrzyńskiego, żony St. Żawskiego, kaszt. liwskiego. Około 1650 r. należało do Kosobudzkich, potem do Sumińskich, dalej do Rutkowskich, od 1730 r. do Pląskowskich; po zaborze pruskim Kandyda i Benigna Pląskowskie osadziły tu kolonistów Niemców na gruntach po wyciętym lesie; potem nabył Ch. Kalikst Borzewski, który po 1831 r. służył w wojsku belgijskim a potem w Hiszpanii, gdzie poległ 1836 r. Od 1836 r. należało do Jana Tokarskiego, byłego kapitana wojsk pol. Jest też podanie że w tamtejszem jeziorze „księżem,“ podczas wojen szwedzkich zatopiono skrzynię ze srebrem kościelnem, dotąd niewydobytem. Dobra Ch. składające się z fol. Ch. i Huta oraz przyległości: Sobótki, Jastrzębie i Chojenko Brzuzek, tudzież wsi Chojno, m. 1571 rozl. a mianowicie: fol. Chojno grunta orne i ogrody m. 356, łąki m. 89, pastwisk m. 80, wody m. 38, lasy m. 530, nieużytki i place m. 79, razem m. 1372; płodozmian 10-polowy; fol. Hutta grunta orne i ogrody m. 62, płodozmian 6-polowy, w przyległościach m. 131, budowli dworskich murowanych 21 z drzewa 55. Młyny, tartak i cegielnia (Jastrzębiec); wś Chojno osad 31, gruntu m. 84. *F. N.* 2.) **Ch.**, wś, pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice; w 1827 r. Ch. miało 13 dm. i 153 mk. Fol. Ch. z wsią Ch. odległy od Kalisza w. 21, od Błaszek w. 5, droga bita kalisko-łodzka przechodzi przez terrytoryum, od Łodzi w. 82, od rz. Warty w. 19, nabyte w r. 1865 za rs. 30,000, Rozległość wynosi m. 415 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 363, łąk m. 40, nieużytki i place m. 12, płodozmian zaprowadzony 10-polowy, budowli murowanych 8, z drzewa 13; wś Chojno osad 23, gruntu m. 81. *A. Pal.* 3.) **Ch.** stare i nowe, wś i fol. pow. chełmski, gm. i par. Siedliszcze. W 1827 r. było 69 dm. i 508 mk. Dobra Ch. stare i nowe i Ch. nowe lit. A. D., składające się z fol. Ch. i Lipówki oraz wsi Ch. stare, Majdan Wojciechów, Majdan Anusin, odległe od Lublina w. 40, od Chełma w. 28, od Krasnegostawu w. 24, od Siedliszcz w. 8, (droga bita przechodzi przez territoryum), od dr. żel. Nadwiś. w. 8, od rzeki Wieprza w. 6, nabyte w 1875 za rs. 77,500; ogólna rozległość m. 3630 a mianowicie: fol. Chojno grunta orne i ogrody m. 922, łąk m. 271, pastwisk 262, lasu m. 1486, razem m. 3077; budowli murowanych 8, z drzewa 18; fol. Lipówka grunta orne i ogrody m. 392, łąk m. 40, pastwisk m. 58, nieużytki i place m. 21, razem m. 511; budowli murowanych 2, z drzewa 4; znajduje się też browar piwny, pokłady wapna, kamienia zwanego opoką, kredy i torfu; wś Chojno stare osad 26, gruntu m. 609; wś Majdan Wojciechów osad 12, gruntu m. 165; wś Majdan Anusin osad 13, gruntu m. 106. *Br. Ch. A. Pal.*

Chojno, 1.) wś, pow. piński, nad Prypecią górną, w 3-im okr. polic., ma 255 mk., 5342 dz. rozl. Dziedzictwo niegdyś Marcinkiewiczów, Żabów, dziś Ordy. Jest tu cerkiew, zarząd gminny, do którego należy 51 wiosek; główne: Chojno, Wielka Wólka, Mała Wólka, Para, Komory, Żytnowicze, Izyń, Żydcze, Welatycze, Małe Dworce, W. Dworce, Dzikowicze, Serniki, Łosica, Sarkowicze, Miaskowicze, Iwaniki, Stetyczów, Newel, Przekładniki, Horynicze, Omyt, Pleszczyce, Knubowo; ogółem dusz 2006. Ch. leży w glebie żyznej, łąk obfitość, dochód z rybołówstwa i propinacyi znaczny; przy zarządzie gminnym jest szkółka wiejska. Starostwo Ch. płaciło niegdyś 3293 złp. kwarty. *X. A. M.* 2.) **Ch.**, wś, w środku pow. rzeczyckiego, nad rz. Wieżą (lewy dopływ Prypeci), śród głuchej poleskiej miejscowości, w 2-im stanie policyjnym (jurewickim), w 3-im okręgu sądowym (narowlańskim). *J. A.*

Chojno, 1.) wieś nad Wartą i jeziorem Ch., pow. szamotulski, 7 miejsc.: 1) wieś Ch., 2) Chojno-Błoto, 3) Pustkowia: Kempiste, 4) Niedźwiady, 5) Jesienina, 6) Smugi, 7) Radziszewiec; 102 dm., 674 mk., 173 ew., 491 kat., 184 analf. 2.) **Ch.**, gm. i domin., pow. szamotulski, 9484 morg. rozl.; 4 miejsc.: 1) Ch. domin., 2) folwarki: Witoldowo, 3) Ochodza, 4) Cegelnia, 11 dm., 108 mk., 26 ew., 82 kat., 13 analf. Stac. poczt. Wartosław (Neubrück) o 3 kil., st. kol. żel. Wronki o 9 kil. Niegdyś własność Turnów. 3.) **Ch.** *Stare*, wieś, pow. krobski, 29 dm., 196 mk., wszyscy kat., 65 analf. 4.) **Ch.** *Nowe*, wieś, pow. krobski, 44 dm., 317 mk., 6 ew., 311 kat., 91 analf. 5.) **Ch.** *Stare* i *Nowe*, domin., pow. krobski, 2835 morg. rozl., należą do dóbr Golejewka, 9 dm., 170 mk. Stac. poczt. Miejska Górka (Görchen), stac. kol. żel. Rawicz o 11 kil.

Chojno, 1.) *wielkie* i *małe*, dwie posiadłości w pow. kartuskim, istniały od najdawniejszych czasów w pobliżu wsi Kokoszki przy Materni. R. 1283 książę pomorski Mestwin II podarował je klasztorowi w Oliwie, razem z innemi wioskami, jako wynagrodzenie za ziemię gniewską, którą zabrali krzyżacy. Teraz od niepamiętnych czasów o tych dwóch posiadło-

ściach nic nie wiadomo. 2.) **Ch.**, wś szlach., pow. brodnicki, posiada 2948 morg. rozl., domów mieszk. 6, kat. 79, ew. 44, par. Mszano. Ma gorzelnię. 3.) **Ch.**-*Budy*, wś w pow. brodnickim, par. Mszano, rozl. 486 morg, domów mieszk. 28, kat. 157, ew. 62. *Kś. F.*

Chojno, ob. *Chojne.*

Chojnów, 1.) wś i folw., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew. W 1827 r. było tu 12 dm. i 160 mk. 2.) **Ch.**, wś, pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczów. Ma 5 dm., 37 mk. i 119 morg. ziemi włośc. 3.) **Ch.**, ob. Chojnowo. *Br. Ch.*

Chojnówko, 1.) wieś włościańska, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, parafia Czernice-borowe. Rozległość włók 4, mieszkańców 43, domów 4. Dobrze zagospodarowana. 2.) **Ch.**-*Rożyńsko*, folw. z wsią tegoż nazwiska, położone 1843 r. w pow. augustowskim, gm. Bogusze, par. Grajewo, rozległość wynosiła około m. 340; wś Chojnówko-Rożyńsko, osad 12, gruntu m. 53. *A. Pal.*

Chojnowo, 1.) wś gminna, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Czernice-borowe, o 7 w. odległa od Przasnysza, przy szosie prowadzącej z Przasnysza do Mławy, od stacyi kolei nadwiślańskiej Ciechanowa o 17 wiorst. Urząd gminny i kancelarya wójta we wsi Węgrze o 3 i pół wiorsty. Rozległość gruntu dworskiego ornego 676 morg., past. i łąk 115, lasu 120, innych pól i nieużytków 50 morgów; włościańskie grunta zajmują 31 morg. Wszystkich gruntów razem 992 m.. Do Ch. należała wioska Chojnówko, w której po uwłaszczeniu włościan grunta przeszły na ich własność. Domów w Ch. jest 26, z tego 11 dworskich, reszta włościan. Na dworskich gruntach wysiano 1879 r. oziminy 200 korcy, jarzyny też 200; zebrano zaś oziminy 1400 korcy, a jarzyny 1000. Grunta w Ch. przeważnie pszenne II klasy i żytnie I i II. Pokłady torfu 3 i pół łokcia grube. Płodozmian 8-polowy, wieś dobrze zagospodarowana. We wsi znajdują się: dwór murowany z dużym ogrodem, wiatrak, kuźnia; zabudowania dworskie w dobrym stanie. Mieszkańców 240, z tego 233 wyznania rzymsko-katol., 7 zaś mojżeszowego. Czytać i pisać umie 36, czytać 30. W lesie tutejszym niegdyś ukrywała się szajka opryszków pod dowództwem Kosobudzkiego, którego stracono w Makowie, wyciągnąwszy go w kościele z za ołtarza gdzie się ukrył. Własność Chełchowskiego. Gmina Chojnowo zajmuje południowo-zachodnią część powiatu przasnyskiego. Do gminy należy 48 wsi i osad: Borkowo-boksy, Borkowo-falenta, Brzezice, Chojnowo, Chojnówko, Chrostowo-brońki, Chrostowo-wielkie, Chrostowo-zalesie, Czernice-borowe, Dzielin, Górki, Grójce, Jabłonowo, Kijewice, Klewki, Kot, Kownaty-Maciejowięta, Miłoszewiec kmiecy, Miłoszewiec-Ostafieje, Miłoszewiec-Toki, Mirowo, Mchowo, Nałęcze, Obrąb, Obrębiec, Olszewiec. Pierzchały-Błażeje, Pierzchały Stawieś, Rostkowo, Rudno kmiece, Smoleń-brzęczki, Smoleń-daćbogi, Smoleń-poluby, Smoleń-suwino, Smoleń-trzcianka, Szczepanki nowiny. Szczepanki piechy, Szczepanki starawieś, Załogi-Jędrzejki, Załogi-Cibory, Zembrzus, Zbyroż, Żebry-Icki, Żebry-Kordy, Żebry Marcisze (Marcysie), Kuskowo-dzierzno i Łanięta. Z tych 48 wsi tylko 8 jest dworskich, 3 włościańskie, reszta zaś należy do drobnej szlachty. Ludność gminy wynosi 6264 dusz. Z tego 146 wyznania mojżeszowego i 12 ewang. Ludność rzymsko katolicka ma parafie w Czernicach, Węgrze i mieście powiatowem Przasnyszu. Przestrzeni gmina zajmuje 18488 morgów, z czego na drobno-szlacheckie grunta wypada 9894, na dworskie 6064 i na włościańskie 2530 morg. Domów we wszystkich wsiach jest 609. Żadnych zakładów przemysłowych nie ma; 1 cegielnia, 9 wiatraków, 1 młyn wodny, 12 kuźni i 6 karczem. Gmina Ch. z Karwaczem stanowi sąd gminny okręgu I we Mchowie. Szkółek elementarnych nie ma ani jednej. Gminę przerzynają rzeka Węgierka, szosa z Przasnysza do Mławy i z Przasnysza do Chorzel. Boczne drogi w bardzo złym stanie. Lasów mało, ztąd daje się uczuwać brak drzewa. We wsi Dzielinie izrael. dom modl. *St. Ch.* 2.) **Ch.**, wś nad rz. Przylepnicą. pow. mławski, gm. Zielona, par. Sarnowo. W 1827 r. było tu 24 dm. i 181 mk., dziś 39 dm., 341 mk. Fol. Ch. i wieś Ch. od Płocka w. 70, od Mławy w. 21, od Kuczborga w. 2, od Żuromina w. 7, od Szreńska w. 14, od rzeki Wisły w. 63. Nabyte w r. 1851 za rs. 15900. Rozległość ogólna wynosi m. 1286 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 539, łąk m. 167, pastwisk m. 42, lasu m. 393, zarośli m. 100, wód m. 21, nieużytki i place m. 25. Płodozmian 8-polowy, budowli murowanych 8, z drzewa 32. Rzeczka Szronka przepływa przez terytoryum; nadto jest staw zarybiony oraz młyn; znajdują się pokłady torfu i wapna. Wś Chojnowo osad 38, gruntu m. 673. 3.) **Ch.** i *Rakowo*, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiada, 2 folw. z przyległościami część na Chajewie, część na Skojach, las na Okolu, tudzież z wsiami Chojnowo, Rakowo i Przeszkoda, od Łomży w. 42, od Szczuczyna w. 3, od Grajewa w. 17, od rz. Narwi w. 40. Rozległość wynosi m. 313, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 135, łąk m. 36, pastwisk m. 20, lasu m. 85, zarośli m. 20, wody m. 4, nieużytki i place m. 13. Budowli murowanych 3, z drzewa 12; stawy przynoszą dochód z rybołóstwa. Wś Ch. osad 18, gruntu m. 100; Rakowo osad 10, gruntu m. 354; Przeszkoda osad 3, grun. m. 62. 4.) **Ch.**, wś szl.,

pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Gąsewo. R. 1827 było tu 8 dm. i 50 mk. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chojnowo, wś w gub. grodzieńskiej w. b. ziemi bielskiej.

Chojny, 1.) wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz. 2.) **Ch.**, wś, pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka. 3.) **Ch.**, wś, pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew. R. 1827 r. było tu 20 dm., 180 mk. Folw. należy do dóbr rządowych Chełmno (ob.) 4.) **Ch.**, wś, pow. łódzki, gm. Ch., par. Mileszki, o 7 w. od Mileszek, o 5 od Łodzi, o 63 od rz. Warty. Leży na lewo od drogi bitej z Łodzi do Pabianic. Ch. gmina należy do s. gm. okr. II w os. Rzgów, stacya pocztowa w Łodzi. W gminie znajdują się: cegielnie 4, młyn wodny, kopalnia torfu, szkoła, kantorat, lud. 2671. Wś Ch. ma kościołek filialny parafii Mileszki. Fol. Ch. z wsiami Ch., Dąbrowa, Dąbrowa Mała, Kowalszczyzna, Górki stare, Górki nowe. Rozległość wynosi m. 1439, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 772, łąk m. 183, pastw. m. 6, zarośli m. 373, wód m. 9, nieużytków i placów m. 42. Budowli dworskich murowanych 3, z drzewa 21. Jest młyn wodny, gorzelnia z młynem, stawy 2, pokłady torfu na 11 morg., który jest eksploatowany na potrzeby miejscowe; wś Chojny osad 75, gruntu m. 915, wś Dąbrowa osad 39, gruntu m. 725, wś Dąbrowa Mała osad 4, gruntu m. 25, wś Kowalewszczyzna osad 7, gruntu m. 114, wś Górki Stare osad 9, gruntu m. 132, wś Górki Nowe osad 13, gruntu m. 177. 5.) **Ch.**, lub *Chojna*, *Chujny*, wś, pow. wieluński, gm. Lututów, par. Czarnożyły. W 1827 r. było 16 dm., 120 mk. Fol. Ch. z wsią Chojny, od Wielunia w. 17, od Lututowa w. 4, od Łodzi 84, od rz. Warty w. 21. Rozległość wynosi m. 1533 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 163, łąk m. 94, lasu m. 809, zarośli m. 436, nieużytki i place m. 31. Budowli z drzewa 4. Wś Chojny osad 29, gruntu m. 272. 6.) **Ch.**, folw., pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Grudzyny. 7.) **Ch.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi. W 1827 r. było tu 13 dm. i 67 mk. 8.) **Ch.**, okolica szlachecka, pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. W obrębie jej leżą Ch. Stare, Ch. Śmiesze lub Śmisie; w 1827 r. były jeszcze Ch. Naruszczki. Ch. stare w 1827 r. liczyły 24 dm. i 114 mk., Ch. Naruszczki 13 dm. i 44 mk, Ch. śmiesze 4 dm., 38 mk. Jestto gniazdo rodu Chojnowskich, wspominane w dokumentach z XV w. (Gloger). We wsi Ch. Śmisie osad 7, gruntu 5 i pół. 9.) **Ch.**, os., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna. 10.) **Ch.**, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Parysów. Liczy 21 dm., 96 mk. i 728 morg. obszaru. 11.) **Ch.**, wś poduchowna, pow. nowo-miński, gm. Dembe Wielkie, par. Pustelnik. W 1827 r. było tu 8 dm., 58 mk. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chojty, niem. *Choiten*, wś ryc. w pow. sztumskim, r. 1772 w posiadaniu Sierakowskiego, 1804 r. Pawłowskiego; zajmuje obszaru ziemi 1364 morg., domów mieszk. 7, kat. 74, ew. 52, par. Pozylia, st. p. Kiszpork. *Kś. F.*

Cholaki, duża wś w pow. winnickim, miesz. 500, ziemi włość. 399; ziemi dworskiej 1,213 dzieś., gorzelnia; należała do hetmanowej Rzewuskiej, Sobieszczańskiej, dziś do hr. Hejdena.

Cholerzyn (z Borami), wś, powiat krakowski, sąd pow, w Liszkach, o 4 kil. od Liszek, 116 domów, 740 mieszk., paraf. w Morawicy, położenie pagórkowate, obszar dworski należy do majoratu krzeszowickiego Artura hr. Potockiego i ma 37 m. roli ornej i 90 m. pastw.; mniejsza posiadłość 1,249 m., z czego połowa ziemi ornej a połowa łąk, pastwisk i ogrodów. W Ch. jest kaplica katolicka. *Mac.*

Cholewa, stare nazwisko polskie, dało początek nazwom kilku wsi.

Cholewa, niem. *Cholewe* i *Kolewe*, młyn wodny i tartak, należy do dóbr Dziadowa Kłoda w pow. sycowskim.

Cholewiana-góra (z Pogorzałką i Gęsią wsią), wś, pow. Nisko, 1680 mor. rozl., w tem 1,316 m. roli ornej; 259 domów, 1568 mieszk., paraf. w Jerzowem, szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, położenie równe, gleba piaszczysta. *M. M.*

Cholewianka, fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Kazimierz, o 42 w. od Lublina, o 14 od Puław, o 4 w. od Kazimierza. Ma 17 mk. Ch. ma 309 m. rozl. a mianowicie: grun. orne i ogrody m. 197, łąk m. 30, zarośli m. 76, nieużytki i place m. 3, budowla drewniana 1; znajdują się bogate pokłady kamienia wapiennego w bliskości Wisły; folwark ten świeżo oddzielony od dóbr Karczmiska i Rzeczyca. *A. Pal.*

Cholewice, niem. *Cholewitz*, wś ryc., pow. chełmiński, przy trakcie chełmińsko-wąbrzeskim, 1½ mili od Wąbrzeźna; obszaru ziemi 831 m., domów mieszk. 5, kat. 70, ew. 15; par. Płużnica, st. p. Mgowo. Aż do r. 1850 posiadał Ch. Julian Łaszewski; obecnie są one w ręku niemieckiem. *Kś. F.*

Cholewy, 1.) wieś, pow. błoński, gm. Pass, par. Pawłowice, o 3 w. od Warszawy, o 8 w. od Błonia, o 10 od Grodziska, o 21 od rz. Wisły. Folwark Ch. z częścią na Pawłowicach Górnych, z wsią Cholewy, nabyte w 1857 r. za rs. 25,500. Rozległość wynosi m. 406, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 376, łąk m. 22, nieużytki i place m. 8; budowli z drzewa 13; znajdują się pokłady marglu. Rzeczka Utrata płynie granicą folwarku; wś Ch. osad 9, gruntu m. 36. 2.) **Ch.**, wieś włośc., pow. płoński, gm. Naruszewo, paraf. Radzymin, liczy 102 mk. (47 męż., 54 kob.),

6 osad włośc. i tyleż budynków mieszkalnych. Roku 1827 było 10 dm., 168 mk.; liczy dziś 255 m., w tej liczbie 244 m. gruntu ornego. Folw. Ch. należy do majoratu Gumino. 3.) **Ch.**—kołomyja, wieś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W 1827 r. było tu 9 dm. i 43 mk. Jestto gniazdo Cholewińskich, wspominane już pod 1414 r. (Gloger).

Choltyce, niem. *Choltitz*, kol., pow. głupczycki, par. Troplowice. Kolonią tę założył 1793 hrabia Sedlnicky na gruntach dóbr Peterwitz.

Chołchło, *Chołchła*, dobra, pow. wilejski, z miasteczkiem liczącem dusz 94, o 50 w. od Wilejki, na samej granicy pow. oszmiańskiego. Około 1780 dziedzictwo Galimskich, których córka wyszła za Karnickiego, odtąd własność Karnickich. Cerkiew Narodz. N. M. P., założona 1842 staraniem parafian. Była też tu kaplica rz. katol. parafii Hruzdowo-Oborek. Okrąg wiejski Ch. w gminie Grudzk, liczy w swym obrębie mko Chołchła; wsie: Wielkie-Sioło, Witkowszczyzna, Kukowo, Suchopary, Zadworce, Jarmaki, Łuczyńsk, Kubany, Kamieniczyna, zaścianki.: Brzezin, Matinkowszczyzna. Co do źródłosłowu por. *Chechło* i *Chełchy*. *A. K. Ł.*

Chołcholice, osada wiejska w środku pow. borysowskiego, w gm. kiszczyńskiej (ob. *Kiszyńska słoboda*), niedaleko rz. Berezyny i drogi z Krasuołuki do Borysowa wiodącej, w 1 stanie policyjnym (chołopienickim), w 1 okręgu sądowym (borysowskim), o wiorst 19 od Borysowa odległa. Mieszkańcy sieją dużo lnu i przerabiają na towar wywozowy. *Al. Jel.*

Chołdawskie jezioro, koło wsi Zaboryszki, w pow. suwalskim, na prawo od szosy z Suwałk do Maryampola, ma 80 m. obszaru (według L. Wolskiego). Mapa woj. topograficzna (XIV-2) nie mieści jez. t. n.; chyba że pod tą nazwą rozumieć należy jezioro przy wsi Grauże, w pobliżu Zaboryszek. *Br. Ch.*

Chołdowice, wś, pow. pińczowski, gm. Kazimierza Wielka. Leży na lewo od drogi bitej ze Skalbmierza do Proszowic, o 60 w. od Kielc, o 21 od Pińczowa, o 11 od Działoszyc, o 83 od Zawiercia, o 14 od rz. Wisły. W 1827 r. liczyła 20 dm. i 121 mk. Folw. Ch. z wsią Ch. nabyte w r. 1855 za rs. 21000. Rozległość wynosi m. 460, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 364, łąk m. 54, pastwisk m. 20, nieużytki i place m. 22. Budowli dworskich murowanych 4, z drzewa 13; płodozmian 9-polowy; staw 2 morgi mający; wieś Chołdowice osad 37, gruntu m. 145. *A. Pal.*

Chołm, miasto powiatowe gubernii pskowskiej, 4989 mk., 368 wiorst od Petersburga a 272 od gubernialnego miasta odległe. Bank, stacya pocztowa.

Chołm, ob. *Chełm*.

Chołmecz, mko, pow. rzeczycki, w 1 okręgu sądowym, w 4 stanie policyjnym, przystań nad rz. Dnieprem, o 300 w. od Mińska i o 30 wiorst od Rzeczycy, ma 700 mk. Jest to bardzo starożytna osada słowiańska. Tu w roku 1649 dnia 31 lipca został na głowę porażony przez hetmana Jana Radziwiłła, zbuntowany przeciwko Rzplitej wódz kozaków Podobajło. Ch. pamiętny jest tem, że tu po pierwszym rozbiorze w. 1775 d. 4 lipca ostatecznie został podpisany akt rozgraniczenia ziem białoruskich pomiędzy Rossyą a Polską. Dawne dziedzictwo Wołłowiczów, dziś Ch. należy do rodziny Rokickich, posiada około 1100 dusz a dobra chołmeckie po odłączeniu ziemi włościańskiej mają obszaru przeszło 10000 m. ziemi uprawnej, lasów i wybornych sianożęci. Gospodarstwo zaniedbane ale z powodu naddnieprzańskiego położenia Ch. odznacza się niejakim ruchem handlowym; ztąd materyał leśny, tudzież smoła spławiają się na „niż“ a wzamian statki przywożą tu sól, zboże i inne produkta pierwszej potrzeby dla miejscowości i dalszych gubernij. Ch. stanowi gminę, ma szkółkę wiejską; gmina składa się z 27 wiosek i liczy 1970 dusz męz. *Al. Jel.*

Chołmogory, m. pow. gub. archangielskiej, 1259 mk., 1034 wiorst od Petersburga, 70 od miasta gubernialnego odległe. Stacya poczt. i przystań statków parowych.

Chołmy, ob. *Borki*.

Chołodki, 1.) wś, pow. lityński, dusz męz. 181. Ziemi włośc. 576 dzies. Należy do Kuszelewa Bezborodki. 2.) **Ch.**, ob. *Antoniny*.

Chołodowce, wielka wieś, pow. bracławski, dusz 818, wraz z Zacharyaszówką ma 3515 dz. ziemi. Jest tu zarząd gminny. Należy do Potockich. *Dr. M.*

Chołojów lub *Hołojów* (z Rakowiskami, Babicami, Szajnohami i Wolą), miasteczko, pow. Kamionka strumiłowa, leży nad potokiem, dopływem pobliskiego Bugu, w okolicy piaszczystej i leśnej, przy prywatnym gościńcu idącym z Radziechowa na Chołojów do Dobrotworu nad Bugiem; komunikacya z powodu piaszczystych dróg ogromnie utrudniona; miasteczko liche i biedne, głośne było dawniej złodziejami końskiemi, którym blizkość graniczy od rossyjskiego Wołynia i rozległe okoliczne lasy bardzo w ich rzemiośle sprzyjały; od czasu pomnożenia posterunków żandarmeryi, przemysł ten jeżeli nie całkiem upadł, to przynajmniej o wiele przycichł. Przestrzeń posiadłości większ. roli or. 419, łąk i ogr. 255, past. 225, lasu 1850; pos. mn. roli or. 2,046, łąk i ogr. 1,798, past. 419 morg austr. Ludność: rzym. kat. 99, gr. kat. 1,516, izrael. 1,667: razem 3282. Należy do rzym. kat. par. w Dobrotworze, wsi oddalonej 1 i pół mili na zachód; urząd pocztowy i gr. kt. parafią ma w miejscu; do tej parafii należy filia

Staryki z 582 dusz grec. kat. obrządku, w dekanacie chołojowskim archid. lwowskiej. W Ch. odbywają się targi. Szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciel większej posiadłości: Cecylia hr. Mier. *B. R.*

Chołojówka, strumień, prawy dopływ Bugu. Wypływa z błotniszcz w ob. gm. Chołojowa, pow. Kamionki Strumiłowej, po połd. zach. stronie wsi. Płynie między Babicami i Rakowiskami, przysiołkami Chołojowa; potem lasem, tworząc granicę między gm. Niestanicami a Chołojowem i Sielcem. Opuściwszy lasy, zwraca się na płn. zach., płynąc po pod lasami Lipnikami, granicą gm. Niestanic i Tyszycy a Dobrotworem. W obrębie tej gm. pod folw. Jaźwinem wpada do Bugu. Wody leniwe, dno błotniste. Długość biegu 15 kil., źródła leżą na wysokości 215 m. npm. a ujście 200 m.; ogólny spad 15 m. na 15 kil. *Br. G.*

Chołomierz, Chołomierje, wś, pow. horodecki, dawna własność Jana Korsaka, dziś jego sukcesorów, 1,117 dzies. rozl. Zarząd gminy 788 dusz liczącej, o 4 w. od Horodka. *A. K. Ł.*

Chołoniewicze, wś, pow. rówieński, ma kaplicę katol. parafii Derażne.

Chołoniów, wś, pow. włodzimierski, ma kaplicę katolicką parafii Horochów.

Chołop, Chłop, rzeka na Ukrainie; nad nią wś Wielka Połowecka; rz. poczyna się w stepie, przy wsi Krasnolisach (pow. wasylkowski), a wpada do rz. Kamionki koło wsi Drozdy.

Chołopienicze, 1.) mylnie *Chołopicze*, mko i dobra w pow. borysowskim, w gm. chołopienickiej, w 1-m policyjnym stanie, o 56 w. od miasta powiatowego w stronie północno wschodniej, o 3 w. od Essy, o 5 w. od źródeł tej rzeki, przy trakcie handlowym z Borysowa do Witebska. Miasteczko liczy dusz 1,014, niegdyś było własnością rodziny Chaleckich, potem Chreptowiczów. Joachim Chreptowicz, znany podkanclerzy W. Ks. Lit., urządzając liberalnie i wzorowo dobra swoje, nadał w 1783 r. Chołopieniczom wiele swobód ekonomicznych i odtąd to miasteczko zasiedlać się poczęło ludem wolnym, przeważnie Żydami; lecz ponieważ miejscowość, pozbawiona wód spławnych i dróg wielkich, nie przedstawiała dogodnych warunków dla rozwoju miasta, więc też Ch. nigdy się nie odznaczały dobrobytem i przemysłowością mieszkańców; parę jednak razy szczęśliwsze chwile zabłysły temu miasteczku. I tak po pierwszym rozbiorze, gdy Biała Ruś odeszła do Rossyi, Chołopienicze aż do roku 1793 były miejscem sejmikującej szlachty z pozostałej przy Polsce południowej części powiatu orszańskiego i pow. bracławskiego, wcielonych do województwa mińskiego. Sejmy te czasowo podniosły miasteczko, lecz po wypadkach drugiego rozbioru sejmy ustały i Ch. zeszły znowu do znaczenia lichej żydowskiej mieściny; dopiero od r. 1813, gdy po zniszczeniu Borysowa w czasie wojny Napoleona I-go przeniesiono tu szkołę powiatową, wróciło niejakie życie; wszakże po zwinięciu tej szkoły w 1831 r. Ch. całkiem podupadły i do dziś dnia nie mają znaczenia dla okolicy. Tylko 1 października bywa jarmark, jedyny w powiecie. Ireny Chreptowicz, syn Joachima, oddał Chołopienicze w posagu dwu córkom Buteniowej i Titowej; zaś w r. 1867 nabył je Rudolf Wilken. Miasteczko posiada ludności obojej płci około 1,500 dusz, a dobra mają całego obszaru 12,400 m. i należą do 1-go sądowego okręgu. Jest tu kościół parafialny podominikański, fundacyi Chaleckich, Marcyana Dominika i Konstancyi z Sokołowskich, starostwa nowosielskich, 1703 roku; 1844 odnowiony staraniem ks. Jacewicza; parafia dek. borysowskiego liczy przeszło 1,580 dusz. 2.) **Ch.**, dobra ziemskie i wieś, nad Ptyczą, pow. bobrujski, o 90 w. od ujścia Ptyczy, w głębi Polesia, na głównym gościńcu wiodącym z Hłuska do miasteczka Kopytkowicz, własność obywatela Dominika Łappy. Po odseparowaniu ziemi włościańskiej w dobrach tych pozostało 5,250 m. obszaru. Grunta są piaszczyste lecz wyborne sianożęci nad Ptyczą stanowią zasoby sterkoryzacyi; lasu budowlanego i opałowego wielki dostatek; zwierza dzikiego i grzybów obfitość. *Al. Jel.*

Chołopije, wś, pow. kijowski, u zbiegu Stuhny z Dnieprem.

Chołopy, wś i dobra, pow. rowieński, o której p. T. J. Stecki pisze w Wieku Nr. 187 z r. 1879. „O lekką tylko milkę od Siedliszcz położona jest wieś Chołopy, także nad brzegiem Słucza, który malawniczo oblewa ogród dziedzica. Etymologią nazwiska tej wsi łatwo odgadnąć. Niewolnik, sługa, nad którym pan miał prawo wykonywać samowładny wyrok, w narzeczu dawnej Rusi nosił nazwę Chołop, osada zatem z takich ludzi złożona, przezwana została zapewne Chołopy." Chołopy, choć należały przez długi czas do majętności hubkowskiej, mają jednak nierównie starszą od Hubkowa znaną historyą, sięgającą połowy XV stulecia. Już w roku 1451, dnia 29 października, Aleksander Swidrygajło Olgierdowicz, wielki książę litewski, daje sioło Chołopy, ze wszystkiemi do tego przynależytościami. kniaziowi Michajłowi Wasilewiczowi, przodkowi książąt Zbaraskich. Następnie spadły te dobra „jure naturalis successionis" na kniazia Iwana Iwanowicza Czartoryskiego, który zastawił je za sześćset kóp groszy litewskich Andrzejowi Jerofejowiczowi Chaleckiemu, sędziemu rzeczyckiemu. Ten odstąpił swą zastawę dnia 3 sierpnia 1580 r. Aleksandrowi Bohdanowiczowi Siemaszce, kasztel. bracławskiemu, i żonie jego pani Barbarze Aleksandrówne księżnie Poryckiej. Po śmierci Iwana

Iwanowicza, spadły te dobra na brata jego Jerzego Iwanowicza Czartoryskiego, który spłaciwszy zastawę Siemiaszkom, znowu im ją wypuścił, ale już za trzy tysiące kóp groszy litew. W 1629 r. dnia 30 czerwca, Maryna Siemaszkówna, córka Mikołaja, zapisuje swe prawa zastawne do Chołop (z 75 dm. wówczas składających się), które w posagu bierze, mężowi swemu Stanisławowi Daniłłowiczowi, staroście czerwonogródzkiemu. W liście tym jest już umieszczona Wólka Chołopska, która na gruntach Chołop osadzoną została. W tymże roku Mikołaj syn Jerzego Czartoryski, kasztel. wołyński, chce wykupić Chołopy z zastawu, lecz Daniłowiczowie nie chcą ustąpić i wytaczają mu proces, bo pozakładali na gruntach chołopskich sioła osadzone, jako to: uprzednio Wólkę Chołopską, a teraz Ozirce, Druhowę i Chotyń, co poświadcza wizya woźnego, dokonana 1637 r. Dalsze losy Chołop, były wspólne z Hubkowem; dopiero od Lubomirskiego, drogą sprzedaży przechodzi ta majętność w 1754 roku do Mikołaja Lubienieckiego, łowczego nowogródzkiego, którego prawnuk Jackowski dotąd ją posiada". W Ch. jest wielki skład drzewa budulcowego, spławianego z wiosną po rz. Słuczy.

Chołośno, *Chołostiany*, wieś, pow. żytomirski, nad potokiem wpadającym z prawego brzegu do Uża. Wieś ta leży na granicy pow. owruckiego i jest o 11 kilom. od mka Uszomierza odległa. Ma kaplicę katol. parafii Uszomierz.

Chołów, przysiołek Winniczek.

Chołowa (ze Słupami), wś, pow. pilzeński, 1807 morg. rozl., w tem 900 m. roli ornej a 733 m. lasu, 83 domów, 472 mieszk., paraf. w Straszęcinie., położenie pagórkowate, gleba żytnia. *M. M.*

Chołowice, ob. *Chotowice*.

Chołożyn, *Chołożynek*, wś, pow. piński, gm. Porzecze, w 2-im okr. policyjnym, w 1-ym okr. sądowym, przy drodze z Pińska do Porzecza, własność Korsaka, 176 mk., 303 dz. gruntu.

Chołuj, *Chołujce*, wś i małe mko. w południowo-wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, nad rz. Świsłoczą, przy drodze wiodącej z Łapicz do Świsłoczy, o 50 w. od Ihumenia, w gm. pohorelskiej, w 3-im stanie policyjnym (berezyńskim), w 1-ym okręgu sądowym (ihumeńskim); włościanie trudnią się tkaniem rohoż z włókna lipowego a żydzi miejscowi handlują tym towarem w znacznej ilości. Mko liczy 235 mk. i ma filią parafii katol. Świsłocz, z drewn. kościołem Chrystusa Ukrzyżowanego, wzniesionym 1797 przez jezuitów. Dobra Ch. należały 1797 r. do Niezabitowskiego.

Chołuj, wś, pow. wiaźnikowski, gub. włodzimierska, st. p.

Chołujca, *Chołwica*, ob. *Chałwica*.

Chołynicki zaklad, stacya pocztowa, pow. słobodzki gub. wiackiej, 40 wierst na północowschód od Słobodzka.

Chom, ob. *Chomentów*.

Chom, 1.) wzgórze nad Hryniowem, w Gołogórach, 451,67 metr. npm. 2.) **Ch.**, szczyt w Beskidzie Szerokim, na wschód od Oporu, 1338 m. wys.

Chomańce, przysiołek Niemirowa.

Chomar, ob. *Chomor*.

Chomaszewo, os., pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Ma 2 dm., 14 mk.

Chomątowo, ob. *Chomontowo*.

Chomczyn, wś, pow. kossowski, nad potokami górskiemi: Czerniatyn, Chomczyn, Płoskowiec, Wołowy i Tarnawiec, które mają swe źródła w lasach na południe, zachód i północ z tą wsią graniczących i wpadają wszystkie po 1-milowym biegu na wschód do rzeki Rybnicy, o pół mili na północny wschód od wsi Rudniki. Wieś ta leży w głębokich górach karpackich, śród lasów i górskich potoków; oddaloną jest na północ od Kossowa o 9.4 kil., od Pistynia na północny wschód o 1 milę. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 12, łąk i ogr. 17, pastw. 442, lasu 741; pos. mniej. roli orn. 1459, łąk i ogr. 1216, past. 560 morg. Ludność rzym. kat. 5, gr. kat. 1769, izrael. 136: razem 1910. Należy do rzym. kat. paraf. w Kosowie, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu kossowskiego. Dominium Ch. należy do rządu. *B. R.*

Chomczyn, strumień, wytryska w obr. gm. Chomczyna, pow. kossowski, we wsch. jej części, na gr. z gm. Pistynią, z połonin karpackich, z pod Tymkowego Gronia (450 m.), z kilku strug;. płynie krętem łożyskiem na wschód, doliną zwartą od północy wzgórzami Bukowiną (442 m.), Ałamanowa górą (372 m.), Sołotwiną (382 m.), Pawlą górą (340 m.), a od południa Malkową (442 m.), Łupinką (379 m.), a która w obr. gminy Rożnowa coraz bardziej się rozszerza i w dolnym biegu strum. łączy się wraz z doliną strumienia Mielnicy. Opłynąwszy Rożnów od płn., wpada z lew. brz. do Rybnicy, dopływu Prutu. Chomczyn przyjmuje od płn. liczne potoki, spływające z okolicznych wzgórz, jak z Bukowiny, Telackiej (364 m.), Iwanowej (386 m.) i Pawlej góry. Długość biegu 13 kil. Źródła leżą 432 m. npm., ujście zaś 273 m. Ogólny spad 59 m. na 13 kil. biegu. *Br. G.*

Chomec, węg. *Helmeczke*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), ma kościół katol. filial., 335 mk. *H. M.*

Chomejki, okrąg wiejski w gm. Kobylniki, pow. święciański, liczy w swym obrębie wsie: Słuki, Strugołany, Pieczenki, Rzepiechy, Pososzki, Niekrosze, Rybki, Bryle, Unuki, Czucze-

lice, Laski, Piszcze, Szuścickie, Szyszki, Pleciesze, Suchożany, Łogwiny, Łapciki, Brzeskie, Sieredy, Giryny, Mołczany, Czerewki. *F. O.*

Chomejowa wola, wś i folw. nad Bystrzycą, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń. W 1827 r. było tu 31 dm., 206 mk., obecnie liczy 32 dm., 360 mk. i 757 morg. obszaru.

Chomenc, ob. *Chomęc*.

Chomencice, gm., pow. poznański, 3 miejscowości: 1) Ch. wieś, 2) leśnictwo Ch., niem. Brand, 3) kolonia Wypalanki; 76 dm., 554 mk., 72 ew., 482 kat., 108 analf. Stac. poczt. Stęszewo o 7 kil., stac. kol. żel. Poznań o 20 kil, *M. St.*

Chomenki, wś, nad rz. Murachwą, pow. mohylowski, gub. podol., par. Szarogród, 529 dusz męz., 965 dz. ziemi włośc., 1370 dz. dworskiej używalnej i 81 dz. nieużyt. Należy do Michała Sobańskiego. R. 1868 było w niej 200 dm. *Dr. M.*

Chomentów, nazwa pochodząca prawdopodobnie od dawnego imienia czy nazwiska: Chom, Chomej. Chomęta znaczyło tyle co potomkowie Choma, jak Bolęta, potomkowie Bola (ztąd Bolęcin). W ten sposób powstały nazwy: Broszęcin, Zielencin od Broszęta, Zielęta (dzieci Brosza, Ziela). Ten źródłosłów Chom spotykamy w nazwie wsi: Chomice, w nazwisku: Chomiński. *Br. Ch.*

Chomentów, 1.) wś i folw., dawniej mko, oraz folw. Zagórze, pow. jędrzejowski, gm. Lipa, par. Chomentów. Posiada kościół par. drewniany i szkołę wiejską. W 1827 r. było tu 29 dm., 255 mk. Gniazdo rodziny Chomentowskich. Par. Ch. dek. jędrzejowskiego 1185 dusz liczy. Fol. Ch. od Kielc w. 20, od Jędrzejowa w. 13, od Myszkowa w. 75, od rzeki Nidy w. 3. Nabyte w r. 1866 za rs. 27000. Ogólna powierzchnia wynosi m. 1099 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 514, łąk m. 44, pastwisk m. 59, lasu m. 476. Budowli murowanych 3, z drzewa 12; wś Chomentów osad 39, gruntu m. 240. 2.) **Ch.-***Puszcz*, *Ch.-Socha* i *Ch.-Szczygieł*, wsie i folw., pow. radomski, gm. Gębarzów, par. Skaryszew, o 5 w. od Skaryszewa. W 1827 r. Ch.-Puszcz liczył 13 dm., 118 mk., obecnie ma 15 dm. i 171 mk. Ch.-Socha liczył w 1827 r. 12 dm. i 86 mk., obecnie ma 11 dm., 100 mk. Ch.-Szczygieł miał 10 dm. i 64 mk., obecnie też liczy 10 dm. i 64 mk. Fol. Ch.-Puszcz z wsią t. n. nabyty w r. 1855 za rs. 22500. Ogólna rozległość m. 530, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 292, łąk m. 49, pastwisk m. 74, lasu m. 90, nieużytki i place m. 20. Budowli murowanych 1, z drzewa 14; pokłady torfu znajdują się na 6 morg. pastwiska. Wś Chomentów-Puszcz, osad 24, gruntu m. 190. Fol. Ch.-Socha z wsią t. n. rozległość wynosi m. 435 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 265, łąk m. 60, past. m. 60, zarośli m. 32, nieużytki i place m. 18. Budowli drewnianych 9; wś Ch.-Socha osad 11, gruntu m. 59.

Chomentówek, wś, pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Sędziejowice. W 1827 r. było tu 24 dm., 150 mk. Dobra Ch., składające się z folw. Ch. z awulsem Łysiny, attynencyą Las Kolano na Sladkowie i folw. Borków, od Kielc w. 37, od Stopnicy w. 28, od Chmielnika w. 7, od Zawiercia w. 100, od rz. Nidy w. 12. Nabyte w 1877 za rs. 12000; ogólnej rozległości m. 683 a mianowicie folw. Chomentów grunta orne i ogrody m. 255, łąk m. 59, pastwisk m. 97, lasu m. 93, nieużytki i place m. 33: razem m. 538; folw. Borków grunta orne i ogrody m. 124, łąk m. 13, nieużytki i place m. 7: razem m. 144. Budowli na obudwu folwarkach: murowanych 10, z drzewa 5; o wiorst 7 i 14 są młyny amerykańskie; wś Ch. osad 24, gruntu m. 302. *A. Pal.*

Chomentowo, niem. *Hedwigshorst*, domin., pow. szubiński, 1668 morg. rozl., 10 dm., 158 mk., 43 ew., 115 kat., 47 analf. Kościół parafialny a raczej od 1838 tymczasowa kaplica dekanatu chcyńskiego. Ch. było pierwotnie własnością arcybiskupów gnieźnieńskich a w XIV w. przeszło w ręce świeckie i stało się gniazdem jednej gałęzi rodu Chomętowskich. Stac. poczt. Szubin o 11 kil., stac. kol. żel. Nakło o 30 kil., Złotniki (Güldenhof) o 30 kil. *M. St.*

Chomentowo, 1.) wieś włośc. i folw. pryw., pow. płocki, gm. Rogozino, parafia Miszewko-strzałkowskie, nad strumykiem Rasica zwanym położone, liczą 196 mk. (90 męż., 106 kob.); budynków mieszk. 21. Folw. Ch. od Płocka w. 10, od Kutna w. 49, od rz. Wisły w. 10, ogólnej rozległości m. 469 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 311, łąk m. 15, pastwisk m. 12, lasu m. 122, nieużytki i place m. 9. Budowli murowanych 1, drewnianych 10; wś Ch. osad 32, gruntu m. 115. 2.) **Ch.**, folw. z wsią t. n., pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo, ogólnej powierzchni m. 452; wś Chomentowo osad 17, gruntu m. 150. *A. Pal.*

Chomęc, *Chomończ*, wś, p. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, liczy 327 morg., 13 dm., 131 mk., w tem 73 męż.; wś włościańska. *F. O.*

Chomęcice, *Chomętowo*, ob. *Chomencice*, *Chomentowo*.

Chomęciska wielkie, *Ch. małe* i *Ch. szlacheckie*, trzy wsie, pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość. Znajduje się stacya pocztowa. W 1827 r. było 66 dm. i 451 mk. Na gruntach Ch. znajduje się jezioro, mające 50 morg. obszaru.

Chomiak, odosobniona góra w Beskidzie wysokim, 1,544 m. wys., nad doliną Żeńca, w pasmie Hreble. Czyt. art. „Do źródeł Prutu" (Wędrowiec z 15 lipca 1880).

Chomiaków, wś, pow. stanisławowski, nad

rzeką Bystrzycą czarną, na południe od Stanisławowa o 15 kil., w urodzajnej dolinie. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 69, łąk i ogr. 36, past. 55, lasu 27; pos. mn. roli or. 793, łąki ogr. 353, past. 253, lasu 14 morg. austr. Ludność: rzym. kat. 16, gr. kat. 640, izrael. 12, razem 668; rzym. kat. paraf. w Stanisławowie; gr. kat. par. ma w miejscu, która należy do dekanatu stanisławowskiego, szkoła filialna 1-klasowa. Tu 27 lut. zmarł 1845 Dominik Magnuszewski.

Chomiakówka 1.) wieś, pow. kołomyjski, o 1 kil. na południowy wschód od miasteczka Gwoździec, nad Potokiem Czerniawą, dopływem Prutu, o 2 i pół mili na północny wschód od Kołomyi; przestrzeń: pos. więk. roli or. 323, łąk i ogr. 47, past. 9, lasu 127; pos. mn roli or. 779, łąk i ogr. 73, past. 17 morg. austr. Ludność: rzym. kat. 9, gr. kat. 647, izrael. 104: razem 750. Należy do rzym. kat. parafii w Gwoździcu, gr. kat. par. w Kułaczkowcach. 2.) **Ch.**, wieś, pow. tłumacki, nad potokiem Woroną, dopływem Bystrzycy czarnej, o $^3/_4$ mili na południe od Tyśmienicy, a o 1 i pół mili na zachód od Tłumacza. Przestrzeń pos. więk. roli or. 180, łąk i ogr. 97, past. 18, lasu 387; pos. mn. roli or. 355, łąk i ogr. 277, past. 49 morg. austr. Ludność: rzym. kat. 20, gr. kat. 558, izrael. 11: razem 589. Należy do rzym. kat. parafii w Tyśmienicy; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu tyśmienickiego. W tej wsi jest kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 100 złr. a.w. 3.) **Ch.**, wieś, pow, czortkowski, właściwie przedmieście miasteczka Jagielnica. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 359, łąk i ogr. 28; posiadł. mn. roli orn. 895, łąk i ogr. 58, past. 43; okolica nadzwyczajnie urodzajna. Ludność: rzym. kat. 399, gr. kat 282, izrael. 52, razem 753. Należy do rzym. i gr. kat. parafii w Jagielnicy. Posiadłość większa należy do fol. jagielnickiego, stojącego na przedmieściu zwanem Nagórzanka. 4.) **Ch.**, wieś, pow. czortkowski, nad potokiem Białą, dopływem poblizkiego Seretu, o $1^3/_4$ mili na północny zachód od Czortkowa, o $1^1/_4$ mili na południe od Budzanowa, okolica urodzajna. Przestrzeń: posiadłości więk. roli or. 235, łąk i ogr. 33, past. 15; pos. mn. roli or. 121, łąk i ogr. 8, past. 1 m. austr. Ludność: rzym. kat. 139, gr. kat. 3, izrael. 27: razem 169. Należy jako filia do gr. kat. par. w Romaszówce; rzym. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu czortkowskiego. Kapelania ta rzym. kat. obrządku założoną została w 1854 r., a 1857 systemizowana. Ufundowana przez Waleryana Podlewskiego, dziedzica tutejszej posiadłości większej. Do tej parafii należą miejscowości: Białobożnica, Biały Potok, Byczkowce, Kalinowszczyzna, Kossów, Romaszówka, Rydoduby, Siemiakowce, Skorodyńce. W całej parafii jest: 3,337 rzym. kat. obrządku, izrael. 469. W obrębie tej parafii znajdują się trzy szkoły trywialne i jedna parafialna. Wieś ta ma kasę pożyczką z funduszem zakładowym 120 złr. a. w. *B. R.*

Chomiakowo, wś, nad rz. Kurynką, pow. witebski, własność B. J. Ressgartena, 2,223 dzies. rozl.

Chomiąża kościelna, 1.) wieś, pow. szubiński, własność kościoła żnińskiego; 1,466 m. rozl., nad jeziorem; 16 dm., 203 mk., 22 ew., 181 kat., 58 analf. Kościół paraf. dekanatu żnińskiego, erygowany 1357; wystawiony obecny 1831 r. Stac. poczt. Barcin o 10 kil.; stac. kol. żel. Mogilno o 21 kil. 2.) **Ch.** *szlachecka*, gm. domin., pow. szubiński, o 8 kil. na południe od Ch. kościelnej, także nad jeziorem; 5,592 morg. rozl.; 4 miejsc: 1) Ch. domin.; 2) folwarki: Grzmiąca; 3) Gąsawka; 4) Tuczynek; 19 dm.; 309 mk.; 21 ew., 288 kat., 188 analf. Stac. poczt. w Gąsawie o 11 kil.; stac. kol. żel. Mogilno o 13 kil. Własność Lewandowskiego. *M. St.*

Chomice, wś, pow. mazowiecki, gm. Kowalewszczyzna, par. Waniewo. W 1827 r. było tu 7 dm. i 57 mk. *Br. Ch.*

Chomicze, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki. W 1827 r. było tu 24 dm., 222 mk.; obecnie liczy 8 dm. i 118 mk. *Br. Ch.*

Chomicze, wś w pow. bobrujskim, u źródeł Oły.

Chomiczew, wś, pow. piński, gm. Mokrze, w 2-m okr. policyjnym, własność Pusłowskiego, 71 mk. *X. A. M.*

Chomiec, ob *Bug* i *Bużek oleski*.

Chomińce, wś, pow, płoskirowski, gm. Tretelniki, u źródeł rz. Płoski, 208 dusz męz., 414 dz. ziemi włośc., 389 dz. ziemi używalnej właściciela; należała do Dłużniewskich, dziś Mścisława Skibniewskiego. *Dr. M.*

Chomończ, ob. *Chomęc*.

Chomontowo, *Chomątowo*, 1.) wś, pow. płocki, gm. Boryszewo, par. Miszewo. W 1827 r. było tu 10 dm. i 81 mk. 2.) **Ch.**, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo. W 1827 r. było tu 18 dm. i 85 mk. 3.) **Ch.**, wś, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka. Liczy 11 dm. 97 mk. *Br. Ch.*

Chomor, *Chomorzec*, *Chomar*, *Chamur*, rz. w gub. wołyńskiej, dopływ rz. Słucz, głównie w pow. nowogradwołyńskim (ob.).

Chomranice, wś, pow. sądecki, o 10 kil. od N. Sącza, nad pot. Smolnikiem, przy drodze gminnej i trakie budować się mającej kol. żel. Zagórze-Żywiec, ma rozległ. 850 m., w glebie glinki zimnej, nieprzepuszczalnej; mk. 362; rz. kat. szkoła, dobrze prowadzona. St. pocz. N. Sącz. W sąsiednich wsiach ślady nafty. Par. Ch. dek. sądeckiego liczy wiernych 2,271. Kościół drewniany, ma akta od r. 1694; w latach 1587—1635 zajmowali go aryanie. W gro-

bach pod kościołem pochowany jest konfederat barski Mieroszewski, poległy w walce z kozakami na gruntach wsi Marcinkowice. Ostatni właściciel Ch. Znamięcki rozprzedał, przed 8 laty cały obszar dworski, parcelami między włościan. *M. Ż. S.*

Chomrzysko, przysiołek Złotni.

Chomsk, mko w pow. kobryńskim, nad Jasiołdą, niedaleko jez. Sporowskiego, o 20 w. od Drohiczyna, przy b. trakcie handlowym z Pińska do Prużany; niegdyś własność Naruszewiczów, później kolejno kniaziów Dolskich, Wiszniowieckich, Ogińskich i Pusłowskich. Wandalin Pusłowski założył w Ch. fabrykę sukna, która przez pewien czas w gub. słynęła (około 1815); r. 1819 miała 300 robotników, wyrobiła 1,500 postawów. Od r. 1879 st. pocztowa. D. 1 stycz. 1878 Ch. miał 1425 mk., t. j. 680 męż., 745 kob., w tem 983 izrael. *F. S.*

Chomuteć, wś, pow. radomyski, nad małą rz. wpadającą do Zdwiżu, o 4 w. odległa od m. Brusiłowa, mieszk. 708, wyznania prawosław., cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi drugorzędnej 1,542 dzies. Należy do Czytyrkina. Zarząd gminny w Brusiłowie, policyjny w Korostyszowie. *Kl. Przed.*

Chomutowa, st. dr. żel. orłowsko-griaskiej w gub. orłowskiej.

Chomutyńce, duża wś, pow. winnicki; dusz męz. 294; ziemi włość. 534 dzies.; należała do klucza glińskiego hetm. Rzewuskiej, następnie do Borejków; z Mończyńcami ziemi używalnej 1,285, nieużytków 52 dzies. *Dr. M.*

Chonczynka, ob. *Chączynka*.

Choniaków, *Koniaków*, wś, pow ostrogski, na wschód od m. pow. Ostroga o 24 w. położona, ma piękny dwór dziedzica z ogrodem angielskim. Ziemia orna zaliczona do 5 klasy. Pozycya od północy równa, zasłonięta lasami, a od południa wynioślejsza; pola okolone z trzech stron lasami. Najpiękniejsze uprawiają tu lny w wielkiej obfitości. Hodują owce, krowy, trzodę chlewną, ptastwo domowe i wodne, a niektórzy włościanie trudnią się pszczolnictwem. W dziale Janusza i Aleksandra ks. Jabłonowskich 1603 r., ta wieś nazwana Koniaków; jeszcze w 1709 r. miała tylko kilka domków, odtąd zaczęła się powiększać. Gdy Karol XII król szwedzki szedł pod Połtawę, a Stanisław Leszczyński jako jego sprzymierzeniec z 6,000 korpusem posiłkował Karola XII, wtedy Leszczyński król tu obłożnie zachorował i chorego złożono w chacie chłopskiej wsi leśnej Koniaków zwanej—na Wołyniu, a wojsko, nie mając hetmana, rozłożyło się na leże w poblizkich wioskach. Przy królu był kamerdyner Francuz, a że król był ciężko chory i w malignie, doktór stracił nadzieję wyleczenia. Co widząc ów kamerdyner Bouillon, wszystkie domowe srebra, klejnoty i pieniądze skradł i zakopał w lesie pod drzewem; gdy król Stanisław Leszczyński zaczął przychodzić do zdrowia, kamerdyner zląkł się odpowiedzialności i uciekł, a król wyzdrowiawszy ruszył pod Połtawę. Wieś Ch. w końcu przeszłego wieku należała do ks. Jabłonowskich. W 1802 r. sprzedana Stanisławowi Zwolińskiemu; dziedzic ów wycinał lasy, karczował je i obracał na orne pola. W 1823 r. wyorane zostały skarby, jako to: tace, nalewki, talerze, łyżki, noże, widelce, łyżeczki, a nawet pieniądze w złocie. Wieś ta należy obecnie do syna marszałka Zwolińskiego. *Z. Róż.*

Chonskowci, węg. *Hunkocz*, wś, w hr. użhorodzkiem (Węgry), kościół par. gr. kat., młyn wodny, lasy, piła; 665 mk. *H. M.*

Chońkowce, duża wś w pow. mohylowskim; 563 dusz męz., 794 dz. ziemi włośc., fabryka cukru, gmina wraz z Nagórzanami ma 1833 dz. ziemi używal. i 91 nieużytków, położenie górzyste; należała do Czackich, dziś Bereczowskich. *Dr. M.*

Chor, dawne imię, o którego istnieniu świadczą takie nazwy jak: Chorowa góra, Chorzew, Choroń, Chorzęcin, Chorzeń (wieś zamieszkana przez Chorzęta potomków Chora). *Br. Ch.*

Chorab lub *Korab*, wś, pow. rypiński, gm. Osiek pod Brodnicą, par. Radziki; 1 dm., 12 mk.

Chorab, dobra, pow. toruński, o 1 milę od Torunia, po nad bitym traktem toruńsko chełmińskim, par. Świerczynki. Osada ta należy do dóbr miasta Torunia, które w r. 1457 podarował miastu król Kazimierz; powstała w nowszych czasach; wprzód stanowiła owczarnię do wsi Leszcz, a teraz mały folwark dołączony do bliższej wsi Olek; zawiera dwa mieszk. domy, kat. 33, ewan. 5. *Ks. F.*

Chorap, wś, pow. niborski, st. pocz. Iłowo. Por. *Korab*.

Chorągwica, wś, pow, wielicki, o 6 kil. od Wieliczki, par. Wieliczka.

Chorążanka, *Chorążówna*, rz., dopływ Rosi niemnowej, w parafii Wołkowysk.

Chorąże-Tańsk, wś drobnej szlachty, nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, o 6 w. od urzędu gminnego, ma 9 dm., 74 mk., 187 m. rozl., 94 m. roli ornej. R. 1827 było 7 dm., 56 mk.

Chorążec (z Laskówką), wś, pow. dąbrowski, o 6 kil. od Żabna, w par. rz. kat. Oporyszów.

Chorążka, fol., pow. sieradzki, gm. Dzierążna, par. Rososzyca, od Kalisza 42 w., od Sieradza 15 w., od m. Warty 5 w., od Łodzi 49 w., od rz. Warty 3 w. Nabyty w r. 1872 za rs. 15,000; ogólna powierzchnia 371 m., a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 97, łąk m. 245, pastwisk m. 2, lasu m. 20, nieużytki i place m. 7. Budowli drewnianych 6; folwark ten

powstał z odłączenia od dóbr Rososzyca. Ludność 10 dusz. *A. Pal.*

Chorążówna, ob. *Chorążanka.*

Chorąży, starodawna godność wojskowa, sięgająca niezawodnie przeddziejowych czasów, jak o tem, prócz najstarszych dokumentów, świadczą nazwiska miejscowości jak: Chorąże, Chorążka i t. p. *Br. Ch.*

Chorążyce, 1.) wś i fol., nad rz. Szreniawą, pow. miechowski, gm. i par. Koniusza, o 4 w. na półn. zach. od Proszowic. W r. 1827 r. 17 dm. i 153 mk., obecnie 18 dm. i 148 mk. Ziemi dworskiej 256 morg., włośc. 230 morg. W 15 w. Ch. należały do Jana Wierzbięty oraz Piotra Pawła i Tomasza Kołaczowskich. (Długosz I 62, II 171, 324). *Mar.* 2.) **Ch.**, fol., pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wysząki, ma 1 dm., 418 m. rozl. Grunta w dobrej glebie. Ch. należą do klucza Rudka w Cesarstwie Rossyjskiem, własność niegdyś hr. Ossolińskich, obecnie księżnej Wandy Jabłonowskiej. *P. Ł.* 3.) **Ch.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl 24 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 33 dm., 200 mk.; obecnie liczy 36 dm. i 339 mk. *Br. Ch.*

Chorążyce, wś, pow. trocki, par. Merecz. W r. 1850 właściciel Żelnio, 20 dz. gruntu.

Chorążycha, wś, pow. sokólski gub. grodz.. o 21 w. od Sokółki.

Chorchaszki, wś, pow. ostrowski, gm. i parafia Długosiodło.

Chorchów, ob. *Charchów.*

Chorężyce, ob. *Chorążyce.*

Chorinskowitz (niem.), ob. *Choryńskowice.*

Chorki, wś, pow. łęczycki, gm. Grabów, par. Siedlec. W 1827 r. było tu 7 dm., 42 mk. Fol. Ch. z wsią Ch., od Kalisza w. 85, od Łęczycy w. 11, od Grabowa w. 4, od rz. Warty w. 24. Nabyte w r. 1877 za rs. 13,500. Powierzchnia ogólna m. 352, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 297, łąk m. 17, lasu m. 16, nieużytki i place m. 15. Budowli murowanych 3, drewnianych 7; znajdują się pokłady marglu; folwark ten powstał z odłączenia od dóbr Golbice A. B. *A. Pal.*

Chorkówka (z Leśniowką), wieś, pow. krośnieński, o 9 kilom. od Krosna, 1280 m. rozl., w tem 750 roli ornej, 70 dm., 420 mk., parafia w Zręcinie, szkoła ludowa murowana jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, założona przez Ignacego Łukasiewicza, z kapitałem do 2000 złr. Na obszarze dworskim pałac z pięknym ogrodem, wybudowany przez teraźniejszego właściciela Ignacego Łukasiewicza; gorzelnia i dystylarnia nafty, założona w r. 1865, należy do najznaczniejszych w zachod. Galicyi i przerabia cały surowy produkt z kopalni w Bóbrce i w Ropiance, i znaczną część surowca produkowanego przez pow. jasielski. Ch. leży w pagórkach, w glebie żytniej, przy gościńcu powiatowym łączącym Krosno z Żmigrodem a prócz tego posiada bitą drogę do kopalni nafty w Bóbrce. Od r. 1876 jest tu szkoła wyrabiania koronek pani Honoraty Łukasiewiczowej z Warszawy, która powzięła i wykonała tę pożyteczną myśl. Sprowadziła w r. 1875 nauczycielkę z Poznania i założyła szkółkę w Ch., następnie sprowadziła obfitą kolekcyą koronek t. zw. „point a l'aiguilles valenciennes entre deux" a wydoskonaliwszy się sama w sztuce, objęła kierownictwo swojej szkółki, i to z tak świetnem powodzeniem, iż dziś w Ch. wyrabiają tak zwane koronki domowe, daleko doskonalsze i trwalsze od czeskich koronek gospodarskich (Wirthschaftsspitzen) a o wiele praktyczniejsze od „Valenciennes;" szkółka liczy obecnie 12 uczennic. (Gaz. Polska Nr. 34, r. 1880). W Bobowej i kilku innych miejscowościach pow. wadowickiego wyrabiają także koronki, ale pospolitsze. *W. W.*

Chorobicze, st. dr. żel. landwarowo-romeńskiej, w gub. czernihowskiej, na przestrzeni Romny-Homel, między Horodnia-Ujezd a Terechówką, o 56 w. od Homla.

Chorobniki, ob. *Korabniki.*

Chorobra, rzeka, wycieka z jarów we wsi Medwinie (pow. kaniowski); w akcie granicznym wspominana pod r. 1784. Ujście ma do rzeki Rosi pod miastem Steblowem z prawej strony. *E. R.*

Chorobrów, 1.) wieś, pow. brzeżański, o 9 kil. od Zborowa, ma 198 mk. w 48 rodzinach, 93 męż., 105 kob., gr. kat. 171, rz. kat. 4, izrael. 23 i przestrzeni 489 m. a to: 428 roli ornej, 23 sianożęci, 18 m. ogrodów, 4 pastwisk, 9 dróg, 2 wody, resztę innej przestrzeni. Wieś ta stoi na polach, na których niegdyś pasło się stado koni Sobieskich; do gr. kat. parafii należy do Augustówki, do rz. kat. do Zborowa. Własność spadkobierców Ignacego hr. Komorowskiego. 2.) **Ch.**, wś, pow. sokalski, nad potokiem Żłób, który na polach chorobrowskich ma swoje źródła, a o ³/₄ mili na wschód pod wsią Konotopy wpada do Bugu. Ch. leży od Sokala na północny zachód o 2 mile, w bardzo urodzajnej okolicy, śród bełzkiej ziemi, o 7,5 kil. od Wareża. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 801, łąk i ogr. 85, pastw 9, lasu 133; posiadłość mniejsza: roli ornej 1300, łąk i ogr. 142, pastw. 15, lasu 2 morg. Ludności rz. kat. 60, gr. kat. 605, izrael. 30: razem 695. Należy do rz. kat. parafii w Sokalu; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. waręskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 1247 złr. *B. R.*

Chorochów, wieś, pow. opatowski, gmina Wojciechowice, par. Waśniów.

Chorocowa, *Choroszowa*, wś, pow. kosowski, nad rz. Czeremoszem, na południe od Kossowa o mil 5, od Kut na południowy zachód

o mil 4, od Uścieryk na wschód o pół mili, w głębokich górach karpackich; brzegi Czeremoszu sławne są tu z malowniczości widoków. Przestrzeni: posiadłość większa nie ma tu żadnych gruntów; pos. mniej.: roli ornej 65, łąk i ogr. 268, pastw. 269, lasu 39 m. Ludności rz. kat. 1, gr. kat. 279, izrael. 7: razem 287. Należy do rz. kat. par. w Białoberezce. Należy do dóbr rządowych. *B. R.*

Chorol, miasto powiatowe gubernii połtawskiej, 5501 mk., 1268 wiorst od Petersburga, 100 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztowa, 4 jarmarki.

Choromany, 1.) wś, pow. opoczyński, gm. Kuniczki, parafia Kunice. Ma 2 dm. i 84 morg. obszaru. 2.) **Ch.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Warchoły, par. Rossochate. 3.) **Ch.**-Witnice, wieś szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. W 1827 r. było tu 17 dm., 102 mk. Jestto gniazdo Choromańskich, wspominane w dokumentach z 1421 r. Dawniej były jeszcze Ch.-Lubicze. 4.) **Ch.**-Zabielne, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Troszyn. W 1827 r. było 23 dm. i 144 mk., obecnie 33 dm., 286 mk. drobnej szlachty i 816 m. obszaru. *Br. Ch.*

Choromce, *Choromiec*, wieś, pow. bobrujski, niedaleko Chołopienicz. Paraf. kościół katol. N. M. P. i św. Michała Arch., przez parafian wzniesiony 1845 z drzewa. Parafia katol. dekanatu bobrujskiego dusz 1150. Kaplice w Rudobiełce i Albrechtowie, dawniej i w Ksawerpolu. *F. S.*

Choromyckie, wieś, w południowo-zachodniej stronie pow. ihumeńskiego, przy drodze z Dołhinicz do Pereszewskiej słobody, w gm. pereszewskiej, w 1 stanie policyjnym, w 4 okręgu sądowym; miejscowość lesista, w glebie dosyć urodzajnej. *Al. Jel.*

Choroń, wś, pow. będziński, gm. Choroń, par. Przybynów. Leży na lewo od linii kolei war. wied., o 2 w. od stacyi Poraj. W r. 1827 było tu 53 dm. i 400 mk. Lud wiejski trudni się wyrobem płótna. Gm. należy do s. gm. okr. IV w os. Koziegłowy, st. poczt. w Żarkach, od Będzina 45 w. Ludności 2974 dusz. Dobra Ch., składające się z folw. Ch. i Przybynów, osad: Baranowizna, Całgów, Rajczyk, Pohulanka lub Babia Góra, z wsi: Ch., Przybynów, Zaborze, Poraj, odległe od Piotrkowa w. 98, od Częstochowy w. 15, Żarek w. 7. Nabyte przez Seweryna hr. Uruskiego w r. 1865, za rs. 85,000. Rozległość wynosi m. 3082, a mianowicie: folw. Choroń grunta orne i ogrody m. 489, łąki m. 86, pastwiska m. 17, lasy m. 1616, nieużytki i place m. 29. Płodozmian 9-polowy, budowli murowanych 11, drewnianych 14. Folw. Przybynów grunta orne i ogrody m. 538, łąk m. 90, nieużytki i place m. 538, łąk m. 90, nieużytki i place m. 217. Budowli murowanych 8. Znajdują się pokłady torfu, kamienia wapiennego i marglu; zakłady przemysł.: gorzelnia, młynów 5. Rzeka Warta przechodzi przez territorium. Kościół parafialny w Przybynowie. Dziedzicowi służy prawo prezentowania beneficyatów do kościoła przybynowskiego. Wieś Choroń osad 69, gruntu m. 847; wś Przybynów osad 69, gruntu m. 857; wś Zaborze osad 54, gruntu m. 855; wś Poraj osad 15 gruntu m. 135.

Choronów (z Bruckenthalem), wieś, pow. Rawa ruska, na granicy między piaszczystą i leśną okolicą, ciągnącą się od Mostów wiel. ku Rawie ruskiej, a urodzajną bełzką ziemią, przy gościńcu prywatnym wiodącym z Żółkwi do Bełza. Oddalona jest od Rawy ruskiej na północny wschód o 3 mile, od Bełza na zachodnie południe o 1 i pół mili, od Uhnowa na południowy wschód o 1¾ milli, z Chlewczanami graniczy północno wschodnią stroną. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 118, łąk i ogr. 37, pastw. 75, lasu 1457; posiadłość mniejsza: roli ornej 705, łąk i ogr. 539, pastwisk 117 m. Ludności rz. kat. 500, gr. kat. 156, izrael. 17: razem 663. Należy do rz. kat. par. w Brukentalu, gr. kat. par. w Chlewczanach; rz. kat. par. w Brukentalu założona przez kamerę rządową w 1786 r., kościół drewniany wystawiony 1862, poświęcony w 1864 r.; do tej parafii należą: Brukental, Chlewczany, Choronów, Domaszów, Osłobuż, Sałasze, Tehłów, Woronów. W całej par. znajduje się 970 rz. kat., 100 izrael. Parafia ta należy do dek. bełzkiego. W Brukentalu jest szkoła filialna 1-klasowa. *B. R.*

Chorościec, wieś, pow. brzeżański, nad rz. Strypą, 344 mk. w 79 rodzinach, męż. 179, kobiet 165; gr. kat. 314, rz. kat. 6, izraelit. 24; przestrz. 1031 m. roli or., 55 m. łąk, 33 ogrodów, 15 pastw., 23 m. dróg, 2 m. wody: razem 1159 m. To co powiedziano o Chorobrowie odnosi się także do Chorośćca; wsie te bowiem graniczą z sobą o miedzę. *B. R.*

Chorośnica i *Nowosielica*, wieś, pow. Mościska, nad potokiem Chorośnicą, mającym swe źródło pod wsią Twierdza, o pół mili na połud. zachód od Chorośnicy. Pod tę wieś przechodzi kolej żelazna Karola Ludwika między stacyami: Sądowa Wisznia i Mościska; Chorośnica oddaloną jest na północny wschód od Mościsk o 1 i pół mili, od Sądowej Wiszni na północny zachód o 1 milę. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 262, łąk i ogr. 67, pastw. 66, lasu 256; pos. mniej.: roli ornej 523, łąk i ogr. 101, pastw. 184, lasu 200 m. Ludności rz. kat. 34, gr. kat. 551, izrael. 10: razem 595. Należy do rz. kat. par. w Stojańcach, gr. kat. w Siedliskach, urząd pocztowy ma w miejscu. *B. R.*

Chorośnica, potok, ob. *Nowy potok*.

Chorosna, potok, powstaje z dwu silnych

strug, wypływających z lesistych wzgórz Chorosną (407 m.) zwanych, w obr. gm. Siedlisk, w pow. nadworniańskim w Galicyi. Płynie w kierunku płn. zach. przez Siedliska, Mołodyłów, gdzie z lewego brzegu zabiera potok Wibcze, następnie przez Hołosków, gdzie z tegoż samego brzegu przyjmuje Bobrówkę, a w końcu, połączywszy się z potokiem Kozelowem, uchodzi do Holiszanki z lewego brzegu. Długość biegu 9 kil. Lewy dopływ Chorosny, Bobrówka, wytryska z płn. stoków lesistych Chorosny w obrębię gminy Siedlisk w pow. nadwórniańskim. Płynie na płn. równolegle do Chorosny i w Mołodyłowie po 7 kil. biegu łączy się z Chorosną. *Br. G.*

Chorosna, *Chworosna*, *Forosna*, pasmo wzgórz, przedłużenie Karpat lesistych, między Woroną a Prutem.

Chorostek, wś, pow. ostrogski, na wschód od m. pow. Ostroga o 27 wiorst. Od stacyi kolei żelaznej brzesko-kijowskiej o 15 w., nad rzeką Chotyczyn zwaną, z której uformowany staw niewielki. Należała niegdyś do ogromnych dóbr ks. Ostrogskich, później do Jabłonowskich a w 1802 r. kupił ją Ignacy Potocki, po śmierci którego prawem spadku otrzymał siostrzeniec jego Breza. Gleba pszenna.

Chorostków, 1.) mko, pow. husiatyński, nad rz. Tayną, na północny zachód od Husiatyna o 3 i pół mili, od Kopyczyniec na północ o 1 i pół mili. Leży w bardzo urodzajnej okolicy. W kluczu chorostkowskim, do którego liczne wsie okoliczne należą, znajduje się znaczna stadnina koni rasowych. Majątek ten został, za staraniem ojca teraźniejszej właścicielki ś. p. Kajetana hr. Lewickiego, przemieniony na ordynacyą, która spadła na jedyną córkę rzeczonego hr. Lewickiego: Zofią z hrabiów Lewickich hr. Siemińską, której mąż Wilhelm hr. Siemiński przybrał z tego powodu drugie nazwisko tak że się teraz nazywa: Siemiński-Lewicki. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 2046, łąk i ogr. 136, pastw. 281, lasu 74; posiadłość mniejsza: roli ornej 4111, łąk i ogr. 367, pastw. 72, lasu 6 morg. Ludności rz. kat. 1500, gr. kat. 1890, izrael. 1511: razem 4901; obiedwie parafie ma w miejscu. Rzym. kat. ekspozytura została ustanowioną w Chorostkowie 1851, kapelania 1855 roku, do rzędu systemizowanych parafij została wyniesioną 1875 roku. Fundator: Kajetan hr. Lewicki i konkurencya paraf. Kościół wymurowany w 1859 roku, ładny, w czystym gotyckim stylu, poświęcony w 1872. Jednakże okazuje się z dekretu reformacyjnego, wydanego w 1748 roku przez arcybiskupa Mikołaja Wyżyckiego, że ta parafia już na początku XVII istniała w. Do tej parafii należą miejscowości: Chłopówka, Howiłów wielki, Howiłów mały, Karaszyńce, Kluwińce, Mszaniec, Peremiłów, Uwisła, Wierzchowce. W całej parafii jest 3715 dusz rz. kat. obrządku, a 2000 izraelitów. Parafia ta należy do dek. czortkowskiego. W obrębie parafii chorostkowskiej znajduje się 7 szkół ludowych, a na cmentarzu chorostkowskim kaplica publiczna, w której się czasami odprawia nabożeństwo. Grec. kat. parafia obejmuje także filią w Chłopówce z 582 duszami gr. kat. obrządku i należy do dekanatu husiatyńskiego. W Ch. jest szkoła etatowa 2-klasowa. Ozdobą tego miasteczka są: kościół powyżej wspomniany i wspaniały pałac z obszernym ogrodem. Właściciel większej posiadłości: Zofia hr. Siemińska-Lewicka. 2.) **Ch.**, z Kotelnią i Wygodą, wś, pow. rohatyński, leży na l rz. Lipą, przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej o ćwierć mili na północ od Halicza, o pół mili na południe od Bołszowca, o 2 i ćwierć mili na południowy wschód od Bursztyna, a o 4 i ćwierć mili na połud. wschód od Rohatyna. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 240, łąk i ogr. 97, pastw. 3; posiadłość mniejsza: roli ornej 316, łąk i ogr. 198, pastwisk 43 morg. Ludności rzym. kat. 400, gr. kat. 54, izrael. 6: razem 460. Należy do rz. kat. parafii w Bołszowcu, gr. kt. par. w Tustaniu. W tej wsi jest kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 157 złr. *B. R.*

Chorostów, wieś i dobra ziems. w zachodnio-północnej stronie pow. mozyrskiego, niedaleko rz. Łani, w miejscowości głuchej zapadłego Polesia; należy do 4 stanu policyjnego (biuro w Leninie), w 3 okręgu sądowym (biuro w Turowie). Dobra Ch. są dziedzictwem Zamojskich, mają obszaru przeszło 9460 m.

Chorostyta, *Horostyta*, wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Chorostyta. Cerkiew par. dla ludn. rusińskiej, fundacyi Kopciów. W 1827 r. było tu 54 dm., 265 mk., obecnie zaś 68 dm., 456 mk. i 2873 m. obszaru. Ch. należała niegdyś do dóbr opolskich i zostawała w ręku Kopciów, później Szlubowskich i Sierakowskich. Dotąd przechował się tu starożytny skarbczyk, murowany, piętrowy, z czasów dziedziców Kopciów z początku XVII wieku. *Kaj. Kr.*

Chorosza, wieś, pow. lipowiecki, nad rz. Pohanką, wpadającą do Sobu, o 9 w. od miasta Lipowca, mieszk. 160 wyznania prawosław.; należą do parafii Skitek. Ziemi 913 dzies. wybornego czarnoziemu. Własność Bartoszewickiego. Zarząd gminny we wsi Rososzy, policyjny w m. Lipowcu. 2.) **Ch.**, wieś w zachodniej stronie pow. borysowskiego, przy drodze z miasteczka Hornej do Pleszczenic wiodącej. *Al. Jel.*

Choroszcza, *Choroszcz*, *Chworoszcza*, mko, pow. białostocki, nad Choroszczanką i Narwią,

ma 1512 mk., w tem 773 męż., 739 kob., 765 izr., 200 ewang. (w 1857 liczono ew. 667?). Wielka fabryka kortów C. A. Moesa i sp., na 215 warsztatach wyrabia 250 tys. arszynów tkanin. Siła pary 120 koni, robotników 800. Przy fabryce szkoła elementarna protestancka 2-klasowa, w $^2/_3$ kosztem właściciela utrzymywana. Domki dla robotników z ogródkami. Fabr. założona 1846. Paraf. kościół katol. św. Jana Chrzc., murowany. Parafia kat. dekanatu białostockiego: dusz 4563. R. 1880 nawiedził Ch. wielki pożar. Zygmunt Stary w 1507 r. wydał prawo miastu Choroszczy, i zobowiązał tem prawem dawać królewskiemu wojsku 5 żołnierzy konnych i każdemu rycerzowi po 100 tymfów płacić podczas wyprawy wojennej. Miasto Ch. posiadało grunta od rz. Supraśla do Narwi; od wschodu, gdzie bierze źródło rzeczka Choroszczanka, cały obwód należał do parafii dominikańskiego kościoła. Dominikanie chorosey byli obowiązani ze swej szkoły uczniów wysyłać do uniwersytetu krakowskiego i wyprawiać do rycerstwa polskiego kosztem miasta. Posiadłości tego zakonu były wsie: Borszczewo, Krupniki, Łyski, Ogrodniki, Sińkiewicze, Nieroniki i Ruszczany; wymienione wioski noszą teraz nazwę włościan rządowych. Za panowania Jana III w 1683 r. pożar zniszczył całe miasto, liczące 600 domów, i kościół wyżej wspomniony, za co Jan III udarował miasto przywilejem. Odbudowany po pożarze kościół drewniany, także dominikański, o pół wiorsty ku zachodowi, gdzie obecnie sianożęć kościelna, przezwana Gajem, istniał lat 26 i także zgorzał w 1707 roku nim biskup wileński Pac zbudował do dziś dnia istniejący kościół w stylu gotyckim. Parafia Ch. składa się z miasta i przyległych wiosek jako to: Rogówka-szlachty (dawniej), przedmieścia Rogowa, Dzikich, Nowosiołek i Zastawia, oraz Izbiszcz, Kruszewa, Pańków, Konował, Kościuk, Zaczerlan, Borszczewa, Ruszczan, Żółtków, Fast, Oliszków, Ogrodników, Baciut, Łysków, Bacieczek, Krupnik, Porosłów, Topilca i Fabryki. Parafia grecka liczy obecnie 200 parafian; cerkiew założona była w r. 1769 przez hetmana Branickiego. Ewangelicka także 200 osób. Miasto liczy 250 domów. O 30 staj od Choroszczy na południe leży góra Świtkowizna (dziś Sieśkowizną zwana), porośnięta karłowatemi dębami; na tej górze za czasów pogańskich oddawano cześć Swiatowidowi.

Choroszczanka, *Choroszczynka*, wś i folw., pow. bialski w gub. siedleckiej, gm. Połoski, par. Piszczac. Cer. par. dla ludności rusińskiej b. dek. kodeńskiego, erygowana 1752 przez Augusta III. W 1827 r. było tu 79 dm., 481 mk. Obecnie liczy 38 dm., 268 mk. i 2609 morg. obszaru.

Choroszczanka, rz., dopływ Narwi pod m. Choroszczą.

Choroszewicze, *Choroszowczyce*, wś, pow. słonimski, na granicy gub. mińskiej. Była tu kaplica katol. parafii Słonim.

Choroszowa, ob. *Chorocowa*.

Chorów, wś, pow. ostrogski, o 7 w. na północ od Ostroga, przy dawnej drodze z Ostroga do Równego, należała pierwotnie do ks; Ostrogskich, a ostatni ordynat ostrogski ks. Janusz Sanguszko tę wś z innemi darował 1756 r. w Kolbuszowie Małachowskiemu kanc. w. koron., który tu wymurował piękną cerkiew dla parocha unickiego. Później, to jest 1794 r., Ch. z innemi majętnościami uległ konfiskacie i był darowany generałowi Fersen, a ten w 1802 r. sprzedał go Józefowi Augustowi hr. Ilińskiemu, senatorowi państwa rossyjskiego. Wnuk tegoż Aleksan. Iliński Ch. z całą swą majętnością 1873 r. sprzedał rządowi. Wieś na górze i wszystkie orne pola także po górach się rozciągają, ziemia glinkowata, pszenna, sianożęci obfite po nad rz. Horyniem. Lud zamożny. Sąd gminny, wójt gminny i szkółka. *Z. Róż.*

Chorowa góra, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin.

Chorowice, wś, pow. wielicki, o 3.8 kil. od Mogilan, w par. rz. kat. Mogilany.

Chorowiec, wś i folw., pow. zasławski, należy do klucza sławuckiego.

Chorożowce, *Chorużowce*, wś, pow. augustowski, gm. Kuryanka, par. Lipsk. W 1827 r. było tu 12 dm. i 70 mk., obecnie liczy 22 dm. i 147 mk. *Br. Ch.*

Chorpacze, *Charpaczka*, *Chorpaczka*, wś, pow. hajsyński, dusz męz. 576, ziemi włośc., 1471 dz., dworskiej używalnej 515 dz., nieużyt. 38 dz. Należy do Jełowickich. Por. *Charpaczka.* *Dr. M.*

Chorsk, wś z zarządem gminnym w zachodniej stronie pow. mozyrskiego, w żyznej miejscowości nad rz. Horyniem, kędy z drugiej strony rzeki leży historyczny w dziejach Rusi Dawidgródek. Tu jest cerkiew paraf. i szkółka wiejska; gmina składa się z 20 wiosek, liczy 2785 mieszk. płci męz., leży w 3-im stanie policyjnym (turowskim), w 3-im okręgu sądowym (turowskim). Mieszkańcy trudnią się rybołóstwem i flisactwem, nie zaniedbując uprawy ziemi. *Al. Jel.*

Chortyca, wyspa na Dnieprze, tuż „za porohami".

Choruła, niem. *Chorulla*, wś i folw., pow. wielkostrzelecki, par. Odmęt, przy trakcie z Opola do Krapkowic, nad Odrą. Folw. Ch. wraz z folw. Dalekim ma 3249 m. rozl., w tem 1568 m. roli ornej, 1424 m. lasu, gorzelnię, łomy wapienia i piec wapienny na własną potrzebę. Kamień spławiają Odrą. Na

rzece prom. Wś ma 12 dm., 120 m. rozl.

Chorupnik, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. Ma 40 osad włośc., 672 m. gruntu włośc. a 1072 dworskiego. Folw. należy do dóbr Gorzków. R. 1827 Ch. miał 31 dm., 187 mk.

Choruschke, ob. *Koruszka*.

Chorya, jezioro, pow. kalwaryjski, o 3 w. na południe od Kalwaryi, brzegi nizkie, mokre.

Choryń, gm. domin., par. kościański, 4225 morg. rozl., 3 miejsc.: 1) Ch. domin., 2) leśnictwo Ch., 3) folwark Granicznik; 19 dm., 385 mk., 36 ew., 349 kat., 180 analf. Kościół dawniej parafialny dekanatu kościańskiego, obecnie filialny kościoła w Wyskoci. Stac. poczt. Wyskoć o 2 kil., st. kol. żel. Kościan o 10 kil. Ch. wieś była dawniej własnością rodziny Choryńskich, herbu Abdank, dziś wygasłej; następnie Bojanowskich, Śliwnickich, a teraz Taczanowskich. *M. St.*

Choryńskowice, niem. *Chorinskowitz*, kol., pow. toszecko-gliwicki, par. i st. p. Sośniczowice, ma 12 osadników, wyłącznie gwoździarzy, 84 m. roli ornej, 1 m. łąki. W pobliżu leży osada leśna Dziśnawa. *F. S.*

Chorywica, ob. *Wyszogród*.

Chorzałki, wieś, pow. średzki, 12 dm., 113 mk., wszyscy kat., 36 analf.; st. poczt. Kostrzyn o 3 kil., st. kol. żel. Pobiedziska o 13 kil. Poznań o 23 kil. *M. St.*

Chorzeck, ob. *Korzeck*.

Chorzele, 1.) osada, przedtem mko, pow. przasnyski, na prawym brzegu rzeki Orzyca, gm. i par. Ch., tuż przy granicy pruskiej. Pod 53°15'9" północnej szerokości, a pod 38°34'1" wschodniej długości położona. Odległa od Warszawy 116 wiorst, od Płocka 114, a od Przasnysza 33. Miasto zbudowane było za Zygmunta I w 1542 r., prawo niemieckie otrzymało 1551 r. Otrzymywało przywileje od Jana Sobieskiego 1690 r.. Augusta III 1757 r., Stanisława Augusta 1776 r. Upadło w czasie wojen szwedzkich i wypraw Napoleona. Po tych ostatnich coraz bardziej upadało i utraciło miano miasta. Mieszkańców ma 2883 (1458 męż., 1425 kob.), (251 dm., 2 mur.) $^2/_3$ izr., $^1/_3$ kurpiów i prusaków, przeważnie rzemieślników i rolników. R. 1827 było 184 dm., 1684 mk.; r. 1860 zaś 186 dm., 2032 mk., w tem 1119 izr. Prowadzi handel z Prusami wołami i końmi. Co rok odbywa się 6 jarmarków, a co tydzień 2 targi t. j. we wtorek i piątek. Handel w ręku żydów. W osadzie jest: urząd gminny i kancelarya wójta, kordon straży pogranicznej, przez który 1876 wywieziono za 220,143 rs. a przywieziono za 15,875 rs., st. poczt., szkółka elementarna, 5 wiatraków, 2 browary, 18 sklepów, 10 szynków, dom zajezdny, apteka, kościół katolicki paraf., należący do dek. przasnyskiego, fundowany przez Bonę, nowo wzniesiony 1878. Przedtem Ch., wś, należała do par. Krzynowłoga Wielka. Dziś par. Ch. liczy dusz 6104. (Gmina Ch. należy do sądu gm. okr. III w Krzynowłodze W. i ma 3000 ludn.). We wsi Jednorożec pod Ch. kurpie wystawili dla siebie i uposażyli wikaryat par. Ch., kościołek drewniany. Dobra Ch. mają 3250 m. rozl., rządowe. Folw. Ch. 544 m.; wieś Ch. osad 22, gruntu 96 m. W gminie Chorzele i innych pogranicznych, dotykających Prus w północnej części żyje plemię mazurskie: „Poborzanie," a we wschodniej części spotykają się wsie zajęte przez kurpiów, chociaż właściwie w przasnyskim powiecie kurpie zamieszkują tylko gm.: Baranowo, Jednorożec i Zaremby. *Br. Chą.* 2.) **Ch.** Jaskółki, wś szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W 1827 r. było tu 14 dm., 109 mk. Dawniej były jeszcze Ch.-Sulkowstok. Ch. są gniazdem Chorzelskich i wymieniane w dokumentach z 1476 r. (Gloger).

Chorzelów (z Borkami, Berdechowem, Mościskiem i Chrząstówkiem), wieś, pow. mielecki, 3595 m. rozl., w tem 1462 m. roli ornej, 1397 m. lasu, 184 dm., 1043 mk.; par. w miejscu dek. mieleckiego (4985 wiernych). Ch. był jakiś czas filią parafii Mielec, od 1854 (jak i pierwotnie) osobna parafia. Kościół paraf. drewniany, pod wezwaniem Wszystkich SS., wybudowany niewiadomo kiedy, a 1596 przez Tomasza Oborskiego bisk. sufragana krakowskiego poświęcony; ma akta od r. 1612. Instytut ubogich, założony przez Stanisława hr. Morsztyna; majątek zakładowy: 6000 złr. w obligacyach i dom drewniany; szkoła ludowa jednoklasowa, gorzelnia. Na obszarze dworskim właściciel Jan hr. Tarnowski (Chorzelowski) utrzymuje znakomity chów koni i produkuje nawet konie wyścigowe. Znane na arenach całej Europy konie jak „Meteor" „Przedświt" pochodziły ze stajni chorzelowskiej. Ch. leży w równinie, przy gościńcu krajowym z Dębicy do Nadbrzezia, o 3,2 kil. od Mielca, i ma glebę urodzajną, żytnią. *F. S.*

Chorzelowska wola, wieś, pow. mielecki, o 9,7 kil. od Mielca, w par. łacińskiej Chorzelów.

Chorzemin lub *Chorzymin*, wieś, pow. babimoski; 54 dm., 462 mk., 18 ew., 444 kat., 112 analf. Stacya poczt. Wolsztyn o 6 kil., st. kol. żel. Zbąszyń o 16 kil. 2.) **Ch.**, folw., pow. babimoski, należy do dominium Kiełpina. *M. St.*

Chorzempowo, wś nad Wartą, pow. międzychodzki; 18 dm., 183 mk., 45 ew., 138 kat., 21 analf. St. poczt. Sieraków (Zirke) o 5 kil., st. kol. żel. Wronki o 20 kil. *M. St.*

Chorzeń, wieś nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Morzysław. Leży na wyniosłym brzegu Warty i ztąd nie podle-

ga wylewom; odl. o 4 w. od Konina. Do Ch. należy młyn zwany Kaszuba. W 1827 r. było tu 28 dm., 180 mk.; obecnie Ch. ma 285 mk. i 545 m. obszaru. *J. Ch.*

Chorzencin, ob. *Chorzęcin*.

Chorzenice, 1.) wieś, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Sulmierzyce. Leży na prawo od drogi z Radomska do Sulmierzyc, st. poczt. Brzeźnica. Dobra Chorzenice składają się z folwarku Chorzenice i Kąty oraz młynów wieczysto - dzierżawnych w Bendkowie, tudzież wsi: Chorzenice, Bogumiłów, Karolew, Aleksandrów, Faustynów, Złobnica, Antoniówka; odległe od Piotrkowa w. 35, od Radomska w. 14, od Brzezin w. 8, od drogi żel. w. 12, od rz. Warty w. 19. Nabyte w 1871 r. za rs. 72,750; ogólna powierzchnia wynosi m. 3411 a mianowicie: folw. Chorzenice grunta orne i ogrody m. 893, łąk m. 341, lasu m. 1587, wody 54, nieużytki i place m. 47: razem m. 2921. Płodozmian 18-polowy. Budowli murowanych 17, drewnianych 1. Folw. Kąty grunta orne i ogrody m. 405, łąk m. 31, nieużytków i placów m. 8: razem m. 444, budowli murowanych 1, drew. 2, płodozmian 8-polowy. Znajdują się trzy stawy i 3 młyny, torf na 60 m. i pokłady marglu. Wieś Chorzenice osad 61, gruntu m. 562; wś Bogumiłów osad 84, gruntu m. 673; wś Karolew osad 68, gruntu m. 604; wś Aleksandrów osad 35, gruntu m. 423; wś Faustynów osad 42, gruntu m. 423; wś Złobnica osad 93, gruntu m. 1208; Antoniówka osad 18, gruntu m. 266. W r. 1827 Ch. miały 35 dm., 369 mk. 2.) **Ch.**, wieś, pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Borówno. W r. 1827 r. Ch. liczyły 23 dm., 159 mk. Dobra Ch. składają się z folwarków Chorzenice, Michałów i Wymysłów, oraz wsi Chorzenice i Przybyłowo. Rozległość ogólna wynosi m. 1312 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 644, lasu m. 429, pastwisk i zarośli m 183, nieużytków m. 56; wieś Chorzenice osad 28, gruntu m. 232; wieś Przybyłowo osad 8, gruntu m. 31. *A. Pal.*

Chorzepin, wś nad rz. Ner, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Chwalborzyce. Na 27 włókach jest 33 osad, utworzonych w roku 1830. Wylewy Neru psują łąki, zamieniając je w błota. W r. 1805 dobra Ch. zostały nabyte za złp. 165000. R. 1827 Ch. miał 15 dm., 127 mk. *W. S.*

Chorzeszów, folw., pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice. Leży przy drodze z Pabianic do Szadku. W 1827 r. było tu 24 dm. i 220 mk. Fol. Chorzeszów z wsiami: Babieniec, Ludowinka, Pelagia, Julianów, Elodya i Adolfów. Rozległość folwarku wynosi m. 229; wś Babieniec osad 12, gruntu m. 280; wś Ludwinka osad 12, gruntu m. 211; wś Pelagia osad 23, gruntu m. 353; wś Julianów osad 22, gruntu m. 383; wś Elodya osad 14, gruntu m. 299; wś Adolfów osad 7, gruntu m. 121. *A. Pal.*

Chorzew, ob. *Chorzów*.

Chorzew, gm. domin., pow. pleszewski, 1341 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) Ch. domin., 2) Dom leśny; 6 dm., 123 mk., 32 ew., 91 kat., 48 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Pleszew o 1 kil. *M. St.*

Chorzewa, wś rządowa, pow. jędrzejowski, gm. Przęsław, par. Jędrzejów. W 1827 r. było 21 dm. i 203 mk. Posiada młyn. *Br. Ch.*

Chorzewka, strumień w pow. płockim, dopływ Skrwy, ma źródło w błotach pod os. Bielskiem, płynie przez wsie Giżyn, Śmiłowo, Gołocin (tu łączy się z drugą strugą bez nazwy), Gutówko, Chorzewo, Górki, Słupię, Majki (młyn), Szumanie, Schabajewo, Grąbiec, Borkowo (młyn) i wpada pod Sierpcem (młyn) do Skrwy. Na wiosnę zwykle znacznie rozlewa i w polach szkody czyni. *Jó. Ch.*

Chorzewo, wś, pow. międzychodzki; 16 dm.; 184 mk., 38 ewan., 146 kat., 22 analf. Stac. poczt. Pniewy (Pinne) o 4 kil., stac. kol. żel. Szamotuły (Samter) o 28 kil. *M. St.*

Chorzewo, wś, pow. płocki, gm. Majki, par. Słupia.

Chorzęcin, *Chorzęciny*, wś rządowa, nad rz. Wolborką, o 3 w. od Wolborza, o 9 w. od Tomaszowa, przy trakcie z Piotrkowa do Rawy, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Chorzęcin. Leży przy drodze bitej z Bab do Tomaszowa, posiada kościół par. drewniany, erekcyi niewiadomej, 1776 r. wzniesiony, dawniej do kolegiaty wolborskiej należący, obecnie ma 41 dm., 300 mk. i 603 morg. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 29 dm. i 174 mk. Ch. par. dek. brzezińskiego 2853 dusz liczy. Dobra rządowe Ch. składały się niegdyś z folwarków: Świnek lub Chorzęcin, Popielawy, wsi Łanowska wola, Popielawy, Andrzejów, Świnek, Chorzęcin, Chrusty, Bendzelin, kolonii Zielona Góra, wsi Nowosolna, Wienczyn Górny, Wienczyn dolny, Wienczyn Nowy, Godaszewice, Podwienczyn, Łagiewniki, Żakowice, Sąsieczno z garbarnią Poręby, Zarzewo, Stefanów, Mikołajew, osady Huty Szklanej, odpadku leśngo Sobień, miasta Łodzi, wsi Wolka z młynem, wsi Augustów, Widzewo, sołtystwa Zakrzew, folwarku Łódź, i miały przestrzeni folwarcznych mórg 1046, pod wsiami m. 14.007 czyli razem m. 15053; następnie w czasach późniejszych oddzielono na majorat Łaznów folwark, wieś i probostwo Łaznów i Rokiciny. Na majorat Gałków folwark, wieś i probostwo Gałków, wieś i kolonią Gałkówek i kolonią Borowe. Reszta pozostała przy dobrach rządowych Chorzęciny *A. Pal.*

Chorzów, *Chorzew*, wś, pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice; w 1827 r. było tu 40 dm.,

328 mk. Dobra Ch., składające się z fol. Chorzew i Ławiany, tudzież wsi Ch., Józefina, Bugaj i Tuchań, od Kalisza .w. 98, od Wielunia w. 28, od Działoszyna w. 10, od Radomska w. 28, od rzeki Warty w. 8. Nabyte w r. 1872 za rs. 70,000. Rozległość wynosi m. 2345, a mianowicie: fol. Chorzew, grunta orne i ogrody m. 674, łąk m. 234, pastwisk m. 150, lasu m. 995, wody m. 7, nieużytki i place m. 49. Płodozmian 8-polowy; budowli murowanych 14, drew. 4. Folw. Ławiany, grunta orne i ogrody m. 15 3, łąk m. 20, pastwisk m. 30, wody m. 1, nieużytki i place m. 3, płodozmian 7-polowy, budowli drewnianych 3; znajduje się gorzelnia i młyn wodny, znaczne pokłady torfu. Wś Chorzew osad 53, gruntu m. 473; wś Józefina osad 2, gruntu m. 26; wś Bugaj osada 1, gruntu m. 7; wś Tuchań osad 22, gruntu m. 90.

Chorzów, ob. *Chożów*.

Chorzów, wś, pow. jarosławski, o 4.3 kil. od stac. poczt. Pruchnik, w par. łac. Pruchnik.

Chorzów, dawniej *Charzew*, *Charzów*, wś, fol. i osady górnicze, pow. bytomski, blisko Królewskiej Huty, st. dr. żel. z Dziedzic do Bytomia, o 5 kil. od Bytomia, 985 st. paryskich nad pow. morza wzniesiona. Folw., własność biskupów wrocławskich, ma 1,800 m. rozl., głównie lasu. Wś z kol. Węzłowice ma 850 m. rozl. Kopalnia Koenigsgrube (węgla) i huta cynkowa Friedenshütte. Starożytny kościół kat., parafia dek. mysłowickiego liczy 5,205 kat., 180 ew., 95 izrael.; szkoła 1-klasowa ma 500 uczniów. R. 1853 wzniesiono tu pomnik pruskiemu ministrowi von Rheden. Piękny park. *F. S.*

Chorzowski Grunt, niem. *Hospital-grund*, przedmieście Bytomia, niegdyś 10-morgowa osada, własność szpitala ś. Ducha w tem mieście.

Chorzymin, ob. *Chorzemin*.

Chorzyna, wś, pow. wieluński, gm. Konopnica, par. Ossyaków. W 1827 r. było tu 28 dm. i 275 mk.

Chosiebuz, *Chosiebuz*, ob. *Chociebuż*.

Chościowy, ob. *Choszczewo*.

Chośnica, *Chośnice*, *Chostnica*, niem. *Chostnitz*, wś rycerska z osadą Chałupa, w pow. kartuskim, tuż nad granicą prowincyi pomorskiej; za krzyżaków należała do Mirachowa. Razem z trzema wybudowaniami zawiera 9,442 morgów rozl. (w czem 338 mórg jeziór), mieszkańców 238, z których jest kat. tylko 10, dm. mieszk. 22. W miejscu znajduje się szkoła i gorzelnia: par. Parchowo, odległość od Kartuz 5 i pół mili, st. poczt. Sulęcin. Podczas napadu Szwedów przebywali tu Marya Ludwika i Stefan Czarniecki. *Ks. F.*

Chosławicze, mko, pow. mścisławski, na pograniczu gub. smoleńskiej, o 33 w. od Mścisławia, handlowne, ma na całą Białoruś słynny jarmark i st. poczt., położone nad Sożem, który tu jednak nie jest jeszcze spławny. Było m. głównem starostwa niegrodowego chosławickiego, które w 18 w. płaciło 1,287 zł. kwarty. Następnie przeszło w ręce hr. Sołtykowów.

Chosna, wś, pow. grójecki, gm. Węgrodno, par. Prażmów.

Chosnitz, ob. *Chośnica*.

Chosno, *Chośniów*, dawna nazwa wsi Mnichowic w pow. sycowskim.

Chost, dawne imię, to samo prawdopodobnie co Choc, Chocisz, stanowi źródłosłów nazw: Choszcze, Choszczewo, trafiających się tylko na Mazowszu i w Prusiech. *Br. Ch.*

Chostka, wś, pow. ządzborski, stac. poczt. Stara Ukta.

Chostna, wś, we wschodniej stronie pow. mozyrskiego, w 2 stanie policyjnym (petrykowskim), w 2 okręgu sądowym (petrykowskim), nad rzeką Ptyczą, niedaleko granicy pow. rzeczyckiego, przy drodze wiodącej z miasteczka Kapotkiewicz do wsi Biesiadki. *Al. Jel.*

Chostnica, ob. *Chośnica*.

Choszczak, wś, pow. nowo-miński, gm. i par. Glinianka.

Choszcze, fol. w pow. węgrowskim, gmina Sinołęka, par. Oleksin. Liczy 6 dm., 47 mk. Fol. Ch. z nomenklaturą Rudka, od Siedlec w. 17, od Węgrowa w. 14, od Kałuszyna w. 7, od Mrozów w. 4, od Bugu w. 42. Rozległość wynosi m. 613, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 57, łąk m. 46, lasu m. 499, nieużytki i place m. 11, budowli drewnianych 8. *A. Pal.*

Choszczewa lub *Choszczewo* i *Choszczewy*, wś, pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Małyń. R. 1827 było tu 12 dm. i 83 mk.; obecnie liczy 208 mk. Fol. Ch. z wsią Ch., niegdyś własność Ant. Klimaszewskiego, od Kalisza w 56, od Sieradza w. 23, od m. Szadek w. 5, od Łodzi w. 30 Rozległość wynosi m. 505, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 247, łąk m. 27, pastwisk m. 19, lasu m. 191, nieużytki i place m. 20. Płodozmian 10 i 6-polowy. Budowli drewnianych 8; o 8 wiorst jest cukrownia w Pucznewie. Wieś Ch. ma osad 20, gruntu włośc. m. 143. *A. Pal.*

Choszczewka, *Choszczewko*, 1.) dobra prywatne i wieś włośc., pow. przasnyski, gm. i paraf. Dzierzgowo, liczy 178 mk., 15 dm. mieszk., 27 osadników (gospodarzy), powierzchni ogółem 952 m., w tej liczbie 427 m. gruntu ornego, a 108 m. włościan. R. 1827 Ch. miał 17 dm., 125 mk. 2.) **Ch.**, wś, pow. warszawski, gmina Jabłonna, parafia Chotomów.

Choszczewo, 1.) wieś, pow. radzymiński. gm. i par. Jadów. 2.) **Ch.**, ob. *Choszczewa*. 3.) **Ch.**, wś, pow. radzymiński, gm. Zabrodzie par. Niegów. 4.) **Ch.**, wieś, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Dobrzyjałowo. 5.) **Ch.**-

Biel, wś, pow. augustowski, gm. i paraf. Bargłów. Ma 2 dm., 25 mieszk.

Choszczewo, *Choszewo*, niem. *Choszoewen*, według Ossowskiego *Cnościowy*, wieś i dobra, pow. ządzborski, st. p. Sorkwity.

Choszczewy, ob. *Choszczewa*.

Choszczów, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Markuszów. W 1827 r. było tu 18 dm., 104 mk.

Choszczówko, trzy miejscowości t. n., powiat miński: 1) gm. i par. Mińsk. 2.) **Ch.**, gm. Dębe, par. Mińsk. 3.) **Ch.**, gm. i par. Glinianka. Folwark Ch., gm. Mińsk, leży od Warszawy w. 32, od m. Mińska w. 2, od rz. Wisły w. 32. Rozległość wynosi m. 81, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 21, łąk m. 4, zarośli m. 54, nieużytki i place m. 1; folwark ten oddzielony od dóbr Stojadła w r. 1877.

Choszewy, ob. *Choszczewo*.

Chot, *Chotek*, formy dawnego imienia, przechowane w nazwach: Chotków, Chotcza, Chotel, Chotów i t. p. Ztąd też pochodzi znane czeskie nazwisko Chotek. *Br. Ch.*

Chotajewicze, mko i dobra ziemskie w połud. zach. stronie pow. borysowskiego, przy drodze z Ziębina do Mołodeczna. Był tu klasztor dominikanów, niewiadomej fundacyi, skasowany w r. 1832, ale parafia dek. borysowskiego i kościół św. Ducha, drewniany, z roku 1803, do dziś dnia istnieją, licząc przeszło półtora tysiąca wiernych. Dobra Ch. należą do rodziny Reklewskich i mają obszaru około 760 morg. *Al. Jel.*

Chotal, wś, pow. witebski, należy do spadkobierców Ildefonsa Charewicza; 1545 dzies. rozl.

Chotcza, górna i dolna, dwie wsie i folw., nad rz. Wisłą, pow. iłżecki, gm. i par. Chotcza. Ch. dolna posiada kościół par. drewniany, istniejący tu od XV w. i urząd gminny. Ch. a szczególniej Chotecka Kępa na Wiśle posiada obszerne sady owocowe, odznaczające się wybornymi śliwkami węgierkami (Por. Ogrodnik Polski Nr. 10). W 1827 r. Ch. górna miała 42 dm. i 278 mk., obecnie liczy 17 dm., 421 mk. Ch. dolna miała w 1827 r. 17 dm. i 180 mk., obecnie zaś liczy 28 dm., 222 mk. Par. Ch. dolna, dek. iłżeckiego, 2500 dusz liczy. Gmina Ch. ma 3610 mieszk., rozległości 13981 morg., w tem ziemi dworskiej 8845 morg. sąd gminny okręgu IV osada Lipsko. W skład gm. wchodzą: Baranów, Białobrzegi, Chotcza, Chotcza-dolna, Gniazdków, Jarontowskie-pole, Kijanki, Siekierka, Tyśmienica i Zajączków. Dobra Ch., własność Włodz. Rutkowskiego, składają się z folwarków Ch. Górna, z wsi Ch. Dolna, Ch. Górna, Gniazdków, od Iłży w. 5, od Solca w. 2. Nabyte w r. 1872 za rs. 25,500; ogólnej przestrzeni m. 1684 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 388, łąk m. 113, pastwisk m. 214, w zaroślach m. 236, wody m. 295, nieużytki m. 303, kontrowers lasu z rządem m. 45. Płodozmian 11-polowy. Budowli murowanych 2, drewnianych 24. Rzeka Wisła przepływa przez terytoryum i rzeka Iłżanka; staw na rzece Iłżance z rybołówstwem, młyn wodny. Wś Ch. dolna osad 29, gruntu m. 377; wś, Ch. górna osad 48, gruntu m. 760; wś Gniazdków osad 13, gruntu m. 218.

Chotcza, rzeka, bierze początek w lasach na półn. zach. od Soleckiej Woli, w pow. iłżeckim, niedaleko Anusina, płynie pod Baranowem i po za tą wsią wpada do Iłżanki z prawego brzegu, naprzeciw wsi Chotcza.

Chotel, 1.) właśc. *Hotel*, wś, pow. kolski, gm. Izbica, par. Izbica, ma 9 dm., 88 mk., 320 m. gruntu i kopalnię torfu. R. 1827 miał 11 dm., 94 mk. Wś Ch. do probostwa w Izbicy należała. W pobl. kaplica publiczna św. Floryana, przy trakcie z Izbicy do Przedecza. 2.) **Ch.** *Czerwony*, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Chotel czerwony, leży przy drodze z Wiślicy do Stopnicy. Posiada kościół par. murowany, szkołę gminną. W 1827 r. było tu 52 dm. i 362 mk. Obecnie stanowi donacyą gen. Semeki. Ch. od niepamiętnych czasów stanowił własność kapituły wiślickiej, w której ręku aż do jej supresyi zostawał; parafia tutejsza jest wielce starożytna i rozległa półczwartej mili; niegdyś aż po pod miasto Chmielnik sięgała. Po upadku pierwotnej drewnianej świątyni, w roku 1313 pod wezwaniem świętego Bartłomieja wystawionej, Jan Długosz, podówczas kustosz kolegiaty wiślickiej, wzniósł w r. 1440 własnym kosztem z ciosowego kamienia nowy kościół, który do dziś dnia stoi. Gotycka ta budowla, na wyniosłem gipsowem wzgórzu wzniesiona, dachem swoim sterczy nad całym powiatem i szare swoje ściany szesnastu innym ukazuje kościołom. Ściany jego z grubo obrabianego ciosu, wsparte są z każdej strony trzema skarpami, z lewej strony ma zakrystyą, z prawej babieniec i boczne wejście, a przy ścianie szczytowej z desek zbitą dwonnicę; poprzeczne ściany, to jest szczytowa, przedziałowa i tylna od strony wielkiego ołtarza, zakończone były u góry misternie z kamienia wyrobionemi gotyckiemi krzyżami, z których jeden w części się dochował; wewnątrz ma sklepienie gotyckie, bez filarów, na ściany tylko zbiegające, krzyżującemi się w różnych kierunkach łukami podzielone, a na klęcznikach tarcze z herbem Długosza, Wieniawą. Nadedrzwiami do zakrystyi, w płaskorzeźbie wyrobiona na kamieniu mała figurka św. Stefana króla, ołtarze zaś miernej i późniejszej roboty; najciekawszym jednak szczegółem kościoła chotelskiego jest pierwotna erekcyjna tablica, z piaskowego kamienia wykuta i nadedrzwiami bocznemi w kruchcie zamieszczona; wyobraża ona w płaskorzeźbie

patronów miejsca, to jest: Boga Rodzicę, a obok niej świętych Stefana króla i Hieronima ojca kościoła. Napis do koła tej tablicy, wypukło wyrobiony, brzmi jak następuje: „Anno Domini MCCCCL (1450), ad honorem Omnipotentis Dei et Beatae Mariae Virginis, Sanctorum Stephani regis et Jeronimi confessoris, haec ecclesia est fabricata“; rzeźba powleczona jest olejnemi farbami, przed napisem zaś widać małą główkę w koronie, której znaczenia trudno odgadnąć. Plebani chotelscy mieli w dawniejszych czasach znakomite dochody, które później na beneficyum kustoszów wiślickich obrócono i dla tego ci kustosze w epoce istnienia kolegiaty byli kolatorami tutejszymi i o całości powierzonego ich pieczy kościoła zawsze mieli staranie. Po supresyi kolegiaty dochody przeszły na własność rządu, kościół pozbawiony bliższego nad sobą opiekuna, coraz się ku upadkowi nachyla. Ch. czerwony, par. dek. pińczowskiego, 1466 dusz. Gm. Ch. należy do s. gm. okr. II w os. Wiślica. 3) **Ch.** *Zielony*, wś, *Chotelek plebański* wś i *poduchowny*, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Busk. Leżą przy drodze z Buska do Wiślicy. W 1827 r. było tu 10 dm. i 81 mk. Chotelek zielony liczył 7 dm. i 65 mk., pierwotnie zwał się Chotlem szlacheckim, dla różnicy od duchownego; wieś ta należała w XII w. do Dzierżysława, założyciela klasztoru buskiego, który się pisał z Chotla, był wojewodą sandomierskim, starostą krakowskim, i umarł w r. 1241; pochowany w Busku, jak o tem przekonywa dotąd tam istniejąca tablica nagrobna z napisem. Tu się także urodził brat jego Wit, biskup płocki. Za czasów Długosza należał Ch. zielony w połowie do kolegiaty sandomierskiej, a druga połowa była własnością Stanisława i Piotra Korzeńskich, herbu Strzemię. Istniejący w tej wsi kościołek modrzewiowy św. Stanisława jest bardzo starożytny, podobno r. 1241 wystawiony; wedle podania był on niegdyś parafialnym, dziś zaś należy do parafii buskiej; umieszczony na wystawie przy wchodzie napis: „A. D. 1765 Die...Junii“, jest zapewne datą odnowienia kościołka, gdyż podług Długosza istniał już tutaj wtedy takiż drewniany kościołek. Wewnątrz zastanawiają przedewszystkiem znajdujące się w nim dwa obrazy w stylu byzantyjskim, bardzo stare, malowane na drzewie na tle złoconem: jeden Bogarodzicy, drugi ukrzyżowanego Chrystusa; u dołu grupy osób w dawnych ubiorach, zapewne portrety fundatorów tych obrazów i sufit malowany klejową farbą w kwadraty. Dobra Ch. Zielony (Hotel Zielony), folw. i wieś tegoż nazwiska, leżą od Kielc w. 49, od Stopnicy w. 19, od Chmielnika w. 19, od Buska w. 3, od rz. Wisły w. 17. Nabyte w. r. 1860 za rs. 16500. Ogólna przestrzeń wynosi m. 389 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 311, łąki m. 45, pastwiska m. 22, nieużytki i place m. 11. Budowli murowanych 5, drewnianych 5. Znajdują się pokłady kamienia wapiennego i gipsu; wś Chotel Zielony osad 14, gruntu m. 64. 4.) **Ch.**, ob. *Chodel*. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chotemla, ob. *Łososina.*

Chotenczyce, gm. w pow. wileńskim, liczy 452 dm., 5,850 włośc. ob. pł., zarząd gminny w Chotenczycach; gm. składa się z 6 okręgów wiejskich: 1) Riabce, 2) Daszki, 3) Krzemieniec, 4) Karpowicze, 5) Zaborze, 6) Zalesie. Gmina liczy 80 wsi. *F. O.*

Chotenka, wś, pow. rówieński, założona na gruntach wsi Koźlin, nie pierwej zapewne jak pod koniec XVI w.

Choteń i *Majdan*, dwie wsie przyległe, pow. ostrogski, z parafią katol. w miejscu, mają 413 mk., ziemi włośc. 209 dzies. Należą do dóbr Płużna.

Chotimysl, ostrów rzeki Haboli, na którym leży miasto Podstam.

Chotin, ob. *Chocim* i *Chocin.*

Chotki, wś, nad rz. Małtą w gub. witebskiej.

Chotków, 1.) wś. i fol. poduchowne, nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów. W 1827 r. było tu 28 dm. i 113 mk., obecnie liczy 32 dm. 208 mk.; 394 morg. ziemi dworsk. i 138 morg. włośc. 2.) **Ch.**, wś nad rz Radomką, i Chotkowska Wola, pow. koziemicki, gm. Świerze Górne, par. Głowaczów. Liczy 10 dm., 79 mk., 180 morg. obszaru, tartak. Chotkowska Wola liczy 37 dm., 302 mk. i 230 morg. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Chotkowo, okolica szlach., pow. makowski, gm. i par. Płoniawy; w obrębie jej leżą wsie. Ch. biernaty wś, Ch. wielkie, Ch. kuchny i Ch. załogi. W 1827 r. Ch. Wielkie liczyło 18 dm., 104 wk.; Ch biernaty, 11 dm. i 41 mk; Ch. kuchny 15 dm. i 80 mk.; Ch. załogi 20 dm. i 98 mk. *Br. Ch.*

Chotkowo, st. dr. żel. moskiewsko-jarosławskiej w gub. moskiewskiej.

Chotlany, wś i dobra ziem. w połud. stronie pow. ihumeńskiego, w okolicy poleskiej, dzikiej, w gm. szackiej, w 1 stanie policyjnem (Uździeńskim), w 4 okręgu sądowym. W XVII w. było własnością kniaziów hołowczyńskich i przeszło przez kupno w dom Bychowców; pod koniec XVII w. Ch. od Bychowców wraz z dodrami Tołkaczewicze i Dudzicze zastawem trzymali Zarankowie—Horbowscy herbu Korczak i około 1748 r. wsyastkie te dobra stały się dziedzictwem Zaraków przez kupno. Zarankówna, wychodząc za Zawiszę jen., wniosła mu w posagu Ch. wraz z Tołkaczewiczami, a córka jej Zawiszanka, łącząc się z Grabowskim jako wiano wniosła mu te dobra, które i do dziś dnia w imieniu Grabowskich herbu Topór pozostają.

W Ch. jest starożytna parafia prawosławna kędy unicki obrządek nigdy nie przeniknął; grunta ubogie piaszczyste, lasu tylko obfitość, w okolich są kurhany i wały nad błotami *Al. Jel.*

Chotomla, wś we wschodniej stronie pow. pińskiego przy granicy pow. mozyrskiego, niedaleko rzeki Horynia, w gm. stolińskiej, w 3 stanie policyjnym (błotnickim), w 3 okręgu sądowym, własność Rodziwicza, 65 mieszk. *X. A. M.*

Chotomów, wś, pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Chotomów. Leży przy drodze ż. Nadwiślańskiej, na drodze z Jabłonny do Olszewnicy. Posiada kościół par. murowany, poczta w Jabłonnie. W 1827 r. było tu 21 dm., 214 mk.; par. Ch. dek. warszawskiego 2099 dusz liczy; erygowana 1418 r. *Br. Ch.*

Chotorz, ob. *Kotarz.*

Chotów, 1.) wś, p. wieluński, gm. Mokrsko, par. Chotów. Posiada kościół par. murowany z wieżą, wystawiony w 1616 r. przez Grzegorza z Niedzielska, miejscowego proboszcza. W 1827 r. było tu 48 dm., 411 mk. Par. Ch. dek. wieluńskiego 2690 dusz liczy. Dobra Ch., składające się z folw.: Ch., łąki, stawiska i nomenklatury Borek, tudzież wsi: Srebrnica i Górale, od Podzamcza w. 28, od rzeki Warty w. 17, nabyte w 1864 za rs. 49,500. Powierzchni ogólnej m. 670 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 609, łąki m. 82, pastwiska m. 19, place i nieużytki m. 24, płodozmian 21-polowy. Budowli murowanych 11, drewnianych 8, wiatrak; wś Ch. osad 58, gruntu m. 298; wś Srebrnica osad 11, gruntu m. 145; wś Górale osad 3, gruntu m. 38. 2.) **Ch**, wś nad rz. Chotówką, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno. W 1827 r. było tu 20 dm., 169 mk. Poczta we Włoszczowy. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chotów, 1.) wś, pow. kijowski, o 15 w. od Kijowa, nad Chotówką i Donaszką, rzeczułkami wpadającemi do rz. Wety i z nią razem do Dniepru. Wieś ta w 16 wieku była uroczyskiem i należała do cerkwi św. Teodozego w Kijowie. 1572 r. niejaki Semen Tryska, ziemianin kijowski, zajął był gwałtownie grunta leżące przy uroczysku Chotów, pszczoły „połaził“ i zabrał proso na dziesięcinie, którą poddany p. Teodora Tyszy trzymał i „pachał“. Michajło„ pop teodosiejewski“ zaniósł też skargę o to przed urząd kijowski, który „dbając o utrzymanie pokoju pospolitego teraz postanowionego w koronie i w księstwie lit. po zejściu króla jegomości i statutu, który jest nadan wszystkiej rzeczydospolitej“ kazał mu się przed sobą na pewien dzień stawić. Skończyło się na tem, że Tryska, za wstawiennictwem niejakiego Jakóba Wielebnowskiego pojednał się z mnichami i szkody wrócił (kijow. gubern. wiedom. 1857 r. N. 2). Następnie Ch. się osiedlił i w 1628 r. Piotr Mogiła, archimandryta pieczarski, niejakiemu Samuelowi Wołodkowiczowi, który wiernie służył od r. 1610 cerkwi monasteru pieczarskiego, dał tę wieś dożywociem t. j. „jemu i żonie jego,“ z tem jednak, żeby „poddani nasi Chotowscy szli na tłokę dwa razy w rok do naszego dworca Hołosijowskiego oziminę i jarzynę żąć, a podwodę drew do monasteru raz na rok przywieźć. Nadto innych powinności nam pełnić nie mają i nie będą powinni, ale za to słudze naszemu S. Wołodkowiczowi wszelakie posłuszeństwo i powierność pełnić i oddawać będą. Po śmierci zaś wspomnianych dożywotników dobra te mają wrócić do archimandryi pieczarskiej“ (tamże 1857 N. 10). Dziś tu się znajduje cerkiew 1, zarząd gminny, mieszkańców obojej płci 576, w tej liczbie 12 żydów. O pół wiorsty od Ch. znajduje się starożytne horodyszcze, zwane Sieraków. Według dokumentów, które nam służą w 16 wieku, istniała tu wieś tegoż nazwiska i należała do kniazia Woronieckiego, który w 1578 r. zamienił ją z metropolitą kijow. na wś Chodosówkę nad rz. Wetą. Kiedy zaś ta wieś uległa zagładzie, niewiadomo. Horodyszcze to zajmuje przestrzeń (około 60 dziesięcin), położoną na szczycie odosobnionego wzgórza, które obiega dokoła kręty łańcuch jarów. Rzeczka Sieraków przecieka u jego stóp. Ściany wzgórza są ścięte stromo, jakby były dziełem ludzkiej ręki; u szczytu okolone wałem, tworzą jakby występ usuty ręką ludzką, dalej zaś zbiegając ku jarowi, u spodu mają przekop a za nim znowu powtórny wał. Wjazdów do horodyszcza było 6 i wszystkie one były zasłonione usypem ziemnym, w kształcie kurhanu. Na północ zaś od tegoż horodyszcza ciągnie się też wał, miejscami zniszczony już, który mógł być wałem obwodowym dawnego grodu. Profesor Antonowicz, opierając się na ścisłem zbadaniu miejscowości, twierdzi nie bez prawdopodobieństwa, że to horodyszcze mogło należeć do dawnego tak zwanego „Zwinogrodu kijowskiego“, o którym często jest mowa w kronikach ruskich, a który po zniszczeniu, zapewne mongolskiem, zapomniany został do imienia, do miejsca nawet, na którem stał (ob. „Cztienja w istor. obszcz. Nestora“ 1879 r. stron. 37 — 43). (Edward Rulikowski). 2.) **Ch.**, wieś i dobra ziemskie, w powiecie mińskim, w miejscowości pomiędzy Kojdanowem, Rubieżewiczami i Wołmą położone. Dziedziczna własność Łęskich; ogólny obszar wynosi 3226 morg. Była tu filia katolicka par. Kamień. *Al. Jel.*

Chotów, 1.) wieś, pow. odolanowski, nad samą granicą Królestwa Polskiego; 6 dm., 33 mk., wszyscy kat., 14 analf. 2.) **Ch.**, gmina domin., pow. odolanowski, 1231 m. rozl., 2 miejsc.: 1) Ch. domin., 2) Murowaniec karczma; 8 dm., 135 mk., 16 ew., 119 kat., 66

analf. St. poczt. i gośc. Skalmierzyce o 1 kil., st. kol. żel. Ostrowo o 19 kil. Własność Lisieckiego. *M. St.*

Chotowa, wieś, pow. pilzeński, o 4 kilom. od Dębicy, w parafii rzymsko-katolickiej Straszęcin.

Chotowice, mylnie *Chołowice*, wieś, powiat przemyski, na prawym brzegu Sanu, przy ujściu potoku Kopia do tej rzeki, o 2 mile na zachód od Przemyśla. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 159, łąk i ogr. 42, pastw. 12, lasu 474; posiadłość mniejsza: roli ornej 229, łąk i ogr. 20, pastw. 34, lasu 6 morg. Ludności rz. kat. 19, gr. kat. 216, izrael. 15: razem 250. Należy do rz. kat. par. w Krzywczu nad Sanem, gr. kat. w Olszanach. St. p. w miejscu. Właściciel większej posiadł.: Maurycy dr. Loewenthal. *B. R.*

Chotowiż, wieś, pow. klimowicki, st. p. w pobliżu Rosławia i Krzyczewa.

Chotówka, rzeka, bierze początek z lasów pod Chotowem, w pow. włoszczowskim, na półn. wschód od Włoszczowy, i ubiegłszy około 8 w. wpada do Czarnej naprzeciw wsi Komorniki. *Br. Ch.*

Chotówka, rzeka, dopływ Wety, zaczyna się w dolinie nazwanej Sieliszczow i za wsią Pirogowem wpada z Wetą do rz. Dniepru.

Chottschewke, *Chottschow* (niem.), ob. *Choczewko, Choczewo.*

Chotum, *Chotum'*, wieś włośc. i drobnej szlachty, pow. ciechanowski, gm. Nużewo. parafia Sulerzysz i Przasnysz, nad strumieniem bez nazwy położone, ma 507 mk. (229 męż., 278 kob.), 57 dm. mieszk., kościół katolicki, dom modlitwy ewang., szkółka elem., kuźnia, 2 wiatraki i dom zajezdny. R. 1827 miał Ch. 19 dm., 166 mk. Dobra Ch. składają się z folw. Ch., z wsi Ch., Nowa wieś i Baraki Chotumskie. Ogólna rozległość wynosi m. 998; wś Chotum osad 37, gruntu m. 61; Nowa wieś osad 10, gruntu m. 301; wś Baraki Chotumskie osad 9, gruntu m. 59. *A. Pal.*

Chotumowo, wś, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Cieksyn.

Chotycze, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki. Posiadały cerkiew par. dla ludności rusińskiej, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 27 dm. i 123 mk., obecnie liczy 26 dm., 318 mk. i 1518 m. obszaru. Ch. dobra mają 3056 m. obszaru i są własnością Seweryna Wężyka. *Rz.*

Chotyczyn, ob. *Chorostek.*

Chotyle, ob. *Chotyzie.*

Chotyłów, folw., pow. bialski, gm. Połoski, par. Piszczac. Jest tu stacya dr. żel. warteres. i st. pocztowa, odległa o 174 w. od Warszawy. W 1827 r. było tu 10 dm. i 49 mk., obecnie Ch. liczy 13dm., 137mk. i 1055 morg obszaru. Położenie płaskie, gleba żytnia 1-ej klasy.

Chotyłub, *Chotylub* (z Hrymakami i Oserdkiem), wieś, pow. cieszanowski, leży śród piasków i lasów, nad potokiem Buszczak, oddalona o 1 milę na wschód od Cieszanowa. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 433, łąk i ogr. 110. past. 130, lasu 1245; pos. mniej. roli orn. 935. łąk i ogr. 312, past. 146, lasu 1 morg. Ludność rzym. kat. 494, gr. kat. 448, izrael. 28: razem 970. Należy do rz. kat. par. w Podemszczyźnie. W tej wsi jest szkoła 1-klasowa. Właściciele posiadł. więk. Tytus Zarzycki, Józef Rogowski, Marya hr. Lanckorońska i Jan Krzyżanowski. *B. R.*

Chotyń (*Fotyń?*), wś, pow. rówieński, nad Słuczą, naprzeciw Mokwina, śród łąk żyznych lecz nskopołożonych, ma kaplicę katolicką parafii Bereźne. O wsi tej pisze p. T. J. Stecki w „Wieku" (1879 Nr. 187): „Przez rzekę tylko od Chołop oddzielona leży wieś Chotyń, smutna w piaskach poleska osada; tej dzieje wspólne z Hubkowem i Chołopami; osadzona przez Marynę Daniłłowiczową około 1626 r., dzieli wszystkie późniejsze losy Siemaszkowej spuścizny. W 1754 r. dnia 31 grudnia, łowczy Mikołaj Lubieniecki, kiedy składał życzenia Nowego Roku księciu podstolemu Lubomirskiemu, otrzymał od niego przedugodne punkta na Chotyń. Podstoli znany był ze swej wspaniałomyślnosci, kiedy go aż potem dzieci w kuratelę wziąć musiały; niedrogo więc zapewne wieś ta pana łowczego kosztować musiała. Dotąd należy ta majętność do wnuki łowczego, Cecylii z Lubienieckich Omiecińskiej, wdowy po Jakóbie, marszałku gubernii wołyńskiej. „Chot" w języku starosłowiańskim oznaczał kochanka, może więc nazwa tej wsi łączy się z jakiem miłosnem podaniem, którego wspomnienie zaginęło w pomroce dziejowej?"

Chotynia, wś i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Górzno; w 1827 r. było tu 14 dm., 152 mk.; obecnie ma 49 dm., 316 mk. i 1948 m. obszaru. Dobra Ch. liczą 2127 morgów gleby żytniej i należą do Stanisława Grajbnera. Na gruntach tego majątku, w zabudowaniach dawnej karczmy przy trakcie warszawsko-lubelskim, urządzony został młyn parowy, zwany Karolin. *T. Ł.*

Chotynicze, wś, pow. piński, w 1 okr. policyjnym, przy trakcie policyjnym mińsko-pińskim, o 10 mil od Pińska, o 14 w. od Kaczajki, przy drodze z Mińska do Pińska, śród ogromnych błot i lasów, w których żyją łosie, sarny, nawet niedźwiedzie. Ma 340 mk., cerkiew i st. poczt. Majątek ten pojezuicki obejmuje teraz 28,170 dzies. ziem i należy do hr. Potockiego. W Ch. jest zarząd gminny, do którego się zaliczają wioski: Ch., Wałkowicze, Małkowo, Łysin, Rozdziałowicze, Nowosiołki,

Święcica, Borki: ogółem wsi 16, dusz 1,384 męz. *X A. M.*

Chotyniec (z Chałupkami, Dąbrową i Zalesiem), wieś, pow. jarosławski, o 12 kil. od Krakowca, w par. rz. kat. Laszki, z par. gr. kat. w miejscu i 1-klasową szkołą ludową. Dominium należy do grecko-katolickiej kapituły przemyskiej.

Chotyniec, st. dr. żel. witebsko-orłowskiej w gub. orłowskiej.

Chotynin, wieś, pow. wieluński, gm. i par. Bolesławiec. W 1827 r. było tu 35 dm., 296 mieszk., teraz 55 dm., 450 mk.; mą urząd gm. Bolesławiec, liczącej 4500 mk., 534 dm.

Chotyzie lub *Chotyle*, wieś, pow. iłżecki, gm. Ciepielów, par. Wielgie. W 1827 r. było tu 15 dm. i 112 mk., obecnie liczy 22 dm., 134 mk. i 400 m. ziemi włośc.

Chotzenfluss, *Chotze-Fluss*, ob. *Chocina.*

Chotzenmuehle, *Chotzermühle*, ob. *Chociński młyn*

Chowańców wierch w obrębie gminy Jurgowa, znaczne wzniesienie na Podhalu, na Spiżu, między Białką (od zachodu) czyli granicą nowotarsko-liptowską a potokiem Jaworzynką (od wschodu) aż do ich połączenia się. Kraniec jego południowy tworzy droga wiodąca z Łysej polany nad Białką do osady Jaworzyny. Od tej drogi górą Chowańcowego wierchu prowadzi droga przez Chowańcową polanę do Jurgowa. Południowy czubałek, o 350 m. na północ od pomienionej drogi poprzecznej z Łysej do Jaworzyny, wznosi się na 1037 m. (pomiar sztabu gen.). Od tego na północ o 400 m. rozlega się na tym Chowańcowym wierchu Wojtaszowa polana; jej koniec południowy 988 m. npm. Na wschód od niej płynie do Jaworzynki Wojtaszów potok. Za nim (na wschód i południe) są dwie polanki, zwane Polanka południowa (995 m.) i Polanka północna (937 m.). Północny kraniec tego wierchu tworzy Chowańcowa polana (873 m.). Długość tego Ch. w. czyni 5,5 kil., a szerokość niemal 4 kil. *Br. G.*

Chówańcówka, potok górski, na Podhalu nowotarskim, w obrębie gminy Muru-Zasichłego, nastaje po zach. stronie Zapowskiego lasu, z dwóch potoczków, jednego wschodniego wypływającego z Toporowego Stawku, drugiego zachodniego, nastającego z pod Kopieńca Wielkiego (1334 m.); płynie na płn. przez obręb gm. Poronina i wpada z lewego brzegu do Porońca we wsi Poroninie. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Chowno, wieś we środku pow. rzeczyckiego, nad rzeką Turyą, w gm. antucewickiej, w 3 stanie policyjnym (biuro w miasteczku Kalińkiewiczach), w 3 okręgu sądowym (Narowla). *Al. Jel.*

Choynik, ob. *Chojnik.*

Choyno, ob. *Chojno.*

Choyten, ob. *Chojty.*

Chożarowice, wieś w pow. kijowskim, o 40 wiorst od Kijowa, nad rz. Irpeniem. Mieszkańców prawosław. 940, katol. 51. Ziemi 12675 dz., piaszczystej, pokrytej lasem. Właściciel utrzymuje 2000 owiec hiszpańskich; w okolicy są ślady lignitu i rudy żelaznej. Należy do Bóbr-Piotrowieckich. *Kl. Przed.*

Chożów, *Chożewo*, dobra, pow. wilejski, z miasteczkiem liczącem dusz 45, o 28 w. od Wilejki, dziedzictwo dawne Radziwiłłów, z których Albrycht 1588 r. sprzedał Ch. z Lebiedziewem Józefowi Hołowni; r. 1676 dziedzicem Ch. był Mikołaj Ostrowski, r. 1741 Gabryel i Konstancya z Mogielnickich Korejwowie. Cerkiew erekcyi niewiadomej. Była też tu parafia katolicka dek. wilejskiego z kaplicą w Izabelinie. Okrąg wiejski Ch. w gm. Mołodeczno liczy w swym obrębie wsie: Chożewo, Wiazowiec, Turle, Miniutki, Rogozy, Wytoporowszczyzna; zaśc.: Borek. *A. K. Ł.*

Chrabczew, ob. *Chrapczew.*

Chrabków, wieś i folw., pow. pińczowski, gm. Pińczów, par. Sędziejowice. W 1827 r. było tu 17 dm. i 97 mk. Folw. Ch. z wsią Ch. od Kielc w. 40, od Pińczowa 8, od Kłomnic w. 64, od rz. spławnej w Nowem mieście Korczynie w. 21. Nabyte w 1862 za rs. 14600. Ogólna przestrzeń wynosi m. 576, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 385, łąk m. 44, pastwisk m. 26, lasu m. 83, wody m. 8, nieużytki i place m. 30. Budowli murowanych 12. Znajdują się też stawy z dochodem z rybołówstwa. Pokłady kamienia wapiennego, torfu i gipsu. Wieś Ch. osad 26, gruntu m. 130. *A. Pal.*

Chraboły, wieś, gub. grodzieńska, w b. ziemi bielskiej, nad rz. Orlanką.

Chrabra, rzeka, dopływ rzeki Rosi z prawej strony.

Chrabstwo (niem.), ob. *Hrabstwo.*

Chrabużna, ob. *Hrabużna.*

Chrabkowicze, wieś i dobra ziemskie w południowo-wschodniej stronie pow. rzeczyckiego, niedaleko Dniepru i z drugiej strony rzeki Brahinki; należą do stanu policyjnego 1 (brahińskiego), do 2 okręgu sądowego (łojowskiego). Dobra są dziedzictwem Daniłowiczów i mają obszaru 3420 m. *Al. Jel.*

Chrapacze, wś, pow. wasylkowski, nad rz. Rotokiem, wpadającym do Rosi, o 10 w. od Białej Cerkwi. Mieszk. 1702 prawosławnych, 92 żydów. Cerkiew parafialna zbudowana w 1654 r. (Wizyty białocerkiewskiego dziek. za r. 1741). Prawie tuż we wsi jest starożytne grodzisko, okrążone wałem i rowem; niegdyś był to gród Sokołów, zniszczony przez Tatarów. Ziemi 4018 dzies. Ch. należały niegdyś do starostwa białocerkiewskiego, obe-

cnie do hr. Branickiego. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Białej Cerkwi.

Chrapanów, wieś, pow. opatowski, gmina i par. Czyżów szlachecki. W 1827 r. było tu 19 dm., 143 mk., obecnie ma 48 dm., 112 mk. i 419 m. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Chrapczew lub *Chrabczew*, folw., pow. turecki, gm. Kowale-pańskie, par. Dobra. Należy do majątku Dobra. W 1827 r. było tu 7 dm. i 80 mk. *W. S.*

Chrapice, niem. *Chrapitz*, wieś w pow. toruńskim, par. Papowo, o pół mili od Chełmży, blisko traktu toruńsko-chełmińskiego, należała zdawna do dóbr stołowych chełmińskich biskupów; bisk. Feliks Kretkowski fundował na tej wsi jedenastą kanonią kapituły chełmińskiej. Obszaru mają Ch. 723 m., domów mieszkalnych 11; mieszk. teraz samych ewangelików 104. *Kś. F.*

Chrapin, wieś, pow. piński, nad rz. Strumieniem, w 2 okr. policyjnym, dawna własność unickich biskupów pińskich, należy teraz do Rydzewskich. Ma cerkiew, 144 mk. i 2870 dz. ziemi. *X. A. M.*

Chrapkowice, ob. *Krapkowice*.

Chraplewo, 1.) wieś, pow. bukowski; 12 dm., 98 mk., 10 ew., 88 kat., 38 analf. 2.) **Ch.,** domin., pow. bukowski; 3148 m. rozl., 23 dm., 281 mk., 63 ew., 198 kat., 9 analf. Stacya poczt. Kuślin o 5 kil., st. kol. żel. Opalenica o 12 kil. Własność hr. Seweryna Bnińskiego. 3.) **Ch.**, domin., pow. szubiński; 2582 m. rozl., 11 dm., 181 mk., wszyscy kat., 80 analf. Stacya poczt. Retkowo o 4 kil., stacya kol. żel. Nakło o 28 kil. Własność Ponikiewskiego. 4.) **Ch.**, olędry, pow. szubiński; 2 dm., 12 mk., 2 ew., 10 kat., 5 analf. *M. St.*

Chraplice albo *Chroplice*, wieś, pow. przemyski, nad potokiem Popowiec lub Buchtą, o 2 mile na połud.-wschód od Przemyśla, a o 3 kilom. na półn. zachód od Huszakowa. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 76, łąk i ogr. 25, pastwisk 17, lasu 35; pos. mniejsza: roli ornej 173, łąk i ogr. 51, pastw. 54, lasu 1 morg. Ludności rzym. kat. 6, gr. kat. 140, izrael. 16: razem 162. Należy do rzym. kat. parafii w Hussakowie, gr. kat. w Chodnowicach. Właściciel większej posiadłości: Luidgarda hr. Stadnicka.

Chrapoń, 1.) wieś i folw., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno; wieś ma 541 mk. (257 męż., 284 kob.), 60 osad, 68 dm. mieszk., szkółkę wiejską, szynk, wiatrak i kuźnię. Folwark Chrapoń należy do dóbr Skrwilno. Niegdyś dobra Chrapoń składały się z przyległości: Pietrzyk, Dembówka, Boguszewice, Mościska i Czarnia. Nabyte w r. 1837 na subhastacyi za złp. 150,000. Ogólna rozległość łącznie z włościanami wynosiła włók 150 czyli mórg 4500. Wieś Chrapoń ma osad 60, gruntu m. 677; wieś Dembówka osad 42, gruntu m. 131; wieś Pietrzyk osad 29, gruntu m. 487; wś Boguszewice osad 15, gruntu m. 408; wieś Mościska osad 14, gruntu m. 327; wieś Czarna osad 41, gruntu m. 724. 2.) **Ch.** i *Chrapońskie baraki*, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo. 3.) **Ch.**, wieś, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów. *Br. Ch.* i *A Pal.*

Chrapowice, wieś, pow. poniewieski, niedaleko wsi Buda.

Chrapowieckie lub *Chrapickiego łąka*, osada, powiat maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo.

Chrapuń, wieś w pow. mozyrskim, nad Stwihą, o 52 w. od jej źródła.

Chrapy 1.) folw. i kol., pow. łęczycki, gm. i par. Poddębice. W 1827 r. było tu 18 dm., 174 mk., obecnie folw. ma 387 m. ziemi, kol. 439 m. 2.) **Ch.**, wieś, pow. lipnowski, gm. i par. Osiek. 3.) **Ch.,** część lasu w dobrach Piastowo, pow. sierpeckiego, niegdyś knieja z wilków słynna. *Br. Ch.*

Chrcynno, *Chrzcinno*, *Chrzconno*, *Chrzczynno*, wś i folw., pow. pułtuski, o 3 wiorsty od stacyi dr. żel. nadwiślańskiej Nasielsk, rezydencya zarządu i właściciela dóbr nasielskich. Wieś, założona w końcu XVI wieku, liczy obecnie dm. 21 a mieszk. 304. R. 1827 było 16 dm., 143 mk Na folwarku piętrowy pałac z wysoką wieżą, w stylu gotyckim, zbudowany w roku 1845, obszerny ogród owocowy, budynki gospodarcze wszystkie murowane. Zdawna istniejąca tu gorzelnia przerabia 10—11 tysięcy korcy kartofli rocznie. Od roku 1877 przerobiony browar, z obszernemi lodowniami pod górami piaskowemi w sąsiednim lasku, produkuje rocznie przeszło 26,000 wiader czyli około 80,000 garncy piwa bawarskiego i lagrowego „nasielskim“ zwanego. W Ch. jest siedlisko urzędu wójta gminy Nasielsk. Ob. *Nasielsk*. *Dr. J. B.*

Chremionka lub *Krzemionka*, osada wiejska w północnej stronie pow. borysowskiego, gm. berezyńskiej, w 3-im stanie policyjnym (dokszyckim), w 4 okręgu sądowym (dokszyckim); w pobliżu są jeziora rybne. *Al. Jel.*

Chren... ob. *Chrzan...*

Chreniów, wieś, pow. Kamionka Strumiłowa, leży nad potokiem mającym swe źródło pod Kulikowem; o 8 kil. od Jaryczowa. Przes. pos. więk. roli orn. 65, łąk i ogr. 148, past. 3, lasu 53; pos. mniej. roli orn. 571, łąk i ogr. 536, past. 156, lasu 74 morg. Ludność rzym. kat. 51, gr. kat. 459, izrael. 8: razem 518. Należy do rzym. kat. par. w Jaryczowie, gr. kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu buskiego. W tej wsi jest szkoła filialna. *B. R.*

Chrenów, wś, pow. ostrogski, na półn. zach. od m. Ostroga o 55 w., niegdyś należała z innemi wsiami do Koniecpolskich, później dostała

się Kaszowskim; położona nad małą rzeczułką bez nazwiska; grunt kamienisty lecz urodzajny; przed kilkunastu laty był tu jeszcze dwór duży drewniany z dwu oficynami i pięknym ogrodem staropolskim i oranżeryą. Dom, budynki dworskie i ogród na wywyższonem miejscu. Ma fabrykę wapienną, bo w tutejszej ziemi znajduje się obficie kamień wapienny. *Z. Róż.*

Chrenówka, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Sobem, o 5 w. od m. Kalnika. Mieszk. 665, wyznania prawosławnego, cerkiew parafialna zbudowana 1792 r. Ziemi zupełnie lesistej 2003 dzies. Należy do daszowskiego majątku hr. Potockiego. Zarząd gminny we wsi Parchoniówce, policyjny w m. Lińcach. *Kl. Przed.*

Chrepelów, 1.) potok górski, wytryskujący w obr. gm. Zielonej w pow. nadworniańskim, w płn. zach. jej części, na gr. z gm. Porohów, w Beskidzie lesistym, z pod Rypnej (1210 m.); płynie w kier. płd. wsch. głębokimi parowami śródleśnymi, zwartymi od południowego zachodu lesistym działem górskim Stanimirem (1549 m.) a od płn. wsch. Czortką (1259 m.), której południowy wyskok Klewa wznosi się do 1134 m. W dalszym ciągu dolina się rozwiera, w której nad brzegami szumiącego potoku rozsiały się polanki. We wsi Zielonej uchodzi do Bystrzycy nadworniańskiej z lew. brz. Przyjmuje liczne wody górskie z obu brzegów; jak z pr. Stohawec i Korytarski p., a z lew. brz. Chrewelowiec. Długość biegu 11 kil. Źródła leżą na 1210 m., ujście zaś 623. Ogólny spad 587 m. na 11 kil. a więc na 100 m. wypada 5⅓ m. Zatem spad wód gwałtowny, prądy rwące. *Br. G.* 2.) **Ch.**, lewy dopływ Chrumowy, wypływa z moczarku w Wygodzie, przysiołku Winiatyniec, z płn. stoków góry Słoteryi (288 m.); płynie w kierunku płn. zach. a zabrawszy w górnym biegu z pr. brz. strugi spływające ze stokow wzgórza Mytnicy (313 m.), wpada po 4 kil. biegu, po płn. stronie wzgórza Chrepelowa, do Chrumowy, dopływu Seretu. *Br. G.*

Chreptyjów, wś, pow. uszycki, par. Sokulec, wraz z Pilipami Chreptyjowskiemi i Dżurdżówką dusz męz. 246 włośc., 259 jednodwor.; ziemi włośc. 613 dz., na czynszu 368 dz. Należy do Sobańskich. Ziemi dworskiej 1711 dz. (z częścią Pilip i Szurki); ziemia czarna, kamień wapienny. R. 1868 było tu 146 dm. Ma cerkiew. *Dr. M.*

Chrestówka, wś, pow. zasławski, i folw. należący do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich. Stajnie dla koni stada sławuckiego.

Chreszczatyk, wś, pow. romneński, gub. pułtawska, z kaplicą katol. parafii Gross-Werder.

Chretyszcze, wieś w pow. olhopolskim, 552 dusz męz., 1,037 dzies. ziemi włościan a 1,098 dworskiej; należała do Modzelewskich, dziś Ignacego Stadnickiego. *Dr. M.*

Chrewelowiec, lewy dopływ Chrepelowa; potok górski, wytryska u płd. stoku Czortki (1259 m.) w Beskidzie lesistym, w obr. gm. Zielonej w powiecie nadworniańskim. Płynie wąską, górską doliną na płd. Długość biegu 3 i pół kil. *Br. G.*

Chrewt, wś, pow. Lisko, miała st. poczt., ma par. gr. kat., należy do par. rz. kat. Polana i st. p. Lutowiska.

Chrienowka (ross.), wś, pow. horodniański gub. czernihowskiej, st. p. w pobliżu Staroduba i Horodni.

Chrienowoje (ross.), sioło w pow. bobrowskim gub. woroneskiej, st. p. o 17 w. od Bobrowa.

Christalken, ob. *Wola.*

Christburg, *Dzierzgoń*, ob. *Kiszpork.*

Christburg (*Alt-*), wś, pow. morąski, ze st. p.

Crristfelde 1.) wś włośc., pow. człuchowski, na bitym trakcie z Lendyczka do Człuchowa, nad rzeczką Strzeczoną, która do Gwdy (Küddow) wpada. R. 1382 Konrad von Walrode, komtur człuchowski, potwierdza przywilej lokacyjny poprzednika swojego Rudolfa Hake, według którego do sołtysa należało 7 włók wolnych, do proboszcza dwie. Kościół w Ch. początkowo był parafialnym, następnie po reformacyi dla braku duchownych przyłączony jako filia do Człuchowa; r. 1741 arcybiskup znowu go odłączył, ale tylko na niejaki czas, bo potem znowu był filią; aż dopiero w ostatnich latach teraźniejszy ks. biskup Marwicz urządził przy nim stałą parafią. Obszaru ziemi ma Ch. 7782 morg., domów mieszk. 81, kat. 367, ew. 290; szkoła jest w miejscu. St. p. Barkenfelde. 2.) **Ch.** *młyn*, pow. człuchowski, obszaru ziemi 425 morg, 3 mieszk. domy, kat. 11, ew. 22. 2.) **Ch.**, ob. *Krostkowo.*

Christian (niem.), ob. *Chrystyan.*

Christianowo, ob. *Chrystyanowo.*

Christianshof, ob. *Kaminica* i *Krogulno.*

Christianthal (niem.), 1.) kol., pow. olesiński, par Olesno, o 10 kil. od Olesna, 64 m. roli ornej, 4 m. ogrod. 2.) **Ch.**, ob. *Chrystyanowo.*

Christinchen, ob. *Krystynka.*

Christinenhof (niem.), dwa leśnictwa w pow. olesińskim, do dóbr Wierzchy i leśnictwa Bogacica należące.

Christkowo, ob. *Krostkowo.*

Christkower-Kaempe, ob. *Krostkowska-Kępa.*

Christmemel, ob. *Skirstymoń.*

Chrobaci, *Chrobacya.* Dawny lud i kraj słowiański koło gór karpackich.

Chrobacze, wś, pow. myślenicki, o 7 kil. od Jordanowa, w par. rz. kat. Jordanów.

Chrobaków, kol. włośc., pow. będziński,

gm. i par. Wojkowice kościelne. Wraz z koloniami: Lipie, Staro-Dąbie lub Podwale liczy 70 dm., 544 mk. i 407 morg. ziemi.

Chrober, dawne imię czy też przezwisko, od którego pochodzi przymiotnik Chroberz t. j. posiadłość Chrobra. *Br. Ch.*

Chroberz, wś nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz, o 10 wiorst od Pińczowa i tyleż od Wiślicy odległa. Leży w nizinie nalewo od drogi bitej z Pińczowa do Skalbmierza. Posiada kościół par., szkołę gminną i dom schronienia dla starców i kalek (?) W 1827 r. było tu 90 dm. i 710 mk. Nazwa Chrobrza ma pochodzić od zamku zwanego Chroberzem a następnie Chrobrzem, zbudowanego przez Bolesława I po jego powrocie z Kijowa 1019 r. W r. 1290 zamek wraz z przyległościami otrzymał od Przemysława ks. krakowskiego na mieszkanie Jędrzej królewicz-węgierski, uchodzący przed nienawiścią brata swego. Wkrótce przybyło do Jędrzeja kilku Węgrów, którzy, udając, że są prześladowani i że przy nim szukają schronienia, upatrzywszy sposobności, utopili go w Nidzie. Ciało jego, najprzód w Korczynie u franciszkanów złożone, później za staraniem ciotki jego, świętej Kunegundy, do Starego Sandecza przeniesione zostało. Zamek tutejszy pamiętny był także pobytem Kazimierza W., który tu przez pewien czas leżał cierpiący, wracając 1370 r. z nieszczęśliwych łowów w lasach przedborskich. Ch. następnie stał się własnością Tęczyńskich a po nich Tarnowskich. Zamek pierwotny już w XVI w. przestał istnieć, gdyż Stanisław Tarnowski około r. 1550 wybudował dom murowany nakształt pałacu. W 17 w. Chroberz, należąc do ordynacyi pińczowskiej, miał mieć piękny pałac, z którego dziś nie ma śladu; pozostało tylko po za kościołem wzgórze zwane „zameczyskiem", i znajdujące się tamże rumowiska świadczą o istnieniu zamku. Dzisiejszy pałac margrabiów Wielopolskich, z piękną biblioteką, znajduje się opodal, śród rozległego parku po nad Nidą położonego. Wzniósł go tu hr. Aleksander Wielopolski i następnie w 1850 r. przerobił według planów Markoniego na pomieszczenie biblioteki i zbiorów Świdzińskiego. Kościół Wniebowzięcia N. M. Panny, wybudowany przez Stanisława Tarnowskiego, według podania znajduje się na miejscu pierwotnego kościoła przez Bolesława Chrobrego wzniesionego. Marcin Białobrzeski sufragan krakowski, opat mogilski, poświęcił ten kościół w r. 1576. R. 1830 r. został wyrestaurowany kosztem parafian. W kościele znajduje się okazały z białego marmuru grobowiec fundatora tej świątyni, zmarłego w Krakowie 1568 r., wzniesiony przez żonę jego Barbarę Drzewiecką. Pomnik ten przedstawia rycerza w zbroi, naturalnej wielkości, po bokach znajdują się dwa posągi, przy nich związane pęki broni; nad pomnikiem znajduje się płaskorzeźba, przedstawiająca wstąpienie Chrystusa na niebiosa a nad nią archanioł z trąbą. Na sklepieniu kościelnem są w płaskorzeźbie rozmaite herby. W Chrobrzu znajduje się administracya margrabstwa pińczowskiego, do którego należą następujące wsie i folwarki: Aleksandrów, Mozgawa, Młodzowy duże i małe, Zagórzyce, Byczów (kolonia żydowska), Zawarża, Stradów, Wola, Sadek, Kozubów. Par. Ch. dek. pińczowskiego, 3375 dusz liczy. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. I w Pińczowie, gdzie też i st. poczt. W gminie znajduje się szkółek początkowych 4, ludn. 7,000. O dobrach Ch. ob. art. *Pińczów.* Co do wiosek, to Chroberz ma osad 109, gruntu m. 940; Wajsławice osad 59, gruntu m. 569; Zagaje stradowskie osad 16, gruntu m. 142; Zawarza osad 29, gruntu m. 252; Stradów osad 33, gruntu m. 282; Aleksandrów osad 20, gruntu m. 272; Wola Chroberska osad 24, gruntu m. 319. *A. Pal.* i *P. Rostk.*

Chroboty, wś, pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Mszczonów.

Chrobużna, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina kustowiecka, włościan dusz 79, ziemi włościańskiej 219 dzies., ziemi dworskiej 385 dzies.; pierwej własność Ryżkowów, obecnie Czarneckich. *L. R.*

Chrolczyce, wś, pow. nowogródzki gub. mińskiej, ma kaplicę katolicką parafii Nowogródek.

Chrolin, wś, pow. zasławski, st. dr. żel. kijowsko-brzeskiej między Szepietówką a Połonnem, o 334 w. od Brześcia, o 12 w. od Szepietówki.

Chromakowo, wś, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lutocin. W 1827 r. było tu 26 dm. i 194 mk.; obecnie liczy 28 dm., 326 mk. Dobra Ch. składają się z folwarku Ch. z przyległością Jakubowo i Paulinowo z wsiami tejże nazwy; od Płocka w. 56, od Mławy w. 35, od Sierpca w. 16, od Bieżunia w. 8, od rz. Działdówki w. 3. Nabyte w r. 1861 za rs. 45,900; ogólna rozległość wynosi m. 1188 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 686, łąk m. 113, pastwisk m. 45, lasu m. 300, nieużytki i place m. 43. Płodozmian 12-polowy, budowli murowanych 11, z drzewa 18, pokłady torfu. Wś Chromakowo osad 26, gruntu m. 156; wś Jakubowo osad 3, gruntu m. 9; wś Paulinowo osad 2, gruntu m. 30. *A. Pal.*

Chromiec, 1.) olędry, pow. pleszewski; 24 dm., 282 mk., 6 ew., 276 kat., 87 analf. Stac. poczt. Książ o 3 kil., st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 6 kil. 2.) **Ch.,** folw., pow. pleszewski, ob. *Boguszyn.*

Chromin, wś, pow. nowomiński, gm. Iwowe, par. Latowicz. Wieś Ch. i Łopaciankę w r. 1855 oddzielono od dóbr rządowych Pra-

wda i nadano jako majorat generałowi Gorłow; rozległość wynosi m. 1388, przyłączone zostały do majoratu dóbr Iwowe. *A. Pal.*

Chromna, wś, pow. siedlecki, gm. Jasionka, par. Zbuczyn. Liczy 17 dm., 98 mk. i 634 morg. obszaru. *Br. Ch.*

Chromohorb, wś, pow. stryjski, leży nad kilku potokami, mającymi swe źródła pod tąż wsią a wpadającymi do Stryja; przez pola tej wsi przechodzi gościniec lwowsko-stryjsko-węgierski. Wieś ta leży na południowy zachód od Stryja, o 1,5 kil. od Lubieńca. Przest. pos. więk. roli orn. 10, łąk i ogr. 29, lasu 253; pos. mniej. roli orn. 151, łąk i ogr. 177, past. 217. lasu 30 morg. Ludność rzym. kat. 102, gr. kat. 167, izrael. 14: razem 283. Należy do rzym. kat. paraf. w Stryju, grec. kat. par. w Lubieńcu. *B. R.*

Chromowola, *Chromowa wola*, wś i folw., pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Koneck., od Warszawy w. 168, od Nieszawy w. 10, od Aleksandrowa w. 5. Nabyte w r. 1853 za rs. 19,150. Ogólna powierzchnia wynosi m. 625 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 485, łąk m. 74, pastwisk m. 33, lasu m. 8, nieużytki i place m. 29. Płodozmian 13-polowy. Budowli murowanych 6, drewnianych 4, pokłady torfu. Wś Chromowa wola osad 20, gruntu m. 58. *A. Pal.*

Chronius, *Chronon*, *Chronus*, *Kronos*, starożytna nazwa rz. Niemna.

Chronów, wś i folw., majorat, pow. radomski, gm. Wolanów, par. Mniszew. W 1827 r. było tu 31 dm., 300 mk., obecnie liczy 39 dm., 222 mk., 388 morg. ziemi dworsk. i 412 morg. włośc. *Br. Ch.*

Chronów (z Borowną i Łopuszną), wś, pow. bocheński, o 4 kil. od Wiśnicza, 1212 morg. rozl., w tem 801 m. roli ornej, 115 domów, 770 mieszk.; parafia katol. dek. brzeskiego w miejscu, wiernych 897. Kościół paraf. pod wezwaniem św. Ducha, niewiadomo kiedy wybudowany, lecz istniał już w r. 1546; od 1546 do 1784 filialny starowiśnicki, ma akta od r. 1782; szkoła ludowa 3-klasowa, położenie pagórkowate, gleba żytnia, niezbyt urodzajna.

Chronówek, wś pryw. i folw., pow. radomski, gm. Orońsk, par. Mniszek. W 1827 r. było tu 7 dm. i 65 mk., obecnie ma 4 dm., 47 mieszk. Folw. leży od Radomia w. 10, od Orońska w. 3, od rz. Pilicy w. 35. Nabyte w. r. 1869 (łącznie z dobrami Orońsk) za rs. 60,000. Ogólna przestrzeń wynosi m. 379, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 260, łąk m. 40, pastwisk m. 3, lasu m. 67, nieużytki i place 9. Płodozmian 9-polowy. Budowli murowanych 4, z drzewa 3. Wś Ch. osad 9, gruntu m. 50.

Chronstau, ob. *Chrosty*.

Chronus, ob. *Chronius*.

Chropaczów, wś i dobra, pow. bytomski, o pół mili od Bytomia, dawniej stanowiące jednę całość z dobrami Kamień, około 1770 r. we władaniu Jerzego von Goschützky, od 1826 należą do hrabiów Henckel von Donnersmark. Par. w Bytomiu. Dobra Ch. składają się z folw. Ch. i Kopanina, z wsi i kol. Brzezina. Dobra Ch. mają 964 m. rozl. (453 m. roli orn., 49 m. łąk, 9 m. ogr., 40 m. pastw., 404 m. lasu) a gmina Ch. 1009 m. rozl. (639 m. roli orn., 327 m. lasu, 20 m. łąk, 10 m. ogr., 13 m. pastw.). Część gminy Ch. zowie się Lipina (ob.). Ch. ma przeszło 7000 mk. *F. S.*

Chropotowa, wś, pow. kamieniecki, 461 dusz męz., w tej liczbie 17 jednodworców na czynszu, 678 dz. ziemi włośc. Dawniej własność hetmanowej Branickiej, dziś Strojnowskich 687 dz., Czajkowskich (sukces.) 705 dz. ziemi używalnej. Jest tu podobno źródło słone.

Chrość, ob. *Chroszcze*.

Chrościce, *Chruścice*, 1.) wś, pow. pińczowski, gm. Pińczów, par. Sędziejowice. Posiada młyn wodny. W 1827 r. było tu 26 dm., 223 mk. Folw. Ch. z wsią Ch, od Kielc w. 35, od Pińczowa w. 6, od Myszkowa w. 67, od rz. Nidy w. 6. Nabyte w r. 1862 za rs. 22100. Ogólna przestrzeń wynosi m. 736; a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 254, łąk 53, pastwisk m. 9, lasu m. 114, zarośli 254, wody 3, nieużytki i place 8 m. Budowli murowanych 1, z drzewa 9. Wś Chruścice osad 34, gruntu m. 378. 2.) **Ch.**, wś, pow. nowomiński, gm. Chrościce, par. Kałuszyn. W 1827 r. było tu 17 dm., 107 mk. Folw. Ch. lit. A., rozciągający się na wsiach Szymbory, Jabramy i Wólce Kałuskiej, ma rozległości m. 237. Gm. Ch. należy do s. gm. okr. I w N. Mińsku, st. poczt. w Kałuszynie, od N. Mińska 16 w. W gminie znajduje się: browar, i młyn wodny. Ludn. 1685. 3.) **Ch.** *wielkie*, wieś drobnej szlachty, pow. ciechanowski, gm. i paraf. Sońsk, nad rzeczką Soną położona, 113 mieszk., 11 domów mieszk, powierzch. 224 morg. w tem 171 m. gruntu ornego; karczma. 4.) **Ch.**-*Łyczki*, wieś drobnej szlachty, pow. ciechanowski, gm. par. Sońsk, nad rzeczką Soną położona, 85 mieszk., 13 dm., powierzch. 175 morg., w tem 120 m. gruntu ornego; karczma. *A. Pal., Br. Ch, B. Chu.*

Chrościce, niem. *Chroszczütz*, wś, pow. opolski, z folw. Reichenbach, Ostrówek i Kwaśne oraz młynem nad Brynicą; ma filialny kośc. katol. par. Siałkowice, szkołę z 300 uczniami i 5000 m. rozl. We wsi Ch. jest urząd leśny nadleśnictwa rządowego Popielów.

Chróściele, *Chruściele*, 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka. Posiada gorzelnię. W 1827 r. było tu 17 dm., 100 mk. Dobra Ch.-Zaścienie składają się z folw. Ch. i wsi Ch. i Zaścienie od Warszawy w 35, od Radzymina w. 10, od Tłuszcza w. 5, od

rzeki Buga w. 7. Nabyte w r. 1871 za rs. 75,000; ogólna powierzchnia wynosi m. 1303 a mianowicie: grunta orne ogrody m. 483, lasu m. 789, nieużytki i place m. 31, płodozmian 13 i 6-polowy. Budowli murowanych 4, z drzewa 20. Wś Chrościele osad 27, gruntu m. 34; wś Zaścienie osad 8, gruntu m. 168. 2.) **Ch.**, folw. pryw., pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, 255 m. rozl., 49 mk.

Chrościele, *Chroszczele*, niem. *Chroszciellen*, wś, pow. łecki, st. p. Ełk.

Chrościn, 1.) wś, nad Prosną, pow. wieluński, gm. Bolesławiec, par. Mieleszyn. Posiada kościół drewniany filialny. W 1827 r. było tu 46 dm., 384 mk., obecnie 82 dm., 560 mk. a z przysiołkami Wiewiórka i Starostwo Bolesławiec rządowe te dobra (donacya) mają 915 m rozl., wś zaś 795 m. rozl. 2.) **Ch.**, wś włośc., pow. płoński, gm. Naruszewo, paraf. Gumino, liczy 105 mk., 12 osad włośc., 14 domów mieszk., powierzchni 417 morgów, w tej liczbie 292 gruntu ornego; karczma we wsi należy do majoratu Gumino. *W...r.* i *B. Chu.*

Chróścina, niem. *Chrosczina*, wś i dobra, pow. opolski, o 1.2 mil od Opola, należały niegdyś do klasztoru zakonnic w Czarnowąsie. Wś z folw. Wullesruh (wielka cegielnia) ma 1938 m. rozl., po większej części gruntu ornego, nizkiego i wilgotnego. Jest tu kościół paraf. katolicki, 1793 nowo z muru wzniesiony i szkoła 2-klasowa. Par. Ch. dek. prószkowskiego liczyła 1869 r. 1555 kat., 20 ew. Dobra Ch. mają 1356 m. rozl., gorzelnię, kopalnię torfu i kamieniołomy. *F. S.*

Chróścinek, 1.) folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Grochów. W 1827 r. było tu 12 dm., 69 mk.; obecnie liczy 8 dm., 103 mk. Folw. Ch. od Warszawy w. 120, od Kutna w. 8, od Ostrów w. 6. Nabyty w r. 1873 za rs. 25,200. Ogólna rozległość m. 434, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 350, łąk m. 17, lasu m. 51, nieużytki i place m. 16, płodozmian 4-polowy. Budowli murowanych 2, z drzewa 16, wiatrak. *W. W.*

Chrościńska wola, wieś, pow. kutnowski, gm. Mikstal, par. Grochów. W 1827 r. Chr. Wola miała 11 dm. i 70 mk., obecnie liczy 20 dm., 179 mk. i 332 m. ziemi ornej. *W. W.*

Chrośla, wieś, pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Mińsk. W 1827 r. było tu 16 dm., 131 mk. *Br. Ch.*

Chrośle, wieś, pow. sochaczewski, gmina Iłów, par. Jamno. W 1827 r. było tu 13 dm. i 72 mk. Dobra Ch. i Niedziałki nabyte w roku 1845 przez Najjaśniejszego Cesarza Wszechrossyi, łącznie z dobrami Byki, za rs. 66,750. Rozległość samych dóbr Chrośle i Niedziałki ma wynosić 155 włók miary magdeburskiej; wchodzą one w skład księstwa łowickiego. *A. Pal.*

Chróśle, wieś włośc. w pow. lubawskim, niedaleko Drwęcy, milę od Lubawy, par. Radomno, posiadała od najdawniejszych czasów własny kościół parafialny; podług nowego przywileju, który wygotował w r. 1340 wójt bratyański Kuno von Liebenstein, należały do niego 4 włóki roli; wsie parafialne były: Chróśle, Nowy dwór i młyn Ruda. Szkołę spalili Szwedzi. Ostatni proboszcz, który tu mieszkał nazywał się Walenty, umarł około r. 1600. Następnie r. 1612 nowy zupełnie kościół wystawił ksiądz Paweł, proboszcz ze Skarlina; w starym był między innemi napis grobowy: „Jan Działyński, syn Mikołaja Działyńskiego, wojewody chełmińskiego, starosty bratyańskiego, umarł r. 1588.“ Biskup Kuczborski przyłączył kościół w Ch. jako filialny do Skarlina r. 1616; bisk. Kretkowski zaś r. 1730 do Radomna. Po rozbiorze kraju tak bardzo podupadł, że w r. 1776 musiał być rozebrany. Obszaru ziemi obejmuje Ch. 3023 m., domów mieszk. 55, kat. 321, ewang. 120; szkoła jest w miejscu. *Ks. F.*

Chróślin, ob. *Chruślin*.

Chrosna, wieś, pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel. Leży przy drodze żelaznej Nadwiślańskiej, między Pilawą a Celestynowem, o 10 wiorst od Pilawy. Lud wiejski trudni się sukiennictwem. W 1827 r. było tu 34 dm., 224 mk. *Br. Ch.*

Chrośna, wieś, pow. krakowski, par. Morawica, o 4 kil. od Liszek, ma 244 mk., 74 m. lasu dworskiego, 312 morg. roli włościańskiej. *Mac.*

Chrośnice, wieś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Ma 23 dm., 122 mk., włościan i drobnej szlachty, ziemi 586 m. *Br. Ch.*

Chrośnice, niem. *Chrosnitz*, *Kroschnitz*, wieś, pow. międzyrzecki, 45 dm., 309 mk., 43 ew., 266 kat., 102 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. międzyrzecki; 4311 m. rozl., 3 dm., 59 mk. Stacya poczt. i kolej żelazna Zbąszyń o 5 kilometrów. *M. St.*

Chrosno, 1.) wieś, pow. łęczycki, gmina Chociszew, par. Bełdów. W 1827 r. było tu 10 dm. i 49 mk. 2.) **Ch.** lub *Chrusno*, wieś, pow. garwoliński, gm. i par. Ryki. W 1827 roku było tu 25 dm., 170 mk., obecnie liczy 33 dm., 183 mk. Folw. Ch. od Warszawy w. 40, od Nowomińska w. 14, od Garwolina w. 21. Rozległość w ogóle wynosiła m. 583 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 329, łąk m. 50, pastwisk m. 10, w zaroślach m. 187, nieużytki i place m. 9. Budowli z drzewa 10; z folwarku tego odprzedano częściowo m. 266; tym sposobem rzeczywiście obszar wynosi tylko m. 318. 3.) **Ch.** lub *Chrośno*, wieś i folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Grochów. Do Kutna 3 w., do Ostrów 8 w. Ziemia pszenna. W 1827 r. było tu 11 dm. i 86 mk., obe-

cnie liczy 8 dm., 109 mk., lasu młodego 30 m., ziemi dworskiej 322 morg., włośc. 8 morg., osad 15. *W. W.* i *A. Pal.*

Chrosno, wś niedaleko Gopła, pow. inowrocławski; 22 dm., 204 mk.; 5 ew., 199 kat., 71 analf. Stacya poczt. Strzelno o 8 kil., st. kol. żel. Inowrocław o 25 kil. *M. St.*

Chrosno, *Chrośno*, ob. *Chrusno*.

Chróst, *Chrust*, wieś i dobra, pow. kozielski, o 15 kil. od Koźla, przy drodze z Warmuntowa do Maciowegokrza, niedaleko drogi bitej kozielsko-głupczyckiej, w par. katol. Ucisków. Wieś ma 115 m. rozl. a dobra 657 m. rozl. Hodowla bydła pięknej rasy.

Chrostkowo, gmina, pow. rypiński, należy do IV okręgu sądu gmin. (Nadróż), ludności 2104 mk., powierzchni 8888 m., w tej liczbie 4791 m. gruntu ornego; włośc. posiadają 2895 m., właściciele pryw. 5993; kościół kat. par., szkółka i zarząd gminy we wsi Chr., ewangelicki dom modlitwy, 5 szynków i karczem, 4 młyny wodne, 2 wiatraki, 3 tartaki, 4 kuźnie i cegielnia. Do gminy należą wsie włośc. i kolonie: Adamowo, Chojenek, Chojno, Chrostkowo, Gostkowizna, Grabina, Golenkowo, Huta Chojnowska, Janiszewo, Lubianki, Łowy, Łosiaki, Majdany, Marmany, Nowa wieś, Podjabłonie, Wildno; dobra prywatne: Chojno, Chrostkowo, Lubianki, Nowawieś, Podnietrzeba, Wildno, os. młyn: Brużek. Ch., wś nad rzeczką Ruziec położona, o 18 w. od Rypina, liczy 293 mk. (105 męż., 186 kob.), 56 osad włośc., 39 domów mieszk., powierzchni 178 m. (141 m. gr. orn.) R. 1827 miała 22 dm., 210 mk. Dobra Ch. składają się z folw. Ch. i Majdany i osady młyn. Ch.: liczą 165 mk., 9 dm. mieszk. z tych 2 murowane, powierzchni 2301 morg., w tem 566 m. gruntu ornego; do dóbr należą karczma, kuźnia, tartak i młyn wodny nad rzeczką Ruziec. Par. Ch. dek. rypińskiego liczy dusz 1707. *B. Chu.*

Chróstowa, wieś, pow. noworadomski, gm. i par. Gidle.

Chrostowice, przysiołek Dąbrowicy.

Chrostowo, 1.) Ch.-Brońki, folw. pryw., pow. przasnyski, par. Czernice, gm. Chojnowo, o 7 w. od urzędu gminnego, o 12 w. od Przasnysza, ma 1 dm., 13 mk., 90 m. rozl., 75 m. roli ornej. 2.) **Ch.**-Wielkie, wieś drobnej szlachty tamże, ma 13 dm., 132 mk., 249 m. rozl. Znaczny chów gęsi, dużo łąk kamienistych. 3.) **Ch.**-Zalesie, wieś drobnej szlachty, o wiorstę od poprzedzających, ma 9 dm., 54 mk., 99 m. rozl., 80 m. roli ornej. 4.) **Ch.**, okolica szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn. W obrębie jej leżały wsie: Chróstowo, Ch. Sawały wielkie i Ch. Sawały małe. Jestto gniazdo Chrostowskich, wspominane w dokumentach z 1477 r. W 1827 r. Ch. miało 33 dm., 185 mk.; obecnie ma 34 dm., 241 mk. drobnej szlachty, ziemi 990 m. 5.) **Ch.**-Wielkie, wieś szlach., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Jedwabno. W 1827 r. było tu 16 dm. i 86 mk. 6.) **Ch.**, ob. *Chrustowo*.

Chrostowo, 1.) gm., pow. chodzieski, 2 miejsc.: 1) wieś, 2) domin.; 26 dm., 356 mk., 194 ew., 162 kat., 81 analf. Dominium, 1570 morg. rozl. Stacya pocztowa Ujście o 4 kil., st. kol. żel. Piła o 14 kil. 2.) **Ch.**, wieś, pow. inowrocławski; 18 dm., 191 mk., 17 ew., 174 kat., 61 analf. *M. St.*

Chróstowo, 1.) osada, pow. kartuski, par. Stężyca, należy do wsi Przewóz. 2.) **Ch.**, osada, pow. kartuski, par. Stężyca, należy do Stężycy Szlacheckiej.

Chrósty, ob. *Chrusty*.

Chrósty, niem. *Chronstau*, wieś, pow. opolski, przy zbiegu strumienia Dębiej ze strumieniem Jemielnickim, o 11 kil. od Opola, w par. Opole, ma bardzo dawną szkołę katolicką, 1310 m. roli ornej, 214 m. łąk, 200 m. pastwisk, 54 m. placów, ogrodów i wody. We wsi Ch. jest st. dr. żel. z Opola do Vossowskiej.

Chroszcze, inaczej *Chrość* (ze Staniątkami i Podborzem), wieś, pow. wielicki, o 4,5 kil. od Niepołomic, w par. rz. kat. Brzezie. Dominium należy do klasztoru benedyktynek w Staniątkach. Często Ch. zowią też Staniątka. Klasztor założony 1216 r., utrzymuje pensyą panien. We wsi Ch. jest 350 dusz katol., w Staniątkach dusz 224.

Chrószczele, ob. *Chróściele*.

Chrószczów, *Chrószczówka*, ob. *Chruszczów*, *Chruszczówka*.

Chroszczuetz (niem.), ob. *Chróścice*.

Chrumowa, potok wypływa w obr. gm. Nowosiółki (Kostiukowej), we wschod. jej części, na gr. z Korolówką; płynie z razu na połud., poczem zwraca się na płd. zach., płynąc środkiem wsi Winiatyniec, gdzie z prawego brzegu zabiera wody potoku Kierniczki, przepływającej Nowosiółkę, a przeszedłszy w obręb gminy Szczytowiec, zwraca się na południe i przybliżywszy się do Seretu na 500 m. i znowu się odeń oddaliwszy, wpada do Seretu, opłynąwszy północne i zachodnie stoki wzgórza Chrepelowa. Długość biegu 13 kil. Oprócz pomniejszych strug przybiera z prawego brzegu znaczniejszy potok Kierniczkę a z lewego brzegu Chrepelów. Spad wód dość powolny. Koryto nadzwyczaj kręte. *Br. G.*

Chruścice, ob. *Chróścice*.

Chruściechów, wieś i folw., pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasionna. W 1827 roku było tu 10 dm. i 62 mk., obecnie liczy 12 dm., 127 mk., 723 morg. ziemi dworskiej i 232 m. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Chruściel, wieś, pow. włoszczowski, gm. Włoszczowa, par. Konieczno.

Chruściele, ob. *Chróściele*.

Chruścielewo, wieś, pow. drysieński, w r. 1764 dziedzictwo Przysieckich, dziś Katarzyny Bobiatyńskiej. *A. K. Ł.*

Chruścin, wieś, i *Chruścinek*, wieś, pow. kolski, gm. i par. Chełmno. W 1827 r. było tu 22 dm. i 195 mk. *Br. Ch.*

Chruścina, ob. *Chróścina.*

Chruścińskie, wieś, pow. wieluński, gmina Kiełczygłów, par. Rząśnia. Ma 15 dm., 107 mieszk. *W...r.*

Chruślanki *Józefowskie* i *Mazanowskie*, wsie, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Prawno. Jest tu młyn i tartak wodny. R. 1827 r. Ch. Józefowskie liczyły 3 dm. i 21 mk., Ch. mazanowskie zaś 25 dm. i 178 mk.

Chruślice, wieś i folw., pow. radomski, gm. Zakrzew kościelny, par. Cerekiew. W r. 1827 było tu 12 dm., 146 mk., obecnie liczy 19 dm., 141 mk. Folw. Ch. z wsią Ch. od Radomia w. 10, od Przytyka w. 6, od rzeki Pilicy w. 28. Nabyte w r. 1868 za rs. 16098. Ogólna rozległość wynosi m. 459, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 293, łąk m. 23, pastwisk m. 68, lasy m. 63, nieużytki i place m. 12; budowli drewnianych 20; w niewielkiej ilości pokłady marglu; wieś Chruślice osad 25, gruntu m. 254. *A. Pal.*

Chruślice, przys. gm. Klimkówki, attynencya do Dąbrowy, pow. sądecki, par. Wielogłowy, odległa o 1 m. od m. N. Sącza, w położeniu pagórkowatem, ma obszar 170 m., 84 mk.; właściciel Kielawa. *M. Ż. S.*

Chruślin, 1.) wieś, pow. błoński, gm. Radzików, par. Rokitno. W 1827 r. było tu 7 dm. i 59 mk. 2.) **Ch.**, Chróślin, wieś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Chruślin. Wieś ta należy dziś do księstwa łowickiego. W 16 wieku należała do dóbr stołowych arcyb. gnieźnieńskich. Tutejszy kościół kilkakrotnie był przerabiany i rozszerzany; pierwotną datą zdaje się być r. 1521, fundacya prymasa Dzierzgowskiego. W początku XVII w. Jan Lipski arcyb. wystawił tu dom mieszkalny dla siebie. Ch. leży przy drodze z Łowicza do Bielaw. R. 1827 było 44 dm., 366 mk. (?), obecnie ma 44 dm., 157 mk. Par. Ch. dek. łowickiego 2494 dusz liczy. *Ocz.*

Chruślina, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Boby. W 1827 r. było tu 55 dm., 373 mk. Folw. Ch., 40 włók rozl., obecnie ulega parcelacyi.

Chrusno, 1.) wieś, pow. lwowski, o 3 kil. od Derewacza, z par. gr. kat. w miejscu dek. szczerzeckiego, i szkołą filialną. 2.) **Ch.** nowe, wieś, o 1 kil. od poprzedzającej, kolonia niemiecka, należy do par. ewang. Dornfeld, ma szkołę 1-klasową ewangelicką.

Chrust, ob. *Chróst.*

Chrustów, folw., pow. kaliski, gm. Zborów, par. Borków.

Chrustów, także *Chruszczem* zwany, potok, wypływa w obrębie gm. Nadorożnej w powiecie tłumackim, z źródeł łącznych, rozsianych u płd. stoków wzgórza Nadorożną zwanego (386 m.); płynie z razu na południe, a potem na wschód, tworząc granicę między Nadorożną i Tłumaczem a Kolińcami. Uchodzi do Tłumacza z lewego brzegu. Długość biegu 5 kilom. *Br. G.*

Chrustowa, duża wieś w pow. olhopolskim, w pięknem położeniu, dusz męz. 782; ziemi włośc. 1814 a 4057 dworskiej; własność Juszewskich. *Dr. M.*

Chrustowa, ob. *Kamionka.*

Chrustowice, wś, pow. pińczowski, gmina i par. Opatowiec. W 1827 r. było tu 8 dm. i 51 mk.

Chrustowo, ob. *Chrostowo.*

Chrustowo, 1.) wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka. 2.) **Ch.**, pow. włocławski, gm. Przedecz, par. Chodecz, wieś gospodarska gruntu 9 m., niegdyś dworskich 220 m. i lasu 7 m. R. 1877 miała 6 dm., 59 mieszk. *Ks. A. M.*

Chrustowo, 1.) domin., pow. wrzesiński, 1049 m. rozl., należy do dóbr miłosławskich; 7 dm., 113 mk., wszyscy kat., 56 analf. Stacya pocztowa i kol. żel. Miłosław o 3 kil. 2.) **Ch.**, wieś, pow. bukowski, 7 dm., 83 mk., wszyscy kat.; 25 analf. 3.) **Ch.**, folwark, pow. bukowski, należy do dóbr grodziskich; 3 dm., 60 mk. Stacya pocztowa w Grodzisku o 2 kil., st. kol. żel. Opalenica o 9 kil. 4.) **Ch.**, wieś, pow. obornicki; 14 dm., 149 mk., 6 ew., 143 kat., 54 analf. 5.) **Ch.**, domin., pow. obornicki; 1189 m. rozl., 5 dm., 100 mk.; 72 ew., 28 kat., 32 analf. Stacya poczt. i kol. żel. Szamotuły o 10 kil. Pod wsią wykopano urny; w jednej znaleziono złoto stopione.

Chrustowy, ob. *Chrusty.*

Chrusty, 1.) wieś rządowa, pow. brzeziński, gm. Mikołajów, par. Łaznów. Leży przy drodze bitej z Brzezin do Rokicin; 1827 r. było tu 20 dm. 143 mk. 2.) **Ch.**, wieś, pow. łaski, gm. Chociw, par. Widawa. W 1827 roku było tu 21 dm., 130 mk. Dobra Ch. składają się z folw. Ch., wsi Ch. i Zawady, od Piotrkowa w. 35, od Łasku w. 22, od Widawy w. 7, od rz. Warty w. 8. Nabyte w r. 1875 za rs. 21000. Rozległość ogólna wynosi m. 690 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 310, łąk m. 55, pastwiska m. 34, wody m. 3, lasu m. 268, nieużytki i place m. 2.). Płodozmian zaprowadzony. Budowli drewnianych 7, pokłady torfu. Wieś Ch. osad 27, gruntu m. 234; wieś Zawady osad 40, gruntu m. 788. 3.) **Ch.**, folw., pow. koniński, gm. Golina, par. Myśliborz. Folw. Ch. lub Chrustowy, od Kalisza w. 60, od Konina w. 19, od rzeki spławnej w. 3. Nabyte w r. 1868 za rs. 20,000.

Rozległość wynosi m. 217 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 200, łąk m. 11, nieużytki i place m. 6. Płodozmian 10-polowy. Budowli murowanych 9; w blizkości młyny parowe i gorzelnie. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chrusty, kolonia, pow. szamotulski; 9 dm., 103 mk., 15 ew., 88 kat., 39 analf. Stacya pocztowa i kolej żelazna Szamotuły o 8 kil.

Chrusty, ob. *Chrósty.*

Chruszcz, ob. *Chrustów.*

Chruszczewo, *Chrószczewo*, wieś włośc. i folw., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów; wieś liczy 106 mk. (45 męż., 61 kob.), 9 domów mieszk., 17 osad włośc., powierzchni 151 m. (109 gr. ornego); folw. należy do dóbr Opinogóra. R. 1827 miał 7 dm., 67 mk. *B. Chu.*

Chruszczewo, *Chruszczowo*, wieś, powiat proński, gub. riazańska, st. p.; niedaleko stacya dr. żel. riazańsko-kozłowskiej t. n. w punkcie zboczenia traktu ku Prońskowi.

Chruszczewo-Uzłowaja, st. dr. żel. riażsko-wiaziemskiej i chruszczewo-jeleckiej w guberni tulskiej.

Chruszczobród, *Chruszczobrody*, wieś, pow. będziński, gm. Rokitno szlacheckie, par. Chruszczobród. Leży na prawo od linii kol. warsz. wied., między stacyą Łazy a Ząbkowicami. Posiada kościół par. murowany z XV wieku. W 1827 r. było tu 87 dm. i 494 mk. Parafia Ch. dek. będzińskiego 2585 dusz liczy. Folw. Ch. lit. A. rozległość wynosi m. 373 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 153, łąk m. 14, pastwiska m. 30, lasu m. 160, nieużytki i place m. 16; wieś Chruszczobród A. ma osad 24, gruntu m. 507. R. 1879 odkryto tu pokłady galmanu. Folw. Ch. lit. B. ma 919 m. rozl., młyn i tartak. *A. Pal.*

Chruszczów, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Bochotnica; obecnie ma 16 dm., 116 mk. W 1827 r. było tu 14 dm. i 123 mk. *H. W.*

Chruszczówka, wieś i folw., pow. sokołowski, gm. Dębe-Nowe, par. Kossów. W r. 1827 r. było tu 12 dm., 126 mk., obecnie liczy 20 dm., 258 mk. Położenie faliste, ziemia piaszczysta, w znacznej części wydmy lotne. Folwark Ch. z wsią tejże nazwy, od Siedlec w. 35, Sokołowa w. 16, od Kossowa w. 7, od Węgrowa w. 14, od Małkini w. 16, od rzeki Bugu w. 12. Nabyte w r. 1858 za rs. 12,305. Rozległość wynosi m. 1348 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 276, łąk m. 30, lasu m. 619, zarośli m. 145, nieużytki i place m. 278. Budowli murowanych 1, z drzewa 28, gorzelnia i piwny browar, pokłady torfu; wieś Chroszczówka osad 37, gruntu m. 258. *A. Pal.*

Chruszczówka, ob. *Ułusz* i *Załucze.*

Chruszczowo, ob. *Chruszczewo.*

Chruszczyn, 1.) wieś, pow. odolanowski, 34 dm., 278 mk., 31 ew., 242 kat., 73 analf. 2.) **Ch.**, folw., pow. odolanowski, należy do dóbr krotoszyńskich; 5 dm.. 36 mk. Stacya pocztowa w Daniszynie o 3 kil., stacya kol. żel. Ostrowo o 16 kil. *M. St.*

Chruszczyna 1.) wielka, wieś, pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Gorzków, o 28 wiorst od Pińczowa, o 7 w. od Koszyc, o 77 w. od Łaz; miejscowość w połowie płaszczyzna, w połowie wzgórza, przy trakcie proszowsko-wiślickim; r. 1827 dm. 32, mk. 199. Wieś ta jest od lat 270 w posiadaniu familii Dębskich. Dwór modrzewiowy (ob. rysunek i opis w Kłosach, t. IX str. 88); we wsi figura kamienna z wyobrażeniem Chrystusa, postawiona przeszło 400 lat temu. Folwark Wymysłów należy do Chr. Grunta przeważnie pszeniczne. Dobra nabyte w r. 1869 za rs. 30,000; ogólna rozległość wynosi m. 639 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 484, łąk 45, pastwisk 22, lasu 77, nieużytki i place m. 11. Płodozmian 9-polowy. Budowli z drzewa 15, staw i struga bez nazwy; wieś Chruszczyna wielka ma osad 28, gruntu m. 123; wieś Wymysłów osad 2, gruntu m. 9. 2.) **Ch**. mała, wieś, pow. pińczowski, gmina Nagórzany, par. Gorzków, należy do dóbr Kazimierza Mała hr. Łubieńskiego. R. 1827 liczyła 13 dm., 81 mk. Folw. Ch. mała z wsią tejże nazwy. Nabyte w r. 1870 za rs. 19,000. Rozległość ogólna wynosi m. 282 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 257, łąk m. 10, nieużytki i place m. 15, płodozmian 10-polowy, budowli dworskich 10; wś Ch. mała osad 11, gruntu m. 54.

Chruszlińce lub *Kruszlińce, wielkie* i *małe*, wsie rządowe w pow. winnickim, tworzyły oddzielne starostwo chruszlinieckie, oddane za Cesarza Aleksandra I generałowi Franciszkowi Łoźnińskiemu na 50 lat. Płaciło kwarty 1370 rs. W obudwu tych wsiach ziemi włośc. 5291 dzies. Jest też część pułkownika Bojkowa 96 dzies. *Dr. M.*

Chruszów, ob. *Hruszów.*

Chryplin, wieś, pow. stanisławowski, nad rzeczką Bystrzycą czarną i przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, o milę na południowy wschód od Stanisławowa. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 11, łąk i ogr. 23, pastw. 2, lasu 8; pos. mniej. roli orn. 645, łąk i ogr. 526, past. 142 morg. Ludność rzym. kat. 12, gr. kat. 631, izrael. 90: razem 733. Należy do rzym. kat. parafii w Stanisławowie; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu stanisławowskiego. Wieś ta posiada szkołę fil'a'ną 1-klasową.

Chrypska (Wólka), wś, pow. kowelski. Miała kaplicę katol. b. parafii Opalin.

Chryskie albo *Czarne*, jez. w pow. słonimskim, w par. Olszew, o 7 w. na półn. od Sporowskiego, ma do 20 w. kw. rozl., największe

w gub. grodzieńskiej; wschodnia połowa błotnista, zachodnia twarda a na niej wsie Piaski, Wójtowo, Łuczyca i Chrysa. Jez. Ch. łączy się przez Dorohobuż z Jasiołdą.

Chrysopolis, ob. *Wąsosz*.

Chrystkowo, *Krystkowo*, *Chystyanowo*, niem. *Christianowo*, folw., należący do Pigży, w pow. toruńskim, par. Świerczynki, nad bitym traktem toruńsko-chełmińskim, 1 i pół mili od Torunia, ma 2 mieszk. domy, 15 kat. i 5 ew., st. p. Ostaszewo. *Kś. F.*

Chrystobork, ob. *Kiszpork*.

Chrystowo, okrąg wiejski w gm. Morzyca, pow. wilejski, liczy w swym obrębie wsie: Gińki, Bielewicze, Chrystowo, Żukowo, Porećcia, Podkrajewszczyzna, Zawrótki, Piotrowicze, Drozdowszczyzna. *F. O.*

Chrystyan, *Krystyan*, kol., pow. pszczyński, o 2 kil. od Pszczyny, w par. Pszczyna, złożona z kilku chat.

Chrystyanowo, 1.) niem. *Christianthal*, wś, pow. rastemborski. 2) niem. *Christianowo*, ob. *Chrystkowo*.

Chrystynów, ob. *Krystynów*.

Chrystynówka, wś, pow. humański, nad rz. Bosówką, o 20 w. od m. Humania, niedaleko granicy pow. lipowieckiego. Mieszkańców 1814 wyznania prawosławnego i 81 katolików. Była tu niegdyś kaplica grecko unickiego obrządku; dziś parafialna prawosławna, zbudowana w 1786 r. i dwie gorzelnie. Ziemi 2272 dzies. Należy do Krasickich; poprzednio wchodziła w skład dóbr tulczyńskich, potem do Stachurskich należała. W r. 1654 Czarniecki wziął ją szturmem i zniszczył; później w 1672 Doroszeńko stał tu długo obozem, wracając z pod Kamieńca. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny i par. katol. w Humaniu.

Chrzan, 1.) wieś, pow. wrzesiński; 46 dm., 384 mk., 8 ew., 376 kat., 174 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. wrzesiński, 2652 morg. rozl., 7 dm., 134 mk., 6 ew., 128 kat., 68 analf. Stac. poczt. Żerków o 4 kil.

Chrzanów, 1.) wś, pow. warszawski, gm. Blizne, par. Babice. W 1827 r. było tu 17 dm. i 84 mk. 2.) **Ch.** *mały* i *duży*, wś, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. R. 1827 Ch. mały liczył 17 dm. i 167 mk., obecnie liczy 263 mk. Ch. duży zaś liczył 8 dm. i 71. Dobra Ch. mały składają się z fol. tejże nazwy, tudzież wsi: Ch. duży, Ch. mały, Makówki i Tłuste, od Warszawy w. 28, od Błonia w. 5. od Grodziska w. 2. Nabyte w r. 1873 za rs. 42541. Rozległość ogólna wynosi m. 555 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 462. łąk m. 65, place i nieużytki m. 28. Płodozmian 8-polowy, budowli z drzewa 20; znajduje się młyn wodny; wś Ch. duży osad 8, gruntu m. 279; wś Ch. Mały osad 26, gruntu m. 545; wś Makówki osad 17, gruntu m. 342; wś Tłuste osad 12, gruntu m. 116. 3.) **Ch.**, *szlachecki* i *ordynacki*, dwie wsie, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Góraj. Od Goraja 1 mila, okolica górzysta ale urodzajna i lesista. Ch. posiada browar wyrabiający rocznie za 1980 rs. W 1827 r. w Ch. ordynackim było 113 dm., 587 mk.; Ch. szlachecki 35 dm. i 306 mk. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. IV w Godziszowie, liczy 6,856 mk. Składa się z 14 wsi i 8 fol. Urząd gm. we wś Chrzanowie. Ziemia gliniasta, gdzieniegdzie sapowata. Gospodarstwo 3-polowe. Cała gm. bardzo górzysta. Wody wiosenne i jesienne czynią duże szkody, stałej zaś wody brak. Wieś Otrocz odznacza się przemysłem, włościanie wypalają tu dziegieć. Pszczolnictwo przynosi też duże dochody, do 1500 rs. rocznie. Lasy, po większej części do ordynacyi Zamojskich należące, w dobrym stanie. Pomiędzy wś Ładą i Maliniem są trzy ogromnych rozmiarów kopce, a we wsi Batorzu znajduje się zamczysko, mające $^1/_8$ wiorsty obwodu a 150 stóp wysokości. W skład gminy wchodzą wsie: Branew szlachecki i ordynacki i Branew folw., Branewka, Maliń, Ch. szlachecki i ordynacki, Jabłonowiec folw. Dobra Ch. szlachecki składają się z folw. Ch. szlachecki, a attynencyą Zalesie, folw. Jabłonowiec, Dalekowice i Branew, tudzież wsi Ch. szlachecki i Branew szlachecki. Rozległość ogólna wynosiła m. 2754, lecz w skutek sprzedaży folw. Jabłonowca m. 1010, folw. Dalekowic m. 337, folw. Braniewa m. 695 i gruntów porozrzucanych pomiędzy włościańskiemi m. 78, obecnie pozostało przy folw. Ch. szlachecki z przyległością Zalesie m. 711, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 558, łąk m. 24, lasu m. 101, nieużytki i place m. 24, lasu m. 101, nieużytki i place m. 27, płodozmian 11 i 8-polowy. Budowli murowanych 9, z drzewa 18; znajdują się tu pokłady kamienia wapiennego. Wś Ch. szlachecki osad 71, gruntu m. 1435. Wś Branew szlachecki osad 23, gruntu m. 659. 4.) **Ch.**, wś, pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Biechów. W 1827 r. było tu 11 dm. i 98 mk. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chrzanów, wś i folw. w 1 okr. administr. pow. słuckiego, odl. od Słucka w. 10, par. słuckiej. Grunta włośc. wsi Chrzanów i Szulaki 2664 dzies Folw. Ch. z zaściankiem Szulaki po Radziwiłłach należy do ks. Piotra Wittgensteina. Glina wyborna, cegielnia. Ludność prawosławna. Była tu kapl. katol. b. parafii Hrozów. *H. R.*

Chrzanów, 1) (z Bereską, Kroczymiechem, Ogiernią i Kuźnią), m. pow. w Galicyi, położone pod 37° 1′, dług. wsch. od Ferro, a 50° 2′ szer. półn., ma 2271 morg. gruntu, 535 domów, 2981 męż., 3117 kob., razem 6098 miesz. Z tych 2499 rz. katol., 1 gr. katol., 7 akatol. i 3591 izrael. Siedziba starostwa, sądu pow.,

urzędu podatkowego, oddziału straży skarbowej, notaryatu, urzędu pocztowego i telegraficznego, wydziału rady powiatowej, posterunku żandarmeryi, urzędu dekanalnego i parafialnego rz. katol. Zakład ubogich fundowany przez dziedzica miejscowego i mieszczan chrześciańskich w r. 1607, celem umieszczenia i zaopatrzenia ubogich miejscowych wyznania chrześciańskiego, posiada majątek zakładowy 19472 złr. z budynkiem i 34 morgami gruntu. Dochód zakładu w r. 1877 wynosił 1821 złr. Szkoła ludowa 4-klasowa, oprócz tego szkoła etatowa żeńska 4-klasowa. Dystylarnia spirytusu, gorzelnia, młyn amerykański, tartak, kopalnie galmanu (Winklera) i żelaza (Schoenfelda). Ch. leży w równinie przy dwu szosach, z których pierwsza prowadzi z Krakowa do Mysłowic a druga z Oświęcimia do granicy Król. Polskiego; w miejscu jest przystanek kolei żelaznej północnej Cesarza Ferdynanda o 4 kil. za Trzebinią ku Oświęcimowi. W Ch. jest wiele pięknych murowanych kamienic, ale największa część domów bezpiętrowych; czystość miasta pozostawia wiele do życzenia. Miasto posiada 24000 złr. majątku ale zarazem 16000 złr. długów a dochody miejskie są bardzo nieznaczne. Ludność w małej części żyje z rolnictwa, więcej z przemysłu a izraelska z handlu. Odbywa się też w Ch. 12 jarmarków rocznie, bardzo odwiedzanych; w ożywionym ruchu handlowym i przemysłowym czuć sąsiedztwo Szląska Pruskiego. Par. katol. Ch. dek. nowogórskiego liczy wiernych 3210, obejmuje Ch., oraz wsie Kąty i Góry Luszowskie. W par. tej jest 6124 izrael. Do dóbr Ch. należą wsie Balin wielki i mały, Kąty, Libiąż, Jawor, Moczydło. Państwo to w zamian za dobra Buszcze nabyła od arcyksięcia Karola, jako sukcesora ks. sasko-cieszyńskiego, Wiktorya z Klozow Janowa Mieroszowska; w r. 1856 sprzedane p. Lobenfeldowi. Niegdyś własność książąt cieszyńskich. *Powiat chrzanowski* ma 3 miasteczka, 81 gmin wiejskich, 29 zarządów obszarowych dworskich, razem 113 jednostek administracyjnych. Rozl. $12,_{5370}$ mil kw. Ludności 66174. Miasteczka: C., Nowagora i Trzebinia. Okolice Ch. stanowią osobną strefę rolniczą, która nosi nazwę „Chrzanowskie". Z zakresu fizyografii pisał 1836 r. Jensen o „Roślinach w okolicach Chrzanowa, przez Bessera pominionych". *Mac.*

Chrzanów, 1.) wieś, pow. pleszewski, 6 dm., 77 mk., 8 ew., 69 kat., 31 analf. 2,) **Ch.**, domin., pow. pleszewski, należy do Kuczkowa; 3 dm., 26 mk., 12 ew., 14 kat., 9 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Pleszew o 7 kil. *M. St.*

Chrzanów, por. *Chrzanowo.*

Chrzanowice, 1.) wś, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki. W 1827 r. było tu 8 dm. i 88 mk. 2.) **Ch.**, wś, pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Kamieńsk. W 1827 r. było tu 28 dm., 181 mk. Folw. Ch. od Piotrkowa w. 28, od Noworadomska w. 12, od Gorzkowic w. 4. Nabyty w r. 1875 za rs. 17,737. Rozległość ogólna wynosi m. 449 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 354, łąk m. 61, past. m. 10, nieużytki i place m. 23. Budowli drewnianych 12, pokłady torfu i marglu. Dawniej folwark ten stanowił jednę hypotekę i całość z dobrami Gorzędów. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chrzanowice, ob. *Krzanowice.*

Chrzanówka, wś, pow. mohylowski, wraz z wsią Berladką 413 dusz męz., 979 dz. ziemi włośc. Ma kaplicę katol. parafii Kopajgród. Należy do Januarego Sulatyckiego; ob. *Berladka.*

Chrzanowo, 1.) folw., pow. słupecki, gm. Ostrowite Kapitulne, par. Giewartowo. W 1827 r. było tu 10 dm. i 95 mk. 2.) **Ch.**, wś włośc. i folw. prywatny dóbr Opinogóra, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par Ciechanów, nad rz. Soną, o 6 w. od urzędu gm., ma 16 osad, 11 dm., 74 mk., 33 m. gruntu włośc., 26 m. roli ornej. 3.) **Ch.**, okolica szlachecka, pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły, o 5 w. na półn. od Radziłowa. W obrębie jej leżą Ch. cyprki, Ch. dusze, Ch. nowiny, Ch. wypychy. W 1827 r. liczyły one razem 29 dm. i 174 mk. Fol. Ch.-Cyprki od Łomży w 30, od Kolna w. 28, od Stawisk w. 10, od Grajewa w. 35. Rozległość wynosi m. 174 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 152, łąk m. 10, pastwisk m. 4. Budowli murowanych 2, z drzewa 9. Płynie przez terrytoryum struga Kuberka. Znajdują się tu pokłady torfu i młyn wodny. 4.) **Ch.**, okolica szlachecka, pow. makowski, gm. Smrock, par. Maków. W obrębie jej leżą: Ch. godawy, Ch. marki i Ch. tworki. Fol. Ch. godawy, od Łomży w. 28, od Makowa w. 3, od rz. Narwi w. 10 i Orzycy w. 2. Ogólna rozległość wynosi m. 246 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 228, łąk m. 8, nieużytki i place m. 10. Płodozmian 8-polowy. Budowli murowanych 2, z drzewa 13; stawy zarybione. 5.) **Ch.**, wś szlach., pow. makowski, gm. Sielc, par. Rożan. W 1827 r. było tu 35 dm. i 63 mk. 6.) **Ch.** *Bronisze*, wś szlach., pow. makowski, gm. Karniewo, par. Maków. W 1827 r. było tu 8 dm., 63 mk. Dobra Ch.-Bronisze składają się z folw. Zalesie i attynencyi cegielni Osnica z wsią Zalesie; od Łomży w. 84, od Makowa w. 6, od Gąsocina w. 18, od rz. Orzycy w. 6. Rozległość wynosi morg. 933 a mianowicie grunta orne i ogr. m. 236, łąk m. 66, pastwiska m. 58, lasu m. 542, nieużytki i place m. 20, attynencya cegielnia m. 11, płodozmian 12-polowy. Budowli murowanych 1, z drzewa 5. Wś Zalesie osad 10, gruntu m. 15. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chrzanowo, domin., pow. wągrowiecki, 5 dm., 83 mk., 5 ew., 78 kat., 43 analf. Naj-

bliższa stac. poczt. Janowiec; st. kol. żel. Wągrowiec. *M. St.*

Chrzanowo, niem. *Chrzanowen*, wś, pow. łecki, st. p. Grabnik.

Chrzany, 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczew. 2.) **Ch.**, ob. *Bystre*. *Br. Ch.*

Chrząblin, *Chrząblice*, wś, pow. kolski, gm. i par. Brudzew. W 1827 r. było tu 20 dm., 215 mk. *Br. Ch.*

Chrząchów i *Chrząchówek*, dwie wsie przyległe, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Końska-wola. W 1827 r. Chrząchów liczył 45 dm., 335 mk.; Chrząchówek zaś 42 dm. i 297 mk. *Br. Ch.*

Chrząstawa, kolonie rządowe, nad rzeką Chrząstawką, pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarzew. Leśnictwo rządowe. Od Widawy 8 wiorst, na prawo od drogi ze Szczercowa do Widawy. *Br. Ch.*

Chrząstawka, rz., dopływ Widawki z prawej strony.

Chrząstów, 1.) wieś, pow. włoszczowski, gm. i par. Chrząstów. Posiada kościół par. murowany z r. 1770, szkołę i piękny pałac. Leży przy trakcie z Włoszczowy do Koniecpola. W 1827 r. było tu 68 dm., 500 mk. Ma fabrykę żelaza i żelaznych wyrobów hr. Potockiego. Posługuje się siłą 4 kół wodnych, otrzymuje surowiec z Końskich. W 1877 r. wyrobiono żelaza kutego 4,500 pud. Zakład mechaniczny posiada tokarnię i wyrabia siłą rąk ludzkich miedziane aparaty dla gorzelni, browarów i cukrowni, tudzież narzędzia rolnicze. Istniała tu dawniej cukrownia, jedna z dawniejszych w Królestwie, której opis został ogłoszony drukiem przez Franciszka Betzholda w rozprawie „Co zastąpić może posiadaczom gruntowym gorzelnie? albo opisanie fabryki cukru z buraków w Ch., należącej do hr. Potockiego,“ Warszawa, 1845. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. II w osadzie Seceminie, st. p. w Koniecpolu, od m. pow. 13 w. W gm. znajdują się 2 fryszerki żelaza, 1 tartak, 1 cegielnia, 5 młynów, fabryka bibuły, zakład kotlarski wyrobów z miedzi, mosiądzu i żelaza, 3 szkoły elem. Ludn. 3490. Par. Ch. dek. włoszczowskiego liczy dusz 1680. Dobra Ch. składają się z folw. Tomaszów, Połońskie, Załęże, Kuczków i Daleszec; tudzież wsi: Ch., Teresów, Załęże, Kuczków, Wola, Wolica, Kuźnica, Dąbe i Niwy; odl. od Kielc w. 70, od Włoszczowy w. 13, od Częstochowy w. 28, od Koniecpola w. 2, od Jędrzejowa w. 35, od Kłomnic w. 21. Nabyte przez Henryka hr. Potockiego w r. 1843 za rs. 75,000. Ogólnej rozległości mają m. 8852, a mianowicie: folw. Chrząstów grunta orne i ogrody m. 263, łąk m. 255, pastwisk m. 184, lasu m. 3263, wody m. 92, w zaroślach i pastwiskach m. 257, nieużytki i place m. 116; folw. Tomaszów grunta orne i ogrody m. 145, place i nieużytki m. 1; folw. Połońskie grunta orne i ogrody m. 157, łąk m. 246, nieużytki i place m. 4; folwark Załęże grunta orne i ogrody m. 123, łąk m. 100, pastwisk m. 4, nieużytki i place m. 1; folw. Kuczków grunta orne i ogrody m. 362, łąk m. 74, pastwisk m. 48, wody m. 14, lasu m. 2482, zarośli i pastwisk m. 238, nieużytki i place m. 99; folw. Daleszec grunta orne i ogrody m. 242, nieużytki i place m. 2. W osadach karczemnych m. 79. Płodozmian 10-polowy. Budowli murowanych 89, z drzewa 141. Stawy zarybione, dwa młyny wodne, dwie gorzelnie, browar, piękne owczarnie. Wieś Chrząstów osad 63, gruntu m. 484; wieś Teresów osad 14, gruntu m. 162; wieś Załęże osad 21, gruntu m. 290; wieś Kuczków osad 33, gruntu m. 111; wieś Wola osad 42, gruntu 383; wieś Wolica osad 16, gruntu m. 162; wieś Kuźnica osad 20, gruntu m. 284; wieś Dąbe osad 13, gruntu m. 191; wieś Niwy osad 8, gruntu m. 84. 2.) **Ch.**, wieś, folw., i Chrząstówek, kol., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Leźnica wielka. W 1827 r. Ch. liczył 17 dm., 146 mk., obecnie jest 25 dm. Kol. Chrząstówek ma 48 dm. Dobra Ch. składają się z folw. Ch. i Gołaszyn, tudzież wsi Ch. i osady młynarskiej wieczysto-czynszowej; od Kalisza w. 70, od Łęczycy w. 12, od Ozorkowa w. 8, od Kutna w. 23, od rz. Warty w. 24. Nabyte w r. 1868 za rs. 39,800. Ogólna rozległość wynosi m. 1161 a mianowicie: folw. Chrząstów grunta orne i ogrody m. 632, łąk m. 30, lasu m. 52, nieużytki i place m. 51: razem m. 765. Płodozmian 11, 8 i 4-polowy. Budowli murowanych 2, z drzewa 19. Folw. Gołaszyn grunta orne i ogrody m. 362, łąk m. 20, nieużytki i place m. 13: razem 395 m. Płodozmian 11 i 4-polowy. Budowli z drzewa 8, pokłady torfu i marglu. Wieś Chrząstów osad 23, gruntu m. 161. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chrząstów (z Krusznicą), wieś, pow. mielecki, o 8.2 kil. od Mielca, ma 1166 m. rozl., w tem 1029 m. roli ornej, 87 domów, 489 mk., parafia w Chorzelowie, szkoła ludowa jednoklasowa, położenie równe; obszar dworski należy do państwa chorzelowskiego. *M. M.*

Chrząstówek, 1.) wieś, pow. łęczycki, gm. i par. Topola. W 1827 r. było tu 17 dm., 101 mk. Dobra Ch. lub Różyce składają się z folwarku tejże nazwy, wsi Chr. i Różyce Grochowe, od Kalisza w. 85, od Łęczycy w. 6, od Ozorkowa wiorst 6, od Kutna wiorst 28, od rzeki Warty w. 21. Nabyte w roku 1870 za rs. 33,000. Rozległość wynosi m. 534, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 395. łąk m. 35, pastwisk m. 61, lasu m. 26, nieużytki i place m. 17. Płodozmian 13-polowy. Budowli murowanych 7, z drzewa 6; wieś Ch.

osad 4, gruntu m. 87; wieś Różyce Grochowe osad 8, gruntu m. 9. 2.) **Ch.**, ob. *Chrząstów.*

Chrząstówek, przysiołek Chorzelowa.

Chrząstowice, wieś poduchowna, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy. Ma tartak. W 1827 roku było tu 19 domów i 149 mieszk.

Chrząstowice, wieś, pow. wadowicki, o 3 kil. od st. p. Brzeźnica, w par. rz. kat. Tłuczan dolny.

Chrząstowice w XVI w., dziś *Chrosty, Chronstau.*

Chrząstówka, wieś, pow. jasielski, o 10,9 kil. od Jasła, w par. rz. kat. Szebnie, własność funduszu religijnego.

Chrząstówka, rz., ob. *Chrząstawka.*

Chrząstowo, niem. *Gernheim*, domin., pow. wyrzyski; 1906 m. rozl., 14 dm., 188 mk., 100 ew., 88 kat., 71 analf.; st. poczt. i st. kol. żel. w Nakle o 4 kil. 2.) **Ch.**, niem. *Eichthal* od r. 1878, domin., pow. inowrocławski; 1243 m. rozl., 7 dm., 94 mk., 33 ew., 61 kat., 43 analf. Stacya pocztowa i kol. żel. Gniewkowo o 4 kil. 3.) **Ch.**, domin., pow. śremski; 2420 m. rozl., 2 miejsc.: 1) Chrz. wieś szlach., 2) folw. Zabrodnia; 14 dm., 231 mk., 95 ew., 136 kat., 97 analf. Gościniec na miejscu. Stacya poczt. Książ o 9 kil., stacya kolei żelaznej Chocicza o 17 kil. *M. St.*

Chrząszcze, rumunek, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo.

Chrząszczew, 1.) wieś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal. 2.) **Ch.**, wieś, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała. Leży na lewo od drogi bitej z Rawy do Biały, o 10 w. od Rawy, o 23 od Skierniewic, o 18 od rz. Pilicy. R. 1827 było tu 9 dm. i 72 mk. Folw. Ch. lit. A., nabyty w r. 1875 za rs. 19,700. Ogólna rozległość 496 m. a mianowicie: gunta orne i ogrody m. 462, łąk m. 8, pastwisk m. 6, nieużytki i place m. 19. Budowli murowanych 8, drewnianych 2; w territorium dóbr znajduje się jeziorko.

Chrząszczewek, wieś, pow. rawski, gmina Maryanów, par. Biała. W 1827 r. było tu 9 dm., 58 mk. *Br. Ch.*

Chrząszczówka, wieś, pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel. W 1827 r. było tu 9 dm., 49 mk. *Br. Ch.*

Chrząszczyce, mylnie *Chrzumczyce*, niem. *Chrzumczuetz*, wieś, pow. opolski, par. katol. w miejscu, o 1 milę od Opola, przy drodze opolsko-prószkowskiej, ma 1652 morg. rozl., w tem 1500 m. roli ornej. Kościół parafialny katolicki z końca XIII wieku i dawna szkoła katol. Par. katol. Ch. dek. prószkowskiego liczyła 1870 r. 4415 kat., 15 ew., 5 izr. *F. S.*

Chrzcianka, wieś, pow. ostrowski, gmina Długosiodło, par. Lubiel. W 1827 r. było tu 13 dm., 94 mk. *Br. Ch.*

Chrzcinno, *Chrzconno*, ob. *Chrcynno.*

Chrzczeniszki, dwór w pow. wiłkomierskim, o 15 w. od Wiłkomierza, z kościołem filialnym parafii pobojskiej, pod wezwaniem Zbawiciela, wzniesionym 1790 z drzewa przez prałata Bohusza.

Chrzczonowice, wieś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata. W 1827 r. było tu 12 dm., 137 mk. Folw. Ch. z młynem Politowizna i wsią Ch., od Warszawy w. 56, od Skierniewic w. 17, od Mszczonowa w. 14, od Tarczyna w. 35, od Radziwiłowa w. 14, od rzeki Pilicy w. 24. Nabyte w r. 1865 za rs. 55,000. Ogólna rozległość wynosi m. 838 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 500, łąk 20, pastwisk m. 7, w lasach m. 110, w zaroślach m. 184, nieużytki i place 17. Płodozmian 15-polowy, budowli murowanych 7, z drzewa 9. Rzeka Chojnatka przepływa przez territorium; wieś Chrzczonowice osad 25, gruntu m. 84. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Chrzczony 1.) wieś szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn. Jest tu 10 dm., 74 mk. i 280 m. ziemi 2.) **Ch.** lub *Chrzczonki*, wś szlachecka, pow. makowski, gm. Sielc, par. Rożan. W 1827 r. było tu 26 dm., 145 mk. 3.) **Ch.**, ob. *Brzozowo* i *Brzeziny.* *Br. Ch.*

Chrzczowice, *Chrzowice*, niem. *Chrzowitz*, wieś, pow. opolski, par. Chrząszczyce, o 1,10 mil od Opola, przy drodze opolsko-krapkowickiej, ma 892 m. rozl., w tem 797 m. roli ornej. Szkoła w Boguszycach.

Chrzelice, niem. *Chrzelitz*, wieś i folw., pow. prądnicki, o 3 mile od Prądnika, przy gościńcu bialsko-prószkowsko-opolskim, w 18 w. zwane hrabstwem. Folw. rządowy ma 384 m. roli ornej, 402 m. łąk, 27 m. ogr., 25 m. pastw., 564 m. wody, wzorową owczarnię, zamek, gorzelnię i browar. Wieś ma 1256 m. roli ornej, 607 m. łąk, 44 m. ogr., ma szkołę katol. Parafia w Łączniku. Król. leśnictwo Ch., bezpośrednio połączone z nadleśnictwem Prószków, zajmuje 30,323 m. przestrzeni. *F. S.*

Chrzęsne, *Chrzesne*, wieś i folwark, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Postoliska, sąd gm. Międzyleś, st. poczt. Łochów, od st. dr. żel. Tłuszcz o wiorst 4, od m. Radzymina o wiorst 15, od osady Jadów 10, od rzeki spławnej Bugu w. 14. Okolica lesista, grunta żytnie klasy 1, pozycya płaska, gospodarstwo płodozmienne, nader starannie prowadzone. O wiorstę od plantu dr. żel. śród ładnego ogrodu, wznosi się pałac (dom mieszkalny), murowany, piętrowy. Jak świadczą akta, na miejscu przechowywane, budynek wzniesiony był w r. 1635 przez Stefana Dobrogosta Grzybowskiego, kasztelana lubelskiego, starostę warszawskiego i kamieńczykowskiego. Dobra Ch., dawniej w województwie mazowieckiem ziemi nurskiej, pow. kamieńczykowskim, położone,

W r. 1525 książę mazowiecki Janusz, przywilejem swoim za zasługi i pieniądze pożyczone na potrzeby kraju, nadał dobra Chrzesne Janowi Wojsławskiemu. W r. 1623 nabył te dobra Stefan Dobrogost Grzybowski, starosta kamieńczykowski. Od r. 1744 były własnością Jana Kiełczewskiego, skarbnika urzędowskiego, który w r. 1755 sprzedał je Teodorowi Szydłowskiemu, podskarbiemu województwa płockiego, za sumę 75 tys. złp. W r. 1762 nabył je pisarz w. ks. litewskiego Antoni Pac. Michał i Ludwika z Tyzenhauzów hr. Pacowie w r. 1781 sprzedali księdzu Józefowi Kossakowskiemu, biskupowi inflanckiemu. W r. 1787 nabywa Franciszek Przeuski, starosta międzyleski. W r. 1789 właścicielem dóbr Ch. jest Tomasz de Tylli, cześnik lwowski. W r. 1801 dobra odziedzicza syn Tomasza Jan de Tylli, który w r. 1806 sprzedaje je Antoniemu Siarczyńskiemu. W r. 1832 kupił Mateusz Murawski za rs. 19,500. W r. 1840 hr. Andrzej Zamojski nabył część dóbr Ch. i przyłączył do dóbr swych Jadów. W r. 1856 właścicielem pozostałej części dóbr jest Stefan Murawski, od którego nabył je dzisiejszy właściciel Wincenty Koskowski w r. 1859. Do dóbr Chrzesne należy folwark nowo wybudowany Ulasek. Wieś Ch. miała 1827 r. 34 dm., 214 mk., obecnie ma osad włośc. 40, gruntu włościańskiego 219 m. Do dóbr Ch. należały wieś Stryjki osad 9, gruntu 131 m.; Dzięcioły osad 7, gruntu 137 m. i wieś Wilczenice osad 4, gruntu m. 57. *T. Ł.*

Chrzon, ob. *Krzon*.

Chrzowice, ob. *Chrzczowice*.

Chrzumczyce, ob. *Chrząszczyce*.

Chrzypsko 1.) wielkie, gm., nad jeziorem, pow. międzychodzki, 2 miejsc.: 1) Chrz. wieś, 2) Chrz. domin.; 1407 m. rozl., 31 dm., 241 mk., 116 ew., 125 kat., 98 analf. Kościół parafialny, fundowany przez wygasłą rodzinę Chrzypskich, herbu Prawdzic, należy do dekanatu lwoweckiego. Stacya poczt. Sierakowo (Zirke) o 10 kil., st. kol. żel. Wronki o 14 kil. 2.) **Ch**. Małe, wieś, nad jeziorem, pow. międzychodzki, 17 dm., 151 mk., 16 ew., 135 kat., 15 analf. Stacya pocztowa Sierakowo o 12 kil., st. kol. żel. o 16 kil. *M. St.*

Chuchowo, wś, pow. wieliski, własność A. Wojejkowej, 1466 dzies. rozl.

Chuchułka, ob. *Siedlice*.

Chuchutwa, ob. *Chochutwa*.

Chucisko, 1.) wś, pow. będziński, gm. i par. Niegowa. W 1827 r. było tu 16 dm. i 139 mk., obecnie 19 dm, i 196 dm., ziemi 264 mor. 2.) **Ch**., wś, pow. olkuski, gm. Ogrodzieniec, par. Chechło. W 1827 r. było tu 9 dm., 68 mk. Por. *Hucisko*. *Br. Ch.*

Chudawola lub *Chudowola*, 1.) folw., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, od Warszawy w. 37, od Grojca w. 7, od Tarczyna w. 5, od Grodziska w. 30, oddzielony w r. 1877 od dóbr Lesznowola; ogólna rozległość wynosi m. 269, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 183, łąk m. 29, lasu m. 40, nieużytki i place m. 17, budowli z drzewa 2, przez terrytoryum płynie struga bez nazwy. 2.) **Ch**., wś, pow. lubartowski, gm. Chuda Wola, par. Rudno. Jest tu urząd gm. W 1829 r. Ch. Wola liczyła 16 dm., 61 mk. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. I w os. Michów, st. pocz. w Lubartowie; w gm. są 2 garbarnie, 3 młyny wodne, 2 szkoły początkowe, lud. 4,187. W skład gminy wchodzą: os. Michów, wsie: Rudzienko z fol., Mieszko, Podgórze, Elżbiecin, Majznerzyn, Ujazdówek, Katarzyn, Anielówka, Przechody, Węgielce, Drewnik, Ostrów szlachecki, Chudawola, Serafin, Adamówka, Skrobaka, Ostrów wielki, Szczuchnia. Dobra Ch. lit. A. składają się z fol. Szczuchnia lub Chuda Wola A., z wsi Chuda wola, Węglice i Majznerzyn; od Lublina w. 35, od Lubartowa w. 21, od Kocka w. 14, od Łukowa w. 35, od rzeki Wieprza w. 2. Rozległość wynosi m. 812, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 260, łąk m. 55, pastwisk m. 63, lasu m. 265, zarośli m. 48, nieużytki i place m. 121; pokłady torfu, młyny wodne 2, folusz, tartak i cegielnia; rzeka Wieprz i rzeczka Minja płyną przez terrytoryum dóbr; wś Chuda Wola osad 6, gruntu m. 63; wś Węglice osad 5, gruntu m. 102; wś Majznerzyn osad 55, gruntu m. 445. Fol. Ch. lit. B. z wsiami: Drewnik, Węgielce i Katarzyn, w par. Rudno; rozległość wynosiła m. 96; wś Drewnik, osad 4, gruntu m. 4; wś Węgielce osad 7, gruntu m. 118; wś Katarzyn osad 24, gruntu m. 237. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Chudek, wś, nad rz. Omulew, pow. ostrołęcki, gm. Dylewo, par. Kadzidło. W 1827 r. było tu 39 dm., 234 mk., teraz jest 48 dm., 367 mk., obszaru 1,105 morg. Jest tu młyn o dwóch g nkach. *Br. Ch.*

Chudelipie, 1.) folw., pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała. 2.) **Ch**., wś, pow. grójecki, gm, Konie, par. Lutkówka. W 1827 r. było tu 14 dm., 80 mk. *Br. Ch.*

Chudlowo, węg. *Horlyo*, wś w hr. użhorodzkiem (Węgry), kościół paraf. gr. katol., młyny wodne, lasy, winnice, 1299 mk. *H. M.*

Chudoba, 1.) wś, pow. sieradzki, gm. i par. Gruszczyce. 2.) **Ch**., wś, pow. kaliski, gm. Ostrów kaliski, par. Wojków. *Br. Ch.*

Chudoba, 1.) od Niemców mylnie przezwana *Kudową* (Cudowa), dawna kolonia czeska, dziś kol., zaliczana niedawno jeszcze do wsi Deutsch-Tscherbeney w pow. kładzkim, o 25 minut od stacyi Nachód dr. żel. wrocławsko-praskiej, w skalistych i leśnych górach 2,800 st. wysokości, ma st. poczt. i tel. Zdrojowisko posiadające wyborne szczawy żelaziste, alka-

liczno - ziemne, znane od roku 1622. Ludność kolonii po za zdroiskiem, ku zachodowi rozpostartej, złożona z blizko 400 głów, są to potomkowie czeskich Hussytów. Wody chudobskie wydobywają się z trzech źródeł, zwanych źródłami pitnem, górnem i gazowem. Źródła te należą do najobfitszych, jakie tylko znamy. Ich temperatura nie wznosi się nad + 9° R. czyli + 11,25° C. W składzie chemicznym bardzo są podobne do siebie. Mianowicie opływają wszystkie w kwas węglany. Do najważniejszych zaś części stałych. znajdujących się w tych szczawach, należy: dwuwęglan sody, siarczan sody, węglan wapna, węglan magnezyi i węglan żelaza. 2.) **Ch.**, niem. *Eichborn*, folw., pow. kluczborski, należy do dóbr Dobiercice (? Knie), ma 710 m. rozl., w tem 630 m. roli ornej. 3.) **Ch.**, wś, pow. olesiński, par. Wędrynia, o pół mili od Szumiradu, ma 975 m. rozl. i od lat 140 szkołę katolicką. 4.) **Ch. Stara**, niem. *Alt-Ch.*, dobra, pow. olesiński, o ćwierć mili od Szumiradu, należały do klucza szumiradzkiego, mają 903 m. rozl. 5.) **Ch.**, *Chudobie*, ob. *Urbanowice* *F. S.*

Chudolejówka, wś pow. czehryńskiego, b. st. poczt. między Czerkasami (29 w.) a Czehryniem (28 w.).

Chudomin, folw. należący do Goszyna w pow. gdańskim, par. Ś-go Wojciecha; odległość od Gdańska 1 i pół mili. Wioska ta istniała już osobno za książąt pomorskich, rządziła się długo prawem polskiem czyli pomorskiem; dopiero w r. 1339 Teodoryk Altenburg, mistrz w. krzyżacki, zamienił je na prawo chełmińskie; podówczas Ch. posiadał 16 włók roli. Za polskich czasów w r. 1770 posiadał Ch. Michał Owidzki, łowczy bracławski. *Kś. F.*

Chudopsice, niem. *Dürnhund*, 1.) wś, pow. bukowski; 9 dm., 110 mk.; 35 ew., 75 kat.; 49 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. bukowski, 2,546 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1) Ch. domin.; 2) folw. Rudno; 11 dm., 262 mk., 90 ew., 172 kat., 114 analf. Stac. poczt. w Pniewach o 5 kil.; stac. kol. żel. Nowy Tomyśl o 17 kil. *M. St.*

Chudów, wś i dobra, pow. bytomski, par. Gierałtowice, o 2 i pół mili od Bytomia, niedaleko rz. Kłodnicy i szosy gliwicko-mikołowskiej. Dobra Ch. były niegdyś własnością książąt polskich, którzy tu mieli zamek myśliwski; dziś należą do hr. Schaffgotsch. Są tu ruiny zamku, który ma się łączyć podziemnem przejściem z Orzeszem. Dobra mają 3,174 m. rozl., w tem 1777 m. roli or., 505 m. łąk bardzo wodnistych nad Kłodnicą, 700 m. lasu. Folwarki: Ballhof, Neuhof, Wallhof, Machów. Wś. ma 449 m. roli ornej, 50 m. łąk, 5 m. ogr. Szkoła do 1828 r. w Bujakowie, od 1828 w miejscu. Domów 70, rodzin 94. *F. S.*

Chudowola, ob. *Chudawola.*

Chudra, osada wiejska w pow. ihumeńskim, o kilka wiorst za mkiem Puchowiczami w stronie północnej, w gm. puchowickiej, w 3 okręgu sądowym, w 2 stanie policyjnym (śmiłowickim). Miejscowość poleska, śród błot. *Al. Jel.*

Chudyjowce, wś, pow. zaleszczycki, nad potokiem Niczławą, dopływem poblizkiego Dniestru, oddaloną jest od Zaleszczyk o 4 mile na wschód, od Krzywcza o pół mili na zachód, od Korolówki o 1 milę na południe. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 551, łąk i ogr. 38, past. 87, lasu 219; posiadłość mn. roli or. 400, łąk i ogr. 38, past. 10 morg. austr. Okolica bardzo urodzajna, tytuń i kukurydza a nawet kawony w polu się udają. Ludność rzym. kat. 32, gr. kat. 580, izrael. 39: razem 651. Należy do rzym. kat. par. w Krzywczu; grecko-kat paraf. ma w miejscu, która obejmuje także filią Szyszkowce z 410 duszami gr. kat. obrządku i należy do dekanatu kudrynieckiego. *B. R.*

Chudykowce, wieś, pow. borszczowski, w okręgu celno-granicznym, nad Dniestrem, o 25 kil. na zachód od Mielnicy, a o 4 kil. na zachód od Ujścia biskupiego, o 3 mile na południe od Borszczowa. Przestrzeń pos. więk. roli or. 427, łąk i ogr. 232, past. 29, lasu 79; pos. mn. roli or. 713, łąk i ogr. 123, past. 25 morg. austr. Ludność: rzym. kat. 17, gr. kat. 815, izrael. 64: razem 896; należy do obudwu parafij w Mielnicy. *B. R.*

Chudzewo, wś, folw. i rumunek, nad jeziorem t. n., pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Makowo. Liczy 8 dm. i 108 mk. Fol. Ch. z wsią tejże nazwy od Płocka w. 28, od Lipna w. 21, od Dobrzynia w. 5, od Włocławka w. 21, od rzeki Wisły w. 5 położone. Nabyte w r. 1868 za rs. 18,000; ogólna rozległość wynosi m. 384, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 314, łąk m. 20, wody 30, nieużytki i place m. 20, płodozmian 13-polowy; budowli murowanych 6, z drzewa 7; pokłady torfu i jezioro z rybołóstwem; wś Chudzewo osad 16, gruntu m. 68. *Br. Ch.*, *A. Pal.*

Chudzewo, jezioro, pow. lipnowski, gm. Chalin. Brzegi bezleśne, wzniesione, 180 morg rozległości i 10 st. głębokości. Wody jego mają odpływ do Wisły. L. Wolski mylnie (Kalend. Astronom. z 1861 r. str. 111) podaje je drugi raz jako osobne jezioro w przyległych dobrach Chalin, mające mieć tę samą rozległość i głębokość. *Br. Ch.*

Chudzice, 1.) wś, pow. średzki; 6 dm., 40 mk.; wszyscy kat., 23 analf. 2.) **Ch.**, gm. domin., pow. średzki, 1139 morg, rozl., 3 miejsc.: 1) Ch. dom; 2) karczma Gaj: 3) Pierzchno dom.; 19 dm., 230 mk., wszyscy kat., 18 analf. Stac. poczt. i kol. żel. w Środzie o 6 kil. *M. St.*

Chudzisko, ob. *Mokre.*

Chudzynek, *Chudzynko*, wś i fol., pow. płocki, gm. Majki, par. Łęg. W 1827 r. było tu

8 dm. i 81 mk., obecnie liczy 10 dm., 65 mk. Folw. Ch należy do dóbr Brzechowo, oddalony od Płocka w. 24, od Bielska w. 8. od Kutna w. 66. Nabyte w r. 1867 za rs. 15,000. Rozległość wynosi m. 443, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 302, łąk m. 130, nieużytki i place m. 11; budowli drewnianych 10. Wś Chudzynko osad 12, gruntu m. 20 *A. Pal.*

Chudzyno, folwark prywatny, kol. i wieś włośc. w pow. płockim, gm. Kleniewo, par. Zagroba, liczą 225 mk., 22 dm. mieszk.; r. 1827 miały 13 dm., 98 mk. Fol. Ch. z wsią tejże nazwy i wsią Sendek, od Płocka w. 19, od Bielska w. 7, od Kutna w. 61. Nabyte w r. 1873 za sr. 28,787; rozległość wynosi m. 448, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 327, łąk m. 64, lasu m. 41, nieużytki i place m. 16. Płodozmian 10-polowy, budowli murowanych 2, z drzewa 8; pokłady marglu i torfu; wś Ch. osad 20, gruntu m. 22; wś Sendek osad 5, gruntu m. 5. *A. Pal., B. Chu.*

Chujny, ob. *Chojny*.

Chulsk, wś, pow. nowogradwołyński, nad rz. Słuczą. Ma zarząd gminny; włościan dusz 336, ziemi włośc 1,817 dzies. Ch. z wioskami: Słobódką, Czernicą, Talkami, Nemytną. Dermanką i osadą Dziekanką, dawniej stanowił własność Lubomirskich-Zwiahelskich, potem Czaplicöw, od tych w posagu dostał się Teresie Jabłonowskiej, żonie ks. Marcelego, której syn ks. Władysław ożeniony z Tyszkiewiczówną, przelał te dobra na żonę, a że był bezdzietny, Ch. z przyległościami dzis'aj przechodzi do hr. Tyszkiewiczów. W majątku chulskim liczą ziemi dworskiej 15,000 dzies. *L. R.*

Chumeńko, jezioro w dobrach Lejno, pow. włodawski, leży w zlewie Wieprza, śród trzęsawisk, ma 14 morg. rozległości, łączy się z poblizkiemi jeziorami: Wielkie, Głębokie i Blizny.

Chumiętek, niem. *Marienheim*, domin. gm., pow. krobski; 1,085 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1) Ch. wieś szlach.; 2) folwark Wymysłowo; 10 dm., 139 mk.; 28 ew., 111 kat.; 6 analf. Stac. poczt. Krobia o 4 kil.; stac. kol. żel. Bojanowo o 15 kil. *M. St.*

Chupków (mylnie), ob. *Hubków*.

Chursangwitz (niem.), ob. *Kurząłków*.

Chuśnik, potok, wytryska na wschodnim krańcu lasu Mokrej Sechły, na gr. Chmielówki i Rosólnej w pow. bohorodczańskim, z dwóch źródłowisk; płynie z razu granicą tych wsi, wązką dolinką na wschód, krętem łożyskiem, zwartem wzgórzami od płn. Chuśnikiem (402 m.). Wpada z lewego brzegu do Sadzawki, dopływu Bystrzycy sołotwińskiej; długość biegu 8 i pół kil. *Br. G.*

Chustki, wś i folw., pow. konecki, gm. Szydłowiec, par. Wysoka. R. 1827 r. było tu 7 dm. i 37 mk., obecnie jest 12 dm., 123 mk., ziemi dwor. 406 morg., włoś. 72 morg. Nabyte r. 1855 za 5550 rs. *K. S. F.*

Chutar, ob. *Hutar*.

Chutcze, majorat, pow. chełmski, gm. Buków, par. Sawin. Cerkiew dla ludności rusińskiej. Istnieje tu huta szklana, wyrabiająca szkła na 4826 rs. rocznie. W 1827 r. było tu 41 dm., 304 mk.; teraz jest ziemi włościańskiej 1147 morg., dworskiej 1544 morg. Dobra rządowe Ch. składały się z wsi i folwarku Ch., młyna Krupydra, wsi Petryłowa, wsi Woli Petryłowskiej, Sierniawy, Majdanu we wsi Sierniawy. młyna Sierniawa, nomenklatury Bachus. Rozległość była wykazana m. 7827, w tem lasu m. 2433. *N. Krz.* i *A. Pal.*

Chutin, ob. *Chocim*.

Chutki (dawniej), obecnie *Grab*, dobra, pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, składające się z fol. Grab z przyległościami Chutki, Krowica Pusta i Modła, od Kalisza w. 16, od Błaszek w. 14, od Łodzi w. 84, od rz. Warty w. 21. Nabyte w r. 1846 za rs. 18,000. Rozległość wynosi m. 472 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 425, łąk m. 26, pastwiska m. 3, nieużytki i place m. 17. Płodozmian 10-polowy. Budowli murowanych 3, z drzewa 4; bogate pokłady torfu; wś Krowica Pusta osad 19, gruntu m. 194. *A. Pal.*

Chutków, wś, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród. R. 1827 r. było tu 62 dm., 338 mk. *Br. Ch.*

Chwalborskie holendry, wś, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Chwalborzyce. R. 1827 r. było tu 14 dm., 163 mk.

Chwalborzyce, wś, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Chwalborzyce; kilka małych folwarczków po parę włók przestrzeni; wiejskich osad 4, gruntu m. 23. Gleba bardzo dobra. Kościół parafialny drewniany 1766 r. Dopiero od r. 1862 par. tutejsza ma oddzielnego proboszcza; przedtem zarządzał nią proboszcz par. Świniec. Na gruntach Ch. do niedawna jeszcze znajdował się ogromny kopiec graniczny między województwami: sieradzkiem i łęczyckiem. W 1827 r. było tu 21 dm., 170 mk. Par. Ch. dek. tureckiego 612 dusz liczy.

Chwalborzyczki, wś, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Chwalborzyce, wioska pod Chwalborzycami, przy drodze ku Dąbiowi, z 8 osad złożona; gospodarstwa małe, gleba średnia, w części piaszczysta. *W. S.*

Chwalbogowo, ob. *Chwaliboqowo*.

Chwalczyce, niem. *Lobenau*, folw., pow. średzki, ob. *Podstolice*.

Chwalęcice, wś i folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo. W 1827 r. było tu 14 dm., 147 mk. Folw. Ch. z wsią t. n., od Kalisza w. 24, od Błaszek w. 7, od Łodzi w. 70, od rz. Warty w. 9. Nabyte w 1855 r. za rs. 6100. Rozległość wynosi m. 385 a mianowicie: grun-

ta orne i ogrody m. 279, łąk m. 11, pastwiska m. 26, lasu m. 52, nieużytki i place m. 17. Płodozmian 9-polowy, budowli murowanych 4, z drzewa 5; pokłady marglu. Wś Chwałęcice osad 22, gruntu m. 122. *A. Pal.*

Chwałęcin, ob. *Chwałęcin*.

Chwałęcinek, 1.) wieś, pow. pleszewski, 4 dm., 45 mk., wszyscy kat., 17 analf. 2.) **Ch.**, gm. domin., pow. pleszewski, 1014 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) Ch. wieś szlach., 2) folwark Helenapol; 10 dm., 128 mk., 21 ew., 107 kat., 48 analf. Stac. poczt. Mieszków o 1 kil.; st. kol. żel. Chocicza o 5 kil. Niegdyś własność Zabłockich. *M. St.*

Chwałęczyce, niem. *Chwallenczuetz*, wieś, pow. rybnicki, par. Rybnik, przy drodze z Rybnika do Rudy, na lewym brzegu rz. Rudy, o 1 m. od Rybnika, 1421 m. rozl., 91 dm., należy do dóbr Ruda. *F. S.*

Chwaliboga, wieś, pow. kołomyjski, nad potokiem Kadłub, dopływem potoku Czerniawa, dopływu Prutu, o 3 mile na północny wschód od Kołomyi a o 5.7 kil. na północ od Gwoźdźca, o $^1/_4$ mili na wschód od Winogrodu. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 243, łąk i ogr. 72, past. 12; pos. mniej. roli orn. 117, łąk i ogr. 60, past. 1 morg. Ludność rzym. kat. 53, gr. kat. 191, izrael. 41: razem 285. Należy do rzym. kat. parafii w Gwoźdźcu, gr. kat. parafii w Winogrodzie. Ma kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 200 złr.

Chwaliboga, *Chwalibóg*, ob. *Chwałaboga*.

Chwalibogowice, wś rząd., pow. pińczowski, gm. Winiary Wiślickie, par. Opatowiec. Posiada 2 młyny wodne, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 33 dm., 223 mk. Ch. należały niegdyś do starostwa wiślickiego.

Chwalibogówko, folwark, pow. wrzesiński, ob. *Chwalibogowo* pod Wrześnią.

Chwalibogowo, 1.) Ch. pod Wrześnią, gm. domin., pow. wrzesiński, 2,596 morg. rozl.; 3 miejsc.: 1) Ch. wieś szlach.; 2) pustkowie Korzkwy; 3) folwark Chwalibogówko; 19 dm.; 244 mk.; 19 ew., 206 kat., 19 żydów; 160 wątpliwych co do szkólnego wykształcenia. Stac. poczt. i kol. żel. Września o 6 kil.; własność Kęszyckiego. 2.) **Ch.** pod Strzałkowem, wś, pow. wrzesiński; 5 dm.; 51 mk., wszyscy kat.; 19 analf. 3.) **Ch.** pod Strzałkowem, domin., pow. wrzesiński, 1,094 morg., 5 dm., 140 mk., 1 ew., 139 kat.; 49 analf. Stac. poczt. Strzałkowo o 6 kil.; st. kol. żel. Września o 18 kil.

Chwalicz, młyn wodny do wsi Komorna na górnym Śląsku należący.

Chwalim, wś nad Obrzycą, pow. babimoski; 138 dm., 816 mk; 802 ew., 14 kat., 104 analf. Stac. pocz. Kargowa (Unruhstadt) o 4 kil., stac. kol. żel. Zbąszyń o 20 kil. Jest tu ludność pochodzenia łużyckiego z czasów wojny 30-letniej. R. 1853 było ich 860. Są to protestanci, należą do parafii Kargowej, gdzie w r. 1853 co drugą niedzielę odbywało się dla nich nabożeństwo polskie. Czyt. Łużican z r. 1862 str. 11 i W. Bogusławski: „Rys dziejów serbołużyckich,“ str. 225. *M. St.*

Chwaliszew, 1.) **Ch.** I, gm., pow. odolanowski; 3 miejsc.: 1) Ch. wś; 2) Piaski kolon.; 3) Zobki (Sobken) pustkowie; 42 dm.; 292 mk.; 9 ew., 283 kat., 124 analf. Kościół filialny należy do paraf. w Sulmierzycach. 2.) **Ch.** I, domin., pow. odolanowski, należy do dóbr krotoszyńskich; 5 dm.; 54 mk. Stac. poczt. w Sulmierzycach o 4 kil.; stac. kol. żel. Krotoszyn o 8 kil. 3.) **Ch.** II, gm., pow. odolanowski, 3 miejsc.: 1) Ch. wś; 2) Piaski kolon.; 3) Lisy pustkowie; 52 dm.; 409 mk; 17 ew., 385 kat., 7 żydów; 88 analf. 4.) **Ch.** II, gm. domin., pow. odolanowski, należy do dóbr krotoszyńskich; 3 miejsc.: 1) Ch. wś szlach.; 2) Lisy folwark; 3) Sophienau leśnictwo; 6 dm.; 94 mk.; 31 ew., 63 kat.; 28 analf. *M. St.*

Chwaliszewo, 1.) młyn, pow. szubiński, ob. *Smogulecka wieś* (Smogulsdorf). 2.) **Ch.**, domin., pow. szubiński, 2,074 morg. rozl.; 9 dm.; 91 mk., 22 ew., 69 kat.; 48 analf. Stac. poczt. Gromadno o 4 kil., stac. kol. żel. Nakło o 21 kil. Własność Pawła Szulczewskiego. 3) **Ch.**, ob. *Waliszewo* i *Poznań*. *M. St.*

Chwallowitz, ob. *Chwałowice*.

Chwalmirowice, ob. *Falmirowice*.

Chwalniów, ob. *Falniów*.

Chwalowa, węg. *Felsö-Falu*, wś w hr. gömörskiém (Węg.), gleba nieurodzajna, lasy, mieszkańcy trudnią się przeważnie suszeniem śliwek i pędzeniem z nich wódki; 249 mk. *H. M.*

Chwałaboga, niem. *Loebau*, gm., pow. bydgoski; 3 miejsc.: 1) Ch. osada; 2) Karólewo; 3) Gronów (Grünau); 6 dm.; 68 mk.; 48 ew., 20 kat., 19 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Bydgoszcz o 10 kil.; Ch. zowią też Chwalibóg i Chwaliboga. *M. St.*

Chwałęcin, 1.) wś, pow. pleszewski, 1 dm., 9 mk., wszyscy kat.; 8 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. pleszewski; 1,239 morg. rozl.; 13 dm.; 145 mk., wszyscy kat.; 88 analf. Stac. poczt. w Mieszkowie o 7 kil.; stac. kol. żel. Chocicza o 5 kil. *M. St.*

Chwałęcinek, ob. *Chwalęcinek*.

Chwałki, trzy folw., pow. sandomierski, gm. i par. Sandomierz. Folw. Ch. lit. A. nabyty w r. 1854 za rs. 4,500, ogólna rozległość wynosi m. 119, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 117, nieużytki i place m. 2; płodozmian 13-polowy, budowli drewnianych 5. Folw. Ch. lit. B. nabyty w r. 1868 za rs. 4251; ogólna rozległość wynosi m. 125, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 122, nieużytki i place m. 3; płodozmian 4-polowy, budowli drewnianych 9. Fol. Ch. lit. C. nabyty w r. 1844 za rs. 3,450, ogólna rozległość wynosi m. 148,

a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 139, łąk m. 4, nieużytki i place m. 5, budowli drewnianych 17. *A. Pal.*

Chwałkowice, 1.) wś, pow. wrzesiński, 5 dm., 52 mk.; wszyscy kat.; 19 analf. 2.) **Ch.**, domin., pow. wrzesiński, 1,027 morg. rozl., 5 dm., 110 mk.; wszyscy kat, 48 analf. Stac. poczt. Strzałkowo o 7 kil.; stac. kol. żel. Września o 12 kil. *M. St.*

Chwałkowice, ob. *Falkowice*.

Chwałkówko, niem. *Wörth*, folwark, powiat gnieźnieński, ob. *Chwałkowo* (Weissenburg). *M. St.*

Chwałkowo, 1.) gm. domin., pow. średzki; 2,243 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1) Ch, wś. szlach.; 2) Czartki, folw.; 20 dm.; 252 mk.; 39 ew., 213 kat., 99 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Sroda o 4 kil. 2.) **Ch.**, wś, pow. śremski, 50 dm., 513 mk.; 3 ew., 510 kat.; 176 analf. 3.) **Ch.**, gm. domin., pow. śremski; 3,399 morgów rozl.; 3 miejsc.: 1) Ch. wś szlachecka; 2) Halin folw.; 3) Zabawa leśnictwo; 17 dm. 244 mk.; 10 ew., 234 kat.; 120 analf. Stac. poczt. w Książu o 7 kil.; stac. kol. żel. Chocicza o 7 kil. Pod wsią wykopano urny i siekierkę kamienną. 4.) **Ch.**, pow. krobski; 19 dm., 141 mk.; wszyscy kat.; 30 analf. 5.) **Ch.**, gm. domin., pow. krobski; 2,006 morg. rozl.; 2 miejscowości: 1) Ch. wś szlach.; 2) Włostowo wiel kie folw.; 9 dm., 218 mk.; 20 ew., 198 kat., 47 analf. Kościół parafialny należy do dekanatu boreckiego. Stac. poczt. Krobia o 6 kil.; gość. o 4 kil.; stac. kol. żel. Rawicz o 19 kil., Bojanowo o 17 kil. Ch. było w dawniejszych wiekach posiadłością Chwałkowskich, herbu Odrowąż, z których pochodził znany autor prawa polskiego. 6.) **Ch.**, niem. *Weissenburg*, wś, pow. gnieźnieński: 26 dm., 255 mk., 70 ew., 185 kat.; 99 analf. 7.) **Ch.**, niem. *Weissenburg*, gm. domin., pow. gnieźnieński; 3,616 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) Ch. wś ryc.; 2) Chwałkówko (Wörth) folwark; 16 dm., 250 mk.; 123 ew., 127 kat.; 89 analf. Stac. poczt. i kol. żel. na miejscu. Niegdyś własność Mrozińskich.

Chwałojnie, miasteczko pryw. w pow. szawelskim, o 50 w. od Szawel, należy do par. Użwenty i Powonden a do 1864 miało kościół par. Zwiast. N. M. P. Miasteczko Ch. ma 346 mk., zarząd gminy liczącej dusz 1791 i cerkiew prawosławną założoną w 1864 roku. Położone na drodze z Użwent do Worń. Miejscowość piękna, na wysokiej górze, u stóp której płynie rzeka Wenta, biorąca w pobliżu początek i dwa jeziora: od zachodu Tykla, a od wschodo-południa Wieżeżeris, dosłownie tłumacząc: jezioro raków. Miasteczko to ma swoją historyą. Pierwotnie był tu folwark należący do rodziny Adamkowiczów. Taryfa księstwa żmudzkiego z 1717 roku wykazuje Ch. jako własność Hieronima Adamkowicza stolnika lwowskiego. Syn Hieronima Jan pułkownik JKr. Mości, starosta lingiewski, giejdziowski, zwirżdziowski, michniewski i płoński, ciwun gondyński, pisarz księstwa żmudzkiego, odziedziczywszy po ojcu znaczne dobra, fundował w Ch. kaplicę, przy której utrzymywał jednego księdza z zakonu oo. karmelitów. Upodobawszy ten zakon, a będąc bezdzietnym, postanowił cały swój majątek zapisać na zakon karmelitów, co wykonał 15 sierpnia 1750 roku, z warunkiem, że jeśliby z jakichbądź powodów klasztor przez niego fundowany skasowano, dobra zapisane klasztorowi powinny wrócić do jego rodziny. Po śmierci Adamkowicza, która nastąpiła w 1763 roku, prowincyał karmelitów ksiądz Jan Mackiewicz naznaczył do Ch. księdza Benedykta Pawłowicza, który, jako przełożony klasztoru nowozakładającego się, przyjął w posiadanie dwór ze wsiami: Kierbedźławki, Załoki, Kuszłejkiszki, Kunegiszki, Brauzgie, Sorokiszki, Pobudkalnie, Monkiszki, Wróblewszczyzna, Meszkucie, Sanszuny, Węckiszki, Kujsie, Żyłoki i Baudyszki. Ziemi na ogół włók trzysta. Po ks. Pawłowiczu na przeorstwo wstąpił ks. Bonawentura Downarowicz, a po tym ks. Dyonizy Ściepura. Za rządów dwóch ostatnich przeorów, oddanych wyłącznie modłom, sąsiedzi zaczęli robić zabory ziemi należącej do klasztoru. Zwierzchność prowincyonalna, spostrzegłszy to, wyniosła na przeorstwo ks. Berneta Chlewińskiego, człowieka z nauką wyższą i znającego prawo krajowe, który po niejakimś czasie, strawionym na procesach, odzyskał zabraną ziemię. Po Chlewińskim był przeorem ks. Wierzbicki w 1773, a po upływie trzech lat, wrócił znowu Chlewiński. Dalej byli przeorami ks. Andrzej Kodziewicz, Dominik Łapiński, Rajmund Radkowski, Dyonizy Walewicz, Stanisław Bohdanowicz, Symon Rodowicz i Andrzej Miszkiewicz. Po tych wybrany był na przeora ks. Baltazar Bucewicz, który począł przysposabiać materyał na kościół murowany. Następca ostatniego Szczęsny Pakułowicz kontynuował przysposabianie materyału, założył fundamenta, ale czy to miały być rzeczywiście fundamenta do projektowanego kościoła?—niewiadomo; byłby to bowiem gmach bardzo wielki. Późniejszy kościół, mały, stał śród tych fundamentów, a one były opłotem cmentarza. Budował ten kościół przeor ks. Poroczko, człowiek światły i bardzo staranny. On to osadził własną ręką połowę niższą cmentarza brzozami we dwa rzędy. Po ks. Poroczce naznaczony był przeorem ksiądz Bucewicz, który w roku 1831 zaprowadził spory zakonnikami. W 1832 roku, spostrzegłszy że te spory nie doprowadziły do pożądanego celu, odebrał sobie życie, rzucając się z okna frontowego kościelnego na kamieniami brukowany ganek.

Klasztor zamknięto i skasowano w 1863 r. w grudniu. Po skasowaniu zakonu jezuitów, komisya edukacyjna utrzymywała tu szkołę z dochodów jakie dobra po-jezuickie dawały (ob. *Kroże*), ale już w r. 1791 zakon karmelitów, posiadając pomiędzy zakonnikami ludzi uczonych, złożył do sejmu nieustającego podanie z oświadczeniem, że się zajmą uczeniem młodzieży bez żadnego wynagrodzenia, byleby im została oddana szkoła w Krożach. W roku 1797 roku generał gubernator litewski Repnin zaproponował komissyi edukacyjnej, aby niektóre szkoły oddała zakonom i poleciła im zająć się nauczaniem młodzieży, byleby one od rządu nie wymagały za to wynagrodzenia. Wówczas to karmelici chwałojńscy prosili o oddanie im szkoły kroskiej. W skutek tego kanonik Januszkiewicz, wespół zasesorem Tołłokiewiczem zjechawszy do Kroż, oddali karmelitom nietylko klasztor, kościół i dalsze budynki, ale i ziemię osiedloną. Co za osady były wówczas oddane karmelitom nie wiadomo. I tak wysłano z Chwałojń przełożonego, kaznodzieję i sześciu nauczycieli, którzy dnia 6 października 1797 roku otworzyli szkołę, do której zaraz zapisało się 287 uczniów; a w roku następnym było 400. Wykład nauk był bardzo staranny i pilny. W końcu budowle kroskie szkolne zaczęły upadać. Karmelici, utrzymując z dochodu klasztoru chwałojńskiego nauczycieli w Krożach, nie mieli środków, aby takie wielkie gmachy opuszczone przez przeszło dwadzieścia lat odrestaurować. Uniwersytet nie dawał znowu nic, bo obowiązali się nie potrzebować żadnych subsydyów. I tak w 1814 roku karmelici prosili już rektora Lobenwejna, aby pozwolił szkołę z Kroż do Chwałojń przenieść. Rektor odpowiedział, aby jeszcze rok na miejscu uczyli. Ale przeciągnęło się to aż do roku 1817, w którym zesłano Ignacego Dowjatta, magistra filozofii, z zaleceniem ministrra oświecenia księcia Golicyna aby karmelici zdali wszystkie budowle Dowjatowi. Karmelici wtedy odjechali do Chwałojń, wybudowali na dziedzińcu klasztornym klasy, i 29 sierpnia 1817 roku za dozwoleniem ministra oświecenia otworzyli gimnazyum o 6 klasach, a niekiedy i siódmą klasę urządzali. Pierwszym prefektem szkoły był ks. Poroczko. Stu uczniów przybyło razem z karmelitami z Kroż. Założono bibliotekę, sporządzono narzędzia fizyczne i małe laboratoryum chemiczne. W 1818 r., za staranie i pilność okazywaną przez karmelitów w nauczaniu młodzieży zwierzchność oświecenia udzieliła temu zakonowi pochwały później niejednokrotne, i stawiała za przykład innym zakonom. W 1831 r. szkołę zamknięto wcześnie na wiosnę, ale po minięciu zamieszek znowu szkołę otworzono. W 1835 roku w miesiącu czerwcu zjechał do Chwałojń towarzysz ministra oświecenia hr. Protasow, poczem kazano wprowadzić język rosyjski jako wykładowy, co od wakacyi 1835 r. i wprowadzono w czyn, ale w grudniu 1835 roku zjechał dozorca szkoły kiejdańskiej Jurkowski i z polecenia rządu szkołę zamknął. Ch. są o 48 łokci wzniesione nad poziom wody rzeki Wenty. Ks. biskup Wołonczewski w historyi biskupstwa żmudzkiego, wydanej w języku żmudzkim, powiada, że był tu kościół kalwiński. Gdzie i kiedy znikł? Niewiadomo. I tradycyi między ludem nie ma. Przypuszcza, że za Adamkowiczów. Wątpić jednak trzeba, bo Adamkowiczowie nabyli tę majętność od Syrewiczów w 1512 roku. Miasteczko sformowało się po osiedleniu oo. karmelitów. Składało się ono z 23 domów chrześciańskich, karczmy jednej i dwóch domków żydowskich. Prócz tego na końcu miasteczka folwark klasztorny. Domy zabudowane były przy ulicach mających szerokości sążni sześć do dziesięciu. Ch. dawniej należały do pow. potumszewskiego. Dziś tworzą też mniejsze posiadłości, uformowane z okolicy niegdyś, na której w 1717 r. byli właścicielami Jan Kierbedź, Stan. Bichniewicz, Stefan Janowicz, Jan Sudimt, Jerzy Michał Jakowicz, Jan Narkiewicz, Piotr Dowgiałło i Stefan Kaz. Soroka. Z czasem uformowały się folwarki większe. Obecnie 1 należy do Francuzewiczów, 2 był niedawno jeszcze Francuzewicza, po 1863 został sprzedany jen. Rytterowi; 3 jest własnością Bichniewicza. Wszystkie te trzy folw. leżą przy drodze prowadzącej z Użwent przez mko Chwałojnie do Worń, o pół mili od Chwałojń a o 1 i pół m. od Worń. Najbliższa poczta Wornie. *F. R.*

Chwałów, wś, pow. złoczowski, leży nad bagnami, które się ciągną od Zahorzec na zachód pod Chwałów, Olesko i zowią się od potoku, któren środkiem nich płynie: Pokrowa; od Złoczowa oddalona na północ o 2 i pół mili, od Oleska na wschód o pół mili, od Podhorzec na północny zachód o pół mili. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 8, pastw. 19, lasu 142; pos. mniej.: roli ornej 291, łąk i ogr. 521, pastw. 19 m. Ludności rzym. kat. 20, gr. kat. 271, izraelitów 6: razem 297. Należy do rz. kat. par. w Olesku, gr. kat. par. w Podhorcach. Właściciel posiadłości większej Eustachy książę Sanguszko.

Chwałowice, 1.) wieś i folw., majorat, pow. iłżecki, gm. Krzyżanowice, par. Iłża. W 1827 r. było tu 39 dm., 209 mk., obecnie jest 47 dm., 408 mk., ziemi dworskiej 350 m., włośc. 1195 m. 2.) **Ch.**, wieś, pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije. Leży na lewo od drogi z Pińczowa do Chmielnika. W 1827 r. było tu 14 dm. i 77 mk. Piękny ogród warzywny i owocowy. Gospodarstwo wzorowe.

Dobywanie gipsu. Ch. są własnością Skwarca. Starożytny tutejszy śpichrz stanowił w XVI wieku zbór aryański, o czem świadczy istniejący dotąd napis łaciński. Dobra Ch. składają się z folwarku Ch., z attynencyi Borków i Sadowie, z wsi Ch. i Borków. Nabyte w roku 1863 za rs. 29,250. Ogólna rozległość wynosi m. 501 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 336, łąk m. 64, pastwisk m. 87, wody m. 3 nieużytki i place m. 11. Płodozmian 10-polowy, budowli murowanych 8, drewnianych 9, stawy z wód źródlanych, młyn wodny i gipsiarnia, pokłady kamienia wapiennego i gipsu; wś Ch. osad 21, gruntu m. 82; wieś Borków osad 18, gruntu m. 105. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Chwałowice (z Grudzą, Łążkiem, Ochodzą i Popowicami), wieś, pow. tarnobrzeski, o 15 kil. od Radomyśla, ma 3796 m. rozl., w tem 1780 m. roli ornej a 1621 m. lasu, 164 domów, 860 mk., parafia w Pniowie, gorzelnia, cegielnia, położenie równe, gleba piaszczysta. Ch. leżą nad Wisłą, blisko granicy Królestwa Polskiego, i w tej gminie znajduje się też c. k. urząd graniczny celny.

Chwałowice, 1.) niem. *Qualwitz*, wś, pow. wołowski, parafia Winczek. 2.) **Ch.**, niem. *Chwallowitz*, wś, pow. rybnicki, o pół mili od Rybnika, w miejscowości wzgórzystej, par. Rybnik, ma tylko 543 m. roli ornej a 1416 m. lasu rządowego. *F. S.*

Chwałowo, 1.) wieś, pow. wrzesiński, 18 dm., 163 mk., wszyscy kat., 70 analf. Stacya pocztowa najbliższa Żerków, st. kol. żel. Jarocin. 2.) **Ch.**, folwark, pow. mogilnicki, ob. *Wieniec.* *M. St.*

Chwałyńsk, miasto powiatowe gubernii saratowskiej, 15,628 mk., 1582,25 wiorst od Petersburga a 217 od miasta gubernialnego odległe. Bank, stacya pocztowa i przystań statków parowych.

Chwarzcienko, *Chwarzenko*, niem. *Elsenthal*, wieś ryc. w pow. kartuskim, po lewej stronie Wierzycy (Ferse), właściciel ma prawo zasiadać na sejmie powiatowym; w dwóch podzielonych dobrach zawiera obszaru 1986 m., mieszkańców katol. 60, ewang. 110, domów mieszkalnych 12, własny zarząd policyjny, szkoła ewang., par. Stara Kiszewa, odległość od Kościerzyny 2 i pół mili. R. 1766 Ch. posiadał Michał Skórzewski, star. kiszewski, żonę miał z Czapskich; teraźniejszy właściciel Niemiec.

Chwarzczew, wieś, pow. dzisieński, niegdyś własność Korsaków, dziś Podwińskiej.

Chwarzno, 1.) niem. *Braadorf*, wieś ryc. w pow. kościerskim, dziedzic ma prawo zasiadać na sejmie powiatowym; wraz z folwarkiem Nowa wieś obejmuje arealu 3162 m., mieszkańców kat. 157, ew. 25, mieszkań. 15; zarząd policyjny w miejscu, par. Stara Kiszewa. Ch. leży po prawej stronie Wierzycy, nad strugą bezimienną, która tu pędzi młyn i piłę i wpada do Wierzycy. R. 1789 posiadał tę wieś Ignacy Przebendowski, wojew. pomorski, generał pol., star. pucki; potem aż do ostatnich czasów Czarlińscy, teraz Niemiec. 2.) **Ch.**, niem. *Quarznau*, mała osada nad rzeczką Świliną (ob.), w pow. wejherowskim, należy do wsi Kolebki, nad Pucką zatoką. *Kś. F.*

Chwaścice, wieś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Mokrzko dolne. W 1827 r. było tu 68 dm., 500 mk. Folw. Ch. od Kielc w. 33, od Jędrzejowa w. 9, od Nidy w. 3, oddzielony w r. 1876 od dóbr Kotlice. Ogólna rozległość wynosi m. 582 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 187, łąk m. 28, pastwiska m. 48, lasu m. 300, wody m. 3, nieużytki i place m. 16. Budowli murowanych 1, drewnianych 4. Rzeka Nida dotyka terrytoryum.

Chwasowa, *Fasowa*, rzeka, wpada do rz. Zdwiża w pow. kijowskim.

Chwastów, *Fastów*, 1.) mko, pow. wasylkowski, o 37 w. od Wasylkowa, o 88 w. od Koziatyna, 113.60 saż. nad pow. Baltyku, poprzerzynane jarami: rozsiadło się na praw. brzegu rz. Unawy. Rzeczka ta stanowi tu granicę między szeroko rozwartą przestrzenią polną z jednej, a lesistemi obszarami z drugiej strony. Początek tego miejsca, według podań ludowych sięga w stare bardzo czasy. Nie zagubiła się jeszcze nić tradycyi, że kiedyś, w zamglonym prawie wieku, Ch. miał być znaczną osadą grecką. Tymczasem od tej doby, niemającej pewnej, określonej daty w historyi, upłynął znakomity przedział czasu, przeszły lata setne, zanim na posadzie owej pierwotnej jakoby osady greckiej, miał się już późniejszy osiedlić Chwastów. Jednakże Ch. z nazwą swą dzisiejszą dopiero wychyla się z mroku w 15 wieku, chociaż miejsce to mogło już istnieć i w 11 w., jeżeli tylko prawdziwym jest przywilej Włodzimierza Olgierdowicza, kniazia kijow. (1377—1395), który, zatwierdzając stare nadania pewnych ziem i osad na rz. Rosi, Rastawicy i Kamienicy dla niejakiego Jerzego Iwantycza ze Skwira Połowca, jako spuściznę jego, która z przed wieków miała jakoby przejść na niego, po przodku jego Tuhorkanie, hanie Połowców, znanym z dziejów Rusi wielkoksiążęcej (1098 r.), wymienia też pomiędzy innemi osadami i „Faszczowo“ (Chwaszczowo) (Op. pow. wasylk. str. 33). „Faszczowo“ zaś to, według późniejszych procesowych dokumentów, miało być późniejszym Chwastowem. Tymczasem czy damy wiarę temuż przywilejowi Włodzimierza Olgierdowicza lub nie, w każdym razie rzecz pewna zkądinąd, że całe to terrytoryum, w tymże wzmiankowane przywileju a położone pomiędzy rz. Rosią, Rastawicą i Kamienicą, z dodatkiem późniejszym „Hlebowa na Rpeni“ i „Hulanik na Stuhnie“, należa-

ło jeszcze w 15 wieku i w początkach 16 do rodziny Połowców Rożynowskich, następców właśnie owego Jerzego Iwantycza. Posiadłość ta wszakże, niszczona co chwila przez napady Tatarów, głównie za najazdu jeszcze Timur Kutłuka (w 1399 r.) i potem Mendligireja (1483), dzień za dniem ogałacana z ludności, w końcu w głuchą, tylko krwią przesiąkłą zamieniła się pustynię. To też dobra te, jako najzupełniej puste, wróciły znów do rozrządzenia wielkoksiążęcego. Ale Andrzej Makarewicz-Iwaszeńcewicz, posiadacz sąsiednich dóbr „Rutu“, w czasie tych właśnie pustek, przywłaszczywszy sobie uroczysko Chwastów, jakoby z dawien dawna leżące na spornym gruncie dwóch posiadłości: „Rutu“, do niego należącego, i „Hlebowa na Rpeni“, niegdyś Połowców, zastawił to „uroczysko“ około r. 1560 „w 15 szerokich rublach pod przepadem“ Mikołajowi Pacowi, bisk. kijow. Zastaw ten wszakże, następców już Paca na biskupstwie niemałym kłopotem zawikłanego procesu nabawił; gdyż niebawem, jak z jednej strony synowie już Andrzeja Makarowicza, Hrehory i Mikołaj, zaskarżyli ten przez ojca uczyniony zastaw „pod przepadem“, tak niemniej z drugiej strony wystąpił też z procesem Bohusz Hulkiewicz, któremu niedawno właśnie, bo w 1568 r., król Zygmunt August cały ten obszar dóbr pustkami stojących, znanych pod ogólną nazwą „Hlebowa na Rpeni“ (Irpieniu) nadał był wiecznem dziedzicznem prawem (kwerenda ksiąg w Kijowie będących w 1570 r.). Uroczysko zaś Chwastów było według tegoż nadania attynencyą tychże dóbr. Po różnych prawnych korowodach skończyło się atoli na tem, że Filon Hulkiewicz, syn już Bohusza, odstąpił Hlebów wraz z Chwastowem (nie mając kim ich zaludnić) biskupowi Jakóbowi Woronieckiemu, a Makarewicze wyrokami sądowemi od uroszczeń swoich na zawsze odsądzeni zostali. Jest jednak ślad w aktach sądowych, że ciż Makarewicze, po przegraniu sprawy, chwycili się byli kroków extralegalnych; jakoż zajechawszy Ch., trzymali go dość długo, tak, że następca biskupa Woronieckiego, ks. Józef Wereszczyński, musiał go na nowo „rekuperować“ (Arch. Charlęskich w Paszkówce). Ostatecznie więc osiedzieli się biskupi w tej bezludnej pustce. Biskup Wereszczyński, zaledwie słabe początki zaludnienia zastawszy tu, wezwał też roje ludności sielskiej, i rozdawszy jej grunta, dał zajęcie i byt sporym osadom. Okolica ta wszakże, w ciągłej dotąd żyjąc grozie napadów tatarskich, potrzebowała też stałej miejscowej obrony; jakoż biskup ten, upatrzywszy w Ch. miejsce do obrony zdatne, wzniósł tu zamek, wałami i przekopami umocniony. Z Chwastowa też, lichej wprzód wioski, uczynił on wielką osadę zbrojną. Jednem słowem w świeżej pustyni zaimprowizował miasteczko, które „dla grzeczniejszego wyrażenia“, jak mówi Okolski „nazwał Nowym Wereszczynem“. W 1593 r. zanosi on do grodu kijow. protestacyą, że, według uchwały sejmowej, Chwastów, jako nowoosiedlona osada, żadnego poboru dawać nie powinien; nadto funduje tu kościół i parafią dlań naznacza. Wereszczyński był wybitną osobistością swego czasu. Postać to uderzająca niepospolitym rozmiarem. Jako najczystszej krwi Rusin, roił też on dla Ukrainy wielkie plany, miał dla niej dalekie, obliczone na przyszłość widoki. Chciał on tej, tak przez Tatarów ciągle napastowanej prowincyi, pokój i bezpieczeństwo zapewnić, i aby dojść do tego celu, podawał projekta, aby na prawym brzegu Dniepru założyć szkołę rycerską, a Zadnieprze tak nazwane oddać zakonowi krzyżaków polskich, w którym zakonie chciał sam żywota dokonać. Bronić kraj od Tatarów miało być tego zakonu powinnością. Podawał też sposoby zaludnienia Kijowa i Ukrainy. Takiemi to planami zajęty był przez całe życie; gdy jednak projekta te były poniekąd głosem wołającego na puszczy, sam niejako na własną rękę usiłował, choć w części, wprowadzić je w życie. Byłto człowiek żelaznej energii. Oprócz tego, że w swoim Chwastowie był przywódzcą nowego zaludnienia, czując w sobie wiele rycerskiego animuszu, co chwila zmieniał pastorał na oręż, i trwale na wojennej stopie się trzymając, na czele kilkunastu tysięcy ludzi: „ścierał się i zamiatał stepy w licznych pogoniach za Tatarami“. Sam też pisał o sobie: „że jako Owidyusz, był wygnany na ukrainne biskupstwo, gdzie się nietylko z Turki ale i z Oczakowskimi insulaty, nie biblią ale szablą biskupi kijowscy dysputują“. Szanując drażliwości miejscowe, nie lekceważył ich, nie jątrzył, nie szczepił dzieła nienawiści; owszem z kozakami, którzy już wtedy zaczynali wichrzyć, pilnie dobrego pożycia sąsiedzkiego przestrzegał. Gdy kniaziowie wołyńscy, ponabywawszy świeżo dobra w kijowskiem, zaczęli sporzyć z kozakami, Wereszczyński bolał nad tem i starał się, ile mógł, godzić te spory. Za to spółczucie dla kozaków spotkała go nawet zemsta od kniazia Kiryka Rużyńskiego, dziedzica Pawołoczy, pokłóconego na śmierć, jak wiadomo, z kozakami: kniaź ten w 1596 r. wpadł do Chwastowa, ograbił mienie biskupa, sprzęty z kościoła pozabierał, i nowoosadzone miasteczko Piaseckie spalił. Król zaś w skutek skargi Wereszczyńskiego wydał mandat z rozkazem, aby Rużyński uczynił zadość w sprawie tego najazdu i grabieży (Arch. J. Z. R. część 6, t. I, str. 261). W Ch. czyli Nowym Wereszczynie Wereszczyński nawet drukarnię założył, w której wyszło z druku jedno jego okolicznościo-

we pisemko, w dwóch wydaniach (Votum 1597 r. i Pobudka 1598). Biskup ten umarł w r. 1599 r. Następcą jego na biskupstwie został ks. Krzysztof Kazimirski. Tymczasem Ch. i za tego biskupa z każdym dniem nie przestawał w coraz ludniejszą urastać siedzibę, tak że król Zygmunt III wyniósł go do rzędu miast, nadto przywilej prawa i samorządztwa magdeburskiego nadał. Zgiełkiem zaś niezwykłym od czasu do czasu ożywiać się musiało to mko, gdy je od 1613 r. przeznaczono na popisy powiatowe szlachty zbrojnej (Vol. leg. III, str. 85). Punktem zaś zbornym dla owych „popisów czyli okazowania“ była równina pomiędzy temże miasteczkiem a Trylesami. Następnie w 1620 r. bisk. kijow. ks. Bogusław Roxa Radoszewski wprowadził tu oo. jezuitów, a jak mówi Twardowski „basztę wystawił przeciwko szturmom piekielnym“. Superiorami kolegium tutejszego byli w 1625 Bartłomiej Obornicki, w 1629 Mikołaj Korzeniowski, w 1635 Mikołaj Rogoziński. Łukaszewicz cytuje list Obornickiego, datowany z Chwastowa d. 28 czerwca 1621 r., do króla Zygmunta III, któremu tenże król polecił był śledzenie obrotów kozaków i dyzunii (Dzieje kość. wyzn. helw. I, str. 651). Niesiecki zaś nadmienia o Piotrze Mietelskim, jezuicie, który w Ch. pomiędzy pospólstwem „obfite niebu żniwo zbierał“. Jednakże Nowy Wereszczyn około tego czasu nazwisko swoje znów zamienił na dawniejsze Chwastów, czyli jak go jezuici zaczęli nazywać „Faustów“. Jezuici tu też zbudowali kościół „przyzwoity, drewniany“ i utrzymywali szkoły, ile że udzielane im było z dóbr biskupich utrzymanie. W kościele jezuitów znajdował się cudowny obraz Pana Jezusa. Oprócz jezuitów, około 1638 r. byli tu wprowadzeni i oo. bernardyni przez ks. Aleksandra Sokołowskiego, bisk. kijow. Biskup Sokołowski niemniej też od poprzednika swego Wereszczyńskiego tchnął duchem rycerskim. Kiedy pierwsze płomienie buntów kozackich wybuchły, biskup ten, „ludzi do boju zawezwawszy, Ukrainę od napaści chłopskiej mocno bronił“. Umierając w r. 1644 w Trzemesznie, na kollegium ks. jezuitów kijowskie i faustowskie znaczną summę zapisał, ale ten zapis „nie wziął skutku“ powiada Niesiecki. Po śmierci jego ks. jezuici chwastowcy przenieśli się do Kijowa. Tymczasem w 1648 r. zaczął się, jak wiadomo, cały szereg wojen kozackich. W 1649 r. 16 lutego kozacy „z nożem i spisą wpadłszy do Ch., podczas jarmarku 13 szlachty pozabijali, rozmaicie ich mordując (Jerlicz I str. 73)“. Następnie, gdy w tymże roku sułtan turecki odwołał na pomoc sobie hana krymskiego, ten w odwrocie przechodząc przez Ch. „całe to miasteczko wysiekł“ (Spom. Ambr. Grab. II, str. 62). Roku zaś 1651, gdy po zwycięztwie pod Beresteczkiem wojska koronne szły w trop za kozakami, po zdobyciu Trylis, zajęły one d. 25 sierpnia bez oporu Chwastów, opuszczony przez kozaków, którzy oddalili się byli do Białejcerkwi. Ale gdy też wojska koronne pociągnęły dalej, kozacy znów z Białejcerkwi wpadli do Ch., gdzie „zastawszy wozy z chorymi i czeladzią, siła jej nasiekli i nałupili“ (Starożyt. Amb. Grab. I, str. 295). Gdy zaś z kolei car wydał wojnę rzplitej, wtedy Bohdan Chmielnicki (w 1654) na błoniach pobliższych Ch. stał jakiś czas obozem (Samowidziec str. 23). Śród tego wciąż nieustającego wojennego ognia, kościoły jezuitów i bernardynów, sposoczone krwią, zniszczone zostały a biskupi nie mogli odtąd wrócić do opustoszałych dóbr swoich. Inne wspomnienia jeszcze z tych krwawych czasów, odnoszące się do Ch., są następne: Po traktacie hadziackim w 1664, w miesiącu lutym, gdy król Jan Kazimierz był na wyprawie zadnieprskiej, Jan Wyhowski, wojewoda kijowski i exhetman kozaczy, przesiadywał w Chwastowie, buntując kozaków Sulimenkę i Warenicę; ale podejrzany o zdradę i wezwany do Korsunia, tam z rozkazu pułk. Machowskiego i hetmana Tetery rozstrzelany został. Za wojen Doroszeńkowych w Białejcerkwi, sąsiedniej Ch., jak wiadomo przebywała załoga polska. Owóż Chwastów dla Białejcerkwi w owe czasy był punktem ważnym, bo zaręczającym swobodną komunikacyą z Polesiem, zkąd ta forteca dla załogi otrzymywała jedyne zasiłki żywności. Tymczasem garstka ludności kozackiej, która się była osiedliła w Chwastowie, po nieprzyjacielsku względem Białocerkwi się zachowywała, wszelki dowóz dla niej z Polesia przecinając i niszcząc. Komendant białocerkiewski przeto „kazał wyciąć Chwastów“ (Spom. ojczyste II, str. 143). W ukraińskich podaniach Ch. słynnie też jako miejsce pobytu Paleja. Kozak ten, rodem z Pawołoczy, poddany Koniecpolskich, był w 1683 r. w potrzebie wiedeńskiej, gdzie też mężnie ze swoją drużyną poczynał, ale, wróciwszy z tej wyprawy, potrzebował zapłaty, bo nie lubił darmo krwi przelewać, a więc „wlazł“, jak się wyraża ówczesny dokument, w dobra Chwastów, biskupów kijowskich, które podtenczas puste były. Został on poprostu tych dóbr, jak nazywano wtenczas: „osadźcą“ czyli kierownikiem, antreprenerem osiedlenia, jakto wówczesnym bywało zwyczaju, i jak równocześnie inny kozak Samuś został takimże „osadźcą“ w Bohusławiu. Taki kierownik osady był zazwyczaj z ręki dziedziców naznaczany i powinnością jego było, za pewnem wynagrodzeniem, osadzać ludzi „skąd kto przyjdzie“. Owóż i Palej ściągał do Chwastowa ludność luźną, ze zbiegłych od pługa chłopów, i z róż-

nego rodzaju hołoty złożoną. Ten różnolity stek ludzi nazywał się też „wolnicą Palejową“. Palej też starannie ufortyfikował Chwastów. Dziś jeszcze wały, wznoszące się wysoko nad krawędzią głębokiego jaru, w nieforemnym kwadracie, są śladem tych fortyfikacyj. Do 1000 też chat stanęło odrazu w Chwastowie. Urządziwszy się tedy i umocniwszy tak, Palej odtąd stał się niepomału groźnym; jakoż zaczął sięgać i po dalsze dobra szlachty i magnatów, od których prawie, jak się wyrażali kozacy, „odwojował“ był Ukrainę. Gdy zaś biskup Gomoliński przysłał był dwóch od siebie księży dla objęcia dóbr, Palej, uważając Ch. za pewnego rodzaju dane sobie beneficyum wojskowe, księży wtrącił do więzienia a potem wypędził. Od 1694 r. do 1698 jednak, ciągle on służy rzekomo jeszcze rzplitej, wyprawia się przeciwko tatarom w dzikie pola, znosi ich, ale dóbr biskupich i szlacheckich, które pozabierał, nie oddaje; owszem, jak spółcześnie żyjący pisał, chciał on w zajętem przez siebie terrytoryum, „osobną ufundować prowincyą“ t. j. niejako oddzielne utworzyć niepodległe rozbójnicze państwo, którego Ch. zostałby zaimprowizowaną stolicą. Turek był wtedy już w Kamieńcu, a więc rzplita z obawy, żeby się Palej na stronę Porty nie przerzucił, dogadzała mu, „jak wrzodowi“, oszczędzała do czasu. Zresztą inne jeszcze tak razem zebrane znalazły się okoliczności, że, chcąc czy nie chcąc, musiano z nim jak już z pewnego rodzaju potęgą się liczyć. Jakoż widzimy, że w 1695 r. Krzysztof Zawiszą, wojewoda miński, jadąc z Litwy do swych dóbr ukraińskich Berdyczowa, zajeżdża po drodze do Chwastowa, gdzie go Palej spotyka aż na pół mili przed miastem, z muzyką wojskową na czele wprowadza do zamku i podejmuje hojnie. Rozstając się „wzajemnie się upominkowali“. Tegoż jeszcze roku inny znowu gość do Ch. zawitał, ale już nie z zamiarem dopełnienia, jak to uczynił Zawisza, prostej sąsiedzkiej wizyty. Był nim sułtan krymski, który z ordą białogrodzką, wracając z Polesia kijowskiego, wpadł niespodzianie do Ch. i spalił jego przedmieście. Palej, żadnego odporu nie dawszy, sam zaledwie uciekł pieszo do swego zameczku. Skończyło się atoli na zgodzie: sułtan zaniechał zamiaru dobywania zamku, a Palej chleb i trunki za miasto mu wywiózł i po przyjacielsku z nim rozmawiał, a przy pożegnaniu jeden drugiemu upominki złożyli (Samowidz. str. 84). Ale przyszedł czas nareszcie, że przestano pobłażać Palejowi. W 1699 r. pomiędzy Polską a Portą został zawarty tak nazwany pokój karłowicki. Przez ten traktat Turcy przywrócili Polsce Kamieniec i Podole, i tegoż jeszcze roku na sejmie pacyfikacyjnym postanowiono konstytucyą, aby po wojnie tureckiej wszelkie pozwijano milicye, a Palej z Chwastowa ustąpił. Palej atoli nie usłuchał rozkazu i podniósł bunt otwarty. Schwytano go wszakże i odstawiono do fortecy w Podkamieniu, ale Palej potrafił z niej uciec (Nielubowicz). Z kolei potem generał Brandt, Gollz i regimentarz Cieński kusili się go z Ch. wypędzić, ale bezskutecznie. I dopiero w 1704 r. Ch. pozbył się nareszcie swojego zawłaszczyciela, gdy Mazepa, zastraszony miłością jego u ludu i wzrastającą potęgą, schwytał go, a car Piotr zesłał na Sybir. Po ujęciu Paleja, rychło też i jego rozproszono drużynę. Resztę zaś ludności chwastowskiej, w czas e tak zwanego zhonu, przepędzono za Dniepr. Pustkami znowu więc stanął Ch. i cała jego okolica. Podróżnik jeden opowiada, że 1714 r. przejeżdżając przez Ch., zastał w nim forteczkę zniszczoną, a w samem miasteczku „jeden był tylko dwór mieszkalny, chat pustych dziesięć a z ludzi jeden tylko stróż“ (Op. drogi z Kijowa do Carogrodu 1714). Inny zaś jeszcze dokument wyraża, że w tymże czasie tak w Ch. jak i w wioskach do niego należących „nie było ani jednego człowieka“ (Archiw. J. Z. R. II, str. 777). Jakoż biskup Jan Tarło, wróciwszy nareszcie do pustych dóbr swoich, starał się je na nowo osiedlić. Dzierzawcy tych dóbr, mając prawo „osadztwa“, osiedlali je i urządzali. Po kilkudziesięcioletniej pracy burzącej przyszła tedy praca budująca. Roku 1723 biskup Samuel Ożga nowy tu kościół, na miejscu dawnego, wzniósł, nadał i ozdobił. Duńczewski pisze nawet, że przy tymże kościele katedra kijowska jakiś czas się mieściła, zanim ją biskup Ożga do Żytomierza był przeniósł. Kościół ten był pod tytułem N. Panny Bolesnej. W 1727 r. parafia chwastowska składała się już z 24 wsi (Friese). Tymczasem niedługo Ch. ucierpiał wiele od napaści hajdamaków, raz w 1749, drugi raz w 1750. Od 1751 r. jednak, dla osłonienia kraju od ich grabieży, stała w Ch. jedna chorągiew milicyi wojewódzkiej (Arch. J. Z. R. o hajdamakach str. 478—565). W 1751 r. d. 3 grudnia wizytował kościół tutejszy ks. Kajetan Sołtyk, biskup koadyutor kijowski. Żydzi osiedlili się w Ch. już po wojnach kozackich. Mieli oni swój kahał, szkołę i przyszkółek. Jeszcze biskup Ożga dał im prawo na „wolne exercitium nabożeństwa“. Następnie prawo to im zatwierdził biskup Sołtyk, a nareszcie biskup Józef Jędrzej Załuski w 1760 r. d. 29 kwietnia w Policzyńcach, z tem jednak, żeby dla kościoła w Ch. dawali rocznie dwa kamienie łoju. W 1763 r. płacili żydzi tutejsi pogłównego 600 złp. Ale rok 1768 stał się smutnie pamiętnym dla Chwastowa. Jak w całej Ukrainie tak i tu odegrał się krwawy epizod koliszczyzny. Dwaj hersztowie hajdamaccy Szwaczka i Bondareńko, jak mówi pisarz ówczesny,

„zatrzęśli Chwastowem jako burza drzewem“, srogą w nim uczyniwszy rzeź (Socharzewski). Kościół tutejszy został zrabowany i spalony. W tymże czasie trzymał w dzierżawie Chwastowszczyznę Czosnowski, krewny biskupa Załuskiego. On to, gdy biskup Załuski w 1767 przebywał w Kałudze, składał dochody z tychże dóbr u bankiera Teppera, aby uskarbioną summą długi biskupa, które były znaczne, spłacić; ale ks. prałaci, a szczególniej ks. officyał Gorczyński, nie zezwolił na to, owszem zabrał całą summę na odbudowanie spalonej katedry w Żytomierzu. Mieliśmy w ręku ciekawy list tegoż Czosnowskiego, pisany do ekonoma chwastowskiego, żeby się starał dojechać do Kijowa i wręczył ks. Markowi karmelicie 200 lub 300 złp. na drogę; w tymże liście nagania temuż ekonomowi, że ks. Markowi przechodzącemu przez Chwastów nie dał nawet kożucha na drogę. Po uspokojeniu się nareszcie kraju, Ch., wolny od obawy hajdamaków, zaczął się podnosić. W 1786 r. d. 14 lutego król Stanisław August odnowił też miastu temu dwa roczne jarmarki, z dawnych czasów w niem odbywające się t. j. jeden „po Zielonych Świątkach,“ a drugi „na Jewstratyja“ i aby każdy z nich (słowa przywileju), „przez niedziel dwie stał i odprawował się; na które jarmarki do pomienionego m. Fastów zwanego, wolno będzie wszelkiego rodzaju kupcom et cujuscunque status et conditionis ludziom przyjeżdżać, przychodzić, towary, zboża i wszelkie rzeczy przywozić, konie, bydło rogate i nierogate stadami i pojedyńczo przypędzać i przyprowadzać“ (Archiw J. Z. R. o horod. str. 482). Miasto to w tych czasach też zostało kilkakrotnie zaszczycone nawiedzinami dostojnych podróżujących gości. Z kolei przejeżdżali przez Ch. w 1781 r. wielki książę rossyjski Paweł z małżonką swoją, Szahin Giraj han tatarski i w 1787 r. król Stanisław August. Na miejscu dawnego spalonego przez hajdamaków stanął tu w 1791 r. nowy kościół, zbudowany przez ks. Gaspra Cieciszowskiego, bisk. kijow., pod tytułem Podwyższenia Krzyża Św. (Parafia katol. Ch. dek. kijowskiego liczy 1580 wiernych i ma kaplicę w Suszczanach). W czasie pobytu swego na sejmie czteroletnim, biskup tenże Cieciszowski ofiarował się pobudować w Chwastowie koszary dla wojska (z listów jego). W 1793 r. Ch. już liczył 255 dymów (z papierów Kaleńskiego). Gdy zaś biskup Cieciszowski w 1793 r. wyniósł się był do Galicyi i tam w Podkamieniu przemieszkiwał, Ch. przez ten czas zostawał w sekwestrze rządowym. Roku 1796 r. Siestrzeńcewicz, arcybiskup mohilowski, wizytując przyłączone do archidyecezyi swej kościoły, zjechał był do Chwastowa. Za biskupstwa ks. Michała Piwnickiego dobra chwastowskie zostały na skarb zabrane. O cerkwiach w Ch., z doby przed buntami Chmielnickiego, nie doszła nas żadna wiadomość. W czasie częstych spustoszeń, jakim to mko podlegało, musiały i one być zniszczone; nawet za Paleja nie ma śladu, żeby tu cerkiew była. Dopiero w 1711 r., gdy biskupi wrócili już byli do posiadania dóbr swoich, z których jak widzieliśmy wyzuł ich był Palej, stanęła tu cerkiew pokrowska unicka. Parochem jej był Grzegorz Lisowicki, z prezenty biskupa Samuela Ożgi. Druga cerkiew woskreseńska, także unicka, stanęła około 1740. Obecnie zbudowano tu wielką cerkiew murowaną. Pełno jest mogił i innych starożytnych zabytków w okolicy Chwastowa. Tuż obok dworca kolei żelaznej wznosi się tak nazwana „Storożowa mogiła“, na której według podania przed laty miała stać sygnałowa, czuwająca od tej strony wiecha, W niedalekiej wsi Wepryku, w lesie, jest starożytne horodyszcze, nazywane w starych dokumentach „Jelcowskiem“, oraz wał „wojennym“ nazywany. Gdy w 1867 r. budowano kolej kijowsko-brzeską, na uroczysku „Soroczy bród“ znaleziono przypadkowo siekierkę kamienną i kilka przedmiotów bronzowych. W bliskości tegoż miejsca natrafiono też na kości mamuta. We wsi zaś Przyszywalni, nad rz. Irpieniem, na skale granitowej, mieszkańcy pokazują odcisk stopy ludzkiej i kopyt końskich. Znajduje się dziś w Ch. kwatera stanowego; mieszkańców liczy się 7536, domów 1180, fabryka skór, młynów wodnych 3, kościół 1, cerkiew 1, dworzec kolei żelaz. kijowsko-brzeskiej i chwastowskiej. Jako stacya drogi żel. kijowsko-brzeskiej Ch. leży na przestrzeni między Motowidłówką a Kożanką, o 59 w. od Kijowa. Tak nazwana droga żel. fastowska (Ch.-Korsuń-Znamienka) ma 282 w. czyli 12 godzin długości i dwie odnogi: Cwietkowo-Szpoła (21 w.), Bobryńska-Czerkasy (28 w.). 2.) **Ch.** *Nowy*, ob. *Nowe Chwastowo*. (Edward Rulikowski).

Chwastowce, *Fastowce*, wś, pow. bracławski, parafia Niemirów. R. 1868 było tu 82 domy. *X. M. O.*

Chwasty, *Fasty*, wieś, pow. białostocki, par. Choroszcza, nad rz. Supraślą, b. majątek Chodkiewiczów.

Chwaszczewo, wieś w pow. sokólskim gub. grodz., o 18 w. od Sokółki.

Chwaszczowo, ob. *Chwastów*.

Chwaszczyn albo *Kwasin*, niem. *Quaschin*, wieś w pow. wejherowskim, nad jeziorem, przy nowym trakcie bitym z Oliwy; jest bardzo stara; r. 1283 książę pomorski Mestwin II zapisał ją klasztorowi cysterskiemu w Oliwie, razem z 14 innemi wioskami, jako wynagrodzenie za ziemię gniewską, którą zabrali krzyżacy. Roku 1301 ustąpili cystersi Ch. biskupom kujawsko-pomorskim, którzy go posiadali aż do

zaboru Prus przez pierwszy rozbiór Polski. Obecnie dzieli się na dwie części: 1) **Ch.**, wś włościańska z kościołem parafialnym, który wzniósł swoim kosztem biskup Szembek r. 1726, obszaru ziemi liczy 95 włók, katol. 379, ew. 41, domów mieszk. 46, we wsi mieszka 18 włośc. i 10 zagrodników; szkoła. Do parafii chwaszczyńskiej należą wioski: Chwaszczyn, Osowa góra (Espenkrug), Karczemki, Tuchomie, Tuchomko i nowo r. 1801 założone Dohnasberg (pierwsi osadnicy przyszli tu z Wirtembergii). Oprócz tego obsługuje prob. chwaszczyński dwie filie we W. Kącu i Kolebkach. 2.) **Ch.**, folwark leżący przy wsi, ma włók 97, kat. 281, ew. 15; domów mieszk. 33. Odległość od Wejherowa wynosi 3¾ mili. Za pośrednictwem pana G. Ossowskiego, członka komisyi archeol. akademii umiejętności w Krakowie, odkryto przy Ch. w ostatnich latach znakomite cmentarzysko pogańskie, które jeszcze bardziej potwierdza starożytność tej wioski; liczne groby poustawiane były z kamienia w formie skrzynek i mogą pochodzić z 10 ostatnich wieków przed Chrystusem; z pomiędzy licznych urn wydobyto jednę mianowicie, nadzwyczaj ciekawą, tak zw. runiczną, mającą napis runiczny na dnie: jest to jedyna urna tego rodzaju w naszych okolicach; przechowuje się w muzeum archeol. towarzystwa naukowego w Toruniu Sek. IV a Nr. 337; patrz „I-szy Rocznik towarz. nauk. w Toruniu“ str. 30.

Chwaszczyńskie pustkowie, niem. *Poggenphul*, mała posiadłość włośc., należąca do Osowej góry (Espenkrug), nad bitym traktem przy Chwaszczynie, pow. wejherowski; odległość od Wejherowa 4 mile. *Kś. F.*

Chwedory, *Fedory*, wieś, pow. piński, w 3 okr. policyjnym, gm. Raczyck, ma 116 mk.; dobra niedawno temu jeszcze Skirmuntów, dziś R. T. barona Hartynga. *X. A. M.*

Chwedziejowszczyzna, 3 folw., pow. trocki, w b. par. Wysoki dwór. R. 1850 Jeleniewski miał tu 62 dz., Klidzianka 50 dz. a Mackiewicz 45 dz. gruntu.

Chwejdany, *Chwiejdany*, *Chweydany*, lit. *Kwiedajnaj*, mko rządowe, w pow. dawniej pojurskim a dziś rosieńskim, o 77 w. od Rosien, nad ruczajem Gienitalis (Gienotałą), wpadającym w pobliżu do rz. Jury, na drogach krzyżujących się od Rosień przez Skawdwile, Upinę, Bolsie do Szwekszń i Teneń, a z drugiej od Retowa do Żwing, Taurog, brzegiem rz. Jury. W dawnych czasach było to starostwo, do składu którego wchodziły folw.: Nowe miasto z częścią miasteczka i Gordoma. W r. 1717 liczyło dymów 245, a ponieważ wówczas dwie chaty liczono za jeden dym, było więc chat 490; płaciło kwarty 4089 zł. w r. 1782. Starostą chwejdańskim był w pierwszej połowie XVII wieku Aleksander Wojna, brat biskupa wileńskiego, 1666 Michał Kaź. Pac, 1676 Jan Kazimierz Wołłowicz, 1730 Józef Pac. Ostatnim od r. 1775 dzierżawcą na prawach emfiteutycznych był hr. Ronikier, który ustąpił Ch. swemu synowi hr. Adamowi Ronikierowi, zmarłemu przed kilku laty. Ten zdał to starostwo rządowi, nie czekając upłynięnia kontraktu w 1852 r. i wyniósł się do Królestwa. Rezydencya starostów i dzierżawców była w Nowem mieście (ob.) Niedaleko od Ch., na rz. Jurze, są jeszcze szczątki mostu zwanego „Macdonalda,“ przez który korpus jego przechodził w 1812 r. kierując się ku Rydze. Kościół Niep. Pocz. N. M. P. fundował król polski Zygmunt August 1569 r., wystawił zaś z drzewa 1609 r. Gustaw Wojna. Podczas pożaru miasteczka 1843 r., pomimo wielkich starań, kościół zgorzał razem ze wszystkiemi budynkami plebanii. Wszystkie sprzęty, naczynia kościelne i obrazy uratowano. Lat parę nabożeństwo odprawiało się dla par. w Pojurzu Kaz. hr. Platera, o pół mili od Chwejdan; staraniem ś. p. kanonika Juliana Narkiewicza plebana chwejdańskiego stanął dzisiejszy, mniejszy wprawdzie ale wewnątz pięknie i gustownie przyozdobiony. Ks. Ireny Ogiński, hr. Kazim. Plater i paraf. dali potrzebne materyały i fundusz na odbudowanie tego kościoła. Par. katol. Ch. dek. retowskiego liczy dusz 5851 a ma filie w Pojurzu, Judranach i Podskarbiszkach; kaplice zaś w Mokswach i Libortach. Miasteczko Ch. ma dusz 699, kilka karczem, kramików, synagogę i zarząd gminy liczącej dusz 2182. *Fel. R.*

Chwiły, wieś, pow. wieluński, gm. Rudniki, par. Żytniów, o 3 m. od Wielunia, przy szose ku Prażce. R. 1827 r. było tu 7 dm. i 53 mk. Obecnie 17 dm., 100 mk. *W... r*

Chwirama, albo *Kwiram*, niem. *Quiram*, wieś w pow. wałeckim, 1.) **Ch.**, Adl. Quiram wieś, obszaru ziemi 178 m., 3 domy mieszk., kat. 20, ew. 3, par. Wałcz. 2.) **Ch.** szlachecki, dobra rycerskie, m. 842, dm. mieszk. 6, kat. 40, ew. 59, par. Wałcz. 3.) **Ch.** królewski, Königl. Quiram, wieś, morg 4034, domów mieszk. 50, katol. 217, ew. 203, par. Wałcz, szkoła w miejscu. *Kś. F.*

Chwoja, wyspa na rz. Berezynie, między przystaniami Snują a Ujściem, 1 morga rozległości, należy do dóbr Usza, na granicy pow. ihumeńskiego i borysowskiego. *T. S.*

Chwojowa, wieś w pow. nowogródzkim, o pół wiorsty od stacyi dr. żel. Pogorzelce, mk. 250.

Chworka, rzeka, dopływ Szczary z prawej strony, przyjmuje Więzówkę, Chlewnę i Studzieniec.

Chworościanka, st. dr. żel. griazie-carycyńskiej w gub. tambowskiej.

Chworosna, ob. *Chorosna*.

Chworosna, *Chworośno*, wieś, pow. piński, gmina Łahiszyn, w 1 okręgu policyjnym, własność Statkowskiego, ma 83 mk., 4500 dz. ziemi. *X. A. M.*

Chworostów, wieś, pow. mozyrski, miała kaplicę katol. b. parafii Łachwa.

Chworoszcza, ob. *Choroszcza*.

Chwostek, niegdyś podobno *Ryczywołka*, wieś, pow. lubliniecki, nad strugą haderską, o półtorej mili od Lublińca ku płn.-wsch., z osadami Oleksiki, Drapacz, Mochała (dawniej jeszcze: Jenczowskie, Ostrożnicze i tartak Odrzykoń). w par. katol. Sodów, ma 607 m. roli ornej, 101 m. łąk, 86 m. ogr., 22 m nieużytków; wysoki piec, fryszerkę i młyn wodny. Szkoła we wsi Lis. *F. S.*

Chwostowicze, wieś w pow. mozyrskim, nad Oressą.

Chwoszczówka, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina żołobeńska, liczy dusz włościan 216, ziemi włośc. 759 dz., ziemi dwor. 800 dz., gorzelnia. Wieś ta dawniej należała do dóbr berezdowskich, których ostatni właściciel ks. Stanisław sprzedał ją Przyszychowskim, od których przeszła na Podgórskich i do tych obecnie należy. *L. R.*

Chy..., por. *Chi...*

Chybi, *Chiby*, wieś, pow. strumieński na Szląsku austr., rozl. morg. 2201, ludn. 612. Ma szkołę ludową, st. poczt., urząd leśny dóbr arcyks. Albrechta i st. kol. żel. z Krakowa do Wiednia, o 100 kilom. od Krakowa, między Próchną a Dziedzicami; połączona traktem pocztowym ze Strumieniem (6 kilom.). Należy do parafii katol. Strumień i do par. ewang. Drahomyśl. *F. S.*

Chybice, wś nad rz. Pokrzywianką, pow. iłżecki, gm. i par. Chybice. Posiada kościół paraf. murowany z kamienia, założony w r. 1362 przez dwóch kanoników krakowskich, poświęcony przez biskupa Bodzantę Jankowskiego, odnawiany w 1617 r. i w 1841 r. Ma też browar piwny, gorzelnię i urząd gminny. W 1827 r. było tu 21 dm., 168 mk.; obecnie liczy 36 dm., 258 mk., 526 morg. ziemi dworsk. i 377 włość. Par. Ch. dek. iłżeckiego 1,864 dusz liczy. Gm. Ch. ma lud. 3946, rozległości 4658 m., w tem ziemi dworsk. 1,878 morg.; s. gm. ok. VII w Rzepinie o 2 w.; stac. poczt. Brody. W skład gm. wchodzą: Bostów, Bukówka, Chybice, Godów, Kałków, Kobylaki, Nieczulice, Pokrzywnica, Trzeszków, Warszówek, Wawrzeńczyce, Wieloborowice, Wymysłów i Zapniów. Dobra Ch. składają się z folwarków Ch., Trzeszków, Bostów, Cząstków, Nieczulice, Dąbrowa, Jabłonna, Styków i Sosnówka; tudzież wsi: Chybice, Dąbrowa, Styków, Trzeszków, Nieczulice, Jabłonna, Świrta, Bostów, Sosnówka i Cząstków; od Radomia w. 56, od Iłży w. 27, od Ostrowca w. 21, od stac. poczt. w Brodach w. 7, od rzeki Kamienny w. 6. Nabyte w r. 1875 za rs. 197,401. Ogólnej powierzchni m. 3,352, a mianowicie: fol. Ch. grunta orne i ogrody m. 528, łąk m. 9, pastwisk m. 2, lasu m. 8, nieużytki i place m. 22: razem m. 569; budowli murowanych 19. drewnianych 12. Fol. Trzeszków: grunta orne i ogrody m. 143, łąk m. 2, pastwiska m. 3. nieużytki i place m. 21, razem m. 169; budowli murowanych 2, drewnianych 1. Fol. Bostów: grunta orne i ogrody m. 318, łąk m. 2, nieużytki i place m. 13, razem m. 332; budowli murowanych 3, drewnianych 6. Fol. Cząstków: grunta orne i ogrody m. 158, łąk m. 40, pastwiska m. 12, lasu m. 200, nieużytki i place m. 28, razem m. 439; budowli murowanych 7. drewnianych 11. Fol. Nieczulice, grunta orne i ogrody m. 236, łąk m. 16, pastwisk m. 11. nieużytki i place m. 5, razem m. 268. Budowli drewnianych 6. Fol. Dąbrowa, grunta orne i ogrody m. 205, łąk m. 3, lasu m. 188, nieużytki i place m. 8, razem m. 404; budowli murowanych 3, drewnianych 11. Fol. Jabłonna i Styków łączne z sobą, grunta orne i ogrody m. 151, łąk m. 159, pastwiska m. 24, lasu m. 559, nieużytki i place m. 22, razem m. 915. Budowli murowanych 4, drewnianych 11; na fol. Sosnówka w częściach składowych m. 152. Płodozmian na niektórych fol. 9-polowy i gospodarstwo dowolne. Pokłady kamienia wapiennego, piece do wypalania wapna, pokłady rudy, trzy młyny wodne i tartak. Wś Ch. osad 26, gruntu m. 372; wś Dąbrowa osad 23, gruntu m. 272; wś Styków osad 19, gruntu m. 181; wś Trzeszków osad 18, gruntu m. 199; wś Nieczulice osad 18, gruntu morgów 269; wś Jabłonna osad 9, gruntu m. 102; wś Świrta osad 5, gruntu m. 72; wś Bostów osad 26, gruntu m. 289; wś Sosnówka osad 8, gruntu m. 121; wś Cząstków osad 18, gruntu m. 207. *Br. Ch., A. Pal.*

Chybie, *Chiby*, przysiołek Grabna.

Chybiny, las na połud. od Bulowic w pow. bialskim w Galicyi. *Mac.*

Chybów, wś, pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. Sarnaki. Ma gorzelnię i młyn parowy. W 1827 r. było tu 39 dm., 241 mk., obecnie liczy 42 dm., 405 mk. i 650 morg. obszaru. *Rz.*

Chyby, *Chiby*, wś rządowa, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza; tartak i młyn wodny. W 1827 r. było tu 10 dm. i 53 mk.; obecnie liczy 14 dm., 117 mk. i 346 morg. ziemi włościańskiej *Br. Ch.*

Chyby, domin., pow poznański, 1425 morg. rozl., 11 dm., 127 mk., 16 ew., 111 kat., 64 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Rokietnica o 5 kil.. *M. St.*

Chycina, niem. *Weissensee*, wś i folw., pow. miedzyrzecki; 5,194 m. rozl.; 28 dm., 247 mk.,

o 10 kil. od Międzyrzecza, własność Kalkreuthów. *F. S.*

Chycza wielka i Ch. mała, dwie wsie, pow. jędrzejowski, gm. Węgleszyn, par. Dzierzgów. W r. 1827 r. Ch. wielka liczyła 20 dm. i 170 mk., Ch. mała zaś 13 dm. i 84 mk. Wspomina te wsie Długosz (I, 19). Dobra Ch. wielka składają się z folwarku i wsi tejże nazwy, od Kielc w. 54, od Jędrzejewa w. 19, od Nidy w. 31. Nabyte w r. 1874 za rs. 68,500. Rozległość wynosi m. 2067, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 681, łąk m. 175, pastwisk m. 23, lasu m. 1,149, nieużytki i place m. 39. Płodozmian 9-polowy, budowli murowanych 9, pokłady marglu i kamienia; wś Ch. wielka osad 29, gruntu m. 502. *Br. Ch., A. Pal.*

Chyczewo, *Chiczewo*, wś drobnej szlachty, pow. płoński, gm. Starożęcin. par. Gralewo, o 3 w. od urz. gm. W 1827 r. było tu 10 dm. i 73 mk. Obecnie 97 mk., 11 dm., 295 m. rozl., w tem 238 m. roli ornej. *B. Chu.*

Chylczów, wś, pow. noworadomski, gm. Przeręb, par. Rzejowice.

Chylczyce, ob. *Chilczyce.*

Chylice, *Chilice*, 1.) wś rządowa nad rz. Jeziorną, pow. warszawski, gm. Nowa Iwiczna, par. Piaseczno, o 3 w. od Piaseczna. W 1827 r. było tu 24 dm., 227 mk. Dobra Ch. składają się się z fol. Chylice i attynencyi Wierzbno oraz wsi: Chylice, Czarnów, Wierzbna i Siedliska; od Warszawy w. 17, od rz. Wisły w. 6. Nabyto w r. 1879 za 39,780; rozległość wynosi m. 778, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 124, łąk m. 9, pastwiska m. 43, lasu m. 416, nieużytki i place 72, oraz grunta wieczysto-dzierżawne m. 114. Płodozmian 7-polowy, budowli murowanych 7, drewnianych 11, kopalnie zwiru, młyn wodny i cegielnia; wś Ch. osad 24, gruntu m. 270; wś Czarnów osad 14, gruntu m. 192; wś Wierzbno osad 10, gruntu m. 260; Siedliska osad 6, gruntu m. 170. 2.) **Ch.**, wś z fol. Chyliczki i os. Grzybek, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk, o 30 w. od Warszawy, o 10 w. od Błonia, o 4 w. od Grodziska. W 1827 r. Chylice miały 22 dm. i 195 mk., Chyliczki zaś 10 dm. i 88 mk. Fol. Ch. nabyty w r. 1849 za rs. 15,000; rozległość wynosi m. 493, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 443, łąk w. 32, wody, nieużytki i place m. 18, budowli murowanych 1, drewnianych 17, pokłady marglu. Wś Ch. ma osad 21, gruntu m. 134. *A. Pal., Br. Ch.*

Chyliczki, fol. i wś, pow. warszawski, gm. Nowa Iwiczna, par. Piaseczno. Do Ch. należy wieś Julianów i osada karczemna Bębenek; od Warszawy w. 14, od Piaseczna ćwierć wiorsty, od Pruszkowa w. 14, od rz. Wisły w. 7. Nabyte w r. 1865 za rs. 38,173; rozległość obecna wynosi m. 119, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 90, łąk m. 20, pastwisk m. 1, wody m. 2, nieużytki i place m. 5; oprócz tego właściciel sprzedał w r. 1875 kolonistom 32 grunta m. 179 pod nazwą Chyliczki lit. A., dla których oddzielna księga hypoteczna założona; budowli folwarcznych murowanych 3, drewnianych 2; wś Chyliczki osad 11, gruntu m. 117; wś Julianów osad 19, gruntu morgów 303. *A. Pal.*

Chylin, 1.) wś, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Russocice. Leży od Konina w. 16, od Władysławowa w. 3, od Turku w. 10, przy trakcie z Konina do Władysławowa. W 1827 r. było tu 19 dm., 244 mk.; obecnie ma 227 mk. Dobra Ch. składają się z folwarków Ch. i Głogowa, tudzież młyna Tarnówka i wsi Chylin, Głogowa i Tarnów. Nabyte w r. 1864 za rs. 20,250, rozległość wynosi m. 2,303, a mianowicie: fol. Ch. grunta orne i ogrody m. 295, łąk m. 92, pastwisk m. 121, lasu m. 1,331, nieużytki i place m. 66, razem m. 2,106; płodozmian 10-polowy, budowli murowanych 25, drewnianych 5. Fol. Głogowa grunta orne i ogrody m. 185, łąk m. 2, nieużytki i place m. 9, razem m. 197, płodozmian 10-polowy, budowli murowanych 3, drewnianych 5; pokłady torfu i marglu, gorzelnia parowa i młyn. Wś Ch. osad 39, gruntu m. 203; wś Głogowa osad 25, gruntu m. 10; wś Tarnów osad 18, gruntu m. 379. Grunta po większej części sapowate, łąki torfiaste. Przed r. 1863 własność Ignacego Kożuchowskiego. 2.) **Ch.**, wś, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Sawin. Jest tu gorzelnia wyrabiająca rocznie za 40,000 rs. W 1827 r. Ch. miał 42 dm., 248 mk. Dobra Ch. składają się z fol. Ch. i Magdzinek, tudzież wsi Ch.; od Lublina w. 58, od Chełma w. 23, od rz. Bugu w. 21. Nabyte w r. 1869 za rs. 33,900; rozległość wynosi m. 1946, a mianowicie: fol. Chylin grunta orne i ogrody m. 552, łąk m. 107, lasu m. 909, nieużytki i place m. 80, razem m. 1,648; płodozmian 10-polowy, budowli murowanych 9, drewnianych 16. Fol. Magdzinek grunta orne i ogrody m. 165, łąk m. 77, lasu m. 49, nieużytki i place m. 7, razem m. 298; płodozmian 7-polowy, budowli murowanych i drewnianych 2, pokłady torfu i marglu; wś Ch. osad 60, gruntu m. 813. *Br. Ch., A. Pal.*

Chylinki, osada z piecem smolanym w lesie wsi Głęboki Bród, nad jeziorem, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Krasnopol. *Now.*

Chylino, *Chilino*, wś włośc. i dobra prywatne, pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Zakrzewo, o 21 w. od Płocka, o 5 od Bodzanowa. Wś posiada 8 domów mieszkalnych, 171 mieszkańców (81 męż., 90 kob.), 23 osad włośc., powierzchni 100 m.; dobra prywatne zajmują pow. 935 m., w tej liczbie 536 m. gruntu ornego; w r. 1875 nabyte za rs. 47250; domów mk. 4, jeden murowany. *B. Chu.*

Chylino, ob. *Chilino.*

Chyliny, 1.) leśne i nadrzeczne, dwie wsie szlach., pow. makowski, gm. Smrock, par. Maków. Posiadają ziemi 592 morg. W 1827 r. Ch. leśne miały 8 dm., 70 mk., Ch. nadrzeczne 9 dm. i 64 mk. 2.) **Ch.** Kąty i Ch. Wity, wsie szlach., nad rz. Biebrzą, pow. kolneński, par. Jedwabno, gm. Burzyn. W 1827 r. Ch. Kąty liczyły 25 dm., 151 mk.; Ch. Wity 8 dm. i 45 mk. *Br. Ch.*

Chyliszeny, *Chiliszeny, Chelischeni, Chilischeny, Chylischeni*, wś, pow. suczawski na Bukowinie, nad rz. Suczawą i na samej granicy, słynie z hodowli winogradu. *F. S.*

Chylonia, niem. *Kielau*, mała rzeczka w Prusach Zachodnich, płynie przez błotniste niziny w pobliżu wioski Chyloni, w pow. wejherowskim, kierunek ma południowo-wschodni; poniżej Gdyni (Gdingen) wpada do Puckiej zatoki. Ch. połączona jest ze strugą zagórską, przychodzącą z południa z pod Kołeczkowa przy Zagórzu, przez nią oblewa z trzech stron kępę oksywską. (Zagórska struga wpada następnie jako młyński kanał do morza przy Mechlinku.) *Kś. F.*

Chylonia, niem. *Kielau*, wieś włośc. w powiecie wejherowskim, nad rzeczką Chylonią, z dworcem kolei żelaznej gdańsko-szczecińskiej, na trakcie bitym gdańsko-wejherowskim i puckim, odległa małe pół mili od Baltyku. Początkowo była ta wieś własnością prywatną; r. 1351 zamienili krzyżacy prawo polskie na chełmińskie; r. 1580 posiada Ch. Jan Sokołowski. W następnych czasach jest Ch. dobrami starościńskiemi, r. 1702 trzyma ją królewicz Aleksander Sobieski, r. 1766 Przebendowski, 1789 Ignacy Przebendowski, wojew. pomorski, generał polski, starosta pucki. Obecnie jest Ch. wsią gburską. Obszaru ziemi ma 82 włók; katolików 438, ewang. 85. We wsi jest młyn wodny nad Chylonią, szkoła katolicka i kościół św. Mikołaja, fundowany na początku XIV wieku przez jakiegoś archidyakona pomorskiego Stanisława; od początku był przyłączony jako filialny do Oksywia. Zaraz po za wioską, opodal drogi wiodącej do Gdańska, leży góra, więcej niż 200 stóp wysoka, która powszechnie nazywa się: góra św. Mikołaja, góra święta. Dawniej była gęstym lasem porosła. Jako niesie podanie prastare, miał się na tej górze św. Mikołaj objawić i nadzwyczajne łaski świadczyć wiernym. Niebawem też postawili kaplicę na górze i figurę cudowną św. Mikołaja umieścili. Kilka kroków od kaplicy znajdowała się studzienka św. Mikołaja. której woda okazywała się skuteczną. O tej figurze cudownej czytamy w wizytacyi kościelnej biskupa Szembeka z r. 1701, że w czasie reformacyi luteranie chcieli odwieść lud od pobożnych pielgrzymek na św. górę i dla tego figurę pokryjomu schowali. Ale ta napowrót stanęła na starem miejscu. Później ze wzgardy nawet nogi urznęli św. Mikołajowi, ale ona jeszcze trzy razy powróciła, aż w końcu gdzieś zginęła. Zeznawali to pod przysięgą nawet luteranie. O studziencе powiadają, że nie tak dawno wszyscy tej wody używali. Ale potem zły jakiś człowiek konia ślepego przyprowadził i oczy mu wymył, przez co moc swoją utraciła. Teraz pokazują po niej znaki. Kaplicę na św. górze wiatr obalił w r. 1845.

Chylońskie pustki, małe osady (wybudowania) gburskie niedaleko Chyloni, pow. wejherowski: Bernardowo, Demptowo, Krzywagóra (Gwizdowka), Brzozowagóra, Dębowagóra, Leszczyny, Maszewo i Niemotowo. W r. 1880 zostały przezwane wszystkie wespół: Spechtswalde. Włók mają 20, ludności katol. 163, ewang. 12. *Kś. F.*

Chylowo, ob. *Chyłowo.*

Chyłczyce, inaczej *Chilczyce.*

Chyłki, *Chilki*, wieś, pow. kaniowski, położona w okolicy leśnej, o 7 w. ku stronie południowej od wsi Sydorówki, niedaleko ruczaju Bobrzycy. Ma cerkiew prawosł., liczy mieszkańców prawosł. 480 i katol. 8. Posiada ziemi majątkowej, zaliczonej razem z przynależnym do niej przysiołkiem Skrzypczyńcami, 1934 dz. Majętność ta w 1791 była nabytą przez Malczewskiego od ks. Woronieckich, w r. 1846 została ustąpioną Michałowi Głębockiemu i od tego w r. 1850 dostała się Kazimierzowi Grudzińskiemu. Zarząd gm. w Sydorówce, policyjny w Bohusławiu. *Kl. Przed.*

Chyłowo, niem. *Chilshütte*, wieś włośc. w pow. kartuskim, blisko granicy pow. kościerskiego, zawiera na trzy posiadłości włośc. 887 m. roli, mieszk. 61, wszyscy luteranie, domów mieszk. 7; odległość od Kartuz 2 i pół mili; st. p. Szenbark. *Kś. F.*

Chynów lub *Chinów*, wieś rząd. i Chynów poduchowny, wieś, nad rz. Czarną, pow. grójecki, gm. Czersk, par. Chynów. Posiada kościół par. drewniany, erygowany 1434 przez Piotra Pilikowicza, dziedzica dóbr Skały, wojewodę Bolesława ks. mazowieckiego, drewniany od założenia. W 1827 r. Ch. liczył 23 dm., 220 mk. Istnieje w kościele kamień grobowy Bartłomieja z Bielska, wikaryusza od św. Jana w Warszawie, pochowanego w 1500 roku. Par. Ch. dek. grójeckiego, dawniej wareckiego, 950 dusz. Por. *Chinów* i *Chynowska wola.* *Br. Ch.*

Chynów, *Chinowo*, 1.) wś, pow. odolanowski. 90 dm., 797 mk., wszyscy kat., 330 analf. Stacya pocztowa Mikstat o 5 kil., st. kol. żel. Przygodzice o 16 kil. 2.) **Ch.**, gmina, pow. odolanowski; 2 miejsc.: 1) Ch. pustkowie, 2) Katarzynowo (Catharinenhof); 26 dm., 209 mk., wszyscy kat., 91 analf. Między Ch.

a Smardowem rz. Barycz ma swoje źródła.

Chynowo, ob. *Chinów*.

Chynowska wola, wś, pow. grójecki, gm. Czersk, par. Chynów. W 1827 r. było tu 15 dm., 137 mk. Ch. wola powstała w 1480 r. Dobra Ch. wola składają się z folw. t. n., z wsi Ch. wola, Ch. i Podchynówek; od Warszawy w. 43, od Kalwaryi w. 7, od rz. Wisły w. 7. Nabyte w r. 1873 za rs. 57,500. Rozległość wynosi m. 1,339; mianowicie: grunta orne i ogrody m. 735, łąk m. 60, pastwiska m. 18, lasu m. 474, nieużytki i place m. 51; budowli murowanych 2, drewnianych 23; wś Chynów osad 15, gruntu m 137; wś Ch. wola osad 30, gruntu m. 153; wś Podchynówek osad 3, gruntu m. 13. *A. Pal.*

Chyrów, *Chirów*, miasto, pow. staromiejski, przy gościńcu podkarpackim, nad Strwiążem, o milę od Felsztyna, ma st. dr. żel. przemysko-łupkowskiej między Dobromilem a przystankiem Starzawą, o 34 kil. od Przemyśla. Z Ch. idzie też dr. żel. naddniestrzańska do Stryja, 101 kil. długa. Ch. ma też szkołę 1-klasową, stac. poczt. i par. rz kat. dek. samborskiego, która liczy 657 kat. i 574 izr. Kościół erygogowany 1531 r. przez Tarłę, obecny 1710 r. wzniesiony, 1876 odnowiony. Na cmentarzu kaplica. W samym Ch. jest 345 rz. kat.; ma też Ch. par. gr. kat. Słynie z wyrobu skarpetek i pończoch. Dobra Ch., niegdyś własność Ossolińskich, dziś należą do Mniszchów. *F. S.*

Chyrowa albo *Hyrowa*, wś, pow. krośnieński, o 8 kil. od Dukli, ma 1.854 m. rozl., w tem 1.206 m. roli ornej, 87 dm., 550 mk., przeważnie narodowości ruskiej; parafia filialna gr. kat. w miejscu, kościół drewniany, pod wezwaniem N. M. P.; położenie górzyste, gleba owsiana; obszar dworski należy do państwa dukielskiego Cezara hr. Męcińskiego.

Chyrówka, *Chirówka*, wś, pow. kaniowski, położona przy ruczaju Chorobrze, o 2 w. powyżej m. Steblowa. Ma cerkiew prawosł., liczy mieszk. praw. 560 i 8 katolików, posiada 844 dz. ziemi majątkowej, od r. 1810 nabyta z dóbr steblowskich od ks. Woronieckich przez Edwarda Pruszyńskiego. Zarząd gm. w Steblowie, policyjny w Bohusławiu. *Kl. Przed.*

Chyrzyna, *Chirzyna*, *Chyżyna*, z Chyrzynką, wś, pow. przemyski, na prawym brzegu Sanu, o 2 mile na zachód Przemyśla, o $^1/_4$ mili na południe od Krzywcza, od którego tylko rzeka San ją dzieli. Przestrzeni pos. więk. roli or. 47, łąk i ogr. 10, past. 4, lasu m. 800; pos. mn. roli or. 349, łąk i ogr. 38, past. 73, lasu 17 m. aust. Ludność: rzym. kat. 45, gr. kat. 365, izrael. 14, razem 424. Należy do rzym. kat. par. w Krzywczy nad Sanem, grec. kat. par. ma w Chyrzynce, należącą do dek. pruchnickiego; obejmuje ta parafia filią w Kupnej z 320 duszami.

Chyszów, *Chyżów*, wś, pow. tarnowski, par. i stac. poczt. Tarnów, położona tuż pod m. Tarnowem, ma rozl. 573 m. (w czem 420 m. obsz. dworsk.) w glebie rędzinnej, równej, ludn. 281 rz. kat. Ch., starodawne gniazdo rodziny Roemerów, jest dziś własnością ks. Sanguszki.

Chyszowice, *Chiszowice*, wieś, pow. Rudki, o 104 kil. na północny zachód od Rudek, w okolicy moczarowatej. Przestrzeń posiadłości więk. roli or. 179, łąk i ogr. 192; posiadłość mn. roli or. 1,379, łąk i ogr. 333, past. 13 m. austr. Ludność: gr. kat. 854, izrael. 8, razem 862. Gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu komarniańskiego. Ma szkołę 1-klasową i kasę pożyczk. z funduszem 1,748 złr.

Chytra, rz., dopływ Szczary z prawej strony, uchodzi poniżej Ozaryczynki, przyjmuje Dymorkę.

Chytrów, ob. *Chytrowo*.

Chytrówka, 1.) wś, pow. jasielski, o 76 kil. od Frysztaku, w par. rz. kat. Frysztak. 2.) **Ch.**, przysiółek Nowej wsi.

Chytrówka, potok w obr. gm. Stępiny, w pow. jasielskim. wypływa z pod Chełmu (532 m.) w półn. stronie wsi, w przysiółku Chytrówką zwanym. Płynie na połud. i w obr. tej wsi wpada z lew. brz. do strumienia Stępiny, dopływu Wisłoku. Długość biegu 4 kil.

Chytrowo, *Chytrów*, *Chitrowo*, 1.) wś, pow. śremski; 38 dm. 311 mk., 10 ew., 301 kat., 131 analf. Stac. poczt. Jaraczewo o pół kil., st. kol. żel. Chocicza o 14 kil. 2.) **Ch.**, domin., pow. śremski, 1,574 m. rozl.; 8 dm., 144 mk., wszyscy kat.; 35 analf. Własność Macieja Stablewskiego. *M St.*

Chyżawka, ob. *Chiżawka*.

Chyże (z Kadłubiskami i Podlesiną), wieś, pow. cieszanowski, na samej granicy od lubelskiego, z 2 stron zachodniej i północnej granicy z lubelskiem, należy do okręgu celno-granicznego, położona jest między komorą celną w Bełzcu a miasteczkiem Narolem, od Bełzca oddalona na zachód o pół mili, od Narola na wschód o 85 kilm., okolica piaszczysta, leśna i moczarowata. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 417, łąk i ogr. 48, past. 38, lasu 1,468; pos. mn. roli or. 741, łąk i ogr. 59, past. 21, lasu 5 morg. austr. Należy do rzym. kat. parafii w Narolu, gr. kat. par. w Krupcu. *B. R.*

Chyżna, *Chyżne*, ob. *Chiżna*, *Chiżne*.

Chyżniki, ob. *Chiżniki*.

Chyżów, ob. *Chyszów*.

Chyżowice, *Chiżowice*, wś, pow. hrubieszowski, gm Jarosławiec, par. Trzeszczany. Istnieje tu (dawno przed r. 1742) cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. Ch. liczyły 52 dm. i 332 mk. Dobra Ch. składają się z fol. Ch., Wandzin i Zofin, tudzież wsi Ch.; od Lublina w. 110, od Hrubieszowa w. 10, od rz. Bugu w. 20. Nabyte w r. 1858 za rs. 61,000; ogólna rozl. m. 1,568, a mianowicie: fol. Chyżowi-

ce grunta orne i ogrody m. 404, łąk m. 60, wody m. 15, lasu m. 354, nieużytki i place m. 28, razem m. 862; budowli murowanych 6, drewnianych 20. Folwark Wandzin grunta orne i ogrody m. 391, łąk m. 55, nieużytki i place m. 10, razem m. 456; płodozmian 9-polowy, budowli drewnianych 6. Fol. Zofin grunta orne i ogrody m. 160, łąk m. 61, lasu m. 24, nieużytki i place m. 5, razem m. 250; płodozmian 7-polowy, budowli drewnianych 4; pokłady kamienia wapiennego i młyn wodny; wś Ch. osad 47, gruntu m. 530. *A. Pal.*, *Br. Ch.*

Chyżówka, *Chiżówka*, wś, pow limanowski, ma 1,764 morg. rozl., w tem 561 m. roli ornej, 585 m. lasu; 97 dm., 64 mk., parafia w Dobry, kasa pożyczkowa gminna, położenie górzyste, gleba owsiana.

Chyżyńce, ob. *Chiżyńce*.

Chyżyna, ob. *Chyrzyna*.

Chyżyny, folw., pow. nowo-miński, gm. Łukowiec, par. Latowicz. W 1827 r. było tu 40 dm. i 250 mk. Fol. Ch. od Warszawy w. 57, od Nowo-Mińska w. 19, od Latowicza w. 4, od st. Mrozy w. 10, oddzielony od dóbr Wielgolas. Nabyty w r. 1870 za rs. 6,750; rozległość wynosi m. 180, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 120, łąk m. 58, nieużytki i place m. 2, budowli drewnianych 4. *A. Pal.*, *Br. Ch.*

Ciabuty, wś, pow. święciański, par. komajskiej. W r. 1704 folwark, stanowiący całość z dobrami Komaje, należał do ks. Ogińskiej Katarzyny z Rudominów, starościny uświackiej. Następnie przeszedł prawem sprzedaży na własność Sulistrowskiego Krzysztofa, chorążego oszmiańskiego i jego spadkobierców.

Ciachcin, *Ciachcino*, wś i folw., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Ciachcin. Posiada kościół par. drewniany i szkółkę. W 1827 r. było tu 14 dm., 137 mk.; obecnie 117 mk., a par. C. dek. płockiego liczy 1150 parafian. Fol. C. należy do dóbr Goślice, od Płocka w. 11. Nabyty w r. 1868 za rs. 27626, rozległość wynosi m. 540, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 446, łąk m. 19, pastwiska m. 30, lasu m. 25, nieużytki i place m. 20; płodozmian 13-polowy, budowli murowanych 1, drewnianych 13, pokłady marglu; wś osad włośc. 26. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cianowice, wś, pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Smardzewice. R. 1827 było tu 39 dm., 391 mk. Leży w pobliżu Ojcowa i doliny Prądnika, posiada urząd gminny. Tu Konrad Mazowiecki zbudował w 1231 r. warowny zamek (Wyszogród). Gmina C. należy do s. gm. okr. II w os. Skała, st. p. w Michałowicach, ludn. 5937. Dobra składają się z folw. Cianowice, z przysiołkami Stasiów, Komora, Pustki czyli Maryanów, tudzież wsi C. i Podporęb; od Kielc w. 105, od Olkusza w. 24, od Skały w. 2, od Michałowic 8, od Krakowa w. 16. Rozległość wynosi m. 964 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 377, łąk m. 9, past. m. 41, lasu m. 520, nieużytki i place m. 17, płodozmian 12-polowy. Budowli murowanych 4, drewnianych 11; pokłady kamienia wapiennego i marglu. Piec wapienny. Wś C. osad 61, gruntu m. 319; osada 1 Podporęb. gruntu m. 8. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciapin, dobra, pow. lepelski, o 25 w. od Lepla; we wsi jest cerkiew św. Mikołaja i zarząd gminy liczącej dusz 608. Gniazdo rodu Ciapińskich, C. był pod koniec 16-go wieku dziedzictwem Mikołaja Słuszki, który zostawił trzech synów: Mikołaja, Krzysztofa i Aleksandra. W dziale uczynionym r. 1597 dostał się C. synowi Krzysztofowi, który 1601 sprzedał go kniaziowi Stanisławowi Świrskiemu za summę 1200 kóp groszy lit. Kniaź Świrski 1616 r wraz z żoną swoją Anną Łukomską sprzedali te dobra, z przykupionemi gruntami za 4000 kóp groszy lit. Krzysztofowi Świdle. Tenże Świdło 1641 r. zapisał C. żonie swej Reinie ze Świrskich, która po śmierci pierwszego męża wyszła za Samuela Starosielskiego, sędziego ziemi witebskiej. Reina Starosielska sprzedaje C. 1675 r. Mikołajowi Władysławowi Przeździeckiemu, marszałkowi pow. oszmiańskiego, i Annie z Tyzenhauzów małżonkom za 20,000 złp. Takim sposobem C. dostał się w ręce Przeździeckich, od tych drogą spadku przeszedł na Zenowiczów. Teresa z Zenowiczów Karolowa Sulistrowska przekazała go swemu synowi Tadeuszowi, podczaszemu oszmiańskiemu, od którego dobra te nabyli Leon i Joanna Okuszkowie. Od Leona Okuszki, oboźnego rzeczyckiego, przeszły one do Ciechanowieckich, z których Antonina wyszła za Józefa Marcelego Korsaka, podkomorzego borysowskiego. Syn tegoż Erazm, marszałek lepelski, około r. 1860 sprzedał C. rodzinie Paulinów. *A. K. Ł.*

Ciapisze, wś rząd., pow. lucyński. gm. Pylda, ma 4 dm. Ludność estońska, 61 dusz płci ob.

Ciarka, folw., pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady; od Warszawy w. 46, od Sochaczewa 10 w.; droga bita przechodzi przez grunta terytoryum; od Rudy Guzowskiej w. 21, od rz. Wisły w. 14. Nabyty w r. 1870 za rs. 7350. Rozległość wynosi m. 99 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 95, łąk m. 1, nieużytki i place m. 3; budowli murowanych 2, drewnianych 2. *A. Pal.*

Ciasna, niem. *Cziasnau*, wś i dobra, pow. lubliniecki, o 12 kil. od Lublińca. Dobra, z folwarkami Świrz, Jaśkowe, Gajdowe, Jeżowa, Molna i Neuhof, mają 8500 m. rozl. (2299 m. roli ornej, 5208 m. lasu), gorzelnię, rudę żelaza, wysoki piec, fabrykę wyrobów żel. i glinianych. Wś ma 717 m. rozl. Par. kat. Lu-

becko. W pobliżu znaczne stawy. Przez C. przechodzi trakt olesińsko-lubliniecki. *F. S.*

Ciasny, potok podgórski w obr. gm. Podbuża w pow. drohobyckim, prawy dopływ Bystrzycy tyśmienickiej; źródła jego biją u stóp Magury (735 m.), najw. czubałka we wsch. stronie tej gminy. Płynie w kier. płd. zach. rwiącym i nagłym prądem. Długość biegu 2 kil. *Br. G.*

Ciauszytys, jeziorko w pow. szawelskim, par. kurtowiańskiej, ma przestrzeni 1 morgę; błotniste, obfituje w karasie. Znajduje się na ziemi folwarku Zadwojnie, należącego do Feliksa Rymgajły.

Ciagnisz, wś, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków. Ma 199 morg. ziemi włośc., 28 mk. *Żdż.*

Ciągowice lub *Cięgowice*, wś i folw., pow. będziński, gmina Rokitno szlacheckie, par. Ciągowice, przy drodze z Siewierza do Ogrodzieńca. Jest tu kościół par., który 1874 r. spłonął. R. 1879 wystawiono a 1880 poświęcono nowy. W r. 1827 było tu 37 dm., 251 mk. Par. C. dek. będzińskiego 3010 dusz liczy. Dobra C. składają się z folw. C. z przys. Zazdrość i Turza, tudzież wsi: C., Bugaj, Zazdrość i Turza; od Piotrkowa w. 140, od Bendzina w. 21, od Olkusza w. 28, od Zawiercia w. 5, od Łaz w. 3, od rz. Wisły w. 35. Nabyte w r. 1844 za rs. 21,750. Rozległość wynosi m. 946 a mianowicie: fol. C. grunta orne i ogrody m. 172, łąk m. 129, pastwisk m. 31, lasu m. 392, zarośli m. 112. wody m. 9, nieużytki i place m. 24: razem m. 861; przys. Zazdrość grunta orne m. 40, łąk m. 9; przys. Turza grunta orne m. 36, łąk m. 10. Budowli murowanych 9, drewnianych 18: pokłady torfu, kamienia wapiennego, rudy żelaznej, glinki ogniotrwałej, węgla kamiennego, marglu i gliny zdatnej na cegłę. Staw duży z rzeczką bez nazwy. Młyn wodny. Na wsi C. dano włościanom gruntu m. 344, dla wsi Zazdrość m. 17, dla wsi Turza m. 164 i dla osady Bugaj prętów 160. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciąpenica, ob. *Narty*.

Ciążeń, wś i kol. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. i par. Ciążeń. Leży o 4 mile od Konina. W 1827 r. było tu 85 dm. i 780 mk., obecnie liczy 1204 mk., 4139 morg. ziemi dworskiej i 1407 włośc.; kolonie mają 109 mk. i 426 morg. obszaru. C. posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom schronienia dla starców i kalek, urząd gminny. C. był pierwotnie kasztelanią do 1269 r., następnie należał do biskupów poznańskich. Już w 1260 r. istnieje tu kościół parafialny. Biskupi poznańscy, którzy tu posiadali swój dwór i często przebywali, opiekowali się i kościołem. Jan Latalski na miejsce drewnianego wzniósł murowany w 1535 r. Następcy upiększali tę świątynię a ks. Teodor Czartoryski wyrestaurował całą w 1760 r. Dotąd przechował się jeszcze po biskupach dwór i rozległy park nad Wartą (Por. „Tyg. Ill“ z 1866 r. t. XII, str. 197). Par. C. dek. słupeckiego liczy 2560 dusz. Gmina C. należy do s. gm. okr. II w Dobrosłowie, st. poczt. w Słupcy. W skład gminy wchodzą: Borki, Ciążeń, Dziedzice, Gołków, Jaroszyn, Kąty, Kotonia, Kowalewo sołectwo, Kowalewo opactwo, Ląd, Policko, Samarzew, Wierzbocice, Wielodwór, Wierzbno, Wola Koszutska. Folwarki: Dąbrowa, Góry. Kolonie: Ciążeń, Piotrowo. Osady: Cegielnia, Lądek, Parsk, Wymysłów. Gm. Ciążeń ma rozl. morg. 17705, ludności 7012. Dobra C. składają się z folwarków C., Dąbrowa, Kąty, z gruntami na wsi Kotonia, tudzież wsi: C., Kotonia, Dziedzice, Kąty, Holendry Ciążyńskie, Borki, Wierzbocie, Samarzew, Policko, Gołków i Dąbrowa; od Kalisza w. 56 od Słupcy w. 8, od Kutna w. 110. Rzeka Warta płynie granicą dóbr. Rozległość wynosi m. 2777 a mianowicie: fol. C. grunta orne i ogrody m. 618, łąk m. 228, pastwisk m. 96, lasu m. 128, nieużytki i place m. 86: razem m. 1156. Budowli murowanych 27, drewnianych 14. Folw. Dąbrowa grunta orne i ogrody m. 738, łąk m. 88, lasu m. 99, nieużytki i place m. 43: razem m. 963; budowli murowanych 9, drewnianych 2. Fol. Kąty grunta orne i ogrody m. 454, łąk m. 96, pastwisk m. 11, nieużytki i place m. 33: razem 594. Budowli murowanych 8, drewnianych 2; nadto w osadach młynarskich m. 64, płodozmian 11-polowy. Gorzelnia, dwa młyny wodne, tartak, dwa wiatraki, stawy z rybołówstwem. Wś C. osad 74, gruntu m. 1407; wś Kotonia osad 38, gruntu m. 662; wś Dziedzice osad 28, gruntu m. 428; wś Kąty osad 33, gruntu m. 496; wś Holendry Ciążyńskie osad 14, gruntu m. 427; wś Borki osad 20, gruntu m. 195; wś Wierzbocice osad 70, gruntu m. 928; wś Samarzew osad 36, gruntu m. 812; wś Policko osad 60, gruntu m. 425; wś Gołków osad 35, gruntu m. 625; wś Dąbrowa osad 4, gruntu m. 4. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciążyń, niem. *Hallberg*, królewszczyzna, pow. obornicki, 1364 morg. rozl., 10 dm., 126 mk., 42 ew., 84 kat., 44 analf. Stac. poczt. Połajewo o 7 kil.; st. kol. żel. Rogoźno o 27 kil.

Cibau, rzeczka, lewy dopływ bukowińskiej Bystrzycy złotej, ma źródła w Marmaroszu.

Cibor, dawne imię, to samo zapewne co Ścibor, stanowi źródłosłów nazw: Cibory, Ciborów, Ciborowice. Spotykamy także formę Ciecibór, przedstawiającą zabytek starożytnej właściwości aryjskich języków powtarzania początkowej spółgłoski (por. Cieciszew, Cieciorki). *Br. Ch.*

Ciborów, folw., pow. radomski, gm. Gem-

barzew, par. Skaryszew. Liczy 1 dm., 4 mk. i 720 morg. obszaru.

Ciborowice, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Kościelec. W 1827 r. było tu 22 dm., 141 mk. W 15 w. dziedzicem tu był Władysław Zabawa (Długosz I, 123). *Br. Ch.*

Cibory, 1.) okolica szlachecka, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady. W obrębie jej znajdują się wsie: C. Gołeckie, C. Krupy, C. Chrzczony, C. Marki, C. Witki, C. Kołaczki. R. 1827 C. gołeckie liczyły 23 dm. i 150 mk., C. Chrzczony 10 dm., 100 mk. Ogólny obszar 1688 m. Jestto gniazdo rodu Ciborowskich, wspominane już pod 1456 r. (Gloger). 2.) **C.**, ob. *Chełchy.*

Cibory, niem. *Zyborren* i *Czyborren*, wś, pow. jańsborski, st. p. Biała.

Cibórz lub *Czybórz*, niem. *Cibors*, wś, o $^1/_4$ mili od Liebarka, w pow. brodnickim, o milę od kolei z Prus łączącej się z nadwiślańską, w obwodzie brodnickim, nad rz. Welą, dopływem Drwęcy, bardzo rybną. Jest tu młyn a zarazem przyrząd, którym woda, obracając młyn i tartak, obraca zarazem wielką młocarnię, sieczkarnię, dostarcza wody do gorzelni i śrubuje słody. Pałacyk w pięknym ogrodzie, budynki murowane pod dachówką, piękne grunta i dobrze zagospodarowane piękne łąki; cegielnia. Bór obfity w zwierzynę. We wsi 12 dm., 153 mk., w tem 138 kat. Kościół paraf. w Liebarku. Jest to majątek dziedziczny Mieczkowskich od lat przeszło pięciudziesięciu; 4583 m. rozl. *F. N.*

Cice, ob. *Czuchowo.*

Cicha, niem. *Czichen*, *Cychen*, *Czychen*, wś włośc., pow. kościerski, nad jeziorem Garczyno, obejmuje jednę posiadłość, roli morg. 856, mieszk. kat. 42, domów mieszk. 4; par. Kościerzyna, od której odległość $^3/_4$ mili. *Kś. F.*

Cicha, 1.) niem. *Tychy-Bach*, potok tatrzański na Podhalu liptowskiem, wypływa na południowo-zachodniej stronie głównego grzbietu Tatr, ciągnącego się od Świnnicy zrazu prosto ku południowi ku szczytowi „Nad Kamieniem“ (2157,6 m. pomiar sztabu gen.), poczem ku południowemu wschodowi przez Gładkie i Przehybę nad Czarnym stawem, jednym z Pięciu Stawów polskich, aż do Hrubego Wierchu (2239 m. Kolbenheyer). Od szczytu „nad Kamieniem“ wybiega na zachód ramię Kotelnicą zwane, a od Przehyby na południowy zachód i potem na zachód znaczne ramię, w którem w odległości 700 m. od głównego grzbietu wznosi się szczyt Cicha, także Wierch-Cicha lub Kopą wierch-cichowiańską zwany (1981 m. Kol.). Otóż między temi dwoma ramionami śród głazów granitowych wypływa potok Cicha. Płynie on tu zrazu na północny zachód, a potem na zachód, prawie równolegle do głównego grzbietu Tatr, po południowej i południowo-zachodniej stronie jego, zabierając liczne potoczki i strugi spływające z jego stoku. Zabrawszy z prawego brzegu potoczek nastający z pod Tomaszowskiej przełęczy, którędy jedno z najlepszych przejść w Tatrach wiedzie z doliny Kościeliskiej przez dolinę Cichej na stronę węgierską, zwraca się na południowo-południowy zachód, który to kierunek zachowuje aż do połączenia się z lewego brzegu z potokiem Koprową. Oba te potoki tworzą potok Biały liptowski (Bela, ob.). Na tej przestrzeni toczy on swe górskie szumiące wody po wschodniej stronie głównego grzbietu Tatr, prawie równolegle doń; i z tego stoku zabiera mnóstwo wód, między któremi najważniejszy potok Zawrat, nastający po za Hlinikiem (1754 m. Kolb.). Potok Cicha tworzy dolinę tak zwaną Wierch-Cichej, albo wiercichowiańską, albo po prostu dolinę Cichej (mylnie Wiercicha), ważną z powodu tego, iż w niej granit i gnejs leżą na wapieniu liasowym. Dolina ta rozwija się w kształcie podkowy i tem się różni od północnych dolin tatrzańskich, iż ciągnie się ze wschodu ku północnemu zachodowi a potem ku południowi, podczas gdy tamte wszystkie z północy na południe biegą. Dolinę tę otacza dokoła od strony zachodniej, północnej i wschodniej główny grzbiet Tatr, w którym od przełęczy Liliowego począwszy na zachód wznoszą się szczyty: Beskid, Goryczkowa, Suchy Wierch, Czerwone Wierchy i Tomanowa polska, a na wschodzie Skrajna, Pośrednia Turnia i Świnnica. Od południowej zaś strony nad doliną tego potoku wznosi się Koprowiec lub Koprowa Wielka (2077 m. Kolb.), na wschód od Wierchu Cichej. Od Koprowca ciągnie się ramię jedno ku północy i zachodowi ku dolinie Cichej, i drugie na wschód, w którym wznosi się Wierch Cicha (1981 m. Kolb.), ku głównemu grzbietowi; trzecie ramię ciągnie się ku zachodowi aż po szczyt Spana (Szpano, Szpane? 1880 m. Kolb.), a od niego ku południowemu zachodowi ponad Koprowicą, lewym dopływem Cichej, grzbiecik 1755 m. (Kolb.) wysoki; czwarte wreszcie ramię od Koprowy Wielkiej wychodzące, zwraca się ku południu aż ku Krzyżnemu liptowskiemu (2164 m. Kolb.), gdzie się na dwa rozdziela ramiona, dążące ku południowi, ku dolinie Koprowej czyli Białej liptowskiej; jedno ramię zachodnie między potokami Krzyżnym i Koprowicą, a drugie między potokami Krzyżnym i Koprową. Dolina Cichej powstaje w górnym swym końcu z połączenia dwóch mniejszych dolin. Jedna tuż pod Skrajną, Pośrednią Turnią i Świnnicą od południa zwie się doliną Walentkową i ciągnie się popod przełęcz „Pod Koło.“ Drugie ramię dalej na południe ciągnie się aż do Zawor; tutaj się dwie przełęcze, jedna prowadząca do doliny

Pięciu Stawów Polskich, druga do Ciemnych Smreczyn. W dolinie Walentkowej znajduje się mały stawek, wysychający w czasie suchej jesieni. Dolina Cicha zwie się także Jaworową. Potok Cicha z lewego brzegu przyjmuje potoki Koprowicę i Krzyżny obok wielu innych strug pomniejszych bezimiennych. Długość biegu od źródeł aż do połączenia się z Koprową 13¼ kil. Połączenie tych potoków 878 m. npm. (Kolb.). Doliną tego potoku najlepsze przejście z Liptowa do doliny Kościeliskiej, przez przełęcz Tomanowską (1681 m. Kolb.) między Tomanową polską i Czerwonym Wierchem Upłaziańskim czyli Ciemniakiem, jako też z górnej części doliny Cichej przez przełęcz Liliowe lub Goryczkową do polany Kalatówek, a stąd do Kuźnic zakopiańskich i Zakopanego (ob. *Kolbenheyer*, *Die Hohe Tatra, Teschen*. 1880). 2.) **C.**, potoczek górski w obrębie gm. Tureczki wyżniej, w pow. Turka, wypływa na granicy tej gminy z gm. Butelką wyżnią, ze źródlisk leśnych, u płn. wsch. stoków beskidzkiego działu górzystego, ciągnącego się w kier. płn. zach., którego czubałki Obyczki (775 kil.) i Byczok (915 m.) wznoszą się na granicy tejże gm. z gm. Beniową i Sokolikami. Wzdłuż całego biegu tworzy granicę gmin Tureczki i Butelki wyżniej i w południowej stronie gm. Tureczki wyżniej po 2 kil. biegu łączy się z lewego brzegu z potokiem Skolobaniem, tworząc Spisaną, silny dopływ Jabłonki. Na mapach Galicyi zwie się on z ruska Tychy potok. *Br. G.*

Cichabuda, wieś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Płutyszki. Liczy 13 dm., 85 mieszk.

Cichagóra, gm., pow. bukowski; 2 miejsc.: 1) C. olędry, 2) Huta (Glashütte) kolonia; 104 dm., 702 mk.. 687 ew., 15 kat., 73 analf. Stacya pocztowa i kol. żel. w Bukowcu (Eichenhorst) o 5 kil. *M. St.*

Cicharzeka, niem. *Zicherzig*, mko w Brandenburgii, w okr. frankfurckim, nad Odrą, o 2 mile od granicy W. Ks. P.

Cichawa, *Ciechowa*, wieś, pow. wielicki, par. rz. kat. Niegowice, o 10 kil. od Gdowa, słynie z wyrobu dobrych serów.

Cichawka, *Cichówka*, przysiołek Królówki.

Cicha woda, 1.) potok tatrzański na Podhalu nowotarskiem, najwalniejszy potok zakopiański. Nastaje na gruntach wsi Kościelisk i płynie przez Zakopane popod Gubałówką (1123 m.) w kierunku od południowego zachodu ku północnemu wschodowi, czyli od Kościelisk ku Poroninowi, i dzieli obszar Zakopanego na dwie części, mniejszą północną, zajmującą stoki Gubałówki, i większą południową rozpościerającą się ku Reglom. Połączywszy się z potokiem Bystrem poniżej Zakopanego na Krupówkach, tworzy potok Zakopiankę. Długość biegu 6 kil.; potoki wpadające z lewego brzegu są: Sobiczkowy, Szymaszkowy i Kotelnica; a z prawego brzegu Małołączniak czyli Gąsienicowy, Krzeptowski, Osiedle, **Młyniczna** i Bystre. 2.) **C.**, potok tatrzański na **Podhalu** nowotarskiem, nastający z połączenia **dwóch** potokow tatrzańskich, wschodniego **Suchą Wodą** i zachodniego Filipką zwanego, **w obrębie** gm. Muru-Zasichłego i płynie na **półn., tworząc** granicę między tą gminą a Poroninem; uchodzi w Poroninie powyżej hut do Porońca z lewego brzegu. Od połączenia się powyższego potoku aż do ujścia Cichejwody długość czyni 3⅓ kil. *Br. G.*

Ciche, wieś, pow. nowotarski, par. chochołowska i czarnodunajecka, wieś rozłożona w dolinie potoku Cichego, z połd. na półn. 10 kil. długa, o 4 kil. od Chochołowa, o 7 od Czarnego Dunajca, o 18 od N. Targu. Od południowschodu wsi bieży równoległe do potoku wzgórze Ostrysz, obniżające się zwolna ku płn. aż do Zaborskiego potoku; najwyższy jego czubałek wynosi 1025 m., a płn. czubałek nad p. Zaborskim 861 m. Od zach. zaś strony zamyka wieś również podłużne pasmo wzgórzyste „Nad górkami" (844 m.). Oba te wzgórza łączą się na południowej stronie tej wsi, u stoku granic trzech gmin Dzianisza, Cichego i Zubsuchego, obejmując całą wieś widłowato, a rozstępując się zwolna ku północy. Półn. część wsi zwie się Miętustwem, od pierwotnych właścicieli Miętusów, sołtysów wsi Cichego. We wsi znachodzi się kaplica murowana pod wezw. N. M. P. Na mocy dekretu konsystorza bisk. tarnowskiego z dnia 17 lipca 1875 wolno odprawiać w niej mszę św. we wszystkie dni świąteczne przez przeciąg 10 lat. Liczy 376 dm., 2067 mk., z tych 1240 należy do parafii w Chochołowie, a 827 do p. w Czarnym Dunajcu. Gruntów ornych (tylko mniejszej własności) razem 1897 ha., łąk i ogrodów 241 ha., pastwisk 333 ha., lasów 94. Własność gminy. *Br. G.*

Ciche, niem. *Czichen*. 1.) wś, pow. lubawski, par. Łąkorz, leży na ostrowiu między jeziorami, ma własną szkołę, obszaru 2757 m., 83 dm., kat. 538, ew. 139. 2.) **C., wieś**, dobra i młyn, pow. olecki, ma stacyą poczt.

Ciche, jezioro w pow. kartuskim, w lesie, położone o ćwierć mili na południe od Kartuz, obok nowej żwirowki, wiodącej z Kartuz do Bytowa. O niem powiadają ludzie, że dawnemi czasy utopiła się tu panna jakaś ze znakomitego rodu, która każdej nocy o 12 godzinie się ukazuje; mieszkała na zamku stojącym na wzgórzu opodal jeziora; góra ta dziś jeszcze się zowie: „góra zamkowa." *Ks. F.*

Cichinicze, *Cichiczew*, ob. *Ciechinicze*.

Cichobórz, wś i folw., pow. hrubieszowski. gm. Mieniany, par. Kryłów. W 1827 r. było

tu 92 dm., 598 mk. W obrębie C. znajduje się jezioro Niżne. Rozległość folw. wynosi m. 2,153, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 883, łąk m. 236, lasu m. 965, nieużytki i place m. 69; wś Cichobórz osad 71, gruntu m. 851. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cichogrąd, niem. *Sensutten-Neusass*, wś, pow. ostródzki.

Cicholewo, ob. *Ciecholewy*.

Cichońcy, niem. *Teichnitz*, wś na saskich Łużycach, blizko Budyszyna; ludności serbskiej 136 dusz *A. J. P.*

Cichoradz, w r. 1874 przezwane *Tannhagen*, dobra ryc. w pow. toruńskim, mają obszaru ziemi 2,619 mórg, domów mieszk. 12, kat 131, ew. 78. par. Łążyn, st. p. Unisław. *Kś. F.*

Cichorz, 1.) wś, pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. Swiedziebno. 2.) **C.**, ob. *Cichosze*.

Cichostów, wś i folw., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew. Liczy 16 dm. i 108 mk. Folw. C. z wsią t. n., od Siedlec w. 74, od Parczewa w. 6, od Międzyrzeca w. 32, od rz. Tyśmienicy w. 7; rozległość wynosi m. 1665, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 339, łąk m. 66, pastwiska m. 2, lasu m. 1,233, nieużytki i place m. 25, budowli murowanych 1, drewnianych 8; wś C. osad 21, gruntu m. 235.

Cichosze, pustkowie, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa; 79 morg ziemi, 30 mk. *Żdż.*

Cichów, wś, pow. kolski, gm. i par. Brudzew. W 1827 r. było tu 8 dm., 131 mk. Por. *Brudzew*.

Cichowice, wś, pow. bocheński, w par. rz. kat. Łapczyce, o 4.5 kil. od Bochni, własność rządowa.

Cichówko, niem *Czichowken*, os. należąca do wsi Koń w pow. lubawskim, nad jeziorem, st. poczt. Łąkorz. *Kś. F.*

Cichowo, wś drobnej szlachty, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, liczy 154 mk., 19 dm., gruntu 474 mogów, w tej liczbie 317 mor. gr. ornego; przy wsi wiatrak. **C.** i *Międzyleś*, dwie wsie włośc., pow. przasnyski. gm. i par. Dzierzgowo, nad rzeczką Tamką położone, liczą 156 mk., 16 osad i 16 dm., powierzchni zajmują 247 morgów, w tem 157 gruntu ornego. R. 1827 było we wsi C. dm. 16, mk. 86. *B. Chu.*

Cichowo, wieś i domin. nad jeziorem, pow. kościański; domin. 1,606 morg. rozl., 17 dm. 165 mk., wszyscy kat., 43 analf. Stac. poczt. w Dolsku o 7 kil., stac. kol. żel. Kościan o 26 kil. *M. St.*

Cichy, *Czychy*, niem. *Cichen*, wś, pow. olecki, ma kościół ewangelicki.

Cichy, potok górski, w obr. gm. Cichego w Nowotarżczyźnie, wytryska w południ. części tejże, płynie przeważnie ku półn., krętem łożyskiem przez wieś Ciche, przybiera z praw. brzegu potok Górkę a z lewego Zaborski potok; niżej osady Miętustwa, części Cichego, łączy się z praw. brz. z potokiem Ratułowskim czyli Bystrym, tworząc potok Rogoźnik, prawy dopływ Czanego Dunajca. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Cichynicze, ob. *Ciechinicze*.

Cicibór wielki i C. **mały** lub *Ciciborek*, dwie wsie, pow. bialski gub. siedleckiej, gm. Sitnik, par. Biała, o 5 w. od rz. Krzny. Ma cerkiew drewnianą par. dla ludności rusińskiej, erekcyi niewiadomej, ale powtórną erekcyą udzielił 1655 r. Adam Świderski, dziedzic C.; szkoła początkowa. W 1827 r. C. wielki liczył 15 dm. i 101 mk.; obecnie ma 20 dm., 237 mk. i 478 morg obszaru. C. mały liczył 23 dm. i 137 mk.; obecnie ma 13 dm. i 157 mk., 306 morg. obszaru. Fol. C. 3 dm., 11 mk. i 1,228 m. obszaru. Gorzelnia, pokłady torfu i margłu.

Ciczyn, właściwie *Cieksyn* (ob.).

Ciebłowice, wś rząd. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi. W 1827 r. C. liczyły 86 dm., 262 mk., obecnie mają 90 dm., 349 mk. i 1092 morg. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Ciechanie, *Ciechan*, wś, pow. krośnieński, u źródeł Wisłoki, ma 1,975 mor. rozl., w tem 663 m. roli ornej, 53 domów, 340 mk., przeważnie narodowości ruskiej; parafia grecka w miejscu, kościół parafialny pod wezwaniem Ś-go Mikołaja. C. leży w wysokich niedostępnych górach Beskidu, na granicy węgierskiej, gleba owsiana. *M. M.*

Ciechanki, 1.) wś i folw., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. Jest tu gorzelnia wyrabiająca rocznie za 36,000 rs.; w 1827 było tu 20 dm., 136 mk. 2.) **C.** Krzesimowskie, wś. i folw. pow. lubelski, gm. Łuszczew, par. Łęczna. W 1827 r. było tu 21 dm., 127 mk. *Br. Ch.*

Ciechanów, m. powiatowe gub. płockiej, nad rz. Łydynią i Sonią, pod 52° 52'.2 szer. i 38° 23'.0 dług. geogr. Posiada dwa kościoły katolickie, synagogę, sąd pokoju okr. II należący do zjazdu sędziów w Płońsku, zarząd powiatu, magistrat, dwie szkoły początkowe, szkołę 4-klasową prywatną żeńską, stac. pocz. i stac. drogi żel. nadwiślań., oddaloną o 2 w. od miasta. Odl. od Warszawy 82 w. a 31 w. od Mławy. W 1827 r. C. liczył 232 dm. i 2384 mk., w 1860 r. 227 dm. i 3575 mk., w tej liczbie 2394 żydów; obecnie 407 dm. i 5469 mk. a w tej liczbie 3761 izrael. Miasto samo zajmuje przestrzeni 222 morg. i posiada gruntów 2,026 morg., w tej liczbie 1745 morg. ornej ziemi i 176 m. łąk. Z fabryk istnieją tu: 2 browary z produkcyą roczną na 2990 rs., 2 cegielnie wyrabiające za 1400 rs., 2 olearnie wyrabiające za 2090 rs., tudzież 2 garbarnie, młyn wodny i 6 wiatraków. Początkiem swoim C. odległych sięga czasów. Już w r. 1065 Benedyktyni mo-

gilscy, na mocy nadania Bolesława Śmiałego, pobierali ztąd różne daniny. Po nastąpionym podziale państwa 1207 r. za Leszka Białego, gród ten objęty był dzielnicą brata jego Konrada, księcia mazowieckiego. Prusacy z Litwinami burzą miasto i jego okolice w r. 1267; podobnegoż od Litwy spustoszenia doznaje w 1337 r. Po rozrodzeniu się książąt mazowieckich przechodził do różnych dzielnic. Janusz, książę mazowiecki i ruski, na inne dogodniejsze przenosi go miejsce i w r. 1400 obdarza przywilejem erekcyjnym. Roku 1463 podstąpiły hufce krzyżaków pod miasto, i rycerstwo mazowieckie nie małą poniosło klęskę. Po wcieleniu ziemi ciechanowskiej w r. 1526 do Korony, królowa Bona, otrzymawszy tytułem oprawy Mazowsze, w zamku tutejszym przemieszkiwała. Święcicki w „Opisie Mazowsza“ z początku XVII w. mówi o C. „Miasto ludne nad rz. Łydynią, słynie z wyrobu cegieł i kilku gmachów publicznych. Dotąd pozostały ruiny zamku, czworogran z olbrzymiemi basztami, śród bagien nad rzeką Łydynią“ (Kwartalnik Kłosów II str. 112). W r. 1662 stało się miasto pastwą płomieni, skutkiem czego król Zygmunt III wydaje w tymże roku przywilej, zwalniający od danin i opłat. W r. 1657 Szwedzi złupili miasto spalili. Ucierpiał też od zarazy w czasie drugiej wojny szwedzkiej za Augusta II. Jaką była ta klęska łatwo ocenić, kiedy, wedle urzędowych lustracyj, miasto miało w r. 1616 domów 402, a za wałem 233, to jest razem 635 i stosowną do tego ludność; po zarazie zaś lustratorowie żadnego człowieka nie znaleźli, a ktoś przechodzący mówił im tylko, że ich zaledwie kilku zostało. Miejsce, na którem ciała zmarłych w skutku tej zarazy chowano, do dziś dnia „pomorkiem“ się nazywa i dotąd corocznie wychodzi na to miejsce około Zielonych Świątek uroczysta procesya. Tylu klęskami dotknięte, zostając pod zarządem starostów, z ruin swoich podźwignąć się nie mogło. Kościołów w Ciechanowie było cztery. Obecnie dwa. Parafialny czyli fara stoi na wysokiej górze, której podstawa aż do samej prawie rzeki Łydyni dochodzi. Gmach to obszerny, w stylu gotyckim krzyżackim wystawiony i niewiele przez późniejsze dodatki zmieniony. Fundator jego niewiadomy, domyślają się tylko, że go Ziemowit starszy, książę mazowiecki, założyć musiał. Jest to budowla w kształcie krzyża i jak zwykle ołtarzem wielkim ku wschodowi zwrócona. Wnętrze jest tem charakterystyczne, że krużganki czyli boczne nawy, od południowej strony kościoła idące, nie kończą się równo ze ścianą tęczową jak zwykle, ale do końca samego presbiteryum dochodzą. Oddzielone zaś są od środkowej nawy zsiadłemi filarami, dosyć niskie arkady podpierającemi. Z dawnych sklepień dochowały się tylko dwie małe kwatery nad boczną nawą od południowej strony kościoła. Dawnej fundacyi ołtarze dziś po większej części nie istnieją; dzisiejsze bowiem wszystkie są nowożytne i niczem się nie odznaczają. Z nagrobków jest tu tylko jeden, niejakiego Stanisława Szczurzyńskiego, zmarłego w roku 1556. Jest to niewielki płyt z ciosowego kamienia, na nim w płaskorzeźbie niezgrabnie wyrobiony rycerz, prawie w kolosalnych proporcyach, po bokach napis w języku łacińskim. Drugi nagrobek, a raczej prosty napis na marmurze brunatnym rznięty, położył w r. 1644 Wojciech Aleksander Przedwojewski, kasztelan lubaczowski, rodzicom swoim. Kościół ten rozliczne przechodził koleje. Pomijając szwedzkie spustoszenia, sprofanowany był naprzód przez ubicie kilku szlachty na sejmiku w r. 1701, powtórnie przez wojsko francuskie w r. 1807 zabrany i na magazyn wojskowy zamieniony. Restauracyi uległ w końcu zeszłego wieku, której dopełnił proboszcz Maciej Rydzewski, a powtórnie w r. 1823, za wstawieniem się proboszcza Bagieńskiego, niemal do pierwiastkowego stanu przywrócony został. W dniu 19 września 1840 r. sprowadzono tu szczątki św. Feliksa męczennika, kollatorowi kościoła tego, Wincentemu hrab. Krasińskiemu darowane. Kościół z klasztorem księży augustyanów założony został jednocześnie z parafialnym w r. 1353, przez Ziemowita, książęcia mazowieckiego, i jego żonę Eufemią, tych samych właśnie, którzy ten zakon do Warszawy sprowadzili. Świątynia ta wystawioną była wspaniale i podług dosyć obszernych wymiarów; miała nawę z bocznemi krużgankami od niej niższemi, a szczyty zębate przyozdobione wnękami i płaskosłupami krawędzią wystającemi. Kiedy jednak z postępem czasu kościół począł się do upadku nachylać, a wszystkie ozdoby szczytowe zniesiono, wtedy dach zniżono, nawy boczne rozebrano, a arkady między filarami, które im z środkową nawą komunikacyą dawały, zamurowano. Tym sposobem budowla ta znacznie na wielkości i ozdobie straciła. Wewnątrz kościół ten, choć ubogi, chędogo przecież jest utrzymany, a ołtarze w nim w stylu jezuickim z drzewa rzeźbione, malowane i złocone. Znajdowały się jeszcze w C. kościoły św. Ducha i św. Barbary, tak do szczętu rozebrane, że żaden ślad z nich nie pozostał. Miejsca tylko pokazują gdzie stały. Niegdyś w obrębie miasta, a dziś w majoracie Opinogóra, wznosił się zamek, założony jeszcze przez Janusza, starszego książęcia mazowieckiego, a przez Bonę królowę przebudowany, którego szczątki, to jest dwie wieże i prawie cały mur obwodowy, do dziś dnia widzieć się dają. Zamek ten stojący na niewielkiej kępie, sztucznem podsypaniem wy-

wyższony, oblewała z jednej strony rzeka Łydynia, z drugiej zaś umyślnie wybrany i wodą napuszczony kanał, a rozciągające się po za rzeką błota, przystęp do niego po większej części czyniły niepodobnym. Sama budowla na fundamencie z polowego kamienia z cegły na czerwono wzniesiona, ma postać regularnego kwadratu, którego każdy bok około 80 kroków wymierza. W obu narożnikach ściany, na południe to jest ku miastu zwróconej, wznoszą się dwie okrągłe baszty, z których wschodnia za więzienie, zachodnia zaś za arsenał służyła. Do pierwszej nie było przystępu z dołu, ale dopiero z pierwszego piętra. Przez ten otwór wpuszczano winowajców na linach na dno, czyli, mówiąc ówczesnem prawnem wyrażeniem, ad fundum wieży, gdzie wyrokiem przepisany przeciąg czasu to jest rok i tygodni 6 obowiązani byli wysiedzieć. Druga wieża miała wejście od samego dołu, zkąd schody, w samej grubości jej muru umieszczone, na górne piętra prowadziły. Obiedwie zaś opatrzone były u góry licznemi strzelnicami, ciosowym kamieniem wyłożonemi, a nad wielu z nich wmurowywane kamienne kule dotąd jeszcze widzieć się dają. Brama wjazdowa od strony miasta, w południowej ścianie zamku wykuta, prowadziła na jego dziedziniec, w którym, jak to widać z pozostałych fundamentów, szczupłe się nader zabudowania mieściły. Oprócz tej bramy znać jeszcze ślad drugiego bocznego wejścia w ścianie zachodniej. Część mieszkalna zamku znajdowała się od północy i jak się zdaje na jedno piętro była wzniesioną. Mieściła się przy niej kaplica pod wezwaniem św. Stanisława. Dawniejszy stan tego zamku opisuje lustracya z roku 1580, przy oddawaniu starostwa Krzysztofowi Niszczyckiemu sporządzona. Wedle niej miał mieć kosztowne i obszerne pokoje, ale w nienajlepszym już stanie będące. Most również, na rzece Łydyni zbudowany a zamek z miastem łączący, już wtedy potrzebował naprawy. Wedle lustracyi z 1609 r. dachy były popsute, pułapy pozawalane, w izbach piece porozrzucane, a szyby wybite. W kaplicy był tylko goły ołtarz bez żadnego obrazu, tak zwana zaś kurza stopka, czyli, jak się lustracya wyraża, kurza nóżka (rodzaj gabinetu prospektowego z oknami na 5 stron), do której się ze skarbczyka wchodziło, zupełnie była opuszczoną. Z tem wszystkiem jeszcze w r. 1646 była ta budowla w stanie mieszkalnym, gdyż w niej w dniu 1 marca tegoż roku nocowała Marya Ludwika, druga żona króla Władysława IV. Po pierwszej wojnie szwedzkiej, której ofiarą w r. 1657 padł i ciechanowski zamek, odmieniła się jego postać. W miejsce wznoszącej się nad mury obwodowe części mieszkalnej, zostało tylko małe, o parterze, zabudowanie, dachem nawet swoim nad wysokość murów nie wystające, gdzie się odbywały sądy i gdzie akta ziemskie i grodzkie aż do ostatnich czasów rzeczypospolitej polskiej miały swoje zachowanie. Po zajęciu tej części kraju przez rząd pruski, starostwo opinogórskie, do którego należała wieś Tatary, wraz z powyższym zamkiem na jej terytoryum zbudowanym, zamienione zostało na ekonomią rządową, której naddzierżawca Neumann wszystkie wewnętrzne mury zamku rozebrał i z nich browar w Opinogórze wystawił. Pozostały tylko mury zewnętrzne, w znacznej części zrobionemi w nich wyłomami uszkodzone, i dwie okrągłe narożne baszty, bez żadnego atoli pokrycia. Opodal od zamku pod samym kościołem parafialnym wznosi się ogromny szaniec, którego wymiary, z powodu nierówności gruntu i rozkopania znacznej onego części, trudne są do naznaczenia. Jest mniemanie miejscowe, że szaniec ten usypany został przez Szwedów, i w samej rzeczy silniejsza część onego zwróconą jest ku miastu i zamkowi, a w jego otoku widać nawet ślady nasypek, jakie się pod działa w twierdzach zwykle budują. Atoli spoglądając na niego zdaleka, zkąd kształt jego ogólny lepiej rozpoznać można, widać, że to było takie samo odwieczne horodyszcze, jakich liczne w całem Mazowszu po nad rzekami pozostały ślady. Być więc może, że Szwedzi korzystali ze znalezionego w tem miejscu już gotowego kopca, że baterya sobie z niego utworzyli, odkopawszy część onego od strony rzeki, dla wprowadzenia tamtędy dział, ale go ani tak wysoko budować, ani tak zaokrąglać nie mieli potrzeby. Do tego to pewnie kopca i stojącego niegdyś na nim drewnianego zamku odnosi się owa legenda o wykradzeniu Hanny, córki Wszebora wojewody, jakoby narzeczonej Bolesławowi Krzywoustemu, i o uniesieniu jej do zamku płockiego, gdzie przyrodni brat Bolesława Zbigniew panował, i gdzie wkrótce w skutek zadanej trucizny życia dokonać miała. Historyą i opis C. podał W. H. Gawarecki w „Pamiętniku Płockim“ z 1830 roku. Parafia Ciechanów dekanatu ciechanowskiego 7014 dusz liczy. *Powiat ciechanowski* gub. płockiej zajmuje powierzchni 22,31 mil kw., graniczy od północy z przasnyskim, od zachodu z mławskim i kawałkiem sierpeckiego, od południa z płońskim a od wschodu z pułtuskim i makowskim. Granic naturalnych niema żadnych. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę nachylającą się z lekka ku południowi. W północnej tylko części powiatu, od Ciechanowa na Opinogórę, Szulmierz, Stryjewo, ciągnie się pasmo nieznacznych wyniosłości, dochodzących do 600 stóp nad poziom morza (koło folwarku Lipa). Wody tej równiny prowadzą dwie niewielkie i niespławne rzeczki Łydynia i Sona do Wkry,

dotykającej w kilku miejscach zachodnio-południowej granicy powiatu Wschodnia część powiatu, miejscami zupełnie bezleśna, ma glebę czarnoziemno-gliniastą, ciężką, przyjazną dla pszenicy. Tu się rozsiadły liczne wsie drobnej szlachty, o której Święcicki w opisie Mazowsza z początku 17 w. powiada, iż „Ciechanowska ziemia mieści do 7000 rodzin szlacheckich, z których żadna nie jest tak biedną by jednego rycerza na popis nie stawiła.“ Wtedy już wycięcie lasów sprowadziło taki brak drzewa „iż sadzą na opał wierzby a nawet mierzwą opalają piec.“ (Kwartalnik „Kłosów“ II 114 str.) Dziś w pow. wypada na 1 mk. 0,33 m. lasu. Południowa i połud. zachodnia część, zwłaszcza po niedawno wyrąbanych lasach, ma grunt lekki, żytni; zachodnia zaś i północno-zachodnia strona posiadają mięszaninę czarnoziemu, gliny i piasku, wytwarzającą grunta przeważnie żytnie a po części i pszenne. Rolnictwo pomyślnie się tu rozwija, zarówno w większych majętnościach jak i pomiędzy drobnymi posiadłościami, zostającymi tu przeważnie w ręku drobnej szlachty. Płodozmienne gospodarstwo, ogrodnictwo i pszczolnictwo spotykamy tu nawet u włościan. Wzór postępowego gospodarstwa przedstawiają dobra Krasne, należące do hr. Ludwika Krasińskiego i posiadające wzorową owczarnię i stadninę. Dwie cukrownie (Izabelin i Krasiniec) dały pochop do uprawy buraków. W 1874 r. wysiano w powiecie: 15,594 czetw. pszenicy, 13,337 żyta, 20,094 owsa, 3081 jęczmienia, 4529 gryki i innych, 40,946 kartofli; zebrano zaś 124,752 czetw. pszenicy, 66,710 żyta, 81,004 owsa, 17992 jęczmienia, 15,702 gryki i innych, 245,676 kartofli. Obszar gruntów powiatu wynosi 190,543 morgów, w tem zaś 125,778 m. ornej ziemi. Przemysł fabryczny dla braku miast i utrudnionego odbytu nie rozwinął się dotąd należycie. Reprezentują go głównie dwie cukrownie z produkcyą dochodzącą do 136,000 rs. rocznie, dwie gorzelnie wyrabiające za 81,470, dwie hamernie za 34,032, trzy małe browary produkujące za 4136, 9 cegielni za 8,328 rs., cztery fabryki terpentyny za 1960 rs., jedna fryszerka za 840. Ogółem istnieje 23 fabryk z produkcyą na 273,536 rs. Zatrudniają one około 660 robotników a w tej liczbie dwie cukrownie 574 robot. Przemysł rękodzielniczy reprezentuje dość rozwinięte kołodziejstwo i bednarstwo. Kołodzieje wyrabiają tu ręcznie, bez pomocy maszyn, drewniane części wozów, sani, bryczek, i produkują ich za 10,000 rs. Handel ogranicza się na małoznaczącym ruchu targowym i jarmarcznym; jedyne miasto powiatu Ciechanów nie ma warunków po temu, by zostać znaczniejszym rynkiem. Pod względem komunikacyi, to brak zupełny niemal dróg bitych, z wyjątkiem drogi łączącej Ciechanów z Przasnyszem i Płońskiem, zastąpiła po części droga żel. Nadwiślańska, przerzynająca powiat w kierunku od połd. wschod. do zach. półn. na długość 31 wiorst od stacyi Gąsocin do st. Konopki. Ludn. pow. 1874 wynosiła 56.577 dusz, w tej liczbie 28,004 mężczyzn i 28,573 kobiet. W miastach mieszka 5,343 a we wsiach 51,234 mk. Co do wyznań to znajdujemy 46,749 katol., 2,811 protestantów, 992 żydów, 687 baptystów i 15 prawosławnych. Oświata stoi nisko co do liczby uczniów i zakładów naukowych: Istnieją tu 2 szkoły miejskie (205 uczniów), 17 gminnych (1095 uczniów), 2 wiejskie (101 ucz.), 5 ewangelickich (98 uczniów). Ogółem 25 szkół, 1499 uczniów. Pod względem sądowym C. powiat należy do drugiego okręgu zjazdu sędziów pokoju w Płońsku i dzieli się na 4 okręgi sądowe gminne: Zeńbok, Opinogóra, Gumowo, Sońsk. Pod względem administracyjnym dzieli się na 10 następujących gmin: Bartołdy, Gołymin, Grudusk, Młock, Nużewo, Ojrzeń, Opinogóra, Regimin, Sońsk, Zalesie. Dekanat ciechanowski dyecezyi płockiej składa się z 20 parafij: Ciechanów, Ciemniewko, Glinojeck, Gołymin, Grudusk, Koziczynek, Krasne, Kraszewo, Lekowo, Łopacin, Łysaków, Malużyn, Niedzbórz, Opinogóra, Pałuki, Sońsk, Sulerzyż, Węgrzynowo, Zeńbok i Zielone. *Ziemia ciechanowska* składała się z trzech powiatów: ciechanowskiego, sąchocińskiego, przasnyskiego i miała za herb orła białego bez korony w polu czerwonem. Skutkiem działów po śmierci Bolesława Mazowieckiego w 1313 r. C. ziemia stała się osobną dzielnicą pod władzą Ziemowita. W 15 wieku należała do ks. płockiego Janusza. Po wcieleniu Mazowsza do Korony, C. ziemia stanowiła oprawę królowej Bony (do 1556 r.). Sejmiki i roki grodzkie odbywały się w Ciechanowie. Miała swego kasztelana i słała dwóch posłów. Starostwo grodowe C., wedle lustracyi z 1664 r., składało się z miasta C. i wsi: Chrzanowo, Czernice, Dzbanie, Giełczyn, Grzędzice, Kąty, Kołaczkowo, Kuchary, Małowidz, Połonica, Opinogóra, Prządzewo, Rąbiecz, Tatary. W 1771 r. posiadał je Adam Krasiński i płacił kwarty 1951 złp. a hyberny 1604 złp. gr. 20. *Br. Ch.*

Ciechanowiec, os. i miasto nad rzeką Nurzec, niegdyś w województwie podlaskiem, ziemi drohickiej, o 9 wiorst od ujścia tejże rzeki do Buga, w. 168 od Grodna, w. 47 od Bielska, w. 30 od Drohiczyna, w. 63 od Łomży, w. 133 od Warszawy, w. 14 od Nura, w. 56 od Węgrowa odległe. W XV stuleciu przez rodzinę Kiszków (której jedna gałąź od tego później Ciechanowieckiemi się przezwała) założone i wraz z rozległemi dobrami ciechanowieckiemi, najprzód do tychże Kiszków, potem do przybyłej z Holandyi (spowinowaconej z niemi przez

małżeństwo) rodziny Bremerów a Brytmar, których protoplastą w Polsce był Idzi baron Bremer a Bryttmar, pułkownik wojsk koronnych; potem do Osolińskich i do Jabłonowskich, a teraz do Ciecierskich należące, rzeką Nurcem rozdzielone na dwie nierówne części, z których miasto Stary Ciechanowiec, na lewym brzegu, od roku 1794 w nowo-wschodnio-prus. królew. regencyi białostockiej, od roku 1807 (wskut. traktatu tylżyckiego) w obwodzie białostockim, pow. drohickim, a od roku 1843 w gub. grodzieńskiej, pow. bielskim leżące; os. zaś Nowy Ciechanowiec, też od roku 1794 w regencyi białostockiej, od roku 1807 w województwie augustowskiem, w obwodzie (następnie powiecie) tykocińskim, na prawym brzegu leżące, a przed kilku laty, z rozporządzenia rządu, do gub. łomżyńskiej, pow. mazowieckiego, gm. Klukowo, par. Kuczyn zaliczone i na osadę zamienione, od podobnież na osadę zamienionego powiatowego miasteczka Wysokie Mazowieckie, wiorst 21 i od stac. warszawsko-peters. kolei żel. Czyżewo 18 w. odległe. W Starym Ciechanowcu ludność wynosi: rz. kat. rodzin 108, płci męz. 322, płci żeń. 337, razem 659; protestantów rodzin 37, płci męz. 74,. płci żeń. 73, razem 147; prawosławnych rodzin 27, płci męz. 77, płci żeń. 80, razem 157; starozakonnych płci męz. 1,107, płci żeń. 1,350, razem 2457; w ogóle płci męz. 1,580, płci żeń. 1,840, razem 3,420. Kościół rzym. kat. murowany, fundowany w wieku XIV, z muru wzniesiony 1737 r. Par katol. dek. bielskiego liczy dusz 2,354, przeważnie szlachty zagonowej. Protestancki w 1880 r. wymurowany. Cerkiew w XVI stuleciu ufundowana (od roku 1839 prawosławna), murowana. Żydowska synagoga murowana jedna, domów modlitwy murowanych 3, drewnianych 3. Kaplica rz. kat. na cmentarzu grzebalnym murowana. Druga cerkiew prawosławna Ś-go Aleksandra Newskiego, na głównym placu miasta, naprzeciw rzym. kat. koś., w roku 1864 zmurowana. Statua Ś-go Floryana z blachy, na pięknej kamiennej gotyckiej podstawie. Kolosalny posąg urodzonego tu księdza Krzysztofa Kluka, kanonika kruświckiego, dziekana drohickiego, proboszcza ciechanowieckiego, pierwszego po Syreniuszu i Spiczyńskim przyrodo-pisarzu w języku polskim; z woli Dominika i Justyna Ciecierskich, przez Stefana Ciecierskiego w roku 1850 wystawiony; przez rzeźbierza Jakóba Tatarkiewicza (ucznia Thordwaldsena) z krajowego kamienia wyrobiony. W rzym.-kat. kościele, w którego wielkim ołtarzu znajduje się piękna wielka kopia obrazu Trójcy Przenajświętszej Karola Maratti, oprócz pomników Teressy Ossolińskiej i Justyna Ciecierskiego, nagrobek pochowanego tu Krzysztofa Kluka, z popiersiem z białego marmuru, dłuta też Jakóba Tatarkiewicza. Szkoły: protestancka 1, w niej uczących się: płci męzkiej i żeńskiej po kilkadziesiąt; parafialna dla katolików, przeniesiona obecnie do wsi Skórca, i tam pod dozorem rządowej nauczycielki kosztem gminy utrzymywana. Domów murowanych 49, drewnianych 256. Szpital dla ubogich przy rzym. kat. kościele, niegdyś dla chorych, bez różnicy wyznania i płci, przez Teresę z Lanckorońskich Ossolińską, starościnę nurską, w roku 1797 ufundowany, z funduszem na utrzymanie bezpłatnie łóżek i chorych 18 i do obsługi tychże 6 sióstr miłosierdzia, 1 kapelana i 1 lekarza; obok obsługi chorych, siostry miłosierdzia zajmowały się dawaniem bezpłatnie biednym dziewczętom nauki religii, czytania, pisania, rachunków i kobiecych robót do roku 1842, w którym zakład ten z rozkazu rządu został zamknięty; dziś pozostały gmach wraz z innemi (wszystkiemi z muru) zabudowaniami i obwiedzionymi dokoła wysokim murem ogrodami: owocowym i warzywnym, jest w ręku prywatnem. Zamek był niegdyś obronny, obwiedziony fosami, wałami i murem, z basztami i strzelnicami, z nieistniejącymi już zwodzonymi mostami; z niego pozostały teraz tylko brama z wysoką wieżą, oraz poprzystawiane do tychże i do murów okolnych budowle, obecnie przez rodzinę Szczuków zamieszkane. Wybudowany był śród tychże, po zniszczeniu przez Szwedów za króla Jana Kazimierza, wielki dwór modrzewiowy; spalony także przez Szwedów za króla Augusta II. Fabryk sukiennych 27, zatrudniających osób 282; wyrabiają rocznie sukna postawów najmniej 3,500, na sumę najmniej rs. 134,000; 3 folusze, 2 młyny, 1 cegielnia, 9 jatek rzeźniczych, sklepów z różnemi towarami mur. i drewn. 98. Sędzia pokoju uczątku 2-go okręgu bielskiego; przy nim komornik, obrońców przysięgłych 3, asesor 3-go ucz. pow. bielsk, przy nim sekretarz i 2 pisarzy; rada miejska złożona z prezesa i 3 członków. Nowy C., osada, liczy ludności osób 1,042, rz. kat. męż i kob. razem 331, starozakon. męż. 316 kob. 385, razem 711: razem 1,042. Ludność w obu Ciechanowcach według wyznań: katol. rzym. osób 990, kat. grec. (exunitów i Rossyan) 157, protestantów 147, starozakonnych 3,168, razem 4,462. Mieszkańcy Ciechanowca gruntów własnych nie mają, lecz osiedleni są na ziemi należącej do właściciela miasta hr. Stefana Ciecierskiego, na przestrzeni 1,024 dziesiatyn (mórg nowopolsk. 3,072). Z czego pod placami miejskiemi, zabudowanemi przeważnie przez starozakonnych, znajduje się dzies. 42 (126 m.); reszta zaś gruntu jest podzielona na 131 równych części, zwanych czwarciznami, z których każda obejmuję rolę, łąki, pastwiska i zarośle, razem w ilości 7 dzies. i 1,200 sążni kwadr. (22 i pół mórg nowopolsk.). Sieją przeważnie żyto, któ-

re, z wyjątkiem lat zbyt suchych, wydaje 5 ziarn; czynszu rocznego z każdej czwarcizny płacą właścicielowi rs. 4 kop. 45 czyli razem rs. 582 i 95 kop. i podatku t. zwanego podymnego w proporcyi; ceny budowli i siedlisk ogółem z miasta rs. 890. Po odtrąceniu powyższych podatków dochody mieszczanina—rolnika wystarczają zaledwie na utrzymanie rodziny, inwentarza i zaspokojenie niezbędnych potrzeb w gospodarstwie. Połowa mieszkańców płci męzkiej umie czytać i pisać, nadto ¼ część tylko czytać; kobiet zaś umiejących czytać jest połowa, pisać i czytać zaledwie czwarta część. Do dóbr C. należą rozliczne folwarki, między innemi (nieopisany pod lit. B.): Baciki Średnie, folw. i wś. pow. bielski gub. grodzieńskiej, parafii siemiatyckiej, obejmuje ról dworskich ornych 236 dzies., lasów 1,829 dz., łąk 43 dz., nieużytków 45 dz., pastwisk 18 dz.; włościanie mają roli ornej i łąk 122 dz., nieużytków 11 dz., ludności 102 t. j. 45 męż., 57 kob. O innych pod właściwemi nazwiskami. *S. C.* i *L. C.*

Ciechanowiszki, okrąg wiejski w gminie Rzesza, pow. wileński, liczy następujące wsie: Ciechanowiszki, Łojce, Kapliczniki, Korwieliszki, Nowosiołki górne, Nowosiołki dolne, Łapowciszki Łojce, Świliszki, Nowa Rapa, Szyłany; zaścianki: Nowosiołki, Przepoły, Szymoniszki, Wierzbieliszki, Pelikany.

Ciechanowo, wieś, pow. płocki, gm. Żągoty, par. Bielsk.

Ciechany, ob. *Ciechanie*.

Ciechcin, ob. *Cieksyn*.

Ciechinicze, *Cichynicze*, *Cichiczew*, dobra, pow. rohaczewski, par. homelska, mko liczące dusz 746, o 18 w. od Rohaczewa, dawne dziedzictwo Oskierków. R. 1811 Rafał Oskierko wzniósł tu kaplicę katol. pod wezw. N. M. P. W C. jest zarząd gminy liczącej dusz 824.

Ciechlin, wieś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorka. W 1827 r. było tu 12 dm., 112 mk. Folw. C. z wsią C. od Warszawy w. 49, od Grójca w. 12, od drogi żelaznej w. 23. Rozległość wynosi m. 317 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 302, łąk m. 2, pastwisk m. 4, nieużytki i place m. 9. Płodozmian 11-polowy. Budowli murowanych 1, drewnianych 8. Wieś C. osad 16, gruntu m. 228. *A. Pal.*

Ciechłów, wieś, pow. stopnicki, gm. i par. Gnojno.

Ciechmiana, wieś rządowa, pow. kolski, gm. Chełmno, par. Wilamów. W 1827 r. było tu 57 dm., 384 mk.

Ciechniów, folw., pow. kaliski, gm. Zborów, par. Tykadłów, od Kalisza w. 10, od Stawiszyna w. 7, od Kutna w. 100, od rzeki Warty w. 35. Rozległość wynosi m. 248, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 242, nieużytki i place m. 6. Płodozmian 12-polowy. Budowli murowanych 3, drewnianych 2. Folwark powyższy oddzielony w r. 1877 od dóbr Tykadłów. *A. Pal.*

Ciechocin, 1.) wieś nad rz. Drwęcą, pow. lipnowski, gm. Nowogród, par. Ciechocin. Leży na samej granicy od Prus. Posiada kościół parafialny, szkołę elementarną, przytułek dla ubogich i kalek. Gruntów włośc. 723 m., w tej liczbie 690 m. ziemi ornej; do wsi tej należą miejscowości: Kujawy małe i duże, Jasionka, Dulnik, Sęk i Lądy. W obrębie C. znajdują się jeziora: Ciechocin, Kotlewo, Srednie i Ostatnie. We wsi 65 dm., 490 mk. Probostwo liczy 7 m. (6 ornych) i 5 mk. C. wś rządowa liczy 1505 m., w tej liczbie 1011 m. ziemi ornej, 9 budynków mieszk., 127 mk., Jasionka stanowi część wsi skarbowej i liczy 20 mk., posiada w swym obrębie młyn wodny. W Jasionce stacya straży granicznej. Dworskie grunta wynoszą 180 m., w tej liczbie 102 morg. ziemi ornej. W C. stacya straży granicznej. Niegdyś własność biskupów kujawskich, którzy wystawili tu w XVI wieku zamek i w nim niekiedy, mianowicie w porze letniej, przemieszkiwali; budowa jego obszerna, żadną się nie odznacza sztuką, ściany proste bez ozdób, w przednią tylko ścianę wmurowane są dwa kamienie, z herbami biskupów, górny kamień mniejszy z herbem Doliwa, zaś na dolnym herb Jelita. Tuż obok niego stoi kościół murowany, pod wezwaniem św. Małgorzaty, z dosyć wysoką wieżą; ma on należyć do bardzo dawnych fundacyj, ale prócz ostrołukowych odrzwi, nic w nim takiego nie ma, coby go do XV nawet stulecia odnieść pozwoliło, gmach ten bez żadnego stylu, ma ściany częścią z cegły, częścią z kamieni stawiane, dach pokryty dachówką, a ołtarze nowszej i w ogólności miernej roboty; otynkowanie murów późniejsze. Z powodu małej ludności parafii, cmentarz grzebalny dotąd się przy tym kościele mieści; kościół i zamek stoją na górze, prawie nad samym brzegiem Drwęcy, w nader malowniczem położeniu; grunta w okolicy dobre. Pod zawiadywaniem proboszcza ciechocińskiego zostawała kaplica a raczej kościołek drewniany w Młyńcu, pod wezwaniem św. Ignacego, w r. 1750 przez jezuitów zbudowany i w piękne zaopatrzony sprzęty. Dobra rządowe C. składały się niegdyś z folw.: Wójtostwo Łążynek, Wójtostwo i Sołectwo Małszyce, Wójtostwo Węgiersk; wsi: Ciechocin, Łążynek, Małszyce, Rumunek Brywka, Brzozówka, Rum. Dembowo, Rum. Głogowo, Rum. Grudzia, Rum. Kamienny Smug, Rum. Kolankowo, Krobia, Rum. Lelitowo, Rum. Lipowiec, Lubicz z przewozem na Drwęcy, Mileszewo, Nowa wieś, Nowogród, Obory, Rum. Opalenica, Rum. Ostorno, Rum. Poliwodzizna, Rum. Pomorzany, Rum. Praczka, Rum. Pustynia,

Rudów, Ruziec, Rum. Strachowo, Szembekowo, Węgiersk, Rum. Wrotynia, Wygoda, Zielona Puszcza, Laskowiec, Sitno, Dobrzejowice, Macikowo, z młynów Birzgiel, Dolnik, Gappa, młyn w Ciechocinie, w Sitnie, wiatrak w Dobrzejowicach, młyn Sosionka. Z dóbr powyższych z tytułu spłacenia czynszu odłączone zostały nomenklatury: folw. Dobrzejowice, młyn Lubicz, młyn Biergiel, folw. Małszyce, Miliszewy, Rudawy i Krobia. Straż C. rządowego leśnictwa Lipno obejmuje 5807 m. lasu. Par. C. dek. lipnowskiego 1484 dusz liczy. 2.) **C.**, wieś i folw., pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce. *A. Pal.* i *F. O.*

Ciechocin, 1.) niem. *Czechozin* lub *Friedrichsau*, wieś włościańska w pow. wejherowskim, nad rzeczką Redą. R. 1370 komtur gdański Konrad Czolner von Rotenstein zamienił tu prawo polskie na chełmińskie, a przywilej ten 1657 Jan Kazimierz potwierdził; było włók 37, z których sołtys Barnisław posiadał 3 wolne i musiał za to pełnić służbę wojenną z koniem. Od reszty włók dawali po 1 pruskiej marce i po dwie kury; zamiast dziesięcin biskupowi 1 wiardunek pieniędzy, a proboszczowi korzec żyta i korzec owsa; nadto byli zobowiązani kosić siana 20 mórg do gdańskiego zamku. Obszaru ziemi zawiera C. dziś jeszcze jak dawniej 37 włók z cegielnią; katol. jest 261, ewang. 37, domów mieszk. 27; par. Reda, odległość od Wejherowa wynosi 1 milę. 2.) **C.**, niem. Czechocin, królewskie dobra stołowe, w pow wejherowskim, na trakcie bitym gdańsko-krokowskim, nad rzeczką Redą (ob.), małe pół mili od dworca kolei żelaznej gdańsko-szczecińskiej w Redzie. Obejmuje obszaru włók 59, mieszkańców katol. 111, ewang. 22, domów 9, odległość od Wejherowa 1 mila. 3.) **C.** niemiecki, niem. *Deutsch Cekzin*, wieś włośc. położona nad jeziorem w pow. chojnickim, pół mili od bitego traktu chojnicko-tucholskiego. Istniała już za pomorskich książąt, włościanie rządzili się prawem polskiem; r. 1342 komtur tucholski Dytryk von Lichtenheim nadał im nowe prawo niemieckie, sołtys posiadał 5 włók Za krzyżaków kościoła w C nie było, tylko istniał w pobliskiej wiosce Koźminie, która później zaginęła; dopiero w roku 1485 życzyli sobie mieszkańcy Ciechocina, żeby było im wolno przenieść tu kościół z Koźmina, co też niebawem nastąpiło za zezwoleniem duchownej władzy. Kościołek ten jest filią do Ostrowitego (Osterwick), patronem jest gmina, co w Prusiech rzadkie. Obszaru ziemi ma C. 4793 m., domów mieszk. 64, mieszkańców samych katolików 480, szkoła jest w miejscu. Stacya pocztowa Frankenhagen. 4.) **C.**, ob. *Ciechocinek*. *Ks. F.*

Ciechocinek (stary i nowy), os., pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek, w pobliżu Wisły i granicy pruskiej, odl. 6 w. od stacyi dr. żel. warsz.-bydg. i komory I klasy w Aleksandrowie, z którym połączona jest osobną odnogą kolei żelaznej. Odległa od Warszawy 217 w. Posiada obfite źródła słone, warzelnie soli i zakład kąpielowy, znany w całym kraju ze swej skuteczności. Istnieje tu szkoła początkowa, szpital, stacya dr. żel. warsz.-bydg., st. telegr., kościół filialny, szpital letni na 30 chorych, zakłady warzelni soli i kąpielowe, kilka hoteli i t. p. Obecnie buduje się nowy piękny kościół ze składek. C. był przedtem własnością Niemojewskich, później Zawadzkich, w r. 1823 przez rząd nabyty. Obecnie jestto osada lecznicza i warzelniana. Dzisiejszy C. zupełnie różne ma położenie od dawnego i dzieli się na nowy i dawny, a zajmuje część wsi Słońska (ob.), Wołuczewa i dawnego C.; leży pośród nizin nadwiślańskich, nie bardzo bogatych z natury, a chociaż nie może iść w porównanie z zagranicznemi zakładami tego rodzaju, ciągłe przecież usiłowania ku uwygodnieniu i uprzyjemnieniu gościom pobytu, niewątpliwie postawią to miejsce pod każdym względem w rzędzie najznakomitszych krajowych zakładów kąpielowych. Powietrze, pomimo niskiego położenia, jest zdrowe i rzadko panują tutaj choroby epidemiczne. Liczba źródeł wody słonej dochodzi do 12, z temperaturą od + 10 do + 16°R. Jak dawno istnieje źródło pierwotne, nie można powiedzieć z pewnością, ale C. już w XVI w. dostarczał soli, czego dowodzi ta okoliczność, że Konrad Mazowiecki zobowiązał krzyżaków do dostarczania na dwór książęcy soli z nadanych im posiadłości. Za czasów Stanisława Augusta robiono tu poszukiwania; marszałek Soult, otrzymawszy od cesarza Napoleona, za czasów księstwa warszawskiego, ekonomią Raciążek, wywarzać kazał sól ze źródła tutejszego i takową na beczki sprzedawano. Dopiero od roku 1823, zaczęto na większą skalę sól wywarzać. Z początku wody tutejszej używano wyłącznie do wywarzania soli i dopiero w roku 1835, na skutek polecenia rządu, urządzono w skrzydle oberży 4 wanny, do których wodę ze źródła pobliskiego, dostarczającego solankę dwuprocentową, przeznaczono; w roku 1842 urządzono nowych pięć wanien i łaźnię parową; następnie zaś staraniem oddzielnego komitetu, z funduszu przez namiestnika Królestwa przeznaczonego, oddzielnie urządzono 13 nowych wanien obszernych i zajęto się innemi ulepszeniami. Dziś są tu 3 duże budynki kąpielowe, 3 tężnie a buduje się kursal. Do picia tylko solanka ze źródła Nr. 3 jest przeznaczona; dobywa się ona z głębokości 500 stóp, za pomocą machiny parowej; jest bezbarwna, doskonale przezroczysta, zapachu sobie właściwego, smaku słonego, nieco gorzkawego, temperatury + 12°R.; pozosta-

wiona na powietrzu wkrótce smak zmienia i wydaje zapach jaj zgniłych; była ona kilkakrotnie rozbieraną: w r. 1820 przez Kitajewskiego, następnie przez Heinricha, Celińskiego, Puscha, Hahna, Stierena a wreszcie N. Milicera, według którego solanka ciechocińska zawiera stałych części: chloru 19,290%, bromu 0,168, jodu 0,009, kwasu siarczanego 0,025, potasu 0,916, sodu 1,759, litu 0,235, magnezu 2,758, wapnia 3,925. Napływ gości w ostatnich latach wzrasta niezmiernie szybko. W r. 1870 było tu 1362 osób; w 1878—2989 a obecnie liczba roczna dochodzi do 4000. Szkoda tylko, że ulepszenia i dogodności nie przybywają w tym stosunku; brak też cieniu i drzew. Czyt.: „C. pod względem histor. i leczniczym przez dra Mieczkowskiego, Warszawa 1873 r. O formacyi Jura w C. pisał Ludwik Zejszner (Bibl. Warsz. 1848 r. IV 425) Por. też „Kłosy“ T. XII Nr. 294 i Tyg. Illustr. 1869 r. (IV 180), 1872 r. (X 40) i 1876 r. (I 116). A. K.: „Krótki rys historyczno-statystyczny wojew. mazowieckiego.“ Kalend. polit. Król. Pols. Warsz. 1825 r; Rost G. H. A.: „Deutsche Bergbohrer-Schule u. Bohrhäuser der Saline Ciechocinek: in Polen.“ Toruń 1843 roku; Rostworowski J. N. o warzelni soli i kąpielach w Ciechocinku Bibl. Warsz. 1846 r.; Bełza J. „O wodach mineralnych w Król. Pols. Wiadomość wyjęta z raportu, który w języku francuzkim złożył rządowi w 1837 r. ś. p. prof. Kitajewski.“ Bibl. War.; Zieleniewski M. „Pogląd na ruch zdrojowisk ojczystych w r. 1860.“ Rocz. Tow. N. K. 1861 r.; „O źródle słonem w wojew. mazowieckiem r. 1820“ rozbiór Kitajewskiego; Ignatowski R. „Sprawozdanie o skuteczności wód ciechocińskich w r. 1855.“ Pam. Tow. Lek. War. 1855. *Br. Ch.*

Ciechocinek albo *Ciechocin polski*, niem. *Pol. Cekzin*, wieś włośc. w pow. tucholskim, położona ponad jeziorem pół mili długiem, od Tucholi na wschód około milę odległa. Istniała za książąt pomorskich; r. 1301 król Wacław II oddał ją w lenno swojemu kanclerzowi pomorskiemu, Piotrowi Święcy. Mieszkańcy rządzili się długo prawem polskiem, które dopiero w r. 1379 Henryk von Bullendorf, komtur tucholski, zamienił na niemieckie czyli chełmińskie; podług niego dawali teraz od włóki rocznie między innemi 20 skotów pieniędzy, 1 korzec owsa, 2 kury na św. Marcin i musieli 1 dzień odrobić, gdzie im nakażą; włók było 80. Kościół z nadaniem swojem istniał w C. przed krzyżakami za książąt, podług przywileju z r. 1379 posiadał proboszcz zdawna 5 włók roli; przyłączony był jako filia do Bysławia i dopiero w r. 1850 za biskupa Sedlaga urządzono przy nim parafią. Szkoła jest w miejscu. Obecnie ma C. obszaru ziemi 7069 m. domów mieszkalnych 173, katol. 773, ew. 303. Stacya poczt. Bysław. *Kś. F.*

Ciecholewy, *Cicholewo*, 1.) niem. *Zechlau*, ryc. dobra w pow. człuchowskim, nad rz. Brdą, która niedaleko ztąd przechodzi przez jezioro Charzykowy (Müskendorfer See), par. Konarzyny, obszaru ziemi ma 4990 m., domów mieszkalnych 8, kat. 78, ew. 32. Ma st. poczt. 2.) **C.**, niem. *Czechlau*, wieś rycerska w pow. starogrodzkim, milę drogi od Starogrodu, obszaru ma 3919 m., kat. 160, ew. 46, domów mieszk. 13, par. Kokoszki, szkoła katolicka w miejscu. R. 1580 byli w C. Czarlińscy, 1789 Wincenty Bystram; obecnie od dłuższego czasu w ręku niemieckiem; stacya poczt. Swaroszyn. *Kś. F.*

Ciechomice, wś nad Wisłą z lewego brz., pow. gostyński, gm. Łąck, par. Dobrzyków, o 48 w. od Warszawy, o 27 od Gostynina, o 3 w. od Płocka, o 35 od Kutna. Znajduje się tu jezioro mające 44 morgi obszaru i 20 do 60 stóp głębokości, śród wzgórz pokrytych lasem. Łączy się ono kanałem z jez. Zdwerskiem; woda odpływa rowem do Wisły. C. posiadają browar murowany z produkcyą roczną na 6,000 rs. i cegielnię. Niegdyś istniał tu kościół. W 1827 r. C. miały 25 dm., 269 mk., obecnie jest 20 dm., 405 mk. Dobra C. składają się z fol. C., wsi: C., Zaździerz, Grabina, Budy Dolne i Budy Ciechomskie, Wincentów, Matyldów. Nabyte w r. 1862 za rs. 36.000; rozległość wynosi m. 1,538, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 799, łąk m. 180, pastwisk m. 316, wody m. 135, lasu m. 38, nieużytki i place m. 70; budowli murow. 15, drew. 14; gorzelnia, wiatrak, pokłady torfu; wś C. osad 46, gruntu m. 273; wś Zaździerz osad 29, gruntu m 322; wś Grabina osad 16, gruntu m. 271; wś Budy Dolne i Budy Ciechomskie osad 20, gruntu m. 403; wś Wincentów osad 29, gruntu m. 390; wś Matyldów osad 27, gruntu m. 338. *A. Pal.*, *Br. Ch.*

Ciechomie, mylnie *Ciechomin* i *Czechomie*, nowa osada, nadana r. 1820 dwu włościanom, leży w pow. kartuskim, par. Sierakowice. Zawiera roli mor. 345, kat. 6, ewan. 23; odległość od Kartuz wynosi 3¼ mili. *Kś. F.*

Ciechomin, 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, przy trakcie z Siedlec do Żelechowa, o 10 w. od Żelechowa, o 23 w. od Łukowa, o 40 w. od Siedlec, o 13 w. od Krzywdy. Ma 274 mk., 44 dm., 2,500 m. ziemi. R. 1827 było 20 dm., 131 mk. Miejscowość lesista, płaska, grunta żytnie klasy 1-ej i pszenne 2-ej (w szachownicy). Przed kilku laty rozparcelowano te dobra. W tejże gminie i par. wś włościańska Wola Ciechomska, o 3 w. od C., na miejscu wyciętego lasu urządzona kolonialnie przez byłego właściciela dóbr C. p. Zakrzewskiego, ma 13 osad, 101 mk., 220 m.

grun. *T. Ł.* 2.) **C.**, wś, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Skórkowice i Dąbrowa. W 1827 r. było tu 12 dm. i 97 mk., obecnie C. liczy 61 dm., 361 mk. i 852 morg. ziemi włość. 3.) **C.** i *Ciechominek*, wsie, pow sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno. *Br. Ch.*

Ciechomska Wola, ob. *Ciechomin.*

Ciechomskie Budy, ob. *Budy* i *Ciechomice.*

Ciechosławice, wś, pow. łęczycki, gm. Balków, par. Piątek, stanowi jednę posiadłość z fol. Pęsławice. Jest tu kościół filialny parafii Piątek, który już w 1521 istniał. W 1827 r. było tu 7 dm. i 57 mk., rozległości 695 morgów. *Br. Ch.*

Ciechosłowice, wś, pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec. W 1827 r. było tu 15 dm., 160 mk.; obecnie jest 39 dm., 275 mk., ziemi 389 morg. Ludność przeważnie rolnicza. Grunta liche na skałach; znajduje się tu skarbowa smolarnia. *K. S. W.*

Ciechów, dobra ziemskie w pow. słuckim, niedaleko od miasteczka Siemieżewa i szosy warszawsko-moskiewskiej, wraz z dobrami Mokrany i Uświedź mają obszaru 6,366 m. i są dziedzictwem Wojniłłowiczów, którzy w C. mają piękne archiwum i zbiór pamiątek. *Al. Jel.*

Ciechowa, ob. *Cichawa.*

Ciechowice, 1.) niem. *Schichowitz*, wś, pow. raciborski, nad rz. Suminą, na prawym brzegu Odry, wprost Lubowic i w parafii Lubowice. Ma 200 m. roli ornej, 5 m. ogr., 21 m. łąk; na Odrze prom. 2.) **C.**, *Ciechowitz*, pow. toszecko-gliwicki, ob. *Czechowice.* *F. S.*

Ciechówka, wś, pow. wielicki, par. rz. kat. Zakluczyn sieprawski, o 14 kil. od Gdowa.

Ciechrz, 1.) wś, pow. inowrocławski, 20 dm., 184 mk; 55 ew., 129 kat.; 45 analf. Stac. poczt. Strzelno o 4 kil.; stac. kol. żel. Mogilno o 14 kil. 2.) **C.**, niem. *Blumendorf*, kolonia, pow. inowrocławski; 19 dm., 160 mk.; 138 ew., 22 kat., 26 analf. *M. St.*

Ciecierew albo *Teterów* (ob).

Ciecierówka, wś, pow. grodzieński, majętność niegdyś książąt Giedrojciów, nabył od generała ks. Giedrojcia r. 1802 Józef Kossakowski łowczy w. ks. lit., obecnie własność hr. Stanisława Kossakowskiego, włók 83.

Ciecierśk, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż. W 1827 r. było tu 13 dm., 95 mk.; obecnie 19 dm., 146 mk. Dobra C. składają się z fol. C. z przyległością Kruczewo Dezerta i fol. Koszczewice; od Płocka w. 35, od Raciąża w. 2, od Kutna w. 77. Nabyte w r. 1843 za rs. 18,000; rozległość wynosi m. 603, a mianowicie: fol. C. grunta orne i ogrody m. 191, łąk m. 25, pastwisk m. 26; nieużytki i place m. 9, razem m. 248; fol. Koszczewice grunta orne i ogrody m. 149, łąk m. 8, pastwisk m. 10, lasu m. 90, zarośli m. 32, nieużytki i place m. 61, razem m. 353; nadto w osadach karczemnej i kowalskiej m. 2. Budowli drewn. 14; wś Ciecierśk osad 20, gruntu m. 54; wś Koszczewice osad 2, gruntu m. 9. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Ciecierze, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Chmielnik.

Ciecierzyn, 1.) wś, pow. częstochowski, gm. Olszyn, par. Żrembice. 2.) **C.**, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss. W 1827 r. było tu 31 dm., 200 mk. W XV w. C. należał do par. w Lublinie i stanowił dziedzictwo Grota h. Rawa (Długosz I, 200). Dobra C. składają się z fol. C. i Baszki, tudzież wsi C. i Baszki, od Lublina w. 7, od Lubartowa w. 17, od rz. Wieprza w. 10. Nabyte w r. 1878 za rs. 63,385; rozległość wynosi m. 1,358, a mianowicie: fol. C. grunta orne i ogrody m. 688, łąk m. 58, pastwisk m. 113, nieużytki i place m. 31, razem m. 891; płodozmian 9-polowy; budowli murow. 8, drewn. 6; fol. Baszki grunta orne i ogrody m. 440, łąk m. 13, pastwisk m. 13; nieużytki i place m. 2, razem m. 467; płodozmian 9-polowy; budow. mur. 1, drewn. 3. Młyn wodny cylindrowy i pokłady kamienia wapiennego. Wś C. osad 34, gruntu m. 432; wś Baszki osad 17, gruntu m. 217. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Ciecierzyn, mko nad Drucią, pow. mohilewski, własność Lipskich. Stare bo wspomniane w akcie wstąpienia na stolicę litew. Świdrygiełły. W r. 1654 d. 23 sierp. Trubecki tu w bród się przeprawił przez Druć, chcąc zająć tył ks. Januszowi Radziwiłłowi, stojącemu pod Białyniczami, lecz bitwa sama zaszła pod Szepielewiczami. *Fel. S.*

Ciecierzyn, niem. *Neudorf*, wś i dobra, pow. kluczborski, niedaleko Prosny, o 3 m. od Kluczborka, o $^3/_4$ mili od Byczyny. Dobra C., z fol. Sowizna i Mühlvorwerk, mają 1,875 m. roli ornej, 355 m. łąk, 162 m. pastw., 285 m. lasu, 188 m. stawów, i t. d. razem 2,982 m. rozl. Piękna owczarnia i gorzelnia. Wś. ma 475 m. roli or., 81 m. łąk i 100 m. lasu na pastwisko użytego. Jest tu parafialny kościół kat. i szkoła z r. 1796. Parafia dek. bogacickiego liczyła 1869 r. 320 kat., 834 ew., 5 izr. *F. S.*

Ciecіołów, wieś, pow. wieluński, gm. Rudniki, par. Żytniów, o 10 w. od Prażki, 85 w. od Kalisza, o 3 i pół m. od Wielunia ku południowi; wraz ze wsią Bobrowa ma urzędową nazwę lit. A., lit. B. i Rządowy C. Wieś C. ma razem 56 dm., 840 mk., roli włośc. do 31 włók. C. lit. A. ma 1195 m. rozl., lit. B. zaś 1180 m. Na południowym krańcu wsi ku Sternalicom na Szląsku jest dwór śród parku, z sadem i ogrodem, gumna murowane, gorzelnia większa, przed 10 laty zbudowana i ciągle ulepszana, systemu Pistoryusza z kolumną, przy której otrzymują wyżej 90% okowitę, pędząc z własnych płodów; wyrabiają okowity (licząc na 80%) wiader 10,000, z których przeszło 9,000 idzie tranzytem za granicę;

w ubiegłym peryodzie (1879) dla konieczności zakupienia ziemniaków wyrobiono tylko 6,500 w., z których wyszło za granicę 5,700. Pędzenie gorzelni uskuteczniało się przeważnie opałem drzewnym a po części torfem; teraz mają opalać węglem kamiennym. Na błoniu ku granicy są pokłady torfu. Z przeciwnego krańca wsi jest drugi przysiołek z ogrodem i gumnami. Obszaru dworskiego łącznie z Bobrową 64 i pół włók, w tem 38 żytnich 1-klasy, 10 wł. pastwisk i łąk, lasu niewiele. Nowonabywca Stamierowski. Były zaścianek rządowy, w środku wsi, obok kuźni, jest działkiem donacyjnym o 8 i pół włókach. R. 1827 C. miał 46 dm., 488 mk. *W...r*

Cieciorka, ob. *Cieciorki.*

Cieciorki, 1.) wś, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka. Jest tu kopalnia wapna. W 1827 r. było tu 7 dm., 35 mk. 2.) **C.**, wś, pow. makowski, gm. Płoniawy, par. Węgrzynów. 3.) **C.**, wś drobnej szlachty i włośc. i folw. pryw. w pow. płońskim, gm. Sochocin, par. Płońsk. Liczy 52 mk., 15 dm., powierzchni 606 morgów, w tej liczbie włośc. 68 morg., dworskich 182 m., 356 morg. drobnej szlachty. R. 1827 C. miał 9 dm., 88 mk.

Cieciorki, lub *Cieciorka*, niem. *Czeczorken* lub *Koenigswalde*, wś włośc. w pow. kościerskim, pół mili od Frankenfelde, stacyi nowej kolei żel. tczewsko-pilskiej, obejmuje 7 mniejszych posiadłości, roli morg. 445, mieszk. kat. 61, ewang. 130, domów mieszk. 11, par. Stara Kiszewa. Odległość od Kościerzyny wynosi 4 mile.

Cieciorki-Dąb, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W 1827 r. było tu 40 dm., 215 mk. Jestto gniazdo Ciecierskich, wspominane w dokumentach z 1432 r. (Gloger). *Br. Ch.*

Cieciorówka, wś rząd., pow. iłżecki, gm. Rzeczniów, par. Iłża. W 1827 r. było tu 25 dm., 130 mk., obecnie liczy 36 dm., 243 mk. i 496 morg. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Cieciory, wś rząd. nad rz. Pissą, pow. kolneński, gm. i par. Turośl. Leży śród błot i lasów. W 1828 r. było tu 49 dm., 290 mk., obecnie liczy 63 dm., ziemi ma 1722 morg.

Cieciszew, wś nad Wisłą, z lewego brzegu nad łachą wiślaną, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn. St. kol. nadwiślańskiej z drugiej strony Wisły o 8 w. Poczta w Górze Kalwaryi. W 1827 r. było tu 25 dm., 193 mk. C. stanowi gniazdo staroż. rodu mazowieckiego Cieciszewskich herbu Roch, z którego Mrocisław podczaszy czerski na pocz. XV w. założył w C. kośc. par. drewniany. W czasie wojen szwedzkich kośc. złupiony i sprofanowany, 1661 nanowo rekoncyliowany; podmulany przez rz. Wisłę, coraz bardziej niszczał, aż 1725 przeniesiono par. do Słomczyna. *F. S.*

Cieciszewo lub *Czeczowo*, niem. *Czeczau*, wś, pow. kartuski, była za krzyżaków rycerską wsią, należącą do dóbr sulmińskich. Teraz obejmuje w dwóch częściach 11 posiadłości włościańskich i 9 zagrodników; areału ma 1752 morg., katol. 271, ewang. 27, domów mieszk. 32, par. Żukowo, st. p. Kielno, odległość od Kartuz 2 mile. R. 1760 i 1789 posiadał Czeczowo Kczewski, starosta starogrodzki. *Kś. F.*

Cieciułów, ob. *Ciecıołów.*

Cieczewie, ob. *Cieszenie.*

Ciejkinie, *Cejkinie*, inaczej *Kiejzy*, mko, pow. święciański, o 93 w. od Wilna, 16 w. od Święcian, 84 mk., własność p. Waleryi Hołowniowej, niegdyś Szmigielskich dobra. Mko C. ma kościół katolic. N. M. P., drewniany, 1773 wzniesiony przez Mikołaja Śmigielskiego, filialny parafii Daugieliszki. Obok mka leży wś C. Okrąg wiejski C. w gm. Zabłociszkach, liczy w swym obrębie mko C.; wsie: Czyżyszki, Saule, Memle górne i dolne, Cycaniszki, Podworzyszki, Staniuny, Munczele, Nowa, Janiańce, Tarasówka, Purwiany, Kąciarzyn, Górnie, Bortkuszki, Szylejkiszki; zaśc.: Mierkwiany, Burkały, Podcejkinie, Paragiszki, Samanis, Dworzyszcze, Usiawciszki, Bujuciszki, Bruciszki, Kąciarzyn, Jawry, Budry, Górnieliszki, Zelgiady, Jodzieniszki, Kondraciszki, Szukieniszki, Rapiszkiele. Okrąg wiejski C. w gm. Daugieliszkach, liczy w swym obrębie wś C. i wsie: Mażulany, Urwieniszki, Zakrzewszczyzna, Niukiszki, Bielany, Poniżyszki, Andzieniszki, oraz zaśc. Akmieniszki i Pałaukiszki. *F. S.*

Cieklin, wś, pow. jasielski, ma 1886 morg. rozl., w tem 1158 m. roli ornej, 156 dm., 951 mieszk. narodowości polskiej i ruskiej. W C. urodził się Aleksander Stadnicki historyk. Parafia rz kat. dek. żmigrodzkiego w miejscu (2400 wiernych). Kościół paraf. pod wezw. św. Michała Archanioła drewniany, wybudowany w r. 1631, poświęcony w r. 1640, erekcyi niewiadomej. Szkoła ludowa niezorganizowana, położenie górzyste, gleba owsiana.

Cieklińska wola, wś, pow. jasielski, ma 2268 morg. rozl., w tem 1257 m. lasu, 52 domów, 290 mieszk. narodowości polskiej i ruskiej. Paraf. rz. kat. w Cieklinie, gr. katolicka w miejscu. Kościół grecki drewniany pod wezwaniem św. Damiana. Położenie górzyste. *F. S.*

Cieklińsko, wś i folw., pow. konecki, gm. Ruda-Maleniecka, par. Lipa. Posiada wielki piec, zaczęty przez Jacka Jezierskiego, ukończony w 1804 r. R. 1845 r. powstała tu pudlingarnia. R. 1827 r. C. miało 21 dm., 172 mk., obecnie liczy 22 dm., 311 mk., 406 morg. ziemi dworsk. i 90 morg. włośc.

Ciekoły, wś, pow. kielecki, gm. Dąbrowa, par. Leszczyny.

Cieksyn, wś włośc. i dobra pryw., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Cieksyn, nad stru-

mykiem bez nazwy, o 7 w. od Nasielska, o 14 od Płońska, o 14 od Modlina. Posiada kościół katolicki parafialny (który ma na belce datę 1147 r.) i szkołę początkową; liczy 380 mk., 24 dm.; 31 osad, powierzchni 434 morg., w tej liczbie 358 morg. gr. orn. Do dóbr prywatnych C. należy gorzelnia, browar, wiatrak, kuźnia, karczma i młyn wodny, nad rzeczką Wkrą położony. Dobra te liczą 144 mk., 8 dm. Dobra C. składają się z folw. C. i Gadowa, tudzież wsi C., Borkowo i Andzin. Rozl. wynosi m. 2601 a mianowicie: folw. C. grunta i ogrody m. 856, łąk m. 30, past. m. 53, lasu m. 372, zarośli m. 277, wód m. 46, nieużytki i place m. 17. Płodozmian 7 i 9-polowy. Budowli mur. 10, drew. 10. Folw. Gadowo grunta orne i ogrody m. 635, łąk m. 12, pastwiska m. 98, lasu m. 29, zarośli m. 77, wody m. 32, nieużytki i place m. 8, nadto w osadach młynarskich i karczemnych m. 59. Płodozmian 7 i 9-polowy. Budowli mur. 1, drewn. 10. Wś Borkowo ma osad 28, gruntu m. 562, wś Andzin osad 22, gruntu m. 640. C. był siedzibą wygasłej w XVI w. rodziny Borutowskich, z których ostatni ma w kościele nagrobek marmurowy. Borkowo zwało się kiedyś Borutowo (?). Parafia C. dek. płońskiego liczy wiernych 2700. Nazwę C. przekręcają niekiedy w Ciechcin i Ciczyn. *B. Chu.* i *A. Pal.*

Cielaków, dobra i wieś w południowej części powiatu ihumeńskiego, w gminie pereszowskiej, w 3 okręgu sądowym, w 2 policyjnym stanie, w parafii katolickiej uździeńskiej, o wiorst 48 od Mińska, o 70 wiorst od Ihumenia. W pobliżu przechodzi trakt wojenno-komunikacyjny z Ihumenia do miasteczka Uzdy i dalej, będący główną arteryą stosunków. Tędy w 1812 roku przeszły główne siły korpusu Davoust'a, waląc drzewa w wązkich przeprawach lesistych, sypiąc groble, które dotychczas noszą nazwę „francuskich," jak naprzykład pod Ciepleniem, Dudziczami i w dalszym kierunku tego traktu. Cielaków, przechodząc przez ręce różnych właścicieli, od roku 1857 jest własnością zamożnej rodziny Hartingów. Dobra te dziś posiadają około 4,328 m. ziemi, ale lasy, przemagając, stanowią prawdziwe bogactwo majątku; jakoż Cielaków słynie z wyrobu produktów smołowych; tą fabrykacyą trudnią się żydzi. Ziemia tu jest szara, lekka, kamienista, jednak dość urodzajna, gdyż znaczne sianożęci nad rzeką Jałówką dostarczają siły nawozowej. Gospodarstwo w Cielakowie w ogóle zasobne i porządne, lasy dobrze strzeżone; dobra te należą do wyjątkowych pod względem ekonomicznym; kieruje niemi zdolna i pracowita ręka. Na territorium C., tuż przy wielkim trakcie, leży starożytna osada „Mikolką" zwana, z cerkiewką pod wezwaniem św. Mikołaja, do którego to miejsca lud okoliczny, w obrębie nawet mil kilkunastu, licznie się zgromadza dwa razy do roku w dni tego patrona, t. j. 9 maja i 6 grudnia, przywiązując doń wielkie znaczenie religijne, i odprawia huczne biesiady, dochodzące nieraz aż do wyuzdania. W wigilią tych festynów massy ludu zbierają się o wiorstę przed Mikołką w lesie, na gościńcu, w uroczysku zwanem „Biercy;" tam przez noc całą palą ognie, śpiewają pieśni odwieczne i bajramują aż do białego dnia, poczem tłum przenosi się do osady, składa dary w kapliczce i dalej przedłuża obrzędy zapamiętałej hulanki. Niema wątpliwości, iż w tem wszystkiem kryją się powody przedwiekowe z czasów pogańskich, gdyż obok cerkiewki wznosi się wspaniale dąb kolosalny, zapewne dobrze pamiętający epokę Krewe-Krewejtów litewskich. Tak olbrzymiego drzewa trudno znaleść teraz w kraju; ma ono w obwodzie 16 arszynów. Chociaż niszczono te pomniki przy zaprowadzaniu chrześciaństwa, atoli w miejscach odległych, lesistych, pozostały one, i później stawiano tam chrześciańskiego kultu kapliczki, albo też były te dęby punktami granicznemi, jak świadczy Narbutt, więc i szanowane przez prawo. Że dąb w Mikołce ocalały, rówieśnik bodaj Baublisa, jest „świętym" dębem, świadczy nietylko tradycyjne zbiorowisko ludu do tego miejsca lecz nadto i figura Chrystusa, którą aż do dziś dnia śród konarów widzieć można było. Wyobrażenie dawnego bóstwa zastąpiono późniejszem, a symbol świętości przechował w ludzie cześć dla tego starego olbrzyma flory litewskiej. Dąb w Mikołce i sama miejscowość zasługują na pilną uwagę archeologów. Ścisłe poszukiwania możeby tu odkryły jakie pamiątki, objaśniające lepiej przeszłość tego miejsca. Zaznaczamy, że według legendy ludowej ma tu być zakopany przez Francuzów wielki skarb w złocie, lecz nikt się nie ważył kopać przez bojaźń zapowiedzianej śmierci. *Al. Jel.*

Cielądz, wieś, pow. rawski, gm. Regnów, par. Cielądz, o 49 w. od Piotrkowa, o 10 w. od rz. Pilicy. Leży przy drodze bitej z Rawy do Nowego Miasta. Posiada kościół par., podobno 1482 erygowany. R. 1856 dziedzic Wolf wystawił nowy. W 1827 r. było tu 26 dm. i 233 mk., obecnie 50 dm., ludność zamożna. Par. C. dek. rawskiego liczy 1829 parafian. Dobra C. składają się z folw.: C., Niemgławy, Sanogoszcz i osady młynarskiej Sutek, tudzież wsi: Gułki, Niemgławy i Sanogoszcz. Rozległość wynosi m. 2750 a mianowicie: folw. C. grunta orne i ogr. m. 893, łąk m. 187, pastwisk m. 113, lasu m. 667, nieużytki i place m. 35, osada karczemna m. 2: razem m. 1898. Budowli murowanych 15, drewnianych 1. Folwark Niemgławy grunta orne i ogrody m. 297, łąk m. 44, pastwisk m. 10,

zarośli m. 60, nieużytki i place m. 6: razem m. 417. Budowli murowanych 2, drewnianych 2. Folw. Sanogoszcz grunta orne i ogrody m. 365, łąk m. 2, pastwisk m. 26, nieużytki i place m. 10: razem m. 405. Budowli murowanych 4, drewnianych 5. Płodozmian na folwarkach 13 i 6-polowy. Osada młynarska Sutek m. 30. Obfite pokłady torfu, gorzelnia, młyn amerykański i stawy zarybione. Gospodarstwo wzorowe, inwentarz żywy piękny, zwłaszcza owce. Przepływa przez terrytoryum rzeczka Rylską zwana. Wieś C. osad 25, gruntu m. 455; wieś Gułki osad 15, gruntu m. 343; wieś Niemgławy osad 8, gruntu m. 19; wieś Sanogoszcz osad 16, gruntu m. 274.

Cieląż, *Cielęż*, wieś, pow. sokalski, na lewym brzegu Bugu, o pół mili na północ od Sokala, na ziemi napływowej tak urodzajnej, że z nią ani podolska ani z dołów złoczowskich nie mogą iść w porównanie; jest to prawdziwy Egipt galicyjski, namuł przed laty przez Bug naniesiony. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 338, łąk i ogr. 52, pastw. 6, lasu 109; posiadłość mniejsza: roli ornej 987, łąk i ogrodów 190, pastw. 160 m. Ludności rz. kat. 65, gr. kat. 552, izrael. 48: razem 665. Należy do rz. kat. par. w Sokalu, gr. kat. par. w Ulwówku. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. *B. R.*

Cielc, romantyczna skalista miejscowość nad brzegiem Sprewji pod Budyszynem, na polach wsi Hownjawa (Oehna) położona. Podług podań, ztąd strącono bożyszne pogan słowiańskich, w chwili upadku dawnej wiary. Lud mówi że złoty „ćielc“ spoczywa głęboko w toniach rzeki, u podnóża skały, a miejscowość nazywa „pola cielca,“ u cielca. Obszerniej patrz „Prziboh-Flinc“ przez K. A. Jencza w Czasopiśmie Maticy serbskiej za r. 1869. *A. J. Parczewski.*

Cielce, wś, pow, turecki, gm. Grzybki, par. Góra, Posiada cukrownię wyrabiającą mączkę cukrową. Produkcya roczna od 58,000 rs. do 64,000 rs.; zatrudnia przecięciowo 80 robotników. Leży o 28 w. od Turku, o 10 w. od m. Warty. W 1827 r. było tu 23 dm., 215 mk. Dóbr C. rozległość wynosi m. 929, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 579, łąk m. 21, pastwisk m. 25, lasu m. 216, wody m. 5, zarośli m. 42, nieużytki i place m. 40; płodozmian 16-polowy; budow. mur. 28, drew. 20; wś C. osad 61, gruntu m. 208. *A. Pal.*

Cielcz, 1.) wś, pow. pleszewski; 80 dm., 542 mk.; 7 ew., 335 kat.; 223 analf. 2.) **C.,** folwark, pow. pleszewski; 7 dm., 115 mk.; 3 ew., 112 kat.; 57 analf. Stac. poczt. Mieszków o 4 kil.; stac. kol. żel. Jarocin o 7 kil. *M. St.*

Ciele, pustkowie, pow. wieluński. gm Kamionka, par. Dzietrzniki, o 2 mile od Wielunia, u początku smutnej kilkomilowej okolicy wydm piasku i kamienistego pogórza, na rozgraniczu powiatów: wieluńskiego i częstochowskiego, niedaleko ujścia strugi Gręby do Warty. W pobliżu karczma Syberya. Zanim zbudowano szosę na Rudniki, tędy szedł główny gościniec, a mianowicie też na Załęcze coroczna droga pątników z Wielkopolski do Częstochowy. *W...r.*

Ciele, wś, pow. bydgoski; 42 dm., 280 mk.; 276 ew., 4 kat.,; 60 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Bydgoszcz o 10 kil. *M. St.*

Cielec, niem *Czieletz*, folw., pow. lubliniecki, należy do wsi Boronów. *F. S.*

Cielechowizna, os., pow. nowo-miński, gm. i par. Mińsk.

Cielemęcz, *Cielemęc*, wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Zbuczyn. W 1827 r. było tu 26 dm., 164 mk.; obecnie liczy 27 dm., 228 mk. Dawny fol. C. obecnie nie istnieje skutkiem rozkolonizowania, a mianowicie: dobra C. posiadają 42 częściowych właścicieli, z gruntem w ogóle morg. 284; przyległość Choja 31 właścicieli, gruntu m. 190; przyległość Tarcze 84 właścicieli, gruntu m. 84; przyległość Radzików 1 właściciel, gruntu m. 28; wś Cielemęc osad 15, gruntu m. 66. *A. Pal.*

Cieleśnica, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. Janów, odleg. o 1 milę od Janowa. Posiada szkołę początkową, gorzelnię, browar. W 1827 r. było tu 38 dm. i 301 mk.; obecnie liczy 63 dm., 528 mk. i 3,354 morg. obszaru, w tem dworskich 2,132 morg. Dobra C. mają obszaru 5.355 morg. i należą do Maryi Rosenwerth. C. od 1630 do 1810 r. należała do Radziwiłłów, stanowiąc część dóbr bialskich. Od Dominika Radziwiłła nabył C. Andrzej Serwiński, który rozumną i wytrwałą pracą opuszczoną wieś przekształcił i podniósł pod każdym względem. Zbudował piękny pałacyk, założył ogród, browar, gorzelnię, olejarnię, młyny, cegielnię, zaprowadził wyborowy inwentarz i zamyślał o hodowli jedwabników, dla których urządził obszerną plantacyą morw. W miejscowem archiwum znajdują się ciekawe dokumenta do dziejów C. od XVI w. (Tyg. Illustr. z 1878 r. N. 108). Dobra C. składają się z fol. C., nomenklatury Salusin i fol. Serwin, z attynencyami we wsiach Błonie i C. tudzież wsiami: C. i Błonie. Fol. Cieleśnica ma gruntu orn. i ogr. m. 927, łąk m. 342, pastwiska m. 3, lasy m. 608; nieużytki i place m. 27, razem m. 1927; budowli mur. 13, drewn. 29. Fol. i nomenklatura Salusin grunta orne i ogrody m. 641, łąk m. 20, lasu m. 168, nieużytki i place m. 15, razem m. 843; bud. mur. 1, drewn. 5. Fol. Serwin grunta orne i ogrody m. 150, łąk m. 26, lasu m. 718, nieużytki i place m. 9, razem m. 903; bud. drewn. 3; w attynencyach dwóch m. 29; wś Cieleśnica osad 48, gruntu m. 1,305; wś Błonie osad 54, gruntu m. 1356. *Rz., A. Pal.*

Cieleszyn, niem. *Deutsch Czellenczin*, wś włość. i fol. w pow. świeckim, obok bitego traktu z Pruszcza, istniała za dawnych czasów: r. 1320 posiadał ją jakiś Szymon z C. Obszaru ziemi zawiera 1,309 mórg, domów mieszk. 11, kat. 23, ew. 75; par. Topolno, st. poczt. Kotomierz. R. 1879 p. Teofil Różycki kupił fol. C. od p. Hirschfelda. *Kś. F.*

Cieleszynek, niem. *Polnisch Czellenczin*, wś włośc. w pow. świeckim, leży przy Cieleszynie, nad traktem; r. 1390 Tomasz von Merheim, komtur świecki, nadaje wieś jakiemuś Szymonowi, który ją był kupił od Konrada Schramma prawem chełmińskiem; włók wtedy zawierała 17; właściciel był zobowiązany służyć z koniem w wojnie, kiedy ciągnęło całe Pomorze. Oprócz tego dawał dorocznie funt wosku i 5 tz. pruskich fenigów; proboszczowi zamiast dziesięcin płacił 1 wiardunek pieniędzy; w XVII w. należała do Konarskich z Topolna, Adama, wojewody pomorskiego (później proboszcza warmińskiego) i Andrzeja, podkomorzego pomorskiego, którzy ją darowali w r. 1683 paulinom, nowo wtedy przez nich do Topolna sprowadzonym. Obecnie posiada C. 525 morg, domów mieszk. 13, kat. 57, ew. 20, par. Topolno, st. poczt. Kotomierz. *Kś. F.*

Cielewicze, wieś i folw. w 1 okręgu administr. pow. słuckiego, gm. Czaplice, odl. od Słucka w. 12; gruntu włośc. 1,060 dzies. Fol. C. z awulsem Kruki, po Radziwiłłach jest własnością ks. Piotra Wittgensteina. Grun. folw., po większej części pszennych, roli ornej 273 dzies., łąk i pastwisk 298, lasu 37 dzies. *H. R.*

Cielę, ob. *Ciele.*

Cielęcin, niem. *Zielenzig*, m. w reg. frankfurckiej, niedaleko granicy W. Ks. P., ma 6 jarmarków do roku, na które i polska ludność uczęszcza.

Cielęta, niem. *Celenta*, w pow. brodnickim, na trakcie bitym brodnicko-lidzbarskim, pół m. od Brodnicy; wś ryc. zawiera rozległ. 3,237 mórg, domów mieszk. 15, kat. 110, ew. 110, par. Cielęta; wś włośc. 1,162 mórg rozl., domów mieszk. 32, kat. 189, ew. 31. Stac. poczt. Brodnica; w dobrach C. jest gorzelnia. *Kś. F.*

Cielętniki, wś, pow. noworadomski, gm. Dąbrowa, par. Cielętniki, przy trakcie pocztowym z Radomska do Koniecpola (z Gidel do ś. Anny), o 70 w. od Piotrkowa, o 21 w. od Radomska, od ś. Anny 5 w., od Kłomnic 16 w., od rz. Pilicy 5 w.; na równinie piaszczystej, śród lasów i zarośli, nad strugą bez nazwy, płynącą ku zachodowi do Warty. Dawniej C. należały do par. w Żytnem i dopiero Bystrzanowscy dziedzice C. wystawili tu kościół drewniany i 1767 r. uzyskali erekcyą osobnej parafii, która dziś ma 1,230 wiernych. Cmentarz 1877 r. obmurowany. R. 1827 C. miały 40 dm. 328 mk., obecnie 58 dm., 474 mk. Dobra C. składają się z folwarków C., Brzozówka i Nowa wieś oraz przys. Brzozówka, wsi C., Raczkowice, Nowa wieś i Brzozówka. Rozległości mają m. 4,126, a mianowicie: fol. C. grunta orne i ogrody m. 457, łąk m. 434, pastwisk m. 230, lasu m. 2,247; nieużytki i place m. 92, razem m. 3,461. Płodozmian 6-polowy, bud. mur. 15. Fol. Brzozówka grunta orne i ogrody m. 232, pastwisk m. 43, nieużytki i place m. 30, razem m. 305; płodozmian 6-polowy, bud. mur. 1, drewn. 2. Fol. Nowa wieś grunta orne i ogr. m. 286, łąk m. 55, pastwiska m. 9, nieużytki i place m. 11, razem m. 361; płodozmian 6-polowy, bud. drewn. 6; gorzelnia, pokłady torfu, marglu, kamienia wapiennego i gliny; wś C. osad 42, gruntu m. 467; wś Raczkowice osad 46, gruntu m. 449; wś Nowawieś osad 25, gruntu m. 262; wś Brzozówka osad 15, gruntu m. 149. *Kś. N.* i *A. Pal.*

Cielętniki, zaścianek, pow święciański, par. Komaje,

Cielęż. ob. *Cieląż.*

Cielimowo, wieś i domin., pow. gnieźnieński, domin. 1,163 morg. rozl.; 11 dm., 135 mk.; wszyscy kat.; 73 analf. Stac. poczt. Żydowo o 3 kil., stac. kol. żel. Gniezno o 9 kil. Własność K. Chełmickiego. *M. St.*

Cielinia, niem. *Czelline* lub *Zelline*, wś, pow. oławski, par. Miękinów. *F. S.*

Cielmice, fol., pow. krotoszyński, ob. *Siedmiorogowo.*

Cielmice, *Czełmice*, niem. *Cielmitz*, wieś i fol., pow. pszczyński, o 15 kil. od Pszczyny, o 13 od Mikołowa, przy drodze z Pszczyny do Mysłowic. Fol. ma 55 m. ziemi i łomy wapienia; do wsi należy 1281 m. roli ornej, 90 m. łąk, 16 m. ogr., 10 m. lasu, 634 m. pastw., stawów i nieużytków. Par. w Bieruniu. *F. S.*

Cielno, niem *Zschelln* lub *Zschellen*, wś na pruskich Górnych Łużycach, koło Mużakowa. Szkoła elementarna. *A. J. P.*

Cieluch, 1.) pustkowie, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, 42 morg. obszaru; 15 mk. 2.) C., dwa młyny t. n. w pow. wieluńskim, nad granicą poznańską; jeden pod Wieruszowem, w gm. Galewice; drugi w gm. Bolesławiec, par Mieleszyn, z os. do 4 włók roli posiadającą. *W... r.*

Cieluchowo, wś i fol., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł. W 1827 r. było tu 17 dm., 152 mk.; obecnie ma wraz z fol. 24 dm. i 369 mk.: ziemi 157 morg. *F. O.*

Ciełoszka, wś rządowa, pow. kolneński, gm i par. Turośl. Leży śród błot i lasów. W 1827 r. było tu 32 dm., 193 mk.; obecnie liczy 49 dm. i ziemi 1149 morg. *Br. Ch.*

Ciemianka, wś i fol, pow. szczuczyński, gm. i par. Grabowo, odległa od Łomży w. 34, od Szczuczyna w. 12, od szose (trakt kowieński) w. 2, od rz. spławnej Biebrzy w. 20, od

Grajewa w. 26. Obszar dworski włók 38, w tem lasu 400 m., ziemi ornej 512, reszta pastewniki i łąki. Grunta szczerkowate. Osad włościańskich 17, dusz 160. R. 1827 było 12 dm., 74 mk. Właściciel Gustaw Choynowski.

Ciemierów, wś i kol., pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Szymanowice. W 1827 r. było tu 10 dm., 136 mk.; obecnie jest 200 mk. i gr. włośc. 58 morg. C. kol. liczy 225 mk., ziemi włośc. 411 morg. Dobra C. składają się z fol. C., z wsi C., Holendry Staro-Ciemierowskie, Holendry Janowskie i osady Olsza; od Kalisza w. 40, od Słupcy w. 16, od rz. Warty w. 7. Nabyte w r. 1863 za rs. 63,000; rozległość wynosi m. 1,644, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 385, łąk m. 43, pastwisk m. 35, lasu m. 1,012, nieużytki i place m. 169; bud. mur. 26, drewn. 1. Gorzelnia i wiatrak; wś Ciemierów osad 26, gruntu m. 58; wś Holendry Stare Ciemierowskie osad 21, gruntu m. 412; wś Holendry Janowskie osad 8, gruntu m. 86; 1 osada Olsza, gruntu prętów 297. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Ciemierzowice, wś, pow. przemyski, o 2 mile na północny zachód od Radymna, o ¼ mili na północ od Kosienicy, o pół mili na południe od Zamiechowa. Przestrzeń: posiadłość więk. ról or. 274, łąk i ogr. 41, past. 5, lasu 55; posiadł. mn. ról or. 93, łąk i ogr. 12 morg austr. Ludność rzym. kat. 70, gr. kat. 86, izrael. 23, razem 179. Należy do rzym. kat. par. w Kosienicy, gr. kat. par. w Zamiechowie. *B. R.*

Ciemierzyńce, inaczej *Koczerówka*, wś, pow. przemyślański, nad rz. Złotą Lipą, w leśnej zimnej okolicy, o ¾ mili na północ od Dunajowa, o 2 mile na wschód od Przemyślan. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 491, łąk i ogr. 383, past. 135, lasu 1,697; pos. mn. roli or. 1,710, łąk i ogr. 871, past. 201, lasu 35 morg. austr. Ludność: rzym. kat. 712, gr. kat. 703, izrael. 61, razem 1476. Należy do rzym. kat. parafii w Dunajowie, gr. kat. ma w miejscu, do której należy filia w Plenikowie z 275 dusz gr. kat. obrządku; parafia ta leży w dekanacie narajowskim w archidiecezyi lwowskiej. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa. W pobliżu tej wsi mieli dawni Słowianie stoczyć z Pieczyngami wielką bitwę. Właściciel Alfred hr. Potocki. *B. R.*

Ciemiętniki, wś donacyjna, pow. włoszczowski, gm. Kluczewsko, par. Kurzelów, na prawym brzegu rz. Pilicy, tuż przy jej zbiegu z rz. Czarną, o 14 w. od Włoszczowy. R. 1827 miała 22 dm., 149 mk., obecnie 292 mk. Ogólna rozległość 920 m., z tego 20 m. łąk, 5 m. pastw., reszta grunta orne, w połowie średniej gleby pszennej. *Józef B.*

Ciemin, folw. i wieś, pow. turecki, gm. Kowale pańskie, par. Dobra. Gruntów i łąk dominialnych (154 m.) wraz z włościańskiemi i z folw. Zastruże, oraz młynem wodnym Pakułą 683 morg. n. p. Grunta przeważnie pszenne, składające się z grubej warstwy glinki alluwialnej, urodzajnej. Położenie nizkie, nad dwiema strugami nie mającemi nazwy. Ludność 204 dusz. Ciemin był dawniej własnością Domańskich, następnie Pągowskich, obecnie Truszkowskich. Był tu zapewne niegdyś nad łąkami zameczek, o czem do dziś dnia świadczą okopowiska i stawy, idące około tychże w czworobok, ręką ludzką kopane. Ojciec Stef. Czarnieckiego był żonaty z Anną Ciemińską z Ciemina wojewódz. kaliskiego, a że inny Ciemin prawdopodobnie nie znajduje się w obrębie tego daw. województwa, więc Anna Ciemińska z tej zapewne wsi pochodziła. *M. Tr.*

Ciemino, niem. *Zemmin*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Ciemjercy, niem. *Temmeritz* lub *Temritz*, wś na saskich Łużycach, w parafii katolickiej P. Maryi w Budyszynie. W r. 1875 ludności serbskiej 81. Ztąd byli rodem dwaj bracia Marcin i Jerzy Szymon, pierwszy karmelita w Pradze, drugi senior kapituły budyszyńskiej, którzy założeniem na początku XVIII wieku seminaryum serbskiego w Pradze oddali znakomitą usługę sprawie narodowego bytu Łużycan. *A. J. Parczewski.*

Ciemna Dąbrowa, niem. *Finster-Damerau*, ob. *Dąbrowa Ciemna.*

Ciemnaty (Kętrzyński zowie Osiek), wś w pow. gdańskim, niem. *Kemnade*, zachodzi pod tą nazwą w najstarszych dokumentach z XIII wieku (patrz Codex dipl. Pomer. p. Hasselbacha); r. 1236 książę pomorski Świętopełk potwierdza, że C. jako darowizna pobożnych przodków jego od dawna należały do benedyktynów, utrzymujących osobny klasztor u św. Wojciecha przy Gdańsku; 1315 r. bisk. kujawsko-pomorski Gerard ustąpił swoich dziesięcin z tej wsi na rzecz wspomnionych benedyktynów. Zapewne w czasie reformacyi, kiedy klasztor benedyktyński podupadł, C. dostały się pod panowanie zlutrzałych Gdańszczan. Obecnie C. obejmują jednę posiadłość włośc. i trzech zagrodników, roli morg. 844, kat. 64, ew. 44, domów mieszk. 10; par. św. Wojciech, odległość od Gdańska 1 mila.

Ciemne, 1.) wś, pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Mszczonów. 2.) **C.**, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin. W 1827 r. było tu 5 dm. i 47 mk. 3.) **C.**, wś, pow. ostrowski, gm. Warchoły, par. Rossochate.

Ciemne, *Ciemno*, niem. *Zemmen*, wś w reg. koszalińskiej, pow. bytowskim.

Ciemniak, ob. *Czerwone Wierchy.*

Ciemniak, niem. *Czemnick*, folw. należący do probostwa w Grudziądzu, w pow. grudziądzkim; podług wizytacyi biskupa Olszowskiego z r. 1667 był jeszcze cały lasem porosły, który dopiero w r. 1696 za proboszcza ówczesne-

go Kazimierza Dąbrowskiego za zezwoleniem duchownej władzy wycinano na obszarze folwarku proboszczowskiego Szadowa, ażeby przez to kościołowi przysporzyć potrzebnych dochodów. Obecnie stanowi os., należącą do Szadowa, z dwoma mieszkalnymi domami i 22 ludności, par. Grudziądz. *Kś. F.*

Ciemniewko, folw. i dobra prywatne, pow. ciechanowski, gm. Sońsk, nad rzeczką Soną położone. Dobra C. składają się z folwarków Ciemniewko, Ciemniewo, Pękawka, Olszewka, liczą 83 mk., 15 dm., powierz. 1965 morgów, w tem 1380 gruntu ornego. Przy folw. znajduje się kościół katol. paraf. drewn., wiatrak i kuźnia. Par. C. dek. ciechanowskiego liczy dusz 1660. R. 1827 C. miało 28 dm., 235 mk. Por. *Ciemniewo.* *Br. Ch.*

Ciemniewo 1.) i *Pękawka*, dwie wsie włośc., pow. ciechanowski, gm. Sońsk, par. Ciemniewko, nad rzeczką Soną położone, liczą 238 mk., 32 dm. Dobra C., do których zaliczają się wsie: C., Ciemniewko, Olszewka i Pękawka. Rozległość podług wiadomości z r. 1834, wynosi około włók 188, czyli m. 5700, łącznie z włościańskiemi. Dziś wieś C. ma włośc. osad 31, gruntu m. 583; wś Ciemniewko osad 5, gruntu m. 4, wś Olszewka osad 31, gruntu m. 223; wś Pękawka osad 4, gruntu m. 2. *A. Pal.* 2.) **C.**, wś, pow. płoński, gm. i par. Sochocin, liczy 125 mk., 19 dm., kuźnia, wiatrak. R. 1827 było tu 12 dm., 87 mk. Rozległość dóbr niewiadoma. Wś C. osad 11, gruntu m. 298; wś Budy Ciemniewskie osad 6, gruntu m. 216; wś Wołyńskie Baraki v. Budy osad 9, gruntu m. 136. 3.) **C.**, kol., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka. W 1827 r. było tu 16 dm., 79 mk. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciemniewskie budy, ob. *Budy* i *Ciemniewo.*

Ciemnik, niem. *Czemnik*, osada w powiecie świeckim, par. Jeżewo, obejmuje 549 m., domów mieszk. 20, kat. 102, ew. 44; st. poczt. Laskowice. *Kś. F.*

Ciemno, wieś, pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. W 1827 roku było tu 13 domów, 124 mk.

Ciemno, wieś w pow. sokólskim, o 43 w. od Sokółki.

Ciemno, ob. *Ciemne.*

Ciemno-smreczyńskie stawy, stawy tatrzańskie, w Tatrach liptowskich, po południowo-zachodniej stronie głównego grzbietu Tatr, który od tak zwanego Hrubego Wierchu (2239 m. Kolbenheyer), stanowiąc dział między doliną Rybiego a Ciemnosmreczyńską, ciągnie się na płd.-płd. wsch. aż do Mnicha (Kolbenheyera mapa Tatr), narożnika Tatr nowotarskich, spiskich i liptowskich. Odtąd zwraca się główny grzbiet na wschód, wysyłając prosto ku połuaniu odnogę, tworzącą zachodnią ścianę wielkiej doliny Mięguszowieckiej, której to odnogi południowa część zwie się Bastą. Otóż od tej odnogi, od tylnej północno-zachodniej ściany dol. Mięguszowieckiej, odrywa się grzbiet, Pośredni zwany (Kolbenheyera mapa Tatr) ku północnemu zachodowi. Między tym Pośrednim grzbietem a głównym grzbietem legły Ciemnosmreczyńskie Stawy. Jest ich trzy (Kolbenh. mapa Tatr, Korzistki mapa Tatr); na węgierskiej mapie Tatr (A Tatra Hegység Térké-pe, 1: 57.600), jest ich tylko dwa. Te stawy nie mają poszczególnych nazw. Środkowy największy z nich zajmuje 12,25 ha. powierzchni, wzniesienie zaś 1534 m. (Fuchs), 1610,74 (Korzistka), 1630,05 (Wahlenberg), 1655,28 m. (Oesfeld); 1620 (Kolbenheyer). Ten staw u Kolbenheyera zwie się Koprowym. Głębokość jego wynosi 41,3 m. Drugi górny jest mniejszy; zajmuje bowiem 2.132 ha. Według Wahlenberga środkowy staw jest źródliskiem Białej (ob.) *Br. G.*

Ciemnoszyje, wieś rządowa, pow. szczuczyński, gm. i par. Białaszewo. Leży śród błot i lasów, przy samej linii brzesko-graj. dr. żel., między stacyami Goniądz i Grajewo. W 1827 r. było tu 19 dm., 113 mk.; obecnie jest 31 dm., ziemi 1010 m.

Ciemny las, wieś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Sejny. Liczy 4 dm., 45 mk.

Ciemny las, osada w pow. świeckim, par. Nowe, należy do wsi Osiny, domów mieszk. ma 4, kat. 13, ew. 25, st. p. Osiek. *Kś. F.*

Ciencina, ob. *Cięcina.*

Cieneisko, wieś, pow. inowrocławski; 39 dm., 317 mk.; 55 ew., 129 kat.; 45 analf. Stacya pocztowa Strzelno o 9 kil., st. kol. żel. Mogilno o 20 kil. *M. St.*

Cienia 1.) wielka, wieś i folw., pow. sieradzki, gm. i par. Gruszczyce, o 35 w. od Kalisza, o 14 od Sieradza, o 7 od Błaszek. Znajdują tu się dwa folwarki C. wielka i Józefów, należące do dóbr Jasionna. W 1827 r. C wielka liczyła 14 dm. i 93 mk., obecnie ma 179 mk. Dobra C. wielka nabyte zostały w r. 1840 za rs. 8070. Rozległość wynosi m. 479 a mianowicie: folw. Cienia wielka grunta orne i ogrody m. 312. łąk m. 23, zagajniku m. 10, nieużytki i place m. 14; folw. Józefów grunta orne i ogrody m. 120, oraz osady karczemne i młynarskie m. 20. Płodozmian 12-polowy. Budowli murowanych 6, drewnianych 8; młyn i pokłady marglu. Wieś Cienia Wielka osad 10, gruntu m. 11; wieś Józefów osad 6, gruntu m. 57. 2.) **C.**, wieś, pow. kaliski, gm. i par. Opatówek. W 1827 r. było tu 31 dm., 266 mk.; w r. 1789 miała 149 mk. Dobra rządowe C. i Michałów kupione zostały 1852 r. przez skarb Król. Pol. za rs. 26250. *Fr. Zal.*, *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cienia lub *Trojanówka*, rz., bierze początek pomiędzy wsią Gruszczyce a Cienią Wielką

w pow. sieradzkim, płynie ku północy na Błaszki, Suliszewice, Staw, Krowicę, Marchwacz, ztąd zwraca się więcej ku zachodowi na Michałów, Opatówek, następnie wykręca się na połud. zachód pod Trojanów, Szale i tworzy szeroko podmokłą dolinę przy ujściu do Prosny pomiędzy Piwonicą a Rajskowem. Długość około 40 wiorst. Por. *Trojanówka*. *Br. Ch.*

Cieniawa, 1.) wieś, pow. grybowski, par. Mystków, przy drodze rządowej t. zw. podkarpackiej, w pagórkowatem położeniu, odległa od m. Now. Sącza o 10 kil. i tyleż od m. Grybowa, ma 96 dm., 688 mk. kat., obszar 1562 m., w czem 430 m. dworsk., przeważnie lasu, bardzo dobrze zagospodarowanego; tartak, ładny dwór. Do obszaru dworskiego w Cieniawie należą przyległości: Jamnica, Mystków, Mszalnica, Królowa Polska, Kunów i Kamionka mała, należące niegdyś do dóbr starostwa sądeckiego, dziś własność hr. Branickiego. 2.) **C.** z Demnią, wieś, pow. Dolina, o pół mili na południe od Rożniatowa, nad rzeką Dubą, od Doliny o 3 mile na południowy wschód oddalona. Przestrzeń posiadłości większej: pastwisk 4, lasu 29; posiadłość mniejsza: roli ornej 594, łąk i ogr. 1669, pastwisk 829, lasu 5 morg. Ludności rzym. kat. 10, gr. kat. 1247, izraelitów 25: razem 1282. Należy do rzym. kat. par. w Rożniatowie, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu perehińskiego; szkoła filialna 1-klasowa. Posiadłość większa należy do fundacyi Stanisława hr. Skarbka. 3.) **C.**, przysiołek Gdowa.

Cieniawa, nazwa górnego biegu Olchowca, lewego dopływu Prutu, ob. *Olchowiec*.

Cieniawy, folw., pow. brzeziński, gm. Będków, od Piotrkowa w. 20, od Brzezin w. 28, od Wolborza w. 5. Rozległość wynosi m. 347, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 249, łąk m. 54, pastwisk m. 34, nieużytki i place m. 10. Budowli drewnianych 6. Płodozmian 10-polowy. Folw. powyższy w r. 1870 oddzielony od dóbr Drzazgowa Wola. *A. Pal.*

Cienin, 1.) kościelny, dawniej *Cienno*, wś, pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Cienin. Posiada kościół par. murowany, wystawiony w 1802 r. przez Ewę Zielonacką dziedziczkę C. W 1827 r. było tu 25 dm., 180 mk., obecnie jest 230 mk. Wieś dziedziczna Cieńskich, potem Przyjemskich i Zielonackich. Par. C. dek. słupeckiego 1540 dusz liczy. Dobra C. Kościelny składają się z folw. C. Kościelny, Holendry Cienin Kościelny, Holendry Kamień, Pępocin i Kamień; od Kalisza w. 63, od Słupcy w. 10, od Kutna w. 98, od rz. Warty w. 4. Nabyte zostały w r. 1876 za rs. 75,000. Rozległość wynosi m. 789 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 700, łąk m. 36, pastwiska m. 8, lasu m. 3, nieużytki i place m. 42. Płodozmian 14-polowy. Budowli murowanych 15, drewnianych 6; olejarnia i pokłady marglu. Wieś Holendry Cienin kościelny osad 53, gruntu m. 617; Holendry Kamień osad 19, gruntu m. 405; wś Pępocin osad 4, gruntu m. 25; wś Kamień osad 7, gruntu m. 11. 2.) **C.** Zaborny, wieś, pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Cienin. W 1827 r. było tu 34 dm., 290 mk., obecnie jest 267 mk. Dobra C. Zaborny, składają się z wsi C. Zaborny i Pokoje. Nabyte w r. 1874 za rs. 58962. Rozl. wynosi m. 872 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 794, łąk m. 53, nieużytki i place m. 25. Płodozmian 13 i 7-polowy. Budowli murowanych 9, drewnianych 1. Wieś C. Zaborny osad 55, gruntu m. 559; wieś Pokoje osad 16, gruntu m. 436.

Cienka, rzeczka, wypływa z lasów sulejowskich w pow. radzymińskim, zaczyna koryto swe około Barańca i Kurów w gm. międzyleskiej, płynie od wschodu ku zachodowi przez pola wsi Tłuszcza, Borek i Klembowa i wpada pod Paskiem do Rządzy.

Cienków, strumień wpadający do Wisły we wsi Wisła na Szląsku austr.

Cienkusz, wś, pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. Swiedziebna, ma 2 dm. i 16 mk. Por. *Szczutowo*.

Cienno, ob. *Cienin*.

Cieńsza, wieś rządowa, pow. pułtuski, gm. Zatory, par. Pniowo. W 1827 r. było tu 29 dm., 179 mk.

Ciepeń, *Ciepień*, wieś i folw., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Działyń, nad jeziorem bez nazwy; wieś liczy 171 mk., 22 osad, 26 chałup, powierzchni 54 m., w tem 20 m. gruntu ornego. Folw. C. należy do dóbr Zbójno.

Ciepielewo, wś nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. Smrock, par. Szelków. Posiada młyn wodny i cegielnię. R. 1827 r. było tu 22 dm., 180 mk. Dobra C. składają się z folw. i wsi t. n., od Łomży w. 70, od Makowa w. 4. Rozległość wynosi m. 1158 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 673, łąk m. 84, pastwisk m. 7, lasu m. 342, nieużytki i place m. 52. Płodozmian 10-polowy; budowli murowanych 12, drewn. 8. Gorzelnia. Wieś C. osad 38, gruntu m. 245. *A. Pal.*

Ciepielin, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Smogorzewo. R. 1827 było tu 20 dm. i 110 mk.

Ciepielów, 1.) os., przedtem mko, nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. i par. Ciepielów. Posiada kościół par. drewniany, szkołę gminną, urząd gminny. R. 1827 C. liczył 110 dm. i 479 mk.; w 1859 r. było tu 97 dm. i 662 mk., w tej liczbie 247 żydów; obecnie liczy 83 dm. i 708 mk. Do osady należy 1046 morg. ziemi. C. wieś i folw. posiada browar i gorzelnię, 1641 morg ziemi dworskiej i 470 morg. ziemi włośc. R. 1827 było tu 19 dm. i 165 mk., obecnie 34 dm. i 231 mk. Marcin Kazanow-

ski, dziedzic C., założył tu za przywilejem Zygmunta Augusta miasto (w 1584 r.), które od swego herbu nazwał Grzymałowem, lecz nazwa ta nie utrzymała się. Zygmunt III dał przywilej na zaprowadzenie cechów rzemieślniczych. W początkach XVIII w. C. należał do Denhofów, później do Karczewskich. Par. C. dek, iłżeckiego 3491 dusz liczy. Gm. C. ludn. 3186, rozległości 13538, w tem ziemi dwor. 5130 morg., s. gm. okr. III os. Kazanów o 8 w., st. p. Zwoleń. Browar 1, gorzelnie 3, tartak 1 i młynów 5. W skład gm. wchodzą Barycz, Ciepielów os., C. wś, Chotyrze, Dąbrowa, Gardzienice, Goździowa-miedza, Jasieniec-solecki, Kałków, Kawenczyn, Pścin, Pścinolas, Ranachów, Rekówka i Świsielice. Dobra C., składające się z folw. C., Dąbrowa i awulsu Rekówka, tudzież wsi C. Stary, Pścin, Chotyrze i Rekówka, od Radomia w. 35, od Iłży w. 21, od rz. Wisły w. 12, nabyte w r. 1863 za rs. 147,000. Rozległość wynosi m. 2819 a mianowicie: folw. C. gr. orn. i ogrody m. 407, łąk m. 124, pastwisk m. 69, wody m. 122, lasu m. 848, nieużytki i place m. 62, w osadach młynarskich m. 10. Fol. Dąbrowa grunta orne i ogrody m. 331, łąk m. 6, past. morg. 2, lasu morg. 820, nieużytki i place 19: razem morg. 1178. Budyn. murow. 15, drewn. 19, pokłady torfu, trzy młyny wodne i tartak. W r. 1873 właściciel sprzedał przestrzeń leśną m. 512, przeto ogólna rozległość jest mniejszą o tę przestrzeń. Wś C. Stary osad 24, gruntu m. 470; wś Pścin os. 32, gruntu m. 727; wś Chotyrze osad 20, gruntu m. 400; wś Rekówka osad 15, gruntu m. 464. 2.) C. lub *Cieplew*, wś i folw., pow, turecki, gm. Goszczanów, par. Chlewo, o kilka wiorst od miasteczka Koźminka, grunta lekkie, uprawa zaniedbana, okolica pozbawiona komunikacyi. W 1827 r. było tu 14 dm., 120 mk. Folw. C. lit. A. rozległość wynosi m. 143 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 123, łąk m. 14, nieużytki i drogi 6. Fol. C. lit. B. rozległość wynosi m. 151 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 130, łąk m. 15, nieużytki i place m. 6. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciepielówka, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole, należy do dóbr opolskich. Posiada młyn do mielenia gipsu nawozowego.

Ciepień, ob. *Ciepeń*.

Ciepieńskie, jezioro we wsi Ciepień, w powiecie rypińskim, ma 20 m. rozl., 23 stóp głębokości.

Ciepleń, dobra ziemskie w południowej części pow. ihumeńskiego, w gm. dudzickiej, par. katolickiej annopolskiej, nad rz. Osoką (wpadającą do Ptyczy), o w. 45 od Mińska i 60 od Ihumenia odległe. C. jest oddawna siedzibą starej rodziny Uniechowskich. Po odłączeniu gruntów włościańskich, w ręku dziedzica pozostało około 3750 m. ziemi uprawnej, lasów i sianożęci. Obszar cały jest w jednym obrębie; szachownic i serwitutów nie posiada, grunta są piaszczyste, atoli obfitość lasów i sianożęci, po większej części błotnistych, równoważy wartość. Dziedzic Józef Uniechowski niezmierną pracą rąk własnych rozwinął tu wzorowe gospodarstwo. C. między innemi posiada dziś znakomitą szkółkę najwyborniejszych gatunków aklimatyzowanych szczepów owocowych, przeznaczonych do handlu. C. należy do 4 okręgu sądowego i 1 stanu policyjnego w Użdzie. *Al. Jel.*

Cieplew, ob. *Ciepielów*.

Cieplewo, niem. *Zipplau*, wieś w powiecie gdańskim, przy nizinach, w pobliżu traktu bitego do Gdańska, pół mili od dworca kolei żelaznej w Pruszczu, dwie mile od Gdańska. Zawiera 7 włościańskich posiadłości i 1 chałupnika, katol. 92, ewang. 121, domów mieszk. 21, par. św. Wojciech pod Gdańskiem, szkoła w miejscu. Jak świadczą odkryte niedawno pogańskie grobowiska, osada ta zdaje się być bardzo dawną. *Kś. F.*

Cieplica, ob. *Teplica*.

Cieplice, 1.) wieś, pow. kutnowski, gmina Wojszyce, par. Bedlno. 2.) **C.**, os. i karczma, pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołcza. Należy do dóbr Wielkanoc. *Br. Ch.*

Cieplice, wieś, pow. jarosławski, o 9,7 kil. od Sieniawy, w par. rz. kat. Sieniawa, ma par. gr. kat. w miejscu (2300 wiernych) dek. jarosławskiego. Dwie szkoły mieszane: 1-klasowa i 2-klasowa. Własność hr. Działyńskiej. *F. S.*

Ciepliczka, ob. *Teplicka*.

Cieplinki, kol., pow. kolski, gm. i par. Izbica, ma 4 dm., 54 mk., katolików; 120 m. rozległości. W roku 1827 było tu 10 dm., 157 mieszk. *X. M.*

Ciepliny, wieś, pow. kolski, gm. i par. Izbica, ma 136 mk., 23 dm., 375 m. rozl. Własność Józefa Świerczyńskiego. R. 1827 było tu 11 dm., 72 mk. *X. M.*

Cieplińskie Budy, kol., pow. kolski, gm. Izbica, ma 8 dm., 76 mk. katolików, 144 m. rozl. *X. M.*

Ciepła, wieś, pow. konecki, gm. Szydłowiec, par. Wysoka. Grunta folwarczne należą do majątku Bonków; młyn wodny na rzeczce bez nazwy. W 1827 r. było tu 24 dm., 151 mk., teraz jest 23 dm., 192 mk., ziemi 298 m., grunt orny, łąk niewiele, lasu nie ma. C. w XIII w. stanowiła własność benedyktynów łysogórskich (przywilej z 1270 r.) *K. S. W.*

Ciepłe, r. 1860 przezwane po niem. *Warmhof*, wieś włościańska w pow. kwidzyńskim, par. Gniew, leży na wzgórzu obok Wisły, ćwierć mili na północ od Gniewu, osada bardzo

stara. R. 1229 książę Wracisław zapisał ją wraz z całą ziemią gniewską klasztorowi cysterskiemu w Oliwie; r. 1282 książę Mestwin II odstąpił ją znowu krzyżakom. Także i odkryte niedawno temu groby pogańskie, znajdujące się pod Ciepłem, świadczą o wysokiej jego starożytności; od granic tej wsi z ziemiami Gniewu na północ do granic z Zielonym dworem (Grünhof) ciągnie się szereg 4 prastarych szańców; w jednym z tych szańców, w samym środku, gdzie jest kotlinowate zagłębienie, odkryto około r. 1870 urnę grobową odosobnioną. Stojąc, jak zwykle podobne urny, w głębokości 1 i pół do 2 stóp, między kośćmi zawierała fibulę bronzową rzymską. Powierzchnia kotlinowatego wnętrza tego szańca usłana jest prawie ułamkami rozmaitych wyrobów glinianych (poteryi), które charakterem rytych swych ozdób okazują się spółczesnemi urnie. Urna sama (znaleziona przez p. Fibelkorna z Ciepłego) była zgnieciona, a znaleziona w niej fibula jest dziś w posiadaniu muzeum „Phisic. Oekonom. Gesellschaft“ w Królewcu. Inna urna odosobniona, znaleziona przy samym wale szańca (nieco na północ od poprzedniego) zawierała dwie fibule, znajdujące się dziś w zbiorze gniewskiego „Bildung Verein.“ (patrz G. Osowski, o pomnikach przedhistorycznych Prus Królewskich, I Rocznik towarzystwa naukowego w Toruniu str. 20). Obszaru ziemi ma C. 2803 mórg, domów 20, kat. 212, ew. 52, szkoła w miejscu. *Kś. F.*

Ciepłochójka, wieś, pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Golina.

Ciepłowice, w XVI w. Czepanowice, niem. *Czeppelwitz*, wś i dobra, pow. niemodliński, o 2 mile od Niemodlina i tyleż od Skorogostu, przy dr. żel. górno-szląskiej, która tu ma przystanek. Dobra mają 1425 m. rozl. (871 m. roli ornej, 128 m. łąki, 370 m. lasu) i piękną owczarnię; wieś zaś 1775 m. rozl. (1321 m. roli, 258 m. lasu). Par. kat. w Dąbrowie.

Ciepłucha, młyn, pow. łódzki, gm. Brójce, par. Kurowice.

Ciepłydół, niem. *Warmenthal*, folw. należący do dóbr Cerkiew Polska, pow. kozielski.

Cierchy, wś, pow. kielecki, gm. Mniów, par. Chełmce. W 1827 r. było tu 16 dm. 111 mk. *Br. Ch.*

Cierebuty, wieś i folw. w 1 okręgu administracyjnym pow. ihumeńskiego, odległe od Mińska m. 24, od Ihumenia 16, od Słucka 7, gruntów włośc. wsi Cierebuty i Lewki 2414 dzies. Folwark po Radziwiłłach jest własnością księcia Piotra Wittgenstejna; gruntów fol. ornych 208 dzies., łąk i pastw. 295, lasu 2196, nieużytków 909 dz. Ludność prawosławna.

Cierlica, ob. *Terlica*.

Cierlicko, *Tierlitzko*, wieś, pow. cieszyński na Szląsku austr., rozl. morg. 1276, ludności 1856. Dzieli się na górne i dolne. Ma zamek i par. katol. dek. karwińskiego, w której się znajduje 2733 kat., 2640 ewang. i 62 izr. C. należy do par. ewang. Błędowice. *F. S.*

Ciernie, wieś, pow. będziński, gm. Łosień, par. Sławków.

Ciernie, *Czernie*, 1.) niem. *Cziernien*, wieś, pow. łecki, st. p. Bajtkowy. 2.) **C.**, niem. *Cziernien*, wieś, pow. jańsborski, stacya poczt. Rożyńsk.

Cierno, dawniej *Czyerno*, wieś par. w pow. jędrzejowskim, nad rz. Nidą, gm. Przęsław, posiada kościół murowany pod wezwaniem śś. Jakóba i Marcina. Należy obecnie do margrabiów Wielopolskich. Wieś i parafia były w XV i XVI wieku przedmiotem długich sporów pomiędzy archidyecezyą gnieźnieńską a biskupstwem krakowskiem. Łaski w Liber Beneficiorum I, 576 zalicza je do dekanatu kurzelowskiego, archidyecezyi gnieźnieńskiej; przeciwnie Długosz w spisie funduszów dyecezyi krakowskiej (Liber beneficiorum T. III) przywodzi, iż parafia podlega władzy biskupa krakowskiego. Powodem sporu była, zdaje się, ta okoliczność, że grunta i łąki C. położone są po obudwu stronach rz. Nidy, rozgraniczającej wówczas juryzdykcyą kościelną Gniezna i Krakowa. Według Łaskiego kościół tutejszy przeniesiony był ze wsi sąsiedniej Zdanowice, zapewne w XII lub XIII wieku. Tenże pisarz przywodzi, iż proboszczów mianuje czasem opat jędrzejowski wraz ze zgromadzeniem cystersów, niekiedy zaś naznacza ich stolica apostolska. Około roku 1825 był tu proboszczem X. Walczyński, późniejszy senator rzeczypospolitej krakowskiej. Parafia C. dek. jędrzejowskiego liczy dusz 1552. R. 1827 było tu 35 dm., 384 mk. *L.*

Cierpice, niem. *Schierpitz*, wieś. pow. inowrocławski, 4 dm., 39 mk., wszyscy ew., 3 analf. 2.) **C.**. królewskie leśnictwo, pow. inowrocławski, 31,568 morg. rozl., 4 miejsc.: 1) C. nadleśnictwo, 2) Zajezierze (Seedorf) leśnictwo, 3) Wygoda leśn.; 4) Zazdrość karczma; 8 dm., 65 mk., 63 ew., 2 kat., 10 analf. Stac. poczt. na miejscu. Stac. kol. żel. Toruń o 7 kil. *M. St.*

Cierpice, 1.) niem. *Cerpitz*, wś w pow. toruńskim, par. Podgórz, na lewym brzegu Wiły, około 1 mili od Torunia, tuż nad koleją żel. toruńsko-bydgoską; obszaru ziemi ma 191 morg., domów mieszk. 13, kat. 11, ew. 119. W XVII w. znajdował się młyn w Cierpicach, który potem zaniedbano dla braku dostatecznej wody. 2) **C.**, dworzec kolei żelaznej, niem. *Schirpitz*, pierwszy po za Toruniem ku Bydgoszczy, około 1 mili od Torunia, istnieje od r. 1875. *Kś. F.*

Cierpięta, 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. Ossowno, par. Grębków, o 28 w. od Wę-

growa, o 8 w. od Kałuszyna, w położeniu zlekka falistem, grunt żytni i wydmy. Gorzelnia parowa. Liczy 23 dm., 170 mk. Folw. C. z wsią C. i Szczepanowo, nabyty w r. 1862 za rs. 18,600; rozległość wynosi m. 473 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 369, łąk m. 20, pastwisk m. 7, lasu m. 62, nieużyt. i place m. 15. Bud. drewn. 16; wiatrak i pokłady torfu. Wś C. osad 15, gruntu m. 181; wś Szczepanowo osad 7, gruntu m. 104. 2.) **C.** lub *Cierzpięta*, wś włośc., pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo; nad Płodownicą, położona śród lasów dóbr Puszcza Płodownicka, liczy 291 mk., 28 osad, 41 dm., powierz. 1448 morg., w tej liczbie 684 morg. gruntu ornego; przy wsi kuźnia; smolarnia prywatna w lesie przy wsi. Ludność wsi sładają Kurpie. R. 1827 było tu 21 dm., 143 mk. *T. Ł.* i *B. Chu.*

Cierpięta, *Cierpięty*, 1.) niem. *Leidenthal* lub *Czerpienten*, dobra w pow. sztumskim, par. Krasna łąka (Schönwiese), ma obszaru ziemi 945 morg., domy mieszk. 4, kat. 47, ew. 26. St. p. Mikołajki. 2.) **C.**, niem. *Czerpienten*, wś, pow. ostródzki, st. p. Ostróda. 3.) **C.**, ob. *Cierzpięta*. *Kś. F.*

Cierpigórz, *Cierzpigórz*, 1.) wieś drobnej szlachty i włośc., pow. przasnyski, gm. Bartołdy, paraf. Przasnysz, liczy 74 mieszk., 10 domów., powierz. 389 morg., w tem 294 morg. gruntu orn.; wieś włośc. ma 1 os. na 6 prętach; por. *Golany*. R. 1827 miała 13 dm., 66 mk. 2.) **C.**, wś, pow. mławski, gm. i par. Zielona. Liczy 18 dm., 126 mk., obszaru gruntu włośc. 32 morg., w tem 25 orn.; grunta dwor. należą do wsi *Sadowo*. *F. O.* i *B. Chu.*

Cierpisz, os. młynarska, pow. koniński, par. Konin, gm. Gosławice. Od Konina leży o 3 w., od rz. Warty 1 w. Są tu 2 młyny, wiatrak i cegielnia. Ma 5 mk., ziemi 90 morg.

Cierpisz, 1.) wś w Galicyi, pow. ropczycki, 1060 morg. rozl., w tem 520 m. roli ornej, 50 domów, 309 mieszk., probostwo w Czarny, położenie pagórkowate, gleba żytnia. 2.) **C.**, przysiołek Kraczkowy.

Cierpitz, ob. *Cierpice*.

Cierplewo. 1.) wieś kolon., pow. bydgoski, 35 dm., 232 mk., 105 ew., 127 kat., 32 analf. 2.) **C.**, folw., pow. bydgoski, 416 morg. rozl., 3 dm., 20 mk., 12 ew., 8 kat., 8 analf. Stac. poczt. w Koronowie o 11 kil., st. kol. żel. Klahrheim o 15 kil. *M. St.*

Cierszewo, wś, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Rokicie, nad rzeczką Skrwą położona, liczy 90 mk., 12 dm., powierzchni 471 morg., w tej liczbie 425 morg. gruntu ornego; przy wsi znajdują się rządowy młyn wodny i osada karczmarska. R. 1827 było 9 dm., 86 mk.

Cierzowice, niem. *Cziersowitz*, *Czirsowitz*, wś, pow. rybnicki, par. Jodłownik, o 6 kil. od Wodzisławia, na wzgórzu prawego brzegu Wodzisławki i na granicy powiatu, ma ludność ubogą, ciemną, 680 mk. i młyn Pawełek. *F. S.*

Cierzpice, niem. *Czierspitz*, dobra rycerskie w pow. kwidzyńskim, przy trakcie bitym bydgosko-gdańskim, o pół mili od Gniewu, obejmują 689 morg., domów mieszk. 7, kat. 118, ew. 5, st. p. i par. Gniew. *Kś. F.*

Cierzpięta, 1.) niem. *Czerspienten*, wś, pow. jańsborski, st. p. Orzesze. 2.) **C.**, niem. *Czierspienten*, wś, pow.ządzborski, st. p. Peitschendorf.

Cierzpigórz, ob. *Cierpigórz*.

Ciesiątki, wś, pow. noworadomski, gm. Kobiele, par. Kobiele Wielkie. W 1827 r. było tu 14 dm., 107 mk. *Br. Ch.*

Ciesin, 1.) wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn. 2.) **C.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów. *Br. Ch.*

Ciesina, niem. *Cziszinna*, wś, pow. jańsborski, st. p. Turośl.

Ciesinek, wś, pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Pęcice.

Cieśla, folwark i młyn, pow. obornicki. 904 morg. rozl., 5 dm., 89 mk., 32 ew., 57 kat., 34 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Rogoźno o 3 kil.

Cieślanki, wś, pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek.

Cieśle, 1.) wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów. 2.) **C.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice. W 1827 r. było tu 20 dm., 157 mk. 3.) **C.**, zagrody włościańskie, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, przeszło 3 mile od Wielunia, na kamienistej wyżynie lewego pobrzeża rzeki Warty, niedaleko tej rzeki, 5 dm., 34 mk., 8 włók rozl. 4.) **C.**, wś i fol., nad rz. Muławą pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Bodzanów, liczy 197 mk., 20 dm. R. 1827 było 14 dm., 106 mk. Fol. C. rozl. m. 908, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 581, łąk m. 28, pastwisk m. 160, lasu m. 72, zarośli m. 33, nieużytki i place m. 31; w wieczystej dzierżawie m. 3; płodozmian 10-polowy; bud. mur. 2, drew. 4; wś Cieśle osad 27, gruntu m. 118. 5.) **C.**, wś i fol., pow. płocki, gm. i par. Drobin. Liczy 100 mk., 18 dm., dwór murowany, powierzchni 1,350 morgów, w tej liczbie 30 morgów włośc.; do dóbr C. należy folwark Kuchary-Kryski, liczący 35 mk., 6 dm. mieszk., z tych 1 murowany, i wiatrak. R. 1827 C. miały 10 dm., 84 mk. 6.) **C.**, wś, pow. olkuski, gm. i par. Sławków. 7.) **C.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Małogoszcz. Leży o 4 w. na połud. zach. od Małogoszczy, posiada marmur szaraczkowy. W 1827 r. było tu 34 dm., 340 mk.; obecnie jest 52 dm. *Br. Ch.*, *B. Chu.*, *W...r.*

Cieśle, 1.) domin., pow. bukowski, 1,899 m. rozl.; 12 dm., 162 mk., 31 ew., 131 kat.; 49 analf. Stac. poczt. Otusz o 4 kil.; st. kol. żel. Buk o 7 kil. 2.) **C.**, folw., pow. **pleszewski;**

ob. *Kajew.* 3.) **C.** Wielkie, wś, pow. wrzesiński; 17 dm., 160 mk.; 12 ew., 148 kat.; 40 analf. 4.) **C.** Małe, gm. domin., pow. wrzesiński; 1,212 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1) C. domin.; 2) cegielnia; 10 dm., 92 mk., 7 ew., 85 kat.; 53 analf. Stac. poczt. Pogorzelice o 3 kil., stac. kol. żel. Miłosław o 15 kil. *M. St.*

Cieślice, wś, pow. pińczowski, gm. Czarnocin, par. Stradów.

Cieślikowo, wś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk.

Cieślin, 1.) wś, pow. piotrkowski, gm. i par. Rosprza. 2.) **C.,** wś, pow. olkuski, gm. Ogrodzieniec, par. Chechło. W 1827 r. było tu 15 dm., 114 mk. 3.) **C.,** wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Bożewo, nad rz. Skrwą, 8 dm., 66 mk. Dobra C. i Obrąb Mały z wsią Cieślin, od Płocka w. 21, od Sierpca w. 21, od Dobrzynia nad Wisłą w. 10, od rz. Wisły w. 10, nabyte w r. 1871 za rs. 21,000; rozległość wynosi m. 673, a mianowicie: fol. Cieślino grunta orne i ogrody m. 333, łąk m. 30, pastwiska m. 89, wody m. 13, nieużytki i place m. 8, razem m. 473; bud. drewn. 17. Fol. Obrąb Mały grunta orne i ogrody m. 138, łąk m. 17, past. m. 3, lasu m. 36, nieużytki i place m. 6, razem m. 200; bud. drewn. 4; młyn wodny. Wś Cieślino osad 6, gruntu m. 6. *Br. Ch., A. Pal.*

Cieślin, 1.) wś, pow. inowrocławski; 3 dm., 30 mk.; wszyscy kat.; 8 analf. 2.) **C.,** domin., pow. inowrocławski; 1,536 morg. rozl., 9 dm., 176 mk., 3 ew., 173 kat.; 32 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Inowrocław o 5 kil.; wraz z Radłowem własność Franc. Brzeskiego. *M. St.*

Cieśnisk, *Wielki* i *Mały*, dwie wsie w pow. sokólskim gub. grodz., o 23 w. od Sokółki.

Ciessau, ob. *Cisowa.*

Cieszacin, 1.) mały, wś, pow. jarosławski, o 8.9 kil. od Jarosławia, należy do par. rz. kat. Jarosław, a gr. kat. Pełniatycze. Ma szkołę filialną. 2.) **C.** mały, tamże, tylko do par. rz. kat. należy w Zarzycach. *F. S.*

Cieszanów, miasto powiatowe w Galicyi, nad potokiem Bruśniańskim, oddalone na zachód od Rawy ruskiej o 5 mil, od Żółkwi na półn. zachód o mil 8, od Jaworowa w tym samym kierunku o mil 4, od Jarosławia na północny wsch. o mil 5; okolica płaska, równa, piaszczysta. Przestrzeń: posiadłość więk. roli or. 369, łąk i ogr. 106, past. 242, lasu 501; pos. mn. roli or. 1,363, łąk i ogr. 373, past. 296, lasu 1 morg. austr. Ludność: rz. kat. 1,076, gr. kat. 280, izrael. 1123, razem 2,479. Cieszanów jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, urzędu podatkowego, komisyi powiatowej dla regulacyi podatku gruntowego, sądu powiatowego należącego do sądu obwodowego we Lwowie, notaryusza, urzędu pocztowego niecrarialnego, urzędu telegraficznego, posiada aptekę; tamże jest rzym. kat. parafia, należąca do dekanatu lubaczewskiego. Kościół murowany wystawiony w 1677 r. przez Aleksandra Stanisława Bełzeckiego, wojewodę podolskiego, pierwotnie dla konwentu oo. dominikanów, w roku 1784 w parafialny przemieniony, przy skasowaniu tego klasztoru w 1788 r. duchowieństwu świeckiemu oddany. Do tej parafii należą miejscowości: Chotylub, Duchnów, Folwarki, Freyfeld, Gorajec, Krzywe, Lubliniec, Niemstów, Nowesioło, Podemszczyzna, Żuków i Kosoduby. Cała parafia liczy 3,639 rz. kat., a w jej obrębie jest 2,354 izraelitów. W okręgu tej parafii znajduje się 9 szkół zreorganizowanych, a we Freyfeldzie i Folwarkach szkoły parafialne. Grecko kat. obrządku mieszkańcy należą do parafii w Nowemsiole. W tem miasteczku zmarł w czasie wizytacyi dyecezyalnej ksiądz Łukasz Baraniecki, rzym. kat. arcybiskup lwowski, w 1868 roku. C. jest stac. poczt. na trakcie z Jarosławia do Bełzca, ma zakład ubogich, z funduszem zakładowym 1,210 złr. Podług Niesieckiego byli tu niegdyś dziedzicami: Cieszanowscy h. Jelita, r. 1786 Zamoyscy, 1859 r. Rojowscy,? teraz Christiani de Grubieński. *Powiat cieszanowski* graniczy na wschód z pow. Rawa Ruska, na południe z powiatem Jaworów, na zachód z powiatem Jarosław, na północ z gubernią lubelską. Przestrzeni ma 11.8545 myryametrów kw. czyli 20.6598 mil kw.; powiat ten równy, płaski, grunt piaszczysty, gęsto szpilkowymi lasami porosły, gór niema, rzeczek 2: jednę Tanew, która płynie z zachodu na wschód, a potem nagle skręca się ku północy i zaraz napowrót na zachód, by w dalszym biegu wpaść do Sanu, i drugą Lubaczówkę, która wypływa na południowym zachodzie od Cieszanowa, przepływa obok tego miasteczka, przepływa przez Lubaczów i wpada do Sanu o 2 mile na północ od Jarosławia. Ludności ma 63,817: podzielona na 68 gmin i 27 przełożeństw obszarów dworskich. Ma 1 miasto Lubaczów i 5 miasteczek: Cieszanów, Lipsko, Narol, Oleszyce i Płazów; gmin wiejskich 62, obszarów dworskich 64, należących do 27 przełożeństw; ogółem jednostek administracyjnych 95, gmin katastralnych 68. Obszaru zajmują: gminy administracyjne 11.4646 mil kw. czyli 55.5 proc.; obszary dworskie 9.1952 mil. kw. czyli 44. 5 proc. W przecięciu zajmuje 1 gmina administracyjna 1,686 morgów austr., jeden obszar dworski zajmuje w przecięciu 1,437 mórg austr.; na 1 milę kw. przypada gmin admistracyjnych 3.2. Wedle liczby domów dzielą się gminy i obszary dworskie jak następuje: gmin do 25 domów 5, od 26 do 50 domów gmin 4, od 51 do 100 domów gmin 13, od 101 do 200 domów gmin 31, od 201 do 300 domów gmin 6, od 301 do 400 domów gmin 6, od 401 do 500 domów gmin 2, wyżej 500 domów gmina 1, razem gmin 68. Obszarów dworskich mających

do 10 domów 49, mających od 11 do 20 domów 9, wyżej 20 domów 1 obszar: razem obszarów dworskich 59. Wedle ludności dzielą się gminy jak następuje: gmin mających do 100 ludności 1, od 100 do 200 gmin 5, od 200 do 300 gmin 4, od 300 do 400 gmin 3, od 400 do 500 gmin 5, od 500 do 1000 gmin 27, wyżej 1,000 do 2,000 gmin 18, wyżej 2,000 do 3,000 gmin 4, wyżej 4,000 do 5,000 gmina 1, razem 68 gmin. Na jeden obszar dworski wypada 42 dusz ludności. Miasta, miasteczka i wsie wedle liczby ludności dzielą się jak następuje: Miasto mające do 5,000 ludności jest 1, miasteczek mających od 501 do 1,000 ludności jest 2, mających od 1001 do 2,000 jest 2, mających od 2,001 do 5,000 jest 1. Wsi mających do 500 ludności jest 17, mających od 501 do 1000 jest 25, mających od 1,001 do 2,000 jest 16 mających od 2,001 do 5,000 jest 3; gminy mające nad 1,000 do 5,000 ludności zawierają razem 36,805 czyli 58 proc. całej ludności; gminy nad 500 do 1,000 zawierają razem 19,538 czyli 31 proc. ludności całego powiatu; gminy mające od 500 mieszkańców niżej zawierają razem 4772 czyli 7 proc. ludności całego powiatu; razem ludność wszystkich gmin w tym powiecie wynosi: 61,115 czyli 96 proc. ludności całego powiatu; obszary dworskie mają ludności 2,702 czyli 4 proc. ludności całego powiatu. Ludność miast wynosi 4,138 czyli 6 proc. ludności całego powiatu; ludność miasteczek wynosi 7,253 czyli 11 proc. ludności całego powiatu; ludność wsi wynosi 49,724 czyli 79 proc. ludności całego powiatu, obszary dworskie mają 2,702 ludności czyli 4 proc. ludności całego powiatu; przeto ogólna liczba ludności tego powiatu jest: 63,817. Do rady państwa wybierają: obszary dworskie wspólnie z obszarami powiatów: Jaworów i Mościska. Do sejmu krajowego wybierają obszary dworskie całego dawniejszego obwodu żółkiewskiego, to jest teraźniejsze powiaty: Żółkiew, Cieszanów, Rawa, Sokal, wybierają 3 posłów, zaś gminy wiejskie powiatów sądowych: Cieszanów i Lubaczów 1 posła. Do rady powiatowej w Cieszanowie wybierają obszary dworskie 9 członków, gminy miejskie 5 członków, gminy wiejskie 11 członków. Sądów powiatowych w tym powiecie jest 2: jeden w Cieszanowie, drugi w Lubaczowie. Parafij rzym. kat. jest 10, mianowicie; Cieszanów, Dzików, Horyniec, Lipsko, Lubaczów, Łukawiec, Oleszyce, Płazów, Kobylnica, Narol: wszystkie należą do dekanatu lubaczowskiego, a do rzym. kat arcybiskupstwa we Lwowie. Gr. kat. parafij jest 17: w Baszni, Brusnie, Bihalu, Żukowie, Kobylnicy wołoskiej, Kobylnicy ruskiej, Krowicy, Lipowcu, Łowczy, Lubaczowie, Lublińcu, Niemirowie, Nowemsiele, Płazowie, Podemszczyźnie, Sieniawce i Szczutkach, wszystkie należące do gr. kat. dekanatu lubaczewskiego, a gr. kat. biskupstwa w Przemyślu. Szkoły etatowe męzkie: 4-klasowa w Lubaczowie, 3-klasowa w Cieszanowie, 2-klasowa w Narolu, 2-klasowa w Oleszycach. Szkoły etatowe 1-klasowe, w Baszni dolnej, Brusnie starem, Cewkowie, Chotylubiu, Dzikowie starym, (tu jest obok nauczyciela także nauczycielka). Kobylnicy ruskiej, Kobylnicy wołoskiej, Krowicy kołodowskiej, Lublińcu nowym, Łukawcu, Nowem siole, Oleszycach starych, Rudzie rożanieckiej, Starem siole, Ułazowie. Filialne w Bihale, Dachnowie, Freifeldzie, Futorach, Gorajcu, Krowicy lasowej, Lublińcu starym, Łowczy, Miłkowie, Młodowie, Niemstowie, Płazowie, Podemszczyźnie, Suchej Woli, Szczutkowie, Zapałowie, Żukowie. Ewangielickie wyznaniowe w Deutschbach, Felsendorf i Reischau. Kas pożyczkowych gminnych powiat ten posiada zaledwie kilka, mianowicie w Krowicy kołodowskiej z kapitałem zakładowym 220 złr., w Lubaczowie z kapitałem zakładowym 2,000 złr., w Miłkowie z kapitałem zakładowym 200 złr. i w Załużu z kapitałem zakładowym 250 złr. Fryszerka żelaza w Rudzie różanieckiej. Cegielni 6. Huta szklana 1 w Miłkowie. Węgla kamiennego wydobywają w tym powiecie 60,000 centnarów rocznie, wartości 30,000 złr. Młynów wodnych jest w tym powiecie 20, wiatraków 3. gorzelni jest w tym powiecie 11; mianowicie: w Cewkowie, Baszni dolnej, Horyńcu, Hucie krzystałowej, Lublińcu, Łukowcu, Nowem siole, Podemszczyźnie, Szczutkowie, Starem siole, Narolu. Wełny ordynaryjnej dostarcza 250 centnarów: Lnu produkuje ten powiat rocznie 420 centnarów, konopi rocznie 850 centnarów razem wartości 17,150 złr. W powiecie tym istnieje 5 garbarni, które wyprawiają rocznie 3,500 skór wołowych i końskich; wartość skór wychodzących już jako wyprawione z tych garbarni wynosi rocznie 18,400 reńskich a. w. Fabryka papieru znajduje się w tym powiecie 1, mianowicie: w Rudzie różanieckiej, będąca własnością Jana barona Brunickiego. Tartaków wodnych znajduje się w tym powiecie 18. Powiat ten produkuje rocznie: pszenicy 12,000 mec. n. a., żyta 50,000 niższo austr. mec., jęczmienia 30,000 n. a. mec., owsa 150,000 mec. n. a., prosa 300 n. a. mec., hreczki 15,000 n. a. mec., bobu 150 n. a. mec., grochu 1,000 n. a. mec., ziemniaków 1,500,000 n. a. mec., kapusty 20,000 kóp główek, przędzy lnianej 480 wied. cent., przędzy konopnianej 1,000 wied. cent., nasienia lnu 1,000 n. a. mec., nasienia konopnego 2,000 mec., rzepakowego 450 mec., koniczyny 2,000 wied. cent., chmielu 140 wied. cent., słomy 300,000 cent., siana 350,000 cent., potrawu (otawy—2-gi zbiór siana) 120,000 cent., koniczyny, mieszanki i innych traw pasznych

15.000 wied. cent., owoców 1,500 n. a. mec., miodu 700 centnarów, wosku 420 cent., mleka 100,000 niższo austryackich wiader, masła 600 centnarów, sera 2,000 cent., wełny owczej 300 cent. Drzewa opałowego twardego 12,000 niższo-austr. sągów, drzewa opałowego miękkiego 50,000 n. a. sągów. drzewa budowlanego i wyrobowego 22,000 wiedeńskich stóp sześciennych. węgli drzewnych 250,000 n. a. mec. Grunt tu po większej części piaszczysty, wymaga dużo pracy a mało przynosi korzyści; lasów dużo, lecz z powodu braku komunikacyi małą mają wartość. Miast niema; to też przemysł i rękodzieła kwitnąć nie mogą. Kolej żelazna nie dotyka tego powiatu; do najbliższej stacyi kolei żelaz. Karola Ludwika w Jarosławiu jest z Cieszanowa mil 6. Gościniec krajowy przecina ten powiat z zachodu na wschód; zaczyna się w Jarosławiu przechodzi przez Cieszanów i Narol i łączy się z gościńcem rządowym tak zwanym warszawskim, idącym ze Lwowa do Tomaszowa. Pod względem historycznym zasługują na wzmiankę: Lubaczów z pięknym pałacem, na tem samem miejscu zbudowanym, na którem niegdyś warowny zamek istniał. Już w XIII wieku znaczne miasto, wsławiło się pokojem zawartym tam 1213 roku między Węgrami i Polską. Lipsko, miasteczko pamiętne urodzeniem znakomitego dziejopisarza Stanisława Sarnickiego, było w 1648 r. przez kozaków pod Chmielnickim złupione a potem w perzynę obrócone. Narol z pięknym pałacem, miasteczko założone w 1585 r. pod imieniem Floryanowa, wzniosło się prędko do znacznej zamożności, ale już w 1648 r. zostało przez Chmielnickiego mocą zajęte, przyczem do 40,000 ludu tam schronienia szukającego przez kozaków wycięte zostało. W pobliżu miasteczka znaleziono przed kilkudziesięciu laty wiele kosztowności i monet, które z tej smutnej epoki miały pochodzić. Oleszyce mają starożytny zamek, niegdyś przez jeńców tureckich zbudowany, w którym umarł hetman Adam Sieniawski. Wieś Basznia pamiętna z powodu ugody zawartej tam 1663 roku między konfederatami i koroną polską. *B. R.*

Cieszanowice, wieś, pow. piotrkowski, gm. Gorzkowice, par. Mierzyn, między Rozprzą a Gorzkowicami, obok drogi żel., o 21 w. od Piotrkowa, o 14 w. od rz. Pilicy. W 1827 r. było tu 12 dm., 107 mk. Drbra C. składają się z folw.: C., Daniszewice i Jelica, nabyte w r. 1852 za rs. 52000. Rozległość wynosi m. 1126 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 407, łąk m. 127, pastwisk m. 20, lasu m. 518, nieużytki i place m. 55. Płodozmian 9 i 6 polowy. Budowli murowanych 5, drewnianych 17; młyn wodny, pokłady torfu i zwiru (kopalnia). Od dóbr tych w r. 1878 odłączono folw. Jelica rozległości m. 138 i folw. Teklin m. 232. Wieś C. osad 21, gruntu m. 253; wieś Daniszewice osad 21, gruntu m. 281 i wieś Jelica osad 6, gruntu m. 47.

Cieszenie, mylnie *Cieszyn*, niem. *Zeschin*, dawniej nazywało się *Cieczewie* lub *Czeczewie*, wieś w pow. kartuskim, przy trakcie bitym gdańsko-słupskim, ma przywilej od komtura gdańskiego Wolframa von Baldersheim z roku 1358, podług którego stanowiła wieś rycerską. Obecnie podzielona jest na kilka części, obszaru liczy 1987 m. (w czem 228 m. jezior), katol. 109, ewang. 51, izrael. 6, domów mieszkalnych 16, parafia Chmielno, odległość od Kartuz 1 i pół mili, st. p. Miechucin.

Cieszewo, 1.) wielkie, wieś i folw., pow. płocki, gm. Drobin, par. Rogotwórsk, liczy 126 mk., 16 dm. Folw. C. wielkie lit. ABCE z wsią C. Wielkie, od Płocka w. 28, od Bielska w. 11, nabyte w r. 1870 za rs. 16582. Rozległość wynosi m. 593 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 369, łąk m. 20, pastwisk m. 43, lasu m. 139, nieużytki i place m. 22. Budowli murowanych 5, drewnianych 5; wieś C. Wielkie osad 14, gruntu m. 19. 2.) **C.** małe lub *Cieszewko*, folw. pryw. i wieś włośc., pow. płocki, gm. Drobin, par. Rogotwórsk, o 6 w. od urzędu gminnego; folw. ma 2 dm., 12 mk., 403 m. rozl., 253 m. roli ornej; wieś zaś 3 dm., 42 mk., 13 m. rozl., 12 m. roli ornej.

Cieszęcin, wieś, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, o 4 i pół mili od Wielunia, na pograniczu W. ks. P., o staję polską od rz. Prosny, ma 26 dm., 300 mk., roli włośc. 305 m. Przysiołek dworski ma 16 włók rozl. (głównie żytniej II kl.) Przeszło drugie tyle roli poprzedni dziedzic starozakonny z W. ks. P. rozprzedał na cząstki. Przed rozdzieleniem ziemi wieluńskiej dobra C. sięgały za Prosnę. Przysiołek poduchowny obejmuje 94 m. Nad Prosną duży młyn z 25 m. roli. Jest też w C. kordon straży pogranicznej, zwany Leśne Łąki. R. 1827 C. miał 17 dm., 201 mieszk., obecnie 19 osad włośc., 212 m. gruntu. Kościół tutejszy stoi według podania w miejscu gdzie św. Wojciech przemawia do ludu, ztąd nosi tytuł św. Wojciecha. Był podobno konsekrowany w 1080 r. W XVI wieku obrócono go na zbór protestancki (od 1591 do 1617). Dopiero bisk. Wawrzyniec Gembicki odzyskał go dla katolików. Obecny kościół wystawiony został w 1789. Są tu relikwie św. Walentego, sprowadzone z Rzymu w 1679 r. Par. C. dek. wieluńskiego, dawniej wieruszowskiego, z filią Węglewice, liczy dusz 4400.

Cieszin, *Cieszini* (niem), ob. *Cieszyny*.

Cieszki, wieś, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lubowidz. Posiada 18 dm., 156 mk. Folw. C. należy do dóbr Rozwozin, od Płocka w. 77, od Mławy w. 37, od Żuromina w. 7, od Działdówki w. 4. Rozległość wynosi m.

660 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 610, łąk m. 24, pastwisk m. 3, nieużytki i place m. 23. Płodozmian 11-polowy; budowli murowanych 5, drewnianych 11. Wieś C. osad 2), gruntu m. 23. *A. Pal.*

Cieszki, *Teszki,* wieś w pow. witebskim, nad rz. Łososiną.

Cieszkiniaki, jezioro w dobrach Hutta, w pow. suwalskim. Ma 6 morg obszaru i do 100 stóp głębokości. *Br. Ch.*

Cieszkowice, *Cięszkowice,* ob. *Ciężkowice.*

Cieszkowizna, wieś i folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków, stanowi przedmieście Łukowa. Ma 6 dm., 147 mk., 602 m. gruntu pszennego klasy II, w pozycyi płaskiej. Folwark ostatniemi laty rozparcelowany; nadany grunt 83 m. wynosi. *T. Ł.*

Cieszkowo, wieś włośc., pow płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo, o 6 w. od urzędu gminnego, ma 24 osad, 22 dm., 152 mk., 663 m. rozl., 531 m. roli ornej. **C.** stare, kol. tamże, o 3 w. od urzędu gminnego, ma 13 osad, 22 dm., 204 mk., 706 m. rozl., 685 m. roli ornej, ewangelicki dom modlitwy, szkółkę i wiatrak. **C.** nowe, wieś włośc. tamże, o 5 w. od urzędu gminnego, ma 26 osad, 12 dm., 128 mk., 502 m. rozl., 466 m. roli ornej. R. 1827 C. miało 24 dm., 195 mk. a C. stare 14 dm., 168 mk. *B. Chu.*

Cieszkowy, wieś i folw., pow. pińczowski, gm. Czarnocin, par. Probołowice. Leży przy drodze z Działoszyc do Wiślicy. W 1827 r. było tu 24 dm., 198 mk. Folw. C. z wsią C. i Krzyż, od m. Kielc w. 56, od Pińczowa w. 21, od Skalbmierza w. 7. Rozległość wynosi m. 545 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 457, łąk m. 47, lasu m. 21, nieużytki i place m. 20. Płodozmian 8-polowy. Budowli murowanych 4, drewnianych 12. Wieś C. osad 42, gruntu m. 228; wieś Krzyż osad 7, gruntu m. 64.

Cieszonki, *Cieszonek,* niem. *Czeczonken, Czeschonken,* dawniej wieś starościńska do Mirachowa należąca, r. 1788 wydana w wieczystą dzierżawę, leży w pow. kartuskim, około 1 i pół mili od Kartuz, pół mili od traktu bitego z Gdańska do Kartuz, nad długiem jeziorem Młyńskiem, które się wznosi 462 stóp nad powierzchnię morza; z jeziora tego wychodzi mała rzeczka Osusznica (ob.), a obok z drugiej strony wioski płynie rzeka Łaba, która w tej okolicy ma swój początek. Wieś C. obejmuje teraz 2 folwarki i 1 posiadłość włośc., 775 m. obszaru (w czem 245 mórg jeziora), kat 66, ewang. 9, par. Sianowo. *Ks. F.*

Cieszowa, niem. *Czieschowa,* wieś i dobra, pow. lubliniecki, o 15 kil. od Lublińca. Dobra z folwarkami: Buliński, Rzycze i Laasen mają 3247 m. rozl. (1596 m. roli, 1005 m. lasu). Wieś ma 798 m. gruntu i kościół filialny parafii Sodów z XVII w. *F. S.*

Cieszyków, wieś, pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Staw. W 1827 r. było tu 13 dm., 105 mk.

Cieszyłów, wieś w b. wojew. połockiem, dziś w pow. dziśnieńskim. Właścicielami tej majętności byli Sulistrowscy; dziś podzielona między spadkobierców.

Cieszymy, wieś, pow. mazowiecki, gmina Piszczaty, par. Kobylin.

Cieszyn, wieś, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów. W 1827 roku było tu 36 dm. i 223 mk., obecnie liczy 336 mk., w tem 315 rusinów.

Cieszyn, ob. *Cieszenie* i *Cieszyny.*

Cieszyn, *Teschen* (niem.), miasto na Szląsku austr., rezydencya władz powiatowych, sądowych, finansowych, administracyi rozległych dóbr arcyksiążęcych (Teschener Kammer) i generalnego wikaryatu katolickiej dyecezyi wrocławskiej na Szląsk austryacki, położone na wschodnich stokach doliny Olzy. Most na Olzie jest wzniesiony n. p. m. 816 stóp, paraf. kościół ewang. 961 stóp. Miasto C. wraz z przedmieściami Brandys, Saska góra, Kamieniec, Przykopa, Mała Łąka, przedmieście frysztackie i Wyżnia brona zajmuje przestrzeń 1175 morg. Liczba domów wynosi w samem mieście 235, na Brandysie 70, na Saskiej górze 23, na Kamieńcu 52, na Małej łące 10, na Przykopie 44, na Frysztackiem przedmieściu 88 i na Wyżnej bronie 122: razem więc 644 domów. Według powszechnego spisu ludności, przedsięwziętego z końcem miesiąca października 1857 r., wynosiła ludność miasta C. z przedmieściami 9062 dusz, między któremi 6137 stałych a 2925 obcych. Ludność ta dzieliła się według stanu na osób 30 należących do stanu duchownego, 237 urzędników, 59 wojskowych, 37 literatów i artystów, 8 doktorów prawa, 22 lekarzy, 43 kupców, 394 przemysłem się trudniących; reszta zaś posiadacze gruntu, pomocnicy, służący, wyrobnicy, nareszcie dzieci i żony. Według wyznania wiary należało przy spisie ludności ze stałych: 5371 osób do katolickiego, 541 osób do ewangelickiego a 225 osób do mojżeszowego wyznania. Obecnie C. ma przeszło 11,000 mk., w tem przeszło 2000 ew. Miasto Cieszyn jest siedliskiem dwóch c. k. gimnazyów wyższych, katolickiego i ewangelickiego, każde po 8 klas, c. k. szkoły niższej realnej z dwiema, i szkoły głównej z czterema klasami, miejskiej szkoły dla dziewcząt z 3 klasami, nareszcie nieuposażonego jeszcze seminarym dla nauczycieli. Nareszcie miasto C. jest siedzibą ewang. pastoratu i żydowskiego rabinatu; mieści w sobie sześć kościołów katolickich, książęcą kaplicę, ewangelicki kościół na Wyżniej Bronie, pierwszy i najstarszy ze wszystkich kościołów w księstwie szląskiem a nareszcie żydowską

bożnicę. Przy c. k. katolickiem gimnazyum znajduje się biblioteka, założona przez byłego prefekta gimnazyalnego Leopolda Szersznika, zawierająca około 15,000 tomów i zbiory przedmiotów odnoszących się do sztuki i nauk przyrodniczych; dalej założony i uposażony przez barona Karola Celestę konwikt dla uczniów gimnazyalnych. Przy c. k. ewangelickiem gimnazyum, czyli właściwie przy ewangielickim zborze znajduje się alumneum dla uczniów gimnazyalnych, założone przez właściciela dóbr z Żukowa, Magnusa Bludowskiego; i pomnożone funduszami licznych dobrodziejów. Są też w C. dwa klasztory, braci miłosierdzia i Elżbietanek, utrzymujące szpitale dla ubogich chorych; pierwszy przeznaczony jest obecnie i dla chorych żołnierzy, drugi wyłącznie dla płci żeńskiej. Przed trzema laty szpital u Elżbietanek został podniesiony do rzędu zakładów krajowych. Oprócz tego znajdują się tu dla biednej i cierpiącej ludności jeszcze trzy inne dobroczynne zakłady, a zwłaszcza szpital miejski, dom dla sierot i instytut dla ubogich. Większe rękodzieła i fabryki są: fabryka lnu i obok niej znajdująca się przędzalnia, browar zamecki, fabryka octanu ołowiu, 8 fabryk likierów i jedna drukarnia. Handel i rękodzieła ograniczają się do potrzeby miejscowej. C. ma corocznie pięć jarmarków i co każdą sobotę targ. Od 1 maja 1860 zaprowadzoną została kasa oszczędności. Społeczeństwo polskie w C. ma czytelnię ludową założoną 1861 r., towarzystwo rolnicze w 1869 r., towarzystwo pomocy nauk. 1872, bazar cieszyński w 1873, towarz. oszczędn. i zaliczek 1873, miejską kasę pożycz. i oszczędn. 1873. Towarzystwo zaliczkowe miało 1879 r. 867 czł. z obrotem 508,608 złr. Wychodzi w C. od lat przeszło 30 pod redakcyą zasłużonego Stalmacha polskie pismo „Gwiazdka Cieszyńska“ a od lat kilku pastor Haase, Niemiec, założył „Nowy Czas“, pismo z tendencyą antipolską choć po polsku redagowane. Przez pewien czas ks. Leopold Otto, pastor cieszyński wtedy a dziś warszawski, wydawał w C. swego „Zwiastuna Ewangelicznego.“ Pp. Malik, Prochaska, Kotula są czynni na polu wydawniczem polskiem. Komisaryat katol. dyecezyi wrocławskiej w C. zarządza 12 dekanatami: Bielsko, Frysztat, Jabłonków, Strumień, Skoczów, Cieszyn, Frydek, Karwina, Frywałdów, Johannesberg, Cukmantl, Weidenau; z tych w 6 pierwszych urzędowym językiem w kościele jest jęz. polski, w 2 następnych czeski a w 4 ostatnich niemiecki. Dek. katol. C. dyec. wrocł. składa się z 8 parafij: Goleszów, Liszna, Łąka, Ogrodzona, Pogwizdów, Puńców, C. i Ustroń. Par. kat. C. liczy 12,500 kat., 3565 ew. i 940 izr. Par. ewang. C. liczy 12,000 wiernych; w samym C. 2000. Par. ta 1709 r. założona. **Stacya C. dr. żel.** koszycko-bogumińskiej leży o 31 kil. od Bogumina, o 320 od Koszyc. C. miał być założony w r. 810 przez trzech synów **Leszka III**, króla polskiego. Według opowiadania gminnego, trzej ci książęta, Bolko, Leszko i Cieszko zeszli się po długiej wędrówce nad źródłem, które się dotąd „bracką studnią“ zowie, i ciesząc się, zbudowali tamże na pamiątkę miasto, które od słowa „cieszyć się“ nazwę Cieszyn otrzymało. Podanie to oczewiście nie wytrzymuje krytyki lingwistycznej. R. 1210 klasztor benedyktynów założony w Cieszynie. R. 1240 z powodu zbliżenia się Tatarów, obwarowano Cieszyn wałami. R. 1290 pewien Bogusz otrzymuje pozwolenie założenia wsi Boguszowice przy Cieszynie. W ważnym tym z wielu względów dokumencie jest także już wzmianka o mincarzu w Cieszynie. R. 1364 Cieszyn otrzymuje swobody od Przemysława. R. 1401 Przemysław, syn młodszy panującego Przemysława I, został zabity przez pewnego szlachcica czeskiego. Zasmucony ojciec kazał mordercę wyszukać i do Cieszyna sprowadzić, gdzie na rozpalonego żelaznego konia wsadzony, po wszystkich ulicach oprowadzony i rozpalonemi kleszczami od kątów targany, tak umęczonym został. R. 1416 Bolesław potwierdza przywileje miasta Cieszyna i udziela nowe; między temi: prawo milowe dla cechów, prawo posiadania dóbr ziemskich przez mieszczan cieszyńskich posiadających domy. Jest to najstarszy oryginalny dokument archiwum miejskiego. R. 1438 prawo bicia pieniędzy odstąpili książęta miastu Cieszynowi. R. 1468 miasto najmuje od księcia Przemysława prawo warzenia piwa białego, R. 1470 założono klasztor franciszkanów na miejscu, gdzie teraz jest ogród strzelecki (Bosak). R. 1496 Kazimierz IV buduje na miejscu gdzie teraz są kasarnie, miasto starego drewnianego, nowy parafialny kościół, murowany, z wielkim dzwonem i 2 organami; sprzedaje miastu tak zwany stary i nowy dom książęcy za 200 zł. z warunkiem przebudowania tychże domów na ratusz, poczem stary drewniany ratusz zburzony został. R. 1521 Kazimierz potwierdza przywileje miasta, między temi prawo wyszynku wina jako regalia gminy, i prawo, że szlachcic nie poddający się ciężarom mieszczańskim nieśmie posiadać domu w Cieszynie. W tymże roku zaczęły się targi tygodniowe. W onym czasie posiadało miasto, oprócz regaliów warzenia piwa i wyszynku wina, wsi: Górne i Dolne Pastwiska, Ligotę, Krasną wieś; kilka domów i ogrodów w mieście, łąki i stawy w Krasnej wsi i w Zamarskach; ogólny dochód miasta wynosił 1519 r. 200 zł., a za przykład wartości pieniędzy w onym czasie może posłużyć sprzedaż ogrodu na Frydeckiem przedmie-

ściu za 2 fl., domu zaś wedle ratusza za 16 fl., i innego domu w rynku za 115 fl. R. 1532 cesarz Ferdynand I udziela Cieszynowi swobodę pieczętowania woskiem czerwonym (zamiast zielonym), co naówczas było wyłącznem prawem szlachty. R. 1541 Turcy zająwszy Węgry zbliżyli się do szląskiej granicy; dla tego był Cieszyn na nowo i mocniej obwarowany. R. 1545 Wacław Adam stawszy się pełnoletnim przyjmuje wiarę protestancką; magistrat i mieszczaństwo idą za jego przykładem; zakonnicy opuszczają Cieszyn; klasztor dominikanów zajmują niemieccy kaznodzieje luterańscy; klasztor franciszkański tak nazwany Bossak, został zburzony. R. 1552 wielki pożar zniszczył całe miasto, wyjąwszy kilku domów na Srebrnej ulicy. R. 1570 straszne morowe powietrze panuje w Cieszynie. Książę Wacław Adam, jako największy dobroczyńca, osobiście ratuje i pielęgnuje nieszczęśliwych. R. 1581 Cieszyn otrzymuje prawo odbywania 4-go jarmarku od cesarza Rudolfa II, króla czeskiego, za wstawieniem się księżny Sydonii Katarzyny. R. 1583 gmina daje w zastaw prawo wyszynku wina stowarzyszeniu za 5000 talarów, początkowo na 10 lat, na akcye po sto talarów. W tymże roku sprzedała gmina browar i inne posiadłości. Majątek gminy upadł. Główną przyczyną tego było, że gmina dawała rękojmie za długi książąt, lubiących przepych i okazałość. R. 1585 księżna Sydonia Katarzyna darowała miastu miejsce dla zbudowania kościoła u św. Trójcy, pierwotnie drewnianego, później wymurowanego. Okropne morowe powietrze w tymże roku zmniejszyło liczbę obywatelstwa o 3000 dusz. Książę Adam Wacław postępuje z wielką nietolerancyą przeciw katolikom i oddaje wszystkie kościoły i szkoły protestantom r. 1598. W tymze roku było zaprowadzone czeskie prawo w Cieszynie. Morowe powietrze ponawia się i porywa wszystkich protestanckich kaznodziejów w Cieszynie. R. 1610 książę Adam Wacław powraca na łono katolickiego kościoła, przymusza mieszczan cieszyńskich do naśladowania go, wygania luterańskich kaznodziejów i nauczycielów, powołuje znowu dominikanów z Polski, oddaje im dawny klasztor i posiadłości, między temi Mnisztwo i Krasnąwieś. Mieszczaństwo i szlachta sprzeciwiają się tej zmianie, odwołują się do cesarskiego listu żelaznego (Majestätsbrief) i do książęcego przywileju z r. 1598. Książę jednak posiekał przedłożony sobie przywilej przez siebie udzielony na drobne cząstki i zawinąwszy je wraz z srebrnym kielichem spowiednim, odesłał magistratowi. Szczątki tego przywileju i kielich przechowane są w miejskiem archiwum. R. 1625 hrabia Mansfeld zajął Cieszyn i bronił się w nim od 1625 do r. 1627; przezeń otrzymali protestanci znowu kościoły i szkoły. R. 1629 Elżbieta Lukrecya wydaje zarządzenie, według którego żaden protestant nie śmie być przyjęty do jakiegokolwiek cechu, ani nabyć domu lub innej posiadłości. Cech stolarski i bednarski najprzód powracają do wiary katolickiej. Wojna, morowe powietrze i prześladowania religijne wyludniły miasto t. r. R. 1637 pierwszy izraelita (Jakób Singer, książęcy mytnik) nabywa prawo posiadania domu w Cieszynie. R. 1642 oddział Szwedów, z armii Torstensona, stanął pod Cieszynem, nałożył kontrybucyą i odszedł. R. 1645 miasto i zamek zajęli Szwedzi pod generałem Wrangel. Księżna schroniła się do Jabłonkowa. R. 1647 cesarski pułkownik Dewagy dobył zamek d. 21 kwietnia. Szwedzi uchodzą do Opawy. R. 1653 Elżbieta Lukrecya umarła 19 marca. Z nią zmarł ostatni potomek rodu Piastów na Cieszynie. R. 1657 Cieszyn otrzymuje prawo odbywania 5 jarmarków. R. 1659 miasto Cieszyn zostaje od książęcych dóbr oddzielone jako osobny stan podatkowy, i otrzymuje podobnie jak mniejsze stany prawo wysyłania posła swego na sejm książęcy do Wrocławia. Cesarskie władze dają Cieszynowi zawsze tytuł: królewskie miasto. Tegoż r. zupełne zburzenie starego zamku Piastów, którego ostatniemi zabytkami są wieża i kaplica Wacława. Główna budowa warownego naówczas zamku wznosiła się na zachodniej części góry zamkowej, od strony Małej-Łąki. R. 1683 Jan Sobieski, król polski, z 20,000 ludzi ciągnie przez Cieszyn na odsiecz Wiedniowi oblężonemu przez Turków. R. 1709 protestanckie stany i spółwyznawcy ich zakupują ogrody pod Cieszynem na miejsce dla wybudowania kościoła. Rada miejska daruje na ten cel także część ogrodu. R. 1710 założenie węgielnego kamienia ewang. kościoła d. 13 października. R. 1715 morowe powietrze grasuje w Cieszynie. Mieszkańcy uciekają z miasta i obozują w budach i namiotach na Kamieńcu i na Małej łące; 1500 ludzi poległo na tę zarazę. R. 1720 straszny pożar obrócił 3 części miasta w perzynę. Tylko 29 domów zostało ocalonych, między nimi: pomieszkania jezuitów i klasztor dominikański z kościołem. R. 1733 saskie wojsko przechodzi przez Cieszyn do Polski Augustowi III w pomoc przeciw Stanisławowi Leszczyńskiemu. R. 1748 silne przechody wojska rossyjskiego pod księciem Repninem. R. 1757 Prusacy nakładają kontrybucyą Cieszynowi d. 7 czerwca. R. 1759 Prusacy powtórnie przybyli do Cieszyna. R. 1762 ostatni najazd Prusaków w ciągu 7-letniej wojny d. 31 maja. R. 1768—1771 mnóstwo wychodźców i malkontentów polskich bawi w Cieszynie, których bogactwa podniosły przemysł

miasta. R. 1773 cesarz Józef II przejeżdża przez Cieszyn do Galicyi, po pierwszym podziale Polski do Austryi przyłączonej. R. 1779 zjazd i pokój cieszyński, zawarty d. 13 maja, po ukończeniu sukcesyjnej wojny bawarskiej. Pełnomocnicy przytomni byli: pruski bar. Riedesel, austryacki hr. Cobenzel, falcgrafski hr. Torring Scefeld, zweibrukski p. Hohenfels, elektorsko-saski hr. Zinzendorf, rossyjski książę Repnin, francuski bar. Breteuil. Posiedzenia odbywano w Bilowickiego ogrodzie. Na uroczystość zawarcia pokoju dano bal walny w ówczesnej solarni na Kamieńcu. R. 1789 wielki pożar zniszczył całe miasto, naówczas jeszcze drewniane; tylko klasztor braci miłosiernych, kościół ś. Trójcy, kryminał, część wyższego i frysztackiego przedmieścia zostały od ognia oszczędzone. Bramy i mury miasta zniesiono. Budy kupieckie obok ratusza na mieszkanie starosty przebudowano. R. 1798 Rossyanie pod Korsakowem i Rosenbergiem ciągną przez Cieszyn. R. 1799 Marya Teressa, córka Ludwika XVI, przejeżdża przez Cieszyn do Mitawy, na zaślubiny z księciem d'Angoulême. R. 1800 Suworów przejeżdża przez Cieszyn w powrocie do Rossyi. R. 1805 rossyjskie wojsko pod Kutuzowem ciągnie przez Cieszyn; później wielki książę Konstanty z gwardyami. Galicyjscy rekruci w przechodzie rozchorowują się tak licznie, iż ewangelickie budynki kościelne i szkolne musiano na szpital zamienić. W mieście i po wsiach powstały zarazy, które tysiące ludzi porywały. Po zajęciu Wiednia przez Francuzów, stał się Cieszyn przez niejaki czas środkowym punktem rządu państwa. Najwyższe władze państwa i zagraniczne poselstwa osiedliły się w Cieszynie. Rossyjski cesarz Aleksander przejeżdża przez Cieszyn. R. 1807 perski posłaniec jedzie przez Cieszyn do cesarza Napoleona. Utracenie zachodniej Galicyi i Krakowa zadaje wielką klęskę handlowi miasta Cieszyna r. 1809. R. 1810 Cieszyn obchodzi 1000-letnią uroczystość swego założenia, w dzień św. Magdaleny, patronki kościoła parafialnego. R. 1812 książę Szwarcenberg z wojskiem ciągnie przeciw Rossyi. R. 1813 Poniatowski z francuskiem wojskiem powraca przez Cieszyn. R. 1814 cesarz rossyjski Aleksander jedzie przez Cieszyn d. 12 września na kongres wiedeński. *Księstwem cieszyńskiem* zwie się cieszyński obwód Szląska austryackiego, obejmujący miasta Cieszyn, Jabłonków, Frydek, Frysztat, Polską Ostrawę, Bogumin, Strumień, Bielsko i Skoczów z 230 wsiami. Cała rozległość tego księstwa wynosi niespełna 40 mil kwadratowych. Na tej przestrzeni żyje 270,000 mieszkańców. Z tych jest 180,000 Polaków, a resztę tej liczby stanowią Morawcy, Niemcy i Żydzi. Pod względem religijnego wyznania dzielą się mieszkańcy na katolików, ewangelików i izrael. Ewangelicy zamieszkują od dawna po największej części podgórskie okolice kraju, lubo w nowszym czasie i w dolnych okolicach osiedli. Pierwotnie było Szląsko a z niem i księstwo cieszyńskie częścią Polski, od której je dopiero Bolesław Krzywousty roku 1164 odszczepił. Ten bowiem podzielił Polskę na cztery dzielnice między synów swoich. Przy tym podziale dostało się Szląsko najstarszemu synowi Władysławowi, który utworzył z niego osobne księstwo. Ten podział zwątlił pierwotny, zewnętrzny związek między Szląskiem a Polską, a został jedynie wewnętrzny związek między ludnością obu krajów, związek jednego pochodzenia narodowego, mowy, zwyczajów i obyczajów. Potomstwo Władysława, w miarę rozradzania się, podzieliło z czasem Szląsko na liczne małe księstwa, jako to: Cieszyńskie, Opawskie, Raciborskie, Opolskie, Wrocławskie i inne. To rozdrobnienie było przyczyną, że książęta śląscy, w razie nieprzyjacielskich napadów i zajść niezgody pomiędzy sobą, szukać musieli opieki u obcych, a Kazimierz II, książę na Cieszynie i Opolu, dał tego przykład, poddając się roku 1292 zwierzchnictwu króla czeskiego. Za tym przykładem poszli następnie i inni książęta szląscy. Tym sposobem księstwo cieszyńskie przestało należeć do Polski, a podległo koronie czeskiej, i wskutek tego berłu austryackiemu. Przyłączenie to dokonano ostatecznie, kiedy w roku 1625 wygasła ostatnia linia książąt cieszyńskich z rodu Piastów. Następnie oddawano było księstwo cieszyńskie różnym książętom w lenność, aż się dostało w spadku arcyksięciu austryackiemu Karolowi, a po jego śmierci przeszło na najstarszego syna jego Albrechta, teraźniejszego dziedzica tego obwodu. Kraj obwodu cieszyńskiego jest po większej części pagórkowaty, poprzeżynany rzekami: Wisłą, która na górze Baraniej bierze swój początek, i Olzą, wpadającą do Odry. Dobre łąki i pastwiska wspierają tu obszerny chów bydła. Rolnictwo dobrze uprawiane, a górnictwo coraz więcej się rozwija. Położenie całego obwodu na granicach ościennych krajów, liczne i dobrze utrzymywane drogi, zbiegające się w nim, przyczyniają się do ułatwienia dość znacznego handlu. Lud obwodu cieszyńskiego dzieli się na Górali, Wałachów i Lachów. Górale z charakteru i powierzchowności niczem się nie różnią od górali północne Karpaty zamieszkujących, to jest galicyjskich, słowackich i morawskich. Ponieważ rola w górach mniej jest urodzajna a pastwiska obfitsze, utrzymują oni stada owiec i bydła na szałaszach, gdzie wyrabiają ser zwany bryndzą; oprócz tego wyrąb drzewa w lasach i obrabianie ciosowego kamienia w górach jest głównym sposobem ich

zarobkowania. Lecz góralszczyzna ścieśnia się coraz więcej na wsie bardziej w głębi gór położone, bo pobliższe wsie przyjmują zwolna obyczaj wałaski. Śród góralskiej okolicy zasługują na uwagę mieszkańcy Jabłonkowa. Odróżniają się oni od sąsiadów swoich nie tylko miejskim sposobem życia, ale i ubiorem, a nawet w twarzy dopatrzeć można u nich rysów odmiennych. Nazwę Jackowie, jaką oddawna mają, uważają za obrazę, lubo wcale niesłusznie, gdyż nazwa ta stwierdza tylko podanie, że są potomkami sławnego narodu Jazygów, którzy niegdyś w Węgrzech mieszkali, a których część w dawnych wiekach w tej okolicy osiadła. Wałachami nazywają się mieszkańcy środkowej, pagórkowatej części księstwa cieszyńskiego, ciągnącej się od Jabłonkowa aż po za Cieszyn wszerz, a od Bielska ku Frydkowi wzdłuż. Nazwa Wałachów pochodzi od starosłowiańskiego słowa włach lub wałach, co się znaczy pasterz, i dla tego tak się nazywali, iż się głównie trudnili pasaniem i hodowaniem owiec. Ztąd równie owca tutejsza zowie się owcą wałaską. Dawne kroniki krajowe wspominają o najbliższych Cieszyna wsiach, że dawniej znaczne trzody owiec posiadały. Z czasami przemysł ten ustępował coraz dalej pod góry, tak, iż teraz już tylko w górach ma niejakie znaczenie. Ci Wałasze byli dawniej książęcemi poddanymi, i za używanie pastwisk powinni byli każdą dziesiątą sztukę owczej trzody, prócz innych danin, książęciu oddawać. Dla nadzorowania szałaszy byli pomiędzy nimi „wojewodowie“ ustanowieni. W późniejszych czasach było takich wojewodów trzech: na Wiśle, w Jabłonkowie i w Ligotce. Lud wałaski jest czerstwy i krzepki, domostwa jego są często murowane i dobrze urządzone. Wcześniej też rozwinęła się u niego nietylko większa zamożność, ale też pewna przemyślność. Płóciennictwo i tkactwo było dawniej głównem źródłem ich dochodów. Podgórskim wsiom przynosiło aż do niedawna wielki zysk saletrarstwo; albowiem znaczna liczba ich mieszkańców wychodziła corocznie do Węgier, gdzie utrzywywali kotły do warzenia saletry, zkąd znowu na zimę z oszczędzonemi pieniędzmi do domu powracali. Wielu też zarabiało furmanką, bo furmani cieszyńscy jeździli do Wiednia i Tryestu, do Lwowa i Czerniowiec, do Pesztu, Pragi, Lipska i t. p. Okolica Frydku słynie dotąd z wyrobów bawełnianych. Część ludności ma także zatrudnienie przy hutach arcyksiążęcych i kopaniu rudy żelaznej i węgla. Lachy zamieszkują zachodnio-północną, a zatem równiejszą część obwodu cieszyńskiego. Noszą oni nazwę ztąd, jak utrzymują dziejopisarze, że pierwsi rząd polski przyjęli, a Polaków zwano dawniej Lachami. W najdawniejszych przeto czasach, okolica Lachów była znakomitszą, więcej i wcześniej zaludnioną W późniejszych atoli czasach ludność lacka w ogóle była biedniejszą, co różnym przypisują przyczynom. Lecz w ostatnich latach okolica ta znacznie się podniosła, mianowicie od kiedy w niej ulepszono uprawę roli, powstały fabryki i zaprowadzono kopalnie węgla, które ludności dostarczają zarobku. W ogóle, odkąd przemysł w lackiej krainie się osiedlił, nastąpił też i lepszy byt, który nie tylko w ubiorze, ale i w porządniejszych mieszkaniach się pokazuje. Mieszkańcy Bielska i kilku wsi okolicznych są pochodzenia niemieckiego, a osiedlili się w tej okolicy po spustoszeniu Szląska przez Tatarów niedługo po roku 1240. Język ich, zwłaszcza ludności wiejskiej, bardzo jest z polskiemi słowami pomieszany, a i tak do książkowej niemczyzny bardzo niepodobny. Ubiór mają podobny do wałaskiego i od Wałachów przyjęli także niektóre zwyczaje. Szkół ma ks. cieszyńskie 227, z tych w 27 wykład niemiecki, w 137 polski, w 53 czeski. w 10 mieszany. R. 1877 uczęszczało do nich 38878 dzieci czyli 91,4% z liczby wszystkich dzieci w wieku obowiązującym. W księstwie cieszyńskiem wybory do sejmu szląskiego (w Opawie) tak się odbywają. Z pomiędzy miast: Cieszyn i Bielsko wybierają każde jednego posła, Frydek, Frysztat i Bogumin razem jednego, Jabłonków, Skoczów i Strumień razem jednego. Co do deputowanych z kuryi gmin wiejskich: okrąg wyborczy złożony z powiatów Cieszyn, Frysztat, Jabłonków wybiera dwu; okrąg: Frydek-Bogumin jednego; okrąg Bielsko, Strumień, Skoczów także jednego. O sejmie i jego składzie ob. *Szląsk austryacki*. *Powiat cieszyński* ma 6,1 mil kw. rozl. (60 proc. roli uprawnej, 15 procent łąk i pastwisk, 18 procent lasu, po większej części wysokopiennego). Grunt przeważnie płaska wyżyna (1000 do 1200 st. npm.), szeroką doliną Olzy przecięta, z pojedyńczemi szczytami gór do 3000 st. sięgającemi. Ludności do 45,000, przeważnie polskiej, niemców tylko do 3000; co do religii, to prawie połowa ewangelików, nieco więcej niż połowa katolików; żydów do 1000. Mieszkańcy zajęci rolnictwem, górnictwem, przemysłem żelaznym, lnianym i handlem. Miasto 1, wsi 66, dm. 5581 w r. 1870. Starostwo cieszyńskie obejmuje powiaty cieszyński, jabłonkowski i frydecki. Czyt. A. F. Büsching „Ueber das Herzogthum Schlesien.“ Chr. d'Elvert „Beitraege zur Gesch. u. Statistik Oest. Schlesiens.“ K. Korzistka „Das Herzogthum S. in seinen geographischen Verhaeltnissen.“ R. Kneifel „Topographie des k. k. Antheils Schlesien.“ H. Albin „Das pittoresque Oesterreich.“ L. P. Scherschnik „Nachrichten von Schriftgelehrten u. Künstlern aus dem

Teschener Fürstenthume." Biermann „Geschichte d. Herzogthums Teschen." Peter „Teschen, seine Geschichte, Ethnographie etc." „Hist. topographische Beschreibung k. k. Dioecesen — Antheils von dem General-Vicariate zu Friedek" „Orts-Repertoriam des Herzogthums Ober- und Nieder-Schlesien, von der k. k. statistichen Central-Commission in Troppau." *F. S.*

Cieszyna, wieś, pow. jasielski, ma 1261 m. rozl., w tem 845 m. roli ornej, 106 dm., 696 mk., par. w Frysztaku, szkoła ludowa 1-klasowa, kasa pożyczkowa gminna, tartak wodny, położenie pagórkowate, przy gościńcu powiatowym z Rzeszowa do Krośna, gleba żytnia.

Cieszyny, *Cieszyn*, niem. *Cieszini*, wś w powiecie brodnickim, par. Wrock, szkoła w miejscu; rozl. ma 2274 m., domów mieszk. 63, kat. 381, ew. 86. *Kś. F.*

Cieteń, *Ciecień*, *Szczycień*, góra w pow. limanowskim, podłużna, stroma, lesista, należy do Skrzydlny i z zachod. strony do Wiśniowej. Kopce graniczne na szczycie. Wysoka na 2634 stóp. *Kon. R.*

Cietrzewki Warzyno, wieś, pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Nur. W r. 1827 r. było tu 9 dm., 47 mk. *Br. Ch.*

Cięcina, także *Ciencina*, wieś, pow. żywiecki, rozłożona nad Cięciną, potężnym potokiem górskim, i rz. Sołą, o 9 kil. na płd. od Żywca. Nazwa tej wsi pochodzić ma „od lasu wycięcia" (ob. Andrzeja Komonieckiego, „Chronografia albo dziejopis Żywiecki, do druku podany przez Jana Radwańskiego." Kraków, 1866, str. 34). Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 303, łąk i ogrodów 45, pastwisk 99, lasu 870 morgów. Posiadłość mniejsza obejmuje roli ornej 1263, łąk i ogrodów 236, pastwisk 793, lasu 215 morg. Gleba owsiana. Ludności ma rz. kat. wraz z przysiołkami Węgierską Górką i Przeniczyskami 2132, dm. 243. Par. łac. w miejscu, dek. żywieckiego, kościół drewniany, fundowany w r. 1542; pierwotnie filia parafii radziechowskiej aż do r. 1786, odkąd tworzy z wsiami Bruśnikiem, Bystrą, Wieprzem i Jurczyną osobną parafią. Cała parafia liczy 4858 kat., 40 ewang. i 28 izrael. Poczta w Węgierskiej Górce. Szkoła 1-klasowa, tartak wodny. Własność arcyksięcia Albrechta. *Mac.*

Cięciwa, 1.) wieś, pow. warszawski, gm. i par. Okuniew. 2.) C., wieś, pow. nowomiński, gm. Dembe Wielkie, par. Pustelnik.

Cięck, wieś rządowa, nad rz. Skwą, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec. W 1827 r. było tu 24 dm. i 149 mk., teraz liczy 30 dm., 241 mk. i 1024 m. obszaru. *Br. Ch.*

Cięgaczki, wieś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski.

Cięgardło, niem. *Czengardlo*, wieś w pow. kościerskim, wydana w wieczystą dzierżawę 1787, zawiera dwie osobne posiadłości; roli 1201 m., mk. kat. 52, dm. mieszk. 4, par. Stara Kiszewa, od Kościerzyny odległa 2 i pół mili. *Kś. F.*

Cięgle, ob. *Bydlin.*

Cięgowice, ob. *Ciągowice.*

Cięszków, *Cięszkowice*, ob. pod *Cięż...*

Cięszkowo, wieś i domin., pow. szubiński, domin. 1218 m. rozl.; 8 dm., 128 mk., 30 ew., 98 kat., 49 analf. Stacya poczt. Retkowo o 2 kil., st. kol. żel. Nakło o 28 kil. *M. St.*

Ciężków, 1.) kolonia, pow. łódzki, gm. i par. Bełdów. W 1827 r. było tu 10 dm., 109 mk.; obecnie jest 20 dm., 153 mk., ziemi 470 m. 2.) C., wieś, pow. łęczycki, gm. Poddębice, par. Kałów. W 1827 r. było tu 11 dm., 120 mk., obecnie jest 16 dm. Dobra C. Górny i Dolny litera AB. składają się z folwarków C. i Sznyty, tudzież wsi. C. i Józefki. Rozległość ogólna dworska wynosi m. 674 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 429, łąk m. 15, pastwisk m. 65, lasu m. 120, nieużytki i place m. 45. Wieś C. osad 25, gruntu m. 127; wieś Józefki osad 9, gruntu m. 89.

Ciężkowice, *Cięszkowice*, wieś i folw., nad rz. Wiercicą, pow. noworadomski, gm. Żytno, par. Gidle. Leży na drodze z Gidel do św. Anny. W 1827 r. było tu 57 dm i 349 mk., obecnie 61 dm., 47 osad, 510 mk. i 515 m. ziemi włośc. Jest tu mogiła z wzniesioną na niej kaplicą, wystawioną w miejscu pochowanych zwłok żołnierzy z 1813 r. Dobra C., własność Buczyńskiego, mają 1937 m. obszaru, w tem ornej ziemi 523 m. Do dóbr C. należą wsie: Graby, Zabrodzie, Spalastra, Michałopol i Młynek. Wieś Graby osad 23, gruntu m. 172; wś Zabrodzie osad 16, gruntu m. 277; wś Spalastra osad 4, gruntu m. 50; wś Michałopol osad 26, gruntu m. 308; wś Młynek osad 5, gruntu m. 53. *Br. Ch. i A. Pal.*

Ciężkowice, 1.) (z Dobrą), wieś, powiat chrzanowski, par. Jaworzno, 7264 m. rozl., w tem 2237 m. roli ornej a 3261 m. lasu (3516 pos. większej, 3748 mniejszej), 207 dm., 1389 mk., szkoła ludowa jednoklasowa, kopalnia węgla, położenie równe, w piaskach. W C. jest st. dr. żel. z Trzebini do Granicy i Mysłowic, między Trzebinią a Szczakową, o 11 kil. od Trzebini, o 7 kil. od Granicy (Maczek) a 17 od Mysłowic. Czyt. „Galman z okolic Ciężkowic w obwodzie krakowskim" Jahrb. d. geol. Reichsanst., IX Jahrg. 1858 str. 296. 2.) C., mko, pow. grybowski, o 20 kil od Grybowa, o 16 kil. od Tuchowa, przy drodze pow. i kol. żel. leluchowsko-tarnowskiej, na wzgórzu nad rz. Białą położone, będące siedzibą sądu pow.; ma posterunek żandarmeryi, st. poczt., szkołę lud. etatową, aptekę, kasyno, czytelnię, stacyą kolei żelaznej tuż pod miasteczkiem, kościół

par. pod wezw. św. Andrzeja, był początkowo drewniany, poczem z rozkazu króla Kazimierza W. postawiono r. 1336 murowany, który 1830 r. zgorzał wraz z całem miasteczkiem, a po kilku latach na nowo został odrestaurowany; mieści w sobie obraz Zbawiciela słynący cudami i ściągający pielgrzymów nabożnych, darowany podług podania przez papieża Urbana VIII roku 1632. Kolatorką kościoła jest właścicielka dóbr Bogoniowice z przyl. Turskiem, Bugajem, Kipszną i Ostróżą, z których składało się dawne niegrodowe starostwo ciężkowickie. Właścicielem obsz. dworsk. bogoniowickiego jest zarazem właśc. niegdyś starościńskiego gruntu w Ciężkowicach, na którym niedaleko kościoła stał dwór star., i pobiera dochody z części propinacyi w miasteczku. Rozl. 1595 m., w równinie dobry nadrzeczny namuł, w pagórkach dosyć urodzajnych glinka, dm. 325 przeważnie z drzewa, mieszk. 1838; w całej par. (dek. bobowskiego) 3324 kat. i 80 izr.; kwitnął tu dawniej przemysł tkacki, z upadkiem którego zubożała ludność trudni się głównie rolnictwem, mając jednak w pamięci dawną zamożność; odznacza się religijnością i przywiązaniem do ziemi rodzinnej. W miejskiem archiwum są zachowane przywileje królów polskich nadane dla C., mocą których odbywa się tu 13 jarmarków rocznie na bydło, wyroby tkackie, włókna i t. p.; oprócz tego co tydzień targ w poniedziałek. Od króla Władysława Łokietka miało to miasteczko przywilej na prawo magdeburskie, będąc już wówczas posadą starożytną. Około r. 1240 było C. dziedzictwem **Wydżgi**, kasztelana sądeckiego (czyt. Morawskiego „Sadeczczyzna“ t. 1 str. 119). Na pagórku za miasteczkiem wznoszą się śród pól grupy skał fantastycznych kształtów, obejmujące znaczną przestrzeń, które według starego podania „są miastem skamieniałem.“ Gmina miejska posiada 21,370 złr. majątku, dochód w r. 1877 wyniósł 4850 złr. Jest w C. fundusz ubogich, składający się z domu, 28 m. gruntu i 895 złr. w obligacyach. Są też 2 kopalnie węgla. Por. *Bogoniowice*. *M. Ż. S.*

Ciężkowice, niem. *Czienskowitz*, wieś i dobra, pow. kozielski, o 17 kil. na płd. od Koźla, przy trakcie kozielsko-raciborskim. Dobra tworzą całość z Witosławicami i Łańcem. Nowe folwarki: Langenfeld i Elfriedenhof. Rozległość ogólna 3103 m., w tem 2022 roli ornej. Gorzelnia. Wieś wraz z kolonią Lipie ma 552 m. rozl. i młyn dominialny. Par. kat. Cerkiew polska. *F. S.*

Ciężkowiczki, wieś, pow. noworadomski, gm. i par. Maluszyn, nad strumieniem bez nazwy, płynącym ku wschodowi do Pilicy. Ma 164 mk. Ogólna rozległość 548 morg., w tem ziemi ornej dworskiej m. 138, łąk m. 147, pastwisk 4 i pół. Włościanie i czynszownicy mają 137 m. roli ornej, 42 m. łąk. W C. zasługują na uwagę łąki dworskie, od lat 30 według systemu zagonowego nawadniane za pomocą kanału przeprowadzonego o 3 w. z rzeki Pilicy. Obecnie łąki te wydają siana i potrawu po 60 centn. z morgi. Jest też w C. młyn prawie nieczynny. R. 1827 było tu 9 dm., 96 mk. *Józef B.*

Ciężów, wieś, pow. stanisławowski, leży nad potokiem Ciężówką, który powstaje z mnóstwa potoczków wypływających z gór tę wioskę otaczających; łączą się one w samym Ciężowie i wpadają jako jeden potok o pół mili na wschód od Ciężowa do Bystrzycy; przez grunta tej wsi przechodzą dwie koleje żelazne, a mianowicie: z północy na południe kolej lwowsko-czerniowiecka, zaś z zachodu na wschód kolej arcyksięcia Albrechta, której dworzec na stacyi „Ciężów“ o pół mili na południowy zachód od wsi oddalony, stoi na gruncie kupionym od posiadłości większej ciężowskiej. Wieś ta oddaloną jest o 1 i pół mili na północ od Stanisławowa a o 1 milę na połud. zachód od Jezupola. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 230, łąk i ogrodów 83, pastwisk 27, lasu 65; posiadłość mniejsza roli ornej 1469, łąk i ogrodów 1003, pastwisk 208 morg. Grunt nieurodzajny, glina nieprzepuszczalna, 183,5 m. nad powierzchnię morza wzniesiona. Ludność: rzym. kat. 12, gr. kat. 1007, izraelitów 12: razem 1031. Należy do rzym. katol. par. w Jezupolu, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. halickiego; ma szkołę filialną 1-klasową. *B. R.*

Ciężówka, potok, ob. *Ciężów* i *Bystrzyca*.

Cigelka, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół par. gr. kat., lasy, kąpiele, zdrój szczawiowy, 538 mk. *H. M.*

Cigla, wieś w hr. szaryskiem (Węgry), nad rz. Ondawą, niedaleko granicy Galicyi, bujne łąki, pastwiska, 2 zdroje szczawiowe, 254 mk.

Ciguss (niem.), ob. *Cygusy*.

Cikecy, *Cikecy*, niem. *Peikwitz*, wieś na pruskich Górnych Łużycach, dwie godziny na zachód od Wojereców. Na karcie Smolera (z r. 1843) zaznaczona jako niemiecka, tymczasem jeszcze w roku 1862 mówiono tu prawie we wszystkich rodzinach po serbsku. Należy do parafii ewangelickiej w Bukowie (Hohenbocka), gdzie od początku XIX stulecia ustało już nabożeństwo w języku serbskim. W szkole cikeckiej nauczyciel Niemiec zabraniał mówić dzieciom w mowie rodzinnej; ale kiedy w r. 1861 nauczycielem został Serb, dwu dorosłych ludzi zaczęło się uczyć czytać po serbsku. *A. J. P.*

Cimbalowo (niem.), ob. *Cymbałowo*.

Cimberg, ob. *Cymbark*.

Cimkowicze, ross. *Tymkowiczi*, dobra, pow.

słucki, i mko liczące dusz 826, o 48 w. od Słucka a 28 od Nieświeża, dawniej dziedzictwo Chodkiewiczów, potem Sapiehów. Paraf. kościół katol. św. Michała, wzniesiony 1647 z drzewa przez ks. Lwa Sapiehę. Parafia katol. dek. słuckiego: dusz 1720. Kaplica w Wasilczycach. *A. K. Ł.*

Cimochowizna, wś, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, o 10 wiorst od m. Suwałk, nad brzegiem Wigierskiego jeziora. Domów 8, ludności wyzn. kat. osób 64; jak dla warszawiaków Bielany, tak dla suwalczaków C. zdawien dawna ma wielki urok. Było tu przed laty ulubione miejsce majówek i wycieczek suwalskich. Ze wsi uroczy i imponujący widok na jezioro Wigierskie i na ruiny wigierskiego pokamedulskiego klasztoru; komunikacya między C. i kościołem wigierskim tylko przez jezioro, latem łodziami, zimą po lodzie. Ziemia tu licha, górzysta, a jednak lud dosyć zamożny. W sąsiednim lesie rządowym dziś tylko sosny, świerki, brzozy i osiny, ale niegdyś były nieprzebyte knieje. W pobliżu wpada Czarna Hańcza do jeziora Wigierskiego. *R. W.*

Cimoniuńce, wś, pow sejnejski, gm. Kudrany, par. Lejpuny, odległ. o 48 w. od Sejn. Liczy 54 dm., 342 mk. *Br. Ch.*

Cimoszki, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 8 w. od Sokółki.

Cimoty, ob. *Byków.*

Ciochowice, niem. *Ciochowitz*, wś i folw., pow. toszecko-gliwicki, par. Toszek; folw. stanowił niegdyś osobne dobra, dziś należy do dóbr Byciny, ma 1,244 m. rozl. (956 roli or.); wś ma 614 m. rozl. Szkoła w Bycinie. *F. S.*

Ciórkowo, ob. *Ciuckowo.*

Ciećwice, niem. *Tschotschwitz*, wś, pow. mielicki, w par. Mielicz. *F. S.*

Cioklinka, strumień w pow. ihumeńskim, wypływa z błota między wsiami: Moszczenicą i Żukowcem, przepływa przez drogę idącą z Bereżyny luboszańskiej do Borysowa i poza wsią Prużanką uchodzi do rz. Żornówki, dopływu Berezyny. *T. S.*

Ciołek, młyn i os. leśna, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Gostynin. Ma 1 dm., 11 mk., 63 morg. obszaru, młyn wodny z produkcyą roczną na 10,000 rs.; staw przynoszący do 200 rs. dochodu. *Br. Ch.*

Ciołka, niem. *Czolka*, ob. *Kalina.*

Ciołki, 1.) *Czółki*, wś, pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec. W 1827 r. było tu 8 dm. i 43 mk. Fol. C. od Lublina w. 85, od Zamościa w. 9, od rz. Wieprza w. 24. Rozległość wynosi m. 728, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 358, łąk m. 106, lasu m. 240, zarośli m. 16, nieużytki i place m. 8; płodozmian 8-polowy; bud. mur. 2, drewn. 8; pokłady kamienia wapiennego i torfu. Folwark ten został oddzielony w r. 1874 od dóbr Sitno. 2.) C., fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. 3.) C., wś, pow. sieradzki, gm. i par. Godyniec. Ma 145 morg. ziemi włośc., 28 mk. *Żdż.* i *A. Pal.*

Ciołki, kolonia, pow. średzki, ob. *Sulencin.*

Ciołków, ob. *Ciołkowo.*

Ciołkowce, wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, w pięknem położeniu, pod Kamieńcem, gm. Dłużek; ma 139 mieszk., 384 dz. ziemi włośc., należała do Rożnieckich, Zaleskich; dziś generał Aleks. Lüders ma 216 dz. ziemi używ., młyn; oprócz tego jest tu część rządowa. Była tu kaplica katol. par. Zińkowce. *Dr. M.*

Ciołkowicze, 1.) wielkie, wś, pow. piński, gm. Moroczna, nad rz. Styrem, w 3 okr. policyjnym, przedtem należała do horodyskiego klasztoru benedyktynów, obecnie koronna, ma cerkiew i 119 mk. W pobliżu leżą C. mniejsze czyli Nowosiołki, także koronne, 88 mk. 2.) C. małe, wś, pow. piński, w 3 okr. policyjnym, własność dawniej Staszewicza, dziś barona Witte, ma 65 mk., 1,100 dz. ziemi. *X. A. M.*

Ciołkówko, wś i fol., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Woźniki, przy szosie z Płocka do Płońska wiodącej, liczą 168 mk., 14 dm. Fol. C. od Płocka w. 14, od Bielska w. 6, od Kutna w. 56. Nabyty w r. 1867 za rs. 28,035; rozległość wynosi m. 596, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 473, łąk m. 31, lasu m. 66, nieużytki i place m. 26. Płodozmian 13-polowy; bud. mur. 9, drewn. 7; wś C. osad 18, gruntu m. 38. Por. *Ciołkowo. Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciołkowo, wś i fol., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Woźniki, przy szosie z Płocka do Płońska idącej. Wś C. liczy 177 mk., 45 osad włośc., 16 dm. Fol. C. 13 mk. R. 1827 C. i Ciołkówko razem miały 18 dm., 135 mk. Fol. C. od Płocka w. 16, od Kutna w. 56, nabyty w r. 1868 za rs. 31,735; rozl. wynosi m. 780, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 540, łąk m. 29, pastwisk m. 168, nieużytki i place m 21. Płodozmian 14-polowy, bud. mur. 3, drewn. 8, wiatrak; wś C. osad 16, gruntu m. 17. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Ciołkowo, 1.) wś, pow. krobski; 7 dm., 38 mk., wszyscy kat., 11 analf. 2.) C., domin., pow. krobski; 1,846 morg. rozl., stac. poczt. Krobia o 4 kil., stac. kol. żel. Rawicz o 15 kil. Niegdyś własność Stan. Błociszewskiego. *M. St.*

Ciołuchowo, dobra, pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, składają się z fol. C., wsi Gołuchowo i C. Rozległość dóbr wynosiła w r. 1840 m. 1255, Wieś Gołuchowo osad 5, gruntu m. 205; wś C. osad 34, gruntu m. 56.

Ciorka, Ciorke, ob. *Czarków* i *Czarnka.*

Ciosek, młyn w pow. złotowskim, położony nad rz. Sępolną, wpływającą do rz. Brdy; rozl. ma 566 mórg, domów mieszk. 3, mieszk. 36, par. Wałdowo. *Ks. F.*

Ciosek, kol., pow. rybnicki, należąca do dóbr Czerwonka, ma 106 mk., 24 osad; w parafii

Wielkie Dubieńsko. Dawniej w C. była fryszerka. *F. S.*

Ciośmy, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. i par. Sól. W 1827 r. było tu 29 dm., 385 mk. *Br. Ch.*

Ciosna, wś, pow. siedlecki, gm. Wiszniów, par. Zbuczyn. W 1827 r. było tu 7 dm. i 45 mk.; obecnie liczy 9 dm., 75 mk. i 250 morg. Por. *Ciosny*. *Br. Ch.*

Ciosna, 1.) kol., pow. wrzesiński; 9 dm., 72 mk.; 11 ew., 61 kat.; 29 analf. 1.) **C.**, fol., pow. wrzesiński. należy do Babina; 3 dm., 56 mk.; 5 ew., 51 kat.; 30 analf. Stac. pocz. w Strzałkowie o 6 kil.; stac. kol. żel. Września o 22 kil. *M. St.*

Ciosny, 1.) kol., pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Budziszewice (Ujazd ?). Leży na lewo od drogi bitej z Rokicin do Ujazdu. Posiada urząd gm., od Brzezin o 21 w. odległy, st. kolei i poczta w Rokicinach. W 1827 r. było tu 30 dm.. 139 mk., obecnie jest 30 dm., 262 mk.; ziemi 263 morg.; wraz z przyległą kol. Aleksandrów liczy 40 dm., 380 mk. i 380 m. ziemi. Gm. C. należy do s. gm. ok. IV w os. Ujazd. W gminie znajdują się: olejarnia 1, gorzelnia 1, młyn wodny, szkółek 1-klasowych 4. Lud. 5,000. 2.) **C.**, wś. i fol., pow. łódzki, gm. Dzierzążna, par. Modlna. W 1827 r. było tu 9 dm., 100 mk. Fol. C. z wsią C., Dębniak, Kania góra, Leonów, od Piotrkowa w. 63, od Łodzi w. 16. od Zgierza w. 6. Nabyty w r. 1873 za rs. 35,800; rozl. wynosi m. 964, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 553, łąk m. 74, pastwisk m. 152, lasu m. 147, nieużytki i place m. 38. Płodozmian 7-polowy; bud. mur. 2, drewn. 12, młyn i pokłady torfu; wś. Ciosna osad 23, gruntu m. 278; wś Dębniak osad 8, gruntu m. 147; wś Kania góra osad 18, gruntu m. 249. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cioszczyn, niem. *Massow*, kol., pow. opolski, o 1.70 mil od Opola, ma 27 dm., 380 m. gruntu, par. kat Łubniany. *F. S.*

Ciotcza, wś, pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Michów. W 1827 r. było tu 32 dm., 198 mk. Fol. C. z wsią C. i Trzciniec rozl. wynosiła m. 1,047, lecz po dopełnionych częściowych sprzedażach rozległość folwarku wynosi około m. 255; wś. Ciotcza osad 27, gruntu m. 390; wś Trzciniec osad 17, gruntu m. 382. *A. Pal.*

Ciotków, wś. rząd. pow. pułtuski, gm. i par. Obryte. W 1827 r. było tu 24 dm., 202 mk,

Ciotusza, *Stara* i *Nowa*, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki par. Krasnobród. W r. 1827 r. było tu 71 dm., 402 mk., obecnie liczy około 500 mk. Posiada cerkiew dla ludności rusińskiej, filią par. w Majdanie Sopockim, a do czasów austryackich osobną parafialną. Otoczona zewsząd lasami bukowymi i jodłowymi, stanowi niejako oazę między dobrami ordynacyi Zamojskich. Należała niegdyś do Szeptyckich. Dobra C. składają się z fol. C. z attynencyą Róża i Józefówka; z wsią C. Stara, C. Nowa. Róża i Józefówka: od Lublina w. 112, od Biłgoraja w. 30, od dr. żel. w Jarosławiu w Galicyi w. 44. Nabyte w r. 1838 za rs. 37,350; rozl. wynosi m. 1,572, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 594, łąk m 31, lasu m. 837, zarośla i nieużytki m. 130, w osadzie karczemnej m. 1; płodozmian 7-polowy; bud. mur. 3, drewn. 15, gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu i kamienia wapiennego szarego. Wś C. Stara, osad 28, gruntu m. 350; wś C. Nowa, osad 34, gruntu m. 350; wś Róża osad 17, gruntu m. 118; wś Józefówka osad 16, gruntu m. 95. *A. R.* i *A. Pal.*

Ciotyszki, fol. i wś w pow. szawelskim, dawniej berżańskim, par. szawkiańskiej, przy drodze z Szawkian i Kurszan do Użwent. Dziś z wioski założono nowy fol., p. n. Białoleś, a C., osobny folw., są własnością Peżarskiego. *Fel. R.*

Cirlibaba, rz., lewy dopływ Złotej Bystrzycy na Bukowinie.

Cis, wś, pow. konecki, gm. Ruda Maleniecka, par. Lipa. Posiada 5 dm., 54 mk., 50 morg. ziemi dworsk. i 111 włośc. *Br. Ch.*

Cis, 1.) *Stary*, niem, *Alt-Ciss*, wś, pow. kościerski, położona w ubogiej, lesistej okolicy, pół mili od stacyi kolei żel. Zblewo, par. Zblewo, obszaru ma 405 mórg; mieszk. ewang. 24, domów mieszk. 3, odległość od Kościerzyny $4^1/_4$ mili. R. 1797 została ta wieś wydana w wieczystą dzierżawę. 2.) **C.** *Nowy*, *Neu-Ciss*, położony w sąsiedztwie Cisu starego, jest wieś włościańska, ma 6 małych właścicieli i 4 chałupników, roli 206 mórg, mieszk. kat. 81, domów mieszk. 9, par. Zblewo, odległość od Kościerzyny 4 i pół mili. 3.) **C.**, król. nadleśnictwo w pow. chojnickim, pół mili od dworca kol. żel. w Czersku, obszaru leśnego obejmuje 40,204 mórg, 2 domy, 19 mieszk., z których kat. 2, par. Czersk. Kętrzyński zowie je Czys, piszą też Ciss. 4.) **C.**, niem. *Friedrichsthal*, dobra, pow. szczycieński. *Kś. F.*

Cisa, ob. *Cissa*.

Cise, ob. *Cisse*.

Cisek, 1.) niem. *Czissek*, wś, pow. kozielski, na lewym brzegu Odry, w par. katol. Stare Koźle, z koloniami: Olszową i Bełk. Ma 1,471 m. rozl. i szkołę kat. 2-klasową. 2.). **C.**, niem. *Cyssek.*, młyn we wsi Kielcz, pow. wielkostrzelecki. *F. S.*

Cisewie, *Cissewie*, *Ciszewie*, wś szlach., pow. chojnicki, nad Czarną wodą, w par. Wiele, istniała za pomorskich książąt. Mieszkańcy rządzili się prawem starem polskiem, które w r. 1323 Dytryk von Lichtenhain, komtur świecki, zamienił na chełmińskie czyli niemieckie; w swoim dokumencie lokacyjnym wspomina jako leżące śród granic wioski jezioro Po-

błotnica, rzekę Bdę (Brda), strugę Czernicę i jezioro Karsin; zamiast dotychczasowej daniny, zwanej „krowa i świnia,“ którą książętom dostawiali zwyczajem pomorskim, przepisuje nowe podatki, zachodzące po innych wioskach. Obszaru ma teraz C. 3,166 mórg, 9 domów mieszk., 84 kat., ew. 75. *Kś. F.*

Cisewo, ob. *Cisowo*.

Cisia, ob. *Cisie*.

Cisia wola lub *Mianocka wola*, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki, przy szosie warszawsko-krakowskiej, o 3 w. na południe od Książa Wielkiego. 1827 r. było tu 26 dm. i 199 mk., obecnie liczy 28 dm., 225 mk. i 252 m. ziemi włośc. Cisia wola należy do dóbr Mianocice i ztąd nosiła nazwę Mianockiej Woli. *Br. Ch.*

Cisie, 1.) wieś i folw., pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec, o 9 w. od Siedlec, ma 6 dm., 80 mk., grunta lekkie, piaszczyste, w położeniu falistem. Folw. C. z wsią Pierog, nabyty w r. 1872 za rs. 21,200. Rozległość wynosi m. 1338 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 599, łąk m. 190, pastwisk m. 136, lasu m. 374, nieużytki i place m. 39; budowli drewnianych 11, pokłady torfu. Wieś Pierog osad 22, gruntu m. 451. 2.) **C.** Zalubickie, wieś, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Radzymin. W 1827 r. było tu 4 dm. i 53 mk. 3.) **C.** mienieńskie, wś pow. nowomiński, gm. Mienia, par. Cegłów, W 1827 r. było tu 6 dm. i 34 mk. 4.) **C.** Żukowskie, wś, pow. nowomiński, gm. Wiązowna, par. Długa. W 1827 r. było tu 28 dm., 242 mk. Folw. C. z wsią C. i nomenklaturą Mrowiska, od Warszawy w. 22, od Nowomińska w. 10, od Miłosny w. 6. Nabyty w r. 1861 za rs. 54000. Rozległość wynosi m. 1293 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 711, łąk m. 157, lasu m. 367, nieużytki i place m. 58; budowli murowanych 2, drewnianych 27. Płodozmian 12-polowy, młyn, wiatrak i pokłady torfu. Wieś Cisie osad 33, gruntu m. 65. 5.) **C.**, wieś rządowa, pow. częstochowski, gm. Rększowice, par. Truskolasy. Leży na prawo od drogi z Częstochowy do Herb. W 1827 r. było tu 28 dm., 190 mk. 6.) **C.** stare lub *Cisia mała*, wieś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. Leży w pobliżu drogi bitej z Miechowa do Książa Wielkiego. W 1827 r. było tu 18 dm., 121 mk., obecnie 18 dm., 102 mk., 100 m. ziemi włośc. Folw. C. należy do dóbr Rzędowice i ma 86 m. rozl. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cisiec, wieś, pow. żywiecki, o 13 kil. na połud. zachód od Żywca, rozłożona w dolinie Soły, przy drodze wiodącej z Cięciny (Węgierskiej Górki) przez Cisiec na Milówkę i Rajczę do Ujsoł. Nazwa wsi ma pochodzić „od lasku cisowego, który tam przedtem na tem miejscu był.“ (Ob. Andrzeja Komonieckiego Dziejopis żywiecki, do druku podany przez Jana Radwańskiego. Kraków, 1866. Str. 35). Przestrzeni posiadłość większa obejmuje: roli ornej 1299, łąk i ogrodów 139, pastwisk 626, lasu 180 m. Domów 132. Ludności rz. kat. ma 1846. Należy do łać. parafii w Milówce. Szkoła dwuklasowa w miejscu. Papiernia. Własność arcyksięcia Albrechta.

Cisiny, 1.) teraz przezwane *Eibenhorst*, osada w pow. świeckim, par. Drzycim, zawiera morg roli 334, domów mieszk. 12; kat. 10, ew. 67. 2.) **C.**, wś włośc. w pow. starogrodzkim, śród lasów, obejmuje 2 włościan i 6 zagrodników, ziemi 125 m., katol. 67, domów mieszk. 9, par. Czarny las, odległość od Starogrodu 3 mile. *Kś. F.*

Cisk, wieś szlachecka, pow. ostrołęcki, gm. Czerwin, par. Goworowo. W 1827 r. było tu 21 dm., 137 mk., teraz jest 35 dm., 241 mk. drobnej szlachty; ziemi 583 m. *Br. Ch.*

Cisk, niem. *Zeissig*, wieś na pruskich górnych Łużycach, w parafii wojereckiej, szkoła elementarna. *A. J. P.*

Ciska droga żelazna, *Theissbahn*, dr. żel. rzeki Cissy, z Koszyc na Miszkowiec, Tokaj, Debreczyn do Czegledu (a dalej Pesztu). Także z Pesztu na Arad do Temeszwaru.

Ciskady, dobra, pow. rzeżycki, własność dawniej Sokołowskich, dziś Felicyana Roemera. Kościół par. kat. założył 1781 Franciszek Sokołowski. *A. K. Ł.*

Ciski, wieś i folw., pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo. Rozległość wynosi m. 390 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 294, łąk m. 6, lasu m. 64, nieużytki i place m. 26; wieś C. osad 5, gruntu m. 15.

Cislejtania, *Cislitawia*, *Przedlitawia*, ob. *Austrya*.

Cisna, wieś, pow. Lisko, posiada st. poczt. i cerkiew par. gr. kat.., należy do par. rzym. kat. w Hoczowie. Parafia kat. dek. baligródzkiego ma 3 filie: Dołżyca, Hapkowce, Lisznia.

Ciśnianka, potoczek górski, wytryskujący w obrębie gm. Habkowiec w pow. Lisko w Beskidzie lesistym, z pod górskiego działu, ciągnącego się w półn. zach. kier. na gr. Habkowiec, Jabłonki i Kołonic z jednej a Zubracza, Szczerbanówki i Maniowa z drugiej strony, i stanowiącego dział wodny między dorzeczami Hoczewki i Osławicy, jako też Hoczewką i Solinką. Najważniejsze czubałki tego wododziału są Wołosań (1070 m.), Sazówka (969 m.), z pod której tryszcze Ciśnianka, Wierch Berest (942 m.), Wierch Osina (962 m.) i Hony gruń (820 m.). Potok nasz, opłukujący płn. wsch. stoki tego grzbietu, płynie rączym prądem w kierunku płd. wsch., przerzyna gminę Habkówce i Cisnę, od której wiedzie swą nazwę, i zabrawszy strugi spływające z powyższego

działu górskiego i z pod Łopiennika (973 m.), po 10 kil. biegu uchodzi z lewego brzegu do Solinki. Wody górskie i czyste. Prąd bystry, źródła leżą na wysokości 805 m. npm., ujście potoku nastającego pod Łopiennikami 589 m.; ujście do Solinki 561 m. Ogólny spad 244 m. na 10 kil., a więc 24‰ (na 1000 m.) *Br. G.*

Cisniawa, potok górski, wytryska w Beskidzie zachodnim, w obrębie gm. Sidziny w pow. myślenickim, z pod głównego grzbietu Policy (1367 m.) na wys. 1300 m. npm. Płynie zrazu na płd. wsch. wąską doliną, zwaną Psią, między lasem Czernicą i Kamieńskim, poczem zwraca się na płd. wschód, opływając północne podnóża Kielika (960 m.) i Plebańskiej góry (669 m.), a przybrawszy z lewego brzegu Kamieński potok i inne liczne potoki, opływające Sidzinę od płn., łączy się z Sidziną, Głazą i tworzy potok Bystrzankę. Długość biegu 10 kil. *Br. G.*

Cisów, 1.) *Cissów*, wieś, pow. kielecki, gm. i par. Cisów. Leży w dolinie otoczonej z trzech stron górami, niedaleko traktu z Daleszyc do Rakowa. Posiada kościół par. murowany z 18 wieku. W 1827 r. było tu 35 dm. i 196 mk. W C. mieszkał w 17 w. Dębowski, synowiec Paska. C. gmina należy do s. gm. okr. III w Daleszycach, st. poczt. w Kielcach; ludności 2297 dusz. Par. C. dek. opatowskiego 768 dusz liczy. Dobra rządowe C. ekonomia składały się z folw. i wsi C., gruntów skarbowych w Bielinach z osadami karczemnemi, stawami w Smykowie i Gomułkach, z gruntami Przykopkami, Wójtostwo folwark i wieś, Makoszyn wieś, wójtostwo i folwark Widełki, młyn Jagielno, pustkowie Wymysłów, młyn Łukawa, wieś Daleszyce, folwark i wieś Danków. 2.) **C.**, wś, pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek. Leży przy drodze bitej tuż pod Turkiem, ciągnie się kilka wiorst w dolinie, liczy bowiem do 60 osad, dobrze zabudowanych, otoczonych ogrodami. Ludność zamożna, trudni się dostawą produktów do Turku i furmankami. Znaleziono tu przy kopaniu studni rozmaite bronzowe przedmioty z czasów przedhistorycznych. W 1827 r. było tu 43 dm. i 423 mk. 3.) **C.**, wieś, pow. brzeziński, gm. Mikołajew, par. Łaznów. 4.) **C.**, ob *Cisowa.*

Cisów, ob. *Cissów* i *Cisowo.*

Cisowa, 1.) zaśc. donacyjny, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, na piaszczystej wyżynie lewego pobrzeża Warty, o 2 staj pol. od rzeki, pod lasem rządowym, niespełna o 3 mile od Wielunia. Dwór ma 4 dm., 160 m. roli. Pustkowie chłopskie 6 dm., 56 mk. 2.) **C.**, wieś, pow. olkuski, gm. i par. Pilica. 3.) **C.**, folw., pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Ćmińsk. 4.) **C.**, *Cisów*, wieś, pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Gomulin. Leży o 9 wiorst od Piotrkowa na zachód, nieco ku północy. W 1827 r. było tu 10 dm. i 54 mk. Dobra C. i Zaborów składają się z folwarków i wsi t. n. Rozległość wynosi m. 811 a mianowicie: folw. C. grunta orne i ogrody m. 275, łąk m. 9, pastwisk m. 68, lasu m. 70, nieużytki i place m. 22: razem m. 444. Płodozmian 11-polowy. Budowli murowanych 4, drewnianych 12. Folw. Zaborów grunta orne i ogrody m. 242, łąk m. 70, pastwisk m. 35, nieużytki i place m. 20, razem m. 367. Płodozmian 11-polowy. Budowli murowanych 2, drewnianych 8; wś C. osad 21, gruntu m. 122; wieś Zaborów osad 26, gruntu m. 165.

Cisowa, ob. *Cissowa, Cisowo.*

Cisowa, niem. *Czissowa*, wieś, pow. kozielski, przy drodze z Głupczyc do Ujezdu; ma 690 m. lichej ziemi, należy do par. kat. w Sławęcicach i posiada 1-klasową szkołę katol. *F. S.*

Cisowce, ob. *Tysowce.*

Cisowe, wieś rząd., pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos. W 1827 r. było tu 12 dm., 106 mk. *Br. Ch.*

Cisówek, 1.) wś, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Filipów. Leży w odległości 32 w. od Suwałk. Liczy 11 dm., 95 mk. 2.) **C.**, wieś, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, par. Wiżajny. Leży w odległości trzech mil od Suwałk, liczy 7 dm., 63 mk. 3.) **C.**, wś i folw., pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszańska, par. Szczebra. Liczy 15 dm., 103 mk. Folw. C., oddzielony w r. 1875 od dóbr rząd. Wigry przez wykup czynszu. Rozl. wynosi m. 147 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 93, łąk m. 42, pastwisk m. 2, nieużytki i place m. 9. Budowli drewnianych 10; rzeczka Szczeberka przepływa przez terrytoryum.

Cisówek, jezioro w dobrach Czostków, pow. suwalski. Leży śród bagien, ma 10 m. rozl., 9 st. głęb. *Br. Ch.*

Cisowiec, wś, pow. Lisko, o 5.6 kil. od Baligrodu, należy do par. rz. kat. Hoczew a gr. kat. Mychowa.

Cisowiec, góra na Podolu sanockiem, niedaleko Kobylan, 430 m. wys.

Cisowiec, ob. *Imielin.*

Cisówka, wś, pow. nowomiński, gm. Ładzyń, par. Pustelnik. W 1827 r. było tu 24 dm. i 191 mk. *Br. Ch.*

Cisówka, niem. *Czissowka*, dobra i wś, pow. rybnicki, w kącie między granicą powiatu pszczyńskiego i austryacką, w par. katol. Ruptów, ma młyn, 296 mk., 650 m. roli dwor., 382 m. roli włośc. Gleba gliniasta. *F. S.*

Cisowlas, wś, pow. kolbuszowski, o 9 kil. od Raniszowa.

Cisownica, *Ciszowa*, *Zeislowitz*, dwie wsie, pow. skoczowski na Szląsku austr.: C.-Mała i Wielka, Klein-Z. i Gross-Z., tworzące jednę gminę, rozl. morg. 1663, ludn. 834.

Cisownik, *Cissownik* 1.) wś nad Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Radoryż, par. Okrzeja. W 1827 r. było tu 15 dm. i 101 mk., obecnie liczy 16 dm., 162 mk. i 439 morg. obszaru. 2.) **C.**, wś rządowa, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza. W 1827 r. było tu 11 dm. i 68 mk. *Br. Ch.*

Cjsowo, 1.) wś, pow. wieluński, gmina Skrzynno, par. Rudlice. 2.) **C.**, folw., pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Liczy 8 dm., 39 mk. 3.) **C.**, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie. Liczy 4 dm., 32 mk. *Br. Ch.*

Cisowo, 1.) inaczej *Cesowie*, niem. *Ciessau*, *Ziessau*, wś, pow. wejherowski, nad rzeczką Chylonią i przy trakcie bitym gdańsko-wejherowskim, blisko dworca kolei żel. gdańsko-szczecińskiej w Chyloni. Za polskich czasów było C. dobrami starościńskiemi; r. 1789 ma je Ignacy Przebendowski, wojew. pomorski, generał polski, star. pucki. Obecnie jest wsią włościańską, włók ma 66, katol. 404, ewang. 45, domów mieszk. 37; par. i st. p. Chylonia. 2.) **C.**, albo *Cisewo*, *Cisowy*, niem. *Antonienhof*, folw. dóbr Rynkówki w pow. kwidzyńskim, nad bitym traktem, $^3/_4$ mili od dworca kolei tczewsko-bydgoskiej w Czerwińsku, par. Lalkowy. *Kś. F.*

Ciss, ob. *Cis*.

Cissa, po węgiersku *Tisza*, po słowacku *Tisa*, u starożytnych jako rzeka graniczna Dacyi zwana Tissus, Tisia, albo Pathissus (nie zaś jak niektórzy mylnie sądzą: Tibiscus, dzisiejszy Temes), największa z rzek wpadających do Dunaju, po niej najznaczniejsza i główna rzeka w Węgrzech, zarazem najrybniejsza w całej Europie; bierze źródła swoje w komitacie Marmaros, nad granicą galicyjską, w Karpatach leśnych, gdzie Czarna Cissa wypływa u stóp Czarnej Hory, na 4,700 stóp wysokiej, na północ wioski Körös-Mezö, a Biała Cissa bardziej na południe z góry Busky, 6,800 stóp wysokiej, należącej do pasma Pietrosz, po którego stronie wschodniej bierze początek rzeka Prut. Obie wspomnione rzeczki po kilkomilowym biegu łączą się w jednę Cissę. Rzeka ta z początku płynie przez wąwozy górzyste, a przyjąwszy w siebie płynącą od południowschodu rzekę Viso, bierze kierunek zachodni i północno-zachodni przez Szigeth do Huszt, gdzie wzmocniona licznemi. drobnemi potokami, wypływa z Marmaros i pod Nagy-Szöllös, z doliny tej ostatniej, w równinę, zkąd w dalszym biegu, skierowanym łukowato ku zachodowi, raz tylko jeszcze dotyka stoków górzystych, bo południowego brzegu gór tokajskich. Odtąd Cissa w kierunku południowo-wschodnim płynie aż do Szolnok, a następnie bez przerwy ku południowi, równolegle z Dunajem, od którego w przecięciu na mil 12 jest oddaloną, przez Csongrad i Szegedin do Wojewodyny i Pogranicza wojskowego, gdzie poniżej miasta Titel, pod wsią Szlankamet, naprzeciw wschodniego pasma gór Syrmijskich wpada do Dunaju. Wypłynąwszy z okolic górzystych, Cissa wije się krętem łożyskiem, przez co bieg jej niezmiernie się przedłuża; w ogóle wynosi on 160—170 mil geogr., gdy tymczasem prosta droga od źródła do ujścia wynosi tylko mil 63. W górach Cissa ma wodę wyborną, czystą i wartką; w równinach zamuloną i zwolna się wlokącą. Skutkiem tego powolnego biegu między wybrzeżami po większej części płaskiemi, powstają okropne bagna w okolicach nadbrzeżnych, nad któremi w gorących miesiącach letnich unoszą się zaraźliwe miazmata, ziejące dla mieszkańców liczne choroby i śmierć przedwczesną, gdy tymczasem na wiosnę, w epoce tajania śniegów, oraz na jesieni, w czasie częstych deszczów, cała okolica podobna jest do niezmiernej płaszczyzny morskiej. Zwykła szerokość Cissy wynosi od 500 do 1.000 stóp. Pod Szigethem zaczyna być spławną, przy ujściu rzeki Hernad jest nią już dla znaczniejszych statków, a pod Tokajem nawet dla wielkich parowców. Począwszy od Szolnok, rzeka ta dźwiga ciężary tak samo jak Dunaj, a pomimo licznych trudności, spowodowanych niepewnemi i bagnistemi brzegami, żegluga szeroko jest tu rozwiniętą. Kanał Bacs czyli Franciszka w Wojewodynie, zbudowany od 1793 do 1801 roku, prowadzący pod Töldvar, na południe Uj-Bacze, z Cissy niedaleko Berdanu do Dunaju, skraca żeglugę z mil 48 do 15, przy sprzyjającej pogodzie z trzech tygodni do dwóch dni, i dźwiga okręty ładowne w 7—8,000 centnarów. Oprócz tego kanał Bega, długi na mil $26^1/_3$, łączy Cissę z rzeką Temes w Banacie. Przedsięwzięta w ostatnich czasach regulacya Cissy nietylko powiększyła jej korzyści dla żeglugi i handlu, lecz wstrzymała również niszczące wylewy i przemieniła ogromne bagna w ziemię rodzajną. Niezmierna rybność Cissy wyrażona jest w przysłowiu węgierskiem, podług którego rzeka ta tyle ma ryb, co i wody; szczególniej zaś obfitym jest połów karpi i tak zwanych tik czyli tichów. Bagniste jej wybrzeża i sama rzeka pokryte są również licznem ptastwem wodnem; w samych bagnach poławiają w znacznej ilości żółwie. Osobliwością także tego strumienia jest kwiat Cissy (ścierwo nadbrzeżne, Ephemera vulgata), owad pokrywający w lecie rzekę w tak niezmierzonej obfitości, że bieg statków jest nieraz przezeń utrudniony. Do Cissy zbiegają się wszystkie wody, płynące z Karpatów północno-wschodnich i wschodnich; dominuje więc w całej połowie wschodniej Węgier, w Banacie (z wyjątkiem tylko części najbardziej południowo-wschodniej), w Siedmio-

grodzie, czyli ogółem na przestrzeni 2,668 mil kw. Do Cissy wpadają od strony prawej rzeki następujące: Bodrog pod Tokajem, 14 mil długa, do 200 stóp szeroka, ale nie spławna; Hernad poniżej Tokaju, 33 mile długa, 200 stóp szeroka i spławna od ujścia rzeki Saja pod Onod; nakoniec Zagywa pod Szolnok. Od strony lewej wpadają w nią znaczniejsze rzeki siedmiogrodzkie: Szamos pod Olesva, 64 mil długa, do 300 stóp szeroka, ale niespławna; Körös pod Csongradem, 74 mil długa, 300 stóp szeroka, niespławna; Maros pod Szegedynem, 104 mile długa, do 600 stóp szeroka i spławna, począwszy od Karlsburga; naostatek Bega pod Titel'em, 36 mil długa, 300 stóp szeroka i kanalizowana (Z Enc. Orgelbranda).

Cisse, ob. *Cisze*.

Cissewo, ob. *Cisowo*.

Cissów, wieś, pow. doliński, leży w górach nad rzeką Sukiel o 7 kil. na połud. zachód od Bolechowa a o 2 i pół mili na półn. zachód od doliny. Przestrzeń pos. dwor. roli orn. 20, łąk i ogr. 7, past. 24, lasu 4354; pos. mniej. roli orn. 1646, łąk i ogr. 1183, pastwisk 845, lasu 718 morg. Ludność rzym. kat. 50, gr. kat. 1265, izrael. 326: razem 1641. Należy do rzym. kat. parafii w Bolechowie, gr. kat. paraf. ma w miejscu, należącą do dekanatu bolechowskiego; parafia ta obejmuje filie: Polanica z 445 i Bubniszcze z 215 duszami gr. kat. obrządku. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. Były tu niegdyś warzelnie soli, 1791 r. zaniechane. *B. R.*

Cissowa, wieś, pow. przemyski, leży nad potokiem Głęboką, który w tej wsi ma swe źródła. C. odległą jest na połud. zachód od Przemyśla o 2 mile, od Krasiczyna na połud. o 1 milę. Przestrzeń posiadł. dwor. roli orn. 188, łąk i ogr. 9, past. 42, lasu 1729; pos. mniej. roli orn. 1042, łąk i ogr. 158, pastw. 141, lasu 1729 morg. Leży w górzystej i leśnej okoliby. Ludność gr. kat. 782, izrael. 3; razem 785. Należy do rzym. kat. par. w Krasiczynie, gr. kat. parafią ma w miejscu, którą obejmuje wsie Brylińce z 522 i Rokszyce z 351 duszami gr. kat. obrządku.

Cissownik, ob. *Cisownik*.

Ciswice, 1.) wieś, pow. pleszewski, 42 dm., 358 mk., 6 ew., 352 kat., 124 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Jarocin o 4 kil. 2.) **C.**, folw., pow. pleszewski, ob. *Bogusław*. *M. St.*

Cisz, niem. *Czisz*, pow. kościerski, ob. *Cis*.

Cisza, 1.) wieś, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno. 2.) **C.**, os. leśna, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. *Br. Ch.*

Cisze, *Cisie*, *Cisse*, wś rząd., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk. W 1827 r. było tu 12 dm. i 123 mk., obecnie liczy 19 dm., 206 mk. a z osadami Grabal, Hermany, Jeleniec 39 dm., 328 mk., 959 m. obszaru, w tem 605 m. roli ornej. Os. leśna C. ma 119 m. rozl. *B. Chu.*

Cisze, niem. *Czyszen*, gm., pow. chodzieski, 2 miejsc.: 1) C. królewskie, wś; 2) C. szlacheckie, wieś; 8 dm., 64 mk., 34 ew., 30 kat., 22 analf. Najbliższa stac. poczt. i kol. żel. w Chodzieżu. *M. St.*

Ciszewie, ob. *Cisewie*.

Ciszewo, wś i folw., pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród. Leży śród rozległych lasow i błot, przystępna tylko od strony północy, od drogi bitej ze Szczuczyna do Rajgrodu. Posiada browar i gorzelnię. W 1827 r. było tu 11 dm. i 61 mk. Wspominane w dokumentach z 1547 r. Folw. C. z wsią C. i Kuligi, od Łomży w. 80, od Szczuczyna w. 29, od Rajgrodu w. 8, od rzeki Jegrzni w. 1. Nabyte w r. 1868 za rs. 30,000. Rozl. wynosi m. 2664 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 175, łąk m. 430, pastw. m. 40, w zaroślach m. 1870, nieużytki i place m. 149; budowli mur. 6, drewn. 13. Wś C. osad 34, gruntu m. 250; wś Kuligi osad 3, gruntu m. 42.

Ciszewo, ob. *Czeszewo*.

Ciszki, ob. *Czyszki*.

Ciszkiewicze, zaścianek nad Wilią; na pr. brz., poniżej Wilejki, w bardzo malowniczem położeniu, wł. Lubańskiego.

Ciszkowo, 1.) wieś, pow. czarnkowski, 20 dm., 173 mk., 41 ew., 132 kat., 40 analf. 3.) **C.**, domin., pow. czarnkowski, 36,310 m. rozl., posiadłość księcia pszczyńskiego; 22 dm., 344 mk., 54 ew., 286 kat., 4 żydów, 160 analf. Stac. poczt. Czarnków o 7 kil., st. kol. żel. Wieleń (Filehne) o 18 kil. Pod wsią odkopano cmentarzysko z całym szeregiem grobów. *M. St.*

Ciszowa, ob. *Cisownica*.

Ciszówka, wś i folw. do dóbr Żarki należący, nad rz. Wartą, pow. będziński, gm. Żarki, par. Mrzygłód. W 1827 r. było tu 16 dm. i 144 mk., obecnie jest 24 dm. i 193 mk., ziemi włośc. 191 morg.

Ciszyca, 1.) *górna*, *dolna i przewozowa*, wś i folw., nad rz. Wisłą, pow. iłżecki, gm. Ciszyca górna, par. Tarłów. C. górna posiada szkołę elem. i urząd gminny. W 1827 r. było tu 28 dm. i 207 mk., obecnie liczy 45 dm. i 298 mk., 409 morg. ziemi dworsk. i 663 morg. ziemi włość. C. dolna wraz z C. przewozową liczyły w 1827 r. 44 dm. i 330 mk., obecnie zaś C. dolna liczy 38 dm., 303 mk., 447 morg. ziemi dworsk. i 579 morg. włośc.; C. przewozowa zaś 18 dm., 156 mk., 119 morg. ziemi włośc. Gm. C. liczy 3808 mk., rozległości 11502 morg., w tem ziemi dwor. 5433 morg., s. gm. okr. V w os. Tarłów, st. p. w Ożarowie. W skład gm. wchodzą: Aleksandrów, Ciszyca dolna, C. górna, C. przewozowa, Czekarzewice, Dorotka, Hermanów, Kilianowka, Koszary,

Leśne chałupy, Ożarów, Sulejów, Tarłów i Zemborzyn kościelny. W gm. tej jest młyn wodny i są dwie szkółki. 2.) **C.** *duchowna*, wś rządowa, nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica. Jest tu jezioro 10 morg. rozległe, przez które przepływa rz. Koprzywianka. W 1827 r. było tu 13 dm., 117 mk.; obecnie C. liczy 15 dm., 114 mk., 202 morg. ziemi dworsk. i 114 morg. włośc. 3.) **C.**, wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn. *Br. Ch.*

Citewka, *Citwa*, niewielka rzeka w pow. ihumeńskim, bierze początek w błotach citewskich i busakowickich, przepływa około wsi Nowosiołek, Błonia i za tą wsią o 4 w. niżej, pod miasteczkiem Puchowiczami, wpada do Swisłoczy. *Al. Jel.*

Citwa, wieś z zarządem gminnym i obszerne dobra ziemskie, w pow. ihumeńskim, nad rzeką Ptyczą, w gminie citewskiej, w 1-ym okr. policyjnym, w 3-im okręgu sądowym, o 50 w. od Mińska i tyleż od Ihumenia; od stacyi libawo-romeńskiej drogi żelaznej o 3 wiorsty odległe. Jest to starodawne dziedzictwo Janiszewskich, którzy w tem gnieździe rodowem przeszło lat 400 siedzą i piękne posiadają archiwum. Tak długie władanie jednej rodziny jest niezmiernie rzadkiem zjawiskiem w Mińszczyźnie. Całego obszaru dobra citewskie wraz z folwarkami Lipsk, Woronicze, Adampole, Żołądź i Onufrów mają około 15,000 morgów; w tem wielka obfitość łąk i żyznej ziemi. Gmina citewska obejmuje wioski okoliczne w liczbie 50 i liczy przeszło 2,000 mieszkańców płci męzkiej; przy zarządzie gminnym jest szkółka wiejska. Ludność prawosławna ma tu cerkiew fundacyi Janiszewskich, katolicy zaś należeli do roku 1865 do parafii dukorskiej, lecz po skasowaniu kościoła w Dukorze dołączeni do parafii koroliszczewickiej; przemysł tu żaden nie istnieje, rolnictwo tylko stanowi główne zatrudnienie ludu.

Ciućkowo, *Cióćkowo*, wś i folw., pow. płocki, gm. Święcice, parafia Orszymowo, liczą 167 mk., 18 dm. R. 1827 miały 14 dm., 35 mk. Dobra C. składające się z folw. C. z kolonią Marcyanowo, tudzież wsi C. i Marcyanów, od Płocka w. 31, od Wyszogrodu w. 4, od Modlina w. 38, od rz. Wisły w. 2. Nabyte w r. 1878 za rs. 60,000, Rozl. wynosi m. 1061 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 588, pastwiska m. 11, lasu m. 425, nieużytki i place m. 37. Bud. mur. 3, drewn. 18, cegielnia. Wś C. osad 21, gruntu m. 27; wś Marcyanowo osad 19, gruntu m. 405 *A. Pal.*

Ciudzieniszki, ob. *Cudzeniszki*.

Ciuła, wś, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy.

Ciupki, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice. Ma 69 morg. obszaru, 18 mk. *Żdż.*

Ciuślice, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Czarnocin, par. Stradów. W 1827 r. było tu 16 dm., 105 mk. Dobra C. składają się z fol.: C. i Turnawiec, tudzież wsi C. i Turnawiec, od Kielc w. 63, od Pińczowa w. 21, od Działoszyc w. 7, od Szkalbmierza w. 6, Zawiercia w. 63. Nabyte w. r. 1879 za rs. 47000. Rozl. wynosi m. 486 a mianowicie: folw. C. grunta orne i ogrody m. 260, łąk m. 21, past. m. 3, nieużytki i place m. 20, razem m. 305. Fol. Turnawiec grunta orne i ogrody m. 142, łąk m. 8. lasu m. 21, nieużytki i place m. 9, razem m. 181. Budowli mur. 2, drewn. 12, pokłady kamienia budowlanego i gipsu, fabryka gipsu nawozowago. Wś C. osad 26, gruntu m. 78; wś Turnawiec osad 8, gruntu m. 36. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Ciwoniszki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. Liczy 4 dm., 51 mk. *Br. Ch.*

Ciżwica, *nowa* i *stara*, zwane też *C. wielka* i *mała*, wś, pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królików. C. Nowa liczy 120 mk. i 327 m. ziemi włośc. C. stara ma 430 mk., włościańskich gruntów 596 morg.

Cla... (niem.), ob. *Kla...*

Clarahuette (niem.), ob. *Klarahuta*.

Clarashof (niem.), ob. *Nadborówko*.

Clarashöhe (niem.), ob. *Konstantowo*.

Clarheim (niem.), ob. *Kotomirz*.

Clastawe niem.), ob. *Chlastawa*.

Claudia (niem.), ob. *Ornontowice*.

Clausdorf (niem.), ob. *Kłażewo*.

Claussen (niem.), ob. *Klusy*.

Clementinenhof (niem.), ob. *Klementynowo*.

Clitten (niem.), *Klecin*, *Kletno* (ob.).

Clodtken (niem.), ob. *Kłódka*.

Clotildenhof (niem.), ob. *Klotyldów*.

Cło, wś, pow. pińczowski, gm. Kazimierza Wielka, par. Kazimierza Mała. W 1827 r. były tu 29 dm., 162 mk. *Br. Ch.*

Cło, wś, pow. krakowski, ze stacyą pocztową, należy do par. rz. kat. Górka kościelna.

Ćmiel, *Smiel*, *Smił*, *Szmiel*, różne formy imienia Samuel, które dały początek nazwom miejscowości: Cmielów. Cmiłów, Smiłów, Śmiłowice. Dzisiejsze mko Cmielów w dawnych dokumentach ma nazwę Szmyelów lub Szczmyelów. *Br. Ch.*

Ćmielów, os, przedtem mko, nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. i par. Cmielów. Leży w błotnistej dolinie, otoczonej górami z północy i południa, odl. od Opatowa 14 w. Posiada kościół par. murowany z XVI w., sąd gminny okr. V, urząd gminny, dom schronienia dla starców i kalek (?), szkołę początkową. Istnieje tu głośna dawniej fabryka fajansów, zatrudniająca 52 robotników i produkująca za 10,000 rs. rocznie. Założył ją Jacek Małachowski w 1809 r. Prócz tego 39 drobnych zakładów garncarskich z produkcyą na 8,900 rs. W 1827 r. C. liczył 144 dm. i 1273 mk., w 1860 r. 79 dm., 704 mk., w tej liczbie 262

żydów; obecnie ma 145 dm. i 1373 mk. C. była odwieczną siedzibą rodu Szydłowieckich, którą Jakób Szydłowiecki, podskarbi wielki koronny, za przywilejem króla Aleksandra Jagielończyka w r. 1505 na miasto wyniósł. Potwierdził to Zygmunt I w r. 1512 i licznemi swobodami obdarzył; wkrótce zaś potem do dóbr opatowskich przyłączone, wspólne z niemi koleje i losy podzielało. Smutne wspomnienie i tu wojny szwedzkie zostawiły. W r. 1657 wyrznięto wiele rodzin szlacheckich, do C. dla bezpieczeństwa zgromadzonych, a potem pod miastem stał z swojem wojskiem Rakoczy, książę siedmiogrodzki, i przyjmował króla szwedzkiego Karola Gustawa na zgliszczach i popiołach. Atoli miasteczko to najwięcej w r. 1702 ucierpiało; wtedy bowiem do szczętu i wały obronne i zamek tu niegdyś istniejący zniesiono. Zamek ten leżał na dolinie, otoczony błotami i obwarowany fosami. Jeszcze na wzgórzystym brzegu rzeki Kamienny są ślady bateryj szwedzkich. C. oddawna wyrobami garncarskiemi słynął; już król August III, przywilejem w r. 1750, pozwalał garncarzom C. swobodnej bez żadnej opłaty po całem państwie sprzedaży, który to przywilej i król Stanisław August w r. 1768 potwierdził. W drugiej połowie XVII stulecia Ć., oddzielony od ogólnej massy dóbr opatowskich, był własnością w spadkach rodzinnych: Ostrogskich, Wiśniowieckich, Sanguszków, a na ostatku Małachowskich, z których Jacek Małachowski, kanclerz wielki koronny, szczególnemi względami miasto obdarzał. Komu założenie swoje winien kościół tutejszy murowany niewiadomo, to pewna, iż wr. 1372 już istniał, zaś na początku XVI stulecia był na nowo przestawiony lub przebudowany przez Krzysztofa Szydłowieckiego, jak o tem herb Odrowąż i początkowe głoski jego imienia i nazwiska, nade drzwiami głównemi i nad zakrystyą umieszczone, przekonywają. Zresztą budowa jego prosta, mury silne, bez ozdób. Wewnątrz nie ma nic osobliwego, oprócz nowożytnego nagrobka dla zmarłej z Rzewuskich Małachowskiej, małżonki kanclerza, przez jej syna postawionego w kształcie piramidy na trzech stopniach kamiennych. Za kościołem zaś nieco w oddaleniu jest cmentarz z nagrobkiem kanclerza Małachowskiego. Były też w Ć. 2 prebendy: Różańca Sgo i Stej Anny. Gm. Ć. ma ludn. 4687, rozległości 9305 morg. w tem ziemi dwor. 3280 morg., domów 417, st. p. Ostrowiec. W skład gm. wchodzą Brzostówka, Buszkowice, Ćmielów, Drzonkowice, Frankopol, Glinka, Jastków, J.-duchowny, Ksawerzyn, Krzczonowice, Małachów, Maryanki, Piaski, Podchoinki, Podwójtostwo, Przepaść, Przeuszyn, Trębanów, Wióry, Wojnowice i Wojnowska-Wólka. Par. C. dek. opatowskiego, dawniej kunowskiego, liczy 3,558 dusz. Dobra C. składają się z os. Ć., folw.: **Brzostowa**, Wólka Wojnowska, Małachów, **Jastków**, Krzczonowice, Ksawerzyn, Frankopol, **Trębanów**, Grocholice i Okręglica, tudzież attynencyj: Borowina, Korycizna, Serwatka, Tabułki, Folwarczysko i Maziarki, oraz wsi: Brzostów, Wola Grójecka, Jastków, Przepaść, Podgrodzie, Glinka, Wojnowice, Wólka Wojnowska, Krzczonowice, Trembanów, Grocholice, Wszechświęte, Dzienkowice i Podwójtostwo. Własność Aleksandra księcia Druckiego Lubeckiego. Rozl. posiadłości dworskich wynosi m. 6136 a mianowicie w gruntach ornych i ogrodach m. 2536, łąk m. 271, pastwisk i zarośli m. 413, lasu m. 2700, nieużytki i place m. 264. Obecnie fabryka fajansu, porcelany i naczyń kamiennych w miasteczku Ćmielowie przeszła na własność Cybulskiego Kazimierza w r. 1878 z wszelkiemi budowlami fabrycznemi, przestrzenią m. 10 i prawem kopania gliny ogniotrwałej na przestrzeni m. 100. Wś Brzostów osad 47, gruntu m. 507; wś Wola Grojecka osad 10, gruntu m. 327; wś Jastków osad 27, gruntu m. 376; wś Przepaść osad 12, gruntu m. 219; wś Podgrodzie osad 28, gruntu m. 257; wś Glinka osad 10, gruntu m. 194; wś Wojnowice osad 31, gruntu m. 533; wś Wólka Wojnowska osad 17, gruntu m. 250; wś Krzczonowice osad 51, gruntu m. 692; wś Trębanów osad 18, gruntu m. 217; wś Grocholice osad 23, gruntu m. 374; wś Wszechświętne z kościołem parafialnym osad 13, gruntu m. 307; wś Drzenkowice osad 15, gruntu m. 277; wś Podwójtostwo osad 11, gruntu m. 83. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cmień, wś, pow. piński, gm. Raczyck, w 3-im okr. policyjnym, własność przedtem Skirmuntów, obecnie barona Hartynga, ma 47 mk.

Cmiłów, wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W 1827 r. było tu 24 dm., 150 mk. *Br. Ch.*

Cmin, wś, pow. łucki, ma kaplicę katol. parafii Kołki.

Cmińsk, wś, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Cmińsk. Posiada kościół par. murowany z XVII w. i kopalnie piaskowca czerwonego. Istniała tu w XVII w. fabryka żelaza. W r. 1827 było tu 64 dm., 398 mk. Par. C. dek. koneckiego 1300 dusz liczy. *Br. Ch.*

Cmiszew, folw. i kol., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno. W 1827 r. było tu 21 dm. i 204 mk. Folw. C. od Warszawy w. 56, od Sochaczewa w. 6. Nabyty w r 1868 za rs. 65000. Rozległość wynosi m. 1094 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 766, łąk m. 40, lasu m. 244, nieużytki i place m. 44. Płodozmian 14-polowy. Budowli murow. 15, drewnianych 13. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cmocha, wś nad rz. Narwią, pow. ostrołę-

cki, gm. i par. Goworowo. Posiada 12 dm. i 32 mk., ziemi 30 morg *Br. Ch.*

Cmolas (z Dąbrówką, Jagodnikami i Cmolaskiem), wś, pow. kolbuszowski, 5287 morg. rozl., w tem 2747 m. roli ornej i 1055 m. lasu, 367 domów, 2071 mieszk.; parafia dek. mieleckiego w miejscu, ma dusz katol. 4620. Kościół paraf. drewniany pod wezwaniem św. Wojciecha i Stanisława, wystawiony w r. 1660, poświęcony zaś w 1674 r. Oprócz tego istnieje drugi kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Chrystusa Pana, w którym w święto Wniebowzięcia na podstawie dekretu bisk. przemyskiego Gołaszewskiego z r. 1817 odprawiają się odpusty. Szkoła ludowa jednoklasowa, kasa pożyczkowa gminna, gorzelnia, położenie równe, gleba piaszczysta.

Cna, 1.) wś, pow. miński, i folw., dziedzictwo Jodków, mają obszaru około 515 morg., o 10 wiorst od Mińska odległe. 2.) **C.**, wś, pow. borysowski, nad rz. Cną, niedaleko Haniewicz, i folw. przytem, dziedzictwo Olechnowiczów, ma obszaru 150 morg. 3.) **C.**, wś, pow. piński, gm. Kożangródek, w 1-ym okr. policyjnym, nad rz. t. n., własność Szczytta, 171 mk. *Al. Jel.* i *X. A. M.*

Cna, 1.) rz. w pow. borysowskim, ma początek w okolicach wsi Gorawki i mka Dziedziłowicz, płynie w kierunku od półn. na płd. i za wsią Sutoki wpada do rz. Hajny. Przyjmuje dopływy Czernicę i Kamionkę. 2.) **C.**, rz., lewy dopływ Prypeci, bierze początek w pow. słuckim, w okolicy Lubaszewa, kierunek ma od półn. na połud., przepływa najgłuchsze miejscowości pow. pińskiego i o parę wiorst za miasteczkiem Kożangródkiem a o 25 w. poniżej ujścia Bobrzyka wpada do Prypeci. Tu przy ujściu jest olbrzymia mogiła „Widziun hora“, kędy archeologowie domyślają się grobu Owidyusza (?). Rzeka C. ma 105 w. długości, przyjmuje Wydrynkę i Luszczę (W dziele Zielińskiego mylnie zamiast Cna drukują lpa). 3.) **C.**, rz., lewy dopływ Świsłoczy.

Cno, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kowieńskiej, 1 i pół w. dł., 1 w. szer., łączy się z jez. Niespiża i Drywiaty.

Co... (niem.), ob. *Ko...* (niem.).

Coadjuthen (niem.), mko, pow. tylżycki, ze st. pocztową, ma 668 mk.

Coeln, po polsku *Kolno*, część miasta Berlina, który właściwie składa się z dwóch dzielnic: Starego Berlina (Alt-Berlin), z ratuszem na prawym brzegu Szprowy, i Kolna z zamkiem królewskim na wyspie pośród Szprowy. Początkowo były to dwie wsie rybackie przez Wendów Słowian założone, jako pierwiastkowych mieszkańców tej krainy, których szczątki do dziś dnia jeszcze istnieją niedaleko Berlina na Błotach nad Szprową (Spreewald). Kolno wzięło swoje nazwisko od kołów, na których było zbudowane (Pfahlrost). Berlin miało oznaczać w wendyjskiem narzeczu kawałek ziemi piaszczystej, krzakami zarosłej. Pierwszy raz nazwa Coeln spotyka się w r. 1237, Berlina zaś w r. 1244. (Wiadomość ta zaczerpnięta z artykułu: „Die wichtigsten geschichtlichen Data über Berlin“, von Johannes Bloch, Redacteur des „Centralblattes für den Pressverkehr Deutschlands“). *L. M.*

Coeslin (niem.), ob. *Koszalin.*

Cojniaki, wś z cerkwią parafialną na południowo-wschodnim krańcu pow. mozyrskiego, z lewej strony rz. Ptyczy, przy ujściu do niej małej rzeczki Sunołówki, w gm. łuczyckiej, w 2-im okręgu policyjnym (petrykowskim), w 2-im okręgu sądowym (petrykowskim).

Cokow, niem. *Zockau*, wieś na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim, nad Czornicą, w południowo-zachodnim kierunku od Budyszyna. Ludności serbskiej 90. *A. J. P.*

Colberg (niem.), ob. *Kołobrzeg.*

Coldanki, ob. *Cołdanki.*

Collin, 1.) st. dr. żel. z Krzyża do Starogradu, ostatnia na tej linii 2.) **C.**, ob. *Bondecz.*

Collnischken (niem.), ob. *Kolniszki.*

Colloginnen (niem.), ob. *Kołowin* i *Kołowinek.*

Colm (niem.), ob. *Konjec* (łuż.).

Colmar (niem.), ob. *Chodzież.*

Colmenitz (niem.), jez. ob. *Chełmionka.*

Colonnowska (niem.), ob. *Stanyszcz.*

Cołdanki, niem. *Zoldan* al. *Zolldamm*, wś rycerska w pow. chojnickim, pół mili od bitego traktu chojnicko-kamieńskiego, o milę na południe od Chojnic. Nazwę wzięła od jakiegoś Soldana, któremu komtur tucholski Dytryk von Lichtenheim wydał tu 1337 r. 16 włók na własność prawem chełmińskiem. Niedługo potem dodał Winryk von Kniprode, mistrz w. krzyżacki, nowe 12 włók, leżących przy Ogorzelinie, r. 1357. Obecnie zajmują C. 1281 morg. domów mieszk. 16, kat. 66, ew. 21, par. Chojnice. W drugiej połowie przeszłego stulecia posiadał C. Kazimierz Wolszlegier, asesor człuchowski, człek bardzo bogobojny, o którym donosi kronika oo. bernardynów w Zamartem, że wyratował cudowną figurę N. M. Panny, którą chcieli uwieść złoczyńcy. *Kś. F.*

Comeise, ob. *Komeise* (niem.)

Comienen (niem.), ob. *Kominy.*

Commorowe (niem.), ob. *Komorowo.*

Coniew, wieś, pow. grójecki, gmina i parafia Czersk. W 1827 r. było tu 16 dm., 134 mk. Folw. C. z attynencyą Tatary i Borki, od Warszawy w. 40, od Góry Kalwaryi w. 5, od rz. Wisły w. 1. Folwark ten powstał z oddzielenia od dóbr Potycz w r. 1870. Rozl. wynosi m. 590 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 268, łąk m. 100, pastwisk m. 184,

wody m. 7, nieużytki i place m. 31. Płodozmian 9-polowy. Budowli murowanych 2, drewnianych 12. *A. Pal.*

Conitz (niem.), ob. *Chojnice*.

Conradienhof (niem.), ob. *Sulminek*.

Conradshammer, ob. *Konradshammer*.

Conradstein, ob. *Kucborowo*.

Conradswalde (niem.), ob. *Konradzwałd* i *Koniecwałd*.

Constadt (niem.), ob. *Wołczyn*.

Copoty, *Sobótka*, niem. *Zoppot*, wieś królewska w pow. wejherowskim, 1 i pół mili od Gdańska, nad Bałtykiem, w pięknem położeniu, sławna z morskich kąpieli. Imię swoje wzięła zapewne od słowiańskiej na św. Jana palonej sobótki; istnieje od najdawniejszych czasów. Początkowo należała do pomorskich książąt; r. 1283 książę Mestwin II darował C. pobliskiej Oliwie wraz z 13 innemi wioskami w zamian za obszerną ziemię gniewską, którą wzieli krzyżacy. Ubodzy wtedy rybacy, zamieszkujący tę wieś, dostarczali w daninie do klasztoru pewną ilość ryb morskich. W wojnach z powodu swego położenia w blizkości Gdańska C. wiele ucierpiały. I tak w r. 1433 przybyli tu husyci z 5000 uzbrojonego chłopa i wieś całą zburzyli. Wtedy to zobaczyli po pierwszy raz morze, którego wielkość, fale wzburzone, kolor dziwny i smak wody takie na nich sprawiły wrażenie, że podobno jak dzieci poczęli wytwarzać igrzyska w wodzie; jeżdźcy i piechota udawali się jak najdalej w morze i tam wyprawiali gonitwy różne i zabawy. Nawet z sobą zabierali do flasz wodę, żeby ją pokazać w domu. W wojnie z królem Batorym r. 1577 zburzyli C. Gdańszczanie z zemsty jedynie i niepotrzebnie zupełnie, jak to uczynili i z Oliwą; następnie r. 1626 zburzyli je Szwedzi; ostatni raz została ta wieś zupełnie spalona r. 1734 w czasie rossyjskiej wojny. Pomimo to C. dla uroczego swego i zdrowego położenia były bardzo lubione od dawien dawna. R. 1570 pisze gdański kronikarz Gruneweg, że pewnej niedzieli zwiedził Copoty: ludzi było bardzo wiele z miasta i wesoło się bawili aż późno w noc; na mapie Waltera Klemensa z r. 1596 widać w C. dosyć wiele domów i 6 strumyków, które przez wieś płyną. Miały też C. piękne wille i domy; podczas układów oliwskiego pokoju r. 1660 mieszkali w C., wykwintne prowadząc życie, zastępcy szwedzcy, jako to hr. Magnus de la Gardie, hr. Benedykt von Oxenstjerna, hr. Schlippenbach, Güldenklau i inni. Regularni posłowie, których przedtem w Gdańsku utrzymywały dwory zagraniczne, posiadali w C. swoje domy, jako np. francuski dom, hiszpański, duński. Nieszczęśliwy Stanisław Leszczyński, uchodząc z Polski, przez niejaki czas, od września 1733 począwszy, zamieszkał w domu posła francuskiego; dopiero gdy nieprzyjaciel się zbliżał, uszedł do Gdańska na początku roku 1734; z zemsty zburzył wtedy nieprzyjaciel całą wioskę. R. 1697 wylądował w C. z 6 wojennemi fregatami książę Conti, współubiegający się o polską koronę po królu Sobieskim; zamieszkał także we francuskim dworze (blisko dzisiejszego dworca kolei żelaznej, gdzie są jeszcze po nim wały i fosy). Z r. 1714 jest wiadomość, że 10 najznaczniejszych familij gdańskich miało swoje posiadłości i domy w C. R. 1760 hr. Przebendowski, wojew. malborski, nabył wiele pustych domostw w C., żeby pobudować piękne mieszkanie dla swojej żony, hr. Sierakowskiej, wzniósł na około domu pyszne ogrody. W skutek rozbioru Polski r. 1772 i po kasacie dóbr klasztornych C. przeszły na własność pruskiego rządu, który je niebawem wydał w wieczystą dzierżawę. R. 1798 zwiedził C. król Wilhelm III z małżonką swoją Ludwiką, natrafił je w dość nędznym stanie; z Gdańska wiodła droga piaszczysta, która wymagała jazdy prawie trzech godzin. Podówczas słynęły C. z nadzwyczaj wielkiej ilości drozdów, ktore się w tej miłej lesistej okolicy utrzymywały; co rok o późnej jesieni urządzano festyn, na którym największą było uciechą Gdańszczan zajadać te piękne śpiewaki; odkąd w czasie francuzkich wojen r. 1813 wycięto las piękny ze strony jeziora Zaspy, liczba drozdów bardzo się zmniejszyła. Wygodnego morza pod C. używano do kąpieli zapewne już zdawna; r. 1686 utopił się przy kąpaniu radca gdański Ehler; dzisiejsze jednak urządzenie i sława pochodzi z nowszych czasów. Za francuskich rządów (Gdańsk jako wolne miasto od r. 1807—1814) pierwszy dr. Kleefeld, radca zdrowia, zaczął swoim pacyentom przepisywać używanie morskich kąpieli w C. Następnie wiele się przyczynili do ożywienia tych kąpieli francuski konsul w Gdańsku Desaugiers, konsul hiszpański Hugalde i inni. W r. 1823 było tu gości 200, 1826 r. 450, 1833 r. 560, 1842 r. 1072 i t. d. Od tego czasu C. niezmiernie się wzmogły. Podczas gdy w r. 1844 liczono domów mieszk. 150, stałej ludności miejscowej 937, gości 1000, to to w r. 1877 było gości 2700, miejscowej ludności 3180 i domów mieszkalnych 465, po największej części nowo i gustownie urządzonych. W ogóle C. dostarczają wszelkiej wygody i przyjemności: nowa odpowiednia sala dla gości (Cursaal) w tym roku się kończy — przeszła była budowana r. 1824; jest teatr, częste i dobrane koncerta, dostateczne oświetlenie, wodociągi. Mianowicie są zdolne uprzyjemnić pobyt wycieczki w okolicę, pełną uroczych widoków tak na kraj jako i na morze. Oliwa sławna i Gdańsk starożytny, Westerplatte nad morzem są w zupełnej bliskości;

w miejscu znajduje się poczta, stacya telegr. i dworzec kolei żel. szczecińsko-gdańskiej. Także i trakt bity wiedzie z Gdańska do Copot i dalej na kaszubskie piękne Pomorze; kolej żelazna łączy Copoty z Gdańskiem, Oliwą, Wejherowem i t. d. Obszaru ziemi obejmują C. przeszło 85 włók, 1 folwark, 1 wolne sołectwo, 4 posiadłości włościańskie, cegielnia, 2 wodne młyny, 1 młyn do czesania wełny, dwie szkoły; par. kościół w bardzo bliskiej Oliwie, gdzie jest dworzec kolei żelaznej. Zresztą ku większej i duchownej wygodzie zbudowano ostatniemi czasy w C. piękną kaplicę, głównie z hojnych ofiar polskich, w której latem dla gości odprawia się nabożeństwo.

Coppanitz (niem.), ob. *Kopanica* i *Obra*.

Cosel (niem.), ob. *Koźle*.

Cosemuehle (niem.), ob. *Kóskimłyn*.

Coslitz (niem.), st. dr. żel. między Raudten a Lignicą, o 10 kil. od Raudten.

Cossow (niem.), ob. *Kosowo*.

Costau (niem.), ob. *Kosztów*.

Cotoń, gm., pow. mogilnicki, 2 miejsc.: 1) C. wieś, 2) Szturmów (*Sturmhof*), kol.; 24 dm., 272 mk., 35 ew., 237 kat., 171 analf. Stacya poczt. Rogowo o 8 kil., st. kolei żelaznej Gniezno o 20 kil. *M. St.*

Cottbus (niem.), ob. *Chociebuż*.

Crakowaehne (niem.), ob. *Krakowiany*.

Craemersdorf (niem.), ob. *Kramarowo*.

Crampe (niem.), ob. *Krępiewo*.

Craschnitz (niem.), st. dr. żel. z Jarocina do Oleśnicy, o 33 kil. od Oleśnicy.

Crassow (niem.), ob. *Krasów*.

Crawarn (niem.), ob. *Krawarz*.

Crayn (niem.), ob. *Kraj*.

Creba (niem.), ob. *Krębja*.

Creutz, *Creuz* (niem.) i t. p., ob. pod *Kreutz* i t. p.

Creutzburg (niem.), ob. *Kluczborek* i *Krzyżbork*.

Creuz (niem.), ob. *Czarnowąs*.

Cronau (niem.), ob. *Kronowo*.

Crone (*Deutsch* i *Polnisch*), ob. *Wałcz* i *Koronowo*.

Crossen (niem.), ob. *Krosno*.

Crottingen (niem.), ob. *Krotynga*.

Crussen (niem.), ob. *Kruzy*.

Cruttinnen (niem.), ob. *Krutyn*.

Csabo (węg.), ob. *Czabowce*.

Csacza (węg.), st. dr. żel. z Rutki do Bogumina, o 51 kil. od Rutki.

Csany (węg.), st. dr. żel. ciskiej, o 13 kil. od Koszyc.

Csarnagura (węg.), ob. *Czarnagóra*.

Csebb (węg.), ob. *Zbińce*.

Csebeny (węg.), ob. *Czabinje*.

Cselej (węg.), ob. *Czeljowce*.

Cselfalva (węg.), ob. *Czelowce*.

Csemernye (węg.), ob. *Czemernje*.

Csenzicz (węg.), ob. *Czenczyce*.

Csepanfalva (węg.), ob. *Czepanowce*.

Csertesz (węg.), ob. *Czertiszna*.

Csetnek (węg.), ob. *Szczytnik*.

Csimhowa (węg.), ob. *Czymhowa*.

Csircs (węg.), ob. *Czircz*.

Csobad (węg.), st. dr. żel. ciskiej, o 56 kil. od Koszyc.

Csötörtökhely (węg.), ob. *Czwartek*.

Csontfalu (węg.), ob. *Czenczyce*.

Csorba (węg.), ob. *Szczerba* (Sztierba), *Szczyrba*.

Csorbaer See (niem.), ob. *Szczerbskie Jezioro*.

Ctwertek, ob. *Czwartek*.

Cublitz (niem.), ob. *Kublice*.

Cuchowiec, wieś, pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Cygów.

Cucki, wieś, pow. święciański, par. Komaje.

Cuculin, ob. *Siemiakowce*.

Cuculin, strumień, powstaje z połączenia dwóch potoków, Stefórówki i Krewolutki. Pierwszy wytryska w obr. gm. Debesławiec, w jej przysiołku Traczu, na półn. stoku Tymkowego Gronia (450 m.). Drugi zaś powstaje z kilku źródłowisk w obr. gm. Trójcy, na połd. jej granicy z Chomczynem, w tak zwanym Wielkim Lesie, na wsch. stoku Tymkowego Gronia. Oba potoki łączą się w Cuculinie, przysiołku Siemiakowiec (pow. kołomyjski); C. płynie na płn. wsch. doliną Młyniszczem zwaną, poczem zwraca się na płn., płynąc między wzgórzami Stefowym Wierchem (333 m.) i Pokrową (316 m.) i aż do ujścia Kirczynowego potoku doń, tworzy granicę między Debesławcami a Siemiakowcami; poczem przechodzi w obręb gminy Debesławiec, tuż przed ujściem wraca znowu do Siemiakowiec, a opłynąwszy półn. stoki Łysej góry (359 m.), wpada do Prutu z prawego brzegu. Długość biegu 13 kil. Ważniejsze wzniesienia 281 m. (dol. Młyniszcze); 248 m. (Debesławce); 246 m. (ujście). *Br. G.*

Cucułowce, *Cucołowce*, wieś. pow. żydaczowski, nad potokiem Tajsarówką, dopływem pobliskiego Dniestru, oddalona na połud. zach. od Żydaczowa o 8,4 kil., od Mikołajowa na wsch. połud. o 2 i pół mili. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 283, łąk i ogrodów 244, pastwisk 53, lasu 63; pos. mniej.: roli ornej 371, łąk i ogr. 295, pastw. 9 morg. Ludności rz. kat. 150, gr. kat. 297, izrael. 6: razem 453. Należy do rz. kat. par. w Żydaczowie, gr. kat. par. ma w miejscu obejmuje filie: Pisany z 300 i Wolica z 230 duszami gr. kat. obrządku i należy do dek. rozdolskiego. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 306 złr. *B. R.*

Cucyłów, wieś, pow. Nadwórna, nad rzeką Bystrzycą Czarną, przy gościńcu prywatnym idącym z Nadwórny do Stanisławowa, oddaloną jest od Nadwórny o 2 mile na północ, od Sołotwiny o 2 mile na wschód, od Bohorodczan o 1 i pół mili na połud. wschód a od Stanisławowa o 3 mile na południe. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 277, łąk i ogr. 355, pastwisk 72; posiadłość mniejsza: roli ornej 686, łąk i ogr. 648, pastwisk 170 morg. Ludności rzym. kat. 45, gr. kat. 600, izrael. 196: razem 841. Należy do kat. par. w Nadwórnie; gr. kat. parafią ma w miejscu, która należy do dekanatu nadwórniańskiego. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. *B. R.*

Cuder, wieś, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo.

Cudków, wieś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Dąbrowa, w okolicy lesistej. Ma 164 mk. Ogólna rozległość folw. 178 m., w tem ziemi ornej m. 100, łąk i pastw. po 39 m. Gleba piaszczysta, żytnia. Włościanie mają 296 m. ziemi. *Józef B.*

Cudniki, folw., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice. Ma 1 dm., 22 mk., 240 m. obszaru, należy do dóbr Miłonice. *W. W.*

Cudnochy, wieś w pow. ządzborskim.

Cudnów lub *Cudów*, wieś, pow. radomski, gm. Gzowice, par. Sucha. Liczy 37 dm., 201 mk. i 537 m. ziemi włośc. Por. *Czarne*.

Cudnów, ross. *Czudnow*, mko nad rz. Teterowem, pow. żytomierski, o 50 w. od Żytomierza, od stacyi kolei żelaznej Olszanka wiorst 3. R. 1798 do 1800 C. był miastem powiatowem. Majątek C. zawiera ziemi or. z lasem 5929 dz. z których właściciele posiadają 2398 dz., włościanie 3038 dz., kościelnej i cerkiewnej 493 dzies. Ma szkołę włościańską, urząd policyjny, sąd mirowy, śledczy, stacyą pocztową, urząd i sąd gminny, cerkwie 4 drewniane i kościół katolicki murowany. Mieszkańców prawosławnych 1130 dusz, katolików 280, izraelitów 2275; domów drewnianych 350, kramów drewnianych 120 i chałup włościańskich 248. Kościół katolicki ufundowany w drugiej połowie XV w. Akt pierwotnej erekcyi zaginął; znajdujący się przy kościele dokument z wieku XVII wymienia wieś Serbinówkę, od Cudnowa kilka wiorst leżącą, jako ab antiquo do tego kościoła zaliczoną; miejsce gdzie był pierwotnie zbudowany kościół także niewiadome. Ostatni drewniany w końcu XVII w. w czasie buntów i wojen kozackich bardzo ucierpiał i na początku wieku XVIII już był odnowiony kosztem Pawła-Karola Lubartowicza i żony jego Anny z Lubomirskich Sanguszków. W roku 1747 Janusz Aleksander Sanguszko za staraniem officyała kijowskiego, dziekana kapituły II. Antoniego Gorczyńskiego, beneficium cudnowskie z wsią Serbinówką i jurydyką kościelną, zrzekłszy się w imieniu swojem i swoich następców prawa patronatu, odstąpił na rzecz kapituły kijowskiej, salvo moderno possessore, którym był ks. Michał Górski proboszcz cudnowski i Zasławski, kantor kijowski, z obowiązkiem utrzymywania na zawsze przy tym kościele dwóch kapłanów, t. j. jednego komendarza a drugiego wikaryusza. Tak więc po śmierci ks. Górskiego kapituła objęła to beneficium i aż do 1842, rządziła przez komendarzy przez siebie mianowanych. Na miejscu dawnego drewnianego kościoła zbudowanego na grobach chrześcian pomordowanych przez Tatarów, 1760 roku ks. Antoni Gorczyński, już wtedy sufragan kijowski, dziekan kapituły, zbudował w C. kościół murowany pod tytułem Znalezienia św. Krzyża, dosyć obszerny, z dwiema kaplicami, a 1762 r. biskup kijowski i czernihowski Józef Andrzej Załuski takowy poświęcił. Dzwonnicę murowaną teraźniejszy proboszcz ks. Szymański, kanonik żytomierski, przy udziale parafian 1879 r. postawił. Do tego kościoła należą kaplice: w m. Romanowie w pałacu hr. Ilińskich, lecz po spaleniu takowego 1877 r. nabożeństwo się nie odprawia. W Karpowcach murowana kaplica; w Bratałowie drewniana i na cmentarzu parafialnym. Parafia dekanatu żytomirskiego liczy obecnie 6980 dusz. Był tu jeszcze klasztor i kościół oo. bernardynów, zbudowany w pierwszej połowie XVIII w. Kościół, dosyć obszerny, ukończony 1820 r. a w dziesięć lat t. j. 1831 zamknięty, dziś opuszczony całkiem, ma być przez rząd sprzedany na cegłę. Pod Cudnowem na polach ukazują się ogromne skały z granitu, a brzegi Teterowa również granitowe. Stare miasto z Nowem łączy grobla, przy której są dwa młyny. Od młynów na prawo ku półn. wsch. piętrzą się olbrzymie granitowe skały, na których jeszcze dotąd są widne skarpy z dzikiego kamienia, ludzką zdziałane ręką, podpierające mury zamku niegdyś tu istniejącego. Na tej to górze dotąd jest czworoboczny wał z osuniętemi fosami; za wałem sterczy jeszcze kilka kamieni, ostatki byłego zamku, który już do gruntu zniszczony. Dziś w środku wałów jest chata wieśniacza z budynkami i ogród warzywny. Od stacyi Olszanki wjeżdżając do Cudnowa po lewej stronie na przedmieściu stoi dom drewniany obszerny, niegdyś rezydencya dziedzica z ogrodem niby angielskim, w którym są dzikie stare drzewa. W dziale Janusza i Aleksandra ks. Ostrogskich r. 1602 m. Cudnów z zamkiem dostało się ks. Januszowi kasztelanowi krakowskiemu i wcielone zostało z wsiami i wioskami do ordynacyi ostrogskiej. Ostatni ordynat ostrogski ks. Janusz Sanguszko, marszałek nadworny w. ks. lit., 1753 r. w Kolbuszowie rozdając dobra ordynackie rozmaitym

magnatom, m. C. z przyległościami darował ks. Lubomirskiemu, staroście bohusławskiemu. Majętności te były następne: „Oppidum Cudnów, Januszpol, Krasnopol, Kamionka, Piątka (m. Piątka), Lipne, Bratałów, Krasnosiółka, Michałówka, Myszczykosy, (dziś Wyszczykusy), Motronki, Wolica, Buraki, Lemicze, Andraszówka, Berkowce, Ozadówka, Roczki, Korowińce, Wójtowce, Mieleńce, Korowińczyki, Turczynówka, Bejzymówka, Mołoczki, Tatarynówka, Lichosiółka, Troszcza (dziś miasteczko), Semenówka, Kirejówka, Bratałów wielki, Szczonówka, Manie, Romanówka, Stołków, Szalajki, Wolica, Horbowicza, Kamion, Kołodeżna, Zaborzyce, Ulów alias Ulcza, Kazary małe i wielkie, Karolinki, Niemierzyńce, Wolica wróblewska, Sapoków, Bułdyczów, Koza, Trutionki, Michałówka, Dacki, Batuszki, Kraśniszcze, Kołki, Roje, Ilizów, Łuczki, Jakowce, Sieniawka, Dramielce, Staryki, Kniażyn, Drygiłów, Horodyszcze, Wolica Lemieszczyna, Tatarynówka, Wolica Chalecowa, Wolica Ostróżek nowy, Iwanowice, Zubkowszczyzna, Hołynice, Noszówka, Ilwanowice, Borkowce, Aiszyńce, Czajna, Chrymiła, Klityszcze, Koropeje, Jasnogród, Hołynki (Hołotki), Hołotki drugie, Bejzymy, Tutianki, Filipy, Dołżek, Worobijówka, Zarobki, Krasnopol (dziś miasteczko), Bezpieczna, Hałajówka, Lubicze, Kamionka, futory, uroczyska, dworzyszcza z nowemi wsiami, jakimkolwiek imieniem i nazwiskiem zwanymi.“ (wyciąg z konotacyi przez ks. Sanguszkę marszałka nadw. w. ks. lit. w grodzie sandomirskim, Sabbato post festum S. Luciae V. et. M. Anno Domini 1753, poczynionych). C. od Lubomirskich przeszedł w posiadanie Adama ks. Ponińskiego, podskarbiego w. kor., który otrzymał przywilej 1777 r., stanowiący 5 jarmarków. Miejsce to dwa razy nawiedzał Stanisław August: pierwszy raz zjechał 22 listopada 1781 r. wracając z Kaniowa, powtórnie 17 marca 1787 r. udając się do Kamieńca; o ćwierć mili od miasta powitany król od obywateli województwa kijowskiego w polu, prowadzony przez nich był konno, wespół z garnizonem cudnowskiem i oficerami kawaleryi narodowej aż do miejsca noclegu swego w zamku. Nazajutrz król udał się do ks. bernardynów, słuchał mszy św., kazał rozdać jałmużnę ubogim i w dalszą puścił się podróż; hojnie podejmował monarchę i licznych obywateli dziedzic Potocki, starosta guzowski (Opis Staroż. Polsk. Balińskiego i Lipińskiego T. 2 str. 535). C. pierwotnie należał do ks. Ostrogskich, później Lubomirskich, Ponińskich i Potockiego; dopiero od tego przeszedł do Rzewuskich, z których ostatni Henryk Rzewuski, były marszałek powiatu żytomirskiego, znany literat i pisarz wielu dzieł, posiadacz m. C. z kilku tylko wsiami, zostawił dwie córki, które są obecnie dziedziczkami tej majętności. W r. 1660 hetmani: Stanisław Potocki w. k. i Jerzy Lubomirski polny koronny, wyszedłszy z popasem wojsk polskich z miasteczka Lubaru (Lubartowa), spotkali tu wodza wojsk rossyjskich kniazia Szeremetjewa; wszczęła się bitwa, w której Szeremetjew, widząc że nie podoła, cofnął się do Cudnowa i tu, gdy go hetmani otoczyli, złożył broń. Od północy C. jak okiem zajrzeć ciągną się lasy, aż za Żytomierz, gdzie się łączą z lasami owruckiemi. Od połd. zaś pola i stepowa pozycya. *X. Sz.* i *Z. Róż.*

Cudów, wieś, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice. W 1827 r. było tu 13 dm. i 91 mk., obecnie liczy 21 dm., 158 mk. i 255 m. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Cudowa potok, ob. *Filipówka.*

Cudowa (niem.), ob. *Chudoba.*

Cudyn, ob. *Kadynen.*

Cudzeniszki, błędnie *Ciudzieniszki*, w języku urzęd. *Cudzieniszki*, mko pow. wileńskiego, o 30 w. na połd. wsch. od Wilna, przy granicy pow. oszmiańskiego, w 5 okr. polic., w obrębie gminy szumskiej włośc., posiada murowany par. kościół prawosł. z drewnianą kaplicą na cmentarzu. Paraf. prawosł. szumskiego błahoczynja (dek.) liczy parafian: męż. 176, kob. 153. Kościół kat. w C. fundowany był w 1629 r. przez Aleksandra Koleckiego, dworz. J. K. M., nadającego jednocześnie temuż kośc. dobra ziemskie tego samego nazwiska. Utworzone przy nim probostwo przyłączone zostało do kapituły wileńskiej i nosiło nazwę kanclerstwa dyecezyi wileńsk. Ostatnim proboszczem-kanclerzem był ks. Józef Krukowski. W 1842 r. C. przeszły na własność skarbu Monarszego a parafia została zaliczoną do klasy 5 dek. wileńskiego, posiadała w swym obrębie dziś już zamkniętą drewnianą kaplicę Łoszę, fund. Chodzków, i liczyła w 1865 r. 2635 par., przyłączonych w następnym roku do par. taboryskiej, ponieważ 29 stycznia 1866 roku kościół został przerobiony na cerkiew prawosł. Mko C. liczy 264 mk. i stanowi dziś posiadłość włościan gminy polańskiej pow. oszmiańskiego. Niegdyś C. były starostwem, które płaciło 300 zł. kwarty. *J. W.*

Cudzynowice, wieś i folw., pow. pińczowski, gm. Topola, par. Cudzynowice. Leżą na lewo od drogi bitej ze Szkalbmierza do Proszowic. Posiadają kościół drewniany z r. 1757, erekcyi nieznanej, fundacyi Teresy z Morsztynów Ossolińskiej, kasztelanowej sandomierskiej, i szkołę gminną. W 1827 r. było tu 67 dm., 460 mk., poczta w Skalbmierzu. Par. C. dek. pińczowskiego, dawniej szkalbmierskiego, 611 dusz liczy. Folw. C. z wsią C. i Budzyn rozl. miały 1840 r. m. 717 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 501, łąk m. 109, pastwiska m. 63, nieużytki i place m. 44. Wieś C. osad

100, gruntu m. 176; wieś Budzyn osad 12, gruntu m. 30. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cuestrin (niem.), ob. *Kistrzyn.*

Cujawen (niem.), ob. *Kujawy.*

Cukmantel, *Cukmantl,* niem. *Zukmantel,* miasto powiatowe i przemysłowe na Szlązku austr., znaczny wyrób płótna, drelichu. W Bernie, Wiedniu, Peszcie i i. miastach prowadzi się obszerny handel temi wyrobami tutejszych fabryk. C. ma 547 dm., 4904 mk. Powiat C. liczy 10903 mk. Główne gminy: Ondrzejowice 1577 mk. i Hermanice 2768 mk. *F. S.*

Cukrowa wola (prawdopodobnie *Cychrowa wola*), folw., pow. iłżecki, gm. i par. Lipsko, ma 112 m. dworskiej ziemi.

Cukrownia, kol. fabrycz., pow. sandomierski, gm. Rytwiany, par. Staszów. Jest tu fabryka cukru i szkoła elem. Liczy 15 dm., 151 mk. i 53 m. obszaru; należy do dóbr Rytwiany. *Br. Ch.*

Cuktur, *Zukturberg,* góra w kurlandzkiej parafii Talsen.

Culki, wieś, gub. witebska, u zbiegu Uszaczu z Dźwiną.

Cullm (niem.), ob. *Konjec.*

Culm (niem.), ob. *Chełmno.*

Culmsee (niem.), ob. *Chełmża.*

Cumino, wieś i folw., pow. płoński, gm. Naepolsk, par. Gumino. W 1827 r. było tu 6 dm. i 69 mk., obecnie 85 mk. i 9 dm. Folw. C. z wsią C. od Płocka w. 14, od Płońska w. 14, od Warszawy w. 60, od rz. Wisły w. 17. Nabyty w r. 1869 za rs. 25,500. Rozległość wynosi m. 529, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 473, łąk m. 11, pastwisk m. 8, zarośli m. 30, nieużytki i place m. 7. Budowli murowanych 3, drewnianych 8, wiatrak; wieś C. osad 14, gruntu m. 19. *A. Pal.*

Cunzendorf, ob. *Kunzendorf* (niem.)

Cupel, 1.) wieś nad rz. Omulew, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszyniec. Liczy 11 dm., 128 mk., 280 m. gruntu. W tejże wsi jest kordon straży pogranicznej. 2.) **C.**, wieś, pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Popowo.

Cupel, błota nad rz. Rozogą, pod Myszyńcem, w pow. ostrołęckim; z niemi się łączą błota Dzwonki i Brzozówka aż pod Maciejową szyję. *Br. Ch.*

Cupel, szczyt w pasmie andrychowskiem zachodnich Beskidów, w lesie magórskim, 934 m. wys. *F. S.*

Curków, wieś, pow. dubieński, ma kaplicę katol. par. Dubno.

Curtshoehe (niem.), ob. *Dworzysko.*

Curwien (niem.), ob. *Kurwia.*

Curyn, wś i fol., pow. włodawski, gm. Horodyszcze. par. Wisznice. Dobra C., własność Frankowskich, składają się z fol. C. i wsi Rowiny, od Siedlec w. 84, od Włodawy w. 35, od Wisznic w. 1, od Biały w. 21, od rz. Bugu w. 18. Nabyte w r. 1858 za rs. 50,000; rozl. wynosi m. 2,865, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 554, łąk m. 375, pastwisk m. 390, lasu mor. 1481, nieużytki i place m. 64, gospodarstwo 4-polowe, bud. mur. 1, drewn. 10, pokłady torfu; wś Rowiny osad 31, gruntu m. 927. *Kaj. Kr.* i *A. Pal.*

Cwaliny, 1.) **C.** *Dołęgi,* wś szlach., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Dobrzyjałowo. 2.) **C.** duże i C. małe, wś szlach., pow. kolneński, gm. i par. Mały-Płock. W 1827 r. było w C. małych 19 dm., 109 mk.; wspominane w dokumentach z 1440 r. gniazdo Cwalińskich (Gloger). *Br. Ch.*

Cwaliny, niem. *Zwalinnen,* Wielkie i Małe, wś, pow. jańsborski, st. poczt. Kumilsko.

Cwancychowo, niem. *Zwanzigerweide,* wś, pow. sztumski, par. Sztumska wieś, obszaru ziemi 577 mórg, mieszk. domy 4, kat. 5, ew. 14. *Kś. F.*

Cwetocha, wś i fol., pow. zasławski, należy do klucza sławuckiego.

Ćwiartniaki, ob *Celejów.*

Cwiecin, *Cwietyn,* dobra, pow. dzisieński, w 4-m okr. polic., i mko liczące dusz 27, o 10 w. od Dzisny, o 305 od Wilna, własność Dowmontów, którzy r. 1827 wznieśli tu cerkiew pod wezw. Podwyż. św. Krzyża *A. K. Ł.*

Cwientalka, *Cwintalka,* wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole, par. Kluczkowice. W 1827 r. było tu 18 dm., 138 mk.

Cwiersk, wś i fol. nad rz. Rokitnicą, pow. płoński, gm. Dziektarzewo, par. Gralewo, liczą 80 mk., 9 dm., a r. 1827 dm. 4, mk 37. Fol. C. z wsią C. od Raciąża w. 6, od Warszawy w. 70, od rz. Wisły w. 42: nabyty w r. 1871 za rs. 14,001; rozległość wynosi m. 453, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 298, łąk m. 21, pastwisk m. 106, lasu m. 20, nieużytki i place m. 8, bud. drewn. 17, wiatrak i w niektórych miejscowościach pokłady marglu; wś C. osad 10, gruntu m. 16. *B. Chu.* i *A. Pal.*

Cwietkowo, st. dr. żel. chwastowskiej w gub. kijowskiej.

Cwietnickie, jez., na płd. od Landwarowa, obok jez. Retys.

Cwietocha, st. dr. żel. kijowsko-brzeskiej w gub. wołyńskiej. Por. *Cwetocha.*

Cwietyn, ob. *Ćwiecin.*

Ćwięki wądołki, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo.

Ćwiklice, 1.) wś, pow. pszczyński, niem. *Czwiklitz,* ma 950 m. roli ornej, staw zwany Czarcina, kośc. katol. parafialny dek. pszczyńskiego z r. 1595 i szkołę 2-klasową. Parafia miała 1869 r. 1643 kat., 10 ew., 5 izr. 2.) **Górne Ć.**, *Ober-Cz.* i *Dolne C.*, *Nieder Cz.*, dobra tamże, mają razem 2450 m. rozl., w tem 1500 m. roli ornej. *F. S.*

Ćwiklin, *Ćwiklino,* wś, kol. i fol., pow. płoń-

ski, gm. Sochocin, par. Sarbiewo, 216 mk., 17 dm. R. 1827 miał 12 dm., 95 mk. Dobra Ć. lit. A. B. składają się z folw. Ć. i Cieciórki, tudzież wsi Ć., od Płocka w. 49, od Płońska w. 4, od Warszawy w. 60, od rz. Wisły w. 30 i od rzeki Wkry w. 7. Nabyte w r. 1860 za rs. 22,411. Rozl. wynosi m. 807 a mianowicie: Folw. C. grunta orne i ogrody m. 493, pastwisk m. 11, lasu m. 100, nieużytki i place m. 21, bud. drew. 9. Fol. Cieciorki grunta orne i ogrody m. 166, pastwisk m. 11, nieużytki i place m. 5. Bud. z kamienia 2, drew. 9. Płodozmian na folwarkach 8 i 11 polowy. Wś Ć. lit. A. B. osad 27, gruntu m. 301.

Ćwiklinek, wś, pow. płoński, gm. Sochocin, par. Sarbiewo. W 1827 r. Ć. miał 11 dm. i 159 mk. Fol. Ć. z wsią C., z wsią Sławoszewo lit. B. i wsią Słoszewo lit. A., od Płocka w. 42, od Płońska w. 5, od rz. Wisły w. 28. Nabyte w r. 1858 za rs. 20,500. Rozl. wynosi m. 594 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 430, łąk m. 74, pastwisk m. 58, wody m. 9, lasu m. 7, nieużytki i place m. 16. Bud. mur. 1, drewn. 11; wś C. osad 24, gruntu m. 76; wś Sławoszewo lit. B. osad 13, gruntu m. 11; wś Słoszewo lit. A. osad 13, gruntu m. 371. *A. Pal.*

Ćwiklinko, *Ćwiklino*, ob. *Ćwiklinek*, *Ćwiklin*.

Ćwikłowce, wś rządowa nad rz. Smotryczem, pow. kamieniecki, par. Żwaniec. R. 1827 miała 108 dm. Dziś 354 dusz męz., 802 dz. ziemi. Dawniej własność Wacława Rzewuskiego. *Dr. M.*

Ćwikły, okolica szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W obrębie jej leżą wsie: C. krajewo, C. dąb i C. rupie. W 1827 r. C. krajewo, miały 14 dm. i 81 mk., C. dąb 16 dm. i 108 mk., a C. rupie 14 dm. i 81 mk. Wspominane w dokumentach z 1565 r. są gniazdem rodu Ćwiklów (Gloger). *Br. Ch.*

Ćwików (i Nowa-wieś), wś, pow. dąbrowski, 1879 morg. rozl., w tem 1506 m. roli ornej, 153 domów, 919 mieszk., paraf. w Oleśnie, leży w równinie piaszczystej, blisko gościńca prowadzącego z Tarnowa do Szczucina.

Cwila, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina serbowska, włościan dusz 186, ziemi włośc. 1081 dzies. Należy do dóbr kurczyckich hr. Józefy z Kuczyńskich Męcińskiej. *L. R.*

Cwilichówka, wś, pow. hajsyński, dusz męz. 220. Ziemi włośc. 520 dz.; należy do Chołoniewskich, ma duże stawy (ob. *Ziatkowce*).

Cwilka, wieś nad rz. Słuczą, na której urządzona większa przystań (bindiuha), pow. nowogradwołyński, gmina serbowska, liczy włościan dusz 135, ziemi 392 dzies. Niegdyś należała do dóbr zwiahelskich ks. Lubomirskich, przeszła na prawach sukcesyi do Uwarowów, od tych do Kazarewiczów, obecnie jest we władaniu Dawidowskich. W C. jest gorzelnia, od paru lat nieczynna. *L. R.*

Cwintałka, ob. *Cwientalka*.

Ćwitowa, 1.) wieś, pow. buczacki, nad potokiem Olchowiec. Oddaloną jest od Jazłowca o milę na północ, od Buczacza o 3/4 mili na południowy wschód, od Trybuchowiec o 1/4 mili na południe. Okolica podolska, urodzajna, przytem brzegi Strypy i Olchowca obfitują w tem miejscu w lasy. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 615, łąk i ogr. 98, past. 1, lasu 332; pos. mniej. roli orn. 814, łąk i ogr. 70, past. 23 morg. Ludność rzym. kat. 96, gr. kat. 539, izrael. 62: razem 697. Należy do rzym. kat. parafii w Jazłowcu, gr. kat. parafii w Trybuchowcach. W tej wsi jest szkoła niezreorganizowana 1-klasowa. Właściciel pos. więk. grecko-katolickie probostwo w Żarwanicy. 2.) Ć., wieś, pow. kałuski, leży po lewym brzegu Dniestru, o pół mili na południe od Bukaczowiec, o 1 i pół mili na północ od Kałusza. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 149, łąk i ogr. 9, past. 161, lasu 338; pos. mniej. roli orn. 323, łąk i ogr. 128, past. 20 morg. Ludność rzym. kat. 118, gr. kat. 428, izrael. 4: razem 550. Należy do rzym. kat. parafii w Wojniłowie, gr. kat. par. w Łuce. Właściciel więk. posiadł. Jan Janowski. *B. R.*

Ćwiżyn, wś nad rz. Biłką, pow. winnicki, gm. Tywrów, par. Winnica, własność niegdyś Wyrzykowskich, potem Jaroszyńskich, dziś należy do klucza tywrowskiego księcia Koczubeja. R. 1827 miała 66 dm., obecnie 175 dusz męz., 346 dzies. ziemi włośc. *X. M. O.*

Cyanie, wś w połud.-zach. stronie pow. słuckiego, niedaleko rz. Szczary, w gm. niedźwiedzińskiej, w 2-im stanie policyjnym (kleckim), w 3-im okręgu sądowym. Miejscowość lesista. *Al. Jel.*

Cybela, niem. *Zibelle*, wś i mko w reg. lignickiej, w pow. rozborskim, niedaleko Muskau, z kośc. par. ewang., w którym przed r. 1780 odprawiało się nabożeństwo po serbsku; w par. katol. Przewóz. Dwa jarmarki *F. S.*

Cybermanowa albo *Cybermanówka*, 1.) wś obszerna w pow. lipowieckim, należała do Borowskich, dzisiaj połowa w posiadaniu Kamaneckiego, a druga Sielarentowskich. Par. kat. w Monasterzyskach, cerkiew drewniana, ruiny byłej gorzelni. Zarząd polic. w Monasterzyskach, gminny w Konele; położona nad Wielką wodą (Konełą), wpadającą do Tykicza; o 15 w. od Cybulowa. Ma 941 mk. i 2048 dzies. czarnoziemu. 2.) C. *Wielka*, wś, pow. humański, nad rz. Babanką, wpadającą do Jatrani, o 16 w. od Humania. Mieszk. 1090 wyznania prawosławnego. Cerkiew parafialna i szkółka. Przez wieś przechodzi wielka droga do Białej-Cerkwi. Ziemi 2007 dzies. wybornego czarnoziemu. Należała dawniej do humańskiej

schedy hr. Aleksandra Potockiego; skonfiskowana w 1834 r., należy obecnie do rządu. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w m. Humaniu. *W. M.* i *Kl. Przed.*

Cybina, rzeka poboczna Warty, po prawej, wypływa z błot pod wsią Sanniki, w pow. średzkim, płynąc w kierunku głównie zachodnim oblewa wieś Promno, przepływa przez jezioro pod Górą, przez dwa mniejsze jeziora, dąży przez wieś Uzarzewo do powiatu poznańskiego, przepływa jeszcze przez jezioro pod miastem Swarzędzem, rozdziela się na dwa koryta, lewe ciągnie się po nad wsią Kobylopolem, prawe pod Główną, połączone dalej wpadają do Warty pod miastem Poznaniem na przedmieściu Śródce. Długość wynosi około 45 kil. *M. St.*

Cybinowa, *Subinajty*, wś, gub. witebska, przy drodze z Rzeżycy do Warklan, na lewym brzegu rzeki Rzeżycy.

Cyborowa wola, wś, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. W 1827 r. było tu 2 dm. i 26 mk.

Cybulaki, wś rząd., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya. W 1827 r. było 15 dm., 103 mk., obecnie liczy 39 dm. i 146 mk.

Cybula, wś, zwana dotąd okolicą szlachecką, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. Należy do kilku właścicieli. R. 1827 r. było tu 5 dm. i 57 mk.; obecnie liczy 12 dm. i 119 mk.

Cybulew, ob. *Cybulów*.

Cybulice, 1.) folw. nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Waliszew. Leży od Łowicza o 27 w. Była tu niegdyś papiernia. Dobra C., zwane C.-Boczki, składają się z fol. C. i Wrzosy, z wsi Boczki zarzeczne, od Warszawy w. 105, od Łowicza w. 21, od Główna w. 6. Nabyte w r. 1871 za rs. 29420. Rozl. wynosi m. 773 a mianowicie: fol. C. grun. orne i ogrody m. 270, łąk m. 24, pastwisk m. 1, nieużytki i place m. 20: razem m. 316. Folw. Wrzosy grunta orne i ogrody m. 318, pastw. m. 123, nieużytki i place m. 16: razem m. 457. Płodozmian 10-polowy. Bud. w ogóle mur. 1, drew. 11, pokłady marglu; wś Boczki Zarzeczne osad 10, gruntu m. 159. *A. Pal.* 2.) **C.** *wielkie* i *małe*, wś, pow. warszawski, gm. Cząstków, par. Kazuń. R. 1827 r. C. małe liczyły 12 dm. i 88 mk.; C. wielkie 13 dm., 97 mk. Dobra C. Małe składają się z folw. C. Małe z przyległością Czeczotki, tudzież wsi C. Małe, C. Większe i Czeczotki; od Warszawy w. 25, od Zakroczymia w. 5, od rzeki Wisły w. 3. Nabyte w r. 1862 za rs. 28500. Rozl. wynosi m. 983 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 399, łąk m. 36, past. m. 87, lasu m. 268, zarośli m. 171, nieużytki i place m. 22, płodozmian 10-polowy. Bud. mur. 4, drewn. 9, pokłady torfu w niektórych miejscowościach; wś C. Małe osad 21, gruntu m. 94; wś C. Większe osad 14, gruntu m. 156; wś Czeczotki osad 12, gruntu m. 115. *A. Pal.*

Cybulin, *Cybulino*, wś i folw., pow. płocki, gm. Święcice, par. Bodzanów, liczy 83 mk., 5 dm., r. 1827 miał 3 dm., 34 mk. Folw. C. z wsią C. od Płocka w. 45, od Wyszogrodu w. 14, od Bodzanowa w. 2, od Łowicza w. 42. Rozl. wynosi m. 468 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 436, łąk m. 26, pastwisk m. 2, nieużytki i place m. 4. Bud. drew. 9, gospodarstwo 4-polowe; wś Cybulino osad 12, grun. m. 50. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cybulki, 1.) niem. *Zybulken*, wś, pow. lecki, st. p. Widminy. 2.) **C.**, niem. *Czybulken*, wś, pow. łecki, st. p. Pisanica.

Cybulkowo, wś w gub. witebskiej, nad rz. Dubną.

Cybulnik, rzeka w gub. chersońskiej, prawy dopływ Dniepru, uchodzi poniżej ujścia Taśminy i m. Kryłowa a nastaje powyżej wsi Iwankowce. Przyjmuje rzeki: Liwarzówkę, Bałkę-Buzową, Bałkę-Retykówkę, Obłomiejówkę z Bałką-Sadową z prawej strony; z lewej zaś: Bałkę Koropczynę, Bałkę Ewtyrzynę i Bałkę-Onawę (W. Pol).

Cybulniki, ob. *Sokółki*.

Cybulów, *Cybulewo*, mko, pow. lipowiecki, o 50 w. od Lipowca, o 185 od Kijowa, o 50 od Białejcerkwi, w powabnej ukraińskiej okolicy, nad rzeczką Cybulówką, dopływem rz. Tykicza uhorskiego, do którego rzeczka ta wpada przy wsi Iwachnach. Grunt tu próchniczny i gliniasty, najstosowniejszy pod pszenicę. Od Monastyrzyszcz rozległy las podchodzi prawie, aż pod sam C. Miejsce to dość jest dawnego założenia; jednakże według śladów archiwalnych nie sięga ono dalej, jak za XVI w. (por. *Cherson*). Było to starodawne dziedzictwo rodziny Jańczyńskich. Niesiecki powiada, że Jańczyńscy kwitnęli na Wołyniu około 1528 r. ale już około 1587 r. rozrodzeni znacznie, gdy posiadłości ich porozdrabiały się na małe cząstki (na tak zwane „sortes"), musieli się z nich oni następnie książętom Sanguszkom powyprzedawać. Wiadomo, że Wołyń kojarzyły zdawna najścislejsze związki z Bracławszczyzną; owóż jedna też gałąź Jańczyńskich wcześnie się była z Wołynia do województwa bracławskiego wyniosła, gdzie osiadłszy na wysłużonych daninach, od dóbr Kalnika, głównej rezydencyi swej, Kalnickimi się przezywała. Otóż jedyna córka Iwaszka Jańczyńskiego z Kalnika czyli Kalnickiego, a jak ją nazywano wtedy „Kalniczanka", wyszła była za Jerzego Jańczyńskiego z Wołynia, Oprócz Kalnika, należał do tej bogatej dziedziczki: C., Paryjówka i Babin. Były to dobra ludne jak na ów czas i dość zamożne. Ale jak wiadomo zakąt ten był niedaleko już owych granic, z po za których wysypywały

się roje najezdniczych Tatarów. A więc nietylko bliższa okolica C., ale cała niemal Bracławszczyzna, z powodu tychże najazdów rok po roku odnawianych, z czasem w jednę tylko krwią zbryzganą zamieniła się pustynię. To też ludność sielska jej została albo wytraconą albo w jasyr zapędzoną, a szlachta miejscowa, ta, którą miecz tatarski oszczędził, a osiedlona tu pierwotnie z dawnych czasów, kiedy jeszcze sąsiedztwo Tatarów krymskich nie gniotło, ujrzała się nagle w posiadaniu pustych obszarów, z których znikły ślady nawet kwitnących, niegdyś do niej należących włości. A więc zubożona teraz, na mieniu podupadła, musiała się z tych swoich pustek, nic już nie przynoszących, wyprzedawać, a tem samem ustępować miejsca tak nazwanym „ludziom mocnym“ z Wołynia, głośnym z dostatków, dobrze w grosz zaopatrzonym, którzy stawali się nowonabywcami tychże dziedzictw pustych, kolejno i stopa po stopie. Więc po zniszczeniu tatarskiem, C. został był, około tego czasu z kwitnącej osady „pustem uroczyskiem“. A więc Aleksander Jańczyński, jeden z sukcesorów Jerzowej Jańczyńskiej z Kalnika, około 1608 r. przedał tak Kalnik jak i „puste Cybulowskie uroczysko“ księżnie Annie z Chodkiewiczów Joachimowej Koreckiej, siostrze rodzonej wiekopomnego wodza i zwycięzcy z pod Kirchholmu, Karola Chodkiewicza. Pani ta, można i gospodarna, rychło też potrafiła opustoszałą tę majętność skrzętnym zachodem urządzić i podźwignąć. Jakoż już dokument z r. 1613 r. nazywa Cybulów „miastem“, gdyż istotnie na dawnej zniszczonej posadzie Cybulowa osiedliła się była już wtedy wieś, która się odtąd nazywała „starym Cybulowem“; obok niej na nowem już miejscu stanęła inna jeszcze większa, budowniejsza osada czyli miasteczko, które też zaczęło się nazywać „Nowym Cybulowem“. Byłto zresztą czas, kiedy właśnie, w całej tej prowincyi robota osadnicza we wszystkich prawie kierunkach odbywała się na nowo; wszędzie też za sprawą tak nazwanych „mocnych ludzi“ z Wołynia, którzy tu świeżo dobra ponabywali, kraj ten nieledwie cały znowu nowem zakwitł życiem, urządzał się i zaludniał. Tymczasem spadkobiercy po zeszłej niegdyś Jerzowej Jańczyńskiej, rozrodzeni w całą prawie gromadę wnuków jej, a nawet prawnuków, zaskarżyli tę przedaż dóbr ukraińskich przez Aleks. Jańczyńskiego na rzecz księżnej Koreckiej uczynioną jako nieprawną, albowiem jeszcze działu tych dóbr pomiędzy nimi nie było. a to z powodu, iż dla „częstych inkursyj i trwóg tatarskich“ nikt z nich przedtem z Wołynia na Ukrainę nie mógł zjechać. Reprezentantami zaś spadku tego po Jańczyńskiej byli oprócz Jańczyńskich inne jeszcze z nimi spokrewnione domy jako to: Hańscy, Podhorodeńscy, Sieliscy z Branowa, Sobiescy, Czerniewscy, Sługoccy, Turowie i Obodeńscy. Rozpoczęli więc wszyscy ci razem proces o sprzedaż nieprawną. Proces ten tem się atoli zakończył, iż trybunał lubelski wyrokiem swoim przyznał im prawo do dóbr i nakazał dział uskutecznić. Ale skoro oni dział ów między sobą dopełnili, każdy z nich z osobna zbył swoją część tejże księżnie Koreckiej, oprócz Obodeńskich, którzy część swoję w C.. przypadłą na nich też z działu, odprzedali ks. Konstantemu Wiszniowieckiemu. Odtąd już więc dziedziczyli na C. w większej połowie książęta Koreccy, w mniejszej ks. Wiszniowieccy. Dalsze zaś dzieje Cybulowa co do przechodu jego z rąk do rąk są następne: Ks. Karol Korecki, syn ks. Joachimowej, część Koreckich w Cybulowie odprzedał w 1630 r. Stanisławowi i Michałowi Faszczewskim. W. 1644 r. dziedzicem Cybulowa był już Aleksander Faszczewski, który z współdziedzicem tegoż Cybulowa ks. Januszem Wiszniowieckim prowadził spór zawzięty o lasy do tychże dóbr należące, a które tenże książę, uzurpując całkiem sobie, wycinał „dla zabudowania w tymże Cybulowie miasteczka i osadzenia słobód dokoła mnogich “ Tymczasem nadeszły wojny Chmielnickiego, i Cybulów doznał zajęcia przez kozaków (Księga pam. Michałowskiego). Wzniecony pożar wojny, jak wiadomo, ciągnął się długo, i kraj cały znów wyludnił się, zniszczał. Były wsie takie „że tylko ziemia i niebo zostało.“ Pustym był i C., do którego dopiero około 1703 r. wrócili jego dziedzice, nie Faszczewscy wszakże ale sukcesorowie Floryanowej Potockiej, której Cybulów, przed samem rozpoczęciem się buntów kozackich, Aleksander Faszczewski w zastawie był puścił. Tymi nowymi posiadaczami Cybulowa byli więc Kordyszowie. Krzysztof Kordysz, ożeniony z córką Floryanowej Potockiej, wziął też C. w posagu, już nie jako zastaw ale jako dziedzictwo; Faszczewscy bowiem niewykupili byli tych dóbr. Spustoszały też C. dźwigał się zwolna i zasiedlał na nowo, tak że w 1725 r. już go w dokumentach nazywano znów „miasteczkiem.“ Synem Krzysztofa Kordysza był Stanisław. On to podobno nabył i drugą połowę C. od spadkobierców już ks. Wiszniowieckich. Ten Stanisław Kordysz zostawił trzy córki, z których jednej Katarzynie, będącej w zamęźciu za Ignacym Jełowickim, starostą zawideckim, dał w posagu klucz cybulowski. Następnie z ręką Tekli Jełowickiej, która wyszła za Hipolita Rohozińskiego, podkomorzego pow. lipow., majętność ta przeszła na tegoż familią. Obecnie właścicielem C. jest Władysław Rohoziński, syn Hipolita, marszałek szlachty pow. lipowieckiego. Hipolit Rohoziński wzniósł tu okazały dom w stylu pała-

cowym, z wysoką kształtną wieżą u bramy wjezdnej. W pałacu znajduje się ciekawe miejscowe archiwum. Dziś C. nie posiada charakteru miasteczka, lecz stanowi raczej sporą osadę wiejską. Jest tu cerkiew Pokrowska, zbudowana w 1755 r. Oddzielna część od strony Monastyrzyszcz nazywa się Antoniną-słoboda. Mieszkańców liczy 1730, w Antoninej słobodzie 254, szlachty 135, żydów 106, ziemi 5353 dzies. Co czwartek targ tygodniowy (Edward Rulikowski). W r. 1878 Rohoziński założył tu fabrykę mączki cukrowej, wyrabiającą rocznie po 12000 pudów. Parafia Cybulowa katolicka w Monastyrzyszczach; jest tu kaplica katol., cerkiew i bóżnica. Zarząd policyjny w Monastyrzyszczach, gminny ma w miejscu. Początkowe nazwisko Cybulowa, było Soroczyn miasteczko, są tu wały i ślady zamku warownego; koło Cybulowa jest lasek nazywającej się Ścianka, w którym znajduje się wał sypany widocznie ręką ludzką; zapewne służył za szaniec dla tatarów lub kozaków. Należące do C. lasy noszą nazwy: Grabowiec, Lipniaki, Czeczelna, Kozielne, Węglarka, Dołkaniówka, Szkołyna, Krąglale, Dołżele. *W. M.*

Cybulówka, 1.) wielka wieś, pow. bracławski, dusz męz. 597, 1524 dz. ziemi włościan, należała do Potockich, dziś Brzozowskich; wraz z Kuniczynem, Kitajgrodem, Kozińcami, Sawińcami ma 4412 dz. ziemi używalnej i 482 nieużytków. 2.) **C.** v. Cybulowa, wieś w pow. kamienieckim, należy do rządu, wraz z Ziubrówką ma 178 dusz męz., 352 dz. ziemi. W 1590 r. wieś C. nadana była przez Stanisława Papieskiego ks. dominikanom kamienieckim. 3.) **C.**, duża wieś, w pow. olhopolskim, 730 dusz męz., ziemi włościan 1,853 dzies., 1,359 dworskiej; wraz z wsią Trościańczykiem należy do Feliksa Sobańskiego. 4.) **C.**, ob. *Cebulówka.* *Dr. M.*

Cybulówka, rz., wpada do rzeki Tykicza uhorskiego w pow. lipowieckim. *E. R.*

Cybulszczyzna, wieś, pow. błoński, gm i par. Kaski.

Cycelia, ob. *Cycylia* i *Tykicz Zgniły.*

Cychen, ob. *Cicha.*

Cychrowa wola, ob. *Cukrowa wola.*

Cychrówka, wieś, pow. konecki, gm. i par. Chlewiska. Liczy 31 dm., 185 mk. i 461 m. ziemi włośc.

Cychry, 1.) wieś nad rz. Jeziorną, pow. grójecki, gm. Konie, par. Lutkówka. W 1827 r. miały 12 dm., 129 mk. Dobra C. składają się z folw. C. i Bronisławów, tudzież wsi C.; od Warszawy w. 42, od Grójca w. 14, od Mszczonowa w. 12, od Rudy Guzowskiej w. 20, od rz. Wisły w. 25. Rozl. wynosi m. 680, a mianowicie: Cychry grunta orne i ogrody m. 431, łąk m. 39, pastwisk m. 5, lasu m. 152, nieużytki i place m. 16: razem m. 552; budowli drewnianych 23. Płodozmian 10-polowy. Folw. Bronisławów grunta orne i ogrody m. 119. łąk m. 7, nieużytki i place m. 2: razem m. 128; budowli drewnianych 7, płodozmian 10-polowy. Młyny dwa, olejarnia, młocarnia i sieczkarnia poruszana siłą wody. Wieś Cychry osad 12, gruntu m. 17. 2.) **C.**, stare i nowe, wieś i folw. i Cychrowska wola, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Grabów n. Pilicą. W r. 1827 r. Cychry miały 7 dm. i 52 mk., C. wola zaś 7 dm. i 56 mk.; obecnie C. liczą 10 dm., 82 mk., 1603 m. ziemi dworsk. a 199 m. włośc.; C. wola zaś liczy 13 dm., 96 mk. i 478 m. ziemi włośc. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cycin, wś, pow. oszmiański. Była tu kaplica katol. b. parafii smorgońskiej.

Cycory, ob. *Cecory.*

Cyców, wś i folw., nad rz. Swinią, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Olchowiec. C. posiada urząd wójta gminy, sąd gminny, cerkiew. par. dla rusinów erekcyi niewiadomej, 1768 r. przez Bąkowskiego potwierdzonej. R. 1768 należała do C. cerk. fil. Stręczyn, 1812 r. pogorzała i nieodbudowana. W C. cerkiew 1844 zgorzała. Obecna murowana. Młyn. tartak parowy, smolarnia. Wieśniacy trudnią się płóciennictwem i uprawą lnu. R. 1827 r. było tu 52 dm., 257 mk. Dobra C. mają dwa jeziora: Głębokie, liczące 12 morg. obszaru i Porosłe 5 morg. obszaru. Gmina należy do s. gm. okr. I w Cycowie, st. p. Łęczna, od Chełmu 28 w. W gminie istnieją 2 gorzelnie z prod. rocz. za 58000 rs., 6 smolarni. młyn parowy, 2 olejarnie, 4 cegielnie, 2 kopalnie wapna, kopalnia torfu, 8 szkółek elem.. 3 cerkwie. Lud. 5475. Dobra C. składały się z folw. C., Stawek, Głębokie, Biesiadki. tudzież wsi: C., Głębokie, Stawek i Wola Cycowska; od Lublina w. 35, od Chełma w. 28, od Łęczny w. 12, od Siedliszcz w. 12, od Łukowa w. 84, od rz. Wieprza w. 12. Rozl. gruntów dworskich i lasów w ogóle wynosi m. 4679, grunta probostwa m. 108. Wś Cyców osad 49, gruntu m. 736; wś Głęboka osad 16, gruntu m. 249; wś Stawek osad 19, gruntu m. 249, wś Stawek osad 19, gruutu m. 249; wś Wólka Cycowska osad 12, gruntu m. 275.

Cycowe, jezioro we wsi Zienki, pow. włodawski, w zlewie Wieprza wraz z przyległem mu jez. Dolne rozległe 90 morg. *Br. Ch.*

Cycowska wólka i *Cycowski kąt,* pow. chełmski, gm. i par. Cyców (ob.).

Cycylia, *Cecylia,* rz., poczyna się w pow. taraszczańskim koło wsi Chreszczatyj jar i płynie ku południowi. Ujście ma do rz. Tykicza gniłego u wsi Żydowskiej grobli z lewej strony. Błotnista i moczarowata. Wywodzą się na niej żórawie. *E. R.*

Cydar. Tak podobno krzyżacy nazywali Cytowiany (ob.).

Cydzyń, wś i fol., pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo. Posiada gorzelnię, dystylarnię. W 1827 r. było tu 13 dm. i 83 mk. Dobra C. składają się z folw. C. i wsi C., od Łomży w. 7, od Kolna w. 21, od Czyżewa w. 45, od rzeki Narwi w. 7. Rozl. wynosi m. 944 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 506, łąk m. 15, lasu m. 414, nieużytki i place m. 12. Płodozmian 10-polowy. Bud. mur. 18, drewn. 13. Młyny dwa, pokłady kamienia wapiennego, gliny i torfu; wś C. osad 15, gruntu m. 48. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Cygan, wś, pow. rawski, gm. i par. Lubochnia.

Cyganka, 1.) wś i folw., pow. nowomiński, gm. Ładzyń, par. Mińsk. W 1827 r. było tu 38 dm., 277 mk. Fol. C. od Warszawy w. 40, od Nowomińska w. 5. Rozl. wynosi m. 681 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 218, łąk m. 36, lasu m. 399, nieużytki i place m. 14. Bud. mur. 1, drew. 9; pokłady torfu. Folw. powyższy powstał w r. 1872 z oddzielenia od dóbr Ładzyń. *A. Pal.* 2.) **C.**, os., pow. łódzki, gm. Rąbień, par. Konstantynów. 3.) **C.**, wś rząd., pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy. W 1827 r. było tu 22 dm., 157 mk. *Br. Ch.*

Cyganka, także *Cygańskim* zwany potok. Źródła swe ma na łąkach w płn. zach. stronie gm. Łosiacza w pow. borszczowskim, u płd. podnóża Dawidowców (325 m.). Płynie łączkami pasmistemi w kier. przeważnie płd. przez gm. Łosiacz, po wsch. stronie tej wsi; następnie tworzy gr. gm. Łosiacza i Gusztyna; wreszcie wchodzi w obr. gm. Cygany. Dotąd w swym biegu zwie się ten potok Rudką. Płynie wąską doliną, nad którą wznoszą się czubałki, jak Cypel (301) po zach., Hirka (303 m.) po wsch. stronie. W Cyganach, które przerzyna, przepływa kilka stawów, podobnież w Muszkatowcach. Między Cyganami a Muszkatowcami wznoszą się po wsch. str. wzgórza lesiste, jak Cygańska gora (303 m.), Skałacki las (301 m.), Iwanowski las (294 m.), Zagórą (263 m.). W dalszym swym biegu na płd. mija Słobódkę i Wołkowce, a następnie Sapachów, gdzie po wsch. str. wznosi się wzgórze, 316 m. wysokie. W Krzywczu przybiera potok z lew. brz. i tutaj zwraca się na płd. wsch., opływając płn. zach. stoki wzgórza Krzywcza (295 m.) i wreszcie w Babińcach wpada do Niesławy z lew. brzegu. Cyganka słynęła niegdyś węgorzami i rakami. Koryto kręte, dno namuliste. Źródła 280 m., most na Cygance w Muszkatowcach, przez który idzie droga z Iwankowa do Borszczowa, 239 m., a ujście 136 m. Ogólny spad 144 m. na 37 kil. Znacznych dopływów nie ma. *Br. Gr.*

Cyganki, niem. *Zigankenberg*, obszerna wieś z kilku zabudowaniami na wyżynach gdańskich, 233 stóp nad powierzchnią morza; obejmuje 2765 mórg arealu, katol. 500, ewang. 507, par. Szotland, małe pół mili od Gdańska. Nazwę, mówią niektórzy, że ma od cyganów, którzy, wydaleni z miasta, tu zwykle na górze obozowali. Pierwotnie po słowiańsku nazywała się Zochanka. Za pomorskich książąt była w posiadaniu bogatych panów Nanecz; r. 1344 otrzymała od nich przywilej nowy na prawie chełmińskiem; r. 1380 posiadał zakon krzyżacki tę wieś i nadał ją jako własność ulubionemu swojemu Nowemu miastu (Jungstadt); po zburzeniu tegoż r. 1455 przeszła na własność Gdańska. C. wiele ucierpiały w wojnach podczas oblężenia i zdobywania miasta, a obecnie jest zamiar wysunięcia fortów gdańskich aż po za wieś. Mniejszych posiadłości włościańskich znajduje się w C. 10 i 27 chałupników. *Kś. F.*

Cyganów albo *Cygany*, wś, pow. tarnowski, 1291 morg. rozl., w tem 718 m. roli ornej, 124 domów, 810 mieszk., paraf. w Miechocinie, położenie płaskie, gleba piaszczysta.

Cyganowice, przys. do St. Sącza, tuż pod tem miastem, w równinie; 4 kolonie na drodze powiatowej St. Sącz-Piwniczna.

Cyganówka, wś i fol., pow. garwoliński, gm. i par. Wilga. W 1827 r. było tu 9 dm. i 23 mk., obecnie liczy 12 dm., 188 mk. Dobra C. składają się z fol. C. i Giełcza, oraz attynencyj Trzcianka i Celiny, tudzież wsi C. i Trzcianka; od Siedlec w. 56, od Garwolina w. 14, od Wisły w. 6. Rozl. wynosi m. 2453 a mianowicie: folw. C. grunta orne i ogrody m. 283, łąk m. 151, pastwisk m. 50, wody m. 33, lasu m. 1570, nieużytki i place m. 64: razem m. 2151. Bud. drewn. 27. Folw. Giełcza grunta orne i ogrody m. 183, łąk m. 11, pastwisk m. 5, lasu m. 95, nieużytki i place m. 8. Bud. drewn. 5. Młyn wodny, tartak, i pokłady torfu. Rzeka Wilga przepływa przez terytoryum dóbr. Wś C. osad 13, gruntu m. 174; wś Trzcianka osad 27, gruntu m. 457. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cyganówka 1.) *C.-Balińska*, wś nad rz. Mukszą, pow. kamieniecki, par. Zaleśce. R. 1827 było tu 22 dm. Należy do Ludwika Sadowskiego. 2.) **C.** *Zieleniecka*, wś, pow. kamieniecki, par. Zaleśce, własność Golejewskich, ma 236 dusz męz., 361 dz. ziemi włośc., 466 dz. ziemi używ. dwor. R. 1827 było tu 35 dm.

Cyganowo, wś rząd., pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław. W 1827 r. było tu 21 dm. i 156 mk., obecnie liczy 41 dm., 318 mk.

Cygański potok, wytryska w obr. gm. Laskówki w pow. przemyskim, ze źródeł leśnych z połudn. stoków wzgórz „U figury“ zwanych

(419 m.), płynie w kier. płd. krętem łożyskiem przez gm. Kosztową i Bachorzec. Od strony wschodniej zasłania dolinę tego potoku w prostopadłym kierunku ku dolinie nadsańskiej pasmo wzgórz Bukowiną zwanych, dość wyniosłych, gdyż dochodzących miejscami do 361 m. wysok. npm. Tak samo i po stronie zach. rozpościera się dość znaczne płaskowzgórze (347 m.), zmieniające się ku korytu nadsańskiemu. Cygański potok zasilają liczne strugi i strumienie, spływające z tych wzgórz, a w czasie ulew nagle wzbierające. Do większych dopływów C. potoku należy strumień zwany w dawnych dokumentach Krzystanową wodą (dziś Bachorzec) i Pasternik. Uchodzi do Sanu z lew. brzegu. Długość biegu 6 kil. Por. *Cyganka*. *Br. Ch.*

Cygany, 1.) wś i folw., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, o 8 w. od Krośniewic. R. 1827 było tu 6 dm. i 27 mk., obecnie liczy 6 dm., 53 mk., 220 morg. rozległości. Wieś C. pozostaje od kilku wieków w ręku rodziny Cygańskich. 2.) **C.**, wś, pow. pułtuski, gm. Lubiel, par. Zambsk. R. 1827 było tu 12 dm., 82 mk. Folw. C. z wsią C. od Łomży w. 80, od Pułtuska w. 16. Nabyte w r. 1870 za rs. 25,000. Rozl. wynosi m. 525 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 233, łąk m. 86, pastwisk m. 57, lasu m. 86, zarośli m. 34, nieużytki i place m. 29. Bud. drew. 10, w niektórych miejscowościach znajdują się pokłady torfu; wś C. osad 30, gruntu m. 188. *A. Pal.* i *W. W.*

Cygany, 1.) folw. w pow. szawelskim, daw. berżańskim, par. kurszańskiej, o milę od Kurszan a o pół mili od st. kol. żel. lipawsko-romeńskiej Kurszany. Leży na prawym brzegu rz. Ryngowy. Majątek ten w dawnych wiekach zwał się Poryngowie i był cząstką okolicy tegoż nazwiska, z wyjątkiem jednej osady, która miała sobie dodaną nazwę Cygany. W 1717 r. były własnością Andrzeja Wołoskiewicza. Powoli zlała się okolica w większe posiadłości (ob. *Kubele*, *Poryngowie*). Dziś C. należą do majątku Kalwiszek, Stanisława Ławcewicza. *Fel. R.* 2.) **C.**, wś rząd. w pow. horodeckim, gub. witebskiej, w gminie obolskiej, wyłącznie przez Cyganów zaludniona. R. 1870 miała 48 mieszk.

Cygany, wieś, pow. borszczowski, nad potokiem, który wpada do Niesławy, oddalone są o $1^1/_4$ mil na półn. od Borszczowa, o milę na zachód od Skały; między tem miasteczkiem a Cyganami leżą znaczne lasy. Przestrzeń posiad. więk. roli orn. 952, łąk i ogr. 84 (w to są wliczone obadwa stawki), past. 81, lasu 2528; pos. mniej. roli orn. 1721, łąk i ogr. 244, past. 81 morg. Ludność rzym. kat. 610, gr. kat. 835, izrael. 117: razem 1562. Należy do rzym. kat. parafii w Skale, greck. kat. ma w miejscu, do której należy filia Żelińce z 592 dusz. gr. kat. obrz.; par. ta należy do dek. skalskiego. C. mają szkołę 1-klasową. Właściciel więk. posiadł. Adam książę Sapieha. 2.) **C.**, przysiołek Wyszatyc. 3.) **C.**, ob. *Cyganów*. *B. R.*

Cygany, 1.) niem. *Zigahnen*, w pow. kwidzyńskim, przeszło milę od Kwidzyna, obejmuje: wś włośc., obszaru ziemi 1179 morg., domów mieszk. 43, kat. 1, ew. 335. Dawniej należały C. do dyecezyi pomezańskiej i miały własny katolicki kościół parafialny, który podczas reformacyi zabrali innowiercy; był wtedy filią Gardei (Garnsee), ale zaniedbany zupełnie podupadł i został zniesiony r. 1721; patronatu był prywatnego; obecnie luteranie należą do parafii w Gardei, katolicy do Szynwałdu; szkoła jest w miejscu; ryc. dobra, położone zaraz przy wsi, zawierają 2890 morg. rozl., domów mieszk. 8, kat. 4, ew. 180. 2.) **C.**, niem. *Czyganen* lub *Zigahnen*, os., pow. malborski, st. p. Alt-Münsterberg. *Ks. F.*

Cyglin, *Ceglin*, niem. *Zyglin*, 1.) **C.** wielki, niem. *Gross Z.*, wieś kościelna, pow. bytomski, o 16 kil. od Bytomia, zajmuje obszaru 1452 m., w tem 1063 m. roli ornej. Ma kościół parafialny, erygowany w XIV w., zbudowany r. 1842; parafia dek. tarnowskiego liczyła 1869 r. 4900 kat., 209 ewang., 110 izr. 2.) **C.** mały, niem. *Klein-Z.*, wieś i folw., w pobliżu poprzedzającej. Folw. zajmuje 4676 m. obszaru, w tem 3420 m. lasu, a wieś 170 m. gruntu. Między Wielkim a Małym C. leży cegielnia Bagno. *F. S.*

Cygów, wieś, pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Cygów. Leży o milę od Stanisławowa. Posiada kościół par. drewniany, założony 1527 przez Grzegorza Ranczajskiego, 1859 odnowiony. Znajduje się tu gorzelnia i owczarnia starannie prowadzona. Lud wiejski trudni się sukiennictwem. W 1827 C. miał 42 dm., 334 mk. Na gruntach C. znajduje się cmentarzysko przedhistoryczne. Par. C. dek. radzymińskiego, dawniej stanisławowskiego, utworzona około r. 1445 z parafii Kobyłka, liczy wiernych 3778. Dobra C. składają się z folw. C., Jadwinów, z atynencyami Laskowizna, Las Stróżka, Las Sucholąg, tudzież wsi: Cygów, Górale, Poświętne, Turze; od Warszawy w. 21, od Radzymina w. 14, od Tłuszcza w. 10. Nabyte w r. 1868 za rs. 100,000. Rozległość wynosi m. 2071 a mianowicie: folw. Cygów grunta orne i ogrody m. 555, łąk m. 343, pastwisk m. 86, lasu m. 441, nieużytki i place m. 83: razem m. 1508. Budowli murowanych 13, drewnianych 24; fol. Jadwinów grunta orne i ogrody m. 79, łąk m. 20, pastwisk m. 2, lasu m. 418, nieużytki i place 28: razem m. 547; budowli murowanych 1, drewnianych 4; osada Laskowizna

grunta orne i ogrody m. 7, łąk m. 1, nieużytki i place m. 8: razem m. 16. Budowli drewnianych 2. Pokłady torfu. Wieś C. osad 69, gruntu m. 522; wieś Górale osad 9, gruntu m. 182; wieś Poświętne osad 5, gruntu m. 60; wieś Turze osad 28, gruntu m. 225. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cygowska wola, wieś, pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Cygów. Własność Prota Lelewela, brata Joachima, nabyta jeszcze przez ich ojca. Mieści się tu biblioteka Joachima Lelewela. *Br. Ch.*

Cygusy, niem. *Zygus*, *Ciguss*, wieś szlach., w pow. sztumskim, par. Podstolin, obszaru ziemi ma 1585 m., domów mieszk. 7, kat. 102; r. 1772 posiadał C. ze Słupów Szembek.

Cyk, wieś rządowa nad rz. Trybówką, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec. Leży przy samej granicy pruskiej, śród lasów myszynieckiej puszczy. W 1827 r. było tu 26 dm., 153 mk.; teraz zaś 34 dm., 272 mk., ziemi 712 morg. *Br. Ch.*

Cyk, niem. *Klapstein*, dobra szlach., pow. wałecki, par. i st. p. Piła, ma 1403 m. rozl., 5 dm., 60 mk., 1 kat.

Cykarzew, *Cekarzew*, wieś, pow. częstochowski, gm. i par. Mykanów. W 1827 r. było tu 102 dm., 541 mk. Por. *Częstochowa.*

Cykokalnie, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk. Odl. o 4 w. od Maryampola. Liczy 3 dm., 23 mk. *Br. Ch.*

Cyków, Królewszczyzna i Wójtowszczyzna wieś, pow. przemyski, leży nad potokiem Popowiec lub Buchta, który o ćwierć mili na zachód od tej wsi wpada do Wiaru; od Przemyśla oddaloną jest na południowy wschód o 1 i ćwierć mili, od Niżankowic na półn. wschód o 1 milę. Przestrzeń posiadł. więk.: roli ornej 583, łąk i ogr. 125, pastw. 73, lasu 86; pos. mniej.: roli ornej 588, łąk i ogr. 58, pastw. 208, lasu 6 m. Ludności rz. kat. 1, gr. kat. 570, izrael. 107: razem 678. Należy do rzym. kat. par. w Niżankowicach, gr. kat. par. ma w miejscu, obejmującą także filią Rożubowice 225 dusz gr. kat. obrządku, i należącą do dekanatu niżankowickiego. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa. *B. R.*

Cykowa, wieś rządowa, pow. kamieniecki, par. Smotrycz, dawne starostwo. R. 1827 było tu 190 dm. W pobliżu Cykówka 3 dm.

Cykowce, wieś, pow. uszycki, gm. Kapuściany, 288 dusz męz., 458 dz. ziemi włośc. Należała do Chlebowskich, dziś Buckiewiczów, ziemi dworskiej 867 dz. *Dr. M.*

Cykowo 1.) olędry, pow. kościański, 8 dm., 60 mk., wszyscy kat., 17 analf. 2.) **C.**, gm. domin., pow. kościański, 2630 m. rozl., 2 miejsc.: 1) C. wieś szlach., 2) Cykówko folwark; 18 dm., 246 mk., wszyscy kat., 109 analf. Stacya poczt. Wolkowo o 6 kil., st. kol. żel. Opalenica o 12 kil. Własność Winc. Biegańskiego. 3.) **C.**, wieś, pow. inowrocławski, 4 dm., 29 mk., wszyscy kat., 13 analf., st. poczt. Kruszwica o 8 kil., st. kol. żel. Mogilno o 30 kil. *M. St.*

Cylichów, *Celichów*, *Cylichowo*, niem. *Züllichau*, miasto pow. w Brandenburgii, w okr. reg. frankfurckim, u zbiegu Obrzychy z Odrą i przy dr. żel. Zbąszyń-Gubin, miało 7401 mk. w r. 1875, instytut pedagogiczny, bogato uposażony dom sierot, zamek królewski z parkiem, 3 kościoły ewangielickie, znakomicie rozwinięty przemysł sukienniczy i handel ożywiony. Jarmarków pięć na rok. *F. S.*

Cylona, strumień górski, wytryskujący w obrębie gm. Wisłoka Wielkiego w pow. sanockim, w pobliżu głównego grzbietu Beskidu lesistego, w lesie zwanym Beszczadem, dwiema strugami łączącemi się u zach. stóp Kiczar średnich (652 m.), płynie krętem i wąskiem korytem ku półn. i w Wisłoku wielkim dolnym uchodzi z lewego brzegu do Wisłoku. Wody górskie i rwące. Długość biegu 5 i pół kil. Zabiera liczne strugi górskie, spływające z tutejszych stoków górskich *Br. G.*

Cyłujki, wieś, pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Swory. W 1827 r. było tu 18 dm. i 110 mk.; obecnie liczy rozl. m. 471, dm. 18, mk. 166. *Rz.*

Cyma, niem. *Zimmau*, wieś nad Preglą, pow. welawski, o milę niżej Tapiawy, młyny liczne, cegielnia.

Cymbałówka, wieś, pow. lityński, nad rz. Śniwodą, dusz męz. 365, ziemi włośc. 1120 dzies., ziemi dwor. 735 dzies.; należy do hr. Józefa Scipio de Campo. *Dr. M.*

Cymbałowo, niem. *Cembalowo*, dobra w powiecie lubawskim, o 1 i pół mili od Lubawy, par. Radomno, obejmują mórg roli 216, domów mieszk. 3, kat. 33, ew. 4. Własność Rutkowskiego. *Kś. F.*

Cymbark, niem. *Cimberg*, wieś włośc. w powiecie chełmińskim, o 1 kil. od Wąbrzeźna, nad wąbrzeskiem jeziorem zamkowem. Roku 1289 Henryk z Cymbarka podarował tę wieś biskupowi chełmińskiemu, później jednak musieli ją zabrać krzyżacy, którzy ją dopiero w r. 1436 znowu odprzedali biskupom; naówczas miał C. włók 16. Około 1750 biskup Leski oddał C. kapitule chełmińskiej na potrzeby katedry. Obecnie liczy C. obszaru 639 mórg, domów mieszk. 11, kat. 50, ew. 57, par. Wąbrzeźno. *Kś. F.*

Cyminy, *Cemino* (ob.), niem. *Zemmin*, wieś w dawniejszem starostwie drahimskiem, obecnie w prow. pomorskiej.

Cymlańska stanica w ziemi wojska dońskiego, 7329 mk., 1833 wiorst od Petersburga a 201 od miasta gubernialnego odległa. Stacya pocztowa i przystań statków parowych.

Cyna, *Cynna*, niem. *Zinna*, rz., lewy dopływ

Odry, poczyna się koło mka Głupczyc na Szląsku a wpada poniżej Bękowic do Odry. Na milę powyżej swego ujścia zabiera od lewego brzegu, pod wsią Janowice, Małą Troję i zowie się pod Bękowicami Psinną. *F. S.*

Cyndały, opisane pod *Cendały*. Tu dodajemy, że folw. C. z wsią C., leży od Płocka w. 42, od Sierpca w. 21, od Raciąża w. 7. Rozl. wynosi m. 319 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 189, łąk m. 21, pastwisk m. 37, lasu m. 47, zarośli m. 18, nieużytki i place m. 13. Budowli drewnianych 9; pokłady torfu i rudy; wieś C. osad 4, gruntu m. 3.

Cyndel, ob. niem. *Zindel*.

Cynejki, mylnie *Cypejki*, wieś w pow. trockim, o wiorst 3 od mka i stacyi dr. żel. Żosiel. Przy niej na skromnym cmentarzyku spoczywają zwłoki zacnych obywateli: Strawińskich. *R. Jac.*

Cynków, 1.) wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Wąwolnica. Liczy 8 dm., 90 mk. Pod C. ma swoje źródła rz. Bystra. 2.) **C.**, wieś rządowa, pow. będziński, gm. Rudnik Wielki, par. Koziegłowy. Leży na prawo od drogi z Koziegłów do Siewierza. W 1827 r. było tu 96 dm., 680 mk.; st. poczt. w Myszkowie. *Br. Ch.*

Cynna, ob. *Cyna*.

Cynty, niem. *Zinten*, miasto, pow. świętosiekierski, młyn i st. pocztowa.

Cypejki, ob. *Cynejki*.

Cypel, przysiołek Gorzyc.

Cyporpiewie, wieś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie. Liczy 5 dm. i 75 mieszk. *Br. Ch.*

Cyprki, 1.) wieś szlachecka i włośc., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. W 1827 r. miały 21 dm., 126 mk. 2.) **C.**, ob. *Chrzanowo*. *Br. Ch.*

Cyprki, ob. *Czyprki*.

Cypryanka, ob. *Chełmica*.

Cypryanki i *Cypryany*, kol., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno,

Cypryanów, wieś, pow. brzeziński, gmina Biała, par. Gieczno.

Cypryanów, niem. *Cziprzanow*, wieś nad rz. Cynną, pow. raciborski, par. Janowice, tuż do Janowic przylega; niegdyś należała do probostwa w Raciborzu, ma 406 m. rozl., młyn wodny. *F. S.*

Cyr, wieś, pow. piński, w 2 okr. policyjnym, na granicy Wołynia, niedaleko Prypeci, majątek przedtem funduszowy klasztoru dominikańskiego w Kamieniu Koszyrskim (pow. kowelski), teraz koronny a w małej cząstce Baranowskiego. Ma cerkiew, 194 mk.

Cyrale, wś, pow. suwalski, gm. Maćkowo, par. Puńsk. Leży w odległ. 32 wiorst od Suwałk. R. 1827 miały 20 dm., 148 mk., teraz liczą 34 dm. i 285 mk. *K. H.*

Cyranka (z Biesiadkami, Przyłękiem zgórskim i Dębżyną), wieś, pow. mielecki, 4743 m. rozl., w tem 3417 m. lasu, 121 dm., 751 mk., par. w Mielcu; wyrób mazi; leży w równinie, blisko gościńca krajowego prowadzącego z Dębicy do Nabrzezia, gleba żytnia.

Cyrchy, wieś, pow. kielecki, gm. Mniów, par. Chełmce.

Cyrhla, także *Cyrla*. Jestto nazwa kilku polan na Podhalu nowotarskiem, przedewszystkiem w obrębie gmin Zakopanego, Muru, Brzegów i Poronina. Wyraz ten znaczy przestrzeń z dokładnie opisanemi granicami. Opis granic za dowód własności i za akt urzędowy służyć mogący Podhalanie cyrklem zowią. Również w Czorsztyńskiem spotykamy tę nazwę. Pola bowiem częścią włościańskie, częścią dworskie, leżące między granicą Krośnicką a wsią Hałuszową, zowią Cyrhlą. *Br. G.*

Cyrkliszki, wieś, pow. święciański, dobra hrabiów Mostowskich i ich rezydencya z pałacem i parkiem, o pół mili od Święcian.

Cyrla, także *Cyrlikowskim* zwany, potok tatrzański, na Podhalu nowotarskiem, w obrębie gm. Zakopanego. Powstaje na granicy między rolą Starą Toporową i polaną Hrube Niżnie; łączy się na granicy Poronina z potokiem Świdrówką, płynącym z lasu na gr. polany Cyrli i Kiełbasówki. Potok ten wpada do Porońca na lewym jego brzegu. Długość biegu 4 kil. Por. *Cyrhla*. *Br. G.*

Cyrlica, st. dr. żel. Odessa-Jassy, między Ungeniami a Kornesztami, o 260 wiorst od Odessy.

Cyruliszki, wieś w Kurlandyi, w par. Selburg.

Cyrusowa wola, wieś i folw., pow. brzeziński, gm. Dmosin, par. Kołacinek. Posiada urząd gminny, 32 dm. i 360 mk. Dobra Wola Cyrusowa składają się z folw. Wola C. i Jabłonów, tudzież wsi Woli C.; od Piotrkowa w. 56, od Brzezin w. 7, od Rogowa w. 10. Nabyte w r. 1855 za rs. 34050. Rozl. wynosi 1033 m. a mianowicie: folw. Wola Cyrusowa grunta orne i ogrody m. 528, łąk m. 43, pastwisk m. 69, lasu m. 209, nieużytki i place m. 23: razem m. 872. Budowli murowanych 3, drewnianych 14. Folw. Jabłonów grunta orne i ogrody m. 153, łąk m. 1, nieużytki i place m. 7: razem m. 161. Budowli drewnianych 3, gospodarstwo 4-polowe. Wieś Wola C. osad 43, gruntu m. 642. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Cyrwija, ob. *Mereczanka*.

Cyryn, *Cyryń*, małe mko i wieś w samym środku pow. nowogródzkiego, nad rz. Serwecz, z zarządem gminnym. Gmina cyryńska składa się z 65 wiosek i liczy 2692 dusz męz. Tu jest cerkiew parafialna prawosł. i szkółka gminna. C. od Nowogródka odległy o 5 mil. Miasteczko liczy 555 mk. Było to niegdyś

starostwo, r. 1718 liczyło 62 dm. i było w posiadaniu Niesiołowskich. Płaciło 1259 zł. kwarty. W dobrach C. jest kopalnia kredy.

Cyskady, ob. *Ciskady.*

Cyslejtania, ob. *Cislejtania.*

Cyssek, ob. *Cisek.*

Cyssowitz (niem.), ob. *Cisowiec.*

Cytowiany, mko w pow. rosieńskim, po żmudzku Tituwienaj (nie Titawienaj). W r. 1296 miał być tu zamek obronny, który przez krzyżaków został zniszczony a który w ich pismach miał się zwać Cydar (?). Miasteczko C., leżące o 4 mile od Rosień, przy trakcie między tem miastem a Szawlami, pośród lasów, nad rz. i jez. Cytówką (dwór nad brzegiem jez. Gasztwinis, z którego wypływa rzeczka Gryżowa, por. *Pogryżów*) składa się ze stu kilkunastu domów drewnianych, zamieszkanych przez 2000 ludności, posiada fabrykę powozów. Dwór odległy od mka o 3 w. Między dworem a mkiem pomnik ś. p. Celiny z Burbów Przeciszewskiej. C. założył w wieku XVII Wołłowicz Hieronim. W roku 1614 Wołłowicz Andrzej, chorąży w. ks. lit., starosta jeneralny ziemi żmudzkiej, fundował tu kościół i klasztor bernardynów, przy którym znajdowała się duża bibl., 1694 tom. Klasztor skasowany 1864 a biblioteka zabrana. Oprócz tego w miasteczku znajduje się kaplica murowana pod wezwaniem św. Józefa i kaplica murowana grobowa rodziny Przeciszewskich. Paraf. kościół katol. drewniany pod wezwaniem M. B. Anielskiej. Parafia dek. szydłowskiego liczy dusz 5083. W r. 1874 wystawiona tu została cerkiew prawosławna (parafia liczy dusz 320). Izraelici mają swoją synagogę a ewangelicy dom modlitwy. Jarmarki w miasteczku odbywają się każdego tygodnia, większych zaś jest dwa do roku, na Trzy Króle i Ś-ty Jan. Dobra C. w XV wieku były w ręku wysokiego urzędnika żmudzkiego Bartoszewicza Stanisława. Z wianem jednej z jego córek przeszły w posiadanie Jerzego Hlebowicza. Następnie posiadał je Daniel Lwowicz. Po nim dzierżyli Wołłowiczowie. Wołłowiczówna Tekla starościanka żmudzka wniosła je w dom ks. Radziwiłłów, oddając swą rękę ks. Aleksandrowi Ludwikowi, wojewodzie połockiemu. Od książąt Radziwiłłów kupione były przez Jana Burbę; jedyna córka jego Celina Burbianka otrzymała je w posagu, wychodząc za mąż za Przeciszewskiego Hieronima, marszałka rosieńskiego, a schodząc z tego świata, jedyną sukcesorką tych dóbr zostawiła córkę Celinę Przeciszewską, żonę Roemera Izydora, do których obecnie te dobra należą. Co do mniemanej niegdyś twierdzy Cydar, to nic nie wskazuje aby tu mogła być jakakolwiek forteca lub coś podobnego. Jakkolwiek miejsce jest wyniosłe w stosunku do jezior, zawsze prędzejby każdy nazwał je równiną, niż górzystą miejscowością. Jeziora zakrywają jednę stronę dworu, inne wszystkie żadnej osłony nie mają. Wał „Kużis," ciągnący się na mil pięć od dworu, o którym Buszyński mówi w swoim opisie statystyczno-historycznym powiatu rosieńskiego, nic nie wskazuje. Żmudź ma takich wałów bardzo wiele i nigdy ich liczyć nie można za część jakichbądź fortyfikacyj. Znajdują się one zawsze w pobliżu bagien, mniejszych lub większych i są z czystego żwiru, dosyć nawet grubego. Prędzejby można przypuścić, że jakiś zamek mógł być w dzisiejszem miasteczku Cytowiany, między jeziorami które z jednej strony otaczają miasteczko. Czas i bliższe badania z kroniką w ręku może kiedyś naprowadzą kogo na miejsce, gdzie Cydar leżał. Prócz wymienionych tu posiadłości należały jeszcze do Burby Antoniego: Burbiszki i Antoszew. Burbiszki przedał Adolf Przeciszewski Lewoniewskiemu, a Antoszew odprzedał Hieronim Przeciszewski Zaborskim. W przeszłych wiekach C. liczyły się do powiatu widuklewskiego. Wnętrze kościoła parafialnego w C. mało jest zajmujące, tylko pomnik marmurowy Jędrzeja Wołłowicza, między filarami na prawej ścianie kościoła, przez brata jego starostę Hieronima umieszczony, zwraca na się uwagę ciekawych. Jest to postać rycerza naturalnej wielkości, leżącego na prawym boku i opartego na prawem ręku; nie ma przy nim żadnego nadpisu tylko herb Wołłowiczów Bogorya a nad pomnikiem portrety Jędrzeja i Hieronima z podpisami objaśniającemi kogo one reprezentują. Drugi portret Jędrzeja oraz portret ciwuna Goniprowskiego, zdobią mieszkanie proboszcza. Inne pomniki są następne: przy wielkim ołtarzu Michała Palerona Steckiewicza, marszałka szlachty, zmarłego 1795 r., wystawiony przez żonę jego Anielę, i Anny z Lewoniów księżnej Teodorowej Druckiej Horskiej, stolnikowej połockiej, zmarłej 1660 r., wystawiony przez Mikołaja Kazimierza i Konstancyą z Dziewiałtowskich Szemetów, podstarościch żmudzkich, oraz Andrzeja i Krzysztofa Kotowskich, poległych pod Chocimem i Łojowem 1651 r., wystawiony przez brata ich Aleksandra. Nad dwoma pierwszemi są portrety zmarłych. Przy wejściu do kościoła pomnik z białego marmuru Antoniego Burby, marszałka pow. szawel. i kawalera maltańskiego, zmarłego w Dreznie 1825 r., gdzie i pomnik jego egzystuje. W podziemiach spoczywają ciała Wołłowiczów i dwóch Olendzkich, Stanisława i Krzysztofa. Stanisław był deputatem z ks. żmudzkiego na sejmie czteroletnim a Krzysztof był szambelanem króla Stan. Augusta. Obaj zasłużyli się krajowi. Na środku cmentarza stoi kaplica, kosztem zakonników wymurowana 1771 r., jednocześnie

ze stacyami kalwaryjskiemi. W niej są umieszczone gradusy do odbywania modłów; jak na stacyach tak równie i na gradusach są pod obrazami relikwie świętych oraz ziemia jerozolimska, przyniesiona przez ks. Antoniego Burnickiego, gwardyana jerozolimskiego rodem ze Żmudzi, który tę funkcyą sprawował w klasztorze tameczuym przez lat dwa z górą. Do r. 1832 klasztor cytowiański miał następny fundusz: ziemi włók 17 morgów 22; sumy kapitalnej 5984 rubli oraz zbożową annuatę ze dworu; potem pobierał płacę od rządu według etatu klasztorów 3 klasy i miał ziemię wyrobną oraz las opałowy i budulec. Dziś oddany jest świeckiemu duchowieństwu i mieści się przy nim plebania. *Fel. R.* i *A. K. Ł.*

Cytowizna, nierozdzielna puszcza wielu właścicieli, na pograniczu dziśnieńskiego, borysowskiego i lepelskiego powiatów a zatem trzech gubernij. Zajmuje w dziśnieńskim tylko powiecie do 4,000 dzies. Należała dawniej do Korsaków, później do Bujnickich a teraz do Zejfertów, Bujnickich i innych właścicieli.

Cytówka, 1.) *Tytówka*, ruczaj mały w pow. rosieńskim i par. cytowiańskiej. Bierze początek z jeziora tegoż nazwiska, płynie przez miasteczko Cytowiany i lasy tych dóbr, przyjmuje w lasach strumień Łapiszę i wpada w okolicy Lidowian do Dubissy, między Gryżową a Łuknią. 2.) **C.**, jezioro w pow. rosieńskim par. cytowiańskiej, na półn. wsch. od miasteczka a w pobliżu dworu cytowiańskiego. 3.) **C.**, rzeka, dopływ Berezyny, w okolicy poleskiej, od 1878 r. kanalizuje się. 4.) **C.**, inaczej *Citewka* (ob.).

Cytrynowo, folwark, pow. mogilnicki, ob. *Trzemeszno*.

Cytula, przysiołek Kunina.

Cytwa, ob. *Citwa*.

Cywilsk, miasto powiatowe w gubernii kazańskiej, 1894 mk., 1327,75 wiorst od Petersburga a 135 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztowa.

Cywiny, okolica szlachecka, pow. płoński, gm. Starożęcin, par. Gralewo. W obrębie jej leżą wsie: C. dyngony, C. górne, C. krajki, C. litwiny, C. wojskie. W 1827 r. C. dyngony liczyły 9 dm., 81 mk., C. górne 7 dm., 63 mk., C. krajki 7 dm., 53 mk., C. litwiny 2 dm., 26 mk. i C. wojskie 7 dm., 63 mk. Obecnie w C. dyngunach i górnych część włośc. liczy 45 mk., 9 osad, 5 dm., powierzchni 69 m., w tej liczbie 49 gruntu ornego; części szlacheckie liczą 160 mk., 15 dm., powierzchni 697 m., w tej liczbie 398 m. gruntu ornego. C. krajki i C. litwiny, nad strumykiem Kierz zwanym położone, liczą razem 88 mk., 5 domów mieszkalnych, powierzchni 370 m., 250 m. gruntu ornego. C. wojskie, 77 mk., 8 domów mieszk., powierzchni 355 m., w tej liczbie 258 m. gruntu ornego. *B. Chu.*

Cywków lub *Cewków* (z Wolą), wieś, pow. cieszanowski, nad potokiem Netecza, do którego o pół mili na zachód od Cewkowa wpływa potok Podstaw; od Cieszanowa na zachód o 2 mile, od Oleszyc na północny zachód o 2 mile; od Dzikowa na zachód o ćwierć mili. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 420, łąk i ogrodów 106, pastwisk 75, lasu 2495; pos. mniej.: roli ornej 2440, łąk i ogr. 659, pastw. 371, lasu 238 m. Okolica piaszczysta i leśna. Ludności rzym. kat. 1130, gr. kat. 993, izrael. 109: razem 2232. Należy do rz. kat. parafii w Dzikowie; gr. kat. ma u siebie, obejmującą filią Moszczanica z 292 dusz gr. kat. obrządku, należy do dekanatu oleszyckiego. W aktach cerkiewnych znajduje się donacya z 1689 roku: Adam Mikołaj z Granowa hr. Sieniawski starosta rohatyński, chcąc mieć w swoich dobrach chwałę Bożą wzmożoną i promowaną, nadaje cerkwi cewkowskiej pod tytułem św. Dymytra rel. uniackiej ojcom prezbyterom Daniłowi i Bazylemu i ich sukcesorom po jednej ćwierci pola, pozwalając im na opał drew i na budowle ich własne w lasach swoich. Teraźniejsza cerkiew drewniana na kamiennem podmurowaniu, wystawiona w 1844 roku kosztem ówczesnego właściciela tych dóbr hr. Zamojskiego i miejscowej gromady. W C. jest szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciel więk. pos. Jan hr. Tarnowski. Por. *Cewków*. *B. R.*

Cywkowce, wieś nad rz. Kalusem, pow. uszycki, par. Zamiechów, własność Ksawerego Buckiewicza. R. 1827 było tu 136 dm. Starostwo cywkowieckie płaciło w XVIII w. 796 zł. kwarty i było ostatnio we władaniu Ign. Zawiszy. *X. M. O.*

Cyżecy, niem. *Zieschitz*, wieś na saskich Łużycach, w powiecie budyszyńskim. Ludności serbskiej 41. *A. J. P.*

Czaadajewka, st. dr. żel. morszańsko-syzrańskiej w gub. saratowskiej.

Czabaje, ob. *Kamionka*.

Czabanów lub *Czabanówka*, wś, pow. uszycki, gm. Gruszka, par. Sokulec, wraz z Rakołupami ma 287 dusz męz. włośc. i 54 jednodwor., 616 dz. ziemi włośc. Należała do jenerała Witta, potem Janiszewskich dziś Karaszewiczów, ziemi dworskiej 776 dz. Ziemia nieco glinkowata, jest też kamień wapienny. R. 1827 miała 123 dm. *Dr. M.*

Czabanówka, wś rządowa, pow. bałcki, gm. Bobryk Wielki, dusz męz. 251. Ziemi włośc. 1226 dz., 154 dz. oddane przez rząd Worobiewskiemu. *Dr. M.*

Czabany, wś, pow. proskurowski, gm. Tretelniki, 121 dusz męz., 162 dz. ziemi włośc. a 245 dz. ziemi używ. właściciela; należy do Makowskich, dawniej Łabanowskich. *Dr. M.*

Czabarówka, wieś, pow. husiatyński, nad potokiem bez nazwiska, przy gościńcu krajowym kopeczyniecko-husiatyńskim, o pół mili na zachód od Husiatyna. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 1179, łąk i ogr. 127, pastwisk 19, lasu 132; posiadł. mniej. roli orn. 2107, łąk i ogr. 170, past. 48 morg. Leży w bardzo urodzajnej stronie galicyj. Podola; kukurydza i tytuń wybornie się tu udają; z powodu wysokich pagórków znachodzą się tu i lasy, szczególniej nad brzegiem pobliskiego Zbrucza. Ludność rzym. kat. 772, gr. kat. 816, izrael. 18: razem 1606. Należy do rzym. kat. par. w Husiatynie; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu husiatyńskiego (dusz 1058). Wieś ta posiada szkołę etatową 1-klasową. Właściciel posiadł. więk. Emilia hr. Bawo-rowska. *B. R.*

Czabinje, *Wižne, Nižne* i *Horbcsanske,* po węg, *Also, Felsö, Horbok-Csebeny,* trzy obok siebie leżące wsie w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), nad rz. Laborcą, kościół paraf. gr. kat., uprawa roli 749 mk. *H. M.*

Czabionken (niem.), ob. *Żabionka.*

Czabiszki, dobra i mko pow. wileńskiego, w 2 stanie policyjnym, w 6 ucząst. I-go sądowego (wileńskiego) okręgu, w obrębie włośc. gm. giełwańskiej, na prawym brzegu Wilii, o 2 w. na płn. zach. od ujścia do niej Musy, o 513 w. od źródeł Wilii, a o 48 w. w kierunku płn. zach. od Wilna. Dobra C. z należącym do nich majątkiem Ostrowiec, stanowiące własność Piłsudzkich (r. 1794 Szwykowskiego) mają 850 dz. ziemi uprawnej i 1108 dz. lasu, po większej części wyprzedanego, łomy piaskowca, Nad Wilią, pośród starych drzew, bieli się ładny pałacyk, wzniesiony podług planu Wawrzyńca Gucewicza, prof. b. uniw. wileńsk. Mko posiadało dawniej drew. dziś zaś mur. paraf. kat. kość. ś. Jana Chrzcic., fundowany przez Piłsudzkiego w r. 1810. Par. kat. klasy 5-ej, dek. wileńskiego, zamiejskiego, liczy 1980 wiernych. Przewóz na Wilii w Cz. ułatwia komunikacyą mka z odległą o 14 w. na płd. st. kolei żelazn. Żośle. O 3 w. od Cz., na lewym brzegu Wilii, pochowane są zwłoki pułkownika Valentin d'Hauterive, szefa sztabu korpusu gen. Chłapowskiego, który, przy przeprawie wojsk przez tę rzekę, kąpiąc się, utonął (K. hr. Tyszkiewicz, „Wilia" str. 243—245). Okrąg wiejski Cz. w gm. Giełwany, liczy nast. wsie: Żwałgokole, Dyokszany, Juchpiańce, Łabunowo, Janiance, Burniszki; zaścianki: Smielanka, Bobrzyszki, Łowkista, Generaliszki, Tołociszki; mko Czabiszki. *J. W.*

Czabowec, węg. *Csabo,* wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.); kościół paraf. gr. kat., uprawa roli, 337 mk. *H. M.*

Czabusy, wś, pow. bobrujski, na głuchem polesiu, w 3-cim stanie policyjnym (hłuskim), (w gm. osowskiej, w 4-ym okręgu sądowym hłuskim); ma kaplicę katol. parafii Urzecze.

Czachórki, domin., pow. średzki, 731 morg. rozl., 8 dm., 92 mk., 9 ew., 83 kat., 21 analf. Stac. poczt., i kol. żel. Chwałkowo (Weissenburg) o 7 kil. *M. St.*

Czachorowo, wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Gozdowo. R. 1827 było tu 15 dm., 83 mk.; obecnie liczy 16 dm., 168 mk. i 521 morg. obszaru. *Br. Ch.*

Czachorowo, 1.) wieś, pow. krobski, 13 dm., 97 mk., 11 ew., 86 kat., 29 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. krobski, pod t. z. wzgórz. gostyńskiemi, 2507 morg. rozl.; 3 miejsc.: 1) Cz. wieś szlach., 2) Cz. młyn; 3) Poraj czyli Czachorowski folw. (Urtelswalde), 7 dm., 146 mk., 5 ew., 141 kat., 57 analf. Stac. poczt. Gostyń o 6 kil., st. kol. żel. Bojanowo o 22 kil. Własność Prota Budziszewskiego. *M. St.*

Czachóry, domin., pow. odolanowski, nad samą granicą Król. Polskiego, własność Karsznickich, 1686 morg. rozl., 7 dm., 152 mk., 6 ew., 144 kat., 2 żydów., 67 analf. Stac. poczt. w Skalmierzycach o 5 kil., st. kol. żel. Ostrowo o 14 kil. *M. St.*

Czachów. 1.) wś, pow. opatowski, gm. Lasocin, par. Ożarów. Liczy obecnie 17 dm., 103 mk. i 282 morg. ziemi włośc. 2.) **Cz.**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec. *Br. Ch.*

Czachówek, wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Sobików. *Br. Ch.*

Czachówki, niem. *Schackenhof,* wś rycerska w pow. lubawskim, nad rz. Ossą, która niedaleko ztąd wychodzi z jeziora trubelskiego, małe pół mili od dworca kolei żel. toruńsko-wystrupckiej w Biskupcu, par. Swarcenowo; zawiera obszaru 1660 morg., domów mieszk. 9, kat. 48, ew. 68. *Ks. F.*

Czachówko, wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Gozdowo. Ma 32 mk., 6 dm. i 162 morg. obszaru Drobna szlachta.

Czachowo, folw. pryw. i wś włośc., pow. płocki, gm. Żągoty, par. Bonisław, o 7 w. od urzędu gminnego, mają 2 dm., 50 mk., 308 m. rozl., 257 m. roli ornej. R. 1827 było tu 4 dm., 28 mk. Por. *Rycharcice.*

Czachryny, niem. *Zacharin,* wś włośc., pow. wałecki, obszaru ziemi 10,770 morg., domów mieszk. 44, kat. żadnych, ew. 370, par. Sypniewo (Zippnow), szkoła w miejscu.

Czachulec stary i *Cz. nowy,* wś, pow. turecki, gm. Skarzyn, par. Przespolew. Leży o 12 w. od Turka; kolonia, jak się wyraża akt nadawczy z r. 1780 „w zarosłej borem wsi Czachucz", nowo założona przez oddanie niemieckim przybyszom gruntów na wyrudowanie, wraz z drzewem, za wyłączeniem jedynie dla dziedzica dębów i żołędzi z takowych, przyczem koloniści przez okres siedmioletni wolni byli od wszelkich opłat i czynszów, a następnie

mieli płacić po 6 talarów z półhuby (t. j. 15 mórg.) i trzy dni roboczny rocznie. Grunta dobre, osadnicy przytem (w liczbie 23) trudnią się wyrobem desek, gontów, ogrodownictwem i znaczne z tego mają korzyści. Zamożność wysoka. Ludność dotąd mimo upływu stu lat od sprowadzenia przodków jej przez Macieja na Zabłociu Zabłockiego, dziedzica Skarzyna, czysto niemiecka, słabo włada językiem polskiem. Szkoła ewangelicka niemiecka, jak wszędzie, podtrzymuje separatyzm. W 1827 r. C. stary liczył 25 dm. i 141 mk., C. nowy 20 dm. i 130 mk. Obecnie C. nowy ma 27 osad niemieckich kolonistów, którzy osiedli tu na tych samych warunkach co i w C. starym, tylko nieco później. *W. S.*

Czachy, 1.) wś, pow. siedlecki, gm. i par. Domanice. W 1827 r. było tu 11 dm. i 80 mk., obecnie liczy 15 dm., 127 mk. i 393 morg. obszaru. 2.) **C.** *Kołaki*, wś szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. R. 1827 było tu 13 dm. i 78 mk. Jestto gniazdo Czachowskich. 3.) **C.** *Ślazy*, wś szlach. nad rz. Wissą, pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. R. 1827 było tu 12 dm. i 74 mk. *Br. Ch.*

Czacz, 1.) wieś, pow. kościański, nad rz. Ziemin, 44 dm., 476 mk., wszyscy kat.; 152 analf. Pod wsią Cz. odkryto cmentarzysko pogańskie. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. kościański, 6117 morg. rozl., 4 miejsc.: Cz. wieś szlach., 2) Cegielnia; 3) Karśnice folw.; 4) Przysieka (Polnisch Presse) folw.; 26 dm., 561 mk., 7 ew., 554 kat., 260 analf., kościół parafialny należy do dekanatu kościańskiego. Stac. poczt. Szmigiel o 3 kil., gośc. na miejscu, st. kol. żel. Stare Bojanowo o 7 kil. Cz. jest gniazdem familii wielkopolskiej Czackich, herbu Świnka. Na początku XVII wieku przeszła do rąk rodziny Gajewskich; w XVIII wieku była własnością Szołdrskich; ostatnie dwie rodziny uposażyły głównie kościół. Obecnie Cz. należy do hr. Żółtowskich. Znajdują się tu prześliczne makaty z XVII wieku, przechowane w kościele parafialnym. Ozdobione herbami rodziny Gajewskich, noszą one na sobie daty i cyfry, które pozwalają jak najdokładniej oznaczyć ich godowe przeznaczenie za pomocą odpowiednich wskazówek herbarzy polskich. Jedna z nich mianowicie ma być z tego względu osobliwością, że przedstawione są na niej rozmaitego rodzaju polowania, z odpowiedniemi przyborami jakie wówczas używane były, zasadzki na żubry, łosie i trudne nawet dzisiaj do oznaczenia zwierzęta. Tradycya miejscowa twierdzi, że więźniowie tureccy, wzięci w czasie wojny chocimskiej do niewoli i przeniesieni do Czacza, tamże tkaniem podobnych makat trudnili się. 3) **Cz.** *mały*, wieś, pow. kościański, 7 dm., 48 mk., wszyscy kat., 7 analf. *M. St.*

Czaczawa, 1.) strumień nastający w obrębie gminy Swaryczowa, w zach. jej stronie (w pow. dolińskim), między wzgórzami Werchosnykiem (449 m.), Raczyńską g. (443 m.). Płynie zrazu na wschód parowem, a potem zwraca się na płn., opływając od wsch. wzgórze Pohar (399 m.), a przerznąwszy gościniec wiodący od Rożniatowa, przechodzi w obr. Krechowic a poniżej gorzelni, przerżnąwszy gościniec dolińsko-kałuski, wpada do Siwki z pr. brz. Długość biegu 8 kil. 2.) **Cz.**, ob. *Czeczwa*. *Br. G.*

Czaczki wielkie i *małe*, dwie wsie gub. grodz., w b. ziemi bielskiej.

Czaczkowo, niem. *Zatzkowem*, wś, pow. ządzborski, st. poczt. Piecki.

Czaczów, wś, pow. sądecki, o 16 kil. od N. Sącza, w par. rz. kat. Nawojowa a gr. kat. Maciejowa.

Czadosy, po żm. *Czadosaj*, mko w pow. nowoaleksandrowskiem gub. kow., o 86 w. od m. pow., na granicy Kurlandyi, z kościołem paraf. katol. N. M. P. zbudowanym 1784 przez Maryą Górską. Parafia katol. dekanatu abelskiego, dusz 1251 liczy. R. 1794 własność Racheli z Nagurskich Górskiej, kasztelanowej żmud., dziś Józefa Komara. Cz. wraz z Poniemuniem mają 3815 dz. obszaru. *A. K. Ł.*

Czadowo, *Szadowo*, niem. *Zadow*, w pow. wałeckim, folw. ma morg. ziemi 1634, domów mieszk. 5, ewang. 43, kat. żadnych, par. Marcinkowo (Marzdorf); wś włośc., obszaru 519 morg, domów mieszk. 5, mieszk. ew. 52.

Czadyr-Lunga, st. dr. żel. bendersko-galackiej w gub. bessarabskiej.

Czaganiec, gm., pow. mogilnicki, 4 miejsc.: Cz., 2) Popielary, 3) Starygaj, wsie; 3) Wieniec młyn; 19 dm., 168 mk., 124 ew., 44 kat., 45 analf. Stac. poczt. i kol. żel. najbliższa Mogilno. *M. St.*

Czahanowce, węg. *Tihany*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Hernadem, kościół katol. paraf., jedyne winnice w całem hrabstwie szaryskiem, niedaleko Koszyc, 1258 mk. *H. M.*

Czahor, wś, pow. czerniowiecki na Bukowinie, o 7 kil. od Czerniowiec, z parafią grecką nieunicką w miejscu, własność funduszu religijnego.

Czahorszczyzna, przysiołek wsi Sowliny.

Czahrów (z Watyniem), wieś, pow. rohatyński, leży nad potokiem mającym swe źródła na czahrowskich polach, a ujście do potoku Świerz. Oddaloną jest o 2 mile na północ od Rohatyna, o pół mili na północ od Bukaczowiec, o 2 i pół mili na północ od Wojniłowa. Ludność rzym. kat. 50, gr. kat. 870, izrael. 86: razem 1006. Przest. pos. więk. roli orn. 619, łąk i ogr. 146, past. 47, lasu 440; pos. mniej.

roli orn. 1418, łąk i ogr. 478, past. 83, lasu 4 morg. Należy do rzymsko-katolickiej parafii w Bukaczowcach, gr. kat. paraf. ma w miejscu, należącą do dekanatu żurawieńskiego; szkoła etatowa 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 2782 złr. Właściciel większej posiadłości: Marceli Bogdanowicz.

Czahrówka, wś w pow. kamienieckim, niedaleko Zbrzyzia, 95 dusz męz., w tej liczbie 22 jednodwor., 138 dz. ziemi włość., 252 dz. ziemi właściciela; należy do Bednarowskich.

Czaja, dawne nazwisko, stanowi źródłosłów nazw takich jak Czajów, nieistniejąca obecnie wieś w pow. koneckim, Czajowice a zapewne i Czajęczyce od źródłosłowu Czajęta t. j. potomkowie Czai. *Br. Ch.*

Czajcze, niem. *Heinrichsfelde*, gm. domin., pow. wyrzyski, 4403 morg. rozl., 4 miejsc.: 1) Cz. wieś szlach., 2) Eleonorowo (Eleonorenhof) folwark., 3) leśnictwo, 4) cegielnia; 16 dm., 232 mk., 100 ew., 132 kat., 13 analf. Stac. poczt. w Wysoce (Wissek) o 2 kil., st. kol. żel. Białośliwie (Weissenhöhe) o 13 kil.

Czajczyńce, wś, pow. krzemieniecki, własność niegdyś ks. Wiśniowieckich, potem Mniszchów, dziś Orłowskich; ma pałac nakształt wiśniowieckiego, lubo daleko mniejszy, zbudowany przez ostatniego Michała kś Wiśniowieckiego dla żony jego Tekli z Radziwiłłów, od której imienia C. nazywały się jakiś czas Teklampolem.

Czajeczka, folw., pow. inowrocławski, ob. *Papros*.

Czajewszczyzna, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, leży o 16 w. od Suwałk liczy 61 mk.

Czajęczyce, 1.) wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Waśniów. W 1827 r. było tu 7 dm. i 42 mk., obecnie liczy 17 dm., 158 mk. Folw. Cz. wsią t. n., od Radomia w. 56, od Opatowa w. 21, od Ostrowca w. 14, od rz. Wisły w. 49. Nabyte w r. 1870 za rs. 13501. Rozl. wynosi m. 421 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 261, łąk m. 14, lasu m. 140, nieużytki i place m. 6. Bud. mur. 4, drewn. 5. Wś Cz. osad 15, gruntu m. 186. 2.) **Cz.**, wś, pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Bobin. W 1827 r. było tu 19 dm. i 123 mk. W 15 w. należała do Tomasza Leliwity (Długosz, I 76). Fol. Cz. z wsią t. n. od Kielc w. 70, od Pińczowa w. 35, od Działoszyc w. 21, od Koszyc w. 6, od Proszowic w. 7, od Strzemieszyc w. 84, od rz. Wisły w. 3. Nabyte w r. 1870 za rs. 32,250. Rozl. wynosi m. 333 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 268, łąk m. 40, pastwisk m. 3, wody m. 4, zarośli m. 1, nieużytki i place m. 10. Płodozmian 12 i 6-polowy. Bud. mur. 3, drewn. 12; wś Cz. osad 23, gru. m. 79. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czajka, dawne nazwisko, pospolite i dotąd śród ludu wiejskiego, stanowi źródłosłów wielu nazw.

Czajka, wś, pow. nieszawski, gm. i par Straszewo.

Czajka, niem. *Kiwitz*, karczma, pow. inowrocławski, ob. *Dziewa*.

Czajki, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Nasielsk, niegdyś siedlisko zarządu obszernych dóbr Cz. W 1827 r. było tu 19 dm. i 173 mk., obecnie liczy 12 dm., 162 mk. Istnieje tu dotąd czynna gorzelnia. Na gruntach do dóbr Cz. należących, zbudowaną została stacya dr. żel. nadwiślańskiej Nasielsk. Dobra Cz. składały się z folw. Cz., wsi: Cz., Dębinki lub Dębinka Czajkowska, Kosewo, Mokszyce, Chlebotki, Wymysły, Pieściorogi Olszany v. Zabrodzia, Zapole, Mochowo v. Budy Pieściorogi, Morgi, Goławice, Menkoszyn, Ruszkowo, Konary, Amelin v. Malcy; od Łomży w. 119, od Pułtuska w. 30, od Narwi w. 5. Nabyte w r. 1872 za rs. 63,810. Rozl. wynosiła m. 1223, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 612, łąk m. 40, pastwisk m. 10, lasu m. 480, nieużytki i place m. 80. Bud. mur. 21, drew. 30. Do dóbr tych należały nomenklatury: Ruszkówko morg. 70 gruntu, młyn wodny i tartak Goławiec i Mękoszyn z rozległością gruntu około m. 1330, które rozprzedano pomiędzy częściowych nabywców; o nowych nazwach nomenklatur śladu nie ma. Wieś Cz. ma osad 17 włośc. nadano im gruntu m. 16; wś Dębinki v. Dębinka Czajkowska osad 16, gruntu m. 486; wś Kosewo osad 11, gruntu m. 11; wś Mokszyce osad 8, gruntu m. 11; wś Chlebetki osad 8, gruntu m. 228; wś Wymysły osad 2, gruntu m. 84; wś Pieściorogi Olszany v. Zabrodzia osad 17, gruntu m. 21; wś Zapole osada 1, gruntu m. 33; wś Mochowo v. Budy Pieściorogi osad 16, gruntu m. 451; wś Morgi osad 18, gruntu m. 631; wś Goławice osad 25, gruntu m. 569; wś Mękoszyn osad 13, gruntu m. 275; wś Ruszkowo osad 5, gruntu m. 119; wś Konary osad 10, gruntu 396; wś Amelin v. Malcy osad 10, gruntu m. 206. 2.) **Cz.**, wś szlach., pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin. R. 1827 C. liczyły 18 dm. i 114 mk.; obecnie jest ziemi 1208 m. 3.) **Cz.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Kraśniczyn, posiada urząd gminny, 7 osad włośc., 22 m. gruntu włośc. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. IV w Surhowie, st. p. Wojsławice, od m. pow. 13 w. Ludn. 4008. W skład gminy wchodzą: Aleksandrowski Kraśniczyn, Augustówka, Anielpol, Bończa, Brzeziny, Boniecka Wola, Czajki, Chełmiec, Drewniki, Franciszków, Kraśniczyn, Kraśniczyńska Wola, Łukaszówka, Olszanka, Stara wieś, Surhów, Surhowski majdan, Wojciechów, Zalesie, Zalesie Majdan, Żułów. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czajki, 1.) wś, pow. kaniowski, należy do Bohusławia, położona jest po lewej stronie rz. Rosi; zachod. część tej wsi, przeciągnięta więcej ku górze Rosi, nazywa się Loterami; ma

cerkiew prawosł. i liczy mieszk. prawosł. ob. pł. 1320, katol. 6. W części Loterów znajduje się zamczysko, oprowadzone rowami i wałami nasypowemi: ziemi ornej w Czajkach 484 dz., w Loterach 190 dz. Zarząd gm. i polic. w Bohusławiu. 2.) **Cz.**, ob. *Drywiaty*.

Czajki, *Czayki*, folw., pow. bialski w Galicyi, na płd. od Witkowic. *Mac.*

Czajki, niem. *Czaiken*, wś, pow. szczycieński, st. p. Chochół.

Czajki, potok w obr. gm. Stronnej w pow. samborskim. Powstaje z źródłowisk leśnych w Beskidzie lesistym z pod Kochanego działu (813 m.), między Rostoczną (838 m.) i Pustą (827 m.); płynie na płn. wsch leśnym parowem i uchodzi w Stronnej o 4 kil. do potoku Semenowa. *Br. G.*

Czajków, 1.) wś włośc. nad rz. Łużycą, pow. wieluński, gm. Kuźnica Grabowska, par. Kraszewice, o 5 mil od Wielunia, ma 72 dm., 500 mieszk. i do 50 włók roli. Roku 1827 było 14 dm., 37 mk. Za rządów pruskich był tu wysoki piec hutniczy. *W.. r.* 2.) **Cz.**, folw., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kokanin, od Kalisza w. 6, od Kutna w. 106, od rz. Warty w. 48. Rozl. wynosi m. 180, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 166, łąk m. 9, nieużytki i place m. 5. Bud. mur. 6 drewn. 2, pokłady marglu. 3.) **Cz.**, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary kościelne. 4.) **Cz.**, wś rządowa, pow. sandomierski, gm. Wiśniowa, par. Wiązownica. R. 1827 było tu 90 dm., 491 mk., obecnie liczy 108 dm., 638 mk. i 1663 morg. ziemi włośc. 5.) **Cz.**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie. W 1827 r. było 15 dm. i 132 mk., obecnie liczy 18 dm., 122 mk. i 346 morg. obszaru. *Br. Ch.* i *W..r.*

Czajkowa, *Czaykowa*, wś, pow. mielecki, 4366, m rozl., w tem 2811 m. lasu, 118 domów, 657 mieszk., parafia w Padwi, gorzelnia, położenie płaskie, gleba piaszczysta. Cz. leży około drogi krajowej z Dębicy do Nadbrzezia.

Czajkowice, wieś, pow. Rudki, na lewym brzegu Dniestru, o milę na południe od Rudek. Przestrzeń posiadł więk. roli orn. 331, łąk i ogr. 176, past. 22, lasu 190; pos. mniej. roli orn. 1516, łąk i ogr. 3073, past. 446, lasu 258 morg. Ludność rzym. kat. 134, gr. kat. 1753, izrael. 261: razem 2148. Dawniej był to szlachecki zaścianek. Należy do rzym. kat. parafii w Rudkach; gr. kat. par. ma w miejscu, obejmującą filią w Chłopach czajkowskich, należy ona do dekanatu komarniańskiego, a patronem tej parafii jest miejscowa gromada szlachecka. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciele większej posiadłości: Tadeusz Szczepański i Józef Białoskórski. *B. R.*

Czajkówka, 1.) wś, pow. humański, z klucza humańskiego odprzedana Krukowieckiemu; od niego mocą sprzedaży przeszła do Jurycwicza a ten sprzedał ją dzisiejszemu właścicielowi Hulanickiemu. Paraf. kat. w Humaniu. Cerkwi niema. Ludność zaliczona do paraf. wsi Leszczynówki. Zarząd gminny w Cybermanówce, policyjny w Humaniu. 2.) **Cz.**, wś, pow. radomyski, o 10 w. od Radomyśla, na obszernej błotnistej nizinie. Mieszk. 712, wyznania prawosławnego. cerkiew parafialna, ziemi 2014 dzies. Należy do Michałowskiego. Zarząd gminny w Borszczowie, policyjny w Radomyślu. Cz. ma kaplicę katol. parafii Horbulów. *Kl. Przed.*

Czajkowo, niem. *Brummeisen*, wieś, pow. krobski, 11 dm., 73 mk.; wszyscy kat., 30 analf. 2.) **Cz.**, domin. pow. krobski, 1474 morg rozl., 4 dm., 83 mk., 7 ew., 76 kat., 51 analf. Stac. poczt. Gostyń o 6 kil., st. kol. żel. Bojanowo o 23 kil. Por. *Gola*.

Czajnik, jezioro w dobrach Działyń, pow. lipnowski, ma 54 morgi obszaru a 30 stóp głęb. *Br. Ch.*

Czajowice, wś, pow. olkuski, gm. Ojców, par. Biały kościół, leży na wyżynie zamykającej od zachodu dolinę Prądnika. W obrębie tej wsi mieści się góra Chełm, panująca nad Ojcowem i posiadająca znane powszechnie jaskinie. W 1827 r. było tu 38 dm. i 300 mk. Cz. stanowią część dóbr ojcowskich, które od 1864 r. pozostają w ręku pruskich izraelitów. Fol. Cz. z przyległością Prądnik i Borów, tudzież wsi Cz. i Prądnik Czajewski miały rozl. m. 1153 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 254, łąk m. 20, past. m. 19. lasu m. 854, nieużytki i place m. 15; wś Czajowice ma osad 37, gruntu m. 281; wś Prądnik Czajewski osad 11, grun. m. 43. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czakanów, prawdopodobnie *Czekanów*, niem. *Czakanau*, wś, pow. toszecko-gliwicki, par. Ziemięcice, o milę od Gliwic, przy szosie do Tarnowic. Dobra C., od r. 1766 własność rodziny von Raczek, mają z folw. Katharinenhof 1000 morg. roli ornej i łąk a 600 m. lasu. Wś ma 189 m. gruntu, włościanie zarobkują w kopalniach. *F. S.*

Czaków, rz., bierze początek w nieprzebytych topieliskach polesia wołyńskiego, wpływa w granice pow. pińskiego i ubiegłszy mil parę wpada do rzeki Mostwy (dopływ lewy Stwihy), poniżej wsi Strugi, niedaleko granicy pow. mozyrskiego. *A. Jel.*

Czałczyn (właściwie Czołczyn, Ciołczyn, od źródłosłowu Ciołek), wś, pow. kielecki, gm. i par. Łopuszno. R. 1827 było tu 17 dm., 106 mk.

Czamanin i *Czamaninek*, wsie i dobra, pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn. W 1827 r. Czamanin liczył 23 dm., 224 mk. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. IV w Ziemięcinie, st. p. w Izbicy, od Nieszawy odl. 42 w. W gminie znajduje się cegielnia, 2 młyny wo-

dne, szkoła począt., kantorat. Ludn. 4253. Rozległość gminy wynosi 15733. Rozległość gminy wynosi 15733 morg., w tem 11,990 morg. dworskich i 3,743 włośc. Dobra Cz. z wsiami Cz. i Czamaninek nabyte w drodze działów w r. 1840 za rs. 33750. Rozl. ma wynosić obecnie posiadłości dworskiej m. 1729; wś Czamanino osad 31, gruntu m. 44; wś Czamaninek osad 87, gruntu morg. 331. W Czamaninku jest kaplica św. Hieronima, w której przez pewien czas odbywało się nabożeństwo parafialne. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czamany, ob. *Iłłukszta.*

Czambrowina lub *Czamrowina-Mierzejewo*, wieś nad rz. Orz, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Liczy 2 dm., 26 mk. drobnej szlachty; ziemi 285 m.

Czamla, wieś, pow. piński, w 1-ym okr. policyjnym, gm. Dobrosławka, własność Bortnowskiego. *X. A. M.*

Czamża, wieś, pow. kolski, gm. Lubstów, par. Mąkolno.

Czaniec. 1.) wieś, pow. bialski w Galicyi, niedaleko Kęt, 2862 m. rozl., w tem 1673 m. roli ornej, 730 m. lasu (1272 m. dominialnych, 1590 m. włościańskich); 355 dm., 2252 mk.; parafia dek. oświęcimskiego w miejscu (4836 wiernych), kościół paraf. pod wezwaniem św. Bartłomieja w części drewniany a w części murowany, erygowany w r. 1660 a poświęcony w r. 1839 przez bisk. Tarnowskiego Zacharjasiewicza; do 1560 r. filia parafii Kęty; szkoła ludowa jednoklasowa, młyn amerykański, wyroby tkackie. Cz. leży przy gościńcu rządowym wiedeńskim. Obszar dworski należy do majoratu arcyksięcia Albrechta. Włościanie trudnią się wyrabianiem drelichów. Cz. zwał się niegdyś „Grzanica." Por. *Bulowice.* *F. S.*

Czanków, wieś, pow. uszycki, gm. i par. Dunajowce, przy trakcie z Dunajowiec do Zalesiec, ma cerkiew, należy do hołozubinieckiego klucza Wiktora Skibniewskiego. R. 1827 było tu 161 dm. *X. M. O.*

Czantory, *Czantorya*, góra w karpatach szląskich, na połd. od Ustronia, 3130 stóp wysokości.

Czanysz, *Czanyż* (z Poradami), wieś pow. Kamionka Strumiłowa, leży śród piasków, lasów i bagien, w lasach buskich, które z kamienieckiemi, radziechowskiemi i toporowskiemi stanowią jakby galicyjskie Polesie; oddaloną jest od Kamionki Strumił. na wschód o 3 i pół mili, od Toporowa na południe o pół mili, od Buska na północy wschód o 2 mile. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 434, łąk i ogr. 1254, pastw. 57, lasu 2336; pos. mniej.: roli ornej 559, łąk i ogr. 1076, pastw. 47, lasu 34 m. Ludności rzym. kat. 59, gr. kat. 597, izrael. 35: razem 691. Należy do rzym. kat. parafii w Toporowie, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu oleskiego. Wieś ta ma szkołę filialną 1-klasową. Właściciel posiadłości więk. Henryk hrabia Mier

Czańkowce, wieś, pow. uszycki, gm. Dunajowce, 541 dusz męz., 1005 dz. ziemi włośc., należała do Krasińskich, dziś Skibniewskich. Ziemi dworskiej z Mogilówką 1285 dz.

Czapa, rzeka w pow. borysowskim i ihumeńskim, dopływ rzeki Berezyny z prawej strony.

Czapel (niem.), ob. *Czaple.*

Czapelki 1.) albo *Małe Czaple*, niem. *Kl. Zappeln*, wieś w pow. świeckim, obszaru ziemi posiada 1586 m., domów mieszk. 28, kat. 12, ew. 200, szkoła w miejscu, par. Świecie. 2.) **C.**, niem. *Kl. Zappeln*, wieś włośc. w pow. chełmińskim, powstała na obszarze dawniejszej biskupiej wsi Czaple, ziemi ma 268 m., domów mieszkalnych 12, katol. 21, ew. 62, par. Nowawieś. *Ks. F.*

Czapeln (niem.), ob. *Czaple.*

Czapelski Majdan, ob. *Majdan* i *Czapielsk.*

Czapielken (niem.), ob. *Czapielsk.*

Czapielsk, mylnie *Czapielki*, niem. *Czapielken*, wieś w pow. kartuskim dzieli się na 3 odrębne części: 1) Cz. wielki, wieś szlachecka, nad rz. Reknicą, która wpada do Raduni. R. 1323 m. krzyż. Fryderyk von Wildenberg wydał ją na własność jakiemuś Wilhelmowi de Senicz; r. 1570 ma ją Wilhelm Bąkowski, a sto lat później Krzysztof Borzewicz, od którego nabyli ją w roku 1617 oo. jezuici za 31,000 złp. podówczas należały do tej wsi pobliski także Styngwałd, i Wielki i Mały Rząbc czyli Zambrze (Somerkau). Widać, że i w roli dobrze umieli zarabiać ci ojcowie, ponieważ w krótkim przeciągu czasu założyli na rozległym lesistym obszarze aż 9 nowych wiosek: Rybia czyli Górna huta, Dolna huta, Marszewy, Majdany, Krymki, Zalesie, Czapielska wola, Stary Styngwałd i Babi dół. Całym tym kluczem dóbr zarządzał osobny ekonom, jezuita, który zawsze przemieszkiwał we Wielkim Cz. Także i o duchowne potrzeby dobrze dbali jezuici, utrzymując tu bez przerwy t. zw. dom misyjny dla Kaszub, przynajmniej dwóch ojców ciągle tu przebywało. W małym kościele filialnym znajdującym się oddawna we wsi, odprawiali w niedziele i święto parafialne nabożeństwo. Oprócz tego mieli prywatną murowaną kaplicę przy domu. Jeszcze w r. 1772 rezyduje w C. jako kapelan ex-jezuita Józef Brzeski. Po kasacie rząd pruski wydał tę wieś znowu na własność prywatną. Obecnie zawiera Wielki Cz. 2454 morg. rozl. (w czem 95 m. jezior), katol. 166, ew. 124, domów mieszk. 31. Mały kościołek św. Mikołaja, filialny do Pręgowa, został z nowa wzniesiony r. 1847. W miejscu znajduje się szkoła ewan-

gelicka, gorzelnia, młyn z piłą nad Reknicą, cegielnia i hamernia. 2.) **Cz.** wielki, królewski, wieś włościańska, leży tuż przy Szlach. Cz., na przeciwnej stronie Reknicy, także własność dawniejsza oo. jezuitów w Szotlandzie. Po kasacie rząd pruski wydał tę wieś w r. 1775 w wieczystą dzierżawę dwu włościanom i 1 zagrodnikowi; rozl. jest 81 m.; kat. 8, ewang. 20, domów mieszk. 3, par. Pręgowo, odległość od Kartuz 2 mile. 3.) **Cz.** mały, wieś włościańska, nieco w północno-wschodniej stronie od Cz. wielkiego, na lewym brzegu Reknicy, należała także do jezuitów w Szotlandzie, którzy ją w XVII w. nowo założyli pod nazwą Czapielska huta. Po kasacie klasztoru została wydana jako własność r. 1820 trzem włościanom i trzem zagrodnikom. Arealu zawiera 295 m., kat. 25, ewang. 45, domów mieszk. 6, par. Pręgowo.

Czapielszczyzna, wieś w gminie Serwecz, pow. wilejskiego, nad Wilią, na prawym brzegu, własność Slizieniów. Między C. a Kostykami wzdłuż rzeki mnóstwo kurhanów.

Czapiewice, wieś rycerska w pow. chojnickim, parafia i st. poczt. Brusy, pół mili od bitego traktu chojnicko-kościerskiego, zawiera 3133 m., 41 domów mieszk., 334 kat., 6 ew.

Czapiszki, folw., pow. wiłkomierski, par. Traszkuny, własność Piotra Kończy, gruntu włók 6. *J. G.*

Czapla, dawne i bardzo powszechne nazwisko, dało początek nazwom jak: Czapla, Czaple, Czaplice, Czaplin, Czaplowizna i t. p. *Br. Ch.*

Czapla, wieś, pow. kolski, gm i par. Brudzew.

Czapla, wieś, pow. latyczowski, dusz męz. 212, ziemi dwor. 372 dz., włośc. 367 dz. Należała do Mierzwińskich, dziś Chojnackich.

Czaplaki, wieś, pow. jaworowski, o 3,8 kilom. od Krakowca, par. gr. katol. Kochanówka.

Czaple 1.) *Cz. małe*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Czaple wielkie. Leży o 12 w. na połud.-zach. od m. Miechowa, na stokach gór Wyżrał, które stanowią rozdział wód między Dłubnią a Szreniawą. W 1827 r. było tu 31 dm. i 160 mk., obecnie liczy 40 dm. i 292 mk., gruntów włośc. morg. 394 pr. 119. Czaple małe z fol. Krempa mają gruntów dworskich 903 morgi. Majętność ta była niegdyś własnością kościoła św. Floryana na Kleparzu w Krakowie (Długosz 1, 233), miała wtedy 34 łany kmiece i folwark kanonicki. Kolegiata św. Floryana utrzymywała się do r. 1779; wtedy podczas reformy akademii krakowskiej, przyłączono jej fundusze, w tej liczbie i wieś Czaple małe, do funduszów akademickich (Dzieła Jana Śniadeckiego. Warszawa 1837 r. T. II, 21). Wieś Czaple małe w r. 1802, razem z innemi dobrami akademii, zajętą została przez rząd ówczesny; następnie sprzedana Szymonowi Milieskiemu, dziś jest w posiadaniu syna jego Franciszka Ksawerego Milieskiego. **Mają** Cz. kopalnie wapienia krzemienistego. 2.) **Cz** *wielkie*, wś kościelna, o wiorstę oddalona od poprzedniej. W r. 1827 było tu 41, dm. 260 mk., obecnie liczy 49 dm. i 479 mk. Posiada szkołę początkową. Razem z nowopowstałą w r. 1868 wioską, nazwaną Wysiołkiem Czapelskim, utworzoną z gruntów poplebańskich; liczy osad włościańskich 51, z przestrzenią gruntów morg. 422. Dobra Cz. wielkie, z folwarkiem Ewelinów i osadą leśną Górny zwaną, mają gruntów morg. 1287. Gleba lekko-glinkowata, w części rędziny. Wieś ta wspominana u Długosza (T. II, 41) miała wtedy kościół drewniany. Obecny murowany wzniesiony został w 1525 r. przez Andrzeja Paproczkiego. Na jednym z dzwonów tutejszych, obok nieczytelnego napisu, jest wyraźna data odlewu rok 1111. Drugi pochodzi z 1591 r. a trzeci z 1039 (Ks. Wład. Siarkowski, Dzwony w gub. kieleckiej. Warszawa 1878 r. str. 21, 34, 36). Dobra Cz. wielkie były w XVI w. własnością Trepków Nekandów, potem Dębińskich, obecnie należą do Popielów Sulima, którzy zgromadzili tu piękny księgozbiór, bogaty w dzieła do historyi polskiej się odnoszące. Par. Cz. dek. miechowskiego obejmuje Cz. wielkie, małe i wieś Smroków. W. Cz. wielkich jest szkółka wiejska. Dwór nowy, murowany, rysunku Bolesława Podczaszyńskiego. 3.) **Cz.**, folw., pow. włocławski gm. i par. Lubień, — od Warszawy w. 133, od Włocławka 28, od Ostrów w. 14, nabyty w r. 1871 za rs. 40,500; rozl. wynosi m. 712 a mianowicie: grunta orne i ogrody m 450, łąk i pastwiska m. 82, lasu m. 102, place i nieużytki m. 18 płodozmian 16 polowy—bud. mur. 4 drew. 11. 4.) **Cz.**, okolica szlachecka, pow. sokołowski, par. Skrzeszew. Wobrębie jej leżą wsie: Cz. Andrzejowice, Cz. Jarki, Cz. Obrępałki i Ruskie; z tych Cz. Andrzejowicze leżą w gminie Wyrozęby, pozostałe zaś w gm. Korczew (ob.). Cz. Andrzejowicze w 1827 r. liczyły 27 dm. i 162 mk., obecnie zaś 25 dm., 148 mk. i 600 mórg obszaru. Cz., Jarki liczyły 5 dm., 19 mk., Obrępałki 1 dm., 8 mk. i Cz. Ruskie 25 dm., 198 mk.; obecnie wszystkie trzy razem, liczą 29 dm., 407 mk. i 1398 mórg obszaru. 5.). **Cz.**, wś drobnej szlachty, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka, ma16 dm., 95 mk., 365 m. gruntu pszennego klasy 1-ej i 2-ej, r. 1827 miała 14 dm. 84 mk., 6.) **Cz.**, wś, pow szczuczyński, gm. Radziłów, par. Słucz. W 1827 r. było tu 6 dm. i 37 mk. *Br. Ch.*, *Mar.*, *A. Pal.* i *Ign. P.*

Czaple (z Drzypolem), wieś, pow. samborski, nad rzeką Strwiążem, oddalona na zachód od Sambora o $1\frac{1}{2}$ mili, od Starej Soli $\frac{3}{4}$ mili na północny wschód. Wieś ta leży przy gościńcu prywatnym z Sambora na Fulsztyn do Chyrowa.

Przestrzeń posiadłości dwor. roli or 727, łąk i ogr. 88, past. 187; pos. mn. roli or. 521, łąk i ogr. 54, past. 125 morg austr. Okolica bardzo urodzajna, z łagodnym klimatem. Ludność: rzym. kat. 105, gr. kat. 673, izrael. 17, razem 795. Należy do rzym kat. parafii w Sąsiadowicach. Grec. kat. par. ma w miejscu, obejmującą miejscowość Janów z 307 duszami gr. kt. obrządku. Dokument fundacyjny jest przez Jana Karola Tarłę 18 kwietnia 1577 roku w Czaplach wydany, a potwierdzony przez Jerzego księcia Lubomirskiego wielkiego marszałka hetmana polnego koronnego w Warszawie 15-go lipca 1659 roku. Metryki są od 1732 roku. W Czaplach są ruiny wielkiego zamku i dwór z pięknym ogrodem. Właściciel większej posiadłości Kazimierz Jędrzejowicz. Wieś tę wzmiankuje Paprocki w *Herbach*, pod klejnotem Topór; należała ona wtedy do ziemi przemyskiej; za Kuropatnickiego (1786) należała do St. Borzęckiego, podstolego koronnego i znajdował się tam kościół pod wezwaniem S. Anny i klasztor ks. karmelitów dawnej obserwancyi, fundacyi Borzęckich (którego dziś niema).

Czaple, niem. *Gr. Czappel*, folw. w pow. chełmińskim, przy bitym trakcie wąbrzesko-chełmińskim; aż do rozbioru Polski dobra stołowe biskupów chełmińskich, teraz w ręku niemieckiem. Obszaru ma 1423 mórg, domów mieszk. 6, kat. 41, ew. 23, par. Nowawieś 2.) **Cz.**, niem *Gr. Zappeln*, wś w pow. świeckim, między dwoma jeziorami, z których struga płynie do Wisły; istniała przed krzyżakami; r. 1320 ma tę wś niejaki Hanusz; z polskich posiedzicieli był ostatni Eustachy Potocki którego żona Maryanna Kącka; po nich nabył Cz. około r. 1780 Targuzon Teper. Obszaru ziemi mają Cz. 1803 mórg, domów mieszk. 28, kat. 3, ew. 197; szkoła w miejscu, par. Świecie. 3.) **Cz.**, niem. *Czapeln*, wś w pow. gdańskim, 2 mile od Gdańska. w pobliżu rz. Strzelnicy i traktu bitego gdańsko-kartuskiego i wejherowskiego, jest bardzo stara. R. 1282 książę pomorski Mestwin II zapisał ją wraz z 14 innemi wioskami cystersom w Oliwie, jako wynagrodzenie za ziemię gniewską, którą musiał ustąpić krzyżakom. Po kasacie klasztoru należała od r. 1806 do 1828 do miasta Gdańska, poczem została wydana w wieczystą dzierżawę; obejmuje 1377 mórg, mieszk. kat. 152, ewan. 20, dm. mies. 16, par. Maternia 4.) **Cz.** *stare*, niem. *Alt-czapel*, wś włość. w pow. kartuskim, położona na południowym ostrowie, który tworzą jeziora raduńskie, śród mniejszych jezior; r. 1382 Jan z Rusocina, syn Piotra z Rusocina pod Gdańskiem, podarował tę wieś na fundacyą klasztoru w Kartuzach; jezioro golubskie, na wschód leżące od wsi, zapisał temuż klasztorowi Konrad Czolner von Rotenstein, mistrz w. krz. r. 1386. Po kasacie klasztoru kartuskiego została wydana na własność włościanom. Obecnie zawiera 4 posiadłości włościan i 5 zagrodników i z przynależnościami liczy 1577 mórg areału (w czem 270 mórg jeziór), kat. 33, ew. 134, domów mieszk. 20, par. Stężyca, szkoła w miejscu i młyn wodny; odległość od Kartuz 2 1/4 mili. 5.) **Cz.** *nowe*, *Neu-Czapel*, wś w tem samem położeniu, na wschód od Starych Czapel, na których obszarze dopiero za klasztornych rządów powstała przez oo. kartuzyan; w r. 1525 już z dawna istniała. Przez rząd pruski po kasacie klasztoru wydana jako własność włościanom, liczy obecnie 1 wolne szołectwo, 12 posiadłości włość. i 1 zagrodnika, kat. 50, ewang. 89, domów mieszk. 20. 6.) **Cz.**, niem. *Zappeln*, wś, pow. łecki, st. p. Gąski. *Kś. F.*

Czeple 1.) *C. wolne*, niem. *Frei Tschapel*, wś, pow. kluczborski, 1785 folw. miasta Kluczborka, teraz wś kolonialna 2.) **C.** *stare*, *Alt-Tschapel*, wś i folw. w pobliżu poprzedzającej, folw. ma 626 morg. rozl. i należy do dóbr skarbowych Bogacica. *F. S.*

Czaplica, ob. *Czaplice*.

Czaplice 1.) (zwane osobne), wieś szlachecka i włośc., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. W 1827 r. było tu 8 dm. i 59 mk. Folw. Cz. Osobne, część lit. C. z wsią Cz. osobne, od Łomży w. 10, od Czyżewa w. 35, od Narwi w. 10. Nabyte w r. 1879 za rs. 13,750. Rozległość wynosi m. 361 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 269, łąk m. 27, pastwisk m. 27, lasu m. 26, nieużytki i place m. 12. Budowli murowanych 3, drewnianych 10. Wieś Cz. Osobne osad 6, gruntu m. 5. 2.) **Cz.**, okolica szlach., pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga mała, par. Krzynowłoga wielka, od Przasnysza w. 20, od Chorzel w. 5. W obrębie jej leżą wsie: Cz. Bąki, Cz. Jaworowo, Cz. Furmany, Cz. Piłaty, Cz. Wielkie, Cz. Kurki, Cz. Miłki. Około 1827 r. istniały jeszcze Cz. Koty i Cz. Rajki i Golanki. Jestto gniazdo Czaplickich, wspominane już w aktach z 1436. W 1827 r. Cz. bąki liczyły 12 dm., 98 mk., Cz. wielkie 6 dm., 54 mk., Cz. Rajki i Golanki 9 dm., 44 mk., Cz. Kurki 10 dm., 69 mk., pozostałe zaś ogółem miały: 12 dm. i 90 mk. obecnie zaś Cz. bąki, folwark wraz z avulsem Cz. jaworowo, zajmuje powierz. 454 m. w tej liczbie 318 m. gruntu ornego, 3 dm., 21 mk. Wsie włośc. Cz. bąki i Cz. kurki liczą 92 mk., 32 osad, 16 dm., powierz. 98 m. w tem 86 gruntu ornego. Wieś drobnej szlachty Cz. kurki, 29 mk., 8 dm., powierzchni 249 m., w tem 153 m. gruntu ornego. Cz. wielkie, Cz. Furmanie i Cz. Piłaty, wsie drobnej szlachty i włośc., liczą 130 mk., 20 dm., powierzchni 576 m., w tej liczbie 32 m. włośc. Folw. Cz. Wielkie był nabyty 1871 r. za rs. 9493; Cz. Bąki t. r. za rs. 15,890 a Cz. Furmany także

1871 r. za rs. 13878. Cz. miłki, osada prywatna, par. Krzynowłoga Wielka, ma 1 dm., 5 mk., 36 m. rozl., 25 m. roli ornej.

Czaplice, *Czaplica*, folw. i wieś z gminnym zarządem, w pow. słuckim, o 18 w. od Słucka odległa, w stronie połud.-zachodniej, leży w 1 okr. policyjnym (starobińskim), w 2 okręgu sądowym, ma szkółkę gminną i cerkiew paraf. Gmina czaplicka składa się z 28 wiosek i liczy 2899 mk. płci męz. Do r. 1868 par. katolicka. Grunta włościańskie wsi Czaplice i Łanilyce zajmują 2393 dzies. Folw. C. z zaściankami Łaniżyce i Piatnica po Radziwiłłach jest własnością ks. Piotra Wittgensteina; gruntów folwarcznych ornych (w $^1/_{10}$ pszenne) 489 dz., łąk i pastwisk 834. lasu 165 dz. Ludność wyzn. prawosł. *H. R.*

Czaplin, wieś i folw., pow. grójecki, gmina Czersk, par. Sobików. W 1827 r. Cz. liczył 12 dm., 66 mk. Dobra Cz. składają się z folwarku Cz., z wsi Cz., Wincentowo, Karolina, Ludwików i Józefów lub Dębówka; od Warszawy w. 35, od Góry Kalwaryi w. 5. Rozl. wynosi m. 1714 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 695, łąk m. 70, pastwisk m. 158, lasu m. 324, zarośli m. 382, wody m. 10, nieużytki i place m. 12, osady karczemne m. 16, wieczysto-czynszowa osada młynarska Wiatrak m. 10. Płodozmian 8 i 6-polowy. Budowli mur. 13, drewn. 11; gorzelnia, browar, staw duży zarybiony; rzeczka Czarna przechodzi przez territorium dóbr, pokłady marglu, torfu i gliny garncarskiej. Wieś Cz. osad 13, gruntu m. 23; wieś Wincentowo osad 16, gruntu m. 336; wieś Karolina osad 8, gruntu m. 87; wieś Ludwików osad 2, gruntu 24; wieś Józefów lub Dębówka osad 12, gruntu mórg 123. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czaplin, rz., ob. *Rzeczniówka*.

Czaplina, niem. *Tschepline*, kolonia, powiat wołowski, należy do dóbr Baulwie, dawniej Białwy. *F. S.*

Czaplinek, 1.) wieś, powiat brzeziński, gm. i par. Dobra. 2.) **Cz.,** wieś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Sobików. R. 1827 miał 11 dm., 129 mk. Dobra Cz. składają się z folwarków Cz. i Cendrowice, tudzież wsi Cz., Sobików, Cendrowice, Kalwarya, Ługówka i kolonia Zalesie, od Warszawy w. 30. od Góry Kalwaryi w. 6. Nabyte w r. 1871 za rs. 44,200. Rozl. wynosi m. 2046 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 901, łąk m. 139, pastwisk m. 132, lasu m. 790, nieużytki i place m. 84. Folwark Czaplinek ma rozl. m. 1862 a folw. Cendrowice m. 182. Płodozmian 12-polowy. Budowli mur. 11, drewn. 13, wiatrak. Wieś Cz. osad 9, gruntu m. 19; wś Sobików osad 12, gruntu m. 21; wś Cendrowice osad 14, gruntu m. 186; wś Kalwarya osad 8, gruntu m. 206; wieś Ługowka osad 6, gruntu m. 87; kolonia Zalesie osad 4, gruntu m. 42. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czaplinek, ob. *Glinnik*.

Czaplinek, po niem. *Tempelburg*, m. w pow. szczecińskim na Pomorzu.

Czapliniec, wieś, pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice.

Czaplinka, wieś, pow. taraszczański, nad Zgniłym Tykiczem, o 3 w. od m. Bojarki. Mieszk. 817, przeważnie wyznawców t. zw. sztundyzmu. Ziemi 914 dz. Należała dawniej do hr. Branickiego, obecnie kupiona na rzecz dóbr państwa. Zarząd gminny we wsi Żydowskiej Grobli, policyjny w m. Koszowatej.

Czaplinken, ob. *Szczuplinki*.

Czaplino, wieś, gub. grodz., w b. ziemi bielskiej.

Czapliszcza, wieś, pow. czehryński, o 1 w. od Dniepru a o 20 od m. Czehrynia. Mieszk. 1675, wyznania prawosławnego, cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 2914 dz., piaszczystej, a miejscami i błota. Dawniej był to las, niedawno wycięty, w tym lesie urządzone były tajemne kuźnie, w których kuto noże w czasie pamiętnej koliszczyzny. Należała niegdyś do czehryńskiego starostwa. Obecnie do rządu. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Czehryniu. *Kl. Przed.*

Czaplowizna, 1.) kol., pow. warszawski, gm. Wawer, par. Praga. 2.) **Cz.,** wś, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów. 3.) **Cz.,** wieś, pow. węgrowski, gm. i par. Kamieńczyk. Liczy 4 dm., 32 mk., 82 morg. ziemi. *Br. Ch.*

Czapłynka, pow. dnieprowski, gub. taurydzka, st. p. niedaleko Kachówki i Perekopu.

Czapowce mała wioska w pow. bracławskim, dusz męz. 89; własność Potockich.

Czappeln (niem.), ob. *Czaple* i *Czapelki*.

Czapunie, okrąg wiejski w gm. Łogumowice, pow. oszmiański, liczy w swym obrębie wsie: Czapunie, Przystań, Raszkowo, Brzeziny, Czerniewicze, Piesiewicze, Leśniewicze, Szylwy, Koziewicze i zaśc. Brzeziny i Łoćwinów.

Czapury, wieś, na prawym brzegu Warty, przy ujściu Kopli, pow. poznański, 22 dm., 180 mk., wszyscy kat., 54 analf. St. poczt. i kol. żel. Poznań o 10 kil. *M. St.*

Czarcia góra, 1.) niem. *Teufelsberg*, leśna osada, pow. węgoborski, st. p. Kruklanki. 2.) **Cz.,** niem. *Spirdingswerder*, wieś, pow. jańsborski, st. p. Kwik.

Czarci kamień, ob. *Belno*.

Czarcie, ob. *Czarne*.

Czarka dawne nazwisko, stanowi źródłosłów nazw: Czarka, Czarków, Czarkowy.

Czarka, 1.) wieś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady. 2.) **Cz.,** wieś, pow. będziński, gm. i par. Żarki.

Czarkengrunt (niem.), ob. *Czarkowy grąd*.

Czarków, 1.) wieś rozkolonizowana, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Morzysław. Odl. od Konina 2 w. Leży przy szosie poznańskiej. Łąki podlegają wylewom Warty. Mieści się tu urząd gminny. W 1827 r. Cz. liczył 25 dm., 186 mk., obecnie ma 513 mk., ziemi 675 m. Dobra Cz. składały się z folw. Cz., Międzylesie, Nowydwór, Nowiny i osad wieczysto-czynszowych na Grobli Czarkowskiej, tudzież wsi: Cz., Nowy Cz., Chorzew i Międzylesie. Nabyte w r. 1867 za rs. 69,729. Rozległość wynosiła m. 1367, a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 174, łąk m. 106, pastwisk m. 33, wody m. 12, nieużytki i place m. 22. Budowli mur. 4, drewn. 6; folw. Międzylesie grunta orne i ogrody m. 214, łąk m. 24, pastwisk m. 4, nieużytki i place m. 15. Budowli mur. 4, drewn. 3; folw. Nowydwór grunta orne i ogrody m. 482, łąk m. 144, pastwiska m. 1, wody m. 22, zarośli m. 12, nieużytki i place m. 18. Budowli mur. 3, drewn. 3; folw. Nowiny grunta orne i ogrody m. 78, pastwisk m. 3, nieużytki i place m. 2: w osadach wieczysto-czynszowych m. 64. Płodozmian jest 14, 11, 10-polowy. Pokłady torfu i marglu. Wieś Cz. osad 38, gruntu m. 420: wieś Nowy Czarków (gm. i par. Kramsk) osad 37, gruntu m. 470; wś Chorzew osad 41, gruntu m. 496; wieś Międzylesie osad 14, gruntu m. 154. 2.) **Cz**, ob. *Czarkowy*.

Czarków, wieś, pow. kościański, 9 dm., 82 mk., 8 ew., 74 kat., 12 analf. St. poczt. i kol. żel. Kościan o 5 kil. *M. St.*

Czarków, 1.) wieś i folw., pow. pszczyński, par. Pszczyna. Folw. należy do księstwa, ma 575 m. rozl., młyn wodny, dawniej był tu zakład kąpielowy, dotąd są źródła mineralne; wieś ma 676 m. rozl. 2.) **Cz.**, *Czorka* lub *Ciorka*, wieś i folw., pow. toszecko-gliwicki, o 1 milę od Tworoga. Dobra, część dóbr Wielowieś do 1858, mają 1074 m. rozl. a wieś do 200 m. rozl. *F. S.*

Czarkowa, ob. *Czarkowy*.

Czarkowice, niem. *Waldhaeuser*, kol., pow. wielkostrzelecki, między W. Strzelcami a W. Stanyszczem. *F. S.*

Czarkowo, gm., pow. krobski; 3 miejsc.: 1) Cz. wieś, 2) Cz. domin., 1216 m. rozl., 3) Franciszkowo osada; 26 dm., 154 mk., 5 ew., 149 kat. 39 analf. St. poczt. Poniec (Punitz) o 6 kil. st. kol. żel. Bojanowo o 13 kil.

Czarkowy, *Czarków*, *Czarkowa*, wś nad Nidą z prawego brzegu śród formacyi 3-rzędowej, pow. pińczowski, gm. Czarkowy, par. Korczyn stary, leży przy drodze z Wiślicy do Korczyna. Posiada urząd gminny, szkołę gminną, kopalnię siarki. W 1827 r. było tu 71 dm. i 632 mk. Siarka dobywa się tu pomięszana z marglem i przechodzi na miejscu proces oczyszczania w odpowiednio urządzonym zakładzie. W 1873 r. działała tu jedna parowa kotły i dwa aparaty destylacyjne. Pud oczyszczonej siarki na miejscu sprzedawano po 1 rs. 20 kop. Średnio rocznie wytapiają tu siarki za 40,000 rs. i zatrudniają 120 robotników; zbyt główny do Warszawy. J. U. Niemcewicz tak opisuje Cz.: „Piękny i porządny dom Cz. leży na wzgórku, w najprzyjemniejszem położeniu. Otwarta przestrzeń na mil cztery, w około zielone pola, niwy bujnemi plony okryte, rozrzucone gaje, trzydzieści wsi, starożytne miasta Wiślica i Korczyn, wzbijające się w powietrze wieże kościołów, w pośrodku obrazu tego rz. Nida, wijąca się w tysiącznych zagięciach, raz okazuje swe nurty, drugi raz je chowa w zielone trawy, znowu srebrnem połyskuje pasmem: taki jest z Cz. widok około domu. Wśród cienistych i rosłych lip wznoszą się mogiły dawnych aryanów“ (Podróże po ziem. polskich). Cz. były własnością Czartoryskich, Radziwiłłów, generała Kniaziewicza, obecnie zaś należą do hr. Pusłowskich. W Cz. żyli głośni z nauki aryanie bracia Moskorzewscy. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. III w os. Opatowiec, st. p. w Nowym Korczynie. Ludn. 5000. Dobra Cz. Wielkie składają się z fol. C. Wielkie i Szczytniki Czarkowskie tudzież wsi Cz. i Szczytniki, od Kielc w. 56, od Pińczowa w. 22, od Wiślicy w. 5, od Korczyna w. 7. Rozl. wynosi m. 1030, a mianowicie: folw. Czarkowy wielkie grunta orne i ogrody m. 405, łąk m. 21, pastw. m. 41, razem m. 508. Płodozmian 10-polowy. Bud. mur. 12, drew. 2. Folw. Szczytniki Czarkowskie grunta orne i ogrody m. 272, łąk m. 231, nieużytki i place m. 19: razem m. 523, płodozmian 6-polowy. Bud. mur. 2, drewn. 2. Piękna owczarnia. Wieś Cz. osad 138, gruntu m. 881; wś Szczytniki osad 72, gruntu m. 636. Czyt. Bełza J. „O wodach mineralnych w Kr. Polskiem. Wiadomość wyjęta z raportu, który w języku franc. złożył r. 1837 rządowi ś. p. prof. Kitajewski“. Bibl. Warsz. 1841 r. *Rost.* i *Br. Ch.*

Czarkowy grąd, niem. *Czarkengrunt*, wś, pow. szczycieński.

Czarlin, 1.) wś rycerska w pow. starogrodzkim, o żyznej glebie i bardzo korzystnem położeniu, pół mili od Tczewa; we wsi krzyżują się dwa bite trakty berlińsko-królewiecki i gdańsko-bydgoski. Cz. jest prastarą siedzibą familii Czarlińskich, którzy w Tczewie u fary mieli swoje groby i to w osobnej kaplicy N. M. Panny, którą swoim kosztem utrzymywali; w niej także wisiały portrety tejże familii. Od r. 1789 posiadał Cz. Szymon Kicki, staros. starogrodzki; obecnie od dłuższego czasu jest w ręku niemieckiem. Obszaru ziemi liczą w Cz. 2256 morg., katol. 157, ew. 66, domów mieszk. 16, szkoła w miejscu, par. Tczew, od-

ległość od Starogrodu 2 i pół mili. 2.) **Cz.**, zwany też *Osyklo*, osada w pow. kartuskim, należy do rycerskich dóbr Węsiory, par. Sulęcin. Całe szeregi starych, pogańskich kręgów grobowych, kamiennych znajdują się tuż przy siedzibie dworskiej, na przestrzeni lasku przylegającego do niej ze wschodniej strony. I-szy Rocznik towarz. naukowego w Toruniu str. 38.

Czarlina, niem. *Czarlinen*, wś włośc. nad jeziorem wdzidzkiem albo nad północną jego częścią Gelino, w powiecie kościerskim, wydana przywilejem z Warszawy 6 maja 1694, roku, obejmuje jednę większą i dwie mniejsze posiadłości, roli 1160 morg., mieszk. kat. 56, ew. 1, izr. 7, domów mieszkalnych 6, par. i st. poczt. Kościerzyna, od której odległość wynosi dwie mile. *Kś. F.*

Czarmyśl, ob. *Czaromyśl.*

Czarna, *Czarne*, *Czarny*, nazwa wielu miejscowości, rzek, jezior, dawana od ciemnej barwy ziemi, wód lub gęstych lasów liściastych. Jeziora otoczone gęstymi lasami, zasilane leśnymi wodami, przedstawiały się zwykle w ciemnej barwie. Nazwy wsi i osad poprzybierały z czasem zwykle inne nazwiska, jeziora tylko i rzeki przechowały pierwotną nazwę. W ruskich prowincyach nazwy te tworzą się z przymiotnika *Czerny* i szukać ich trzeba pod *Czern...* *Br. Ch.*

Czarna 1.) dobra, pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Kobyłka, składają się z fol. Cz., wsi, Cz., Wiktorów i Helenów, od Warszawy w 18, od Radzymina w 5, od Wołomina w. 3 od Wisły w 18. Rozl. wynosi m. 925, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 270—łąk m. 49, pastwisk m. 152, lasu m. 276, nieużytki i placu m. 57 razem m. 796, w wieczystych dzierżawach m. 129. Dobra te do r. 1876 miały rozległości m. 1770; nazwa gruntów sprzedanych i pozostałych nomenklatur nie jest wiadoma. Płodozmian 7-polowy Bud. mnr. 12, drewn. 13, pokłady torfu. 2.) **Cz.**, folw., pow. grójecki. gm. Nowa wieś, par. Jasieniec. Fol. Cz. od Warszawy w. 42, od Góry Kalwaryi w. 17, od Warki w. 7, od rz. Pilicy w 7, rozl. wynosi m. 380 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 296, łąk m. 27, pastwisk m. 24, lasu m. 21, nieużytki i place m. 11. Bud. 1 drew. w niektórych miejscowościach margiel; folwark powyższy w r. 1867 oddzielony od dóbr Miedzechów. 3.) **Cz.**, wś pow. nowo miński, par. Jakubów, posiada młyn wodny, w 1827 r. było tu 20 dm., 199 mk., Dobra Cz składają się z fol. Cz. z przyległościami Szymankowszczyzna, Bakuły, Bakułowizna, tudzież wsi Cz. Wola lub Wolka Czarniewska i Borek; od Warszawy w. 49, od Nowo Mińska w. 6, od Stanisławowa w 3; nabyte w r. 1870 za rsr. 40400: rozl. wynosi mórg 1232, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 548, łąk m. 54, pastwiska m. 3, lasu m. 517, nieużytki i place m. 34, razem m. 1156; reszta w nomenklaturach. Płodzmian 8-polowy, bud. mur. 9, drew. 10. wś Cz. osad 22, grun. m. 170; wś Wola Czarniewska os. 20, gr. m. 344; wś Borek os. 12, gr. m. 205. 4.) **Cz.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. W 1827 r. było tu 12 dm., 140 mk., obecnie liczy 14 dm., 111 mk. i 292 mórg obszaru 5.) **Cz.**, wś, powiat nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków. parafia Opole. W 1827 r. było tu 20 domów., 129 mieszkańców. 6.) **Cz.**, ogólna nazwa obszaru w pow. radomskim, gm. Gzowice, par. Sucha. W obrębie tym znajdują się: Cz. Bełczączka, wś, liczy 14 dm. i 129 mk. Cz. Stary dwór ma 18 dm. 102 mk. Cz. tartak 8 dm., 89 mk. Cz. Wielki młyn liczy 17, dm. 133 mk. W 1827 r. cały ten obręb liczył 39 dm. i 310 mk. Folw. Cz. Młyn Bełcząncka z wsiami Cz. Bełcząca, Kościuszków, kolonią Wygoda, wsą Cudnów, kolonią Bełcząncka i wsią Rózgi rozl. wynosi około m. 370 a mianowicie. grunta orne i ogr. m. 178, łąk m. 20, pastwisk m. 45, lasu m. 120, zarośli m. 6, nieużyt. m. 9. Wieś Czarna Bełcząca osad 14, gruntu morg. 262; wś Kościuszków osad 10, gruntu morg. 140; kolonia Wygoda osad 2, gruntu morg. 16; wś Cudnów osad 36, gruntu m. 386; kolonia Bełcząncka osad 4, gruntu m. 26 wś Rózgi osad 3, gruntu m. 64. Folw. Cz. lit. E. **Stary dwór** z wsiami: Cz. Wincentów i Marcelów rozl. wynosi około m. 400, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 208, łąk m. 20, pastwisk m. 45, lasu m. 120, zarośli m. 6, nieużytków m. 9. Wieś Czarna Stary dwór osad 18, gruntu m. 256; wś Czarna Wincentow osad 8, gruntu m. 112; wś Marcelów osad 11, gruntu m. 188. Folw. Cz. lit. C. Młyn Wielki, z wsią Tadeuszów i wsią Cz. Wielki Młyn (rozległość nieujawniona); wś Tadeuszów osad 5, gruntu m. 95; wś Czarna Wielki Młyn osad 13, gruntu m. 271. Fol. Cz. Wincentów z wsią Wincentów Stary i Wincentów nowy ogólnej rozl. mają około m. 300, wś Wincentów stary osad 6, gruntu m. 161; wś Wincentów nowy osad 5, gruntu m. 96. 7). **Cz.**, wś, nad rz Czarną, pow. Końskie gm., Duraczów, par. Końskie. Posiada fabryki żelaza. W 1827 r. było tu 22 dm., 130 mk; obecnie liczy 39 dm., 327 mk., 284 mórg ziemi włość. Istniała tu kaplica z cudownym obrazem M. Boskiej, głośna z licznie nawiedzanych odpustów. Kaplica ta nie istnieje teraz. 8.) **Cz.**, wś, pow. kielecki, gm. Cisów, par. Bardo. 9.) **Cz.**, os., pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Pierzchnica. 10.) **Cz.**, wś, pow. piotrkowski, gm. i par. Rosprza. 11.) **Cz**, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Złoczew. W 1827 r. było tu 11, dm. 164 mk. 12.) **Cz.** *stara* i **Cz.** *nowa*, wsie włość., pow. płoński, gm. Błędówko. par. Cieksyn, o 3 w. od urzędu gminnego, mają 8 osad, 9 dm., 98 mk., 226 m. rozl., 215 m. roli ornej. 13.) **Cz.**, wś, pow. suwalski gm. Czostków, par. Filipów. Leży o 32 w. od Suwałk. W 1827 r. było tu 26 dm., 189 mk.; obecnie liczy 42 dm., 340 mk.

Czarna, 1.) wielka wś, nad strugą t. n., pow. bałcki, ma dusz męz. 674, ziemi 4051 dz. Skonfiskowana Sobańskim. Obecnie 2672 dz. ziemi używal. i 23 dz. nieużyt. Własność Suruczana, ma urząd gminny, należy do par. Rybnica. R. 1827 miała 272 dm. 2.) **Cz.**, wś, nad strugą t. n., pow. kamieniecki, gm. Cykowa, par. Smotrycz, należała do dóbr starościńskich, następnie nadana na 50 lat jenerałowi Rosenbergowi, dziś dana Bernstejnowi, 183 dz.; dusz męz. 649, w tej liczbie 94 jednodworców. Ziemi włośc. 2013 dz. R. 1827 miała 209 dm. 3.) **Cz.**, okrąg wiejski, w gm. Rukojnie, pow. wileński, liczy nast. wsie: Wierzbuszki, Dworzyszcze, Dobromyśl, Kapitulszczyzna, Czarnopolany, Gorowe, Lipki, Saduniszki, Borejkowszczyzna, Szaterniki; zaścianki: Zarzecze, Saduniszki. 4.) **Cz.**, wieś, powiat nowograd-wołyński, gm. rajkowska, włościan dusz 363, ziemi włośc. 944 dzies., ziemi dworskiej 870 dzies., własność Rudnickich. 5.) **Cz.**, wś, dek. zasławski, ma kaplicę katolicką parafii Ostropol. *Dr. M.*, *X. M. O.* i *L. R.*

Czarna, Czernaja. 1.) st. dr. żel. uralsko-górniczej, w gub. permskiej. 2.) **Cz.**, powiat nowoładoski, gub. petersburska, st. p. w pobliżu Szlisselburga i Nowej Ładogi.

Czarna, 1.) wś, przysiołek Krakowa, między przedmieściem Smoleńskiem a wsią Kawiorami, odznacza się staranną uprawą roli, którą w sztucznie przysposobiony czarnoziem zamieniono. Produkuje wyborną włoszczyznę. 2.) **Cz.**, wś, pow. grybowski, 1126 mor. rozl., w tém 739 m. roli ornej, 70 domów, 388 mieszk., przeważnie ruskiej narodowości; paraf. grecka w Brunarach wyższych, położenie górskie, gleba owsiana. Obszar dworski jest własnością funduszu religijnego. 3.) **Cz.**, wś, pow. pilzeński, 1389 mor. rozl., w tem 803 m. roli ornej, 115 dm., 546 mk., paraf. w Zassowie, kasa pożyczkowa gminna, gorzelnia; leży w piaszczystej równinie; w Cz. znajduje się stac. kolei żel. Karola-Ludwika i szosa powiatowa do Pilzna. St. dr. żel. leży między Wałkami a Dębicą, o 99 kil. od Krakowa. 4.) **Cz.**, zwana „przy Witkowicach“, wś, pow. ropczycki, 5476 mor. rozl., w tem 1975 m. roli ornej, a 1760 m. lasu, 234 domów, 1325 mk., par. dek. ropczyckiego (2391 wiernych) w miejscu. Kościół paraf. pod wezwaniem św. Stanisława, murowany, wybud. w r. 1606; szkoła ludowa jednoklasowa, gorzelnia, położenie pagórkowate, gleba żytnia. 5.) **Cz.** (z Kołkami), wś, powiat łańcucki, 2516 mor. rozl., w tem 952 m. roli ornej a 1084 m. lasu; 212 domów, 1273 mk., paraf. w Krzemienicach; słynne wyroby tkackie; leży w glebie żytniej, pagórkowatej. Obszar dworski należy do ordynacyi łańcuckiej. 6.) **Cz.**, wś, pow. Lisko, st. p. Lutowiska, par. gr. kat. i szkoła ludowa 1-klas. w miejscu.

Czarna, 1.) rz., dopływ Wisły, powstaje z kilku strug w pobliżu wsi Cisów, pow. kielecki, płynie koło Rakowa, Staszowa, a za Połańcem (Łęg) wpada do Wisły. Dzieliła niegdyś b. wdztwo krakowskie od sandomierskiego. Z nią łączą swe wody Schodnia i Łagówka. 2.) **Cz.**, rz. w pow. warszawskim, płynie pod wsiami Samocin i Kobiałki. 3.) **Cz.**, rz., bierze początek pod wsią Zbrosza wielka w pow. grójeckim, płynie krętem korytem w kierunku od połud. ku zachod. przez Łychów, Baglewice, Rytomoczydła, Nowąwieś, Chojnowską Wolę, Chynów, Sułkowice, Czaplinek, Czaplin i niedaleko Czerska wpada do Wisły z lewego brzegu, ubiegłszy 6 i pół mili. Ponieważ skutkiem zamulenia i zarośnięcia koryta, przy nizkich brzegach czyniła szkody wylewami, przeto oczyszczono ją na przestrzeni od Gośniewic do Sułkowic w 1824, według planu budowniczego Düringa. 4.) **Cz.**, rz., wypływa z lasów i łąk wsi Czarny w powiecie nowomińskim, płynie ku północy i zachodowi przez pola okuniewskie, zdąża ku Białobrzegom i tam wpada do połączonych rzek Narwi i Buga. (Opis pow. radzymińskiego d-ra Bokiewicza). 5.) **Cz.**, rzeczka, zwana też Brzozówką, wypływa z jeziora pod wsią Skórnice w pow. konieckim, płynie ku połud. równolegle z Pilicą pod Studzieńcem, Brzozówką, Rudą Pilczycką i Piaskiem; pod Żeleźnicą wchodzi w pow. włoszczowski i przybrawszy kierunek wschodni, płynie pod Komornikami, Januszewicami, Pilczycą, i pod Ciemiętnikami wpada do Pilicy z prawego brzegu. Długa 32 w.; pod Komornikami z lewego brzegu przyjmuje rz. Chotówkę, od której niekiedy cała aż do ujścia nosi miano Chotówki. Dopływ Pilicy, rz. Cz. łączy się też z Krasną i Miedzieszą, które uchodzą także do Pilicy. 6.) **Cz.**, rzeczka, bierze początek z błót za wsią Olszów w pow. brzezińskim, przebiegłszy 2 mile wpada do stawu w Starzycach, zkąd wypływa pod mianem Starzycy i wpada do Pilicy między Rokicinami a Budziszewicami. Na mapie Woj. Top. Król. (XIX B.) taż sama rzeczka nosi jedno tylko miano Czarnej i wpada do Pilicy poniżej zakładów żelaznych w Gustku z lewego brzegu, a bierze początek na północ od Ujazdu z lasów. 7.) **Cz.**, rz., bierze początek w pow. suwalskim, z małego jeziora pod ws. Szlinokiemie, przepływa dalej jez. Sejwy, płynie przez Rasztakiemy, Smolany, Kracieniszki, Rutkę, Michnowce, zabiera wody jez. Płoskiego z lewej i Białego z prawej strony i uchodzi do jeziora Sejny. 8.) **Cz.**, ob. *Morawica*. 9.) **Cz.** v. *Biała Panieńska*, ob. *Bawół* rzeczka. 10.) **Cz.** *Hańcza, Wisła* i t. p. ob. *Hańcza, Wisła* i t. p. *Br. Ch.*

Czarna, 1.) rz., prawy dopływ Niemna, uchodzi między Szczorsami a Lubczem. 2.) **Cz.**, rz., uchodzi do Niemna między Dokudowem a

Bielicą. 3.) **Cz.**, rz., lewy dopływ Szeszuwki. 4.) **Cz.**, rz., dopływ Supraśli z prawej strony, przyjmuje Kupiskę i kilka strug. 5.) **Cz.**, ob. *Jahorłyk*. 6.) **Cz.**, rzeczka, dopływ Wilii horyniowej, bierze początek w bagnach leśnych, należących do klucza płużeńskiego, przepływa przez lasy płużeńskie, krzewińskie, ostrogskie; między ws. Czerniwodą a Dorohoszczą wychodzi na piękne równe błonia i tu na wschód Ostroga, przy przedmieściu Mokra Wola, uchodzi do Wilii. 7.) **Cz.**, rz., pow. bałcki, ma źródła powyżej wsi Cz., uchodzi z lewej strony do rz. Kulny. 8.) **Cz.**, struga, pow. kamieniecki, ma źródła w słobódce Smotryczowieckiej, mija wsie Czarną, Białą i poniżej wsi Stefanówki uchodzi do Smotrycza. 9.) **Cz.**, por. *Czernia*.

Czarna, 1.) potok w obr. Barwałdu górnego w pow. wadowickim, wypływa w płn. stronie tejże gm. koło folw. Czarnej, u płd. podnóża Mrowiej góry (382 m.); płynie łączkami między wikliną, przeważnie w kier. płd., a przerznąwszy bity gościniec kalwaryjsko-wadowicki, płynie wzdłuż niego na zach. i zabiera wody spływające z wzgórza Żarkami zwan. (527 m.); tworzy górny bieg rz. zwanej w średnim biegu *Wielką rzeką*, a w dolnym Kleczówką (ob.); dopływ Skawy. 2.) **Cz.**, potok, wypł. w obr. gm. Czarnej w pow. grybowskim we wsch. jej stronie, w działach Beskidu lesistego z pod Stawiszy (745 m.); płynie na zach. korytem na półn. wydanem przez wś Czarną, a następnie przez gm. Śnietnicę i po 5 kil. biegu uchodzi do Białej dunajcowej. Środek wsi 492 m. npm. Od płn. wznosi się nad nią wzgórze Homola, także Suchą górą zwane (707 m.). 3.) **Cz.**, potok powstający z kilku znacznych strug spływających tak od płd. z działu beskidzkiego, Ostre zwanego (804 m.), jak od płn. z pod Jaworników (910 m.) w obrębie gm. Czarnej w pow. Lisko. Dobrze zasilony wodami górskiemi, potok Czarna przerzyna gościniec wiodący z Ustrzyk dolnych do Lutowisk; płynie na zach. doliną międzywzgórzystą, w której legła wieś Cz., poczem przechodzi w obr. gm. Rosolin, zwracając się na płd. zach. i we wsi Polanie zwraca się na zach. i płn. zach., mija wieś Wyrdne i Chrewt i uchodzi z praw. brz. do Sanu; długość biegu 20 kil. Przyjmuje liczne potoki, między niemi *Sokołówkę* i *Paniszówkę* z praw. brz., a *Ostry*, *Głuchy*, *Sołotwinę* i *Olchowiec* z lewego brz. *Br. G.*

Czarna, 1.) potok w Prusach zach., ma swój początek między Karlikowem i Świecinem przy wiosce Sapała w pow. wejherowskim; płynie na płn., przyjmuje kilka strug ze wsch., pędzi młyn w Lisewie, mija Parskowo, obraca czarnowski młyn, w kierunku zach. przechodzi około Ostrowa jezioro ostrowskie i wpada w pobliżu wioski Karwień (Karwen) do Bałtyku (między rz. Piaśnicą a Redą). Długość wynosi około 1 i pół mili. 2.) **Cz.**, niem. *Zarna*, mała rz. w prow. pomorskiej, początek bierze przy wiosce Bahrenbusch; płynie najprzód w wielkim zakręcie z półn. na zach., płd. i wschód, przez co tworzy niemal całe koło; przyjmuje potem z północy strugę Glinkę i wpływa przy Landyczku do Gwdy (Küddow), gdzie z przeciwnej strony pruskiej uchodzi Dobrynka. Długość Cz. wynosi z zakrętem przeszło 2 mile, w prostym kierunku milę. 3.) **Cz.**, po niem. dziwnie przekręcone na *Zahne*, mała rz. w Prusach Zachodnich; bierze swój początek w prow. pomorskiej około wsi Falkenhagen, płynie w kierunku południ. pod Heinrichsdorf, przechodzi do pow. człuchowskiego w Prusach, przyjmuje z prawej strony strugę z pod Grabowa, mija wieś Pękuła (Peankuhl), przyjm. po prawej drugą strugę z pod Brzeźnicy (Briesenitz), następnie znaczniejszą rzeczkę Białą (?Ball) przy Lustingshof, przychodzącą z pod Białoboru (Baldenburg) z Bielskiego jez. (Belzig See). Następnie płynie przez miasto Hamersztyn, które podobno nosiło pierwotnie nazwę Czarne (ob.) i uchodzi do rz. Gwdy (Küddow); długość Cz. wynosi około 3 i pół mili. *Kś. F.*

Czarna, rz., ob. *Kacbacha*.

Czarna buchta, wś, pow. sejneński, gmina i par. Krasnopol. Liczy 3 dm., 34 mk.

Czarna buda, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Wejwery. Liczy 28 dm., 222 mk., odl. o 36 w. od Maryampola.

Czarnachowice, *Czarnochowice*, wś, pow. wielicki, o 3.8 kil. od Wieliczki, w par. kat. Wieliczka.

Czarna dąbrowa, wś włośc. w pow. wejherowskim, zawiera 6 włók, katol. 6, ewang. 34, domów mieszk. 3, par. Szenwałd. Odl. 12 kil. od Wejherowa. *Kś. F.*

Czarna-dąbrowa, 1.) niem. *Dammerkau*, wś, w pow. słupskim, na Pomorzu. 2.) **Cz.**, niem. *Czarndammerau*, m., reg. koszalińska, pow. bytowski, na Pomorzu.

Czarna dolina, pow. dnieprowski, gub. taurydzkiej, st. p. w pobliżu Kachówki i Perekopu. Inaczej po prostu *Czarna*, od rzeki Czarnej.

Czarna góra, wś, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Olkusz. W 1827 r. było tu 11 dm., 78 mk. *Br. Ch.*

Czarnagóra, węg. *Csarnagura*, *Feketyhegy*, wś słowacka na Spiżu, w części podtatrzańskiej; rozległa się nad potokiem Grabką, płynącym ku północy i wpadającym z pr. brz. do Białki, tuż przy granicy nowotarsko-spiskiej. Graniczy: od zach. z Białką, od płn. z Trybszem, od wsch. z Łapszanką, a od południa z Jurgowem, od którego oddziela ją potok Bryjowski. Wzniesienie zabudowań nad Grab-

ką 739 m. (pomiar wojsk.). Osada ta istniała już w r. 1297 pod nazwą *Clara Vallis* (Ob. *Georg. Féjer, Cod. dipl. Hung. eccles. et civ.* Budae, 1829—1832. 108). Ludności katol. liczy 644, a żydów 13 (Ob. *Dr. E. Janota*, „Zapiski o zaludnieniu dolin Dunajca i Popradu na Spiżu". Kraków, 1864). Należy do parafii w Jurgowie. *Br. G.*

Czarna góra, 1.) niem. *Schwarzenberg*, wś w pow. kartuskim, należąca z Kłosówkiem do Warzna, par. Kielno. 2.) **Cz.**, niem. *Schwarzenberg*, folw. należący do Bojanu, w pow. wejherowskim. *Kł. F.*

Czarnagóra, ob. *Brzaza, Butywla, Czarnohora, Czarnogóra.*

Czarna-grobla, wś, pow. hajsyński, dusz męz. 318. Ziemi włośc. 797 dz., ziemi dworskiej używal. 1762 dz., nieużyt. 182 dz. (wraz z wsią *Miękochody*). Należała do Czepielowskich, dziś Lipkowskich. *Dr. M.*

Czarna Hańcza, ob. *Hańcza.*

Czarna Hora, ob. *Czarnohora.*

Czarna Hudna, *Czarnawka, Czernawka*, rz., lewy dopływ rz. Obol, długa 22 w., ujście przy wsi *Kozijany*, gdzie się zowie Rudnią.

Czarna Huta, ob. *Huta czarna.*

Czarna huta, niem. *Schwarzhütte*, osada, w powiecie kartuskim, nad jeziorem, należy do wsi Szarłata (Charlotten), par. Przodkowo (Seefeld).

Czarna-Kamionka, wś, pow. humański, nad rz. Horskim Tykiczem, o 43 w. od m. p. Humania, a o 8 w. od Szanlichy. Mieszk. 1941 wyz. prawosł., cerkiew paraf. i szkółka. Ziemi 2003 dzies. pierwszorzędnego czarnoziemu. Należała niegdyś do humańskiego majątku hr. Aleksandra Potockiego, skonfiskowana w 1834 roku, należy obecnie do rządu. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Talnem. *Kl. Przed.*

Czarna Klewa, ob. *Bystrzyca* (str. 513).

Czarnakowizna, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Jeleniewo. W r. 1827 było tu 30 dm., 163 mk., obecnie liczy 28 dm., 270 mk. Odl. o 10 w. od Suwałk. *Br. Ch.*

Czarna Krynica, wś, *Cz. Krynica Kaceńska* i *Cz. Kr. Podawińska*, trzy wsie, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów. Cz. Krynica 21 dm., 46 mk., Kacuńska 15 dm., 46 mk., Podawińska liczy 3 dm., 34 mk. *Br. Ch.*

Czarna Nida, rz., bierze początek (według Lud. Wolskiego) śród gór pod os. Pierzchnicą, choć właściwie powstaje z połączenia się Belnianki z kilku strumieniami pod osadą Daleszyce. Płynie koło Marzysza. wsi Kuby młyny, Bieleckie młyny, Morawica, Ostrów, Tokarnia i pomiędzy wsiami Żerniki i Brzegi wpada do Nidy. *Br. Ch.*

Czarna połonina, ob. *Bystrzyca* (str. 513).

Czarna rola, rum., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł.

Czarna Rózga, rz., ob. *Trzebuńka.*

Czarna Roztoka, potok górski, w obr. gm. Wyszkowa, w pow. Dolina. Wypływa z pod głównego grzbietu Beskidu lesistego, na granicy Galicyi i Węgier, z kilku źródłowisk, spływających strugami, między Czubałkami, Gorganem wyszkowskim (1443 m.) i Tersą (1031 m.) ku północy. Płynie leśnymi debrami i głębokimi parowami, zabierając liczne potoki tak od wsch., jak od zach.; wpada po 6 i pół kil. biegu do Swicy z lew. brz. Nad prawym (wschodnim) brz. ciągnie się ku półn., równolegle z biegiem tego potoku, ramię górskie, zwane Długą górą (1102 m.), odrywające się od głów. grzbietu Beskidu, a zwłaszcza od szczytu Jaworowej Kiczery (1115 m.), tworząc dział wodny między Czarną Roztoką a Świcą i kończąc się tuż nad ujściem czubałkiem Meglą średnią (1312 m.). Od zachodu zaś wznoszą się górskie działy, jak: Dziedzi Baz (1035 m.), Roztoka (981 m.), Heozka (1108 m.), Hecza krajna (1045 m.), a na płn. Menczul (1454 m.). Źródła mniej więcej na wysokości 1000 m., ujście 804 m. npm. *Br. G.*

Czarna Rudnia, ob. *Czernawka.*

Czarna Ruś. W dawnej Rzeczypospolitej polskiej tak nazywano część Rusi litewskiej, dzielącej się oprócz tego na Ruś Białą i Polesie. Nazwę tę dali polacy i rusini tej części kraju, dla gęstych a ciemnych borów; inni wyprowadzają nazwę od ubioru włościan z wełny czarnej. Ruś Czarna, często z Białą za jedno brane, składała się z województwa nowogródzkiego, dzielącego się na trzy powiaty: nowogródzki, słonimski i wołkowyski, a przytem na księztwo słuckie, najprzód do kks. Olelkowiczów, następnie do Radziwiłłów należące, oraz z pow. mozyrskiego i rzeczyckiego, składających część dawnego województwa mińskiego. Miasta w nich znaczniejsze były: Bobrujsk, Rzeczyca, Nowogródek, Nieśwież, Mir, Naliboki, Lachowicze, Wołkowysk, Słonim, Żyrowice, Rożana rezydencya Sapiehów, Słuck, Kleck i t. d. Ruś Czarna była właśnie tą częścią, którą Litwini najpierwej posiedli; wraz z Litwą przyłączona do Polski, dzieliła jej losy. Greckie wyznanie było w niej prawie panujące; kiedy jednak za panowania Władysława III, unia na soborze florenckim między rzymskim a greckim kośc. stanęła, mieszkańcy Czarnej Rusi też unią przyjęli i w skutek tego szlachta ruska do przywilejów szlachty polskiej przypuszczoną została 1433—1443 r. W r. 1560 prawo wybierania posłów od Zygmunta Augusta wraz z całą Litwą otrzymała; zresztą zaś rządziła się statutem, w ruskim języku Litwie nadanym. Czarna Ruś, przyłączona do Rossyi, stanowi część gub. mińskiej i grodzieńskiej. *(Enc. Org.)*

Czarna rzeczka, znaczny strumień górski,

wytryska w obr. gm. Żabiego (pow. kosowski), w płd. wsch. jej stronie, na terytoryum Czarnohory, w dziale „Mały Żmyjeński“ zwanym (1385 m.), będącym południowowschodniem przedłużeniem pasma Kostrycz (wys. 1500 m.), którego południową kończyną jest wydatny czubałek Skupowa (1583 m.). Cz. rz. płynie na płn. wsch., potem na wsch. przez obszar Krasnoilli, zabierając liczne potoki górskie, przedewszystkiem od płd. (z pr. brz.) jak Komarniczny wielki p., Prosiczny p., Białą. Od północy wznoszą się czubałki Magura (1118 m.), Goły (Hoły) wierzch, Bukowiec (852 m.), Leśniczka (1015 m.), od płd. połoniny Hołowy i Perechrestne (984 m.). Tuż przy ujściu Czarnej do Czarnego Czeremosza wznosi się góra Lelków (943 m.); długość biegu 16 kil.; znaczniejsze wzniesienia: 900 m. (źródła); 719 (powyżej ujścia Komarniczego wielkiego p.); 591 m. (Krasnoilla, młyny poniżej ujścia Białej); 511 m. (ujście do Czeremoszu). *Br. G.*

Czarna rzeka, niem. *Schwarzfliess*, osada w pow. kartuskim, należąca do wsi Szarłata.

Czarna struga, 1.) wś śród lasów, pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Kobyłka. Leży na lewo od drogi bitej z Warszawy do Radzymina. W 1827 r. było tu 22 dm., 162 mk. Por. *Czarna*. 2.) **Cz.**, wś i młyn do dóbr Żarki należący, pow. będziński, gm. i par. Żarki. Posiada fabr. cykoryi, młyn amerykański, fryszerki żelaza. Liczy 13 dm., 70 mk. i 124 morg. ziemi włośc. 3.) **Cz.**, wś, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt. *Br. Ch.*

Czarna struga, 1.) rzeczka, bierze początek koło wsi Żelazkowo w pow. kaliskim, płynie z płd. na płnc. i wpada do Warty około kolonii Sofiental. 2.) **Cz.**, rz. w b. okr. lelowskim, pow. będziński, zasila staw, nad którym Steinkeller założył młyn amerykański. 3.) **Cz.**, rz., ob. *Bawół*. 4.) **Cz.**, rz., łączy się z Łazą, która uchodzi do Narwi. Por. też *Czarna*.

Czarnau, ob. *Czarne*.

Czarnawczyce, ob. *Czernawczyce*.

Czarna-wieś, wś nad Rajgrodzkiem jeziorem, pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród. W 1827 r. było tu 13 dm. i 80 mk.

Czarna wieś. Tak pospolicie zowią wieś Czarną pod Krakowem.

Czarna wieś, st. dr. żel. petersb.-warsz., na przestrzeni Białystok-Wilno, między Białymstokiem a Sokółką, o 20 w. od Białegostoku, odl. 183 w. od Warszawy.

Czarna-Woda (z Roztokami), wś, pow. sądecki, par. gr. Jaworki, łac. Szlachtowa, w górach, na płd. od Szczawnicy, nad tym samym potokiem położona, ma rozl. 1885 m.; mk. gr. kat. 335; adtynencya Nawojowy, własność hr. Edwarda Stadnickiego. *M. Ż. S.*

Czarna woda, niem. *Schwarzwasser*, wś, pow. starogrodzki, połączona urzędowo z wioską poblizką Złemięso (Bösenfleisch) nad Czarną wodą; leży przy trakcie bitym berlińsko-królewieckim, w lesistej okolicy, st. kol. żel. pilsko-tczewskiej. Zawiera morg. roli 2733, kat. 207, ew. 6, dm. mieszk. 22, par. Łęg; odl. od Starogrodu $4^3/_4$ mili. Zaraz za wsią nad szosą widać mały domeczek murowany, niesposobny do zamieszkania; powiadają że został pobudowany na pamiątkę Napoleona I, który tu przechodząc z wojskiem z Tucholi do Tczewa przez noc obozował. Jest to jednak mylne. Na tym pomniku, mającym formę małego domku, stoi napis niemiecki: „Friedrich Wilhelm III-ten, dem Retter in der Noth und dem Gründer dieser Strasse sein dankbarstes Volk. MDCCCXXX.“ *Kś. F.*

Czarna Woda, znaczny potok, powstaje z połączenia kilku strug, tryszczących u południowych stóp Modynia (1032 m.), czubałka pasma wzgórzystego, ciągnącego się od Zbłudzkiego potoku w kier. płd. wsch., równolegle do potoku Jastrzębskiego, na granicy gmin: Młyńczysk, Kiczny i Jastrzębia, a zwanego Jasieńczkiem. Płynie zrazu na płd., zraszając łąki i pola Woli Kosnowej i Piskulinej, przysiołków Zagorzyna (pow. sądecki), potem na płd.-wsch., przez Zagorzyn i Łącko, poniżej którego uchodzi do Dunajca z lew. brz., zabierając liczne małe strugi, spływające z sąsiednich wzgórz. Na prawym brz. wznoszą się znaczne czubałki, jak Okrąg (610 m.) i Byniowska góra (694 m.). Ujście 351 m. npm., źródła 665 m. npm. Długość biegu 8 kil. *Br. G.*

Czarna Woda lub *Polska Woda*, rz., dopływ rz. Baryczy, uchodzi niedaleko wsi Gangwitz w pow. mielickim. Czyt. „O cząstkowych statystyczno - przemysłowo - rolnych opisach w W. Ks. Poznańskiem, pow. odolanowski.“ Rocz. Gosp. Kraj. 1843.

Czarna woda, niem. *Schwarzwasser*, rzeka w Prusach zachodnich, wzięła swoję nazwę (dawniej Wda, Gwda) od ciemnego nieco koloru wody, którą ze sobą wiedzie. Powstaje na pograniczu chojnickiego i kościerskiego powiatu w wielkiem jeziorze wdzidzkiem, do którego dopływ przychodzi z pobliskich jeziór raduńskich (osobna struga wypływająca przy Sikorzynie w pow. kartuskim przechodzi przez jeziora leżące przy Skórzewie, Biebrznikach, przez garczyńskie jezioro, Sudomie i grzybowskie i wpływa do jeziora wdzidzkiego). Bieg ma Czarna woda przy licznych zakrętach przeważnie południowo-wschodni; z bardzo małym wyjątkiem płynie przez lesiste okolice. Wychodząc z wdzidzkiego jeziora, przy wiosce Borsk obraca młyn i piłę. Niedaleko za wsią wykopany jest kanał około 1 i pół mili długi, którym sprowadza się woda ku użyźnianiu łąk nad rzeką. Dalej leżą nad Cz. wioski: Bąk, Ciszewie, Miedzno. Przy młynie Prosza na

granicy kościerskiego i chojnickiego powiatu przechodzi do boru okonińskiego, gdzie pędzi młyn i piłę w Odrach. Przy Wiecku, gdzie wspomniony kanał użyznia łąki, wstępuje w pow. starogrodzki. Przy podleśnictwie Zawada przyjmuje z prawej strony znaczny dopływ zwany Niekwarz (ob.), płynie, opodal wioski Prusy i Łęg, przy dworcu kolei żelaznej tczewsko-pilskiej w Czarnej wodzie przez Złe mięso (Bösenfleisch) i Zimne zdroje. Przy Czubku obraca młyn i piłę i płynie przez bory królewskie zwane Wirty przy Czarnem koło Młynka i Pazdy, blisko borzechowskiego jeziora. Ztąd zmienia bieg ku południowi, wstępuje w las król. zwany Drewniaczki (Wilhelmswalde), pędzi Nowy młyn i piłę, młyn i piłę we Wdzie, przyjmuje z prawej strony strugę z pod Błędna, pędzącą po za Kasperusem młyn i piłę w Szladze; mija Łuby, za któremi przechodzi do powiatu świeckiego i płynie w lesie zwanym Wygoda, przy Starej rzece (Alt-fliess); pod Wygodą pędzi młyn i piłę Tleń (Klinger-Mühle) i przyjmuje rzeczkę Brzezinę z pod Osieczna i Śliwic; nieco poniżej wpływa struga Ryszka, połączona ze strugą Mokrą. Dalej leżą jeszcze nad Cz. wieś Spławie, Dąbrowa albo Grabowa buchta, Zdunki, Żuławka, Dębiniec, Gródek, Kaliska, Grodeczek. Dopiero przy Małym Dulsku (Julienfelde) występuje Cz. na dobre z borów, płynie przez Nowe dobro (Neuguth), Wirwę, mija przy Terespolu pod wysokim mostem kolej bydgosko-tczewską, pędzi ostatnie młyny i piły w Kozłowie i Przechowie i uchodzi przez niziny przy Świeciu do Wisły, śród której dosyć daleko pozostawia po sobie wstęgę czarniejszej wody. Czarną wodą spławiają bardzo wiele drzewa z tucholskich borów tak szczypanego na opał jako i w deskach i w całych sztukach; także i w ryby różne Cz. obfituje; długość jej biegu obliczają na 6 mil przeszło. *Kś. F.*

Czarnca, wieś kościelna, leży w pow. włoszczowskim gminie secemińskiej, okręgu sądowym gminnym secemińskim drugim. Dawniej należała do województwa sandomirskiego, powiatu chęcińskiego. Od strony południowej płynie tuż obok Cz. strumyk bez nazwy; na stronie północnej w odległości dwóch wiorst drugi, także bez nazwy, oba w kierunku zachodnim. Powierzchnia ziemi płaska, okolica lesista, grunta w części piaszczyste, większa jednakże część czarnoziem lekki, dość urodzajny. Wewnątrz ziemi znajduje się obficie iłoglin i kamień zwany opoka. Lasy obfitują przeważnie w sosny, jodły, świerki, dęby, brzozy, osiki. Cz. ma domów 45 drewnianych. Ludności liczy obecnie 430. R. 1827 miała 41 dm., 287 mk. Długość wsi wraz z przyległemi pustkowiami: Wymysłowem, Knapówką, Minami, Mościskami i Kózkami wynosi 8 wiorst. Na stronie północnej obok wsi na lekkim wzgórku wznosi się piękny kościół murowany z cegły i kamienia, w stylu rococo zbudowany wraz z dzwonnicą w r. 1659 przez Stefana Czarnieckiego hetmana polnego. Parafia czarniecka liczy dusz 1914; wsie należące do parafii tutejszej są: Bugaj, Cz., Kaleń, Kąty, Klekot, Knapówka, Lipiny, Łachów, Miny, Mościska, Nadolnik, Piła Łachowska, Ropocice, Wałkonowy Górne i Dolne, Wincentów, Wymysłów, Żelisławice, Żelisławiczki. Parafia Cz. należy do dyecezyi kielecko-krakowskiej dekanatu włoszczowskiego; dawniej należała do archidyecezyi gnieźnieńskiej archidyakonatu i dekanatu kurzelowskiego. Cz. jest bardzo starożytną osadą. Z napisu erekcyjnego nad drzwiami kościoła, w którym jest wzmianka że dawniejszy kościół drewniany istniał lat czterysta, okazuje się, że par. w Cz. istnieje przeszło sześćset lat. Od dawna w posiadaniu Czarnieckich, w r. 1670 przeszła w posiadanie Wacława Leszczyńskiego, wojewody podlaskiego, za którym była córka Czarnieckiego Stefana Konstancya; potem była w posiadaniu Działyńskich z Kurnika, następnie Modliszewskich, Gogolewskich a teraz Makólskich. Stefan Czarniecki tu się urodził i tu jego popioły są złożone. Niegdyś istniał tu zamek a miejsce na którem stał dotąd lud nazywa zamczyskiem. Znaczniejsze zabytki: w kościele znajduje się portret St. Czarnieckiego, malowany na desce w postaci jeźdźca jako hetmana z buławą. Wspaniały wielki ołtarz w stylu *rococo*, krzyż srebrny 1 i ćwierć łokcia z cyfrą i herbem St. Czarnieckiego, kielich mały z napisem St. Czarnieckiego, część czapraka tkanego srebrem zdobytego na Karolu Gustawie służąca za kaptur u kapy, dwa ornaty z herbem Czarnieckiego, mały obozowy obraz Najśw. Maryi Panny na blasze srebrnej i ławki dębowe nasadzane z herbem Czarnieckiego. Dzwony najznaczniejsze w okolicy, jeden sprawiony przez Czarnieckiego ale po pęknięciu w 1725 roku przelany kosztem Joanny de Brzostowiec Leszczyńskiej, wojewodziny kaliskiej starościny kowelskiej 1731 r. a w roku 1754 wprowadzony na dzwonnicę, jak się wyraża ówczesny proboszcz ks. Antoni Rayszel, „z wielką trudnością i ekspensą die 20 Novembris.“ Tenże dzwon pobenedykowany został przez Wojciecha Zimnickiego opata cysterskiego z Jędrzejowa za upoważnieniem Adama Ignacego Komorowskiego arcybisk. gnieźnieńskiego. Dzwon ten ma ważyć około 3000 funtów. Drugi średni odlany w 1853 r. na miejsce przewiezionego z Najw. rozkazu Cesarza Mikołaja w r. 1850 dzwonu z napisem słowiańskim: „11 marta 1657 goda“ do twierdzy Iwangorodu. Trzeci odlany w 1638 z napisem: Aleksander konwisarz. Napisy na tablicach marmurowych: Obok ołtarza

wielkiego od strony południowej w posadzce znajduje się marmur w kształcie prostokąta, na pół pęknięty, z następującym napisem: „Tu jest grub pana Mathiasza Czarnieczkiego, w którim z przeirzenia bożego i wolei iego świętei tu zaległ syn jego iedyny naimilszy Marcin Czarnieczki zaczo niech będzie imie pańskie błogosławione Pan dał Pan wzioł. Umarł w Seczyminie dnia XX Maia w roku pańskim MDCXIII.“ Nad wielkiemi drzwiami zewnątrz kościoła rzeźbiony marmur z napisem: Anno D. 1664 quo Stephanus in Czarnca Czarniecki Terrarum Russiae Palatinus, Ratnensis, Tykocinensis, Petricoviensis capitaneus, post Carolum Gustavum Sveciae et Georgium Rakocium Transsylvaniae principes saepe profligatos sed et Dania felicibus armis peragrata redux tres Moschorum exercitus caeclit Lithvaniam Poloniae restituit. Centum signa de hostibus capta, ducemque copiarum pro comitiis regni Joanni Casimiro dedicavit. Templum haereditatis hujus, quadringentorum annorum lignea vetustate faliscens, meliori materie donatum Domino Exercituum T. O. M. cum annis quadraginta continuis fidei catholicae bono indefessus bellavit memoriae victoriarum a fundamentis erexit, manusque bello cruentas hoc cemento abstersit et aeternitati candidavit.“ Nad tym drugi prostokątny marmur z napisem: „Stanislaus a Czarnca Czarniecki de fortissima Łodziorum gente animi magnitudinem non solum traxit sed et auxit. Acre ingenium exterris erudiendum terris concessit. Tandem prius militiae quam aetati servivit. Ne animi magnitudini et patriae deesset regiam ingressus aulam. Nihil inter lenocinia aulae de strennuo immutavit animo. Sigismundo et Constantiae Reginae Vladislao felicissimo triumphatori ex multis gratissimus. Quia constanter in aula miles et aulicus inter copias augustissimi Ferdinandi contra svecos cellcberrimus chiliarchus per quibusvis bellicis meritis polonicum illustravit nomen. Cum juncta pari fortuna consorte fortem ut spes est procreavit sobolem Qui ad Zborovum in conspectu regnantis Joannis Casimiri semper potentissimi gloriose a scythis occumbens immortalem famae suae reliquit gloriam. Anno a partu Virginis MDCL Augusti XV.“ Jest także marmur z napisem, dziś wmurowany w ścianę kościoła, ale dawniej był zapewne wmurowany w ściany zamku, jak to wnosić należy z napisu następującego na nim umieszczonego: „Generosus Stephanus in Czarnca Czarniecki, vexilifer palatinatus Sandomiriensis, ductor chiliarchiae regiae dum in campo Bellonae hostem sternit, hic sibi suisque reparat avitam domum. Tota vitae serie pro Deo ac patria miles reliqua regi a consiliis. Partam sanguine gloriam alii probarunt, sui eam felices haereditent proprius est a sago ad togam gradus Anno D. 1652.“ Te napisy, równie jak wzmianki w aktach kościelnych i następny własną ręką Tomasza Aleksandra Czarnieckiego rodzonego brata Stefanowego napisany nagłówek: „Metrica copulatorum, per me Thomam Alexandrum Czarniecki plebanum praedictae Eclesiae conscripta anno Dni Millesimo sexcentesimo quadragesimo quarto“ okazują, że tak Stefan jak i bracia jego pisali się Czarniecki, nie zaś Czarnecki. Z dóbr Cz. wieś: Czarnca liczy osad 58, gruntu m. 449; wieś Łachów osad 12, gruntu m. 124; wieś Kąty osad 13, gruntu m. 74; wieś Kaleń osad 2, gruntu m. 13; wieś Miny osad 6, gruntu m. 43; wieś Klekot osad 1, gruntu m. 12; wieś Knapówka osad 6, gruntu m. 60; wieś Kózki osad 1, gruntu m. 6; wieś Wymysłów osada 1, gruntu m. 6; wieś Mościska osada 1, gruntu m. 12; wieś Jeziorka osad 2, gruntu m. 10. *Ks. J. W.*

Czarndamerow (niem.), ob. *Czarna Dąbrowa.*

Czarne, 1.) wieś, folw. i rum., pow. lipnowski, gm. i par. Czarne. Posiada kościół parafialny drewniany z 1793 r., szkołę element., sąd gm. okr. III, karczmę. Wieś Cz. ma 34 morg. ziemi, 12 dm. i 169 mk. Par. Cz. dek. lipnowskiego, dawniej dobrzyńskiego, 416 dusz liczy. Folwark należy do Bałdowa, liczy 5 budynków mieszk., 61 mk., Rumunki Cz. Samie, położone nad jez. Czarne, 1101 m., w tem 947 ornych 43 dm. i 335 mk. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. III w Czarnem, st. p. w Lipnie, od Lipna o 9 w. Ludności 4800. Obszaru 17131 m., w tem 6820 ziemi włośc. i 10305 m. ziemi dworsk.; w tej liczbie 6675 m. ziemi ornej. W skład gminy wchodzą: Bałdowo, Będzeń, Bęklewo-Mostowe, Bęklewo-Izydory, Wielgie, Wylazłowo, Głodowo, Głodowo rumunki, Huta Głodowo, Zakrzewo, Kamienne Brody, Karolewo, Kochoń, Lipiny, Orłowo, Orłowo rumunki, Płączyńsk, Piaseczno, Suradówko, Teodorowo, Tupadły, Tupadły rumunki, Czarne, Czarne rumun., Józefowo. Na terrytoryum wsi Cz. robiono poszukiwania archeologiczne. Do dóbr Cz. należą wsie: Cz. osad 29, gruntu m. 28; wieś Józefowo osad 13, gruntu m. 54; wieś Bałdowo osad 10, gruntu m. 15; wieś Rumunki lub Płąskowice osad 40, gruntu m. 1053. 2.) **Cz.**, wieś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk. 3.) **Cz.**, osada, pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Grabno. 4.) **Cz.**, wieś, pow. przasnyski, gm. i par. Janów. 5.) **Cz.**, ob. *Czarna.* 6.) **Cz.**, wieś, pow. suwalski, gm. Kuków, w odległości mili od miasta gub. Suwałki położona; liczy: 5 dm. i 29 mk. *Br. Ch.*

Czarne, 1.) (z Lipną i Zajączkowicami), wieś, pow. gorlicki, 2157 m. rozl., w tem 1092 m. roli ornej, 54 domów, 330 mk. narodowości mięszanej polskiej i ruskiej, parafia grecka

w Żmigrodzie Nowym, położenie górzyste, gleba owsiana. Ludność utrzymuje się głównie z przemysłu tkackiego i z zarobku przy dobywaniu i dystylowaniu nafty. Szkoła 1-klasowa filialna. 2.) **Cz.**, przysiołek Załuża.

Czarne, olędry, pow. międzyrzecki; ob. *Hamernia* (Kupferhammer).

Czarne, 1.) niem. *Hammerstein*, m. w Prusach Zachodnich, pow. człuchowski, leży nad rz. Czarną, która mu pierwotne imię nadała, a którą niemcy przezwali Zahne; ćwierć mili od pomorskiej prowincyi, 3 mile od Człuchowa, 4 i pół od Chojnic. Przez Cz. przechodzi nowa kolej żelazna chojnicko-węgorzyńska, która tu ma swój dworzec. Bite drogi rozchodzą się z Cz.: na zachód do Nowego Szczecina i do Białoboru; na południe do Frydlandu, na północ przez Rzeczęcę (Stegers) do Konarzyn i na wschód do Człuchowa. Obszaru ziemi ma 16276,56 m., domów w ogóle 687, mieszkań 221, ludności li tylko niemieckiej (w r. 1868) 2517, z pomiędzy których katol. 228, ewang. 2054, reszta żydów. Do miasta należy jako własność bór obszerny z osobnem miejskiem leśnictwem Hardelbruch. Najstarszy przywilej m. Cz. pochodzi z r. 1395 od mistrza w. krzyżackiego Konrada von Jungingen. Oddawna miało Cz. zamek obronny, na którym krzyżacy utrzymywali swojego wójta, zależnego od komtura w Człuchowie; w r. 1423 gościł na nim z komturem człuchowskim jakiś książę Henryk. R. 1433 byli Husyci pod Cz. i tak zaniepokoili wszystkich, że tutejsi hamernicy w swoich kuźniach żelaznych, pędzonych przez rz. Czarnę, nie śmieli we dnie pracować, tylko przy świetle gwiazd i księżyca w nocy robili: to ma być przyczyną, dla czego miasto przyjęło za herb młot, gwiazdy i księżyc; także i nowa nazwa miała powstać (zapewne z prastarej polskiej Czarne) „Hammerstern;“ teraźniejsza nazwa „Hammerstein“ powstała podobno jeszcze później z tej przyczyny, że to miasto bardzo się odznaczało starannym brukiem kamiennym. R. 1456 na początku powstania pruskiego przeciwko krzyżakom wraz z innemi miastami poddało się Polsce; wojsko polskie zajęło wtedy te okolice i żniwa co rok dla siebie brało z pola: w r. 1459 piszą Chojniczanie do mistrza w. krzyżackiego, że Polacy z Cz. chcą przyjść i wyciąć zboże z pola około Chojnic, proszą, iżby mistrz ich obronił, ponieważ inaczej z głodu się poddadzą. Stanowczo do Polski przeszło Cz. pokojem toruńskim w r. 1466. Polacy urządzili tu starostwo niegrodowe; w r. 1594 jest star. czarnieńskim Michał Konarski. W r. 1624 panowało morowe powietrze w Cz. i większą część mieszkańców zabrało. R. 1626 w wojnie ze Szwedami oddział kozaków dotarł do Cz. i wiele dokuczał tutejszym protestantom (trzeba bowiem wiedzieć, że mieszkańcy Cz. prawie wszyscy przyjęli wcześnie t. zw. reformacyą Lutra). Za to roku następnego 1627 przybyli tu szwedzcy dowódzcy: Jan Streif, Maksymilian Teufel i Jan Ketteritz z dwoma regimentami konnicy i jednym regimentem piechoty (które z Meklemburgii na pomoc Szwedom wiedli), m. Cz. zabrali i zrabowali; nawet papiery stare i księgi z archiwum miejskiego zniszczyli. Po 14 dniach takiej roboty naszedł ich znienacka hetman Koniecpolski i miasto zdobył: większa część wojska przyjęła polską służbę, innych, po złożonej przysiędze, że nie będą walczyli przeciwko Polsce, puszczono na wolność, trzech zaś dowódzców wzięto do niewoli. R. 1630 zostało m. po drugi raz wyniszczone morowem powietrzem; r. zaś 1653 całe do szczętu prawie zgorzało d. 25 paźdz. Z r. 16?0 jest jeszcze wiadomość, że starosta tutejszy Stanisław Sapieha mieszkał na zamku i wielce sprzyjał inowiercom. R. 1659 w czasie drugiej wojny ze Szwedami Adolf Jan, brat króla Karola Gustawa, przybył tu z wojskiem z Człuchowa, miasto zajął i nielitościwie zrabował. R. 1665 znowu Cz. zgorzało prawie do szczętu, trzeci raz spaliło się d. 7 marca 1693 w znacznej części; czwarty raz, że tylko kupa gruzów została, d. 24 lipca 1719; piąty raz wreszcie w przeciągu 100 lat znowu do szczętu d. 27 maja 1755. W Cz. są 2 kościoły kat. i prot. Farę mają od dawien dawna katolicy, tylko w czasie reformacyi, którą tu szerzyli dwaj bracia Stan. i Jan Latalscy, starostowie człuchowscy, używali jej dłużej niż 50 lat, aż do r. 1610, innowiercy. Ażeby podnieść katolicką wiarę, arcyb. Gębicki urządził przy tym kościele osobny dekanat czarnieński roku 1617; należało wtedy do niego 19 kościołów: Czarne, Hansfelde, Koczała, Ekfir, Pieniężnica, Starzno, Białobór, Łąkie, Grabowo, Witfelde, Falkenwalde, Breitenfelde, Kromsa, Elzanowo, Ruthenberg, Gockowy, Darzno, Domysław i Łoża; 12 ostatnich kościołów zaginęło najbardziej w skutek okupacyi pruskiej, resztę dołączono do dekanatu człuchowskiego. R. 1650 prob. i dziekan w Cz. Arnold Eyman uczynił fundacyą, podług której każdoczesny prob. i dziekan tutejszy był zarazem kanonikiem przy pobliskiej kolegiacie w Kamieniu; jako warunek postawił, żeby umiał po niemiecku. R. 1653 spalił się kościół ten i drugi raz w r. 1755; nowo zbudowany r. 1757 dotąd istnieje. W Cz. utrzymywały się stosunkowo długo t. zw. snopowe dziesięciny: z r. 1730 jest dekret kościelnej władzy, ażeby nikt nie zwoził zboża do gumien, aż po rozdziale, t. j. kiedy dziesięcina przynależna w snopkach od każdego gatunku zboża się odłoży. Parafia czarn. liczy obecnie 500 dusz ma filią w Hansfelde; pomiędzy wioskami parafialnemi jest 5, w któ-

rych przed okupacyą pruską istniały katolickie kościoły: Domysław, Falkenwalde, Gockowy, Ruthenberg i Łoża. Szkoła kat. znajduje się tylko jedna w parafii i to w Cz., inne dzieci po wsiach chodzą do szkół ewangelickich. Luteranie, wydaleni z fary r. 1610, odprawiali swoje nabożeństwa na ratuszu; osobny kościół pobudowali sobie r. 1676, a następnie, po kilkakrotnem zgorzeniu, r. 1716, 1755 i ostatni raz 1819. Oprócz drobnego miejscowego handlu i przemysłu trudnią się tutejsi mieszkańcy głównie rolnictwem; corok przypadają 4 jarmarki: kramne, na bydło i na konie. W Cz. istnieje od najnowszych czasów sąd okręgowy, jest apteka, lekarz, poczta, stacya telegr., dworzec kolei żel., szkoła miejska luterańska; budynki w mieście są murowane; niejakie szczątki zamku czarn. oglądano jeszcze r. 1830. Ponieważ ludność naokoło od dawna jest zniemczona, wcale niedziw, że pierwotna nazwa tego m. Czarne zaginęła; nawet za polskich czasów tak w świeckich jako i kościelnych aktach pisano zawsze Hamersztyn. Teraz już tylko u niektórych osób ciekawszych i wykształconych jest znana; sam to pamiętam jak klerycy w seminaryum duchownem w Pelplinie nazywali to miasto Czarne. Pisze mi także ksiądz Schapke, urodzony w Czarnem, obecnie nauczyciel religii przy gimnazyum w Nowem mieście, że na pewno wie, jak oglądał w domu u rodziców starą mapę, na której obok niem. nazwy Hammerstein, dodana była polska Czarne; czytał także, chłopcem będąc, w pewnej hist. książce (zapomniał teraz tytułu), że w opisie bitwy, którą hetman Koniecpolski ze Szwedami stoczył (r. 1627), miasto nazwane było po polsku Czarne. Za przywróceniem tej starej nazwy przemawia ks. Kujot w „Opactwie pełplińskiem str. 479.“ Wieś ryc. Cz., pow. człuchowski, leży przy m. tegoż imienia; obszaru ziemi obejmuje 22739,98 m., dm. 63, ludn. kat. 85, ew. 268; szkoła; dominium to posiada obszerne lasy z 4 leśnictwami: Adelheidsthal, Charlottenthal, Hansfelderbrück i Jägersdorf; także i 2 osady W. i M. Hasselberg należą do dominium. 2.) **Cz.**, niem. *Czarnen*, wieś włośc., nowo nadana 1820, w ubogiej, lesistej okolicy powiatu kościerskiego, zawiera jednę posiadłość, roli 225 m., mk. kat. 13, domy mieszk. 2, par. Wiele; odległość od Kościerzyny 3 mile, st. p. Kalisz. 3.) **Cz.**, niem. *Scharnow*, dawniej *Czarnensee*, król. podleśnictwo, należące do nadleśnictwa Drewniaczek (Wilhelmswalde) w pow. starogrodzkim; jezioro, obok którego się znajduje, ciągnie się około milę drogi aż do Osieka, gdzie jest połączone z innem wielkiem jeziorem Osieckiem; odległość od Drewniaczka wynosi 3 i pół mili, par. Skurcz. 4.) **Cz.**, niem. *Czarnen*, dobra szlacheckie w pow. starogrodzkim, nad Czarną wodą. W przeszłym wieku Cz. było własnością Płacheckich; osobno przy dworze stała kaplica domowa, w której kapelan domowy odprawiał nabożeństwo; do par. kościoła w Zblewie trzeba jechać 2 mile. R. 1780 posiadał Cz. Władysław Płachecki, do którego także pobliska wieś Czubek należała. Obszaru ziemi ma ta wieś 4589 m., kat. 122, ew. 7, domów mieszk. 7; odległość od Starogrodu wynosi 3 i ćwierć mili. 5.) **Cz.** dolne, niem. *Niederzähren*, wieś włośc. w pow. kwidzyńskim, nad jeziorem, około 1 i pół mili od Kwidzyna; obszaru ziemi zajmuje 7255 m., domów mieszk. 143, kat. 28, ew. 1019, szkoła w miejscu. Od najdawniejszych czasów istniał tu kościół katolicki parafialny, należący do dyecezyi dawniejszej Pomezanii, ale w czasie reformacyi przeszedł w posiadanie inowierców; dziś jeszcze istnieje, a nieliczni katolicy przyłączeni są do par. w Szynwałdzie. 6.) **Cz.** górne, niem. *Hochzähren*, leży naprzeciwko Dolnego Cz., także nad jeziorem, w pow. kwidzyńskim; obejmuje 1) wieś należącą do dobra rycerskiego Cz. górne, ma własną szkołę, domów mieszkalnych 11, kat. 7, ew. 50, par. Szynwałd, teraz w dyecezyi chełmińskiej, dawniej pomezańskiej; 2) dobra rycerskie, zawierają obszaru 2931 mórg, domów mieszk. 9, kat. 6, ew. 158. 7.) **Cz.**, niem. *Czarnien*, osada, pow. olecki, st. p. Gąski. 8.) **Cz.**, niem. *Czarnien*, wieś, pow. łecki, st. p. Borzymy. 9.) **Cz.**, niem. *Czarnen*, wieś, pow. gołdapski, st. p. Dubeningken. 10.) **Cz.**, niem. *Czarnen*, wieś, pow. jańsborski, st. poczt. Orzesze. 11.) **Cz.**, niem. *Czarnau*, wieś, pow. niborski. *Ks. F.*

Czarne, *Czernoje*, st. dr. żel. niżegorodzkiej w gub. niżegorodzkiej.

Czarne. węg. *Fekete-Patak* (Czarny potok), wś w hr. ziemneńskim (Zemplin, Węgry); kośc. katol. filialny, uprawa roli, zdrój żelazisty, 473 mk. *H. M.*

Czarne wzgórza, ob. *Brzezinne góry*.

Czarne, 1.) jez., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, niedaleko traktu sejneńsko-augustowskiego, łączy się cieśniną z jez. Białem, a oba te jeziora mają 4 w. obwodu. 2.) **Cz.**, jezioro w dobrach Halny Wolmera, pow. sejneński. Ma 40 morg. obszaru i 30 stóp głębokości. Łączy się strumieniem z jez. Bobrze. 3.) **Cz.**, jezioro w dobrach Czarne, pow. lipnowski. Ma 27 morg. rozl. a 16 st. głęb. 4.) **Cz.**, jezioro, pow. suwalski, między wsią Smolniki a Jodzieziory, w gm. Kadaryszki. 5.) **Cz.**, jezioro koło wsi Węgielnia, w dobr. Hutta, pow. suwalski. Ma 10 morg. obszaru. 6.) **Cz.**, jezioro we wsi t. n., pow. suwalski, tuż przy granicy pruskiej, w sąsiedztwie jez. Rospuda. Brzeg wschodni wzgórkowaty, zachodni płaski. 7.) **Cz.**, jezioro w dobrach Uścimów, pow. włodawski, gm. Uścimów. Leży w zlewie Wie-

prza, ma 44 morg. rozl., 12 sążni głęb. Woda do niego przypływa z jez. Uścimowskiego a odpływa rowem do rz. Piwonii. 8.) **Cz.**, jezioro pod Gościńcem, pow. włodawski, gm. Tyśmienica. Liczy 19 morg. rozl., leży w zlewie Wieprza. 9.) **Cz.**, jezioro w pobliżu wsi Sosnowica, pow. włodawski, gm. Turna. Leży w zlewie Wieprza, ma 49 morg. rozl., brzegi lesiste i bagniste. 10.) **Cz.**, jezioro we wsi Maruszów, pow. opatowski, gm. Lasocin, głębokie 20 stóp. Zbudowano na niem most dla traktu krakowsko-lubelskiego. *Br. Ch.*

Czarne, 1.) jez., ob. *Chryskie* jez. 2.) **Cz.**, jez. w pow. newelskim. 3.) **Cz.**, jez. w pow. dziśnieńskim.

Czarne Bagno, kopalnia węgla o 4 wiorsty od Cieszkowic, stacyi kol. żel. północnej w Galicyi, od r. 1874 nieczynna.

Czarne błota, folwark, pow. szubiński, ob. *Mamlicz.*

Czarne błoto, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Wiśniowa.

Czarne-Brody, osada wiejska w środku pow. bobrujskiego, przy małej drożynie, wiodącej przez topieliska z mka Parycz do Hłuska; jest to najgłuchszy zakątek pow. bobrujskiego. *Al. Jel.*

Czarne budy, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec.

Czarneguby, wś i folw. w pow. słuckim, przy drodze z Romanowa do Cimkowicz (ob. Cimkowicze) prowadzącej, w gm. cimkowickiej, w 3-cim okr. policyjnym (kopylskim), w 4-ym okręgu sądowym (nieswieskim). Fol. Cz. jest własnością Radziwiłłów, ordynacyi nieświeskiej, ma obszaru 1382 morg., w glebie dobrej, pszennej. *Al. Jel.*

Czarne holendry, wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Białotarsk.

Czarne jezioro, piękna miejscowość śród lasu, o 3 w. od Włocławka.

Czarne Kowale, okrąg wiejski w gm. Olkienikach, pow. trocki; liczy wsie: Lejpuny, Czarne Kowale, Szpiengleniki.

Czarne morze (w starożytności *Pontus Euxinus*). Tak się nazywa obszerna zatoka morza Śródziemnego, względnie do swojej wielkości za osobne morze uważana. Morze oblewa wschodnie brzegi Rumelii i Bułgaryi, część Bessarabii, wschodnią i południową część gubernii chersońskiej, taurydzkiej, ekaterynosławskiej, ziemi dońskich i czarnomorskich kozaków i brzegi zachodnie kraju zakaukazkiego; na południe przytykają do niego prowincye Turcyi azyatyckiej, Armenia i Anatolia. Morze Czarne łączy się z Śródziemnem w stronie południowo-zachodniej, przez cieśninę Konstantynopolitańską (Bosfor), m. Marmora (Propontydy) i cieśninę Dardanelską (Hellespont), a na północo-wschód przez cieśninę Kerczeńską (Bosfor Cymeryjski) łączy się z swoją zatoką, morzem Azowskiem (Palus Meotides). Z odnóg morza Czarnego znaczniejsze są limany: dniestrowski i dnieprowski, przez ujścia tych rzek utworzone, i odnoga bereziańska (pomiędzy Odessą i Oczakowem); z półwyspów na wzmiankę zasługuje taurycki albo Krym, który się z lądem łączy za pomocą przesmyku Perekopskiego (ma 4 wiorsty długości). Z przylądków znakomitsze: Kinburnski i Aj-Todor. Do morza Czarnego wpadają wielkie rzeki: Dunaj z zachodu; Dniestr, Dniepr z Bugiem i Ingułem z północy; Kubań i Rion ze wschodu; ztąd wody jego nie są tak czyste jak morza Środziemnego, nie tak słone i bardziej dla statków szkodliwe. Trwają na niem okropne burze, gdyż wiatry ścieśnione w tym niewielkim bassenie (8,000 mil kw.), z trzech stron wysokiemi brzegami otoczonym, sprawiają wielkie i głębokie falowanie. Przez letnie miesiące morze to jest jednem z najbezpieczniejszych do żeglugi; ale natomiast w czasie zimy przedstawia wielkie niebezpieczeństwa, szczególnie na przestrzeni pomiędzy ujściem Dunaju i brzegami Krymu. Burze to zapewne, nie zaś kolor wody, jak mniemają niektórzy, nadały morzu nazwę Czarnego. Panujący prąd wody idzie w kierunku od połnocy ku południo-zachodowi, t. j. ku cieśninie Konstantynopolitańskiej. Do szczególnych morza Czarnego przymiotów odnieść należy to, że wysp wcale nie posiada. Geologowie zapewniają, że w odległej starożytności morza Czarne i Kaspijskie stanowiły jedno wspólne morze Śródziemne, którego wody okrywały stepy na północ od gór kaukazkich. W czasie wiosny płyną do niego ryby w wielkiej ilości dla wyrzucania ikry, zwabiane będąc jego słodkiemi i mulistemi wodami; ztąd też połów ryb stanowi tu ważną gałąź przemysłu. Dunajskie śledzie, kefal, kambała i inne ryb gatunki, oprócz miejscowego użytku, wywożą ztąd słone i suszone do poblizkich gubernij i prowincyj. Handel morza Czarnego jest nadzwyczaj ożywiony; główne przedmioty wywozu z Rossyi i Turcyi stanowią: pszenica, łój, skóry, wino, owoce; ważniejsze pod względem handlu miasta są: Cherson, Sewastopol, Kercz, Berdiańsk, Anapa, Noworossyjsk, Suchum-Kale (ob. Czarnomorski handel zagran.) i Batum w Rossyi a Trapezund w Turcyi. Rossya posiada na Czarnem morzu port wojenny w Sewastopolu i warsztaty okrętowe w Nikołajewie, w pobliżu ujścia Bugo-Ingułu do limanu dnieprowskiego. W starożytności morze Czarne przez Greków nazywane było Pontus agenos (morzem niegościnnem), już to z powodu niebezpiecznej żeglugi, już to dla dzikości mieszkańców nadbrzeżnych, szczególnie Tatarów. Podług pojęć Greków, morze to napełnione było mieliznami i rafami,

brzegi zaś jego ciągłym pokryte mrokiem i odważni żeglarze ginęli w niem ofiarą śmiałości swojej. Po wyprawie Argonautów, nazwa pierwotna na Pontus eugenos (morze gościnne), zmienioną została. Pierwszym z greckich geografów, który podał o niem dokładniejszą wiadomość, był Strabo (na 60 lat przed nar. Chryst.); po nim pisali o niem Pomponiusz Mela, Ptolemeusz, a po upływie dwóch wieków od Strabona, Flawiusz Arrianus opłynął naokoło brzegów morza Czarnego, opisanych w dziele jego Peryplus, i dzieło to ofiarował cesarzowi Adryanowi. Na długi jeszcze przeciąg czasu przed nar. J. Chr., Grecy mieli tu swoje kolonie, jako to: Pantykapeę, Amfipolis i inne; następnie kraje te weszły do składu królestwa Pontu, przez Rzymian podbitego w r. 63 przed nar. Chr. Mieszkańcy Byzantium także prowadzili handel na morzu Czarnem, ale najście barbarzyńców, a następnie dzikich hord tatarskich, zniweczyło powstający tu handel i oświatę; w średnich wiekach władali handlem na morzu Czarnem Wenecyanie, a szczególnie Genueńczycy, którzy założyli tu swoje kolonie, zdobyte następnie i zburzone przez Turków. Od czasów przyłączenia do Rossyi, za Katarzyny II, północnych brzegów morza Czarnego (na mocy traktatu kajnardżyskiego z dnia 10 lipca 1774 r.), rozpoczyna się dla nich nowa epoka. Staraniem Potemkina obszar ten pusty zamienił się na dobrze uprawną prowincyą, gdzie powstały miasta: Chersoń, Nikołajew, a następnie Odessa, przezwana śpichrzem Europy, która skupiła tu wszystek prawie zagraniczny handel Rossyi południowej. Odtąd też rozpoczęły się badania naukowe. Pierwszymi pracownikami byli na tem polu: Pallas i metropolita Siestrzeńcewicz Bohusz; po nich nastąpili: Blaramberg, Stępkowski, Murawiew-Apostoł, Keppen. Obecnie w tym celu istnieje w Odessie towarzystwo badaczów starożytności i historyi kraju noworosyjskiego. Wszystkie atoli badania historyczne ograniczają się do północnych tylko brzegów morza Czarnego; wschodnie zaś, południowe i po części zachodnie, mało jeszcze są dotąd zbadane. W połowie X wieku, Ruś, obaliwszy panowanie Chazarów na wschodnich brzegach morza Azowskiego, założyła nad brzegami Kubani księstwo Tmutarakańskie; ale handel ruski nie miał wielkich korzyści z posiadania tej prowincyi, która, w czasie domowych wojen pomiędzy książętami ruskimi, przeszła pod panowanie Połowców. Na początku XII wieku Wenecyanie, mający udział w handlu bizantyjskim, osiedli na brzegach morza Azowskiego, gdzie następnie powstało miasto Tana (Azow). W połowie XIII wieku, Genueńczycy, ustaliwszy posiadłości swe w Krymie, szczególniej w Kafie, zawładnęli handlem czarnomorskim; ale około połowy XV wieku, po zdobyciu przez Turków Konstantynopola, handel Genueńczyków upadać zaczął i nareszcie ustał po wzięciu Kafy przez sułtana Mahometa (1475 r.). Turcy zamknęli wtenczas Czarne morze dla okrętów wszystkich państw chrześciańskich, i tylko fladze rossyjskiej pozostawione było prawo do żeglugi. W owym czasie Rossyanie, udając się do Azowa i Kafy, zamieniali tam skóry, płótno i futra, na jedwab', perły i inne płody Wschodu. Pomimo usiłowań Iwana III o zabezpieczenie handlu dla swoich poddanych, kupcy rossyjscy wiele krzywd doznawali od kozaków dońskich Krymców, osobliwie zaś od samowoli paszów tureckich. Piotr Wielki po wstąpieniu na tron, zwrócił całą swą baczność na południe. Po zawarciu pokoju z Turkami, urządzoną była, oprócz Azowa, jeszcze druga przystań Taganróg. Na mocy traktatu, zawartego w 1733 r. z Turcyą, handel między poddanymi Rossyi a Turcyi, jakkolwiek wolnym był ogłoszony, nie obiecywał jednak znacznych korzyści, gdyż w traktacie wspomnionym zastrzeżone było prowadzenie handlu na Czarnem morzu za pośrednictwem tylko statków tureckich. Tak samo założona w Moskwie w 1756 r., „Konstantynopolska kompania handlowa,“ wyłącznie prowadząca handel z Konstantynopolem, zwinięta została za Piotra III w r. 1762. Punktem środkowym handlu azowskiego stał się następnie Czerkask nad Donem, gdzie odbywał się handel zamienny pomiędzy Rossyanami, Kozakami, Turkami, Grekami, Ormianami i Żydami. Nakoniec, po zawarciu pokoju z Turkami w Kuczuk-Kajnardżi 1774 r., przyznano Rossyi panowanie nad Azowem, Taganrogiem, Kinburnem, Kerczem, Jenikale i Bugiem; flaga rossyjska uzyskała wolną żeglugę na wodach tureckich i prawo do przejścia przez Dardanele. Jeszcze więcej utrwalił się handel rossyjski na Czarnem morzu, od czasu przyłączenia Krymu do Rossyi w r. 1783, a następnie od przyłączenia do państwa rossyjskiego krainy leżącej pomiędzy Bugiem a Dniestrem, oraz od założenia miasta Odessy w roku 1793. W r. 1800, kiedy wszystkie porty Tauryki ogłoszono wolnemi portami, handel na Czarnem morzu zaczął się ożywiać; przywóz towarów przewyższał zawsze wywóz tychże. Od początku XIX wieku handel Odessy powiększać się zaczął, a jednocześnie Taganróg tracił dawną wziętość swoją. Po ustaleniu powszechnego pokoju w Europie od r. 1815, handel zakwitnął, szczególniej w Odessie. R. 1825 Czarne morze pokryło się statkami handlowemi i wywóz ztąd zboża, łoju i wełny, powiększył się znacznie. Wojna turecka i inne klęski trapiące Rossyą południową, jako to: nadzwyczajne spustoszenie przez szarańczę,

około 7 lat wciąż trwające (w 1823—1829 r.), i zjawienie się w r. 1829 dżumy w Odessie, wstrzymały na krótki czas handel na Czarnem morzu; ale pokój zawarty w r. 1829 znowu go ożywił, a otwarcie Czarnego morza i Bosforu dla wszystkich okrętów, miało korzystny wpływ na porty krymskie. Jednakże Odessa, już jako port, leżący w bliskości morza Śródziemnego i nadzwyczajnie rozszerzający swój handel, jest daleko ważniejszą pod wszystkiemi względami i służy za miejsce składowe dla płodów Wołynia, Podola i Ukrainy. W ogólności z portów na tych morzach ważniejsze są następujące: Reni, Izmaił na Dunaju; Akkerman na Dniestrze w Bessarabii; Odessa na Czarnem morzu w gubernii chersońskiej; zatoka Achmeczecka, Eupatorya, Bałakława, Jałta, Teodozya na Czarnem morzu; Kercz w cieśninie kerczeńskiej; Berdiańsk na morzu Azowskiem, wszystkie w guberni taurydzkiej; Mariupol na morzu azowskiem, w gubernii ekaterynosławskiej; Redut-Kale na morzu Czarnem w Mingrelii; Anapa, Noworossyjsk i Suchum-Kale na brzegu wschodnim morza Czarnego, zamienione w r. 1846 na miasta portowe. Dla żeglugi nadbrzeżnej znaczniejsze porty: Cherson na Dnieprze, Taganróg na morzu Azowskiem i Rostów (czyli forteca św. Dymitra) na Donie, w gubernii ekaterynosławskiej. Do portów czarnomorskich i azowskich w ogóle dostawiają przedmioty dla wywozu za granicę, najwięcej z południowej Rossyi, która obfituje w bydło i płody rolnicze. Do główniejszych towarów wywozowych należą: pszenica (za summę 9,500,000 rs.), wełna owcza (za 3,000,000 rs.), łój i mydło (za 2,000,000 rs.), siemię lniane (za 1,115,000 rs.), kawior (za 300,000), skóry (200,000 rs.), żelazo (za 153,000 rs.), wyroby lniane i pieńkowe (za 120,000 rs.), rozmaite wyroby metalowe (za 117,000 rs.), masło (za 106,000 rs.). Wartość całego handlu wywozowego wynosi około 17,350,000 rs. Główniejsze towary przywozowe: oliwa (za 1,255,000 rs.), owoce za 1,225,000 rs.), cukier (za 407,000 rs.), wyroby bawełniane (za 340,000 rs.), bawełna (za 318,000 rs.), materyały apteczne (za 270,000 rs.), jedwab' surowy (za 268,000 rs.), węgiel (za 180,000 rs.), wyroby jedwabne (za rs. 180,000), kawa (za 132,000), bachnowa herbata (za 128,000 rs.). Wartość całego handlu przywozowego do 7,300,000 rs. dochodzi (Enc. Org.). Czyt. rossyjskie dzieło prof. Bruna p. t. „Czarnomorze“, szkic hist. geogr. okolic m. Czarnego (1879). A. Dureau de la Malle „Geographie physique de la Mer Noire,“ Paryż, 1807.

Czarneńka, ob. *Welisa*.

Czarne Piątkowo, wieś, pow. średzki, 10 dm., 105 mk., wszyscy kat., 43 analf. 2) **Cz.** *Piątkowo*, gm. domin.; pow. średzki, 2583 m. rozl., 2 miejsc.: 1) Cz. P. wieś szlach., 2) Starkowiec folwark; 10 dm., 153 mk., wszyscy kat., 71 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Miłosław o 6 kil., gośc. o 2 kil. Własność Zygm. Węsierskiego. *M. St.*

Czarne ściany, ob. *Kozi Wierch*.

Czarne wody, wś, pow. kamieniecki, par. i gm. Gródek, wraz z Papiernią ma 544 dusz męz., w tej liczbie 12 jednodwor., 725 dz. ziemi włośc. Należy do Teodora Trzecieskiego 1190 dz. i 153 dz. do Leopolda Trzecieskiego. Są tu dwa młyny. *Dr. M.*

Czarnia, 1.) wś, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszyniec, o milę od Myszyńca. W 1827 roku było tu 34 dm. i 190 mk., obecnie liczy 41 dm. i 332 mk., ziemi 958 morg. Ma kaplicę drewn. 2.) **Cz.**, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Lipniki. W 1827 r. było tu 39 dm. i 254 mk., obecnie ma 1254 morg ziemi. 3.) **Cz.** duża i **Cz.** mała, wś i fol., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno. Liczą obie 40 osad, 62 dm., 572 mk. i 888 morg obszaru, w tem 487 morg ornej ziemi; posiadają szkółkę elementarną. Fol. Cz. mała należy do dóbr Skrwilno. Do tych wsi należą osady włośc.: Przylasek, Foki, Ośnia, Rudziska i Nowa Grobelka. Por. *Kupno*. *Br. Ch.*

Czarnia, pow. olecki, ob. *Czarna*.

Czarniawczyce, ob. *Czernawczyce*.

Czarniawka, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny. Liczy 4 dm. i 47 mk.

Czarniawka, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Rośką, wpadającą do Rosi, o 5 w. od m. Pliskowa i w takiejże odległ. od wsi Skały. W końcu zeszł. wieku (1787 r.) była miasteczkiem i należała do Stefana Wróblewskiego, cześnika kijowskiego, jak się pokazuje z podróży kr. Stanisława Augusta do Kaniowa, którego po drodze z Tytyjowa do Liniec spotykała tu szlachta i lud, a Wróblewski przygotował u siebie wspaniałe śniadanie. Syn Wróblewskiego Ksawery sprzedał Cz. hr. Krasickiemu, od którego przeszła do hr. Tyszkiewicza, teraźniejszego właściciela. Mieszk. 1478 prawosł., 20 katol., razem 1498. Cerkiew par. i szkółka, ziemi 2948 dz. wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny w Pliskowie, policyjny w Lipowcu. *Kl. Przed.*

Czarnica, *Czarnice*, niem. *Czarnitz*, wś szlachecka, w pow. chojnickim, nad strugą, która przychodzi z jeziora pod Żabnem, pędzi młyn i piłę czarnicką i wpada do jeziora Dybrze. Obszaru ziemi zawiera Cz. 2821 mórg, dm. mieszk. 5, kat. 25, ew. 30, par. Brusy. *Kś. F.*

Czarnice, niem. *Bergelau*, wś i ryc. dobra w pow. człuchowskim, nad traktem bitym chojnicko-kościerskim, nad jeziorem, par. Przechlewo, obszaru ziemi m. 3531, dm. mieszk. 19, kat. 120, ew. 103.

Czarniecka Wola, ob. *Kąty*.

Czarniewicze, duża wś w pow. dziśnieńskim, własność daw. Sielickich, póź. Kuszelewów, a teraz Bernowiczów. O część tej wsi proces właścicieli z rządem trwa od 1797 roku.

Czarniewo, wś rząd., pow. augustowski, gm. Dembowo, par. Jaminy, leży na wzgórzach nad błotami rz. Biebrzy. W 1827 r. było tu 31 dm. i 167 mk., obecnie liczy 36 domów, 99 mk. *Br. Ch.*

Czarnija, *Czernija*, rz., lewy dopływ rzeki Obol, ujście przy wsi Borki, długa 20 w.

Czarnikau, ob. *Czarnków*.

Czarników, wś nad zat. ryską, przy ujściu rz. Gauja.

Czarnilas (niem.), ob. *Czarny las*.

Czarnisz, wś włośc. w pow. chojnickim, $^1/_4$ mili od bitego traktu chojnicko-kościerskiego, par. Brusy, szkoła, obszaru 2815 mórg, 31 dm. mieszk., kat. 200, ew. 4. Obszerne łąki w pobliżu leżące bywają sztucznie nawodniane ze strugi Niechwarz, która wpada do rzeki Czarna woda. *Ki. F.*

Czarnka, niem. *Cziorke*, inaczej *Czarków*.

Czarnków, niem. *Czarnikau*, miasto pow., W. Ks. Poznańskie, obw. bydgoski, pod 52°51′ szer. półn. i pod 34°14′ dług. wsch od wyspy Ferro, na lewym brz. Noteci, w równinie ograniczonej szeregiem wzgórzy, ze wschodu na południe wzdłuż Noteci się ciągnących. Miasto samo wznosi się na gruncie pierwotnie bagnistym, obecnie składającym się na powierzchni z warstw piaszczystych, nasypanych z poblizkich wzgórzy. Pokłady głębsze sapowate występują jeszcze teraz w licznych torfowiskach z tamtej strony Noteci i w bagnistych łęgach, rozciągających się na szerokość 7 kil. Po za oznaczonym szeregiem wzgórzy ziemia jest urodzajna. Ludność miasta w ostatnich latach się zmniejszyła, zapewne w skutek oddalenia od kolei żel. i główniejszych dróg komunikacyjnych. Obecnie ma ogółem 4103 mk., w r. 1871 zaś liczyło: 4269 mk., 1933 ew. niemców, 1339 kat. po większej części polaków, 997 żydów niemców. Głównem zatrudnieniem m. jest rolnictwo i chów bydła; obok tego handel końmi, bydłem, skórami, wełną, zbożem i sianem. Cz. jest siedzibą trzech komisarzy obwodowych, dla obw. czarnkowskiego, lubaskiego i hamerskiego. Od 1 paździer. r. 1879 umieszczony jest w mieście sąd okręgowy, należący do sądu ziemiańskiego w Pile; do tego czasu była tam komissya sądowa, należąca do sądu pow. w Trzciance (Schönlanke). Ma dwa kośc. kat., z których jeden parafialny należy do dekanatu czarnkowskiego; kościół protest. parafialny należy do dyecezyi trzciankowskiej. Żydzi mają synagogę. Szkół niższych jest kilka, szkoła rektorska kilkoklasowa; kilka szkół elementarnych także kilkoklasowych, analf. 844. W mieście dwóch jest lekarzy, jeden weterynarz, apteka, dwóch adwokatów; w mieście i okolicy są piły parowe, olejarnie, piece wapienne, gorzelnie i cegielnie. Urząd pocztowy drugiej kl. ze służbą telegraficzną; gościńce do Trzcianki, do Wronek, do Rogoźna. Jarmarków 8 rocznie. Cz. jest jedną z osad najstarożytniejszych Wielkopolski; na wzgórzu, na którem teraz wznosi się browar, podobno już w wieku X wystawiono warownię od strony Pomorza; w r. 1107, jak nasi dziejopisarze wspominają, właścic. jej był Gniewomir ks. pomorski. Tenże, zbuntowawszy się przeciw Bolesławowi Krzywoustemu, ściągnął na siebie gniew potężnego władzcy i bunt życiem przypłacił; Bolesław zdobył zamek. W r. 1192 Dzierżykraj, wojewoda kaliski, pochodzący od książąt pomorskich, otrzymał od Mieczysława, ks. wielkopolskiego, zamek czarnkowski prawem dziedzicznem i od tego miejsca przybrał nazwisko „Czarnkowski“. Ten to nabywca zbudował miasto i wystawił kościół; wspomina o kościele czarnkowskim w w. XIII już biskup poznański Szymonowicz. Czarnkowscy pozostali właścicielami miasta z krótką przerwą aż do wygaśnienia rodu, przez 5 z górą wieków, do r. 1727. W w. XIV, r. 1325, Władysław Łokietek, po zajęciu pow. wałeckiego przez brandeburczyków, dał Czarnkowskim Rogoźno, a wziął od nich Czarnków, ale już Kazimierz Wielki w roku 1341 wrócił; Czarnkowskim Czarnków. Ostatnim potomkiem rodziny był Władysław, starosta osiecki, wuj królowej pol. Katarzyny Leszczyńskiej, zmarły r. 1727. Po Czarnkowskich dziedzicem Czarnkowa został Stanisław Leszczyński, później nabył go Poniatowski, kasztelan krak., ojciec Stanisława Augusta. W r. 1748 majątek częściami rozprzedano. Od r. 1772 Cz. jest pod panowaniem pruskiem. W r. 1776 miasto całkiem pogorzało. Kościół katol. par., istniejący od XIII w., w r. 1632 za wstawieniem się Katarzyny i Franciszka Czarnkowskich wyniesiony został do rzędu kolegiat. Pomimo że Cz. należał przez kilka wieków do jednej z najznakomitszych rodzin, ważniejszych pomników w kośc. dawnych nie masz; prócz tablicy miedzianej, poświęconej pamięci kilku Czarnkowskich, a mianowicie też pierwotnemu fundatorowi Dzierżykrajowi; zawierającej zresztą, jak okazał J. Łukaszewicz, fałsze historyczne, odnoszące się do Stanisława Sędziwoja Czarnkowskiego, biskupa pozn. Drugą jeszcze pamiątką jest piękna trumna cynowa Adama Sędziwoja Czarnkowskiego, generała wielkopols., zmarłego r. 1627. Dawniej w Cz. oprócz kolegiaty dwa jeszcze były kośc. kat.: kośc. Św. Ducha i kośc. Św. Andrzeja. Pod miastem zbadano pogańskie cmentarzyska, w których urny znaleziono okolone kamieniami, wydo-

było nadto przedmioty kamienne, brązowe, żelazne; w jednej urnie maskę, figurkę brązową z głową psią lub wilczą, na ramionach mającą maski ludzkie; ozdobną laskę ze szczerego złota 3' długą, przesłaną berlińskiemu muzeum. Pow. czarnkowski, należący do okr. bydgoskiego, graniczy: na płc. z pow. wałeckim okręgu kwidzyńskiego, na wsch. z pow. chodzieskim, na płd. z pow. obornickim, szamotulskim i międzychodzkim, na zach. z pow. friedeberskim i arnswaldzkim okr. frankfurckiego. Rozległość wynosi 28,395/1000 mil kwadr. czyli 156,470 hektarów. Położenie jest nizkie, płaskie; równiny na obu brz. Noteci przerzynane bagnami, we wsch. części ku płd. przerywane piaszczystemi wzgórzami. Pod względem urodzajności mniej więcej $_5/_6$ jest lekkiego gruntu, reszta dzieli się na grunt średni i błotny. Z lasów większych utrzymuje się mianowicie rządowy trzciankowski. Dwie większe rzeki przepływają przez powiat: Noteć aż do Czarnkowa płynie z płc. na płd., od tego miasta zwraca się ku zach.; Drawa, poboczna Noteci po prawej, tworzy granicę pomiędzy pow. czarnkowskim a friedeberskim. Do mniejszych się liczą: Łomnica po prawej do Noteci wpadająca o 5 kil. od wsi Białej; 2) Trzcianka także po pr. łączy się z Drawą pod kolonią radolińską; 3) Gulcz uchodzi pod wsią Rosko po lewej do Noteci; 4) Bukno z Kotą i Hamerką zachodnią na tymże biegu; 5) nareszcie Młyńska zachodnia pod wsią Drasko; ogółem jest zatem 7 mniejszych rzek. Z pomiędzy kilkudziesięciu jezior pow. liczą się do największych w płc. części: Straduń, Wielkie (Północne), Saskie, Wandal; w zachod.: Łukacz; w połud.: Biała, Wysokie, Wielkie (południowe) i wielki staw Lubasz. Na pr. brz. Noteci głębokie natrafiają się pokłady torfu. Ludność ogólna wynosiła w r. 1875: 68,350 mk.; w r. 1871 było 69,057 mk.; ludność się następnie zmniejszyła z powodu emigracyi ludu włośc. do Ameryki w tym czasie; z tych 69,057 mk. było 33,296 lud. męz., 35,761 żeń.; 42,629 ew., 23,422 kat., 4 dysyd., 3,002 żydów. Na milę kw. przypada około 2400 mk., powiat należy do najmniej zaludnionych. Gmin jest ogółem 150; gmin miejs. 3, wiejs. 101; dominiów 46; miejscowości ogółem 289; 6950 dm. mk. Ludność pod względem narodowości, w zach. części mianowicie, przeważnie jest niemiecka. Miasta powiatu są: 1) Czarnków (Czarnikau) nad Notecią; 2) Wieleń (Filehne) nad Notecią; 3) Trzcianka (Schönlanke) nad rz. t. n.; w r. 1875 razem miały mk. 12437; w r. 1871 zaś 12,428; gm. wiejskie liczyły ogółem 49006 mk.; gminy dominialne 7623 mk. Głównem zatrudnieniem mk. jest rolnictwo, handel, wyrabianie drzewa i chów bydła. Powiat podzielony jest na 7 mniejszych obwodów, czyli komisaryatów: 1) czarnkowski, 2) lubaski (siedzibą komisarza jest Czarnków); 3) hamerski (komisarz mieszka także w Czarnkowie); 4) wieleński (obwód dominialny); 5) wieleński miejski; 6) w Krzyżu (Kreuz) i 7) trzciankowski (Schönlanke). Cz. jest urzędową siedzibą landrata, sekretarza powiat., poborcy pow., budowniczego pow., kontrolera katastru, weterynarza pow.; fizyk pow. zaś mieszka w Trzciance, pow. inspektor szkolny w Pile, powiat. cyrulik w Wieleniu. Sądy okręgowe umieszczone w Czarnkowie, w Wieleniu i w Trzciance, podwładne sądowi ziemiańskiemu w Pile. Aż do nowej organizacyi z 1 października r. 1879 w Trzciance był sąd powiatowy kolegialny, komisye sądowe w Czarnkowie i w Wieleniu. Parafij kat. jest w powiecie 5; należą do dyecezyi poznańskiej: Czarnków, Trzcianka, Wieleń, Biała i Lubasz; filialne kościoły znajdują się w Rosku i Nikoskach. Parafie protest. podzielone są na dwie dyecezye: wieleńską i trzciankowską; w wieleńskiej są kośc. paraf.: w Starych Kwieciach (Altsorge), w Wielkiem Drzężnie (Gross Drensen), w Dębogórze (Eichberg), w Wieleniu, w Zielonowie (Grünfier), w Wielkich Kotach (Gross Kotten), w Krzyżu; w dyecezyi trzciankowskiej zaś: w Białej (Behle), w Czarnkowie z kośc. filialnemi w Władysławowie (Althütte) i w Romanowie (Romanshof); w Gębicach, w Runowie (Runau), w Trzciance, w Staykowie, w Szczygle (Stieglitz). Szkołę wyższą, t. j. szkołę realną drugorzędną z przywilejem udzielania prawa do jednorocznej służby wojskowej ma tylko Trzcianka; w Czarnkowie i Wieleniu są kilkokl. szkoły rektorskie i elementarne; szkoły te i wszystkie szkółki elementarne wiejskie są pod nadzorem inspektora mieszkającego w Pile. Na 69,057 mk. i 19216 dzieci niżej 10 lat było w r. 1871: 14,089 analf. Powiat ma jednę drukarnię w Trzciance, dwie czytelnie w Czarnkowie i w Trzciance. Pow. czarnk. obejmuje 612,368 mórg; większa własność wynosi mórg m. 264,688, wliczając królewszczyzny mórg 26,142; polscy właściciele dzierzą obecnie jeszcze 43,093 mórg m.; dobra rządowe tworzą rendamt trzciankowski. Gorzelnie znajdują się: w Kruszewie, w Ciszewie, w Hamrze, w Lubaszu, w Białej, w Bzowie, w Sławnie, w Sarbi, w Władysławowie; browary: w Trzciance (2), w Czarnkowie, w Wieleniu; młyny: w Przesiekach (Prossekelmühle), w Drawskiej pile (Drageschneidemühle), w Zielichowie (Selchow), w Zielichowskim hamrze (Selchow hammer (2), w Górnicy (Gornitz), w Średnim Młynie (Mittelmühle), w Rychlickim Młynie (Richlicher Mühle), w Straduniu, w Nikoskach (Niekosken), w Lemnicy, w Trzciance (3), w Walkowicach (Walkmühle), w Radolinie, w Czarnkowskim Hamrze, w Nowym Młynie, w Osuchu (Malzmühle), w Gembicach,

w Gulczu, we Wreszczynie (Wreschiner Stampfmühle), w Menżyku (Mensikmühle), w Miałej, w Kamienniku (Kaminchen), w Chełście (Neuteich), w Zawadzie, w Drasku (Dratzigmühle), w Śmieszkowie. Młyny parowe: w Trzciance, w Kruszewie, w Czarnkowie, w Miałej; piły: w Czarnkowskim Hamrze, w Białej, w Biankowie; papiernia w Kamienniku; olejarnia w mieście Czarnkowie; przędzalnia wełny w Trzciance; farbiernia w Czarnkowie; fabryki mączki w Stajkowie i w Śmieszkowie: piece wapienne: w Radolinie, we Flocie (Floth), w Czarnkowie i Wieleniu; huty szklane: w Drasku (Dratzig) i w Trzciance; cegielnie: we Władysławowie (Althütte), w Białej (Behle), w Białężynie (Belsin), w Brzeźnie (Briesen), w Dembau, w Wieleniu, w Drasku, w Hansfelde, w Hüttchen, w Kruszewie, w Lubaszu, w Nikoskach, w Runowie, w Nowych Łaskach (Neulatzig), w Sławnie, w Śmieszkowie, w Trzciance; piec do wypalania smoły w Rychlickim Młynie. Gościńce bite są: z Trzcianki do Czarnkowa, z Trzcianki do granicy zachodniej, do pow. wałeckiego w Prusach Zachodnich; z Czarnkowa przez Lubasz do Wronek, do pow. szamotulskiego; z Wielenia do granicy Prus Zach. do miasta Człopy (Schloppe); z Czarnkowa do gran. pow. obornickiego, do Rogoźna i do Obornik. Koleje żel. przechodzą: wschodnia (Ostbahn) ze stac. w Krzyżu, Wieleniu i Trzciance; górnoszlązka (Oberschlesische Bahn) pomiędzy Miałą a Krzyżem, ze stacyą w Krzyżu. O komunikacyi wodnej Notecią i Drawą już powyżej wspomniano; obiedwie rz. są spławne na większe statki odrzańskie. Urzędy poczt. drugiej kl. z urzędem telegraf. mają: Czarnków, Wieleń, Krzyż, Trzcianka; ajentury pocztowe czyli pocztę listową mają: Biała (Behle), Chełst (Neuteich), Gembice, Wielkie Dzierzno (Drensen), Lubasz, Miała, Miłkowo, Nikoski (Nickosken), Jędrzejów (Putzig), Szczygły (Stieglitz), Wesołów (Hochzeit). Cały pow. teraźniejszy czarnkowski należał do dawnego województwa poznańskiego. Ludność ogólna wynosiła w r. 1832: 43,558; na milę kw. wypadało 1,551 mk.; miejska 10,449, wiejska 33,109; katol. 14,813, prot. 24,929, żydowska 3,816 głów. W r. 1843 ogółem było 54,000 mk., na mili kw. 1,927. Najwięcej wzrosła do r. 1871 ludność protestancko-niemiecka; liczba żydów się zmniejszyła z powodu nie dość ożywionego ruchu handlowego w powiecie. Por. *Bydgoszcz*, str. 449. *M. St.*

Czarno, wś w hr. szaryskiem (Węgry), kościół par. gr. katol., obszerne lasy, 478 mk.

Czarnobyl, mko, pow. radomyski, odległe od Kijowa o 120, od Radomyśla o 140 w., położone jest na wyniosłym brzegu przy zlewie rz. Uszy z rz. Prypecią, o 20 w. ztąd wpadającą do Dniepru. Okolicę tę zewsząd zamykają lasy; rękawy i zalewy Prypeci daleko zachodzą i tworzą plątaninę wód stojących i bieżących. „Majętność Czarnobylska, mówi rękopis z przeszłego wieku, położona w owruckim powiecie, przerznięta jest spławnemi rzekami: Dnieprem, Prypecią, Brahinką i Uszą i wielu pomniejszemi różnych nazwisk; zawiera pozycye leśne i grunta żyzne, obfite w porządne lasy, łąki i w rozmaitego rodzaju sielskie korzyści“ (Dalkiewicz—„Zamek niezdobyty czarnobylski“ etc. rękopis). Nieznany początek tego miejsca sięga odległych dosyć wieków. Sarnicki i inni utrzymują, że Cz. otrzymał swą nazwę od Czarnej i Białej Rusi, przy których zetknięciu się jest położony, ale wywód ten zdaje się być dowcipnie przez nichże samych naciągniętym. Jeżeli mamy koniecznie szukać pochodzenia nazwy, to czy nie wziętą jest ona wprost od czarnobyla (artemisia vulgaris), na jego rosnącego terytoryum. Wszakże i druga ludowa nazwa tegoż ziela: „nechworoszcz“ jest również nazwiskiem wielu ukraińskich miejscowości. W kronice hipacowskiej po raz pierwszy o Czarnobylu zachodzi wzmianka pod r. 1193, w którym kniaź Ruryk Rościsławicz w lasach tutejszych używał łowów. I jakkolwiek Cz. leżał na boku wielkiej drogi, którą Batuchan z tłumami swoimi kroczył; wszelako, jak się zdaje, nawała ta nie oszczędziła go przecież, bo jeżeli wierzyć niepewnemu podaniu Stryjkowskiego, to właśnie w jak najbliższej okolicy Czarnobyla, przy zbiegu Prypeci z Dnieprem, miała zajść krwawa bitwa Kajdana wodza Batuchanowego, z księciem lit. Erdziwiłłem. Kronika ruska woskreseńska (pisana między 1500 a 1534 r.), wyliczając grody należące do Kijowa, wymienia i „Czarnobyl na Prypeci.“ Cz. był włością rządową litewską. Zrazu rządzili nim namiestnicy z ramienia wojewodów kijowskich. Za Andrzeja Niemirowicza woj. kijow., namiestnikiem tutejszym w 1529 był Fedko Andrzejowicz Kisiel. Cz., dzięki dogodnemu swemu położeniu, które sprzyjało żegludze i stosunkom handlowym, urósł też wkrótce i wykształcił się na miasteczko. Z jednej strony rz. Prypeć, z drugiej Usz, przyciągały do niego zasoby z Wołynia i Polesia kijowskiego. Jednakże w 1542 r. mieszczanie łuccy i włodzimierscy skarżyli się przed rewizorami, iż urzędnicy w Czarnobylu zbyt uciążliwe na ich towary nakładają myto (wodne i suche). (Pamiat. Kijow. IV, str. 143). Cz., należąc do rzędu tych królewskich włości, które były „chlebem zasługi“, przeznaczany też bywał dla wysłużonych żołnierzy. Ludziom okaleczonym w bojach, lub co w posłudze wojennej siły swe stargali, wedle stopnia zasługi ich i stanu, rozdawano też już domy w mieście z gruntem

i ulice całe, już dochody z włości, nie dożywociem wszakże, ale dzierżawą, na lat dwa co najwięcej. Oto jest wykaz tych dzierżawców: Dymitr Iwaszeńcewicz, Matwij Zamoranek (przez dwa lata), Olizar Wołczkiewicz, Marek Iwaszeńcewicz, Iwan Połóz, Iwan Niemirycz, Semen Kmita i Tyszko Proskura, Fryderyk Hlebowicz kniaź Proński, Jakób Jelec, Jan Skumin Tyszkiewicz, Filon Semenowicz Kmita (do 1565 r.) (z regestru metryki lit.). Ciekawy będzie dla dziejów Czarnobyla popis zamku jego w 1552 r. uczyniony: „Zamek Czarnobylski, za dzierżenia kniazia Frydryka Prońskiego i pod dozorem ziemianina niegdyś tutejszego Zamoranka, od czterech lat przez ludzi tutejszych hospodarskich, ziemiańskich i cerkiewnych był z drzewa sosnowego zrobiony, ale nieoblepiony. Horodzien wszystkich 18, wieżyc dwie z oblankami. W oblankach okien, ani słupów (stołb) nie robiono. Zamek przestrzeni zajmuje sążni 22 u dołu, w poprzek 17. Most, przed zamkiem, na palach, dobry. Most ten naprawiają po środku mieszczanie, a po końcach włościanie (wołoszczane). Przystęp do zamku od rz. Prypeci trudny, od miasta równo jak po stole, a przekop tylko na dwa sążnie głęboki. A przeto ten zamek potrzebuje przekopu głębszego, i podwyższenia góry od miasta, i przestrzeni większej. Wody w zamku, ani żadnej żywności, niemasz. Co do broni, to tylko 10 jest rusznic wojewodzinnych. Stróża najmuje namiestnik, „jako może kogo ujednać". Widzimy stąd, jak w nędznym był stanie zamek tutejszy, wzniesiony zaledwie lat cztery przedtem; ale zapewne nie przez niedbalstwo wojewody, namiestnika lub dzierżawców był on w tym stanie zaniedbania ustawiony. Powód tego był inny: oto ten właściwie, że strony Czarnobyla nie wymagały już wtenczas zbyt troskliwej obrony od nieprzyjaciół, bo Tatarzy, po upadku Złotej Ordy, już nie grozili im, ale usadowiwszy się w Krymie, na Podole i Ukrainę bracławską pierwsze już swoje wymierzali ciosy. Ztąd już dawny systemat obronny bojarszczyzn tutejszych przeżywał się i upadał, a natomiast powstawał i rozwijał się inny systemat, utworzony jeszcze przez Daszkiewicza, w Czerkasach, Kaniowie i Bracławiu, systemat kozaków grodowych. Tam się więc jeżyły zamki obronne, tamujące drogę Tatarom, tam się szczęk oręża rozlegał, ale nie tu, gdzie śród niedostępności miejsca, chyba się tylko cichy i spokojny dla wysłużonych żołnierzy, jak o tem wyżej mowa była, otwierał przytułek. Według wyżej przytoczonego opisu zamku, na mocy listu hospodarskiego, powinnością poddanych tak „hospodarskich" jak „ziemiańskich i cerkiewnych" było dawać stacye i podwody, i robić (robyty) zamek, ze wszystkich siół „powiatu czarnobylskiego;" każde z tych siół, w każdy tydzień po kolei. Siół tych było 33. Ziemianie zaś czarnobylscy powinni byli przeciw nieprzyjaciołom jeździć z wojewodą kijowskim i leżeć (leżaty) przy nim w Kijowie, w czas niespokojny. Mieszczanie zaś i włościanie (wołoszczane), gdy przedtem zamku w Czarnobylu niebyło, lecz tylko dwór z ornym gruntem, wtedy chodzili na tłokę orać i żąć na strawie dwornej. Do wrót zaś „ostrogowych" mieszczanie najmowali stróża, dając w rok z domu każdego po groszu polskim, po rzeszocie żyta, po pięć „plitok" soli, i po „kowszyku" krup. Dochody urzędnika na zamku składały się z myta, obwiestki, podużnego, pomiernego, targowego. Myta rybnego z komiegi ryba trzydziesta, od woskobójni na rok półtory kopy groszy, a także kapszczyzna z miodu i gorzałki. Wszystko wynajmuje się w rok za 100 kóp groszy. Nadto powinni dawać urzędnikowi zamkowemu i „kunicę od żenichów i zwodeć" i „kunicę od paszeń." Dochód z jeziór także do tegoż urzędnika należał, a także „z jazów hospodarskich" na Prypeci. Urzędnik też zamkowy powinien z bojarami, mieszczanami i sługami, którzy w mieście domy swoje mają „pierwszą poroszą" trzykroć, po dniu jednym, jeździć na łowy. Bobrownicy także obowiązani są z gonienia bobrów wszelki dochód oddawać wojewodzie kijowskiemu (w tym roku 9 ich zabito). „Jasacznicy" także powinni dawać co rok wojewodzie 30 groszy, stóg siana i 15 wiader miodu praśnego. Mieszczan 163, bojarów 10, sług zamkowych 12. Domy zaś ziemiańskie w mieście były: dom p. Onikija Hornostaja (zasłużonego stąd, że jeździł od hospodara w poselstwie do ordy w sprawach hospodarskich i ziemskich), dom p. Krzysztofa Kmitycza, dom p. Połoza, dom p. Iwana Zamoranka, dom p. Proskurzynej, i dom p. Jelcowej (z ksiąg metryki w. ks. lit.). Co się zaś tyczy zamku tutejszego, to i później jeszcze nie widziano potrzeby, jak się pokazuje, trzymania go na stopie obronnej, bo kiedy w 1563 r. z Wilna wysłano moc rynsztunku dla uzbrojenia zamków ukrainnych, Kijowa, Czerkas i innych, dla Czarnobyla przeznaczono tylko 6 starych wielkich falkonetów i 30 hakownic. (Prace nauk. Stan. Łaskiego str. 275). Ostatnim dzierżawcą Czarnobyla, jak widzieliśmy, był Filon Kmita, ale zarazem był on i pierwszym właścicielem jego. W 1566 r. Król Zygmunt August przez zamianę na Lityn darował mu Czarnobyl. Przywilej na te dobra był datowany w Bielsku d. 29 marca 1566 r. „Ponieważ prosił nas (słowa przywileju) p. Semen Kmita a potem nieraz syn jego Filon Kmita, rotmistrz nasz, powiadając, że dla ustawicznych posług naszych hospodarskich i ziemskich od nas hospodara i hetmanów

od dóbr swoich podolskich w pow. winnickim Lityna, Połtewicz, Sutiska, dworu Winnickiego i wszelkich swych ludzi oddalony, tak od wtargnienia tatarskiego, jako i od szkód i krzywd tymże dobrom od obywateli Korony Polskiej, a teraz od urzędu winnickiego, obrony dać niemoże, ażeby więc te dobra zamienić na inne. W skutek czego, mając wzgląd na poczciwe postępki p. Filona, któremi on, długi czas na posługach naszych i ziemskich bywając, w niemałych bitwach, nie żałując gardła i krwi swojej jako rycerz, dajemy mu w zamian zamek nasz Czarnobyl, w ziemi naszej kijowskiej leżący, z miastem, mieszczanami i siołami etc.“ (Źródła Malinowskiego II str. 332). Nie zamiana to wszakże była, ale darowizna sowita, nagroda niemała: Filon Kmita zamiast pustego dziedzictwa w Bracławskiem, niszczonego co chwila przez Tatarów i zgubionego gdzieś w stepach, dostawał spokojną, osiadłą i zamożną posiadłość. Ratowało go to oczywiście od majątkowej ruiny. Wdzięczny też za wyświadczoną łaskę, trwał on w ustawnych znojach rycerskich, szczęśliwy zwycięzca pod Ułą, Czerniechowem i Smoleńskiem. Jako stróż pograniczny i ścisły dostrzegacz służby, ciągle mając oko na granicę, zjeżdżał z niej rzadko, aby swe dobra nawiedzić. W 1574 r. pisał też do hetmanów, prosząc, aby mu wolno było zjechać z Orszy do „imienniczka“ jego Czarnobyla „gdzie już ósmy rok (słowa jego) za posługami hospodarskiemi i Wm. Panów nie byłem.“ Pierwszy się zaczął pisać Kmitą Czarnobylskim. Ożeniony pierwszym ślubem z Zofią Chodkiewiczówną, powtórnym z księżniczką Kapuścianką, zostawił jedynego syna Łukasza (który zmarł w młodym wieku) i córkę Zofią, która, zaślubiona z Łukaszem Sapiehą, zlewem majątku Kmitów pomnożyła obszerne mężowskie imiona. Ona to, nawrócona przez ks. Samuela z Przeworska dominikanina, uczyniła votum fundowania w swoich dobrach kościoła i klasztoru zgromadzenia oo. dominikanów, ale śmierć przeszkodziła jej ten ślub dopełnić. A więc po zgonie jej mąż Łukasz Sapieha, zadość czyniąc jej woli, wymurował w Czarnobylu kościół i klasztor, dla 12 zakonników św. Dominika przeznaczył summę 30,000 złp., lokowaną na wsiach Lelowie, Parysowie i Koszówce; nadto opatrzył tenże kościół w bogate aparaty, złoto, srebro i klejnoty. Było to w r. 1626. Tenże Łukasz Sapieha, „hrabia na Czarnobylu,“ umarł tu i ze swoją małżonką został pochowany w kościele swego założenia. Po śmierci jego Kazimierz Lew Sapieha, syn Lwa Sapiehy hetmana i wojewody, a synowiec Łukasza, ożeniony z Tarnowską, odziedziczył Cz. On to za radą Stef. Chmellera, prowincyała zakonu dominik., na innem miejscu dogodniejszem kościół i klasztor wystawił (dawny kościół stał naprzeciwko zamku); nadto wioski Parysów, Lelów i Koszówkę, na których ubezpieczoną była zapisowa summa przez Łukasza Sapiehę, darował temuż klasztorowi dziedzictwem. Tak hojnie obdarzony klasztor żywił też 24 braci (Chodykiewicz). Czarnobyl w tymże czasie nabrał rozgłosu z powodu tak zwanej sprawy trubeckiej, agitującej się w 1646 r. na sejmie kor. Zaproponowano bowiem na nim, aby Litwie, poszkodowanej przez odstąpienie Rossyi w 1644 r. powiatu trubeckiego, przez wcielenie do niej Czarnobyla wynagrodzić. Odwołano się do dziedzica tych dóbr, Kazimierza Lwa Sapiehy, podkanclerzego lit.; ten spolitykował, ale posłowie kijowscy zaprotestowali stanowczo i na oderwanie Czarnobyla od Kijowa nie pozwolili (Pamięt. Albr. Radziwiłła II, str. 334). Sejm ów z 1646 nie tylko z tej sprawy był pamiętnym, ale głównie z tego, że nie zezwolił królowi na wojnę turecką, któremu też przyszło, jak mówi Szajnocha, rozstać się na zawsze z myślą wyzwolenia Polski i chrześciaństwa od pogan. Tymczasem niedługo potem, bo w 1648 roku, wybuchła wojna kozacka. Wojna ta, zażegnięta gdzieś u ostatnich progów Ukrainy, a będąca następstwem fatalnem wzgardzenia przez naród wojny z pogaństwem, którąby była zaprzątnęła kozaków w sposób dla kraju pożyteczny; wojna ta, zdająca się zrazu grozić tylko jednej prowincyi, ogarnęła wkrótce z szybkością piorunu nie tylko Podole i Wołyń, ale rozlała się nawet na Polesie i Litwę. Atoli Kazimierz Lew Sapieha, dziedzic Czarnobyla, wkraczających kozaków trzema szlakami do Litwy na Mohylów, Pińsk i Słuck, raz u Bychowa, drugi raz na Polesiu, zniósł, i jego to staraniem kraje Litwy od zalewu tego ochronione zostały, za co publiczne na sejmie 1649 r. od stanów odebrał podziękowanie przez usta Adama Kazanowskiego (Niesiecki—Kossakowski). Jednakże w 1651 r. pułkownicy kozaccy Anton i Orkusza stanęli o ćwierć mili od Czarnobyla (Ambr. Grab. Starożyt. tom I, str. 315). Ale hetman lit. Janusz Radziwiłł, zniósłszy pod Łojowem Nebabę, wyprawił Gąsiewskiego do Czarnobyla, który kozaków, w tej się stronie rozpościerających swobodnie, wyparował i pędził się za nimi aż pod Kijów (Jerlicz I, str. 124). Gdy zaś za hetmaństwa Tetery, Rossyanie i Dejneki wpadli byli na Polesie, Piotr Wasilkowski, pułkownik kozacki owrucki, odpędził ich od Czarnobyla i nie dał się im tu osiedzieć (Pamiat. izd. Wrem. Komis. Kijów t. IV, str. 248). Gdy Doroszenko wichrzył po Ukrainie, uróściwszy pretensyą, że Cz. powinien był zostawać „pod buławą wojska zaporozkiego“, wysłał on był w 1671 r. Hołotę dla zajęcia tego miejsca. Ale Jan Sobieski, natenczas hetman w. k., wy-

prawił tuż za nim ku obronie Polesia pułkownika Piwa, który, poraziwszy kozaków pod Chwastowem i Korystyszowem, Makarów zniósł, spalił Nowosiołki, a Cz. zajął. Atoli wkrótce potem, hetm. Hanenko, zamordowawszy Piwa w Dymirze, ubiegł Czarnobyl, rozpuściwszy wieść, że jakoby miał go na rzecz cara zająć. Tymczasem pułkownicy zaporozcy, życzliwi Rzplitej, postrzegłszy hetmana swego chytre i zdradliwe zamysły, odbiegli go bez mała wszyscy i poddali się Sirkowi, odważnemu, a w przysiężonej królowi wierze statecznemu pułkownikowi (Spominki ojczyste t. II, str. 311). Kazimierz Lew Sapieha, dziedzic Czarnobyla, jeszcze w 1656 r. w Berezie umarł, i po śmierci jego bezpotomnej, zdaje się, że został dziedzicem Czarnobyla Kazimierz Paweł Jan Sapieha, który, jak się o tem dowiadujemy z monografii domu Sapiehów przez hr. Stan. Kossakowskiego, był synem jego chrzestnym i ulubieńcem; wszelako nie wiemy, jaką następnie drogą tenże Cz. mógł przejść w posiadanie Kazimierza Władysława Sapiehy, kasztelana trockiego, jak już nas o tem dowodnie ślady archiwalne pouczają. Za władania tego też ostatniego, w Czarnobylu znajdowała się komora graniczna „ceł podnieprskich“. Rezydował tu główny ich administrator (Arch. J. Z. R. cz. II, t. II, str. 34). Kazimierz Władysław Sapieha, kasztelan trocki, potem wojewoda, umarł w 1703 r., mając lat 53 wieku. Zostawił on dwie córki: Justynę za Józefem hr. Krasickim, kasztelanem halickim, i Cecylią za Janem Karolem hr. na Petrykowie, Kolnie i Turcu Chodkiewiczem, starostą błudzieńskim. Ta ostatnia, dziedziczka Czarnobyla, męża swego o wiele, bo o 40 lat przeżyła; przeżyła nawet syna jedynaka Adama Tadeusza, a wnukiem swym Janem Mikołajem Ksawerym Chodkiewiczem do 15 lat opiekowała się. Po jej też zejściu objął Cz. tenże wnuk i jedyny jej spadkobierca Jan Mikołaj Chodkiewicz, w następstwie kasztelan i starosta generalny żmudzki. Tymczasem około tego czasu Cz. upadł był bardzo: było to miasteczko lichego wejrzenia, niepozorne; żydów w niem tylko rachowano 40, chat włościańskich 100. Jeszcze i hajdamacy od czasu do czasu nawiedzali je. R. 1747 Roman Czarny, kozak z Wasiuryńskiego Kurzenia napadł był na Cz. i zrabował go (Arch. J. Z. R. część III, t. III, str. 381). Miejscowe atoli dogodności sprawiły, że to mko w niedługim czasie wzniosło się na nowo, tembardziej, że i dziedzic miejsca ze swojej strony dzielną je darzył opieką. Jakoż nowe domy i liczne kramy pobudował; ściągnął też ludność złożoną z żydów, szlachty, i z szukających w Polsce schronienia, pilipowców. Nadto utrzymywał nadworną milicyą, t. j. 500 ludzi piechoty, 200 huzarów i 200 kozaków liczącą. „Czarnobyl“, mówi świadek spółczesny, „z początku mało był zaludniony, ale zostawszy stałą rezydencyą Jana Mikołaja Chodkiewicza, starosty żmudzkiego, znacznie się podniósł i pomnożył wielu słobodami. Pan ten, troskliwy i czynny, nadaniem rozmaitych swobód, ziemi i wskazaniem rozmaitych korzyści, ściągnął tłumy okolicznych mieszkańców różnego stanu i religii, wkrótce pomnożyła się ludność; pojawiły się kościoły staroobradzkie, prawosławny, żydowskie bożnice; słowem w małym przeciągu czasu, doprowadził je do kwitnącego stanu. Zamek czarnobylski zaś, położony w malowniczej pozycyi, na górze, u stóp której połączają się z rozległem piaszczystem wybrzeżem rzeki Usz, Prypeć i Brahinka, zajmuje dosyć obronną pozycyą“. Ale kościół tutejszy dominikański około tego czasu był od piorunu spalony; atoli wkrótce potem z wielkim smakiem i wytwornie odnowił go ks. Onufry Łyczkiewicz, przeor konwentu (Chodykiewicz). W r. zaś 1757 był na nowo poświęcony. W 1768 r. wybuchła, jak wiadomo, w głębszej Ukrainie tak zwana koliszczyzna i mało też pozostało miejsc, któreby ona ominęła. Czarnobyl z okolicą, chociaż jakiś czas był wolnym od niej, ale w końcu ten krwawy ruch i jemu zagroził. „Toż Chodkiewicz, uprzedzając niebezpieczeństwo“ — mówi Dalkiewicz—„śród powszechnej trwogi buntów Gonty i Żeleźniaka, wzniósł wały i osadził armatami, wystawił most zwodzony, pokopał i odnowił dawne fossy, tudzież i samo miasto oszańcował i opalisadował w około. Całą tę fortyfikacyą silną obwarował strażą.“ Bondarenko, herszt hajdamaków, wyruszywszy z Chwastowa, chciał też uczynić zamach na Czarnobyl, ale Chodkiewicz wysłał na spotkanie jego swoich huzarów, pod komendą Engla, który Bondarenka z pomocą kornińskich kozaków Proskury ująwszy, a bandę jego rozproszywszy w Makarowie, odstawił do Czarnobyla, gdzie tenże za wyrokiem magdeburgii, we wsi Karpiłówce, był ćwiertowany. Jan Mikołaj Chodkiewicz umarł 27 lutego 1781 r. w Czarnobylu. Pochowany w Supraślu. Żona jego Ludwika z Rzewuskich przeżyła go. Szczegóły o kościele i klasztorze tutejszym dominikanów w księdze dekanalnej kijowskiej z 1821 r. wyczytujemy w następnej osnowie: „Ten kościół przez Łukasza Sapiehę i małżonkę jego Zofię Kmiciankę fundowany, w 1759 przez ks. Franciszka Murziewicza, przeora konwentu czarnobylskiego za indultem j. w. ks. Józefa Załuskiego bisk. kijow. poświęcony jest pod tytułem Wniebowzięcia Panny Maryi, ma ołtarzów 11. Podług funduszu powinno się znajdować zakonników 12, ale dla małości w prowincyi zakon. mieszka teraz tylko dwóch

księży. Łukasz Sapieha, uskuteczniając wolę swej żony, Zofii Kmicianki, w 1626 roku, d. 1 września wyznaczył plac na kościół i klasztór, ogród i grunta. Na tych gruntach klasztor ten obok wsi Koszowki założył słobodę Starosiele. Dobrodziejami tego klasztoru byli Niemirycze. Parafia dek. radomyskiego (dziś dusz 409) została wydzieloną przez biskupa Załuskiego. Kościół potrzebuje reparacyi". Taż sama księga dekanalna kijowska taką nam jeszcze podaje wiadomość o szkółce parafialnej tutejszej: „Było zrazu w niej uczniów 4, potem 11, nareszcie 15. Wykład nauk zwyczajny, szkołom parafialnym przez rząd uniwersytetu przepisany. Uczono w niej gramatyki narodowej na 1 klassę, moralnej nauki, arytmetyki i katechizmu. Uczono też czytać po polsku i rossyjsku. Nauczycielem tej szkoły był Felicyan Rodowicz. Przyjęty do klasztoru 1819 r. Pensya jego złp. 200". Po śmierci Mikołajowej Chodkiewiczowej w 1816 r. dziedzicem Cz. został syn jej Aleksander hr. Chodkiewicz, jenerał brygady, senator kasztelan, uczony chemik i poeta. W 1832 klasztor dominikanów został skasowany. W 1838 r. d. 24 stycznia w Młynowie umarł hr. Aleksander Chodkiewicz, i po śmierci jego Cz. przeszedł w posiadanie syna jego Mieczysława, który ożeniony z Ludwiką hr. Olizarówną, zostawił dwóch synów Karola i Władysława i córkę Aleksandrę Karolinę za Stan. Kazimierzem hr. Kossakowskim. Obecnie Cz. jest w posiadaniu hr. Władysława Chodkiewicza. Cerkwi w miasteczku jest trzy. Z tych Ilińska, jak widać z akt konsystorskich radomyskich, była zbudowana w 1779 r. „in loco combustae anti quae". Roskolnicy mieli tu swoją cerkiew na tak zwanej „Spasowszczyźnie". W przeszłym wieku istniał przy niej i męski monaster. W 1852 r. cerkiew ta została skasowaną. Mnóstwo starożytnych mogił okrąża Czarnobyl. Lud nazywa je „tatarskiemi". Istnieją tu jamy, czyli tak zwany tatarski „kołodez", w którym, według podania, miały być pogrążone wielkie skarby przez Tatarów napadających na Czarnobyl. Uroczysko Strzyżów jest też bardzo starożytnem: wspominają go kroniki pod r. 1127. Wioski następne należały do Czarnobyla: Zalesie, Haponowicze, Janówka, Jampol, Czerewacz, Zapolje, Nowosiołki, Korohod, Roziczka, Żołnierzówka, Szumiłówka, Hlinka, Kopacze, Karpiłówka, Nahorce, Krasne, Semichody, Krywa hora, Zimowiszcze, Moszow, Uszowa. W Czarnobylu mieszkańców obojej płci: prawosławnych 2160, roskolników 566, katolików 84, izraelitów 3683; domów włościańskich 320, roskolników 120, izraelitów 378. Środki egzystencyi, rybołóstwo i najem na bajdaki, bo ziemia piaszczysta nie wyżywi rolnika, w samem tylko miasteczku po ogrodach sieją bardzo dużo cebuli, której zbywają do Kijowa do 2900 pud. W przystani wielki ruch handlowy. Rocznie ładują towarów przeszło za 150 tys. rs. (Edward Rulikowski).

Czarnocice, kolonia uwłaszczona, pow. nieszawski, gm. Bytoń, par. Witowo. Zalicza się do donacyi Starego Radziejowa, położona na początku jeziora Głuszyńskiego, z którego 14 mórg należy do Cz. Grunt piaszczysty, szkoła elementarna, 19 dm., ludność po większej części składa się z niemców, 62 męż., 68 kobiet. R. 1827 było 20 dm., 121 mk.

Czarnocin, 1.) wś donacyjna, pow. łódzki, gm. i par. Czarnocin; leży przy drodze z Będkowa do Tuszyna. Posiadała kościół, który po spaleniu w 1809 r. dotąd nie został odbudowany. W 1827 r. było tu 67 dm., 494 mk. Cz. należał do dóbr wolborskich, własności bisk. włocławskich. Par. Cz. dek. piotrkowskiego 2,648 dusz liczy. Gmina Cz. należy do s. gm. ok. I w Tuszynie, st. pocztowa w Rokicinach, od Łodzi odl. 28 w. Dobra Cz. poprzednio rządowe, w r. 1835 nadane jako majorat gen. Timofiejewowi, składają się z folwarków: Cz. m. 457, Bieżywoda m. 197, Szczukwin m. 216, Tuszynek m. 277, Rydzynki m. 97, Biskupia Wola m. 58, Wójtostwo Szczukwin m. 59, Wójtostwo Tuszynek m. 173; lasu m. 2,792; Wiatrak Tuszynek; Młyn Abraham m. 24; Młyn Konka v. Kanka m. 65; Młyn Pyć m. 26; osada uprzywilejowana m. 24, osada Molenda m. 63; pastwiska wspólne m. 441, grunta duchowne m. 98; wieś Bieżywoda osad 16, gruntu m. 317; wieś Wodzyn osad 10, gruntu m. 268; wieś Tuszynek osad 12, gruntu m. 253; wś Rydzynki osad 8, gruntu m. 329; wś Biskupia Wola osad 59, gruntu m. 1422; wś Tychów osad 41, gruntu m. 899; wś Szczukwin osad 64, gruntu m. 1,123; wś Cz. osad 77, gruntu m. 1,597. Obszar majoratu Czarnocin wynosił w ogóle około m. 10,400 łącznie z gruntami włościańskiemi. 2.) **Cz.**, wś i folw., pow. pińczowski, gm. i par. Czarnocin, o 56 w. od Kielc, o 20 w. od Pińczowa, o 10 w. od Działoszyc, o 8 w. od Skalbmierza. Leży przy drodze z Działoszyc do Wiślicy; posiada kościół paraf. murowany i szkołę gminną. Akt erekcyi kościelnej 1808 roku spłonął. Wiadomo tylko, że r. 1440 Otto Plechowski uposażył był probostwo gruntem. Na polach Cz. znajduje się wielka mogiła z czasów aryańskich. W r. 1827 było tu 37 dm., 250 mk., poczta w Skalbmierzu. Par. Cz., dek. pińczowskiego, dawniej skalbmierskiego, liczy 1,164 dusz. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. VI w osadzie Skalbmierz. Folw. Cz. wynosi m. 455, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 372, łąk m. 33, pastwisk m. 3, nieużytki i place m. 47. Bud. mur. 4, drewn. 5; wś Cz. osad

38, gruntu m. 239. 3.) **Cz.**, wś i fol., pow. radomski, gmina Radzanów, par. Bukowno. W 1827 r. było tu 14 dm., 142 mk., obecnie liczy 16 dm., 175 mk. Fol. Cz. z wsią t. n., od Radomia w. 27, od Przytyka w. 9, od rz. Pilicy w. 10. Nabyte w r. 1870 za rs. 16,872. Rozl. wynosi m. 517, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 378, łąk m. 9, pastwisk m. 14. lasu m. 98, nieużytki i place m. 24; płodozmian 14-to i 6-cio polowy. Bud. mur. 5, drew. 8; wiatrak i pokłady marglu. Wś Cz. osad 14, gruntu m. 435. 4.) **Cz.**, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno. 5.) **Cz.** lub *Czarnocino*, wś włośc. i folw., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Niedzbórz; przy wsi znajdują się: kaplica, wiatrak i kuźnia; folw. i osada młyn. liczą 87 mk., 10 dm., z tych 4 murowane. Wsie włośc.: Cz., Cz. kontrowers i osada włośc. Cz.-Smętne liczą 297 mk., 47 osad, 37 dm., powierzch. 511 mórg (317 mórg gruntu ornego). Dobra Cz. składają się z fol. Cz. z attynencyami Ochotnia i Pachtarnia, tudzież wsią Cz.; od Płocka w. 56, od Ciechanowa w. 10, od Strzegowic w. 4; nabyte w r. 1868 za rs. 26,100. Rozl. wynosi m. 1,457, a mianowicie: folw. Czarnocin grunta orne i ogrody m. 427, łąk m. 85, pastwiska m. 51, lasu m. 705, zarośli m. 60, wody m. 1, nieużytki i place m. 22, razem m. 1351. Bud. mur. 5, drewn. 6; attynencya Ochotnia grunta orne i ogrody m. 53, nieużytki i place m. 1, razem m. 54; bud. drewn. 4; attynencya Pachtarnia, grunta orne m. 23; łąk m. 15, pastwisk m. 6, nieużytki i place m. 8, razem m. 52, bud. drewn. 2; pokłady torfu i wapienia kamiennego. 6.) **Cz.**, wś i folw., nad rz. Narew, pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Piątnica. W 1827 r. było tu 45 dm., 224 mk. Fol. Cz. od Łomży w. 2, od Czyżewa w. 42. Rozl. wynosi m. 128, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 109. łąk m. 7, pastwisk m. 6, wody m. 3, nieużytki i place m. 3. Bud. murow. 1, drew. 13; płodozmian 8-polowy. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czarnocin, niem. *Czarnotschin*, wś włośc. w pow. kościerskim, na prawym brz. Wierzycy (Ferse), małe pół mili od Skarszew, bardzo stara: r. 1198 darował Cz. wraz z całą okolicą Skarszew i Starogardu ks. pomorski Grzymisław Joanitom; po nich p zejęli tę wieś Krzyżacy; za polskich czasów były to dobra starościńskie; r. 1590 posiadał ją Jerzy Barzyński, star. starogrodzki; za pruskich czasów została wydaną w wieczystą dzierzawę włościanom r. 1828. Obecnie zawiera 27 posiadłości, 10 chałupników, roli mórg 1061, mk. kat. 355, ew. 144, dm. mk. 50, par. i st. p. w Skarszewach, szkoła w poblizkich Czarnocińskich Piecach: odl. od Kościerzyny wynosi 4¾ mili.

Czarnocińskie piece, niem. *Lindenhof* lub *Czarnotschin-Ofen*, wś, w sąsiedztwie Czarnocina nad Wierzycą, wydana w wieczystą dzierżawę r. 1831, ma roli 842 mórg, mk. kat. 31, ew. 20, szkoła kat. w miejscu, dm. mk. 7, par. Skarszewy. *Kś. F.*

Czarnocinko lub *Czarnocinek*, wś włośc. i fol., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Niedzbórz, liczy 175 mk., 28 dm. Fol. Cz. z przyległością na Łebkach, tudzież z wsią Cz., od Płocka w. 56, od Ciechanowa w. 12, od rz. Wkry w. 7. Nabyte w r. 1876 za rs. 16,000, zostają od lat 400 w posiadaniu rodziny Radzickich. Rozl. wynosi m. 585, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 296, łąk m. 67, lasu m. 206, nieużytki i place m. 17. Bud. drewn. 8, pokłady marglu i torfu; wś Cz. osad 38, gruntu m. 144. *A. Pal.*

Czarnocino, ob. *Czarnocin*.

Czarnockie Budy, ob. *Budy*.

Czarnoglina, wś, pow. opatowski, gm. Ruda Kościelna, par. Ćmielów. Liczy 9 dm., 76 mk. i 129 mórg ziemi włośc. *Br. Ch.*

Czarnogłów, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Cz., st. pocz. Kałuszyn, par. Wiszniew. Mają 13 dm., 196 mk., a r. 1827 liczyły 20 dm., 176 mk. Fol. Cz. z wsią Cz. i Duchnów, od Siedlec w. 45, od Węgrowa w. 21, od Kałuszyna w. 9, od Mrozów w. 12. Rozl. wynosi m. 781, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 557, łąk m. 37, pastwisk m. 4. lasu m. 81, zarośli m. 71, wód m. 4. nieużytki i place m. 27. Płodozmian 10-polowy, bud. drewn. 14, młyn wodny z rybołóstwem i pokłady rudy; wś. Cz. osad 13, gruntu m. 117; wś Duchnów osad 10, gruntu m. 314. Gm. Cz. posiada 1,556 mk.; rozległ. 5,279 mórg obszaru; s. gm. ok. V w os. Grębkowie. W skład gm. wchodzą: Czarnogłów, Czarnogłówska Wólka, Duchnów, Garczyn, Kamienna, Pokrzywnik, Turck, Wiśniew i Zimnowoda. W tej gminie są dwa młyny wodne, z tych 1 w Czarnogłowie i szkoła początkowa. *T. Ł.* i *A. Pal.*

Czarnogłowska Wólka, wś, pow. węgrowski, gm. Czarnogłów. Liczy 8 dm., 21 mk. i 336 mórg obszaru.

Czarnogóra, ob. *Czarnohora*.

Czarnogóra, węg. *Csarnagura*, dwie wsie w hr. spiskiem (Węg.), nad granicą galicyjską, w jednej 510 mk., w drugiej 464. *H. M.*

Czarnogródek, ob. *Czarnohorodka*.

Czarnohora. Dział czarnohorski Karpat lesistych ciągnie się od przesmyku Delatyn-Körösmező po źródła obu Czeremoszów, 9 mil długi i tyleż szeroki. C. właściwa, grzbiet 2—3 mil długi, od Howerli na zachodzie do Popa-Iwana na płd.-wsch. Wielu turystów i uczonych zwiedziło już Czarnohorę; jednak wyniki badań tu podjętych są zbyt małe. Tak np. Kaz. Wł. Wójcicki, w ciągu podróży po Pokuciu i Czarnohorze przed rokiem 1840,

zwracał głównie uwagę na Huculów i opryszków, jak Dobosza i Glinkę. Patrz: „Stare gawędy i obrazy," T. I—III. Warszawa 1840 r. Dr. Maksymilian Nowicki zwiedził pierwszy z entomologów polskich w roku 1859 Czarnohorę i zamieścił w swojem dziele po łacinie pisanem („Enumeratio lepidopterorum Haliciae orientalis. Leopoli, 1860.) o niéj, jako też o najciekawszych okolicach gór kołomyjskich nader cenne zapiski, dotyczące głównie plastyki i poszycia leśnego. Sofronowi Witwickiemu, b. proboszczowi w Żabiu, nie trudno było po kilkakroć oglądać dokładnie łańcuch czarnohorski, skoro w pobliżu przez kilkanaście lat mieszkał, tudzież zblizka badać stan Huculów i o ich dziejach się dowiedzieć. Dziełu jego „O Hucułach" (Rys historyczny, we Lwowie, I wydanie z r. 1860, II wyd. z r. 1873) wieleby dało się zarzucić pod względem ścisłości naukowéj i z powodu braku wszelkiéj krytyki historycznéj; zawsze jednak tak ta, jak i kilka pomniejszych rozpraw, ogłoszonych w „Pamiętnikach Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie" (np. w tomie I, z r. 1876, obszerniejsza mieści się praca tego autora p. t. „Huculy"), zasługują na pochwałę. Znany przyrodnik, profesor Maryan Łomnicki przedsiębrał w te okolice kilka naukowych wycieczek; ważną jest wycieczka z r. 1867, wraz z koleopterologiem L. Millerem podjęta w góry kołomyjskie, specyalnie w celu badań chrabąszczy, któréj opis ogłosił w cennéj rozprawie p. t. „Wyprawa na Czarnogórę" (Sprawozdanie komissyi fizyograficznéj c. k. Towarzystwa naukowego krakowskiego. Kraków, 1868, str. 132—151. Wyszła także osobna odbitka t. r. w 8-ce). Ważnem też studyum tego autora jest: „Dolina Prutu od Delatyna do Czarnohory pod względem geologicznym", drukowana w „Pamiętniku Towarzystwa Tatrz." T. IV z r. 1879, str. 79—87). Redaktor „Przeglądu leśniczego", Rivoli, podczas podróży do wschodnich Karpat, zdjął pomiary wyniesień tutejszych gór nad powierzchnię morza wedle wzoru Rühlmana. Prócz sprawozdań krótkotrwałych ekskursyj: prof. L. Wajgla, oddziału stanisławowskiego Towarz. Tatrz. na Howerlę, literata lwowskiego J. Tretiaka (w fejletonie „Gazety lwowskiej" i osobno w najnowszych czasach w „Tygodniku powszechnym", Warszawa r. 1879, str. 45 i 46), godną jest wymienienia praca na szersze rozmiary inspektora leśnego Włodzimierza Hankiewicza p. t. „Wycieczka na Czarnohorę," w r. 1876 podjęta (w „Pamiętniku Towarz. Tatrz." T. IV, r. 1879, str. 37—46), tudzież dzieło prof. M. A. Turkawskiego p. t. „Wspomnienia Czarnohory", wydane w Warszawie 1880 r. z mapą Czarnohory. *F. S.*

Czarnohorodka, inaczej *Czarnogródka* lub *Czarnogródek*, wieś, pow. wasilkowski, po lewej stronie rzeki Irpenia, niedaleko miejsca, gdzie doń wpada rz. Unawa, o 20 wiorst od Chwastowa na półn. Wieś ta była przed laty lasami dokoła zamknięta, ale dziś okolica jej jest z nich znacznie ogołoconą. Jestto najwięcej wysunięty w téj stronie punkt Polesia, imię którego, jak wiadomo, przywiązane jest do płaskich i przeważnie lesistych przestrzeni. Lasy, przerwane tu od strony Byszowa, przekroczywszy wszakże Irpeń, docierają już aż do rz. Stuhny, skąd się dopiero zaczyna kraj biegnący ku Białejcerkwi i leżący w nieskończonych i otwartych równinach. Nazwisko Cz. okazuje, że miejsce to mogło być dawnem słowiańskiem grodziskiem. Lasy zawsze stanowiły u nas jednę z najpierwszych podstaw zaludnienia: osady przeto leśne są, co do swego początku, starszemi niewątpliwie od stepowych. Rzecz więc nie będzie od prawdy odległa, jeśli powiemy, że Cz. zaliczoną być może do najstarszych osad w tej okolicy. W XV wieku miejsce to już należało do dóbr tak zwanych „Hlebów na Rpeni" (na Irpeniu). Przekonywają nas o tem ślady archiwialne, w których doczytać się można, że „Hlebów na Rpeni," położony wówczas naprzeciwko dzisiejszej Didowszczyzny, a dziś nieistniejący, należał naprzód do rodziny Połowców Rożynowskich, a potem w 1591 r. już został nadany Bohuszowi Hulkiewiczowi wraz ze „wsiami pustowskiemi." Cz. mogła być w liczbie owych „wsi pustowskich," wspomnianych w nadaniu, a zniszczonych już nie wiedzieć kiedy. Toż tym okolicom pod Kijów przypierającym, z dawien dawna zniszczenia tatarskie wciąż dawały się we znaki. Batuchan, srogi najeżdzca, szedł niewątpliwie niedaleko tych miejsc, a może temi samemi miejscami; a późniéj jeszcze gdy orda zawołżańska już za litewskich czasów napór swój główny skierowała była na Kijów, też kilkakroć po całym tym kraju roztaczała ona swoje niszczące zagony. Smutnemi też pustkami stały większe części kijowszczyzny; bo w ślad za tatarami szła zagłada, a zwierz chyba po ludziach obejmował puściznę. Filon Hulkiewicz, syn Bohusza, niemogąc atoli podołać zagospodarowaniu nadanych ojcu jego pustych obszarów, zbył „Hlebowszczyznę" biskupowi kijow. księdzu Jakóbowi Woronieckiemu. Biskup ten tedy dobra te przyłączył do Chwastowa, leżącego o granicę i niegdyś z dobrami „Hlebowskiemi" jednę stanowiącego całość. Owóż zdaje się, że dopiero za tego biskupa i Cz. po długoletnich pustkach musiała być na dawnem uroczysku tegoż nazwiska, na nowo założoną. Następcą Woronieckiego na biskupstwie był, jak wiadomo, ks. Józef ze Zbaraża Wereszczyński. On też to, jak mówiliśmy już gdzieindziej, zajął

się był pilnie uporządkowaniem tej znakomitej posiadłości biskupów kijowskich, ale dotychczas pustej. Tymczasem system ustawicznego napastnictwa ze strony Tatarów trwał zawsze, luboć najazdy ich nie z za Dniepru jak dawniej, ale od Krymu godziły. Kraj zaś. jak wtenczas tak i teraz, obnażony zupełnie ze środków obrony, czynił im wstęp łatwy do siebie. Wereszczyński więc, w celu zabezpieczenia się od ich zamachów, starał się mianowicie dla dóbr swoich, leżących właśnie na drodze tatarskich zagonów, stałą zapewnić obronę. Owóż znając korzyść obronnych gródków, wszędzie je też w osadach szlakowych dóbr swoich zakładał. W Czarnohorodce też znalazłszy miejsce zdatne do obrony t. j. kępę stawową, na której odwieczne mieściło się horodyszcze, odnowił je i umocnił, gdyż to trafiało w myśl jego, którą w pismach swoich wyrażał, aby z gotowych odwiecznych horodyszcz, których pełno opuszczonych było na Ukrainie, skorzystać i na obronne je poobracać stanowiska. W pozostawieniu zaś tych horodyszcz w tym stanie zapuszczenia, w jakiem były, widział on nawet pewne niebezpieczeństwo dla kraju, i pisał też: „że na nic innego niechowamy je, chyba na baszty nieprzyjaciołom swoim pogranicznym, aby oni powoli to pobrawszy, osadzili, i stąd nas bezpiecznie wojowali i posiadali.“ Odtąd też Cz. stała na wstręcie Tatarom, i wraz z Chwastowem i innemi zbrojnemi osadami, stanowiła całość obronną. wspierając się wzajemnie. Wereszczyński trzymał na swym żołdzie kilka tysięcy ludzi bojowych, złożonych po większej części z synów rodzin podupadłych, a strąconych do poziomu służebniczej szlachty, albowiem „chudopachołków, jak pisze świadek ówczesny, wielkim on był chlebodawcą.“ Na czele też tego zastępu zbrojnego uganiał się po stepach, i walczył wciąż z nieukróconą dziczą łupieską. Razu jednego han krymski wybrał się był na najezdniczą wycieczkę w kraje Rzplitej; Wereszczyński z pocztami swoimi wyruszył na jego spotkanie, ale hanowi dano sprawę. że jakoby Wereszczyński połączywszy się z kozakami, w piętnastu tysiącach postępuje przeciwko niemu; han, uwierzywszy pogłosce, przestraszony cofnął się; ale potem przekonawszy się, że wieść była mylną, gniewny w odwrocie swym do Krymu, przesłał przez więźnia słowną pogróżkę Wereszczyńskiemu, wraz z książką w szyderskim upominku. „Iże mię Popie—mówił łamanym językiem—szukała twoja po polu, i od przedsięwzięcia mię mego z kozaki zraził, nadto gwoli uporowi twemu musiałem ci ustąpić w wierzch Sobu z szlaku mego, którymem był wszedł w ziemię Pana twego i tymże szlakiem miałem się był do carstwa swego wrócić, tedy bądź odemnie tego pewien, iż niedługo tego czekać, że więcej za mną Twoja niebędzie jeździła, gdyż ja ciebie sam i w cerkwi twej najdę, a na znak tego szlę-ć książkę, na jakąm się w drodze zdobyć mógł, jako Popowi arabskim pismem napisaną, k temu kopytami koni moich żywotnych oglodaną, a to na znak się tego stało, że tak ciało twoje Popowskie kopytami koni będzie ogłodane od kości twoich“ Han zdaje się pogróżkę tę swoją chciał w czyn zamienić, bo w kilka miesięcy potem doniesiono Wereszczyńskiemu z Zaporoża, iż tenże han wybiera się uderzyć znów na Ukrainę. Jakoż Wereszczyński pisał te słowa do hetmana: „Ja już Cara Perekopskiego umyśliłem czekać ze dwiema tysiącami ludu ruszniczego, a z dziesięcią jedną hakownic na jednym horodyszczu Czarnohorodzkim, które teraz chałupami i stokołem obstawiam: niechże się teraz dzieje wola Boża z nami, ja przed nim uciekać już niebędę, jedno gdyby na mnie gwałt, o odsiecz proszę. A gdybym z nim zabawki na tym przerzeczonym horodyszczu nie miał, mnie pewnego z tyłu nieprzyjaciela będzie raczył Wmość mieć“ (Listy Sł. Żółkiewsiego str. 31 i 33). Było to w r. 1593. Wereszczyński umarł jak wiadomo, w 1599 r. i po zejściu jego, owe gródki przez niego wzniesione, znacznie nadwerężone, nieodpierały już natręctwa tatarskiego. tak dalece, że w 1626 r. biskup Bogusław Radoszewski zjechał był umyślnie do Czarnohorodki, dla dopilnowania robót około zamku tutejszego, który „przez częste inkursye tatarskie był zdezelowany, i dawna obrona opadając, potrzebowała naprawy“ (Kalnofojski). Zameczek ten odtąd też w należytem zostający dopatrzeniu, znów do odporu przysposobiony, bywał nierzadko czasową nawet biskupów rezydencyą. Biskup Aleks. Sokołowski datował swój list do Papieża Urbana VII z Czarnohorodki („in residentia nostra Czarnogrodensis d. 12 febr. 1643“). (Chodykiewicz, de rebus gestis część II fol 740, rękopism). Tymczasem w 1648 r. Cz. wraz z Chwastowem zajęli kozacy. Od tego czasu Cz. doznała wielorakich klęsk i przygód wojennych, tak że się powoli w pustkę zamieniła bezludną. Tatarzy, rozpuściwszy zagony swe po Polesiu kijowskiem, zniszczyli ją. W 1656 r. Bohdan Chmielnicki nadał Cz. z Pleseckiem monasterowi brackiemu kijow., ale nadał mu on tylko nomenklaturę miejsc tych, bo w istocie pustki tu były. W 1659 r. d 31 grudnia car Aleksy Michajłowicz, w skutek prośby rektora Galatowskiego, temuż monasterowi to nadanie Chmielnickiego zatwierdził, z tem jednak: „jeżeli oto nie będzie potem sporu i czołobicia“ (Akty otn. k ist. Z. R., t. 4, str. 219—220). Po traktacie atoli hadziackim Cz. odeszła od monasteru brackiego. Wieś ta wszakże około tego czasu

musiała znowu zostać miejscem dobrze utwierdzonem, ile że w 1663 r. Sebastyan Machowski stał tu z wojskiem na załodze, i co więcéj przeciwko Kijowu występował zaczepnie. Jakoż razu jednego wyprawił on był zastęp zbrojny pod Kijów dla dostania języka, a więc w nocy żołnierze polscy napadłszy na monaster „pustynny“ św. Mikołaja pod miastem, w którym podtenczas na nabożeństwie wojewoda moskiewski się znajdował, wśród trwogi schwytali „świaszczennika“ i kilku ludzi. W Cz. wybadawszy ich, wypuszczono na powrót. Machowski, dowiedziawszy się od nich, że w sam dzień Bożego Narodzenia wojsko rossyjskie zamierza uczynić wycieczkę i napaść go w Czarnohorodce, uprzedzając przeto napad ów, tenże dowódzca po nabożeństwie wyruszył w pole, i o milę spotkawszy ni przyjaciół, pędził się za niemi aż do samego Kijowa (Jerlicz II str. 89). Wiadomo z dziejów, że od r. 1664, z powodu nowych zawichrzeń kozackich załogi polskie, pod wodzą dzielnego generała Stachórskiego, zostały rozmieszczone tak w Białejcerkwi jak i w innych ukr. forteczkach. Stachórski i Czarnohorodkę osadził był strażą, celem utrzymania związku z Polesiem, albowiem wiele mu zależało na tem, aby kraj poleski w pewnym zostawał ręku, a to dla czynienia w nim swobodnie furażowych z Białejcerkwi wycieczek. Cz. zaś, z położenia swego, nadawała się właśnie na jak najdogodniejszą podstawę do tychże wycieczek. Jakoż w skutek tego, jako punkt pod tym względem niemałej wagi, Cz. co chwila też była zajmowaną i odbieraną przez tę lub ową ze stron wojujących. Ale gdy traktat andrussowski, zawarty z Rossyą w 1667 r. był poprzedzony przez „armistitium,“ ludzie carscy wyszli z Czarnohorodki i Stachórski ją zajął (1666). Nie przeszkadzało to jednak, ażeby już po zawarciu rozejmu z obu stron nieczyniono sobie wzajemnie zaczepek i napadów, które zawartemu pokojowi ubliżały (z listów Stachórskiego). Od czasu zaś traktatu andrussowskiego (1667) a potem grzymułtowskiego (1686) Cz. stała się punktem pogranicznym, albowiem odtąd już granica obu państw biegła biegiem rz. Irpenia. Cz. jako po lewej stronie tejże rzeki położona, pozostała też w węgle pogranicznym polskim. Stanęły tu też tak zwane „Kresy,“ które wdłuż granicy forpocztową odbywały służbę. Ale tak nazwany „zhon“ (przegon ludności) wyludnił był zupełnie te strony, i dopiero dobrze później zaczęto tu znów ludność osadzać. Szczątki dawnego zameczku przechowują się tu dotąd w obwodowych, na wpół roztrąconych wałach. Akt z 1598 r. wspomina o starożytnym wale, który oddzielał Czarnohorodkę od Nowego Wereszczyna (Chwastowa). Po zniesieniu dóbr biskupich, Cz. wraz z Chwastowem przeszła w posiadanie skarbu. Jest tu cerkiew bohorodiczna, zbudowana w 1789 r. Mieszkańców prawosławnych 930, katolików 170. Majątek Cz. ma 1903 morg. rozl. Gleba czarnoziem z glinką. (Edward Rulikowski).

Czarnokały, wś pow. nowograd-wołyńskiego, gm. berezdowskiej, dusz włośc. 193, ziemi włośc. 644 dz., ziemi dwor. 794 dz. Niegdyś należała do dóbr berezdowskich ks. Jabłonowskich, nabyta przez Mikuliczów i teraz jest w ich władaniu. Była tu kaplica katol. par. Korzec. *L. R.*

Czarnokońce, 1.) wś, pow. jaworowskiego, leży nad potokiem Stuha, dopływem rz. Wiszni. oddalona na płd. od Jaworowa o 2 mile, od Sądowej Wiszni na płn. wsch. o 1 i pół mili, od Gródka na płc. zach. o 2 m. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 22, łąk i ogr. 28, posiadł. mn. roli or. 104, łąk i ogr. 35, pastw. 48 mórg. Ludność: rzym. katol. 73, gr. katol. 53, izrael. 9, razem 135 dusz. Należy do rzym. i gr. kat. par. w Mużyłowicach 2.) **Czarnokońce małe i wielkie z Nowostawcami i Słobódką**, wś, pow. husiatyński, leży nad kilku małemi potokami, które się razem łączą w Czarnokońcach małych, by jako jeden potok ujść pod Słobódką do potoku „Nieczława“; wieś to ogromna podolska w doskonałej ziemi, oddalona od Husiatyna na płd. zach. o 2 i pół mili, od Sidorowa w tym samym kierunku o 1¼ m., od Dawidkowiec na płc. o 55 kil. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 2,624, łąk i ogr. 488, past. 73, lasu 355; pos. mn. roli or. 4,576, łąk i ogr. 373, past. 35 mórg austr. Ludność: rz. kat. 600, gr. kat. 2,553, izrael. 123, razem 3,276. Należy do rz. kat. par. w Sidorowie; gr. kat. par. dek. skalskiego jest w Czarnokońcach wielkich, obejmująca: Cz. wielkie, Cz. małe i Czarnokoniecką Wolę; cała par. liczy 2,803 dusz gr. kat. Jest to jedna z największych wsi na całem Podolu galicyjskiem. Szkoły: w Cz. wielkich szkoła etatowa o 2 nauczycielach, w Cz. małych szkoła etatowa o 1 nauczycielu. Była tu znaczna stadnina koni pełnej krwi angielskich, w ostatnich jednak latach została wyprzedaną. Właściciel więk. posiadł. Matylda Wolańska. *B. R.*

Czarnokoniecka Wola, wś obok wsi kośc. *Czarnokońce Wielkie* (ob.).

Czarnokozińce, podobno niegdyś *Czarnokozienice*, miasteczko nad Zbruczem, pow. kamieniecki, 482 dusz męz., w tej liczbie 103 jednodwor., 598 dz. ziemi włośc. Od najdawniejszych czasów należało do biskupów kamienieckich; już w 1467 r. biskup kamieniecki Mikołaj Labuński z morowego powietrza tu umarł. Miało swój zamek obronny, kilkakrotnie niszczony przez Tatarów i Wołochów, pamiętny pobytem tu w 1644 r. Stefana Czar-

nieckiego. W 1608 r. biskup Paweł Wołucki wzniósł tu kościół św. Józefa, a następca jego Jan Próchnicki dodał kaplicę Zwiastowania. Parafia obecnie liczy 591 paraf. Miała kaplicę w Podfilipiu. Majątek ten darowany został przez cesarzową Katarzynę hr. Littowej (z domu Engelhard), od której kupił Sarnecki i dotąd do Sarneckich należy. Grunta skaliste a lasów bardzo mało; za to są tu znaczne pokłady gipsu, alabastru, a nawet marmuru. Gips jest tu w takiej ilości, że może wystarczyć dla Zach. Rossyi i Królestwa Polskiego; słoje jego dochodzą do 150 stóp głębokości. Koloru szarawo-białego, przechodzącego w szaro-żółtawy, miejscami przezroczysty, twardy, na przełomie nierówny. Po obrobieniu robi się podobny do napół przezroczystego marmuru. Często słoje jego są pomięszane z żyłami (1 lub 2 cale) gipsu włóknistego, koloru białego, srebrzystego, świecącego. Pod gipsem są słoje alabastru. Jest tu także źródło siarczane. Ziemi właściciela wraz z Szustowcami 1,636 dz. używ. Mieszkańcy trudnią się rozwożeniem gipsu. Jest też młyn wodny. *Dr. M.*

Czarno, *Krajna*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filialny gr. kat., obszerne lasy, 101 mk. *H. M.*

Czarnolas, 1.) wś, pow. kozienicki, gm. i par. Policlma, leży o 12 w. na prawo od szosy z Lublina do Radomia, odl. 42 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 35 dm. i 232 mk., w 1867 r. liczył 50 dm., 666 mk., 5,387 mórg ziemi dworsk. i 857 mórg ziemi włośc. Cz. na początku 16 w. znajdował się w ręku Kochanowskich. Według działu z 1519 r., Piotr Kochanowski, sędzia, otrzymał jednę połowę, a drugą brat jego Filip. Przez dział z 1559 r. dokonany pomiędzy synami Piotra, połowa jedna dostała się Janowi Kochanowskiemu, poecie, który tu zamieszkiwał przez większą połowę swego życia i tu napisał najgłówniejsze ze swych nieśmiertelnych utworów, jak „Pieśni, Fraszki, Treny, Psałterz.“ Po jego śmierci, Lędzki, mąż jednej z córek poety, Polikseny, nabył od sióstr żony całą połowę Cz., należącą do ich ojca. Odtąd Cz. zmieniał często właścicieli. W 1761 r. nabył go za 90,000 złp. Jabłonowski, wojewoda nowogrodzki. W 1789 roku Kazimierz Raczyński, generał wielkopolski, kupił Cz. za 200,000 złp. Po nim przez córkę przeszedł do Lubomirskich i znowu w posagu wrócił do Jabłonowskich, w których ręku zostawał do ostatnich czasów. Na terytoryum Cz. powstały w 1867 r. trzy nowe wsie: Jabłonów, Władysławów i Jadwigów, które zajęły obszaru około 2,400 mórg. Z dawnego dworu, jaki sobie wystawił sam poeta około 1560 r., pozostały tylko szczątki murów, które ks. Teresa Jabłonowska wcieliła w ściany wzniesionej przez nią w 1830 roku kaplicy. W 1853 r. pożar uszkodził mocno kaplicę, która dopiero w 1867 r. została uporządkowana staraniem ks. Władysława Jabłonowskiego. Cz. jest na teraz własnością wdowy po ks. Wł. Jabłonowskim († 1875). W parku książęcym, bardzo skromnie i wcale nie po magnacku utrzymanym, są pamiątki po Janie z Czarnolasu. Pierwszą z nich jest kawał muru, może 20 stóp kubicznych wielki, o bokach formy trapezów. Mur ten okratowano przed chciwością archeologów drewnianemi kratami; jest on jedyną pamiątką po domu, w którym mieszkał poeta. Obok niego wznosi się kaplica, w której podziemiach leżą zwłoki dwojga książąt Jabłonowskich. Na frontonie napis żółtą farbą na czarnej tablicy, opiewa, że ks. Magdalena z hr. Raczyńskich Lubomirska zaczęła budować tę kaplicę w r. 1826, a w 10 lat potem skończyła budowę ks. Teressa Jabłonowska († 1847 r.), której zwłoki spoczywają tam w podziemiach. Ciąg dalszy tych podziemi stanowią piwnice Kochanowskich. Wprost kaplicy, w pięknem miejscu, otoczonem drzewami, przedstawia się oczom wędrowca podstawa kamienna, około 4 łokci kwadr. mająca, a położona na miejscu owej słynnej lipy, z której nie ma ani szczątka! Według podania, przekątnia tej podstawy ma wyobrażać średnicę lipy. Na tej kamiennej podstawie wznosi się obelisk granitowy, nader prostej roboty, zakończony sztywnem popiersiem naszego wieszcza, w hiszpańskiej kryzie. Na obelisku wyrżnięty tren, rozpoczynający się od wyrazów: „Moja wdzięczna Orszulo...“ U stóp obeliska, kamienna trumna z napisem: „Urszulka“. Naturalnie, że to wszystko tylko symboliczne wyobrażenia. W letniem mieszkaniu księżny wdowy, domu nadzwyczaj skromnym, bez żadnych ozdób, dwie jeszcze pamiątki po Janie, a mianowicie drzwi żelazne od skarbca czy lamusa, i krzesło jego. Drzwi owe są wielkości zwyczajnych domowych drzwi pojedyńczych, ujęte w nowożytne ramy drewniane i ozdobione esami. Fotel Kochanowskiego przypomina kościelne krzesła dla celebransów; wybity skórą ze złotym deseniem i opatrzony nowszą, ozdobną ramą na wierzchu poręczy. Dobra Cz. składają się z folw. Gródek i attynencyi Zdunków i Ośniak, tudzież wsi Cz., Zdunków i Gródek. Rozl. wynosi m. 1,760, a mianowicie: fol. Cz. grunta orne i ogrody m. 546, łąk m. 43, lasu m. 537, wody m. 5, nieużytki i place m. 27, razem m. 1,158., bud. mur. 11, drew. 19; fol. Gródek grunta orne i ogrody m. 464, łąk m. 7, lasu m. 75, wody m. 24, nieużytki i place m. 21, razem m. 590. Bud. mur. 2, drew. 19. Płodozmian 10-polowy; attynencya Zdunków łąk m. 12. W lesie Ośniak są 4 osady wieczysto-czynszowe, zawierające m. 50. Rzeczka bez nazwy przepływa przez teryto-

ryum i tworzy stawy; 4 młyny wodne i tartak. Wś Cz. ma osad 56, gruntu m. 830; wś Zdunków osad 10, gruntu m. 247; wś Gródek osad 18, gruntu m. 525. Grunta po-duchowne wynoszą m. 114. Opisy Cz. w różnych czasach kreślili: Krasicki (Podróż z Warsz. na wieś), Niemcewicz (Podróże po ziemiach polskich), Hofmanowa (Jan Kochanowski w Cz.). Rysunki pamiątek podał „Tyg. Illustr." (z r. 1868 Nr. 32). i „Kłosy" (T. XV, str. 143). Historyczne szczegóły wyjaśnił najlepiej ks. Gacki (Bibl. Warszaw. 1869, III, str. 406, tudzież „o Rodzinie Jana Kochanowskiego", Warszawa, 1869). Najświeższą pracą jest dziełko prof. Rymarkiewicza: „Kolebka, dom i grób Jana Kochanowskiego". Poznań, 1880 r. 2.) **Cz.**, pow. błoński. gm. i par. Grodzisk, ob. *Chlewnia*. 3.) **Cz.**, ob. *Czarnylas*. *Br. Ch.*

Czarnolas, folwark, pow. wschowski, ob. *Bojanice*.

Czarnołom al. **Czartołom**, niem. *Sawüst* (Kętrz, Zawiść), folw. w pow. chojnickim, pół mili od Chojnic, nad małą strugą, która upływa do wielkiego Charzykowskiego jeziora, par. Chojnice. Obszaru ma 2,880 mórg, dm. mieszkalnych 13, kat. 70, ew. 73. *Kś. F.*

Czarnołośce, wś, pow. Tłumacz, leży nad rzeką „Woroną", o 1 milę na płd. od Tyśmienicy, a od Tłumacza na płd. zach. również o 1 milę. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 505, łąk i ogr. 66, past. 55, lasu 741, posiadł. mn. roli or. 1,435, łąk i ogr. 505, past. 55 mórg austr. Ludność: rz. kat. 32, gr. kat. 1,59), izrael. 14, razem 1,636. Należy do rz. kat. par. w Tyśmienicy, gr. kat. ma parafię w miejscu, należącą do dekanatu tyśmienickiego. W tej wsi jest kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 525 złr. a. w. *B. R.*

Czarnołozy, wś, pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Wojsławice. W 1827 r. było tu 9 dm. i 36 mk.

Czarnomin, duża wieś w pow. olhopolskim, 480 dusz, męz., 735 dz. ziemi włośc., a 814 dwor. Fabr. cukru z rafineryą, własność Czarnomskich. Fabr. założona 1859 r. Do klucza tego należą wsie: Kozłówka, Rybki i Pirożna, razem 2,700 dz. ziemi właściciela. Na gruntach wsi Cz. leży st. dr. żel. odeskiej, zwana Popieluchy (od wsi sąsiedniej, gdzie zbudowaną być miała). Wieś Cz. zwała się niedawno jeszcze „Rozbójną." *F. S.*

Czarnomino wielkie lub **kmiece**, **Czarnominko** i **Czarnomino rynki**, wsie, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Gozdowo. W 1827 roku wszystkie te trzy miejscowości liczyły 14 dm. i 98 mk. Obecnie Cz. wielkie ma 4 dm., 38 mk., 242 mórg ziemi dwor, a 14 włośc. Cz. rynki folw. i Czarnominek 3 dm., 46 mk., 208 mórg; drobna szlachta. *Br. Ch.*

Czarnorudka, *Czernorudka*, 1.) st. dr. żel. brzesko-kijow., między Browkami a Koziatynem, o 128 w. od Kijowa, o 19 w. od Koziatyna, w pow. berdyczowskim. Ma kaplicę kat. parafii Białopol. 2.) **Cz.**, wś, pow. skwirski, ma kaplicę katol. parafii Wczorajsze. *F. S.*

Czarnorzeki, wś, pow. krośnieński, 1,042 mórg rozl., w tem 417 m. lasu, 89 dm., 520 mk. narodowości polskiej i ruskiej, par. łac. w Korczynie, grecka w miejscu. Cerkiew drew. pod wezwaniem św. Damiana, kasa poż. gminna, położenie niedostępne, górzyste. Kamieniołomy, wyrób żarn, bruseł, osełek.

Czarnosień, w r. 1485 *Czarnoziem*, niem. *Czarnosin*, wś i folw., pow. wielkostrzelecki, par. Leśnica, o 1,15 mil od W. Strzelców, wś, ma 307 m. roli ornej i 20 m. ogrodów. Dobra Cz. z folw. Annahof 1,227 m. gruntu i 1,800 m. pięknego lasu bukowego, jako park urządzonego. Gospodarstwo wzorowe. Gleba gliniasta, lekka. *F. S.*

Czarnostocka Wólka, wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Szczebrzeszyn.

Czarnostowo, wś i fol. nad rz. Soną, pow. makowski, gmina Karniewo, par. Szwelice. W 1827 r. było tu 28 dm., 209 mk. Dobra Cz. składają się z fol. Cz. i wsi Cz., Dzierżanowo i Szwelice; od Łomży w. 77, od Makowa w. 8, od Pułtuska w. 13, od rzeki Narwi w. 9. Rozl. wynosi m. 3,282, a mianowicie: grunta orne i ogr. m. 853, łąk m. 182, lasu m. 2,209, nieużytki i place m. 38. Płodozmian 4-polowy. Bud. murow. 4, drew. 20. Młyn parowy, przerabiający zboża rocznie około 12,000 korcy; tartak, młocarnia i sieczkarnia, poruszane siłą pary; wiatrak tudzież pokłady marglu i kamienia wapiennego. Wś Cz. osad 44, gruntu m. 341; wś Dzierżanowo osad 12, gruntu m. 252; wś Szwelice osad 36, gruntu m. 779. *A. Pal.*

Czarnotki, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków.

Czarnotki, 1.) wś nad rz. Maskawą, pow. średzki, 21 dm., 149 mk., wszyscy kat., 38 analf. 2.) **Cz.**, olędry, pow. średzki, 3 dm., 25 mk., wszyscy ew., 7 analf. 3.) **Cz.**, gm. domin., pow. średzki, 3,673 mórg rozl., 4 miejsc: 1) Cz. wieś szlachecka.; 2) Wielka Kępa; 3) Konstantynów; 4) Wyszakowo, folwarki, 26 dm., 373 mk., 6 ew., 367 kat., 175 analf. Stac. poczt. w Zaniemyślu o 4 kil.; st. kol. żel. Sulęcin o 6 kil. Własność Ludwika Karczewskiego. *M. St.*

Czarnotki, niem. *Klein Zähren*, *Klein-Tscheren*, folw. ryc. dóbr Klecewo w pow. kwidzyńskim, nad jeziorem, około 1 i pół mili od Kwidzyna, w dawniejszej dyecezyi pomezańskiej, teraz chełmińskiej, par. Szynwałd, domy mieszk. 2, mk. ew. 10. *Kś. F.*

Czarnotrzew, wś nad rz. Omulew, powiat ostrołęcki, gm. Dylewo, par. Baranowo. Po-

siadała fabrykę żelaza w XVII w. W 1827 r. było tu 23 dm., 143 mk., obecnie liczy 31 dm., 237 mk., 936 mórg obszaru.

Czarnotschin (niem.), ob. *Czarnocin*.

Czarnotul, 1.) lit. A, gm. domin., pow. mogilnicki, 1,152 mórg rozl., 2 miejsc: 1) Cz. domin. 2) Osikowo osada; 5 dm., 130 mk., 13 ew., 117 kat., 54 analf. Własność A. Bętkowskiego. Stac. poczt. w Kwieciszewie o 4 kil., st. kol. żel. Mogilno o 7 kil. 2.) **Cz.** lit. B, domin., pow. mogilnicki, 1,064 mórg rozl., 8 dm., 130 mk., wszyscy kat., 10 analf., 58 wątpliwych co do wykształcenia szkolnego; niegdyś własność Wł. Majera. Stac. poczt. w Kwieciszewie o 4 kil., st. dr. żel. Mogilno o 7 kil. *M. St.*

Czarnoty, 1.) wś, pow. siedlecki, gm. Tarków wielki, par. Paprotnia. W 1827 r. było tu 28 dm., 144 mk.; obecnie liczy 34 dm., 269 mk. i 1,016 mórg obszaru. 2.) **Cz. Gosie**, wś drobnej szlachty, nad rz. Soną, pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowe Miasto, o 4 w. od urzędu gminnego, ma 11 dm., 94 mk., 210 m. rozl., 119 m. roli ornej. R. 1827 było tu 10 dm., 70 mk. 3.) **Cz. Łętownica**, wś szlachecka, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo, liczy 724 mórg obszaru.

Czarnotycze, *Czernotycze*, powiat sośnicki, gub. czernihowska, st. poczt. w pobl. Nowogrodu Siewierskiego i Sośnicy.

Czarnów, 1.) wś, pow. warszawski, gmina Nowo-Iwiczna, par. Staro-Iwiczna, ob. *Chylice*. 2.) **Cz.**, wś, pow błoński, gm. Radzików, par. Leszno, odległa od m. powiat. Błonia w. 8, od Warszawy w. 36. W aktach kościoła w Lesznie znajdujących się od r. 1719, jest dowód, że wieś ta składała się z dwóch części, t. j. Cz. duży i mały; w małym Cz. mieszkali włościanie, Cz. zaś duży był własnością szlacheckiej rodziny Czarnowskich (pisali się bowiem *nobiles et haeredes de Czarnowo*). W roku pomienionym 1719 był właścicielem Czarnowa Mikołaj z przydomkiem Wilk, a następnie i inni z tejże familii z przydomkami Golendzina, Jastrząb i t. p. Włościanie małego Czarnowa byli poddani, „subditi“, do dużego t. j. odrabiali pańszczyznę. W posiadaniu familii Czarnowskich były te wsie prawie do roku 1806, lecz już rozdrobnione, na bardzo małe cząstki szlacheckie, a nawet, jak widać z akt ślubnych przed rokiem 1806, wchodzili w związki małżeńskie z synami i córkami laboriosorum, to jest włościan. Po tym roku zaledwie zostało parę części szlacheckich, w których mieszkali jeszcze Czarnowscy, inne zaś jak niemniej i Cz. mały nabył od sukcesorów b. podtenczas właściciel dóbr Grądy Franciszek Szymanowski, osadził włościanami, którzy odrabiali pańszczyznę do dworu w Grądach, aż do roku 1860. W tym roku wieś tę rozkolonizował były właściciel Grądów, Ignacy Radoszewski; osadników kolonistów jest 16, każdy ma po 30 morg gruntu miary nowopolskiej, grunta wszystkie w glebie prawie pszennej, wszyscy zamożni; z posiadanych gruntów opłacali czynsz dworowi aż do czasów uwłaszczenia; koloniści wszyscy pochodzenia polskiego. Szkoły nie mają, dzieci swe posyłają do szkoły w Lesznie, ale w małej bardzo liczbie; przez wyżej pomienionego b. właściciela dóbr Grądy Ignacego Radoszewskiego, mają wydzielone na własność szkoły 3 morgi gruntu, lecz dotychczas nie postarali się o jej założenie. Wś Czarnów liczy ludności 258 dusz. R. 1827 Cz. miał 15 dm., 129 mk. Folw. Cz. Wilkowo, lub Wilkowa wieś, z wsią Wilkowa, ma rozl. m. 372, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 338, łąk m. 10, pastwisk m. 5, wody m. 2, nieużytki i place m. 10, osady karczemne m. 7. Płodozmian 9-polowy, budowli mur. 6, drewn. 18, wiatrak; wś Wilkowa osad 12, gruntu m. 7. 3.) **Cz.**, wś, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka. W 1827 r. było tu 29 dm. i 212 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Czarnówek i Łąki zwanej Chajęckie, tudzież wsi: Cz., Stasiopol lub Młynisko, Emilin lub Ostrowy, Rudwieców, Józefów lub Wola Czarnowska i Kowalewszczyzna; od Warszawy w. 30, od Radzymina w. 10, od Tłuszcza w. 15; rzeka Bug przepływa przez terytoryum. Rozległość wynosi morg. 2179, a mianowicie folw. Czarnów grunta orne i ogrody m. 381, łąk m. 224, pastwisk m. 378, wody m. 270, lasu m. 420, zarośli m. 190, nieużytki i place morg. 331, osady karczemne m. 3: razem m. 1997; bud. mur. 3, drewn. 10; folw. Czarnówek grunta orne i ogrody m. 49, łąk m, 42, pastwisk m. 90, nieużytki i place m. 1: razem m. 182; bud. drew. 5, pokłady torfu. Wś Cz, osad 18, gruntu m. 131; wś Stasiopol lub Młynisko osad 6, gruntu m. 144; wś Emilin lub Ostrowy osad 8, gruntu m. 211; wś Ludwinów osad 12, gruntu m. 337; wś Józefów lub Wola Czarnowska osad 12, gruntu m. 311, Kowalewszczyzna osada 1, gruntu m. 3. 4.) **Cz.**, folw., pow. gostyński, gm. i par. Pacyna, oddzielony od dóbr Kąty pod Pacyną lit. A. B. C. E. Rozl. wynosi m. 429, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 215, łąk m. 160, past. m. 32, wody m. 2, nieużytki i place m. 11; bud. mur. 4, drew. 8, dwa stawy, kanał między łąkami, Przysową zwany, i pokłady torfu. 5.) **Cz.**, wś rząd., pow. kielecki, gm. Niewachlów, par. Kielce. Posiada szkołę wiejską i kopalnie marmuru ciemnobrunatnego. W 1827 r. było tu 41 dm., 222 mk. 6.) **Cz.**, ob. *Czarnowo*. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czarnowanz, ob. *Czarnowąs*.

Czarnowąs, niem. *Czarnowanz* (1228 r. Bosidom, Bożydom, 1381 Crzynowans), wś i dobra, pow. opolski, o milę od Opola, u zbiegu rz.

Małopany i potoku Jemielnickiego z Odrą, w okolicy niskiej, powodziom podlegającej. Dobra Cz., do których należą folwarki Cz., Oderhof, Krzanowice, Krzyżowski folw. (Creuz), Surowina i Brynica, były niegdyś własnością klasztoru dominikanek, przeniesionego tu 1225 r. z Rybnika, i po sekularyzacyi przeszły na rzecz skarbu. Rozl. wynosi 3300 mórg. Browar i cegielnia. Wś Cz., łącząca się bezpośrednio z założoną 1770 r. kolonią Brody, zajmuje 2169 m. rozl. Dma młyny. Par. Cz. dek. sialkowickiego liczy 3565 kat., 5 ewang., 13 izr. Kościół paraf. jestto dawny kośc. klasztorny. Prócz tego przy szose karłowicko-opolskiej, niedaleko Cz., w stronę Opola, istnieje drugi kościołek, pod wezw. św. Anny, cmentarny, który jest celem licznych pielgrzymek. W gmachu poklasztornym ma być pomieszczone zgromadzenie pp. magdalenek. Czyt. Dr. W. Wattenbach „Urkunden des Klosters Cz.“ Wrocław 1857. Enc. Org. mylnie zowie tę wś Czarnowań. *F. S.*

Czarnowąż, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Grębków, par. Niwiska. R. 1827 miały 19 dm., 142 mk., obecnie 15 dm. 204 mk. Gleba lekka, żytnia. Folw. Cz. lit. A. z wsią t. n. od Siedlec w. 15, od Węgrowa w. 15, od rzeki Bug w. 38. Nabyte w r. 1872 za rs. 11,000; rozl. wynosi m. 545, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 388, łąk m. 28, pastwisk m. 33, lasu m. 76, nieużytki i place m. 21, bud. mur. 1, drew. 10, pokłady torfu. Wieś Czarnowąż lit. A. osad 13, gruntu m. 12. Fol. Cz. lit. B. z wsią t. n. Nabyte w r. 1866 za rs. 20103. Rozl. wynosi m. 564, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 271, łąk m. 38, past. m. 15. lasu m. 199, nieużytki i place m. 41., bud. drewn. 12. Wieś Cz. lit. B. osad 9, gruntu m. 9. *A. Pal.* i *T. Ł.*

Czarnówek, 1.) wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadna. Dobra Cz. część A. C., składają się z fol. Cz. i Mazewo, attynencyi Załuski i Czarnowo, tudzież wsi Cz., Załuski, Mazewo i Czarnowo, od Łomży w. 42, od Szczuczyna w. 3, od Grajewa w. 16; droga bita przechodzi przez terytoryum. Rozległość wynosi m. 793, a mianowicie folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 190, łąk m. 45, pastwisk m. 10, lasu m. 30, wody m. 6, nieużytki i place m. 9: razem m. 290; folw. Mazewo: grunta orne i ogrody m. 180, łąk m. 25, pastwisk m. 50, lasu m. 45, zarośli m. 40, wody m. 5, nieużytki i place m. 60: razem m. 405; attynencya Czarnowo: grunta orne i ogrody morg. 12, łąk morg. 2, pastwisk morg. 2, nieużytki i place morg. 7, razem m. 23; attynencya Załuski grunta orne i ogrody m. 45, łąk m. 7, pastwisk m. 8, zarośli m. 7, nieużytki i place m. 8: razem m. 75, bud. w ogóle mur. 12, drew. 14, stawy zarybione, cegielnia, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Rzeczka bez nazwy przepływa przez terytoryum. Wieś Cz. osad 16, gruntu m. 47; wś Załuski osad 14, gruntu m. 47; wś Mazewo osad 17, gruntu m. 68; wś Czarnowo osad 6, gruntu m. 34. 2.) **Cz.**, ob. *Czarnów. A. Pal.*

Czarnowiec, 1.) wś, pow. garwoliński, gm. i par. Osieck. Liczy 35 dm., 271 mk. i 352 morg. obszaru. 2.) **Cz.**, folw., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Kościelec; od Kielc w. 70, od Pińczowa w. 25, od Działoszyc w. 14, od Proszowic w. 7. Nabyty w r. 1874 za rs. 18250. Rozl. wynosi m. 272, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 222, łąk m. 21, lasu m. 22; płodozmian 4-polowy, bud. mur. 1, drewn. 6. Folw. powyższy powstał w r. 1874 z odłączenia od dóbr Nagorzany. 2.) **Cz.**, wś i folw., pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń. R. 1827 było tu 10 dm. i 83 mk., obecnie liczy 14 dm., 136 mk., 1435 m. ziemi dwor. i 28 morg. włośc. Połowę obszaru dworskiego zajmują lasy. Osad włośc. 20. *A. Pal. Br. Ch.*

Czarnówka, 1.) wś, pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka. W 1827 r. było tu 6 dm. i 55 mk. 2.) **Cz.**, wś, pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice. *Br. Ch.*

Czarnówka, 1.) kolonia, pow. bydgoski, 9 dm., 55 mk., 45 ew., 10 kat., 12 analf. 2.) **Cz.**, wieś, pow. bydgoski, 27 dm., 169 mk., 142 ew., 27 kat., 23 analf. St. poczt. Fordon o 6 kil., st. kol. żel. Bydgoszcz o 10 kil. *M. St.*

Czarnówka, niem. *Czarnowken*, wś, pow. lecki, st. p. Wydminy.

Czarnówka, rz., wpada do Moszczenicy, a z nią do Bzury.

Czarnówka, rz., lewy dopływ Niemna, ma ujście powyżej Szczary, częścią odgranicza gub. grodzieńską od wileńskiej. *F. S.*

Czarnowken (niem.), ob. *Czarnówka* i *Czarnówko*.

Czarnówko, inaczej *Czarnówek* (ob.), pow. szczuczyński.

Czarnówko, niem. *Gross-Joduppe* lub *Czarnowken*, folw., pow. gołdapski, st. p. Gołdap'.

Czarnowo, 1.) wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadna. W 1827 r. było tu 10 dm. i 51 mk. Por. *Czarnówek*. 2.) **Cz.**, wś i folw nad. rz. Orz., pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo. Liczy 25 dm., 314 mk., 209 morg. ziemi włośc. Cz. folw. ma 24 mk. i 477 morg. obszaru. 3.) **Cz.**, wś nad rz. Narwią, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, o 6 w. od Modlina ku Nasielskowi. W 1827 r. było tu 41 dm. i 295 mk.; we wsi znajduje się szkoła wiejska, 4 wiatraki i szynk, 456 mk., 57 osad, 67 dm., powierzchni 1301 morg., w tej liczbie 889 morg. gruntu ornego. 4.) **Cz.**-*Byki* (właściwie *Biki*), wś szlach., pow. mazowiecki, gm.

Mazowieck, par. Kulesze. Wspominana w dokumentach z 1418 r. W 1827 r. liczyła 11 dm. i 57 mk. 5.) **Cz.**-*dąb*, wś, pow. łomżyński, gm. Zambrowo, par. Kołaki. W 1827 r. było tu 6 dm. i 57 mk. Dziś osad 17, gruntu m. 39. Tu należy folw. Cz.-Gadowo. Dąb i os. Łętowo-Dąb (17 morg.). *Br. Ch.* i *B. Chw.*

Czarnowo, 1.) wieś parafialna w pow. toruńskim, na prawym brzegu Wisły, około 2 i pół mili poniżej Torunia. Istniała od najdawniejszych czasów: r. 1223 Konrad mazowiecki darował ją Chrystyanowi, biskupowi pruskiemu; r. 1285 jest własnością jakiegoś Arnolda z Wałdowa. Następnie była dobrem krzyżackiem, należącem do zamku w Bierzgłowie. R. 1457 król Kazimierz IV darował ją na własność Toruńczanom, którzy ją aż dotąd posiadają. O początku tutejszego kościoła parafialnego donosi wizyta biskupa Olszowskiego z r. 1668, że około r. 1498 sławny radca miasta Torunia, Hans Hytmant, znajdował się w wielkiem niebezpieczeństwie życia na Wiśle. Ślubował wtedy Panu Bogu, że jeżeli zostanie uratowany, kościół nowy ufunduje w Czarnowie, co też po ocaleniu się r. 1498 wykonał. Do parafii należą wioski: Czarnowo, Toporzysko, Stanisławki, Zławieś, Pędzewo, Smolno i Kamionka. Obszaru ziemi liczy Cz. 4662 m., domów mieszk. 50, kat. 52, ew. 463, szkoła jest w miejscu. Dawniej jeszcze r. 1585 istniał młyn przy Cz., ale dla braku dostatecznej wody został zaniechany. Zaraz za wsią Cz. w stronę ku Wiśle znajdują się prastare szańce wojenne, dosyć dobrze utrzymane; wysokie około 8 stóp, choć już teraz znacznie zawiane, otoczone były rowami, do których woda płynęła z Wisły; głębokie były te rowy 20 stóp, szerokie 22 stóp; w wojnie z Napoleonem zajęły te szańce wojska pruskie r. 1806, zaś 1814 wojska rossyjskie. 2.) **Cz.**, wieś rycerska w pow. chojnickim; w pobliżu bierze początek struga Niechwarz, która z prawej strony uchodzi do Czarnej wody. Istniała za pomorskich książąt; mieszkańcy mieli wtedy prawo polskie; r. 1377 Winryk von Kniprode, wielki m. krzyżacki, wydał nowy przywilej na prawie chełmińskiem. Obszaru ziemi ma Cz. 2567 m., domów mieszk. 23, mieszkańców samych katol. 237; par. Brusy. 3.) **Cz.**, niem. *Czarnau*, folw., pow. niborski, st. poczt. Zimnawoda. *Kś. F.*

Czarnowoda, wieś, pow. zamojski, gm. Suchawola, par. Krasnobród; 48 m. rozl., 30 mk.

Czarnowoda, inaczej *Czarnawoda*.

Czarnowódka, rzeka, dopływ Smotrycza, to samo co Czarna (ob.)

Czarnowski. Tak, według Kętrzyńskiego, zowie się jedna wieś w pow. lęborskim na Pomorzu.

Czarnowski młyn, należy do wsi Mieruszyna, w pow. wejherowskim, nad rzeczką Czarną, która wpada do Bałtyku, st. poczt. Starzyn.

Czarnoziem, ob. *Czarnosień.*

Czarnożyły, wieś, o milę od Wielunia, nad szosą do Sieradza, pow. wieluński, gm. Wydrzyn, dym. 120, ludn. 760 gł., roli grom. 24 wł. 10 m. We wsi dosyć domków murowanych, szkółka, urząd wójta gminy Wydrzyn, liczącej 3500 gł. ludn. w 49 miejscowościach o 453 dym. na przestrzeni 460 kilku włók. Kościół murowany, z parafią 2,700 dusz, fundowany w zeszłem stuleciu (1726) przez wojewodzinę Barbarę Leszczyńską z Brzostowskich. Dwór modrzewiowy, wśród parku, niepokaźny (Opis podał Tyg. Ill. z r. 1860, t. II), gumna zwyczajne. Dobra to najrozleglejsze w powiecie, zwłaszcza uważając wszystkie włości w ręku jednej rodziny i pod jednym zarządem gospodarskim będące: Czarnożyły, Niemierzyn, Nietuszyna, Bolków, Okolów, Staropole, Chojny, Dymki i nabyty Raczyn, ogółem 380 włók. Cz. były jedną ze znacznych majętności hr. Brzostowskich, niedawno przeszły po kądzieli na hrabinę Załuską i Mycielską, niezamieszkujące w nich. Włość. Cz. z przysiółkami Adamki, Michałków, Kąty, Leniszki, ma obszaru 121 wł. (w tem 45 wł. roli pszennej i żytniej I klasy, 11 wł. łąk i pastw., 50 wł. lasu niezniszczonego). Wieś Czarnożyły osad włośc. 119, gruntu m. 657; wieś Adamki osad 7, gruntu m. 62; wieś Emanuelin osad 9, gruntu m. 79; wś Kąty osad 19, gruntu m. 237; wieś Leniszki osad 7, gruntu m. 66. R. 1827 wieś Cz. miała 80 dm., 674 mk.

Czarnucha, folwark i osada, pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Szczebra, wchodził dawniej w skład dóbr królewskich Wigry. Obecnie stanowi własność prywatną, liczy 3 dm. i 58 mk. Folw. v. osada Cz. powstała z uwłaszczonych osad; od Suwałk w. 38, od Augustowa w. 10, od Grajewa w. 38, od kanału augustowskiego w. 4. Rozl. wynosi m. 386, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 155, łąk m. 129, pastwisk m. 99, nieużytki i place m. 4. Płodozmian 5-polowy, budowli drewnianych 10; pokłady torfu. *A. Pal.*

Czarnucha, rzeka, lewy dopływ Narwy. Por. *Czarna.*

Czarnuchowice, niem. *Czarnuchowitz*, wieś, pow. pszczyński, u zbiegu Przemszy z Wisłą, nad granicą galicyjską, o 3 mile na wschód od Pszczyny, o milę od Bierunia, w parafii katol. Chełm Wielki. Rozl. wynosi 215 m. roli ornej, 30 m. łąk, 70 m. pastwisk, 6 m. nieużytków. *F. S.*

Czarnuń, 1.) wś, pow. wyrzyski, 21 dm., 166 mk., 159 ew., 7 izrael., 35 analf. Stacya pocztowa Więcbórg (Wandsburg) o 10 kil., st.

kol. żel. Nakło o 25 kil. 2.) **Cz.**, kolonia, pow. wyrzyski, ob. *Runowo*. *M. St.*

Czarnuszka, 1.) gmina, pow. pleszewski, 2 miejsc.: 1) Cz. wieś, 2) Głapinicc młyn; 9 dm., 65 mk., 7 ew., 58 kat., 42 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. pleszewski, 2 miejsc.: 1) Cz. wieś szlach, 2) Maryanowo folwark; 2442 m. rozl., st. poczt. i gośc. w Karminie o 3 kil., st. kol. żel. Pleszew o 5 kil. Pod wsią wykopano urnę z pod kamieni z pokrywą, dwie miski i mniejsze naczynia należące do grobu pogańskiego. *M. St.*

Czarnuszka, ob. *Meża*.

Czarnuszowice, wś. pow. lwowski, o 11,4 kil. od st. p. Gaje, z parafią grecko-katolicką, dek. lwowskiego, liczącą 953 wiernych i ze szkołą 1-klasową. Dominium jest własnością rz. kat. arcybiskupstwa lwowskiego.

Czarny, *a, e*, ob. *Czerny, Czorny*.

Czarny, osada, pow. dorpacki, gub. inflancka, o 39 w. od st. Leisholm, dr. żel. z Dorpatu do Tapsu.

Czarny, 1.) potok górski w obr. gminy Krynicy w pow. sądeckim; wypływa w Beskidzie lesistym z pod góry Jaworyna (1116 m.), w półn. zach. stronie tej gminy. Płynie zrazu głębokim jarem, potem po zabraniu wód Izworu z lewego brzegu doliną rozwartą, szerokim kamieńcem, w kierunku płd.-wsch. i po 5 kil. biegu wpada do Krynicy, dopływu Muszynki. Nad prawym jego brzegiem wynoszą się znaczne czubałki, jak Palenica (807 m.), Jasiennik, Szczawiana góra (687 m.), a nad lewym brzegiem Uzdy Wierch (843 m.). 2.) **Cz.**, potok, także *Skalikiem* zwany, wytryska w obr. gm. Jędrzejówki, w pow. sądeckim, z pod góry Skałką zwanej (773 m.) ze źródeł leśnych. Płynie na południe między włościańskiemi chatami Jędrzejówki, a przerżnąwszy kolej leluchowską, uchodzi po krótkim biegu do Popradu z lewego brzegu. 3.) **Cz.**, znaczny strumień, wypływa w obr. gm. Czarnorzek, w pow. Krosno, z pod Łysej góry (470 m.); płynie na półn. zwartą dolinką od wsch. wzgórzem Czarnorzekami (592 m.), od zach. Królewską górą (541 m.), a przybywszy w obręb gm. Węglówki, płynie doliną już nieco rozszerzoną, nad którą od wsch. wznoszą się Kiczery górne, ustawicznie między domostwami Węglówki, a w końcu Wysokiej i w tejże gm. wpada z prawego brzegu do Wisłoku. W dolnym biegu zwie się także Wysoką. Zabiera liczne drobne potoczki, spływające z wzgórz towarzyszących po obu brzegach Czarnego. Długość biegu 16 kil. 4.) **Cz.**, potok w obr. gm. Suchodoła, w pow. dolińskim, wypływa w Beskidzie lesistym, w dziale Lipowicą (1318 m.) zwanym, ze źródlisk leśnych z pod Helebartyna (1035 m.), płynie głęboką doliną górską, od półn. Czarnym wierchem, od południa Czarną Horą zwartą, pomiędzy domostwa suchodolskie i po krótkim bo 4 kil. biegu, uchodzi z lewego brzegu do Czeczwy. Ujście 536 m. npm. 5.) **Cz.** potok, w obr. gminy Zawadki, w pow. dolińskim. Wytryska w lesie Zawadkowskim w połd.-zach. stronie tej gm., na granicy z gminą Krechowicami, płynie na płn. głębokim parowem, poczem zwraca się na wschód, opływając od płn. Czarny las, a wreszcie naprzeciwko pagórka Majdana (381 m.), przybrawszy Kalinowy potok, na płn. i po 8 kil biegu, uchodzi do Bołochówki naprzeciw Bołochowa. 6.) **Cz.**, potok w obrębie gminy Weleśnicy leśnej (pow. nadworniański); płynie na płn. wschód, zraszając łąki Weleśnicy i Paryszcza i w obr. tej gminy uchodzi z lewego brzegu do Weleśnicy. Długość biegu 6 kil. 7.) **Cz.**, potok, wytryska w obr. gm. Hawryłówki, w pow. nadworniańskim na Horodyszczu; płynie w kierunku płn. wsch., już to łąkami, już też lasem, i w obr. gm. Strupkowa wpada z lewego brzegu po 9 kil. biegu do Babianki (ob.) 8.) **Cz.**, potok górski, we wschodnim pasmie gór Karpackich, na terytoryum Czarnej hory, w obr. gm. Żabiego (pow. kosowskim) z połonin czarnohorskich, na połd. wsch. stokach Szpicy (1866 m.); płynie kamienistem łożem ku płn. wsch., wpada po krótkim, bo 3 kil. biegu, do Bystrzca (ob.) w lesie Dzymbronią zwanym. 9.) **Cz.**, potok górski, wypływa w obrębie gminy Żabiego, w pow. kosowskim, w płn. wschodniej jej stronie, z kilku źródlisk, znachodzących się na południowo-zachodnich stokach pasma górskiego, ciągnącego się tutaj w kier. z półn. na południe, a odznaczającego się szczytami Hegą gaboryańską (1442 m.), Bubokiem (1462 m.), Białą Kobyłą (1473 m.) Płynie w kierunku południowo-zachodnim i po 4 i pół kil. biegu wpada z lewego brzegu do Ilci. 10.) **Cz.**, potok górski w obr. gm. Hryniawy, w pow. kosowskim, na wschód od terytoryum Czarnohory, wypływa z tak zwanych Małych Stopni (1346 m.); płynie na południe leśnymi debrami i połoninami między lasami Ludową i Stopniami i po 3 i pół kil. biegu uchodzi z lewego brzegu do Probiny, lewego dopływu Białego Czeremoszu. 11.) **Cz.**, lewy dopływ Kołomyjki; ma źródła w zach. części gm. Słobódki leśnej (pow. kołomyjski), u płd. wsch. stoków wzgórza Chorosny (407 m.); spływa parowem na połd. wsch. i wpada do Kołomyjki po 3 i pół kil. biegu, już w obr. gm. Rakowczyka. 12.) **Cz.**, strumień wypływający w obr. gm. Niewoczynia w pow. bohorodczańskim w Czarnym lesie, płynie debrami leśnemi na płn.-wsch. przez obrąb gm. Posiecza, Zagwoździa a poniżej Pustego pola, przysiołka Zagwoździa, zwraca się na płn. zachód i wpada z prawego brzegu do Łukawicy. Długość biegu 15 kil.

Wody czysto leśne. 13.) **Cz.**, potok górski, w obr. gm. Porochów, w pow. bohorodczańskim, wypływa na granicy tegoż pow. z pow. dolińskim, z działu górskiego, Jałe zwanego (945 m.), łączącego dział Wierch Pasieczny (1485 m.) z Hrynkowem (1250 m.) Płynie zwartą debrą na wschód i po 5 kil. biegu uchodzi z lewego brzegu do Bystrzycy sołotwińskiej. *Br. G.*

Czarnybór, ob. *Świetlany.*

Czarny bród, 1.) wieś, pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów. Liczy 3 dm., 18 mk. 2.) **Cz.**, wieś i osada leśna, pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Studzieniczna. Wieś liczy 21 dm., 130 mk., osada zaś 1 dm., 5 mk. 3.) **Cz.**, kol., pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków. W 1827 r. było tu 4 dm. i 30 mk. 4.) **Cz.**, kol., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Królików. Od Konina odl. 25 w. W 1827 r. było tu 6 dm. i 40 mk. obecnie liczy 263 mk., ziemi 530 morg.

Czarnybród, przystanek dr. żel. petersb.-warszawskiej w gub. kowieńskiej.

Czarny Bryńsk, wieś włośc., pow. brodnicki, gm. i urz. st. cyw. Bryńsk Szlachecki, par. Górzno; ma szkołę katol., 1187 m. rozl., 35 dm., 339 mk., 294 kat.

Czarny Dunajec, mko podtatrzańskie, na Podhalu nowotarskiem, założone po obu brzegach rzeki tejże nazwy, od której wzięło nazwę. Jestto rozległa i zamożna wieś podtatrzańska, 15 kil. oddalona od Nowegotargu. Chaty rozsiadły się na zachodnim (lewym) brzegu Cz. Dunajca i między jego ramionami. Liczy bowiem gruntów ornych 41 ha. większej własności a 1213 ha. mniejszej własności, łąk i ogrodów 7 ha. większej własności, 212 mniejszej własności; pastwisk 23 ha. większej własności, 1084 ha. mniejszej własności; a lasów 455 ha. mniejszej własności. Chat liczy 413. Wiele z nich jest murowanych. Ma plac jakby rynek naokoło zabudowany (661,69 m. Kolbenheyer). Szkołę ma parafialną, założoną jeszcze r. 1750. Ludność trudni się płóciennictwem. Powstanie tej osady sięga czasów koło 1234 r. Wojewoda krak. Cedro h. Gryf założył C. Kościół par. łać. w miejscu. Fundowali go Zofia z Bogusławic Pieniążkowa, wraz z mężem Janem Pieniążkiem, podczaszym krakowskim, starostą nowotarskim i posłem na sejm 1589 r. Tomasz Miętus, sołtys tameczny i pierwszy pleban tameczny Szymon Bukowiński. Fundacyą zatwierdził Zygmunt III r. 1605. Dzisiejszy kościół wymurowano roku 1796 po spaleniu dawnego drewnianego (1787); sklepienie spadło 1818 r. a dzisiejszy z większą częścią wsi spłonął z 22 na 23 kwietnia 1859 r. Probostwo tutejsze, jako najposażniejsze na Podhalu, dzierżyli także Teodor Hawel, archidyakon, infułat kamieniecki, kanonik gnieźnieński, r. 1774, i Gabryel Junosza Podoski, referendarz koronny, proboszcz kapituły krakowskiej, kanonik gnieźnieński, opat miechowski, potem arcybiskup gnieźnieński i prymas (um. 1777); probostwo czarno-dunajeckie posiadał on do r. 1756. W miejscu liczy parafia 2260 dusz. Do tej parafii należy Wróblówka 701 dusz, Podczerwone 698 dusz, Starebystre 1735 dusz, Międzyczerwienne 1054 dusz, Ratułów 1299 dusz, Nowebystre 849, Ciche (część) 827. Razem 9423 kat., oprócz tego 280 żydów. Poczta w miejscu, własność gminna. Na północ i zachód od Czarnego Dunajca rozlegają się bory. Bory te są to ogromne, mokrawe torfowiska, rozciągające się od stóp Beskidów nad Czarnym Dunajcem aż ku Jabłonce na Orawie, przeszło 7 kil. szerokie, a 12 kil. długie, powstałe ze zbutwiałych pni i drzew sosnowych. Resztki tych lasów, przeważnie sosnowych, które przed wiekami całą tę przestrzeń pokrywały, widać między Nowymtargiem i Zaskalem a Ludźmierzem, tudzież za Czarnym Dunajcem na granicy orawskiej. Lud używa tego torfu do palenia i do robienia nawozu. Wzniesienia na obszarze Czarnego Dunajca: 1) kościół 675,5 m.. 2) Bory: Wylewisko 700 m.; na połd. od granicy Odrowąża, od zabudowań nad Piekielnikiem zwanych Żary, 650 m.; 3) Zadkówka, nieopodal północnego narożnika granicy Wróblówki a 550 m. na zachód od drogi z Wróblówki do Pieniążkowic, 658 m., 4) droga do Nowegotargu, krzyż przydrożny między wsią Czarnym Dunajcem a Czarnym pot., 671 m.; 5) Krzyż na wschodnim brzegu Czarnego p. przy tejże drodze 661 m. 6) Południowy koniec wsi 684 m., 7) droga do Koniówki, 100 m. od granicy, 712 m.; 8) droga do Miętustwa, krzyż nad Czarnym p., 686 m. Ob. dr. E. Janota, Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin, Kraków. 1860. Walery Eliasz, Illustrowany Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic. Poznań, 1870. W. Eliasz, Szkice z podróży w Tatry. Kraków i Poznań, 1874. Marya Steczkowska, Obrazki z podróży do Tatr i Pienin. Kraków, 1872. Cz. ma st. poczt. w miejscu, jarmarków 6 rocznie, głównie na owce i płótno, którem jest znaczny handel z Węgrami. W r. 1846 zajęli czarnodunajeczanie odporne stanowisko względem sąsiednich chochołowian.

Czarny Dunajec, rzeka tatrzańska, nastaje w obr. gm. Witowa, na Podhalu nowotarskiem na polanie „Roztokami“ zwanej, z połączenia trzech silnych potoków: Chochołowskiego (ob.), Lejowego (ob.) i Kościeliskiego (ob.) Potok Lejowy wpada nieco powyżej tego połączenia do p. chochołowskiego; stąd też właściwie doń przynależy. Połączenie tych potoków leży na płaszczyźnie u stóp gór rozłożonej w części lasem pokrytej, w części zaś polanami zajętej;

po obu stronach Lejowego p. leży polana „Biały Potok,“ a nad potokiem Ch. od wsch. polana „Siwa.“ Obie te polany, jak polana Roztoki, są zamieszkane. Nazwa tej rzeki pochodzi stąd, iż rzeka ta od wsi Czarnego Dunajca płynąc przez torfiska nie ma aż do Nowegotargu ani brzegów skalistych, lecz więcej drobnym żwirem zasypane i torfiaste, ani też dla mniejszego spadu łożyska zawalonego większymi odłamami skał tatrzańskich, mianowicie granitowymi, jak Biały Dunajec. Z tego też powodu wody Czarnego Dunajca mają barwę daleko ciemniejszą aniżeli Biały Dunajec. Nazwę Czar. Dunajca przenoszą powszechnie prawie wszyscy piszący i mówiący o Tatrach na potok Kościeliski (ob.) i na część potoku Chochołowskiego (ob.) Niemal wszystkie doliny i polany tatrzańskie biorą nazwy swoje od swych właścicieli; a te albo od pojedyńczych właścicieli, albo całych wsi, do których należą. Od polan zaś i hal., z których płyną, jako też wsi, przez które przepływają, mają znowu potoki swoje miana. Nad Czarnym Dunajcem leży os. Czarny Dunajec: nad Białym Dunajcem osada Biały Dunajec. Kiedy te osady na pewno powstały, niewiadomo. Ale to pewna, że te dwie osady od rzek, nad któremi leżą, a nie rzeki od nich wzięły nazwę. Dowodem tego jest ta okoliczność, że już koło samego Nowegotargu widziano różnicę wód tych dwóch ramion Dunajca. Że część potoku Chochołowskiego, od połączenia się z potokiem Starorobociańskim, aż po polanę Roztoki, nosi nazwę Cz. D, byłoby po części usprawiedliwionem, jeżeli zwrócimy tylko uwagę na dziejowy rozwój osad w tych okolicach. Osada bowiem Czarny Dunajec powstała pierwej, aniżeli osady dalej na południe położone Chochołów, Witów i Kościeliska, a Czarno-Dunajecczanie oddawien dawna posiadali i posiadają, w dzisiejszej dolinie Choch., poniżej Kominów Dudowych, swe polany; od nich też to mógł więc ten potok przybrać nazwę Czarnego Dunajca. Tak też podaje dr. E. Janota w swoim „Przewodniku w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin.“ (Kraków 1860, str. 24); tak też czytamy na mapach katastralnych tych okolic i na specyalnej mapie Mon. Austr. węg. Z. 8 Col. XXI i XXII. Żeby zaś potok Kościeliski mianować Czarnym Dunajcem, i szukać jego źródeł przy tak zwanej Pisanej, niema najmniejszej podstawy (ob. artykuł Kościeliski potok). Najrozsądniej atoli będzie przyjąć raz na zawsze nazwę Czarnego Dunajca od połączenia się potoków Chochołowskiego, Lejowego i Kościeliskiego, a tymże zostawić miana dolin, przez które płyną, będące w uściech ludu (ob. dr. A. Altha, Wycieczka do doliny Chochołowskiej, w IV T. Pam. Tow. tatrz. 1879). Od tego połączenia Czarny Dunajec zwraca się w obr. gm. Witowa na płn. wsch., płynąc między polanami witowskiemi, jak Myszkówką, Płazówką, aż do przybrania potoku Magurskiego (Magura) z lew. brzegu. Tutaj zwraca się na północ, tworzy na przestrzeni 4 kil. aż powyżej ujścia Domagałowego potoku granicę Witowa z Dzianiszem. Poczem przerzyna obszar Chochołowa, rozdzielając się kilkakrotnie na o lnogi, tworząc mniejsze i większe wyspy. Opuszczając obszar Chochołowa zwraca się na półn. wsch. płynąc rozległą doliną przez osady Podczerwonego, Czarnego Dunajca, Wróblówki i Długopola, gdzie zabrawszy od zach. silny potok Piekielnik, tworzy kolano przez zwrot na wschód; mija Krauszów, Ludźmirz, opływa Nowytarg od płn. i w płn.-wschod. stronie jego łączy się od pr. brz. z Białym Dunajcem (ob.). tworząc właściwy Dunajec (ob.). Znaczniejsze wzniesienia 985 m. (poniżej polanki Huty); 915 m. (polana Siwa); 864 m. (polana Myszkówka), 774 m. (most w Chochołowie, 900 m. na płn. od mostku na Domagałowym p.); 729 m. (most w Koniówce, przysiołku Podczerwonego; 637 m. (gaik powyżej Długopola), 611 m. (ujście Czarnego potoku), 577,3 m. (połączenie obu Dunajców). Długość biegu od polany Rostok 37 kil. Przybiera liczne potoki i strugi, mniejsze i większe. Najważniejsze z pr. brz. są: Głęboki, Dzianisz, Czarny p., Babi czyli Czerwony, Rogoźnik; z lewego brzegu Magura, Wilczy, Domagałów, Piekielnik i Lebietnica. *Br. G.*

Czarny dwór, folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki. Liczy 2 dm., 47 mieszk.

Czarny grąd, osada, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Ma 1 dm., 9 mieszk.

Czarny kokner, jez., ob. *Kokner*.

Czarny Jar, miasto powiatowe, w gubernii astrachańskiej, 4190 mk., 1760 w. od Petersburga a 256 od m. gub. odległe. Stacya pocztowa i przystań statków parowych.

Czarny las, 1.) wś, pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa. 2.) **Cz.**, pust., pow. włoszczowski, gm. i par. Słupia. 3.) **Cz**, wś, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Kazanów. 4.) **Cz.**, wś, pow. olkuski, gmina i par. Pilica. 5.) **Cz.**, ob. *Celejów*. 6.) **Cz.**, wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Sobików, W 1827 r. było tu 13 dm., 93 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Julianów i dezerty Duczały, tudzież wsi: Cz., Obrąb, Kiełbaski i Zalesie; od Warszawy w. 25, od Góry Kalwaryi w. 7. Nabyte w r. 1875 za rs. 33,000. Rozl. wynosi m. 1,363, a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 367, łąk m. 59, pastwiska m. 44, lasu m. 66, nieużytki i place m. 20, razem m. 556. Bud. mur. 6, drew. 6; fol. Juljanów grunta orne i ogrody m. 493, łąk

m. 101, pastwisk m. 10, lasu m. 178, nieużytki i place m. 20, razem m. 807. Bud. drewnianych 7; wś Cz. osad 19, gruntu m. 100; wś Obrąb osad 14, gruntu m. 195; wś Kiełbaski osad 9, gruntu m. 109; Zalesie osada 1, gruntu m. 16. Por. *Czarnolas*. 7.) **Cz.**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn. 8.) **Cz.**, wś, pow. łaski, gm. i par. Buczek. 9.) **Cz.**, wś. pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice. 10) **Cz.**, wś, pow noworadomski, gm. i par. Maluszyn, w okolicy nizkiej, błotnistej, między lasami. Ma 5 dm., 24 mk. Ogólna rozległość 30 mórg, w tem 24 m. roli ornej, 6 m. łąk. Grunta piaszczyste, żytnie. 11.) **Cz.**, wś, pow. augustowski, gm. Dembowo, par. Jaminy. Liczy 10 dm. i 91 mieszkańców. *Br. Ch.*

Czarny Las, ob. *Cherson* (str. 574—575).

Czarnylas, niem. *Schwarzwald*, gm., pow. odolanowski; 4 miejsc: 1) Cz. wieś; 2) Zawidze; 3) Laski, 4) Spalony, pustkowia; 118 dm., 1,101 mk., 902 ew., 188 kat., 280 analf. St. poczt. i kol. żel. w Antoninie o 8 kil. *M. St.*

Czarny las, niem. *Schwarzwald* lub *Czarnilas*, w pow. starogrodzkim nad jeziorem, w blizkości traktu bitego ze Starogrodu przez Skurcz do Czerwińska, obejmuje 1.) wś król. włośc. z 14 posiedzicielami i 9 zagrodnikami, obszaru ziemi ma 1,422 mórg; kat. 245, ew. 23. izrael 7, dm. mieszk. 33. We wsi jest kościół stary, murowany, pochodzący co najmniej z czasów krzyżackich; z powodu luterskiej reformacyi znajdował się dłużej niż 20 lat w ręku innowierców; wyratowany przez biskupa Rozrażewskiego w r. 1596, należał jako filia do Pączewa; teraźniejszy biskup Marwicz urządził przy nim osobną parafią, do której przyłączone są wioski: Czarny las, Żelgoszcz, Bukowiec, Wda, Nowy Bukowiec, Marmet, Cisiny, Gęby, Długie, Smolniki, Ziemianek, Zajączek, Drewniaczek i Lasek. Szkoła w miejscu; 2) folw.. obejmujący 2,883 mórg ziemi, kat. 123, ew. 32, dm. mieszkal. 9, gorzelnia. Za polskich czasów był ten donośny folw. dobrem starościńskiem; r. 1686 trzymał go jakiś Bystram, obecnie znajduje się w ręku izraelity. Odległość od Starogrodu wynosi 2 mile. Za pruskich rządów puszczony w wieczystą dzierżawę. *Ks. F.*

Czarny las, wielka puszcza w Galicyi, okrywająca pierwotnemi borami obszar kilku tysięcy mórg między Bystrzycą sołotwińską a Oporem, rozgraniczająca osady Huculów od osad Bojków. Najwyższe stanowiska Czarnego lasu zowią się Czarnohorą.

Czarny lasek, wś, pow. radomski, gmina Kuczki, par. Skaryszew.

Czarny Łęk, przysiołek Zaszkowa.

Czarny Ostrów, m. w pow. płoskirowskim, nad ujściem rz. Mszańca do Bohu, o 20 w. od Płoskirowa. St. kolei żel. odesko - wołoczyskiej, poczta, telegraf, stan, gmina, sąd okręgowy, fabryka cukru od r. 1849, gorzelnia i młyny. Lud. do 1,000 mk. Była tu długi czas wzorowa szkoła 4-klasowa, utrzymywana przez właścicieli hr. Przeździeckich; przed kilku laty zamknięta. R. 1493 Cz. miał 18 dm. Kościół paraf. murow. Wniebowzięcia Najświęt. Panny z 3,541 par., mieszczący w sobie prześliczny pomnik Laury Przeździeckiej, dłuta znakomitego Brodzkiego. W pałacu, przerobionym z dawnego zamku, jest kilka arcydzieł malarstwa. Jarmarków większych 2, osobliwie 1 paździer. (na Pokrowy), znany w całej okolicy, trwa dni kilka. Cały klucz czarnoostrowski, do którego należy kilka okolicznych wsi, należący dziś do Karola Przeździeckiego, ma ziemi używalnej 3,777 dz. Ziemi włośc. w samym Cz. jest 158 dz. i część rządowa dawniej należąca do kościoła: 120 dusz męz. i 217 dz. ziemi. Niedaleko zamku na wzgórzu jest piękny dom mieszkalny, zwany Willagora, wybudowany przez zmarłego przed kilku laty Mieczysława Przeździeckiego, należący dziś do jego synowca Konstantego (syna Aleksandra). Przeszłość Cz. sięga bardzo dalekich czasów. W 1366 Kazimierz W. oddaje Czarny-horodok i inne posady ks. Lubartowi; około 1495 r. władali nim Nowodworscy i działem dostał się Annie z Nowodworskich Włodkowej, później siostrze jej Konstancyi Świerczowej, którzy za pozwoleniem Zygmunta Augusta przemienili go na miasto w 1556 r. magdeburskiem prawem. Elżbieta Świerczowa wniosła go w dom Wiśniowieckich, a po wygaśnięciu ich, znowu po kądzieli przeszła do Ogińskich w 1774 roku, a ostatecznie z Katarzyną Ogińską weszło do Przeździeckich, do których i dziś należy. Pamiętny jeszcze Cz. O. tem, że Jerzy Rakoczy ks. Siedmiogrodu, ścigany przez Stefana Czarnieckiego, przybył tu w lipcu 1657 r. i stanął taborem i wozami naladowanemi łupami z różnych stron Polski. Widząc utrudnioną przeprawę przez rz. Boh i będąc otoczony połączonem wojskiem Rewery Potockiego, Pawła Sapiehy, Jerzego Lubomirskiego i Stefana Czarnieckiego, zmuszony był do podpisania pod tem miastem 23 lipca podanych sobie warunków; ocalenie swoje winien tylko wstawieniu się królowej Maryi Ludwiki. St. dr. żel. Cz., leży między Płoskirowem a Wójtowcami, o 475 w. od Odessy. O Cz. wspomina Rzączyński Gabryel S. J. w „Actuarium Historiae naturalis curiosae regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae annexarumque provinciarum. Opus posthumum, Gedani 1745.“ *Dr. M.*

Czarny Potok, wś, par. w Podgórzu, pow. sądecki, dek. łącki, przy dr. gm. między miejscami targowemi Łukawicą i Łąckiem, 6 kil. od Łącka w pagórkach położona, ma 891 m.

rozl., w glebie glinkow., mk. 452 kat. Stacya poczt. w Łącku, szkoła ludowa w miejscu. Kościół par. drewn., do którego należą oprócz Cz. Pot., wś Jastrzębie, Młyńczyska, Jadamwola, Olszana i Szczercz, razem wiernych 1653 i 36 żydów. Na szczycie wyniosłej góry jest śród lasu miejsce zwane „gródkiem“, przedhistoryczne grodzisko. Cz. był niegdyś w posiadaniu rodziny piszącej się Czerny de Szwarcenberg. Dziś jest własnością Hipolita Reklewskiego.

Czarny Potok, ob. *Czarne.*

Czarny potok, 1.) potok podtatrzański, na Podhalu nowotarskiem. Źródła jego leżą na granicy gmin Podczerwonego i Cichego, u zachodnich stóp wzgórza Domajskim Wierchem (753 m.) zwanego, a ciągnącego się w płnc.-wsch. kierunku w obr. gm. Cichego i Starego-Bystrego, między Czarnym a Cichym potokiem. Cz. potok płynie w kierunku płnc. zrazu granicą gmin Podczerwonego i Czarnego Dunajca z Cichem i Starem-Bystrem i przerżnąwszy gościniec nowotarski, wiodący do Czarnego Dunajca (661 m.), przechodzi w obręb gminy Wróblówki, zrasza gminę Długopole, wreszcie odgraniczając Długopole od Rogoźnika wpada do Czarnego Dunajca z pr. brz. po 10 i pół km. biegu. Ujście 611 m. npm. Płynie przeważnie łąkami. 2.) **Cz.**, strumień, nastaje we wsi Krukienicach w pow. mościskim, z połączenia kilku strug: jednej nadpływającej od płd. z Woli sudkowskiej, przysiołka Chlipta (pow. Rudki), drugiej od wsch. z Ostrożca, trzeciej z lasów krukienickich Brzeziny i Wałachów. Strugi te łączą się we wsi, a w ten sposób powstały silny potok płynie na płnc. przez łąki krukienickie, następnie obszar Pnikuła, Buchowice i Pakość pod nazwą „Podwolszyny.“ W Krysowicach przyjmuje z pr. brz. potok Siekanicę i pod nazwą Czarnego p. mija gm. Rzadkowice, Zakościele, miasto Mościska, Zawadę, Rudniki, a przybrawszy w Hodyniu z lew. brz. potok Babicę (ob.), uchodzi z pr. brz. do Wiszni. Długość biegu 21 km. 3.) **Cz.** ma źródła w obr. gm. Bonowa, w pow. mościskim; płynie przez bonowski przysiołek Iwaniki, a następnie przez Arłamowską Wolę, z płnc. na płd, uchodząc w sąsiedniej wsi Laszkach do Wiszni z pr. jej brzegu. Dolinę tego potoku otaczają wzgórza. Najwyższe wzgórze, od str. wsch. zwie się Skoblówką (Skowliwka), wznoszące się do wys. 234 m. npm., a od zachod. wzgórze Iwa (Iiwa) zwane, wzniosłe na 218 m. npm. Ziemia w tem miejscu jest formacyi alluwialnej. Znaleść tu można wszystkie kombinacye piasku, iłu i pruchnicy, wraz z pośredniemi gatunkami glinki lekkiej, popielicy, niemniej jak i czarnoziemu, tak zwanej rędziny i borowiny. Miejscami znachodzą się pojedyńcze niewielkie warstwy glinki garncarskiej i obfite pokłady najlepszej gliny strycharskiej. 4.) **Cz.**, potok, wypływa w obr. gminy Głobikowej w pow. Pilzno, płynie na płd. między Głobikówką i Grudną, następnie przez Grudną Dolną, gdzie z lew. brz. łączy się z potokiem Lipnikami, a we wsi Smarzowej po 6 kil. biegu uchodzi z pr. brz. do Kamienicy, dopływu Wisłoki. 5.) **Cz.**, por. *Czarny*, oraz t. I p. 512. *Br. G.*

Czarny ruczaj, dopływ rz. Szeszuwy w pow kowieńskim.

Czarnys, niem. *Tscharnitz*, mała wioseczka, pow. oławski, par. Rożnań, nad rz. Oławą.

Czarnysad, 1.) wś, pow. krotoszyński, 48 dm., 91 mk., 28 ew., 63 kat., 36 analf. 2.) **Cz.**, domin., pow. krotoszyński, 1797 mórg rozl., 7 dm., 132 mk., 43 ew., 89 kat., 51 analf. St. poczt. i kol. żel. Koźmin, o 4 kil. Pod wsią Cz. wykopano miecz żelazny. Folw. Cz. wraz ze Starogrodem i Dzierżanowem należy do Fr. Chełkowskiego. *M. St.*

Czarny staw, 1.) staw tatrzański w obr. Podhala nowotarskiego, jeden ze stawów Gąsienicowych. Od szczytu Świnnicy wznoszącej się w głównym grzbiecie Tatr, odrywa się w kierunku półn.-wsch. ramię, w którym leżą Zawrat, Kozi Wierch, Granaty. Od Zawratu ku płn.-płn. zach. wybiega odnoga, w której wznoszą się turnie Kościelca. Kościelec dzieli dolinę stawów Gąsienicowych na dwa ramiona. W wyższej odnodze wschodniej, daleko piękniejszej od zachodniej, leży rzeczony staw. Boki tej doliny tworzą ogromne nagie skały, straszące swoją dzikością, a zwłaszcza od zachodu turnie Kościelec i ramię Swinnicy; od południa szczelina między Swinnicą i Kozim Wierchem, zwana Zawratem i Kozi Wierch, a od wschodu dzikie turnie Granatu i Małej Koszystej czyli Żółtej turni, na północ zaś wyłom ku Beskidom z otwartym widokiem ponad grzbietem Magurą. W południowym końcu tej doliny za wysokim progiem między rzeczonymi turniami rozlewa się malowniczo staw Czarny. Słynie on z piękności swej, i w tym względzie współzawodniczy z Rybiem. Jest on ciemnej, granatowej barwy; ztąd jego nazwa. Zajmuje przestrzeń 22,87 ha. i co do swej rozległości jest on czwartym z rzędu stawem w całych Tatrach. Leży na wysokości 1628 m. (Kolbenheyer); 1604,4 (Zejszner); 1642,8 (Janota), 1646 m. (Kuczyński; 1674,7 (Fuchs); 1557,7 (Korzistka). Ciepłota wody tego stawu 8 sierp. 1873 r. o godz. 11 przed połd. = 16.4° C. przy 18,5° C. ciepł. pow. a dnia 12 sierp. 1874 r. o godz. 10¼ przed połd.=10.0° C. przy 9.0° C. ciepł. pow. (Kolbenheyer). Blisko wschodnio-północnego brzegu sterczy mała wyspa, porosła piękną zielonością. Jest on bezrybny. Z kształtu podobny do trójkąta, od strony północnej rozsze-

rzony, od południa zwężony. Z północnego brzegu odpływa strumień, wpadający do Suchej-Wody; tworzącej z p. Filipką, potok zwany Cichą Wodą, dopływ Porońca. Echo nad Czarnym stawem jest bardzo piękne; głos bowiem rozbija się kilkakrotnie o ścianę Kościelca. Urocza piękność tego stawu wprawia każdego wielbiciela dziewiczej górskiej przyrody w zachwyt. Wycieczka do Cz. st. Gąs, nie wymaga całego dnia, z Zakopanego wychodząc. Ob. Dr. E. Janoty „Przewodnik w wycieczkach na Babią górę, do Tatr i Pienin. Kraków 1860. Wal. Eliasza „Illustrowany Przew. do Tatr, Pienin i Szczawnicy. Poznań 1870 i „Szkice z podróży w Tatry. Poznań 1874. Kolbenheyer. Die Hohe Tatra. Teschen. 1880. 2.) **Cz**. *staw nad Rybiem*, także *nad Morskiem Okiem*, staw tatrzański w Tatrach spiskich, nieopodal granicy galicyjskiej po północnej stronie głównego grzbietu pod 37° 45′ wsch. dłg. geogr. (Ferro) a pod 49° 12′ półn. szer. geogr. między stromemi turniami, Rysami zwanemi, na północny-zachód od Rybiego Stanisław Staszyc w nieśmiertelnem dziele swojem „O ziemiorodztwie Karpatów i innych równin Polski“ (Warszawa 1815. str. 124—126) nazywa ten wspaniały staw Morskiem Okiem, a poniżej leżący staw, dziś powszechnie Morskiem Okiem zwany, Rybiem Jeziorem, albo wprost Rybiem. Węgrzy i Niemcy do dnia dzisiejszego nazywają tak samo jak Staszyc, dolny rybny staw Rybiem. (Fichsee Halasto), a górny Morskiem Okiem (Meerauge, Tengerszem). Podług Staszyca (tamże str. 124) po zachodniej stronie, powyżej Rybiego, znajdował się staw Czarnym stawem zwany. „W pośrodku granitowych cyplów leży w dole obszerne jezioro Rybiem zwane. Z dwu skał prosto naprzeciw siebie stojących, spadają do tegoż jeziora dwie rzeki, które na 500 stóp z góry do dołu lecą z strasznym hukiem, rozbijają po skałach swe wody i przedstawiają zachwycający widok. Wyszedłszy jeszcze wyżej na te skały, z których owe dwie rzeki do jeziora Rybnego spadają, znalazłem na wysokości 500 od Rybnego jeziora większej, jeszcze dwa jeziora, z których wody lecąc na dół rozbijają się po skałach. Jedno z tych jezior leży pod liptowskiemi mury i zowie się Czarnym Stawem, drugie leży na wschód między najwyższemi i najostrzejszemi cyplami w tej stronie Tatrów i nazywa się Morskiem Okiem“. Z tych ustępów Staszyca wyjętych, widać najdowodniej, co nazywa Staszyc Rybiem Jeziorem, a co Morskiem Okiem. Co się stało z Czarnym Stawem przez Staszyca opisanym, to niewiadomo, gdyż on dziś wcale nie istnieje; a danie odpowiedzi, gdzie tenże mieścił swoje wody nie małąby przyniosło korzyść dla nauki. Zdaje się więc, że dzisiejsza nazwa powszechnie używana, Czarny staw, przeszła z zaginionego, a przez Staszyca opisanego stawu na staw „Morskiem „Okiem zwany; a ta nazwa przez nierozwagę piszących o Tatrach na „Rybie Jezioro“. Należałoby więc dla dolnego stawu zachować nazwę Rybie, a dla górnego przywrócić miano Morskie Oko, do dnia dzisiejszego używane po stronie węgierskiej, a za czasów Staszyca istniejące i po stronie polskiej. Jestto najposępniejszy i najdzikszy staw ze wszystkich stawów tatrzańskich. Brzegi jego są nagie, od południa wcale niedostępne, płatami śniegu upstrzone. W zwierciadle wód odbijają się dziko poszarpane turnie, a promienie słoneczne dopiero około godziny 10 tutaj zaglądają. Powierzchnia jego zajmuje 21,32 ha. Wzniesienie 1597,75 m. (Kolbenheyer), 1562,5 (Kuczyński); 1581,68 (Janota); 1576 (Fuchs); 1586,9 (Korzistka); 1600 (Rothe), 1603 (Blasius); 1481,27 (Staszyc). Największa głębokość tego stawu, podług pomiaru prof. E. Dziewulskiego, czyni 77 m. Z tego stawu odpływa silny potok po stromym wale granitowym do Rybiego, tworząc szereg wodospadów. W zachodniej stronie tego stawu postawiono żelazny krzyż na pamiątkę bytności tamże Grzegorza Zieglera, biskupa tynieckiego (1 822 r.) i tarnowskiego 1826). W r. 1827 przeniósł się on do Liwca i tamże umarł w r. 1852. Na żelaznej płycie znajdował się dawniej napis: „Hic non plus ultra, nam supra, nisi in cruce. D. N. I. Christi 1823“. Dziś tego napisu już nie ma, tylko w górze krzyża litery „I. N. D. J.“ nad ukrzyżowanym Chrystusem, a u dołu litery G. Z. 1823“. Staw ten jest własnością p. Aladór v. Salamon. Uroczy ztąd rozwija się widok ua Rybie i turnie Mięguszowieckie. 3.) **Cz**., staw tatrzański, w Tatrach nowotarskich, w dolinie Pięciu Stawów polskich, po północno-wschodniej stronie głównego grzbietu Tatr. Od szczytu Świnnicy zwraca się główny grzbiet prosto ku południu, a potem ku południowemu wschodowi. W narożniku tego skrętu wznosi się nad Zadnim Stawem szczyt Nadkamieniem zwany (2157,6 m). Kierunek ten zachowuje główny grzbiet aż do Hrubego W. (2239 m. Kolbenheyer), wznoszącego się na południe od Wielkiego Stawu, a na zachód od Rybiego. Od niego, jako narożnika, rozpoczyna się ramię między dolinami Pięciu stawów i Rybiego, a dalej Roztoki i Białki. Staw zajmuje powierzchnię 13.05 ha. Wzniesienie jego 1707.88 m. (Kolbenheyer). Woda z niego płynie do Wielkiego Stawu. 4.) **Cz**. *staw jaworzyński* lub *Czarny staw pod Lodowym* (Feketetó), staw tatrzański w Tatrach spiskich, po północno-zachodniej stronie głównego grzbietn Tatr, na północnym stoku Lodowego szczytu, we wschodniem ramieniu doliny Jaworzynki. Rozlewa

się on śród kosodrzewiny. Przeciętna z dwóch spostrzeżeń wysokość 1485,83 m. (także 1494 m. Kobenheyer). Wzniesienie 1524,3 m. brz. połd.) według pom. szt. gen. (Ung. Karp. Ver. 1876 p. 239); 1465,68 m. (Staszic); 1561,44 Fuchs). Dawniej był większym, jak świadczy skałami zawalona płasienka na wschodnim brzegu, opasana wałem, prawdopodobnie, dawnym brzegiem. Na północnym brzegu tego stawu znajduje się kilka egzemplarzy modrzewi, a między kosodzewiną liczne limby. Powierzchnia niewielka. Ze stawu wypływa potok łączący się z potokiem Jaworzyńskim. Połączenie to leży 1254,82 m. (1266 m. Kolbenheyer). Prof. Marcin Roth mianuje go Polskim Czarnym Stawem. Ob. Kolbenheyer. Die hohe Tatra. Teschen 1880. 5.) **Cz.** *staw Kiezmarski* (Keśmárki fekete-tó, Czerne Keżmarské plesó), staw tatrzański, w Tatrach spiskich, pod szczytem Kiezmarskim (Keśmárki-csúcs, 2635 m. Klbh.) od strony północnej, a po wschodniej stronie głównego grzbietu Tatr. W tej samej dolinie leżą jeszcze stawy kieżmarskie: Zielony, Czerwony, Biały (Białe), i to wraz z Czarnym rzędem od południa ku północy w dolinie Białej Wody. Należą one do miasta Kiezmarka. Wahlenberg zowie go Małym Czarnym Stawem (L. V.). Powierzchnia 0,26 ha. Wzniesienie 1556 m. podług pom. szt. gen. (Ung. Karp. Ver. 1879, p. 236). Ob. Kolbenheyer. Die Hohe Tatra, Teschen, 1880. *Br. G.*

Czarny-Stok, wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Szczebrzeszyn. R. 1827 liczył 100 dm., 662 mk., obecnie 75 dm., 635 mk., 2052 m. gruntu włośc. Leży przy trakcie ze Zwierzyńca do Frampola. W Cz. była gr. un. cerkiew filialna parafii Tereszpol, dek. szczebrzeskiego, erekcyi niewiadomej; 1699 już istniała, niegdyś osobną parafią była. *T. Ż.*

Czarny Szlak. Na stepie ukraińskim dróg kommunikacyjnych wcale dawniej nie było, prócz odwiecznych szlaków, po których ciągnęły karawany po sól do Krymu, po ryby na Don i Zaporoże, albo za zbożem i towarami do Oczakowa. Taką drogę nazywano Czarnym szlakiem, z przyczyny niebezpieczeństw, jakie spotykały na nim podróżnych i handlarzy, a podobno więcej dla tego, że tym szlakiem najczęściej Tatarzy spadali na Polskę, który w języku ludu ukraińskiego, nazywał się także Szpakowym, od nazwiska przywódzcy hajdamaków Szpaka, umiejącego doskonale prowadzić czumackie karawany po prześlicznych dolinach i w bliskości wody, nie czepiając wsi i nie wystawiając na niebezpieczeństwo czumaków w dzikiej pustyni. Szlak ten Szpakowy albo Czarny widzieć można na mappie Rizzi-Zannoni nazywa się on po turecku Kerman-Joli „karawanowa droga,“ a po polsku napisano „droga niedojrzana,“ dalej zaś ku północo-zachodowi „zły krok“. Ujście rzeki Siniuchy, czyli Sinej-Wody, było miejscem zkąd się zaczynał Czarny szlak, albo granica tatarska, tak nazwany dla tego, że nim czarne nieszczęście przychodziło: mordy, grabież, pożogi i czarna, śmierć dżuma; a jeszcze więcej dlatego, że ziemia, którą się ten szlak ciągnie, z natury swojej jest czarną, konie zaś tatarskie, stratowawszy trawę, znaczyły pasmo czarne; ztąd początek tego nazwiska, które do dziś dnia pomiędzy okolicznym ludem jest w używaniu. Droga ta przechodziła prawie po samej linii, co i dzisiejszy handlowy trakt z zachodnich gubernij do Odessy; zaczyna się ona na Wołyniu, dochodzi do Humania, a ztąd skrytemi ścieżkami, głębokiemi bezdrożami, po brzegu stepowych rzeczek, dochodziła najprzód do Bałty, potem do Olwiopola, a nakoniec do przeprawy Nikitina na Dnieprze. Tatarzy mieli zwykłe trzy drogi czyli szlaki, któremi zwyczajnie w swoich wycieczkach łupieskich, wybiegając wspólnie od Czarnomorza, rozlewali się na Polskę, płynęli następnie przez trzy różne krainy, jeden Ukrainą i Wołyniem, drugi środkiem Podola, trzeci pograniczem wołoskiem, aż w końcu zatrzymywali się i jednoczyli znowuż w Rusi halickiej. Ztąd gdy każdą z owych trzech krain poszczególnych pruła tylko jedna cząstkowa bruzda całej nawały w Ruś Czerwoną, mianowicie w jej serce stołeczne Lwów, biły pospołu wszystkie trzy prądy, godził z północy od Sokala i Żółkwi szlak ukraińsko-wołyński czyli Czarny, ze wschodu od Trębowli i Złoczowa, podolski czyli kuczmański, z południa od Buczacza i Halicza, wołoski. Zmierzając z trzech różnych stron w jeden cel wspólny, miały te trzy ubite szlaki tatarskie, oparte swojem ujściem o jedno ognisko Lwów, podobieństwo do trzech krwawych mieczów, utkwionych w jednej piersi. Służąc zaś za zwyczajną metę najściom tatarskim, dzieliła stolica lwowska całą Ruś Czerwoną na dwie wręcz odmienne pod tym względem połowy: wschodnią, wystawioną na te łupieskie pożogi pogan, i zachodnią, ku Przemyślowi, wolniejszą od nich. Co tylko ludności i uprawy polnej było na Rusi, wszystko zgarnęło się w stronę zachodnią, bezpieczniejszą. Z tej strony wyglądał kraj zamożniej, ciągnął się ludny gościniec handlowy, świeciły miasta bogatsze jak np. Przemyśl, Jarosław. Przeciwnie strona wschodnia była prawie całkiem zapuszczona odłogiem. Tam jeżyły się tylko gdzieniegdzie zamki warowne, przytułek garstki okolicznych mieszkańców w czasie burzy tatarskiej. Tam, w podobnymże celu schronienia, zaczynała się kraina dalekich lochów, pieczar i chodników podziemnych, właściwe piętno okolic pobliższych

ordzie. Przeznaczone na schówki zboża, bydła, ludności, ciągnęły się te lochy, te jaskinie, te schody podziemne, na ćwierćmilową nieraz odległość, pod każdym prawie zamkiem, w sąsiedztwie każdej wsi. Wreszcie nadmienić jeszcze wypada, że Czarny szlak w tradycyach starej Polonii, na Ukrainie osiadłej lub wojującej, znany był pod nazwiskiem: Hetmańskiego szlaku, gdyż po tym samym zagonie odpierali hetmani najeźdzców, po ktorym oni napadali. (*Enc. Org.*, *C. Br.*)

Czarny trakt, ob. *Dziśnieński powiat*.

Czarny Wag, niem. *Schwarze Wag*, węg. *Fekete Vág*, rzeka niżniotatrzańska, liptowska, wypływa w Niżnich Tatrach z pod Królowej Hali (Kralova Hola, 1024 m.); płynie w górnym biegu na północno-północny zachód, przerzynając w poprzek Niżnie Tatry; poczem, przyjąwszy z pr. brz. potok Szuniawski, zwraca się nagle na zachód, płynąc ustawicznie górską doliną, w podłuż Niżnich Tatr. Od Hoszkowy (Schwarzwag) rozszerza swą dolinę a powyżej Królewskiej Lgoty łączy się z pr. brz. z Białym Wagiem (ob.). Oba razem tworzą rzekę Wag. Przyjmuje liczne górskie dopływy; między nimi z pr. brz. Szuniawski p., Głęboki (Hlubokno), Murańskie p. i Swaryn p.; z lewego zaś brz. Benkowski, Ipoltycę i Bieleniec. Długość biegu 34 kil. Osady nad nim lub w pobliżu leżące są Tepliczka, Hoszkowa i Swaryn. Znaczniejsze szczyty niżniotatrzańskie wznoszą się nad nim po prawym brzegu: Zadnia Hala, Prihibka, Czertowica, Czerwienice, Gregorye (1038 m.), Kinberg (1114 m.), Szeroka (1083 m.), Sokół (1160 m.), Hniło (951 m.) i Rygiel (951 m.); z lew. brz. zaś: Szeroki Groń, Opalona, Za wierch (1261 m.), Benkowo (1247 m.), Mnranik (1161 m.) i Andraszów Dział (1185 m.). Spad Cz. W okazują następujące liczby 819 m. (poniżej zabudowań Koleszarki zwanych); 797 m. (na zakręcie Wagu ku zachodowi); 754 m. (powyżej połączenia Murańskiej doliny z dol. Wagu), 726 m. (poniżej Hoszkowy naprzeciw Starej Polany), 714.65 m. (ujście Ipoltycy), 689 m. (tuż powyżej ujścia Swaryna), 670 m. (powyżej połączenia się obu Wagów, mostek na Cz. W.). *Br. G.*

Czarnyż, wś, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Kwiatkowice.

Czaromyśl, *Czarmyśl*, *Szaramyśl*, niemiec. *Schermeissel*, wś w Brandenburgii, reg. frankfurcka, nad szosą, na zachód od Międzyrzecza. Jarmarki.

Czarownica, *Czarownia*, os., pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Żałe, nad jez. Bożymin, o 8 w. od urz. gm., ma 1 dm., 7 mk., 4 m. rozl., 3 m. roli ornej.

Czarownica, wzgórze w pow. czarnkowskim, między wsiami Sielichów i Dębowagóra.

Czarsen, ob. *Czarze*.

Czart, *Czartos* dawne imię stanowi źródłosłów nazwy: Czartosowy co znaczy tyle co ludzie, lub służba Czarta, tudzież nazw takich jak: Czartki, Czartowo, Czartowice.

Czartki, 1.) wś, pow. kaliski, gm. Zborów, par. Borków, należały dawniej do dóbr Żelazków, dziś odłączone, o 8 w. od Kalisza odległe, mają 486 m. gruntu, w tem klasy I 186 m., II m. 230, III m. 60. Nabyte w r. 1865 za rs. 30,000; grunta orne i ogrody m. 471, nieużytki i place m. 15; płodozmian 20-polowy, bud. mur. 5, drewn. 8; miejscami znajdują się żyły marglu; wś Czartki osad 31, gruntu m. 267. R. 1827 miały 16 dm., 127 mk. 2.) **Cz.** *Wielkie*, wś, pow. kaliski, gm. Kalinowa, par. Góra, o 7 w. od m. Warty, rozl. 243 m., gleba pszenna z żytnią. W pobliżu leżą **Cz.** *Małe* (lit. A. B.), rozl. 170 m., gleba przeważnie pszenna i żytnia, łąk 22 m. Dawnemi czasy obie te wsie stanowiły całość jednę i do r. 1836 były w posiadaniu rodziny Czartkowskich herbu Korab', którzy ztąd pochodzą. R. 1827 miały 18 dm., 130 mk. 3.) **Cz.** *Zborowskie* i *Laskowice*, pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Męka, wieś, kolonia i częściowi właściciele, odl. od m. powiatowego wiorst 11, ogólna rozległość morg. 1065, z tego w posiadaniu włościan-kolonistów 744 morg., w posiadaniu częściowych właścicieli morg. 321, ludności: katolików m. 127, kob. 118, prawosławnych m. 1, ewang. m. 95, kob. 85: razem 424 mk,, posiada szkołę ewangelicką na 30 uczniów, wiatrak z produkcyą 200 korcy, grunta żytnie, gospodarstwo średnie. *Br. Ch.* i *Żdż.*

Czartki, folwark, pow. średzki, ob. *Chwałkowo.*

Czartków, ob. *Czortków*.

Czartoleniec, os., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo.

Czartołom, ob. *Czarnołom*.

Czartomelik, *Czartomłyk*, *Czertomłyk*, *Czertomelika*, rzeczka mała na Ukrainie, wpadająca do Buzułuku, naprzeciw wysepki Szczebiewiszczy, albo Skarbnicy wojskowej. Nad tą rzeczką znajdowała się sławna czartomelicka Sicz Kozaków zaporoskich, złożona z 38 kureni, którą generał rossyjski Jakowlew po bitwie pod Pułtawą, głośnej pogromem króla szwedzkiego Karola XII, zniszczył zupełnie i spalił, wyciąwszy w pień znajdujących się w tej Siczy Zaporożców. Szczątki teraz grużów pozostały tylko, sterczące śród stepu. Wybrzeża zaś tej rzeczki, do których wiele wspomnień wiąże ukraińska przeszłość, zupełnie są bezludne. J. B. Zaleski, w swoich pieśniach uwiecznił pamięć Czertomeliku.

Czartorya, ob. *Czartoryja*.

Czartoryja, 1.) okolica szlachecka nad rz. Narwią, pow. łomżyński, gm. i par, Miastko-

wo; w obrębie jej leżały wsie Cz. Krzyki, Cz. Pękale, Cz. Wydżgi, gniazdo Czartoryskich h. Lubicz. Obecnie istnieje jedna tylko Cz., która w 1827 r. liczyła 56 dm., 333 mk., ziemi zaś posiada obecnie 1788 morg. 2.) **Cz.** wś, pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec. 3.) **Cz.** wś, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od m. powiatowego wiorst 21, rozległość morg. 398 w posiadaniu włościan, ludności katolickiej 140 dusz, ewangelików 8: razem 148 mk. Wiatrak z produkcyą do 600 rubli rocznie, miejsce urzędowania zarządu gminy Godynice. W 1827 r. było tu 10 dm. i 110 mk. *Żdż.*

Czartoryja, 1.) *Nowa*, mko powiatu zwiahelskiego (nowogradwołyńskiego), nad rz. Słucza, płynącą tu szybko w skalistych brzegach, od Ostropola i Lubara ku Miropolowi i dalej ku miastu powiatowemu Zwiahlowi. Mieszk. wraz z osadą wiejską 800 kilkadziesiąt, domów 123. Posiada cerkiew parafialną, murowany dom mieszkalny dziedzica, w kształcie pałacyku, położony nad drogą, i młyn amerykański, zbudowany w ostatnich latach z wielkim kosztem podług najnowszego systemu i dostarczający mąki pierwszorzędnych gatunków. Gleba nadzwyczaj urodzajna, głęboki czarnoziem, z lekką domieszką gliny, lasy dębowe. Odległość od Zwiahla 58 w., od miasteczek handlowych: Lubara 10 w., Połonnego 15, Miropola 9, Ostropola 25 i Cudnowa 28 wiorst.; od stacyi Peczanówka, na b. kolei kijowsko-brzeskiej, dziś połączonych kolei południowo-zachodnich 8 wiorst. Nowa Czartoryja, choć mko, nie ma żadnego prawie handlu, i w niczem się nie różni od osad wiejskich; byt włościan zamożny. W dawnych jednak czasach był tu zamek obronny, z którego pozostały tylko ślady wałów nad Słuczą; wtedy zwano tę osadę Horbowica a później Panowce. Przywiązana jest nawet do tego miejsca, jednego z najstarszych na Wołyniu, prześliczna legenda, krążąca dotąd w ustach ludu. Miało tu być w dalekiej zamglonej przeszłości horodyszcze, czyli zamek obronny „ciełomudrennoj“ księżniczki Nastii. Sławny ówczesny wojownik, „Boniak“, zhołdowawszy siłą oręża całą okoliczną ziemię, podstąpił z ogromnemi siłami pod zamek horbowicki, lecz, mimo największych usiłowań, zdobyć go nie mógł, gdyż silna swą świątobliwością księżniczka Nastija, mężnie się broniła. Widok cudnie pięknej dziewicy, zagrzewającej na wałach załogę zamkową do boju, zamienił tego strasznego pogromcę w pokornego hołdownika. Śle więc do niej swaty, i w zamian za jej rękę, przyrzeka zaprzestać mordów i pożogi. Poświęcając się dla swego ludu, ks. Nastija przysięga mu dozgonną wiarę, mimo strasznej i ohydnej postaci tego dzikiego wojownika. Jednak wedle podania ludowego, łagodność jej i uległość nie potrafiły go rozbroić; nie przestawał swych okrucieństw i stał się plagą całej wołyńskiej okolicy, która z przestrachem patrzała na horbowickie zamczysko, słynne dawniej z dobroczynnych uczynków swej pani. Ujęła się ona nareszcie za swym ludem, srogo przez męża uciemiężanym, i ośmieliła mu się przypomnieć, że jest samowładczynią i dziedziczką tej krainy. Przyprowadzony tem do strasznej wściekłości, postanowił ją wywieść daleko na północ, do swej dawnej stolicy, i w drodze kazać ją swym dworzanom zamordować. Potrafiła ks. Nastija ujść do pobliskich cudnowskich lasów, lecz pojmana powtórnie, została przykrępowana do drzewa i opuszczona od wszystkich, poniosła męczeńską śmierć głodową. Zapłakała wtedy nad dolą swoją i ludu swego, a podanie głosi, że z jej łez gorzkich wytrysnął zdrój przeczystej wody, słynny po dziś dzień pod nazwą „Nastynej Krynicy. Lud tutejszy, czcząc jej cnoty i świątobliwość, wznisół na tem miejscu świątynię, cała zaś okolica doznawała jej opieki; głód ani pomórek jej nie dotykały, a obfitość chleba i wszelkich darów Bożych była zawsze wielką. Dopiero czart, „jak to się zwykle na świecie dzieje“, zazdrosny o wszystko co święte i poczciwe, i chcąc się pomścić jej błogosławionej pamięci, zaczął jednej nocy wznosić na Słuczy most kamienny z ogromnych głazów granitowych, chcąc do rana bieg rzeki zatrzymać i zalać wodą całą okolicę. Lecz kur zapiał i przerwał czartowską pracę. Ślady tego mostu, czyli tej tamy granitowej są do dzisiejszego dnia jeszcze widoczne, i ztąd, jak lud powiada, starożytne Horbowce przemieniły swą nazwę na Czartoryję. Nastyna Krynica dotąd egzystuje obok Nastynych Karczem, na trakcie kupieckim między Cudnowem i Miropolem, o dwanaście wiorst od dzisiejszej Nowej Czartoryi, w bliskości wsi Hordijówki. Podobieństwo nazw tych miejscowości, zupełnie odpowiada podaniu ludowemu. Pierwszy ślad piśmienny o Cz. znajdujemy 1499 r., kiedy Aleksander, jako w. ks. litewski, na przedstawienie kniazia Konstantyna Iwanowicza Ostrogskiego, hetmana w. ks. litewskiego i namiestnika bracławskiego i cudnowskiego, nadaje w nagrodę zasług Panowce z przyległościami Iwaśkowi Denyśce Mokosiejewiczowi. Prastara to rodzina wołyńska, osiadła tu od czasów Bolesława Śmiałego, gdyż, jak głosi jej genealogia zachowana w archiwum rodzinnem, protoplastą ich rodu był, ów sławny Mokosiej w czasie niesnasków Beli z Kolomanem, opuścił Węgry i ofiarował swe zbrojne ramię na usługi Bolesława Śmiałego. Starostwo krzemienieckie, było jakby dziedzicznem w ich rodzie, a sąsiednia wieś Berehy nad rzeką Ikwą ich gniazdem rodzinnem, pozostając do dnia

dzisiejszego w posiadaniu jednego z potomków tego rodu po kądzieli, Zygmunta Radzimińskiego, honorowego sędziego pokoju okręgu krzemienieckiego. Droga sprzedaży za 400 kóp pieniędzy, monety i liczby, przechodziła włość w 1551 roku od Denysków do Siemaszków, następnie zastawą z 1000 kóp groszy 1576 roku do hr. Jana Soszeńskiego i małżonki jego Oleny Siemiatyczówny. Wynikł z tego proces, jak widzimy z akt grodzkich krzemienieckich, gdyż małżonkowie Soszeńscy cedowali 1585 roku w Konstantynowie, prawa swoje na Panowce i Czartoryję z przyległościami ks. Januszowi Ostrogskiemu. Dopiero w 1593 r. Bazyli Siemaszko Dobratyński, załagodziwszy proces z Soszeńskiemi, sprzedaje te swoje dobra ks. Konstantemu Konstantynowiczowi Ostrogskiemu, marszałkowi ziemi wołyńskiej, wojewodzie kijowskiemu, star. włodzimierskiemu za summę 15000 złotych, co potwierdza także małżonka jego Anna Sapieżanka, zapisem w grodzie łuckim 9 stycznia 1593 r. Dnia 22 sierpnia 1595 r. ks. Konstanty oddaje te dobra synowi swemu ks. Januszowi, kasztelanowi krakowskiemu; stanowiły one jego prywatną własność do 1609 r., w którym to czasie weszły w skład ordynacyi ostrogskiej. Przez półtora prawie wieku, Cz. dzisiejsza dzieliła losy tej olbrzymiej posiadłości ziemskiej, erygowanej na prawach ordynacyi, której statuta jednak przez nikogo nie były poszanowane. Padła ona 7 grudnia 1753 r., mocą tranzakcyi kolbuszowieckiej, z której widzimy donacye ostatniego ordynata ks. Janusza Lubartowicza Sanguszko, marszałka nadwornego w. ks. lit., Czartoryi z przyległościami na imię ks. Józefa Lubomirskiego, podstolego w. ks. lit. Chwilowo 1775 r. posiadaczem tych dóbr był ksiądz Andrzej Młodziejowski, biskup poznański, kanclerz w. k., gdyż 27 stycznia 1775 przyznał ich sprzedaż za 600,000 złp. przed aktami kontraktowemi dubieńskiemi, Józefowi Świejkowskiemu, stolnikowi boruckiemu, który je odprzedaje 1 lutego 1781 r. w Dubnie już za summę 1,018000 złp. Ignacemu Kordyszowi, pisarzowi ziemskiemu, bracławskiemu. Ignacy Kordysz i brat jego Jakób, szambelan J. K. M. zeszli bezpotomnie, a ogromny ich majątek przeszedł na siostry; klucz zaś czartoryjski, składający się wówczas ze starej i nowej Czartoryi, Panowiec, Horbowicy, Prywitowa, Hordijówki, Horopaj, Korostek i Derewiczki, przelany został prawem sukcesyjnem na siostrę ich Franciszkę, za Józefem Ursynem Pruszyńskim, rotmistrzem kawaleryi narodowej. Później sama już Nowa Czartorya z Panowcami i Horbowicą, dostała się ich synowi Karolowi Pruszyńskiemu, marszałkowi szlachty powiatu zwiahelskiego, ożenionemu z Różą Przybyszewską, urodzoną z Pruszyńskiej, kasztelanki żytomierskiej. Córka zaś jego Antonina za Adolfem Jełowickim, marszałkiem szlachty powiatu krzemienieckiego, sprzedała przed kilkoma laty te dobra Piotrowi Orżewskiemu, generałowi majorowi świty J. C. M., naczelnikowi warszawskiego żandarmskiego okręgu. W Cz. nowej był niegdyś kościół filialny parafii katol. Lubar. 2.) **Cz.** *stara*, wieś, pow. nowogradwołyński, gm. Nowo-Czartoryjska, włościan dusz 247, ziemi włośc. 721 dzies., ziemi dwor. 454 dzies., własność Pruszyńskich. *Hr. J. D. K.* i *L. R.*

Czartoryja, 1.) wieś, pow. Bóbrka, leży nad Dniestrem i Stryjem, o 7,6 kil. na południowy wschód od Brzozdowiec, o 3 i pół mili na południe od Bóbrki, o milę na zachód od Chodorowa, o ćwierć mili na południe od wsi Poddniestrzany. Przestrzeń posiadł. większej: roli ornej 172, łąk i ogrodów 11, pastw. 214, lasu 69; pos. mniej.: roli ornej 457, łąk i ogr. 86, pastw. 195, lasu 8 m. Ludności rzym. kat. 16, gr. kat. 385, izrael. 14: razem 415. Należy do rzym. kat. parafii w Chodorowie, grec. kat. par. w Poddniestrzanach. Wieś ta ma szkołę filialną 1-klasową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 515 złr. Właściciel większej posiadłości Aleksander Grzymała Jaźwiński. 2.) **Cz.**, wieś, pow. tarnopolski, leży nad rzeką Seret przy gościńcu rządowym prowadzącym z Tarnopola na Mikulińce, Trembowlę, Czortków do Zaleszczyk; odległą jest na południe od Tarnopola o 2 mile, od Mikuliniec na północ o pół mili. Przestrzeń posiadł. więk.: roli ornej 499, łąk i ogr. 45, pastwisk 10, lasu 70; pos. mniej.: roli ornej 480, łąk i ogr. 34, pastw. 23 m. Ludności rzym. kat. 212, gr. kat. 224, izrael. 9: razem 445. Należy do rzym. kat. par. w Mikulińcach, gr. kat. par. w Myszkowicach. W Cz. jest szkoła filialna 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 101 złr. W Czartoryi są łomy kamienia na piece, sławnego na całe Podole. Właściciel więk. pos.: probostwo rzym. kat. w Mikulińcach. *B. R.*

Czartorya, piszą też *Tschartoria*, wieś, pow. wyżnicki na Bukowinie, o 3 w. od stacyi poczt. Waszkowce, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Czartoryja, 1.) drugie koryto Dniepru pod Kijowem, płynie po łąkach. 2.) jez. w pobliżu m. Korczyna nad Wisłą.

Czartoryjka, ob. *Słobodyszcze*.

Czartoryjsk, osada, pow. nowogradwołyński, gmina smołderowska, włośc. dusz 23, ziemi włośc. 28 dz., należy do klucza smołderowskiego hr. Alfreda Potockiego. *L. R.*

Czartorysk, mko w pow. łuckim, nad Styrem, starożytna osada wołyńska; w r. 1100 miasteczko dostało się Dawidowi Ihorowiczowi, potem przeszło do książąt litewskich Czar-

toryskich. Następnie przeszło do Leszczyńskich z których Jędrzej wojewoda derpski w 1639 r. zbudował tu kościół dominikanów. Nakoniec było w ręku Wiśniowieckich i Radziwiłłów. Zostały ślady zamku i kościół. Zachwycające położenie. *Dr. F. N.*

Czartosy, wieś, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo.

Czartosowy, wieś, pow. kielecki, gm. i parafia Łopuszno. Leży w pobliżu drogi bitej z Włoszczowy do Kielc. Poczta najbliższa w Małogoszczy. W 1827 r. było tu 13 dm., 112 mk. Folw. Cz. z wsiami: Cz., Jedle, Grabownica, Karolinów, Michala Góra, Maryanów, od Kielc w. 30, od Małogoszcza w. 10, od rzeki Pilicy i Nidy w. 21. Rozl. wynosi m. 1197 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 263, łąk m. 58, pastwiska m. 175, lasu m. 680, nieużytki i place m. 21. Budowli murowanych 2, drewnianych 9. Wś Cz. osad 15, gruntu m. 198; wieś Jedle osad 20, gruntu m. 286; wieś Grabownica osad 41, gruntu m. 490; wś Karolinów osad 14, gruntu m. 197; wieś Michala Góra osad 5, gruntu m. 100; wieś Maryanów osad 24, gruntu m. 457. *Br. Ch.*

Czartów, 1.) kol. i Czartówek, wieś, pow. słupecki, gmina Skulska wieś, par. Skulsk. W 1827 r. było tu 7 dm. i 30 mk. Folw. Cz. z osadą Młynarską i wsiami: Cz., Czartówko i Wandowo, rozl. wynosi m. 336, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 261, łąk m. 26, nieużytki m. 49; wieś Cz. osad 6, gruntu m. 6; wieś Czartówek osad 12, gruntu m. 202; wieś Wandowo osad 11, gruntu m. 113. 2.) **Cz.**, ob. *Czartowo.* *A. Pal.*

Czartowa łaźnia, rapa na rzece Niemnie przy Pożajściu, gdzie, według podania ludowego, szatan niósł kamień na zgruchotanie budującego się kościoła, ale gdy kur zapiał, upuścił go do rzeki. Inne podanie mówi, że Pac, fundator Pożajścia, zdybawszy diabłów na naradzie, rozpędził ich jarzębinowym klocem.

Czartowczyk, wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Wożuczyn. W 1827 r. było tu 33 dm. i 172 mk. Rozl. wynosi m. 900 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 350, łąk m. 50, lasu m. 500 wieś Czartowczyk osad 40, gruntu m. 463.

Czartowe góry, ob. *Bałaharówka* i *Bełeluja.*

Czartowice, ob. *Sartawice.*

Czartowice, niem. *Czartowitz*, *Cziartowitz*, folw. i wieś, pow. prądnicki, składa się właściwie z dwu nomenklatur: Cz.-górne, niem. *Ober-Cz.* i Cz. dolne, *Nieder Cz.*, które należą do parafii Kujawy. Ogólna rozległość folwarków i wsi wynosi 2191 m. *F. S.*

Czartowiec, 1.) wieś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Łaszczów. Leży o 9 w. na półn. zach. od Łaszczowa na wzgórzach po nad doliną rzeczki. Posiada cegielnię. R. 1827 miał 74 dm., 442 mk. Była tu gr. unicka cerkiew par. erekcyi niewiadomej, z filią w Moratynie o 3 w., dek. tyszowieckiego. Przed 50 laty była też cerkiew filialna w Siemnicach o 4 w. Dobra Cz. Wielki składają się z folw. Czartowiec Wielki i Kołnicha (?), tudzież wsi Cz. Wielki i Sobole. Rozl. wynosi m. 1221 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 810, łąk m. 186, lasu m. 102, nieużytki i place m. 26; obfite pokłady torfu znajdują się. Wieś Czartowiec Wielki osad 55, gruntu m. 716; wieś Sobole osad 19, gruntu m. 247. 2) **Cz.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Horodło. W 1827 r. było tu 23 dm., 105 mk. Była tu grecko-unicka cerkiew fil. parafii Moniatycze w dek. horodelskim, erekcyi niewiadomej, drewniana.

Czartowiec, ob. *Hartowiec.*

Czartowiec, dopływ rzeczki Bobryk, wpadającej do Uszy.

Czartowiec, pow. brodnicki, przed okupacyą pruską dobra stołowe chełmińskich biskupów, teraz 1) osada, należy do Kawek, par. Nieżywięc, ma domów mieszk. 8, kat. 2, ew. 58; 2) król. podleśnictwo, od r. 1877 przezwane Malken, należy do Golubia, liczy 2 domy mieszkalne i 9 dusz.

Czartownia, kol. w pow. rypińskim, gm Gujsk, par. Sierpc, posiada dom modlitwy ewang, 69 mk., 15 osad, 11 budyn. mieszk., powierzchni 216 m. R. 1827 było 12 dm., 77 mieszk. *B. Chu.*

Czartowo, 1.) folw., pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Sobowo. 2.) **Cz.**, ob. *Czartów.*

Czartowska Skała, góra nad Lesienicami i Winnikami w Galicyi, 425,41 m. wys. (Gołogóry).

Czartusowa, inaczej *Czartosowy* (ob.).

Czartusowa, rz., dopływ Brokowej (ob.).

Czarty, wieś włośc., pow. gostyński, gmina Lucień, par. Gostynin. Liczy 11 dm., 178 mk. i 146 m. ziemi. *W. W.*

Czartyca, *Czortyca*, ob. *Kaniów.*

Czary, ob. *Brzozowo.*

Czaryków, st. dr. żel. orenburskiej w gub. samarskiej.

Czaryż, nazwisko to przedstawia rzadko trafiającą się formę, którą spotykamy w kilku innych nazwiskach jak: Radoryż, Szczaworyż, Wrocieryż.

Czaryż, wś, i *Czaryska wola*, wś, nad rzeką Sredník, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Dzierzgów. Cz. liczy 21 dm. (4 mur.) i 224 mk., ogólny obszar wynosi 1265 m., z tego dworskie grunta zajmują 358 m. ziemi ornej 355 m. nieużytków, 46 m. łąk, 260 m. lasów, 149 m. pastwisk. Włościanie mają 84 m. ornej ziemi, 13 m. łąk. Cz. leży na piaskach, w nizinie, ztąd gleba sapowata, piaszczysta. Cz. posiadał gorzelnię (do 1879 r.), produkującą za

21,000 rs. rocznie. Cz. wola ma 27 dm. (5 mur.) i 258 mk., obszaru 534 m. samej włościańskiej ziemi, w tem 462 m. ornej ziemi, 72 m. łąki. Gleba urodzajna, rędziniasto sapowata. *Dr. B.*

Czarzaste wielkie, *Cz. błotki* i *Cz. chodupki*, wsie, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga Wielka. W 1827 r. wszystkie trzy liczyły 13 dm. i 108 mk. Obecnie Cz. wielkie folw.; ma 4 dm., 13 mk. Wieś Cz. wraz ze wsią Rapaty Sulimy 99 mk., 13 osad, 11 dm., 34 m. roli. Cz. Chodubki, wieś drobnej szlachty, 50 mk., 4 dm., 120 m. ziemi. Folw. Cz. Wielkie, od Płocka w. 110, od Przasnysza w. 28, od Chorzel w. 6. Rozległość wynosi m. 520 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 352, łąk m. 74, pastwiska m. 18, lasu m. 59, nieużytki i place m. 17. Budowli murowanych 1, drewn. 15. Wieś Czarzaste Wielkie osad 6, gruntu m. 7; wś Rapaty Sulimy os. 7, gruntu m. 23. Cz. błotki, własność drobnej szlachty, nad rz. Bystrzycą, o 4 w. od urzędu gminnego, ma 3 dm., 38 mk., 60 m. rozl., 55 m. roli ornej.

Czarze, 1.) niem. *Czarsen*, włość. dobra w pow. człuchowskim, nad jeziorem, parafia Przechlewo, obszaru ziemi zawiera 252 m., dwa mieszkalne domy, katolików 6, ewang. 26. 2.) **Cz.**, wieś parafialna na prawym brzegu Wisły w pow. chełmińskim, r. 1876 przezwana po niem. *Scharnsee*, zachodzi w dokumencie r. 1222; r. 1248 ma ją Ekard z Czarza, r. 1285 Kunigunda Bosel i jej syn Bartłomiej. Za polskich rządów byli najprzód w Czarzu Mortęscy, którzy kościół nowy zaczęli budować, zburzony w czasie wojen; po nich dokończyli go Działyńscy; na końcu XVII w. posiada Cz. Michał Zamojski, łowczy koronny, starosta gniewski i bratyański; r. 1723 Ansgary Czapski, star. kłecki. Znaczną część Cz. nabyła ksieni Magdalena Mortęska dla benedyktynek chełmińskich, i to najprzód od Wolskich, a potem r. 1611 od pana Jarzębieńskiego za 13,000 zł. Kościół tutejszy pochodził od krzyżaków; rola plebańska położona na nizinach, wiele ucierpiała w ostatnich latach przez zasypanie piaskiem w czasie wylewu Wisły. Prawo patronatu miały przez niejaki czas benedyktynki z Chełmna, ale potem napowrót je odzyskali Działyńscy. R. 1800 podkomorzy Franciszek Towarowski, dziedzic Raciniewa, odnowił z gruntu kościół w Cz. Corok odbywają się tu dwa jarmarki. Za pruskich rządów rozróżniają Cz. szlacheckie i Cz. królewskie, oba stanowią wioski włościańskie, obejmują razem obszaru ziemi 3071 m. Cz. szlach. ma kościół, domów mieszk. 25, kat. 149, ew. 132; Cz. król. zaś szkołę, domów mieszkalnych 17, kat. 137, ew. 38. *Kś. F.*

Czarzeński las, niem. *Czarzebusch*, wieś w pow. chełmińskim, jest dwojaki 1) szlachecki, obszaru ziemi 666 m., domów mieszk. 5, kat. 11, ew. 36, par. Czarze; 2) królewski, 115 m., 7 domów, 47 mk. *Kś. F.*

Czarzyżna, wieś, pow. stopnicki, gm. Łubnice, par. Beszowa. W 1827 r. było 31 dm. i 219 mk.

Czasecy lub *Trzasecy*, niem. *Tschaschwitz*, wieś na Łużycach saskich, w pow. kamieneckim, ludności serbskiej 61. *A. J. P.*

Czasław, dawne imię, w skróconej formie Czach stanowi źródłosłów nazw takich jak Czachów, Czachy i t. p. Czachorowo także tu odnieść należy, gdyż przyległy mu Czachówek świadczy iż właściwa forma jest Czachowo.

Czasław (z Wżarami), wieś, pow. wielicki, o 3,8 kil. od Dobczyc, par. rz. kat. Raciechowice.

Czasławice, wieś pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Bochotnica, leży przy drodze żelaznej Nadwiślańskiej. Liczy 3 dm. i 268 mk. *Br. Ch.*

Czaśniki, ob. *Czaszniki*.

Czastary, wieś, przeszło 2 i pół mili od Wielunia na zachód, pow. wieluński, gm. i par. Cz., sąd Bolesławiec, poczta Wieruszów, dm. 159, ludn. 985 gł., roli włośc. 58 i pół włók. R. 1827 liczyła 97 dm., 520 mk. We wsi kościół murowany (r. 1847 przez Leopolda Trepkę) z parafią 2,400 dusz, szkółka, urząd wójta gminy, liczącej 3,000 gł. ludn., w 27 miejscowościach o 423 dymach na przestrzeni 300 kilku włók. Włość dworska królewska, zamieniona na dział donacyjny, 7 wł. 11 m. (głównie roli pszennej i żytniej I kl.). Przysiołek poduchowny (3 wł. 26 m.) nabyty przez mieszkańca Rossyi, b. urzędnika, po przydaniu 5 włók lasku rządowego Koza (już wyciętego) obejmuje do 9 wł. *W...r.*

Czaszki, wieś, pow. kaliski, gm. Kalisz, par. Dobrzec, jedno z przedmieść Kalisza. R. 1827 było tu 19 dm., 230 mk. *Br. Ch.*

Czasznicki kanał, ob. *Berezyna*.

Czaszniki, mko, pow. lepelski, o 16 w. od Boczejkowa, o 30 w. od Lepla, nad rz. Ułanką i kanałem, należące dawniej do województwa połockiego ludn. zawiera przeszło 5000, handel ożywiony prowadzi z Rygą, zbożem, lnem, drzewem budowlanem. Handel przeważnie w ręku żydów, chrześcianie zajmują się rolnictwem. Był tu klasztor i kościół ks. dominikanów z figurą Pana Jezusa, cudami słynącą, obszerna ta świątynia, murowana, ozdobnej architektury, przy schyłku 18 w. wystawiona, staraniem miejscowego przeora, należała do rzędu najwspanialszych kościołów katolickich na Białej-Rusi. Po zniesieniu klaszt. ks. dominikanów około 1842 roku parafią katolicką utrzymywali księża świeccy w 1868 r. kościół wyświęcony na cerkiew prawosł. Obecnie Cz. posiadają dwie cerkwie, przytem bóżnicę ży-

dowską, aptekę, kilka zajazdów, karczmy, kramy obfitujące we wszystkie towary potrzebne dla całej okolicy, kilka dorocznych jarmarków na bydło i konie, bardzo uczęszczanych przez okolicznych mieszkańców. Okolice Cz. z glebą urodzajną, mało posiadają lasów. Oprócz rz. Ułanki znajduje się w pobliżu kilka innych rzek np. Uświeja, Łukomka wpadające do Ułanki, także jezior niemało, sławne młyny i krupiernie w okolicy, która produkuje żyto, pszenicę, jęczmień, len, groch i owies. Czaszniki zdawna były własnością prywatną, dziedzictwo Łoppatów w 18 w., w tymże samym wieku przeszły we władanie rodziny Wołodkowiczów, do których należą w obecnym czasie. Miejscowość pamiętna zwycięztwem polskich wojsk (w pobliżu Czasznik na polach Iwańskich) w 1564 r. w bitwie poległ wódz rosyjski Szujski; także bitwą między korpusami feldmarszałka Wittgensteina i marszałka francuzkiego Victora w 1812 r. w czasie odwrotu armii Napoleona z pod Moskwy. R. 1611 Cz. były własnością Janusza Kiszki, później Służków. R. 1674 Dominik Służka chorąży lit. funduje tu dominikanów i nadał im dobra Szatkowszczyznę, Łuski i Olszankę. Paraf. cerkiew p. t. Przem. Pańskiego wystawił tu 1843 Ign. Wołodkowicz. Jest w Cz. most przez kanał czasznicki, który, 569 saż. długi, skraca żeglugę po rzece Ulle. Por. *Mieleszkowicze.* *A. Ch.*

Czaszów, inaczej *Czaczów* (ob.).

Czaszyn, wieś, pow. sanocki, o 8,5 kil. od Zagórza, par. rz. kat. Poraż a gr. kat. w miejscu. Leży przy drodze żelaznej przemysko-łupkowskiej, między Zagórzem a Mokrem.

Czatachowa, ob. *Czetachowa.*

Czatkowice, wieś, pow. chrzanowski, o 2,3 kil. od Krzeszowic, między Krzeszowicami a Czerną. Kopią tu glinę, z której mufle wyrabiają. Większa posiadłość wynosi 107 m. roli ornej i pastwisk, 323 m. lasu; mniejsza 342 m. roli i pastw. a 13 m. lasu. D. Stur opisał geologicznie Cz. w Verhandl. der. k. k. Reichsanstalt, 1870, Nr. 10. *F. S.*

Czatkowy wielkie i małe, inaczej *Czatkowo*, niem. *Czattkau*, wieś prastara w gdańskiej Żuławie, w pow. gdańskim, tuż nad lewym brzegiem Wisły, nieco poniżej Tczewa, należała do dóbr opactwa cysterskiego w Pelplinie: r. 1314 krzyżacy ustąpili ją konwentowi w zamian za dogodniejszy im młyn i posiadłość nad nad rzeką Tują, także na nizinach, zwaną Drybok (Triangel). W posiadaniu cystersów pozostała aż do kasaty przez rząd pruski, poczem wydano ją w wieczystą dzierżawę. Obecnie zawierają Cz. 14 posiadłości włośc. i 1 chałupnika, mórg roli 2091, katol. 84, ewan. 100, menonitów 48, domów mieszk. 28. Szkoła jest w miejscu, par. Tczew, odległość od Gdańska 4 mile. (W pow. starogardzkim wś t. n. nie istnieje). *Ks. F.*

Czatolin, wieś i kol., pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Domaniewice. Graniczy od wschodu z Łyszkowicami. W 1827 r. było tu 30 dm., 288 mk., obecnie jest 65 dm. i 494 mieszk. *Ocz.*

Czatzkowen (niem.), ob. *Czaczkowy.*

Czaulsk, mała wieś, pow. bracławski, należy do Towarzystwa cukrowar. stepankowieckiego, 197 dz. ziemi, po większej części glinkowatej. Par. Woronowica. R. 1868 było tu 15 dm. Ob. *Glinianiec Kordyszowiecki.*

Czausowa, 1.) wieś, pow. bałcki, gmina Bohopol. dusz męz. 93, ziemi włośc. 534 dz. Należała do Grabowskich, dziś w połowie Bernardakich i Gregerów; ob. *Bohopol.* 2.) **Cz.**, wieś, pow. bałcki, gm. Meczetna. *Dr. M.*

Czausowski powiat, ob. *Czausy.*

Czausy, miasto powiatowe w gub. mohilewskiej, 4167 mk., 777 wiorst od Petersburga a 48 od miasta gubernialnego odległe, nad rz. Basią, blisko jej ujścia do Proni, na dosyć znacznej wyniosłości, poprzeżynanej z płn. i płd. głębokiemi jarami od wód deszczowych. Miało wspaniały kościół a przy nim klasztor i nowicyat karmelitów fundacyi Podbipięty Mikołaja 1653. Należało do ekonomii mohilewskiej i miało przywilej na prawo magdeburskie, nadane przez Władysława IV. Nad rz. Basią Czarniecki z garstką wojska oblegał okopane ogromne siły Dołhorukiego. Mieszkańców 4929. Zarząd gminy wiejskiej liczącej dusz 2017. Pow. czausowski zajmuje przestrzeni 50 m., kw. właść. 2168 w. kw., graniczy z horeckim, mścisławskim czerykowskim i mohilewskim. Z rzek główne Pronia i wpadająca do niej pod Czausami Basia. Grunta po większej części piaszczyste, usiane kamieniami, tylko mały wschodni zakątek na pograniczu mścisławskiem w okolicach Rasny ma grunta żyzne i urodzajne. Powierzchnia wzgórkowata. Nad Pronią napotykają się prześliczne i kosztowne lasy sosnowe, znacznie jednak już przetrzebione. Nad tąż Pronią nadzwyczaj obfite piękne łąki; rolnictwo nędzne i zaniedbane. Większe posiadłości ciągle się rozdrabniają i wychodzą z rąk dawnej magnateryi. Zaścianków szlacheckich dużo, zwłaszcza dokoła Rasny i Radomla. Handel jak w gub. całej w ręku żydów, którzy prócz Czaus osiedleni są w następnych miasteczkach powiatu tego: Raśnie, Drybinie, Sucharach i Czerniawce. Przemysł fabryczny nie egzystuje tu wcale. Żadne ważniejsze drogi komunikacyjne nie przechodzą przez powiat. Wśród ludu wiejskiego panuje nędza większa niż w innych powiatach gub. z nieodłączną od niej dzikością i ciemnotą. Mieszkańców w powiecie 50500, katolików 3000. *Fel. S.*

Czauszkli, wieś, pow. wileński, gm. Soleczniki.

Czausza, ruczaj w pow. szawelskim, par. kurtowiańskiej. Bierze początek z jeziora bulańskiego, przepływa jednę milę wszystkiego i wpada do Wenty pod folw. Surminy Grużewskiego.

Czayken (niem.), ob. *Czajki*.

Czaykowa, ob. *Czajkowa*.

Czażów, folw. i os. rządowa, pow. opatowski, gm. Waśniów, par. Chybice. Liczy 9 dm., 58 mk., 176 mórg ziemi dwors. i 167 włośc.

Cząblewo al. *Czemlewo*, wś włośc. w pow. chełmińskim, par. Czarze, liczy obszaru ornej ziemi 841 mórg, dm. mieszk. 8, kat. 63, ew. 25; oprócz tego jest lasu 4,447 mórg, w którym urządzono roku 1877 osobne leśnictwo pod niemiecką nazwą: Försterei Etablissement Schemlau. *Kś. F.*

Cząpienica, wś, pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk; liczy 8 dm., 29 mk.

Cząstków *polski* i *Cz. niemiecki*, 1.) wś nad Wisłą, z lewego brz., pow. warszawski, gm. Cząstków, par. Łomna, leży przy drodze bitej z Warszawy do Modlina. W 1827 r. Cz. polski liczył 27 dm. i 167 mk., a Cz. niemiecki 18 dm. i 100 mk. Gmina Cz. należy do s. gm. ok. I w Łomiance, st. poczt. w Warszawie, od Warszawy 28 w. 2.) **Cz.**, wś, pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Dobrosołowo. W 1827 r. liczył 13 dm. i 114 mk. 3.) **Cz.**, wś, pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Słupia. W 1827 r. liczył 16 dm., 83 mk., obecnie ma 19 dm., 146 mk., 351 mórg ziemi dworskiej i 219 mórg włośc. Por. *Chybice* i *Częstków*. *Br. Ch.*

Cząstkowice, wś, pow. jarosławski, o 13.2 kil. od Jarosławia, par. rz. katol. Rudołowice, a gr. kat. Pełnatycze.

Cząstkowo, 1.) pos. ryc. w pow. wejherowskim, o 2 m. od m. pow. Wejherowa; szkoła. 2.) **Cz.**, niem. *Fünfgrenzen*, os., pow. kościerski, stacya poczt. Skarszewy. Por. *Częstkowo*. *Kś. F.*

Cząszczew, 1.) wś, pow. pleszewski, 17 dm., 169 mk., wszyscy kat., 78 analf. Stac. pocz. Mieszków o 4 kil., st. kol. żel. Jarocin o 6 kil. 2.) **Cz.**, folw., pow. pleszewski; ob. *Mieszków*. *M. St.*

Czchów, miasteczko, położone pod 38° 5′ dł. wsch., a 49° 10′ szer. półn. od Ferro, pow. brzeski w Galicyi; 1,803 n. a. mor., w tem 885 m. roli ornej a 767 m. lasu, 261 dm., 786 męż., 809 kob., razem 1,595 mk., 1,411 rz. kat., 184 izrael., trudniących się drobnem rzemiosłem i rolnictwem. St. poczt. w miejscu; szkoła etatowa. Jarmarki co 3-ci poniedziałek, głównie na bydło; ludność jednak i całe miasteczko bardzo ubogie, a handel miejscowy mało znaczący. Upadek Cz. datuje się od upadku dawnej Rzplitej pol. i zaprowadzenia nowego systemu komunikacyi; dawniej bowiem, gdy popod Cz. prowadził główny trakt z Krakowa do Sącza i Węgier, widywało to miasto tędy przejeżdżających królów i pierwszych dygnitarzy z licznemi orszakami, ugaszczając ich w swym obrębie i prowadziło znaczny handel winem między Krakowem i Węgrami. Pozostawione dziś na uboczu i pozbawione wszelkiego ruchu, koncentrowało niegdyś w sobie ruch całego powiatu, będąc miastem pow., siedzibą sądu ziemskiego, kasztelanią mn., starostwem niegrodowem, rządziło się prawem magdeburskiem. Kościół par. murowany, eryg. 1349 r.; należą do niego wsie: Jurków, Piaski, Drużków, Filipowice i Ruda; w całej par. 1,987 katol. i 63 żyd. (?) Do dóbr star. należały oprócz mka Czchowa, wś Stróże, Wola-Stróska, Borowa i Dzierżaniny, będące z wyjątkiem ostatniej, dziś własnością p. Justyny Benoe, także właścicielki obsz. dwor. w Czchowie i kolatorki kościoła. Początki Cz. mają sięgać czasów Bolesława Chrobrego, z czem jednak nie zgadza się o wiele późniejsze założenie kościoła. Natomiast bardzo odległej sięga niewątpliwie starożytności baszta okrągła, wznosząca się nad Dunajcem, na odosobnionym spadzistym pagórku, w kończynie bardzo obronnego wzgórza Cz.; średnica jej miąższości wynosi 40 stóp; od 40 stóp wysokości zmienia swą okrągłą postać na ośmiokątną; tam są małe strzelnice i mały otwór wychodowy, w dolnej zaś okrągłej części niema żadnego wejścia; dawniej była wyższa, teraźniejsza wysokość około 80 stóp, mury dolnej części grube do 9 stóp. (Czyt. Morawskiego „Sądeczyzna“ t. I str. 90). W tej baszcie było do ostatnich czasów Rzplitej pol. więzienie dla przestępców odsiadujących karę in fundo. Cz. ma zakład celem utrzymania 6 ubogich. Majątek zakładowy tej fundacyi składa się z 5 mórg gruntu i 100 złr. w. a. kapitału. Cz. leży na wzgórzu, w malowniczem położeniu, przy gościńcu powiatowym z Jurkowa do granicy pow. nowosądeckiego prowadzącym. Miasto, jako takie, posiada majątku 26,358 złr. w. a., a dochód miejski wynosił w r. 1877 2,950 złr. Ludność trudni się w małej części przemysłem garncarskim. R. 1501 król Olbracht kazał w Cz. ściąć Heliasza, syna Piotra, wojewody wołoskiego, o gwałcenie przymierza. Zygmunt August wyznaczył w r. 1565 Cz. na miejsce jarmarków pogranicznych. W 16 w. mieszkali tutaj aryanie, a Franciszek Lismanin był zawiadowcą ich zboru. Dek. czchowski dyec. tarnowskiej ma 10 parafij: Biesiadki, C., Domosławice, Gnojnik, Gwoździec, Olszyny, Paleśnica, Tymowa, Zakliczyn, Złota. Liczy 19,682 kat. i 1,048 izr. Cz. był niegdyś m. powiatowem wdztwa krak. *F. S.*

Czczew, ob. *Tczew*.

Czeberaki, 1.) wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Kornice, par. Górki, poczta Łosice, okr. sąd. Huszlew; 10 dm., 200 mk. Fol. Cz. z attynencyą Różylas i wsią Cz., od Siedlec w. 36, od Janowa w. 28, od Łosic w. 7, od Międzyrzeca w. 25, od rz. Bugu w. 21. Rozl. wynosi m. 668, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 495, łąk m. 57, pastwisk m. 5, lasu m. 95, nieużytki i place m. 16. Płodozmian 12-to i 4-polowy, bud. drew. 12; wś Cz. osad 17, gruntu m. 285. 2.) **Cz.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew. W 1827 r. było tu 48 dm. i 287 mk., obecnie liczy 48 dm., 315 mk. i 857 mórg obszaru.

Czebieliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, posiada 2 dm., 9 mk.

Czebiszki, mylnie, właściwie *Czabiszki* (ob.).

Czeboksary, msto pow. w gub. kazańskiej, 6.420 mk., 1,284 w. od Petersburga, a 146 od miasta gub. odległe. Bank, st. poczt. i przystań statków parowych.

Czebotary, okrąg wiejski w gm. Olkienikach, pow. trocki, obejmuje wsie: Czebotary i Jakańce.

Czech, osada, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew; 1 dom, 11 mk., 3 morgi.

Czechany, przys. Wielkiej wsi.

Czechel, 1.) wś i domin., pow. pleszewski, domin. 1,123 mórg rozl.; 17 dm., 142 mk., 6 ew., 136 kat., 48 analf. St. poczt. i st. kolei żel. Biniew o 10 kil. Własność Gomolewskiego. *M. St.*

Czechinie, ob. *Szechinie*.

Czechlau (niem.), ob. *Ciecholewy*.

Czechomie, ob. *Ciechomie*.

Czechów, 1.) wś i folw., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin. W 1827 r. było tu 9 dm., 80 mk. Ob. Długosz (I. 200). 2.) **Cz.**, wś, pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije. W 1827 r. było tu 27 dm., 203 mk. Fol. Cz. z wsią t. n. od Kielc w. 30, od Pińczowa w. 7, od Zawiercia w. 80, od rz. Nidy w. 7; nabyte w r. 1869 za rs. 30,000. Rozl. wynosi m. 524, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 365, łąk m. 67, pastwisk m. 60, wody m 5, zarośli m. 19, nieużytki i place m. 3; bud. drew. 15; płynie struga przez grunta dóbr; są stawy z rybołówstwem. Wieś Cz. osad 26, gruntu m. 150. Tradycya niesie, że za czasów Kazimierza W., sołtys, z nazwiska niepamiętny pełniąc obowiązki gorliwie, dostał na własność m. 150 gruntu; następnie, skutkiem wzrastającej familii, kolonia ta rozdrobnioną została, lecz czynszu żadnego nie opłacali, ani też robocizny nie odbywali posiadacze tej kolonii, którzy nazywają się rządowemi—i wynagrodzenie likwidacyjne nikomu nie było przyznane; dokumentów piśmiennych posiadacze nie mają. 3.) **Cz.**, dobra w pow. augustowskim, ob. *Mańkowce*.

Czechów, majątek w pow daw. rosieńskim, dziś kowieńskim, par. ejragolskiej, przy drodze z Ejragoły do Czekiszek, nad Dubissą, przy pocztowej drodze z Rosień do Kowna. Dawne dziedzictwo Przyjałgowskich, z których Kunegunda wniosła je w dom Szemiottów, 1867 r. sprzedane.

Czechów, 1.) wś, pow. buczacki, leży u ujścia do rzeczki Koropiec potoku, który ma swe źródło o $^3/_4$ mili na płnc. wsch. od tej wsi na gruntach wsi Hrehorów, oddaloną jest na płd. od Manasterzysk o $^1/_2$ mili na zach., od Buczacza o 2 mile. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 30, łąk i ogr. 49, past. 43, lasu 144; pos. mniej. roli or. 444, łąk i ogr. 189, past. 249 kw. mórg austr. Ludność: rz. kat. 6, gr. 387, izrael. 67, razem 460; należy do obudwu par. w Manasterzyskach. Właśc. więk. pos. Józef hr. Mołodecki. 2.) **Cz.** Tak niekiedy piszą nazwę m. Czchów.

Czechowa, wś, pow. kołomyjski, par. rz. katol. i gr. katol. w Gwoździcu. **Cz.**, por. *Berezianka*.

Czechowa góra, ob. *Dobromil* (powiat).

Czechowce, wś, pow. lidzki, ma kaplicę katol. par. Lida.

Czechowice, 1.) wś, pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Zbików. 2.) **Cz.**, kol., pow. rawski, gm. Żelechlin, par. Żelechlinek. Liczy 19 dm., 150 mk. i 338 mórg ziemi. 3.) **Cz.**, ob. *Czechowice*.

Czechowice, ob. *Ciechowiec*.

Czechowice, *Czechowitz*, wś, pow. bielski na Szlązku austr., z Komorowicami (polskiemi) i Renardowicami rozl. mórg 4,918, ludności 2,632. Par. katol. Cz. dek. bielskiego liczy katol. 3,500, ewang. 10, izrael. 26. Szkoła ludowa. *F. S.*

Czechowiec, mylnie *Czechowice*, wś, w stronie płd. wsch. pow. noworadomskiego, gm. Maluszyn, par. Borzykowo, położona na wzgórzu, z pod którego wypływa kilka strumieni, które, dążąc ku wschodowi, wpadają do poblizkiej Pilicy. Mieszk. 120 (męż. 67, kob. 53). Ogólna rozległość włók 22, z których ziemi ornej dwor. mórg 200, łąk 80 m.; ziemi ornej włośc. mórg 100 i łąk mórg 40. Reszta przypada na lasy dworskie ze średnim drzewostanem, bez urządzonego gospodarstwa leśnego; pastwiska są wspólne. Gleba ziemi składa się z dwóch pokładów, z których wierzchni jest piaszczysto-krzemienisty, lichej natury, miejscami rędziniasty, dolny zaś pokład czyli podłoże, iłowaty, nieprzepuszczalny. Cz. stanowi folwark, należący do majątku Borzykowa lit. B. Niedaleko wsi znajdują się dosyć bogate pokłady gliny, z której w miejscowej cegielni wyrabiają cegłę w miarę potrzeby folwarcznej. Dzieci

z Cz. uczęszczają do szkółki elementarnej sąsiedniej w Borzykowie, otwartej w r. 1877. Według miejscowego podania, Otto II, cesarz niemiecki, idąc odwiedzić grób św. Wojciecha w Gnieźnie, przez Cz. przechodził. *A. Kulesza.*

Czechowitz (niem.), ob. *Czechowice.*

Czechówka, 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. W 1827 r. było tu 11 dm. i 67 mk. Folw. Cz. z wsią tejże nazwy, od Lublina w. 83, od Hrubieszowa w. 21, od Wojsławic w. 5, od Kowla w. 100, od rzeki Wieprza w. 33. Rozl. wynosi m. 225, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 122, łąk m. 12, lasu m. 80, nieużytki i place m. 12; młyn wodny. Wś Cz. osad 9, gruntu m. 98. Folwark powyższy powstał w r. 1868 z oddzielenia od dóbr Białowody. 2.) **Cz.** górna, wś, pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna. W 15 wieku wraz z Cz. dolną była własnością Skarbka Piwko z Zastępów h. Habdank, do którego należał też i poblizki Czechów Później sama Cz. górna była własnością Jana Bychowskiego, w końcu zaś 18 w. przeszła do Tarłów. W 1827 r. było tu 19 dm. i 99 mk. Cz. dolna zaś liczyła 13 dm. i 147 mk., obecnie weszła w skład terytoryum Lublina. Rzeczka Czechówka dzieli obie powyższe miejscowości. Folw. Cz. górna z osadą Choinki, z wsią Cz. i Choinki, nabyty w r. 1878 za rs. 36,500. Rozl. wynosi m. 618, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 454, łąk m. 24, pastwisk m. 1, wody m. 14, lasu m. 95, nieużytki i place m. 30. Bud. mur. 3, drew. 15; młyn wodny, stawy z rybołówstwem; przepływa rzeczka bez nazwy; w niektórych miejscowościach są pokłady kamienia wapiennego. Wś Cz. osad 19, gruntu m. 155; wś Choinki osad 3, gruntu m. 9.

Czechówka, rzeczka, bierze początek koło wsi Sławinka w pow. lubelskim, płynie pod Lublinem, między wsią Cz. górną a Cz. dolną, i ubiegłszy 1 milę, wpada do Bystrzycy z lewego brz. w Lublinie.

Czechów-Kąt, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów.

Czechówko, kolonia, powiat gnieźnieński, 6 dm., 51 mk., 10 ew., 41 kat., 17 analf. St. poczt. Żydowo o 6 kil., st. kolei żel. Gniezno o 14 kil. *M. St.*

Czechowo, wś i domin,, pow. gnieźnieński, domin. 1,132 mórg rozl.; 9 dm., 109 mk., wszyscy kat, 47 analf. Stac. poczt. Żydowo o 6 kil, st. kolei żel. Gniezno o 14 kil. Własność W. Chrzanowskiego. *M. St.*

Czechozin (niem.), ob. *Ciechocin.*

Czechy, 1.) tak zwane rządowe i prywatne, wś i folw. nad rz. Szreniawą, pow. miechowski, gm. Niedźwiedź, par. Niegardów, przy drodze bitej słomnicko-proszowskiej, na wsch. od Słomnik o w. 7. W r. 1827 liczyła 32 dm. i 238 mk., obecnie ma lud. 297 głów; domów mur. 5, drew. 33, osad włośc. w części prywatnej 26, z przestrzenią gruntów 156 mórg i w części rządowej 4 osady, gruntów mórg 48. Folwark jest tylko w części prywatnej; obszar gruntów wynosi mórg 605; część rządowa obejmująca gruntów m. 113, składa się z trzech działów, będących w wieczystej dzierżawie: jeden zawierający mórg 64, dziedzica Czech; drugi mórg 46 pr. 54, zwany Czechy wójtostwo, właściciela dóbr Niedźwiedź hr. Wł. Wodzickiego, i trzeci mórg 2 pr. 82, zwany Czechy Obretka, Tadeusza Mieroszewskiego, posiadacza sąsiedniego majątku Waganowice. Wieś Cz. i w dawnych wiekach składała się z dwóch części; z tych jedna w r. 1440 należała do prebendy przy kolegiacie Wszystkich ŚŚ. w Krakowie, ztąd czechowską zwanej; w niej były trzy łany kmiece. Druga część stanowiła własność Jakóba Słupowskiego i Falisława Czechowskiego herbu Leliwa; w tej ostatniej części były 4 łany kmiece, 4 zagrodników i karczma (Długosz, t. II, 11 i 152). W XVIII w. majętność ta była w posiadaniu Mieroszewskich; tu w r. 1756 urodził się Mieroszewski Stanisław, ordynat mysłowicki, który, jako poseł województwa krakowskiego na sejm czteroletni, pierwszy wystąpił przeciw rozdawnictwu starostw, a w r. 1794 był komisarzem cywilno-wojskowym przy Kościuszce. W r. 1856 Czechy nabył od Eleonory z Mieroszewskich Mieroszewskiej, Piotr Romiszowski, od którego majętność ta przeszła znowu do Mieroszewskich i obecnie jest w posiadaniu Andrzeja Mieroszewskiego. Będące tu dawniej wójtostwo należało do ekonomii Szczepanowice. 2.) **Cz.**, os. fabr., ob. *Trąbki.* 3.) **Cz.**, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od m. pow. w. 12, rozległ. mórg 990; w posiadaniu włościan osad 63. Ludności: katolików 460, ewan. 23, razem 483 mk.; grunta żytnie, ludność średnio zamożna. *Mar.* i *Żdż.*

Czechy, 1.) wś, pow. berdyczowski, otoczona lasami, nad błotnistą rzeczką Horbatką, o 18 w. od m. Berdyczowa; mieszk, 298, wyz. prawosław.; należą do par. Krażówki. Ziemi 1,165 dz., nadzwyczaj urodzajnej. Należy do Czerwonieckiego klucza hr. Grocholskiego. Zarząd gminny w Zakutyńcach, policyjny w Berdyczowie. 2.) **Cz.**, wś, pow. lityński, parafia Sieniawa, przy trakcie ze St. Sieniawy do N. Konstantynowa. W r. 1868 miała 69 dm., obecnie ma dusz męz. 180, ziemi włośc. 378 dz., ziemi dwor. 634 dz. Należała do Borejków, dziś Mierzwińskich. 3.) **Cz.**, wieś, gubernia grodzieńska, w byłej ziemi bielskiej. *Kl. Przed.* i *X. M. O.*

Czechy, wś, pow. brodzki. Między tą wsią a Zabłotcami, wsią o ćwierć mili na płc. od Czech leżącą, jest źródło rzeki Styr; przez

grunta tej wsi przechodzi kolej żel. Karola Ludwika, idąca ze Lwowa do Brodów, a w Zabłotcach jest dworzec kolejowy. Wieś ta oddaloną jest od Oleska na płc. wsch. o 1 milę, od Brodów na płd. zach. o 2 mile. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 562, łąk i ogr. 199, past. 59, lasu 1,308; pos. mn. roli or. 1,282, łąk i ogr. 1,122, past. 262, lasu 20 mórg austr. Ludność: rzym. kat. 20, gr. kat. 1,204, izrael. 135, razem 1,359. Należy do rz. kat. parafii w Olesku, urzędu poczt. w Zabłotcach; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. oleskiego. W Cz. jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 400 złr. w. a. Właściciel więk. pos. Ignacy Krajewski. *B. R.*

Czechy, wś i domin., pow. gnieźnieński, domin. 979 mórg rozl.; 10 dm., 144 mk., wszyscy kat., 67 analf. St. poczt Kłecko o 3 kil., st. kol. żel. Gniezno o 14 kil. *M. St.*

Czechy, 1.) niem. *Czechau*, wś włośc w pow. wejherowskim, zawiera włók 7; katol. 19, ewan. 18, dm. mieszk. 3, par. Mechowo; odległość od Wejherowa 2 i pół mili. 2.) **Cz.**, niem. *Tschechendorf* al. *Zechendorf*, wś włośc. w pow. wałeckim, obszaru 6,452 mórg, dm. mieszk. 35, kat. 101, ew. 267, par. Sypniewo (Zippnow), szkoła w miejscu. 3.) **Cz.**, M. i W. dwie wsie w pow. leckim. *Kś. F.*

Czechy, kraj należący do Austryi, 900 mil kw., ludności około 5 milionów, w tej liczbie 3 mil. właściwych Czechów, a 2 mil. Niemców. Cz. są otoczone dokoła wysokiemi górami, które ku środkowi się zniżają, tworząc kotlinę. Wzdłuż północnej granicy ciągną góry Kruszcowe i Olbrzymie; wzdłuż wschodniej Morawskie; wzdłuż zachodniej Czeskie. Powietrze Cz. jest w ogóle łagodne, w górach tylko ostrzejsze i burzliwe. Rzeka Laba przepływa kraj, zabierając z sobą Wełtawę i Oherkę i staje się spławną dla okrętów. Lasy gór zaopatrują mieszkańców w drzewo, a dobrze uprawna rola wydaje obficie zboża wszelkiego rodzaju, len, konopie i t. d. Winnic w Cz. niewiele, ale za to dużo wyborowych chmielników, rozległych sadów i łąk wilgotnych. Ztąd kwitnie piwowarstwo, handel fruktami i chów zwierząt domowych, osobliwie owiec, koni, świń i drobiu (bażanty czeskie). W górach kopalnie srebra, żelaza, cynku, ołowiu, węgla kamiennego i marmurołomy; prócz tego drogie kamienie, mianowicie granaty i liczne źródła uzdrawiające, Soli kamiennej Cz. nie mają. Lud czeski pracowity i przemyślny. Liczne wszędzie fabryki szkła, porcelany i warsztaty tkackie. Szkło z hut czeskich słynie na całej kuli ziemskiej. Główne miasto Praga (ob.). W pobliżu Pragi Bubiniec z letnim zamkiem królewskim. Biała góra 379,52 m. (1,201') wysoka, na zachód od miasta, pamiętna bitwą dla Czechów nieszczęśliwą z listopada r. 1620. Nad Labą aż do połączenia się z nią Wełtawy lub nieopodal od niej: Kralowy dwór (Königinhof), gdzie w wieży odkryto słynny pomnik starożytnej literatury czeskiej, królodworski rękopis. Józefów nad ujściem rzeki Metawy i Kralowy Hradec (Königgrätz) nad ujściem rzeki Orlicy do Laby, dwie twierdze. Pola okoliczne po prawej stronie Laby nadzwyczaj urodzajne, mianowicie koło Śmierzyc (Goldene Rute), dla tego też złotą rószczką nazwane; pamiętne nieszczęśliwą bitwą z Prusakami r. 1866. Kladrub z stadniną cesarską. Kolin pamiętny zwycięztwem generała Dauna nad Prusakami r. 1757. Podiebrad z starym zamkiem królewskim. Stara Bolesława (Alt-Bunzlau) ma tum z r. 1,036. Tutaj w kaplicy zabity został św. Wacław. Mielnik śród winnic. W dorzeczu Laby po jej stronie północnej: Chlumiec nad Cydlinką, wyrabia cukier burakowy. Fabryki te ciągną się ztąd wzdłuż Laby aż do Mielnika. Jiczyn z zamkiem Wallensteina z r. 1630, należącym dziś do rodziny Trautmannsdorfów, i z kościołem wystawionym przez tego wodza, na wzór hiszpańskiego kościoła św. Jakóba w Kompostelli. Dawny klasztor kartuzów fundowany przez Wallensteina, przeistoczono w dom karny. Miejscem urodzenia Wallensteina są Herzmanice w tych stronach. Mnichowe Grodziszcze (Münchengratz) nad Izerą, dopływem Laby, z pięknym zamkiem i kościołem św. Anny, w którym złożone są zwłoki Wallensteina. Nowa Bolesława z fabrykami wyrobów wełnianych. W dorzeczu Laby po stronie wschodniej i południowej tej rzeki: Wysokie Myto (Hohenmaut) z pięknym kościołem z 14 wieku. Pardubice, miasto przemysłowe, jeden z środkowych punktów sieci kolejowej w Czechach. Chrudym nad Chrudymką, w bardzo żyznej okolicy. Opodal Laby, lecz w jej dorzeczu: Czasława, pamiętna bitwą z roku 1742, z kościołem w stylu ostrołukowym, w całych Czechach największym, w którym spoczywają zwłoki przywódzcy Husytów Jana Żyżki. Kutna Hora (Kuttenberg), z najgłębszą dotąd znaną kopalnią. Z srebra tutaj wydobywanego bito pierwsze czeskie monety. W pobliżu: Sedlec z największą fabryką tytuniu w całej Austryi. Nad Labą poniżej połączenia się z nią Wełtawy: Rudnice z zamkiem Lobkowicza, zkąd najstarszy syn tej rodziny ma tytuł księcia. Litomierzyce na wzgórzu w okolicy przepysznej, dla tego czeskim rajem zwanej; stolica biskupia ze starożytnym kościołem z r. 1034, liczy 10,000 mk. Dzieczyn (Tetschen) z zamkiem Thunów. Nad Policą (Polzen) wpadającą do Laby na wschodnim jej brzegu: Czeska Lipa (Böhmisch-Lippa), ze znakomitym handlem płodami rolniczemi. W pobliżu Reichstadt i Hajda w okolicy z zna-

komitą industryą szklanych wyrobów. W dorzeczu Nisy, w pobliżu granicy pruskiej i saskiej, Rumburg i Georgswalde z płóciennictwem. Mirów (Friedland) z wielkiemi przędzalniami wełny, od którego Wallenstein używał tytułu księcia. Liberzec, liczący 22,400 mk., ma fabryki wyrobów wełnianych i bawełnianych. Nixdorf z fabrykami norymberskich wyrobów stalowych. Nad Wełtawą: Budziejowice, miasto bardzo regularnie zbudowane, liczy 17,400 mk., piękny kościół ostrołukowy, jest stolicą biskupa. Krumłów (Krummau) z zamkiem Szwarcembergów. Najstarszy członek tej rodziny używa tytułu księcia krumłowskiego. Wyższy Bród (Hohenfurt) na granicy austryackiej, z opactwem cystersów z wieku 13. W dorzeczu Wełtawy i nad jej dopływami po stronie wschodniej, mianowicie nad Sazawą lub nieopodal niej: Eule, miasteczko górnicze, posiadało w 12 w. bogate kopalnie złota. Nad Łużnicą Tabor, założony przez Taborytów, pierwotnie tabor (obóz) Husytów, w okolicy ożywionej przemysłem górniczym i rolniczym. Trzeboń z archiwum wygasłej już rodziny Rozembergów, teraz własność Szwarcembergów, z jedyną bobrownią w monarchii. Nad Strobnicą Nowe Hrady (Gratzen) z zamkiem rodziny Buquoy. Koło Borowan (Forbes) folwark Trocnów, miejsce urodzenia przywódzcy Husytów Jana Żyżki, w okolicy wyrabiającej wiele szkła. W dorzeczu Wełtawy i nad jej dopływami po stronie zachodniej, mianowicie na płc. zach. od Pragi: Buścihrad i Kładno z niewyczerpanemi pokładami węgla kamiennego. Horzowice i Komarów z wielkiemi hutami żelaznemi. Nad Berunką i jej dopływami: Karolów Tyn (Karlstadt), zbudowany przez Karola IV, z kaplicą św. Katarzyny, ozdobiony mozaiką z drogich i półdrogich kamieni. W pobliżu Hudlice, rodzinna wieś patryarchy czeskiej literatury Jungmana (1772—1847). Krzykoklat (Pürglitz), stary gród. Rakowice z wielkiemi pokładami węgla kamiennego. Pilzno nad ujściem Mży (Mies) do Bierunki, miasto po Pradze najludniejsze w Czechach, liczące 23,700 mk., między sadami, z pięknym kościołem ostrołukowym, posiadało pierwszą w Czechach drukarnię (z r. 1468). Strzybro (Mies), miasto przemysłowe z kopalniami ołowiu. Nad dopływem Mży na brzegu północnym: Zdroje Maryackie (Marienbad). Domażlice w okolicy wyrabiającej wiele szkła i zwierciadeł. Klatów (Klattau) z kościołem ostrołukowym. Nepomuk przy drodze z Pilzna do Pisku, miejsce urodzenia św. Jana, z kościółkiem tegoż świętego. Przybram, miasto górnicze, wytapia 50,000 grzywien srebra rocznie. Nad Wotawą Pisek z zwaliskami starożytnego zamku królewskiego. Nad Błanicą wpadającą do Wotawy Husyniec, rodzinne miejsce Jana Husa, ur. 1369 r. Nad Ohrzą i w pobliżu tej rzeki: Cheb (Eger). Okolica tego miasta należała do r. 1193 do Bawaryi i dopiero od r. 1322 trwale z Czechami złączoną została. Tu zabito Wallensteina r. 1634. Opodal Karolowe wary. Forteca Terezyn (Theresienstadt). Stadyce, wioska, miejsce urodzenia pierwszego księcia czeskiego Przemysława. Żatec (Saaz) w okolicy słynnej z uprawy chmielu. W dorzeczu Ohrzy, po stronie południowej rzeki, Königswart, posiadłość książąt Metternichów. Po stronie północnej Zdroje Franciszkowe. Nad Białą i w jej dorzeczu: Bylany (Püllna). Zajeczyce (Seidschitz), Zedlice (Sedlitz), Bielany (Bilin) ze zdrojami mineralnemi. W pobliżu Osiek (Osseg) z klasztorem cystersów z wieku 12. Duchców (Dux) z zamkiem Wallensteina. Cieplice. W Rudawach czeskich: Jachimów (Joachimstal) z kopalniami srebra, zkąd wzięły nazwę talary. W pobliżu Boże Dary (Gottesgab), Krupce (Graupen) i Zinnwald z kopalniami cyny. Chlumiec (Kulm), pamiętny zwycięztwem wojska austryackiego nad oddziałem Francuzów r. 1813. W Czechach 2 miasta posiadają własną ustawę miejską: Praga i Liberzec; we względzie polityczno-administracyjnym podzielone są Cz. na 89 obwodów, obejmują 51,955 kil. kwad., czyli 943.5 mil kwad., a według obliczenia z roku 1869, liczą 5,140,000 mk. w 372 miastach, 226 miasteczkach i 12,557 wsiach. Historya Czech najlepsza Palackiego, geografia Riegera. *F. S.*

Czecza, potok, wypływa z obr. gminy Popiela w pow. drohobyckim, na granicy tej gm. z gm. Jasienicą solną, ze źródlisk leśnych z pod Ratoczyny (720 m.); płynie na płc. przez las Radyczów w obr. Jasienicy solnej, poczem zwraca się na wschód przez las Dąbrowę, a przyjąwszy z pr. brz. potok Ratoczynę i Solony i przerżnąwszy gm. Dereżyce i odnogę kolei żel. drohobyckiej, wiodącą do Borysławia, wpada do Tyśmienicy z lew. brz. Długość biegu 13 kil. *Br. G.*

Czeczau, ob. *Cieciszewo*.

Czeczawa, ob. *Czeczwa*.

Czeczelnickie berezki, ob. *Berezki czeczelnickie*.

Czeczelnik, 1.) miasteczko w pow. olhopolskim, mk. 2,615, nad rz. Sawrańką, do Bohu wpadającą. Mko założone przez Czeczela, po tatarsku nazywało się Czaczan-łyk i miało duży skład wina i miodu; później należało do Lubomirskich i do skarbu, następnie do feldmarszałka Gudowicza, a dziś Katarzyny hr. Orłowej. Cz. jakiś czas był stolicą powiatu i zwał się Olhopolem. Jest tu fabryka cukru (mączka) na akcyach, gorzelnia; ziemi włośc. 1,888 dzies., dworskiej wraz z wsiami do tego klucza należącemi jest 18,000 dz. R. 1868

Cz. miał 820 dm., a 1775 r. 552 dm. Paraf. kościół katol. św. Józefa, z muru wzniesiony 1751 r. przez ks. Lubomirskiego, posiada obraz M. B. słynący cudami. Par. katol. dek. bałckiego dusz 2,726; filia w Berszadzie. 2.) **Cz.**, wś, pow. kamieniecki, nad Mukszą, gm. Maków, par. Zaleśce, ma 269 dusz męz., 327 dz. ziemi włośc; należy do Raciborowskich. Roku 1868 miała 100 dm. Ob. *Maków*. *Dr. M.*

Czeczelówka, 1.) wś, pow. hajsyński, par. Granów; dusz męz. 496, ziemi włośc. 1,019 dz. Należy do Hulanickiego 985 dz., do Chodorowiczowej 355 dz., do ss-rów Żółkiewicza 297 dz. R. 1868 miała 102 dm. 2.) **Cz.**, wś, pow. berdyczowski. *X. M. O.*

Czeczersk, *Czeczelsk*, *Czeczery*, starożytne i handlowe miasteczko w pow. rohaczewskim, nad rzeką Sożą. W Karamzynie znajdujemy wzmiankę o tej mieścinie już pod 1157 rokiem; mieni on je należącem do okręgu sożskiego, jakowy obejmował powiaty: homelski, rohaczewski, czerykowski. Wspomniony też Cz. w opisie miast, w akcie instalacyjnym na stolicę litewską Świdrygiełły. Król Aleksander w liczbie innych miast, oddał i Cz. w dożywotne posiadanie żonie swej Helenie. W r. 1523 Stanisław Dowgierd, poseł od Zygmunta, uskarżał się w Moskwie przed wielkim księciem o złupienie i spalenie Krzyczewa i Czeczerska. Sławny wojownik Ostafi Daszkiewicz otrzymał w nagrodę swych zasług i walk z Tatarami, od króla Zygmunta I zameczki Krzyczew i Czeczersk. W późniejszych czasach Cz. był stolicą starostwa niegrodowego, które płaciło 1772 r. 7,620 zł. kwarty, a 5,000 zł. hyberny. Katarzyna II nadała je hr. Czernyszewowi i w ręku jego potomków Cz. do dziś pozostaje. Jezuici mieli tu kościół i domicilium. Cz. ma 2,396 mk., 847 wiorst od Petersburga, a 127 od miasta gubernialnego odległy. St. poczt. w pobliżu Homla i Dowska. Trzy jarmarki rocznie; lasy dóbr Cz. należą do najrozleglejszych w gubernii. Par. katol. Cz. dek. homelskiego liczy 1,926 dusz. Kościół św. Trójcy murowany, wzniesiony 1784 roku kosztem hr. Zacharyasza Czernyszowa. *Fel. S.*

Czeczewie, ob. *Cieszenie*.

Czeczewko, niem. *Czeczewken*, mała wioska w pow. grudziądzkim, ćwierć mili od Radzyna, na bitym trakcie grudziądzko-wąbrzeskim, powstała w przeszłem stuleciu na obszarze Czeczewa w ten sposób, że r. 1761 Tomasz Czapski przypadającą nań tę część Czeczewa wydał w wieczystą dzierżawę familii Bahr; rząd pruski po okupacyi Prus uznał tę dzierżawę, która w skutek nowszych praw państwowych zamieniła się na własność. Obszaru ziemi liczy Cz. 188 mórg, 4 domy mieszk. i 24 mk.; par. w Radzynie. *Ks. F.*

Czeczewo, po niem. od r. 1865 *Schötzau*, dobra stołowe królewskie w pow. grudziądzkim, na trakcie bitym grudziądzko-jabłonowskim, małe ćwierć mili odległe od Radzyna; założone są przez krzyżaków na obszarze m. Radzyna i zachodzą w dokumentach XIV i XV wieku; obszaru mają 1,339 mórg, domów mk. 12, katol. 158, ew. 67, par. Radzyn. Do Cz. należy także karczma czeczewska z 59 morgami ziemi. *Ks. F.*

Czeczonken (niem.), ob. *Cieszonki*.

Czeczora, ob. *Cecora*.

Czeczorken, ob. *Cieciorki*.

Czeczowo, ob. *Cieciszewo*.

Czeczotka, os., pow. ostrołęcki, gm. i par. Ostrołęka. Jest to osada młynarska pod zarządem magistratu m. Ostrołęki.

Czeczotki, wś, pow. warszawski, gm. Cząstków, par. Kazuń. R. 1827 było tu 7 dm. i 60 mk. Por. *Cybulice*.

Czeczowicze, wś, pow. bychowski, stacya poczt. w pobliżu Mohilewa i Bychowa.

Czeczwa, także *Czeczawą* lub *Czaczawą* zwany, znaczny potok górski, wypływa w obr. gm. Suchodoła w pow. dolińskim, z płc.-wsch. stoku wyniosłego pasma gór karpackiego (Beskidu lesistego), zwanego *Arszycą* (także Arszyce, Arszyszcze). Pasmo to ciągnie się od ujścia potoku Mołodego do Łomnicy (717 m.) ku płc. zach., oddzielając źródłowiska Ilemki i Czeczwy od źródłowisk i doliny Mszany, dopływu Mołodego. Długość tego pasma czyni 15 kil. Nazwa jego jest rumuńska, pozostała po dawnych Dakach, którzy tę okolicę niegdyś zamieszkiwali. Znaczenie jej pochodzi od wyrazu *archita* „słońce" lub góry słoneczne (osmolone). Nadmienić wypada, że podobną nazwę „Arszyca" noszą góry bukowińskie, obfitujące w rudy żelazne. Od str. płd.-zach. spada to pasmo stromo ku dolinie potoku Mszany; od str. zaś płc.-wsch. stok jest łagodniejszy i nieco upłazisty, pokryty odwiecznym lasem. Szczyty jego są nagie, skaliste, pokryte skąpą roślinnością. Do wzniosłych czubałków tego pasma należą: Gorgan ilemski (1,589 m.), Arszyca (1,569 m.), Meczylek (1,542 m.), Neryedów (1,557 m.), Mały (1,516 m.). Pasmo to służy za linią graniczną między gminami Perehińskiem z jednej, a Suchodołem, Ilemnią i Lolinem z drugiej strony. Z parowów u płnc.-wsch. podnóża jego, w rozmaity i nader dziki sposób wyżłobionych, tryszczą różne źródliska, które spływając razem, tworzą Czeczwę, a ta przyjąwszy od praw. brz. Męciwkę (662 m.), zwraca się na północ wązką górską doliną, zwartą obustronnie znacznemi lesistemi wyniosłościami, jak od zachodu Siwakową (861 m.), Czarną horą (866 m.) i Czarnym wierchem (892 m.), nad Suchodołem, a od wsch. grzbietem Górnym wierchem, którego czubałki zwą się Podkamieniste (957 m.), Wierzchny (983 m.)

i Ostry Wierch (881 m.). Od ujścia p. Meleciński doń (z pr. brz.) dolina Czeczwy (w obr. gm. Łuh) nagle rozszerza się na obszerne błonia; tutaj też od zach. przypierają tak doń, jak do uchodzącej tutaj Ilemki z lew. brz. znaczne lesiste wzgórza, jak Czerteż (784 m.), Żłób (676 m.), a od wsch. Żerużny (813 m.), Łuhy (823 m.) i wzgórza opadające zwolna ku płc. z czubałkami „Na kamienicznem“ (521 m.), „Na ponikłem“ (584 m.) i „Na kiczerce“ (520 m.), tuż pod Spasem, gdzie po raz ostatni zbliżają się od wschodu tak zwane Pohary spaskie do samego brzegu Czeczwy, aby umaczawszy swe stopy w niej, oddalić się i roztworzyć jej dolinę; podczas gdy od zachodu przypierają doń wzgórza aż po Strutyn wyżny, gdzie Czeczwa zwraca się na płc.-wsch., płynąc szeroką doliną przez gminy Strutyn niżny, Rożniatów, Swaryczów, gdzie od pr. brz. przybiera znaczny dopływ Dubę. Tutaj dolina Czeczwy łączy się z doliną Łomnicy w jednę wielką, dobrze nawodnioną dolinę, w której legły gminy Tużyłów i Dołhe. W obrębie Dołhego wpada Czeczwa do Łomnicy z lew. brz. W dolnym swym biegu Czeczwa, począwszy już od Strutyna niżniego, rozgałęzia się na odnogi; wybitniejszą odnogę tworzy na przestrzeni od Swaryczowa aż po gm. Dołhe. Odnoga ta obejmuje gminę Broszniów i Hołyń, czyli przestrzeń 7 kil. w długości. W obrębie gm. Strutyna wyżniego, po lewym brz. Czeczwy, przy drodze niegdyś salinarnej z Doliny do Strutyna wiodącej, leży rozległe torfowisko, którego jedna część przypada w obręb gminy Doliny. (Ob. Spraw. kom. fiz. Tom 7, str. 90—98). Rzeka Czeczwa ma wody bystre i od Spasa jest spławną. Z licznych potoków i strumieni, wpadających do Czeczwy, uwagi godniejsze z pr. brzegu są: Męciwka, Lipowicki p., Melecinka, Syhły, Duba; z lewego brz.: Suchodół, Czarny, Ilemka, Maniawka i Dąbrowa. Długość biegu 56 kil. Ważniejsze wzniesienia: 910 m. (źródła); 662 m. (ujście Męciwki); 531 m. (leśniczówka w Suchodole); 493 m. (ujście Melecinki), 409 m. (ujście Maniawki); 345 m. (most pod gościniec prowadzący z Rożniatowa do Krechowic); 285 m. (ujście). *Br. G.*

Czeczyno, *Czeczyn*, wieś w pow. mińskim, o 2 w. od st. dr. żel. Fanipol, mk. 25, rozl. 827 dz., właściciel Bogdaszewski.

Czehryn, *Czeryn*, *Czyryn*, *Czyhiryn*, dziś miasto stołeczne powiatu tegoż nazwiska, w gub. kijowskiej, leży nad rzeką Taśminą, rozrzucone w okrąg góry, wysokiej na 100 sążni. Dawniej Czehryńszczyzna była okolicą przeważnie leśną. Z powodu nawet, że tutaj lasy składały się z dębów, grabów, lip, klonów, wiązów nosiła nazwisko „Czarnego Polesia.“ W ogólności cała listwa kraju między Taśminą a Dnieprem jest piaszczystą, a gdzieniegdzie są to czyste przenośne piaski. Oprócz tej listwy piasków między Dnieprem a Taśminą, sam środek powiatu zajmuje pas lekkiej piaskowatej ziemi. Między zaś temi warstwami piasku leży prawdziwy najżyzniejszy czarnoziem; zaczyna się z jednej strony od czehryńskiego lasu, „Burakowym Korzeniem“ nazywanego po Taśminę w Aleksandrówce i Kamionce; z drugiej zaś od Aleksandrówki i Kamionki po Złotopól. Starzy ludzie utrzymują, że za pamięci ich ojców, tam gdzie prawdziwa Sahara koło Czehryna, nie było wiele piasku, a tylko las; ogromne przestwory piaszczystych nieużytków koło wsi Birek i Strzymówki potworzyły się po wycięciu na tem miejscu sosnowego boru, jakowy być musiał w tej okolicy; poświadcza to nazwisko pierwszej wioski i przyległej starościńskiej wsi Sosnówki. Zdaje się, że forma Czyryn, Czeryn jest dawniejszą; Czehryn, Czyhryn późniejszą i przeto też nazwisko to bodaj czy nie stoi w blizkim związku z wyrazem miejscowym: czyryn, cziryn, oznaczającym wnętrzne pieca, a w ogóle trzon, podstawę ogniska. W hutach leśnych dotąd w użyciu są podobne czeryny czyli dołki wykopane w ziemi, wybite gliną, na których zakładają ognisko (ob. „Słow. mowy ukr.“ przez Piskunowa; i Józ. Tarczewskiego: „Rozmowa o robieniu szkła,“ Berdyczów 1785). Przy końcu 16 wieku, Cz. był jeszcze pustem uroczyskiem, położonem w głębinie leśnej ciążącego ku Czerkasom pustynnego przestworu. A że przy tem uroczysku tkwiła odwieczna nazwa i stare znajdowało się horodyszcze, stąd wnosićby można, że miejsce to niegdyś mogło być punktem zamieszkałym, ile że niepierwszy to raz życie w tych stronach rozwijało się silnie, a potem gasło. W roku 1589 Zygmunt III d. 1 maja osobnym przywilejem dozwolił Aleks. Wiszniowieckiemu, staroście czerkaskiemu, założyć miasto i zbudować zamek na pustem „uroczyszczu i horodyszczu nazywającem się Czehryn;“ nadto tymże przywilejem zostały określone i wyznaczone tak prawa i powinności mieszczan jako też granice i dochody miejskie. Dalej ten przywilej zalecał staroście, aby miasto było osiedlane przez samych ludzi wolnych, a nie przez tak zwanych „bihunów“ (zbiegów) z siół i miast starościńskich „a gdyby takowi przyszli, że y nie byli przechowywani, i żadnych z mieszczany wolności nieużywali“ (Arch. J. Z. R. Część 5 t. I str. 538) Miejsce to było na twierdzę wyborne; dziś jeszcze można pojąć, dla czego Cz. wybrany został na nią, i dlaczego, jak to zobaczymy niżej, wytrwał tyle oblężeń; bo położenie wyraźnie sprzyjało temu. Z jednej strony oblała go Taśmina, a „góra Czehryńska“ tak położona, że miasto mogło się zabudować dokoła niej, i w ten sposób zostawać pod ochroną dział

zamkowych. Tenże wyżrzeczony Aleks. Wiszniowiecki następnie wyjednał u Zygmunta III inny przywilej, datowany d. 15 paźdz. 1592 r., mocą którego udzielone zostało Czehrynowi prawo magdeburskie, dwa jarmarki na rok i targi na każdy tydzień, tudzież pieczęć miejska wyobrażająca: trzy strzały, jako symbol wierny gotowości zbrojnej pogranicznego kraju. Temu też Aleks. Wiszniowieckiemu, staroście czerkaskiemu, jako też i bratu jego Michałowi kaszt. kijow. poczytywano za istotną, przeważną zasługę, iż oni tę pustynię (krom tego że krwi własnej ku obronie granic nie szczędzili) zaczęli zasiedlać, zamki i osady na niej własnym pobudowawszy nakładem, jak Korsuń, Czihirin, Ilijewu-horu. Jakoż ziemianie wołyńscy, wdzięczni im za to, w instrukcyi danej posłom jadącym na sejm 1595 roku zalecili upraszać króla Jmości aby raczył mieć baczenie tak na przodków tychże książąt jak i ichże samych zasługi („Źródła"... Malin. II str. 158). Jak wiadomo Ostafi Daszkiewicz, starosta czerkaski i kaniowski, przedtem jeszcze uorganizował był na tem pograniczu siłę zbrojną, odporną i zaczepną t. j. tak zwanych „kozaków horodowych." Ale systemat tej to obrony krajowej, wyborny w zasadzie, w zastosowaniu nie poszedł na rękę. Już najbliżsi następcy Daszkiewicza, twórcy tego systematu, późniejsi starostowie Czerkas i Kaniowa, z ludem tym niesfornym i nieposłusznym a na wojnę uorganizowanym, nie mogli czy nie potrafili przyjść do życzliwego wzajemnego obcowania. Jakoż za życia znanego już nam starosty czerkaskiego Aleks. Wiszniowieckiego zaczęły się pierwsze ruchy kozackie, wymierzone przeciwko starostom a w ogóle kniaziom z Wołynia, którzy nakupiwszy w Ukrainie ziemiańskich wsi popustoszonych i w zgliszczach, gospodarze odtąd tych miedz granicznych, wykołysali, że tak powiemy, tak zwaną kozaczyznę, ale w następstwie, nie umiejąc ładzić z kozakami, weszli z nimi w zamieszkę domową i zatarg w morzu krwi stłumiony. Wiadome są pierwsze bunty kozaków, wzniecone w 1593 r. pod wodzą Kosińskiego, który zginął, dobywając zamku Czerkas, bronionego przez starostę Aleks. Wiszniowieckiego („Listy Stan. Żółk." str. 27). Po buntach Kosińskiego nastąpił bunt Nalewajki. Zdaje się, że Cz. w tym ostatnim buncie wziął udział, jak o tem świadczy konstytucya z r. 1607, w której powiedziano, że mieszczanie i bojarowie dla służby i opatrzenia zamków w granicach Rzplitej osadzeni, gdy się zabierać będą do buntów, mają być karani przez starostów i podstarościch, i lubo województwo kijowskie z tego wyłączonem jest, jednak m. Korsuń, Czehryn, Steblów i Danielgród tejże miały podlegać konstytucyi (Vol. leg. II str. 29). Źródła kozackie podają, że w 1596 r. miała jakoby zajść krwawa bitwa pod Czehrynem, pomiędzy hetm. Żółkiewskim a kozakiem zbuntowanym Nalewajkiem. Tymczasem bitwy tej pod Czehrynem nigdy jako żywo nie było, co może być ściśle dowiedzionem, gdyż wiadomo ze świadectw równoczesnych, że hetm. Żółkiewski, ścigając Nalewajkę nagłym pochodem od Krzemieńca, szedł tylko za nim do Pikowa, najdalej do Ostołopowa (gdzie był d. 7 marca 1596) i skąd już zawrócił ku Białejcerkwi, woląc się udać w tę stronę, aniżeli w dalszym pościgu za uciekającym wgłębiać się w kraj niezmierzony. Nalewajko wszakże w ucieczce swej mógł się oprzeć aż o Czehryn, ale żadnej nie staczał tu bitwy. Cz. też wpadłszy w moc kozaków zbuntowanych, musiał niemało ucierpieć, skoro w 1611 r. miasto to z Danielgrodem, jako spustoszone od kozaków, konstytucyą od poborów było excypowane (Vol. leg. III str. 29). Czehryn wchodził zrazu, jak o tem było wyżej, w obręb starostwa czerkaskiego, ale potem oderwany od niego, wszedł w skład starostwa korsuńskiego. W 1616 r. starostą korsuńskim (a więc i czehryńskim) był Jan Daniłowicz, wojewoda ruski. Lustracya starostwa korsuńskiego z tego roku, tak się o Czehrynie wyraża: „W mczku osiadłych domów miejskich jest Nr. 50, na tej powinności co i korsuńscy mieszczanie. Kozackich jest Nr. 4500. Arenda młynów, myta, karczmy czyniła złp. 1000. Suma prowentu miasteczka 1000. Daniłowicz przez podstarościego swego Walentego Czołhańskiego oświadczył, że lustracyi starostwo korsuńskie, i płaceniu kwarty nie podlega." Kozacy z Czehryna, jak i innych miast pogranicznych, chodzili po zdobycz „w pola" i na t. zw. „chadzki" na morze. To jątrzyło, obrażało Turcyą przeciw Rzplitej. To też Porta domagała się u Rzplitej bezwarunkowego i natychmiastowego zniesienia zameczków czyli tak zwanych „pałanek" t. j. Berszady, Białejcerkwi, Korsunia, Czerkas i Czehryna. (Ob. Pam. Niemcewicza VI str. 16). Lustracya z 1622 r. tak stan zamku i miasta opisuje: „Czyryn, zamek nad rz. Taśminą, na górze wysokiej, skalistej, przykrej postawiony jest. Do niego brama wjezdna drewniana, baszt wysokich Nr. 3, około niego parkan, z drzewa dębowego zrobiony, dobrze pobity; w nim komór zamczystych niemało, świetlic na dole dwie i na górze dwie. Dział spiżowych N. 3, hakownica 1, prochu kamieni N. 4, kul w potrzebę. Mczko palami otoczone, do niego bram dwie. Jest w nim mieszczan posłusznych N. 50, kozaków N. 500; powinności żadnej nie dają, bo im słoboda nie wyszła, którą jeszcze do lat 10 mają. Arenda z młynami i gorzałką na rok złp. 500." Widzimy stąd jak od r. 1616 liczba kozaków w Czehry-

nie znacznie się zmniejszyła, bo z 4500 numerów zeszła na 500; cyfra to wymowna i świadcząca też o zaszłych ostatniemi czasy nieprzychylnych dla kozaków, z powodu ich buntów, postanowień i ograniczeń, w skutek których ludność ich dawna stopniała gdzieś znikła, a na ich miejsce nowych zaczęto osadzać przybyszów na tak zwanej woli czyli słobodzie. W 1637 r. Pawluk, podniósłszy bunt, d. 7 listopada zajął Czehryn. Staanisław Koniecpolski, hetm. w. kor., wyprawił posłów Komorowskiego i Sokoła, dla upamiętania zbuntowanych, ale bezskutecznie (Okolski). Wiadomo jak się ten bunt skończył. Kozacy byli poskromieni. W 1638 r. po komisyi na Masłowym stawie starszym kozaków i komisarzem Rzplitej został naznaczony Piotr Komorowski; nadto z ręki Rzplitej ustanowiono nowych pułkowników, assaułów, sotników i atamanów. Pułkownikiem więc czehryńskim został Jan Zakrzewski, assaułą Roman Peszta, sotnikiem Bohdan Chmielnicki, atamanem Onyśko Pisar (Okolski). Po Zakrzewskim, w r. 1644 pułkownikiem czehryńskim został Jan Krzeczowski. Według Niesieckiego, już Jan Daniłowicz, wojewoda ruski, pisał się osobno korsuńskim a osobno czehryńskim starostą, więc prawdopodobnie że jeszcze za jego rządów Czehryń z przyległościami wyrobił się na osobne, od Korsunia niezależne starostwo. Dalszy wykaz poimienny starostów Cz. jest następny: Stan. Daniłowicz (1628—1636), Aleksander Koniecpolski (1647), Bohdan Chmielnicki (1649—1657), Jan Wyhowski (1658), Jerzy Chmielnicki (1660), Paweł Tetera Morzkowski (1663—1665) (tu za hetmaństwa Doroszenki i po zburzeniu Czehryna przerywa się ich szereg); Stanisław Jan Jabłonowski, wojewoda ruski (um. 1731), Kajetan Jabłonowski wojewoda bracławski (1736—1764), Antoni Barnaba Jabłonowski, wojewoda poznański (1791). Z podstarościch czehryńskich stał się głośnym Daniel Czapliński, którego gwałtowne zajście z Bohdanem Chmielnickim o kawałek ziemi, znane jest powszechnie. Ten to spór stał się niestety iskrą, z której miał się zająć pożar wojny, trwający przez długą lat kolej, powszechnie „ruiną“ nazwanej. Chmielnicki, nie otrzymawszy zadość uczynienia z podstarościm Czaplińskim w sprawie o Subotów, postanowił odwetować to sobie z orężem w ręku i pierwszy też dał hasło do krwawej walki. Niebawem spadły gromy wojenne. Na odgłos buntu pośpieszyli hetmani kor., ale ze słabemi siłami zbrojnemi, i już w kwietniu byli w Czehrynie. Przebieg tej pierwszej walki wiadomy. Chmielnicki, zniosłszy się z Tatarami, wraz z nimi u Żółtych Wód poraził wojska Rzplitej; nastąpiły klęska po klęsce, i po pogromie korsuńskim i pilawieckim cały kraj aż po Zamość stanął otworem najazdowi kozackiemu. Jakoż Chmielnicki w tryumfie z wyprawy tej wrócił do Czehryna; wjeżdżał do miasta uroczyście, z muzyką na czele i zastępami swoich kozaków. Na spotkanie wodza zwycięzkiego lud wyległ cały, z okrzykami powitania i radości („Quatre années de guerre etc. traduit de l'hebreu de Javan Messoula“ par Daniel Levy). Jakoż odtąd Cz. stał się główną rezydencyą Chmielnickiego, z której on jak z ogniska wojny rozrzucał boje na kraje Rzplitej. Zamek tutejszy umocnił, wszelkiem uzbrojeniem opatrzył, nazwoziwszy armat z Kudaku i z innych twierdz zdobytych, tak, że jak mówi Anonim „z mizernego miasteczka utworzył formalną fortecę.“ Czehryn też, ludem wojskowym osiadły, zamienił się jakby w jeden wielki obóz. Ożywiała go wciąż wrzawa, ruch wojennego życia. Pułk czehryński liczył w 1649 r. sotni 19; wszystkich ludzi do boju na wybór było 3291. Pułk ten stanowił gwardyą przyboczną hetmana. W 1649 r. pułkownikiem był Fedor Jakubowicz (Rejestra wojska Zapor. wydał Bodiański str. I). Roku 1653 pułkownikiem Czehr. był Jakow Parchomenko. Kozacki wódz, skoro też przybył z tej pierwszej wyprawy swojej, czy nie tusząc sobie długiego życia, czy w przewidywaniu czarnej na wszelki wypadek godziny, jaka go, pomimo wyniesienia się jego, jak każdego śmiertelnika mogła w końcu spotkać, ogromną moc rabunkiem w Polsce nabytych skarbów, w podziemiach twierdzy czehryńskiej zakopał. W tymże roku, rzplita wysłała do hetmana kozaków posła swego Smiarowskiego, który za to, że się ztąd znosił listownie z wojewodą kijow. Kisielem, życiem przypłacił. Kozacy utopili go w Taśminie. Tymczasem w następnym roku znowu się wojna z kozakami odnowiła. Pod Zborowem przyszło do układów. W jednym z punktów zborowskiego traktatu warowano, aby Czehryn lennem prawem, jako starostwo, do hetmanów ukraińskich należał, zaczynając od Chmielnickiego. Kozacy zaś w tak nazwanych „petitach“ swoich, domagali się u rzplitej, ażeby sam starosta czehryński (Aleks. Koniecpolski) przybył do Czehryna, przywiózł dawne przywileje i starostwo rezygnował („Księga pam. Michałowskiego“, str. 594). W 1650 r. zjazd posłów szczególnie uświetnił i ożywił Czehryn. Zjechali się razem prawie posłowie od państw tureckiego, rossyjskiego, Polski i Siedmiogrodu. Czaus turecki Osman Aga przybył d. 30 lipca i przywiózł Chmielnickiemu od sułtana dary, t. j. chorągiew, buławę i kaftan. W rozcznikach osmańskich jest wzmianka, powiada Sękowski, iż wódz kozaków, jeszcze w czasie swej niewoli w Carogrodzie, został był tajemnym wyznawcą koranu, teraz zaś przy-

rzekł posłowi zostać wiernym lennikiem Porty, ale prosił o tajemnicę do czasu (Sękowski, „Collectanea“ T. I. str. 201—3; „Anonim“ u Raczyńskiego I, str. 117). Ale gwiazda Chmielnickiego ćmić się poczęła. D. 30 czerwca 1651 r. nastąpiła potrzeba berestecka, z klęską dla kozaków niekorzystną. W 1652 r. Chmielnicki ożenił syna swego Tymoszka z Rozandą, córką hospodara wołoskiego Lupuli, która po ślubowinach w Jassach, wraz z mężem zjechała do Czehryna i tu prawie cały rok spędziła. W 1653 r. wróciła tu ona znowu, ale już jako wdowa, szukająca schronienia po stracie ojczyzny i męża, który w Soczawie, obleżony przez hospodarów Radułę multańskiego, Stefana wołoskiego i księcia siedmiogrodzkiego Rakoczego, poległ był od kuli. W tymże r. 1653, w podróży swej do Moskwy, zjechał do Czehryna patriarcha antiochejski Makary. Po piaskach z trudnością, pisze on, tabór jego podróżny przywlókł się do Czehryna. Spotkał go u wjazdu do miasta pisarz wojskowy Wyhowski. Następnie udał się patryarcha wprost do sobornej cerkwi „Uspenja“, niedaleko dworu Chmielnickiego. Poczem we dworze hetmana obiad nastąpił. Po uczcie tej patryarcha zwiedził jeszcze i inne cerkwie czehryńskie; między innemi monaster, położony za miastem, fundacyi Wyhowskiego. Patryarcha tak opisuje stan twierdzy czehryńskiej. „Warownia ta postacią swą różni się od innych twierdz w kozackiej ziemi. Pod względem położenia na wyniosłem miejscu i budowy, zbliża się ona podobieństwem do zamku w Alepie; widać ją też z daleka. Stoi na górze wysokiej i obszernej, obficie zaopatrzona w wodę, dokoła przekopami i stawami opasana. Musiała być mocną niegdyś, lecz obecnie znajduje się w upadku. We środku kilka miejsc skalistych, i są też tam podziwienia godne armaty, błyszczące jak złoto, wszystkie w Polsce przez hetmana zdobyte; na wszystkich herby, napisy i inne znaki. Do miasta prowadzi jeden tylko wjazd, a że miasto w dolinie położone i okolone morzem piasków, toć w niem nadzwyczaj gorąco. Pytaliśmy się dla czego hetman niewybrał dogodniejszej dla siebie siedziby. Odpowiedziano nam, że obrał dla tego to miejsce na swoją rezydencyą, iż jest w środkowym punkcie państwa jego położone. Mówiono nam, że kraj ten w dobie obecnej wystawić może 300,000 kozaków, z których każdy uzbrojony muszkietem“ („Travels of Macary“ etc.). Wszystkim są wiadome losy umowy białocerkiewskiej. W krótkim czasie zerwana, dała powód do nowej wojny, aż nareszcie w styczniu 1654 r. poddał się Chmielnicki z całem swojem wojskiem Rossyi i zaprzysiągł wierność Aleksemu Michaiłowiczowi. Nie przeszkodziło mu to wszakże znosić się kryjomo z Portą; jakoż r. 1655 zawarł z nią też zupełny układ, a raczej ponowił dawny, mocą którego stał się odtąd jej lennikiem. Wszelako, rzecz się tak odbyła pod ziemią, iż żadnego odgłosu nie znalazła w kronikach i źródłach kozackich, i dopiero w najnowszym czasie historyk Kostomarow wydobył na światło dzienne, z archiwum głównego spraw zagranicznych w Moskwie, wierzytelne świadectwa, w pełni cały ten fakt wyświetlające (ob. „Wiestnik Europy“, dekabr 1878 str, 806). R. 1657 cesarz Ferdynand III wysłał był od siebie do wodza kozaków poselstwo w celu wypośredniczenia przymierza między nim a Polską; tudzież aby wojsko dane Rakocemu odwołał. Sprawcami tej legacyi byli: Piotr Parhewicz, arcybiskup marcyampolski, i Krzysztof Marcyanowicz, jako tłumacz. Posłowie ci, przez trzy miesiące pracowali nad przywiedzeniem do skutku powierzonej im negocyacyi. W czasie ich bytności przybył do Czehryna w poselstwie ze strony rzplitej Kazimierz Bieniewski. Napozór Chmielnicki przyjmował posłów cesarskich „z dystynkcyą całą“, płakał, rozczulał się, obiecał nawet wojska swe dane w pomoc Rakocemu odwołać, ale była to tylko z jego strony obłuda. Zaledwie też posłowie wyjechali z Czehryna, kozacy z rozkazu hetmana napadli ich „w pewnem miasteczku“ „jakoby rozbójników“ i trzymali przez 48 dni w areszcie. Posłowie polscy, przebieglejsi, poświęcili kilka koni, i uszli przed ścigającymi ich kozakami. W czasie pobytu cudzoziemców tych w Czehryniu, raziły ich grube obyczaje czerni kozackiej, od której złego bardzo doznawali obejścia się. Na Wielkanoc musieli się „za święcone jaja“ („pro ovo rubro“) wykupić; inaczej skąpanoby ich gwałtem w zimnej wodzie („Legatio ad Cosacos etc.“ w Hist. wyzw. rzplitej przez Ant. Walewskiego). Ale dni zawołanego wroga Polski były zliczone. Dowiedziawszy się o klęsce, jaką przez sromotną kozaków ucieczkę Rakocy poniósł, przywołał Antona Zdana, dowódzcę tychże zbiegłych hufców, i tak się gniewem uniósł, że apopleksyą tknięty, mowę stracił, i po 7 dniach d. 15 sierpnia życie zakończył. Tradycya powiada, że Chmielnicki jeszcze za życia rozporządził się był co do swego pogrzebu: rozkazał nieść zwłoki swe, nie brzegiem Taśminy, ale drogą tą, co idzie górą, „aby wszyscy widzieli“. I wieźli go też, mimo „Storożowej mogiły“, a potem po za „Pohibelnymi mogiłami“ do samej murowanej w Subotowie cerkwi, w której został pochowany (Kulisz). Po śmierci też jego w Czehrynie w dworze hetmańskim zaraz złożono radę, na której syn jego, Jerzy Chmielnicki, uroczyście zrzekł się buławy dla młodych lat. Wkrótce potem kozacy wybrali hetmana Jana Wyhowskiego. R. 1658 Karambej z ordami

krymskiemi stanął pod Czehrynem. Wyhowski wyjechał na jego spotkanie aż za miasto, gdzie „rozmawiali długo, i uczynili zgodę, i zaprzysięgli braterstwo“. Poczem Wyhowski zaprosił go na bankiet do siebie, wraz ze starszyzną. Karambej wrócił z ordami do Cybulnika, na koczowisko. („Letopis samowidca“ str. 29). Zyskawszy tedy pomoc krymską, Wyhowski przeszedł już otwarcie pod zwierzchnictwo Polski. W tymże roku, jak wiadomo, stanęła t. zw. ugoda hadziacka (d. 16 września) mocą której Ukraina otrzymała, niejako wielkiego księstwa ruskiego stanowisko. Jeden punkt w tych paktach odnosił się do Czehryna, t. j., że to miasto ma być starostwem sądowem; służyć ma Wyhowskiemu a po śmierci jego ma należeć do hetmanów zaporozkich, do których buławy dołącza się i woj. kijowskie. Wyhowski urządzał się też w Czehrynie i fortyfikował go („Akty otn. k ist. Z. R.“ t. IV, str. 144). Ale niedługo potem ziemia zaczęła się chwiać pod nim. Zawrzały stronnicze walki, zapowiadające nowy zamęt. Pułki pobuntowały się i przeszły na stronę młodego Chmielnickiego. Jurko wraz z koszowym podstąpił pod Czehryn. Wyhowski, nie dotrzymawszy placu, uciekł z Czehryna „na koniu w jednej sukmance, od wszystkich odpadłszy fortun, żonę zostawiszy w fortecy“. Załoga cudzoziemska, w znaczną opatrzona artyleryą, broniła zamku. Ale Jurko, nie mogąc go dobyć orężem, wziął podejściem. Żona Wyhowskiego, skarby Bohdana Chmielnickiego, ogromny bojowy sprzęt, wszystko to dostało się w jego ręce. Tymczasem Wyhowski, na radzie czernieckiej w Hermanówce, ledwie że od zapalczywego pospólstwa na sztuki nierozszarpany, schronił się do Kotelni, gdzie złożył hetmaństwo przed deputacyą kozaków („Pamiat. wrem. kom. kijow.“ III str. 384). Kozacy w Czehrynie, na miejscu też jego, Jurka Chmielnickiego hetmanem obwołali. Jurko stanął po stronie Rossyi, ale rozbity wraz z Szeremetiewem pod Cudnowem (1660 r.) poddał się rzplitej. Jurko więc jako hetman z ręki polskiej zamieszkał w Czehrynie, a przy nim Paweł Tetera Morzkowski, jako rezydent królewski. Ale już w styczniu 1663 r. tenże Jurko złożył buławę, zrzekł się uciążliwego hetmaństwa, a na jego miejsce w tymże Czehrynie został jednogłośnie d. 13 stycznia wyniesiony na hetmaństwo Paweł Tetera Morzkowski. Król Jan Kazimierz ten obiór potwierdził; wydał Teterze przywilej na hetmaństwo, i jeszcze go mianował czehryńskim starostą (d. 18 marca 1663) (Sygillaty, K. 7. fol. 45). Na rezydenta królewskiego w Czehryniu przysłany był Węclewski. Tymczasem w tym jeszcze roku przed ścianami Czehryna pojawił się, „nigdy dotąd niewidziany nieprzyjaciel, kałmucki tatarzyn.“ Ten przeciągnąwszy na swoją stronę część swawolnych kozaków, ze znacznemi siłami zrobił napad na okolicę Czehryna, i rozbiwszy niektóre części ordy stojącej opodal obozu, sam uszedł w jakieś tajne a nadzwyczajnie skryte miejsca, bo niemal tydzień cały szukał nadaremnie Tetera tych „gości niespodzianych a w Ukrainie nigdy niebywałych“; kałmucy ci, tatarów krymskich, stojących w okolicy Czehryna, takim nabawili strachem, że „bojąc się ich cienia“, jak pisał do króla rezydent Węclewski, podemknęli koczowiska swoje aż pod sam Czehryn („Pamiat. wrem. komis. kijowskiej“ T. IV, str. 335). W tymże roku w październiku Brzuchowiecki hetman zadnieprski z koszowym Sirkiem podstąpił pod Czehryn. Zbliżenie się atoli króla Jana Kazimierza, idącego za Dniepr, odpłoszyło Brzuchowieckiego. Roku 1664 znowu Sulimenko, korzystając z niebytności Tetery, obległ Czehryn, ale bezskutecznie („Anonim Raczyńskiego“ II str. 276). Tetera, wróciwszy z Zadnieprza, wywiózł z Czehryna skarby pozostałe po Bohdanie Chmielnickim; część ich następnie Sirko zrabował w Bracławiu. Było to w m. maju 1664 r. Tegoż jeszcze roku w jesieni, Brzuchowiecki znów obległ Czehryn. Tetera, nękany głodem, miał się już poddać, gdy oblegający, ostrzeżony o szybkiem zbliżaniu się odsieczy pod dowództwem Czarnieckiego i Sobieskiego, cofnął się z pod Czehryna. Wiadomo, że Czarniecki jeszcze w 1664 r. kilka zamków na Ukrainie, jak Białącerkiew, Czehryn uzbroił był, i stałemi załogami opatrzył. Forteczki te pod względem strategicznym stanowiły całość wspierającą się wzajemnie; ale w kraju zniszczonym, utrzymującym się w wątpliwym stosunku do Polski, zaopatrywanie tych fortec w żywność i inne potrzeby, szczególniej czehryńskiej, najdalej wysuniętej naprzód, przychodziło z niemałą trudnością. Tetera więc proponował, aby kilka starostw oddano kozakom a ci z onych starostw powinni utrzymywać „praesidium w Czehrynie i Kodaku“ („Pam. wr. kom. kij. IV, str. 443). Gdy to nie przyszło do skutku, Tetera sam na siebie wziął utrzymanie fortecy czehryńskiej „na którą ordynował intratę tameczną, byleby komendanci niechcieli sobie brać pożytków stąd, przez palenie gorzałek i z młynów (Krupowicz, I część, str. 133). Ale nadszedł rok 1665, i Tetera, znękany przeciwnościami i niepowodzeniem, wyjechał z Czehryna, nie zdawszy wszakże hetmaństwa nikomu. Ale tego jeszcze roku w dzień „Pokrowy“, na jego miejsce kozacy obrali hetmanem Piotra Doroszenka, pułkownika czerkaskiego. Doroszenko, Polsce niechętny, zażyły z Turcyą, odrazu też wystąpił w charakterze dwuznacznym. Żebrowski, ówczesny komendant for-

tecy czehryńskiej, wiedząc też o tej jego grze podwójnej, pozorne tylko z nim zachowywał stosunki. Doroszenko zaś, któremu „cierniem w oczach były owe polskie praesidia na Ukrainie, dokuczał im jak mógł, a szczególnie Czehrynowi odmawiał prowiantu „jakby go chciał głodem wymorzyć“. Wprawdzie Doroszenko tłumaczył się tem, że kraj był zniszczony dokoła jeszcze przez Sirkę, a nowe miasto Czehryn spalone przez Brzuchowieckiego, że przez ten cały ciąg wojen „ani orano ani zasiewano, że ludzie z głodu puchnąć muszą“, wszakże z jego strony więcej było w tem wszystkiem złej woli, aniżeli prawdy. Tymczasem Żebrowski, lubo w ciężkim zostawał razie, radził sobie jak mógł, i przez śmiałe wycieczki furażowe za Dniepr dostawał przecież żywności. Ścisły przestrzegacz służby surowo trzymał w karbach żołnierzy; z fortecy, jak sam pisał i „na piędź wyjścia nie dozwalając im“. Nareszcie w 1666 r. w październiku stanął przed Czehrynem sułtan krymski z ordą. Pisał też Żebrowski: „Nietrzeba lepszego od pola oblężenia, bo ani wychodź, ani wyjedź, bo zaraz obedrą i wszystko zabiorą“ (z listów Doroszenka i Żebrowskiego). Tatarów tych sprowadził był sam Doroszenko, bez wiedzy rzplitej, nie przestawając względem niej postępować nieszczerze. Ale gdy w 1667 r. rzplita zawarła traktat z Rossyą t. zw. andrusowski, Doroszenka rozdąsanego o to, pchnęło to już do stanowczego kroku oddania Ukrainy Turkom. Przedtem jeszcze załoga polska została wyprowadzoną z Czehryna, a Doroszenko sam tu zapanował. Czasy Doroszenka były najzgubniejsze tak dla Czehryna jak i dla wielu innych miast ukraińskich, bo on je przyprowadził do ruiny, ściągając Rossyą, Tatarów, Turków i Polaków, i wiążąc się z jednymi przeciw drugim, i znowu z tymi ostatnimi przeciwko tamtym. R. 1674 r. silna armia rossyjska podstąpiła pod Czehryn, pod wodzą Romadanowskiego i Samujłowicza. Doroszenko był w położeniu mało zostawiającem nadziei, jednak się nie poddawał, i groził że żywy się nie podda, a beczka prochu z najgorszego sama go wyzwoli. Sułtan szedł mu na pomoc, a kiedy się zbliżył istotnie, oblegający musieli odejść. Ten sprzymierzeniec zajął Czehryn jako zwycięzca; wszystko przed nim czołgało się po azyatycku; dzwony musiały milczeć, cerkwie zamknięte; ludzie nie wiedzieli, czy są żywi, czy umarli. Plądrowali Turcy długo Ukrainę i Podole, jednakże wkrótce i z nimi Doroszenko się nie zgodził; wyzwał na siebie nietylko Rossyą, Polskę, ale i kozacką Ukrainę i został tylko z 2000 stronników. Obległo go w Czehrynie w 1677 r. wojsko rossyjsko-kozackie, któremu musiał oddać Czehryn, wymówiwszy gardło. Ruski garnizon zajął fortecę i miasto. W następnym 1677 r. sułtan oswobodził Jerzego Chmielnickiego z siedmiowiczkiej niewoli, nazwał księciem sarmackim, i dał rozkaz zawojowania Kijowa i Czehryna. W sierpniu 60,000 Turków i Tatarów podeszło pod Czehryn. Wiedząc, że Rossyanie i Kozacy, idąc na pomoc, zrobili podkopy, wyrzucili prochem fortyfikacye i przypuścili szturm. Odparli go Czehryńcy, walcząc do późnej nocy. Nazajutrz odsieczne wojska przeprawiły się przez Dniepr, a Turcy uciekli. Miasto było niemal w perzynie, okoliczne pola i wygony poryte szańcami i rowami. Samujłowicz ponaprawiał wały i wprowadził 15 tysięcy kozackiego wojska. R. 1678 r. stotysięcy Turków i Tatarów zjawiło się znowu pod Czehrynem. Jerzy Chmielnicki był z nimi. Również stutysięczne kozacko-rossyjskie wojsko przyszło w pomoc oblężonemu Czehrynowi i stanęło wtedy na prawym brzegu Taśminy. Pułkownik Korowka i wojewoda Rżewski, dowodzący w samem mieście, zajmowali się zewnętrznem obwarowaniem. Zaczęły się z obu stron utarczki, wycieczki i szturmy, niejednokrotnie odpierane. Turecka armia rozłożona była na górze. Wojska odsieczne przybliżyły się też ku miastu. Turcy wysadzili część muru miejskiego. Granat wleciał przełomem i ubił wojewodę Rżewskiego. Z jego śmiercią wszedł największy nieład do miasta. Turcy ziemią zasypali rowy. W niedzielę 10 sierpnia załoga cała poszła do obozu obchodzić dzień świąteczny, obiadowali i popili się, a wróciwszy do miasta posnęli. Korzystając z tego Turcy weszli przełomem i przez zasypane rowy. Garnizon, zamiast biedz na wały, ratował się ucieczką z miasta, tłoczył się na grobli; i spychając się nawzajem kilka tysięcy kozaków poszło na dno Taśminy. Tylko piechota kozacka pod górą za cerkwią i rossyjski oddział na górze w zamku bronili się do nocy. Kara Mustafa zniszczył Czehryn ze szczętem, tak, „że ledwie pamiątka miejsca pozostała“. Tak spełnione zostały losy stolicy Bohdana Chmielnickiego. I co dziwna, że własny syn jego przyłożył rękę ku temu, niejako ten cios sprowadził. Wiadomo, że traktat zawarty w 1686 r. między Polską a Rossyą skazywał też na pustkowie całą listwę kraju, ciągnącego się porzeczem Dniepru, od Stajek do Kryłowa. W tej listwie czyli tak zwanej „barrierze“, leżał właśnie Czehryn, i przeto ani ze zgliszczów swoich powstać, ani się zasiedlić przez długi czas nie mógł. I jakkolwiek owa stypulacya „barriery“ w tym traktacie była tylko ewentualną t. j. do czasu, póki nowa przyjacielska w tej mierze nie nastąpi umowa, nie przeszkadzało to wszakże, że w tych okolicach z tego względu wcale wyjątkowy zachodził stan rzeczy. Przymusowi wychodźcy tutejsi za poprzednich wojen, teraz, pomimo zakazu, cisnęli

się tu, wracali do dawnych swoich siedzib i zgładzonych kątów, lubo z tego względu, że to traktatowi zawartemu ubliżało, byli tylko znoszonemi, tolerowanemi osadnikami. W ten też niedozwolony, przemycany, że tak powiemy, sposób, i Cz. zaczął się na nowo osiedlać. Już w 1708 r. Andrzej Doroszenko odnowił tu monaster, zburzony przez Turków. R. 1720 stanęła tu cerkiew Wozdwiżeńska. Cz. znów odtąd zostaje miastem starościńskiem. Ale znowu trapiły to miasto i jego okolice, zaledwie osiadłe, czasowe rozboje, od kup hajdamackich, wdzierających się tu z Siczy na rabunek. Rudnicki, gubernator tutejszy, sprawny do podjazdów, często uganiał się za nimi. Łotrowie ci graniczni w 1750 r. szczególnie dali się we znaki. Jakoż w tym roku starosta Cz. Kajetan Jabłonowski protestował, że to starostwo tak było zniszczone przez nich i spalone, że nietylko „na miejscach swoich miasta, miasteczka, wsi, ludzie i poddani starostwa, ale i dwory i domy, nawet Świątnice Pańskie utrzymać się nie mogły; nawet najlichsze ubóstwo, zazdrości ni od kogo niezaciągające, z lichego pomieszkania precz ustąpić musiało złości“. Przeto prosił, aby starost. wolne było od podatków (Arch. J. Z. R. III, str. 550.) Tak było zniszczone starost., że w 1758 r. zjechał dla uporządkowania go na nowo postanowiony z ręki starosty nowy gubernator czyli komisarz Maciej Potocki. Zdaje się, że dopiero około tego czasu nowy tu zbudowano zamek. Rewizya 1765 powiada, że „stoi nad rzeką, naprzeciw góry, gdzie niegdyś była forteca, opalisadowany. W tym zamku dom, gdzie dwie izby z przegrodkami. Niedaleko baszta drewniana, ziemią kryta. Przez miasto płynie Taśmin. Żydów nie ma, prócz arędarza; w mieście chat osiadłych 108, słobodzian 5, wołów do orania 45 par. Skarżył się gubernator (mówi „Rewizya“) że starost. wiele cierpi krzywdy od nowoserbskich wojskowych osad, które założono pod samym Czehrynem; mieszkańcy ich na ziemie miejskie najeżdżają, przyswajają sobie, lasy rąbią, łąki koszą i spasają; na wsie napadają i poddanych z dobytkiem i majątkiem uprowadzają. Do starost. należą m. Borowica, Kryłów, Subotów. Kozaków w starostwie 116; dochód 70,725 złp. 22 gr. W tych też czasach Cz. rozwijał się sporo i powiększał znacznie, lubo dopiero po traktatach w 1768 i 1773 z Rossyą zawartych, mko to, jak mówi pewien dokument, „do prawdziwej postaci miasta pogranicznego przychodzić zaczęło i nową osadę po częstych swych spustoszeniach uformowało“. Według rewizyi z 1789 r. starostwo to czyniło dochodu 181,864 złp. 21 gr. W mieście były 3 cerkwie, 1 męzki monaster, dm. 138. w tej liczbie kilka żydowskich; na górze szczątki zamku zupełnie rozwalonego. Roku 1792 d. 16 kwietnia król Stan. August odnowił m. Czehrynowi dawne jego przywileje i obdarzył nowemi, stosując się do ostatnich sejmowych postanowień („Arch. J. Z. R.“, część 5 t. I, str. 83). Czehryn dziś, chociaż jest stołecznem miastem powiatu, wygląda raczej na wieś. Nie ma tu śladów miasta, w okrąg którego, jak widzieliśmy, dwie stutysięczne armie walczyć mogły. Dziś to wieś, rozciągniona wzdłuż krętych rozlewów Taśmina, u spodu góry na sto sążni wyniesionej nad rzeką. Ta góra, od północy i zachodu stroma, od południa styka się z polem; od zamku ocalał na górze kawałek ściany, w której kilka kul żelaznych; jama w kamieniu wykuta, zapewne na skład prochu; na wschodnim stoku rów, którym wodzono (według podania) konie do wody, a który wtedy musiał być z wierzchu pokryty ziemią. Obecnie ziemi należącej do miasta 4450 dziesięcin, domów w mieście 673, mieszkańców płci obojej 9329 w r. 1865, dziś 9677. Handlem zajmują się żydzi. Na rynkach przedaje się sukno fabryczne i samodział, pieńka, len, suszone owoce; miód, wosk, słonina, młyńskie kamienie, skóry i kożuchy. Obecnie dwie się znajdują cerkwie. Mieszkańcy pokazują miejsce, gdzie stała za czasów Chmielnickiego cerkiew św. Piotra i Pawła. Przy cerkwi tej, za czasów Doroszenka, przemieszkiwał Józef Nelubowicz Tukalski, metropolita nieunicki kijowski. Umarł on tu w Czehrynie r. 1676. Innym metropolitą, mającym czasową rezydencyą w Czehrynie, był Antoni Winnicki. Od 1799 r. metropolitalni wikaryusze kijow. noszą tytuł biskupów czehryńskich. Dom sądowy został tu zbudowany r. 1855. *Edward Rulikowski.*

Powiat czehryński gub. kijowskiej utworzony został 1797 r., w 1799 powiększony powiatem czerkask., 1880 przemianowany czerkaskim, 1805 do dawnej przywrócony przestrzeni, ma 2877 w. kw. rozl. R. 1847 posiadał miasto 1, miasteczek 6, siół 76, wsi 34, futorów 9: razem 126. R. 1865 ludność wynosiła 140336 t. j. 69270 męz., 71266 kob. W tej liczbie 18274 izr. t. j. 8672 męż., 9602 kob. W całym powiecie są tylko dwie parafie katolickie: Antonówka i Złotopol, obie w dek. zwinogródzkim. Powierzchnia powiatu jest rozmaita: część południowo-zachodnia składa się z równin i stepów, lasami okrążonych; na przestrzeni od Warunów do Czehrynia ciągnie się nieprzerwany piasek; w części powiatu południowo-wschodniej, o 5 mil od granicy chersońskiej, także leżą piaski otwarte. Nad brzegami Taśminy powierzchnia górzysta; nad Dnieprem bagnista. Powiat obfituje w łąki; tutejsza trawa ma liść szeroki i własność trawy bagnistej. Grunt składa się najwięcej z czarnej ziemi, zmięszanej z piaskiem. Główny przemysł w

powiecie stanowi rolnictwo; na pasie ziemi pomiędzy Czehrynem, Kryłowem i Dnieprem nie sieją wcale pszenicy, dla niedogodnego gruntu. Gorzelnictwo jest bardzo rozwinięte, liczą w powiecie 30 przeszło gorzelni. Według statystyki 1866 na 100 korcy zasiewu wypada w powiecie 28 i pół żyta, 22 pszenicy, 10 owsa, 17 hreczki, 17 jęczmienia, 5 prosa, 0,5 grochu. Cukrowni 1866 r. było 6.

Czehrynka, dobra, pow. bychowski, o 28 w. od Bychowa, par. ozierańska, dawniej część hrabstwa Bychów, dziś własność Witolda Bułhaka; jest tu zarząd gminy, liczącej dusz 1,088. *A. K. Ł.*

Czek, wś, pow. nowo-radomski, gm. Dąbrowa, par. Żytno.

Czekaj, nazwisko dawane zwykle karczmom, przeszło ono z czasem i na osady, jakie się przy karczmach potworzyły. Do dziś są liczne karczmy z nazwą *Poczekajka*.

Czekaj, 1.) wś, pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Mszczonów. 2.) **Cz.**, wieś, powiat grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów. 3.) **Cz.**, wś, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów. 4.) **Cz.**, wś, pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca. 5.) **Cz.**, wś, pow. sieradzki, gmina i par. Klonowa. 6.) **Cz.**, wś, pow. turecki, gm. Biernacice, parafia Niewiesz, blizko Unicjowa, dawniej karczma śród lasów, dziś 20 osad po 7—15 mórg, powstałych z uwłaszczenia w majątku Biernacice. Grunta średnie. 7.) **Cz.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Mstyczów, par. Tarnawa. *Br. Ch.*

Czekaj, *Czekay*, 1.) wieś, powiat jasielski, o 2.3 kil. od st. p. Osiek, par. rz. kat. Samoklęski. 2.) **Cz.** *Pniowski* i **Cz.** *Wrzawski*, dwie wsie pow. tarnobrzeskiego w Galicyi, nad Sanem, ob. *Pniów* i *Wrzawy*. 3.) **Cz.**, ob. *Ostrów*.

Czekaj, kol. i folw. dóbr Kurnica, powiat prądnicki.

Czekajcie, folw. w pow. szawelskim, par. użwenckiej, na prawym brzegu Wenty, o pół mili od Użwent, po drodze do Szawel; posiadłość to dawna Górskich, przed 10 zaś laty, po zejściu ostatniego posiadacza Michała Górskiego, sprzedana. Nabył ją hr. Mikołaj Zubow.

Czekajów, folw., pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Lisów.

Czekałapówka, ob. *Czekołapówka*.

Czekanka, wś, pow. będziński, gm. Pińczyce, par. Siewierz.

Czekańce, wś, pow. wiłkomierski, par. Dobejki, do dóbr Romualdowa Jeleńskich niegdyś należąca, dziś uwłaszczona.

Czekanów, 1.) wś i folw., pow. sokołowski, gm. Jabłonna, par. Skrzeszew, ma 29 domów, 299 mk. Podania ludu wskazują, że w Cz. były siedziby Jadźwingów, a na gruntach tej wsi znajdują się starożytne grobowce, rodzaj grobów skrzynkowych, kamiennych. Czytaj w zesz. 4 rocznika X „Zeitschrift für Ethnologie“ artykuł „Vorhistorische Graeber in Czekanów und Niewiadoma in Polen.“ Oraz „Kłosy“ (t. XVIII str. 339). Dobra Cz. składają się z folw. Cz. i Władysławów, tudzież wsi Cz. i Kanabród, od Siedlec w. 28, od Sokołowa w. 10, od rz. Bugu w. 4. Rozl. wynosi m. 1,565, a mianowicie: fol. Cz. grunta orne i ogrody m. 405, łąk m. 101, pastwisk m. 3, lasu m. 464, nieużytki i place m. 35, razem m. 1,007. Bud. mur. 2, drew. 15. Folwark Władysławów grunta orne i ogrody m. 416, łąk m. 22, lasu m. 104, nieużytki i place m. 14, razem m. 558. Bud. mur. 3, drew. 1. Płodozmian 8 i 10-polowy; wiatrak i pokłady torfu. Od dóbr tych odłączono częściowym posiadaczom przestrzeń gruntu zwana „Część ziemska na Kanabrodzie“ m. 325. Wś. Cz. osad 33, gruntu m. 395; wś Kanabród osad 7, gruntu m. 193. W Cz. była gr. un. cerkiew paraf. erygowana przez Baltazara Ciecierskiego 1725 roku. Należała do dek. sokołowskiego. 2.) **Cz.** lub *Cekanów*, folw., pow. brzeziński, gm. Łaziska, parafia Chorzęcin. Dobra Cz. lit. A. składają się: z folw. Cz., attynencyj Skrzynki i Starzyce, oraz osad fabrycznych wieczystoczynszowych Julianów i Karolinów; od Piotrkowa w. 24, od Brzezin w. 28, od Tomaszowa w. 4, od Rokicin w. 22, od rzeki Pilicy w. 8; w r. 1864 nabył Cz. od skarbu Stanisław hr. Ostrowski. Dobra te łącznie z dobrami tomaszowskiemi i innemi przeszły na rzecz skarbu, z tytułu konfiskaty. Rozl. wynosi m. 2,290, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 363, łąk m. 14, pastwisk m. 4, lasu m. 1.650, nieużytki i place m. 13, razem m. 2,044. Bud. drew. 17; osady fabryczne wieczysto-czynszowe Julianów i Karolinów mają rozległości m. 246. *T. Ł.* i *A. Pal.*

Czekanów, 1.) wś, pow. odolanowski, 16 dm., 156 mk., 5 ew., 151 kat., 38 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., powiat odolanowski, 2,856 mórg rozległ., 4 miejsc: 1) Cz. wś szlach., 2) Marczewskie, 3) Bagatela, folwarki; 4) Cz. młyn; 17 dm., 319 mk., 8 ew., 311 kat., 129 analf. St. poczt. i kol. żel. Ostrowo o 5 kil. Pod wsią zbadano cmentarzysko, z którego wydobyto urny, przedmioty brązowe i żelazne, młotek serpentynowy, znajdujące się po większej części w gimnazyum ostrowskiem. Cz. leży przy samej żwirówce, łączącej Ostrów z Kaliszem. Rzeczki Niedźwiada i Ołobok przerzynają żyzne jego łąki. Należał Cz. do Biernackich, teraz Radziwiłłów. *M. St.*

Czekanów, por. *Cekanów* i *Czekanowo*.

Czekanówko, *Czekanówek*, dobra w pow. brodnickim, par. Lidzbark, obszaru ziemi 2,343 mórg, dm. mieszk. 7, kat. 85, ew. 34. Gorzelnia parowa, piec wapienny, tartak, młyn wodny.

Czekanowo, *Cekanowo*, ryc. wś w pow. brodnickim, przy bitym trakcie brodnicko-jabłonowskim, zawiera obszaru ziemi 1,626 mórg, dm. mieszk. 9, kat. 105, ew. 6, par. Bobrowo. Własność Gniazdowskiego. *M. St.*

Czekanowo, folw., pow. wągrowiecki, ob. *Wiatrowo*.

Czekany, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. admin., ma mk. 12, dm. 3 (1866 r.).

Czekarzewice, wieś i folw., pow. iłżecki, gm. Ciszyca górna, par. Tarłów. Posiada gorzelnię i młyn na rz. Kamiennej. Liczy 134 dm., 908 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz. i Przymiarki oraz wsi Cz.; od Radomia w. 56, od Iłży wiorst 35, od Ożarowa wiorst 18, od Tarłowa wiorst 4, od Wisły wiorst 5. Rozległość wynosi m. 3,076, a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 1,037, łąk m. 93, pastwisk m. 90, wody m. 42, lasu m. 1,047, zarośli m. 25, nieużytki i place m. 469, w osadach karczemnych m. 15, razem m. 2,818; bud. murow. 4, drew. 16. Folw. Przymiarki grunta orne i ogrody m. 255, nieużytki i place m. 3, razem m. 258; bud. drew. 3; płodozmian 9-polowy. Wieś Cz. osad 137, gruntu m. 2,746. Od dóbr tych odłączony został folw. Aleksandrów, rozl. m. 404, i folw. Cegielnia v. Leśnictwo, m. 450. *Br. Ch.*

Czekay, ob. *Czekaj*.

Czekiele, wieś uwłaszczona od dóbr wiżuńskich, pow. wiłkomierski, par. Wiżuny.

Czekiszki, po żm. *Cziakiszki*, 1.) mko prywatne w pow. kowieńskim, nad Dubissą, o 43 w. od Kowna, o 2 m. od Ejragoły, o 1 m. od Butkiszek, o 1 i pół m. od Srednika; mko liczy 697 mk. Paraf. kościół kat. św. Trójcy, wymurowany 1617 r. przez obyw. Jerzego Mackiewicza. Parafia katol. dek. wielońskiego, dusz 3,442. Kaplica w Kruwondach z r. 1764. W Cz. jest st. poczt. na trakcie Kowno-Możejki, między Bubijem a Weredowem, o 20 i pół w. od Weredowa. Kommunikacya przez Dubissę promem lub na łódkach, w ogóle wiosną utrudniona. Cz. są osadą bardzo dawną; w r. 1457 do aktu fundacyi kościoła szydłowskiego, uczynionego przez Piotra Senka Giedygołda, podpisał się jako świadek pleban Cz. Mikołaj. Czekiszki są własnością St. Jankowskiego. W roku 1717 były własnością Kazimierza Dombora (zapew. Dowbora), skarbnika płockiego. Liczyły dymów 10. „Cz.—pisze J. Buszyński („Dubissa“), otrzymały nazwę od pierwszego osadnika zwanego Czekas lub Czekis, bo samo zakończenie nazwy potwierdza to mniemanie. Jeszcze i dziś na całej Żmujdzi nazwania osad nowych, szczególnie pojedyńczych, dostają miano od swych osadników z podobnem zakończeniem jak Czekiszki; i tak: od Szymka Szymkiszki, od Rymka Rymkiszki i t. d. Z tem wszystkiem, wiadoma jest legenda ludowa o przybyłych z dalekich stron jakichś żeglarzach pod dowództwem Nemona, którzy, płynąc w górę Dubissy, gdy przypłynęli do tego miejsca gdzie dziś stoją Cz., postawili znak dla założenia osady, i od słów wyrzeczonych przez nich po litewsku: „*Cze kiszkim znoka*“, to jest, tu zatknijmy znak, dzisiejsze Cz. jakoby otrzymały swą nazwę. Według Narbutta, mieli to być Herulowie, wracający z Włoch na dawne swoje siedziby i szukający braci swych Żmujdzinów. Według innych badaczy dziejów narodowych, co daleko pewniej, byli to Skandynawowie, podbijający przymorskie krainy. Całą tę legendę umieścił Narbutt w „Dziejach narodu litewskiego“ t. I, str. 166, którą powtarzamy: „Żeglarze przybyli z za „morza i żeglowali w górę Niemnem, a doszedł„szy do ujścia Dubissy, dowiedzieli się o wy„roczni u źródła tej rzeki będącej; z radości „więc że drogę do tej świątyni znaleźli, śpie„wali *sze-radam*, tuśmy odkryli, co było przy„czyną nazwania miejsca Szeradzia, dziś mia„steczka Seradnika, przez skrócenie Srednikiem „z polska nazwanego. Upłynąwszy Dubissą „w górę całą milę, wypoczywali na brzegu „z żołnierstwem swojem, gdzie stanąwszy obo„zem, rzekli: *cze kiszkim znoka*, to jest, utkwi„my tu chorągiew. To dało powód nazwania „Czekiszek, dziś mieściny tak zowiącej się.“ Dzisiejsi krytycy historyczni nie zaprzeczają rzeczywistości żeglowania po Dubissie jakichś zamorskich rycerzy, najpodobniej Normanów, Skandynawów; lecz wywód nazw od słów żeglarzy zupełnie jest nieprawdopodobny i stanowi tylko legendę ludową, na co się zgadza i Kraszewski w swej „Litwie.“ 2.) **Cz.**, wieś włośc. nad rz. Kuną, pow. wileński, w 1 okr. admin., mk. 82, dm. 6 (r. 1866).

Czekno, wieś, pow. łucki, na prawym brzegu Styru.

Czekocin, wieś w pow. lęborskim, ziemi pomorskiej.

Czekołapówka, wieś w pow. bracławskim, par. Niemirów, 287 dusz męz., 702 dz. ziemi włośc., własność Maryi z Potockich Strogonowej. R. 1868 miała 119 dm. *Dr. M.*

Czekołapy małe, wieś w pow. bracławskim, należy do Maryi z Potockich Strogonowej. *Dr. M.*

Czekuszewo, wieś i cegielnia, pow. wrzesiński, ob. *Staw*.

Czelabińsk, m. pow. w gub. orenburskiej, 8697 mk., 2451 wiorst od Petersburga, a 832 od Orenburga odległe. Bank, stacya kolei żelaznej.

Czeladź, osada, przedtem mko, nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Gzichów, par. Czeladź. Leży na samej granicy od Prus, o 4 w. na zach. od Będzina; posiada kościół par. murowany, erekcyi i fundacyi niewiadomej ale

w r. 1595 już istniał; dom schronienia dla 3 starców i kalek, urząd celny. W 1827 r. było tu 233 dm. i 1099 mk., w 1860 r. było 253 dm. i 1600 mk., obecnie ma 276 dm. (w tej liczbie 21 mur.), 3002 mk. (w tej liczbie 2190 mieszczan i 812 włościan), 1835 m. ziemi mieszczańskiej, 209 m. folw., 198 m. włośc. i 6 kościelnej. Nazwisko samo a przytem i podanie wskazuje, że pierwotnie: osadzono tu czeladź, obowiązaną prawdopodobnie do obsługi pobliskiego zamku w Będzinie. Data i szczegóły założenia tu miasta nieznane. Wacław ks. cieszyński, sprzedając w 1443 księstwo siewierskie Zbigniewowi Oleśnickiemu, wymienia między innymi majętnościami i Cz. W 1574 miasto otrzymało przywilej na pobieranie opłaty mostowej na rz. Brynicy, potwierdzony w r. 1792. Ukaz z 1866 r. grunta po wójtowstwie oddał na własność mieszczan. Par. Cz. dek. będzińskiego liczy 4956 dusz. *Br. Ch.*

Czelatyce, *Czelatycze*, wieś, pow. jarosławski, par. rz. kat. Rokietnica, gr. kat. Pełnatycze, o 3 kil. od st. poczt. Rokietnica. Ma szkołę 1-klasową.

Czelec (wielki), błoto w pow. kijowskim, 2 i pół wiorst długości, 1 wiorsta szer. (Funduklej „Gub. kij.“).

Czeledny, czubałek górski, ob. *Bystrzyca* Tyśmienicka (str. 514).

Czeliszczewicze, wieś i dobra ziemskie we wsch.-półn. stronie pow. mozyrskiego, przy drodze wiodącej z Kopatkiewicz do Łuczyc, niedaleko brzegów rz. Ptyczy, w 2 stanie policyjnym (petrykowskim), w 2 okręgu sądowym (petrykowskim). Dobra te są własnością dziedziczną Lewandowskich i mają obszaru około 1200 m. *Al. Jel.*

Czeljowce, węg. *Cselej*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.). Kościół par. gr. katol., uprawa roli, 807 mk. *H. M.*

Czeline (niem.), ob. *Cielinia.*

Czelniatka, wieś w pow. hajsyńskim, dusz męz. 574, ziemi włośc. 1317 dz., ziemi dworskiej używalnej 1191 dz., nieużyt. 164 dz., należy do Rusieckiego. *Dr. M.*

Czelowce, *Celowce*, węg. *Cselfalva*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół par. ewang., urodzajna gleba, piękne łąki, pastwiska, 151 mieszk. *H. M.*

Czelupki, niem. *Czelupke*, kolonia, powiat szubiński, ob. *Dąbie Nowe.* 2.) **Cz.**, folwark, pow. szubiński, ob. *Mamlice.*

Czeluścin, 1.) wieś, pow. krobski, 6 dm., 57 mk., 2 ew., 55 kat., 24 analf. 2.) **Cz.**, domin., pow. krobski, 3144 m. rozl., 9 dm., 131 mk., 25 ew., 106 kat., 40 analf. Stacya poczt. w Kobylinie o 6 kil., st. kol. żel. Rawicz o 24 kil. Własność Morawskiego. 3.) **Cz.**, wieś i domin., pow. gnieźnieński, domin. 925 m. rozl., 7 dm., 98 mk., 9 ew., 89 kat., 30 analf. Stacya poczt. Żydowo o 5 kilom., stacya kol. żel. Czerniejewo (Schwarzenau) o 7 kilom. *M. St.*

Czelusznica, wieś, powiat jasielski, par. i st. poczt. Jasło, o 5,6 kil. od Jasła.

Czełmice, ob. *Cielmice.*

Czełniczek, okrąg wiejski, w gm. Mikołajów, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Szatrawki, Cimonowszczyzna, Bartaszewo, Kuchcińce.

Czemanau (niem.), ob. *Czymanowo.*

Czemaszurskaja, pow. głazowski, gubernii wiackiej, stacya poczt. na trakcie z Małmyża do Debess.

Czembałowo (niem.), ob. *Cymbałowo.*

Czembar, m. pow. gub. penzeńskiej, 5753 mk., 1237 wiorst od Petersburga, a 138 od Penzy odległe. Bank, stacya pocztowa.

Czemerne, węg. *O-Szemere*, wieś w hr. użhorodzkiem (Węg.), kościół par. gr. katol., tartak, lasy, 553 mk. *H. M.*

Czemernje puste, węg. *Mark-Csemernye*, wieś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), kościół paraf. grecko-katolicki, uprawa roli, 292 mieszk. *H. M.*

Czemerowce, mtko nad rzeką Żwańcem, w pow. kamienieckim, par. Smotrycz, 992 ludności, 1258 dz. ziemi włośc. Należy do Matusewiczowej Józefy i Wincentego 92 dz., do Matusewicza Ludgarda 404 dz., do Paruszewskich 31 dz., Prejsa 262 dz. ziemi używalnej. Oprócz tego 168 dz. należy do rządu. Jest tu młyn wodny. R. 1868 było 255 dm.

Czemerpol, wieś, pow. bałcki, gm. Daniłowa Bałka, dusz męz. 398, ziemi włośc. 1226 dz. Należała do Maryi z Potockich Strogonów, dziś nabyta przez depart. dóbr. państwa. Ma gorzelnię. *Dr. M.*

Czemeryn, *Czemieryn*, wieś, pow. piński, w 1 okr. policyjnym, gm. Porzecze, tuż przy granicy gub. grodzieńskiej, nad Jasiołdą, własność Skirmuntów, 131 mk. *X. A. M.*

Czemerysy wołoskie, wieś w pow. mohylowskim, dusz męz. 334. Ziemi włośc. 760 dz., 905 dz. używalnej i 200 nieużyt. dworskiej. Należy do Hanickiej. *Dr. M.*

Czemeryskie, wieś, pow. zwinogródzki, o 6 wiorst od wsi Czyżowki i o 9 od m. Ryżanówki, nad ruczajem Bużanką. Zarząd ekonom. folwarku dóbr Bużanki Potockich. Mieszkańców 1130. Cerkiew parafialna; katolicka parafia w Łysiance. Zarząd polic. w Łysiance.

Czemerzyńce, pow. przemyślański, ob. *Ciemierzyńce.*

Czemienica, jez., pow. lepelski, 3 i pół w. długie, 1 w. szerokie. Do Cz. wpływa rz. Lipienka. *F. S.*

Czemierlejewska, st. p. w pow. odeskim, między Odessą a Nikołajewem.

Czemierniki, 1.) osada, przedtem mko, nad

rz. Tyśmienicą, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Odległe od Lublina 42 w., od Warszawy 154 w. Posiadają kościół par. murowany, urząd gminny, szkołę początkową, kasę wkładowo-zaliczkową. Odbywa tu się sześć jarmarków w ciągu roku. W 1827 r. było tu 135 dm. i 931 mk.; w 1860 r. było 194 dm. i 1408 mk., w tej liczbie 315 izr.; obecnie liczą 184 dm. (13 mur.), 2016 mk. (659 izr.). Z zakładów fabrycznych istnieje tu tartak parowy o sile 20 koni, 2 olejarnie, browar piwny produkujący za 1500 rs. rocznie, cegielnia, mydlarnia, młyn wodny. Cz. zostały miastem w roku 1509, za Zygmunta I; staraniem Mikołaja z Dąbrowicy Firleja otrzymały prawo magdeburskie. W r. 1622 Henryk z Dąbrowicy Firlej, biskup płocki, wystawił tu wspaniały pałac i założył tak piękne ogrody, że Cz. słynęły w kraju jako jedna z najpiękniejszych miejscowości. Mieszkalna część tego pałacu zbudowaną była w stylu włoskim, a całość stanowiła rodzaj fortecy, opatrzonej bastyonami a otoczonej stawem i fossą. Pałac dawny dziś nie istnieje, a ten który obecnie w Cz. widzimy nie odznacza się wcale architekturą, wyglądając jak duża, nieozdobna kamienica. Tenże biskup Henryk Firlej wystawił tu piękny kościół, o dwóch wieżach, w r. 1620 r., który przed dwoma laty z ofiar parafian i staraniem miejscowego proboszcza ks. Mleczki zupełnie wyrestaurowany został. W r. 1624 podczas zarazy w Krakowie przebywał tu czas jakiś Zygmunt z całym dworem. W r. 1813 Cz. uległy wielkiej klęsce pożaru i od tego czasu niejednokrotnie pożary to miasto nawiedzały, a szczególniej dały się we znaki w ostatnich kilku latach. Dobra Cz. w pierwszej połowie bieżącego wieku należały do Radziwiłłów, następnie były własnością Zygmunta Krasińskiego. Za czasów Radziwiłłów urządzał tu gospodarstwo słynny agronom niemiecki Thaer; niedokładnie obeznany z tutejszemi stosunkami, poczynił nakłady, które potem żadnej nie przyniosły korzyści. Około roku 1860 gospodarstwo tutejsze należało do najlepiej urządzonych w kraju, a jego administrator Nozdrowicz otrzymał nagrodę w medalu na wystawie lubelskiej. Hodowla jedwabników była niegdyś w Cz. bardzo rozwiniętą; świadczy dziś o tem wielka ilość drzew morwowych, znajdujących się w miejscowym ogrodzie. Lasy tutejsze starannie urządzone mają 3374 m. obszaru. Obecnie dobra Cz. pozostają w dzierżawach pojedyńczemi folwarkami Par. Cz. dek. lubartowskiego 9147 dusz liczy. Gmina Cz. należy do sądu gm. okr. III w Leszkowicach, st. p. w Kocku. Ludności 4672. Dobra Cz. składają się z osady Cz., folwarków Cz., Skruda, Bełcząc, awulsu Tarchówka i młyna wodnego na rzece Wieprzu, zwanego Bindugą, z nomenklaturami: Brzeziny, Stok-Stoczek, Ludmirów, Zapowiedek; tudzież wsi: Stoczek, Skoki i Bełcząc. Dobra są własnością hr. Krasińskiego. Wś Bełcząc os. 77, gruntu m. 1467; wieś Stoczek osad 42, gruntu m. 1246; wieś Skoki osad 38, gruntu m. 1199. 2.) **Cz.**, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice. W 1827 r. było tu 20 dm. i 150 mk. *Br. Ch.*

Czemierska, st. poczt. w pow. kozieleckim gub. czernihowskiej.

Czemieryn, ob. *Czemeryn*.

Czemierzyca, osada wiejska w południowo-wschodniej stronie pow. rzeczyckiego, nicopodal Dniepru, granicą gub. czernihowskiej płynącego; w 1 stanie policyjnym (brahińskim), w 2 okręgu sądowym (łojowskim). *Al. Jel.*

Czeminica, jez., pow. lepelski, długie 3 i pół wiorsty, największa szerokość 450 saż. Ob. *Czemienica*.

Czemioły, wieś, pow. słonimski, była st. poczt. przy b. szosse z Warszawy do Moskwy, o 36 w. od Słonima, o 65 od Kartuz-Berezy, nad Szczarą.

Czemlewo, ob. *Cząblewo*.

Czemmanau (niem.), ob. *Czymanowo*.

Czemniak (niem.), ob. *Ciemniak*.

Czemnice, wioska w hr. liptowskiem (Węg.), dobra gleba żytnia, 62 mk.

Czemnik (niem.), ob. *Ciemnik*.

Czemnilass (niem.), ob. *Ciemnylas*.

Czemonowo, ob. *Czymanowo*.

Czempin, msto, pow. kościański; na płc. i na płd. grunt przeważnie sapowaty, o ćwierć mili na płc. poczynają się łęgi obrzańskie, na wsch. i zach. wznoszą się pagórki z gruntem naprzemian piaszczystym i urodzajnym; 2 miejsc: 1) Cz. miasto, 2) Cz. dworzec kolei żelaznej; 139 dm., 1,997 mk., 410 ew., 1,357 kat. i Polaków, 230 żydów. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, chowem bydła, handlem zbożowym, mąki i bydła; 4 jarmarki; w mieście i okolicy są 4 młyny parowe, 4 gorzelnie. Siedziba komisarza obwodowego, lekarza, apteki. Cz. należy do sądu okręgowego w Kościanie. Kościół kat. paraf. należy do dekanatu kościańskiego; kaplica w parku przy pałacu, wystawionym przez Szołdrskich, teraz służy do użytku protestantom; synagoga. Szkoła miejska elementarna kilkoklasowa; 440 analf. St. kolei żel. poznańsko-wrocławskiej; o 32 kil. od Poznania; st. telegr.; st. poczt., poczta osobowa i omnibus do Śremu, gośc. na miejscu. Od lat 200 zamożne polskie bractwo strzeleckie. Cz. posiadali przez kilka wieków Górkowie; po śmierci ostatniego tej rodziny potomka, Stanisława, wojewody poznańskiego, nabyli go Szołdrscy, którzy go posiadali aż do r. 1820; ostatnim posiadaczem Cz. był Wiktor Szołdrski, który, utraciwszy milionowy majątek, nie ocalił i Czempina. Teraz posiada miasteczko to

rodzina niemiecka. W r. 1811 było mk. 820 w 113 domach; w r. 1837 było już 1,175 mk. W kościele czempińskim katolickim, o którym wiadomości sięgają wieku XV, bo w tym czasie Andrzej z Bnina, biskup poznański, affiliował do niego kościół parafialny w Borówku, z dawniejszych pomników przechował się tylko nagrobek z kamienia piaskowego na cześć Ludwika Szołdrskiego, wojewody poznańskiego, zmarłego r. 1749; napis już zatarty. *M. St.*

Czempisz, wś, pow. kaliski, gm. Ostrów kaliski, par. Wojków. W 1827 r. było tu 32 dm., 253 mk.

Czenczyce, wś, pow. piński, w 1 okr. policyjnym, gm. Stawek, własność Pusłowskiego, 64 mk. *X. A. M.*

Czenczyce, węg. *Csenczicz*, *Csontfalu*, wieś w hr. spiskiem (Węg.), 54 mk.

Czengardlo (niem.), ob. *Cięgardło.*

Czeniewicze, okrąg wiejski w gm. Traby, pow. oszmiański, liczy w swym obrębie mko Surwieliszki, wsie: Łyczkowce, Maciuki, Miedziki, Baranowicze, Zarzeczna, Batuki, Gonczary, Czeniewicze, Jackowszczyzna, Dziurany, Bobrzyki, Rzemieniki; zaśc. Baranowicze i Zarzecze. *F. O.*

Czenstkau (niem.), ob. *Częstkowo.*

Czenzel (niem.), ob. *Ścięciel.*

Czepanowce, węg. *Csepanfalva*, niemieckie *Steffensdorf*, wś w hr. spiskiem (Węg.), pod Markuszowcami, kościół kat. filialny, 757 mk.

Czepanowice, ob. *Ciepłowice.*

Czepelówka, wś, pow. bracławski, gmina Łuka, par. Niemirów, wraz z wsią Łuką 365 dusz męz., 815 dz. ziemi; należała do Potockich, dziś Rutkowskich; wraz z Łuką Czepelowską ma 542 dz. ziemi. R. 1868 miała 70 domów. *Dr. M.*

Czepiec, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów.

Czepiele, wś, pow. lityński, par. Ułanów, dusz męz. 113, ziemi włośc. 243 dz., ziemi dwor. 330 dz. Należała do Edlerowej, dziś Jurkowskich. R. 1868 miała 35 dm. *X. M. O.*

Czepiele, wś, pow. brodzki, wioseczka o ćwierć mili na płd. od Pieniak leżąca, grunt piaszczysty, od płd. i zach. otaczają tę wioskę ogromne lasy pieniackie, podhorzeckie i kołtowskie. Przestrzeń: posiadłość dworska łąk i ogr. 207, past. 39, lasu 1,196; pos. mn. roli or. 770, łąk i ogr. 119, past. 41, lasu 10 mórg austr. Ludność: rz. kat. 3, gr. kat. 586, izrael. 27, razem 616. Należy do rz. kat. par. i urz. poczt. w Pieniakach, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. załozieckiego. Właściciel więk. posiadłości Włodzimierz hr. Dzieduszycki.

Czepielin, wś, pow. siedlecki, gm. i parafia Mordy. W 1827 r. było tu 34 dm. i 238 mk., obecnie liczy 43 dm., 323 mk. i 632 mórg obszaru.

Czepieliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny; 2 dm., 21 mk.

Czepieliszki, wś rządowa nad rz. Orzwietą, pow. święciański, 3 okr. adm., mk. kat. 43, dm. 3 (1866 r.).

Czepielunie, okrąg wiejski w gm. Koniawa, pow. lidzki, liczy w swym obrębie wsie: Cybańce, Ryliszki, Ulbiny, Kijucie, Widziniańce, Pozgrynda, Komaruńce, Podbaraje, Borciele, Dejnowo, Widzipniańce; okolice: Żagory, Dzieżyszki, Pozgrynda.

Czepin, strumień w obr. Czyszek, w pow. lwowskim. Wytryska na wschodnich stokach wyżyny siechowsko-starosielskiej, kilku odnogami; płynie głębokim wądołem w kierunku płc.-wsch. popod Machnotą górą (359 m.), a zabrawszy z lew. brzegu wodę Siechowską, uchodzi w Czyszkach (260 m.) do Czyszkowskiego potoku. Długość biegu 7 kil. *Br. G.*

Czepin, niem. *Pœtschlauken*, wś, pow. pilkaleński, st. p. Willuhnen.

Czeple, wś, pow. wieliski, z zarządem gminy t. n., dobra ks. A. Krapotkina, 4,300 dz. rozl. Na jej gruntach jezioro t. n.

Czepliczani, węg. *Tapolcsan*, wś w hr. szaryskiem (Węg.). nad rz. Hernadem, piękne łąki, łany, dobra glina garncarska, 340 mieszkańców. *H. M.*

Czeplinken (niem.), ob. *Szczuplinki.*

Czepów, 1) *Cz. górny*, wś i folw., pow. turecki, gm. Skotniki, par. Wielenin, leży między Uniejowem i Dąbiem, przy szosie. Produkcya wysokiego gatunku torfu na potrzeby zakładów fabrycznych Czepowa średniego, za pomocą lokomobili i 40 robotników; kopalnia wapienia budulcowego i wapna. Jest tu kancellarya sądu gminnego. Dawniej posiadłość drobnej szlachty, od r. 1817 własność Pieczyńskich, łącznie z Czepowem dolnym. W r. 1827 było tu 13 dm., 110 mk. Fol. Cz. Górny z kolonią Świerczyna Czepowska, wsią Cz. Górny i wsią Stanisławów, od Kalisza w. 70, od Turku w. 28, od Ostrów w. 35, od rzeki Warty w. 7. Rozl. wynosi m. 801, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 553, łąk m. 21, pastwisk m. 32, lasu m. 147, nieużytki i place m. 47; płodozmian 12-polowy; bud. mur. 14, drew. 3. Wś Cz. Górny osad 11, gruntu m. 9; wś Stanisławów osad 9, gruntu m. 91. 2.) **Cz. średni**, wś, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Wielenin, leży między Cz. Górnym i Dolnym, razem z niemi własność Stan. Pieczyńskiego. Gorzelnia parowa na wielką skalę, takiż młyn o 4 gankach; do zakładów tych używany jest torf z Cz. Górnego. Służebności włościańskie uregulowane; pokłady torfu i kamienia budulcowego; dawniej posiadłość drobnej szlachty. W 1827 roku było tu 13 dm.,

126 mk. Fol. Cz. Sredni lit. ABC. z wsią Cz. Średni i Kalinówka, od Kalisza w. 69, od Turku w. 27, od Ostrów w. 25, od rzeki Warty w. 7. Rozl. wynosi m. 661, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 371, łąk m. 50, pastwisk m. 73, lasu m. 139, nieużytki i place m. 29; płodozmian 12-polowy. Bud. mur. 11, drew. 6. Wieś Cz. Sredni osad 11, gruntu m. 11; wieś Kalinówka osad 8, gruntu m. 12. 3.) **Cz. dolny,** folw., pow. turecki, gm. Skotniki, par. Uniejów; leży między Uniejowem i Dąbiem, blizko szosy. Znajduje się tu szkoła; gleba dobra żytnia, gospodarstwo staranne, owczarnia poprawnej rasy; kosztem właściciela buduje się szosa. Urząd gminny w miejscu; włościan 60, posiadających po pół do 6 mórg. Dawniej cząstkowa szlachta, tak zwana „horda uniejowska“, z której pochodził tu urodzony, znany ze szkoły podchorążych jenerał Czarnomski. Części drobne około r. 1830 skupił Załuskowski; potomkowie dawnych właścicieli dziś chłopi. Obecnie Cz. dolny łącznie z Cz. górnym i średnim, jako też Skotnikami, Wilamowem i folwarkami stanowi jeden z większych i piękniejszych majątków w gubernii i należy do Stan. Pieczyńskiego. Dobra Cz. dolny składają się z folw. Cz. dolny i Jaszczurów v. Wolica z wsiami: Cz. i Jaszczurów, tudzież koloniami Grodzisko i Mściochów, od Kalisza w. 67, od Turku w. 28, od Dąbia w. 4. od Ostrów w 35, od rzeki Warty w. 4. Rozl. wynosi m. 574, a mianowicie: folw. Cz. dolny grunta orne i ogrody m. 370, łąk m. 67, nieużytki i place m. 20, razem m. 457; bud. mur. 5, drew. 7. Folwark Jaszczurów grunta orne i ogrody m. 40, łąk m. 10, pastwisk m. 3, nieużytki i place m. 3, razem m. 56; bud. drew. 4; płodozmian 12-polowy. Wieś Cz. dolny, Jaszczurów, kolonia Grodzisko i Mściochów, w ogóle osad 78, gruntu m. 490. *A. Pal.* i *W. S.*

Czeppanowitz (niem.), ob. *Ciepłowice.*

Czeppeln al. *Warmhoff*, ob. *Ciepłe.*

Czeppelwitz (niem.), ob. *Ciepłowice.*

Czepurka, wś i folw., pow. częstochowski, gm. i par. Potok Złoty. W 1827 r. było tu 24 dm. i 164 mk.

Czepurniszki, wieś rządowa, nad rz. Wojcianką, mk. kat. 77, dm. 8 (1866 r.), pow. wileński, 5 okr. adm; od Wilna 23 w.

Czeputka, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice; odl. od Włodawy 3 mile. W 1827 r. było tu 36 dm., 274 mk.; obecnie liczy 45 dm., 306 mk. i 1,040 mórg obszaru. Należy do dóbr Romanów, będących własnością Kraszewskich. *Br. Ch.*

Czerawola albo *Prusinowa Wólka*, wieś w pow. ządzborskim.

Czerbeny, ob. *Tscherbeney* (niem.).

Czerbienschin (niem.), ob. *Szczerbięcin.*

Czerbiszki, wieś, pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Iłgowo. Ma 1 dm., 10 mieszk.

Czerbul, potok górski w obr. gm. Jasienia, w pow. kałuskim, wypływa w Beskidzie lesistym, zwanym tutaj Turawami, z dwóch strug, jednej wschodniej spływającej z pod Turawy (940 m.), z drugiej zachodniej z pod Wierchu Babskiego, obejmujący dział leśny Zawaratyków. Płynie na północ głębokim jarem; od wschodu górski Rozsocz oddziela go od p. Turawy, a od zachodu wznoszą się Łopata (894 m.), północna kończyna Babskiego wierchu, oddzielającego dolinę Babskiego p. (ob.) od doliny Czerbulskiej, dalej na płn. Czerbul i Zabereże. Po 7 kil. biegu uchodzi z pr. brzegu do Łomnicy w półn. części osady Jasienia. Doliną tego potoku wiedzie górska drożyna z Jasienia przez Turawy przełęczą (780 m.) między czubałkami Turawą (940) i Tłoczyną (946 m.) do Porohów w dol. Bystrzycy.

Czerce, przysiołek Czerwonej Woli.

Czerchaniówka, wieś, pow. kossowski. leży nad potokiem Wolicą, dopływem pobliskiego Czeremoszu, przy gościńcu rządowym idącym z Kossowa do Kutt, oddalona od Kossowa na południowy wschód o $^3/_4$ mili, od Kut na północny zachód o $^3/_4$ mili w górzystej i leśnej okolicy. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 1, łąk i ogr. 24, pastw. 837. lasu 278; pos. mn.: roli ornej 241, łąk i ogr. 937, pastw. 78, lasu 37 m. Ludności gr. kat. 371, izrael. 3: razem 374. Należy do gr. kat. parafii w Kossowie starym. Należy do dóbr kameralnych. *B. R.*

Czerchawa, wieś, pow. samborski, leży nad potokiem tegoż nazwiska (Czerhawa), dopływem potoku Bystrzyca, na południe od miasta Sambora o 1 i pół mili, od Podburza o milę na północ, od wsi Czukiew o $^3/_4$ mili na południowy wschód. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 8, łąk i ogr. 5, pastw. 1, lasu 325; pos. większa roli ornej 578, łąk i ogrodów 132, pastwisk 319, lasu 198 m. Należy do rz. kat. par. w Czukwi, gr. kat. parafią ma w miejscu, która obejmuje także wieś Uhorce Zapłatyńskie z 312 duszami gr. kat. obrządku; ta parafia należy do dekanatu samborskiego. Ma szkołę filialną. Ludności rz. kat. 10, gr. kat. 524, izrael. 51; razem: 585. *B. R.*

Czerchawa, rzeka, powstaje z połączenia dwóch silnych strumieni Błażówki i Spryni w obrębie wsi Czerchawy w pow. samborskim. Od połączenia się tych potoków Czerchawa płynie krętem łożyskiem w kierunku płn. wschodnim przez gm. Czerchawę, Sielec, Horodyszcze i Oziminę, gdzie z lewego brzegu wpada do Bystrzycy tyśmienickiej, Dolina, którą płynie Czerchawa, jest w obr. gm. Czerchawa dość rozwartą i otoczoną z obu stron wzgórzami, od półn. nagiemi dochodzącemi do 351 m. wysokości, a od połd. wsch. lesistemi,

jak Sołotwiną i Za-Pulpereczką. Wkrótce atoli, bo już w Sielcu, dolina Czerchawy łączy się z dol. Bystrzycy tyśm., tworzą jednę rozległą doliną aż do ujścia Czerchawy do B., a którą przerzyna od zach. na wsch. gościniec z Sambora do Drohobyczy. Ostatnie wzgórze tuż nad Sielcem wznoszące się, a oddzielające jeszcze obie te doliny, dochodzi 342 m. npm. wysokości. Z lewego brzegu wpadają do Czerchawki liczne potoki, przedewszystkiem Hluboczy i Zon. Długość Czerchawy 17 kilom. Ważniejsze wzniesienia 325 m. (połączenie Błażówki i Spryni), 314 m. (granica Czerchawy z Sielcem); 314 m. (ujście Hluboczego); 297 m. (most w Horodyszczu); 288 m. (ujście).

Czerchów, wieś rząd., pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Modlna. W 1827 r. było tu 22 dm., 165 mk., obecnie ma 34 dm., ziemi włośc. 692 mórg na 39 osad. Folw. rozl. m. 82. *Br. Ch.*

Czercionek, osada wiejska w środku pow. mozyrskiego, w miejscowości zapadłej, błotnistej, niedaleko drożyny idącej z Żytkowicz do wsi Kolna i rzeki Skrepicy. Osada ta należy do 2 okręgu sądowego (w Petrykowie).

Czercień, rzeka w pow. mozyrskim, bierze początek w błotach rozległych pomiędzy Machnowiczami i Mieleszkiewiczami, płynie około wsi i przez teritoryum dóbr Remezy dalej przecina trakt pocztowy wiodący z Jurewicz do Owrucza pomiędzy stacyami Jelsk i Kuźmicze, i wreszcie o wiorst 18 poniżej wsi Niekraszewicz wpada do rz. Sławetnej (prawy i ostatni większy dopływ Prypeci). *Al. Jel.*

Czercza, góra w Krzemieńcu, na Wołyniu, jest jedną z lepiej znanych wyniosłości w łańcuchu gór, które, będąc dalszemi odroślami Karpat, przekraczają granicę austryacko-rossyjską w okolicy Podkamienia i Poczajowa a ciągną się przez powiaty krzemieniecki i dubieński (Miodobory). Góra Cz., nad m. Krzemieńcem górująca, oddziela się wąskim przekopem od sąsiedniej góry Zamkowej, na której dotąd wznosi się mur okolny zamku krzemienieckiego. Nazwisko Cz. spotykamy w lustracyi zamków ziemi wołyńskiej, dokonanej 1545 roku. Czytamy w rzeczonej lustracyi, iż od góry Czerneczy (sic) najłatwiejszy dostęp do zamku może mieć nieprzyjaciel (Źródła dziejowe, Warsz. t. VI, wyd. A. Jaałonowskiego). Podania ludowe mówią o moście skórzanym, jakoby łączącym zamek z górą Cz. za czasów królowej Bony. Podczas przejażdżki królowej Bony po owym moście, jak chce podanie, most skórzany runął z niemałym szwankiem królowej. Podanie to, zapewne sięgające XVI w., świadczy, iż imię tej pani nielubione było powszechnie śród mass. Pokolenia, które w pierwszych 30 latach bieżącego stulecia kształciły się w szkole krzemienieckiej, zachowały miłą pamięć o Czerczy, gdzie wieśniacza zagroda niejakiej Mińczuczki była celem wycieczek ówczesnej młodzieży szkolnej na wesołe podwieczorki, składające się z pirogów z serem. Józef Korzeniowski w żartobliwym wierszyku do Fr. Sobieszczańskiego o wiele lat później wspomina o owych podwieczorkach, zjadanych „na górzystym Czerczy wieńcu,“ „u Mińczuczki.“ Czyt. Przewodn. nauk. liter. lwow., 1879, zesz. 3. *M. D.*

Czercze, mko nad Smotryczem, śród gór, w pow. kamienieckim, o 20 w. od Kamieńca, 504 dusz męz., 427 dz. ziemi włośc., 1071 dz. ziemi używal. właśc.; ma cerkiew murowaną, kościół paraf., rzemieślników 13. Młyn krupczatny. Miasteczko to należało do stołowych dóbr biskupów kamienieckich; po zniesieniu go przez Tatarów biskup Marcin Białobrzeski otrzymał przywilej od Stefana Batorego w r. 1578 r., pozwalający używać prawa magdeburskiego i zaprowadzić jarmarki na św. Bartłomieja i Trzy Króle. Po zajęciu tej majętności na rzecz skarbu rosyjskiego, otrzymała je w darze hetmanowa Aleks. Branicka (Engelhard), wkrótce jednak sprzedała je Sadowskim, dziś należy do Ludwika Sadowskiego. Tuż pod Cz. pieczara. Wchód do niej z jaru, w połowie spadzistej skały; wejście, tak ciasne, że tylko na rękach i nogach wczołgać się można, prowadzi do kapliczki w skale wykutej; za nią jaskinia, nie wysoka i nie wielka, do 20 osób mogąca pomieścić; w ścianach otwory do nowych jaskiń, które mają się ciągnąć aż do wsi Nihina, a wszystkie kośćmi ludzkiemi usłane. Lud okoliczny takie zachował o nich podanie: było to w czasie napadów tatarskich; wszystko co żyło, kryło się do pieczar a między niemi było dwoje: młodzian i dziewczę, zaręczeni. Postanowiono ślub zawrzeć w jaskini: jest ksiądz, ale brak weselnego barwinku, bez którego dziewczę nie chce do ołtarza przystąpić. Nie słucha odradzań starszych, wymyka się ciasnym otworem, biegnie nad rzekę, zrywa upragniony barwinek, pędzi napowrót i już ma się wcisnąć do otworu jaskini, gdy strzała tatarska świsnęła jej mimo uszu. Wkrótce Tatarzy napełnili wejście słomą i wszystkich w pieczarze dymem wydusili. W Cz. jest paraf. kościół katol. św. Trójcy, z muru wzniesiony 1637 przez bisk. Piaseckiego. Parafia katolicka dek. kamienieckiego: dusz 1934. *Dr. M.*

Czercze, 1.) wś, pow. rohatyński, leży nad potokiem wypływającym koło wsi Dziczki, o milę na północny zachód od Czercza, i wpadającym pod Rohatynem do rzeki „Gniła Lipa,“ oddaloną jest ta wieś na północny zachód od Rohatyna o ćwierć mili. Przestrzeń posiadł. więk.: roli ornej 317, łąk i ogr. 30, pastw. 3, lasu 132; pos. mniej.: roli ornej 1375, łąk i ogr.

291, pastw. 214, lasu 16 m. Ludności rzym. kat. 16, gr. kat. 937, izrael. 114: razem 1067. Należy do rzym. kat. parafii w Rohatynie, gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dek. chodorowskiego. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. 2.) **Cz.**, przysiołek Czerwonogrodu. 3.) **Cz.**, por. *Czerce.*

Czerczyk, wieś, pow. jaworowski, leży nad potokiem Sklenarczyk, dopływem pobliskiego potoku Skło; oddaloną jest od Jaworowa $^3/_4$ mili na południe, 2 i pół mili na południowy wschód od Krakowca, o pół mili na północny wschód od Rogóźna. Przestrzeń pos. więk. roli ornej 79, łąk i ogr. 22, pastw. 3, lasu 6; pos. mniej.: roli ornej 539, łąk i ogr. 204, pastwisk 153, lasu 1 m. Ludn. rz. kat. 32, gr. kat. 226, izrael. 8: razem 266. Należy do rz. kat. par. w Jaworowie, gr. kat. par. w Rogóźnie. W tej wsi jest szkoła niezreorganizowa. Właściciel większej posiadłości: Michał hr. Karnicki.

Czeredyń, miasto powiatowe w gubernii permskiej, 3398 mk., 2168 w. od Petersburga a 296 od miasta gubernialnego odległe. Stacya pocztoya.

Czerebiasna, ob. *Kaspla.*

Czereczyn, młyn, pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice.

Czerednica, rz., dopływ Niemna, między Lubczem a Delatyczami uchodzi.

Czereja, mko, pow. sieński i majętność tego nazwania z folw. Osieczną i Czerejówką, nad jeziorem (U Echarda mylnie powiedziano że w Cz. płynie rz. Uła); jeziorami dosyć gęsto pokryta cała okolica. Cz., o 38 w. od Sienna, jeszcze w wieku 18 była stolicą obszernego hrabstwa, zawierającego kilkadziesiąt tysięcy dziesięcin przestrzeni; dziedzictwo Sapiehów, należące do województwa witebskiego pow. orszańskiego, w 1793 r. przyłączone do Rossyi; w początkach 16 w. była to niewątpliwie własność kniaziów Druckich i weszła w dom Sapiehów jako wiano księżniczki Teodory Druckiej-Sokolińskiej małż. Bohdana Sapiehy, okolniczego smoleńskiego i namiestnika wysokodworskiego (zmarłego podobno około 1519 r.) (Wedle Balińskiego (Starożytna Pols. tom III) małżonka Bohdana Sapiehy miała być Marya z Pstruhow ks. siewierska dziedziczka Czerei. O kniaziach Pstruhach milczy historya, kroniki nic o nich nie wspominają; omyłka wyniknąć tu musiała ze złego odczytania dokumentów owej epoki. Prawdopodobnie zamiast „Pstruha“ winno się czytać „z Drucka.“ Za dowód tego służy konstytucya z 1613 r., gdzie się wspominają Zdrucha; Strucha Sokolińscy; zamiast z Drucka; owe Pstruhy urosły ze złego odczytania napisów sławiańskich). W czasie wojny z Rossyą za Jana Kazimierza w 1660 r. Chowańskiego armia położyła się obozem około Czerei pod zasłoną wału ziemnego. Po zwycięztwie Czarnieckiego nad rzeką Drucią 28 października t. r. oddział wojsk polskich z pod Szkłowa skierował się ku Czerei przeciw Chowańskiemu. Ten ostatni, nie czekając spotkania z nieprzyjacielem, opuścił obóz oszańcowany, zostawiając tam dwa działa i wszystkie swoje wozy; o ćwierć mili za Czereją zaszła potyczka Chowańskiego z oddziałem polskim. Chowański w tej potrzebie miał podobno stracić 14 chorągwi i dwa działa, przytem sam omal nie wpadł w ręce nieprzyjaciół. Miasteczko Cz. posiada obecnie 2112 mk., żydów i chrześcian, zajmujących się rolnictwem, handlem i rzemiosłami (775 prawosł., 44 kat., 1 ew., 1292 izr.); 328 dm. Pod względem ruchu handlowego Czereja ustępuje pierwszeństwa sąsiednim Czasznikom (28 w. odległym), utrzymuje jednak stosunki handlowe z Rygą za pośrednictwem Bieszeńkowicz nad Dźwiną położonych, także z Mińskiem za pośrednictwem drogi żel. moskiewsko-brzeskiej (stacya najbliższa Krupka na pomienionej linii 34 w. odległa od Czerei). Targi miejscowe dla handlu zbożowego nie mają znaczenia; więcej nierównie dla handlu leśnego. Tu się sprzedają różne wyroby bednarskie, deski, budulec i t. p. Dwie parafie prawosławne i dwie cerkwie, z których jedna murowana, druga drewniana, dawnej architektury; jedna z nich ma być fundacyi Pstruckich (czyli Druckich); znajduje się tu przytem paraf. kościół katolicki murowany, izba sędziego pokoju 6 cyrkułu okr. orszańskiego, komisarz cyrkułu I (stanowy prystaw) pow. sieńskiego, urząd akcyzy, zarząd gminy włośc. liczącej dusz 2297, szkółka paraf., apteka, biuro pocztowe, bóżnice żydowskie, domy zajezdne i kramy. Grunta naokoło Czerei urodzajne, gliniaste. Uprawa żyta, pszenicy, owsa, jęczmienia, lnu i grochu. W majętności Czerei (przy samem miasteczku położonej) dwór dziedzica drewniany, w podkowę zbudowany, z czasów jeszcze Sapieżyńskich, mieści w sobie bogate archiwum i portrety Sapiehów; przytem ogród ocieniony starodawnemi szpalerami i cieplarnia. Znajduje się tu przytem browar i wiatrak murowany; w sąsiednim folwarku Osiecznie gorzelnia. Pomienione dobra w obecnym składzie swoim istnieją od końca 18 w. t. j. od tej pory kiedy hrabstwo czerejskie częściami rozprzedane zostało różnym osobom prywatnym. W tej porze Czereje z miasteczkiem i folwarkami nabyte przez Miłoszów, w posiadaniu tej rodziny zostają dotychczas, zajmując przestrzeni około 6000 dz. ziemi ornej, łąk, lasów, jezior i nieużytków. Pierwszą bazylikę wspaniałą dla pomieszczenia (dotychczas w kościele czerejskim istniejącego) obrazu św. Michała Archanioła cudami wsławionego, wybudował w 1584 r. Kazimierz

Leon Sapieha, marszał. nadworny w. k. lit., spełniając wolę ojca swego Leona Sapiehy wojew. wileńskiego, kanclerza i hetmana w. k. lit Kanclerz, będąc delegowanym przez Stefana Batorego do zawarcia pokoju z Iwanem Wasilewiczem, w czasie pobytu w Moskwie otrzymał pomieniony obraz od cara w podarunku. Obraz ten odległych sięga czasów i do Moskwy przysłany został w darze jeszcze w 1510 r. przez Bazylego patryarchę carogrodzkiego. Świątynia ta spaloną została podczas wojny z Rossyą za Jana Kazimierza, poczem drugi kościół wystawiony został kosztem Michała Józefa Sapiehy wojewody podlaskiego. Ten (drugi z rzędu) kościół również uległ pożarowi razem z plebanią w 1793 roku i dopiero w lat kilkadziesiąt odbudowany został, staraniem miejscowego proboszcza ks. Nosolewskiego; ostatecznie ukończony w r. 1839, przetrwał aż do ostatniego pożaru w r. 1859. Bractwo św. Michała Archanioła w kościele czerejskim istnieje od r. 1731 kwietnia 29 za zezwoleniem ks. Michała Zienkowicza biskupa wileńskiego. Każdorocznie dnia 29 września jest solenny fest w kościele. Parafia rzym. katol. w Czerei liczy w sobie około 2000 dusz płci obojej. Po spaleniu kościoła w 1859 r. restauracya przedsięwzięta kosztem, parafian zostawała pod ciągłym kierunkiem miejscowego proboszcza ks. Stanisława Białego, znanego z gorliwości w wierze i z zasług położonych na polu literatury religijnej. Ks. Biały dotychczas spełnia obowiązek proboszcza w Czerei, będąc jednocześnie dziekanem powiatu sieńskiego i kanonikiem kapituły mohilewskiej. *A. Ch.*

Czerejski Monastyr, ob. *Biała Cerkiew*, powiat sieński.

Czeremcha, wś w pow. sanockim, należąca do obrębu sądu powiatowego w Rymanowie, odbierająca pocztę w Jaśliskach, ma 68 dm. i 413 mk. Z tych Polacy należą do parafii w Jaśliskach, Rusini (380) do parafii w Lipowcu. Obszar dworski ma 5 m. gruntu ornego, 3 m. łąk, 2 m. pastwiska i 247 m. lasu; włościanie posiadają 673 m. gruntu ornego, 351 m. łąk i ogrodów, 426 m. pastwisk i 210 m. lasu. Cz. leży przy samej granicy Węgier, wchodzi w nie klinem i dla tego góra najwięcej na południe wysunięta, której szczyt jest punktem triangulacyjnym 691 m. npm. wzniesionym, zwie się Klin. Osada rozłożona po obu brzegach potoku Beskid, który w tej gminie ma swój początek. Zdala od głównej osady, przy granicy sąsiedniego Lipowca, istnieje przysiołek zwany Sołtystwem. Wypas bydła stanowi główne zajęcie włościan. Istnieje tutaj cerkiew filialna par. lipowieckiej z tytułem Nawiedzenia (Pokrowy) Bogarodzicy. Wś ta była fundowaną na prawie wołoskiem, z kniaztwem (sołtystwem) a charakter, nazwiska i typy ludu wskazują, że jest on potomstwem osadników wołoskich. Właścicielem Czeremchy jest łacińskie biskupstwo w Przemyślu. Najniższy punkt wsi jest położony 540 m. npm., najwyższy zaś wzniesiony 772 m. npm. *W. J. W.*

Czeremchów, 1.) wś, pow. Bóbrka, leży o $^3/_4$ mili na płd.-wsch. od Bortnik, malutka wioseczka w bagnistej i lesistej okolicy, leży o 5 mil na płd. od Bóbrki, o półtory mili na płc. od Żurawicy. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 232, łąk i ogr. 33, past. 1, lasu 154, pos. mniej. roli or. 237, łąk i ogr. 39, past. 5 mórg austr. Ludność: rz. kat. 65, gr. kat. 201, izrael. 18, razem 284. Należy do gr. kat. par. w Hrehorowie, rz. kat. par. w Żurawicy. 2.) **Cz.**, wś, pow. kołomyjski, nad potoczkiem Iwanów, dopływem rzeczki Worony, przy kolei żel. lwowsko-czerniowieckiej, między stacyami Ottynia i Kołomyja i przy gościńcu rządowym, łączącym również te obie miejscowości; oddaloną jest na płc. od Kołomyi o mil 3, od Ottynii na płd. wsch. o 1 milę. Przestrzeń: posiadł. mn. roli or. 406, łąk i ogr. 150, past. 61, lasu 943; pos. mn. roli or. 710, łąk i ogrod. 169, past. 43, lasu 54 mórg austr. Gleba bardzo urodzajna, pokucka (kołomyjska), lasów dostatek, klimat ciepły. Należy do rz. kat. parafii w Ottynii, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. żukowskiego. Ludność: rz. kat. 30, gr. kat. 911, izrael. 18, razem 959. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa i kassa zaliczkowa z funduszem zakład. 350 zł. a. w. 3.) **Cz.**, wś, pow. podhajecki, par. gr. kat. Szwyków, o 7.5 kil. od st. p. Manasterzyska. *B. R.*

Czeremeszne, wś w pow. berdyczowskim, nad małą rzeczką wpadającą do Rosi, o 78 w. od m. Berdyczowa, a o 8 w. od m. Spiczyniec, z któremi stanowi jeden majątek, należący do Sobańskich. Mk. 1,024 wyzn. prawosł.; cerkiew par. i szkółka; ziemi 2,400 dz. wybornego czarnoziemu. Zarząd gminny w Śpiczyncach, policyjny w m. Samhorodku. *Kl. Przed.*

Czeremosz, rum. *Ceremusul*, rzeka pokucka, prawy dopływ Prutu, powstaje w samym środku wsi Uścieryk, ze zlewu dwóch dzielnych potoków Czeremoszu Białego i Czarnego. Biały Czeremosz wypływa z pod głównego grzbietu działu górskiego czarnohorskiego, (Hnetesa) na wschód od źródeł Cz. Czer., na granicy węgiersko-bukowińskiej, i płynie, tworząc granicę między Galicyą a Bukowiną, przeważnie w kierunku północnym. Czarny zaś Czeremosz wypływa z pod szczytu Komanowego (1734 m.), płynąc zrazu ku północy, poczem wyginając się łukiem ku północnemu zachodowi, dalej od przyjęcia potoku Babińca ku północy, wreszcie od połączenia się z Ilcią dalej na wschód, aż do zlewu z B. Cz.

Tworzy on w górnym swym biegu wąską dolinę, lasem się ciągnącą. W obr. gminy Hryniowy (pow. kossowski) wznosi się Baba Ludowa, najwyższy szczyt pasma górzystego, które, oderwawszy się od głównego trzonu pasma czarnohorskiego, przesuwa się od południa ku północy, pomiędzy głębokiemi dolinami obu Czeremoszów, tworząc zarazem dział wodny między temi rzekami. Stok całego tego pasma ku północnemu wschodowi jest o wiele łagodniejszy niż stok przeciwległy ku Czarnemu Cz., który jest stromy i częstokroć nagle spadający. Stąd też do B. Cz. staczają się liczniejsze i większe strugi i strumienie, podczas gdy dopływy Czar. Cz. spadają na dół głębokiemi i wąskiemi łożyskami. Podnóże tego pasma górzystego porasta gęsty las jodłowy, zawalony wielkimi łomami skał i starymi pniakami drzew. Od węzła górskiego Listowatym zwanego (1525 m.) odrywa się ku wschodowi (B. Cz.) boczne ramię górskie z szczytami Hostyn (1583 m.) i Oglenda (1186 m.), a główne towarzyszy Cz. Czeremoszowi w kierunku północno-zachodnim przez Jaworową (1501 m.) ku szczytowi Pnewie (1585) zwanemu. Od niego odrywa się ku północy dość długi grzbiet ze szczytami Doszyną (1455 m.), Hromowycią (1482 m.), Niżną (1386 m.), Serehrestyjem (1073), Kaptarką (1177) i Kobyłą Wielką (1066 m.), tworząc dział wodny między Cz. B., a jego dopływem Probiny z Hramitnym. Od Pnewia ciągnie się w niezmienionym kierunku dział czeremoski szczytami Kamieńcem (1525 m.), Stefulcem wielkim (1576 m.), Kopilasem wielkim, za którym zwraca się grzbiet na zachód. Tutaj wznosi się Baba Ludowa (1586 m.), najwyższy szczyt tego pasma. Stok lesisty południowo-zachodni od Pnewia po Babę Ludową zowie się Stefulcem małym; północny zaś stok Baby zowie się Halą Tarnicą, ponad którą dalej ku północy wznosi się szczyt Tarnica (1558 m.). Szczyt Baby L. jest kopulisty i zajmuje do kilkuset metrów kwadr. przestrzeni. Miejscami pokrywają go ogromne głazy, rośnie tu kępkami różanecznik (Rhododendron ferrugineum L.), jakoteż uwija się jaszczurka, zwana Lacerta crocea. Wewnętrzny skład tej góry tworzy piaskowiec karpacki, powierzchnię pokrywa piaskowy zwir, zmięszany z małą ilością ziemi urodzajnej lub glinki. Według Schindlera pokłady tutejsze zawierać mają miedź i ołów. Do góry tej przywiązane są u ludu huculskiego rozliczne opowieści gminne o bogini śnieżnicy, Babą-Odokią zwanej, o zakopanych w tej górze skarbach, o jakimś zamku, który tu istnieć miał i t. p. Ze szczytu Baby zajmujący widok się rozpościera. Szczególniej zajmujący jest widok zachodzącego słońca, z którego pasterz połonin przepowiada pogodę następnego dnia. Ku południowi i wschodowi odsłonięty widok krajobrazu miłe sprawia wrażenie, gdy przeciwnie widok ku zachodowi jednolity i ponury, zakrywany daleko wyższymi szczytami Czarnohory, Stogu, Kopilasa i Ladeskula. Od Baby Ludowej grzbiet zwraca się znowu ku północnemu zachodowi przez hale Mihailewa (1448 m.), Łukowiec (1506 m.); stąd ku północnemu-wschodowi przez Wapniarkę (1246 m.) na szczyt Ludową (1466 m.), przez Małe Stopnie (1246 m.), na Skupową (1583 m.) i Krętą (1352 m.), a lasem „pod Krętą“ opada ku Czeremoszowi Czarnemu pod Żabiem. Nieco ku wschodowi między Cz. Czer. a prawym dopływem jego Czarną legła grupa górska Magura, ze szczytami Magurą (1118 m.), Hołym wierchem (830 m.), Puszkarem (812 m.), Senicą (1188 m.), Maratynem (1067 m.), Przysłopem (1030 m.), Leśniczką (1015 m.); między Czarną a Czer. Białym wznosi się szczyt Lelków (943 m.). Lewy brzeg Czeremoszu Czarnego tworzą stoki głównego grzbietu karpackiego, a mianowicie czarnohorskiego od szczytu Komanowego (1734 m.) począwszy aż do Ruskiego diła (działu, 1560 m.). Biały zaś Czeremosz tworzy od źródeł, aż do połączenia się z Cz. Czarnym granicę galicyjsko-bukowińską. Dolina obu Czeremoszów jest poprzeczna, wąska, górska, wyniosłemi działami otoczona, najdziksza może ze wszystkich dolin górskich naszego kraju. Co do spławności, to mógłby być spławnym jeden i drugi powyżej Uścieryk, ale nie było dotąd potrzeby posuwać wyżej spławność na tej rzece, bo i poniżej jest jeszcze poddostatkiem lasu. Obadwa Czeremosze zabierają od obudwu brzegów mnóstwo krótkich górskich potoków, które ku nim rumowiska (piargi) skał i łomy drzew staczają. Z pr. brz. Cz. Biały przyjmuje: Saratę, Jałowiczowę, Moskalin, Łopusznę z Senecią, Streżeński p., Kalelę, Dutkę, Dinejs, Marenic, Koniatyn. Z lewego zaś wpadają doń: Maskotyn, Hostowiec, Srebrny p., Maryen, Suchy p., Probina z Hramitnym i Czarnym, Kekacza, Jabłoniecki p., Łuzki p., Kochan i Lelków. Czarny Czeremosz zasilają swemi wodami z pr. brz.: Tarnica, Studennik, Ludowec, Hnołec (Uhorski), Hniłyj (Gniły) potok, Żmyeński p., Petryń, Charal, Żabiwski p. i Czarna; z lewego zaś brzegu: Bałasinów p., Popadya, Albinice, Dobryn, Prełuczny, Ladiaszku, Rabieniec, Kierniczny, Szybeny, Podorowaty, Skoruszny, Dżembronia, Bystrzec, Kraśnik, Ilcia, Bereżnica z Tarnoczką, Waratyn, Młyński i Rosocze. Nadmienić wypada, że wody gościnne bywają na obu Czeremoszach w czerwcu i lipcu i z końcem sierpnia, więc zazwyczaj w tym czasie, co na Prucie. Zdarza się jednak latem, że na samym tylko Czeremoszu B. i Cz. przybywa woda

nagle, gdy mała jest na Prucie. Oprócz tego Czer. Cz. ma daleko więcej wody i łożysko jego jest zasłane większem rumowiskiem; Cz. B. ma mniej wody i mniejsze rumowisko. Górna przestrzeń tych rzek jest zamieszkaną. Nad Cz. Cz. leży tylko 4 wsi, po obudwu brzegach i nad potokami doń wpadającymi, a zwłaszcza Żabie, Krzyworównia, Jasienów Górny i Krasnoil (nad Czarną); nad Białym zaś Cz. już razem z Uścierykami wsi 9, mianowicie Hryniowa, Jabłonica, Koniatyn, Fereskul, Polanki, Dołhopol, Perechrestne, Stebne i Uścieryki. Mieszkańcy tych wiosek są to Huculi. Długość biegu Czer. Białego wynosi 61 kil., Czarnego zaś 89 kil. Spadek wód Cz. B. wskazują następujące liczby: 1059 m. poniżej źródeł pod „Priczołek pod Żupanijem“), 947 m. (ujście Saraty), 855 m. (poniżej ujścia Srebrnego p.), 764 m. (poniżej ujścia Maryena p.), 645 m., (u stóp góry Kobyły wielkiej), 599 m. (poniżej ujścia Kekaczy), 550 m. (pod Polankami), 488 m. (połączenie obu Cz.). Spad zaś wód Cz. Cz. jest następujący: około 1620 m. (źródła), 1150 m. (poniżej ujścia Bałasinowa) 1,098 m. (ujście Popadyi); 1,027 m. (poniżej ujścia Dobryna); 929 m. (ujście Prełucznego); 877 m. (poniżej Rabieńca); 850 m. (ujście Tarnicy); 837 m. (leśniczówka Jawornik); 730 m. (ujście Dzembronii); 699 m. (ujście Bystrzca); 656 m. (ujście Kraśnika); 603 (Żabie); 591 m. (ujście Bereźnicy); 545 m. (ujście Waratyna); 511 m. (ujście Czarnej); 488 m. (połączenie obu Czeremoszów). Od Uścieryk połączony Czeremosz płynie na małej przestrzeni naprzód na wschód, opłukując północne stoki Kiczery (952 m.) i Kamieńca (964 m.). Od Berwinkowej zwraca się ku płc.-wsch. Dolina jego jest po miasteczko Kuty górami zwartą, dalej wychodzi w równiny, które łączą się z szeroką doliną Prutu. Wpada do Prutu od prawego brzegu pod wsią Zawale; od wsi Uścieryk poczyna być spławnym. Przyjmuje liczne potoki górskie i podgórskie. Znaczniejsze z prawego brzegu są: Putylla, Fawarnica, Smuhar, Wyżenka wełyka (wielka), Korytnica, Bereźnica, Hliboczok i Wołyczanka; z lewego zaś: Młyński p., Świdowa, Dubiwski p. czyli Rożen, Woroniec, Kreminiec i Wolica z Hnilicą. Spad wód okazują następujące liczby: 457 m. (pod Mareniczeni): 440 m. (poniżej ujścia Młyńskiego p.); 398 m. (ujście Smuhara); 316 m. (Kępa pod Słobudką); 247 m. (nieopodal ujścia Korytnicy); 211 m. (most między Waszkowcami a Załuczem); 202 m. (ujście Wołyczanki); 193 m. (ujście do Prutu). Wody Czermoszu są zbyt gwałtowne, a przedewszystkiem w czasie tajania lodów i śniegów, następnie w czerwcu i sierpniu. Spław odbywa się na średniej wodzie 30 do 36 cm.; w jednym dniu spławiają od Uścieryk aż do Prutu. Spław składa się z 8 do 10 sztuk drzewa i bywa nadto ładowany dwiema kopami desek, lub jedną kopą tartych szwali. Spławy takie mają w ładunku 1,400 kg. i są po dwa razem zbite i ładowane. Spław atoli, z powodu wielkiej bystrości wód, napotyka niektóre przeszkody; oprócz tego, wielkie łomy drzew i kamieni, które po powodzi zatykają koryto, stają im na zawadzie. Artykułem spławu jest drzewo tarte i okrągłe. które częścią na Pokuciu równem i na Bukowinie pozostaje, częścią idzie do Multan w wielkiej ilości. W dolinie Czeremoszu po obu brzegach jego, poniżej Uścieryk, legło wsi 26 i dwa miasta, a zwłaszcza Berwinkowa, Mareniczeny, Chorocowa, Petrasza, Białoberezka, Pasieczny, dwie Roztoki, Podzaharycz, Tudyów, miasto Kuty, Wyżnica, Czornohuzy, Słobudka, Ispas, Kobaki, Rybno, Millie, Popielniki, Banilla ruska, Banilla słobodzia, Drahasymów, Kniaże, Serafince, Waszkowce miasto, Załucze, Zawale i Czartorya. Mieszkańcy trudnią się spławem drzewa i chowem bydła w okolicy górzystej; poniżej uprawą roli. W dolinie między Uścierykami aż po Kuty ciągną się piękne sady; uprawa kukurydzy i tatarki sięga aż po Jasienów i Krzyworównię nad Cz. Czer. Długość biegu od Uścieryk wynosi 293 kil. Ob. M. Łomnickiego „Wycieczka na Czarnogórę“ w Spraw. Komisyi fizyogr. Kraków. 1868, 132—152. Winc. Pola „Północny wschód Europy“. W Krakowie, 1851, 52. M. A. Turkawskiego „Wspomnienia Czarnohory“. Warszawa, 1880. „Special Karte der Oesterr.-Ung. Monarchie“. 1: 75,000. Z. 12, Col. XXXII i XXXIII; Z. 13, Col. XXXI i XXXII; Z. 14, Col. XXXI i XXXII. *Br. G.*

Czeremoszne, wś, pow. jampolski, gmina i parafia Krasne, ma cerkiew. R. 1868 miała 89 dm., obecnie 500 mk., ziemi włośc. 609 dz., dworskiej 738 dz. Własność w połowie Mysłowskich i Wilamowskich. *X. M. O.*

Czeremosznia, 1.) wś, pow. złoczowski, nad Bugiem, o ćwierć mili na wsch. od Białego Kamienia, o półtory mili na płc.-zach od Złoczowa, o 1 milę na płd. od Oleska. Przestrzeń: posiadłości większej roli or. 399, łąk i ogr. 46, past. 42, lasu 444; pos. mniej. roli or. 924, łąk i ogr. 201, past. 65, lasu 2 mórg austr. Ludność: rz.-kat. 195, gr. kat. 260, izrael. 64, razem 519. Należy do obudwu parafij w Białym Kamieniu; w tej wsi jest kasa zaliczkowa z funduszem zakładowym 143 zł. a. w. 2.) **Cz.**, *Czeremożnia*, przysiołek Glińska. 3.) **Cz.**, por. *Dobromil* (powiat).

Czeremoszno, wś, pow. kowelski, gm. Pohorsk, majątek Juliana Głębockiego, 3,500 dz. rozl. Włościanie, 87 dm., 531 dusz, mają 1,795 dz. gruntu. Gleba piaszczysta i torfo-

wata na pokładzie iłu i żwiru. Narzecze rusińskie. *A. Br.*

Czeremszanka, wś nad rz. Wyżówką, pow. kowelski, gm. Siedliszcze, majątek Waleryi Daniszewskiej, 251 dz. obszaru. Włościanic, 33 dm., 189 mk., mają 449 dz. Gleba piaszczysta na pokładzie iłowym, narzecze rusińskie. *A. Br.*

Czeremszyce, wś włośc. nad jez. Narocz, mk. 322 w 22 domach (1866 r.), od Święcian 69 w.

Czeremszyszki, wś włośc. nad rz. Wilią, mk. 36, dm. 4; od Wilna 18 w., pow. wileński, 1 okr. adm.

Czerenczani, węg. *Cserencseny*, wieś w hr. gömörskiem (Węg.), kościół par. ewang., urodzajna gleba, lasy, 348 mk. *H. M.*

Czerenków, ob. *Czerlenków*.

Czerepaszyńce, wielka wś, pow. winnicki, do 2,000 mk., z gorzelnią czyniącą do 50,000 rs. obrotu. Ziemi włośc. 1,958 dz. Należało do Chołoniewskich, dziś Michaliny Zdziechowskiej. Ziemi ornej właścicielki 2,628 dz., lasu 476, nieużytków 54 dz. Kaplica katolicka par. Janów.

Czerepin, 1.) wś, pow. taraszczański, nad rz. Mołochą, o 8 w. od m. Tytijowa, o 60 w. od Taraszczy. Mieszk. 1,965 wyzn. prawosł. Cerkiew paraf. i szkółka; od r. 1855 cukrownia, wyrabiająca rocznie 60,400 pud. mączki cukrowéj. Ziemi 3,898 dz. wybornego czarnoziemu, lecz cokolwiek górzystej. Należy do ks. Sanguszki. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w mieście Tytijowie. 2.) **Cz.**, wieś, powiat czerkaski, nad małą rzeczką wpadającą do Rosi, o 10 wiorst od m. Korsunia; mk. 1,020 wyzn. prawosł. Cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 2,443 dz., mającej dużo lasu. Należy do międzyrzeckiego majątku Parczewskiego. Zarząd gminny w m. Mlijowie, policyjny w Międzyrzycu. *Kl. Przed.*

Czerepin, wś, pow. lwowski, par. rz. katol. Dawidów, o 3.7 kil. od Dawidowa, ma parafią gr.-kat. dek. szczerzeckiego (444 wiernych), z filią w Dawidowie. Dominium jest własnością klasztoru dominikańskiego we Lwowie.

Czerepinka, strumień, wytryskujący na gruntach gm. Dawidowa, w pow. bobreckim, w płd. jej stronie, z płc.-zach. stoków głównego działu wodnego europejskiego, ciągnącego się tutaj od Lwowa z pod Winnik, od Czartowskiej skały (418 m.) ku płd.-wsch. po nad Siechów, Dawidów, do Hryniowa. Na płc. od wsi Czerepina wzbija się po nad źródłami Czerepinki wzgórze Proborz (353 m.). Cz. płynie w kierunku płd.-wsch. przez Czerepin, mokrawemi łąkami, i w Starem Siele, powyżej leśniczówki, łączy się od wschodu z p. Dawidówką. Połączony ten potok, przyjąwszy w Budkowie od zach. potok Tołczówkę, tworzy Krywulę, prawy dopływ Boberki. Długość Czerepinki 5 kil. *Br. G.*

Czerepito, wieś, pow. połocki, należy do Hłasków; 2,421 dz. rozl.

Czerepkowce, *Czerepkoutz* (z Berestiem), wś, pow. serecki na Bukowinie, nad Seretem, ma dwa kościoły par.: gr.-kat. i grecki nieunicki. St. dr. żel. lwowsko-czerniowiecko-suczawskiej, między Hliboką a Rudą, o 307 kil. ode Lwowa; zowie się Cz.-Sereth. *F. S.*

Czerepów, dobra, pow. lepelski, dziedzictwo Reuttów h. Gozdawa.

Czerepowa, wś, pow. płoskirowski, gmina i par. Czarny-Ostrów, 230 dusz męz., 609 dz. ziemi włośc. Należała do Janczewskich, dziś Chylińskich. Ziemi dworskiej wraz z Jachimowcami i Boczulińcami 1,391 dz. R. 1868 miała 83 dm. *Dr. M.*

Czerepowce, wś, pow. płoskirowski, gm. Czarny Ostrów, 244 dusz męz. włośc. i 16 jednodworców, 712 dz. ziemi włośc. Należy do Przeździeckich. *Dr. M.*

Czerepowiec, m. powiatowe w gub. nowogrodzkiej, 3,540 mk., 574,5 w. od Petersburga, a 508 od miasta gubernialnego odległe. Bank, st. poczt. i przystań statków parowych.

Czerepówka, wś, pow. płoskirowski, par. Mikołajów. R. 1868 było tu 97 dm.

Czerepy, wś, pow. dzisieński, par. Dzisna, dawne dziedzictwo ks. Świętopełk-Mirskich; ma kaplicę ich fundacyi, dawniej kościół filialny.

Czeresin, *Czereszyn*, wś w płc.-wsch. stronie powiatu ihumeńskiego, w miejscowości leśnej i błotnistej, gdzie się poczyna ra. Olsa (ob.), niedaleko folw. Jagódki; należy do gm. pohoskiej, do 3 okręgu polic. (berezyńskiego), do 1 okręgu sądowego. Niegdyś należał Cz. do dóbr berezyńskich. *Al. Jel.*

Czereskie albo *Treckie* jez. w pow. dzisieńskim, blizko wsi Czeressy, 5 w. długości, pół w. szerokości.

Czeress, *Czeressa*, mko i obszerne dobra lenne, pow. dzisieński, w 3 okr. adm., o 33 w. od Dzisny, o 276 w. od Wilna. Mko ma 25 mk. Dobra Cz., niegdyś ks. Radziwiłłom nadane, od nich przeszły do hr. Maryi z Radziwiłłów Michałowej Tyszkiewiczowej; dziś własność dzieci Adolfa Jałowieckiego i żony jego ś. p. Jadwigi z Tyszkiewiczów. Jest tu cerkiew św. Mikołaja, fundacyi Radziwiłłów, i zarząd gminny. Gm. Cz., pow. dziśnieński, liczy 386 dm., 4,245 włośc. ob. płci. Gmina składa się z jednego okręgu wiejskiego i liczy 61 wsi. Okrąg wiejski Cz. w gm. Cz. liczy w swym obrębie wsie: Ptyckie, Litowiszki, Zacharnie, Siłowo, Bosinę, Worońki, Suszki, Jakubowszczyzna, Paciejenki, Kowalewszczyzna Wielka, Kozły, Suchoworje, Mniuchy, Popkowa-Łąka, Greczkie, Tatary, Rabieszno, Mal-

ce, Zajcowo, Ilmowiki, Dołhinowo, Dębowe, Michasienki, Ambrosienki, Kostoczeno, Palaki, Nowe Kruki, Stare Kruki, Glinówka, Kowalewszczyzna Mała, Wiazowce, Sucha, Matiuki, Świerdły, Podhajce, Juńce, Tilewce, Piastuny, Kartowe, Konaje, Dworne Sioło, Lipówka, Moniawki, Dulskie, Denisowo; zaśc.: Ostrowy, Piotrolewo, Kowalki, Dzwonki, Morozy, Barynowo, Jurkowszczyzna, Wierecieje, Palczechy, Kruczki. *A. K. Ł.*

Czereszeńka, wś, pow. latyczowski, gm. Deražnia, dusz męz. 147, w tej liczbie jednodworców 16. Ziemi dwor. 123 dz., ziemi włoś. 432 dz. Kamień młyński i wapienny; młyn. Należała do Turkułła, dziś Czarkowskich.

Czereszenków, lewy dopływ Bystrzycy sołotwińskiej; ob. str. 512, t. I.

Czereszyn, ob. *Czeresin.*

Czerewacz, wś, pow. radomyski, nad rz. Uszą, wpadającą do Prypeci, o 8 w. od m. Czarnobyla. Mk. 430, wyz. prawosł.; należą do parafii czarnobylskiej; tamże zarząd gminny i policyjny. Ziemi lesistej 2,918 dz. Niegdyś należała do starostwa czarnobylskiego, obecnie do Chodkiewiczów. *Kl. Przed.*

Czerewki, wś rządowa, nad jez. Narocz, pow. święciański, 3 okr. polic., mk. prawosł. 76, kat. 10, żydów 10, dm. 6 (1866 r.); od Święcian 54 w.

Czerewkowo, st. dr. żel. woronesko-rostowskiej, w okręgu wojska Dońskiego.

Czerhanówka, ob. *Czerchanówka.*

Czerhat (węg.), ob. *Nowogrodzkie góry.*

Czerkas, wś, pow. wasylkowski, nad niewielką rzeczką wpadającą do Rosi, o 10 w. od m. Białej Cerkwi. Mk. 1,134 wyzn. prawosł.; cerkiew paraf. i szkółka. Ziemi chociaż dosyć górzystej, lecz urodzajnej 2,704 dz. Należało niegdyś do stwa białocerkiewskiego, obecnie do hr. Branickiego. Zarząd gminny we wsi Jeziornie, policyjny w Białej Cerkwi. *Kl. Przed.*

Czerkask, ob. *Nowoczerkask.*

Czerkaski powiat, ob. *Czerkasy.*

Czerkaskie, sioło, pow. kiereński, gub. penzeńska, st. p. o 35 w. od Kiereńska.

Czerkasówka, futor nad rz. Uszycą, pow. uszycki, gm. i par. Sołodkowce, ma gorzelnię, należał najprzód do Czerkasa, potem do Skibniewskich, dziś do Pokutyniec Władysława Grocholskiego. *X. M. O.*

Czerkasy, wieś, pow. tomaszowski, gmina Czerkasy, par. Łaszczów, dawniej przedmieście miasteczka, obecnie osady Łaszczów, położona nad rzeczką Huszwią, o 16 w. od Tomaszowa, posiada roli ornej mórg 443, łąk 142 mórg, dm. mieszk. 38, ludności 278 dusz. Siedziba urzędu gminnego t. n.; gmina należy do s. gm. okr. III w Łaszczowie, ma 4,978 mk.; stacya poczt. w Tyszowcach. Gminę Cz. składają wsie: Czerkasy, Podhajce, Domaniż, Małoniż, Dobużek, Podlodów, Nabroż, Kmiczyn, Żerniki, Ratyczów, Kryszyn, Staniatyn i osada Łaszczów. Kościołów rz. kat. w gminie dwa, cerkwi prawosławnych 7, szkółek początkowych pięć. Zakłady przemysłowe: fabryka krochmalu (ob. Podlodów), młynów wodnych 4 na rzeczce Huszwi, przepływającej środkiem gminy. Przy urzędzie gminnym kasa pożyczkowa, której pierwotny fundusz zakładowy, pochodzący z kar zasądzanych przez były sąd gminny, wynosił rs. 566 kop. 45. *S. S.*

Czerkasy, 1.) msto powiatowe gub. kijowskiej, nad Dnieprem, wzdłuż rzeki, 5 w. długie, półtory w. szerokie, o 294 w. od Kijowa odległe lądem, a 200 w. wodą, o 104 w. od Zwinogródki, o 1,434 wiorst od Petersburga, pod 49°45′16″ dł. wsch. i 49°26′57″ szer. płc. (według Wiszniewskiego). Dolna część miasta, zwana Padół, często ulega powodzi. Cz. prowadzą znaczny handel. Tuż obok, na przeciwnym brzegu Dniepru ciągną się żyzne łany gub. połtawskiej. Założenie msta Cz. ginie w pomroce wiekowej. Bołtin w swoich notatkach do Leclerca (t. I, str. 344), przytaczając następujące słowa Karamzina: „Baskak (rząd-„ca) Achmet, rządzący księztwem lipieckiem „(teraźniejsza gub. kurska), tyranizował lud, „nie wyłączając ani bojarów, ani też książąt, „a w pobliżu Rylska założył dwie osady, gdzie „się skupiali rozmaici łotrzy, by rabować „i gnieść okoliczny lud; wówczas Oleg, poto-„mek książąt czernihowskich, poskarżył się na „niego hanowi Telebugowi, który dał mu od-„dział Tatarów, by zniszczyć osady Achmeda; „rozkaz został wykonany“ (t. II, str. 127). Przytoczywszy te słowa, Bołtin dodaje od siebie, że mieszkańcy Achmetowych osad byli Czerkasy, zowiący się także kozakami, i że oni uciekli do Kaniowa i założyli blizko niego miasto zwane „Czerkask“; w takim razie byłby on zbudowany około r. 1282. Z drugiej strony, jak się pokazuje z przywileju Stanisława Augusta, założenie miasta ma przypadać na XIV w.; przywilej ten głosi: „Mieszk. Czerkas, między innemi dokumentami, przedstawili, w dowód swoich praw, opis zamku kaniowskiego, z którego się pokazuje, że kiedy w. ks. litewski Gedymin zawładnął nad morzem Kafą, Perekopem i Czerkasami Piatyhorskiemi, to wziąwszy w niewolę pewną część Czerkasów i ich księżnę, osiedlił ich nad Dnieprem w miejscu teraźniejszych Czerkas.“ Po r. 1386 Cz. stają się stolicą hetmanów ukraińskich, a w XV i XVI w. już figurują jako ważniejszy punkt na Ukrainie. W 1523 r. han krymski bezskutecznie oblegał go przez 13 dni. W 1557 r. tu się schronił Dymitr Wiszniowiecki przed Tatarami Dawlet-Gireja. Aż do czasów Chmielnickiego Cz. były głównem miastem kozackiem; w lustracyi z roku 1622 powiedziano:

„Mieszczan w Cz. podwładnych 120, podatków żadnych nie płacą, tylko obowiązany każden z nich pełnić służbę na zamku konno i zbrojno; wolnych zaś domów kozackich w mieście i po futorach należących do niego więcej niż 1,000.“ W r. 1637, w czasie buntu Pawluka, Cz. zostały spalone, jak świadczy Beauplan (str. 15). W odbudowanych na nowo zimował h. w. koronny Potocki w 1647 roku, w czasie buntu Chmielnickiego, i ztąd to wyruszyła na wiosnę wyprawa pod Żółte wody. Po śmierci Chmielnickiego, który przeniósł stolicę hetmańską do Czehryna (ob.), Cz., przechodząc kilka razy z rąk do rąk, zostały w końcu starostwem, w skład którego weszły następujące wioski: Czerniawka, Werhuny, Buzuków, Chacki, Biełozierje, Ruska polana, Swidowek, Łomowate, Chodaki, Leski i do r. 1686 kilka wiosek po za Dnieprem. Z rewizyi w 1765 r. pokazuje się, że starostwo przynosiło wówczas do 65,000 złp., a w r. 1789 do 132,000 złp. Był tu zamek, mający 70 ludzi stałej załogi. Zamek ten wzięty został szturmem przez zbuntowanych chłopów w 1768 roku i zniszczony. Cz. liczą obecnie mk. 13,914; miasto brudne i źle zbudowane, ma 3 cerkwie, 2 monastyry (klasztory) położone za miastem, bożnicę, szkołę duchowną i szkółkę, filią banku, przystań statków parowych, stacyą pocztową kl. 2-ej, stacyą dr. żel. gałęzi linii fastowskiej, odległą o 27 w. od st. Bobryńskiej i filią parafii katol. Śmiła. Z przystani Cz. wywieziono w 1863 r. wodą 38,218 pudów zboża. Ma tu być otwarte 4-klasowe progimnazyum męzkie. Cz. mają cukrownię i rafineryą, wyrabiającą rocznie do 143,000 pud. cukru, a należącą do Cukiermana, i 56 garbarń. Ziemi piaszczystej 6,200 dzies. Pow. czerkaski utworzony został 1797 roku, 1799 r. połączony z czehryńskim, 1800 przywrócony. Leży nad rzekami Dnieprem, Rosią i Taśminą; zajmuje powierzchni 3,463 w. kw. R. 1847 miał 1 miasto, 9 miasteczek, 74 wsi kościelnych, 29 wiosek, 9 futorów. Ziemi ornej tylko 177.500 dz., łąk 65,000, lasów 50,000 dz. Mk. liczył 1865 r. 161.204, t. j. 80,210 męż., 80,994 kob., w tej liczbie 20,653 izrael., t. j. 10,169 męż., 10,484 kob. Ma ten powiat dwie parafie katolickie Moszny i Śmiłę, obie w dek. zwinogródzkim. Powierzchnia w zach. części pow. jest górzystą, szczególnie nad brzegami rzeki Taśminy. Od Cz. w kierunku do Kryłowa miejscowość po części bagnista, po części piaszczysta; wszędzie zaś bez wyjątku składa się z nizkich łąk. Pośród powiatu, pomiędzy górami leśnemi, leżą bagna i jeziora; nad brzegami Dniepru także jeziór jest wiele, z tych niektóre z rozlewu rzek powstałe, trwają tylko przez jedno lato. Powiat obfituje w lasy (sosnowe) i pastwiska. Grunt po większej części składa się z czarnej ziemi i piasku. Oprócz rolnictwa, stanowiącego główne mieszkańców zatrudnienie, najważniejszy przemysł stanowią gorzelnie i cukrownie, których 1866 r. było 12 w powiecie. Według statystyki 1846 roku, na 100 korcy zasiewu wypada 35¼ żyta, 14 pszenicy, 9½ owsa, 16 hreczki, 17¼ jęczmienia, 7 prosa, 1 grochu. Co do przemysłu fabr., to w ogóle 1846 r. powiat liczył 13 fabryk z produkcyą ogólną 463,000 rs., w tej liczbie 2 fabryki maszyn (296,000) i 4 garbarnie, 119,000 rubli srebrem. (Por. *Śmiła*). *Kl. Przed.*

Mko Cz. rozsiadło się przy samym Dnieprze. Rzeka ta na mnogie ramiona i odnogi się dzieląc, tworzy liczne ostrowy. Z tych znaczniejszy t. zw. „Korczewaty.“ W dawnych czasach, gdy na wszelkich dogodnych zbywało komunikacyach, okolica Cz. była z niełatwym dostępem, bo z jednej strony, t. j. od wschodu Dniepr tu stanowił naturalną zaporę; z drugiej zaś trzęsawiska Irdynia, które są, według wszelkiego prawdopodobieństwa, dawnem korytem Dniepru, co się ztąd usunął, wielkim od zachodu, północy i południa opasywały ją i zamykały łukiem. Początek m. Cz. zupełnie nieznajomy; musi to być przecie bardzo starożytna osada nad Dnieprem. W pobliżu dzisiejszych Cz. w górę Dniepru, na wysoczyźnie, znajduje się miejsce „Hulaj-horodkiem“ nazywane, na którem dziś jeszcze mnóstwo pobitych cegieł, czerepów wygląda z ziemi, jako ślad jakiejś dawnej osady. Otóż powieści ludu mówią, że to była dawna osada starożytnych Czerkasów, nad którymi miał jakiś królik czerkaski panować. Inne zaś podanie głosi, że dawna Sicz zaporozka była nasamprzód koło Czerkas, za wsią dzisiejszą Dachnówką, ale skoro się tu ludniej zrobiło, to mieszkańcy onej przenieśli się do Kremenczuka, a gdy i tam coraz ludniej było, to wtedy dopiero wynieśli się oni na Niż, i od tego czasu Zaporożcami się przezwali. Jakkolwiek być to tylko może ludowy wymysł, jednakże taić on może cząstkę prawdy. Niektórzy z uczonych (Bohusz Siestrzeńcewicz i inni) sądzą, że Cz. powstały dopiero za czasów tatarskich, koło 1282 r., i pochodzą od kozaków czerkaskich, z krain Pentopolis (pięciu gór). „Pentopolis“ po tatarsku „Besztan“, a po słowiańsku „Piatyhory.“ Inni za wskazówką przywileju Stanisława Augusta odnoszą ich powstanie do XIV w., powiadając, że Gedymin, po zdobyciu Perekopu, jeńców czerkaskich nad Dnieprem osadził. Inni znów jeszcze posuwają starożytność tego miasta głębiej, i chcą mieć je miastem Czarnych Kłobuków. W rzeczy samej Torki, Berendeje i Czarne Kłobuki, w latopisach ruskich noszą też i nazwisko Czerkasów. Kronika kijowska mówi: „Izasław że posła syna swojeho Mścisława k korolewi w Uhry, powesti korolia na Halickohọ

kniazia, i skopia swoju drużynu, pojde, i wzia z soboju Wiaczesławow połk weś, i wsi Czornyje Kłobuki, jeże zowutsia Czerkasy." Czarnymi Kłobukami też zwano nie tylko Torków, ale Pieczeniegów, Kowujów; musieli oni mieć jakieś przytuliszcza, a naturalnie to ich miasto nazywano miastem Czerkaskiem, czyli Czerkasami, jak miasto Torków Torczeskiem, Torczycą. Jakoż rozgnieździli się oni tu, stanowiąc jakby kępę etnograficzną osobnego, napływowego plemienia, które też stało się ziarnem nasiennem późniejszej kozaczyzny. Dziś jeszcze wieśniak czerkaski, lubo od dawna krwią się zmieszał z otaczającą go ludnością, w postaci swojej, stroju, zachował—mówi Kulisz, swoją rodowość innoplemienną: czarne włosy, nosy orle, długie twarze, niewielkie głowy na szerokich karkach. Charakterystyczną cechą Czerkaszczyzny był nie tak jeszcze dawno chów owiec siwych czerkaskich, nie napotykany w żadnej innej miejscowości ukraińskiej (ob. Hist. Krymu i Kozaków etc. 1809, t. II, str. 133). Owce te zabite dawały znajome „baranki" i sławne kozackie t. zw. „czapki birki". M. Cz. występuje w dziejach dość wcześnie. Kiedy w 1333 r. Gedymin wziął Kijów, Czerkasy jako „przygrodek kijowski", temuż się władzcy poddały. Kiedy zaś w 1393 r. Witold w Kijowie osadził Skirgiełłę, ten Czerkasy i Zwinigród ubiegł i do swojej dzielnicy przyłączył (Kromer—Błażowski 421). W spisie zamków, należących do w. k. Swidrygełły z 1402 r., wymienione są i Cz. (Daniłowicz Skarb. dyplom. II, str. 331). W 1432 r., gdy w Chrystmemlu miasta lit. i Rusi przyrzekły pod przysięgą, że traktat zawarty przez ich w. ks. Swidrygiełłę z Zakonem pruskim i inflanckim będzie dotrzymany, w ich liczbie widzimy i Cz. (tamże, str. 133). Dowód to, że w owym czasie Cz. już były miastem znaczącem. Gdy w 1483 r. Mengligirej, car przekopski, wtargnąwszy z Tatarami na Ukrainę, zburzył Kijów i pod Cz. przystąpił, Matwij Kmita z zebranym naprędce ludem zamek czerkaski ubiegł i nieprzyjaciół rozgromił. Tenże Mengligirej, wojując z Litwą, zachęcał Iwana Wasilewicza, by zajął Cz. razem z Kijowem (Karamz. VI. str. 181). Już wtedy ożywiał te strony, za pośrednictwem Dniepru, dość znaczny ruch handlowy. Przewożono tędy drogi, kosztowny towar ze Wschodu. W źródłach pod r. 1500 mamy ślad, że kupcy tureccy z Kaffy transportowali wodą towary bławatne (Danił. Skarb. dypl. II, str. 253). Cz. od najdawniejszych czasów były włością hospodarską, z zamkiem dla osłony od Tatarów. Pierwszym namiestnikiem hospodarskim w Cz. w 1434 r. był znany z akt, Kmita Aleksandrowicz. Drugim z kolei namiestnikiem, czyli już starostą czerkaskim, był w 1501 r. Michał Chalecki, rycerz bitny i sławny swego czasu weredyk (ob. w „Dworzaninie" Górnickiego t. II, str. 352). Po nim w 1503 r. był już namiestnikiem Senko Połozowicz. Za jego rządów umarł był w Cz. prosty kozak; a że był bez rodziny, rzeczy pozostałe po nim, według zwyczaju, szły na namiestnika, a więc Senko sukna rozdał pomiędzy sługi swe, a „perłę wielką, cztery brylanty i kilka innych drogich kamieni oddał w ręce samemu hospodarowi, wielkiemu królowi" (Arch. J. Z. R. t. I, str. 2). Krótkie atoli były rządy Senka Połozowicza, bo w 1503 roku już Ostafi Daszkiewicz, wróciwszy ze służby w Moskwie, otrzymał, za wstawieniem się ks. ostrogskiego, zamki Czerkasy i Kaniów. Daszkiewicz jest znaczącą swego czasu figurą. Jako zwierzchni stróż królewskiego zamku, z urzędu czuwał on u wrót kraju, czynny i szczęśliwy pogromca Tatarów. Zamek też czerkaski odnowił i do długiego odporu przysposobił, straż ustanowił przy zamku konną, która w stepach odbywała rozjazdy i ostrzegała o Tatarach. On to pierwszy uorganizował tak zwanych „horodowych" kozaków. Ale Daszkiewicz występował przeciwko Tatarom nie tylko odpornie, lecz i zaczepnie. W 1520 roku wszelako, stoczywszy z nimi bitwę, był wzięty do niewoli; ale gdy w 1521 Mechmet Girej wyprawił się był pko Tatarom zawołskim, i tam poległ w boju, Daszkiewicz uciekł z Perekopu i do Czerkas wrócił (Bielski, Ks. 5, str. 219). Ale wkrótce z jego strony nie obyło się bez odwetu. W 1527 r., gdy ks. Konstanty Ostrogski zbił Tatarów na głowę u Olszanicy, Daszkiewicz wraz z ks. Jerzym Słuckim pogromił ich również u Czerkas i Kaniowa; nie dość na tem: przy końcu tegoż jeszcze roku wyprawił się on z Przecławem Lanckorońskim, starostą chmielnickim, w kilkanaście set koni pod Oczaków, gdzie trzykroć z Tatary bitwę wiódłszy, 30,000 bydła i 500 koni do domów swych przypędzili (Bielski, ks. 5, str. 2 i 5). Sajdet Girej skarżył się o to królowi; ale Zygmunt I wysłał Daszkiewicza w 1528 roku do Islam-Gireja, carewicza krymskiego, z oświadczeniem starodawnej od ojców przyjaźni i obietnicą pomocy, gdyby Islam chciał opanować hañstwo; w każdym razie przytułek miał w Polsce (Akty Z. R. t. II, str. 290). Jakoż Islam-Girej, syn Machmeta-Gireja, który dwakroć strącał z hañstwa Sajdet-Gireja, uciekł do Czerkas. Mściwy Sajdet z 50 działami przyszedł pod m. Czerkasy i w ciągu 30 dni przypuszczał szturm; nareszcie zażądał traktować, wezwał do swego obozu Daszkiewicza, który, wziąwszy zakładników, przyjechał, ucztował z hanem, pił miód, i z wroga przyjaciela dał Zygmuntowi I (Bielski, ks. 5. str. 23). Było to w 1532 r. Zaczem oba bracia Sajdet i Islam, pogodziwszy się z sobą, wysłali posłów na

sejm w Piotrkowie, aby przyjaźń z Rzplitą stwierdzili. Z tymi posłami zjawił się i Ostafi Daszkiewicz, który na sejm przywiózł wielkie kule od dział tatarskich, którym walecznie na zamku czerkaskim się obronił, za co mu król, biskupi i panowie wszyscy „dziękowali i pieniędzy niemało złożyli.“ Wtedy to Daszkiewicz podał na sejmie sławny projekt swój urządzenia kozaków; radził on, aby na Dnieprze 2,000 kozaków ustawicznie chowano, którzyby na czajkach przeprawy Tatarom bronili, i kilkaset jazdy do tego, któraby żywność obmyśliwała; i na Dnieprze, t. j. na ostrowach tej rzeki pobudowano zamki i pozakładano miasta (tenże, ks. 5, str. 28). Około tego czasu kozacy czerkascy sporzyć zaczęli z monasterem św. Mikołaja pustyn. kijow. Jeziora i „uchody“ należące do monasteru były przedmiotem sporu; kozacy przemocą łowili w toniach ryby, zabijali bobry. Daszkiewicz, jako starosta, rozsądzał w 1528 r. ten spór i według swej powinności zatwierdził monasterowi posiadanie jezior i „uchodów“, a kozakom zabronił dalszego łowienia ryb i zabijania bobrów (Akty Z. R. II, str. 352). W tych czasach karczmy w Czerkasach służyły za nagrodę dla zasłużonych; i tak: około 1507 r. Jerzy Montowtowicz od Zygmunta otrzymał połowę płaty z karczem czerkaskich, a nieco później tenże król dał karczmę w Cz. za zasługi Danielowi Trypolskiemu (Dawny rejestr metr. lit.). Daszkiewicz umarł w 1535 r. Następcą jego na starostwie był Wasyl Tyszkiewicz (późniejszy wojewoda podlaski). Za jego władania wynikł bunt czerkasców i kaniowców przeciwko niemu. List królewski do tegoż starosty objaśnia nam mniej więcej powód buntu. Mocą tego listu, król zachowuje mieszczan czerkaskich i kaniowskich przy ich starych powinnościach i wyzwala od wszelkich płat nowych, od nieboszczyka Daszkiewicza, z krzywdą ich postanowionych (Dawny rejestr metr. lit.). Jan Penko, dotąd nieznany nam, oskarżony o poduszczania i stosunki „z buntownikami“, oczyścił się z tego zarzutu przed królem w Krakowie (Akty Z. R. t. I, str. 3). Król zaś Zygmunt nie tylko wydał mu od siebie list poświadczający o dawniejszych tegoż Penka na zamkach Kaniowie i Czerkasach królowi okazywanych „prawdziwych posługach“, ale nadto na miejscu Tyszkiewicza naznaczył go starostą w Czerkasach (Akty Z. R. t. I, str. 3). Tymczasem mieszczanie czerkascy z Penkiem się powaśnili. Rozpoznanie sporu król polecił Andrzejowi Niemirowiczowi, wojew. kijow., i ten przekonał się, że starosta nie był w niczem winien, ale według dawnych zwyczajów urządził wzajemne stosunki miasta i starosty (tamże II, str. 352). Odtąd tedy mieszczanie, pospólstwo, wdowy, ludzie kniaziowscy, pańscy i duchownych, obowiązani byli też płacić staroście po dwa grosze od każdego człowieka na straż zamkową. Mieszczanie jednak mają pełnić służbę na uroczysku Swirnie i u Ostrogowych wrót, i to tylko latem. Oprócz tego, ciż mieszczanie bez wiedzy starosty jeździć na „zdobycz“ nie mają. Poroh na Dnieprze „Zwoniec“ jest wieczysty mieszczański i starosta do niego wtrącać się nie ma. Obowiązani są też utrzymywać straż polną i wodną i przejeżdżać się po szlakach tatarskich wraz ze „służebnikami“ starosty. Pierwszy to raz spotyka się tu wzmianka o progu „Zwońcu“. Owoż próg ten stał się pierwszym początkiem Zaporoża; mieszczanie czerkascy „kozakujący“ osiadali na nim, jako w miejscu, gdzie ręka starosty już ich dosiądz nie mogła i gdzie mogli oni po swojemu i swobodnie przemysłować, t. j. łowić rybę, „zwierz“ zabijać i chodzić na wzbronioną im „zdobycz“ w polach. Ze „Zwońca tegoż dopiero później wynieśli się oni jeszcze dalej, bo aż do Czartomeliku, gdzie już swoją sławną Sicz założyli. „Służebnicy“ zaś p. starosty, wzmiankowani też w urządzeniu powyższem, tworzyli t. zw. inaczej „rotę“, złożoną z „drabów“ lub „pachołów“; roty te w czasach owych znajdowały się po wszystkich zamkach ukr.; „drabi“ ci nie byli pochodzenia miejscowego, lecz rekrutowali się przeważnie ze środkowych ziem Korony, ze szlachty uboższej i z wszelkiego wolnego zamiejscowego ludu. O nich to, w sto lat potem, Tomasz Zamoyski, wojewoda kijowski, pisał: „Póki na Kijowach, Kaniowach, Czerkasach pachoły znaczne chowano, póty Ukraina w pokoju, swawola w munsztuku; skoro go jedno z gęby zdjęto, oto wszyscy widziemy na co się wyuzdała“ (Żurkowski, str. 205). Wszelako starosta Peńko opuścił swój urząd wkrótce; w 1540 r. został starostą kniaź Andrzej Hlebowicz Proński (Metr. lit.). Kupcom tureckim i tatarskim, jadącym do Moskwy, dozwoloną była jedna droga, a ta prowadziła na Tawań i na zamki królewskie Czerkasy i Kaniów, a ztąd do Kijowa. Skoro się też kupcy owi przeprawili u Tawania przez Dniepr, nie wprzódy w dalszą się puszczali drogę, aż o tem czerkaskiego nie zawiadomili starostę: ten zaś wysyłał straż, która ich bezpiecznie prowadziła do Kijowa (Oboleński, Knig. posolsk., str. 28). Straż ta właściwie strzegła kupców od kozaków napadających na ich karawany. Cz. miały, jak wiadomo, znaczenie posterunku wojennego do odpierania natręctwa tatarskiego; owoż nie każdy ze starostów wytrwał długo na tej bojowniczej placówce, gdzie musiał pędzić życie twarde, pełne niebezpieczeństw i znoju. Zmieniali się też oni często. I tak: w 1544 r. Prońskiego zastąpił Józef Michałowicz Chalecki, a tego znów Wasyl Piotrowicz Zahorowski; tego zaś ostatniego w 1551 roku

kniaź Dymitr Sanguszko. Ten Dymitr Sanguszko był to ten sam, który za wzięcie przemocą ks. Halszki Ostrogskiej, skazany na infamią i pojmanie, w 1554 roku został w drodze zabity w Czechach, w Jaromierzu. Niektórzy nasi historycy mianują Dymitra kniazia Wiszniowieckiego starostą czerkaskim; tymczasem źródła nic o tem starostowaniu jego na Czerkasach nie mówią; przeciwnie wzmiankują one tylko, że ten kniaż, z powodu, że mu nie dano starostw czerkaskiego i kaniowskiego, opróżnionych po wyroku wydanym na Dymitra Sanguszkę, w przystępie gniewu rzucił kraj i udał się do Turcyi (Przeździecki, Jagiell. polsk., II str. 71). Wrócił był on następnie z Turcyi i wprawdzie posiadł Czerkasy i Kaniów, ale nie jako starosta, tylko że je zajął przemocą. Wiadomo że już z Czerkas pisał on list do cara, że mu poddał te zamki, ale Iwan III nie zgodził się na zerwanie przymierza z Zygmuntem; owszem kazał mu powrócić zamki, a Dymitra wezwał do siebie, udarował Bielewem i trzymał na strach Polsce i Krymowi (Nikon. kron. u Karamzina t. 8, str. 231). Znany jest dalszy los nieszczęśliwy kniazia Dymitra, który, pojmany przez Turków, w Carogrodzie śmiercią bohaterską, na haku, życia dokonał. Czerkasy przeto po śmierci Dymitra Sanguszki zostawały kilka lat bez starosty. I dopiero w 1560 r. został starostą czerk. i kaniow. kniaż Michał Wiszniowiecki, stryjeczny brat Dymitra „kozaka.“ W 1565 r. z Wilna zaopatrzono zamek czerk. w materyały amunicyjne, broń palną i inne przybory bojowe (Stan. Łaskiego Pr. nauk i dyplom. str. 272). Kniaź Michał z Wiśniowca jak drugi Daszkiewicz, krwi swej dla obrony granic nie szczędził. Miał on tyle względów u króla, powiada Bartoszewicz, że wstawiał się za zbiegami z Kaniowa i Czerkas, którzy, zachęceni zyskiem, uchodzili na służbę do Moskwy, lecz potem nie śmieli wracać do zamków swoich, tonęli w stepach, za porohami; kniaź, najbliższy sąsiad tych rycerzy, wstawiał się za nimi: król mu udzielił prawo glejtu, że kogo książę uwolni od zarzutów zdrady, ten ma być swobodny; przeszłość puszcza się w zapomnienie. Rewizya zamku czerk. z 1570 r. wyraża: zamek stoi niedaleko rzeki Dniepru, na wzgórzu miernej wyniosłości, a miasto w wielu miejscach panuje nad nim. Zamek pod względem broni i strzeliwa w należytem jest dopatrzeniu. Za miastem na górze, jest osobno naprzód wysunięty kawał wału miejskiego, który grozi niebezpieczeństwem miastu, bo gdyby go nieprzyjaciel opanował „musiałoby się miasto w niwecz obrócić.“ Rewizorowie radzili przeto, aby, za rozkazem króla, zamek nowy przy onymże wale zbudować, jako w miejscu dogodniejszem i obronniejszem od placu, na którym obecnie dawny zamek się znajduje. Miasto leży przy zamku, mówi dalej rewizya, dokoła opalisadowane, „w którym wszystkie juryzdykcye starosta ma.“ Przychód miasta zaś, był tylko „z karczmy, którą żyd trzyma, tudzież z rzeźni, rybołówstwa, z myta. Wołości ani folwarków żadnych do tego miasta niemasz, okrom bojar putnych, którzy w mieście mieszkają. Ci też niektórzy powinność wespółek z mieszczany czynią.“ Nareszcie rewizorowie następne powinności, tyczące się mieszczan i bojarów putnych, wyliczają: naprzód powinni oni zamek poprawiać „okrom starodawnych szlachciców, które też opowiedział p. starosta, że niepowinni, jedno służbę ziemską służyć, nacośmy im listy pod pieczęciami naszemi dali;“ „dalej dawać w rok dwóch stróżów, oraz dla porządku lepszego w mieście obrać wójta przysięgłego i dwóch przy nim mieszczan, także przysięgłych, będących wszakże pod juryzdykcyą starosty, i wójt ma pilnować, żeby stróża była ustawiczna w furtkach i bramach. Bez wiedzy starosty, nikogo do zamku nie wpuszczać. Stróżom tym mieszczanie i bojary mają płacić wedle umowy. Straż polna ustanowiona być ma: mieszczanie i bojary, według dawnego obyczaju, płacić mają jej kop 100 i 20 lit. Ostróg koło miasta ma być dobrze utrzymywany. Draby, służebni ludzie, którzy osiadłości swoje w mieście mają, a pożytków miejskich nie używają; tych tylko przy straży się zostawia. Rotmistrz pieszy, mieszczan osiadłych, ani synów ich niema w draby na zamek przyjmować. Przesądy, winy, wiżowe, schodne, niema urząd więcej brać, nad uchwałę króla Imości. Goście pospolici, którzy z towary przyjeżdżają, a z osobna mają się kijanie urzędowi opowiadać. Ołowiów, prochu, saletry i innych rzeczy nie mają mieszczanie kozakom na Niż wywozić; tego urząd zamkowy doglądać ma.“ Urządzenie to powinności miejskich było nowe, przez rewizorów w czasie tejże ich rewizyi postanowione; jednakże oni „przy innych zwyczajach starodawnych mieszczan i innych wcale zostawili.“ Około tego czasu rotmistrzami na zamku czerkaskim i kaniowskim byli: Jan Zytyński i Wielednicki. Weszli też oni w zatarg ze starostą. Rzecz szła o to, że ciż rotmistrze zaprowadzili w Czerkasach i Kaniowie swoje karczmy i szynkownie. Wiszniowiecki w r. 1571 r. pozwał ich o to aż do króla, ale król listem dozwolił dla drabów tylko miód sycić (Ks. ziemsk. i grodz. kijow. w magistracie kijow.). W 1580 r. zjeżdżał tu do Cz. Jan Orzelski, posłany od króla Batorego, dla uspokojenia zajść pomiędzy tutejszymi mieszkańcami i kozakami niżowskiemi, a razem polecił mu był tenże król, aby po załatwieniu sprawy

600 doborowych Niżowców do wojska Rzplitej przyłączyć, z przeznaczeniem do walczenia pod jej chorągwiami, bacząc aby spokojnych Tatarów nie niepokoili i od łupienia Krymu powstrzymywali się. To oboje, pisze Orzelski, z wielkim trudem i mozołem dopełnić mi przyszło: Czerkasy bowiem, ludzie na pół dzicy, i wszelkiej oświaty pozbawieni, z trudnością dali się nakłonić do zadośćuczynienia Niżowcom za wyrządzone im krzywdy; Niżowcy zaś, przyzwyczajeni do rozbojów, żyjący bez rządu i zwierzchnika, długo przekładali nadzieję wątpliwą łupieży nad pewny rząd (Włodz. Platera. Zb. pam. IV str. 114). Około 1581 r. na miejsce Michała Wiszniowieckiego wstąpił na starostwo brat tegoż kniaź Aleksander Wiszniowiecki. W 1590 nastąpiły zamieszki kozackie. Kosiński, już po rozgromie swoim pod Piatką, mając „największą waśń“ ku ks. Wiszniowieckiemu, staroście czerkaskiemu, za to że ten pomagał księciu Ostrogskiemu, przyciągnął ku Czerkasom, „chcąc kniazia na zamku dobywać.“ Wiszniowiecki wyjechał na spotkanie jego za miasto; gdzie „sam ten zdrajca Kosiński zabit, i jego wojska niemało, drudzy pouciekali za porohi, do drugiego wojska“ (Listy Stan. Żółk. str. 27). Po Wiszniowieckim objął starostwo ks. Janusz Ostrogski. Lustracya za tegoż starosty dokonana, powiada: „w mieście tem domów miejskich posłusznych 150, z których podatków nie dają żadnych, prócz służby wojennej. Domów kozackich nieposłusznych 500. Karczma przynosi za rok 1312 złp. 15 gr. Miasteczka należące do Czerk.: Borowica, Arklej, Ołtwa, Kropiwna. Summa dochodu z starostwa złp. 1910. Przychodzi kwarty 262 złp. i gr. 10. Janusz ks. Ostrogski, jak wiadomo, umarł w 1620 r. i na jego miejsce został starostą książę Konstanty Wiszniowiecki. Lustracya z 1622 r. wyraża, iż rewizorowie dla wielkiego wód rozlania przybyć do starostwa nie mogli, ale stawił się przed nimi do Korsunia p. Adam Laskowski, podstarości czerk., z mieszczanami, którzy wszystkie prowenta starostwa pod lustracyą podali. Zamek czerk. stoi na górze warownej od błonia Dnieprowego; budowanie w nim wszystkie stare. W mieście zaś mieszczan posłusznych 120, podatków żadnych nie dają, prócz służby wojennej; bywa ich koni 120. Domów kozackich nieposłusznych w mieście i po futorach więcej niż tysiąc. Miasteczka i słobody do tego starostwa należące: m. Borowica, m. Arklej, m. Hołtwa, m. Kropiwna, Mandzialia horodyszcze (mczko to zasiadło od lat 8), Bohuszkowa słoboda (zasiadła od lat 3), Konstantynów słoboda (w tym roku zaczęła osiadać). Na Horodyszczu Sarskiem słoboda w tymże roku osiadła. Wsie albo futory: Duninowo, Nieczujów, Salskoho, Charkowica, Chacko, Karałot, Biełozero, Dubiejów, na Ruskiej Polanie więtszej, na Polanie mniejszej. Wsie albo futory za Dnieprem leżące: Lipowskie, Żeliskowo, Popowo, Taranowo, Mułyszyno, Piszyków. Summa prowentu ze starostwa 2,500 złp. etc. Po Wiszniowieckim Konst. został starostą Mikołaj Potocki, hetm. pol. kor. W 1637 r., jak wiadomo, kozak Pawluk podniósł bunt i Borowicę, mko należące do Czerkas, obrał za swoje siedlisko. Pułkownik czerkaski Jakób Gegniwy przystał do buntu. Gdy hetman Potocki, tegoż roku w grudniu, idąc do Borowicy, przechodził przez Czerkasy, w mieście tem wszczął się pożar, który wiele domów kozackich zniszczył (Okolski, Dyaryusz str. 64). Okolski mówi, że już wtedy w Czerkasach domów kozackich rachowano dwa tysiące (tamże). Około tego czasu Potocki, wydawszy córkę swą za Adama Kazanowskiego oboźnego kor., zięciowi temu więc swemu oddał stwo czerkaskie. W 1638 r. po nowym uskromionym buncie zwycięztwem pod Starcem, Piotr Komorowski, wyznaczony przez komisyą na Masłowym stawie na starszego wojska zapor., z ramienia swego mianował pułkownikiem czerkaskim Jana Giżyckiego (Kontynua. dyar. Okolsk. str. 193). W 1641 roku Jan Błędowski trzymał u Kazanowskiego w dzierżawie stwo czerkaskie i płacił mu arendy rocznej 15,000 złp. Zaczynała się właśnie wtedy doba niezmiernie ożywionego ruchu osadniczego w tych stronach. Ale Rzplita, dziedziczka królewszczyzn, żadnego na to nie łożyła kosztu; wszystko to się działo za sprawą jedynie starostów miejscowych, którzy w kraj ten ogromne swe wprowadzali kapitały i zaludniali go. Jakoż do znanych już nam wiosek nowych w stwie Czerk. w ciągu lat ostatnich dziesięciu przybyło jeszcze wiosek 9 (Summ. akt grodz. i ziemsk. kijow.). Za wzrostem tedy osadnictwa, gospodarstw i pracy rolniczej zwiększała się też w tych stronach i liczba katolików. Owóż pobożność Kazanowskiego fundowała w Czerkasach kościół i klasztor oo. dominikanów. Król Władysław IV d. 23 maja 1647 r. potwierdził tę fundacyą i polecił Hiacyntowi Szembergowi, komisarzowi od Rzplitej przy wojsku zaporozkiem, aby się zniósłszy z miejscowym pułkownikiem czerkaskim Kotarskim, wybrał stosowne miejsce na kościół i klasztor. Ale nadeszły wnet czasy krwawe wojen Chmielnickiego, śród poszczęku broni fundacya nie mogła przyjść do skutku (Chodykiewicz, de rebus gestis etc., II str. 704). Na odgłos buntu Chmielnickiego, Mik. Potocki hetm. w. kor., przybywszy na wiosnę do Czerkas, stąd też wysyła syna Stefana na Niż, a właśnie kozacy czerkascy pierwsi zdradzili i stali się powodem klęski żołtowodzkiej. Hetman odstąpił i po-

sunąwszy się ku Korsuniowi, tam był rozgromiony i do niewoli wzięty. W bitwie tej zginął i Adam Kazanowski, starosta czerkaski. Po nim był starostą Adam Kisiel, chociaż nominalnie tylko, bo już odtąd Czerkasy zostawały w rękach kozackich. Pomimo to jednak w 1649, tenże Kisiel czynił zabiegi u Chmielnickiego, aby mu stwo czerk. zostało oddane; Wyhowski przyrzekł wprawdzie w imieniu hetmana, iż mu się w tem zadość uczyni, ale w końcu nie przyszło to do skutku (Ambr. Grab., Spom. ojczyste II str. 64). Następnie od Adama Kisiela przeszło to stwo do brata jego Mikołaja, ale w jakiej drodze, nie wiemy. W 1651 r. tenże Mikołaj Kisiel starosta czerk. utonął w Bohu pod Winnicą; zdaje się, że po jego śmierci Czerkasy przeszły, nominalnie zawsze, do Mik. Potockiego, hetm. w. k., który już był wtedy powrócił z niewoli. Jakoż tegoż jeszcze roku B. Chmielnicki wydał uniwersał do m. Czerkas, aby „posłuszeństwo oddało“ staroście swemu Potockiemu. Potocki wysłał był nawet od siebie sługę swego Sławkowskiego dla objęcia stwa (Pam. kijew. IV str. 154). W 1651 r. Potocki umarł. Dalsze dzieje Czerkas są następne. W czasie wojen za Tetery i Doroszenka Czerkasy były widownią krwawych starć i odwetów: przechodziły z rąk do rąk, brane były nieraz szturmem i w ciągu tego niszczone i palone. Nareszcie, w skutek traktatu Rzplitej z Rossyą w 1686, miasto to, już i tak zniszczone i wyludnione, zostało skazane na pustkowie (Vol. leg. sext.). Pomimo to wszakże lud, który się wynosił był w ciągu wojen i spustoszeń, zaczął powracać i zajmować dawne siedziby. Stąd, w ten sposób, i Czerkasy „nowego zakładu“ już się powoli osiedliły. W 1726 r. był już starostą czerk. Piotr Potocki, wojewoda czernihowski; po jego śmierci został starostą ks. Hieronim Sanguszko, wojew. wołyński. Z rewizyi, 1765 roku za jego rządów odbytej, widać, że zamek Cz. był drewniany; stał na górze w okrąg okolonej dębowym częstokołem; przez rów most; za miastem brama drewniana, w cyrkuł budowana, w okrąg strzelnice; nad bramą lamus, po lewej stronie ziemlanki dla kozaków i aresztantów, wozownia, spiżarnia, stajnia. We środku dom gubernatora. W tyle wysoka baszta z dębowych brusów; po stronach dwie baszty dla straży. W mieście chat 455, z tych chałup kozackich 9, chałup od powinności i czynszów libertowanych 15, pustych 9, zostaje osiadłych 422. Żydów niema, oprócz arendarza, który daje 10,000 złp.; za budę salitrzaną 400. Do starostwa należy wiosek 19. Intraty rocznej ze stwa 68,930 złp. i gr. 11. Gubernatorem Aleks. Pęczelski. R. 1768 żydzi już byli w Cerkasach. Płacili pogłównego 530 złp. R. 1768 Żeleźniak, herszt hajdamaków, z bandą swoją zajął był zamek. Od 1775 roku Czerkasy podlegały prawu emfiteutycznemu ks. Sanguszki (Vol. leg. VIII, fol. 236). Podług lustracyi z 1789 w m. Czerk. i w przedmieściu Kosińskiem i Krzywalówce domów było 561, a w tej liczbie żydowskich 14. Starostwo, składając się z miasta i 18 wsi, dochodu czyniło 132, 527 zł. i 27 gr. Dwór nad Dnieprem, fossą dokoła okopany, na wzgórku stojący, palami obudowany; most i brama drewniana; po lewej stronie izba dla kozaków i żołnierzy, oficyn 2, kaplica, magazyn, wycieczka pod ziemię. Administracya dóbr starościńskich jak na owe czasy była wzorową. Zarząd lasów, których szacowne szczątki dotąd zostały, powierzony był leśniczemu, który wraz z gubernatorem mieszkał w Czerkasach. Starostwo słynęło też stadniną i chowem dzielnych koni. Stado to następnie przeprowadzono do Sławuty. Dziś z dawnego zamku, niema śladów. Mieszkańcy znają tylko górę, gdzie stał. W 1797 r. w Czerk. utworzono powiat. Obecnie cerkwi jest trzy. W końcu przeszłego wieku osiedlili się tu rozkolnicy. Mają tu oni cerkiew i dwa monastery: żeński i męzki. Mieszkańcy przeważnie zajmują się handlem leśnym. Z Kijowa przywożą żelazo, także zboże, płócienka i skóry. Okrąg policyjny 1, domów 1488, dusz męzkich 7060, żeńskich 5715: razem 12,775. Jest tu szpital, parafialna szkoła i powiatowa duchowna.

Edward Rulikowski.

Czerkasy, wieś, powiat kowelski, gmina Koszary, przy drodze żelaznej nadwiślańskiej, o 8 w. od st. Kowel; majątek Bystrych i Mijakowskich, 145 dz. gruntu. Włościanie, 18 dm., 128 dusz, mają 156 dz. ziemi. Gleba rędzinna i popielatka na pokładzie marglowym. Narzecze rusińskie.

Czerkasy, wś, pow. Rudki, leży nad potokiem Szczerzec i przy kolei żel. arcyksięcia Albrechta, o 1 milę na płd. od mka Szczerzec, a o 4 i pół mili na płd.-wsch. od Rudek i o 2 mile w tym samym kierunku od Komarna, zaś o 1 milę na płc.-zach. od Mikołajowa. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 161, łąk i ogr. 56, past. 12; pos. mn. roli or. 301, łąk i ogr. 52, past. 126 mórg austr. Ludność: rz. kat. 15, gr. kat. 230, izrael. 18, razem 263. Należy do rz. kat. par. w Mikołajowie, gr. kat. par. w Horbaczu. W tej wsi jest szkoła 1-klasowa i kasa pożycz. z funduszem zakładowym 1,800 zł. a. w. Należy do dóbr stołowych arcybiskupstwa rz. kat. we Lwowie. *B. R.*

Czerkawszczyzna, wś, pow. czortkowski, nad potokiem Trawną, mającym swe źródła na polach tej wsi; oddaloną jest od Jagielnicy o 1 milę na płc., od Czortkowa o 1 milę na płd.-zach. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 189, łąk i ogr. 6, past. 18; pos. mn. roli or. 263, łąk

i ogr. 4, past. 8. Ludność: rz. kat. 28, gr. kat. 230, izrael. 6, razem 264; należy do rz.-katol. par. w Czortkowie, gr.-kat. par. w Jagielnicy starej. *B. R.*

Czerkiesy, wś, pow. augustowski, gm. i par. Bargłów. Ma 2 dm., 22 mk.

Czerkiski potok, lewy dopływ Łuczki, w obr. gm. Kluczowa wielkiego w pow. kołomyjskim. Wypływa z wschodniego stoku Dubowego lasu (712 m.), rozciągającego się na gr. Kluczowa wielkiego z Rungurami i Łuczą w kierunku płd. wschod. Potok ten płynie w kierunku płc.-wsch., a potem we wschodnim przez obręb gm. Myszyna i pod nazwą Kirlebawy uchodzi z lewego brzegu do Łuczki po 8 kil. biegu. Od południa tego potoku rozlega się obszar Kraśnik zwany (418 m.), aż po potok Kraśnik. *Br. G.*

Czerkowatyce, przysiołek Stojanowa.

Czerlany, wś, pow. gródecki, nad tą samą rzeczką co Gródek i Janów; o pół mili na płd. od Gródka, leżą w równej, płaskiej, urodzajnej okolicy. Przestrzeń: posiadł. więk. roli ornej 241, łąk i ogr. 589, past. 13, lasu 48; posiadł. mn. roli or. 798, łąk i ogr. 133. past. 80 mórg austr. Ludność: rz. katol. 436, gr. kat. 327, izrael. 56, razem 819. Należy do rz. kat. par. w Gródku, gr. katol. parafii w Małkowicach. W tej wsi jest kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 962 zł. a. w. W Cz. istniała największa na całą Galicyą fabryka papieru, należała pierwej do towarzystwa akcyjnego, potem przeszła w wyłączne posiadanie księcia Sapiehy; papiernia ta miała w 1870 r. 3 maszyny parowe, a to o sile: jedna 120, druga 50, trzecia 25, razem 195 koni, 6 kotłów parowych, 25 holendrów, 3 aparaty do gotowania, 7 pomp do wody, 2 maszyny do papieru; była w stanie produkować 43 centnarów papieru w 24 godzinach; zatrudniała robotników: mężczyzn 230, kobiet 40, dzieci 30 i była w ruchu 300 dni rocznie; między robotnikami istniało stowarzyszenie do wspierania chorych członków. *B. R.*

Czerlejnko, wś, pow. średzki, 42 dm., 389 mk., 40 ew., 349 kat., 148 analf. St. poczt. w Kostrzynie o 4 kil., st. kol. żel. Pobiedziska o 13 kil. *M. St.*

Czerlejno, gm., pow. średzki; 2 miejsc: 1) Cz. wieś; 2) Mikuszyn probostwo; 571 mórg rozl., 45 dm., 296 mk., 1 ewan., 295 kat., 9 analf. Kościół parafialny należy do dekanatu kostrzyńskiego. St. poczt. w Kostrzynie o 6 kil., stacya kol. żel Środa o 13 kil. Cz. było w dawniejszych czasach posiadłością kapituły kościoła katedralnego w Gnieźnie. *M. St.*

Czerleń, znaczny prawy dopływ Łomnicy. Wypływa w obr. gm. Śliwek w pow. kałuskim, w paśmie Karpat lesistych, w dziale zwanym Birkami, stromo spadającemi ku zachodowi, t. j. ku dolinie Łomnicy; płynie na płc. zachodnią krawędzią wolno tutaj ku płc. spadających działów górskich, zabierając z nich liczne strugi i potoczki. Mija śród rozległych błoń gm. Słobodę niebyłowską, następnie Krasną, po wsch. stronie lasu Turowy i w Łdzianach po 17 kilometrach biegu wpada do Łomnicy. *Br. G.*

Czerleniowce, wieś, pow. lityński, wraz z przyległą *Hutą Czerleniowiecką* ma dusz męz. 191. Ziemi włośc. 311 dz., ziemi dwor. 296. Należy do ss-ów Stempowskiego. *Dr. M.*

Czerlenków, 1.) mylnie *Czerenków*, wieś nad rz. Bohem, pow. winnicki, par. Winnica; należała do Korzeniowskich, dziś Piotra Potockiego. R. 1868 miała 38 dm. Ob. *Bochenniki*. 2.) **Cz.** *nowy*, ob. *Sieliszcze*. *X. M. O.*

Czerlin, 1.) olędry, pow. wągrowiecki; 19 dm., 146 mk., 23 ew., 123 kat., 49 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. wągrowiecki; domin. 2,299 mórg rozl.; 2 miejsc: 1) Cz. domin.; 2) Zygmuntowo folwark, 13 dm., 180 mk., 8 ew., 172 kat., 52 analf. St. poczt. Gołańcz o 4 kil., st. kolei żel. Osiek (Netzthal) o 21 kil. Własność Zygm. Zabłockiego. Pod wsią wykopano 2 toporki z krzemienia. *M. St.*

Czerlin, *W.* i *M.*, czyli *Cz.* i *Czerlinek*, wieś, pow. ostródzki, st. p. Lubawa.

Czerlona, wś, pow. grodzieński, nad Niemnem, niedaleko Łunny; dawniej dziedzictwo Massalskich. Michał, starosta wołkowyski, sprzedał Cz. Michałowi Sapieże, podkancl. lit. Dziś własność Aleksandra i Maryi z Szemiotów ks. Druckich-Lubeckich. Byli tu bazylianie, fundowani przez Sapiehę; dziś kaplica katolicka par. Łunna. Na Niemnie prom. *A. K. Ł.*

Czermin, 1.) wś, folw. i rum., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Sadłowo, posiada urząd gminny, szkółkę; folw. Cz. ma 3 dm. i 22 mk., wieś Cz. ma 26 dm., 155 mk. i rumunki Cz. mają 20 dm., 141 mk. Gmina Cz. należy do sądu gm. okr. III w Przywitowie, liczy 4071 mk., powierz. 15,774 m., w tem 10,459 m. gruntu dworskiego, 5315 m. włościan., posiada 1 kościół katolicki, 3 szkółki elementarne, kasę zaliczkowo-wkładową z funduszów rządowych, zarząd gminny we wsi Czermin, 6 karczem, 6 wiatraków, 9 kuźni, 2 młyny wodne i cegielnię. Do gminy należą wsie włośc., kolonie i rumunki: Borki, Budziska, Czermin, Dąbrowa, Godziszewy, Jaworzec, Kotowizna, Kotowy, Krzyżówka, Linne, Młyńsk mały, Młyńsk duży, Nowy młyn, Ozorkowo, Przybyszynek, Przywitowo, Sadłowo, Skudzawy stare i nowe, Stawiska, Stempowo, Szeroka olsza, Wiktorowo, Wólka Przywitowska, Zakrocz, Zasadki i Zasady; dobra prywatne: Czermin, Godziszewy, Kotowy, Linne, Przywitowo, Sadłowo, Skudzawy, Stempowo, Stawiska, Wiktorowo, Zakrocz, Zasadki i Zasady; wymie-

nione miejscowości należą do parafij: Sadłowo, Rypin, Skrwilno. Folwark Cz. z wsią Cz., Stawiska i Rumunki, od Płocka w. 42, od Rypina w. 6, od Mławy w. 40, od rzeki Wisły w. 56. Rozległość wynosi m. 646 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 451, łąk m. 96, pastwisk m. 46, zarośli m. 39, nieużytki i place m. 13; budowli drewnianych 13; pokłady torfu, który się eksploatuje i przynosi znaczny dochód. Wieś Cz. osad 39, gruntu m. 438; wieś Stawiska osad 11, gruntu m. 17; wieś Romunki osad 28, gruntu m. 235. 2.) **Cz.**, wieś poduchowna, pow. sandomirski, gm. Dwikozy, par. Góry wysokie. W 1827 r. było tu 22 dm. i 86 mk. W 15 w. dziedzicem był tu Łukasz ze Słupczy h. Rawa (Długosz I—196). *Br. Ch. i A. Pal.*

Czermin, 1.) wieś, pow. pleszewski; 54 dm., 440 mk., 161 ew., 279 kat., 125 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. pleszewski, 2321 m. rozl.; 2 miejsc.: 1) Cz. domin., 2) Wesołki folw.; 11 dm., 161 mk., 14 ew., 147 kat., 63 analf. Stacya poczt. i kol. żel. Pleszew o 7 kil. Własność A. Pruskiej. *M. St.*

Czermin, 1.) wieś, pow. mielecki, 1995 m. rozl., w tem 1712 m. roli ornej, 155 dm., 881 mk., paraf. dek. radomyskiego w miejscu, liczy 5514 wiernych. Kościół par. murowany pod wezwaniem św. Klemensa i św. Anny, istniał wiele dawniej przed r. 1630, ma akta od roku 1633. Na cmentarzu kaplica murowana od roku 1864. Szkoła ludowa jednoklasowa, położenie równe, gleba piaszczysta. 2.) **Cz.**, przysiołek Glichowa.

Czermin, niem. *Tschermine*, wieś, pow. sycowski, par. Turków, tuż nad granicą poznańską, zaludnione w części przez kolonistów czeskich z Taboru. *F. S.*

Czermina, ob. *Czermna.*

Czerminek, ob. *Czermno.*

Czerminek, 1.) wieś nad rz. Bobrem, pow. pleszewski, 9 dm., 76 mk., wszyscy katol., 50 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. pleszewski, 2199 m. rozl., 2 miejsc.: 1) Cz. domin., 2) Pojednice folwark; 9 dm., 183 mk., wszyscy kat., 100 analf. Stacya poczt. Sobótka o 6 kil., st. kol. żel. Biniew o 13 kil. Własność Wandy Koczorowskiej. *M. St.*

Czermna, z *Wolą Czermińską* (niegdyś Czermina), wieś, pow. pilzeński, 3847 m. rozl., w tem 1227 m. roli ornej a 1120 lasu, 286 domów, 1888 mk., parafia dek. brzosteckiego w miejscu (1901 wiernych), kościół parafialny murowany pod wezwaniem św. Marcina (erekcya z r. 1312); według znajdującego się na nim napisu został w r. 1520 zbudowany a w roku 1537 poświęcony. Szkoła ludowa niezorganizowana, kasa pożyczkowa gminna, wyroby garncarskie, tartak wodny; leży w pagórkach, w glebie owsianej.

Czermno, 1.) wieś, powiat konecki, gmina i parafia Cz., posiada kościół parafialny i urząd gminny. W 1827 roku było tu 38 domów, 322 mieszk., obecnie jest 98 dm., 514 mieszk. Na miejsce dawnego kościoła modrzewiowego z 1787 r. (erygował go 1521 r. Stefan Czermiński) rozpoczęto w 1878 r. budowę nowej murowanej świątyni, wznoszonej staraniem Stanisława Jakubowskiego dziedzica Cz. Par. Cz. dek. koneckiego liczy 1100 dusz. Gmina Cz. ludności 3100, rozl. 11147 w., w tem ziemi dworskiej 7453 m., domów 330, s. gm. okr. V Falków, st. p. Przedbórz. W skład gm. wchodzą: Bulba, Czermno, Olszanowice, Pikule, Pląskowice, Rudka, Skornice, Sułków, Szpinek, Szreniawa, Turowice i Wąsosz. Gmina Cz. obejmuje gruntów dworskich z łąkami 1777 m., gruntów włościańskich 3128 m., lasów dworskich 5200, lasów rządowych 1012 m., osad leśnych 30 m. Razem 11147 m. Na powyższej powierzchni wysiewają dwory: oziminy 414 korcy, zbierają 2121 korcy; jarzyny 372 korcy, zbierają 2408 korcy; kartofli 544 korcy, zbierają 3808 korcy. Razem wysiew 1330 korcy, zbiór 8837 korcy. Włościanie oziminy wysiewają 572 korcy, zbierają 2902 korcy; jarzyny wysiewają 970 korcy, zbierają 2864 korcy; kartofli wysiewają 950 korcy, zbierają 6652 korcy. Razem wysiew 2492 korcy, zbiór 12418 korcy. Grunta przeważnie do żytnich klasy 2 i 3 należą, łąki do klasy 4. Dochody gminy wynoszą rs. 1293 kop. 33 i pół. Wydatki na administracyą rs. 665, na sąd gminny rs. 369 kopiejek 62. Gmina posiada kasę pożyczkowo-wkładową, którą z dniem 31 lipca 1873 roku założono, z kapitałem rs. 325 kop. 70 i pół. Obecnie (1880) posiada kapitału, z pożyczkami na procenta przez włościan wniesionemi, rs. 740. W gminie jest 5 młynów i 1 tartak. Wielki piec w Skórnicach produkuje surowcu 2760 centn. Włościanie zajmują się rolnictwem i zarobkami przy wyrobie drzewa, a po części w fabrykach żelaznych; zamożność mierna, pijaństwo, ciemnota i zabobony śród ludu. Szkoły elementarnej w całej gminie niema. Dobra Cz. składają się z folw. Skórnice z attynencyą Pikule i osad młynarskich Pikule Borowickie Stachowskie, tudzież wsi: Czermno, Olszanowice, Skurnice, Wąsosz, Szpinek, Budy, Rudka, Sułków, Szreniawa; od Radomia w. 91, od Końskich w. 21, od Przedborza w. 14, od Rudy Maleniechiej w. 10, od Gorzkowic w. 28, od rzeki Pilicy w. 10. Rozległość wynosi m. 4469 a mianowicie: folwark Skurnice grunta orne i ogrody m. 588, łąk m. 317, pastwisk m. 41, wody m. 9, lasu m. 3280, zarośli m. 5, nieużytki, place i bagna m. 221. Płodozmian 12-polowy. Budowli murowanych 9, drewnianych 16. Wieś Cz. osad 89, gruntu

m. 955; wieś Olszanowice osad 18, gruntu m. 110; wieś Skórnice osad 48, gruntu m. 307; wieś Wąsosz osad 19, gruntu m. 149; wieś Szpinek osada 1, gruntu m. 8; wieś Budy osad 9, gruntu m. 95; wieś Rudka osad 11, gruntu m. 44; wieś Sułków osad 9, gruntu m. 41; wś Szreniawa osad 6, gruntu m. 53. Folw. Cz. lit. A. z osadą młynarską Szpinek: rozległość wynosi m. 2299 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 600, łąk m. 230, pastwisk m. 5, lasu m. 1407, nieużytki i place m. 58. Płodozmian 12-polowy. Budowli murowanych 6, drewnianych 13, młyn wodny, stawy, gorzelnia (nieczynna) i pokłady kamienia murowego; folwark ten oddzielony w r. 1876 od dóbr Cz. 2.) **Cz.**, wieś i folw., i Czerminek, pow. gostyński, gm. i par. Czermno. Posiada kościół drewniany, filią parafii w Troszynie, według podania wybudowany w r. 1645, szkołę początkową, urząd gminny. W 1827 r. było tu 76 dm. i 597 mk., obecnie jest 81 dm., 750 mk. Ziemia pszenna, jezioro dobrze zarybione. Gmina Cz., należy do sądu gm. okr. II w Gąbinie. Ludności 3100. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., osad młynarskich, attynencyj wieczysto-czynszowych Józefów i Wendów, tudzież wsi: Cz., Czerminek, Janów, Niemieckie Wymyśle, Przemysłów, Polskie Wymyśle, Wąsosz i Michałów. Rozległość wynosi m. 953 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 575, pastwiska m. 322, nieużytki i place m. 56. Wieś Cz. osad 73, gruntu m. 1401; wieś Czerminek osad 7, gruntu m. 42; wieś Janów osad 17, gruntu m. 150; wieś Niemieckie Wymyśle osad 27, gruntu m. 544; wieś Przemysłów osad 24, gruntu m. 216; wieś Polskie Wymyśle osad 19, gruntu m. 231; wieś Wąsosz osad 7, gruntu m. 49; wieś Michałów osad 10, gruntu m. 129. 3.) **Cz.**, wieś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce. Leży w pobliżu osady Tyszowce, nad rz. Huczwą. Tu według domysłu Michała Balińskiego istniał stary słowiański gród Czerwińsk (?). W 1827 r. było tu 51 dm. i 367 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Kazimirówki, lasu w granicach dóbr Perespy i Tyszowce, gruntu i łąk na Wakijowie, tudzież wsi Cz. i Wakijów; od Lublina w. 113, od Tomaszowa w. 28, od Hrubieszowa w. 21, od Tyszowiec w. 6, od Puław w. 18, od Chełmu w. 50, od rzeki Bugu w. 35; odziedziczył je w spadku hr. Zdzisław Ronikier. Rozległość wynosi m. 1612 a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 365, łąk m. 288, lasu m. 267, nieużytki i place m. 21: razem m. 941. Budowli murowanych 6, drewnianych 10. Folwark Kazimirówka grunta orne i ogrody m. 459, łąk m. 66, pastwisk m. 43, lasu m. 97, nieużytki i place m. 6: razem mórg 671. Budowli drewnianych 5, młyn wodny. Wieś Czermno osad 58, gruntu mórg 992; wieś Wakijów osad 40, gruntu mórg 734.

Czermno, wieś, pow. lipnowski, gm. i par. Skępe. Gruntów włośc. 626 m., w tem 323 ornych, 36 dm., 280 mk. Cz. folw. nad jez. t. n. w par. Ligowo, liczy 15 mk. W 1827 r. było tu 7 dm. i 164 mk. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czermosznia, *Czeremosznia* (ob.)

Czerń, *Czyrń*, to samo co *cierń*, *tarń*, *tarnina*, nazwa pospolitego bardzo krzewu (Prunus spinosa), stanowi źródłosłów nazwy Czersk, dawniej Czersko, Czyrńsko, tyle co ciernisko.

Czerń, st. drogi żel. moskiewsko-kurskiej w gub. tulskiej.

Czerna, wieś w dawnem hrabstwie tęczyńskiem, dziś w powiecie chrzanowskim, 16 kil. od Chrzanowa na północny wschód, tyleż od Krakowa na zachód, 3 kil. od stacyi kolei żelaznej w Krzeszowicach na półn. i tyleż od Nowej-Góry na wsch. Obszar tej wsi przytyka od północy do granicy Królestwa Polskiego, graniczące tu z wsią Gorenicami. Od wschodu naturalną granicę tworzy potok Eliaszówka od gminy Paczołtowic i Czatkowic, aż nieco poniżej ujścia doń potoku Czernki; od południa z Czatkowicami a od zachodu z Miękinią i Nową górą. Według obliczenia z r. 1870 ludności ma 642, z czego 320 mężczyzn a 322 kob. Chat 107. Obszar więk. własności roli ornej 17, łąk i ogr. 2, past. 13, lasu 380 morg. aust.; mniejszej zaś własności roli ornej 638, łąk i ogrodów 45, pastwisk 166, lasu 14 morg. a. Szkoły nie ma. Dzieci chodzą do szkoły w sąsiedniej wsi Nowej-Górze. Własność Artura hr. Potockiego. Wieś ta w uroczem legła położeniu, nad potokiem prawdziwie górskim Czernką zwanym. Zajmuje ona południowy stok pasma wzgórz, leżącego między klasztorem Czerny a Nową-Górą. Nieco na północny wschód od wsi, w jej jeszcze obrębie, śród lasów i nadzwyczaj pięknej okolicy na wyniosłem wzgórzu wznosi się kościół pod wezwaniem św. Eliasza i klasztor ks. karmelitów bosych. Tak kościół jak klasztor fundowała Agnieszka z Tęczyńskich Firlejowa, wdowa po Mikołaju Firleju wojewodzie krakowskim. Powód i przyczynę do założenia tej pustelni na granicy Czerny i Paczołtowic, podał ks. Hugo Kołłątaj w nader dziś rzadkiej książeczce p. t. „Zabawki bardzo ciekawe i wesołe,“ w Krakowie u Ignacego Gröbla, 1784 in. 12. Jestto atoli raczej podanie lub gadka rzucająca złe światło na oo. jezuitów. Według tego podania pewien jezuita otrzymał kapelanią u wdowy Firlejowej. Na tej to posadzie tak zręcznie umiał się kierować, iż wkrótce i sumienia i dworu całego został wielowładnym rządcą, umiejąc jednak tę swoją władzę do pewnego stopnia miarkować, tak, iż niektóre drobniejsze sprawy w gospodarstwie pozostawiał Firlejo-

wej do załatwiania. Ale wkrótce sprzykrzyło się mu dzielić i tę małą cząstkę rządu z kobietą, i aby tem łatwiej mógł przyjść w posiadanie wszystkiego, począł obrzydzać jej do reszty trudnienie się doczesnością, przedstawiać jej przyjemną spokojność od gospodarskich zatrudnień i przekładać jej najwalniejszy interes zbawienia duszy. A natchnąwszy ją tem pragnieniem, dla pewniejszego osiągnienia nieba, wmówił w nią pustelnicze życie. Pobożna pani usłuchała wszystkiego z wiarą, porzuciła marność świata i z niemi wszystkie dobra ziemskie, jako przeszkody do nabycia niebieskich, i śród lasów Czerny założyła sobie pustelnicze mieszkanie, do którego z nieliczną usługą i kapelanem z zamku tęczyńskiego się przeniosła. Według innego nieco podania oo. jezuici mieli nad biedną Firlejową bardzo wielką władzę, łudząc ją wizyami niebieskiemi i obcowaniem ze Świętymi. Sami bowiem wyprawiać mieli tańce, biesiady i muzyki, przy których Firlejowa z nowicyuszami od św. Macieja, przebranymi za św. Aloizego i Stanisława Kostkę, tańczyła; od tej władzy jezuickiej wybawić ją miał kwestarz karmelita, który, przebrany za św. Piotra, miał ich ztąd powypędzać, a ona z wdzięczności kościół i klasztór wystawić mu miała. Właściwie zaś rzecz tak się miała. Gdy w r. 1635 morowe powietrze opanowało wschodnią część Polski i nawiedziło ciężką kleską miasto Lublin, wyniosły się karmelitanki lubelskie do wsi Kłoczowa, będącej wówczas własnością Prokopa Leśniowolskiego, starosty brzeszczańskiego, który, będąc przyjacielem i wielkim dobrodziejem zakonnic, chętnie ustąpił im dworu na mieszkanie i dopomógł do urządzenia tymczasowego klaszt. Podówczas pozostawała na próbie w nowicyacie szlachcianka, wdowa po Ligęzie. A że nadeszła chwila złożenia ślubów i przywdziania sukni klasztornej, przeto do odbycia tej uroczystości sprowadzono generalnego wizytatora klasztorów karmelickich ziem polskich o. Gerarda, genueńczyka, i sproszono z okolicy znakomitą szlachtę do Kłoczowa. Była tam także Agnieszka Firlejowa, mieszkająca we wsi Wilcze-zęby a z Ligęzami spowinowacona, gdyż pierwsza żona Mikołaja Firleja, Elżbieta, była z rodu Ligęzów. Widok pokrewnej Ligęziny w zakonnych szatach, podobnie jak i ona osamotnionej wdowy, powaga uroczystości, serdeczne przyjęcie zakonnic a uprzedzająca w skromności usłużność o. Gerarda, tak ujęły serce i wzruszyły umysł wdowy Firlejowej, iż na razie oświadczyła chęć wstąpienia do klasztoru i uczynienia według możności karmelitom wszystkiego, co tylko byłoby ich pragnieniem. Skorzystał z tej chwili o. Gerard i przez swego sekretarza o. Andrzeja, szlachcica polskiego z rodu Brzechwów, podał Firlejowej myśl i prośbę założenia klasztoru karmelickiego w jej dobrach. Firlejowa, będąc zajętą wychowaniem dzieci swoich, od zamiaru wstąpienia do klasztoru odstąpiła a ulegając wpływom o. Brzechwy postanowiła dla krakowskich karmelitów bosych od św. Michała zbudować w swych dobrach klasztór. Niemałe trudności miała Firlejowa w wyborze miejsca na klasztór. Przyszedł jej atoli w tym względzie w pomoc brat jej Jan hr. Tęczyński, wojewoda krakowski, który, przy spółudziale Wojciecha Mieroszowskiego, podwojewodziego krakowskiego, zakupił do jego rodziny dawniej należące Paczołtowice. Kupno to przeprowadził Mieroszowski w r. 1628, najprzód na swoje imię nabywając Paczołtowice z Siedlcem i Żbikiem od ówczesnego właściciela Melchiora Gerstmana. Następnie sprzedał Mieroszowski te dobra za sumę złp. 46,000 Janowi Tęczyńskiemu, który aktem w grodzie nowo-miejskim korczyńskim w r. 1630 zeznanym odstąpił Paczołtowice na własność karmelitów bosych od św. Michała w Krakowie. Wszystkie te akta kupna i sprzedaży odbywały się pozornie na obce imię, lecz wyłącznie za pieniądze Agnieszki Firlejowej, co w akcie erekcyjnym klasztoru tłumaczy sama Firlejowa. Firlejowa obrała na wzgórzu ponad Siedlcem przed Paczołtowicami miejsce na klasztór i fundamenta kopać i materyały budowlane zwozić nakazała. Miejsce to atoli z Krakowa przybyłym karmelitom nie spodobało się z powodu braku źródła i bieżącej wody. Wybrano nareszcie urocze miejsce obok granic Paczołtowic w obrębie gminy Czerny, nad potokiem dziś Eliaszówką zwanym. Na prośby Firlejowej odstąpił brat Jan Tęczyński obszaru Czerny, jego własnością będącej, na rzecz karmelitów bosych. Ustąpienie to stwierdziła Firlejowa aktem przed sądem radzieckim w Nowej-Górze r. 1633 w obecności Andrzeja Bazańskiego, ekonoma dzierżawy tęczyńskiej, spisanym, którym włościanie czerniańscy Wojciech Skalny i Wojciech Świerczek po złp. 35, a Mikołaj Ziarno i Jakób Pera po złp. 25 ustępując grunta pod pustelnię, potwierdzili, iż otrzymali za to od Firlejowej pieniężne wynagrodzenie. Akt erekcyjny tej pustelni podpisała p. Agnieszka Firlejowa 10 maja 1631 r. w Rogowie wraz z karmelitami krakowskiemi. Akt ten na pergaminie spisany, pieczęciami Firlejowej, prowincyi karmelickiej i zakładającego się klasztoru opatrzony, znajduje się w archiwum klasztornem. Podajemy go tutaj w dosłownem brzmieniu: „Na cześć y chwałę Wszechmocnego w Troycy iedynego Boga Oyca, Syna y Ducha Swiętego, tudziesz Przenaświętszej Rodzicielki Maryey Panny, świata wszytkiego Opiekalniczki y Paniey; tudziesz wszytkich w obecz Świętych Bożych, Archanio-

łów, Aniołów i wszystkiego kościoła tryumfującego uczciwość y poszanowanie a woiuiącego pożytek y pociechę, także wiernych dusz katolickich w Czyscu będących ratunek y osłodę; tudziesz na oddanie y nieśmiertelnych dzięk czynienie Wielowładcy, Nawyższemu Bogu za nieogarnione, niezliczone y nieoszacowane Dobrodzieystwa iego, wszytkiemu Narodowi ludzkiemu y mnie grzesznej, Rodzicom, Przodkom, Potomkom y Pokrewnym moim, dotąd y od postanowienia na początku świata miłosiernie pokazane y, które ieszcze asz do skończenia wieku po wszytkie wszytkie wieczności pokazane będą; tudziesz za wszytkich grzechy, niedostatków, obraz y niedbałości przez me Przodki y Potomki moie przeciwko Maiestatowi Iego S. popełnione, odpuszczenia otrzymanie. I za wszytkich ucisków, udręczenia y niedoskonałości moich y Potomków moich a w okoliczności za wszytkich wiernych Chrystusowych teraz y potem wiarowanie y odwrócenie y za wszytek żywot moy y Potomków moich; tudziesz dla otrzymania szczęśliwey śmierci y nabycia wiecznego błogosławieństwa, Ia Agnieszka z Tęczyna, Hrabianka, niegdy Iaśnie Wielmożnego Pana Mikołaia Firleia z Dąbrowice, Wojewody Krakowskiego, Nowomieyskiego, Kazimirskiego, Pilźnieńskiego starosty, pozostała Wdowa w czas uważając, isz stan teraźniejszego żywota ma bieg niestateczny y rzeczy te, które mają oczywistą widomie, maią koniec niebytności, a pragnąc, puki rozum władnie chęcią, niebieskich nabyć skarbów y zbawienie Dusze mey, Przodkow y Potomków moich zabiegając, z pozwoleniem y radą Iaśnie Wielmożnego Pana Iana Hrabie na Tęczynie, Wojewody Krakowskiego, Brata mego rodzonego y innych moich Przyiaciół y Pokrewnych Domu y Familiey moiey Starszych, założenie Kościoła imienia Eliasza Świętego, tudziesz y klasztoru przy nim, że dla Oiców Karmelitów Bosych, Braciey Zakonu Naświętszej Panny z Góry Karmelu zgromadzenia Eliasza Świętego, w ziemi y powiecie Krakowskim a gruncie własności pomienionego Iaśnie Wielmożnego Pana Woiewody Krakowskiego, do Zamku Tęczyna należącey y moiey dziedziczney wsi Siedlca bliskiej z początku nowo od fundamentu zmurować, podnieść y postawić przedsięwzięłam y umyśliłam. A dla łatwieyszego wykonania mego zamysłu tego pobożnego, dobra wsi y dziedzictwo, to jest: Siedlec, Paczołtowice, Zbik, Dupp, ze młynem Chechelskiem y pewne części w Żarach, które przez urodzonego Woyciecha Mieroszowskiego, Podwoiewodziego krakowskiego od szlachetnego Malchra Gierstmana, tychże dóbr Dziedzica, za me własne pieniądze są kupione y wiecznym prawem dostane, a z pozwoleniem y wiadomością moią dla utarcia trudności, tudziesz za pewnym względem na osobę wzwysz pomienionego Brata mego, Iaśnie Wielmożnego Pana Woiewody Krakowskiego wlane, naznaczyłam, który isz iusz powagą od Processów y zatrudnienia statecznie uwolnił z takowych dóbr i dziedzictwa wsi pomienionych przez mnie powierzonego w grodzie Nowomieyskim Korczyńskim, Starszemu Konwentu tegosz Zakonu Karmelitów Bosych przy Kościele Świętych Michała y Iozepha w Krakowie, teraz y na potym będącemu, y wszytkiemu konwentowi krakowskiemu ustąpił y to prawo dostatecznie urzędowym sposobem wlał. Tedy ia takowe dobra wzwysz opisane: Siedlec, Poczołtowice, Żbik, Dupp z młynem Chechelskiem y pewne części w Żarach temuż Kościołowi wzwysz mianowanemu imienia Eliasza Świętego w pobliżu przerzeczoney wsi Siedlca nowo teraz przez mnie założonemu y murować poczętemn, ludzie z wszytkiego konwentowi tamże założonemu na on czas będącemu, w moc Posagu y Fundacyey ze wszytkiemi y szczególnemi do tych dóbr pożytkami, prowentami, kruszcami, marmurami, tudziesz ze wszytkiemi lasami, gorami, borami, chrostami, sadzawkami, stawami, ieziorami, rzekami, polami, rolami, łąkami, młynami, karczmami, kmieciami, zagrodnikami y obywatelami wszytkiemi, y ze wszytkiemi przyległościami y przynależytościami, nic zgoła nie wymując dla siebie y Potomków moich, albo dla kogo inszego, ale wszytko w obecz y z osobna zebrawszy tak, aby iedno drugiemu nie ubliżało y nie wymoławiało, ale tak w szerokość, długość, w okrągłość iako tych dóbr Dziedzictwo, w swoich granicach y opisaniu z dawna rozciąga się, wzwysz mianowanemu Kościołowi S. Eliasza y iego Konwentowi Oycow wzwysz mianowanych Karmelitów Bosych dać, podać y zapisać postanowiłam, iakosz teraźniejszym pismem daię, daruię y zapisuię y w moc posagu y fundacyey powzdawam na wieki, z takim iednak moim osobnym y osobliwym obiaśnieniem, aby Wielebny Starszy Konwentu przy Kościele Świętych Michała y Iozepha w Krakowie będący y iego następcy, poki Kościół ten przez mnie założony y murować poczęty zupełnie nie stanie, Starszy y Bracia Konwentu wzwysz mianowanego wszytkie pożytki y dochody z tych dobr należące do swego Konwentu do Krakowa rocznie odbierali y spokoynie tych dobr zażywali; a iednak tę intratę na same mury tegosz klasztoru maią y powinni będą obracać. A gdy ten Kościoł y Klasztor w murowaniu y w budynkach słuszny koniec mieć będzie, który ia tesz według upodobania moim kosztem własnym, poki mnie Bog przy zdrowiu dobrym chować będzie, ratować nieomieszkam, tedy natenczas takowe dobra Siedlce

i inszymi wsiami wzwysz mianowanymi, iusz nie do Konwentu Krakowskiego, ale do Kościoła przez mnie sposobem wzwysz mianowanym fundowanego y na on czas wystawionego y do iego konwentu maią się wrócić y należeć, których dobr Starszy Klasztoru przy Kościele przerzeczonym na ten czas będący y iego następcy z Oycami y Bracią swą używać y zażywać będzie y będą bez wszelakiej moiey y Potomków moich przeszkody y uprzykszenia, ustawicznie y na wieki, sposobem y zwyczaiem innych Braci Zakonów żyiących. Za taką iednak osobną y osobliwą Conditią przydaną, aby pomieniony Starszy y po nim następuiący z swoim Konwentem dobra wzwysz opisane, nikomu ani sposobem arendy, ani sposobem zastawy, ani zamiany, ani żadnym innym sposobem wymyślonym w administratią y possessyą cudzą nie dawał y nie dawali, iakosz dać y podać nie będzie mógł y nie będą mogli, ale on sam przez się i Bracią albo przez swoie sługi, włodarze, urzędniki y gospodarze, aby trzymali y sporządzali; nawet y do wiernych rąk, żeby nikomu nie dawali, w czym sumnienia ich obowięzuię y obowiązane mieć chcę. Nakoniec to wszytko, co wzwysz opisano iest, we wszytkich punktach, zamknieniach, częściach y conditiach, dobrą wiarą z Potomkami mymi obiecuię y powinna będę wypełnić, iakosz przywiley moiego sporządzenia fundacyey y darowizny do owego wlewku, ktory Iasnie Wielmożny Pan Wojewoda Krakowski, Brat moy, na osobę Starszego Klasztoru Krakowskiego uczynił y zapis zasię wlewkowy do tego mego przywileiu we wszytkim y zupełnie stosuię y przyrownywam w sposob ordynatyey, darowizny, funduszu y dobr wzwysz mianowanych powzdania iak nadoskonalszy. A dla większy wiary tych rzeczy y rzetelnieyszego swiadectwa y mocy, ten przywiley ręką moią własną przy bytności Ich Mościow Panow Przyiacioł y Pokrewnych moich na ten czas oblicznie będących, podpisałam y pieczęcią zwykłą utwierdzić kazałam. Działo się w Rogowie, dnia 10 Maia Roku Pańskiego Tysiąc Sześć Setnego Trzydziestego Pierwszego. Agnieszka z Tęczyna, Hr. Firleiowa, W. K., ręką swą.“ Jeszcze w r. 1631 rozpoczęto budowę klasztoru i kościoła, a dla karmelitów bosych, którzy mieli budowy doglądać, wybudowano w Paczołtowicoch naprzeciwko kościoła tymczasowe pomieszkanie. Budowa tego kościoła i klasztoru wraz z jego zabudowaniami i całą klauzurą trwała przez lat 9, aż do 1 października 1640 r. Na tym to dniu odbył się w sposób nader uroczysty akt poświęcenia i otwarcia zakonu, za prowincyalstwa ks. Felicyana od Wszystkich Świętych. Aktu tego dopełnił ks. Piotr Gembicki, ówczesny biskup przemyski i kanclerz w. koronny, brat cioteczny fundatorki, w obec i na wezwanie Jakóba Zadzika, biskupa krakowskiego i księcia siewierskiego, jak o tem przekonywa nas wmurowana obok wielkiego ołtarza tablica marmurowa. Równocześnie prowincyał ks. Felicyan wprowadził uroczyście Zgromadzenie Karmelitów i mianował ks. Michała z klasztoru Zwiastowania N. M. P. na Piasku pierwszym przeorem tego konwentu, odczytał i przybił na tablicy w zakrystyi bullę papieża Urbana VII, zatwierdzającą klasztor, oznaczającą liczbę zakonników, wzbraniającą pod klątwą kościelną i karami duchownemi sprzedawania dóbr ziemskich a zastawiania ruchomości kościelnych, udzielającą zupełnego odpustu tym wszystkim, którzy na tej uroczystości osobiście znajdować się będą. Wewnętrzne wykończenie budowy postępowało zwolna. Klasztor w postaci czworoboku zbudowany na pochyłości góry z trzech stron bez piętra a z czwartej na piętro, zawiera cztery równoległe korytarze po 80 m. długie, wiodące do cel zakonników i izb gospodarskich. Nad głównemi drzwiami w marmurze wyryte słowa św. Bernarda: „Ipse Deus locum desertum quaerit! O! beata solitudo, sola beatitudo“! W samym środku tego czworoboku mieści się kościół w kształcie krzyża, stawiony p. w. św. Eliasza, miłej skromnej budowy, bez ozdób architektonicznych, z półkolistem sklepieniem i dwiema wieżycami średniej wysokości. Trzy ołtarze z czarnego marmuru t. j. w środku wielki kościół św. Eliasza, po lewej stronie od wchodu, gdzie i ambona, ołtarz N. M. P. Szkaplerznej, a po prawej św. Teresy (pędzla Pawła Gołębiowskiego z r. 1754). Przy wejściu do kościoła w bok korytarzyka po lewej ręce znajduje się osobna kaplica z ołtarzem marmurowym. w którym obraz św. Jana od Krzyża na blasze miedzianej. Za wielkim ołtarzem jest chór zakonny, czysty i jasny, a w nim również ołtarz z obrazem św. Józefa. Przy samem wejściu przy wielkich drzwiach leży kamień marmurowy na posadzce a na nim ten wyryty jest napis: „Domine! inter oves locum praesta et ab hoedis me sequestra, statuens in parte dextra. Agnes Comitissa de Tenczyn, Cracoviensis Palatina, sacri huius deserti fundatrix. Pietate in Religiosos ac Ecclesiasticos munificentissima, post sexagesimum sextum aetatis, quadragesimum septimum viduitatis annum, hoc marmore diem extremum clausit Julii XVI Calend. M. D. C. XLIV, hoc, qui transis praecare die Pie Jesu Domine, dona ei requiem. Amen“. Przy wielkim ołtarzu na boku a cornu Ewangelii napis na kamieniu na posadzce leżący następujący: „D. O. M. Laurentius Gembicki de Armis Nałęcz, Canon. Cracov. Coadjut. Praeposituræ Miechovien., quem natura et fortuna suis ornarunt beneficiis,

virtus et pietas majora exspectare iubebat sed morte immatura. Patre Palatino Lenciciensi, tribus Patruis Episcopis in luctu relictis, praeventus, hic sub lapide loquitur: spes et fortuna valete. Cui Lector beatam apprecare quietem. Obiit Anno Domini MDCLII die IX Decembris". Po drugiej stronie tegoż ołtarza inny znowu kamień nad grobami zakonników, które znachodzą się w sklepie kościelnym pod wielkim ołtarzem: „Hic quiescunt, qui dum vixerunt, non quieverunt a laudibus Dei et operibus animae. Requiescant in pace!" Na zewnętrznej zaś ścianie chóru umieszczono sześć tablic marmurowych, na których wyryte są imiona karmelitów w tem miejscu pochowanych. Po korytarzach i krużgankach po ich ścianach widzieć można rozmaite obrazy; przedewszystkiem porozwieszane są wyobrażenia męki Pańskiej, czyli tak zwane Stacye a między nimi obrazy Świętych tego zakonu i niektórych znakomitych tego konwentu mężów jako to: Hieronima Cyrusa, krakowianina, karmelity bosego, sławnego niegdyś w katedralnym kościele krakowskim kaznodziei, poważanego od królów polskich Zygmunta III i Władysława IV, wielu pism duchownych autora; Jędrzeja Brzechwy, pierwszego z Polaków karmelity bosego; Bonawentury Frezera, Mikołaja Opackiego, ludzi sławnych wysoką cnotą i nauką, nakoniec ks. Adryana a S. Theresia, karmelity bosego, który był generałem zakonu swego obrany w Rzymie 1791 r., męża obszernej nauki, poważanego od cesarza Józefa II i króla Stanisława Augusta, z którymi listownie korespondował, i wielu innych zakonników. Również znachodzimy tutaj trzy obrazy oryginalne, przedstawiające fundatorkę, jeden naprzeciw kaplicy św. Jana od Krzyża, drugi w refektarzu a trzeci w zakrystyi. Klasztor ma swoją bogatą bibliotekę. Dawniejszemi czasy klasztor otaczały z trzech stron ogródki do cel przytykające; ponieważ atoli klasztor cierpiał wiele od wilgoci, zniesiono je zupełnie i w ogólny ogród przeniesieno. Lubo klasztor zdaje się na oko dość obszerny, jednakowoż gdy go z jednej strony na piętro od frontu a z trzech par terre na sklepieniach zbudowano, przeto nie wielu mieścić może zakonników. Cele zakonników są bardzo wygodne, schludne, składające się z sionki, drwalni i pokoiku mieszkalnego, którego okna wychodzą na ogród. Za kościołem od strony południowej jest mały skromny cmentarz a tuż za nim ogród na tarasie; tutaj znachodzi się wspaniały nagrobek z ciosowego kamienia, ozdobiony hełmem i mający po bokach w płaskorzeźbie wieńce laurowe i miecze greckie. Po jednej stronie na tablicy marmurowej napis łaciński: „D. O, M. Alexandri Blendowscij, Generalis Exercitus Polonorum, ossa hic jacent.... (trzy wiersze wyskrobane)... ....ut scias hospes. Amicus suus Stanislaus Klicki posuit. Vixit annos XLIII, obiit die XXV. M. Julii Anno Domini MDCCCXXXI." Toż samo po polsku po drugiej stronie: „D. O. M. Tu leży Aleksander Błendowski, generał wojsk polskich.... (trzy wiersze wyskrobano).... ku wiadomości potomnych. Przyjaciel jego Stanisław Klicki, ten pomnik wystawił. Żył lat 43, umarł dnia 25 M. Lipca R. P. 1831". Pomnik ten, otoczony dokoła sztachetkami, w cieniu drzew ustawiony, miło smętny przedstawia widok. Nagrobek jest dłuta rzeźbiarza Kuhna z Krzeszowic. Grobowiec ten uszkodzon w r. 1836, gdy na żądanie komendanta wojsk okupacyjnych rossyjskich w Krakowie, Władza administracyjna rzeczypospolitej krakowskiej napisy pomnika, jako ubliżające honorowi tych wojsk, zniszczyć kazała. Przed bramą klasztorną wybito w r. 1644 studnię na 36 metrów głęboką. W r. 1671 zbudowano z kamienia wspaniały most nad p. Eliaszówką, na kilkanaście metrow długi, i nim złączono dwa wzgórza a tem samem pustelnię św. Eliasza z lasem paczołtowskim. Dziś most ten już całkiem w ruinach. W lesie, śród drzew, wystawiono kilka kapliczek. R. 1672 otoczono pustelnię murem na 4000 metrów długim i na tem zakończono ostatecznie budowę około tego klasztoru. Nadmienić w końcu jeszcze wypada, o hojnem uposażeniu tego klasztoru przez fundatorkę. I tak 10000 złp. zapisała Firlejowa karmelitom bosym i zabezpieczyła na dobrach Nadzów; następnie 10,000 zł. na dobrach Iwanowice, z zastrzeżeniem dożywotniego pobierania dochodów, a po jej śmierci wypożyczenia tej sumy na 7% jej spadkobiercy Łukaszowi z Bnina Opalińskiemu, podkomorzemu poznańskiemu. Wyliczyła im 10000 zł. gotówką, które za jej poradą również Łukaszowi Opalińskiemu na miasteczko Sieraków w Wielkopolsce na 7% wypożyczyli; z sumy 12000 zł. na Birków Szembekowi wypożyczonej przeznaczyła fundatorka 3000 zł., przez Krosnowskiego, posesora Birkowa, spłacone, na wykupno więźniów przez karmelitów bosych i t. d. Oprócz tego Firlejowa sprawiła dla klasztoru nader bogate naczynia i sprzęty kościelne, jak tabernaculum z czystego srebra za 12,230 zł., dwie puszki na komunią św. ze złota, jednę w kształcie arki, drugą okrągłą za 3907 zł., monstrancyą srebrną wyzłacaną za 1360 zł., koronę złotą do monstrancyi rubinami i kamieniami drogiemi przyozdobioną za 1600 zł., 6 wielkich lichtarzy srebrnych a 2 małe za 3570 zł., ampułki srebrne z tacą za 800 zł., lampę srebrną za 172 zł. i t. p. przedmioty ze złota i srebra; następnie ofiarowała 32 obrazów do kościoła i chóru, 25 obrazów do zakrystyi, 35 na krużganki, 11 do cel zakonników, 18 ornatów białych, 12 czerwonych,

5 zielonych, 6 fioletowych, 6 czarnych i t. p. Agnieszka Firlejowa umarła 16 czerwca 1644, licząc lat 66 a 47 lat wdowieństwa, we wsi Rogowie. Pochowano ją według jej życzenia w sklepie podziemnym tego kościoła, tuż przy drzwiach wchodowych, jak to wskazuje powyżej podana tablica marmurowa. Wiek XVII był szczytem świetności dla pustelni św. Eliasza, albowiem w wieku późniejszym, pomimo odwiedzin króla Stanisława Augusta, nie jaśniała już w Polsce tem dawnem znaczeniem i nie odżyła powagą przez sprowadzenie karmelitów bosych z Krakowa, których po rozbiorze Polski rząd austryacki do pustelni tej przesiedlił. Spółubieganie o pierwszeństwo z klasztorem karmelitów bosych w Berdyczowie, od początku wieku XVIII powstałe i przez lat wiele ze zmiennem powodzeniem dotrzymywane, zakończyło się na niekorzyść tej pustelni, a tak z biegiem czasu zwolniały także dawne ostre reguły tego zakonu, co też przyczyniło się niemało do osłabienia dawnego rozgłośnego imienia jego. Sąsiednie wsi: Paczołtowice, Siedlec, Dębnik, Żbik są własnością zgromadzenia oo. karmelitów. Według erekcyi wieś Dupp (dzisiejsze Dubie) należała także do nich; lecz przeszła już od dawnych czasów, niewiadomo jakim obrotem rzeczy, w obcą posiadłość. Dzisiejszym przeorem jest ks. Józef Tyrka ur. w r. 1836; zakonników jest tylko pięciu. Wieś Czerna należy do parafii łac. w Nowej-Górze. W Cz. i przyległych górach dobywają się od wieków rozmaitego koloru marmury. Rzemieślnicy z Włoch, za Stanisława Augusta sprowadzeni, pierwsi nauczyli lud piękne z marmuru sprzęty wyrabiać. Ob. Ambr. Grabowskiego: „Kraków i jego okolice“ w Krakowie 1866. „Zabawki bardzo ciekawe i wesołe“ w Krakowie u Ign. Gröbla r. 1781. Niesiecki T. IV str. 344. Czerna w „Przyj. ludu“. R. IV, T. II, 1838 i R. X, T. II, 1844; w „Kłosach“ XVI, 266; „Wieś Paczołtowice“ przez Józefa Louis. Kraków 1874. *Br. G.*

Czerna, *Czernia*, rzeka, płynie pod wsią Czerninem, wpada do rz. Nastaszki, a ta do rz. Rosi w pow. wasylkowskim. *E. R.*

Czerna, potok górski, w obr. gm. Soli w Żywieccczyźnie, wypływa z pod Solowego Wierchu (848 m.) na granicy Szląska austryackiego, Węgier (hr. trenczyńskiego) i Galicyi, płynie zrazu na półn. wsch. po płd. wsch. stronie gościńca wiodącego z Kamesznicy na Skalitę i Czaczę do doliny Wagu w hr. trenczyńskiem, opływając od zachodu, północy i wschodu rewir solski, w którym Rachowiec wznosi się do 951 m. i zabierając liczne potoki leśne, tak z prawego jak z lewego brzegu. Przerzyna południowo-zachodnią część gminy Kamesznicy, tworzy granicę gmin Soli i Nieledwi, w końcu przechodzi znowu w obręb gm. Soli i po 11 kil. biegu wpada z lewego brzegu do Słonicy. W górnym biegu (aż do karczmy Piekło), płynie w kierunku północno-wschodnim; w średnim aż do połączenia się z potokiem płynącym od Kiczorki (798 m.) na wschód, odtąd aż do ujścia na południe. Wody tego potoku są bystre i rwiące. *Br. G.*

Czerna, rzeka, inaczej *Orawa Czarna* (ob.), uchodzi do Orawy pod Ustiem.

Czerna, ob. *Czarna*.

Czernahora, ob. *Czarnohora*.

Czernakowizna, ob. *Czerniakowizna*.

Czerna-Lehota, węg. *Fekete-Lehota*, wieś w hr. gömörskiem (Węg.), kośc. par. ewang.; furmaństwo, chów bydła, kopalnie i kuźnice żelaza, obszerne lasy, 972 mk. *H. M.*

Czernaliszki, zaśc. rządowy, pow. wileński, 4 okr. adm., mk. kat. 22, dm. 2.

Czerna sechła, ob. *Brzaza*.

Czernauka, wieś, pow. czerniowiecki na Bukowinie, z par. grecką nieunicką i st. poczt. w miejscu.

Czernawczyce, ob. *Czerniawczyce*.

Czernawica, ob. *Pałahicze*.

Czernawka, *Czernia*, *Czarna Rudnia*, rzeka, lewy dopływ rzeki Obol, wąska i dość płytka, ma źródło w jez. Bernowo; przy ujściu nosi miano Rudni. Długa 22 w.

Czernecza, rzeczka powstająca na łąkach gm. Soroki, w pow. skałackim; opływa wieś od południa; płynąc w kierunku płd. wsch. skąpemi łączkami i między polami, przechodzi w obr. gm. Postołówki (pow. husiatyński), a we wsi Raków-Kącie, na granicy z Horodnicą, uchodzi z prawego brzegu do Gniłej, prawego dopływu Zbrucza. Długość biegu 9 kilom. *Br. G.*

Czernecze, 1.) inaczej *Kiczman*, wieś, pow. bracławski, par. Krasne. R. 1868 miała 46 dm. 2.) **Cz.**, wieś nad rz. Perejmą (Sarażynką), pow. bałcki, gm. Perejma, par. Bałta. R. 1868 miała 230 dm. Dziś 717 dusz męz., 2670 dz. ziemi włościańskiej. Należy do Sobańskich. *X. M. O.*

Czernelica, z Chmielową, Andruchówką i Kosówką, miasteczko, pow. horodeński, na prawym brzegu Dniestru, o pół mili od tej rzeki, nad potoczkiem, który na gruntach tego miasteczka ma swe źródła a o pół mili na północ wpada do Dniestru. Miasteczko to oddalone jest o 2 i pół mili na północ od Horodenki. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 1012, łąk i ogr. 96, pastwisk 49, lasu 921; posiadł. mniej.: roli ornej 2724, łąk i ogr. 380, pastw. 122, lasu 33 m. Ludności rz. kat. 645, gr. kat. 1972, izrael. 239: razem 2856. Rzym. i gr. kat. par. ma w miejscu. Rzymsko-katolicka parafia erygowana w 1661 roku; na początku kościół wystawiony został dla konwentu oo. dominikanów, przez Michała Grzegorza na Kle-

wániu księcia Czartoryskiego i tegoż żonę Eufrozynę ze Stanisławic Potocką. Ta parafia obejmuje miejscowości: Chmielowa, Kuniszowce, Kopaczyńce, Korniów, Olchowiec, Olejowa korniowa i królewska, Rakowiec, Semenówka, Tyszkowce. Parafia ta należy do dekanatu horodeńskiego; gr. kat. parafia należy również do dek. horodeńskiego. W tem miasteczku jest szkoła etatowa 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 3612 złr. Znajdują się tu także ruiny zamku niegdyś obronnego, w którym zwykł był Jan Sobieski przebywać podczas wojennych wypraw. Właściciel większej posiadłości: Karol Krasnopolski. *B. R.*

Czernelów ruski, czyli Czernelów z Czołhańszczyzną, Angelówką i Samborówką, al. Czerniłów, wieś, pow. tarnopolski, nad potokiem Gniezna, dopływem rzeczki Chodorówki, dopływu Dniestru, oddaloną jest na wschód od Tarnopola o 2 mile, o ćwierć mili na północ od Borek wielkich, stacyi kolei żelaznej Karola Ludwika, gałęzi tarnopolsko-podwołoczyskiej; wieś ta leży w nadzwyczaj urodzajnej ziemi podolskiej, w okolicy bezleśnej. Przestrzeń: roli ornej: 699, łąk i ogrodów 80, pastw. 73, lasu 68; pos. mniej.: roli ornej 1121, łąk i ogr. 111, pastw. 39 m. Ludności rz. kat. 108, gr. kat. 422, izrael. 8: razem 538. Należy do rzym. kat. parafii w Czernielowie mazowieckim; gr. kat. parafią ma w miejscu, obejmującą filie w Czernielowie mazowieckim i w Czołhańszczyźnie; należy do dek. zbaraskiego. Wieś ta ma szkołę etatową 1-klasową. Właściciel posiadłości większej: Ignacy Kopczyński i Konrad Gloger. Por. *Czernielów.* *B. R.*

Czernelówka, wieś, pow. starokonstantynowski, przy samej granicy z Podolem, o 8 wiorst tylko od Mikołajowa na Podolu, nad rzeką Słuczą, do której wpada we wsi samej druga rzeczka Deśniówka. Pola równe, część od północy wzniesiona, ziemia czarnoziem na 12 do 14 i 16 cali, pod którym glinka. Ludności podług spisu z 1873 r. chat 145, mieszkańców zaś mężczyzn 372, kobiet 375. Po separacie i odkopcowaniu z 1869 roku zostało dworskiej ziemi: a mianowicie sadybnej 26 m., ornej ziemi 1100 m., wygonów dworskich i lasku 52 m., lasu młodego i krzaków 128 m., pod stawami 617 m., sianokosów brzegowych 110 m., pod błotami 48 m., pod drogami, kamienną górą i glinnikami 12 m.; w osobnej fermie na korczunku z pod lasu ornej ziemi 200 m.: razem 2312 m.; prócz tego cerkiew ma ziemi 120 m., włościanie zaś mają ziemi 1060 m. Paprocki wspomina o bitwie z Tatarami, zaszłej około 1572 r. pod wsią „Czernijówką“ niedaleko od Krasiłowa, gdzie Tatarzy pobici i carzyk ich poległ, złożony pod mogiłą na polach wsi Czernelówki. Jest do dziś dnia znaczna mogiła w Cz., w dyrekcyi ku Krasiłowu (którą dziedzic rozkopywał w 1862 roku, lecz prócz niewielkiej ilości kości ludzkich i miecza, który przy dotknięciu rozsypał się zupełnie, nic więcej nie znaleziono). Za czasów tych napadów majątek ten należał do olbrzymiej fortuny ks. Ostrogskich i kozacy to właśnie ks. Ostrogskiego pod wodzą Wyleżyńskiego pobili wówczas Tatarów. Podczas rozdarowywania dóbr tej ordynacyi w 1773 roku, za znaczną summę, którą miał na tym majątku zastawą, Ksawery Malczewski nabył tę wieś wraz z sąsiedniemi (Mańki, Pilipy etc.); od Malczewskich w 1820 r. cała ta fortuna nabytą została przez marszałka Kochanowskiego; od syna zaś jego Aleksandra w 1850 r. Pius Prawdzic Rudzki nabył Czernelówkę już samą, która i do dziś w tejże rodzinie zostaje.

Czernesze, wieś, pow. kaniowski, położona o 5 w. ku stronie połud. wsi Romaszek, przy bezimiennym ruczaju wpadającym do rzeki Rasawy. Posiada ziemi majątkowej 1267 dz., pozycya stepowa. Ma cerkiew prawosławną i liczy 1200 mieszkańców prawosławnych a 9 katolików. Przy końcu XVII w. wieś ta należała do starostwa kaniowskiego i przez ks. Stanisł. Poniatowskiego była sprzedaną gener. Polowi a potem dostała się do dzieci pułkow. Gabla i sprzedana przez nich, dziś stanowi własność panny Stefanii Jankowskiej, siostry dziedzica miast. Chodorowa. Przy wsi Czerneszach znajduje się dawny zabytek obronnego miejsca, oprowadzonego rowami i wałami nasypowemi; przy cerkwi jest jakiś pomnik, składający się z bardzo dawnego krzyża kamiennego, do kilku łokci wysokiego i napół rozbitego.

Czernewitz, ob. *Czerniewiec.*

Czernia, niem. *Czersnia*, wieś włośc. w powiecie wejherowskim, posiada 9 włók roli, mieszk. kat. 53, domów mieszk. 6, par. Kielno; odległość od Wejherowa 2 mile. *Kś. F.*

Czernia, 1.) rzeka, pierwszy dopływ Wilii z prawej strony, wpada do Wilii na 17 wiorście od jej źródła. 2.) Ob. *Czerna* i *Czernawka.*

Czerniachów, 1.) wielka wioska w pow. kijowskim, nad rz. Bobrcem, 3673 mk. Dwa stawy z młynami. Cerkiew parafialna, szkoła, zarząd gminny, zapasowy magazyn, fabryka perkalików, cegielnia; przytem zasługują na wzmiankę założone tu przez rząd sady morwowe, lecz próby z jedwabnictwem nie powiodły się. Jedna z gór pośród wsi nazywa się zamkową, zapewne dla tego, że okrążona ze wszystkich stron wałami. Niedaleko od wsi na górze znajduje się wysoka mogiła, nazywająca sią Strażnicą. Straż zawsze tu czuwająca zapalała ogień na wypadek napadu wrogów. 2.) **Cz.**, wieś w pow. ostrogskim,

na półn. zach. od m. Ostroga o 6 w. oddalona, nad brzegiem rzeki Horynia, niegdyś do dóbr ks. Ostrogskich należąca. Aleksander książę Ostrogski darował ją za zasługi dworzaninowi swojemu Wojnarowskiemu, od ss-ra którego w 1838 r. przeszła w ręcę Julii Krzyżanowskiej; lud wiejski trudni się rolnictwem i łowieniem ryb w Horyniu. Ziemia iłowata. 3.) **Cz.**, wieś, pow. żytomierski, ma odlewalnie żelaza, st. poczt. i kaplicę katol. parafii Toporzyszcze. Tu urodził się Nicefor Czernichowski, zdobywca i wędrowiec syberyjski. Czyt. art. Dubieckiego w Tyg. Ill. z r. 1874 N. 358 i nast. *Z. Róż., Kl. Przed.*

Czerniak, wieś, powiat kolski, gm. Budzisław, par. Dęby szlacheckie. W 1827 r. było tu 11 dm. i 65 mk. *Br. Ch.*

Czerniak, gm. domin, pow. mogilnicki, 781 m. rozl.; 2 miejsc.: 1) Cz. wieś szlach., 2) Kopce karczma i dom szosowy; 5 dm., 100 mk., 23 ew., 77 kat., 54 analf. Stacya poczt. Kwieciszewo o 3 kil., stacya kol. żel. Mogilno o 7 kilom. *M. St.*

Czerniaki, wś, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Wielka, par. Chorzele.

Czerniaków, wś nad Wisłą, z lew. brzegu, pow. warszawski, gm. Mokotów, par. Wilanów. Leży o 6 w. na płd. od Warszawy, w nizinie nadwiślańskiej, posiada dwa jeziora: jedno mające 20 mórg obszaru i 16 do 20 st. głębokości; drugie 4 morgi i 4 do 10 stóp głębokości. Oba zostają w podziemnej komunikacyi z Wisłą, jak tego dowodzi równoczesne wznoszenie się i opadanie wody. Cz. posiada kościół murowany, szkołę początkową, staranne gospodarstwo rolne i piękne bydło. W 1827 roku było tu 38 dm. i 500 mk.; obecnie ludność wzrasta szybko, ponieważ Cz. staje się poniekąd przedmieściem Warszawy. Cz. dawniej był siedzibą rodu Czerniakowskich h. Łada. Z tych Hińcza sprzedał Cz. w r. 1502 Mikołajowi Milanowskiemu. Wkrótce właścicielem Cz. zostaje Jędrzej z Zalesia Nałęcz Górski, mąż znakomity i wielce zasłużony, który tutaj osiadłszy, swego żywota dokonał w r. 1628. Ponieważ nie zostawił następcy, więc majątek przeszedł na wnuków po kądzieli, skutkiem czego odstąpiony został na rzecz skarbu i przyłączony do dóbr ujazdowskich, stanowiących osobny klucz pod Warszawą. W roku 1683 za szczególne zasługi dobra te darowane zostały Stanisławowi Herakliuszowi Lubomirskiemu, marszałkowi wielkiemu. Nowy dziedzic, uczony i nadzwyczaj pobożny, postanowił wznieść tutaj kościół i klasztor dla oo. bernardynów. I w r. 1691 założył kamień węgielny, a w trzy lata dzieło swoje ukończył. Otrzymawszy w czasie bytności w Rzymie, od Innocentego XI, kości św. Bonifacego męczennika, takowe w roku 1694 z wielką uroczystością sprowadził do Cz. i w tutejszym kościele pod wielkim ołtarzem umieścił. Od tego czasu odbywają się tu odpusty w dzień tego świętego, t. j. 14 Maja; a warszawianie, łącząc modlitwę z przechadzką, przez cały prawie miesiąc odwiedzają tutejszy kościół. Później Cz. wziął August II w dożywotnią dzierżawę,—i w tym czasie rozmaite tu odbywały się uroczystości i zabawy z wielkim przepychem i okazałością; tak np. był tu urządzony teatr włoski, koncerta i iluminacya z 20,000 lamp złożona. Lecz ze śmiercią tego króla wszystko się skończyło, a Cz. znów przeszedł do familii Lubomirskich, lecz żaden już z członków tej rodziny tu nie zamieszkiwał. W spadku familijnym dostała się ta wieś do Potockich, a od nich nabył hr. Wiktor Ossoliński, po śmierci którego w roku 1860 przeszła na własność jedynej jego córki Wandy, małżonki Tomasza Potockiego. Kazimierz Brodziński, który tu na odpuście poznał swą dozgonną przyjaciółkę, miejsce to opiewał w swoich poezyach. Kościół wystawiony w stylu toskańskim, posiada kilka pięknych obrazów, z daru znakomitych osób. Jest tu także obraz dość charakterystyczny w swoim rodzaju, z właściwemi podpisami, przedstawiający taniec śmierci. Wiernie opisał go miejscowy administrator ks. Solarski, który po przeniesieniu ztąd oo. bernardynów, zarządzał tutejszym kościołem. Dziełko napisane przez niego nosi tytuł: „Pamiątka z odpustu na św. Bonifacego w Czerniakowie pod Warszawą.“ Mieszkańcy Cz. prawie wszyscy dobrze się mają, dzięki blizkości Warszawy, gdzie wszystkie produkta jak najwcześniej dostarczając, za dobre pieniądze sprzedają. Por. opis i rysunki Cz. „Kłosy“ t. XVII, str. 237 i „Pamiątka z Cz.“ przez Jana Warmińskiego. Warszawa 1861 r. Dobra Cz., składające się z fol. Cz., tudzież wsi Cz. i Siekierki, zostały nabyte w drodze spadku w r. 1866 przez Wandę hr. Potocką, za rs. 150,000. Rozl. wynosi m. 844, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 255, łąk m. 334, pastwiska m. 84, wody m. 42, las m. 39, nieużytki i place m. 90. Budyn. mur. 5, drew. 28; gospodarstwo dwupolowe. Wieś Cz. ma osad 45, gruntu m. 630; wieś Siekierki osad 18, gruntu m. 162. *A. Pal.* i *Del. Kal.*

Czerniakowizna, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, o 10 w. od m. Suwałk; osad 33. Przestrzeń mórg nowopol. 840; ludnosci wyzn. katol., mówiącej narzeczem mazurskiem, osób 270. Wieś położona przy ogromnem jeziorze Okoniew, w którem, pomiędzy innemi rybami, poławia się sielawa i stynka. Mieszkańcom służy prawo bezpłatnego rybołóstwa przy brzegach. Jezioro Okoniew przedstawia oryginalny widok: leży jakby w kotle, otoczone wyniosłemi brzegami, a nigdzie ani źdźbła trawy

nie widać; brzegi piaszczyste, zasypane kamykami. Por. *Czarnakowizna.* *R. W.*

Czernianka, także *Czornienka* zwany, potok w obr. gm. Potoku Czarnego, w pow. nadwórniańskim. Wypływa w płd.-wsch. stronie wsi, na granicy tegoż pow. z pow. kołomyjskim, z pod góry Ostapiuk (584 m.); płynie na płc.-zach. między domostwami Potoku Czarnego i po 5 kil. biegu uchodzi do Osławy czarnej z pr. brzegu. Dolina tego potoku, w której rozsiadła się wieś Potok Czarny, zwartą jest pasmami wzgórz, od płd. Krywulą (644 m.), a od płc. Czerniańskim wierchem (635 m.). *Br. G.*

Czerniaty, *Czernięty*, wś i dwór, pow. święciański, okr. adm. 4-ty. W r. 1700 majętność ta stanowiła całość z Komajami i była własnością Katarzyny z Rudominów ks. Ogińskiej, starościny uświackiej. W r. 1716 nabył ją Sulistrowski Krzysztof, chorąży oszmiański; obecnie należy do Machcewiczów. Ma 62 mk. kat., 9 praw., dm. 6.; do Święcian w. 67.

Czerniatyn, 1.) wś, pow. lityński, ma dusz męz. 294, ziemi włośc. 628 dz. Do majątku tego należą wsie: Tokarówka i Mańkowce; razem ziemi ornej obyw. 4,017 i pół dz.; gorzelnia. Należała do Witosławskich, dziś Lwowej. Jest tu piękny gotycki pałac i oranżerya; niegdyś cukrownia, dziś nieczynna. Położenie piękne. 2.) **Cz.,** duża wś, pow. lityński, dusz męz. 311. Ziemi włośc. 621 dz., ziemi dwor. 509 dz. Należała do Chołoniewskich, dziś Kiełkiewiczów 248 dz. i Domaniewskiego 261 dz. 3.) **Cz.,** wś, pow. starokonstantynowski, była własnością ks. Sanguszków. Osada dawna, wspomina o niej lustracya zamków wołyńskich z r. 1545, mówiąc, że ma „stan nowy.“ W połowie bież. stulecia Cz. słynął z dobrego piwa. Lud dość zamożny, gospodarstwo rolne prowadzone dobrze. 4.) **Cz.** *wielki*, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Desną, o 7 w. od m. Samhorodka. Mk. 503 prawosł., 138 kat., 8 żydów, razem 649. Cerkiew par.; ziemi 1,390 dz. wybornego czarnoziemu; należy do Piotrowskiego. Zarząd gminny w Samhorodku i tamże zarząd policyjny. 5.) **Cz.** *mały*, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Desną, o 1 w. od Cz. wielkiego. Mk. 663 praw., 20 katolików, razem 683. Cerkiew parafialna, szkółka. Ziemi 2,468 dz. Należy do Dąbrowskiego. Zarząd gminny i policyjny w Samhorodku. *Dr. M.. M. D.* i *Kl. Przed.*

Czerniatyn, wś, pow. horodeński, leży o 3/4 mili na płd.-zach. od Horodenki, przy gościńcu rządowym idącym z Kołomyi do Horodenki; ziemia doskonała. Przestrzeń: posiadł. dwor. roli or. 739, łąk i ogr. 8, past. 208; pos. mn. roli or. 3,305, łąk i ogr. 251, past. 94 mórg austr. Ludność: rz.-kat. 14, gr.-kat. 2,260, izrael. 177, razem 2,451. Należy do rz.-kat. par. w Horodence; gr.-kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu horodeńskiego. Wieś ta ma szkołę etatową o 1 nauczycielu. Właściciel większej posiadłości Kalikst książę Poniński. *B. R.*

Czerniatyn, strumień, wypływa na gr. gm. Chomczyna i Wierzbowiec w pow. kosowskim, na obszernych błoniach, po wsch. str. wzgórza Malkowej (444 m.). Płynie na wsch., tworząc granicę tych gmin; poczem przechodzi w obr. gminy Rożnowa, między wzgórzami Łupinką (379 m.) i Czerniatynem (382 m.) i wpada do potoku Mielnicy, dopływu Rybnicy. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Czerniau (niem.), ob. *Czerniewo.*

Czerniawa, wś, pow. mościski, leży nad rz. Wisznią, północną stroną dotyka bagnistych brzegów tej rzeczki, trzema innemi stronami leży w urodzajnej glebie; oddaloną jest od Mościsk o 1 milę na płc.-zach. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 109, łąk i ogr. 157, pastwisk 64, lasu 302; pos. mn. roli ornej 1,325, łąk i ogr. 747, past. 639, lasu 1 morga austr. Ludność: rz.-kat. 1, gr.-kat. 1,209, izrael. 37, razem 1,247; należy do rz.-kat. par. w Mościskach; gr.-kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. mościskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu. Właściciel więk. posiadłości Aleksander hr. Cetner. *B. R.*

Czerniawa, rzeka, powstaje w obr. gminy Korszowa w pow. kołomyjskim, z dwóch strug, jednej opływającej Korszów od płd. str., a drugiej od zach., spływającej z lesistego wzgórza Hwożda. W ten sposób powstały potok płynie ku płc. śród łąk. Przeszedłszy na łąki Michałkowa, zwraca się na wsch., tworzy zrazu granicę gmin Michałkowa i Korszowa, a przyjąwszy silny potok od Korszowa płynący, Warahoj zwany, przepływa obszerne stawisko. Poczem, zabrawszy od pr. brz. potok Żukocińśki, zwraca się na płc.-wschód, tworząc odtąd na przestrzeni 5 kil. granicę pow. tłumackiego i kołomyjskiego, a dosiągłszy punktu najbardziej na płc. wysuniętego w Waleszczynie, przysiołku Puźników, a 295 npm. wzniesionego, zwraca się na płd., potem na wschód, opływając od zach. i płd. Żuków. Następnie przepływa zachodnią część Obertyna, zwracając się na płd., i w kierunku przeważnie płd. mija gminy: Jakóbówkę, Hańczarów i Drużków, Rosochacz i Pruchniszcze, gdzie przyjmuje potok Gruszkę, następnie gminy Winogród, Czechowę, Ostapkowce, Gwoździec, Chomiakówkę, Kułaczkowce, Balińce, gdzie z pr. brz. przyjmuje potoczek Kniaź; następnie Tryfanówkę, Buczaczki, Kilichów, Lubkowce, Wołczkowce, gdzie, przyjąwszy potok Łukacz z lew. brz., uchodzi do Prutu. Długość biegu 60 kil. *Br. G.*

Czerniawczyce, *Czernawczyce, Czarnawczyce*, mko, pow. brzeski, gub. grodzieńska, o 200. w

od Grodna, o 15 od Brześcia, o 21 od Kamieńca, przy b. trakcie handlowym brzesko-grodzieńskim, ma 800 mk., w tem 175 izrael., zarząd polic. czterech gmin wiejskich, dekanat 12 parafij prawosł. (13,488 dusz). Była tu par. katol. dek. brzeskiego, z kaplicami w Wistycach i Demianiczach. Powierzchnia parafii wyniosła, bezleśna, łąki dobre nad rz. Leną. Dobra Cz. były dziedzictwem najprzód Illiniczów, później ks. Radziwiłłów, z których Mikołaj Krzysztof, wróciwszy z Palestyny, nowy tu wzniósł kościół 1585 r. i plebanowi wś Omelin zapisał. W pobliżu zamek po-radziwiłłowski, zwany Tura, 1761 r. wzniesiony. *F. S.*

Czerniawka, 1.) *Cz. mała*, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Bystrzykiem, wpadającym do Rostawicy, a z tą do Rosi; przy pocztowej drodze z Różyna do Berdyczowa, o 35 w. odległa od tego ostatniego. Mk. 768 prawosł., 700 kat., między niemi do 200 szlachty; cerkiew parafialna i szkółka. Ziemi 3,153 dz. wybornego czarnoziemu. Należała niegdyś do Lubomirskich, później do Padlewskich (Władysł., Zygmunt); skonfiskowana w 1864 r., obecnie należy do rządu. Zarząd gminny w Wielkiej Cz., policyjny w Machnówce. 2.) **Cz.** *Wielka*, wieś, pow. berdyczowski, nad małą rzeczką wpadającą do Rostawicy, o 5 w. od małej Czerniawki i o 40 w. od m. Berdyczowa. Mk. 435 prawosł., 308 katol.; cerkiew paraf., kaplica katol. parafii Pohrebyszcze. Ziemi 1,882 dz. Należy do Kuryłowicza. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Machnówce. 3.) **Cz.**, osada na lewym brz. Berezyny, w pow. borysowskim. niedaleko od ujścia rz. Bobra, naprzeciw wsi Murawa. Domów liczy około 32; mieszkańcy płacą czynsz po rs. 6 rocznie za każdy plac 400-sążniowy kwadr. Wszyscy są izraelici i trudnią się handlem. O wiorstę od osady nad rz. Bobrem leży fabryka żelaza, założona przez ks. Leona Radziwiłła; przy niej są domy porządnie zbudowane, nawet jest kilka murowanych. Fabryka składa się z huty, w której są dwa piece do topienia rudy, walcowni i tokarni; wszystko za pomocą pary. Wyrób żelaza obecnie zawieszony. Przy fabryce na rzece Bobrze jest tartak, w którym rocznie piłuje się do 40,000 kłód drzewa. Cz. słynie na całą gubernią z wyrobów garncarskich. Fabryka Cz. najprzód należała do dóbr borysowskich księcia Radziwiłła, po roku 1857 do Wielkiego Księcia Mikołaja Mikołajewicza, a w r. 1878, po przejściu dóbr borysowskich na skarb, fabryka została przy obszarze 240 mórg ziemi i obecnie jest własnością Wasiliewa. 4.) **Cz.**, wś, pow. owrucki, nad Użem; tu wpada do niego potok, płynący od wsi Kaleńskie i przyjmujący tu ruczaj przed samem swem ujściem z praw. brzegu. Sam potok wpada też z pr. brzegu do rz. Uża. Wieś o 15 kil. od mka Iskorościa odległa. Składową część ziemi stanowi czerwony granit i gnejs. Na polach spotyka się obficie labradoryt. 5.) **Cz.**, w powiecie czausowskim, nad Basią, malutka mieścina, własność Wojzbunów. 6.) **Cz.**, ob. *Czersk.* *T. S., Kl. Przed.*

Czerniawka, 1.) przysiołek Hruszowa, w powiecie jarosławskim, ma przestrzeni pos. więk. roli or. 168, łąk i ogr. 27, past. 25, lasu 823; pos. mn. roli or. 91, łąk i ogr. 18, past. 3, lasu 18 mórg austryackich. Ludności 96. 2.) **Cz.**, przysiołek wsi Biehale.

Czerniawka, 1.) rz., poczyna się w pow. wasylkowskim, we wsi Seredyna Słoboda; płynie po pod wsią Hrebionki i we wsi Sołotwinkach wpada do rz. Rutka i z tą do rz. Rosi. 2.) **Cz.**, rzeczka, dopływ rz. Protoki (ob.).

Czernic, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Kłoczew. W 1827 roku było tu 11 dm., 105 mk; obecnie liczy 48 dm., 582 mk. i 422 mórg obszaru.

Czernica, 1.) wś, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki; jest tu gorzelnia. W 1827 r. Cz. liczyła 16 dm., 136 mk. 2.) **Cz.**, ob. *Czernik.*

Czernica, 1.) wś, pow. ostrogski, na płc.-zach. od m. pow. Ostroga o 55 w. odległa; należała do ordynacyi ostrogskiej, przeszła do ks. Jabłonowskich, później przegrana w zakład do Józefa Steckiego, chorążego wołyńskiego; w 1831 roku skonfiskowana na rzecz rządu, a w 1859 r. wrócona wnukowi tegoż Steckiego, Henrykowi. Ta wieś, położona na trakcie wojen kozackich z Rzplitą polską, ma kilka kurhanów, które lud nazywa strażniczemi; ma cerkiew. Wieśniacy zamożni, ziemia czysty czarnoziem. 2.) **Cz.**, wś, w płc. str. pow. borysowskiego, przy drodze wiodącej z miasteczka Dokszyc do miasteczka Dzwonia w gub. witebskiej. Należy do 3-go stanu policyjnego (dokszyckiego), do 4-go okręgu sądowego (dokszyckiego). 3.) **Cz.**, wś, pow. nowograd-wołyński, gmina chulska; włościan dusz 259, ziemi włośc. 773 dz. Należy do dóbr chulskich, własność niegdyś Lubomirskich, Czaplicòw, Jabłonowskich, obecnie należy do Tyszkiewiczów. *Al. Jel., Z. Róż., L. R.*

Czernica, 1.) wieś, pow. brodzki, leży w górach złoczowskich, stanowiących dział wód między Czarnem i Baltyckiem morzem, w leśnej, górzystej, moczarowatej okolicy, przy gościńcu prywatnym, prowadzącym od gościńca rządowego złoczowsko-brodzkiego, od którego się pod wsią Ponikwą odłącza, idzie przez Ponikwę, Czernicę, Podkamień, Załośce do Tarnopola. Wieś ta oddaloną jest od Podkamienia o pół mili, od Brodów na płd.-wsch. o 2 mile, od granicy rosyjskiego Wołynia o 1 milę. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 730, łąk i ogr. 365, past. 167, lasu 1,980; pos. mn. roli or. 295, łąk i ogr. 384, past. 57, lasu 11 mórg

austr. Ludność: rz.-katol. 432, gr.-kat. 850, izrael. 222, razem 1,504. Należy do rz.-kat. par. w Podkamieniu; gr.-kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. brodzkiego. Wieś ta posiada szkołę etatową 1-klasową. W Cz. jest piękny pałacyk i wspaniały ogród; w pobliżu są wielkie kamieniołomy, mające wszędzie ślady morskich skamieniałości. Właściciel więk. posiadł. Kownacki Antoni. 2.) **Cz.**, wś, pow. żydaczowski, na pr. brz. Dniestru, obok kolei żel. arcyksięcia Albrechta, o $1_3|_4$ mili na płc.-zach. od Żydaczowa, o 1 milę na płd. od Mikołajowa, z Piaseczną tworzy prawie jednę wieś. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 281, łąk i ogr. 203, past. 14, lasu 853; pos. mn. roli or. 395, łąk i ogr. 291, past. 218 mórg austr. Ludność: rz.-kat. 196. gr.-katol. 585, izraelitów 13. Należy do rz.-kat. par. w Rozdole, gr.-kat. par. w Piasecznej. W tej wsi jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu. Właśc. więk. posiadł. Wincenty Podlewski. 3.) **Cz.**, ob. *Ciśniawa*. *B. R.*

Czernica, niem. *Czernitza*, wś, pow. chojnicki, st. poczt. Brus.

Czernica, 1.) inaczej *Gać*, rz., dopływ Przysuwy, ob. *Bzura*. 2.) **Cz.**, rz., dopływ prawy Skrwy w pow. rypińskim, bierze początek w okolicach Skępego, z jezior i zdrojów znajdujących się na łąkach. Ztąd na wschód i na płd.-wsch. płynie łąkami i ku końcowi przez wsie Mysłakowo, Malanowo, Kokoszczyn; wpada do Skrwy w osadzie młyńskiej Głowienica. Przyjmuje liczne strumienie z obudwu brzegów; łąki, któremi przepływa, bardzo bogate w torf. *St. Ch.*

Czernica, 1.) rz., lewy dopływ Bereczyny w pow. borysowskim. 2.) **Cz.**, rz., dopływ rz. Budowieść z prawej strony, pod m. Sirotynem. 3.) **Cz.**, rz., dopływ Świsłoczy z prawej strony. 4.) **Cz.**, rz., dopływ Łuczesy w pow. orszańskim.

Czernica, znaczny strumień, wytryskujący na granicy gm. Uherska i Wowni (w pow. stryjskim) i Bilcza (w pow. drohobyckim), na moczarowatych łąkach. Płynie w kier. płc.-wschod., tworząc granicę pow. drohobyckiego i stryjskiego na przestrzeni 12 kil., między gminami Wownią, Wolicą, Pietniczanami i Derżowem z jednej, a Bilczem z drugiej strony, opływając wschodni brzeg lasu bileckiego, wzdłuż którego bieży gościniec bity i kolej stryjska; poczem przechodzi w obr. gm. Czernicy, od której nosi miano, i po 20 kil. biegu uchodzi z pr. brz. do Dniestru śród obszernych błot. Z powodu tego, iż po wschodniej stronie lasu bileckiego, na łąkach pietniczańskich i derżowskich, tworzyła Czernica rozległe bagniska i moczary, uregulowano więc koryto na tej przestrzeni, przez wykopanie i pogłębienie dawnego łożyska; a oprócz tego w obrębie Pietniczan, dla osuszenia łąk, połączono osobnem korytem Czernicę z pot. Wownią, tu nastającym, a wpadającym do Dniestru. Ważniejsze wzniesienia: 279 m. (źródła); 270 m. (most kolejowy nad korytem łączącem Czernicę z p. Wownią); 253 m. (ujście). *Br. G.*

Czernice, 1.) wieś, pow. wieluński, gmina Radoszewice, par. Osyaków, 2 i pół mili od Wielunia, na północo-wschód, dm. 68, osad 87, ludn. 540, roli włośc. 16 włók. Posiadłość dworska ma dwór śród ogrodu, od wjazdu ma kaplicę dworską, murowaną, ze starodawnemi przyborami kościelnemi. Obszaru dworskiego z folw. Jasień i przysiołkiem Piskornik jest 97 wł. (w tem 14 wł. roli żytniej I kl., 10 wł. II kl., do 11 wł. pastwisk i łąk, i 61 wł. lasu, ale całkiem wyniszczonego, przed 30 laty były w nim dęby sławne na okolicę). Teraźniejszy nabywca, kupiec lasów, zapewne włość tę na pomniejsze zaścianki podzieli. Oddzielnie od tego, na miejscu szklarni zwiniętej, są zagrody chłopskie, noszące nazwę Huta Czernicka, dm. 6, ludn. 60, roli razem 3 i pół włók. R. 1827 Cz. miały 40 dm., 491 mk. 2.) **Cz.**, wieś i folw., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno. W 1827 r. było tu 11 dm. i 98 mk. Folw. Cz. z wsią Cz. i Pachucin, rozl. wynosi około m. 570 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 395, łąk m. 105, las, zarośle, nieużytki i place m. 65. Wieś Cz. osad 12, gruntu m. 42. Wieś Pachucin osad 2, gruntu m. 13. 3.) **Cz.**-borowe, duża wieś w pow. przasnyskim, gminie Chojnowo, par. Cz.-borowe. Od Przasnysza o 10 i pół wiorst odległa, od Mławy 24 i pół, przy szosie z Przasnysza do Mławy. Przestrzeni zajmuje razem 2069 m. Włościańskie grunta zajmują 412 m. wraz z probostwem. Z tego gruntu ornego 312 m., łąki, paśniki, cmentarz i nieużytki 59; ogrody warzywne i owocowe 43. Dworskie grunta zajmują razem 1654 m. Gruntu ornego 855, lasów 513, łąk 74, pastewników 127, ogrodów 12, wód, piasków i nieużytków 72. Gruntów pszennych II klasy 650 m., żytnich I i II 127 i 64, łąk II i III klasy 18 i 56, lasów I kl. 513, pastewników I kl. 127 m. Las utrzymywany w dobrym stanie, przeważnie sosnowy i brzozowy. Domów 46, mk. 526, t. j. 256 płci męzkiej, 270 żeńskiej. Z tego 7 mojżeszowego, 5 luterańskiego wyznania. reszta zaś katolicy. Włościan uwłaszczonych jest 103. Na dworskich gruntach plantacya buraków na wielką skalę. Gospodarstwo w dosyć zaniedbanym stanie. Pałac na górze, ogród, wiatrak, kuźnia, karczma. Kościół parafialny w stylu gotyckim, zbudowany przez Jakóba Pocztę, kasztelana ciechanowskiego, w r. 1398. Podanie niesie jakoby Jakób Poczta, polując, w tem miejscu gdzie teraźniejszy kościół zabił jelenia i między rogami znalazł krzyż zrośnięty z kości

rogowej a na pamiątkę zbudował z początku figurę, później kaplicę i kościół. Rogi te dotychczas wiszą w kościele i są nadzwyczaj wielkie. Kościół teraz znajduje się w dobrym stanie, murowany i duży, w 1856 odnowiony, stoi na górze naprzeciwko pałacu i wiatraka, również wzniesionych na górach. Ponieważ wszystkie 3 góry stoją w jednej linii, przypuszczają zatem, że były one sztucznie usypane. Włościanie w Cz. w znacznej liczcie umieją czytać i pisać. Ludność parafii Czernice wynosi 2320 dusz i należy do dekanatu przasnyskiego, dawniej ciechanowskiego. Parafia obejmuje następujące wsie: Chojnowo, Chojnówko, Chrostowo-Brońki, Chrostowo-wielkie, Chrostowo-Zalesie, Czernice-borowe, Dzielin, Jabłonowo, Kownaty maciejowięta, Kuskowo dzierzno, Miłoszewice kmiecy, Miłoszewice-Ostafieje, Miłoszewiec-Joki, Ostrowie, Załogi-Jędrzejki, Załogi-Cibory, Zembrzus, Żebry-Icki Żebry-Kordy i Żebry Marcisze (Marcysie), razem 20 miejscowości. W kościele czernickim zasługuje na uwagę obraz Matki Boskiej w wielkim ołtarzu i rzeźba Pan Jezus na krzyżu w bocznym. We wsi 4 stawy, z tych 3 zarybione; jeden 7-morgowy. R. 1827 było tu 31 dm., 384 mk. 5.) **Cz.**, wieś, pow. ciechanowski, gm. i par. Opinogóra, liczy 384 mk., posiada kuźnię i wiatrak, 45 dm. i tyleż osad; powierzchi zajmuje 924 morgów, w tem 839 m. gruntu ornego. W 1827 r. było tu 36 dm. i 192 mk. *W...r, St. Ch.*

Czernice, 1.) okrąg wiejski w gm. Bohiń, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Nowa-Łuka, Brasławska-Łuka, Łuskowszczyzna, Albinowo, Hajdukowszczyzna, Towszczyzna, Bekszyki, Stawrowo, Dubrowki; zaśc. Dundowszczyzna i Isaje. 2.) **Cz.**, wieś rudomińskiej wołosti, pow. wileński, 6 okr. adm., mk. 26, dm. 3 (1866 r.), od Wilna 19 w. 3.) **Cz.**, wieś włośc., nad stawem, pow. wileński, 5 okr. adm., mk. kat. 16, w 2 domach (1866 r.) 4.) **Cz.**, wieś, w pow. mozyrskim, o 4 w. od Turowa.

Czernice, niem. *Czernitz*, wieś i dobra, pow. rybnicki, o 1,5 mili na zachód od Rybnika, w par. katol. Pstrążna. Dobra mają 1200 a wieś 558 m. rozl. W obrębie Cz. leży Charlottengrube, kopalnia węgla kamiennego, łomy gipsu, młyn gipsowy, st. dr. żel. z Katowic do Karniowa, o 57 kil. od Katowic. Domów 152. Do dóbr Cz. należy folw. Babiagóra. Część wsi Cz. zowie się Podlesie. *F. S.*

Czernichów, ob. *Czerniechów*, *Czernihów*.

Czernichów, wieś i folw., pow. miechowski, gm. Wierzbów, par. Igołomia. Leży nad samą granicą od Galicyi, na połud. zach. od Proszowic o 10 w. W 1827 r. było tu 14 dm., 106 mk., obecnie liczy 23 dm., 194 mk. W 15 wieku istniały tu trzy folwarki. Prócz łanów kmiecych było 7 zagrodników i dwie karczmy (Długosz II, 159). Folw. Cz. lub Czernichówek z wsią tejże nazwy, rozl. wynosi m. 468 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 389, łąk m. 27, lasu m. 38, nieużytki i place m. 11, pastwisk m. 3; wieś Cz. osad 15, gruntu m. 108.

Czernichów, 1.) (z Borem i Rałanicami), mtko, pow. krakowski, pod 37°4′ dł. wsch., a 50° szer. półn., 158 dm., 516 męż., 526 kob.: razem 1042 mk.; szkoła ludowa 2-klasowa, pokłady wapna, huta, przemysł drzewny i tkacki. Cz. leży nad Wisłą, przy szosie pow. z Liszek, ma też urząd pocztowy w miejscu. Odbywa się tu 12 jarmarków rocznych. Obszar dworski jest własnością towarzystwa rolniczego krakowskiego. Szkoła rolnicza, założona w r. 1860 przez towarzystwo rolnicze krakowskie a utrzymywana z dochodów tegoż towarzystwa i zapomogi w kwocie 7000 złr., udzielanej przez wydział sejmowy. Szkoła ogrodniczo-sadownicza, przeniesiona tu 1875 r. z Łańcuta. Posiadłość większa: roli ornej i pastwisk 86 m., lasu 262 m.; pos. mniejsza 319 m., w połowie roli ornej, w połowie pastwisk. Parafia Cz. obejmuje wsie: Cz., Czernichówek, Kłokoszyn, Kępa, Pasieka, Zagacie, Dąbrowa, Wołowice, Grotowa, Sułkowa, Przeginia narodowa, Rusocice, Kamień; wiernych 6379. Dekanat C. dyecezyi krakowskiej ma 11 parafij: Cz., Krzeszowice, Liszki, Morawica, Paczołtowice, Poręba Żegota, Rudawa, Rybna, Sanka, Tenczynek, Zalas; wiernych 37392; 1 klasztor w Alwerni. 2.) **Cz.** (mylnie Czerniechów), wieś, pow. żywiecki, 7,5 kil. na północ od Żywca, na lewym brzegu Soły. Gmina ta graniczy od wschodu z Międzybrodziem żywieckiem, od płd. z Tresną, od zach. z Huciskami, od płnc. z Lipnikiem. Posiadłość większa liczy ról ornych 3, łąk i ogrodów 2, pastwisk 6, lasu 345 m., a posiadłość mniejsza: ról ornych 289, łąk i ogrodów 80, pastwisk 296, lasu 297 m. Ludności rz. kat. ma 716, domów 78. Ob. Andrzeja Komonieckiego „Dziejopis żywiecki, podany do druku przez Jana Radwańskiego, Kraków 1866, str. 38). Szkoły nie ma. Własność arcyksięcia Albrechta.

Czernichówek, ob. *Czernichów*.

Czernichówek, wś, pow. krakowski, o 0,8 kil. od Czernichowa odległa, ma 599 mk., 219 m. roli ornej i 133 m. pastwisk i łąk posiadłości mniejszej. Ma kaplicę katolicką par. Czernichów. *Mac.*

Czernichowce (z Wiernikami), wieś, pow. zbaraski, leży nad potokiem Gniezna, który tu tworzy długi znaczny staw; o pół mili na południe od Zbaraża. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 1134, łąk i ogr. 223, pastw. 67, lasu (zwanego Motylówka) 510; pos. mniej.: roli ornej 2983, łąk i ogr. 234, pastw. 85, lasu 34

morg. Ludności rz. kat. 196, gr. kat. 1486, izrael. 62: razem 1744. Należy do rz. kat. par. w Zbarażu; gr. kat. par. ma w miejscu, która obejmuje filią: Werniaki ze 193 duszami gr. kat. obrządku; parafia ta należy do dekanatu zbaraskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa 2-klasowa. Właściciel większej posiadłości: Władysław Fedorowicz. *B. R.*

Czernichowo, wieś z zarządem gminnym, w pow. nowogródzkim, niedaleko drogi wiodącej ze Stołowicz do Snowia, z lewej strony, w 3 stanie policyjnym (biuro w Nowej Myszy), w 3 okręgu sądowym (biuro w majątku Koźlakiewiczach). Gmina czernichowska składa się z 33 wiosek i liczy mieszk. płci męz. 2799. Szkółka gminna i parafia prawosławna.

Czernichowo (według Kętrz. Czerniki W.), niem. *Czernikau*, wieś, pow. kościerski, 1 milę od Skarszew, 3¼ od Kościerzyny, par. Pogutki, arealu ma 2447 m., mk. kat. 15, ew. 131, domów mieszk. 12. Cz. jest bardzo stare: roku 1258 książę pom. Sambor II zapisał tę wieś cystersom, których ufundował w Pogutkach, a którzy później przenieśli się do Pelplina; należała wciąż do poguckiego klucza; mieszkańcy stosunkowo długo rządzili się prawem polskiem, bo dopiero r. 1432 przepisał prawo chełmińskie opat pelpliński Piotr Honigfeld; po zniesieniu klasztoru Cz. zostało wydane w wieczystą dzierżawę 1781.

Czernichowo (według Kętrz. Czerniki M.), niem. *Kl. Czernikau*, osada, należąca do Czernichowa, powstała w nowszych czasach. *Kś. F.*

Czernichowszczyzna, wieś we środku pow. mińskiego, nad rz. Usą, w gm. kojdanowskiej (ob. *Kojdanów*), w 3 stanie policyjnym (kojdanowskim, w 1 okręgu sądowym (mińskim), w parafii katol. kojdanowskiej. *Al. Jel.*

Czernicka Słoboda, ob. *Słoboda*, pow. nowogradwołyński, z filią parafii katol. zwiahelskiej.

Czernicza, ob. *Czercza*.

Czernicze, gmina pow. dziśnieńskiego, ludności 1090, t. j. męż. 527, kob. 563. Dobra Bernowiczów. Por. *Czernice*.

Czerniczno, wieś, pow. częstochowski, gm. Potok złoty, par. Żurów.

Czerniczyn i *Czerniczynek*, wieś, pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów. W 1827 r. liczył 90 dm., 718 mk. Istniała tu dawniej cerkiew par. dla ludności rusińskiej. Cz., jako stanowiący część dóbr Staszyca, należy do urządzonego tu przez niego tak zwanego Towarzystwa rolniczego hrubieszowskiego. Do 1589 osobna par. rz. katol., od 1589 filia Hrubieszowa.

Czernidła, wieś, na lewym brzegu Wisły, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn. W 1827 r. było tu 17 dm., 154 mk.

Czernidło, folw. i Samorządki folw., położone w pow. miechowskim, gm. Pałecznica, par. Wrocimowice, od Kielc w. 85, od Miechowa w. 21, od Proszowic w. 7, od Zawiercia w. 70, od Wisły w. 18. Folwark ten powstał w r. 1879 z gruntów odprzedanych z dóbr Gruszów i Ibramowice. Rozl. wynosi m. 127, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 117, łąk m. 5, pastwiska m. 1, nieużytki i place m. 4. Płodozmian 6-polowy. *A. Pal.*

Czernie, 1.) wś, pow. płocki, gm. Bielino, par. Słupno. 2.) **Cz.**, wieś, pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Makowo. 3.) **Cz.**, wś, folw. i kol., powiat ostrołęcki, gm. Goworowo, par. Wąsewo. W 1827 r. było tu 19 dm., 139 mk., obecnie jest 124 mk. Od Łomży w. 42, od Ostrołęki w. 21, od Goworowa w. 3, od Małkini w. 35, od rz. Narwi w. 10. Rozl. dóbr wynosi m. 574, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 420, łąk m. 116, pastwisk m. 18, nieużytki i place m. 20. Płodozmian 8-polowy; bud. mur. 2, drew. 12; pokłady marglu i torfu. Wieś Cz. osad 25, gruntu mórg 222. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czernie, ob. *Ciernie*.

Czernie, ob. *Brzaza*.

Czerniec, wś, pow. sądecki, par. Łącko, przy trakcie niedzicko-sądeckim, nad rz. Dunajcem, w płaszczyźnie, o 1 kil. od Łącka, gdzie stacya poczt., ma rozl. 736 m. i mk. 342 kat.; jest to adtynencya Łącka, własność hr. Seweryna Drohojowskiego. *M. Ż. S.*

Czerniechów, ob. *Czernichów* i *Czernihów*.

Czerniechów, 1.) wś, pow. Rudki, nad rz. Strwiąż, o półtory mili na płd.-zach. od Rudek, w nizkiej, moczarowatej okolicy. Przestrzeń: posiadł. więk. roli or. 217, łąk i ogr. 320, past. 19, lasu 228; pos. mn. roli or. 271, łąk i ogr. 106, past. 144, lasu 3 mórg austr. Ludność: gr.-kat. 385, izrael. 9, razem 394. Należy do gr.-kat. par. w Zagórzu. Właśc. więk. posiadł. Mieczysław Lewicki. 2.) **Cz.** z *Płotyńcami*, wś, pow. tarnopolski, leży nad rz. Seret, o 2 i pół mili na płc.-zach. od Tarnopola, a o półtory mili w tym samym kierunku od Płotyczy oddalona. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 401, łąk i ogr. 43, past. 6, lasu 412; pos. mn. roli or. 901, łąk i ogr. 187, past. 123, lasu 19 m. Ludność: rz.-kat. 49, gr.-kat. 630, izrael. 77, razem 756. Leży w urodzajnej podolskiej glebie; wzdłuż brzegów Seretu ciągną się szerokie błotniste łąki. Należy do rz.-kat. par. w Płotyczy; gr.-kat. par. ma w miejscu, obejmującą filie Pleskowce i Hładki; należy do dek. tarnopolskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 1,123 zł. a. w. Właściciel więk. posiadł. Juliusz Korytowski. *B. R.*

Czerniechowce, ob. *Czernichowce*.

Czernieja, ob. *Chałwica*.

Czernieje, wieś, pow. siebieski, z zarządem gminy t. n. W pobliżu jezioro t. n.

Czerniejew, ob. *Czerniejewo*, *Czerniejów*.

Czerniejewko, wieś, powiat gnieźnieński, 8 dm., 78 mk., wszyscy kat., 29 analf. Stacya poczt. i kol. żel. w Czerniejewie o 4 kil. *M. St.*

Czerniejewo, daw. zwane *Czerniewo*, niem. *Schwarzenau*, miasto nad rz. Wrześnią, powiat gnieźnieński, 115 dm., 1,598 mk., 233 ew., 1,233 kat. i dyssyd., 131 żydów. Mieszkańcy, przeważnie narodowości polskiej, trudnią się rolnictwem i chowem bydła. Cz. jest siedzibą komisarza obwodowego, lekarza; ma aptekę; należy do sądu okr. w Gnieźnie. Kościół kat. par. odwieczny, należy do dek. gnieźnieńskiego S. Trinitatis; 1498 r. przez Górków odnowiony; kościół protestancki dyecezyi gnieźnieńskiej; jest też synagoga, szkoła elementarna kilkoklasowa, urząd pocztowy trzeciej klasy, stacya kolei żelaznej gnieźnieńsko-oleśnickiej, między Wrześnią a Gnieznem, biuro telegraficzne; 4 jarmarki rocznie. W Cz. urodził się zasłużony gramatyk polski Onufry Kopczyński, któremu tu ma być wzniesiony pomnik. Opis Cz. zamieścił „Tygod. Illustr.“ z r. 1861, III, 184. Cz. należy do hr. Skórzewskiego, który tu posiada bogate zbiory rodzinne i bibliotekę. Dawniej Cz. należało do hr. Górków, potem Radomickich, Lipskich. Dobra czerniejewskie tworzą ordynacyą, do której się liczą: Cz. dominium z pałacem, folwarki: Babiak, Goranin, Lipicze, Nidom, Karólewo (Charlottenhof), Noskowo, Pakszyn, Radomice, Szczytniki i Zdroje; 22,426 mórg rozl. W r. 1811 Cz. miasto liczyło w 121 dm. 661 mk., w r. 1831 w 100 dm. 1,130 mk. W ostatnich latach ludność się zmniejszyła, gdyż w r. 1871 miasto miało, jak powyżej, 1,598 mk.; w r. zaś 1877 tylko 1,530 mk. 2.) **Cz.**, domin., pow. gnieźnieński, 37 dm., 533 mk., 15 ew., 514 kat., 4 żydów, 200 analf. St. poczt. i kol. żel. w mieście Czerniejewie. *M. St.*

Czerniejka, rz., dopływ Dryssy, wypływa z jez. Czernieje, długa 16 wiorst.

Czerniejów, 1.) wś, fol. i osada, pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Cz.; posiada kościół par. murowany; kościół ten i parafią erygowało tu 1612 r. zgromadzenie lubelskie brygidek, do którego dobra Cz. należały. W 1827 roku Cz. miał 48 dm. i 276 mk. Par. Cz. dek. lubelskiego 1,088 dusz liczy. Dobra majorat Cz. składają się z fol. Cz. i Skrzynice, tudzież wsi: Cz., Skrzynice, Desenta, Zemborzyce, Wrotków, Majdan Wrotkowski al. Nowa osada. Właścicielem majorackim jest hr. Rydygier, w r. 1835 obdarowany. Rozl. posiadł. folw. wynosi m. 3,000, a mianowicie: fol. Cz. grunta orne, ogrody, łąki i t. p. m. 607; fol. Skrzynice m. 1,370; lasy do majoratu należące wynoszą m. 1,023; wś Desenta osad 24, gruntu m. 753; wś Cz. osad 52, gruntu m. 1,292; wieś Skrzynice osad 93, gruntu m. 2,251; wieś Zemborzyce osad 147, gruntu m. 4,863; wieś Wrotków osad 64, gruntu m. 1,212; wieś Majdan Wrotkowski v. Nowa osada osad 12, gruntu m. 44. Osada Cz. m. 124, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 97, łąk m. 2, pastwisk m. 22, nieużytki i place m. 3; bud. mur. 2, drew. 4; pokłady marglu. 2.) **Cz.**, wieś i fol., pow. lubartowski, gmina i par. Syrniki. W 1827 r. było tu 28 dm. i 177 mk. 3.) **Cz.**, wieś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. W 1827 r. było tu 25 dm., 169 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Nowiny i attynencyi Majdanu-Andrzejów, tudzież wsi: Majdan Andrzejów, Majdan Kołodzeń i Cz.; od Lublina w. 77, od Chełma w. 10, od Dryszczowa w. 7; droga bita przechodzi przez terytoryum. Rozl. wynosi m. 1,855, a mianowicie: fol. Cz. grunta orne i ogrody m. 364, łąk m. 197, pastwisk m. 440, wody m. 60, lasu m. 587, nieużytki i place m. 79, razem m. 1,717; bud. mur. 2, drew. 18; fol. Nowiny grunta orne i ogrody m. 52, łąk m. 54, pastwisk m. 2, zarośli m. 26, nieużytki i place m. 3, razem m. 138; budowli drew. 6; Majdan Andrzejów bud. drew. 3; młyn wodny i folusz, cegielnia, stawy, pokłady kamienia wapiennego, torfu, marglu i gliny garncarskiej; wieś Majdan Andrzejów osad 16, gruntu m. 304; wieś Majdan Kołodzeń osad 9, gruntu m. 67; wieś Cz. osad 32, gruntu m. 1,053. 4.) **Cz.**, wieś i fol., pow. siedlecki, gm. Skurzec, par. Wodynie, o 7 w. od Kotunia. R. 1827 było tu 17 dm., 115 mk., obecnie 24 dm., 202 mk. Fol. Cz. z attynencyą Dąbrówka Stany lit. A, Jastrzębowszczyzną zwaną i wsi Cz., Dąbrówka Stany lit. B.; nabyte w r. 1875 za rs. 17,000. Rozl. wynosi m. 782, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 318, łąk m. 53, pastwisk m. 51, lasu m. 335, nieużytki i place m. 26; bud. drew. 14, wiatrak; wś Cz. osad 20, gruntu m. 316; wieś Dąbrówka Stany lit. B. osad 12, gruntu m. 145. 5.) **Cz.**, wś i folw., pow. włodawski, gmina Turno, par. Wołoska Wola. Liczy 4 dm., 14 mieszkańców i 238 mórg obszaru. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czerniejów, wś, pow. stanisławowski, leży nad rzeką Bystrzycą czarną, o 1 milę na płd. od Stanisławowa. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 499, łąk i ogr. 84, past. 302, lasu 338; pos. mn. roli or. 1,577, łąk i ogr. 1,722, past. 230 mórg austr. Ludność: rz.-kat. 21, gr.-kat. 1,410, izrael. 234, razem 1,665. Należy do rz.-kat. par. w Stanisławowie, gr.-kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. stanisławowskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 405 zł. a. w. Cz. był w w. XI grodem znakomitym pod nazwiskiem „Czerwień“, od którego ta część Rusi nazwę „czerwonej“ miała

otrzymać. W pobliżu tej miejscowości poniósł Bolesław Krzywousty, popierający na Rusi sprawę Jarosława II ks. halickiego, jednę z większych klęsk, przez lekkomyślność wojewody krakowskiego. *B. R.*

Czerniejów albo *Czerniejewo* (ob.).

Czerniejowce, *Czernijowce*, mylnie *Czerniowce*, mko, pow. jampolski, nad rz. Murafą i Muraszką, mk. 4,228. Ziemi włośc. 4,617 dz., dwor. 2,775 dz.; 2 cerkwie, synagoga, apteka, kościół par., wymurowany 1640 przez Stan. Koniecpolskiego, hetmana koronnego, dziś pięknie odnowiony kosztem parafian a staraniem ks. Witoszyńskiego, proboszcza. Zarząd gminny, gorzelnia, browar, młynów 2, jarmarków 26, sklepów 25, rzemieślników 66. Parafia dekanatu jampolskiego dusz 4,254. Było niegdyś obronne, należało do Koniecpolskich, Lubomirskich, Komarów, dziś należy do Adolfa Bożeniec-Jełowieckiego. Ks. Jerzy Lubomirski nadał kościołowi czerniejowskiemu w 1728 r. wieś Kossy. Mko Cz. ma 5 przedmieść: Hibalówka, Hucynówka, Mazurówka, Muraszka i Pawłowiec. *Wł. G.* i *Dr. M.*

Czerniejówka, rz., bierze początek pod wsią Piotrkowem, w pow. lubelskim, gm. Piotrków, płynie w kierunku płc. na Jabłonnę, Czerniejów, Ćmiłów, Głusko, Abramowice, Dziesiątę, i wpada do Bystrzycy na terytoryum Lublina, między przedmieściem Piaski a wsią Bronowicami. Jest tu na niej most dla drogi żel. nadwiślańskiej i drugi na szosie z Lublina do Zamościa. *Br. Ch.*

Czernielów *mazowiecki*, wś, pow. tarnopolski, leży o ćwierć mili na płc. od Czernielowa ruskiego (ob. *Czernelów*); wszystko, co powiedziano pod względem topograficznym o tamtym, stosuje się i do tego. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 1,012, łąk i ogr. 101, past. 12, lasu 11; pos. mn. roli or. 1,615, łąk i ogr. 57, past. 38 mórg austr. Ludność: rz.-kat. 905, gr.-kat. 251, izrael. 35, razem 1,191. Gr.-kat. par. w Czernelowie ruskim; gr.-kat. par. ma w miejscu, fundowaną w 1769 r. przez Joannę z Sierakowskich Jastrzębską, wdowę po Michale Jastrzębskim. Parafia należy do dekanatu tarnopolskiego. Kościół murowany w r. 1827 poświęcony, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N. M. P. W całej parafii jest rz.-kat. 3,630, izrael. 130. Wieś ta ma szkołę etatową o 1 nauczycielu i kasę zaliczkową z funduszem zakładowym 311 zł. a. w.; są tu ruiny obronnego zamku. Będąc dawniej miasteczkiem, cierpiała wiele nieszczęść przez najazdy nieprzyjacielskie; to było powodem do jej podupadnięcia. W okolicy znachodzą często starożytne rynsztunki wojenne. Właściciel większej pos. Edward Podlewski.

Czerniew, wś i folw., pow. gostyński, gm. i par. Kiernozia; leży przy drodze bitej z Łowicza do Płocka. W 1827 r. było tu 20 domów, 163 mk., obecnie 270 mk. Fol. Cz. z wsią Cz. i kol. Lasocin, rozl. wynosi m. 877, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 459, łąk m. 60, pastwisk m. 27, lasu m. 279, zarośli m. 6, nieużytki i place m. 40; wś Cz. osad 23, gruntu m. 16; kolonia Lasocin osad 7, gruntu m. 176. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czerniewce, ob. *Czerniejowce.*

Czerniewice, 1.) wś, pow. rawski, gmina i par. Cz., odl. o 15 w. od Rawy; leży między czterema pięknemi i malowniczemi stawami; opasana ze strony zach. sosnowym lasem, pięknym, balsamicznym, mającym 690 m. Gruntu posiada Cz. dwór 610 m.; wieś: osad 27 i 336 mórg gruntu. Ludności 210 męż., 311 kobiet. Cz. posiadają kościół par., od r. 1413 istniejący, wzniesiony z modrzewia (przez braci Rzeszotków, ówczesnych dziedziców Cz.). Sąd III okręgu pow. rawskiego, gminę, szkołę i dom schronienia dla starców i kalek, założony w r. 1841 przez ówczesnego dziedzica Cz., Jana Wojciecha Lachowskiego, legatem 10,000 złp. przez tegoż uposażony. Cz. od r. 1654 były widownią strasznych dramatów wojen szwedzkich, a następnie spalone przez Szwedów zostały. Na polach przyległego majątku Krzemienica po dziś dzień wznoszą się 3 duże kamienne grobowce, z odpowiedniemi napisami. R. 1609 Cz. były własnością Stefana Ruczkiego. Roku 1827 było w Cz. 35 dm., 272 mk. Parafia Cz. dek. rawskiego, liczy dusz 1,650, a gmina Cz. 4,140 mk. Do dóbr Cz. należy folw. Zagóry, rozl. 216 m. W skład tych dóbr wchodziły niegdyś wsie: Studzianki osad 15, gruntu m. 270; Paulinów osad 8, gruntu m. 137; Annopol lit. A. osad 9, gruntu m. 123; Annopol B. osad 27, gruntu m. 237; Stanisławów osad 27, gruntu m. 381; Teodozyów osad 19, gruntu m. 338; Lechów osad 16, gruntu m. 208; Józefów osad 11, gruntu m. 135. Grunta pokościelne m. 98. 2.) **Cz.**, wś, pow. włocławski, gm. Śmiłowice, par. Grabkowo. W 1827 roku było tu 12 dm., 126 mk. Na gruntach tej wsi znajduje się stacya Kowal dr. żelaznej warsz.-bydg. Cz. należą do dóbr Choceń. Fol. Cz. lit. A B z wsią Cz. nabyte w r. 1869 za rs. 29,160. Rozl. wynosi m. 506, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 440, łąk m. 47, pastwiska m. 2, nieużytki i place m. 17; bud. mur. 2, drew. 6. Płodozmian 13-polowy, pokłady marglu i torfu. Wś Cz. osad 5, gruntu m. 8. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czerniewice, pow. toruński, ob. *Czerniewiec.*

Czerniewicze, 1.) wś, pow. piński, gmina Żabczyce, w 1 okr. policyjnym; własność dawniej Nielubowiczów, dziś Skirmuntów, 57 mk., 425 dz. gruntu. 2.) **Cz.**, wś, pow. ihumeński, gm. bieliczańska, nad rz. Czapą, prawym dopływem Berezyny. Dm. około 30; mieszkań-

cy białorusy, prawosł. Gleba gliniasta; dokoła lasy; młyn wodny. *X.A.M., T.S.*

Czerniewicze, wś, pow. dziśnieński, dawne dziedzictwo Sielickich, dziś Bernowicza. Cerkiew drew. pod wezw. św. Praksedy; zarząd gm. liczącej 523 dusz. *A. K. Ł.*

Czerniewiczki, wś, pow. włocławski, gm. i par. Kowal. W 1827 r. było tu 8 dm. i 65 mieszkańców.

Czerniewiec, niem. *Czerniewitz*, 1.) wś ryc., pow. toruński, na lewym brzegu Wisły, około pół mili powyżej Torunia, naprzeciwko Złotoryi, na samej granicy Królestwa Polskiego, własność Modrzejewskiego. Obszaru ziemi liczy 1,668 mórg, dm. mieszkal. 5, kat. 19, ew. 45; par. Podgórz. 2.) **Cz.**, wś tamże leżąca, obszaru ziemi 768 mórg, dm. mieszk. 8, kat. 1, ew. 82. *Kś. F.*

Czerniewitz (niem.), ob. *Czerniewiec.*

Czerniewko, ob. *Czerniewo.*

Czerniewo, wś i fol., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Woźniki, liczą 175 mk., 20 dm., powierzchni 834 mórg, w tej liczbie 541 mórg włościan, reszta należy do folwarku donacyjnego.

Czerniewo, 1.) okrąg wiejski w gm. Hermaniszkach, pow. wilejski; liczy w swym obrębie wsie: Wołczki, Bobry, Dorochy, Dziera-ski, Drowasze, Nowosiołki. Sozałowszczyzna, Żorowszczyzna. 2.) **Cz.**, folw., w 3-m okręgu administr. pow. słuckiego, odl. od Słucka w. 14. Gruntu ornego 212 dz., łąk i pastwisk 164 dz., lasu (przeważnie liściowy) 305 dz. Po Radziwiłłach jest własnością księcia Piotra Wittgensteina, wchodzi w skład majątku Bāsławce. *H. R.*

Czerniewo, ob. *Czerniejewo.*

Czerniewo, niem. *Czerniau*, wieś szlachecka w pow. gdańskim, nad strugą bezimienną, która wpływa do strugi Czerwonej a z nią do Kłodawy; odległa 3 i pół mili od Gdańska, przeszło milę od Skarszew, par. Pręgowo, szkoła w miejscu; z przynależnościami liczy mórg 2,081, kat. 131, ew. 116, dm. mieszkal. 31. R. 1650 posiadał Cz. Owidzki, 1785 Jan Trembecki, chorąży pomorski. Obok leży *Czerniewko*, niem. *Kl. Czerniau*, należy do Czerniewa. *Kś F.*

Czernięcin, wś nad rz. Purem, pow. krasnostawski, gm. Turobin, należy do ordynacyi Zamoyskich, ma 59 osad włośc., 1,585 mórg gruntu włośc. i kościół filialny par. turobińskiej; wystawił go 1326 r. dziedzic Dobrogustów, do 1530 r. parafialny, nowoodbudowany 1857 r. W 1827 r. było tu 67 dm. i 467 mk. Do Cz. należy *Czernięcka Wola.* Według rubrycelli dyecezyalnej, Cz. jest par. dek. krasnostawskiego i liczy 1,387 dusz. Opis Cz. w Tyg. Illustr. 1860, IV, 468. *Br. Ch.*

Czernięty, ob. *Czern'aty.*

Czernihów, miasto gubernialne gubernii czernihowskiej, pod 51° 29′ szer. płn. i 49° dł. wsch., leży na prawym brzegu rzeki Desny, jest jednem z nastarożytniejszych miast Rusi południowej. Niewiadomo, w którym czasie założone zostało, ale w traktacie Olega z Grekami już się znajduje wzmianka o Czernihowie (r. 907); wtedy miasto to do wielkiego księcia kijowskiego należało i przez wojewodów wielkoksiążęcych rządzone było. Gdy się wszczęły pomiędzy potomkami Włodzimierza wojny domowe, Cz. nieraz z rąk do rąk przechodził. Po zgonie Jarosława W. przeszedł pod panowanie Świętopełka Jarosławowicza i stał się głównem miastem udzielnego księstwa; ale odtąd doświadczać zaczął licznych klęsk, już to od książąt z władcami Czernihowa w niezgodzie zostających, już to od hord na południo-wschodzie Rusi koczujących. W końcu XIII wieku Cz. już był do księstwa włodzimierskiego przyłączony, a na początku XIV stał się zdobyczą Litwy, następnie Polski, pod której panowaniem około lat 160 zostawał. R. 1479 wielki książę moskiewski, Iwan Wasilewicz, zdobył na Litwie ziemię siewierską i odtąd Cz. aż do roku 1611 do Rossyi należał. W roku 1579, dowódcy wojsk Stefana Batorego, książęta: Konstanty Ostrogski i Michał Wiśniowiecki, oblegali Cz., a nie mogąc go zdobyć podpalili do koła. R. 1604 przez wojska Samozwańca był wzięty. R. 1611 podczas bezkrólewia w Rossyi, polski pułkownik Gronostaj spalił miasto, a mieszkańcy jego przez lat 12 schronienia tu nie mieli. Podług traktatu dziewulińskiego, Cz. ze wszystkiemi ziemiami siewierskiemi Polsce był odstąpiony najprzód na lat 14, a następnie w r. 1634, na mocy traktatu polańskiego, na zawsze. Od r. 1635 do 1667 Cz. należał do Polski. Na sejmie koronacyjnym Władysława IV w r. 1633, ziemia czernihowska otrzymała gród i ziemstwo, oraz ustanowiono kasztelana i inne urzędy ziemskie. Pierwszym kasztelanem był Mikołaj Kossakowski, starosta wiski, a ostatnim Walenty Sobolewski. Na sejmie r. 1636 utworzone było osobne województwo czernihowskie i pierwszym wdą był Marcin Kalinowski, ostatnim Ludwik Wilga. Wdztwo na trzy powiaty się dzieliło: czernihowski, nowogrodzki i siewierski. Starostwo czernihowskie przyłączono do urzędu wojewody na zawsze. Sejmiki wojewódzkie odbywały się najprzód w Czernihowie, a później we Włodzimierzu, na których sześciu, początkowo czterech posłów na sejm, i dwóch deputatów na trybunał koronny obierano, tak, żeby ci ostatni do prowincyi małopolskiej należeli. R. 1650, przy podziale na pułki, utworzono pułk czernihowski; Czernihowem zaś rządzili pułkownicy Kozaków. Na mocy traktatu andruszowskiego odstąpiony Rossyi. R. 1734 w Czernihowie

urządzona była kancelarya pułkowa, sąd pułkowy i kancelarya secinna; w r. 1763 sąd pułkowy zastąpiony został przez sądy ziemskie i podkomorskie do spraw cywilnych, i sąd grodzki do spraw kryminalnych. R. 1782 w Czernihowie otwarto namiestnictwo, r. 1797 mianowany został Cz. głównem miastem gubernii małorossyjskiej, a w r. 1801 czernihowskiej. Obecnie Cz. ma mieszkańców 25926 płci obojej, cerkwi 18, seminaryum duchowne, gimnazyum, dom sierot, bank, st. poczt., przystań parostatków i kaplicę katol. Wniebowzięcia N. M. P. oraz św. Jana Chrzciciela, 1838 r. wzniesioną. Do niej należy 1300 parafian. W mieście istnieje dotąd starożytny zamek, wałem ziemnym, fossą i palisadą opasany. W środku zamku na wzmiankę zasługuje cerkiew katedralna Przemienienia Pańskiego. Mniemają, że założoną była przez Mścisława, przezwanego Wdałym, syna wielkiego księcia Włodzimierza, na początku XI wieku. Czernihów prowadzi znaczny handel, głównie z krajami nad Dnieprem leżącemi i z Rygą; jarmarków ma 4 na rok, rozwinięte pszczelnictwo. *Gubernia czernihowska*, jedna z ukraińskich, graniczy na północ z gubernią mohilewską, smoleńską i orlowską; na wschód z orłowską i kurską; na południe z półtawską; na zachód z kijowską, mińską i mohilewską. Obecnie gubernia dzieli się na 15 powiatów, każdy powiat na 3 stany i prócz tego na parafie. Powiaty są: czernihowski, borzniański, głuchowski, horodnicki, kozielecki, konotopski, królewiecki, mgliński, nowozybkowski, nowogród-siewierski, nieżyński, osterski, sośnicki, starodubski, suraski. Zajmuje przestrzeni 46046 w. kw. czyli 4796 tys. dzies. Powierzchnia jest otwartą, równą, płaską, po części pagórkowata, po części piaszczystą na prawym brzegu Desny. Najwznioślejsze miejsca znajdują się tylko w północnych powiatach, nowozybkowskim, suraskim, mglińskim, po części w nowogród-siewierskim. Na lewych brzegach Dniepru i Desny leżą niskie miejsca, w których wezbranie wód bywa silniejsze i dłuższe. Gubernia skrapianą jest przez wiele rzek, z tych najznaczniejsza Desna; wszystkie zaś inne stanowią przytoki Desny (Sudost, Ubied, Snow, Sejm i Oster) i Sożu (Biesied', Iput', Wir), wpadających do Dniepru. Spławnemi rzekami są: Dniepr, Desna, Sejm, Soż, Trubeż, Udaj, Romny, Biesied', Iput', Sudost', Ubied', Szosta, Oster. Większa część jezior znajduje się w powiatach: czernihowskim, nowogród-siewierskim, sośnickim, królewieckim i osterskim, szczególnie w tym ostatnim. Łąki pastewne znajdują się głównie w powiatach: borzeńskim, konotopskim i królewieckim. Gubernia w ogólności obfituje w lasy, szczególnie część jej do rzek Dniepru i Sożu przylegająca; lasy po większej części sosnowe; miejscami są dębowe, brzozowe i lipowe. Lasy skarbowe, stanowiące tu 3 okręgi, znajdują się głównie w powiatach: osterskim, czernihowskim, nowogród-siewierskim, horodnickim, suraskim, królewieckim i głuchowskim. W trzech ostatnich rośnie drzewo budowlane. Lądowe komunikacye są wygodne i w niektórych tylko miejscach na wiosnę, gdy wezbranie rzek następuje, przerywane bywają. Główniejsze drogi idą od miasta Czernihowa przez Łojew (przez Dniepr) i Bobrujsk do Mińska; przez Grodno, Mohilew do Petersburga; przez Kozielec do Kijowa; przez Grodno, Mohilew, Starodub i Mglin do Smoleńska. Prócz tego tu idą drogi z Kijowa do Moskwy i kol. żelaz. Wodnych komunikacyj sztucznych, oprócz szluz, na rzece Sejmie urządzónych, nie ma. Mieszkańców w gubernii czernihowskiej 1669254 w 3696 miejscowościach zaludnionych; z tej liczby 103.4 kob. na 100 męż.; 93.5% prawosł., 3.3% raskolników, 0.2% katol., 0.1 ewang., 3.1 izraelitów. Gubernia czernihowska ma 973 parafij. Kościołów innych wyznań jest 3: w Nieżynie kościół rzymsko-katolicki i w pow. borzeńskim 2: ewangelicki i rz. katol. Gubernia czernihowska z urodzajności swego gruntu, z równego położenia kraju, odległości od morza, małej żeglugi rzecznej i t. d., dla rolnictwa jest przeznaczoną; to też stanowi ono główne zatrudnienie mieszkańców. Łatwo jednakże dostrzedz można, że rozwój rolnictwa nie odpowiada zwiększającej się stopniowo ludności, gdyż w niektórych powiatach daje się czuć niedostatek zboża, co w części nadzwyczajnym rozmiarom gorzelnictwa przypisać należy. Gorzelni w gubernii znajduje się 800 przeszło, na których wypala się rocznie 3,000,000 przeszło wiader wódki. Urodzajność gruntu nie jest wszędzie jednostajną. Mniej żyzne są powiaty północne i część wschodnich; niemniej też miejsca niektóre w powiatach zachodnich nad Dnieprem położone, gdzie piasków i bagnisk znajduje się daleko więcej. W powiatach: nowogród-siewierskim, starodubskim i mglińskim zbierają w znacznej ilości pieńkę i wysyłają do Rygi i do Petersburga; płótno rozmaitego gatunku idzie do Chersonu. W niektórych powiatach trudnią się sprzedażą soli, ryb, oleju konopnego, lnu, drzewa budowlanego, desek, naczyń; wynajmują się na statki Dnieprem i Desną płynące, trudnią się furmanką i innemi robotami. W powiecie osterskim zajmują się głównie robieniem sieci rybackich. W powiatach: borzeńskim, sośnickim i konotopskim, uprawiają tytuń. Stadniny znajdują się mianowicie w powiatach, borzeńskim, konotopskim i suraskim; sprzedaż koni odbywa się na jarmarkach pobliskich, szczególnie na jarmarku w Romnach (w gubernii półtawskiej). Hodo-

wanie trzody chlewnej jest bardzo znaczne, ale wyprzedaż słoniny mała, gdyż w wielkiej ilości do miejscowego użytku tamecznych włościan służy, stanowiąc ulubiony ich przysmak. Pszczelnictwo też pewne dostarcza korzyści. W powiecie konotopskim, w pobliżu Baturyna, istnieje szkoła pszczelnictwa, przez obywatela Prokopowicza założona. Gubernia ma 29 fabryk sukna; z tych na szczególną zasługuje wzmiankę istniejąca w kolonii Nowe Mezerycze (w powiecie mglińskim, w bliskości wsi Rudni-Jelni); 6 fabryk płóciennych i 54 garbarni. Prócz tego istnieją w gubernii fabryki żelaza, huty szklane, fabryki mydła i browary. W powiecie głuchowskim, we wsi Wołokitynie znajduje się wyborna fabryka porcelany; w tymże powiecie istnieje Szosteńska fabryka prochu. We wsi Połoszkach, niedaleko Głuchowa, wydobywa się glina porcelanowa na przestrzeni 60 dziesiatyn. Czyt. „Istoriko-stat. opisanije czernihowskoj eparchii" 1874 r. wydane. Herb gubernii wyobraża w polu srebrnem jednogłowego orła czarnego, uwieńczonego złotą koroną, trzymającego w lewej łapie krzyż złoty. Powiat czernihowski zajmuje przestrzeń 3227 w. kw., z tych ziemi uprawnej 220,350 dzies., łąk 24,500 dzies. i lasów około 45,000 dzies. Mieszk. 120,000 płci obojej. Powierzchnia niska, szczególnie na lewym brzegu Dniepru i Desny; podlega wezbraniom rzek. Miejsca bagniste znajdują się głównie pomiędzy wsiami Mniewem i Nawozem, Sachnówką i Begaczem, Skoreńcem i Krasnem. Nad brzegami Dniepru rośnie piękny las budowlany. Grunt nieco gliniasty, ale zdatny do rolnictwa, które stanowi tu główne źródło bogactwa narodowego. W powiecie znajduje się znaczna liczba gorzelni i 22 garbarnie. O biskupstwie czernihowskiem ruskiem pisze Jul. Bartoszewicz w „Enc. Orgelbranda". W kronikach ruskich znaleźliśmy najpierwszym władyką czernihowskim Neofita, który miał tutaj być już za drugiego metropolity kijowskiego, a więc w początkach XI wieku. Karamzin ma go jeszcze pod r. 1071. Po nim nastąpił Joann około 1088, który umarł 23 Marca 1111 r.; słaby, nie mógł pełnić obowiązków pasterskich (Karamzin, wyd. Enerlinga, t. II, przyp. 158, 207, 251). Potem idzie Teoktyst ihumen pieczarski, wyświęcony 11 stycznia 1112 czy 1113 r., umarł 6 sierpnia 1123 (tamże, przyp. 210, 225). Potem Pantelejmon umarł 1142 r. (tamże, przyp. 288). Onufry był w r. 1146 prezesem soboru, na którym wybrano 14 metropolitę kijowskiego, Klemensa (tamże, przyp. 290). Po nim Antoni Grek w r. 1159, wygnany jako heretyk 1169 r. (tamże przyp. 28, 174, 181, 424); po nim był Porfiry, wcale nie chrześciański biskup 117 — 87 (Karamzin, t. III, przyp. 32, 44). Tutaj następuje przerwa długa, biskupstwo podupadło po najściu Mongołów. Ledwie w r. 1390 spotykamy w kronikach Izaaka, Izaacyasza, jak go zwą litewscy późniejsi pisarze, a mianowicie Stebelski t. I, str. 155 (Isakij); ten w r. 1401 jako arcybiskup zasiadał na synodzie moskiewskim, ale należał do Litwy; zasiadał też razem z innemi władykami na synodzie w Nowogródku, na którym obrano metropolitę Grzegorza Cemiwlaka. W pół wieku później Jefimiej (Eutymiusz), biskup czernihowski i brański, uciekł z Litwy do Moskwy i otrzymał tam biskupstwo suzdalskie w r. 1465, żył jeszcze r. 1471 (Karamziu, VI, przyp. 629). W roku 1509 nie było już biskupa czernihowskiego na synodzie wileńskim metropolity kijowskiego Sołtana, bo przeszedł wtedy pod władzę metropolity moskiewskiego, i odtąd tu arcybiskupstwo jest, ale tytularne, bo Czernihów należy do Litwy, a władykowie do państwa moskiewskiego; ci i owi przybierają tytuł od Czernihowa. Nie chodziło więc biskupstwo to oddzielnie, ale owszem, połączone dawniej bywało to z arcybiskupstwem smoleńskiem, to z biskupstwem brańskiem i razańskiem. Wreszcie kiedy Brańsk i Razań odeszły do Rossyi, a Smoleńsk z rąk do rąk przechodził, wznowiło się w rzeczypospolitej niewiadomo jakim sposobem biskupstwo czernihowskie, i historya wspomina pod r. 1594 Innocentego Borkowskiego, który zwał się biskupem czernihowskim i osterskim, a w r. 1596 przyjął unią brzeską; sam podobno znajdował się w Brześciu. Ziemia czernihowska zresztą poszła na podział biskupów. Jedyny to znowu biskup dyecezyalny, bo nie wiemy, czy był jaki po nim następca, a mamy ślady, że Czernihów stanowczo podzielać zaczął losy Kijowa. I Czernihów i Kijów leżały na Ukrainie i zawsze prawie były z sobą, podzielały ciągle jednę dolę polityczną; więc i biskupstwo czernihowskie, od r. 1631 mianowicie, składało cząstkę metropolii kijowskiej. Wtedy to zaczęła się tworzyć oddzielna hierarhia czernihowska. Za czasów owych rządził tą cząstką eparchii kijowskiej, naprzód Zacharyasz, pierwszy biskup w Czernihowie po najściu Mongołów, w r. 1654, a potem Zosima Prokopowicz r. 1655 wyświęcony. Jeden i drugi byli niby sufraganami pomocnikami metropolity i nosili tytuł biskupów czernihowskich: mieszkali zaś ciągle w Kijowie. Udzielne biskupstwo czernihowskie stanęło dopiero w r. 1658, za metropolity Dyonizego Bałabana. Biskupstwo to posiadał Łukasz Baranowicz w r. 1657, lubo Zosima umarł dopiero 1659 roku. Starał się także o toż miejsce Jędrzej Złoty Kwaśniński, arcybiskup, wyrzucony ze Smoleńska, ale było to już po układach hadziackich, i usunęła go kozaczyzna jako unitę. Łazarz więc utrzy-

mał się i był długo biskupem, a nawet i arcybiskupem czernihowskim. Odtąd idą porządkiem wprzódy biskupi, a potem arcybiskupi czernihowscy greccy, nie połączeni z Rzymem. Baranowicz przeszedł pod panowanie Rossyi, następcy jego prawie wszyscy rodem szli z Polski. Szereg ich, rachując w to i poprzedników Łazarza, następujący: Zacharyasz w r. 1654; Zosima Prokopowicz umarł 1659 r.; Łazarz Baranowicz umarł 1693; Teodozy Uglicki, poświęcony na koadjutora metropolicie kijowskiemu w Moskwie r. 1693, umarł 1696; Jan Maksymowicz od roku 1697, poszedł na metropolitę tobolskiego roku 1712; Antoni Stachowski od r. 1713 do 21; Irydyon Żurakowski, ogłoszony biskupem czernihowskim na synodzie 4 maja, a wyświęcony 6 maja 1722 r. w Moskwie, przez Teodozego Janowskiego arcybiskupa nowogrodzkiego, wiceprezesa synodu, był do r. 1735; Hilaryusz Rogalski albo Rogalewski od r. 1735; Nikodem Srebnicki lub Srebrycki, wyświęcony na biskupa chernihowskiego 6 grudnia roku 1738 z archimandryty moskiewskiego, mianowany metropolitą sybirskim 29 maja 1740 r., uprosił się, że został w Czernihowie; Ambroży Dubniewicz w r. 1742; Antoni Czernowski; Herakli Komarowski w r. 1752; Kirył Laszewicki w r. 1761; Teofil Ignatowicz w r. 1770—89; Jerofej Malicki poszedł na metropolitę kijowskiego w roku 1796; Wiktor Sadkowski z biskupa perejasławskiego. Archimandryta słucki, sławny za czasów stanisławowskich, a najwięcej z sejmu czteroletniego, wziął arcybiskupstwo czernihowskie w r. 1796. Do dziejów tej katedry ruskiej ważne są dwa artykuły hieromonacha Nikolina: „Naczało czernichowskoj jerarchii posle mieżduarchierejstwa“ i „Jepiskopy czernichowskije“ i „nowogrodsiewierskije“ (Wiad. gub. czern. 1856). Arcybiskupstwo to jest w Cz. do dziś dnia; arcybiskup zowie się „czernihowskim i nieżyńskim.“ (Podług *Enc. Org.*).

Czernihowce, ob. *Czernichowce.*

Czernijowce, ob *Czerniejowce.*

Czernijówka, wś, pow. zwiahelski, w gm. miropolskiej, włościan dusz 46, własność rządowa. *L. R.*

Czernik lub *Czernica*, wieś i dobra, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Dobre. W lasach istnieje tu fabryka materyałów drzewnych, gdzie siłą pary wyrabiają tarcice, bale i t. p. i tak przerobione drzewo wywożą do Tłuszcza, st. dr. żel. warsz.-petersb. W 1827 roku było tu 12 dm. i 102 mk. Dobra Cz. składają się z folw.: Cz., Głęboczyca, Wólka Kokosia i osady młynarskiej Pełka wieczystoczynszowej, tudzież wsi: Rynia, Głęboczyce, Wólka Kokosia, Kąty Wielgie, Kąty Wielgie Borucza, Kąty Wielgie Miąski, Kąty Wielgie Flakowizna, Kąty Ruda, Kąty Księżyki, Kąty Czernickie; od Warszawy w. 42, od Radzymina w. 28, od Jadowa w. 9, od Łochowa w. 12, od Tłuszcza w. 10, od rzeki Buga w. 10. Rozległość wynosi m. 7731 a mianowicie: folw Cz. grunta orne i ogrody m. 307, łąk m. 123, folw. Głęboczyce grunta orne i ogrody m. 441, łąk m. 19; folwark Wólka Kokosia grunta orne m. 98, łąk m. 12; nadto ogółowo, lasu m. 2311, zarośli m. 42; wody m. 10, nieużytki i place m 190; w osadach leśnych, karczemnych, m. 62, i osada wieczysto czynszowa młyn Pełka, m. 63; budowli drewnianych 33. Dwa stawy z rybołówstwem, 2 młyny wodne i pokłady torfu. Rzeka Borucza przepływa terytoryum dóbr. Wieś Rynia osad 19, gruntu m. 446; wieś Głęboczyce osad 12, gruntu m. 68; wieś Wólka Kokosia osad 4, gruntu m. 13; wieś Kąty Wielgie osad 17, gruntu m. 469; wieś Kąty Wielgie Borucza osad 12. gruntu m. 161; wieś Kąty Wielgie Miąski osad 6, gruntu m. 156; wś Kąty Wielgie Flakowizna osad 6; gruntu m. 119; wś Kąty Ruda osad 5, gruntu m. 164; wieś Kąty Księżyki osad 15, gruntu m. 139; wieś Kąty Czernickie osad 11, gruntu m. 267. Dobra te rozdzielają się na trzy części, lecz rozdział w zupełności dotąd nie nastąpił w znaczeniu hypotecznem. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czernik, ob. *Pelik.*

Czernik, potok górski, wypływa w obrębie gminy Zielonej w powiecie nadwórniańskim, z pasma górskich wschodnich Karpat, z pod Polańskiej góry (1617 m.), od której na zachód wznoszą się Skałki (1597 m.), a na płn. połogi grzbiet (1521 m.), oddzielający źródliska Dźwidzińca, dopływu Bystrzycy nadworniańskiej, od źródłowisk Czernika. Na wschód odrywa się skalista grupa górska, zwana Kizieskim Gorganem (1616 m.), którego szczyt połudn. zowie się Poleński (1697 m.), wschodni stok Podjamną, a półn. Podkiciem (1191 m.). Cała ta grupa górska oddziela źródłowiska p. Sitneja, dopływu Zielenicy, od źródeł Czernika. Śród głębokiego jaru płynie leśnymi debrami na płn. a następnie polanami Czernik, doliną dość obszerną między chatami Zielonej. Opłukując wsch. stoki gór Leordy (1257 m.) i Wielkiej Kamieniówki (1087 m.), wpada do Zielenicy, prawego dopływu Bystrzycy nadworniańskiej. Długość biegu 8 kil. *Br. G.*

Czernikau (niem.) lub *Czerniki*, ob. *Czernichowo.*

Czerniki, wś w pow. lidzkim.

Czerników, 1.) wieś, pow. łęczycki, gm. Piątek, par. Góra św. Małgorzaty. W 1827 r. było tu 15 dm. i 154 mk., obecnie jest 16 dm. Folw. Cz. z wsią Cz., Mysłówek, Zabokrzeki i Donaj Dezerta, od Kalisza w. 84, od Łęczycy w. 14, od Piątku w. 3, od Pniewa w. 20, od rzeki Warty w. 56. Rozl. wynosi m. 898

a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 675, łąk m. 151, pastwisk m. 40, nieużytki i place m. 32. Płodozmian 4-polowy. Budowli murowanych 5, drewnianych 9. Wieś Cz. osad 32, gruntu m. 118; wieś Mysłówek osad 10, gruntu m. 111; wieś Zabokrzeki os. 31, gruntu m. 290; wieś Donaj Dezerta osad 3, gruntu m. 32. 2.) **Cz.**-Opatowski, wieś, pow. opatowski, gm. i par. Opatów. Folw. Cz. od Radomia w. 80, od Opatowa w. 3, droga bita przechodzi przez terytoryum, od rz. Wisły w. 28. Rozl. wynosi m. 420 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 374, łąk m. 17, pastwisk m. 10, wody m. 1, zarośli m. 2, nieużytki i place m. 17. Płodozmian 4-polowy; budowli drewnianych 8; torf, glina na cegłę i kamień murowany. Folwark ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Opatów. 3.) **Cz.**-Karskiego, wieś, pow. opatowski, gm. Opatów, par. Strzyżewice. W 1827 r. było tu 18 dm. i 100 mk., obecnie liczy 15 dm., 82 mk. Cz. został w r. 1308 nabyty przez benedyktynów łysogórskich. Rozl. wynosi m. 471; wieś Cz. osad 12, gruntu m. 65. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czernikówko, ob. *Czernikowo.*

Czernikowo, wieś, pow. lipnowski, gmina Obrowo, par. Czernikowo, odl. 10 w. od komory Lubicz a 21 w. od Torunia. Posiada parafialny kościół murowany, szkółkę gminną, olejarnię, wiatrak i karczmę. Gruntów włość. 124 m., w tej liczbie 122 m., ziemi ornej, 25 dm., 57 osad, 169 mk. Dworskie grunta mają obszaru 1283 m., w tej liczbie 1087 m. ziemi ornej, 9 dm., 99 mk. Cz. par. dek. lipnowskiego 2722 dusz. Probostwo liczy 8 m. i 7 mk. Rząd na Czernikowie posiada 61 m. (54 m. ornych). Do Cz. należy kolonia Jackowo lit. B. 2.) Czernikówko, wieś tamże położona, gruntów włośc. 129 m., w tej liczbie 119 m. ziemi ornej, 13 dm., 31 osad włośc., 226 mk. We wsi karczma. Grunta dworskie wynoszą 1350 m., w tej liczbie 782 m. ziemi ornej, 8 dm., 77 mk. Cz. odznacza się wysoko posuniętem gospodarstwem rolnem. Wszystkie pola są drenowane za pomocą sączek we własnej cegielni wyrabianych. We wszystkich folwarkach pola są zmarglowane. Lasy systematycznie urządzone, a przestrzenie leśne, dawniej z drzewa ogołocone, przez teraźniejszego właściciela, ze szkółek umyślnie założonych, są obsadzane sadzonkami dębowemi, sosnowemi, modrzejowemi i t. p. a to na przestrzeni włók kilkunastu. Łąki prawie wszystkie zirygowane. Inwentarz żywy pod względem koni, bydła rogatego, owiec, a nawet trzody chlewnej, wyborowy; rozpłodniki na własną potrzebę i na sprzedaż. W gospodarstwie tem jest gorzelnia z machiną parową, młyn amerykański o dwóch kamieniach, olejarnia i piła cyrkularna do wyrabiania materyału drzewnego na miejscowe potrzeby; wszystkie poruszane za pomocą machiny parowej w gorzelni funkcyonującej. *S. B.*

Czernikowo, *Czerniki*, ob. *Czernichowo.*

Czernilawa, wieś, pow. jaworowski, nad rzeczką Szkło, w piaszczystej leśnej okolicy, o 1 milę na północny zachód od Jaworowa. Przestrzeń posiadł. więk.: roli ornej 54, łąk i ogr. 34, pastw. 2, lasu 781; pos. mniej.: roli ornej 2050, łąk i ogr. 513, pastw. 133, lasu 206 m. Ludności rz. kat. 32, gr. kat. 1319, izrael. 32: razem 1383. Należy do rz. kat. parafii w Jaworowie, gr. katol. parafią ma w miejscu, należącą do dek. jaworowskiego. W przysiołku Lisku istniał dawniej klasztor oo. bazylianów i cerkiew przy tym klasztorze, która w 1872 r. została przemienioną na liturgiczną kaplicę. W r. 1633 nadał Szysłowski adwokat monasterowi czernilawskiemu pole „obszarek“ zwane, którą to darowiznę potwierdził król Władysław IV przywilejem wydanym w Krakowie 31 marca tego samego roku. W roku 1643 król Jan Kaźmierz potwierdził tę darowiznę i nadał ihumeństwo zakonnikowi tego klasztoru Ciukwiczowi. W r. 1656 spustoszyli Cz. kozacy Chmielnickiego. Jan z Sobieszyna Sobieski, wówczas starosta jaworowski, chciał odbudować spustoszony monasterek, i nadał mu „beneficium in Podsiele,“ gdzie później powstał folwark należący do tego monasterku. Proboszcz w Jazowie starym Jarmołowicz darował monasterowi kawałeczek lasu zwany „Zachód“ albo „Hłuboczek,“ któren był w dobrach Jazowa starego. Tę darowiznę potwierdził król Jan III Sobieski w Jaworowie dnia 30 listopada 1688 roku. Później zbudowano tu monaster, który zachodzi pod imieniem „Hłuboczek“ albo „Hłuboka“ a często i „stary Jazów.“ Ihumen Hawryło Artamowski pobudował tu przed 1757 r. nowy monaster i nową cerkiew; pierwszy d. 21 listopada 1795 r. został zniesiony. Jest tu szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciel większej posiadłości Kazimierz hr. Lanckoroński. *B. R.*

Czerniłów, ob. *Czernelów.*

Czernin, 1.) wieś, pow. taraszczański, nad rz. Czarną, wpadającą do rzeki Nastaszki i dalej do Rosi, o 12 w. odległa od m. Taraszczy a o 4 od Chreszczatego-Jaru. Mieszk. 1208 wyznania prawosł. Cerkiew paraf. i szkółka. W samej wsi widać wysoką mogiłę, na której niegdyś miał się znajdować monaster. Mogiła to nasypowa i liczy się do najwyższych na Ukrainie. Prócz tego niedaleko za wsią, po drodze do Taraszczy, widać grodzisko otoczone wałem; miała tu niegdyś ludność tutejsza chronić się przed Tatarami. Należy do Branickich. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Taraszczy. 2.) **Cz.**, wieś z zarządem gminnym we wschodnio-południowej stronie pow. bobrujskiego, na głuchem Polesiu, śród puszcz

i błot dzikich, w 2-stanie policyjnym (paryckim), w 3 okręgu sądowym. Gmina czernińska składa się z 27 wiosek i liczy 1783 dusz męz. Jest tu szkoła gminna i cerkiew parafialna. *Kl. Przed.* i *Al. Jel.*

Czernin, niem. *Hohendorf*, wieś ryc. w pow. sztumskim, par. Sztum, szkoła w miejscu, obszaru ziemi zajmuje 2257 m., domów mieszk. 12, kat. 162, ew. 3; r. 1772 posiadał Cz. Kczewski. *Kś. F.*

Czernin, prawy dopływ potoku Tyszownicy, wpadającego do Stryja; wypływający w obr. gminy Pobuka w pow. stryjskim, w lesie Hemszczycami zwanym (738 m.) i płynący przez Pobuk na płn. Długość biegu 4 kil.

Czernina, niem. *Gross-Tschirnau*, m. w pow. górskim na Szląsku, o milę od Bojanowa i Rydzyny, niegdyś wałem i murem otoczone, prawie wyłącznie przez Niemców osiedlone, rzemieślnicze, od r. 1515 na prawie miejskiem. Ma paraf. kościół katol. i 2 ewangelickie, st. poczt., ochronę sierot, 3 jarmarki rocznie.

Czernina, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), u podnóża góry Makowicy, kościół paraf. gr. katol., 481 mk. *H. M.*

Czerniów (z Wandoliną), wieś, pow. rohatyński, leży nad potokiem Świerz, przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, o pół mili na północny zachód od stacyi tej kolei w Bukaczowcach, od Rohatyna oddaloną jest o 2 i pół mili. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 403, łąk i ogr. 293, pastw. 322, lasu 546; pos. mniej.: roli orn. 967, łąk i ogr. 302, pastw. 250 m. Ludności rz. kat. 26, gr. kat. 1029, izrael. 17: razem 1072. Należy do rzym. kat. par. w Bukaczowcach, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należy filia Poświerz; parafia ta należy do dek. żurawieńskiego. W tej wsi jest szkoła filialna o 1 nauczycielu i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 2613 złr.

Czerniów, W. Ks. P., ob. *Czerniejów*.

Czerniowce, pow. jampolski, ob. *Czerniejowce*.

Czerniowce (rum. *Cernauz*, *Czernauz*), miasto stołeczne Bukowiny, prowincyi austryackiej, leży na wyżynie 220 m. npm., na pr. brz. Prutu malowniczo rozmieszczone; ma 4 przedmieścia: Kaliczanka, Klokuczka, Horecza i Rosz. Cz. były przed zajęciem Bukowiny bardzo mało znaczącem miasteczkiem; stolicą bowiem Multan było wtedy, gdy Cz. do niej należały, dziś podupadłe miasto Soczawa czyli Suczawa. W dziejach polskich wspominane są Czarnowce (u Miechowity), jako jedno z miasteczek multańskich przedniejszych, które Mikołaj Kamieniecki, kasztelan krakowski i wielki hetman koronny, w roku 1509 spustoszył, wtargnąwszy do Multan z rozkazu Zygmunta I, by pomścić „ludzi rycerskich, które był w Trembowli Bohdan, hospodar wołoski, pojmał, a w Podhajcach siekierą ścinać kazał, których groby gdy ujrzał ten hetman, pamięci wiecznej godny, płakał, a wzywając Pana Boga na pomoc, pomścić się obiecał, czego i dokazał“ (Paprocki). Kogalniczan, historyk wołoski, wspomina o utarczce Szwedów pod Axelem Gylenbrokiem, przeciw Rossyanom pod dowództwem Krapotkina w r. 1707, gdzie się pierwsi poddali. Podczas zajęcia przez Austryą, miasto było drewniane i dopiero od r. 1786 murować się zaczęło. O szybkości wzrostu tego miasta świadczy przybytek ludności, która od roku 1830 z liczby 6,800 doszła dziś do przeszło 34,000 dusz. Rząd austryacki uczynił Czerniowce wolnem miastem i stolicą Bukowiny. Mają tu siedzibę władze naczelne prowincyi, która w różnych zmianach administracyjnych bywa na przemiany, to osobną prowincyą od r. 1773 do 1786, to obwodem należącym do Galicyi. Rząd prowincyi przemieniony jest teraz znowu na władzę obwodową, z kreishauptmanem (Kreisvosteher) na czele. Jest siedzibą władz wszystkich oddziałów administracyi: finansowej, górniczej, budowniczej i innych; sądu pierwszej instancyi, sądu śledczego dla sądów powiatowych w Cz., Kocmanie, Sadagórze, Stanestiu i Zastawnej, sądu handlowego i wekslowego, komendy wojskowej, izby handlowej i magistratu czyli władzy komunalnej. Ma tu siedzibę swoją także biskup dyzunicki, podlegający metropolicie karłowickiemu, seminaryum i szkoła teologiczna dla dyzunitów. Szkoły są: gimnazyum wyższe o klasach 8, przemienione z dawnego gimnazym o 6 klasach i filozoficznego instytutu, szkoła położnicza ze szpitalem dla położnic, szkoła realna, szkoly główne (normalne) niemiecka i wołoska, konwikt rządowy dla chłopców i dziewcząt, oraz 1875 r. założony uniwersytet, z językiem wykładowym niemieckim (miał w r. 1877-8 słuchaczów 179). Towarzystwa: ku zbadaniu kraju czyli geograficzno-etnograficzne i gospodarskie i towarzystwo dobroczynności. Kwitnie tu przemysł i handel, do czego się głównie przyczynia znaczna ilość osiadłych tu od niedawna Niemców, a dawniej jeszcze Ormian i Żydów. Miasto bardzo zamożne i zamieszkałe przez rozmaite narodowości, których rzadko gdzie znaleźć taką rozmaitość jak w Czerniowcach; podobnie ma się rzecz co do wyznań religijnych. Dawniej mieszkało tu bardzo wiele znakomitych rodzin mołdawskich i wołoskich, chroniących się do Czerniowiec w czasie niepokojów. Długi czas też przeważał tu żywioł wołoski i ruski, później wzięła górę w światlejszych warstwach towarzystwa niemczyzna, która zwolna zaczyna polskiemu żywiołowi ustępować miejsca. R. 1864 wychodziło tu pismo polskie p. t. „Bratek“ a roku 1869 inne p. t. „Ogniwo.“ W Cz. urodził się

znany mineralog polski Al. Alth i znany muzyk Karol Mikuli. Par. gr. unicka Cz. dek. bukowińskiego liczy 3850 wiernych. Najliczniejsza jest parafia dyzunicka a sobór grecki nowy jest najwspanialszym w mieście budynkiem. Parafia ewang. augsburska, od r. 1797 ukonstytuowana, liczy dusz 1600 z filiałami: Hliboka i Alexanderhof. Kościół ewangelicki w Cz. wzniesiony w r. 1847—49. Domów mieszkalnych Cz. liczą 3550. Przemysł i handel dość rozwinięte dzięki środkom komunikacyjnym. Jest tu stacya dr. żel. lwowsko-czerniowiecko-jasskiej, między Sadągórą a Kuczurmare, z dwoma dworcami, jeden o 266, drugi o 272 kil. ode Lwowa; na rz. Prucie most kratowy, 715 st. par. długi, 25 st. szer. St. poczt. Cz. leży o 2 kil. od st. dr. żel. i łączy się traktami pocztowemi z Czortkowem (92 kil.) oraz Nowosielicą rossyjską (36 kil.). W Cz. d. 5 paźdz. 1823 r. odbył się ostatni zjazd Aleksandra I z Franciszkiem I. Opis Cz. ob. w „Kłosach“ t. 17, str. 426. Por. *Bukowina*. *F. S.*

Czerniowicze, gm. w pow. dziśnieńskim, liczy 127 dym., 1078 włośc. ob. pł., zarząd gminny w wiosce Ananicach. Gmina składa się z jednego okręgu wiejskiego czerniowickiego i liczy 39 wsi; główne: Szytiki, Skwirce, Pawlinowo, Skrażyno, Awłasienki, Mazurowo, Czebany, Ugrowo, Ananicze, Borsuki, Kobajłowo, Zarzecze, Tupiczyna, Bortniki, Gonczary, Łosiewo. *F. O.*

Czerni Potok, węg. *Fekete-Patak*, wś w hr. bereskiem (Węg.), kościół paraf. gr. katol., 363 mieszk. *H. M.*

Czerniszcze, *Czorniszcze*, wś. pow. kijowski, z kaplicą katol. parafii Rzyszczów.

Czerniszki, wieś i folw, pow. wileński, 4 okr. adm., mk. kat. 114, w 14 domach, do Wilna 50 w.

Czerniszówka lub *Księdzówka*, przedmieście Bracławia, nad rz. Pacówką, dopływem Bohu, pow. bracławski, gm. Grabowiec, par. Bracław. R. 1868 miało 18 dm. *X. M. O.*

Czerniszówka, przysiołek do Orzechowca, wsi w powiecie skałackim, leży nad samą granicą od rosyjskiego Prdola, na prawym brzegu rzeki Zbrucz, należy do rz. kat. par. w Orzechowcu.

Czernitz, ob. *Czernice*.

Czerniwoda, wieś, pow. ostrogski, nad rz. Czarną, ma fabrykę pojazdów.

Czernka, inaczej *Czarnka* (ob.).

Czernka, 1.) potok, ob. *Eliaszówka*. 2.) **Cz.**, potok, powstaje z 3 strug, z których jedna wytryska ze skał wapiennych pod Gorenicami w Królestwie Polskiem, niedaleko galicyjskiej granicy; dwie drugie zaś strugi mają swe źródła w obrębie gm. Czerny. Płynie ku płd.-wsch. W dolinie tego potoku rozlega się wieś Czerna. Koryto dochodzi w niektórych miejscach do dwóch metrów szerokości, a miejscami 1 m. głębokości. Dno kamieniste, brzegi dość strome. Przy płd. krańcu wsi dolina tego potoku niknie; wzgórza prawego brzegu zajmują pola orne, lewego zaś las. Wpada z pr. brz. do Eliaszówki. Ob. Fr. Marczykiewicza „Hidrografia m. Krakowa i jego okręgu“, Kraków, 1847 r. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Czerno., ob. *Czarno...*, *Czerna...*, *Czerny* i t. p.

Czerno, wś, pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice.

Czernobyl, ob. *Czarnobyl*.

Czernogosice, niem. *Zwornogoschütz*, wś, pow. mielicki na Szląsku, par. Mielice. *F. S.*

Czernohorczyk, potok gorski, w obr. gm. Dory, w pow. nadworniańskim; wypływa z pod płd. stoku grzbietu górskiego Czarnohorycą zwanego, ciągnącego się od Bystrzycy nadworniańskiej granicą gm. Pasiecznej i Zielonej, w kier. płd.-wsch. z czubałkami Pasieczanką (1,215 m.), Jasieszówką (1,209 m.), Podsmereczkiem (1,279 m.), Arszecznym (1,265 m.(i Czarną Klewą (1,285 m.) i dochodzącego w Czarnohorcu największej wysokości, bo 1,402 m. npm. Dotąd tworzy on raz dział wodny między Pasieczną a Zielenicą, dopływami Bystrzycy nadwor., a następnie między Bystrzycą nadw. i Prutem. Od szczytu Szczewki (1,238 m.) zwraca się na wschód i z czubałkiem Pogurem (1,225 m.), tworzy dział wodny między Kamionką a Czernohorczykiem i Żonką, dopływami Prutu. Czernohorczyk opływa połoninę Biały Pohar od płd. i wpada po 4 kil. biegu do Prutu z lew. brz. *Br. G.*

Czernohorodka, inaczej *Czarnohorodka* (ob.).

Czernopolje, węg. *Fekete-Mező*, wieś w hr. użhorodzkiem (Węg.); gleba urodzajna, 229 mk. *H. M.*

Czernoples, wś, pow. kowelski, gm. Maciejów, należy do klucza maciejowskiego hr. Miączyńskich. Włościanie, 28 dm., 148 dusz, mają 613 dz. gruntu. Gleba popielatka na pokładzie marglowym. *A. Br.*

Czernorudka, ob. *Czarnorudka*.

Czernoszów, potok górski, w obr. gm. Hołowska w pow. Turka, wypływa w Beskidzie lesistym z pod płd.-zachod. stoku Szymońca (1,132 m.), najwyższego czubałka górskiego działu beskidzkiego, ciągnącego się w kierunku płd.-wsch. od Jasionki Steciowej do Zubrzycy, tworząc dział wodny między Jasionicą i Radyckim p., a Popelką i Rybnikiem zubrzyckim. Potok ten płynie w kier. płd., a opływając las Czeregna (1,087 m,), stanowiący południową kończynę tego działu górskiego, od zach. i płd., zwraca się na wschód zwartą wązką doliną, między tym lasem a lasem Łabyciówką, nad którym wznosi się góra Prypir (1,068 m.). Wpada od lew. brz. do Rybnika zubrzyckiego. Długość biegu 4 i pół kil. *Br. G.*

Czernotycze, ob. *Czarnotycze.*

Czernów, ob. *Kramołów.*

Czernowa, wś, a właściwie ulica mka Rużemberga, Rosenberg, w hr. liptowskiem (Węgry), 1,305 mk.

Czernowa, wieś, w pow. skopińskim, gub. riazańskiej, st. poczt., 37 w. od Skopina, na trakcie z tegoż miasta do Daszkowa.

Czernowa-Rudnia, wieś i dobra ziemskie, w północno-zach. stronie pow. ihumeńskiego, nad rz. Uszą, przy drodze wiodącej ze Smolewicz do Hrebionki, w gm. hrebiońskiej, w 2-m stanie policyjnym (śmiłowickim), w 1-m okr. sądowym (biuro w Ihumeniu). Dobra te były własnością dawniej Parczewskich, w r. 1852 nabyte przez Wereńkę, lecz ponieważ to nabycie okazało się nieprawnem, przeto przez postanowienie rządowe w r. 1870 oddane w części znacznej Parczewskim, mianowicie obszar leśny, obejmujący 10,807 mórg. *Al. Jel.*

Czernowicze, osada wiejska, na najbardziej północnym cyplu pow. ihumeńskiego, w gm. bieliczańskiej, w 3-m stanie policyjnym, w 2-m okręgu sądowym. Miejscowość lesista. *Al. Jel.*

Czernowo, wś, pow. oszmiański, z kaplicą katolicką par. Hruzdawo-Oborek.

Czernowoda, ob. *Czarne Wody.*

Czernucha, wś, pow. niżegorodzki, st. p. letnia; zimą st. p. Kadnoje.

Czernyława, ob. *Czernilawa.*

Czerony, okrąg wiejski, w gm. Zaleś, pow. dziśnieński, liczy w swym obrębie wsie: Makowja, Leśniki, Stukany, Bielaje, Skuraty. *F. O.*

Czerpienten, ob. *Cierpięta.*

Czerpowody, wś, pow. humański, w wieku XVII zwana Bździłów, w XVIII Mazurówka, pierwotnie zamieszkana przez tubylców Rusinów, następnie kolonia Mazurów. Zarząd policyjny w Dubowej, okrąg sądowy II w Humaniu, gmina Posuchówka, st. poczt. Humań, parafia katolicka Humań, prawosł. w miejscu. Ziemi dworskiej wybornego czarnoziemu 1,232 dz., lasu dębowego 210 dz., ziemi włośc. 1,324 dz.; ma dwa folwarki: wiejski i Stanisławczyk. Mk. 1,225 wyzn. prawosł. Środkiem gruntów przepływa rz. Jatrań, do której w środku wsi z lewej strony wpada dopływ Czerpowód, biorący początek na gruntach wsi. Ma cerkiew drewnianą św. Jana Chrzciciela, zbudowaną w r. 1741; 3 stare chaty z napisami na belkach: rok 1763, rok 1772 i 1775. W środku wsi, po nad ruczajkiem na górze, są ślady trzech pieców, wedle podania, tatarskich; na polach około 50 mogił rozmaitej wielkości, prawdopodobnie z epoki żelaza. W roku 1863 autor niniejszego rozkopał jednę z nich i znalazł grób pogański (szerokości 1 m. 750 mm., długości 2 m. 380 mm. i głębokości 4 m.). W środku leżały dwa szkielety ludzkie, męzki, z głową na zachód zwróconą, żeński zaś na wschód; obok tego ostatniego kościotrupa, przy prawym boku. paciorkę z szafirowej masy wyrobioną, nawleczoną na srebrny drut, a tworzącą tym sposobem rodzaj kolczyka. Nieco opodal na zachód spoczywała ukryta w ziemi niewielka płyta kamienna, z jedną stroną zupełnie gładką i bez żadnych napisów. Obok wsi leżą: tak zwany „krwawy jar“, miejsce jakiejś potyczki, i lasy „hajdamacki“ i „żupanny“. Dziedziczyli w niej: Kalinowscy, Potoccy; w roku 1810 Jarosław hr. Potocki sprzedał Antoninie z Sobańskich hr. Moszczeńskiej, od której w r. 1843 nabył Michał-Teodor h. Dębno Krzyżanowski; obecnie posiada syn tegoż Stanisław-Filip-Jakób, autor niniejszego.

Czersiewo, sioło, pow. melenkowski gub władymirskiej; st. p. o 35 w. od Melenków.

Czersk, ob. *Czerń.*

Czersk, 1.) os., przedtem mko, nad Wisłą, niedaleko ujścia rz. Czarnej do Wisły, nad jez. 400 sąż. dł., 10 sąż. szer., pow. grójecki, gmina i par. Czersk. Leży w malowniczem położeniu na wyniosłości, po lewym brzegu Wisły. Odl. od Warszawy 36 w., od Góry-Kalwaryi 8 w. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom schronienia dla ubogich, browar, młyn. W 1827 r. liczył 48 dm. i 448 mk.; w 1860 było 310 mk. i 45 dm. Jest to jedna z najdawniejszych osad na Mazowszu i sięga swym początkiem przedhistorycznej epoki. Na początku XIII wieku gród ten był stolicą udzielnych książąt czerskich, zabudowany w mury i kamienice, z warownym zamkiem. Tu Konrad I, urodzony 1228 roku, więził schwytanego Henryka Brodatego, gdy żona tegoż, święta Jadwiga, przybywszy do Cz., prośbami uwolniła męża, zgodę wyjednała z Konradem i związkami familijnemi wzmocniła. Po zgonie Ziemowita I, r. 1262, Mazowsze podzielone zostało pomiędzy dwóch jego synów: Bolesław otrzymał księztwo płockie, Konrad został pierwszym księciem czerskim. Jako stolica księztwa, jako gród sądowy, Cz. wzrastał w ludność i zamożność. W XIV wieku gród ten zaczął z niewiadomych powodów upadać. Książę Janusz w przywileju z roku 1386, chcąc miasto przyprowadzić do dawnego stanu, „aby tem łatwiej mogło powstać i być zamieszkałem,“ przenosi je z prawa polskiego na chełmińskie i różnemi przywilejami obdarza. Zdaje się, że Cz., który oparł się napadom Litwy, Jadźwingów i bitnych Prusaków, podupadł dla tego, że książęta przenieśli dwór swój stały do Warszawy. Szczyciło się to miasto starożytnemi kościołami, jak św. Jana i św. Piotra przy zamku. Ostatni z książąt mazowieckich Janusz często przebywał w Cz., dla wielkich kniei, w których swobodnie mógł polować. Po przyłączeniu Mazowsza do Korony, zamek, w całości zachowany, z upodobaniem

zamieszkiwała królowa Bona. Cz. szczycił się sławną winnicą, którą obsadzona była góra zamkowa, zbogacona szczepami z Włoch przez tęż królową sprowadzonemi. Częste pożary niszczyły to miasto; Święcicki w opisie Mazowsza powiada: „Niegdyś najwspanialsze na Mazowszu miasto, obecnie nędzna mieścina, u stóp pagórka (na którym stoi zamek) istnieje winnica zaszczepiona i uprawiana staraniem Bony. Od zachodu mieszczanie posiadają pełne wybornych fruktów ogrody.“ (Kwartalnik „Kłosów“ II, 104). Niegdyś były tu i fabryki sukna, zwanego londrynem, poszukiwanego przez marynarzy. W r. 1564 liczyło 193 dm. na samej stronie królewskiej, to jest takich, które lustratorowie do opłaty podatku podciągali. Nie brakło licznych rzemieślników; samych piwowarów liczono 24, bo wówczas piwa czerskie słynęły na całą Polskę, a Mazury w pieśniach swoich wychwalali dobroć i smak tego piwa. Odtąd chylił się Cz. do upadku, gdy Warszawa wzrastała jako stolica Rzeczypospolitej. Ostateczny kres na ten gród przyszedł za nieszczęśliwej wojny szwedzkiej, w czasach panowania Jana Kazimierza. W roku 1656, gdy Czarniecki zniósł pod Warką oddział Szwedów, zostających pod dowództwem Fryderyka, margrabi badeńskiego; ci, uchodząc przed Polakami, zamknęli się w zamku czerskim, a zamierzając w nim się bronić, część bliższą miasta spalili. Zgorzał wtedy kościół parafialny i kościół św. Ducha ze szpitalem. Rakocy i kozacy równocześnie zagony zapędzili aż pod Cz., i wtedy kościół św. Jakóba zniszczony pożarem, równie jak miasto, z którego zostało zaledwie 20 domów; cała okolica, splądrowana, uległa pożodze strasznej. Kiedy Polska odetchnęła pokojem, zrestaurowano w części kościół parafialny; za miastem wystawiono kościół św. Jakóba. Lustracye z lat 1765 i 1789 okazują smutną ruinę miasta. Do ostatnich czasów Polski, miał Cz. swojego kasztelana większego i starostę grodzkiego. Wojewodowie jeszcze za książąt przestali się nazywać czerskimi, przybrawszy miano mazowieckich. Sądy czerskie, przy których liczna była palestra, po zaborze pruskim przeniesiono do Góry-Kalwaryi. Ratusz podupadły rozebrano. Ze starożytnych kościołów: św. Piotra w zamku, a w mieście parafialny pod tytułem Wniebowzięcia Matki Boskiej, św. Ducha i św. Jakóba za miastem, padły w gruzy. Stan teraźniejszy Cz. ledwie w śladach i szczątkach ruin zachował wspomnienie swej przeszłości. Z zamku wieża tylko pozostała i stosy gruzów z kawałkami murów. Kościół pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego parafialny, wzniesiony został na miejscu spalonego przez Szwedów. R. 1805 odbudował go rząd pruski, zabrawszy należącą do probostwa wieś Linin. (Opis Cz. obszerny, historyczny i statystyczny, ogłosił Kornel Kozłowski i dołączył do dzieła ojca swego p. n.: „Dzieje Mazowsza za panowania książąt“, Warszawa 1858 roku). E. Chłopicki: „Wycieczka w Czerskie“ (Kłosy, t. XIII). „Widok ruin zamku“ (Kłosy, Nr. 755). Gmina Cz. należy do s. gm. okr. I w Górze-Kalwaryi; browar, młyn, szkoła początkowa w osadzie Czersk; ludn. 4,766. Par. Cz. dek. górno-kalwaryjskiego, daw. wareckiego, 1,654 dusz liczy. Ziemia czerska obejmowała część Mazowsza na lewym brzegu Wisły i dzieliła się na 3 powiaty: czerski, warecki i grójecki, do którego w końcu XV w. wcielono dawniejszy czwarty pow. bątkowski. Powiat czerski ziemi czerskiej liczył 25 parafij, 296 wsi. Kasztelania czerska należała do wdztwa mazowieckiego i pierwszym znanym w dziejach kasztelanem był Piotr Pilch h. Łada w 1224 r. Zdaje się, że przez czas jakiś istniało i wdztwo czerskie, bowiem w przywileju z 1304 r. dla wsi Brochowa, wspomniany jest Krystyn, wojewoda czerski. Starostwo czerskie grodowe, wedle lustracyi z 1669 r., składało się z miasta Cz. z zamkiem i wsi: Dziewinów, Kosomce, Wysoczyn, Radwanków, Nieciecza, Tatary, Leśniki, Coniewo. W 1771 r. posiadał je Franciszek Bieliński i płacił kwarty 250 złp., a hyberny 1,720 złp. Sejm 1773 r. wyznaczył komisyą do określenia granic tego starostwa. Czyt. J. T. Lubomirskiego „Akta sądowe ziemi czerskiej“, Warszawa, 1880. Wroczyński Kaz. „Wyjątki z przesłanego Radzie lekarskiej opisania topograficznego pow. czerskiego“, Pam. tow. lek. warsz., 1843, oraz „Dalszy ciąg statystyki pow. czerskiego“, tamże 1844 r. 2.) **Cz.**, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, cukrownia akcyjna na gruntach wsi Jasieniec (ob.), wyprodukowała w 1876 r. cukru za 400,000 rs. i zajmowała 320 robotników. Właścicielem jej jest Jan Berson i spółka. *Br. Ch.*

Czersk, wieś z osadą Czerniawką, nad rzeką Stochodem, pow. kowelski, gm. Pohorsk, majątek Skorupskich, 1,075 dz. rozl. Włościanie, 52 dm., 317 dusz, mają 959 dz. Gleba piaszczysta i torfiasta na pokładzie iłu; miejscowość leśna i błotnista, narzecze rusińskie i mazurskie, wyznanie w znacznej części katolickie. Ma kaplicę katolicką par. Hulewiczów. *A. Br.*

Czersk, 1.) *Niemiecki*, wieś, pow. bydgoski, 19 dm., 184 mk., 172 ew., 5 kat., 7 żydów, 27 analf. Stacya poczt. i kolei żel. w Czersku Polskim (Brahnau) o 4 kil. 2.) **Cz.** *Polski*, niem. *Brahnau*, wś, blizko ujścia Brdy do Wisły, pow. bydgoski; 10 dm., 103 mk., 93 ew., 10 kat., 10 analf. St. poczt. i kolei żel. bydgosko-toruńskiej. 3.) **Cz.** *Polski*, niem. *Brahnau*, gm. domin., pow. bydgoski, 3 miejsc: 1) Cz. domin., 2) Salwin wielki folwark, 3) dom szosowy i dom stróża kolejowego; 17 dm., 216

mieszkańców, 117 ew., 99 kat., 87 analf. Gorzelnia. *M. St.*

Czersk, 1) wielka wieś parafialna w pow. chojnickim, na bitym trakcie berlińsko-królewieckim, z dworcem kolei żel. pilsko-tczewskiej, nad rzeczką, zapewne Czernicą, która pędzi młyn i piłę we wsi i wpada do Czarnej wody, o 29 kil. od Chojnic. Istniała za pomorskich książąt, urządzona wtedy na prawie polskiem. R. 1382 Henryk von Bullendorf, komtur tucholski, nadał jej prawo chełmińskie; włók było 51; w dokumencie lokacyjnym wymieniają się jako będące na obszarze wioski: struga Czernica, młyńska struga i Baba; prob. miał zdawna 5 włók. Za polskich czasów był Cz. dobrami starościńskiemi: w r. 1766 trzymał je Łukowicz, który kościół dawniejszy wzniósł znowu swoim kosztem r. 1756; w starym tym kościele mieli swoje familijne groby Klińscy z Niedamowa. Teraźniejszy kościół budowany jest r. 1850 do 52. Po okupacyi Cz. został wydany na własność włościanom, którzy razem posiadają 8,013 mórg ziemi, dm. mieszkal. jest 193, mk. 2,159, z pomiędzy których katol. 1,445; szkoła kilkoklasowa; par. czerska jest jedna z większych, liczy przeszło 6,000 dusz; wiosek należy do par. 48. Oprócz wodnego młyna i piły na Czernicy, jest w Cz. browar i cegielnia. W r. 1862 została założona pod Cz. królewska szkoła, której zadaniem jest uczyć pielęgnowania i użyzniania łąk, po niem. „Wiesenbauschule". W Cz. odbywają się 4 wielkie targi kramne i na bydło. 2.) **Cz.**, wś włośc. w pow. świeckim; w r. 1570 należała do Walewskiego; obszaru ma 2,036 mórg, dm. mieszkal. 66, kat. 120, ew. 315; szkoła w miejscu, par. w Jeżewie. *Kś. F.*

Czerska, st. dr. żel. petersb.-warsz., w gub. pskowskiej.

Czersko, to samo co *Czersk.*

Czersko, os. nad rz. Czarną, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów. Ma 1 dom, 5 mk., 31 mórg ziemi.

Czerśl, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Łuków, przy drodze bitej z Łukowa do Żelechowa. R. 1827 miała 20 dm., 215 mk., obecnie ma 21 dm., 215 mk., 881 m. gruntu żytniego, położenie płaskie. Włościanie, osad 14, mają w tem 141 m. gruntu. *T. Ł.*

Czersnia, ob. *Czernia.*

Czerspienten (niem.), ob. *Cierzpięta.*

Czerstwiaty, wieś, pow. lepelski, nad jez. t. n., z zarządem gminy t. n., niegdyś własność arcybiskupów połockich.

Czerstwiaty, jez. w płc. stronie pow. lepelskiego, długie 6 i pół wiorst, największa szerokość 3 w., głęb. do 5 sążni, dno piaszczyste. Cały obszar 11 w. kw. Brzegi płytkie, dokoła łęgi. Łączy się z jez. Tetcza.

Czerteń, *Czerth*, *Czortyń*, rz., lewy dopływ Sławecznej, w pow. mozyrskim.

Czerteż, wś, nad rz. Ałolą, w gub. witebskiej.

Czerteż, 1.) wś, pow. sanocki, należąca do parafii łacińskiej w Sanoku, z parochią grecką w miejscu. Ma 68 dm. i 408 mk., 350 Rusinów, 58 Polaków. Obszar dworski nie ma tutaj żadnej własności gruntowej; włościanie posiadają 417 m. gruntu ornego, 78 m. łąk i ogr. i 66 m. pastwisk. Szkoła ludowa etatowa, przy której znajduje się wzorowo urządzona szkółka drzewek owocowych, dostarczająca całej okolicy szczepów w dobrym gatunku. Włościanie wyłącznie gospodarstwem rolnem zajęci. Przez Cz. przechodzi gościniec krajowy sanocko-dynowski, a osada położoną jest po obu brzegach potoczku Czerteż, który wpływa do Sanoczka. Grunta bardzo urodzajne, zamożność ludu znaczna. Najniższe położenie w gminie 304 m. npm., najwyższe 364 m. npm. Do miejscowej parochii, która podpada dekanatowi olchowskiemu, należą prócz Czerteża, Kostarowce i Zabłotce, razem zaś ma parochia 1,239 dusz. Parochia ta należy do najlepszych w Sanockiem pod względem uposażenia, ma bowiem paroch tutejszy 62 m. gruntu ornego, 46 m. łąk i 12 m. pastwisk w bardzo urodzajnej glebie. Cz. należał do dóbr koronnych królów polskich, a w szczególe do dzierżawy beskiej (ob. Besko). Właścicielką obecnie jest Marcela Słonecka. 2.) **Cz.**, wś, pow. żydaczowski, leży nad potokiem Lutynką, oddalona od Żurawna o półtory mili na płd., od Żydaczowa o 3 i pół mili na płd.-zach. Przestrzeń: pos. więk. roli or. 346, łąk i ogr. 290, past. 94, lasu 870; pos. mn. roli or. 1,088, łąk i ogr. 829, past. 143 mórg austr. Ludność: rz.-kat. 15, gr.-kat. 978, izrael. 17, razem 1,010. Należy do rz.-kat. par. w Żurawnie, gr.-kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. żurawieńskiego; w Cz. jest szkoła filialna o 1 nauczycielu. Właściciel większej posiadł. Aleksander Raciborski. *W. J. W., B. R.*

Czerteż, wzgórze, ob. *Dobromil* (powiat), *Czeczwa, Chodorowiec.*

Czertisna, węg. *Csertesz*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin węg.), nad rz. Laborcą, najwyżej posunięta na płc. ku granicy Galicyi; kościół par. gr.-katol.; uprawa roli, 655 mk. *H. M.*

Czertisznje, węg. *Csertesz*, wś w hr. użhorodzkiem (Węg.); winnice, lasy, kilka młynów wodnych, 421 mk. *H. M.*

Czertkowo, st. dr. żel. woronesko-rostowskiej, w okręgu wojska dońskiego. O 2 i pół w. od tej stacyi leży st. poczt. Gruszewska.

Czertomelika, *Czertomłyk*, ob. *Czartomelik.*

Czertowica, ob. *Czarny Wag.*

Czertowiec, rzeczułka leśna, płynie pod wsią Amelin w pow. radomyskim, wpada do rz. Bobryk, a ta do rz. Uszy.

Czertowiec, ob. *Czartowiec.*

Czertyca, ob. *Dunajec.*

Czertycha, rz., dopływ rz. Stuhny z prawej strony.

Czertyżne, wś, pow. grybowski, o 7 kil. od Uścia ruskiego, par. gr.-kat. Banica. Dominium należy do rządu.

Czertyżnianka, potok, w obr. gm. Czertyżnego w pow. grybowskim, prawy dopływ Białej dunajcowej. Wypływa w Beskidzie lesistym, z pod Swejki (788 m.), we wsch. części gm. Czertyżnego, na wysokości 686 m.; płynie na płc.-zach. między domostwami Czertyżnego. Długość biegu 3 kil. *Br. G.*

Czerwanken lub *Zerwanken*, *Uszranken*, wś, pow. ządzborski, st. p. Ządzbork.

Czerwenica, 1.) węg. *Vörös-Alma*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Torysą, kościół kat. filialny; lasy, młyny wodne, tartaki, 284 mk. 2.) **Cz.**, węg. *Vörös-Vagas*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół kat. par., obszerne lasy, w potoku mnóstwo pstrągów, bogate kopalnie szlachetnego opalu, jedyne w całej Europie; z początku tego wieku znaleziono jeden kamień, który po oszlifowanin miał wielkość kurzego jaja i przepysznie we wszystkich barwach odbijał. Ludność wynosi 864 mk. *H. M.*

Czerwiatka, rz., dopływ Połoty, wypływa z jez. Czerwito w pow. połockim.

Czerwień, ob. *Czerniejów*, *Czermno*, *Czerwona Ruś.*

Czerwieńce, *Czerwińsk*, niem. *Zierwenz*, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Czerwiencice, *Czerwięczyce*, niem. *Czerwientzütz*, wś i dobra, pow. raciborski, par. Sławików. Dobra mają 1,334 m. rozl., kwitnące sadownictwo; wś 183 m. gruntu. *F. S.*

Czerwieniaczki, przysiołek *Baszni.*

Czerwieniec, ob. *Dołuszyce* i *Kunin.*

Czerwieniec, ob. *Czarny Wag.*

Czerwieniec, wieś w pow. słupskim, albo *Czerwieńce.*

Czerwientzütz (niem.), ob. *Czerwiencice.*

Czerwięczyce, ob. *Czerwiencice.*

Czerwin, osada nad rz. Orz, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Posiada kościół par., synagogę, sąd gminny okr. III, urząd gminny, szkołę początkową, st. pocztową. Odbywa się tu kilka licznie uczęszczanych jarmarków; droga bita łączy Cz. z Ostrołęką, odległą o 19 w., i Ostrowiem o 20 w. Ludność dochodzi 1,000 dusz, rozległość 1,260 mórg. Parafia Cz., dek. ostrołęckiego, 3,602 dusz liczy. W aktach są ślady, że w r. 1500 niejaki Boruta przeznaczył grunta na uposażenie kościoła, które później w r. 1677 darowizną nowych gruntów przez Jakóba Grodzickiego, wojskiego łomżyńskiego, zwiększone zostało. Z dawnego kościoła pozostał tylko pomnik, z marmuru chęcińskiego wyrobiony, do którego przywiązana jest szczególna legenda, z ust do ust dotąd przez mieszkańców opowiadana. Przedstawia on w całej figurze uzbrojonego rycerza z buzdyganem w ręku; na czarnej marmurowej tablicy, która się pod nim znajduje, nie masz żadnego napisu, co dowodzi, że pomnik ten za życia swego fundatora wzniesiony został. Nad pomnikiem zaś umieszczone są w czteropolowej tarczy herby: Ostoja, Prawdzic, Ślepowron i Lubicz. Podanie do tego pomnika przywiązane jest, jakoby to był nagrobek jakiegoś szlachcica, który, wydobyty będąc w chwili urodzenia swego z łona już nieżyjącej matki, uroił sobie, że nie narodziwszy się wcale, nie powinien był umierać, i na ten rachunek na wszelkiego rodzaju bezprawia się puścił. Król (podanie milczy, który) wysłał naprzeciw niemu wojsko, które go w jakimś zameczku obległo. Oblężony, nie mogąc się ztamtąd wydostać, zamknąć się musiał w wieży, w której głodną śmiercią życia dokonał, będąc do końca o swej nieśmiertelności przekonanym. Obecny kościół pochodzi z r. 1777, fund. Celińskich. Gmina Cz. ludn. 6,088, rozległ. 13,179 mórg. W skład gm. wchodzą następujące miejscowości: 1-na osada włościańska Czerwin, 16 wsi szlacheckich: Cisk, Damenty-Mierzejewo, Damiany, Dzwonek, Gocły, Grabowo, Gerwaty-Mierzejewo, Janki-stare-Mierzejewo, Jarnuty, Nogawki-Mierzejewo, Skarzyn, Tomasze-Mierzejewo, Wielgouchy-Mierzejewo, Wojsze-Mierzejewo, Wysokie-Bartosy i Zapiecne-Mierzejewo; 3 wsie z ludnością mięszaną: Chróścice, Laski, Suchcice; 7 wsi włościańskich: Borek, Brzeźno, Grodzisk, Malinowo-Stare, Styłęgi, Suchcice i Seroczyńska-Wólka, oraz 1 kolonia włośc. Malinowo-Nowe.

Czerwin, strumień, wypływa z pod Kamiennika (782 m.) dwoma ramionami w obr. gminy Lipnika w pow. wielickim; płynie w kierunku płc.-wsch., a przeszedłszy w obr. gm. Glichowa, wpada do p. Lipnika, dopływu Krzyworzeki. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Czerwiniec, niem. *Rotheheide*, leśnictwo, pow. międzychodzki, ob. *Wieyce* (Waitze).

Czerwińsk, 1.) osada, przedtem mko i kol. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, pod 52°23'48" szer., a 17°58'19" dług. W bardzo malowniczem położeniu, na wyniosłym brzegu Wisły, poprzerzynanym głębokiemi wąwozami; odl. od Warszawy 55 w., od Płocka 45 w. Osada Cz. posiada kościół par. katol., klasztor Norbertanek, synagogę, bóżnicę, 2 szkółki elementarne, zarząd gminny, 2 młyny wodne, 2 wiatraki, browar, 3 jatki, 22 różnych sklepów i szynków; 6 razy do roku bywają jarmarki. W 1827 r. było tu 45 dm. i 522 mk., w 1860 r. 68 dm. i 807 mk., obecnie liczy 1,010 mk. (460 męż., 550 kob.); 79 dm., z tych 6 murowanych. Powierzchnia ziemi pod osadą 585 mórg i 532

mórg gruntu ornego. Kol. Cz. liczy 10 osad, 12 dm., 112 mk., 429 mórg obszaru, w tem 367 ornej ziemi; ma kościół i szkółkę ewangielicką, olejarnię i wiatrak. Początkiem swoim sięga Cz. bardzo odległych wieków. Najdawniejsza o tej osadzie wzmianka jest z r. 1060, w którym Alexander, biskup płocki, sprowadził tu z Francyi Jakolda i Gwidona, dwóch zakonników reguły św. Augustyna, zwanych kanonikami regularnymi lateraneńskimi, ufundowawszy dla nich mały klasztorek. W r. 1117 sławny Piotr Dunin wystawił na tem samem miejscu wspaniały kościół z klasztorem dotąd istniejącym, a następnie fundował opactwo, jedno z najzamożniejszych na całem Mazowszu. Papież Adryan IV potwierdził temu opactwu w r. 1155 nadania wielu dóbr, już wtenczas do niego należących. Wyrażone w owym przywileju dobra składały się z prebendy w Zaszkowie, w Czerwińsku dziewiętnasty targ (forum), to jest opłata targowego, dziewiętnasta grzywna (kara sądowa), dziewiętnasty statek płynący Wisłą, to jest cło od niego, dziewiętnasty nocleg tychże (nox in clausura); nadto wsie: Łomna, Gocław, Skołatowo, Kargoszyn, wszystkie z przyległościami; Nasielsk, oraz warzelnia soli w Zgłowiątce; nareszcie wsie z darowizn: Garwolewo, Chromin, Skriszew z jeziorem Komsin, Świdwa, Parlin (kopia tej bulli z XV w. znajduje się w Kodexie Czerwińskim, s. 101—104, zkąd przedrukowano ją w pierwszym tomie: Codex dipl. Rzyszcz.). Królowie polscy: Bolesław Kędzierzawy w r. 1161 i Kazimierz Sprawiedliwy, hojnie klasztor czerwiński uposażyli, udzieliwszy rozmaite przywileje dla włości jego, któremi były uwolnione od sądownictwa krajowego; co wszystko Konrad I, książę mazowiecki, osobnem nadaniem w r. 1222 potwierdził i nowemi swobodami powiększył. Zakonnicy tutejsi, cudzoziemcy, światli i zręczni, przebywali na dworze księcia Konrada I, który im wiele dobrodziejstw świadczył; toż samo czynili synowie jego Bolesław i Ziemowit I, a zapisy pobożnych ciągle pomnażały się. W roku 1254 Innocenty IV, powtórnie przyjąwszy opiekę nad ich dobrami, przez wysłanego legata swego Opizo polecił arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i opatowi klasztoru wąchockiego, aby czuwali nad nimi i bronili od napaści włości do zakonników czerwińskich należące, które oni wtenczas już bardzo licznie posiadali, bo przeszło 30, między któremi miasta Nasielsk i Wyszogród się znajdowały. W szczegółowo wymienionych w tej bulli wsiach, widzimy znowu znaczny wzrost majątku klasztoru czerwińskiego; przybyły mu bowiem do r. 1254 oprócz wyżej wymienionych: Sielce, Chmielowo, Bolino, Olszyny, Baboszewo z kaplicą, Domosław, Pomnichowo z kaplicą i przewozem, Tarnowo z jeziorem, Zbiczc, Wieliszewo, Łaziska, Dręglin, Zuzola z dochodami i osadami, Brochów z kaplicą, dochodami i wsiami, Borzęcin z kaplicą i dochodami, kaplica w Kochowie ze wszystkiemi dochodami, oraz wszystkich tych wsi i kościołów dziesięciny, jako też następujących: Boguszyna, Pruszczyna. Gawarców, Posarina, Murkowa. Krobic, Kobylnik, Nacpolska, Kucic, Wróblewa, Sokolnik, Głomczyna, Wikowa, Wyszogrodu. Janikowa, Męczenina, Kamienicy, Złotopolic, Żabowa, Żeromina (Kodex Czerw.). W ten sposób zabezpieczony, wzrastał z latami w coraz większą zamożność, zwłaszcza za panowania najprzychylniejszego dlań Konrada II, księcia czerskiego, który nie tylko kościół nowo wystawiony w Błoniu kanonikom czerwińskim nadał, tudzież wsiami pod Warszawą leżącemi: Sewcze, Wola, Wawrzyszewo i Nosarzewo, uposażył (Kodex Czerw., f. 47 — 49), ale i w Cz. pochować się rozkazał. Za tegoż księcia, liczne place, ogrody i domy przy ulicy Koziej w Warszawie, wraz z dawną kaplicą św. Jerzego, uposażoną wsiami Wojcieszyno i Koczargi, oddane były tymże kanonikom. Odtąd mieli oni w Warszawie swoją prepozyturę, którą na prośby Bolesława i żony jego Anny, pod zarządem Pawła opata w roku 1450 przebudowano nanowo i zamieniono na kościół pod temże wezwaniem i utworzono osobny klasztor zależny od Cz. (Kodex Czerw., f. 67—73, 185, 186), który to kościół i klasztor istniał na tem miejscu, gdzie dziś fabryka żelazna przy ulicy św. Jerskiej, aż do roku 1819 czyli do supressyi zakonu. W roku 1422 książę Janusz, przywilejem wydanym w Wyszogrodzie, uwolnił wszystkie posiadłości klasztorne i miasto Cz. z pod prawa polskiego i nadał im prawo chełmińskie. Słowem, każdy z książąt mazowieckich aż do ostatniego, przyczyniał się rozmaitemi przywilejami i nadaniami do pomyślności opactwa. Przywileje te, zebrane w roku 1475 za czasów zarządu Rafała opata, przepisane były w dwie osobne księgi, zwane Kodexem czerwińskim, które dotąd się przechowują w bibliotece ordynacyi Zamojskich w Warszawie. Do wspomnień historycznych Cz. należy, iż król Władysław Jagiełło, idąc na wojnę naprzeciw Krzyżakom 1410 r., błagał w tutejszej świątyni o szczęśliwe powodzenie, poczem przeprawił wojsko po moście na łyżwach. Po odniesionem zwycięztwie, hełm swój zawiesił i srebrne wotum na ołtarzu złożył. Powtórnie udając się król 1419 r. przeciw Krzyżakom, tu połączył swe siły z wielkim księciem Witoldem. Oba ci władcy znowu w r. 1422 stali obozem pod Cz. w miesiącu lipcu, Jagiełło tu odbywał sejm w polu, zatwierdził wszystkie prawa i nadania koronne, a nadto i ze swej strony niektóre przydał. Gdy statut

wiślicki nadwerężany bywał mnożeniem i odmienianiem artykułów, wydał Jagiełło na zjeździe w Cz. 1430 r. przywilej stanowi szlacheckiemu, uroczyście zapewniając całość powyższego statutu. Władysław i Bolesław, książęta mazowieccy, zjechawszy tutaj w r. 1452 wraz z wielu znakomitymi panami mazowieckimi, w kościele klasztornym zebrani, starali się dopełnić nowemi prawami statut księcia Janusza I. Królowie polscy, przywłaszczywszy sobie bezpośrednią opatów nominacyą, sprawili, iż dobra opactwa czerwińskiego, w zarząd duchowieństwu świeckiemu powierzano, jako to biskupom lub innym znakomitym w kościele osobom. Przy przeorach został tylko rząd wewnętrzny klasztoru. Zygmunt III, płynąc Wisłą do Szwecyi 1593 r., wstąpił tu dla oddania opactwa kardynałowi Jędrzejowi Batoremu, biskupowi warmińskiemu. Królewicz Karol Ferdynad, biskup wrocławski, otrzymawszy w r. 1633 toż opactwo, dzierżył je do roku 1641. Jan Kazimierz, starając się o koronę, kilkakrotnie miejsce to nawiedzał 1648 r., oddając losy elekcyi i życia swego opiece cudownej Matki Boskiej. Po koronacyi dwa razy przed jej obrazem dziękczynne modły składał i chorągwie zdobyte 1649 r. na nieprzyjaciołach, zawiesił w kościele. Na mocy konkordatu 1736 r. dobra opactwa między komandatarye klasztorne podzielone zostały. Do ostatnich Rzeczypospolitej czasów, połowa miasta należała do opactwa, druga zaś do biskupstwa płockiego. Za rządu pruskiego odebrano im wszystkie dobra, na to miejsce zaś wyznaczono kompetencyą pieniężną. Teraz jedyną pozostałością po nich i najgłówniejszą ozdobą Cz., jest wspaniały na górze wznoszący się kościół i gmachy klasztorne, których historya ściśle się z nim łączy. Kościół ten, lubo późniejszemi dodatkami dużo zmieniony, dochował przecież wewnątrz ogólne piętno XII wieku; jakoż dwie wyniosłe jego wieże całkowicie, a mury boczne do połowy z ciosanego granitu wystawione, oraz małe zaokrąglone sanctuarium w tyle części kapłańskiej, nadają mu charakter bardzo poważny i przypominają inne świątynie fundacyi Piotra Dunina. W budowli widać ślady trzech epok. Najdawniejsze, a zarazem najzupełniejsze z tych części, są wieże; sięgają one początkiem swoim czasu założenia czerwińskiego opactwa, a wystawione są z granitu dosyć grubo ociosanego. Podłużne i wązkie w tych wieżach otwory przy sobie parami stojące, dziś po większej części zamurowane cegłą, pierwotnie miały nieco odmienną postać łączyły się bowiem z sobą na przodzie, a w głębi tylko rozdzielone były okrągłym kamiennym słupem, tak samo jak w Opatowie i Tumie pod Łęczycą. Atoli jedna tylko para tych otworów taki kształt dochowała na sobie, wszystkie inne w późniejszych przerabianiach zmienione. Nawy boczne, oraz dolna część murów półokrągłego sanctuarium, podobnie jak wieże z ciosanego granitu wzniesione, z temi wieżami są współczesne i do początkowej fundacyi należą. Szczyty i górna część sanctuarium, z cegły na czerwono stawiane, pochodzą już z czasów panowania stylu ostrołukowego XIV do końca XV wieku; okna, w tej części murów wycięte, zakończone są ostrołukiem. Nawa środkowa, oraz przybudowany przy głównej ścianie szczytowej korytarz, tworzący zarazem rodzaj kruchty, są dziełem XVII w., a przynajmniej w tym czasie przestawiane być musiały. Jakoż tablica napisowa wewnątrz kościoła umieszczona świadczy, że Mikołaj Szyszkowski, w czasie zarządzania opactwem czerwińskiem, kościół ten starożytną i niezgrabną budową, ale trudną nader i ogromną pracą, z ciosanego kamienia wzniesiony i już z powodu dawności zagrażający ruiną, w r. 1633 przestawił, nadając mu zarazem kształtniejszą powierzchowność. Wnętrze tej świątyni całkiem jest nowsze; ogół onego urządzony był za tejże restauracyi i nader mało pozostało w nim szczegółów dawniejszego budownictwa. Ołtarze, stalle i inne przybory wnętrza kościelnego pochodzą częścią z XVII, częścią nawet z XVIII wieku; wielki ołtarz w stylu odrodzenia, z figurami po bokach świętych Wojciecha i Stanisława, nosi na sobie herb Szyszkowskiego Ostoję, oraz Półkozic. Obraz Matki Najświętszej Pocieszenia, w ołtarzu wielkim umieszczony, malowany jest przez niejakiego Łukasza z Łowicza, malarza żyjącego w XVI wieku. Obraz ten od roku 1647 zasłynął cudami; od tego czasu kościół czerwiński licznie przez pobożnych był odwiedzany, a skarbiec w kosztowne podarki wzrastał. W starożytne nagrobki nader jest ubogi; leży tu wprawdzie ciało Konrada II, książęcia mazowieckiego, zmarłego w r. 1294, lecz śladu grobu dotąd nie odkryto. Duże kamienne tablice przed ołtarzami, w odpowiednich sobie po obu stronach kościoła kaplicach umieszczone, a groby opatów bezwątpienia nakrywające, z XVI mogą pochodzić wieku. Nagrobki, a raczej pośmiertne napisowe tablice, opatów: Jakóba Kuli a Sobole herbu Roch, zmarłego w r. 1539, który pierwszej reperacyi kościoła dokonał i Jana Lewickiego herbu Rogala, zmarłego w roku 1565, znakomitego z pobożności, nauki, sprawił wyżej wspomniany Szyszkowski, przy odnawianiu kościoła. Przed frontem kościoła znajduje się plac, murem do koła obwiedziony, do odbywania procesyi. Od strony miasta prowadzi do niego brama, umieszczona w oddzielnej wieży, za dzwonnicę zarazem służącej. Budowa tej wieży spółczesną

jest budowie ściany naczelnej kościoła i z czasów gotyckich pochodzi. W niej pomiędzy innemi zawieszony jest wielki dzwon, imieniem Rafał, przez Rafała opata tutejszego w r. 1497 sprawiony, jak o tem napisy łacińskie na nim umieszczone przekonywają. Zabudowania klasztorne z dwóch składają się części, z części właściwie klasztornej i z części zwanej zamkową, w której książęta mazowieccy przemieszkiwali niekiedy i która w ogólności na przyjmowanie dostojnych przejeżdżających była przeznaczoną. Być nawet może, że tam stał wprzódy zamek, wprzódy jeszcze, nim kanonicy regularni do Czerwińska wprowadzeni zostali; obiedwie te części przestawił zupełnie Mikołaj Szyszkowski i w nich z dawniejszej architektury nic nie pozostało. Nad bramami też wewnętrznemi ukazuje się herb tego prałata, a w innych miejscach gorejące i strzałą przeszyte serce, jakiego zakonnicy reguły św. Augustyna za godło swoje używają. Opat nawet klasztorny nie mieszkał w samym Cz., ale w Sielcu, wiosce do opactwa należącej; dla celebry tylko i święcenia zakonników do klasztoru przyjeżdżał. Zgromadzenie kanoników regularnych posiadało ten klasztor aż do swej supresyi, w r. 1819 zaszłej; poczem oddany został kościół i klasztor pannom norbertankom, z Płocka sprowadzonym, których początkowo było 22; obecnie zamieniony został na etatowy klasztor tego zgromadzenia a kościół jest parafialnym. Obszerniejsze szczegóły o Cz. podaje W. H. Gawarecki, przy opisaniu ziemi wyszogrodzkiej. Cz. dek. płońskiego, dawniej zakroczymskiego, liczy dusz 1300. 2.) **Cz.**, wieś, nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo. Liczy 165 mk., 23 domów, 18 osad, powierzchni 802 morgów, w tem 349 m. gruntu ornego. 3.) **Cz.**, wieś, powiat płocki, gmina Rembowo, parafia Wyszogród. *Br. Ch.*

Czerwińsk, wieś i dworzec kolei żelaznej, w pow. kwidzyńskim, ma nader korzystne położenie; trakt bity łączy go z jednej strony ze Skurczem i Starogrodem, z drugiej z Gniewem, Kwidzynem i Nowem: nadto przechodzi tu kolej żelazna tczewsko-bydgoska. Stacya tej drogi Cz. leży o 87 kil. od Bydgoszczy. 1.) Cz. wieś, ma szkołę własną, przed okupacyą pruską należała do pp. benedyktynek w Grudziądzu, teraz liczy się do dóbr szlach. w Smarzewie, par. Pieniążkowo, dusz 16. 2.) Cz. dobra szlach., należały r. 1580 do Konopackich, 1700 do pani Denhofowej, wojewodziny malborskiej; obecnie należy do Smarzewa, ma domów mieszk. 5, kat. 86, ew. 9. 3) Cz. dworzec, obejmuje kat. 33, ew. 27. We wsi Cz. istnieje szkoła mleczarska dla kobiet. *Ks. F.*

Czerwińsk, wieś w pow. słupskim, albo *Czerwieńce* (ob.).

Czerwińsk, *Czerwińskie grody* i *ziemie*, ob. *Czerwień*, *Czerwona Ruś*.

Czerwionka, ob. *Czerwonka*.

Czerwiszcze, wieś, pow. piński, w 2 okr. policyjnym, nad rz. Stochodem, gm. Uhrynicze, o 94.5 w. od Pińska, przy trakcie pińsko-rówieńskim, na granicy gub. wołyńskiej, ma cerkiew, st. poczt., wapiennię, cegielnię, gorzelnię. Własność niegdyś Dolskich, potem Wiszniowieckich, Czarneckich, Załęskiego, dziś Ordy. Mieszkańców 342, ziemi 13895 dzies. Właściwie są to 3 wioski obok siebie: Wielkie, Nowe i Stare Cz. *X. A. M.*

Czerwiszcze, jezioro w południowo-zachodnim krańcu pow. pińskiego, niedaleko wsi t. n., śród dzikiej niedostępnej miejscowości, ma objętości około 300 m., jest własnością Ordów i należy do dóbr uhrynickich; jezioro dosyć rybne. *Al. Jel.*

Czerwito, jezioro we wschodniej stronie pow. połockiego, blisko granicy pow. horodeckiego i newelskiego, zupełnie okrągłe, ma 2 w. średnicy, głębokie lecz grząskie. Z jez. Cz. wypływa rz. Czerwiatka.

Cerwjene Noslicy, niem. *Roth-Nausslitz*, wieś na Łużycach, w pow. budyszyńskim. Ludności serbskiej 138. *A. J. P.*

Czerwona, 1.) wieś i folw., pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie. Jest tu urząd gm. W 1827 r. było 30 dm. i 177 mk., obecnie liczy 34 dm., 147 mk. Folw. Cz. z wsiami Cz., Kunegundów, Maryanów, Edwardów, Podgórze i Bieliny, od Radomia w. 20, od Iłży w. 12. Rozległość wynosi m. 183 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 72, łąk m. 6, lasu m. 100, nieużytki i place m. 5. Płodozmian 5-polowy, Budowli murowanych 3, drewnianych 24, młyn parowy i olejarnia; cienkie warstwy torfu w niektórych miejscowościach. Z dóbr tych odprzedano m. 399 roli i m. 255 przestrzeni leśnej, lecz nazwa pozostałych nomenklatur niewiadoma. Wieś Cz. osad 18, gruntu m. 204; wieś Kunegundów osad 15, gruntu m. 190; wieś Maryanów osad 20, gruntu m. 311; wieś Edwardów osad 2, gruntu m. 129; wieś Podgórze osad 17, gruntu m. 248; wieś Bieliny osad 22, gruntu m. 275. 2.) **Cz.**, wieś rządowa, pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec. Liczy 10 dm., 61 mk. i 184 m. ziemi włośc. 3.) **Cz.**, wieś, pow. radzymiński, gm i par. Radzymin. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czerwona, mko pow. żytomierskiego, o 25 w. od Berdyczowa, o 18 w. od Czernorudki, z fabryką cukru 1871 założoną, nad rz. Pustochą.

Czerwona, 1.) wś w pow. węgoborskim, st. p. Węgobork. 2.) **Cz.**, wś w pow. łeckim, st. p. Ełk.

Czerwona buda, niem. *Rothebude an der Nogat*, wś, pow. malborski, st. p. Altfelde; dru-

ga wś t. n. *Rothebude a. d. Weichsel*, w pobliżu, leży w obrębie st. p. Neu-Münsterberg.

Czerwona góra, wś, nad rz. Czerwonką, pow. opatowski, gm. Sadowie, par. Ruszków. Posiada kopalnię marmuru. R. 1827 było tu 19 dm. i 130 mk., obecnie liczy 18 dm., 190 mk. i 611 morg. ziemi włośc. *Br. Ch.*

Czerwonak, wieś nad Wartą, pow. poznański, 21 dm., 224 mk., 9 ew., 214 kat., 1 żyd, 114 analf. Stac. poczt. Owińska o 6 kil.. st. kol. żel. Poznań o 7 kil. 2.) **Cz.**, olędry, pow. poznański, 11 dm., 107 mk., 56 ew., 51 kat., 37 analf.

Czerwona karczma, wś, nad Pilicą, pow. rawski, gm. Góra, par. Łęgonice. R. 1827 było tu 8 dm., 47 mk. Należy do dóbr Borowiec. Jest. tu most na Pilicy i pobór mostowego. *Br. Ch.*

Czerwona karczma, niem. *Rotherkrug*, os. należąca do dóbr sembarskich, w pow. suskim, ma 2 domy mieszk., 18 dusz, par. Iława (Deut. Eylau). *Kś. F.*

Czerwona woda, niem. *Rothwassser*, wś w pow. suskim, pół mili od Susza, par. Iława, w dawniejszej Pomezanii, ma 335 mórg., domów miesz. 23 i 233 dusz. *Kś. F.*

Czerwona niwa, wś, pow. błoński, gm. Guzów, par. Wiskitki. W 1827 r. było tu 30 dm., 258 mk., teraz liczy 360 mk.; od Warszawy w. 52, od Błonia w. 21, od Wiskitek w. 6, od Rudy Guzowskiej w. 13, droga bita przechodzi przez terytoryum; od rz. Wisły w. 52. R. 1873 folw. ten odłączony od dóbr Guzów, należy do Feliksa Sobańskiego. Rozl. wynosi m. 944 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 756, łąk m. 8, pastwisk m. 23, lasu m. 112, nieużytki i place m. 44. Bud. mur. 9, drew. 7, pokłady marglu. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czerwona niwa, folw., pow. poznański, ob. *Trzuskotowo*.

Czerwona puszcza, ob. *Czerwony bór*.

Czerwona Ruś, jedna z najżyzniejszych części dawnej rzplitej polskiej, graniczyła na wschód z Wołyniem i Podolem, aż do Dniestru, na południe z Bukowiną, Wołoszczyzną i górami Karpackiemi, na zachód z ziemią Siedmiogrodzką i Węgrami, aż do góry Rozrogiem zwanej, na której miał się znajdować ogromny kamień, jako słup graniczny, u zbiegu granic Polski, Rusi i Węgier; na północ zaś z Litwą czyli Polesiem brzesko-litewskiem. Ruś czerwona, tworząc część rzeczypospolitej, dzieliła się na dwa województwa: ruskie i bełzkie, z których pierwsze obejmowało ziemie: lwowską, przemyską, sanocką, halicką, chełmską i żydaczowską. Pomiędzy miastami szczególniej się odznaczały: Lwów, Gliniany, Żółkiew, Jarosław, Halicz, Monasterzyska, Trembowla, Kołomyja, Sanok, Krosno, Bełz, Chełm, Krasnystaw, Zamość, sławny założoną tu przez Jana Zamoyskiego akademią, gród warowny Śniatyń, który służył Janowi Sobieskiemu za główny punkt, zkąd przedsiębrał wyprawy na Wołoszczyznę i wiele innych. Nazwę tej części Polski, wyprowadzają od potężnego w X wieku miasta Czerwień (ob., por. *Czerwonogród*), które najprzód sąsiednim grodom jak Chełm, Przemyśl i inne, a później całej krainie imienia czerwieńskiej udzieliło, które z czasem na imię Czerwonej Rusi zamieniono. Lud jednego plemienia z polskiem, a narzecze wielce zbliżone do mowy polskiej tak że łatwo Polak z Rusinem zrozumieć się mogą. Również zwyczaj i obyczaj zbliżone do siebie. Różne ta kraina przechodziła koleje. Najprzód pod imieniem Chrobacyi, później jako księstwo halickie znana w dziejach. W 1340 r. przez Kazimierza wcielona do rzeczypospolitej. Król ten podzielił kraj na województwa, a zapewniwszy wszystkim wolność wyznania, zaprowadził osady Ormian i Żydów, dla zaludnienia kraju opustoszałego ciężkiemi wojnami. W roku 1356 Lwów wielą Niemcami osadził, miastu prawo magdeburskie nadał, wiele ziem panom z sobą przybyłym rozdał; język wszelako miejscowy ruski zachował się i przez długi czas był językiem prawnym, w którym wszystkie urzędowe akta pisano, do dziś dnia zrozumiały dla każdego Polaka, że tłumacza nie potrzebuje. Po śmierci Kazimierza Wielkiego, panujący Ludwik, król węgierski, chciał Ruś Czerwoną do Węgier wcielić i w tym celu oddał ją najprzód Władysławowi, księciu opolskiemu, a następnie własnymi starostami i wojskiem osadził. Po jego zgonie, córka Ludwika a królowa polska Jadwiga, w r. 1390, licząc dziewiętnasty rok życia, na czele chorągwi polskich kraj ten od nieprzyjaciół oswobodziła i odtąd Ruś Czerwona przez cztery wieki z górą, bez żadnej przerwy, część rzeczypospolitej składała. Geograficzne jej położenie, sąsiedztwo z Wołoszą, Kozakami, Tatarami i Turkami, sprawiało, iż wraz z Wołyniem i Podolem najbardziej na ich napady wystawioną była. Samych najazdów tatarskich liczą do 90, z których 18 za Zygmunta I, a dwa jeszcze za Augusta II, kraine te spustoszyły. Niszczyli ją Tu cy i dzika Wołosza, od których pokojem karłowieckim 1699 roku uwolnioną została. Czerń Chmielnickiego niosła po San spustoszenie. Obecnie Ruś Czerwona, pod imieniem królestwa Galicyi i Lodomeryi, za przyłączeniem części województw polskich, należy do Austryi. (*Enc. Org.*)

Czerwona Skała, szczyt w Tatrach spiskich, nad Białką, po wschodnim jej brzegu, naprzeciw polany Wołoszyn, w obrębie Jaworzyny spiskiej. Jestto północna kończyna ramienia górskiego, wybiegającego z głównego grzbietu Tatr, między doliną Jaworową od

wschodu a doliną Rowinki żleby od zachodu, w półn. zach. kierunku aż ku Szerokiej Jaworzyńskiej. Tu dzieli się to ramię na dwie odnogi; wschodnia wprost ku północy się ciągnąca kończy się Hołym wierchem (1475 m.); zachodnia zaś ciągnie się ponad Białką. W niej szczyty Zamki (2017 m.), Upłaz (1672 m.), Holica (1630). Tu dzieli się ta odnoga znowu na dwie gałęzie, zachodnią ponad Białką, kończącą się Czerwoną Skałą i wschodnią zdążającą ku Jaworzynie, kończącą się Skałkami (1435 m.) Wzniesienie Cz. sk. 1386 m. (pom. wojsk.), 1290 m. (Kolbenheyer). *Br. G.*

Czerwona Skałka, okrągły grzbiet skalisty, w Pieninach, nad Dunajcem. *Br. G.*

Czerwonawieś, niem. *Rothdorf*, wieś, pow. kościański, dominium z folw. Bożawola, rozl. 5189 m., własność Macieja Chłapowskiego.

Czerwona woda, niem. *Rothwassser*, wś, pow. ostródzki, st. p. Olsztynek.

Czerwona woda, węg. *Vöröspatak*, *Czerweny potok*, potok podtatrzański, wypływa z pod Ptacznika (1070 m. pom. wojsk.), w obrębie gm. Szczerby, tworzy na przestrzeni 1682 m. granicę między Liptowem a Spiżem. Płynie na południowy wschód, przerzyna linią kolejową bogumińsko - koszycką (806 m. npm.) i wpada powyżej Łuczywny do Małego Popradu z lewego brzegu naprzeciwko góry Walterowej (Valtjerova, 918 m.), głębokim wąwozem między dwiema górami: Kohlenberg (902 m.) od zachodu a Kolimberg od wschodu. Długość biegu 3 kil. *Br. G.*

Czerwona wola, wieś i folw., pow. konecki, gm. Pijanów, par. Mnin. W 1827 r. było tu 23 dm. i 168 mk., obecnie liczy 31 dm., 201 mk. Folwark Cz. wola z wsią t. n., od Radomia w. 98, od Końskich w. 28, od Przedborza w. 20, od Rudy Malenieckiej w. 18, od Gorzkowic w. 41, od rz. Pilicy w. 20. Rozl. wynosi m. 597 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 254, łąk m. 87, pastwisk m. 1, lasu m. 148, nieużytki i place m. 107. Płodozmian 10 i 7-polowy. Budowli murowanych 7, drewnianych 6; pokłady kamienia ciosowego. Wieś Cz. Wola osad 26, gruntu m. 269. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czerwona Wola (z Czerczem), wieś, pow. jarosławski, par. rz. kat. Wiązownica a gr. kat. Leżachów, o 8.9 kil. od st. p. Sieniawa. Dominium należy do ks. Jerzego Czartoryskiego.

Czerwońcowa góra, (920 m.), wierzchołek beskidzki, ob. *Bystra*, potok (str. 507).

Czerwone, wieś i folw. rząd., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno. Leży o 3 w. na zach. półn. od Kolna, przy drodze bitej do komory Wincenta. Jest tu jezioro Serafiec i dwa inne. W 1827 r. Cz. liczyło 94 dm., 638 mk., obecnie jest 90 dm., 977 mk., ziemi 3355 m. Gmina Cz. ma ludn. 5139, rozległości 10194 m.; urząd gminny we wsi Zabiele, sąd gminny okr. II Mały Płock, st. p. Kolno. Ma gorzelnię, dystylarnię, browar, cegielnie 2, młyny 2, kopalnię torfu. Szkółek początkowych 3. W skład gminy wchodzą: 4 wsie szlacheckie: Gromadzyn - Wykno, G.-stary, Pachuczyn i Tyszki łabno; oraz 20 wsi włościańskich: Chaberki, Czarnice, Czerwone, Dudy-nadrzeczne, Dymki, Gietki, Gorszczyzna, Harubin, Kozioł, Kołymagi, Ludny, Nikrowizna, Ptaki, Pryski, Rupin, Samule, Ważki, Wincenta, Zabiele i Żelazne. *Br. Ch.*

Czerwone, niem. *Czerwonnen*, dwie wsie, pow. gołdapski, jedna pod st. poczt. Gołdap, druga pod st. p. Tollmingkehmen.

Czerwone Bagno, wieś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, o 10 w. od m. Suwałk, osad 15, ludności wyznania katolickiego mówiącej narzeczem mazurskiem osób 123. Przestrzeń morgow 411, miary nowo-polskiej. Grunta lekkie, żwirkowate, brak łąk. Tuż przy wsi małe jeziorko. R. 1827 miało Cz. Bagno 20 dm., 103 mk. *R. W.*

Czerwone Glinki, niem. *Rother Lehm*, węg. *Vörös agyag*, skaliste, strome zbocze połud. odnogi turni tatrzańskiej, zwanej Wielkim Koszarem (Stirnberg, Homlok hegy), w tak zwanych Tatrach bielskich, na ziemi spiskiej, nad doliną potoku Liebseifen, zwaną Kalkgrund, od połud. prowadzącą na przełęcz jaworzyńską pod Kopą, a od wschodu nad doliną Schächtengrund, ciągnącą się ku północy ku Tokarni (Drechselhaeuschen), stanowisku pod względem botanicznym bardzo ważnemu. Potoczki płynące temi dwiema dolinami tworzą potok Czarną Wodą zwany, który, przyjąwszy potok od Rokus płynący, wpada pod Strażką (Nehre) do Popradu. Zbocze to tworzą czerwony łupek i piaskowiec, wydobywający się na zewnątrz. Stąd też jego nazwa. *Br. G.*

Czerwone Wierchy, wyniosła grupa szczytów, zajmujących znaczną przestrzeń w głównym grzbiecie Tatr nowotarskich, tak nazwana od pokrywającej ją bujnej trawy, zdala czerwonawo się mieniącej. Grupa tych pięknych i dostępnych wierchów obejmuje następujące szczyty 1) Krzesanicę czyli Zadni Upłaz (2126 m. Kolbenheyer, 2136 Zejszner, 2123,6 Loschan, 2139,52 Janota); 2) Czerwony Wierch Małołącki czyli Małołączniak (2091 m. Kolb., 2105,98 Zejszner, 2088,1 Kreil, 2073 Losch., 2115,75 Janota); 3) Czerwony Wierch Upłaziański czyli Ciemniak (2118 m. Kolb., 2115 Zejszner, 2111.3 Schedius; ramię wschodnie 2161,55, ramię zach. 2074 Janota); 3) Kopę Kondracką czyli Mały Czerwony Wierch (2000 m. Kolb., 2003 Zejszner, 1992,3 Kreil, 1999,13 Janota). Do obrębu tych wierchów należą jeszcze Rzędy i Twardy Upłaz. Legły one wszystkie w głównym grzbiecie Tatr,

mniej więcej od wschodu ku zachodowi się ciągnącym. Od szczytu bowiem Świnnicy grzbiet zwraca się ku północnemu zachodowi przez Pośrednią, Skrajnią Turnię, przełęcz Lilijowe aż do Beskidu na przestrzeni 2400 m. Od niego zwraca się główny grzbiet na zachód łukiem na południe wygiętym przez Czubę nad Zakosy i Czubę Goryczkową, od której grzbiet się obniża aż do przełęczy (1858 m. Kolb.) pod Kopą Kondracką nad Polaną Kondratową (1343 m. Kolb.). Od tej przełęczy trawiasty grzbiet zwraca się na północny zachód i wyprowadza na Kopę Kondracką czyli Czerwony Wierch Kondracki, pierwszy od strony wschodniej z pomiędzy Cz. W. Zowią go także Małym Czerwonym Wierchem lub Kondratową górą. Piękny z niego widok ku północy, wschodowi i południowi. Od niego ku północy ciągnie się grzbiecik ku Giewontowi, 1800 m. długi, dzielący doliny Małej Łąki i Kondratową. Na południe zaś spadają stoki jego do doliny Cichej. Na wschód pod nim przejście z Kondratowej do dolicy Cichej i Tomanowej liptowskiej. Od Kopy Kondrackiej zwraca się główny grzbiet, bujną trawą porosły, na wschód, aż do Małołączniaka czyli Czerwonego W. Małołąckiego, na przestrzeni 1000 m. Między temi szczytami przełęcz 1925,81 m. (Janota). Tworzy on połogo zaokrąglony, całkiem trawnikiem porosły ogromny garb. Szczyt jego przedstawia dosyć wielką płaszczyznę. Widok z niego piękny i rozległy, obejmuje Nowotarżczyznę, Orawę, część północnego Spiżu, oraz całą plątaninę turni spiskich od Krywania aż po Hawrań. Do tego wierchu przypiera szorstki garb, z którym łączy się Siwarne i Przysłop, rozdzielające doliny Małej Łąki i Miętusiej. Ku Małej Łące spada ten grzbiet nagle turniami. Ramię wschodnie tego przyporu kończy się Wielką Turnią (1872,18 m. Janota), sterczącą nad Małą Łąką, prostopadłą skrzesaną ścianą. Między tem ramieniem z Cz. W łatwo dostępnem, o nierównej powierzchni, kiedyś prawie całkiem kosodrzewiną zarosłej i bujną roślinnością pokrytej, a drugiem dłuższem zachodniem, z którem łączy się daleko niższe Siwarne, jest od Małej Łąki niewielkie wcięcie, niby dolinka, zwane „do Zapałów.“ Bokiem wschodnim, wszakże tylko z doświadczonym przewodnikiem, wygodnie zajść można do górnego końca Świstówki, chcąc się tędy dostać na Małą Łąkę, a nie chcąc wracać na sam wierch Małołączniaka; górna bowiem część doliny Małej Łąki, kończąca się przełęczą między Czerwonym W. Kondrackim a Małołączniakiem zowie się Świstówką. Minąwszy tu pastwisko wyżej polany Małej Łąki położone, przechodzimy w górną część doliny, wznoszącej się wyraźnemi piętrami ku nadmienionej przełęczy. Na pierwszem piętrze kończy się smreczyna (1445,04 m. Janota). Drugie sięga już górnej granicy kosodrzewiny (1486,99 m. Janota). Wał rozdzielający oba te piętra, nie przypierając od wschodu do Giewontu a od zachodu do Wielkiej Turni, zostawia z obu stron wolne przejście w dwu żlebach. Z drugiego na trzecie piętro wyjście niewygodne dla tak zwanych „Schodków.“ Tak zwą od dwóch do trzech sążni wysoką, lecz małoco nad stopę szeroką ściankę, o bardzo poszczerbionej powierzchni, po której skośnie się wchodzi i schodzi. Jakkolwiek nie ma tu niebezpieczeństwa, wejście lub zejście tymi schodkami jest przecież niewygodne. Z trzeciego piętra (1643,27 m. Janota) na czwarte piętro (1703,40 m.) i samę przełęcz jest dobre wejście i zejście, lepsze niż z dołu na pierwsze dla gładkich, od śniegu i deszczu wylizanych a od owiec wydeptanych ślizkich wapieni. Od strony Wielkiej Turni na niższych piętrach ogromne usypiska drobnych kamieni, oraz piękne echo. Swistówka dla botaników zawiera wiele ciekawych, a nawet gdzieindziej nie znachodzących się rzeczy. Od Cz. W. Małołączniaka zwraca się główny grzbiet Tatr na południowy zachód aż do Krzesanicy, trzeciego z kolei szczytu w grupie Cz. W., odległego odeń o 1000 m. w prostym kierunku. Między Małołączniakiem a Krzesanicą przełęcz (2066,89 m. Janota). Od tej przełęczy ku Krzesanicy, może w połowie wysokości od przełęczy, rozlega się trawiasta płaśń, a ku północy potężna przypora, rozdzielająca dolinę Mułową od Litworowej. Jestto kotlina, w pośrodku której często płaty śniegu długo, przez całe prawie lato, spoczywają, a której boki północny, wschodni i zachodni tworzą trawiaste upłazki; od strony południowej, t. j. ku Cz. W. są piargi (usypiska drobnych kamieni). Garb rozdzielający dolinę Litworową od Mułowej rozszerza się na północnej stronie dolinki na poprzek i zamyka ją w ten sposób także z tej strony. Dolinka ta mieściła prawdopodobnie kiedyś lejkowaty stawek. Po miękkim jakby aksamit trawniku wychodzi się z pomienionej przełęczy, która łączy dolinę Litworową od północy z doliną Rozpadlicą od południa, z dziko poszarpanych skał złożoną, a leżącą już na górnej granicy kosodrzewiny. Krzesanica jest najwyższym szczytem w grupie Cz. W. Cudny tu widok. Od północy w dali Beskid z Babią Górą, a tuż u stóp stromo spadająca dolina Miętusia, rozdzielająca się tutaj na dwa ramiona, zachodnie doliną Mułową, wschodnie doliną Litworową zwane. Na zachodzie zaś widać górną część doliny Kościeliskiej, na południu podłużną dolinę Cichej, za nią Koprowę Wielką, a w dali Krywań z liptowskiemi turniami, na wschodzie wreszcie dumną Świnnicę, Świstówkę,

Mięguszowiecką, Rysy, Gierlach, najwyższy szczyt Tatr, Polski Grzebień i Lodowy i t. d. Od tego szczytu główny grzbiet Tatr, na przestrzeni 610 m., zwraca się na zachód aż po Czerwony Wierch Upłaziański czyli Ciemniak. Do niego od południa przypierają piętrami ponad kopalniami tomanowskiemi, nieco na północny wschód od nich wznoszące się, dziko poszarpane skały wapienne zwane Rzędami. Ze szczytu Ciemniaka, w całej groźnej piękności widać rozpadające się skały Rzędów, wyglądające jakby olbrzymie mury jakichś przedpotowych zamków. Miejsca między sterczącemi tu i ówdzie wapiennymi głazami Ciemniaka zapełnia czarna pulchna ziemia, pokryta najrozmaitszem kwieciem. Jestto prawdziwy kwietnik dla botaników. Ciemniak składa się z dwóch ramion, wschodnie wyższe a zachodnie niższe, wznoszące się nad górnemi kończynami szczeliny Krakowem zwanej. Widok stąd przepyszny na zachód i wschód, na Tatry orawskie, w których celują Skrzyniarka, Zielone, Rohacze i Małacińska, liptowskie koło Krywania i spiskie. Ku południu zniża się Ciemniak ponad Rzędami, a od północnego zachodu przypiera doń Twardy Upłaz (2049,8 m. Zejszner), rozłożysty, okrągławy grzbiet, który wraz z skalistemi (jak Saturn) i lesistemi (jak Gładkie Upłaziańskie) przyporami swemi rozłożył się szeroko między dolinami Kościeliską i Miętusią. Od Twardego Upłazu nieco na wschód wznosi się już wspominana Krzesanica. Odległość szczytu Cz. W. Kondrackiego od Ciemniaka w lini grzbietnej wynosi 2215 m. Pomimo znacznej wysokości pozwalają Czerwone Wierchy każdemu bez żadnego niebezpieczeństwa wejść na swój grzbiet a za tę trochę trudów obdarzają one podróżnego bardzo wspaniałym widokiem. Co do wycieczek przedsiębranych z Zakopanego na te szczyty ob. *Dr. E. Janota*, „Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin,“ Kraków, 1860. Marya Steczkowska, „Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin,“ Kraków, 1872. Walery Eliasz „Szkice z podróży w Tatry.“ Poznań i Kraków 1874; Walery Eliasz „Illustrowany Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic.“ Poznań 1870; Kolbenheyer. „Die Hohe Tatra,“ Teschen. 1880. *Br. G.*

Czerwoniak, niem. *Rother Krug*, karczma, pow. szubiński; ob. *Suchorencz Wielki*.

Czerwonka, nazwa bardzo wielu wsi, folwarków i karczem, zapewne od nietynkowanych murow zabudowań powstała. 1,) **Cz.**, wś i folw., nad Bzurą, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczew, tuż pod Sohaczewem. W 1827 r. było tu 27 dm., 223 mk. Dobra Cz. lit. ABC składają się z folw.: Cz., Czyste i Duranowizna, tudzież wsi Cz. i Czyste, od Warszawy w. 50, od Rudy Guzowskiej w. 22, od rz. Wisły w. 14. Rozległość wynosi m. 2340, a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 753, łąk m. 23, pastwisk m. 30, wody m. 4, lasu m. 985, nieużytki i place m. 75: razem m. 1870; budowli murowanych 11, drewnianych 18. Folw. Duranowizna grunta orne i ogrody m. 150, łąk m. 5, nieużytki i place m. 2, razem m. 157. Budowli murowanych 1, drewnianych 6. Folw, Czyste grunta orne i ogrody m. 288, łąk m. 2- nieużytki i place m. 23: razem m. 312. Budowli murowanych 4, drewnianych 7. Bytu młyn parowy, przerabiający do 12,000 korcy zboża rocznie; jest tartak, olejarnia z prasami hydraulicznemi siłą pary poruszane, gorzelnia, browar, owczarnia z 3000 owiec, piekarnia i wiatrak, pokłady marglu gliniastega i czarnoziemu torfowego. Wieś Czerwonka osad 34, gruntu m. 190; wś Czyste osad 20, gruntu m. 69. 2.) **Cz.**, wieś, pow. błoński gm. Piekary, par. Osuchów. 3.) **Cz.**, wieś pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew. 4.) **Cz.** wieś i folw., pow. rawski, gm. Boguszyce par. Żelechlinek. Leży na prawo od drogi bitej z Rawy do Tomaszowa, o 42 w. od Piotrkowa, o 10 w. od Rawy, o 14 od Rogowa.; 14 dm., 170 mk. Rozl. folw. wynosi m. 703, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 390, łąk m. 27, pastwiska m. 1, lasu m. 69, zarośli m. 198, nieużytki i place m. 18. Budowli drew. 10, pokłady torfu. Wieś Cz. osad 15, gruntu m. 384. 5.) **Cz.**, pow. łódzki, gmina i par. Bełdów. 6.) **Cz.**, pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk. 7.) **Cz.**, osada rządowa, pow. radomski, gm. i par. Radom. Ma 6 dm., 32 mk., 13 m. obszaru. 8.) **Cz.**, pow. lubartowski, gm. i par. Firlej. 9.) **Cz.** Sokołowska lub Grochowska, wieś włościańska, pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Czerwonka, należąca do dóbr Grochów i urządzona kolonialnie. Liczy 18 dm., 133 mk., 267 m. rozl. Kościół par. drewniany, wystawiony 1519 r. przez Piotra Stan. Kiszkę (Strumiłłę?) a obecny z r. 1834 drewniany, około r. 1860 odnowiony przez Władysława Rawicza. Parafia dek. sokołowskiego, dawniej węgrowskiego, liczy 450 (1500?) wiernych. 10.) **Cz.** Węgrowska lub Liwska, wieś i folw., pow. węgrowski, gm. Ossówno, par. Czerwonka, o 14 w. od Węgrowa i tyleż od Kałuszyna. R. 1827 miała 31 dm., 225 mk. Położenie płaskie, gleba gliniasta. Mieszkańcy trudnią się też hodowlą lnu i płóciennictwem. Kościół paraf. drewniany, erekcyi niewiadomej, 1679 restaurowany, świeżo odnowiony ofiarnością parafian i staraniem właściciela Cz. Józefa Rzędkowskiego. Parafia dek. mińskiego, dawniej siennickiego, liczy wiernych 2426. Dobra Cz. nabyte w r. 1874 za rs. 66,000. Rozl. wynosi m. 1457, a mianowicie. grunta orne

i ogrody m. 832, łąk m. 30, pastwisk m. 59, lasu m. 495, nieużytki i place m. 41. Płodozmian 8-polowy. Budowli mur. 1, drewn. 30; wieś Cz. Liwska osad 29, gruntu m. 386. 11.) **Cz.**, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. 12.) **Cz.**, wieś, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka. Posiada kościół par. drewniany, który miał erygować 1675 r. dziedzic Cz. Aleksander Blendostowski, szkółkę i urząd gm. Roku 1827 było tu 24 dm., 151 mk. Cz. par. dek. makowskiego 2024 dusz liczy. Dobra Cz. składają się z folw. Cz. i Lipniki, tudzież wsi Cz., Janopol, Sewerynów, Maryampol i Ciemniewo. Rozl. wynosi m. 1987 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 859, łąk m. 44, lasu m. 545, pastwisk i zarośli m. 395, nieużytków m. 144. Wieś Cz. osad 31, gruntu m. 120; wieś Janopol osad 20, gruntu m. 448; kol. Sewerynów osad 29, gruntu m. 705; w Maryampolu osad 26, gruntu m. 244; wieś Ciemniewo osad 22, gruntu m. 483. 13.) **Cz.**, rumunek, powiat mławski, gm. i par. Unierzysz. Por. *Gizino*. 14.) **Cz.**, wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, liczy 16 dm., 53 mk. i 27 m. obszaru. 14.) **Cz.**, wieś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Lubawa, odl. 11 wiorst od Suwałk, liczy 2 domy a 15 mk. 15.) **Cz.**, wieś, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, przy szosie, o 11 wiorst od Suwałk, osad 20, ludności osób 139, wyznania ewangelickiego, mówiących narzeczem mazurskiem; nabożeństwo dla nich w kościele ewangelickim suwalskim odprawia się po polsku. Przestrzeń gruntów morgów 496. We wsi karczma, grunta żytnie, zwirkowate. Wieś dotąd nierozkolonizowana, budowle w gromadzie. Mieszkańcy nieco zamożniejsi od mieszkańców sąsiednich wsi. 16.) **Cz.**, folw., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo; wchodził dawniej w skład dóbr Bakałarzewo, dziś jest własnością Abela Marksona. Leży o 24 w. od Suwałk, o 3 w. od Filipoń, o 105 w. od Grodna. Rozl. wynosi m. 626 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 92, łąk m. 40, pastwisk m. 50, lasu m. 442. nieużytki i place m. 2. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czerwonka, zaśc. włośc. nad jez. t. n., pow. święciański, 2 okr. adm., mk. 20, dm. 2.

Czerwonka, tak zwana słoboda w parafii Ueberlauz w Kurlandyi.

Czerwonka, przysiołek Dubiecka i Borka Nowego.

Czerwonka, niem. *Czerwonken*, wś, pow. łecki, st. p. Grabnik, nad jez. Sawinda.

Czerwonka, ob. *Olbrachcice*.

Czerwonka, *Czerwionka*, niem. *Tscherwonka*, 1.) kol., pow. toszecko-gliwicki, należy do wsi Górne Dzierzno. 2.) **Cz.**, wś i folw., pow. rybnicki, par. Wielkie Dubeńsko, o 1.87 mil na płn. wsch. od Rybnika, na prawym brz. rz. Birawki, 1753 m. rozl., z tego 1289 m. roli ornej. Młyn amerykański i kopalnia węgla Maryanna. W pobl. kol. Ciosek z kopalnią nieczynną. Cz. ma 119 dm., 507 mk. i przystanek dr. żel. z Rybnika do Mikołowa, o 32 kil. od Katowic. *F. S.*

Czerwonka, 1.) rzeka, bierze początek pod wś Czerwonka, w pow. węgrowskim, gm. Ossówno, płynie w kierunku wschodnim na Orzechów, Krypy, Karczewice i powyżej Jarnic wpada do Liwca. Długa dwie mile, koryto płytkie i wązkie. 2.) **Cz.**, rz., wpada do Sliny lub Jabłoni, która uchodzi do Narwi. *Br. Ch.*

Czerwonka, 1.) strumień górski, wypływa z źródeł leśnych, w płn. części gm. Ochotnicy w pow. nowotarskim, z pod grzbietu górskiego, Gorcami zwanego. Dział ten górski leśny ciągnie się od Obidowy aż po Zasadne i Kamienicę, w kierunku od zach. ku wschodowi, tworząc dział wodny między dorzeczem Raby i Kamienicy a Lebiednicy i Ochotnicy. Poczyna się na zach. znacznym wzgórzem Obidową (1027 m.), a kończy się Gorcem (1229 m.) na wschodzie. Najwyższy czubałek zwie się Niedźwiedziem (1311 m.). Czubałki na wschód od niego zwą się: Kiczora (1284 m.), Jaworzyna (1288 m.) i Przysłop (1187 m.). Między Przysłopem a Gorcem z południowego stoku spływa kilka strug, tworzących Czerwonkę. Połączenie ich leży 793 m. npm. Potok ten płynie już to lasem, już też polankami, na których rozsiadły się chaty włościańskie, a wreszcie łąkami, i śród gminy Ochotnicy wpada do Ochotnicy z lew. brz. Ujście 604 m. npm. Długość biegu 5 kil. Od polany Jamnego, leżącej u źródeł, zwie się tenże potok także Jamne. 2.) **Cz.**, strumień w obr. gm. Łopuszny, w pow. nowotarskim. Wypływa już w Spiżu w obr. gm. Nowej-Białej (Uj.-Bela), koło Cisłowej Skały (686 m.), nieopodal granicy gminy Gronkowa z Nową Białą; płynie na północ, zrosiwszy łąki Łopuszny, wpada koło kościoła do Dunajca z pr. brz. naprzeciwko ujścia doń p. Łopuszny. Długość biegu 6 kil., z czego na Spiż 4 i pół, a na Galicyą 1 i pół kil. przypada. 3.) **Cz.**, lewy dopływ Leśnicy, w obr. gm. Gronkowa na Podhalu nowotarskiem. Wypływa w obr. gm. Leśnicy, płynie na płn., opływając od zach. i płn. wzgórze Gronków, śród paśmistych łąk i wikliny. Ujście 593 m. npm. 4.) **Cz.**, strumień, wypływa na granicy gm. Bystrzycy, Zagórzyc i Nawsia z działu górskiego Budzisza (449 m.) w pow. ropczyckim. Płynie wądołami na północ przez Zagórzyce i w tejże wsi z pr. brz. wpada do Budzisza, dopływu Wielopolki. Długość biegu 5 kil. *Br. G.*

Czerwonken (niem.), ob. *Czerwonka*.

Czerwonki, 1.) wś włośc. i szlach. nad rz. Wyssą, pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par.

Wąsosz. R. 1827 było tu 14 dm. i 80 mk. 2.) **Cz.**, wś, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo. *Br. Ch.*

Czerwonki, jez. w Warmii, pod wsią Mazuchami.

Czerwonków, niem. *Tschirmkau*, wś, pow. głupczycki, o 1.75 mil od Głupczyc, par. Sucha Pścina, 2007 m. rozl., szkoła w miejscu.

Czerwonnen (niem.), ob. *Czerwone*.

Czerwonniki, wś, gub. witebska. nad rz. Fejmanką.

Czerwonogród (z Księżyną i Czerczem), wieś, pow. zaleszczycki, nad potokiem Dżuryn, o pół mili na północ od lewego brzegu Dniestru, o 3 mile na północny zachód od Zaleszczyk, o pół mili na północ od Uścieczka. Przes. pos. dwor. roli orn. 12, łąk i ogr. 16, past. 34, lasu 572; pos. mniej. roli orn. 6, łąk i ogr. 27, past. 22 morg. Ludność rzym. kat. 335, gr. kat. 104, izrael. 26: razem 465. Należy do gr. kat. parafii w Nerkowie, który stanowi właściwie jednę gminę z Czerwonogrodem; rzym. kat. parafią ma w miejscu, której początek jest niewiadomy, pewnem jest, że tu parafia rzymsko kat. istniała od najdawniejszych czasów przy klaszt. dominikanów, jednakże częste napady Tatarów zniszczyły wszelkie ślady dokumentów. Dotacya powiększoną została przez Rafała Skarbka i Adama Bielskiego w 1748 roku. Teraźniejszy kościół wymurowany kosztem małżonków Lisieckich 1615 roku, poświęcony w 1741 roku pod wezwaniem Wniebowzięcia Naj. Panny Maryi. Parafia ta należy do dekanatu jazłowieckiego, przyłączonych jest do niej 9 wsi i 1 miasteczko mianowicie: Capowce, Iwanie, Koszyłowce, Nagórzany, Nerków, Sadki, Słone, Szutromińce, Torskie i miasteczko Uścieczko: razem jest w tej parafii 2028 dusz rzym. kat. obrządku, a w jej obrębie 569 izraelitów. W przyłączonych do tej parafii miejscowościach są szkoły ludowe w Capowcach, Koszyłowcach, Sadkach, Torskiem i Uścieczku. W Uścieczku jest kościół murowany, a w klasztorze panien miłos. w Czerwonogrodzie i na tamt. smętarzu kaplice murowane, w których nabożeństwo odprawiane bywa. W Czerwonogrodzie jest klasztor sióstr miłos., założony przez Helenę księżnę Ponińską w 1846 roku; siostry trudnią się pielęgnowaniem chorych i nauką sierot. Z przemysłowych zakładów jest tu gorzelnia i młyn wodny, z przemysłowców i rzemieślników jest tu handlarz rybami 1, gorzelnik 1, dzierżawca propinacyi 1, szewc 1. Czerwonogród jest bardzo starożytną osadą, w kronikach „Castrum rubrum“ nazwany; był już w IX wieku rezydencyą książąt ruskich; od tego to grodu ta część Rusi nazwisko Czerwonej miała otrzymać. Kto go założył nie mamy wiadomości. Przed najściem Tatarów w r. 1240 wspominany jest zamek ten, jako przedmiot częstych wzajemnych zaborów pomiędzy książętami ruskimi. Cz. był stolicą krainy, której zarząd otrzymawszy Koryatowicze od Olgierda księcia litewskiego, założyli tam klasztor księży dominikanów po r. 1331 (Okolski); akt fundacyi uległ zagładzie. R. 1340 zdobył gród ten wraz z Rusią Czerwoną Kazimierz Wielki. Do r. 1430 był w posiadaniu Witolda, wiel. księcia litew. Później przeszedł w posiadanie zastawne Teodoryka Jazłowieckiego, starosty kamieckiego, jako królewszczyzna. Kazimierz Jagiellończyk przeniósł przywilejem z r. 1448 to miasto na prawo niemieckie. R. 1615 (podług lustracyi) miał Czerwonogród wraz z całem starostwem w zastawie Mikołaj Daniłowicz kaszt. lwowski. Cz. był jakiś czas miastem powiatowem b. wdztwa podolskiego. Powiat ten w r. 1530 odpowiadał prawie ściśle dzisiejszemu czortkowskiemu. Starożytny zamek z pięknym ogrodem i wodotryskiem, w czarującej położony okolicy, jest widzenia godnym. W Czerwonogrodzie jest szkoła etatowa o 1 nauczycielu. Właściciel większej posiadłości: księcia Ponińskiego spadkobiercy; w 15 w. należał Cz. do Buczackich, potem do Jazłowieckich, w końcu Skarbków. *B. R.*

Czerwono-stawiański szczyt, niem. *Rothenturmspitze*, węg. *Vöröstocsúcs*, szczyt w głównym grzbiecie Tatr spiskich, nad Czerwonym Stawem, na zachód od niego, w dolinie Białej Wody. Wzniesienie 2402 m. (Kolbenheyer): 2424.7 podług pom. sztabu gen. (Ung. Karp. Ver. 1876, 287); 2414.36 (Fuchs); 2294.74 m. (Sch. B.), 2275.78 (Pauliny). Od tego szczytu główny grzbiet ciągnie się w dalszym biegu ku północnemu wschodowi przez Białostawiański szczyt ku przełęczy pod Kopą. Na północny zachód zaś wybiega ramię; w nim szczyt Portki (1936 m. pom. szt. gen.; 1912 m. Kolbenheyer); dalej ku płn. zach. tworzy ono ścianę między dolinami Czarnego Stawu jaworzyńskiego (na południe) i Kołowego (na północ). Poniżej Portek wznosi się Wielki Upłaz (1427 m. pom. szt. gen.). Od Czerwonostawiańskiego szczytu, od głównego grzbietu odbiega odnoga prosto na wschód; w niej mamy Turnię Jastrzębia (Karfunkelthurm 2308 m. Kolbenheyer). Od strony półn. zach. zowią go „Czerwono-stawiański szczyt nad Kołowem.“

Czerwony, potok podtatrzański, na Podhalu nowotarskiem. Wypływa w połd. części gm. Międzyczerwonego, z pod wschodnich stoków wzgórza Bahladówką zwanego (958 m.), wznoszącego się na granicy Ratułowa i Międzyczerwonego; płynie głęboką dolinką, zrazu na północ, potem na zachód, a w dolnym biegu w Starem-Bystrem na płn., równolegle do Ratułowskiego p., i wpada po 6 i pół kil. biegu

so Czarnego Dunajca. Zabiera kilka mniejdzych potoków. *Br. G.*

Czerwony bór, nazwa lasów i zarośli rządowych, leżących na południe od Łomży i zawartych w czworokącie, utworzonym przez szosę, idącą z Łomży przez Zambrów do Ostrowia i trakt prowadzący z Ostrowia przez Śniadów do Łomży. Cz. bór poczyna się około wsi Bacze i Jemielik i ciagnie się od półn. na południe długim pasem do wsi Szumowa i Żabikowa, rozszerzając się na krańcach. Nazwę Czerwonej puszczy odnajdujemy już w dokumentach z r. 1503, 1505 i t. d., zachowanych w archiwum akt dawnych w Łomży; nazwa zaś ta ma pochodzić, podług okolicznych mieszkańców, od modrzewia, który kiedyś porastał na tych miejscach (modrzewiowe lasy zaś, jak wiadomo, w pewnych miesiącach przyjmują czerwonawą barwę) i została nadaną dla odróżnienia modrzewiowych puszcz zambrowskich od sosnowej puszczy nowogródzkiej, nazwanej puszczą Zieloną. Puszcza czerwona otaczała ongi Zambrów z zachodu, południa i wschodu i łączyła się z tak zwaną puszczą giełczyńską i łomżyńską, po których ślad się pozostał w niewielkim, zaledwie stumorgowym gaju pod Łomżą, zwanym Kwaśniną; puszcza Czerwona z czasem rozpadła się i zniszczała; resztki jej stanowią obręby lasów rządowych: Grabówka, Srebrna. Żabikowo, Klonowo i właściwy Czerwony bór; część została wyrudowaną i zajętą pod pola lub rozdaną. Obecny obręb leśny, Czerwony bór, należy do leśnictwa zambrowskiego i poczyna się o 12 wiorst na południe od Łomży; liczy ogólnej przestrzeni 13271 morg., porosłych sosną a miejscami brzozą; granice jego jednak nie są ustalone z powodu ruchomych piasków; ze wschodu ograniczają go grunta Letowa, Tabędzia, Zbrzeźnicy i Modzel; z zachodu Mężenina, Duchen, Kaczynek i Głębocza. Cała przestrzeń Cz. boru pokryta jest piaskami; grunt wzgórzysty, po części ruchomy; znaczniejsze nawet wzgórza zmieniają w przeciągu kilku lat swe miejsce i postać. Pagórki te dosięgają największej wysokości w okolicach Krajewa, Głębocza i Kaczynka. Około Grabowa, Streszewa i Kaczynka znajdowały się niegdyś torfiaste błota; ślady ich były jeszcze w 1845 r. w czasie rewizyi Czerwonego boru przez nadleśnego Reschiffa; obecnie są zaniesione piaskiem. Poczynając od Grabowa, biegnie, w kierunku południowo-wschodnim, długa i wązka smuga gruntu, pokryta ziarnistym, szczerkowatym piaskiem i kamieniami i zajmująca około 600 morg. przestrzeni. Ze zwierzyny spotykamy tu zające, miejscami wilki i cietrzewie. Zupełny brak wody. W Czerwonej puszczy mieszczanie łomżyńscy mieli wolny wyręb drzewa; prawo to odebrano im za czasów pruskich. Również za czasów pruskich wycięto i wyrudowano Czerwony bór; rząd pruski zajął się tem tak gorliwie, iż już w początkach XIX stulecia cała powierzchnia Czerwonego boru przedstawiała pustkowie, pokryte ruchomemi wzgórzami, porosłe gdzieniegdzie trawą i karłowatą sosną. Należał wtedy do dóbr Woli Zambrowskiej, wchodzących w skład ekonomii Łomża. Naddzierżawca Woli Zambrowskiej odnajmywał Czerwony bór od siebie okolicznej drobnej szlachcie z prawem krudunku, w skutek czego piaski Czerwonego boru, nie będąc powstrzymywane, zagrażały sąsiednim polom. Widząc to nadleśny Nowicki podał w 1822 r. wniosek zasiania grun. Czerwonego boru i uprawy ich pod las. Owczesny dyrektor lasów, Plater, polecił leśniczemu Brinkenowi obejrzeć Czerwony bór i wypracować projekt jego urzędzenia; jednakże projekt Brinkena był odrzucony przez komisyą skarbu, jako pociągający za sobą znaczne koszta, tembardziej, iż trzeba byłoby wchodzić w układy z naddzierżawcą dóbr Woli Zambrowskiej, co do odstąpienia i zrzeczenia się praw. Po dwudziestu latach, w 1845 r. komisya skarbu poleciła Soleckiemu wypracować projekt; Solecki proponował (1847) ażeby 3745 morg. Czerwonego boru, nieprzydatnych pod orne pola, zasiać i uprawić pod las; resztę zaś, 9526 morg., rozdzielić na 315 kolonij i oddać czynszownikom lub sprzedać; kolonie miały iść dwoma rzędami przez szerokość i jednym rzędem przez długość Czerwonego boru. Projekt Soleckiego został przyjęty; przystąpiono do jego wykonania. Nadleśny Reschiff zajął się obsianiem 3745 morg., co ukończył 1859 r. Co do kolonij zaś, projekt Soleckiego spełzł na niczem. Z powodu sporów z okoliczną drobną szlachtą, roszczącą prawo do pewnej części Czerwonego boru, zupełnego braku wody i łąk, nie znalazło się nabywców i komisya skarbu była zmuszoną w r. 1857 oddać resztę Cz. boru pod las, załączając go do leśnictwa zambrowskiego. Od tego czasu co rok zasiewają oznaczoną przestrzeń lasem, resztę zaś oddawano w dzierżawę do 1870 r.; w tym roku zakazano wypuszczać nieobsiane części Cz. boru, z powodu szkód czynionych przez bydło dzierżawcom w uprawionych częściach. Po Reschiffie zajmowali się uprawą Cz. boru nadleśny Hollak i professor Jastrzębowski. Rozdzielono wtedy Czerwony bór na 7 obrębów, po 1895 morg. A, B, C, D, E, F. G; każdy obręb dzieli się na 4 oddziały: I, II, III, IV. Obecnie większa część Czerw. boru jest uprawioną; w przeciągu czasu od 1870—78 r. zasiano 3749 morg. Czyt. A. Hollaka „Opisanie Czerwonego boru“. Rocz. leśn. r. I, 1861. *Lud. Krz.*

Czerwony-dwór lub *Nowa Wola*, folw., pow.

wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów, własność Dylewskich.

Czerwonydwór, 1.) inaczej *Rawdań*, po lit. *Raudandwaris*, wś, pow. kowieński, w ślicznem położeniu nad Niewiażą, niedaleko jej ujścia, o 6 w. od Kowna. W taryfie 1717 r. nazywa się ona „Wysoko czerwony dwór. Majątek ten leży na prawym brzegu rz. Niewiaży, na wyniosłej bardzo górze, położony jest w pow. kowieńskim, parafia w miejscu. Przedtem wchodził w skład pow. wilkijskiego, należy dziś do hr. Benedykta Tyszkiewicza. Majętność to dawna, ze wspaniałym zamkiem, niegdyś obronnym. Historya Cz. jest następna: kiedy Żmudź została ustąpiona zakonowi krzyżackiemu, a lud żmudzki opierał się temu ustąpieniu, wówczas krzyżacy, dla pewności większej posiadania tego kraju, w 1405 roku wybudowali tu zamek, Koenigsburg, osadzając załogę złożoną z 80 rycerzy i 400 prostych żołnierzy. Żmudzini próbowali wystraszenia wrogów swoich, oblegli zamek lecz ponieśli klęskę. Tu miał rezyd. wójt. żmudzki Michał Kuchmeister a dla bezpieczeństwa załoga została powiększoną. Po bitwie grunwaldzkiej Żmudź wróciła do Jagiełły. Zamek czerwonodworski z okolicą musiał wejść do liczby dóbr królewskich; bo widzimy go w 1549 nadanym przez Zygmunta Augusta Barbarze, wespół ze starostwem wilkijskiem. Po śmierci królowej Barbary przeszedł w posiadanie Radziwiłłów. W pierwszej połowie przeszłego stulecia Czerwony Dwór należał do Zabiełłów, bo ci ostatni w 1759 roku ugaszczają tu księcia Karola kurlandzkiego dwukrotnie, raz jadącego po swej instalacyi do Mitawy, a drugi raz wracającego w grudniu 1759 roku do Warszawy. Z listu jenerała Giedrojcia, pisanego do Henryka Zabiełły szambelana, który wydrukowany jest w dodatkach do: „Brzegi Niewiaży“, przez Ignacego Buszyńskiego, widać, że Wilkija była darowaną Zabielle, zapewne „Mikołajowi“ bo tak się wyraża: „Cała Polska wie tak dobrze jak i pan sam wiesz, iż znaczne dobra jakie posiadasz pan były nadane mu w nagrodę krwi ojca jego... etc.“ Otrzymali wówczas Zabiełłowie prócz Wilkii i starostwo telszewskie w dziedzictwo. Wspomniony Ignacy Buszyński pisze, że Czerwony dwór przed niedawnym czasem przeszedł od Zabiełłów do hrabiów Tyszkiewiczów, mianowicie do hrabiego Benedykta, który był gubernialnym marszałkiem kowieńskim, i że hrabia Benedykt urządził tu prawdziwą rezydencyą magnacką. Uważając z tradycyi, i za czasów Zabiełłów nie było opuszczenia, ale była staranność zgodna z duchem i umysłowem usposobieniem właścicieli. Hrabia Benedykt Tyszkiewicz, marszałek gubernii kowieńskiej, tu rezydował i wiele przyczynił się do podniesienia swej rezydencyi. Zamek został odnowiony i napełniony osobliwościami pędzla i dłuta. Urządził ogród i park śliczny, który latem podnosił wielką liczbą drzew cytrynowych, jakie posiadał w swej oranżeryi. Na miejsce małej i nędznej kaplicy drewnianej wybudował 1855 kościół murowany o dwóch wieżach pod wezw. Wniebowst. Pańskiego, podług planu i pod kierunkiem znanego ze swych talentów architekta Wawrzyńca Cezara Anichiniego, który w 1812 roku z korpusu Macdonalda wzięty w niewolę pozostał na Litwie, a zostawiwszy niemało pamiątek swego talentu umarł w Czerwonym dworze w 1851 r. Ozdobne są ołtarze w tym kościele, ale największą jego ozdobą jest pomnik hrabiny z Wańkowiczów Tyszkiewiczowej, z białego marmuru, rzeźbiony we Florencyi. Parafia katolicka Cz. dekanatu wielońskiego, dusz 3484. W sąsiednich Kaczaniszkach na cmentarzu kaplica. Dzisiejszy właściciel hr. Benedykt Tyszkiewicz jest wnukiem po córce hr. Benedykta, założyciela kościoła. *Fel. R.* 2.) **Cz.** *Dwór*, ob. *Szadów.* 3.) **Cz.** *Dwór*, wś, pow. wileński, o 27 w. od Wilna, z kaplicą katol. parafii Niemenczyn, własność Parczewskiego, ma fabrykę porteru, 39 mk. 4.) **Cz.** *dwór*, folw., pow. wileński, 1 okr. polic., mk. 60, do Wilna 15 w. 3.) **Cz.** *dwór*, przezwany *Iwanowsk*, folw. i dobra, pow. ihumeński, o 10 w. od Ihumenia, na równinie, przy drodze z Ihumenia do Bohuszewicz. Obszaru ziemi wraz z folwarkami 33633 morg. Gleba gliniasta, miejscami piaszczysta. Piękny sad owocowy i obszerny park przy nim. Do r. 1780 Cz. należał do bisk. Massalskiego, który wymienił go na Werki i oddał swoją własność kapitule. Potem dobra przeszły na własność Jana Szewicza i odtąd zaczęły się nazywać Iwanowskiem. Obecnie należą także do Szewiczów. Folwarki Czer. dworu są: Mikulicze, Jurewicze, Fiodorowsk i Ozieryczyno.

Czerwony dwór, 1.) niem. *Rothof*, posiadłości w pow. kwidzyńskim nad Starą Nogatą, w nizinach po prawej stronie Wisły, pół mili od Kwidzyna: Cz. dwór, wś, par. Tychnowy obszaru ziemi ma 1125 morg., domów mieszk. 12, kat. 30, ew. 72, szkoła. Stary Cz. dwór, dobra, par. Tychnowy, ziemi 196 morg., 3 domy mieszk., kat. 18, ew. 15. 2.) **Cz.** *Dwór*, niem. *Rothhof*, wś, pow. sztumski, st. p. Malborg. 3.) **Cz.** *dwór*, niem. *Rothebude*, leśn., smolarnia, huta szklana i karczma, pow. gołdapski, st. p. Grabowo.

Czerwony folwark, folw., pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, o 14 w. od Suwałk. Folw. ten należał niegdyś do księży kamedułów wigierskich, za rządu pruskiego po kasacie klasztoru wraz z całemi dobrami Wigry przeszedł na własność skarbu, a teraz wchodzi

w skład majoratu gen. Ganeckiego Wigry. Leży w kącie utworzonym przez jezioro Wigry i rzekę Czarną Hańczę, o pół wiorsty od kościoła; ziemia pszenna i żytnia; ztąd ładny widok na ruiny i kościół i na jezioro wigierskie. Jeszcze przed 40 laty grunta dotykały do lasu Ciszkinie, tak zwanego od rosnących tam niegdyś cisów, ale teraz las ten wycięto, a na porębie stoi wieś Mikołajewo, zasiedlona przez Filiponów jednowierców. *R. W.*

Czerwony klasztor, słow. *Czerveny Klasztor*, niem. *das Rothe Kloster*, węg. *Vörös Klastrom*, leży w dolinie św. Antoniego, na prawym brzegu Dunajca, naprzeciwko Trzech Koron, najwyższych czubałków Pienin (982 m.), a pod górą Klasztorną, w obrębie wsi Lechnicy na Spiżu, przy drodze do Śmierdzonki, dzisiaj najgłówniejszy cel wycieczek przedsiębranych przez gości bawiących w Szczawnicach do Pienin. Dziś klasztor ten, całkiem opuszczony i zaniedbany, grozi zupełną ruiną. Cienistą aleą lipową z nad brzegu Dunajca popod figurą ś. Antoniego dochodzi się do bramy umieszczonej w silnym i dosyć wysokim murze, otaczającym wszystkie budynki klasztorne. Kościół, którego drzwi główne osadzone są w pięknych ostrołukowych odrzwiach, smutne opustoszeniem swojem na zwiedzającym sprawia wrażenie. Cały zbudowany jest w stylu ostrołukowym, wysoki, jasny, z pięciu oknami w ścianie południowej, wychodzącymi do ogrodu klasztornego, czyli na erem, jednem nad głównem wnijściem na chórze, a jednem za wielkim ołtarzem. Ozdoby kamienne w każdem z tych siedmiu okien inne, wskazujące wiek piętnasty. Nad oknem środkowem (trzeciem) od zachodu licząc, na murze pod gzymsem jest rok 1499. W tym roku rozpoczęto budowę kościoła z kamienia i cegły w miejsce dawnego drewnianego. Budowę tę ukończono r. 1506. Chór spoczywa na dwóch słupach kamiennych piaskowcowych. Na chór prowadzą ciasne lecz dobre kręcone schody kamienne. Pod chórem jest wnijście do grobów. Tylko ołtarz wielki jest jeszcze częściowo zachowany. Resztę ołtarzyków rozebrano było ich cztery. Ściany kościelne zdobią jeszcze obrazy, wprawdzie już zniszczałe. Po prawej stronie kościoła, obok wielkiego ołtarza, była niegdyś piękna kaplica św. Anny. W niej dotrwała posadzka z białego i czarnego marmuru. Po lewej stronie kościoła jest obszerna, wysoka i jasna zakrystya, z pięknem sklepieniem ostrołukowem. Płaskie arabeski między żebrami sklepienia w piękne wzory pochodzą niezawodnie z czasów ostatniego odnowienia kościoła. Posadzka w niej z białego i czarnego marmuru. W samym klasztorze w refektarzu piękne sklepienie ostrołukowe. Ogród klasztorny wielki, wysokim obwiedziony murem, ze zwaliskami domków dawnych zakonników, zachwaszczony i zupełnie zaniedbany. Jeden tylko domek, służący dotąd za mieszkanie leśniczemu, daje dokładne wyobrażenie o tych mieszkaniach pustelniczych. W części zabudowań klasztornych, które wraz z klasztorem w czworobok otaczały dziedziniec klasztorny, mieszka leśniczy biskupi, albowiem klasztor z posiadłościami swemi jest dzisiaj własnością biskupa obrz. gr. preszowskiego. W lecie r. 1880 odrestaurowano w głównem zabudowaniu klasztornem pięć większych pokojów dla kanoników kapituły gr. kat. z Preszowa i 10 mniejszych celek dla gości i przejezdnych. Zawalone sufity z bogatą ornamentyką zastąpiono zwyczajną powałą. Z korytarzy usunięto rumowisko, dachy ponaprawiano; również miano odnowić dawny refektarz. Obecnym zarządcą tych dóbr kapituły jest X. Michalicz, kanonik gr. kat. z Preszowa. Losy tego klasztoru są związane po części z początkiem hledońskiego klasztoru kartuzów. Półmili od miasta spiskiego Hrabuszyc (Kapsdorf, Kaposztafalva, Villa Compositi), na południowym brzegu Hernadu, w obrębie gminy Letanowiec (Lethensdorf, Lethanfalu), wznosi się znaczne wzgórze, bo 776 m. (Fuchs), dzisiaj Klasztorzyskiem zwane. Z powodu rozległego widoku ku północy, wschodowi i zachodowi, zwie się także Schauberg, po łac. Mons speculationis. W czasie pierwszego napadu Tatarów (1241) schronił się Jordan, żupan spiski, wraz z rycerstwem i ludem, na górę Schauberg i tutaj się oszańcował. W skutek tego góra ta uzyskała nazwę Lapis refugii, po niem. Zuflüchtstein, a po polsku Chowka. Oprócz tego spotykamy w dyplomach nazwy: Mons Lethon, Lapis Lethen, Hledon, Lethonkew lub Lethonko. Na tej górze wystawił tenże Jordan zameczek, a obok niego kaplicę św. Jana Chrzciciela, zwnaną Capitulum Lapidis refugii, i kilkanaście chat mieszkalnych. Tutaj pozostawał do 1245. Skoro po powtórnym napadzie tatarskim 1285 zapanował spokój, wtedy 1299 Marcin, pleban żakowiecki (Eisdorf, Żakowce) nakłonił 24 plebanów de fraternitate regalium do założenia klasztoru kartuzów na Hledońskiej Górze. Tego samego roku Jordan z wójtami i przysiężnymi Sasów w dzień św. Michała w Lewoczy, a potem Jakób z Farkassy, proboszcz i biskup spiski, ulubieniec królów węgierskich i Wacława, 19 grudnia zezwolili na tę fundacyą. R. 1305 pleban Marcin rozpoczął budowę kościoła. R. 1307 Karol król węgierski nadał mu górę Schauberg z przyległościami i ziemię do koła góry „quantum tribus ictibus sagittari possunt; w r. 1310 mistrz Farkassy darował na rzecz kościoła i klasztoru las w Breźnie i wieś Falkenstein, a w r. 1319 mistrz Kokosz, syn Rykolfa z Łomnicy, pan

na Niedzicy, z przyzwoleniem królewskiem wieś własną Lechnicę z gruntem pod klasztor i wolnem rybołóstwem w Dunajcu nadał kartuzom hledońskim dla założenia w Lechnicy klasztoru. Otóż ten mistrz Kokosz poważnił się pewnego razu z Fryderykiem, synem Arnolda Gargou-Görgey, żupana spiskiego, i zabił go. Skutkiem tego między dwiema temi rodzinami, które w pobliskiem zostawały pokrewieństwie z sobą, powstała zacięta nienawiść, której koniec położył Stefan, żupan Sasów spiskich; Kokosz bowiem na czele orszaku składającego się ze 100 przyjaciół swoich złożył r. 1307 Arnoldowi Gargou przysięgę hołdowniczą i zobowiązał się dać 200 grzywien na wybudowanie sześciu klasztorów i fundować 4000 mszy św. za spokój duszy zabitego Fryderyka. Jednym z tych sześciu klasztorów był bezwątpienia Czerwony klasztor. Akt erekcyjny kapituły spiskiej r. 1319 wydany zatwierdził Jan, proboszcz spiski, 1326 r. Tegoż roku król Karol przywilejem nadanym w Waradynie (dnia 16 kwietnia) zatwierdza tę fundacyą. Pierwszym przeorem był już wspomniany Jan. On to pokrył budynki klasztorne czerwoną dachówką; przeto ztąd nazwa tej kartuzyi. R. 1506 stanął murowany kościół gocki; tuż przy nim wąskim korytarzem połączony obszerny gmach z komnatami dla gości i pielgrzymów (hospitium); ogród wielki i dziedziniec; wszystko to nakryte czerwoną dachówką i opasane podwójnym klauzurowym, naprzód cieńszym, potem grubym murem, z basztami po rogach. Od r. 1431 zaczyna się szereg klęsk Czerwonego klasztoru. W tym bowiem roku polscy i czescy husyci pod wodzą Wierzbięty z Przyszowej, Zawiszy, Wrzaszowskiego i Wornickiego, pustosząc ojczystą ziemię, napadli także klasztor lechnicki i złupili, zakonników pozabijali, przeora Mikołaja, że im skarbów klasztornych nie chciał pokazać, ze sprzętami zabranemi uprowadzili do Gliwic, skąd byli wyszli. R. 1433 husyci pod wodzą Biedrzyca powtórnie zrabowali klasztor. Podobnież Fryc Rusin na czele Czechów i Rusinów nie zostawił klasztoru w spokoju. Za wojen Jana Zapoljego z cesarzem Ferdynandem klasztorne włości nie mało ucierpiały, a zakonnicy drogo okupywać się musieli. Za czasów szerzenia się reformy luterskiej na Spiżu zburzono klasztor hledoński, a zakonnicy przenieśli się do Czerwonego Klasztoru, który w r. 1545 napadnięto, złupiono i spustoszono. W r. 1563 Grzegórz Bornemissa, oficyał spiski biskup chanadyjski, później waradyński, na rozkaz cesarza Ferdynanda (z 20 listopada) zabrał archiwa i dobra klasztorne, iż różne, w nim niedobre osoby przebywają, a wielu zakonników uciekło z niego, okradłszy klasztor i przeszedłszy na wyznanie Lutra. R. 1565 klasztor zniesiono, młodszych kartuzów rozpuszczono; starsi umarli w klasztorze. Od tego czasu klasztor i klasztorne dobra pozostawały w rękach prywatnych. R. 1699 nabył te dobra Władysław Matyaszowski z Markuszowiec (Markusfalva), biskup nitrzański i królewski kanclerz węgierski, za 30,000 złr. od Elżbiety Rakóczy, zamężnej za Erdölym. Tenże biskup sprowadził w r. 1705 kilku mnichów zakonu kamedulskiego z Włoch i osadził w Czerwonym klasztorze, który odtąd zwał się „Eremus conventus Montis Coronae,“ którą to nazwę wskazują cztery litery E. C. M. C. nad główną bramą. Odnowienie pustelni ukończono roku 1754. Między latami 1711 a 1730 wystawiono domki eremu, tak jak je dzisiaj widzimy. Niedługo atoli przebywali w tej pustelni kameduli. Odręczny ukaz cesarza Józefa II rozproszył ich r. 1782. Budynki klasztorne i dobra wcielono do funduszu religijnego. Zarządzała zaś niemi kamera consilium regium. W skutek nieudolności zarządów kameralnych podupadły te dobra, budynki i kościół niszczał. Ołtarze sprzedano do Muszyny, podobnież niektóre sprzęty; pewną część zaś tychże rozkradziono. W 1807 widzimy już cały Czerwony Klasztor w tem opustoszeniu, w jakiem się dzisiaj znajduje. W r. 1820 klasztor wraz z dobrami przysądził cesarz Franciszek I kapitule greckiej w Preszowie. Wzniesienie Cz. Kl. npm. czyni 435,6 m. (Kuczyński); 434,97 m. (Alth). Źródła: Dr. E. Janota, „Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin.“ Kraków, 1860. Tegoż: „Zapiski o zaludnieniu Dunajca i Popradu na Spiżu.“ Kraków, 1864. Georgius Fejer. „Codex diplom. Hungariae eccles, et civ.“ Budae 1829—1832. Ks. St. Załęski, „Czerwony klasztor w Pieninach.“ Kraków, 1880. S. Weber, „Von Béla in der Zips nach Szczawnica,“ w „Jahrbuch d. Ung. Karp. Ver. III Jahrg. 1876.“ Tenże, „Zipser Geschichts und Zeitbilder. Leutschau, 1880. „Historia Ordinis Cartusianorum ac Camaldulensium una et bonorum ad eos spectantium in comitatu Scepusiensi“ (Wspomina o niej ks. St. Załęski). K. Wagner, „Analecta Scepusii sacri et profani, Wiedeń 1774.“ W. Anczyc, „Czerwony klasztor w Pieninach“ w illustrowanym „Kalendarzu Józefa Ungra“ z r. 1864. Michał Zieleniewski, „Wody lekarskie szczawnickie.“ Kraków, 1852. W. Eliasz „Illustr. Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic.“ Poznań. 1870. Bronisław Gustawicz, „Z wycieczki w Czorsztyńskie.“ Warszawa 1881. *Br. G.*

Czerwony krzyż, wieś, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, o wiorst 19 od m. Suwałk, ma dymów 27, mk. 182, wyznania katolickiego, mówiących narzeczem mazurskiem. Tuż obok las rządowy. R. 1827 było tu 13 dm., 93 mk.

Czerwony most, wieś, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie. Liczy 5 dm., 74 mk. i 105 m. obszaru. *Br. Ch.*

Czerwony potok. Tak zowie się podtatrzański potok *Babi* (ob.). *Br. G.*

Czerwony staw kiezmarski, węg. *Vörös-tö*, słow. *Czervene* lub *Keżmarske pleso*, staw tatrzański w Tatrach spiskich, po wschodniej stronie głównego grzbietu Tatr; u zachodnich stóp Czerwonostawiańskiego szczytu a u południowych stóp turni Jastrzębia (Karfunkelturm), na północ od Zielonego Stawu Kiezmarskiego w dol. Białej Wody. Zajmuje 0.18 ha. Wzniesienie 1748.56 m. (Pauliny); 1752.8 (Korzistka); 1756.8 (Steczkowski); 1781.3 (Wahlenberg); 1801.4 (Oesfeld); 1810.9 (Fuchs); 1688 podług pomiaru sztabu gen. Nazwa pochodzi od czerwonego połysku dna. *Br. G.*

Czerwowska góra, w pobliżu m. Poznania.

Czeryków, m. pow. gub. mohilewskiej, nad Sożem, o 87 w. od Mohilewa, przy szosie warszawsko-moskiewskiej, założone 1604 przez Zygmunta III, należało do wdztwa mścisławskiego, od 1772 do Rossyi, od 1777 powiatowe. Od niedawna datuje się wzrost i pewien stopień dobrobytu tego miasta, ma ono 3853 mk. Mało posiada wspomnień historycznych. Nie ma go w spisie miast w akcie objęcia władzy przez Świdrygiełłę ani w cytowanym przez Szlecera latopiscu XIV w. Podrzędnym więc był i o wiele ustępował sąsiedniemu Krzyczewowi. Król Kazimierz Jagiellończyk, na pamiątkę ocalenia swej żony od utonięcia, zbudował kilka cerkwi prawosł. pod wezwaniem Św. Eliasza proroka, a w tej liczbie i jednę w Czerykowie. W czasie wojen kozackich za Jana Kazimierza znaczny oddział kozaków pod wodzą Krzywoszapki przeszedł Soż, złupił Czeryków a usadowiwszy się w nim, czynił napady i grabił okolice. Więc ks. Horski, wsparty częścią załogi bychowskiej Sapiehów i szkłowskiej Sieniawskich, napadł na Krzywoszapkę pod Czerykowem i zniósł do szczętu; 1500 rabusiów padło na placu, reszta znalazła śmierć w nurtach Sożu. Kościół katol. N. M. P. fundował w 1792 r. ks. Mołodkowicz i par.; na miejscu tej małej drewnianej świątyni w 1865 r. dokończono budowy nowego kośc. murowanego w stylu romańskim, ze składek parafian a za inicyatywą ks. Pawła Podgórskiego. Parafia katol. Cz. dekanatu czerykowskgo-czausowskiego liczy 500 dusz. O mieście Cz. czytaj „Tyg. ill.“ z r. 1872 Nr. 248. Dekanat katolicki czerykowsko-czausowski archi dyecezyi mohil. rozciąga się na dwa wymienione w nazwisku powiaty gub. mohil., obejmuje 6 parafij i 5 kaplic filialnych dla 4943 wiernych. Parafie: Czeryków, Worodźków, Krzyczew, Iwandar, Raśna i Radoml. *Powiat Czerykowski* zajmuje 4084 w. kw. przestrzeni: ludności od 80 do 90 tys. Graniczy z pow. mścisławskim, klimowickim, gub. czernichowską, pow. rohaczewskim, bychowskim i czausowskim. Powierzchnia gruntów równa i tylko w północnym zakącie wzgórkowata; grunt ogólnie dosyć urodzajny, żytni, z wyjątkiem pogranicza czausowskiego i bychowskiego, na zach. od Czerykowa, gdzie grunta są żwirowate i płonne. Soż przepływa przez powiat w kierunku od północy na zach. i od Krzyczewa jest już spławny dla berlinek. Jest on główną arteryą handlową powiatu i nad brzegami jego są łąki lecz nie tak obfite jak np. nad Pronią. Inne rzeki dopływy Soża: Wołczas, Udoha, Czarna Natopa, Sienna, Tursia. Lasy, stanowiące główne bogactwo powiatu, w najlepszym gatunku sosnowe, głównie za Sożem w okolicach Krasnopola, Czerykowa, Krzyczewa; prócz tego wiele lasów brzozowych, zwłaszcza w północnej części około Malatycz. Mięszane z innemi drzewami rosną w znacznej ilości: dęby i lipy. Przemysł fabryczny na większą skalę nie egzystuje. Istnieją tylko małe fabryki, dostarczające pierwszych potrzeb; do tych należą młyny, garbarnie, których aż 4 w Krzyczewie, garncarnie z doskonałej gliny krzyczewskiej i zimonińskiej wyrabiają ogromną masę naczyń glinianych i rozwożą po gub. całej. Dziegieć wyrabia się w ogromnej masie, prosty i dobry, z kory brzozowej, i rohoże z lipy. Handel zostaje w ręku żydów, którzy skupieni są w Czerykowie, Krzyczewie, Malatyczach, Krasnopolu i Studzieńcu. Prócz handlu zbożowego ważnym przedmiotem wywozu jest pieńka; konopi bowiem w tych stronach zasiewają ogromne masy. Katolików liczy 2500; należą oni do 4 parafij: czerykowskiej, krzyczewskiej, worodźkowskiej i iwandarskiej. *Fel. S.* i *A. Ch.*

Czeryn, ob. *Czehryn*.

Czerzec, ob. *Szczerzec*.

Czerzniewo, ob. *Czerniewo*, pow. płocki.

Czesawa, rz. na Morawie, płynie pod Sławkowem.

Czeschonken (niem.), ob. *Cieszonki*.

Czeska Wieś, niem. *Böhmischdorf*, wś pow. freiwaldowskiego na Szląsku austr., ludn. 2170. Ma szkołę ludową i zarząd leśny dóbr księcia-biskupa wrocławskiego.

Czeski staw, słow. *Czeskie pleso*, węg. *Cseh-tó*, staw tatrzański, w Tatrach spiskich; na północ od głównego grzbietu Tatr, u północnej turni Wysokiej. Niewiadomo skąd ta nazwa poszła; może, jak się to zwykło dziać w Tatrach, od nazwiska pierwotnego właściciela tej dolinki. Staw czeski otoczony dokoła bujną trawą i kosodrzewiną. Na południe od niego za wałem kryje się Zamarzły staw, nad którym w głębi na płd. wznosi się główny grzbiet

Tatr z przepaścistym szczytem Wysokiej (2555 m., pom. gen. szt.), śniegami dokoła przywalonym; od zachodu najdziksza goła skała Ganek (2508 m.). Cudowny rozpościera się widok na Gerlach, turnie rozdzierające doliny Świstową, Podupłazki, Staroleśniańską, z ponad których wznoszą się wierzchołki Jaworowych Sadów i Lodowego; następnie widać bezleśne trawiaste zbocza Szerokiej Jaworzyńskiej. Od zach. dolinę Czeskiego Stawu zamyka przełęcz, łącząca Rysy z Młynarzem a od północy Młynarz. Z Zamarzłego Stawu wpada doń od półn. potok, tworząc prześliczny wodospad, najmniej 50 m. wysoki, jeden z najpiękniejszych w całem paśmie Tatr, a wypływając z Czeskiego, daje potok zwany Białą Wodą (ob.). Powierznia nieznana, wzniesienie 1564.58 m. (Kolbenheyer). Połączenie się potoku Białej Wody z potokiem nastającym z Żabiego stawu 1302.53 m. (Kolbenheyer); ujście Białej wody do Białki 1297.6 m. (Kolbenheyer). Ciepłota wody 25 sierpnia 1773 r. o 1 godź. popłd. =S. 75° C. przy 15. 5° C. ciepł. pow. (Kolbenheyer). Ob. Wal. Eliasza „Wycieczka do Czeskiego w Tatrach". W „Pam. Tow. tatrz". T. 3. 1878. *Br. G.*

Czeskie góry, ob. *Czechy*.

Czesławice, wś i fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Wąwolnica, par. Bochotnica. Leży przy dr. żel. Nadw., o 2 i pół w. od Nałęczowa ku Puławom.

Czesławice, ob. *Cerekiew*.

Czesławice, gm. domin., pow. wągrowiecki; 4496 morg. rozl., 2 miejsc., 1 Cz. szlach.; 2) Charlottenhof folwark; 25 dm.; 376 mk., 94 ew., 277 kat., 5 żydów, 127 analf. Stac. poczt. Margonin o 7 kil., gośc. o 13 kil., st. kol. żel. Osiek (Netzthal) o 14 kil.

Czesławice, niem. *Zesselwitz* lub *Zesslowitz*, wś, pow. ziębicki na Szląsku pruskim, w par. katol. Henryków.

Czesławin fol., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków. Folw. Cz.-Wilków z nomenklaturą Annopol, od Warszawy w. 60, od Grójca w. 20, od rz. Pilicy w. 21, w r. 1874 oddzielony został od dóbr Wilków. Rozl. wynosi około m. 1000 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 186, lasu m. 799, nieużytki i place m. 12. *A. Pal.*

Czesławowo, kol., pow. słupecki, gm. i par. Młodojewo.

Cześń, ob. *Czeszno*.

Cześniki, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub. Istniała tu par. gr. unicka dek. zamojskiego; cerkiew drew., erekcyi niewiadomej. W 1827 r. było tu 105 dm. i 711 mk. Dobra Cz. lit. A. B. składają się z fol. Cz. i Bożydar, tudzież wsi Cześniki Rozległość wynosi morg. 2169, folw. Cześniki 1969 morg., folw. Bożydar m. 200; w gruntach ornych i ogrodach m. 1052, łąk m. 68, pastwisk m. 75, lasu m. 840, zarośli m. 125, nieużytki i place m. 9, własność Juliusza Sierakowskiego. Wś Cz. osad 107, gruntu m. 1173. *A. Pal.*

Cześniki, wieś, pow. rohatyński, leży nad potokiem bez nazwiska, przy gościńcu krajowym brzeżańsko-rohatyńskim, w malowniczej okolicy, w brzeżańskich górach, odległą jest od Rohatyna o 9.8 kil. na wschód. Przestrzeń posiad. dwor. roli orn. 610, łąk i ogr. 150, past. 121, lasu 2112; pos. mniej. roli orn. 919, łąk i ogr. 273, past. 163, lasu 22 morg. Ludn. rzym. kat. 65, gr. kat. 910, izrael. 15: razem 990. Należy do rzymsk. kat. par. w Podwysokiem a grecko-katolicką parafią ma w miejscu, która obejmuje filią Łopuszna z 111 duszami gr. kat. obrz. i należy do dek. rohatyńskiego. Jest tu szkoła filialna o 1 nauczycielu; z przemysłowych zakładów jest browar i gorzelnia. W Cz. istniał niegdyś zamek, siedziba rodziny Kazanowskich. Powiernik i ulubieniec króla Władysława IV Adam Kazanowski, marszałek nadworny koronny, borysowski, solecki, krośnieński, nowotarski i warecki starosta pisał się „na Cześnikach." W ostatnich latach był ten majątek w ręku rodziny Malczewskich, z których Stanisław Malczewski, ożeniony z wdową po Maniawskim, umierając zapisał go dzieciom tej żony swojej z pierwszego małżeństwa. *B. R.*

Czesnówka, *Czosnówka*, wś rządowa w pow. lityńskim, par. Ułanów, u źródeł rz. Brodu, dopływu Sniwody; dusz męz. 249, ziemi włośc. 891 dzies. R. 1868 miała 71 dm. *Dr. M.*

Czestków, ob. *Częstków*.

Czestynia, przysiołek Krowicy.

Czeszańce, folw., pow. wiłkomierski, par. Siesiki, własność Maryi Gintowtt, gruntu 8 włók.

Czeszenie, *Zeschin*, pow. kartuski, ob. *Cieszenie*.

Czeszeńska Huta, huta szklana pod wsią Czeszno, pow. sycowski.

Czeszewo, 1.) gm. domin, blisko Warty, pow. wrzesiński; Cz. domin. z Budziłówkiem i Mikuszewem, 10525 morg. rozl., posiadł. księcia Sachsen-Meiningen; 2.) **Cz**, wieś, 71 dm., 730 mk., 119 ew., 611 kat., 190 anal. Kościół parafialny należy do dekanatu miłosławskiego; kościół filialny w Mikuszewie. Stac. poczt., kol. żel. i gośc. w Miłosławiu o 7 kil. W XV i XVI wieku Cz. należało do Nowomiejskich, herbu Jastrzębiec i Przyjemskich; w XVII wieku do Zebrzydowskich, herbu Radwan; w XVIII w. do Załuckich, od których nabył ten majątek Antoni książę Jabłonowski, ostatni kasztelan krakowski. Pod cmentarzem teraźniejszym odkopano cmentarzysko pogańskie; znaleziono tam urny, różne ozdobne przedmioty brązowe, form prawie

rzymskich, n. p. przepaskę, pierścień z włosów cieńkości drutu, z koralami szklanemi. 3.) **Cz.**, wieś, u zbiegu Bolinki z Notecią, b. mko, pow. wągrowiecki, 17 dm., 150 mk., 9 ew., 141 kat., 36 analf. 4.) **Cz.**, gm. domin., pow. wągrowiecki; 3578 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1) Cz. wieś szlach.; 2) Brdowo folwark.; 22 dm., 316 mk., 2 ew., 314 kat., 80 analf. Kościół parafialny; w 15 w. erygowany, należy do dekanatu w Łeknie. Stac. poczt. Gołańcz o 7 kil., gośc. o 1 kil., st. kol. żel. Osiek (Netzthal) o 23 kil., Rogoźno o 30 kil. Cz. było posiadłością rodziny Czeszewskich, w końcu Szumanów, od których ją odziedziczył Karol Libelt, znakomity pisarz, który tu od 1850 mieszkał; zwłoki jego spoczywają w kościele czeszewskim, gdzie mu ziomkowie wystawili wspaniały pomnik. Obecnie dziedzicem Cz. jest syn Karola Libelta. Pod wsią odkryto mieszkania nawodne na wysuszonym gruncie jeziora, odłamy urn, naczynia do kości, 4 kamienne młotki różnego rodzaju, kawał czaszki ludzkiej. Niektóre z przedmiotów wydobytych znajdują się w Krakowie, n. p. siekierka z rogu jeleniego, naczynia bardzo drobne. Czyt. „Liber Beneficiorum (wydany w Gnieźnie przez ks. Korytkowskiego i Łukowskiego) Łaskiego"; podania o jeziorze tamtejszem w „Bibl. Warsz". W „Czasie" o budowlach palowych tam będących rok 1865 Nr. 246 i 247. W „Tygodniku Wielkopolskim" rok 1871 Nr. 1 do 5. W „Tyg. illustr." serya III, Nr. 56, jest w drzeworycie dwór czeszewski. W temże piśmie i w „Kłosach" N. 595 jest drzeworyt Brdowa, folwarku należącego do Czeszewa, w którego dworze Libelt umarł. O pomniku Karola Libelta szeroko podała „Gazeta polska" w N. 144, r. 1878, opisując odsłonięcie tego nagrobka. *M. St.*

Czeszki, wś w pow. lityńskim, par. Stara Sieniawa, nad rz. Ikówką, dusz męz. 248. Ziemi włośc. 484 dz., ziemi dwor. 870 dzies. Należała do Budzyńskich, dziś Piotrowskiej. R. 1868 miała 70 dm. *Dr. M.*

Czeszkinie, *Ciszkinie*, las w sejneńskiem, wykarczowany na osady jednowierców, por. *Czerwony folwark.*

Czeszkowice. Tak się zwały w 15 w. Ciężkowice, pow. kozielski.

Czeszno, *Cześń*, niem. *Tscheschen*, wś, pow. sycowski, ma kościół katol. filialny parafii Goszyce, 1696 r. erygowany. *F. S.*

Czetachowa, *Czatachowa*, wś i os. leś., pow. częstochowski, gm. Olsztyn, par. Żarki, o 26 w. na płd. od Częstochowy, w okolicy piaszczystej.

Czetnau (niem.), ob. *Cetnowo.*

Czetryszki, wś rządowa, nad rzeczką Ryngą, pow. święciański, 2 okr. administ., mk. kat. 44, dm 6., od Święcian 28 i pół w.

Czetschau (niem.), ob. *Cieciszewo.*

Czetwertnia, *Czetwiertnia*, mko, pow łucki, nad Styrem, pierwotnie dziedzina Aleksandra Światopełkowicza z książąt kijowskich, który pierwszy począł się pisać ks. Światopełkiem na Czetwertni. Ma starożytny monaster ruski z r. 1437 i kaplicę katol. parafii Kołki. Cz. przybrała nazwę Starej Cz., odkąd sąsiednią wś Borowicze, po wzniesieniu w niej zamku, poczęto zwać Nową Cz. *F. S.*

Czetwertynówka, wieś, pow. hajsyński, par. Ładyżyn, nad rz. Batożkiem, dopływem Bohu, dusz męz. 1274, ziemi 4589 dz., skonfiskowana Sobańskim i zamieniona na południowe wojenne posielenie. R. 1868 miała 430 dm. *Dr. M.*

Czetwierć, folw. dwor. i zaśc. rządowy, nad jez. t. n., pow. święciański, 3 okr. adm., mk. kat. 27, dm. 2 (1866 r.).

Czetyrki, wś włośc., pow. wileński, gm. Soleczniki, nad Mereczanką, 5 okr. adm., 56 mk. kat., 8 dm. (1866), o 30 w. od Wilna.

Czetyroboki, przysiołek Podemszczyzny.

Czewel, wś, pow. kowelski, gm. Siedliszcze, należała do starostwa kowelskiego, dziś włościan; 82 dm., 600 mk., 2067 dzies. gruntu. Gleba piaszczysta na pokładzie iłu. Narzecze rusińskie. *A. Br.*

Czewojewo, 1.) kolonia, pow. mogilnicki, 5 dm., 40 mk., wszyscy kat., 19 analf. 2.) **Cz.**, gm. domin., pow. mogilnicki, 3278 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) Cz. wieś szlach.; 2.) Mierki folwark; 20 dm., 211 mk., wszyscy kat., 118 analf. Stac. poczt. i gośc. w Gąsawie o 6 kil., st. kol. żel. Mogilno o 7 kil. *M. St.*

Czeżkecy, *Cziežkecy*, niem. *Zischkowitz*, wś na saskich Łużycach, w powiecie budyszyńskim. W r. 1875 ludności serbskiej 55.

Czewskawola (niem.), ob. *Kczewska Wola.*

Częstków, 1.) inaczej *Czestków*, wś i folw. wraz z kol. Oszki, pow. łaski, gm i par. Buczek. Leży przy drodze z Łasku do Zelowa, poczta w Łasku. Liczy 77 dm., 571 mk., ziemi włośc. 748 m. Folw. Częstków lit. B. od Piotrkowa w. 42, od Łodzi w. 36, od rz. Warty w. 24. Rozl. wynosi m. 739 a mianowicie; grunta orne i ogrody m. 454, łąk m. 51, past. m. 177, wody m. 1, nieużytki i place m. 56, bud. mur. 1, drew. 15, wiatrak. 2.) **Cz.**, wś i folw., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna. W 1827 r. było tu 17 dm., 174 mk. Folw. Cz. z attynencyą Poliszew, z wsią Cz., od Kalisza w. 70, od Koła w. 14, od Kłodawy w. 4, od Ostrów w. 22, od rz. Warty w. 14. Nabyte w r. 1875 za rs. 38,155. Rozl. wynosi m. 587, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 493, łąk m. 21, przestrzenie niewykarczowane m. 52, nieużytki i place m. 21, bud. mur. 13, drew. 10. Wś Cz. osad 20, gruntu m. 50. 3.) **Cz.**, inaczej *Cząstków* (ob.), wś i folw., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par.

Dobrosołowo. Fol. Cz. z wsią Cz., Wierzchy i Zaborze. odKalisza w. 66, od Słupcy w. 14, od drogi bitej w. 7, od Kutna w. 90 i Wrześni w. 28, od rz. Warty w. 14. Nabyte w r. 1866 za rs. 27,000. Rozl. wynosi m. 596 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 534, łąk m. 14, nieużytki i place m. 16. Bud. mur. 6, drewn. 3. Płodozmian 10 i 6-polowy; są pokłady marglu. Wieś Cz. osad 13, gruntu m. 17; wś Wierzchy osad 7, gruntu m. 156; wś Zaborze osad 9, grun. m. 96. *A. Pal.*. *Br Ch.*

Częstkowo, 1.) wś rycerska w pow. kartuskim, niem. *Ludwigslust*, na pograniczu z kościerskim; pierwszy lokacyjny przywilej pochodzi z r. 1374, dany przez mistrza w. krzyżackiego Winryka von Kniprode. Obejmuje wraz z przynależnościami 3140 morg. ziemi (w czem 103 morg. jeziora), katol. 120, ewan. 51, domów mieszk. 19, par. Kościerzyna, odległość od Kartuz 4 mile. 2.) **Cz.**, niem. *Czenstkau*, wieś rycerska, powiat wejherowski; z przyległościami obejmuje jeden folwark i 38 posiadłości włościańskich; obszaru ziemi ma 137 włók, mieszk. katol. 326, ewang. 30, domów mieszk. 25, szkoła jest w miejscu; par. Luzino; odległość od Wejherowa 2 mile. Por. *Cząstkowo*.

Częstoborowice, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice. Posiada kościół par. murowany z XVIII w., poaryański. R. 1827 r. było tu 37 dm., 216 mk. Obecnie 48 os. włośc., 803 m. gruntu włośc. Dobra Cz. składają się z folw. Cz. i Podizdebno, tudzież wsi Cz. Rozl. wynosi m. 1455 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 452, łąk m. 70, lasu 534, pastwisk i zarośli m. 360, nieużytki i place m. 79. Par. Cz. dek. krasnostawskiego liczy dusz 3890. *Br. Ch.*

Częstoch, dawne imię, stanowi źródłosłów nazwy Częstochowa (t. j. osada Częstocha). Mylne są zupełnie wywody zwykłe od częstego chowania się po za okolicznemi wzgórzami. Z tego samego źródła powstały nazwy Częstocice, Częstoszowice a może i Czestków. Dawne także imię Częstobór jest źródłem nazwy Częstoborowice. *Br. Ch.*

Częstochowa, miasto powiatowe gubernii piotrkowskiej, na lewym brzegu Warty, pod 50°49'7 szer. geogr. i 36°45,6 długości, śród rozległej płaszczyzny, otoczonej wzgórzami, z których najwynioślejsze nosi starodawne miano Jasnej góry (t. j. widzialnej zdaleka). Cz. odległa od Warszawy 216 w., od Piotrkowa 80 w., od Sosnowca 82 w. po linii dr. żel. war. wied., od granicy pruskiej w linii prostej 20 w. Posiada 3 kościoły katolickie, cerkiew prawosł. św. Cyryla i Metodego, synagogę, 18147 mk. Cz. początkiem swoim odległej sięga starożytności. Najdawniejszą o niej wzmiankę znajdujemy w dziejach przy końcu wieku XIV, kiedy Władysław, książę opolski, zdobywszy w r. 1377, na książęciu wołyńskim, zamek bełzki, zabrał z sobą cudowny obraz Najświętszej Panny, według podania ręką św. Łukasza malowany, który tam od wieków się znajdował, i takowy chciał do Szląska przeprowadzić; ale nakłoniony, jak piszą, niebieskiem widzeniem, złożył go w drewnianym parafialnym kościółku na Jasnej Górze, pod wsią Cz. stojącym i zakon św. Pawła pustelnika, z klasztoru Nostre w Węgrzech, dla strzeżenia świętości sprowadził. Wedle śladu akt miejscowych w lustracyi 1660 r., powiedziano, że przywilej oryginalny lokacyjny już był wtedy zaginął. Mieszkańcy jednak w owym czasie twierdzili, iż miał się znajdować w metrykach koronnych. Podobnież co do części miasta Nowej Cz. nie masz także śladu kiedy założoną została; miejscowe tylko podanie utrzymuje, że za pierwszej wojny szwedzkiej wieś Częstochówkę, w zupełności spaloną, wyniesiono do rzędu miasta i nazwano Nową Cz.; zaś inni twierdzą, że stało się to dopiero za rządu pruskiego; roku jednak nie można stanowczo oznaczyć, ponieważ całe archiwum tego miasta w czasie pożaru, jaki przed kilkudziesięciu laty je nawiedził, zniszczeniu uległo. Najpierwszą epoką spólnych tych miast dziejów było sprowadzenie na Jasną Górę cudownego obrazu i umieszczenie tegoż w małej kaplicy, do dziś dnia istniejącej, która już wówczas była obok kościoła parafialnego, pod tytułem Wniebowzięcia Najświętszej Panny; następnie zbudowanie drewnianego klasztoru dla 16 zakonników, którym Władysław książę opolski, przywilejem 9 sierpnia 1382 r., na utrzymanie nadał wieś Częstochówkę i Kawodrzę z przyległościami, a nakładem własnym budowę murowanego kościoła rozpoczął. Władysław Jagiełło, zaraz po wstąpieniu na tron polski, fundusz ten zatwierdził w r. 1386, a nowy d. 21 września 1393 r. w Krakowie, przywilejem swym oznaczywszy przez nadanie wsi: Częstochówki, Kawodrzy, Grabówki, Szarlejki, Lgoty, a w r. 1414 wsią Kaleń powiększony, obdarował i tym sposobem stał się drugim założycielem klasztoru Jasnej Góry. Odgłos cudów tego obrazu, ściągając zewsząd tłumy nabożnych ludzi, zwiększał znakomicie dostatki klasztorne, czem zachęconych kilku szlachty, co się już byli na rozboje puścili, napadli w r. 1430 na niego, złupili i obraz uwieźli; ten ostatni jednak zostawili u podnóża góry, obrzucony błotem, cięty szablą i połupany, zwalając cały rabunek na husytów, których kilku mieli w swojem towarzystwie. Kiedy się jednak rzecz cała w krótkim czasie odkryła, król Władysław Jagiełło, ukarawszy gardłem świętokradców, obraz kazał w Krakowie naprawić, blachą pozłacaną, mającą na sobie wyryte rozmaite sceny z Pisma św., pokryć i złotemi w drogie kamienie przybranemi promieniami

przyozdobić, a następnie odprowadzić na Jasną Górę, gdzie w licznej procesyi i z wielką uroczystością umieszczono go napowrót w swem miejscu. Kaplicę tę rozszerzył w roku 1644 Maciej Łubieński, arcybiskup gnieźnieński, przybudowawszy do niej oddzielną nawę, w malowidła i sztukaterye bogatą. Kaplica przeto wspomniana, główny cel pobożnych pielgrzymek do tutejszego miejsca, dwóch epok nosi na sobie piętno. Jej presbiteryum zbudowane jest w stylu gotyckim, nawa zaś we włoskim, a raczej tak zwanym jezuickim, sztukateryami arabeskowemi przyozdobionym. Obszerniejsza kaplica, do początkowej małej przymurowana, od r. 1644 jednę z nią tworzy całość; jest ona długa łokci 50, wysoka 40, a szerokość jej 30 łokci wynosi. Przydają jej ozdoby znajdujące się tutaj piękne nagrobki marmurowe: Jana Klemensa Branickiego, podkomorzego koronnego, w r. 1657 wystawiony; Heleny i Stanisława Warszyckich 1684; familii Mecińskich; Zygmunta Grudzińskiego i Stanisława Krajewskiego, dziekana gnieźnieńskiego, wzniesiony w r. 1694. Wspaniały ołtarz hebanowy, bogato srebrem przybrany, w którym się mieści ów cudowny o raz Boga Rodzicy, fundował swoim kosztem w roku 1648 Jerzy na Tenczynie Ossoliński, kanclerz wielki koronny. Nie doczekał atoli ukończenia i na miesiąc przed jego uroczystością i inauguracyą, która w dniu 8 września 1650 r. miała miejsce, życie zakończył. Robota drzewna w tym ołtarzu wykonaną została w Warszawie; srebrne zaś ozdoby, na które i klasztor ze swej strony znaczną ilość kruszcu dostarczył, w Gdańsku. Zewnątrz tylko jedna ściana kaplicy, to jest ta właśnie, przy której stoi ołtarz z cudownym obrazem, jest widoczną; ściana ta jednak przez Macieja Łubieńskiego, przy rozszerzeniu kaplicy, w nowszym stylu przerobioną i przyozdobioną została. Zakrystya i znajdujący się nad nią skarbiec spółczesne są nawie kaplicy. Kościół zaś sam, a mianowicie jego presbiteryum, znacznie jest od niej dawniejszym. Ma on dwa tytuły: Wniebowzięcia N. M. Panny, który jeszcze przed sprowadzeniem świętego obrazu nosił, i Znalezienia Krzyża świętego, dopiero po wymurowaniu pierwszego kościoła onemu nadany; nigdy więc nie miał tytułu św. Zygmunta, jak mylnie niektórzy pisali. Kościół jasnogórski przedtem, a nawet aż do wstąpienia na tron króla Zygmunta III, znacznie był mniejszy; dach miał wysoki, gontami pokryty, wieżę zaś tylko pod pierwsze piętro murowaną, a dalej drewnianem piętrowanem wiązaniem zakończoną. Wieża ta skutkiem zarzuconego przy rozgrzewaniu zegaru ognia, zgorzała w dniu 10 lutego 1654 r. Wkrótce atoli została odbudowaną, tak dalece, że wybuchła w końcu następnego roku wojna szwedzka, przy kościele jasnogórskim już nową wieżę zastała. Nowa wieża, znacznie niższa od dzisiejszej i u góry baniastą kopułą zakończona, trwała tylko do roku 1690, w którym to roku wraz z całym kościołem spłonęła. Pożar wtedy był tak wielki, że stopił nietylko dzwony, ale i blachy miedziane na dachach, a dostawszy się przez zapadłą część sklepienia kościelnego do jego środka, wszystkie wewnętrzne jego ozdoby, zarówno piękne jak bogate, w perzynę obrócił. Po tej pogorzeli pozostałe mury dawnej wieży w r. 1696 rozebrano do szczętu, a w jej miejsce od samych fundamentów wyprowadzono nową, ukończoną dopiero w roku 1702, która nietylko pod względem piękności i kształtu, ale i pod względem śmiałości budowy swojej, na uwagę zasługuje. Wieża ta jest 160 łokci wysoką, a stojący przy niej kościół, sam z siebie znacznie wysoki, szczytem dachu swego sięga zaledwie $1/3$ części wieży, a $2/3$ części onej nad dach kościelny w powietrzu sterczą, i taki to gmach, z prostego wapiennego kamienia wystawiony, jedną tylko ścianą swoją opiera się o fundamenta całkowicie, w trzech zaś innych ścianach ma wybite ogromne bramy, z których jedna na zewnątrz, druga na dziedziniec klasztorny, trzecia nareszcie do wnętrza kościoła prowadzi. Jednocześnie rozpoczęto naprawę i nowe przyozdobienie spalonego kościoła, w którym po pogorzeli, oprócz nagich murów i w części zawalonych sklepień, nic nie pozostało. Stanęła ta naprawa w ciągu lat pięciu w r. 1695, wielkim kosztem i z wielkim przepychem uskuteczniona. Wtedy sklepienia i górne części ścian, pięknemi przyozdobiono sztukateryami i malowidłami, pędzla Piotra Dankwarta, Szweda; dolne zaś części tychże ścian wyłożono gipsową mozajką, naśladującą marmur różnobarwny, a w miejsce dawnego, drewnianego i wyzłacanego wielkiego ołtarza, wzniesiono nowy, częścią z marmuru, częścią z gipsowego stiuku, na wzór wielkiego ołtarza w kościele kanoników regularnych w Mstowie, ale nierównie wspanialszy i pod względem rysunku poprawniejszy. Nowy dach, od dawniejszego znacznie niższy, także miedzią pokryto, umieszczając na nim piękną, wieżyczkowatą sygnaturkę. Wewnątrz kościół jasnogórski ma długości łokci 90, wysokości 50, a szerokości 34; liczy ołtarzy 22. Z prawego boku kościoła, biorąc od głównego wnijścia, widać drzwi marmurem ozdobne do kaplic, których jest w ogóle cztery; ale pierwsza, poświęcona św. Antoniemu Padewskiemu, znajduje się zaraz od wnijścia z przysionka kościelnego, pod wielką wieżą. Drugie z tego boku przybudowanie do wielkiego kościoła, a pierwsze od drzwi wielkich, jest kaplicą św. Pawła Pustelnika, z ciosu w r. 1671 wzniesioną, a wewnątrz zupełnie

czarnym marmurem wykładaną, kosztem Władysława Denhoffa, wojewody pomorskiego i jego rodziny, której groby są pod posadzką w lochu. Za tą kaplicą jest inna budowa, tworząca dwie różne kaplice, dolną i górną; na dole umieszczone relikwie święte z Rzymu w r. 1624 sprowadzone; kaplica ta nosi tytuł św. Relikwij; górna zaś, dedykowana Panu Jezusowi, poprzednio drewniana, jest fundacyi Jabłonowskich (inni utrzymują że Lubomirskich), wystawiona w r. 1740 przez Stanisława księcia Jabłonowskiego, wojewodę rawskiego, z pięknym pomnikiem fundatora, lub, jak chce Baliński, Jerzego Lubomirskiego, gdyż jest bez napisu. Do najciekawszych osobliwości kościoła należy słynny tutejszy skarbiec, który wielokrotnie już opisywano. Wszakże dokładniejsze i więcej krytyczne jego wyszczególnienie byłoby bardzo pożądanem, zwłaszcza że wiele osobliwości, które tu są pokazywane, widocznie pod mylnem stoją nazwiskiem. Między wielkim kościołem a kaplicą Panny Maryi, na dole pod wielkim skarbcem, jest obszerna zakrystya, razem z nim w roku 1653 zbudowana, z ołtarzem św. Wacława. Dalej biblioteka klasztorna w r. 1711 wystawiona, a składająca się z obszernej sali, malowaniem alfresco i szafami, różnego gatunku drzewem zagranicznem, przez Grzegorza Woźniakowskiego, braciszka zakonnego, fornirowanemi, przyozdobiona. Cała biblioteka podzielona na 18 oddziałów, tyleż przedmiotów naukowych obejmuje, których dzieła, podług wielkości formatu, w osobnych futerałach są umieszczone. Biblioteka ta w r. 1823 ze wszystkich dzieł rzadkich wypróżnioną została na użytek publicznej biblioteki w Warszawie, reszta się dostała bibliofilom; to więc co dziś tam jeszcze się znajduje, chociaż w dość znacznej liczbie, niewiele już przedstawia osobliwości. Za biblioteką jest archiwum klasztorne, mieszczące w sobie, oprócz znacznej liczby nadań, przywilejów i innych dokumentów tyczących się tego miejsca, oraz akta szczegółowe i kroniki, w kilkunastu wielkich księgach, opisujące każdodzienne dzieje zakonu i klasztoru, przez wyznaczonych do tego księży. Zabudowania klasztorne w takiej postaci, jak je dziś widzimy, znacznie są od kościoła późniejsze. Jakoż do roku 1588 wschodni tylko bok czworokąta, zabudowania te stanowiącego, był murowany, a reszta z drzewa wystawiona. Za staraniem króla Zygmunta III w r. 1633 dokończone zostały mury klasztorne i osobnemi jeszcze opasane obmurowaniami, aby w czasie napadów nieprzyjacielskich mniej były przystępnemi. I to uważać można za pierwszy początek fortyfikacyj tutejszych, które w niedługim czasie, wedle zasad ówczesnej sztuki wojennej, stanęły. Król Zygmunt III, powziąwszy myśl ufortyfikowania Jasnej Góry, zesłał tu w r. 1621 inżenierów, którzy narysowali plan założyć się mającej w tem miejscu twierdzy. Pod jego atoli panowaniem nie przyszło jeszcze do tego. Myśl ojcowską spełnił dopiero następca i syn jego, Władysław IV, a kiedy pierwsza wojna szwedzka pod panowaniem króla Jana Kazimierza w roku 1655 nastała, twierdza jasnogórska miała nietylko zewnętrzne szańce, przekopami opalisadowanemi opatrzone, ale i dosyć silne obmurowanie wewnętrzne, czterema bastyonami po rogach wzmocnione; skutecznie się też obroniła wówczas szturmom wojsk szwedzkich pod wodzą generała Müllera zostających. W ciężkiej tej przygodzie stanął, na czele 160 żołnierzy i 70 zakonników, przeor Augustyn Kordecki i Stefan Zamojski, miecznik sieradzki, zajmujący się dozorem nad wewnętrznem rozporządzeniem obrony. Od 18 listopada do 25 grudnia miotał nieprzyjaciel ogień działowy, lecz mężną i nieustraszoną wytrwałością oblężonych zmuszony był do odstąpienia; do czego zaiste przyłożyła się świętość miejsca, która zakonników i szlachtę schronienia tu szukającą silną wolą i bezprzykładną prawie odwagą natchnęła, więcej niż samo onego umocnienie. Po skończonej wojnie szwedzkiej otrzymali księża paulini w r. 1658 starostwo kłobuckie, na koszta wyreperowania uszkodzonych fortyfikacyj, z którego funduszów nietylko wały i mury zewnętrzne ponaprawiali, ale i w czworogran klasztorny, w sposobie zamku, o sześciu ośmiobocznych wieżach, urządzili i dachówką mury jego pokryli. W jednej z tych baszt, od innych obszerniejszej, a od północnej strony klasztoru zbudowanej, mieści się studnia bardzo głęboka, ale zdrowej wody dostarczająca. Roku 1702 oblegali Szwedzi powtórnie twierdzę bezskutecznie, lubo mieli polecenie od Karola XII zdobyć ją i z ziemią zrównać. Te same mieli zamiary i w r. 1705, lecz odstąpili za zbliżeniem się króla Augusta II, który uroczyście przez nuncyusza Honorata Spadę wprowadzony, odprawił modły, oglądał twierdzę, a dnia następnego udał się z wojskiem do Krakowa. Po ustaniu wojny, w r. 1717 uchwała sejmowa powiększyła dochody klasztorne, na koszta utrzymania twierdzy przeznaczone, przez nadanie starostwa brzeźnickiego. Jerzy zaś Lubomirski, podkomorzy koronny, i Józef Potocki, wojewoda kijowski, hetman wielki koronny, swoim kosztem wystawili cztery bastyony i bramę przedfosową. August III oglądał 1734 r. na nowo dźwignione gmachy i warownie. Do rzeczonych wyżej funduszów przyłożyli się: Felicyan Szaniawski, biskup krakowski, i Michał Morsztyn, kasztelan sandecki, którzy na tenże cel znaczne przeznaczyli summy. A tak od roku

1743 zaczęto powiększać fortecę przez wyprowadzenie nowych bastyonów, o kilka łokci odstąpionych na zewnątrz od tych, które za Jana Kazimierza w 1658 r. były wzniesione. Dozór nad budową twierdzy i przyprowadzeniem jej do tego stanu, w jakim do roku 1813 zostawała, powierzono Chrystyanowi Dalkie, podpułkownikowi artylleryi koronnej, w budownictwie wojennem biegłemu. Nazwy nowo wzniesionym bastyonom od fundatorów nadano; zkąd pierwszy, 1743 roku ukończony, od strony wschodnio-południowej, bastyonem Józefa i Ludwiki Potockich, drugi od strony Częstochówki, Szaniawskiego, trzeci od kościoła św. Rocha, Morsztynów, a czwarty od Kawodrzy w roku 1736 wystawiony, Lubomirskich, miały nadane nazwiska. Trzy pierwsze obejmowały obszerne kazamaty, a czwarty opatrzony był furtką niską do czynienia wycieczek. Uchwała sejmu 1764 roku ubezpieczyła wszystkie dobra od Rzeczypospolitej na utrzymanie twierdzy nadane i stosowne wydała po temu przepisy. Podczas zamieszek krajowych od r. 1769 forteca częstochowska ciągle pozostawała w ręku konfederatów barskich, a umocniona przez inżenierów francuzkich, osobliwie zaś przez Choisy i Viosmenila, odpierała częste i silne oblężenia i dopiero po upadku konfederacyi w roku 1772 oddaną została. W miesiącu wrześniu 1783 roku król Stanisław August dotąd przez przeorów klasztoru utrzymywaną komendę twierdzy osobnemu wojskowemu komendantowi oddać polecił. Odtąd więc i przeznaczone na jej utrzymanie starostwo brzeźnickie i kłobuckie do dóbr rządowych były wcielone. Przy wkroczeniu wojsk pruskich w roku 1793, niedługo obleganą była ta twierdza i poddawszy się bez oporu, przez cały ciąg panowania pruskiego nad tą częścią kraju miała garnizon cudzoziemski. Odebrały ją 18 listopada 1806 wojska księstwa warszawskiego pod wodzą Wosińskiego i swojemi obsadziły, broniąc się tutaj dwukrotnym attakom w latach 1809 i 1813, w którym to ostatnim przez kapitulacyą poddała się i odtąd umocnienia jej zniesione zostały. Właściwie atoli dopiero pod rządem królestwa wydany był rozkaz zrównania wałów i przekopów, co jednak bardzo opieszałym postępowało krokiem, szpecąc gruzami pięknie zabudowane miejsce, dopóki Cesarz Mikołaj I w roku 1843 nie przeznaczył oddzielnego funduszu na przyprowadzenie ich do pomyślniejszego stanu. Z funduszu tego dopiero wyreperowano i zrównano zewnętrzne klasztorne obmurowanie, wyrównano pochyłość góry, założono na niej trawniki i posadzono drzewami. Plantacye te jednak z powodu skalistości miejsca, oraz ciżby ludzi, jaka się corocznie tutaj w dniu 8 września zgromadza, psując się ustawicznie, częstego odnawiania potrzebują. Teraz główne i jedyne wnijście do klasztoru, który ma kształt zwykły zamku obronnego, znajduje się od południa i składa się z dwóch części. Jedna jest przewozowa, gdzie były dawniej dwa mosty zwodzone i dotąd są potrójne bramy; nad pierwszą z nich, całkiem kamienną, jest wielki obraz na murze malowany Matki Boskiej, a nad nią św. Michał z mieczem, z kamienia pięknej rzeźby, mający po bokach św. Pawła Pustelnika i św. Antoniego Opata; pod obrazem napis: „Sub Tuum Praesidium“, niżej herb Lubomirskich, Śreniawa, na pamiątkę że ich kosztem wystawione zostały. Przeszedłszy potem plac kolisty, otoczony murem i kratą, a za nim most na pierwszym przekopie, daje się widzieć głęboka do dawnego szańca przedmostowego prowadząca brama, nad którą widać popiersie króla Stanisława Augusta z białego marmuru zrobione, w kształcie medalionu śród armatury. Następuje dalej ów szaniec, dziś będący przejściem obmurowanem i dwoma ogródkami otoczonem. Ztąd brama płaska z figurą kamienną Najświętszej Panny Bolesnej, w wydrążeniu u góry umieszczoną, prowadzi na most nad drugim przekopem postawiony, z którego dopiero wchodzi się do ostatniej bramy wałowej, głęboko sklepionej. Nad nią znajduje się malowany na murze wizerunek Władysława, książęcia opolskiego, jako fundatora, utrzymującego na dłoni kościół częstochowski, pod nim herb królestwa. Sam gmach klasztoru dwupiętrowy, w czworogran zamurowany i 6 wieżami otoczony; prócz znacznej swej rozległości, niczem się nie odznacza. Część klasztoru ma przy sobie budowę, niejako dotykającą tylko tego obrębu, z wystawą kształtu kolosalnego, gdzie na piętrze znajduje się obszerna sala, zwana wielką, ozdobiona wielkiemi i szacownemi z przedmiotu 9-ciu obrazami, przedstawiającemi całą prawie historyą Jasnej Góry i wizerunkami znakomitszych kapłanów zgromadzenia księży paulinów. Sala ta, połączona kilku wyjściami z klasztorem, a głównemi drzwiami otwierająca się na chór kaplicy N. P. Maryi, podczas odpustów napełnia się mnogim ludem pielgrzymów; tu ci, którzy się w kościele i kaplicy zmieścić nie mogą, słuchają nabożeństwa. Na wałach, a raczej na tarasie klasztornym od strony wjazdowej, po nad murem dawnych fortyfikacyj południowo-wschodniego bastyonu, wzniesioną została w r. 1859 kosztem rządowym statua bronzowa, przedstawiająca ks. Augustyna Kordeckiego, obrońcę klasztoru jasnogórskiego, w ubiorze zakonnym, z krzyżem w ręku. Statua ta, na okazałym piedestale wznosząca się, 7 i pół a z piedestałem 28 i pół stóp wysokości mająca, odlaną została w rządowej fabryce machin

na Solca w Warszawie, podług rysunku i modelu rzeźbiarza Henryka Stattlera, krakowianina. W dawnych czasach wszyscy prawie królowie polscy i wielu możnych panów z kraju i zagranicy uczęszczali do Jasnej Góry. Pierwszym z monarchów, ktory zwiedzał to miejsce, podług akt klasztornych był król Kazimierz Jagielończyk, który w roku 1448 był tu wraz z matką swoją Zofią, dla uproszenia od Boga za przyczyną Bogarodzicy błogosławieństwa na dalsze panowanie. W późniejszym zaś czasie przybył powtórnie w miesiącu sierpniu 1472 r. z królową Elżbietą, małżonką swoją, tudzież, jak chcą podania miejscowe, z całem swojem potomstwem. Syn jego król Aleksander, przywilejem w roku 1502 wyzwolił mieszczan częstochowskich z pod praw i urzędów ziemskich, nadając im moc rządzenia się prawem magdeburskiem, a tym sposobem małoznaczące miasto wprowadził do swobód stanu miejskiego w całem królestwie. Podobnież Zygmunt I po dwakroć to miejsce odwiedzał, przywilejami uposażył i hojne dary złożył. Zygmunt August, Henryk Walezy i Stefan Batory, również jak ich poprzednicy, nabożnymi do Najświętszej Maryi Panny w częstochowskim obrazie okazali się, z których król Stefan miecz swój w ofierze zostawił i w dniu 6 marca 1581 r. przywileje miejsca tego na sejmie warszawskim potwierdził. Zygmunt III z królową Konstancyą we wrześniu 1616 roku zjechał tutaj dla widzenia się z arcyksięciem Karolem, biskupem wrocławskim, który błagał o pomoc zbrojną i pieniężną dla Ferdynanda II, cesarza, przeciw Węgrom i różnowiercom czeskim; następnie był w r. 1620 na Jasnej Górze i znacznemi funduszami do wzniesienia kościoła i klasztoru się przyczynił. Pierwszy z królów co przyjmowany był w mieszkaniach nowozbudowanego wtedy klasztoru był Władysław IV, który zaraz po wstąpieniu na tron, w dniu 6 kwietnia 1633 roku, odwiedził świątynię jasnogórską wraz z królewną Anną Katarzyną, siostrą swoją, oraz Janem Kazimierzem, Karolem Ferdynandem biskupem wrocławskim i Aleksandrem Karolem, braćmi swoimi. Gdy w roku 1637 połączył się węzłem małżeńskim z Cecylią Renatą, córką Ferdynanda cesarza, powtórnie przybył Władysław IV w dniu 13 sierpnia 1638 roku wraz z żoną; następnie był w 1642 roku, a ostatni raz w 1646 z Ludwiką Maryą, dla wyproszenia sobie pomocy nieba przeciwko Turkom. Jan Kazimierz w dniu 7 stycznia 1649 roku, w towarzystwie najpierwszych dostojników kraju, przyjechał na Jasną Górę. Oprócz tego monarcha ten w ciągu panowania swego cztery razy zaszczycał to miejsce obecnością swoją. Tu, śród kraju Szwedami i Siedmiogrodziany zalanego, szukała schronienia królowa Ludwika Marya. Tu r. 1657 Jan Kazimierz złożył radę senatu nad prowadzeniem wojny, zaopatrzeniem wycieńczonego skarbu, i ztąd wydano wici na pospolite ruszenie. Na drugiej zaś radzie w styczniu 1661 roku w Częstochowie odbytej, oświadczył chęć obrania sobie za życia następcy tronu. Na co gdy zgromadzeni przyzwolili i podpisami stwierdzili, wydano uniwersały na sejmiki, aby rzecz ta na sejmie roztrząsaną była. W bliskości Cz. przyszło do rozlewu krwi bratniej dnia 1 września 1655 roku między stronnikami Jerzego Lubomirskiego, marszałka wielkiego koronnego, pod dowództwem Adama Ostrzyckiego, a wojskiem królewskiem, z którego legło 1,300 i do tysiąca jeńców zabrano. W roku 1670, po elekcyi Michała Wiśniowieckiego, odbył się na Jasnej Górze ślub tego króla z Eleonorą, arcyksiężną austryacką, w przytomności matki, cesarzowej wdowy po Ferdynandzie III, i młodszej siostry. Zaraz po odbytej koronacyi przybył tu w maju 1670 roku król Jan III, wraz z żoną Maryą Kazimierą i synem Jakóbem, dla dziękczynnych modłów, a powtórnie, dążąc na odsiecz Wiednia 1683 roku, spowiedź tu odprawił, zatrzymawszy się parę dni, odpisywał na listy Leopolda I i wyprawił ztąd gońców, wzywając różne dwory o pomoc zagrożonemu cesarstwu. Następni monarchowie, jako August II i III zwiedzali Jasną Górę. Za panowania pierwszego rozgłos nieustających cudów Matki Boskiej a powszechnego onej uwielbienia, skłonił papieża Klemensa XI do uchwalenia koronacyi świętego obrazu. Zesławszy tym końcem z Watykanu dwie ozdobne korony do obu głów, Matki Boskiej i jej Dziecięcia, polecił nuncyuszowi swemu uroczyste aktu spełnienie. R. 1717 dnia 8 września, jako w dzień Narodzenia Panny Maryi odbył się ten obrząd z największą okazałością przez Krzysztofa Szembeka, biskupa chełmińskiego, od nuncyusza po temu zawezwanego. Nakoniec do wspomnień historycznych tego miejsca należy, iż w ostatnich czasach Fryderyk Wilhelm II, król pruski, w roku 1793, Fryderyk August, król saski, książę warszawski w roku 1810, podwakroć Cesarz Aleksander I w latach 1820 i 1822, a w roku 1847 wielki książę Konstanty Mikołajewicz odwiedzali przybytek N. Panny częstochowskiej. Dziś jeszcze ze wszystkich stron kraju, równie jak z sąsiednich i dalszych, z Czech, Szląska i Węgier śpieszą tu pobożni. W pewne dni świąteczne przeszło 20,000 pielgrzymów pod gołem około klasztoru obozuje niebem, a potem jeden po drugim uwielbienia swoje i podarki u stóp ołtarzy składa. W ogóle zaś, podług miejscowych akt, przybywa rocznie ludności z różnych okolic kraju i z zagranicy około 200,000, w celu

odwiedzenia obrazu Bogarodzicy. Zresztą obszerniejsze opisy tego kościoła i dziejów tegoż, znaleść można w licznych dziełach, wyłącznie temu poświęconych, między innemi ks. Nieszporkowicza pod tytułem: „Odrobiny stołu królewskiego“, w Częstochowie 1751 r., po kilka razy później przedrukowanem, a historyą cudownego obrazu tutejszego i jego łaskami się zajmującem; tudzież najnowsza i obfita w szczegóły: „Wadomość historyczna o starożytnym obrazie Bogarodzicy Maryi na Jasnej Górze przy Częstochowie“, przez ks. Eustachego Hawelskiego, ostatnie wydanie 1856 roku. Wypadki zaś historyczne na Jasnej Górze zaszłe, opisuje po łacinie „Nowa Gigantomachia“ ks. Kordeckiego, wyszła w r. 1655, a dwa razy tłómaczona na polskie, przez Łepkowskiego i Edwarda Mariana. „Oblężenie Częstochowy“, także w języku łacińskim, przez Kobierzyckiego, oraz „Pielgrzymka do Jasnej Góry“ Michała Balińskiego i t. d. Były jeszcze w Częstochowie inne kościoły, a mianowicie: św. Barbary, wystawiony w roku 1646 w tem miejscu, w którem za panowania króla Władysława Jagiełły świętokradcy rabusie uwieziony przez siebie cudowny obraz pozostawili. Leży ten kościół o wiorstę drogi od klasztoru, w stronie południowo-zachodniej; przy nim był nowicyat ks. paulinów, i tu zwykle mieszkał generał tego zgromadzenia; kościołek niewielki, dosyć pięknie zabudowany, ale nic w sobie starożytnego nie zawiera. Woda ze studni tutejszej, bardzo czysta, w której przed laty miał być obmyty obraz jasnogórski, braną jest przez pielgrzymów we flaszeczki i w cierpieniach oczu zażywaną. Kościołek św. Jakóba wystawiony w roku 1642, raczej kapliczką zwać się mogący, także mniej więcej o wiorstę drogi od klasztoru w stronę wschodnią oddalony, oddany był zgromadzeniu panien maryawitek z Wilna sprowadzonemu. Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Zygmunta, dla Starej Częstochowy, w roku 1474 za panowania Kazimierza Jagiellończyka ks. paulinom oddany, od 1867 świecki, który także nie ma w sobie nic osobliwego. Kościół pod wezwaniem Imienia N. M. P. wzniesiony został z ofiar pobożnych za staraniem Pauliny Jelec, przełożonej zgromadzenia sióstr pp. maryawitek. Kościół ten w r. 1862 był poświęcony przez ks. Michała Marszewskiego, biskupa włocławskiego, wkrótce jednak bo w r. 1864 zgromadzenie było zniesione a zakonnice najprzód do Piotrkowa do klasztoru pp. dominikanek a następnie razem z dominikankami w r. 1869 do klasztoru niegdyś oo. bernardynów u św. Anny pod Przyrowem przeniesione zostały. Dom zaś pp. maryawitek w Częstochowie, w którym utrzymywały szkołę dla wychowywania panien, w połowie zajęty został przez urząd naczelnika powiatu a w połowie wraz z kościołem przeznaczony dla użytku progimnazyum. Kaplica św. Rocha, w połowie XVII w. wzniesiona, ma naokoło obmurowany cmentarz, na którym dotąd niekiedy jeszcze chowają zmarłych. Oprócz powyższych kościołów znajdowały się jeszcze w Częstochowie następujące 2 kaplice z domami przytułku dla utrzymania biednych: św. Barbary po za miastem nad rz. Wartą, założona w r. 1582; św. Jakóba także w r. 1582 założona, przetrwała do r. 1872. Dziś w tem miejscu wznosi się cerkiew prawosławna, ukończona w r. 1874. Dom przytułku św. Zygmunta bez kaplicy znajdował się na Jasnej Górze. W Cz. znajduje się 5 szkół elementarnych, dwie pensye wyższe żeńskie i progimnazyum rządowe męzkie. R. 1877 dochód miasta wynosił 49,375 rs. Przemysł fabryczny i rękodzielniczy w Częstochowie reprezentują następujące fabryki i zakłady przemysłowe: Fabyka papieru do pisania, robotników 169; młyn amerykański, robot. 32; fabryka obić papierowych i papierów kolorowych, robot. 25; fabryka guzików i łyżek, robot. 74; fabryka fortepianów, robot. 4; fabryka harmonijek, robot. 25; fabryka cykoryi, robot. 7; fabryka świec i mydła, robot. 4; dwie fabr. zapałek, robot. 34; fabryka perkalików, robot. 13; pięć fabryk ram, robot. 89: zakład litograficzny, robot. 35; drukarnia, robot. 26; dwa zakłady fotograficzne, robot. 5; dwie farbiernie, robot. 5; garbarnia, robot. 13; trzy piece do wypalania wapna, robot. 60; trzy cegielnie, robot. 15; dwie piwowarnie, robot. 15 i fabryka mebli giętych, robot. 120. Służbę zdrowia w Częstochowie reprezentuje lekarzy pięciu, trzy apteki i szpital miejski pod nazwą Najśw. M. P. W Cz. mieszczą się następujące władze: urząd nacz. pow., magistrat, kasa okręgowa, oddział Banku polskiego, zarząd akcyzy okr. IV gub. kaliskiej, okrąg celny kaliski, zarząd brygady straży granicznej, zarząd żandarmeryi na powiat częstochowski i będziński, zjazd sędziów pokoju, sąd pokoju, dwu sędziów śledczych, inspekcya dr. żel. w. w. od Cz. do Sosnowca i Granicy, stacya II kl. kolei żelaznej, urząd pocztowy i stacya telegraficzna; magazyn kl. III dla zaopatrywania wojska w żywność. Parafia Cz. liczyła 1782 r. 6000 wiernych, dziś 15500. Akta chrztu i małżeństw ma od r. 1679, zmarłych od 1736. Uposażenie jej stanowiła wś Biała, pola i łąki pod Cz., oraz prawo propinacyi w Cz. Miasto prócz wielu domów zajezdnych posiada kilka porządniejszych hotelów i dla uławienia komunikacyi około trzydziestu dorożek. Do miejsc dla rozrywki publicznej służących należą: park na Częstochówce, kilka ogrodów publicznych w mieście położonych, resursa miejska i teatrzyk

murowany na 600 osób, w którym wygodny pobyt znajdują przyjeżdżające do Cz. towarzystwa prowincyonalne artystów dramatycznych. Ludność Częstochowy, po połączeniu obu miast Starej i Nowej Cz. w r. 1826, w ciągłym jest wzroście. W r. 1827 było tu 629 dm., 5060 mk.; w roku 1832 liczono w ogóle 6,342 mk., w roku 1860 723 dm. (297 mur.), 9343 mk., pomiędzy którymi Polaków 8,990, Rossyan 4, Litwinów 7, Niemców 21; podług wyznań religijnych: rzymsko-katolickiego 5,619, prawosławnych 9, ewangelików 34, starozakonnych 2972. Podług zatrudnień: 78 księży katolickich, 30 urzędników, 13 nauczycieli szkół prywatnych, rolników 463, kramarzy 250, kupców 20, malarzy 56, introligatorów 21, złotników 18, piekarzy 20, krawców 44, szewców 44 i t. d. Od roku 1828 wszystkie rzemiosła tutaj wzrosły, a wiele nawet nowych przybyło, skutkiem zwiększenia się ludności, mianowicie przez przeprowadzenie drogi żelaznej przez miasto. W roku 1826, kiedy Nowa Częstochowa ze Starą w jedno miasto połączone zostały, rząd królestwa, dla podniesienia przemysłu, sprowadził z zagranicy różnych fabrykantów, którzy tutaj w liczbie 1,005 osób osiedli; ale gdy po roku 1831, nie mając najmniejszego pokupu na swoje wyroby, zupełnie podupadli, wynieśli się w roku 1837 prawie wszyscy do różnych miast królestwa. Najokazalszą jest ulica Panny Maryi, łącząca Starą Częstochowę z Nową. wiorstę jednę i pół długości mająca, środkiem której prowadzi alea, wysadzana kasztanami i akacyami; przy niej najwspanialsze gmachy się wznoszą. Jarmarków odbywa się rocznie 6; targi tygodniowe co wtorek. Handel w Nowej Częstochowie kwitnie głównie obrazami i innemi wyrobami pamiątkowemi i galanteryjnemi w czasie odpustów, których tu jest głównych 6 w roku. Pod względem oświaty, której, zwłaszcza też ludowej, Cz. mogłaby być ważnem ogniskiem, niewiele się tu robi. Przedruki dawnych książek modlitewnych i broszur opisujących cuda głównie prosperują. Księgarz Kohn wydaje ludowy kalendarz. Warto też zaznaczyć, że inżenier Lewicki ma prywatne obserwatoryum astronomiczne. Dobra rządowe Cz. składały folw. i wieś Cekarzew lub Cykarzew, młyn Jackowizna, wójtostwo we wsi Dźbów, wś i wójtostwo Dźbów lit. A i B., folw. Kamień, wieś Wierzchowiska, m. Częstochowa, przedm. świętej Barbary, folw. św. Barbary, folw. Lesieniec, wieś Lgota, folw. Grabówka, wieś Kawodrza, wś św. Rocha, folw. Puszyny, wś Gnaszyn, wieś Szarlejki, folw. i wieś Koleja, folw. Gorzelnia, kolonia Wielki Bór i lasy przyległe: ogólna rozległ. około m. 29500. Osada młynarska Wrzecionów m. 70, oddzielona w r. 1874. Folwarki te i folw. zwany Wójtostwo-Częstochowa należą do gminy Grabówka po większej części. Na prawym brzegu rz. Warty leży przedmieście zwane Zawodzie. *Powiat częstochowski* graniczy na płn. z pow. wieluńskim, na ws. z pow. noworadomskim, na płd. z pow. będzińskim a na zach. ze Szląskiem górnym, od którego na znacznej przestrzeni oddziela go rz. Lizwarta. Rozległość pow. wynosi 32,4 mil kw. (według innych źródeł 34,95) a ludność 112,270; w tej liczbie ludności niestałej 4080. Najludniejsza gmina Kamyk, najmniej ludna Krzepice. Powiat Cz. przedstawia powierzchnię pochyloną z płn. zach. ku połud.- wsch. Pomimo tego wschodnia połowa jest pagórkowata, ma grunt suchy, przeważnie twardo-piaszczysty, z przymieszką wapna, a gdzieniegdzie znajdują się czyste piaski; północno zaś zachodnia część powiatu, z powodu większej ilości lasów, odznacza się większą wilgotnością, posiada grunta więcej mokre, w niektórych miejscowościach gliniaste a gnieniegdzie nawet miejscowości błotniste. W całym powiecie występuje formacya jurajska, składająca się przeważnie z wapieni, marglów, piaskowców i glin. Formacya jurajska ciągnie się z połud.-zach. części kraju od Olkusza przez Pilicę, Częstochowę do Wielunia, i składa się z dwóch oddziałów brunatnego i białego. Jura brunatna (gliny szare) z pokładami żeleziaka gliniastego występuje na półn. zach. w okolicach Panek i w wielu miejscowościach między Częstochową a Wieluniem; jura zaś biała na płd. od Częstochowy, gdzie w Olsztynie tworzy malownicze skały i wspaniałą grotę. Szare piaskowce znajdują się około Kłobucka; białe margle wapienne stanowią stok Jasnej góry częstochowskiej; wapień skalisty znajduje się na wsch. Cz., z którego wybudowane jest miasto i z którego wypalają wapno w kilku piecach, znajdujących się pod miastem; białe uwarstwione wapienie znajdują się na wsch. Cz. w dolinie rz. Warty jak np. we wsi Rędziny i Rudniki, gdzie znajdują się piece do wypalania wapna. W okolicy Janowa i Przyrowa w wielu miejscach piaski pokryte są przez wierzchnią grupę osadów kredowych czyli opokę. Czyt. Oeyenhausen K. v. „Versuch einer geognost. Beschreibung v. Oberschlesien u. der nächstgränzenden Gegenden v. Polen, Galizien u. österr. Schlesien.“ Essen 1822, str. 471, z tabl. geol. i górniczemi. W powiecie Cz. znajdują się następujące pasma wzgórz: częstochowskie jura marglowe, 6 mil długie, należą do pasma gór siewierskich (od imienia księstwa t. n. na granicy Szląska i u źródeł Warty) i przerzynają powiat przez szerokość jego od zach. ku wsch., od granicy Szląska od źródeł rz. Kostrzyni, do załomu Warty, naprzeciw wsi Garnek, na połud. Pławna. W łańcuchu tych gór znajduje się Jasna góra

ze słynnym kościołem częstochowskim. Wzgórza olsztyńskie, jura wapień, na połud. wschód Cz., okolice wsi: Małusze wielkie, Potok złoty, Zrębice, Piasek, Siedlce, stanowią część pasma gór Złotych (między Wartą a Pilicą leżących), w nich góry: Olsztyn z ruinami zamku $1^2/_3$ mili na płd. wsch. Cz.; Krasowa (1,600 stóp) na połd. wsch. Cz., o $1^1/_4$ m. na zach od Janowa, a o $1^1/_3$ na płn. Żarek. Główne rzeki przepływające przez pow. Cz., są: Warta i wpadająca do niej z lew. str. Lizwarta. Warta bierze swój początek między Kromołowem a Siewierzem, od źródeł płynie w kierunku północnym do Częstochowy, od Cz. zaś zwraca się na wschód i od Mstowa znowu przybiera kierunek północny. W granicach powiatu do Warty wpada z pr. str. rzeka Wiercica (Potok), około Potoku, Janowa i Przyrowa; z lewej; Lizwarta i rz. Trzopka, biorąca początek w lesistej okolicy w zach. części pow., która po połączeniu się z wpadającym do niej strumieniem około wsi Rybna, pod nazwą rz. Kacyna wpada do Warty w pow. noworadomskim; Kamieniczka i Stradomka. Po Warcie główną arteryą wodną stanowi rz. Lizwarta, która bierze początek na Szląsku, płynie w kierukn północnym na zach. granicy pow., prawie do Starokrzepic, ztąd zwraca się ku wschod. i przepłynąwszy przez szerokość pow., w okolicach wsi Wąsosza wpada do Warty. Z pomniejszych dopływów do Lizwarty z prawej str. wpadają: rzeczka zwana Kostrzewska woda i rz. Oksa, w okolicach Kłobucka biorąca początek. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Włościanie zaprowadzają gospodarstwo płodozmienne. Większe majątki odznaczają się bardzo staranną uprawą i korzystnemi rezultatami. Gałęzie gospodarstwa wiejskiego jako to: uprawa buraków, sadownictwo, ogrodnictwo zadosyć czynią tylko potrzebom miejscowym. Pod względem lasów, powiat Cz. należy do średnio-lesistych, znaczniejsze przestrzenie leśne znajdują się w zach. i płn. części pow. Gospodarstwo leśne z wyjątkiem lasów rządowych i niektórych prywatnych, jak hr. Raczyńskiego w Złotym Potoku i hr. Henkla von Donnersmark w Zagórzu, nie prowadzi się podług wymagań gospodarstwa leśnego i zużywanie drzewa nie odpowiada jego przyrostowi. (Zbyt obrobionego drzewa z majątku hr. Henkla w tym (1878) roku przedstawia summę 35,000). W majątku hr. Henkla fabryka wyrobów z lanego żelaza znajduje się w stanie kwitnącym, produkcya jej bowiem roczna wynosi około 50,000 rs. Handel, jaki się prowadzi w mieście i osadach, ogranicza się do wymiany produktów miejscowych, i, pomimo ułatwionego kredytu przez otwarcie filii banku polskiego i kas zaliczkowych po gminach, przeważnie pozostaje w rękach żydowskich. Przedmiot rozleglejszego handlu stanowią obrazy, książki do nabożeństwa, krzyżyki, statnetki, medaliki i inne t. p. przedmioty, o których można powiedzieć, że odznaczają się staranniejszem wykończeniem niż dawniej i nie obrażają uczucia estetycznego. Wyrobem wszystkich powyższych przedmiotów zajmują się żydzi. Nadmiar produktów rolniczych sprzedaje się i wywozi do Prus koleją żelaz. warsz. wied. W gminie Kamienica polska i Grabówka mieszkańcy zajmują się wyrobem płótna oraz tkanin wełnianych, jako to towarów łokciowych, perkalików, drelichów i to na znaczną skalę, albowiem wyrobąmi swemi zapełniają sklepy dość odległych miast. jak np. Kalisza i innych. Przed dwoma laty mieszkańcy Kamienicy polskiej zaczęli produkować i wyroby jedwabne, które cieszą się wielkiem powodzeniem, i za kilkanaście tysięcy rubli swych wyrobów jedwabnych wysyłają do Rossyi. Gminy nad granicą leżące zajmują się przeważnie przemytnictwem a w szczególności spirytusu i okowity. Wydobywanie rudy żelaznej i piece do jej wytapiania znajdują się w Pankach i Przystajni. Młynów wodnych w pow. znajduje się 38 i wszystkie prawie posiadają oddzielną nomenklaturę. W pow. Cz. znajduje się ziemi ornej pos. szlach. 40,280 dzies., łąk. 5,985, pastw. 7119, lasów 110,918; pos. włośc. roli ornej 81,703 dzies., łąk 8558, past. 15,171, lasów 15,946; posiadłości miast. i instytutów roli ornej 8,935 dziesiatyn, łąk 1403, pastwisk 19,070, lasów 14,360. Średnia wartość ziemi za morgę wynosi 45 rs. Ogólna ludność pow. wynosząca 112,270 dzieli się podług stanów jak następuje. W Cz. szlach. męż. 28, kob. 115; kupców m. 46, k. 95; miesz. 8273, kob. 9566; duchowieństwa 24. Powiat: szlach. męż. 243, kob. 302; włośc. męż. 38633, kob. 39601; kupców męż. 245, kob. 289; mieszczan męż. 5,410, kob. 6020; duchowieństwa 32. Podług wyznań ludność powiatu dzieli się: m. Cz.: kat. m. 5556, kob. 6,358; prawosł. męż. 56, kob. 49; luteran męż 66, kob. 72; żydów męż 2808, kob. 3182; powiat: kat. męż. 40,701, kob. 41332; praw. męż. 24, kob. 35; luter. męż. 509, k. 580; żydów męż. 4754, kob. 5616. Powiat Cz. utworzony został przy nowej reorganizacyi kraju w r. 1866 z południowej części dawniejszego powiatu wieluńskiego i pod względem administracyjnym dzieli się na 21 gmin, do których włączone zostały następujące 6 dawniejszych miast a dzisiejszych osad: Janów, Mstów, Krzepice, Kłobucko, Przyrów i Olsztyn; pod względem duchownym dekanat częstochowski podzielony jest na 23 parafie; pod względem zaś sąd. powiat na 6 okręg., podlegających jurysdykcyi sędziów gminnych. Szkół elem. w pow. znajduje się 49. Gminy są następujące: Węglowice, Wancerzów, Grabówka, Hu-

ta Stara, Dźbów, Kamienica polska, Kamyk, Krzepice, Kuźniczka, Lipie, Miedzno, Mykanów, Olsztyn, Opatów, Panki, Popów, Przystajnia, Przyrów, Potok złoty, Rędziny, Rększowice. Parafie są następujące: Częstochowa, Biała, Danków, Kamienica polska, Kłobucko, Konopiska, Krzepice, Miedźno, Mstów, Mykanów, Parzymiechy, Poczesna, Przyrów, Przystajnia, Rędziny, Starokrzepice, Truskolasy, Wąsosz, Wilkowiecko, Żurów, Zrębice, Olsztyn, Potok złoty. Okręgi sądowe są następujące: Okr I os. Krzepice, należą doń gm. Krzepice, Kuźniczka, Lipie, Opatów; st. poczt. Krzepice. Okr. II Truskolasy, należą doń gm. Panki, Przystajnia, Węglowice; st. p. Kłobucko. Okr. III os. Kłobucko, należą doń gm. Kamyk, Grabówka, Miedźno, Popów; st. p. Kłobucko. Okr. IV, os. Mstów, należą doń gm. Wancerzów, Rędziny, Mykanów; st. p. Częstochowa. Okr. V, Kamienica polska, należą doń gminy Kamienica pol., Stara Huta, Dźbów, Rększowice; st. p. Poraj. Okr. VI, Janów, należą doń gm. Przyrów, Potok złoty. Olsztyn, Staropole; st. p. Żarki. W pow. Cz. długość drogi żel. warsz. wied. wynosi wiorst 28. Dróg pierwszego rzędu jest wiorst 77.67; w tej liczbie szosy prowadzącej z Częstochowy przez Kłobucko, Krzepice do Wielunia w granicach powiatu jest w. 58, gruntowych zaś 19.5. Długość dróg drugiego rzędu wynosi 110 w., w tej liczbie szosy wiorst 14, dróg zaś gruntowych 96 w. Mostów w powiecie znajduje się 494 a z pomiędzy nich przy 8 pobiera się opłata za przejazd, wynosząca rocznie 3,137 rs. Czyt. „Częstochowskie strony“ przez E. Chłopickiego („Tyg. ill.“ 1874 r., str. 74 do 200). O Częstochowie, opisy i ryciny („Tyg. ill.“ 1861, str. 206, 216, 224; 1862, str. 212 i 224; 1864, str. 457; 1867, 248; 1865 str. 204. (Napisano według rękopisu Piotra Rostkowskiego, Neumanna, Palmirskiego i Enc. Org.). *Br. Ch.*

Częstocice, wieś i folw. nad rzeką Kamienną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewna, odl. od Opatowa 17 w. Posiada urząd gminny i cukrownię z rafineryą, należącą do spółki kapitalistów. Cukrownię tę założył 1826 r. Henryk hr. Łubieński, była więc pierwszą w Król. Polskiem cukrownią. Po niej dopiero nastąpiły Guzów i Hermanów. Produkcya jej w 1869 r. wynosiła 69,425 rs., zatrudniała 131 robotników. W 1827 r. było tu 56 domów i 382 mk.; obecnie zaś Cz. wraz z folw. Paulinów liczą 48 dm., 724 mk., 326 m. ziemi dworskiej i 386 m. włośc. Gm. Cz. ludn. 4019, rozl. 12042; w tem ziemi dwor. 7355 m.; s. gm. okr. IV Kunów; o 4 w. st. p. Ostrowiec; zakłady przemysłowe: cukrownia 1, fabryk żelaznych 2, dystylarnia 1, fabr. fajansów 1, kopalnie rudy żelaznej w 4 miejscowościach, kopalnia glinki ogniotrwałej 1, młynów 2 i szkoła początkowa. W skład gminy wchodzą: Barańszczyzna, Chmielów, Ciepielnia, Częstocice, Denków, Denkowski-staw, Gutwin, Henryków, Jędrzejowiec, Kaplica, Klimkiewiczów, Kurzacze, Kuźnia, Leśnictwo, Miłkowska-karczma, Mirkowiec, Mnichów, Murc, Mychów, Ostrówek, Paulinów, Piaski, Podszkodzie, Płaskowizna, Romanów, Rzeczki, Sadłowizna, Szewna, Szwarszowice, Swirno, Użyce. Wodziradz. *Br. Ch.*

Częstoniew, wieś i folw., pow. grójecki, gmina Kobylin, parafia Jasieniec. W 1827 r. było tu 17 dm., 140 mk. Folw. Cz. z wsiami Cz., Siwów i Mięsy, od Warszawy w. 47, od Grójca w. 5, od rz. Pilicy w 21. Rozl. wynosi m. 1004 a mianowicie: grunta orne i ogr. m. 739, łąk m. 153, lasu m. 83, nieużytki i place m. 29. Budowli murowanych 1, drewnianych 25. Płodozmian 10 i 7-polowy, w niektórych miejscowościach znajdują się pokłady marglu. Wieś Cz. osad 27, gruntu m. 76; wś Siwów osad 2, gruntu m. 59; wieś Mięsy osad 17, gruntu m. 289. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Częstoszowice, wieś nad rzeką Nidzicą, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. Odl. od Książa Wielkiego o 7 w. W 1827 r było tu 9 dm., 102 mk., obecnie liczy 19 dm. i 185 mk., 24 osad włośc. i ziemi 398 m. W 15 w. były tu dwa folwarki szlacheckie (Długosz II. 84); obecnie cały obszar należy do włościan.

Cziartowitz (niem.), ob. *Czartowice.*

Cziasnau, (niem.), ob. *Ciasna.*

Czibeny, ob. *Isten Segits.*

Czichen (niem.), ob. *Ciche* i *Cicha.*

Czichowken (niem.), ob. *Cichówko.*

Cziczacice, węg. *Tizsite*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), lasy, 293. mk. *H. M.*

Cziczkowo, ob. *Czyczkowy.*

Czieletz (niem.). ob. *Cielec.*

Czienskowitz (niem), ob. *Ciężkowice.*

Cziernien (niem.), ob. *Ciernie.*

Cziersowitz (niem.), ob. *Cierzowice.*

Czierspienten (niem.), ob. *Cierzpiętą.*

Czierspitz (niem.), ob. *Cierzpice.*

Czieschowa (niem.), ob. *Cieszowa.*

Cziessen (niem.), *Ciesy*, ob. *Czyże.*

Czikorsin (niem.), ob. *Sikorzyn.*

Czimenau (niem.), ob. *Czymanowo.*

Czinagijowo, węg. *Szent - Miklos*, wieś w hr. bereskiem (Węg.), nad rz. Latorczą. Kościół par. gr. kat., stary, dobrze utrzymany; pałac; dawniej własność Franciszka Rakoczego, lasy dębowe i bukowe, stacya pocztowa, 1000 mk. *H. M.*

Czinkeu, ob. *Czynków.*

Cziprzanow (niem.), ob. *Cypryanów.*

Czircz, węg. *Csircs*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), niedaleko rz. Popradu, na granicy Ga-

licyi, kościół paraf. gr. kat., tartak, młyn wodny, pastwiska, 1130 mk. *H. M.*

Cziresz (z Bakuną i Opajetz), wieś, pow. storożyniecki na Bukowinie, o 4 kilom. od stacyi poczt. Czudyn, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Czirm, ob. *Szczyrba.*

Czirsowitz (niem.), ob. *Cierzowice.*

Cziskowo (niem.), ob. *Szyszkowo.*

Czissek (niem.), ob. *Cisek* i *Czysek.*

Czissowa (niem.), ob. *Cisowa.*

Czissowka (niem.), ob. *Cisówka.*

Czisz (niem.), ob. *Cisz.*

Czisinna (niem.), ob. *Ciesina.*

Człapa, młyn, pow. włocławski, gm. i par. Kowal.

Człekówka, wieś, pow. nowomiński, gmina i par. Kołbiel. W 1827 r. było tu 28 dm., 164 mk.

Człochów, *Szłochów*, ob. *Człuchów.*

Członów, ob. *Czołnów.*

Człopa, ob. *Słopanowo.*

Człopki, wieś, powiat turecki, gmina Kościelnica, parafia Boleszczyn. Wieś ta leży w dawnych dobrach arcybiskup. gnieźnieńskich, śród łąk, przy szosie turecko-łęczyckiej, pod Uniejowem; ludność mięszana, przeważnie niemiecka, grunta sapowate, nieurodzajne, zalewane wodami rz. Warty.

Człopy, 1.) wieś, pow. łęczycki, gm. Grabów, par. Siedlec. W 1827 r. było tu 7 dm., 46 mk. 2.) **Cz. wielkie**, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Spicimierz, wieś przy szosie turecko-łęczyckiej, o 4 wiorsty od Uniejowa, w dawnych dobrach arcyb. gnieznieńskich; 30 os. na piaszczystych, łęgowatych ziemiach W r. 1827 r. było tu 29 dm. i 232 mk. Włościanie oddawna zagospodarowani, dosyć zamożni, budynki w porządku. Cześć wielką mają dla błog. Bogumiła (zwłoki w kościele uniejowskim) i przeważnie jego noszą imię. Opodal śród niziny nad Wartą znajduje się ogromny, ręką ludzką usypany kopiec, szwedzkim, jak wszystkie tego rodzaju, zwany. Podanie niesie, że szwedzi tam mieli obozować, co wszakże niekoniecznie znaczy, aby mieli go śród niedostępnych bagnisk zbudować. Znaczna zresztą ilość podobnych nasypów ponad Wartą, często bardzo blisko siebie położonych, wysokich, z lekkiem wgięciem na wierzchołku, każe przypuszczać pochodzenie ich daleko dawniejsze, widocznie przedchrześciańskie, kiedy mogły służyć za schronienie dla trzody i pasterzy podczas rozlewu wód, napadu nieprzyjaciela, za punkt zborny dla wieców, jako gaj poświęcony bogom i t. p. *W. S.*

Człopy, wieś, pow. gnieźnieński; 6 dm., 50 mk., 34 ew., 16 kat., 25 analf.

Człuchowo, *Człochów*, *Szłochów*, niem. *Schlochau*, w starych dokumentach *Slochow*, m. pow. w Prusach Zachodnich, leży między dwoma jeziorami, na bitym trakcie berlińsko-królewieckim, w ostatnim czasie otrzymało kolej żel. chojnicko-węgorzyńską, o 15 kilometrów od Chojnic, gdzie idzie nowa kolej żel. pilsko-tczewska, najkrótsza między Berlinem a Królewcem; nadto idzie trakt bity przez Cz. z Białoboru (Baldenburg) do Nakła. Obszaru ziemi ma Cz. 6572 m., mk. 2816, kat. 1013, ew. 1312, których liczba po otworzeniu żel. drogi się zwiększa. Od najdawniejszych czasów widzimy tu prawie samych tylko niemców. Początek jednak ma Cz. od prastarych osiadłych tu Słowian czyli Pomorzan; podług ogólnego zdania istniało już za pomorskich książąt; między r. 1187—1207, przy mieście na najwyższem wzgórzu znajdowało się stare pogańskie grodzisko (Burgwall). Od końca XIII w. posiadali Cz. panowie Ponic; r. 1312 ostatni słowiański posiadacz hr. Mikołaj Ponic sprzedał Cz. wraz z całą okolicą krzyżakom, którzy tu zamek nowy zbudowali i komturów swoich osadzili. Leżał ten zamek na półwyspie w jezioro wysuniętym, dokoła był podwójnemi, wysokiemi murami i fosami otoczony, od miasta oddzielony wąskim przesmykiem; sami krzyżacy przyznawali, że po malborskim był to ich najwarowniejszy i najobszerniejszy zamek. Zbrojnych rycerzy krzyżackich, nie licząc zaciężnej roty, miewał zwykle około 30. Z r. 1388 jest ugoda mistrza w. Konrada Czolner von Rotenstein z pewnym von Wedel z Nowej Marchii, podług której tenże zobowiązał się dostawiać przez lat 15 do Człuchowa 100 chłopa uzbrojonego, konnicy i knechtów, 400 koni i 100 strzelców, za co pobierał rocznego żołdu 18,000 grzywien. W r. 1409 w wojnie z Władysławem Jagiełłą komtur człuch. Gamrath von Pinzenau w połączeniu z komturem tucholskim napadł wielkopolską krainę, położoną na południe od Cz., gdzie zburzył znaczniejsze miasta Sępolno i Kamień; za to roku następnego 1410 w pamiętnej bitwie pod Tannenbergiem poległ nowy komtur człuch. Arnold von Baden, miasto jednak i zamek czł. nie poddały się Polsce, jak to uczyniły prawie wszystkie inne miasta pruskie, chociaż król Kazimierz wyraźnem pismem do tego mieszczan napominał. W r. 1414 liczne dosyć wojsko Władysława Jagiełły przyciągnęło z Litwy pod Cz. i oblegało zamek bezowocnie; ztąd pociągnęło dalej na Kujawy. Do znanego związku jaszczurczego naprzeciw krzyżakom Cz. zaraz od początku przystąpiło; w r. 1454 przychylni Polsce Gdańszczanie przysłali tu załogę pod komendą swoich radzców miejskich Jana Pekaw i Kurta von Dalen. Ostatni komtur człuch. Jan Rabe zmuszony był przenieść się do Chojnic, które także wtedy należały do człuch. komturyi. R. 1456 napadli

krzyżacy Cz. i miasto przez zemstę spalili; zamku jednak nie zdobyli, ponieważ gdańszczanie za wczasu nadesłali posiłki. W r. 1463 zarządzał Cz. Władysław, kasztelan nakielski, który w czasie swojej nieobecności uczynił zastępcą szołtysa Jerzego, herbu Topór. Tenże Jerzy zamyślał zamek oddać krzyżakom; umówił się więc z kilkunastu żołnierzami, którym zaufał, resztę zaś załogi wysłał precz z zamku. Kiedy jednak chciał wykonać zdradę, został przez swoich schwycony i uwięziony, tak że zamek i nadal utrzymał się w ręku Polaków. Dopiero w r. 1466 dostał się przez podstęp jakiegoś Marcina Zitzwitz w ręce krzyżaków; o czem gdy się dowiedział król Kazimierz, bawiący wtedy w Bydgoszczy, nadciągnął z wojskiem i po 7 dniach napowrót go zdobył. Wszystkich komturów, o ile teraz wiadomo, było 29 w Człuchowie: Ludwik von Lieberzelle przed r. 1323, Dytryk von Lichtenhain, zarazem komtur świecki 1323—1326, Günther von Snoze 1332—1334, Jan von Barkenfeld 1336—1338, Henryk Ernst do r. 1344, Jan von Barkenfeld 1346 — 1350, Ludolf von Hake 1350—1354, Henryk von Thaba 1355—1370, Henryk von Grobitz 1372—1377, Konrad von Wallenrod 1377—1382, Fryderyk Kühl von Scharfenstein 1382—1383, Jan von Schoenfeld 1383—1392, Wilhelm Folkolt 1392—1402, Gamrat von Pinzenau 1402 — 1410, Arnold von Baden 1410 poległ pod Tannenbergiem 15 lipca, Jost von Hohenkirchen 1410 — 1411, Jan von Speet 1411 — 1413, Wilhelm von Steinheim 1413—1415, Jan von Hohenkirchen 1415—1420, Leopold von Reitenbach 1420—1422, Jan von Pommersheim 1425—1431, Mikołaj von Nikoritz 1431—1433, Bernard von Schönburg 1433 — 1435, Henryk von Rabenstein 1435—1437, Gotfryd von Geilenkirche 1437—1438, Wilryk von Greifenstein 1438—1440, Jan von Stockheim 1441—1444, Herman Hug von Heiligenberge 1445—1446, Jan Rabe 1450—1454. Zaraz po wyparciu krzyżaków osadzili Polacy na zamku człuch. starostów. Pierwszym starostą w Cz., jeszcze przed pokojem toruńskim, był Mikołaj Szarlej, wojew. inowrocławski, który w nieszczęśliwej bitwie pod Chojnicami r. 1454 dostał się do niewoli i przez niejaki czas trzymany był w Malborgu; po nim objął starostwo Władysław, kasztelan nakielski, wspominany r. 1463; roku 1466 Jerzy Dąbrowski, starosta człuch., o którym pisze Niesiecki, że się także dostał do niewoli krzyżackiej; r. 1510 był starostą człuch. Andrzej Górski, podkomorzy poznański; r. 1520 Rafał Leszczyński, kasztelan łędzki, który potem został biskupem przemyskim i płockim. R. 1530 umarł Stanisław Kościelecki, wojew. poznański, star. człuch.; w roku 1545 umarł Jan Kościelecki, wojew. łęczycki, bydgoski, tucholski i czł. starosta; w r. 1557 Jan Latalski wojew. poznański; r. 1565 Achacy Czema, wojew. malborski, dawniej podkom. pomorski; około r. 1570 żył Stan. Latalski, star. inowrocł. i człuch. Obaj Latalscy byli zwolennikami nowej nauki Lutra i najwięcej przyczynili się do zaprowadzenia reformacyi w tem starostwie; dopiero gdy w roku 1603 umarł Stanisław Latalski, a starostą człuch. został Bartłomiej Tylicki, gorliwy katolik i brat biskupa Tylickiego, przywrócono katolikom pogwałcone prawa. W ogóle od tego czasu wszyscy następni starostowie tutejsi sprzyjali wierze katolickiej, jako Ludwik Wejher, podkom. chełmiński, który umarł 1617, dwa lata po śmierci swojego poprzednika Bartłomieja Tylickiego; Jan Wejher, wojew. chełmiński, umarł 1626; Melchior Wejher, także wojew. chełmiński, umarł 1643; Jakób Wejher, wojew. malborski, założyciel miasta Wejherowa i fundator dobroczynny kościołów i klasztorów na Pomorzu, umarł r. 1657; po jego śmierci otrzymała czwartą część dochodów człuch. starostwa w dożywociu druga małżonka Wejhera księżna Joanna Radziwiłłowa, która, jak się zdaje, poszła potem za Bogusza Leszczyńskiego, podkanclerza koronnego i starostę człuchowskiego, zmarłego r. 1660; Michał Kazimierz Radziwiłł, hetman wielki, umarł 1680; Karol Stan. Radziwiłł kanc. lit. umarł 1711; jako donosi Gödke w swojej kronice niemieckiej, posiadała w r. 1721 człuch. starostwo wdowa Anna Radziwiłłowa, która wszystkie akta tutejsze grodzkie kazała zapakować w 4 wielkie paki i przewieść do swojej rezydencyi w mieście Biała na Litwie. Ostatni star. człuchowski, którego znamy, jest Michał Kazimierz Radziwiłł, wojew. wileński, hetman litewski, umarł 1762. Za polskich czasów odbywały się w Cz. sejmiki powiatowe i sądy ziemskie. Ważniejsze wypadki z historyi, dotyczące miasta i zamku, są następujące. R. 1520 przyciągnęły pod Cz. oddziały wojska z Niemiec pod wodzą Schönberga, niosły one pomoc dla Alberta, księcia pruskiego, który Pomorze napowrót myślał zdobyć; widząc to wojsko zamek warowny i załogę w nim liczną, ani się nie pokusiło zdobywać go. R. 1563 awanturniczy Eryk książę brunszwicki przybył tu z pod Oliwy, ale zamku także nie zdobył. R. 1627 Szwedzi bardzo pustoszyli całą okolicę, miasta Frydland, Czarne (Hamersztyn) zabrali; Cz. wtedy całe się spaliło d. 18 kwietnia. W r. 1656 szwedzki dowódzca Aleksander Weissenstein, zdobywszy poprzednio Tucholę, Frydland i Chojnice, oblegał człuchowski zamek, którego nie był by tak łatwo zdobył, ponieważ był w żywność i amunicyą dostatecznie zaopatrzony; załogą stało w nim 200 chłopa, ale na nie-

szczęście było wielkie zimno, i woda naokoło pozamarzała, tak, że po lodzie pod mury przeszli, załogę tutejszą wzięli w swoję służbę, także na prędce jeden regiment dragonów zwerbowali w Chojnicach; pomimo to musieli zaraz następnego r. 1657 oddać zamek Polakom, którymi dowodził Kazubski, ale tylko na krótki czas: bo jeszcze tego roku sam król Karol Gustaw nadciągnął w te strony, zabrał polakom Chojnice i ztąd dalej na Cz. poszedł. Dwa lata potem brat królewski Adolf Jan był tu: splądrował Chojnice, ztąd koło Cz. poszedł do Czarnego (Hamersztyn) i Frydlandu, poczem zajął Cz. Z XVIII w. jest jeszcze wiadomość, że Cz. cztery razy zgorzało: 13 czerwca 1729 r., 17 paźdź. 1735, 1786 i 1793. Zamek człuch., budowany przez krzyżaków w pierwszej połowie XIV wieku, utrzymał się w dość dobrym stanie przez całe czasy rządów polskich; w połowie XVII w. naprawił go z gruntu star. człuch. Jakób Wejher a w przeszłem stuleciu utrzymywali na nim mieszkania Radziwiłłowie. Obszernym i licznym zabudowaniom dodawały niemało kształtu piękne wieże zamkowe, których było 4 mniejsze i piąta wielka. Przy niej znajdowała się stara kaplica krzyżacka, obszerna jak zwyczajny nasz kościół; tytuł miała N. M. Panny, posadzkę flizową, sufit jak zwykle wysoko sklepiony, 3 ołtarze, przy ścianach dokoła stały ozdobne stalle krzyżackie. Za Szwedów od roku 1656 do 1660 odprawiał tu luters. nabożeństwo pastor Schmidt z Bärenwalde; za polskich czasów odbywało się nabożeństwo dwa razy w tygodniu. Po okupacyi pruskiej r. 1772 zamek człuch. bez opieki coraz bardziej upadał; ostateczną zaś ruinę zadano mu r. 1786 i 1793, kiedy miasto zgorzało; wtenczas bowiem kto chciał przychodził tu, rozwalali zamkowe mury i nowe domy z cegły stawiali w mieście; obecnie pozostały tylko znaki po starych wałach i fosach, fundamenta, małe szczątki murów i wspaniała dobrze zachowana wieża: budowana jest w formie ośmioboku, mury na dole na 14 stóp grube, wysoka 180 stóp, u góry niesklepiona i bez dachu; panuje nad całą okolicą; przez 16 otworów czworobocznych, znajdujących się u samego wierzchu, można było wydawać rozkazy i znaki wojenne do Chojnic, Czarnego (Hamersztyn), Frydlandu, Tucholi i t. d. Używają teraz tej wieży luteranie, którzy w r. 1826 i 27 nowy kościół sobie przy niej zbudowali; przedtem nie posiadali w mieście kościoła. Powiadają, że od zamku prowadzi ganek pod jeziorem aż do pobliskiego lasu. Katolicki kościół stoi w mieście, fundowany jest za pomorskich książąt r. 1209; od połowy XVI w. posiadali go innowiercy, aż do r. 1609, kiedy oddany został napowrót katolikom; około połowy XVII w., gdy już bardzo podupadł, wniósł nowy dzisiejszy kościół murowany starosta człuch. i woj. malborski Jakób Wejher; godna jego małżonka Anna Szafgoczówna zaopatrzyła go w potrzebne aparaty i bieliznę; nad zakrystyą urządził sobie fundator małą kaplicę, wejherową, w której zwykł był słuchać nabożeństwa; w kościele znajdował się między innemi w r. 1765 pomnik Michała Ludwika Demińskiego, który w młodocianym wieku od niegodnej ręki został zabity r. 1680. Przed reformacyą znajdowała się jeszcze w Cz. prepozytura św. Katarzyny, połączona ze szpitalem i smętarzem; proboszcz chojnicki Konrad fundował przy niej osobną wikaryą r. 1378; później zaginęła ta prepozytura. Parafia katol. w Cz. liczyła w r. 1867 samych tylko prawie Niemców 3430 dusz; oprócz Cz. obejmuje wioski: Buschwinkel, Clausfelde, Friedrichshof, Grünhof, Jęczonki, Kałdowo, Lindenberg, Mękowy, Mauersin, Platendienst, Stolzenfelde i Dąbrowa; nadto należy do Cz. 7 filij: Barkenfelde, Bischofswalde, Christfelde, Dębnica, Lichtenhagen, Moszyna i Rychnowy; w Christfelde urządzony jest w ostatnich latach wikaryat lokalny z osobnym duchownym. Protestanci mają także swoją parafią w Cz.; pierwszy ich pastor przybył tu dopiero w r. 1826, kiedy i kościół nowy budowano; żydzi w liczbie około 500 mają swoją bóżnicę. W Cz. jest miejska szkoła, składająca się z dwóch klas wyższych, konfesyjnych, podzielonych, i trzech niższych klas symultannych; katolicy mają 2 swoich nauczycieli, w r. 1867 było dzieci kat. 164. W parafii czł. znajdują się jeszcze szkoły katolickie w Barkenfelde, Christfelde, Lichtenhagen i Dębnicy; prot. zaś szkoły są w Bischofswalde (gdzie 4 dzieci katol.), Kałdowie (37 dzieci kat.), Moszynie (37 dz. kat.), Rychnowie (43 dz. kat.) i w Clausfelde (3 dz. kat.). Cz. jest siedzibą zwyczajnych władz i urzędów powiatowych, jako to landrata człuch., konowała powiatowego, fizyka powiatowego; ma sąd (przedtem powiatowy) teraz okręgowy (Amstgericht), między innemi też kasę nadleśnictwa człuch. Lindenberg. W Cz. stoi 1 kompania piechoty, lud. liczono w r. 1868 w ogóle 572, dusz 234; jest dworzec kolei żel., poczta, stacya telegr., na której w r. 1866 wysłano depesz 721 (przed wybudowaniem żel. kolei), depesz weszło 726, dochodu było 228 tal. Mieszczanie są sami Niemcy i żydzi; prócz zwyczajnego handlu trudnią się głównie rolnictwem, jarmarki bywają tu 4 do roku: kramne, na konie i na bydło. *Powiat człuchowski* leży na pograniczu Pomeranii, z którą graniczy ze strony północnej i zachodniej, na południu jest pow. złotowski, na wschod. chojnicki. Tak szerokość pow. z zach. na wschód jako i długość z północy na południe

wynosi około 9 mil. Kształt ma pow. człuch. nieregularnego czworoboku, w którego południowo-wschod. końcu leży m. Pruski Frydland, w południ.-zachodnim m. Lendyczek, w północno-zach. Białobor (Baldenburg); północno-wschodni koniec jest bliski powiatu kościerskiego. R. 1867 liczył pow. człuch. ludności 57,905 dusz (62000 w 1875), z pomiędzy tych kat. 23,243, ew. 32,853, żyd. 1673; mężczyzn było 28,870, kob. 29,035. Pod względem narodowości pow. jest prawie zupełnie zniemczony, od dawien dawna, podobnie jak i pobliska Pomerania, tylko na wschodnio-północnym krańcu są wioski czysto polskie, należące do dwóch parafij Borzyszkowa i Konarzyn; liczba 71 familij polskich, jak podaje pruska statystyka, jest oczywiście wiele za nisko wzięta, ponieważ i inne pobliższe parafie zamieszkują, choć rzadko tylko, Polacy. Obszaru ziemi obejmuje pow. człuch. 38,780 kw. mil, tak że na jednę kw. milę przypada 1485 dusz; wynika ztąd, że jest pow. człuch. najrzadziej zaludniony z całej regencyi kwidzyńskiej. Znaczną część powierzchni obejmują lasy. Na północ w piaszczystej glebie przeważa sosna w borach kaszubskich, które są dalszym ciągiem tucholskich borów; w południowej części, gdzie lepsza gleba, natrafiają się dęby, buki, brzozy i na mokrym gruncie olsze; czysto bukowy las ciągnie się w nadleśnictwie Lindenberg (Lipia góra), od Człuchowa aż po Lendyczek. Królewskie bory są podzielone na 3 okręgi nadleśnicze, z których Zanderbrück ma pod sobą 6 leśnictw, Eisenbrück 7, Lindenberg 10 (nazwy tych leśnictw są czysto niemieckie). Z miejskich lasów należy 1 leśnictwo do Człuchowa (Braunhirsch), 1 do Czarnego al. Hamersztynu (Handelbruch) i 1 do Pr. Frydlandu (Rehwinkel); z prywatnych dóbr dwa posiadają większe obszary, i to dominium Czarne (Hamersztyn) z czterema leśnictwami: Adelshaid, Hansfeldsrück, Jägersdorf i Charlottenthal, dominium Breitenfelde z leśnictwem Remmen. W borach tych dosyć często natrafiają się miejsca, gdzie smołę wypalają; takich smolarni (T. O.) podają wojskowe mapy pruskiego sztabu generalnego 17 i to przy Wierzchocinie, Bindudze, Kępinie, Zielonej, Dzięglu, Jankach, Rudniku, Starej Brdzie, przy Przechylewskim młynie, Polenicy, przy Regnickim młynie, przy Patokolsku, przy Eisenhammer, Wehnersdorf, Lustingshof, Dickhofen i Remmen, Przy Ferstnowie nad Krępskiem jeziorem i przy Człuchowie wyrabiają roztwórzec (K. O.). Obszaru wody liczą w pow. człuch. około 2000 morg. Znaczniejsze rzeki są Gwda i Brda ze swojemi dopływami. Rz. Brda (Brahe) ma tu swój początek w kilku jeziorach, leżących na pograniczu prowincyi pomorskiej, między Starznem i Pietrzykowami, płynie przez środek powiatu, początkowo w kierunku połud., pędzi 2 młyny i tartak w Starej Brdzie, potem zaraz młyn i tartak w Nowej Brdzie, przyjmuje z lewej strony rz. Modrą (Moder Fl.) przy leśn. Fortbrück, potem z tejże strony rz. Humer, od humrów zwanej, które pędzi w Patokolsku (Pogdanzig), następnie wpada do jeziora Szczytno (Ziethen See), z którego wychodząc płynie na wschód przy Szczytnie, przyjmuje po lewej stronie przy Sępolnie (Sampohl) rz. Sępolnę, po za Ciecholewami przelewa się do jeziora Charzykowy (Müskendorf See), zkąd dalej płynie w pow. chojnickim. Chocina (Chotzen Fl.) ma także swój początęk w półn. części powiatu przy Wierzchocinie (Oberchotzen), wpływa do jeziora Karsin, w którem się łączy z rz. Brdą. Kłonicznica przychodzi z Pomeranii z jeziora Studzienica; płynie granicą między pow. człuch. i chojnickim, wpada do jeziora Wielkiego, w którem się łączy z rz. Dybrzycą (Sbritze). Dybrzyca przychodzi z pow. chojnickiego, wpada także do jeziora Wielkiego, w którem, złączywszy się z Kłonicznicą, płynie przez jez. Glisno na południe granicą pow. człuch. i chojnickiego, uchodzi i do jeziora Karchin, w którem się łączy z rz. Brdą. Gwda (Küddow) płynie na południe z Pomeranii, odkąd przyjęła z lewej strony rz. Czarnę (Zahne Fl.) stanowi granicę zachodnią pow. człuch. z Pomeranią, aż do m. Lendyczek. Czarna, przydługa rzeczka. ma swój początek na północ od Białoboru (Baldenburg), płynie w kierunku południ. przez m. Czarne (Hamerstein), któremu imię pierwotne nadała i uchodzi do rz. Gwdy. Biała (Ball-Fl.) wychodzi z Bielczyńskiego jeziora (Belzig See) koło Białoboru, płynie na południe obok rz. Czarnej, do której wpada. Dobrynka płynie granicą pow. człuch. i złotowskiego do rz. Gwdy pod Lendyczkiem. Strzeczona (Stretzin Fl.) płynie z człuch. jeziora do Gwdy. Jeziora dosyć znaczne i rybne znajdują się prawie tylko w północnej połowie powiatu. Największe jest jez. Szczytno (Ziethen See), w połud. części zowie się Krępskie jez. (Kramsker See), około 2 mile długie, leży w środku powiatu; do niego wpływa z półn. rz. Brda, a wychodząc skręca się na wschód do jez. Charzykowy; pomiędzy Szczytnieńskiem a Krępskiem jeziorem po usypanej grobli wiedzie trakt bity z Człuchowa do Białoboru. Bielczyńskie jez. (Belzig See) leży w północno-zach. kącie powiatu, przeszło milę długie; przy niem na półn. leży m. Baldenburg, z połud. wypływa rz. Biała, co wszystko świadczy, że niem. Baldenburg zwać się powinno Białobór. W tym samym kierunku na północ od Białoboru leży jez. Łebskie (? Labes See) i jez. Cieczęcin, w starych dokumen. Ceczentzin, po niem. Tessentin, przechodzi już

do Pomeranii. Kwaśne jez. (? Quesno), Małe i Wielkie, są połączone przez małą strugę, długości mają pospołu 1 i pół mili, leżą na północ blisko Pomeranii; zaraz w pobliżu jest jez. Łąkie (Lanken See) przy wsi Łąkie. Lepczyńskie jez. w borze przy wsi Lepczyn, między Kwaśnem a Szczytnieńskiem jeziorem. Glisno, jez. najbardziej na północ, przechodzi już do Pomeranii, wąskie a długie około 2 mile; zaraz obok na wschód jez. Borzyszkowskie przy wsi Borzyszków. Inne jez. Glisno jest połączone z jez. Wielkiem (Grosser-See), leży na granicy człuch. i chojnickiego powiatu; tu wpada rz. Kłonicznica i przechodzi rz. Dybrzyca, dopływ Brdy. Wytoczno, także na granicy człuch. i chojnickiego pow., małe; przez nie płynie rz. Dybrzyca. Kielskie jez. między człuch. a bytowskim pow. przy wsi Luboń; tu płynie z północy na południe rz. Kłonicznica; Karsińskie jez. na granicy pow. człuch. i chojnickiego, tu wpływa rz. Chocina i Dybrzyca, a przechodzi do pow. chojnickiego rz. Brda; kilkumilowego jeziora Łukamie (Löckman See) i Charzykowy (Müskendorfer See) należy tylko zachodni brzeg do człuch. pow.; 2 jeziora przy Człuchowie pospołu mają długości około 1 milę; z południowego wypływa str. Strzeczona; przy wsi Darzno (Darsen) jez. Darznieńskie przy granicy pomerańskiej; jez. Wierzchowskie przy w. Wierzchowo (Firchau), około pół mili długie, prawie jedyne w południowej części pow. Jezioro przy Sępolnie nazywano w XVII w. Rybno, a przy Konarzynach Piaseczno. Na ornej ziemi znajduje się wiosek 331 z 46,500 mk.; 5 miast: Człuchowo, Pr. Frydland, Białobór, Czarne (Hamersztyn) i Lendyczek, razem z 11,500 mk. Głównem zatrudnieniem ludności pow. człuch. nawet w miastach jest rolnictwo. Podług statystyki urzędowej z r. 1868 znajdowało się w pow. budynków publicznych 225, i to służących do nabożeństwa (kościołów) 61, szkół 87, dla ubogich i szpitali 24, dla świeckich urzędów 30, dla wiejskiego zarządu 22, dla wojska 1; prywatnych zabudowań było 15,060 i to mieszkań 6,088, przeznaczonych dla różnego przemysłu, jako młyny, magazyny 267, stajen i t. d. 8705. Bydła rogatego naliczono 19,000, owiec 131,000, pomiędzy temi merynosów 61,000, koni 8000, świń 7300, kóz 800, pszczół ulów 3000. Z pomiędzy wiosek największą ilość stanowią gminy włościańskie; dóbr rycerskich i folwarków znajduje się około 110. W nowszym czasie czyniono także chwalebne zabiegi, ażeby mniej urodzajną glebę użyznić: działo się to nietylko w prywatny sposób, ale i związki osobne powstały, które urzędowym statutem zostały zatwierdzone. I tak przy Przechylewie (Prechlau) począwszy od r. 1854 użyzniono blisko 2000 mórg, na co wydano 22,000 tal.; statut związkowy od rządu zatwierdzony w tymże roku 1854. Od r. 1857—1859 użyzniono gleby wcale przedtem nieurodzajnej między Ekfirem a Pieniężnicą (Penkuhl) 1450 m. kosztem 640 tal.; statut zatwierdził rząd r. 1858. We wsi Koczała (Flötenstein) utworzył się związek, potwierdzony statutem z r. 1856, który od r. 1855—1859 użyznił 678 m. z wydatkiem około 9000 tal. Także we wsi Łąkie (Lanken) naprawiono r. 1855 przez nawodnienie 38 m. kosztem 440 tal.; statut jest potwierdzony r. 1856. Przemysł w pow. człuch. jest bardzo mało rozwinięty; o zakładach i fabrykach parą pędzonych mało dotąd słychać, tylko woda po licznych strumykach obraca znaczną liczbę młynów i tartaków. Podług nowej mapy wojskowej generalnego sztabu pruskiego posiadają wodne młyny: Grabowo, Darzno, Łąkie (Lanken), Łąki (Lonken), Pflaster Mühle, See Mühle, Brzeźno, Prządzona, Borowy młyn (Heide Mühle), Chociński młyn (Chotzen M.), Sępolno, Dąbrowa, Parszczenica, Zielona (Grünchotzen), Czarne (Hamersztyn), Rzeczęca al. Sztegrowy (Stegers), Pokrzywnica (Kopriwe), Elzanowo, Dąbkowy młyn (Damker M.), Szczytno (Ziethen), Rögnitzer Mühle, Polenica, Pietrzykowy (Peterkau), Kłonicznica, Eggebrecht, Breitenfeld, Baerenwald, Schönwerder, Frydland, Wierzchowo (Firchau), Bruch-Mühle, Dębnica, Christfelde, Człuchowo, Szylbark, Barkenfelde, Peterswalde, Giemły, Hammer-Mühle, Pawłówki (Kl. Pagelkau), Przechylewo (Prechlau), Prochowy młyn (Pulver Mühle), Rosenfelde, Strzeczona (Stretzin), Białobór (Walk-Mühl), Kupfer-Mühle, Zimmer-Mühle, Stara Brda, Lendyczek, Bielsk, Nowa Brda. Także i wyroby szkła są dosyć znaczne w człuch. powiecie: huty szklane posiadają: Konarzyny, Nowa Karczma (Neukrug), Ottilienhütte, Georgenhütte, Eisenbrück, Borowy młyn (Heide-Mühle) i Bärwalde. Pod względem kościelnym liczni protestanci ze swoimi kościołami należą do superintendentury w Chojnicach; katolicy mają swój dekanat człuchowski, który obejmuje 10 parafij i 22 filij w powiecie. Polskie parafie są: Borzyszkowy, fil. Brzeźno i Konarzyny; inne są niemieckie: Ekfir, filie Białobór i Pieniężnica (Penkuhl); Koczała (Flötenstein), filia Starzno; Ferstnowo, filie Rzeczęca (Sztegrowy) i Krępsk (Kramsk); Pr. Frydland, filie: Bucholz, Strzeczona (Stretzin), Sztynborno (Steinborn), Wierzchowo (Firchau) i Jęczonki (Jensnick); Czarne (Hamersztyn), filia Hansfeld; Heinrichswalde, filia Peterswalde; Przechylewo (Prechlau), filie: Kiełpin (Woltersdorf) i Poleniła; Człuchowo, filie: Barkenfelde, Biskupnica (Bischofswalde), Christfelde, Dębnica (Damnitz), Lichtenhagen, Moszyna i Rychnowy. Dekanat

człuch. należał dawniej, wraz z archidyakonatem kamińskim, do archidyecezyi gnieźnieńskiej, od r. zaś 1821 do dyecezyi chełmińskiej; dusz liczy 28,000. Szkoły elementarne po wioskach, tak katolickie jako i luterskie, znajdują się w bardzo dostatecznej ilości. Z wyższych szkół istnieje seminaryum nauczycielskie w Pr. Frydlandzie dla protestantów. Wojsk stoi mało w pow. człuch., bo tylko po 1 kompanii piechoty w Człuchowie i Białoborze. Bite trakty przerzynają człuch. pow. w następujących kierunkach: 1) z Lendyczka przez Człuchowo do Chojnic (najstarszy trakt berlińsko - królewiecki); 2) z Człuchowa do Białoboru; 3) z Człuchowa przez Zamarte (Jakobsdorf) do Kamienia, Sępolna i Nakła; 4) z Łobżenicy przez Pr. Frydland do Czarnego (Hamersztynu); 5) z Czarnego przez Rzeczęcę (Stegers) i Przechylewo do traktu bytowskiego; 6) z Chojnic do Bytowa. Żelazne drogi przechodzą dwie przez człuch. pow. od kilku dopiero lat: 1) pilsko-tczewska, najkrótsza pomiędzy Berlinem i Królewcem, która ma tu dworzec w Wierzchowie (Firchau) i 2) chojnicko-węgorzyńska, do Szczecina, z dworcami w Człuchowie i w Czarnem (Hamerstein); stacyj pocztowych liczono 14 w r. 1868: Człuchowo, Czarne (Hamerstein), Peterswalde, Konarzyny, Pr. Frydland, Barkenfelde, Białobór (Baldenburg), Zielona (Grünchotzen), Koczała (Flötenstein), Lipienice, Lendyczek (Landek), Rzeczęca (Stegers), Przechylewo (Prechlau) i Wierzchowo (Firchau). Stacye telegraficzne istnieją w Człuchowie, w Czarnem i Wierzchowie. Posłów, tak do rzeszy niemieckiej jako i do sejmu pruskiego, wybiera pow. człuchowski wspólnie z pow. chojnickim w Chojnicach; z ludnością swoją przeważnie protestancką i niemiecką bardzo szkodzi Polakom; chociaż i tak przechodzi Polak, jeżeli Niemcy katolicy głos mu oddadzą. *Ks. F.*

Czmiel, os., pow. zwiahelski, gm. emilczyńska, należy do dóbr Emilczyn, własność Uwarowów, osad szlacheckich 40. *L. R.*

Czmoń, *Cmoń*, 1.) wieś, pow. śremski, 34 dm., 329 mk., 108 ew., 221 kat., 132 analf. 2.) **Cz.**, niem. *Schönthal*, olędry, pow śremski, 39 dm., 329 mk., 233 ew., 96 kat., 58 analf. Stacya pocztowa Bnin o 6 kil., st. kol. żel. Mosina o 15 kil. *M. St.*

Czobany albo *Czabany* (ob.).

Czobotarki, *Czebotarki*, wieś u źródeł rz. Dochny, pow. olhopolski, par. Obodówka, własność Brzozowskich. W roku 1868 miała 159 dm. *X. M. O.*

Czoburcza, jar i lewy dopływ Dniestru, blisko ujścia tej rzeki (W. Pol).

Czochanie, dawna okolica szlachecka, pow. łomżyński, gmina Chlebiotki, parafia Rutki. W obrębie jej leżały wsie Cz. Stare albo Góra i Cz. Dabrochy. Jestto gniazdo Czochańskich, wspominane w aktach z 1423 r. Obecnie istnieje tylko Cz.-góra, które w 1827 r. liczyły 10 dm. i 68 mk. *Br. Ch.*

Czokanestie, wieś, pow. kimpolużski, na Bukowinie, nad Złotą Bystrzycą, o 7 kil. od st. poczt. Jakobeny, z parafią grecką nieunicką w miejscu, własność rządowa. *F. S.*

Czokołdy - *Boguszewo* - *Zalesie*, wieś, gub. grodz., w b. ziemi bielskiej.

Czolka (niem.), ob. *Ciołka.*

Czołchynie, ob. *Czołynie.*

Czołczyn 1.) wieś i folw. do dóbr Wrząca należący, pow. łaski, gm. i par. Lutomiersk; wraz z kolonią Antonin liczy 50 dm., 366 mk., ziemi włośc. 439 m. 2.) **Cz.**, ob *Czałczyn.*

Czołhan, ob. *Teofilpol.*

Czołhańszczyzna, wieś, pow. tarnopolski, o 5,3 kil. od st p. Borki wielkie, w par. rzym. kat. Czerniłów mazowiecki a par. gr. kat. Czerniłów ruski (ob.).

Czołhany, wieś, pow. Dolina, leży nad rzeką Świcą, przy gościńcu prywatnym idącym z Bolechowa do Sokołowa, od Bolechowa o 1 i ćwierć mili na północny wschód, od Doliny o 2 i ćwierć mili na północ. Przestrzeń pos. dwor.: roli ornej 619, łąk i ogr. 835, pastwisk 482, lasu 581; pos. mniej.: roli or. 1021, łąk i ogr. 2001, pastw. 1081 m. Ludności rzym. kat. 17, gr. kat. 1240, izrael. 263: razem 1520. Należy do rz. kat. par. w Bolechowie; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. bolechowskiego. W Cz. jest szkoła filialna o 1 nauczycielu. *B. R.*

Czołhazów, wieś, pow. starokonstantynowski. Tu rzeka Półtwa, dopływ Wilii, ma swoje źródło.

Czołhynie, ob. *Czołynie.*

Czołka, ob. *Ciołka.*

Czółki, pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec, ob. *Ciółki.* Jest tu nietylko folw., ale i wś która ma 13 dm., 93 mk., w tem 55 rus., gruntu 104 m. Odl. od Zamościa 6 w., od gm. 5 w. *T. Żuk.*

Czołna, 1.) lub *Czołny*, wieś i folw., pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Niedrzwica. Roku 1827 r. było tu 15 dm., 91 mk. Folw. Cz. z wsią Cz., od Lublina w. 18, od Bełżyc w. 7, od Miłocina w. 14, od rzeki Wisły w. 28. Rozl. wynosi m. 753, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 637, łąk m. 14, lasu m. 84, nieużytki i place m. 18. Płodozmian 8, 5 i 4-polowy; pokłady kamienia wapiennego. Wieś Cz. osad 26, gruntu m. 384. 2.) **Cz.**, wieś i folw. i Czołnowska wola, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Baranów. Leży o 2 w. na połd. od Baranowa, w lesistej okolicy. W 1827 r. było tu 22 dm., 153 mk., obecnie liczy 20 dm., w Czołnowskiej Woli 24 dm. *Br. Ch.*

Czołniów, inaczej *Członów*, wieś, pow. dąbrowski, tuż pod Szczucinem, w par. Szczucin, por. *Borki*.

Czołnochów, wieś i folw., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice. W 1827 r. było tu 9 dm. i 70 mk. Folw. Cz. od Kalisza w. 38, od Słupcy w. 28, od Pyzdr w. 11, od rz. Warty w. 11. Nabyty w r. 1869 za rs. 13600. Rozl. wynosi m. 314 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 267, łąk m. 20, pastwisk m. 5, nieużytki i place m. 22. Płodozmian 8 i 4-polowy, w niektórych miejscach są pokłady torfu. Folwark ten powstał z oddzielenia od dóbr Nowa wieś. *A. Pal.*

Czołnowica, wieś, pow. humański. Była tu kaplica katol. parafii Tetyjów.

Czółnowska Wola, por. *Czolna*. B. gmina Cz. Wola przezwana 1880 r. Baranów, z powodu przeniesienia urzędu gminnego.

Czołny, ob. *Czołna*.

Czoło chochołowskie, jest to wschodnie ramię *Bobrowca* (ob.), szczytu tatrzańskiego, wznoszącego się na granicy Nowotarżczyzny z Orawą. Na południowym jego boku rozlega się hala chochołowska. *Br. G.*

Czołomin, rzeczka w pow. ostrogskim, uchodzi niedaleko Annopola do rz. Soroki, wypływa z bagien lasu Kurasza, opływa Hołowle, Korostek. *F. S.*

Czołomyje, wieś, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy. Posiada szkołę początkową. W 1827 roku było tu 20 dm., 163 mk., obecnie liczy 27 dm., 270 mk., 396 m. obszaru. Była tu gr. un. cerkiew par., erygował ją Jan Godlewski, starosta nurski, 1706 r.; obecna cerkiew 1859 murowana. *F. S.*

Czołów, ob. *Czołowo*.

Czołówek, wieś poduchowna i folw., pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Radziejów. W 1827 r. było tu 10 dm., 66 mk. Folw. Cz. z wsią Cz., od Warszawy w. 245, od Nieszawy w. 28, od Radziejowa w. 3, od Włocławka w. 30, od rz. Wisły w. 28. Nabyte w r. 1867 za rs. 15980. Rozl. wynosi m. 384, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 325, łąk m. 51, nieużytki i place m. 8. Płodozmian 11-polowy, pokłady marglu. Wieś Cz. osad 8, gruntu m. 9. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czołownica, wieś, pow. gostyński, gmina Łąck, parafia Nowa wieś. Ma 4 domy, 18 mieszk.

Czołowo, 1.) wieś rządowa, pow. kolski, gm. Czołowo, par. Osiek wielki. Jest tu sąd gm. okręgu V. W 1827 r. było tu 16 dm., dm., 156 mk. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. V, st. p. w Kole, od m. pow. odl. 65 i pół wiorst. W gminie znajdują się 3 olejarnie, gorzelnia, cegielnia, młyn wodny, szkoła 1-klasowa, ludn. 5650. 2.) **Cz.**, wieś, pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Radziejów. W 1827 r. było tu 14 dm. i 116 mk.

Czółowo, gmina, pow. śremski, 2 miejsc.: 1) Cz. wieś, 2.) Cz. folwark, należący do dóbr kurnickich; 1896 m. rozl., 17 dm., 175 mk., 69 ew., 106 kat., 62 analf. St. poczt. w Kurniku o 7 kilom., stacya kolei żelaznej Mosina o 7 kil. *M. St.*

Czołpin, wieś i folw., pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Krzywosądz. W 1827 r. było tu 10 dm., 83 mk. Folw. Cz. z wsią Krzywosądz, Smorglin i Cz. miał rozl. m. 752, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 453, łąk m. 65, pastwisk m. 131, lasu m. 47, nieużytki i place m. 6. Wieś Krzywosądz osad 25, gruntu m. 30; wieś Smorglin osad 23, gruntu m. 244; wieś Czołpin osad 17, gruntu m. 21. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czołynie albo *Czołhynie* (z Rulowem i Senatowem), wieś, pow. jaworowski, nad potokiem Rulów, dopł. potoku Szkło, o $^3/_4$ mili na południe od Jaworowa, o ćwierć mili na zachód od Bruchnala a o ćwierć mili na północ od Przyłbic. Okolica piaszczysta i bagnista. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 93, łąk i ogr. 51, pastw. 20, lasu 253; pos. mniej. roli ornej 937, łąk i ogr. 217, pastw. 127 m. Ludności rzym. kat. 13, gr. kat. 604, izrael. 23: razem 640. Należy do rzym. kat. parafii w Bruchnalu, gr. kat. parafii w Przyłbicach. Należy do klucza bruchnalskiego. *B. R.*

Czomsk 1.) duży, wieś, pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk. W 1827 r. było tu 19 dm., 205 mk., obecnie liczy 135 mk., 25 dm., powierzchni 2517 m., w tej liczbie włośc. 397 m., zaś 2120 mor. lasu, wraz z 10-morgową osadą leśną należącą do dóbr hr. Chotomskiego. 2.) **Cz.**-mały, wieś włośc., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk, 208 mk., 32 osad, 36 dm., powierzchni 378 m., w tej liczbie 274 m. gruntu ornego; przy wsi znajduje się wiatrak. *B. Chu.*

Czongar, st. dr. żel. łozowsko-sewastopolskiej w gub. taurydzkiej.

Czopowicze, wieś, pow radomyski, nad rz. Irszą, wpadającą do Teterowa, o 50 w. od Radomyśla, o 5 w. od m. Maliny. Wioska nazwana od pierwszego właściciela Mikołaja Czopa, któremu za wojenne zasługi zostały nadane te ziemie przez Aleksandra i Zygmunta I-go; mieszk. 3660, z tych czopowskiej szlachty (mazowieckiej) 3063; między niemi dużo katolików. Ziemi 15000 dzies. piaszczystej. Cerkiew parafialna i szkółka. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Malinie. *Kl. Przed.*

Czorba, ob. *Szczyrba*.

Czopy, ob. *Juwkowce*.

Czorcin, potok podgórski w obrębie gminy Pasiecznej w pow. nadworniańskim, wypływa z źródlisk leśnych na płn. wsch. stoku grzbietu

górskiego Czortką zwanego (1259 m.) z pod Czorcina (1178 m.), ramienia na północ odrywającego się od Czortki, i obejmującego od płn. zach. i płn. dolinę potoku Czorcina, oddzielając ją od doliny Buchtowca (ob.). Płynie leśnymi debrami na płd. wsch. i po krótkim, bo 4 kil. biegu, uchodzi do rz. Bystrzycy nadworniańskiej z lewego brzegu. *Br. G.*

Czorcze, wieś, pow. kowelski, gm. Choteszów, niedaleko rz. Turyi, majątek Leona Starczewskiego, 1266 dz. ziemi. Włościanie, 86 dm., 604 dusz, mają 2390 dz. gruntu. Gleba popielatka i torfiasta na pokładzie iłowym. Narzecze rusińskie. *A. Br.*

Czornecy, niem. *Tscharnitz*, wieś na serbskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. Ludności serbskiej 75. *A. J. P.*

Czorne Noslicy, niem. *Schwarz-Nausslitz*, wieś na Łużycach, w pow. budyszyńskim, ludności serbskiej 208. *A. J. P.*

Czornica, niem. *Schwarzwasser*, rzeka na saskich Łużycach, wypływa z pod gór łużyckich, płynie od południa ku północy, przyjmuje z prawej strony Warnołcicę, od wsi Bukojny (Buchwalde) w Prusach zwraca się nieco w kierunku zachodnio-północnym i pod Wojerecami wpada do Halsztrawa. *A. J. P.*

Czornienka, ob. *Czernianka*.

Czornisz, jeden ze źródłowych potoków Seretu.

Czorniszcze, ob. *Czerniszcze*.

Czornoboh, góra w pasmie łużyckiem, na południe od Budyszyna, w bliskości stacyi Budystecy. Z wieży *ad hoc* zbudowanej piękny i daleki widok. Ulubiony cel letnich wycieczek mieszkańców Budyszyna. Jest zwyczaj, że Serbowie tłumnie zbierają się na tej górze w dzień Zielonych Świątek. *A. J. P.*

Czornow, niem. *Tschorna*, wieś na saskich Łużycach, w pow. lubijskim, ludności serbskiej 176. Druga wieś tegoż nazwiska w pow. kamienieckim, ludności serbskiej 47. *A. J. P.*

Czornowo, wieś, pow. piński, gm. Lemieszewicze, w 3 okr. policyjnym, dawniej funduszowa unickich biskupów pińskich, dziś Niesłuchowskiego, 73 mk., 400 dz. ziemi.

Czorny Halsztraw, ob. *Halsztraw*.

Czorny Khołmc, niem. *Schwarz Collm*, wieś na pruskich górnych Łużycach; kościół parafialny ewangelicki. *A. J. P.*

Czorny Szepc, ob. *Szepc*.

Czorsztyn, wś w pow. nowotarskim, przy gościńcu wiodącym z Nowegotargu przez Krościenko do Szczawnic i N. Sącza, a przez Niedzicę do St. wsi na Spiżu. Od strony Spiża granicę tworzy Dunajec, od Hałuszowy potok Cegielny, a od Sromowiec wyżnich również potok bezimienny, przyjmujący Cegielny p., i wpadający w obr. gm. Czorsztyna do Dunajca. Odległy od Nowegotargu o 22 kil., od Nowego Sącza o 56 kil., od Krościenka 15 kil., od Krakowa 107 kil. Parafia łac. w Maniowach, 5 kil. odległych. Stacya pocztowa w miejscu. Według obliczenia z r. 1869 liczy 28 domów i chat, a 172 mk. (87 męż., 85 kob.). Według szematyzmu dyecezyi tarnowskiej z r. 1880 jest w Czorsztynie 175 dusz rz. kat. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 152, łąk i ogrodów 30, pastwisk 77, lasów 139; posiadłość mniejsza: roli ornej 65, łąk i ogrodów 13, pastwisk 16 morgów. Dziś własność Marcelego Drohojowskiego. Na obszarze dworskim: młyn, tartak, kościarnia, gorzelnia, wapielnia; włościanie, prócz rolnictwa, trudnią się rybołówstwem (łososi) i wożeniem turystów na łodziach do Szczawnic. W tejże wsi na znacznej górze wznoszą się zwaliska zamku czorsztyńskiego. Gmach tego zamczyska stoi na południowym boku tejże góry, wznoszącej się w miejscu rozwidlenia drogi nowotarskiej na dwie odnogi: jednę północną starą drogę krościeniecką, drugą zaś południową wiodącą do Niedzicy. Góra ta jestto amonitowa różowa skała, stromo spadająca ku południowi. Z ruin zamku prześliczny widok na dolinę nowotarską, Babią Górę, pasmo Tatr, na przeciwległy zamek dunajecki czyli niedzicki. Od zamczyska ciągnie się w prostym kierunku ku wschodowi kilka skalistych czubków, wyższych od niego, z których pierwszy nazywa się Nadmajerz, wznosi się bowiem nad gospodarskiemi zabudowaniami dworskiemi; drugi, na wschód położony i najwyższy (607,6 m.) z wszystkich otaczających zamek, zwie się Czubatą. Równolegle do tych skał ku północy ponad starą drogą do Krościenka wznosi się inny szereg skał, których czubki zwą się Wapielnikiem, Babkami, Szeroką. Między tymi rzędami skał jest wąski, lecz najwygodniejszy przystęp do zamku od wschodu. A że ten przystęp mógł być łatwo bronionym, któż wie, czy tędy nie była kiedyś do zamku droga; jakoż tylko od wschodu lub północnego wschodu możliwy był przystęp do zamku. Zbocze zachodnie góry czorsztyńskiej, będące pastwiskiem, zowie się Sadek. W podaniu ludowem miał tu być ogród zamkowy. Skałki między drogą z Czorsztyna do Niedzicy wiodącą a potokiem z pod Snoszki płynącym, stromo ku łąkom naddunajeckim spadające, zowią się Obłazem. Od Obłazu odrywa się ku południowi tuż nad samą wodą Dunajca stroma, dzika skała, prostopadle do wód spadająca. Zowie się Skałką nad wodą. Wzgórze wznoszące się na północny zachód, od skrętu starej drogi do Krościenka popod zamkiem czorsztyńskim, zowie się Wroniną. Jest podanie ludowe, niczem niepoparte, że na tem wzgórzu było niegdyś miasto, które się zapadło, i że w pewien dzień słychać w niem dzwonienie dzwonów. W za-

chodniej części tego wzgórza stoi między dwiema topolami figura Matki Boskiej. Wierch na północny wschód od zamku, przez który prowadzi stara droga do Krościenka, zwie się Snoszką. Wzgórze zaś w tyle nad pocztą zwą Szubieniczną górą. Góra zamkowa wznosi się 589 m. npm. (pom. sztabu jen.); stary browar nad drogą do Węgier 490 m., most na Dunajcu pod zamkiem dunajeckim 488 m.; zamczysko czorsztyńskie wznosi się zatem prawie 100 m. nad poziom doliny Donajca między niem a zamkiem dunajeckim. Na południowym stoku tej góry zamkowej, ponad dworem, leżą rozrzucone chaty, tworzące główną część dzisiejszej wioski Czorsztyna. Zwą się one Podzamczem. Z niego przechodzi się poza Czubatą na połogie wzgórze, wyższe od Czubatej, zwane Wyżniem Nadzamczem. Południowy stok tego wzgórza zwie się Niżniem Nadzamczem. Gospodarze czorsztyńscy dzierżawią to wzgórze od dworu na spółkę. Na wschodnim końcu tego wzgórza pod lasem była dawniej cegielnia, w której miano wyrabiać cegły do starego zamku. Nieco dalej ku wschodowi jest mały potoczek, Cegielnym zwany, tworzący granicę między Cz. a Hałuszową. Las od tego potoku aż po granicę sromowiecką zwie się Barcie. Na zachód od niego lasem okryty ostry szczycik Wapielnikiem zowią. Przy drodze wiodącej pod zamkiem ku Niedzicy, nad zjazdem ku dworowi, stała dawniej kapliczka drewniana. Burza przed laty (około r. 1849) zerwała ją i rzuciła na drogę. Zamek czorsztyński był siedzibą starostwa czorsztyńskiego, które w połowie 17 wieku obejmowało miasto Krościenko i wsie Maniowy, Tylkę, Jastrząb, Prawdę czyli Wer uroczysko, Słobodę, Kluszkowce, Mizerną, Hubę, Krośnicę, Grywałd i Hałuszową, Baliniec i Ochotnicę, Tylmanową, Kłodną Wolę, Ligaszówkę, Szczawnice wyżnie i niżnie, Sromowce wyżnie, średnie i niżnie. W Maniowach i Szczawnicach były sołtystwa i wybraniectwa; w Tylce, Kluszkowcach, Mizernej, Krośnicy, Grywałdzie, Hałuszowej, Ochotnicy, Tylmanowej i Sromowcach wyżnich były sołtystwa. Kilka z nich: (maniowskie, kluszkowieckie, hałuszowskie, ochotnickie, tylmanowskie) trzymał 1660 roku starosta czorsztyński wbrew ustawom z roku 1347. Lustracya z roku 1765 wymienia sołtystwa w Sromowcach niżnich, wybraniectwa także w Tylmanowej i w Grywałdzie, a w Krościenku i Maniowach, Kałuszowej i Czorsztynie folwarki starościńskie. Stem lat wprzódy wymienione są tylko w Krościenku i pod zamkiem czorsztyńskim. Według lustracyi zaś z r. 1765 starostwo to obejmowało miasto Krościenko, wsi Szczawnice wyżnie i niżnie (ról 10, zagród 8, młynów 2), Tylmanową, Ligaszową i Kłodne (ról 18, zarębków 4, zagród 6, młyn jeden); Ochotnicę (ról 44 i pół, młyn 1); Maniowy (ról 21¹/₄); Hubę (zagród 5); Sromowce niżnie i średnie (ról 12 i pół); Sromowce wyżnie (ról 10 i pół, zagród 7); Kluszkowce (ról 12, zagród 9); Hałuszową (rola 1, zagród 6); Krośnicę (zarębków 14); Mizerną (zarębków 7); Tylkę (zarębków 6, młyn jeden); Grywałd (ról 9 i pół) i Czorsztyn. Prócz robocizny dawały też osady czynszu i podatku rozmaitego w kwocie złp. 14,206; inne dochody z starostwa czyniły złp. 15,434. Ogólny więc dochód złp. 29,640. Wydatki wynosiły złp. 859. Roczny zatem dochód do kwarty czynił złp. 28,781 czyli kwarty złp. 7195. Przed rokiem 1765 płaciło starostwo kwarty 534 złp. 14 gr.; hiberny zaś w r. 1765 złp. 6878 gr. 27. Podług tej lustracyi starostwo liczyło 4 wybraniectwa, t. j. w Szczawnicach wyżnich, Tylmanowej, Maniowach i Grywałdzie; a 10 wójtostw. Wieś Czorsztyn w r. 1777 miała 16 domów a 89 mk., między nimi 1 rodzinę żydowską składającą się z 5 głów; w r. 1799 domów 19 a 126 mk.; w r. 1824 domów 20 a miesz. 136, między niemi jednę rodzinę żydowską z 7 głów się składającą. Pochodzenie nazwy Czorsztyna trudno odgadnąć. Według Szajnochy Czorsztyn jest to samo, co „Szorsztyn,“ niemieckie Schorstein (Schornstein), po skandynawsku „skorsten,“ komin. Według innych Cz. ma to samo znaczyć co niemieckie Schauerstein lub Zornstein, t. j. kamień zgrozy lub kamień gniewu. Zamek ten, jak wiele innych osad w tej okolicy (Grywałd, Dursztyn, Falsztyn, Rychwałd, Frydman i t. d.) założyli prawdopodobnie niemcy. Najdawniejsze wzmianki o Cz. sięgają 13 wieku. R. 1241 Bolesław Wstydliwy z żoną i matką, chroniąc się przed Tatarami, naprzód do Węgier, gdy ci z pod Lignicy ku Węgrom się zwrócili, do Polski powrócił i ukrywał się nasamprzód w zamku Pienińskim, a potem w Cz. w wieży południowej, Zieleńcem do dzisiejszego dnia zwanej. W r. 1242 Klimunt wojewoda krakowski wraz z bracią swoją Sulkonem i Teodorem, widząc złe, które nad krajem zawisło, udał się w Pieniny, szukając Bolesława, którego odszukał w Cz. Ten, od nich dowiedziawszy się, że szlachta, mniemając że zginął, zamierza nowego obrać króla, powrócił do Krakowa. W r. 1246 posiadaczem zamku był niejaki Piotr Wydżga, szlachcic z ziemi krakowskiej, herbu Janina, później krzyżak. Tenże Wydżga, gdy srogi głód uciskał ziemie chełmińską, pomorską i pruską, zamierzając wstąpić do krzyżaków, trzy wielkie szkuty naładowane winem, miodem, pszenicą, szperką, zbożem, masłem i inną żywnością Wisłą, lądem zaś 300 sztuk bydła, owiec, wołów, krów i koni, do Torunia wysłał. Sam później tam przy-

bywszy i do zakonu wstąpiwszy, w nim życia dokonał. Przyniósł także z sobą mnogo złota, które w górach ku Węgrom i nad Łąckiem położonych kopał. Posiadał on oprócz Czorsztyna zamki Rytro i Lemiasz. Umierając miał on zostawić skazówki (Exemplar informationis et avisamenti) o kopalniach w górach sądeckich, które Długosz zamieścił w swoim Liber beneficiorum (Wyd. z r. 1864 III, 354—355). Temuż Wydżdże przypisują niektórzy wybudowanie zamku. Przez przeszło cały wiek nie mamy innych wiadomości. Wprawdzie podał Dr. E. Janota w swoim „Przewodniku na Babią Górę, do Tatr i Pienin“ (str. 51), a za nim powtórzył Walery Eliasz, że r. 1257 Bolesław Wstydliwy, bawiąc w Czorsztynie, zapisał żonie swojej Kindze ziemię sądecką za utratę posagu na obronę kraju obróconego. Tymczasem rzeczony przywilej podpisał Bolesław Wstydliwy na walnym zjeździe w Korczynie 10 marca 1257. W ustawie sejmu i synodu przez Bodzantę, biskupa, w Krakowie równocześnie 4 czerwca 1369 odbytych, wspomniany jest Cz. Między zamkami, które Kaźmierz Wielki, częścią wałami i murami wzmocnił, częścią przebudował, wymieniony jest także Cz. W tym wieku (14) koło Cz. przejeżdżali królowie polscy. I tak w r. 1335 Kaźmierz W. tędy udawał się na zjazd do Wyszohradu, gdzie się zrzekł Szlązka. R. 1339 powtórnie przejeżdżał on do Wyszohradu dla ustanowienia następcy po sobie na tron polski w osobie Ludwika, królewicza węgierskiego, a siostrzeńca swego; a ostatni raz r. 1369 do Budzynia (Buda), aby z tymże Ludwikiem zawrzeć przymierze przeciwko Karolowi, cesarzowi niemieckiemu. R. 1370 koło Czorsztyna przejeżdżał tenże Ludwik dla objęcia tronu polskiego; również Jadwiga, długo wyczekiwana, wreszcie r. 1384 tą samą drogą popod Cz. na Nowysącz do Polski przybyła, w towarzystwie kardynała Dymitra, arcybiskupa strygońskiego, i najpierwszych magnatów węgierskich. Z końcem wieku 14 czy też na początku 15 przeszedł Cz. w ręce Zawiszy Czarnego, starosty spiskiego. Za jego czasów r. 1400 Grot Słupecki, herbu Rawicz, dziedzic wsi Słupczy, i Jan Rogala, kasztelan włocławski, wywołani i wygnani z kraju za zabicie Jana Toporczyka Ossolińskiego, kasztelana wiślickiego, w zwadzie o granice wsi Dwukóz, należącej do prebendy sandomirskiej, którą natenczas syn Ossolińskiego dzierżył, oddawszy się życiu awanturniczemu, na czele band rozbójniczych opanowali Cz., skąd po całej okolicy szerzyli straszne rozboje. Władysław Jagiełło zesłał na nich dworzan swoich, którzy dopiero roku 1402 zamek ten zdobyli. Słupecki uszedł, a Rogala, pojmany, długo zostawał w więzieniu w dybach, aż za przyczyną Zawiszy Czarnego król wolnością go obdarzył. Ponieważ Zygmunt, cesarz niemiecki i król węgierski, ustawicznie potajemnie wspierał krzyżaków, przeto Władysław Jagiełło, mając częste w tym względzie z nim zjazdy, 1410 w Kiezmarku, 1412 w Lubowni, 1423 po bitwie grunwaldzkiej w Sromowcach, często bywał nawet z Witoldem w Czorsztynie. Ponieważ w r. 1423 do wielkich waśni już przychodziło królowi Jagielle z cesarzem, przeto, dla ułatwienia porozumienia, tegoż roku zjechali się panowie węgierscy naprzód do Cz., gdzie się zeszli z panami polskimi; potem udali się do Kiezmarku, gdzie postanowili, aby król Jagiełło zjechał się z cesarzem na wtóre półpostu do Starego-Sioła (Starej Wsi) na Spiżu, milę od Cz. Przybył też Jagiełło, a w czwartą niedzielę postu wyruszywszy z Czorsztyna, pół mili odeń, na polach wsi Sromowce nad Dunajcem spotkał się z cesarzem, skąd pojechali do Kiezmarku, a potem do Lewoczy na święta wielkanocne. W Kiezmarku spisali traktat przyjaźni. R. 1424 koronacya królowej Zofii sprowadziła znowu cesarza wraz z żoną do Sromowiec, zkąd przez Cz., Nowytarg i Myślenice udali się do Krakowa. R. 1433 oddział husytów pod dowództwem Biedrzyka, niegdyś kapłana, walił się od Gliwic na Częstochowę, Lanckoronę, Myślenice, a z Czorsztyna poszedł do Czerwonego klasztoru. Zrabowawszy go, za Niedzicą od południa stanęli na wzgórzu Taborem zwanem i ztąd uderzyli w 20,000 ludzi na Kiezmark, zdobyli go i spalili. Po ich odejściu pojedyncze bandy włóczyły się i łupiły po górach. Jedna z nich, składająca się z Czechów i Rusinów, pod wodzą jakiegoś Fryca Rusina, czyli Fedora, jakiegoś ruskiego kniazia bez kraju, co się w Czechach wychował, zakładała koło Cz. nowy zamek, z którego zamierzała napadać Polaków i Węgrów, aż wreszcie Władysław Jagiełło r. 1434 wysłał na nią dworzan swoich, którzy tych łupieżców rozbili i rozproszyli. W r. 1440 Władysław Warneńczyk, jadąc do Węgier dla objęcia tronu, w Cz. pożegnał się z matką Zofią i bratem Kazimierzem na zawsze, bo już do ojczyzny nie powrócił. R. 1464, po ogłoszeniu przez papieża Piusa II krucyaty na Turka, zebrało się i w Polsce pod niejakim Szczęsnym (Feliksem), szlachcicem, 12000 ochotnika czyli braci krzyżowej. Ci tak w Krakowie jak po drodze łupiąc, zdążali do Węgier nowotarską doliną na Cz. do Kiezmarku. Do drugiej połowy wieku 15 nie mamy żadnych wiadomości tyczących się starostów. R. 1462 starostą czorsztyńskim był Jakób Obulec z Góry, h. Odrowąż, podczaszy krakowski. W sto lat później 1543 starostą Piotr Kmita z Wiśnicza, wojew. i generał krakowski, wielki marszałek koronny, przemyski, spiski, kolski,

czorsztyński starosta. Po nim w r. 1559 starostą czorsztyńskim widzimy Walentego z Dębian Dębińskiego z Piotrkowic, kasztelana sądeckiego i starostę chęcińskiego. W r. 1570 był starostą Jakób Dembiński, herbu Rawicz, drugi syn Walentego, referendarza koronnego (1548), potem kasztelana bieckiego, podskarbiego wielkokoronnego, kanclerza koronnego i kasztelana krakowskiego. Miał on synów trzech Stanisława, Jakóba i Erazma, którzy jeden po drugim byli starostami czorsztyńskiemi. W latach 1580, 1588, 1596 na starostwie czorsztyńskim siedział Jan Sienieński z Sienna, kasztelan żarnowiecki, potem lwowski, w r. 1588 wojewoda podolski. Był także starostą horodelskim. W latach 1601, 1608 i 1615 Stanisław Cikowski z Wojsławic, podkomorzy generalny ziemi krakowskiej, starosta czorsztyński i babimoski (1608). W r. 1605 i 1613 wspominany jest Krzysztof Cikowski z Wojsławic, brat rodzony starosty, jako dzierżawca starostwa czorsztyńskiego. R. 1614 podstarościm czorsztyńskim był Marcin Grodkowski z Ropkowej. Do r. 1617 Jan Baranowski, starosta przedborski i czorsztyński. Za przywilejem królewskim odstąpił on w grodzie piotrkowskim 23 grudnia 1616 starostwo czorsztyńskie Janowi Baranowskiemu, synowi zmarłego Andrzeja Baranowskiego, kasztelana ciechanowskiego i starosty praśnickiego. Tenże Jan Baranowski był starostą praśnickim i czorsztyńskim. R. 1643, 1651 i 1660 Jerzy Platemberg, szlachcic inflancki, podkomorzy wendeński, po śmierci Baranowskiego nastąpił na starostwo. R. 1701 Stanisława Morsztyna, wojewodę mazowieckiego, widzimy na tem starostwie. Ostatnim starostą był Józef Potocki, starosta halicki, kasztelan lwowski, pułkownik wo.sk koronnych od r. 1763 do 31 maja 1797. Oprócz tego wiadomo, że r. 1516 burgrabią zamku czorsztyńskiego był Jan Mowski z Mowy, r. 1517 Grzegorz Sopski, starostą czorsztyńskim, a 1524 i 1530 Jakób Małaczyński podstarościm; w roku 1543 tenże był dzierżawcą dóbr Czorsztyna. Roku 1536 był jakiś Janusz, syn Stanisława Janusza z Gnojnicy, podstarościm czorsztyńskim. R. 1600 i 1603 wymieniony jest Hieronim Stradowski jako podstarości czorsztyński. Kilka szczegółów o postępowaniu z ludem niektórych z wymienionych starostów i urzędników ich, oraz jak sobie ważyli osobę króla, zestawił podług aktów grodzkich sądeckich Bronisław Gustawicz w swojej „Wycieczce po Czorsztyńskiem“ (Warszawa, 1881). Za starosty Jerzego Platemberga, w czasie jego nieobecności w zamku czorsztyńskim, gdyż brał udział w wyprawie pod Beresteczkiem przeciwko Chmielnickiemu, r. 1651 niejaki Szymon Bzowski, naturalny syn Władysława IV, który później dla większej wziętości zwał się Aleksandrem Napierskim i Aleksandrem Kostką z Sternbergu, jako zwolennik Chmielnickiego, przybrawszy godność pułkownika królewskiego i zyskawszy sobie Marcina Radockiego, kościelnego w Pcimiu, i Stanisława Łętowskiego, sołtysa z Czarnego Dunajca, znanego pod imieniem marszałka, i oszukawszy Wiktoryna Zdanowskiego, podstarościego nowotarskiego, burzył górali w imieniu Chmielnickiego, obiecując im większe swobody i zajął Cz. nie mający straży (18 czerwca 1651). Wkrótce atoli, bo 24 czerwca, wojsko Piotra Gembickiego, biskupa krakowskiego, obległszy zamek, zdobyło, i Napierskiego wraz z Łętowskim marszałkiem pojmało. Jeńców odwieziono do Krakowa. Później pochwycono także Marcina Radockiego. Wszystkich trzech skazano na śmierć, Napierskiego na wbicie na pal, Łętowskiego na ćwiertowanie a Radockiego na ścięcie i wystawienie głowy na palu. Egzekucya odbyła się 28 lipca 1651 r. na Krzemionkach za Kaźmirzem pod Krakowem. W czasie wojny szwedzkiej Jan Kaźmirz, uchodząc przed zdobywczym królem szwedzkim, Karolem Gustawem, z Krakowa przez Wiśnicz i Nowy Sącz, schronił się w Czorsztynie roku 1665 w wrześniu. Tutaj oczekiwał go Jerzy Lubomirski, marszałek wielkokoronny. Tenże namawiał go, aby, nie wyjeżdżając z Polski, zamieszkał na Spiżu w zamku lubowelskim. Król jednak nie przyjął rady jego i udał się do Głogowa mniejszego na Szląsku. Z Czorsztyna wysłał król list do Karola Gustawa, dodawszy posłańcowi za towarzysza jeńca szwedzkiego, pułkownika Forgwella, puszczonego na wolność, aby się wstawił za Sączem, któremu król radził się poddać. W czasie zamieszek wszczętych wstąpieniem Fryderyka Augusta na tron polski, ze Stanisławem Leszczyńskim, okolica Cz. wiele ucierpiała. Była ona widownią łupiestw, zniszczenia i niezliczonych krzywd, zrządzonych przez wojska obce i własne. Najwięcej ucierpiała od Rossyan, sprowadzonych w one strony przez Teodora Lubomirskiego, starostę spiskiego, wojewodę krakowskiego, ádherenta Fryderyka Augusta a przeciwnika Stan. Leszczyńskiego. W Czorsztyńskiem (1751) rabowali oni z lasów, bydło powyprowadzane zabierali; na starostwo nałożyli 50,000 tynfów kontrybucyi; spalili stodoły pod zamkiem i inne budynki wiejskie. W r. 1735 posłali oni z Lubowni do Cz. po owe pieniądze, a gdy tylko 5000 tynfów dostali, ruszył Darowski z całem wojskiem do starostwa czorsztyńskiego, pojmał Nosa, rządzcę zamku, który, trzymany w więzieniu, musiał wydawać palety do wsi na pieniądze, siano, obroki i żywność dla ludzi. Wtedy ucierpiały bardzo wiele okoliczne wsi, jak Tylmanowa,

Sczawnice, Krościenko, Ochotnica i t. d. Dopiero 2 lut. 1736 opuścił Darowski te strony. Również konfederaci barscy, uchodząc przed pogonią 1769 r., w murach Cz. szukali schronienia i punktu oparcia. Od tego czasu zamek cz. coraz bardziej upadał. Według lustracyi z r. 1765 był on dosyć obszerny, lecz dużo spustoszały, na którego naprawę starosta wystarczyć nie mógł. R. 1790 piorun uderzywszy w zamek spalił dach i przyśpieszył zupełny jego upadek. R. 1811, po śmierci ostatniego starosty, objął go rząd, który w r. 1819 odprzedał Janowi Maksymilianowi Drohojowskiemu (ur. 2 czerwca 1778, um. 10 kwietnia 1851); tenże objął go w r. 1820 i dzierżył aż do roku 1851. R. 1853 objął go syn jego Marceli Drohojowski, obecny dziedzic. Chłopi czorsztyńscy burzyli pokryjomu mury; burzenie to miało się rozpocząć za ostatniego starosty a potem za dzierżawy rządu. O to burzenie zamku niektórzy piszący o Czorsztynie z karygodną lekkomyślnością posądzali pierwszego właściciela Cz. i jego następcę, jakoby oni z ruin zamku pobudowali sobie dwór i wszelkie budynki gospodarskie. Tymczasem w jakim stanie odebrał go pierwszy dziedzic w r. 1820, w takim prawie i dziś go widzimy. Dzisiejsze dominium czorsztyńskie obejmuje (od r. 1824) wsie Cz., Kałuszową, Sromowce wyżnie i niżnie, Krośnicę i Kluszkowce. Źródła tyczące się Czorsztyńszczyzny: Dzierzkowski I. „Czorsztyn", z widokiem ruin zamku czorsztyńskiego (Tygodnik illustr. t. V, str. 5), Warszawa 1862. Goszczyński S. „Czorsztyn", z ryciną (Przyj ludu. R. II, t. 1, 109—110. Leszno 1835. Bałucki Michał „Noc na Czorsztynie" (Kalina Nr. 14) Kraków 1868. „Kwarta z dóbr niegdyś narodowych w obrębie dzisiejszej Galicyi z Krakowem, oraz Spiża polskiego.". (Czas, 69—73). Kraków, 1862. L. Zejszner, „Opis geognostyczny Czorsztyna i jego okolic" (Rocznik tow. nauk. krak.) T. XV Kraków. 1833. Dr. T. Tripplin, „Wycieczki po stokach galicyjskich i węgierskich Tatrów", Warszawa 1856. Barkowski, „Lagerung des Kalksteins von Czorsztyn und Kościelisko" (Leonh. Mineral. Taschenbuch, XIV, p. 599). Stur D. „Gault in den Karpathen, Czorsztyn, Medvecka, Skala, Arva-Kubin, Rosenberg" (Vhdl. d. k. k. geol. Anst.) Wien 1867. Dr. Kubala, „Szkice historyczne" (Kostka Napierski), Lwów, 1880. cz. I. Bron. Gustawicz, „Z Wycieczki w Czorsztyńskie" (Warsz. 1881). M. Drohojowski, „Odpowiedź na zarzuty przez pana Pauliua Stachurskiego w „Dzienniku lwowskim" r. 157 i 158 w artykule „Wycieczka do Pionin", dotyczące zburzenia zamku czorsztyńskięgo, Kraków, 1869. M. Drohojowski, „List otwarty do Wielmożnego Pana Lucyana Tatomira, autora Geografii Galicyi, obecnie redaktora pisma Szkoła we Lwowie", Kraków 1880. „Tyg. ill." Nr. 181 seryi III i Nr. 228. Por. bibliografią Tatr, Sącza, Pienin, Szczawnic i t. p. *Br. G.*

Czortek, wś i os., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 61 w. Liczy 18 dm., 250 mk. *Br. Ch.*

Czortka, ob. *Buchtowiec, Chrepelów, Czorcin.*

Czortków, dawniej *Czartków*, 1.) (ze Słobódką i Wygnanką), miasto powiatowe w Galicyi, leży nad rzeką Seret, na prawym brzegu, przy gościńcu rządowym prowadzącym z Tarnopola do Zaleszczyk, śród Podola, w ziemi żyznej; brzegi Seretu i dopływających do niego potoków strome, często lasem porosłe, przez co okolica chociaż podolska nabiera wdzięku. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 448, łąk i ogr. 341, past. 125, lasu 749; pos. mniej. roli orn. 3162, łąk i ogr. 1412, past. 63, lasu 68 morg. Ludność rzym. kat. 527, gr. kat. 393, izrael. 2089: razem 3009. Cz. jest siedzibą starostwa powiatowego, rady powiatowej, urzędu podatkowego należącego do powiatowej dyrekcyi skarbu w Tarnopolu, sądu powiatowego, należącego do sądu obwodowego w Tarnopolu. Jest także urząd pocztowy niecrarialny, komisya powiatowa dla regulacyi podatku gruntowego, rada szkolna okręgowa na powiaty: czortkowski i buczacki, urząd telegraficzny. St. poczt. Cz. łączy się traktem pocztowym z Tarnopolem (76 kil.), Borszczowem (54 kil.), Stanisławowem (101 kil.) i Czerniowcami (92 kil.). Miasto z przedmieściami zajmuje 1859 morg. Stan czynny majątku wynosi 1763 złr. w obligacyach; dochód w 1878 r. wynosił 2687 złr. Są tu parafie obudwu obrządków: grecko-katolicka parafia obejmuje miejscowości: Czortków, Wygnanka i Czortków stary, należy do dekanatu czortkowskiego, dyecezyi lwowskiej, i liczy 2451 dusz gr. kat. Rzym. kat. parafia, fundowana przez Stanisława Golskiego, wojewodę ruskiego w 1610 roku; kościół murowany poświęcony w 1731 roku pod wezwaniem św. Stanisława, wcielony do konwentu oo. dominikanów; klasztor oo. dominikanów fundowany w 1640 roku przez Stanisława Golskiego, wojewodę ruskiego, dziedzica na Buczaczu, Czortkowie i Podhajcach. W Cz. jest szkoła etatowa o 4 nauczycielach. Do sejmu i rady państwa wybiera to miasto wspólnie z gminami wiejskiemi, a mianowicie do rady państwa wspólnie z gminami powiatów administracyjnych: Buczacz, Czortków: 1 posła; do sejmu wspólnie z gminami powiatów sądowych: Budzanów, Czortków i Jazłowiec: 1 posła. Z przemysłowych zakładów istnieje tu fabryka maszyn rolniczych w Wygnance, fabryka rumu i likierów również w Wygnance, młyn wodny w Czortkowie. Tak-

że jest kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 2632 złr. Właściciel większej posiadł. Marya Borkowska. Co do fizyografii Cz. i okolic czyt.: „Die Resultate aus K. Kreil's Bereisungen des österr. Kaiserstaates in kurzer Darstellung“, G. J. III Jahr. 1852. Kreil K. und Fritsch K. „Magnetische und geographische Ortsbestimmungen im Oesterreich. Kaiserstaate“ Praga 1850 — 1851 str. 13 — 63. *Powiat czortkowski* graniczy na wschód z pow. Husiatyn, na połud. wschód z pow. Borszczów, na połud z powiatem Zaleszczyki, na zachód z powiatem Buczacz, na północ z powiatem Trembowla. Przestrzeni ma 14.0811 mil kw. czyli 6.0251 miriam. kw. Rzeki: Seret, wypływający w powiecie brodzkim, płynie z półn. zachodu na na południe, przepływa Tarnopol, Czortków, Ułaszkowce, wpada do Dniestru między miastem Zaleszczykami a miasteczkiem Gródek. Nieczława, mała rzeczka wypływająca między Janowem a miasteczkiem Chorostkowem, płynie z północy na południe i wpada do Dniestru pod Uściem biskupiem. Gór właściwych nie ma w tym powiecie, lecz brzegi Seretu i Nieczławy oraz potoczków dopływów tych rzek są strome, wysokie; boki tychże pokryte są lasami, widoki nad tymi brzegami są ładne, po dolinach bowiem nad rzeczkami i potokami rozścieliły się liczne wsie i miasteczka. Na wyżynach, jak wszędzie na Podolu, konfiguracya gruntu falowata, grunt bardzo urodzajny, klimat ciepły; obrócz zbóż zwykłych rodzi się w polu kukurydza i tytuń uprawiany w znacznych przestrzeniach dla rządowej fabryki tytuniu w Jagielnicy. W tym powiecie jest gmin miejskich 4, mianowicie miasto Czortków, miasteczka Budzanów, Jagielnica i Ułaszkowce; gmin wiejskich 45; zatem ogólna ilość gmin 49. Obszarów dworskich jest 49, przełożeństw obszarowych 28, ogółem jednostek administracyjnych jest 77. Gmin• katastralnych 49. Z 14 mil kw. austr. zajmują gminy administracyjue 8.1490 mil, to jest 57.9%, obszary dworskie 5.9321 kw. mil, czyli 42.1%; w przecięciu tedy zajmuje 1 gmina administ. 1663 morg., zaś 1 obszar dworski 1211 morg. Na milę 1 kwadratową przypada gmin administracyjnych 3.5. Gminy i obszary dworskie według liczby domów jak następuje: gmin mających domów do 25 jest 1, do 26 od 50 jest 2, od 51 do 100 jest 6, od 100 do 200, 24; od 201 do 300 jest 9, od 301 do 400 jest 3, od 401 do 500 jest 2; wyżej 500 jest 2. Obszarów dworskich mających do 10 domów jest 24, od 11 do 20 jest 12, wyżej 20 jest 9. Gminy podług liczby ludności dzielą się jak następuje: gmin mających wyżej 100 do 200 dusz 1, wyżej 200 do 300 jest 2, wyżej 300 do 400 jest 3, wyżej 400 do 500 jest 2, wyżej 500 do 1000 jest 21, wyżej 1000 do 2000 jest 14, wyżej 2000 do 3000 jest 4, wyżej 3000 do 4000 jest 1, wyżej 4000 do 5000 jest 1; na jeden obszar, ludności wypada 71 dusz, gminy mające nad 1000 do 5000 ludności mają razem 36,757 czyli 62% całej ludności. Gminy mające nad 500 do 1000 ludności mają razem 16,954 czyli 28% całej ludności. Gminy mające od 500 niżej mają razem 2538 czyli 4% całej ludności, razem ludność gmin wynosi 56,249 czyli 94% ludności całego powiatu. Obszary dworskie mają ludności 3580 czyli 6% ludności całego powiatu, która wynosi razem 59829. Ludność miast wynosi 3001 czyli 5%, ludność miasteczek 9345 czyli 16%, ludność wsi 43903 czyli 73%. Gminy tego powiatu należą tylko do jednego sądu pow. w Czortkowie, który należy do sądu obwodowego w Tarnopolu. Do rady państwa wybierają: obszary dworskie wybierają wspólnie z powiatami administracyjnymi: Zaleszczyki, Borszczów i Husiatyn 1 posła; gminy wiejskie wspólnie z okręgiem wyborczym Buczacz 1 deputowanego. Do sejmu krajowego większe posiadłości całego dawnego obwodu zaleszczyckiego, mianowicie teraźniejsze powiaty administracyjne: Czortków, Husiatyn, Borszczów i Zaleszczyki 3 posłów. Gminy wiejskie powiatów sądow.: Czortków, Jazłowiec i Budzanów 1 posła. Sad powiatowy jest w tym powiecie tylko w Czortkowie, należący do sądu obwodowego w Tarnopolu. Probostw rzym. kat. jest 4: w Budzanowie, Czortkowie, Jagielnicy i Chomiakówce; wszystkie należą do dekanatu Cz., do rzym. kat. arcybiskupstwa we Lwowie; gr. kat. prob. 25, z tych 17 należących do dekanatu w Czortkowie, 6 do dekanatu w Skale, 2 do dek. w Zaleszczykach. Szkoły: 4-klasowa etatowa w Czortkowie; etatowe 1-klasowe w Bazarze, Białej, Białobożnicy, Dżurynie, Jagielnicy, Kossowie, Koszyłowcach, Połowcach, Romaszówce, Rosochaczu, Świdowie, Szmańkowczykach, Ułaszkowcach, Zalesiu. Filialne w Byczkowcach, Dawidkowcach, Jagielnicy starej, Kolendzianach, Muchawce, Połowcach,(kolonii), Słobódce, Uhryniu; niezreorganizowana w Szwajkowcach; szkół średnich, tem mniej wyższych w tym powiecie nie ma. Kasy pożyczkowe gminne istnieją w tym powiecie w następujących gminach: Antonów, Bazar, Biała, Biały potok, Byczkowce, Chomiakówka przysiołek do Jagielnicy, Czortków, Czortków stary, Dawidkowce, Dolnia, Dżuryn, Jagielnica, Kalinowszczyzna, Kolendziany, Kossów, Koszyłowce, Muchawka, Nagórzanka, Pauszówka, Połowce, Romaszówka, Rosochacz, Rydoduby, Salówka, Skorodyńce, Słobódka do Dżuryna, Sosolówka, Świdowa, Szmańkowce, Szmańkowczyki, Szulharówka, Szwajkowce, Strosówka, Uhryń, Wygnanka, Za-

błotówka, Zalesie. Ziemia urodzajna; uprawiają oprócz zwykłych zbóż w tym powiecie także: tytuń, kukurydzę a nawet i kawony udają się w południowej części tego powiatu na polu. Na dobrze uprawionych polach pszenica daje po 20 kóp z morgi a kopa wydaje po $^3/_4$ korca i wyżej. Ziemia też wysokiej jest wartości, za dzierżawy płacą po 12 złr. i po 14 złr. od morga. Cały ten powiat na przestrzeni 130,129 morg. niższo austryackich; na to ról ornych: 89.388 m., łąk i ogrodów 17,783 m., pastwisk 2375 m., lasu 20,583 m. Browarów jest w tym powiecie 3, mianowicie w Budzanowie, w Jagielnicy i w Wygnance własność Maryi hr. Borkowskiej. Gorzelń jest w powiecie 16: mianowicie 2 w Bazarze, Białym potoku, Byczkowcach, Kalinowszczyźnie, Kolędzianach Kossowie, Koszyłowcach, Muchawce, Pauszówce, Szulharówce, Uhryniu, Wierzbowcu, Wygnańcu, Zalesiu, Zwiniaczu. Młynów wodnych było w 1876 roku w tym powiecie 33 a mianowicie w Białej, Białobożnicy, Białym potoku, Budzanowie, Byczkowcach, Czerkawszyźnie, Czortkowie starym, Dawidkowicach, Dolinia, Dżurynie, Jagielnicy, Kalinowszczyźnie, Kolendzianach, Kossowie, Muchawce, Pauszówce, Rydodubach, Połowcach, Salówce, Skomorosznem, Skorodyńcach, 2 w Sosolówce, Świdowie, Szmańkowcach, Szmańkowszczyku, Szulharówce, Szwajkowcach, 2 w Uhryniu, Ułaszkowach, Wierzbowcu, Zwiniaczu. Największą fabryką w czortkowskim powiecie jest rządowa fabryka tytuniu i cygar w Jagielnicy. Fabyka machin rolniczych w Wygnance, olejarnia w Wygnance, fabryka rumu i likierów w Wygnance, cegielnia w Czortkowie starym i cegielnia w Jagielnicy. Sławne są jarmarki w Ułaszkowcach, zaczynające się 24 czerwca a trwające cały tydzień; licha ta mieścina w ciągu roku niczem od wsi się nie różniąca, nagle ożywia się, drewniane budy umyślnie na sklepy popostawiane oraz tymczasowe szałasy i namioty napełniają się ludźmi i najrozmaitszemi towarami, obszerne place otoczone palisadami, pełne stad wołów podolskich, besarabskich, mołdawskich i węgierskich, w innych tabuny dzikich koni. Dawniej szczególniej, nim kolej żelazna we wszystkich kierunkach przecięła Galicyą, zwozili kupcy lwowscy, czerniowieccy, tarnopolscy i z innych miast Galicyi najrozmaitsze towary, bławatne, galanteryjne, bižuteryę, ubrania, korzenie, a obywatelstwo obwodów czortkowskiego, czerniowieckiego, brzeżańskiego, stanisławowskiego, stryjskiego i złoczowskiego zaopatrywało swe domy we wszelkie zapasy. Stada koni galicyjskich były tu licznie reprezentowane; handel zbożowy, okowitą i wełną, prowadzony był na wielką skalę, krocie tysięcy korcy podolskiej pszenicy i żyta, miliony garncy okowity kontraktowano tutaj na rachunek bliskich przyszłych zbiorów. Chaty włościańskie w Ułaszkowcach i dwory sąsiedniej szlachty przepełnione były dalekiemi gośćmi. Teraz przy rozgałęzionych liniach kolejowych jarmark ten stanowi z jarmarkami w Tarnopolu na środopoście i na św. Annę oraz w Mościskach główne targowisko tylko zboża, wełny, gorzałki, koni i bydląt. Kolei ten powiat nie posiada; najbliższe stacye kolejowe są: Tarnopol i Łuzany. Gościńców bitych ma 2, mianowicie jeden rządowy idący z Tarnopola na Czortków, Zaleszczyki do Czerniowiec, który przecina ten powiat z północy na południe; drugi krajowy, idący z Czortkowa na zachód przez Buczacz do Monasterzysk, gdzie łączy się z gońcińcem rządowym idącym ze Lwowa na Brzeżany, Podhajce, Monasterzyska do Stanisławowa. Pod względem historycznym zasługują na wzmiankę: miasteczko Budzanów ma ruiny zamku, obszerny pałac i klasztor panien miłosiernych. Podczas najazdów tatarskich stoczono w okolicy kilka utarczek z nieprzyjacielem. Miasteczko Jagielnica z dobrze zachowanym, niegdyś obronnym zamkiem. przerobionym teraz na fabrykę tytuniu. Wieś Kolendziany z starożytnym zamkiem, dotychczas zamieszkałym; wieś Zawale koło Czortkowa: istniał tam obronny zamek, który przez Turków w 1676 roku zrujnowany został. Dawny obwód czortkowski obejmował powiaty: Czortków, Mielnica, Borszczów, Kopeczyńce, Budzanów, Husiatyn, Tłuste, Zaleszczyki, Jazłowiec. 2.) **Cz.** *stary*, wieś, pow. czortkowski, przylegająca z południowo-zachodniej strony do Czortkowa miasta. Przestrzeń posiadłości więk. roli ornych 750, łąk i ogr. 12, pastw. 86, lasu 116; posiadł. mn. roli orn. 952, łąk i ogrod. 116, pastw. 88, lasu 33 morg. Ludność rzym. kat. 280, gr. kat. 672, izrael. 118: razem 1070. Przyłączoną jest pod względem administracyjnyn, sądowym i kościelnym tak jak Czortków miasto; do urzędu pocztowego i obudwu parafij do Czortkowa miasta należy. Jest tu kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym w kwocie 481 złr. *B. R.*

Czortorya albo *Czartorya* (ob.), pow. hrubieszowski.

Czortowe, jez. w półn. części pow. grodzieńskiego, między Kotrą a Pyrrą.

Czortowice, pow. hrubieszowski, ob. *Czartowiec*. Folw. Cz. z wsią t. n., od Lublina w. 105, od Hrubieszowa w. 8, od Kowla w. 100, od rz. Bugu w. 10. Nabyte w r. 1866 za rs. 18408. Rozległość wynosi m. 250, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 206, łąk m. 34, nieużytki i place m. 10; płodozmian 13-polowy. Wieś Cz. osad 25, gruntu m. 276.

Czortowiec, wieś, pow. horodeński, leży

nad potokiem Czortowiec. Przez tę wieś przechodzi gościniec prywatny, prowadzący z Obertyna do Horodenki. Od Horodenki oddaloną jest ta wieś na zachód o 2 mile, od Obertyna na wschód o milę, leży ona na Pokuciu, w doskonałej glebie, w bezleśnej okolicy. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 1818, łąk i ogrodów 246, pastwisk 36; posiadłość mniejsza: roli ornej 5625, łąk i ogrodów 308, pastwisk 353 m. Ludności rzym. kat. 300 należących do parafii rz. kat. w Obertynie; gr kat. 3235, mających w Czortowcu samym parafią, do której należy filia Hawrylak z 447 gr. kat.; parafia ta gr. kat. należy do dek. żukowskiego; izraelitów 94: razem ludności 3629. Jest tu szkoła etatowa o 1 nauczycielu i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 3019 złr. Według podania ludu Cz. łączy się przez jaskinię z Isakowem. Jaskinię tę odkrył p. Wład. Przybysławski, dziedzic Cz., i nazwał ją „Heleną.“ Wydrążona w obszernych pokładach wapiennych. *B. R.*

Czortowiec, potok, wypływa w obr. gm. Czortowca, w pow. horodeńskim, na połd. tej gminy, na łąkach moczarowatych, będących dnem dawnych stawów, a zwanych dzisiaj Werchny Staw, między wzgórzami bałaurskiemi, zwłaszcza Retą (306 m.) od wsch., a Trostyńcem (274 m.) i Bałahorą (329 m.) od zach. Płynie wązką dolinką na płn.; przepłynąwszy staw (236 m.), przerzyna wś Cz. przez sam środek; zwracając się na płn. zach., przechodzi w obr. gm. Harasymowa i wpada z pr. brz. do Chocimirki. Długość biegu 11 kil. Okolica, którą zrasza Czortowiec, jest wzgórzyztą i poprzerzynaną pasmem wzgórz, Bałaurami, także Bałahorami, poniekąd także Czartowemi górami, zwanych; między którymi widzimy małe dolinki, oraz osuszone dziś jeziorzyska i moczary, służące niegdyś za zbiorniki wód, spływających z tych wzgórz do obszernych koryt Dniestru i Prutu. *Br. G.*

Czortówka, wieś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole; 819 m. obszaru ziemi dworskiej.

Czortyca, ob. *Kaniów.*

Czortycha, rz., wpada w pow. wasylkowskim, przed wsią Kopaczowem, do rzeki Stuhny.

Czortyń, ob. *Czerteń.*

Czosaki-Dąb, wieś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W 1827 r. było tu 14 dm., 74 mk.

Czosnów łosicki, wieś na lewym brzegu Wisły, powiat warszawski, gmina Cząstków, parafia Łomna. W roku 1827 miała 22 dm., 100 mieszkańców. Folwark Cz. lit. A. lub Dembin z attynencyą Grudź i wsią Dembin, od Warszawy w. 22. Nabyte w r. 1872 za rs. 25,000. Rozl. wynosi m. 383, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 131, łąk m. 49, pastwisk m. 94, wody m. 15, nieużytki i place m. 93; pokłady torfu. Rzeka Wisła płynie granicą gruntów, dochód stanowi rybołówstwo i przewóz w atynencyi Grudź; wieś Dembin osad 9, gruntu m. 55. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czosnówka, wieś i folw., pow. bialski, gm. Sidorki, par. Biała. R. 1827 r. było tu 20 dm. i 161 mk., obecnie liczy 30 dm., 248 mk. i 1078 m. obszaru.

Czosnówka, ob. *Czesnówka.*

Czosnówka, rzeka, lewy dopływ Berezyny w pow. rzeczyckim.

Czosnowo, ob. *Kalinowo.*

Czosnowo, niem. *Zosnau*, *Zosznow*, folw. należący do wsi Ciecholewy, w pow. człuchowskim, nad jeziorem, blisko rz. Brdy, ma 3 dm., 32 kat., 8 ew. *Kś. F.*

Czostków, folw. pow., suwalski, gm. Czostków, par. Filipów, odl. 24 w. od Suwałk, liczy 4 dm., 74 mk. Mieści kancelaryą zarządu gminy. Dobra Cz., niegdyś narodowe, złożone z 50 wsi i folwarków oraz dwóch miasteczek, obecnie składają się tylko z folw. Cz., Białejeziorki i Suchorzecz i stanowią donacyą. Znajdują się w nich jeziora: Biało, Czostków, Cisówek, Krzywulka, Skazdubek, Ślepe; osada Wilanowe, łąka Kukiew, osady strzeleckie i lasy, tudzież wsi: Supienie, Huta, Czarna, Białejeziorki, Cisowek, Rakówek, Krzywulka, Zdręby, Skazdub, Ogrodzisko, Buda, Aksamitowizna, Podzdręby, Zuśno. Ogólna rozległość gruntów i lasów folwarcznych około m. 3900, włościańskich wynosi około m. 8000, a mianowicie: folw. Czostków grunta orne i ogrody 474, łąk m. 215, pastwisk m. 66, zarośli m. 10, wód m. 347, nieużytki i place m. 30: razem m. 1143; folw. Białejeziorki grunta orne i ogrody m. 93, łąk m. 60, pastwisk, m. 65, nieużytki i place m. 6: razem m. 225; folwark Suchorzecz grunta orne i ogrody m. 495, łąk m. 175, pastwisk m. 134, zarośli m. 7, wód m. 41, nieużytki i place m. 15: razem m. 867; łąka Kukiew m. 7; osady strzeleckie m. 25, osada Wilanowe m. 33; lasu m. 1588. Wś Białejeziorki osad 53, gruntu m. 468; wieś Krzywulka osad 17, gruntu m. 580; wś Buda osada 1, gruntu m. 72; wś Aksamitowizna osada 1, gruntu m. 24; wś Cisówek osad 10, gruntu m. 319; wś Czarna osad 41, gruntu m. 1217; wś Huta osad 20, gruntu m. 425; wś Rakówek osad 30, gruntu m. 923; wieś Supienie osad 15, gruntu m. 606; wś Ogrodzisko osad 6, gruntu m. 109; wś Podzdręby osada 1, gruntu m. 57; wś Skazdub osad 74, gruntu m. 1999; wś Zdręby osad 23, gruntu m. 648; wś Zusno osad 42, gruntu m. 1118. Gmina Cz. ludności 3598, rozległości 15982 m., s. gm. okr. II i st. poczt. w os. Filipowo o 5 wiorst. W skład gminy wchodzą: Aksamitowizna, An-

tonin, Białe-jeziorki wś i folw., Buda, Cisówek, Czarne, Czostków, Dębszczyzna wś i folw., Gacisko wś i folw., Garbaś, Hutta, Karolinowo, Kobylino, Krzywulka, Łanowicze wieś i folw., Marsztynowizna, Milanowszczyzna, Młyńsko, Motule wieś i folwark, Ogrodzisko, Pećki, Przerośl Mała, Przystajnie, Rakówek, Rospuda, Suchorzecz, Supienie, Szkilówka, Tabałówka, Uwiesy, Zusieńko wieś i folw. i Zuśno. Przeważną część ludności tej gminy stanowią mazury; litwini stanowią $^1/_4$ ludności. Gmina ma dwie szkółki elementarne we wsiach Zuśno i Rakówku, na utrzymanie których mieszkańcy gminy składają rocznie 212 rs. kop. 50; kościoła w gminie niema zupełnie. 2.) **Cz.**, wieś, pow. jędrzejowski, gm. Małogoszcz, par. Kozłów. R. 1827 było tu 19 dm. i 129 mk. Należy do dóbr Ludynia. *K. H. Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czostków, jezioro w dobrach t. n., w pow. suwalskim, ma 38 m. obszaru i 42 stóp głęb. Daje początek rzeczce Krzywulka.

Czotina, przysiołek miasta Jakobeny.

Czteroboki, ob. *Czetyroboki*.

Cztery-włóki, kol., pow. lipnowski, gmina Osiek, par. Sierpc. Gruntów włośc. 123 m., w tem 93 m. ornych, 9 dm., 62 mk. *F. O.*

Cztery włóki, niem. *Vierhuben*, dobra w powiecie lubawskim, ćwierć mili od dworca kolei żel. toruńsko - wystruckiej w Biskupcu, par. Lipinki, obszaru ziemi ma 752 m., domów 5, kat. 53, ew. 16. *Kś. F.*

Czubacz, osada, pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów.

Czubajowizna, osada, pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Cygów.

Czubek, folw. w pow. starogrodzkim, nad Czarną wodą, która tu młyn i piłę pędzi, roku 1780 należał do Władysława Płacheckiego, dziś do Domskiego. Obejmuje 288 m., mieszk. 26, domów mieszk. 3, par. Zblewo; od Starogrodu 3 i pół mili; st. p. Frankenfelde.

Czubin, wś i folw., pow. błoński, gm. Helenów, par. Rokitno. Istniała tu fabr. cydru około 1829 r. R. 1827 było tu 13 dm., 145 mk., obecnie jest 202 mk. Dobra Cz. składają się z fol. Cz., Kotowice, Milęcin tudzież wsi t. n. i Falęcin, od Warszawy w. 24, od Błonia w. 4, od Brwinowa w. 2. Rozl. wynosi m. 1596 a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 257, łąk m. 89, pastwisk m. 19, lasu m. 41, nieużytki i place m. 20, razem m. 426; folw. Milęcin grunta orne i ogrody m. 538, łąk m. 79, pastwisk m. 58, lasu m. 87, nieużytki i place m. 19: razem m. 781; folw. Kotowice grunta orne i ogrody m. 291, łąk 78, nieużytki i place m. 20: razem m. 389. Płodozmian 8-polowy, wiatrak i pokłady marglu i gliny. Wieś Cz. osad 19, gruntu m. 109; wieś Kotowice osad 18, gruntu m. 40; wieś Milęcin osad 14, gruntu m. 11; wieś Falęcin osad 10, gruntu m. 185. *A. Pal.*

Czubówka, stacya drogi żelaznej Odessa-Podwołoczyska, między Birzułą a Mordarówką, o 448 w. od Podwołoczysk, w gub. chersońskiej.

Czubrawice, wieś, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Racławice. W 1827 r. było tu 76 dm., 452 mk.

Czuby goryczkowe, szczyty w głównym grzbiecie Tatr nowotarskich, między przełęczą Liliowem a Czerwonemi Wierchami, wznoszące się w południowej stronie doliny Goryczkowej, nazwanej tak od obficie tam rosnącej goryczki (*Gentiana punctata* L.). Tworzą one szeroki trawiasty grzbiet. Składa się tenże z trzech szczytów, połogiemi przełęczami rozdzielonych. Środkowy szczyt zwie się Pośrednim Wierchem Goryczkowej (1856.5 m. Zejszner, 1847.3 Loschan); wybiega grzbietem swym na północ, dzieląc dolinę na dwie odnogi, zachodnią Świńską dolinę, widoczną z polany Kalatówek, i wschodnią zwaną pod Zakosy. Skrajne zaś szczyty tego szerokiego grzbietu zowią się zachodni Czubą goryczkową (1913 m. Kolbenheyer), a wschodni Czubą nad Zakosy (1877 m. Kolb.). Tędy zwykłe jest przejście na stronę węgierską do Liptowa. Tędy też według podania miał przeprawiać się do Węgier oddział barszczan i nawet armatki ze sobą przeprowadzać. Niektórzy z nich ukrywali się na Podhalu, mianowicie w Zakopanem, między ludem. Od jednego z nich Zakopianie poczęli uczyć się czytać. Nadmienić wypada, że Podhalanie ścieżki kręte (perci) prowadzące przez przełęcze z jednej doliny do drugiej zwą zakosami; stąd też nazwa „Czuba nad Zakosy.“ Z Czuby Goryczkowej można wygodnie przejść na Beskid (ob.), a stąd według upodobania przez Liliowe, Skrajną i Pośrednią Turnię na Świnnicę lub wprost ku Stawom Gąsienicowym lub wreszcie przez Uhrocie Kasprowe i Magórę do doliny Jaworzynki lub granią północnego jej boku ku Hutom zakopiańskim czyli hamerniom. *Br. G.*

Czuchilina, wieś, gub. witebska, nad rzeką Warużą i jez. Świno.

Czuchleby, wieś, pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. r. l. Niemojki, r. g. Chotycze, st. p. i sąd Łosice, rozl. 702 m., 34 dm., 332 mk. Posiada szkołę gminną. Gm. Cz. graniczy z gm. Olszanka, Huszlew, Chlebczyn, Łysów i Przesmyki, Zarząd gm. we wsi Świniarów, od Konstantynowa o 31 wiorst, rozległości 14,480 m., ludn. 3555, sąd gm. okr. IV i st. p. Łosice o 5 i pół w. W skład gm. wchodzą: Biernaty-Płosodrze, B.-Rudnik, B.-Stare, B.-Średnie, B.-Wólka, Chotycze, Czuchleby, Dzięcioły, Jeziory, Lepki, Ławy, Łuczki, Mieszki, Nowawieś, Nowosielce, Piny

Sewerynów, Świniarów, Szaników, Toporów, Woźniki i Zakrze. *Rz.* i *Br. Ch.*

Czuchłoma, m. pow. gub. kostromskiej, 1949 mk., 928 w. od Petersburga a 176 od Kostromy odległe. St. poczt.

Czuchny, okrąg wiejski w gminie Krewo. pow. oszmiański, liczy w swoim obrębie wsie: Czuchny, Kąciewicze, Korędy, Wiśniówka; zaśc. Gołowanciszki, Kurmanicha.

Czuchny, *Czuchońcy*, inaczej *Estońcy*, *Esty*, po łot. *Igauns*, gałąź szczepu fińskiego, zajmują całą gubernią estońską i północną część inflanckiej (liwońskiej), mianowicie powiaty dorpacki i parnawski, wraz z wyspami Worms i Runs; sąsiadują na wschód z Rossyanami, a na południe z Łotyszami czyli Łotwą. Szlachta, kupcy i większa część mieszczan są Niemcy. Do Czuchońców liczą się także: 1) Liw albo Liwi, mieszkający już to wspólnie z nimi w kilku wsiach, przy ujściu rzeki Salis, już oddzielnie na wybrzeżu kurońskiem, poczynając od Irbenu, aż do jeziora angierskigo, w dobrach Dundangieńskie i Popeńskie, w liczbie 150 przeszło rodzin; oraz 2) Krewingowie, poniżej miasta Bowska, mieszkający w dobrach: Baden, Kirkawe-Moiż, Krusen i Memelhof. około 2,700 płci obojej; ostatni wyginęli już prawie, zlawszy się z łotyszami. Wszystkich Czuchońców, języka czudzkiego używających, liczą około 630,000. Są oni wzrostu miernego, włosy mają rude, mocnej budowy ciała, zdolni do najcięższej pracy, ale bardzo leniwi; charakter mają skryty, niedowierzają Niemcom, są powolni, źli, uparci i pijaństwu oddani. Mieszkania ich mało się od barłogów różnią; ludzie i bydło wspólnie mieszkają; wszędzie postrzegać się daje największe nieochędóstwo i nędza okropna. Ubranie obojej płci jednakie jest prawie; stanowi je głównie długa suknia zwierzchnia, z grubej tkaniny koloru ciemnego; na nogach, zamiast pończoch, ponawijane mają taśmy, stopy w łapcie obute, rzemieniem przywiązane. Przy chrzcie, weselu i pogrzebie, zachowują szczególne obrzędy. Do zwyczajnych zabaw ludowych, bez których żadne święto obyć się nie może, należy huśtawka. Najgłówniejszem świętem u Czuchońców jest Dalkus, święto żniwa. Religijność, wybitnie charakter ludu tego znamionująca, przyćmiona jest mnóstwem najgrubszych zabobonów. Język czuchoński, jako narzecze czudzkiego, dosyć jest miękki i dźwięczny, lecz bardzo ubogi. Pomiędzy ludem istnieje znaczna ilość pieśni, nadzwyczaj poetycznych. Czuchońcy głównie rolnictwem się trudnią. Por. *Esty*.

Czuchońce albo *Kurtaki*, karpaccy górale. Ród ten poczyna się na zachodzie u źródłowisk rzeki Ropy i zasiada całe góry, aż do źródeł Sanu; na tak wielkiej wszakże przestrzeni rozsiany nie tworzy jednolitego gminu, lecz dzieli się na pomniejsze rzesze między sobą. Idąc od granicznego Beskidu za biegiem rzek wpadających do Wisły na tej przestrzeni, ciągną się siedziby Kurtaków ponad Ropą po Szembark, po nad Wisłoką po Kąty, po nad Jasełką po Duklę, po nad Wisłokiem po Besko, po nad Osławą po Porasz, po nad Hoczewką po Nowosiółki, po nad Sanem w końcu po Przysłup. Oznaczając wszakże te granice rozumiemy cały obszar tych rzek na górnym ich biegu wraz z przyległemi dolinami na oznaczonej przestrzeni. Cały ród, który od źródeł Sanu osiadł, bywa od postronnych także Czuchońcami zwany, dla wierzchniego stroju, który się nazywa czuchania; kształt i krój, a nawet i kolor tych czuchań zmienia się, i podług nich rozróżniają całe okolice przez Czuchońców osiadłe, mówiąc „Górniaki“ od Samoklęsk i Żmigroda, od Jaślisk i Dukli a w końcu od Bukowska i Baligroda, oznaczając tem oddzielne okolice przez nich zamieszkałe. Wyjątkowo tylko nazywają Czuchońce sami siebie Góralami, zazwyczaj zaś „Górniakami“, do czego sąsiednie rody w równinach zamieszkałe przywięzywać zwykły wyobrażenie grubych obyczajów. Górale od Jaślisk nazywają się także Górniakami z niskiego Beskidu, a sąsiednich w Węgrzech mieszkających nazywają Zadzielanami, jako mieszkających za działem, to jest za Beskidem. Pominąwszy te drobne różnice należy policzyć cały ten ród Kurtaków, a nawet ze Spiżakami pospołu od wyłomu popradowego zacząwszy, aż do źródeł Sanu, i postawą i narzeczem i obyczajem do jednego rodu, który się przez grzbiet Niskiego Beskidu przewalił na obszar Wisły z Węgier w czasie pierwszych najazdów z Pannonii na słowiańskie ziemie. Por. *Górale*.

Czuchońskie, jez., to samo co *Czudzkie* (ob.) albo *Peipus*.

Czuchów, wś, pow. konstantynowski, gm. Łysów, par. Rusków, sąd i poczta Łosice, rozległ. grun. 439 morg., 18 dm., 200 mk. Cz.-Marynki i Cz.-Pieńki, folw. należące do majątku Rusków (ob.). *Rz.*

Czuchowa, niem. *Czuchow*, wś i dobra, nad Birawką, pow. rybnicki, o 12 kil. od Rybnika na płn.-wschód, w parafii Wielkie Dubieńsko. Dobra mają 2412 a wś 1287 m. gruntu. Mk. 765, os. 150. Folw. Czuchowizna 7 os., 41 mk.; folw. Płaskowice 2 dm., 23 mk. *F. S.*

Czuchowa słoboda lub *Czuchowo*, wś, pow. piński, niedaleko od jeziora pohoskiego, o milę od Pohosta-Zahorodnego, w gm. Dobrosławka, w 1 okr. policyjnym (łohiszyńskim), w 1 okręgu sądowym. Mieszkańcy trudnią się rybołówstwem. Dwór zwany Planta, mur., własność Nielubowicza. Ogółem wś i dwór mają 246 mk., 3835 dz. gruntu. *X. A. M.*

Czuchowiec, wś, pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Kobyłka.

Czuchowo, ob. *Czuchowa słoboda.*

Czuchowo al. *C:ce*, niem. *Zützer*, w pow. wałeckim, 1) wś włośc., obszaru 2818 m., domów mieszk. 32, kat. 38, ew. 467, szkoła w miejscu, par. Słopanowo. 2) wś ryc., obszaru 11,880 morg., domów mieszk. 24, kat. 12, ew. 107. W pobliżu młyn i smolarnia: Zützermühl i Zützer-Theerofen.

Czuchry, *Czuhor*, wś, nad rz. Uszycą, pow. uszycki, gm. Kosikowce, par. Sokulec, wraz z Hutą i przysiołkiem Weselica ma 238 dusz męz. włośc. i 54 jednodwor. Ziemi włościań. 344 dz., dworskiej 1114 dz. Należała do Boguszów, dziś Regulskiego. Położenie bardzo malownicze, cerkiew. R. 1868 Cz. miały 79 dm. *Dr. M.*

Czuczelice, wś i folw. dwor., nad jez. Miadzioł, pow. święciański, par. Komaje, 3 okr. adm., praw. 47, starowierców 12, kat. 9, żydów 8, domów 7 (1866 r.), od Święcian 52 w.

Czuczewicze, *wielkie* i *małe*, wś i folw., pow. mozyrski, odl. od Mozyrza mil 50, od Słucka 20, zarząd policyjny (stan) o mil 15. Grunt włośc. 1776 dzies. Folwark Cz. po Radziwiłłach jest własn. księcia Piotra Wittgensteina; grunta folwarczne orne 92 dz., łąk 104 dz., błot kośnych 7715 dz., lasu 10600 dz., zarośli 2200 dz., nieużytków 2000 dz. Ludność prawosławna, cerkiew, kościoła nie ma; w zamian dróg kloce drzewa powrzucane w błoto. Zatrudnienie ludności: hodowla bydła i pszczelnictwo, chociaż na znaczną skalę lecz najnieudolniej prowadzone, wyzyskiwane przez żydów karczmarzy. Ludność uboga i ciemna. *H. R.*

Czuczkowska, st. p., pow. totemski, gub. wołogodzka, niedaleko Kadnikowa i Totmy.

Czuczynka, wioska rządowa w pow. kijowskim, o 10 w. oddalona od Rzyszczowa, przy ujściu rz. Czuczynki do Dniepru. Mieszk. 525, z tych izrael. 3. Ziemi 1029 dzies., wyborny czarnoziem; stanowiła dawniej własność metropolitów kijowskich. Osada ta datuje od r. 1739, założona przez Piotra Woronicza podczaszego owruckiego. R. 1793 było tu 41 chat a mieszkańców 275.

Czudczyn, ob. *Czudzin.*

Czudec (z Zaborowiem), mstko, pow. rzeszowski, 2653 morg. gruntu, w tem 1437 m. roli ornej a 799 m. lasu, 344 domów, 956 męż., 1122 kob., razem 1978 mk., paraf. dek. strzyżowskiego w miejscu, istniała już przed r. 1326 lecz czas erekcyi nie jest wiadomy, gdyż kalwińscy właściciele Cz. w XVI w. wszystkie dawne dokumenta kościelne zniszczyli. Dziedzic Józef Grabiński wybudował w r. 1713 kościół parafialny pod wezwaniem św. Trójcy z twardego materyału, który następnie przez Andrzeja Pruskiego, sufragana przemyskiego, poświęcony został. Na cmentarzu w kaplicy św. Marcina odprawia się także nabożeństwo. Istnieje fundusz ubogich założony przez Józefa Grabińskiego w r. 1722 celem udzielania przytułku i wsparcia ubogim parafianom; majątek zakładowy tego funduszu składa się z dwóch drewnianych domków, ogrodu i obligacyj na 3125 złr. Szkoła ludowa dwuklasowa, stacya pocztowa (przy trakcie z Rzeszowa do Krosna, o 19 kil. od Rzeszowa). Cz. leży w urodzajnych pagórkach. Na obszarze dworskim, który jest własnością Karoliny Wasilewskiej, znajduje się piękny pałac z wielkim angielskim ogrodem, gorzelnia i browar piwny; gospodarstwo należy do najbardziej wzorowych w pow. rzeszowskim.

Czudin, *Czudyn*, wś, pow. radomyski, nad rz. Teterowem, o 8 w. od Radomyśla. Mieszk. 420, z tych 150 katolików, reszta prawosławnych. Cerkiew parafialna. Założenie wioski przypisują wojewodzie Czudinowi, który w 1072 roku rządził Wyszogrodem. Ziemi 2704 dzies., drugorzędnej. Należy do Wierzbickich. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny w Radomyślu. *Kl. Przed.*

Czudin, ob. *Czudyn.*

Czudiul, ob. *Czudyn.*

Czudiul, lewy dopływ rzeczki Serecel, która do Małego Seretu uchodzi pod Petrountz.

Czudnica, wś, pow. ostrogski, na północ od Ostroga, na samej granicy pow. ostrogskiego i rówieńskiego, położenie poleskie, grunta obmywa rz. Horyń, gleba czarna i urodzajna, lud wiejski trudni się tylko rolnictwem. We wsi jest kaplica katol. parafii Międzyrzec Korecki. *Z. Róż.*

Czudnów, ob. *Cudnów.*

Czudowice, wś, pow. jarosławski, o 5.2 kil. od st. p. Pruchnik, par. rz. kat. Pruchnik, par. gr. kat. Pełnatycze.

Czudowo, pow. nowogrodzki, st. p. w pobliżu t. n. st. dr. żel. mikołajewskiej i nowogrodzkiej, o 111 w. od Petersburga, o 494 w. od Moskwy.

Czudy, wś szlach., pow. kowieński, okrąg polic. janowski, par. Skorule-Janów, o 6 w. od Janowa.

Czudy, rossyjska nazwa Estów, Estonów, Czuchońców (ob.), ludu rasy fińskiej.

Czudyłów, prawy dopływ Oporu, wypływający w obrębie gm. Skola w pow. stryjskim, w lesie Płajem zwanym. Płynie w kier. płn. zach. lesistymi parowami, popod wzgórza Czudyłów (670 m.) i Semkin Wierch, wznoszące się od płn. wsch. nad doliną tego potoku. Wpada do Oporu poniżej Skola. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Czudyn, rum. *Czudin*, *Czudiul*, z Nową Hutą, wś, pow. storożyniecki na Bukowinie,

własność funduszu religijnego, ma st. poczt., st. telegr. i parafią grecką nieunicką. Huta szklana.

Czudyn, ob. *Czudin.*

Czudyn, potok górski, lewy dopływ Skawy, zwie się pospolicie Zadeńką (ob.). *Br. G.*

Czudynowce, wieś nad Bohem, pow. lityński, par. Chmielnik, dusz męz. 244, ziemi 703 dzies. Stanowiła oddzielne starostwo czudynowieckie, do którego należały wsie: Maryanówka, Łozowa, Skarzyńce, Sołkowce, Torczyn i Uhlach. Ostatecznie trzymał to starostwo senator August Iliński. Dochód roczny wynosił 5083 rs., dziś własność rządowa. R. 1868 miała 60 dm. *Dr. M.*

Czudyszki, wieś i osada młynarska, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. W 1827 r. było tu 16 dm., 159 mk., obecnie liczy 21 dm. i 195 mk. Odl. od Maryampola 39 w. *Br. Ch.*

Cudzin, *Czudczyn,* osada wiejska w połud. stronie pow. słuckiego, na głuchem polesiu, nad rz. Łanią, w 2 okr. policyjnym, w 3 okr. sądowym. *Al. Jel.*

Czudzkie jez., inaczej *Czuchońskie* lub *Peipus,* ma 3087 w. kw. rozl., z tego 625 w pow. dorpackim, 1438 w gub. petersburskiej, 468 w gub. estońskiej, 443 w gub. pskowskiej, 112 w pow. werroskim. Na jeziorze znajduje się wiele wysp, z których główniejsza Porka. Przetok między Pskowskiem a Cudzkiem jeziorem coraz płytszym się staje i dla tego żegluga utrudnia się. Brzegi są w ogólności piaszczyste. Z Czudzkiego jeziora do zatoki Fińskiej płynie rzeka Narowa, do niego zaś z tejże zatoki wpada Embach. Do jeziora Pskowskiego wpada rzeka Wielika. Na dwóch jeziorach, między miastami: Pskowem, Narwą, Hdowem i Dorpatem odbywa się znaczna żegluga. Główne przystanie znajdują się w mieście Pskowie, Hdowie i przy wiosce Skamii, przy ujściu rzeki Narowy. W jeziorze połów ryb dosyć znaczny; poławiają się: łososie, leszcze, sądaki a w południowych częściach wielka ilość stynki. W r. 1702 na Czudzkiem jeziorze stoczona była bitwa pomiędzy rossyjską a szwedzką flotą.

Czugujew, m. pow. gub. charkowskiej, 9060 mk., 1372 w. od Petersburga a 36 od Charkowa odległe, na prawym brzegu Dońca z osadą wojenną, ma 3 cerkwie paraf., 1 jarmark na rok, targi tygodniowe. Mieszkańcy trudnią się wyrabianiem kożuchów i siodlarstwem.

Czuhor, ob. *Czuchry.*

Czujniszki, wieś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki. Odl. od Maryampola 16 w., liczy 19 dm. i 156 mk.

Czukałówka, wieś, pow. stanisławowski, przy ujściu potoku Pachówka do potoku Horocholina, dopływu Bystrzycy czarnej, o 7.6 kilom. na południe od Stanisławowa, o 1¾ mili na półn. zachód od Bohorodczan, wieś leżąca na podgórzu, w urodzajnej dolinie Bystrzycy czarnej. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 4, łąk i ogr. 1, pastw. 5; pos. mniej.: roli ornej 607, łąk i ogr. 43, pastw. 14 m. Ludności gr. kat. 357, izrael. 7: razem 364. Należy do gr. par. w Opryszkowcach. W tej wsi jest szkoła niezreorganizowana. Właściciel większej posiadłości Rudolf hrabia Stadion. *B. R.*

Czukiew, wieś, pow. samborski, nad małym potokiem, dopływem pobliskiego Dniestru; wprawdzie sama osada oddaloną jest o pół mili na południe od Dniestru, ale jej grunta ciągną się wzdłuż prawego brzegu tej rzeki; oddaloną jest na południe od Sambora 7 kil.; przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 16; łąk i ogr. 2, pastw. 9, lasu 239; pos. mniej., roli ornej 2580, łąk i ogrod. 337, pastw. 643 morg. Ludności rz. kat. 1800, gr. kat. 524, izrael. 78: razem 2402. Obydwie parafie ma w miejscu; do gr. kat. należy wieś Uhorce zapłatyńskie z 312 gr. kat., należy do dek. samborskiego. Rz. kat. par. założoną została 1415 r. Władysław Jagiełło król poski pozwolił Janowi, Filipowi, Wincentemu i Stanisławowi z Kotkowic tamże (wówczas Cz. nazywała się Kotkowice) osadzić nowych osadników na 60 prętach ziemi, po wykarczowaniu istniejących tam lasów. Przy tej sposobności zostało przeznaczonych 2 pr. na założenie kościoła. Roku 1631 zostało to beneficium przyłączone do kościoła kolegiaty scholastyków w Jarosławiu, a pod koniec XVIII wieku zostało przerwane to połączenie przez rząd austryacki. Kościół murowany postawiony w 1720 roku, poświęcony w 1743 r. pod wezwaniem Narodzenia N. M. P. Do tej par. należą: Bereźnica, Błażów, Czerchawa, Kobło, Łopuszna, Manasterzec, Olszanik, Sprynia, Spryńka, Wola Błażowska, Stronno i Zwór. Ta parafia liczy zatem 1964 dusz rzym. kat. obrządku a w jej obrębie jest 4 akat. i 202 izrael. W Cz. są 2 szkoły 1-klasowe: 1 po stronie polskiej i 1 po ruskiej. *B. R.*

Czuków, wieś, pow. bracławski, par. Bracław, przy trakcie pocztowym do Niemirowa, 533 dusz męz., 1323 dz. ziemi włośc., należała do starostwa bracławskiego, dziś rządowa. R. 1868 miała 137 dm. *X. M. O.* i *Dr. M.*

Czukty, wieś, powiat olecki, stacya poczt. Ciche.

Czulice, wś, pow. krakowski, o 6 kil. od Sulechowa, w okręgu celnym pogranicznym. Ma 331 mk., 475 m. roli ornej i łąk większej posiadłości a 241 m. roli posiadł. mniejszej. Par. katol. Cz. dek. bolechowskiego, wier-

nych 1185, obejmuje wsie Cz., Głęboką, Karniów, Kosmerzów, Wróżenice. *Mac.*

Czulkieniszki, os., pow. wyłkowyski, gm., i par. Pojewoń. Liczy 3 dm., 19 mk., od Suwałk w. 49, od Wyłkowyszek w. 21, od Wierzbołowa w. 10. Rozl. wynosi m. 112 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 69, łąk m. 35, pastwisk m. 7. nieużytki i place m. 1 Płodozmian 4-polowy, pokłady kamienia wapiennego; osada ta była poprzednio osadą włościańską w dobrach donacyjnych Pojewoń. *A. Pal.*

Czulsk, okrąg wiejski w gm. Malatach, pow. wileński, liczy w obrębie swym wsie: Antołoka, Widugiry, Krowiele, Poczekiecia, Ejdejcia, Zamaki, Maćkany, Wikiańce, Milduny, Pajciszki, Hejdla, Kulańce; zaścianki: Giarnoliszki, Ażurojsce, Okbarta, Styrniełka, Antorosze, Koszalina, Awieliszki, Strzeliszki. Szurpiszki, Antostyrnia, Solioniszki, Sonkladyszki, Purwiańce, Czułańce.

Czułańce, wś rządowa nad jez. Wirynta, pow. święciański, 2 okr. adm., mk. kat. 73, żydow 10, dm. 7, od Święcian 64 w.

Czułczyce, 1-sze i 2-gie, wieczysta dzierżawa i wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. Posiada kościół par. katolicki drewniany, który 1603 już istniał. Cerkiew parafialna drewniana, b. dek. chełmskiego, erekcyi niewiadowej, 1744 r. przez Augusta III odnowionej. Kaplica protestancka. R. 1827 było tu 58 dm., 377 mk. W pobliżu leży Czułczyńska wólka. Par. Cz. dek. chełmskiego 530 parafian liczy. Dobra rządowe Cz. składają się z wsi i folw. Cz., sołtystwa Cz., młyna Szajczyce, folw. i wsi Szajczyce, młyna Zarzyce, folwarku i wsi Wólka i wsi Zarzyce. Rozl. folw., wsi i przyleg. wynosiła około m. 12,000. Na Cz. włościanie mają 1626 m., dwór 1601 m. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czułkowo, st. dr. żel. niżegorodzkiej w gub. władymirskiej,

Czułów, wś, pow. krakowski, par. Rybna, o 6 kil. od st. p. Przeginia, ma 902 mk., 154 dm. i szkołę ludową 1-klasową. Do więk. posiadłości należy 283 m. lasu i 10 m. roli ornej, do mniejszej 738 m. roli ornej i łąk i 230 m. pastwisk. *Mac.*

Czułów, niem. *Czulow*, ob. *Tychy*.

Czułówek, wś, pow. krakowski, par. Rybna, o 3 kil. od st. p. Przeginia, ma 315 mk. i 413 m. roli i pastwisk. Cały obszar należy do posiadłości mniejszej. *Mac.*

Czułowice, wieś, pow. Rudki, leży o 2 i pół mili na wschód od Rudek a o 6 kil. na północ od Komarna, w bagnistej okolicy, o $^1/_4$ mili na północ od wsi Klicko. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 245, łąk i ogr. 669, past. 115, lasu 698; pos. mniej. roli orn. 400, łąk i ogr. 87, past. 53, lasu 2 morg. Ludność rzym. kat. 130, gr. kat. 357, izrael. 17: razem 504. Należy do rzym. kat. par. w Komarnie, gr. kat. par. w Klicku. *B. R.*

Czuły, folw. nad jez. Tramis, pow. wileński, par. Inturki, 3 okr. adm.; mk. 34, dom. (1866). Własność Powstańskiego.

Czumale albo *Czerniłówka*, wieś, pow. zbaraski, nad granicą od rossyjskiego Podola, o 11.3 kil. na północny zachód od Zbaraża. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 234, łąk i ogr. 45, past. 11, lasu 125; pos. mniej. roli orn. 192, łąk i ogr. 71, past. 31, lasu 2 morg. Ludność rzym. kat. 73, gr. kat. 125, izrael. 71: razem 269. Należy do rzym. kat. par. w Opryłowcach, wsi o $^1/_4$ mili oddalonej; gr. kat. par. w Dobrowodach. Właściciel więk. posiadł. probostwo łac. w Tarnopolu. *B. R.*

Czumarna, *Czumerna*, przysiołek Mołdawicy ruskiej, i lewy dopływ rz. Mołdawicy.

Czumbur, pow. rostowski, gub. ekaterynosławska, st. p. w pobl. Azowa i Szczerbinowa.

Czumów, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów. W 1827 r. było tu 56 dm., 334 mk. Istniała tu dawniej kaplica gr. un. parafii Ślipcze, fundowana przez Kurdwanowskich. Folw. Cz. z wsią t. n., od Lublina w. 112, od Hrubieszowa w. 6, od Raciborowic w. 24, od Kowla w. 87; rzeka Bug przepływa terytoryum dóbr. Rozl. wynosi m. 577, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 422, łąk m. 124, nieużytki i place m. 31. Wś Czumów osad 44, gruntu m. 679. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czumaki, pow. petrowski, gub. saratowska, st. p. w pobliżu Penzy i Petrowska.

Czuniów czyli *Cuniów* (z Budzyniem), wieś, pow. gródecki, nad tym samym potokiem, który tworzy staw w Gródku, w okolicy płaskiej i bagnistej, o 9.5 kil. na północ od Gródka. Należy do rzym. i gr. kat. parafii w Powitnie, wsi o $^1/_4$ mili oddalonej. Ludność rzym. kat. 80, gr. kat. 601, izrael. 31: razem 712. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 563, łąk i ogr. 175, past. 28, lasu 152; pos. mniej. roli orn. 1016, łąk i ogr. 41, past. 52, lasu 62.

Czupernosów, *Czupernosy*, wieś, pow. przemyślański, nad potoczkiem Dychtarką, dopływem pobliskiej Lipy przemyślańskiej, o 3 kil. na południowy zachód od Przemyślan a o $^1/_4$ mili na północ od Uszkowic; grunta tej wsi dotykają wschodnią stroną gościńca rządowego przemyślańsko-rohatyńskiego. Przest. posiad. większej roli ornej 82, łąk i ogrodów 37, past. 8, lasu 447; posiadłości mniejszej roli ornej 286, łąk i ogrodów 73, pastwisk 79, lasu 6 morg. Okolica górzysta i leśna w górach p zemyślańskich. Ludność rzym. kat. 112, gr. kat. 122, izrael. 12: razem 248. Należy do rzym. kat. parafii w Przemyślanach, gr.

kat. paraf. w Uszkowicach. W tej wsi jest szkoła niezreorganizowana. *B. R.*

Czupka, folwark, pow. ostrzeszowski, ob. *Rudniczysko.*

Czuple, folw. z przyległością Sieroszewo, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Kłobia. Liczy ziemi 435 morg.

Czupowo, niem. *Szupowen*, dobra, pow. węgoborski, st. p. Banie.

Czupowo, dobra i wś, pow. newelski, z zarządem gminy t. n., własność hr. Tatiszczów, 2081 dz. rozl.

Czupry, ob. *Erazmowo.*

Czupryanówka, przystanek dr. żel. mikołajewskiej w gub. twerskiej.

Czuprynówka, wś, pow. berdyczowski, nad rz. Desną, o 12 w. od m. Pryłuki a o 71 w. od Berdyczowa. Mieszk. 194, wyznania prawosław., należą do parafii pryłuckiej, gdzie i zarząd gminny; zarząd policyjny w m. Samhorodku; ziemi wybornego czarnoziemu 360 dzies. Należy do Radlińskich. *Kl. Przed.*

Czuprynki, karczma dworska, pow. wileński, 3 okr. adm.

Czurka (niem.), ob. *Ciorka.*

Cznrłoń, wś w pow. święciańskim, nad jeziorem wiszniewskiem, nazywała się dawniej *Rokichowszczyzną.* Książę Radziwiłł Jerzy za Czurłonie dał majętność Komajsk. W r. 1624 od Jakóba i Halszki Serafinówny Rokickich nabył Sulistrowski Rafał syn Andrzeja. W r. 1632 Rafał oddaje synowi swemu Krzysztofowi. Po zejściu Krzysztofa Sulistrowskiego, żona jego Białłozorówna Aleksandra w r. 1670 d. 15 lutego wolą testamentową przekazuje majętność tę swej siostrze Potencyi z Białłozorów Rudominowej Krzysztofowej. W r. 1718 Rudominówna Katarzyna z domu ks. Ogińska starościna uświacka sprzedaje cioteczno-rodzonemu bratu Sulistrowskiemu Krzysztofowi chorążemu oszmiańskiemu. W r. 1761 biskup wileński Michał Jan Zienkowicz zapisuje w testamencie Czurłonie i Spiahłę z folwarkiem Iza synowcowi swemu Jędrzejowi instygatorowi w. ks. lit. (Żywot bis. wil. Przyałgowski). Obecnie należą do rodziny Boczkowskich. Cz. mylnie też zowią Czurłany.

Czurowicze, os., pow. nowozybkowski, gub. czernihowska., st. p. w pobliżu Jelonki i Horodni, 8930 mk.

Czury, wś, folw. i młyn, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Brok. W 1827 r. było tu 6 dm., 54 mk.; obecnie Cz. należą do majoratu Brok, nadanego pułkownikowi Kuczyńskiemu.

Czurylino, ob. *Nikolskoje.*

Czuryłów, 1.) wś w południowo-zachodniej stronie pow. ihumeńskiego, nad rz. Użdżanką, w gm. użdzieńskiej, w 1-szym okr. policyjnym, w 4 okręgu sądowym. Czyt. „Bibl. Warsz." 1871. IV. 40—44. 2.) **Cz.**, ob. *Dżuryn.*

Czuryłowicze, 1.) wś niewielka we wschodniej stronie pow. mińskiego, w gm. samochwałowickiej, w 1 okr. policyjnym, w 3-cim okręgu sądowym; wieś ta leży w obrębie dóbr Ignatycze, dawnej własności Radziwiłłów, później Kołączyńskich, dziś Jelskich. Odległość od miasta guber. wiorst 18, grunta dobre. Wieś zamożna. 2.) **Cz.**, ob. *Czuryłowo.*

Czuryłowo, 1.) lub *Czuryłowicze*, dobra i wś w pow. drysieńskim i dziśnieńskim, po obu stronach rz. Dźwiny położone. Dziedzictwo książąt Massalskich, Cz. z Hrudzinowem należało do hrabstwa drujskiego. W r. 1595 Jurewna Massalska Janowa Wołosiecka zastawia je w sumie 300 kóp groszy lit. Łukaszowi Mirskiemu. R. 1604 taż Janowa Wołosiecka sprzedaje Janowej Dziewoczkowej. R. 1611 Jan Dziewoczko i Dorota z ks. Horskich małżonkowie przedają Cz. ks. Leonowi Sapieże; 1657 Kazimierz Sapieha w 3500 złp. zastawia je Piotrowi Sztokowi, kapitanowi J. K. M.; r. 1701 Aleksander Sapieha w summie 4000 złp. oddaje w zastaw Rudominom, których 1742 spłaca Antoni Mirski. R. 1748 Cz. przechodzi na własność Mikołaja Łopacińskiego, wojskiego mścisławskiego, który je przyłączył do dóbr swoich Leonopola. Syn jego Tomasz, szambelan J. K. M., fundował około 1815 r. w Cz. kościołek, dziś zamknięty. 2.) **Cz.**, wś, pow. horodecki, własność Szeflera, 3000 dz. rozl. 3.) **Cz.**, wś, pow. horodecki, należy do spadkobierców Szczerbatowa, 2775 dz. rozl. 4.) **Cz.**, st. poczt. przy trakcie z Wieliża do Porzecza w gub. smoleńskiej.

Czuryły, folw., pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Zbuczyn. Jest tu szkoła początkowa. Cz. liczą 7 dm., 68 mk. Fol. Cz. z wsią Radzików-Stopki i Olendy, od Siedlec w. 10, od drogi bitej wiorst 3, od rzeki Bug w. 28. Rozl. wynosi m. 747 a mianowicie; grunta ornene i ogrody m. 466, łąk m. 54, pastwisk m. 8, lasu m. 214, nieużytki i place m. 5, płodozmian 10-polowy. Wieś Radzików-Stopki osad 5, gruntu m. 141; wś Olendy osad 12, gruntu m. 141. Gm. Cz. ludn. 2072, rozległości 8219 morg.; s. gm. okr. II os. Mordy; o 10 w. st. p. Siedlce; o 9 w. od urzędu gm. we wsi Tarcze. W skład gm. wchodzi: Bzów, Choja, Cielemięc, Czuryły, Krzymosze, Lipiny, Ługi Wielkie, Olendy, Radzików-stopki, Tarcze, Wielgorz i Zdany. *Br. Ch.*

Czuryłowska, st. p., pow. wytegierski, gub. ołoniecka, w pobliżu stanicy Kuźniecowskiej i Kargopola.

Czuryszki, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele, 2 dm., 33 mk.

Czusowa, st. p. i st. dr. żel. uralsko-górniczej w gub. i pow. permskim.

Czuszów, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica. Leży o 7 w. na półn.

od Proszowic, o 21 w. od Miechowa, o 77 od Kielc, przy drodze z Proszowic do Szkalbierza. R. 1827 było tu 39 dm., 351 mk., obecnie 60 dm., 445 mk. W XV w. Cz. dzielił się dwie części, z których każda miała folwark po 4 łany kmiece, 2 zagrodników i karczmę (Długosz I, 104). Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Czuszówek i Ignacówek, tudzież wsi Cz. Nabyte w r. 1868 za 50,000 rs. Rozl. wynosi m. 813 a mianowicie folw. Czuszów grunta orne i ogrody m. 281, łąk m. 101, wody m. 4, lasu m. 22, nieużytki i place m. 35: razem m. 443. Folw. Czuszówek grunta orne i ogrody m. 160, łąk m. 6, pastwisk m. 10, lasu m. 12, zarośli m. 5, nieużytki i place m. 7: razem m. 200; folw. Ignacówek grunta orne i ogrody m. 140, łąk m. 14, nieużytki i place m. 5, razem m. 159. Płodozmian 11 i 9-polowy; wieś Cz. osad 63, grunta m. 257. *Br. Ch.*

Czuta, 1.) *wielka*, rzeczka, wpada do rz. Irklejec a ten do rz. Taśmina. 2.) **Cz.** *mała* lub *Czutki*, rz., wpada do rz. Taśmina (pow. czehryński). *E. R.*

Czuta, potok górski, w obr. gm. Jasienia w pow. kałuskim, wypływa z silnego źródła w Beskidzie lesistym, na gr. z gm. Lipowicą, z pod Wolkanu (1021 m.), południowego czubałka pasma górskiego, zwanego Górnym wierchem, ciągnącego się od ujścia Melecinki do Czeczwy (ob.), na płd. wsch., między doliną Melecinki i Czeczwy. U stóp Wolkanu tryszczą: Melecinka, potok płynący na płn. zach.; następnie potoki spływające na płn. i tworzące Dubę; jakoteż Radówka, płynąca na płn. wsch., a wreszcie Czuta płynąca na płd. głębokimi jarami leśnymi, między Pohorylcem (867 m.) a Wierchem Łomowatym (665 m.), i po 5 kil. biegu wpada do Łomnicy z lew. brz. *Br. G.*

Czutka, ob. *Czuta*.

Czuwańce-*Łosiewickie*, wś, i Cz. Mereckie, os., pow. sejneński, gm. i par. Wiejsieje. Cz. łosiewickie liczą 20 dm. i 129 mk.; Cz. mereckie liczą 14 dm. i 124 mk. *Br. Ch.*

Czuwardyno, pow. dmitrowski, gub. orłowska, st. p. w pobliżu Krom i Dmitrowska.

Czuwkan, mko, ob. *Teofipol*.

Czużekompie, wś i zaśc., pow. wileński, par. i gm. Soleczniki.

Czwartek, jedno z przedmieść Lublina.

Czwartek, słow. *Ctwertek*, *Stwertek*, węg. *Csötörtökhely*, niem. *Donnermarkt*, łac. *Quintoforum*, miasteczko w hr. spiskiem (Węg.), o 17 kil. na płd. od Kiezmarku, o 10 kil. na wsch. od Lewoczy, o 13 kil. na płd. wsch. od Popradu. Ma kościół katol. paraf. w stylu gotyckim (od r. 1245), ze wspaniałemi wewnątrz rzeźbionemi ołtarzami; klasztor ks. franciszkanów. miejsce pochodzenia pruskiej rodziny hr. Henkel-Donnersmark; 792 mk. Wzniesienie 570 m. (kościół). *H. M.*

Czwiklitz (niem.), ob. *Ćwiklice*.

Czybanówka, inaczej *Gedzyłowo*, kol., pow. bałcki, par. Krzywejezioro. R. 1868 miała 18 dm.

Czyberyki, w daw. dokumentach piszą także *Szczyberyki*, mały folw. przy drodze z Rawdzian do Tryszek.

Czybórz, ob. *Cibórz*.

Czybulken (niem.), ob. *Cybulki*.

Czychen (niem.), ob. *Cicha* i *Ciche*.

Czychowice, ob. *Szychowice*.

Czychy, ob. *Cichy*.

Czyczacice, ob. *Cziczacice*.

Czyczele, wś włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., mk. kat. 92, dm. 13 (1866 r.); od m. pow. 35 w.

Czyczki, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita. Leżą na lewo od drogi bitej z Wyłkowyszek do Wierzbołowa nad rz. Szyrwintą, przy ujściu do niej Bredejki i sięgają brzegów jez. Olwita. Folw. Cz. liczy 2 dm., 58 mk., wieś zaś składa się z czterech części: Cz. 1 dm., 5 mk.; Cz. Olwickie 28 dm., 303 mk., Cz. Wierszpupskie 8 dm., 99 mk. i Cz. Niemczewskiej 4 dm., 39 mk.; odl. od Wyłkowyszek 6 w.

Czyczkowy, wieś włośc. w pow. chojnickim, par. Brusy, ćwierć mili od bitego traktu chojnicko - kościerskiego. Istniała za pomorskich książąt, urządzona na prawie polskiem; r. 1359 komtur tucholski Zygfryd von Gerlachsheim zmienił je i nadał nowe prawo chełmińskie; włók było wtedy 38. Obecnie liczą Cz. 6097 m., mieszk. domów 72, kat. 700, ew. 14, szkoła jest w miejscu. *Ks. F.*

Czyczyny, wś i dwór, pow. kowieński, okrąg policyjny janowski, par. Skorule-Janów, zarząd gm. Janów, o 6 w. od Janowa, o 2 w. od rz. Wilii. Wś ma 7 dm., dobra 32 włóki rozl., gleba pszenna, własność Botnikowa, dawniej Akków.

Czyczyr al. *Czyczyrkoza*, rz., ma źródło na polach wsi Kozackiego (zwinigrodzki pow.), wpada do rz. Szpółki.

Czyczyrkozówka, wś, pow. zwinogrodzki, o 4 w. od wsi Stecówki, o 12 w. od Zwinogródki, nad ruczajem Czyczyr, należy do dwu właścicieli: Kamilli Bielawcowej 500 dzies. i część Jana Polanowskiego, nabytą na własność przez Olgę Krytską, 600 dz. Cerkiew paraf. i szkółka. Mieszk. 783 prawosł. Zarząd gm. w Stycówce, policyjny w Szpole.

Czyczyry, folw., pow. nowoaleksandrowski, gub. kow., par. Antuzów, własność Tomaszewiczów.

Czyczyry, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, na płd.-zachód od mka Suwieki, 3 i pół w. dł., 2 i pół w. szer.

Czydno, ob. *Mereczanka*.

Czyerno, ob. *Cierno*.

Czyganen (niem.), ob. *Cygany*.

Czyharówka, *Czechenówka*, wś, pow. kamieniecki, par. Zbrzyż. R. 1868 miała 42 dom. *X. M. O.*

Czyhiry, wieś, pow. owrucki, nad rzeką Krewną, o 5 kil. od mka Iskorościa odległa; składową część ziemi stanowi tu czerwony granit i gnejs. *A. L. Br.*

Czyhiryn, ob. *Czehryń*.

Czykałowicze, małe mstko, na południowo-wschodnim krańcu pow. rzeczyckiego, na samej granicy gub. kijowskiej, na prawym brzegu rz. Brahinki, w 1-ym okr. policyjnym, w 2-im okręgu sądowym. *Al. Jel.*

Czyki, wś, pow. wiłkomierski, par. świadoska, do dóbr świadoskich należąca, uwłaszczona, nad rzeką Jara, przy drodze ze Swiadość do Wiłkomierza leżąca.

Czymanowo, al. *Szymanowo*, niem. *Czimenau*, wś rycerska w pow. wejherowskim, leży na południowo-zachodniej stronie jeziora żarnowskiego albo piaśnickiego; obejmuje 33 włók i młyn na jeziorze; mieszkańców katol. 24, ewang. 65, domów mieszk. 8, par. Żarnowiec; odległość od Wejherowa 2¾ mili. Własność Zalewskiego. *Ks. F.*

Czymbarówka, dawniej słobódka, dziś osada leśna, pow. uszycki, gm. Łysiec, par. Żwańczyk, o 3 w. od Żwańczyka, przy b. trakcie poczt. z Kamieńca do Uszycy. Należy wraz z lasem do Ign. Chełmińskiego.

Czymbary, wś włośc. nad jez. Styrkowo, mk. 29, dm. 4 (1866 r.).

Czymcie, ob. *Jankowice*.

Czymchowa, węg. *Csimhowa*, wś w hr. orawskiem (Węg), między górami mającemi w swem łonie węgiel kamienny; kościół katolicki parafialny, gorzelnia, płóciennictwo, handel płótnem, 385 mieszk. *H. M.*

Czymochy, *Cimochy*, niem. *Czymochen*, wś i dobra, pow. łecki, ze st. poczt.

Czymoszki, niem. *Czymosken*, lub *Alt-Czymochen*, wś, pow. łecki, st. p. Kalinowo.

Czymowo, niem. *Zimowo*, os., pow. ządzborski, st. p. Mikołajki.

Czyńce, niem. *Czynzen*, wś, pow. łecki, st. p. Pisanica. Według Ossowskiego zowie się Czymsze.

Czynkie, wś, pow. kowieński, par. kiejdańska, należy do majątku Medeksz, do 1863 własność Gieysztorów.

Czynków, rum. *Czinkeu*, wś, pow. kocmański, na Bukowinie, o 7 kil. od Zastawnej, z parafią grecką nieunicką w miejscu.

Czynszowniki, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, liczy 3 dm. i 18 mk. Folw. ten wchodził w skład obszernych dóbr Simno lub Koleśniki do r. 1874. Leży on od Suwałk o w. 76, od Kalwaryi w. 34, od Simna w. 4, od rzeki Niemna w. 21. Rozl. wynosi m. 359 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 165, łąk m. 110, past. 77, nieużytki i place m. 7; pokłady kamienia wapiennego i torfu.

Czyprki, *Cyprki*, niem. *Czyprken*, *Ziprken*, 1.) wś, pow. jańsborski, st. p. Drygały. 2.) wś, pow. lecki, st. p. Miłki.

Czyprzanow, ob. *Cypryanów*.

Czyrcz, ob. *Czircz*,

Czyrki, wś rządowa, pow. wileński, 2 okr. adm., mk. 34, dm. 4 (1866).

Czyrkowice, pow. jamburski, gub. petersburskiej, st. p. w pobl. Strielny i Jamburga.

Czyrkowicze, mko w południowo-wschodniej stronie pow. bobrujskiego, przy gościńcu pocztowym, wiodącym z Bobrujska do Rzeczycy, prawie na równej odległości od obu miast wzmiankowanych. Cz. należą do 2-giego okr. policyjnego (paryckiego), w 3-im okręgu sądowym. Cz. z powodu blizkości spławnej rzeki Berezyny (przystań Horwal) są dosyć ożywionym punktem handlowym. *Al. Jel.*

Czyrkasy, albo *Czerkasy*, mko, ob.

Czyrń, ob. *Czerń*.

Czyrna, wś, pow. grybowski, 1605 morg. rozl., w tem 1003 m. roli ornej, a 242 m. lasu; 83 dm., 506 mieszk., przeważnie ruskiej narodowości, paraf. w miejscu; kościół paraf. drewniany pod wezwaniem św. Parascewii. Cz. leży w niedostępnych górach, gleba owsiana. Obszar dworski stanowi własność funduszu religijnego.

Czyrna. Dawna nazwa m. Czernina na Śląsku.

Czyrnawka, także *Czyrnianką* zwany, potok górski w obr. gm. Czyrny w pow. grybowskim. Wytryska w płd. stronie wsi z Rozdziału beskidzkiego z pod Karniakowego Wierchu (727 m.); płynie na północ między domostwami Czyrny, a potem na płn. wsch. przez łąki i pastwiska gminy Śnietnicy. Źródła 638 m., ujście 448 m. npm. Kościół w Czyrny 536 m. npm.; kaplica przydrożna na płn. krańcu wsi nad potokiem 505 m. npm. Wpada do Białej Dunajcowej z lew. brz. Między Czyrnawką a Białą Dunajcową wznosi się rozłożyste wzgórze Kiczera (695 m.). Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Czyrnice, to samo co *Czernice*.

Czyrpce, przysiołek wsi Torskie.

Czyrsko, dawna nazwa Czerska.

Czyrykow, pow. zadoński, gub. woroneska, st. p. i st. dr. żel. z Orła do Griazi.

Czyryn, ob. *Czehryn*.

Czyrzec, ob. *Szczyrzec*.

Czys, ob. *Cis*.

Czyschen, ob. *Cisze*.

Czyściec, wieś, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy

Czyściec, wieś, pow. szamotulski, 10 dm., 91 mk., wszyscy kat., 31 analf. St. poczt. Ottorowo o 3 kil., gośc. o 4 kil., st. kol. żel. Szamotuły (Samter) o 10 kil.

Czysek, *Cisek*, rzeczka, niem. *Polnisch-Neukircher Wasser*, wpada do Odry wprost Starego Koźla na Śląsku górnym.

Czyssowitz (niem), *Czysowice*, *Cisowiec*, ob. *Imielin*.

Czyssyn (niem.), ob. *Czyżyn*.

Czysta, osada, pow. konecki, gm. Gowarczew, par. Końskie. Posiada kopalnie żelaza, liczy 3 dm., 12 mk., 28 m. ziemi włośc.

Czysta-buda, wieś i folw., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 15 w. Wieś liczy 10 dm. i 100 mk., folw. zaś 2 dm. i 124 mk. *Br. Ch.*

Czysta-Dębina, 1.) wieś pryw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było tu 38 dm., 221 mk. Dobra Cz. Dębina składają się z folw. Cz. Dębina, z wsią Cz. Dębina, Baranica i Antonówka, od Lublina w. 42, od Krasnegostawu w. 16, od Żółkiewki w. 8, od rz. Wieprza w. 12. Rozległość wynosi m. 746 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 427, łąk m. 38, pastwisk m. 17, wody m. 12, lasu m. 224, zarośli m. 11, nieużytki i place m. 18. Płodozmian 8-polowy, gorzelnia, browar, młyn i pokłady kamienia wapiennego i torfu; rzeczka Żółkiewka przepływa przez territorium dóbr. Wieś Czysta Dębina osad 43, gruntu m. 611; wieś Baranica osad 24, gruntu m. 377; wś Antonówka osad 13, gruntu m. 80. 2.) **Cz.** dębina, wieś, pow. płoński, gm. Kuchary, par. Królewo. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czystawoda, 1.) niem. *Reinwasser*, wieś, pow. kartuski, st. poczt. Stężyca. 2.) niem. *Frischwasser*, osada, pow. gdański, st. poczt. Oliwa.

Czyste, 1.) wieś, pow. warszawski, gmina Czyste, par. Wola. W 1827 r. było tu 16 dm., 223 mk. Obecnie Cz. staje się powoli przedmieściem Warszawy. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. II w Babicach, st. p. w Warszawie; od Warszawy o 4 w. odl. Majętność Czyste i Wielka Wola (ob.) z wsią Ochota (ob.) ma rozl. ogólnej m. 2110 a mianowicie: grunta należące do dworu, w gruntach ornych, pod cegielnią i osadami karczemnemi m. 146; grunta będące w posiadaniu emfiteutycznym wieczysto czynszowym mórg 1934; własności obce wynoszą m. 122; wieś Ochota osad 30, z nadaniem gruntu m. 54. Nomenklatury: Cz., Wola albo Wielka Wola, Koło i Ochota, skutkiem zabudowania się przedstawiają jakby jednę nomenklaturę, leżą pomiędzy rogatkami Powązkowskiemi i Jerozolimskiemi, lecz główne centrum Cz. położone po za rogatką Wolską ponad szosą kaliską, graniczy z Warszawą i składa się z posesyj 462; we wszystkich posesyach ogrodnictwo wysoko rozwinięte. Budowli mieszkalnych, w części parterowych, piętrowych i dwupiętrowych, drewnianych i murowanych, jest około 520; budowli niemieszkalnych około 300. Ludności jest około 8,000, emerytów, urzędników, klasy handlującej i wyrobniczej; posesye nad szosą kaliską ciągną się po obudwu stronach około 4 wiorst, nad szosą radomską jest położona nomenklatura Ochota, dróg przejazdowych czyli ulic jest w ogóle około 20. Droga obwodowa z Pragi do kolei wiedeńskiej, jako też i kolej wiedeńska przechodzi przez terrytoryum. Jest tu kościół katolicki św. Stanisława, cerkiew, przerobiona z kościoła katolickiego, 1834 suprymowanego, na cmentarzu prawosławnym. Są fabryki przetapiania łoju, kafli, mechaniczno-ślósarska wyrabiająca wszelkie okucia i drzwiczki hermetyczne, wyrobu łóżek; warsztatów gwoździarskich zajmujących robotników od 3 do 8 jest około 30; warsztatów wyrabiających szpilki także około 30; wiatraków 91; dwie cegielnie prowadzone na szeroką skalę, wyrób zabierany do Warszawy; fabryka zapałek. Na gruntach Cz. niedaleko drogi żelaznej warsz. wied. na wschód rozciąga się spory sad morwowy i wystawiony 1847 r. pomnik na pamiątkę zdobycia Warszawy w r. 1831. Pomnik ten stoi w pobliżu dobrze zachowanych jeszcze wałów czworobocznych, w których podczas tego oblężenia ustawioną była baterya. 2.) **Cz.**, wieś i folw., powiat sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczew; ob. *Czerwonka*. 3.) **Cz.**, kol., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew; czysto niemieckiego pochodzenia czynszownicy z czasów pruskich; dziś umieją dobrze po polsku ale swój język konserwują z pomocą szkoły niemiecko-ewangelickiej. W 1827 r. było tu 14 dm. i 87 mk. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Czyste, *wielkie* i *małe*, dwie wsie w zachod. stronie pow. borysowskiego, gminy milczańskiej, w 3 okr. policyjnym, w 4 okręgu sądowym, miejscowość górzysta, gleba niebardzo żyzna; sieją tu dużo lnu i przerabiają na towar. *Al. Jel.*

Czyste, wieś i domin., pow. inowrocławski; domin. 1072 m. rozl., 8 dm., 117 mk., 9 ew., 105 kat., 3 żydów, 63 analf. Stacya kolei żelaznej Inowrocław o 7 kil.

Czyste, 1.) wieś włośc. parafialna, w pow. chełmińskim, nad jeziorem, przy bitym trakcie z Chełmna do Torunia, w stronie ku Chełmży. Rozróżniamy dwie wsie Cz. Wielkie Cz. w którem jest kościół paraf. i szkoła, obszaru ziemi zawiera 1513 m., domów mieszk. 6, kat. 108, ew. 50; Cz. małe, także ma własną szkołę i st. pocztową (*Klein-Czyste*), obszaru 3247 m., 78 domów, 77 katolików, 595 ewang. W Cz. miały w pierwszej połowie

XIII w. klasztor pp. cysterski, jakto wynika z napisu pod obrazem mistrza pruskiego Ludwika, znajdującego się w kościele szarytek w Chełmnie: „Ludovicus culinae magister praeceptor theutonicorum monasterium, hoc sanctimonialium ordinis s. Benedicti ex Czyste translatum hoc in Culmine Deo Maximo Virginique Matri devovet 1265.“ W r. 1285 Berthold von Cist (Czyste) wyznacza legat cysterskom w Chełmnie. 2.) **Cz.**, osada w pow. chojnickim, nad jeziorem, par. Wiele, ćwierć mili na wschód od wielkiego wdzidzkiego jeziora; obszaru ziemi ma 1823, domów mieszk. 4, kat. 21, ew. 6. *Kś. F.*

Czyste błoto, od r. 1877 po niem. *Reinbruch*, wieś w pow. brodnickim, par. Pokrzydowo, obszaru ziemi zajmuje 477 m., domów mieszk. 11, kat. 26, ew. 49; st. p. Kurzętnik. *Kś. F.*

Czystobór, zaśc. prywatny nad jez. Błotem, pow. wileński, 3 okr. adm.

Czystochleb, folw. i leśnictwo w pow. toruńskim, ćwierć mili od Wąbrzeźna, należy do obszernego klucza ryńskiego (areału 18,000 m.). Od r. 1553 był właścicielem Cz. sławny profesor akademii jagielońskiej w Krakowie, następnie długoletni kanclerz biskupa chełmińskiego Jana Lubodzieskiego, dr. Szymon Marycki, rodem z Pilzna; jak pisze w swoich listach, sam tu prowadził gospodarstwo, które obejmowało wtedy 50 włók ornej roli; dostał on tę wieś jako posag za żoną (pierwszą) Anną Tenk albo Tenek z Torunia; przez dłuższy czas mieszkał z familią w Cz., a zapewne i umarł r. 1574; od tej wsi nazywa się też Czystochlebski (patrz rozprawę o Maryckim prof. Węclewskiego w programie gimnazyum chełmińskiego z r. 1867 i listy oryginalne Maryckiego w bibl. w Pelplinie). R. 1670 posiada Cz. Michał Działyński, star. kiszewski; w nowszym czasie należał wraz z całym kluczem ryńskim do Wilxyckich; pani Wilxycka, znana z dobroczynnych swych fundacyj, niedawno zmarła we Wabczu, zapisała ten majątek jako posag córce swojej, z męża Mielżyńskiej, po której nabył go hr. Sumiński. Sam Cz. zajmuje razem z lasem 3974 m. ziemi, mieszk. domów 5, kat. 135, par. Ryńsk. *Kś. F.*

Czystohorb, wieś w pow. sanockim, par. greckiej w Komańczy, par. łac. w Bukowsku; ma 96 dm. i 591 mk., przeważnie Rusinów. Obszar dworski nie ma tutaj żadnych gruntów, wszystkie należą do włościan (zbiorowo), którzy posiadają 1250 m. gruntu ornego, 353 m. łąk i ogrodów, 675 m. pastwisk i 375 m. lasu. Włościanie zatrudnieni rolą i wypasem bydła. Cz. leży na samej granicy węgierskiej, u stóp Beskidu. Najniższe położenie w gminie wynosi 490 metrów, najwyższe wzniesienie 849 m. n. p. m. Osada rozłożona po obu brzegach potoku Komanieckiego, upływającego do Osławicy. Na południowo-zachodniej granicy wsi od strony Węgier, leży szczyt góry „Pasika“ zwanej, wzniesiony 849 m. npm. Drugi najwyższy szczyt górski w obrębie gminy jest 705 m. wzniesiony npm. a zowie się „Bania.“ Istnieje tutaj cerkiew filialna, drewniana, z tytułem św. Michała Archanioła. Erekcyjne nadanie tej cerkwi, wydane w dzień Uśpienia Bogarodzicy roku 1524 przez Mikołaja Wolskiego, kasztelana sochaczewskiego i starostę sanockiego. Cz. był dawniej królewszczyzną, należącą do staro-twa krośnieńskiego. Lustracya królewszczyzn z r. 1765 nazywa Cz. wsią wołoską i mimo braku pisemnych na to dowodów, z samego charakteru ludu sądząc, można twierdzić że pierwszymi osadnikami byli tutaj Wołosi, a osada fundowana na prawie wołoskiem z osobnem kniaźstwem. Powołana lustracya zastała kniaźstwo Cz. w posiadaniu Bazylego i Michała Kadylczyków oraz Jana Jazydy, włościan, za przywilejem Augusta III z 9 czerwca 1750, potwierdzającym dawniejsze przywileje. Kniaźstwo to z wsią całą sprzedał rząd austryacki w r. 1819. *W. J. W.*

Czystopady, wieś, pow. brodzki, leży nad Seretem, który tu jest jeszcze potokiem i nad wierzchowinami stawu założieckiego; w tej wiosce jest także mały stawek na Serecie, oddzielony tylko groblą od stawu w Załoźcach; oddaloną jest od Załoziec o 6.6 kil. w kierunku zach. półn., od Brodów na połud. wschód o 5 mil, od Podkamienia na południe o 2 mile. Przestrzeń pos. dwor.: roli ornej 5, łąk i ogr. 117, pastwisk 111, lasu 168; pos. mn.: roli ornej 909, łąk i ogr. 350, pastw. 40 m., okolica piaszczysta i leśna. Należy do rz. kat. par. w Załoścach, gr. kat. par. ma w miejscu, z filią w Ratyszczach dek. założieckiego (1042 wiernych). Ludności rz. kat. 25, gr. kat. 659, izrael. 22: razem 716. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. Właściciel więk. posiadł. Włodzimierz hr. Dzieduszycki.

Czystopol, m. pow. gub. kazańskiej, 14116 mk., o 1566 w. od Petersburga, a 136 od Kazania. Bank, stacya pocztowa i przystań statków parowych.

Czystyłów, wieś, pow. tarnopolski, nad Seretem, przy kolei żelaznej Karola Ludwika, o milę na północ od Tarnopola i przy gościńcu idącym z Tarnopola do Załoziec. Przestrzeń posiadłości większej: roli ornej 73, łąk i ogr. 17; pos. mniej.: roli ornej 1058, łąk i ogrodów 289, pastw. 31. Ludności rz. kat. 83, gr. kat. 440, izrael. 204: razem 627. Należy do rz. kat. par. w Płotyczy, gr. kat. w Białej. W Czystyłowie jest szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciel większej posiadłości Helena hr. Mier. *B. R.*

Czystynie (z Nowostawem i Toporowem), wś, pow. żółkiewski, nad potokiem Sosnowiec,

dopływem Bugu, o 2 i pół mili na północny wschód od Kulikowa, o milę na półn. wschód od wsi Żółtańce, o 3 mile na wschód od Żółkwi, w okolicy płaskiej, piaszczystej, leśnej i moczarowatej. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 495, łąk i ogr. 86, pastw. 15, lasu 147; pos. mniej.: roli ornej 794, łąk i ogr. 374, pastwisk 8 morg. Ludności rzym. kat. 47, gr. kat. 589, izrael. 26: razem 662. Należy do rz. kat. par. w Żółtańcach, gr. kat. ma w miejscu, należącą do dek. kulikowskiego. Właściciel większej posiadłości Seweryn hrabia Uruski. *B. R.*

Czyszen (niem.), ob. *Cisze.*

Czyszki (z Miasteczkiem i Wulką), wieś, pow. lwowski, o 3.8 kil. od Winnik, par. gr. kat. Dmytrowice, par. rz. kat. w miejscu, szkoła 1-klasowa. Dominium należy do klasztoru franciszkanów we Lwowie.

Czyszki, *Ciszki*, ob. *Czyżki.*

Czyszki, strumień, powstaje w obr. gminy Czyszek, w pow. mościskim, z dwóch strug, jednej napływającej od płn. z pod lasu Buczyny (345 m.), i drugiej od płd. z pod bezimiennego wzgórza (333 m.) a łączących się w Czyszkach (269 m.). Potok powstały płynie na płn. zach. łączkami śród domostw Czyszek. Poniżej wsi przepływał on dawniej znaczny staw, dziś już osuszony. Poczem zwraca się na zachód i przechodzi w obr. gminy Hruszatyc i Bybła a w Borszowicach w kierunku płn. zach. uchodzi z pr. brz. do Wyrwy, dopływu Wiaru. Od płn. wznoszą się nad tym strumieniem rozłożyste, nagie wzgórza jak Magiera (320 m.) w Hruszatycach i Zawaliny (307 m.) w Borszowicach, a od połd. tuż między nim a Wyrwą, Ostragórka (283 m.). Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Czyszków, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Garwolin. Leży przy drodze żelaznej Nadwiśl., o 9 i pół wiorst od Pilawy ku Sobolewowi. W 1827 r. było tu 17 dm. i 125 mk., obecnie liczy 24 dm., 279 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., osady młynarskiej Pałędź, lasu zwanego Izdebno, tudzież wsi: Cz. i Czyszkówek; od Garwolina w. 2, od rzeki Wisły w. 18. Rozl. wynosi m. 1804 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 702, łąk m. 156, pastwisk m. 116, wody m. 19, lasu m. 427, zarośli m. 363, nieużytki i place m. 21. Płodozmian 15-polowy, gorzelnia, browar, 2 młyny, 2 stawy zarybione, rzeczka bez nazwy przepływa przez territorium dóbr. Wieś Czyszków osad 10, gruntu m. 127; wś Czyszkówek osad 15, gruntu m. 319.

Czyszkówek, wieś i folw., pow. garwoliński, gm. Górzno, parafia Garwolin. R. 1827 było tu 13 dm. i 115 mk., obecnie liczy 17 dm., 175 mk. Por. *Czyszków.*

Czyszkówko, 1.) niem. *Kleinau*, kolonia, pow. bydgoski, 21 dm., 162 mk., 143 ew., 19 kat., 16 analf. 2.) **Cz.**, niem. *Wilhelmsthal*, wieś z młynem, pow. bydgoski, 31 dm., 406 mk., 275 ew., 131 kat., 122 analf. 3.) **Cz.**, niem. *Jägerdorf*, wieś z folw., pow. bydgoski, 50 dm., 551 mk., 397 ew., 154 kat., 115 analf. St. poczt. i kol. żel. Bydgoszcz o 4 kilom.

Czyszkowski, potok, ma źródła w obrębie gminy Winnik pode Lwowem; płynie głębokim jarem na wschód, między Pryską górą (363 m.) a Kopaniem (345 m.), poczem przechodzi w błotniste łąki Czyszkowskie, płynąc równolegle do Maruńki i tuż na wschód od Czyszek uchodzi do Maruńki (ob.). Dno namuliste, wody powolne. Długość biegu 10 kilometrów. Przyjmuje z prawego brzegu potok Czepin (ob.). *Br. G.*

Czyszme, st. dr. żel. bendersko-galackiej, w gub. bessarabskiej.

Czyszowiec, kolonia, pow. szubiński; ob. *Kobylarnia.*

Czytów, ob. *Ksisów.*

Czywile, 1.) wieś rządowa i dwór, niegdyś starostwo, pow. święciański, 2 okr. adm., 9 dm., 80 mk. kat. (1866), o 65 w. od Święcian. W XVIII w. płaciło 443 zł. kwarty. 2.) **Cz.**, wieś w pow. wileńskim, na samej granicy nowoaleksandrowskiego czyli dwu gubernij, należy do dóbr Sołohubiszki; niegdyś hr. Tyszkiewicza; 1866 miała 5 dm., 73 mk.

Czyż, dawne nazwisko, dało początek licznym nazwom miejscowym, przeważnie w obrębie dawnego Mazowsza lub na jego pograniczu.

Czyżaka, *Czyżacha*, *Czyżaki*, osada wiejska i b. stacya pocztowa w pow. ihumeńskim, niedaleko rzeki Berezyny, przy trakcie pocztowym od portowego miasteczka Jakszyc do Świsłoczy wiodącym, o 17 w. na płn. od Świsłoczy, w gm. jakszyckiej, w 3 okr. policyjnym, w 2 okr. sądowym. Miejscowość lesista i piaszczysta. Dobra Cz. były własnością Kiełczewskich. *Al. Jel.*

Czyże, wielka wieś, pow. bielski gub. grodzieńskiej.

Czyże, pow. łecki, mylnie, właściwie *Ciesy*, st. p. Pisanica.

Czyżemin 1.) wieś, pow. łaski, gm. Dłutów, par. Tuszyn. Leży przy drodze z Tuszyna do Łasku. R. 1827 było tu 18 dm. i 196 mk. 2.) **Cz.**, wieś, pow. łódzki, gm. Gospodarz, par. Rzgów. *Br. Ch.*

Czyżew, 1.) wieś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary kościelne. Leży od Konina o 11 w., od szosy konińsko-kaliskiej 2 i pół w. W 1827 r. było 18 dm., 164 mk., obecnie jest 147 mk. Dobra Cz. lit. A. B. składają się z folw. Cz. i Czajków, tudzież wsi Cz. Rozl. wynosi m. 610 a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 245, łąk m. 125, pastwisk m. 26, wody m. 1, w zaroślach m.

37, nieużytki i place m. 33: razem m. 466; folw. Czajków grunta orne i ogrody m. 113, łąk m. 17, nieużytki i place m. 13: razem m. 143. Płodozmian 8-polowy, pokłady torfu. Wieś Cz. lit. AB osad 31, gruntu m. 128. 2.) **Cz.**, wieś i folw., pow. gostyński, gm. i par. Sanniki. W 1827 r. było tu 36 dm. i 274 mk., obecnie liczy 45 dm., 471 mk. Obszaru ogólnego 1221 m.; w tem ornej ziemi 1168 m. i 53 m. pastwisk. *W. W.*

Czyżewicze, osada wiejska we wschodniej stronie pow. słuckiego, w miejscowości poleskiej, odludnej, w pobliżu rz. Słuczy, w gminie pohoskiej, w 1 okr. policyjnym, w 2 okr. sądowym. *Al. Jel.*

Czyżewka, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Lelów.

Czyżewo, 1.) okolica szlach., pow. ostrowski, gm. Dmochy Glinki, parafia Czyżewo. W obrębie jej leżą: Czyżewo osada, Cz. kościelne wś i folw., Cz. chrapki wś i folw., Cz. Ruś wś i folw., Cz. sutki i Cz. siedliska. Roku 1827 Cz. kościelne liczyło 16 dm. i 145 mk., Cz. Ruś 18 dm., 134 mk., Cz. chrapki 7 dm. i 50 mk. (ta ostatnia wieś należy do cząstkowych właścicieli i ma 17 dm., 115 mk.). Osada Cz., dawniej miasteczko, nad rz. Brok, leży przy drodze bitej z Łomży na Zambrów do stacyi drogi żel. warsz. petersb. Czyżewo, odległej o 1 w. od osady. Odl. od Warszawy 101 wiorst. Mieści się ono na terytoryum stanowiącem dawniej kilkanaście drobnych cząstek szlacheckich, które później dopiero zostały poskupywane i utworzyły jednę własność. Posiada kościół par. murowany, sąd gminny III okręgu, urząd gminny, szkołę początkową, synagogę, stacyą pocztową. Ruch handlowy dość ożywiony, zwłaszcza w handlu zbożem. W 1827 r. było tu 74 dm. i 811 mk.; w 1860 liczono 1508 mk., w tej liczbie 1462 żydów. Obecnie jest 1984 mk. i 121 dm. Dobra Cz. miasto, Cz. kościelne, niegdyś należały łącznie z paru sąsiedniemi folwarkami do kasztelana Brzostowskiego starosty sokołowskiego, później przeszły na własność Tadeusza Bończy Skarzyńskiego posła na sejm grodzieński, zasłużonego krajowi obywatela a ostatecznie sędziego najwyższej instancyi Królestwa Polskiego i posła ziemi łomżyńskiej. Dobra te po nim rozdzielone zostały między dzieci tegoż. W 1838 Czyżewo odziedziczyła jego wnuczka Dorota z Ośniałowskich Sokołowska w połowie, a drugą połowę mąż tejże Leopold Sokołowski nabył od jej siostry. Miasteczko w owym czasie zamieszkałe przez żydów, bardzo handlowe. Propinacya i czynsze do dominium należały. Folw. Cz. kościelne, złożony z kilku części szlacheckich, pomieszanych, teraźniejszy posiadacz w r. 1840 skupił w jednę całość, uregulował i zaprowadził gospodarstwo płodozmienne. R. 1854 kolej żelazna petersbursko - warszawska poprowadzona około miasta, przecięła dobra te przez środek na dwie połowy dzieląc; właściciel był przymuszony zmienić rotacyą i zrobić dwa płodozmiany po jednej i drugiej stronie kolei oddzielnie. Folw. Cz. zawiera przestrzeni wszystkiego razem włók 32, a mianowicie: pod pługiem włók 21, łąk dwukośnych 2, pastwisk 1 i pół, wody i drogi pół, włościanie uwłaszczeni 3, kolej 1, miasto 1, las młodociany 1, zabudowania folwarczne i ogród 1: razem 32. Grunta dobre, jednostajne, w kulturze od lat 40. Głównie produkują pszenicę i rzepak zimowy. Dochodu czystego w przecięciu przynosi rocznie rs. 12000. Świetny stan gospodarstwa odnosi się do racyonalnego przeprowadzenia wszystkiego, co dla rolnika za najlepsze uważanem być może we względzie melioracyi, narzędzi rolniczych i t. p. Kościół i parafia erekcyi niewiadomej; dawny kościół zbudowany 1697 r. upadł, więc 1801 wystawiono nowy, drewniany. Obecnie Cz. posiada piękny murowany kościół w stylu Odrodzenia z r. 1875; budował go Marconi. W kościele są dwie pamiątkowe tablice pośmiertne: jedna ś. p. Tadeusza Bończy Skarzyńskiego, poprzedniego dziedzica tych majętności; druga ś. p. Heleny z Boduszewskich Małowieskiej dziedziczki Gostkowa. Par. Cz. dek. ostrowskiego, dawniej andrzejowskiego, liczy dusz 4398. Folw. Cz. Siedliska, z atynencyą na wsi Cz. Chrapki, tudzież z wsią Cz. Siedliska i Michałowo. Rozl. wynosi m. 572 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 457, łąk m. 80, pastwisk m. 10, lasu m. 13, zarośla, nieużytki i place m. 12. Należą do Kiersznowskiego. Wieś Cz. Siedliska osad 18, gruntu m. 151; wieś Michałowo osada 1, gr. m. 27. Cz. Sutki, folw. z wsią t. n. Rozl. wynosi m. 554. Własność Sutkowskiego. Wieś Cz. Sutki osad 19, gruntu m. 62. Folw. Cz. Ruś, z przyległością na Markach, Sutkach i Lipskie, z wsią Cz. Ruś i Ołdaki. Rozl. wynosi m. 579, własność Apoznańskiego. Wieś Cz. Ruś osad 19, gruntu m. 134; wieś Ołdaki osad 3, gruntu m. 5. 2.) **Cz.**, wieś włośc. i folw. pryw.. pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. Rypin, liczy 19 dm., 117 mk., 25 osad włośc., powierzchni 84 m. (68 m. gruntu ornego); folw. pryw. Cz. należy do dóbr Rakowo. 3.) **Cz.**, ob. *Sochocino.* *Br. Ch.*

Czyżewsk, wieś włośc. nad Żyżmą, pow. lidzki, 5 okr. adm., o 51 w. od Lidy, 4 dm., 79 mk. (1866).

Czyżewszczyzna, wieś pryw. nad rzeczką bez nazwy, pow. wileński, 4 okr. adm., mk. kat. 19, 5 dm. (1866).

Czyżki, folw. dwor., pow. wileński, 3 okr. adm.

Czyżki lub 1.) *Ciszki*, wś, pow. brodzki, leży o pół mili na północ od Oleska a o 2 mile na południe od Brodów, na początku brodzkich piasków. Przestrzeń: pos. więk.: roli ornej 160, łąk i ogr. 6; pos. mniej.: roli ornej 724, łąk i ogr. 607, pastw. 156 morg. Ludności rz. kat. 1, gr. kat. 758, izrael. 7: razem 766. Należy do rz. kat. par. w Olesku, gr. kat. par. ma w miejscu, obejmującą filią Łabacz z 128 dusz gr. kat. obrz. Należy do dek. oleskiego. Właściciel więk. pos. Józef Skrzyszowski. 2.) **Cz.**, wieś, pow. samborski, leży nad potoczkiem, dopływem Wiaru, o 3 mile na północny zachód od Sambora, o 2 mile na północ od Starejsoli, o 1 milę na wschód od Nowego miasta. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 595, łąk i ogr. 179, pastw. 85, lasu 435; pos. mniej.: roli ornej 937, łąk i ogr. 239, pastwisk 106 morg. Ludności rz. kat. 542, gr. kat. 511, izrael. 33: razem 1086. Należy do gr. kat. par. w Bilicy; rzym. kat. ma w miejscu, której pierwotnej fundacyi rok nie jest wiadomy; pierwsza wzmianka o niej w aktach konsystoryalnych jest z 1559 r. R. 1589 Jan z Pleszowic Fredro, kasztelan przemyski, dziedzic na Czyszkach, odnowił fundacyą. Kościół nowy drewniany poświęcony w 1864 r. pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Ogólna liczba rzym. kat. w tej par. 628; w obrębie tejże mieszka 102 izraelitów. Właściciel większej posiadłości: Czermaka Józefa spadkobiercy. 3.) **Cz.**, wieś, pow. Mościska, leży o 6 kil. na południowy zachód od Mościsk. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 266, łąk i ogr. 30, pastw. 5, lasu 137; pos. mniej.: roli ornej 305, łąk i ogr. 57, pastw. 52, las 1 morg. Ludności rz. kat. 127, gr. kat. 250, izrael. 20: razem 397. Należy do rzym. kat. par. w Mościskach, gr. kat. par. w Pakości. Właściciel więk. posiadł. Luidgarda hr. Stadnicka. *B. R.*

Czyżki, ob. *Czyszki*, potok.

Czyżów, 1.) wieś i folw., pow. piotrkowski, gm. Kamieńsk, par. Grzymalina Wola. R. 1827 było tu 16 dm., 126 mk., obecnie liczy 24 dm., 226 mk., ziemi włośc. 256 m. Cz. należy do dóbr Kamieńsk. 2.) **Cz.** szlachecki, wieś i folw., pow. opatowski, gmina i par. Czyżów Szlachecki. Leży o 10 w. od Zawichosta, przy drodze bitej 2 rzędu, w malowniczem położeniu w dolinie. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gminny, gorzelnię. W 1827 r. było tu 26 dm. i 262 mk., obecnie liczy 50 dm. i 400 mk. Kościół parafialny założył w 1312 r. dziedzic Cz. Wacław Brandysz. Aleksander Zaklika zaś w 1741 r. wystawił murowany, obecny kościół. Tenże Zaklika wzniósł stojący dotąd pałac (Według notat ks. Feliksa Zajączkowskiego). Par. Cz. dek. opatowskiego 1067 dusz liczy; do probostwa należała wś Dąbie. Gm. Cz. szlach. ludn. 3100, rozl. 13463, w tem ziemi dwor. 8630 m.; sąd gm. okr. VI osada Ożarow; o 10 i pół w. st. poczt. Zawichost. W skład gm. wchodzą: Bieńkowice, Bugaj, Chrapanów, Chrapanowska-Wólka, Cypryanka, Czyżów-szlachecki, Dąbie, Dziurów, Janików, Jankowice-wąwoźne, Józefów, Kolęcin, Osiny, Pawłów, Piotrowice, Pisary, Podgaj, Potrzyn, Prussy, Sobótka-plebańska, S.-szlachecka, Suchodółka, Szymanówka, Smiłów, Trójca, Wiesiołówka, Wygoda, Wyspa i Zapusta. Dobra Cz. szlachecki składają się z folwarków Cz., Pawłów, Szymanówka i Zapusta, tudzież wsi Cz. Szlachecki, Potrzyn i Pawłów. Rozl. wynosi m. 2673 a mianowicie: folw. Czyżów grunta orne i ogrody m. 443, łąk m. 85, pastwisk m. 6, lasu m. 1129, zarośli i nieużytków m. 27: razem m. 1590; folw. Pawłów, grunta orne i ogrody m. 401, pastwisk m. 4, lasu m. 23, nieużytki i place m. 4: razem m. 438; folw. Szymanówka grunta orne i ogrody m. 201, pastwisk m. 11, lasu m. 60, zarośla i nieużytki m. 63: razem m. 335; folw. Zapusta grunta orne i ogrody m. 204, nieużytki i place m. 12: razem m. 216; wieś Cz. szlachecki osad 27, gruntu m. 321; wś Potrzyn osad 46, gruntu m. 419; wieś Pawłów osad 10, gruntu m. 64 (w Enc. Org. opis mylny). 3.) **Cz.**-rządowy, wieś rząd., pow. opatowski, gm. Rembów, par. Bardo. W 1827 r. było tu 41 dm. i 267 mk., obecnie liczy 42 dm., 456 mk. i 760 m. ziemi włośc. 4.) **Cz.**, wś rządowa, pow. stopnicki, gm. i par. Stopnica. Leży w pobliżu drogi bitej ze Stopnicy do Staszowa. Posiada szkołę gminną, poczta w Stopnicy. W 1827 r. było tu 44 dm. i 319 mk. Dobra suprymowane funduszu religijnego Cz. składały się z folw. Cz., Dziesławice, Jastrzębie, młynów: Wojewoda, Kasztelan i Miecznik, tartak w Dziesławicach; wsi: Cz., Dziesławice i Jastrzębie. Rozległość folwarków, wsi, młynów i lasu wynosiła m. 3548.

Czyżów, 1.) wieś, pow. dąbrowski, par. Otwinów, nad Dunajcem. o pół kil. od st. poczt. Żabno, własność Stanisława Ligęzy. 2.) **Cz.**, wieś, pow. wielicki, o 9.8 kil. od Niepołomic, par. rz. kat. Brzezie. 3.) **Cz.**, wieś, pow. złoczowski na wierzchu działów wód między m. Baltyckiem a Czarnem, nad potoczkiem, dopływem pobliskiej Złotej Lipy, gleba czarnoziem, ale z gliną pod spodem nieprzepuszczalną przez to moczarowata, zimna. Rozl. pos. więk.: roli ornej 2, pastw. 15; pos. mniej. roli ornej 716, łąk i ogr. 230, pastw. 66 m. Ludności rz. kat. 60, gr. kat. 389, izrael. 17: razem 466. Wieś ta, dawniej zaścianek szlachecki, odległą jest o 1 i pół mili na południe od Złoczowa, o 1 milę na północ od Pomorzan. Należy do rz. kat. par. w Pomorzanach a gr. kat. w Snowi-

czu. Wieś ta posiada szkołę filialną o 1 nauczycielu. *B. R.*

Czyżowice, wś i folw., pow. pińczowski, gm. i par. Bejsce. W 1827 r. było tu 30 dm. i 178 mk. Folw, Cz. od Kielc w. 54, od Pińczowa w. 28, od Koszyc w. 6, od Zawiercia w. 85, od Wisły w. 5. Rozl. m. 290, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 279, łąk m. 2, nieużytki i place m. 9. Płodozmian 10-polowy, pokłady torfu. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Czyżowice, wś, pow. Mościska, nad małym potoczkiem, dopływem pobliskiej Wiszni, na połud. wschód od Mościsk o 1 milę, od wsi Radenice na wschód o pół mili. Przestrzeń posiadł. więk. roli orn. 220, łąk i ogr. 27, past. 4, lasu 41; posiadł. mniej. roli orn. 220, łąk i ogr. 26, past. 20, lasu 1 morg.; leży w bardzo lichej gliniastej glebie. Ludność rzym. kat. 90, gr. kat. 228, izrael. 7: razem 325. Należy do obudwu parafij do Radenic.

Czyżówka, folw., pow. radomski, gm. i par. Błotnica. Ma 4 dm., 15 mk. i 306 morg. ziemi dworsk. *Br. Ch.*

Czyżówka, 1.) wieś, pow. nowogradwołyński, gm. romanowiecka. Włościan dusz 96, ziemi włościańskiej 332 dzies., leży nad Słuczą, na której urządzona większa papiernia. Należy do klucza nowo-zwiahelskiego, własność niegdyś Lubomirskich, następnie Uwarowów, obecnie Miezieńcowów. 2.) **Cz.**, wś, pow. zasławski, i folw. należący do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich. 3.) **Cz.**, wś, pow. zwinogródzki, nad bezimienną niewielką rzeczką, o 23 w. od Zwinogródki, o 3 w. od m. Ryżanówki; mieszk. 1330 wyznania prawosł. Cerkiew paraf. i szkółka. Ziemi 1620 dzies. Należy do Bużanki hr. Potockiego. Lat temu 200 był tu futor. w którym mieszkał osadnik Czyż, ztąd nazwa wioski. Zarząd gminny w tejże wsi, policyjny i par. katol. w Łysiance. Dawniej Cz. miała kaplicę katol.

Czyżówka, 1.) wś, pow. chrzanowski, par. Płoki, leży w okr. celnym pogranicznym, o 6.8 kil. od Chrzanowa, ma 38 dm., 238 mk. Większa posiadłość obejmuje 719 m. lasu i należy do majoratu krzeszowickiego; mniejsza 319 m. roli ornej, łąk i pastwisk. 2.) **Cz.** al. *Chyrówka*, wś, pow. limanowski, par. Dobra, o 7.5 kil. od Dobrej. *Mac.*

Czyżowszczyzna, wś i folw., nad strumykiem bez nazwy, pow. wileński, 4 okr. adm., mk. kat. 112, dm. 14 (1866), od Wilna 50 w.

Czyżuny, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, liczy 7 dm., 85 mk. Odl. od Maryampola 27 w. *Br. Ch.*

Czyżuny, dwie wsie w pow. trockim, 1 w gm. Wysoki dwór; 2 w gm. Aleksandrowo.

Czyżyce, wieś, pow. Bóbrka, nad potokiem Krywula, dopływem rzeczki Ług, przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, między stacyami: Wybranówka i Borynicze, od pierwszej oddaloną jest na południe o pół mili, od drugich na północ o ¾ mili; leży w leśnej, wilgotnej i górzystej okolicy; przez tę wieś przechodzi gościniec prywatny, prowadzący z Wybranówki do Brzozdowiec. Oddaloną jest od Bóbrki o 2 mile na południe, od Chodorowa o 2 mile na północ. Przes. pos. więk. roli orn. 112, łąk i ogrod. 48, past. 4, lasu 362; posiadł. mniej. roli ornych 216, łąk i ogr. 53, past. 22, lasu 20 morg. Ludność rzym. kat. 83, gr. kat. 160, izrael. 43: razem 286. Należy do rzym. kat. parafii w Brzozdowcach, gr. kat. parafii w Wybranówce. Właściciel więk. posiadłości: probostwo rzymsko-katol. w Brzozdowcach. *B. R.*

Czyżyki, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wisztyniec. Odl. od Maryampola 37 w. R. 1827 było tu 5 dm. i 50 mk.; obecnie liczy 6 dm. i 59 mk. *Br. Ch.*

Czyżyki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya. Odl. 48 w. od Kalwaryi. R. 1827 było tu 15 dm. i 74 mk.; obecnie liczy 37 dm., 252 mk. *Br. Ch.*

Czyżyków (z Ostrowem), wś, pow. lwowski, z par. gr. kat. dek. lwowskiego (533 wiernych) w miejscu; ma też 1-klasową szkołę filialną; st. p. w Gajach o 4.7 kil.

Czyżykowy, *Czyżykowo*, niem. *Zeisgendorf* lub *Czyssykowo*, wś rycerska w pow. starogrodzkim, w żyznej okolicy na lewym brzegu Wisły, ⅛ część mili od Tczewa. Obejmuje oprócz folwarku 8 posiadłości włościańskich i 30 zagrodników; obszaru ziemi ma 1585 morg., mieszk. 1204, kat. 885, ew. 313, menonistów 6, domów mieszk. 57, par. Tczew, szkoła w miejscu; odległość od Starogrodu 3¾ mili. R. 1789 posiadał Cz. Walery Bystram, podkom. pruski; obecnie jest Cz. od dłuższego czasu w ręku niemieckiem. *Ks. F.*

Czyżyn, niem. *Czyssyn*, wś, pow. starogardzki, st. p. Lubichów.

Czyżyny (z Łęgiem), wś, pow. krakowski, par. Mogiła, o 0.9 kil. od Krakowa. Klasztor cystersów w Mogile posiada tu 215 m. roli ornej i łąk i 142 m. lasu; mniejsza własność 1240 m. roli, łąk i pastwisk. Dm. 136, mk. 838. Szkoła ludowa 1-klasowa. *Mac.*

Czyżyszki, 1.) pow. wileński, 3 okr. adm., folw. do dóbr widziniskich ks. Stefana Giedrojcia należący, 1 dm., 20 mk. kat. (1866.) 2.) **Cz.**, wś włościańska, pow. święciański, 2 okr. adm., mk. kat. 78, dm. 11, od Święcian 14 w.

D.

Daaken (niem.), ob. *Gdakowo.*

Daber (niem.), ob. *Dabrzewo, Dobra* i *Dobrzno.*

Dabinty, wieś, nad Niemnem, pow. trocki.

Dabraczyni, ob. *Dobroczyn.*

Dabrochy, ob. *Czochanie.*

Dabrupinia, wieś, pow. rossieński, parafia Taurogi.

Dabrzewo, niem. *Daber.* wieś, pow. słupski, na Pomorzu.

Daćbogi, ob. *Drewnowo* i *Jastrzębie.*

Dacharzów, wieś, pow. sandomirski, gm. Wilczyce, par. Jankowice. Liczy 8 dm., 43 mieszk. Dobra D. składają się z folw. D. i Felinów, od Sandomierza w. 7, od rzeki Wisły w. 7. Rozl. wynosi m. 890 a mianowicie: folw. Dacharzów grunta orne i ogrody m. 90, łąk m. 36, lasu m. 123, zarośli m. 259, nieużytki i place m. 73: razem m. 579; folw. Felinów grunta orne i ogrody m. 288, lasu m. 17, nieużytki i place m. 6: razem m. 311. Dobra powyższe oddzielone w r. 1872 od dóbr Wilczyce. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Dachna, rz., ob. *Dochna.*

Dachnów (z Futorami), wieś, pow. cieszanowski, o 5 kil. na południe od Cieszanowa, o 7.5 kil. na północny wschód od Oleszyc, przy gościńcu krajowym cieszanowsko-jarosławskim, od którego w Dachnowie odłącza się gościniec prywatny prowadzący do Lubaczowa, i nad potoczkiem bez nazwiska, dopływem pobliskiego potoku Sołotwa. Okolica leśna i piaszczysta. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 897, łąk i ogr. 108, pastw. 32, lasu 1924; pos. mniej.: roli ornej 1339, łąk i ogr. 594, pastw. 463 m. Ludności rz. kat. 551, gr. kat. 646, izrael. 18: razem 1215; w Futorach 622. Do rz. kat. par. należy Dachnów do Cieszanowa, Futory do Oleszyc; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dek. oleszyckiego; do tej par. należy filia Załuż z 454 duszami gr. kat. obrządku. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa. *B. R.*

Dachnówka, 1.) wieś, pow. czerkaski, nad rz. Dnieprem, o 8 w. od Czerkas. Mieszkańców 1314 wyznania prawosł.; cerkiew par. pounicka, zbudowana 1772 r., szkółka, ziemi piaszczystej 2013 dz., miejscowość lesista. Należała dawniej do starostwa czerkaskiego, obecnie do rządu. Zarząd gm. w samej wsi a zarazem mieszkanie urzędnika komunikacyi wodnej po Dnieprze. 2.) **D.**, wieś w pow. płoskirowskim, gm. Kuźmin, par. Kumanów, niedaleko źródeł rzeki Skwiły czy Kwiły; 147 dusz męz., w tej liczbie 50 jednodw. Ziemi włośc. 200 dz., dwor. 414 dz.; należy do Pleśniewiczów i do Załuski. R. 1868 miała 51 domów. *Dr. M.*

Dachny, folw. pryw. i wieś włośc., pow. oszmiański.

Dachowa, wieś, pow. sochaczewski, gm. i par. Kozłów Biskupi. R. 1827 było tu 16 dm. i 130 mk.

Dachowo, wieś i folw., nad rz. Maskawą, pow. śremski; folw.: 967 m. rozl., należy do dóbr kórnickich; 53 dm., 368 mk., 22 ew., 346 kat., 142 analf. Stacya poczt. i kol. żel. w Gądkach (Gondek) o 4 kil. *M. St.*

Dachowski, ob. *Soczi.*

Dachsberg (niem.), ob. *Grabina.*

Dachtalia lub *Tahtalia*, wieś, pow. jampolski, dusz męz. 452; ziemi włośc. 858; należy do Hidnickiego. *Dr. M.*

Daciany, wieś, pow. rossieński, par. Taurogi.

Daciszki, zaść. pryw., pow. wileński, mk. 20, dom 1 (1866).

Daćki (z przys. Prutylec), wieś, pow. kaniowski, nad rz. Sokowicą, wpadającą do rz. Rosi, o 3 w. od wsi Jabłonowa a o 21 w. od m. Korsunia. Mieszk. 1250, wyznania prawosławnego, a 4 katol. Cerkiew par. po-unicka,

zbudowana 1741 r., szkółka. Ziemi 3412 dz. czarnoziemu. Należała niegdyś do stwa kaniowskiego, darowana przez rząd wraz z całem starostwem ks. Łopuchinowi, należy obecnie do spadkobiercy tegoż ks. Demidowa-Łopuchina. Zarząd gminny w tejże wsi, zarząd policyjny w m. Korsuniu; tamże i st. chwast. dr. żel. *Kl. Przed.*

Dacza, słoboda, ob. *Petranówka.*

Dacznawina, *Dacznaujena, Dacznausna, Daсznanieny,* wieś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki. Liczy 4 dm., 37 mk., odl. 64 w. od Maryampola. *Br. Ch.*

Dadaj, niem. *Dadey-See,* jez. w Warmii, za Wylimsem, niedaleko Biskupca.

Dadyszki, folw., pow. wiłkomierski, par. wiżuńska, do dóbr wiżuńskich hr. Edwarda Czapskiego należący.

Dadżbogi, ob. *Daćbogi.*

Dafrajcis, jezioro, w pobliżu jeziora Gaładuś od wschodu, pod wsią Żegary w pow. sejneńskim.

Daga, folwark nad rzeką t. n., pow. wiłkomierski, parafia Widziszki, własność Hoppenów.

Daga, ruczaj, dopływ rz. Świętej w pow. wiłkomierskim.

Dagda, majętność i mko w guber. witebskiej na samej granicy powiatów dyneburskiego i rzeżyckiego, pod 56° 5′ szer. półn. i 45° 12′ dług. wschod, nad rzeczką Dagdzicą i jeziorem dagdzieńskiem, mającem około mili długości a powierzchnią swoją zajmującem przeszło 600 dziesięcin, o 35 i pół w. na płn. od Krasławia (Czyt. Manteuffel „Inflanty“ str. 28). Tak wieś jako i mko stanowią obecnie własność braci Bolesława i Kazimierza Bujnickich. Wieś odznacza się wspaniałym parkiem, stanowiącym niegdyś pałacowy zwierzyniec możnowładczej rodziny Hylzenów. Miasteczko przed laty kilkunastu strasznym było nawiedzone pożarem. R. 1878 składało je 50 domów, mieszczących w sobie mieszkańców 455 płci obojga. Ma stacyą pocztową. D. stanowi osobną parafią rzymsko-katolicką, należącą do dekanatu Dyneburga wyższego, jakkolwiek część jej już leży w pow. rzeżyckim; wspaniały kościół miejscowy pod wezwaniem Świętej Trójcy z wielkim kosztem wzniósł tu w stylu włoskim w r. 1743 znany powszechnie kronikarz Inflant Jan August Hylzen i zaraz umieścił przy nim jezuitę księdza Michała Rotha, tak słusznie apostołem łotewskim zwanego (Manteuffel „Inflanty polskie“ str. 74, 75, 122 i 144). Zwłoki tego męża w tymże spoczywają kościele; tamże zwłoki samego fundatora Hylzena oraz jego młodszego syna Justyniana, starosty maryenhauskiego, i wnuka Idziego, na którym ród polskich Hylzenów wygasł w bieżącem już stuleciu. Niegdyś na tem miejscu wznosił się mniej obszerny drewniany kościół, założony w końcu wieku XVII. Najdawniejsze wiadomości o Dagdzie sięgają pierwszej połowy XVII w., w którym to czasie Jan Franciszek Huelzen ab Eckeln, kanclerz księstwa kurlandzkiego (za panowania księcia Frydryka Kazimierza Kettlera) oprócz swych dóbr kurlandzkich posiadał i dobra Dageten (po polsku Dagda) w Inflantach. Jeden z synów jego, Frydryk Huelsen, został starostą kandawskim i po większej części tylko w ziemi piltyńskiej przebywał; był on więc na pół obcym dla Polski. Dla tego też ród Hylzenów, aż do drugiej połowy zeszłego stulecia ścisłemi węzłami krwi widzimy połączony z kurlandzkiemi domami Hahnów, Sakenów, Keyzerlingów, Korffów, Grothuzów, Plettenberków, Buttlerów i innych. Drugi syn tegoż Jana Franciszka, Jerzy Konstanty de Huelsen, dziedzic Dagdy „pan na królewszczyznach Essen i Bukhof“ (dzisiejsza Bukmujża, ob.) w Inflantach polskich położonych, poszedł za przykładem szlachty polsko-inflanckiej jak Borchów, Manteufflów, Platerów i t. d. i służąc u dworu polskiego został podkomorzym nadwornym Augusta II a potem starostą maryenhauskim. Synowie jego Jerzy Mikołaj Hylzen od r. 1746 biskup smoleński oraz ów znany dotąd przez samą tradycyą w Inflantach polskich Jan August Hylzen (od r. 1744 kasztelan inflancki) byli już zupełnymi Polakami. Podkomorzy nadworny Jerzy Konstanty Hylzen ostatnie lata swego życia przebył w Gdańsku, usunąwszy się dobrowolnie od zgiełku życia światowego. Umarł w r. 1737, licząc lat 64. Zwłoki jego pogrzebione zostały w kościele klasztoru oliwskiego pod Gdańskiem, gdzie dotąd zwraca na siebie uwagę podróżnych wspaniały grobowiec, którym jeden z synów utrwalił tam jego pamięć. Dobra Dagdę wraz z innemi odziedziczył po nim młodszy syn jego Jan August Hylzen, kronikarz ziemi ojczystej, najprzód kasztelan inflancki a od roku 1754 wojewoda miński, który jeszcze bardziej posiadłości dziedziczne rozszerzył, a umarł zaledwie w r. 1767. Większą część dóbr swoich przekazał on starszemu synowi Józefowi Hylzenowi, od r. 1767 wojewodzie mińskiemu, Dagdę zaś odziedziczył po nim młodszy syn jego Justynian Hylzen, ostatni starosta maryenhauski, żonaty z Działyńską. Miał on z niej jednego tylko syna Idziego Hylzena, który po jego śmierci w r. 1788 został jedynym spadkobiercą Dagdy i innych posiadłości ojcowskich a w bardzo młodym wieku został ożeniony z Brzostowską. Żył z nią niedługo. Wdowa po nim objęła Dagdę z przyległościami jako przypadającą na nią siódmą część nieruchomości mężowskiej. Wkrótce jednak wyszła powtórnie zamąż za kaszte-

lana Platera i sprzedała Dagdę ze Starą Myślą i Krzewinem podkomorzemu Andrzejowi Bujnickiemu, po którym Dagdę odziedzicza młodszy syn jego, znany w piśmiennictwie krajowem Kazimierz Bujnicki († w r. 1878), ojciec teraźniejszych właścicieli Dagdy, a którego zwłoki w dagdzieńskim spoczywają kościele. Do tegoż kościoła należą kaplice filialne w Nowej Myśli i Bereśniach. W parafii dagdzieńskiej lud przeważnie łotew. rz. kat. wyznania; są tu wszelako i Rossyanie starowiercy czyli rozkolnicy, sporadycznie rozsiani. Spotykamy tutaj także włościan Polaków. Zajmują oni niektóre osady pomiędzy Łotyszami i za czasów pańszczyzny używali pewnych przywilejów. Prawdopodobnie przez polskich wojewodów Hylzenów zostali tutaj przesiedleni, aby oświecać miejscowych Łotyszów; do dzisiejszego dnia stoją od nich na wyższym stopniu uobyczajenia. Zwyczajnie mieszkają odosobnieni, osady mają mniej więcej w sobie zamknięte; budowle ich zaś gospodarskie, porządniej budowane, łatwo dają się rozróżnić od łotewskich. Położenie Dagdy wzgórkowate i wesołe, najbardziej się odznacza malowniczością około folwarku Stara Myśl, stanowiącego niegdyś attynencyą dagdzieńską. Parafia D. w r. 1866 liczyła wiernych 4371 płci obojga (w 1878 dusz 6041). Innych dat statystycznych o D., mimo usilnych starań, podać nie możemy, gdyż z jednej strony nie ma o niej zupełnie wiadomości urzędowych, z drugiej znowu mieszkańcy sami nie okazują takiego interesu, któryby choć w części umożebnił dokładniejsze onych skreślenie. D. tworzy osobną obszerną gminę (dusz 1768). Zarząd policyjny w miejscu. *G. M.*

Dagdzica, rzeczka, dopływ Saryanki, rozdziela pow. rzeżycki od dyneburskiego, przepływa jez. dagdzieńskie i dalej, aż do ujścia, zowie się Osunicą.

Dagile, 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele. Liczy 5 dm., 58 mk. Odl. 69 w. od Maryampola. 2.) **D.**, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo. Odl. 74 w. od Maryampola; liczy 11 dm. i 177 mk. *Br. Ch.*

Dahlen (niem.), ob. *Dalen.*

Dahlholm (niem.), ob. *Dalen.*

Dahlowitz (niem.), ob. *Dalicy.*

Dajdziszki, wś włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., mk. kat. 56, dm. 5 (1866).

Dajniszki, zaśc. rządowy, pow. święciański, 2 okr. adm., mk. 15, dm. 2 (1866).

Dajnopol, folw., pow. trocki, nad rz. Żymorką, w lasach.

Dajnowa, 1.) wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., mk. kat. 147, dm. 14, od Wilna 30 w. (1866). 2.) **D.**, wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., mk. kat. 81, prawosł. 40, dm. 16, od Wilna 33 w. (1866). 3.) **D.**, ob. *Dajnowo.*

Dajnowa, tak pod Reszlem zowią pruską rzekę Deine, Dejnę, Denę.

Dajnowce, 1.) wś należ. do włościan, nad strugą bez nazwiska, pow. oszmiański, dom. 5, mk. 51 prawosł. (1866). 2.) **D.**, wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., mk. kat. 119, dm. 16 (1866), od Wilna 25 w.

Dajnówka, 1.) wś włośc. nad strumykiem bez nazwy, powiat wileński, 5 okr. administr., mieszkańców katolików 72, izraelitów 5, domów 8 (1866), od Wilna 42 w. 2.) **D.**, wś. włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., mk. kat., 12, praw. 48, dom. 8 (1866), od Wilna 34 w. 3.) **D.**, wś., pow. trocki, dawniej własność ks. Ogińskiego. Por. *Dajnowo.* 4.) **D.**, okrąg wiejski w gm. Żyżmorach, pow. trocki, liczy w obrębie swym wsie: Kułakiszki, Klonowszczyzna, Nowa słoboda, Kowkinia, Dajnówka, Burzyszki; zaścianki: Pokierciszki, Zabłociszki.

Dajnowo, 1.) majątek, pow. trocki, własność Salomei z Żylińskich Skarzyńskiej, nad potokami Dajnówką i Łapójką, o 2 w. od Poporć i 7 od, st. dr. żel. Żośle. Posiada zaścianki: Salomeowo, Bernardynkę, Dajnówkę, Galwiszki, Wiercimy; ma grunta, z małym wyjątkiem, dobre, urodzajne, lasy rozległe i piękne. We dworze utrzymuje się dobrze obszerny ogród owocowy i pszczolnictwo. Była tu kaplica katol. b. parafii Poporcie. 2.) **D**, al. *Dajnowa*, wś w środku pow. ihumeńskiego, z prawej strony rz. Citewki, w gm. nowosielskiej (ob.), o wiorstę od stacyi drogi żel. libawsko-romeńskiej Maryi-Góra zwanej (ob.), odległa. Niegdyś była dziedzictwem Burzyńskich, później Ratyńskich, ostatecznie Krupskich, dziś włośc., mieszk. 576. Miejscowość obfituje w łąki i grunta ma dobre. 3.) **D.**, okolica szlach., pow. lidzki, 4 okr. adm., o 36 w. od Lidy, 2 dm., 22 mk. kat. (1866). 4.) **D.**, wś rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., o 51 w. od Lidy, 11 dm., 97 mk. (1866).

Dajtki, niem. *Deuthen*, wś w pow. olsztyńskim, założona w 1355 r.

Dakau (niem.), ob. *Gdakowo.*

Dakowy, 1.) *Mokre*, wieś, pow. bukowski, 56 dm., 487 mk., 21 ew., 463 kat., 3 żydów, 70 analf. Kościół paraf. należy do dekan. grodziskiego, założony r. 1401 przez Tyczę Bara, ówczesnego dziedzica. Pod wsią znajduje się szaniec szwedzki pierścieniowy, rowem opasany. 2) **D.** *Mokre*, domin., pow. bukowski; 8021 morg. rozl.; 3 miejsc.: 1) D. Mokre; 2) folw. Dakowy Suche; 3) Uścięcice; 34 dm.; 632 mk., 30 ew., 602 kat., 70 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Opalenica o 7 kil. Gniazdo rodziny wielkopolskiej Dakowskich. Od początku XVI w. D. Mokre już należały do Chociszewskich, na-

stępnie do Niegolewskich i Raczyńskich. Katarzyna Niegolewska wystawiła około r. 1640 w Uścięcicach kapliczkę, obecnie już nie istniejącą. Dziś własność B. Potockiego. 3.) **D.** *Suche*, wieś, pow. bukowski, 47 dm., 354 mk., 2 ew., 352 kat. 48 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Buk o 9 kil. *M. St.*

Dal, *Dalek, Dalech, Dalesz*, rozmaite formy dawnego imienia Dalebór al. Dalibor, od których wzięły początek liczne nazwy miejscowe: Dale, Dalechowice, Dalków, Dalborz, Daleszowice, Daleszyce, Dalowice i t. d. *Br. Ch.*

Dala, zaśc. rządowy, nad strumykiem t. n., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. kat. 19, dom. 1 (1866).

Dalabuszki, 1.) *Nowe*, wieś, pow. kościański, 10 dm., 82 mk., wszyscy kat., 41 analf. 2.) **D.** *Stare*, domin., pow. kościański, 1149 morg. rozl., 8 dm., 90 mk., 30 ew., 60 kat., 47 analf. Stac poczt. Dolsk o 7 kil.; poczta listowa Bielewo o 3 kil., stac. kol. żel. Stare Bojanowo o 31 kil. Pod wsią rozkopano cmentarzysko, z którego wydobyto urny i 2 piękne kamienne młotki, przechowane w muzeum tow. przyj. nauk. poznańskiego. *M. St.*

Dalachów, wś włośc., pow. wieluński, gm. i par. Rudniki, niegdyś udział dóbr Rudniki, śród lasu, przy szosie z Wielunia do Częstochowy, o 2 i ćwierć mili od Wielunia, ma 83 dm., 460 mk., 28 i pół włók roli (czarnoziem). *W...r.*

Dalanów, niem. *Dallanau* al. *Dalnau*, folw., pow. kluczborski, ob. *Komorzno.*

Dalanówko, wś i folw., pow. płoński, gm. Wójty-Zamoście, par. Płońsk, od Płocka w. 53, od Płońska w. 5, od rzeki Wisły w. 21. Nabyte w r. 1875 za rs. 50625. Rozl. wynosi m. 649, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 439, łąk m. 10, lasu m. 100, nieużytki i place m. 20. Bud. mur. 3, drewn. 7; wieś D. osad 13, gruntu m. 13. R. 1827 miała 7 dm., 68 mk. *A. Pal.*

Dalanowo, wś i folw., pow. płoński, gm. Wójty Zamoście, par. Radzimin. W 1827 r. było tu 15 dm., 139 mk.; od Płocka 52, od Płońska w. 4, od Warszawy w. 52, od rzeki Wisły w. 20. Rozl. wynosi m. 540 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 388, łąk m. 28, lasu m. 101, nieużytki i place m. 23. Płodozmian 12-polowy. Bud. mur. 2, drew. 20, wiatrak; wś Dalanowo osad 19, gruntu m. 21.

Dalanowski potok, potok podgórski, w obr. gminy Podhorodec, w pow. stryjskim, nastaje z kilku strużek leśnych w południowej części tej gminy, wytryskujących z pod północnego stoku góry Jasieńca (885 m.), płynie na północ leśnymi wądołami, wzdłuż drożyny, prowadzącej z doliny potoku Kruszelnickiego przez Jasieniec do Podhorodec. W dolnym swym biegu płynie łąkami; wpada do Stryja z pr. brzegu. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Dalastowice, al. *Delastowice*, wś, pow. dąbrowski, odl. o 15 kil. na półn. od Dąbrowy, należy do rzym. kat. par. w Szczucinie. Liczy dm. 46, mk. 295 (146 męż., 149 kob.). Obszar dworski posiada gruntów ornych 259, łąk i ogr. 40, pastwisk 44, lasów 77 morg. dol. austr.; włościanie 168 morg. grunt. orn., 63 łąk i ogr., 42 pastwisk, 2 morgi lasów. Własność Zofii Źeleńskiej. *Lu. Dz.*

Dalborowice, niem. *Dalbersdorf*, wś, pow. sycowski, przeważnie przez Niemców zaludniona, par. katol. Trębaczów, i dobra D. z gospodarstwem wzorowem.

Dalborzek, folw., pow. grójecki, gm. i par. Błędów.

Dale, folw., pow. miechowski, gm. i par. Racławice, należy do dóbr Racławice (ob.).

Dalech, *Dalek, Dalesz*, ob. *Dal.*

Dalechowice, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Bobin. W 1827 r. było tu 27 dm., 222 mk. Obecnie folw. jest własnością Wojewódzkiego z attyn. Ligieniec i z gruntami służby leśnej. Rozl. wynosi m. 540 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 350, łąk m. 25, pastwisk m. 19, lasu m. 130, nieużytki i place m. 16. Wieś D. osad 36, gruntu m. 116. *Br. Ch., A. Pal.*

Dalechowy, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Imielno. Leży przy trakcie z Pińczowa do Jędrzejowa. R. 1827 było tu 14 dm. i 95 mk. Fol. D. z wsią t. n. nabyty w r. 1830 za złp. 56020. Wieś D. osad 22, gruntu m. 168. *Br. Ch. i A. Pal.*

Dalecice, węg, *Delethe*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. filialny, bujne pastwiska, łąki, 136 mk. *H. M.*

Dalejów, obręb leśny w samsonowskim urzędzie leśnym.

Dalejów, ob. *Daliowa.*

Daleka, wś w zach.-północ. stronie pow. borysowskiego, niedaleko granicy pow. wilejskiego, w stanie polic. okręgu sądowym i okr. wojskowym dokszyckim; w par. kat. dokszyckiej. *Al. Jel.*

Daleki, folw., ob. *Choruła.*

Dalekie, 1.) wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Wąsewo. 2.) **D.**, kol. włośc., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. 3.) **D.**, os., pow. włoszczowski, gm. Moskarzew, par. Goleniowy.

Dalekie, wś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 10 w. od Lidy, 19 dm., 199 mk. (1866).

Dalekie, 1.) wieś, pow. kościański, 4 dm., 30 mk., wszyscy kat., 12 analf. 2.) **D.**, folw., pow. kościański, ob. *Granówko.* 3.) **D.**, folw., pow. poznański, ob. *Napachanie.* *M. St.*

Dalekie, niem. *Dallecken*, wś w reg. koszalińskiej, pow. bytowskim.

Dalekowice, wś i folw., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Goraj, od Lublina w. 54,

od Janowa w. 16, od rzeki Wisły w. 51. Rozl. wynosi m. 337 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 261, łąk m. 5, lasu m. 60, nieużytki i place m. 11. Bud. drew. 3, ludn. 19; folw. powyższy oddzielony od dóbr Chrzanow szlach. w r. 1879. Ziemiasta gliniasta sapowata. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Dalen, *Dahlen* (niem.), wieś i par., pow ryski, w Inflantach, na lewym brzegu Dźwiny, wystawiony niegdyś przez Niemców przy końcu XII wieku dla zabezpieczenia się od napadów Żmudzi i Litwy. Tu Krzysztof książę meklemburski, pretendent do biskupstwa ryskiego, w r. 1560 przez chorągwie Zygmunta Augusta w niewolę wzięty, później sześć lat w zamku rawskim w Mazowszu przesiedział.

Dalen, *Kekau*, rzeka, lewy dopływ Dźwiny, ma źródła w okolicy wsi Rusze, najprzód płynie na zachód, przy wsi Drukien zwraca się na półn. i płynie robiąc kolano ku zachodowi, którego zakręt jest przy wsi Mucenek, ujście przy miasteczku Dalen: w tem miejscu znajduje się na Dźwinie wielka wyspa Dalholm.

Dalenka, rzeka, dopływ Szczary z pr. str., uchodzi poniżej Łabenki.

Daleszec, wieś, pow. włoszczowski, gm. Chrząstów (ob.), par. Kuczków.

Daleszewo, ob. *Dolaszewo.*

Daleszkowice, wieś w pow. borysowskim, na szczycie rozdziału wód Niemna i Berezyny.

Daleszów, potok, 4 kil. długi, wytryskujący śród wsi Daleszowej w pow. Horodenka; płynie zrazu przez wieś na wschód, tworząc błotniska, poczem przeszedłszy w obręb gminy Kolanek, zwraca się na północny wschód, okrążając wieś od wschodu; porusza w tejże dwa młyny i wpada śród lasku, Tłoką zwanego, do Dniestru z prawego brzegu. *Br. G.*

Daleszowa, wieś, pow. Horodenka, oddalona o 1 i pół mili na północ od Horodenki, o 1 milę na południowy wschód od Czernelicy, o pół mili na południe od prawego brzegu Dniestru, w urodzajnej okolicy z łagodnym klimatem. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 220, łąk i ogr. 8, pastw. 4. lasu 196; pos. mniej.: roli or. 840, łąk i ogr. 60, pastw. 12 m. Ludności rz. kat. 36, gr. kat. 446, izrael. 30: razem 512. Należy do rz. kat. par. w Michalczu; gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. horodeńskiego; do tej par. należy filia Kolanki z 840 duszami gr. kat. obrządku. Jest tu szkoła etatowa 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 439 złr. Właściciel więk. pos. Szumlański Wacław.

Daleszowice, wieś i folw., pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów. W 1827 r. było tu 24 dm. i 170 mk.., obecnie liczy 22 dm., 168 mk. Od Radomia w. 76, od Opoczna w. 14, od Żarnowa w. 7, od Paradyzu w. 2, od rzeki Pilicy w. 17. Nabyte w r. 1873 za rs. 30,600. Rozl. wynosi m. 1001, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 436, łąk m. 12, pastwisk m. 115, lasu m. 405. nieużytki i place m. 33. Płodozmian 9-polowy, budowli murowanych 2. drewnianych 18; pokłady torfu. Wieś D. osad 30, gruntu m 397; wieś Dąbrówki osad 7, gruntu m. 45. *Br. Ch.*

Daleszyce, osada, przedtem mko i folw. poduchowny, nad rz. Belnianką, pow. kielecki, gm. i par. Daleszyce, st. poczt. Kielce. Posiada kościół par. murowany, szkołę gminną, sąd gm. okr. III, dom schronienia dla starców i kalek. Leży o 19 w. od Kielc, z któremi łączy je trakt bity. R. 1827 było tu 238 dm., 1441 mk. R. 1860 liczono 251 dm. i 1505 mk., w tej liczbie 141 żydów; dziś około 1800 mk., 273 dm. W 18 w. nie było tu wcale żydów. Dawniej była i stacya poczt. R. 1880 pożar zniszczył całą osadę. D. niegdyś były wsią, do dóbr biskupich krakowskich należącą, którą Filip Padniewski biskup, w roku 1569 za przywilejem króla Zygmunta Augusta na miasto wyniósł, obdarzył prawem niemieckiem i rozmaitemi swobodami. Toż samo czynili następni biskupi krakowscy, potwierdzając poprzednie nadania lub nowe udzielając, jak Piotr z Mirowa Myszkowski na wyrób piwa i wódki, które okoliczne wsie biskupie obowiązane były wyłącznie z D. kupować. Starożytny tutejszy kościół parafialny pod wezwaniem św. Michała, założeniem swem sięga XIII wieku. Wystawił go jeszcze we wsi 1220 r. Iwo Odrowąż, biskup krakowski, i znacznym dochodem opatrzył; śladu atoli tej starożytności teraz nie zostało i żadnych osóbliwości w sobie nie zawiera. Par. D. dek. kieleckiego 6234 dusz liczy. Gm. D. należy do sądu gm. okr. III, liczy 4577 mk. *Br. Ch.*

Daleszyn, 1.) wieś, pow. śremski, 18 dm., 185 mk., 118 ew., 67 kat., 46 analf. 2.) **D.**, domin., pow. śremski, 2966 m. rozl.: 1) D., 2) folw. Malewo; 18 dm., 269 mk., 73 ew., 196 kat., 81 analf. Stacya poczt. w Gostyniu o 5 kil.; st. kol. żel. Leszno (Lissa) o 35 kil. Niegdyś własność Radońskich. *M. St.*

Daleszynko, wieś, pow. międzychodzki, 19 dm., 169 mk., 162 ew., 7 kat., 28 analf. St. poczt. Kwilcz o 7 kil., st. kol. żel. Wronki o 35 kil. *M. St.*

Dalewice, ob. *Dalowice.*

Dalewo, inaczej *Dolewo*, folw. w połud. stronie pow. nowogródzkiego, w 2 okr. polic. (horodyszczańskim), własność Wierzbowskich, obszar 555 m. *Al. Jel.*

Dalewo, wieś i folw., pow. kościański, 65 dm., 459 mk., 15 ew., 444 kat., 129 analf.; folw. 430 m. rozl. Kościół par. należy do dek. śremskiego. Poczta na miejscu, gośc. o 5 kil., st. kol. żel. Kościan o 21 kil. W daw-

niejszych wiekach D. było własnością klasztoru benedyktynów w Lubiniu; kościół, założony zapewne przez ten zakon, istniał już w XV w. *M. St.*

Dalginie, wieś, pow. kalwaryjski, gmina i par. Ludwinów. Odl. o 6 w. od Kalwaryi, liczy 8 dm., 30 mk.

Dalicy, niem. *Dahlowitz*, wieś serbska na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim, domów 14, mk. 95; w tem serbów 78. *A. J. P.*

Dalików, *Dalków*, wieś i kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików. Posiada kościół drewniany, 1848 odn., i drugi św. Rocha przy cmentarzu. R. 1827 było tu 15 dm. i 200 mk., obecnie liczy wieś D. 12 dm. a folw. D. 10 dm. Par. D. dek. łęczyckiego, daw. zgierskiego, liczy 2160 dusz. Dobra D., własność Wardęskich, składają się z folw. D. i Lubocha, tudzież wsi: D., Dąbrowa górna, Lubocha i Władysławów; od Kalisza w. 63, od Łęczycy w. 20, od Ozorkowa w. 14, od Poddębic w. 7, od Łodzi w. 21, od rz. Warty w. 21; droga bita przechodzi przez territorium dóbr. Nabyte w r. 1859 za rs 43,200. Rozl. wynosi m. 1232 a mianowicie: folw. D. grunta orne i ogrody m. 519, łąk m. 83, pastwiska m. 2, lasu m. 206, nieużytki i place m. 18: razem m. 828. Płodozmian 15-polowy. Budowli murowanych 6, drewnianych 11. Folw. Lubocha grunta orne i ogrody m. 338, łąk m. 41, pastwisk m. 5, lasu m. 9, nieużytki i place m. 12: razem m. 404. Płodozmian 12-polowy, budowli drew. 6, wiatrak. Wieś D. osad 26, gruntu m. 260; wieś Dąbrowa Gorna osad 8, gruntu m. 198; wieś Lubocha osad 6, gruntu m. 19; wieś Władysławów osad 7, gruntu m. 98. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Dalin, ob. *Bysinka.*

Dalinów, niem. *Dammelwitz*, wieś i dobra, pow. olawski, parafia Domajowice, słyną z pszczolnictwa; r. 1836 kupione za 25450 talarów.

Daliowa, wieś w powiecie sanockim, należąca do okręgu sądu powiatowego w Rymanowie, urzędu pocztowego w Jaśliskach, do parafii łacińskiej w Jaśliskach a mająca par. grecką w miejscu. Daliowa ma 85 dm. i 760 mieszkańców, z których 710 należy do obrządku greckiego, a 50 do obrządku łacińskiego. Obszar dworski ma tutaj 1 m. roli, 1 m. łąki, 10 m. pastwisk i 1653 m. lasu; zaś włościanie posiadają 1050 m. roli, 144 m. łąk i ogrodów, 169 m. pastwisk i 136 m. lasu. Osada leży na prawym brzegu Jasiołki, do której śród samej osady dopływa z północy potok Daliówka. Najniższe położenie na zachodniej granicy wsi 385 m. npm., najwyższe wzniesienie z północnego zachodu 731 m. npm. Charakter dziki, grunta jałowe. Osadnicy trudnią się wypasem wołów i hodowlą owiec. Cerkiew par. drewniana pod tyt. św. Parascewii. Do parochii należy Daliowa, Posada i Szklary: razem 1289 dusz. Akta biskupstwa przemyskiego wspominają pod r. 1640 tutejszą parochią jako zdawna istniejącą i przywilejami opatrzoną. D. należy do dóbr biskupstwa łacińskiego w Przemyślu. *W. J. W.*

Daliszki, zaśc. pryw. nad rzeczką bez nazwiska, pow. wileński, 3 okr. adm., mk. 20, domów 1 (1866).

Dalkau (niem.), ob. *Dalków.*

Dałki, domin., pow. gnieźnieński, 1542 m. rozl., 7 dm., 84 mk., 12 ew., 72 kat., 42 analf. Stacya pocztowa i kolej żelazna Gniezno o 2 kilom. *M. St.*

Dalkiewicze, wieś i dobra w środku pow. borysowskiego, w 2 okr. polic. (łohojskim), własność dziedziczna Kukiewiczów; dobra mają obszaru przeszło 1900 m.; tu jak i w całym powiecie sieją dużo lnu. *Al. Jel.*

Dalków, wieś rządowa, pow. łódzki, gm. Czarnocin, par. Kurowice. Leży na prawo od drogi z Będkowa do Tuszyna; poczta i stacya kolei war. wied. w Rokicinach. W 1827 r. było tu 41 dm. i 225 mk. Por. *Dalików.*

Dalków, niem. *Dalkau*, wieś i dobra, pow. głogowski, par. Gross-Kauer, w bardzo pięknem położeniu.

Dalkowo, domin., pow. inowrocławski, 725 morg. rozl., 3 dm., 76 mk., 15 ew., 61 kat., 40 analf. Stacya poczt. i kol. żel. Inowrocław o 4 kil. *M. St.*

Dallanau, *Dalnau* (niem.), ob. *Dalanów.*

Dalne, folw., pow. szamotulski; ob. *Nowawieś* pod Szamotułami.

Dalnia, wieś, pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa.

Dalnicz (z Chochołowem, Greniuchami, Herawcem i Chochołcami), wieś, pow. żółkiewski, oddalona o 3 mile na wschód od Żółkwi, o 5 na południe od Batiatycz, o 9 kil. na północ od Żółtaniec, w okolicy piaszczystej, leśnej i bagnistej. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 129, łąk i ogr. 203, pastw. 261, lasu 1638; pos. mniej.: roli ornej 223, łąk i ogr. 446, pastw. 79, lasu 9 m. Ludności rz. kat. 304, gr. kat. 215, izrael. 9: razem 528. Należy do gr. kat. par. w Batiatyczach, rz. kat. par. w Kamionce Strumiłowej. *B. R.*

Dalnie, folw., pow. wielkostrzecki, ob. *Żyrowa.*

Dalny-las, wieś i osada, pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszanka. Odl. od Augustowa 15 w. Liczy 36 dm. i 248 mk.; osada zaś 1 dm. i 9 mk.

Dalowice, *Dalewice*, wieś i folw., pow. miechowski, gm. Łętkowice, par. Niegardów, nad rz. Ścieklec, na wschód Słomnik, o 8 w. na półn.-zachód od Proszowic. W r. 1827 miała

24 dm., 232 mk.; dziś liczy 323 mk., domów murowanych 5, drewnianych 31, osad włościańskich 32, z przestrzenią gruntów 164 m.; grunta dworskie zajmują m. 655. Wieś ta przez króla Władysława Jagiełłę od rycerza Gniewosza kupiona, nadaną została przez tegoż monarchę psałterzystom przy katedrze krakowskiej r. 1421 (Długosz I, 271). W spisie zaś funduszów prebendy i kanonii krakowskiej, zwanej Marchocką, która pobierała dziesięcinę z Dalowic, Długosz podaje, iż dziedzicem Dalowic był Rafał Ryterski herbu Topor. Zapewne więc dzieliła się na dwie części, z których jedna była własnością prywatną, a druga psałterzystów. Nadto była tu już podówczas prebenda, jakowa przetrwała do ostatnich czasów, i dopiero przy urządzaniu funduszów duchownych w r. 1866, grunta do niej należące przeszły na skarb a rozdane bezrolnym, utworzyły w r. 1869 oddzielną wieś, nazwaną Wysiołek Dalowicki, składającą się z 10 osad, z przestrzenią gruntów morg. 42; są tu 4 domy drewniane. W nowszych już czasach, w r. 1817, D. należały do sukcesorów Jana Kantego Dunina; szacowaną wtedy była ta wieś na 220 tysięcy zł. pol. Później była w posiadaniu Hipolita Wiesiołowskiego, dziś jest własnością Stanisława Dunikowskiego. *Mar.*

Dalwa, folw., w pow. borysowskim, w 2 okr. polic., dawne dziedzictwo Palewiczów, obszar 925 morg., młyn wodny. *Al. Jel.*

Dalwin, dobra szlach., pow. starogrodzki, istnieją od najdawniejszych czasów. R. 1332 mistrz w. krzyż. Luder z Brunświku wydaje tę wieś na własność prawem magdeburskiem Hertwikowi i synowi Werniko. Już wtedy istniał tu kościół, dla którego przeznaczone były 4 proboszczowskie włóki. W XVI wieku był D. jak się zdaje dobrami królewskiemi. Pisze bowiem wizytacya kościelna biskupa Rozrażewskiego, że roku 1570 trzymał tę wieś Wilhelm Bąkowski, herezyi luterskiej sprzyjający, i po nim r. 1590 także heretyk Jerzy Barzyński, starosta skarszewski. O kościele donosi także wizytacya, że wspomnieni starostowie trzymali tu swoich predykantów; nawet do biskupiego Miłobądza dochodził luterski minister co trzecią niedzielę z kazaniem. Dopiero po śmierci zawziętego heretyka Jerzego Barzyńskiego r. 1596 został kościół w D. na nowo poświęcony i oddany katolikom. Tytuł ma św. Mikołaja, należy jako filia do Miłobądza. Teraźniejszy kościół budowany r. 1829. Obecnie ma D. folwark Lichtenstein, z którym pospołu obejmuje 2385 morg., katol. 77, ewang. 104. Filialny kościół i szkoła w miejscu, par. Miłobądz, stacya kolei żel. i poczta Pszczółki (Hohenstein). Domów mieszk. 11. Odległość od Starogrodu 2$^{3}/_{4}$ mili. *Ks. F.*

Dam, niegdyś *Dębie*, niem. *Damm, Alt-Damm*, miasto i twierdza, przyczołek mostu pod Szczecinem, w pobliżu jez. zwanego *Damskiem, Dębskiem*, niem. *Dammsche See*, 2 mile długiego, 1 i pół m. szerokiego. Ma 3500 mk., przemysł, handel, rybołówstwo.

Damarka, rzeka, lewy dopływ Prypeci w pow. rzeczyckim, ma ujście poniżej rz. Nienacz.

Damaschken (niem.), ob. *Damaszek.*

Damascus (niem.), ob. *Ruda.*

Damasko (niem.), wś, pow. głupczycki, par. kat. Kazimierz, nad Stradunią, przy drodze z Raciborza do Głogowy, z kolonią Langendorf, ma 53 dm., 246 m. rozl., młyn wodny.

Damasław, dominium, pow. wągrowiecki, 1725 morg. rozl., 2 miejsc.: 1) D., 2) folw. Leonardowo; 9 dm., 156 mk., 22 ew., 134 kat., 79 analf. Stac. poczt. w miejscu, st. kol. żel. Gniezno o 34 kil. *M. St.*

Damasławek, niem. *Elsenau*, domin., pow. wągrowiecki, 1392 morg. rozl., 8 dm., 133 mk., 31 ew., 102 kat., 60 analf. Stac. poczt. Srebrnagóra o 8 kil., stac. kol. żel. Nakło o 35 kil. *M. St.*

Damaszek, wś ryc., pow. starogrodzki, r. 1789 w posiadaniu Wincentego Bystrama podkomorzego pomorskiego. Obejmuje 1536 morg., katol. 70, ewang. 46, domów mieszk. 9. Par. i poczta Godziszewo, szkoła W. Turze. Odległość od Starogrodu 2 mile. *Ks. F.*

Damażyr, ob. *Domażyr.*

Damb (niem.), ob. *Dąb.*

Dambine (niem.), ob. *Dębina.*

Dambinietz (niem.), ob. *Dębiniec.*

Dambitsch (niem.), ob. *Dębnica* i *Dębiec.*

Dambitzen (niem.), ob. *Dębice.*

Dambrau (niem.), ob. *Dąbrowa,*

Dambritsch (niem.), ob. *Dąbroszyn.*

Damczutyszki, wś, pow. rossieński, par. girtakolska.

Damelang, *Damlang* (niem.), ob. *Damlany.*

Damele, wieś, pow. szawelski, gm. i par. żagorskiej, 60 dusz rew., 306 dzies. uwłaszczone.

Damerau, ob. *Damry* lub *Dąbrowo* i *Dąbrowa.*

Damerau (*Gross-Schoen-*), ob. *Trelkowo*, zaś *D.* (*Klein-Schoen-*), ob. *Trelkówko.*

Damerau. Pod tą nazwą, zapewne także zniemczoną formą pierwotnej Dąbrowy (ob.), istnieje wiele wsi, fol. i osad w Prusiech Wschodnich.

Damerkau (niem.), ob. *Dąbrowa* i *Dąbrówka.*

Damianice v. *Damienice*, folw., pow. miechowski, gm. i par. Koniusza. Należy do dóbr Piotrkowice małe (ob.). Wspomina D. już Długosz (II. 171) jako wieś należącą do Jana Pelcza.

Damianów, wś, pow. garwoliński, gm. Sobolew, par. Korytnica. W 1827 r. było tu

19 dm., 129 mk., obecnie liczy 31 dm., 283 mk. i 660 morg. obszaru.

Damiany, 1.) wś, pow. włoszczowski, gm. Moskorzew, par. Dzierzgów. Leży przy drodze bitej z Myszkowa do Jędrzejowa, o 10 w. od Szczekocin a 25 od Jędrzejowa. Gleba średnio urodzajna, ludność trudni się furmanieniem, odstawą zboża do kolei warsz.-wied. Liczy 20 dm. i 207 mk. Obszar gruntów 227 morg. *Dr. B.* 2.) **D.**, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. W 1827 r. było tu 16 dm., 85 mk.

Damice, *Damięta*, są to nazwy utworzone prawdopodobnie od imienia Adam i właściwie brzmieć winny: Adamice, Adamięta. Początkowa samogłoska wyrzuconą została skutkiem wstrętu właściwego ludowi polskiemu do samogłoskowych brzmień na początku wyrazu.

Damice, wś, pow. miechowski, gm. i par. Iwanowice. O 10 w. na połud.-zach. od Słomnik. W 1827 r. było tu 22 dm. i 131 mk., obecnie liczy 31 dm. (4 murow.) i 327 mk., 33 osad włośc. i 349 morg. ziemi. Posiada szkółkę początkową. Bolesław Wstydliwy nadał część D. klasztorowi franciszkanek w Krakowie, na drugiej części w 1440 r. istniały cztery folwarki i karczma Łupicha (Długosz I 332). W ostatnich czasach D. należały do dóbr Iwanowice, obecnie stanowią włościańską wieś bez gruntów folwarcznych.

Damienice, wś, pow. bocheński, nad Rabą, odl. 4.5 kil. od Bochni na płn. zach., par. rzym. kat. Łapczyce. Liczy dm. 94, mk. 540. Własność większa ma gruntów ornych 19, łąk i ogr. 16, past. 2 morg. dol. austr.; włościanie grun. orn. 295, łąk i ogr. 135, past. 53, lasów 6 morg. Własność rządowa. *Lu. Dz.*

Damięty v. *Damięta*, 1.) okolica szlachecka, pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk. W obrębie jej są D. proste lub prostki, D. przaste i D. narwaty v. narwałty. Leżą one przy linii dr. żel. Nadwiśl., o 12 w. za Ciechanowem ku Gąsocinowi. R. 1827 wszystkie trzy wioski liczyły 9 dm. i 53 mk. 2.) **D.**, *Prosty*, folw. tamże, 49 morg., 4 mk. 3.) **D.**, *Przasty*, folw. tamże, 53 morg. obszaru, 6 mk., 3 w. od zarządu gminy. 4.) **D.** *Narwoty*, folw. tamże, obszaru 182 morg., 61 mieszk., 7 bud. mieszkal., 3 w. od zarzągu gminy. 5.) **D.**-*Mierzejewo*, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. Czerwin, par. Goworowo. R. 1827 było tu 10 dm. i 62 mk. *Br. Ch.*

Damin, ob. *Demmin.*

Damirów, wś, pow. garwoliński, gm. Łaskarzew, par. Samogoszcz. Liczy 5 dm., 41 mk., 48 morg. rozl.

Damlany, niem. *Damlang*, wś włośc. i ryc., pow. wałecki, około 1 i pół mili od Frydlandu. Par. Wałcz, poczta Wielboki (Pol. Fühlbeck), w miejscu szkoła, gorzelnia. Obszaru ziemi 883 morg., budynków 77, domów mieszk. 22, katol. 1, ewang. 320. *Kś. F.*

Damm (niem.), ob. *Dam.*

Damme (niem.), ob. *Damnów.*

Dammelwitz (niem.), ob. *Dalinów.*

Dammen (niem.), ob. *Dębie*, *Dębno.*

Dammer, *Dammerau*, ob. *Dąbrowa*, *Dąbrówka.*

Dammerkau (niem.), ob. *Czarna Dąbrowa.*

Dammgarten (niem.), ob. *Dębna góra.*

Dammratsch (niem.), ob. *Domaradz.*

Damnica, 1.) *niemiecka*, niem. *Hebron-Damnitz*, wś, pow. słupski, na Pomorzu, 352 mk. 2.) **D.** *kaszubska*, niem. *Raths-Damnitz*, wś kośc. w pow. słupskim, na Pomorzu, 624 mk. 3.) **D.**, por. *Dębnica.* 4.) **D.**, niem. *Damnitz*, wś w okr. reg. szczecińskim, pod Starogrodem, 275 mk., st. p.

Damnick (niem.), ob. *Dębnik.*

Damnig, ob. *Dębnik.*

Damnitz (niem.), ob. *Dębnica* i *Damnica.*

Damno (niem.), ob. *Dębno.*

Damno, wś, pow. słupski, na Pomorzu.

Damnów polski, niem. *Polnisch-Damme*, wieś, pow. krobski, 113 dm., 657 mk., 589 ew., 64 kat., 76 analf. Stac. poczt. i kol. żel. w Rawiczu o 4 kil. *M. St.*

Damrau, to samo co *Damerau.*

Damry, ob. *Dąbrowo.*

Damsdorf (niem.), ob. *Niezabyszewo.*

Damulewszczyzna, zaśc., pow. trocki.

Dan, *Danek*, *Danisz*, różne formy dawnego imienia, stanowią źródłosłów nazw jak Danów, Danków, Daniszew, Danowiec.

Dana, niem. *Dannenhof*, dobra o wieczystej dzierżawie, jedna posiadłość, pow. wejherowski, zajmują 10 włók, katol. 18, ewang. 15, domów mieszk. 3. Par. Swarzewo, poczta Puck. Odległość od Wejherowa 3$^1/_4$ mili. *Kś. F.*

Danabórz, domin., pow. wągrowiecki, 1939 morg. rozl.; 2 miejsc.: 1.) D., 2) folw. Białybród; 9 dm., 135 mk., wszyscy kat., 44 analf. Stac. poczt. Łekno o 8 kil., st. kol. żel. Osiek (Netzthal) o 23 kil. Właściciel obecny Szulczewski. Starożytny szaniec na jeziorze na usypanem wzgórzu. Cmentarzysko bogate w urny. Dawna rezydencya książęca. Por. *Domabórz.*

Danastris, *Tyras*, staroż. nazwa Dniestru.

Dańce, wś, pow. bialski, gm. i par. Sławatycze, odl. 5 mil od Biały. R. 1827 było tu 37 dm. i 197 mk.; obecnie liczy 40 dm., 280 mk. i 1040 morg. obszaru. Należy do sławatyckiego klucza dóbr bialskich, własność hr. Hohenlohe. *K. Kr.*

Danciuny, wieś włośc. nad rz. Opuszą, pow. wileński, 2 okr. adm., od Wilna 45 w., mk. kat. 70, prawosł. 51 (1866), 3 dm.

Dańczypól, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. R. 1827 było tu 15

dm. i 52 mk., od Lublina w. 92, od Hrubieszowa w. 24, od Zamościa w. 24, od Wojsławic w. 14, od Chełma w. 35, od rzeki Buga w Dubience w. 36. Nabyte roku 1878 za rs. 29000. Rozległość wynosi morg 564 a mianowicie: grunta orne i ogrody morg. 431, łąk morg. 64, pastwisk m. 5, lasu m. 52, nieużytki i place m. 12, płodozmian zaprowadzony 7-polowy. Budowli drewnianych 13, młyn wodny, cegielnia i piec do wypalania wapna, pokłady kamienia wapiennego; wieś Danczypol uposażona gruntem m. 101. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Dańdowka, wieś i osada, pow. będziński, gm. Górnicza, par. Zagórze. Jestto przyległość wsi Niwka. Przecięta drogą bitą od Niwki do Zagórza i dalej idącą. Rozległość gruntów, które są po większej części piaszczyste, dworskich m. 7, włościańskich m. 33, domów dworskich: murowany 1, drewniany 1 (w którym karczma z zajazdem), włościańskich murowanych 4, drewnianych 9. Ludności stałej 192, czasowej 100: razem 292. Posiada trzy cienkie pokłady węgla kamiennego, gatunku miękkiego, z wychodem na północ, w niewielkiej głębokości i z łagodnym upadem, który do r. 1832 był dobywany dla miejscowej huty cynku, od tegoż roku nieczynnej, z powodu nadzwyczajnego obniżenia się ceny cynku i następnie na mieszkania dla robotników przerobionej. Oprócz węgla kamiennego znajduje się glinka ogniotrwała i łomnia kamienia wapiennego.

Danga niem. *Dange*, dawniej *Tangą*, *Tyngą* zwana, rzeka przymorska między Niemnem a Dźwiną, ma źródła powyżej Gruszławek, gdzie zwie się Okmianą (ob.), płynie z półn. ku połud. na przestrzeni około 19 mil, pomija Żmudzką i Pruską Kretyngę i pod Kłajpedą wpada do cieśniny, która łączy zatokę Kurońską z Baltykiem. Zdaje się, że całe dzisiejsze Pomorze jest tylko odchodziskiem morskiem i że przed wieki aż ku Kretyndze podchodziły okręty, co potwierdza i ukształcenie przymorza w tej okolicy i nazwisko tych miast, które od „kratos“ (okręty) wywodzą. Od prawego brzegu uchodzi do Dangi w Prusiech rzeka Tenża, od lewego zaś Bahne i Ekitta. (W. Pol.)

Daniczew, dobra ziemskie w środku pow. bobrujskiego, na głuchem polesiu, w 3 stanie polic., w 4 okr. sądowym, w 4 okr. wojskowym, dziedzictwo Rogulskich; obszar przeszło 4260 m., przeważnie w lasach i błotach.

Daniczów, wieś, pow. rówieński, ma kaplicę katol. parafii Międzyrzecz Korecki.

Daniec, niem. *Danietz*, 1.) wieś, pow. opolski, par. Raszowa, o $2^3/_4$ mili od Opola, nad Jemielnicką Wodą, ma 2 młyny, 2200 m. rozl. 2.) **D.**, ob. *Sucho-Daniec*. 3.) **D.**, ob. *Trach-Daniec*.

Danick, osada młynarska, nad rz. Bobrówką, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów. Jest tu młyn i olejarnia z produkcyą na 374 rs.

Daniel, a w ruskiej formie Danił, stanowi źródłosłów wielu nazw, głównie w północnej części Mazowsza i na Rusi.

Daniel, kol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice. W 1827 r. było tu 4 dm., 41 mk.

Daniele, niem. *Daniellen*, wieś, pow. olecki, st. p. Kowale.

Danielec, ob. *Danilec*.

Danieliszki, wieś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Ludwinów. Liczy 12 dm., 32 mk.; odl. 19 w. od Kalwaryi.

Danieliszki, wieś na Żmudzi, między Kiejdanami a Poniewieżem; powiat poniewieski, nad rzeką Niewiażą, tu się znajduje kopiec zwany Mleczkową Mogiłą, usypany w końcu XVI wieku na pamiątkę Jana Konstantego Mleczki, który, jak niesie podanie, utopił się wskutek nieszczęśliwej miłości, rzuciwszy się z koniem w wodę ze stromego brzegu rzeki Niewiaży. Należące do żmudzkiej gałęzi Mleczków dobra nadniewiaskie (Danieliszki, Świętobrójść etc.), w końcu XVI w. przeszły na Zawiszów, przez siostrę Jana Konstantego Mleczki. Obecny dziedzic Romański.

Danielka, potok górski, wytryskujący w Beskidzie zachodnim, w Żywieczyźnie, w obrębie gminy Ujsół, w południowej jej stronie, z pod głównego grzbietu, nieopodal granicy węgierskiej, z pod hali Rycerzowej (1205 m.); płynie lasami na północ, tworząc granicę gmin Ujsół i Rycerki dolnej na przestrzeni 2.8 kil., poczem zwraca się na wschód i północny wschód, opływając od zachodu i północy lasy Muńczoła (1167 m.) i przyjmując liczne lecz małe potoki górskie z pod Muńczoła, płynące z prawego brzegu. Długość biegu 8 kilom. Jest on jednym z potoków, z których Soła nastaje. *Br. G.*

Danielki, ob. *Bukowina*.

Danielów, kolonia, pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk. W 1827 r. było tu 29 dm. i 217 mieszk., obecnie jest 36 domów, 324 mieszk., 894 m. rozl.

Danieszewo, wieś i folw., nad rz. Wilią, pow. święciański, 4 okr. adm., mk. 200, dm. 23, od m. pow. 82 w.

Daniewice, fol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, od Warszawy w. 21, od Błonia w. 18, od Grodziska w. 7, od rz. Wisły w. 21. Nabyte w r. 1871 za rs. 8100. Rozl. wynosi m. 95, a mianowicie grunta orne i ogr. m. 83, łąk m. 10, nieużytki i place m. 2. Budowli mur. 3, drew. 1; w niektórych miejscowościach pokłady kamienia wapiennego i torfu; folwark powyższy dawniej należał do dóbr Starawioska albo Rozalin na prawach wieczy-

sto-czynszowych, za opłatą roczną rs. 150, który to czynsz spłacony został, i oddzielną hypotekę ma uregulowaną. *A. Pal.*

Daniewszczyzna, dobra pryw. nad Dzitwą, pow. lidzki, 1 okr. adm., o 18 w. od Lidy, 11 mk. (1866).

Danilcze, wieś, pow. rohatyński, nad potokiem, dopływem Gniłej Lipy, oddalona od Rohatyna o 7 kil. na połud. wschód, o 1 kil. na południe od gościńca krajowego brzczańsko-rohatyńskiego; ludności rz. kat. 94, należących do parafii w Podwysokiem; gr. kat. 352 należących do sąsiedniej wsi Żółczów, izrael. 59: razem 505; należy do związku szkolnego w Żółczowie; ma kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 231 złr. Posiadłość więk. była własnością Aleksandra Gnoińskiego, który ją sprzedał Henrykowi Szeliskiemu a od tego przeszła do rąk Marcelego Axentowicza.

Danilec, *Danielec*, osada górnicza pod Radzionkowem.

Daniliszki, wieś, pow. trocki.

Danilla, wieś, pow. suczawski na Bukowinie, o 15 kil. od Suczawy, z par. gr. nieunicką w miejscu, własność funduszu religijnego.

Daniłańce, folw. i wieś, pow. trocki, par. Żośle, o 2 w. od st. dr. żel. Żośle. R. 1850 miał tu Bohdanowicz 240 dz. gruntu.

Daniłki, wieś, pow. bracławski, par. Niemirów, należy do Kosowskiego, ob. *Sorokotiażyńce*. R. 1868 miała 41 dm. *Dr. M.*

Daniłow, miasto powiatowe gubernii jarosławskiej, nad rzeką Pelendą, 9 i pół mil od Jarosławia odległe; leży po obu brzegach rzeki, lasem i górami dokoła opasane. Posiada kilka cerkwi i kaplic; domów ma 470, z tych 30 murowanych. Ludność blisko 5000 płci obojej wynosi. Główny przemysł mieszkańców stanowi handel płótnem, które na jarmarkach i targach się sprzedaje; obrót tego handlu rocznie wynosi około 250,000 rs. Płótno idzie ztąd głównie do Petersburga. W mieście znajdują się 2 fabryki płótna, 2 garbarnie, 2 zakłady do topienia łoju i 1 fabryka wyrobów miedzianych. Z zakładów dobroczynnych na wzmiankę zasługuje szpital miejski i dom dla ubogich, przez kupca Pleczykowa założony; z naukowych, szkoła powiatowa i elementarna. Stacya pocztowa o 1 w. od stacyi dr. żel. jarosławsko-wołogodzkiej t. n. Flia banku. Dochód roczny do kasy miejskiej wynosi około 3000 rs. Dzisiejsze miasto Daniłow powstało z sioła dworskiego tegoż nazwiska, które do gubernii kostromskiej, powiatu lubimskiego, należało. Sioło Daniłowo pamiętne jest w historyi z czasów Samozwańców; tu bowiem nad wojskiem powstańca Pleszczejewa zwycięztwo odniesione zostało.

Daniłowa Bałka lub *Kuca Bałka*, wieś, pow. bałcki, gm. D., par. Hołowaniewskie, ma zarząd gminny. R. 1868 miała 75 dm. W tej gminie leży fabryka cukru Gruszka. *X. M. O.*

Daniłowce, wieś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Sejny. W 1827 r. było tu 8 dm. i 63 mk., obecnie liczy 12 dm., 99 mk. Odl. 5 w. od Sejn.

Daniłowce, wieś, pow. złoczowski, oddalona o 4 i pół mili na południowy wschód od Złoczowa, o pół mili na półn. od Jezierny a o 1 i pół na wschód od Zborowa, leży w zimnem, t. zw. słomianem Podolu, 220 st. npm., okolica bezleśna. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 6, łąk i ogr. 39; pos. mniej.: roli ornej 1178, łąk i ogr. 91, pastw. 23 m. Ludności rz. kat. 30, gr. kat. 521, izrael. 16: razem 567. Należy do rzym. kat. par. w Jeziernie, gr. kat. par. w sąsiedniej wsi Ostaszowce. Jest tu szkoła etatowa 1-klasowa. W tej wsi nie ma folw.; grunta dworskie należą do folwarku w Jeziernie. Właściciel większej posiadł. Wolf Jampoler. *B. R.*

Daniłowicze, wieś i dobra w zach. stronie pow. ihumeńskiego, przy granicy pow. mińskiego, nad rz. Uździanką, w gm. uździeńskiej. Dobra D. są cząstką dóbr kuchcickich i należą do Jana Zawiszy, znanego archeologa; dawne dziedzictwo tej rodziny. *Al. Jel.*

Daniłówka, wieś, pow. ostrowski, gmina Orło, par. Brok.

Daniłówka, 1.) wieś w półn. stronie pow. borysowskiego, w gm. tomiłowickiej, przy drodze z Dokszyc do Dziadzina. 2.) **D.**, folw. w pow. bobrujskim, własność Niekraszewiczów, obszar przeszło 253 m. 3.) **D.** i Denisówka, dwie wsie w pow. ostrogskim, na południe od Ostroga o w. 60. Jedna od drugiej oddzielona niewielką grobelką i stawem, graniczą z pow. zasławskim, starokonstantynowskim i krzemienieckim. Obie na wzgórzystej równinie. Ziemia najlepszy czarnoziem. W Denisówce jest parafialna cerkiew na górze kredowej i szkółka dla ludu. W Denisówce jest futor Lipniki, w którym są potrójne wały z osuniętemi przez czas fosami, lecz porośnięte staremi drzewami. Podanie miejscowe o tych wsiach jest następne: na miejscu gdzie jest futor przed kilkuset laty była wieś, która została spalona przez Tatarów a mieszkańcy, jedni wycięci, drudzy wzięci w niewolę; dwóch tylko przechowało się Daniło i Denys. Po odejściu Tatarów ci dwaj gospodarze, wyszedłszy z ukrycia i widząc wieś w zgliszczach, wybudowali sobie domy, jeden z prawej strony rzeczułki, drugi z lewej, i tym sposobem dali nazwiska osadom od swoich imion. Obie wsie należały do klucza lachowieckiego, pierwszymi ich dziedzicami byli ks. Jabłonowscy a przez wyjście ich córki Teofili za ks. Sapiehę przeszły do Sapiehów. W 1802 roku

Denisówkę od ks. Teofili nabył Michał Izdebski, a Daniłówkę od tejże kilku, jakoto: Żeromski, Wokałowicz, Nienadkiewicz i inni. Na polach Denisówki od granicy Książęcina ku półn. zachod. są jary pod nazwiskiem „Okopce“ i rzeczywiście w tem miejscu były okopy, lecz że usypane przy skraju góry, zostały przez wiosenną wodę ze śniegów płynącą naderwane a ziemia poformowała jary. Niedaleko wsi od strony wsi Semenowa jest uroczysko, nazywające się Burłowica; jedna strona pokryta lasem i przy nim ziemia orna, po drugiej stronie sianożęcie. 4.) **D.** lub *Taniowa*, wieś. gub. witebska, na granicy pskowskiej, nad rz. Wielką. *Al. Jel.* i *Z. Róż.*

Daniłowka, st. dr. żel. riażsko-wiaziemskiej w gub. tulskiej.

Daniłówka, rzeka, lewy dopływ Dniestru, zaczyna się w Iwaszkowcach, koło Kalusa wpada do Dniestru. Por. *Surżówka*. *Dr. M.*

Daniłowo, 1.) wieś, nad rzeką Narwią, pow. mazowiecki, gm. i par. Poświętne, ma wiatrak. W 1827 r. było tu 25 dm. i 155 mk. U Zinberga mylnie nazwana Danielewo. 2.) **D.**, wieś, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Jasienica. W 1827 r. było tu 23 dm. i 185 mk. 3.) **D.**, wieś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. R. 1827 było tu 6 dm., 47 mk. 4.) **D.**, wieś, pow. makowski, gm. Smrock, par. Sielków. *Br. Ch.*

Daniłowo, wieś prywatna nad jez. t. n., pow. wileński, 1 okr. adm., od Wilna w. 38, mk. 29, dm. 3 (1866).

Daniły, 1.) wieś, pow. rosieński, par. Kołtyniany. 2.) **D.**, wieś, pow. szawelski, gm. żagorskiej, 17 dusz rew., 169 dz. ziemi uwłaszczono. *J. Godl.*

Daniowce, wieś włośc. nad jez. Szwakszty, pow. święciański, 3 okr. adm., par. Komaje, mk. kat. 70, dm. 6 (1866 r.); od m. pow. 35 wiorst.

Danissocz (Węg.), ob. *Daniszowce*.

Daniszew, wieś, pow. kolski, gm. Kościelec, par. Władysławów. W 1827 r. było tu 23 dm. i 192 mk.

Daniszew, ob. *Daniszewo*.

Daniszewice, wieś, pow. piotrkowski, gm. Gorzkowice, par. Mierzyń. Roku 1827 było tu 15 dm. i 110 mk. Por. *Cieszanowice*.

Daniszewo, 1.) wieś kościelna i folwark, pow. płocki, gm. Łubki, odl. od Płocka w. 28, od Płońska w. 14, od Wyszogrodu w. 14, liczy mieszk. 96, wszyscy wyzn. rz. kat. Kościół drewniany zbudowany w r. 1717, pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, posiada w głównym ołtarzu obraz Matki Boskiej w srebrnych szatach, monstrancyą z r. 1795 srebrną i pozłacaną. Dzwonów trzy, najstarszy z r. 1718, drugi z r. 1751, trzeci bez daty. Cmentarz, ozdobnie oparkaniony kamieniem strzelanym i cegłą w 1879 r. przez p. R. Góreckiego, posiada artystyczne nagrobki rodziny Zawidzkich. Do parafii (dek. płockiego, dawniej wyszogrodzkiego) należy wsi 14, a wiernych 2005. Osad włościańskich 15. Obszar gruntów folwarcznych 748 m., gleba przeważnie pszenna. Własność Bronisławy z Zawidzkich Góreckiej. R. 1827 wś D. miała 9 dm., 76 mk. 2.) **D.**, wieś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń. W 1827 r. było tu 4 dm. i 71 mk. 3.) **D.**, ob. *Daniszew*.

Daniszewo, *Daniszew*, *Danoszew*, w języku urzędowym *Daniuszew*, mko i dobra w pow. święciańskim, w pięknej miejscowości, na prawym brzegu rz. Wili, o 252 w. od jej źródeł, o 166 w. od Wilna, o 82 od Święcian, pod 54° 33′ szer. geogr. i 44° 5′ dług. wschod., w 4 okr. (stanie) polic., w obr. dubatowskiej gm. włość. Należy do 3 sądu pokoju okręgu święciańskiego i posiada kośc. katol. drew. paraf. św. Trójcy, zbudowany w 1809 r. kosztem obywatela Klimańskiego, oraz kaplicę katol. na cmentarzu. Parafia kat. D. klasy 5, dek. świrskiego, liczy 3720 wiernych i posiada kaplicę w Zalesiu, dawniej i w Świetlanach. Mko ma 212 mk. D. należy do Czarnockiej a było własnością jezuitów. K. hr. Tyszkiewicz, odbywając podróż po Wilii, spisywał tu śpiewy ludowe i robił poszukiwania na odległem ztąd o 1 wiorstę pod wsią Uhlanami przedchrześciańskiem cmentarzysku, które oryginalny przedstawiało widok: nasypy piaszczyste, tworzące niegdyś kurhany, wiatr rozwiał na różne strony a pozostałe pole ubielone zostało resztkami szkieletów ludzkich i szczątkami ofiarniczych garnków (por. „Wilia i jej brzegi“ str. 94 i dal.). Okrąg wiejski D. w gm. Dubatówce, liczy w swym obrębie wsie: Martyszki, Markowce, Nowa-Rudnia, Dziewiętnie, Stara-Rudnia, Uhlany, Zabłocie, Pracuty, Gorydzinięty. Świetlany, Rybaki, Wojnidanienty, Czernienty; zaśc.: Czarny-Bór, Gaj. *J. W.*

Daniszki, zaścianek rządowy, pow. święciański, 2 okręgu administr., mk. kat. 30, dm. 2 (1866).

Daniszów, folwark, powiat iłżecki, gm. i par. Lipsko. W 1827 r. było tu 16 dm., 121 mk., obecnie liczy 11 dm. i 88 mk. Dobra D. składają się z folw.: D. i Maruszów, osady młynarskiej Papiernią zwanej, osad wieczystoczynszowych Szląsk i Krzywda, tudzież wsi Maruszów, Długa Wola i Józefowa. Od Radomia 38, od Iłży w. 28, od Lipska w. 5, od st. poczt. Solec nad Wisłą w. 7, od drogi bitej w. 21, od rzeki Wisły w. 7. Rozl. wynosi m. 2658 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 1261, pastwisk m. 18, wody m. 27, lasu m. 890, nieużytki i place m. 40. osada młynarska i wieczyste dzierżawy m. 400. Płodozmian 12-polowy, bud. mur. 9, drew. 28; gorzelnia, bro-

war, młyn wodny, tartak, olejarnia, folusz, wiatrak; pokłady kamienia budowlanego i gliny na wyrób cegły, staw około 30 m. z rybołówstwem. Nadto z dóbr tych oprócz przestrzeni wykazanej przeszło na rzecz nabywców częściowych morg około 1100, lecz nazwa powstałych nomenklatur nie jest wiadomą. Wieś Maruszów osad 78, gruntu m. 1083; wś Długo Wola osad 25, gruntu m. 787; wś Józefów osad 34, gruntu m. 512. *Br. Ch.*

Daniszowce, węg. *Danissocz*, niem. *Dierstdorf*, wieś w hr. spiskiem (Węg.), kościół katolicki filialny, 286 mk. *H. M.*

Daniszuny, wieś, pow. wiłkomierski, par. dobejska, uwłaszczona, do dóbr Sterkańce Łappów wprzódy należąca.

Daniszyn, 1.) gm. wiejska, pow. odolanowski, 5 miejsc.: 1) D. wieś, 2) pustkowia.: Cegła, 3) Mazury, 4) Oremby, 5) Warszta; 87 dm., 798 mk., 14 ew., 785 kat., 166 analf. Poczta na miejscu, st. kol. żel. Ostrowo o 16 kil. 2.) **D.**, folw., pow. odolanowski, ob. *Krotoszyn*. *M. St.*

Daniuki, wś nad rz. Płoską, pow. płoskirowski, gm. Tretelniki, par. Czarnyostrów, 174 dusz męz., 369 dz. ziemi włośc., lasu niema, należy do Wisłockich. Wraz z wsią Łapkowcami ma 832 dz. ziemi używalnej. R. 1868 miała 69 dm. *Dr. M.*

Daniuny, wieś rządowa, pow. święciański, 2 okr. adm., mk. kat. 76, starowierców 64, dm. 18 (1860), od Święcian 26 w.

Daniusze, folw., nad strugą bez nazwiska, pow. oszmiański, po lewej stronie traktu pocztowego wileńskiego, mk. 10.

Daniuszew, ob. *Daniszewo*.

Dankiszki, wieś, pow. rossieński, parafia Żwingie.

Danków, 1.) wieś, nad rz. Lizwartą, pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Danków, o 5 w. od Krzepic, o 37 od Częstochowy, na prawo od drogi z Częstochowy do Krzepic. Posiada kościół par. murowany, szkołę elementarną od 1814 r., piec wapienny i fabrykę żelaza zatrudniającą 20 robot. i wyrabiającą rocznie za 23,000 rs. W 1827 r. było tu 53 dm. i 375 mk.; w 1860 r. liczono 52 dm., 385 mk. Kościół murowany, dosyć gustownie wystawiony, kosztem Stanisława Warszyckiego kaszt. krakowskiego 1550 r., posadzka kamienna, wieża na kościele 76 łokci wysoka, druga mniejsza, w pośrodku kościoła; cmentarz murem i wałem otoczony od brzegu rzeki Lizwarty, który to wał odgradzał dawniej dyecezyą gnieźnieńską od krakowskiej. Parafian do kom. wielkanocnej obowiązanych było w r. 1779:250. Dziś parafian 3000. Początek swój i uposażenie ma ta parafia od Jana Hincza kasztelana sandomierskiego, starosty krzepickiego około 1472. Byli tu także dawniej 3 mansyonarze, lecz dla braku utrzymania zmuszeni byli opuścić to miejsce. W połowie XVI wieku kościół ten był w posiadaniu aryanów i wtenczas nabożeństwo odprawiało się we wsi Zajączkach, w kościele filialnym, aż do r. 1641, w którym to roku kościół w Dankowie dekretem królewskim obrządkowi katolickiemu przywrócony został. Było tu także schronienie dla 7 biednych, jak o tem świadczy wizyta z r. 1720, lecz potem i fundacya zaginęła i dom zniesiony został. o czem nadmienia inna wizyta z r. 1776: „niema tu żadnej fundacyi ani domu dla ubogich.“ Z proboszczy dobrze zasłużonych w Dankowie pierwsze miejsce trzyma Kazimierz Wyszkowski, który był tu proboszczem od r. 1702 i wiele dobrego dla tego kościoła uczynił. Obecnie kościół, dom plebański i zabudowania gospodarskie w opłakanym są stanie i wymagają reperacyi. Proboszcz obecny D. Franciszek Wieczorkiewicz już zbiera potrzebne maateryały do naprawy. W D. arcyb. Janusz 1267 zebrał był drugi synod (?) dła ogłoszenia ustaw synodu wrocławskiego, odbytego w tymże roku pod przewodnictwem legata kard. Gwidona. Dziedzice D. Warszyccy wznieśli tu około początku XV w. warowny zamek, który w 1632 roku został z gruntu przebudowany. Verdum zwiedzający go w końcu XVII winku tak opisuje Zamek nad jeziorem od wsi Lipie ciężkiemi kamiennemi fortyfikacyami i bastyonami w kształcie gwiazdy silnie obwarowatny od strony jeziora, od lądu ma fosy i wały, wewnątrz zaś obszerne zabudowania i kościół parafialny (124 str.). Stanisław Warszycki w czasie rokoszu Zebrzydowskiego podejmował tu przez trzy miesiące Zygmunta III z całym dworem Syn jego także Stanisław podejmował tu w czasie wojny szwedzkiej Jana Kazimierza. Jeszcze w 1823 r. ruiny, zachowywały pierwotne kształty podłużnego czworoboku o dwóch bramach. Z czasem zniszczono je, rozbierając materyał na różne budowle gospodarskia. Rozl. dóbr D. wynosi m. 1170 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 500, łąk m. 290, pastwisk m. 52, lasu m. 237, nieużytki i place m. 83. Płodozmian 12-polowy, budowli mur. 1, drew. 4, młyn wodny. R. 1878 od dóbr tych odłączony został folw. Słowików, mający m. 414; wś Danków osad 89, gruntu m. 894. 2.) **D.**, wś i folw., pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała. W 1827 r. było tu 15, dm., 120 mk. Folw. D. lit. AB, z wsią t. n., od Warszawy w. 58, od Skierniewic w. 30 od Biały w. 3, od Mszczonowa w. 13, od Rudy Guzowskiej w. 24. Rozl. wynosi m. 545 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 460, łąk m. 42, pastwisk m. 2, wody m. 19, nieużytki i place m. 22; budowli mur. 5, drewn. 14. Płodozmian 9-polowy, w niektórych miejscowo-

ściach są pokłady torfu. Rzeka Białka przepływa terytoryum dóbr. Wieś Danków AB osad 16, gruntu m. 30. 3.) **D.**, wieś, pow. włoszczowski, gm. i par. Kurzelów. Leży przy trakcie z Włoszczowy do Kurzelowa, poczta we Włoszczowy. R. 1827 było tu 43 dm. i 285 mk. 4.) **D.**, wieś, pow. kielecki, gm. i par. Daleszyce. R. 1827 było tu 5 dm., 25 mk. 5.) **D.**, ob. *Dankowo.*

Dankow, miasto powiatowe gub. riazańskiej, leży o 1008 w. od Petersburga, a o 192 wiorst od Riazania, w stronie południowej, na prawym, stromym brzegu Donu, do którego wpada rzeka Wiazówka. Dankow albo raczej Donkow otrzymał nazwę swoją od rzeki Donu, nad którą jest wybudowany. Założony został w roku 1571 z rozkazu cara Iwana Wasiliewicza, dla powstrzymania napadów Tatarów krymskich. Przed utworzeniem namiestnictwa riazańskiego, Dankow należał do gubernii woroneskiej, w roku zaś 1779 otrzymał plan i herb. Mieszkańców ma 2468 przeszło, płci obojej. Główny przemysł kupców stanowi handel zbożem, które zwykle lądem do Moskwy wyprawiają. Jarmarków dorocznych dwa. Większa część mieszkańców trudni się ogrodnictwem. W powiecie dankowskim znajduje się część znakomitego w historyi pola Kulikowskiego.

Dańków, wieś i folw., pow. grójecki, gm. i par. Błędów. R. 1827 było tu 15 dm. i 150 mk. Folwark D. z wsią D., Pelinów i Wola Dańkowska, od Warszawy w. 64, od Grójca w. 16, od Mogilnicy w. 4, od Rudy Guzowskiej w. 35, od rz. Pilicy w. 11. Nabyte w r. 1878 za rs. 57,400. Rozl. wynosi m. 841, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 739, łąk m. 46, pastwisk m. 8, lasu m. 11, nieużytki i place m. 36. Płodozmian 12-polowy; budynki mur. 13, drew. 13; młyn wodny, pokłady torfu, rzeka Mogielnica stanowi granicę południową; wieś Dańków osad 24, gruntu m. 31; wieś Pelinów osad 18, gruntu m. 192; wś Wola Dańkowska osad 4, gruntu m. 76.

Dankowce al. *Dankówka*, wś, pow. bracławski, par. Niemirów, 292 dusz męz., 747 dz. ziemi włośc. Cerkiew pod wezw. N. P. Różańcowej, parafian 640, ziemi cerkiewnej 59 dzies. Należą D. do sukcesorów Józefy Potockiej (ob. *Peczara*). R. 1868 było tu 106 domów. *Dr. M.*

Dankowice, kol. i folw., pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Krzepice, nad rz. Liswartą, przy szosie z Częstochowy do Wielunia, o w. 32 na płn. od Częstochowy. Ma szkołę początkową. R. 1827 było tu 85 dm., 497 mk. *P. R.*

Dańkowice (z Kaniowem Dańkowskim), wś, pow. bialski w Galicyi, o 14 kil. na płn.-wschód od Biały, niedaleko Jawiszowic, stacyi kolei półn., o 5.3 kil. na płn.-zach. od st. p. Willamowice; 1854 morg. rozległ., 162 domów, 1175 mieszk.; paraf. łac. w miejscu, erygowana w r. 1100, należy do dekanatu bialskiego. Kośc. paraf. drew. pod wezwaniem św. Wojciecha, niewiadomo kiedy poświęcony; kościół ten był blisko przez 100 lat w posiadaniu aryanów. Oprócz kościoła istnieje kaplica pod wezwaniem św. Antoniego z Padwy, fundow. przez Piotra Czernego de Schwarzenberg, na nowo restaurowana w r. 1872; szkoła lud. jednoklas., położenie pagórkowate, gleba owsiana. Na obszarze dwors., należącym do major. arcyks. Albrechta, znajduje się gorzelnia.

Dańkówka, 1.) wieś, pow. lipowiecki, od Lipowca w. 25, od stacyi kolei żelaznej w Winnicy w. 60; przedtem podług miejscowego podania futor w lesie, założony przez włościanina Dańka, którego sukcesorowie po dziś dzień są w Dańkówce; później, po oczyszczeniu tej miejscowości z lasów, powstała wieś, gdzie był ów futor, którą nazwano D. W końcu 18 stulecia, D. należała do klucza ilinieckiego do Sanguszków. Siostra Eustachego Sanguszki Tekla wniosła klucz iliniecki (składający się z m. Iliniec i z wiosek Dańkówki, Dąbrowiniec, Babina, Jabłonowiec, Skibisza, Strzyżakowa, Sinarny, Parijówki, Wasylówki i Kabatni), w dom Potockich Tulczynieckich (oprócz Iliniec), poślubiwszy Włodzimierza Potockiego syna Szczęsnego Potockiego. Włodzimierzowa Potocka sprzedała cały ten klucz (oprócz Iliniec) Antoniemu Jaroszyńskiemu, dziedzicowi klucza kuniańskiego, byłemu marszałkowi powiatu hajsyńskiego, który, umierając, nie zostawił sukcesorów a testamentem przeznaczył swój majątek synowcom. Dańkówka i Dąbrowińce z częścią Wasylówki dostały się Aleksandrowi Jaroszyńskiemu, którego spłacił Piotr Jaroszyński i sprzedał Dankówkę, Dąbrowińce z częścią Wasylówki Gabryelowi Czarnomskiemu; dziś posiada Dańkówkę syn Gabryela Antoni Czarnomski. Przed laty dwudziestu kilku założył on piękny ogród na wzgórku, nad wodą. Wymurował obszerny i piękny dom przy tymże ogrodzie. D. położona nad niewielką wodą wpadającą do rzeki Sobu; grunt pszenny, plantacya buraków do cukrowni w Babinie; las czarny obok samej wsi. Mieszk. 489 wyznania prawosł., cerkiew paraf. zbudowana w 1782 r., szkółka. Ziemi 1813 dz. Zarząd gm. we wsi Dąbrowińcach, policyjny w Medówce. 2.) **D.**, ob. *Dankowce.*

Dankowo, wś i folw., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Złotków. W 1827 r. było tu 15 dm. i 103 mk. Folw. D. z wsią D., Janowa i Kalinowa, od Kalisza w. 63, od Słupcy w. 14, od Kleczewa w. 3, od rz. Warty w. 14. Rozl. wynosi m. 524 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 450, łąk m. 46, pastwisk

m. 2, nieużytki i place 25. Płodozmian 15-polowy. Bud. mur. 8, drew. 8, pokłady torfu i jezioro około 9 morg. Wieś Danków osad 2, gruntu m. 2; wś Janowa osad 8, gruntu m. 128; wś Kalinowa osad 8, gruntu m. 210.

Dańkowska wola, wś, pow. grójecki, gm. Błędów, par. Wilków. Ob. *Dańków.*

Dannenhof, *Tannenhof* (niem.), ob. *Dana.*

Dannowen, (niem.) ob. *Danowo.*

Danoszew, ob. *Daniszewo.*

Danowice, wś, pow. kaliski, gm. Kościelec, par. Dzierzbin. R. 1827 było tu 34 dm. i 238 mieszk.

Danowice, wś, w pow. lęborskim ziemi pomorskiej.

Danówka, 1.) wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. R. 1827 było tu 15 dm. i 86 mk. 2.) **D.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Biała. R. 1827 było tu 17 dm., 118 mk.

Danowo, 1.) wś, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. Liczy ziemi 752 morg. R. 1827 było tu 16 dm. i 98 mk. Dobra D. lit. ABC składają się z folw. Danowo i przyległości Kiełcze kopki, tudzież wsi D. i Kiełcze Kopki. Rozl. wynosi m. 570 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 306, łąk m. 30, pastwisk m. 94, lasu m. 56, zarośli m. 36, nieużytki i place m. 42. Wieś Danowo osad 24, gruntu m. 210; wś Kiełcze-Kopki osad 3, gruntu m. 73. 2,) **D.** *nowe* i *stare,* wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rydzewo. Folw. D. lit. AG, od Łomży w. 56. Rozl. wynosi m. 152, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 43, łąk m. 40, lasu i zarośli m. 60, nieużytki i place m. 9; folw. przyłączony do dóbr Rydzewo, lecz ma oddzielną hypotekę. 3.) **D.** *Patory,* wś szlach., pow. szczuczyński, par. Wąsosz, gm. Szczuczyn. R. 1827 było tu 18 dm. i 111 mk. Por. *Bzury. Br. Ch., A. Pal.*

Danowo, niem. *Dannowen,* 1.) wś, pow. lecki, st. p. Orzesze. 2.) **D.**, wś, pow. jańsborski, st. p. Biała.

Danowskie, wś, pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszanka, par. Wigry. W 1827 r. było tu 8 dm. i 46 mk.; obecnie 21 dm., 155 mk. Odl. od Augustowa 14 w. *Br. Ch.*

Danzig, *Dańsko,* ob. *Gdańsk.*

Dapszany, ob. *Dobszany.*

Darachów, wieś, pow. trębowelski, o 1 i pół mili na zachód od Trębowli, o milę na połud. zachód od Strusowa, o 2 mile na półn. wschód od Wiśniowczyka, nad potokiem, dopływem pobliskiego Seretu. Wieś to podolska, leży śród stepów strusowskich, dopiero w ostatnich czasach ruszonych pługiem, okolica bardzo urodzajna. Pzestrzeń pos. więk. roli orn. 840, łąk i ogr. 260, past. 93; pos. mniej. roli orn. 3,071, łąk i ogr. 338, past. 71 morg. Ludność rzym. kat. 909, gr. kat. 982, izrael. 74: razem 1965. Należy do rzym. kat. parafii w Strusowie, gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu trębowelskiego i obejmującą z wsiami: Tiutków i Pantalicha 1352 gr. kat. dusz. W tej wsi jest szkoła etatowa 2-klasowa. Wieś D. należała do niedawna do klucza strusowskiego; step Pantalicha sławny był na całe Podole ze swej rozległości. *B. R.*

Darachowski potok, nastaje we wsi Darachowie, z połączenia dwóch strug, jednej płynącej od płn.-zach. ze stepów strusowskich, z poza Tiutkowa, drugiej zaś zwanej Riczką (Rzeczką), płynącej od płd.-zach. ze wsi Brykuły nowej. Połączony potok płynie na wschód łąkami skąpo tu rozsianemi przez obręb gminy Darachowa, następnie przez Słobódkę strusowską, i w Ostrowczyku wpada do Seretu z prawego brzegu. Od połączenia się potoków długość biegu 6 kil. Naprzeciwko Słobódki strusowskiej na pr. brzegu potoku wzgórze Ostrowczykiem zwane, 342 m. (punkt triangulacyjny, pom. wojskowy). *Br. G.*

Darbiany, ob. *Dorbiany.*

Darbucie, okolica szlach., pow. szawelski, par. Szawkiany, własność Jankiewiczów i Daniewskich, 8 włók rozl. *J. Godl.*

Darbutyszki, wś, pow. rossieński, par. Szydłów.

Darczyce, także *Darszyce,* przysiołek wsi Biskupic (ob.), w pow. wielickim; par. łac. w Biskupicach, 3 kil. odległych; leży nad potoczkiem Pazdernikiem, przy drodze wielicko-gdowskiej. Przysiołek ten, dawniej wieś, istniał już na początku 14 wieku. Roku bowiem 1303 niejaki Pasek (Pasco de Primucow) sprzedał go Janowi, biskupowi krakowskiemu (ob. Dra Piekosińskiego „Kodeks dyplom. katedry krak." 1874, I, 145). W akcie tej sprzedaży wieś ta nosi nazwę Darsice. *Br. G.*

Darew, 1.) albo *Darewo,* folw. w połud. wschod. stronie pow. nowogródzkiego, w 3 okr. policyj., w paraf. katol. darewskiej, dziedzic. Rożańskich, ma obszaru 324 morg., gleba wyborna; młyn wodny. Por. *Darewo.* 2.) **D.** al. *Darewo,* wś, pow. wilejski; folw. był własnością Brzostowskich, dziś Kiersznowskich. Ma kaplicę katol, parafii Duniłowicze.

Darewek albo *Derewek,* wś i dobra w płd. zach. stronie pow. pińskiego, niedaleko granicy gub. wołyńskiej, w gm. lubieszewskiej, w 2-im okr. polic. lubieszewskim, w 4-ym okr. sądowym, w 3-im okr. wojskowym, niegdyś własność pijarów lubieszewskich, od r. zaś 1867 należy do urzędnika Kołczyna; miejscowość obfitująca w lasy i łąki; obszar około 3940 morg. *A. Jel.*

Darewo, 1.) wś z zarządem gminnym w poł. wschod. stronie pow. nowogródzkiego, w 2-im okr. sądowym (Koźlakowicze), w 5-ym okr.

polic. (snowskim), w 4-ym okręgu wojskowym (biuro w miejscu). Gmina D. składa się ze 101 wsi i liczy 5166 dusz męz. Jest tu cerkiew paraf., szkoła wiejska, tudzież paraf. kościół katol. Wniebowz. N. M. P., z drzewa wzniesiony 1841 przez ks. prob. Bernarda Misiewicza. Parafia katol. dekanatu nowogródzkiego. dawniej stwołowickiego; dusz 2635. Kaplica w Swojatyczach. Na cmentarzu w D. pochowane 1856 r. zwłoki znanego pisarza Floryana Bochwica. W okolicy grunta płaskie, bezleśne; łąki, pastwiska dobre, nad rzeką Szczarą. 2.) **D.**-*Ustroń*, folw. w połud.-wschod. stronie pow. nowogródzkiego, o 7 w. od miasteczka Lachowicz, w 3 okr. policyj., w par. katol. darewskiej, własność Mierzejewskich, obszar około 264 m., w glebie dobrej. *Al. Jel.*

Dargajcie, 1.) wś, pow. rossieński, par. gawrańska. 2.) **D.**, wś, pow. szawelski, gm. i par. gruździewska, dusz rew. 67, ziemi uwłaszczonej 369 dzies. *J. Godl.*

Dargajtele, wś, pow. rossieński, par. Erżwiłek.

Dargale, dwór rząd., pow. rossieński, par. ławkowska.

Dargańcie, 1.) wś, w par. szakinowskiej, pow. szawelski. Leży w lasach, droga od Szakinowa przez Szczepojnie prowadzi do niej; o milę od Szakinowa, gmina w Krupiach. poczta najbliższa Kurszany. Należała ona do starostwa dawniejszego Szakinowa, a dziś dziedzictwo ks. Liwena Aleksandra, ob. *Szakinów*. 2.) **D.**, wś, pow. szawelski, gm. i par. poszwytyńska; ma dusz 14, gruntu uwłaszczono 275 dzies. *J. Godl.*

Dargelau (niem.), ob. *Dargolewo*.

Dargi, wś starościńska, pow. szawelski, niegdyś gm. wiekszniańskiej, ma 176 dusz, a roli uwłaszczonej 1279 dzies. *J. Godl.*

Dargi, *Dargen*, kilka wsi t. n. w pow. rybackim i szyłokarczemskim w Prusiech Wschodnich.

Dargiany, wś, pow. szawelski, gm. i par. krukowska, dusz rew. 56, ziemi uwłaszczonej 150 dzies. *J. Godl.*

Dargie, 1.) wieś lenna, pow. nowoaleksandrowski, par. rakiska, do dóbr Porakiszki Lisieckich niegdyś należąca, dziś uwłaszczona. 2.) **D.**, wś, pow. rossieński, par. Erżwiłek. 3.) **D.**, wś, pow. szawelski, gm. i par. gruździewska, 93 dusz rew., 294 dzies. ziemi uwłaszczonej. *J. Godl.*

Dargińskie starostwo, pow. telszewski, w czasie sejmu pacyfikacyjnego w ręku Górskich zostawało.

Dargiszki, 1.) wś, pow. rossieński, par. Wojnuta. 2.) **D.**, wś, pow. rossieński, par. Poszyle.

Dargolesie, niem. *Dargoreesen*, wś w pow. słupskim, na Pomorzu.

Dargolewo, niem. *Dargelau*, dobra ryc., pow. wejherowski, obejmują 62 włók, katol. 89, ewang. 28, domów mieszk. 8. Par. i szkoła Strzepcz, poczta Smazin. Odległość od Wejherowa 3 i pół mili. *Kś. F.*

Dargowcie, wś, pow. szawelski, gm. krupiewska, par. szakinowska; niegdyś należała do starostwa szakinowskiego, darowanego przez Cesarza Pawła hr. Lotrekowi. Dusz 18, grun. uwłaszczono 77 dzies. *J. Godl.*

Darguże, 1.) wś, pow. kowieński, par. Żejmy, okrąg policyjny Janów, w pobliżu st. dr. żel. Żejmy. 2.) **D.**, wś, pow. trocki, gm. Olkieniki. 3.) **D.**, wś, pow. szawelski, gm. i par. radziwiliska, dusz rew. 28, ziemi uwłaszczonej 231 dzies. *J. Godl.*

Darguże, *Darguszen*, kilka wsi t. n. w pow. kłajpedzkim i pilkaleńskim Prus wschodnich.

Dargużyszki, wś, pow. szawelski, gm. wiekszniańska, ma 42 dusz rewiz. i 241 dzies. uwłaszczonej ziemi dworskiej. *J. Godl.*

Dargwojnie, wś, pow. telszewski, st. poczt. na trakcie Kowno-Możejki, między Worniami a Telszami, o 15 w. od Telsz.

Darkau (niem.), ob. *Darków*.

Darkehmen, *Darkemy*, *Darkiany*, ob. *Darkiejmy*.

Darkiejmy, *Darkiany*, *Darkiemy*, niem. *Darkehmen*, m. pow. w okr. reg. gąbińskim Prus Wschodnich, nad rz. Angerapp, na płd.-płd.-zachód od Gąbina, ma st. pocztową, st. dr. żel. z Gołdapy do Wystrucia, 3000 mk., 9 jarmarków rocznie, fabryki tkackie wyrobów płóciennych i wełnianych, garbarnie, handel zbożem, rolnictwo i hodowla bydła. Powiat ma 76390 ha. rozl. i 35677 mk. (1875). W powiecie kwitnie hodowla koni. Pod miastem pow. D. leży folw. D. Małe a nieco dalej, w pobliżu st. p. Szabienen, willa D. *F. S.*

Darków, niem. *Darkau*, wś, pow. frysztacki, par. kat. Frysztat, par. ew. Orłów, głównie po lewej stronie Olzy, o pół godziny na płd. od Frysztatu, należy do Barona Bees-Chrostin wraz z dobrami Roj. Ma szkołę katolicką (1878 r. 124 dzieci) polską, zakład kąpielowy i kuracyjny (niem. Roi-Darkau), 465 mk., 70 dm., 886 m. rozl., w tem 70 m. nieużytków. Wody tutejsze są solanką jodową; od 1867 urządzony zakład. Przystanek dr. żel. koszycko-bogumińskiej, między Cieszynem a Karwiną, o 19 kil. od Bogumina, o 12 od Cieszyna. *F. S.*

Darkowice lub *Wielkie Darkowice*, niem. *Gross-Darkowitz*, wś, pow. raciborski, par. Hacz, ma 55 osad, 692 m. rozl. i kapliczkę katol. Małe D., ob. *Darkowiczki*. *F. S.*

Darkowiczki, niem. *Klein-Darkowitz*, wś i dobra, pow. raciborski, par. Hulczyn. Dobra mają 771 m. rozl., w tem 635 m. roli ornej, 119 m. łąk. Wś ma 875 m. rozl., w tem 602

m. roli ornej, 230 m. lasu. Szkoła katol. przyozdobiona z zewnątrz pięknym posągiem N. M. P., ofiarowanym jej przez rzeźbiarza Jandę, który się w D. urodził. Uczęszczają do niej dzieci i z Wrzesina. Osad wiejskich 57. *F. S.*

Darkowitz, ob. *Darkowice*.

Darkuszki, wś włośc. nad rz. Mussą, pow. wileński, 2 okr. adm., od Wilna 37 w., mk. kat. 84, 12 dm. (1866).

Darmocha, folw., pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec.

Darmosz, karczma, pow. poznański, ob. *Hamer*.

Darmoszewo, wieś, pow. gnieźnieński, 3 dm., 30 mk., 3 ewang., 27 katol., 18 analf. Stac. poczt. w Kiszkowie (Welnau); st. kol. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz). *M. St.*

Darnowo, 1.) wieś, pow. kościański; 13 dm., 99 mk., 14 ew., 85 kat., 42 analf. St. p. i kol. żel. Kościan (Kosten) o 6 kil. 2.) **D.**, folw., pow. kościański, ob. *Racot*, dobra króla niderlandzkiego. *M. St.*

Darocz, ob. *Drawcz*.

Daromin, wś, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Jankowice, o 14 w. od Sandomierza i Opatowa, obszaru dworskiego 1260 morg. wraz z folw. Bożęcin i Antoninów, w pobliżu rz. Opatówki. Osad wiejskich 57, rozl. 760 m.; zajmują się rolnictwem. D. własność pp. franciszkanek krakowskich, od r. 1864 rządowa a od 1879 prywatna; pole jedno nazywa się Mogiłki i nosi ślad cmentarzyska. W pobliżu tych Mogiłek r. 1874 odkryto grobowisko przedhistoryczne. R. 1827 było tu 41 dm., 143 mk., obecnie liczy 60 dm. i 422 mk.

Daroszycze, wieś, pow. owrucki, nad rzeką Krewną, wpadającą do Użu, o 9 kilom. od mka Iskorościa na zachód odległa; składową część ziemi stanowi gnejs w połączeniu z granitem czerwonym. *A. L. Br.*

Darów, wś w pow. nowogródzkim, ob. *Darew* i *Darewo*.

Darów, wieś w pow. sanockim, należąca do parafii łacińskiej w Nowotańcu a do parochii greckiej w Surowicach, ma 32 domy i 240 mieszkańców, z których 235 Rusinów a 5 Polaków. Obszar dworski ma tutaj 95 m. roli, 17 m. łąk i ogrodów, 71 m. pastwisk i 948 m. lasu; włościanie zaś posiadają 337 m. roli, 31 m. łąk i ogrodów, 78 m. pastwisk i 11 m. lasu. Północną granicę wsi stanowi grzbiet pasma górskiego Bukowicą zwanego, którego najwyższy w Darowie szczyt Zrubań, będący razem punktem triangulacyjnym, jest 778 m. n. p. m. wzniesiony. Najniższe położenie 440 m. n. p. m. Charakter górski, gleba jałowa, ludność uboga. Tu jest cerkiew filialna pod tyt. Nawiedzenia (Pokrowy) Bogarodzicy. Darów należał do dóbr koronnych królów polskich i wcielony był do dzierżawy beskiej. Lustracya z r. 1765 zastała tu wójtostwo, w posiadaniu Stefana Ostrowskiego (szlachcica) za przywilejem Augusta III. Opłacał on 500 złp. prowizyi, z czego kwartę 100 złp. uiszczał do skarbu. R. 1811 nabył to wójtostwo od rządu austryackiego Ignacy Urbański. Obecnie D. jest własnością Tomanka, aptekarza ze Lwowa. *W. J. W.*

Darów, potok górski; źródła jego w Beskidzie lesistym czyli wysokim, pod samym jego głównym grzbietem, Prełuką zwanym, na granicy Galicyi i Węgier, na wysokości 1100 m. npm., w obr. gminy Perehińska (pow. doliński). Płynie górskim wąwozem leśnym, między dwoma grzbietami górskimi, wybiegającymi od głównego grzbietu w kierunku płn. wsch. Grzbiet nad prawym brzegiem potoku zwie się Wierch Darów (1263 m. pom. wojsk.), wznosi się coraz bardziej ku północy i dosięga w szczycie Owołem zwanym największej wysokości 1615 m.; nad lewym zaś brzegiem wznoszą się strome, skaliste, nagie wierchy, zwłaszcza Wierch Guretwyna (1708 metr.) i Wierch Tylinycia (1605 m.). Potok płynie w kierunku północno-wschodnim, przyjmuje liczne wody górskie, między nimi z lewego brzegu Guretwynę potok. Uchodzi do Łomnicy z lew. brz. Ujście 850 m. npm. Długość biegu 9 i pół kil. *Br. G.*

Darowice, wieś, pow. przemyski, od Przemyśla na połud. o $1^1/_4$, od Niżankowiec na półn. o $^3/_4$ mili austr., od kolei łupkowskiej o pół mili na zachód, od gościńca rządowego przemysko-niżankowieckiego o ćwierć mili na zachód, nad potokiem Malinowiec, który mą swe źródło o pół mili na zachód na gruntach wsi Kniażyce, a o pół mili na wschód wpada do Wiaru we wsi Stanisławczyk. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 105, łąk i ogr. 10, pastwisk 6; posiadł. mniej. roli orn. 257, łąk i ogrod. 31, past. 34 morg. Ludność rzym. kat. 6, gr. kat. 196, izrael. 8: razem 210. Należy do rzym. kat. parafii w Niżankowcach, gr. kat parafii w Kormanicach.

Darowski potok, w obr. gminy Darowa, w pow. sanockim, nastaje z połączenia dwóch strug, wypływających z południowo-zachodniego stoku lesistego pasma wzgórzystego, zwanego Bukowicą, ciągnącego się od Wisłoka z pod Zawoja w kierunku połd.-wsch. aż po Osławicę, a dosięgającego w północnym szczycie Zrubaniem lub Zrubowem zwanym 778 m., a w poł. Tokarnią zwanym 777 m. wysokości (pom. wojsk.). Tworzy ono zarazem dział wodny między Wisłokiem a Osławicą i samym Sanem. Potok Darowski płynie dość zwartą i głęboką dolinką przez wieś Darów, i wpada na samej granicy tej gminy z Surowicami do Wisłoka z pr. brzegu po 4 kil. biegu. *Br. G.*

Darschin, ob. *Darzyn*.

Darsen (niem.), ob. *Darzno* i *Darzyn*.

Darsew (niem.), ob. *Dorzewo*.

Darszyce, przysiołek wsi Biskupice, ob. *Darczyce*.

Darszyszki, ob. *Darżyszki*.

Darupie, rz., lewy dopływ Okmiany.

Darwieniszki, 2 zaśc. obyw., pow. wileński, 3 okr. adm., mk. kat. 36, domów 3 (1865).

Darwidy, zaśc. włośc., pow. wileński, 2 okr. adm., mk. kat. 22, dm. 3 (1866).

Darynie, 1.) zaśc. pryw., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. 5, dm. 1 (1866), od Święcian 15 w. 2.) **D.**, zaśc. pryw., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. 2, dm. 1, od Święcian 29 w.

Darzlub, 1.) wś włośc., pow. wejherowski. R. 1333 dali ją krzyżacy cystersom w Oliwie jako nagrodę za dobra swornigackie, ustąpione im po augustyanach r. 1303. Odtąd ekonom cysterski ze Starzyna zarządzał Darzlubiem. Obecnie obejmuje ta wś 27 włościan, 33 ogrodników, obszaru ziemi ornej 61 włók; katol. 519, ewang. 36, domów mieszk. 70. Szkoła katol. w miejscu. Parafia i poczta w Pucku. Odległość od Wejherowa 2 mile. 2.) **D.**, król. nadleśnictwo, pow. wejherowski, urządzone jest we wsi Darzlubiu nad borami dawniej klasztornymi oliwskich oo. cystersów. Obszaru obejmuje 35,140 morg. R. 1867 wycięto ogółem 322,160 kubicznych stóp; dochodu było 12467 tal., wydatków 7066 tal., pozostało więc zysku 5401 tal. D. zowią też *Darzlubie*.

Darzno, niem. *Darsen*, 1.) wś ryc. i włośc., pow. człuchowski, par. Koczała (Flötenstein), poczta Rummelsburg; szkoła we wsi. Obszaru ma 4072 morg., budynków 42, domów mieszk. 15, kat. 13, ewang. 139, podatku grun. 50, budynkowego 12 tal. Z ubiegłych czasów tyle wiemy ważniejszego, że oddawna istniał tu kościół parafialny. W skutek luterskiej reformacyi zabrali go innowiercy. R. 1617 arcyb. Gębicki przyłączył go do nowoutworzonego dekanatu w Czarnem (Hamersztyn), nie oddając go wcale, jak inne pomniejsze kościoły, sąsiedniemu proboszczowi pod opiekę. Z tego wynika, że już wtenczas na dobre używany był i mocno trzymany przez innowierców. Co potwierdza wizytacya Trebnica z r. 1653, donosząca, że zbór luterski istniał wtenczas bezprawnie w Darznie. 2.) **D.**, młyn, należy do wsi Darzna, pow. człuchowski. Ma 4 budynki, 1 dom. mieszk., 9 ewang. *Ks. F.*

Darzyn, *Darzyno*, niem. *Darschin*, *Darsen*, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Darże, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń. Liczy 10 dm., 55 mk.; odl. o 37 w. od Maryampola.

Darżele, okolica szlachecka, pow. wileński, 4 okr. adm., mk. 23, domów 3 (1866).

Darżeniki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita. R. 1827 było tu 20 dm., 119 mk., obecnie liczy 20 dm., 182 mk. Odl. 34 w. od Maryampola.

Darżowiecie, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny. Liczy 2 dm., 14 mk., odl. 14 w. od Maryampola.

Darżynie, wieś, pow. wiłkomierski, par. Sudejki, uwłaszczona, do dóbr uciańskich niegdyś należąca.

Darżyszki, 1.) wś, pow. szawelski, gm. Kurszany; niegdyś dobra duchowne, ma 13 dusz rew. i 76 dzies. roli uwłaszczonej. 2.) **D.**, wś, pow. poniewieski. *J. Godl.*

Daschkowo (niem.), ob. *Daszkowo*.

Dasko (węg.), *Daszko*, ob. *Matra*.

Dasz, *Daszko*, dawne imiona, źródłosłów wielu nazw miejscowych. Według Stadnickiego („Przycz. do herald. polsk.) ma to być skrócenie imienia Damian. *Br. Ch.*

Daszawa (z Machlińcem), wś, pow. stryjski, oddalona o 1 i pół mili na wschód od Stryja, nad potokiem Bereźnica, na Podgórzu karpackiem, południową stroną dotyka już leśnej, bagnistej, górskiej okolicy. Przestrzeń pos. więk.: roli ornej 509, łąk i ogr. 228, pastw. 48, lasu 1558; pos. mniej.: roli ornej 784, łąk i ogr. 832, pastw. 237 m. Należy do rz. kat. par. w Kochawinie, gr. kat. par. ma w miejscu, która wraz z filią w Jusyptyczach, obejmującą 625 dusz, liczy 1466 gr. kat. i należy do dek. stryjskiego. W tej wsi jest szkoła etatowa 1-klasowa. Właściciel więk. pos. Felicya Sozańska.

Daszew, *Daszów*, folw., pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorka, od Warszawy w. 45, od Grójca w. 11, od Rudy Guzowskiej w. 30, od Wisły w. 37. Rozl. wynosi m. 327, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 252, łąk m. 16, lasu m. 55, nieużytki i place m. 4. Płodozmian 12-polowy, budowli drew. 7.

Daszew, ob. *Daszów*.

Daszewice, wieś, pow. grójecki, gm. Lipie, par. Belsk. Lud wiejski zajmuje się w tej okolicy wyrobem sukna grubego.

Daszewice I, 1.) wieś, pow. śremski, 56 dm., 525 mk., 78 ew., 447 kat., 196 analf. Stacya pocztowa i kol. żel. Gądki o 5 kil. 2.) **D.** II, wieś, pow. poznański, 10 dm., 88 mk., 2 ew., 86 kat., 47 analf. Stacya poczt. i kol. żel. Gądki o 6 kil. Por. *Szczytniki*. *M. St.*

Daszewo, ob. *Daszów*.

Daszkańce, wieś, pow. trocki, w gm. Aleksandrowo.

Daszki, 1.) mały folw. w pow. mińskim, o mil 3 od Mińska, w stronie połud., własność Klukowskich, obszar 186 m. 2.) **D.**, inaczej *Daszkiewicze*, dobra w pow. bobrujskim, własność od 1875 r. Myszenkowów, mają obszaru wraz z folw. Piotrowicze przeszło 7000 m., gleba piaszczysta. 3.) **D.**, niewielka osada

wiejska w pow. nowogródzkim, w okolicach Worończy. 4.) **D.**, wieś rządowa, pow. święciański, 3 okr. adm., mk. kat. 160, izrael. 3, dm. 15 (1866 r.), od m. pow. 39 w. 5.) **D.** małe i wielkie, dwie wsie rządowe, obok siebie położone, w pow. święciańskim, 3 okr. adm.; obie razem mają mk. kat. 115, praw. 6, domów 9 (1866 r.), od Święcian 42 w. 6.) **D.**, wieś, pow. wilejski, gm. Chotenczyce.

Daszkiele, wieś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 7 w. od Lidy, 4 dm., 23 mk. kat. (1866).

Daszkiewicze, 1.) wieś w połud. zachod. stronie pow. nowogródzkiego, w okolicach Nowogródka. 2.) **D.**, ob. *Daszki*. *Al. Jel.*

Daszków, ob. *Daszkowo*.

Daszkowce, 1.) duża wieś, pow. lityński, par. Lityn, dusz męz. 646, ziemi włośc. 1265 dzies., ziemi dwor. 2354 dzies. Cerkiew parafialna, do której należy 2575 dusz. Należała do Dydyńskich, dziś do 13 właścicieli i część do rządu, skonfiskowana Janowi Dydyńskiemu i darowana znanemu chirurgowi i profesorowi kijowsk. uniwersytetu Korowajewowi 472 dz. Największa część jest Franka. Ziemi cerkiewnej 67 dzies. R. 1868 było tu 218 dm. W okolicy piękne lasy dębowe. 2.) **D.**, wieś, pow. lityński, par. Stara Sieniawa, dusz męz. 238, ziemi włośc. 517 dzies. Należała do Borejki dziś Djakowskiego. Roku 1868 miała 77 dm. 3.) **D.**, wieś nad rzeką Ladawą, pow. uszycki, gm. Osłamów, par. Wońkowce, 484 dusz męz. włośc. i 137 jednodworców, 1134 dz. ziemi włośc., 218 dz. na czynszu. R. 1868 było tu 230 dm. D. mają kaplicę katolicką i cerkiew liczącą 1298 parafian. Ziemi cerkiewnej 60 dz. Ziemi dworskiej 2340 dz., jeden z pięknieszych ogrodów i sadów na Podolu, dobrze utrzymany, wielka gorzelnia. Należała do Czarneckich, dziś Mysłowskich; do tej wsi należy wioska Filinówka. Ziemia miejscami glinkowata. 4.) **D.**, wieś, pow. latyczowski, par. Deražnia, u źródeł rzeki Bezgołównej i Karczmarza. *Dr. M.*

Daszkowiec, potok górski, w Beskidzie lesistym czyli wysokim, w obr. gm. Libochory w pow. stryjskim, wypływa w płn. wschodniej stronie tej gminy z pasma lesistych wzgórz, ciągnących się od ujścia pot. Żelemianki do Oporu w kierunku płd.-wsch. aż po potok Sobol, uchodzący do Mizuńki, a zwłaszcza z pod szczytu Daszkowca (1128 m.). Pasmo to od szczytu Matachina (1220 m.) aż po Magurę (1365 m.) tworzy granicę między pow. stryjskim a dolińskim. Płynie debrami leśnemi w płd. zach. kierunku i wpada po 3 i pół kil. biegu do Syhly z lewego brzegu, w obr. Libochory. *Br. G.*

Daszkowiec, ob. *Brzaza*.

Daszkowiecka słoboda, mała wioseczka w pow. winnickim, par. Lityn, nad stawem, przez który rz. Wisznia przepływa; dusz męz. 110. Ziemi włośc. 313 dz., ziemi dworskiej 583 dz., należała do Dydyńskich, dziś Bilińskich. R. 1868 miała 20 dm. *Dr. M.*

Daszkówka, mko, pow. bychowski, nad jez. utworzonem przez rz. Ustynów. R. 1866 miało 700 mk., cerkiew i bóżnicę. Dobra D. są własnością Połubińskich. W r. 1812 bitwa ważna Rojeckiego z Davoust była stoczoną pod D.

Daszkowo, 1.) mała posiadłość z młynem, należy do Turznic, pow. grudziąski, par. Błędowo. Przedtem własność pp. benedyktynek w Grudziądzu, nabyta r. 1637 od pani Kostczynej. Miała dawniej daleko szersze ograniczenie z lasem. R. 1753 skarżą się zakonnice w swojej kronice, że im grunta klasztorne Daszkowa w znacznej części z lasem do Wiewiórek odłączono i najniesprawiedliwiej zabrano. Następnego roku także sosnę graniczną w rogu ku Wiewiórkom ścięto. Obecnie urzędowa statystyka tej miejscowości wcale nie zawiera. 2.) **D.**, młyn do Mgowa należący, pow. chełmiński, par. Nowawieś, szkoła Mgowo, poczta Grudziądz. Bud. 7, 1 dom. mieszk. ewang. 11. *Ks. F.*

Daszokówka, ob. *Daszukówka*.

Daszów, ob. *Daszew*.

Daszów, mylnie *Daszew*, *Daszewo* a jak go dawniej pisano *Gdaszów*, mko, pow. lipowiecki, nad rz. Sobem, który, ujęty groblą, rozlewa się w szeroki i rozległy staw. Rzeczka ta miejscami płynie śród sterczących głazów i skał. Ziemia tu żyzna, urodzajna, z wyjątkiem wązkiego pasu idącego biegiem Sobu, który ma glebę mniej więcej piaskowatą. Od wschodu Daszowa rozciąga się szeroko otwarta przestrzeń polna, od zachodu zamykają go lasy. Pierwotnie osada ta należała do rodziny Korowajów Siedliskich. Macierzystą ziemią tej rodziny był Wołyń, gdzie ich gniazdem rodowem była wieś Sielce (Siedlce) (Arch. JZR. t. I. część 6 str. 216), i stąd, podług wsi tej, pisali się oni Korowajami Siedliskimi czyli Sieliskimi. Dziś ich pamięć ledwie w aktach miejscowych pozostała; wszelako lud ze wsi Siedlec wiernie wspomnienie o nich w tradycyi przechował, prawiąc dziwa o jednym z tego rodu, który, zakochawszy się w zaczarowanej księżniczce, mieszkającej po drugiej stronie jeziora rozdzielającego wieś Siedlce od wsi Kuchar, jeździł do niej „miedzianemi saniami“ po wodzie; i dotąd tenże lud ukazuje na temże jeziorze jakby drogę, niezarastającą szuwarem, i nazywającą się „drogą korowajową“ (ob. Zap. etn. z Ukr. str. 73). Kiedy zaś ci bracławscy Siedliscy przenieśli się tu, nie wiemy; nie znamy też stosunuk ich do innych Siedliskich, piszących się z Branowa, a o których

była wzmianka w opisie Cybulowa (ob.). Jednakże, gdy nastąpiły nieustanne tatarskie napady na Bracławszczyznę, a razem z niemi nieoddzielny ich skutek spustoszenie, to wtedy i D. pospołu z innemi miejscami tego kraju legł w ruinie i zgliszczach. W summaryuszu akt łuckich czytamy też, że Ostafi Korowaj Siedliski w 1585 r. sprzedał „siedliszcze D. i Deniskowicze“ za 300 kóp groszy liczbą litewską kniaziowi Januszowi Zbarazkiemu, staroście krzemienieckiemu (w zbiorach p. Zygmunta Radzimińskiego). Nie pierwszy to kniaź z Wołynia i nie po raz pierwszy zakupował pustkowia i zgliszcza od miejscowej bracławskiej szlachty, która, zniszczona przez najazdy tatarskie, zbywać musiała swoje od wieków posiadane, ale doszczętnie poniszczone włości. I nietylko kniaziowie Zbarazcy, ale Ostrogscy, Koreccy, Rużyńscy i inni wykupywali z dóbr szlachtę miejscową i w ten sposób z czasem wzrastały tu ich ogromne fortuny a wielki system kniaziostw, ogarniający prawie cały Wołyń, posuwał się tędy naprzód, przenosił się i na rubież bracławską. Odtąd kniaź Janusz Zbaraski, który w tejże bracławszczyznie wziął po żonie, ks. Czetwertyńskiej, ogromne posagowe dobra, stał się też panem Daszowa. Za jego staraniem wkrótce puste to dziedzictwo urosło w siedziby, a że poblizkość Tatarów zmuszała do obronności, więc on też, jak przypuścić można, wystawił tu zameczek, którego okopy dotąd widome przetrwały. Ale w dalszym czasie na synach jego, Krzystofie i Jerzym, jak wiadomo, zgasło imię Zbarazkich, i cała ogromna fortuna tego książęcego domu zlała się na ks. Wiszniowieckich. W 1641 r: książe Konstanty Wiszniowiecki, wojewoda ruski, pożyczywszy u ks. Stefana Czetwertyńskiego podkomorzego bracławskiego 25000 złp. temuż księciu puścił D. w zastaw. Tymczasem nadeszły krwawe czasy Chmielnickiego, D. wpadł w moc kozaków. Była tu odtąd sotnia kozacka, należąca do pułku kalnickiego. W 1649 r. dowódzcą tej sotni był Hryćko Surmacz (Rejestra wojska zapor. str. 189). Do wspomnień historycznych Daszowa należy i to, że kiedy w 1671 r. poblizki Kalnik trzymał z Doroszeńkiem, Daszów był już w ręku Polaków. Stała tu polska załoga (Ambr. Grab. Spom. ojczyste II str. 339). Ale gdy Turcy zapanowali nad Podolem i Jerzy Chmielnicki zamieszkał w Niemirowie, wtedy załogi polskie ustąpić musiały z Kalnika, Liniec, Zorniszcz i Daszowa. „Za Chmielnickiego Jurasia, Ukraina pusta stała, zwełasia“, mówiło ludowe przysłowie, i w rzeczy samej, w całym tym kraju wioski stały odbieżałe i puste: rozpływ ludności był ogólnym. To też i D. uległ tejże kolei. Dotrwawszy jednak pod dawnymi swymi właścicielami, niedługo też potem został nanowo zaludniony. Odnowicielem jego był ks. Michał Serwacy Wiszniowiecki, hetm. w. lit. Ale pomimo przywrócenia spokojności, Ukrainę utrapiał zawsze „pokój niespokojny,“ jak się wyrażał poeta, t. j. że dolegał jej wciąż stan trwały skrytej wojny. Sicz zaporozka nasyłała na ten kraj t. zw. hajdamaków, którzy, podmawiając poddanych kraju polskiego i wiążąc się z nimi w bandy, z tajników i miejsc bezdrożnych wypadali i rabowali dwory i sioła. Lasy zaś daszowskie doskonale też nadawały się dla ich rozbojów. Jakoż w 1737 r. zastęp hajdamaków w 80 koni pod Daszowem w lesie napadł był na 100 koni dragonii polskiej pod komendą oberszlejtnanta Krymskiego, a spłoszywszy krzykiem konie, że się porozbiegały, jedni z wartą bili się, z których dwóch zabito i kilku raniono żołnierzy, drudzy konie do kupy zagnawszy, pognali precz w lasy, za którymi od komend w pobliżu stojących komenderowano w pogoń Sztembergena, oberszlejtenanta królowej Imści, który dognał onych, ale hultajstwo, zważywszy większe siły, konie słabsze pokłóli, a z lepszemi uszli za granicę (Arch. JZR. część III tom I, str. 250). Za księcia Michała Serw. Wiszniowieckiego włości składające rozległe dobra daszowskie były: Jurkowce, Dziurynce, Bilicz, Krubsztowka, Bundary, Citkowce, Łojowce, Nosowce (Aleks. Przeździecki: Podole Wołyń etc. I str. 60). Książę ten umarł w 1744 r., i ogromna jego fortuna spadła na dwie córki jego, ostatnie tego domu dziedziczki, Annę za ks. Ogińskim wdą trockim i Elżbietę za Michałem Zamojskim. Daszowszczyzna dostała się w dziale ks. Ogińskiej. Następnie też posiadłość ta przeszła do jej córki Augusty, którą zaślubił był Konstanty Ludwik z Broela Plater, kasztelan trocki. W 1750 r. wpadli tu byli hajdamacy i zrabowali wioski Kopijówkę, Sabarówkę i Wasylówkę (Arch. JZR. część III t. I str. 451). Roku zaś 1768 zawitali do Daszowa w krwawą gościnę tak zwani kolije: szlachta tutejsza schroniła się do obronnego zameczku we wsi Kopijówce; chcieli oni dobyć zameczek, ale dopiąć tego nie mogli (Opis koliszczyzny wierszem przez Darowskiego i Mich. Grab. Ukraina dawna i teraźn.). W 1787 r. dziedzicem Daszowa był ks. Plater, pisarz lit. On to mądrym zarządem podniósł w gospodarstwie te dobra i starał się o zabudowanie i zasiedlenie miasteczka. Stanęło już było sto kilkadziesiąt domów, ale pożar wypadkowy w perzynę je obrócił. Nie zraził się tem Plater i nanowo zakreślił plan miasteczka. Usiłował on odbudować tak stare jak nowe mczko, którego główny rynek, Augustopolem przezwawszy, chciał zabudować dokoła domami, od strony facyat szpalerami oddzielonemi a z tyłu korytarzami z sobą połączonemi. Gdy w 1787 r

brat jego Kazimierz Konstanty odwiedzał go w Daszowie, już z tych projektowanych w rynku mieszkań pryncypalny i średni dom był wystawiony. Pisze tenże Konstanty Plater w swoim dzienniku, że w czasie jego bytności w Daszowie brat go oprowadzał po miasteczku i po wysadzonej drzewami drodze do Chmuryna, gdzie mu pokazywał „dzikości poddaństwa tutejszego dowody w wyrąbywaniu co rok drzew sadzonych" (Podróż kr. Stan. Augusta podług list. Konst. Platera str. 284). Zdaje się, że pamiątką po tymże dziedzicu Daszowa jest dzisiejszy pałac i kaplica. Następnie drogą kupna D. przeszedł w posiadanie hr. Potockich. Na początku tego wieku był dziedzicem Daszowa znany powszechnie Włodzimierz hr. Potocki, syn Szczęsnego z Mniszchówny, pułkownik artylleryi konnej za księstwa warszawskiego, którego pomnik grobowy z marmuru białego, arcydzieło Thorwaldsena, znajduje się w katedrze na Wawelu. Po nim objął Daszowszczyznę syn jego hr. Włodzimierz, zmarły w 1880 r. Obecnie ta majętność jest w posiadaniu córki hr. Włodzimierza, hr. Maryi Rzewuskiej. D. pamiętny jest bitwą zaszłą tu d. 2 maja 1831 r. Ziemny wał zaczynający się u Daszowa ciągnie się aż do wsi Szabelny, gdzie był zamek, którego ślady zachowują się w wałach obwodowych, dość znacznej wysokości. Miasteczko to, jak dawniej tak i dziś, dzieli się na stare i nowe, i na przedmieście „polowem" nazwane. W starym Daszowie znajduje się cerkiew Michajłowska, zbudowana 1767, w nowym druga założona w 1757 roku. Obecnie do klucza D. należą wsie: Kalnik, Zadany, Koszlany, Kantelina, Jastrzembińce, Kopczyna, Chrzanówka, Parchomówka, Bałabanówka. W całym majątku 20,670 dz. ziemi. Dziś D. liczy 5623 mk., t. j. 2499 prawosł., 2911 izrael., 213 kat., ma 2 cerkwie, 2 bóżnice, szkółkę i od r. 1880 stacyą pocztową przy trakcie z Lipowca do Humania, o 40 w. od Lipowca. *Edw. Rulikowski.*

Daszówka, wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorka.

Daszówka, wieś, pow. Lisko, o 20 kil. na płd. wschód od Liska, a o 6 kil. na płd. od st. p. Ustrzyki dolne, par. rz. kat. w Jasieniu, gr. kat. w miejscu. Liczy dm. 60, mk 314. Obszar dworski posiada roli ornej 288, łąk i ogr. 38, pastw. 124, lasu 242 m.; włościanie roli ornej 451, łąk i ogr. 48, pastw. 141, lasu 111 morg. Własność Mieczysława Lityńskiego.

Daszówka, rzeka, dopływ Niemna z prawej strony, pierwsza z rzek która na średnim biegu od prawego brzegu uchodzi do Niemna, przyjmuje Leśniankę (W. Pol.).

Daszówka, potok, nastaje we wschodniej stronie gminy Daszówki, w pow. Lisko, z pod południowo-zachodniego stoku lesistego działu wzgórzystego Żukowem zwanego (747 m.); płynie na zachód łąkami i pastwiskami przez Daszówkę, Teleśnicę oszwarową, poniżej której zwraca się na południowy zachód i w obr. Teleśnicy samej wpada z prawego brzegu do Sanu. Długość biegu 8 i ćwierć kil. Przybiera liczne wody od płn. z Żukowa spływające i od połud. spadające ze Stożka (688 m.). Kościół w Teleśnicy oszwarowej nad potokiem 453 m. npm.; źródła około 600 m., ujście 382 m. npm. Porusza dwa młyny. *Br. G.*

Daszukówka, *Daszokówka*, wieś, powiat zwinogródzki, nad niewielką rzeczką wpadającą do rz. Tykicza we wsi Redkodubie, o 5 w. odległa od wsi Bużanki, a o 12 w. od m. Łysianki. Mieszk. 984 prawosł. i 40 katol. Cerkiew paraf. i szkółka. Ziemi 2914 dz. drugorzędnej. Należy do bużańskiego majątku hr. Potockiego. Zarząd gm. w m. Bojarce, policyjny w m. Łysiance. *Kl. Przed.*

Daszyn, os., pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec, st. p. Staszów, o 45 m, roli włośc., 2 dm., 6 mk.

Daszyna, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, dm. 22, mk. 233. Ogólnej przestrzeni m. 584 i pół; w tem ziemi pół pszennej i pół żytniej m. 401, łąk i pastwisk m. 70, włościańskiej m. 113 i pół. Własność Ignacego Garbowieckiego. D. leży przy szosie zgiersko-włocławskiej, w odległości wiorst 10 od Łęczycy. *W. W.*

Daszynka, wieś, pow. żytomierski, nad potokiem wpadającym z lewego brzegu do Irszycy, o 8 kil. od mka Horoszek odległa; składową część ziemi stanowi gnejs. *A. L. Br.*

Datnów, mko na pr. brzegu ruczaju Datnówki, ktory w Kiejdanach wpada do Niewiaży, w pow. kowieńskim, o 57 w. od Kowna; par. w miejscu; kościół piękny murowany z klasztorem niegdyś oo. bernardynów. Już w XVI w. czy na początku XVII w. Brzostowscy fundowali tu kapliczkę pod wezw. N. M. P., przy której utrzymywali księdza świeckiego. W końcu XVII w. Władysław Brzostowski z żoną Konstancyą Korczak Mleczkówną starościanką żmudzką, postanowili tu fundować klasztor bernardynów. W tym celu weszli z wileńskimi bernardynami w następną umowę: darować im w miasteczku Datnowie kawał ziemi; podczas budowy klasztoru aż do ukończenia wypłacać corocznie po 1400 złp., prócz tego płacić corocznie po 1000 złp. przez 4 lata na ich utrzymanie; po ukończeniu budowania i osiedleniu się zupełnem płacić wiecznemi czasy klasztorowi po 200 złp. rocznie. Bernardyni ze swej strony obowiązali się osiedlić się w Datnowie, za dozwoleniem biskupa zarządzać parafią, odprawiać nabożeństwo i modlitwy za swych dobrodziejów Brzostowskich. Umowa ta została podpisaną przez Władysła-

wa i Konstancyą Brzostowskich i przez prowincyała oo. bernardynów ks. Michała Raczkowskiego, również gward. wileńskiego zakonu ks. Bonawenturę Świrkowskiego. Biskup żmudzki znajdujący się wówczas w Wilnie ks. Jan Kryspin Kirszenstein potwierdził tę umowę. Wkrótce po zawarciu tej umowy Wł. Brzostowski umarł. Syn jego Józef pisarz wielki litewski, któremu D. działem przypadł, po przejrzeniu układu ojca znalazł go uciążliwym. Dowiedziawszy się o tem prowincyał postarał się odmienić go tak, aby obie strony korzystały. I tak stanęło, że Brzostowski nadał klasztorowi wiecznemi czasy 3 wł. i 4 mor ziemi i wypłacił jednorazowo 10000 złp. Wybudowali na razie klasz. i koś. z drzewa. Potem założyli fundamenta w 1773 r. na murowany, przez kwestarzy zebrali potrzebne fundusze i wznieśli piękny kościół i kl. o jednem piętrze. Zakonników utrzymywało się 23. W r. 1796 kom. edukacyjna dozwoliła oo. bernardynom otworzyć szkołę trzyklasową, ale wkrótce urządzili oni 6 klas. Uczniów corocznie bywało mniej lub więcej trzystu. R. 1835 przełożony szkoły kiejdańskiej Jurkowski z rozkazu zwierzchności zapieczętował szkołę. Obecnie zakonników nie ma, duchowieństwo świeckie zarządza par. dek. krockiego, która liczy 6005 dusz i ma filią w Szłapobierżu. Po skasowaniu szkoły właściciel Datnowa hr. Antoni Chrapowicki zamierzał mstko podnieść przez rzemiosła. wzniósł swoim kosztem domki porządne, sprowadził z zagranicy rzemieślników, którzy jednak wkrótce zmuszeni byli opuścić D. z przyczyny braku obstalunków i zbytu przygotowanych przedmiotów. Dziś mko liczy 600 mk. i ma zarząd gminy wiejskiej, liczącej dusz 1746, oraz st. dr. żel. libawskiej na przestrzeni Koszedary - Radziwiliszki, między Kiejdanami a Bejsagołą, o 48 w. od Radziwiliszek. Na rz. Datnówce młyn. Dwór D., o 4 w. od mka. D., w dawnych wiekach należał do pow. wiłońskiego. Taryfa ks. żmudzkiego z r. 1717 podaje kilka posiadłości tego nazwiska a mianowicie: Datnów okolica, własność Zacharyasza i Heliasza Sipowiczów; Datnów imienicze Eliasza Gimbutta i Piotra Grudowskiego podstolego kowieńskiego; Datnów majętność z fol. Wojniatyszki Andrzeja Michała Grudowskiego; Datnów - Łopińskie Kazimierza Łopińskiego i Datnów majętność Chryzostoma i Maryany Grudowskich; pierwszym daje po jednym dymie, a ostatniemu 7 dymów. Nakoniec pomiędzy dobrami akcessowemi kładzie Datnów Brzostowskiego referend. w. ks. litew., dymów 45. Jest to właśnie Datnów, położony przy drodze z Szawel do Kowna. Majętność ta w XVI w. a może i wcześniej doszła wianem od Izajkowskich do Mleczków, od których także wianem wraz z innemi rozległemi dobrami w końcu XVI w. przeszła do rodz. Brzostowskich. Od Brzostowskich nabyli 1707 r. Szczyttowie. W końcu przeszłego wieku dostało się ono rodz. Chrapowickich. Majętność tę składały folwarki Ewelinów, Dejryszki, Wojdatany, Terespol, Antomir i Huta. W pierwszej połowie tego wieku założono w lasach terespolskich hutę szklaną, która prędko upadła a na to miejsce założono folw. pod nazwą Huta. Po tym przemyśle leśnym tyle pozostało pamięci, że zastąpiono go rozprzedażą lasów na pnie. Antoni Chrapowicki, żonaty z Eweliną Mirską, kilka razy przyjmowali u siebie w Datnowie cesarzową Elżbietę, małżonkę Aleksandra I. Po śmierci hr. Antoniego Chrapowickiego majętność została podzielona między jego dzieci: hr. Adam wziął Datnów, Gabryel Terespol. Córki zaś: Kłobuchowska, Ewelinów, Dojryszki i Wojdatany a hr. Kreutzowa wzięła Antomir. Po podziale w lat kilka hr. Adam Chrapowicki nabył od siostry swej Kłobuchowskiej, jako jemu przyległe: Ewelinów, Dejryszki i Wojdatany. a hr. Gabryel od Kreutzowej Antomir (ob. Terespol.). Długi spowodowały, że w 1867 r. Datnów został sprzedany z licytacyi. Z licytacyi nabył Datnów hr. Szuwałów a w parę lat odprzedał hr. Kreutzowi, do którego obecnie należy. Dobra rozległe, płodozmian, grunta żyzne.

Datnówka, rz., dopływ Niewiaży w pow. kowieńskim, bierze początek w pow. szawelskim, niedaleko Bejsagoły, płynie z pln. na płd. obok dr. żel. libawskiej i pod Kiejdanami ma swoje ujście. Przyjmuje z prawej strony: Skordupie, Ryczupis, Balin, Kaczupis a z lew. Stabią. Nad D. rocciągają się bardzo dobre łąki. Długość biegu około 38 w. Płynie okolicą uprawną. Są na niej trzy młyny.

Datnowo, *Datnów* (ob.).

Dattin, ob. *Datyn* na Szląsku austr.

Datyń, wś, pow. kowelski, gm. Wielinicze, należała do starostwa ratneńskiego. Włościan uwłaszczonych 783 dusz, 137 dm.; sołtysów i hajduków 28 dusz, 6 dm. Ci ostatni ziemi nie posiadają, gdyż przełożyli osobiste przywileje nad własność gruntową: włączono ich więc do gm. włościańskiej. Ziemi włośc. 2450 dzies., lasu rządowego 560 dz. Gleba piaszczysta i popielatka na pokładzie żwiru i gliny. Położenie wyniosłe nad spławną rz. Turyą. Narzecze rusińskie. Ludność odznacza się solidarnie rzadkim wstrętem do kradzieży i złodziejów. Według tradycyi zakopano w D. część skarbów królowej Bony, uwożonych do Włoch. *A. Br.*

Datyn, niem. *Dattin*, albo *Datynie*, 1.) *dolny*, wieś, pow. cieszyński na Szląsku austr., rozl. morg. 378, ludn. 507, szk. lud. 2.) **D.** *górny*, wieś, pow. frydecki, na Szląsku austr., rozl.

morg. 678, ludn. 515, szk. lud., kaplica katol. par. Racimów. *F. S.*

Datyniany, wś rządowa, nad rz. Mieżą, pow. święciański, 2 okr. adm., mk. kat. 25, dm. 2 (1866).

Datzen (niem.), dwie wsie w pow. gąbińskim.

Datzkehmen (niem.), dwie wsie, jedna w pow. gąbińskim, druga w stołupiańskim.

Dau..., por. *Dow...*

Daubakiszki, *Dowbakiszki*, cztery folwarki, pow. szawelski, par. kurtowiańska. Dawniej liczyły się do pow. berżańskiego. Jeden z tych folwarczków, należący do Ignacego Dąbrowskiego, nazywa się Siuciliszkami a należące do pp. Prekierów, Janczewskich, Dowiattów, Daubakiszkami. Leżą one 1 i pół mili od Kurtowian a od drogi prowadzącej z Szawel przez Zanułajcie i Gosztyny do Gilwicz o pół mili.

Daube, ob. *Pregla.*

Daubienki, wś włośc., pow. lidzki, 4 okr. adm., o 56 w. od Lidy, 10 dm., 103 mk. (1866). O pół wiorsty od wsi folwark, który tegoż roku należał do Olszewskiego i miał 11 mk.

Daubiszki, *Dowbiszki*, fol., pow. szawelski, na połączeniu dróg z Okmian i Popielan do Wiekszni. Od st. k. żel. lipawsko-romeńskiej o milę, nad brzegiem rzeczki Dobikini, niedaleko ujścia jej do Wenty, w pięknem i miłem położeniu, w par. wieksznianskiej; folwark ten należał dawniej do majętności Tryszek (ob.), w r. 1811 dekretem exdywizorskim został wydzielony Puttkamerom, którzy go sprzedali adwokatowi Frydemu z Mitawy. Obecnie należy do sukcesorów Frydego. Wś D. ma 235 dzies. na 64 m. rozl.

Daubiszki, niem. *Daubischken*, wś, pow. darkiański, st. p. Abeliszki.

Daubitz (niem.), ob. *Dębice* i *Dube.*

Dauby, zaśc., pow. trocki.

Daugawa, łotewskie nazwisko Dźwiny.

Daugelischken (niem.), ob. *Daugieliszki.*

Dauczyszki, ob. *Dawczyszki.*

Daugi, w języku urzędowym *Dawgi*, mko, pow. trocki, na płn. brzegu jeziora t. n., pod 54° 22′ szer. i 42° dług. wschod., odległe o 56 w. od Trok, o 80 w. od Wilna, o 22 w. na zach. od st. kol. żel. petersb.-warsz. Olkieniki, a o 12 w. na płn. zach. od st. poczt. Hanuszyszki, w 4 okr. polic., w obr. aleksandrowskiej gm. włość.; należy do 10 sądu pokoju 1 (wileńskiego) okręgu; posiada murowany par. kościół katol., założony jeszcze na schyłku XIV w. przez w. ks. lit. Witolda pod wezwaniem Opieki N. M. P., wymurowany na nowo w 1862 z tytułem Opatrzności Boskiej staraniem proboszcza ks. Mateusza Piotrowskiego ze składek. Parafia kat. D. klasy 3, dek. mereckiego posiada w swym obr. 4 kaplice: na cmentarzu w Daugach, w Kamieniu, w Bobryszkach, w Bychowczyszkach, liczy 6207 wiernych, oprócz 4558 należących do filii tejże par. Orany. Do r. 1864 należała tu także już skasowana filia Przełaje. D., dawna osada litewska, w której w. ks. litewscy mieli swój dwór i myśliwstwo; 24 maja 1380 r. w lasach otaczających tę mieścinę Jagiełło zawarł potajemny traktat ze starszyzną zakonu krzyżackiego, w. komandorem Elnerem i w. szpitalnikiem Ulrychem Ficke, przeciw stryjowi swemu Kiejstutowi, gdzie dla zamaskowania istotnego celu zjazdu urządził łowy i zaprosił na nie Witolda i jego synowca a wnuka Kiejstutowego Iwana syna Potirga. Po unii D. stały się starostwem opłacającem w XVIII w. kwarty 2368 złp. W połowie XVI w. trzymała to starostwo królowa Bona, nadająca dziesięcinę dla kościoła i fundująca przy nim szpital. R. 1712 liczyło starostwo D. 327 dymów hybernianych. Było we władaniu Brzostowskich. Miasteczko ma 833 mk. i jest własnością rządu, który ziemię oddał włościanom na wykup. Obszar rządowy wraz z 5 folw., 29 wsiami i 1 zaśc. zajmował 1850 r. 17924 dzies. rozl. W czerwcu 1639 r. król Władysł. IV i król. Marya Ludwika byli tu ugaszczani przez starostę Albrechta St. Radziwiłła. *J. W.*

Daugi albo *Daugie*, jez. w pow. trockim, niedaleko mka t. n., 3 i pół w. dł., 2 w. sz., do 30 saż. głębokie, jedno z głębszych w Europie. Według Strielbickiego ma 10 w. kw. rozl. Por. *Mereczanka.*

Daugiele, *Dawgiele*, *Dowgiele*, 1.) miasteczko w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kowieńskiej, prywatne, o 30 w. od m. pow., ma 269 mk. Kościół katol. św. Ducha, z drzewa wzniesiony 1766 przez ks. Radziwiłła, filialny dusiacki. St. poczt. na trakcie bitym z Kowna do Nowoaleksandrowska, między Ucianami a Deguciami, o 15 w. od Deguć. W pobliżu wieś uwłaszczona, do majątku Staczkuniszek, niegdyś do Czyżów a potem do Durnowo należąca. 2.) **D.**, wieś, pow. rossieński, par. Retów.

Daugieliszki 1.) folw., pow, maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo. Liczą one 5 dm., 30 mk.; odl. od Maryampola 50 w. 2.) **D.**, wieś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Syntowty. Odl. od Maryampola 21 w., liczą 8 dm. i 84 mk. 3.) **D.**, *Dawgieliszki*, ob. *Dowgieliszki.* *Br. Ch.*

Daugieliszki, *Dawgieliszki*, *Dowgieliszki*, mko w pow. święciańskim, nad jez. Wirksztys, leży pod 55° 21′ szer. geogr. i 43° 59′ dł. wschod., o 24 w. na płn. od Swięcian, przy gościńcu łączącym miasto to z Widzami, o 98 w. od Wilna, w 2 urzędzie policyjnym, posiada 370 mk., zarząd gm. włośc., szkółkę wiejską i drew. kość. par. katol., założony 1526 przez Gasztołda, odnowiony w 1812 r. przez Izabellę hr. Platerową. Par. kat. D. kl. 4 dek. święciańskiego

posiada 3 filie: Przyjaźń p. t. M. P. i św. Jana, wymurowana w r. 1828 kosztem obywatela Kamińskiego, Sieniszki pod wezwaniem św. Piotra ap., wzniesiona z drzewa w 1776 staraniem ks. Houwalda, i Ciejkinie pod tytułem M. P., zbudow. z drzewa w 1773 kosztem Szmigielskiego; jednę katol. kaplicę w Kaczergiszkach; i liczy 7160 wiernych, oprócz 2602, należących do wzmiankowanej powyżej filii Przyjaźń. Przed r. 1864 należały tu jeszcze 2 już skasowane katol. kaplice: w Poryndze i Zaciszu. Gm. włośc. D. dzieli się na 7 wiejskich okręgów, posiadających 163 wsie z 1142 dymami i liczy 8055 mk. D. w XVI w. należały do sławnych na Litwie Gastoldów, z których Wojciech, wojew. wileński, fundował tu w 1526 parafią katol. Barbara z Radziwiłłów Gastoldowa, później żona kr. Zygmunta Augusta, umierając, zapisała te dobra swemu mężowi i tym sposobem D. stały się starostwem, które 1782 płaciło kwarty 5219 złp. Dymów hybernianych liczyło 1712 r. 310. Miały D. przywilej Jana Kazimierza z r. 1664. Hr. Plater, kancl. litewski, ostatni tutejszy starosta, opatrując w parafialnym kościele groby Gastoldów, zdjął z palca jednego z nich drogi pierścień z dyamentem i posłał go królowi Stanisławowi Augustowi, jako zabytek starożytności. Dziś D. są własnością skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup.

Daugieliszki, niem. *Daugelischken*, wś., pow. stołupiański, st. p. Pillupoehnen.

Daugiełajcie, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów. W 1827 r. było tu 19 dm., 159 mk.; obecnie liczy 21 dm., 409 mk., odl. od Kalwaryi 17 w.

Daugile, folwark, pow. wiłkomierski, par. Uszpole, do dóbr uciańskich należący.

Dauginty, niem. *Dauginten*, wś, pow. gąbiński, st. p. Gąbin.

Daugmaryna, al. *Dogmaryna*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Krasne, par. Simno, odl. 27 w. od Kalwaryi, liczy 7 dm., 81 mk.

Dauknie, wś rząd., pow, lidzki, 1 okr. adm., o 5 w. od Lidy, 5 dm., 55 mk. kat. (1866).

Daukniewicze, *Daukny*, zaśc., nad rz. Holszanką, pow. oszmiański, dm. 3, mk. 38, kat. (1866).

Daukszaris, rzeczka, wypływa z jeziora Zuwinta, w dobr. Simno, pow. kalwaryjski.

Dauksze, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par Dauksze. Posiada kościół par. w r. 1774 erygowany razem z parafią przez ks. Sapiehę, starostę puńskiego. W 1827 r. było tu 48 dm., 268 mk.; obecnie liczy 72 dm., 541 mk., odl. od Kalwaryi 19 w. Par. D. dek. kalwaryjskiego 3419 dusz liczy.

Dauksze, *Daukszy*, 1.) wś. szlach., pow. kowieński, par. Datnów, nad rzeką Datnówką, o 8 w. od Kiejdan, o 3 w. od mka Datnowa. 2.) **D.**, wś, pow. szawelski, gm. i par. szawlańska, dusz rew. 20, ziemi uwłaszczonej 184 dzies. 3.) **D.**, wś, pow. szawelski, gm. żagorska, 81 dusz rew., 558 dzies. roli uwłaszczonej. 4.) **D.**, wś. rządowa, nad jez. Daniłowo, pow. wileński, 1 okr. adm., od Wilna w. 38, mk. kat. 54, 8 dm. (1866). 5.) **D.**, wś wł., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. kat. 117, dm. 9 (1866), od Święcian 6 w.

Daukszegiry, *Daukszogiry*, folw., pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie. Liczy 12 dm., 92 mk., odl. od Maryampola 52 w. Dobra D. składają się z fol. D., fol. Kaziuliszki i łąki Podposzwiętupie zwanej; od m. Suwałk w. 112, od Pren w. 14, od rz. Niemna w. 1. Rozl. wynosi m. 464 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 344, łąk m. 54, pastwisk m. 36, lasu m. 17, nieużytki i place 13; bud. mur. 6, drew. 19. Płodozmian 6 i 11-polowy, gorzelnia, cegielnia, pokłady marglu; dobra te oddzielone w r. 1871 od dóbr Potomulsze.

Dauksztajcie, wś, pow. rossieński, par. Szweksznie.

Dauksztańce, ws rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., nad rz. Żyżmą, o 36 w. od Lidy, 4 dm., 63 mk. (1866).

Daukszy, ob. *Dauksze*.

Daukszyszka, rz., lewy dopływ Miadziołki. Ma źródło w bagnach około miasteczka Łyktun w pow. święciańskim; ma kierunek północno-wschodni, długość 45 w., szerokość do 3 sążni, głębokość do 5 st., niespławna (Siemienow).

Daukszyszki, al. *Dukszyszki*, małe mko obok dworu szlach., w pow. oszmiańskim, nad rz. Oszmianką, pod 54° 34' szer. geogr. i 43° 47 dług. wsch., w 1 urzędzie policyj., w obr. solskiej gm. włość., należy do 1 sądu pokoju 5-go (smorgońskiego) okręgu, o 7 w. od Oszmiany, 11 dm., 165 mk. (1866), posiada kość. katol. drew., filia par. Soły, pod wezw. Opieki N. M. P.; fundował 1805 r. Joachim Sulistrowski kanonik wileński. D. należały niegdyś do Damazego Roemera, dziś do Łaszkiewiczów. 2.) **D.**, ferma rządowa nad rzeką Oszmianką, pow. oszmiański, mk. 10, katolicy. 3.) **D.**, tamże, wś. włość., dm. 14, mk. 125, rzym. katolicy. 4.) **D.**, karczma, tamże, mk. 5 żydów. 5.) **D.** folw., tamże, mk. 13, katolicy. 6.) **D.**, wś, własność włość., tamże, dm. 5, mk. 38, rzym. katolicy. 7.) **D.**, wś nad rzeczką Świłhą, pow. święciański, 3 okr. adm., mk. starowierów 31, dm. 5 (1866), od Święcian 14 w. *J. W.*

Daukucy, wś, pow. szawelski, gm. i par. radziwiliska, dusz. rew. 33, ziemi uwłaszczonej 249 dzies. *J. Godl.*

Dauledyszki, wś, pow. rossieński, parafia Kroże.

Daulen (niem), ob. *Dól*.

Daumen (niem.), ob. *Tumiany*.

Daupe (niem.), ob. *Rychtal*.

Dauszka, pasmo wzgórzyste w Beskidzie lesistym czyli wysokim, ciągnące się z półn.-zachodu na połd.-wsch., od rzeki Mizuńki, a raczej od ujścia doń potoku Sapcleja aż po potok Ilnicę, po ujście doń p. Brzezińca. Od półn.-wschodu otaczają je doliny potoków Sapoleja i Brzezińca, a od połd.-zachodu dolina pot. Jałowego. Pasmo to znajduje się w obr. gmin Mizunia i Wełdzirza. Największe wzniesienie jego czyni 1264 m. Długość biegu 7 kil.

Dauszówka, albo *Goża, Hoża,* rz., dopływ Niemna z prawej strony, powyżej Rotniczanki uchodzi.

Dauże, wś, pow. szawelski, gm. i par. ligumska, dusz rew. 112, ziemi uwłaszczonej 490 dzies. *J. Godl.*

Davidhuette (niem.), ob. *Lipina.*

Davidshof (niem.), ob. *Jęcznik.*

Davidswerk (niem.), wielki piec w Bodzanowicach, pow. olesiński.

David-Vagas (węg.), ob. *Dawidów.*

Dawałgowicze, dwór, pow. kowieński, par. Kormiałów, okrąg polic. janowski, przy szosie petersburskiej, o 12 w. od Kowna. Piękne zabudowania murowane dworskie, obszaru około stu włók, grunta urodzajne, nieużytków torfowych włók kilkanaście, młyn-wiatrak i cegielnia. Przedtem wś szlachecka (okolica), teraz własność Gatkiewiczów.

Dawańce, wś włość., pow. wileński, 2 okr. adm., mk. kat. 95, dm. 10 (1866), od Wilna 65 w.

Dawbory, ob. *Dowbory.*

Dawbuciszki, 1.) młyn drewniany pryw., pow. oszmiański, dom 1, mk. 7 żydów. 2.) **D.** lub *Dawbuczki,* wś, nad rz. Zdrą, pow. oszmiański, po prawej str. traktu od Smorgoń do Gruzdowa, dm. 5, mk. 18 prawosł., 15 kat., 52 mahometan. Jest tu drewniany meczet mahometański.

Dawciuny, wś włość., pow. wileński, 5 okr. adm., gm. Soleczniki, mk. 80, w tem 10 żydów, reszta kat., dm. 8 (1866), od Wilna 58 wiorst.

Dawczyszki al. *Dauczyszki,* wś, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń. Liczy 3 dm., 62 mk. Odl. od Maryampola 45 wiorst.

Dawejnie, wś rząd., pow. wiłkomierski, par. Uszpole, do dóbr uszpolskich należąca.

Dawendonie, wś, pow. szawelski, gm. skiemska, par. bejsagolska, dusz rew. 225, ziemi uwłaszczonej z dóbr bejsagolskich 952 dzies.

Daweniszki, wś, pow. szawelski, gm. krupiewska, par. szakinowska, 15 dzies. roli uwłaszczonej na 1 os. *J. Godl.*

Dawgi, ob. *Daugi.*

Dawgiele, ob. *Daugiele.*

Dawgieliszki, ob. *Daugieliszki.*

Dawginie, wś, pow. szawelski, gm. podubiska, par. kurtowiańska, dusz rew. 57, ziemi uwłaszczonej 91 dzies. *J Godl.*

Dawia, wś kurpiowska, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Lipnik, w odl. od Kolna 26 w., od Łomży 34 ½ w., leży pośród piasków i wzgórz, otoczona z północy i wschodu lasami. Obręb leśny D. wchodzi w skład straży Cieciory i zawiera 1748 m. lasu sosnowego; w lasach spotykają się sarny; dawniej znajdowały się tu rządowe barcie. *L. K.*

Dawidańce, os. szlachecka, złożona z kilkunastu drobnych własności ziemskich, pow. wiłkomierski, par. Bukańce, o 30 w. od Wiłkomierza. *J. M.*

Dawideny, wś, pow. storożyniecki na Bukowinie, ze st. pocztową i parafią grecką nieunicką.

Dawidestie, wś, pow. kocmański na Bukowinie, o 4 kil od Kocmana, z par. gr. nieunicką w miejscu, własność funduszu religijnego.

Dawidgródek, *Dawidhorodok,* starożyt. osada na wyspach rz. Horynia (nad rz. Niepradą), przy trakcie handlowym z Mozyrza do Pińska, dziś miasteczko i dobra w zach. stronie pow. mozyrskiego, w 3 stanie polic., w 3 okr. sąd. i w 3 okr. wojsk. turowskim, o 160 w. od Mozyrza. Od 1586 r. miasteczko wraz z dobrami dawidgródzkiemi stanowi dziedzictwo Radziwiłłów, ktorym je nadał Zyg. August. Należały jakiś czas do tak zwanej ordynacyi kleckiej, od r. zaś 1875 wcielone do ordynacyi nieświeskiej. Po ustanowieniu mińskiej gub. w r. 1795 D. na krótko mianowano miastem powiat. (do 1796). Jest tu cerkiew i kość. kat. par. pod wezw. B. Ciała, wzniesiony 1624 r. kosztem ks. Jana Radziwiłła. Par. kat. dek. pińskiego liczy dusz 1446, ma filią w Turowie, kaplice w Kożangródku i Łachowie. Mieszkańców około 4,000, zajmują się oni ogrodownictwem, produk. nasion warzywnych, przyrządzaniem ryb suszonych obficie poławianych, wyrobem sławnych butów juchtowych i wyplataniem wozów. Dobra posiadają obszaru razem z terrytoryum miasteczka 6860 m., z placów miejskich 1600 rs. dochodu. Miejscowość żyzna, piękna a sady oliwkowe świadczą o umiarkowanym klimacie. *Al. Jel.*

Dawidkowce, ob. *Dawidowce.*

Dawidkowce (ze Słobódką), wś, pow. czortkowski, oddalona o 2 i pół mili na południ.-wsch. od Czortkowa, a o 1 milę na półn. od Jezierzan, leży nad pot. Nieczławą, dopływem Dniestru, który to pot. tworzy w tej wsi wielki stawek. Przestrzeń posiadłości więk. roli or. 705, łąk i ogr. 63, pastw. 31, lasu 1163; posiadłości mniej. roli or. 1157, łąk i ogr. 172, pastw. 181 morg. austr., leży w bardzo urodzajnej glebie. Ludność rzym. kat. 255, gr. kat. 699, izrael. 85; razem 1039. Należy do rzym. kat. par. w Jezierzanach, grec. kat. par. ma

w miejscu, należącą do dekanatu skalskiego. Posiada szkołę filialną 1-o klasową, kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 100 złr., st. poczt. na trakcie Tarnopol-Borszczów, między Czortkowem a Skałą, o 96 kilom. od Tarnopola.

Dawidów, 1.) wś, pow. sochaczewski. gm. Iłów, par. Brzozów. 2.) **D.**, kol., pow. radomski, gm. Gzowice, par. Radom; liczy 15 dm., 92 mk.i 179 m. ziemi kol.; odl. 8 w. od Radomia, przy trakcie bitym.

Dawidów, wś, pow. lwowski, o 13 kil. na połud.-wsch. od Lwowa, przy gościńcu i kolei lwow.-czerniowiec., w odl. 6 kil. od st. Stare-Sioło. Urząd pocztowy i par. rz. kat. w miejscu, par. gr. kat. w Czerepinie; liczy dm. 239, mk. 1317; obszar dworski ma grunt. orn. 542, łąk i ogr 72, pastw. 44, lasu 804 m. d. austr.; włościanie gr. orn. 1441, łąk i ogr. 304, past. 211, lasu 6 m. We wsi jest szk. etat. jednokl., i kasa poż. gm. z kapit. 4272 złr. Własność klasztoru dominikanów we Lwowie. *Lu. Dz.*

Dawidów, węg. *David Vagas*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.). Kościół paraf. gr. katol., uprawa roli, 628 mk.

Dawidowce, *Dawidkowce*, wś rządowa, pow. latyczowski, gmina Bachmatowce, par. Płoskirów, nied. rz. Zińczycy, mieszk. 1027, ziemi 2628 dz., 1 młyn. Należała do międzyborskiego klucza Czartoryskich. Ma cerkiew parafialną, do której należy dusz 1305. Ziemi cerk. 36 dzies. R. 1868 D. miały 179 dm.

Dawidowicze, wś w pow. rzeczyckim, przy tr. z Mozyrza do Jakimowskiej Słobody, 60 w. od mka Parycze.

Dawidówka 1), wieś, pow. żytomirski, nad rzeką Irszą, która tu przyjmuje ruczaj płynący od wsi Kruczyniec przez wieś Gruszki. Wieś odległa od mka Horoszek o 10 kil., ma kapl. katol. par. Puliny. 2), **D.**, osada, pow. nowogradwołyński, gm. emilczyńska, 32 dm.. Należy do klucza emilczyńskiego Uwarowów. 3), **D.**, wś, pow. humański, nad rz. *Jatranią*, wpadającą do rz. *Siniuchy*. O 1 w. od *Połonystego*, o 15 w. od m. *Hołowaniewska*, o 17 w. od Podwysokiego. Mieszk. 319, wyznania prawosławnego, Cerkiew parafialna zbudowana w 1858 r. Ziemi wybornego czarnoziemu 907 dz., pola płaskie, sama tylko wioska położona na skalistych brzegach rzeczki. Zarząd gm. we wsi *Łebedynce*, polic. w m. *Dubowej*. R. 1868 D. miała 40 dm., r. 1872 należała do Niepokojczyckich.

Dawidówka, potok, wypływa w obr. gminy Pasiek, w pow. lwowskim, śród łąk z bagna, z pod wschodniego stoku wzgórza Pasiekami zwanego, 354 m.; sączy się zrazu małą strugą niestałą ku płd. - wsch., wzdłuż linii kolei lwowsko-czerniowieckiej, przez Dawidów, po wschodniej stronie tejże kolei, następnie przez Stare Sioło (w pow. bobreckim), gdzie powyżej leśniczówki od zachodu łączy się z strumieniem Czerepinką (ob.). Połączony ten potok, przyjąwszy w Budkowie od zach. potok Tołczówkę, tworzy Krywulę, prawy dopływ Boborki (ob). Długość biegu Dawidówki 14 kil. Ob. Br. Gustawicz. „Zapiski florystyczne z pow. bobreckiego.“ W Krakowie, 1880. *Br. G.*

Dawidowska, st. poczt., w pow. korotajeckim, gub. woroneskiej, i stacya kolei żelaznej woronesko-rostowskiej.

Dawidowszczyzna, okolica, pow. wileński, o 3 w. na wsch. od małych Solecznik, w 5 urzędzie polic., w obr. gm. i paraf. solecznickiej, 4 dm., 27 mk. (1866). Odwieczni właściciele tej siedziby Kułdosze posiadają 40 dz. ziemi uprawnej, a Sotejkowie 17 dzies. *J. W.*

Dawidpole, folw., pow. miński, od r. 1862 własność Hindenburgów, ma obszaru przeszło 1056 mor. *Al. Jel.*

Dawidy 1), wś poduchowna, pow. warszawski, gm. Falenty, par. Raszyn. Leży w niskiem położeniu śród mokradeł, na lewo od drogi bitej warsz. rad., o 5 w. od Raszyna. W 1827 r. było tu 18 dm. i 160 mk. 2), **D.**, wś, pow. radzyński, gm. Jabłoń, par. Gęś. W 1827 r. było tu 49 dm. i 367 mk.; obecnie liczy 70 dm., 425 mk., gruntu 147 mórg. 3). **D.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadynów. W 1827 r. było tu 26 dm., 146 mk.; obecnie liczy 25 dm., 186 mk. i 539 mórg, obszaru w tem 328 ziemi dworskiej. 4), **D.**, wś., pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka ruda. Liczy 8 dm., 59 mk., odl. od Maryampola 30 w.

Dawidziuny, wś, pow. szawelski, gm. krupiewska, o 1 w. od mka, przy szosie z Krup do Szawel przez Gruździe, niegdyś poduchowna, odznacza się pięknemi sadybami, 55 dusz rew., 372 dzies. roli uwłaszczonej. *J. Godl.*

Dawiecie, ob. *Dawiocie*.

Dawiecie, wś, pow. szawelski, gm. i par. szawlańska, dusz rew. 50, ziemi uwłaszczonej 128 dzies. *J. Godl.*

Dawile, niem. *Dawillen*, wś, pow. kłajpedzki, ze stacyą pocztową, 139 mk. *F. S.*

Dawiłas i *Dawiłelis*, dwa jeziora pod wsią Nałany, pow. wiłkomierski, par. sudejska.

Dawinia, rzeka, wypływa z jez. Duś, w pow. sejneńskim, przy wsi Bobrowniki, wpada do jez. Simno i wychodzi z niego pod nazwą Bobrzanki, Bombiny i poniżej Ludwinowa wpada do Szeszupy. Por. *Amalwa*, *Buchciańskie błoto* i *Szeszupa*.

Dawiocie, *Dawiecie*, os., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki. Liczy 6 dm., 22 mk., odl. od Maryampola 30 w.

Dawioń, jezioro, pow. sejneński, gm. Berzniki, ma 93 mg. obszaru.

Dawludowszczyzna, folw. pryw., pow. li-

dzki, 3 okr. adm., o 46 w. od Lidy, 1 dm., 11 mk. (1866).

Dawluny, wieśrządowa, pow. nowoaleksandrowski, par. komajska, stanowiła osobne czynszowe starostwo.

Dawmontyszki, ob. *Dowmontyszki* i *Pobojsk.*

Dawnory, wś, pow. szawelski, gm. i par. ligumska, dusz rew. 32, ziemi uwłaszczonej 297 dzies. *J. Godl.*

Dawtory, ob. *Łusza.*

Dawydhorodok, ob. *Dawidgródek.*

Dawydki, wieś, pow. owrucki, nad potokiem wpadającym pod wsią Mogilnem z lewego brzegu do Uża; potok ten płynie przez wsie Wyhów i Krasnopol. Wieś o 13 kilom. od mka Iskorościa odległa. *A. L. Br.*

Dawydowka, gub. woroneska, ob. *Dawidowska* st. poczt.

Dazda, wś przy trakcie z Newla do Wieliża, w gub. witebskiej.

Dazdyca, rz., dopływ Uświaczy w gub. witebskiej.

Dażin, *wielky Dažin*, niem. *Gross Dehsa*, wieś na Saskich Łużycach, w pow. lubijskim, parafii ewang. ketlickiej. Domów 100, mieszkańców 498, w tem Serbów 299. Szkoła elementarna. **D.** Mały, po niem. *Klein Dehsa*, w tymże powiecie, ma ludność z małym wyjątkiem niemiecką. *A. J. P.*

Dażwa, wś, pow. włodzimierski, gub. wołyńskiej. włas. Hulowiczów. *M. D.*

Dąb, jako nazwa drzewa i dawne nazwisko stanowi źródłosłów bardzo wielu nazw miejscowych jak Dębowo, Dębsk, Dębe, Dębiny, Dębice, Dębowiec, Dębnik, Dęblin, Dąbek, Dąbie, Dąbkowice. Niezmiernie rozpowszechnione nazwy: Dąbrowa, Dąbrówka, tudzież Dąbrowo, Dąbrówno, pochodzą prawdopodobnie od dawniejszej zaginionej formy: „Dąber". Spotykamy bowiem to końcowe *r* w nazwach zwierząt-samców, odznaczających się siłą i dzielnością, jak Żubr (Ząbr ztąd Zambrów), tur, ogier, u ptaków nawet jak: kaczor, gąsior, kur. Ta dawna forma Dąber służyła nietylko za nazwisko drzewu ale i za imię i nazwisko ludziom, szczególniej w żeńskiej formie: Dąbrowa i Dąbrówka. Co do ruskich nazw pokrewnych, te powstały od źródłosłowu *Dub* (ob.). *Br. Ch.*

Dąb, 1), wś, pow. słupecki, gm. Skulska wieś, par. Skulsk. 2), **D.** *mały* i *D. borowy*, wieś w pobliżu Wisły, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Nowa wieś. W 1827 r. D. mały miał 16 dm., 115 mk. 3), **D.** *polski*, wś, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Duninów. W 1827 r. było tu 16 dm., 115 mk. 4), **D.** *wielki*, wś, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Nowa wieś. W 1827 r. było tu 37 dm., 341 mk. 5), **D.**, ob. *Ćwikły* i *Czarnowo. Br. Ch.*

Dąb, 1.) wś nad Przemszą, pow. chrzanowski, o 10 kil. na zach. od Chrzanowa, st. p. Chrzanów, par. rzym. kat. Libiąż wielki. Ma dm. 39, mk. 223. Obszar dworski posiada gruntów ornych 25, łąk i ogrodów 25, pastw. 47, lasu 340 m.; włościanie gr. orn. 65, łąk i ogr. 28, pastw. 65 m. Własność Kazimierza hr. Potulickiego. 2.) **D.**, przysiołek Reklińca.

Dąb, folw., pow. pleszewski, ob *Miniszew.*

Dąb, 1.) niem. *Dembenofen*, wś, pow. ostródzki, st. p. Kurki. 2.) **D.**, niem. *Domb*, *Domp*, dobra, pow.ządzborski, st. p. Sorkwity. *F. S.*

Dąb, niem. *Damb*, *Domb*, wś, folw. i trzy kopalnie, pow. katowicki, par. Chorzów, o ćwierć mili od Katowic, przy szosie do Król. Huty. Folw. należał niegdyś do klasztoru bożogrobców w Miechowie, dziś do bisk. wrocł., ma 430 m. rozl. Wś ma 38 osad, 549 m. rozl., kopalnię węgla, walcownię żelaza, hutę cynkową i szkołę początkową. *F. S.*

Dąb, rzeczka, wpada do Gaci czyli Jabłoni a z nią do Narwi. *Br. Ch.*

Dąbe, ob. *Dąbie.*

Dąbek, 1.) al. *Dąbek-Stok*, wś i folw., pow. włocławski, gm. Falbórz, par. Dąbie. Folw. D. od Włocławka w. 21, od Osięcin w. 5, od drogi bitej w. 7, od rzeki Wisły w. 21. Rozl. wynosi m. 339 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 318, łąk m. 11, nieużytki i place m. 10. Płodozmian 12-polowy. Bud. mur. 5, drew. 1. Folw. powyższy oddzielony w r. 1875 od dóbr Stok. 2.) **D.**, wś włośc. nad rz. Wiercicą, pow. noworadomski, gm. Garnek, par. Dąbrowa. R. 1827 było tu 12 dm. i 120 mk., obecnie liczy 46 dm., 280 mk. i 467 morg. ziemi włośc. Młyn i osada leśna należą do dóbr Garnek. 3.) **D.**, wś i folw., pow. mławski, gm. Słupsk, par. Wyszyny. R. 1827 D. liczył 28 dm., 196 mk. Dobra D.-Gąsiorowizna składają się z folw. D., attynencyi Bromirek, wsi D.-Gąsiorowizna i Gąsiorowizna; od Płocka w. 56, od Mławy w. 12, od drogi bitej w. 2, od Konopek w. 8. Rozl. wynosi m. 1517 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 821, łąk m. 192, lasu m. 411, place i nieużytki m. 64; płodozmian 4-polowy. Bud. mur. 3, drew. 12, pokłady marglu i torfu w niektórych miejscowościach, pokłady gliny niewyczerpane, cegielnia. Wś D.-Gąsiorowizna osad 53, gruntu m. 534; wś Gąsiorowizna osad 2, gruntu m. 20. Osada młynarska odłączona od dóbr. 4.) **D.**-*Milan*, wś szlach. nad rz. Orz, pow. ostrołęcki, gm. Piski, par. Czerwin. Jestto gniazdo Dąbkowskich, wspominane w dokumentach z 1440 r. 5.) **D.**-*Podkowa*, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczków. Ma ziemi 550 morg. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Dąbek, cegielnia, pow. inowrocławski, ob. *Strzelno.*

Dąbia *nowa* i *D. stara*, dwie wsie i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki. R. 1827 D. stara liczyła 24 dm. i 154 mk., D. nowa zaś 15 dm. i 80 mk.; obecnie D. stara ma 24 dm. i 182 mk., D. nowa 24 dm., 113 mk., D. folw. 3 dm., 69 mk. Dobra D. Nowa składają się z folw. D. Nowa i wsi D. Nowa, D. Stara i Edwardów; od Garwolina w. 35, od

Żelechowa w. 21, od Moszczanki w. 8, droga bita przechodzi przez terytoryum, od Rossosza w. 7, od rzeki Wieprza w. 8. Rozl. wynosi m. 1124 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 697, łąk m. 48, pastwisk m. 78, wody m. 19, lasu m. 257, nieużytki i place m. 25. Bud. mur. 5, drew. 2, pokłady torfu. Wieś D. Nowa osad 23, gruntu m. 325; wś Dąbia Stara osad 31, gruntu m. 381; wś Edwardów osad 6, gruntu m. 122. *A. Pal.* i *Br. Ch.*

Dąbie, 1.) miasto nad rz. Nerem, pow. kolski. Leży przy drodze bitej, odl. od Warszawy 168 w., od Łęczycy 28 w. Posiada kościół par. katolicki i par. ewangelicki, 3 szkoły początkowe: katolickie i ewangelicką, dom przytułku dla starców i kalek, wystawiony w 1878 r. z zapisu prywatnego i stacyą pocztową. R. 1803 miało 978 mk. R. 1824 liczyło 156 dm. i 1642 mk.; w 1860 liczyło 206 dm. i 2996 mk., w tej liczbie 894 niemców, 706 żydów; obecnie liczy przeszło 4,000 mk. R. 1860 było tu 43 fabryk sukiennych, wyrabiających do 100,000 arszynów sukna. W Banku Polskim miasto to posiada 5000 rs. kapitału żelaznego. Początkiem swoim odległej sięga starożytności; król Władysław Jagiełło w r. 1423 nadał mu prawo niemieckie, a należąc zawsze do dóbr królewskich, wypuszczanych w dzierżawę, otrzymywało rozmaite przywileje. Zygmunt I w roku 1528 zaprowadził tu pierwsze jarmarki. Zygmunt III w r. 1602 przeniósł jarmarki na inne dogodniejsze dni. Władysław IV potwierdził w r. 1633 dawniejsze przywileje. Po pierwszej wojnie szwedzkiej, lustracya r. 1651 znalazła D bardzo podupadłem. August II i III starali się podźwignąć D., udzielając nowe swobody lub załatwiając spory, wynikłe pomiędzy mieszczanami a dzierżawcami w latach 1724, 1754 i 1758. Król Stanisław August, pragnąc podnieść ubogą tę mieścinę, w której znajdowało się tylko 28 domów zamieszkałych (płaciło kwarty 246 złp.), zaprowadził w r. 1774 nowe targi i siedm jarmarków. Niewiele to jednak pomogło, a Dąbie dopiero za czasów pruskich, to jest od roku 1798, wzrastać poczęło; wtedy bowiem zaczęli się tu sprowadzać z zagranicy fabrykanci sukna, którzy, znajdując dla siebie miasto dogodnem, dość licznie się osiedlili; odtąd datuje się wzrost miasta, rozwój fabryk, handlu, rzemiosł i rolnictwa, bo mieszczanie-rolnicy, mając sposobność zbywania swych płodów, odłogami po większej części leżące pola zaczęli uprawiać. Fabryki tutejsze sukienne kwitnęły do roku 1830, potem znacznie upadły. Główny sposób utrzymania mieszkańców jest rolnictwo, rzemiosła, fabryki i handel. Do znaczniejszych budowli należy: kościół rzymsko-katolicki parafialny, erekcyi niewiadomej, pod wezwaniem św. Mikołaja, murowany; wystawiony przez Celestyna Dunina, podczaszego brzezińskiego, 1793 spłonął, poczem wzniesiony, nie zawiera w sobie żadnych osobliwości. Kościół ewangelicki murowany, piętrowy, z dwoma pawilonami w kształcie pałacu, nader ozdobny. 2.) **D.**, wś, folw. i kol., pow. włocławski, gm. Falbórz, par. Dąbie. Posiada kościół par. drewniany i dom schronienia dla 4 starców i kalek. R. 1827 było tu 21 dm. i 194 mk. Wioska ta miała dawniej kościół pod tytułem Wszystkich ŚS; drewniany, lecz ponieważ często nie było tu proboszcza, dla tego zaniedbany kościół chylił się do upadku. Gdy zupełnie powyższy kościół podległ ruinie, urodzony Piotr Dębski inny wystawił około r. 1630 p. tyt. Wsz. ŚS., przy kościele znajdowała się szkoła. W kościele tym były trzy ołtarze. Gdy i ten drugi kościół blizkim był upadku około r. 1780, że nawet niebezpiecznie odprawiać nabożeństwo w niem było, dziedzice miejscowi Ignacy i Janina Zagajewscy, stolnikowstwo kowalscy, po raz trzeci odbudowali go w r. 1790. Ten ostatni dotąd istnieje i ma, zdaje się, ołtarze z poprzedniego wzięte. Parafia Dąbie dekanatu włocławskiego, dawniej brzesko-kujawskiego, liczy dusz 910. Folw. D. z wsią D. i Redecz Krukowy, od Włocławka w. 20, od Lubrańca w. 6, od Brześcia w. 7, od rzeki Wisły w. 20, od granicy pruskiej komory Bronisław w. 15. Rozl. wynosi m. 1168 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 653, łąk m. 154, pastwisk m. 325, nieużytki i place m. 38; płodozmian 14-polowy; bud. mur. 10; drewn. 4; w niektórych miejscowościach pokłady marglu wapiennego i torfu. Wieś D. osad 17, gruntu m. 13; wś Redecz Krukowy osad 32, gruntu m. 163. 3), **D.**, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Topola, par. Sielec. W 1827 r. było tu 17 dm. i 194 mk.; obecnie 16 dm., 230 mk., 24 osad, 190 m. gruntu. Folw. D. z częścią na Błoniu, łąką zwaną Topola, z dezertą Ruszków i Karłów, tudzież z wsią D., od Kalisza w. 84, od Łęczycy w. 5, droga bita przechodzi przez terrytoryum, od Kutna w. 21, od rz. Warty w. 22. Nabyty w r. 1876 za rs. 28,000, własność Morawskiej. Rozl. wynosi m. 423 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 350, łąk m. 21, pastwisk m. 36, nieużytki i place m. 16, bud. drewn. 15; obfite są pokłady torfu na części Błonie; wiatrak. *W. W.* 4). **D.**, ob. *Chełmno*. 5). **D.**, pustkowie i młyn, pow. częstochowski, gm. Huta stara, par. Częstochowa, o 3 w. na płd. od Częstochowy. 6). **D.**, os., pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz. 7). **D.**, przysiołek dworski, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, o 3 m. od Wielunia, o 1 m. od Lututowa, ma 6 dm., 30 mk., 406 m. roli dwor., 13 m. roli włośc. 8). **D.**, wś i folw., pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków, przy trak-

cie z Łukowa do Stoczka. W 1827 r. było tu 51 dm., 274 mk.; obecnie jest 61 dm., 487 mk., 59 osad, 1721 m. ziemi włośc. Gmina D. ma lud. 2180, rozl. 12451 mórg., s. gm. ok. IV, urząd gm. w Gręzówce, od Łukowa 7 w., od Siedlec 19 w. odl. W skład gm. wchodzą: Biardy, Dąbie, Dąbrówka, Gręzówka, Jagodno, Klimki, Krynki i Zdżary. Pozycya płaska, ziemia żytnia I kl. Folw. D należy do majoratu Gręzówka. 9). **D.**, wś włośc., pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, dawniej wś zarobna dóbr Modliborzyce, ma 152 mk., 22 dm. Ogólna rozl. gruntów włośc. (ziemia piaszczysta żytnia I kl.) 213 m. Prócz tego 39 m. gruntów dworskich dóbr Modliborzyce, na których to gruntach urządzona nad rz. Sanną papiernia, wyrabiająca grube gatunki papieru i tektury, z ogólną produkcyą roczną na 6000 rs. R. 1827 D. miało 28 dm., 159 mk. 10). **D.**, wś nad rz. Giełczew, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, staw i młyn na rz. Giełczwi. W 1827 r. było tu 35 dm. i 183 mk. (Zinberg mylnie podaje pod nazwą Dębe). Dobra D składają się z folwarku i wsi D.; od Lublina w. 28, od Krasnegostawu w. 21, od Żółkiewki w. 7, od drogi bitej w. 21, od Wieprza w. 14. Rozl. wynosi około m. 1170 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 700, łąk m. 17, lasu m. 160, pastwiska i zarośli m. 140, nieużytki i place zajmują resztę obszaru. Wieś D. osad 37, gruntu m. 1144. 11). **D.**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Czyżów, st. p. Ożarów, o 33 w. od Opatowa, ma 321 m. roli włośc., 20 dm., 160 mk. R. 1827 miała 16 dm., 110 mk. 12). **D.**, *Dąbe*, wś, pow. włoszczowski, gm. Chrząstów, par. Kuczków. Por. *Chrząstów*. 13). **D.**, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Węgleszyn, par. Konieczno. W 1827 r. D. liczyło 9 dm., 100 mk. Folw. D. z attynencyami Zagórze i Barycz, tudzież wsią D. i Barycz, od Kielc w. 42, od Jędrzejowa w. 21, od Włoszczowy w. 11, od drogi bitej w. 7, rozl. wynosi m. 613, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 371, łąk m. 89, pastwisk m. 120, nieużytki i place m. 33. Płodozmian 9-o i 11-o polowy; bud. mur. 6; drew. 10; w niektórych miejscowościach pokłady torfu i kamienia opoki. Rzeka Nida dotyka terrytoryum dóbr. Młyn wodny z osadą młynarską gruntu m. 48. Wieś D. osad 16, gruntu m. 115; wś. Barycz osad 6, gruntu m. 128. 14). **D.**, wś, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice Kościelne. W 1827 r. było tu 58 dm., 332 mk. 15). **D.** (*stare*), ob. *Chrobaków*. 16). **D.** *dobreńskie*, pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bąkowa góra. 17). **D.** *podstolskie*, pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice. *Br. Ch.*

Dąbie 1). wieś pod Krakowem, nad Wisłą. 9 kil. na wschód, przy ujściu Prądnika do Wisły, granicząca od zach. z Piaskami, od płn. z Rakowicami, od wsch. z Czyżynami. Według obliczenia z r. 1869 liczy 49 dm., a 424 mk.. Należy do par. łac. św. Mikołaja w Krakowie. Posiadłość większa liczy łąk i ogrodów 5, lasu 52; mniejsza zaś posiadłość roli 207, łąk i ogrodów 100, pastwiska 119, lasu 10 mg. austr. Istniała już w 13 wieku. W r. 1254 D. to (Dambe) było własnością premonstratensek zwierzynieckich, nadaną im tegoż roku (30 maja) przez Bolesława Wstydliwego (Piekosiński, „Kodeks dyplom. katedry krak.“ 1874, I, 53, 54). W r. 1306 Jan Muskata, biskup krak., kupił od Mirosława Rozna (dictus Rozen) 30 mg. tam in Dubis quercetis quam in agris (ob. Piekosińskiego, „kod. dypl.“) Według ks. Łętowskiego katalogu D. to leżało w miejscu dzisiejszego przedmieścia krak. Biskupiem zwanego, a więc po stronie zachodnio-północnej. W r. 1348 Kaźmirz, król polski, nadał tę wieś klasztorowi mogilskiemu (Dr. Janota, „Diplomata Monasterii Clarae Tumbae.“ Kraków. 1865. 53). W r. 1389 klasztor mogilski odstąpił Dąbie Krakowowi (tamże, 84), dziesięcinę atoli z tej wsi pobierał klasztor mogilski, jak poświadcza ugoda tegoż klasztoru z rajcami miasta Krak. z r. 1428 (tamże, 108). Dziś D. stanowi własność gminy m. Krakowa. 2). **D.**, wś, pow. pilzeński, o 23 kil. na płn. od Pilzna, o 4 na płn. zach. od Zassowa, 2071 mg. rozl., 171 dm., 989 mk., par. łacińska w Zassowie, położenie płaskie, gleba piaszczysta, st. pocztowa w miejscu, leży o 14 kilm. od Dębicy, przy drodze krajowej z Dębicy do Nabrzezia, między Dębicą a Mielcem. Obszar dworski należy do klucza Ocieka, dawniej jednej z rozległych własności familii hr. Rejów; teraźniejszy właściciel Zygmunt hr. Romer. 3). **D.** z *Bukownikami*, wś, pow. wielicki, o 26 kil. na płn. od Wieliczki, a 11 kil. na płd. od st. pocz. w Dobczycach, par. rzym. kat. w Raciechowicach. Liczy dm. 19, mk. 148 (67 m., 81 k.), własność większa obejmuje roli ornej 106, łąk i ogrodów 13, pastwisk 4, lasu 247 mg.; włościanie mają roli or. 108, łąk i ogrodów 29, pastwisk 11, lasu 29 mg. dol. austr. Własność Fran. Michałowskiego. 4). **D.**, przysiołek Tuszyna. 5). **D.**, przys. Gierczyc. 6). **D.**, przys. Kamienicy górnej. 7). **D.**, ob. *Dęba*. *Br. G.* i *Lu. Dz.*

Dąbie, 1). wś, pow. inowrocławski, 54 dm., 380 mk., 224 ew., 156 kat., 129 analf.; stac. pocz. i kol. żel. w Gniewkowie o 6 kil. 2). **D.** *Nowe*, gmina, pow. szubiński; 4 miejsc: 1). D. Nowe wieś; 2). Dąbie Stare; 3). Antoniewo (Antonsdorf), 4). Czelupki (Czelupke), kolonie; 39 dm., 334 mk., 307 ew., 27 kat.; 62 analf. Stac. poczt. Łabiszyn o 8 kil., st. kol. żel. Chmielniki (Hopfengarten) o 10 kil. 3. **D.** folw., pow. krobski, ob. *Chocieszewice*. *M. St.*

Dąbie, niem *Dampen*, wś, reg. koszalińska, pow. bytowski.

Dąbina, ob. *Chełmno*.

Dąbina, niem. *Dombina*, ob. *Proboszczowice.*

Dąbki 1), wś włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, zajmuje gruntów 59 mg., liczy 28 mk., 7 budyn. mieszkal., 3 w. od zarządu gminy. R. 1827 miała 5 dm., 55 mk. 2). **D.** *łętownica*, wś, pow. łomżyński, gm i par. Zambrowo. W 1827 r. było tu 15 dm. i 82 mk.

Dąbki al. *Dubki*, wieś, pow. Horodenka, leży o 14 kil. na północ od Horodenki, o 1 milę na zachód od Michalcza, o $^1/_2$ mili na południe od prawego brzegu rzeki Dniestru, w okolicy urodzajnej. Przestrzeń: posiadłości większej roli ornej 765, łąk i ogrod. 61, pastwisk 16; pos. mniej. roli or. 1533, łąk i ogr. 146, past. 14 mg austr. Ludność rzym. kat. 50, gr. kat. 627, ormiańsko kat. 17, izrael. 60: razem 754. Należy do rzym. kat. par. w Michalczu, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dekanatu horodeńskiego; do tej par. należy filia Repużyńce z 452 duszami gr. kat. obrządku. Wieś ta posiada szkołę etatową 1-klasową i kasę pożyczkową z funduszem zakładowym 1142 złr. Właściciel posiadłości większej Katarzyna br. Romaszkan. *B. R.*

Dąbki, niem. *Dombke* 1). gm., pow. wyrzyski, 5823 mg. rozl., 3 miejsc: D. wieś szlach., Ostrowek folw., Dąbskie olędry; 20 dm., 323 mk., 16 ew., 307 kat., 160 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Osiek (Netzthal o 4 kil. 2). **D.** Małe i D. Wielkie, *Dombken* gm. i wś, pow. inowrocławski, 20 dm., 162 mk., wszyscy ew., 55 analf. Stac. poczt. i kol. żel. w Gniewkowie o 5 kil.

Dąbkowa *parowa*, wś włośc., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk.

Dąbkowice, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz. Leży na lewo od drogi z Łowicza do Bielaw. Wójtostwo w tej wsi nadał arcyb. Uchański jako uposażenie szpitalowi św. Jana w Łowiczu 1575 r. W 1827 r. było tu 34 dm., 234 mk., obecnie jest 60 dm. i 216 mk. Gm. należy do s. gm. okr. II w os. Łyszkowice, urz. gm. we wsi Janino, st. poczt. w Łowiczu o 7 w. Ludność stała wynosiła w 1878 r. 8,801 dusz, w tem 4,285 męż., 4,516 kob.; co do wyznań 8,542 kat., 249 protest., 10 żyd. W gminie znajdują się: 3 młyny wodne, 5 wiatraków, 4 szkoły początkowe i rybołówstwo sztuczne na trzech wielkich stawach: Okręt (14 włók), Rydwan (8 włók) i Ossówie ($2^1/_2$ wł.), należących do księstwa łowickiego. Dostarcza ono rocznie koło tysiąca pudów ryby. *R. Ocz.*

Dabroszyn, wś i folw., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary kościelne. W 1827 r. było tu 19 dm., 166 mk. Gmina D. należy do s. gm. okr. III w os. Rychwał, gdzie też i st. pocz.; posiada 6873 mk., 2 szkoły elemen., 1 kantorat, 3 gorzelnie, 1 młyn parowy, 2 olejarnie, 1 młyn wodny i 1 fabrykę cegły, drenów i dachówki. Folw. D. z wsią D., Piskorzew i Sporne, od Kalisza w. 35; od Konina w. 16; od Rychwała w. 2; od dr. żel. Ostrowy w. 71, od rzeki Warty w. 9, Nabyte w r. 1871 za rs, 75,000. Rozl. wynosi m. 1264 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 751, łąk m. 87, past. m. 64, lasu m. 210, nieuż. i place m. 153, płodozmian 9 i 14-polowy, bud. mur. 19, drew. 4, gorzelnia, cegielnia, pokłady torfu, marglu wapiennego i gliny; wieś D. osad 24, gruntu m. 112; wieś Piskorzew osad 13, gruntu m. 236; wieś Sporne osad 11, gruntu m. 127.

Dąbroszyn, niem. *Dambritsch*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, par. kat. Obsendorf.

Dąbrów, wś, pow. łukowski, gmina Jarczew, huta szkła.

Dąbrowa, por. *Dąb.* Tu dodać wypada, że nazwy Dąbrowa lub Dabrówka często okazują się nieustalone dla pewnej danej miejscowości i bywają niejednokrotnie używane jedna za drugą. *F. S.*

Dąbrowa, 1.) wś, pow. warszawski, gmina Jabłonna, par. Chotomów. 2.) **D.**, fol., powiat warszawski, gm. Młociny, par. ewang. Nowydwór, par. kat. Kiełpin. 3.) **D.**, fol. i wś, p. włocławski, gm. i par. Lubień. Fol. D. z wsią t. n., od Warszawy w. 154, od Włocławka w. 28, od st. poczt. Lubień w. 3, od Ostrów w. 10, od rz. Wisły w. 28. Rozległość wynosi m. 239 a mianowicie: grunta orne i ogr. m. 210, łąk m. 21, nieużytki i place m. 8. Płodozmian 11-polowy. Bud. mur. 4, drewn. 3; wieś Dąbrowa osad 6, gruntu m. 5. 4.) **D.**, wś i folwark, pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin. Roku 1827 miała 6 dm., 37 mk. 5.) **D.**, folw., pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Pniewnik, od Warszawy w. 50, od Radzymina w. 40, od Węgrowa w. 12, od Łochowa w. 13, od rzeki Buga w. 26. Rozl. wynosi m 438, a mianowicie: grunta orne i ogr. m. 318, lasu m. 114, nieuż. i place m. 6. Bud. drewn. 8. Folwark ten oddzielony w r. 1875 od dóbr Pniewnik. W r. 1876 z przestrzeni folwarcznej odprzedano m. 37 pod nazwą osada Zakrzewek. 6.) **D.**, wś, pow. łowicki, gm. Bąków, par. Zduny, o 2 w. od Zdun, 32 mk. 7.) **D.**, wś, pow. nowomiński, gmina i par. Siennica, należy do dóbr Rudno. 8.) **D.**, wś, pow. nowomiński, gmina i par. Kuflew. 9.) **D.**, kol. uwłasz. w pow. nieszawskim, gm. i par. Bytoń, dm. 24, ludn. męż. 79, k. 70. 10.) **D.**, pow. nieszawski, gmina i p. Raciążek. 11.) **D.** stara p. sochaczewski, gm. i par. Kampinos. W 1827, r. było tu 48 dm., 324 mk. 12.) **D.** Wielka, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Chojne, W 1827 r. było tu 46 dm., 326 mk. Posiada kościół filialny do par. w Chojnem. D. pozostawała do r. 1652 w ręku Dąbrowskich z Rokszyc h. Pobóg, z owych Rokszyc, zkąd pisali się Ruszkowscy, Zapolscy Koniecpolscy i t. d. W r. 1652 po śmierci Marcina z Rokszyc Dąbrowskiego skarbnika wołyńskiego weszła D. Wielka do rodu Pociejów, z których Stanisław poślubił Maryą Dąbrowską. Powyższych to

córka Zofia wniosła D. do rodu Wężyków z Osin. Ludwik Wężyk kasztelanic wieluński 1745 sprzedał wieś tę Józefowi Sławęcie ze Stawu Stawskiemu, podczaszemu wieluńskiemu. Ten zaś odprzedał Dąbrowę 1751 Ignacemu Kicińskiemu staroście kotelnickiemu, od którego syna Jana nabył Dąbrowę Albin z Giezgieżłowca Lenartowicz regimentarz konfederacyi wojew. sier. w latach od 1768—72. Ostatecznie zaś nabył Dąbrowę od Lenartowiczów w r. 1816 Łukasz Korab' Kobierzycki, marszał. szl. sieradzkiej, po którym dziedziczy na Dąbrowie Jarosław Kobierzycki. D. a raczej jej części były także jakiś czas w posiadaniu Matuskich i Iwańskich. Ludność w D. Wielkiej wynosi męż. 225, kob. 220, sami katolicy. W folwar. Budzicznie męż. 42, kob. 42, również katolicy. Przestrzeń na Dąbrowie i Budzicznie razem 1669 mg., z tego na dwór wypada 1320: orn. gruntu 949, łąk 120, lasu 600 m. Folw. Dąbrowa (według danych z Tow. Kredyt. Ziemsk.), gr. orne i ogrody m. 719, łąk m. 131, pastw. m. 7, lasu m. 715, wody m. 2, nieuż. i place m. 41, razem m. 1638. Bud. mur. 6, drewn. 10. Fol. Budziczna gr. orne i ogrody m. 144, łąk m. 27, nieuż. i place m. 4, razem m. 175. Bud. mur. 1, drewn. 4; wiatrak i pokłady torfu; wś Dąbrowa Wielka osad 53, gruntu m. 366. Do dóbr D. należy os. młynarska 12 m. rozl i karczemna 11 m. rozl. 13.) **D.** *miękka*, *miętka*, wś, pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Uników, rozl. mg 290 w posiadaniu włościan; 188 mk., ludność rolnicza. 14.) **D.** *Szadkowska*, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów. 15.) **D.**, wś, pow. wieluński, gm. Kurów, par. Wieluń. Posiada kościół mur. filialny. W 1827 r. było tu 35 dm., 301 mk. Dobra D. składają się z folw. Dąbrowa, Kazimierz, Brody v. Borek, attynencyi Bugaj i osady młynarskiej wieczysto-czynszowej, tudzież wsi D. i Bugaj, od Wielunia w. 1, od Częstochowy w. 63, od rz. Warty w. 10. Nabyte w roku 1874 za rs. 40389. Rozl. wynosi m. 1253 a mianowicie: fol. D. gr. orne i ogrody m. 649, łąk m. 61, pastw. m. 77, nieuż. i place m. 50; razem m. 837. Bud. mur. 6, drewn. 6. Fol. Kazimierz gr. orne i ogrody m. 143, łąk m. 18, pastw. m. 5, lasu m. 8; razem m. 174. Bud. mur. 2, dr. 6. Folw. Borek gr. orne i ogrody m. 119, łąk m. 3, pastw. m. 3, lasu m. 2, nieużytki m. 5; razem m. 132. Bud. drewnianych 2. Attynencya Bugaj gr. orne i ogrody m. 102, nieużytki i place m. 7; razem m. 109. Płodozmian zaprowadzony 16-polowy, cegielnia i wiatrak, okazy węgla kamiennego; wś Dąbrowa os. 79, gruntu m. 390; wś Bugaj osad 12, gr. m. 18. 16.) **D.**, wś, pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Ruda. W 1827 r. było tu 22 dm., 174 mk. 17.) **D.**, wś, pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia. W 1827 r. było tu 15 dm., 101 mk. 18.) **D.**, wś, pow. kolski, gmina Koźmin, par. Dobrów. W 1827 r. było tu 24 dm., 301 mk. 19.) **D.**, pow. kolski, gm. Czołowo, par. Wrząca; kol. wieczysto-czynszowa dóbr Wrząca. 20.) **D.**, kol., pow. turecki, gm. Skotniki, par. Wielenin. W 1827 r. było tu 10 dm., 84 mk. 21.) **D.**, wś, pow. turecki, gm. Lubola, par. Brodnia, należy do dóbr Luboli. 22.) **D.**, wś, pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Miłkowice. 23.) **D.**, wś, pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek. 24.) **D.**, wś, pow. turecki, gm. Niemysłów, par. Pęczniew, 25.) **D.**, wś i folw., pow. słupecki, gm. i par. Ciążeń, ob. *Ciążeń*. 26.) **D.**, kol., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ślesin. 27.) **D.**, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grochowy. 28.) **D.** *górna*, wś, pow. łęczycki, ob. *Dalików*. 29.) **D.**, wś, pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice. W 1827 r. było tu 6 dm., 133 mk. 30.) **D.**, pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Kociszew. 31.) **D.**, folw., pow. rawski, gm. Góra, par. Łęgowice. 32.) **D.**, kol., pow. częstochowski, gm. Przystajnia, par. Wilkowiecko, na lewo ode drogi z Częstochowy do Olesna; ma szkołę początkową. R. 1827 miała 22 dm., 174 mk. 33.) **D.**, folw., pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Wilkowiecko. 34.) **D** *Więckowska*, pustkowie, pow. częstochowski, gmina Popów, par. Wąsosz. 35.) **D.** i *D. mała*, wś, pow. łódzki, gm. i par. Chojny (ob.). Posiada kantorat ewangelicki. 36.) **D.**, pow. łódzki, gm. Rąbień, par. Konstantynów. 37.) **D.**, fol., pow. łaski, gm. Pruszków, par. Marzenin, od Piotrkowa w. 42, od Łasku w. 7, od Łodzi w. 35, od rz. Warty w. 21. Rozl. wynosi m. 362, a mianowicie: gr. orne i ogrody m. 113, łąk m. 36, pastw. m. 94, lasu m. 15, zarośli m. 96, wody m. 1, nieużytki i place m. 8. Bud. dr. 8; w niektórych miejscowościach są pokłady torfu. W r. 1873 oddzielony folw. powyższy od dóbr Kamostek. 38.) **D.**, folw., pow. łaski, gm. i par. Buczek, od Piotrkowa w. 42, od Łasku w. 4, od Łodzi w. 35, od rz. Warty w. 14. Rozl. wynosi m. 270, a mianowicie: grun. orne i ogrody m. 235, łąk m. 12, pastw. m. 2, lasu m. 18, nieużytki i place m. 4. Bud. drewn. 3; folw. powyższy oddzielony od dóbr Częstków. 39.) **D.**, kol., pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice. W 1827 r. było tu 9 dm., 44 mk. 40.) **D.** *Rusiecka*, wś, pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec, leży na drodze ze Szczercowa do Wielunia, stac. poczt. w Osyakowie. W 1827 r. było tu 23 dm., 189 mk. Gm. D. należy do s. gm. okr. V w kol. Restarzowie, odl. od Łasku 32 w. 41.) **D.** *widawska*, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa widawska, par. Widawa. W 1827 r. było tu 46 dm., 326 mk. Gm. D. należy do s. gm. okr. III w Rembieszowie, st. poczt. w Widawie; 5562 mk. Dobra D. widawska składają się z folw.: D. wi-

dawska, Witoldów i Świerczów, tudzież wsi D. widawska, Świerczów i nomenklatury Kobylarnia; od Piotrkowa w. 49, od Łasku w. 21, od Widawy w. 2, od rz. Warty w. 3. Nabyte w r. 1860 za Rs. 70,350. Rozl. wynosi m. 2080, a mianowicie: fol. D. widawska, gr. orne i ogrody m. 660, łąk m. 140, pastwisk m. 64, lasu m. 248, nieużytki i place m. 56; razem m. 1167. Płodozmian 8-polowy. Bud. mur. 2, drewn. 13. Folw. Witoldów gr. orne i ogrody m. 190, łąk. m. 1, wody m. 23, nieuż. i place m. 17; razem m. 228. Płodozmian 5-polowy. Bud. drewn. 4. Folw. Świerczów grunta orne i ogrody m. 204, łąk m. 49, pastw. m. 94, lasu m. 197, nieużytki i place m. 12; razem m. 581. Płodozmian 7-polowy. Bud. drew. 4. Pokłady marglu gliniastego i wapiennego. Wieś D. widawska osad 51, gr. m. 536; wś Świerczów osad 21, gruntu m. 214; nomenklatura Kobylarnia osada 1, gruntu m. 12. 42.) **D.**, wieś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Dąbrowa, na lewo od drogi z Kłomnic do Koniecpola. Ma kość. paraf. i urz. gm. W 1827 r. D. liczyła 48 dm., 319 mk., obecnie ma 84 dm., 740 mk. Gm. D. należy do s. gm. okr. VI w Soborzycach, st p. w Św. Annie, liczy 4258 mk. Par. D., dek. noworadomski, liczy dusz 2897. O kościele paraf. pierwsza wzmianka jest w r. 1464. Kościół był drewniany, z modrzewia, który gdy z powodu starości chylił się ku ruinie, r. 1554 Stan. Dąbrowski archidyakon gniez., kanonik krakowski, dziedzic dóbr Dąbrowa i proboszcz tejże paraf. nowy z cegły w formie krzyża z wieżą w pośrodku dachu swym kosztem wystawił. Z powodu niestaranności proboszczów, którzy tu nie rezydowali, znakomite to dzieło fundatora wkrótce znalazło się w opłakanym stanie, jakto pokazuje się z wizyty 1729 r.: „kościół chyli się ku upadkowi, w ścianach są szczeliny i rysy, dzwonnica dosyć ozdobna, prawie zrujnowana. Kopuła na środku kościoła dla braku należytego przykrycia narażona na wszelkie zmiany powietrza, tylko oczekuje upadku. Zabudowania plebańskie również spustoszone. Tak nędznemu stanowi kościoła, sławny dobrodziej a raczej drugi fundator Stanisław Oszczewski, kanonik kielecki, proboszcz Dąbrowy († 1787) zapobiegł. Mąż ten pobożny wieżę i kościół blachą miedzianą pokryć kazał, mur ponaprawiać i wewnątrz pięknie wymalować, chór, organy, chrzcielnicę albo nowe sprawił, albo też poodnawiał. Cmentarz kościelny płotem z kamieni ciosanych z żelaznemi kratkami otoczył, tamże 14 kapliczek z wizerunkami Drogi Krzyżowej umieścił i tamże to nabożeństwo za pozwoleniem zwierzchności duchownej zaprowadził. Domostwa proboszczowskie ponaprawiał i wielu jeszcze innemi przedmiotami kościół obdarzył. Lucyan Teofil Stecki proboszcz obecny Dąbrowy wyrestaurował wieżę i nowe obrazy przez Adryana Głębockiego, malarza, wykonane, w ołtarzach poumieszczał. Na cmentarzu dla zmarłych znajduje się kapliczka murowana pod tyt. św. Joachima, kosztem Wojciecha Dąbrowskiego, kasztelana wieluńskiego, r. 1605 wystawiona, w której odbywa się święto tytułu kaplicy św. Joachima. Dobra D. składają się z folw.: Dąbrowa, Maluszyce, Rogaczew, Olbrachcice, Knieja z nomenklaturą św. Anna i osada leśna Bocian, tudzież wsi: Dąbrowa, Lipie, Olbrachcice, św. Anna; od Piotrkowa w. 60, od Radomska w. 24, droga bita przechodzi przez terytoryum dóbr, od Kłomnic w. 17, od rzeki Warty w. 9, od rzeki Pilicy w. 10. Nabyte w r. 1865 za rs. 204,000. Rozl. wynosi m. 4982 a mianowicie: folw. Dąbrowa grunta orne i ogrody m. 329, łąk m. 547, pastw. m. 533, lasu m. 579, nieużytki i place m. 34: razem m. 2023. Płodozmian 5 i 10-polowy, bud. mur. 21, drew. 3. Folw. Maluszyce grunta orne i ogrody m. 232, łąk m. 74, pastwisk m. 25, lasu m. 522, nieużytki i place m. 21: razem m. 874, płodozmian 9-polowy, bud. mur. 2, drew. 2. Folw. Rogaczew grunta orne i ogrody m. 322, pastw. m. 1, lasu m. 159, nieużytki i place m. 11: razem m. 493, płodozmian 10-polowy. Bud. mur. 8, drew. 3. Folw. Olbrachcice grunta orne i ogrody m. 341, łąk m. 69, lasu m. 11, nieużytki i place m. 20, razem m. 441, płodozmian 11-polowy. Bud. mur. 11, drewn. 3. Folw. Knieja i św. Anna grunta orne i ogrody m. 269, łąk m. 134, pastw. m. 96, lasu m. 611, nieużytki i place m. 41: razem m. 1150, płodozmian 10-polowy. Bud. mur. 12, drew. 8. Gorzelnia, browar, młyn, tartak, pokłady torfu i marglu w niektórych miejscowościach. Wieś Dąbrowa osad 88, grun. m. 690; wś Lipie osad 10, grun. 300; wś Ś. Anna osad 65, gr. m. 556. 43.) **D.**, fol., pow. noworadomski, par. Chełmo, gm. Masłowice, należy do dóbr Chełmo (ob.), ma 17 mk. 44.) **D.**, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota Wielka. 45.) **D.**, pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Chełmo. 46.) **D.**, pow. noworadomski, gmina Dmenin, parafia Kodrąb, parafia ewang. Dziepułć. 47.) **D.**, powiat brzeziński, gm. Łaziska, parafia Tomaszów. 48.) **D.**, pow. brzeziński, gm. Popień, par. Jeżów. 49.) **D.**, pow. brzeziński, gm. i par. Będków. 50.) **D.**, pow. będziński, gm. Olkusko-siewierska, par. Będzin. R. 1827 było tu 11 dm. i 201 mk. 51.) **D.**, pow. będziński, gm. Wojkowice kościelne, par. Będzin. R. 1827 było tu 61 dm. i 157 mk. 52.) **D.** *górnicza*, ob. osobny artykuł (następujący.). 53.) **D.**, kol., pow. kozienicki, gm. Policzna, par. Gródek, st. p. Zwoleń, o 18 w. od Kozienic, 180 m. rozl. 54.) **D.** *kochanowska*, folw., pow. radomski, gm. i par. Wieniawa, o 26 w. od Radomia, 1 dm.,

70 mg. roli dwor. (według adm. urzęd. spisu); folw. D., inaczej zwany Wieniawa, nabyty w. r. 1876 za Rs. 3261. Rozl. według danych Tow. Kred. Ziems. wynosi m. 107, a mianowicie: gr. orne i ogrody m. 81, łąk m. 23, nieuż. i place m. 8. Bud. drewn. 5. 55.) **D.**, wieś, pow. radomski, gm. i stac. poczt. Przytyk, par. Wrzos, o 27 w. od Radomia, 570 m. roli dwor., 24 m. włośc., 6 dm., 64 mk. 56.) **D.** *Podłęża* lub *Zenonów*, wś, nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Cerekiew, o 11 w. od Radomia, 58 dm., 412 mk.; 909 m. roli dw., 614 m. roli włośc. 57.) **D.**, wś, pow. radomski, gm. i par. Białobrzegi. Liczy 4 dm., 22 mk. i 109 mg. ziemi włośc. 58.) **D.** *rządowa*, wś, pow. iłżecki, gm. Tarczek, par. Bodzentyn, o 28 w. od Iłży, 63 dm., 413 mk.; 2 mg. roli rząd., 931 m. roli włośc. R. 1827 miała 62 dm., 342 mk. 59.) **D.** *chybicka*, wś, pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, o 28 w. od Iłży, 30 dm., 248 mk.; 404 m. roli dwor., 269 m. roli włośc. *D. Ch.* poduchowna ma 5 dm., 40 mg. roli włośc. 60.) **D.** *pawłowska*, wś, pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, o 28 w. od Iłży, 13 dm., 123 mk., 147 m. roli włośc. Roku 1827 D. pawłowska łącznie z D. chybicką 36 domów, 235 mieszkańców. 61.) **D.**, folwark, powiat iłżecki, gmina i par. Ciepielów, o 28 w. od Iłży, 1 dm., 10 mk., 1123 m. roli dwor. 62.) **D.**, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Lipsko. Liczy 17 dm., 106 mk. i 300 m. ziemi włośc. 63.) **D.**, kol., pow. iłżecki, gm. Piątkowice, par. Bałtów, st. poczt. Ostrowiec, o 46 w. od Iłży, 2 dm., 20 mk., 92 m. rozl. 64.) **D.**, os. leśna, pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. i st. p. Iłża, o 4 w. od Iłży, 1 dm., 4 mk., 15 mg. roli, własność towarz. starachowieckiego. 65.) **D.** *koszary*, os. karczemna, pow. iłżecki, gm, Ciszyca górna, par. Tarłów, o 44 w. od Iłży, 1 dm., 3 mk., 2 m. roli. 66.) **D.**, wś i majorat nad rz. Czarną, pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Dąbrowa, o 25 w. od Opoczna, 42 dm., 393 mk., 559 m. roli dwor., 230 m. roli włośc. R. 1827 miała 41 dm., 328 mk. Jest tu szkoła, gorzelnia i kościół par. erekcyi niewiadomej, drewniany, 1834 wystawiony. Par. dek. opoczyńskiego, dusz 2408, istniała już 1521 roku. 67.) **D.**, wś, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, o 17 w. od Opoczna, 18 dm., 109 mk., 95 m. roli włośc. 68.) **D.**, wś, pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów. Liczy 5 dm., 43 mk. i 45 m. ziemi włośc. 69.) **D.**, wś, pow. opoczyński, gm. Janków, par. Sławno, o 10 w. od Opoczna, 19 dm., 136 mk., 260 m. gr. włośc. 70.) **D.**, folw., pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Niekrasów, st. poczt. Staszów, o 34 wiorst od Sandomierza, 1 dm., 8 mk. Rozl. wynosi m. 278, a mianowicie: gr. orne i ogrody m. 167, łąk m. 56, pastw. m. 6, lasu m. 43, nieuż. i place m. 6. Płodozmian 6-polowy. Bud. mur. 1, drewn. 2; jest cegielnia i pokłady gliny. Osada młynarska na Goleniu z gruntem m. 25, oddzieloną została od folwarku. Fol. D. oddzielony został od dóbr Osala. 71.) **D.**, wś rządowa, pow. kielecki, gm. Dąbrowa, par. Kielce. Leży w dolinie, śród południowej odnogi pasma Łysogór, w pobliżu Kielc i traktu bitego z Kielc do Radomia. Posiada szkołę wiejską i garbarnię. W 1827 r. było tu 57 dm., 304 mk. Gmina D. należy do s. gm. okr. V w Samsonowie, st. poczt. w Kielcach o 8 w. 72.) **D.**, folw. dóbr Ropocice (ob.), pow. włoszczowski. 73.) **D.**, folw., pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno. 74.) **D.** lub *Majdan Olbięcki*, osada nowozałożona w r. 1860, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca Ziem. Ma osad 40, ziemi ornej 399 m., lasu 90 m.; 274 mk. Gleba t. z. glinka lubelska, wzbogacona nawozem. Włościanie, aczkolwiek posiadają niewielkie przestrzenie ziemi, są jednak zamożni a prowadzą gospodarstwo rolne postępowe, sieją koniczynę, plantują buraki cukrowe, mają sady owocowe, niektórzy mają także pasieki. Folw. D. ob. *Olbięcin*. 75.) **D.**, kol., pow. janowski, gm. Annopol, par. Swieciechów, o 6 w. od Annopola. Nowopowstająca po wykarczowaniu lasów, należących do dóbr rachowskich. Roli ornej 500 m., gleba piaski i margle, osad 50, ludności niestałej pochodzenia polskiego dusz około 200. 76.) **D.**, wś., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Dzierzążnia. W 1827 r. było tu 38 dm., 188 mk. 77.) **D.**, ob. *Jabłoń*. 78.) **D.**, wieś, pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Ceranów (ob.). Liczy 3 dm., 29 mk., i 44 m. obszaru. 79.) **D.**, wieś, pow. węgrowski, gmina Łochów, par. Kamionna. Liczy 16 dm., 238 mk. i 389 mg. obszaru. 80.) **D.**, wś. i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew. Posiada szkołę elementarną, liczy 30 dm., 278 mk. Dobra donacyjne Dąbrowa nadane w r. 1839 szambelanowi JCM. Kruzensternowi skład. się (1855) z folw. D., Izdebno, Wanaty i lasu oraz młynu Nakanowizna czyli Minkowizna, tudzież wsi: D., Izdebno, Wanaty, Aleksandrów i Romanów. Rozl. wynosiła posiadłości folwarcznych około m. 3170, a mianowicie: folw. D. gr. orne i ogrody m. 314, łąk m. 22, pastw. m. 29, wody m. 2, nieużyt. i place m. 13: razem m. 381; folw. Izdebno, gr. orne i ogrody m. 213, łąk m. 30, pastw. m. 11, nieużytki i place m. 7: razem m. 262; folw. Wanaty gr. orne i ogrody m. 56, łąk m. 71, pastw. m. 6, nieużytki i place m. 4; razem m. 146; osada młynarska Nakanowizna v. Minkowizna m. 23, lasu m. 2353; wś D. osad 22, gruntu m. 631; wś Izdebno os. 23, gr. m. 531; wś Wanaty osad 11, grun. m. 223; wś Aleksandrów osad 10 gr. m. 120; wś Romanów osad 10, gruntu m. 137. 81.) **D.**, folw., pow. węgrowski, gm. Wyszków, par.

Wyszków; dm. 7, mk. 50, ziemi 610 m. Pozycya falista, na prawym brzegu rz. Liwca, Grunt żytni I kl., bielicowaty. Folw. należał przed 10-iu laty do dóbr Wyszków, obecnie w posiadaniu drobnej szlachty. 82.) **D.**, wś, pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa, 123 dm., 62 budyn.; 563 mk., w tem 298 kob.; obszaru gr. 1810 mg., w tem 773 włośc., 1294 orn.; kościół parafialny z 1699 r., olejarnia, gorzelnia, dwa wiatraki. Do D. należą nomenklatury drobne: Wycinki Dąbrowskie, Lisiny, Parówki Dąbrowskie, Molesko, Łazy, Wierzchowisko, Cegielnia Dąbrowska. Par. D. dek. mławskiego daw. bieżuńskiego, liczy 2517 dusz. Gmina D. należy do s. gm. okr. III w Żurominku, st. p. w Mławie o 22 w.; obejmuje wsie: Dąbrowa, Rochnia, Ignacewo, Mdzewko, Bogurzynek, Stołowo, Dozin, Boguszyn, Lubieradz, Prószkowo, Drogiszka, Miączyn wielki, Wola proszkowska, Ostrów, Miączyn mały, Kowalewo, Kowalewko. Gm. liczy 17,474 m. obsz., w tem 8,647 or. i 5286 wł., 3845 mk. 83.) **D.**, wś, pow. mławski, gm. i par. Zielona; 10 dm., 7 budyn., 90 mk.; obszaru gruntu włośc. 196 mrg., w tem 169 orn; na dworskich grunt. stoi cegielnia, należąca do dóbr Sadowo. 84.) **D.**, wś, pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, liczy 271 mk., 31 osad, 25 budynków mieszk., rozl. 481 m., w tem 293 m. gr. orn., we wsi znajduje się ewang. dom modlitwy; osada karczemna D. należy do dóbr Ojrzeń. 85.) **D.**, kol., pow. rypiński, ob. *Zasady*. 86.) **D.**, wś włośc., pow. ostrowski, gm. i par. Jasienica. W 1827 r. było tu 21 dm., 109 mk. 87.) **D.**, wś rząd., pow. pułtuski, gm. Wyszków, par. Obrytte. W 1827 r. było tu 36 dm., 237 mk. 88.) **D.**, kol., pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, dawniej niem., dziś prawie całkiem przez włościan miejscowych odkupiona dm. 17, ludn. 94 osób. Założona w r. 1856 po wyciętym lesie, do wsi Krzynowłoga wielka niegdyś należącym; dziś całkiem uwłaszczona, grunta lekkie, piaszczyste. 89.) **D.**, okolica szl., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrowa wielka. W obrębie jej leżą wsie: D. Bybytki (w 1827 r. 9 dm., 66 mk.); D. Cherubiny (w 1827 r. 17 dm. 95 mk.); D. Gogole (1827 r. 14 dm., 71 mk.); D. Kity. 3 dm., 23 mk.; D. Łazy, w 1827 r. 29 dm., 170 mk.; D. Michałki, w 1827 r. 21 dm., 125 mk.; D. Moczydły. 24 dm., 149 mk.; D. Nowawieś; D. Szatanki, 8 dm. 60 mk.; D. Tworki, 6 dm., 46 mk.; D. Wielka, kościół parafial., szkółka, urząd gminny, dom schronienia dla starców, 25 dm., 65 mk.; D. Wilki, 15 dm., 142 mk.; D. Zabłotna, 11 dm., 66 mk. Prócz powyższych należy tu jeszcze D. Dołęgi (dziś Dołęgi zwana, w 1827 r. 28 dm., 139 mk.); D. Rawki istniała w 1827 i liczyła 17 dm., 127 mk.; D. Zgniła, par. Jabłonka, liczyła 31 dm., 150 mk. Folw. D. Wielka z wsią t. n. rozl. wynosi m. 550, a mianowicie: grun. orne i ogrody m. 233, łąk m. 15, pastw. m. 28, lasu m. 50, zarośli m. 60, nieużytki i place m. 164; wś D. Wielka osad 5, gruntu m. 7. Kośc. par. drewn., erygowany 1423 r. przez kilku parafian, r. 1723 erekcya ponowiona. Obecny kościół drewn. z r. 1785. Par. D. dek. mazowieckiego, dawniej wysokińskiego, liczy dusz 4576. Folw. D. Bybytki z attynencyami na wsiach Łazy i Nowawieś, tudzież wsi D. Bybytki rozległość wynosi m. 324, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 179, łąk. m. 68, lasu m. 13, pastwisk i zarośli m. 42, nieużytki i place m. 19. Wieś Dąbrowa-Bybytki osad 8, gruntu m. 37. 90.) **D.**, wieś i folw., pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Igłówka. Liczy 6 dm., 49 mk., odl. 40 w. od Maryampola. Dobra ziemskie D. w połowie zeszłego wieku były własnością Antoniego Ilinicza, po którym w spadku otrzymał je syn Tomasz, oboźny powiatu kowieńskiego, porucznik ussaryi wojsk W. Ks. Litewskiego i dworzanin skarbowy. Ten ostatni aktem darowizny w dniu 14 czerwca 1783 roku przed aktami ziemskiemi pow. kowieńskiego zeznanym, dobra te oddał na własność synowcowi swemu Wojciechowi sędziemu preńskiemu. Po Wojciechu Iliniczu dobra te spadły na kilkoro jego dzieci, i do roku 1860 zostawały w tejże rodzinie. Obecnie zaś należą do Möllerów. 91.) **D.**, ob. *Dąbrówka*.

Dąbrowa *Górnicza*, wś i os. górnicza i fabryczna, pow. będziński, gm. Górnicza, par. Będzin. Leży w dolinie Czarnej Przemszy, wzniesionej na 112 saż. nad poziom morza, między grupą wyniosłości gołonożskich i wzgórzystemi okolicami Będzina. Posiada kościół. kat., wystawiony ze składek, w stylu gotyckim, szkołę począt., zarząd górniczy zachod. okręgu. Sąd gm. okr. I, urząd gminny tak zwanej gminy Górnicza, st. dr. żel. war.-wied. na odnodze z Ząbkowic do Sosnowic, st. poczt. i telegr. Odl. od Warszawy 281 w., od Będzina 5 w., od Gołonoga 3 w., od Ząbkowic 6 wiorst. Połączona drogami bitemi z Będzinem, Siewierzem, Sławkowem, Olkuszem i Niwką. D. stanowi najważniejszą osadę górniczą w królestwie i jedno z ognisk przemysłu fabrycznego. R. 1796 za rządu pruskiego otworzono tu kopalnię węgla a przy niej zaczęła się budować kolonia fabryczna, która od nazwiska ówczasowego dyrektora górnictwa Reden, miano swoje otrzymała. Dwie dzielnice, jako to Huta Bankowa i Ksawery, w epoce kiedy górnictwo pod zarządem banku polskiego zostawało, mianowicie zaś od r. 1835 po r. 1842, były zbudowane. Różne epoki, w których D. wzrastała i wielką osadę utworzyła, wybitnie odznaczają się na jej budowlach. Stara D., pierwotna wieś, na wzgórzu, mi-

mo zamożności mieszkańców długo zachowywała dawny swój charakter. Kolonia Reden, w nizinie ku rzeczce Bogoryi stopniowo spadającej, już więcej do miasta ma podobieństwo; inne czysto osadę fabryczną przedstawiają. W D. każda ulica przerznięta kanałami i wysadzona drzewkami, innym rodzajem domków jest zabudowana. Najcelniejsze tutaj budowle są: pałac zarządu okręgowego, wystawiony w stylu gotyckim w r. 1842, podług planu budowniczego Lanci, mieszczący w sobie i biuro naczelnika zakładów rządowych fabrycznych. Lazaret górniczy, przerobiony z dawnych koszar, wystawionych w r. 1827 dla robotników, apteka, stacya pocztowa i t. p. Węgiel kamienny zagłębia dąbrowskiego zasila wzniesione przez rząd huty żelazne, oraz huty cynkowe rządowe i prywatne. Pomimo, że za rządu pruskiego były tu już fabryki; właściwie kopalnie tutejsze i zakłady powstały dopiero w bieżącem stuleciu: cynkowe od r. 1816, żelazne od r. 1836, a węglowe od 1854 roku. Kopalnia Ksawery założona została na najpotężniejszym z naszych pokładów, albowiem w rozciągłości około 300 sążni wzdłuż, leży bezpośrednio nad sobą 14 ławic, dających razem warstwę do 50 stóp grubą. R. 1861 otworzono nową kopalnię węgla na pokładzie, przez Józefa Cieszkowskiego, byłego naczelnika tych kopalń, wyśledzoną w roku 1846; przeznaczoną do zasilania swym węglem przyległych pieców Huty Bankowej. Kiedy inne warstwy węgla naszego z małym upadem 10 do 14, prawie zatem poziomo, ciągną się, warstwa Cieszkowskiego zaczyna się dość spadzisto, dochodząc 30 do 40. W zamiarze korzystania z ogromnych pokładów węgli w tej kopalni, na samym jej brzegu zbudowano tu w r. 1826 hutę cynkową, a drugą w r. 1827. Prócz tych dwóch hut w tejże samej linii stoi budynek, gdzie mufle i cegłę ogniotrwałą wyrabiają, a w tyle piece rumfordzkie i płomienne do prażenia galmanu służące. Półmilowa przestrzeń rozdziela kolonią Reden od Huty Bankowej, ztąd nazwanej, że za administracyi banku polskiego powstała, której wielkie piece stanęły w r. 1839; położone one są na połowie zdrogi między kopalniami Reden i Ksawery, h których ten materyał kolejami żelaznemi do ut jest dowożony. W r. 1875 przez specyastów dokonane wyliczenie zamożności dąrowskich kopalń węgla kamiennego wskauje, że kopalnia Ksawery pod Będzinem ma pudów 114480000, kopalnia Nowa 56478000, kopalnia Łabęcki 27918000, kopalnia Cieszkowski 50094000, kopalnia Reden pod Dąbrową 125922000, kopalnia Tadeusz (w Strzyżowicach) 35736000: razem otworzone kopalnie pud. 410628000. Odwody na nowe otworzyć się mające: odwód 1 (kopalnia Ksawery) pud. 792000000; 2 (kopalnie Nowa, Łabęcki i część Cieszkowski) 834000000; 3 (z kopalni Cieszkowski) 852000000; 4 (z kopalnią Reden i pokładem Szuman) 516000000; 5 (Będzińskie pole) 360000000; 8 (Tadeusz) 60000000; 9 (przedłużenie Redena i pokład Staszyc) 96000000: razem pudów 3510000000; dodawszy kopalnie otwarte jak wyżej 410628000, w ogóle pud. 3920628000. Licząc na korzec po 6 i pół pudów, wyniesie korcy 603173000. Wymienione wyżej kopalnie: Ksawery, Nowa, Łabęcki i Cieszkowski są nabyte przez prywatne towarzystwo, reprezentowane przez bank franc.-włos.; Reden zaś i Tadeusz pozostają własnością rządu. W braku świeższych danych co do produkcyi, których nie mogliśmy z miejsca otrzymać, dajemy dla przykładu ze sprawozdań drukowanych w dziennikach, że 2 kopalnie: Ksawery i Łabęcki w r. 1877 dostarczyły 5,108,177 pudów węgla, przyczem były zajęte 3 maszyny wyciągowe, 2 wodociągowe i 938 robotników (608 męż., 140 kob., 190 dzieci). Kopalnie Plemiannikowa, Rozenkampfa i banku franc.-włosk. 1878 r. dobyły 12,427,129 pud. węgla; pracowało 5 maszyn o sile 152 koni, 6 pomp, 336 koni, 576 górników, 781 pomocników. W Dąbrowie Górniczej i bliższej okolicy znajdują się następujące fabryki i kopalnie: kopalnie węgli: Reden, Cieszkowski, Łabęcki, Nowo Łabęcki, Ksawery, Koszelew, Paryż, Hieronim, Szuman, Mikołaj, Zofia, Maciej, Jan, Wsiewołod, Kazimierz. W wielu z wymienionych kopalń znajdują się także nad pokładem węgla, pokłady rudy żelaznej. Fabryki: 1) Huta bankowa, obecnie należąca do kompanii francusko-włoskiej, w której znajdują się wielkie piece do otrzymywania surowizny, fabryka stali, szyn stalowych i żelaza. 2) Warsztaty mechaniczne wyrobów żelaznych towarzystwa prywatnego „Syrena“. 3) Fabryka cegły i przyrządów ogniotrwałych Lesieckiego i sp. 4) Gisernia odlewów żelaznych kuchennych Scheia i sp. 5) Fabryka drutu, gwoździ i łańcuchów M. Laskier i sp. 6) Huty cynkowe, własność rządowa, z których cynk w sztabach przewozi się do walcowni w Sławkowie. 7) Fabryka cegły ogniotrwałej i zwyczajnej prasowanej oraz rur glinianych glazurowanych J. Piechulek. Fabryka stali i szyn dostarcza szyn dla drogi warszawsko-wiedeńskiej i dróg rossyjskich. Machina do walcowania szyn jest o sile 500 koni. Stal wyrabia się według systematu Martensa. Rudy dostarcza w części kopalnia Szymon, o 2 mile odległa, a głównie przychodzi ona z Węgier. Piec do topienia rudy ma miech parowy o sile 300 koni. Fabryka ta obecnie w ręku p. Verdié i sp. zatrudnia 1,100 ludzi. Co do liczby dm. i mk. Dąbrowy, to także cyfr dokładnych podać nie możemy, bo dane, nawet

urzędowe, lecz z różnych źródeł, wielce się różnią jedne od drugich. To tylko pewna, że ludność ta szybko wzrasta (około 6000). Por. artykuł *Górnicza*(gmina). Według urzędowego spisu miejscowości gub. piotrkowskiej os. D. ma 637 m. gruntu włościańskiego, fabrycznego i zarządu górniczego. Czyt. Tyg. ill. 1869, III, 113—124; 1873 XI, 246; „Kłosy“ XVI, 301. Por. *Będzin*. *Br. Ch.*

Dąbrowa, *Dubrowa*, wś włośc. nad Lebiodką, pow. lidzki, 3 okr. adm., 19 dm., 170 mk. (1866). 2.) **D.**, folw. i osada leśna, pow. trocki. 3.) **D.**, m. nadeatowe, pow. sokólski, o 32 w. od Sokółki, domów 207, mk. 1438 t. j. 685 męż., 753 kob.; według wyznań 1132 izr., 264 kat., 29 mahom., 13 prawosł. (1880). Paraf. kościół katolicki Opatrzności Boskiej, z drzewa 1595 wzniesiony. Parafia katol. dekanatu sokólskiego: dusz 9431. Kaplica w Kamiennej. 4.) **D.**, wś należąca do włościan, pow. oszmiański, dm. 5, mk. 53, rzym. katol. (1866). 5.) **D.**, wś, pow. wołkowyski. Była tu kaplica katol. b. parafii Jałówka. 6.) **D.**, wś i wielkie dobra w połud. stronie pow. mozyrskiego, w gm. leleczyckiej, w 3 okr. polic. i w 3 okr. sądowym turowskim, w 2 okr. wojskowym petrykowskim, w miejscowości zapadłej poleskiej, gdzie tylko w porze zimowej są drogi do przejazdu; latem zaś prawie żadnej komunikacyi nie ma z powodu roztopów i bagien. D. wraz z Simonowiczami i Zabłociem stanowi całość; są dziedzictwem Rybnikowa, i mają obszaru do 40000 morg. 7.) **D.**, wś i dobra, w połud. zach. stronie pow. bobrujskiego, w gm. zabłockiej, w głuchej miejscowości poleskiej, niedaleko stykających się granic pow. słuckiego i mozyrskiego. Niegdyś to miejsce należało do ks. słuckiego, w XVII w. przeszło do Radziwiłłów a w pierwszej połowie b. stulecia stało się własnością ks. Wittgensteinów. Dobra posiadają obszaru około 28000 morg., przeważnie w lasach i błotach, grunt lekki. 8.) **D.**, folw. w pow. bobrujskim, dziedz. Obuchowiczów, obsz. około 516 morg. 9.) **D.**, folw. w pow. bobrujskim, dziedz. Rusieckich, ma obszaru 615 morg. 10.) **D.**, fol. w pow. mińskim, własność Sowińskich, obszar około 110 morg., w dzierżawie. 11.) **D.**, niewielki folw. w pow. ihumeńskim, własność Matusewiczów, obszar przeszło 150 morg. 12.) **D.** *Biała*, wś, pow. sieński, gm. Wysoki Horodek, włość dziedziczna Pawła Staniszewskiego, ziemi używalnej 430 dzies., a nieużytków 20 dzies. 13.) **D.**, wś, pow. horodecki, z zarządem gminy wyszeckiej. 14.) **D.**, ob. *Barek*. 15.) **D.**, por. *Dubrowa*. *Al. Jel.*, *F. S.*

Dąbrowa, 1.) m. pow. w Galicyi, położone pod 50° 3′ szer. połud. a 38° 9′ dług. wschod. od Ferro, nad str. Breń, 478 m. rozległości, 177 domów, 1486 męż., 1542 kob.: razem 3028 ludności; siedziba starostwa, wydziału rady powiatowej, sądu powiatowego, notaryusza, urzędu podatkowego, oddziału straży skarbowej, posterunku żandarmeryi, urzędu pocztowego (st. poczt. o 20 kil. od Tarnowa) i telegraficznego. Siedziba urzędu dekanalnego dąbrowskiego, do którego należy 9 parafij głównych i jedna filialna, i urzędu parafialnego łac. Parafia liczy katol. 7334, żydów 4000, ewang. 5. Należą tu Bagienica, Oleśnica, Zazamcze, Ruda, Nieczajna, Kaczówka, Szarwark, Gruszów, Bobrek, Borki. Dekanat dąbrowski obejmuje 9 parafij: Bolesław, D., Gręboszów, Luszowice, Olesno, Otfinów, Radgoszcz, Szczucin, Żabno i 1 filią Odporyszów. Dekanat liczy 47703 katol., 5 ewang., 6767 żydów. Kościół parafialny starożytny drewniany, pod wezwaniem św. Męczenników, założony niewiadomo kiedy (podobno 1614 r.), dotowany przez Mikołaja Spytka Ligęzę, kasztelana, poświęcony przez biskupa Waleryana Lubienieckiego, z powodu starości rozsypał się w gruzy. Nowy kościół w r. 1771 przez Kajetana hr. Potockiego, kanonika krakowskiego, proboszcza miejscowego, z drzewa zbudowany, w r. 1824 przez biskupa tarnowskiego Zieglera poświęcony został. Szkoła ludowa 4-klasowa. Fundusz ubogich założony przez Mikołaja Spytka Ligęzę celem utrzymania 12 miejscowych ubogich, apteka, trzech lekarzy, kasa pożyczkowa powiatowa, która z końcem r. 1877 liczyła 838 członków, udzieliła w tymże roku 130,916 złr. pożyczek, a której obrót kasowy wynosił 482,938 złr.; jarmark koński na środopoście (niegdyś słynny), targi tygodniowe. D. leży w równinie, przy drodze bitej krajowej z Tarnowa do Szczucina nad Wisłą. Podczas zawieruchy reformatorskiej w Polsce istniała w D. prasa drukarska i wyszła tu książka: „Schola Jesu Christi meditationum mentalium“, Dobroviae 1618. D. była w dawnych czasach dziedzictwem możnej rodziny Ligęzów de Bobrek, która zbudowała tutaj piękny pałac, jak to liczne herby, tak w alabastrze jak i w marmurze rzeźbione, spotykane za ludzkiej pamięci w salach pałacu oraz i kościelne nagrobki udowodniały. Później przeszła D., zdaje się w drodze spadku, w dom Lubomirskich, którzy znacznie rozszerzyli pałac i ozdobili go ogrodem. Do tych robót użyci byli jeńcy tureccy, wzięci do niewoli w pamiętnej wyprawie 1683 r. W kościele spoczywa Jerzy Paweł Lubomirski, wojewoda sandomierski, feldmarszałek wojsk c. niemieckich, zmarły w Warszawie 14 paźdź. 1735 r. W r. 1780 dostała się D. w posiadanie familii Jordanów Stojowskich, w której rękach po dziś dzień zostaje. Jeszcze podówczas pałac był w całej świetności a prześliczne malowidła włoskiego pędzla zdobiły sklepie-

nia wielkich komnat starożytnego gmachu. Podczas zamieszek 1846 r. został pałac znacznie uszkodzony, a pożar powstały w r. 1847 dokonał zupełnej jego zagłady, tak że dzisiaj ruiny tylko (Tyg. ill. 1866, XIV, 16) świadczą o jego dawnej chwale. *Powiat dąbrowski* położony jest pomiędzy 50° 2′ do 50° 5′ szer. półn. a 38° 5′ do 38° 11′ dług. wschod. od Ferro. Graniczy od wschodu z pow. Mielec i Pilzno, od połud. z pow. Tarnów, od zach. z pow. Brzesko a od północy oddziela Wisła powiat dąbrowski od królestwa polskiego. Powiat jest przeważnie płaski, z wyjątkiem części wschodniej, w której spotykają się pagórki, ciągnące się wzdłuż granicy powiatu pilźnieńskiego aż do Radgoszczy. Rzeki znajdują się w powiecie następujące: Wisła stanowiąca granicę od Królestwa Polskiego, wkracza w granice powiatu naprzeciwko Opatowca, wychodzi z powiatu po za Czołnowem. Dunajec, będący granicą od powiatu brzeskiego, płynie przez terrytoryum powiatu od Otfinowa do Opatowca; mniejsze strumyki Żabnica i Breń biorą swój początek w granicach powiatu i w powiecie też wpadają do Wisły, Breń około Szczucina. Powiat ma rozległości 619.77 kil. kwadratowych (10.87 mil. kw. geogr.), 8868 domow mieszkalnych i 56500 mieszkańców; z nich 27655 mężczyzn a 28845 kobiet; według wyznania 51275 rz. katol., 23 akatolików a 5202 izraelitów; ludność powiększyła się od r. 1857 do 1869 o 8605 dusz; obecnie wypada 91 mieszkańców na kil. kw. powierzchni. Ludność ta zamieszkuje 102 osad stanowiących samoistne gminy polityczne, z tych 2 miasta a 100 wsi, i 91 obszarów dworskich. Miasta powiatu są: D. i Szczucin, z ludnością około 4000 dusz Tak więc powiat posiada tylko 7 mieszkańców miast (mieszczan) a za to 84 mieszkańców wsi na kil. kw. powierzchni. W powiecie znajduje się tylko jeden sąd powiatowy, mający swą siedzibę w Dąbrowy, i którego okrąg schodzi się z okręgiem powiatu politycznego. Pod względem policyjnym podzielony jest powiat na dystrykty z dwoma posterunkami żandarmeryi w Dąbrowy i Szczucinie. Również istnieje tylko jeden dekanat w Dąbrowy. W powiecie znajdują się następujące szkoły, zostające pod nadzorem rady szkolnej okręgowej w Pilźnie: czteroklasowa szkoła w Dąbrowy, szkół ludowych jednoklasowych 6, szkół ludowych filialnych 4, razem szkół 11, do których uczęszcza uczniów 879. Wypada zatem jedna szkoła na 56 kilometrów kwad. powierzchni, na 9.2 gmin i na 5136 mieszk. Nadto przypada 1 uczeń na 64 mieszk., a na jednę szkołę 80 uczni: wymowny dowód, że w powiecie tym stosunki szkolnictwa są nadzwyczajnie zaniedbane. Służbę zdrowia spełniają: 3 doktorów medycyny i 2 chirurgów; w powiecie istnieje tylko jedna apteka. Według obowiązujących ustaw gminy autonomiczne rządzą się pod nadzorem wydziału powiatowego we własnym zakresie działania całkiem samoistnie. Gminy powiatu D. jako osoby moralne są dosyć zamożne; posiadają bowiem majątki składające się z 3643 morg. gruntów i 34137 złr. kapitałów, Administracya gminna kosztuje rocznie 3147 zł., które zostają pokryte w części dochodem z majątków gminnych, a w części dodatkami gminnemi do podatków. Kasy pożyczkowe gminne nie zostały dotąd w powiecie zaprowadzone; za to istnieje kasa pożyczkowa powiatowa, oparta na wzajemnej poręce członków. Urzędów pocztowych w powiecie jest dwa, telegraficzny jeden. Dróg bitych znajduje się: krajowych 23.5 kil. czyli 3.64% wszystkich dróg; powiatowych 21.3 kil. czyli 3.29% wszyst. dróg; gminnych 603 kil. czyli 93.07% wszyst. dróg: razem 647.9 kil. czyli 104.5 kil. dróg na 100 kil. kw. powierzchni powiatu. Drogi krajowe i powiatowe są porządnie szutrowane, gminne tylko wyjątkowo. Droga krajowa prowadzi z Żabna a właściwie z Tarnowa przez Dąbrowę do Szczucina; droga powiatowa od granicy tarnowskiego przez Otfinów do Opatowca nad Wisłą. Na koszta budowy i utrzymania dróg ponosi sam powiat dosyć znaczne ofiary: w r. 1877 wynosiły te koszta 5672 złr. i zostały pokryte przez nałożenie 9.4% dodatku do podatków stałych. Oprócz dróg bitych, które w dwóch kierunkach od południa ku północy powiat przerzynają, stanowią przez znaczną część roku rzeki spławne Dunajec i Wisła łatwy sposób komunikacyi. Cała prawie powierzchnia powiatu jest kultywowaną i rozdziela się na następujące rodzaje uprawy: więk. włas. roli or. 26345, łąk i ogrodów 5549 morg., past. 4637, lasów 9885 morg.; pos. mniej. roli orn. 39111, łąk i ogr. 8167 m., past. 8284, lasów 618: razem 102587 m. urodzaj. powierz. Przeważną część urodzajnej powierzchni stanowi więc rola orna mająca glebę dosyć urodzajną. Najurodzajniejszym jest pas ziemi nad Dunajcem około Otfinowa i Siedluszowic, gdyż tu gleba jest nasypowa pszeniczna. Reszta powiatu ma glebę przypiaskową żytnią. Rolnictwo, stanowiące wyłączne zajęcie największej części ludności, stoi dosyć wysoko. Własność tak większa jak i mniejsza jest bardzo rozdrobniona. Do większych dóbr należą: Szczucin hr. Heleny Husarzewskiej, Siedluszowice spadkobierców hr. Józefa Załuskiego, generała, i Breń Jana hr. Konopki. Włościanie wynajmują wiele gruntów od większych właścicieli i płacą znaczne czynsze dzierżawne, które przenoszą w niektórych okolicach 20 złr. z jednego morga. Około Szczucina nad

Wisłą znajdują się bardzo urodzajne łąki i pastwiska, i chów bydła stoi tutaj wysoko. Stan bydła w powiecie, według policzenia z r. 1869, był następujący w okrągłych cyfrach: koni 8 tysięcy sztuk, bydła rogatego 25 tysięcy, owiec 6 tysięcy, nierogacizny 9 tysięcy: razem 49 tysięcy. Wypada zatem na jeden kil. kw. powierzchni koni 12, bydła rogatego 40, owiec 10, nierogacizny 19, razem 79 sztuk bydła. Lasy zajmują tylko w powiecie 7.9% całej przestrzeni urodzajnej i wypada 0.08 hekt. lasu na głowę mieszkańca. Pokrywają one zaledwie potrzebę miejscową. Przemysł w powiecie jest nadzwyczajnie mało rozwinięty. Na większych własnościach znajduje się tylko kilka zwyczajnych gorzelni i młynów, pomiędzy któremi jedem amerykański. Przemysł mniejszy także prawie wcale nie istnieje. Z początkiem r. 1878 wynosiła należytość podatkowa powiatu: podatku gruntowego 54618 złr. czyli 68.28%, podatku domowo-klasowego 16468, czyli 20.59%, podatku domowo czynszowego 1564, czyli 1.96%, podatku zarobkowego 3145 czyli 3.93%, podatku dochodowego 4188 czyli 5.29% całej należytości: razem 79985 złr. wszystkich podatków stałych. Wypada zatem podatków stałych 126 złr. na jeden kil. kw. powierzchni a 1 złr. 39 kr. na głowę mieszkańca. Cyfry te wymownie udowadniają, że powiat dąbrowski należy do najuboższych w Galicyi i że oprócz rolnictwa mało ma innych źródeł dochodu. Pod względem historycznym i archeologicznym powiat ten, z wyjątkiem ruin pałacu dąbrowskiego, przedstawia także mało interesu. 2.) **D.** *narodowa z Barakami i Podlężem*, wś, pow. chrzanowski, o 16 kil. na płn.-zach, od Chrzanowa, o 7 kil. na płn. zach. od stacyi pocz. i par. rzym. kat. Jaworzno, o 3 kil. od Szczakowy. Liczy dm. 154, mk. 1242 (606 męż., 636 kob.). Obszar dworski na 5 mg. roli ornej; włośc. posiadają grun. ornych 515., łąk i ogr. 11, past. 114, lasu 7 mg. dol. austr. We wsi jest szkoła etatowa dwuklasowa. Kopalnie węgla kamiennego, do których prowadzi odnoga drogi żel. wychodząca z linii Trzebinia-Mysłowice. R. 1876 dobyto węgla 542977 ctnr. metr., robotników 476. Czyt. Geol. Jahrbuch z r. 1852, str. 155, rozbiór chemiczny tego węgla. Właścicielem: firma handl. Springer. 3.) **D.** *szlachecka*, wś, pow. krakowski, o 4 kil. na płn. wsch. od stac. poczt. i par. rzym. kat. w Czernichowie, dm. 49, mk. 306 (132 męż., 174 kob.). Obszar dworski posiada grun. orn. 15, łąk i ogr. 6, past. 23, lasu 195 mg. dln. austr.; włośc. grun. orn. 202, łąk i ogr. 55, past. 56, lasu 2 mg. Własność Maks. Michalskiego. 4.) **D.**, wś, pow. wielicki, o 12 kil. na płn. ws. od Wieliczki, 6 kil. na płd. ws. od stac. pocz. Niepołomice, przy kol. żel. Kar. Ludwika i gościńcu wiodącym z Bochni do Niepołomic. Par. rzym. kat. w Brzeziu. Dm. 58, mk. 340 (172 męż., 168 kob.). Obszar dworski ma grun. orn. 190, łąk i ogr. 94, pastw. 14, lasu 506 mg. dl. austr.; włośc. grun. orn. 108, łąk i ogr. 231, pastw. 10 mg. Własność Stan. hr. Żeleńskiego. 5.) **D.**, wś, pow. ropczycki, o 16 kil. na wsch. od Ropczyc, o 5 kil. na płd. zach. od stac. pocz. i par. rzym. kat. w Trzcianie; dm. 102, mk. 604 (279 męż., 325 kob.). Obszar dworski posiada grun. orn. 356, łąk i ogr. 45, pastw. 19, lasu 109 mg. dol. aust.; włośc. grun. orn. 615, łąk i ogr. 94, pastw. 83 mg. Własność Wiktora Wojciechowskiego. 6.) **D.** *rzeczycka* z *Kępą rzeczycką*, wś, pow. tarnobrzeski, o 30 kil. na płn. wsch. od Tarnobrzega, o 7 kil. na płn. od stac. pocz. i par. rzym. kat. w Rozwadowie, dm. 71, mk. 406 (192 męż, 214 kob.). Obszar dworski grun. orn. 129, łąk i ogr. 27, past. 12, lasu 10 mg.; włośc. grun. orn. 233, łąk i ogr. 31, pastw. 22 mg. dl. austr. Kasa pożycz. gm. z kapitałem 534 zł. 82 ct. Własność ks. Jerzego Lubomirskiego. 7). **D.** z *Goczałkowicami*, *Białkowicami* i *Pączkiem wrzawskim*, wś, pow. tarnobrzeski, o 18 kil. na płn. wsch. od Tarnobrzega, na praw. brz. Wisły, par. rzym. kat. Wrzawy. Dm. 76, mk. 417 (192 męż., 225 kob.). Obszar dworski ma grun. orn. 230, łąk i ogr. 57, pastw. 54, lasu 111 mg.; włośc. grun. orn. 307, łąk i ogr. 26, past. 125 mg. dl. austr. Własność Kaliksta br. Horocha. 8.) **D.**, z *Kornagami*, *Rudą* i *Szczutkami*, wś, pow. cieszanowski, o 18 kil. na płd. od Cieszanowa, nad Lubaczówką (dop. Sanu), a o 6 kil. na płd. od stac. pocz. Lubaczów, par. rzym. kat. w Lubaczowie, gr. kat. w Szczutkowie. Dm. 93, mk. 505 (248 męż., 257 kob.). Obszar dworski posiada grun. orn. 47 mg.; włośc. grun. or. 376, łąk i ogr. 65, pastw. 62 mg. dol. austr. Własność spadkob. Bernsteina. 9.) **D.**, przysiołek Chotyńca. 10.). **D.**, przys. Zameczka. 11.) **D.**, przys. Borków Janowskich. 12.) **D.**, przys. Sienkowa. 13.). **D.**, przys. Baszni górnej. 14.) **D.**, wś, pow. sądecki, par. Wielogłowy, nad rz. Dunajcem, przy drodze pow. sądecko-tarnowskiej, o 6,8 kil. od N. Sącza, ma 345 mk., 45 dm., 626 m. rozl., w czem obszaru dwor. roli ornej 145 m., ogr. 1 m., pastw. 33 m., lasu bukowego 81 mg. Gleba w pagórkach bardzo urodzajna glinka i rędzina. Oprócz tego dominium ma w przyległej wsi Klimkówce 305 m. gruntu, w czem 203 m. boru szpilkowego. 15.) **D.**, wś, pow. kałuski, o 1 milę na płn. zach. od Wojniłowa, o 2½ na płn. wsch. od Kałusza, o ½ mili na wsch. od wsi Protessy, o ¾ mili na płd. od prawego brzegu Dniestru. Jest to przys. wsi Tomaszowiec, oddalonej o ½ mili na płd. Właściciel większej posiadłości rodzina Suchodolskich. *Lu. Dz.*, *M.*, *M. Ż. S.*, *B R.*

Dąbrowa, 1.) folw., pow. odolanowski, ob. *Raszkówek.* 2.) **D.**, folw., pow. ostrzeszowski, ob. *Myślniew.* 3.) **D.**, wś, pow. poznański; 37 dm., 294 mk., 24 ew., 270 kat., 80 analf.; stac. pocz. i kol. żel. Dąbrówka o 4 kil. 4.) **D.** *mała*, niem. *Mittenwalde*, wś, pow. bydgoski; 22 dm. 192 mk., 190 ew., 21 kat., 41 analf.; najbliższa stac. poczt. Wodzek; stac. kol. żel. w Gniewkowie (Argenau) o 15 kil. 5.) **D.** *wielka*, niem. *Elsendorf*, wś, pow. bydgoski; 621 dm., 493 mk., 488 ew., 3 kat., 8 żydów; 99 analf. Najbliższa stac. pocz. Wodzek; stac. kol. żel. w Gniewkowie 14 kil. 6.) **D.**, niem. *Louisenfelde*, wś, pow., inowrocławski; 70 dm., 614 mk., 480 ewan.; 134 kat., 146 analf. Stac. pocz. na miejscu, stac. kol. żel. w Gniewkowie o 20 kil. 7.) **D.** *kruchowska*, niem. *Grünhof*, wś, pow. mogilnicki, 7 dm., 67 mk., 61 ewan., 6 kat., 14 analf.; stac. pocz. i kol. żel. Trzemeszno o 8 kil. 8.) **D.**, folw., pow. wyrzyski, ob. *Dębowo.* 9.) **D.**, folw., pow. mogilski, ob. *Orchowe.* 10.) **D.**, folw. proboszczowski, pow. pleszewski; 326 mg. rozl.; stac. poczt. Mieszków o 5 kil., stac. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 8 kil. 11.) **D.**, por. *Dąbrówka.* *M. St.*

Dąbrowa, 1.) wś ryc. z dwiema posiadłościami włośc., pow. chojnicki, par. Wiele, pocz. Karsin. Istniała od najdawniejszych czasów. Urządzona była początkowo na prawie pomorsko-polskiem. R. 1367 komtur tucholski Zygfryd von Gerlachsheim nadał jej prawo chełmińskie. Sołtysem był wtedy Herman z Karsina, który posiadał 3 włóki wolne dziedziczne; od sądów mniejszych które wykonywa bierze trzeci grosz; także i z karczmy trzeci grosz był jego. Od reszty 30 włók dawali osadnicy od każdej włóki po 13 skotów czynszu i po 2 korce owsa, jeden korzec za chełmińskie prawo, a drugi korzec za kury. Z łąk te należały do wsi, które się ciągnęły niżej mostu, który idzie przez strugę Parzencię aż do wody Jezierze nazwanej. Na krzyżackich łąkach mieszkańcy tutejsi od każdej włóki siekli pół morgi siana, grabili i zwozili. Obecnie ma D. 5904 mg. szlacheckiej części i 154 mg. włośc.; bud., 35, dm. mieszk. 13; kat. 153. ewang. 29. 2.), **D.**, niem. *Damerau*, w starych dokumentach krzyżackich *Dachsdamerow*, wś włośc. i ryc., pow. człuchowski, par. i pocz. Przechlewo. Szkoła we wsi. Wieś ta istniała od najdawniejszych czasów; urządzona była na prawie pomorsko-polskiem. R. 1373 Henryk von Kniprode mistrz wielki krzyżacki zaprowadził prawo chełmińskie. Dwie trzecie wioski i młyn posiadał jako dziedziczną własność Jakób z Dąbrowy. Za to pełnił służbę wojenną na każde zawołanie w wyprawach i w domu ku obronie z koniem ze zbroją (Platendienst), pomagał z ludźmi swymi w potrzebie zamków krzyżackich; budować, stare naprawiać i rozwalać. Od każdej włóki dawali 1 korzec owsa, 1 funt wosku rocznie i jeden chełmiński fenig. albo 5 pruskich na św. Marcin. Pozostałą trzecią część trzymali pod temi samemi warunkami Mikusz i Tomasz bracia i Wojtek Wentzke, Jakób i Tomasz bracia. Stawali także konno na wojnę, naprawiali zamki i t. d. Granice wioski tak podaje dokument niemiecki, który nazwy polskie zapewne nie zawsze dokładnie wypisuje: Od jeziora Rybna drogą idąc do bagna Cieszerzino, stąd do Weislasedliczka po lewej mając; stąd w górę idąc aż do Slonynegac, stąd do Lipiny, stąd do granic Przichilona, stąd do strugi Cirzyszna, stąd do rzeki Sępolny i stąd znowu do jeziora Rybna, które z obu brzegami do wsi należy. Obecnie obszaru ziemi obejmują dobra szlach. 3091 mg., włość. 1849 mg.; pospołu budyn. 109, domów miesz. 48, katol. 265, ewang. 139. 3.) **D.**, niem. *Damerau*, osada do miasta Człuchowa należąca, pow. człuchowski; par. i poczta Człuchowo, szkoła Kałdowo; obszaru 293 mg., budyn. 10, domów mieszk. 3, kat. 23. 4.) **D.**, niem. *Damerau*, król. leśnictwo, należace do nadleśnictwa Lindenberg, pow. człuchowski; par. i pocz. Człuchowo, szkoła Kałdowo; 3 domy, kat. 2, ewang. 7. 5.) **D.**, niem. *Damerau*, wś włośc., ma przywilej z r. 1352, pow. malborski. Obejmuje 8 włośc., 1 ogrodnika, obszaru sto włók, kat. 241, ewan. 116, dm. mieszk. 21. Szkoła w miejscu. Par. Lichnowy, pocz. Tczew. Odległość od Malborga 2 mile. 6.) **D.**, inaczej *Grabowa Buchta*, folw. nad Czarną wodą i król. leśn., pow. świecki, należy do nadleśn. Przewodnik (Bühlowsheide), parafia i szkoła Jeżewo, poczta i stac. kol. żel. Laskowice. Budynk. 4, katol. 5, ewang. 22. 7.) **D.**, wś włośc., założona przez miasto Elbląg, pow. elbląski, leży na wzgórzu nad rzeczką Homel, która tu pędzi dość intratną papiernię. Zawiera obszaru 1396 mórg, w czem i bór liczony; posiadłości włośc. 9, ogrodników 24, katol. 26, ewang. 250, baptystów 10, menonitów 2. Dom. mieszk. 37; szkoła, parafia i poczta Elbląg. Odległość od miasta $^3/_4$ mili. 8.) **D.**, była wś w Prusach zachodnich, która należała do klasztoru oo. cystersów w Oliwie pod Gdańskiem. Według oryginalnego dokumentu archiwum królewieckiego znajdował się tu oddawna kościół katolicki pod wezwaniem św. Jakóba. Dawniejszy zakonnik oliwskiego klasztoru a wtedy oficyał i sufragan pomorski Mikołaj nadał temu kościołowi odpust roku 1452; ob. Ledebur „Neues Allg. Archiv" II, 234. Obecnie wioska po cystersach oliwskich z nazwą Dąbrowa, w którejby istniał kościół, nie jest znajoma. 9.) **D.**, osada, należąca do Świecina, pow. wejherowski; odległość od Wejherowa $2^1/_4$ mili. Dobra dawniejszych cystersów w Oliwie. 10.) **D.**, dobra ryc., pow. kartuski, należące do Puzdrowa, pół mili od poczty i paraf.

Sierakowice; 750 m. ornej roli, 85 m. łąki, 10 m. torfu. R. 1858 dziedzic Leon Łaszewski. 11.) **D.**, niem. *Dombrowo*, wś włośc., pow. starogrodzki. Obejmuje 9 posiadłości włościańs., 13 ogrodników, 685 mórg, katol. 130, ewang. 69, domów mieszk. 22. Par. Zblewo, szkoła Bytonia, poczta Frankenfelde. Odległość od Starogrodu 2$^3/_4$ mili. 12.) **D.**, ob. *Dąbrówka*, *Dąbrowo* i t. p. *Kś. F.*

Dąbrowa, niem. *Damerau*, *Dombrowa*, *Dombrowken*, *Dombrowo*. Wiele wsi, folwarków, osad i t. p. w Prusiech wschodnich, które są dziś znane w urzędowych spisach pod wymienionemi tu nazwiskami niemieckiemi, nosi w ustach ludu polskiego tych okolic lub sąsiednich miano Dąbrowy, Dąbrówki i t. p. Niektóre z nich Kętrzyński, wymieniając w swoim spisie, ustalił i te pod właściwemi zamieszczamy artykułami. Innych spis podajemy tutaj, jako prawdopodobnie noszących nazwę Dąbrowy. I tak naprzód te które noszą dziś nazwę **Damerau:** 1) Ddbra i dwa folw., pow. iławski, st. poczt. Ałembork. 2) Dobra ryc. tamże, st. poczt. Tapiewo. 3) Wś, pow. frylądzki, st. poczt. Bartoszyce. 4) Os. leśna tamże, st. p. Glommen. 5) Os. leśna tamże, st. p. Szempopel. 6) Wś, pow. reszelski, st. p. Bisztynek. 7) Wś i fol., pow. rybacki, st. p. Rybaki. 8) Dobra i osada leśna, pow. gierdawski, st. p. Gierdawa (u Kętrzyńskiego zwana też Dąbrową). 9) Os. leśna, pow. labiewski, st. p. Golbach. 10) Leśnictwo, pow. świętosiekierski, st. poczt. Lindenau. 11) *Neu-Damerau*, wś, tamże, st. p. Święta Siekierka. 12) Wś, pow. stołupiański, st. p. Mehlkehmen. 13) Folw., pow. szczycieński, st. p. Dźwierzuty. 14) Wś, pow. wystrucki, st. p. Puschdorf. 15.) *Gross Damerau*, wś, pow. olsztyński, st. p. Spręcowo. 16) *Klein Damerau*, dobra, tamże, st. p. Wartembork, 17) *Klein-Damerau*, wś, pow. brunsberski, st. p. Orneta. 18) *Damerau-Wolka*, wś, pow. szczycieński, st. p. Dźwierzuty. 19) Wieś, pow. węgoborski, (Kętrz.). 20) *Finster Damerau*, pow. szczycieński, według Kętrz. Ciemna Dąbrowa, pośród wzg. 210 m. wys. Dalej te co noszą nazwę urzędową **Dombrowa:** 21) Os. pow. olecki, st. p. Wieliczki. 22) *D. czarna*, wś, tamże i pow. i st. p. Znane p. n. **Dombrowken:** 23) Dobra, pow. szczycieński, st. p. Biskupiec. 24) Wś, pow. ostródzki, st. p. Rychnowo. 25) *Adelig Dombrowken* lub *Mauenfeld*, wś, pow. gierdawski, st. p. Klein-Gnie. 26) *Klein Dombrowken*, dobra, pow. węgoborski, st. p. Engielsztyn. 27) *Polnisch Dombrowken*, wś, pow. węgoborski, st. p. Banie. Niemieckie **Dombrowo:** 28) Fol., pow. ostródzki, st. p. Dąbrówno. Niemieckie **Dombrowsken:** 29) Fol., pow. jańsborski, st. p. Drygały. 30) Wś, pow. olecki, st. p. Margrabowa. 31) Wś i leśnictwo, pow. łecki, st. p. Ostrykół. *F. S.*

Dąbrowa, 1.) niem. *Damrau*, wś, pow. słupski na Pomorzu. Tamże wś zwana *Dombrowe* i inna, niem. *Silow*, pol. *Stara Dąbrowa*. 2.) **D.**, niem. *Gr. Damerkau*, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Dąbrowa, niem. *Dombrau*, wś, pow. frysztacki, o godzinę drogi na zachód od Frysztatu na tak zw. górze Węglowej między Karwiną a Orłową, par. kat. i ewang. Orłowa, własność barona von Mattencloit. Zamek z kaplicą, fol., gospodarstwo mleczne, gorzelnia, młyn, szkoła z wykładem polskim i niem. (260 dzieci 1878) katolicka. Mk. 1753, rozl. m. 1335, w tem 41 m. nieużytków. Kopalnie węgla w D., jedne z najstarszych na Szląsku, są prowadzone racyonalnie od r. 1836; teraz wydają przeciętnie 3 miliony centnarów celnych węgla; 30 domków robotniczych stanowi t. z. „kolonią Meksyk". Jest tu st. dr. żel. koszycko-bogumińskiej, 1868 otwarta, między Karwiną a Boguminem, o 13 kil. od Bogumina, o 18 od Cieszyna, z kilku bocznemi gałęźmi, w zimie bardzo ożywionemi. Do D. należą kol. Opicze i Spluchów. *F. S.*

Dąbrowa, 1.) niem. *Dombrowa*, kol., pow. toszecko-gliwicki, par. Kopienice, na połd.-wsch. od wsi Lubie, na wzgórzu położonem w obrębie pól wsi Jaśkowice, 7 dm. (1865), 84 m. gruntu piaszczystego. 2.) **D.**, niem. *Dombrowa*, pustkowie, pow. olesiński, należy do Starych Karmunek. 3.) **D.**, niem. *Dombrowa*, fol., pow. wielkostrzelecki, należy do dóbr Kalinowice. 4.) **D.**, niem. *Dombrowa*, folw., pow. pszczyński, ob. *Góra*. 5.) **D.**, niem. *Dombrowa*, kol., pow. raciborski, ob. *Syryn*. 6.) **D.**, niem. *Dombrowa*, folw., pow. kozielski, należy do dóbr Pawłowice. 7.) **D.**, niem. *Dombrowa*, piękny zamek myśliwski w lasach sławęcickich, w dobrach Brześć, pow. kozielski. 8.) **D.**, niem. *Dambrau*, wś i dobra, pow. niemodliński, niedaleko dr. żel. z Opola do Brzegu i stacyi Ciepłowice. Dobra D. obejmują folw. D., Ciepłowice, Sokolniki i Lipowę. Folw. D. ma piękny zamek, park, bażantarnię, wyborową owczarnię i 4351 m. rozl., w tem 3497 m. lasu, Wś D. ma 156 dm., 1600 m. rozl. i browar. Par. kat. D. dek niemodlińskiego liczy 3200 dusz kat. Jest też szkoła 2-klasowa i kaplica ewangelicka. 9.) **D.**, niem. *Dombrowa*. wś i kol., pow. sycowski, par. Synwald. 10.) **D.**, niem. *Dombrowe*, przysiołek wsi Masslisch-Hammer, pow. mielicki. 11.) **D.**, niem. *Dammer*. wś, pow. mielicki, st. p. Mielice. 12.) **D.**, niem. *Dammer*, wś i dobra, pow. namysłowski, par. Biestrzykowice, ma kośc. fil. i szkołę początkową. Do dóbr D. należą folw. Kuźnica, Neuvorwerk, Ulrikenhof, osady Osiek i Starymłyn. 13.) **D.**, niem. *Dombrowe*, folw. i owczarnia dóbr Carolath, pow. kożuchowski. 14.) **D.**, ob. *Dąbrówka Wielka*. 15.) **D.**, niem. *Dammer*. Wiele wsi na Szląsku, w pow. gło-

gowskim, oleśnickim, sztynowskim, zielonogórskim, dziś zupełnie zniemczonych i tylko p. n. *Dammer* znanych. *F. S.*

Dąbrowa 1.) potok w obrębie gminy Laskówki, w pow. brzozowskim, wypływa z leśnych wzgórz, w północnej stronie tejże gminy, z pod tak zwanego wzgórza „U figury",419 m. Płynie na południe, zabierając liczne strugi obustronnie, przez wieś Laskówkę, poczem zwraca się nieco na wschód, wreszcie od folwarku laskowieckiego. na połud., tworząc granicę Kosztowy i Bachorzca z jednej, a Laskówki i Chodorówki z drugiej strony. Przerżnąwszy gościniec dynowsko-dubiecki, po 6 kil. biegu wpada do Sanu z lewego brzegu. Potok ten także *Chodorówką* i *Laskówką* się zowie. 2.) **D.**, potok, źródła leśne w obrębie gminy Podusowa, pow. przemyślański, płynie przez sam środek wsi Podusowa, a następnie łąkami przez obręb gminy Biłki, poniżej której dolinka się nieco rozszerza; w Biłce przyjmuje z prawego brz. potok bezimienny, nastający z pod wzgórza lesistego Obręczówki 399 m. W obrębie gm. Kosteniowa wpada do Gniłej Lipy. Długość biegu 9 kil. 3.) **D.**, potok wytryskujący w lesie Dąbrowie, w obrębie gminy Krawiec, pow. tarnobrzeski. Płynie zrazu na południowy zachód tymże lasem, potem w obrębie gm. Stałych nasamprzód lasami (rewir Buda), następnie łąkami moczarowatemi (Pańska łaka, Wielki Ług) na północny zachód, wykopanym rowem, służącym razem do sprowadzania wód całej tej przestrzeni moczarowatej; od leśniczówki na Klewcu (171 m.) płynie własnem korytem po pod Smugi (166 m.), przez wieś Stałe, po pod Orlą górę (161 m.) i przez obręb gminy Sobowa. Poniżej wsi Sobowa, połączywszy się z lewego brzegu z Mokrzyszowym potokiem, przybiera nazwę „Trześń" od wsi, przez którą w dalszym biegu płynie. Minąwszy gminy Ostrowiec i Zalesie, gdzie zowią go Waleryą, na granicy wsi Dąbrowy z Zalesiem, pod folwarkiem Cyplem, łączy się z prawego brzegu z Łęgiem i wpada do Wisły w miejscu ujścia starego Sanu. Długość biegu 30 kil. Przyjmuje oprócz tego potok Dęba (ob.) z lewego brzegu. 4.) **D.**, ob. *Czeczwa* *Br. G.*

Dąbrowica 1.) wś, pow. lubelski, gmina Jastków, par. Lublin. Leży o milę na zachód od Lublina. W 1827 r. było tu 20 dm. i 230 mk. D. była dziedzictwem możnej rodziny Firlejów (Długosz I, 200), której potomkowie zawsze się dziedzicami na Dąbrowicy pisali. Po jej wygaśnieniu po mieczu weszła przez kobiety w obce domy, ostatecznie zaś należała do księżny Maryanny Sapieżyny, z Firlejów także pochodzącej. Gdy ta zmarła bezpotomnie w drugiej połowie XVIII wieku, znaczne po sobie zostawiwszy długi, wierzyciele cały jej majątek około 100 wsi wynoszący, a między innemi i wieś Dąbrowicę zagarnęli, w skutek czego na publicznej licytacyi sprzedana. We wsi tej znajdują się dość znaczne ruiny zamku firlejowskiego. Stawiał go Piotr Firlej, wojewoda ziem ruskich, zmarły w r. 1553, także zamku janowieckiego i licznych kościołów fundator. Zamek ten miał postać podłużnego czworokąta, o ile zaś wnosić można z pozostałych ruin i części przerobionej na gospodarskie użytki, długość tego prostokąta około 100 łokci, a szerokość około 40 wynosiła. Frontem swoim obrócony był ku miastu Lublinowi, to jest na wschód, wyniesiony na jedno piętro, i tak na dole jako i na piętrze zabudowany w arkady, stanowiące korytarz, na który wychodziły wewnętrzne okna mieszkalnych pokojów; zbudowany częścią z kamienia wapiennego, częścią z cegły, i tynkiem obrzucony. Wierzchnią część murów zakończały blanki ozdobne, włoskim sposobem położony dach zakrywające. W każdym narożniku wznosiła się wieża czyli baszta, z których dwie frontowe o 8 ścianach, ozdobione były pięknemi kroksztynami i głowicami przy płaskosłupach, sztukatorską robotą z gipsu wykonanemi. Tylne zaś po 6 tylko ścian miały. Z całości tej pozostała jedynie południowa część zamku z jedną basztą frontową, na 20 łokci wysoką, i częścią tylnej na 25 łokci wyniesionej, które mur obwodowy z sobą łączy; z innych zaś ścian zamkowych małe już tylko odłamki po 20 i 30 kroków wymierzające. Znaczna jednak część tej budowli, jak się wyżej rzekło, na gospodarskie użytki została przerobioną. Wystawiono z niej między innemi śpichlerz piętrowy, północnej stronie zamku odpowiadający. W ruinach tych oprócz ozdób architektonicznych, żadnych nie masz ani herbów, ani też żadnych napisowych tablic. W kilku izbach, które się w całości z pierwotnemi nawet sklepieniami dochowały, mieszkają oficyaliści dzisiejszego dziedzica. Ruinę tę rozpoczęły najprzód wojny szwedzkie za czasów Króla XII, a dokończyli jej wierzyciele księżny Sapieżyny, wytrzymujący do czasu jej dobra na satysfakcyę należytości swoich. Ci sami, a nawet ich służba, usuwali z zamku to wszystko, co tylko usunięte być mogło, a gdy już marmurów i tym podobnych ozdób ani też drzewa nie stało, wyrywali haki i ankry z murów, przyśpieszając tym sposobem ich upadek. Zamek ten, wystawiony na małem wzniesieniu śród doliny, znacznemi do koła otoczonej wzgórzami, nie mógł służyć do obrony, i nie widać też około niego żadnego śladu przekopów, ani mostu zwodzonego, któreby zaświadczały jakiekolwiek jego umocnienie. Dolina sama jest malownicza, rozrzuconemi na pochyłości wzgórzy chatami, strumieniem śród zielonej łąki płynącym, a dalej stawem i groblą urozmaicona. Ry-

sunek ruin zamku podał Tyg. ill. 1864, X, 358. Folw. D. z wsią t. n., od Jastkowa w. 3, od rz. Wisły w. 28. Rozl. wynosi m. 914 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 584, łąk m. 32, lasu m. 249, nieużytki i place m. 49. Budowli mur. 12, drewn. 14, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i murowego. Wieś D. osad 69, gruntu m. 496. 2.) **D.**, wieś kolonialna, pow. janowski, gm. Modliborzyce, par. Potok wielki, z gruntów folwarku Dąbrówka w 1879 r. utworzona po rozparcelowaniu tegoż przez ostatniego właściciela Aleksego Wysockiego. Ogólna rozległość morg. 667, w 1880 r. domów mieszkalnych 23, ludności 214. Grunta pszenne kl. 2-ej, gliniasto-piaskowate, urodzajne. 3.) **D.**, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gmina i par. Puszcza Solska. W 1827 r. było tu 71 dm. i 360 mk. 4.) **D.**, wś, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Cygów. W 1827 r. było tu 11 dm. i 84 mk. 5.) **D.** *wielka i mała*, dwie wsie i folw., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac. D. wielka posiada szkołę początkową. W 1827 roku D. wielka liczyła 47 dm., 313 mk., a D. mała 46 dm. 284 mk. Obecnie zaś D. wielka ma 50 dm., 353 mk., D. mała 50 dm., 355 mk. Folw. D. wielka z wsią t. n. i wsią Mańkowce, od Siedlec w. 84, od Biały w. 24, od os. Piszczac w. 6, droga bita przechodzi przez terytoryum, od Chotyłowa w. 8, od rzeki Krzny w. 10, od rzeki Buga w. 12. Rozl. wynosi m. 593 a mianowicie: grunta orne i ogrody m, 314, łąk m. 92, pastwisk m. 105, lasu m. 64, nieużytki i place m. 18. Gospodarstwo 4-polowe. Bud. drewn. 13, w niektórych miejscowościach pokłady torfu i szlamu. Rzeczka Hołubka przepływa przez terytoryum dóbr; oprócz rozległości wymienionej włościanie wsi D. wielka nabyli częściowo m. 300. Wieś D. wielka osad 55, gruntu m. 879; wś Mańkowce osad 3, gruntu m. 38. Folw. D. mała z wsią t. n. rozl. wynosi m. 512 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 357, łąk m. 84, pastwisk m. 32, wody m. 3, zarośli m. 26, nieużytki i place m. 10. Bud. drewn. 4, pokłady torfu; wieś D. mała osad 51, gruntu m. 853. 6.) **D.**, wś nad rzeką Pilicą, pow. włoszczowski, gm. Rokitno, par. Szczekociny. W 1827 r. było tu 40 dm., 257 mk., obecnie liczy 51 dm., 360 mk. Ogólny obszar 1782 morg., w tem dworskiej ziemi ornej 657, lasu 618 m., łąk 120 m., pastwisk 80 m. i nieużytków 37 m.; włościańskich: ornej 219 m., łąk 40 m. i nieużytków 11 m. D. leży w dole, w nizinie błotnistej. Koło dworu utrzymuje się dotąd gaj złożony z kilkudziesięciu odwiecznych dębów olbrzymiej wysokości i grubości. Ziemia rędziniasta, nieco marglowata, urodzajna. Lasy wysokopienne, nieźle utrzymane, przeważa w nich sosna. Łąki nad Pilicą nizko położone, stąd mokre. Na Pilicy młyn z roczną produkcyą na 1200 rs. Dobra D. były nabyte 1811 r. za 130 tys. złp. 7.) **D.**, folw. i wś, pow. turecki, gm. Piekary, par. Boleszyn, ma 14 dm., ziemi dworskiej z łąkami i lasem 800 m. (w tem lasu dworskiego 210 m., włośc. 24), a ziemi włośc. 182 m., 402 mk. Grunta szczerkowe, łąki nad starem korytem Warty. We wzgórzu piaszczystem blisko dworu przechowała się znaczna ilość popielnic. D. jest osadą bardzo starożytną, równie jak pobliskie Uniejów i Spicimierz Dawniej własność Mączyńskich, potem Skórzewskich, Byszewskich, teraz Taczanowskich h. Jastrzębiec. 8.) **D.**, przys. wsi Błędów, pow. będziński.

Dąbrowica, 1.) miasteczko w pow. łuckim, inaczej *Dubrowica*, nad Horyniem. W XIII w. była stolicą udzielnych książąt ruskich, następnie przeszła do litewskich ks. Holszańskich, którzy w połowie XV w. poczęli się nazywać Dąbrowickiemi; ostatnia z ich rodu Marya była za Montholtem, później za Michałem Tyszkiewiczem, kasztelanem łuckim a w końcu za kniaziem And. Kurbskim, który miał od żony zapis na Dąbrowicę, ale ta dostała się w skutek procesu Montholtom w 1578 r. Potem D. była w ręku Dolskich, z których ostatnia dziedziczka wyszła w pierwszej połowie XVIII w. za Józefa Scypiona starostę lidzkiego. Miasteczko dawniej było w województwie brzeskolitewskiem, dobrze zabudowane, miało fabryki, handel, sławne szkoły pijarów z których wyszli: Cypr. Godebski, Aloizy Feliński, Łukasz Gołębiowski; skasowane 1831 r. Mieszczanie, pisze Enc. Org., odznaczają się ubraniem i piękną powierzchownością; zimową porą trudnią się szewctwem, krawiectwem i kuśnierką, i te wyroby rozwożą po okolicznych jarmarkach, w żniwa zaś rozchodzą się w sąsiedztwo, i pracą swą robią zapas ziarna na zimę. Żydzi zaś, jak zazwyczaj, zajmują się drobnem kramarstwem i szacherką. Ludność miejska składała się w 1860 r. z 1709 chrześcian i 2034 żydów. W okolicy miasteczka wydobywają w pokładach gliny dość znaczną ilość bursztynu, którego bryły niekiedy znacznej objętości dochodzą. O parę wiorst od Dąbrowicy w Worobinie mieszkają dziedzice tutejsi, gdzie też znajduje się liczna biblioteka i archiwum Włodzimierza hr. Platera. Archiwum dawne książąt Dąbrowickich zgorzało z zamkiem wysockim 1641 r., księży zaś pijarów, bardzo uszczuplone, znajduje się w izbie dóbr państwa, do którego przeszło razem z ich majętnością o 3171 ludności i ogromnemi lasami. W D. znajduje się par. kościół katol. ś Jana Chrzc., z muru 1702 przez kniazia Dolskiego wzniesiony. Parafia katol. dek. łuckiego: dusz 522. Kaplica w Worobinie.

Dąbrowica. 1.) z *Chrostową* i *Podegrodziem*, wś, pow. bocheński, o 8 kil. na południ.-zach.

od Bochni, o 6 kil. na połudn.-wsch od Gdowa, urz. par. rzym. kat. w Gdowie. Dm. 73, mk. 485; obszar dworski ma gruntu ornego 434, łąk i ogrodów 21, pastwisk 32, lasu 358 m.; włościanie gruntu ornego 384, łąk i ogrodów 40, pastwisk 40, lasu 31 m. Własność Bolesława Włodka. 2.) **D.** (koło Gieczyc), wieś, pow. bocheński, o 6 kil. na pd.-zach. od Bochni, st. p. Bochnia, par. rzym. kat. Chełm odl. o 5 kil. na połudn.-zach. Dom. 61, mk. 377. 3.) **D.**, wś, pow. Nisko, o 18 kil. na płd.-wsch. od Niska, 8 kil. na wsch. od st. p. i par. rzym. kat. w Ulanowie, nad Tanwią. Dm. 79, mk. 408; obszar dworski ma gruntu orn. 104, łąk i ogrodów 41, pastw. 21, lasów 1504 m.; włościanie gruntu ornego 392, łąk i ogrodów 129, pastwisk 166, lasu 13 m. Własność Ant. Marfinowicza. 4.) **D.** z *Ślęzakami*, *Kaczakami*, *Markami*, *Józefowem* i *Koniecpolem*, wieś, pow. tarnobrzeski, o 11 kil. na połudn. od Tarnobrzegu, 7 kil. na połudn.-wsch. od st. p. Baranów; par. rzym. kat. w Miechocinie. Dm. 343, mk. 1987; obszar dworski ma gruntu ornego 904, łąk i ogrodów 510, pastwisk 135, lasu 1522 m.; włościanie gruntu ornego 1572, łąk i ogrodów 785, pastwisk 1158 m., gorzelnia. Własność Feliksa Bogusza. 5.) **D.**, wś, pow. jarosławski, o 34 kil. na połudn.-zach. od Jarosławia, o 14 kil. na połudn. od st. p. i par. rzym. kat. w Sieniawie; par. gr. kat. w miejscu. Dm. 173, mk. 1005; obszar dworski ma gruntu ornego 326, łąk i ogrodów 69, pastw. 15, lasu 11 m.; włościanie gruntu ornego 1426, łąk i ogrodów 295, pastw. 252, lasu 318 m., szkoła filialna. Własność Władysława księcia Czartoryskiego. 6.) **D.** z *Jakubłakami*, *Trawnistem* i *Mielnikami*, wś, pow. gródecki, o 2,5 kil. na połodn.-wsch. od Gródka, o 10 kil. na poł.-wsch. od Janowa. Par. gr. katolicka w Dąbrowicy. Dm. 129, mk. 788; obszar dworski ma gruntu ornego 199, łąk i ogrodów 51, pastw. 20, lasu 498 m.; włościanie gruntu orn. 1631, łąk i ogrodów 140, pastw. 160, lasu 74 m. We wsi jest szkoła etat. jednoklasowa. Własność klasztoru pp. benedyktynek we Lwowie. 7.) **D.** i *Podkościelne*, wś, pow. dąbrowski, o 20 kil. na połud. wsch. od Dąbrowy, o 5 kil. na wsch. od st. p. i par. rz. kat. w Szczucinie. Dm. 154, mk. 1034, (489 m., 535 k.). Obszar dworski ma gruntu ornego 446, łąk i ogrodów 371, pastwisk 95, lasu 78 m.; włościanie gruntu ornego 311, łąk i ogrodów 132, pastw. 141 mórg. Własność Rydla i spółwłaścicieli. *B. R. i Lu. Dz.*

Dąbrowice, os., przedtem mko, pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowice. Leży przy starym trakcie z Krośniewic do Włocławka. Posiada kościół par. murowany, sąd gminny okr. II, urząd gminny, szkołę elementarną, dom schronienia dla 4 starców i kalek. W 1827 r. było tu 201 dm. i 1460 mk. W r. 1860 liczono 187 dm. i 1508 mk., między którymi 225 żydów i 49 niemców. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i handlem bydła, koni i świń. Ziemie miejskie podzielone na 200 przeszło działków wąskich a długich, ztąd uprawa ich najgorsza. Należało dawniej do województwa łęczyckiego i stanowiło przyległość starost. przedeckiego. Epoka założenia m. niewiadoma. Po zupełnem spaleniu w końcu XV wieku, Zygmunt I przywileje od poprzednich królów nadane ponowił wr. 1507, amianowicie używanie prawa niemieckiego, odbywanie targu i 3 jarmarków, które to przywileje potwierdzone zostały przez następnych monarchów. Niegdyś było dość zamożne i na początku XVII wieku miało 200 domów zamieszkałych. Pierwsza wojna szwedzka zniszczyła go do szczętu tak, że lustracya 1661 r. tylko 10 domów zastała. Zaledwo poczęło przychodzić miasto do lepszego bytu, kiedy druga wojna szwedzka dała mu się równie we znaki, po której długo nie mogło powstać. Starożytny kościół tutejszy drewniany (według podania fundowany przez żonę Mieczysława I Dąbrówkę Czeszkę) rozebrany został 1835 r. a na to miejsce postawiony został murowany. Par. D. dek. kutnowskiego 2478 dusz. Gm. D. należy do s. gm. okr. II w Dąbrowicach, st. poczt. w Krośniewicach. Ludności 3845. 2.) **D.**, wś i folw., pow. kolski, gm. i par. Kościelec. R. 1827 było tu 13 dm., 110 mieszk. 3.) **D.**, wś, pow. koniński, gm. i par. Rzgów. 4.) **D.**, wś i folw., z wioską Białydwór, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Zieluń. Liczy 16 dm., 146 mk., gruntu 365 morg.; w tem ornej ziemi 265 morg. 5.) **D.**, wś, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Maków. R. 1827 r. było tu 30 dm., 205 mk. 6.) **D.**, wś, pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Maków. R. 1827 było tu 10 dm. i 98 mk. Folw. D. z attynencyą Rowiska, od Warszawy w. 70, od Skierniewic w. 4, od rz. Wisły w. 42. Droga żelazna przechodzi granicą gruntów folwarcznych. Rozl. wynosi m. 900 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 475, łąk m. 74, past. m. 7, wody m. 4, lasu m. 180, zagajników m. 135, nieużytki i place m. 25. Płodozmian zaprowadzony 4, 6 i 9-polowy. Bud. mur. 9, drew. 8., gorzelnia, młyn wodny, tartak; w niektórych miejscowościach pokłady torfu. Rzeczka niemająca nazwy przepływa przez terytoryum folwarku. Folw. ten w 1868 oddzielony od dóbr Dębowa Góra.

Br. Ch. i *A. Pal.*

Dąbrowice, 1.) niem. *Dombrowitze*, os., pow. lubliniecki, należąca do dóbr Semrowice. 2.) **D.**, niem. *Dombrowitz*, wś, pow. opolski, par. Raszowa, o 12 kil. od Opola, 17 osad,

grunta zimne, piaszczyste a wilgotne, młyn amerykański. *F. S.*

Dąbrowiec, os., pow. miechowski, gm. Tczyca, par. Szreniawa. Leży na zachód wsi Charznicy, do której przedtem należała. R. 1827 było tu 5 dm., 31 mk.; obecnie liczy 5 dm. i 42 mk.; osad włościańskich 5, z przestrzenią gruntów morg. 72. Jest tu osada dworska do dóbr Charznica (ob.) należąca. Długosz (Liber benefic. t. II, 37), między innemi wsiami składającemi parafią Szreniawa, wymienia wieś Dambrowka, dziedziczną Chylińskiego; jestto zapewne dzisiejsza wieś Dąbrowiec. *Mar.*

Dąbrowina, wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki. Liczy 4 dm., 39 mk., odl. 31 w. od Maryampola.

Dąbrowińce, *Dubrowincy*, *Dybrowińce*, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Sobem, o 4 w. od wsi Żadanów, o 11 w. od Daszowa, o 25 w. od Lipowca. Mieszk. 829, wyznania prawosł. (w tem 80 rodzin b. szlachty czynszowej), 31 kat. należących do par. Ilińce. Cerkiew paraf. i szkółka. Ziemi wybornego czarnoziemu 1672 dz. Należała dawniej do daszowskiego majątku hr. Potockiego, później do Czarnomskiego, dziś Józefa Jaroczyńskiego; zarząd gm. w m. Daszowie, polic. w m. Ilińcach (Por. *Dańkówka*). *W. Mat.*

Dąbrówka, 1.) wś i folw., pow. warszawski, gm. i par. Willanów. Leży przy drodze bitej z Warszawy do Piasecznа. R. 1827 było tu 19 dm. i 203 mk. 2.) **D.**, wś, pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin. R. 1827 r. było tu 8 dm., 123 mk. 3.) **D.**, wś, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, należy do dóbr Małopole. Leży o 2 mile w półn. wschod. stronie od Radzymina. Posiada kościół par. drewniany, założony pierwotnie 1442 r. przez Jana Słomkę i Jakóba Saczko; dzisiejszy wystawiony r. 1737 przez Narzymskiego. 4.) **D.** *starowiejska* i *D. otwocka*, dwie wsie, pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Karczew. R. 1827 r. D. starowiejska liczyła 15 dm. i 102 mk. 5.) **D.**, wś i folw., pow. błoński, gm. Grodzisk, par. Błonie; att. wsi Chlewnia. W tymże pow. jest tegoż nazwiska przysiołek wsi Radonie. 6.) **D.** *nowa*, i *D. stara*, wś rząd., pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos. R. 1827 było w D. nowej 15 dm., 101 mk. 7.) **D.**, wś, pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Orłów, dm. 11, mk. 123, ogólnej przestrzeni morg. 305, w tem ziemi ornej dworskiej m. 219, łąk m. 30, włościańskiej m. 56. *W. W.* 8.) **D.**, kol. i folw., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Gostynin. Liczy 32 domów i 280 mk., ornej ziemi 540 morg. Folw. D. z osadą młynarską wieczysto-czynszową, od Warszawy w. 130, od Gostynina w. 8, od Kutna w. 28, od rzeki Wisły w. 19. Rozl. wynosi m. 69 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 62, łąk m. 4, nieużytki i place m. 2, osada młynarska m. 1. Bud. drew. 6. Folw. ten oddzielony od dóbr Rataje. 9.) **D.**, folw., pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń, położony nad jez. Głuszyńskiem, od Nieszawy w. 35, od Brześcia Kujawskiego w. 16, od Osięcin w. 19, od Włocławka w. 30. Rozl. wynosi m. 367, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 199, łąk m. 55, pastwisk m. 28, wody m. 78, nieużytki i place m. 8. Płodozmian 9-polowy. Budowli mur. 5, drewn. 1, jezioro Głuszyńsko-Orzelskie obszaru morg. 78, pokłady marglu i torfu; dm. mieszk. 2, ludn 13. 10.) **D.** wś i folw. rząd., pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek; w 1827 r. było tu 12 dm., 108 mk. 11.) **D.** A. B. i C., folw., pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Grabkowo; w 1827 r. było tu 15 dm. i 109 mk. Folw. D. folwarczna, lit. AB. Rozl. wynosi morg. 239, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 209, łąk m. 25. place i nieużytki m. 5. Bud. mur. 6, drewn. 2, pokłady marglu i torfu. 12.) **D.** *polajewska*, wś rząd., pow. włocławski, gmina Kłubka, par. Białotarsk; w 1827 r. było tu 32 dm. i 217 mk. Był tu 1842 folw. rozl. m. 268. 13.) **D.**, pow. rawski, gm. i par. Czerniewice. Liczy 46 dm., 370 mk.; ziemi włośc. 687 morg. Jest tu fabryka sadzy holandzką zwanej z produkcyą na 1200 rs. rocznie. 14.) **D.**, wś rządowa, pow. brzeziński, gm. i par. Niesułków, na prawo od drogi bitej z Brzezin do Strykowa. 15.) **D.**, wś, pow. brzeziński, gm. i par. Dobra. 16.) **D.**, wś, pow. łódzki, gm. Dzierzążna, par. Zgierz, leży na prawo od drogi ze Zgierza do Piątku. Folw. D. Sowia, z attynencyą Maryanka, od Piotrkowa w. 56, od Łodzi w. 14, od Zgierza w. 4. Rozl. wynosi m. 256 a mianowicie: grunta orne i ogrody morg. 239, łąk m. 11, nieużytki i place m. 6. Bud. mur. 1, drew. 17. 17.) **D.**, wś, pow. łódzki, gm. i par. Chojny. Posiada kopalnię torfu na przestrzeni 13 morg. 18.) **D.**, wś, pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Wilkowiecko. 19.) **D.**, kol., pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz. 20.) **D.** *nadolna*, wieś i kol. i D. *nagórna*, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików (ob.). D. nadolna, wś, liczy morgów 464, domów 14. D. nadolna, kol., liczy morg 4945, domów 125. D. nagórna, kol., liczy morgów 198, dymów 15. 21.) **D.**, osada, pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Konin. 22.) **D.** *kobylańska*, wś rozkolonizowana, pow. łaski, gmina Dąbrowa rusiecka, par. Rusiec; w 1827 r. było tu 21 dm. 189 mk. Folw. miał 1866 r. 780 m.; włościanie zaś, osad 31, m. 326. 23.) **D.**, *sieradzka*, wś, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz; w 1827 r. było tu 21 dm., 151 mk., obecnie mk. 228, w tem 5 ewang. Tu przebywał w młodzieńczych latach historyk

Teodor Morawski, bo D. była własnością jego rodziny. Dobra D. sieradzka składają się z fol. D. sieradzka, Mokre z attynencyą Grosiwo, tudzież wsią D. sieradzka; od Kalisza w. 50, od Sieradza w. 5, od Łodzi w. 59, od rz. Warty w. 3. Rozl. wynosi 996 m, a mianowicie: fol. D. sieradzka grunta orne i ogrody m. 516, łąk m. 74, pastw. m. 6, nieużytki i place morg 16, razem m. 612. Płodozmian 8-polowy. Bud. mur. 8, drewn. 8; fol. Mokre grunta orne i ogr. m. 209, pastwisk m. 1, lasu m. 166, nieużytki i place m. 8, razem m. 384. Płodozmian 8-polowy. Bud. mur. 2, drewn. 1, młyn wodny z produkcyą 200 korcy, staw obszerny, pokłady torfu i marglu. Wieś D. sieradzka osad 30, gruntu m. 94. 24.) D. *szadkowska*, wś, pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Badłrzychów, rozległości morg. 307, z tego w posiadaniu dworu morg. 256, włościan osad 15, morg 51, mieszk. 87. 25.) **D.** *zgniła*, folw. i wś, pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew (par. Wągłczew?); w 1827 r. było tu 11 dm., 132 mk., obecnie 92 mk. Folw. D. zgniła z wsią t. n. od Kalisza w. 42, od Sieradza w. 9, od drogi bitej w. 1, od Łodzi w. 68, od rz. Warty w 6. Rozl. wynosi m. 305 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 267, łąk m. 26, nieużytki i place m. 12. Płodozmian 12-polowy. Bud. drewn. 12, pokłady marglu. Wś. D. zgniła osad 13, m. 17. 26.) **D.**, osada karczemna, należąca do majątku Krokocice, pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Wierzchy; ludności dusz 20. 27.) **D.**, wieś, pow. olkuski, gm. i par. Bolesław. Znajdują tu się kopalnie galmanu i błyszczu ołowianego, należące do sukcesorów Jerzego Kramsty; w 1873 r. działała tu jedna maszyna do odprowadzania wody, jedna do wydobywania rudy i jedna do przepłukiwania, wszystkie siłą pary. Galman wyprawiano do hut cynkowych w Zagórzu i Sosnowicach w pow. będzińskim i do Prus. 28.) **D.**, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Moskorzew. Leży na wydmach piaszczystych. Liczy 7 dm., 75 mk. i 137 morg. obszaru; w tem 123 m. ornej ziemi. 29.) **D.**, *warszawska*, wś i folw., pow. radomski, gm. Kowala Stępocina, par. Wierzbica; w 1827 r. było tu 16 dm. i 113 mk., obecnie liczy 21 dm., 220 m. Folw. D. warszawska z attynencyą Sobków i wsią D. warszawska, od Radomia w. 14, od Szydłowca w. 12, od Orońska w. 6, od rz. Pilicy w. 49. Rozległość wynosi morg. 639 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 232, łąk m. 64, pastwisk m. 179, lasu m. 147. nieużytki i place m. 17. Bud. drewn. 11, pokłady torfu. W blizkości fabryki żelazne Chlewiska; wieś D. warszawska osad 23, gruntu m. 239; w r. 1873 odprzedano częściowym posiadaczom m. 236. 30.) **D.** *zabłotnia*, wś, pow. radomski, gm. Kowala Stępcina, par. Kowala, o 14 w. od Radomia, o 2 w. od Orońska; w 1827 r. liczyła 15 dm. i 109 mk.; obecnie ma 26 dm., 205 mk., 563 morg. ziemi kolon. i 151 włośc. Były folw. D. zabłotnia z attynencyą Helenów, z wsią D. zabłotnia i Helenów miał rozl. m. 645 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 404, łąk m. 80, lasu m. 134, zarośli m. 7, wody m. 2, nieużytki i place m. 12; osady karczemne m. 6. Bud. mur. 2, drewn. 10, piec wapienny i pokłady kamienia wapiennego. Wieś D. zabłotnia osad 18, gruntu m. 137; wś Heleuów osad 9, gruntu m. 170. 31.) **D.** *nagórna*, wś i folw., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Cerekiew, o 6 w. od Radomia, 35 dm., 299 mk.; w r. 1827 miała 21 dm., 240 mk. Folw. D. nagórna z wsią D. i Ligienzów, od drogi bitej w. 5, od rz. Pilicy w. 23. Rozl. wynosi m. 222 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 198, łąk m. 14, nieużytki i place m. 10. Płodozmian 12-polowy. Bud. mur. 2, drewn. 6; wieś Dąbrówka osad 25, gruntu m. 411, wieś Ligienzów osad 16, gruntu m. 357. 32.) **D.** *podłężna*, wś i folw. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Cerekiew; w 1827 r. było tu 39 dm., 156 mk., obecnie liczy 49 dm., 362 mk. Folw. D. podłężna z wsią D. podłężna i Sosnowice, od Radomia w. 9, od Jedlińska w. 4, od rzeki Pilicy w. 24; nabyte w r. 1870 za rsr. 30,000. Rozl. wynosi m. 1024 a mianowicie: gruta orne i ogrody m. 587, łąk m. 141, pastwisk m. 132, lasu m. 128, nieużytki i place m. 36. Budowli mur. 22, drewn. 8; młyn wodny, stawy, pokłady torfu i szlamu; wieś D. podłężna osad 50, gruntu m. 539; wś Sosnowice osad 4, gruntu m. 45. 33.) **D.**, wś, pow. konecki, gmina Skotniki, par. Skórkowice, o 34 w. od Końskich, 25 dm., 162 mk., 400 m. roli włośc. 34.) **D.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza, o 14 w. od Końskich, 3 dm., 31 mk., 3 m. roli, kopalnie rudy żelaznej. 35.) **D.** *wieniawska*, fol., pow. radomski, gm. i par. Wieniawa, o 26 w. od Radomia, 1 dm., 107 m. roli dworskiej. 36.) **D.**, wś i folw. nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. i par. Drzewica, o 20 w. od Opoczna; w 1827 r. było tu 21 dm., 122 mk., obecnie liczy 16 dm., 150 mk. Folw. D. opoczyńska z wsią t. n., od Opoczna w. 12, od Drzewicy w. 3. Rozl. wynosi m. 865 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 426, łąk m. 28, pastwisk m. 31, lasu m. 250, zarośli m. 69, wody m. 33, nieużytki i place m. 37. Płodozmian 6-polowy. Bud mur. 4, drewn. 3. Rzeka Drzewiczka przepływa terytoryum; staw, pokłady torfu, w sąsiedztwie fabryki żelazne w Drzewicy; wieś D. osad 30, gruntu morg. 490. 37.) **D.**, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Siemno, o 29 w. od Iłży, 13 dm., 116 mk., 289 m. roli włościańskiej. 38.) **D.**. wś nad rzeką Krempianką, pow. iłżecki, gm. Lipsko, par. Krempa, o 31 wiorst od Iłży, 16 domów, 116 miesz-

kańców, 243 morgi roli włościańskiej. 39.) **D.**, kol. nad Wisłą, pow. kozienicki, gmina Rożniszew, par. Mniszew, o 32 w. od Kozienic, 3 domy, 44 mk., 46 morgów roli włościańskiej. 40.) **D.**, wś, pow. kozienicki, gm. Maryampol, par. Głowaczów, o 22 w. od Kozienic, 10 dm., 64 mk., 291 m. roli włośc. 41.) **D.**, wś-majorat, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, o 3 w. od Kozienic; w 1827 r. było tu 28 dm., 217 mk., obecnie liczy 34 dm., 323 mk., 614 morg. ziemi dworskiej i 477 morg. włośc. 42.) **D.**, wś, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Stromiec, o 32 w. od Kozienic, 11 dm., 118 mk., 1 m. roli dworsk., 371 m. roli włośc. 43.) **D.**, fol. do dóbr Polanówka należący, pow. nowoaleksandryjski, gm. Rogów, par. Wilków. 44.) **D.**, wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kijany. 45.) **D.**, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka; w 1827 r. było tu 14 dm., 118 mk. 46.) **D.**, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. Potok Górny, par. Potok Ordynacki; w 1827 r. było tu 35 dm., 180 mk. 47.) **D.**, folw., pow. janowski, gm. Modliborzyce, par. Potok wielki, z attynencyą Majdan, tudzież wsią D., od Lublina w. 42, od Janowa w. 21, od Modliborzyc w. 10, od Kraśnika w. 10, od rz. Wisły w. 17. Rozległ. wynosi m. 561 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 313, lasu m. 130; reszta w szczegółach niewymieniona pozostaje na pastwiska, zarośle i nieużytki m. 118; w r. 1872 odprzedano m. 120 częściowym nabywcom; wieś zarobna D. do folw. D. wpierw należąca, liczy w 1880 r. dm. 24, ludn. 98; ogólna rozległość ziemi włościańskiej morgów 372; grunta pszenne kl. 2, gliniasto-piaskowate. 48.) **D.** *huta szklana*, wś, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska. 49.) **D.** *wyłazy*, wś, **D.** *ług*, wś i folw., **D.** *niwki*, wś i folw., **D.** *stany*, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec. D. wyłazy w 1827 r. miała 13 dm. i 100 mk., obecnie liczy 32 dm., 206 mk. D. ług w 1827 r. liczyła 21 dm. i 149 mk., obecnie zaś 23 dm. i 210 mk. D. niwki miała 32 dm. i 227 mk., obecnie ma 29 dm., 257 mk. D. stany miała 40 dm. i 253 mk., obecnie 46 dm., 392 mk. Ob. *Czerniejów*. Folw. D. niwka lit. A, z wsią D. Stara niwka, od Siedlec w. 8, od Kałuszyna w. 21, od Kotunia w. 6. Rozl. wynosi m. 373 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 244, łąk m. 21, lasu m. 102, nieuż. i place m. 6. Bud. drewn. 9. Wieś D. Stara niwka osad 36, gruntu m. 208. Folw. D. niwka lit. B. rozl. wynosi m. 373 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 243, łąk m. 18, lasu m. 103, nieużytki i place m. 9. Bud. mur. 1, drewn. 9; folwark powyższy oddzielony od Dąbrówki niwki lit. A. Folw. D. wyłazy lit. A, z wsią t. n., od Siedlec w. 8, od Kotunia w. 5. Rozl. wynosi m. 438 a mianowicie: grunta or. i ogrody m. 138, łąk. m. 17, pastwisk m. 4, wody m. 1, lasu m. 198, zarośli m. 71, nieużytki i place m. 11. Bud. mur. 1, drewn, 7; wieś Dąbrówka wyłazy osad 8, gruntu m. 54. Folw. D. wyłazy lit. A, Nr. 2. Rozl. wynosi m. 218 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 85, łąk m. 9, pastwisk m. 3, lasu m. 115, nieużytki i place m. 6. Bud. mur. 1, drewn. 9. Folw. D. wyłazy lit. C. rozl. wynosi m 149 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 64, łąk m. 10, pastwisk m. 1, lasu m. 73, nieużytki i place m 1. Bud. drewn. 5. 50.) **D.**, wieś włośc., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, posiada 2 kuźnie, 13 dm., 13 os. włośc, 118 mk., powierzchni zajmuje 180 morg., 130 m. gruntu ornego. 51.) **D.**, wś włośc. nad rz. Działdówką, pow. sierpecki, gm. i par. Bieżuń, liczy obszaru 372 morg., 108 mk., 14 bud. mieszk., o 1 i pół w. od zarządu gminy. 52.) **D.**, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Borkowo, liczy gruntów 917 morg. włośc., część zaś należy do wsi Włóki Piaski i rząd. osady Borkowo; 125 mk., 20 budynków mieszk.; 4 w. od urzędu gminy. R. 1827 było tu 12 dm., 112 mk. 53.) **D.**, wś, pow. lipnowski, gm. Osówka, par. Czernikowo, cegielnia we wsi. 54.) **D.**, wś i folw. pryw., pow. rypiński. gm. Sokołowo, par. Wola, liczy 105 mieszk., 20 dm. mieszk., z tych 3 murowane. Folw. D. z attynencyą Jeżowiec i wsią D., od Płocka w. 56, od Rypina w. 25, od Lipna w. 14, od Zbójna w. 6, od Nieszawy w. 20, od rz. Wisły w. 15. Nabyte w r. 1865 za rs. 41850. Rozl. wynosi m. 667, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 517, łąk. m. 85, pastw. m. 3, wody m. 34, nieużytki i place m. 27. Gospodarstwo 4-polowe. Bud. murow. 8, drewn. 3, pokłady marglu, torfu i glinki wapiennej, dwa jeziora; wieś Dąbrówka osad 16, gruntu m. 31. 55.) **D.**, folw., pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, od Płocka w. 99, od Przasnysza w. 24, od Mławy w. 20, od dr. bitej w. 12. Rozl. wynosi m. 247, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 173, łąk. m. 38, pastwisk mg. 31, nieużytki i place mg. 5. Bud. mur. 1, drewn. 10; folwark powyższy oddzielony w r. 1868 od dóbr Brzozowo stare. Por. *Brzozowo*. 56.) **D.** kościelna, wś szlach., i **D.** *mała*, wś włośc., pow. mazowiecki, gmina Szepietowo, par. Dąbrówka. Posiada kościół par., szkołę, dom schronienia dla starców i kalek. Kościół par. erygowali w r. 1529 bracia Wojno. Obecny kościół drewniany wystawiony w r. 1755. Par. dekan. mazowieckiego liczy 2020 dusz. Folw. D. kościelna z wsią t. n. rozl. wynosi m. 316 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 256, łąk m. 27. lasu m. 14, nieużytki i place m. 19; wś D. kościelna osad 18, gruntu m. 110. 57.) **D.**, wś szlach. i włośc., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka. R. 1827 było tu 26 dm., 146 mk. Dobra D. składają się z części Soje lit. C, Kałenczyn

lit. C, z przyległością na Krzyżewach i wsi D. lit. A. Podług opisu z r. 1840 rozległość wynosiła około m. 6,000 a mianowicie: w gruntach ornych folwarcznych około m. 1900, łąk m. 190, pastwisk m. 600, lasu m. 3250. Wieś Dąbrówka lit. A. osad 4, gruntu m. 51. 58.) **D.**, wś rząd. nad rz. Szkwą, pow. ostrołęcki, gm. Nasiadki, par. Kadzidło, posiada kaplicę. R. 1827 było tu 40 dm., 227 mk.; obecnie ma 1202 mg. obszaru; znajdują się tu i w okolicy kopalnie bursztynu. 59.) **D.**, osada, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Terlin. 60.) **D.**, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, ma 3 dm., 28 mk. 61.) **D.**, wieś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki. Ma 14 dm., 102 mk., odl. 6 w. od Maryampola. 62.) **D.**, ob. *Dąbrowa*.

Dąbrówka 1.), wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 29 w. od Sokółki. 2.) **D.**, wś pryw., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. 6, dm. 1. 3.) **D.**, wś we wsch. płn. stronie pow. mińskiego tuż przy granicy pow. borysowskiego, nad rz. Wołmą, o m. trzy od Mińska; w 1 okr. polic., w 3 okr. sądowym, w 2 okr. wojskowym (mińskim). 4.) **D.**, folw., pow. słucki, własność Okołowów, obszar około 300 m. 5.) **D.**, folw., pow. borysowski, dziedz. Sławińskich, obszaru około 870 mg. 6.) **D.**, wś, pow. siebieski, z cerkwią prawosł., należy do K. Mieduniećkiego, 1141 dz. rozl. 7.) **D.**, wś, pow. żytomierski, par. Krasnopol; r. 1767 miała 20 dm. 8.) **D.**, duża wś nad rz. Smółką, pow. zwiahelski, par. Berezdów, gminy smołderowskiej, włośc. dusz 694, ziemi włośc. 3212 dzies.; stanowi jeden z folwarków klucza smołderowskiego, własność niegdyś Czartoryskich koreckich, obecnie hr. Alfreda Potockiego. 9.) **D.**, mała wioseczka, pow. kamieniecki par. Kutkowce, należy do Kutkowiec, r. 1868 miała 14 dm., ob. *Kutkowce*. 10.) **D.**, wś, pow. radomyski, nad rz. Zdwiżem, o 4 w. od m. Brusiłowa, przy drodze do Kijowa. Mieszk. 206, wyznania prawosł., należą do par. Brusiłów, gdzie również i zarząd gm. i polic. Ziemi drugorzędnego czarnoziemu 781 dz. Należy do Jastrzębińskiego. 11.) **D.**, wś, pow. zwinogródzki, od Starej Budy 3 w., od Łysianki 10 w., od m. Ryżanówki 9 w.; dawniej należała do dóbr łysiańskich; po konfiskacie darowana została 1864 r. generałowi Nowickiemu i dziś jest własnością jego dzieci. Ziemi dwor. 600 dz., ziemia słynie z urodzajności. Par. prawosł. w Starej Budzie, katol. w Łysiance. Zarząd polic. w Łysiance, gminny w Czyżowcu. 12.) **D.**, wś, pow. taraszczański, nad bezimienną rz. wpadającą do rz. Rośki, o 6 w. od Tytyjowa. Mieszk. 1117 prawosł., 58 katol. Cerkiew par. i szkółka. Cegielnia i gorzelnia. Ziemi 2792 dz. wybornego czarnoziemu. Należała niegdyś do tytyjowskiego majątku hr. Ostrowskiego, obecnie należy do Meleniewskiego. Zarząd gm., polic. i par. katol. w Tytyjowie. 13.) **D.**, wś, pow. humański, par. Manasterzyszcze. R. 1868 miała 67 dm. *Al. Jel.*, *Kl. Przed.*

Dąbrówka 1.) wś, pow. krakowski, 1394 mg. rozleg., 49 dm., 306 mieszk.; paraf. łac. w Modlnicy, położenie pagórkowate, gleba żytnia. Obszar dworski wraz z Modlnicą należy do Romana Konopki. 2.) **D.**, wś, z przysiółkiem Ostałówką, w pow. wadowickim, nad potokiem Stryszówką, prawym dopływem Skawy, w dolinie tejże, 10 kil. na płd. wsch. od Wadowic, a 7 kil. na płd. zach. od Kalwaryi. We wsi nad Stryszówką dwa młyny. Według obliczenia z r. 1869 liczy 75 dm., 434 mieszk., między nimi 197 męż., a 237 kobiet. Obszar większej posiadłości obejmuje roli 198, łąk i ogrod. 2, pastw. 37, lasów, 232; mniejszej posiadłości roli 194, łąk i ogrod. 9, pastw. 56, lasów 32 mg. austr. Należy do par. w Stryszowie. Poczta w Kalwaryi. Właściciel Julian Gorczyński. 3. 1) **D.**, z przysiółkiem Bielowice, wś, pow. sądecki, o 3 kil. na płd. od Nowego Sącza, przy kolei tarnowsko - leluchowskiej, i trakcie krajowym tarnowsko-niedzickim, składa się z osad: Dąbrówka polska, Dąbrówka niemiecka i Bielowice; łącznej rozl. 901 gm; w czem 542 m. pol ornych, 59 łąk i ogrodów. reszta pastw., zarośli i nieużytków. Gleba przeważnie dobra, częściowo rędzinna, miejscami szczególnie w D. niemieckiej i Bielowicach mokra, lecz dość starannie uprawna. Według inwentarzy z r. 1773 było w Dąbrówce dm. 22; w r. 1830 dm. 52, rodzin 99, ludności 512; w roku 1870 domów 74, ludności 626; w czem wyznania rzym. kat. 541., ewang. 64, żydów 21; wszystko to tak zw. mniejszej własności, gdyż własność większa ogranicza się głównie do prawa propinacyi wykonywanego w trzech karczmach, do 21 mg. przyległego im gruntu oraz 1 browaru dawniej piwnego, przemienionego dziś w dystylarnię wódki. Ludność na obszarze dworskim 19 głów. D. wraz z wsiami Januszowa, Grabowa, Brzezie, Kwieciszowa, Naściszowa, Librantowa, Boguszowa, Łęg, Piątkowa, w pobliżu miasta Nowego Sącza leżącemi, według nadania Władysława Jagiełły z r. 1409 stanowiły własność opactwa norbertańskiego w N. Sączu, które rząd austr. zniosłszy w r. 1784 wcielił do funduszu religijnego, następnie zaś w r. 1830 prywatnym częściowo porozprzedawał. Skutkiem czego D. z Bielowicami przeszła na własność Wójcikowskich, teraz Aloizy Neuhauserowej. Tak sama D. polska jak Bielowice, rozrzucone w malowniczym nieładzie śród pól i ogrodów, przerżnięte dwu (Dąbrowski potok i Bielowski) potokami do Dunajca spływającemi, ze starożytnym na pagórku kościołkiem modrzewiowym św. Rocha (o którego erekcyi tyle tylko

wyśledzić można, że wyprzedza założenie kolegiaty nowo-sądeckiej przez Zbigniewa Oleśnickiego) noszą znamię prawdziwie polskiej dawnej osady, tak w charakterze sadyb, jak w pięknym typie ludu pobożnego a pohopnego do pohulanki, lubującego się w barwistej i bogatej odzieży, właściwej wyłącznie tylko tym kilkunastu włościom, co w dolinie dunajcowej Nowy Sącz okrążają. Osada D. niemieckiej powstała dopiero w nowszych czasach i jak wiele podobnych w Galicyi jest kreacyą rządów cesarza Józefa II, którego jednak eksperyment kolonizowania żydów zrobił zupełne fiasco; kolonia bowiem tu w tym celu założona, składająca się z 12 gospodarstw 21—22-morgowych, którą z gruntów dominialnych utworzono i nadawszy jej miano „Emaus“ wraz z odpowiedniemi budynkami dano w r. 1788 prawem wieczystej dzierżawy dwunastu rodzinom żydowskim pod bardzo korzystnemi warunkami, już w 30 lat później nie miała ani jednego posiadacza izraelity. Wynieśli się oni, ustępując miejsca niemcom z Wirtembergii sprowadzonym, których wyznanie protestanckie, izolujące ich od okolicznej ludności, uchroniło w części od spolonizowania, jakiemu w innych miejscowościach kolonie takie poniekąd już uległy. 4.) **D.**, z Rudą łanewską, zwana „przy Ulanowie“, wś, pow. Nisko, 1594 mg. rozl., 111 dm., 657 mieszk., narodowości mięszanej, polskiej i ruskiej, par. łac. w Pysznicy, gr. w miejscu, należy do dekanatu kańczuckiego. Cerkiew drew. pod wezwaniem św. Onufrego, położenie płaskie, gleba piaszczysta. Na obszarze dworskim cegielnia. 5.) **D.**, albo *Dąbrówki*, wś, pow. łańcucki, 1157 mg. rozl., 99 dm. 536 mieszk.; par. łac. w Łańcucie, położenie pagórkowate; gleba żytnia; leży o kilka kil. od Łańcuta. Obszar dworski należy do majoratu łańcuckiego, Alfreda hr. Potockiego. 6.) **D.** Paprocka czyli wisłocka, inaczej Leopold z Pniakami, wś, pow. mielecki, 1826 mor. rozl., 143 dm., 831 mk.; probostwo łac. w Zassowie, położenie płaskie, gleba żytnia. Obszar dworski jest od dłuższego szeregu lat własnością fam. Wisłockich; stąd nazwa. 7.) **D.** *breńska*, wś, pow. dąbrowski, 1469 mor. rozl., 118 dm., 729 mieszkań., parafia łacińska w Oleśnie, położenie płaskie, gleba piaszczysta żytnia, obszar dworki należy do dóbr Breń i jest własnością Jana hr. Konopki. 8.) **D.** „przy Okulicach,“ wś, pow. bocheński, 1205 mor. rozległoś., 53 domów, 286 mieszk., paraf. łac. w Okulicach, położenie płaskie, gleba urodzajna, pszeniczna. 9.) **D.** *polska*, wieś w powiecie sanockim, należąca do parafii w Sanoku, ma 44 domów i 268 mieszkańców, prawie wyłącznie Polaków. Obszar dworski posiada 180 morgów roli, 11 m. łąk i ogrodów i 6 m. pastwisk, zaś włościanie mają 172 m. roli, 9 m. łąk i ogrodów i 10 m. pastwisk. D. polska graniczy z miastem Sanokiem i należy do Dołów Sanockich. Gleba urodzajna. Wzdłuż wschodniej granicy wsi prowadzi od rządowego gościńca, droga gminna, bardzo dobrze utrzymana, do kopalń nafty w sąsiednich Płowcach. Najniższe położenie 326 m. n. p. m., najwyższe wzniesienie 365 m. n. p. m. Dąbrówka należy do spadkobierców Tchórznickiego Jana. 10.) **D.** *ruska* wieś w powiecie sanockim, tuż obok Dąbrówki polskiej położona, należy do parafij obu obrządków w Sanoku. Ma 77 domów i 500 mieszkańców, z tych 400 Rusinów a 100 Polaków. Obszar dworski posiada 49 m. roli, 4 m. łąk i ogrodów, 6 m. pastwisk i 2 m. lasu; włościanie zaś mają 444 m. roli, 46 m. łąk i ogrodów, 69 m. pastwisk i 3 m. lasu. Należy do Dołów Sanockich. Gleba bardzo urodzajna. Osada rozłożona po lewej stronie gościńca państwowego, prowadzącego z Sanoka ku Rymanowowi. Najwyższe wzniesienie 364 m. n. p. m. Tu istniała do r. 1877 drewniana cerkiewka, jako filia cerkwi parafialnej w Sanoku— którą, gdy groziła upadkiem, rozebrano a w jej miejsce postawiono murowaną, w stylu bizantyńskim. Nakładał na budowę w jednej części paroch sanocki ks. Bazyli Czamarnik, w drugiej ks. Walery Słowikowski, misyonarz mieszkający nad Amurem w Azyi, a tutaj zrodzony. Obok cerkiewki na cmentarzu stoi murowana kaplica grobowa i mszalna rodziny Tchórznickich i Urbańskich. Właścicielami D. ruskiej są spadkobiercy Jana Tchórznickiego. 11.) **D.**, wieś, pow. samborski, o $^{3}/_{4}$ mili na zachód od Sambora, o $^{1}/_{2}$ na zachód od wsi Humieniec, a o $^{1}/_{2}$ mili na północny zachód od Strzałkowic. Przestrzeń: Posiadłości mniejszej, ról ornych 633, łąk i ogrod. 84, past. 189, lasu 47 morg anstr. Ludność rzym. kt. 390, gr. kt. 258, izrael. 8: razem 656. Należy do rzym. kt. par. w Strzałkowicach, do gr. kt. paraf. w Humieńcu. Właściciel więk. posiadł. Selzer Leon. 13.) **D.** *morska*, z D. *Witomską*, wś, pow. brzeski, o 10 kil. na Płn.-Z. od Brzeska, o 7.5 kil. na płd.-z. od st. p. Szczurowa, par. rzym. kat. w Strzelcach Wielkich, dm. 34. mk. 250. Obszar dworski ma gru. orn. 12, łąk i ogr. 10, pastw. 7, lasu 686 mr.; włościanie gr. orn. 233, łąk i ogr. 143, pastw. 110, lasu 4 mr. Kasa pożycz. gm. z kapitałem 267 złr. 13.) **D.** *szczepanowicka*, wś, pow. tarnowski, nad Dunajcem, o 20 kil. na Płd.-Z. od Tarnowa, o 8 kil. na Płn. od st. p. Wojnicz, paraf. rzym. kat. w Jodłówce, dom. 59, mk. 413. Obszar dworski ma gr. orn. 63, łąk i ogr. 5, pastw. 69, lasu 165 mr.; włościanie gr. orn. 300, łąk i ogr. 34, pastw. 130 mr. Kasa pożycz. gm. z kapitałem 149 złr. 14.) **D.** *Ankwicz* czyli *infułacka*, wś, pow. tarnowski, o 3 kil. na płd.-Z. od st. p. i par. rzym. kt. w Tarnowie, przy kolei żel.

Karola Ludwika, w równej odl. od st. Tarnów i Bogumiłowice, dm. 76, mk. 457. Obszar dworski ma gr. orn. 190, łąk i ogu. 8, pastw. 27, lasu 78 mr.; włościanie gru. orn. 248, łąk i ogr. 28, pastw. 94 mr. aust. Właściciel K. Sanguszko. 15.) **D**. *tuchowska*, wś, pow. tarnowski, nad Białą dopł. Dunajca, o 18 kil. na płd. od Tarnowa a o 4 kil. na płd. od st. p. i kolejowej, par. rzym. kat. w Tuchowie, dm. 57, mk. 393. Obszar dworski posiada gru. orn. 159, łąk i ogr. 9, pastw. 4, lasu 4 mr.; włościanie gru. orn. 342, łąk i ogr. 26, pastw. 42, lasu 10 mr. Własność rz. kat. probostwa w Tuchowie. kasa poży. gm. z kapitałem 215 złr. 16.) **D**., wś, pow. jasielski, st. p. Jasło; par. rzy. kat. Brzyska, dm. 25, mk. 159 Obszar dworski ma gru. orn. 130, łąk i ogr. 9, pastw. 7, lasu 88. włościanie gru. orn. 69, łąk i ogr. 5, past. 14 mr. Własność Fran. Pawłowskiego. 17.) **D**. *starzeńska* z *Wolą* i *Olesinem*, wś, pow. brzozowski, o 18 kil. na pn. w. od Brzozowa, a 5 kil. na płd. od st. p. Dynów, par rzy. kat. Siedliska, gr. kat. Dylągowa, dm. 55, mk. 371. Obsz. dwor. ma gru. orn. 376, łąk i ogr. 36, pastw. 59, lasu 451 mr.; włośc. gru. orn. 234, łąk i ogr. 24, pastw. 45, lasu 11 mr. 18.) **D**. *gorzycka*, ob. *Gorzyce*. 19.) **D**., przysiołek Sciejowic. 20.) **D**., przys. Kamionki wołoskiej. 21.) **D**., przys. Jodłownika. 22.) **D**., przys. Kochanówki. 23.) **D**., przys. Kawęcina. 24.) **D**., przys. Pniowa. 25.) **D**., przys. Stawczan, 26.) **D**., przys. Cmolasa.

Dąbrówka, 1.) gm. domin, pow. poznański, 4214 morg. rozl., 4 miejsc: 1) D., wieś szlach. 2) dworzec kolei żelaznej; 3) leśnictwo; 5) Gurowo folwark; 21 dm.; 353 mk.; 193 ew., 214 kat.; 128 analf. Stac. poczt. i kol. żel. z Poznania do Zbąszynia, o 13 kil. od Poznania; pod wsią dwa szańce szwedzkie w kształcie pierścienia. 2.) **D**., niem. Eichenau, leśnictwo, pow. obornicki, ob. *Zielonka* (Grünheide). 3.) **D**., kolonia, pow. krobski, 1 dm., 19 mk., wszyscy kat., 1 analf. 4.) **D**. *golina*, niem. *Vorderharte*, wś, pow. krobski; 10 dm.; 50 mk., 49 ewan., 1 kat., 6 analf., Stac. pocz. Piaski (Sandberg) o 8 kil., stac. kol. żel. Koźmin o 30 kil. 5.) **D**., folw., pow. krobski, ob. *Zalesie*. 6. **D**., pustkowie, pow. ostrzeszowski, ob. *Rojów*. 7.) **D**., domin., pow. babimoski; 151 mg. rozl., 1 dm., 6 mk.; wszyscy ewan.; stac. pocz. w Rostarzewie o 3 kil. D. jest wraz z Gościeszynem własnością hr. Józefa Mielżyńskiego. 8.) **D**. *nowa*, niem. *Neuheim*, domin., pow. bydgoski; 2561 mg. rozl.; 7 dm., 159 mk.; 54 ewan., 105 kat.; 68 analf. Kościół par. należy do dekan. bydgoskiego. Stac. pocz. Małe Sitno o 3 kil., stac. kol. żel. w Bydgoszczy o 15 kil. R. 1879 hr. Seweryn Bniński odkupił D. od Niemca Vercha. 9.) **D**. *pod Szubinem*, niem. *Eichenhain*, wś, pow. szubiński; 16 dm., 172 mk., 140 ew., 32 kat.; 31 analf. Stac. pocz. Szubin o 7½ kil.; stac. kol. żel. Nakło o 28 kil. 10.) **D**. *pod Barcinem*, domin., pow. szubiński; 1788 mg. rozl.; Stac. pocz. w Barcinie o 4 kil.; stac. kol. żel. Broniewice (Amsee) o 15 kil. 11.) **D**., wieś, szlach., pow. mogilnicki, 2892 mg. rozl., 10 dm., 194 mk.; 58 ewan., 136 kat., 71 analf. Kościół par. należy do dekan. gnieźnieńskiego S. Trinitatis. Stac. pocz. i stac. kol. żel. w Mogilnie o 6 kil. Własność Łokomickiego. 12.) **D**. *leśna*, niem. *Heidedombrowka*, wś, pow. obornicki; 2 miejsc: 1) D., 2) kolonia Bębnikąt (*Trommelort*); 35 dm., 312 mk.; 202 ewan., 110 kat., 45 analf. Stac. pocz. i stac. kol. żel. w Obornikach o 8 kil. 13.) **D**. *kościelna*, niem. *Kirchendombrowka*, wś, pow. obornicki; 19 dm.; 258 mk.; 76 ewan., 182 kat., 77 analf. Stac. pocz. w Ludomach o 3 kil., stac. kol. żel. w Rogoźnie o 12 kil.;. 14.) **D**. *kościelna*, olędry, pow. obornicki; 13 dm.; 105 mk.; 80 ewan., 25 kat.; 23 analf. Stac. pocz. w Ludomach o 4 kil.; stac. kol. żel. w Rogoźnie o 13 kil.; 15.) **D**. *Konarzewo*, niem. *Hinter-Harte*, domin., pow. krobski; 1809 mg. rozl.; 18 dm.; 177 mk.; 71 ewan., 106 kat., 65 analf. Stac. pocz. i kol. żel. w Bojanowie o 8 kil. 16.) **D**., niem. *Grossdammer*, wś, pow. międzyrzecki; 109 dm.; 716 mk.; 66 ewan., 650 kat., 33 analf Stac. pocz. na miejscu, stac. kol. żel. w Zbąszyniu (Bentschen) o 8 kil. 17.) **D**., niem. *Grossdammer*, domin., pow. międzyrzecki; 5848 mg. rozl., 4 miejsc:, 1), D.; 2) folw., Samsonki (Schrompe), 3), folw. Schwartzenau; 4), leśnictwo Theerschwelerei; 25 dm., 225 mk.; 113 ewan., 112 kat.; 125 analf. Kościół par. dekan. zbąszyńskiego. Stac. pocz. na miejscu; stac. kol. żel. w Zbąszyniu (Bentschen) o 8 kil. 18.) **D**., ob. *Dąbrowa* i *Dąbrowo*. *M. St.*

Dąbrówka, 1.) niem. *Damerau*, wś włośc., pow. chełmiński, parafia Ostromecko, poczta Unisław, nad bitym traktem z Chełmna do Ostromecka. Oddawna należała do dóbr stołowych biskupów chełmińskich. Włók czynszowych miała wtedy 24, z których 16 wydawano po 3, 2 i 1 pół włóki tak zwanym kontraktowym, 5 włók miał sołtys, 3 były kościelne, resztę zabierał karczmarz i leśny. Wielka część obszaru była drzewami i chróstem zarosła. O lichem położeniu tej wioski, jako bardzo podupadłej w skutek wojen, pisze sprawozdawca biskupi r. 1740: „Wioska ta na błotach i piaskach położona bardzo podupadła tak dla urodzaju jako i czasów nieszczęśliwych, wojny; jarzyny jedni mało, drudzy nic nie siali. Włóki w części pustkami stoją, budynki zrujnowane. Sołtysostwo (5 włók) zrujnowało się, budynku nie masz żadnego, dziedzic jego służy za parobka na olędrach. Chałupa Jakóba zgorzała, Szymon Sterbicki rolę porzucił, która teraz odłogiem leży. Chałupa Ka-

rasia zgorzała, rola teraz pustkami leży" i t. d. O obowiązkach różnych poddanych tak pisze sprawozdawca: „Sołtys za przywilejem wiecznym biskupa Olszowskiego, z d. 17 maja 1668 nadanym, trzyma włók 5 piaszczystych. Płacić powinien z każdej włóki po 3 grzywny, kapłonów po 2 z włóki, jaj 15, owsa po 1 korcu. We żniwa powinien 2 kośników dawać do unisławskiego folwarku na 2 niedziele. Za to zaś, aby drzewa nie woził, dwóch robotników z kosami na tydzień wyprawi. Kontraktowi za jednym kontraktem biskupa Wojciecha Laskiego z d. 7 lipca 1754 trzymają włók 16, dają z każdej czynszu po 10 zł., krzaków naprzeciwko tych włók leżących używania wolność mają. Na ugór, jarzynę i ozimine po dniu orać, nawozu po dniu wywieść, we żniwa sierpem i grabiami tydzień o swojej strawie odrabiać; tłuki dni 3 z posiadła o pańskiej strawie i stófie piwa każdemu sierpem odbyć; wywózki od włóki za dobrej drogi zboża korcy 10 do Torunia lub Starogrodu; przy odebraniu pół beczki piwa wywieść, przędzy z pańskich kraćków na łokciowe motowidło od włóki łokci 6 wyprząść. Pogłówne dwojakie i hybernę do zamku starogrodzkiego oddawać. Któryby budował, piwa z Unisławia za 2 korce jęczmienia beczkę odbierać. Karczmarz trzyma włóki 3; za 2 płaci, trzecią ma do szynku bez czynszu i szarwarku, za co piwo i gorzałkę pańską szynkować powinien. Leśny dąbrowski ma półwłóczek na Dąbrówce i nad Lipami przy Błotach kawał roli z łączką; dwie beczki piwa w karczmie dąbrowskiej odbiera, pniowego od fury chróstu lepszego gr. 3, od podlejszego gr. 2, od chojny gr. 1 i pół bierze; od siekiery gr. 6 sobie naznaczone ma, od woza groszy 18, gdy zagranicznego zagrabi". O dzikich chróstach i wolnych pastwiskach tak piszą sprawozdawcy r. 1759: „Leśnemu wolno roli przyczynić sobie w Lipach bez szkody chróstu. Akcydensu od pastwisków u zagranicznych, ponieważ pastwisków dąbrowskich zażywają, wolno leśnemu szukać. A za to granic chrustów pod Gierkowo, Jarzębników i całego objazdu zawsze pilnować. Pastwisków bez wiadomości folwarku unisławskiego, aby szkody młodo wyrastającej chojnie nie czyniły, nie pozwalać. Dobra Czemlewo mają sobie pozwolone pastwisko po obścierniskach dąbrowskich z tą kondycyą, aby wieś Watarowo, nie mająca pastwisków, czyścińskich i brzozowskich zażywała". Obecnie D. liczy obszaru ziemi 2711 morg., budynków 96, domów mieszkalnych 65; katol. 29, ewang. 624. Szkoła ewang. we wsi; należą do niej wioski: Dąbrówka, Neulinum, Janowo, Czemlewo, Gierkowo i Otowice. Dzieci ew. 251, żyd. 3. 2.) **D.**, niem. *Dombrowken*, wś włośc., pow. chełmiński, około 2 mile od Chełmna, par. Sarnowo, poczta Lisewo. Należała przedtem do pp. benedyktynek w Chełmnie. R. 1599 nabyła ją ksieni Mortęska od Cichockiego podkomorzego krakowskiego za 12,000 zł. R. 1861 dziedzic Kroszczyński dawał dzierżawy klasztorowi 800 zł. Obecnie ma D. obszaru 2367 morg., budynków 69, domów mieszk. 35, katol. 29, ewang. 270. Do szkoły ewang. we wsi należy dzieci ewang. 64, kat. 3. 3.) **D.**, wś włośc., pow. kwidzyński, par. Pieniążkowo, poczta Mała Karczma (Kleinkrug), szkoła w miejscu. Dawniej były to dobra szlacheckie: w XVI wieku posiadali je Olescy; r. 1700 Maciej Pstrokoński, kasztelan spicimirski. Obszaru ziemi urodzajnej 1537 morg, budynków 92, domów mieszk. 43, katol. 346, ewang. 78. 4.) **D.**, os. do wsi Męcikał, pow. chojnicki; par. i poczta Brusy; szkoła Męcikał. Ma 4 budynki i jeden dom. mieszk., dusz 9 kat. 5.) **D.**, wś ryc., pow. tucholski, par. Raciąż, poczta Tuchola, szkoła w Stobnie. Wieś ta została nowo założona na gruncie Wielkiego Komorza około połowy przeszłego wieku, za dziedzica ówczesnego Macieja Połczyńskiego cześnika liwońskiego. Dla większej wygody duchownej wzniósł także Maciej Połczyński nowy kościół we wsi r. 1766, który jako filialny przyłączony został do Raciąża; tytułu św. Jana Nepomucena, istnieje do dziś dnia. Także i wieś D. posiada r. 1867 Józef Połczyński. Obszaru ziemi liczy Dąbrówka 2126 morgów, budynków 26, domów mieszkalnych 7, katol. 68. 6.) **D.** *szlach.*, dobra ryc., pod Radzyniem, pow. grudziąski, przy dwóch jeziorach, z których połnocne zowie się Okrągłe. Parafia i poczta Radzyn, szkoła w Melnie; obszaru ziemi 1301 morg., budynków 17; domów mieszk. 7, katol. 93, ewang. 47. R. 1293 leżała w tem miejscu wieś Nauszuty, która albo zaginęła i nowa teraźniejsza w miejscu powstała, albo tylko imię z czasem zmieniła. Za krzyżaków właściciele tutejsi zobowiązani byli pełnić służbę wojenną konno ze zbroją (Platendienst). W XV w. miał tę wieś rycerz jaszczurczego związku Mikołaj z Dąbrówki. W r. 1629 posiada D. Jerzy Sokołowski; r. 1667 spadkobiercy jego. R. 1700 Piotr Jan Czapski, wojewoda pomorski, ma tę wś razem z pobliskiem Boguszewem. Po nim byli spadkobiercami jego dwaj synowie: Paweł Czapski † 1782, Tomasz † 1784; po nim córka jego Konstancya z pierwszym mężem Radziwiłłowa, z drugim Małachowska. Wreszcie jej córka z pierwszego małżeństwa niezamężna księżniczka Urszula Marya Radziwiłłówna posiadała oprócz D., Boguszewo, Melno, Rywałd, Szczuplinki, Linowo, wolne sołectwo Kubaszczyna i karczmę Popas. R. 1801 ustąpiła te dobra Tobiaszowi von Blumberg za rocznym czynszem 3333 tal. 30 gr. R. 1830 sprze-

dał bank główny król. w Berlinie Dąbrówkę szlach., Rywałd i Szczuplinki oberamtmanowi Bertram za 66,000 tal. Boguszewo odkupił Henryk Bertram r. 1834 za 24,900 tal. O samej wiosce D. jest opis z r. 1776, że było wtedy z lasem włók 16, dworek z cegły murowany, budynki gospodarskie z drzewa, browarek z drzewa, karczma, 7 chałup dla robotników, 1 chata przy lesie dla stróża leśnego; glebę szacują jako mierną i piaszczystą (?), borku brzozowego było 6 włók. Do folw. należała część jeziora Okrągłego i inne jezioro obok Gołębiewka, 3 włóki wielkie (?). Czystego dochodu liczono 452 tal., wartość całych dóbr 24,000 zł. 7.) **D.** *król.*, wś w pow. grudziąskim, blisko Radzyna, istniała od najdawniejszych czasów. Z r. 1291 pochodzi pierwszy jej znany przywilej lokacyjny, wystawiony przez mistrza pruskiego Meinharda von Kwerfurt d. 18 lipca. Włók wszystkich liczyła wtedy 57; z tych dostały się sołtysowi Gunterowi 4 włóki jako dziedziczna własność, proboszczowi 5 włók; resztę objęli drobni włościanie prawem chełmińskiem, od włóki płacili 16 skotów i 2 kury na św. Marcin. Z karczmy pożytek szedł wprost do zamku w Rogoźnie. W wojnie r. 1414 podaje księga strat różnych przeniesionych 1000 zł. R. 1435 leżało 8 włók pustych. R. 1442 są znowu wszystkie obsadzone. O wolnem sołectwie także są wiadomości. R. 1500 starosta rogoziński wydał je dwu lemanom czyli wybrańcom za rocznym czynszem 15 lekkich grzywien, jeden nazywał się Andrzej Scholtze. R. 1564 sołtys Stanisław Choiński posiadał jeszcze pierwotny przywilej krzyżacki z 1291, który do akt sądowych w Grudziądzu kazał wpisać. R. 1569 nazywa się sołtys Wojciech Kwatlewski. W wojnie ze Szwedami zakopano stary przywilej i inne pisma w ziemi z obawy przed nieprzyjacielem, które jednak zupełnie zniszczały. R. 1667 król Jan Kazimierz wystawił nowy przywilej, który znowu pogorzał wraz z innemi aktami mniejszej kancelaryi ekspedycyjnej w czasie wielkiego pożaru w Warszawie r. 1669. Tylko odpis szczęśliwie uratowano w kancelaryi wielkiej, który król Michał potwierdza r. 1672 ówczesnemu sołtysowi Adamowi Szczepańskiemu. Włók było jak dawniej 4 i pół, sołtys miał prawo warzyć piwo i spirytus, w królewskim lesie rogozińskim miał wolny wyrąb drzewa tak do budowy jako i na opał, chróst brał na płoty. Jest jeszcze wiadomość o tak zw. lemanach czyli wybrańcach (milites selecti), którym dał początek i pierwszy przywilej wygotował król Stefan Batory. Każdy otrzymał wolne dwie włóki, z lasów królewskich brał drzewo na opał i do budowy, piwo warzył dla potrzeby, dobytek wyganiał na wolną paszę; nie dawał chleba ani kwaterunku żołnierzom w czasie wojny (tylko ich robotnicy czyli poddani byli do tego zobowiązani). Za to musiał być każdy leman czyli wybraniec gotów na zawołanie stanąć albo sam do wojny albo jednego żołnierza z koniem i zbroją dostarczyć. Przywilej królewski podaje zarazem nazwiska lemanów z całego obwodu rogozińskiego. I tak w Dąbrówce byli Jan Nosakowski, Paweł Zwoleński i Marcin Górski; w Grucie Wojciech Deczyński, Andrzej Mierzwicki, Paweł Klucznik, Wawrzyniec Papalski i szlachetny (nobilis) Walenty Zglinicki; w Rogoźnie Szymon Wilczewski, Jan Bojanowski i Maciej Rynkowski; w Szembruku Tomasz Gruba i Kazimierz Marchlewicz; w Szembruczku Michał Bombik, w Szonowie Wawrzyniec Radomski, Andrzej Sieklicki, Szymon Czepek, Adam Jankowski; w Szczepankach Stanisław i Jan Ziętarski; w Słupie Antoni Cieszyński, Jan Maliszewski i Wojciech Firoński. Następnie okazała się służba wojenna lemanów jako niedogodna; dla tego król Stanisław August zwolnił ich od niej, ale za to włożył obowiązek, żeby każdy płacił co rok od włóki lemańskiej na regiment stojącej piechoty 100 zł., i to połowę w miesiącu marcu, drugą połowę we wrześniu. Inne włóki nie lemańskie wydawał starosta rogoziński zwykle na 3 lata w wieczystą dzierżawę. Tak r. 1747 Jan Gruszyński, podkomorzy królewski, starosta rogoziński, wydał część włók w D. emfiteutom, których są imiona: Józef Mucha, Jan Klimek, Jan Kubacki, Franciszek Tadajewski, Wawrzyniec Leśniak, Jan Susmara, Bartłomiej Pilarski i Michał Fryderyk. Potomkowie tych rodzin dziś jeszcze żyją w D. Każdy dzierżawca trzymał mniej więcej włókę i kilka mórg. roli, do mniejszych potrzeb w gospodarstwie mieli niewielki borek brzozowy, wspólnego torfiska 43 morg. Oprócz czynszu (niewymienionego) odrabiali szarwark w pobliskiej dawniejszej Małej Dąbrówce, teraz zwanej Annaberg i to: z uprzężą 28 morg. czyli dni orali, 18 dni mierzwę wywozili; bez uprzęży 45 dni z kosą robili, 57 dni z sierpem, 45 dni z grabiami. R. 1838 rząd pruski nadał tym włościanom prawa własności; z szarwarku się okupili, 1 dzień z uprzężą liczono im po 12 groszy, bez uprzęży 6 groszy. Nadto płacili czynszu razem z 19 włók 25 morg. 151 tal. Torfisko zostało separowane. Borek brzozowy r. 1801 rząd nabył. Wolne sołectwo rozpadło się na 4 części; 3 lemanów miało 6 włók wolnych. Oddawna istniał w D. kościół tytułu św. Jakóba Apostoła, patronatu królewskiego. Pierwotnie był parafialny, włók dotacyjnych ma 5. W czasie reformacyi podupadł. R. 1627 został przyłączony jako filialny do Gruty. Budowany naprzemian z ce-

gły i kamieni polnych: jak donoszą biskupie wizytacye, znajdował się przez niejaki czas (zdaje się za Szwedów) w posiadaniu innowierców; oddany napowrót katolikom za rozkazem króla Władysława. Kiedy znacznie podupadł, odnowił go z gruntu Jan Działyński, wojewoda chełmiński, starosta rogoziński. R. 1676 włóki plebańskie leżały bez wszelkiej uprawy odłogiem, trudno ich było odszukać, krzewami porosły. R. 1721 zostały urzędowo przemierzone za rozkazem króla Augusta II. Pierwsze pole leżało na wschód od granicy Salna i król. Dąbrówki aż do Ossy. Drugie na południe od wału do rowu dzielącego starostwo rogozińskie od pokrzywińskiego; jedna część sięga tu rowu tak zw. węgorzowego. Trzecie pole ku zachodowi nazywało się Zapłotnią. Obecnie jest ten kościół przyłączony do Rogoźna; oprócz D. należą do niego Nicponie, Salno i Neuberg. Szkoła katol. we wsi liczyła dzieci katol. przychodzących także z Salna i Nicponia 83. Poczta znajduje się w Grudziądzu. Obszaru ziemi 4067 morg., budynków 122, domów mieszk. 55; katol. 448, ewang. 58. 8.) **D.** *mała*, wś król., pow. grudziąski, istniała oddawna w pobliżu D. wielkiej czyli królewskiej, niedaleko zamku w Rogoźnie. R. 1301 mistrz pruski Helwig von Goldbuch nadał sołectwo w Małej D. o dwóch włókach i czterech morgach jakiemuś Wilme z obowiązkiem służby wojskowej zbrojno z koniem. R. 1321 komtur pruski Otto von Luterberg dodał sołtysowi Wogemiłowi trzecią część z sądów. R. 1435 leżało tu 8 włók pusto. R. 1439 nabył Małą D. w zamian za wieś swoją Osseten (?) Otto Krop. Ówczesny mistrz w. krzyż. Paweł von Russdorf pozwolił mu za doznane usługi brać drzewo na opał i do budynków z lasu i łowić ryby w jeziorze Wezmeu na własną potrzebę. W późniejszych czasach urządzono tu folwark królewski (choć może nazwa Mała D. więcej nie istniała); poddani z pobliskiej wsi król. Dąbrówki odrabiali na nim swoje szarwarki (ob. powyżej *Dąbrówka król.*). Za pruskich czasów powstała w tem miejscu nowa wieś zwana Annaberg i folw. Ramutki, tak, że o wsi Małej D. oddawna nikt nic nie wie. 9.) **D.**, niem. *Damerkow*, wś włośc., pow. bytowski, prowincya pomorska, około mili od Bytowa. Oddawna była na czynsz wydana włościanom. R. 1387 przynosiła ogółem 30 grzywien czynszu. R. 1437 od włóki płacą poddani po dwie grzywny małe, 2 kury, 1 korzec owsa, siana 1 morg., 10 włók pustych, za górne pole 4 grzywny, karczmarz 3 wiardunki. Proboszcz odbierał od ekonoma od każdej włóki 1 grzywnę i 4 szelągi, w ogóle 19 grzywien 13 szelągów; z 10 ogrodów miał dostać po 1 korcu żyta i jęczmienia, 2 kury; z tych ogrodów było 5 pustych, 4 obsadzone, 1 jeszcze na 3 lata wolny; ogółem dostawał proboszcz 1 łaszcz 7 korcy owsa, 4 kor. żyta i jęczmienia, 2 kopy jajec, 7 kur. R. 1446 d. 15 sierpnia wydaje tę wś na nowo komtur Jan de Gleichen; wszystkich włók było 50, z tych Mikołaj sołtys miał 4 wolne, proboszcz 2 włóki, inne obsadzone były na prawie chełmińskiem; sołtys wykonywał niższe sądownictwo. R. 1658 podają, że przedtem było tu włościan 13, 1 włośc. kościel., sołtys i 2 ogrodników. Teraz wiele popustoszało. Kościół istniał oddawna w D., tytuł miał św. Wojciecha, patronatu rządowego; przyłączony był jako filia do Niezabyszewa (Damsdorf). W czasie reformacyi pod ewangelickimi pomorskimi książętami przeszedł w ręce innowierców. Potem znów gdy od r. 1637 ziemia bytowska i lawenburska dostały się Polsce, napowrót oddany katolikom. Budowany był w pruski mur, kryty dębowym kleńcem. Wewnątrz 1 ołtarz, kilkanaście ławek, chrzcielnica, ambona, wszystkie jego sprzęty. Wieża stała osobno na cmentarzu z dwoma dzwonami. Proboszcz posiadał w D. 2 włóki. Na budowę kościoła zapisane było pół włóki roli, łąka i ogród warzywny, dla nauczyciela także znaczna część roli; z czego wynika, że i szkoła bywała we wsi. Kawał roli posiadał i sługa kościelny. Naboż. odprawiało się dawniej co 4 tygodnie. Za pruskich czasów bywało tylko kazanie bez mszy, zaledwie co kwartał, na które i luteranie, jako był zdawna zwyczaj, licznie jeszcze przychodzili. W r. 1847 rząd pruski zniósł najprzód samowolnie gminę katolicką w D. a po dwu latach kazał rozebrać i kościół. Obecnie liczy D. tylko 10 katol., wszyst. mieszk. 390. 10.) **D.**, niem. *Dombrowken* lub *Neueiche*, król. dobra stołowe, pow. brodnicki, około 1 i pół mili od stacyi kolei żel. Wąbrzeźno, par. i szkoła Nieżywięc, poczta Wrock. Znakomita hodowla koni, owiec i cegielnia. Obszaru ziemi 2255 morg., budynków 17, domów mieszk. 6, katol. 88, ew. 47. Dzierżawa wynosi 2858 tal. 11.) **D.**, niem. *Dowbrowke*, wś rycer., pow. świecki, par. Drzycim, szkoła Lubodzież (Lubsee), poczta i stacya kolei żel. Terespol. Istnieje od najdawniejszych czasów. Za krzyżaków właściciel był zobowiązany służyć w każdej wojnie zbrojno na koniu. R. 1580 jest właścicielem Dąbrowski. Obszaru ziemi 1825 morg., budynków 17, domów mieszk. 10, katol. 42, ewang. 36. 12.) **D.**, niem. *Deut.-Damerau*, wś kościelna włośc., pow. sztumski, za krzyżaków miała zwykle przydomek: „uf der hoe“, na wzgórzu. Oddawna była urządzona na prawie polskiem, które dopiero za krzyżaków zamienione zostało na niemiecko-chełmińskie. Kościół tutejszy tytułu św. Mikołaja posiadał jeszcze filią we wsi Koślince (Kiessling), która

po okupacyi zaginęła. Parafia dąbrowska ma komunik. 824; szkoła we wsi, poczta Malborg. R. 1604 istniało w D. lemaństwo. Obszaru ziemi jest 2359 morg., budynków 116, domów mieszk. 70, katol. 268, ewang. 447. 13.) **D.**, folw., pow. sztumski, par. Namirowo (Baumgarth), szkoła Nowy dwór (Neuhof), poczta Dzierzgoń. Obszaru ziemi 167 morg., własność C. Borowskiego, budynków 5, dom. mieszk. 2, katol. 2, ewang. 16. 14.) **D.** *pruska*, niem. *Preuss. Damerau*, wś włośc., pow. sztumski, par. Podstolin, szkoła w miejscu, poczta Stary targ. R. 1474 sprzedaje Hanusz z Wągrowic Hanuszowi z Watkowic kilka włók w pruskiej D. R. 1516 sprzedaje Jerzy z Pr. D. jakiemuś Stesthku (Stasiek, Stęcki ?) jednę włókę. R. 1536 posiadają tę wś Adryan Schmoltz-Michorowski i Wawrzyniec Gross z Mirowic (Mirahnen). R. 1604 zachodzi posiadacz Jakób von Witkopf. Później założono tu osobny folwark, który znowu zaniechano; resztę pozostałych 18 morg. rozdano tak zwanym kaszubom r. 1725, których sprowadzono z tucholskich borów. Obecnie zajmuje Pr. D. obszaru ziemi 1234 morg., budynków 54, domów mieszk. 31, katol. 197, ewangelikow 1. 15.) **D.**, niem. *Dombrowken*, wś król., pow. starogrodzki, gleba w części żyzna gliniasta, w części piaszczysta. Nim nową szosę z Bobowa pobudowano, szedł tu główny trakt ze Skurcza do Starogrodu. D. obejmuje 42 posiadłości włościańskich, 18 ogrodników, 4036 morg., katol. 490, ewang. 164, domów mieszk. 78. Szkoła w miejscu. Parafia Bobowo. We wsi jest kościół tytułu Znalezienia Św. Krzyża, budowy starożytnej, z cegły murowany. W czasie reformacyi starości gniewscy, najbardziej zaś Czema, wojew. malborski, oddali go predykantom ewang. Dopiero po jego śmierci, gdy pozostała małżonka Zofia w Gniewie sprzyjała katolikom, r. 1596 biskup Rozrażewski nanowo go poświęcił. Dłużej niż 40 lat znajdował się wtedy w ręku luterskiem. Później na niejakie wynagrodzenie książę Albrecht Radziwiłł, starosta gniewski, zapisał jednę włókę roli tutejszemu kościołowi na potrzeby. Poczta Bobowo. Odległość od Starogrodu 1 mila. 16.) **D.**, niem. *Damerau*, wś włośc., pow. złotowski, około 1 milę na północ od miasta Kamienia. Par. Kamień. We wsi jest kościół tytułu św. Michała, filialny, przyłączony do Kamienia. Szkoła tutejsza liczyła r. 1867 dzieci 62, poczta Kamień. Obszaru ziemi ma D. 5580 morg., budynków 142, mieszk. 65, katol. 446, ewang. 18. D. jest bardzo starą osadą. R. 1270 Mestwin II darował ją pustelnikom reguły św. Augustyna, osiadłym w Swornigacu na północ od Chojnic; nazywała się wtedy ta wieś Louvissona Dambrona (? Łowiszowa Dąbrowa). R. 1306 kiedy ostatni oo. augustyanie, nie mogąc się tu utrzymać, przeszli do Oliwy i przyjęli regułę cysterską, D. jako i inne ich włości odziedziczyli cystersi. R. 1333 nabyli te dobra poaugustyańskie krzyżacy. którzy także niedługo trzymali D., bo już r. 1356 ustąpili ją arcybiskupom gnieźnieńskim w zamian za ich wioski Gębarzów (Bischofswalde) i Bruzdowo nad morzem w pobliżu Pucka, które książę Mestwin II podarował był r. 1285 Jolancie, wdowie po Bolesławie wielkopolskim, gdy wstąpiła do klasztoru klarysek w Gnieźnie. Odtąd pozostała D. przy arcybiskupach gnieźnieńskich, aż do sekularyzacyi dóbr duchownych: r. 1773 zajął ją na rzecz rządu król pruski Fryderyk II. 17.) **D.**, niem. *Damerkau*, wś szlach., pow. wejherowski. Ma os. Borek i młyn dąbrowski. Obecnie trzy części. Obszaru ziemi 103 włók, katol. 185, ewang. 25, domów mieszk. 23. Par. Luzino, szkoła Robakowo, poczta Wejherowo, dokąd 1 mila. R. 1858 Wysiecki, Tępski i Bardzki w liczbie osadników. 18.) **D.**, niem. *Damerau*, wś włośc., pow. starogrodzki. Obejmuje 8 posiadłości włościańskich, 3 ogrodników; gleby żyznej gliniastej 1707 morg.; kat. 302, ewang. 18, domów mieszk. 28. Szkoła w miejscu. Par Miłobądź, poczta Tczew. Odległość od Starogrodu 3 mile. 19.) **D.**, os. należąca do Grabowa, pow. kartuski, par. Parchowo. 20.) **D.**, niem. *Klein-Damerkau*, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej. *Ks. F.*

Dąbrówka, 1.) niem. *Damerau*, wś i dobra rycerskie, w pow. olsztyńskim. 2.) **D.**, niem. *Dombrowken*, pow. ostródzki. 3.) **D.**, niem *Damerau*, pow. szczycieński. Tamże D. *Tylna*, niem. *Vorder-Damerau* i *D. Przednia*, niem. *Hinter-Damerau*. 4.) **D.**, niem. *Dombrowken*, powiat szczycieński. 5.) **D.**, niem. *Dombrowken*, wś, pow. darkiański, ma st. poczt. 6.) **D.**, niem. *Dombrowken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Szymonki. Przytem niektóre miejscowości z Prus Wschodnich, wymienione w art. **Dąbrowa** (ob.), noszą niekiedy nazwę Dąbrówek.

Dąbrówka 1.) niem. *Dombrowka*, wś i dobra, pow. opolski, par. Rogów, nad Odrą. Dobra, od r. 1801 własność barona Dallwigk, obejmują z folwarkami Niederhof i Ludwigshof 3249 m. rozl., w tem 1738 m. lasu, mają piękną owczarnię zarodową, gorzelnię, młyn parowy i cegielnię. Wś D. z kol. Posiłek ma 68 osad. 2.) **D.** *królewska*, niem. *Dombrowka (Koeniglich-)*, wś, pow. opolski, par. Chwałkowice, o 9 kil. od m. Pokój, przy drodze z Pokoju do Wołczyna, ma 137 osad, pokłady rudy żelaznej, szkołę 2-klasową i zarząd leśnictwa rządowego D., obejmującego 26574 mg. w 7 obrębach. Mieszkańcy spławiają paliwo strumieniem bogacickim. 3.) **D.** *wielka* albo *miejska*, niem. *Gross-Dombrowka* al. *Staedtisch-Dombrowka*, wś, pow.

bytomski, o milę na wschód od Bytomia, nad Brynicą, od 1538 własność miasta Bytomia, dziś już prawie zupełnie rozparcelowana, ma 2478 m. rozl., 83 dm., grunta piaszczyste, par. w Kamieniu, st. p. Czeladź, młyn, szkoła początkowa. Była też w D. kopalnia galmanu. W pobliżu leśnictwo miejskie Dąbrowa, obejmujące 1763 m. lasu. 4.) **D.** *mała*, inaczej *Celary Dąbrówka*, niem. *Klein-Dombrowka*, wś i dobra, pow. katowicki, o milę od Mysłowic. Dobra wchodzą w skład klucza mysłowickiego i mają 877 mg. gruntu. Wś ma 78 osad, 994 mg. rozl. 5.) **D.**, niem. *Dombrowka*, folw. dóbr Zdziechowice, pow. lubliniecki. 6.) **D.**, niem. *Dombrowka*, wś, pow. wielkostrzelecki, parafia Wysoka, o 15 kil. od W. Strzelc, przy szosie do Gogolina, 17 osad, 286 m. gruntu piaszczystego. 7.) **D.**, niem. *Dombrowka*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, par. Świbie, o 1 milę od Toszka; dominium ma tu tylko zamek myśliwski i około 9000 morg. lasu, należącego do dóbr toszeckich. Wś między lasami położona ma 40 osad, 1716 m. gruntu, szkołę i w lesie fryszerkę Łoniak, nad stawem Łoniak zwanym. 8.) **D.**, niem. *Dombrowka*, folw., pow. toszecko-gliwicki, ob. *Boyczów*. 9.) **D.**, niem. *Dombrowka*, folw., pow. rybnicki, ob. *Rzuchów*. 10.) **D.** *miejska*, ob. *D. wielka*, *F. S.*

Dąbrówka 1.) potok, wytryska z pod północnego stoku Łysej góry (554 m.), w obrębie gminy Zawadki, w pow. wadowickim; płynie w kierunku północno-wschodn. i tworzy w drugiej połowie swego biegu granicę między Gorzeniem a obszarem Wodowic. Wpada z lewego brzegu do Skawy, a raczej jej odnogi, po 3 kil. biegu. 2.) **D.**, potok, nastaje w obrębie gminy Jastrzębki starej, w pow. pilznieńskim, z dwóch strug, jednej płynącej przez sam środek wsi Jastrzębki starej, drugiej zaś tryskającej w Wielkim Lesie za browarem. Łączą się one poniżej wsi Jastrzębki. Płynie zrazu na wschód, potem na północny wschód przez gm. Przerytybor, następnie przez terytoryum gm. Dąbia, gdzie z prawego brzegu przyjmuje potok od Dąbia płynący, a zebrawszy wodę ściekającą od Dąbrówki, przerzyna obręb tejże wsi, potem przechodzi ustawicznie łąkami śród domowstw płynąc, w obr. gminy Rudy, w której przyjmuje nazwę p. Ruda. Minąwszy Grzybów i Podlesie, we wsi Zgórsku wpada z prawego brzegu do potoku Partyńskiego. Długość biegu 22'5 kil. 3.) **D.**, także *Dubrawką* zwany potok, nastaje w obrębie gminy Korczówki w pow. żydaczowskim, we wschodniej stronie tejże, ze źródeł łącznych, z pod tak zwanej Polany (382 m.); płynie zrazu na północ; przy młynie korczowiskim, Bukowicami zwanym, zwraca się na północny zachód, zrasza gminę Łysków, gdzie od lewego brzegu przyjmuje potok od wsi Korczówki płynący; poniżej Łyskowa dolinka jego zwęża się; po wschodniej stronie wznosi się Romanowa góra (309 m.), a po zachodniej Łysa Góra (306 m.). Wszedłszy w obręb wsi Dubrawki, koryto swoje rozdwaja; zachodnie ramię płynie granicą Dubrawki i Lachowic zarzecznych i wkrótce wpada do Dniestru; wschodnie zaś przerzyna wieś Dubrawkę i poniżej wsi zlewa swe wody do Dniestru naprzeciwko kępy, Kątami zwanej. Długość biegu 9 kił. 4.) **D.**, potok, powstaje we wsi Dąbrówce, w pow. samborskim, z dwóch strug, opływających od północy i południowego wschodu wzgórze Dąbrówkę (374 m.). Płynie zrazu na wschód przez Dąbrówkę, poczem wydobywa się na pola samborskie w kierunku południowo-wschodnim, a śród domowstw samborskich, tuż przy granicy wsi Strzałkowic zwraca się na południo-wschód, płynąc przez przedmieście Powtórnią, Powodową, Zamiejską; za linią kolejową naddniestrzańską łączy się od wschodu z odnogą Dniestru, która opływa miasto Sambor od południowego wschodu; jako taki, płynie przez przedmieścia Srednią i Dolnią, a przyjąwszy z lewego brzegu potok Rudny od Biskowic płynący, wpada do Strwiąża. Długość biegu aż do połączenia się z odnogą dniestrową 9 kilom., a odtąd do ujścia $5^1/_4$ kil. *Br. G.*

Dąbrówki 1.) wś i folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze. Gleba piaszczysta i kamienista. Liczy 4 dm., 30 mk. i 174 mg. ziemi, w tem 146 ornej roli a 28 m. pastwiska 2.) **D.**, rum., pow. mławski, gm. Mostowo, par. Szreńsk. 3.) **D.**, por. *Daleszowice* i *Dąbrówka*.

Dąbrówko 1.) domin., pow. międzychodzki; 467 mg. rozl.; 3 dm., 48 mk., wszyscy kat. 13 analf. Stac. pocz. Kwilcz o 3 kil.; stac. kol. żel. Wronki o 23 kil. 2.) **D.**, domin., pow. inowrocławski, 5810 mg. rozl.; 2 miejsc: 1) D. 2) folw. Karolinenhain; 20 dm.; 313 mk.; 197 ewan., 146 kat.; 177 analf. Stac. pocz. Barein o 11 kil.; stac. kol. żel. Inowrocław o 21 kil.

Dąbrowlany, ob. *Dubrowlany*.

Dąbrowna, *Dubrowna*, mko w pow. horeckim, nad Dnieprem, o 35 w. od Horyhorek, 36 od Orszy, znaczne i handlowe. Należy do liczby starszych mieścin białoruskich. W czasach buntu Glińskiego 1514 d. 13 sierpnia wpadło w ręce Rosyan, po bitwie zaś orszańskiej wróciło znów do Polski. Znowu podczas wojny w 1534 wódz rosyjski Telepniew spalił D. W 1535 r. Szujski zdobył ją. W 1564 r. wojsko obce znów spustoszyło Dąbrównę. Należała ona do Hlebowiczów, którzy fundowali tu kościół bernardynów w 1630 r. Że miasteczko leży niedaleko ujścia Kropiwny do Dniepru, więc niektórzy mniemają, iż tu zaszła owa pamiętna bitwa zwana orszańską w 1514 r. Obecnie istniejący kościół katolicki jest odbudowany w r. 1809 przez teraźniejszych właścicieli ks. Lu-

bomirskich. Są też ślady zamku warownego po Hlebowiczach. Ks. Lubomirscy mają tu ładną rezydencyą wzniesioną z muru. Na rz. Dnieprze prom przy trakcie Smoleńsk-Orsza. Mko liczy 4523 mk. i ma zarząd gminy wiejskiej liczącej dusz 2309. *Fel. S.*

Dąbrowna, ob. *Dubrowy*.

Dąbrowno, wś i folw., pow. będziński, gm. Niegowa, par. Lelów. W 1827 r. było tu 33 dm. i 334 mk.; obecnie jest 38 dm., 382 mk. Folw. D. z wsią D. od Piotrkowa w. 98, od Bendzina w. 56, od Lelowa w. 6, od Żarek w 12, od Myszkowa w. 18; Rozl. wynosi m. 887 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 361; łąk m. 41, pastwisk m. 34, lasu m. 388, zarośli m. 32, wód m. 1, nieużytki i place m. 30; bud. mur. 7, drew. 3; piec wapienny; staw zarybiony i pokłady kamienia wapiennego. Wieś D. osad 53, gruntu m. 402.

Dąbrówno, niem. *Gilgenburg*, mylnie *Gagenburg*, miasto, pow. ostródzki Prus wschod., nad traktem bitym z Działdowa (Soldau) do Ostrody. Leży w obronnem z natury miejscu na wąskim przesmyku między dwoma jeziorami, wschodniem wielkiem dąbrowskiem jeziorem i małem zachodniem. Gród warowny istniał tu już od niepamiętnych czasów. Dzisiejsze miasto założyli krzyżacy r. 1326, obszaru ziemi przeznaczyli dla niego 60 włók. Od r. 1325 zasiadają na tutejszym zamku wójtowie (Vögte) krzyżaccy. Czynszu płaciło miasto krzyżakom 31 grzywien, młyn miejski dawał słodu korcy 400, zboża 200 korcy; drugi młyn zwany Kupfermühle dawał 66 korcy. W r. 1405 miasto pogorzało, jak podają źródła krzyżackie. Około pół mili ztąd na północ za jeziorem leży sławna wieś Tannenberg. 1410 Władysław Jagiełło, ciągnąc pod Tannenberg, miasto to zdobył i spalił. W r. 1520 w wojnie ponownie zrabowane. R. 1578 całe prawie zgorzało. Za szwedów do zupełnego niemal upadku doszło. Przeszedłszy pod panowanie pruskie dźwignęło się. Posiada zamek odnowiony, własność hrabiów Finkensteinów, szpital, znaczne fabryki płótna i przędzalnie wełny. Kościół luterski, dawniej katolicki, fundowany zapewne równocześnie z miastem. Katolicy tak miasta (w liczbie około 200) jako i całej obszernej okolicy pozostawali przez kilka wieków zgoła bez wszelkiej duchownej opieki. Dopiero w r. 1862 urządzono tu stacyą misyjną, którą zaraz następnego roku 1863 zamieniono na parafią. Dusz liczy obecnie par. dąbrowska około 2000, należy do dekanatu nowego pomezańskiego w dyecezyi chełmińskiej. Kościół tutejszy nowy i dosyć okazały fundował teraźniejszy biskup chełmiński Jan Nepomucen Marwicz, tytuł nosi św. Jana Nepomucena, prawo patronatu jest biskupie. Konsekrowany jest przez wspomnionego biskupa d. 10 września r. 1864. Szkółki prywatne katolickie istnieją dotąd trzy w parafii: w Dąbrównie, w Lewałdzie i Marcinkowie. Proboszcza i szkołę w Marcinkowie utrzymuje dyecezyalne stowarzyszenie św. Bonifacego i św. Wojciecha. W ostatnim czasie powstała myśl chwalebna ufundować w D. ze składek zakład dobroczynny dla dzieci uczęszczających z dalekich stron parafii na naukę do św. sakramentów, w którymby potrzebny i bezpłatny przytułek i pożywienie miały, przychodzą bowiem nieraz o kilka mil na naukę. Ma być oddany ten zakład pod opiekę św. Stanisława, który, jako pobożna wieść niesie, wspierał wojsko polskie w tej właśnie okolicy, w czasie tak ważnej bitwy pod Tannenbergiem. W D. jest stacya pocztowa i telegraficzna. Jarmarki odbywają się 4 do roku: na bydło, konie i kramne. *Ks. F.*

Dąbrowo, 1.) wieś, powiat przasnyski, gmina i parafia Krzynowłoga Wielka. 2.) **D.**, folwark, powiat władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki. Liczy 166 mk.; odl. od Maryampola 37 w. 3.) **D.**, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Igłówka. Liczy 10 dm., 90 mk.; odl. 21 w. od Maryampola. 4.) **D.**, folw., pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. Ma 2 dm., 37 mk., odl. 41 w. od Maryampola. 5.) **D.**, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pożajscie, par. Poniemoń. Część rządowa liczy 14 dm., 92 mk.; prywatna 7 dm., 110 mk. a folw. 3 dm. Odl. od Maryampola 56 w. 6.) **D.**, pow. mławski, ob. *Dąbrowa*. Gmina D. posiada 2 szkoły kat. w Kowalewie i ewang. w Prószkowie; w r. 79 do pierwszej uczęszczało 64, do drugiej 40 dzieci. *Br. Ch.*

Dabrowo, w pow. lidzkim i sokólskim, ob. *Dąbrowa*.

Dąbrowo, 1) folw., pow. międzyrzecki, ob. *Zbąszyń* (Bentschen) i *Nowawieś* (Neudorf). 2.) **D.**, kolonia, pow. wągrowiecki, 9 dm., 90 mk., 2 ew., 88 kat., 29 analf. 3.) **D.**, domin., pow. wągrowiecki; 3571 morg. rozl., 2 miejsc. 1) D., 2) folw. Komorowo, 237 mk., 38 ew., 199 kat., 137 analf. Stac. poczt. Janowiec o 6 kil., st. kol. żel. Gniezno o 30 kil. Niegdyś własność Zalewskich. 4.) **D.**, wieś, pow. mogilnicki, 26 dm., 265 mk., 216 ew., 49 kat., 81 analf. Stac. poczt. Mokre o 3 kil., st. kol. żel. Mogilno o 10 kil. 5.) **D.**, leśnictwo, pow. wyrzyski, 1 dm., 7 mk., 5 ew., 2 kat., nie ma analf. Najbliższa stac. poczt. Mroczeń (Schönhausen). 6.) **D.**, folwark., pow. bydgoski, 10 dm., 93 mk., 92 ew., 1 kat., 27 analf. Najbliższa stac. poczt. Kotomierz. 7.) **D.**, wieś, pow. krotoszyński, 72 dm., 498 mk., 28 ew., 470 kat., 103 analf. Stac. poczt. Rozdrażewo o 6 kil., stac. kol. żel. Krotoszyn o 12 kil.

8.) **D.**, folwark, powiat krotoszyński, ob. *Krotoszyn*. 9.) **D.**, wieś, pow. śremski; 27 dm., 199 mk., 6 ewang., 193 kat.; 66 analf. Stac. poczt. Zaniemyśl (Santomyśl) o 6 kil., st. kol. żel. Środa o 20 kil. 10.) **D.**, olędry, pow. śremski; 22 dm., 209 mk., 195 ewang., 14 kat., 35 analf. Stac. poczt. Zaniemyśl o 6 kil. 11.) **D.**, domin., pow. śremski; 2 miejsc. 1) D., 2) cegielnia; 9 dm., 146 mk., wszyscy kat., 49 analf. St. poczt. Zaniemyśl o 6 kil. 12.) **D.**, wieś, pow. międzychodzki; 10 dm., 101 mk., wszyscy kat., 33 analf. Stac. poczt. Kwilcz o 5 kil., st. kol. żel. Wronki o 40 kil. 13.) **D.** stare, olędry, pow. poznański; 48 dm., 337 mk., 325 ewang., 12 kat., 80 analf. Stac. poczt. i kol. żel. Eichenhorst o 5 kil. 14.) **D.** nowe, olędry, pow. poznański; 12 dm., 84 mk., 78 ewang., 6 kat., 10 analf. Stac. poczt. i kolei żel. Eichenhorst o 8 kil. 15.) **D.** nowe, wieś, pow. babimoski; 52 dm., 434 mk., wszyscy katolicy, 134 analf. Stacya pocztowa Wolsztyn (Wollstein) o 6 kil., st. kol. żel. Opalenica o 25 kil. 16.) **D.** stare, domin., pow. babimoski; 13574 mg. rozl., 3 miejsc.: 1) D. stare, 2) fol. Błocko i 3) folw. Stradyn; 29 dm., 662 mk., 5 ewang., 657 kat., 205 analf. Stac. poczt. Wolsztyn o 6 kil., st. kol. żel. Opalenica o 25 kil. 17.) **D.**, folw., pow. wrzesiński, ob. *Szamarzewo*. 18.) **D.** pod Prusami, kolonia, pow. pleszewski, ob. *Prusy*. 19.) **D.** pod Raszkowem, folw., pow. pleszewski, ob. *Radlin*. 20.) **D.**, leśnictwo, pow. szamotulski, ob. *Kikowo*. 21.) **D.**, leśnictwo, pow. szamotulski, ob. *Pniewy* (Pinne) domin. 22.) **D.**, folw., pow. szamotulski, ob. *Wróblewo*. 23.) **D.**, folw., pow. bydgoski, ob. *Żołądowo*. *M. St.*

Dąbrowo 1.) osada należąca do miasta Kamienia jako gminy, pow. złotowski. Budynków 60, domów mieszk. 40, katol. 67, ewang. 25. Parafia, szkoła i poczta Kamień. Wieś ta należała przed okupacyą do arcybiskupów gnieźnieńskich. 2.) **D.**, fol. należący do Skrzetusza, pow. wałecki; parafia, poczta i szkoła we wsi Skrzetusz. Ma 3 budynki, 1 dom mieszk., katol. 1, ewang. 10. 3.) **D.** albo *Damry*, niem. *Damerau*, folwark należący do Rudzicza, pow. suski, parafia i poczta Iława, w dawniejszej Pomezanii, szkoła w Montykach; 4 dm., 1 mieszkalny, 14 ewang. 4.) **D.**, folw! należący do Ostrowitego, nad rz. Czarna woda, pow. świecki, par. Drzycim, szkoła Dębowo (Eichdorf), poczta Brumplac. Budynków 6, dm. mieszk. 3, kat. 6, ewang. 12. 5.) **D.**, osada należąca do Borzestowa, pow. kartuski, par. Chmielno. 6.) **D.**, osada należąca do Klukowej huty, pow. kartuski, par. Stężyca. 7.) **D.**, osada należąca do Małego Mniszewa, pow. kartuski, par. Żukowo. 8.) **D.**. leśnictwo król., pow. kartuski, dawniej bór klasztorny, należy do nadl. w Kartuzach, dm. 11, kat. 3, par. Goręczyn, odległ. od Kartuz ³|₄ mili. 9.) **D.**, niem. *Heinrichswalde*, wś, pow. ostródzki. *Kś. F.*

Dąbrowska wólka, niem. *Damerau-wolka*, wś, pow. szczycieński, st. p. Dźwierzuty.

Dąbrowskie, niem. *Dombrowken*, wieś, pow. olecki, st. poczt. Margrabowa.

Dąbrowski młyn, nad strugą Dąbrowską, pow. wejherowski, należy do Dąbrówki. *Kś. F.*

Dąbrowszczyzna 1.) dwór prywatny, pow. święciański, par. komajska, nad rz. Wydranką. Roku 1631 Dąbrowska ze Steckiewiczów sprzedaje tę majętność Piotrowi Rudominie chorążemu bracławskiemu; r. 1737 Krzysztof Sulistrowski chorąży oszmiański sprzedaje Ludwice z Sulistrowskich Koziełłowej, starościnie dziśnieńskiej; obecnie jest własnością Zabłockich (Landsbergów?). Okrąg miejski D. w gm. Komajach liczy w swym obrębie wsie: Skarpowce, Romieki, Łodosie, Popowce, Bojary, Nowosiołki, Łopucie, Postawiszki, Daniowce; zaśc.: Ryngaliszki, Kojraniszki, Roskosz. 2.) **D.**, folw., pow. oszmiański, po lewej stronie traktu pocztowego wileńskiego; mk. 22, rzym. katolicy (1866). 3.) **D.**, zaśc. pryw., powiat wileński, 3 okr. adm.; mk. 22, 2 domy (1866).

Dąbrowy, wś rządowa nad rz Szkwą. pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec. Leży o 5 w. na południo-wschód od Myszyńca, na granicy pruskiej, w bezleśnej piaszczystej okolicy. Roku 1827 było tu 114 dm., 754 mk.; obecnie liczy 132 dm., 1207 mk. i 4607 morg. obszaru.

Dąbrowy, przys. Trzcinicy.

Dąbrowy, ob. *Dubrowy*.

Dąbrożna, rzeczka, poboczna Orli po prawej, ma źródło w pow. krobskim pod wsią Siedlec, płynie przez wsie Chocieszewice, Pempowo, Wilkonice, miasteczko Górka miejska (Goerchen), dopływa do Orli pod Widawą. Ma około 26 kil. długości.

Dąbrusk, wś i folw., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Zagroba. Folw. D. lit. ABCDE. z nomenklaturą Żydówka i wsią D., od Płocka w. 21, od Bielska w. 7, od drogi bitej w. 3, od Kutna w. 63, od rzeki spławnej w. 21. Rozległość folwarczna wynosi m. 759 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 696, łąk m. 32, pastwisk m. 2, nieużytki i place m. 29. Bud. mur. 1, drewn. 14, wiatrak; wieś D. osad 14, gruntu m. 46. *Br. Ch.*

Dąbrzeżyckie jezioro w północnej stronie pow. borysowskiego, o 8 w. od kanału berezyńskiego i granicy pow. lepelskiego, a o 11 od rzeki Berezyny. Długie wiorst 2, szerokie 1. Jezioro to łączy się z rz. Serhucz, która przepływa blizko zachod. jego brzegów; od połud. i wschodu otoczone głębokiemi lasami i błotami. Na zach. o 1 w. od jeziora leży wieś *Dąbrzeżyce*, na prawym brzegu rzeki Serhucz, dawne dziedz. Miładowskich; obszaru około 1450 morgów. *T. S.*

Dąbsk, wś, pow. mławski, gm. Słupsk, par. Wyszyny. Liczy 34 dm., 327 mk.; obszaru gruntu 2052 morg., w tem 1154 orn., a 543 włośc.; gorzelnia. Pod wsią D. z błot zwanych Niemyja nastaje rzeka Orzyc.

Dądyki, wś, pow. gostyński, gm. Szczawin kościelny, par. Suserz.

Dągówki, niem. *Dongen*, z litewsko-prusk- *daugos*, niebo, dobra rycerskie w pow. olsztyńskim, st. p. Spręcowo.

Dealu, 1.) *negru*, wś na Bukowinie, nad rz. Kilią, ma kopalnie miedzi. 2.) **D.** *marului*, wś na Bukowinie, u źródeł rz. Suczawicy.

Debalcewo, stacya pocztowa i stacya kolei żelaznej donieckiej, w pow. sławiańskim gub. ekaterynosławskiej. Por. *Donieck*.

Debelówka, przys. do Kniaziołuki, pow. doliniański, między rz. Zadzawą i Zadzawką. Ma szkołę ewangelicką.

Debena, ob. *Dubna*.

Debenke (niem.), ob. *Dębionek*.

Debens (niem.), ob. *Dębiniec*.

Deberkitz, ob. *Debrikecy*.

Debesie, *Dejbisy*, 1.) wś, własność włościańska, pow. oszmiański, od m. Oszmiany w. 8, dom. 23, mk. 89, z nich 16 prawosł., reszta katolicy. 2.) **D.**, folw., pow. oszmiański, po lewej str. traktu poczt. wileńskiego, mk. 9. 3.) **D.**, wś, własność włościan, nad rz. Graużyszką, po praw. str. traktu wojskowego prowadzącego od m. Oszmiany do mka Dziewieniszki. Od m. Oszmiany w. 4, domów 14, mk. 121, katolicy.

Debesławce (z Traczem), wieś, pow. kołomyjski, oddalona o 1 i pół mili na połud. wschód. od Kołomyi, o 1 milę na zachód od Zabłotowa, leży nad potokiem Cucelin, któren ma swe źródło o 1 milę na południe pod wsią Cucelin; do tego potoku wpada tu potoczek Lasków, mający swe źródło na polach tej wsi w zachodniej str. Cucelin wpada o $^1/_4$ mili na północny wschód od Debesławiec do Prutu, który przepływa przez grunta tej wsi, a ta swą południową stroną graniczy już z początkiem gór karpackich. Przestrzeń pos. więk. roli orn. 281, łąk i ogr. 42, past. 30, lasu 382; pos. mniej. roli orn. 593, łąk i ogr. 740, past. 373, lasu 4 morg. Ludność rzym. kat. 21, gr. kat. 1024, izrael 74: razem 1119. Należy do rzym. kat. parafii w Kołomyi, gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu kołomyjskiego. W tej wsi jest szkoła filialna 1-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 290 złr. Właściciel więk. pos. Józef Abrahamowicz. *B. R.*

Debessy, gub. wiacka, pow. sarapulski, st. poczt. w miejscu gdzie się oddziela trakt z Małmyża do Głazowa i Ochańska.

Debiszkow, niem. *Döbischke*, wieś na saskich Łużycach, w powiecie budyszyńskim, należy do ewangelickiej parafii w Hodziju (Göda). W r. 1875 Serbów 43. *A. J. P.*

Deble, wś rząd., pow. rossieński, o 63 w. od Rossien, par. Szyłele.

Debły, wś, pow. warszawski, gm. Zaborów, par. Leszno.

Debreczynka, wś, pow. jampolski, mieszk. 479. Ziemi włośc. 530 dzies., ziemi dwor. 505 dzies.; należy do ks. Hohenlohe. *Dr. M.*

Debricy, niem. *Döbra bei Ossling*, wieś na saskich Łużycach, w pow. kamjeneckim, Serbów 119. *A. J. P.*

Debrikecy, niem. *Deberkitz*, wieś na saskich Łużycach, pow. budyszyński. W r. 1875 było serbów 53. *A. J. P.*

Debrino, król. leśnictwo nadleśnictwa Filipy (Buschberg), pow. kościerski, katol. 2, ewang. 6, dom mieszk. 1; par. Kościerzyna, szkoła Węglikowice, poczta Kościerzyna. Odległość od Kościerzyny 1 mila.

Debrong (niem.), ob. *Dobrąg*.

Debryca, mała rz. w zach. stronie pow. bobrujskiego, bierze początek w błotach okalających osadę wiejską Jazel, płynie w kierunku na połud. wschód i przebiegłszy mil 2 wpada do Oresy poniżej Wierchocina. *Al. Jel.*

Debrzno, ob. *Dybrzno*.

Debsecy, albo *Wulke Debsecy*, niem. *Grossdöbschütz*, wieś na saskich Łużycach w pow. budyszyńskim. Domów 42, mieszkańców 236, w tem Serbów 183. D. małe, niem. Klein Döbschütz, wieś tamże, domów 40, mieszkańców 217, w tem Serbów 178. *A. J. P.*

Debsk, niem. *Döbrik*, wieś na dolnych Łużycach, pod Chociebużem. *A. J. P.*

Dechlino, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Dechowa, 1.) wieś, pow. rohatyński, o $1^1/_4$ mili na zachód od Rohatyna, o 1 i pół mili na wsch. od Chodorowa, o $^1/_4$ mili na pół. od Psar, o $^3/_4$ mili na północ od Knihinicz. Przestrzeń posiadłości więk. roli orn. 134, łąk i ogr. 12, past. 6, lasu 116; posiadłości mniej. roli orn. 652, łąk i ogr. 115, past. 6, lasu 4 morg. Ludność rzym. kat. 69, gr. kat. 439, izrael. 32: razem 540. Należy do rzym. kat. parafii w Podkamieniu, do gr. kat. parafii w Psarach. Wieś ta należy do dóbr Psary i ma wspólną z tą wsią szkołę etatową. Właściciel więk. pos. Wilhelmina hr. Rejowa. 2.) **D.**, ob. *Dubowce*. *B. R.*

Dechtary, 1.) węg. *Berthelemfalva*, niem. *Petendorf*, wś w hr. liptowskiem (Węg.); gleba urodzajna lecz wystawiona na wylewy rz. Wagu, 227 mieszk. 2.) **D.** *Wiżne*, węg. *Vidaföld*, wioska w hr. liptowskiem. *H. M.*

Decsö, ob. *Diaczów*.

Dedaczów, węg. *Dedassocz*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.). Kościół paraf. gr. katol., uprawa roli, 177 mk. *H. M.*

Dedany, folw., pow. kowieński, par. Żejmy, należy do dóbr Wojewodziszki Bolcewicza.

Dederkały, wś w pow. krzemienieckim, w okol. malowniczej i żyznej, stara osada, jak wszystkie prawie wsie wołyńskie z porzecza Styru, Ikwy, Horynia. W XVI w. władali nią czterej bracia Dederkalscy (Sydor, Daszko, Nestor i Andriej, ten ostatni z przydomkiem Wątkowski, snać od innej posiadłości). We dwieście lat później niemniej D. są w posiadaniu kilku rodzin. Hugo Kołłątaj miał tu swą cząstkę a również i biskup Jak. Ign. Dederko (pierwszy od 1798 bisk. miński) władał częścią Dederkał. D. posiadają kościół z klasz. reformatów, który przed kilkunastu laty miał nowicyat; dziś nowicyat zniesiony, klasztor istnieje. Kościół w D., podczas dorocznych odpustów (np. Podwyższenie św. Krzyża), przepełniony bywa ludem okolicznym i szlachtą. W rzeczonym kościele wyżej wspomniany bisk. Dederko odbywał w r. 1826 pięćdziesięcioletni obchód swego kapłaństwa. W połowie swego kapłańskiego zawodu bis. Dederko, wówczas jeszcze bisk. sufragan łucki, w imieniu duchowieństwa wołyńskiego, jako delegat, składał homagium od duchowieństwa Imperatorowej Katarzynie (w r. 1795) w ręce jej pełnomocników, generałów Kreczetnikowa i Tutolmina. Paraf. kościół katol. przy klasztorze reformatów pod wezwaniem św. Krzyża, wzniesiony 1772 z muru przez Michała i Teresę Preyssów. Posiada słynący cudami wizerunek Chrystusa na Krzyżu. Parafia katol. dek. krzemienieckiego: dusz 771. Kaplice w Sadkach i Szuńkach. *M. D.*

Dedina curialis lub *nobilium* (dziedzina t. j. wś szlachecka), wś w hr. orawskiem (Węg.), u podnóża Magury, zamieszkała przez wiele szlachty; dwa młyny wodne, 219 mk. *H. M.*

Dedyszki, os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki. Ma 1 dm., 7 mk.

Defekt, os., pow. kaliski, gmina i parafia Zbiersk.

Degeln (niem.), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Agłony.

Degeniszki, zaśc., pow. trocki.

Degesen (niem.), kilka wsi, pow. stołupiański, pod Stołupianami.

Degiesie, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele. Odl. od Maryampola 28 w., liczy 13 dm. i 106 mk. *Br. Ch.*

Degiesie, 1.) wś, nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, własność włościan, dm. 15, mk. 73. 2.) **D.**, folw., nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, mk. 16. 3.) **D.**, wieś rządowa, pow. wiłkomierski, par. Uszpole, do dóbr uszpolskich należąca.

Degimiszak, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze. Liczy 3 dm., 20 mk., odl. od Maryampola 33 w.

Degimiszki, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze. Odl. od Maryampola 70 w., liczy 4 dm., 47 m.

Degimy i *Degimy Przyjesie*, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. Degimy odl. od Maryampola 35 w. liczą 9 dm. i 76 mk. D. przyjesie zaś 1 dm. i 8 mk.

Degirdziszki, ob. *Dowgierdziszki*.

Degla, niegdyś *Egla* („jodła“), rz., dopływ Dubissy a właściwie kanału windawskiego, do którego pod Bejnaryszkami wpada.

Degowo, rz., lewy dopływ Jury.

Degucie 1.) wś, pow. sejneński, gm. Berżniki, par. Sejny. Odleg. od Sejn 4 w., liczy 23 dm., 157 mk. 2.) D., wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki. Odleg. od Władysławowa 26 w.; liczy 3 dm., 25 mk. 3.) **D.**, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda. Odl. od Maryampola 33 w., liczy 15 dm., 103 mk. 4.) **D.**, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze. Odleg. od Maryampola 64 w.; liczy 2 dm. i 23 mk. 5.) **D.**, wieś, powiat maryampolski, gmina Szumsk, par. Maryampol. W 1827 r. było tu 29 dm., 259 mk. Wieś ta, odleg. od m. Maryampola o 2 w., uważana być może za rodzaj przedmieścia. Leży między traktem bitym kowieńskim i rzeką Szeszupą. Grunta żytnie i pszenne, wszędzie równina jak na stole. Osad 53; ludności litewskiej, mówiącej i po polsku, wyznania katolickiego, osób 474. Nazwa pochodzi od wyrazu litewskiego. „degutas“, dziegieć, i musiała tu być niegdyś dziegciarnia, kiedy lasy jeszcze nie były wycięte. I teraz o 3 w. i o 5 w. w stronę Nowinki i Dzięciołówki istnieją jeszcze lasy. *Br. Ch.* i *R. W.*

Degucie 1.) wś rządowa, pow. wileński, 2 okr. adm., mk. kat. 49, 7 dm. (1866 r.), od Wilna 56 w. 2.) **D.**, zaśc. pryw., pow. lidzki, 5 okr. adm., o 44 w. od Lidy, 1 dm., 11 mk. (1866). 3.) **D.**, dobra, pow. szawelski, par. Łukniki, okr. adm. I, przy gościńcu wojenno-komunikacyjnym z Łuknik do Tryszek, o milę od Łuknik, o 4 mile od Kurszan. Dobra D. zajmowały niegdyś do stu włók przestrzeni i należały do rodziny Gołkiewiczów. Jedyną ich spadkobierczynią była Ludwika żona Piłsudzkiego marsz. pow. telszewskiego. Obecnie po uwłaszczeniu i działach rodzinnych samo fundum D. z 20 włókami gospodarstwa wzorowego dostało się 1869 r. wianem Maryi z Piłsudzkich Gozdawa Godlewskiej. W pięknym sosnowym gaju tuż koło dworu nad ruczajem Upinką znajduje się starożytna mogiłka z kapliczką, którą włościanie okoliczni czczą jako cudowną. 4.) **D.**, dobra i wś, pow. szawelski, gm. i par. ligumska, 100 włók ziemi rozl., piękny las, niegdyś część dóbr stołowych ekonomii szawelskiej, następnie własność hr. Zubowa, od lat kilkunastu Fedora Wonlarskiego. Wś ma 15 dusz

rew. i 105 dz. ziemi nadanej. 5.) **D.**, wieś uwłaszczona, pow. wiłkomierski, do dóbr Wejkutany Reutta należy. 6.) **D.**, wś rząd. w pow. rossieńskim, o 100 w. od Rossien, w par. nowomiejskiej, z filialnym kościołem św. Wincentego, 1757 r. wzniesionym z drzewa przez gen. Billewicza. Przykomorek celny, o 35 w. od Taurogów, o 77 od Jurborga. 7.) **D.**, wś i dwór rząd., pow. rossieński, par. Wojnuta. 8.) **D.**, wś, powiat rossieński, par. ławkowska. 9.) **D.**, wś, pow. rossieński, par. Kielmy. 10.) **D.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, par. Sołoki; stac. pocz. na trakcie bitym z Kowna do Nowoaleksandrowska, między tym ostatnim a Dowgielami, o 14½ w. od Nowoaleksandrowska. We wsi cerkiewka czyli molenna roskolników, obecnie zamknięta. 11.) **D.**, dobra i wś, tamże, własność Napoleona Klimańskiego, grun. włók 40, nad jeziorem tegoż nazw. 12.) **D.**, por. *Dygucie*..

Degucizna al. *Podegucie*, wś włośc. nad rz. Degutką, pow. lidzki, 5 okr. adm., o 46 w. od Lidy, 8 dm., 81 mk. (1866).

Deguciszki 1.) wś włośc., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. 27, dm. 2 (1866), od Święcian 17 w. 2.) **D.**, zaśc. włośc., pow. święciański, 1 okr. adm., mk. kat. 20, prawosł. 7, dm. 2 (1866). 3.) **D.**, folw., pow. święciański, 1 okr. adm.; mk. 5, dm. 1; od Święcian 14 w. 4.) **D.** lub *Komarowszczyzna*, wś rząd., pow. święciański, 2 okr. adm.; mk. 13, dm. 1 (1866), od Święcian 29½ w. 5.) **D.** lub *Mołohłaczówka*, nad rz. bez nazwy, pow. święciański, 2 okr. adm.; mk. 28, dm. 4; od Święcian 26 w. 6.) **D.**, folw. dwor., nad strumykami Podsupis i Kiejsztupis, pow. święciański, 2 okr. adm.; mk. 12, dm. 1 (1866). od Święcian 24 w. 7.) **D.**, wś rząd. nad rz. Zwierzyniec, pow. święciański, 2 okr. adm., od Święcian 26 w. 8.) **D.**, wś rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., mk. 6, dm. 1 (1866), od Święcian 44 w.

Degule 1.) dobra, pow. wiłkomierski, par. uciańska, niegdyś Morykonich, po kądzieli przeszły do Piottuchów, obecnie z Piottuchów hr. Stefania Platerowa dziedziczy. O 53 w. od Wiłkomierza. 2.) **D.**- *Kryszkele*, folw., pow. szawelski, par. krupiewska, 3 okr. adm., przy szosie z Kurszan do Krup. Do r. 1807 część obszernych dóbr Albrychtów-Krupie, należących do majorowej wojsk polskich Szkultynowej z Umiastowskich. Z eksdywizyi dostał się ojcu dzisiejszego dziedzica Konstantego Kimbara. Rozl. włók 14.

Degutele, wś, pow. rossieński, par. ławkowska.

Degutka, zaśc. pryw. nad rz. t. n., pow. lidzki, 4 okr. adm., o 45 w. od Lidy, 1 dm., 9 mk. (1866).

Degutławka, os., pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Słowiki. Odleg. od Władysławowa 26 w., liczy 4 dm., 20 mk.

Degutynie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda. Odl. 16 w. od Władysławowa. Liczy 3 dm., 34 mk.

Degutynie, wś włośc., pow. wileński, 3 okr. adm.; mk. 7, dm. 1.

Degutyszki, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze. Odl. 32 w. od Władysławowa. Liczy 3 dm., 20 mk.

Deik, *Deyk*, os. należąca do Brodnicy, pow. kartuski, nad jez. brodnickiem. *Kś. F.*

Dehowa, ob. *Dechowa*.

Deichsel, ob. *Schwarzwasser*.

Deime, *Deimen*, *Deine*, ob. *Dejma*.

Deja, rzeka na Bukowinie, dopływ Moldawicy z prawej strony.

Dejbisy, ob. *Debesie*.

Dejguń, niem. *Deyguhnen*, folw., pow. węgoborski, st. p. Rozengart.

Dejkiszki. wś rząd. w pow. poniewieskim, o 50 w. od Poniewieża, z kaplicą katolicką św. Heleny, wzniesioną z drzewa 1736 przez włościan miejscowych. Par. Wobolniki.

Dejlidany, wś rządowa, pow. wileński, 1-o okr. adm., od Wilna w. 27; mk. kat. 56, domów 9 (1866).

Dejlidki, wieś, powiat oszmiański, własność włościan; dm. 7, mk. 59.

Dejlidy 1.) wś włośc. nad jeziorem Szporą, pow. wileński, 3 okr. adm.; mk. 102, domów 7 (1866), od Wilna 54 w. 2.) **D.**, wieś, powiat trocki.

Dejlidziany, wieś włościańska nad rz. Opuszą, pow. wileński, 2 okr. adm., od Wilna 46 w.; mk. kat. 50, dm. 6.

Dejlidzie, zaśc. włościań. nad rzeką Wilią, pow. wileński, 2 okr. adm.; mk. katolickich 11, dm. 2 (1866).

Dejlidziszki, zaśc. włośc., pow. wileński, 1 okr. adm., mk. katol. 7, dm. 3 (1866).

Dejma, *Deyma*, niem. *Deime*, *Deume*, *Dejna*, *Dena*, *Dajnowa*, rzeka w Prusiech, która pod Tapiawą wpada do Pregli, przez Kopanicę czyli D. nową, ciągnioną pod Labiawę, ma komunikacyą z morzem a przez kanał Friederichsgraben z Niemnem i Gilgą. „D. nowa, pisze W. Pol, przytyka do D. w okolicy *Szmerberga*, gdzie D. poczyna być już żeglowną, ciągnie się ztąd w jej kierunku z południa ku północy i wpada do zatoki kurońskiej o pół mili poniżej *Labiawy*, zasilona wodami trzech wielkich przykop, które do niej wpadają od prawego brzegu. Z tym kanałem łączy się drugi pod miastem Labiawą, zwany *Wielką Fryderykową przekopą*. Ten ciągnie się na przestrzeni trzech przeszło mil od miasta Labiawy opobok Kurońskiej zatoki i przytyka do małej przymorskiej rzeki zwanej *Niemonin*, która wpada do tejże zatoki poniżej ostatnich odnóg Niemnowych na

południu. Do tego to *Niemonina* przytyka znacznie powyżej z lewego brzegu kanał *timberski*, który jednak nie służy do żeglugi, lecz jest tylko przeznaczony do osuszenia wielkiego mszystego bagna i nie wchodzi w skład linii żeglownej. Ta prowadzi bowiem z rzeki *Niemonin* na trzeci kanał żeglowny, zwany *Nową-Lilią* (Gilgą) czyli *małą Fryderykową przekopą*, która łączy Niemonin z południową odnogą Niemna, zwaną *Lilią*, na przestrzeni jednej mili, między osadami Skupen i Lupenen, prostując bieg tej odnogi i skracając żeglugę. Ten wodny gościniec, który łączy dolną Preglę z okolicą zaniemeńskich żuław a *Królewiec Pruski* z *Kłajpedą*, otworzono w latach 1688 — 1696 i jest on dziełem hrabiny Trusess, która go własnym nakładem zrobić kazała i tem swoją uwieczniła pamięć. Prócz innych korzyści ma ta linia żeglowna także tę korzyść, że już od Labiawy począwszy omija się na niej burzliwą zatokę kurońską, tyle grożącą żegludze."

Dejnarowicze, niewielka wieś i folwark w zachodnio-północnej stronie pow. mińskiego, część Zasławszczyzny, przy dawnym gościńcu pocztowym wileńskim, pomiędzy *Podolanką* i *Radoszkiewiczami* z lewej strony. W 2-m stanie polic. rakowskim. Folwark ma obszaru przeszło 300 mg. i jest dziedzictwem Krejczmanów. *Al. Jel.*

Dejnarowszczyzna, folw. pryw. nad rzeką Niewiszką, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 49 w. od Lidy; 1 dm., 59 mk. (1866).

Dejnie 1.) lub *Milejkiszki*, wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, 2 okr. adm.; mk. kat. 72, dm. 7 (1866). 2.) **D.**, folw., pow. wiłkomierski, par. Siesiki.

Dejniszki, wieś, pow. wileński, gmina Soleczniki.

Dejnówka 1.) wieś, pow. wileński, gmina Soleczniki. 2.) **D.**, wieś włośc., nad Żyżmą, pow. lidzki, 1 okr. admin.; o 27 w. od Lidy, 8 dm., 103 mk. (1866). 3.) **D.**, zaśc. rządowy, nad strugą bez nazwiska, pow. oszmiański, po lewej stronie traktu pocztowego wileńskiego, dm. 2, mk. 17 katolicy (1866).

Dejnowo 1.) wieś, powiat wileński, gmina Soleczniki. 2.) **D.**, wieś rządowa, pow. lidzki, 5 okr. adm., o 10 w. od Ejszyszek; 13 dm., 97 mk. (1866). 3.) **D.**, folw. pryw., wś i zaśc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 8—9 w. od Lidy; 18 dm., 174 mk. (1866). 4.) **D.**, wieś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 20 w. od Lidy; 10 dm., 96 mk. kat. (1866). 5.) **D.**, folwark, nad strugą bez nazwiska, pow. oszmiański, po lewej stronie traktu wileńskiego; mk. 6. Majętność niegdyś Sulistrowskich, dziś Karola Jankowskiego. 6.) **D.**, folw. i 2 wsie, pow. trocki, par. Poporcie. R. 1850 Żyliński był właścicielem; 840 dzies. rozl.

Dejryszki, folw., pow. kowieński, par. Datnów, nad rzeką Krostą, należy do dóbr Datnów Krejca.

Dejuny, dwór i wieś, pow. wiłkomierski, par. żmujdecka, do Antoniego Kublickiego-Piottucha należące; 15 włók rozl., przy szosie petersb.-warsz. położone.

Deka, folw. należący do obszernego niegdyś klucza pogutkowskiego, który posiadali oo. cystersi w Pelplinie, pow. kościerski. O czasie zał. z akt klaszt nic wiedzieć nie można. Imię ma zapewne od pierwszego dzierżawcy. Przed r. 1723 opat Tomasz Franciszek Czapski zamienił Dekę na konwentowe Malarki, dopłacając 1000 złotych. Tegoż roku 1723 dwaj bracia Tomasz i Maciej Gdaniec płacą konwentowi na 6 lat rocznej dzierżawy 60 zł. R. 1725 Jakób Rodmer nowy dzierżawca daje na 3 lata rocznego czynszu 70 zł. Po sekularyzacyi dóbr klasztornych rząd pruski wydał Dekę w wieczystą dzierżawę przywilejem z Kwidzyna dnia 18 czerwca r. 1785. Obszaru ziemi ornej obejmuje D. 621 mórg, katolików 46, ewang. 7, domów mieszkalnych 4. Par. Pogutki, szkoła Głodowo, poczta Pogutki. Odległość od Kościerzyny $3^3/_4$ mili. *Kś. F.*

Dekis, jezioro, pow. trocki, na południe od drogi żel. z Etelun do Jewija.

Dekonskaja, stac. dr. żel. donieckiej, gub. ekaterynosławska.

Dekśnie 1.) wieś, pow. nowoaleksandrowski, par. abelska, do dóbr abelskich należąca, uwłaszczona. 2.) **D.**, zaśc. rządowy, pow. wileński, 2 okr. adm.; mk. kat. 14, dm. 2 (1866). 3.) **D.**, wś, pow. rossieński, par. Widukle.

Dekszniany 1.) dobra, pow. wilejski, gm. Radoszkowicze, stanowią wraz z folw. Hryczeniata dziedzictwo dawnej rodziny Wołodkowiczów, wspominane przez Ign. Chodźkę („Pustelnik w Proniunach“, Wilno, 1858 r., strona 109). *A. Ch.* 2.) **D.**, dobra, pow, wiłkomierski, par. Sudejki; 63 włók. Pałac murowany. Ob. Biguszki. Należy do tych dóbr 7 jez., dwa folwarki i 7 wsi; własność Koziełłów. 3.) **D.**, gmina pow. trockiego: ludność 1137 włośc., 14 wsi a z tych główne: Dekszniany, Lejpuny, Panaszczyszki; zaśc.: Kursze, Nieglimańce, Piłołówka, Pielańce, Krzyżówka, Pogranice, Pielakiszki, Chorążyce; okolice: Hanusańce, Borejkiszki, Pasamowa; mko Merecz.

Dekśznie, wś, folw. i osada, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Kaletnik, odlegle od Suwałk w 15., liczą 9 dm. i 80 mk. Niegdyś własność probostwa Kaletnik.

Dekśznie, wieś, powiat wileński, gmina Soleczniki.

Deksznniszki, wś, pow. wyłkowyski, gmina Giże, par. Wyłkowyszki. Odległa 12 w. od Wyłkowyszek; liczy 6 dm., 52 mk.

Dekucza, ob. *Tekueza.*

Dekurnie, folw., pow. szawelski, par. szaw-

kiańska, należał niegdyś do obszernych dóbr Dyrwiany wielkie, oddawna we władaniu rodziny Nagórskich. Rozl. włók 15. *J. Godl.*

Delany, niem. *Dehlen*, wieś na saskich Łużycach, w parafii ewang. Bukecy. Ludności serbskiej 85. *A. J. P.*

Delastowice, ob. *Dalastowice*.

Delatycze, małe mko, wieś i dobra w zach. stronie pow. nowogródzkiego, nad Niemnem, nieco powyżej ujścia Berezyny, przy drodze wiodącej z miasta Lubczy do m. Nikołajewa, w par. kat. wsielubskiej, w 1 stanie polic., w 1 okr. sąd., w 1 okr. wojsk.; dobra niegdyś Radziwiłłowskie, teraz ks. Wittgensteina, w miejscowości żyznej i dogodnej, w glebie wyborowej; mają obszaru około 5690 m. *A. Jel.*

Delatyn, z Horyszem i Szewelówką, mko, pow. Nadwórna, o 1$^3/_4$ m. na połud. od Nadworny, leży nad rzeką Prut, przy ujściu do tejże rzeki potoku Lubiźnia. Miasteczko to leży już śród gór karpackich, w pobliżu przejścia przez Karpaty z doliny Czarnej Cisy do doliny Prutu, obok gościńca rządowego z Nadworny do Kołomyi, pod 48° 32' szer. półn. i 42° 17' dł. wsch., ma kąpiele słone i zakł. leczniczy żętyczny, który tak dla nader pięknego położenia w górach, jakoteż dla skuteczności wód, zdrowego powietrza, dobrej żętycy i wzmacniających kąpieli w Prucie, przez licznych chorych bywa odwiedzany. Przestrzeń posiadł. więk. rządowej, roli ornej 10, łąk i ogrodów 77, past. 35, lasu 3965; posiadł. mn. roli ornej 429, łąk i ogrodów 2776, pastw. 1145, lasu 205 morg. austr. Ludność rzym. kat. 431, gr. kat. 2420, izrael. 1240: razem 4091. D. ma sąd powiatowy, należący do sądu obwod. w Stanisławowie, leżącego w okręgu wyższego sądu krajowego we Lwowie; notaryat, urząd pocztowy, zarząd salinarny, zarząd lasów i domen, rzym. kat. par. systemizowaną w 1876 roku. Kościół murowany, poświęcony 1867 roku pod wezw. S-go Franciszka. Do tej parafii należą następujące miejscowości: Dobrotów, Dora, Jabłonica, Jamna, Krasna, Łanczyn, Łojowa, Łuh, Mikuliczyn, Osławy białe, Potok, Szewelówka, Zarzycze,. W całej parafii jest katolików 1100, akat. 53: razem 1323. W obr. tej par. znajduje się 7 szkół ludowych. Parafia ta należy do dekanatu stanisławowskiego. Gr. kat. par. w Delatynie obejmuje także filią Łuh, obejmującą 630 gr. kat. Cała par. liczy 3050 grec. kat. dusz, należy do dekan. nadwórniańskiego. W tem miasteczku jest szkoła etatowa 1-klasowa. Grunt tu nieurodzajny, włościanie żyją głównie z chowu bydła i owiec, oraz z przemysłu drzewnego, rybołówstwa i spławiania drzewa Prutem. Także bawiący tu przez lato goście kąpielowi przyczyniają znacznie dochodów mieszkańcom. Dwa większe jarmarki. Warzelnia soli w D. w 1868 r. spotrzebowała 4013 sągów drzewa i 560708 sześciennych st. ropy solnej; w 1869 r. 3611 sąg. drz. i 570700 sześc. st. ropy solnej; w 1870 r. spotrzebowała 3752 sześc. sąg. drz. opałowego i 680490 sześ. stóp ropy solnej. Warzelnia ta dostarczyła w 1868 r. soli kuchennej 78820, soli bydlęcej 4286, soli fabrycznej 40, soli nawozowej 621; w 1869 r. soli kuchennej 79973, soli nawozowej 960; w 1870 r. soli kuchennej 78631, soli nawozowej 1658 wied. centnarów. Sprzedano w 1868 r. soli kuchennej 71112 wied. cent., soli szarej 404 ct., bydl. 4278 ct., fabr. 40 ct., nawozowej 645 centn.; w 1869 r. sprzedano soli kuchennej 84072 ct., soli nawozowej 949 ct.; sól kuchenna po 5 złr., sól nawozowa po 75 centów od centnara. W 1870 r. sprzedano soli kuchennej 75523 centn., zaś soli nawozowej 1353 centn. po tych samych cenach jak 1869 roku. W tej warzelni była w 1870 r. maszyna parowa o sile 6 koni, dwie w odosobnionych szachtach stojące pompy ssące i tłoczące, z których każda wyciągała na sekundę 0,04 sześc. stóp ropy solnej specyf. wagi 1.17 do wysok. 111 st., czyli 155 centn. soli w 24 godzinach. Robotników było zajętych 63 po 12 godzin dziennie przez 288 dni w roku, za dzienną zapłatą po 48 do 86 centów, oprócz tego każden pobierał 15 złr. na pomieszkanie i 4 sześcien. sążni drzewa na opał. Opieka lekarska równie jak i lekarstwa były bezpłatne dla całego personelu. Stowarzyszenie zaliczkowe „Nadzieja" liczyło 1878 r. 378 członków a ich udziały 10,988 złr. Ogólny ruch kasowy w tymże roku 55,179 złr. a czysty zysk 956 złr. *B. R.*

Delawa 1.) wieś z przys. *Budzyń*, pow. tłumacki, oddalona o 19 kil. na wschód od Tłumacza, a od Koropca o pół mili na południowy wschód, na prawym brzegu rz. Dniestr. Przestrzeń posiadł. więk. roli ornej 328, łąk i ogr. 10, pastw. 33, lasu 365; posiadł. mniej. roli ornej 367, łąk i ogrodów 167, pastw. 44 morg. austr. Ludność rzym. kat. 760, gr. kat. 1052, izrael. 35: razem 1847. Należy do rzym. kat. parafii w Koropcu; gr. kat. par. ma w miejscu, obejmującą także filią w Budzyniu z 332 duszami gr. kat. obrządku; parafia ta należy do dek. tłumackiego. W tej wsi jest kasa pożyczkowa z funduszem zakład. 1422 złr. Właściciel większej posiadłości rzym. kat. probostwo w Koropcu. 2.) **D.**, wś, pow. drohobycki, oddalona o 1$^1/_4$ mili na wschód od Drohobyczy, a o $^3/_4$ mili na południowy wschód od Rychcic. Przestrzeń posiadł. więk. roli ornej 327, łąk i ogrodów 32, pastwisk 172, lasu 485; posiadł. mniej. roli ornej 1290, łąk i ogrodów 58, past. 156. Ludność rzym. kat. 137, gr. kat. 260, izrael. 99: razem 496. Należy do rzym. kat. par. w Rychcicach, gr. kat. par. ma w miejscu, należącą do dek. drohobyckiego. Właściciel więk. pos. Juliusz Bielski. *B. R.*

Delejów, wieś, pow. stanisławowski, o 2 i pół mili na północny wschód od Stanisławowa, o 1 $^{1}/_{4}$ mili na południowy wschód od Halicza i o 1 $^{1}/_{4}$ mili na północ od Maryampola. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 720, łąk i ogrodów 81, pastwisk 34, lasu 135; posiadłości mniejszej roli ornej 1516, łąk i ogrodów 450, pastwisk 44, lasu 303. Wieś ta leży 185 stóp nad powierzchnią morza, na południowej stronie gór brzeżańskich. Ludność rzym. kat. 425, gr. kat. 737, izrael. 21: razem 1183. Należy do parafii łaciń. w Maryampolu; grec. kat. par. ma w miejscu, obejmującą filią Łany z 410 gr. kat. parafianami i należącą do dek. uścieńskiego. Właścicielka większej posiadł. Róża Cywińska. *B. R.*

Delethe (węg.), ob. *Dalecice.*

Delfina, wś, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossyaków, o 4 i ćwierć mil od Wielunia na wschód; ma 19 dm., 140 mk., roli włośc. 9 włók. Przysiołek dworski należy do dóbr Radoszewice. *W...r.*

Delfinowce, *Delfinówka,* wieś, pow. bałcki, gm. Daniłowa Bałka, par. Hołowaniewskie; dusz męz. 198. Ziemi włość. 1264. Należała do Maryi z Potockich Strogonów, dziś do dóbr państwowych. R. 1868 miała 64 dm.

Delijówka, wś, pow. kijowski, fabryka mydła i świec.

Delinie, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odległa od Maryampola 7 w.; liczy 7 dm., 60 mk.

Deliniz, ob. *Mereczanka.*

Delny Hbelsk, niem. *Nieder-Gebelzig,* wieś na pruskich górnych Łużycach. *A. J. P.*

Delny Wujezel, niem. *Uhyst an der Spree,* wieś na pruskich górnych Łużycach. Kościół paraf. ewangelicki. *A. J. P.*

Demakuszka, rz. na Bukowinie, dopływ Mołdawicy z prawej strony.

Demanczyce stare, *Demanczewo* 1.) wieś, pow. poznański, nad jeziorem; 46 dom., 321 mk., 292 ewang., 29 kat., 63 analf., st. poczt. i kol. żel. Mosina o 6 kil. 2.) **D. nowe,** *Demanczewo,* wieś, pow. poznański, nad jeziorem; 39 dm., 287 mk., 209 ewan., 78 kat., 64 analf.; st. p. i kol. żel. Mosina o 7 kil. *M. St.*

Demanowa, także *Demendice,* po węg. *Demenyfalva,* wieś w hrabst. liptowskiem (węg.); obszerne lasy, tartaki; deski tutaj cięte są bardzo poszukiwane. W pobliżu znajdują się wielkie i godne widzenia jaskinie skaliste; 309 mieszkańców. *H. M.*

Demb.. Wszystkie polskie nazwy miejscowości, niewłaściwie pisane niekiedy przez *Dem...,* zamieszczamy pod *Dę...*

Dembenofen (niem.), *Dąb,* wś, pow. ostródzki, st. p. Kurki.

Dembi (niem.), ob. *Dębina.*

Dembien (niem.), ob. *Dębin.*

Dembio (niem.), ob. *Dębie.*

Dembiohammer (niem.), ob *Dębska kuźnia.*

Dembogorsz (niem.), ob. *Dębogórze.*

Dembowitz (niem.), ob. *Dębowiec.*

Dembsen (niem.), ob. *Dębiec.*

Demczyn, *Dębczyn,* wś, pow. żytomierski, par. łac. Berdyczów, gr. Tatarynówka, st. dr. żel. kijowsko-brzeskiej, między Berdyczowem a Olszanką, o 419 w. od Brześcia. Należała do Prażmowskich, pot. do Tarnowskich. *X. M. O.*

Demency, część wioski Łubienice, nad samą rz. Taśminą położona.

Demeńka, ob. *Szczara.*

Demenka leśna i poddniestrzańska, wieś, pow. żydaczowski; dzieli się na dwie części wedle powyższych nazwisk; z tych poddniestrzańska leży na prawym brzegu rz. Dniestr, naprzeciwko wsi Brzeziny. Obiedwie części leżą mniej więcej o 3 $^{3}/_{4}$ mili na północny zachód od miasta Żydaczowa, od którego je dzieli rzeka Stryj. Od Wołczniowa oddzieloną jest Demenka na zachód o pół mili, od miasteczka Rozdołu na południe o pół mili; tu znów rzeka Dniestr dzieli Demenkę od tego miasteczka. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 185, łąk i ogrodów 234, pastwisk 361, lasu 1019; posiadłości mniejszej roli ornej 306, łąk i ogr. 637, pastwisk 318 morg. austr. Okolica tutejsza obfituje bardziej w dobre łąki i tłuste pastwiska, niż w urodzajne role: to też głównem źródłem dochodu rolnika jest tu wypas wołów i w ogóle chów bydła rogatego. Lasy także nabrały wartości od czasu istnienia kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, której stacye w Chodorowie i Boryniczach, pierwsza o 2 i pół, druga o 1 i pół mili od Demenki są oddalone. Ludność rzym. kat. 123, gr. kat. 427, izrael. 62: razem 612. Należy do katol. parafii w Rozdole, do gr. kat. parafii w Wołczniowie. Wieś ta ma szkołę 1-klasową. Właściciel większej posiadłości Adam hrabia Bąkowski. *B. R.*

Demenówka, wieś, pow. radomyski, nad rz. Choczew.

Demeszkowce, wieś, pow. rohatyński, od miasta Rohatyna o 3 $^{1}/_{4}$ mili na południe, od Halicza o 1 milę na północny zachód, od Bołszowiec o $^{3}/_{4}$ mili na wschód, od Niemszyna o ćwierć mili na południowy wschód, leży na lewym brzegu Dniestru, naprzeciwko wsi Ostrów. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 217, łąk i ogrodów 135, pastwisk 34; posiadłości mniejszej roli ornej 137, łąk i ogrodów 49, pastwisk 15 morg. austr. Okolica moczarowata; pastwiska i łąki dostarczają dosyć paszy dla bydła, którego chów stanowi główne bogactwo włościan. Ludność gr. kat. 208, izrael. 6: razem 214. Należy do rzym. kat. parafii w Bołszowcach, grec. kat. parafii

w Niemszynie. Właściciel posiadłości większej Eustachy Rylski. *B. R.*

Demethe (węg.), ob. *Demjata.*

Demezy, wś, pow. rzeczycki. Ma szkołę ludową od r. 1864.

Demianicze, wieś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej. Była tu kaplica b. parafii katolic. Czarnawczyce.

Demiankowce, wieś, nad rzeką Studenicą, pow. uszycki, gm. Mukarów, par. Dunajowce, przy trakcie pocztowym prowadzącym do Kamieńca, dziś rządowa. R. 1868 było tu 79 dm. Obecnie ma 276 dusz męz., 770 dzies. ziemi. Wieś ta była nadana przez Michała Stanisławskiego, podkomorzego podolskiego, w 1639 r., kościołowi dunajowieckiemu. Był tu piękny ogród angielski, grotami i statuami ozdobiony.

Demianów, wieś, pow. rohatyński, o 2¼ mili na południe od Rohatyna, przy gościńcu rządowym prowadzącym z Rohatyna do Kałusza i przy kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej, której stacya Bursztyn zwana stoi na gruncie demianowskim. Przestrzeń posiadłości większej roli ornej 458, łąk i ogrodów 147, pastwisk 23, lasu 267; posiadłości mniejszej roli ornej 874, łąk i ogrodów 909, pastwisk 93 morg. austr. Okolica obfituje więcej w paszę i siano niż w zboże; grunta tej wsi już leżą w dolinie Dniestru, który o ¾ mili na południe od tej miejscowości przez wś Martynów przepływa. Ludność rzym. kat. 42, gr. kat. 694, izrael. 50: razem 786. Należy do rzym. kat. parafii w Martynowie nowym; gr. kat. parafią ma w miejscu, należącą do dekanatu halickiego. Wieś ta ma szkołę filialną 1-klasową. Właściciel posiadłości większej: Teofila markiza de Leali. *B. R.*

Demianowo, jezioro, pow. porzecki gub. smoleńskiej, na południowy wschód od jeziora Szczuczego.

Demianowskie, jezioro, w pow. bielskim gub. smoleńskiej.

Demiańsk, miasto powiatowe gubernii nowogródzkiej, leży o 25 mil w południowo-zachodniej stronie od Nowogrodu, o 51 mil od Petersburga, nad rzekami Jawonią i Demianką. Znane było jeszcze w r. 1440 pod nazwą: *Demona* albo *Domona* i wchodziło do składu prowincyi derewieskiej, do Nowogrodu należącej. W r. 1482 Iwan III oddał go w dziedziczną posiadłość księciu Teodorowi Bielskiemu. Za czasów Iwana Groźnego wszedł do ogólnego składu jednowładztwa. W dziele rossyjskiem *Bolszoj Czertież* (opis geograficzny państwa) nazwany jest *Demonowym*. Obecnie mieszkańców ma 1550 przeszło. Kupcy handlują zbożem. Jedna tylko cerkiew katedralna jest murowaną, reszta domów drewnianych.

Demicze, *Demytcze*, wieś, pow. śniatyński, o 2¾ mili na zachód od Śniatyna, jest jakby przedmieściem miasteczka Zabłotowa, od którego oddziela go tylko gościniec rządowy, idący z Kołomyi na Zabłotów do Śniatyna; wieś D. leży na lewym brzegu rzeki Prutu, między tą rzeką a dopiero wspomnionym gościńcem rządowym. Okolica tutejsza to centrum Pokucia, urodzajnego i ciepłego, upiększonego malowniczemi brzegami Prutu. Przestrzeń posiadł. większej roli ornej 471, łąk i ogrodów 30, pastwisk 33, lasu 78; posiadłości mniejszej roli ornej 1359, łąk i ogrodów 220, pastwisk 238 morg. austr. Ludność rzym. kat. 394, gr. kat. 938, izrael. 241: razem 1573. Należy do rzym. kat. par. i gr. par. w Zabłotowie; tamże jest także stacya kol. żel. lwowsko-czerniowieckiej. Właściciel większej posiadłości Walery Zadurowicz. *B. R.*

Demidów, *Dymidów*, *Demidowicze*, wś, pow. kijowski, o 40 w. od Kijowa, nad rz. Irpieniem, który tuż pod tą wsią, rozdzielając się na dwa ramiona, tworzy kępę, na wiorstę szeroką a na trzy długą. Promy ułatwiają komunikacyą pomiędzy przeciwległemi brzegami. Na samej wyspie w przeszłym wieku stał erem (monastyrek czyli skit) należący do mnichów meżyhorskich. Lud miejscowy opowiada, że D. dzisiejszy już na drugiem, czy na trzeciem leży miejscu. Pierwotną jego posadę tradycya wskazuje za rzeczką Kozrą, o wiorstę od dzisiejszego jego siedliska odległą, na ukrytem w cieniu wiekowych sosen uroczysku, nazywającem się Starym Demidowem. Inne jeszcze niemniej stare znajduje się tu uroczysko położone od strony zachodu, pod nazwiskiem Dworzyszcza. Oprócz tego jest tu i starożytne horodyszcze, opasane kwadratowym wałem, którego każda ze ścian zawiera 123 sążni długości i po 3 sążnie wysokości. Nazywa się ono „Horodeć”, i według miejscowego podania miało być to horodyszcze zniszczonem przez Batego. Poczem też pustka tu długoletnia nastąpiła i dopiero na początku 16 wieku, cała bliższa okolica późniejszego Demidowa stanowiła uposażenie zamku i wojewodów kijowskich; nazywana Chomińszczyzną, od Chomy osocznika, który tu zwierza pilnował. Ten atoli Chom osocznik i drugi tak zwany Baczyło, oprócz osocznictwa trudnili się i osiedlaniem opustoszałej okolicy. Bardzo być może, że oni też osiedlili i nowy D. Po puszczach niezmiernych okolicznych ludność zasiedlona skąpo miała tu swoje barcie, a z nich też dań miodową do zamku kijowskiego płaciła. Rewizya zamku kijowskiego między 1543 i 1548 r. mówi, że w siole zamkowem Demidowiczach, leżącem cztery mile od zamku kijowskiego, było tylko 16 „człowieków”. Ci ludzie płacili na zamek i cerkiew demidowską daninę obowiązkową rozmaicie: i tak jedni z nich dawali na zamek kolasę siana i orali trzy dni, drudzy tylko słu-

żyli konno i jeździli na wojnę przy wojewodzie i urzędniku jego, inni znów orali na zamek trzy dni i dawali na cerkiew kadź albo wiadro, albo trzy „wiadercy" miodu, lub pół stoga siana i t. p. (Źródła dziejowe Malinowskiego. T. I, str. 135). Ale i te tak słabe nawiązki zaludnienia pierwotnego tutejszego wkrótce też zostały przerwane; około 1567 r. wpadł tu zastęp tatarski, i ciche leśne te ustronia nie wybiegały się przed jego zapalczywością, zniszczone były: ludność zabrana w jassyr lub rozpędzona a dwaj sędziwi „osadźcowie" Chom i Baczyło, „którzy byli jakby patryarchami całej tej świeżo budzącej się do życia okolicy", ścięci zostali. Demidów znowu opustoszał na długo. Rewizya zamku kijowskiego z 1570 r. powiada, iż na poprawienie zamku kijowskiego były przeznaczone jedno dwie bardzo nędzne wioski: D. i Piotrowce, które jedno dań miodową powinny dawać: z Demidowa miodu kadzi 4, a z Piotrowiec półtory; brogów siana kilka wozów, drew 25, przez wszystek rok powinni przywieźć tylko sami Piotrowiczanie. Rewizyi tej dopełnili Michał Myszka Warkowski, sprawca województwa kijowskiego, Jan Bystrzykowski dworzanin JKM, i Szczęsny Charlęski chorąży kijowski. W rok potem jednemu z nich, Janowi Bystrzykowskiemu, D. wraz z przyległościami był przez króla nadany (dnia 16 czerwca 1571 roku). Była to stanowcza chwila dla D., bo odtąd ta posiadłość wyłączoną została od wszelkiego spólnictwa z zamkiem kijowskim, wyzwoliła się od niego i na oddzielną królewską wyrobiła się tenutę czyli dzierżawę. Po Janie Bystrzykowskim trzymał dzierżawą D. około 1583 roku ks. Konstanty Ostrogski Za jego też dzierżawy na gruntach D. osiedlił się Dymir. Byłto czas kiedy kolonizacya w tych leśnych stronach kijowskich bardzo się krzewiła; zakładano wciąż wsie w nowych miejscowościach; jednakże to założenie Dymiru było szkodą Demidowa, bo wiele mu gruntów zajęło. Po ks. Konst. Ostrogskim został tenutaryuszem D. Stanisław Żółkiewski, wojewoda kijowski, ale tenże w 1613 r. ustąpił go za konsensem królewskim Samuelowi Hornostajowi, podkomorzemu kijowskiemu. W 1616 r. odbyła się lustracya wszystkich królewszczyzn województwa kijowskiego, lecz lustratorowie, będąc w Kijowie, dla niebezpieczeństwa od tatarów nie mogli zjechać do D., a więc nie wdali się w badanie dochodów tejże tenuty. W 1618 r. po zejściu Samuela Hornostaja, żona jego Teofila z Gorajskich otrzymała intromisyą do D. za przywilejem królewskim. Za jej dzierżawy uczyniona lustracya w 1622 r. tak się wyraża: „Jest w D. osiadłych poddanych 28. Prowent z całej tenuty zł. 286; przychodzi do tego kwarty 97 zł. i groszy 6. Przy odprawowaniu lustracyi D. uskarżali się przed nami poddani demidowscy, że na ich własnym gruncie osadzone są Dymir i Kotiużyńce, w których to wsiach jest poddanych osiadłych 340, z których niektórzy poddani dawali równo dań miodową kadzi 5 i pół, jako właśni poddani tego gruntu, teraz ją oddawają do Dymira." Przeciwko czemu ci poddani protestowali, prosząc aby im to do ksiąg lustratorskich zapisane było. Po Hornostajowej został dzierżawcą D. Andrzej Drohojowski, ożeniony z córką tejże. Następnie w 1645 r. wziął D. w dzierżawę za przywilejem królewskim Tomasz Tyszkiewicz wojewoda kijowski. Ale wkrótce nastała tak zwana „Chmielniczyzna". Popłynęły rzeki krwi, zapłonęły pożogami wsie i miasta. Wtedy i D. padł ofiarą srogiej tej wojny, spustoszał i wyludnił się. W 1659 r. atoli, po dojściu układu hadziackiego z kozakami, król Jan Kazimierz, w nagrodę zasług. darował wiecznem prawem Pawłowi Teterze Morzkowskiemu, Demidów z przyległościami t. j. z Abramówką, Rakówką, Woronkówką i Litwinówką, co następnie roku 1661 i konstytucyą na sejmie potwierdzone zostało. Jakoż po wojnie kozackiej gdy każdy do siebie wracał, do swoich granic, i one osiadł, zjechał też od Pawła Tetery do D. niejaki Orłowski, a że nie było tu żadnej rezydencyi, urządził więc fol. w m. Abramówce, do D. należącem, i tam zostawał. Ale gdy wkrótce potem znowu niepokoje kozackie się wznowiły, tenże Orłowski, jako też i inni urzędnicy ekonomiczni, ustąpić musieli z D. i do pana swego w Polsce mieszkającego odjechać musieli. Poddani dymidowscy rozpierzchli się i rozeszli (Arch. JZR, o włościanach str. 212). Paweł Tetera, który później został był hetmanem Ukrainy, umarł bezdzietnie, i D. spadł też był na siostrzeńca jego Bazylego Iskrzyckiego i siostrę tegoż będącą za Atanazym Hlebowiczem Pirockim. Ale sukcesorowie Tetery niebardzo dbali o tę posiadłość, zniszczoną i nic nieprzynoszącą. Palej kozak był ją nawet zagarnął i jakiś czas w niej się rozporządzał i dopiero w 1693 r. wojska polskie wyparowały stąd jego kozaków. Nareszcie Bazyli Iskrzycki, który z przyczyny niektórych niefortunnych przypadków był obciążony długami, zastawił swoją połowę w D. Kazimierzowi Steckiemu, staroście serebryskiemu, potem kasztelanowi kijowskiemu. Następnie i drugą połowę w tychże dobrach Pirocki wprost sprzedał wiecznem prawem temuż Steckiemu. Wkrótce wywiązała się stąd sprawa głosna, która w swoim czasie wiele wrzawy i hałasu narobiła. Czerpiemy jej treść z dokumentów archiwalnych i z tak zwanych *Status causae*, które, jak niósł zwyczaj ówczesny, po komportacyi przed sądem dokumentów, obie spierające się z sobą strony, ku lepszemu wyjaśnieniu sprawy, z oso-

bna drukiem ogłaszały. Owóż tedy Bazyli Iskrzycki wkrótce przestał żyć, a córka jego Julianna wyszła była zamąż za Daniela Apostoła, wprzódy pułkownika mirhorodzkiego, potem hetmana małorossyjskiego. Ta więc Apostołowa po ojcu zmarłym wszedłszy w posiadanie połowy D., umyśliła zastaw spłacić. Stecki wszakże nie zgadzał się na to, bo rościł już prawa nietylko do połowy D., sprzedanej mu przez Pirockiego, ale i do połowy zastawionej, gdyż tę samą połowę sprzedał mu był też Pirocki, zasadzając się na tem, że Iskrzycki, objąwszy po wuju Teterze klejnoty i kosztowności wszystkie, nic z nich jemu jako spadkobiercy nie chciał udzielić, a więc część z tych kosztowności przypadająca na niego wynosi wartość połowy zastawnej Demidowa. Może byłaby to rzecz słuszna, ale wprzódy temuż Pirockiemu wypadało się z Apostołową co do tych pretensyj ułożyć a potem zastawioną część D., jako już swoją, sprzedawać. Tymczasem sprawa ta tą sprzedażą Pirockiego jeszcze się więcej powikłała, bo już Apostołowa nietylko ze Steckim miała do czynienia ale i z Pirockim musiała się prawnie spierać. Wszakże nie wdała się ona z nimi w żaden proces, ale licząc na to, że znajdzie protekcyą u tronu, gdyż jej mąż niedawno został był hetmanem małorossyjskim, raczej doraźnego w tej sprawie domagała się sądu. Jakoż król August, snadź politycznemi powodowany widokami, oświadczył chęć jak najrychlejszego zagodzenia tej sprawy i napisał list własnoręczny do Steckiego (ten już był wtedy kasztelanem kijowskim), aby się wylegitymował z praw do połowy D. Dotąd w niebytności męża działała Apostołowa, lecz po przyjeździe swoim z Petersburga sam Apostoł wystąpił. Z obu stron wynikły wielkie groźby i gniewy. Apostoł napisał list do Steckiego, pełen inwektyw, w którym się odgrażał, że przyśle kozaków, którzy zagarną D., a inne poblizkie dobra Steckiego tak spustoszy, że na wiele lat kur tam śpiewać nie będzie. Stecki nie zmilczał mu tego, owszem z niemniejszą odparł dotkliwością, że i u nas jeszcze na kozaków nie zamarzła szabla, że nareszcie wie o tem że hetman ślepe strachy czyni, że zajęczą skórką straszy. Podrażniony tą odpowiedzią hetman puścił wodze językowi i wołał, iż Stecki dyfamuje honor jego i narodu małorossyjskiego. Szczęściem, była to tylko burza w szklance wody. Dawna hulaszczość kozacza zmniejszyła się już była, przeszły czasy Palejów i Samusiów, a hetmaństwo było bez znaczenia. Zresztą Stecki, przeświadczony był aż nadto, że Apostoł nie dopuści się najazdu i obrazy granic, bo byłoby to naruszeniem paktów narodowych i ze sprawy prywatnej zaniosłoby się na polityczną. Skończyło się więc wszystko na przechwałkach z obu stron i słowach porywczych. Tymczasem hetman Daniel Apostoł, podeszły w leciech, w 1734 żyć przestał, i dopiero synowie jego Piotr i Paweł wytoczyli spór prawny. Naprzód zapozwali Steckiego i Pirockiego do sądów pogranicznych w Motowidłówce, i tu wypadł dekret, mocą którego Stecki obowiązany był oddać Apostołom połowę D., lecz pod kondycyą, jeżeli ci przysięgną na wierność Rzplitej; w przeciwnym razie spłatą tylko kontentować się powinni. Apostołowie odmówili przysięgi, a nie chcąc i jednej litery z praw swoich stracić, apelowali do trybunału. Trybunał potwierdził dekret motowidłowski. Apostołowie znowu się odwołują do drugiego trybunału, lecz i drugi dekret powyższy potwierdza. Apostołowie przenoszą swoją sprawę na sejm, ale sejm naznacza im termin roczny i sześcioniedzielny do wykonania przysięgi, po upływie którego, jeżeli przysięgi nie wypełnią, nietylko od dóbr ale i od spłaty odpaść muszą. Po upłynionym bez przysięgi terminie sejm zadeklarował ich za odpadłych od dóbr ziemskich i od spłaty, i zabrawszy te dobra na skarb, zesłał komisarzy dla obejrzenia i wyciągnienia z nich intraty. Po dopełnieniu tego, w szacunku okazanej intraty Stecki za te dobra Rzplitej zapłacił. I tak w ten sposób Stecki został dziedzicem całego D. Za jego władania nowe się tu ocuciło życie, i w opustoszałe i opustoszone uroczysko nowa napłynęła ludność. Jeszcze w 1723 r. przeistoczył on D. na osadę miejską i wyjednał dla niego jarmarki. Uporządkował też swoją własność i mądrym zarządem podniósł gospodarstwo. W r. 1749 umarł kasztelan Stecki w Kustynie na Wołyniu. Po jego śmierci został dziedzicem D. syn jego Jan Kazimierz Stecki, starosta dymirski. Ale po zaborze kraju sprawa Apostołów nanowo odżyła. Sąd ziemski żytomierski, korzystając z rozbrojenia sprawiedliwości, jakie chwilowo nastąpiło, przeistoczył się arbitralnie w sąd wyższy asesorski, targnął się na przesądzenie spraw ukończonych i przysądził połowę D. Apostołom. Drugą wszakże połowę D. Stecki odprzedał Jakubowskim, a ci następnie sprzedali ją Popielowi. I od tego ostatniego dopiero nabył tę część niedawno brygadyer Michał Apostoł, potomek hetmana, ostatni z swego rodu, z którego krewną ożeniony Wasyl Sinielnikow został właścicielem całego już D. Obecnie wieś ta jest w posiadaniu syna tegoż Wasyla Sinielnikowa, który w tych czasach przykupił wsie Litwinówkę, Rubieżowkę, Naliwajkówkę i Kozińce. W D. znajduje się cerkiew. Włośc. 470, żydów 7. Ziemi 4708 dz., dosyć urodzajnej (Edward Rulikowski).

Demidów (z Mołotowem), także Dymidów zwana wieś, pow. Bóbrka, na lewym brzegu Dniestru, oddalona od Bóbrki o 30 kil. na po-

łudnie, o 3,5 kilometr. na zachód od Bortnik, st. k. żel. lwowsko-czerniowieckiej, o 7 kilom. na południowy-zach. od Chodorowa, również st. tej kolei żelaznej, o 1 kil. na północ od Mołotowa. Przestrzeń: Posiadłości większej: roli ornej 147, łąk i ogrodów 54, pastwisk 462, lasu 917; posiadłości mniej.: roli orn. 472, łąk i ogr. 211, past. 103, lasu 75 morg. austr. Ludność: rzym. kat. 15, gr. kat. 371, izrael. 19, razem 405. Należy do grec. kat. parafii w Mołotowie, rzym. katol. parafii w Chodorowie. Właściciel więk. posiadłości Kazimierz hr. Lanckoroński *B. R.*

Demidowicze, 1.) wieś i fol. w środku pow. mińskiego, o 8 w. od miasteczka Kajdanowa odległe. Folw. jest własnością Wagnerów i ma obszaru 372 mor., w glebie dobrej. 2.) **D.** lub *Demidówka*, wś, w połud.-zach. stronie pow. rzeczyckiego, nad rz. Słowiesną z lewej strony, w 2 okr. polic., w 3 okr. wojskowym, w 3 okr. sądowym, ma cerkiew i szkołę ludową; miejscowość niedostępna w czasie roztopów wiosennych. 3.) **D.**, ob *Demidów*. *A. Jel.*

Demidówka 1.) mko, pow. dubieński, liche, głównie przez żydów zaludnione, od większych dróg komunikacyjnych dalekie. Ma też D. inną nazwę, nieużywaną, Łęczna. 2.) **D.**, ob. *Dymidówka*. *M. D.*

Demienówka, potok; źródła jego leżą w ob. gm. Młodiatyna w pow. kołomyjskim, w płd.-zach. jego stronie, między wzgórzami Kropiwcami (635 m.) i Wasatyką (750 m.); płynie zrazu na północ, potem na wschód, przez wieś Młodiatyn; przerzyna dwukrotnie gościniec młodiatyńsko-kołomyjski, zabiera liczne wody obustronnie ściekające z sąsiednich wzgórzy, między niemi z pr. brz. pot. Punczewa; następnie przerzyna Peczeniżyn i w obrębie tegoż wpada z lew. brz. do potoku Łuczki, dopływu Prutu. Długość biegu 8 kil. *Br. G.*

Deminka, ob. *Oressa*.

Demitrenki, wś, pow. kaniowski, nad rz. Chorobdą, wpadającą do rz. Rosi, o 5 w. odległa od m. Medwina a o 25 w. od m. Łysianki. St. kol. chwastowskiej linii w Olszanicy, o 32 w. odległej. Mieszk. 1294 wyznania prawosł. Cerkiew paraf. zbudowana 1724 r., i szkółka. Miejscowość górzysta, wioska okrążona lasem, lecz grunt ma dobry. Należała dawniej do hr. Branickich, obecnie kupiona na rzecz rządu (Udziały). Zarząd gm. w m. Medwinie, polic. w m. Bohusławiu. *Kl. Przed.*

Demitrów, ob. *Dmytrów*.

Demjany, niem. *Diehmen*, wś w części serbska, na saskich Łużycach, pow. budyszyński, domów 54, mk. 260, w tem Serbów 44. Należy do ewang. parafii Huska (Gaussig). *A.J.P.*

Demjata, *Zemjata*, węg. *Demethe*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. filial., obszerne lasy, 384 mk. *H. M.*

Demko, ruskie imię, zdrobniałe od Damian, źródłosłów wielu nazw; por. też *Dasz*.

Demkowce, 1.) wś, pow. starokonstantynowski, na pograniczu zasławskiego, gm. Ohijowce, par. kat. i urząd policyjny Starokonstantynów, par. prawosł. Futory, nad rz. Derewiczką, dopływem Słucza. Liczy około 300 mk., wyzn. prawosł. W pierwszej połowie bież. stul. było kilka rodzin włośc. katol. Przy końcu 18-go i na pocz. 19-go wieku dobra D. były własnością Romanów, później drogą spadku Sławków. Ad. Sławek, podkom. zasławski, wzniósł tu ozdobny dwór a żona jego Marcyanna z Romanów obszerny urządziła ogród, którego była miłośniczką. Później D. były w posiadaniu spadkobierców Sławków: Dubieckich i Zarzyckich. Dziś należą do tych ostatnich. 2.) **D.**, wś, pow. krzemieniecki, osada dawniejsza od D. starokonstantynowskich. W 16 w., jak świadczą akta, przeszła drogą sprzedaży od niejakiego Borsuka do majątków starostwa krzemienieckiego, gdy niem władał (1533—38) Jan, syn naturalny Zygmunta Starego, zwany „z książąt litewskich“, biskup wileński (Johannes de ducibus Lithvaniae). Pan ten, nader czynny i rządny, jak jego ojciec król Zygmunt I, rozszerzył własność zamku krzemienieckiego, nabywszy tę wioskę, wraz z przyległą, Cecełowcami, od wyżej wspomnionego ziemianina Borsuka. Wówczas, wedle słów lustracyi zamku krzemienieckiego, w D. było 9 gospodarzy ciągłych (“tiahłych„), którzy obowiązani byli odbywać powinność rolną („na robotu pasznoju chodyti“), dwaj zaś czynszownicy płacili rocznie po pół kopy groszy i składali daninę do krzemienieckiego zamku po 2 gęsi i po 2 kury, „siedzieli“ bowiem „na wróce“ t. j. na czynszu („Źródła Dziejowe“, t. VI). O wiele później w lustr. zam. krzem. nic ma wzmianek o D., jako o wsi należącej do starostwa; zapewne drogą daru przeszły były znowu w ręce prywatne. 3.) **D.** *Dębowe*, wś, pow. nowogradwołyński, gminy derewickiej, par. Lubar, nad rz. Osirą, włościan dusz 135, ziemi włośc. 361 dzies., ziemi dworskiej 355 dzies. Cerkiew drew. Własność niegdyś Skalmirowskich, obecnie Lewickich. R. 1867 miały 50 dm. 4.) **D.**, wś, pow. kamieniecki, par. Kutkowce, nad rz. Żwańczykiem, ma 384 dusz męz., 566 dz. ziemi. Dawniej należała do Wojakowskich i Strzałkowskich, dziś Nowackich. Ziemi dworskiej 1150 dz., grunta górzyste, młyn wodny, kamień wapienny i glina na garnki. Cerkiew par. św. Michała, parafian 790, ziemi cerk. 34 dz. R. 1868 było 150 dm. 5.) **D.** al. *Dębkowice*, in. *Demkówka*, wielka wieś w pow. bracławskim, nad rz. Gordyówką (Trościancem), par. Obodówka, 688 dusz męz., 1404 dz. ziemi włościan; należała

do Potockich, dziś Feliksa Sobańskiego. Cerkiew parafialna pod wezw. N. P. Róż., parafian 1717, ziemi cerkiewnej 112 dzies. R. 1868 D. miały 284 dm. *M. D.*, *L. R.* i *Dr. M.*

Demkówka, ob. *Demkowce*.

Demlin, ob. *Dęblin*, pow. kościerski.

Demmin (niem.), ob. *Demninek*.

Demmin, *Dymin*, starożytne miasto okręgowe w regencyi szczecińskiej, prowicyi Pomeranii (w Prusiech), położone w nizinie rzeki Peene, wzgórzami otoczonej i odtąd dla małych statków spławnej. Ma 9111 mieszkańców, trudniących się tkactwem, garbarstwem, rybołóstwem i handlem zbożowym i drzewnym. Zbudowane przez Słowian, nosiło w średnich wiekach nazwę „Timin" czyli „Dymin", albo „Dammin" i już za czasów Karola W. wspominają o niem kroniki. Oblężone przez Niemców w r. 1148, wzięte i zburzone zostało przez Henryka Lwa w r. 1164 po pokonaniu Przybysława. Później zabrał je duński Waldemar II i utrzymał się przy niem aż do r. 1227. Od tego czasu stało ono się z pogańskiego miastem chrześciańskiem i dzieliło losy całej Pomeranii; w trzydziestoletniej wojnie Szwedzi i cesarscy wydzierali je sobie; ucierpiało nadto w latach 1659 i 1676, stając się łupem to Szwedów, to Brandenburczyków. Od r. 1720 należy do Prus, a w 1759 zniesiono tameczne fortyfikacye i zamek obronny. W r. 1807 zajęli je na czas krótki Francuzi.

Demnia, 1.) wś, pow. brzeżański, o 14 kil. na płd.-zach. od st. p. w Brzeżanach. Par. gr. w miejscu, rzym. kat. w Podwysokiem. Dm. 38, mk. 164. Obszar dworski ma grun. orn. 137, łąk i ogr. 128, past. 56; włościanie gr. orn. 1329, łąk i ogr. 421, pastw. 380 morg. Własność Józefa Jakubowicza. 2.) **D.**, wś, pow. żydaczowski, nad potokiem Zubne, o 26 kil. na płn.-zach. od Żydaczowa, o 6 kil. na płn. od st. p. i par. rzym.-kat. w Mikołajowie; par. gr.-kat. w miejscu. Dm. 247, mk. 1395. Szkoła etat. jednoklas., kasa pożyczk. gm. z kapitałem 2768 złr., łomy kamienia pospolitego, huta szklana, cegielnia pospolita. Własność fundacyi hr. Skarbka. 3.) **D.**, przysiołek do Cieniawy (ob.), pow. doliniański, na płd.-wsch. od Doliny, nad potokiem Duba, szkoła niezorganizowana. 4.) **D.** *niżna*, nad Oporem, hamernia żelaza, przys. do Synowucka wyżnego (ob.). 5.) **D.** *wyżna*, nad Oporem tartak wodny, przys do Skolego (ob.). 6.) **D.**, ob. *Pobuk*. 8.) **D.** *sulatycka*, przys. Sulatycz (ob.).

Demninek, niem. *Demmin*, wś ryc. i włośc., pow. człuchowski. Parafia Ekfir, poczta Czarne, szkoła w miejscu. Osada ta istniała od dawnych czasów, urządzona początkowo na prawie polskiem. R. 1385 Konrad Czolner mistrz w. krzyżacki wydał ją prawem chełmińskiem na własność jakiemuś Janowi, zwanemu „wielki". Włók było wtedy 40, do których należały obszerne łąki i torfowisko. W sąsiedniem jeziorze Dolgen (Długiem?) łowili ryby mniejszemi narzędziami dla własnej potrzeby. Dla bydła mieli wolny paśnik na gruncie krzyżackim. Za to miał obowiązek pomieniony Jan Wielki, służyć w wojnie zbrojno na koniu, pomagać około budowy zamku, od włóki dawał po korcu owsa, 1 funt wosku i jeden chełmiński albo 5 pruskich fenigów. Obecnie zajmują obszaru ziemi dobra 2824 morg., wieś 1580 morg.; budynków jest pospołu 52, domów mieszk. 20; mk. ew. 228.

Demówka, *Demowce*, ob. *Dymówka*,

Demowszczyzna, wś, pow. kaniowski, położona przy granicy pow. kijowskiego, rozciągnięta po parowach lub jarach, śród stepowej, górzystej i mało wodnej miejscowości, rozdzielona jest na dwie części t. j. na I część, należącą do Zenona Hołowińskiego, posiadającą 981 dz. ziemi majątkowej, z której odeszło do 350 dz. ziemi włośc., i na II część należącą do Wł. Wojszyckiego, posiadającą 948 dz. ziemi majątkowej, z której odeszło do 340 dz. ziemi włośc. Ma cerkiew prawosł. i liczy mieszk. prawosł. ob. pł. 1684, katolików 16. Zarząd gminny w D., policyjny w Korsuniu.

Demptau (niem.), *Demptowo*, ob. *Dętowo*.

Demsze, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. 13 w. od Władysławowa, liczy 4 dm., 46 mk. *Br. Ch.*

Demszyn, wś, przy ujściu Tarnawy do Dniestru, pow. kamieniecki, gm. Wróblowce, par. Kitajgród, 268 dusz męz., 389 dz. ziemi włośc., 628 ziemi dwor. Należała niegdyś do znanego komendanta Kamieńca generała Złotnickiego, później do Witta, następnie do Makowieckich (z których Andrzej dotąd część lasu posiada), od r. 1875 do Kietlińskich. Posiada magazyny zbożowe dla spławiania do Odessy i kamień ciosowy. Jest w D. cerkiew św. Michała, do której należy 865 parafian i 36 dzies. ziemi. R. 1868 D. miał 73 dm. Por. *Dniestr*. *Dr. M.*

Demtau (niem), ob. *Dętowo*.

Demytcze, ob. *Demicze*.

Dena, ob. *Dejma*.

Denesze, wś, pow. żytomierski, śród lasów nad Teterowem, przy trakcie pocztowym z Lubaru do Żytomierza, o 20 w. od Żytomierza, par. Trojanów. Własność dawniej Bilińskich, dziś hr. Stadnickiej z Działyńskich. Znajduje się tu najważniejsza na Wołyniu hamernia. Założono ją przed 30 laty. Pochłonęła ona przeszło 200 tys. rs. przed rozpoczęciem produkowania; nareszcie zaczęła wydawać sztaby żelaza i proste odlewy. Nie szczędzono pieniędzy, sprowadzano ulepszone machiny z Anglii, z różnych stron rzemieślników i modeli-

stów, chcąc odrazu ogromne wyciągnąć zyski. Wkrótce jednak pokazało się, iż ruda mająca 80% wydawać, zaledwie połowę tego dała; olbrzymie zaś rozmiary fabryki zaczęły grozić zbyt rychłem wyczerpaniem pokładów. Wzięto się więc do oszczędności, a że fabryka stać nie mogła, sprowadzono o mil 20, z Chotynia (nad Słuczą pow. rówieńskiego) 1,400,000 pudów starego surowcu na materyał. Lecz po bliższem rozpatrzeniu, materył ten uznano za niezdatny, i wymoszczono nim groblę. Po tak licznych stratach, fabryka oczewiście ostatecznie upadać zaczęła. Drogą spadku przeszły D. do hr. Działyńskiego. Ten przez lat kilka prowadził fabrykę na niewielką skalę, sprzedając corocznie zaledwie po 6,700 pudów surowcu, na sumę 7,000. W r. 1860 wziął zakład ten w 20-letnią dzierżawę p. A. Bobrownicki, kierujący b. fabr. górnictwa polskiego na Solcu. Odtąd rozpoczęto tu produkcyą żelaza lanego i walcowanego, a nawet maszyny i narzędzia rolnicze wyrabiano.

Denhofówka, *Denichówka*, wś, pow. taraszczański, par. Tytyjów, nad rz. Mołociną, wpadającą do rz. Rosi. Mieszk. 541 wyzn. praw., należą do paraf. Żydowczyka. Ziemi 1019 dz., wybornego czarnoz. Założona w zeszłym wieku przez ks. Konstancyą Sanguszko z domu Denhofównę, należy obecnie do Rohozińskiego. R. 1868 miała 62 dm. *Kl. Przed.*

Denichówka, ob. *Denhofówka*.

Deniskowicze, 1.) wś i wielkie dobra w ordynacyi nieświeskiej, w połud. poleskiej stronie pow. słuckiego, w gm. krugowickiej, w 2 okr. polic. kleckim, w 3 okr. sądowym, w 4 okr. wojskowym lachowickimi; dobra mają obsz. przeszło 28,000 morg. 2.) **D.**, por. *Daszów* i *Denisowicze*.

Deniskowszczyzna, dobra w zach. stronie pow. słuckiego, w okolicach mstka Lachowicz, w 2 okr. polic. kleckim, w 3 okr. sądowym, w 4 okr. wojskowym lachowickim, dziedzictwo Kobylińskich, gleba urodzajna, obszar około 1820 morg. Tu się kopie i wypala wapno i cegła. *Al. Jel.*

Denisów, ob. *Denysów*.

Denisowicze, 1.) inaczej *eniskowicze*, wś poleska, we wschod. połud. stronie pow. borysowskiego, w gm. wielatyckiej, w 1 okr. polic. chołopienickim. *Al. Jel.* 2.) **D.**, wś, pow. radomyski, nad bezimienną rzeczką, wpadającą do rz. Prypeci; jest to najwięcej wysunięta na północ wioska w gub. kijowskiej, leży tuż na granicy pow. rzeczyckiego. Mieszk. 223, wyznania prawosł. Cerkiew paraf. zbudowana w 1762 r., piękny las masztowy, którym zupełnie otoczona wioska, należąca niegdyś z kilku innemi do owruckiego klasztoru bazyliańskiego; od 1832 r. należy do rządu. Mieszk, po większej części trudnią się leśnym przemysłem. Zarząd gm. we wsi Szepeliczach, polic. w m. Czarnobylu. *Kl. Przed.*

Denisówka, ob. *Daniłówka*.

Denisowo, gub. władymirska, st. dr. żel. niżegorodzkiej.

Denków, os., przedtem mko, nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Denków, odl. 18 w. od Opatowa, na płd.-wsch. od os. Ostrowiec. Posiada kościół par. murowany; erygował go 1581 r. dziedzic D. Stanisław Miechowski. Tenże Stanisław Miechowski dziedzic D. i Bodzechowa uzyskał w 1564 r. przywilej na założenie miasta, które od swego nazwiska Miechowem wielkim nazwał. Syn jego Kalikst, skupiwszy od nielicznych osadników ich prawa, miasto przez ojca założone przeniósł nad rzekę, gdzie istniała wieś D., którą na miasto zamienił i prawem niemieckiem obdarzył. W 17 w. nabyli D. Siemianowscy, którzy zbudowali tu murowany kościół parafialny; od nich nabyli D. Małachowscy i wreszcie Kotkowscy. W 1827 r. było tu 114 dm. i 625 mk., obecnie liczy 98 dm., 659 mk. i 1826 morg. ziemi do mieszczan należącej. Mieszkańcy zdawna trudnią się garncarstwem i wyrobem kafli; wyroby swe spławiali Wisłą do Gdańska. R. 1851 założono tu fabrykę naczyń kamiennych, fajansowych oraz kafli porcelanowych. Dziś mieszkańcy trudnią się przeważnie wyrobem kafli piecowych do kuchni angielskich, oraz garnków, z których lepsze gatunki w odleglejsze rozchodzą się okolice. W podglebiu osady Denków znajduje się glinka ogniotrwała, której używają do zakładów fabrycznych żelaznych w osadzie Ostrowiec. Par. D. dek. opatowskiego, dawniej kunowskiego, liczy dusz 2682. *Br. Ch.*

Denkówek, wś i folw. nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Bodzechów, par. Denków, o 15 w. od Opatowa. R. 1827 było tu 19 dm. i 143 mk.; obecnie liczy 31 dm., 235 mk., 198 morg. ziemi dworsk. i 260 ziemi włość.

Denkówka, zaśc. pryw., pow. wileński, 3 okr. adm., mk. kat. 12, dm. 2 (1866).

Denkowski staw, folw., nad rzeką Kamienną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Denków, ziemi dwor. 1700 morg. Leży tuż przy osadzie D.

Denkwitz (niem.), ob. *Dzienikecy*.

Dennemoerse (niem.), ob. *Donimierz*, *Dólmierz*.

Denowacze, wś włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., mk. 17 (1866).

Denowgi, wś włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., mk. kat. 28, dm. 3 (1866), od Wilna 60 w.

Denysów, wielki i mały, wieś, pow. tarnopolski, o 27 kil. na połud. zachód od tego miasta, na prawym brzegu rzeki Strypy, oddalona od Chodaczkowa wielkiego na poł. zach.

o 9.1 kil., od Rosochowaćca na północ o 5 kil., leży już w urodzajnem choć jeszcze zimnem Podolu galicyjskiem. Przestrzeń pos. większej roli orn. 1433, łąk i ogr. 133, past. 102, lasu 63; pos. mniej. roli orn. 3113, łąk i ogr. 205, past. 35 morg. Ludność rzym. kat. 189, gr. kat. 1302, izrael. 33: razem 1524. Należy do rzym. parafii w Rosochowaćcu, gr. kat. ma w miejscu, należącą do dekanatu tarnopolskiego. W tej wsi znajduje się szkoła etatowa 2-klasowa i kasa pożyczkowa z funduszem zakładowym 68 złr. Majątek ten był przedtem własnością rodziny Domaradzkich, teraz Franciszki Ujejskiej. *B. R.*

Denysy, przys. Wulki mazowieckiej.

Depa, pustkowie, pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, osada 1, morg. 33, ludności dusz 13.

Depaula, wś, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna.

Depczyn, wś, pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Drużbice; młyn wodny.

Depułtycze, 1.) *królewskie*, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm. Posiada szkołę i cerkiew par. dla Rusinów. R. 1827 było tu 22 dm. i 115 mk. 2.) **D.** *ruskie*, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm. R. 1827 było tu 19 dm., 128 mk. Por. *Dypułtycze*.

Deputaty, przys. Mostek.

Derańce, wś, pow. trocki.

Derasino, wś poleska we wschod. stronie pow. słuckiego, w gm. pohoskiej, w 1-szym okr. polic. starobińskim, w 1 okręgu wojskowym słuckim, w 2 okr. sądowym, miejscowość niedostępna, śród błot i lasów, grunta piaszczyste. *Al. Jel.*

Deratyńce, mała osada wiejska, pow. nowogródzki, w gm. horodziejskiej. *Al. Jel.*

Derażenka, folw. pryw. i rząd., nad rz. Derażenką, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 56 i 58 w. od Lidy, 2 dm., 65 mk. (1866). W pobliżu karczma Derażna, 1 dm., 8 mk.

Derażka, por. *Dźwinosa*.

Derażna, ob. *Derażenka*.

Deraźne, ross. *Derażno*, miasteczko na pograniczu Polesia wołyńskiego w rowieńskim powiecie, na lewym brzegu Horynia i 32 mili jego biegu. Oddalone od Klewania 2 mile. Należało dawniej do włości stepańskiej a ordynatow Ostrogskich. Z tych książę Janusz fundował tu kościół 1614 r. i osadził miasto, które złupili i spalili do szczętu kozacy w 1649 r. Po rozprzężeniu ordynacyi przeszła ta majętność, która słynęła swemi żeremami bobrowemi na rzece Ośnicy, Zoli i Woniaczce, na książąt Lubomirskich, a dziś jest własnością Podhorodyńskiego. Mko mizerne z ludnością chrześcian 452 i żydów 325 (1860 r.) Jarmarki, które kilka razy do roku bywają, obfitują najwięcej w naczynia drewniane i wyroby garncarskie. Paraf. kościół katol. św Trójcy, erekcyi z r. 1614, wzniesiony 1804 przez obyw. Podhorodeńskiego. Parafia katol. dek. rówieńskiego: dusz 949. Filia w Podłużnem, kaplice w Chołoniewiczach, Stawkach, Lipnie.

Deraźnia 1.) mko w pow. łatyczowskim, nad rz. Wołkiem, niedaleko Wołczka, stacya odesko-wołoczyskiej drogi. żel. Poczta, telegraf, apteka. Zarząd policyjny, gmina, browar, fabryka świec, kościół parafialny. Punkt ważny bardzo jako położony w sercu Podola, a bliski miast jak sławny Bar, niegdyś grodowy Latyczów, i o 17 w. położony Międzybór; ten ostatni obecnie najwięcej ożywia stacyą Deraźnię, bo co roku są tam przeglądy 15, 20 do 30000 ludzi wojska, na które zawsze ktoś z rodziny cesarskiej przybywa. Okolica bardzo lesista, jak cały powiat latyczowski, mimo tępienia lasów przez kolej i liczne bardzo fabryki cukrowe. W lasach są uroczyska, niektóre mają znaczące nazwy, zapewne od opryszków. Od pierwszych lat tego wieku do 1840 roku trapił okolicę znany rozbójnik, włościanin z okolicznej wioski hajdamak „Karmaluk" („Opowiadania z przeszłości" Dr. Antoniego J.). I w późniejszych czasach aż do dnia dzisiejszego zawsze mniej więcej rozgłośni rabusie są w tej okolicy. Ziemia czarnoziem na cali 8, 10,12, pod którym warstwa gliny, miejscami nawet czerwonawej, a częścią i drobny rumoszowaty pokład. Gleba to nie tak świetna jak w mohylowskim lub kamienieckim, a nawet płoskirowskim powiatach, bo gdy tam ilość kóp na morgu przeciętna 10 do 12 i 15 oziminy a jarzyny i więcej, to tutaj nie liczą przeciętnie rolnicy jak 7, 8 do 9 kóp oziminy, jarzyny mniej cośkolwiek. Przez majątek przepływa rzeka Wołk; lewa strona rzeki jest więcej górzysta, gliniasta i uboższa; prawa strona bardziej płaska, urodzajniejsza i obfitsza. Żyzność ziemi tutejszej dla drzew jest nadzwyczajną; część ogrodu tutejszego (bo część jedna wraz z domem założona jeszcze w 1780 roku przez Teppera), założona przez ojca dzisiejszych dziedziców między 1846 a 1848 rokiem, zatem nieco więcej nad 30 lat temu, ma drzewa wyglądające na stuletnie. Należała do starostwa barskiego, dóbr stołowych królowej Bony, i dopiero w 1615 r. (1598 ?) zamieniona na miasto. Zygmunt III na prośbę starosty Żółkiewskiego dał mu prawo magdeburskie w 1644 r. Darowane było hetmanowi kozaków Wyhowskiemu, a po skonfiskowaniu tych dóbr oddane ks. Antoniemu Lubomirskiemu. Z tej epoki datuje założenie przez Lubomirskiego, drewnianego kościoła, który przetrwał do 1840 roku i wtym roku 1840 został zastąpiony nowym murowanym dość prostej struktury, pod wezw. św. Anny, kosztem parafian przy znacznym udziale kolatora Stani-

sława Raciborowskiego. Par. kat. D. dek. latyczowskiego liczy dusz 3006. Następnie, drogą sukcesyi prawdopodobnie, przeszedł ten majątek D. do Ożarowskich i w 1776 albo 1777 roku, prawa swoje do tegoż odstąpił Piotr Ożarowski pisarz koronny głośnemu Adamowi Łodzia Ponińskiemu, podskarbiemu wielkiemu koronnemu. W 1779 roku w decembrze dobra deražeńskie, mianowicie: miasteczko Deražnię i wsie Nowa Huta, Majdan stary, Majdan Hutniański, Majdan nowy, Kryniczne, Niżne, Kalna Derażnia, Słobódka, Huta stara, Szarki, Karaczyńce wołoskie i Karaczyńce Piliposkie za 1,600,000 złp. nabywa od Ponińskiego Piotr Fergusson Tepper, założyciel i głowa bankierskiego domu, który składali: Tepper, Karol Szulc, Fryderyk Kabre, Prot Potocki, Maciej Tyszkiewicz i Dawid Heyzler. Od owego czasu to jest 1779 roku datuje podniesienie się miasteczka: fabryki zostały założone, zwłaszcza sukienne, browar ogromny, do dziś dnia istniejący, niemcy sprowadzeni do tych fabryk, w 1780 założony i zbudowany dom piętrowy, który i dziś jest mieszkaniem dziedziców, choć nieco powiększony przydaniem dwóch piętrowych skrzydeł. Osada śród lasów założona nazwana została Tepperówką. Do 1792 r. do maja trwały rządy Teppera; w téj epoce zaczęto mówić o upadku tej firmy, jednak do 1799 r. rządy były sprawowane z jego ręki. Od tej zaś daty komisya pod protektoratem 3 dworów zajęła się uporządkowaniem i spłaceniem długów. W 1803 roku w długu 30,197 dukatów przypadła Derażnia, Tepperówka i Hatna Derażnia p. Klemensowi Berneaux; włókę ziemi ceniono wówczas po 800 złp.; w 1807 r. już nowy dziedzic, również wierzyciel massy tepperowskiej. W 1809 r. tenże dziedzic Michał hrabia Czacki, podczaszy koronny, zakłada bank dla mieszkańców bardzo korzystny. W 1819 r. bank zwinięty. W 1820 w lutym sprzedaje Michał Czacki Derażnię, Tepperówkę i Hatnę Derażnię Ignacemu Hilaremu hr. Moszyńskiemu za summę 57,000 rs. Podanie mówi, że w podziemiach dworu zamurowano w 1830 r. znaczną część słynnej porcelany Moszyńskich. W 1844 roku od córki Piotra Moszyńskiego a wnuki Ignacego, hr. Józefiny Szembek, kupuje Derażnię, Hatnę Derażnię i Tepperówkę Stanisław Raciborowski, ojciec dziś władających dziedziców, za summę 108,000 rs. W 1862 r. w Hatnej Derażni zostaje założona fabryka cukru na małą skalę; w 1870 r. odprzedaje Stanisław Raciborowski Hatnę Derażnię, razem ziemi dworskiej 1,000 dziesięcin, i fabrykę za 65,000 rs. Fabryka organizuje się w towarzystwo i dziś fabryka i 50 dzies. około fabryki należą do tego towarzystwa, przedstawiając kapitał mniej więcej 200,000 rs.; miasteczko zaś Derażnia i Tepperówka należą i dziś do dwóch braci Raciborowskich, synów Stanisława; ziemi posiadają po odcięciu dla włościan: w folwarku miasteczka Derażni pod sadybą pałacową, ogrodem, dziedzińcem etc. 10 dzies., pod sadybą folwarczną 7 dzies., szlachta ma ogrodów 13 dzies., pod domami żydowskiemi, placami 12 dz., pod domami żydowskiemi około dworca kolei 1 dz., ornej ziemi 494 dz., sianokosu 42 dzies., lasów dębowych, grabowych 220 dzies., krzaków bardzo przerąbanych 6 dz., sadów skarbowych śród lasu 7 dz., pod procesem z włościanami 30 dz., pod stawem ogromnym na rzece Wołku i pod oczeretami 623 dz., pod rzeką i błotami poniżej grobli aż do Krynicznego 40 dzies., pod drogami, traktami pocztowemi, rowami 16 dz., pod drogami żelaznemi i dworcem 19 dzies., razem dworskiej 1502 dzies. Włościanie mają ornej, sadybnej, sianokosu i sadów 576 dzies., kościelnej ornej, łąk i lasu 80 dzies., cerkiewnej 70 dzies. We wsi Tepperówce dworskiej ziemi sadybnej, ogrodów i sadów 18 dzies., sadybnej szlachty czynszowej 14 dzies., ornej dworskiej ziemi 158 dzies., sianokosu brzegowego 24 dzies., lasu różnego, dęb., grab., brzozy 488 dzies., krzaków 12 dzies., pod drogami, rzeczką i rowami 20 dzies., ferma Sztejnera 37 dzies., razem 772 dzies. Włościanie w Tepperówce: ornej ziemi 126 dzies., nieużyt. 76 dz., pod sadkami w lesie, sadybami i sianożętnej 51 dzies., razem 253 dzies. Domów żydowskich na ziemi dworskiej pobudowanych, większą częścią drewnianych, prócz kilku murowanych, jest 175 (r. 1868 D. miała 193 domów). Żydów-gospodarzy prócz kobiet i dzieci 1200, a całej ludności żydowskiej do 4000 ludzi, mieszczan katolików chat 14 a ludności do 70 dusz. Włościan prawosławnych w Derażni chat 123, a mężczyzn 330 dusz, kobiet drugie tyle. Wieś Tepperówka: domów włościan i szlachty 40, ludności szlacheckiej kobiet i mężczyzn 40, włościan prawosł. całej ludności do 100. D.-miasto ma cerkiew św. Michała, do której należy 1370 parafian; D. Kalna, wś, ma cerkiew Wniebowzięcia N. M. P., parafian 1048, ziemi cerk. 35 dzies., a wś D.-hatna ma cerkiew św. Michała, parafian 853, ziemi cerk. 30 dzies. 2.) **D.** *Krajnia*, wieś, pow. nowogradwołyński, gmina piszczowska, włościan dusz 100, ziemi włośc. 467 dzies. Ziemi dworskiej 411 dzies. Niegdyś własność Puławskich, nabyta przez Kaniewskich, od tych przeszła na Nagrodzkich i dziś do nich należy. 3.) **D.** *średnia*, wieś, pow. nowogradwołyński, gminy piszczowskiej, dusz 114, ziemi włoś. 564 dzies., ziemi dworskiej 699 dzies. Należała do dóbr generała Puławskiego a po rozbiorze tychże przez kredytorów dostała się Sufczyńskim, którym rząd skonfiskował w 1863 r. i nadał jako donacyą Kołogrywowowi. 4.) **D.** *wielka*, wś, pow. nowogradwołyń-

ski, gmina piszczowska, dusz włościan 117, ziemi włośc. 409 dzies., ziemi dworskiej 475 dzies. Niegdyś należała do rozległych dóbr na Wołyniu generała Józefa Puławskiego; w r. 1834 i 1839 przez kredytorów zabrana, należała do kilku właścicieli: Cekinowskich, po nich Zimerenków, Różańskich, Kulbakina, obecnie stanowi własność Sawickich. (Według rękopisu Michała z nad Słuczy i Ludw. Rokossowskiego).

Derażyce, wś, z zarządem gminnym, we wsch.-połud. stronie pow. rzeczyckiego, w pobliżu brzegów Dniepru, przy drodze wiodącej z Łojowa do Lubiacza, w 2 okr. sądowym łojowskim, w 1 okr. polic. brahińskim, w 2 okr. wojskowym brahińskim. Gmina składa się z 13 wsi i liczy 1694 dusz męz. Jest tu cerkiew i od 1864 szkółka gminna. *Al. Jel.*

Derażyna, rz., dopływ Berezyny z prawej strony, pow. borysowski, przyjmuje z pr. str. Dziegciarkę, Berezankę i Lipkę.

Derażynka, ob. *Wiedrycz.*

Derbentowo, folw., pow. borysowski, dziedzictwo Niewiadomskich; wraz z fol. Pupki i Zuzantowo ma obszaru przeszło 1000 mórg.

Derc, niem. *Derz*, wś, pow. olsztyński, st. p. Jeziorany, 520 mk.

Derć, okolica wiejska na Polesiu, we środku pow. ihumeńskiego, z kilku małych osad złożona, o 8 w. ku połd. od Ihumenia *Al. Jel.*

Derebczyn, 1.) wś, u źródeł rz. Derebczynki, pow. jampolski, par. w Murafie. Kupiony od Teodora Potockiego wojew. bełzkiego przez Leona Podoskiego, dany w posagu jego żonie Iwanowskiej, zapisany przez nią wnuczce ks. Wittgenstein, dziś ks. Hohenlohe; sprzedany bankierowi Maasowi. Ludność 1500 dusz, w znacznej części katolicka. Ziemi ogółem około 8000 morg. Majątek odznacza się murowanemi budynkami (stawianemi przez Leona Podoskiego). Pałac, śpichrze kilkopiętrowe, młyny, gorzelnia, browar, tartak i t. d. D. leży o 1 milę od st. odeskiej kol. żel. Rachny. Lasów 3000 mor. Ziemia bardzo urodzajna. Maas postawił cukrownię. R. 1868 było tu 268 dm. W D. są 2 cerkwie: soborna św. Michała liczy 1019 parafian i 75 dziesiat. ziemi, a parafialna 807 parafian i 43 dzies. ziemi.

Derebczynka, *Derebczyńce*, przysiołek Derebczyna, nad rz. t. n., pow. jampolski, par. Morachwa, dawniej Sobańskich, dziś Aleksandrowiczów. R. 1868 było tu 72 dm. Dziś ludności 400 dusz płci ob., ziemi około 200 morgów.

Derebczynka, rz., dopływ rz. Wilczycy (Suchej) z prawej strony, pow. jampolski, zaczyna się na gruntach wsi Łopatyniec, mija Semenówkę, Derebczyn, Derebczyńce, Adamówkę i do Wilczycy wpada pod Dżurynem. *X. M. O.*

Dereczanka, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. R. 1827 było tu 16 dm., 100 mk.; obecnie liczy 37 dm., 240 mk. i 715 morg obszaru.

Dereczyn, mko, pow. słonimski, o 46 w. na północ od Różany, o 31 w. od Słonima, przy trakcie handlowym z tego miasta do Grodna, nad rz. Zelwą, o 115 w. od Grodna. Własność niegdyś Kopoczewiczów, Połubińskich, w końcu Sapiehów, po których tu został pałac z roku 1786, dziś gmach przez wojskowych oficerów zajęty. W pałacu były piękne zbiory ksiąg i dzieł sztuki, z Różany tu przewiezione. R. 1629 Konstanty i Zofia z Sapiehów Połubińscy, województwo parnawscy, założyli tu kośc. i klasztor dominikanów. R. 1770 D. należał do ks. Aleksandra Sapiehy, hetmana i kanclerza lit. Synowi jego Franciszkowi został skonfiskowany 1830 r. D. ma zarząd gminy sielskiej, 1792 dusz liczącej, i zarząd policyjny (stan) pięciu gmin. Mko D. miało kościół paraf. katolicki dek. słonimskiego z kaplicą w Starej wsi. D. 1 stycz. 1878 było w mieście 2269 mk., t. j. 1049 męż., 1220 kob. W tej liczbie 1725 izraelitów. D. jest siedzibą dekanatu prawosławnego, obejmującego 8 parafij, dusz 15483 (1857). W D. urodził się Tymoteusz Lipiński. Okolica D. jest płaska, grunta piaszczyste i żwirowate, łąki i błota, lasów mało, rzeki Zelwa i Szczara. *F. S.*

Dereczyn, rz., w lesie łebedyńskim, wpada do rz. Turyi.

Deregnyö, ob. *Drechnowo.*

Derehlui, rz. na Bukowinie, dopływ Prutu z prawej strony, ma źródło pod Hliboką, ujście pod Ostricą, przyjmuje Korowię.

Derencsany, ob. *Drenczany.*

Dereneczna, wś, pow. wasylkowski, nad rzeczką wpadającą do rz. Krasnej. Mieszk. 617, wyzn. prawosław. Cerkiew parafialna zbudowana w 1785 r.; szkółka; ziemi drugorzędnej 1318 dz. Należy do Kisielewskich, którzy ją kupili od Praskury; dawniej zaś należała do wasylowskiego klucza hr. Tarnowskich. Zarząd gm. we wsi Perehosiowce o 5 w. odległej, zarząd polic. w m. Białej Cerkwi o 45 w. O 7 w. leży Olszanica, st. chwastowskiej drogi żel. *Kl. Przed.*

KONIEC TOMU PIERWSZEGO.